ALAPVETÉS

Tanulmányok a magyar eredetről és következményeiről

Oktatási segédkönyv II.

Zürich–Budapest, 2016.

Szerkesztette: Darai Lajos

ACTA HISTORICA HUNGARICA TURICIENSIA
XXXI. évfolyam 5. szám
ISSN 2297-7538
Sorozatszerkesztő: Csihák György

A ZÜRICHI MAGYAR TÖRTÉNELMII EGYESÜLET 78. SZ. KIADVÁNYA

Mottók:

A korai magyar történelem a magyar tudomány mostohagyereke:
ami nem tiltott benne, hanem támogatott, az szinte mind
téves vagy hamis – a mi kutatási eredményünk szerint.
ZMTE

Minden igazság három fokozaton megy keresztül.
Először kicsúfolják. Másodszor haragosan ellenzik.
Harmadszorra magától értetődöttként elfogadják.
Schopenhauer Arthur

A katona nem azért van, hogy szúrjon,
hanem hogy senki ne szúrhasson!
Fekete István

Ahol erény van, ott van csak nemesség.
Dante Aleghieri

Csak az emberek dűlnek ki,
a hitük megmarad másokban.
Tormay Cécile

Tartalom

***Csihák György (Zürich):* ÜNNEPÉLYES ELŐSZÓ oktatási segédkönyvünk II. kötetéhez 15**

***Bérczi Szaniszló (Budapest):* Az idő mérése a történelemben – időskálák a természettudományban 19**

***Bérczi Szaniszló (Budapest):* Indukciós fejlesztő szakaszok a magyar nyelv korai fejlődés-történetében 30**

Összefoglalás a cikk elején 30

Definíció 30

1. A magyar beszéd sarkalatos jellemvonása: a gondolati és formai illeszkedés 30

2. A gondolkodás szerkezetének tükröződése a beszédben 32

3. A magyar nyelv formai és gondolati oldalának összhangja 34

4. Előzmények. A hangzó közlés előtti rétegek: a képi látás szerepe 35

5. A hangértemény születése hasonló élethelyzetek halmazából. 36

6. A hangérteményeket kiválasztó szabály („törvény) hatása: hálózatba rendezés 41

7. A hangértemény, mint egyfajta kereszthivatkozás 41

8. Két hangértemény összekapcsolása a hangképletek elején és végén: gyökök 42

9. A beszélgetés: figyelem a közlésre és a megértésre. Két váltakozó réteg 45

10. A magyar nyelv fejlődése: fogalomhorizontok, szűrősor kiépülése, „szűrőrétegsor” kifejlődése 45

11. A fogalmak kiterjesztése a jelenség képi tartalmának átvitele útján 49

12. Fogalomfejlesztés eseménysorba, mondatba helyezéssel 49

13. Összegzés a magyar nyelvben jelen lévő szerkezetei szintekről és a bennük rejlő hálózatokról 51

14. Összegzés 53

Irodalom: 53

***Csajághy György (Pécs):* Összefoglaló gondolatok a magyar népzenéről és népi gyökerű műzenéről 55**

Bevezető 55

A népzenekutatás kezdetei 56

A magyar népzene őstörténeti vonatkozásainak néhány ismérve 57

A pentaton dallamok. A belső-ázsiai pentaton, mint a magyar zenei anyanyelv meghatározó tényezője 60

1. kottapélda. 67

2. kottapélda 69

3. kottapélda 70

4. kottapélda 71
5. kottapélda 73
6. kottapélda 75
A magyar népdalok jellegzetes ritmikai elemeiről 77
A magyar népdalok hétfokúság felé mutató ősrétege, az összetett „ősvallás” egyik elemére utaló néhány szövegrészlet 78
„Újstílusú” népdalaink 84
A műzene hatásai a magyar énekes népzenére. A históriás- és virágének. A kuruckor dallamvilága. A toborzó és a népies magyar műdal 85
Népi hangszereinkről 93
1. Húros hangszerekről általában. A pengetős hangszerek 95
2. Hegedű 95
3. Citera, cimbalom 96
4. A fúvós hangszerek. A kürtök 98
5. Sípok 100
6. Hangkeltő eszközök, ütős hangszerek 103
A népzenének álcázott világzenéről. 104
Összefoglalás (Summary) 106
Képek 110
Irodalom 126
***Csámpai Ottó (Nyitracsehi):* A magyarság küldetéstudata a kettős kereszt jelképrendszerében 129**
***Csámpai Ottó (Nyitracsehi):* Paradigmaváltások az embertanban 142**
***Cser Ferenc (Canberra), Darai Lajos (Kápolnásnyék):* A mellérendelő magyar társadalom kialakulása 153**
1. Bevezetés 153
2. A mellérendelés fogalma 154
3. Emberi társadalom, társadalmi csoportok és jellemzőik 154
3.1. Társadalmi csoportok megkülönböztető jellemzői 155
3.2. Emberi műveltségek szemléleti módja 156
4. Mellérendelő és alárendelő szemléleti mód 158
5. A mellérendelő szemléleti mód és eredete 166
5.1. A mellérendelő szemlélet hitvilága 169
6. Az alárendelő szemléleti mód és annak eredete 172
6.1. Istenek és királyok 174
6.2. Számmisztika, asztrológia 187
6.3. Csillagmítoszok 195
6.4. A kardkovács isteni léte 198
7. A társadalom és a műveltség kettőssége 199

8. A magyar műveltség jellegzetességei 202
9. A magyar társadalom kialakulása 205
9.1. Kárpát-medence őslakói 206
9.1.1. Legkorábbi emberi telepek 207
9.1.2. A neandervölgyi ember 208
9.1.3. Istállóskői és Szeleta műveltség 217
9.1.4. Csiszolt kőkorszaki műveltségek 219
9.1.5. Európai ősgén 225
9.2. A Kárpát-medence letelepedett műveltsége 232
9.2.1. Újkőkorszak 232
9.2.2. Rézkorszak 241
9.2.3. Bronzkorszak 244
9.2.4. Vaskorszak 247
9.2.5. Írott történelmi korszak 248
9.3. Letelepült műveltségre rátelepedők, kettős társadalom 249
9.3.1. Kimmerek, szkíták 249
9.3.2. Kelták 254
9.3.3. Rómaiak 258
9.3.4. Szarmaták 261
9.3.5. Dákok 263
9.3.6. Hunok 264
9.3.7. Avarok 268
9.3.8. Árpád magyarjai 275
9.3.9. Magyar Királyság 280
10. A magyar népnév forrása 284
11. A mellérendelő szemléletű magyar társadalom helyzete a mai világban 285
12. Összefoglalás 288
13. Felhasznált és ajánlott irodalom 290
***Csihák György (Zürich):* Gondolatok a mai magyar állam kormányzásáról 298**
Fordulat 299
Őseink tisztelete 301
Alkotmányjogi és közjogi rendezés, nyelvőrzés 303
Nemzetnevelés 310
Helyes politika csak történelmi ismeretek alapján állhat 312
A sikeres kormányzás alapja is csak a valóságos történelem pontos ismerete lehet 314
Helyzetelemzés 316
Kiegészítés 319
Fontos irodalom 319
Megjegyzés 319
***Darai Lajos (Kápolnásnyék):* A magyar állam jelleme: képviselet, nemzet 320**
I. A körgánok hatalmi párhuzama: erődített élettér 320
A kurgán inváziók hatása a Kárpát-medence népességére 320
Fémkorszaki körépítmények, erődök, körvárosok 325

Göbekli Tepe 326
Európa és Ázsia határán: Trója és Arkaim 332
Bronzkori védelem és hódítások 339
Ázsiától Pannóniáig és tovább 345
Karthágó, Babilon, Gur és mások 350
A keltáktól a rómaiakig 355
Összefoglalva 362
II. A korai magyar állam jelleme 364
A középkori magyar államfogalom jellegzetességei 364
A magyar államiság a gyakorlatban: jobbágyság 370
A magyar Megszentelt Korona-tan 380
A mellérendelést őrző keresztény Magyar Jobbágyság 389
III. Társadalomtudományi fogalmak rendbetétele a nemzetkapcsolatban, egynyelvű fogalomszótár létrehozása 399
Alapvetés 399
Összefüggő magyar történeti vonatkozások 400
Fogalmilag nehezen kezelhető velünk kapcsolatos tények 406
Jogos követelmények: ha alább adjuk, semmi se változik 409
A magyar nemzeti és a társnemzeti közösségek létének kezelése új fogalmakkal 410
Felhasznált irodalom 418
***Darai Lajos (Kápolnásnyék):* Műveltségünk és nyelvünk titka, írása 427**
Előrevetett biztatás 427
Tudós beszámoló nyelvünkről 429
A Czuczor—Fogarasi szótár 429
A magyar műveltség régi írása 435
Árpád Atila örökén 441
A hun és a magyar népnév 455
Nyelvünk még mélyebb régisége 470
A Magyar Koronázási Palást jelképeinek jelentősége 476
A nép körében használt ’írásos’ díszítés 500
Megszentelt Koronánk jelképeiről 514
Egység jelképünk: az ősi kettőskereszt 523
A magyar rovásírás gy jele. 525
Az Egység az ősmagyar jelképes világfelfogásban 529
A kettős kereszt, mint magyar jelkép 539
A kettős kereszt másutt és máskor: világfa, életfa, sámánfa 542
Késői kettőskereszt ábrázolások a Távol-keleten 548
Újabb kori változatok 557
A magyarsághoz köthető történeti egységtörekvések 562
Záró gondolatok 567

Felhasznált irodalom 571

***Előry Ajándok (Budapest):* A magyarországi akupunktúra története 582**

Őstörténet 582

A XIX. század (reformkor) 583

A közelmúlt (1962-2015) 585

Felhasznált irodalom 587

***Erdélyi Géza (Rimaszombat):* Függő sorsú magyarság a Felvidéken. A Szlovákiai Református Keresztyén Egyház élete és munkája 1920-2015 588**

Az Osztrák-Magyar Monarchia vége, Magyarország feldarabolása 588

A SZRKE élete a második világháború után 592

Fogalmak tisztázása 592

Történelmi egyházak 594

Az egyház lelkigondózói munkája: egyén – család – gyülekezet 595

Egyház és iskola 596

Egyházunk helyzete és működése a második világháború után 1945-1990-ig. 599

A SZRKE helyzete az 1989-es változások után 601

Irodalom 602

***Faragó Károly (Budapest):* Általános megközelítési módszer a magyar saját írásunkhoz 603**

1. Bevezetés 603

2. "A somogyi rovásíráros kövek" (a „tanító kő” avagy „a kapcsolódások köve”) 612

3. A somogyi kő lelke a “folyamatábra” 614

3.1. A mássalhangzók jelei és értelmezésük 618

3.1.1. Az első kör jelei és értelmezésük 618

3.1.2. A második (sárga színnel jelölt) kör jelei és értelmezésük 619

3.1.3. A harmadik (lila színnel jelölt) kör jelei és értelmezésük 620

3.1.4. A negyedik (zöld színnel jelölt) kör jelei és értelmezésük 623

3.2. A magánhangzókról 624

3.3. Néhány, a somogyi kő jobb oldalán található ábraszerű jelegyüttes értelmezése 626

3.4. A somogyi kő jelentősége, összefoglaló gondolatok 628

4. Néhány kapcsolódó gondolat a tatárlakai korongról 630

5. Irodalom 635

***Farkas László (Budapest):* Az írás keletkezése, létrehozására ható körülmények vizsgálata, az írásanalitika elméletének és módszerének alkalmazásával. Az írás látható (tudatos) és láthatatlan (tudatalatti) sajátosságainak, genetikai dimenziójának kutatása 638**

Bevezető 638

1. Az írásanalitika elmélete és rendszere (fogalma, tárgya, kompetenciái, funkciója) 639
1.1. Az írásanalitika fogalma 639
1.2. Az írásanalitika tárgya 639
1.3. Az írásanalitika kompetenciái 640
1.4. Az írásanalitika funkciója 641
1.5. Az írás szakmai és írásanalitikai fogalmai 641
2. Az írás keletkezésének bölcsője 644
2.1. "Hivatalos" írástörténeti példák és azok írásanalitikai alapú értékelése 646
2.2. A székely rovásírás és az írás keletkezésének egy esetleges kapcsolata 648
3. Az írás látható (tudatos) és láthatatlan (tudatalatti) sajátosságai 650
3.1. Az írás tudatos sajátosságai 650
3.2. Az írás tudatalatti sajátosságai írásanalitikai megközelítéssel 652
3.3. Az alkalmazási területeket tekintve a Grafométer legfontosabb ágai 658
4. Az írás genetikai dimenziójának kutatása 659
4.1. Kutatási-mérési alapok, mérési eredmények 660
4.2. A kutatásból levonható következtetések 661
4.3. Felhasználási lehetőségek, összegzés 662
4.4. Genetikai karma 663
5. Összegzés 664

***Frisnyák Sándor (Nyíregyháza):* Tájhasználat és gazdasági térszerveződés a középkori Magyarországon 665**

1. Bevezetés 665
2. A magyarság és az etnikumok szállásterülete 665
3. A tájhasználat és a gazdaság térszerveződése 668
3.1. Az alföldek és dombságok 668
3.2. A közép- és magashegységek 671
4. Lokális és regionális struktúrák 674
5. Összegzés 677
6. Felhasznált irodalom 677

***Gáspár Róbert (Pécs):* Az ázsiai hunok apai vonalú leszármazása és azok lehetséges kapcsolatai a kelet-ázsiai nyelvcsaládok mai népességével 680**

***Gedai István (Budapest):* A magyar pénzverés születése 686**

1. Bevezetés: gazdasági feltételek 686
István király pénzverése 689
Szent István pénzeinek elemzése 695
Összefoglalás 705
Irodalomjegyzék 706

Gyimóthy Gábor (Zollikerberg /CH): **Beszéljünk a nyelvekről! A magyar nyelv szépsége** **708**

Harai Dénes (Budapest): **Az archaikus népi gondolkodás** **740**

1. Bevezetés 740
2. A népi gondolkodás–viselkedés 751
   2.1. Milyen a magyar népi gondolkodás? 753
   2.2. Módszertani kérdések 765
   2.3. Analógiák, ellentmondások, kódok, bizonyosságok 771
3. A magyar azonosságtudat néhány fogalma, fogalomcsoportja 787

Jávor Miklós (Mosonmagyaróvár): **Valódi jövőkép v. politikai ideológia: "Harmadik utas" gondolkodás a két világháború között** **789**

1. Bevezetés: A két világháború közti szellemi élet rövid áttekintő „anatómiája” 789
2. Népi mozgalom és harmadik út. Fogalomtisztázás 790
3. „S még a Templomot sem építettük fel” – Vázlat a két világháború közötti Magyarország politikai életéről 792
4. A magyarság harmadik útja Szabó Dezső és Németh László felfogásában 794
5. Összegzés 798

J. Újváry Zsuzsanna (Budapest): **A Batthyányak a hazáért** **802**

J. Újváry Zsuzsanna (Budapest): **Békétlen békeviszony: az oszmán uralom előrenyomulása a XVII. század első felében a Magyar Királyságban** **811**

1. „Antemurale Christianitatis” 811
2. A százötven éves oszmán uralom summázata 814
3. Oszmán-magyar béketárgyalások a XVII. század első két évtizedében 819
4. „Csak az nevét viseljük az békességnek…” 829
5. A XVII. századi hódoltatás Vas megye példáján 830
6. Az 1646-os „fekete év” – a kemenesaljai rablások 834
7. A békebeli hódoltatás módozatai 837
8. Adóemelések és egyéb visszaélések 839
9. Az oszmán adóztatás általános vonásai 842
10. Miért nem vált országunk „törökké”? 845

Mandics György (Budapest): **Titokzatos, rovott magyar krónikák** **847**

I. A titokzatos magyar krónikák 847

1. Kis gyorsleltár 847

CICERÓ kódex, 1582 847
KARACSAY kódex, 1606 (?) 1619 (?) 848
HUGONIS DE ROY kódex, 1645 849
BARCLAY kódex, 1659. 849
SEIDEL kódex, 1661 850
SYDENHAM kódex, 1683 851

LEXICON PHARMACEUTICUM, 1698 851
SCHOEPFFERIUS, 1713 852
ZENO kézirat,1718 852
PUFFENDORF kézirat, 1723 852
HEGYI TAH GYÖRGY kézirata (1572- 1760?) 852
Az előző gyűjtemények pótlásai és más elveszett gyűjtemények töredékei 853
2. Egy gyűjtemény tabuvá lesz 853
3. Újabb manipulátorok 855
II. A Karacsay kódex és doboza 859
1. Mindenki szidta, senki sem látta 859
2. A nagy különbség 866
3. Az ábécé kérdés 869
4. Akadémiai kutatás: felülről kapott utasítás végrehajtása 869
5. Az eredmény, csalás ügyben 870
III. Irodalmi titok: Janus Pannonius a rovás tudósa 871
***Mesterházy Zsolt (Budapest):* A Kárpát-medencei népek összeolvadásának története. Honfoglalások kora: Kr. e. 2200 – Kr. u. 1250 876**
I. Bevezetés 876
II. A mag és a héj eurázsiai története 880
III. Keleti honfoglalók a Kárpát-medencében 884
Korai bronzkorban 885
További korabronzkori bevándorlások 885
Középső bronzkor: az összeforrás és jólét időszaka 887
A további Kárpát-medencei bevándorlások 893
IV. Keleti honfoglalók Erdélyben 894
Korai bronzkor 894
Középső bronzkor 896
Késő bronzkor 905
Vakorszak, ókor 909
Ókor vége, középkor 914
1. táblázat. A Kárpát-medencei etnogenezis története: Magyarország és Erdély 920
***Nógrády Mihály (Ottawa):* A nevek bizonyítanak. A magyarok nevei, kilétük és őshazájuk 933**
Bevezető 934
A nevek bizonyítanak 943
Zárószó 958
Függelék A. Magyar jobbágynevek 959
Függelék B. Magánhangzó illeszkedés 961
Függelék C. Hun nevek 961
Függelék D. Legendák 963

Függelék E. Avar nevek 964
Függelék F. Nevek az Árpád korból 965
Függelék G. Sumér, Magyar és Török szóhasonlítás 968
Buda: eredete és jelentése 969
Hivatkozások és irodalomjegyzék 975
***Nógrády Mihály (Ottawa):* Isten szavunk eredete 979**
René Labat akkád szótárának sumér részéről 979
Isten szavunk eredete 983
A sumér–magyar nyelvi kapcsolatról 986
Irodalom 992
***Pandula Attila (Budapest):* A történeti ikonográfia 994**
Historiográfiai áttekintés 994
A történeti ikonográfia magyarországi historiográfiájának áttekintése 997
A történeti ikonográfia tárgya 999
A történeti ikonográfia mint egyes történeti segédtudományok segítője (segédtudománya) 1000
Egyes személyek ikonográfiája. 1002
***Prokopp Mária (Esztergom):* Új szempontok a Mohács előtti történelmünk tanításához 1007**
Alaptételek 1007
A magyar történelem tanításának új szempontjai 1008
***Rihmer Aurél (Budapest):* A magyar királyi hatalom eredete 1015**
Bevezetés 1015
I. rész. Az eddigi főbb elméletek ismertetése és az azokkal kapcsolatban felmerülő kérdések. 1016
II. rész. A magyar királyi hatalom eredetéről 1038
III. rész. Szent István király 1044
Tanulmányom rövid összegzése 1063
Irodalomjegyzék 1065
***Rókusfalvy Pál (Budapest):* Az értelmiség lényege és feladata az Ige fényében. A keresztény magyar értelmiség küldetése 1068**
1. Bevezetés 1068
2. A magyar értelmiség-felfogás 1069
3. Isten Igéje szerint milyen az értelmiség? 1071
4. A keresztény magyar értelmiség tennivalója 1074
***Sancz Klára Lujza (Budapest):* Gróf Széchenyi Istvánnak, a Haza modernizálását segítő, legjelentősebb cselekedete és annak előzményei 1079**

Szekeres István (Budakalász): **A székely írás három ábécéjének történeti összevetése 1096**

1. Bevezetés 1096
2. A Nikolsburgi Ábécé 1097
3. A székely és az ótörök írás hun eredetű grafémáinak vizsgálata. 1099
   a. A teknős jelcsalád Hung-Fan ideogrammái 1100
   b. A teknős jelcsalád betűinek grafémái az írástörténeti kultúrkörben 1102
   c. A teknős jelcsalád ideogrammái gyakorisága az írástörténeti kultúrkör írásaiban 1103
4. A székely írás betűtörténetének és három ábécéje betűinek történeti összevetése 1110
5. A székely betűk adatolt története — piktogram, ideogramma előzményeiktől a Rudimentáig 1120
   a. Romlások, rontások 1121
   b. Hangérték-jelölések kritériumai a Nikolsburgi Ábécében 1127
6. A székely írás adatolt története 1128
7. Irodalom 1130

Timaru-Kast Sándor (Ingelheim): **A Kelták, a Nyugat Magyarjai 1132**

1. rész 1132
2. rész 1154
3. rész 1171

Váralljai Csocsán Jenő (Oxford): **A nagyszentmiklósi kincs eredete 1191**

1. A nagyszentmiklósi kincsek díszítéseinek vizsgálata 1192
2. A nagyszentmiklósi kincsek föliratainak vizsgálata 1201
3. A 7. kancsó ikonográphiája 1222
4. A 9. kancsó ikonográphiája 1239
5. A 2. és 7 kancsó művészete alapjában tér el az avar ábrázolásoktól és a magyarságnak a Fekete-tenger vízgyüjtő területén talált alkotásait tükrözi 1265

Váralljai Csocsán Jenő (Oxford): **'Lehel kürtje' jelentősége 1271**

Csodaszarvas 1271
A Kürt ünneplése 1290
A kürt az uralkodók felségjelvénye volt 1298
Darunyak 1303
Táltosok fáján táltosdobok 1311
A griffek jelentősége 1324

Záhonyi András (Budapest): **A mezopotámiai kultúra és mai párhuzamai 1349**

1. Mezopotámiai párhuzamok gyűjteménye 1349
   Nimród és Gilgames 1350
   Noé vízözön-történetének előképe 1351
   Éva „bordából teremtésének" története 1351

Izsák tervezett feláldozása 1352
Káin és Ábel 1352
Pyramus és Thisbe 1353
Adapa és Ádám 1353
Etana útja az egekbe 1353
Sorstáblák 1353
A pokolraszállás és a természet ciklikusságának rendje 1354
A matriarchátust felváltó patriarchális rend létjogosultságat 1354
Mózes 1354
Mezopotámiai törvények 1355
2. Gilgames „beszélő“ nevei 1356
3. A sumer elnevezés „megszületése“ 1357
A Bezold-tábla 1357
A nyelv megadása, mint egy ország(rész) nyelve 1358
Állhat-e a KU-val kezdődő országnév helyén a közismert KI.EN.GI név? 1359
Egy további megerősítés Hammurábi kódexében 1360
Összefoglalás 1361
4. Puabi királynő sumer és akkád nevei 1361
Puabi nevének sumer nyelvű értelmezése 1361
Puabi nevének akkád nyelvű értelmezése 1362
Puabi nevének értelmezése akkád fogalomírásként 1362
Összefoglalás 1362
5. A varázsszó: írnoki gyakorlótábla. Kulcs ősi mezopotámiai feliratok értelmezéséhez 1363
A klasszikus íráskutatói hozzáállás 1364
Hogyan „született meg” Ibnisarri? 1364
Deimel „varázslata” 1365
6. Tipikus „írnokiskolai dolgozatok” az ókorból 1366
Az ún. Berlini szójegyzék 1366
Iskolai tábla a „LU” homonímák gyakoroltatására 1367
Iskolai tábla a sar, es, (i)gi, ti(b), zag hangértékű jelek és a számok gyakoroltatása 1369
Mellékletek 1370
A legfontosabb mezopotámiai uralkodók (összefoglalás) 1370
A világkorszakok (világhónapok) 1371
A teremtés (akkád) története 1372
Az ősi isten(ség)ek leszármazási rendje 1373
Lábformák (törzzsel vagy törzs nélkül) 1374

***Záhonyi András (Budapest):* Módszertani példák a székely-magyar rovásírásos feliratok rendszerszemléletű értelmezéséhez 1376**

1. Elfogadhatóbb olvasatok 1376
2. A Nikolsburgi Ábécé (1465?) záró jelei olvasata 1378
3. A Somogyi Tanító Palatábla (1576? vagy 20. sz.?) 1379
4. A különféle ábécék kapcsolatáról 1380
A TANULMÁNYOK SZERZŐI 1381
FÜGGELÉK 1384
I. Engedély, tananyag, szakirodalom, tanárok 1384
1. A továbbképzés magyar állami engedélye 1384
2. A továbbképzés célja 1384
3. A továbbképzés felelőse 1384
4. A miniszteri engedélyben szereplő tematika részletezve 1384
5. A miniszteri engedélyben szereplő szakirodalom: a Zürichi Magyar Történelmi Egyesület kiadványai 1394
6. A történelem tanár továbbképzésünkben közreműködő szerzők névsora (Dőlt betűvel az oktatók) 1398
II. A megvalósítás krónikája 1403
1. Eredmény összesítve 1403
2. A kassai továbbképzés 2001-2003 1403
Kodolányi János Főiskola—Zürichi Magyar Történelmi Egyesület—Kassai Magyar Polgári Klub 1403
120 ÓRÁS TÖRTÉNELEMTANÁR–TOVÁBBKÉPZÉS ELŐADÁSAI 1403
3. A marosvásárhelyi továbbképzés 2001-2003 1408
Kodolányi János Főiskola—Zürichi Magyar Történelmi Egyesület—Deus Providebit Tanulmányi Ház 1408
120 ÓRÁS TÖRTÉNELEMTANÁR–TOVÁBBKÉPZÉS ELŐADÁSAI 1408
4. A szabadkai továbbképzés 2004-2006 1412
Kodolányi János Főiskola—Zürichi Magyar Történelmi Egyesület—Észak-Bácskai Magyar Pedagógus Egyesület 1412
120 ÓRÁS TÖRTÉNELEMTANÁR–TOVÁBBKÉPZÉS ELŐADÁSAI 1412
5. A magyarkanizsai továbbképzés 2007-2008 1423
120 ÓRÁS TÖRTÉNELEMTANÁR–TOVÁBBKÉPZÉS ELŐADÁSAI 1423
6. A zentai továbbképzés 2009-2010 1428
Kodolányi János Főiskola—Zürichi Magyar Történelmi Egyesület—Bolyai Tehetséggondozó Gimnázium és Kollégium—Zentai Bolyai Alapítvány 1428
120 ÓRÁS TÖRTÉNELEMTANÁR-TOVÁBBKÉPZÉS 1428
7. A komáromi továbbképzés 2014-2015 1432
Kodolányi János Főiskola—Zürichi Magyar Történelmi Egyesület—CSEMADOK Komáromi Szervezete 1432
100 ÓRÁS TÖRTÉNELEMTANÁR TOVÁBB- ÉS FELNŐTTKÉPZ. EA-OK 1432
8. Kibocsátott okiratminta 1440

Csihák György (Zürich)

ÜNNEPÉLYES ELŐSZÓ oktatási segédkönyvünk II. kötetéhez

Isten segítségével ismét leteszünk egy önértékű kulcsot nemzetünk megmaradásához, mivel köztudomású, hogy minden nemzet megmaradásának kulcsa, saját tisztességes nemzeti történelme. Mi pedig ennek megteremtésén és terjesztésén fáradozunk ebben az egyesületben, immáron harminc éve.

Kiadványainkat nem magunk minősítjük tudománynak: megtette két magyar oktatási miniszter, amikor engedélyt adott nekünk a történelemtanárok továbbképzéséhez ezzel a címmel: „A magyar történelem oktatásának tartalmi és módszertani megújítása.” Az engedély mellékletében pedig szakirodalomnak besorolták addigi és jövendő kiadványainkat.

Természetesen ehhez szükséges egy Magyarországon akkreditált felsőfokú oktatási intézmény és ez a 2017-ben 25 éves Kodolányi János Főiskola, amely várhatóan hamarosan elnyeri az egyetemi rangot. Ennek az engedélynek a szellemében szerveztünk és tartottunk eddig hat városban ilyen előadássorozatot és e 120 órás tanfolyam sikeres elvégzői számára kiadtunk 183 latin és magyar nyelvű okiratot, a két miniszter négy engedélyszámával. Minden sorozat két évig tartott és vizsgával végződött. Az eddigi felvidéki, erdélyi és délvidéki helyszíneken és tanfolyamokon 71 tanár oktatott. Két helyen a vizsgán olyan kiváló dolgozatok szerepeltek, hogy kiadhattuk két önálló kötetünkben. A szervezés irányítását a KJF és a ZMTE egyaránt Darai Lajosra bízta.

Előzménye volt az a tizenhárom Magyar Történelmi Iskolánk, egyenkint egy hét időtartammal, ahol rendszeresen végig vettük az egész magyar történelmet a legkorábbi időtől napjainkig. Ezen iskolák előadásait kiadtuk tizenhárom kötetben. Megtalálható papíron háromszáz magyarországi és további hetven ország százötvenhat könyvtárában. A többi és az újabb kiadványink – az előbbiek társaságában – digitálisan elérhetők honlapunkon, valamint a Magyar Elektronikus Könyvtárban (MEK) és az Elektronikus Periodika Archivumban (EPA), sőt még az European Libraryban is – és mind ingyen letölthető.

Az oktatási anyag témavázlata – ha tetszik a tanterv – összetetten teljes, tehát felöleli az egész magyar történelmet, beleértve a vallástörténetet. Az egyes fejezetek kiterjednek a történelem segédtudományai tárgyára is, mint például a filozófiára, szociológiára, nyelvtörténetre, írástudományra, genetikára, régészetre, hadtörténetre, tehát felöleli mindazt, amit ma történelemtudománynak nevezhetünk.

A korai magyar történelemmel húsz, egyenként egy hétig tartó, Európa hat országában megrendezett Magyar Őstörténeti Találkozón foglalkoztunk. Valamennyi rendezvény kötete megjelent és elérhető a fenti rendben.

Rendezvényeinket gondosan előkészítettük. Az iskolákat kezdetben az iskolavezetőségünkben, dr. Pandula Attila az MTA (történelemtudomány) doktora, ELTE docens vezetésével, utóbb pedig valamennyit tudományos tanácsunkban, amit haláláig Zachar József, habilitált egyetemi tanár, az MTA (történelemtudomány) doktora, a nemzetközileg legszebben kitüntetett magyar történész vezetett. Zachar halála után, tudományos tanácsunk vezetését átvette Gedai István, a Magyar Nemzeti Múzeum nyugalmazott főigazgatója, nemzetközi hírű szakember. Köteteink szerkesztője korábban jómagam, majd ugyanezen tudományos tanács tagjai, különösen Darai Lajos jeleskedett eddig ebben.

Az oktatási segédkönyv első kötete Magyar történelem. Tízezer év – ezer oldalról címmel jelent meg 635 oldalon, 29 szerző 42 dolgozatával, 4 világrész 11 országából. Ez a második kötet már közel másfélezer oldal és 30 szerző 37 dolgozatát tartalmazza, 3 világrész 6 országából. Fontos tudni, hogy külföldi szerzőink nem az utolsó húsz-harminc évben utaztak ki az országból. Mindannyiuknak menekültként kellett, nehéz körülmények között megélniük, majd az ottaniak elismerésével érvényesülniük, és eszükbe sem juthatott, hogy miután megérkeztek, akár követelőzniük lehetett. Több nyelvet megtanulva, a helyi szükséges elismerést megszerezve lehettek a magyar történelem kiváló kutatói is.

A hazaiak tudásával kiegészítve, gyakran olyan tudást is tudunk közvetíteni, ami hazai körben esetleg ismeretlen, vagy ha ismert is, nem áll az oktatás homlokterében. A tudománynak ez a része a Hazában – esetleg támogatás hiányában – elsikkad, miáltal tanulóink ismerete a világról szegényesebb lehet.

Napjainkban a nemzetközi kihívások egyre árnyaltabbak, élesebbek és igen gyorsan változnak. Az ilyen világban főként az oktatásra hárul a fiatal nemzedékek tudományos felkészítése, mert ma már egymagában a család nem képes elég gyorsan választ találni ezekre a kihívásokra, az egyházak pedig eléggé kiestek ebből a szerepből. A nemzet számára pedig gyakran elvesznek, akik hiányos ismeretekkel indulnak a világba, hogy tudásukat bővítsék, vagy egyszerűen csak azért, hogy kenyerüket ott keressék. Szakmailag lehetnek bármily képzettek, ha magyarságtudatuk gyenge, akkor az ilyen egyéniségek nem válnak magyar személyiségekké, hanem hamarosan felolvadnak valamely nagy nemzet olvasztó tégelyében, vagy a nemzetköziségben. A tisztességes nemzettudat építéséhez, erősítéséhez pedig éppen a miáltalunk közvetített tisztességes nemzeti történelemkutatás, történelemírás és történelemoktatás kell.

Az I. kötet semmilyen vonatkozásban sem elavult – a második kötet pedig az első bővítése, részint kiegészítése a tudomány újabb felismeréseivel. A két kötet és a tulajdonunkat képező Encyclopaedia Hungarica az egyetemes magyar nemzet – a talán tizenötmillió magyarnak – az utóbbi hetven esztendő legjelentősebb közös és független szellemi teljesítményére épül és egyúttal annak megjelenítése.

Nem gondoljuk, hogy minden tekintetben istenit hirdetünk, ám igenis javasoljuk mindenkinek, akit a valóságos és tisztességes magyar nemzeti történelem érdekel, hogy kiadványainkat tekintse mércének. Legyen a forrás bármely eredetű, mérje azt mindenki a miénkhez – és vegye elő józan eszét, mint ellenőrt.

Aki egész tevékenységünket gondosan tanulmányozza, könnyen megállapíthatja, hogy például itt, ebben a kötetben is, az egyes dolgozatok tudományos súlya nem egyenlő, tartalma esetleg egy másik, itt szereplő dolgozattal ellentmondó is lehet. Ennek oka, nem okvetlenül csak a szerzőben keresendő, hanem jórészt magában az adott tudományágban. Például a régészet igen régóta kialakult tudományág, míg a genetika, mint tudomány, igen fiatal, megállapításai – mégpedig tudományos megállapításai – ellentétesek lehetnek, más tudományban régebben kialakult nézetekkel. Ezeket a különbözőségeket bátran vállaljuk, lehetőséget adva általa másoknak is a helyes út keresésére – amit, lám, magunk is teszünk.

Kötetünk az átfogó tanulmányok áttekintő ismertetései mellett új eredményekben gazdag. Vitatott területeket is érintenek szerzőink, nem riadva vissza az elavultságok ostorozásától, valamint bátran felvállalják az ismeretlenbe hatolás kockázatát és élvezik az újdonságba merülés élményét.

Egyik ilyen tárgykör a magyar nyelv és írás eredete, kapcsolatai, beleértve a jelképek írását, hímzését és faragását, öntését stb. Utóbbiakkal korai történelmünk sok-sok rejtélyére derül fény, meglepő összefüggések tárulnak fel, amire eddig talán azért nem gondoltunk, mert megszoktuk a nekünk szabott kereteket, csak sejtve, hogy a hatalmi érdekek és játszmák múltunk igazságait is felemésztették. Most az új megközelítéssel még írott források hiánya sem jelent akadályt.

Ugyanakkor nagy eredményeket értek el e téren a korábbi évszázadok egyes magyar kutatói, akiket a közelmúlt tudományiskolai vaksága eltemetett, tehát már ismertetésükkel is előre lépünk. Arra szintén felkészülhet olvasó közönségünk, hogy a tudományos elkötelezettség és hűség miatt egészen szokatlan kapcsolatok feltárásától sem riadtunk vissza, de ezeket is közkinccsé akarjuk tenni, mert a következő nemzedékek számára több forrásadat kerülhet elő, ami bizonyossággá érleli majd ezen úttörő kezdeményezéseinket.

Említést érdemel, hogy nemcsak a történelemben, hanem az emberi műveltségben is kitüntetetten szerepelnek elődeink, őseink, aminek feltárása közel sincs még teljessé téve, akár zenénket tekintjük, akár egyéb teljesítményeinket az archaikus gondolkodástól a gyógyításig, a tájalakítástól a jelképhasználatig, a fémművességtől az államszervezésig. Ezekre is sort kerítünk itt, hogy egyre lépegessünk előre a magunk megismerésében.

Bizonyos sorsfordító folyamatok elemzése se maradhatott ki, amint a jövőre irányuló gondolkodás, a múltbeli tanulságok megidézése, a jelenbeli feladatok kijelölése sem. Különösen, ha olyan eszközöket használhatunk fel az önismerethez és a tervezéshez, előre nézéshez, amikről eddig nem sejtettük, hogy egyszer még rendelkezésünkre állnak. Pedig igen, és a Kedves Olvasó is megismerkedhet velük alább.

Mivel nemzetünk jövője múltunkból tágul, van reményünk ezek után, hogy gazdag múltunk eligazít és erőt ad ettől kezdve méginkább, mint eddig, minden korosztálynak, minden törekvésnek és célnak. Hiszen nem akármilyen helyünk van a nemzetek emberiségi családjában, és itt barátsági lépéseket tettünk minden más nép, különösen szomszédaink felé. Szeretnénk, hogy együttműködve is és külön, a saját utunkon mindnyájan jobban boldoguljunk ebben az évszázadban, mint a megelőzőben történt.

Ezekkel a gondolatokkal indítom útjára ezt a kötetünket, úgyis, mint eddigi munkánk egyik „zászlós hajóját". Szeretettel üdvözöljük mindazokat, akik bármi módon részesei ennek a nemzetmentő tevékenységünknek. Köszönet a szerzőknek és mindazoknak, akik eddigi áldozatos munkájukkal sikereinket elérték. Köszönet az eddigi és a még következő társainknak oktatási munkánkban. És hála a magyarok Istenének, hogy mindezt megérhettük.

Zürich – Budapest, 2016. Adventjén, álom (télelő), azaz december hónapban

Bérczi Szaniszló (Budapest)

Az idő mérése a történelemben – időskálák a természettudományban

Az idő fogalma az események egymásra következéséből, tehát a változások fölismerésből körvonalazódott. Fontos lépés volt benne az összehasonlítás és a leképezés is. Különféle folyamat szakaszokat illesztett egymás mellé a megfigyelő, aki végül megfogalmazta, hogy annak a leírási keretnek, amit ma már időnek nevezünk, milyen tulajdonságai vannak. Először érdemes alapfogalmak fölismerésével indítani áttekintésünket.

A mai *idő* fogalom sokrétű. Benne van az események sorrendje, de tartalmazza az időtartamok mérését is. A mai időmérés kerete egy szabványosított idő, melynek a mérése folyamatosan történik. Maga az idő múlása szemléletünkben folyamatosnak látszik, mert mindig történnek változások. Az idő ma is a változás mérésére szolgál. De a fölismert időmérő módszerek lehetővé tették a fogalom egyre terebélyesebb tartományra bővülését.

A mindennapokban az időt kézzelfogható jelenségekkel társítjuk. A nagy görög gondolkodó, Hérakleitosz, a jelenségvilág megragadását is a folyamatos időmúlás alapján képzelte el: Minden mozog. Költőibben fogalmaz Szent Ágoston, aki az időt a jelen felől szemléli. „A múlt a jelen emléke, a jövő pedig a jelen várakozása.” A relatív idő először Steno települési törvényében nyer axióma rangot: a fluid közegben települő rétegek közül mindig a legfölső a legfiatalabb, ha nem történt a rétegsort „megbontó” esemény. A fizikában Newton ad meghatározást az idő és tér kereteiben zajló események számára: Az idő egyfajta edényt képez a mozgások leírásánál. De ahogyan a görögöknél, úgy Kantnál is fontos peremfeltétel az idő tapasztalataink értelmezéséhez: ha relatív, ha mérhető egységekben sorakozó egységekből áll: szükséges eszmei szerkezet a folyamatok leírásához.

Azok az alapjelenségek, amelyek időérzetünket megformálták, az állandó, de *ismétlődő változások***.** Leglátványosabbak a csillagászatiak: nappalok és éjszakák, holdfázisok, évszakok, Nap- és Hold-fogyatkozások. A Föld tengely körüli forgása és a Nap körüli keringése, a Hold keringése, égitestek mozgása a nagy égi színpadon (az Állatövben). A megfigyelt ismétlődő mozgások hosszának (periódusának) összehasonlítása.

Egy év: 365 nap, 6 óra, 41 perc, 59 másodperc (csillagokhoz viszonyított éves mozgás).

Az idő mérésének jelenlegi rendszere a sumér civilizációig nyúlik vissza. E mérési rendszer a megszokott tízes alap helyett hatvanas alapot használ: 60 másodperc van egy percben, és 60 perc van egy órában, valamint 360 nap (60×6) egy évben (néhánnyal kiegészítve). E számrendszerben a 12 is jelentős szám: a

napnak 12 nappali és 12 éjszakai órája van (régen a napnyugta jelezte a nap végét) és 12 hónap van egy évben. A sumér csillagászat mellett igen fejlett volt az egyiptomi csillagászat is.

Az első, ma is ismert időmérő eszköz, egy vízóra Amenhotep fáraó sírjából (Kr. e. 1525-1504). A hétköznapi rövidebb idők mérésére használták az inga lengését, a víznek, vagy a homoknak a csepegését, vagy a lefolyását. Hosszabb időkre jó példa a termények növekedése, még hosszabbakra egy fa növekedése, vagy az ember öregedése. A mérhető idő rendszerének fejlesztésekor fontos szempont volt az időegységek sorozata, egymáshoz való viszonya. Ez a viszony egyrészt az időtartamok sorba-rendezését, másrészt az időtartamok oszthatóságát és összemérhetőségét jelentette. Ebben fontos szerephez jutott a gömbi csillagászat és a földrajzi helyzet koordinátákkal történő meghatározása. A hajózási és általában a nyílt terepen történő tájékozódási kényszer számos szögmérő eszköz kifejlesztését eredményezte. A szögmérés számára a fali kvadráns, a gnómon, és az elemi geometria kapcsolata ősi görög idők óta ismert. Németh Lászlónak az Európai utas c. esszékötetében találunk egy frappáns meghatározást a mérés szükségességére. „A fizikában a fogalom a mérés." A napóra, vízóra, homokóra az ősi időt leképező kapcsolatok egy-egy példája: De ilyen egyszerű mérés a következő is: a gyertya égésének ideje arányos a gyertya hosszával.

A mozgás folyamatának egyre pontosabb ismerete lehetővé tette a mechanikus órák kialakítását, a ma is ismert fogaskerekes szerkezetekkel. Idővel sok más folyamat is belépett az időtartamnak az egyre pontosabb mérésébe, például a 20. században a kvarckristály rezgésével kezdtek órákat gyártani.

Érdemes visszatérni az *abszolút idő* és a *relatív idő* közötti megkülönböztetésre**.** *Abszolút idő* az, amit a hétköznapjaink folyamatában állandóan használunk, hozzá időpontokat és események hosszát rögzítjük. Legtöbbször erre az időformára gondolunk. *Relatív idő* az, amikor csak események egymásutániságát rögzítjük, ezekből sorokat alkotunk. Relatív idő egy képregény (templomi falciklus, például a Szent László legenda) eseménysora. Ez utóbbi volt az ősibb fogalom, de alapozó fogalomként került előtérbe a geológiában, ahol a rétegek egymásra következése, rétegsorok kialakulása indította el a kőzettestek térképezését. A rétegekben fölismert fosszíliák az élővilág történetének eseményeit is e relatív idő szerint sorba rakott rétegek párhuzamaként jelenítették meg. A fosszíliákkal történő időmérést illesztette a földtani axiómák rendszerébe Steno 6. axiómája: a zárványok bezárásának elve: Ha egy kőzettest egy másik kőzettestet magába zár, akkor a bezárt test egykorú, vagy idősebb az őt bezáró kőzettestnél. Ezen axióma lehetővé teszi a bezárt sokaságok alapján történő abszolút időmérést is. A kisebb-nagyobb kőzettestekbe bezárt atommagok bomlási során épült föl az abszolút kormeghatározás. (Újabb kori relatív idő a genetikai módosulás ideje, ami azonban egyre pontosabb lesz és közelít az abszolút időhöz.)

Az idő mérése bomlástörvényekkel: A mikrovilág törvényeinek megismerésével ez a módszer vált a nagy rendszereket átfogó időmérés meghatározójává. De újabb bomlástörvényi alkalmazás is létrejött, például a glottokronológia az indoeurópai (IE) nyelvészetben.

Steno 6. axiómája lehetővé teszi az időtartamok szerkezeti hierarchia szerinti sorba rendezését, ami nem más, mint az egymásba ágyazott jelenségek fölhasználása időmérésre.

Időmérés a történelemben az írásban följegyzett változások alapján történik (királyok, csaták, államok, nagy események). Az írást megelőző eseményekre, korokra csak a természettudományos időmérés használható föl. Ilyenek a dendrokronológia, a régészet (relatív korok), a geológiai párhuzamok, a rétegtani axiómák.

Van egy tanulságos időskála bemutató, amely nagy léptékben illeszti sorozatba az eseménysorok típusát, a 10 hatványaival haladva. Az első időtartam, a családi történelem, melyet az elmúlt 100 év eseményei jelképeznek. Ábránk ezt a sort mutatja be.

Év tízszerező történelem	
1. Családi fényképalbum	100 év
2. A magyar állam története, a Kárpát-medence történelme	1 000 év
3. Eurázsia népeinek történelme, jégkorszak utáni események	10 000 év
4. A 2300 gyökös nyelv nyelvfejlődés története	100 000 év
5. Emberréválás-történet (Vértesszőlős, jégkorszakok)	1 000 000 év
6. Majom + geológia (Rudapithecus Hungaricus)	10 000 000 év
7. Biológiai törzsfejlődés + geológiai rétegsorok	100 000 000 év
8. Egysejtűektől a soksejtűekig, + oxigénes légkör	1 000 000 000 év
9. Földtörténet a Naprendszer kialakulásától számítva	5 000 000 000 év
10. Az Univerzum története a Forró Univerzumtól kezdve	15 000 000 000 év

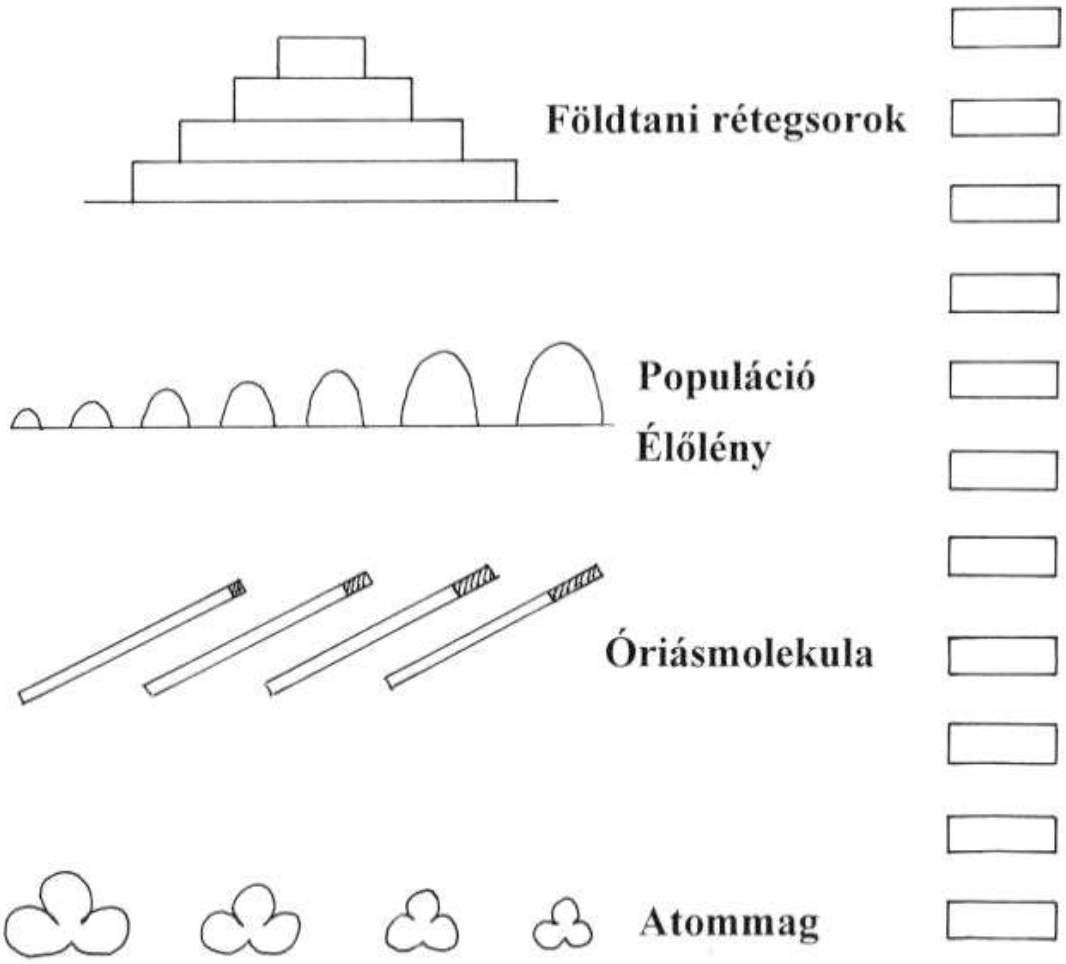

1. ábra. A szerkezeti hierarchia ábrán *az egymásba-ágyazottság alapján kerülnek egymás alá a különféle időmérési módszerek. A kőzettestek világában a Steno 1. axiómájára alapozott relatív rétegsor jelenti a legnagyobb időléptékű mérést a szerkezeti anyagok világában. A fölöttük helyet foglaló hierarchiaszinteken csillagászati módszerekkel történik az időmérés. A rétegsor alatti szinteket képviseli az élővilág evolúciója alapján fölismert relatív idősor a törzsfában. Az óriás molekulákkal jelképezett időmérés a genetikai változásra alapozza módszerét, például a mitokondriális RNS egy szakaszának változás-mérésével. Minden szerkezet tartalmazza a lehetőségét az elbomló atommagokkal történő abszolút időmérésnek, mely ábránkon a legalsó sort képviseli. Ez a szerkezeti hierarchiaszint minden szerkezeti anyagba be van ágyazva.*

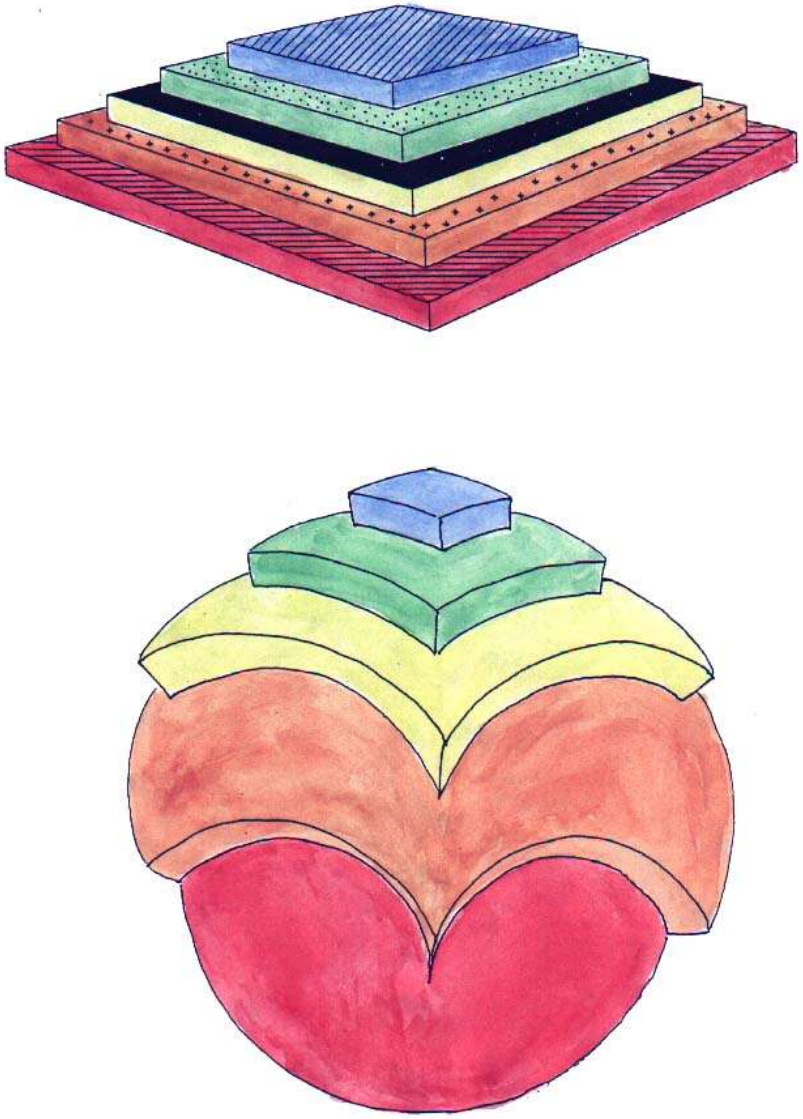

2. ábra. A sztratigráfia *a rétegsorok egymásutániságát rögzíti. Nagy korszakokat nevezetes rétegek, dátumsíkok jelölnek. Jelképesen a Hold öt nagy rétegét jellemezzük e rajzunkkal. A legfölső emelet a Kopernikuszi kráterek rétege (és kora), amely a fiatal, sugársávos kráterekhez kapcsolódik. A felülről második emelet az Eratoszthenészi kráterek rétege (és kora), amely a fiatal, de már lekopott sugársávú kráterekhez kapcsolódik. A felülről harmadik emelet az Imbriumi rétegeké (és azok korát is jelöli), mely a nagy holdi medencék kidobott takarójához és a medencében található lávaelöntésekhez kapcsolódik. (Alaprétege a Mare Imbrium és az Imbrium medence kidobott takarója). A felülről negyedik emelet a Nektári rétegeké (és azok korát is jelöli), mely az idősebb nagy holdi medencék kidobott takarójához kapcsolódik. (Alaprétege a Mare Nectaris és a Nektár medence kidobott takarója). Legalul foglalnak helyet az ősi pre-Nektári rétegek. A rétegtani bemutatáshoz azért használtuk föl a Holdat, mert viszonylag egyszerű és jól áttekinthető a rétegsorozata.*

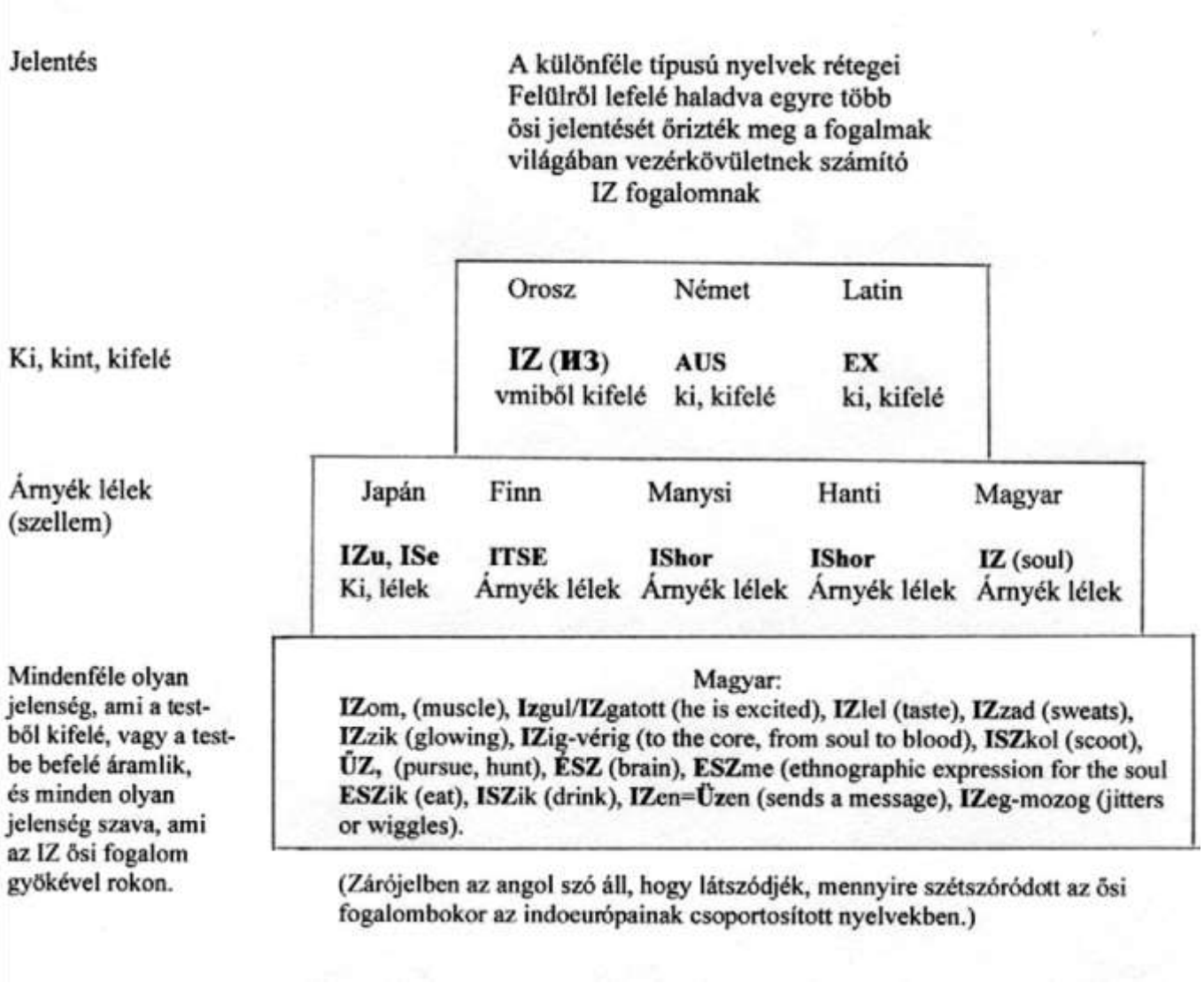

3. ábra. A sztratigráfiai szemlélet *rávilágít a nyelvi-gondolkodási ősrétegekre, ahol zárványok formájában maradtak fönn a test közeléből induló fogalmi alap-képletek (itt az IZ fogalombokrából mutatunk be néhányat), amelyek a későbbi nyelvekben már csak erősen elvont, igekötői szerepkörben maradtak meg. Egy köztes réteget képez a kettőslélek-hit IZ fogalma, ami még őrzi a kezdeti eltávo-zás, kicsi kis mozgás jelentést, fennmaradva az észak-ázsiai finnugor (az IE rendszerben így nevezett) népek körében.*

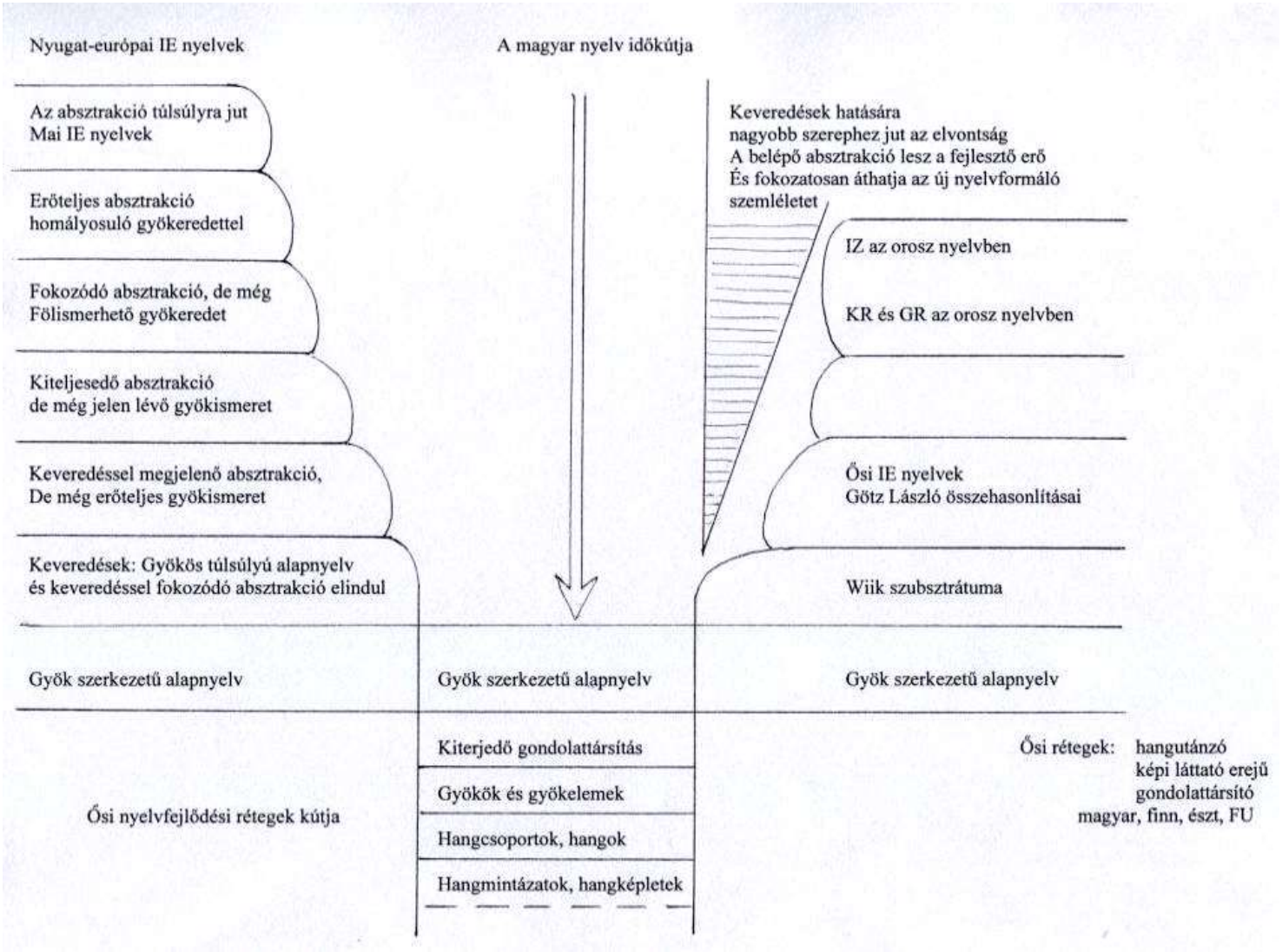

4. ábra. A rétegsor szerinti másik ábrázolás *a szerkezeti hierarchia szintjei alapján mutatja be a magyar nyelvi szerkezet ősiségét.*

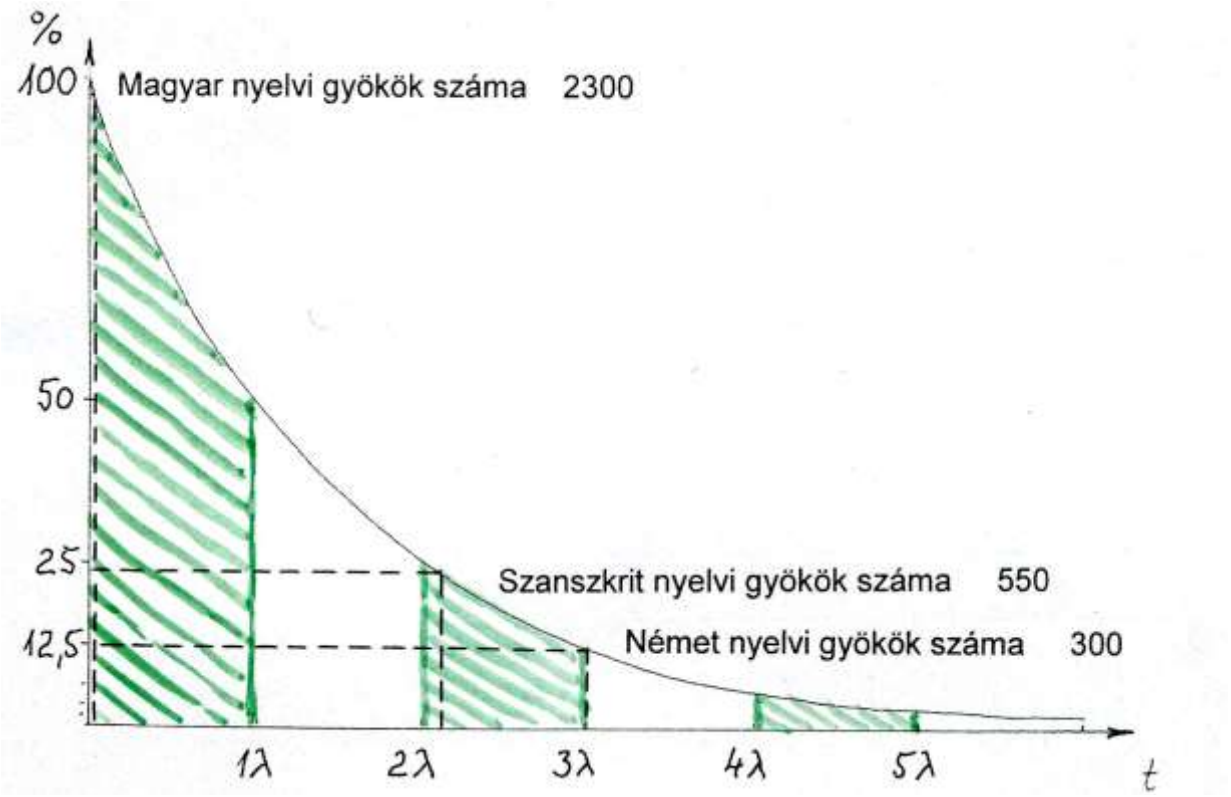

5. ábra. A glottokronológia *a válogatott szókészlet (Swadesh lista) szavainak lecserélését méri, vagyis egyfajta mélyszerkezeti bomlást. A módszert a gyökök szintjén alkalmazva ismételten megmutatkozik a 2300 gyököt tartalmazó nyelv ősisége. A* ***gyök-glottokronológiai függvény****t a Czuczor-Fogarasi szótár alapján szerkeszthettük meg. A magyar, a szanszkrit és a német gyökök, a bomlási exponenciális görbén, jellemző bomlási állandót határoznak meg. Jól megfigyelhető, hogy a – jó közelítéssel – felezési idő egységnek választható szanszkrit–német bomlási távolságnak a magyar és a szanszkrit közötti bomlási távolság a kétszerese.*

Irodalom:

Balázs B., Fényes I., Géczy B., Horváth J. (1980): *Mi az idő?* Gondolat, Budapest.

Benedek E. (1987-1989): *Magyar mese- és mondavilág. I. II. III*. Téka – Móra Kiadó, Budapest.

Bérczi Sz. (1978): *Planetológia.* Egyetemi jegyzet, Tankönyvkiadó, Budapest.

Bérczi Sz. (1980): Cyclicity in the Evolution of Matter and its Application to the Evolution of the Solar System. *Acta Geologica Acad. Sci. Hung.* Tom. **23**. Fasc. 1-4. 163-171.old. (ISSN 0236 5278).

Bérczi Sz. (1985): *Anyagtechnológia I*. Egyetemi jegyzet. 3J-1333. Tankönyvkiadó, Budapest.

Bérczi Sz., Cech V., Hegyi S. (1992): *Anyagtechnológia II*. Egyetemi jegyzet. **J4-92**. Janus Pannonius Egy. Kiadó, Pécs.
Bérczi Sz. (1993): *A műveltség rétegződése: Gondolkodási és cselekvési rendszerek.* TKTE Kiadó, Budapest.
Bérczi Sz. (2011): Magyar nyelvkémia. *Életünk*, 2011/3-4. sz. 38-55.
Bérczi Sz (2012, 2014): Fogalomfejlődési irányok és rétegtani modell a Czuczor-Fogarasi gyökrendszer alapján. Néhány jelentős szóbokor nyomozása az orosz nyelvben. *Mikes International* 2014/1. sz. Mikes International, The Hague.
Bérczi Sz. (2013): *Égberagadás, földreszállás az ősi eurázsiai díszítőművészetben, kitekintéssel a nyelvfejlődéstörténetre*. Eurázsiai művészetek 28. TKTE, 52. old. Pirehab, Debrecen.
Bérczi Sz. (2014): A fogalomfejlődés szerepe a magyar nyelv kialakulásában. *25. Körösi Csoma Sándor emlékkonferencia*. 2014, április 9. Kovászna (előadás és kézirat)
Bérczi Sz. (2014): Gyökrendszertani glottokronológia és az eurázsiai nyelvfejlődéstörténet. *Szabir titok konferencia.* Zsámbék, 2014, április 25. (előadás és kézirat).
Bérczi Sz (2014): *A fogalomfejlesztés művészete a Kárpát-medencében és Eurázsiában*. Eurázsiai művészetek 29. TKTE, 56. old. Pirehab, Debrecen.
Bérczi Sz (2015): *A gondolkodásművészet kifejlődése a Kárpát-medencében és Eurázsiában*. Eurázsiai művészetek 30. TKTE, 52. old. Pirehab, Debrecen.
Blažek, V. (2010): On the internal classification of Indo-European languages: Survey. http://matice-moravska.cz/jazyk/files/IEclassSIGL.pdf.
C. Vladár Zs. (2012): A gyök fogalma az európai nyelvészetben és a Nagyszótárban. Előadás a 2. CzF konferencián.
Czakó G. (2008): *Beavatás a magyar észjárásba*. CzSimon Könyvek. Budapest.
Czakó G. (2011): *Eredeti magyar nyelvtan*. CzSimon Könyvek, Budapest.
Czakó G., Juhász Z. (2010): *Beljebb a magyar észjárásba.* CzSimon Könyvek. Budapest.
Czuczor G., Fogarasi J. (1862-1874): *A magyar nyelv szótára*. Akadémiai, Budapest, (2003) Arcanum. CD ROM. http://osnyelv.hu/czuczor/.
Cser F. (2006): *Roots of the Hungarian Origin. Contemplation on the Carpathian Origin of the Hungarian Language and People*. Melbourne, (Original: Cser F.: *Gyökerek. Töprengések a magyar nyelv és nép Kárpát-medencei származásáról.* Author's Edition, Melbourne, 2000.) Reprocessed edition. http://www.hungarianhistory.com/lib/cser/rootsls.pdf.
Cser F., Darai L. (1995): *Az újkőkori forradalom népe.* Fríg Kiadó, Piliscsaba.
Cser F., Darai L. (2009): A nemzeti önismeret csapdái: közbevetés a nyelvtudományról. A magyarság Kárpát-medencei eredetét bizonyító érvek összefoglalása. *Acta Historica Hungarica Turiciensia,* **XXIV**, 2. szám. 82-121. o. http://epa.oszk.hu/01400/01445/00002/pdf/acta_hist_01445_2009_2.pdf.
Cser F., Darai L. (2010): *Kárpát-medencei magyar ősiség.* Kisenciklopédia 12. Magyarok Világszövetsége, Bp. http://www.mvsz.hu/mtf/mtf_12.html.

Érdy M. (2010): *A magyarság keleti eredete és hun kapcsolata*. Kairosz. Budapest.
Fedor A., Ittzés P., Szathmáry E. (2010): A nyelv evolúciójának biológiai háttere. *Magyar Tudomány,* **171**, 541-548.
Fényes I. (1980): *A fizika eredete*. Kossuth, Budapest.
Gazda J. (2002): *Az Istennel még magyarul beszélgetünk. Magyar szórványok a Kárpát-medencében*. Püski, Budapest.
Götz L. (1994): *Keleten kél a Nap*. Püski, Budapest.
1. Gray, R.D., Atkinson, Q.D., Greenhill, S.J. (2011): Language evolution and human history: what a difference a date makes. *Philos Trans R Soc Lond B Biol Sci*. 2011 April 12; **366,** (1567): pp. 1090–1100.
Győri-Nagy S. (1999): A nyelvészet, mint szervességtudomány. *Kétnyelvűség. VI.* évf. No. 2. 2-15. old.
Juhász Z. (2009): *A gyökök, a marslakók és az entrópia*. Kézirat.
Juhász Z. (2012): A gyökrendszer számítógépes vizsgálata. Előadás a 2. CzF konferencián.
2. Kaplinski J. (2010): Észtek, finnek, magyarok, törökök és mongolok. *Magyar Szemle*, Új folyam XX. 1-2 sz.
Kádár Gy. (2010): *Egy lehetséges uráli filozófia*. Püski, Budapest.
Kövecses Z., Szabó R. (2012): Kognitív nyelvészet és a Czuczor-Fogarasi szótár. Előadás a 2. CzF konferencián.
Kresznerics F. (1831): *Magyar szótár gyökérrenddel és deákozattal*. Buda.
Lakatos I. (1998): *Bizonyítások és cáfolatok*. Typotex, Budapest.
László Gy. (1974): *Vértesszőlőstől Pusztaszerig*. Gondolat, Budapest.
Lukács B., Bérczi Sz., Lábos E., Molnár I. (szerk.) (1992): *Mutual Dynamics of Organisation Levels in Evolution*. (p.137.) MTA-KFKI-1992-32/C. Budapest.
Lükő G. (1942): A *magyar lélek formái*. Exodus, Budapest.
Makkay J. (1991): *Az indoeurópai népek őstörténete*. Gondolat, Budapest
Marácz L. (é. n.): *Szentkatolnai Bálint Gábor igazsága*. http://www.magtudin.org/Szentkatolnai%20Balint.htm.
Maynard Smith, J. Szathmáry E. (1995). *The Major Transitions in* Evolution. Freeman, Oxford [magyarul: (1997) *Az evolúció* nagy *lépései.* Scientia, Budapest].
Mellár M. (2006): *A magyar nyelv gyökrendszerének alapjai*. http://www.magtudin.org/Mellar%20-%20magyar%20nyelv.htm.
Mesterházy Zs. (2002-2003): *A magyar ókor*. Kárpáti Ház, Budapest.
Molnár Zs., M. Czeglédi C. (2009): *A tiszta magyar nyelv kincseinek megőrzése és tanítása*. Püski, Budapest.
Molnár Zs., M. Czeglédi C. (2012): *Czuczor és Fogarasi forradalmi igazságai.* Magyar Anyanyelvkutató és Tanításfejlesztő. Budaörs.
Németh R. (2009): *A XIX. századi nyelvbölcselet és a Magyar nyelv szótárának etimológiai elvei.* Ph. D. tézisek. ELTE, BTK, Budapest. (témavezető Horváth Katalin).

Obrusánszky B. (2008): Az építőáldozat belső ázsiai gyökerei. In: *Hunok a Selyemúton*. Masszi Kiadó, Bp.
Pagel, M, Q. D. Atkinson, A. S. Calude, A. Meadea (2013): Supporting information (for Ultraconserved words point to deep language ancestry across Eurasia). *PNAS*. Retrieved May 8, 2013. Vol. 110, No. 21. pp. 8471–8476.
Pusztay J. (2010): A magyar nyelv eredetéről. *Vasi Szemle*, 2010/1. szám.
Simonyi K. (1978): *A fizika kultúrtörténete*. Gondolat, Budapest.
Starostin, S. (1999): Comparative-historical linguistics and lexicostatistics. In: *Historical Linguistics & Lexicostatistics*, Ed. by Vitaly Shevoroshkin & Paul Sidwell. Melbourne: Association for the History of Language, Science & History of Languages 3, 3-50.
Steno, N. (1669): *De solido intra solidum naturaliter contento dissertationis prodromus*. Firenze (A szilárd testekben természetes módon előforduló más szilárd testekről).
Swadesh, M. (1952): Lexico-statistic dating of prehistoric ethnic contacts. *Proceedings of American Philosophical Society* 96, 452-463.
Szathmáry E., Számadó Sz. (2008): Language: a social history of words. *Nature*, **456**/6. pp. 40-41.
Szőke P. (1982): *A zene eredete és három világa*. Magvető, Budapest.
Tóth A. (2007): *Etymological Dictionary of Hungarian*. Mikes International, The Hague.
Turunen, K. E. (2011): A finn nyelv szelleme és a finn művelődés. *Magyar Szemle*, Új folyam XX. 9-10. szám.
Varga Cs. (2003): *A kőkor élő nyelve.* Fríg Kiadó, Budapest.
Varga Cs. (2005): *A magyar szókincs titka*. Fríg Kiadó, Budapest.
Wiik, K. (2008): Where Did European Men Come From. *Journal of Genetic Genealogy*, 4, pp. 35–85.
Wilhelms D. E. & McCauley, J. F. (1971): Geologic Map of the Near Side of the Moon. U.S. Geol. Survey Maps I-703. Washington D. C.
Wilhelms D. E. (1987): *The Geologic History of the Moon.* US Geological Survey Professional Paper 1348. Washington D.C.

Bérczi Szaniszló (Budapest)

Indukciós fejlesztő szakaszok a magyar nyelv korai fejlődés-történetében

Összefoglalás a cikk elején

A Czuczor Gergely és Fogarasi János munkájaként 150 éve elkészült A magyar nyelv szótára világtörténeti értelemben is jelentős alkotás. Ennek fölhasználásával rekonstruálni lehetett a magyar nyelv belső szerkezeti rendszerét. E rendszerelemzés föltárta azt, hogy a szerkezeti szintek evolúciós lépésekben épültek egymásra. Ennek az egymásra épülésnek a legkorábbi szakasza a mindennapi élet világa.

A mozgási közlés korszakát követő hangzó közlés a korai időkben a mozgásbeszéddel párhuzamos fejlődési utat járt. Amikor a hangzó képletek gyűjteménye elérte azt a szintet, hogy önállósodhatott, megjelentek a gondolkodás olyan csírái, amelyek modern elemző módszerekkel is megfogalmazhatók. Ilyen szakasz az, amikor a mozgásbeszédet kísérő hangzásvilág hangképleteiből válogatás, összehasonlítás és osztályozás nyomán a hangértermények fogalomrétege kiformálódik.

A hangértemények világa az első olyan nyelvi evolúciós réteg, amelynek leírására az indukciós fogalomfejlődési módszer alkalmazható. A tanulmány bemutatja azt, hogy a korai indukciós csirájú gondolkodó-elemző hangzásformálás hogyan építette ki a máig felismerhető módon jelen lévő hangértemények világát.

Definíció

Indukció: Alapvető érvelési módszer: következtetés egyes esetekből az általánosra.

1. A magyar beszéd sarkalatos jellemvonása: a gondolati és formai illeszkedés

A magyar nyelv: ragozó nyelv. Rendszertani értelemben különleges tulajdonságairól a legfontosabb fölismerést Czuczor Gergely és Fogarasai János tette. Ez a fölismerés az, hogy **a hangoknak érteménye** van és **a szavak a gyökökön alapulnak** (Czuczor Gergely, Fogarasai János, 1864-1872). A gyökrendszert őket megelőzően is többen kutatták és a szókészletet ennek szellemében

gyűjtötték (pl. Kresznerics, 1831). A hangokban is, és a gyökök (és a szavak, szócsaládok) jelentős részében is, ősi jelenségek hangutánzásai őrződtek meg, amelyek ma is jól fölismerhetők.

Mielőtt bemutatnánk anyanyelvünk főbb jellemvonásait, gondoljuk végig a teendőket. Milyen vizsgálat juthat kiemelkedő szerephez a magyar nyelv (a magyar beszéd) ősi belső rendszerének a megismerésében? A rendszerelemzés lehet egy ilyen első áttekintő lépés azok számára, akik ismerik a nyelvet.

A beszéd a közlés egyik formája. A beszédben a közlést hangzó közlésnek is nevezhetjük. Van ugyanis képi közlés, mozdulatok formájában bemutatott közlés és más kifejezési módok is ismeretesek. Ezekben mindben közös az, hogy a valódi cselekedetet, élethelyzetet valamelyik részének az elutánzásával mutatjuk be.

A hangzó közlés kiemelkedő szerepe abban áll, hogy a beszéd a gondolkodást is lehetővé tevő közlési forma. A magyarban a hangzó közlés rendszert alkot. Kettős értelemben is rendszert alkot a beszélt magyar nyelv. Logikai (gondolkodási) értelemben is, és formai értelemben is. Mindkettő tehát az élethez igazodik.

A beszéd, a közlés, az életet tükrözi: az élethelyzeteket, a természet jelenségeit, az emberi cselekedeteket idézi föl hangzó formában. A hangzó közlés helyzetjelentésének formai és gondolati illeszkedése azt jelenti, hogy a hangzó közlés a formájában is kapcsolódik az élethelyzetekhez. Ez leglátványosabban, a legfelismerhetőbben a hangutánzás gyakoriságában érhető tetten. A magyar ma is jelentős mértékben hangutánzó jellemvonásokat őrző nyelv. A hangzás élethelyzetekre történő formai utalása abban vehető észre, hogy az ember életjelenségei, a természet alapjelenségei nem változnak, ezek az élet állandóságait alkotják. A hangzó életműködések (böfögés, csámcsogás stb.) ma is az élet állandóságait jelenti, ezek utánzása mai is ugyanúgy történhet hangokkal, mint egykor, a nyelv korai időszakában.

Amikor anyanyelvünk szerkezetét röviden áttekintjük, a formai jegyeket emeljük ki. Ez a szerkezeti áttekintés számos olyam elemet tartalmaz, amely a mondat felől történő elemzés, a mondat „szétszedése” irányából vált ismertté az oktatásban is. A beszéd korai épülési szakaszának vizsgálata rámutat egy olyan szakaszra, ahol a gondolatok hangzó közlése együtt fejlődött a hangzó forma fejlesztésével. Ezért a magyar nyelv szerkezetének bemutatásánál is használjuk a Czuczor Fogarasi szótár elemző munkájának fogalomkészletét is.

Az alapszavak egytagúak (gyökök) és kéttagúak (ősi összetételek). Mindkettőben az **ősi hangérteményi rendszer és a gyökrendszer** fedezhető föl. A hangérteményektől a gyökökön át haladó építkezés folytatása, a szavak világa is érdekes szerkezeti vonásokkal rendelkezik. A szavaknak a mondatban betöltött szerepét ragokkal fejezi ki a nyelv, melyeket a szavak végére illeszt. A képzőkkel a szavak értelmét módosítja, pontosítja. De a ragokat és képzőket együttesen a fogalmak képzéséhez használja föl a leghatékonyabban. Ezáltal a gondolkodás nem csak fölfelé, a mondat felé illeszti a szavakat a ragokkal és képzőkkel (vagyis a toldalékolással), hanem a múltat is elevenen tartja általuk. Teheti ezt azért, mert a toldalékok is hangérteményekből és gyökökből formálódtak. Egész

nyelvkémia ismerhető föl az összetett szavak, a szavak, a toldalékolt gyökök, a gyökök és a hangértemények világában (Bérczi Sz. 2011).

Minden szóképzést áthat a képiség, ami szintén az ősi kor öröksége a magyar nyelvben. A képek ősi egymás mellettisége, fokozatos módosulása, pontosítása eredményezheti azt is, hogy a mondatok szórendje szabad. Ez érthető, mert az összeépítés szabadsága már a gyökképzésben is, és a szóképzésben is jelen van. A szavak széles körében megfigyelhető az a jelenség, hogy nem határolódik el a szófaj a mai nyelvtani értelemben. Például a fog lehet főnév is és ige is, ugyanígy a fej, a mar, a nyom, a les, a mer, a nő, az ér, a fagy és még számos ilyen gyök. Lehet, hogy ennek az ősi időkből megőrzött szófaji differenciálatlanságnak a mondattani következménye a névszói állítmányú mondat is: „A feleségem mérnök." A szófaji határozatlanság számos formában eleven része a magyar nyelvnek. Egyik ilyen szófaji változatosságot őrző tulajdonsága, képessége a nyelvnek, hogy a képzett szó számos nyelvtani jelentést foglalhat magába, miközben a jelentése „végighullámzik" a szófajokon. Például a „**Fényességes** padisahnak szóló levél" mondat első szava: fény – főnév, fényes – melléknév, fényesség – főnév, fényességes – melléknév. A „**búsultságát** nem tudta titkolni" mondatban az első szó: bús – melléknév, búsul – ige, búsult – melléknévi igenév, búsultság – főnév, búsultsága – személyraggal, búsultságát – tárgyraggal, mindkettő utóbbi főnév már. Számos eseti rag is járulhat még a szavakhoz. (Cser-Darai, 2009).

Ha a beszélt nyelv mai, gépiesen szétszedett állapotát tekintjük, akkor kilenc magánhangzót és 26 mássalhangzót használunk, de a magánhangzóknak is és a mássalhangzóknak is van kettőzött alakja. A hangzók érteménye rávilágít arra, hogy ezek a szétszedett hangok nem hangokként születtek meg, hanem nagyobb hangmintázatok részeként. A hangmintázatokból egykoron hangzó képleteket, ismétlődő egységeket formáltak, majd a jelenségvilág közös vonásait sűrítették a hangokba, ezért ***a hangok már csoportosító válogatás eredményei***. E válogatással született meg az értelmük. Ugyancsak hosszú fejlődési utat jártak be a gyökök addig, amíg a hangutánzó hangképletekből fokozatosan kiformálódtak. Azért is maradhatott erős a gyökök képisége, mert a fejlesztés útja bele van épülve a hangokba is, a gyökökbe is, és a belőlük formált magasabb gondolati egységekbe is. A fogalmak képisége segíti a beszélőt abban, hogy a gondolatait képekben is lássa, és gondolatait a lelki szemei előtt látott képi világ párhuzamaként fejlessze.

2. A gondolkodás szerkezetének tükröződése a beszédben

A beszéd összetett rendszer. A korábbi munkákban föltárt rendszerelemzési módszert alkalmazzuk. Ez azt jelenti, hogy a szétszedem-összerakom sorozatban a hierarchiaszintek szereplői (elbeszélés, mondat, szó, gyök, hangértemény, és egy korábbi egységcsoport) mind önálló egészt alkotnak.

A szétszedési irányban fölismerjük és föltárjuk a belső rendszert. (A föltárás során derült ki a gyökrendszer gazdagsága.)

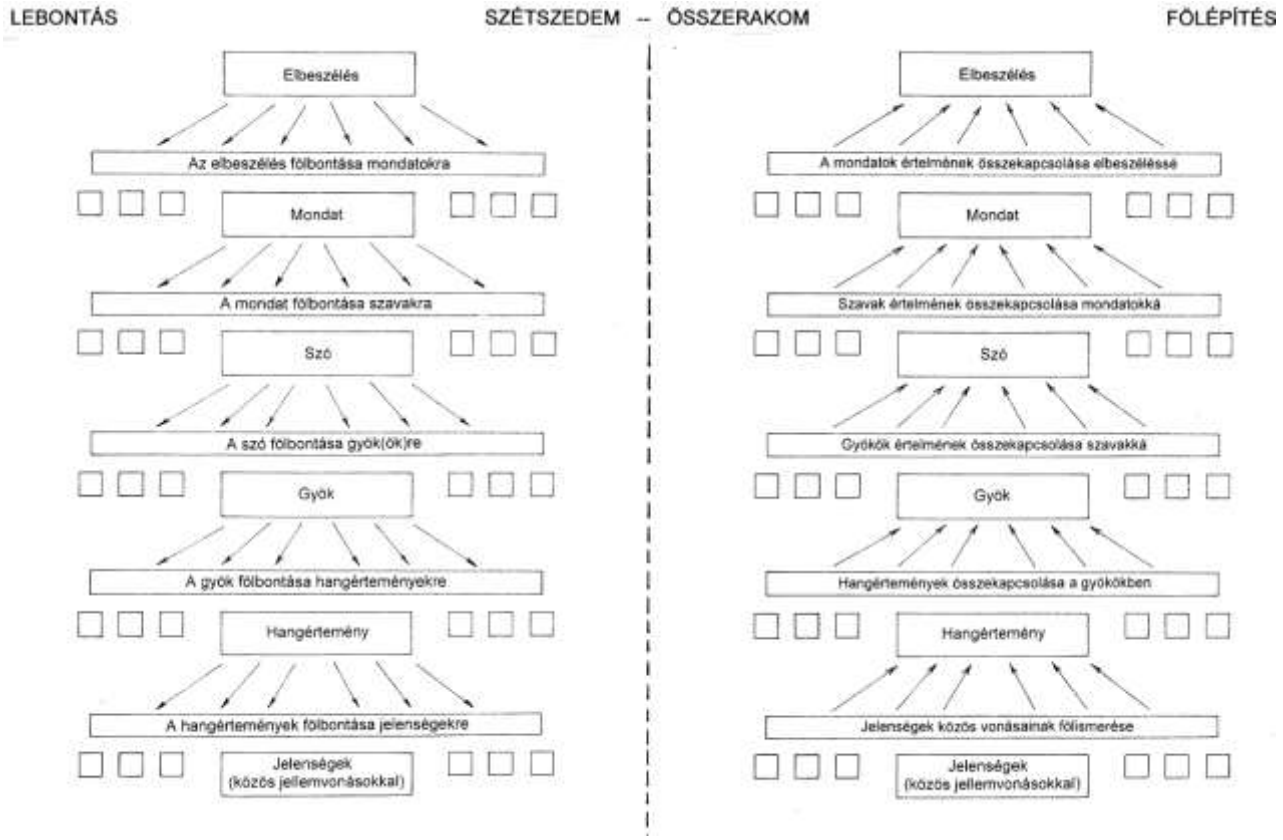

1. ábra. A beszéd szétbontása (bal oldali oszlop) és fölépítése (jobb oldali oszlop) szerkezeti egységeiből. Minden szint kiépülése mögött hosszú fejlődési folyamat áll. Számunkra a legkorábbi a legfontosabb, mert az már fizika és környezettan is, meg élettan, hiszen a legősibb állandóságok nyomán születik meg a hangértemény. A jelenségek közös vonásait emelték ki őseink a hangképletek változatos világából. A hangképlet elejére illesztett jelentés máig él, élő kövület ebből a korból. A gyök azáltal keletkezett, hogy a hangképlet végére is jelentéssel bíró hangot rögzítettek őseink. A magyar nyelv ereje, szövete ebben a kettős jelentési osztályozásban van.

Amikor most elismételjük az általunk használt hierarchiaszintekre bontást végig a sorozaton, érdemes hangsúlyozni, hogy minden egyes szint tagjai egészt alkotnak.

Elbeszélés = nagy egész. Benne kisebb egészek. Ezek a mondatok.

Mondat = nagy egész. Benne kisebb egészek. Ezek a szavak.

Szó = nagy egész. Benne kisebb egész (vagy egészek). Ez a gyök (vagy ezek a gyökök).

Gyök = nagy egész. Benne kisebb egész (vagy egészek). Ezek a hangértemények.

Hangértemény = nagy egész. „Benne” „kisebb” egészek. Ezek az élethelyzetek.

Ez tehát a szétszedési sorozat. A szétszedés során fölismert törvényszerűségek alkalmasak arra, hogy a másik irány fölépülését nagy lépésekben rekonstru-

áljuk. E rekonstrukció, a beszélt nyelv gondolati és formai összeépülése, a legkisebb egészeknél indult. Ezek a szétszedési sor végén álló élethelyzetek. Ebben a tanulmányban előbb a szétszedési sorra utalunk röviden (ezek a korábbi munkáinkban már elemzésre kerültek), és nagyobb hangsúllyal vizsgáljuk azokat a korai folyamatokat, amelyeket a fölépülésről már föltártunk. Első lépésként tehát az élethelyzeteket rendezzük. A beszédben a legkorábbi szerkezeti építési folyamat a hangértemény kifejlesztése az élethelyzetek hangzásvilágából. Az építési sor a következő:

Hangértemények = Az élethelyzetek közös részét képezik.

Gyökök = Kettős hangértemények. Az élethelyzetek pontosabb meghatározását végzik.

Szavak = A gyökökből toldalékolással létrejött fogalmak. amelyek a gyököknél pontosabban fejezik ki az élethelyzeteket, és a közlési gondolatsorba illesztést végzik a változatos toldalékolással.

Mondatok = a közlés nagy egészt képező egységei. Az élethelyzetek egyre tökéletesebb visszaadása, fölidézése hangzással.

Elbeszélés = mondatok sorozatából álló, események és élethelyzetek sorozatán át haladó közlés.

Az összetett rendszer felépítése az igen korai beszéd- és gondolkodás fejlődés rekonstrukcióját teszi lehetővé. Ez a legkevésbé ismert folyamat a mai nagy világnyelvek alapján. A magyar nyelv szerkezetéről ismert már 150 éve a Czuczor-Fogarasi adatgyűjtemény, *A magyar nyelv szótára*. Platón a Kratülosz című dialógusában ugyancsak sok szempontból írta le és elemezte a nyelv alrendszerekre történő „szétszedését” (Bérczi, 2015).

3. A magyar nyelv formai és gondolati oldalának összhangja

A beszéd kialakulásának elemzésénél fontos lesz külön is vizsgálni a hangzó közlés formai és gondolati oldalát. Ez sokáig nem merült föl a vizsgálatunkban, éppen a két oldal egysége miatt. A magyar nyelvben a beszéd formai és gondolati (logikai) oldala még ma is jól fölismerhető módon alkot egységet. A hangzó közlés természetét a magyar nyelvben jellemző nagyszámú hangutánzó szó már jelzi (Molnár, Czeglédi, 2009).

A közlés = helyzetjelentés. A hangzó közlés, hangzó helyzetjelentés. A helyzetjelentés az élethelyzetekről hangok útján érkezik. A hangzó közlésnek van beszédformai jegye és van gondolati tartalma (ez a beszéd logikai jegye). Ha a beszéd e két oldalának az azonossága (a korai beszéd tartományára) ma is fölismerhető, akkor az élet állandóságainak kell a háttérben állnia. Ha e két oldal közötti kapcsolat ma is élő, akkor ma is van az életnek (élethelyzeteknek) olyan hangzó formai jegye, amely megegyezik a kialakulás kori formával. Ilyen a hangutánzó közlés hangutánzó jellege és ilyenek lesznek a rekonstrukciós vizsgálatnak a hangzó beszédet építő fokozatai is.

4. Előzmények. A hangzó közlés előtti rétegek: a képi látás szerepe

A hangzó közlés lehetősége előtt év százezreket élt főemlőskori és ősember kori világ ismeretkincset halmozott föl az emberi agyban, számos formában.

Három érzékszervi tapasztalási mód gyűjtötte ezeket. A látás, a hallás és a többi érzékszerv együttese. Mégis, ki kell emelnünk a látás mellett a mozgásérzékelést, mert ez az a cselevési forma, amit utánozni is lehetett. A közlés céljára ugyanis a hallás csak a hangadással, a látás képe pedig csak a vele együtt megjelenő mozgással alkalmas. A hallásnál is, a látásnál is, és a mozgásnál is bizonyos ismétlődő élethelyzetek, mozgási vagy alakzatba rendeződési mintázatok azok, amelyek fokozatosan beíródva az agyba, emlékképeket hozhattak létre. A már bevésett emlékképek azután összehasonlítási alapot adtak a későbbi élethelyzetekre. Ezek közül kétféle közlés volt lehetséges a hangzó közlés előtti világban: a földre, falra rajzolt képé, és a mozgással megismételt mozdulatsorozaté. Mindkettő rendelkezett előnyökkel, amit a fiatalabb nemzedék fölkészítése során bizonyára ki is használtak az együtt élő embercsoportok.

Minden olyan érzékelési ismeretforma, ami megelőzte a hangzó közlést, egy fontos logikai módszer kifejlődéséhez járulhatott hozzá. E módszer az által ébresztett föl tudatosságot, csoportosítást, hogy a már ismert jelenségekben észrevette a közös jegyeket és elraktározta azokat. Példaként említhetjük azt, hogy a színek szerinti hasonló anyagokat, jelenségeket valahogy egyetlen kis emlékdobozva helyezte a tudatában az ősi ember. Ugyanígy tehetett a közös jegyeket tartalmazó hangzási és képi, vagy mozgási helyzetekkel is. Például az ugrás mozdulatánál az elrugaszkodás ilyen közös jegy. Gyümölcsök begyűjtésénél ilyen a leszakítás mozzanata. Szándékosan most még csak kisebb egységeket említek, hiszen az egy fejlődési fokozat lesz, amikor egyre hosszabb cselekvéssorok véződnek be és válnak közölhetővé az első nagy közlési rendszernél, a mozgásbeszédnél.

A mozgásbeszéd egy olyan közlési forma lesz, amelynél már élethelyzetek bevésett képe sorozatba áll össze és ez által egy hosszabb közlési lánc alakul ki. Ahogy már szóltunk róla, a hangzási képletek szintén összetevői az élethelyzetekről kialakuló emlékképeknek. Kísérik is az egyes élethelyzeteknek a mozdulattal történő bemutatását. Döntő fordulat azonban addig nem következik be a közlésben, amíg a hangzó közlés egy sajátos vonását nem tudatosítják. Ez pedig az a tulajdonsága a hangnak, hogy látvány nélkül is föl tud idézni élethelyzeteket. Amíg tehát a képi közlés sok szempontból hatékonyabb, gyorsabb, átfogóbb közlést tesz lehetővé, addig a hangzó közlés nem fejlődik tovább arra a szintre, amit máig hatolóan befutott a gondolkodás formálásában.

Ma is azt mondjuk, hogy egy kép fölér tízezer szóval, de ma ezt azért állítjuk, mert a hangzó közlés végig kíséri életünket. A hangzó közlés olyan szintre jutott, hogy az élet számos területén meg lehet élni egyedül a hangzó közlés segítségével. Ma a képi közlés kiegészíti a hangzót, és bár a modern technika ontja a képeket, mozgásrajzokat, képi történeteket, rendezett elméleti tudás hangzó közlés, a gondolatok állandó megfogalmazása nélkül nem lehet.

A gondolkodás első és legfontosabb eszköze ma is a hangzó beszéd. A jelenségek táblázatosan, rajzokon, vagy később elvont képletek formájában történő rögzülése egy igen fejlett gondolkodási rendszer képi világát jelenti. Ez az átfogó képekbe rendezési művelet az, ami nem képzelhető el képi látás és a képek útján történő összekapcsolás nélkül. De ez a kép már a gondolkozás eredményeként születik bennünk, s nem az élethelyzetek folyománya. A modern kép elvonatkoztatási szintek lépcsőin haladva formálódik. Amikor tehát el akarunk jutni a modern képek és ábrák világáig, a korai képeket sem hagyhatjuk említés nélkül. A modern képi világba ugyanis a természetről már korábban megszerzett ismeretek is bele vannak sűrítve. Tömörítő erejük a képletekbe sűrített fogalmi világ erejéhez hasonlítható. Ezért amikor a hangzó közlés korai történetéről szólunk, a modern képi összegzés tömörítő erejét sem nélkülözhetjük.

5. A hangértemény születése hasonló élethelyzetek halmazából.

Amikor a Czuczor–Fogarasi-féle hangérteményt nyomozzuk, föltűnő az, hogy azok a gyökeink, azok a hangképleteink, amelyek f-fel kezdődnek, mind valamilyen anyagkijövetelt, vagy kijöveteli és elválási jelenséget jelölnek.

A szétszedési folyamatból származó fölismerést a nyelvfejlődési szakaszban fordított irányban értelmezzük. Ott korábbi a jelenségek ismerete, a jelenségek összehasonlítása és a hasonló jelenségek észrevétele. A hasonló jelenségek közös vonását egy hangközlő szerv útján kell kifejezni. Szánkkal a „kijön belőle” és eltávozik mozzanatot legegyszerűbben a fogaink között végzett kifúvással tehetjük meg. A fújó hangzás tehát alkalmas arra, hogy más olyan jelenséget is ezzel a hangképlettel jelöljünk, ahol szintén a kijövetel a lényeges, a meghatározó jelenségjegy. Ilyen jelenség a fa, amelyik a földből nő ki, ilyen a fű is, ilyen a füst is, ami a tűzből száll fölfelé. Ilyen a forrásból kijövő anyag is, ha a kijövetelt akarjuk megjelölni. Ilyenek a forrásban lévő vízből kijövő buborékok is. (Éppen a buborékok b-je mutat rá arra a később vizsgált szempontra, hogy ugyanannak a jelenségnek többféle vonása kaphat hangzó jelölést. A buborék a bőség jelenségéből származó b-t kapta jelölésül. Ezt a fogalombokrot is vizsgálni fogjuk.)

Olyan f-fel kezdődő hangképleteink, amelyek elválási jelenséget jelölnek, szép számmal sorolhatók. Legyen az első a fény, amely az erdőben a fák levelei közül tör elő. Elválási, „kijöveteli” jelenség a fagy, amikor a tó vize a tetején megbőrösödik s kijön belőle az egyre vastagodó jégréteg. Ugyanígy képződik a tej tetején a föl. Ilyen kijöveteli jelenség a folyó (kifolyó) víz is, ami sziklából jön elő. Tovább keresve a kinövő testrészek között is találunk f-et tartalmazó gyököket: fül, fej és farok.

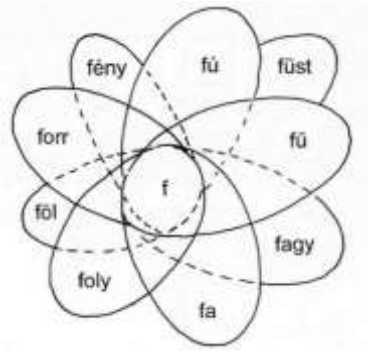

2. ábra. A halmazok körében gyakran használt ábrázolási mód a hangértemény kialakulási folyamatára. A halmazok közös része az f hang. A hangadó szerv a kifújással tudta utánozni a „kijön belőle és elválik tőle” élethelyzetet.

Ha összegezni akarjuk a hangértemény kialakulási folyamatát, akkor a halmazok körében gyakran használt ábrázolási módot idézhetjük föl. A megnevezett jelenségekben közös az, hogy valami „kijön belőle”. Nekünk, magyar nyelven beszélőknek természetes is, hogy a hangképlet ilyen hatásosan közvetíti ezt a képet s mi ezt ma is fölfedezhetjük. Az elválásra utaló hangértemények egy csoportját már két évvel ezelőtti füzetünkben is bemutattuk, angol és orosz szópárjaikkal együtt. Már akkor láttuk, hogy a magyarban meglévő hangcsaládosság (a szócsaládosság szó mintájára nevezhetjük így őket) nincsen meg az angolban és az oroszban.

Mivel azonban a hangzó képlet alakja forma jegye a közlésnek, a gondolati összehasonlító munka pedig a tartalmi része, tovább kell fejlesztenünk érvelésünket. Párhuzamba kell állítanunk azt a két folyamatot, aminek révén őseink a közös fogalmi jegyet fölismerték és alkalmazni kezdték az f hanggal. (Valójában ez egy testközeli „kijön belőle” jelenség történik az f-fel végzett hangadásnál.)

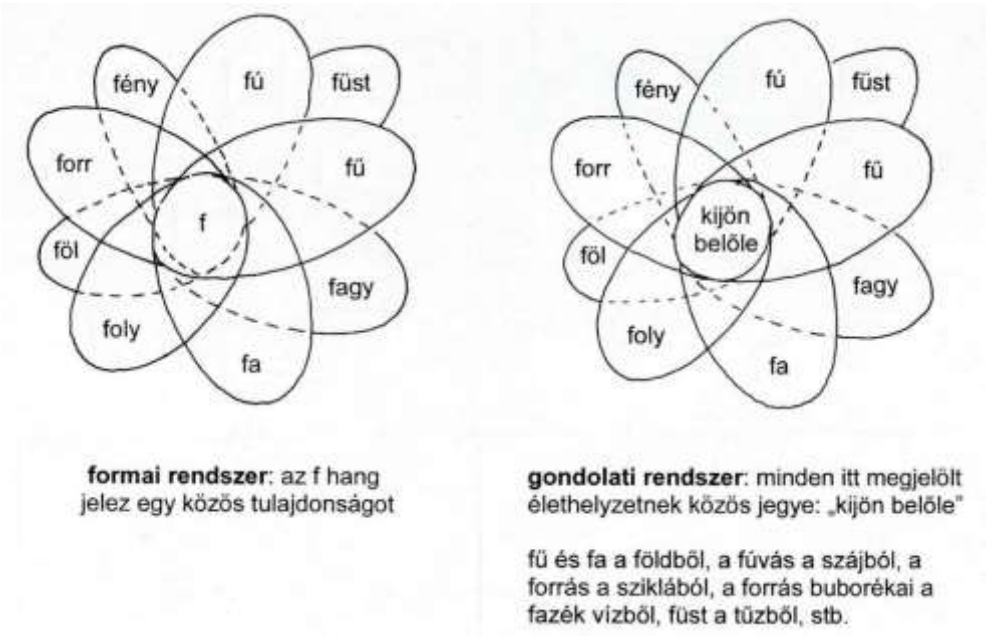

3. ábra. A formai rendszer és a gondolati rendszer egymás mellé helyezése. A magyar nyelvben ez a két fogalmi csoport egybeesik az alapjelenségeknél. A beszéd kialakulásakor párhuzamosan fejlődött.

formai rendszer:	**gondolati rendszer**:
A **nyelvi forma** a gondolatok **külső burkát** képezi	A **gondolati forma** a gondolatok **belső szerkezetét** képezi
f-fel jelölöm a közös jelenséget (a lényeges közös vonás az élethelyzetekben)	**kijön belőle** és elválik attól, ahonnan kijön (a jele lesz ez a közös tulajdonságnak)

A két szál együtt más nyelvekben már nem fedezhető fel (Bérczi 2014). A gondolati rendszernek a jelenségekhez kapcsolódó részét az egymással mozgásbeszédet már folytató közösség tagjai fölfedezhették. Da a hangzással való közlés indukciós elven történő felépítése már a nyelvfejlesztők munkája. Az indukciós modell a következő formában lép előre a jelenségek hangzással történő egységesítése felé.

A hangképletekkel föltárt élethelyzet-megnevezések képezték a megismerésnek a tapasztalati oldalát. Az adatrendezés, a közös hang kiválasztása már gondolati összehasonlító munka eredménye volt. Idegen szóval ezt a fejlesztési szakaszt *korai induktív mozzanatnak* is nevezhetjük. Általában jellemző az ilyen típusú adatgyűjtésre, hogy a gondos megfigyelő általános jellemvonásokat ismer fel a gyűjtött környezeti jelenségekről. Példánkban ez a gyakran fölhangzó CS jellegű hang volt, ami e tevékenységeket a vizes közeggel is összekapcsolta és ezt a kapcsolatot tudatosította. Az ilyen törvényszerűségek felfedezése a gondolkodásnak egy meghatározó foka: ennek során a ***különálló eseményekből*** a ***közös vonások kiemelése*** történik meg. Ezzel a gondolatait rendező és elemző agy a megismerés tapasztalati rétegét tovább is építi és – mondhatni - egy elemző folytatásra vár. Ha ***a közös vonásokra irányuló tapasztalati törvényszerűséget gondolati formába*** is sikerül ***önteni***, akkor egy jelentős továbblépés történik, mert ezzel ***az elvonatkoztatás egy használatba vehető segédeszközét*** alakítja ki az elemző. Mondhatjuk erős kifejezéssel azt is, hogy a közösség a tapasztalati munka során törvényt alkot. Ez a „törvény” esetünkben ***a hangértéményű hangzó kiemelése*** a hangzó világból és egy jelenség jellemzésére történő használatba vétele. A hangértemény tudatosítja a jelenségcsoport tagjai közötti kapcsolatot.

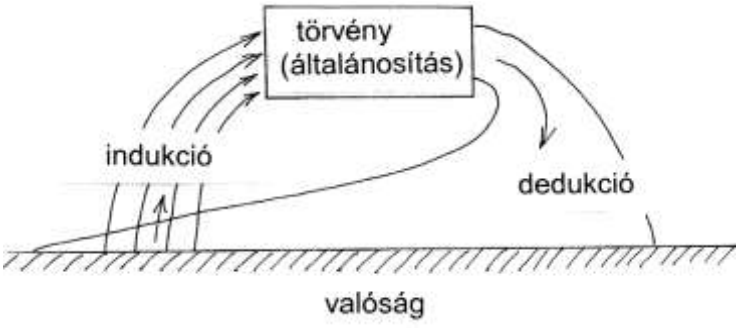

4. ábra Az indukciós és a dedukciós gondolati pálya megrajzolása adja a legegyszerűbb törvény felismerési ciklust (Simonyi, 1986 nyomán). A különálló eseményekből az általános vonások kiemelése történik meg, logikai úton, az in-

dukciós ágon. A törvényszerűség gondolati formába öntése után a törvény alkalmazása történik az indukciós szakaszon tapasztalthoz hasonló jelenségekre. A törvény „leszármaztatása", a deduktív út, amely már szélesebb jelenségkört fog át, mint a törvény fölismerésénél használt kör.

Az indukciós fogalomfejlesztés sémáját fölhasználhatjuk a folyamat modellezésére. Ebben a valóság hasonló jellegű jelenségeinek összehasonlításából megtörténik a közös jellegűek törvényi általánosítása. Ez a fölismerés azután ki lesz terjesztve más, hasonló tulajdonságot hordozó jelenségekre is.

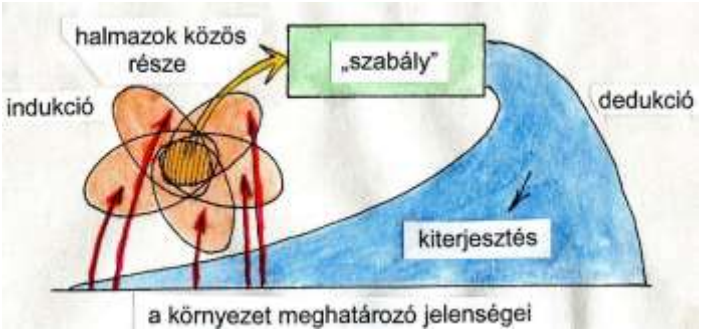

5. ábra. A hangértemény kialakulási folyamatának halmazos ábrázolását (2. ábra.) beépítettük az indukciós és a dedukciós gondolati pályába. Ezáltal láthatóvá vált az, hogy a halmazok közös része szerinti kiválasztás úgy viselkedik, mint egy szűrő. A későbbi jelenségeket már a korábbi fölismerések által „megszűrve" látjuk.

Ha az indukciós fölismerési szálakat megszakítjuk (rajzunkon) és beillesztjük a halmaz ábrát a közös rész fölismerését jelző központi magba, érzékletesen is utaltunk az indukció részletes mechanizmusára. Arra tehát, hogy a jelenségek elemzése az indukció folyamatával összefoglalt szakaszt járta be a fogalom f-hangzóval történő tömörítése, tömörített megjelölése útján. Ezt a hangzóval történt tömörítést más jelenségcsoportok esetén is elvégezték. A folyamatot a b-hangra már bemutattuk a 30. füzetben (Bérczi 2015). Ugyanott utaltunk a cs-vel, p-vel együtt hangzó jelenségekre is. Ezzel egy sajátos szűrő rendszer alakult ki a hangokkal történt közlés és a jelenségek látása között. A szűrő hanggal kifejezhetővé tette a jelenségek egy-egy összetartozó körét – egy lényeges szempont alapján. Ez a szempont, a közös tulajdonság fölismerése, osztályozást végzett a jelenségek világában. (Matematikában ezt az osztályozást ekvivalencia osztályozásnak nevezik, mert egy kiemelt jellemzővel – részletes példánknál az f hanggal – a jelenségek egy egész osztályát megadtuk.) Érdemes megjegyezni, hogy ez az osztályozás nyitott, hiszen hasonló tulajdonsággal rendelkező új jelenségek is tagjai lehetnek ennek az osztálynak. Ez csirája is lesz a későbbi fogalomfejlesztésnek.

Folytassuk vizsgálatainkat a párhuzamba állított két folyamattal, aminek révén őseink a közös fogalmi jegyet fölismerték és alkalmazni kezdték az f hang esetében. Megállapítottuk, hogy ha a hasonló jelenségeknek egy lényeges közös

vonását egy hangközlő szerv útján kell kifejezni, akkor a „kijön belőle” és eltávozik mozzanatot legegyszerűbben a fogaink között végzett kifúvással, kifújással tehetjük meg. Az így keletkező f hangzás alkalmas hangzó jelöléssé vált arra, hogy más jelenségeket is ezzel a hangképlettel jelöljünk akkor, ha a kijövetel lényeges jelenségjegy. Nem csak a földből kijövő tárgyak (fa, fű) és jelenségek (forrás), hanem a tűzből kijövő füst, vagy a vízből kijövő buborékok forrásra utalása is szerepelt. Ugyancsak példák csoportját alkották a testrészek, melyeknek f-et őrző első hangzója volt: fej, fül, farok, és a fog is. De a „kijövetel” folyamatához gyakran kapcsolódik az anyag kiáramlása, az „elfogyás”, kisebbé válás is. Ha ezt a jelenségét is hozzákapcsoljuk az anyag kijöveteléhez, a kifúváshoz, akkor rátalálunk azokra a gyökökre (szavakra) amelyek f-fel kezdődnek és csoportosan is fölidézik a fogyás képét. Ilyen maga a fogy gyökszó, de ilyen a fon és a fonnyad is. A fonás az a művelet, amelynek során a „kócos” anyagból sodrással szálat sodrunk (több más későbbi száltechnológia fogalma is hozzátapadt ehhez az ősi művelethez). A fonnyadás során a gyümölcsből fokozatosan eltávozik a folyadék, ráncos lesz. Ugyanígy a fogyó, fonnyadó ember bőre is ráncos lesz az öregedéssel. Mi a közös ezekben a jelenségekben? Megfigyelhető az, hogy a „térfogat” vész el, csökken, kisebbedik, amikor a műveletet végezzük. Ennek fényében már logikus az, hogy őseink ugyanezzel az „eltávozik belőle” fogalombokorba helyezték ezeket a folyamatokat is. Ezzel újabb jelenségtartományt, életdarabot illesztettünk az f-fel kezdődő szócsalád és gyökcsalád hangképleteinek halmazához, ahogyan ezt ábránk is szemlélteti.

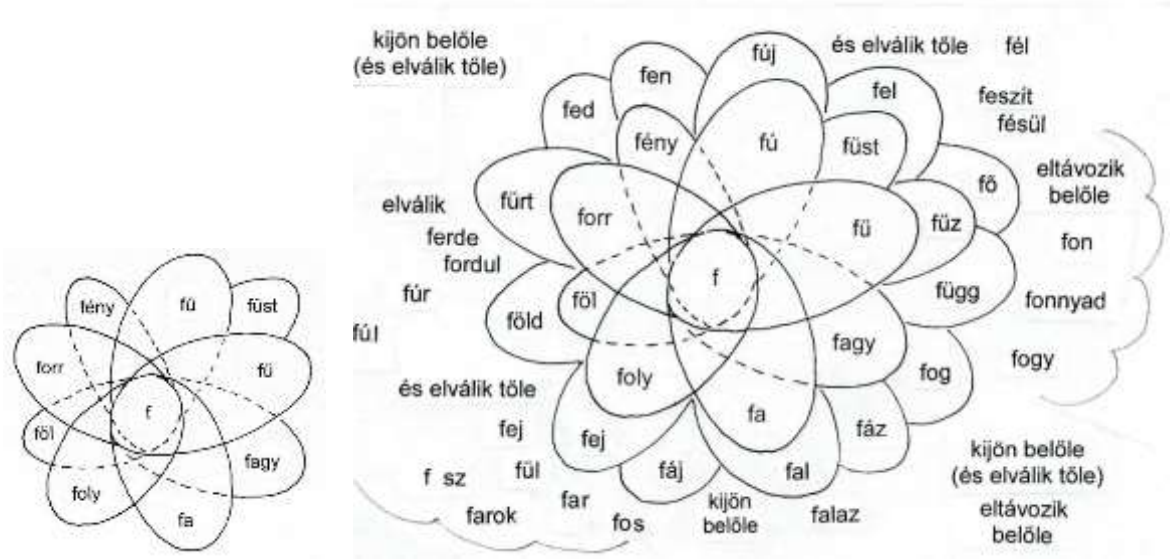

6. ábra. A hangértemény kialakulását követő folyamat a fogalmak kiterjedtségével érzékeltethető. A magot képező legősibb fölismerések (bal oldali rajz) fokozatosan áthatják a később hozzájuk hasonlított fogalmakat is, amelyek mint felhő veszik körül az ősibb magot (jobb oldali rajz). A fogalmi összetartozás (és fogalom-kiterjesztés) megmutatkozik a hangalakban is. Itt most csak az első hangot értelmeztük. A záróhang értelemezését a gyököknél találjuk.

6. A hangérteményeket kiválasztó szabály („törvény) hatása: hálózatba rendezés

Ha sorra vesszük az eddigi lépéseket, akkor néhány műszaki hasonlat erejével is megvilágíthatjuk a folyamatot. A hangképletek használatával egy „kép-hang kapcsolót" illesztettünk az észlelés (látvány, mozgás) és a rá hanggal történő gondolás közé. A kapcsoló akkor még egyetlen életdarab „kapcsolója". A hangértemények használatával már egy szűrő kerül be a gondolkodásba. Az a „***hangérteményi szűrő"*** már több különböző élethelyzet közös részét kapcsolja össze, szűri ki a jelenségvilágból. ***A hangértemény ezáltal elkezd egy újabb törvényt építeni***. Ez az új törvény a jelenségek egy-egy csoportját hálózatot szervező módon kapcsolja össze. A hangértemény ***elkezdi hálózatba szervezni a jelenségvilágot***. Ez a hálózatba kapcsolási lehetőség serkenti is a fejlesztőket újabb élethelyzetek hangérteményi hangzóval való jellemzésére, újabb és újabb hangértemények szabályba foglalására. Például a kiindulási bőséget (telítettséget) kiböffenő hanggal jellemző élethelyzetet összekapcsolja a szintén szájon keresztül kitörő bőgő hanggal. Így a B átfogóan lesz jelző hangja a bőségre utaló jelenségeknek, amelyeket kitörő hangzás követ. Kibővítve a B jelentési körét – az élethelyzet hasonlósága alapján – más jelenségekre, amelyekre a bőség kiáradása jellemző, egyre szélesebb jelenségkört fog át a B hangzó korábbi jelentése is. Ugyanez történik a P hanggal felületek találkozásánál, a CS hanggal a vizes mozgások hangadásánál. Így sorra kerülnek az alapvető élethelyzetek, a bőség, az elválás, a felületek találkozása, a vizes világ csattogása, a keménység és koppanása stb.

A hangértemények kiválasztása tehát már nem csak összekapcsolja a közös jelenségeket, hanem rendező szerepet kezd játszani a jelenség-típusok világában: összehasonlít, válogat, csoportosít. Az élethelyzetekből kialakul egy olyan jelenségvilág horizont, amelyen hangérteményekkel összekapcsolt élethelyzet típusok sorakoznak. Ilyenek mint: keménység (K), elválás (V, F), térbeliség (L), csattogó hang vizes helyekről (CS), nyúlásra utaló hang (NY), sziszegő jelenségek hangja (SZ), felületek súrlódó hangja (P), ropogási sorozatok hangja (R), fújó áramlás hangja (F), a suhanó mozgások hangja (S), és így tovább. Megkezdődik tehát egy fogalmi térképezés a világ jelenségeiről és az élethelyzetekről, a kibocsátott és utánozható hangok szűrése alapján. Ez a fogalmi horizontokat képező gondolkodási eredmény a későbbiekben hozzájárul a fejlesztés újabb szintjének a megszerveződéséhez.

7. A hangértemény, mint egyfajta kereszthivatkozás

Csírájában, modern fogalmat is fölhasználva, azt mondhatjuk, hogy a hálózatba szerveződés a „kereszthivatkozáshoz" hasonló jelenség. Hogyan határozzák meg a kereszthivatkozást ma, a számítógépes világban? A kereszthivatkozás a világhálón megjelenő oldalakon egy olyan átkapcsolás, amely az adott oldalnak egy másik pontjára mutat. Az átkapcsolás jelezve van, a számítógépes oldalakon be van kékítve. Az „egérrel" az átkapcsolásra rápattintva a gép a hivatkozott helyre viszi el a képernyőt és mutatja is a hivatkozás szövegrészét. Termé-

szetesen ez a „kereszthivatkozás” átkapcsolás mutathat egy másik világhálós oldalra is. A más oldalakra mutató kereszthivatkozás nagyon fontos eleme a világháló rendszerének, hiszen ahova nem irányít át a kereszthivatkozás, oda csak akkor léphetek, ha a hálóra fölvitt címével keresem.

Kereszthivatkozásos hasonlat élményszerűen világítja meg azt, hogy milyen hatása lehetett a hangérteménynek a korai nyelvfejlesztés idején. A hangzó „kereszthivatkozások” segítségével a jelenségek között is lehetet már „ugrálni”, ezeket gondolattársítással már össze lehetett kapcsolni. Az egyetlen hangzós kiemelés még csak kevés jelenséget kapcsolt össze, de elérkezett az idő, amikor már két hangérteménnyel rendelkező hangzó került a hangképletbe. Ezt a kettős-kereszthivatkozásos gondolati „ugrálást” mindmáig hatóan használjuk. Ezek az egységek anyanyelvünkben a gyökök.

8. Két hangértemény összekapcsolása a hangképletek elején és végén: gyökök

A hangképleteknek van egy másik, a hangzó közlés továbbfejlesztését kiváltó tulajdonsága. Minden egyes mozzanatra kimondott hangképlet tartalmazhat hangutánzó hangot a hangképlet elején, és a végén is. Tekintsük például a CSaP hangképletet. Az elején álló CS hang vizes közeg mozgásánál/mozgatásánál gyakran jelenik meg (CSePP, LoCS, PoCS). De észrevehető, hogy a P hang igen gyakori a hangzó képletek végén. A CSaP, LéP, ToP, KaP hangképletek végén a felületek találkozását jelzi. A felületek súrlódása eredményezi ezt a hasonló P hangzást. Ennek fölismerése nyomán, egy idő után az is tudatosul, amit ma úgy mondanánk, hogy egy-egy hangzó képlet elejének is, és a végének is van hangérteménye. Ha a hangérteményeket szentjánosbogaraknak képzeljük, akkor e képi hasonlatunkon a közös hangzót tartalmazó hangképletek – ha a szó elején állnak – szóbokrot világítanak ki. Ha a különböző hangok különböző színű szentjánosbogarak, akkor az erdőszélen sok ilyen színes, de mindig egyszínű bokor áll. De ha a hangképlet elejére is, és a végére is egy-egy közös jellemzőt fölidéző lámpás került, akkor színes lámpás-párok ülnek a bokrokon. Ha az eseménysor hangzó bemutatásakor a hangképletek „lámpákat gyújtanak meg az agyunkban”, egyre összetettebb lesz a gyökökkel a „megvilágítás”. A hangképletek „lámpasora” egy hosszabb eseménysor egyedi mozzanatait is fölidézi, de a gyakran fölvillanó azonos színű lámpák az élethelyzetek közös vonásait is megvilágítják.

Minden „két színnel dolgozó” hangképlet két kiemelt tulajdonságnak (vagy helyzeti jellemzőnek) a fölidézését jelenti. Az eseménysor „látása” már nem csak az egyedi részleteket idézi föl a tudatunkban, hanem - az élethelyzetek közös vonásai alapján - az élethelyzetekből levont következtetéseket is. Azt is mondhatjuk, hogy elkezdünk két „rétegben” „látni”. Egyik réteget az eseménysor adja a maga hangutánzó hangképlet-sorával. A másik réteg a hangokba sűrített közös jellemzéseké, azoké, amelyek hangképletek közös vonásaként jelennek meg az eseménysorban. A második réteg tartalmaz már egy tudatos sűrítést, s ez egy újabb lépés az elvonatkoztatást felé.

Amikor idáig fejlődött a hangképletek használata, s a hangképletek gazdag készlete már egyre több élethelyzetet tudott megjeleníteni (fölvillantani) tudati világunkban, agyunk hozzászokott a hangzót kiemelő „lámpások" erejéhez is. A sok kis lámpást helyettesítő nagy színes lámpások segítségével (vagyis a hangérteményekkel), sokszor visszagondol egyes élethelyzetekre. Visszagondol már akkor is, amikor még nincsen hangadás, csak a belső ismétlés „jár az eszében". Ez már szinte az, amit gondolkodásnak nevezünk. Ezt a gondolkodási szintet értük el akkorra, amikorra a ma gyököknek (szógyököknek) nevezett nyelvszerkezeti réteg tudatos használatáig jutott el a hangzó beszéd. A „nagyobb színes lámpa-párok", amelyek egyetlen hangképlet elején és végén gyúlnak ki, valójában a gyököket jelképezik.

A gondolati munkával végzett élethelyzet-fölidézésnek számos lehetősége nyílik meg ekkortól. Ennek egyik lehetősége abból fakad, hogy a fölidézett eseménysorokban is van ismétlődés. Egy-egy hosszabb hangmintázat eseményeket fölidéző „lámpasora" – tehát hangzásmintája – ismétlődhet. Ismétlődhet azért, mert például, amikor vadászni indulunk ugyanaz a hangzó képletsor visz el a tábortól, ha az erdőben cserkésszük be a vadat, de később egyedivé válik, attól függően, hogy milyen vadat hajtunk. A vadászott vadtól függően „szétválnak" a hangmintázati közlés sorai, ahogy a vadászati teendők megkívánják. Más lesz a hangutánzó hangsor egy támadásnál a nagyvad ellen, és más a szétszóródó kisebb állatok – például gazellák – esetén. Egy vadászati történetnek az elejét könnyebb lesz fölidézni hangzással, – mert az gyakrabban ismétlődik, – mint a későbbi szakaszát, mert egyedi, állattól függő lesz. E fejlesztési lépések rekonstrukcióját a mondat fejlődésénél folytatjuk.

A lámpás fogalmak hasonlatnál láttuk, hogy a „nagyobb színes lámpa-párok", amelyek egyetlen hangképlet elején és végén gyúlnak ki, valójában új fejlesztés lehetőségét tudatosíthatták. A nagyobb színes lámpák a hangértemménnyel meghatározott jelentésű hangzókat emelték ki a hangképletek világából a korai fejlesztés során. E kiemelt jelentésű hangzók használata során ***kettős gondolati szál elevenedett meg a hallgatóban***. Követte az események lírását a hangzó képletek sorozatával, de azt is gondolta, hogy a kiemelt jelentés nyomán közös jellemzések is állnak a kiemelt hangzó mögött. Mindezt az agyban nem csak a hangképlet sor, hanem a kapcsolódó képi gondolatsor, és a mozgás is fölidézte benne. De úgy is érezhette, hogy bizonyos helyzetekben a hallott hangképletnél van jobb is, pontosabb is az elhangzó hangképlet sorozatnál. Egy ilyen gondolati összehasonlító elemzés során jutott arra a következtetésre, hogy a hangképlet végére tett másféle pontosító hangzóval egyértelművé tehető a helyzet bemutatása.

Az indukciós fejlesztési képben megfogalmazott szűrő fogalom fölidézésével másként is megfogalmazhatjuk a gyökök kifejlesztésének eredményét. A gyököt kialakító fejlesztés azt jelenti, hogy megkettőződött a jelenséget látni tanító „szűrő". A megkettőzött szűrő a két hangértemény összekapcsolása, egyidejű használata. Az egyetlen hangképletben alkalmazott két hangértemény (egy a hangképlet elején és egy a végén) újabb élethelyzetek jellemzésére késztet. Ez a kettős jellemzés egy hosszútávon fölvirágzó folyamat, amely a gyökök hasz-

nálatával magasabb szintre emeli a hanggal történő közlést és a gondolkodást is. Az élethelyzetek kettős jellemzése, a jelenségeket két kitüntetett hangzóval bemutató beszéd (gyök, gyökszó) már nemcsak a környezeti világot képzelteti el a korábbinál pontosabban, hanem a gyökök használata új és összetett jelenségek megnevezését is lehetővé teszi.

Ezt a fejlesztési szakaszt is ábrázolhatjuk az indukciós modell segítségével. A külső ciklus íve alatt, az ábra belsejében foglal helyet a két korábbi, egy-egy hangzóra megadott hangérteményi ciklus. A kettő összevonása a külső ciklus, amely tehát egy újabb „törvény" (a gyökképzés törvénye) fölismeréséhez és alkalmazásához vezet el (3. ábra.). Ennek az összevonásnak a hangérteményi párokra történő alkalmazása egy új hálózatszervezési módszert hoz létre. Ez a hálózat a gyökökkel megadott fogalmak horizontján jön létre. Igen hatékonyan szervezi ismeretrendszerbe az embert érintő és őt körülvevő jelenségvilágot. Ahogy a korábbiakban említettük, ez a hálózat is emlékeztet a kereszthivatkozásokra, de már magasabb szinten. A gyökvilág horizontja mindmáig a legszorosabb fogalmi hálózat a képi világnak és a hangzó világnak az összekapcsolásában. A magyar nyelv 2300 gyöke a 150 évvel ezelőtti hatalmas munkában (Czuczor, Fogarasi, 1862) ezért bír forradalmi jelentőséggel a nyelvtudomány számára.

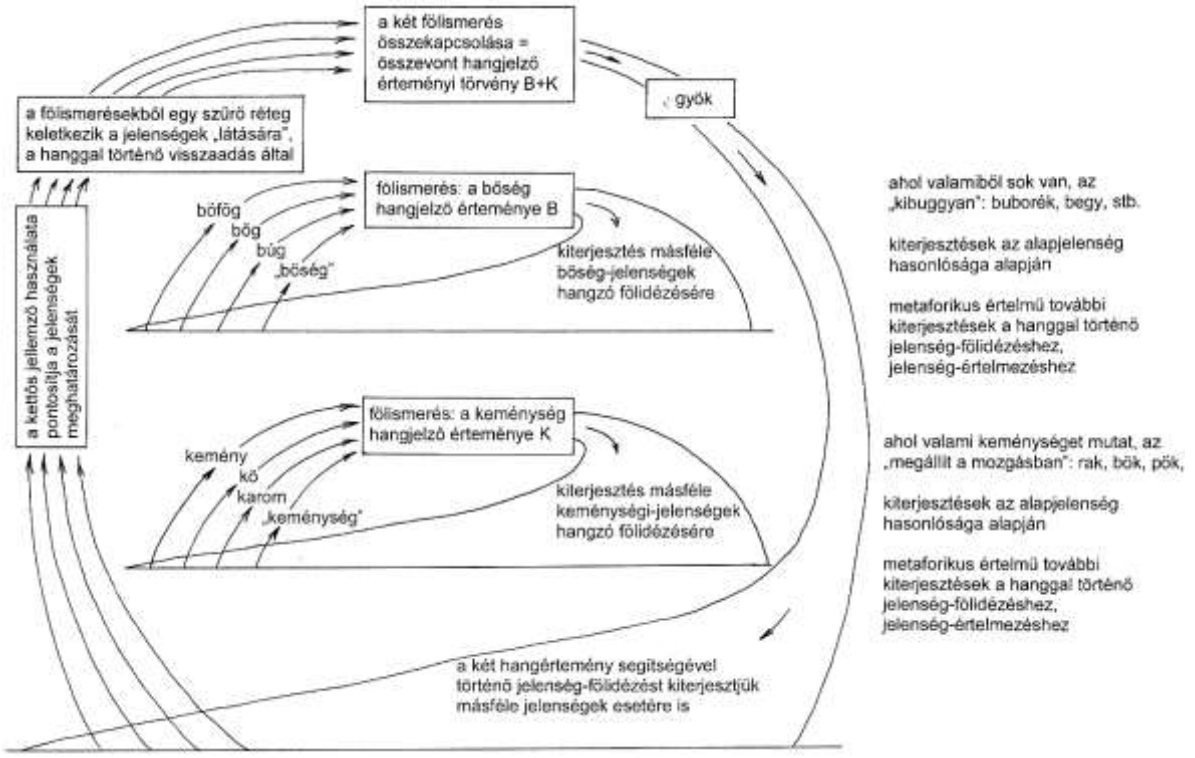

7. ábra. Összegeztük a két egymás utáni fejlesztő lépés összekapcsolódását és kettős szabállyá válását. Két hangértemény együttes alkalmazása során (egy-egy a hangképlet elején és a végén) egy összevont szűrőréteg típus, egy szűrőpár fejlődik ki. Ezt ábrázoltuk azzal, hogy a két korábbi ciklus belül, az összevont ciklus kívül foglal helyet az ábrán.

9. A beszélgetés: figyelem a közlésre és a megértésre. Két váltakozó réteg

A közösség számára a hangzó közlés kettős feladat, ami megköveteli az értelmezést is, és a hangkiadást is. Mivel váltakozik a hangzó közlés és a meghallás (hangzás kiolvasás, hangzás megértés) szerepköre két beszélgető társ között, a gondolati munka is kettőssé válik. A hallgatáskor értő üzemmódban gondolkodó társ, rögtön közlő üzemmódra kell, hogy váltson, mert így lesz gyors a hírközlő csere. Ezért a már említett és ezután sorra kerülő fejlesztő lépések rögtön szét is terjednek a közösségben.

10. A magyar nyelv fejlődése: fogalomhorizontok, szűrősor kiépülése, „szűrőrétegsor" kifejlődése

Az eddigi evolúciós útszakaszról az indukciós modell segítségével azt láttuk, hogy a jelenségvilág és a szabályba foglalt értelmezés között létrejött egy első szűrő. Ez a hangértemény volt. Ez a szűrő fogalom-horizontot alakított ki, melyen a hasonló közös jeggyel jellemezhető élethelyzetek sorakoztak. Több ilyen hangérteményi csoportosítás született. A hangértemény használata rendszeressé tette a gondolatok fölidézését ezen a horizonton, a hangzás kimondását is, a rágondolást is, a meghallását és megértését is. A jelenségek horizontján egy hálózat képződött azzal, hogy a hasonló jellegű élethelyzetek összekapcsolódtak (8. ábra.).

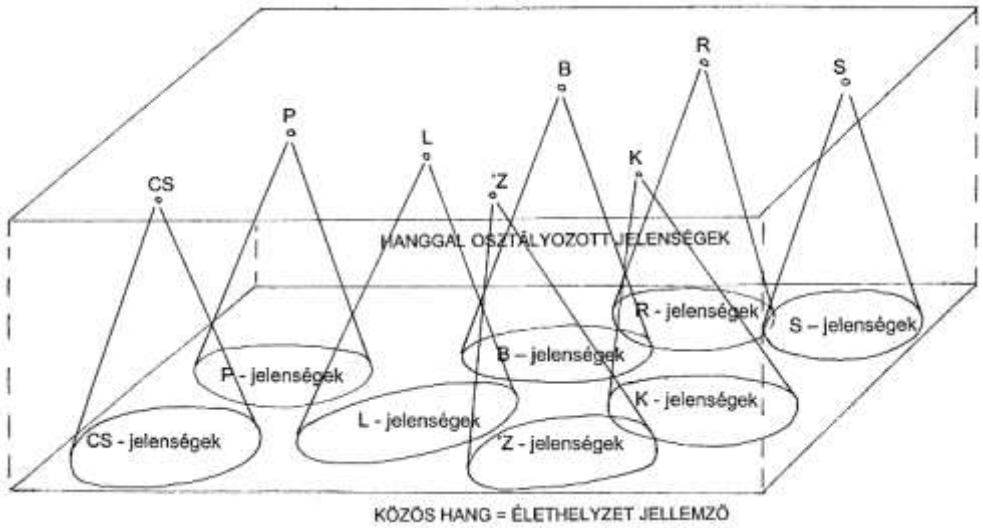

8. ábra. A hangértemény egy-egy élethelyzetre jellemző hangzó és fogalom egy olyan jelenség-horizontot alakított ki, melyen a hasonló közös jeggyel – t. i. a hangérteménnyel – jellemezhető élethelyzetek sorakoztak. Ezen a horizonton több ilyen hangérteményi csoportosítás született. A legalsó szinten, a jelenségek „emeletén" az egyes jelenségcsoportok sorakoznak, a belőlük kiemelt hangzók a hangértemények horizontját jelölik ki. A kettős hangértemények már a második „emeletről" szerveződnek.

A későbbiekben ez a hangzással ismételt szűrő beépült a tudatba, a gondolkodás része lett. Idővel a szűrő továbbfejlesztése is megtörtént, és a hangérteményi szűrő megkettőződött. Már kettős hangzókkal jellemzett élethelyzetek is

megjelentek a közlésben, a rágondolásban, a hangzás kimondásában, meghallásában, megértésében. A két – addig különállóan élethelyzetet jellemző – hangértemény fokozatosan egyre több hangzókettősben szerepelt.

A ma már gyöknek nevezett kettős-jellemző hangképlet használata is rendszeressé tette a gondolatok fölidézését ezen a horizonton, a hangzás kimondását is, a rágondolást is, a meghallását és megértését is. A jelenségek gyökökkel jellemezett horizontján is képződött egy hálózat azáltal, hogy a hangértéményi párokkal jellemezett élethelyzetek összekapcsoltak korábban különálló hangértemányeket (9. ábra.).

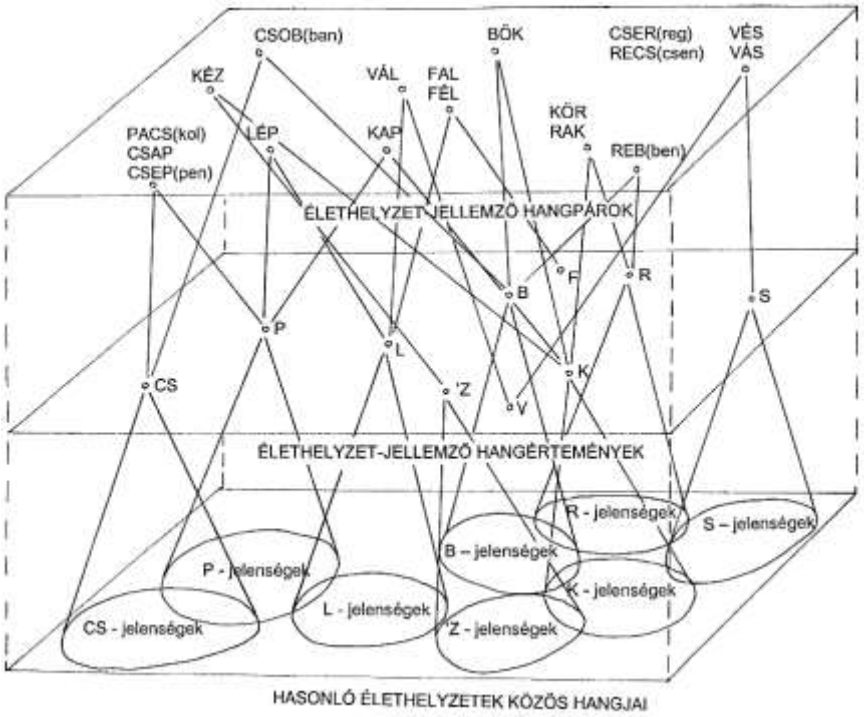

9. ábra. A gyökök olyan hangképletek, amelyeknek az elején és a végén is áll egy-egy hangértemény. A gyökökig három elvonatkoztató szintet járt be a fogalomfejlődés. A jelenségeket jellemző közös hang alkot csoportokat a jelenségvilág alsó emeletén. A belőlük elvont és érteménnyel „szabályba" foglalt hangok alkotják a fogalmak második emeletét. A kettős hangértemények – a gyökök – a második emelet hangértéményeiből állnak párba. A gyökök jelentése visszavezethető – azonban az ábra világos szerkezetéből adódóan – a két alsóbb szintre, ezért nem távolodnak el teljesen a szemléletes jelenségvilágtól. Például az együtt kimondott BoK hangképletében a bőség és a keménység jelenség jellemzője együtt fordul elő. Ezzel fölidéződik a kapcsolt jelenség képe, ahol együtt van valamilyen bőségesen (B) „áradó" „élethelyzet" (ágak, tüskék) és az is, ami kemény (K) s ezért megállító hatású. Ilyen jelenség a BOKor (mai szavunk rá). A BOK tömör élethelyzetet megjelölő kifejezési mód a különállóan csak a bőségre és külön csak a keménységre utaló hangértéménynél.

Az indukciós modell továbbfejlesztésével azt az utat is ábrázolhatjuk, amit a hangzó beszéd a korai fogalom-fejlesztések során bejárt. A fejlődés lépéssorában (az ábrán alulról fölfelé haladva) a jelenségeket megragadó szűrő vastagodik (10. ábra.), mert egyre összetettebb lesz, mivel tartalmazza a korábbi fejlesztéseket. A szűrő összetettebbé válása azt jelenti, hogy a bevezetett hangzókkal,

hangzócsoportokkal kiépült korábbi szűrők rendszere befolyásolja egy összetett élethelyzet látványát és annak elgondolását, megfogalmazását, közlését. A befolyásolás azt jelenti, hogy azzal, amit már föl tud idézni a hangzó képlettel, egyúttal segíti is a közlés hangzó megfogalmazását, vagy annak fokozatos pontosítását. E szűrősornak a „kiterjedését" érzékeltethetjük a négy lépésben továbbfejlesztett ábrasorral (10. ábra).

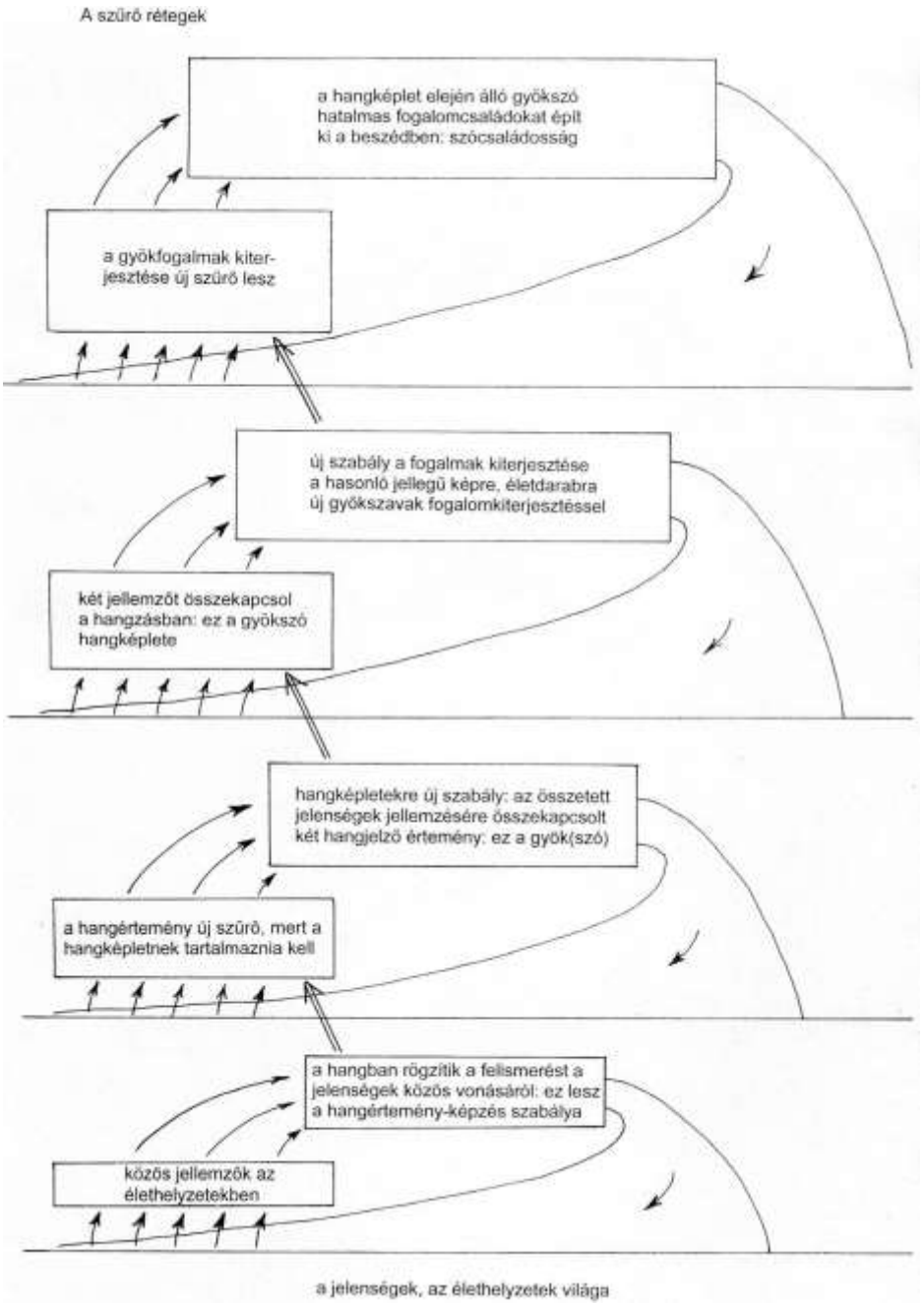

10. ábra. A szűrő tömböket továbbfejlesztjük azzal a törvénnyel, amelyiket az előző korszak fejlesztései hoztak létre. Ábránkon a hangképletnek, a hangértemménynek, a gyöknek és a gyökök fogalmi kiterjesztésének a fogalomfejlődési lépcsője adja az építkezés fokozatait alulról fölfelé. E négy fejlesztő eseményszakasz szerint haladva jutunk el az indukciós gondolkodás itt bemutatott felső szintjére, a gyökökkel megalkotott korai fogalmak fokozatos kiterjedéséig.

Tovább is fejleszthetjük a 10. ábrát azáltal, hogy a szűrő tömböket tagoljuk. A tagolást azzal tehetjük meg, hogy a legutolsó fejlesztő törvényt, mint réteget emeljük a korábbiak fölé. Így a szűrő tömb úgy jelenik meg, mint lépéssorozat, amely a szűrő tömb belső struktúráját alkotja. A lépéssorozatot, a fejlesztési rétegeket az előző korszakok fejlesztő lépései képezik. Ábránkon a hangképletnek, a hangérteménynek, a gyöknek és a gyökök fogalmi kiterjesztésének a fogalomfejlődési lépcsője adja az építkezés fokozatait (alulról fölfelé haladva). E négy fejlesztő esemény-szakasz szerint haladva jutunk el az indukciós gondolkodás itt bemutatott felső szintjére, a gyökökkel megalkotott korai fogalmak fokozatos kiterjedéséig (11. ábra.).

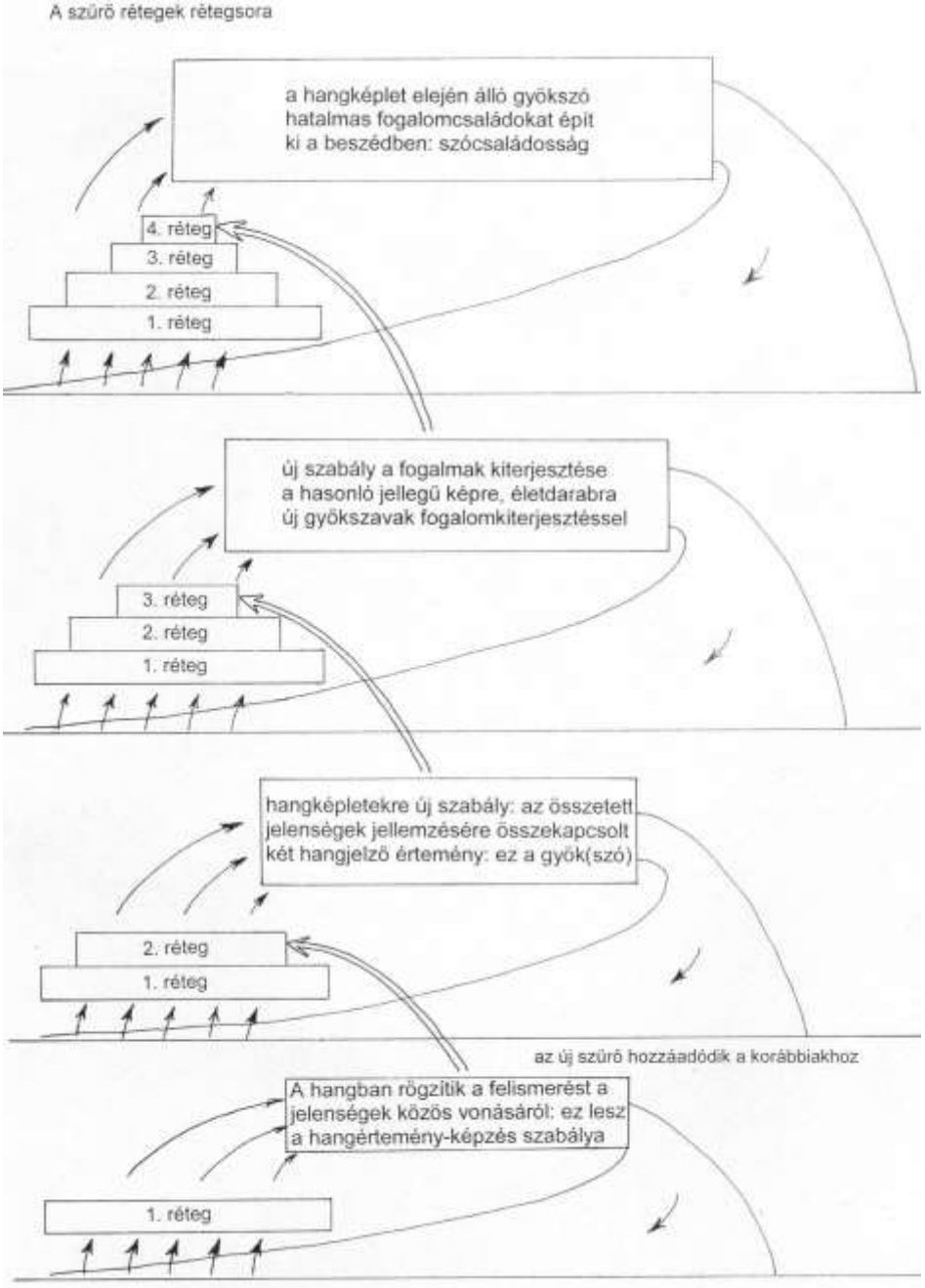

11. ábra. A szűrőként egymásra épült rétegsor megfeleltethető a szerkezeti hierarchia négy alsó építési emeletének, melyet a szétszedem-összerakom elvnél mutatottunk be. Ezzel az építési ábrával azt jelezzük, hogy az indukciós fogalom-

fejlesztési modell alkalmas a korai nyelvi evolúció nagy lépéseinek a bemutatására. Az előző ábra fejlesztési tömbjeit itt rétegekre bontottuk. Az 1. réteg megfelel a jelenségeket csoportosító ősfizikai időszaknak, a 2. réteg megfelel a hangérteményeket alkalmazásba vonó azon szakasznak, amelynek során először egyetlen hangértemény a fejlesztés vívmánya. A 3. réteg megfelel annak a fejlesztésnek, amikor két hangérteménynek egyszerre történő alkalmazása lett a következő fejlesztő törvény. A 4. réteg megfelel a gyököket alkalmazó még összetettebb szűrőnek, melynek nyomán a gyökfogalom kiterjesztése történik meg. Ennek során a gyökszavak jelentésköre kiterjed. Az itt szűrőként már nem ábrázolt (de törvényként az ábra tetején megjelenő) 5. réteg megfelel a szócsaládosságot létrehozó gyökkiterjesztés alkalmazásoknak. Ez a sorozat jelzi, hogy a korai nyelvi építkezés folyamatai egymásra épülnek és ez a szerkezet mindmáig jelen van a magyar nyelvben, fölismerhető, rekonstruálható.

11. A fogalmak kiterjesztése a jelenség képi tartalmának átvitele útján

Ezt a fogalomsűrítő stratégiát a hangzó beszéd használói továbbfejlesztették. A gyökök értelmének fogalmi kiterjesztésével folytatódott a jelenségvilág élethelyzeteinek összehasonlítása, összekapcsolása. A gyököknek ezen a horizontján is hálózat képződött azzal, hogy a kiterjedő fogalmak összekapcsoltak egyre újabb és újabb élethelyzeteket a fogalmak kiterjesztése révén. Például a kap hangképlet (gyök) kezdetben csak a kézzel és szájjal végzett „kapást” kapcsolta össze, de a képi hasonlóság idővel a kapcsol, kapar, kapa, kapu stb. élethelyzetekre is kiterjesztette a gyök kezdeti szűkebb jelentésvilágát. Ezeket a fejlesztéseket részletesen bemutattuk *A fogalomfejlesztés művészete* c. munkánkban (Bérczi, 2014).

A ma már gyökök képezte szócsaládosságnak nevezett kiterjedő hangképlet világ használata (a gyökök és a gyökszavak toldalékolása által) rendszeressé tette a gondolatok fölidézését ezen a még összetettebb fogalmi horizonton. De ez a fogalmi réteg nem csak az élethelyzetek fölidézését segítette, pontosította tovább, hanem az egyre összetettebb hangképletek használata rendszeressé tette az összetettebb életdaraboknak a beemelését a hangzó közlés világába. A gondolatok fölidézése, ezáltal a korábbiaknál ismét egy magasabb horizonton történt meg. Mindez a fejlesztés érintette a hangzás kimondását, a rágondolást, az egyre hosszabb hangzó egységek meghallását és megértését is.

12. Fogalomfejlesztés eseménysorba, mondatba helyezéssel

A hangzó közlés számára a hangzó egységek mondatba helyezése egy újabb fejlesztési irányt jelentett. A mondatban – eseménysorban – a gyökszavakat a toldalékolással illesztő hangértemények új szerepkörökbe kerültek. A toldalékoló hangértemények elemkapcsoló szerepre tettek szert. A cselekvéssor pontosabb leírását adták. A kezdetben sorba rendezést jelentő R hangzó a mondatban a ráhelyezés hangzója lett, ami egyfajta kiterjesztése annak a szerepnek, amit az

R viselt a RaK gyökben. Az R ott is sorozatot képezett, és az egymásra helyezett tárgyak sorozatára utalt. (A K a ráhelyezésnél megálló helyzetet jelölte, a „Kemény megállít" ősképpel összhangban. Erre mondta Kiss Dénes, hogy a magyar nyelvben a toldalékok is „szavak"). Ugyanígy a VáL gyök, ami a térben összetartozó, de el is választható helyzetek jellemzője volt, a VaL-, VeL- toldalék lett, arra az esetre, ha a két, megkülönböztethető szereplő együttese szerepelt. (Itt két hangértemény maradt együtt a toldaléki szerepben. A V elválási hangértemény és az L térbeliséget jelző hangértemény.)

A bemutatott fejlődési sor sokféle módon láttatható. Az egyik látási mód szerint egyre gazdagabb az a szűrőrendszer, amin keresztül látjuk (halljuk, gondoljuk, értjük, hangképletekkel visszaadjuk) a fogalmakba sűrített világot. Egyre többet tanulunk meg látni a lelki szemünkkel, a hangzó beszéden keresztül, amikor a hangzást gondolati közvetítő szálként használjuk.

Mindezekben az építkezésekben fontos szerephez jutott, már a korai időszaktól kezdve, az indukciós jellegű fogalomfejlesztés. A korai induktív jellegű gondolkodás szabályszerű ismétlődések megtalálásával, azok tulajdonságainak összehasonlításával hasonlóságokat (és különbségeket) ismert fel, s ezeknek a segítségével osztályozást végzett azáltal, hogy megadta egy jelenség osztálynak a közös jegyét egy-egy hangalak formájában. Czuczor–Fogarasi nyomán ezt nevezzük hangértéménynek.

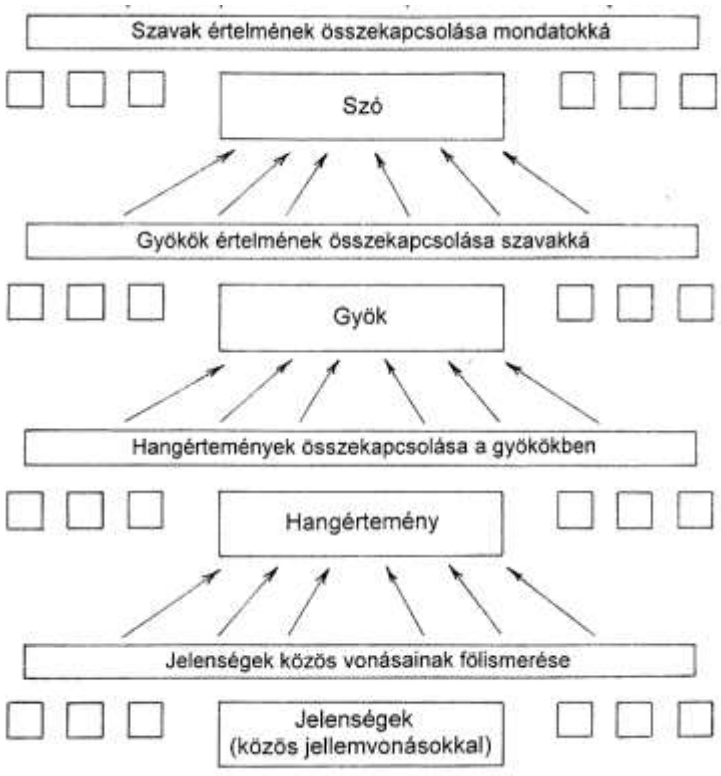

12. ábra. A fejlesztési lépések egymásra rétegződése hozza létre a nyelvnek a hierarchikus szerkezetét. Első lépésként a mozgási közlést kísérő hangzó közlés a mozgásbeszéddel párhuzamos fejlődési utat járt be. Amikor a hangzó képletek gyűjteménye elérte azt a szintet, hogy önállósodhatott, megjelentek a gondolkodás olyan csírái, amelyek modern elemző módszerekkel is megfogalmazhatók.

Ilyen szakasz az, amikor a mozgásbeszédet kísérő hangzásvilág hangképleteiből válogatás, összehasonlítás és osztályozás nyomán a hangértemények fogalomrétege kiformálódik. A hangértemények világa az első olyan nyelvi evolúciós réteg, amelynek leírására az indukciós fogalomfejlődési módszer alkalmazható. Később a megkettőzött hangzóval történő élethelyzet jellemzés újabb indukciós ciklust fejlesztett a korábbi mellé. A kialakult gyökvilágban egy harmadik – fogalom-kiterjesztéses – ciklust is kitermelt, s ez később további fogalomfejlesztésekkel emelte a szócsaládosság máig eleven rétegét a korábbiak fölé (Bérczi, 2015).

13. Összegzés a magyar nyelvben jelen lévő szerkezetei szintekről és a bennük rejlő hálózatokról

A beszédet megelőző korábbi időszak az, amikor a kép, a mozgás és a hang segít a környezeti jelenségek közötti tájékozódásban. A látás nyomán az agyba bevésett képek, a velük társultan jelentkező mozgás és hangok együtt mozduló szereplőket láttatnak az ősi emberrel, már korán a beszéd művészete előtt is. Ennek a három kiemelkedően fontos tartománynak a kifejlődése alapot képez arra, hogy hosszabb események bemutatására kifejlődjön a mozgásbeszéd. A mozgásbeszéd mozzanatok sorozatával ismétli el a valódi, éles helyzeteket. Ez a mozgásos elismétlés a mozgásbeszéd.

A mozgásbeszédet természetes összetartozással kíséri egy kibontakozó gondolkodásfejlesztő közlés, a hangutánzás. A fölhalmozódó hangképletek egy idő után összehasonlításra kerülnek. Ennek nyomán pedig válogatás kezdődik a hangutánzó hangképletek körében. E válogatás eredményezi azt, hogy egy-egy közös hang kiemelkedjék a hangok sokaságából, mint közös jellemző. Ebből alakul ki a hangértemény.

A közös hang kiemelése egyúttal össze is kapcsolja azokat a jelenségeket, amelyekben ugyanaz a hang előfordul. Mivel így az „összetartozó" jelenségek is összehasonlítás tárgyai lehetnek, fölmerül az, hogy ugyanolyan részjelenség okozza a közös hangot. Ebből válik tudatossá a hangértemény. Ezáltal a közös hang kiemelése jelenségosztályozássá is válik.

A jelenségosztályozás egyúttal egy indukciós logikát is elindít. A sok közös hangutánzó elemet tartalmazó jelenség irányítja a figyelmet a más hangképletekben is meglévő, és belőlük jellemzésre kiemelhető hangra. Ez a fölismerés elterjed, jelenség-jellemző stratégia lesz. Ez a stratégia egyúttal hálózatba is rendezi a sajátos élethelyzeteket. A jelenségeknek, élethelyzeteknek ez az összekapcsoltsága az első olyan hálózat, amelyet hangzás útján hozott létre a hangzó közléssel élő ember.

A hangképletek szabványosodása irányt mutat a gyökök felé. A gyökben már két hanggal jellemezzük az élethelyzetet: az első mássalhangzóval és az utolsó mássalhangzóval. Az első mássalhangzóval végzett jelenségosztályozás és a második mássalhangzóval végzett jelenségosztályozás összekapcsolja a két hanghoz vezető jelenségcsoportot. A gyökképzés egy újabb hálózatépítési folyamat.

A gyököktől kétféle kiterjesztési irány indul el. Az egyik fogalmi szintű: a gyökkel megragadott fogalomnak a hasonló (vagy rokon) jelenségekre történő kiterjesztése. A másik a gyök toldalékolása hangérteménnyel. Amikor az oda kapcsolt újabb hangérteménnyel három mássalhangzós fogalom épül, a kiterjesztés ismét újabb hálózatképzést indít el. A gyökkel megadott fogalmaknak toldalékkal, ill. változó köztes magánhangzóval történő fogalom-kiterjesztése önálló fogalombokor hálózathoz vezetett, amit a kutatás a szócsaládosság során ismert föl.

A fogalombokor hálózatában a fogalmak társultan vannak jelen, és az ősi képre, az ősi élethelyzetre visszavezethetők. De a visszavezetés nem áll meg a képpel is megragadható élethelyzetnél, mert élő marad a hangérteményeken keresztüli kapcsolat az alapjelenségekkel is. Ezért a többszörös hálózatképzés nem csak horizontális hatókörű, a rokon fogalmak körét építő, hanem „vertikális" is, mert a hangértemények által a korábbi hierarchiaszintek felé is kapcsol. A hangértemények keresztül közvetlenül az eredeti élethelyzetek felé is kapcsolatot őriz a hálózat.

A szerkezeti hierarchia emeletei, és az egyes emeleteken kifejlődött gondolattársítási hálózatok is mind a fogalmak megszőttségét erősítik. A fogalmakat beágyazzák az életbe, az életjelenségek körébe, ahonnan a hangutánzás kifejlődött. Ezt a gazdag fogalmi szövedéket érzékelhette Németh László, aki azt mondta, hogy „a gondolkodás a világra kivetett fogalmi háló". A nagy író önkéntelenül is érzékelte ezt az összeszőtt szerkezetet, a magyar nyelv összeszövöttségét. Mintegy előre vetíti azt a gondolatot, amit John Maynard Smith és Szathmári Eörs könyvének (1995) kérdései között utolsóként említ meg „Az Evolúció nagy lépései" közül, nyolcadikként: a hangzás útján közlő beszéd, a kommunikáció kifejlődése ma is rejtély

Az eddig bemutatott rétegződési modell pontosabb értelmezést kap, ha egymás után sorba építjük föl a korai fogalomfejlődési rétegeket. A négy fejlődési korszak a következő:

1. Rokon jelenségek közös, vagy igen hasonló hangzással. A hangképletek közös hangzói azok a jelenség-jegyek, amelyek alapján az élethelyzetek csoportokat alkotnak. Ezek megjelenésekor hasonló hangzású hangzók hallhatók és utánozhatók is. Ezért ezek fölidézésekor az élethelyzetek is közös gondolati csoportba kerülnek. A közös hangzás oka a képben is meglévő közös vonás. Pl. vizes réten járás és a csámcsogó evés közös jegye a vizes közegben való mozgás és mozgatás cs hangja.

2. A közös képi, mozgási és gondolati csoportba tartozó hangképletekből hangértemények formálódnak. A hangértemény egyetlen hangba sűríti az élethelyzet legjellemzőbb vonását (lásd előbbi példánkat, a vizes élethelyzetet). Ezekből többet kiemeltünk már füzetsorozatunk korábbi füzeteiben is. A hangértemény egy erősen összekapcsolt fogalomként az élethelyzet **képe**, a hozzá tartozó **mozgás**, a fölhangzó **hangképlet** kiemelkedő jegye és a velük együtt beíródó **gondolattársítás** között.

3. Amennyiben a hangképletek elején és végén is hangértemény áll, az élethelyzet még pontosabb meghatározást kap, mint amikor csak egyetlen egy hangértemény jelzi az élethelyzetet. Ez a gyökök kiformálódásának az evolúciós emelete. Ha visszavetítjük az építkezést a korábbi emeletekre, akkor látjuk, hogy milyen mély jelenség (kép és hang) összekapcsoló erő formálódik a gyökökkel.

4. A jelenségsor bemutatását hangképlet-sorral visszaadó „ősmondatban" az élethelyzetek viszonyát újabb hangértemény hozzáadásával éri el a fejlesztő. A toldalékkal fejleszti a fogalmat azáltal, hogy beilleszti a mondatba. A gyök toldalékolásával létrejövő hangképlet még pontosabb szóképet eredményez, mint az egyedül megjelenő gyök. Miért? Mert már nem csak a gyök szerepel a közlésben, hanem a gyöknek többi hangzó szereplőhöz való viszonya is. Mivel a gyök egy élethelyzetnek volt a hangzó meghatározása, ezért a toldalékolás egy másik gyökhöz való viszonyát fejezi ki. Ezáltal a toldalékolás egy, a korábbinál még összetettebb életdarab meghatározását teszi lehetővé.

Az egyre összetettebb hangértemény csoportok egyre pontosabb élethelyzet közléseket tesznek lehetővé. Mivel minden szint a korábbira épül, így meg is őrzi a vívmányok sorozatát. Ez a fejlesztési sorozat a magyar nyelv hihetetlenül gazdag szókincsformáló erejét adja. Ez a fejlesztési sorozat mindmáig fölismerhető a magyar nyelvben.

14. Összegzés

A gondolkodás és a beszéd kifejlődése az életjelenségek szükséges velejárójaként fejlődött. Írásunkban a hangutánzó hangkiadások nyomán megindult fejlődés korai lépéseit követtük nyomon. Ennek nyomai mindmáig bőségesen jelen vannak anyanyelvünkben. Arra törekedtünk, hogy különféle szemléletes modellekkel mutassuk be a fogalomfejlődésnek ezeket a legkorábbi mozzanatait. Láthattuk, hogy csírájukban már a későbbi fogalomfejlesztési módszerek is jelen voltak a korai nyelvfejlődés idején. A közlési formák megkívánták a hangzó közlés fokozatos pontosítását. De megkívánták azt is, hogy egyre nagyobb életdarab és jelenségvilág váljék hangképletekkel megfogalmazhatóvá.

Ezzel a munkával még csak elkezdődött a hangzó közlés korai időszakának földerítése. Számos teendő maradt még a kutatók előtt, hogy föltárják a műveltség kiformálásának ezt a különleges, hatékony korai időszakát, melynek legmélyebb rétegei oly izgalmas kutatásokra nyitnak kaput számunkra.

Irodalom:

Bérczi Sz. (2011): Magyar nyelvkémia. *Életünk,* 2011/3-4. sz. 38-55.

Bérczi Sz (2014): *A fogalomfejlesztés művészete a Kárpát-medencében és Eurázsiában*. Eurázsiai művészetek 29. TKTE, 56. old. Debrecen

Bérczi Sz. (2015): A fogalomfejlődés szerepe a magyar nyelv kialakulásában. In: *Körösi Csoma Sándor. Az igazság keresése*. Szerk: Gazda J., Szabó E.,

Ferenczné Szócs Éva. Körösi Csoma Sándor Közművelődési Egyesület, Kovászna
Bérczi Sz. (2015): *A gondolkodásművészet kifejlődése a Kárpát-medencében és Eurázsiában.* Eurázsiai művészetek 30. TKTE, 52. old. Debrecen
Bérczi Sz. (2016): Korai műveltségrétegek; a hangértemények születése. In: *Körösi Csoma Sándor. Nyomok az időben*. Szerk: Gazda J., Szabó E., Ferenczné Szőcs Éva. 9-42. old. Körösi Csoma Sándor Közművelődési Egyesület, Kovászna
Bérczi Sz. (2016): Fogalmi építkezés a korai hangzó közlésben: fejlesztő lépések a nyelvben és a gondolkodásban. Körösi Csoma Sándor Konferencia, Kovászna, 2016 ápr. 9.
Bérczi Sz. (2016): A gondolkodás és a beszéd művészetének felvirágzása a korai időkben a Kárpát-medencében és Eurázsiában. Eurázsiai művészetek 31. TKTE, 52. old. Pirehab, Debrecen Pirehab, Debrecen (ISBN 978-615-5412-04-2)
Bérczi Sz. (2016): Emlékek a gondolkodás fejlődésének néhány korai lépéséről a magyar nyelvben. Magyarok IX. Kongresszusa, I. kötet. Jövő a Szent Korona jegyében. 175-214. oldal.
Czakó G., Juhász Z. (2010): *Beljebb a magyar észjárásba.* CzSimon Könyvek. Budapest
Czuczor G., Fogarasi J. (1862-1874): *A magyar nyelv szótára*. Akadémiai Kiadó, Budapest, (2003) Arcanum. CD ROM
Cser F., Darai L. (2009): A nemzeti önismeret csapdái: közbevetés a nyelvtudományról. A magyarság Kárpát-medencei eredetét bizonyító érvek összefoglalása. *Acta Historica Hungarica Turiciensia,* XXIV, 2. szám. 82-121. old.
Cser F., Darai L. (2010): *Kárpát-medencei magyar ősiség. Kisenciklopédia 12.* Magyarok Világszövetsége, Budapest
Fried E. (1972): Absztrakt algebra elemi úton. Műszaki Könyvkiadó, Budapest
Kövecses Z., Szabó R. (2012): Kognitív nyelvészet és a Czuczor-Fogarasi szótár. *2. Czuczor-Fogarasi Konf.* Budapest, (jan. 6.)
Lakatos I. (1998): *Bizonyítások és cáfolatok*. Typotex, Budapest
Maynard Smith, J., Szathmáry E. (1995). *The Major Transitions in Evolution.* Freeman, Oxford [magyarul: (1997) *Az evolúció nagy lépései.* Scientia, Budapest].
Németh L. (1973): *Európai utas.* Magvető Könyvkiadó, Budapest
Simonyi K. (1978): *A fizika kultúrtörténete*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest (3. kiadás 1986)

Csajághy György (Pécs)

Összefoglaló gondolatok a magyar népzenéről és népi gyökerű műzenéről

Bevezető[1]

A világ mai magyar valóságában népzenénkről viszonylag kevés szó esik, (annál több a különféle rock, pop stb. irányzatokról és a művileg összezagyvált „világzenéről"). Azok a magyar fiatalok és az idősebb generációk tagjai, akik nap, mint nap hallgatják a kedvenc együtteseik és előadóik divatos (ám a kezdetlegesség egyre alacsonyabb fokára süllyedő) „számait"; vajon gondolnak-e arra, hogy *népzene* is létezik? A közönség nagy többségét – sajnálatos módon – a könnyű műfajon kívül eső, másfajta muzsika már kevéssé, vagy egyáltalán nem érdekli. Pedig léteznek olyan dallamok, melyek – a velük szerves egységet alkotó szövegekkel, sajátos ritmikával és előadásmóddal együtt –, itt Európában csak *egyedül hozzánk, magyarokhoz* szólnak! Ez nem más, mint a *magyar népzene*, mely egyedülálló szellemi kincsünk. Még kevesebben tudják azt, hogy a magyar népzene *ősi és régi rétegeinek* hangzásvilága számunkra szinte „varázserővel" bír. A messzi múltba visszanyúló gyökerű *népdalainkban*, s népi hangszereink hangján régvolt eleink szólnak hozzánk. Az ő cselekedeteik nyomán keletkezett dallamokban az *Ősök* érzelmei-érzései, üzennek a mai, kései utódoknak.

---

[1] E munka első változata a László Gyula Egyesület és Bakay Kornél (régész-történész) felkérésére készült, *„A magyar népzene, mint »zenei anyanyelvünk« A magyar népi gyökerű és népies műzene"* címmel és alcímmel. A dolgozat (Bakay szerkesztésében) egy alternatív 6. osztályos történelemkönyvben jelent volna meg, mint a magyar múlt néhány lényeges zenei vonatkozásának összegzése. Ennek szövegét Bakay kivonatolta, átfogalmazta, a saját és más társszerzők munkájával egyesítette, valamint szakmailag több ponton helytelenül megváltoztatta, amit a megjelent történelemkönyv zenei részeinek olvasásakor tapasztaltam. Következésképp, a kötet (Bakay-Csajághy-Molnár-Nagy, 2005.) zenei utalásai közt szakmailag teljesen helytelen, és általam le nem írt ferdítések is találhatóak. Ebből adódóan Bakay, a szakmai tekintélyemet súlyosan károsította. Önhatalmú és téves átfogalmazásait, valamint a tőlem független zenei megállapításaiért felelősséget nem vállalhatok. Írásom helyesen a Magyarságtudományi tanulmányok c. kötetben (in. 185-228. Hun-idea, Bp. 2009.) jelent meg, ahol az 1. lábjegyzetben részletesen közöltem a Bakay által megváltoztatott vonatkozásokat és azok eredeti, helyes értelmét. E megjelent munka bővített és átdolgozott (más címet viselő) változata a jelen tanulmány, melyet Csihák György, a Zürichi Magyar Történelmi Egyesület elnöke kérésére állítottam össze, oktatási célokra.

Még kevésbé említődik, hogy a magyar népdalok dallamvilágának ősi és (bizonyos vonatkozásaiban) régi rétege – a *magyar őstörténet szerves része.* A dallamkincs ősi, régi és újabb vonulatai közt komoly összefüggések állnak fenn. Következésképpen a népzenei összehasonlító vizsgálatokat nem valamiféle általános tudományossággal, hanem *éppen igaz őstörténetünk kiderítése érdekében* szükséges végezni. Az egyre inkább globalizálódó világ azonban nem szereti az igazságot, a különlegességet, s legkevésbé a nemzeti múltat.

A magyar népzene tekintetében szokás ún. *„zenei anyanyelvről”* beszélni. E meghatározás kissé talányosnak tűnik, ám mégis helytálló. Miként a beszélt nyelvek, úgy a zene is egyfajta, ugyancsak a hangok szintjén megnyilvánuló, tudatos, közlés értékű „eszköz”. Az emberi beszéd és a zene közti különbség *lényege* pusztán abban áll, hogy a muzsika hangjai *elvont* (művészi módon) módon tájékoztatnak bennünket, s így másféle módon hatnak ránk. Beszélt nyelve minden népnek van, így nyilván zenei „(anya)nyelvének” is kell lennie, noha ezt általában nem emlegetik, mert talán magától értetődő, nem különösképpen feltűnő jelenség. Nos, ha ez így van, akkor vajon miért oly sajátosan különleges – Európában – *magyar* „zenei anyanyelv”?

A válasz egyszerű. Nyugat népei közelebbi-távolabbi rokonai egymásnak, így népzenéik „nyelvezete” sem áll messze egymástól (kivétel a balkáni zenekultúra, mely részben a balkáni ősnépek hagyományit őrzi, részben pedig többszörös különféle korokban lezajlott keleti hatásokat mutat [köztük a Kárpát-medencében megtelepedett lovasnépekét is]). A magyarság megjelenésében és kultúrájában (a hasonlóságok mellett) jelentősen különbözik a *körülötte élő népektől*, mert keleti eredetének számos jegyét máig hordozza. Éppen ezért, a magyar „zenei anyanyelv” feltűnően eltér a körülötte élő mai európai kultúrák népzenéitől. A különbség sokrétű és bonyolult, de jól tükrözi a magyarság ősi, keleti gyökerű érzelemvilágát, s ezen keresztül gondolkodását s lényegében egész viselkedésmódját, életfelfogását. (Sajnálatos, hogy mindezt napjainkban komoly veszély fenyegeti, s *ha nem sikerül megőriznünk nemzeti sajátosságainkat* – köztük a „tiszta forrásból” fakadó népzenénket a globális világzenével szemben –, *úgy ez jelentősen hozzájárul a magyarság önazonosság tudatának széteséséhez, majd az ezt követő lassú feloldódásához*.)

A magyar népzene tehát rendkívül fontos tényező, melynek kutatása nyomán a régebbi eredmények mellett újabbak is mutatkoznak, ám az értelmezés tekintetében a vélemények eltérőek és ellentmondásosak. Ebből adódóan az ezekkel összefüggő, elsősorban az őstörténetet érintő kérdéseket nem lehet lezártnak tekinteni, mert a korábbi és bizonyos újabb („agyonhallgatott”) álláspontok közt jelentős nézetkülönbségek húzódnak meg.

A népzenekutatás kezdetei

A magyar tudományos népzenekutatás 1894-1896-os időszak körül Vikár Bélának (1859-1945), a népzene gyűjtés bizonyos módszertani alapjait lefektető munkájával indul el. Vikár nem volt zenész, de működése áttörést hozott a hangrögzítést lehetővé tevő fonográf használatával. Erdélyben Seprődi János

(1874-1923) alkalmazta a fonográfot. A tervszerű népdalgyűjtés Kodály Zoltán (1882-1967), Bartók Béla (1881-1945) és Lajtha László (1892-1963) nevéhez fűződik. A munka 1905-1906 táján indult meg. Korábbról csak az 1700-as évekből származó diákok és mások általi szórványos lejegyzések léteztek.[2]

Kodály és Bartók munkásságával bezárólag kb. 40 ezer népdalt gyűjtöttek. E szám mára – mindent összevetve – kb. 300 ezerre nőtt, ebből cca. 200 ezer lejegyezett dallammal. Bartókot és Kodályt követően számos ismert gyűjtő és kutató tevékenykedett. A nagy elődök nyomán az énekes (vokális) kutatás tekintetében három rendszerezési felfogás alakult ki.

1. A *„Bartók-rend,"* alapja az 1924-ben *magyar népzene* címmel megjelent első összefoglaló munka, mely a dallamokat *régi, új* és *vegyes* stílusba sorolta. Az első két csoportba a „tisztán" magyarnak mondható népdalok tartoznak. A régi stílus kapcsán utalt a keleti gyökerekre, valamint a változásokat tárgyalta. A harmadik csoport az idegen eredetet mutatta ki.

2. *„Kodály-rend"* eredményeképp született mű *A magyar népzene*, melyet 1937-ben adtak ki először. Kodály két fő részre tagol: a „*régi*" és „*új*" „rétegre", illetve „stílusra". Kimutatta a pentaton ősréteg a keleti eredetét, jelezte továbbá a dallamvilág később bekövetkező változását, köztük az idegen hatásokat. Külön tárgyalta a gyermekdalokat, regösénekeket és siratókat.

3. A harmadik rendszerezési forma Járdányi Pál nevéhez fűződik.[3] A *Járdányi-rend* a dallamvonalak hasonlóságát és a különböző dallamtípusokat vizsgálta, de a módszer teljes kidolgozásban korai halála megakadályozta. Eredményeit azonban máig használják a kutatók.

A magyar népzene őstörténeti vonatkozásainak néhány ismérve

Ezt követően a rendszerezés árnyaltabbá vált és a kutatás részletesebb, „rétegeken" belüli stílusokat állapított meg. Bartók és Kodály meglátása alapján azonban máig világosak a fő tagolódási irányok. A „régi stílusban" található a magyar őstörténet zenéje, az „ősréteg", a más, „régi réteghez" tartozó, különböző kategóriákba sorolható zeneanyaggal együtt.

A rendkívül bonyolult magyar őstörténet ázsiai lovaskultúrákhoz kötődő ismérveit a XIX század második felétől egyre inkább kiszorította a finnugor irá-

[2] Kiadványként 1935-ben jelent meg Szabolcsi Bence nyomán Bartha Dénes szerkesztésében. A XVIII. sz.-ból maradt fent az Apponyi-féle felvidéki táncdallam gyűjtemény. Említhető 1817-ből Pálóczi Horváth Ádám (költő 1760-1820) kéziratos nép-és műdalokból álló összeállítása az „Ó és új ötödfélszáz énekek…", (Bartha Dénes és Kiss József gondozásában 1953-ban látott napvilágot). Szini Károly 1865-ben kiadott gyűjteménye „A magyar nép dalai és dallamai" már zömmel népdalokat tartalmazott. Fontos Mátray Gábor (1797-1875) gyűjtése, aki (Bartalus Istvánnal együtt) már felismerte az egyes tájjellegek és a népdalvariánsok kérdésének fontosságát. Kriza János (unitárius püspök, 1811-1875) székelyföldi „Vadrózsák" c. gyűjteményét 1863-ban adta ki. Számottevő Bartalus István (zenetanár, 1821-1899) „Népdalok" c. 7 kötetes gyűjteménye, mely 1873-96 között többször megjelent. Arany János (költő, 1817-1882.) is foglalkozott gyűjtéssel.

[3] Járdányi, 1977.

nyultság s utóbb e nézethez idomult a népzenekutatás is. Közismert az a XIX. század végén végképp gyökeret vert tanítás, mely szerint a magyarok a finnugor népek közül szakadtak ki, s így azok lennének a rokonaink, különösen a „legközelebbi nyelvrokon" obi ugorok (hantik, manysik [osztjákok, vogulok]).

Ennek azonban teljesen ellentmond a népzenénk pentatonális dallamvilága.

Az obi-ugoroknak azonban meghatározóan másféle, a hétfokúság felé mutató ún. szűk hangterjedelmű dallamaik vannak, s biológiai adottságaik is különböznek a magyaroktól. Más az embertani alkatuk, s a legújabb kutatások szerint, a finnugor népek génállománya meghatározóan eltér a magyaroktól. A kultúrájuk is alapvetően különbözik, s ezen belül nemcsak az obi-ugoroknak, hanem a legtöbb finnugor népnek más jellegű *a zenéje*. Közülük lényegében a cseremisz (mári) nép három ága közül kettőnek („hegyi" és „erdei" cseremiszek) vannak olyan dallamai, melyek hasonlítanak a magyar népzene pentaton ősrétegéhez. Vikár László e jelenséget egy területi (areális) góchoz köti, ahol a környék más finnugor népeinél is megjelenik a pentatónia (többféle formában).[4] A cseremisz pentatónia esetében ennek az lehet a magyarázata, hogy e nép elődeinek egy részére nagy hatással volt az Urálhoz került pusztai lovasnépek és tatár, csuvas, baskír utódaik – köztük talán magyar néptöredék (?) – zenekultúrája.[5] A többi finnugorok (finnek, észtek, udmurtok, zürjének, mordvinok és mások) népdalaiban csak szórványosan, vagy egyáltalán nem találunk rokonítható zenei elemeket, mindenekelőtt olyan pentaton szerkezetet, mely a magyar népzene ősrétegére jellemző.

Az Urál táján a régi lovasnépek – szkíta-féle népek majd a hunok (később az oda felvándorolt utódaik) és a finnugorok elődei (majd a kialakult finnugor népek) nyilván keveredtek is. A hunok, uráli jelenlétét nemcsak régészeti leletek igazolják. Iordanes gót-római történetíró a VI. században utal a hunokra, vagy onogur-magyar magyar utódnépükre.[6]

Kodály a XX. század elején kezdte meg kutatásait, s első megállapításainak egyike volt az, hogy a finnek *„[..] zenéje annyira távol áll a magyartól, hogy eddig lényeges egyezéseket kimutatni nem sikerült."*[7] 1936-ban Bartók viszont egy kisázsiai (dél-anatóliai) török néptörzsnél, az oguz-türkmén *yürüköknél* lelt igen érdekes hasonlóságokra. Adana, Mersin, Osmaniye, Çardak és Tabaklar városokban/falvakban (valamint meg nem nevezett nomád településeken) 90 dallamot gyűjtött (Ankarában egy közép-anatóliai lánytól további 6 melódiát vett fel fonográffal). Ezekből 20 melódia szerkezete és többnek a dallama, illetve a 8 és 11 szótagos sorok komoly hasonlóságot mutatnak egyes régi magyar népdalokkal Ezek a yürük és magyar dallamok nem pentaton hangsorúak, de egy hányaduk részben talán abból alakult ki a különféle hétfokú zenék hatására. Bartók megállapítása szerint a yürük zeneanyag 43% -ában megjelennek a pentaton

[4] Vikár, 1993. 79-95.

[5] A magyar hatást (némiképp ellentmondásosan) már Vargyas Lajos is feltételezte. 1981. 280.

[6] Iordanes († 553 után) Geticájában (V. 37.) a „hunuguri" név, a magyarokra vonatkozhat. Vö. Kiss M. részben fordításában és közreadásában 2005. 49., 115. (46. jegyz.) Kiss ugyan finnugorokra gondol, de lehetnek hunok, hun származék onogurok, ill. onogur-magyarok is.

[7] Kodály 1987. 17.

szerkezet nyomai.[8] E melódiák más része eleve hétfokú lehetett. A yürükkel rokon magyar dallamok a magyar népzene *régi rétegébe* tartoznak, de több szerkezeti tulajdonságuk (pl. az alapvető ereszkedő jelleg, a jellemző gyakori kvart és kvintlépés már a pentaton *ősrétegben is jelen volt*, s meg is őrződött. Bartók ezt a zenei rokonságot Európa és KözépÁzsia határvidékeire, a VI-VII századba vezette vissza. *„[…] arra az időszakra, amikor az anatóliai törökök ősei valahol Európa és Közép Ázsia határán éltek a többi török törzs szomszédságában, ahogyan a magyarok is a Kaszpi- és Fekete-tenger között […]. Most, a zenetudomány […] a régi magyar és török zene azonosságainak bizonyítékait tovább erősítette a cseremisz és kazáni-török népzene, bemutatva egy rokonságban lévő szerkezetet, valamint a hozzájuk közeli magyar dallamok variációit. Átgondolva azt a történelmi tényt, hogy ezek a népek egymás közelében 12-15 évszázaddal ezelőtt éltek és később egymástól […] távoli területekre költöztek és többé szétválásuk óta köztük semmiféle kapcsolat nem lehetett, nyilvánvaló, hogy ennek a zenei stílusnak legalább 1500 évesnek kell lennie.”*[9]

A Kodályt és Bartókot követő népzenekutatás őstörténeti érdeklődésének a vélt uráli „őshaza” irányába fordulása és a finnugor gyökerek keresése ugyan kétségtelenül hozott néhány fontos részeredményt (többek közt a magyar siratódallamok obi-ugor párhuzamaival). Ezek őstörténeti vonatkozásának bizonyító volta az újabb eredmények kapcsán (különféle magyarhoz hasonló török siratók és egyéb szűk hangterjedelmű melódiák stb. tekintetében)[10] megkérdőjelezhető. Mindezek semmit sem változtattak azon a nyilvánvaló tényen, hogy ősi és régi dallamaink elsősorban a régi lovaskultúrák leszármazottainak zenekultúrájával mutatnak rokonságot, s nyilvánvaló, hogy azokkal egy tőről is sarjadtak. Ez természetesen szemben áll a „hivatalos” finnugor eredet őstörténeti felfogásával. A kutatás bevallatlanul ugyan, de (lényegében egy irányba törekedve) sokáig megtorpant, s az elmozdulás alig érzékelhető.

Az általánosan uralkodó nézetektől némileg eltérő véleményeket is megfogalmazott Szabolcsi Bence, aki már az 1950-es években érdeklődött a Kínában fellelhető pentatónia változatai iránt.[11] Az első meglepő eredmények azonban az 1980-as évekig várattak magukra és a kínai népzenekutatók (Zhang Rei [Dzsang Zsej], Du Yaxiong, [Tu Yahsiung], Lü Hongjiu [Lü Hungtyiu]) meglátásai nyomán jutottak el Magyarországra. Ők a magyar népzene pentaton ősrétegének sajátosságait a hazájukban élő hun-utód nemzetiségek dallamaival hasonlították össze. A kínai eredményekre először néhány magyar orientalista, köztük Bárdi László sinológus figyelmeztetett (egyben zenetudományi szempontból is figyelemreméltó cikkeket írva).[12] Ezt követően mindössze csak néhány (felsőfokon) képzett, a népzenével is foglalkozó muzsikus mert szembe szállni az uralkodó nézettel (köztük Csajághy György és Váray László). Róluk viszont – legalábbis

[8] Vö. Saygun (Bartók) 1976. XXXIV.
[9] Saygun (Bartók) 1976. VIII. (eredeti szöveg angol, a könyv sajnálatosan máig nem jelent meg magyarul.).
[10] Sipos, 2002. 50-90. stb.
[11] Szabolcsi, in. 1955. 1-6.
[12] Bárdi, in. 1986. 47-49., Uő. in. 1987. 249-260.

e tekintetben – nem vett tudomást „a hivatalos” véleményeket ismételgetők tábora. A hazai zenetudomány mérvadói közül csak Vikár figyelt fel a Kínában élő nemzetiségek zenéire, ám ennek pusztán egy rövid lábjegyzetben adott hangot.[13]

A magyar kutatók általában és elsősorban az énekelt dallamokat vizsgálták. A népzenének azonban nem csak énekelt dallamai vannak. Az énekes (*vokális*) dallamvilág mellett létezik a hangszeres (*instrumentális*) muzsika is. A magyar őstörténet szempontjából azonban a hangszeres zenénk vizsgálata is ugyanolyan fontos, mégpedig részben a még fellelhető, ázsiai stílusjegyek, valamint nem utolsó sorban a *zeneszerszámaink keleti eredetének* tekintetében. A népi hangszerek egy része mára már sok változáson ment keresztül, s némelyek már ki is koptak a használatból, Ám ezek elődeit, s a több ezer éve keletkezett, szinte alig változott pentaton dallamokat messze Napkeletről hozták magukkal a Kárpát-medencébe több hullámban érkező magyarok s az őket megelőző előd és rokontestvérnépek.

Ezek az elődnépek már említődtek, őket elsősorban a szkíta, hun, avar „gyűjtőneveken” ismerjük.[14] Köztük türk-török és iráni nyelvű, valamint igenigen nagy valószínűséggel (a különböző néven említett) ősmagyarnak nevezhető néprészek, törzsek is ott voltak. Kissé leegyszerűsítve azt mondhatjuk, hogy a lovaskultúrák népei hosszú láncolatot alkotva, egymással állandóan keveredve, lényegében egymásból alakultak ki. Zenéjük hasonló lehetett a magyar népzene ősi pentaton (ötfokú) dallamaihoz, s okkal valószínűsíthető, hogy az egyéb szerkezeti (zeneelméleti) sajátosságok is azonosak voltak.

A pentaton dallamok. A belső-ázsiai pentaton, mint a magyar zenei anyanyelv meghatározó tényezője

Feltételezhető, tehát, hogy a szkítáknak is volt pentatonális zenéjük, míg a hunoknál ez az ötfokúság, az utódnépeik dalainak vizsgálata nyomán szinte bizonyosra vehető.[15] Az avarok esetében is igazolható a pentatónia jelenléte. Erre utal már a bizánci Theophülaktosz Szimokattész (Theophylactus Simocatta) VI-VII században élt bizánci történetíró egyik feljegyzése is. Az 593-as évi avar-bizánci hadviselések kapcsán említi, hogy egy, az avarok közt élő gepida harcos átszökött az ellenséghez. Az áruló gepida a bizánciak meglepetésszerű támadását készítette elő, melynek jeladása egy *avar dal* volt.[16] Ebből következik, hogy

---

[13] Vikár, 1993. 30.

[14] E lovasnépeket tartják a magyarság előd - rokonnépeinek azon kutatók, akik nem fogadják el a „hivatalos” finnugor eredetet, de távol tartják magukat, a magyar őstörténettel összefüggő különféle elméletektől is. (A teljesség igénye nélkül: atlantiszi, Mu, lemuriai, egyéb óceániai, egyiptomi, kelta, indián, „afrikai kus”, ógörög, etruszk, továbbá az ókori Kelet minden népével válogatás nélkül azonosított „ősmagyarok”, Arvisura, Tamana, Kárpát-medencei őshonosság, különböző UFÓ-któl való származás stb.).

[15] Du, 1984, 1998, Bárdi, lásd a 12. jegyzetben, Zhang, Kiszely - Cey-Bert – Csang (Zhang) 1989 [?] 9-13, Csajághy (in. 1996, 38-41; 1998 II, 42-45, 60, 66, 75-76, 80, 87-88, 94, 96-97, 121, 122, 126-149; 1998 III, 27-42; i.n. 2000, 46-51; 2001, i.n. 2004, 41-48) stb.

[16] Theophülaktosz, VI. 9,1. (Szádeczky-Kardoss, 1998. 99. Olajos, 2012. 228.)

ama bizonyos avar dalnak feltehetően nemcsak a szövege volt az, amely a támadás idejét jelezte. Természetes, hogy az akció kockázatát a legcsekélyebbre kellett csökkenteni, s erre aligha lehetett elegendő bármely avar nyelvű ének. A félreértést elkerülendő, nyilván valamely kifejezetten keleti típusú, vélhetően *pentaton dallamnak* kellett ott elhangzania, mely gyökeresen különbözött a bizánciak, a germánok és szlávok dallamaitól. Erre a következtetésre jutott már korábban a (zeneileg képzett) Fettich Nándor régész is.[17] Az avarok régészeti leletként előkerült csontsípjain egyszerű tetraton és pentaton dallamok is játszhatók.[18]

A magyar népzene kapcsán szokás a „zenei anyanyelvről" beszélni. Ez a meghatározás kissé talányosnak, sőt; esetleg furcsának is tűnhet, ám mégis, teljes mértékben helytálló. Miként a beszélt nyelvek, úgy *a zene is egyfajta, ugyancsak a hangokat felhasználó, tudatos közlési forma*. Más szóval: ez is tájékoztató, bizonyos értelemben ismerethordozó, „eszköz". Az emberi beszéd és a zene közti különbség *lényege* pusztán csak abban áll, hogy a muzsika hangjai *másféleképpen hatnak ránk*, és *művészi (elvont) módon tájékoztatnak bennünket*.

Beszélt nyelve minden népnek van, s természetes, hogy zenei „anyanyelvének" is kell lennie. A magyar „*zenei anyanyelv*" viszont feltűnően eltér a szláv, germán, latin stb. típusú nyelveket beszélő nyugati nemzetek (néhol egymással közelebbi-távolabbi rokon) népzenéitől. Vajon miért oly sajátosan különleges Európában a magyar „*zenei anyanyelv*? Ennek több oka van, de a válasz mégis könnyen megfogalmazható. A magyarság megjelenésében és a hajdan (több hullámban) magával hozott őskultúra még élő maradványainak tekintetében észrevehetően különbözik a *körülötte élő népektől*, mert *ázsiai eredetének* bizonyos jegyeit ma is hordozza. Ez nyilvánul meg a népzene ősrétegében is. Mindez szervesen összefügg az őstörténettel, vagyis a néppé alakulás hosszú folyamatával. A sokrétű és bonyolult, néha azonban csak árnyalatokban mutatkozó különbözőség tükrözi a magyarság – szintén sajátosnak mondható – lelkivilágát, s ezen keresztül érzelmeit, gondolkodását, viselkedését, életfelfogását.

Az európai népek zenéjétől való eltérések kapcsán érdemes tudni, hogy a magyar népzene „*ősrétegének*" *meghatározó dallamszerkezete, ritmikája és előadásmódja* más jellegű. A leglényegesebb ismérv (mint említettem), hogy legősibb dallamaink nagy része öt hangból álló hangsorra épül. E zenei szerkezetet a zenetudomány egy (görög eredetű) összetett szóval *pentatonnak* nevezi (penta=öt, ton=hang). A pentatónia az ötfokúság *egyik* megjelenési formája.

Ezzel szemben az európai népek muzsikája döntően a hétfokúságra (diatónia) épül. (A hétfokúság *egyik* ilyen hangsor változata az iskolai énekórákról jól ismert [„*dúr*"] „skála", melyet a „dó-re-mi-fá-szó-lá-ti [- dó]" szolmizációs nevekkel szoktunk énekelni.) Ne gondoljuk azonban azt, hogy a hétfokúság a nyugati népek „találmánya". A különböző hétfokú, vagy azzal összefüggő hangsorokat ősidők óta ismerik a különböző keleti népek is. Sőt: már az ókori Folyam-

[17] Fettich, in. 1958. 370-371.
[18] Csajághy (1998 I, 69-86)

közben (Mezopotámiában) is énekeltek a hétfokúsággal kapcsolatba hozható (hétfokúság kezdeményeit mutató) szelvénydallamokat.

Térjünk azonban vissza a pentaton zenéhez. A pentaton ötfokúság dallamvilága nem valamiféle egysíkú zene, hanem számos válfaja alakult ki szerte a világon, ám mindenekelőtt Ázsiában. Ezek a dallamok tehát nem *egyformák és nem azonosak egymással.* Egyes típusaik hasonlóak. Mások többé-kevésbé *eltérnek*, vagy éppen *rendkívül különböznek,* illetve *nem is hasonlítanak* egymásra. Másképp fogalmazva: *a pentatónia nem egy állandóságban kikristályosodott zenei szerkezet*.[19] Ez a tény az, melyet a magyar őstörténet műkedvelő kutatói képtelenek, vagy talán inkább nem akarnak (?) megérteni. Közülük a legtöbben (visszatérően) abba a hibába esnek, hogy a mindenütt és mindenkiben rokonokat, vagy éppen „ősmagyarokat" látó elméleteiket – többek közt – a tárgyukat képező népnél előforduló pentatóniával *is* megkísérlik alátámasztani. Miután szakmai szinten nem értenek ehhez, így nincsenek tekintettel az általuk „felismert" ötfokúság zeneelméleti hátterére. Így azután hallunk és olvasunk indián, kelta, óceániai stb. állítólagos „rokonnépekről" (némelyek szerint „magyarokról") sőt: az aurinaci kultúra ősemberének Istállóskőn előkerült csontsípjának, „sokat sejtető," ám *tévesen elhíresült* pentatóniájáról.[20] Nem véletlenül írta Kodály: „*Egyes zenei alapelemek egymástól távol élő, különböző népeknél […] is hasonlókká fejlődhetnek. Kifejlődhetett az ötfokú hangrendszer is oly népeknél melyek egymással való érintkezését bajos elképzelni: afrikai négerek, észak-amerikai indiánok, kelták, kínaiak stb.*"[21]

A magyar népzene ősrétegéhez tartozó énekek zöme olyan (anhemiton) pentaton szerkezetű, ahol a hangsorból a kis szekund („mi-fá" és „ti-dó" „félhang") lépések hiányoznak. Ez esetben a pentaton „skála" hangjai tehát nem az egymás után következő szekund hanglépésekből állnak, mint a már példaként említett „dó-re- mi-fá-szó-lá-ti", vagy más hétfokú hangsorok esetében. Ezért a nagyobb, egymástól a harmadik hang távolságában lévő terclépések is előfordulnak, s így jön létre az öt hangból álló szerkezet. Az ilyen típusú ötfokúság is kétféle lehet: a lágyabb hangzású (*mollszerű*), vagy a keményebb (*dúr*) jellegű. Mivel a magyar pentaton népdalok kevés kivétellel *moll jellegűek*, így általában a „lá-dó-re-mi-szó [-lá]" hangsorúak.[22]

A magyar népzene ősrétegét meghatározó pentaton dallamvilágnak egyik lényeges jellegzetessége a *kvintváltás.* E kvintváltó pentaton népdalokat Kodály, *„ősrétegnek"*, míg Bartók „*régi stílusnak*" nevezte. A sajátosan kvintváltással

[19] Döntő, hogy a pentatónia mely szekund hanglépéseket tartalmaz (hemitonális és anhemiton melódiák.). Már az Urálnál is különbözőek (szernuri és novotorjali dallamok), továbbá Japánban, Délkelet-Ázsiában stb., ahol nem ritkák a kis szekund, vagy egyéb az európaitól eltérő távolságú hanglépések. Lásd még 22. jegyzet.

[20] A síp kromatikus hangokat is felmutató hangsora egyetlen ismert skálával sem azonosítható. Vö. Horustzky, in. 1955. 134. Soproni, in. 1985. 36, 38. Csajághy, in. 2014/1. 56-83.

[21] Kodály, 1987. 17.

[22] Ritkán előfordulnak másféle szerkezetű, magyar (hemitonális) pentaton népdalok; melyekben különböző kis szekund („félhang") lépések is vannak. Ezek ismertetésével e helyütt nem foglalkozom.

ereszkedő dallamvonalú szerkezet abban mutatkozik meg, hogy a népdal első két sora öt hanggal „mélyebben” (hangról-hangra, vagy némi változással [reális és tonális kvintváltással, esetleg már kevéssé felismerhetően]) megismétlődik. A kvintváltás korábbi előzménye a kvartváltás, ahol négy hanggal lejjebb ismétlődik a dallam. Jó néhány ősi énekünk őrzi ennek nyomait. A kvintváltás tipikus példájaként említhető, a viszonylag ismertebbek közé tartozó „Arass, rózsám, arass…” c. dal, melyhez több hasonló felépítésű található a magyar népzenében (lá̓-lá’-mi-mi lá’-lá’ / szó-lá’-mi-re-mi-mi / re-re-lá,-lá,-re-re / dó-re-lá,-szó-lá,-lá).

A kvintváltás – mint az ősi magyar népdal egyik igen fontos stílusjegye – szívósan beépült a magyar „zenei anyanyelvbe”. Némiképp megváltozva ugyan, de ismét megjelent sok száz év múltán, a már bizonyosan a Kárpát-medencében keletkezett, ún. „*újstílusú*” népdalaink között is (lásd alább). Az ereszkedő kvintváltás jelenléte egyben rendkívül fontos *ismertetőjel* is, mert az egyik legbiztosabb támpontot szolgáltatja a magyar népzenekutatás tudománya számára. Az ereszkedő dallamvonalú kvintváltó szerkezet természetesen nem az egyetlen elemzési és összehasonlítási szempont, ám a különböző (itt fel nem sorolható egyéb) ismertetőjelek már kijelölik a további, elmélyült összehasonlító vizsgálatok helyes irányát, s ezek segítségével más népek dalai közt rá lehet bukkanni a magyar dallamok rokonaira.

Már a nagy elődök is utaltak rá, hogy a magyar pentaton kvintváltó népdalok hajdan zömmel kétsorosak lehetettek, később azonban négysorossá váltak. Szerkezetüket az egyes sorokat jelző betűkkel szokás jelezni. A leggyakrabban előforduló sorképlet A^5 A^5 A A. Emellett sokféle változat előfordul: A^5 A^5v A Av (v = variáns), A^5 B^5 A B, stb. A fenti példadallam (Arass, rózsám, arass…) képlete éppen ilyen, mint a legutóbbi (A^5 B^5 A B) változat.

Természetesen nem minden pentaton magyar népdal kvintváltó, s a dallam haladásának az iránya sem mindig azonos (bár többnyire ereszkedő). Éppen ezért igen fontos egy másik jellegzetesség, mely a magyar kvintváltó (vagy kvintváltást nélkülöző) ötfokúságban egyaránt előfordul. Ez pedig az a törvényszerűség, hogy a dallam vezetése előszeretettel alkalmazza a *lefelé vagy felfelé lépő kvart vagy kvint* (egymástól négy ill. öt hang távolságnyi) hangközöket. Ez úgyszintén fennmaradt, a – Kodály által „újstílusúnak” mondott – hétfokú népdalainkban is. A kvartlépések előfordulására kitűnő példa az előbbi kvintváltó pentaton „Arass, rózsám, arass…”, vagy akár a szintén közismert „Leszállott a páva…” dallama (lá’-szó’-mi-re-re-szó’ / lá’-szó’-mi-re-mi-dó / mi-re-dó-lá,-szó,-dó / re-dó-lá,-szó,-dó-lá,). Ugyanez fedezhető fel a nem *kvintváltó* pentaton „Kelj fel juhász, ne aludjál…” c. dalban (lá’-szó’-mi-szó’-lá’-mi-re-lá, / lá’-szó’-mi-szó-lá’-mi-re-lá, / re-mi-dó-lá,-mi-re-dó-lá, / re-mi-szó’-lá’-mi-re-lá,-lá,). Pentatonból hétfokúvá vált a „Megöltek egy legényt…” c. népdal, melynek dallamára azonban ugyanúgy jellemzőek a sűrűn előforduló lefelé és felfelé irányuló kvart ugrások (lá’-mi-lá’-mi-lá’-szó / dó’-dó’-ti-lá’-mi-dó / dó-re-mi-lá’szó’-mi-dó-lá, / mi-fá-mi-re-lá,-lá,).

Már a kvintváltás, illetve a jellemző kvart-kvintlépések is megmutatják, hogy a magyar pentaton (és a többnyire ebből kifejlődött hétfokú) dallamvilág

mely népek dalaival rokon, s azt is, hogy *melyekkel nem az*. Így – általánosságban –, a magyartól *eltérő* a *kelta*-utódok, az *indiánok*, az egyes *óceániai, afrikai*, vagy akár a *dél-kínai* és más népek ötfokúsága. Ismételten leszögezhető, hogy a *pentatónia nem jelent azonosságot* (!), noha *határeset-hasonlóságok előfordulhatnak*. A magyar ír, skót, különböző indián, afrikai stb. pentaton dalok nem jelentik azt, hogy e népek egymás rokonai lennének. A dallamrokonságot természetesen nemcsak a hallható és jól felismerhető hasonlóság, hanem emellett az *elemzésekkel kimutatható zeneelméleti háttér* jelzi, melynek megvannak a maga szempontjai és ismérvei.

A magyar népdalok ősrétegének pentatóniájával kapcsolatban elengedhetetlenül szükséges megemlíteni egy fontos tényt, mely felett elsikkadni vétkes könnyelműség lenne. Kiderült ugyanis, hogy ez nehezen egyeztethető össze a magyarságra nyelvi alapon ráerőltetett finnugor eredettel. A kissé szűk látókörű, a finnugor irányultságú nyelvészet uszályába került „hivatalosan" mérvadó magyar népzenetudomány Kodályt és Bartókot követő nemzedékeinek e jelenségre választ kellett adnia, mely meg is született. Ennek értelmében a pentatóniát – egy képzelt és bizonyíthatatlan „*eltörökösödési*" folyamatot alapul véve – egyszerűen „török" „hatásnak" és „átvételnek" tartják. Csakhogy ez az álláspont feloldhatatlanul súlyos ellentmondást hordoz. Érthetetlen ugyanis, hogy miként maradhatott meg a beszélt nyelv „finnugorként", s vajon miért nem változott át az is a *„hatás"* következtében *alapvetően „törökké*"? Ez hogyan magyarázható?

A kérdés különösen érdekes Róna-Tas András (néprajzkutató, nyelvész, orientalista) felvetésének tükrében. *„Az ogur-magyar érintkezések […] az V. század elején még nem lehettek különösen intenzívek […]. Felmerülhet, vajon nem ekkor csatlakoztak-e az ogur népcsoportokhoz a magyarok. Ezt azért tartjuk valószínűtlennek, mert nehéz lenne megmagyarázni, hogyan őrizték meg a magyarok a finnugor nyelvüket az ekkor teljesen eltörökösödő steppén. A magyar lakosság jelentős része ekkor még nyilván nem került török hatás alá."*[23]

Nos, ha később volt erőteljes a „hatás", akkor ez mit változtat a dolgon? Semmit, mert a kérdés akkor is fennáll. Ha mindezt átvetítjük a zenére, akkor az a lényeg, hogy a (finnugornak vélt) zenéjének ősrétege az állítólagos *„hatás"* nyomán meghatározóan átváltozott (leszámítva ennek egy csekélyebb hányadát, mely *[ismét csak állítólag]* megmaradt „finnugor" szűk hangterjedelmű, nem pentaton, hétfokú szelvényű rétegként). Hogyan lehet ez? Hiszen, ha létezett volna átütő, elsöprő erejű hatás, mely az „eredeti" (feltételezett finnugor) zenét *alapvetően* megváltoztatta, akkor ugyanebben a folyamatban a nyelvnek is ugyanígy és ugyanilyen *jelentősen* kellett volna átalakulnia. A nyelv azonban – ahogy ezt meghatározták – továbbra is finnugor maradt, csak többször érte hatás („jövevényszavak"). A csak önmagában létező nagyarányú zenei változás *meghatározó* türk/török irányú nyelvi fordulat (nyelvváltás) nélkül elképzelhetetlen. Vagyis: ha egy eredendően finnugor nép zenéjének meghatározó ősrétege – úgymond – „törökké" lett, akkor nyelvének is törökké kellett volna válnia. A nyelvi változás ugyanis valamiféle felemás eredményt mutató, hosszadalmasan

[23] Róna-Tas, 1996. 248.

lassú hatás nyomán „beszivárgott" ún. *jövevényszavakkal* semmiképp sem igazolható.

Felvetődik az is, hogy vajon miért „*jövevények*" azok a különféle ótörök, onogur és egyéb türk, valamint iráni szavak, melyek összességükben jóval meghaladják a finnugor (vagy annak mondott) szókincset? Vajon nem helyesebb-e, ha ezt (esetleg már a szkítáknál és a hunoknál is jelenlévő nyelvek maradványának?) legalábbis az etnogenezis *többségi hozadékának* tartjuk?! S mit kezdjünk a töméntelen, csaknem mindent felülmúló ún. „ismeretlen eredetű" szavunkkal? Miért nem feltételezhető, hogy ezek *esetleg az ősi magyar szókincs* részét képezhetik? Mindezekhez azonban el kellene távolodni végre azoktól a sarkos megállapításoktól, hogy a szkíták kizárólag iráni, a hunok csupán türk és a magyarok csakis finnugor nyelvet beszélhettek.

A magyar nyelv azonban nem tekinthető töröknek. Ugyanakkor több *képzett* nyelvész[24] véleménye szerint egészében és eredendően finnugornak sem. Ez nem új keletű dolog. Eleinte még a magyar őstörténeti felfogás változásában lezajlott „ugor-török háború" egyes nyelvészei (köztük a finnugrista Hunfalvy és a turkológus Vámbéry) is – eltérő szemszögből ugyan –, de lényegében úgy vélekedtek, hogy a magyar a finnugor és török nyelvek között áll. Így más magyarázatnak kell lennie és a kérdés nem zárható le. Nem lehetetlen, hogy e tekintetben Angela Marcantonio (nyelvész) megállapítása/feltételezése közelíthet az igazsághoz. Nézetének lényege, hogy a magyar nyelvet (annak elődjét) nem finnugornak, hanem ázsiai ősnyelvnek tartja.[25] Elképzelhető, hogy ez hathatott a finnugorok nyelveire és közrejátszhatott a türk/török nyelvek kialakulásában is.

A fentiekből adódik a „pusztába kiáltott" kérdés: *mivel tudományosan elfogadott tény, hogy a magyarság kialakulásában a lovasnépeknek döntő szerepe volt, akkor miért a biológiailag alig kimutatható finnugor kisebbségből vezetik le a magyar őstörténetet, s miért nem a többségi népösszetevőkből?*

Talán nem hiábavaló arra is felhívnom a figyelmet, hogy a magyar népzene ún. „törökként" meghatározott vonatkozásai módfelett leegyszerűsítettek. A történettudományban nem túl járatos mérvadó zenetudósok nem veszik figyelembe azt, hogy a türk/török népek nem valamiféle magukban létező különös teremtmények, s nem is a fáról pottyantak le holmi érett gyümölcsként. *Nekik is voltak elődeik,* akik – a meggyőződésük és az iskoláikban tanítottak alapján – a *szkíták* és *hunok*. Ezek említése azonban nem túl kívánatos a magyar őstörténettel kapcsolatban. Pedig az ősi magyar dallamok legközelebbi párhuzamait elsősorban a belső-ázsiai *hun-utód* etnikumok és az egyes uráli, elsősorban a türk nyelvű (hun-utód) csuvasok (itt nem térek ki a szintén uráli türk baskír és tatár vonatkozásokra), valamint a finnugor cseremiszek énekei mutatják. Vagyis a „törökként" emlegetett magyar pentaton dallamok valójában hun (esetleg szkíta?) eredetűek.

---

[24] Czeglédi Katalin, Frang Gizella, Kerekes László, Angela Marcantonio, Marácz László stb. A hagyományos finnugor nyelvcsalád kialakulásának korábbi megközelítését (más szemszögből) finn nyelvészek is vitatják, köztük Kalevi Wiik, aki meglehetősen egyéni modell alapján jutott más következtetésekre.

[25] Marcantonio, 2006. 156.

A hun-utód népek közül feltétlenül fontos megemlékezni a belső-ázsiai *sárga ujgurokról*, és velük kapcsolatosan egy rövid kitérőt tenni.[26] A félreértések elkerülése okán említendő, hogy a „sárga" (sarig) elnevezés nem a bőrszínüket jelöli, hanem származásukra utal. Belső-Ázsiában (és Kelet más tájain) ugyanis a sárga szín[27] az előkelőséget jelöli. Testvérnépükkel, az ujgurokkal *(uygur)* együtt, a hagyományok és egyes kínai feljegyzések alapján következtetve általában a hunok utódainak tartják őket. Mindezt megerősíti az ujguroknak – és más nevű rokonnépeiknek – a hun elődökkel azonos korai szállásterülete, mely a Bajkál-tó déli térségében és mai Mongóliában volt, ahonnan szétválva vándoroltak jelenlegi lakhelyeikre A sárga ujgurok (yugurok) hajdan népük vezértörzse lehetett. E kisnép egy része ma Kína északnyugati részén, a Qilian (Tyshilien) hegység Hexi (Höhsi) átjárójának környékén élnek.[28] A yugur nép egy másik része viszont a Góbi-sivatag peremén telepedett le, s ott később elmongolosodott.[29] Számunkra fontosabb a Qilian hegységben élő népcsoport, mert éneke-

[26] Türk nevük *yugur,* a tibeti elnevezés pedig *yugu* [jüku]). Kőrösi Csoma Sándor leveleiben jugar néven szerepelnek, hozzájuk akart eljutni (feltehető, hogy a rokon uygurokkal azonosította őket).

[27] A sárga szín mindenekelőtt a Nap színére utal. Az ókori Kelet (és a világ más tájainak) uralkodói a régi történeti időkben a Teremtő Isten látható jeleként tisztelték a Napot. Ez nem a holmi tudatlanságból eredő egyszerű, afféle „primitív" hiedelem gyakorlata. A tökéletlen emberi lénynek szüksége van az Isten látható képére-képzetére. Ugyanezt tükrözi a katolikus keresztény templomokban a Teremtő elvont, szimbolikus jele (a háromszögbe foglalt szem), valamint a különféle anyagokból faragott, öntött kereszt-feszület a Megváltó Jézus szobrával. A hívők imádkoznak a kereszt előtt, de közben jól tudják, hogy az nem Jézus, hanem csak egy szobor. A régi kultúrákban a Nap képében megjelenő isteni hatalom által kijelölt uralkodó annak oltalma alatt állva, az arany (sárga) színt szimbolikusan a hatalom, a gazdagság megjelenítésére is használta. Ázsiában az aranyat megjelenítő sárga szín fogalma gyakran keveredik a fehérrel, mely – részben a hatalommal összefüggésben de e nélkül is – az ünnepélyességet, vagy valamely adott szakralitást jelenít meg, illetve szertartáshoz kötődik. Utóbbiakból adódóan a fehér szín Keleten az emberi élet fontos állomásaival is összekapcsolódik. Ilyenek: a születés, a házasság és a halál, illetve az ezzel összefüggő gyász. Nem véletlen, hogy a régi magyarok fehérben gyászoltak. Ez a szokás mára ugyan sajnálatosan kiveszett, bár még az 1950-es években is létezett a Baranya-megyei Ormánságban. A házasság keleti eredetű színben megnyilvánuló fehér jelképességét a nyugati kultúrák is átvették, Keleten pedig néhol, szórványosan a nyugati eredetű fekete gyász jelent meg. Ázsiában a színek szimbolikusan értelmezett keveredését mutatja a kék és zöld összeolvadása, mely a fontos jelentőségű türkiz árnyalataiban nyilvánul meg.

[28] Vö. Bárdi, in. 2008. 82.

[29] A mai Mongóliában, a Krisztus születése előtti időkben zömmel az „*europid*" embertani kategóriába tartozó lovasnépek éltek, s a „*mongolid*" arculatú emberek tömegei csak később érkeztek oda. Az ázsiai lovasnépek „europid" elnevezése azonban nem azt jelenti, hogy ők a mai meghatározó európai népesség (kelta, vagy germán eredetű népek, szlávok, olaszok, görögök stb.) közeli rokonai lennének. Kialakulásuk igen hosszú és bonyolult folyamat eredménye. A szakirodalom egyes megállapításai arra utalnak, hogy a lovasnépek „ázsiai" europidjei meghatározóan az ún. andronovói kultúra (cca. Kr. e. 1500-500) leszármazottai, mely – számos, szerteágazó utódműveltségével együtt Távol-Keletig elterjedt. Közép- és Belső-Ázsiában, Dél-Szibériában a keveredés következtében europo-mongolid, („*mongoloid*") arculatú emberek többféle típusa alakult ki. Köztük az ún. „*turanid*" jellegű ember a csekélyebb (többnyire inkább fedett) mongoloid jellegekkel elsősorban *az europid ősök* vonásait örököl-

ik nemegyszer kísértetiesen hasonlóak a magyar népzene ősrétegének pentaton dallamaihoz. A yugur dallamvilág néhol a hozzájuk hasonló magyar népdalok előképeit, pontosabban a fejlődés egy korábbi állapotát mutatják. A yugur énekek gyakorta (de a magyar dallamokhoz hasonlóan nem minden esetben) kvintváltóak és ereszkedő vonalúak. Előadásmódjuk is megfelel a mi *elbeszélve* és *szabadon* (*parlando-rubato*) énekelt népdalainknak. A dallamok díszítésének stílusa (a díszítőhangok alkalmazásának mikéntje) leginkább a székely- és csángómagyar népdalokra emlékeztet. A melódia vonala bővelkedik a kvart ill. kvintlépésekben, csakúgy, mint az a magyar testvérdallamoknál is megfigyelhető.

Alább, néhány különböző pentaton (vagy vélhetően pentaton eredetű kvintváltó és egyéb, ereszkedő vagy ettől eltérő) magyar és yugur népdal hasonlóságát mutatom be.

1. kottapélda

„Hol jártál az éjjel cinege madár” magyar népdal és *„Yadang lány”* yugur dallam összehasonlítása.[30]

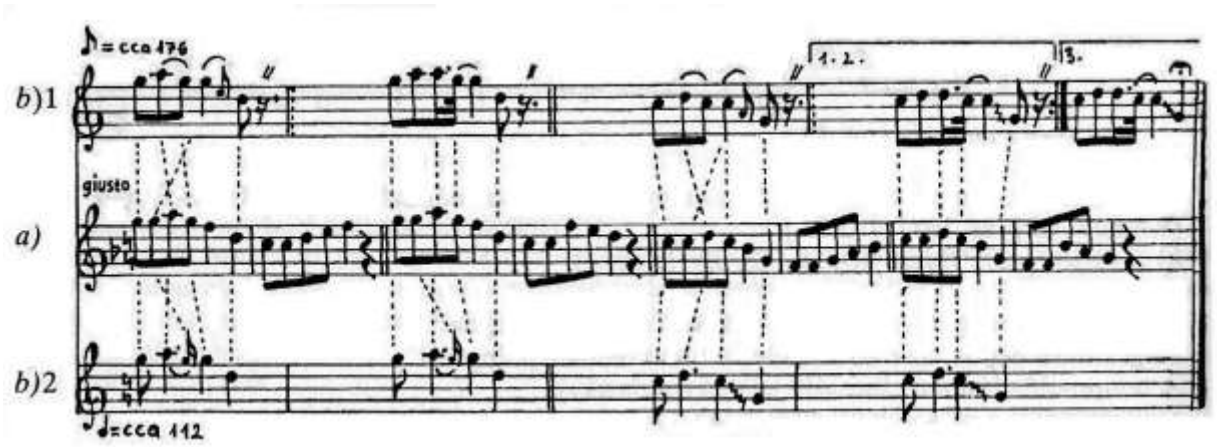

b/1. „Yadang lány” yugur népdal (Csajághy György lejegyzése 1998/II. 140.)
a./ „Hol jártál az éjjel cinege madár…” (Vargyas, Bogyiszló 1931. gyűjt. Kodály, 1987. 121/40.)
b/2. „Yadang lány (variáns, Csajághy György lejegyzése 1998/II. 140.)

---

te. E típus változatai, keverékei gyakran megjelennek a lovasnépek arculatában és az antropológiai szakirodalom szerint egyik *meghatározó összetevője a magyar népnek és nemzetnek* is. Lényeges még az ezt megelőző afanaszjevói műveltség (cca. Kr. e 25500-500) europid népessége. Többek szerint elsősorban az Andronovói népesség elődeinek vélhető a rézkorban, Kr. e. IV. évezred táján a mai dél-orosz sztyeppén megjelenő nagyállattartó, kurgánsíros Yamnaya (Yamna) kultúra, sőt az őket megelőző Szrednyij Sztog műveltség. A Yamnaya kultúra egy szakadár ága a Kárpát-medencébe is bevándorolt.

[30] Csajághy, 1998/II. 140. Mivel a nyelvismeretem az oszmánli-utód török nyelvre terjed ki, így az ótürk yugur szövegek pontos lejegyzése és ezek bemutatása nem áll módomban.

Zeneelméleti elemzés:

„Hol jártál az éjjel cinege madár…” (a/ dallam).

Régi stílusú népdal. **Előadásmód**: tempo giusto. **Dallamvonal**: ereszkedő, reális kvintváltó szerkezettel. **Sorok száma**: négy, de ősi mivoltában (más magyar népdalokhoz hasonlóan) kétsoros lehetett, később bővülhetett négysorossá. E változás összefügghet a pentatóniától idegen („pien”) hangok megjelenésével is. A baranyai Hosszúhetényben a „ti” pien hangos pentatónia keveredik a fríg hangsorral, mert a 2. és 4. sor végi zárlatban a „ti” hang „tá”-vá változik. **Sorképlet**: A^5 A^5v A Av. **Hangterjedelme** (a kétrendszerű voltából adódóan is) tág, lent és fent nagyszekunddal túllép az oktávon. **Hangsora** látszólag hétfokú, ám teljesen világosan látszik az eredeti pentaton, melyet a páratlan (1, 3, 5, 7.) ütemek mutatnak. A hétfokúság hatását mutató „ti” hang nyilván a második ütem (dúr) zárlatának domináns-tonika (kvint- és alaphang) vonzását erősítő vezetőhangként került a dallamba. A kvintváltó utótagnál is ugyan ez ismétlődik, s csupán hangsúlytalan átmenőhangokról van szó. Ha az elő- és utótagot kétrendszerűként fogjuk fel (mint ahogy ez tény), úgy mindössze egy pien hangról beszélhetünk. **Hangneme**: moll. **Pódia**: (dallamláb, sorok ütemszáma) izopódikus (bipódikus sorokkal). **Ritmika**: határeset a heteroritmika és izoritmika mezsgyéjén, mert a 2. és 4. sor végén negyed szünet található. Mivel azonban a szünet hangja megfelel a negyed hangértéknek, így izoritmikusnak fogható fel. **Kadenciák**: (zárlatok) 7, 5, 3 (b), (1.) **Szótagszám**: 11 (6+5).

„Yadang lány” yugur népdal (b/1 és b/2 dallam)

A dallamok egymással csaknem teljesen megegyeznek, csak minimális, ritmusképletekben és kottaképben megnyilvánuló különbség mutatkozik. Az elemzés mindkét variánsra vonatkozik, az eltérésre külön utalok. Ez részben összefügg az előadásmóddal (megfigyelhető a sorok szövegeinek felcserélődése is). **Stílus**: megfelel a magyar népdal ősrétegbéli régi stílusának. **Előadásmód**: a b/1 dallam középtempójú, kissé elbeszélő jellegű. Az ütemeket cezúra választja el. Valószínűleg ez a régibb változat. A b/2 dallam már ritmikus lüktetésű, hasonló a magyar megfelelőjének előadásmódjához, ún. éles ritmusokkal van megtűzdelve, mely a díszítő utóka miatt néhol szinkópa közeli hangzást ad. **Dallamvonala**: ereszkedő, reális kvintváltó, kétrendszerű szerkezettel. **Sorok száma**: nem teljesen egyértelmű. A b/1 dallam esetében a sorokat alkotó szövegből talán inkább a négysoros tagolás bontakozik ki (?), ám ez sem vehető bizonyosra. Az viszont kétségtelen, hogy a cezúrával elválasztott első és második ütem szövegei eltérőek (ezek a kvintváltásban megismétlődnek). **Sorképlet**: A^5 A^5v A Av, de lehetséges az A^5 A is. E bizonytalanság fennáll a b/2 dallam esetében is. Az 1-2 és a 3-4. ütemei közt nincs cezúra, de az első ütem szövege a másodikban ismétlődik. A kvintváltott utótag 1. üteme az előtag 2. ütemének szövegével azonos, majd ez megismétlődik, így inkább 2-2 ütem alkot egy sort. Sorképlete ennek megfelelően A^5 A. **Hangterjedelme** egy nagyszekunddal túllépi az oktávot. **Hangsor**: a b/1 dallam a díszítőhangokkal teljes (szó?) pentatont ad, a b/2 melódia hiányos pentaton (tetraton, kétrendszerűként pedig kvintváltó triton), ám összességében inkább moll érzetű. A magyar népdalhoz hasonlóan dó-váltással szolmizálható (re-mi-re-la). **Szótagszám**: b/1 dallamnál 4, 4, 4, 4, [?] 4+4=8, 4+4=8.[?], b/2 dallamnál 8, 8. **Pódia**: izopódikus. **Ritmika**: b/1 dallam közel áll az izoritmikához. A b/2 dallam egyértelműen izoritmikus. **Kadenciák**: b/1 dallamnál 5, 5, 1 (1). (5, 1?), b/2 dallamnál a kétsorosságnak megfelelően 5, 1.

Különbségek: a vizsgált magyar és yugur dallamok közt eltérés mutatkozik a sorok számában, ez azonban nem mond ellent a lehetséges közös eredetnek, mert sejthető, hogy a magyar népdalok közül soknak kétsoros az őse. Elhanyagolható eltérést mutat a hangterjedelem, mely mindössze egy nagy szekund különbség. A kadenciák a sorok száma miatt térnek el, egyébként egyeznek (két sorvégző [5, 1] egybeesik). Különbség a szótagszámban mutatkozik. **Hasonlóságok**: szinte úgy tűnik, mintha a magyar dal a yugur bővített változata lenne. Pontosabban, mintha a yugur melódia a „cinegemadár"-típusváltozatok egy tömör ősdallama lenne. Hasonló továbbá a stílus, dallamvonal, ereszkedő, reális kvintváltás, sorképlet, hangsor, pódia és ritmika.

2. kottapélda

„Elmënyëk, elmënyëk" magyar népdal és *„Yeş, yeş, yeş"* yugur népdal összehasonlítása.[31]

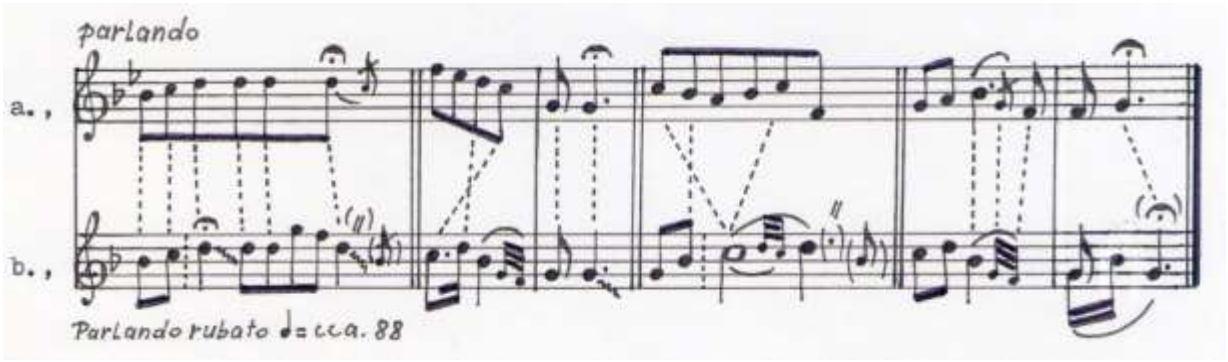

a/ „Elmënyëk, elmënyëk, hosszú útra mënyëk… magyar népdal (Kodály, Kászonimpér, 1912. gyűjt., Kodály, 1987. 143/97.) b/ „Yeş, yeş, yeş…" yugur népdal (Csajághy György lejegyzése).

Zeneelméleti elemzés:

„Elmënyëk, elmënyëk, hosszú útra mënyëk…" magyar népdal (a/ dallam) **Stílus**: a magyar népzene régebbi rétegébe tartozó dal, az első sor ill. ütem recitáló jellegével. **Előadásmód**: elbeszélő, parlando jellegű. **Dallamvonala** meghatározóan ereszkedő. **Sorok száma** négy (más nézőpontból esetleg felfogható kétsorosként is). **Sorképlete** A B C D**. Hangterjedelem** egy oktáv. **Hangsora** hétfokú, ám a *„fá"* csak egyszer, a *„ti"* kétszer fordul elő, mint hangsúlytalan átmenőhang. Csaknem bizonyos, hogy e dallam őse eredetileg recitáló pentaton lehetett, s ennek egy változata később csiszolódott hétfokúvá. A hajdani pentaton jelleget megerősíti a negyedik sor záróhangját megelőző, lefelé lépő nagy szekund. Ez lényegében a tonikára (alaphangra) törekvő alsó szeptimhang megjelenése, mely az ún. „pentaton fordulatként" ismert jelenség. Jól megfigyelhetőek a dallamban a kvart és kvintlépések, melyek a Kínában élő hunutód népek (türk, mongol, mandzsu stb.) és az uráli türk (csuvas, tatár, baskír), a finnugor cseremisz, valamint a magyarság pentaton dallamainak egyaránt sajátossága. **Hangnem**: moll. **Szótagszám**: minden sorban 6. **Pódia**: heteropódikus. **Ritmika**: heteroritmikus. **Kadenciák**: 5, 1, VII. (1.)

„Yeş, yeş, yeş…" yugur népdal (b/ dallam).

Stílusa beleillik a magyar népzene ősrétegének dallamvilágába. **Előadásmód**: parlando, poco rubato (elbeszélve, kissé szabadon). **Dallamvonala** kissé hullámzóan ereszkedő. **Sorok száma** négy (más szemszögből kétsorosként is felfogható) **Sorkép-**

[31] Csajághy, 1998/II. 139.

let: A B C B. **Hangterjedelme** a díszítőhangban megjelenő pentaton fordulattal nagy szekunddal túllépi az oktávot. **Hangsora**: pentaton. **Hangneme** moll. **Szótagszáma** igen változó: 8, 5, 4, 5. **Pódia**: heteropódia. **Ritmika**: heteroritmika. **Kadenciák**: 5, 1, 5, (1).

Különbségek: a sorképlet csak az utolsó sorban tér el. A hangterjedelem csak nagyszekund különbséget mutat. A kadencia pusztán a harmadik sorvégzőben eltérő. **Hasonlóságok**: rokonságot mutat a hasonló dallam, a stílus, lényegét tekintve a dallamvonal, a záróhangot megelőző pentaton fordulat, a sorok száma, a moll ill. moll jelleg, a pódia és ritmika. Ősi összefüggést tételez fel a magyar dallam lehetséges pentaton eredete is.

3. kottapélda

„*Megösmerni a kanászt*” magyar népdal és a „*Sárgarigó anya*” yugur népdal összehasonlítása.[32]

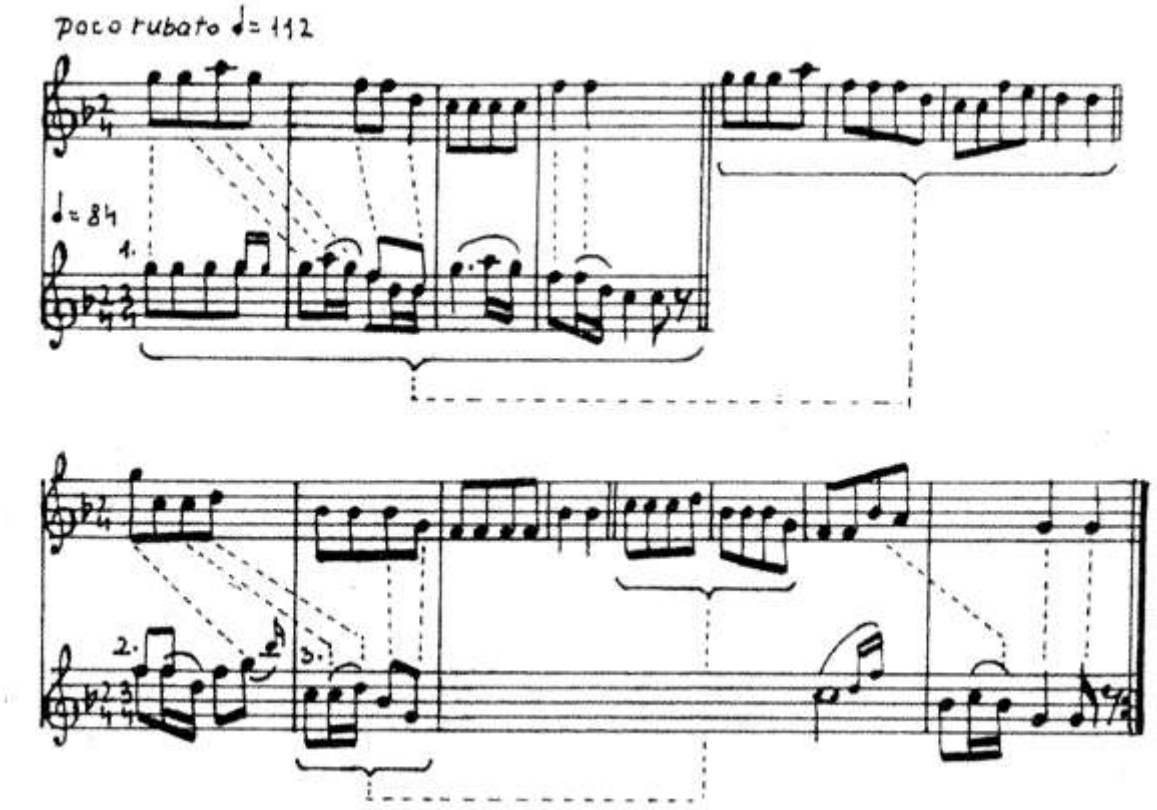

a./ „Megösmerni a kanászt…” magyar népdal (Vargyas-Andrásfalvy, Szentkatalin [Baranya m.] gyűjt. AP 4478/a. MNT. VI. 24. Vargyas, 1981. 395-396/03.) b./ „Sárgarigó anya” yugur népdal (Csajághy György lejegyzése).

Zeneelméleti elemzés:

„*Megösmerni a kanászt…*” magyar népdal (a/ dallam)

Stílus: régi stílusú. **Előadásmód**: poco rubato (kissé szabadon). Megjegyzendő, hogy e népdal (és több változata) elsősorban mint kanásztánc, táncos jellegű kanászcsúfoló ismeretes, de számos más átmeneti előadásmódban, illetve tempóban is létezik. **Dallamvonal**: ereszkedő-kvintváltó. **Sorok száma**: négy, de nem lehetetlen, hogy

[32] Csajághy, 1998/II. 145.

maga az ősdallam valaha kétsoros volt. **Sorképlet**: A^5 A^5v A(v) Av. **Hangterjedelme**: decima, lent és fent nagyszekunddal kilép az oktávból. **Hangsor**: pentaton. **Hangnem**: moll jellegű. **Szótagszám**: a szövegnek megfelelően kismértékben változik 13, 14, 14, 14 (13, 13, 14 [16?], 14. stb.). **Pódia**: tetrapodikus (izopodikus). **Ritmika**: izoritmika felé hajló határeset. **Kadenciák**: 7, 5, b3, (1).

„Sárgarigó anya…" yugur népdal (b/ dallam).

Stílus: megfelel a magyar népdalok ősrétegében a régi stílust képviselő dallamvilágnak. **Előadásmód**: e yugur dal többféle előadásban létezik a tartott tempótól az egyes változatok szabadabb, rubato felé hajló jellegéig. **Dallamvonal**: ereszkedő. Nem kvintváltó, de halványan magában hordozza a kvart/kvintváltás hajlamát, annak csíráit, melyet a második sor második üteme mintegy sűrítve mutat fel. Erre utal a harmadik és negyedik ütem hangsúlyos hangjainak és a záróhangnak az első sor megfelelő hangjaitól való kvart, illetve kvint távolsága. **Sorok száma**: alapvetően kettő, a második azonban megismétlődik és ehhez minden esetben kisebb szövegváltozás társul. Ebből adódóan a dallam három sorosként is felfogható. **Sorképlet**: A **:** B (Av?)**:** esetleg a három sornak megfelelő A B (Av?) B (Av?). **Hangterjedelem**: A főhangokat tekintve nóna, a dallam nagyszekunddal túllépi az alaphang oktávját, egy díszítőhang felugrik a decimára. **Hangsor**: pentaton. **Hangnem**: moll jellegű. **Szótagszám**: a több versszak szövegének megfelelően változik. 14, 13 [8+5] (13 [8+5]), továbbá 13, 15, (15) stb. **Pódia**: tetrapodikus (izopodikus). **Ritmika**: heteroritmikus. **Kadenciák**: 4, 1, (1).

Különbségek: A vizsgált dallamok közül csak a magyar kvintváltó. Eltérőek a tempók, ám a nyolcadhangok mozgásán alapuló lüktetés mégis hasonlóságot kölcsönöz. Különböznek a sorszámok, sorképletek, a ritmika és a kadenciák. **Hasonlóságok**: A rokonságra utal mindenekelőtt a dallamok hasonlósága. Emellett a régi stílus, az ereszkedő dallamvonal, a moll jellegű pentatónia, a tetrapódia, és egyes szövegvariánsok esetében az egymáshoz közelálló szótagszám, mely az említett nyolcad mozgásokon alapuló lüktetéssel hozható kapcsolatba.

4. kottapélda

„Októbernak, októbernak elsején…" magyar népdal, és *„A sárga fű kineveti a kék eget…"*, valamint a *„Tíz tragédia"* yugur népdalok összehasonlítása.[33]

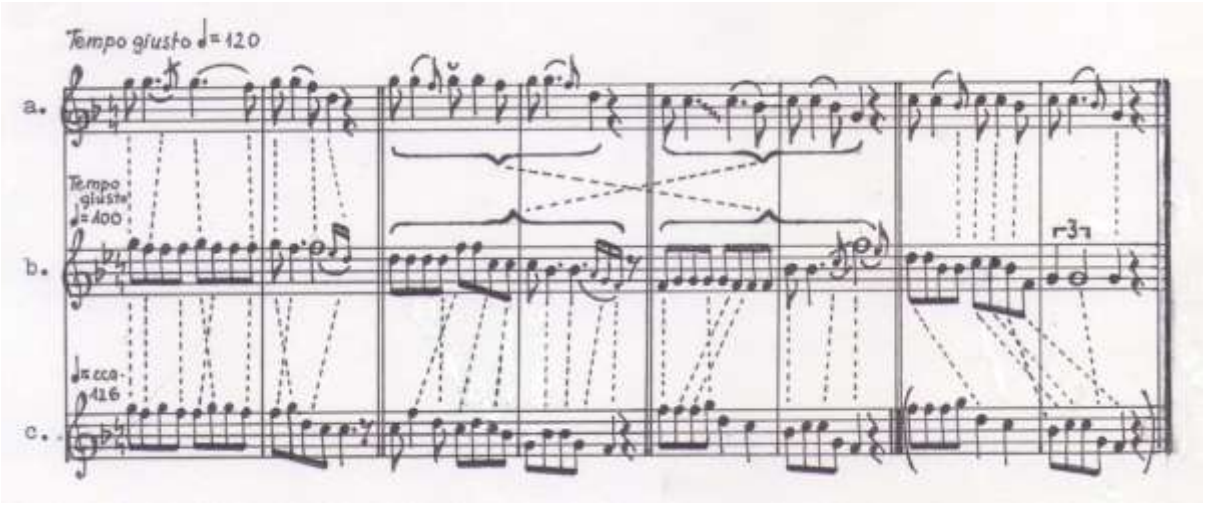

a./ „A sárga fű kineveti a kék eget" yugur népdal (Csajághy György lejegyzése).

[33] Csajághy, 1998/II. 142.

b./ „Októbernak, októbernak elsején" magyar népdal (Bartók, Karczfalva, 1907. gyűjt. Kodály, 1987. 172/165).
c./ „Tíz tragédia" yugur népdal (Csajághy György lejegyzése).

Zeneelméleti elemzés:

„A sárga fű kineveti a kék eget…" yugur népdal (a./ dallam)

Stílus: megfelel a magyar népdal pentaton ősrétegének. **Előadásmód:** kivételes, feszes tempójú (tempo giusto). **Dallamvonal**: ereszkedő, reális kvintváltó. **Sorok száma**: 4. **Sorképlet**: A^5 A^5 A A. **Hangterjedelem**: oktáv. **Hangsora**: pentaton. **Hangneme**: moll jellegű. **Szótagszám**: 6, 8, 6, 8. **Pódia**: bipódikus, 4/4-es ütemekkel. **Ritmika**: lényegében izoritmikus. **Kadenciák**: 5, 5, 1 (1.).

„Októbernak, októbernak elsején…" magyar népdal (b./ dallam). **Stílusa**: az ősréteget képviselő régi stílus, de bizonyos vonatkozásokban nem tipikus. **Előadásmódja**: tempo giusto. **Dallamvonal**: hullámzó, de az ősdallam valaha ereszkedő lehetett, mert az erre való hajlam jelei láthatóak. **Sorok száma**: négy, de nem kizárt, hogy a ma ismert népdal elődje valamely egyszerű, kétsoros recitáló ázsiai (esetleg kultikus?) dallam lehetett. Ha ugyanis eltekintünk a mára kialakult feszes tempótól, úgy a hajdani recitáló és hangismétlő-repetáló jelleg nyomai jól felismerhetőek. Feltehető, hogy a hajdani ősmelódia monoton jellege később oldódhatott, mikor a szertartás jellegét (?) elvesztette, s utóbb a dallamhoz más szöveg társulhatott, majd hosszú fejlődés nyomán négysorossá vált. A bővülést mutatja az első sor dallamából táplálkozó harmadik sor. Ez ugyanis lényegében az első sor egy oktávval lejjebb kezdődő, vélhetően később kialakult érdekes variánsa. A zárlat is az első sornak megfelelő helyen jelenik meg. A két sor ritmusképletei (a díszítőhangoktól eltekintve) is azonosak. Lehet, hogy a negyedik sor a másodikból fejlődött ki (amit a második és negyedik ütem azonos hangjai jeleznek), de a mozgó dallam további, ereszkedő vonala már láthatóan más jellegű, és eltér a repetáló hangokat mutató többi sortól. A mai dallamformán belül az első és második sor szervesebb összetartozására utal, hogy a második sorban esetleg (?) részleges, tonális kvart, ill. kvintváltásra utaló halvány nyomok mutatkoznak, vagy legalábbis az erre való törekvés sejthető. Erre utal az első és második sor kezdő hangjainak kvart távolsága. Ugyan ez az összefüggés látszik az első és második sor első ütemének kezdő (nyolcad) hangja és a zárlatok közt is. Hasonló „belső" tonális kvintváltás figyelhető meg a „Tíz tragédia" yugur dal első és második sorának vonatkozásában. A négysoros magyar népdal egészét tekintve azonban nem áll fent kvintváltás (ugyanez vonatkozik a „Tíz tragédia" yugur dallamra is). **Sorképlet**: A B (Av.v.?) $Av_{(8)}$ C. **Hangterjedelem**: nóna, a dallam a tonika alatt nagyszekunddal kilép az oktáv terjedelemből. **Hangsora**: pentaton. **Hangnem**: moll jellegű. Szótagszám: minden sor 11 szótagú. **Pódia**: bipódikus sorok 4/4-es ütemekkel. **Ritmika**: izoritmikus. Kadenciák: 7, b3, 7 (1).

„Tíz tragédia" yugur népdal (c./ dallam).

Stílus: megfelel a magyar népdal pentaton ősrétegére jellemző egyes ismérveknek. **Előadásmód**: gyors, ritmikus lüktetésű dallam, de nem feszes tartású. **Dallamvonal**: hullámzó (felugró), de alapvetően mégis ereszkedő. Az első és második sor fokozatosan ereszkedik, majd a harmadik sor ismét az eredeti hangmagasságból jut le a záróhangra. **Sorok száma**: három mely eltér a megszokottól (az utolsó versszak után a harmadik sor megismétlődik). Az első két sor szerves egységbe tartozik. A dallam kissé bizonytalan és a befejezetlenség érzetét keltő „szó" pentaton hangneme megerősítésre szorul. Ezt szolgálja az (első és második sor dallamából ötvöződő) harmadik tol-

dalék sor (azért tekinthető külön sornak, mert önálló szövege van). A második sor az első variánsa. E variánsban azonban ugyanazt a „belső" tonális kvart- illetve kvintváltás közti ingadozásra utaló jeleket találjuk, mint az a párhuzamba vont magyar népdalnál is megfigyelhető volt. A dallam egészét tekintve azonban nem kvintváltó. A dallamnak két versszaka van, és az *utolsó* után a „toldalék" sor megismétlődik. Az ismétlés magyarázata talán a páros sorokra visszavezethető arányérzék megnyilvánulása és a befejezettség érzetének erősítése. E dallamban szintén megtaláljuk a beszédszerű recitálásra utaló jellegzetességet, melyhez az egyes hangok ismétlése (repetálás) járul. **Sorképlet**: A B C (C=Av+Bv). **Hangterjedelem**: nóna. **Hangsor**: pentaton. **Hangnem**: bizonytalan érzetű, dúr jellegű „szó" pentaton. **Szótagszám**: versszakonként változó 12, 10, 11 (13, 11, 11), (12, 11, 11). **Pódia**: bipódikus, 4/4-es ütemekkel. **Ritmika**: heteroritmikus. **Kadenciák**: 5, 1, 1.

Különbségek: *„A sárga fű kineveti a kék eget…"* yugur dal a dallamvonal, sorképlet, szótagszám és a kadenciák tekintetében különbözik a magyar népdaltól (bár a 11-es szótagszám megjelenése elgondolkodtató). A *„Tíz tragédia"* yugur dal tempója közel áll a magyarhoz de, nem feszes tartású. Eltérő(ek) a sorok száma, részben a sorképlet, a hangnem, szótagszám, ritmika és a kadenciák. **Hasonlóságok**: Mindhárom dallam, illetve stílus hasonló.

Ugyanígy *„A sárga fű kineveti a kék eget…"* dal (továbbiakban yugur *a./* dallam) előadásmódja és tempója, de a másik yugur dal (*c./* dallam) sem áll messze ettől. Ez utóbbinak a dallamvonala is viszonylag közel áll a magyar népdalhoz. A yugur *a./* dallam sorainak száma megegyezik a magyarral. A dallamszerkezet és a halvány kvart/kvintváltó hajlam („belső" tonális kvart/kvintváltás) nyomainak tekintetében a magyar és a yugur *c./* dallam hasonló, a hangterjedelem és hangkészlet megegyezik (a yugur *a./* is közel áll ehhez). Mindhárom dallam közös tulajdonsága a pentatónia, de ezek eltérőek a moll és dúr jelleg tekintetében. A magyar és a yugur *a./* dallam moll jellege egyezik. Közel áll a magyar és a yugur c./ dallam 2. versszakának szótagszáma. Mindhárom dal bipódikus, és 4/4-es beosztású. Párhuzamot mutat még a magyar és a yugur *a./* dallam izoritmiája.

5. kottapélda

„Árva jaz a kicsi madárə" magyar népdal és a *„Birkadal"* yugur népdal összehasonlítása.[34]

[34] Csajághy, 1998/II. 96.

a./ „Birkadal" yugur népdal (Csajághy György lejegyzése).
b./ „Árva jaz a kicsi madárə" magyar népdal (Kallós Zoltán 1962 gyűjt. Vargyas, 1981. 468/0135).

Zeneelméleti elemzés:

„Birkadal" yugur népdal (a./ dallam).

Stílus: a magyar népdal pentaton ősrétegének megfelelő érzetet keltő egyszerű, (dó-re-mi trichordra és la-dó-re tritonra épülő) motívumismétlő dallam. **Előadásmód**: elbeszélve, szabadon (parlando-rubato). **Dallamvonala**: A rávezető felütéssel kezdődő két ütemes ereszkedő motívum, a kétsoros szerkezetet figyelembe véve hullámzó. **Sorok száma**: alapvetően kettő, valójában rögtönzésszerű. (A hasonlított magyar népdal minden hangjából adódó összefüggést be kívánom mutatni, így a yugur dal változó képletű sorvariánsaira is kitérek. **Sorképlet**: A Av. (+ A Av Av) **Hangterjedelem**: mindössze kvint. **Hangsora**: pentaton kezdemény tetraton. **Hangnem**: moll jellegű. **Szótagszám**: az előadásmódból adódóan kissé változó, de 8 körüli. 7, 8 (7, 9, 8). **Pódia**: izopódikus (bipódikus). **Ritmika**: Az előadásmódból adódóan heteroritmikus, de közel áll az izoritmikához. **Kadenciák**: 1 (1).

„Árva jaz a kicsi madárə…" magyar népdal (b./ dallam)

Stílus: A magyar népzene pentaton ősrétegének megfelelő. **Előadásmód**: parlando-rubato. **Dallamvonal**: Alapvetően ereszkedő, kissé hullámzóan ereszkedő-emelkedő. **Sorok száma**: négy. Ugyanakkor egy (dó-re mi trichordból tetraton-pentatonná bővülő) motívumismétlő rögtönzésszerű ősdallam hatását kelti a recitálás nyomaival. Vélhetően az egysoros motívumból kialakult kétsoros szerkezetből eredeztethető. **Sorképlet**: A B C B (esetleg A Av B Av) **Hangterjedelem**: alapvetően kvint, a díszítőhangokkal együtt nagy szext. **Hangsora**: tetraton, a díszítőhangok pentatonná bővítik. **Hangnem**: moll jellegű. **Szótagszám**: 8. (8, 8, 8). **Pódia**: izopódikus (ha feltételezzük a hajdani kétsoros szerkezetet, úgy az ősdallam az izopódián belül talán bipódikus lehetett). **Ritmika**: a kottakép szerint látszólag heteroritmikus, de igen közel áll az izoritmikához, így annak is felfogható. **Kadenciák**: 4 1 3 (1). Megjegyzendő, hogy a harmadik sor díszítőhangjai az alaphang (tonika) felé hajlítják a dallamot.

Különbségek: lényeges különbségek nincsenek. A sorok száma, a sorképlet és szótagszám eltérő ugyan, de ezek tekintetében is látható az összefüggés az ősi magyar nyolcas sorokkal. **Hasonlóságok**: a dallamok egymás közeli variánsai. Az alkalmazott 12 elemzési szempont közül 7 egybeesik. A yugur dalnak számos változata van, köztük több pentatonná bővült, egyben mutatva a tetraton és pentaton szoros összefüggését.

6. kottapélda

„Szivárvány havasán…” magyar népdal cseremisz és belső-ázsiai rokondallamainak *(„A szerelem dala”* uygur és *„Hontir Chen balladája”* yugur dalok) összehasonlítása.[35]

c./ „A szerelem dala” uygur? (yugur?) népdal részlete Du Yaxiong (1984. 16.) nyomán.
d./ „Hontir Chen balladája” yugur népdal (Csajághy György lejegyzése).
a./ „Szivárvány havasán…” magyar népdal Kodály (1987. 35-36.).
b./ Cseremisz dal (Robert Lach nyomán) Kodály (1987. 35-36.).

Zeneelméleti elemzés:

„A szerelem dala” uygur (yugur?) népdal részlete és *„Hontir Chen balladája”* yugur népdal (c./, d./ dallamok).

Stílus: Az uygurnak jelzett dal eredete (a többszörös nyelvi fordításból adódóan) bizonytalan, lehetséges, hogy ez is yugur. A (kétsoros?) dalok a jelen esetben kiegészítik egymást. Az uygur (yugur?) – a továbbiakban c./ dallam – recitáló, megfelel a magyar pentaton dallamokon belüli hasonló stílusnak. A (bizonyosan) yugur dal (a továbbiakban d./ dallam) nem recitál, de a trichord magot bővíti pentatonná (a zárlat előtti pentaton fordulatokkal). **Előadásmód**: kissé szabadon előadott parlando. **Dallamvonal**: c./ dallam a recitálásnak megfelelően szűk hangterjedelemben, többnyire dúr trichordon belül mozog, egy helyütt lép tercet (az alaphang kvintjére). A d./ melódia kismérvű kitérésektől eltekintve meghatározóan ereszkedő. **Sorok száma**: kettő. **Sorképlet**: mindkettő A Av. **Hangterjedelem**: c./ dallamnál kvint, d./ dallam nagy szext. **Hangsor**: c./ dallamnál tetraton, d./ dallam pentaton. **Hangnem**: c./ dallam dúr, a d./ moll jellegű. **Szótagszám**: c./ dallam esetében ismeretlen, a d./ dalnál 14, 11. **Pó-**

[35] Csajághy, 1998/II. 121.

dia: mindkét esetben izopódikus, bipódikus. **Ritmika**: mindkét dal heteroritmikus **Kadenciák**: c./ dallamnál 3 1., míg a d./ dallam esetében 1 (1).

„*Szivárvány havasán…"* magyar népdal.

Erről a „zsoltározó" (pszalmodizáló-recitáló) népdalról Kodály így írt (1987. 36.): *„Ennek a dallamnak, legalábbis első felének, töméntelen változata van […] mordvin, zürjén, votják dallamok közt is.* (Kodály még nem tudott a belső-ázsiai párhuzamokról. Cs. Gy) *Mégsem láthatunk benne finn-ugor vagy török őstípust: […] valami általánosabb, nemzet feletti ősi recitáló forma él benne, mert a fenti népek aligha meríthették akár a keresztény, akár a zsidó egyház liturgikus zsoltáréneképből […]. "*E melódiák elődei talán népektől független eurázsiai szertartásdallamok lehettek az ősidőkben, s utóbb szivárogtak be az egyházi zenékbe. A dallamok dúr trichord (dó-re-mi) maggal rendelkeznek, melyek tetratonná és pentatonná bővültek, vagy a hétfokúság irányába fejlődtek. Kodály megállapítása részben igaz lehet más „zsoltározó" magyar népdalokra is, de ott már a keresztény egyházzene utólagos visszahatása sem zárható ki.

Stílus: mivel a „Szivárvány havasán…" pentaton recitáló dallamnak több párhuzama létezik Belső-Ázsiában is, így *ez esetben* az egyházzene hatása valóban erősen kétséges, inkább talán a magyar népzene ősrétegének kivételes példányaihoz sorolható. **Előadásmód**: parlando. **Dallamvonal**: az első két sorban a trihordon belül halad, egy alkalommal ugrik tercet (az alaphang szeptimjére).

Sorok száma: a dallam őse vélhetően kétsoros lehetett, majd később bővülhetett négysorossá. **Sorképlet**: A B C Cv, de tágabban esetleg felfogható A Av. Avv Avvnak is. **Hangterjedelem**: oktáv. **Hangsor**: pentaton. **Hangnem**: a szűk hangterjedelmű dúr trichord alapdallam a harmadik sortól moll pentatonná bővül. A magyar népzene dúr trichord dallamait korábban finnugor eredetűnek vélték. Vikár az Urál környéki trichord dallamok kizárólagos finnugor „zenei őskövület" voltát később (1993. 33.) kétségbe vonta. A „Szivárvány havasán…" dalunk belső-ázsiai párhuzamai világosan igazolják Vikár kétkedését. Ezek alapján a magyar dallam finnugor eredetű sem lehet. A hagyományaink, írásos forrásaink, régészeti leleteink stb. okán sokkal valószínűbb a belső-ázsiai származása. **Szótagszám**: 12, 12, 12, 12. **Pódia**: izopódikus (bipódikus). **Ritmika**: heteroritmikus. **Kadenciák**: 5 3 1 (VII) 1.

Cseremisz dal (b./ dallam).

Stílus: megfelel a magyar és a távol-keleti (c./, d./) dallamok stílusának. **Előadásmód**: a többi dallampárhuzamtól eltérő, a Kodály által megadott metrum (negyed=216) alapján rendkívül gyors tempójú, szinte biztos, hogy téves. A metrum szám vélhetően a nyolcadra vonatkozik, ám akkor is ritmikus előadást feltételező allegro körüli tempó. Így csak a hajdani lassú recitálás dallamhangokban megmaradt nyomairól beszélhetünk. **Dallamvonal**: ereszkedő. **Sorok száma**: négy. **Sorképlet**: A Av B Bv (a B sorok az A sorok moll variánsainak is felfoghatóak, bár a negyedik sor zárlata „szó"-ra végződő bizonytalan érzetű). **Hangterjedelem**: egy oktáv. **Hangsor**: pentaton. **Hangnem**: az utolsó zárlat alapján „szó" pentaton, valójában ingadozik a dúr és moll jelleg között. **Szótagszám**: ismeretlen. **Pódia**: izopódikus (bipódikus). **Ritmika**: heteroritmikus (nem áll távol az izoritmikától). **Kadenciák**: 5 4 2 (1).

Különbségek: a d./ dallam nem recitáló. A b./ dallam gyors tempójú. A c./ dallam nem ereszkedő. A c./ és d./ dalok kétsorosak, az a./ és b./ négysoros. A dallamok mai állapotában a sorképletek, hangterjedelem, szótagszám, kadenciák eltérőek. **Hasonlóságok**: az eltérések látszólagos túlsúlya ellenére ősi gyökereikben alapvető hasonlóságok és egyezések rejlenek. Ezt a körülményt jelzi, hogy a dallamrokonság és a stílus összefüggései az összes dal közt egyértelműek. A dallamvonal analóg jellege az a./ és

a b./ illetve c./ dal (a valószínű ősállapotot tükröző) első két sora közt nyilvánvaló. Ugyanez tapasztalható az a./ és c./ dallam harmadik és negyedik sora, valamint a d./ dal első-második sora közt. A sorok száma és a sorképlet ősdallami mivoltukban megegyezhetett. Ezt világosan jelzik a sorképletek alapvetően (és feltételezhetően) Az Avra visszavezethető megjelenései. A pódia és ritmika is egybeesik.

A magyar népdalok jellegzetes ritmikai elemeiről

A dallammal teljes mértékben összefügg és attól elválaszthatatlan a ritmus. Ritmus nélkül dallam nem is létezhet. A dallam és szövegének összetartozására már Kodály és Bartók is utalt. A yugur dalokban előforduló *ritmusképletek* igen hasonlóak azokhoz, melyek a magyar népdalokban is uralkodóak. Ezek az ún. „éles” , a „nyújtott , és (e kettő „összegződésének” is felfogható) „szinkópa” ritmusképletek. Lényeges, hogy a magyar és yugur dalok szinkópáinak *az első hangján* van a hangsúly. A nyugati nép- és műzenében vagy a jazz-muzsikában viszont zömmel a ritmusképlet *közepe* súlyozott, s ez lényeges különbséget jelent. Az éles és nyújtott ritmusképletekről sokaknak csak a táncos–feszes (giusto) „csárdás” típusú melódiák jutnak eszükbe. Pedig ez a ritmikai elem ott lappang az „elbeszélve” és „szabadon” (parlando, rubato) előadott dalainkban is. Ilyenek az „Elmenyek, elmenyek, hosszú útra menyek…” (dó-re-mi-mi-mi-mi, szó-fá-mi-re-lá**,**-lá**,**) vagy az „Arass, rózsám…” stb. közismert dallamok, de a „Leszállott a páva…” c. dalban is felfedezhetőek.)

Egy-egy nép dalainak ritmusképleteit, azok gyakoriságát, esetleg egymás utáni sorrendjét, hangsúlyait a saját anyanyelvének lejtése-lüktetése hozza létre. Nézzünk meg erre néhány példát, a *magyar nyelvre jellemző kiejtés alapján*:

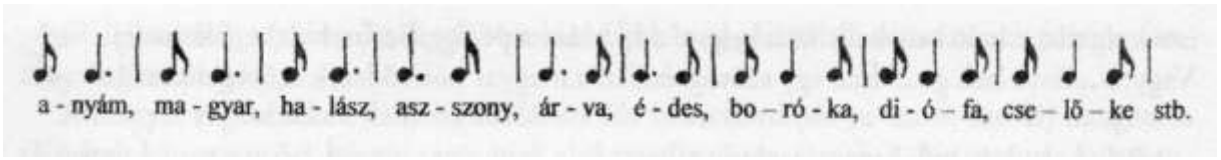

Rendkívül érdekes, hogy a magyar nyelv sajátosságaiból fakadó ritmusképletekhez hasonló, vagy azokkal megegyező (ritmikai) jellegzetességek igen gyakoriak a yugur dalokban is, annak ellenére, hogy azok nyelve *ótürk*. Bizonyos nyelvi-ritmikai összefüggésekre – elsősorban az „éles” ritmus vonatkozásában – már Bartók felfigyelt, a törökországi kutatásai folyamán.[36] A magyar és yugur népdalokban megjelenő ritmusképletek már korántsem gyakoriak a (velünk csak *nyelvrokon*) finnugor népek zenéiben. Ennek magyarázatát éppen a finnugor nyelvek monoton jellegében találjuk meg, mint azt, egyes finnugor nyelvészek is megállapították (gondoljunk csak pl. a finnek Kalevala eposzával összefüggő Vejnemöjnen dalokra, vagy akár más finnugor népek medve-és egyéb énekeire stb.) E nyelvi vonatkozások népzenei vetülete (nyelvészeti szempontból) vajon miként magyarázható? Különösen akkor, ha a magyar nyelvet kizárólagosan finnugornak tekintjük.

[36] Vö. Saygun (Bartók) 1976. IX-XII.

A ritmikával kapcsolatos nyelvi összefüggést takar egy, a yugur és magyar altatódalokban egyaránt előforduló különös jelenség. Ez nem más, mint a talán átvitt értelmekkel lehetségesen *többjelentésű* ősi szó, a „*beli*”. A „beli” meghatározóan az alvással kapcsolatos nyugtatószó, mely erősen elvonatkoztatott módon esetleg a „belső”, „belőlem való” fogalmat is magában rejtheti, hiszen ezt anya mondja csecsemőjének.[37] Ez a kis szócska (a hasonló variánsokkal együtt) Belső-Ázsiában más népeknél is előfordul, ám ugyanakkor a finnugor bölcsődalokban nem található meg. A yugur altatódalok szövege néha végig csak ezt az egy szót és változatait ismételgeti: „…beli, beli, beli, bálá, bele…” stb. Másutt pedig: „Be, be, belehe, belehe lej…” stb. Vagy: „…Gaya beli go...” Íme egy szövegrészlet, a magyar bölcsődalok szövegei közül:

„Beli, buba beli, beli, kutyasággal teli, teli.
Beli buba nincsen papa, elment át a malomba, elment által a malomba…”

A *beli* szó és az egyes dalok hangsora közt nincs közvetlen összefüggés. Megjegyzem azonban, hogy a yugur bölcsődalok kivétel nélkül pentaton vagy tetraton szerkezetűek. Ugyanakkor a „beli” szóval kapcsolatos magyar altatódalok közt van pentaton, de ettől eltérő hangsorúak is előfordulnak. A hangsor, illetve a dallamszerkezet változása magyar népdaloknak már a későbbi, a hétfokúság felé irányuló, lassú átalakulásának a következménye.

A magyar népdalok hétfokúság felé mutató ősrétege, az összetett „ősvallás” egyik elemére utaló néhány szövegrészlet

A magyar énekes népzene ősrétegének egy kisebb szeletét alkotják a pentatóniától eltérő, ún. hétfokú kezdemény dallamok. Ezek az egyszerű melódiák a kettőtől, a hat egymás után következő hangot felölelő skálából (bichord, trichord, tetrachord, pentachord, hexachord) származnak. Megjegyzem, hogy köztük a *pentachord* hangsor ugyancsak ötfokú (dó-re-mi-fá-szó). Ez azonban nem olyan szerkezet, mint a pentaton, hiszen a skála hangjai egymással szomszédosak, nincs közöttük a szekund távolságnál nagyobb hangköz. Dúr jellegű (vagyis a „dó-re-mi” nagy tercet tartalmazó) hexachord és pentachord hangsorúak a szokásdallamaink. Köztük találjuk regösénekeinket és legrégibb típusú siratóénekeinket, valamint néhány gyermekdalunk is ide tartozik. Ezeket többen finnugor eredetűnek vélik. Ez azonban egyáltalán nem bizonyos, sőt egy részük esetében teljesen kizárható, hiszen hasonló szerkezetű és igen egyszerű dallamok ezek; ilyenek sokféle népnél előfordulnak Eurázsiában, s vélhetően más kontinenseken is. A dúr trichord („dó-re-mi”) dallamokat megtaláljuk a (részben) hunoktól származó észak-indiai *gudzsároknál*, vagy akár az *oszmán-törököknél*, valamint más rokon népeknél is. *Többek közt ezért nem igaz, hogy a magyar népzene trichord énekei kivétel nélkül finnugor eredetűek.* Ugyanígy, a pentachord és hexachord dallamok is sokfelé léteznek. A lényeg az, hogy *bizo-*

[37] Csajághy, i.n. 2006. 28-45. (Uo. néhány kottakép is.)

nyos dallamszerkezeteknek milyen jelentősége volt az egyes népek kultikus zenéjében.

Több ilyen dalunk az ősi magyar, (valószínűleg szinkretikus [összetett jellegű]) hitvilág[38] és hiedelemvilág bizonyos nyomait őrzi. E dolgozat keretein belül természetesen lehetetlen a teljességre törekedve átfogó képet adni, hiszen ez egy önálló kötetnyi témakört ölelne fel. Ugyanakkor érdemes néhány részletet közelebbről megvizsgálnunk. A szűk terjedelmű dalaink közül kiemelkednek a (már említett) *regösénekek*, melyek a termékenységet előidéző és más egyéb igézéssel kapcsolatos szertartásokon játszottak szerepet. A regölés máig élő magyar népszokás. Korábban is feltételezték (egymástól eltérő magyarázatokkal), hogy ilyen, vagy ehhez hasonló szokást már az avarok is ismertek.[39]

Pillantsunk kissé bele a regös dallamvilág rejtelmeibe, s kíséreljük meg górcső alá vonni ennek néhány jellegzetességét. A magyar regösénekek dallama általában dúr hexachord (dó-re-mi-fá-szó-lá) hangsorú. (Kivételt képez egy ősi, búcsúi regösének első tizenkét üteme, mely a dúr tetraton és pentaton közt ingadozik.) Minden bizonnyal a magyarhoz hasonlóak voltak az avar regösénekek is. Sejthető, hogy a hexachord és a szintén népszokásokhoz köthető dúr (ritkán moll) pentachord (dó-re-mi-fá-szó, és lá-ti-dó-re-mi) hangsorok zenéje, a magyar és lovasnép elődök hitvilágán-hiedelemvilágán alapuló szertartások *sajátos zenei nyelve lehetett*. Talán az sem véletlen, hogy az igen nagy valószínűséggel kultikus szerepkörben is használt avar kettős sípok meghatározó hangsora szintén dúr hexachord, (miként a fejlődés korai szakaszában a magyar dudának ez lehetett a skálája).[40] A finnugor és az egyes szibériai népeknek viszont gyakorta a dúr trichordra (dó-re-mi) épülnek a szertartásmelódiái. Bizonyos hangsorok hangjaira épülő kultikus dallamok, *az ezeket használó népek számára* afféle „*zenei csatornák*" lehettek a túlvilággal való kapcsolatteremtés szertartásainak során. A regösénekeink dallamában igen lényegesek az időnként (általában) öt hangot fel-felugró kvint hanglépések, melyek a *túlvilági segítő erők hívását szolgálták*. Ezek a felfelé törekvő hanglépések más rítusdallamokban is megjelennek, s nem is mindig öt hangot ugranak, hanem ritkábban kvartot (négy hang távolságát), tercet (három hangot), vagy esetleg akár csak szekund (a szomszédos felső hangra való) elmozdulás tapasztalható. A lényeg nem más, mint a hangsor *alaphangjától* (tonikától) *számított*, *felfelé irányuló ötödik* (kvint) *hangjára való törekvés* (dó-*szó'*, re-*szó'*, mi-*szó'*, fá-*szó'*). A dallam és szöveg lénye-

[38] Úgy tűnik, hogy az ősi magyar hitvilág több hiedelem és keleti vallás, eszmerendszer nyomait őrzi, mely a manahittől, a fetisizmustól, totemizmustól és az animizmustól kezdve a sámánizmusmuson, a zoroasztrizmuson, a manicheizmuson stb. át vezet a görög ill. római kereszténység megismeréséig, felvételéig.

[39] Köztük: Sebestyén, 1902., Fettich, 1958. 352-354. E szerzők szerint a regölés szokása az avaroknál átvétel eredménye. Ez azonban vitatható, s legfeljebb csak a részben többszálú eredet fogadható el.

[40] A magyar duda kultikus minőségét megőrizte az alföldi „pásztormise" hagyomány. A hangszer misztikus szerepére utal, hogy ugyanakkor „ördöngös" hangszernek is tartották Az avar dudát lásd még a sípok c. fejezetben. Továbbá: Csajághy, 1998./I. 84, 85., Uő. in. 2003. B 43-71., Uő. in. 2011. 113-130.

ges jellemzőit nézzük meg egy regösének („Kelj fel gazda…”) részletének kottaképe segítségével.

A felfelé irányuló, kvinthangra (szolmizációs névvel a „*szó*” hangot) célzó hanglépés lényegisége *mágikus tartalommal bírhat* és szervesen összefügg a „*hej, (haj) regö-rejtem*”, vagy ehhez hasonló szövegrészlettel. A „*hej*” „*huj*”, „*haj*” szavak valójában nem holmi indulatot-hangulatot kifejező nyelvi sajátosságok voltak (mint manapság), hanem sokkal inkább őseink rövid fohászai. „Istenhívó” szavak ezek, s velük a Teremtőt hívták segítségül eleink (pl. amikor a „*huj, huj, haj rá*” kiáltással rontottak hősiesen az ellenségre). A „haj” (Istenhívó) szavunkat (is) obi-ugor eredetűnek vélték, s az ottani sámánok „*kaj*” szavából vezették le. E nézet azonban ismét téves lehet, s valószínűbb, hogy az obi-ugoroknál ez pusztán a magyaroktól, vagy más lovasnépektől átvett és eltorzított szó, épp úgy, mint az oroszok „*hurrá*” kiáltása, mely jól sejthetően a „huj rá”-ból eredhet. Alátámasztja ezt, hogy a régi lovasnépek utódainál –elsősorban a türk nyelvűeknél – Közép- és Belső-Ázsiában, a Kaukázusban, vagy az oszmánutód törököknél egyaránt megtalálhatóak a „hej” (ej), „huj”, „hij” stb. szavak. Különösen jellemzőek ezek a balladaszerű hősénekekben, ahol gyakorta valamely fenti szóváltozattal kezdődik a szöveg. Lényegében ugyanarról az ősmaradványról van szó, mint a magyar regösénekekben. A (már régóta az iszlámot követő) magát hangszerrel kísérő dalosok elődei, a rég letűnt időkben, a Teremtő Istent ([Es]ten[g]ri, Ten[g]ri) idézték tanúként annak hiteléül, hogy igaz a történet, melyet megénekeltek. Ez látható Bartók által gyűjtött török (yürük) zenei anyagban is,[41] mégpedig számos helyen. De még ma is rá lehet bukkanni Törökországban, a már meglehetősen ritka énekmondók előadásában, mint azt magam is tapasztaltam Anatóliában.

A regölés eredete körül sokféle nézet látott napvilágot: egyesek finnugor eredetűnek vélik, vagy ősi mediterrán szokásból eredeztetik, mások szerint az avarok a különböző germán (frank, gepida) népektől vették át, s így, általuk hagyományozódott volna a magyarságra. Mindezekből a vélekedésekből csak az egymásnak ellentmondó zűrzavar látszik (s főképp a ránk kényszerített, kisebbségi érzésből fakadó beidegzés, mi szerint a lovaskultúrák csak átvehetnek a magát „műveltnek” kikiáltó nyugattól, miközben számtalan esetben ennek a fordítottja történt). Az igazság pedig az lehet, hogy maga a regölés *alapvetően a szkíta és hun lovasnépek kultúrájának hagyatéka*, melybe *esetleg* beleolvadhattak más

[41] Saygun (Bartók), 1976. 63. I/8a., 81. II./13a stb.

népek szokásainak elemei is. Misztériumjátékai ugyanis nyilván minden népnek voltak, így természetesen a finnugoroknak, a germánoknak, vagy a Dél-Európában (Mediterráneumban) élő nemzeteknek is. Mindezek a különféle népek ősi teremtésmítoszaival, és az ebből eredő világképeivel függtek össze. A regölés szövegrészletei viszont egyértelműen a lovasnépek összetett (szinkretikus) hitvilágának elemeit mutatják. Ebben természetesen a keresztény elemek is feltűnnek, ám nem minden erre utaló nyomot kell feltétlenül annak vélnünk. Másfelől ma már bizonyosra vehető, hogy a lovasnépek – a hunoktól a magyarokig – a kereszténységet nem a Kárpát- medencében ismerték meg.

Gyakorta említődik a regös szövegekben pl. a „nagy Úristen" neve. E mögött azonban lehet, hogy olykor a pusztai (részben letelepedett, ősi, ázsiai városokban élő, részben vándorló életmódú) lovasnépek Teremtő Istene (Esten[g]ri, Atyaisten, Arany Atyácska [s talán az ehhez társult zoroasztriánus ill. manicheus Teremtő]) képe rejtezik. Erre utal az ősi *Isten* szavunk, melynek mását a közép- és belső-ázsiai rokonnépeinknél is fellelhetünk, az „Estengri", „Tengri", „Tenri," „Tanri" szavakban. (Felbukkan ez a japán *'Tenno'* [ég ura] és a kínai *tien* [menny] szavakban is.) Az „Estengri" szó előtagja megfelel az Isten szavunk első „Is" (is, es = ős jelentésű) részének, míg a „Tengri" a 'tenger' szó átvitt értelmével rokon (a Teremtő végtelen [tengernyi] hatalmát értve alatta). Mindezzel kapcsolatos népmeséink, mondáink „Arany Atyácskája, akinek a neve az őt *jelképező* Napra utal, melynek tisztelete a lovasnépek kultúrájában igen nagy szereppel bírt. Előfordul a csodaszarvas agancsának águhegyein égő „misegyertyák" „képe" is, mely már valóban a keresztény templomi gyertyákra utaló jelkép, noha eredetileg nem volt az.[42] Itt ugyanis mindenekelőtt a lovasnépek kereszténység előtti hitében is meglévő, a *napjelkép* újraszületö isteni eredetű fényét szimbolizáló világosságra utal a téli napfordulón, mely győzedelmeskedik a gonosz erők sötétsége felett. Ez azonban szervesen összefügg és rokon, a *korai kereszténység* fény jelképével, mely ragyogó csillaggal jelezte a Megváltó születését, valamint utat mutatott a sokistenhívő pogányoknak – köztük a germánoknak, görögöknek, rómaiaknak – az egyistenhit felé.

A regölés „*regö-rejtem*", „*regö-rejtő*" (néhol a már torzult: „*regö-lejtem*") szavai viszont az ősi szertartást végző személy révülését, lelke egy részének a túlvilágra kerülését, az ottani lényekkel való kapcsolatteremtését jelentik. A révülés az evilágiak számára követhetetlen, egy *másik világba* való távozást, *elrejtezést* jelent. Ezt jelzik azok a magyar népszokások (regölés, lucázás stb.) ahol a szereplők az arcukat eltakarják, vagy maskarát öltenek. Nem mindegy azonban, hogy a révülés-rejtezés miképpen következik be, s ezt a különleges tudatállapo-

[42] Az idősebb, sötét szarvasagancsok ágvége világos, néha fehér, mely akár a gyertya képzetét keltheti. A lovasnépeknél a szarvas és ló szimbolikus eszmeiségű, mert ezek a fény hordozói, a Nap állatai. Talán nem véletlen, hogy egyes szkíta szarvas ábrázolások aranyból vannak és a stilizált agancsok néha lángnyelv-szerűek (Zöldhalompuszta, Tápiószentmárton, Kosztromszkaja, Almaty, Astana stb.). A szkítáknál ismert a ló fejére helyezett szarvasmaszk (Pazyrik, 1-2. kurgán). Vö. László, 1942. 45-46. Makkay, 2005. 29-30. Berze-Nagy, 1927. Néhány regösénekben a szarvas homlokán a Nappal, testén a Holddal és csillagokkal jelenik meg.

tot hogyan érték el a sámánok és táltosok. A sámán ugyanis drogokkal bódítja magát, míg a táltos révülése mellőzi ezt a nyilván veszélyes és ártalmas eljárást, mert erre nincsen szüksége. A révülés ugyanis elérhető elmélkedő (meditatív) módszerekkel, vagy zenével, énekkel, tánccal is, mint arra ma is vannak példák Ázsiában[43] és másutt jelenlévő műveltségekben is.

A regösénekek szövegeiben gyakran említődik az ágas-bogas agancsú „*csoda-szarvas*", vagy „*csodafiú szarvas*" legendás alakja, mely a magyarság (és az ázsiai rokonnépek) eredetmondáival összefüggő (egyik) mitikus lény. De találkozunk még más különleges állattal is. Ilyen a „*rőt* (*rét*) *ökör*", melynek rokon alakja a népmeséinkben is felbukkan (mint *veres tehén*). Az egyébként feldíszített, mindenféle élelemmel telerakott rőt ökör jelképe részben a bőséget igyekszik *igézés útján* biztosítani a ház népének részére. Másfelől a magyar ősvallás keretei közt a táltosok, állatok bőrébe bújva, pl. a bikák képét magukra öltve küzdöttek egymással, megjelenítve a jó és gonosz erők harcát, ahol természetesen az utóbbi maradt alul. Ezen kívül említődik még a regölésnek a „*régi törvény*" szerinti megtartása, vagyis a szöveg itt azokra az időkre utal, mikor a magyarság még nem vette fel a *római katolikus* szertartású kereszténységet. A regölés szövegei, különös dallamvilága a termékenység és bőség igézés, a párválasztó stb. szertartások maradványait őrzik, bár ezeket egyes gyermekdalainkban is megfigyelhetjük, a gyógyítás rítusának egy szövegrészletével együtt. Lássunk tehát néhány regös versrészletet (Zala és Vas megyékből):

1.
„*Kelj fel gazda, kelj fel, szállott Isten házodra,*
Sokával, seregével, szárnyas angyalával,
Teli poharával, vetett asztalával.
Rét ökör, régi törvény, haj regü rejte! "... stb.

2.
„*Amott kerekedik egy sebes folóvíz, azt körül fogja szép zöld pázsit,*
Abban legeltetik csodaféle szarvas, csodaféle szarvasnak ezer ága-boga,
Ezer ága-bogán ezer mise gyertya.
Gyulladván gyulladjék, oltatván aludjék,
Haj, regö lejtem, regö, regö, regö lejtem.
Itt is mondanának egy szép leányt, kinek neve…
Itt is mondanának egy szép legényt kinek neve…
Regöljük a gazdát, vele az asszonyát,
Haj, regö lejtem, regö, regö, regö lejtem." *...stb.*

A régi magyarok „ősvallása" távolról sem egyszerűsíthető le (gyakorta afféle „varázslónak", vagy szellemi fogyatékosnak leírt) *sámánok* eszméletlen állapotú, ugráló táncára. A részletekre itt sem térhetünk ki. Annyi azonban biztos, hogy *a magyar és a rokon lovasnépek hitvilága több ősi hiedelem és hit marad-*

[43] Tapasztalható ez Törökországban is (mint az iszlámba beépült lehetséges sámánista maradvány) a mevlevi (kerengő) dervisek és bizonyos alevitákhoz (ill. másokhoz) tartozó felekezetek összejövetelein.

ványát (manahit, animizmus, samanizmus), és főként számos későbbi, már eleve összetett keleti vallás (zoroasztrizmus, manicheizmus) lényeges részeit egyesítette magában, melyből nem hiányoztak a korai és későbbi kereszténység egyes elemei sem. A kereszténység elemeinek jelenlétét igazolják az avar, és korai magyar sírokból előkerült mellkeresztek, és a kereszténységgel összefüggő ábrázolást mutató régészeti leletek. Az összetett és igen bonyolult ősi magyar hitvilág egyes szertartásos tevékenységet végző személyei közt lehetséges, hogy előfordulhattak szűkebb ismeretekkel bíró sámánok is. Valószínű, azonban, hogy e személyek *többségükben összehasonlíthatatlanul magasabb műveltséggel rendelkező, sok mindenhez értő, és széles tudással rendelkező táltosok voltak.*

Az egyes gyermekdalokban is sok ősi emléket találhatunk. Ki ne emlékezne a „Gólya, gólya, gilice…" dalra? A dallam alapvetően trichord jellegű, egy helyen (a „megvágta" és „gyógyítja" szövegrésznél) kitér a tetrachord felé. Szövegében felfedezhetőek a szertartásokra utaló nyomok, melyek egy hajdani táltos zenével való *gyógyító ráolvasásának a módját* őrizték meg.

„*Gólya, gólya gilice*
Mitől véres a lábad?
Török gyerek megvágta,
Magyar gyerek gyógyítja,
Síppal, dobbal, nádi hegedűvel."

A szertartásokon a zenének s ezen belül az egyes hangszereknek igen fontos szerepe volt. A szöveg világosan utal arra, hogy a *hajdani szertartás valamilyen síppal, és minden bizonnyal „egyfenekű" táltosdobbal zajlott.* Sípféle hangszerek, egyfenekű és más dobok ma is szerepelnek a távol-keleti – köztük hun-utód – népek szertartásain.

A „nádi hegedűről", és annak hajdani használatáról semmiféle bizonyos adatunk nincsen. Az 1900-as évek elején-derekán, faluhelyen itt-ott még ismert gyerekjáték-„hangszerek" közül „nádi hegedűnek" is mondták a kukoricaszárból készült nyikorgó hangokat adó, dörzsöléssel megszólaltatott (idiofon) hangkeltő eszközt. A másik változat – a maga kezdetleges voltában ugyan – már némiképp hegedűszerűnek mondható, ám valójában mégiscsak egy igen egyszerű játékhangszer, mely napraforgószárból készült, s „kóróhegedűként" említi a szakirodalom.[44] A „nádi hegedű" elnevezés mindenképpen azt sugallja, hogy vastagabb nádszál(ak)ból is készítettek a fentiekhez hasonló gyerekjáték hangszereket. De ki tudhatja ma már azt, hogy valóban használtak-e ilyen kezdetleges zeneszerszámokat a szertartások alkalmával? Alig hihető. Inkább talán – a későbbi korokban –, a játékká szelídült mondóka gyermeki „hangszer" kellékei testesültek meg a „nádi hegedűben". Ha pedig valamely húros hangszeren muzsikált a régmúlt idők táltosa (vagy segédje), az nyilván komolyabb zeneszerszám lehetett, akár pengetős (hosszú, vagy rövidnyakú) lantféle, akár pedig a (talán a Kaukázus környékén kiala-

[44] Sárosi, 1978. 49., 51. Csajághy, 1998/II. 185-187.

kult) „fidulaszerű”, esetleg keleti nyárshegedűkből létrejött „rebab” és „rebek” változatok valamelyike, vagy a kettő közti átmenet.[45]

Egy másik általánosan ismert gyerekdal a „Cickom, cickom, vagyon-e szép lányod?”, melyben viszont hét napjai megfordított sorrendben szerepelnek. A régi magyarok – és a rokon lovasnépek – összetett hitvilágán belül, részben a „sámánizmusra”, (s talán még egyéb ötvözőelem[ek]re) vezethető vissza egy jellegzetes, és ősi gyökerű világkép. Ennek egyik lényeges alkotóeleme volt az a felfogás, mely szerint *túlvilágon minden az evilláginak a megfordítottjaként jelenik meg*. A régészek gyakran találtak a lovasnépek sírjaiban olyan eszközöket, fegyvereket, melyek az életben való használathoz képest, a halott mellett az ellentétes oldalon helyezkedtek el. Az kétségtelen, hogy a hét napjainak visszafelé való mondásának oka az ősi hitvilágban keresendő. Sajnos azonban a fordítva felsorolt napokkal kapcsolatban teljesen bizonyos magyarázat nem adható. Ezzel összefüggésben már többféle feltételezés született. Az egyik, hogy a „párválasztó”, lányokat és legényeket „összeboronáló” szertartás folyamán, a túlvilági segítő erőket is igénybe vették, s talán erre való tekintettel mondták visszafelé a hét napjait is. A „cickom”-ének, a magyar szertartásdallamokra oly jellemző pentachord és hexachord hangkészlet közt ingadozik úgy, hogy az ének elején a hangsor alaphangja egy oktávval feljebb is megjelenik. Emlékeztetőül lássuk a versikét.

„*Cickom, cickom, vagyon-e szép lányod?*
Vagyon, vagyon, de mihaszna vagyon
Add nekem azt, elkapom azt,
Szita, szita péntek, szerelem csütörtök, dobszerda.”

„Újstílusú” népdalaink

A Kodály által „újstílusúnak” nevezett népdalaink többnyire a körülöttünk élő népek zenéjének hatására váltak hétfokúvá. Kodály szerint ezt a folyamatot jelzik a pentaton dalokban előforduló, a hétfokúság felé mutató idegen („pien”) hangok. Ez azonban nem biztos, hogy teljes mértékben így van, mert a pentaton zenéjű távol-keleti népek dalaiban ősidők óta szintén előfordulnak a hangsortól idegen vendéghangok, noha nem hatott rájuk Nyugat–Európa népeinek zenéje. (Amennyiben néhol mégis előfordulhatott valamely hatás, az csak csekély mértékű és igen áttételes lehetett.)

Az újstílusú, hétfokú magyar népdalok esetében nagyon sokszor kimutathatóak a pentaton gyökerek, és ritkán lefelé irányuló kvintváltó is akad köztük. Emellett többnyire megtartották *moll jellegűket* is. Úgy tűnik, hogy a magyarság rendkívül ragaszkodott a kvintváltáshoz is. Ennek iránya ugyan megváltozott, ám ez a sajátos, a dallamsorok közti öt hang távolságát mutató eltolódó ismétlődés – ha más formában is, – de mégis, szívósan és újból létrejött. Ilyenkor a dal-

[45] A fidula és rebek, ill. a rebab-nyárshegedűkre jellemző formák közti átmeneti hangszer került elő egy kirovói kun (?), vagy besenyő (?) sírból. Bakay-Csajághy-Molnár-Nagy, 2005. 112. Csajághy, 1998./II. 176-187. Révüléshez pengetős és vonós hangszereket ma is használnak Ázsiában.

lam *felfelé vált kvintet.* Mégpedig az első sor után, mikor a dallam öt hanggal feljebb megismétlődik. Rengeteg ilyen magyar népdal létezik. Néhány a viszonylag (legalábbis a közelmúltban) közismertebbek közül: „Érik a ropogós cseresznye…”, „Gerencséri utca…”, „Lement a nap a maga járásán…” stb. Sorképletük: A A^5 A^5 (A^5v) A (Av [B]). Az újabb népdalaink természetesen változatosak és sokfélék. Egy másik gyakori típusnak A B B A a sorképlete. Az ilyen dalok az A A^5 A^5 A sorképletűekkel rokonok, mert bár a „B” sorok dallama eltér a kezdő melódiától, de nagyjából szintén öt hanggal feljebb vannak. Gyakori még az A A^5 B A, vagy az A A B A képletű népdal is.

Az újstílusú népdalok esetében érdekes az a változatlanul megmaradt jellegzetesség is, melyet már említettem. Ez nem más, mint az, hogy bár a melódia hétfokúvá vált, de a dallamvezetésben megmaradtak a *lefelé és felfelé irányuló kvart- és kvint lépések*, melyek már a pentaton dallamokban is megvoltak. Mivel a szövegben a nyelv, és a ritmikai elemek kölcsönhatása továbbra is fennáll, így a magyar népdalok *sajátos ritmusképletei* is ugyan azok maradtak (nyújtott, éles, szinkópa). Sőt: még inkább érvényre jutottak, mert az újstílusú népdalaink között sok olyan van, melynek előadásmódja feszes, „csárdásszerű” (tempo giusto). További magyar jellegzetesség a nyújtott és éles ritmuselemek egymás utáni torlódása is.

Külön érdekesség, hogy több olyan - mindössze néhány évszázada keletkezett - népdalunk is van, melyek afféle „határesetek”, mert átmenetet képeznek az ősréteg és az új stílus közt. Ezek megőrizték pentaton hangsorukat, de többféle szerkezetűek. Van köztük felfelé kvintváltó (Juhászlegény a határon furulyál”). Vannak olyanok, melyek már nem kvintváltóak, s nem is ereszkedő dallamvonalúak (ilyen pl. az „Erdő, erdő, de magos a teteje”). Meglehetősen gyakoriak a különböző sorképletű, de már csak részben pentaton újstílusú népdalok, melyek hangsorában már a „*ti*” vendég („pien”) hang is megjelenik („Csillagok, csillagok, szépen ragyogjatok”, „Aki szép lányt akar venni”, „Kiskertemben szedik a virágot”, „Kocsmárosné nékem halat süssék kend” stb.)

A műzene hatásai a magyar énekes népzenére. A históriás- és virágének. A kuruckor dallamvilága. A toborzó és a népies magyar műdal

1. A különböző korok műzenéivel vannak kapcsolatban a vallásos jellegű, vagy kifejezetten egyházi népi énekeink. Ezek közül a legódonabb hangzásúak azok, melyeknél az igen ősi gyökerekkel bíró *gregorián* zene hatása mutatható ki. A gregorián egyházi zene Nagy Szent Gergely pápáról (540-604) kapta az elnevezését, aki összegyűjtette és rendszerezte a legrégibb keresztény szertartási énekeket. Ezek azonban ókori, a kereszténység előtti időkben keletkezett dallamokra épültek, melyek főképp a Földközi-tenger keleti vidékéről - többek közt Kis-Ázsiából és környékéről -, valószínűleg Mezopotámiából származó „népi” dallamok és többféle ősi vallás himnuszai lehettek. Ebben a térségben sokféle nép és kultúra találkozott, s ezért az idők homályában keletkezett melódiák pontos eredetét meghatározni és legrégibb hangzásukat feleleveníteni lehetetlen fel-

adat. Az szinte bizonyosra vehető, hogy a többféle igen ősi és későbbi műveltség *egymásra hatása nyomán alakultak ki*, melyben a fenti, valamint a Folyamközzel határos közép-keleti területen élt ősi kultúrák mellett, itáliai, görög, valamint más népek is részt vettek. Az mindenesetre érdekes, hogy a gregorián dallamvilág gyakorta mutat fel pentaton jellegű dallammotívumokat. Gyanítható, hogy a pentaton ötfokúság változatai Kis-Ázsia, illetve Mezopotámia vonzáskörének térségében, sőt; talán már az egész ókori Keleten jelen lehettek.

Az sem lehetetlen, hogy a gregoriánnak nevezett dallamvilág kialakításában a szkíták és a jóval később érkező hun lovasnépek is részt vehettek. A szkítáknak egyébként már igen korán Mezopotámiával is közvetlen kapcsolata volt, mert *Assur-ah-iddina* (Asszíria és Babilónia uralkodója, Kr. e. 680-669) idejében befolyással voltak a folyamközi politikára. A szkíták és a velük rokon *kimmerek* ugyanis rendszeresen betörtek Asszíriába, s az uralkodó a békét úgy vásárolta meg, hogy lányát hozzáadta egy *Bartatua* nevű szkíta törzsfőhöz.

Az Árpád fejedelemmel megjelenő magyarság, a gregorián zenével már találkozhatott a Kárpát-medencébe való érkezés előtt is. Emellett, a gregorián keleties dallamfordulatai és hang ismételgető „*zsoltározó*" stíluseleme – mely nemcsak Nyugaton, hanem Kelet tájain (többek közt Belső-Ázsiában) is ősidők óta sokfelé jelen van –, talán nem hangozhattak túlságosan idegenül számukra. Így, vélhetően nem volt nehéz e zsoltárok „befogadása" a Kárpát-medencében, a bizánci, vagy a római rítusú kereszténység felvétele kapcsán.

Népi egyházi énekeink közt több népdalszerű van. Ezek általában hétfokúak, de néhol pentatonra emlékeztető dallamfordulatokat is felmutatnak. Sőt, kvintváltó és határozottan pentaton gyökerű is akad köztük, ahol a többnyire csak hangsúlytalan váltó-átmenőhangok egészítik ki hétfokúvá a dallamot. Másutt pedig talán a római rítusú kereszténység felvétele előtti, szűk hangterjedelmű (hétfokú kezdemény), ősi szertartásdallamok egyes részletei épültek be a népi vallásos énekekbe.

2. Több nyugati eredetű, vagy ilyen stílusban Magyarországon keletkezett XV-XVII. századi dallam vált részévé a magyar népi zenekultúrának. Ilyen pl. egy XVI. századi táncmelódia, mely a „Kiskacsa fürdik, fekete tóban…" szöveggel maradt fenn (többféle dallamváltozattal is ismert), valamint más magyar népdalok is emlékeztetnek az alapdallamra.

3. A nyugati dallamvilág hatott a török idők XV-XVI. századi, magyar históriás zenéjének műfajára is. A históriás ének – mint előadásmód – vélhetően a nyugati népek kultúráiban is régóta jelen lehetett (a keltáknak és más népeknek is voltak énekmondóik). Biztosat azonban leginkább csak a középkor nyugati lovagjainak zenéjéről tudunk. A históriás éneklésnek a magyarság esetében *mindenekelőtt ősi keleti gyökerei vannak*. A régi keleti lovasnépek énekmondóiról írott források is beszélnek, s ilyen hősdalokat zengő személyek mindmáig feltalálhatók a leszármazottaik körében. Priszkosz (Priscus) bizánci történetíró és diplomata 448-ban Atilla (Attila, Atila, Attelász) hun király hőstetteit megéneklő „barbárokról" tudósít. Az ugyancsak bizánci Theophylaktosz Simokattész (Theophylactus Simocatta) a VII. században viszont az avarok zenéjéről írt, s megkülönbözteti a „hymnoi"-nak nevezett hősénekeiket. A magyar Tinódi

Lantos Sebestyén és társainak gyakorta hőstetteket elbeszélő históriás énekei részben hasonló hagyományokat őriznek. Ezek nem népdalok, de mégis van egy semmivel sem össze nem téveszthető magyaros „ízük."

4. Az úgynevezett „*virágénekek*" a szerelmi költészet megzenésített gyöngyszemei, melyek létezéséről a XV. század végétől van tudomásunk. Kétségtelenül igaz, hogy ezek dallamvilága sem ősi magyar eredetű. Igaz az is, hogy szerelmi dalköltészete minden népnek van, ám a magyar virágének mégiscsak hazai műfaj, és közkedveltté tudott válni, bár az egyház tiltotta. De miért is kellene megkérdőjeleznünk a magyar mivoltát a hazai alkotók – köztük Balassi Bálint – szívéből-lelkéből sarjadzott virágénekeknek? Hiszen ezek a dalok, magyar szerzők ajkán magyarul hangzottak. Fő jellegzetességük, hogy a szövegben a kedvesét virágnéven szólítja a szerző. Előadásmódjuk változó. Néha azonban megfigyelhető a keleti gyökerű, „magyaros" „elbeszélő" jelleg s a szabadabb előadás felé való hajlás. Sok újstílusú magyar népdalban felfedezhetőek a szerelmesét virágnevekkel emlegető szövegek. Ezeket Kodály a virágénekek utódainak, azok népi változatainak tekintette. A műfaj közismert dalai a „Hej, tulipán, tulipán…", a „Megkötöm lovamat…", „Ellopták szívemet…" stb.

5. Érdekes a *kuruckor* zenéje is, mely a XVII. század végén, és a XVIII. század elején alakult ki (a bujdosó magyarok felkelése, Thököly Imre és Rákóczi Ferenc harcai alatt keletkezett sajátos magyar muzsika). Ismertebb dalok: „Te vagy a legény, Tyukodi pajtás…", „Rákóczi-nóta", „Őszi harmat után…" A kuruc dallamvilág eredete többszálú.

a./ Részben a magyar népdal *régi* rétegéhez (nem az ősréteghez) tartozó hétfokú, szaknyelven „*modálisnak*" nevezett (pl. *dór* és *fríg*) dallamok.

b./ A régi, XVI-XVII. századi főúri „palotás" zene.

c./ Másfelől a XVII-XVIII. századi gyökerekből táplálkozó (s ezt követően folyamatosan fejlődő) dallamok (melyekből nagyjából a XIX század elejére alakultak ki az új stílusú népdalok).

d./ A szomszéd népek korabeli zenéje.

e./ Az ókori Kelet ázsiai eredetű dallamvilágának bizonyos, a perzsa zenekultúrában kikristályosodott elemei, melyek közt ott vannak a már említett modális (különösen a moll jellegű *fríg*) hangsorra épülő dallamok. Ezekre talán nem hiábavaló kissé részletesebben kitérnem.

Elsősorban Kelet-és Dél-Európában – énekes és hangszeres tekintetben egyaránt – felbukkannak a fríg dallamok ún. „vezetőhangos" bővített szekund (dó-ri, fá-szi) lépést tartalmazó változatai is. Ezeket Európában gyakran oszmán-török, vagy arab és cigány hatásnak tartják. Az ilyen típusú dallamok azonban nem török, nem is arab, hanem nagy valószínűséggel perzsa eredetűek. Az a hangsor, melyre az ilyen melódia épül, az ún. „*sáhnáz*" (lá-ti-dó-ri-mi fá-szi-lá), melyet az a muszlim vallású arabok is átvettek, midőn meghódították a szaszanida perzsa birodalmat. (A perzsák viszont ugyanakkor az iszlám hitet vették fel.) Lényegében a perzsa „klasszikus" zene lett az alapja az iszlám (*makám*, *mukám*) zenéjének. Iráni kapcsolataik révén azonban a közép-ázsiai török népek talán már régebb óta ismerhették a *„sáhnáz"*, és egyéb iráni hangsorokra épülő dallamokat, *de zenéjüket (ti. a török népek zenéjét) akkor még valószínűleg (de leg-*

alábbis részben) a pentatónia jellemezte. Az iszlám térhódítása után a pentatónia már csak nyomaiban maradt meg a Közép-Ázsiában. Hasonló folyamat zajlott le a közép-és belső-ázsiai (részben szkíta és hun) eredetszálakkal rendelkező oszmán-törökök (oguz-szeldzsuk [türk]) elődeinek zenéjében is.

A régi székely-magyar népdalok némelyikében ritkán, de megjelenik a vezetőhangos, moll jellegű, „frígszerű" hangsor egy-egy rövidke szelvénye, melyet azután átfordul, a pentaton „ízű" dallamba, s így keveredik az egymástól elég távol álló kétféle dallamvilág. Ilyen népdalok a *„Katona vagyok én…"*, vagy a *„Ha folyóvíz vónék…"* stb. A magyar népzenében jelenlévő (a műzenében a XVII-XVIII. századtól csaknem bizonyosan adatolható) s szinte az „Ezeregy éjszaka" meséinek hangulatát idéző, vezetőhangos bővített másod hangközöket (fá-szi, dó-ri) meghatározóan kései oszmán-török hatásnak tartják. Ez azonban egyáltalán nem bizonyos, legfeljebb csak *részben* lehet igaz, de nem fogadható el kizárólagos tényként. Annál is inkább, mert az anatóliai török népzenében meglehetősen kevés az ilyen vezetőhangos dallamszerkezet. Nem véletlen, hogy már Bartók is töprengett ezen. *„Sajátságos, hogy az a bizonyos bővített-másodlépéses keleties (arabos?) jellegű hangsor, amely pedig annyira elterjedt az egész Balkánon, teljesen ismeretlen az Adana-vidéki török falvakban. Ha nem a törököktől, akkor ugyan kiktől kerülhetett ez a hangsorféleség a Balkánra?"*[46] Ez a talányos körülmény azonban a mindenáron a „török-hozadék" elmélethez ragaszkodók figyelmét elkerülte. Az viszont több mint valószínű, hogy a vezetőhangos fríg és más modális hangsorok kialakulása már jóval az iszlám előtt létrejött a mai Közel-Kelet mezopotámiai és iráni térségében.

Ha a magyarságot nem tekintjük meghatározóan finnugor eredetű népnek, akkor máris érthető lesz őstörténetünk zenei háttere is. Az újabb kutatások tükrében (ismét) egyre inkább úgy tűnik, hogy az elő- és ősmagyarok kialakulásának helyét – ha tetszik: az *etnogenezis meghatározó folyamatának térségét* – nem az Urál környékére ill. a nyugat-szibériai obi-ugor territórium területére kell helyeznünk. Az „Őshaza" kifejezés – sőt; maga a fogalom – valójában nem is igazán helytálló, vagy csak részben, másféle értelmezésben fogadható el. A magyarság történetének és a néppé válásának korai szakaszait sokkal tágabban kell értelmeznünk, mely hatalmas területen oszlik meg. Ez részben Közép- és Belső-Ázsia határvidékén, valamint Belső-Ázsiában és a vele érintkező dél-szibériai sávtól Mezopotámiáig és a Kaukázus vidékéig húzódik. Így már érthető, hogy a magyarság, a kialakulásának és tartózkodásának korábbi időszakaival kapcsolatba hozható tartózkodási területeken, valamint a létrejöttében szerepet játszó népösszetevői révén, *már az iszlám megjelenése előtt is hozzájutott a pentaton dallamokat színező, más keleti zenei elemekhez*. Éppen úgy, mint ahogy a rokonai, köztük az iráni és törökféle népek.

Emellett azt is tudnunk kell, hogy a magyarság nem a Kárpát-medencében találkozott először az iszlám kultúrával, hanem bizonyíthatóan már a kazár birodalom és Perzsiához közeli területeken (talán már előbb is), s az sem vitatható, hogy különböző gyakorisággal érintkezett mohamedán népekkel, a VIII-XI.

[46] Bartók, 1937. További forrás: www.epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm.

század folyamán. Így, valószínűleg téves, de legalábbis megkérdőjelezhető az a sarkos feltételezés, mely szerint a bő másodos (vezetőhangos) dallamok szelvényei kizárólag kései oszmán-török és balkáni közvetítés eredményeként kerültek a magyar dallamokba. Inkább vélhető, hogy ez a kölcsönhatások révén többszörös megerősítést kapott, mely néhány nem meghatározó, ám szembetűnő zenei elem továbbélését elősegítette. Több más zenei összetevő mellett, ezek az elemek is felbukkannak a kuruckor magyar muzsikájában. Többek közt hasonló gyökerű motívumok hangzanak fel a toborzók dallamaiban, s később Liszt Ferenc (1811-1886.) műveiben: a „*Magyar Dallok*”-ban (1839-47) és a „*Magyar Rapszódiák*”-ban (1846-85) is, noha ezeket a zenetudomány – valójában a puszta feltételezés nyomán – *kizárólag cigányzenei elemekként* határozza meg.

Természetesen az általam vázolt lehetőség is feltételezés, mely nem zárja ki a többit, de szintén lehetséges alapon nagyobb időtávlatot nyit meg. Bizonyosságot megállapítani ugyan e tekintetben teljességgel lehetetlen, de az oszmán-török, balkáni és cigány közvetítések vélelmein alapuló magyarázatokat utóbb tényként kezelni, illetve „hivatalossá” merevíteni mégiscsak súlyos hiba. Ezzel ismét csak oda jutunk, hogy hozzánk mindenki közvetít, mi csak arra vagyunk képesek, hogy „átvegyünk”, ráadásul mindent csak akkor, ha már az adott műveltségi elemet már úgyszólván mindenki ismeri. Talán célszerűbb lenne a kiváló régész-történész László Gyula mondását átplántálni a zenei talajba. Ennek értelme szerint néha inkább jobb lenne maradnunk a *„termékeny bizonytalanság talaján”*, mondván: *„így (is) lehetett…”* A bő másodos dallamok tekintetében mindegyik sejtésben lehet igazság, melyek összessége adja a tág, de legalább nem részigazságra sarkított megoldást.

6. A magyar – elsősorban – énekes népzene és népies műzene főbb lényegeit kiemelő vázlatos történetünkben, végezetül ugorjunk egy nagyot az időben. Máris az 1700-as évek utolsó harmadában járunk, mikor a magyar nemzeti műzene, a „*verbunkos*” jellegzetes *tánczenéje* kialakult. Erre a műfajra jellemző, hogy általában nincsen szövege (noha egyes benne szereplő dallamoknak volt valaha). Így tehát, nem sorolható az énekes zene egyik válfajához sem, de feltétlenül meg kell emlékeznünk róla. A *werbung* elnevezés a német nyelvből jött, magyarul a *toborzást*, a hadak újonc katonákkal való kiegészítését jelentette. Így helyesebb, ha a verbunkoszenét inkább *toborzónak* nevezzük.

Ez a zene is több szálból szövődött. Idegen elemei főként bécsi és olasz műzenei eredetűek, melyeket nem részletezek. Egyes szakemberek hajlamosak mindent leegyszerűsítve azt sugallani, hogy a toborzó lényegében nem más, mint a nyugati eredetű műzene és a cigányzene sajátos keveréke. E vélelmezésben azonban csak részigazságok vannak. Többen (helyesen) a régi magyar főúri zene „*palotásának*” folytatását (melynek elemei talán már valahol a XV. század, vagy a még régebbi királyi udvari muzsikában is megvoltak?), és egy lassú, de feszes lejtésű magyar *népi tánc elemeit* látják benne. A toborzóban a keletről hozott ősmotívumokat is felmutató régi kanász- és hajdútáncok motívumai is jelen vannak, s emellett, több dallami és ritmikai keleti zenei elem is felfedezhető, melyek számos népzenei kapcsolata kimutatható.

Mindenekelőtt felbukkan a perzsa „*sáhnáz*” hangokból keletkezett, de már nem *fríg*, hanem különleges „összhangzatos” *moll* hangnem. Ez lényegében a szintén moll *szerű* fríg egy szelvény-módusaként fogható fel. Az eredetet világosan jelzi a kétszer szerepelő bővített szekund lépés (lá-ti-*dó*-*ri*-mi-*fá*-*szi*- lá). Ennek az egyszerűbb formája, mikor csak egy bővített szekund, ill. vezetőhang található meg, s ezt nevezi a zenetudomány „összhangzatos” mollnak (lá-ti-dó-re mi-*fá*-*szi*-lá). E hangsorokra épülő zenei motívumokat a toborzó esetében is a „cigányzenéből” vezetik le. A cigányok azonban ismét csak a már ősidők óta a magyar zenében lappangó zenei elemet erősítik meg, hiszen ők ezt a vándorlásuk során *szintén a perzsa zenéből vették át*. A toborzóban is fennmaradtak a dallamban előforduló kvart és kvintlépések. A ritmika pedig megfelel a tipikusan magyar lelkiség egyik fellángoló végletének, a *szikrázóan életszerű múlatásnak* (melynek párja a búskomorságba hajló csüggedés).

Ezt a feszes, igazán magyarrá ötvöződött tánczenét – bár többnyire nincs szövege – mégis *eredendően a magyar nyelv lüktetéséből kikristályosodott* éles, nyújtott és (magyar hangsúlyú) szinkópa ritmikai elemek jellemzik. Kiválóan megfigyelhető a nyújtott és éles ritmusok egymást követő torlódása, mely szintén sajátosan magyar stílusjegy. Jellegzetesek az egyes zenei szerkezeti elemek, a *frázisok*, vagy a (négy ütemes) *félperiódusok* és (nyolc ütemes) *periódusok* végét lezáró „*bokázó*” ritmusok. Ezek más népek tánczenéjében ismeretlenek, vagy esetleg szomszéd népek – mint megannyi mást – *tőlünk vették át*. E különleges ritmikai elemek általában az ütemben egymás után következő, két „kis nyújtott” ritmusképletet jelentenek, mikor a táncos „összecsapja” a bokáit ( ) Megjelennek azonban a nyugati műzene ritmikai képletei is. Többek közt ilyen a három hangból álló ritmikai egység, a „triola” ( ). A triolák egymás után is előfordulhatnak, de kettesével, már a „bokázó” (egymást követő) kis nyújtott ritmusokat is helyettesíthetik ( ).

A sajátosan magyar műfajú, utóbb a divatos muzsikusok és zenekarok által már többnyire koncert szerűen előadott toborzó zene „hallgató” és „friss” részekből áll. A „hallgató” szabadon előadott, dúsan díszített, rögtönzés érzetét keltő rész, melyet egyes zenetudósok természetesen és minden más lehetőséget kiküszöbölve „cigány eredetűnek” határoztak meg, megfeledkezve arról, hogy e stílusjegyek *minden keleti zenének* – így a magyar népzenének is sajátjai. Kétségkívül igaz, hogy a cigányok hangszerjátéka bővelkedik ezekben, ám hasonló előadásmód és díszítőmotívumok a magyar hangszeres népzenében is bőségesen jelen vannak. Márpedig ezt aligha lehetne kizárólagosan a cigányoktól „átvettnek” minősíteni. A hatás oda-vissza működhetett, ám zömében nyilván a többségi nép javára.[47] A cigányok Európában különböző népek közé érkeztek, s *alkalmazkodtak* a befogadók zenéjéhez (Magyarországon is).

---

[47] A „cigányzeneként” ismert ún. „népi” zene alapjaiban magyar jellegű műzene. Ez elválasztandó az ún. „cigányfolklórhoz” tartozó zenétől. Ennek „eredetisége” is kérdéses, mert dallamvilága és hangszerhasználata már rendkívül távol áll az őshaza (India) sokféle zenéjétől. A heterogén, különféle indiai és számos más, felvett etnikumból álló cigányság mai „népzenéje”

A toborzó „friss” része képviseli a táncos jelleget, noha a „bokázó” ritmus a lassú részben is rendszeresen előfordul, úgy, ahogy pl. a Himnusz szöveg nélküli elő- és utójátékában is hallható. A toborzó ugyanis *a XIX. század magyar műzenéjének alkotóelemévé vált.* A dallama nemritkán a kuruckori, vagy régebbi, és korabeli magyar népdalokat és azok elemeit is feldolgozza, melyek a toborzó bármely részében megjelenhetnek. A legjelesebb szerzők: a híres cigányprímás Bihari János, Csermák Antal, és Lavotta János. Csak érdekesség-képpen említem, hogy a felsorolt szerzők közül isépfalvi és keveházi Lavotta magyar nemes család sarja volt (atyai ágon némi olasz eredettel), Csermák pedig egyes vélemények szerint egy magyar gróf törvénytelen fia lett volna. (A magyar nemességet különben, virtuóz játékáért – állítólag – Biharinak is felajánlották.)

A többféle eredetszálból szövődő, ám mégis *sajátosan magyarrá vált* toborzó muzsikát annak idején – a maguk előadói képességeinek megfelelően – minden bizonnyal a falusi parasztzenészek is játszották, sőt: minden rendű-rangú és különböző nemzetiségű, muzsikálni tudó ember, aki a korabeli Magyarországon élt. Többek közt, a XVIII. század végén híres toponári zsidó zenekar is.

A toborzó muzsika hatott a magyar újstílusú népzenére, s *részben* ennek nyomán keletkeztek a feszes (szaknyelven: „tempo giusto”) ritmusú magyar népdalok. A toborzó a magyar színházi zenébe is bevonult (Erkel Ferenc operái, Kodály Zoltán Háry János daljátéka stb.), de egyes elemei hatottak a külföldi zeneszerzőkre is (Haydn, Beethoven, Berlioz, Brahms stb., sőt nem kizárt, hogy akár Bachra is [figyelembe véve a közismert h-moll szvit I. tétele fő témájának motívumait.]). A régi toborzó - Erkel nyomán – leginkább az újabban is „palotásnak” nevezett ünnepélyes táncban maradt fenn, mely ma is az előkelőbb bálok nyitótánca. Emellett - a közelmúltig - a gimnáziumi érettségit megelőző „szalagavató” bálok hagyományos tánca volt. Ezt a gyönyörű magyar hagyományt azonban sajnálatosan egyre inkább kiszorítják az idegen modern zenék és táncok, melyek világszerte teret hódítanak a fiatalság körében. Pedig nagyon fontos lenne a mi múltunk értékeinek a megtartása, ápolása. (Ez azonban a tanárok felelőssége!) Érdemes példát vennünk azoktól a külföldi (francia, ír, skót, német, spanyol stb.) fiatalokról (és tanáraikról), akik közül egyre többen felismerik, hogy a múló divat mellett mennyire fontos a saját értékes népi kultúrájuk!

7. Az énekes zene kapcsán végezetül röviden szólnom kell a fiatalok körében már alig ismert „magyar nótáról” és a szöveggel is rendelkező tánczenéről, a „csárdásról”. Ezek többé-kevésbé népies *műdalok, de kétségkívül a magyar zenekultúra részei*. Keletkezésük gyökerei a XVIII. századba, vagy még korábbra) nyúlnak, de a XIX századra teljesedtek ki (ritkán ma is keletkeznek). Egyszerűen fogalmazva, ez a zene voltaképpen nem más, *mint az újstílusú magyar népdalok egyenes folytatása,* lényegében „városi folklór.” A nóták általában a városokban születtek, ám utóbb a falvakban is gyorsan megtanulták ezeket és egyre inkább kiszorították a hagyományos népdalokat. Szerzőjük többnyire ismert, de több dallamé ismeretlen.

összetett (ebben is kimutatható a magyar, más országokban az annak megfelelő hatás). Ma leginkább városi cigányság egyfajta képlékeny divatzenéjének mondható.

A „nóta” elbeszélve és szabadon („*parlando-rubato*”) előadott dal, éppen úgy, mint népdalaink egy része. Ugyanúgy, a szerkezete is sok esetben követi az újabb népdalaink hagyományát, mert *felfelé kvintváltó*. Ennek megfelelően az újstílusú népdalok leggyakoribb sorképleteit is megőrizték. A nóta műfaján belül kétfélét különböztetünk meg. Vannak egyszerűbbek, melyek közelebb állnak a népdalokhoz. Valójában ezt nevezzük népies dalnak. A másik típus dallamvilága és gyakran a szerkezete is már messzebb esik a népdaltól, s *ténylegesen* ezt szokta a zenetudomány „nótának” nevezni (ilyenek: a közismert „Akácos út…”, vagy „A vén cigány…”). A két csoport néha nehezen választható el egymástól, és számos átmenet van köztük. Több nótát leegyszerűsített a nép, ezek utóbb szinte „népdallá” váltak.

A „csárdások” az újstílusú, feszes ritmusú magyar népdalok közeli rokonai, valamint egyben a toborzó „friss” részének leszármazottja is. Szintén sok köztük a felfelé kvintváltó dallam. Ma is népszerű, lakodalmak és bálok népies, páros lüktetésű tánczenéje. A tánc lépései egyszerűek, de valószínűleg sokkal *ősibbek*, mint maga a melódia.

A zenetudomány korábban a népies dalokat – különösen a „magyar nótát” – gyakran és kivétel nélkül, teljesen értéktelennek tartotta. Ennek nyomán aztán – jó magyar szokás szerint általánosítva és ennek megfelelően átesve a ló túlsó oldalára – zenei és közismereti iskolákban egyaránt divat lett e műfajt ócsárolni. Kétségtelen, hogy rengeteg köztük a kevésbé „sikerült” dal, mi több: kifejezetten erőltetett, néha már-már torzszülött szerzemény is jócskán akad.[48] Ez azonban nem is csoda, hiszen nagyon sokan foglalkoztak nótaszerzéssel (köztük lelkes, ám gyakran képzetlen személyek), mely tevékenység egy időben – elsősorban a XIX-XX. század fordulóján – kifejezetten divattá vált. Nagy kárt azonban semmiképp sem szenvedett a magyar zenekultúra, hiszen a nóták közül a silányak maguktól is elfelejtődnek, s lassan kihullanak az idő rostáján. Java részük (sajnos a népdalokkal együtt) már el is felejtődött. Ugyanakkor azonban jó néhány olyan nóta és csárdás is akad, melyek már figyelemre méltóbbak. Megérdemlik, hogy megőriződjenek emlékezetünkben, hiszen – mint említődött – ezek is a magyar zenekultúra részét képezik. Sőt, a magyar újstílusú népdalok speciális továbbfejlődésének e sajátos eredményét, pontosabban ennek értékes „rétegét” ajánlatos lenne *hungarikumként* kezelni. A hallgató nóták és csárdások szövegei közt kiváló költők, írók (köztük Petőfi Sándor, Gárdonyi Géza) versei is megtalálhatók. Híres nóta- és csárdásszerzők: Egressy Béni, Szentirmay Elemér, Simonffy Kálmán, Dankó Pista, Dóczy József, Fráter Loránd, Balázs Árpád, Hubay Jenő, Huszka Jenő, Lányi Ernő, Hoppe Rezső, Radics Béla, Magyari Imre és sokan mások.

[48] Mindez elhanyagolható a múlt század 60-as éveitől kezdődő, s mára már végképp leromlott állapotokhoz képest, amikor zömmel minimális zenei ismeretek nélkül dilettáns, néhány hangot és akkordot gitározni tudó többnyire anglomán (angol-rajongó) személyek és máról holnapra alakuló „együttesek” „szerzenek” végtelenül primitív „számokat”. Ezekhez képest sokszor még a hajdan leggyalázatosabban sikerült magyar nóták is zenei gyöngyszemek, mert magasabb szintű a zeneileg értékelhető szerkezetük és különb dallamokat szövegeket, változatosabb harmóniákat mutatnak fel amazoknál.

Népi hangszereinkről

A különböző népzenék szerves „tartozékai” a népi hangszerek. Természetesen a magyarságnak is sokféle húros, fúvós, és ütő-hangkeltő hangszere volt, s ezek egy részét még ma is használja a népi kultúra. Jelen, rövid összefoglalóban azonban csak néhány közismert népi zeneszerszámra s azok eredetét érintő kérdésekre van mód kitérni.

Ősi hangszereinknek írásos és régészeti emléke alig maradt fenn. Ennek azonban megvan a magyarázata. Az írott források általában ritkán emlékeznek meg a hangszerekről. Ez érthető is, hiszen a történetírók számára elsősorban a *történelmi események* voltak fontosak. A régmúlt időkben, a tulajdonosuk halála után, a személyes használati tárgyainak nagy részét – így a zeneszerszámokat is – gyakorta vele együtt eltemették. Mivel a hangszerek általában fából, és más, könnyen elpusztuló anyagokból készültek, így a földben – kevés kivétellel - hamarosan nyom nélkül elenyésztek. Többnyire csak a fémből és csontból készült hangszerek, vagy azok alkatrészei maradnak meg többé-kevésbé károsodott állapotban.

Talán ebből adódik a zenetudomány egyes képviselőinek az a téves felfogása, mely szerint a magyarság, a népi hangszereinek nagy részét más népektől vette volna át. Másfelől a tudomány bizonyos zeneszerszámokat az egész világon elterjedtnek határoz meg, s így ezeket nehezen lehet egy-egy nép kultúrájához kötni. Mindebből úgy tűnhet, hogy a magyarok nem ismerték a hangszereket, illetve csak néhány olyant, melyeket mindenütt használtak. Igaz lenne ez? A legkevésbé sem! Az általános és tudományos felfogás az, hogy *az európai hangszerek zöme ázsiai eredetű*, - köztük természetesen a ma használatos a szimfonikus instrumentumok elődei is keletről kerültek Európába. S éppen itt lappang a hatalmas ellentmondás. *Miként lehetséges az, hogy a keletről jövő, lovasnép műveltségű magyarság mégsem ismeri a keleti zeneszerszámokat, s így kénytelen azokat - többnyire az európai népektől* – „*átvenni*”?

No, de miképpen kerülnek az ázsiai hangszerek Európába? A keleti zeneszerszámok európai megjelenését általában arab eredettel hozzák összefüggésbe, vagy arab ill. bizánci közvetítésűnek határozzák meg. E felfogás azonban teljesen hibás és helytelen, *mert a tudomány egyes képviselői megfeledkeztek az Ázsiából érkezett lovasnépek közvetítő szerepéről*. De haladjunk csak sorjában. A tévedés mindenekelőtt az, hogy az arabnak vélt zeneszerszámok többsége perzsa és belső-ázsiai eredetű, melyeket Közép-Ázsiában jól ismertek. Ezeket az arabok a közép-keleti hódításaik kapcsán vették át.[49] (E hangszerek egy része eljutott Indiába is, ahol néhány ezek közül többé-kevésbé megmaradt eredeti formájában, de a többségük átalakult az ottani népek zenekultúrájának megfelelően.)

Sokkal fontosabb azonban az a tény, hogy az egymással rokon keleti lovasnépek jóval előbb megjelentek Európában (ráadásul annak a kellős közepén!), mint az arabok. A zenetudomány ugyanis nem számolt azzal a ténnyel, hogy a

[49] Az arabok (Oszmán kalifa [644-656] uralma alatt) 634 és 641 közt Szíriát, Mezopotámiát hajtották uralmuk alá, s 651-ig befejeződött a Szaszanida Perzsia meghódítása.

Pireneusi Félszigeten (a mai Spanyolország területén) 711 táján tömegesen felbukkanó mór-arabok előtt már sokkal előbb megjelentek Európában a korai lovasnépek. A kimmerek és szkíták már a Kr.e. VII. század táján érkeztek, utánuk rokonaik a szarmaták következtek, majd a hunok Kr.u. IV-V. század fordulója táján. Utóbb az avarok (és hozzájuk igen közelálló rokon néprészek) két nagy (567/68, ill. 670. körüli) hullámban és néhány - ma még pontosan nem határozható, 670 előtti és/vagy utáni - kisebb betelepedő csoportban telepedtek meg a Kárpát-medencében. Köztük kétségkívül ott voltak a türk/török, s valószínűleg a magyar és az iráni nyelveket, valamint mindezek keverékeit beszélő néprészek. E Közép-és Belső-Ázsiából érkező keleti népeknek tagadhatatlanul voltak zeneszerszámaik, hiszen ezt írásos források és régészeti leletek is igazolják.[50] *Így tehát bizonyosra vehető, hogy a keleti (nagyrészt perzsa, valamint a közép és-belső ázsiai eredetű) hangszereket először a lovasnépek hozták Európába*. Tőlük vették át Nyugat népei, hogy aztán azokat lassan a saját igényeiknek megfelelően továbbfejlesszék. Azt senki sem vitatja, hogy Árpád népe a lovasnépek arculatával jelent meg Kelet- és Közép-Európában. *Következésképpen a Kárpát-*

[50] Néhány lelet és forrás ezek közül: Tudunk az egyik pazyriki szkíta kurgán hárfaszerű húros hangszeréről, a Kárpát-medencében feltárt szkíta (hangolt!) csörgőkről/csengőkről (Bakay, 1989. 13-43., 1999. 114-118.), valamint Erdélyi István mongóliai ásatásain előkerült, csontból készült hun dorombról (Erdélyi-Cevendordzs, in. 1995. 64. 67.) stb. Wang Zhaojun (Van[g] Dzsaotyün, korai [nyugati] Han-dinasztia, Kr. e. 206-Kr. u. 24.) némelyik verssora, a hunok kürtjeit emlegeti (Csajághy, 2005. 34. [Zolnay, 1977. 25.]. Sima Qian [Szömatyshien, Kr. e. 145-86]: Shi-ji (Sötyi=történeti feljegyzések [De Groot, 2006.]) munkája mindenekelőtt a hunok üstdobjairól és dobjairól emlékezik meg. A The New Dictionary of Music and Musicians c. angol szakirodalom úgy tudja, hogy Sima Qian művében a kürtökről (u. o. párthus üstdobokról) is szó van, s e megállapítást korábban magam is átvettem. Újabban azonban áttekintve a Shi-ji (és más kínai források) eddig megjelent magyar fordításait, sajnos nem láttam ott a kürtök nyomát. Annál inkább a dobokét: a Shi-ji 110. fejezetében [De Groot, 2006. 184], valamint Ban Gu [Panku, Kr. u. 32-92.] nevéhez fűződő, Qian Hanshu (Tyshien Hansu = a Korai Han-dinasztia könyvében [De Groot, 184.]) üstdobokról van szó. Ugyanott az 54. és 94/b fejezetében (De Groot, 223., 343.) dobok és fémharang említődnek, mint katonai jelzőhangszerek, valamint dobos kocsi. Utóbbit a kínaiak ajándékozták Gham (Xian [Hsien]) hun királynak. A hun kürtöket viszont Iordanes, a Getica-ban hozta szóba (XL. 212. [Kiss. 2002. 83. harsonáknak fordítja, míg másutt, pl. a The New Dictionary of Music and Musicians 265. egyértelműen kürtökről beszél, melyek hangja az oroszlánok ordításához hasonló.]). Az avar „harci" kürtök emlékeire a Corippus passzusok egyikében (In laudem Iustini III. 303-308.), Theophylactus Simocatta (I. 3,13-4,8 VII: 11,1 (Szádeczky-Kardoss, 1998. 27., 59., 109.) bukkanhatunk rá. Ezek azonban nem harci kürtök, hanem méltóságjelvény ivókürtök, melyeket vélhetően (az üvegrhytonok kivételével) rituális alkalmakkor, nyelvsíppal szólaltattak meg. A hangszerként működő avar jelzőkürtökről Notker Balbulus sankt galleni szerzetes († 912.) ír (Gesta Karoli II. 1. [Szádeczky-Kardoss, 1998. 291.]). Az avar sírokból számos csontsíp és egy húros hangszer pengetője (plektrum) került elő. A sípok egy része valószínűleg dudaként működött, míg némelyik akár tömlő nélküli kettős síp lehetett (Bartha, 1934., Csajághy, i.n. 1996. 75-137., 1988/I., 1998/II. 232-233., i.n. 2003. 43-71.). A lovasnépek hegedűinek egy változatát mutatja a kirovói kun, vagy besenyő sír hegedűje (lásd: 44. lábj.). Rjazany környékén viszont (talán kijevi műhelyben készült [?]) magyar lelet került elő. Az ezüst karkötőn magyar citerajátékost ábrázolt az ötvös. (Orosz régészek és az Archeological News nyomán Magyar Történelmi Szemle, I.É. I. szám, 91. New York.)

medencébe (több hullámban) érkező magyarságnak sem volt szüksége arra, hogy nyugati népektől „kölcsönözze" hangszereit, hiszen műveltsége hasonló, volt, a szkíta, hun, avar és türk/török előd ill. rokonnépekhez. Pontosabban fogalmazva: *a IX-X. századi magyar zenekultúra és az ebbe beletartozó hangszerhasználat, a közép- és belső-ázsiai elődnépek műveltségének egyenes folytatása*. Az pedig egy egészen más kérdés, hogy a keleti eredetű, ám már némiképp megváltoztatott nyugati hangszerek, később miként ötvöződtek a magyarok által behozott zeneszerszámokkal. Azt azonban tudnunk kell, hogy az idegen népek hangszereinek egyoldalú hatása aligha hihető, s ez csakis kölcsönösen képzelhető el. Ugyanakkor sejthető, hogy a keleti zeneszerszámok is változhattak némiképp az idők folyamán. Így, ezek közül némelyik Álmos és Árpád fejedelmek idejében, már nem kizárt, hogy továbbfejlődött változata lehetett a szkíta, hun és avar idők hangszereinek.

1. Húros hangszerekről általában. A pengetős hangszerek

A magyarok hangszereit – sajnos igen gyéren – a régi írásos források is említik. A magyar „P". mester – akit *Anonymus*ként említ a történettudomány – *Gesta Hungarorumának* 46. fejezetében úgyszintén említi *„Árpád vezér"* honfoglalóinak sípjait és valamely pengetős-húros hangszereit. Utóbbiakat kobozként fordították latinról magyarra, de ezekről egészen biztosat nem tudunk. Az Anonymus által használt latin „*cithara*" szó ugyanis többféle húros hangszert is jelölhet. Nem zárható ki, hogy esetleg citeráról van szó, de általában úgy vélik, hogy a *lantfélék* nagy családjához tartozó valamely *koboz,* vagy *tamburaféle* zeneszerszámot kell értenünk alatta.

Minden húros hangszer lényegében az *ősember vadászíjából* fejlődött ki. Az eszközkészítő emberelődök ugyanis felfigyeltek arra, hogy a nyílvessző ellövésekor az íj húrja pengő hangot ad. Így jöttek létre az egyszerű citerák és lantok. Talán az ősciterákból alakultak ki az ókori líra- és hárfaféle instrumentumok. Vannak azonban olyan húros hangszerek, melyeket nem pengetéssel szólaltatnak meg, (mint a lantféléket és citerákat), hanem vonóval, vagy verővel. Ezek a *hegedűk,* illetve *cimbalmok*. A hegedűszerű zeneszerszámok a pengetős lantfélékből fejlődtek ki, míg a cimbalmok pedig egy gyökerűek az ősi citerákkal. Ezt bizonyítja az a tény, hogy a cimbalmok húrjait néha még pengetve is megszólaltatják.

2. Hegedű

A mai hegedű ősei ugyancsak Ázsiából kerültek Európába. Ezek a hegedűelődök eltérő formájúak, ám a leglényegesebb közös tulajdonságaik azonosak voltak: állati bélből készült húrjaikat vonóval szólaltatták meg. A hegedűfélék néhány változata valószínűleg már a magyarok előtti lovasnépekkel, érkezhetett Európába majd később, talán Bizánc felől is megjelenhetett a hangszer.

Miután a hegedűk különböző őstípusai Ázsiában még ma is igen gyakoriak, így okkal feltételezhető, hogy egy vagy több fajtáját a magyarok is ismerték, és használták, hiszen ez már magából az elnevezésből is következik. A zeneszerszám neve eredetileg *hejgető* lehetett (melyben az ősi „istenhívó" szó, a „*hej*" is benne foglaltatik). Talán ennek nyoma maradt meg a csángók régi,

kultikus eredetű népszokásában. A későbbi névváltozat a *hegedő,* majd ebből alakult ki a ma ismert *hegedű* szavunk.

Az eleink által bizonyosan használt hegedű 1300-as évekből származó ábrázolása a pécsi Dóm középkori kőfaragványai között maradt fenn. Ennek teste keskeny, hosszúkás-ovális, nyaka rövid, és kissé emlékeztet a rövidnyakú lantfélékre is. Ez a hegedűtípus a Kaukázus és a Fekete-tenger környékétől, Kis-Ázsián és a Balkánon át Nyugat-Európáig ismert volt a középkorban. Maga a jellegzetesen megnyúlt, ovális formaváltozat valamikor már a VI-IX. század közt kialakulhatott, s a X. században már bizonyosan létezett. Ezt igazolja, a – fentebb már többször említett – X-XIII. századi kun vagy besenyő hegedű. Mivel a hangszer az említett kipcsak-türköknél használatban volt, így a magyarok előtt sem lehetett ismeretlen. A hegedűnek ez a típusa (és nyilván ennek változatai), a zenetudomány egyes képviselői szerint bizánci közvetítéssel került volna Európába. A kaukázusi népek – köztük *türkök és irániak* azonban már jóval régebb óta ismerték e hangszert (és variánsait), mely(ek) minden bizonnyal Kis-Ázsián keresztül került(ek) Bizáncba. Valószínű, hogy hasonló előd-hangszer (más húros és egyéb zeneszerszámokkal együtt) már az avarokkal megjelenhetett a Kárpát- medencében. Annál is inkább, mert egyes leírások alapján úgy tudjuk, hogy az avarok húros hangszereikkel kísérték énekeiket.[51] A hosszúkás-ovális hegedűtípus változatainak leggyakoribb európai nevei: „*fidula*" és „*líra*", a bolgárok a szláv „*gadulka*" néven ismerik.

Az Ázsiában keletkezett legősibb hegedűfélék közül meg kell említeni az ún. *nyárshegedűket,* melyek hangszekrénye különböző (gömb, vagy henger) alakú lehet. Nevüket az üreges nyakukon és testükön végighaladó pálca adta, mely egyben a hangszer támasztékát képező „láb" is. Belső-Ázsiában, Közel- és Közép-Keleten ma is számos változata ismert. Kínában igen népszerű egy bizonyos, kéthúros, hengeres testű változat, az ún. „*er hu*" (örhu). A kínai zenetudomány egyes képviselői a hangszer nevéből következtetve úgy vélik, hogy ez a hegedűféle a régi lovasnépektől (talán a hunoktól?) való átvétel lehet. Sajnos nem tudhatjuk, hogy a magyarok használták-e nyárshegedű valamely válfaját. Ez ugyan nem elképzelhetetlen, de erre vonatkozólag semmiféle bizonyíték nem áll rendelkezésünkre.

3. Citera, cimbalom

A citerafélék – mint említődött – az emberiség legősibb, legegyszerűbb hangszer-találmányai közé tartoznak, így a nagyvilágban, de különösen Eurázsiában számos változat jött létre. Az ázsiai (pl. kínai) citerák története több ezer éves.[52] A magyar citera eredetével kapcsolatosan a honi szakirodalom nem nyilatkozik

[51] Pengetős hangszerre utal az 50. jegyzetben említett plektrum lelet. (Fülöp-Lendvai. 1990.) Theophülaktosz Világtörténelem (Historia oikumeniké VII. 15,3) c. munkájában utal az avar énekekre (Olajos, 2012. 259.) Haussig (in. 1953. 312) avar hősénekeket (hymnoi), csatadalokat (paiones) és népdal-tánczenét (asmata), különböztetett meg. Az énekeket szólista és kar egyaránt dalolta ritmikus taps közepette. Zolnay (1977. 29-30.) kitért az énekek húros hangszerekkel való kíséretére is.

[52] Csajághy, 1998. II. 198.

határozottan, ám többnyire azt *sugallja,* hogy nyugatról való átvétel. Bár ez a nézet általánosan elterjedt a szakmai „berkekben", e sorok írója mindig is kételkedett ebben.[53] Vajon miként lehet az, hogy a magyarság egyetlen ázsiai citerafajtát sem ismert? Ez úgyszólván képtelenség. S miért van az, hogy egy mégoly egyszerű instrumentum ismeretét és használatát is el kell vitatni a magyarságtól?

A legrégibb és legegyszerűbb magyar „vályúcitera" valamint az ebből kifejlődött „kisfejes" és más típusok *alakja* az ősi ázsiai lapos- és hosszúkás dobozciterák ill. némiképp a lapos domborúciterák között áll. A fogólap érintői viszont elképzelhető, hogy nyugati hatást mutatnak (?), bár ezt, a fogások távolságát jelző megoldást időtlen idők óta ismerik Keleten is.

A citerával kapcsolatban annak idején Kobzos Kiss Tamás kollégám hívta fel figyelmemet néhány távol-keleti típusra, valamint egy régészeti leletre. A legrégibb magyar citerák hosszúkás formáját a nyugatról eredeztetik és – többek közt – a német *scheitholt* nevű hangszerből vezetik le. Ezt a formát azonban nemcsak nyugati népeknél, hanem az Altáj és a nyugati Szaján szomszédságában, Belső-Ázsia és Dél-Szibéria határvidékén, Tuva környékén is megtaláljuk, mégpedig többféle változatban.[54] Köztük a *csatkan* nevű citerát, melynek formája erősen emlékeztet a magyar zeneszerszámra. Egyébként az sem lehetetlen, hogy a korai magyarság többféle citeratípust használt. Már korábban szó esett arról, hogy Anonymus Gestájában találkozunk a görög *chytara* elnevezéssel. Pontosan nem tudható, hogy e hangszernév mit jelent. A magyar citera név az 1500-as évektől[55] kezd az írott forrásokban feltűnni, ám Sárosi Bálint erről az anonymusi chytara említéséhez hasonlóan vélekedik.[56] Nos, ezzel szemben, az orosz régészek Rjazany környékén egy minden valószínűség szerint IX. század körüli időből származó magyar vonatkozású leletre bukkantak. Az ezüst karperecen egy keleti (magyar) öltözékű, citerás látható, aki az ölébe fektetett hangszeren játszik.[57] Az ékszer talán Kijevben készülhetett, ma is ott őrzik. A tárgyon jellegzetesen a IX-X. századból ismert palmetták, turulok stb. is láthatók, melyek kétségtelenné teszik a lelet magyar vonatkozását. Ez a legfőbb bizonyítéka a magyarság korai citera használatának, mely – ezek szerint – abban az időben is hosszúkás, dobozszerű zeneszerszám volt.

A karperecet a kijeviek természetesen XII. századi *szláv leletnek,* s a hangszert pszaltérium-szerű pengetős hangszernek, ún. *guszlinak* vélik. Ehhez csatlakozik a „hivatalosnak" tekinthető magyar vélemény is,[58] miközben ennek ellentmondanak a fentebb leírt stilisztikai jellegzetességek és a citerás figura öltözéke is. Az ötvös ábrázolásának mesterségbeli lehetőségeit is figyelembe véve, a hangszer képe – noha némiképp stilizált, ám mégis – többé- kevésbé valósághűnek tekinthető. Ebből adódóan aligha lehet (pszaltérium-szerű) guszli, hiszen annak teste jóval szélesebb, és erősen trapéz vagy félköríves alakú. A guszli-

[53] Csajághy, 1998. II. 199-201.
[54] Lásd még: A Szovjetunió népeinek hangszerei c. atlaszban.
[55] Sárosi, 1973. 38. Csajághy, 1998. II. 199.
[56] Sárosi, u. o.
[57] Lád a 50. lábjegyzetben.
[58] Vö. Brauer-Benke, 2010. 7.

változat csak akkor lenne elfogadható, ha feltételeznénk a perspektivikus (a térlátás távlatait figyelembe vevő) ábrázolásmódot, amely viszont képtelenség. Ezt ugyanis a képzőművészetben az itáliai renaissance quattrocento időszakában alakította ki a rajz és a festészet. Ha az ötvösművész ilyen zeneszerszámot kívánt volna megjeleníteni, úgy nyilván ennek testét is jellemzően szélesebbre, vaskosabbra alakította volna. Amennyiben pedig a kérdéses hangszer európai pszaltérium lenne, úgy a szélesedő rész esne a játékos felé. Ráadásul az ábrázoláson a hangszer két végén egy visszahajló fejrész, és csücskös lábrész-nyúlvány látható, melyek részben fellelhetők egyes a mai (eurázsiai) citerákon, de nem jelennek meg a korai pszaltérium ábrázolásokon, sem pedig az orosz guszlikon és a finnugor küszléken, krezseken. Felvetődött a régi finn kantele[59] megjelenésének lehetősége is. Ennek ellene szól, hogy okkal feltételezhetően egy általánosan használt hangszer ábrázolásáról van szó, az pedig szinte lehetetlen, hogy a finnektől messze délre, a régi (Sztaraja) Rjazany, vagy a még távolabbi Kijev területén a IX. század körülményei közt a finn kentele általánosan elterjedt hangszer lett volna. Következésképpen több mint valószínű, hogy az ékszer-leleten egy magyar citerást és hangszerét ábrázolt az ötvös.

A cimbalom őse már az ókori Mezopotámiából ismert, majd a különböző – köztük a verővel megszólaltatott – változatok Perzsiából terjedtek el Kelet és Nyugat felé egyaránt. Természetesen a legtöbben úgy vélik, hogy az arabokkal került Európába. Mások szerint a verős változat az Indiából kivándorló, és Perzsián át Európába tartó cigányokkal érkezett. Sokan ismét megfeledkeznek arról, hogy ezt az eredetileg lábak nélküli, viszonylag kisméretű hangszer korai változatait akár a *lovaskultúrák is hozhatták*, hiszen köztük mindig jelen voltak az Irán környéki és iráni nyelvű népek is. A magyar írásos források a XV századtól említik, s ezt alapul véve, egyesek a cimbalmot egyenesen a németektől származtatják, noha ez sem bizonyítható. Nos, ha az arabok, vagy a cigányok magukkal tudták hozni a cimbalmot keletről, akkor ezt a magyarok is bízvást megtehették, annak ellenére, hogy ennek nincs az írott forrásokban nyoma, sem régészeti bizonyítéka. Mindenesetre ez utóbbi feltételezés sem alábbvaló a németektől való kései átvétel vélelménél. A teljes igazság viszont kideríthetetlen.

4. A fúvós hangszerek. A kürtök

A tudós Ekkehard történetíró, a Sankt Gallen-i krónikájában említi a magyarok *kürtjeit*. A Kürtgyarmat (két törzsből egyesített) törzsnév is őrzi ezt az ősi szót (mely a régmúltban többféle jelentéssel is bírhatott).[60] Más lovasnépekhez hasonlóan, a magyar csatakürtök is valószínűleg egy nagyszarvú marhaféle (talán szürkemarha, vagy ahhoz hasonló állat, illetve az őstulok) tülkeiből készültek. A magyar hadikürt sematikus ábrázolása felbukkan néhány korai ábrázoláson is. Lovas kürtösök láthatók egy XIII. századi bizánci kódexben, ahol a bol-

[59] A szoros értelmében vett citerák és a pszaltérium közt álló ősi finn, öthúros, pengetős hangszer.

[60] A kürtszó jelentéstartalmával kapcsolatos néhány véleményt lásd Csajághy, 2005. 96-

gárokat üldöző magyarokat láthatjuk,[61] valamint egy másik, Bulcsú kivégzését ábrázoló miniatúrán.[62] Az állati szarvakból készült kürtökhöz többé-kevésbé hasonló alakúak az *ivókürtök* (rhytonok). Ezek az eszközök azonban igen változatos megjelenésűek.[63] Többféle variánsuk volt a szkítáknál, ezektől eltérnek a (szkítákkal kapcsolatba hozható) párthusok nagyméretű, elefántcsontból készült rituális ivókürtjei,[64] és más jellegűek az avar rhytonok. A magyar ivókürtök elsősorban különböző marhafélék szarvaiból készültek (pl. bölénytülök [csernyigovi rhytonok]). A Jászberényben őrzött „Lehel-kürt" anyaga viszont elefántcsont. Szinte bizonyosra vehető, hogy e becses emlék a IX-X. században magyar előkelő(k) tulajdonában volt.

Az ivókürtöknek többféle szerepük volt. Mindenekelőtt az előkelő személyek: *fejedelmek és vezérek rangjelző eszközei voltak*, de ünnepi alakalommal *szertartási eszközként ittak is belőlük*. A rhytonok nem tekinthetők valódi zeneszerszámnak. Némelyikük *jelképes hangszer*, s bár megszólaltatható, de *nem jelzőkürtként*, mert általában már eleve kisebb méretűek, s így nincs messze hallatszó hangjuk. *Feltételezhető*, hogy a hangadásra képes példányokat esetleg *jelképes értelemmel* bíró aktus gyanánt, *szertartás szerűen*, fújhatták meg. Ilyen rhytonok a nemesfémből, vagy részben abból készített kisméretű avar ivókürtök, vagy a magyar „Lehel kürt."[65]

A „Lehel-kürthöz" kötődő monda közismert. Ennek a lényege, hogy a magyarok 955-ben bekövetkezett augsburgi veresége után,[66] az elfogott Lél (Lehel) vezért a német császár elé vitték. Utolsó kívánsága az volt, hogy a kürtjébe belefújhasson. Fúvás helyett azonban agyonütötte vezér vele a császárt, s közben azt mondta: „szolgám leszel a másvilágon!". A monda azonban Lél koránál később keletkezett. A történet, a keletkezés idejétől függetlenül a dicső magyar múlt emlékét őrzi, még akkor is, ha éppen a tragikus augsburgi vereséggel kapcsolódik össze.

Bakay Kornél régész-történész szerint a „Lehel-kürt" a magyar vérszerződés „szent edénye" volt.[67] A rendkívül tetszetős álláspont azonban csak elvileg lehetséges. Bakay ezzel kapcsolatos gondolatát talán a szkíták vérszerződést ábrázoló, Kul-Oba-i kurgánból származó domborított aranylemez adhatta.[68] A jól ismert, gyönyörű ötvösmunka két szkíta férfiú testvérbarátság kötését ábrázolja, ahol a szertartás eszköze egy tülökforma rhyton. Az ókori görög szerző, Lukianosz leírása szerint,[69] a szkíták e rítus alkalmával néhány csepp vérrel kevert

[61] A magyarok csatája (bizánci szövetségben) a bolgárok ellen. (Csajághy, 2005. 36. [Zolnay, 1977. 37.])
[62] Kréneisz, i.n. 2005. 89
[63] Csajághy, 2003.
[64] Herrmann, 1988., Csajághy, 2005.
[65] Csajághy, 2005.
[66] Jellemző, hogy a történelemkönyvek – kiváltképp a magyar tankönyvek – szinte kizárólag csak ezt az augsburgi (és a merseburgi) vereséget emlegetik, noha emellett igen-igen sok győztes csatát vívtak eleink.
[67] Bakay ezt több helyütt (köztük 2004. 163. 2005. 115. stb.) következetesen állítja.
[68] Iljinszkaja-Tyerenozskin, 1983. 213., Brasinszkíj, 1985. 51. Csajághy, 2005. 47-48.
[69] Brasinszkíj, 1985. 50. Csajághy, 2005. 47.

bort fogyasztottak. Ez azonban egyáltalán nem bizonyítja, hogy a magyar törzsek éppen a Jászberényben őrzött „Lehel-kürtből" ittak volna a vérszerződés alkalmával. Ez ugyan nem elképzelhetetlen, ám ezt *határozottan állítani* mégis igen nagy merészség. Ebből adódóan Bakay nézete sajnos csak a „mítoszteremtő" *feltételezés* szintjén kezelhető.

A magyar hadikürtök mellett előfordulhattak egyéb jelzőkürtök is, noha ezeknek sem maradt fenn nyoma. Elképzelhető, hogy esetleg létezhettek nagyméretű, fából készült jelzőeszközök, melyek hasonlóak lehettek a „havasi kürtként" ismert hangszerekhez. Tudnunk kell, hogy ezekre emlékeztető (fém anyagú) zeneszerszámokat ősidők óta ismernek Ázsiában is. Nem lehetetlen tehát, hogy békeidőben a lovasnépek is alkalmazhattak nagyméretű kürtöket, melyek a magyarság hangszerei közt ma is szerepelnek elsősorban Erdélyben. Ezeket az instrumentumokat az elmúlt évszázadokban nemcsak hegyvidéken fújták, hanem az Alföldön is. Nem tudhatjuk, hogy valóban voltak-e ilyen kürtök a korai magyarság használatában, ám ha igen, úgy ezeket – méretükből adódóan – csaták hevében természetesen nem használhatták. Arra vonatkozóan azonban vannak adatok, hogy a székelyek háborús időkben a hegytetőkről jeleket adtak egymásnak, a völgyben vonuló ellenség mozgásáról.

5. Sípok

A fúvós zeneszerszámok közt a sípok is sokfélék. A „síp" szó tulajdonképpen gyűjtőnév. Jelölhet akár furulyákat, fuvolákat, okarinákat is, de általában – és szorosabb értelemben – a rezgőnyelvvel megszólaló zeneszerszámokat szokás a „síp" alatt érteni, s vélhető, hogy Anonymus ezekre utalt a Gesztájában. A magyarok sípjai közt minden bizonnyal ott volt az egyik legrégibb kettős rezgőnyelvű keleti fúvós hangszer, a *tárogató* is, melynek számtalan változata ismert. A kettősnyelvű sípok őstípusait már a mezopotámiai *sumer* nép is használta. A hangszerfejlődés folyamán talán ezekből, ill. hasonló, későbbi instrumentumokból alakultak ki a keleti (oboaféle) „tárogatók". Ezeket a régi lovasnépeknek és magyar utódaiknak feltétlenül ismerniük kellett, hiszen e a hangszerek sokféle változata keleten mindig is a legelterjedtebb zeneszerszámok közé tartozott. Okkal vélhető tehát, hogy a keleti oboaféle tárogatókat már az ókor és a korai középkor folyamán a lovasnépek hozták Ázsiából, melyet tőlük a nyugat népei is átvehettek. A hangszer azonban többször megjelenhetett Európában. Így, vélhetően az arabokkal is[70] (először talán 711 körül az Ibér félszigetre irányuló invázióval, majd jóval később, a XII. század táján, Szicílián keresztül). A keleti tárogatók többféle méretű kétféle formaváltozatát legutoljára az oszmán-törökök hozták magukkal.

A zenetudomány egyes képviselői szerint ezt a sípot a magyarság az oszmán-törököktől vette át (a XV-XVI. századtól kezdődően). Ez azonban teljesen téves felfogás, mert ennek a *Keleten különböző változatokban igen elterjedt* ős-

[70] Mivel az arabok a hangszereik zömét hódításaik nyomán Perzsiában és Közép-Ázsiában vették át, így szinte biztos, hogy a tárogató közép-keleti változatát (változatait) is ott ismerték meg, s lehetséges, hogy azt (azokat) hozták Európába, mely(ek) feltehetőleg a lovasnépekkel ugyanonnan, már korábban idekerült(ek)

hangszernek *valamely változatát kétségkívül ismernie kellett a IX századi magyaroknak is, pontosabban: egyszerűen lehetetlen volt nem ismernie!* Ez volt elődeink „*tárogatója*", melyet a szertartások alkalmával, valamint a csaták jelzőhangszereként és a mulatságok sípjaiként egyaránt használhattak. A tárogató évszázadok múltán a *kuruckorban* élte „fénykorát", majd az 1863 táján kezdődött el a felújítása, „korszerűsítése". Különféle kísérletek (köztük Szuk [Suck?] András [Endre] oboaművész kezdeményezése) után a végső változata egy keverék hangszer lett, mely a XIX-XX. század fordulóján készült el Schunda Vencel József, és – vele lényegében egy időben – Stowasser János hangszerkészítők újító munkája nyomán. A billentyűkkel ellátott hangszer teste az oboafélékhez hasonlóan táguló, fúvókája azonban már nem kettős, hanem egy rezgőnyelvvel működik. Ez ugyan *klarinétszerű,* de *nem klarinét fúvóka.*[71]

A sípokhoz tartozik a *duda* is. A duda a zenetudomány képviselőinek többsége szerint ugyancsak tipikusan keleti hangszer,[72] melyet lehetséges, hogy már az ókori Mezopotámiában feltaláltak.[73] A tárogatóféle sípokhoz hasonlóan, innen terjedt el először Kelet felé, majd - különféle változatok létrejötte után valószínűleg – India lett a hangszer későbbi szétszóródásának központja.[74] Ezt követően a hangszer Perzsián és a Kaukázuson keresztül jelent meg az ókori Európában, ahol már a rómaiak is ismerték egy kezdetlegesebb típusát. A duda talán az egyik legtöbb változatot felmutató fúvós hangszer. A magyarok dudáját általában nyugatról átvett hangszernek tartják, pedig ez aligha lehet igaz. Dudaféle hangszere ugyanis már az avaroknak is volt, akiknek kései rétege feltehetően nagyrészt azokból a magyarokból állott, akik már Árpád népe előtt a Kárpát-medencébe érkeztek.[75]

---

[71] A „hivatalos" zenetudomány tárogatón és keleti elődein játszani nem tudó képviselői állítják ezt. Egymástól átvéve írják le újra és újra, hogy a korszerűsített tárogatónak semmi köze a kuruc kor vagy az a körüli idők hangszereihez (ez utóbbiak sem voltak egyformák). Szerintük Schunda és Stowasser voltaképpen klarinétot, illetve fából készült szopránszaxofont alkotott. Képzett zenetanárként, klarinétművész múltamra hivatkozva, a tárogató művészi szintű játékosaként, a keleti tárogatók jó ismerőjeként, a török zurnákon is játszó szakemberként állítom, hogy ez nem igaz. A korszerűsített tárogató igenis egyenes folytatása a keleti és (kuruckori) régi tárogatóknak, s a változás csupán a fejlődési folyamat eredménye. Éppen úgy, ahogy az ősi pentaton dallamokból kialakult a magyar népdalok ún. új stílusa, azokból pedig a népies műdal egyes típusainak létrejötte. Más példával megvilágítva: ki merné azt állítani, hogy Bartók és Kodály népdal feldolgozásainak *nincs köze* a magyar népzenéhez, miközben azok már más köntösben jelennek meg? Megjegyzem még, hogy a keleti tárogatók sem egyformák, miként kuruckorból vagy annak tájáról fennmaradt hangszerek hangszínei sem mind azonosak a török zurnákkal és azok hangszínével. A hangszín jórészt a nádfúvóka különböző anyagától és a hangszer méretétől függ. A tárogatóról részletesen: Csajághy, 2001. 26-92.

[72] E nézet általánosnak mondható, talán csak John Henry van der Meer (1988. 22.) kételkedik ebben.

[73] Galpin, 1972. 19.

[74] Sachs, 1923. 160., Bartha, 1933. 77.

[75] 75. László, 1978. Az Árpád népe előtti magyarság kárpát-medencei jelenlétét László Gyula előtt már többen feltételezték: Marjalaki Kiss Lajostól, Simonyi Dezsőtől kezdve Pais Dezsőn, Vámbéry Árminon át, Nagy Gézáig, Györffy Györgyig stb. E sejtéseknek azonban László Gyula adott „testet" az ún. „kettős honfoglalás" feltételezésével, melyet elsősorban az

Az avarok (s a velük rokon, Árpád népét megelőző „korábbi" magyarok) dudáinak régészeti leletként előkerült, többnyire kettős sípszárai (elsősorban a víz melletti tájakon) a daru lábszárcsontjából készültek. Szinte bizonyosra vehető, hogy ezek a sípok nemcsak afféle „hétköznapi", hangszerek voltak, hanem egyben szertartási eszközként is használták őket. A daru, lovasnépek „szent" madara volt, sőt Ázsia-szerte több kultúrában megfigyelhető e szárnyasok különös tisztelete. Bár a leletek külleme igen hasonló, mégis lehetséges, hogy kétféle hangszerről van szó. Vélhetően csak egy részük volt tömlővel ellátott duda. Más részüknek azonban valószínűleg nem volt tömlője, hanem a nélkül fújták. Az avar sípok megszólaltatásával kapcsolatos korábbi tapasztalataim a dúr hexchord hangsor mellett egyes (felgyői, balatonfűzfői) leletek fúváspróbái pentatont, vagy arra hajló skálát mutattak. Az újabb kutatásaim eredményei alapján általánosságban valószínűsíthető az avar sípok dúr jellegű hexachord hangsora, de e tekintetben további (köztük kontroll) vizsgálatok is szükségesek.

Árpád magyarjai feltehetően már egy fejlettebb dudaváltozatot hoztak magukkal, mely talán nagyjából olyan lehetett, mint a ma ismert (magyar) duda. Ennek a kettős sípszára már anyagában és a hangnyílások elrendeződésének tekintetében is eltér az avar sípoktól. A magyar duda még egy hosszú, harmadik („bordó") síppal (sípszárral) is rendelkezik, mely talán a hangszer fejlődésének egy későbbi hozadéka lehet. Ezt a dudatípust átvették tőlünk egyes szomszéd szlávok és a románok. A nyugati népek (németek, olaszok, spanyolok, skótok, írek stb.) dudái bizonyos értelemben (melynek hosszas fejtegetésétől e helyütt eltekintek) más szerkezetűek, mint a magyar hangszer, s gyakran egymástól is különböznek. Így, ha tőlük vettük volna át a hangszert, akkor a mi dudánk is olyan lenne, mint valamelyik nyugati változat. Éppen ezért az sem lehetetlen, hogy az átvétel fordítva történt: a magyar duda jutott el Nyugatra, s az ottani népek a saját igényeik szerint fokozatosan átformálták. A nyugati dudák bizonyos változatainak a kialakulásában azonban az arabok által hozott (vélhetően perzsa eredetre visszavezethető) hangszerek is szerepet játszottak.

A magyarságnak *fuvola-furulyaféle* hangszerei is voltak és vannak. A furulyák különböző típusait szerte a világon használják, s talán nincs is olyan nép, mely ne ismerné valamelyik változatát. *Eurázsiai viszonylatban* azonban, a magyar furulyák lyukrendszere, részben az egyes típusok sípszerkezete és fúvás-

---

avar és „honfoglaló" magyar települések egymáshoz való viszonyának régészeti, valamint bizonyos nyelvi (indirekt) bizonyítékaival támasztott alá. A László-féle feltételezést sokan támadják, ám egyre többen fogadják el, többek közt tanítványainak nagy része, valamint a ma „mérvadóként" emlegetett történészek is, mint Makkay János, vagy a nemrégen elhunyt Engel Pál és mások. Ugyanakkor még többen vannak olyanok, akik (be nem vallottan) hajlanak a „kettős honfoglalás" nézete felé. A „kettős honfoglalást" elfogadó szerzők többsége természetesen úgy gondolta (gondolja), hogy az Árpád-féle honfoglalást megelőző avar-kori magyarság finnugor eredetű volt. E felfogásnak azonban teljesen ellentmond az kora- és késő-avarkori népesség embertani képe, mely alapvetően nem tartalmazza a finnugor népekre jellemző uráli, keletbalti, lapponoid típusokat, hanem részben mongoloid jellegeket mutató délszibériai és belső-ázsiai, részben pedig heterogén (ázsiai és európai népességekből egyaránt eredő) europid vonásokat (Henkey, 1993. 54. 2002. 121, 122. Kiszely, 2004. I. 185. 2007. 66. 77.).

módja keleti eredetre utal. A legfontosabb három változat: a hatlyukú furulya, a nagyméretű, ötlyukú „*hosszi furugla*” valamint a hangnyílás nélküli, a felhangrendszer törvényszerűségének alapján működő „*tilinkó*”. A hatlyukú furulya egy különleges „*dünnyögő*” megszólaltatási módja, amikor a zenész a játszott dallamot egyidejűleg bele is dúdolja a hangszerébe. Ez tulajdonképpen az ázsiai dorombének egyik maradványa lehet, éppen úgy, mint a ma már csak nyomokban felfedezhető „*gegőzés*” elnevezésű népi éneklés.[76] A fuvola-furulya hangszercsaládba tartoznak az *okarinák* (edényfuvolák) is. Ezek egyik fajtája a magyar „*körtemuzsika*”, melyet már Móra Ferenc is említett, a „Kincskereső kisködmön” c. könyvében. A „körtemuzsika” kiégetett agyagból készül, s a formájáról kapta a nevét. Az ős-„körtemuzsikát” Tatán találták meg. Ez a hangszer, egy bajuszos (körte formájú) emberfejet formáz, melyet valaha *szertartások alakalmával magyar táltos(ok) használt(ak) a IX-XI. században*.[77]

6. Hangkeltő eszközök, ütős hangszerek

Különösnek mondható, noha igen egyszerű hangkeltő eszköz a doromb, melynek a saját teste a hang forrása, éppen úgy, mint a kolompok, csengők stb. (idiofon hangszerek) esetében. Másrészt pedig a játékos által, a doromb rugalmas nyelvére lehelt levegő hozza létre a hangot, melyet a szájüreg erősít fel. Utóbbi hangképzés viszont a levegővel megszólaló (aerofon) instrumentumok csoportjával hozható kapcsolatba. A doromb lényegében egy keretbe foglalt rezgőnyelvből áll. A keret egy része az ajkak közé illeszkedik, míg a rezgőnyelvet ujjal pengetik. A hangszert a különböző kultúrák eltérő, rugalmas anyagokból (bambusz, szaru, csont, fém) készítették. Eurázsiai vonatkozásban vélhetően ázsiai eredetű, bár Meer germán és kelta találmánynak gondolja.[78] Az bizonyos, hogy a dorombot a hunok is ismerték.[79] Ebből adódóan más lovaskultúrákban is elő kellett fordulnia. A hangszer különös, „misztikus” hangzásából sejthető, hogy valaha talán ősi szertartások egyik eszköze is lehetett, miként a zeneszerszám hangjára emlékeztető, elsősorban Belső-Ázsiában és határvidékein honos „dorombének” is. A hangszer jellegzetes hangzását részben a „felhangok” képződése adja.

Fontos szertartási eszköz volt továbbá a *láncos bot*, melyet még ma is használnak a regös népszokás alkalmával. A keleti rokonnépek körében is ismertek az ilyen eszközök. A régi szertartásokon, a boton lévő lánc, és a csörgők, csengők hangja a gonosz szellemeket tartotta távol. A láncos botok korábban *lófejet utánoztak*, mert feltehető, hogy a – a kör alakú „egyfenekű” dobbal együtt – ez is a táltosok és sámánok jelképes „lova” lehetett, mely elengedhetetlen eszköze volt a túlvilági lényekkel; köztük az ősök szellemeivel való kapcsolat létesítésének. A láncos botnak olyan „rokona” is van, mely már nem hangkeltésre való. Ez nem más, mint a bizonyos tájegységen meglévő népszokásokban használt

[76] Néhány évtized előtt Békés megyében és Kassa környékén még előfordult (régebben talán általánosan elterjedt) népi ének technika, mikor az énekes a nyak pajzsporcát kézzel rezgeti (adatközlőim: Mihály Árpád [Békéscsaba], Csala Kornélia [Kassa].)
[77] Kralovánszky, i.n. 1966. 91-97. Csajághy, 2001.
[78] Meer, 1988. 18.
[79] Lásd 50. lábjegyzet.

rövid, de mindig lófejet utánzó, pántlikákkal feldíszített bot (a „*kuszori*”), melylyel ünnepi alkalmakkor vendégségbe és lakodalomba hívogatták a rokonokat és ismerősöket. Lehetséges azonban, hogy korábban ezen is lehettek csengők vagy csörgők. Csörgős-csengős botokat már a szkíták is használtak. Ugyancsak ezeknek a botoknak a más irányba fejlődött-öröklődött leszármazottait láthatjuk az oszmán-török területen, a janicsár zenekar hagyományait éltető együttesek zeneeszközei között.

A magyaroknak különböző más hangkeltő eszközeik is voltak, melyeket egyfajta csoportosítás révén, részben az *ütőhangszerek* csoportjába sorolunk. A mai keleti rokonnépek népek dobjai és a saját néprajzi adataink nyomán tudjuk, hogy a *táltosok keskeny, kör alakú szertartási dobjának csak az egyik oldalon volt ütőfelülete*. Valószínűleg már az ősi időkben használtuk az *üstdobok* valamely válfaját is, mert ezek tipikusan keleti hangszerek. Az üstdobok a tipikusan edény-formájukról kapták nevüket, s ugyancsak egy ütőfelületűk van. Az üstdobokat mindig párosával használják, melyeket eltérő hangmagasságokra hangolnak. Lényeges tudnunk, hogy az üstök egyben szertartási edények voltak, melyben az áldozati ételeket főzték a lovasnépek. Különböző típusú áldozati üstjeik már a szkítáknak és hunoknak is voltak, melyeket ábrázolások és régészeti leletek nyomán ismerünk. Ezen áldozati edények és az üstdob formája közt azonban rituális összefüggés állhat fent.

Látszólag - az alakját tekintve - a mai vonóscsalád gordonkájához (cselló) hasonló az *ütőgardon*. Valójában azonban *húros ütőhangszer*, ahol a húrokat kvart-kvint hangközökre, vagy egyszerűbb esetben oktávra hangolják. A húrokat viszont egyrészt pálcával *ütik*, s emellett a másik kéz ujjaival azokat felcsippentve majd elengedve a hangszer nyakához csattantják. A gardon hangja dobot helyettesít, leginkább talán az *üstdob* hangjára emlékeztet.

A népzenének álcázott világzenéről.

Jelen munkám tárgyához nem tartozik szorosan a részben népzenei gyökerekből táplálkozó – köztük a magyar népzenéből gyakran merítő, – (énekes és hangszeres) ún. „világzene” címszóval fémjelzett, sokféle köntösben megjelenő műfaj. Jól érzékelhető, hogy ennek a fogalma (a többnyire zenéhez kevéssé, vagy egyáltalán nem értő) közönség körében rendszeresen és sajnálatosan keveredik a *népzene* ismérveivel. Noha korábban nem terveztem, ám mégis úgy vélem, hogy végezetül – egy nyúlfarknyi fejezetecskében – igen röviden meg kell emlékeznem (a népzenét egyre inkább helyettesíteni akaró) világzenéről is. Annál is inkább, hiszen a különféle hazai és határon túli magyar együttesek, de más népek szerzői is gyakran ötvöznek össze magyar és különböző más népzenei elemeket.

A dilettánsok és a „vájt fülű” hozzáértők által a különféle népek dallamaiból (vagy más, esetleg klasszikus összetevőkből) eltérő arányban összezagyvált (jól fizető üzletágként is működtetett) zene általában „népi” ízű (rusztikus). Sőt; tagadhatatlan, hogy néha még jól is hangzik (feltéve, ha elég ügyesen ollózták össze). Az élvezhető hangzás azonban megtévesztő. Ma még kevesen látják,

hogy ez nem más, mint az agymosott egyenarcúság felé törekvő globalizálás eszköze. Másképp fogalmazva, a világzene nem a különféle kultúrák egymás mellett élésének és sok évezredes, vagy csak évszázados egymásra hatásának értékes összesimulásából jön létre, hanem e mögött – ahogy a neve is mutatja – jóval inkább a mindent művileg összemosó, korszerűnek álcázott zavaros zenekáosz lappang. Az ezt létrehozó igyekezet sugallata pedig aligha más, mint az, hogy *nem érdemes foglalkozni az egy-egy néphez és nemzethez kötődő zenei gyökerekkel*, hiszen a világzenében minden és mindenki benne van, – én is, te is ő is… Nem szükséges és nem is kell tehát magyarnak, vagy bárkinek lenni. A szinte látható kívánalom az, hogy a jövendő világkultúrában – ezen belül a világzenében – legyünk egyenrangú (ki tudja, hogy később is fennáll-e majd ez?), egyenarcúak stb. Sajnos, néha már lehet hasonlóan megfogalmazott mondatokat hallani.

A világzene módfelett népszerű. Ennek egyik oka, hogy óriási reklámja van (zárójelben hozzáteszem: még az úgynevezett „nemzeti" politikum oldalán is, mert nem ismerik fel [vagy nem akarják felismerni] ennek veszélyeit). A műfajok összekeverésén alapuló világzene azért is megtévesztő, mert előszeretettel és rendszeresen *a népzenével párhuzamosan jelenik meg a (népzenei) fesztiválokon.* Mégpedig azzal a természetességgel, mintha magától értetődően ott lenne a helye. Mellesleg: az is felvethető, hogy a világzene egyáltalán műfajnak tekinthető-e? Hiszen az önálló műfajra jellemző meghatározó ismérvek hiányoznak –, ha csak a különféle zenék teljesen szabad összekotyvasztását nem tekintjük meghatározó jellegzetességnek. Csakhogy ezek a zenei ötvözetek sem összetételükben, főképp elemeik arányaiban, sem előadásukban nem tekinthetők azonosnak, legfeljebb néha – egy-egy zenei motívum kapcsán – hasonlítanak. Világzenei mivoltukban a jövőben sem várható, hogy létrejöttük folyamán bármely törvényszerűség kikristályosodhatna.

A világzenét játszó hazai együttesek még leginkább a magyar népzenét ötvözik a különböző balkáni (illetve részben balkáni), közel-keleti, valamint kelta dallamokkal, de megállapítható törvényszerűségek nélkül, a eltérő formában és arányban.[80] Ez azonban a jövőben vélhetően bővülni fog, annak mintájára, ahogyan a magyar (?) „népzenében" (vagy a már alig elkülöníthető oldalvizén?) is felbukkant az oda nem illó szaxofon, és a gitár stb. A honi világzene-katyvasz bővülésében pedig várhatóan megjelennek majd a legkülönbözőbb ázsiai, afrikai, amerikai, ausztráliai zenefolkór elemei is (ha ugyan már meg nem jelentek).

Ha a világzene uralkodó jellegűvé válik, úgy nem nehéz megjósolni az eredményt: sajátos népzenei gyökerek elfonnyadnak, majd végképp elvesznek, és minden mindenben feloldódik. Ez rendkívül veszélyes mindarra, ami nemzeti jellegű, következésképpen felettébb káros hatással van a magyar népzenei hagyományra, a *zenei anyanyelvünkre*.

[80] Személyes élményem egy fiatalemberrel, aki azzal a kéréssel fordult hozzám, hogy mondanám el neki: mikép lehet a csángó és kelta-ír dallamokat világzene-szerűen egyesíteni (mivel a kelták –úgy hallotta – amúgy is „ősmagyarok").

Érdekes és meglepő, hogy a zenetudomány elismerten mérvadó jeles képviselőit nem érdekli a világzene népzenerontó tevékenysége. Látni vélhetően látják és tudják, hiszen kiválóan értenek hozzá. Hogy miért nem hallatják hangjukat, azt csak találgatni lehet. Talán, mert ez eleve „rangon aluli”? Vagy pedig ez jelenség mégsem látható (?) a „hivatalosság” magas „elefántcsont tornyából”? Lehet, hogy a kilátást eltakarja az a „hivatalos betontömb”, mely a magyar népzene ősrétegének „átvett”, „török hatásra keletkezett” pentatóniájából, a szűk hangterjedelmű hétfokú szelvények (siratók stb.) „ősi finnugorságából”, és a nyugati népektől „kölcsönzött” népi hangszereinkből emeltek.

Összefoglalás (Summary)

A magyar népzene alapvetően két részre oszlik: Az énekes (vokális) dallamvilág, valamint a hangszeres (instrumentális) muzsika. Utóbbin belül önmagában is hallatlanul fontos a hangszereknek a sajátos világa.

A magyar népzene tekintetében szokás ún. *„zenei anyanyelvről”* beszélni. E meghatározás kissé talányosnak tűnik, ám mégis helytálló. Miként a beszélt nyelvek, úgy a zene is egyfajta, ugyancsak a hangok szintjén megnyilvánuló, tudatos és közlés értékű, bizonyos értelemben ismerethordozó „eszköz”. Az emberi beszéd és a zene közti különbség *lényege* pusztán abban áll, hogy a muzsika hangjai *elvont* (művészi módon) módon tájékoztatnak bennünket, s így másféle módon hatnak ránk. Beszélt nyelve minden népnek van, így nyilván zenei „(anya)nyelvének” is kell lennie, noha ezt általában nem emlegetik, mert talán magától értetődő, nem különösképpen feltűnő jelenség. Nos, ha ez így van, akkor vajon miért oly sajátosan különleges – Európában – *magyar* „zenei anyanyelv”?

A válasz egyszerű. Nyugat népei közelebbi-távolabbi rokonai egymásnak, így népzenéik „nyelvezete” sem áll messze egymástól (kivétel a balkáni zenekultúra, mely részben a balkáni ősnépek hagyományit őrzi, részben pedig többszörös különféle korokban lezajlott keleti hatásokat mutat [köztük a Kárpát-medencében megtelepedett lovasnépekét is]). A magyarság megjelenésében és kultúrájában (a hasonlóságok mellett) jelentősen különbözik a *körülötte élő népektől*, mert sajátos keleti eredetének számos jegyét máig hordozza. Éppen ezért – többek közt, – a magyar „zenei anyanyelv” feltűnően eltér a körülötte élő, egymással közelebbi-távolabbi rokon mai európai kultúrák népzenéitől. A különbség sokrétű és bonyolult, de jól tükrözi a magyarság ősi, keleti gyökerű érzelemvilágát, s ezen keresztül gondolkodását s lényegében egész viselkedésmódját, életfelfogását.

A magyar népzene *ősrétegének meghatározó dallamszerkezete* az, mely mindenekelőtt eltér a nyugati népek zenéjétől. Ennek lényege a pentatónia (mely az ötfokúság egy válfaja). Az ilyen típusú dallam öt hangból építkezik, míg az európai népek muzsikája döntően a hétfokúságra épül. A pentatóniának számos változata alakult ki szerte a világban, ám mindenekelőtt Ázsiában. Ezek a dallamok azonban nem egyformák, sőt: egyes fajtáik rendkívül különböznek egymástól. E melódiák nagy része nélkülözi a kis szekund (félhang) lépéseket. Ez

esetben tehát a pentaton „skálában” (hangsorban) a hangok nem csupán az egymás után következő szekundokból építkezik, hanem terclépés(ek) is előfordul(nak). Ugyanakkor az Uráltól a Távol-Keletig terjedő hatalmas térség ötfokúságában (Urál táján a szernuri és novotorjali dallamok, Japán, Délkelet-Ázsia zenéje stb.), nem ritkák a kis szekund, vagy egyéb az európaitól eltérő távolságú hanglépések. Sőt: ritkán a különleges, egymástól is jelentősen eltérő ötfokúság(ok) egy (esetleg több?) válfaja a magyar népzenében is fellelhető.

A magyar népdalok pentatóniájának tömbje azonban a keleti *lovasnépekhez, illetve egyes utódaikhoz* kötődő típushoz tartozik. Mivel a régi, nagy múltú lovaskultúrák többféle (de egymással közelebbi-távolabbi rokon) népből alakultak ki, így e jellegzetes pentatonféle igen nagy valószínűséggel meg lehetett a szkítáknál, s egészen bizonyosan jelen volt a hunoknál és az avaroknál, mint a magyarság testvér-elődnépeinél. Ilyen jellegű népdalok viszont a („hivatalos” tudomány által, a magyarok rokonainak meghatározott) finnugor népek többségére egyáltalán nem jellemzők, s ahol ez náluk elő fordul, lényegében a *lovasnépektől való átvételt* mutatja. E jellegzetesség ugyanakkor az ősi magyar dallamokban olyannyira alapvető, hogy ez viszont már semmiképp sem lehet „hatás” eredménye (ahogy azt egyes zenetudósok állítják), hanem a magyarság kialakulásának (etnogenezisének) hozadékaként, ősi jogon tudhatjuk magunkénak.

A magyar népzene ősrétegének meghatározó pentaton dallamvilága gyakran *kvintváltó*, mely abban mutatkozik meg, hogy a melódia első sorai utóbb öt hanggal „mélyebben” megismétlődnek. Így a dallam fő vonala ereszkedő jellegű. (A kvintváltás korábbi előzménye a kvartváltás, ahol négy hanggal lejjebb ismétlődik a dallam, számos ősi énekünk őrzi ennek nyomait.) Ez a fontos tulajdonság azonban a később már – részben a nyugati zenék hatásra – hétfokúvá vált dallamainkban is megmaradt, de általában úgy, hogy a dallam nem lefelé, hanem felfelé vált kvintet. Természetesen nem minden magyar pentaton népdal kvintváltó, ám ez esetben is felismerhető egy másik jellegzetesség.

E fontos jellegzetesség pedig az, hogy a mi (kvintváltó, vagy nem kvintváltó) ötfokúságunkban a dallam „vezetése” előszeretettel alkalmazza a lefelé vagy felfelé lépő kvart vagy kvint (egymástól négy, ill. öt hang távolságnyi) hangközöket. Ez úgyszintén fennmaradt, a - Kodály és Bartók által „új stílusúnak” mondott – hétfokú népdalainkban is. Nos, már e két lényeges ismertetőjel is megmutatja, hogy a magyar pentaton dallamvilág mely népek muzsikájával rokon, s főképpen, hogy *melyekkel nem az*. Így - általánosságban véve -, a magyartól eltérő és más szerkezetű a *kelták* utódainak, az *indiánoknak,* az egyes *óceániai*, *afrikai*, vagy akár a *Kínában élő népek többségének* és másoknak az ötfokúsága. A pentatónia az ötfokúságon belül tehát nem jelent azonosságot (!), noha határesetek előfordulhatnak. A dallamrokonságot természetesen nemcsak a hallható és jól felismerhető hasonlóság, hanem *a zeneelméleti elemzések* eredményei adják. Az ősi magyar dallamok legközelebbi párhuzamait leginkább az egyes belső-ázsiai (köztük többen hun utód) népek énekei mutatják.

Közöttük mindenekelőtt a *sárga ujgurokat* fontos említenünk (türk nevük *yugur,* a tibeti *yugu* [jüku]). E kisnép egy része ma Kína északnyugati részén, a Qilian (Tyshilien) hegység Hexi (Höhsi) átjárójának környékén élnek, eredeti

őshazájuk a Bajkál-tó térségében és mai Mongólia területén volt (Orhon folyó vidéke), onnan vándoroltak mostani lakhelyükre. A yugurok egy másik része a Góbi-sivatag peremén telepedett le, s ott lényegében elmongolosodtak. A Qilian hegységben élő népcsoport dallamvilága kísértetiesen hasonló az ősi magyar dallamokhoz, sok esetben azok előképeit mutatják. Énekeik gyakorta kvintváltók és ereszkedő vonalúak, s előadásmódjuk is megfelel a mi *elbeszélve* és *szabadon* előadott (*parlando-rubato*) népdalainknak. A dallamok díszítésének stílusa (a díszítőhangok alkalmazásának miként je) leginkább a székely- és csángómagyar népdalokra emlékeztet. A melódia vonala bővelkedik a kvart ill. kvintlépésekben, csakúgy, mint az a magyar testvérdallamoknál is megfigyelhető.

A yugur énekekben előforduló ritmusképletek hasonlóak azokhoz, melyek a magyar népdalokban is uralkodók. Ezek az ún. „éles", a „nyújtott" és e kettő összeolvadásának is felfogható „szinkópa" ritmusképletek. Lényeges, hogy ennek a szinkópának *az első hangján* van a hangsúly (a nyugati nép- és műzenében vagy a jazz-muzsikában, zömmel a ritmusképlet *közepe* súlyozott). Az éles és nyújtott ritmusképletekről sokaknak csak a táncos–feszes (giusto) „csárdás" típusú melódiák jutnak eszükbe. Pedig ott lappang az, a szabadon előadott dalainkban is, mint azt gyakran tapasztalhatjuk („Elmenyek, elmenyek, hosszú útra menyek…", „Leszállott a páva…" stb. dallamok).

Egy-egy nép dalainak ritmusképleteit ugyanis a saját anyanyelvének lejtéselüktetése hozza létre. Éppen ezért hallatlanul érdekes, hogy a magyar nyelv sajátosságaiból fakadó ritmusképletek igen gyakoriak és megtalálhatóak a yugur dalokban, annak ellenére, hogy azok nyelve ótürk. Ugyanakkor furcsa, hogy az *állítólagos finnugor rokonainak* énekei (kevés kivétellel) távolról sem hasonlítanak a magyar dallamvilághoz, úgy, miként a yugur melódiák. A magyar és yugur népdalokban megjelenő ritmusképletek sem oly gyakoriak a (velünk csak nyelvi kapcsolatban álló) finnugorok zenéiben. Ennek magyarázatát éppen a finnugor nyelvek monoton jellegében találjuk meg, mint azt, egyes finnugor nyelvészek is megállapították (gondoljunk pl. a finnek Kalevala eposzával összefüggő Vejnemöjnen dalokra, vagy akár más finnugor népek medve-énekeire stb.) Különös, az is, hogy a yugur és magyar altatódalokban előfordul egy azonos, talán többjelentésű szó, a „*beli*". Ez a finnugor bölcsődalokban nem található meg.

A magyar énekes népzene ősrétegének egy kisebb szeletét alkotják a pentatóniától eltérő, ún. hétfokú kezdemény, dallamok, ahova a szokásdallamaink – köztük regösénekeink – és gyermekdalaink, valamint legrégibb típusú siratóénekeink nagy része tartozik. Ezeket többen finnugor eredetűnek vélik, noha ez egyáltalán nem bizonyos, hiszen hasonló szerkezetű igen egyszerű dallamok ezek, melyekhez hasonló sokféle népnél előfordulnak Eurázsiában, s vélhetően más kontinenseken is.

A különböző népzenék szerves részei a népi hangszerek. A magyar népzene hangszereit azonban részben más népektől átvettnek, részben az egész világon elterjedtnek határoz meg az *elfogadott és hivatalosított* tudományos vélemény. Általános felfogás azonban az is, hogy a ma használatos hangszerek zöme (be-

leértve a mai szimfonikus instrumentumok elődeit is) lényegében keleti gyökerűek. Ám, vajon miként lehetséges az, hogy a keletről jövő, lovasnép műveltségű magyarság (elképesztő módon) mégsem ismeri ezen zeneszerszámokat, s így kénytelen azokat - többnyire az európai népektől (!) – „átvenni”?

E zeneszerszámok európai megjelenését általában arab eredetűnek, vagy arab ill. bizánci közvetítésűnek ismerik. E felfogás azonban hibás és helytelen, mert az egymással rokon keleti lovasnépek jóval előbb megjelentek Európában (ráadásul annak a kellős közepén!), mint a Pireneusi Félszigeten 711 táján tömegesen felbukkanó mór-arabok. Az előszkíta kimmerek és a szkíták ugyanis már Kr.e. VII. század táján érkeztek (ráadásul Európa szívébe, a Kárpát medencébe). Utánuk rokonaik a szarmaták következtek, majd a hunok Kr.u. IV-V. század fordulóján, s utóbb az avarok (és hozzájuk igen közelálló rokon néprészek) két nagy (567/68, ill. 670. körüli) hullámban és néhány kisebb betelepedő csoportban jelentek meg ugyanitt. E lovasnépek között mindig ott voltak a türk/török, iráni típusú nyelveket használó és - igen nagy valószínűséggel - a magyarul, valamint a felsoroltak keverék idiómáit beszélő néptömegek. A Közép-és Belső–Ázsiából érkező keleti népeknek tagadhatatlanul voltak zeneszerszámaik (mint azt bizonyos leletek is mutatnak, ill. írásos források utalnak erre). Ők azok, akik már az arabok előtt a keleti (nagyrészt perzsa, valamint a közép és-belső ázsiai eredetű) hangszereket Európába hozták. Igen valószínű tehát, hogy tőlük vették át Nyugat népei, hogy aztán azokat lassan a saját igényeiknek megfelelően továbbfejlesszék. Következésképpen a magyarságnak sem volt szüksége arra, hogy nyugati népektől „kölcsönözze” hangszereit.

Képek

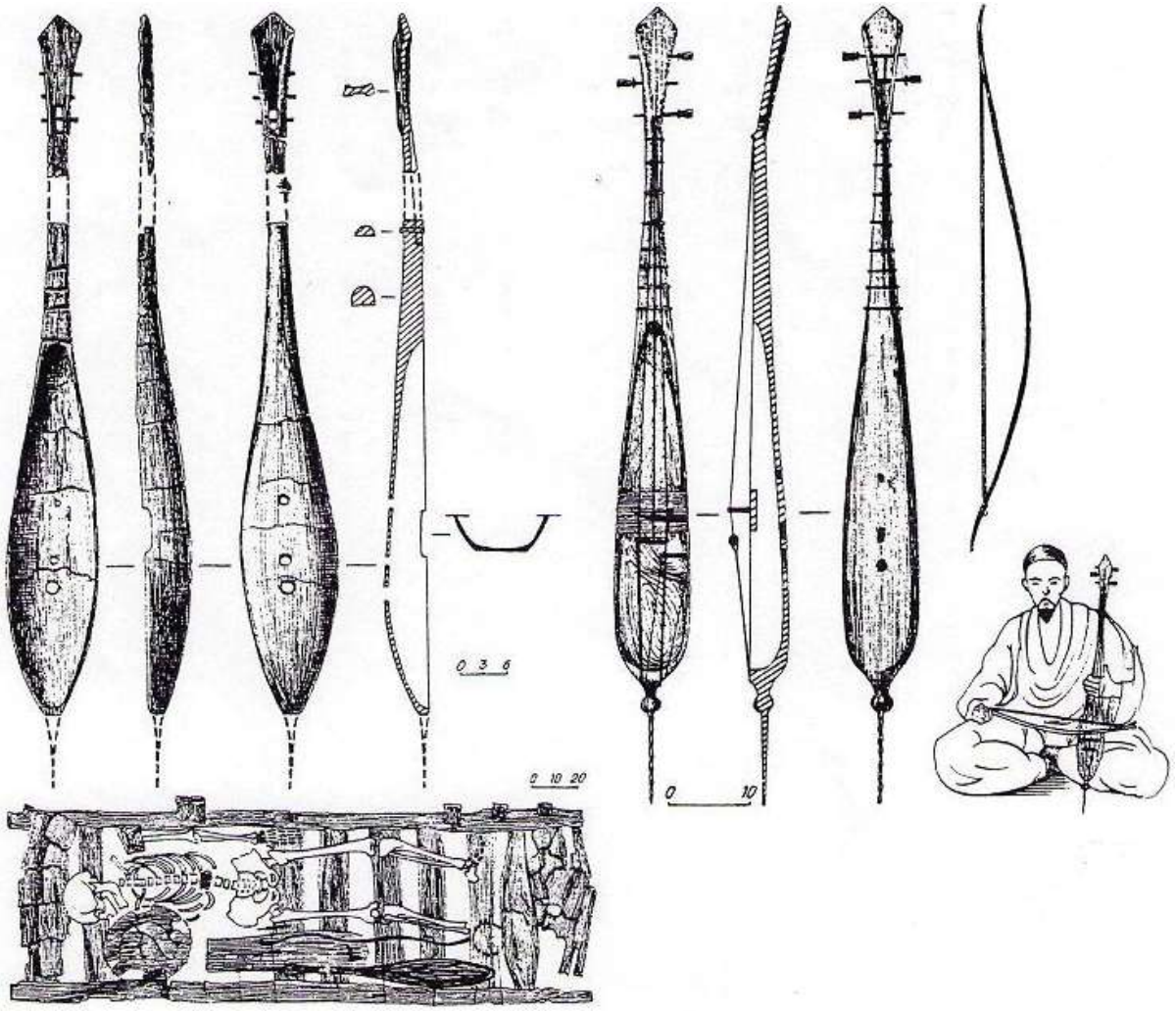

1. ábra. Hegedű egy X-XIII. századi kirovói kun, vagy besenyő sírból (Bakay-Csajághy-Molnár-Nagy 2005. 112. nyomán).

2. ábra. Aggastyán hegedűvel (fidula). Pécsi Dóm kőtára, 1300-as évek (László, 1988. 126. nyomán).

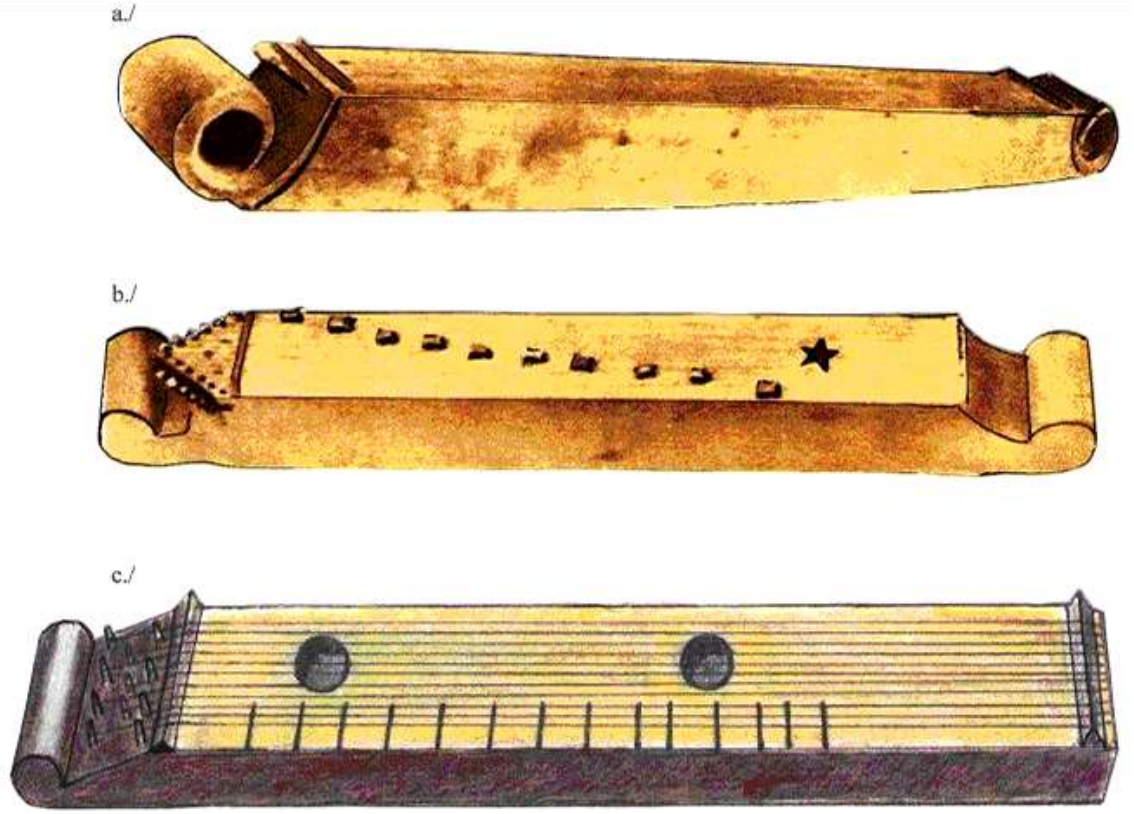

3. ábra. Tuvai citerák (a, b) és magyar vályúcitera (c)

4. ábra. Rjazany környékén talált (talán IX. sz. körüli) magyar karperec citerása

5. ábra. Szkíta vérszerződés ábrázolása rhytonnal (Brasinszkíj, 1985. 51. Csajághy, 2005. 48. nyomán).

a./

b./

6. ábra. a./ A perescsepinai avar rhyton (Ermitázs, Szentpétervár). b./ A kunbábonyi avar rhyton (Az avarok aranya - A nagyszentmiklósi kincs. MNM – Helikon, 2002. 88, nyomán.) (Fotó: Kiss B.)

7. ábra. A „Lehel-kürt”. (Csajághy, 2005. 68. [Jász Múzeum, László 1988. 77.])

8. ábra. Magyar kürtös a IX-X. századból (Csajághy György rajza).

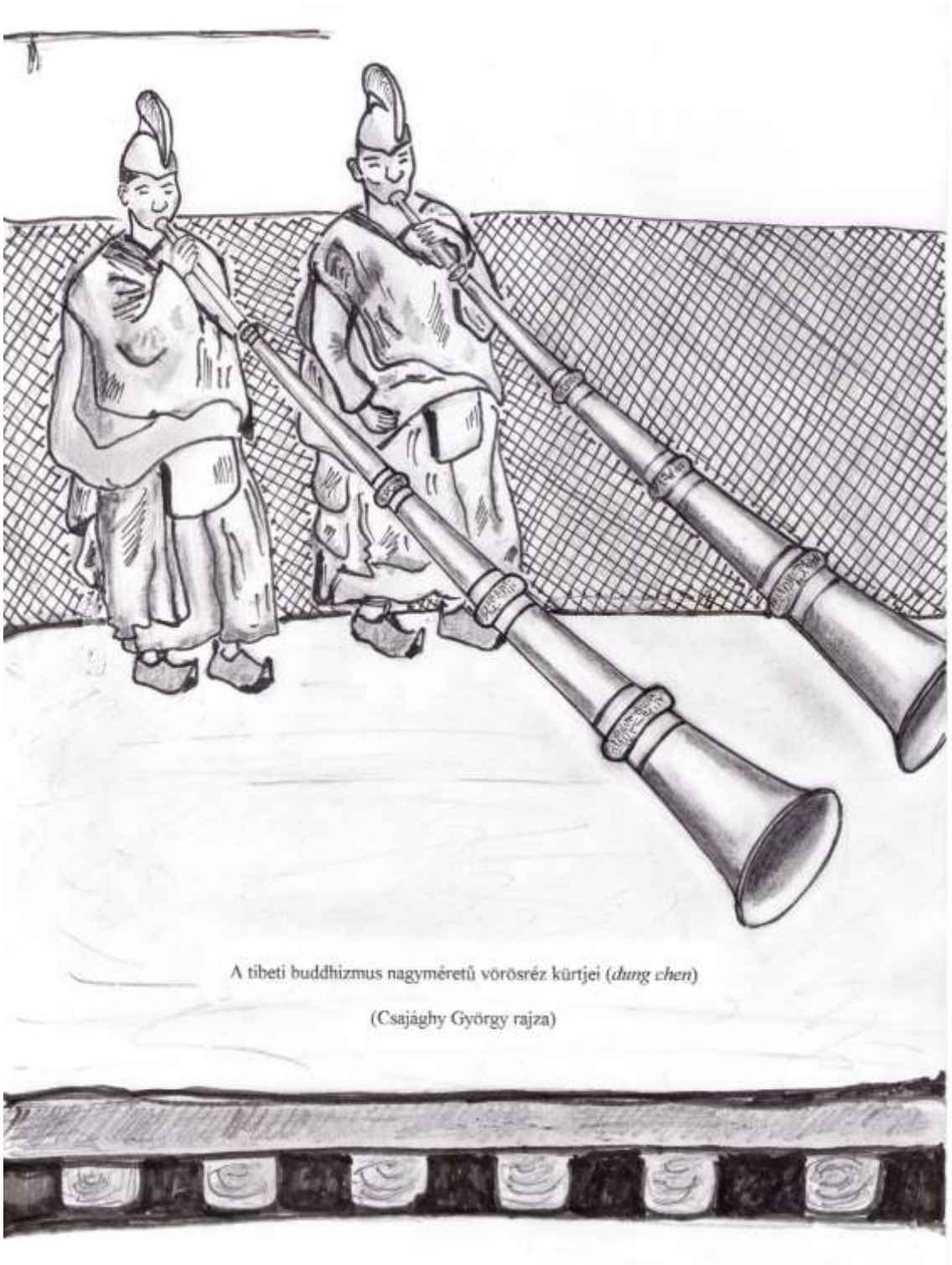

9. ábra. Tibeti kürtök (Csajághy György rajza).

10. ábra. Magyar fakürt (Csajághy György rajza).

11. ábra. Kuruc tárogató.
(Nemzeti Múzeum.)

12. ábra. „Modern” tárogató.
(Csajághy, 2001. 72.)

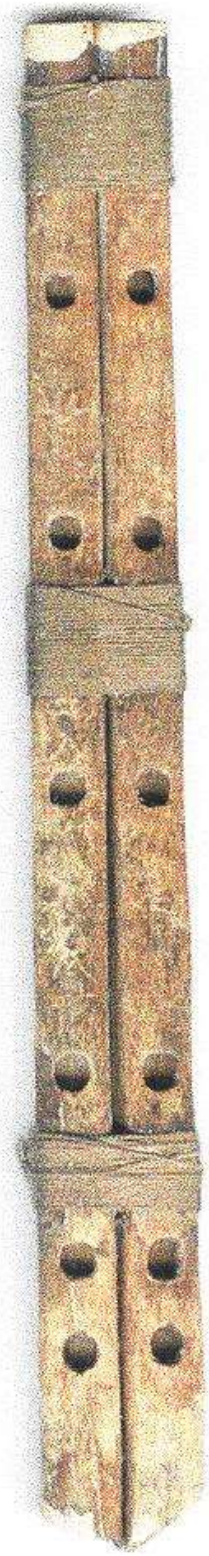

13. ábra. A felgyői kettős avar síp. (Csajághy, 1998 I. 100.)

14. ábra. A rácalmási kettős avar síp. (Csajághy, 1998. I. 105.)

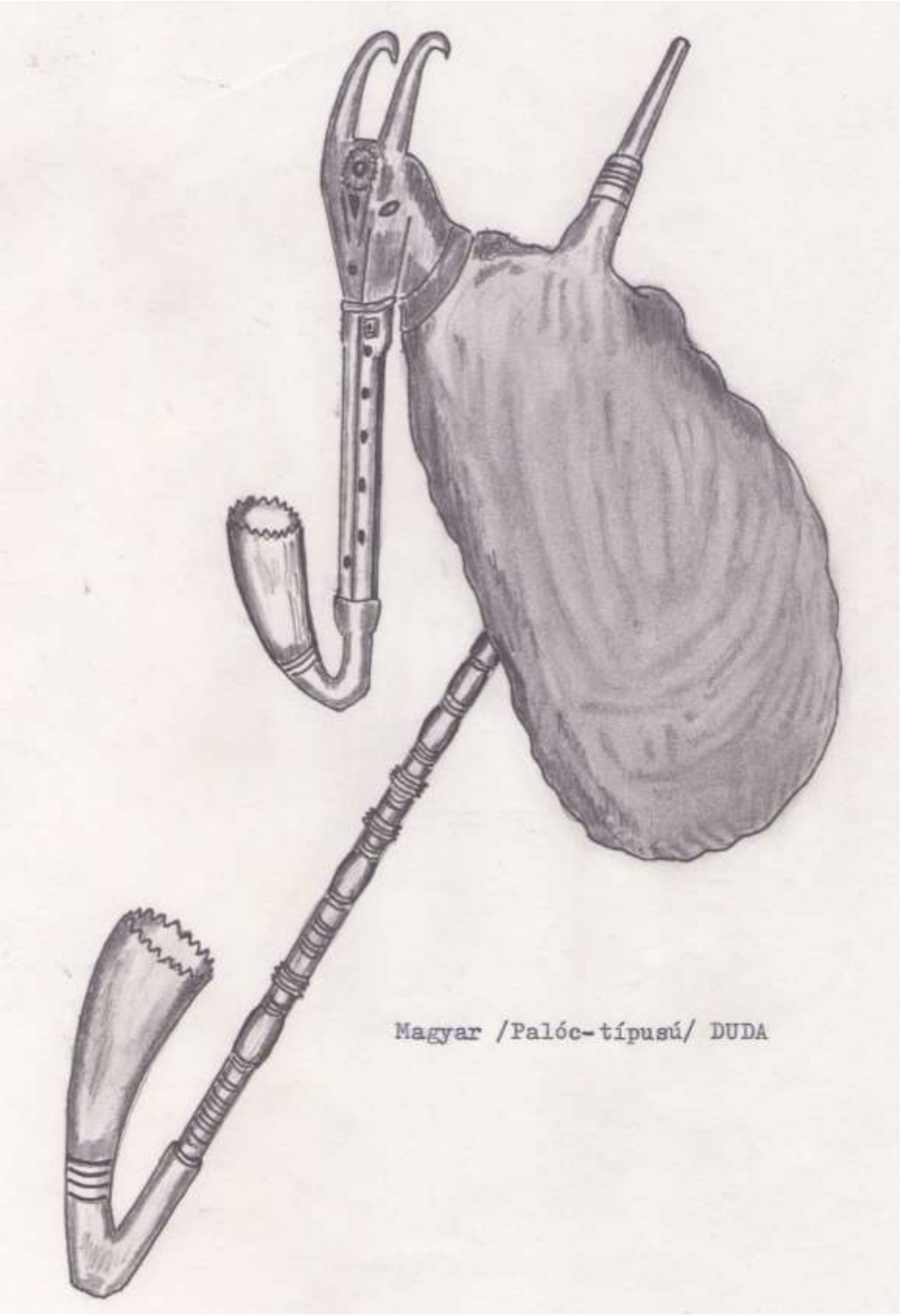

15. ábra. Magyar (palóc) duda. (Csajághy György rajza 1998. II. 239.)

16. ábra. a/ IX-XI századból származó táltossíp (baloldalt) és b/ körtemuzsika (jobboldalt). (Fotó: a./ Mohainé Varga Edit, b./Csajághy Györgyné).

17/a. ábra Csontból készült hun doromb, Mongólia, Morin Tolgoj. (Erdélyi-Cevendordzs, in. 1995. 64. nyomán).

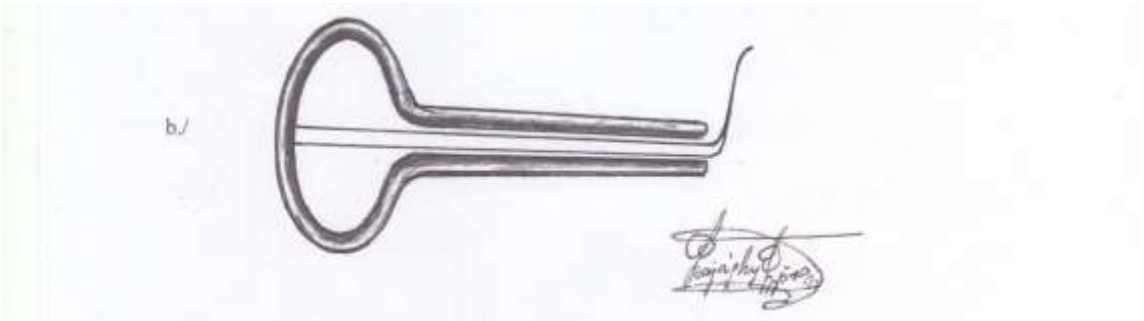

17/b. ábra. Ma használatos magyar doromb. (Csajághy György rajza.)

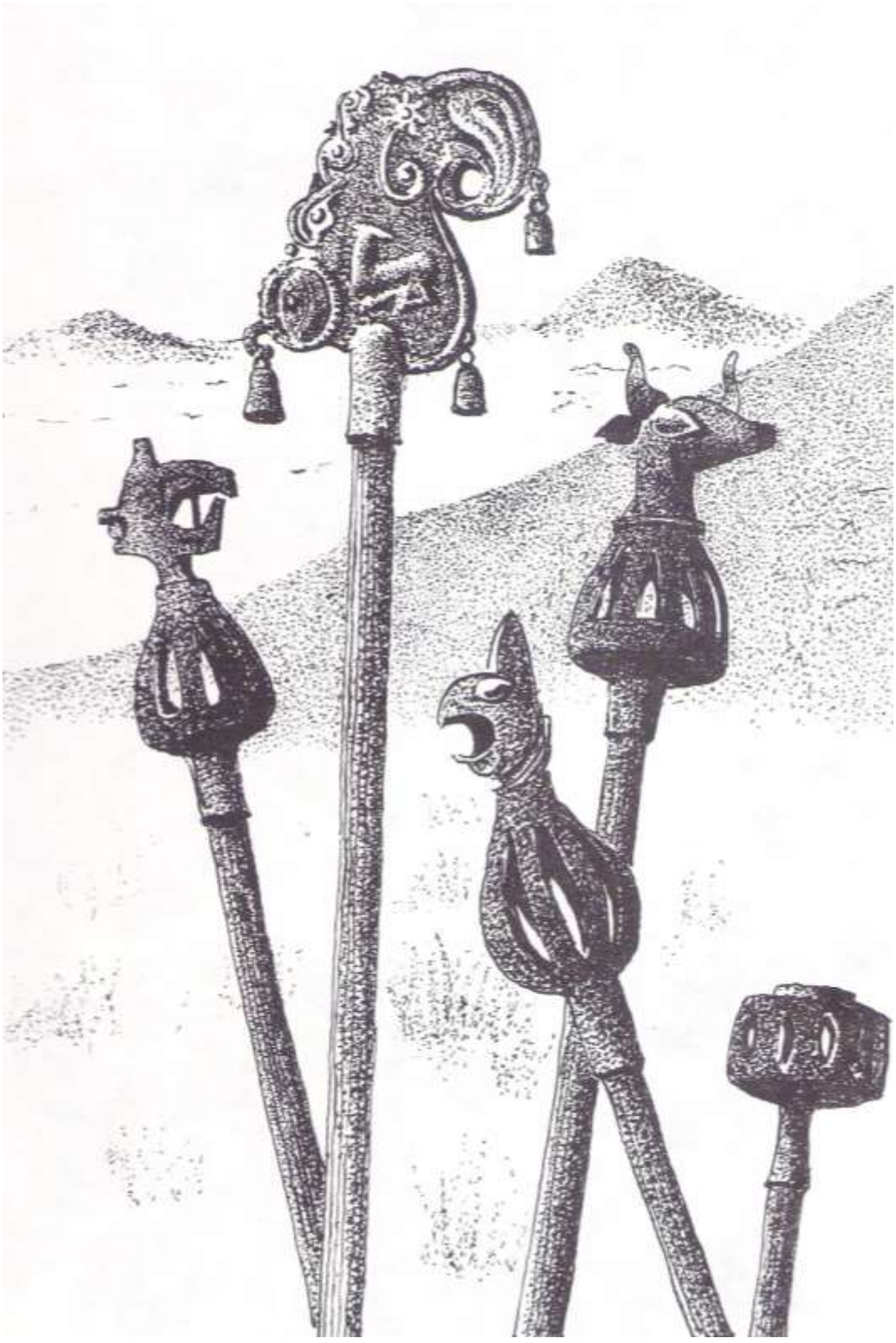

18. ábra. Szkíta csörgős botok. (Bakay, 1989. 37. nyomán.)

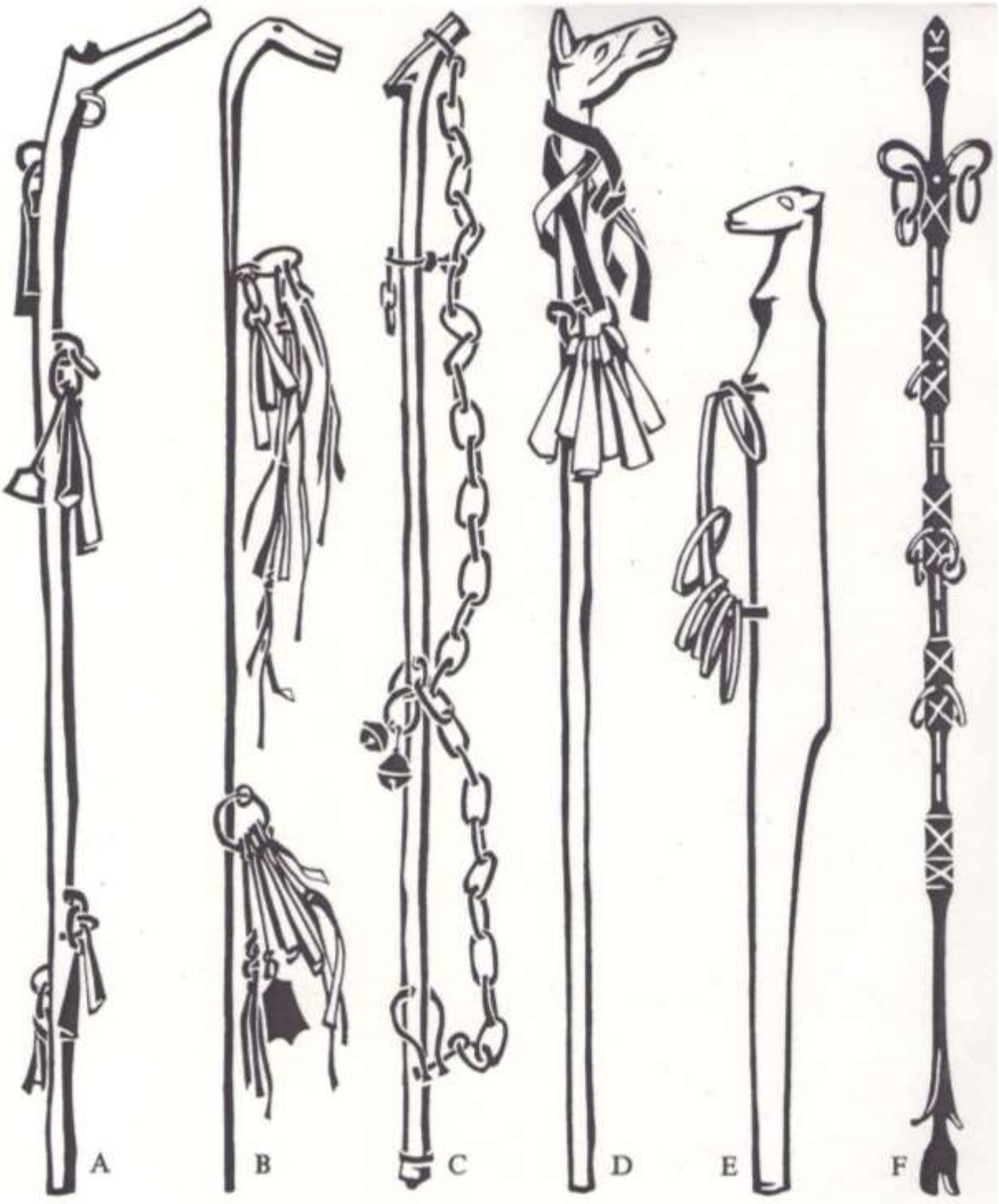

19. ábra. A magyar regösök láncos-csengős botjának keleti sámánbot párhuzamai. (Csajághy, 1998. III. 69. [Hoppál, 1994. 155. nyomán].)

Irodalom

Az avarok aranya. A nagyszentmiklósi kincs (A Magyar Nemzeti Múzeum kiállítása. [Fősz.: Kovács Tibor, szerk.: Garam Éva] Magy. Nemz. Múz.-Helikon, Bp. 2002.)

Bakay Kornél: Feltárul a múlt? (Múzsák, Bp. 1989.)

Bakay Kornél: Őstörténetünk régészeti forrásai I. (Miskolci Bölcsész Egyesület, Miskolc. 1999.)

Bakay Kornél: Magyarnak lenni büszke gyönyörűség (Kráter Műhely Egyesület, Pomáz. 2004.)

Bakay Kornél-Csajághy György-Molnár V. József-Nagy Gyula: Történelem 6. osztályosoknak (László Gyula Történelmi és Kulturális Egyesület, Bp. 2005.)

Bartha Dénes: A jánoshidai avarkori kettőssíp (Archeologica Hungarica XIV. Magyar Történeti Múzeum, Bp.1934.)

Bartók: Népdalgyűjtés Törökországban (Nyugat, 1933/3.)

Bárdi Judit-Bárdi László: A magyar népdalok nyomai Kínába vezetnek (in. Az ének-zene tanítása, Bp. 1986.)

Bárdi László: A magyar népzene lehetséges keleti gyökereiről. (i.n. Az ének-zene tanítása. 6. sz. Bp. 1987. 249-260.)

Bárdi László: Az ősi Selyemút világa (Masszi Kiadó, Bp. 2003.)

Bárdi László: Homokba temetett karavánutakon (Masszi Kiadó, Duna Televízió, Bp. 2005.)

Berze-Nagy János: A csodaszarvas mondája (in. Ethnographia, 1927/2. 65-80. 1927/3. 145-164.)

Brasinszkíj, I. B.: Szkíta kincsek nyomában ([V poiszkah szkifszkih szokroviscs, Nauka, Leningrád, 1979.] Helikon, Bp. 1985.)

Brauer-Benke József: Citeratípusok Magyarországon (2010. Forrás:

http://real.mtak.hu/9246/1/Citerat%C3ADpusokMagyarorsz%C3%Algon..pdf

Csajághy György: Gondolatok a magyar népzene eredetéről (i.n. Kapu, Bp., 1996/97. 38-41.)

Csajághy György: A felgyői avar síp és történeti háttere (i.n. A Tizedik Magyar Őstörténeti Találkozó és a Negyedik Magyar Történelmi Iskola Előadásai és Iratai c. kötetben, 75-137. Zürichi Magyar Történelmi Egyesület, Bp.-Zürich, 1996.])

Csajághy György: A felgyői avar síp és történeti háttere (átdolgozott változat, Püski, Bp. 1998 I.)

Csajághy György: A magyar népzene bölcsője: Kelet (Alexandra, Pécs, 1998. II.)

Csajághy György: A magyar népzene ősrétegéről és néhány ősi hangszeréről (Főnix könyvek 15. Dél-Nyírség Bihari Tájvédelmi és Kulturális Értékőrző Egyesület Debrecen, 1998. III.)

Csajághy György: Néhány gondolat a magyar őstörténetről ill. a magyar népzenekutatás és az őstörténet összefüggéseiről (i.n. Prágai Tükör, VIII./2-

3, Prága, 2000. 46-51.)
Csajághy György: A magyar őstörténet egyes zenei emlékeiről (Magyar Őstörténeti Kutató és Kiadó, Bp. 2001.)
Csajághy György: A lovasnépek kürtjei és kürtszerű eszközei (rhytonjai) (i.n. Eleink, II. évf. 1. 18-57. Magyar Tudomány a Világban Alapítvány, Bp. 2003. A.)
Csajághy György: Még egyszer az avar sípokról (i.n. Eleink, II. évf. 2. 43-71. Magyar Tudomány a Világban Alapítvány, Bp. 2003. B.)
Csajághy György: A magyar énekes népzene keleti gyökereiről. (i.n. Kapu, Bp. 2004. 41-48.)
Csajághy György: A „Lehel-kürt" (Hun-idea, Bp. 2005.)
Csajághy György: A magyar altatódalok egy különös szaváról (i.n. Eleink, Bp. 2006. V/2. 28-45.)
Csajághy György: A magyar népzene, mint „zenei anyanyelvünk" A magyar népi gyökerű és népies műzene (in. Magyarságtudományi tanulmányok főszerk. Botos László, Hun-idea, Bp. 2008.)
Csajághy György: Híradás a legújabban előkerült avar sípról (in. Eleink, 2011. X. évf./3. 6-30. Ugyan ezen a címen változat: Jósa András Múzeum Évkönyvében, Nyíregyháza, LIII. évf. 2011. 113-130.)
Csajághy György: Magyar ősiség a Kárpát-medencében? (in. Valóság, Bp. 2014/1. 56-83.)
Du Yaxiong: Comparative Research of Chinese Folk Songs and Hungarian Folk Songs. (Buenos Aires, 1984.)
Du Yaxiong: Rokon vonások a magyar és észak-kínai népzene közt. (Főnix Könyvek, 13. Debrecen, 1998.)
Erdélyi István-D. Cevendordzs: A mongol-magyar közös régészeti kutatások újabb eredményei (Különlenyomat, in. Archeologiai Értesítő 120. 1-2. szám Bp. 1995.)
Fettich Nándor: A regösénekekről (Ethnographia, LXIX. 352-354. Bp. 1958.)
Fülöp Gyula-Lendvai Antal: Árpád népe előtt (Móra Ferenc Könyvkiadó, Bp. 1990.)
Galpin, Francis W.: The Music of the Sumerians and their Immediate Successors the Babilonians and Assyrians (Verlag Valentin Koerner, Baden-Baden, 1974.)
Haussig, Hans-Wilhelm: Theophylakts Exkurs über die skythischen Völker (in. Byzantion, 1953 (1954?) 275-462.)
Henkey Gyula: Őseink nyomában (Magyarság és Európa Kiadó, Bp. 1993.)
Henkey Gyula: A magyarság és más kárpát-medencei népek embertani vizsgálata (Magyar Őstörténeti Kutató és Kiadó Bp. 2002.)
Herrmann, Georgina: Perzsa reneszánsz ([Georgina Herrmann: The Iranian Revival, Lausanne, 1977.] Helikon, Bp. 1988.)
Hoppál Mihály: Sámánok (Helikon, Bp. 1994.)
Horusitzky Zoltán: Eine Knochenflöte aus der Höhl von Istállóskő (in. Acta Archarologica 5. MTA. Bp. 1955. V. 133-140.)
Iljinszkaja, V. A. – Tyerenozskin, A. I.: Szkifija VII-IV. VV. Do N. E.

(Naukova Dumka, Kijev, 1983.)
Iordanes: Getica (szerk. és részben ford.: Kiss Magdolna, Dolmen 2000, Pécs, 2002.)
Kiszely István-Cey-Bert Gyula-Csang Rei: A huszonnegyedik óra után (Polyák István kiadása, USA, Cleveland, 1989[?])
Kiszely István: A magyar ember I-II. (Bp. Püski, 2004.)
Kiszely István: A magyarság embertana (Magyar Ház, Bp. 2007.)
Kodály Zoltán: A magyar népzene (Zeneműkiadó, Bp. 1987.)
Kralovánszky Alán: Antropológiai adatok a honfoglalók sámánhitéhez. (Anthropológiai Közlemények, X. évf. 1-3. szám 91-97.p. Bp. 1966.)
Kréneisz Géza: Vasiliki Tsamakda: The illustrated chronicle of Ioannes Scylitzes of Madrid. (i.n. Eleink, 2005. 2. 89.)
László Gyula: Kolozsvári Márton és György Szent György szobrának lószerszámja (Kolozsvár, 1942.)
László Gyula: A „kettős honfoglalás" (Magvető, Bp. 1978.)
László Gyula: Árpád népe (Helikon, Bp. 1988.)
Makkay János: A csodaszarvas (Szerzői kiadás, Bp. 2005.)
Marcantonio, Angela: A történeti nyelvészet és a magyar nyelv eredete (Hun-idea, Bp. 2006.)
Meer, Henry van der: Hangszerek (Prester-Verlag München, 1983. Zeneműkiadó, Bp. 1988.)
Róna-Tas András: A honfoglaló magyar nép (Balassi Kiadó, Bp. 1996.)
Sachs, Curt: Die Musikinstrumente Indiens und Indonesiens. 2. (Berlin, 1923.)
Saygun, Adnan, A. [Bartók Béla]: Béla Bartók's folk music research in Turkey (Vikár László kiadása, Akadémiai Kiadó, Bp. 1976.)
Sárosi Bálint: Magyr népi hangszerek (Tankönyvkiadó, Bp. 1973.)
Sebestyén Gyula: Regös-énekek. A regösök (Magyar Népköltési Gyűjtemény, IV-V., Bp. 1902.)
Sipos János: Bartók nyomában Anatóliában (Balassi Kiadó Bp. 2002.)
Soproni Ildikó: The reconstruction of the Istállóskő flute. Az istállóskői fuvola rekonstrukciója (in. Folia Archaeologica, XXXVI. 30-38. Múzsák Közművelődési Kiadó, Bp. 1985.)
Szádeczky-Kardoss Samu: Az avar történelem forrásai (Balassi Kiadó, Bp. 1998.)
Theophülaktosz Szimokattész: Világtörténelem (Ford. és jegyzeteket írta: Olajos
Teréz, Balassi Kiadó, Bp. 2012.)
Vargyas Lajos: A magyarság népzenéje (Zeneműkiadó, Bp. 1981.)
Vikár László: A Volga-kámai finnugorok és törökök dallamai (MTA Zenetudományi Intézet, Bp. 1993.)
Zolnay László: A magyar muzsika régi századaiból (Magvető Könyvkiadó Bp. 1977.)

Csámpai Ottó (Nyitracsehi)

A magyarság küldetéstudata a kettős kereszt jelképrendszerében

A több mint egy évezredes kárpát-medencei történelmünk bizonyítja, hogy az önálló nemzeti keret a legfőbb garanciája egy nép kultúrája megőrzésének, tovább fejlesztésének. De már a nemzet fogalmi tartalmánál több nehézséggel találkozunk. Tény, hogy bizonyos történelmi szakaszokban a nemzet fogalma mindig más és más tartalommal bírt. Tehát a nemzetet, mint bonyolult társadalmi alakulatot többféleképpen lehet definiálni, azonban találhatunk egy olyan átfogó meghatározást, amely mérvadó minden történelmi korszakban. Számunkra az a legelfogadhatóbb meghatározás, ha a nemzetet politikailag gondolkodó és cselekvő kulturális közösségként fogjuk fel. Bár a politikum szerves része minden közösségnek, amelyik eljutott a nemzethez, mint a legfelsőbb fejlődési fokig, értekezésünk szemszögéből mégis a kultúra az, amelynek jelentős szerepe van a nemzeti fejlődésben. A nemzet így nemcsak a politikailag hasonlóan gondolkodó emberek összessége, hanem olyan sorsközösség is, amelyben benne rejlik egyfajta metafizikai, örök mozzanat is. A nemzetnek, mint kulturális közösségnek több megnyilvánulása van. A nyelvi fejleményeken, a beszédben, a dalban és írásban közölt szellemi tartalmakon kívül, főleg a kultúra olyan megnyilvánulásaiban, mint pl. az öltözet, szokások, hagyományok, amelyek elkísérik az embereket a születésüktől a halálukig. De közelebbről tekintve ilyenek a kultúrába, a kultúrtudatba beépült nemzeti színek, a nemzeti vallás sajátos jegyei, a nemzet szimbólumai. Ezek a jegyek és szimbólumok a nemzet kultúrájához való tartozás igen fontos kellékei, melyek útján kifejeződik az egyénnek a közösséghez való tartozása. Ezek teremtik meg a lehetőségét annak, hogy az etnikum, a nemzet kijelölhesse határait az elfogadottaknak és kívülállóknak, vagyis befogadjon (vagy kirekesszen) valakit. A nemzeti kultúra jegyei és szimbólumai nagyon erős érzelmi töltetet hordoznak, és az utóbbi két évszázadban kialakult és bizonyos körökben elterjedt gyalázásuk vagy adminisztratív felszámolásuk, félelmet és dühöt válthat ki a nemzet tagjaiban. A szimbolikus világ nélkül nem lehet egy közösség, egy nemzet azonosságát kifejezni, nem lehet megnevezni a múltbéli tapasztalatát, ugyanúgy, mint nem lehet megfogalmazni a jövőbeli törekvéseit. Ezért azok, akik ellenőrzik a szimbólumok használatát, automatikusan szerzői jogot kapnak a jelen és jövő cselekvési terveinek megfogalmazására is.

Az egyik ilyen a nemzeti szimbólum az állam (és egyben a nemzet) címerében megjelenő kettős kereszt. Nagyon régi szimbólum, amely már az ősi képírásokban, mint főember, főpap, uralkodó, istenség jelenik meg. A kettős kereszt,

amelyet apostoli keresztnek is nevezünk, nagyon rég kerülhetett címerünkbe. Sokak számára ismert tény, hogy Erdélyben, az énlakai unitárius templom mennyezetén van egy festmény, amelyben rovás szöveg látható. Ennek olvasata „Gy az Isten Georgyius Musnai diakon". Mintha hiba csúszott volna Musnai mester írásába – kihagyta az „e" betűt. A rovás „gy" – **G** betűjével írhatjuk az egyet, az egyetlent is. Az egyetlen pedig az Isten – Egy az Isten! Olvassuk egybe a kettős keresztet és a hármas halmot, mint országot! Ez került az ország, a nemzet címerébe – az egy Isten országa? Mítosz vagy valóság? Nem tudjuk. De mégha mítosznak is bizonyulna, ne becsüljük le. Ugyanis, ***minden nemzetnek szüksége van mítoszra, mert bizonyos értelemben ez biztosítja a nemzet túlélését***. Ha tönkre teszik a nemzet mitológiáját, ha ez megsemmisül, akkor a nemzet tagjai formátlan tömeggé válnak, melyet aztán alkalmas módon alakíthatnak az ügyes kezű manipulátorok. ***A mítosz nélküli nemzetet a szellemileg fogyatékos emberhez hasonlíthatjuk.*** Anélkül a nemzet gyökértelenné válik, zavarok keletkeznek értékrendjében, nincs küldetéstudata, vagy elveszti azt, parttalanul csapong, vagy csapódhat bárhová a végtelen univerzumban – könnyen felszívódhat, eltűnhet a történelem süllyesztőjében. Erre már Ipolyi Arnold is ráeszmélt, aminek következtében feladatul tűzte ki a magyarság mitológiájának a leírását.

A mítoszok a nemzetek előtörténetéből erednek, akárcsak a mondákra épített történelemből. A mítosz többnyire nagyobb embercsoportoknak az alkotása, egész közösségeké, így voltaképpen anoním, névtelen. A világ és az önnön etnikum tudomány előtti és történelem előtti (de velük nem mindig ellentétes) szemlélete, amely a természeti és a számára ismeretlen tárgyakat, jelenségeket gyakran emberi tulajdonságokkal ruházza fel, erős érzelmi töltettel megtetőzve. Közös társadalomtörténeti meggyőződés a világ és az élet nagy kérdéseinek sajátos értelmezésére, bizonyos jelrendszer, amely előírja a nemzet gondolat- és cselekvésmódját. Veszélyes lehet akkor, ha a nemzetek hamis mitológia szerint értelmezik történelmüket. Nem minden nemzet ismeri előtörténetét és dicsekedhet vele, de vannak nemzetek, amelyek gondosan lejegyeznek minden fontos és jelentős eseményt, és igyekeznek megőrizni a jövő nemzedékek számára. Nagyon gazdag mitológiai örökségre épülő történelmük van a görögöknek, kínaiaknak, zsidóknak. De nem kell szégyenkezni a ***magyarságnak*** sem, mert ugyanúgy ***gazdag***, részben ismert, részben a mai nemzedékek számára kevésbé ismert előtörténete van.

Mellőzzük a vitás kérdést, hogy a koronát II. Szilveszter pápa küldte István első királyunknak térítői buzgalmát méltányolva, de hogy ő kapta először az apostoli királyi címet, az elfogadott tény. Ennek a szimbóluma pedig nem más, mint a kettős kereszt. Ez még akkor is úgy van, ha a kettős kereszt királyi jelvényként való alkalmazása ebben az időkben nem bizonyítható. Pedig, amikor **Istvánt** 1000-ben királlyá koronázták, a hagyomány szerint II. Szilveszter által küldött koronával, egyben megkapta az „apostoli király" címet is, ami többek között azt is jelentette, hogy saját maga alapíthatott egyházmegyéket és nevezhetett ki püspököket. Mindazonáltal a kettős kereszt hosszú évszázadokon át a magyar küldetéstudat egyik kiemelkedő szimbólumává vált. A XVI. század elején, amikor Werbőczi István Hármaskönyvében összefoglalta a magyarországi

szokásjogot, ő is úgy vélekedett, hogy a kettős keresztet, mint apostoli jelvényt, Szent István a keresztény egyház szervezésére kapta. Ezt a XX. századi tudósok közül sokan tévedésnek tartották, ugyanúgy, mint az 1360 körül Kálti Márk által írt Képes Krónikát. Pedig Szent István királyt koronázása után abban is következetesen kettős keresztes zászlóval és címerrel ábrázolja. Nem elegendő bizonyíték az akkori történelmi emlékezet frissessége? A XIX. század második felében megjelent első színvonalas, pályadíjas címertörténeti munka Iványi Ede tollából ugyancsak apostoli jelvénynek tekinti a Szent Istvánnak adományozott keresztet és nyomatékosan hozzáteszi: „E kereszt azonban csak kettős kereszt lehetett, mert a pápák már ekkor hármas keresztet használtak." Világi használatban ez az apostoli jelvény a középkorban, mint politikai szimbólum jelenik meg. Míg a keresztény egyház szimbolikájában a püspököt egyágú kereszt illette, az érsek – *archiepiscopus* – jelképe a kettős kereszt volt, politikai értelemben főkirályságot *(archiregnum)*, az összes többi királyság *(regnum)* közt az élenjárót jelentette.

Bizonyára mind a két (vagy más további) feltételezésnek megvan az igazságtartalma. Ha a magyarok több ágból eredő egyesített nép, a kettős kereszt megjelenésekor minden bizonnyal fontos volt a keresztény vallás terjesztése. Ez a szimbólum felelt meg legjobban erre a célra, hisz az Isten már a rovásírásban is jelent volt a kettős kereszt révén. Tehát az ősvallást gyakorló írástudó magyarok között ez a szimbólum meggyőzően hatott a végleges kereszténnyé váláshoz. Bár egyértelműen máig nem tudjuk pontosan, milyen volt az eleink vallása a kereszténység végleges felvétele előtt. A további kérdés, hogy volt-e egyáltalán egységes vallása? Ne keverjük ezt össze a magyarság hiedelem-világával, esetleg a mitológiájával, amely ugyan része minden vallásnak, de még nem vallás. A vallás ugyanis a szent dolgokra, a közösségben élő emberek végső kérdéseire vonatkozó hitek és gyakorlatok egységes rendszere. A vallási ismeretek mellett a magyarságnak bizonyára voltak spiritualitással átitatott tudományos jellegű ismeretei is. E tudás, amelynek a táltosok voltak a hordozói, nem vesztette el értelmét sem a honfoglalás előtt, sem utána, s egyes ősi elemei (amit sokan ősvallásként értelmeznek) nem mondtak teljesen ellent a keresztény tanoknak. Vallástörténetünk szemszögéből nagyon ösztönzők azok az észrevételek és állítások, melyek szerint a hon(vissza)foglalás előtti magyarok vallása az egyistenhit volt – tehát nem pogány! Napjainkban is többen tudományos alapossággal újrafogalmazták ezeket, sok tárgyi és logikai bizonyítékkal megtoldva. Ugyanakkor itt az ideje arra is rámutatnunk, hogy ha a fentebb említett több ágú magyar őstörténetet valljuk, akkor akár az eleink által által felkeresett lakosság, akár közvetlen az eleink körében bizonyára többféle vallás is, illetve a valláshoz többféle viszony is megtalálható volt. Többek között a manicheizmus volt az a

vallási irányzat, amely bizonyára eljutott eleinkhez, de erejét vesztette az új területen, bár elemei több évszázadig, főleg a népi kultúrában, tovább éltek. Korábban e területen az arianizmus is mély nyomokat hagyott. A buddhizmus (pontosabban budaizmus) elemei ugyan tápanyagként szolgálhattak, de nem volt erejük teljesen kibontakozni, a rabbinikus judaizmus és a mohamedán eszmék pedig egyáltalán nem sugároztak pozitív hitet. Hit nélkül viszont egy nép, egy nemzet – abban a korban – nem élhetett. Kezdetben a bizánci kereszténység volt az egyik intézményesített próbálkozás – hiszen István apja, Géza fejedelem is megkeresztelkedett a bizánci rítus szerint. A magyar nemzeti fejlődésben a főirány ebből a szempontból az István által elfogadott római kereszténység, amely tulajdonképpen az állami vallás szerepét vállalta magára. Bár megemlítendő, hogy a római kereszténység felvételéhez főleg politikai okok vezettek. A magyarság azonban még a római kereszténység hivatalos felvétele előtt felismerte ennek a vallásnak ideológiai tartalmát is: Azt a világuralmi törekvést, amelynek eszköze a Német-római Birodalom volt, a magyar valóság felszámolásával. Az első ilyen felismerés már röviddel a hon(vissza)foglalás után történt, de ezzel egyben kiérdemelték Európa nagyhatalmainak a tekintélyét is. A 907-es pozsonyi csata, amelyben Árpád hadai tönkretették Nyugat-Európa egyesített hadait, amelyek ugyan a kereszt jegyében támadtak meg minket, de ennek a keresztnek hamis volt a tartalma. Hiszen a „Hungurus eliminandos esse! – Írtsátok ki a magyarokat!“ hadi parancs a keresztény vallás felhasználása volt a Kárpát-medencében egy véglegesen megtelepedni kívánó nép keresztes háborúval való kiirtására. A jól szervezett magyar haderő azonban hatalmas küzdelemben győzte le az ellene szövetkezett európai hadsereget. Mai szóhasználattal élve a civilizációk összecsapása volt ez a csata: Egyfelől a „kereszténynek“ mondott nyugati és a „pogánynak“ mondott magyar lovasműveltség között. De amíg a nyugati szellemi és erkölcsi szennyben fetrengett és lelkiismeret-furdalás nélkül képes volt saját pápáit legyilkolni, addig a kereszténységet még intézményesített formában el nem fogadott magyarság olyan belső, lelki kultúrával rendelkezett, amelyből nagyon rövid idő alatt valódi krisztusi lénnyé küzdötte fel magát, amely később több szentet adott a keresztény egyháznak, mint akármelyik más nemzet. De a Nyugat még a 907-es sosrsdöntő győzelmünk után sem hagyott fel a próbálkozással, hogy véglegesen megsemmisítse a magyar nemzetet. Amikor III. Henrik német-római császár 1051-ben harmadszor is megtámadta Magyarországot, I. András királyunk csúfosan menekülésre kényszerítette. Ez annak köszönhető, hogy akkor még az uralkodó, legyen az fejedelem vagy koronás király, nagyon is tudatában volt küldetésének a nemzet élén és ezt ki tudta terjeszteni a nemzet egészére.

Térjünk ki röviden rá, mit értünk a nemzet küldetésén, a küldetéstudaton? A küldetéstudat a nemzeti azonosságtudat egyik nagyon fontos összetevője. Egy nemzet tagjai, közösségei akkor hordozói az azonosságtudatnak, ha képesek megkülönböztetni önmagukat más nemzet tagjaitól, ha képesek saját közösségük jellegzetes vonásait szavakkal, viselkedésmóddal úgy kifejezni, hogy újra meg újra bizonyítsák, hogy nemzetüknek van létjogosultsága és nekik van okuk e nemzethez tartozni. Ez azt is jelenti, hogy a nemzetet nem lehet szabályokkal,

rendeletekkel, (nyelv)törvényekkel megteremteni, mint ahogy szellemét, a tudatát sem lehet ily módon megváltoztatni. Nem lehet egy nemzetet megsemmisíteni mindaddig, amig egyetlen tagja él, akinek nemzeti tudata van. Másfelől, csak a nemzeti tudatot birtokló közösségekben születhetnek nemzetépítő alkotások. Összegezve, a ***nemzeti tudat*** nem más, mint egy „***egységes és átfogó, alkotótöltetű nemzeti önismereten alapuló közösségtudat. Az együvé tartozás, az egymásra utaltság tudata, amelynek jegyében vállaljuk a közös sorsot, és amelyet birtokolva egy nép képes megoldani nemzeti sorskérdéseit.”*** Az így megfogalmazott meghatározásnak a legfontosabb kulcsszava a nemzeti önismeret. Az egyes ember is csak úgy tudja magát felépíteni, fejleszteni, ha komoly önismerettel és ebből fakadóan önmegvalósítással bír. A nemzetnek, mint közösségnek is a létalapja az, hogy megtudja honnan jött, kicsoda valójában és mit képvisel? Leegyszerűsítve, beletartoznak a valós ismeretek a nemzet múltjáról (történelemtudat), a nemzet jelenéről (ez főleg a politikai tudatban nyilvánul meg, amikor az élet nagy kérdéseiről kell határozni) és elképzelések a nemzet további sorsáról, jövőjéről, a küldetéséről, amit felvállalt és teljesíteni akar. Tehát a nemzeti azonosságtudat egyik fontos eleme nemcsak az, hogy az adott nemzet (vagy nemzetrész) tudomásul veszi önmagát, mint közösséget, hanem bizonyos szerepeket is lát maga előtt, amelyekről meg van győződve, hogy az emberiség elvárja ezeknek a teljesítését. Éppen ezeknek a szerepeknek, a nemzet küldetésének a felismerésére, tudatosítására épülnek az azonosságtudat további összetevői is, ugyanakkor a nemzet küldetésének a leglényegesebb kiindulópontja, életerőt adó gyökere, a történelmi múlt.

A nemzet sokszor transzcendens értékként kezeli küldetését, amely ugyan gyakran mítikus gyökerekből táplálkozik, de a modern világban is kell ezzel a sajátossággal számolnunk. A küldetéstudat az egyik fő meghatározója a nemzet cselekvésének, kreativitásának. Amíg ez ki nem kristályosodik, ki nem forr, addig nem beszélhetünk a szó szoros értelmében a nemzeti öntudat magas fokáról. A magyarság szemszögéből ez egy különálló szociológiai probléma, amelynek a megoldása további elemzéseket igényel. A magyar irodalomtörténet szempontjából azonban ösztönzésül szolgálhat Nemeskürty István egyik kitűnő könyve – „A bibliai örökség” – küldetéstudatunk fejlődéséről. A szerző könyvében párhuzamot von a zsidó és a magyar nép kiválasztottsága között, amelyből az Istentől rászabott küldetése is ered. A magyar nép Isten választott népe, aki a Kárpát-medencébe nem véletlenül vetődött, hanem tudatosan, Isten küldötteként jelent meg ott. Választott nép az, aki Isten akaratát követi. ***Az egy Isten országát szimbolizáló hármas halmon álló kettős kereszt valóban azt sugallta, hogy ez a nép Isten akaratát követi*** ezen az úton. Árpád elvezette népét abba a Kánaánba, ahol elődeik, a hunok és az avarok is keresték hazájukat. De nemcsak, hogy a Kárpát-medencébe vezette, hanem ez a nép spontán módon, csaknem erőszakmentesen felvette a kereszténységet, mivel a lelke mélyén az ősi műveltségében már megjelent a krisztusi üzenet örökérvényű misztériuma a feltámadásról. Ez lelki rokonságot és lelki szövetséget jelent a keresztény és a magyar ősvallás között. A magyarságot sokan még a mai napig is pogánynak nevezik, annak ellenére, hogy Atillától és Árpádtól eredő dinasztiája több szentet adott a keresztény vi-

lágnak, mint akármelyik más nemzet. Az eszme, hogy Isten választott népe vagyunk, benne élt a magyar közvéleményben több mint ezer éven át, ez tartotta népünkben a fennmaradás és túlélés akaratát, a nemzetben való gondolkodást, a más népekkel való sorsközösséget és alkotó együttműködést. Ebből azt a következtetést lehetett levonni, hogy ***a magyarságnak itt valami nagy történelmi feladata, szerepe van***. Említett könyvében Nemeskürty felvonultatja küldetésünk megfogalmazóinak sokaságát, akik rámutatnak ennek a lényegére és pozitív tartalmára. Anonymustól és Kézai Simontól kezdve, Zrínyin, Otrokocsi Fóris Ferencen, Berzsenyin és Széchenyin keresztül, Teleki Pálig és Bethlen Istvánig, hogy csak néhányat ragadjunk ki. Ők a művészetek, a tudományok és a politika szókincsével fejezték ki azt, amit a modern tudomány szóhasználatával így fogalmazhatnánk meg: ***értelmesen közvetíteni Kelet és Nyugat között***, és ezen belül egyeztető fórummá lenni a különböző társadalmi, etnikai és vallási csoportok között, ***kialakítani egy hatásos együttműködést a Kárpát-medencei néptömörülések javára***.

A kettős kereszt, mint a magyar állam és uralkodó szimbóluma leggyakrabban Szent László lovagkirályunk ábrázolásaiban jelenik meg, bár ezeknek változatai minden bizonnyal későbbi eredetűek. Nyitra vármegye címerének központi motívuma a kun harcosra lesújtó Szent László király (1077-1095) kezében a címerpajzzsal. Ezt valamilyen módon a szlovák heraldikusok is megtartották azzal a különbséggel, hogy a kun vitéz inkább mongolra hasonlít, de a

rá lesújtó harcos kezében már egyértelműen a kettős keresztes pajzs van. Ez egyfajta utalás a IX. század két nagy hittérítőjére, Cirillre és Metódra, akik a „morva-szlovien” uralkodók számára hozták volna a kettős keresztet és állítólag ez került volna Magyarország címerébe. Nyitra és környéke ugyanis mint a korai szlávság hatalmi központja él mai napig a szlovák történelmi tudatban. Ebben az esetben egy hamis mítosszal van dolgunk, amely a szlovákság történelmi tudatát befolyásolja, ami nem is lenne baj, ha ez a kettős kereszt segítené a két nemzet egymásra utaltságát.

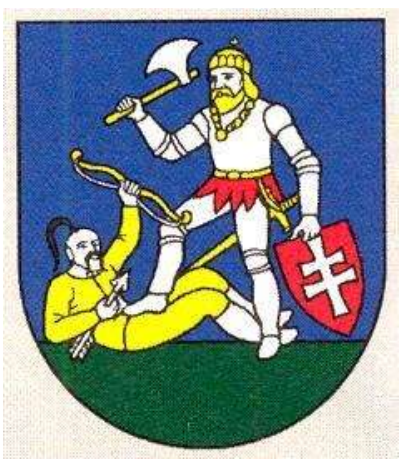

A kettős kereszt, mint királyi jelvény először III. Béla király (1172-1196) pénzein fordul elő,

kezdetben még pajzs nélkül, később pajzsba foglalva, lebegő helyzetben. Ő az egyik leghatalmasabb uralkodónk, még ha keveset is tudunk róla. Az általánosan elterjedt vélemény szerint ezt a jelképet ő hozta magával a bizánci udvarból, ahol fiatal kora óta nevelkedett és később I. Mánuel feleségének féltestvérét, Châtillon Anna antiochiai hercegnőt vette feleségül. Őneki jutott az a történelmi szerep, hogy a Magyar Archiregnun és Bizánc, mint az adott kor egyik jelentős civilizációs egysége között a kapcsolatot szorosabbra fűzze. Címerünk kettős keresztje így a nemzet bizánci kapcsolatára is utal, de nem a fejedelmi és vérségi összetartozás jelenik meg elsősorban, hanem egy korábbi, általunk felvázolt, rovásbetűvel írt EGY ISTENT kifejező szentség, azon a mélytudati szinten megalapozva, ahol már teljesen mindegy, hogy honnan való, hány ezer éves, mindegy hogy milyen rítusok között zajlik az Istentisztelet, csak az a fontos, hogy egy közös nemzeti forrás vizeként éltesse a magyarokat. Így aztán továbbá is ezen a meggondoláson és ezen a szinten működik nemzetünkben az egy Isten hite. III. Béla fiatalabbik fia, II. András király (1205-1235) ismét szerepelteti a kettős keresztes címerpajzsot a pénzein. Uralkodása a magyar történelem egyik legnevezetesebb időszaka. Nevéhez kötődik az 1222-ben kiadott Aranybulla, de értekezésünk szempontjából főleg az V. keresztes hadjárat a Szentföldre, amely az akkori világ egyik legkiemelkedőbb történelmi tette volt. Az ő szerepvállalása óta használták uralkodóink a *Jeruzsálem királya* címet. Utána fia, IV. Béla király (1235-1270) az, aki egyértelműen uralkodó szimbólumként használja a kettős keresztet. Ő is egy történelmi küldetést vállalt fel, éspedig az ország tatárjárás utáni újjáépítését. Ezért valóban megilleti őt a „második honalapító” cím. De valójában még egy fontos dolgot kell tevékenységéből kiemelni: Az újabb mongol támadás veszélye arra késztette Bélát, hogy a pápának 1252-ben megírja híres Mongol Levelét, amelyben büszke öntudattal kihangsúlyozta, hogy a Duna „az ellenállás vize” – hic est aqua contradictionis. Itt jelentkezik első alkalommal, és magyar király megfogalmazásában a magyarság további küldetése – a „kereszténység védőbástyája”, melyet a római pápák később magukévá tettek. Későbbek során azonban a pápákat, a német-római császárt, a katolikus és protestáns fejedelmeket Magyarország sorsa csak annyira érdekelte, hogy az ország megmaradjon örökös csatatérnek és megállítsa a német és európai területek felé induló török előre nyomulást. Pusztuljon el Magyarország, de a pogány török ne háborgassa az európai hatalmi játszmákat!

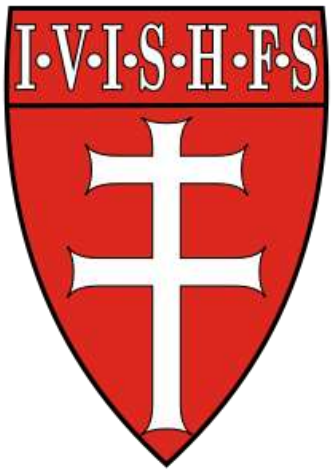

Az Árpád-ház fiú ágon való kihalása után I. Károly Róbert király (1310-1342) kerül a trónra. Ő, mivel bár női ágon, ámde ugyancsak Árpád-házi leszármazott volt, az Anjouk liliomos címere mellett, már az Árpád-házhoz tartozást kihangsúlyozó vörös-ezüst vágott pajzsot használta. Azonban nála is tovább élt a kettős kereszt, egyrészt a királyi pecsétben és másfelől, az 1326-ban létrehozott Szent György Lovagrend címerében az IN VERITATE IUSTUS SUM

HUIC FRATERNALI SOCIETATI (Valósággal igaz vagyok e testvéri közösség iránt) jelmondat kezdőbetűivel. A lovagrend elsődleges feladata a királyi család védelme mellett a Szent Korona őrzése is volt. Károly Róbertnek az ország felvirágoztatása mellett, sikerült egy közép-európai együttműködés alapjait is lerakni, hiszen az 1335-ben a visegrádi királytalálkozón, kibékítette egymással Luxemburgi János cseh és III. Kázmér lengyel királyt. Így lett a kettős kereszt egy közép-európai együttműködés szimbóluma. Fia, I. (Nagy) Lajos folytatta apja országfejlesztő tevékenységét. Aktív külpolitikájának köszönhetően Magyarország valódi európai nagyhatalommá vált. Szimbolikus jelentőse van annak a ténynek, hogy koronázása utáni első útja – amellyel kinyilvánította uralkodói küldetését is – Nagyváradra, Szent László lovagkirály sírjához vezetett, ahol „... *felidézte emlékezetébe ama sok vitéz férfiút, akik vérük ontását ajánlották fel a hazáért, s nem is haboztak vérüket ontani, hogy maradéknál is haláluk után dicsőség legyen osztályrészük. Erre gondolva elmélkedett, és hánytorgatta lelkében, hogyan szerezhetné és állíthatná vissza Isten segítségével kellő állapotába országa jogait, melyeket a szent korona gyalázatára szomszédos fejedelmek elfoglaltak, s lázadók vagy hűtlenek vakmerően elragadtak*” Uralkodása alatt a Magyar Királyság nemcsak európai nagyhatalommá vált, hanem kulturális központjává is szerette volna megtenni – 1367-ben Pécsett megalapította az egyetemet. Politikai nagyságát erősítette az 1370-ben létrejött perszonális unió Lengyelországgal, a térség másik fontos államával. Így a lengyel királyi trónt is magáénak tudhatta. A hármas halmon álló kettős kereszt, amely ott van pecsétjének a hátlapján, már az Anjou liliomoknak az előterébe kerül, kihangsúlyozva keresztény királyi elkötelezettségét. Ebben a viszonylatban említjük, hogy leánya, a később szentté avatott Hedvig (Jadwiga) lengyel királynő uralkodóként ült a lengyel trónon és Jagelló II. Ulászló feleségeként, mint litván nagyhercegnő nagyban hozzájárult a litvánok keresztény hitre térítéséhez. Az Anjouk révén került a kettős kereszt Franciaországba, ahol lotharingiai keresztként vált ismertté. I. René (Renátusz) az Anjouk örököseként használta a Magyarország királya címet, aki első felesége, Lotaringiai Izabella révén megörökölte a lotaringiai hercegséget, és uralkodói jelvényébe felvette az Árpádok címerében szereplő kettős keresztet is. Évszázadokkal később, 1940-től De Gaulle tábornok Nemzeti Ellenállási Bizottságának a jelvényeként is ezt a kettős (lotharingiai) keresztet választotta.

Tehát a folyamat, amely a Kárpát-medencében Árpáddal elkezdődött és folytatódott ivadékaival, valójában Károly Róbert és Nagy Lajos alatt bontakozott ki. A magyar archiregnumot már Európában az „országok királynőjeként” tisztelték. Tovább érlelődött ez Luxemburgi Zsigmond, majd Hunyadi Mátyás korában, de a tragikus hanyatlásának a folytatása a mohácsi vérmezőre vezetett és a Habsburg-ház trónra lépése után teljesen elhal-

ványult, bár az uralkodók közt voltak nemes kivételek. A magyarság küldetésének szerepköreit ekkor már a Habsburgok ellen fellépő országnagyok és erdélyi fejedelmek veszik át, sokszor reformátusok. Bár náluk a kettős kereszt, mint szimbólum csak elvétve jelenik meg, ám a jelentése annál inkább megnyilvánul a cselekvésükben. Hisz ebben az időben a református (kálvinista) vallás vált a népi-nemzeti értékek hordozójává. A keresztény-keresztyén szókettős egy ideig a magyar nemzet és kultúra vallási megoszlásának a jelévé is vált. Pázmány Péter bíboros esztergomi érsek megértette az erdélyi fejedelmek nemzetileg elkötelezett politikáját, világosan látta, hogy rendkívül fontos a magyar fennmaradás számára, hogy a független Erdély, ha török támogatásra is szorul, továbbra is magyar nemzeti politikát folytasson, „mert ha ezt nem teszi, akkor a gallérunk alá pök a német”!

Somlyai Báthory István erdélyi fejedelem lengyel királyként saját címerébe veszi a Litvánia nagyhercegségének egyenes szárú kettős keresztjét, amelyet azonban a már említett Nagy Lajos király leányán, Hedvigen keresztül került Litvánia címerébe. Báthory Istvánnak, mint elkötelezett magyarnak, akinek minden cselekedete, még ha a felszínen nem is úgy mutatkozott, alá volt vetve nemzete boldogulásának. Mint hithű katolikus egyengette az unitárius János Zsigmond útját, akit a rákosi országgyűlés Magyarország királyává választott (Rex electus non coronatus). Báthory lengyel királlyá választásával szimbolikusan legyőzte a magyarság legnagyobb ellenségét, mivel az egyik vetélytársa a lengyel trónra Miksa (Maximilián) volt. Báthory azonban közel állt a magyar királyi trónhoz is. A későbbi király, a beteges, zavarodott elméjű Rudolf lemondatása erre lehetőséget is szolgáltatott volna. Nagy álma volt, amit ő történelmi küldetésnek tekintett, Magyarország, Lengyelország és az önálló Erdély államszövetsége, amely egyaránt szolgálta volna a Habsburgok és a török visszaszorítását, de ezt már nem tudta megvalósítani. A későbbi erdélyi fejedelmek – főleg Bocskai István (aki király lehetett volna, hisz koronát kapott a szultántól) és Bethlen Gábor (akit Besztercebányán királlyá is koronáztak) – ugyancsak zseniálisan felismerték a helyzetet, hogy az utódoknak Magyarországból valamit meg kell őrizni. Ha ez a küldetés szimbolikusan nem is fejeződött ki a kettős keresztben, a kettős kereszt által kisugárzott tartalomban annál inkább. Hisz mint a megkínzott, megsebzett Krisztus a keresztfán, olyan volt az összevérzett Magyarország. Csak Erdély, a Tündérkert maradt meg tudatában és hitében. Mert valamelyest módosítva a híres mondást, ne átalljuk bevallani: Erdély olyan, mint Magyarország, csak olyanabb! Ez a fejedelmek korában alapvető elve lett az erdélyi politizálásnak. Csak ezen az áron sikerült megtartani a későbbi Ma-

gyarország(ok)nak az egészséges nemzeti öntudattal rendelkező réteget, amely példamutató lett az összmagyarság részére is.

Városaink címerhasználatának kezdeteit a vármegyék melletti (vagy szembeni) viszonylagos önállóságuk kialakulása idejébe helyezhetjük, amint azt a „szabad királyi" jelző is bizonyít. A város így önálló jogi személlyé válik. Az ország (vagy az uralkodó) címere sok esetben belekerül a város címerébe, s így a kettős kereszt is több város szimbólumává válik. A kettős kereszt főleg Felső-Magyarország városaiban jelent meg leginkább. Az egyik legjellegzetesebb Zólyom város címere, amely eredetileg a hármas halmon álló kettős kereszt, amelyet két angyal, mint szakrális személy tartott. Ez azért is figyelmet érdemel, mivel a település nevét többen a sólyomból eredeztetik, mi több a szlovák történészek magyarázata szerint Zólyom várát azért emelték a hunok, mert Atilla ezt a helyet választotta temetkezési helyéül. A város mai címerében is megmaradt a jellegzetes szegvégű mancsos kettős kereszt. Azonban megtalálni a kettős keresztben a sólymot, szerintünk nagyon mesterkélt művelet és túlságosan nagy képzelőerő kell hozzá. A korán elhalálozott nagy tudású gömöri Takács József egyik dolgozatában ezt írja: *„volt egy Türk Kert, más mondák szerint Turul Kert. Árpád Fejedelem a Kertben, 1083-ban óriási lem kertje. Itt a Türk irtást vittenek véghez a mászárlást és kultúra- hadvezért, a papok, vércsehek. Lászlót a kiváló tatták, s István és társai testvérei ellen hadakoz- kíttatták, miközben a Felszentté avatásával elva- az általuk szervezett néplföld nyugati részén ment s egyéb más gaztettek. A irtás, temetőfelszámolás, nelmet ápolták, s vitték falusiak ezt az igaz történet- iskolapolitikája ellené-*

tovább Mária Terézia *ben. Csendben csinálták, tanultanak az évszázadok óta lévő tapasztalatokból. Nem álltanak ki őseik eredete mellett olyan keményen, mint a környező falvak lakói, s Mária Terézia nem kergettette el, gyilkoltatta le őket. Beneš viszont marhavagonba rakattatta e falu népét annak ellenére, hogy Csaplovits e környéket tóttá nyilvánníttatta. Folyójuk a papok által írt Turc, később Túróc, azaz türk, s árnyékként hátrahagytanak egy kertet, amelyet mások idővel vármegyévé kereszteltenek. Neve Túróc azaz: Türk. A történelem fintora, hogy Beneš, Tisó és sokan mások itt azaz Túróc vármegyében kerestetik Atilla sírját. Talán ők tudják a történelmet?"* Sokat beszélgettem akkor Takács József barátunkkal. Nem volt ideje mindent leírni, de emlékszem a szavaira és hiszek is neki. Szerinte a Turul Kertet Árpád nagyfejedelem Atillától örökölte és a mai Losonctól, Zólyomon, Besztercebányán, Túrócszentmártonon keresztül egész Zsolnáig húzódó vonal menti sávot ölelte fel. Csak érdekességként említem, hogy Túrócszentmárton határában van egy lekopott tetejű, piramisra emlékeztető mes-

terséges domb, amelyet az ott élő szlovákok is csak Atilla sírjaként emlegetnek. Visszatérve az említett települések címereire, nem szabad figyelmen kívül hagyni ezeken a keresztszárak elnövényesedett végeit. Jankovics Marcell szerint a Zólyominál ez alul stilizált gyökér is lehet, ugyanúgy a zsolnai címer, amelynek az alsó szára gyökerekben végződik. Ehhez a feltevéséhez határozottan hozzáfűzi: „a keresztek, köztük a kettős keresztek elnövényesített ábrázolásánál, a napos, holdas Kálvária-képek a feszülettel mind a kereszt élet-világfa jellegére utalnak, ami a középkori és a népi vallásosság felől magától értetődő volt, akkor is, ha az egyházak hivatalosan ezt nem fogadják el." Feltételezhetjük azonban, hogy ennek a fordítottja is működött: a hun-avar-magyar indás-palmettás formakincse, gazdag tárháza olyan motívumoknak, amelyekből levezethető a kettős kereszt iránti különös fogékonyság. Ha ezekhez hozzá adjuk az élet- vagy világfa motívumokat, akkor pedig már nagyon közel vagyunk a Takács József által említett Turul Kerthez. Természetesen, a racionálisan gondolkodó ember felteheti a kérdést: Ezek városcímerek mind a legújabb korban születtek, sokszor olyan korban, amelyben akármilyen magyar szimbólumrendszer inkább az ellenszenv és gúny tárgya volt. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az ezeknek az újkori szimbólumok kezdeményezőinél vagy akár kivitelezőinél nem működnének a mélylélektani törvényszerűségek. A bennük élő képek őrzik az eleik által létrehozott és tisztelt gondolat- és formavilágot: Az életet adó gyökeret, az ég felé irányuló törzset és ágakat, a nyugtalanító Holdat fényt adó Napot és csillagokat. Lélektani képtelenségnek tűnik, azonban mégis tény, hogy a mai Szlovákia területén két olyan város őrizte meg címerében ezt a formakincset, amelyek az elmúlt néhány évtizedes időszak alatt kimondottan ellenségként viseltettek a magyarok iránt: Zsolna (szlovákul Žilina) és Nagysurány (szlovákul Šurany).

A régi dicső múltból, amikor nagyok voltunk a Világ és Európa színterén, mára már csak a kettős kereszt maradt, amely az ország címerében ékeskedik. Azonban emléke tovább él a napjainkig, nyugtalanít, lelkiismeretvizsgálatra késztet, ösztökéli a politikai elitet küldetésünk újra fogalmazására.

A nemzet Trianon utáni földarabolása azonban szükségessé tette az elcsatolt területeken élő, sokszor megalázott sorsban élő közösségek küldetésének a megfogalmazását is; ez azonban gyakran hiányzik. Mi több, a nemzet tagjai között eluralkodott a pesszimizmus. Összekuszált nemzettudatunk törvényszerűen a negatív gondolkodás felé vezet, már az elért sikereket sem tudja pozitivan értékelni. Nemzetünk bizonyos rétegei magatartása az örökösen elégedetlen és panaszkodó beteghez hasonlítanak, és ez sajnos egyre inkább meghatározza a magyarság további részének a gondolkodását és lelki beállítottságát. Annak ellenére, hogy a magyar etnikum körében vannak közösségek, melyeknek már hagyományosan példamutató öntudatuk van (pl. a székelyek), ezeket a feladatokat, szerepeket, tehát küldetésüket nem tudják

mindig felismerni, tudatosítani, sőt megfogalmazni sem. Létezik tehát egy bizonyosfokú identitászavar. Sokszor a többségi nemzet fogalmazza meg, mit vár el más nemzetrésztől, ez pedig megelégszik azzal a megfogalmazással, hogy küldetése: a kisebbségi sors vállalása (?). Minden társadalmi szerepnek legalább három fontos mozzanata van: környezetünk elvárásai velünk szemben, saját elképzeléseink a szerepvállalásunkról és nem utolsó sorban a szerepkör valós teljesítése. Összegezve tehát: A nemzetnek, mint küldetésközösségnek lényegi tartalma ezeknek a szerepeknek a tudatosítása, az a meggyőződés, hogy az emberiség elvárja a teljesítésüket. Nemzetről akkor beszélhetünk, ha már nemcsak az egyén felelős a közösségnek, hanem a közösség is felelős, de az egész emberiségnek.

Szükséges és időszerű e témával foglalkozni már csak azért is, mert sokan borúlátóan figyelik a körülöttünk zajló eseményeket, melyekbe csaknem genetikai információként épültek bele a „magyarságnyomorító" törekvések. Ugyanakkor a nagyobb geopolitikai egységek kibontakozásában is benne rejlenek a veszélyek, amelyek a magyar szellem és etnikum nyomtalan eltűnéséhez vezethetnek. Mint a herderi jóslat, úgy üldöz az intés, amelyet a XXI. század küszöbén olyasvalaki szájából hangzott el, aki embernek hitvány és politikusnak gyáva volt: „Merjünk kicsik lenni!" Mert, ha valóban jelentéktelen, kis nemzet vagyunk, akkor felmerül a kérdés, hogy mitől vagyunk fontosak az ellenségeinknek? Miért olyan fontos minden évszázadban legalább egyszer lefejezni, börtönbe juttatni, emigrációba kényszeríteni a nemzet színe-javát? Valószínűleg a fordítottja érvényes: A valós kultúra gyökere, adományozója és hordozója vagyunk! Ezért kell a hatalmon lévő népeknek minden áron igazolniuk a kultúrfölényét. És épp emiatt fontos újra a kettős kereszt jegyében feleleveníteni küldetéstudatunkat, hiszen nekünk itt nemcsak fennmaradni és túlélni, hanem – Széchenyi szavaival – „alkotni, teremteni kell". A kettős kereszt ebben az összefüggésben már nemcsak ősi jelkép, nemcsak a rovás „e-Gy" betűje, de ugyanúgy nemcsak az apostoli kettős kereszt vagy bizánci szimbólum, hanem erkölcsi princípium, amely a Fény, az isteni karakter rendszeres bizonyítását várja el hordozójától.

IRODALOM

Bakos Attila: A Duna Evangéliuma. Dantavara Könyvkiadó. Budapest 2013.

Bellér Béla: Magyarok Nápolyban. Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest 1986.

Bertényi Iván: Kis magyar címertan. Gondolat, Budapest 1983.

Csámpai Ottó: Nemzet és társadalom – Bevezetés az etnoszociológiába. Heraldika Kiadó – ZMTE, Budapest – Zürich 2005.

Dúcz László: A közöttünk élő turulmadár. Antológia Kiadó, Lakitelek 1998.

Endrey Antal: A Magyar Archiregnum. Magyar Intézet. Melbourne é.n.

Gyárfás Ágnes: Kettős kereszt: Őskép, képjel és nemzeti szimbólum. In: Kettőskerest. MBE, Miskolc 2015, 15-29. o.

Ipolyi Arnold: Magyar mythologia. Heckenast Gusztáv, Pest 1854 (Reprint: Európa Könyvkiadó, Budapest, 1987).
Iványi (Jancsik) Ede: A Magyar Birodalom vagy Magyarország s részeinek cimerei. Lauffer Vilmos Tulajdona. Pest 1869 (reprint Maecenas Könyvkiadó 1989).
Jankovics Marcell: A magyar címer kettős keresztjéről. In: Kettőskereszt. MBE, Miskolc 2015. 53-77. o.
Nemeskürty István: A bibliai örökség. A magyar küldetéstudat története. Szabad Tér Kiadó, Budapest 1991.
Ölvedi János – Csatár István (szerk.): A visszatért Felvidék 1918-1938. Mahr Ottó és Tsa „Rákóczi" Könyvkiadóvállalata. Budapest 1939.
Pezenhoffer Antal: A magyar nemzet történelme. A katolikus Egyház és a Habsburg-ház történelmi szerepe. Történelmi apologetika. 1-12 kötet. „Béke és Igazság Pilisszentléleki Modell" Alapítvány Út, Igazság, Élet Kiadója, Pilisszentlélek 2006.
Puskely Mária, Rátkai László, Somogyi Győző: Az Árpád-ház szentjei. Római Katolikus Egyházközség, Ják 2006.
Radics Géza: Eredetünk és őshazánk. Körösi Csoma Sándor Cultural Society 2003.
Takács József: Csak úgy Gömörből, Gömörben, főleg itt, nemcsak ide, ámde innen van szólásom, s nemcsak éppen Gömörről avagy: a megtörtént dolog nem játék, s ami íratik nem(csak) játék a szavakkal. In: Közös jelen, múlt és jövő Észak Kárpát-medencében, különös tekintettel a gömöri tájegységre. A Zürichi Magyar Történelmi Egyesület Kilencedik (Rozsnyói) Övezeti Történésztalálkozó Előadásai és Iratai, Rozsnyó 2000. ZMTE Rozsnyó – Budapest – Zürich 2002.
Werbőczi István: Decretum Tripartitum. Latino-Hungaricum Juris Consuetudinarii, Inclytiæ & Transylvaniæ azaz Magyar és Erdély Országnak Törvénykönyve. Lőcse 1637. (Reprint Pytheas, Budapest 2005).

Csámpai Ottó (Nyitracsehi)

Paradigmaváltások az embertanban

A történelem legtöbb esetben a népek és nemzetek történelme, amely ezeknek múltjával, a fejlődésével foglalkozik. Azonban a kérdésre, hol végződik a múlt és hol kezdődik a jelen, vagy jövő, már nem olyan egyértelműek a válaszok. Mi több, egy kicsit sarkítva talán úgy is fogalmazhatnánk, hogy jövő is történelem: Olyan történelem, amely még nem játszódott le. Ez azonban azt is jelenti, hogy a jövő jobb megismeréséhez vissza kell mennünk a múltba.

A modern világ tudósai közül többen megkérdőjelezik, hogy beszélhetünk-e egyáltalán nemzetekről úgy, ahogy ezt a köznapi gondolkodás magától értetődőnek tekinti. Ha azonban léteznek nemzetek, mint társadalmi alakulatok, mit is kell rajtuk értenünk? Eltekintünk a nemzet és az etnikum szociológiai meghatározásától, mivel ezt megtettük oktatási segédkönyvünk első kötetében.[81] Pillanatnyilag elég annyit megjegyeznünk, hogy míg a nemzet politikai sorsközösség, az etnikum biológiai és kulturális közösség (az etnikum esetében természettudósok a közös származásra teszik a hangsúlyt, a társadalomtudósok a közös kulturára). **De úgy a nemzet mint az etnikum emberek összessége, tehát minkét esetben biológiai közösségről van szó.**

Úgy tanítják, a modern Homo sapiens sapiensnek sikerült meghódítani gyönyörű kék bolygónkat, elindulva Afrikából, szép lassan szétszéledt a többi kontinensen, míg az eurázsiai neandervölgyi ember kihalt, mielőtt a modern ember odaérkezett volna. Tegyük fel azonban a kérdést, hogy valójában kicsoda az ember? Ezen a kérdésen már az ókori bölcsek is filozofáltak. Platón úgy fogalmazott, hogy az ember tollazat nélküli kétlábú élőlény. Diogenész egy megkopasztott tyúkkal azonban megcáfolta ezt az állítást. Míg később Blaise Pascal (1623-1662) az ismert francia filozófus, matematikus és fizikus ezt humán szempontból úgy erősítette meg, hogy az ember lábak nélkül is ember marad, míg a tyúkból tollak nélkül sem lesz ember. A későbbiek során is többen feltették a kérdést: Kicsoda az ember? Szerszámkészítő állat (Fridrich Engels), vagy háziasított főemlős (Benjamin Franklin)? A legelfogadhatóbb választ talán a további híres francia filozófus, paleontológus, a kínai emberlelet (sinanthropus pekinensis) jelentőségének egyik felismerője **Pierre T. de Chardin** (1881-1955) adta, aki szerint az ember legfőbb jellemzője, hogy kultúrát alkotó lény, aki megalkotja a Földet körülvevő gondolkodó réteget, a nooszférát – (az embe-

[81] Csámpai Ottó: A magyar nép fejlődése a nemzetségektől a modern nemzetig (etnoszociológiai összefoglalás). In: Magyar történelem. Tízezer év – ezer oldalról. Acta Historica Hungarica Turiciensia XVIII. évfolyam 1. szám. Zürichi Magyar Történelmi Egyesület, Zürich – Budapest 2002, 79-103. o.

ri tevékenység által megváltoztatott bioszféra). **Nooszféra** a geoszféra és a bioszféra után a Föld harmadik fejlődési fázisa. Minden következő fázis megváltoztatja az előzőt. A nooszféra az első gondolkodó lény születésekor jött létre és maradandóan megnyilvánul a geoszférában és a bioszférában emberi beavatkozások formájában. A nooszférát főleg a Föld fizikai és gazdasági fejlődése reprezentálja. A nooszféra a Földet körülvevő ember által alkotott ***„gondolkodó réteg”***, amely egységesíti a lélek szféráját.[82]

Amikor az antropológusok rendet akartak teremteni a meglehetősen áttekinthetetlen helyzetben, ami a különféle leletek fogalmi szerkezetében uralkodott, arra a nézetre jutottak, hogy jelenleg egy emberi faj létezik, a Homo sapiens sapiens. Elfogadott paradigma (*gör*. - bizonyításra vagy összehasonlításra alkalmazott példa, szemlélet): A Homo sapiens sapiens, mint a modern ember egy faj (one species of mankind), rendszertanilag a főemlősök rendjébe, a hominidák közé tartozik. Egyúttal az egyes embereket összevonva, az emberi fajt a különböző állati fajok sorának a végére tették. Ez elgondolkodtató, hiszen az emberekhez tartozó misztérium elismerése helyett, sokszor elhallgatva az ember egyedi voltát és lelkét, a tudomány nevében fajba sorolták.

A rasszok[83] kialakulása, ugyanúgy, mint minden más, bibliai magyarázatokkal kezdődik: Noé pedig, amikor ötszáz esztendős volt, nemzette Szemet, Kámot és Jáfetet *(1 Mózes 5:32).* Ők hárman voltak Noé fiai, s ezekből terjedt el minden emberi nemzetség az egész földön *(1 Mózes 9:19).* Noé és fiai, Szem (vagy Sém) ázsiai, Kám (vagy Hám) afrikai, Jáfet európai területeket népesítettek be. A tudomány, főleg az embertan szerint, a földrajzi tényezők (az éghajlati viszonyok, a tengerszint feletti magasság, a tenger közelsége, a flóra és fauna) hatására az egységes emberi faj ún. nagyrasszokra (fajtákra) osztódott. A földrajzi környezet szembetűnő változásokat okozott az embereken. Így aztán a mai modern tudományok is megkülönböztetnek europid, mongolid, negrid (és veddo-ausztralid) nagyrasszt (németül „Hauptrassen”, franciául „grand-races”, az angol kifejezéssel már gond van, de erre a későbbiekben külön kitérünk), néha azonban ezt félnek kimondani. Már az a tény, hogy az évek során ezek a megnevezések változtak, – európai, ázsiai, afrikai, később fehér, sárga és fekete – arra enged következtetni, hogy bizonyos dolgokról nem szabad beszélni. Azonban a rasszok (emberfajták) objektíve léteznek, genetikailag elkülönülnek, ezekről beszélni, néven nevezni még nem rasszizmus! A rasszot vagy fajtát tehát, olyan embercsoportként definiálhatnánk, amelyben a természet a környezet hatására olyan külsőleges vonások és génfrekvenciák egysége alakult ki, amellyel különbözik más csoportoktól és a múltban viszonylag zárt földrajzi területen élt. Az emberfajták eltérő sajátosságokkal rendelkeznek, amelyek közül ki lehet emelni a külső, morfológiai (bőr, hajszín és testméret) és belső, fiziológiai (hő-

[82] Közelebb: Chardin, Teilhard de: Út az Ómega felé. Válogatás Teilhard de Chardin műveiből. Szent István Társulat. Budapest 1980.

[83] A rassz szó eredete arab nyelvből ered, ahol fejet jelent. A francia „la race“ (rassz) fogalmat a mai értelembem még 1684-ben François Bernier (1620-1688) kezdte használni.

szabályozás, vércsoportok) sajátosságokat és genetikailag[84] átörökíthető tulajdonságokat.

Kialakulásukhoz főleg ezek a folyamatok vezettek: Földrajzi elszigetelődés (izoláció), a külső környezethez való alkalmazkodás (adaptáció) és nem utolsó sorban a génállományban bekövetkezett változások (mutáció).

Az első markáns elkülönülésre utaló jegyek a kései paleolitikumban jelennek meg. A tudomány mai állása szerint az emberiség három fő rasszra – europid, mongolid, negrid – tagolódása már akkor végbemehetett, amikor az ember-csoportok kiáramlottak a magterületekről.[85] A pleisztocén kor vége felé (Kr. e. 25.000 körül) a különböző népcsoportok az Antarktisz kivételével valamennyi földrészt birtokukba vették.[86]

Becslések szerint ezeknek az aránya napjainkban – fehér 45%, sárga 40%, fekete 11%, a többi pedig ennek a keveréke.

Ennek ellenére az emberiség rasszokra való felosztását még napjainkban is sokan, köztük ismert és elismert gondolkodók is, embertelen és tudománytalan ideológia megnyilvánulásának tekintik.

Vázoljunk fel röviden az emberfajták közötti különbözőségekről néhány korszakalkotó elméletet, ill. az ezeket képviselő személyiségeket.

Kezdetben az ismert svéd botanikus **Carl Linné** (1707-1778) a ***Systema naturae sive regna tria naturae*** 1735-ös első kiadásában – az akkor ismert négy kontinensnek megfelelően – az emberi fajnak ***(species)***[87] négy variációját (európai, afrikai, ázsiai, amerikai) különböztette meg. A könyv 1758-ban megjelent tizedik kiadásában, a felfedezőutak kapcsán közkeletűvé vált vélekedések nyomán revideálta nézetét és két újabb variációt vezetett be, a Homo sapiens ferust, vagyis a vadembert, valamint a hottentottákat és a patagóniaiakat magában foglaló Homo sapiens monstrosust. Ennek a morfológiai felfogásnak radikális alternatíváját a francia **Georges Louis Leclerc de Buffon** (1707-1788) adta meg azáltal, hogy a species fogalmát kibővítette az időn és téren átívelő reproduktivitás momentumával, ami azt jelenti, hogy minden ember egyetlen fajra megy vissza, de földrajzilag rasszokra (emberfajtákra) tagolódik.

Még a német klasszikus filozófia nagy alakja **Immanuel Kant** (1724-1804) is állást foglalt az emberfajták tárgyában. Az 1775-ben tartott fizikai és geográfiai előadásainak keretében vetette fel az emberi rasszok különbözőségének problémáját. Buffon koncepciójával egybehangzóan fejtette ki, hogy mindegyik

---

[84] 1819-ben Festetics Imre használta először a szakirodalomban a „genetika" szót (több mint 80 évvel William Bateson, a szó „hivatalos" kitalálója előtt), és az öröklődés számos szabályszerűségét megfogalmazta *A természet genetikai törvényei (Die genetische Gesätze der Natur)* című művében.

[85] A magterület kifejezés a tudományban evolúciós központokat jelent, ami alatt nemcsak a növényekre és állatokra is vonatkoztatható biológiai vagy genetikai fejlődéstörténet kiindulópontját értjük, hanem a kulturális fejlődését is, beleértve a fölművelési módszerek használatát és a letelepedést.

[86] Hagget, Peter: Geográfia. Globális szintézis. Typotex. Budapest 2006, 143. o.

[87] species [lat.] – faj *[a nem alosztálya]*.

rassz ugyanahhoz az emberi fajhoz tartozik, mivel azok közös eredetre vezethetők vissza.

A francia **J. A. Gobineau** (1827-1911) az első, aki behatóan értekezik „az emberi fajok egyenlőtlenségéről". Azonos címet viselő művében[88], az emberiséget három rasszra osztotta, – fehérre, sárgára és feketére – de a külsőleges fizikai jegyeket megtoldotta pszichikaiakkal. Elméletében az az elv irányadó, hogy a természeti és társadalmi miliő átalakító hatása gyöngébb az emberfajta vele született tulajdonságainál. Véleménye szerint az emberfajták nem egyenértékűek sem a szomatikus jegyek (a fehér fajta és ezen belül a teutonok érik el a testi harmónia legmagasabb fokát), sem a pszichikai jegyek szerint. A fehér fajta szerinte nagy energiával és intelligenciával bír, ezenkívül becsületérzékkel, bátorsággal és kiemelkedő hadművészettel, tehát olyan sajátosságokkal, amelyek a sárga fajta fölé emelik. A sárga fajta ugyan intelligens és törekvő, de vontatott hajlama van az idealizmus iránt, és egészségtelen a fantáziája. Legkisebb értékű szerinte a fekete fajta, amelynek képviselői érzékiek, de egyúttal lusták, nincs érzékük a szép és a művészet iránt, és teljesen szervezésképtelenek.[89] Mi vezette Gobineau-t ezen mű megírásához, nem tudhatjuk. Nyilvánvalóan ez csak az ő intellektuális törekvése volt az európai kultúrának és civilizációnak a más nemzetek szemében való felemelésében. Mert szerinte a fehér emberfajta gondolkodó energiával, intelligenciával rendelkezik, érzéke van a hasznos iránt, képes az akadályok tudatosítására és a leküzdésükhöz való eszközök megtalálására, nagyon fejlett az érzéke a rend iránt, szereti az életet. A fehér fajta a többiektől a „becsület" fogalmával különbözik, amely szerinte a fekete és a sárga fajtánál ismeretlen.

Gobineau kortársa **H. S. Chamberlain** (1855-1926) az Angliában született német filozófus a fajtisztaságot félti a keveredéstől, és a teuton faj felsőbbrendűségét hangoztatja. Valahol itt kezdődik az ***első nagy paradigmaváltás***, amely az emberellenes faji diszkrimináció felé mutatott. Chamberlain főleg a fehér fajon belüli „fokozatokkal" foglalkozott. A görögöknek a költészet, a művészetek és filozófia iránti érzéket tulajdonította, a rómaiaknak a jog, állam és családszervezés érzékét, a zsidóknak a vallásérzéket, de a teutonokban (germánok, kelták és

---

[88] A könyv címét magyarul helytelenül idézik – francia eredetiben a cím „*Essai sur l'inégalité des races humaines",* angolul *„An Essay on the Ineguality of the Human Races",* aminek a helyes fordítása ez: *„Értekezés az emberi rasszok egyenlőtlenségéről",* vagy magyarosabban *„Értekezés az emberfajták egyenlőtlenségéről".* Bár sokan hivatkoznak rá, nincs tudomásunk arról, hogy a mű magyar kiadásban megjelent volna.

[89] Itt felvázolt nézeteivel nem lehet egyetérteni, egyvalamit közreadott a korabeli tudományos közegnek mégis, ami fontos eleme a magyarság nemzettudatának. A társadalomtudomány módszerével próbálta bizonyitani a hun–magyar rokonság elméletét. Tette ezt akkoriban egyáltalán nem elszigetelten, hisz Amadé Thierry hatalmas művet, egyenesen tudományos trilógiát szentelt akkoriban a hun kérdésnek, talán összefüggésben a francia–német viszony ellenséges mivoltával. Azt a feltevést, amely mint hagyomány évszázadokon keresztül élt a magyar mondavilágban, az írott emlékekben, de amely sajnos épp a magyar tudósokat komolyan nem foglalkoztatta. Ez az elutasítás persze később már történhetett a Gobineau-t bármiképp érintő kérdések szalonképtelen, kellemetlen áthallásai miatt is.

nyugati szlávok) vélte felfedezni a legmagasabb fokú civilizáció megteremtőit.[90] Szerinte tehát Európa kultúr-kincstárához való hozzájárulás az egyes nemzetek faji értékétől függött, ami különbözik egymástól. Hangsúlyozta a fajtisztaság szükségességét, amit szerinte védeni kell, főleg a zsidó elemek beszivárgásától, amik – úgy vélte – gyengítik a „teuton fajt".

Az ún. tudományos rasszizmus megalapozója **Francis Galton** (1822-1911) volt, aki elsőként kezdett tudományos módszereket alkalmazni az „alsóbb" rétegek alacsonyabb értékűségének bizonyítására. Ő a szerzője a „Hereditary Genius" (Öröklődő lángész) című munkának, és egyben az eugen(et)ika, mint olyan társadalomfilozófiai irányzat megalapozója, mely az ember öröklődő testi és szellemi tulajdonságainak javítása érdekében végzett beavatkozásokat hirdeti.

Az ugyancsak francia **Alfred Binet** (1857-1911) megalapozta az IQ tesztek használatát, aminek eredményei segítségül szolgáltak ahhoz, hogy a pszichikailag nem normális gyerekeket megkülönböztessék a normálisaktól. Az USA-beli vizsgálatok a négereknél kisebb értékeket mutattak ki, mint a fehéreknél. Ezt a tényt használták ki annak bizonyítására, hogy az ember pszichikájában léteznek rasszi különbségek.

A felsorakoztatott tudósok és áltudósok sora is bizonyítja, hogy ezek az elméletek a nyugati civilizációhoz köthetők. Innen indul ki a kolonizációnak nevezett agresszív térhódítás az egyes földrészek felé, aminek talán legkifejezőbb szimbóluma a britek által Shanghai Huang-pu parkjának bejáratánál elhelyezett tiltó tábla „A kínaiaknak és kutyáknak belépés tilos" – bár a brit történetírás ezt enyhíteni szeretné azzal, hogy közvetlen bizonyíték a kínaiakat a kutyákkal azonos szintre degradáló rendelkezésre nincsen.

Bár a mai elméletek szerint Közép-Európa országai, beleértve Magyarországot is a nyugati civilizációhoz köthetők,[91] ám hozzá kell tenni, hogy Európa nem egyöntetű kulturális és civilizációs egység. Mi több, földrajzilag nem is lehet Európáról beszélni, hanem Eurázsiáról. Úgy a múltban, mint manapság is több gondolkodó vallotta magának a nyugat-európai, vagy kelet-európai kultúra és civilizáció vívmányait. Ehhez hozzá kell tenni, hogy a nagy Eurázsia masszív nyugati félszigetén létezik egy kb. ezer kilométeres sáv, amelyet két függőleges vonal választ el Kelettől, illetve Nyugattól. Az egyik vonal Königsberg (Kalinyingrád) környékéről indul és a Dnyeszter-torkolat mélyén Odesszánál éri el a Fekete-tengert – ez a vonal jelenti az említett sávnak a keleti szegélyét. A másikat – a nyugati szegélyt viszont Stettin és az Adria északi csücskén levő Trieszt közötti vonal jelzi.[92] Ennek a sávnak a jellegét, természetét jól mutatja a német elnevezés „Zwischeneuropa" – Köztes Európa. A múltban ebben fekvő Magyar Királyságnak, de a mai kis államoknak és nemzeteknek két nagy közös lidércnyomása van: Németország és Oroszország. Ugyanakkor tárgyunkkal kapcsolatban egyáltalán nem elhanyagolható a tény, hogy – az angolok és franciák hat-

[90] Chamberlain, H. S.: Die Grundlagen des 19-ten Jahrhunderts (Erste Hälfte). München 1942, 596-598. o.

[91] Lásd: Huntigton, S. P.: A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása. Európa Könyvkiadó, Budapest 2002.

[92] Padányi Viktor: Egyetlen menekvés. Gede Testvérek BT. Budapest 1995, 23. o.

hatós segítségével a csehek, románok és szerbek által szétvert – Közép-Európa régi rendje összehasonlíthatatlanul türelmesebb és liberálisabb volt a szó pozitív értelmében, mint az övék. A Magyar Királyság nemzetiségeivel és etnikumaival szemben, amelyek sokszor fajtájukban is különböztek a magyaroktól, sem tömegmészárlásokat, sem akasztófákat, sem internáló táborokat és főleg nem gyarmatosítási-kolonizációs politikát, nem alkalmazott soha.[93]

Az említett első paradigma volt az elméleti alapja a hitleri fajgyűlölet legdurvább gyakorlati megnyilvánulásainak. Azonban a hitlerizmus rasszista doktrínája inkább a demagóg jelszavak tárháza volt, átitatva olyan nézetekkel, amelyek közel voltak a miszticizmus határaihoz (pl. a „német nemzet nordikus lelkének" koncepciója, Himmler gondolatai a japánok „árjásításáról" stb).

Párhuzamosan ezzel, a 19. század elejétől létezett Európában és Amerikában ún. természetes fajelmélet arról, hogy nyilvánvaló és természetes a fehérek és a nyugati keresztény kultúra felsőbbrendűsége. Ezt sokszor egyfajta „humán" hozzáállás is kísérte olyan érveléssel, hogy a fehérek erkölcsi kötelessége javítani az „elmaradott fekete közösségek" életkörülményein és elfogadtatni velük az európai civilizáció vívmányait.

De már 1935-ben két angol biológus **Julian Huxley** és **Alfred Hadon** közös könyvükben[94] azt írta, hogy kívánatos lenne, hogy a „rassz" kifejezést, ha azt emberi csoportokra vonatkoztatjuk, teljesen száműznék a tudomány szótárából.

A második világháború után, éppen Huxley javaslatára, aki az 1950-ben alakult UNESCO első elnöke lett, több tanácskozást hívtak össze. Ezeken megtárgyalták mindazt, amit az emberi rasszokról, a rasszok közötti különbségekről, a rasszok biológiai szemléletéről és a faji előítéletekről ma tudunk és követnünk kell. Az első nyilatkozatot 1950-ben Párizsban írták. Megfogalmazásában jelentős részben társadalomtudósok vettek részt. A szöveg biológiai szempontból pontatlan volt, ezért 1951-ben a második szöveg szerkesztésében már 12 antropológus és humángenetikus vett részt. Ezen a tanácskozáson megírt szöveg sem volt kifogástalan, s így még kétszer módosították (1964, 1967).[95]

Ezeknek a nyilatkozatoknak a pontatlanságai, ferdítései és szó-szoros hazugságai eredményezték a ***második paradigmaváltást***, amelyet mesterségesen ráerőszakoltak a tudományos társadalomra. Ennek lényege pedig olyan tudománytalan megegyezés, hogy nem fognak fajról és rasszokról beszélni. Óriási paradigmaváltás, a tudomány szakszerűségének rovására. A tudományban is megjelent a PC – azaz a „politikailag korrekt" beszéd fogalma. Az új, faji (rasszi) egyenlőség paradigmája, paradox módon a rasszok közti egyenlőséget hirdette azzal a tartalommal, hogy az emberfajták között nincs semmiféle különbség, azaz rasszok nem is léteznek. Az emberfajták, mint külső vonásokkal rendelkező szomatikus csoportok, amelyeknek azonban saját mentalitásuk, vi-

[93] Közelebb: Padányi Viktor: A nagy tragédia. Szintézis. I. és II. rész. Gede Testvérek BT. Budapest 1995, 323. o.

[94] Huxley, Julian S. – Haddon, Alfred C.*:* We Europeans. A Survey of Racial Problems. London, 1935, Jonathan Cape, 5. p.

[95] Ezekről magyar nyelven közelebb: Kiszely István: A föld népei. Európa. Gondolat Kiadó, Budapest 1979, 11-14. o.

selkedésmódjuk és kultúrájuk van, ki voltak tiltva az intellektuális és társadalmi eszmecserékből. Bár ez a szemléletmód is Nyugatról indult, azonban épp a Nyugat „fejlett" demokráciáiban mutatkozott a legtöbb és legnyíltabb rasszista megnyilvánulás. A XIX. századi Claus Gottfried Carl Hagenbeckhez köthető emberi „állatkertek"[96] még működtek az 1958-as, Brüsszelben rendezett világkiállításon is, ahol egy belga-kongói falu teljes lakosságát, a gyerekeket beleértve mutogattak a látogatóknak, 1994-ben egy francia szafariparkban pedig egy egész elefántcsontparti falu lakói bukkantak fel, mint kiállítási tárgyak.

Lényegében egyfajta pszeudo-humanista paradigmáról van szó, amely azonban ma válságba került. Ezt gondolati és értékrendi szemszögből olyan fogalmakkal is jellemezhetjük, mint pl. a multikulturalizmus, a kultúrák egyenértéke és egyenjogúsága, gender-elmélet, szexuális kisebbségek jogai stb.

Az embertanban és a hozzá kapcsolódó tudományágazatokban eluralkodott a káosz. Ugyanúgy, mint más területeken, itt is megjelentek a legkülönfélébb izmusok: rasszi szkepticizmus (a rasszok nem léteznek), rasszi konstruktivizmus (rasszok léteznek, de nem biológiai típusként, hanem mint társadalmilag létrehozott identitások), rasszi-populációs naturalizmus (a rasszok léteznek, mint biológiai populációk, de nem kínálnak semmiféle biológiailag determinált szociális-társadalmi jelentőséget).[97]

Mindehhez hozzá kell tenni, hogy az egyenlőség és egyenjogúság gondolata az egyetemes egyenlőség keresztény gondolatából ered és a humanista filozófia hagyományából. A multikulturalizmus ideálja pedig, amely 1960–2010 között dominált, a Nyugat bűntudatából eredt a kolonializmussal és népirtásokkal kapcsolatban. Ez a humanista paradigma azonban fokozatosan megváltozott egy olyan kísérlet felé, amely az emberek jogegyenlőségét sokszor áltudományos bizonyítékokkal próbálta bizonyítani. Az ún. „fajegyenlőség" már nyíltan ellenzett mindenféle biológiai és antropológiai különbséget az embercsoportok között, bár ezek nyilvánvalók voltak.

Ezen ideológiai álláspont ellenére – paradox módon – széleskörű stratégiák keletkeztek, amelyek hosszú éveken keresztül a forrásokat (pénzügyi és társadalmi) a „faj" vagy az „etnicitás" konceptusa szerint osztották el.

Térségünkben a zavart fokozta a tömérdek mennyiségű angol nyelvből lefordított tudományos irodalom, amelyben az emberi faj (human race) és az emberi fajták (human races) kifejezések azonosak. A **race** (faj) terminust az egységes emberi fajra ***(human race)*** alkalmazzák, ugyanakkor az emberi fajtákra (rasszokra) is: ***human races***. Emellett a legnagyobb tudományos és publicisztikai viták éppen a faj, a rassz (race) fogalma körül zajlottak és zajlanak. Egy példa a sok közül: A szociológusképzés évek óta használt alaptankönyve nálunk és Nyugat-Európában is, a több kiadásban megjelent brit szociológus Anthony

[96] Budapesten is járt egy kisebb falunyi, mintegy kétszázötven bennszülött, akit egy egykori francia tengerésztisztből lett lyoni ügynök hozott az 1896-os millenniumi ünnepségekre. A Vasárnapi Ujság 1896. augusztus 30-án megjelent száma ír róluk *Egy darab Afrika Budapesten* című cikkében.

[97] Mallon, Ron: 'Race': Normative, Not Metaphysical or Semantic. Ethics, 116 (3), The University of Chicago 2006, 525-551. o.

Giddens Szociológiája. Ezt nemcsak a hivatásos szociológusok felkészítésére használják, hanem más, közélettel foglalkozó szakember, pl. újságíró felkészítésére is. Az ötödik angol nyelvű kiadásban[98] a „Race, Ethnicity and Migration" fejezetben, többek között megtaláljuk ezt a szöveget, amely a könyv második magyar kiadásában[99] „Faj, etnikum, migráció" című fejezetben így jelenik meg:

By virtue of these facts, the scientific community has virtually abandoned the concept of race. Many social scientists concur, arguing that race is nothing more than an ideological construct whose use in academic circles only perpetuates the commonly held belief that it has a biological grounding (Miles 1993).	E tények alapján a tudósok gyakorlatilag teljesen elvetették a faj fogalmának használatát. Sok társadalomtudós egyetért abban, hogy a faj fogalma nem jelent többet ideológiai konstrukciónál, melynek tudományos körökben való használata csak tartósítja azt a közkeletű hiedelmet, hogy biológiai alapokon nyugszik (MILES 1993).

Felvetődik tehát a kérdés: Melyik fogalmat kell elvetnünk? A fajt, vagy a rasszt? Vagy mind a kettőt? „A »faj« vagy »fajta« a közösség vérségi egységét, tagjainak közös eredetét … fejezi ki."[100] Ha ezeket elvetjük, akkor nemcsak emberi jellegünket vetjük el, hanem származásunkat, eredetünket is! Vagy valójában ez a cél? Ugyanakkor, ha a tudományban mellőzzük a fajta (rassz) kifejezést, nem beszélhetünk embertípusokról (antropológiai típusokról) sem, hiszen ezek az egyes rasszokon belül (vagy ezek keveredéséből) jöttek létre, pedig ezek az etnikai antropológia tárgyköréhez tartoznak. Ez minket, magyarokat is lényegre törően érint. Mert hiszen csak ezeken keresztül tudjuk kutatni valódi eredetünket. A honfoglaláskori magyaroknál ezt konkrét adatokon bemutatta Bartucz Lajos, aki szerint a magyaroknál meglévő embertípusok: turanid és alföldi 25-30%, keleteurópai 20%, dinári 20%, alpi 15%, mongolid 4-5%, nordikus 4% stb.[101] A mai kárpát-medencei magyarságnál ugyanezt nagyon alapos felkészültséggel elvégezte Henkey Gyula.[102]

Paradox módon még a 'faji egyenlőséget' biztosítani akaró jogalkotás is fokozta a nyelvhasználati zavart: Az 1866-os brit *Civil Rights Act* ugyanis kimondta, hogy minden polgár **'fajra vagy bőrszínre való tekintet nélkül'** egyenlő jogokkal rendelkezik, azaz hallgatólagosan elfogadva, hogy vannak különböző fajok. Ugyancsak problematikus a 2001-es brit népszámlálásnak az a gyakorlata, amely bevezette a 'kevert-faj' ***(mixed race)*** fogalmat (s amely az-

[98] Giddens, Anthony: Sociology. Fifth Edition. Polity Press, Cambridge 2006. 486. o.
[99] Giddens, Anthony: Szociológia. 2. kiadás. Osiris Kiadó, Budapest 2008. 377. o.
[100] Hóman Bálint: Ősemberek – ősmagyarok. Kairosz Kiadó, Budapest 2002, 57. o.
[101] Bartucz Lajos: Magyar ember, típus, faj. In: Mi a magyar. Magyar Szemle Társaság. Budapest 1939 (reprint Helikon Kft. 1992), 183. o.
[102] Henkey Gyula: A magyar nép etnikai embertani képe. In: Magyar történelem. Tízezer év – ezer oldalról. Zürichi Magyar Történelmi Egyesület, Zürich – Budapest 2002, 119-133. o.

után széles körben vált használatossá), amely nem szándékoltan, de ténylegesen azt jelenti, hogy ha vannak 'kevert fajúak', akkor léteznie kell tiszta fajúaknak is. A 2011-es brit népszámlálásnál használt táblázatban[103] nehéz kiigazodni. Ebben olyan kategóriák jelennek meg, mint *a fehéreknél (White)*: English/Welsh/ Scottish/Northern Irish/British, Gypsy or Irish Traveller, stb; *a keverékeknél (Mixed/multiple ethnic groups)*: White and Black Caribbean, White and Black African, White and Asian; *az ázsiaiaknál (Asian)*: Indian, Pakistani, Bangladeshi, Chinese); *a feketénél (Black)*: African, Caribbean. Nem jelenik meg ugyan a faj vagy rassz terminus, de ez csak egy álca, amely eltakarni akarja az emberek közti nyilvánvaló etnikai különbségeket, beleértve a bőrszínt is, de ezzel inkább kidomborítja azokat. A legszembetűnőbb pedig az, hogy a roma (cigány) vándorlókat a fehérek közé sorolja, holott azok az indid embertípushoz tartoznak.

Thomas Kuhn (1922-1996) amerikai tudományfilozófus ***A tudományos forradalmak szerkezete*** című könyvében[104] megfogalmazott elmélete szerint az új tények megmagyarázására a tudósok új hipotéziseket hoznak létre, míg végezetül új elmélet, s ezzel új paradigma jön létre. Ehhez azonban szükséges, hogy a tudományban forradalomra kerüljön sor, amikor szétesik a régi (uralkodó) paradigma és új paradigma keletkezik. Ez az időszak előbb-utóbb be fog következni – elsősorban a tömeges migráció gyakorlati tapasztalata hatása alatt – mivel tudományos körökben is elkezdődött bizonyos vita a saját identitásunkról, a saját értékeinkről, a viszonyunkról a más kultúrákhoz, a más kinézetű népességről stb. Egyben 2010-ben Európában először a csúcspolitikusok szájából elhangzottak olyan kijelentések, hogy a multikulturalizmus kudarcot vallott. Ezek két-három évvel ezelőtt politikai főirányzatban nem jelenhettek volna meg. Olyan kijelentések, amik eddig társadalmilag nemkívánatosak voltak és a hordozóját ténylegesen kiközösítették volna, egyszerre megjelentek Európa és a világ politikusai szájából is. Ezek egyfajta lökést adtak a tudománynak is, amely felszabadult és már nyíltan kezdi átértékelni a saját fogalmait.

Tekintettel a bevándorlók kulturális és antropológiai különbözőségére, akik problémát jelentenek Európa országai számára, nyilvánvaló, hogy tudományos vitákban újrafogalmazódnak az emberfajták körüli kérdések is. Az átértékelés időszakába léptünk úgy a multikulturalizmus kérdésében, mint az emberfajták létezésében. Még nem vagyunk teljesen képesek előre látni ennek a vitának az eredményét, azonban meg vagyunk győződve arról, hogy a demokrácia, az emberi egyenlőség és egyenjogúság elve nem lesz veszélyeztetve és lényegében csak az ideológiailag szerkesztett szélsőségek helyreigazítására kerül sor, mint pl. a pozitív diszkrimináció, vagy a multikulturális önámítás, mely szerint az eltérő kulturális környezetből bevándorlóknak nem kell elsajátítani a befogadó országok értékrendjét.

Bár a tudomány értékileg semleges kell, hogy legyen, a tudós nem tudja magát elvonatkoztatni a tudományos eredményektől, ugyanakkor saját értékrend-

[103] Classification of ethnicity in the United Kingdom.
https://en.wikipedia.org/wiki/Classification_of_ethnicity_in_the_United_Kingdom
[104] Kuhn, Thomas Samuel: A tudományos forradalmak szerkezete. Osiris, Budapest 2002.

szerétől sem. Bizonyos időszakokban, főleg akkor amikor a tudományos fejlődés válságba kerül, amikor az új tények megmagyarázására új hipotéziseket kell létrehozni, a tudósnak is nagyon egyértelműen kell kinyilvánítania, mivel tud azonosulni és mit nem tud elfogadni. Egy igazi tudós, akinek humanista hozzáállásáról nem lehet kétely, **Petr Piťha** professzor, prágai katolikus pap ebben a paradigmaváltási szakaszban így nyilatkozik. Bár gondolatai egyfajta vallomásnak felelnek meg, ugyanakkor a tudós életfilozófiáját is kifejezik: *„Vallom, hogy fehér ember vagyok, elismerem az emberfajták különbözőségét, egyben minden ember méltóságát, de elutasítom, hogy megfeketedjek, vagy megsárguljak és megváltoztassam arányaimat és a szemem színét."* A kölcsönzött vallomás folytatása már e sorok írójának, aki ugyancsak az élete nagy részét egyetemi katedrán töltötte, az eszmerendszerét takarja: *„Európai vagyok, mert magyar vagyok. Magyar szülők gyermekeként születtem, magyar földön nőttem fel, s komolyan veszem nemzetem nyomorát, szörnyű nyomorát és dicsőségét is. Büszke vagyok úgy fajtámra, mint népem kultúrájára, ezért elutasítom, hogy feloldódjak a fogyasztó multikultúra szellemtelen uniformitásában."*

IRODALOM

Bartucz Lajos: Magyar ember, típus, faj. In: Mi a magyar. Magyar Szemle Társaság. Budapest 1939 (reprint Helikon Kft. 1992).

Classification of ethnicity in the United Kingdom. https://en.wikipedia.org/wiki/Classification_of_ethnicity_in_the_United_Kingdom

Csámpai Ottó: A magyar nép fejlődése a nemzetségektől a modern nemzetig (etnoszociológiai összefoglalás). In: Magyar történelem. Tízezer év – ezer oldalról. Acta Historica Hungarica Turiciensia XVIII. évfolyam 1. szám. Zürichi Magyar Történelmi Egyesület, Zürich – Budapest 2002, 79-103. o.

Giddens, Anthony: Sociology. Fifth Edition. Polity Press, Cambridge 2006.

Giddens, Anthony: Szociológia. 2. kiadás. Osiris Kiadó, Budapest 2008.

Gobineau, Joseph Arthur de: O nerovnosti lidských plemen. Díl I, II., Nakladatelství Orbis, Praha 1942.

Hagget, Peter: Geográfia. Globális szintézis. Typotex. Budapest 2006.

Henkey Gyula: A magyar nép etnikai embertani képe. In: Magyar történelem. Tízezer év – ezer oldalról. Zürichi Magyar Történelmi Egyesület, Zürich – Budapest 2002.

Hóman Bálint: Ősemberek – ősmagyarok. Kairosz Kiadó, Budapest 2002.

Huntigton, Samuel, P.: A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása. Európa Könyvkiadó, Budapest 2002.

Huxley, Julian S. – Haddon, Alfred C.: We Europeans. A Survey of Racial Problems. Jonathan Cape, London 1935.

Chamberlain, Houston S.: Die Grundlagen des 19-ten Jahrhunderts (Erste Hälfte). München 1942.

Chardin, Teilhard de: Út az Ómega felé. Válogatás Teilhard de Chardin műveiből. Szent István Társulat. Budapest 1980.

Kiszely István: A föld népei. Európa. Gondolat Kiadó, Budapest 1979.
Kuhn, Thomas S.: A tudományos forradalmak szerkezete. Osiris, Budapest 2002.
Mallon, Ron: 'Race': Normative, Not Metaphysical or Semantic. Ethics, 116 (3), The University of Chicago 2006
Padányi Viktor: Egyetlen menekvés. Gede Testvérek BT. Budapest 1995.
Padányi Viktor: A nagy tragédia. Szintézis. I. és II. rész. Gede Testvérek BT. Budapest 1995.

Cser Ferenc (Canberra), **Darai Lajos** (Kápolnásnyék)

A mellérendelő magyar társadalom kialakulása

1. Bevezetés

Lükő Gábor *A magyar lélek formái* című alapos munkájában a magyar népi műveltséget mellérendelőnek írta le.[105] Kicsit korábban Karácsony Sándor a magyar észjárásról szóló tanulmányaiban mellérendelőként jellemzi a magyar nyelvet és a magyar társas élet elveit, annak társas lélektanát,[106] valamint Joó Tibor a magyar nemzeteszmét.[107] Karácsony hozzáteszi: az 1920-as években nagyrészt 16. századi állapotok jellemezték a magyar falu lakosságát, különösen lelki értelemben, a 16. századiak pedig szinte teljesen azonosak voltak a legkorábbi, őskori állapotaikkal, amennyiben a nagyapák mindig pontosan adták át ismereteiket és felfogásukat, érzésvilágukat az unokáknak, mert szóbeli volt az átadás, és ezer év alig 20 átadás volt. Ezen felül Karácsony Sándor meggyőződése, hogy a feketeföld övezet, illetve a magyar nagyalföldi szteppei jellegű műveltség miatt a magyarság megismerésével szinte egész Eurázsia legjobb műveltségi viszonyaival ismerkedhetünk meg, amiért ez nagyon fontos tájékoztatással bír. A mellérendelő szemlélet azonban számos szellemi termékben, pl. a magyar népmesékben, regékben, természeti népek hit- és mondavilágában megjelenik. A népi műveltség egy társadalom – emberek lét- és életközössége – alapvető jellemzőit tükrözi, ezért a múlt század közepi, azaz a könyvben elemzett magyar társadalom maga is ezzel a jelzővel illethető. A kérdés: miért lett a magyar társadalom alapvetően mellérendelő, miközben az egész eurázsiai környezetre az alárendelés a jellemző és valójában mikor vált a magyar társadalom mellérendelővé?

Korábbi munkáinkban[108] az alapkérdést már úgy válaszoltuk meg, hogy a mellérendelő társadalmi szemlélet az emberiség ősi szemléleti módja és ez alakult az elmúlt évezredek során nagyrészt alárendelővé. Ezért a magyar társadalom mellérendelő jellegét, mint az ősidőkből hozottat kell számítanunk. Éppen ezért a kérdést sokkal inkább úgy fogalmazhatjuk meg: mikortól tekinthető a mellérendelő magyar társadalom magyarnak?

---

[105] Lükő (1942)

[106] Karácsony (1985), pp. 17, 27, 494, 505-506, 508. Karácsony (2008), pp. 5,7. Vö. Lendvai (1993), Gyulai (1993).

[107] Joó (1939).

[108] Cser (2000, 2002, 2003, 2004), Darai (2002, 2004, 2014), Cser–Darai (2005, 2006, 2007a,b, 2008a,b,c,d,e, 2009a,b,c, 2010, 2011, 2012, 2013).

Mindenekelőtt néhány fogalmat kell tisztáznunk, mielőtt a kérdés lényegére térnénk.

2. A mellérendelés fogalma

Mit jelent tulajdonképpen ez a magyar szó, *mellérendelés*? A magyarban elsősorban a nyelvtan területén találkozunk vele, úgymint *mellérendelő* mellékmondat, szóösszetétel, szembeállítva az *alárendelő*vel. A Sulinet Tudásbázisból az alábbiakat tudhatjuk meg:

„A választó, a következtető és a magyarázó mellérendelés:

Vagy láng csap az ódon, vad vármegyeházra,
Vagy itt ül a lelkünk tovább leigázva. (Ady Endre)

- Az állítmányok halmozása, lánccá szerveződése esetén mellérendelő összetett mondatok jönnek létre. Ennek egyik típusa a választó mellérendelés.

Nem mondhatom el senkinek,
Elmondom hát mindenkinek. (Karinthy Frigyes)

- Az állítmányok halmozása, lánccá szerveződése esetén mellérendelő összetett mondatok jönnek létre. Egyik típusa a következtető mellérendelés.

Ilyenkor hozzád menekülök kopott kávéházi
sarokasztal, hiszen te nyugodtan eltűröd... (Garai István)

- Magyarázó mellérendelés."[109]

A magyar nyelvben tehát elsősorban nyelvtani fogalmat takar a szó, amelynek értelmét aztán kiterjesztjük hasonló értelmű társadalmi jelenségre.

Próbálhatjuk meg a szó jelentését idegen nyelvi megfelelőinek felmutatásával értelmezni. A SZTAKI szótárában a következőket találjuk róla:

Magyar-angol szótár: *co-ordination*. **Magyar-német szótár**: e *Nebenordnung*, e *Koordination*, Koordination. **Magyar-francia szótár**: n *juxtaposition*, n *adjunction*. **Magyar-bolgár szótár**: *координация*.

Az angol *co-ordination* valójában irányítást, együttes elrendezést jelent. Ugyanezt jelenti a német Koordination és a bolgár координация szó is. A másik német szó egymás mellé rendelést jelent. Ezek mindegyike cselekvés jelentésű, egyikük jelentése sem fedi le a magyar *mellérendelés*t.

Egyértelmű, hogy ez a fogalom, ami a magyarban elsősorban nyelvtani viszonyítási alapon fogalmazódik meg, ezekben a nyelvekben nem létezik, ezekben nem értelmezhető. Ezek a nyelvek mind alárendelő jellegűek.

3. Emberi társadalom, társadalmi csoportok és jellemzőik

[109] http://tudasbazis.sulinet.hu/hu/magyar-nyelv-es-irodalom/magyar-nyelv/magyar-nyelv/a-valaszto-a-kovetkezteto-es-a-magyarazo-mellerendeles/valaszto-mellerendeles.

Az ősrégészet arra tanít minket, hogy az *ember* lényegét a közösségei alkották. Visszatekintve több mint egy millió évre, az embert mindig csoportban, közösségekben találjuk meg. Tevékenysége is közösségi volt, telephelyein mindenütt emberi csoport és nem magányos személy nyomait leljük meg.

Manapság magányos, elzárkózott, remete életforma a földkerekségen már végleg nem folytatható. Az ember az egész földkerekségen egymást áthálózó, egymással szorosabb vagy laza kapcsolatban álló közösségekben él. A közösség a családdal kezdődik, majd együttműködő családok sorozatán keresztül épül fel egy klán, esetleg törzs, majd egy adott nagyobb földrajzi térségben ezek együttességéből kialakult nemzet, majd nemzetek sokaságán az emberi társadalom, mint egész. Azaz kisebb-nagyobb közösségek együttesen alkotják az emberi társadalmat. Az ember ugyanis közösségi lény és már korai történetében is együttműködő egyedek sokasága jellemezte. Az ember fogalmához ma már szorosan hozzá kell kapcsolnunk azt a közösséget, amiben él, tevékenykedik, amelynek tagjaival kölcsönhat, együttműködik, akikkel együttesen tevékenykedve, a feladatokat zömmel már megosztva teremti meg életének mind az anyagi, mind a szellemi feltételét, lényegét – esetleg éppen vele szembe is kerülve, rombolja ugyanazt. Az emberek közösségeit a tevékenységük, az azokat meghatározó eszmeiség és annak gyakorlati kifejezése különbözteti meg egymástól.

Az emberi társadalom több, nem feltétlenül azonosan jellemezhető társadalmi csoport együttese és számos többé-kevésbé eltérő jellegű műveltségre osztható. Ezek kialakulása hosszabb-rövidebb történelmi folyamat eredménye, amelyre egyaránt hatással van a társadalmi egység múltja, azon terület földrajzi- és éghajlati körülményei, amelyen él, és egyben a szomszédságában élő és tevékenykedő, esetleg más műveltséget folytató társadalmi csoport, vagy csoportok szellemi élete, vagy gyakorlati tevékenysége. Gyakran egy-egy társadalmi csoport, nemzet, valamint az általuk folytatott műveltség eredete, kialakulásának körülményei és hosszabb időt átfogó története ad kellően elfogadható magyarázatot jellemzőire.

3.1. Társadalmi csoportok megkülönböztető jellemzői

Amikor egy nép, nemzet, műveltség, az emberi társadalom egy szeletének jelenlegi műveltségét biztosító ősi múltját igyekszünk megtalálni, fölfedni, akkor számos különféle adatforrást is figyelembe kell vennünk. Ilyenek például az embertani, a régészeti adatok, saját és a környezeti kútfőkből származó leírások, emellett a nyelv, a népi hagyományok, a műveltségi jellemzők – versek, dalok, zene, ábrázoló művészet, hitvilág – és ezek kifejeződései, stb. Ezeknek nem csupán a tartalma rendelkezik meghatározó erővel, hanem a tartalomban kifejezésre kerülő szemléleti módja is.

Ha minden lehetséges forrást figyelembe veszünk, akkor gyakran ellentmondásokba ütközünk: az egyik adat pl. kizárhatja egy másik adat valamiféle értelmezését. Így aztán csakis olyan értelmezés fogadható el, melyet egyetlen igazolt, hiteles adat sem zár ki, nem tesz lehetetlenné. Nem elég tehát az értel-

mezést bizonyító adatokat felsorolni, – lett légyenek azok bármely nagy számban – ha föllépnek olyan adatok, melyek az értelmezéssel összeférhetetlenek, azt kizárják. Ez utóbbi esetben az értelmezés elfogadhatatlan, azt el kell vetnünk, legyen az bármily szép, fölemelő, vonzó vagy kívánatos is.

Az írott történelmi szakaszokban is vannak már gondok, például hogy miként értelmezzünk neveket, hiszen a neveket leíró személy a saját nyelve hangkészletéhez, kiejtési módjához, esetleg sajátságos elnevezéseihez illeszti az általa leírt eseményeket, helyeket, az azokon élő, működő és cselekvő embereket, embercsoportokat és azok megnevezését, akik viszont a megfelelő neveket a leíróétól esetleg szögesen eltérő nyelven fogalmazták meg.

Különösen nehéz akkor a történész, a régész helyzete, ha az írott történelem előtti időkre téved. A helynevek – dűlők, patakok, vízfolyások, tavak, hegyek stb. nevei – általában az adott területen élő letelepedett népességtől származnak, és ezek egymás utáni több nemzedéken, generáción, esetleg népességváltozáson át is megmaradnak. Legfeljebb egy más nyelven beszélő embercsoport nyelvének hangzásához igazodnak, következésképpen néha a felismerhetetlenségig eltorzulnak. Így a helynevek elemzése gyakran nem az aktuálisan a területen élő népesség múltját tükrözi, hanem esetleg más nyelvű, műveltségű embereket vetít oda, ahol azok már nem élnek, így az ott élők származására sugall olyasmit, amivel nem rendelkeznek. Egy-egy területen átmenetileg előforduló embercsoportból származó személynevekkel még bonyolultabb a helyzet, ha azokat idegen műveltség írott anyagában leljük fel. Óhatatlanul igazodnak a nevet rögzítő műveltség emberének nyelvi szabályaihoz – azaz torzulnak.

Ha ellenben egy adott nép, embercsoport helyét keressük, akkor talán a leghitelesebb az adott nép, embercsoport műveltségének alapvető jellemzőit vizsgálnunk, követnünk – még akkor is, ha az adott embercsoport léttörténete során másokkal ötvöződött és ezért műveltségi jellemzői az idők során megváltoztak. A műveltségi jellemzők közül legfőbb maga a nyelv, melyet a nép beszél, a nyelven belül pedig az adott embercsoport saját múltjára vonatkozó mesék, elbeszélések, regék, legendák esetleg mítoszok tartalma.

3.2. Emberi műveltségek szemléleti módja

Csakhogy a saját múltat feldolgozó regék, legendák, mítoszok feltételeznek egy szemléleti módot, azt, hogy az adott embercsoport magát a többi embercsoporttól elkülönülten, esetleg szembeállítva, vagy hozzá viszonyítva miként is határozza meg, ami gyakran valamilyen felsőbbrendű lényhez való viszonyulását is tükrözi. Ez utóbbi viszony általában alárendelő, azaz az embercsoport magát annak a bizonyos lénynek az alárendeltjeként határozza meg és gyakran annak a nevét a saját maga megjelölésére föl is veszi. A történelem előtti idők család-, nemzetség vagy klán-, törzs-, vagy népnevei általában valami hasonló forrásból merítkeznek, ezért az ilyen nevek elemzése gyakran ahhoz a hitvilághoz vezeti el a kutatót, amit az adott ember, embercsoport a mindennapi életében gyakorolt.

Az emberi felfogások szemléletmódja manapság szinte kivétel nélkül ilyen alárendelő jellegű. Az eurázsiai műveltségek majdnem mindegyikére ez a jellemző, még ha nem is egységes mértékben. Vannak e szemléletnek egészen szélsőséges esetei is, mint pl. a hébereké, akik magukat istenük egyetlen emberi teremtettjének határozzák meg, míg a többi, hozzájuk ugyan testileg nagyon hasonló, ám hitük szerint lelküket tekintve nem emberi lényeket az Istenük által az ő szolgálatukra teremtettnek, nekik alárendelt, ám valójában emberszabású állatnak tekintik.[110]

Az ősi emberi temetkezések vizsgálata azonban arra int, hogy az alárendelő szemlélet, – aminek eredményeként egy-egy településen élesen szétválik az ún. urak, gazdagok sírja a nekik alávetett szegények, szolgák sírjaitól – az emberiség történetének csak a legutóbbi 7-8 évezredét jellemzi, korábban nem ez volt a szemlélet. Az emberi ősi szemléletben az emberek egyenértékűek voltak, sírmellékleteik szerint nem különböztethető meg sem szegény és gazdag, sem úr és szolga. Az emberi egyenértékűséget tükrözi a mellérendelő szemléleti mód.

A későbbi emberi műveltségekre is keményen és meghatározó módon jellemző azok szemléleti módja, sőt, minthogy a mellérendelő szemléleti mód Eurázsiában ma már nem tartozik az általános gyakorlathoz, az általa meghatározott műveltség nagyon is sajátos, és eme tulajdonsága kizáró jelleggel rendelkezik a műveltség eredetének vizsgálatakor. ***Azt állítjuk, hogy az ősi embert jellemző mellérendelő szemléletű műveltség, nyelv, embercsoport nem eredhet a már kialakult alárendelő műveltségű elődökből, azokból nem vezethető le, azoknak nem másodlagos képlete, hanem azokkal szemben elsődleges.***

A változás az ismert történelmi adatok alapján egyirányúnak tűnik: amelyik nyelv, műveltség áttért az alárendelő szemléleti módra, annak eme jellemzője a további időszakokban már ilyennek megmarad. Ennek köszönhető, hogy a mai ismert műveltségek zöme alárendelő, ha nem is egyenlő és szélsőséges mértékben, és ez a tény nehezíti is a mellérendelés lényegének a megértését. Míg a mellérendelő szemlélettel az alárendelés egyszerűen megérthető, az alárendelő

---

[110] Sanhedrin 57a, 58b, Baba Kamma 37b, Baba Mezia 24a, 114b, Yebamoth 61a, 98a, Abodah Zarah 22a-22b, 38b, Goshem Ham 266. Máimon is a Mishnah Torahban úgy magyarázza a Mózes törvényeiben általánosan használt *felebarát* szót (példának okáért 3Móz 19:13, 16, 17), hogy a *goyim*ra ezek nem vonatkoznak, mert ők nem azok. Lásd erről: Israel Shahak: *Jewish History, Jewish religion.* Pluto Press, London, p.: 80. A goyim és az izraeliták alapvető megkülönböztetése a Zohar könyvéből is kiolvasható, miszerint „*valamennyi izraelitának része lesz a következő világban, és odaérkezésükkor nem adják át őket, a Douma angyal kezeihez és küldik le a pokolba, mint a goyokat"*. (Zohar, Toldoth Noah tanulmány, folio 59b, De Pauly, I. 347). Valójában a goyoktól még az ember jelleget is megtagadják. (Zohar, Lekh-Lekha tanulmány, folio 94a, De Pauly, I. 535). A Zohar ismét megmagyarázza, hogy az Írás szavai: „*Jehovah Elohim embert teremtett*" azt jelenti, hogy ő Izraelt teremtette (Zohar Bereshith tanulmány, folio 26a, De Pauly, I. 161), és végül: „*igen, a zsidók emberek, mert a lelkük a felsőbbrendű embertől (azaz Istentől) származik. De a világ népei nem nevezhetők embernek, mert ők nem a Szentből és a Felsőbb Emberből, a Neschamaból, (dicsőséges lélekből) származnak, hanem Beliál Ádámból, azaz az alattomos és szükségtelen embertől, akit Sammaelnek neveznek, a Felsőbb Ördögtől*." (Luria tanítványa, a kabbalista Naphtali *Emek ha Melek* könyvéből idézi Webster, 1924, p. 13.)

szemléletben a mellérendelés értelmetlennek tűnik, az egész szemléleti kérdés megértése nagy nehézségekbe ütközik.

Ám kíséreljük mégis meg. Amit itt legelőbb meg kell vitatnunk, az a szemléleti módok, az általános emberi viszonyok kérdése.

4. Mellérendelő és alárendelő szemléleti mód

A társadalom az együtt élő, együtt tevékenykedő emberek halmazaként fogható fel. Az együtt élő, és tevékenykedő emberek alapvetően két féle viszonyban lehetnek egymással.

Az egyik ilyen viszony az, amikor az egyik a másiknak *alárendelt* szerepet tölt be, azaz az egyik személy a másikhoz nem egyenértékű módon kapcsolódik. Ebben a viszonyban az egyik ember helyzete mindig magasabb, parancsnokibb, míg a másiké mindig alacsonyabb, végrehajtóbb. Ez azt jelenti, hogy a kettőjük viszonya egy irányban függő. Van az egyik, – a főnök, az uraság, a parancsnok – aki a másikat utasíthatja, és van a másik, – a beosztott, a szolga, a végrehajtó – aki az előbbi utasításának megfelelően cselekszik, annak parancsait végrehajtja.

Ez a viszony ma általánosan ismert, szinte valamennyi korunkbeli szervezet gyakorlatilag ennek szellemében, ún. *archikusan* épül fel. Ezt jelképezi egy talpára állított piramis, ahol az utasítás menete felülről lefelé halad. Az alsóbb szint a felsőnek alá van rendelve. A felső a főnöki, az alsó a beosztotti szint. Beöthy[111] éppen ezzel határozza meg a társadalmat. Szerinte társadalom főnökség nélkül nem létezhet. Nem érti az ausztrál bennszülöttek társadalmát, ahol a főnökség alapvetően hiányzik, és éppen ezért primitív hordává degradálja őket. Itt tehát semmi gond, ezt az alárendelő viszonyt mindenki ismeri – és általában el is ismeri.

Ennek szöges ellentéte a *mellérendelő* viszony. A mellérendelő kapcsolatban a két személy közül egyik sincs a másiknak alárendelve, hanem tevékenységük egyenértékű (vagy azzal jellemezhető) kapcsolatot tételez fel. Az alárendelő rendszerben is számtalanszor megfigyelhető ez a viszony, amikor az azonos szinten tevékenykedőket viszonyítjuk egymáshoz. A két egymás mellé rendelt személy tevékenységét ilyenkor egy közös, a fölöttük lévő rendszer-szint valamelyik tagja kapcsolja, hangolja össze. Ez a kapcsolat is jól ismert és úgyszintén elismert.

Van azonban a mellérendelő viszonynak egy egyedülálló esete is, amikor a két egyenértékűnek föltételezett személyt nem köti össze egy felettes harmadik. A kérdés ilyenkor az, hogy tudnak-e együttműködni? Létezhet-e egy ilyen viszony tartósan? Létezhet-e egy társadalom, ahol annak tagjai egyenértékűek, ahol nincs kiemelt főnökség?

Sokan – ahogy láthattuk, Beöthy is – a kérdésre egyértelmű nemmel válaszolnak, mondván, hogy egy összefogó, összehangoló harmadik híján a két személy kapcsolata *anarchikussá* (rendetlenné, össze-visszává) válik. Ami azt

[111] Beöthy (1878), pp. 27-140, ill. Beöthy (1882), pp. 154-174.

jelenti, hogy felborul egyfajta rend és ennek eredménye valamiféle zűrzavar lesz. A kérdés azonban az, hogy ***ez*** igaz-e?

A válaszunk egyértelműen az, hogy ***ez nem igaz***. A mai társadalmi élet számos jelenségét fel lehet hozni arra utaló példának, hogy egymás mellé rendelt emberek közös tevékenységükben eredményesek anélkül, hogy viszonyukban az egyik vagy a másik megkülönböztetetten felsőbbrendű lenne, magasabb rendű szerepkört töltene be.

A legkiválóbb példák erre a kis zenekarok. Ezeknél ugyan gyakran van egy személy, aki az egésznek a motorja, de ugyanilyen gyakran fordul elő az is, hogy a zene pusztán a zenészek együttműködése alapján áll össze, és ilyenkor maga a végtermék, a muzsika adja az összehangoláshoz szükséges 'ütemet'. Természetesen, nagyon sok tagból álló zenekarnál ott a karmester, aki a pálcájával hangol össze, de a dzsessz zenészek, a népi zenészek igen nagy részénél a zene az együtt zenélés eredménye. Még akkor is, ha a hangnemet, vagy az ütemet valamelyik zenész adja meg, vagy bizonyos elemeknél az egyikre figyelnek, azaz van egy *vezető, irányító* személy. Az összhangot közvetítő személy mégsem *főnök*, hanem a közösségből kiemelkedő, annak tagjaival egyenértékű személy, azaz *vezér*.

Hasonlót tapasztalhatunk társadalmi méretekben az ausztrál bennszülötteknél is, ahol ez a mód a jelenből visszatekintve, léttörténetükben több tíz évezredig is működött. Nem volt a földjük tulajdon, nem voltak háborúik, nem ölték halomra egymást, hanem azonos területen osztozkodva békésen megférték egymással, együttműködtek. A teret, amiben éltek, megosztották, az életformájukat követve használták létük táplálására, nem rabolták le és időnként egymással váltották, hogy a számukra lényeges élelemforrás szintje helyreálljon.[112]

Ez a mellérendelő emberi viszony lényege. A régészeti adatok egyértelművé teszik, hogy még az újkőkor emberénél is ez a viszony uralkodott, a parancsnoki alárendelés csak későbbi eredetű. A történelmi materializmus az emberiségnek mellérendelő szemléletű idejét őskommunizmusnak nevezi.

A mellérendelő szemléletet a legtisztábban[113] a kínai szellemi világ *jin* és *jang* fogalma képviseli.[114] A felfogást az mellékelt ábra szemlélteti. Ez a fogalom és ábrázolás a kínai bölcseleti rendszerben a világ szerkezetének a leírásakor jelenik meg és azt a felfogást képviseli, hogy a világos és a sötét ábra egymást kiegészítve, egyenértékűen határozza meg az egészet. Mindkét ábrarész a színétől eltekintve azonos, egymásba fonódik, együtt töltik ki a felületet. Egymás mellé és nem pedig egymásnak alá, ill. fölé van bármelyikük rendelve, jól-

[112] Flood (1995), pp. 264-267.

[113] Eltekintve attól, hogy két jellegzetes, sok szempontból ellentétes princípiumról van szó. Amiről itt szólunk, még ennél is több, mert a mellérendelő viszony tagjai egyformák, homogének is lehetnének, ha egyébként lennének egyforma emberek. Mivel azonban nincsenek, nincs is mód a mellérendelő szemléletben teljesen egyformának tekinteni őket.

[114] Grimal (1965), p. 273., Saso (1991), p. 349.

lehet a *jang* az égi, a pozitív, a férfias, a *jin* pedig a földi, a passzív, a nőies tulajdonságokat képviseli.[115] A *jin* a Nap és a fény, a *jang* a Hold és az árnyék.

Érdekes és az itteni mondandónkat alátámasztó az a tény, – ami még az igen régi Kárpát-medencei jelenlétünkre is bizonyíték, ha egyszer ránk a mellérendelés jellemző – hogy ez a jel itt a Kárpát-térségben már sokkal korábban, teljes mivoltában, ha nem is ilyen kifinomultan, megjelent a Kukutyin-Tripolje-i műveltségben, és minden bizonnyal onnan átvéve ezt az alakzatot, az etruszkoknál is, majd a keltánál s a rómaiaknál, amint a következő három ábrán látható.[116] Bár meg kell jegyeznünk, hogy adott esetben az egymásba fonódó vonalak azonosságáról beszélhetünk, míg a *jin/jang* felfogásban azok mellett a színek kiegészítő módú azonosságáról is szó van – és talán éppen ebben rejlik a kínai felfogás lényege.

[115] Ji (1989), p. 16.

[116] A képek innen valók: http://www.neokoolt.com/#!10-Things-You-Probably-Didnt-Know-About-Neolithic-Danubian-Civilization/c9ze/55b64bb80cf26fc16f2fa02e, és összecseng e honlap mondanivalójával Bondár Mária régész nyilatkozata a pilismaróti ötezer éves temető feltárásáról: „A késő rézkor intenzíven kutatott időszak, hiszen ebben a periódusban született a legtöbb őskori innováció. Ilyen a kerék, a kocsi, bizonyos fémötvözetek elterjedése, a ló háziasítása, az állatok igavonó erejének hasznosítása. Mára már megdőlni látszik az a nézet is, hogy minden innováció Mezopotámiából ered, a Kárpát-medencében ennél korábbi kocsi- és kerékleletek vannak.” Továbbá „a Kárpát-medencében a késő rézkorban (Kr. e. 3600/3500–3000/2800) a mai Bulgáriától Németországig terjedő területen látszólag egységes anyagi kultúra jött létre. Az úgynevezett badeni vagy péceli kultúra népét sokrétű, gazdagon díszített, különleges kerámiák jellemezték. A földművelés mellett állattartással is foglalkoztak, már ismerték a négykerekű kocsit, az ökrök vontatta szekerek segítségével pedig nagy távolságra szállíthattak különböző cikkeket.” („Ötezer éves temetőt tártak fel Pilismaróton.” *Index* 2016.03.02. http://index.hu/tudomany/tortenelem/2016/03/02/otezer_eves_temetot_tartak_fel_pilismaroton/.)

Tovább lépve, vizsgáljuk meg – ebből a szempontból ítélve meg – magát a családot. Milyen ott az emberi viszony?

Természetesen bonyolult, ahol a gyermek–szülő viszony ugyan az idő nagy részében alárendelő jellegű, de akkor is leginkább vezéri és nem főnöki. A szülők egymáshoz való viszonya azonban nem föltétlenül alá-, ill. fölérendelő! Még akkor sem, ha tudomásul vesszük, hogy a két szerepkör, az *anyai* és az *apai* nem azonos. Két egymástól eltérő minőséggel találkozunk itt, és még sem szükséges azokat egymással szembeállítva értékkategóriává alakítanunk, egyiket a másiknak alárendelnünk. Miről is van tulajdonképpen szó? Hogy a kérdéskört jobban megértsük, tekintsünk vissza az állatvilágra, ott is a madarakra.

Jól ismert, hogy a madaraknál nagyon gyakran a nőstény, a tojó szürke, vagy inkább csak egyszínű, miközben a hím, a kakas meg színes, tarka. Beke Kata *...mert az ember kétnemű* c. könyvében a „Színes tollak, színvak férfiak” c. fejezetben foglalkozott ezzel a kérdéssel.[117] A madaraknál ez a színmegosztás, ugyanis, nem a véletlen műve. Szorosan kapcsolódik a két fél élettani szerepköréhez. Merthogy a hím és a nőstény szerepköre nem csak a tojás létrehozásában és kikeltésében különbözik, hanem az utódok, a csibék ’fölnevelésében’ is.

Hogy ez sikeres legyen, a madárcsaládnak valamiféle védelemmel kell rendelkeznie. A feladat a két szülő között megoszlik. Az egyikük feladata a fészek és a mozgásképtelen utódok védelme, a másiké pedig az, hogy az esetleges támadót (ragadozót) a fészektől elvezesse. Az első feladat rejtezkedést és nagyfokú taktikai készséget igényel, mert neki akkor és azonnal kell cselekednie, ha a ragadozó váratlanul mégis a fészeknél terem. A másiknak meg figyelemfelkeltőnek kell lennie, a ragadozót a fészektől távolra kell elvezetnie, esetleg úgy, mintha magát kínálná prédául, és amikor már kellő távolra jutottak, akkor kell gondoskodnia a saját élete védelméről. A hím tehát színes és stratéga, a tojó meg szürke, vagy a környezetéhez igazodó színű és taktikus, amint az alábbi fácános ábrán érzékeltetjük.[118]

---

[117] Beke (1984) Kata: *...mert az ember kétnemű.* Magvető, Budapest.

[118] http://thumbs.dreamstime.com/x/%CE%B8%CE%B7%CE%BB%CF%85%CE%BA%CF%8C%CF%82-

Melyik van a másiknak alárendelve, hiszen itt összehangoló harmadikat nem találunk? Egyik sem. A két szerepkör a ’család’ védelme és fönntartása szempontjából egyenértékű, a két szülő egymás mellé rendelt. Ezt fejezi ki a magyar nyelv is a *feleség* és *férj*[119] szóval, amit azonnal értékelni tudunk, ha tudjuk, hogy pl. az angol a férjet *gazda* (*husband*) fogalommal fejezi ki. A férfi a nő gazdája! A nő meg a férfi tulajdona.

A mellérendelés ezért nem csak olyan fantázia szülte elképzelésnek tekinthető, hanem az élővilágban meghatározó jelentőségű viszonynak. Ugyan a darwinizmusra épülő fejlődéselmélet konokul a fajok létéért való gyilkos harc fogalmával operál, a természetben mégis azt láthatjuk, hogy az egyes egyedek, fajok nemhogy nem állnak egymással állandó gyilkos háborúban, hanem meglehetősen gyakori az együttműködésük. A növényvilágnál ez látványosabban jelenik meg és az élettan együttélésnek – idegen szóval szimbiózisnak – nevezi.

A kétféle alapvető emberi viszony kétféle szemléleti mód következménye. A szemléleti mód határozza meg az egyes társadalmakban az egyedek kapcsolatát, egymással szembeni viselkedését és ezt a viszonyt, szemléleti módot a műveltség nyelve is kifejezheti.

Az alárendelő szemléleti módú társadalmakban az emberi viszonyok – de bölcseleti értelemben véve általában a viszonyok – nem egyenértékűek, az események, a jelenségek, a minőségek egymásnak alá vannak rendelve. A bölcseletben a metafizikus vizsgálati módszer lényegét tekintve alárendelő szemléleti vizsgálati módszer. A jelenségek abban a szemléletben szigorúan időben és logikailag egymást követőek, az ok meghatározza az okozatot és az okozat sohasem hat vissza az okra. Kölcsönhatás nem lehetséges. V. Gordon Childe angol történelemtudós az indoeurópai népek, műveltségek történelmi sikerét éppen a nyelvük alárendelő szemléletével indokolta.[120]

Általában kijelenthetjük, hogy a mai európai kultúra meghatározó szemléleti módja alárendelő. Ebben a szemléleti módban bármely nem egyforma jelen-

---

%CE%B1%CF%81%CF%83%CE%B5%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CF%8C%CF%82-%CF%86%CE%B1%CF%83%CE%B9-alp-12178688.jpg.

[119] És a fele-fele viszonos, mert Varga Csaba kimutatta, hogy a *férj* szó is a *fél* szóból származik. Varga (2003), p. 47-61.

[120] Childe (1926), p. 4.

ségnél azonnal jelentkezik az az igény, hogy melyik az elsődleges, az eredendő, és melyik a másodlagos, azaz a származtatott. Ez időbeli, vagy logikai elsődlegességet egyaránt jelenthet. Ámde mindenképpen értékítéletet fejez ki: az elsődleges az értékesebb! A finnugor elmélet szerint pl. a magyar másodlagos, míg minden más vele szemben elsődleges. Jellegzetesen alárendelő szemlélet ez, és egyáltalán nem a magyar vonatkozási alapokról indíttatva. Mások, ha egy kultúra hitvilágát vizsgálják, és pl. abban a kultúrában nem találják meg az isteneket, akkor kijelentik, hogy az a kultúra elmaradott, mert „*még nem jutott el az Isten fogalmának a megértéséhez*" – ahogy ezt, pl. Ipolyi Arnold könyve bevezető részében olvashatjuk.[121] Egyszerűen elsődlegesnek, magasabb rendűnek, következésképen értékesebbnek vélik azt a rendszert, gondolat- és eszmevilágot, amit magukénak vallanak, amit maguk is hisznek.

A mellérendelő szemléleti módban azonban ezek a különbségek nem jelentenek föltétlenül értékbeli különbséget, az ok és az okozat nincsen mereven szembeállítva és a kölcsönhatás elfogadott. Bölcseleti értelemben ez a dialektikus vizsgálati módnak felel meg. A tévedések és esetleg helytelen ítéletek megelőzése végett engedtessék meg, hogy megjegyezzük: a marxizmust ugyan dialektikus materializmusnak nevezzük, de nem azért kell elvetni, mint eszmerendszert, mert dialektikusnak vélte magát!

Az alárendelő szemléleti mód következményeit világosan látjuk, azok mindenki előtt ismeretesek. Ez jellemzi a római katolikus egyházat és működését, de a királyságok is erre alapulnak. A királyok általában az istenüknek vannak alárendelve, vagy egyenesen tőle származnak. A halandó alattvalók meg neki vannak alárendelve, számukra gyakran a király megközelíthetetlen, isteni alak. Erre legkiválóbb példát az egyiptomi fáraók köréből nyerhetünk, ahol a fáraóbeavató szertartás éppen azt jelentette, hogy a fáraót az istenség fiává kenik fel, az emberek fölött álló, félistenné.[122] Az isten fia fogalom innen eredeztethető.

Ezzel szemben a mellérendelő szemlélet nem teremt magának felsőbbrendű személyiségeket, akiket imádni, akiktől félni kell. Ha pl. egy mellérendelő társadalomra rátelepedik egy alárendelő szemléletű, uralkodó elit, és itt tisztelni kell az uraság istenét, hát meghajtjuk a térdünket, a fejünket előtte, és nem nyugtalanítjuk az istenétől félő uraságot ennek megtagadásával. Így arra sem serkentjük, hogy erre fizikai erővel vegyen rá minket. Ez pedig életet jelenhet. Megtehetjük bátran, mert nem kell attól tartanunk, hogy a saját istenségünk ezért megbüntet minket.

Erre a magyar műveltséget jellemző '*többet ésszel, mint erővel*' jellegű válaszra a *Koronatan* az egyik legkiválóbb példa. Amikorra az egész környezetben már a hűbérúr-rendszer volt a meghatározó, akkor egyetlen nép sem engedhette meg magának azt, hogy ne legyen az országának tulajdonosa. A magyar műveltség a XI. század végétől már fölismerhetően ezt a kérdést a *Koro-*

[121] Ipolyi (1853), pp. 39-41.
[122] Lásd pl. Osman (1993), p. 152, vagy Knight (1997), p. 155.

natan megteremtésével oldotta és kerülte meg.[123] Létrehozott egy megszentelt tárgyat, amit személyiségjegyekkel látott el és az országot annak birtokába helyezte. Ezzel formailag felsőbbrendű lényt teremtett, annak tartalmi jegyei nélkül. A tan ugyan a királyt a *Megszentelt Korona* alá rendelte, de az ország lakosságát nem a király alá, hanem ugyancsak a *Korona* alá, a *Koronának* a királlyal egyenértékű alkotórészeként határozta meg. Nálunk a király nem lett az ország birtokosa, hanem az ország népével egyetemben a *Megszetelt Korona* alárendeltje maradt. Embert törvényesen nem birtokolt ember egészen Werbőczy koráig, amikor a tant ennek megfelelően átdolgozták. Ámde még egészen Mária Terézia koráig sem vált az Európában kizárólagos és éppen akkoriban felbomló hűbéri rend a magyarság körében általánossá. A Megszentelt Korona-tan kifejezetten mellérendelő szemléletet képvisel, a hűbéri rend, pedig alárendelőt.

A mellérendelés másik következménye az, hogy elsősorban nem rítusokban élünk, hanem életszerűbb, célszerűbb formát alakítunk ki. Ez egyben nyelvfejlesztő is. A nyelv tükrözi a mellérendelést és a műveltséggel egymást kölcsönösen erősítve alakul határozottan egységes szemléletté. A másik ember egyenértékű elfogadása előmozdítja a tanulás, a tanítás hatékonyságát is. Minthogy nem teremt született előkelőket, a társadalmi emlékezést nem az előkelők története, származási vonala, hősi tettei, hanem a társadalmi élet belső kérdésköre foglalja le. Nem hősi legendák születnek, hanem tanító mesék, történetek, versek, dalok. Álljon itt összehasonlító példaként a mellérendelő szemléletű *Mindent látó királylány,*[124] és az annak megfelelő alárendelő szemléletű görög mítosz, a *Csodálatos Atalanta.*[125]

Mindkét történet lényege az, hogy a leány férjet keres és ennek érdekében próbatételre szólítja fel a kérőit. A fiú meg feleségnek akarja a lányt megnyerni, és ezért alá kell magát vetnie a meghirdetett próbának. A mellérendelő szemléletben a cselekvő személyek azonosságának nincs jelentősége, ezért nem is nevezik meg őket. Csak *királylány* és *kondásfiú* a megnevezés. Az alárendelő szemléletben a leány neve (adott esetben *Atalanta*, aki egyébként valójában nem is akar férjet, mert egy jóslat szerint miatta állattá változik) és az isteni származási rendje a történet lényegéhez tartozik. Ugyancsak vonatkozik ez a fiúra is (a görög legenda világban *Melanion*, Ovidiusnál, pedig *Hippomenes*), akinek a származása és a hősies múltja ugyancsak rendkívül fontos, jóllehet, Atalantáéval szemben kisebb értékű, alárendeltebb.

Mindkét történetben a fiúnak segítségre van szüksége ahhoz, hogy a feltételeknek megfeleljen. A mellérendelő szemléletben a fiú azáltal szerzi meg a segítőket, hogy az odavezető útján nekik segít, velük szemben emberséges és jó. Önmagától ad. Az alárendelő szemléletben, pedig az istenség (a görög regében

[123] Lásd részletesebben Cser (2000), pp. 79, 181, Csihák (1999), ill. Zétényi (1999), p. 17, Darai (2015), illetve ebben a kötetben „A korai magyar állam jelleme" c tanulmányt.
[124] Kovács (1994), p. 102, *Zöld Péter*, Gál Istvánné meséjében, s a *Világszép Népmesék* c. kötetből, pp. 104-110.
[125] Grimal (1965), p. 152., de lásd Ovidius feldolgozásában is, Grant (1995), pp. 343-5, 392.

Afrodité, Ovidiusnál meg *Vénusz*) kegyeit kell megnyernie, ami viszont a rítus maradéktalan végrehajtásával érhető el.

A próbatétel sikerének a mellérendelő szemléletben az a feltétele, hogy a fiú mennyire értelmes, ügyes, leleményes, mennyire tud együttműködni, azaz hogy *önmaga* mennyire jó. Elrejtőzni másként nagyon nehéz. Ezzel szemben az alárendelő szemléletben le kell győznie a másikat, annak fölébe kell kerekednie. Minthogy ez természetes körülmények között nem megy, nem a saját ügyességét, erejét, gyorsaságát fokozza, hanem a másik gyengeségét használja ki: elé dobja az istenségtől kapott aranyalmát, mire a versenytárs megáll és a fiú, így előnyhöz jut. A győzelem a mellérendelő szemléletben nem megalázó, mert nem győzi le a másikat, hanem teljesíti a próbát. A záró esemény is az, hogy *te az enyém, én a tied*, míg a görög történetben a fiú legyőzi a nőt és az után az ura és parancsolója lesz. Az már csak csattanó a végén, hogy amikor egybekelnek, azzal meg éppen Zeusz (Ovidiusnál *Cybele*) haragját váltják ki, aki aztán állattá változtatja őket.[126]

Ha összehasonlítjuk a két történetet, szinte lehetetlen kikerülni azt a gondolatot, hogy egymással valamiként összefüggnek. *Melyik az elsődleges és melyik a származtatott?* – teszi fel az alárendelő szemlélet ilyenkor a kérdést. A *Mindent látó királylány* erkölcsi mondanivalója, kereksége, logikus összefüggései egyszerűen nem teszik lehetővé azt, hogy a királyi regekört tegyük elsődlegessé, és abból származtassuk a mesét. Fordított eredet azonban nagyon is valószínűnek látszik. A mellérendelő szemléletű történet szolgálhatott az alárendelő történet alapjául. A rátelepedő uralkodó (görög) réteg átvehette az alattuk lévők (pelagézek) történetét és átalakíthatta a saját igénye, szemlélete szerint. Ezt is jelentette föntebb, hogy a mellérendelés nem vezethető le az alárendelésből, megfordítva viszont igen. A magyarban az alaptörténetet tisztelhetjük.

Társadalmi méretben a két szemlélet közötti különbség meghatározóan jelentős. Az alárendelő szemlélet állandóan, mindenütt szemünk előtt van: a királyokról regélnek, a hősöket dicsőítik, a származást számon tartják és regékben, mondákban, legendákban rögzítik, adják szájról szájra, vagy vésik kőbe, égetik agyagba. Erre egyik legismertebb példaként a *csillagmítoszok* szolgálnak, melyek alárendelő jellege egyértelmű. A csillagmítoszokra még visszatérünk.

A mellérendelő szemlélet ellenben rejtőzik, és gyakran az alárendelő tengerben nem is látszik meg. Fönnmaradásának egyetlen záloga az, hogy valami olyasmit tud, amit az alárendelő környezet esetleg nem, és ezért annak szüksége van rá. Ilyen tudás lehetett pl. a fémművesség, a fémek előállításának, tisztításának, edzésének a titkai. Fémeket előállító, fémeket feldolgozó és abból eszközöket – még ha, fegyvereket is! – kovácsoló társadalomban nincs szükség az alárendelésre, fönntarthatják a mellérendelő szemléletet. Ezért az ilyen társadalom csak a termékei alapján látszik meg, jelentkezik az alárendelő krónikákban, legendákban, mondákban. Ott sem név szerint említik őket – mert isteneik hiányában legendás nevük sincs – hanem például, mint mesterek ismertek. Sokszor idegen országok mesterei, idegen országok tudásával, idegen – és névtelen

[126] „Oroszlánná!” – lelkesedik az alárendelő szemlélet híve.

– királyok alá rendeltként. Vagy esetleg törpékként, mint Andersen meséjében, a *Hófehérkében*.

A kétféle szemléleti mód köréhez tartozik a tudat-elvűség és anyag-elvűség kérdése. Az egész kérdéskör attól lett 'perdöntő' jelentőségű, hogy az alárendelő szemléleti mód teremtette meg. Ugyanis ez a szemlélet a két alapelvet egymástól elválasztja, szembeállítja, és késhegyig menő vitákat gerjeszt arról, hogy melyik volt előbb? Melyik az eredendő és melyik a származék? Melyik az öröktől fogva létező és melyik a teremtett? Melyik az értékes, vagy melyik az értékesebb? A kérdést máig sem lehetett eldönteni. Merthogy alapvetően a kérdésföltevés a hibás.

A mellérendelő szemléleti módban az a kérdés, hogy melyik az elsődleges föl sem merül, mert elfogadható, hogy a két jelenség ugyanannak a valóságnak a két oldala és egymástól elválaszthatatlanok, összetartoznak. A kvantummechanika ezt az elvet már meglehetősen régen kimutatta, amikor az anyag részecske- és hullámtermészetét (ami képletesen megfelel az anyagnak, ill. a tudatnak) elválaszthatatlannak, összetartozónak fogta fel és így is kezelte.[127]

5. A mellérendelő szemléleti mód és eredete

Ma azt tapasztaljuk, hogy az alárendelő szemlélet az uralkodó az emberi kapcsolatokban. Fölmerül a kérdés: melyik az eredeti emberi szemléleti mód? Hol találkozunk az emberiség őstörténetében az alá- és a mellérendeléssel a legkorábban? Föntebb már a mellérendelő értelmű magyar népmesét véltük alapvetőnek. A távolabbi múltat tekintve legalább a jégkorszakok végéig vissza kell nyúlnunk, hogy az emberi műveltségek felfogását vizsgálhassuk. Ekkoriban ugyanis már megjelennek azok a tárgyak, sírmellékletek, szobrok, emberi ábrázolási módok, sziklarajzok, vésetek, amiknek alapján a szemléleti módra, esetleg hitvilágra már következtethetünk.

[127] Ezzel ugyan a modern természettudomány eljutott a mellérendelő szemlélethez, de az alárendelő társadalmi környezetre eddig nem igen tudott hatni e szemléletmód, ezért nincs a kvantummechanikának társadalomtudományi alkalmazása, bár ismeretelméleti társadalomelméletek kidolgozására történtek kísérletek John Locke-tól és Immanuel Kanttól Karl R. Popperig és Friedrich von Hayekig.

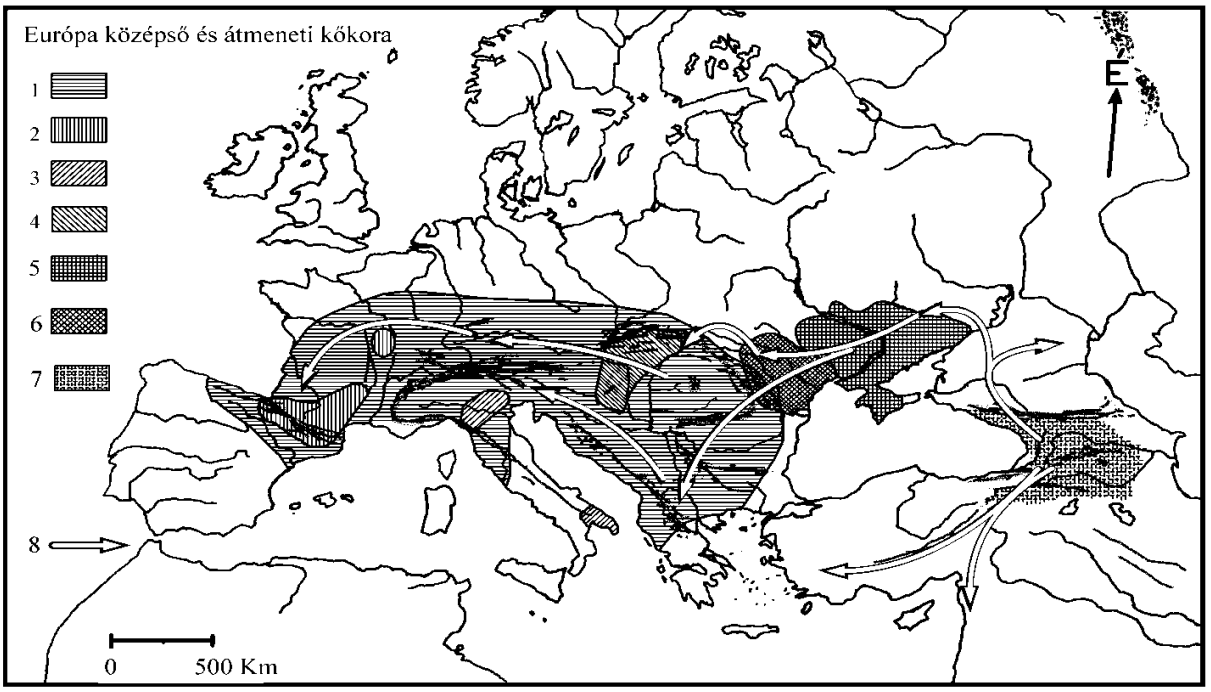

A fenti ábra a würm jégkorszak végén Európában fellelhető emberi műveltségek elhelyezkedését és mozgását szemlélteti.[128] A jégkorszak fölmelegedését megelőző időszakban Európa zömmel jég alatt volt. Emberi műveltségek a jeges szakaszoktól délre, már a tundrai területeken is éltek. Kétféle alapműveltséget találhattunk meg ebben az időszakban: a Kaukázus idillikus édenkertjéből, a meleg övi környezetből (8) nyugat felé szétáramló (5: krími Muzra-Kobe, 6: Dnyeszter-Bug átmeneti kőkorszaki) gravetti emberét, valamint a hideg öviekét, azaz az aurignaci műveltségét (1) és a jégkorszakot jellemző hideg klíma emberét (2-4). Az új kőkorszak idejére ugyanis három foltban megmaradt a hagyományos mousteri műveltség nyoma: a Pireneusok lábánál és a Francia Középhegységben a Chatelperoni (2), a Pó völgyében az Uluzzi (3) és a Kárpát-medencében a Szeleta (4). A hideg időszakban az eredetileg meleg övi ember is kényszerű módon a hideg övben élt, és például éppen a Kárpát-medencében tért át a hagyományos mamutvadászatról a szarvaséra, mert az addigi fő tápláléka ekkor pusztult ki végleg.

Bármelyik nagy állat is volt a kor emberének tápláléka, annak elejtése nem lehetett egyéni teljesítmény, ahhoz közös tevékenységre volt szükség. Már pedig ez a fajta közös tevékenység igényli a szoros emberi együttműködést, azaz – föltehetően – ezzel együtt a mellérendelő szemléletet.

Létfeltétel itt az együttműködés! Ebben az életformában nem jelenik meg élelmiszer többlet sem, az embereket az életkörülmények, az időjárás szigora egymás mellé rendeli. Ez látszik a kor emberének az alkotásaiban. Nem találkozunk ebből a korból származó istenséggel, a korabeli embert ábrázoló szobrocskákon (pl. a Willendorfi és a Dolni Vestonice-i Vénusz)[129] a termékenység tisztelete látszik, nem pedig valamiféle megszemélyesített fogalom. A szob-

[128] Cser (2000), p. 130.
[129] Rudgley (1999), XXI. táblakép és p. 153.

rocskákra ugyanis a nőiesség eltúlzott ábrázolásán felül az arc teljes hiánya a jellemző, mint az alábbi ábra mutatja.[130]

A sírok egyenértékűek, semmi nyoma sincs alárendeltségnek, származásbeli emberi megkülönböztetésnek. Ugyanakkor viszont találkozunk annak a jelével, hogy ennek az embernek erkölcse volt. Erre bizonyítékként szolgál a Shanidar barlangi lelet,[131] ahol egy neandervölgyi ősember csontvázán láthatóan, jobb karjának a születéskori sérülését amputálással gyógyították meg, majd egy újabb baleset miatti mozgásképtelenség következett be, amit követően a férfi még több évet megélt, mígnem egy szikla agyonütötte. A társadalmi segítséget, amivel ez az ember túlélte a nyomorékságát, kiegészítik egy másik ember sírjában talált temetési szertartás jelei (frissen szedett virágok pollenjei a sírjában).[132] A pollen csoportokban található, és a virágok általában a későbbi társadalmak által is ismert és használt gyógynövényekből valók voltak. Köztük az *Ephedra*, aminek kivonata amphetamin típusú kábítószerként ismert (*ephedrin*).

A neandervölgyi ember kultikus temetkezéséről a Shanidar barlangon túlmenően is több adat van, pl. az üzbegisztáni Teshik-Tas barlang,[133] de eltemetett neandervölgyi emberekről tudósít Gáboriné[134] is a Subalyuk műveltség területéről, a würm első lehűlési időszakából. Ugyancsak a neandervölgyi ember társadalmi életére hivatkozik Gábori is, amikor ismerteti egy gyermek sírját, a

[130] Balra a Hohle Fels-i, jobbra a Willendorfi, középen a Dolni Vestonice-i Venus. https://s-media-cache-ak0.pinimg.com/736x/f2/1b/37/f21b378aa3f6df6ec72fc2b49666efea.jpg.
[131] Solecki (1971), pp. 195-196., Roux (1992), p. 38, Rudgley (1999), pp. 216-217.
[132] Rudgley (1999), p. 219.
[133] Rudgley (1999), pp. 214-215.
[134] Gáboriné (1980), pp. 114-115.

benne talált kőszáli kecskeszarvakkal és ő is megjegyzi, hogy etikája volt![135] Ausztrália mai lakóinak az élete egy több tízezer éves, folyamatos műveltség folytatása. A hagyományos társadalmi életük a fenti megállapításokat alátámasztja.[136] A neandervölgyi embernek tehát már volt etikája,[137] ami a modern emberről még sokkal később sem föltétlenül és általános érvénnyel mondható el!

A korabeli sírmellékletekből egy valami azonban határozottan látszik: a kor embere hitt a lélek halhatatlanságában, hiszen az eltemetett ember mellé valamiféle halál utáni, azaz túlvilági életre utaló tárgyakat helyezett.

A mellérendelő szemléleti módot ezért nem csak logikailag következtethetjük ki ókorszaki őseinknél, hanem a tárgyi leletek is meglehetősen egyértelműen erre utalnak. Ez az ősi emberi szemléleti mód.

5.1. A mellérendelő szemlélet hitvilága

Folytassuk vizsgálatainkat a mellérendelő szemlélet felfogásának kibontásával. Mindenekelőtt felmerül a kérdés: mi lehetett a mellérendelő szemléletű ember hitvilágának az alapja?

Válaszunk a kérdésre: a *lélek*-hit. A *lélek* az emberben lakozik, és ez adja az emberi lényegét, életének sarkalatos lényegét. Különösen érdekes, ahogy a magyar nyelv az élettel, a lélekkel, az életjelenségekkel kapcsolatos fogalmakat megnevezi. Ezek ugyanis az *l* hangra épülő szóbokrot, szócsaládot alkotnak, aminek két alapvető ága van. Az egyik a magas hangzású magánhangzókat, a másik pedig a mély hangzásúakat tartalmazza. A magas hangzású ág a következő tagokat tartalmazza: *él, éled, élet, ellik, lel, leledzik, lehel, lehelet, lélek, lélegzik, levegő, lét.* Ezek a szavak az élővel, az élettel kapcsolatos fogalmakat fejezik ki. A magas hangzású szavak a magyar nyelv hangtani szabályainak ismeretében a közeli fogalmakat jelölik meg.

A másik ágból is soroljunk fel néhány szót: *ál, álom, áll, alél, hal, holt, hál, háló, halál, hall, hull, hulla, halad.* A magyar nyelv hangtani szabályai szerint a mély hangzású szavak a távoli fogalmakat jelölik meg. Itt is ezzel találkozunk: az élet már távol van! Az ember ki*lehel*te a *lelk*ét, azaz meg*hal*t. Ide sorolhatjuk még az élet kioltásához kapcsolódó fogalmak szavait is, mint pl.: *lő, öl, ölel, ül, hűl, hűlt.*

Az élettel, a lélekkel kapcsolatos szóbokor tagjai egyszerű, zömmel egytagú szavak, amik a nyelv ősi szakaszát tükrözik, őrzik.

A magyar nyelv még a mellérendelő felfogást tükrözve nevezi meg a lélekkel kapcsolatos fogalmakat. A lélek az emberben lakozik, azzal alkot egységet. Sem az ember nincs a lelkének alárendelve, sem a lelke az embernek. Egyenértékű a kapcsolat. A környező népek és műveltségek azonban már másként tekintenek a lélekre. Náluk a lélek már elszakadt az embertől és személyes alak-

[135] Gábori (1974), p. 39. Lásd még Rudgley (1999) pp. 214-215.
[136] Flood (1995), p. 258, Godden (1997), pp. 21-23., Cowan (1992), pp. 16-17.
[137] Clarke (1965), p. 63.

ban az ember fölé kerekedett, az embert isteni alakban maga alá rendelte. Mint Lükő megjegyezte:

> *„Az 'elemeket': a szelet, tüzet, vizet, földet csak az elvont gondolkozású indogermán népek személyesítették meg. Nálunk az elemek mindig egy ismeretlen: a lélek szimbóluma csupán. A magyar embert és urál-altáji rokonait a lélek mindig a maga primitív valóságában érdekelte, elszakadva testétől, a halál pillanatában."*[138]

Az elemeket valójában, mint lélekelemeket foghatjuk fel. Ezek a következők:

A *tűz*: a fény, a szellemi erő, az apa. Jelképe és sok esetben forrása a Nap.

A *föld*: a termékenység, az anya. Jelképe változatos, de leginkább a növény, annak is a magva.

A *víz*: a megtermékenyítő erő, a fiú. Jelképe ugyancsak nagyon változatos, mint pl. a hal, kígyó, béka, vagy csupán egy hullámvonal.

A *levegő*: az éltető erő, a lélek. Legismertebb jelképe a madár.

A magyar népi ábrázolásban ezek az elemek nem alakulnak 'családdá', nem kapnak személyes jelleget. A melléjük illesztett személyi fogalommal csupán utalni kívánunk arra a szerepre, amit a lélekelemeket megszemélyesítő műveltségeknél ezek az elemek betöltenek. A legtisztábban ezt a szerepkört az ősi egyiptomi hitvilágból ismerhetjük meg. Később a fogalomrendszer Platón, majd a gnosztikusok hitvilágában jelenik meg. A keresztény hitvilágban az *anya* szerepköre kizáródik, a lélek is csupán jelképesen marad meg, úgy, mint a Szentháromság egyik alárendelt szerepköre, a Szentlélek.

A jelképeket azonban bőven megtaláljuk a mai magyar népművészet képi ábrázolásában, de népmeséinkben, legendáinkban és népdalainkban egyaránt. Példaként tekintsünk egy dunántúli tükrösre. A kör alak és annak arany alapszíne a Napot idézi, a sellő a vizet, a sellő kezéből kisarjadó növény a földet és annak tetején álló madár a levegőt. Hogy ne is legyen kétségünk ez utóbbi iránt, csőréből további növényt 'lehel' ki, azaz életet teremt.

Ugyancsak a mellérendelés jelenik meg a keleti vallások ősi alakjaiban. A lélek a meghatározó ezekben a vallásokban és ez a lélek örök életű, halhatatlan. A lélek az egyénhez tartozik és az egyén lelke a változások során több alakban is megjelenhet és a létének célja a világlélekhez való visszatérés. Ebben a felfogásban az egyén szerepe az, hogy a lelkét felkészítse a visszatérésre, az egyesülésre – hitfelfogástól függően esetleg az örök körforgás befejezésére.

[138] Lükő (1942), p.: 30.

A lélek és az élet szorosan egymáshoz kötődik, aminek az ábrázolását a legősibb társadalmaknál is már megtalálhatjuk. Az életet magát a legrégebbi alakjában az *élet fája* jelképezte és ez a jel megtalálható mind a kínai, mind pedig a japán jelek között, mint az élet jele. A jel az élet fáját ábrázolja és bár három vízszintes ága van, az alsó mindenképpen a földet jelenti, azaz nem osztja a teret három zónára. Figyelemre méltó, hogy a legfelső vízszintes vonalon egy ferde vonal látható, amit többen virágként értelmeznek, holott az eddigi ismeretek alapján sokkal inkább madárnak, a lélek jelének lehet felfogni. Ugyanis hasonló életfát ábrázoltak Nógrádban a XX. század elején. A fa tetején egyértelműen madár és nem virág látható. A lélek és az élet fája egymáshoz rendelt, egyik sincs a másiknak alárendelve.

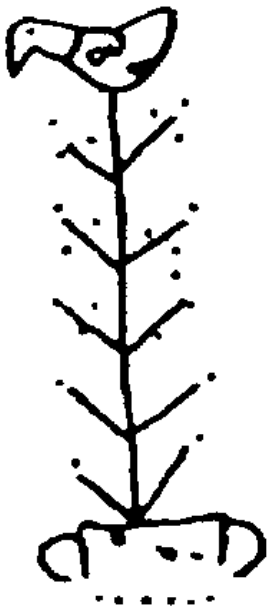

Az bronzkorszak eleji Öreg Európa vonaldíszes kerámia műveltségei, a magyar népi hagyományok és nyelv, valamint a mai keleti műveltségekben több közös vonás található meg. Ezek lényegileg mind a mellérendelő szemlélet megnyilvánulásai. Ezek a közös vonások a következők:

- *Lélekhit*. Az embert a vele együtt létező lélek határozza meg, az emberi lényeget valójában a lelke jelenti. Az emberi élet sem rendelkezik határozott céllal, csupán azzal, hogy a lelke ettől a világtól majd megszabaduljon. A magyar műveltségben ez nem emelkedik bölcseleti szintre, megmaradt a kereszténység árnyékában a jóra törekvés mozgató erejeként.
- *Teremtéslegendák hiánya*. Ez a mellérendelő szemlélet logikus következménye. Néprajzosok keserves próbálkozásai sem vezettek eredményre abban, hogy magyar teremtéslegendát fölfedezzenek. Az Árpád család legendái sem valódi teremtéslegendák. Azokon a későbbi biblikus felfogás süt át, hiszen azokat már a keresztény papság fogalmazta meg, rögzítette írásban. A keleti filozófia sem él a teremtés gondolatával, a lélek ugyanis örök, nem pedig egy teremtett valami.
- *Néven nevezett istenek hiánya*. Ugyan a mai keleti hitvilágban – hinduizmus, dzsainizmus, buddhizmus, sintoizms – az alárendelés jelképei, következésképpen megszemélyesítettek is jelen vannak, de mégis, ezek alapvetően ma is a lélekhitet jelentik. Néven nevezett istenek hiánya egyben a személyek megnevezésének a hiányát is jelenti. Ezért a mesében csak királylány, csak kondásfiú szerepel, akiknek nincs nevük. A néven nevezett istenségek egyenesen vezetnek az alárendelő szemléletben oda, hogy az egyén magát az istenségétől eredezteti, ezért annak nevét is a nevében viseli.
- *Ragadozó állatok hiánya a népi művészetben*. Mind a magyar, mind a keleti népi művészet elsősorban növényi motívumokat ábrázol, vagy csendes tájképet, ahol a madár, a lélek jelképe az állati szereplő. Ra-

gadozó állatok vallási megjelenítése későbbi, immár határozottan alárendelő hatások eredménye. Ez a keleti vallásokban kimutatható, de megjelenésük az eredeti hitvilágra való rárakódásként értelmezhető, későbbi folyamat. A magyar műveltségbe csak nyomokban kerültek be e jelképek.[139]

- *Az állatövi kozmikus elemek hiánya*. Mind a magyar, mind a távol-keleti műveltségek az északi félteke magasabb szélességi körén helyezkednek el, ezért az éves időjárási és fényváltozások meghatározók. A kozmikus szemléletben ezért nem az Állatöv a jelentős, hanem a napfény változásai. Az állatövi elemek bölcseleti hiánya az égi parancs hiányát jelenti. A távol-keleti műveltségek bölcseletében manapság már megtalálható néhány ragadozó állat is, de a Jupiter ciklus (12 év) értelmezésében nem a ragadozó állatok a meghatározók. Mindezek a magyar csillagszemléletből hiányoznak, és hiányoznak az ausztrál bennszülöttek szemléletéből is.
- *Növénytermelő gazdaság*. A magyar s a keleti műveltségek alapvetően letelepedettek, növénytermelők voltak. A magyar gazdaság a gabonára, a keleti a rizsre telepedett. A letelepedett gazdaságok éves ciklusok alapján élnek, a növényi táplálék megteremtése és annak feldolgozása közösségi felfogásra ösztönöz.
- *Főző konyha*. A növénytermelés és fogyasztás alapvetően főző, és nem sütő konyhát igényel. Mind a magyar, mind a keleti konyhák alapvetően főző konyhák. A magyar konyhában a leves meghatározó jelentőségű.

6. Az alárendelő szemléleti mód és annak eredete

Az alárendelő szemléleti mód legkorábbi megjelenése a Fekete-tenger medencéjének mai vízszintre való feltöltődését követő időszakra tehető. A Kr. e. 6. évezred közepén a Volga-menti szteppei állattenyésztő műveltség egyik sírjában a feltáró régészek egy gyerek csontjai mellett emberölésre alkalmas kőkést találtak, mindamellett a gyereket feltűnő pompával temették el. Ezt nem érdemelhette ki a saját tettei alapján, ebből a sírból már a származás megkülönböztető tisztelete köszön vissza.

Az alábbi ábra a würm jégkorszak végén és azt követően Európában kimutatható műveltségeket foglalja össze. E korszak a Kr. e. 5500 év környékét jelenti. Ekkor a második dryast követő felmelegedéskor a kanadai jégtömb megroppant és a világóceánokba hatalmas mennyiségű víz áramlott be, azok szintjét mintegy 5 méterrel megemelve. A sekélytengerek partján ez a víz özönvize-

[139] Nálunk például igen sok virágmintás, 'palmettás' tarsolylemezt találtak (banai, bárándi, besenyőtelki, bodrogvécsi, budapest-farkasréti, dunavecse-fehéregyházi, eperjeskei, galgóczi, karosi, kenézlői, kiskunfélegyházai, rakamazi, szolnok-strázsahalmi, szolyvai, tarcali, tiszabezdédi, túrkevei, tuzséri, újfehértói, stb.) és nincs rajtuk ragadozó állat, míg cseremisz tarsolylemezből csak egyetlen van, rajta két azonos ragadozó állattal.

ket okozott, a Tigris és Eufrátesz torkolatánál lévő települések is víz alá kerültek.[140]

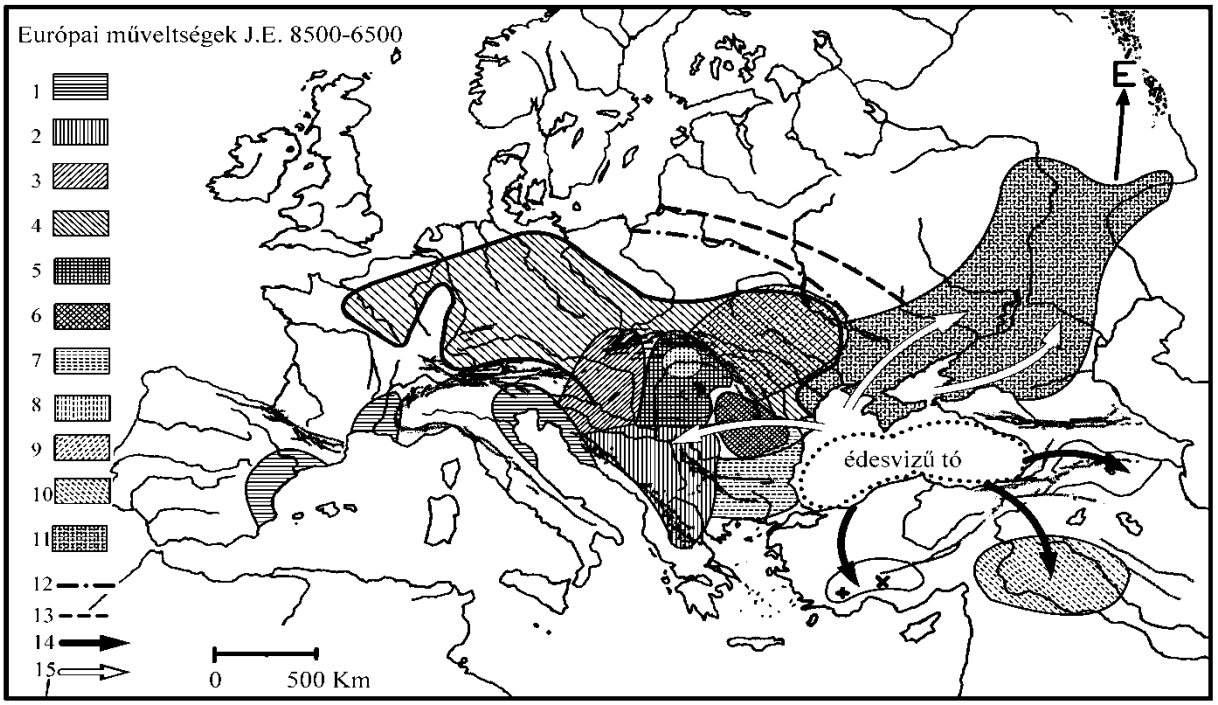

Az ábrán látható jelek a következőket jelentik: 1. földművelés Kr. e. 6700-6500 közt, 2. Vinča műveltség, 3. Lengyel műveltség, 4. a szalagdíszes kerámia műveltség pereme, a földművelés határa Kr. e. 5500-ban, 5. Tisza műveltség, 6. Boian műveltség, 7. Karanovó műveltség, 8. Bükki műveltség, 9. Cucuteny-i műveltség, 10. Halaf műveltség, 11. szteppei pásztor műveltség, 12. Dnyeszter-Bug műveltségi körzet, 13. Nemuna műveltség, x: Hacilar, +: Çatal Hüyük,[141] 14. és 15. nyilak jelzik, hogy merre vonulhatott el a megmenekült népesség Kr. e. 5500 körül, a Fekete-tenger feltöltődésekor.[142]

A Fekete-tenger medencéjében a jégkorszak első olvadása miatt kialakult édesvizű tó szintje ekkorra a világóceánok szintje alatt mintegy 150 méterre zsugorodott már, mert a Boszporusz ekkoriban még zárva volt. Ám ebben az időszakban – föltehetően a Boszporusz melletti hatalmas vízszint különbség miatt – a gát megroppant és átszakadt. A Fekete-tenger – viharos gyorsasággal – sós vízzel töltődött fel, és a száraz partjaira telepedett emberi műveltségek emberét vagy elöntve elpusztította, vagy elüldözte. Ebben a korszakban jelent meg a szteppei műveltség északon, a Vinča műveltség a Duna völgyében, a Karanovó műveltség a Balkánon, beljebb a Thesszalonika műveltség, és Anatóliában is újra benépesedett Çatal Hüyük, de már védelemre berendezkedve, és megjelent a Halaf, majd nemsokára a Samara műveltség. Mindegyik a nemesített búzát, rozst, az ekés földművelést vitte magával és az anatóliaiak ezen felül az öntözés technikáját. De ettől kezdve találkozunk a rézöntéssel is, pl. a Vinča

[140] Oppenheimer (1999), pp. 27-48.
[141] Gimbutas (1991), pp. 5, 35, 53 alapján
[142] Ryan (1999) p. 194. alapján

műveltségnél. Forrásuk ismeretlen, ám a Fekete-tenger korábbi kiszáradt medencéje erre alapos okot szolgáltat.

A Fekete-tenger medencéjének feltöltődését követően Európában alapvetően kétféle emberi társadalmat találunk. Az egyik letelepedett, élelmiszertermelő volt, ahol a fő táplálék a már nemesített gabona. Ezt a társadalmat azokon a helyeken találjuk meg, ahol az évi csapadék meghaladta a 200 mm-t. Itt volt ugyanis lehetséges a növénytermesztés. A hozamok alapján a társadalomban élelmiszer többlet jött létre és ez lehetővé tette, hogy a növénytermesztő társadalomra az élelmiszer fölösleget elvonva egy másik embercsoport rátelepedjen.

A másik terület az, ahol az évi csapadék kevesebb volt, mint 200 mm. Ezeken a szteppei területeken állattenyésztést találunk. Kezdetben elsősorban birkatenyésztés folyt, majd a szteppei ló vadászatának felfüggesztését és a ló meglovaglását követő időben ló- és marhatenyésztés, azaz ún. nagyállat tenyésztés alakult ki. Ez a műveltség azonban nem rendelkezett biztonságos élelmiszer felesleggel, sőt, a bizonytalan csapadékviszonyok következtében, gyakori lehetett a kifejezett élelmiszerhiány is, ami a területvédelem megszervezéséhez, következésképen az erő(szak) kifejlesztéséhez vezetett. A védelem fogalma itt nem csak a szó szoros értelmében értendő, egyben támadást és hódítást is jelent. Erre utal az emberölésre alkalmas fegyver megjelenése és vele párhuzamosan a született előjogok kialakulása is. A sírokból immár a fegyver isteni tisztelete olvasható ki, majd a kocsi és a ló birtokában megindult ez a társadalom, hogy a környező növénytermesztő társadalmakat meghódítsa.

Az alárendelő szemléletet tehát a Fekete-tenger feltöltődését követő időtől tudjuk biztonsággal azonosítani, jóllehet, ekkor még nem volt általános. Általánossá és meghatározó mértékűvé csupán néhány évezred múlva, a kurgán műveltség megmozdulását és hódításait követően vált. Mégis találhatunk Európa térképén olyan területeket, ahol még átmenetileg sem jelent meg az alárendelés, ahol a sírok egészen a Kr. e. 7-8. századig nem mutatnak társadalmi rangbeli különbségeket. Ez, pedig a Kárpát-medence északi és keleti területe, azaz a hajdani bükki és annak utód műveltségeinek a területe.

6.1. Istenek és királyok

A mai társadalomszemlélet eszmei alapja a népfölség elve. Görög szóval kifejezve a demokrácia. Az elmúlt évezredek történelme azonban azt mutatja, hogy ez az elv általánosan érvényes társadalomszervező elvként csak bizonyos helyeken és ott is csak időszakosan vált uralkodóvá, mert különben a társadalom két alapvető rétegre bomlott: az uralkodó előkelőkre és az azt kiszolgáló népre. Az uralkodó előkelőségek feje pedig a király.

Királlyá általában csak születni lehetett.[143] A királysághoz pedig hozzátartozik a szent rend,[144] a törvény, az uralkodás.[145] A föntebb taglalt szemléleti

[143] Amikor elfogyott a király örököse, akkor keletkeztek a gondok, hogy ki is az a legközelebbi, aki a születés jogán királlyá koronázható.

módok alapján bizton állíthatjuk, hogy a királyok az alárendelő szemléleti mód jellegzetes és logikusan következő megnyilvánulásai.

Próbáljuk meg most kideríteni, honnan ered a királyság gondolata, mi tulajdonképpen a királyság lényege? Királyok ugyanis nem öröktől fogva léteznek.

A gondolkozó ember (*Homo sapiens*) a kőkorszakok során azzal érdemelte ki a nevét, hogy társadalmat alkotott, ami azon körülmények között azt jelentette, hogy az egyik ember a másikkal együttműködött. Az északi, hidegövi embernél az élelemszerzés egyszerűen megoldhatatlan lett volna együttműködés, és azt szolgáló gondolatcsere nélkül. Így az újkőkorszakot megelőző idő régészeti anyagában semmi olyan jelet nem találunk, ami az embernek ember általi leigázására utalna, de még olyant se, hogy bármiféle társadalmi megkülönböztetés létezett volna.[146] A fentiek alapján azt mondhatjuk, hogy az emberi lét korai szakaszát a mellérendelő szemlélet határozta meg. A jelenkori természeti népek közül az ausztrál bennszülötteket még a XVII. században is ez jellemezte.[147] Fegyvereik is csupán vadászfegyverek voltak, és nem emberölő eszközök. Egyenrangú társadalomban éltek, nem voltak néven nevezett, emberszabású isteneik, nem voltak sem királyaik, sem háborúik, az egész földrészt együttműködve használták.[148] Úgy mondják az elemzőik, hogy „*nem jutottak el a fémek készítésének gondolatához sem”*. Nem, mert egyszerűen nem volt rá szükségük. A fémekre ma is elsősorban hadieszközök készítése végett van szükség.

Amikor az alárendelés először és nyilvánvalóan megjelent (a Fekete-tengert övező műveltségekben a jelen előtti 8. évezredben), akkor az embert formáló edények (kerámia) megjelenése jelezte az ébredését. Az azt megelőző korszakokban az emberek temetkezése is kifejezetten egyenrangúságot tükrözött, merthogy a sírmellékletekből nem látszott, hogy az eltemetett ember főnök szolga, szegény, vagy gazdag volt-e. A sírmellékletek pedig nem formáztak embert.

Ahogy föntebb már utaltunk rá, a jelenleg ismert legkorábbi sírt, amely társadalmi egyenlőtlenséget tükrözött, a szteppe északi peremén, a Volga mentén tárták fel. Benne egy öt év körüli gyermeket temettek el, a környezetéhez képest nagyobb pompával.[149] Ezt a gyermek az életével nem érdemelhette ki, – túl fiatal volt ahhoz – ezért ebben a pompában származási megkülönböztetést kell már látnunk. A sírbeli szerves anyag kora alapján a sírt Kr. e. 5500-5300

---

[144] Jonas (1992), pp. 241-249. A görög bölcselet és a gnosztikus hitvilág összefüggéseinek bemutatásakor emeli ki, hogy a *rend* a görög bölcseletben mekkora jelentőségű volt. A görög *κοσμος* (koszmosz) szó önmagában *rend*et jelent.

[145] Lásd pl. Rákos (1974), p. 77, ahol a legenda szerinti első sumér város, Kis első uralkodója isteni ajándékként kapja a *rend*et, a törvényt.

[146] V. G. Childe *Az európai társadalom őstörténete* c. művében épp a Kárpát-medencéről írj, hogy még a középső kőkorból se találtak fegyvert a régészeti leletek között. S hogy mindenki dolgozott, mindenki munkájára szükség volt, mutatja az akkori időből származó hagyomány a szellemi munkát a testi fogyatékosokkal végeztetni. (Aminek maradványa lehet a későbbi tudós ember – táltos, sámán – kiválasztásához a többlet csonttal születés követelménye.)

[147] Cowan (1997), p. 98.

[148] Flood (1994), pp. 258, Cowan (1997), pp. 16-17.

[149] Gimbutas (1991), pp. 354-355.

körülre tehetjük. Ugyanebben a korszakban, és ugyanitt látható az is, hogy a temetkezési tárgyakon a későbbi istenség jelképei is megjelentek. Pl. a gyermek sírjában és majd a terület későbbi sírmellékletein, mint istenséget jelképező, emberölésre alkalmas kőkés,[150] másutt pedig az embert formáló kerámia.

Az az ember tehát magát egy nálánál felsőbb hatalomnak alárendelve, másokat is önmaga alá rendelt, azaz létrehozta az alárendelő szemléleti módból táplálkozó életformát, műveltséget, létrehozta a *hatalom*ra épülő társadalmi szerkezetet. Később, ugyanezen a területen hatalmas földdombokat – kurgánokat – emeltek az előkelők sírjai fölé és ezek a kurgánok királyi pompáról tanúskodnak. A sírmellékletekhez tartozott lovak tetemeinek, és azokat kiszolgáló emberek, harcosok tetemeinek a tömege, valamint több asszonyi tetem is. A király halála emberek tömegének rítusos halálát is jelentette, temetését emberáldozat kísérte.

Alig két évezreddel korábban (10 évezreddel a jelen előtt), az Eufrátesz felső folyásánál, a Shanidár barlang melletti sírokban találkozhattunk az emberáldozat legkorábbi biztos jeleivel.[151] Az ott feltárt huszonhat sírból nyolcban női csontváz volt és mellettük, velük együtt eltemetve, mintegy négyéves korú gyerekek csontvázát is megtalálták. Az, hogy egy asszony és ugyanakkor éppen négyéves gyermeke természetes körülmények között, egy időben pusztuljon el, meglehetősen ritka, s itt pedig mindjárt a sírok egyharmadában ezt láthatjuk. A változás akkor igazán megrázó, ha ugyanerről a területről megfigyeljük a korábbi ember, a neandervölgyi ember sírjait (D-réteg, 49-50 évezreddel a jelen előtt), ahol nem emberáldozattal, hanem gyógyításnak, nyomorék ember megoperálásának, azaz életben tartásának, gyógynövények használatának a biztos jeleivel találkozunk.[152] Ekkor a ‘primitív’ ember életet mentett, s vele ellentétben, a ’modern’ ember meg embert áldozott.

A Shanidár barlang embert áldozó műveltsége nem sokkal később, a legutóbbi jégkorszak, a würm fölmelegedését követő utolsó, rövid idejű lehűlésekor kiürült. Ekkor a terület olyannyira kiszáradt, hogy az Eufrátesz felső szakaszán sem folyt már víz. A korábban itt élő ember pedig állandó vízforrás mellé, pl. a Fekete-tenger akkor édesvizű medencéjébe húzódott le. De az utolsó olvadást megelőző, lehűlő időszakban a Shanidár barlang-menti településen felül a Földközi-tenger keleti medencéjében az emberi települések mindenütt elszegényedtek, vagy teljesen ki is ürültek.[153]

Nemcsak a földművelő ember tűnt el innen ekkor, hanem hiányzik a letelepedett ember fejlődéséből is mintegy másfél évezrednyi eredmény. Hiányzik az átmenet, pl. a vadon termő, és a nemesített gabonafélék között. Hiányzik az átmenet a természetet feldolgozó és a rezet öntő műveltségek között. Ugyancsak hiányzik az átmenet a korábbi mellérendelő és a későbbi alárendelő szemléleti

[150] A műveltség a szteppei kurgán műveltség előfutára volt és a kurgán műveltségnél az emberölő kés, azaz a harci tőr, majd később a harci balta isteni megtiszteltetéssel jelent meg a műveltség ábrázoló művészetében. Lásd: Gimbutas (1991), pp. 345-355.
[151] Roux (1992), p. 40.
[152] Roux (1992), pp. 36-37, Clark (1965), pp.: 63, 68.
[153] Mellaart (1981), p. 90, Ryan (1999), pp.: 176-168.

mód között. A hiányzó átmenetet megtaláljuk, ha a Fekete-tenger korábbi száraz, de ma már sós vízzel elöntött medencéjére figyelünk. Ugyanis a Zagrosz-hegység és a Levantin műveltségei minden valószínűség szerint a Fekete-tenger, ekkorra igazolhatóan édesvizű tóvá alakult medencéjébe húzódtak le a kiszáradó időjárással járó, hosszan tartó aszály miatt. Ott még a szárazság ellenére is volt az északi területekről eredő, vagy a déli hegyi folyókban víz, és ott termeszthetett ki a nagyobb hozamú búza és árpa, ott dolgozhatták ki az ekés földművelést és fejleszthették tovább az öntözéses gazdálkodást.[154] Az utóbbi sikeressége együtt járhatott a fizikai és szellemi munka művelőinek szétválásával, elkülönülésével. S ez, ugyanakkor az ottani föltételezhetően nagyobb települési sűrűséggel karöltve, a társadalom szellemi életét is alakítva megteremtette az isteni gondolatot, létrehozta a későbbi megszemélyesített lélekszimbolikát.

A Boszporusz átszakadásakor a Fekete-tenger partvidékének lakossága minden valószínűség szerint részben elpusztult, részben pedig a környezetében szétszóródott.[155] A szétszóródó rész azonban vihette magával azt a hitét, ami már az istenségnek bemutatott áldozat képét sugallja. Föltehetően vitte magával a csillagmítoszokban felismerhető immár nem egyenértékű hitvilágát is. Vihette magával – és minden valószínűség szerint vitte is – a saját maga kiválasztottságába vetett hitét, ami a későbbi emberölő fegyver imádatát eredményezte. Ez a hit látszik a Volga menti gyereksír mellékleteiből.

A Fekete-tenger medencéje abban a korban nem tartozott a csapadékos területek közé, a tartós szárazság ott is kimutatható. A peremekről mindössze néhány folyó szállított vizet a Fekete-tenger medencéjébe. A Duna, a Dnyeper és a Don az északi, több kisebb folyó a déli szakaszon nem száradt ki. A Don ekkor az Azovi tenger mai beömlésénél 150 méterrel a mai vízszint alatt mély kanyont vágott ki magának, ami a víz akkori alacsony szintjét, de a megfelelő mennyiségű víz szállítását is igazolja.[156] A beömlő vizek mentén a Jerikóból már ismert módszerrel a csapadékhiány pótolhatóvá vált, öntözéses gabonatermelésre volt lehetőség.

Alacsony lejtésű területen – mint amilyen a Fekete-tenger akkori száraz part menti területe volt – az öntözéses gazdálkodás kialakítása és fönntartása nagyszámú ember együttműködését igényli, mert, ha nagyobb területen kívánjuk eloszlatni a folyóvizet, akkor csatornákat kell ásatni, amihez sok ember együttes tevékenységére van szükség. Az ún. szervezett társadalom képes csak erre. A szervezett társadalom ebben az időszakban alárendeltséggel volt működtethető. Az eredmény azonban igazolja a befektetést, mert öntözés által sokkal több élelmiszer terem, ami lehetővé is teszi, hogy a társadalom egy része ne közvetlenül az élelemteremtéssel foglalkozzon, hanem annak megszervezésével, a környezeti hatások megfigyelésével és azok szellemi feldolgozásával. Az

[154] Az öntözés legrégebbi nyomait a mai Jerikó mellett találták meg, a jelen előtt tíz évezredre keltezhető időből, lásd: Mellaart (1981), p. 66.
[155] Ryan (1999), pp: 193-201.
[156] Ryan (1999), p. 125.

eredmény megteremti a társadalomnak a fizikai és szellemi foglalkozásúakra való kettéválását, megteremti azt a lehetőséget, hogy az egyik ember a másik fölé telepedjen, annak termékéből éljen anélkül, hogy ebbe a másik belepusztulna. Halász-vadász társadalmakban ez a fajta alárendelés nem működhetett, mert az ember éppen csak annyi élelmiszert volt képes előteremteni, ami a maga és a közvetlen környezete életét biztosította. Az élelem akkoriban még nem volt termék és nem lehetett forgalmi cikk.

Mindez azonban a földművelés, az élelmiszertermelés kialakulásával megváltozott.[157] Az emberek csoportjai már a saját szükségletet meghaladó mértékben termeltek élelmiszert és ezért megteremtették annak a lehetőségét is, hogy a társadalom egy része erre az élelmiszer 'fölöslegre' rávesse magát. Az alárendelés elsődleges következményeit, a kettőssé váló társadalmat később a letelepedett földművelő, és a szomszédos pásztor műveltségek határán lehetett először felfedezni.[158] A Fekete-tenger feltöltődött medencéjétől terjed ez a műveltségi szemlélet. Kezdetben az anatóliai falvakat veszik körül védőrendszerrel, majd a Tigris középső folyásánál, később az Eufrátesz mellett találunk falakkal megerősített földművelő műveltségeket. A védelem már önmaga is igazolja azt, hogy ekkorra létrejött valami, ami ellen védekezni kellett.

A földművelés évenként ismétlődő, ún. körkörös folyamat, és a szükséges tevékenység szorosan kapcsolódik az évszakok változásához. Az anyaföld, mint teremtő-, a napsugárzás, mint érlelő-, a víz, mint megtermékenyítő és tápláló erő, a csillagos égbolt, mint vezérlő óramű, mind logikus kapcsolatba lép ilyenkor a gondolkozó ember agyában. A csillagok mozgásában rejlő végtelen szabályszerűség[159] és kapcsolata az évszakokkal, a föld termőereje és mindezek kapcsolata a lélekkel, az állati, emberi test élő voltának kétségtelen jelével, ugyancsak logikusan vezet el az égi- és a földi világ megkülönböztetéséhez, kapcsolatuk fölismeréséhez, a csillagmítoszok kialakulásához. A csillagvilágot ismerő ember kiszámíthatta például, hogy mikor kell elvetnie a gabonát, hogy megfelelő termést hozzon.[160] A földművelő társadalom létrejöttével kialakult szellemi gyakorlat ezért az égbolttól eredezteti a földi jelenségeket, miközben a

[157] Ismerjük ennek Kárpát-medencei alakulását a déli és északi területeken 9 és 8 évezreddel ezelőtt.

[158] Gimbutas (1991), pp.: 87-88, Mellaart (1982), p.: 248, Roux (1992), p. 44.

[159] A csillagos ég rendje a későbbi görög bölcselet meghatározó elemévé vált. A mennyek béli renddel szemben állt a Föld, a Hold 'rendetlensége', merthogy keringési ideje nem követte a mágikus számok rendjét.

[160] A tavaszi, az őszi napéjegyenlőség, a téli és a nyári napfordulók ideje a napnak az állatövi jegyek közötti mozgásából előre jelezhető volt, amikhez aztán a közösség ünnepségei, vallási rítusai kapcsolódtak. A sokkal későbbi, immár eszmei alapokon átalakított társadalom ünnepei még mindig ezekhez a jegyekhez igazodtak, jóllehet, a megváltozott eszmerendszernek megfelelően más elnevezést kaptak. Az ünnepek konokul a helyükön maradtak, mint pl. a magyarságnál a betakarításhoz később kapcsolt I. (Szent) István ünnepe, amit aztán a kommunista időkben Új Kenyér ünnepének, vagy Alkotmány Napjának kereszteltek át.

halász-vadász-gyűjtögető társadalom a földön élő emberek lelkével népesíti be az égboltot.[161]

Az újkőkorszak előtti ember tárgyaiból, sírmellékleteiből arra következtethetünk, hogy mindenekelőtt a termékenységet tisztelte és annak hordozóját, a lelket ismerte. A lélek halhatatlanságába vetett hit lehetett az az ok, amiért a sírokba a tetem mellé tárgyakat helyeztek el. A személyiséget jelentő lelket[162] az ember halála után valamilyen más világban továbbélőnek vélték, és ezért valamiféle *túlvilági élet* reményében helyezték el a sírmellékleteiket. Ezt a gondolatot találjuk meg még ma is számos nép hitvilágában.

Később, elsősorban a földműveléssel párhuzamosan megjelentek olyan jelképek is, melyek már arra utaltak, hogy a lelket különböző megjelenési formákban létezőnek fogták fel. Alapvetően négy lélek-jelkép különíthető el: *a föld*, mint a szülőanya, *a levegő*, mint az élő lélek megtestesülése, *a víz*, mint elsődleges megtermékenyítő és tápláló erő és *a tűz*, mint a Napnak a földre hozott része, a növesztő és érlelő, de egyben pusztító erőforrás. A lélekformákat kifejező jelképek pedig a fa (föld), a madár, a méh, a szélkerék (levegő), a hal, a kígyó (víz), és a Nap (tűz). Ezek a jelképek a kezdeti időszakokban az ember-

---

[161] Reed (1994), pp. 45-87. Az ausztrál bennszülöttek regéiben a megfogalmazó és fordító szerző isteneknek nevezi az égre távozó emberi lelkeket, jóllehet, a bennszülöttek nem használják az isten fogalmát. Lélekről van csupán szó, az európai, a sémi népek isteni lényeihez az ő lényeik nem hasonlítanak, nincs meg az a tulajdonságuk, amik az előbbiek isteneit általában jellemzik. Emberi lelkek csupán és hitük szerint a lélek halhatatlan.

[162] A lélek és a test viszonya manapság a bölcseleti felfogások meghatározó elemévé vált. A kissé már idejétmúlt ún. materialista, azaz anyagközpontú felfogás tételei szerint az ősi, és az öröktől fogva létező elem az anyag, és az határozza meg, hozza létre a tudatot, avagy a lelket, azaz a lélek az anyagból ered. Az idealista, a tudatközpontú bölcselet az őslélektől (Isten) indul el és azt teremtőként fogja fel. Az anyagot, az anyagi világot meg teremtettnek. Mindkettő kulcseleme az, hogy valamit őslétezőnek tekint és a másikat annak rendeli alá. (Ám kikerülhetetlen paradoxont okoz az előbbi felfogásban, hogyha a léleknek valamilyen önálló, epifenomenális létet tulajdonítanak, akkor az az anyagtól elkülönülve valójában már annak nem alárendelt. Ugyanakkor az utóbbi felfogás sem problémamentes, mert az anyagtól teljesen elkülönült szellemnek valamiféle közvetítésre lenne szüksége, hogy egyáltalán elérje az anyagi világot.) A modern fizika és a kvantummechanika értelmezése azonban a két jelenséget – az anyagot és a léleknek megfelelő információt, azaz a hullámtermészetet – már fizikailag is összekapcsolja, és mindkettőt egy azonos valóság lényegi oldalainak tekinti, azaz az elsődlegesség kérdését kiiktatja. Ez valójában mellérendelő szemléletet jelent. A tudat kvantummechanikai alapjairól Zohar (1990) könyvében (pp. 58-73) olvashatunk, ahol kifejti, hogy a tudat, a személyiség az agynak, mint felpumpált Fröhlich rendszernek a megnyilvánulásaként értelmezhető. Ez a rendszer az élő sejteknél már felismerhető és a rendszer egésze kvantumállapotainak nagyfokú átlapoltsága hozza létre. Ha azonban tovább visszük a gondolatot, és az egyes emberek agyának az állapotait egymással nagymértékben átlapoltnak fogjuk fel, akkor a még nagyobb léptékű kvantummechanikai rendszerrel a kollektivizálódott tudathoz juthatunk, ami az egyedekre tett hatását tekintve megfelelhet az Isten érzetének. Az embernek a lélekről, mint fölötte álló tudatról is van 'tapasztalati' érzése, ámde a mai teremtő istenségek csakis logikai úton értelmezhetők. Világteremtés viszont nem képezi az isteni képességek lényegi részét és ez a mai fizikai ismeretek tükrében a modern istenfelfogás kialakítása szempontjából meghatározó jelentőségű feltétel. Az Isten és az ember valójában ezért a lélek és a test viszonyából érthető meg.

hez tartozó lélek jelképei voltak. A lélek az ember belsejét töltötte ki, azzal mellérendelő viszonyban volt. Ám a Fekete-tenger medencéjének feltöltődését követően szétszóródó társadalmakban ezek a jelképek már személyes formát öltöttek. Máig ható fordulatként viszont az elvont emberi gondolkozás a lélek összetevőit megszemélyesítette,[163] és azok alá rendelte önmagát! Az alárendelést pedig a sokkal később lejegyzett teremtésmítoszokból ragadhatjuk meg leginkább. Ezek több egymáshoz sok szempontból hasonló, mégis alapjaiban különböző elképzelést sugallnak.

Az őseredet és a teremtés egyik formáját elsősorban az észak-európai népek mítoszaiból olvashatjuk ki.[164] E mítoszokban az idők kezdetén két világ (őslétező) volt: északon a *Niflheim*ből képződött jég, délen a *Muspellheim*ből képződött tűz, és kettőjük küzdelméből jött létre két őslény: *Ymir* az óriás és *Audumla* a tehén. A tehén a jégből embert 'nyalt ki', akinek unokája a három ősistenség: *Odin, Vili* és *Ve*. A három ősisten megölte *Ymir*t és a testéből kialakított kilenc világot. A világok három síkon, szigorú rendben helyezkednek el. Legfelső világban (*Asgard*) vannak a harc, a teremtés istenei, a középső világban (*Midgard*) helyezkedik el az ember, míg az alsó világokban (*Niflheim*) vannak a holtak. A felső világban van még a *Vanaheim* és az *Alfheim*, a fény manóinak földje és *Valhalla*, a harcban elesettek lakóhelye. A középsőben található *Jotunheim*, az óriások földje, *Nidavellir*, a törpék földje és a *Svartalfheim*, a sötétség manóinak földje. Az alsó világ két részből áll, a *Helből*, azaz pokolból és a *Niflheim*ből, a holtak világából. A kilencedik világ a tüzek országa, a *Muspellheim*. *Asgardból* nő ki az élet fája, az *Ygdrasil*, aki gyökerével összeköti az élet forrását (*Mimir*) és az alvilág forrását (*Hvergelmir*).[165]

Ebben a szemléletben a világ maga a Föld és mind az istenek, mind a gonosz szellemek magán a földön találhatók, északtól dél felé elkülönülten. Az égboltnak magának, és azon a csillagoknak a jelentősége alárendelt. Az embert kizárólag fegyveres ereje, harci képessége minősíti és csakis a harcban elesettek kerülhetnek a mennyek országának tekinthető *Valhallába*, ami a középső, a földi világhoz tartozott. Férfiembernek ágyban meghalni szégyen volt.[166] A kard, a harci tőr isteni jelentőségű eszközzé emelkedett, merthogy *Surtr, Mus-*

[163] Lükőnél láttuk (1942), p. 30, hogy az a szél, tűz, víz, föld 'elemet' az elvont gondolkodású indogermán népek személyesítették meg. Nálunk viszont ezek az ismeretlen lélek jelképei, és a magyar ember számára a maga egyszerű valóságában érdekesek, elszakadva a testtől, a halál pillanatában. Figyelemreméltó, hogy a magyar – és hozzá hasonlóan a baszk, de átvitt értelemben még több más nyelv is – az élettel kapcsolatos fogalmakat az *l* mássalhangzóval alkotott szócsalád fejezi ki: *él, lélek, lélegzik, hal, halál, holt*, stb. Az *l* hang a levegő útjába állított nyelvvel képződik, ezért logikai kapcsolata az életet jelző *lélegzés*sel kétségtelen. A közelséget a magyar magas fekvésű, a távolságot mély fekvésű magánhangzóval fejezi ki, akár csak a dravida nyelvek, és elkorcsosult formában az indoeurópai nyelvek egy része is. Az élet és a halál különbsége a magyarban távolsági viszonyt jelent. A kifejezést nagyon ősinek kell tekintenünk és ebből a magyar műveltségnek a lélekhez való viszonya, mint ősi emberi viszony kiolvasható. Láthattuk, hogy ez a mai természeti népek egy részénél még megtalálható.

[164] Guerber (1992), Crosley-Holland (1980).

[165] Crosley-Holland (1980), pp. xxi-xxii.

[166] Guerber (1992), p. 19, Crosley-Holland (1980), p. xix, xx.

pellheim óriása kardjával suhintva gerjesztette azokat a szikrákat, amivel a Jég világa (*Niflheim*) feletti győzelmét kicsiholta.[167] A felfogás szinte minden eleme az alárendelés szolgálatában áll.

A másik felfogásban a kozmológikus jelenségek a meghatározóak és a szemléleti módban a növénytermesztő műveltségek gondolatkörét ismerhetjük fel. Itt is az emberi élettér három alapvető részre oszlik. Az istenek világa az egekben, az emberi lények világa a föld felszínén és az elhunytak világa, azaz a nem-élők lelkének a világa, a föld méhében található, ahol bizonyos isteni lények is megtalálhatók. Ez a felfogás jellemzi a Földközi-tengeri műveltségek felfogását. Az elsődleges lények az istenek, ők uralják az egeket,[168] majd valami módon létrehozzák a földet – pl. megteremtik valamelyikük testéből, mint Tiamatéból a mezopotámiai hitvilágban,[169] vagy az egyiptomiaknál Toth kimondott szavai alapján jön létre.[170] Az istenek a földre kerülve ott embert teremtenek, annak egy részét isteni vérből,[171] vagy a saját magjukból[172] hozzák létre. Harcolnak egymás ellen, egymást meg is ölik.[173] Erre a felfogásra alább még részleteiben visszatérünk.

A görög hitvilág pedig harmadikként e két felfogás közöttinek értelmezhető. Náluk ugyanis az északi hitvilágéhoz hasonlóan két őselem létezett, *Káosz* és a földet jelentő *Gaea* (vagy görögösen *Gaia*). Itt az egyik őselem már maga a Föld, azt nem kellett megteremteni. Velük párhuzamosan még két őselem is létrejött: *Tartarusz* és *Érosz* (szerelem).[174] *Káosz*ból *Erebusz*, a sötét éjszaka keletkezik, amiből aztán *Éter*, *Nappal*, *Végzet, Sors, Halál, Álom* és *Alvás* születik meg. A másik ágon először *Gaea* létrehozza *Uránusz*t, a vele egyenrangú férfit, majd *Uránusz* a vízzel megtermékenyítette *Gaeá*t és az ő méhéből kerültek a felszínre az óriások, a *Titánok*, majd a többi isten, köztük a legborzalmasabb és a legfiatalabb *Krónusz*, az *Idő*. Az 'istenek' élete, további szaporodásuk, emberré válásuk, harcaik aztán mind a földön játszódik le.

A görög mitológiában az istenek világa a Föld, ámde az északiakétól eltérő módon a világok hármas tagolódása nem az észak-déli irány, hanem a magasság szerinti jelenik meg: a föld felszíne és a hegyek világa válik el. A görög hitvilágban az istenek 'lakóhelye' a Balkán legmagasabb hegycsúcsa, az Olümposz. Isten és ember között a különbség gyakran csak árnyalati. Az istenek megjelenésüket tekintve teljesen ember formájúak, a földön ügyködnek, halandó embereknek tőlük megkülönböztethetetlen emberi formában megjelennek,[175] háborúba, harcba beavatkoznak, embereket egymás ellen kijátszanak, elcsábí-

[167] Guerber (1992), p. 2.
[168] Rákos (1974), p. 40.
[169] Rákos (1974), p. 39. Itt közös az északi hitvilággal az elképzelés: az egyik őslény testéből hozzák létre az anyagi világot.
[170] Wallis Budge, (1991), p. 143.
[171] Rákos (1974), p. 42.
[172] Rákos (1974), p. 89.
[173] Rákos (1974), pp. 23, 38-39, Wallis Budge (1989), pp. 278-9.
[174] Grant (1995), p. 87.
[175] Grant (1995), pp. 39, 79, Rieu (1959), p. 92-116.

tanak, szóval emberi módon élnek. Még néha meg is halnak.[176] Később a görög bölcselet már más fajta istenképpel foglalkozik (pl. Platón).

Egy negyedik, a mellérendelő felfogásban nem találkozunk se istennel, se teremtéssel, hanem csak az embert kitöltő lélekkel. Az ember születik és meghal, de a lélek öröktől fogva és örök időkig létezik. Az emberben csak 'lakik'. Ebben a felfogásban nem találkozunk teremtéslegendákkal, elképzelésekkel. Erre példa a magyar hit- és mondavilág,[177] de ide sorolhatjuk az észak-amerikai indiánok, az eszkimók,[178] a hinduk,[179] vagy a távol-keletiek korai hitvilágát is.[180]

Térjünk most vissza a letelepedett műveltségek szemléleti és hitvilágához. Ezt is úgy érthetjük meg legjobban, ha az örökéletű lélek felfogását tekintjük alapvetőnek, és annak módosulásából vezetjük le az istenek világát és a hozzájuk kötődő teremtési mítoszokét.

Hogy az örökéletűnek felfogott lélek, a csillagok mozgásában rejlő végtelen szabályszerűség, a föld teremtő ereje, a növekedéshez szükséges víz és napfény hatásának összegződését megértsük, gondolati módunkban vissza kell lépnünk a korai mezőgazdaságot teremtő ember ismereti- és gondolkozási módszeréhez, ismeretanyagához, az ő szellemi és ismereti szintjére kell ereszkednünk.[181]

---

[176] Grant (1995), pp. 88-89.
[177] Lükő (1942), p. 75, Cser (2000), pp. 55-56.
[178] Brown (1991), pp. 394-396.
[179] Weightman (1991), Folkert (1991), Cousins (1991).
[180] Grimal (1965), pp. 271-293.
[181] Ezt a módszert Alford (1997), p. 192. gondolata alapján alkalamazzuk. Alford ugyan a korai ember gondolkozási módjára a misztikumok megmagyarázása érdekében hivatkozik csupán, de a felötlött gondolati jelenséget mégis fizikai valósággá alakítja át, amikor a 'lehullott' bolygó elképzelését bevezeti. (Eszerint az isten-gondolat születését a kisbolygó övezetet létrehozó, a régebben ott kerengett bolygó felrobbanása okozta volna, mintegy az istent az égből a földre pottyantva.). Figyelmen kívül hagyja azt, hogy esetleg akármilyen okok miatt egy szétporlódó bolygó a földről pusztán csak egy fényes pont eltűnéseként észlelhető, így egyáltalán nem következik az, hogy a bolygó a földi szemlélő előtt mint istenség a földre leesik. Ha mégis egy ilyen kozmikus katasztrófa hatása elérné a Földet, akkor a szemlélőknek nem sok esélye maradna arra, hogy ezt bárkinek is átörökítsék. Ugyancsak figyelmen kívül hagyja azt a fizikai tényt, hogy egy égitest ún. fölrobbanásakor – amint Alford a jelenséget megnevezi – annak tömegközéppontja megtartja a korábbi mozgását, miközben az alkotórészei a tér minden irányában szétszóródnak, azaz szóba sem jöhet valamiféle földre hulló bolygó. Felrobbanó bolygóból nem jöhet létre az aszteroida övezet sem. Egy szétmorzsolódó égitestből azonban létrejöhet, ami ellenben nem olyan pillanatszerű jelenség, amit egy emberélet során meg lehetne figyelni. Ugyancsak nem magyarázható meg az sem, hogy ezt a jelenséget, ami legalább néhány millió évvel ezelőtt történhetett meg, – ha úgy, vagy hasonló módon egyáltalán megtörtént, hiszen Bérczi Szaniszló szerint a kisbolygó övezet tagjain különböző származási helyű anyagokat észleltek a színképelemzők (Bérczi, 2007) – az emberiség hogyan is adhatta át a későbbi utódainak. Hiszen az emberiség őstörténetét ismerjük már annyira, hogy tudjuk, miszerint valami hasonló jelenség utódoknak való átadása nem túlzottan valószínű tagolt beszéd nélkül. Ugyan a tagolt beszéd kialakulásának idejére több ellentmondó időpontot javasol a vonatkozó tudomány, de abban megegyeznek, hogy ez nem történhetett a *Homo sapiens* korát megelőző időszakban, azaz legfeljebb néhány százezer évvel ezelőtt. Bizonyos az, hogy a 3-4 millió évvel ezelőtti emberi elődök egy ilyen jelenség leírására

A földön, különösen síkvidéken élő ember megfigyelési szintje két teret foglal magában: a föld szintjét, amit közvetlen környezetében síknak lát és az azt beborító égboltét. A kettőt köti össze a látóhatár (horizont), aminek az egyiptomi misztikában meghatározó szerepe volt.[182] A látóhatár vonalát gyakran hegyek bontják meg, az eget és a földet mintegy azok kötik össze. A csillagokat megfigyelve az látható, hogy keleten, a föld szintje alól (első horizont) fölemelkednek, s az ember fölött elérhetetlen magasságban mozogva végül nyugaton ismét a föld szintje alá (második horizont) buknak le.[183] Az égbolton lejátszódó jelenségek ezért a földön élő megfigyelő számára elérhetetlenek, onnan a földi lények számára közvetlen üzenet, közvetlen beavatkozás nem történik. Általában, mondhatjuk, mert néha bizony az ember megtapasztalja, hogy az égboltról valami mégis a földre érkezik, és ezek a meteoritok. Ezeket az ember az égi jelek közé sorolja, az égi lények hírközlőinek véli és gyakran a földi jelenségek elindítóinak fogja fel. A földre esett meteoritokat pedig isteni lényként tiszteli.

A korai írott történelmi emlékek, az égi és a földi jelenségek összekapcsolásáról, két helyről is tudósítanak. Az egyik forrás a sumér/akkád agyagtáblák,[184] a másik pedig az egyiptomi sír- és piramis feliratok.[185] A két felfogás nagyon sokban hasonló, jóllehet számos részletük – bizonyos értelemben és mértékben az alapfelfogásuk is – merőben különböző. Az északibb felfogás a görögöhöz és az észak európaihoz hasonlóan alapvetően duális szemléletű, azaz két őslétezőt tételez fel, a délebbi felfogás pedig csupán egyetlen egyet.[186]

Mindkettő felfogás láthatatlan, megfoghatatlan és megnevezhetetlen vizes jellegű lénytől, vagy lényektől indul el. Az egyiptomi felfogásban az egyedüli létező előbb önmaga tükrözött képét teremti meg, miközben önmaga is átalakul, majd már kettesben – ettől kezdve a két őslétezőt feltételező megoldásával párhuzamosan – az isteneket hozzák létre. Ezt követően az istenekből, vagy azok közreműködésével teremtődik meg a földi környezet, az egész fizikai világ, növényestől, állatostól. A különböző létszintek innen jól felismerhetők. A legfelsőbb szint a passzív őslétező szintje, majd a már aktív erők szintje következik, ami alatt jönnek az isteneknek nevezettek, majd a földi világ szintjén az

---

és utódaiknak a továbbadására nem voltak alkalmasak. A megoldást ezért másutt kell keresni és erre szolgál az a levezetés, amit majd itt követünk. Alford könyve mindamellett, hogy csupán szenzációhajhászó megoldást ad, mégis érdemes arra, hogy néhány gondolatát, irodalmi adatát megfontoljuk, és a továbbiakban felhasználjuk.

[182] Bauval (1997), pp. 170-72, 315-22, '*a két Horizont Hórusza*': Wallis Budge (1991), p. 19.

[183] Különösen igaz ez az északi és déli 40. szélességi kör között élőkre, akiknek nincs közvetlen módjuk arra, hogy megfigyeljék a Föld forgását (szemben az ettől északra, ill. délre élőkkel, akik a Nap járásából és az évszakok váltakozásából következtethetnek erre).

[184] A sumér felfogás megelőzi az akkádot, gyakran azonban csak a későbbi akkád változat áll rendelkezésünkre. Az akkád felfogásban ugyanazt a jelenséget, istenséget általában másként nevezik meg, mint a sumérban, jóllehet, szerepkörük egymásnak megfelel. Lásd: Rákos (1974) fordításait és a hozzáfűzött magyarázatokat, pp. 295-347.

[185] Wallis Budge (1991).

[186] Mindez talán a Nap és a Hold korábbi szemléletével, szerepével függhet össze, amennyiben az északról érkezett hódítók mindkettőnek az emlékét közvetítették.

összes többi. Az észak-európai teremtéslegendákban a víz és a tűz, mint két őselem a földön ütközött meg, ezekkel szemben a déli folyómenti műveltségek teremtéslegendáiban az ősi aktív elem a víz, a föld azonban passzív, csupán a teremtést befogadó szülő területe, míg a tűz és a levegő a táperőt jelentik. Az Élet Vize is valamilyen folyóhoz kapcsolódik. Az egyiptomi hitvilágban ez a Nílus, a palesztinaiban a Jordán, északabbra meg a két folyó, a Tigris és az Eufrátesz. Ezek is megtermékenyítő erőként szerepelnek a hitvilágban. De az európai területeken is a folyók a termékenyítés ősi elemei, pl. a nordikus legendákban a négy szarvas (*Dain, Dvalin, Duneyr* és *Durathor*), akiknek a szarvából méz csöpög a földre, és ezzel táplálják az összes folyóvizet a földön.[187] A kelta törzsek is folyókból eredeztették önmagukat, pl. *Danu* anyaistentől.[188]

A sumér hitvilág teremtéslegendáját tekinthetjük a legősibb ismert felfogásnak. Ebben *Nammu*, a tengervíz volt az egyetlen őslétező,[189] aki aztán megszülte *An*t, az eget és *Ki*t, a földet. Kettejük utódjától, *Enliltől*, a levegőtől származik *Nanna,* a Hold, akinek a fia *Utu,* a Nap. *Enlil* megtermékenyítette *Ki*t és utódjuk *Enki*, a víz és a bölcsesség istene, aki egyébként a világmindenséget irányítja, valamint női párja *Nintu*, aki agyagból kiformálta az embert.[190] A későbbi akkád/babiloni teremtéslegendában az ős-kezdet is már kettős volt: *Apszu* és Tiámat. *Apszu*t minden dolgok teremtő atyjának, vagy ős-óceánnak fordítják az agyagtábla-kutatók.[191] Párja, *Tiámat* ősasszonyi lény, a földi vizeket jelenthette.

Az egyiptomi hitvilágban ez az ős-kezdet egyetlen és megnevezhetetlen és az is vizes jellegű valami. Valójában csakis rá vonatkoztatható a modernkori istenfogalom.[192] Tehát ez a *Nunu*, az ősvíz hozta létre aztán önmagából *Tem*t, ill. *Khepera*t, aki az ősvizek teremtő erejét jelentette. Az egyetlen őslétező immár kettővé válik, *Nunu* ezzel itt önmaga párját teremtette meg. *Nunu* azonban megszólíthatatlan, leírhatatlan és ábrázolhatatlan. Egyetlen meghatározása csupán az, hogy létezik, azaz az utódja valójában csupán önmaga fizikai megjelenítése, ezért nevezik teremtő erőnek. *Tem,* avagy *Khepera* alkotta meg aztán a saját testéből a Napot, a Holdat, a Földet, az eget és teremtette meg ezek szívét, *Toth*ot.[193] A továbbiakban *Toth* a valódi teremtő: amit kimond, az létrejön. Az egyiptomi hitvilágban azonban az ember teremtését nem találjuk meg. Ellenben *Tem* valójában már ember formájú isten, a többi istenségnél pedig nagyon gyakori az emberi testhez kötött állat formájú fej.

---

[187] Guerber (1992), p. 13. Nem nehéz a szarvasok neveiben a későbbi dél-orosz szteppe négy folyójának a nevét fölismerni: Don, Dnyeper, Donyec és Dnyeszter, ill. Duna.

[188] Ellis (1995), pp. 118-119. Danu, Don az ír nevekben gyakran előfordul. A Dunával és a Donnal való kapcsolatuk nem igényel magyarázatot.

[189] Eddig megfelel az egyiptomi felfogásnak, de ettől kezdve már a sumér felfogás is eltér az egyiptomitól.

[190] Ellis (1995), p. 116.

[191] Zakar (1973), p. 31, Rákos (1974), p. 20.

[192] Wallis Budge (1991) pp. 140-152.

[193] Wallis Budge (1991), pp. 142-143.

Az őskezdet lényege, szemléleti felfogása, valamint az általa létrehozott földi környezet azonban nagymértékben eltérő már ebben a térben és időben egymáshoz közel álló két hitvilágban is. A suméroknál a teremtő őslétezőket a férfi őslétező harmadik vagy negyedik nemzedéki utódja, Marduk megöli, testükből a tengereket teremti meg. Később *Tiamat*ot ugyancsak megöli és az ő testéből hozza létre a földet, az eget,[194] az égitesteket, és teremti meg azok mozgását, majd *Tiámat* 'szeretője' (*Kingu*) véréből és földi agyagból az istenek szolgálatára meggyúrják az embert (*lulu*).[195] A felfogás itt már a kezdetektől fogva erősen férfi központú és a duális felfogásban a női rész negatív töltetet kap. Két fontos női istenséget tartanak meg, *Istár*t, a bujaság és a termékenység istennőjét, valamint testvérpárját, *Ereskirgál*t, az alvilágét, azaz a halálét. A két szerepkör szögesen ellentétes, mégis mindkettőt nőhöz kötik.[196] A teremtés hogyanját a sumér és a babiloni hitvilág nem közli, számukra ez lényegtelen lehetett. Ez alól az ember teremtése a kivétel, azt részletesen leírják.

Amíg a sumér/akkád hitvilágban meghatározók a férfi istenségek, addig az egyiptomiban minden férfinek meg van a női párja is,[197] de az őselemek tekintetében ez épp fordított. Mindkét hitvilágban a föld anyaként szerepel, és a föld mélye fogalmilag az anyaméhhel kapcsolódik össze. A földalatti világ mégis a holtak világa – és ebben valamennyi alárendelő szemléletű hitrendszer megegyezik. Ám ez nem mítoszi, hanem egyszerű gyakorlati következmény: az elhalálozott embert eltemették, visszaadták a 'teremtőjének', az anyaföldnek.[198]

A sumér/akkád felfogásban az isteneket és az embert a kiválasztott emberek kötik össze, akik maguk is részben isteni származásúak.[199] Kiváló példa rá Gilgames, a kétharmad részben isteni származású őskirály.[200] A királyságot a sumér hitvilágban az isteni eredet teremti meg és a király ezek után már királlyá születik. Pontosabban, az első király, vele együtt maga a királyság is, csak *leszállt az égből*.[201] Az isteni rangsor tetején állót az ég királyának szokás nevezni. Az Isten itt a terület birtokosa, és a földi király az ő helytartója.[202] Ez a felfogás az akkád időkre már megváltozott, és attól kezdve a király ugyan továbbra is az istenséget képviseli, de önmaga lép annak a birtokába, s magának köve-

[194] Rákos (1974), pp. 20, 39, 40, Alford (1999), pp. 98.
[195] Rákos (1974), pp. 42, 50.
[196] Az itt idézett nevek az akkád *Enúma elis* felfogásából maradtak ránk, de az eredeti sumér felfogásban más nevek szerepelnek. An/Anu az ég, Enlil a levegő és Enki/Éa a föld istenei, An/Anu lánya Innin/Istár. Anu és Istár Uruk istene volt. Lásd Rákos (1974), pp. 299,306, 308.
[197] Wallis Budge (1991), p. 14, Wallis Budge (1990), pp. 269-289.
[198] Volt időszak, amikor tojás formájú sírokba temették az elhunytat, jelezve, hogy a halál valójában egy más világba való beleszületést jelent. Lásd pl. Gimbutas (1991), pp. 169, 171.
[199] Anunnakik és igigik. Ez utóbbiak kizárólag égi lények, az anunnakik a földön, az alvilágban és az égben is létezhetnek. Az anunnakik Alford (2000), p. 255 szerint a mennyből lehullott isteneknek a föld méhében (alvilág) született utódai.
[200] Rákos (1974), p. 89.
[201] Rákos (1974), p. 76, majd p. 77: „*Légyen a város az ember karámja, légyen a város puha fészek! Légyen a király a nép őrizője, légyen a király derék gazda! Etana légyen az építőmester, a kormánypálcát ő tartsa kezében*". Etana volt Kis első királya a királylisták szerint.
[202] Zakar (1973), p. 37.

telheti meg az istenének kijáró tiszteletet. Ez a szemlélet Európában, a római időkben már törvénnyé is lett, és az azt követő idők eseményeiben meghatározó jelentősége lett.

Ezzel szemben az egyiptomi hitvilágban a király az istenség gyermekévé nem születés, hanem fölkentség jogán válik. Hajdan, még az 'isteni korszakban' volt az Őskirály, – *Ozirisz,* – aki később az alvilág istenévé vált. Az aktuális istenséget képviselő papság a királyi vérvonalból származó utódot királlyá, fáraóvá keni fel, és ettől kezdve a fáraó félistenné, egyben a beavató (koronázó) szertartást végző vallási székhely mindenható papjává is válik. Az istenség (adott esetben *Toth, Ra,* Aten, avagy *Amun*) a szertartással fiává fogadja a felkentet, akinek a nevében az istenség neve is megjelenik: *Thut*mószisz (*Toth* utódja), *Amen*hotep (*Amun* kedveltje), Akhen*aten* (*Ehnaton*, pontosabban: *Aakhunaten*[203] – életet adó *Aten*), stb. Ettől kezdve a felkent szociális helyzete alapvetően megváltozik, ember nem illetheti, ember nem ölheti meg, ember nem ítélheti meg! Halálakor a temetési szertartással készítik fel az istenek otthonába való utazásra, és válik azonossá az őskirály-istenséggel, *Ozirisz*zel.[204] Figyelemreméltó, hogy a királlyá kenetés jogához a női ágon való örökösödés, vagy az örökösnek feleségül vétele alapján hozzá lehetett jutni.[205] Látható, hogy a sumér felfogással itt ellentétes a szemlélet. Ott az égből jő a királyi hatalom, itt pedig halálakor az égbe távozik a fölkent király lelke.

Mindkét felfogásban a király léte megszentelt forma. Az emberek és az istenségek között foglal helyet. Maguk az istenek azonban nem azonosak a legfőbb teremtő őslénnyel, őselvvel, a megnevezhetetlen egyetlennel, jóllehet, a mai felfogásunknak megfelelően isteneknek nevezzük őket. Sokkal inkább tekinthetők a későbbi, keresztényi, vagy júdai értelemben vett angyaloknak, vagy a magyar hitvilág tündéreinek,[206] semmint istennek. Az északi és a görög hitvilág istenei viszont az őslényt nem ruházzák még fel az isteni tulajdonságokkal, ugyanakkor az utódokat igen. A sumér és az egyiptomi hitvilágban azonban csupán az őslény rendelkezik a modern értelemben vett isteni meghatározottságokkal, a néven nevezett istenek, utódok a társadalmi tagozódottság tükrei. Az ún. istenek harca sokkal inkább tekinthető a társadalmi ranglétra kialakulása tükrének, semmint az isteni lét lényegi elemének.[207]

Az egek, a mennyek országaként, a pokol, a holtak országaként ugyane szemlélet következménye. Itt is határozott különbséget találunk a sumér és az egyiptomi felfogás között. A sumér/akkád hitvilágban a túlvilág büntetés színhelye is, az egek világa pedig megkülönböztetett jutalom, ahová bár *Um-napisti*

---

[203] Wallis Budge (1991), p. 85.

[204] Wallis-Budge (1990), p. 339.

[205] Példa erre az amarnai uralkodóknál Ai és Horemheb. Mindketten a női örököst vették feleségül. Lásd Desroches-Noblecourt (1963), pp. 120-121.

[206] Zakar könyvében (1973) az eredetileg isteneknek fordított kifejezéseket következetesen tündérekre írja át.

[207] A király mellett később mindenütt megtalálhatók az alárendeltebb uralkodók, a született nemesség. Ezek mind az alájuk rendelt embereken uralkodnak és ez az uralom később határozottan kimutatható eszmei alapokon nyugodott.

feljutott,[208] ámde *Gilgames*nek ez már nem sikerült. Az egyiptomi hitvilágban ugyan van erkölcsi mérce,[209] az emberi jócselekedeteket méri *Toth Ozirisz* előtt, ámde ez csakis a fáraót, az isteni kiválasztottat érinti, az egyszerű embernek ezzel nem sok dolga akad. A csillagvilág, annak mozgása azonban a földi világ tükre,[210] és innen ered a meghatározás: „*ami az égben, az a földön is"*.[211] Az égi világ megfigyelése alkalmat ad, hogy a földön bekövetkező eseményeket, jelenségeket előre meghatározzuk, amit az asztrológia fejez ki. Az asztrológia kapcsolódik a csillagmítoszokhoz és a számmisztikát is magában foglalja.[212]

6.2. Számmisztika, asztrológia

A *kozmosz* jelentése *rend*. A rend pedig az egész számok rendje. Püthagorász (Kr. e. 584-504) iskolája vezette be az európai köztudatba a számokhoz kapcsolódó titokzatos nézeteket. Az elképzelések szerint a számok nem csak mennyiségi jelzők, hanem önmagukban minőséget is képviselnek. Mint minőségek a világ rendjét határozzák meg, azaz a világ égi és földi jelenségeihez is számok kapcsolhatók. Valójában csak a számok léteznek és minden számokkal kifejezhető.

Mindenek előtt és felett áll az *egy*, mint isteni hatalom és egység, és mint hasonlóságos logika. Minthogy minden szám alapja ez, előtte más szám nem létezik, ezért helyesebb tulajdonnévként kezelni és így írni: *Egy*. Ez az Isten száma. Ez differenciálódik, meghasad *kettő*vé, amiben az *Egy* a *nem egy*el áll szemben, mint kép és tükörkép és ezek integrálódnak ismét immár másfajta *egy*séggé, a középpontot is tartalmazó *kettő*vé: a *három*ban rejlő *egy*séggé. A *három* egy magasabbrendű *Egy*, és mint ilyen szintén szent szám. *Három* az idő száma.

A *négy* az anyag száma. *Négy* alapelemre vezetik vissza a világot,[213] két-két párban, mint *kettő* ellentéteket képeznek, és a *két kettősség* is ellentétet képez. A *négy* elem, ugyanis: *tűz, víz, föld* és *levegő* Ezek páronként, a *kettő* logikájának megfelelően rendeződnek el. A *tűz* és a *víz* (meleg és hideg), a *föld* és a *levegő* (szilárd és illékony) alkotnak egymást kiegészítő, ellentétes párokat. A *tűz* és a *levegő* alkotják a légies párt, míg a *föld* és a *víz* alkotják a szilárdat. A *levegő*t életként, a *tüz*et fényként is ismerjük.

---

[208] Rákos (1974), p. 156.

[209] A Halottak könyvében a léleknek meg kell válaszolnia szíve megmérettetésekor több mint 30 kérdést és nyilatkoznia kell, hogy mit nem tett meg közülük. Ezek között megtalálhatjuk a Biblia 10 parancsolatának utolsó hét tételét is. Lásd Wallis-Budge (1990), pp. 576-582.

[210] Jonas (1992), p. 245.

[211] Ezt a keresztény ima így fejezi ki: „*amint a mennyben, úgy a földön is*."

[212] Bár a számmisztikának sincs sok köze a magyar műveltséghez, az asztrológiához hasonlóan ezzel is foglalkoznunk kell, mert hiszen az alárendelő ideológia megdönthetetlen alapjaként indult, majd pedig a felállított tételek hamissága szerepét negatívra megváltoztatta.

[213] A kínai tao öt alapelemmel dolgozik, azaz a víz, a levegő, a tűz és a kő mellett az ötödik a fém. Lásd: Saso (1991) pp. 349-350.

Az *öt* az élő rendszerek szimmetriája. A *négy* és a középpontja együtt *öt*öt alkotnak, azaz ilyen a négyzet alapú piramis felülnézetben. Az ókorban azonban az emberi testet és a világmindenséget (hét bolygó) összekötötték, és ehhez a mellékelt ábra adja meg az egyik kapaszkodót. A Nap és a Hold az emberi törzshöz tartozik, az öt bolygó a fejhez és a végtagokhoz. Az ilyen formában ábrázolt ötágú csillag a lobogó tüzet is jelképezi. De a Vénusz is *öt* alkalommal kerül a Nappal egy vonalba az égen, és ez a *nyolc*évenként ismétlődő esemény szabályos ötszöget ír le az égbolton. Az ötágú csillag ezért a Vénusz, és ezen keresztül egyben a termékeny nő jelképe is.

Az *öt* és a *kettő* meghatározza a *tiz*et, amely a püthagorászi számmisztikában az egyik legszentebb szám. Ennek kifejezője, hogy az első négy szám összege *tiz*et eredményez, és ezt fejezi ki az ún. *tetraktys*. A Földközi-tenger medencéjének délkeleti peremén a tízes, és nem a hatvanas számrendszert használták. A továbbiakban a *tíz* a rendszer egyik kulcsszámává válik. Pl. a *négy* és a *tíz* együtt alkotta a dinasztikus periódust, a *negyven*et, amit a Dávid család uralkodóinak illett betartani. Az 'izraelita törzsek' is tízes rendszerben lettek megszervezve, és a tízes szám, a tized az egész Ószövetséget végigkíséri,[214] de a kabbala is tíz alappontra épül.

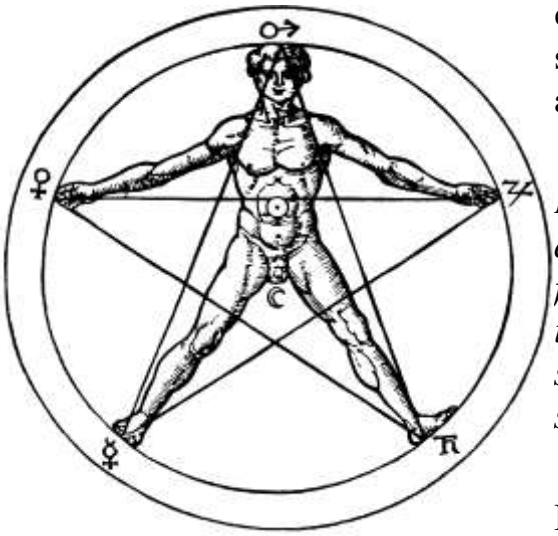

2Móz 18:21

És szemelj ki magad az egész nép közül derék, istenfélő férfiakat, igazságos férfiakat, akik gyűlölik a haszonlesést és tedd közöttük elöljárókká, ezredesekké, századosokká, ötvenedesekké és tizedesekké.

A *tíz* és a *három* szorzata, *harminc* a Hold keringési idejével harmonizál: a polgári hónap harminc napos volt. De megközelítőleg *harminc* nap telik el, miközben az állatövben a Nap egy olyan egységgel lép tovább, amit a Jupiter egy földi év alatt tesz meg ugyanott.

A *negyven* is az egész Ószövetségen, mint jellemző időszak végigvonul (40 nap, 40 év).

A *hat* a három és a kettő egyesülése az anyagban való megvalósulás második fokozata.

A *hét* megint csak különleges kozmikus szám.[215] Egyik eddigi számból sem eredeztethető, mégis az égbolt egyik jellegzetes száma. Az égbolton *hét* világítótest található, a Nap, a Hold és *öt* bolygó. Az ókorban emellett *hét* fémet is ismertek, így minden bolygóhoz – beleértve a napot és a holdat is – egy-egy fém

[214] Tíz év: 1Móz 16:3, 18:13, 50:22 stb.; *tíz* függöny a sátorban: 2Móz 26:1; *Tíz* shekel súlyú aranycsésze: 4Móz 7:14, 20, 26 stb.; *Tí* parancsolat: 2Móz 19; tízezer ember stb.

[215] A hét Hénokh könyveiben meghatározó elem. A világhét hét negyvenéves szakaszból áll, és tíz világhét jelenti a világmindenség teljes életét, az utolsó ítélet a tizedik világhét végén időszerű (Hén 91:15).

tartozott (a Nap féme az arany, a Holdé az ezüst, a Marsé a vas, a Merkúré a higany, a Vénuszé a réz, a Jupiteré az ólom és a Szaturnuszé az ón). A Hold *négy* megjelenési formája ugyancsak *hét* naponként követi egymást. A *hét* ezért a naptár egyik jellegzetes egysége.

A napokat a világ műveltségei általában – kivéve a magyart – a hét égi világítótesthez kötötték, és róluk nevezték el, ahogy ezt az alább mellékelt ábra is szemlélteti Az égi világítótestekhez kötött napok ugyanis: hétfő (1) – a Hold napja, kedd (2) – a Mars napja, szerda (3) – a Merkúr napja, csütörtök (4) – a Jupiter napja, péntek (5) – a Vénusz napja, szombat (6) – a Szaturnusz napja és vasárnap (7) – a Nap napja.

Franciául: Lundi, Mardi, Mercredi, Jeudi, Vendredi, Samedi és Dimanche követi az eredeti latint. A szász nyelvekben, pl. a németben: Montag, Dienstag, Mittwoch Donnerstag, Freitag, Samstag, Sonntag már nem közvetlenül az égitesteket használja, hanem pl. a Jupiter helyett a Donnert, az égzengést, kedden a Mars helyett a szolgálatot és hasonlóan. A szombat és a Szaturnusz összefüggése érdekes.

Az indoeurópai hét egyébként a hetedik nappal kezdődik. Az ábrán a kör formában a növekvő keringési idők (Állatövben való körbe mozdulás) szerinti sorrendet jelentenek. A körkörös alak és a hétágú csillag összefüggése nem igényel komolyabb bizonyítást.

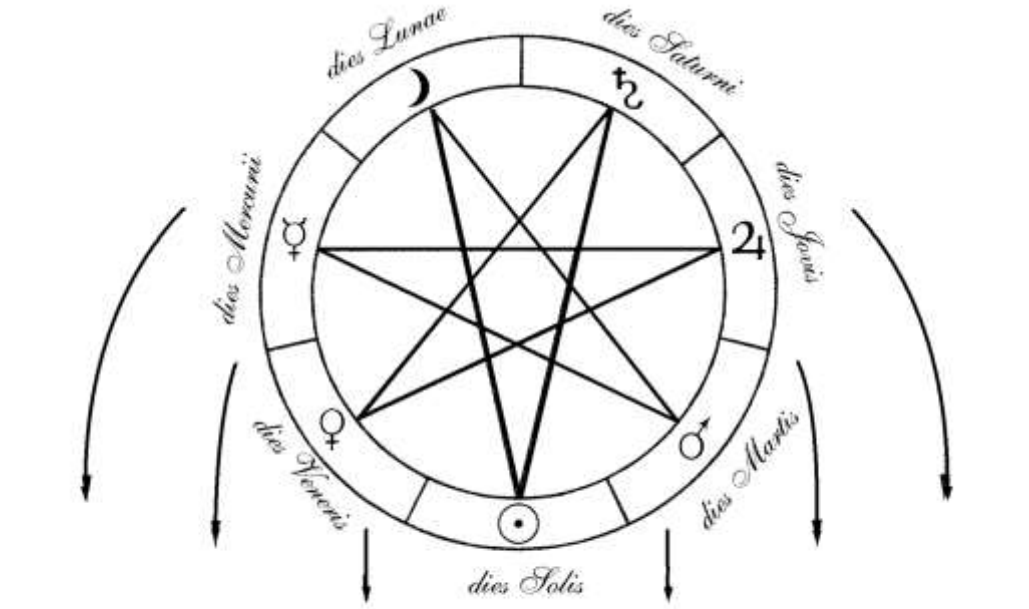

☽	☿	♀	☉	♂	24	♄
1	3	5	7	2	4	6

A *hét* és a *tíz* kombinációja (összeállítása, csoportosítása), a *hetven* ugyancsak meglehetősen gyakori az Ószövetség szövegeiben. Hetven volt pl. azon bölcsek száma, akik a Törvény görög fordításánál a szöveget ellenőrizték, Jákob családja hetven személyből állt, amikor Egyiptomba költöztek, és hetven testvért ölt meg Akház is a Királyok könyve szerint. De ennyi napig nem látható a

Szíriusz az égbolton, és innen ered, hogy Egyiptomban ennyi nap áll az istenkirály, a fáraó temetésének előkészítésére. Ugyancsak ez alkotja a világhét egy napját is Hénokh misztikájában. Nála a földi év 364 napos, ami viszont a holdfordulók száma. Ugyan megrontottnak érzi, merthogy a Hold hatszor 30 és hatszor 29 nap alatt kerüli meg a földet egy év alatt, és így szerinte ötévenként 30 nap (egy holdforduló) gyűlik össze.

A kozmosz (a *rend*) száma a *tizenkettő*, ami a *három* és a *négy* egymásra hatásaként jön létre, és meghatározza az Állatöv (Zodiákus) *tizenkét* jegyét. Ennek alapja minden valószínűség szerint a Jupiter keringési idejében keresendő, ami 11,86 földi év, azaz kerekítve 12. A Jupiter évente egy-egy állatövi jeggyel továbblép a két tavaszi nap-éjegyenlőség között. A *tizenkettő* volt számos európai nyelvi kultúra számrendszeri alapja, pl. a germáné.

A *tizenkettő* és *öt* együtt alkotta a sumér számrendszer alapját, a *hatvan*at. Mind a Nap, mind pedig a Hold megközelítőleg kétpercenként mozdul el egy az átmérőjének megfelelő távolságot az égbolton, ezért egy nap alatt *tizenkétszer hatvan* lépést tesz meg, miközben látszólag megkerüli a Földet. A látható égbolton ezért mindkét fő világítótest *háromszázhatvan* lépést tesz meg. A sumérok a föld tengelyfordulási idejét is ennek jegyében osztották fel. A napot – amit kis évnek neveztek – tizenkét kishónapra (kettős-óra) osztották, a kishónapot pedig harminc kisnapra (kettős-perc). A kettős-perc az égi szögmérésben is jelentős mértékegység volt, hiszen a napéjegyenlőségek idején ennyi idő alatt tett meg a nap az égen az átmérőjének megfelelő utat.[216]

Fontos szám még a *három* és a *tizenkettő* együttese. A *tizenkét* állatövi jel egyenként három *dekanátusra* bomlik fel, és így jön létre a *harminchat.*[217] Ennek kétszerese a *hetvenkettő*, ami ugyancsak kedvelt és kitüntetett szám, *tíz*szerese pedig a *háromszázhatvan*, és ami egyben a polgári év hossza is, mind az egyiptomiaknál, mind pedig a napciklus naptár többi használójánál.

További fontos számok az alapszámok kombinációjával nyerhetők. Itt csak egyet emelünk ki, a 108-at, amely az Árpád-kori krónikákban is gyakran feltűnő szent szám. Ennek forrása az első három alapszám, de úgy, hogy a számok a saját értékük szerint ismétlődve lépnek a szorzatba: $1^1 \times 2^2 \times 3^3 = 1x\ 2 \times 2 \times 3 \times 3 \times 3 = 108 = 3 \times 36 = 4 \times 27$.

A holdév (a Hold 12 Föld körüli körbefordulásának, keringésének az ideje) 354.367 nap, a napév (a Föld Nap körüli körbefordulásának, keringésének az ideje) ellenben 365,2422 nap, így a kettő számtani átlaga is 360. Minden bizonnyal ebből következett a sumeroknál a teljes napkör 360 részre osztása.[218] *Tizenkét,* egyenként *harminc* napos hónapból adódik ez az év. Ám ebben a számban a legfontosabb számok szinte mindegyike benne foglaltatik: *egy, kettő, három, négy, öt, hat, nyolc, kilenc, tíz, tizenkettő, tizenöt, tizennyolc, húsz, hu-*

[216] Berta (2002), p. 37.

[217] Az asztrológiában a jegyek első harmadát ez előző, az utolsó harmadát pedig a következő jegy hatása alattinak vélik. Lásd bővebben Drummond (1996), pp. 344-346, ill. Pap (1999), pp. 7 270-271.

[218] Berta (2002), p. 37.

szonnégy, harminc, harminchat, negyven, negyvenöt, negyvennyolc, hetvenkettő, kilencven, százhúsz és *száznyolcvan.* A tíz alatti számok közül tehát csupán a *hét* hiányzik belőle.

A sumérok ismerték a Jupiter nagy periódusát (427 év – ennyi idő után jelenik meg azonos módon a csillagképek között), de ismerték a Szaturnusz keringési idejét is (29.458 év), és tudták azt is, hogy a Jupiter 12 keringésére esik a Szaturnusz 29 keringése. Ez pedig egy 854 éves közös periódust jelent. Azt is tudták, hogy a Vénusz 13 ciklusa a Hold 99 ciklusának felelt meg.[219]

Az egyiptomi naptáraknak is voltak különleges ciklusai, ismétlődései. Minthogy 365 napos év jelentett egy évet, a naptáruk a valódi évvel 1461 év után került ismét azonos állásba. Ezt hívják szotikus évnek, avagy Égi-évnek.[220] Ennek alapján egy Égi-hónap 120 földi évből, egy Égi-nap pedig 4 földi évből állt. Másik, de kisebb periódusuk a Főnix ciklus volt. Ez 500 év. Ennek alapja az a monda, hogy a főnix madár 500 évenként a saját melegétől lángra lobban, elég, és harmadnapra föltámadva újabb ciklusba kezd. Ennek huszad része az Ápisz-ciklus, ami a szinódikus holdmozgás és a mozgó naptár eltérését tartotta számon. Huszonöt mozgó év és 309 szinódikus holdhónap különbsége mindössze 0,05 nap – azaz 1,2 óra. Az eltérés egy Főnix-ciklus alatt érett egyetlen nappá, és ekkor kellett ezt a helyreigazítást végrehajtani.[221]

A számok egymáshoz viszonyított aránya is meghatároz bizonyos mágikus számokat. Püthagorász óta tudjuk, hogy a derékszögű háromszögek oldalainál ismert egy mágikus számhármas, a 3:4:5, mert, ha a 3 és a 4 a befogók mérőszáma, a derékszögű elrendezéshez ekkor 5-ös mérőszámú átfogó tartozik (3x3 + 4x4 = 5x5, a közismert Püthagorász tétel). Minthogy az egyiptomiak – de a sumérok is – már a piramis korszakban pontosan derékszögbe elrendezett épületeket alkottak, föltehető, hogy ezt a tételt ismerték.[222]

Másik bűvös arány az aranymetszés szabályaként ismert. Ennek jelentése: egy egyenes szakaszt úgy osztunk két részre, hogy a kisebbik rész úgy aránylik a nagyobbik részhez, miképpen a nagyobbik rész az egész szakaszhoz. Képletben leírva: ha ***A*** jelenti a teljes szakaszt és ***x*** a nagyobbik szakasz hosszát, akkor (***A***-***x***):***x*** = ***x***:***A***. A szabályos ötszögben az **A-C-B** (aranyháromszög) szakaszok az aranymetszéshez nagyon közeli arányokkal rendelkeznek. Az előbbi meghatározásból származik az ú.n. Fibonacci-féle számsor, aminek a tagjait úgy nyerjük, hogy az előző két szám összegét összeadjuk. Induláskor 1, 1, 2, majd tovább 3, 5, 8, 13, 21, 34, 55, 89, 144, 233, és így tovább. A számsor három szomszédos tagjának az egymáshoz való arányai megközelítőleg az aranymetszés szabálya szerintiek.

További mágikus számokat olvashatunk ki a bolygók keringési idejéből is. A Hold 28 naponként kerül vissza ugyanabba a csillagképbe, a Merkúr meg 88 nap alatt. Mindezeket a számokat fölismerhetjük a Magyar Megszentelt Koro-

[219] Berta (2002), p. 39.
[220] Wallis Budge (1989), pp. 361-362.
[221] Berta (2002), p. 45.
[222] Tulajdonképpen nem kellet ismerniük, hiszen az egyenlő oldalú háromszögből, vagy négyszögből könnyen megszerkeszthető a derékszög.

nán, ha az abroncsra felerősített gyöngyökön végiglépkedünk.[223] A Megszentelt Korona arányrendszere meg egyértelműen megfelel az aránymetszés szabályainak.[224] Az égitestek mozgására épített naptárak azonban még nagyobb számokat is meghatároznak. Ilyen az ún. Világév, ami a földpálya főtengelyének a rotációjából származik. A Föld Nap körüli pályájának a főtengelye évente mintegy 50 szög-másodperccel elfordul, amiből 25920 éves periódus származik. Ennek egy 'hónapja' 2160 év. A hónapot 30 naposnak felfogva, egy világnap 72 év. Ez tovább bontható: egy világóra 3 földi év, egy világperc 18 földi nap és egy világmásodperc 8 óra. Persze, itt már közelítenünk kellett, az utóbbi két szám valójában már nem egész szám

Láthattuk, hogy a Világév nagysága a kitüntetett számokkal, a földi naptár jegyével jól megfogalmazható, és az eredmény mindvégig egész szám marad. Csakhogy a hossztengely évente nem pontosan 50 szögmásodperccel fordul el, hanem 50,2-del, azaz a tengely körbefordulás ideje 25.816,73 év, és ettől kezdve már semmi sem egész szám. Ugyanígy a Nap-ciklus is 365 és negyed nap, és ez sem tökéletes, mert, hogy ugyancsak nem egész szám, és így persze ez sem bontható fel egyszerű egész számok szorzatára! A Hold Föld körüli ún. sziderikus (csillagtól csillagig) megfordulásának az ideje is 27,3216 nap, ugyanakkor a föld mozgása miatt két telihold között (szinódikus hónap) 29,5 nap telik el. A Vénusz sziderikus keringési ideje pedig 224,701 nap, a Merkúré pedig 87,969 nap. Nem követik az egész számok törvényét, és ennek a magyarázata komoly gondokat vetett fel.[225] Tulajdonképpen, az Isten mit is részesít előnyben? Melyik az isteni bűvös szám? Mi lehet a naptár alapja? A naptáré, amiben az Isten dicsőségét hirdető ünnepek meglelik a helyüket? Hiszen a természet a Napot követi, és valahogy nem hangolódik rá az isteni számokra! A *kozmos*znak tökéletesnek kell lennie, a szó jelentése is ezt fejezi ki: *rend*. Már pedig a valóságban nem az.

Ennek alapján érlelődött meg az addigi felfogástól eltérő gondolat: az Istennek tökéletesnek kell lennie, ámde az anyagi világ, beleértve az égboltot és annak világító testeit, tökéletlen, tehát elromlott. Ezeket nem teremthette az Isten, sőt, az isteni tökélyek, a teremtés és annak elrontott eredménye nem összeegyeztethetőek. Az Isten, az egyetlen őslétező, a megnevezhetetlen, a tökéletes értelem, aki semmi mást nem tesz, csupán gondolkozik. A gondolkozásának a tárgya sem lehet semmi más önmagán kívül, hiszen rajta kívül semmi más nem létezik. A gondolkozás eredménye tehát az önmagáról alkotott gondolat, ám ez azonnal és máris idegen tőle. Míg az Isten férfi jellegű, a gondolat, a tudás azonban nem lehet ugyanaz, tehát nőinek fogható fel. A fenti gondolatmenet alapján azonban a kettő összetartozik, ketten adják az egységet.

Ez a fajta kettősség adja későbbiekben a gnoszticizmus elmélkedési alapját. A teremtés aztán a gondolat további fiadzásának a terméke, amikor is a spirituális világból kipattan az a létező valami, ami már az anyagi világot teremti meg.

[223] Badiny-Joós (1986a).
[224] Csomor (1985).
[225] Thiering (1992), p. 162.

Ő az Ószövetség teremtője, és ő a júdaizmusnak az emberekkel, mint teremtményeivel kölcsönható Istene.

A teremtés azonban – ahogy a sumér/akkád mítoszokból kiviláglik – elsősorban a spirituális világban játszódott le, csak sokkal később került a földre, mint akármiféle anyagi forma. A hajdani spirituális világból azonban a Földre közvetlenül nem kerülhet semmi. Hogy a Föld felszínére juthasson, előbb az Alvilágba kell mennie, ahogy valamennyi égitest is nyugtakor a nyugati látósíkon a Föld alá kerül. De nem csak naponta történik meg ez az alámerítkezés, hanem van egy évi járása is ugyanennek. Az északi féltekéről szemlélve évente a nap is alámerítkezik, mert az alvilághoz tartozó déli égbolton egyre lejjebb ereszkedik, mígnem a téli napfordulónál ismét megszületik, ismét emelkedni kezd. Az alámerítkezés egyben az erejének az elfogyását is jelenti, amit a bibliai könyvek, pl. Sámson személyével énekeltek meg.[226]

A halál a másik legfőbb égitestnél, a Holdnál havonta megtörténik. Égi útja során havonta egy alkalommal három napra láthatatlanná válik. A halála azonban keleten történik meg! Nyugaton viszont harmadnapra feltámad. A Holdnak mind a halála, mind pedig a föltámadása a bikaszarvhoz hasonló megjelenéssel párosul, és 6 évezreddel ezelőtt a tavaszi napéjegyenlőség ugyanolyan formájú csillagképbe (Bika) esett, ráadásul, az akkori tavaszpont idején a Nap éppen keresztezte a Tejutat. Innen logikusan következik, hogy az akkor kialakult egyiptomi misztikánál a bika szent állattá vált, az égi jeleknek a földre került élő megfelelője. De nem csak ott. Bikaszarv közötti nappal találkozunk mind az Égeitengeri, mind a sumér, mind pedig az indiai jelképek között is.

Minthogy a Föld forgástengelyének az állócsillagokhoz viszonyított helyzete sem állandó, hanem kb. 25 évezredes ismétlődési idővel körbefordul a Földnek a Nap körüli pályájára merőleges tengely körül, ebből az következik, hogy a tavaszi napéjegyenlőség – és vele a másik három jellegzetes pont – az állócsillagok között folyamatosan odébb mozdul. Ezért egy idő múlva már nem ad a mezőgazdasági munkákhoz tájékoztató időadatokat. Ekkor naptárreformot kell végrehajtani. Példának okáért, a bika, mint szent állat elveszíti jelentőségét, mert a tavaszi napéjegyenlőség áttevődik a Kos csillagképbe. Ennek hatását olvashatjuk ki a Törvény (Tóra) több szakaszában is, ahogy azt Drummond meggyőzően kimutatta.[227]

Az asztrológia és a korai hitvilág kapcsolata kétségen felül állóan kimutatható. Az Istenek – azaz az égi világítótestek – világa az égbolt, de naponta rendszeresen fölkelnek és emelkedő pályájuk során a mennyekbe jutnak. A mennyei létüket követve aztán lenyugszanak, és a föld alá, az alvilágba kerülnek, azaz meghalnak. A királyokkal kapcsolatban bemutattuk, hogy maga a királyság az égből hullott a földre. Ez azt jelentette, hogy bizonyos istenek – valamiféle megnevezett, vagy meg nem nevezett ok miatt – egyszerűen az égből a földre

[226] Hajnyilai (napsugarai) elvesztésével erejét is elveszti, majd kinőve a haja, azt visszanyeri. Vesd össze a magyar hajnal szóval.

[227] Lásd például Józsué könyvét elemezve, Drummond (1996), pp. 191-195.

lepottyantak.[228] Minthogy égi az eredetük, a földi lények fölött isteni joggal uralkodnak. Ám de hogyan kerültek a földre, hiszen a mennyekből közvetlenül ide nem vezet út?

A kérdésre a választ a rejtett – ezoterikus – gondolatvilágban találjuk meg. Az éjszakai 'halál birodalmából' az út a földre az alvilági kapukon keresztül vezet. Erre a korai ember számos példát talált, hiszen a barlangok a föld mélyébe vezettek, azokból gyakran az életet tápláló, a magot teremtő erő, a víz tört fel. De ugyanígy találkozhatott az ember a föld romboló erejének a feltörésével is, minden vulkán kitörés esetében. Az éjjeli halálból a földre az út tehát az Alvilágon át vezetett. Erre a sumér irodalomból számos példát találunk. Csupán egyet említsünk, Istár aláereszkedését és visszatérését az Alvilágból.[229]

Az égbolt meghatározója a Tejút. Hatalmas, viszonylag fényes folyamnak fogható fel, aminek az alakja Egyiptomban Théba környékén meglehetősen pontosan megfelelt a Nílus folyásának. A Tejút az égi, az égből eredő folyó,[230] aminek a földi megfelelője a Nílus, vagy a Jordán, vagy a Folyamköz két folyója, a Tigris és az Eufrátesz. A folyó menti műveltségeknél ennek kiemelkedő a jelentősége. A Nílus áradása, pl. akkor volt várható, amikor a Szíriusz – a Tejúthoz közeli nagyon fényes, változó csillag – a kelő nap előtt megjelent a keleti látóhatáron. A Tejút az égnek azon része, ahol az égi zavart keltő és ezért megbüntetett istenek 'a Földre zuhantak'. Így pl. Noé hajója is a Tejúton vitorlázva juthatott le a Földre.[231] A földre került istenek visszajuttatása az égbe – bűnbocsánat esetén – azonban nem olyan egyszerű. Eleve nem érkezhetnek közvetlenül a földre, hiszen az eget és a földet a látóhatár elválasztja. Előbb le kell nyugodniuk Nyugaton, és a föld felszínére csakis az alvilágon keresztül jöhetnek elő. Ez a fölvezetés azonban váltságdíjat igényel. Ez a megváltás gondolatának a lényege: visszakerülni az Istenhez a mennyekbe nem megy anélkül, hogy az istent, a lelket valaki, vagy valami meg ne váltaná.

A föld felszínéről azonban még mindig csak nehézséggel lehet visszakerülni a mennyekbe. Ez úgyszintén csak a megváltáson keresztül lehetséges, és csak ezt követheti az égbe emelés.[232] Itt kapcsolódik össze az asztrológiai és a vallási szemléletek sora.

A mai vallási irodalomból, az Alvilágból a földre vezető útra való példa az Isteni Kiválasztottak – Alford által 'rekonstruált' – rejtett története. Ebben az alvilágba (Egyiptom) esett isteni lényeknek a mennyekbe visszavezető útja is a föld felszínén át vezet. Mózes története az idők kezdete előtti eseményeket ír le.

---

[228] Rákos (1974), p.: 76, Alford (2000), pp. 5, 22-23, 340, 389. Mint föntebb lábjegyzetben már említettük, Alford elgondolása nem fogadható el, miszerint az isteneknek az égből való lepottyanása kozmikus, égi katasztrófa, ami az emberi tudatban visszhangzik. Egyszerűen nincs erre a feltételezésre szükség, a jelenség szintjén az ok-okozati összefüggés teljes formájában megfogalmazható.

[229] Rákos (1974), pp. 52-59.

[230] Alford (2000), pp. 141-143, 145-154, 254-256.

[231] Alford (2000), pp. 240-241.

[232] Alford (2000), pp. 70-72, 76-77, Gilgames: 123-133, 135, Mózes: 247, Exódusz: 260, Jézus: 298. V. ö. Zakar (1973), pp. 53-66.

Az Egyiptomból kivezetett isteni kiválasztottak az élet vizén (Sár-tenger) gázolnak át, ami az Alvilág védő kapuja, mert csakis a szétválasztásával lehet rajta áthatolni. Ez az alvilágot őrzőknek már nem sikerült, ők nem rendelkeztek a mennyei megváltó segítő hatalmával, ők megsemmisültek az élet vizében. Ezzel azonban a megváltásnak csak az első lépése következett be, a közbenső pusztaságból, ami még az Alvilághoz tartozott, át kellett lépni az idők kezdete utáni állapotba és a valódi földi világba. Minthogy Mózes nem evilági volt, a második megváltónak kellett ezt a feladatot elvégeznie, és a kiválasztottakat ismét átvezetni immár az élet élő vizén, a Jordánon. Így kerültek a valódi világba és az élő időbe, a mai földre. Innen újabb megmentésre van szükségük, hogy az isteni kiválasztottak visszakerüljenek az Atya mellé, a mennyek országába.[233]

6.3. Csillagmítoszok

Az ég az isteni színtér szinte minden vallásban, kivéve a júdait.[234] Ugyanakkor Drummond tételesen kimutatta több ószövetségi könyvről, hogy azok tulajdonképpeni mondandója asztrológiai.[235] Ugyanez vonatkozik a többi csillagmítoszra, ill. az ezekkel harmonizáló hittételekre. A sumér, az akkád, az egyiptomi, a görög, a nordikus, az indiai, a közép-amerikai, de a vogul és az osztják mítoszok, a Kalevala is végső soron ugyanazt mondja el, ugyanaz a tartalmuk.[236] A Hamlet-malma, az időgép, Prométheusz és az égi tűz ellopása, az istenkirályok, mind-mind a föld tengelyének precessziója miatt változó állatövi jegyekhez kapcsolt tavaszi napéjegyenlőség eltolódások tükrei. A kozmosz szó jelentése, ahogy már bemutattuk: *rend*.[237] A földi világban ez a rend – a fentiekben ugyancsak bemutatott okok miatt – sorozatosan és állandóan megsérül, a földi világ tökéletlen.

Hamlet, Amlodhi, Kullervo, Brutus, Kai Khuszrau, Dzsamsíd, Jáma, Huangti, Ptah, Kronosz történeteiben a Szaturnusz különböző időpontú helyzeteiről tájékozódhatunk. Az 'Aranykorban' a tavaszi napéjegyenlőség idején a Nap a Bika és az Ikrek csillagkép határán volt – ez az időszak Kr. e. 4,5-5 évezreddel volt. Ekkor az 'ég ura' a Szaturnusz volt. A Szaturnusz és a Jupiter 20 évenként együtt-állnak, és ezek az együttállások 60 év alatt körbejárják az állatövet, ún. *trigon*t alkotva.[238] Ellenben a 60 évenkénti hely a Föld-tengely elfordulása miatt nem pontosan azonos az előzővel, ezért az eseményt megfigyelők már ebből értesülhettek a Föld tengely elfordulásáról, nem kellett a két évezredet megvárniuk, hogy ezt megtudják.

[233] Alford (2000), pp. 246-282.
[234] Jonas (1992), p. 255.
[235] Drummond (1996).
[236] Santillana (1995), pp. 306-309.
[237] Jonas (1992), p. 241.
[238] Santillana (1995), pp. 117, 234.

Az Ekliptika síkja jelentette a földet.[239] Az e fölött, északra látható állatövi képek az égi, az Ekliptika alá kerülők az al-világban tartózkodtak. Az 'idők kezdete' óta az Állatöv más és más szakasza válik láthatatlanná az északi féltekéről, azaz merül bele az alvilágba, azaz a halál országába. A mítoszokban fellelhető történetek ezekről szólnak. Gilgames, Ozirisz, Odüsszeusz, Prométheusz, de a mitikus Nagy Sándor is a holtak országába kerül, annak királyává válik, merthogy a nekik megfelelő csillag a földtengely elfordulásával a horizont alá kerül. Utnapistim is erről mesél Gilgamesnek. Orion, a nagy vadász és Nimród ugyanazt az égi képet jelentik, nem földi lények.

Mindezek eredete a Fekete-tó hajdani medencéjére vezet vissza, mert a csillagmítosz-változatokat éppen az innen szétmenekülő műveltségek nyomán találhatjuk meg. Ez csak erősíti azt a feltevést, hogy az eurázsiai ember már a fémkorszakokban eljuthatott az Atlanti-óceán túlsó partjára – Közép-Amerikába, – és vihette magával nem csak a piramisépítés 'titkait', hanem a csillagmítoszok alapelemeit is. Ezeket a helyben élő letelepedett és alárendelő szemléletűvé alakult népek (aztékok, maják) a hitvilágukba beépítették, és bár az eurázsiaiakétól eltérő nevekkel, de lényegét tekintve mítoszaikban megjelenítették.

A mitikus történetek valójában az Időről szólnak, és az '*amint a mennyekben, azonképp itt a földön is*' elv alapján a várható égi jelenségeket lehet tükröztetni a várható földiekkel. A Szaturnusznak és a Jupiternek a Halak csillagképbeli háromszoros együttállása pl. azt jelentette, hogy elkezdődött a földi események Halak csillagképhez kapcsolt korszaka. A tavaszi napéjegyenlőségnek a Bika csillagképből való kilépése és a Kosba való áttolódása a vallási rítus és a naptár megváltozását is igényelte: az aranyborjút meg kellett ölni, és a bárány került a figyelem középpontjába. Éppúgy két évezred múlva nem véletlen, hogy az akkor ébredő új vallás jelképét éppen a hal jelenti.[240]

Az állatövi jelekben való tájékozódás és gondolkozási mód a világon meglehetősen elterjedt, jóllehet a csillagképeket a különböző műveltségek nem egységesen kezelik. A magyar népi emlékezet pl. egyáltalán nem használja az állatövi jeleket, jóllehet csillagászati ismerete fejlett volt, és a letelepedett mezőgazdasági műveltségek időjegyeit képviseli.[241] De lélekhívő műveltségként nem úgy tekint az égre, mint istenek lakóhelyére, az égi jeleket nem azonosítja közvetlen hasonlóság alapján a földiekkel. Hasonló elképzeléssel találkozunk az ausztrál bennszülöttek hit- és regevilágában, ám ott a csillagokat a földről ere-

[239] A Nap egy év alatt megtett látszólagos útja az égbolton, ill. a Föld keringési síkja a Naprendszerben, melynek bolygóinak többsége néhány fok eltéréssel e síkban kering a Nap körül, kivéve a Merkúr, melynek pályája 7°-kal tér el az Ekliptika síkjától, s néhány kisbolygó még nagyobb eltérést mutat.

[240] Hozzá a görög ιχθυς (ikhthüsz) = hal Jézus Krisztus monogramját jelentette a keresztényüldözések idején, mert betűi a *Jézus Krisztus, Isten Fia, Megváltó* hitvallás görög szavainak kezdőbetűi: **Ἰ**ησοῦς, **Χ**ριστός **Θ**εόυ **Υ**ιός **Σ**ωτήρ (Jēszúsz Krisztosz Theoú Hüiosz Szótér).

[241] Kandra (1897).

deztetik, és a földi lények lelkének a mennyekbe vonulásával népesítették be az eget.[242]

Az alárendelő szemlélettel párhuzamosan a megszemélyesített lélek és a csillagvilág kapcsolatát minden valószínűség szerint a csillagvilágnak az ausztrál bennszülöttek elképzeléseihez hasonló benépesítése jelenthette. Az éjszakai szemlélő előtt az égitestek keleten a látóhatár alól előbukva fölemelkednek az égbe, majd nyugaton a látóhatár alá buknak. Mozgásuk szigorú szabályokat követ – és ezeket a szabályokat a mérés és a számolás kifejlesztésével az ember megismerhette. A földi életben azonban nem ismerhetők fel hasonló szabályok, mégis a természet számtalan jelensége – időjárás, évszakok – az égi világ jelenségeit tükrözte, arra való visszahatásnak volt felfogható. Ámde, ha az égi világ az istenek világa és a földi annak származéka, a földi urak isteni eredetűek, akkor valamiképpen az égi személyeket a földre kell varázsolni. Hogy ez lehetséges, arra a meteoritok megjelenése, földbe csapódása számtalan megfigyelési lehetőséget jelentett. A meteoritok ezért felfoghatók lettek mint égi jelek, mint az istenek földre küldött hírnökei. Mégis, hogyan lehet az istenektől származtatni az embert?

Mindezekkel szemben az ausztrál bennszülöttek legendáiban viszont a föld adott létező, azt senki sem teremtette, míg a földet benépesítő növényi- és állatvilágot a fényt adó Nap, *Yhi* teremti, aki viszont nem férfi, hanem nő.[243] A földön létező Hatalmas Lélek, *Baiame* sem teremt, jóllehet a teremtést magának könyveli el.[244] A teremtő aztán a földről emelkedik fel az égboltra, mint ahogy az égboltot benépesítő csillagok is földi lények lelkei, akik feladatuk teljesítése után kerültek oda.[245] Az ausztrál bennszülöttek regéiben az istenek származtak az embertől, a lélek az egekbe távozott, és ott csillaggá vált.

Az alárendelő szemléletben azonban a megoldás nem ez. Itt az ember, ha isteni eredetű, akkor a nyugaton lenyugodott csillagokból a föld alól előbújva, a föld méhében megszületve kerül a föld felszínére.[246] A föld alól, az Alvilágból, ami a gnosztikus tanokban Egyiptom néven ismert.[247] Az istenek világa a kezdetek után differenciálódott, finomodott. Az isteni világban kimutatható a földi világot jellemző rend, alárendeltség. Az egyes hitvilágok történetével párhuzamosan változott az isteni rend is, más időben más istenséget emeltek az isteni rend fejéül. Ez elsősorban a folyamköz környéki hitvilágot jellemezte (Szíria, Irán), míg az egyiptomi istenségek általában területi istenségekként ismertek. Az őslétező fogalma elhalványodott, ám később mégis újra előtört és utóbb a panteista felfogás alapjait képezte. Először Ehnaton istenfelfogásában érhetjük tetten az őslétező egyedüliségének a fogalmát, majd sokkal későbbi iratokból ugyan, de nagyjából azonos korra keltezhetően a zoroasztrizmus formájában.

[242] Reed (2000), pp. 45-90.
[243] Reed (2000), p. 11.
[244] Reed (2000), pp. 17-21.
[245] Reed (2000), pp. 76-87.
[246] Alford (2000), pp. 29-30, 41.
[247] Jonas (1992), p. 118.

A magyar mellérendelő hit és mondavilág elemzése – az alárendeltség és teremtés tekintetében – még ezt sem jelzi. Ugyanez vonható le a kelta hitvilág elemzéséből is.[248] Ez utóbbiakban nem találunk ugyan sem teremtéslegendát, sem isteneket, ámde a lélek és az ember kapcsolata meghatározó jelentőségű.[249] Ugyancsak hiányoznak az istenek és a teremtéslegenda a hindu és a távol-keleti (kínai, japán) mitológiák kezdeti szakaszából.[250] Nálunk a csillagvilág és az ember kapcsolata nem emelkedik oksági mértékre, jóllehet, a népi hitvilág használja az '*X csillaga*' meghatározást, és gyakran az augusztusi 'csillaghullást' ismerősei halálának jeleként fogja fel (*lehullott* a csillaga).[251] Az eszkimók hitvilága fejezi ki a legszebben a mellérendelést: hitük szerint a környezet és az ember, a lét és a nemlét között rendkívül csekély a különbség és az emberi lét alapvetően függ a környezetétől. Ezért a környezettel összhangban kell élni.[252]

Általában az amerikai indiánok hitvilágában nem válik el a vallás és az élet. Itt találjuk meg a *kimondott szó* vallási értelmét: a lélegzettel formáljuk a szót, ezért amikor kimondunk valamit, az abban élő lesz, abban létezik is.[253] A szó *teremtő ereje* ebben gyökeredzik.

6.4. A kardkovács isteni léte

Az orosz szteppe lovas-nagyállattenyésztő műveltségeinél már meglehetősen korai időszakban – a Kr. e. 6. évezred közepén – megjelent az emberölő kőkés. Az ún. kurgán – halomsíros – temetkezéssel párhuzamosan a kés, később a kard isteni szerepkörre tett szert.[254] Az északi legendákból, mítoszokból egyértelműen arról értesülünk, hogy nem csak a kard, hanem a kardkovács is isteni ranggal rendelkezik. A Kalevala ennek az egyik közismert forrása. Az is közismert viszont, hogy a Kalevala a skandinávok, és nem az ún. finnugorok hitvilágát tükrözi, még akkor is, ha a szereplőknek finn nyelven adnak nevet.

Az északi hitvilág elemei az orosz sztyeppén születtek, és a halomsíros temetkezést folytató népességtől származnak. Ezek utódai a kimmerek, majd a szkíták, akik a szteppe európai lakóinak Eurázsiára települése után azok helyére érkeztek a szteppe ázsiai részéről, és váltak birodalmat alakító királyi népekké. A kard isteni tisztelete a szkíták után azok utódaira, az alánokra, majd a jelenkori oszétokra hagyományozódott. Ők azonos területen élnek, ahol hajdan a szkíták is éltek, így a társadalmi és a kulturális folytonosság nem is tagadható.

---

[248] Ellis (1995), pp. 115-118. Minthogy a kelta hitvilágot keresztény szerzetesek írták le, óhatatlanul a saját, a héber teremtéslegendákat jellemző felfogásuk süt át rajta.

[249] Cser (2000), pp. 59-65. A kelta hitvilág 33 ún. istene csupán hősi ős, nem rendelkeznek isteni képességekkel. Lásd erről Ellis (1995), pp. 114-115.

[250] Grimal (1965), pp. 271-293.

[251] A duális felfogásokban a földi léleknek megfelel egy mennyei lélek (transzcendens önmagunk), és a kettő önazonosságának a fölismerése az egyik legfontosabb kozmikus feladat. Lásd pl. a *Himnusz a gyöngyről* c. ezoterikus történet magyarázatát Jonas (1992), pp. 123-124.

[252] Brown (1992), pp. 395-397.

[253] Brown (1991), p. 394.

[254] Gimbutas (1991), pp. 396-399.

Minthogy az oszétok nyelve nem a ragozó, hanem az ún. indoeurópai nyelvekhez áll közel, még ha az egyébként fennmaradt istennevektől és kulturális hagyománytól eltekintenénk is, azt kell megállapítanunk, hogy a szkíták maguk is ebbe a nép-családba tartoztak, és illúzió őket a ragozó nyelvű népek közé sorolni.[255]

A kardkovács isteni tisztelete semmiképp sem tulajdonítható a mellérendelő szemléletű műveltségek termékének, ellenben harmonizált az istenkirályokéval. Minthogy a szteppe fában szegény, a kardkovácsot magát nem tekinthetjük a szteppei népek részének, azok életét a fában gazdag, ércekben gazdag és fémművességet felmutató műveltségekhez kell kötnünk. Ilyen műveltséget a Dnyepertől nyugatra, a Kárpátok keleti és nyugati hegy- és dombvidékén találunk, de ugyancsak az északi, erdős szteppe területén is, pl. az Urál-hegység déli, ércekben és fában egyaránt gazdag területein. Igazi fémművesek működtek még a Kaukázus déli szakaszain is – pl. Mecamorban, a mai Örményország területén.

Az acél fegyverek – főleg kardok – elkészítése komoly fémtechnológiai ismereteket igényelt. Nyílhegyek még tömegével készülhettek viszonylag egyszerű eszközök igénybevételével, de a hadakozás későbbi legfontosabb eszköze, a kard már nem. A kardkovácsot éppen ezért megkülönböztetett tisztelet övezte a katonanépek rítusaiban. A 'honfoglalás' korában a szteppe nyugati pereméhez közel, a Dnyeper nyugati oldalán, Kijevben épült ki egy kardkovács műhely, ahonnan ellátták karddal fél Eurázsia katonanépeinek az igényeit. Éppen ezért ez a hely a katonanépek felfogásában ugyanolyan szent hellyé változott, mint amely rangot élvezett Mecamor is a bronzkorszakban.

Minthogy éppenséggel az időjárási övezetek szabályozó hatása miatt a kardkovácsok nem a kardot forgatók övezeteiben működtek, a fegyveres és a letelepedett társadalom műveltsége is elkülönült egymástól. A letelepedett társadalom felett felügyeletet alkotók és a felügyeltek jóllehet azonos területen azonos társadalom részei, rájuk mégis a kifejezett kettősség a jellemző. A fémkorszaki letelepedett társadalmak zöme kettős társadalomnak tekinthető.

7. A társadalom és a műveltség kettőssége

A feltáró régészek – ha tehetik – a gazdag emberek sírját kutatják, elemzik, annak tartalmát gyűjtik és szállítják a múzeumokba. A régészet elméletei éppen ezért igen nagy mértékben a társadalom gazdagjainak a történetét tárják elénk. Magyarországon László Gyula régész volt az első,[256] aki kifejezett szándékkal kezdte tanulmányozni a települések teljes síranyagát, és ezekből – éppen az ún. szegény emberek sírmellékleteiből, temetkezési szokásaiból – próbálta meg a teljes társadalom történetét, műveltségét, szokásait, életmódját, eszméit, gondolatai feltárni. László Gyula a szegény ember régészének vélte magát. Fáradozásait siker kísérte, mert éppen ennek révén tudta egyértelműen kimutatni, hogy a magyar társadalom sem volt egységes, hanem – korának szinte valamennyi is-

[255] Littleton (2005), pp. 35-43.
[256] László (1944).

mert társadalmának megfelelően – kettős volt. Nemcsak vagyonukat, társadalmi helyzetüket tekintve van lényegbevágó eltérés az ún. szegény és gazdag emberek között, hanem esetleg népi, nyelvi hovatartozásukat tekintve is. Ez a jelenség a társadalom ún. kettős természetéből következik,[257] aminek elsőrendű alapja az, hogy amíg a letelepedett földműves gazdálkodók mobilitása rendkívül csekély, nagyon ritkán hagyják el hazájukat, addig a felettük uralkodó – esetleg rajtuk élősködő – elitről ez egyáltalán nem mondható el.

A társadalom kettős jellege nem természetes műveltségi elem – azaz nem állíthatjuk, hogy az emberiség egész történetére ez jellemző. Megjelenését a temetkezések homogén jellegének megbomlása kíséri.

Az ősemberi temetkezéseket egészen a jelenkor határáig egységesnek ismerjük, sehol nem volt jellemző, hogy lettek volna sírok a többiekhez képest sokkal gazdagabb temetkezési mellékletekkel. A legkorábbi jel a társadalom homogenitásának felbomlásáról a fentebb említett, az orosz sztyeppén, a Volga kanyar környékén feltárt gyereksírnál tapasztalható, akit Kr. e. a 6. évezred közepén temettek el.

Ezidőtől fogva – kezdetben csak ezen a műveltségi területen – találkozunk a társadalom kettős jellegével: a gazdag elit és az általánosan, egységesen szegény alárendeltek sírjaival.

A mezőgazdaságot folytató letelepedett társadalmakban még egy évezredig nem jelenik meg ez a fajta kettősség. Közben a ló szakrális állatból lovagolt állattá alakult át, és a ló befogásának birtokában a már alárendelő szemlélettel megáldott társadalom megindult, hogy a szomszédos letelepedett társadalmakat meghódítsa. Kr. e. az 5. évezredben előbb csak fölégeti azokat, majd később egyértelműen rátelepedik a földművesekre, és kettős műveltséget alakít ki. A letelepedetteknél megmarad a saját műveltségük, mindössze annyi a változás, hogy a rátelepedett urak isten fogalmát is átveszik.

A társadalom nem csak embertanilag, hanem műveltségét tekintve is kettősséget mutat. Számszerűen a letelepedett őslakók általában messze meghaladják a rátelepedőket, ám a kettős társadalomban feltárt sírok gazdagsága ehhez fordítottan viszonyul. A társadalom kettőssége már a Kr. e. 5. évezredet követően fokozatosan csaknem egész Eurázsiában elterjed. A rátelepedők általában a halomsíros műveltség emberei voltak. Velük terjedtek a csillagmítoszok, az isteni eredetű királyok rendszere – de az A vércsoport is.[258] Ezt a folyamatot – mint természetes következmény – kíséri Európában, majd Ázsiában az ún. indoeurópai nyelv terjedése is. Valójában az indoeurópai nyelveknél nem egy alapnyelv osztódásának lehetünk a tanúi, hanem annak különböző más, általában ragozó nyelvű letelepedettek fölé rétegződéssel való alakulásának, és a két nyelv ötvöződését érhetjük tetten. Ez a folyamat leghelyesebben talán a helyi nyelvi kiegyenlítődés fogalmával írható le.

A Kr. e. 1. évezred elejéig a rátelepedő népmozgásokkal párhuzamosan terjedt egy-egy újabb katonai eszköz, harci technika is. Kezdetben a harci balta,

[257] Mellaart (1981), p. 11.
[258] Nagy (2000).

majd a harci szekér terjedt a hódítókkal. Az első három kurgán invázióval Európa letelepedett műveltségei váltak kettős jellegűvé. A Kr. e. 2. évezred elején – a harmadik kurgán invázióval párhuzamosan – a lovas pásztorok immár kelet felé terjeszkedtek. A szteppe déli területein csak maguk előtt üldözték a későbbi turk népeket, akik előlük Mongólia felé 'menekültek', majd egy részük betelepedett a Tarim-medencébe, más részük a szteppe déli oldalán folytatta pásztor tevékenységét. Minthogy a Tarim-medence ekkor gyakorlatilag üres volt, ott nem alakult ki a hatásukra kettős társadalom.

További déli mozgások a harci szekérrel, és így a lovas harci technikával ismertették meg a Kaukázustól délre települt népeket, és hoztak létre ott átmeneti birodalmakat. Ezek társadalma egyértelműen kettős jellegű volt: a rátelepedő katonanépek a társadalom uralkodó elitjét alkották. Az addig ragozó nyelvű műveltségek nyelvi sajátosságaikból sokat veszítettek, és maguk is indoeurópaizálódtak. Ez elsősorban az anatóliai hattikra és az iráni fennsík népeire vonatkozik. Más részüknél a rátelepedett katonai uralkodó elit elveszítette a nyelvét, és az eredeti népesség nyelve mellett alakult ki a kettős társadalom, – kettős hitvilággal fűszerezve. Ilyen területet alkottak a hurriták – Mitanni államukkal, – a kassiták, de szintén ilyennek ismerjük a Levantint és Észak-Egyiptomot, ahol hurritának ismert elit alapította pl. Jeruzsálemet. Egyiptom északi részét meg a hükszoszok néven ismert pásztor katonanép foglalta el.

Az Iráni-fennsíkon terjedő kettős műveltség aztán átlépett az Indus völgyébe, ahonnan a hajdani Harappa műveltség ekkorra eltűnik, de fokozatosan az egész kontinensnyi félszigeten kialakul a kettős társadalom a maga születettségi előjogára épülő kasztrendszerével. Az eredeti népesség föltehetően itt is elvándorolt, és fokozatosan a kontinens déli csücskébe szorult. Ott később, mint dravida nyelvű népességet ismerjük. Az északi területeken a hódítók nyelve vált uralkodóvá, föltehetően az ottmaradottakhoz képesti meglehetősen nagy arányszámuk miatt.

A Kr. e. 1. évezred elejére tehát az Eurázsia nagy részén élő társadalmak kettős jellege meghatározóvá lett. Kelet-Ázsiában azonban nem történt hódítás, a társadalmak kettőssége sokáig nem látszik. Később – de már a Kr. u. évszázadokban – Japánban jelenik meg közép-ázsiai eredetű hódító katonanép – és vele a kettős társadalom, annak misztériumával és hitvilágával egyetemben.[259]

Európában egyedül a Kárpát-medence északi és keleti hegyes területein – ide értve Erdélyt is – nem találkozunk a kettős társadalom jegyeivel egészen a római időkig.

A kettős társadalom jellemzője a társadalom hármas rétegzettsége, az ún. tripartitum, azaz, hogy van egy vezető, előkelő rétege, melyhez tartozik az azt közvetlenül kiszolgáló és védő csoport, mint második réteg, akiket együtt a terület korábbi letelepedett, meghódított lakossága, mint harmadik réteg tart el. Az 'uraság' védett otthonokat alakít ki – gyakran hegycsúcsokon, dombtetőkön – és a lakóhelyét körbeveszi a védő-őrző csoport telepe, majd van a dolgozók tömegének a telepe. A telep sírjai eleve így erős kettősséget mutatnak. A sírok

[259] Kazár (1982).

térbélileg is gyakran elkülönülnek és a sírmellékletek nem feltétlenül tükröznek azonos hitvilágot.

Az uraság hitvilágára általában a fegyverimádat, a fegyver isteni rangja a jellemző. Ahol Európában ez a kettősség kialakult, ott a korábbi lélekhit istenhitté változott és ezeken a területeken található meg a csillagmítoszok valamiféle változata is.

8. A magyar műveltség jellegzetességei

Ahogy a bevezetőben már említettük, Lükő Gábor megfogalmazása szerint a magyar népi bölcselet, emlékezés alapvetően mellérendelő. Ezt olvashatjuk:

> *"Két különböző szempontot érvényesítenek egy időben a magyar alkotások a mellérendelés értelmében…A magyar művész a közeli dolgokat lenyomta a látóhatár alá, a távoliakat meg fölébe emelte és felrajzolta az égre… A tér, ill. a sík ilyenforma kitöltése is a keleti ember mellérendelő észjárásából következik."*[260]

Munkájában Lükő ezt számos példával alá is támasztotta. Minderről Kocsis István így ír:

> *"Ne feledjük: a régi korokban azért volt sok a törvénytisztelő ember, mert a Megszentelt Korona-tan nem az alattvalói tudatot, hanem a Megszentelt Korona-tagság közjogi fogalma meghatározta felelősségérzetet, valamint az egyenrangúság és a méltóságteljes magatartás kultuszát erősítette; mert az országlakosi magatartásban a mellérendelés, és nem az alárendelés elvének az érvényesülését segítette elő."*[261]

Ez a mellérendelés azonban nemcsak *a magyar népművészetben*, a tágabb értelemben vett társadalompolitikai felfogásban és gyakorlatban, hanem a magyar nyelvben is ugyanúgy felismerhető. Mondatszerkezetünk, a ragozás hihetetlen mértékű változatossága, valamint szóképzésünk gazdagsága mind-mind erősíti nyelvünk mellérendelő szellemét.[262]

Igazolhatóan a mellérendelő jellegű magyar műveltség, legalább évezrede a vele ellentétes szemléletű környezetben él. Honnan ered hát a magyar műveltség mellérendelő jellege? A 'honfoglalók' hozták-e, vagy a 'honfoglalást' megelőző időben is ez jellemezte a magyarságot? Mindezen kérdésre egyértelmű választ ad, hogy ezek a magyar műveltség ősi gyökereiből származó oly sajátságok, melyek minden alárendelő szemléletű hatás ellenére a magyarságnál megmaradtak. Hiszen a mellérendelés nem vezethető le a távolabbi környezetben élő, a magyarság feltételezett eredetét jelentő alárendelő műveltségekből.

Így a kettős műveltségek sorából sokáig kiemelkedik a magyar műveltség mellérendelő jelleggel, túlsúllyal, amibe nem fér bele sem a Grál legenda, sem

[260] Lükő (1942), p. 194. és 189.
[261] Kocsis (1996), p. 288. Vö. Kocsis (2005), p. 25. Zétényi (1997).
[262] Karácsony (1985).

semmilyen egyéb heroikus történet, ide értve a csillagmítoszokat is. Mert nincs magyar teremtéstörténet, van ellenben mellérendelő lélekhit. És a magyar népi műveltség elemei – nyelv, zene, regék, mesék, dalok, táncok, a képzőművészet és a díszítő művészet, a térszemlélet, az időszemlélet stb. – ellentmondásmentesen értelmezhetők, ha feltételezzük, hogy a magyar nyelven beszélő népesség a Kárpát-medencében született, itt élt, s innen története során sohase távozott el.

A *magyar népi ábrázoló művészetet* a növényi elemek jellemzik.[263] Állatokat ritkán ábrázolnak, azok is zömükben madarak, vagy legelésző állatok, mint pl. a szarvas. Ragadozó állatokat a magyar népművészet szinte sehol sem ábrázol. Ha szembe állítjuk vele az eredeztetési elmélet forrásait, akkor azt kell látnunk, hogy mind az obi-ugor népek, mind a szteppei lovas nagyállattenyésztők nagyon nagy mértékben ábrázolják a ragadozó állatokat. Köztük is a ragadozó madarakat. Pl. az Árpád-házi legenda szerint a turulmadár (sasszerű nagymadár) a törzs totemállata. Mégis, már a 'honfoglalás' kori temetőkben sem találunk ragadozó állatot ábrázoló sírmellékleteket, a ritkán előfordulókat is zömmel a szteppei területeken.

Ha a *magyar népmese és regevilághoz* fordulunk, meglepetéssel kell tapasztalnunk, hogy a magyarságnak nincs teremtéslegendája. És néven nevezett istenei sincsenek. Az ugoroknak ellenben jól kifejlett származási legendáik és istentől eredeztetett királyaik voltak, amit Kazár Lajos a japán eredetmondákkal talált hasonlónak.[264] A magyar népi hiedelemvilág kutatói ezt a kínos kérdést úgy próbálták meg megoldani, hogy „*bizonyára ilyenek a magyar hiedelemvilágban is voltak, csak a magyarság ezt már elfelejtette*".[265] Ha viszont azt nézzük, hogy mit tartalmaz ez a mi saját hiedelemvilágunk, és milyen erkölcsi alapfelfogás jellemzi, akkor azonnal el kell ezt a vélekedést vetnünk. Ugyanis a magyar népmesék alapfelfogása az, hogy a hős akkor ér célt, ha önmaga jó. Ezt tapasztaltuk a föntebb elemzett *Világot látó királylány* meséjénél is. A belső jóság nem külső, isteni parancsra történik, nem a megtorlástól való félelem váltja ki, hanem a jóra való törekvést fejezi ki, mint célt. Ezért adódik egy érdekes, és további tudományos vizsgálatok tárgyát jelenthető összefüggés is, hogy a magyar népmesék mondanivalója mélyebb eszmei rétegből jön, mint a mítosz, mert a mítosztörténetek már hatalmi jellegű beállítottsággal és céllal bírnak az erkölcsi és eszmei mondanivalón túl, míg népmeséink az eredeti egyenrangú emberi mellérendelő együttműködés szép példázatai.

A *magyar népi hitvilágot* a léleknek, és nem annak megszemélyesített formájának, az isteneknek a tisztelete jellemzi. Lükő Gábor elemezte ezt a gondolatkört és kijelentette, hogy a magyar népi hitvilágot elsősorban a lélek érdekelte, és az is főleg akkor, amikor a testből távozik.[266] A képi ábrázolásban is a lélek jelképeit foghatjuk meg, mint ami pl. a madár, a kígyó, a béka, a szikra és

[263] Lásd például Viski (1928), Domanovszky (1981), vagy Lükő (1942).
[264] Kazár (1996), p. 224, a 14. lábjegyzet.
[265] Példának okáért Komjáthy (1955), p. 387.
[266] Lükő (1942), p. 30.

a föld (levegő, víz, tűz, föld). Ezeket a lélekelemeket a magyar műveltség nem személyesítette meg, hanem velük együtt, azokkal egyenrangú kapcsolatban élt. De lélekelemként foghatók fel a mesék hősét segítő és átváltozásra hajlamos állatok is (bukát vető és mássá alakuló róka, kakas, légy, darázs, méh, stb).[267] A népi hiedelemvilágban ugyancsak ezt tapasztalhatjuk: nincs ott nyoma Istennek, még kevésbé isteneknek.[268] Sámánmisztikus felfogásra utaló elemeket pedig csak a szteppei részeken lehet elvétve találni,[269] s egyáltalán nem jellemzi a mi népi mese, rege és hiedelemvilágunkat az elrévedő, látomásokkal manipuláló sámán. A magyar hiedelemvilág táltosai sem sámánok, ők sokkal inkább tudós tanítók, közösségi orvosok, esetleg papok.[270]

A feltételezhető ősi magyar hitvilághoz kapcsolható a székely-magyar rovásírás egyik kiemelkedő jelentőségű jele, a *gy:* ǂ. Olvasata EGY. A három vonásával kifejezi azt is, hogy *két* nem azonos jelenség (pl. az emberi test és lélek) *egy*ütt EGY. A *kettő egy*! Határozottan mellérendelő felfogást jelent.

Magyarországon a tripartitumot, azaz a jobbágyoknak rabszolgaként való birtoklását nem tudták bevezetni egészen a török kiűzése utáni időkig. Jogi alapot arra Werbőczy Hármaskönyve teremtett.[271] Azonban nagy volt az ellenállás vele szemben, és kivándorlással kitértek előle, különösen székelyek. A falusi élet még a XVIII. században is az ország tekintélyes területén (kb. 30%-án) *faluközösségekben* zajlott.[272] Nem jellemezte a közösségeket a föld magántulajdona, azon a faluközösség együttesen gazdálkodott. Ez nagymértékben mellérendelő szemléletet tükröz. Innét eredhet a magyarokat olyannyira jellemző elvakult szabadságszeretet népi hagyománya. Mert addig a magyarok faluközösségekben közösen birtokolták a földet, és egymást egyenértékűnek tartották. Az őket ért sérelmet bármi áron megtorolták. A Megszentelt Korona-tan és -tagság szintén az egyenrangúság mellérendelő tudatát erősítette. A társadalmi egyenértékűséget mutatja a kiemelkedő elsőszülött jog hiánya. Az emberek nem voltak egymásnak alárendelve és egymásnak kiszolgáltatva. Ez csakis II. József korában változott meg, amikorra a maradék faluközösségeket is sikerült a Habsburg uralomnak fölszámolnia, és létrehoznia a föld magántulajdonának a teljességét.

A mellérendelő szemléletet fejezik ki a műveltségi jellemzők is (lélekhit, ragadozó állatábrázolások hiánya), de ezt fejezi ki a magyarság találmánya, a *Koronatan* is.[273] A Koronatan eredete a XI. századig visszavezethető, amikor is I. László királyunkat már nem az addig királyinak nevezett, hanem az országhoz rendelt koronával koronázták királlyá. A Képes Krónika Salamonig követ-

[267] Burányi (1999), p. 48. Vö. Kovács (1994) és Illyés (1966).
[268] Dömötör (1981).
[269] Diószegi (1973), pp. 104, Diószegi (1978) pp. 287-288.
[270] László (1967), p. 35. és Kiszely (1996) p. 467.
[271] Szokásjog alapján, mert az országgyűlés ugyan elfogadta, de királyi pecsét nem került rá, a királyi tanács bárói törvénnyé emelését és bevezetését elszabotálták, mert nem akarták a köznemeseket bevonni a kormányzásba. De Werbőczy Bécsben kinyomtatva eljuttatta a vármegyékhez, ahol a bíróságok használatba vették. Erdély fejedelmei törvényként tekintették.
[272] Tagányi (1878), pp. 347-351.
[273] Zétényi (1997), p. 17.

kezetesen királyi koronát említ, I. Géza és László korától kezdve pedig ország koronát.[274] A magyar korona latin neve is ezt jelenti: *Sacra Regni Hungarici Corona*, azaz a Hun Törzs Országának Megszentelt Koronája. Az ország, és nem a király koronája![275] A Koronatan sajátsága az, hogy a Megszentelt Korona az ország birtokosa, tulajdonosa, és a Korona alá tartozik valamennyi magyarországi ember, beleértve az egyszerű parasztot és a királyt is. A király a kormányzásra, az uralkodásra a Megszentelt Koronától kapott jogosítványt, és nem a király birtokolja az országot, mint ahogy ez volt a szabály az egész hűbérúri Európában. A Koronatan mellérendelő szemléletét később Werbőczy támadta meg s emelte ki a nemességet a jobbágyokkal szemben, akik addig nem voltak rabszolgák, mint a többi európai hasonló helyzetű ember.

Az alárendelő szemlélet vált uralkodóvá a Kárpát-medencén kívüli Európában már a Kr. e 4. évezredtől kezdődően. Az istenek és azok földi helytartói, a királyok, a rabszolgaság, az uralkodó nemesek és uralom alá vetett szolgák kifejezetten az alárendelő szemléleti mód megnyilvánulásai. Általában azt láthatjuk, hogy a leíró történelem, a regék az uralkodó előkelők történetét, mozgását, változásait közlik, az alattuk élő letelepedettek, szolgák műveltségét legfeljebb az uralkodókéba beolvasztják. A régész is szívesebben dolgozza fel a néhány gazdag sír tartalmát, mint vesződne szegény emberek sírjai tömegével. Magyarországon László Gyula volt az első, aki a szegény ember régészének tartva magát, komolyan foglalkozott a népi települések sírjaival, és maga is kimutatta: nem szabad a gazdagok sírjaiból az alattuk élő nép műveltségére, jellemzőire következtetni.[276]

A letelepedett népességre már az ún. honfoglalás idején is a növényeket ábrázoló, mellérendelő szemlélet volt a jellemző, ezért a mai műveltség elemeit visszavezethetjük a 'honfoglalás' előtti népességre is. Ez a jellemzőjük élesen megkülönbözteti a magyarságot mind hamisan föltételezett elődeitől, mind pedig Árpád 'honfoglaló' katonanépétől. Ez utóbbiak tehát csak az uralkodó előkelőket és nem a magyar népi tömegeket jelentették.

9. A magyar társadalom kialakulása

A magyar társadalom kialakulása társadalmilag hosszú folyamat volt. Mindenekelőtt volt az írott történelmet megelőző szakasz, amit a Kárpát-medence őslakóinak történetével adhatunk meg. Ezen belül a Kárpát-medencei őslakosság műveltsége, ami számunkra a meghatározó. Korábbi munkáinkban ezt feltárva részleteiben bemutattuk, itt csak nagy vonalakban foglalkozunk a kérdéssel.

A Kárpát-medence letelepedett, földművelő őslakosait tekintjük a magyar társadalom alapjának. Csak röviden, szinte tézisszerűen mutatjuk be ennek a társadalomnak a legfőbb jellemzőit. Mindenekelőtt, hogy fémbányászattal, fém-

[274] *Képes Krónika.*
[275] Csihák (1999), pp. 51-54.
[276] László (1997), pp. 5-9.

feldolgozással párosult a letelepedett mezőgazdasági tevékenységük, mindamellett, hogy a mellérendelő szemlélet megőrzése mellett békés, nem hódító, de a rátelepedőket befogadó, a társadalomba beillesztő műveltséget folytattak.

Bemutatandó mindazon hatás, amit a Kárpát-medence őslakosaira rátelepülő, és az őslakosok által befogadott műveltségek, népek, törzsek okoztak. Mindenképp figyelemre méltó, hogy bár a régészet számos ilyen csoportról tud, azok műveltségi hatásai viszonylag hamar eltűntek a régészeti leletekből, ezért joggal állíthatjuk, hogy azok számbelileg a Kárpát-medencében addig élő, a korábbi hasonló népességet befogadó népesség létszámához mérten alapos kisebbségben lehettek. Ez leginkább az írott történelem időszakában történt betelepülésekkel (szarmata, hun, avar, Árpád magyarjai) jelent megfontolandó kérdést.

Az utóbbiból következik aztán annak a kérdésnek a megvitatása, hogy honnan is származik a mellérendelő magyar társadalom neve – a magyar. Legjobb tudomásunk szerint még az ún. honfoglalás és államalapítás időszakában is a magyar társadalmat a Kr. u. 4-5. században betelepedett és a hatalmi központját itt kialakító hunok alapján nevezték meg. Hangsúlyozni szeretnénk, a mellérendelő szemléletű társadalom nem vezeti le magát isteni ősöktől, ezért nem is nevezi meg magát, a személyneveknek nincs különösebb jelentősége. Azokat a mindennapi élet alapján nyerik el az egyedek, nincsenek származtatási fák, legendák. A magyar társadalomban a családnevek mindössze az államalapítást követően terjedtek el a népesség körében, akkor is sokkal inkább a XI. századot követően, ahogy erre Nagy Sándor a könyvében felsorolt nevekkel meglehetősen erős bizonyítékot szolgáltat.[277]

9.1. Kárpát-medence őslakói

Gábori Miklós[278] szerint, a modern ember korábbi elődje, a *Homo erectus* mintegy félmillió évvel ezelőtt két útvonalon érkezett Európába. Az egyik út a Gibraltári-szoroson át vezetett. Az előember ezen az úton, a mai franciaországi területeken át terjeszkedett részben északra, az Alpok északi pereme fölött, ahol a Rajnáig, részben pedig délen, a Földközi-tenger mentén, ahol a Pó völgyéig találhatók meg a telepei. Az északi útvonalon a riss jégkori időszakban tovább terjeszkedett és egészen a Dnyeszter nyugati partjáig eljutott. Tovább keletre, az orosz alföldön azonban nincs nyoma. A déli útvonalon az előember azonban még a mindel jégkorszak idején a Kárpát-medencébe is bejutott. [279]

---

[277] Nagy (1968), pp. 242-244.

[278] Gábori (1978), pp. 269-271.

[279] Gamble (1998), p. nyitva hagyja az európai fejlődés lehetőségét is. Ugyanis az acheuli iparokat (*homo erectus*) megelőző időszakról is vannak régészeti leletek, ami a korábbi faj, a *Homo habilis* európai jelenlétére utal. Az átmenetben nincs szakadás. A két modell abban egyenértékű, hogy mindkettő föltételezi: az ember elődjének keresztezni kellett a Gibraltárt, ami ezekben a korokban sohasem volt száraz. Minthogy a víziló 'átúszott', ezt megtehette az ember elődje is. Egy legújabb tudósítás szerint (Grahem O'Neil: *Sunday Herald*, 1999. április 25. p.: 47, Thornton és Wolpoff munkáira hivatkozva), az afrikai származást 'bizonyító' ún. afrikai 'Ős-Éva' elmélet megdőlt, a többgyökerű származás a sokkal valószínűbb.

A másik útvonal a Kaukázustól délre eső területekre vezetett, ahová a nyugati útvonalon haladóval nagyjából egyidőben érkezett meg a *Homo erectus*. Később a Kaukázus déli oldalán nyugatra terjeszkedve érte el a Fekete-tenger medencéjét. Innen, a Kaukázus északi oldalán, majd a keleti folyóvölgyekben (Don, Volga) terjeszkedett észak felé az orosz sztyeppén az ún. *Úttörő ember*[280] kultúrája, ami már a modern emberét közvetlenül megelőző kultúra. Alapvetően azonban egy szakadék húzódik Európa keleti alföldjének a közepén, a Dnyeszter és a Don között, ahová az előember nem jutott el, ahol csakis a későbbi ember élt, de az is már csak az utolsó jégkorszak, a würm közbenső felmelegedésekor, valamint az azt követő időkben.

Mindkét útvonal mentén, egymástól függetlenül, mégis párhuzamosan hasonló 'iparok' (kultúrák) láncolatán át[281] – fejlődött és – vált azután az előember modern emberré. Ide kapcsolódik még az Ázsia középső és keleti területein élő ember is, akinek a szerszámai (kultúrája) ugyancsak párhuzamosan fejlődtek mind a nyugat-európai, mind a kaukázusi kultúrákéval.

9.1.1. Legkorábbi emberi telepek

A Kárpát-medence legrégebbi emberi lelete, a vértesszőlősi, *Homo erectus* volt. Vértesszőlősön két rétegben találtak ősemberi települési nyomokat: a 400-450 (mindel jégkorszak vége),[282] ill. a 250 évezred környéki időkből (a mindel/riss átmenet).[283] Már a mélyebb rétegben is találtak ősemberi tüzelőhelyet, és ez a maga nemében a legkorábbi. Gyermekfog is előkerült a tüzelőhely rétegéből és az a *Homo erectus*nak a *Simanthropus*hoz közelálló korából származó gyermeknek a foga.[284] A telephely egy, a környezetéhez képest meleg meszes forrás mellett volt és annak vizéből kirakódott édesvízi mészkő, az ún. *travertinó* megőrizte a telepet, benne az előember kavicsból pattintott szerszámainak az ezreit, az általa elfogyasztott állatok csontjait és a lábnyomát.[285] A műveltséget az *acheuli* műveltség körébe sorolták, ami ugyancsak jellemző a *Homo erectus*-ra.

A későbbi korú, magasabban fekvő rétegből – stratigráfiásan nem egyértelműen datálható helyről[286] – előkerült egy más típusú, későbbi ember nyakszirtcsontja is, amiből Thoma Andor kiszámított a koponya űrtartalmát. A számítások mintegy 1300 cm^3 agytérfogatot eredményeztek, ami sokkal nagyobb, mint a kornak megfelelő *Homo erectus* agytérfogata (925-1225 cm^3),[287] és a csont méretei a modern ember koponyájával hasonlíthatók a leginkább.[288] Ez az agytérfogat csak a későbbi, a neandervölgyi, ill. az azt követő modern embert jel-

[280] Más néven Előfutár ember (Homo antecessor). Gamble (1998), pp. 19, 25.
[281] Gábori (1978), p. 281.
[282] Krolopp (1990), p. 180.
[283] Kretzói (1990), p. 216.
[284] Gáboriné (1980), p. 74, Thoma (1990), p. 254.
[285] Kretzói (1990a), p.: Gáboriné (1980), p. 73.
[286] Dobosi (1990), p. 269.
[287] Thoma (1990), pp. 254, 255.
[288] Thoma (1990), p. 256, Gáboriné (1980), p. 76.

lemzi. Az ásatási eredményeknek a felfedező, Vértes László halála utáni, ún. *posthumus* publikálásakor, az embert a *Homo erectus Archantropus*-nak sorolták.[289] Ez a besorolás bizonyos mértékben ellentmond a számított agytérfogatnak. Az ellentmondás oka az lehet, hogy a nyakszirtcsont nem a legalkalmasabb az agytérfogat számításához, így elképzelhető, hogy a számítás eredménye hibás. Ez az ősember ugyancsak pattintott kavics szerszámokat készített, eszközkészlete alapján történt a kultúra besorolása.

Vértesszőlős nagyon fontos lelet a tudomány számára, mert itt egyetlen „*telepen embermaradvány, eszközök, tüzelési helyek, kulturális rétegek, régészeti fejlődési sorozat került elő*" – írja róla Gáboriné – és ez adja a lelet igazi tudományos jelentőségét. A régebbi rétegből rendkívüli finomságú kavics eszközök tömege is előkerült és ezek egyébként csak a sokkal későbbi emberi telephelyek eszközkészleteihez hasonlíthatóak. Ez az emberfajta még nem vadászott, eszközei nem vadászeszközök, bár az eszközök kidolgozása finomabb, mint a kor más lelőhelyről származó, hasonló típusú eszközei. A Kárpát-medence az eszközök bizonyos 'előrefutását' mutatja már a mindel idején. Hasonló szerszámok kerültek elő korábban – emberi maradvány nélkül – Buda környékéről, és ezért a műveltséget *budai műveltség*nek nevezte el Vértes László.[290]

9.1.2. A neandervölgyi ember

A jelentől visszaszámítva mindkét időpont nagyon távoli. A két települési réteg – vértesszőlősi és budai – között egy jégkorszakváltás is volt (mindelből a rissbe). A második lelet a jelentől visszafelé számított időnek nagyjából a felére esik, a két települési réteg között több mint százezer év is eltelt.[291] Ebben a korban Európa ősemberi leletei ritkák. Az itt élő emberek száma nagyon kevés volt. Más helyeken – pl. északabbra, az Észak-német síkságon – hosszabb idejű település is igazolható, ahol az eszközökben egy lassú fejlődés látható. Ez azonban, leletek híján nem látszik a Kárpát-medencében.[292] A következő Kárpát-medencei ősemberi leleteket megint csak az azóta eltelt időnek mintegy a felénél találjuk. A két utolsó, a riss és a würm jégkorszak közötti felmelegedés végétől számítva ugyanis a Kárpát-medencében megszaporodtak az ismert ősemberi telephelyek, vele párhuzamosan pedig az ősemberi leletek.

---

[289] Gáboriné (1980), p. 76. Thoma (1990), p. 256. szerint *Homo erectus* seu *sapiens paleohungaricus*.

[290] Vértes (1990), p. 539, ill. László (1974), p. 43.

[291] Vértes (1990), p. 531. szerint a két kultúrréteg között 60 évezred telt el, a mindel I. interstadiálistól a mindel II. interstadiálisig. Oakley (1990), p. 544. szerint a fiatalabb travertino 370, a két kultúrréteg közötti 250-475 évezredes. Cherdintsev (1990), p. 547. szerint a mindel interglaciáris rétege 370, az első kultúrréteg fölötti réteg 250-475 évezredes, a II. hely pedig 225 évezredes. Schwarz (1990), p. 552. szerint az abszolút kor 185 és 210 évezred és ez a mindel/riss interglaciárisnak felel meg. A mintákat a lösz erősen szennyezte.

[292] Ha volt is, nem került még elő. Az ősrégészet egy elfedett emberi területen csak 'tapogat', csak szúrópróbaszerűen talál leleteket, szinte véletlenül, alkalmi feltárások révén, ahogy maga Vértesszőlős is egy kőbányából került elő.

Még a riss jégkorszak időszakában – azaz mintegy 150 ezer évvel ezelőtt – jelent meg Európában és Nyugat-Ázsiában egy robosztus testfelépítésű embertípus, az ún. neandervölgyi ember, azaz *Paleoanthropus – Homo neanderthalis*. Mások szerint ez nem egy önálló embertípus, hanem már a *Homo sapiens* egy korai alfaja, azaz *Homo sapiens neanderthalis.* Minden valószínűség szerint a helyi *Homo erectus*ból fejlődött ki, magában Európában. Ennek az embernek az agykapacitása már a mai emberéhez közeli (nem kevesebb, inkább több, azaz 1600 cm^3) és kultúrája – a *mousteri* műveltség – fokozatosan fejlődött a későbbi *Homo sapiens archaicus*, azaz a mai emberrel már anatómiailag azonos emberének a szintjére. Európától Közép-Ázsiáig megtalálhatók a telepei.[293] A szerszámai a kor előrehaladásával finomodtak és a würm korszak második lehűlésének idejére alapvetően kétféle szerszámtípussá alakultak. Az egyik a dél-német területre jellemző – ahol egyébként nem volt meg a klasszikus *mousteri* műveltség, – ez az ún. *micocqui* műveltség. Ennek a forrása minden valószínűség szerint Közép-Európa lehetett.[294] A Kárpátokon túl, az erdős szteppén pedig két műveltség alakult ki: *acheuli* tradíciójú *moustieri* (keleti *micocqui*) és a kifinomult *moustieri*.[295] Mindezeket a műveltségeket a neandervölgyi emberhez kötik, jóllehet, emberi csontmaradványokat nem találtak a területen, így ez a felfogás adatokkal nem igazolható.

A klasszikus neandervölgyi ősember testi felépítését tekintve különbözik a modern embertől. Tipikusan hidegégövre jellemző az, hogy viszonylag rövid lábakon masszív, zömök törzse volt.[296] Fejszerkezete is a hidegebb időjárásra volt 'berendezve' – hosszú fej, hosszú, ferdén lecsapott előfej és hosszú orr – így a belélegzett levegőnek volt ideje fölmelegedni, mire az agy közelébe ért.[297] A modern ember testfelépítése azonban sajátságosan melegégövi, azaz a hosszú lábakon, viszonylag vékony a test (kevés hőt fogadjon magába, távol a sugárzó talajtól). A ma élő embertípusoknál is a testsúly a környezeti átlaghőmérséklettel fordítottan arányos.[298] Annak, hogy a neandervölgyi ember a föltehetően délnyugatról – a Gibraltáron át – érkezett elődöknek (*Homo erectus*) a továbbfejlődését jelenti, bizonyos mértékben ellentmond az, hogy mind Ázsia nyugati részén,[299] mind délen, pl. a mai Izraelben, sőt Afrika legdélibb területéig[300] is megtalálhatók a telepei és csontleletei. Ráadásul a Levantéban meglehetősen régen, már a würm kezdeti szakaszában (termolumineszcencia módszerrel 90 évezreddel ezelőttre datáltan) – jelen van. Ezen a területen hosszabb ideig együtt

[293] Kiszely (1976), p. 174. és Tullar (1977), p. 203. szerint Kelet-Ázsiáig megtalálható, sőt Kiszely szerint a mongolid embertípus is neandervölgyi alapból fejlődött ki: p. 175. 87. ábra.
[294] Gáboriné (1980), p. 156.
[295] Gábori (1978), p. 277, Gáboriné (1980), pp. 160, 172, Gamble (1998), p. 33.
[296] Garn (1969), p.: 60.
[297] Gamble (1993), pp. 150-152, Gamble (1998), p. 22.
[298] Garn (1969), p. 58.
[299] Gábori (1978), pp. 37, 39, 68, 81, 135. Aman-Kután telephelyen pl. jól látható, ahogy a riss/würm interglaciáris folyamán az *erectus paleoanthropus*szá fejlődik át, lásd pp. 80-81.
[300] Tullar (1977), pp. 203-204.

élhetett a már modern ember elődjével[301] (Amud, és a Kebara barlangok a neandervölgyi, ill. Qafzeh barlang a modern ember maradványaival). A modern ember eredetét korábban genetikai vizsgálatok alapján mintegy 150-200 évezreddel ezelőttre és Afrikába tették,[302] de újabb felfogás szerint ez az ún. *Ős-Éva* modell hibás.[303] Az európai szintérre azonban minden bizonyára a Kaukázusból került a modern ember, ahol hosszú ideig 'tanyázott' (fejlődött).[304] Ez a riss jégkorszak idején meleg, szubtrópusi klímájú volt.[305]

Később, pl. a Dordogne-völgyben 35 évezreddel ezelőttről is előkerült neandervölgyi ember csontja a modern emberrel párhuzamosan, a modernével azonos típusú szerszámokkal egyetemben. Ugyanígy a kétféle ember együttélésére utalnak a würm két utolsó hideg periódusa közti időre tehető bükki kultúra leletei. A Bükk keleti felén a Szeleta embere, ám vele párhuzamosan, néhány tíz kilométerrel nyugatabbra, az Istállóskő barlangban egy más kultúrájú ember élt.[306] Az egyik nagyon finom megmunkálású kőszerszámokat,[307] a másik azonban zömmel csontszerszámokat készített és használt. Ezt az ún. *aurignaci* műveltséget már a modern emberhez kapcsolják. Az egyik, a Szeleta embere a hegylábi (síkvidéki), a másik viszont kifejezetten a középhegységi műveltség képviselője volt. A két egyidőben élő műveltség azonban – a szerszámaikat tekintve – egyik helyen sem közösködött a másikkal. A kétfajta ember együttélése tehát hosszabb időszakon (több évezreden) át lehetséges volt.[308] Legutóbb a horvátországi Vidinje mellől írtak 25 évezredes neandervölgyi típusú emberleleteket,[309] miközben már a modern ember több mint tíz évezrede ugyanezen a területen élt. A neandervölgyi és a modern ember kultúrája között ezek szerint sincs olyan szakadék,[310] mint amit korábban föltételeztek![311] Binford szerint[312] sincs semmiféle szakadék, mert a neandervölgyi ember a klasszikus formájától kezdve a modern emberig számtalan átmeneti formát produkált a Földön föllelhető közel 150 csontváz adatai szerint.[313] Brose és Wolpoff ki is mondja, hogy a

---

[301] Gamble (1993), p. 154.

[302] Lásd részletesebb bemutatását: Gamble (1993), pp.: 74-90, Leakey (1994), pp. 79-99.

[303] O'Neil (1999), Graeme: „The truth about Eve." *Sunday Herald,* 1999. 04. 25. Ausztrál kutatók eredményeire és a Science 1999. márciusi számára hivatkozik, ahol Jody Hey és Eugene Harris a Rutgers egyetem kutatói cáfolták a genetikai alapon fölállított mintegy tízéves modellt. Ezzel még az afrikai eredetet nem cáfolták. Más olyan adat, ami bizonyítaná a kizárólagos afrikai eredetet, nem ismert.

[304] Gábori (1978) bemutatja a tbiliszi ősrégészeti anyagot és a szerszámfejlődést az előemberétől a modern emberéig telephelyek és települési idők sorozatán keresztül (pp. 262-263, 274-278). Ez mutatja, hogy a Kakukázusból később az északra és nyugatra kirajzó ember nem szükségszerűen a kirajzása előtt érkezett ide, hanem itt fejlődött a későbbi modern emberré.

[305] Gábori (1978), p. 276.

[306] Gáboriné (1980), pp. 176-177.

[307] Gáboriné (1980), pp. 169-171.

[308] Gáboriné (1980), pp. 173, Tullar (1998), p. 205.

[309] Fox, Maggie: *New Light on Cavemen, The Herald Sun*, 1999. október 27. p. 38.

[310] Appenzeller (1998), p. 1454.

[311] Gábori (1978), p.: 273, Appenzeller (1998), p. 1554.

[312] Binford (1968). Idézi Tullar (1977), p. 207.

[313] Tullar (1977), p. 206.

neandervölgyi ember a modern ember elődje.[314] Hasonló gondolat érezhető Kiszely emberszármazási ábrájáról.[315] Ugyan kezdetben a genetikai vizsgálatok – szórványosan kinyerhető mtDNS – alapján tagadták, hogy a modern ember és a neandervölgyi között genetikai kapcsolat lenne, újabb vizsgálatok azonban már nem igazolják ezt a tételt.

Nagyon sok helyen azonban nincs emberi nyom, hanem csakis a szerszámok és az ezek alapján meghatározott életformából következtetnek magára az emberre. Ez a mód azonban sok buktatót rejt, mert egymástól nagyon távoli – és emiatt egymással kapcsolatban nem lévő – műveltségeknek gyakran azonosak a jegyei (pl. az *acheuli* műveltség a Pamír lejtőin ugyanolyan jegyeket mutat, mint a Dordogne-völgyben).[316] Ugyanakkor azonos műveltségi jel évezredekkel a korát követően még mindig jelen lehet. Például a Kr. e. I. évezredben, Szibériában azonos szerszámokat készítettek, mint év tízezredekkel korábban a Pamírban.[317]

Az alábbi ábra az utolsó három jégkorszakból a föld globális hőmérsékletét szemlélteti az eltelt évezredek függvényében, néhány térben távoli helyről szerzett minták alapján. A föld globális hőmérséklete a korban kirakódott oxigén tartalmú vegyüöletek (víz, CaCO3) izotóparányai alapján számítható.[318]

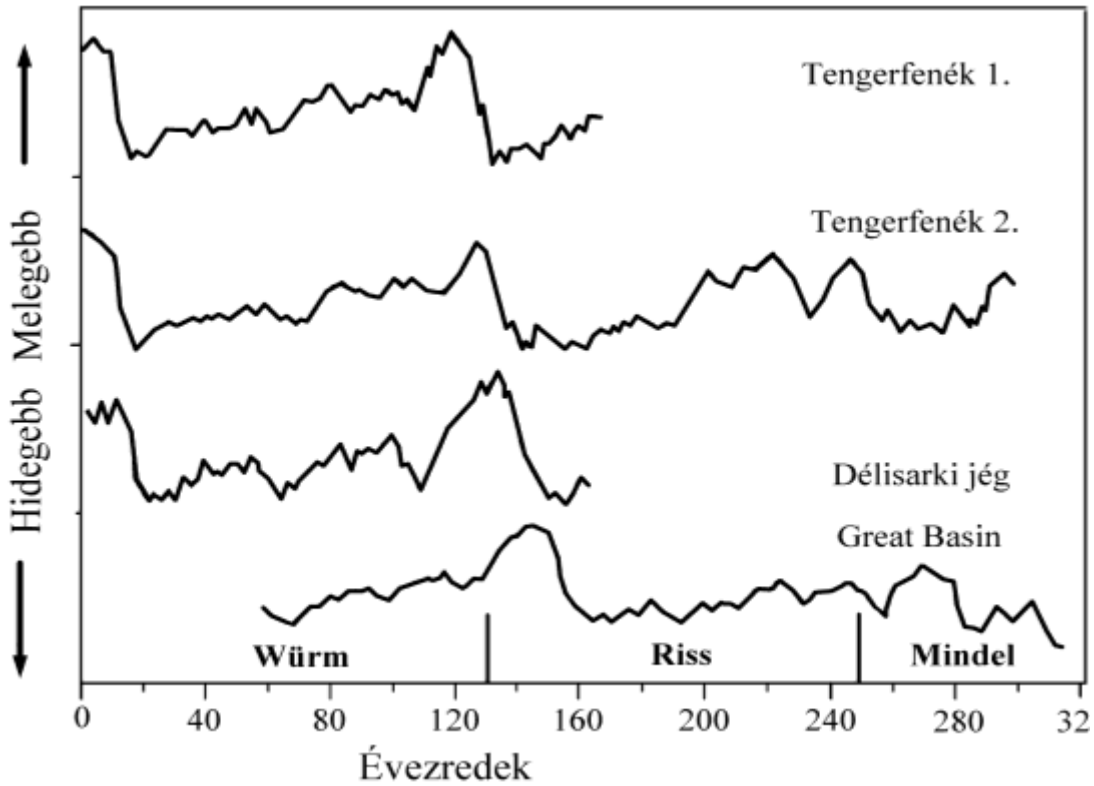

A würm elnevezésű jégkorszak egy lassú lehűléssel kezdődött. A jégkorszakot megelőző ún. interglaciális nem volt hosszú, ellenben a korábbiaknál sokkal melegebb csúcsban tetőzött. Ennek a meleg csúcsnak a geofizikai módszerekkel

[314] Brose (1971), p. 1194.
[315] Kiszely (1968), pp. 174-175.
[316] Gábori (1978), pp. 251.
[317] Gábori (1978), p. 252.
[318] Cser (2000), pp. 221-223.

meghatározott időpontja mintegy 120 évezreddel ezelőtt volt.[319] A meleg periódust követően egy oszcillációkkal terhelt lehűlés következett, aminek 115 évezreddel ezelőtt lehetett egy közbenső, de nem túl erős lehűlési csúcsa, majd az ezt követő rövid fölmelegedés után egy mélyebb lehűlési szakasz következett. Ez a geofizikusok szerint 71 és 59 évezreddel ezelőtti időszakban tetőzött.[320] A következő felmelegedést nem követte egy meleg plató, hanem azonnal folyamatosan hűlt a légkör a második (ha az első lassú lehűlési szakaszban lévő csúcsot is tekintjük, akkor egy harmadik)[321] lehűlési csúcs felé, ami azután 20-25 évezreddel ezelőtt tetőzött. Ez utóbbi lehűlés idején történt egy 'forradalmi' változás az emberi eszközökben és települési sűrűségében. Mintegy 40-60 ezer évvel ezelőtt az eszközök típusainak a száma hirtelen megnőtt, a kimunkálásuk kifinomodott, a 'megőrizve változtatás' tapasztalható. Megjelentek a csonteszközök is.[322] Ezzel párhuzamosan megtöbbszöröződtek (száz-kétszázszorosra) az ősemberi telepek és egyben az azokon élő emberek becsült létszáma. Erre a korszakra jellemző a képzőművészet megjelenése is (a barlangi- és sziklarajzok, kultikus jelentésű szobrok). Ezt többen a tagolt nyelv megjelenésével kötik össze.[323] Mások a hirtelen fejlődés egy másik magyarázatául az emberi génállományában bekövetkező változásokat teszik felelőssé. Ez pl. azt jelenti, hogy az addig Európában élő ún. neandervölgyi ősembert fölváltja a modern ember.

Ausztráliában csak ebben a korban (60 ezer évvel ezelőtt) jelenik meg az ember – de ez a mai modern, europid típusú emberhez hasonlóan, vékony csontozatú volt, – és vele együtt azonnal megjelentek a sziklarajzok is.[324] Az ember azonban, nem jöhetett Ausztráliába *száraz láb*bal, legalább 90 km-es szabad vízfelületen kellett áthatolnia a legalacsonyabb tengervízállásnál is, holott a legkorábbi leletek éppen meleg szakaszból erednek. Az átkelés pedig csakis navigáló hajózással lehetséges, ami azonban kommunikáció (beszéd) nélkül nehezen képzelhető el.[325]

---

[319] Winograd (1988), p. 1277, Lorius (1985), p. 594 szerint azonban ez a csúcs 125 évezreddel ezelőtt volt.

[320] Gamble (1995), p.43, Winograd (1988), p. 1277.

[321] Bordes (1968), p. 17. 2. ábra bemutatja a jégkorszakok alakulását a löszhullás alapján és megjegyzi, hogy Franciaországban három, tőle keletre két hidegperiódus mutatható ki. Keleten az első és a második szakasz ugyanis egybeolvadt, mert nem képződött közben egy meleg időszakot jelző közbenső talajréteg.

[322] Ausztráliában a csonteszközök száma rendkívül kicsi az európai *auirignaci* eszközökhöz viszonyítva. Lásd: Flood (1995), pp. 48-49.

[323] Leakey (1994), pp. 119-138.

[324] Flood (1995), pp. 158. szerint a Wharton Hill sziklarajzok Ausztráliában 36-43 évezredesek, sőt idősebbek. Nile (1995), p. 32. szerint azonban a jelenlegi ausztráliai bennszülöttek az első 'honfoglalókat' a jégkorszakot követően fölváltották. Embertanilag nagyban különböznek tőlük. Az első 'honfoglalók' vékony testalkatúak voltak és legidősebb leletük, a Mungo 3 ember legalább 60 évezreddel ezelőttől kezdve Ausztráliában van. Lásd erről: Zimmer (1999). A mai bennszülöttek robosztus testűek és Garn (1969), p. 132. szerint a neandervölgyiekkel rokon alkatúak.

[325] Flood (1995), pp. 30-34. elemzi a kérdést és fölteszi, hogy a würm második lehűlési korszakában bambusz tutajokon 7-10 nap alatt átvitorlázhattak a Timor-szigeten élők az ausztrál partokhoz. Az uralkodó szélirány mindenképpen ide hajtotta őket. Az út azonban egyirányú

Később mind a modern testalkatú, mind pedig a robosztus, a neandervölgyi emberhez hasonló testfelépítésű ősember megtalálható Ausztráliában. A már a 60. évezrede megjelent vékony csontozatú ember a 30-40. évezredes leletekben meghatározó mértékű, miközben egy vastag csontozatú ember is már kimutatható.[326] A vastagabb csontozatú emberek inkább a jelen előtti 15-19. évezredből ismertek. Mégis, azonos területen a Willandra-patak völgyében található tavak környezetében párhuzamosan (átfedően) is megtalálhatóak.[327] A vastagabb csontozattal nagyobb méretű fogazat is társult. A WLH50 emberének minden eddigi emberi koponyacsontot felülmúló vastagságát (15-19 mm) vérbetegséggel próbálták magyarázni. De ez nem magyarázza a *homo erectus* fogméretét meghaladó nagyságú fogait. Koponyáját tekintve a vastagabb csontozatú ember a jávai *erectus*szal mutat nagyfokú hasonlóságot. A vékony csontozatú ember pedig a Kínában 200 évezrede a *homo erectus*szal párhuzamosan jelenlévő emberrel.[328] A két embertípus egy területen, párhuzamosan élt, a szerszámaik egymástól nem megkülönböztethetők. Ez azt jelenti, hogy a műveltségek nem föltétlenül tükrözik az embertípust, hanem sokkal inkább az általános mértékű fejlettséget. Az időszak pedig a würm utolsó lehűlési és hideg szakasza. Ausztráliában a túlélő embertípus pedig a vastagabb csontozatú, a neandervölgyihez is hasonló test és koponyaszerkezetű ember. Belőlük alakult ki a mai ausztralid embertípus.[329]

Az európai modern ember tehát föltehetően Európa dél-keleti részéről (Kaukázus) terjeszkedett el Európaszerte. A würm előtt az orosz szteppe-vidéken sem előember, sem ősember nem élt. Ide a Kaukázus délnyugati térségéből a würm közbenső (első) lehűlési szakaszában érkezett az első ember, majd a Don mellett északra tartott. Ennek az embernek az eszköze a kifinomult levallois-moustieri kultúrába sorolható, azaz a késői neandervölgyi ember szerszámainak felel meg. A szerszámai itt fejlődtek át a későbbi gravetti típusú szerszámokká a würm utolsó lehűlésének ideje alatt. A lehűlés későbbi szakaszában ez a terület eljegesedett, az ember innen eltűnt és ugyanekkor jelent meg a gravetti kultúra embere Közép- és Nyugat-Európában, aminek a későbbi időben és Nyugat-Európában kimutatható embertípusa viszont már a cromagnoni ember volt. Hangsúlyozni kell, hogy a Kaukázus délnyugati vidéke emberi kultúrájának a fejlődése folyamatosan az időben visszafelé haladva egészen Nyugat-Ázsiáig nyomon követhető (Kis-Kaukázus déli környezete), ahol már a mindel-riss átmenetnél megtalálható, mint előemberi műveltség.[330] Közben délről nincs nyoma újabb emberi kultúra megérkezésének. Ugyan az a lehetőség is fölmerülhet,

---

volt! Ausztráliában nem volt olyan anyag, ami 2-3 napnál tovább a víz színén maradt volna, azaz visszafelé nem lehetett már menni.

[326] Flood (1995), p. 70. WLH50 ember: Willandra Lakes Region 50. lelet.

[327] Flood (1995), pp. 42-46.

[328] Flood (1995), p.77.

[329] Flood (1995), pp. 73-74. Mindkét embertípus végsősoron ázsiai. A robosztus alkatú a jávai emberrel mutat rendkívül erős hasonlóságot, a vékony csontozatú, alacsony testű ember pedig a kínai korai embertípushoz hasonló.

[330] Gábori (1978), pp. 274-278.

hogy Afrikából a Kaukázus kikerülésével, az akkor még zárt Boszporusz felett és a Balkánon keresztül érkezett egy afrikoid embertípus Európába,[331] de ezt az elképzelést semmiféle archeológiai adat nem támasztja alá.[332] A Kaukázusi kirajzást ellenben számos adat igazolja. Ezért állítható az, hogy a modern ember a würm jégkorszak második lehűlésének idején erről a területről népesítette be a korábban szinte kizárólag neandervölgyinek vélt ősember életterét is.

A neandervölgyi embertípus a modern ember térhódításával párhuzamosan a würm utolsó eljegesedésének idején (35 évezreddel ezelőtt) történelmileg nagyon rövid idő alatt eltűnt. Erre vonatkozóan számos elmélet ismeretes a modern értelemben vett háborútól kezdve a fokozatos kiszorításig. Az újabb kutatások[333] azonban kétségbe vonják, hogy a neandervölgyiből a modern emberhez való átmenet egyszerre, ún. 'forradalmi' módon játszódott volna le. Azaz nem igénylik sem az emberi gén mutációját, sem a népesség kicserélődését, hanem az egyik kultúrának a másikra való folyamatos rárétegződését, a gének úgymond *felhígulását* erre elegendőnek tartják.[334] Ezt, például Gábori a Közép-ázsiai műveltségek vizsgálatakor ki is mutatta.[335] Clarke és Piggott konkrét adatokat is idéznek, ami szerint a két emberfajta kereszteződött[336] és ennek valószínűsítésére éppen Kárpát-medencei adatokat is felhoznak.[337] Legutóbb meg Portugáliában találtak egy a 26. évezreddel ezelőttről származó gyerekcsontvázat, akinek a teste egyértelműen cromagnoni, a feje azonban neandervölgyi volt (vastag csontok). A híradások ebből arra következtettek, hogy a két embertípus egyértelműen kereszteződött, ami egyben azt is jelenti, hogy a *Homo neanderthalis* valójában a *Homo sapiens* egy alfaja.[338] Eurázsia több területén a szerszámok azonos módon való fejlődése[339] ugyancsak azt igazolja, hogy a *Homo erectus*ból a *Homo sapiens*be való fejlődés végbement több helyen is, és a közbenső embertípusok nem génidegenek, hanem egymással kereszteződhettek a későbbi korokban.

A neandervölgyi ember tehát, mint önálló embertípus mintegy 30 évezreddel ezelőtt szinte nyomtalanul eltűnt, és azóta, Eurázsiában mindenütt a modern embert találjuk meg. A kezdeti korszakban, Európában elsősorban az ún. cromagnon embertípust, amit felfoghatunk a modern és a neandervölgyi ősember keveredésével kialakult fajtának. A keveredésnek több színtere is lehetett: egyik a nyugat-európai (pl. a mai francia) terület, a másik a Kárpát-medence és

---

[331] Fagan (1989), p. 168.

[332] A cromagnon embernek Európán kívül semmiféle leletét nem találták meg eddig. A föltételezett embertípus vékonycsontú és keskeny arcú, ezzel szemben a cromagnonid nehéz testű és széles arcú.

[333] Lásd részletesen: Appenzeller (1998) és Holden (1998). Holden az ember fejlődésével párhuzamosan a nyelv lassú kialakulását tételezi. Az eszközökben bekövetkező hirtelen fejlődésért ezért nem maga a nyelv, hanem esetleg csak a kifejezőkészségének gazdagodása lehet a felelős. Pl. kialakul a nyelvtan.

[334] Brose (1971).

[335] Gábori (1978), pp. 80-81, ill. 269-283.

[336] Clarke (1965), pp. 64-66.

[337] Clarke (1965), p. 70.

[338] Lásd ABC News, 1999. április 20, http://www.abcnews.com.

[339] Lásd Gábori (1978), pp. 68, 83, 132-133, 160-162, 165, 250, 262-263, 274-278.

közvetlen környezete. Keveredhettek azonban Kis-Ázsiában is, így a különböző kezdeti emberi fajták (cromagnon, euro-afrikaid, sinoid) megjelenése jól megmagyarázható.

A würm jégkorszak mintegy 18 évezreddel ezelőtt hirtelen fölmelegedett. Azóta egy ún. *interglaciáris*ban (két jégkorszak közötti fölmelegedésben) vagyunk. Az utolsó jégkorszak vége teremtette meg a már modern ember számára azokat a feltételeket (avagy kényszerítette abba bele őket),[340] hogy áttérjen az élelmiszert gyűjtő, ún. *halász-vadász* életformáról az élelmiszert *termelő* életformára.[341] Ez az időszak lesz számunkra majd érdekesebb, de most előbb vizsgáljuk meg a Kárpát-medence ősemberi kultúráit az utolsó két jégkorszak – a riss és a würm – közötti és a würm jégkorszak alatti időszakban.

A Kárpát-medencében is a riss jégkorszakot követően jelentek meg újra az ősemberi telephelyek. A *Homo erectus*ra jellemző ún. *acheuli* műveltséget fölváltotta az ún. *mousteri* műveltség. Ezek már kifejezetten specializálódott vadászó kultúrák voltak.[342] Minden telepnek volt valami egyedi vadja, aminek a csontjai a telepen kiemelkedően nagy számban fordulnak elő. Ez már önmagában is megkérdőjelezi Gamble véleményét, aki tagadja, hogy a 40 évezredet megelőzően az embernek bárminemű, társalgással járó társadalmi élete lett volna.[343] A vadászat, különösen, pl. olyan vadra, mint a kőszáli kecske, mindenképpen előre elgondolást és társadalmi szervezettséget igényel. A későbbiekben bemutatott műveltségek csontanyaga csakis elhullott állatok tetemeinek feldolgozásával egyszerűen nem magyarázható. Ugyancsak tagadja Gamble véleményét a már említett Shanidar barlangi lelet,[344] ahol egy neandervölgyi ősember jobb karjának a születéskori sérülését amputálással gyógyították meg, majd egy újabb baleset miatti mozgásképtelenség következett be, amit követően a férfi még több évet megélt, mígnem egy szikla agyonütötte. A társadalmi segítséget, amivel ez az ember túlélte a nyomorékságát, kiegészítik egy másik ember sírjában talált temetési szertartás jelei (frissen szedett virágok pollenjei a sírjában).[345]

---

[340] Pringle (1998), p. 1447.

[341] Flood (1995), pp. 262-264. Kimutatja, hogy az ausztráliai bennszülöttek alkalmazkodtak a lakóterületük eltartó képességéhez, korlátozták a szaporodásukat. Ezért nem kényszerültek bele az élelmiszertermelő gazdaságba.

[342] Gáboriné (1980), p. 86, Gábori (1978), pp. 37-39.

[343] Gamble (1993), pp. 34-36. Rudgley (1999) több fejezetet szentel a modern embert megelőző műveltségek szellemi hagyatékának, pp. 224-240. A neandervölgyitől a modern emberhez vezető fejlődésben 'kimutatott' ugrás hívei ezeket az adatokat rendszeresen és következetesen 'elfelejtik'. A legrégebbi művészeti termék még a 230 évezreddel ezelőttre, a *Homo erectus* korára datálható, pl. egy női szobrocska a Quneitra barlangból (Izrael, p. 235). Egy úgy kipattintott *acheuléi* kőbalta, hogy annak közepén egy kagyló megmarad (p. 211. XXVI tábla). Ezek mind már elvont gondolkozásra utaló 'adatok'.

[344] Solecki (1971), pp. 195-196., Roux (1992), p. 38, Rudgley (1999), pp. 216-217.

[345] Rudgley (1999), p. 219. A pollen csoportokban található, és a virágok általában a későbbi társadalmak által is ismert és használt gyógynövényekből valók voltak. Köztük az *Ephedra*, aminek kivonata amphetamin típusú kábítószerként ismert (*ephedrin*). A neandervölgyi ember kultikus temetkezéséről a Shanidar barlangon túlmenően is több adat van, pl. az üzbegisztáni Teshik-Tas barlang pp. 214-215, de eltemetett neandervölgyi emberekről tudósít Gáboriné (1980) is a Subalyuk műveltség területéről, a würm első lehűlési időszakából, pp. 114-115.

A neandervölgyi embernek tehát már volt etikája[346] (ami a modern emberről még sokkal később se föltétlenül és általános érvénnyel mondható el). Ugyancsak a neandervölgyi ember társadalmi életére hivatkozik Gábori is, amikor ismerteti egy gyermek sírját, a benne talált kőszáli kecskeszarvakkal és ő is megjegyzi, hogy etikája volt![347] Ausztrália mai lakóinak az élete egy több évtízezres, folyamatos műveltség folytatása. A hagyományos társadalmi életük a fenti megállapításokat alátámasztja.[348]

A telepek viszonylag korán, már a würmöt megelőző időszakban is megjelentek, majd az első lehűléskor megszaporodnak. A legnagyobb sűrűségük a würm első lehűlését megelőző átmeneti szakaszra esik (Gábori szerint a 47. és a 36. évezred közé, ami a modern időszámítás szerint 90-70 évezrednek felel meg).[349] Szinte valamennyi Kárpát-medencei műveltség szerszámai kavicsból pattintottak. Ez talán helyi sajátság. Megtalálhatók azonban a kovakövek is a telepek környezetében, és néha-néha abból is készült szerszám (más célra), de a főbb szerszámtípusok alapja itt mégis a kavics.[350] Úgy tűnik, a kor embere ezt a szerszámfajtát kedvelte. Ez a korszak a pattintott kőkorszak nevet is viseli.

A legkorábbi ilyen jellegű műveltség a Kárpát-medencében a Subalyuk barlangból (Bükk) került elő. A würm időszak két lehűlése közötti, azaz mintegy 70-80 évezreddel ezelőtti időre adatolhatóak a mousteri típusú leletek. Itt neandervölgyi emberi maradványt (csonka női és gyermek csontvázat) találtak, és ennek alapján a műveltséget, kétséget kizáró módon ehhez az embertípushoz kellett kötni. Ez az ember már egyértelműen specializálódott vadász volt. Meglepő módon, a Bükk délkeleti oldalán, síkvidéki környezetben, kőszáli kecske volt a döntő mértékben vadászott állat.[351] Minthogy ezen a területen *Homo erectus* életére utaló jelet nem találtak, föltételezik, hogy az ember valahonnan ide érkezett. Eredete talán a Balkánra vezet, de ez bizonytalan. Akár a Dunántúl is lehetne, Vértesszőlős, vagy Buda.

A Subalyuk műveltséggel párhuzamosan a Dunántúlon egy más típusú műveltséget találunk. Ez a tatai műveltség. Eredete az európai déli útvonalon valószínű, közvetlen megelőző telepek, pl. a krapinai, ill. az ivanščicai Veternica barlangban lelhetők fel (Horvátország).

---

[346] Clarke (1965), p. 63.

[347] Gábori (1977), p. 39. Lásd erről Rudgley (1999) pp. 214-215. is.

[348] Flood (1995), p. 258., Godden (1997), pp. 21-23., Cowan (1992), pp. 16-17.

[349] Gábori (1977), p. 273, Gáboriné (1980), p. 87. Kétséges azonban, hogy ez az időszak a würm jégkorszaknak melyik szakaszát jelenti. Gábori (1978), p. 68. az Abi Rahmat barlang 21 üledékrétegét a riss/würm *intergliciáris*tól a würm két lehűlése közötti *interstadiális*ig 'feszíti' ki, és ezekhez 45, ill. 30 évezredet ad meg. Ezek az időpontok nagyjából a geofizikai módszerrel megadott időpontok felét jelentik. Másutt (pp. 130-132, Közép Ázsia benépesedését ismertetve) a riss/würm átmenet végeként 50 évezredet ad meg.

[350] Gáboriné (1980), pp. 124, 138.

[351] Ez a vad az egyik legmozgékonyabb és legóvatosabb állat. Még golyós puskával sem számít egyszerű fegyverténynek a leterítése. Ugyancsak kőszáli kecskére vadászott a Teshik-Tas barlangban lakó neandervölgyi ember a riss/würm közötti időben. Lásd Gábori (1977), p. 37.

„A Kárpát-medence délnyugat felől mindig nyitva állt” – írja Gábori.[352] *„A Duna mentén valószínűleg kevesebb csoport jutott be hozzánk –, és ezek a kultúrák, csoportok itt helyben továbbfejlődtek, s még a ’hatásaik’ sem lépték át a Kárpátok vonalát”.*[353]

A tatai műveltség mamutra vadászott és az egyik nagyon fontos lelete egy mamutcsontból készült, csiszolt tárgy. Ezt még Gamble is elismeri tudatos tevékenység eredményének, bár ettől azt még nem fogadja el, hogy a tárgyat készítő ember már nem egy primitív, eszközöket használó állat, hanem szociális lény.[354]

Ugyancsak a korai időszakból származik a budai műveltség is, aminek egyik nagyon szépen feldolgozott telepe a Remete-szurdokvölgy barlangjaiból ismert. Itt ugyancsak neandervölgyi emberi maradványt (három szomszédos metszőfogat) talált Gáboriné.[355] Ennek azonban volt előzménye, mert Vértes beszámol *Homo erectus* kori budai eredetű eszközökről.[356]

Korábbi műveltséget tártak fel az érdi dombokon is – radiokarbon módszerrel meghatározva, mintegy 50 évezredet megelőző időtől 35 évezreddel ezelőttig terjedő időszakban, de hagyományos módszer szerint a würm utolsó előtti lehűlési és hideg periódusában, azaz 80-55 évezred között élt. Ez a legrégebbi ismert nyíltszíni emberi település, itt ugyanis nincs barlang a környéken. Ez a telep mégis a barlangi medve vadászatára specializálódott. Szerszámai kavicsból pattintottak, jóllehet, a területen volt más szerszámalapanyag is. A műveltség embere azokat is használta, de csak különleges célokra. Bár a telep medve vadászatára specializálódott, a legfelső rétegben megjelenik a vadló és a gyapjas orrszarvú is, ami már erősen lehűlő (tundrai lefagyás) időszakra utal. A több mint tíz évezred során többször is visszatértek ide az emberek. Hasonló szerszámok kerültek elő a Bánhida környéki Szelim barlangból is, ami a műveltségnek ottani telepét, továbbfejlődését jelentheti.

9.1.3. Istállóskői és Szeleta műveltség

Talán a szükségesnél hosszabban foglalkoztunk a neandervölgyi emberrel, ám véleményünk szerint erre szükség van. Ugyanis a Kárpát-medence ősi műveltségei a neandervölgyi ember jelenlététől kezdődően folyamatosak, egyik a másiknak adja át a helyét és már ebben az időszakban megtalálhatjuk itt azokat a legfőbb műveltségi jellemzőket, amelyek a későbbi mellérendelő magyar társadalomra is jellemzőek.

A Subalyuk műveltség később, a würm utolsó lehűlési szakaszában az ún. Szeleta műveltséggé fejlődött át. Ennek nagyon finom kőeszközei voltak már, köztük a két oldalon élezett dárdahegyek. Eszközei azonban továbbra is szinte kizárólag kavicsból pattintottak (*aurignaci* kavics műveltség). A Szeleta mű-

[352] Gábori (1878), p. 272.
[353] Gábori (1978), p. 272.
[354] Gamble (1998), p. 35.
[355] Gáboriné (1980), p. 196.
[356] Vértes László: *Kavics ösvény. A vértesszőlősi előember regénye.* Gondolat, Budapest, 1969.

veltség kétséget kizáróan a Kárpát-medence terméke,[357] azaz ez a műveltség mindenképpen Kárpát-medencei fejlődés eredménye, és kifejezetten egy középhegységi műveltség. Határa átterjedt a mai Szlovákián át egészen a Morva fennsíkig.[358] Minthogy az *aurignaci* műveltséget már a modern emberhez kapcsolják, ez a terület szolgáltathatta a későbbi cromagnon B egyik emberi összetevőjét, a Kaukázusban kialakult és az orosz síkság folyóvölgyeiben továbbfejlődött embertípussal (*gravetti* nép) való ötvöződés révén.

A Szeleta műveltség emberétől ugyan nem maradt fönn emberi csontmaradvány, de föltételezik róla, hogy a korábbi, ún. Subalyuk kultúra emberének a folytatása,[359] ahol viszont egyértelműen neandervölgyi emberre jellemző csontokat találtak.[360] Az Istállóskő-i barlang emberéről sem maradt csontlelet, ezért embertípusát tekintve a hovatartozása nem eldönthető. Csontszerszámai azonban a sokkal (mintegy öt évezreddel) későbbi ún. *aurignaci* műveltség szerszámaival egyeznek, amit pedig már a modern embernek tulajdonítanak.[361] Ezért magát ezt a műveltséget is innen eredeztetik.[362]

A Szeleta műveltséggel egyidőben, azaz a würm utolsó lehűlési szakaszában (50-35 évezred, radiokarbon módszerrel azonban csupán 38-30 volt) a Bükk nyugati oldalán váratlanul és minden előzmény nélkül felbukkant egy embercsoport, az Istállóskő-i műveltség embere. Erre a csontszerszámok uralkodó használata volt jellemző. Elsősorban dombvidéki, középhegységi műveltségnek látazik. A vadászott állatok között feltűnően sok a madár. A szerszámok között meg az apró, kisméretű hegy, ami a nyíl, vagy hasonló eszköz használatára utaló jel. Nyíl használatát azonban sokkal – közel húsz évezreddel – későbbre teszi az irodalom (würm utolsó hidegtetőzése és fölmelegedése). Ez a telep messze megelőzte korban a hasonló eszközkészletű francia műveltségek korát (azok radiokarbon kora 35-29 évezred).

Van még az Istállóskő-i barlang műveltségének egy nagyon fontos lelete: egy háromlyukú, medvecsontból készített síp.[363] Ezen ugyanis 5 hang szólaltatható meg! Ezen a legrégebbi korból eredő és bizonyosan hangszerként használt emberi eszközön pentaton dallam szólaltatható meg.

Az Istállóskő-i barlang műveltségét váratlannak, előzmények nélkülinek véli Gáboriné. Megemlíti, hogy esetleg a Balkánról került be a Kárpát-medencébe, mert ott is találtak néhány csonteszközt.[364] Ugyanakkor az ún. Dunántúli Szeleta műveltség elemzésekor kimutatja,[365] hogy ott csont- és kőszerszámok együtte-

[357] Gáboriné (1980), p.: 114. Ugyan Gáboriné másutt a Szeleta barlang emberét elhatárolja a neandervölgyitől, p. 197.
[358] Clarke (1965), p. 70.
[359] Gáboriné (1980), p. 112.
[360] Lásd Gáboriné (1980), p. 170.
[361] Fagan (1989), pp. 180., 183., Mellars (1998), p. 56.
[362] Gáboriné (1980), p. 180., ill. Oakley (1966) p. 167.
[363] Gáboriné (1980), p. 178.
[364] Gáboriné (1980), p. 18. Bulgária északi részének néhány barlangját említi, és a Jankovich-barlangot a Gerecsében. A Balkánon délebbre semmi lelet nincs, ami esetleg arra utalna, hogy a modern ember itt érkezett volna Afrikából Európába, ahogy Fagan föltételezte.
[365] Gáboriné (1980), pp. 200-201.

sen is előfordulnak. Azok korát *mousteri*-nek írja le, azaz azok *megelőzték* az Istállóskő-i műveltség korát. A szerszámra való specializálódást az életforma sajátossága válthatja ki. Ha egy embercsoport a laposabb, dunántúli dombokról a magasabb Bükk-hegységbe költözik, és ott áttér a madár fogyasztására, akkor a Dunántúlon megismert csont-eszközöket esetleg néhány évszázad alatt továbbfejleszti. Talán még gyorsabban is, különben nem maradhatna fönn. Így az az érv, hogy „ezen a területen korábban nem élt ember" és az, hogy „a csonteszközöknek ezen a területen nincs hagyománya", nem jelenti automatikusan azt, hogy ennek a 'hagyománynak' valahonnan „távolból *kellett* érkeznie". A változás valahol elindult és erre a dunántúli szórványos csonteszközök – érzésünk szerint – kellő mértékben alapul szolgálhattak. Különösen akkor, ha nem zárjuk ki annak a lehetőségét, hogy a neandervölgyi ember modern emberré átfejlődhessen.

9.1.4. Csiszolt kőkorszaki műveltségek

A fenti műveltségekkel kapcsolatban Gáboriné véleménye az, hogy nem folytatódtak.[366] Ennek azonban ellene szól, hogy pl. a Balla barlang körzetében egy – mintegy 12 évezreddel ezelőtt eltemetett – egyéves gyermek csontvázára bukkantak.[367] Ha másra esetleg nem is, de ez a lelet arra mindenképpen utal, hogy akkor ott emberi társadalomnak kellett élnie. Márpedig ekkor oda senki sem érkezett.

A würm utolsó lehűlésének tetőzése előtt megváltozott a Kárpát-medence ősemberi képe. A föltételezések szerint a Balkán felől megjelent a *gravetti* (apró nyílhegy) kultúra népe.[368] Ez a népesség az eredeti helyén, az orosz síkságon, elsősorban mamutvadászatra specializálódott, de éppen a Kárpát-medencében tért át a rénszarvas vadászatára.[369] Tipikusan síkvidéki népesség volt, hegyekre nem jutott fel (föltehetően azért, mert a mamut nem ment föl a hegyekre). Ugyan a Balkán északi részét tartják az eredetének, mégis inkább csak a Dnyeszter mentén mutatható ki, amint északra haladt. Később az Északkeleti- és Északnyugati-Kárpátok hágóin át (<400 m) érkezhettek a Medencébe. Ugyanis a Kárpát-medencében az északi folyók völgyeiben találhatók meg a legrégebbi telepeik. Legrégebbi itteni telepük a bodrogkeresztúri (ennek radiokarbonos időpontjára 28,7 évezredet ad meg Gáboriné),[370] majd később Siófoktól délre, Szegvár mellett és a Duna (Dunakanyar), a Tisza (Szeged) mentén találhatók meg a szerszámaik, vadásztanyáik. Tipikusan mozgó életformát folytattak, úgy amint a sokkal későbbi szteppei pásztorok: téli és nyári szállásaik között ingáztak. A nyári szállásaik, pl. a Duna felső folyása környékén voltak, a téliek pedig a Kárpát-medencében. Legutolsó gravetti típusú eszközöket tartalmazó telepek azonban nem folyóvölgy mellettiek, hanem ismét dombvidékről kerültek elő

[366] Gáboriné (1980), pp. 174.
[367] Gáboriné (1980), p. 173.
[368] Gáboriné (1980), pp. 206, 239, 248.
[369] Gáboriné (1980), p. 212.
[370] Gáboriné (1980), p. 218.

(Pilis, Gerecse barlangjaiból, koruk 10-12 évezred).[371] Valamennyi táborukban a megtalált rénszarvas csontok mennyisége alapján ezres nagyságrendre becsülik az ott feldolgozott állatok számát.

Erre a műveltségre jellemző már a nyílt téri, mesterséges 'lakás' építése. Favázas sátraik nagymértékben hasonlíthattak a mai északi tundralakók rúdsátraihoz. Eszközeikre mind a csonteszközök számának megnövekedése, mind a kőeszközök csiszolása a jellemző volt. Emberi maradványokat a Kárpát-medencében nem találtak, mégis föltételezik, hogy ez már a modern ember volt. Ez a 'nép' lehetett a helyi cromagnon (B) kialakulásának a hajdani neandervölgyi mellett a másik összetevője. Minthogy a szerszámaik kidolgozásához már nem csak a pattintást, hanem az eszközök utólagos csiszolását is használták, ezért az ő korszakuk nevezhető csiszolt kőkorszaknak.

A würm fölmelegedés előtti korszakbeli Európa embertani térképét Mellars, Gimbutas és Gábori alapján[372] az 5. fejezet elején mutattuk be. Az ábráról látható, hogy a csiszolt kőkorban alapvetően két fő műveltségtípus található meg Európában: általánosan elterjedt a gravetti (*aurignac*i), és foltokban megmaradtak a neandervölgyinek vélt műveltségek (a Chatelperoni, az Uluzzi és a Szeleta).[373] Ilyen folt a Kárpát-medencében a Dunántúl és az északi hegyvidék is.

Az ábrán jelölve van a későbbi, a jégkorszak végét követő fölmelegedés idejének a Délorosz szteppe vidékén élő két műveltsége is: a Dnyeszter-Bug- és a Krim-vidéki. Mindkettő a Kaukázusból terjedt el északra (fehér nyilak jelzik) és a jégkorszak leghidegebb periódusában leszorult a Fekete-tenger partjaihoz, a parthoz közelebbi, de magasabb területekre. A Dnyeszter-Bug terület embere a Kárpát-medence északi, ún. bükki kultúrája emberével együtt alkotta a jégkorszakot túlélő népességet és a két korábbi embertípus keveredése ezen a területen, ugyancsak jogosan föltételezhető. Velük találkozunk az újkőkorszak elején, mint cromagnon B típussal.

A würm leghidegebb korszakának éghajlati viszonyait az alábbi ábra szemlélteti. Az ábrán a következő területek azonosíthatók: 1. jégtakaró alatt, 2. tundra, 3. szteppe, 4. parktundra, 5. erdő, 6. a szárazföld akkori partvonala.[374]

[371] Gáboriné (1980), pp. 244-248.
[372] Mellars (1998), p. 65.
[373] Pusztán az érdekesség kedvéért megjegyzzük, hogy a Chatelperoni műveltség területén élnek a baszkok, az Uluzzin éltek az etruszkok és a Szeleta területén pedig a magyarok. Mind a három nép nyelve ragozó a mai hajlító nyelvű környezetben.
[374] Mellars, (1998), p: 43, ill. László (1974), p: 40. alapján.

Ekkor Európa területének legnagyobb részén jeget, tundrát, vagy parktundrát találhatunk. A Kárpát-medence közepén és attól keletre találhatók szteppei területek is, a tengerpartok környezete pedig zárt erdő volt. Emberi életet ekkor elsősorban a szteppén, a parktundrán és bizonyos mértékig a tundrán találunk. A csiszolt kőkorszakot követő, ún. átmeneti kőkori települések elsősorban a dombvidékeken láthatók. A fölmelegedést követően ugyanis az alacsonyabb folyóvizes területek elmocsarasodtak, emberi életre alkalmatlanokká váltak, így az ember azokról eltűnt (Dnyeper–Volga közötti területek). Lepenski Vir ugyan a

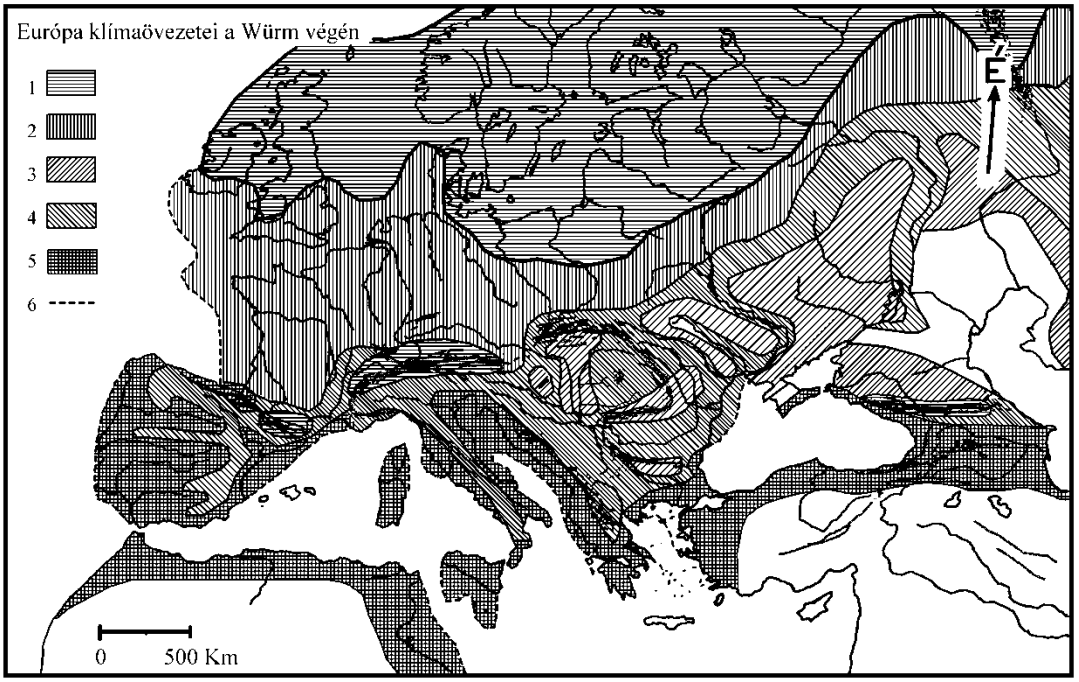

Duna mellett volt, de ott a Dunapart meredek esésű, így nem mocsarasodott el.

A würm leghidegebb időszakában az ún. permafrosztot érő felmelegedéskor annak megfolyása, ill. a fölmelegedést követően kialakult csapadékosabb, nedvesebb időjárás miatt a leletek kimosódtak.[375]

Tény, hogy nem találtak a régészek a würm felmelegedését közvetlen megelőző és azt követő időszakokról emberi települési nyomokat a korábbi nagyon aktív műveltségek helyén,[376] de ennek nem az az egyetlen magyarázata, hogy ilyen műveltségek nem voltak. Hasonló korú műveltségeket barlangokon kívül nem kerestek, annak 'megásása' komolyabb anyagi forrásokat igényelt volna.[377] A későbbi, *újkőkorszaki* műveltségek valóban nem itt alakultak ki, hanem egyértelműen egy új etnikummal érkeztek elsősorban a megművelhető, lazább talajú folyóvölgyek mellé. Mégis, velük párhuzamosan jelen van egy korábbi cromagnon-B típusú népesség is, aminek a Medencébe érkezése sem ebben az

[375] Gáboriné (1980), p. 199. Így kerültek az avasi Szeleta-kori szakócák is az építkezési helyekre.

[376] Ezt Gáboriné (1980) állítja a p. 248 oldalon: „*Ők voltak az utolsó ősemberek – majd hirtelen eltűntek, mintha nyomuk veszett volna*." Ugyanakkor pl. a bükki műveltség élete a jégkorszak vége után is követhető. Lásd pl. Kozáry (1999), p. 6. Gáboriné (1980), p. 195. említi, hogy pl. a Remete barlang legfelsőbb rétegeit, egészen a würm kezdetéig kimosta a víz.

[377] Kretzói Miklós 1999. április 30-i leveléből származó személyes adat.

időszakban, sem a korábbiban nem dokumentálható. Őket tartják az őslakosoknak.[378] Gáboriné maga is elejt egy olyan megjegyzést, hogy ezek a műveltségek tovább élhettek, ugyanis ha voltak is nyomaik, azokat a víz megsemmisítette.[379] Ilyen jellegű átrétegződések láthatók, pl. a Jankovich barlangban (Gerecse) is, ahol sokkal korábbi műveltségek szerszámai (pl. *moustieri)* találhatók meg a fiatalabb rétegek fölött.[380] Márpedig a fiatalabb rétegben föllelhető szerszámok forrása csakis az ún. *gravetti* népe lehet, ami ezen a területen hosszabb ideig együtt élt korábbi őslakosokkal (Szeleta műveltség), és a népessége is a jégkorszak leghidegebb periódusának bevezető szakaszában megjelent vadász népesség és a helyiek keveredésének az eredménye lehet.

A würm fölmelegedésével a *gravetti* műveltség is eltűnik erről a területről. Állítólag követi az északra vonuló rénszarvasokat, így Észak-Európa ekkor népesedik be, éspedig föltehetően éppen a *gravetti* népességgel.[381] Ennek legvégső forrása egyértelműen a Kaukázus, bár a jégkorszak vége előtt ötvöződött már a nyugat-európai ún. *levallois-i* műveltségekkel is.[382] Ez egy újabb adat arra vonatkozóan, hogy a neandervölgyi és a kaukázusi embertípus keveredhetett.

A csiszolt kőkorszaki műveltséggel jelent meg Európában a képzőművészet. A túlhízott, kövér asszonyszobrok tömege, kőből kifaragva, agyagból kiégetve, az ún. 'Vénusz' szobrok is ekkor terjednek el. A barlangi képek azonban csakis a dél-francia területre jellemzőek, a Kárpát-medencében egy ún. 'medvekarmolástól' eltekintve,[383] nem találunk a barlangokban falfestést. Igaz, ezeknek a barlangoknak a bejárható szakasza rövid volt, márpedig a dél-franciaországi barlangok falfestményei általában mélyen a barlang belsejéből kerültek elő (Chauvet, Altamira, Lascaux, stb). Ebből a régészek egy része mégis arra következtet, hogy ez a modern ember (a Magdalén korszak embere) spirituálisabb, szellemileg magasabbrendű volt, mint a vele egyidős és vele hosszabb ideig együtt élő neandervölgyi típusú ember.

A következtetés azonban nem föltétlenül helyes. Nem csak azért, mert a Levantinban immár a fölmelegedést követő időszakban élő, egyértelműen modern embernek semmiféle művészete nem volt (natufi műveltség), ugyanakkor, azonos időszakban, Ausztráliában a robosztus csontozatú embernek meg kifejezetten fejlett sziklarajzai találhatók, hanem azért is, mert az újabb európai leletek is cáfolják ezt. A neandervölgyi emberek már a dél-francia területen is azonnal

---

[378] Lásd Childe, ill. Gimbutas korábban idézett munkáit.

[379] Gáboriné (1980), pp. 172. „... *hogy vajon mikor fejeződhetett be ez a fejlett szeletai kultúra: egyszerűen nem tudjuk. A legfelső rétegek ugyanis ma már hiányzanak. Még az is lehetséges, hogy a würm második hideghulláma után*."

[380] Gáboriné (1980), pp. 199-200.

[381] Gáboriné (1980), p. 206.

[382] Gábori (1978), pp. 272-273.

[383] László (1974), pp. 49-50. Vértes László találta a bükki Hildebrand barlangban. A bükki aurignaci műveltséghez tartozónak vélik ezeket a falkaparásokat, amik egyébként kecskére emlékeztetnek. Ehhez a műveltséghez tartozik, annak legrégebbi formáját jelentve, az Istállóskői barlang műveltsége is. A francia barlangrajzok is ugyanilyen ún. medvekaparászással kezdődtek.

átvették az új technikát és a művészetet,[384] azaz a 'termék' alapján ezután sem dönthető el a műveltséget folytató ember etnikai képe. Ugyanakkor meg éppen a Kárpát-medencéből, a Bodrogkeresztúri[385] – de már *gravetti* – műveltségből került elő egy kalcit lemezre karcolt ún. Hold naptár, ami már az itt élő ember kozmikus szemléletét dokumentálja kellő mértékben. A képzőművészet és az antropomorf istenszobrok hiánya tehát egyáltalán nem a két emberfajta szellemi képességeinek a különbségét jelzi, hanem sokkal inkább azt, hogy az egyik gondolkozása kozmikus és racionális volt, a másik egy csoportja pedig már ekkor hordozta az antropomorf istenségek elképzelését. De ekkor még csak az agyagszobrot áldozták fel rituálisan, nem pedig az élő embert. Az egyik embertípus ugyanis kemény, hideg körülmények között élt, ezért a kihívásokra adott megfelelő válaszok életet, vagy a nem megfelelőek halált jelentettek számára. A másik embertípus eredete pedig a meleg éghajlati terület, – ahogy Gábori megfogalmazta: 'édenkert jellegű' – így a problémák spiritualitáson (pl. imádság az elemeket megtestesítő istenekhez) keresztüli megoldása elfogadható. Hibás döntés nem veszélyezteti ugyanis a közösség életét olyan mértékben, mint ahogy teszi azt a hideg égöv emberével.

Az egész időszakra jellemző egy kulturális–etnikai választóvonal, ami a Dunától délre és nyugatra lévő területet keményen elválasztja a Dunától keletre és északra lévő területtől. Ez a határ megfelel egy jelenkori időjárási zónahatárnak is.[386] A két kulturális terület ugyanis évezredeken keresztül teljesen izolált maradt, a zóna két oldalán megtalálható műveltségek egymással nem kommunikáltak. Alapvetően már ebben a korban is látszik az, ami azután az egész további történelem során meg is maradt: Pannónia nem azonos Hunniával! Ennek több oka is lehetséges. Az egyik az, hogy pl. a közbenső terület mocsaras volt, vagy azt zárt erdők borították. A másik pedig az, hogy esetleg mégis volt kommunikációjuk, de ez a szerszámokon nem föltétlenül látszik meg: kiki ragaszkodott a maga jól kidolgozott szerszámaihoz, ami a területen való életkörülményeknek (vadállomány, földrajzi és növényzeti környezet, stb.) megfelelt, és amit hagyományosan adtak át az egymást követő emberöltők egymásnak.[387]

Az embertípustól függetlenül mindkét területen váltották egymást a műveltségek és mindegyik valamiképpen 'rátelepedett' az azt megelőzőekre. Ugyan váratlanul és előzmények nélkül jelentek meg az egyes műveltségek (pl. az istállóskői),[388] mégis a közbenső lelőhelyek adatai határozott folytonosságot árulnak el. Ugyanez vonatkozik az emberi eszközök fejlődésére is. A jégkorszak végére (mezolitikum, azaz átmeneti kőkor) megjelentek már a következő korszaknak is az eszközei, mint pl. a csontkapa.[389] Ugyan ezt az eszközt ekkor még föltehetően kovakő 'bányászásához' használhatták, de már a *gravetti* népe is ásott lyukakat, lazított, egyengetett földet, azaz erre a célra már használt eszközt. Mezőgazda-

[384] Appenzeller (1998), p. 1454.
[385] Rudgley (1999), pp. 98-99, Tullar (1977), p. 210.
[386] Gáboriné (1980), pp. 216-217.
[387] Gábori (1977), pp. 37.
[388] Gáboriné (190), p. 176. A 'váratlanság' azonban a nem megfelelő időpontból is eredhet.
[389] Gáboriné (1980), p. 248.

sági tevékenységhez szükséges eszköz tehát jelen volt a Kárpát-medencében a jégkorszak végére.

A jégkorszak fölmelegedő szakaszában a rénszarvasok népe elment! Eddig az itteniek tundrán éltek. Itt volt ekkor a tundra és a lombos erdők határa. Ha a Kárpát-medence népességének ekkor volt egy jól meghatározható nyelve, – mint ahogy a társadalmi szervezettsége alapján lennie kellett, – akkor mind az itt maradottaknak, mind az elmenőknek azonos tőre visszavezethető szavaik lehettek a tundra és a lombos erdők határán lévő fákra. Az egyik ezeket magával vihette, míg a másik meg itt maradt. Ha az őslakók akkori nyelvét ősmagyarnak (finnugor) tekintjük, akkor ez az az idő, amikor a finn-ág távozik, a magyar (ugor) meg helyben marad. Ekkor jelenik meg északon, a Kárpátok fölött a szvidéri műveltség, ahol László a későbbi finnugor területekével harmonizáló kőszerszámokat azonosított.[390]

Gáboriné szerint a Medence kiürült.[391] Még sincs így, mert a Kárpátok környéke meg a Dunántúl is lakott maradt, csak a népsűrűség lecsökkent. A síkvidéki műveltségek azonban valóban távoztak a rénszarvasokkal együtt, jóllehet, a „*rétegtani vizsgálatok szerint kissé túlélték a jégkorszakot*”.[392] A dombvidéki műveltségek azonban minden jel szerint helyben maradhattak. Ilyen dombvidéki műveltség volt, pl. a bükki. A maga nemében egyedülálló és magányos. Ez a műveltség átnyúlt a Kárpátokon is, részben az északi, részben a délkeleti peremeken (föltehetően ugyanazokon az alacsony hágókon közlekedett, mint amin a *gravetti* népe beszivárgott a Medencén belülre).

A Dunántúl addig is a mediterránból merítette korábbi népességét, ami vagy megmaradt, vagy a mediterrán térségéből töltődött fel újra. Így Pannónia és Hunnia kettőssége etnikailag is fönnmaradhatott.

Az ún. átmeneti kőkorban, – de azt megelőzően is, pl. a Szeleta, pilisi, gerecsei ún. barlangi-gravetti műveltségnél – már megtalálhatók azok a finom, apró kőpengék, amiket a későbbi Zagrosz-hegységi műveltségek is görbe fába, vagy csontba illesztettek és sarlónak használtak.[393] Megtalálható volt a föld puhítására, lazítására használatos kapa,[394] megtalálhatók voltak mindazok az eszközök, amik egyébként az újkőkor kellékei, eszközei. Csak egy elhatározásra, vagy egy kényszerre volt szükség ahhoz, hogy ezeket általánosan felhasználva az ember áttérjen egy földművelő gazdaságra, azaz a halászó/vadászó, élelmiszergyűjtő gazdaságról az élelmiszertermelőre. Ez pedig az újkőkor legfőbb jellemzője. A Kárpát-medence kész volt egy újabb korszak műveltségét befogadni, amit ugyan többen *újkőkori* vagy *mezőgazdasági forradalom*nak neveznek,[395] jóllehet az

[390] László (1974), pp. 229-230.
[391] Gáboriné (1980), p. 248.
[392] Gáboriné (1980), p. 248.
[393] Gáboriné (1980), p. 246. Ryan (1998), p. 173 hivatkozik a natufi műveltség Kr. e. 9000-8500 közötti idején használt görbe szarvas agancsba illesztett pengékből kialakított sarlóra, amivel a vad árpát aratták az Eufrátesz kanyarjában, Abu Hureyra mellett.
[394] Gáboriné (1980), p. 248.
[395] Childe (1954), p. 54.

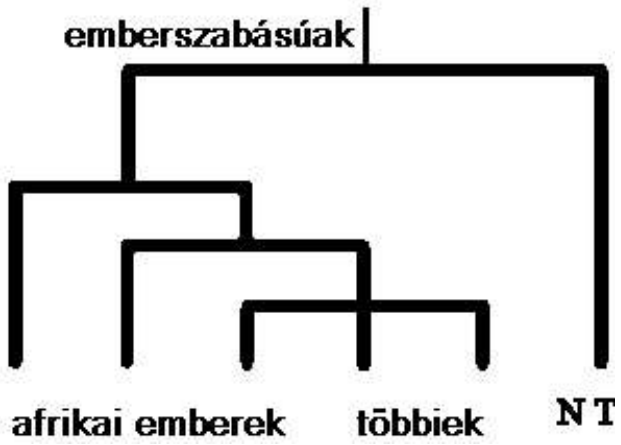

újabban előkerült adatok cáfolják azt, hogy ez az átalakulás 'forradalmi' módú gyorsasággal zajlott volna le.[396]

9.1.5. Európai ősgén

A fenti gondolatmenetet megerősítik az eurázsiai területre kiterjedő ún. *genetikai* vizsgálatok.

Két olyan örökletes anyag van, amely egyik egyedről a másikra szigorúan apai, ill. anyai ágon öröklődik.

A citoplazmában a sejtlégzést biztosító mitokondriumok minden állati sejtben jelen vannak, némelyikben több ezres mennyiségben és ezeket kizárólag a petesejt biztosítja. A mitokondriumnak is van sejti átörökítő anyaga, az ú. n. mitokondrium-dezoxi-ribo-nukleinsav (mtDNS), amely örökletes információt hordoz. Ez egy gyűrű alakú makromolekula, amely 15669 bázispárt tartalmaz, és ez azonos anyag valamennyi állati sejtben, mindegyikben megtalálható. Ennek van egy kb. 2000 bázispárt tartalmazó része, amely ma már nem hordoz létfontosságú információt, ezért ennek a megváltozása nem jelent szaporodási gátat. Ezt a szakaszt nevezik 'helyre nem álló' szakasznak, de ennek is csak 440 bázispárját vizsgálják. Az anyáról a leányra terjedő származási fa eme szakasz bázisainak megváltozása révén követhető nyomon. Meghatározva e szakaszban a bázisok sorrendjét, kimutatható, hogy egyes helyeken az megváltozott és azon az egyedekről, amelyek ezt a megváltozott szerkezetet tartalmazzák, kijelenthető, hogy a változást elszenvedett egyed sokadik nemzedéki utódai. A változást szenvedett egyednél a származási fa elágazott.

A mellékelt ábrán a mtDNS helyre nem álló szakaszainak vizsgálatai alapján felállított származási fát szemléltetjük. Az emberszabású emlősökhöz kapcsolódó elágazás után három egymást követő fő elágazást látunk és ezek elsősorban Afrikában élő emberekre jellemzőek. Az ábrán NT-vel jelöltük azt az ágat, ahová a szerzők a neandervölgyi embert teszik, néhány neandervölgyi csontmaradványból kivont mtDNS elemzése alapján. Ennek távolsága a mai emberi átlagtól 35 szegmensbeli különbség, azaz semmivel se nagyobb, mint a ma élő emberiségnél tapasztalható legnagyobb különbség. Meg kell jegyeznünk, hogy a neandervölgyi ember az mtDNS vizsgálatok alapján ugyanolyan távol van a csimpánztól, mint a mai modern ember.[397] Akkor miért lett ez a megtisztelő hatalmasra tágított távolság köztünk? Ugyancsak meg kell jegyeznünk, hogy a szabad DNS néhány évezred alatt nagyrészt lebomlik, így csakis DNS törmelékek alapján vonhatták le ezt a következtetést. Viszont itt mindjárt kiabál egy ellentmondás. Ugyanis bűvös 150 évezredes leágazási időponttal érvelnek a szerzők,

[396] Pringale (1998), p. 1450.
[397] Krings (1999), p. 5583.

és így ez a származásfa véleményük szerint a modern emberre vonatkozó ú. n. Őséva-modellt jelenti, aki szerintük Etiópiában élt 150 évezreddel ezelőtt.

Csakhogy a csimpánzokhoz képest átlagosan 94 helyen változott meg a bázis a láncon és ez az elágazás föltehetően mintegy 5 millió éves, ezért az átlagos 11 emberi változás nem foghat át csupán 150 évezredet. Nem is szólva arról, hogy évmilliónkénti 2-2,5% mutációs sebesség mellett a 35 változás a 440-es szegmensben 4-5 évmilliót jelent. Az átlagos emberi eltérés távolsága 11 szegmens különbözősége. A szerzők által 10 ezer év változásonként[398] viszont 350 évezredet jelentene, ilyen változási sebesség mellett a csimpánzok és az ember mtDNS állománya már összehasonlítható sem lenne (5 millió év 500 változás a 440-es szakaszon). Mégis az látszik, hogy az átlagos eltérés nagyságára hivatkozva adják meg a fő elágazás időpontját, a jelen előtti 150-200 évezredet.

A másik – talán sokkal bonyolultabb – örökítő anyag a sejtmagok anyaga. A sejtmagban bázikus színezékkel megfesthető pálcika alakú egységeket, – kromoszómákat – találunk, amelyek a kétnemű szaporítás esetén párban állanak. A kromoszómapárok egyik elemét a hím, a másikat a nőstény adja. A férfiágnak is van egy kizárólag a hímeket jellemző átörökítő egysége. Ez az embernél a 23. kromoszómapár kisebb, rövidebb, Y-nak nevezett tagja. Ez jelenti az egyedről, hogy hím, a női egyednél a 23. kromoszómát két azonos nagyságú egység alkotja. Az Y kromoszóma tehát kizárólag férfiről férfire, hímről hímre öröklődik. Ugyanez a sejti átörökítő egység szinte nem tartalmaz átörökítő információt, csupán az egyed hím jellegét biztosítja, mégis a kromoszóma nagy része változatlanul öröklődik át. De tartalmaz egy viszonylag rövid szakaszt, amelyik ún. 'helyre nem álló', azaz a szaporodásnál a szervezet helyreállító mechanizmusa ennek változásait nem javítja ki. Itt lehetséges a mutáció anélkül, hogy az az utód életképességét befolyásolná. Mindkét sejti átörökítő anyagban fellelhető helyre nem álló szakaszt vizsgálva a szakmunkák a változásokról megállapították, hogy azok egy ősi állapottól levezethető elágazásokként kezelhetők. Ezzel felállítható mind a női, mind a férfi emberi ágra egy-egy származási fa, és legnagyobb örömükre ezek a fák egyetlen pontban egyesülnek, azaz kimutatható, hogy az emberi faj ma élő valamennyi eleme egyetlen ősre vezethető vissza mind a férfi, mind a női ágon. Ezt a férfit és nőt a biblikus történet alapján Ősádámnak és Ősévának nevezik. Az elágazások sűrűségéből, az alá tartozó alágak mennyiségéből arra következtetnek mindkét esetben, hogy az Őséva és az Ősádám Afrikában élt, pontosabban Etiópiában. Ősévának az elsődleges mutációk elemzése alapján hét leányutódja – nem közvetlen, csak elágazása – lehetett és erre a tanulmányra épül Sykes könyve.[399]

S havizsgáljuk tüzetesebben megvizsgáljuk az egyenes ági származás népesség eloszlásra gyakorolt hatását. Ugyanis az Ősádám és az Őséva modell szerint gyakorlatilag az emberiség két emberre vezethető vissza. Pedig ez tévedés, itt

---

[398] Sykes (2001), pp. 155-157. A szerző, mint írja, igen boldog volt, hogy ilyen nagy időtávolságot rendelhetett egy-egy változáshoz, mert ennél sokkal rövidebb időt remélt ahhoz, hogy a mezőgazdaság elterjedésével terjeszthesse el az afrikai embert Európában.

[399] Sykes (2001).

csakis az egyenes férfi és egyenes női ágról van szó, a vegyes ágak ide nem vonhatók be. Számos férfinak nincs fiú utódja, az ő férfi ága nála véget ér, ám de ez nem jelenti, hogy egyáltalán nincs utódja, hiszen lehetnek lányai bőven. Ugyanez vonatkozik a női ágra is. Ha nincs női utód, a női ág akkor ott véget ér, de lehetnek bőven fiai. Holott minden utód magán viseli mind az apa, mind az anya genetikai jegyeit, sőt, visszafelé nagyszülők, dédszülők jegyeit is. Így csak azt jelenthetjük ki, hogy kizárólag férfi, vagy kizárólag női ágon egy-egy, de nem azonos pontra mehetünk vissza, holott az emberiség teljes gén állományát nem csak ezek a pontok adják, hanem annál szélesebb terület. Ezért az, hogy végén egyetlen ponthoz jutunk a férfiágon, az nem bizonyítja azt, hogy a férfiak egyetlen őstől származnak, csak azt, hogy a gén-lánc egyik egyenes ága ott összeér. Ugyanez a női ágra is elmondható. Tehát sem az Ősádám, sem az Őséva elv nem következik ezekből az adatokból, s különösen azért sem, mert a kettő nem is találkozik.

A mtDNS vizsgálata a rövid változtatható szakasz miatt viszonylag határozott elágazásokat tartalmaz, minthogy minden elágazást egy-egy bázis másra történt kicserélődése jelez. Az Y kromoszómának azonban több tízezer bázist tartalmazó szakasza vizsgálható. Az ottani egyedi bázis változás helyett csoportok változása észlelhető, és ezért az egyes alágakhoz sorolás sokkal bonyolultabb, többször eltérő besorolással is találkozhatunk. Az ennek alapján megszerkesztett származási fa is sokkal részletdúsabb, az egyes személyeket sem mindig lehet egyértelműen az egyes ágakba sorolni. Az emberi Y kromoszóma helyre nem álló szakaszának alágakra bontásával készített származási fát Underhil szerint az alanti ábra szemlélteti.[400]

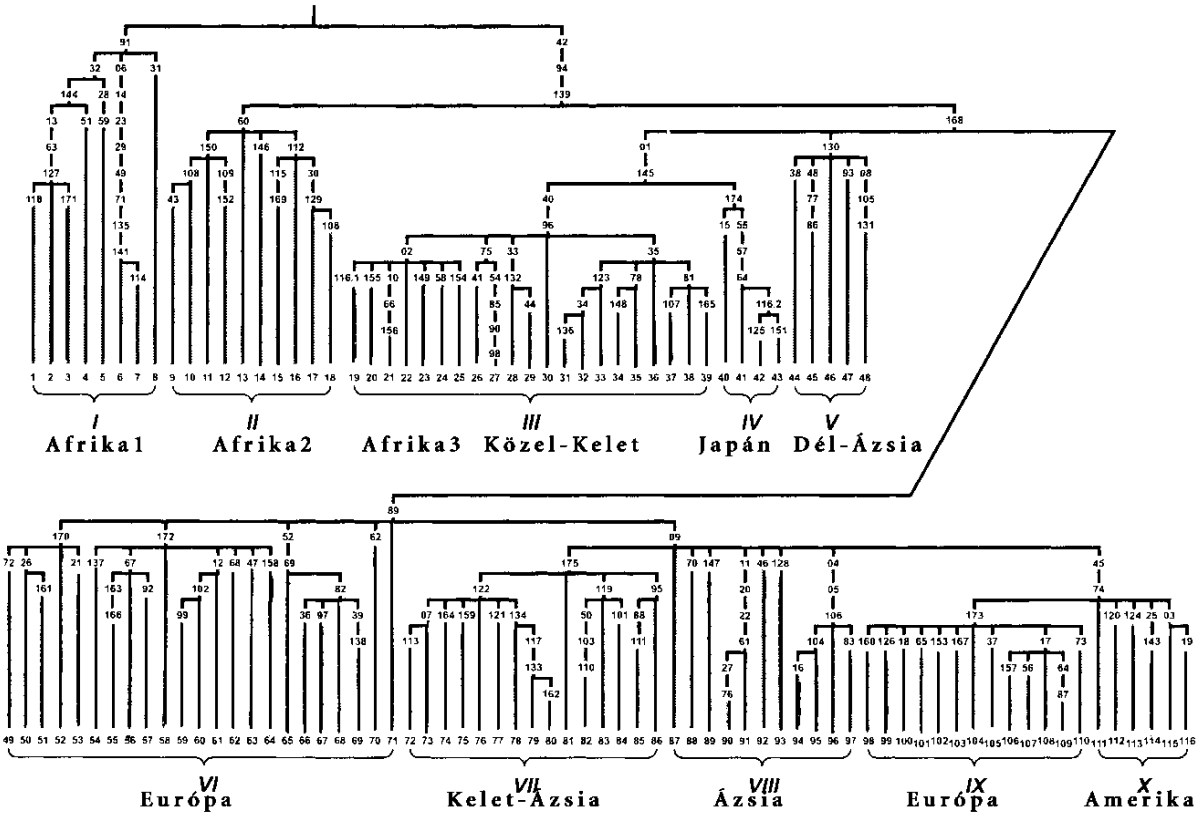

[400] Underhill (2000).

Az elágazásokból felállított származási fa egyes ágai alá eső embercsoportok területi eloszlását vizsgálva kaphatunk adatokat arra vonatkozóan, hogy az emberiség miként és honnan vándorolt szét és népesítette be a földgolyót. A z ábrán mintegy 1000 emberen az Y-kromoszóma helyre nem álló szakaszain nagynyomású, kicsapató kromatográfiával végzett bázissor eloszlás vizsgálatok szerinti származási fát láthatjuk. A kutatók szerint a származási fa felső ága a főemlősökhöz kapcsolódik, azaz ez az ág az emberszabású majmokéval egyesül. A származásfa a mtDNS alapján szerkesztett származásfával rokon, csupán ott az elágazási részletek hiányoznak, merthogy összesen az egész emberiségre vonatkozón csupán 35 bázis helyen mutatható ki változás. A származásfa a főemlősök vonalához kapcsolódik, és ez az elágazás a hagyományos állattani elemzések alapján nagyjából 5 millió évvel ezelőtt történhetett. Mégis, amikor időrendbe állítják, az elágazás idejéhez itt 150 évezredet adnak meg a származásfa első elágazására vonatkozóan, és ennek megfelelően a további elágazások időrendjét év-tízezrekben mérik. Ezt az időt adják meg a szerzők, mint az emberiség ősatyjának életét jelentő időt, ez az ú. n. Ősádám-elmélet alapja. Sem az idő, sem a származási hely nem azonos az Őséváéval, de ez nem okoz megrázkódtatást az elmélet hívei körében. Pedig az is ismert, hogy az ember és a csimpánz örökletes anyagában a különbség kevesebb, mint 1%, azaz ez a véletlenszerű mutációk évmilliónkénti 2-2,5%-os értékének elfogadása esetén nagyjából egy millió évvel ezelőtti elágazást jelenthet. Ez innen is nyilvánvalóan túl korai lenne, azaz a genetikai órának még ekkora léptéke is az egyéb adatokkal ellentétes, túl rövid időt eredményez. Ezért a továbbiakban – az mtDNS elemzéséhez hasonlóan – elhallgatják, hogy a családfa a főemlősöktől indul, hanem azt jelentik ki, hogy ez a modern ember megjelenéséhez kapcsolható. Amennyiben így lenne, akkor joggal hiányolhatnánk a modern ember előtti emberek sejti átörökítőit jellemző adatokat – éppen Afrikában. A számok a helyre nem álló szakasz egyes változásait jelölik, így egy-egy függőleges ágon tapasztalható számsor azt jelenti, hogy az az ág további elágazás nélkül szenvedett átalakulást kialakulása során. Az ábra alján olvasható számok az alágak – idegen szóval allélek – sorszáma, a számok nagyságának számunkra nincs jelentősége. Az ágak során olvasható számoknak azonban van, ezeket idézzük a munka során M-betűvel megfejelve, mint az egyes fő- illetve alágak jelzőjét.

Az előbbi két ábra összevetéséből azok azonos szerkezete kézenfekvő, jóllehet, az mtDNS elemzéséből létrehozott származásfa sokkal szegényebb. Ennek közvetlen oka az, hogy míg az Y-kromoszóma vizsgálatnál több ezer bázispárt fog át a vizsgálat, ebben az esetben mindössze 440-et.

A világ teljes lakosságának vizsgálata mellett hasonló nagyságú minta alapján vizsgálták csupán az európai lakosság Y-kromoszóma helyre nem álló szakaszát.[401] A vizsgálati eredményeket Semino és csoportja közölte. Az általuk az európai emberekben talált elágazások alapján az alább bemutatott származási fa értelmezhető az európai lakosságra.

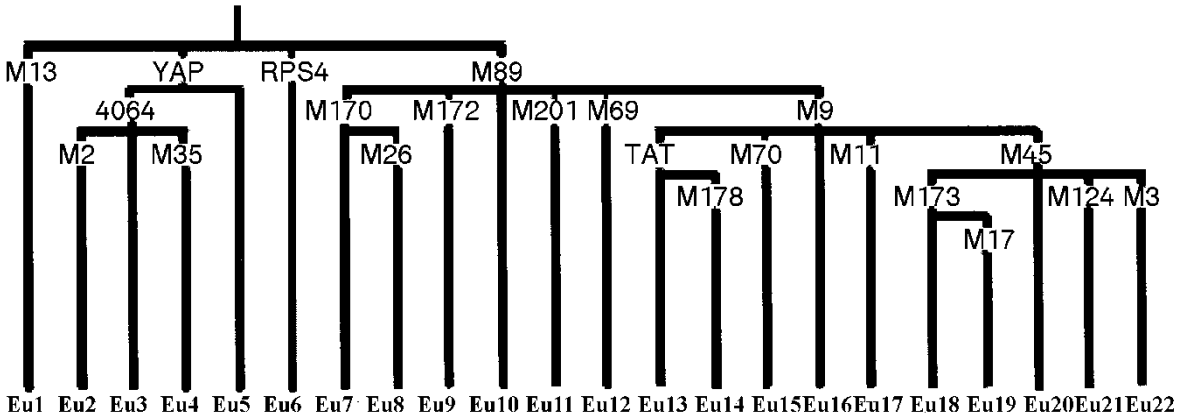

Látható, hogy ez a világ lakosságára bemutatottal harmonizál, jóllehet, azzal nem teljesen azonos. Itt ugyanis megjelenik az az összetevő is, amely a Közelkeletet, sőt Afrikát, ill. Amerikát is jellemzi. Számos alág pedig hiányzik. Így 22 alágat állapítottak meg, és ezeket Európát jelölve Eu jelzéssel sorolták csoportokba. Az M és az Eu jelzés ugyanazt fejezi ki, ezek egymást helyettesítő jelzések. Ha Európáról van szó, gyakran célszerű az Eu jelzést használni, jóllehet, az M jelzéssel a világon való eloszlást jobban értelmezhetjük.

Az európai származásfa a főemlősökhöz vezető – valójában Semino és csoportja állításával ellentétben csupán az M168 – elágazás után négy fő ágra bomlik. Ezek közül kettő közvetlenül innen ágazik ki. Az egyik a YAP, ahonnan az M34, ill. az Eu4, és ez Afrikában a hajdani natufi műveltség[402] területén a gyakori. Ez az európai lakosságban átlagosan 5%-ot képvisel, a magyar lakosságban ellenben 9%-ot. A másik fő ág az M89, amelynek aztán számos alága alkotja az európai lakosság Y-kromoszóma jellegzetességének a zömét. Az M89 fontos alágát jelentik az Eu7-Eu12 alágak, amelyek azonban a magyar lakosságban csak töredékben találhatók meg. Az M89 másik fontos alága az M9. Ennek két fő alága van, az egyik a TAT, amely az Urál környékén elő népesség, azaz Észak-Kelet-Európa embereire jellemző és teljesen hiányzik a magyar lakosságból. A másik alág az M45, amelynek további alcsoportja az M173 és ebbe az alágba tartozik a mai Európa lakosságának több mint 50%-a. Ennek elágazási időpontjához a szerzők legalább 30 évezredet rendelnek. Ami így, önmagában is alaposan megkérdőjelezi az utóbbi időkben egyre erőtejesebben emlegetett afrikai származási elméletet és alapjában véve lenullázta a műveltség-diffúziós elméletet. Európa lakossága ugyanis még ebben az időléptékben sem érkezhetett a mezőgazdaság újkőkorszaki terjedésével, Európa mai lakosságának fele ugyanis annak őslakosságát jelenti.

[401] Semino (2000) i.m. és lásd a történészek vitáját e műről: Gibbons (2000).

[402] Az eredeti számadatokat lásd az eredeti közlésben, azaz a Semino (2000) műben.

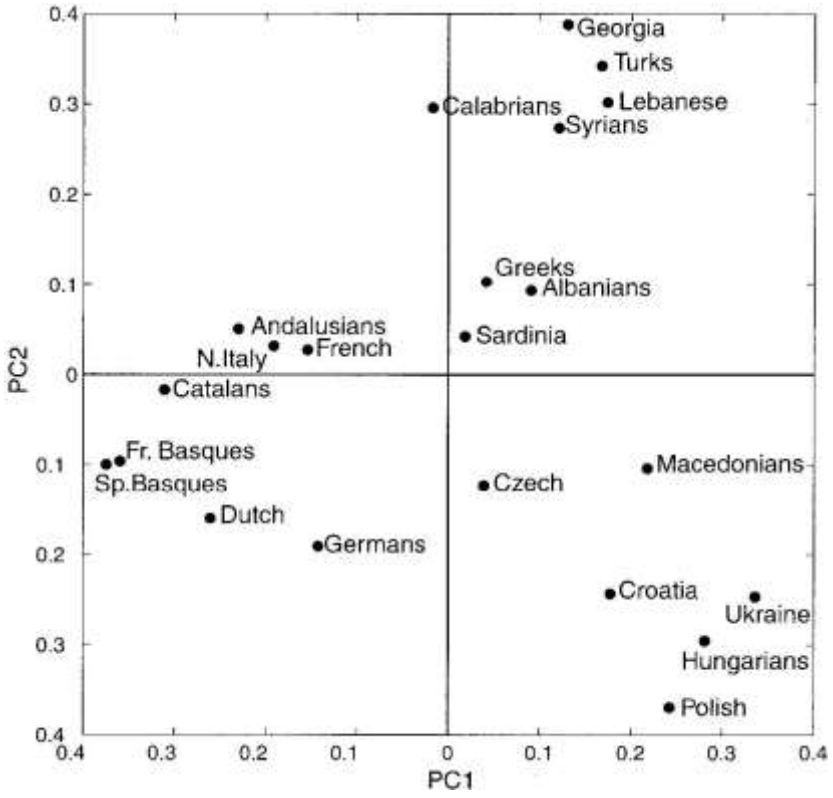

Ezt nagymértékben alátámasztja az európai férfi lakosság átörökítő alágai eloszlásának főcsoport elemzési adata, amelyet a mellékelt ábra szemléltet. Itt az adatok alapján három főcsoport határolható el. Az egyik a Nyugat-Európát jellemző, ahová a baszkok, spanyolok, andalúzok, franciák, hollandok, de a németek is tartoznak. A másik csoport a grúzokat, törököket, libanoniakat, szíriaiakat tartalmazza. A kettő között találjuk a görögöket, albánokat és a szardíniaiakt. A harmadik csoportot a magyarok, lengyelek, ukránok alkotják, őket köti össze a másik két csoporttal a horvátok, makedónok és csehek helyzete. A megoszlás tehát kifejezetten térbeli és föltehetően három származási helyre utal: az egyik a Dordogne völgye és környezete, a másik a Kaukázus és a hozzá tartozó észak-afrikai terület, a harmadik pedig a Kárpát-medence. Minthogy a szerzők az M173 alágat az aurignaci műveltséghez kötik, az már önmagában is megkérdőjelezi, hogy az aurignaci műveltséget, azaz a modern embert Afrikához kössük. Még inkább azt, hogy Európa lakossága később onnan érkezett. Ez az alág a würm jégkorszakban ugyanis Európában volt már. A magyarok az M173-ból 73%-ban részesednek, a magyarok Európa őslakosságához tartoznak, az M173 keleti ágát alkotó M17 (Eu19) a magyarokban a legnagyobb arányú.

Ugyanakkor az Észak-európai lakosságot, köztük a lappot, a cseremiszt és az udmurtot jellemző két alág, az M178 és a TAT, az ú. n. uráli jelző a magyarokból hiányzik (pontosabban kisebb, mint 2%).[403] A szerzők így fogalmaznak dolgozatukban: *„Sem az M178, sem a TAT nem található meg abban a magyar lakosságban, amely uráli nyelvet beszél.”*[404]

Ismételten azzal a gonddal szembesülünk, hogy a finnugor eredettel az eredmények nem harmonizálnak, sőt, azt tagadóak. Ugyanis a magyarok Európa

[403] Az Y kromoszóma jelzőit 45 magyar emberben vizsgálták, így egy ember 2,2%-ot képvisel. A TAT jelző viszont rendkívül gyakori azon a területen, ahonnan a magyarokat is eredeztetni óhajtják. A TAT jelző viszonylag új, a szerzők szerint mintegy 4 évezredes mutáció eredménye

[404] „*Neither TAT nor M178 was detected in Hungary, where Uralic languages is spoken.”* Semino (2000), p. 1158.

legidősebb lakóit alkotják, embertani értelemben legközelebbi rokonaink a hajdani szvidéri műveltségről származó emberek, a lengyelek, ukránok, a horvátok.

Korábbi munkánkban kifejtettük azon nézetünket, hogy a modern ember a Kaukázusi telepeiről szétszóródva népesítette be Eurázsiát.[405] A korábbi neandervölgyi embernek a modern emberré való átfejlődése Európában több telepen is nyomonkövethető volt, így részben a Dordogne-völgy környezetében (a chatelperoni, perigordi műveltség telepei a würm jégkorszak első lehűlési szakaszában), továbbá a Kaukázus nyugati völgyeiben (pl. a Devisz-hvreli, vagy a Szvanta-szvane lelőhelyeken), de a Don melletti Kosztenki telepén is. Ezek nagy részén emberi maradványokkal nem találkozhatunk, ellenben a neandervölgyi ember műveltségét jellemző mousteri szerszámok itt fokozatosan alakultak át az aurignaci, ill. a gravetti műveltség szerszámaivá. Továbbá meg kell jegyeznünk, hogy az aurignaci ember Európában már a würm jégkorszak első lehűlésekor kimutatható, ugyanakkor Afrikában csupán a würm fölmelegedését követően terjed el. Afrikai telepeken nem látható a homo erectusnak a modern emberré fejlődése, Európában ellenben igen. Az izraeli modern emberi leletek – amelyek talán a perigordi leletekkel egyidősek – viszont nem afrikaiak, az már Ázsia része és a kaukázusi műveltségek délre kisugárzó területét jelenti – amint ezt az Ararát-hegyi, hačilári eredetű vulkáni üvegből készült szerszámok elterjedése igazolja.

Forduljunk most mégis ismét Európa felé, hiszen minket, magyarokat ez a terület érdekel leginkább.

Semino és társai[406] az M173 elágazást (Eu18 és Eu19) az aurignaci emberhez rendelték. Itt kell azonban emlékeztetnünk arra, hogy egy elágazás szétterjedését meg kellett előznie az elágazás kialakulásának, amely egy zárt, a környezetétől elkülönült emberi közösséget igényel az Y-kromoszómán észlelhető allélek kialakulásakor. Amennyiben az elágazás a jelen előtt 30-40 évezrede történt, akkor az ezt az elágazást hordozó ember nem szóródhatott szét a kialakulás területéről ezt megelőző időszakban. Ugyanis az aurignaci ember a würm jégkorszak első lehűlésekor megjelent Nyugat-Európában és ennek az ideje sokkal megelőzi a 40. évezredet, a hagyományos ^{14}C kormeghatározás biztonsággal megállapítható legfelsőbb idejét. ***A mai magyar lakosság zöme genetikai állományában ezt az európai ősgént hordozza, azaz a Kárpát-medence őslakosságát alkotja.***

[405] Cser–Darai (2005) i. m.

[406] Semino (2000) i. m.

9.2. A Kárpát-medence letelepedett műveltsége

9.2.1. Újkőkorszak

A Kárpát-medencén belül és annak keleti, északi lábánál elterülő domb- és síkvidéken, egészen a Dnyeperig tekintve, a jégkorszak végét megélte tehát egy ún. 'őslakosság'. Ezek embertani jellemzője kettős volt. A Dunántúlon egy mediterrán, az északi és a keleti dombvidéken pedig egy ún. szögletes fejű, alacsony termetű, zömök rassz, a meglehetősen ritka cromagnon B települt.[407] A felső kőkorszak kettőssége tehát továbbra is megmaradt. Az a terület viszont, ahonnan a *gravetti* népessége távozott – a síkvidéki folyóvölgyek területe, Duna–Tisza melléke – a jégkorszakot követő felmelegedés, a nagyobb csapadék és a jég fokozatos olvadása miatt megnövekedett folyóvízhozamok következtében elmocsarasodott[408] és hosszú ideig lakatlan volt.

Ryan és Pitman könyvükben részletesen bemutatják a jégkorszak utáni Kelet-Európa földtani és éghajlati helyzetét.[409] A jég olvadásából eredő vizet kezdetben az orosz síkság déli futású folyói vezették le részben közvetlenül, részben pedig a Káspi-tengeren át a Fekete-tengerbe. Innen a víz nem az akkor még zárt Boszporuszi szoroson, hanem attól keletre lévő Sakarya folyó völgyén át került a Márvány-, és az Égei tengeren keresztül a Földközi-tengerbe.[410] Minthogy a Fekete-tenger szintje magasabb volt, mint a világóceánoké – és következésképpen a Márvány tengeré is – a tenger vize édesvízzel töltődött fel, kimosva onnan az esetleg korábban oda bekerülő sós vizet. Ugyanakkor az orosz síkság meg gyakorlatilag lakhatatlan mocsárvidékké vált.

Jelen előtt 13000 és 11500 között azonban az éghajlat hirtelen lehűlt (ez az idősebb, avagy korábbi dryas), és a jég olvadása átcsapott újra gyarapodásba. Ez jól látszik a tengerek szintjének a változásából is, amit Oppenheimer elemez könyvében.[411] A korábbi dryast fölmelegedés, majd újabb, de már rövidebb időtartamú (fél évezred) lehűlés, a későbbi (avagy ifjabb) dryas követte. Mindezek idején és az azokat követő fölmelegedéskor (tíz és fél évezreddel ezelőtt) a Fekete-tenger medencéjének környezetében viszonylag száraz időjárás uralkodott. Ekkor, az ún. 'mini jégkorszakok' idején a *natufi* műveltség területéről (a Termékeny Félhold területe, az Eufrátesz középső völgye, a Zagrosz hegység, Levantin, egészen a Negev-sivatagig) az egyébként protomediterránnak jellemzett[412] népesség részben eltűnt, ill. nagymértékben megritkult, a helyben maradottak étrendje pedig átalakult.[413] Az emberek az alacsonyabb szintekre, tengerek, megmaradt tavak partjára vándoroltak. Ekkor alakult ki a Fekete-tenger – főleg északi és a nyugati – partján egy szélesebb part menti sáv, ami az áttelepe-

[407] Gimbutas (1982), p. 27, Makkay (1982), Lipták (1977), p. 240.
[408] Gáboriné (1980), p. 250.
[409] Ryan (1998), pp. 156-160.
[410] Ryan (1998), p. 158.
[411] Oppenheimer (1999), pp. 27-48.
[412] Mellaart (1981), p. 38, hosszúfejű, alacsony, robosztus euro-afrikoidok.
[413] Ryan (1998), pp. 173-175. A letelepedett életmódról sivatagi nomád formára térnek át, ami a terület nagymértékű kiszáradására utal.

déshez bizonyára kellő vonzerővel rendelkezhetett. Különös tekintettel arra, hogy ez a 'tenger' ez idő szerint, a mai területének mintegy felére zsugorodott édesvízi tó volt, a *natufi*i műveltségnek erre a területre való áttelepedése ezért több mint kézenfekvő. A Fekete-tenger ugyanis a jégkorszak teljes fölmelegedésének idejére kiszáradt, vízszintje a jelenlegi vízszínt alatt 120-150 m-re süllyedt.[414]

A jégkorszak teljes fölmelegedésének idejére több 'becslés' is van. A geofizikai adatokból[415] az látszik, hogy a jégkorszak alatt az európai földrész síkvidékein felhalmozódott jég csak jelen előtt 9000-re tűnik el teljesen (a hőmérséklet ekkorra válik állandóvá), az amerikai földrész északi részén pedig még később.[416] Eurázsia északi területeire a mai növényzet még csak ezután tért fokozatosan vissza, ahogy azt, pl. Mithen növénytani ábrái eléggé jól mutatják.[417] A Földközi tenger szintje a jelenlegit megközelítő (de még mindig 15 m-el alacsonyabb)[418] magasságát pedig jelen előtt Kr. e. 5550 körül érte el, amikor egy a jelen előtt 8000 és 7600 közötti harmadik lehűlési periódus fölmelegedésekor ismét hirtelen megemelkedett a tengerek szintje. Ekkor a Boszporusznál átszakadt a gát és a Fekete-tenger viharos sebességgel feltöltődött.[419]

Jelen előtt 8000 körül – az utolsó lehűlés és az éghajlat kiszáradása kezdetén – a Tisza mellett egy gabonatermelő műveltség embercsoportja jelent meg. Ezek eredete kétséges, annyi azonban bizonyos, hogy a Kárpát-medencéhez képest délről érkeztek. Elképzelhető, hogy a néhány évszázaddal korábban a Balkánra ugyancsak délről, az Égei-tengerről betelepedet anatóliai eredetűek[420] átkeltek a Vardar hágóin és a Balkán északi területeit benépesítették. A másik lehetőség pedig az, hogy a Duna-völgy mentén érkeztek, keleti irányból. Végsősoron az eredetük mindenképpen Anatólia. Az embertípus az ún. hosszúfejű, vékony testalkatú europid, a Kaukázus déli részén, ill. később a Çatal-Hüyük műveltségben élő és a mediterrán embertípusával rokon.

A Balkán betelepedéséig valamennyi újkőkori emberi telephely – ezt követően is zömében – vízmentén alakult ki, vízen volt megközelíthető, azaz csónakkal lehetett közlekedni és szállítani a gabona magvat. A Vardar hágóin való átkelés azonban szárazföldi utazást és szállítást igényel és ennek lehetősége ebben az időben még nem egyértelműen adott. Ellenben a Fekete-tenger (akkoriban édesvizű tó) partján minden valószínűség szerint volt egy letelepedett műveltség, onnan eredhettek újabb, nyugat felé elmozduló telepesek.[421]

---

[414] Ryan (1998), p. 157, Kerr (1998), p. 1132, ill. Stone (1999), p. 916.
[415] Lorius (1985), p. 594, Winograd (1988), p. 1277.
[416] Oppenheimer (1999), pp. 32-35.
[417] Mithen (1998), pp. 84-85.
[418] Ryan (1998), p. 157.
[419] Kerr (1998), ill. Stone (1999), Részletesebben kifejtve lásd: Ryan (1998). Lásd még Oppenheimer (1999), pp. 251-266.
[420] Mellaart (1981), pp. 244, 245, 247. Mellaart p. 261-en kifejti, hogy a Balkán-műveltség anatóliai kapcsolatokat mutat és semmiképpen sem szíriaiakat.
[421] Ryan (1998), pp. 189-190.

A Tisza-mente a Kőrös-Starčevo műveltség megjelenéséig néptelen volt. Az új, a hosszúfejű mediterrán, a helyi cromagnon valamint a rövidfejű típusok keveredésével kialakult etnikum, nép[422] megtelepedett a homokos, könnyen megművelhető folyópartokon, és a Maros, ill. a Kőrös betorkollása között alakította ki telepeit. A telepeken ezidőtől kezdve a kerámia már jelen van és ez jó nyomjelző abban a vonatkozásban, hogy hogyan változtak a kulturális viszonyok magán a területen belül, ill. párhuzamosan, a szomszédos területeken. Mellettük ugyanis két etnikai határ mutatható ki: az egyik az Alföld a Dunával, a másik pedig az északi dombvidék déli pereme (Bükk, Aggteleki hegység, Kárpátok).[423] Mindkét szomszédos etnikum már a jégkorszak végén jelen volt ezen a területen. Az északi, az újabb bükki műveltség, a helyi cromagnon újkőkori vadász népességének továbbélését jelentette, a nyugati, a dunántúli pedig a gracilis (mediterrán, vagy alpi) népességét.

A betelepülők által meghonosított növénytermelő és kerámia-készítő kultúra azonban mintegy 3 emberöltő múlva már megjelent a korábbi őslakosok között, azaz a kultúrát némi kis változással (cserépfajtabeli különbségek, a Kőrös-Tisza kerámiával szemben, pl. az alföldi, ill. bükki kerámia)[424] átvették anélkül, hogy etnikai képük megváltozott volna.[425] Erről László Gyula így vélekedik:

„Az i. e. IV. évezred közepe táján északról a 'szalagdíszes edények népe' (a szakirodalomban gyakran 'vonaldíszesként' szerepelnek) települt a Körösiekre, délről meg újabb előázsiai népesség törte meg a déli területek feletti uralmat."[426]

„Míg a Kőrös műveltség előzmények nélkül jelent meg hazánk területén, a 'szalagdíszesek' a helyi átmeneti kőkor utódaiként tűntek fel. Itt tanulták el a Kőrös-emberektől a földművelést és az edénykészítést. Ez a nép inkább a Körösöktől északra telepedett meg és műveltségének a jellemzője az, hogy edényeit bekarcolt hullámvonalas kötegekkel díszítette. Különleges edényformát alakított ki: a csöves talpú tálat."[427]

Majd megjegyzi, hogy:

„Ugyancsak békés emberek lehettek, mert fegyvereiket nem ismerjük."[428]

„E szalagdíszes edények egyik legszebb csoportját a bükki műveltségnek nevezzük. Készítőik elsősorban a Bükk barlangjaiban, hegyeiben éltek. Vékony fa-

---

[422] Gimbutas (1991), p. 26. Mellaart (1981) p. 258 szerint: hosszúfejű, ovális arcú, vékony és alacsony termetű (163 cm) mediterrán. A helyi cromagnon ismert forrásaként a Lepenski Vir-i átmeneti kőkorszaki lakosságot kell érteni. A Tisza mentén a jégkorszakot követő fölmelegedés idejéről nincsenek sem emberi maradványok, sem szerszámok, eszközök.

[423] Makkay (1982), pp. 75-96.

[424] Makkay (1982), p. 78.

[425] Gimbutas (1982), p. 27, Gimbutas (1991), p. 43. Mellaart (1981) p. 262. is arra utal, hogy a Körös-Starcevo kultúra északra terjedése lelassult, azaz nem az eredeti betelepülők viszik tovább, hanem a megmaradt őslakosok vették át.

[426] László (1974), p. 68.

[427] László (1974), pp. 68-69.

[428] László (1974), p. 68.

lú, finom edényeik nemes formájukkal és szép díszítésükkel emelkednek ki a kor fazekaskészítményei közül."[429]

Ugyan a László Gyula által megadott idő a mai kormeghatározás alapján nem állja meg a helyét, a viszonyítás azonban jogos. A műveltségnek több mint 300 sűrűn lakott telephelye ismert, Erdéllyel együtt a telepek száma pedig több, mint 700!

Ez nagyon lényeges elem, mert a növénytermelő kultúra észak-nyugat felé terjedésében többen – így pl. Götz, Childe, Renfrew[430] – azt tételezik fel, hogy a gabonatermelést meghonosító műveltségnek a szaporodásával az őshonos etnikum beolvad, eltűnik. A Kárpát-medencében nem ez a helyzet, az őshonosok megmaradnak és számarányuk, a betelepedettekével szemben, nem csökken le. Egyformán megszaporodnak. A műveltség továbbterjedésében ettől kezdve maguk is jelen vannak.

A Balkánra települő gabonatermelő kultúra forrása tehát minden bizonnyal Anatólia, ahol a balkáni megjelenést megelőzően több évszázadig virágzott a Çatal-Hüyük műveltség. Ez hatalmas telepet alkotott. Mintegy 10 ezer ember élt egyidőben egymáshoz tapasztott négyszögletes, agyagtéglából épített házakban. Szinte mindegyik ház szentély volt, ahol a termékenység kultuszára utaló vallási jegyek, szimbólumok találhatók (kövér asszonyszobrok, bikafejek).

Ez a műveltség jelen előtt 8800-8400 között virágzott, amikor is váratlanul, de nem destruktív formában, megszűnt. Föltehetően szétköltözött. Folytatása a Balkánon a Šesklo, majd a Starčevo, ill. Anatóliában a délebbre fekvő Hacilar és a Tell-Halaf műveltségekben mutatható ki. Ryan szerint a későbbi (fiatalabb) dryas, azaz egy rövid idejű lehűléssel járó száraz éghajlat okozhatta az elköltözést,[431] a telep elhagyását. Csakhogy a jelen előtt 9500 körül véget ért, és a Çatal-Hüyük műveltség időszakában (jelen előtt 8800-8000) az éghajlat ismét meleg, párás volt. Ezt követően – egy rövid ideig tartó harmadik lehűlési szakasz elején – Anatólia embertanilag kiüresedik. A Balkánon tovább folytatódik a korábbi mellérendelő műveltségi forma.

A Fekete-tenger sósvizű feltöltődése jelen előtt 7500 körül katasztrofális gyorsasággal történt meg. A Boszporusz gátja átszakadt és a tenger naponta 15 cm-es vízmagasság növekedéssel feltöltődött, miközben a vízzel borított terület is megduplázódott. Ha ez a feltöltődés egy ott települt, növénytermelő kultúrát ért, akkor elképzelhető, hogy az a kultúra a folyóvizek medrében a tengertől távolabbra költözött, sőt, minden valószínűség szerint mind a Dnyeper, mind a Duna mentén elindult a folyás irányával szemben, fölfelé.[432] Így, ha a hajdani tó partján letelepedett lakosság volt, annak eredeti nyomai is mind a víz alá kerültek és az innen szétáramló lakosság váratlanul, hirtelen, minden előzmények

[429] László (1974), p. 68.
[430] Götz (1990), pp. 779-785, Childe (1954), pp. 68-70, Renfrew (1987), pp. 145-177.
[431] Ryan (1998), pp. 184-185.
[432] Ryan (1998), pp. 189-192.

nélkül jelenik meg a környező területeken. Az esemény pedig méltán szolgálhatott egy ún. *özönvíz* monda alapjául.[433]

Erre vonatkozóan Gimbutas[434] és Mellaart[435] is szolgáltat adatokat, ugyanis a Duna völgyében jelen előtt 7500 után a Vaskapuig kimutatható egy újabb műveltség és etnikum megjelenése, ami a Balkán egyébként azonos kori kultúrájától eltérő volt. Ez az újabb etnikum később a Zsil, ill. az orosz síkság nyugati folyó völgyeiben észak felé húzódott[436] (Boian kultúra, vékony, alacsony, hosszúfejű, keskeny arcú, azaz mediterrán etnikum).[437] Ugyanekkor jelent meg a Vinča műveltség a Duna mentén, vele együtt az antropomorf kerámiai is ugyanott. Ennek forrása a régészek számára ismeretlen. Mellaart ezt külön ki is emeli munkájában.[438] De ezzel egyidőben a Balkán több más műveltsége is váratlanul átalakult: új műveltségi elem, az antropomorf kerámia jelent meg náluk is.[439] De nem csak az antropomorf kerámia, hanem a már nemesített gabonafajták is.

Ettől kezdve Közép-Európa és Közel-Kelet kultúráiban kimutatható egy kemény, antagonisztikus ellentét: az egyik műveltség mellérendelő és nincs templomgazdasága, a másik alárendelő és a templomgazdaság a meghatározó

---

[433] A *Gilgames* legenda föltehetően erről az eseményről emlékezik meg (Rákos Sándor fordításában, pp. 152-154): *„S amint Samas megjövendölte, egyszer búzaszem-eső hullott. Néztem az ítéletidőt, mely Suipakk végét jelentette s láttára félelem fogott el. Házam népét köribém gyűjtve elvonultam a fedélzetről, s Puzur-amurri kapitányra bíztam a hajó vezetését... Mikor a hajnalfény felizzott, az ég aljáról barna felhő kúszott föl egyre magasabbra. Adad isten mennydörgött abban. Sullat és Hanis gyors futárként száguldottak előtte, rémes kiáltással jelezve jöttét. Irragál cölöpöket tépett, Ninurta gátakat szakított s az Anunnakik fölemelték a pokol-sercegésű fáklyát, hogy az országot láng eméssze! Adad dühe, dübörgő hadként, mind magasabbra kúszva, rontott a fény tornyos bástyáinak, s bármily erős falak fogadták végül mégis az ármány győzött – cserépként összetört az ország. [...] Álló napig zúgott-morajlott a déli szél, sziklákat döntött, sarkát a víz szügyébe vágta s korbácsával habosra verve addig űzte-hajtotta, míg csak ágaskodva a hegyre nem tört. Zilált sörényű harci ménként szembeszökve, vadul sodorva, hullám zúdult az emberekre, akik lentről mindegyre följebb szöktek az ár elől s a csúcson tehetetlenül megrekedtek. [...] Hat napon s hat éjen át tombolt a déli szél s a dühöngő ár elmosott mindent, ami élő; elpusztította az országot. Hetednapon elült az orkán, a tenger vize visszagördült medrébe s nem hullámzott többé – végeszakadt a vízözönnek. [...] Niszir hegyéhez ért a bárka”* Ebben szó sincs esőről. Szó van viszont gátszakadásról – ahogy az ugor teremtéslegendában is – és déli szélviharról. Hirtelen jött hatalmas erejű áradásról van szó. Ha mindezt az Arab öböl közelébe helyezzük, akkor ott nem lehet sehová sem följebb menni, csúcsokról, hegyről sem eshet szó. A Fekete-tenger édesvizű medencéjének a partján viszont ez logikusan megáll. A kérdést azonban bonyolítják a legújabb tengerszint vizsgálati eredmények, amik szerint ugyanerre az időszakra helyenként a jelenlegi tengerszintet meghaladóan 3-6 m-el magasabb vízállások voltak. Így pl. a hajdani Ur jelen előtt 7500 előtti, de kerámiát még nem tartalmazó települését 3 m-es iszapréteg borítja. Lásd: Oppenheimer (1999), pp. 52-54.

[434] Gimbutas (1991), pp. 87-88.

[435] Mellaart (1981), p. 247, ahol a jelen előtt 7200 körül (nem kalibrált C_{14} adatok szerint jelen előtt 6200-ban) történik meg egy hirtelen váltás, aminek nincs sehol sem előzménye: megjelenik a sötétre festett kerámia, pl. Knossosban.

[436] Gimbutas (1991), p. 87.

[437] Gimbutas (1991), p. 101.

[438] Mellaart (1981), p. 257.

[439] Mellaart (1981), pp. 247, 249.

eleme. Mind a kettő vihette magával a letelepedett mezőgazdaság alapkifejezéseit és itt lehet a kapcsolat a későbbi sumér és a még későbbi magyar kultúra – és következőleg a nyelv – között. Egyik sem származhatott a másikból, de mind a kettő tartalmazhatott egy ágat egy közös ősibb kultúrából, esetleg etnikumból. Ez a népesség lehetett például az, ami megtelepedett az akkor még száraz Fekete-tengeri szegélyen és röppenhetett szét több irányba a Fekete-tenger feltöltődésekor,[440] jelen előtt 7500-at követően.

A Balkánról tehát a letelepedett műveltség észak felé 'diffundál', terjeszkedik. A gabona előbb átkerült a Vardar medencéjébe (jelen előtt 8500), majd eljutott a Duna vonaláig (jelen előtt 8300), majd ettől északra, ahol a Kőrös-Starčevo, azaz a Kőrös-Tisza műveltséggel együtt jelent meg (jelen előtt 8000). Ugyanakkor hamarosan a Kárpát-medence eddigi őslakói is beléptek a körbe: néhány emberöltőn belül (jelen előtt 7900) mind a dunántúli, mind az északi-felvidéki műveltségek átvették a növénytermelés technikáját és vele együtt a kerámiakészítést is, jóllehet, a forrásétól eltérő tipológiával.[441] Párhuzamosan a Fekete-tenger nyugati peremétől is elindult a növénytermelő kultúra: létrejött a Karanovó (mai Bulgária, jelen előtt 7900), majd a Duna menti műveltség (jelen előtt 7800). Ez utóbbi azután északra bekúszik Erdélybe (jelen előtt 7500).

Mindezeknek a dinamikus fejlődés mellett két nagyon fontos jellemzője van: nincs templomgazdaságuk és ezzel párhuzamosan a társadalmon belül nincs rangi, vagyoni elkülönülés se. Másrészt az eszközök között nincs emberölő fegyver sem, és vele párhuzamosan a telepeiken nincs nyoma semmiféle védelemnek, sem háborúskodásnak.[442] A műveltség kerámia-anyagában is nagyfokú egyenlőség, a kozmikus rend tisztelete, a termékenység szimbólumainak mindenekfölötti gyakorisággal való ábrázolása látszik. Itt már megjelentek azok a jelek, amiket föntebb[443] érintettünk. A jelek között a kettős kereszt forma, ami Gimbutas szerint az ún. '*méh-istenség'*, pontosabban, a szülő ember testének a jellegzetességeit tükrözi, de itt van a bikakoponya is, mint jelkép, ami viszont megdöbbentő módon tükrözi a női szaporító szervek elrendeződését, anatómiáját.[444] A nő szerepe ebben a kultúrában meglehetősen fontos. Szinte bizonyos, hogy az ún. anyajogúság jellemzi ezt a műveltséget, de semmiképpen sem a fér-

---

[440] Ryan (1998), pp. 188-201.

[441] Makkay (1982). pp. 14-25.

[442] Childe (1954), p. 74. Ezt írja: "*The earliest Danubians seem to have been peaceful folk, weapon of war as against hunters' tools are absent from their graves. Their villages lacked military defences. It is no accident that the latest village of Köln-Lindenthal was defended by elaborate fortification, and that weapons were buried in contemporary graves. In the later phases of the Neolithic period in Europe, armaments in the form of stone battle-axes and flint dagger became the most conspicuous items of funerary furniture*." Magyarul: *„Az igen korai dunai műveltség tagjai bizonyára békés emberek voltak, emberölő fegyverzet – ellentétben a vadász eszközökkel – hiányzik sírjaikból. Falvaik katonai védelem nélküliek. Nem véletlen, hogy a sokkal későbbi Köln-Lindenthal falut épített sánc védte, és hogy fegyvereket temettek el a korabeli sírokba. Európában az újkőkor későbbi szakaszában a fegyverzet kő harcibalták és kovakő tőr formájában vált a temetkezési mellékletek legfeltűnőbb darabjává."*

[443] Lásd a 85. és a 18. oldalon.

[444] Gimbutas (1991), pp. 245, 247.

fi túlsúlya, ami ellenben az orosz sztyeppék kortársi pásztornépeit már ekkor jellemezte.[445]

A Fekete-tenger feltöltődésének idejével egyidőben a Starčevo melletti Vinča tellen egy korszerűbb földművelő társadalom jelent meg, majd terjedt észak felé és átalakította a korábbi műveltséget. A műveltség a Kőrös-Starčevo műveltségre épülve alakult ki. Ez a műveltség felváltja a korábbi Kőrös–Tisza-völgy műveltségét, annak folytatásaként fogható fel. Ebben a korban éri el ez a már kő-rézkorinak nevezhető műveltség a legmagasabb fejlettségi szintjét megőrizve a szellemi gazdagságát és az egalitárius felfogását.

Ekkor már igen nagy számban találkozunk írásjegyeket viselő kerámiával. Nem csak az erdélyi területeken (Tordos, Tatárlaka), hanem a dunántúlin (Lengyel műveltség) és a balkánin (Karanovó műveltség) is. Több mint 300 írásjegy ismerhető fel a kerámiákon, gyakorlatilag három alaptípus szerint elrendezve. A mindennapi használati tárgyakon általában az írásjelek egyszerűbb formája, a vallási, kultikus tárgyakon meg bonyolult kapcsolata látszik. A harmadik stílus a kettő közötti.[446] Az írásjelek egyik jellegzetes megjelenési formája az ún. tatárlakai táblákon látható. Ezeket egy hamvasztott ember maradványai között találták meg. Radiokarbon kormeghatározás szerint a jelen előtt 7300-7500 időre tehető az elkészítésük időpontja és neutron aktivációs elemzés szerint helyi agyagból készültek. A három tábla egyikén egyértelműen írásjelek láthatók, a másik két táblán képek vannak, azaz közvetettebb jelek vagy jelképek, szimbólumok, mint a híressé vált harmadik táblán.

A Vinča műveltség kialakulásával szinte egyidőben megjelentek a rézöntés nyomai is. Nem csak magában Vinčában, hanem tőle északra a Tisza mentén is. Erre leginkább a Szegvár-Tűzköves mellől a jelen előtt 7500-7300 időből előkerült férfi szobor ad utalást, akinek a vállán olyan sarlót ábrázoltak, amilyet később egy nem hitelesíthető időpontú telepen meg is találtak.[447] A kerámiáknál az ún. szürke, azaz grafitot tartalmazó kerámia olyan hőmérsékletű, ill. szabályozott oxigén ellátású égetési technikákra utal (pl. aggteleki fekete cserepek), amikre a réz olvasztásához is szükség van. A kerámia égetettségi foka a szükséges hőmérséklet elérését is bizonyítja már,[448] azaz a rézöntésnek itt és ekkor technikai akadálya már nincs. A Medence déli peremén lévő Vinča mellett van kilenc hajdani rézbánya, Rudna Glava, ahol jelen előtt 7. évezred közepéből származó kerámiát, égetett agyag szobrocskákat találtak a 20-25 m mélyre húzódó bányajáratokban. A járatok mélysége egyben azt is jelenti, hogy a bányát már esetleg évszázadok óta művelték, követve a rézércet a mélybe. A célja csakis réz előállítása lehet.

A kerámia alakja változatos volt. A normál használati edények mellett azonban megtalálhatók az antropomorf edények, szobrok, sőt, a szentélyeiknek az

[445] Childe (1954), p. 73.
[446] Igencsak hasonlatosan a későbbi Egyiptomból ismert gyakorlathoz.
[447] Gimbutas (1982), p. 84, ill. Gimbutas (1991), p. 250.
[448] Renfrew (1978), pp. 190-192.

agyagmása is. Az ebből kikövetkeztetett hitvilág itt már ugyancsak antropomorf istenekre utal.

Az északi, bükki műveltség edényeire ellenben a déli területek ember formája kevésbé jellemző. Az edényeken kozmológikus jelek (napforgó, meanderező víz, stb.) látszanak, ezek kötegeket alkotnak. Innen az ún. szalagdíszes kerámia elnevezés (ill. a német és az angol nyelvterületen a *Linearbandkeramik*, LBK). Aggtelek környéki telepük alapján, a kutatók eredetileg úgy vélték, hogy barlanglakók voltak. De nem voltak azok, az Aggtelek-i barlangot csupán szakrális helyként használhatták.[449] A szalagdíszes kerámia később, a jelen előtt 6800 környékén a Kárpátoktól keletre, a Dnyeszter és a Dnyeper völgye között a mai Podoliai-hátságon terjeszkedett és a Boian műveltséggel ötvöződve hozta létre az ún. Kukutyin (korábban Tripoljenek nevezett) műveltséget. Ennek embertani képe ugyanis a Boian műveltség emberének a helyi cromagnonnal alkotott keveréke.[450] A Kukutyin műveltség sok elemet átvett a Vinča műveltségtől, pl. a rézöntés technikáját és később az írásjegyeit, de az antropomorf kerámiáját nem. Ugyanis ember formájú edények, szobrok csak elvétve találhatók itt is. A rézművesség később olyan magas szintre fejlődött, hogy az export cikké vált, merthogy az innen eredő rézeszközök a műveltség délkeleti peremén élő pásztor műveltségnél is megjelentek.[451]

A szalagdíszes kerámia területe tehát a Kárpátok északi és Keleti vonulatainak mindkét oldalára kiterjedt. Számunkra ez a műveltség látszik a legérdekesebbnek, mert ebben kereshetjük a magyar nyelv eredetét. A nyugati terület embere egyértelműen a Földközi-tengeri, ami tradicionálisan különbözött az északitól, az Alföldre pedig úgyszintén déli eredetű embertömeg érkezett. A Kárpát-medence őslakói azonban ezen a területen megmaradtak, túléltek és történelmileg rövid idő alatt hozzáidomultak az új élelmiszertermelő életmódhoz. Gáborinéné szavai megvalósulni látszanak: „***semmi sem hiányzott már ahhoz, hogy áttérjenek az élelmiszergyűjtő technikáról az élelmiszertermelőre***". A gabona magjának ide érkezésével már valóban semmi sem hiányzott az áttéréshez: itt látjuk is az áttérés nyomát.

Childe ezeket a műveltségeket összefoglalóan Duna menti műveltségnek nevezi. Ezt a fentebb bemutatott két kornak megfelelően két szakaszra bontja: a Duna I és Duna II szakaszra. A későbbi, a Duna II terjeszkedik azután nyugatra a Duna völgyén át, majd lép a német síkságra és teremti meg Nyugat Európa újkőkorszakát, de csak a jelen előtt 6500-at követő időben.

A Duna-völgyében a gabonatermelés ún. száraz eljárással is folytatható, mert az évi átlagos csapadék messze meghaladja a gabonának szükséges 200 mm évi mennyiséget. Mezopotámia déli részén csak azután alakulhatott ki gabonatermelő kultúra, amikorra az öntözés technikáját megalkották, merthogy ott az évi csapadék 200 mm-nél kevesebb. Ezért van az, hogy ott csakis a templomgazdasággal párhuzamosan terjedhetett a földművelés, mert az teremtette meg

[449] Gimbutas (1991), p. 44.
[450] Gimbutas (1991), p. 103.
[451] Gimbutas (1991), p. 361.

nagyobb embertömeg összehangolt tevékenységét, ami az öntözőrendszerek kiépítésének és karbantartásának az előfeltétele volt. A Nílus völgyében sincs meg a szükséges évi csapadék, a szükséges vizet azonban az évi áradások adták. Ezek ugyanakkor állandóan felújították a talaj termőképességét is, azt az állandó egysíkú termék sem tudta kilúgozni.

A Duna menti műveltség bármelyik területét is vesszük vizsgálat alá, egy dolog messzemenően szembetűnik: itt hiányzik az ember-ember által való alárendeltetettsége.[452] Olyannyira hiányzik, hogy a Dunai II. műveltségről (ami már a Duna völgyében messze, nyugatra felhúzódik és elterjed a jelen előtt 7. évezred során) Childe így vélekedett:[453]

„Még a vezérség elvében hívő germánok sem voltak képesek kimutatni a főnökségnek még csak a nyomait sem egy Dunai kultúra falvában, olyanban, mint amilyen Köln-Lindenthal".

Hozzáteszi, hogy: *„Földművelők között, a nőnek a közös-gazdaságbeli szerepéből eredően, a származás természetesen a női ágon számítódik, és a rendszer 'anyajogú'. Az állattartóknál, azonban, a gazdasági és társadalmi hatás átadódik a férfinek és a származás apajogú."*[454]

Itt Childe már szembeállítja az öreg-európai műveltséget – a társadalmi lényeget tekintve – a vele egyidős, az orosz szteppéken élő, állattartó műveltségekkel. Ugyan a nyugati (Köln-Lindenthal-féle) falvak sokkal későbbiek, mint a Kárpát-medenceiek, mégis nagy fokú hasonlóságot mutatnak ez utóbbiakkal. Erre Gimbutas is utal, amikor a nyugatiakat a keleti területről, a kurgán műveltség elől menekülőknek tekinti.[455] László Gyula ennek a műveltségnek az egyik szakaszáról így vélekedik:

„Éppen e területen találjuk az úgynevezett szvidéri műveltség halász-vadász népeit, s ezért tartjuk őket ősuráliaknak. Ezeknek a szvidérieknek egy része, már az edényművességet megismervén, északabbra vándorolt (ezek a finnugor népek ősei), más részük i. e. 4000 táján keletnek vette útját (ezek részben a szamojédok, részben az obi ugorok), a harmadik csoport a füves puszták peremén már úgy i. e. 2000 tájban állattenyésztővé és földművelővé vált. Ez a bizonyos voloszovói csoport, amelyben a magyarok őseit sejtjük, mert éppen azon a tájon tanyáztak, ahonnan később töméntelen, magyarral kapcsolható helynevet ismerünk."[456]

---

[452] Az öreg Európa ősi letelepedett társadalmában a *társadalom* fogalom nem tagadható. Ez elevenen cáfolja Beöthy (1878) pp. 27-140. tételét, miszerint a társadalom nem létezhet vezérek, főnökök nélkül.

[453] Childe (1954), p.: 73. Az angol eredeti szöveg így hangzik: *„But not even German believers in the 'liedership principle' have been able to detect any indication of chieftainship in a Danubian village like Köln-Lindenthale*."

[454] Childe (1954), p. 73. *"Among pure cultivators, owing to the role of the woman's contributions to the collective economy, kinship is naturally reckoned in the female line, and the system of 'mother right' prevails. With stock-treading, on the contrary, economic and social influence passes to the males and kinship is patrilineal*."

[455] Gimbutas (1991), pp. 359, 385.

[456] László (1967), p. 90.

A mellérendelő szemléletű, immár földművelő társadalom az újkőkor végén a Kárpát-medence északi és keleti domb- és hegyvidékén továbbra is megtalálható, a település folytonos.

9.2.2. Rézkorszak

Az újkőkorszakot szinte mindenütt az égetett kerámia megjelenése fémjelezte, és a műveltségek története tulajdonképpen ennek a kerámiának a történetén keresztül mutatható be. Mindenképp itt meg kell jegyeznünk, hogy az újkőkorszak a Föld szinte minden területén más és más időpontban jelentkezett, nem jelent egy-azonos időpontot. A 'Termékeny Félhold' területén a földművelő gazdaságok a jelen előtti 9-10. évezred táján jelentek meg, majd innen fokozatosan terjedtek át a Balkánra (jelen előtt 8-9. évezred), majd tovább északra és nyugatra a jelen előtti 6-7. évezredben, Skandináviába pedig a jelen előtti 3-4. évezredben jutott el. Ázsiába is hasonló módon terjedt, de más időpontokat rendelhetünk az egyes állomásaihoz.

Az újkőkorban már megtalálunk néhány fémtárgyat, de ezek termésfémből készültek. A legkorábbi réz tárgyak ékszerek voltak, és Anatóliában már a Kr. e. 7. évezredből, Çatal Hüyük településről ismertek. A kerámiát égető kemencék hőmérséklete azonban folyamatosan emelkedett. Amikor elérte azt a hőmérsékletet, amivel az ún. szürke, vagy grafitos kerámiát lehetett készíteni, az a hőmérséklet már elegendő volt ahhoz, hogy a fém réz megolvadjon (1063 °C). Ezzel az emberi műveltség újabb korszakához érünk, amikor is a használati tárgyak már nem csak fából, kőből, égetett kerámiából, hanem fémből is készülhettek. Azt az időszakot, amikor ötvözetlen rézből készült eszközöket gyártott és használt az ember, rézkorszaknak nevezzük. Ez a korszak élesen nem választható el az újkőkori társadalmak életétől, azzal gyakran átlapolva, folyamatosan és párhuzamosan alakult ki területenként nem azonos mértékben és arányban.

A legkorábbi rézöntés nyomai homályba vesznek. Könnyen elképzelhető, hogy a würm utolsó hideg szakaszában a Fekete-tenger akkor édesvizű medencéjében érték el a kerámiaégető kemencék a szükséges hőmérsékletet (~1100 °C), és ott kezdődött meg a rézércek (elsősorban rézoxid, rézkarbonát) kohósítása és a folyékony rézből tárgyak öntése. Azért tartjuk ezt valószínűnek, mert a Fekete-tenger medencéjének sósvízzel való hirtelen feltöltődését követően a Fekete-tenger környezetében több helyen is gyökértelen, új műveltség jelent meg (Anatóliában a Hacilar, Samara, Balkánon a Karanovó és Thesszalonika, a Kárpát-medencében a Vinča) és ezek számos közös jeggyel rendelkeztek. Ismerték az ekés földművelést, nemesített gabonát (búza és árpa) termesztettek és ismerték a rézöntést. Az új műveltség a Kárpát-medencébe Kr. e. 5500 környékén jelent meg a mai Belgrádtól nem messze létesített tell-szerű telepet és mintegy ezer évig virágzott. A műveltség területén több rézbánya található és egyikükben Kr. e. 4000-et megelőzően néhány évszázaddal immár 25 mélyre követte a Vinča embere a rézércet.[457] A bányában ugyanis ebben a mélységben találtak Vinča korú kerámiát. A rézérc bányászata viszont semmiféle más célt nem szol-

[457] Rudna Glava, lásd Renfrew (1978), p. 209.

gálhatott, mint rézöntést. Ezt igazolja a Szegvár-Tűzköves határából kiásott Vinča műveltségi szobor, vállán egy sarlóval.[458] A Kr. e. 5000 környékén készült szobor ülő 'istenséget' ábrázol, aki olyan sarlót tart a vállán, amelyet kőpengékből és hajlított fából, szarvas agancsból nem lehet elkészíteni, ámde rézből igen. Nagyon hasonló alakú rézsarló a Dunántúlon, Zalaszentmihály körzetéből, régészetileg nem datálható telepről elő is került.[459] Bizonyosan öntéssel készült a Gulmenica műveltségben egy rézbalta, amelynek korát Kr. e. 4000 elé teszik.[460]

Az orosz szteppéken a kaukázusi, azaz a magas, vékony testű, hosszú fejű, keskeny arcú ember telepedett meg és a jégkorszak fölmelegedésével észak felé terjeszkedett, zömmel a délnek futó folyók völgyében. Az északra vonuló növényzetet és állatokat követve azután a Volga és a Káma mentén feljutott az Urálig. Eleinte alapvetően halászó/vadászó társadalom volt, de hamarosan (jelen előtt 8000) megjelent a területen az állattartás és az állattenyésztés is. A vadászat egyik fő állata a pusztai ló volt. A ló azonban nem csak élelemforrás volt, hanem a vallási rítusnak is részévé vált, ezért hát megjelent a temetőkben is.

Jelen előtt 7500 és 6500 között a Kaukázustól északra eső területeken a fentebb már bemutatott Kukutyin-műveltségtől délre és keletre egy meglehetősen egységes képet nyújtó állattartó, pásztor műveltség alakult ki. Ennek jól fejlett vallási képe volt, ami azonban alapvetően különbözött a szomszédságában virágzó műveltségekétől. Ugyan tisztelte a Napot, de elsősorban nem mint a termékenység hajtóerejét, hanem, mint az ítélkező vihar forrását. A nő szerepe ebben a műveltségben alárendelt volt. Egyértelműen férfi központú és erőt képviselő, erőt tisztelőszemlélettel rendelkezett.[461] Az ember alá/fölé rendeltsége viszonylag korán megjelent a temetkezéseknél is. Ez elsősorban abból látszik, hogy a sírok már nem egyformák, a társadalmi rétegzettségből eredően vannak gazdag és vannak meglehetősen szegényes sírok. Így pl. jelen előtt 7300-ből, a Volga felső szakaszából ered egy sír, ahol egy gyermeket nagy 'pompával' temettek el ***és*** – ez lényeges – a sírban immár emberölésre alkalmas kőkés is volt![462] A fegyver (ekkor még csak egy tőr), mint a rítus tárgya, mint 'imádott' és a túlvilágra a halottal együtt elküldött eszköz itt jelenik meg először a régészeti leletek között. A gyermek sírjában talált pompa nem az ő személyes teljesítményének, hanem csakis születési előjogának szólhatott.[463] Ennek a hitvilágnak az elemei megegyeznek a későbbi indoeurópai (nordikus) műveltség hitvilágának az elemeivel.[464] A terület pedig éppen az, ahová egyébként a hivatalos szemlélet a finnugor ősöket helyezi.

Egy más típusú műveltséggel állunk itt szemben. A ló, mint a rítus tárgya jelen előtt 7000 környékén megváltozik. Ettől kezdve van adat arra vonatkozóan,

[458] Kalicz (1975), 32-34. kép, Gimbutas (1982), p. 84, Gimbutas (1991), p. 250.
[459] Gimbutas (1982), p. 84.
[460] Renfrew (1978), pp. 190-191.
[461] Gimbutas (1991), pp. 393-401.
[462] Gimbutas (1991), pp. 354-355.
[463] Mithen (1998), p. 125.
[464] Guerber (1929), ill. Crossley-Holland (1980).

hogy az Aral-tó északi pereme fölött a lovat már nem csak vadászták és fogyasztották, hanem esetleg lovagolták is.[465] Ez kellőképpen megmagyarázná azt, hogy a műveltség hatalmas területen – a Kaukázus északi lejtőitől egészen az Urálig – meglehetősen egységes volt. Ugyanis ez viszonylag gyors közlekedést föltételez és azt az egységességet csupán gyalogosan, vagy folyókon nem lehet volna gyorsabb közlekedés nélkül ekkora területen megvalósítani. Megjelenhetett tehát az a közlekedési forma, amit Padányi olyannyira elemzett.[466] Dereivka temetőjében jelen előtt 6500 környékén azonban már határozott biztonsággal zablanyomot lehet látni a sírba eltemetett lókoponya fogain.[467] Ekkorra a lovaglás 'föltalálása' már bizonyos, sőt az is annak tűnik, hogy ide már kifejlett lovagló tudás érkezett meg. A lovaglás pedig megteremtette a marhatenyésztés feltételeit is, merthogy a nagyobb méretű marhatenyésztés lovas nélkül eléggé nehezen elképzelhető.

A szteppe ekkor kialakult lovas műveltségére volt azután jellemző a korábban kizárólag szerszámként használt kőbalta olyan forma átalakítása is, hogy az a szerszámból emberölő eszközzé válhasson. Ez az ún. *harcibalta*.[468] Ugyancsak nagyjából jelen előtt 6500-ra az egész területre elterjedt egy olyan féle temetkezési mód is, amiben a főember még fokozottabban megkülönböztetett szerepbe kerül és a hatalmas dombok alá rejtett sírjába nem csak az ő teste, esetleg a lova(i), hanem más emberek, köztük nők teste is bekerült.[469] Ez az első kiterjedtebb jele egyfajta emberáldozatnak,[470] annak, hogy vannak felsőbb és alacsonyabb rangú, rendű emberek. Ugyanez a szemlélet köszön vissza a későbbi Brahmák és Druidok felfogásából is, ami azután a középkorra a *tripartitum*ban, mint törvény is megvalósul.

Ez a műveltség tehát a korábban vizsgálttal szemben más jellemzőkkel bír. Amíg az öreg európai műveltséget alapvetően mellérendelő szemlélettel jellemezhettük, itt az ellentéte igaz. Ugyan az alárendelő szemlélet jeleivel már korábban is találkoztunk, amikor pl. a gravetti műveltség antropomorf szobrocskái megjelentek – merthogy ez azt jelenti, hogy ez a műveltség az elemeket nem a velük egyenértékű formában, hanem föléjük rendeltként fogta fel. Ez az istenfogalom ismeretét és elfogadását jelenti. A megszemélyesített erők, elemek tehát hatalmat gyakorolnak az ember fölött, és ezekre az erőkre az emberi viselkedés hathat. A műveltséget az irodalom a kurgán (halomsíros) műveltségnek, embereit a harcibaltások népének szokta leírni.

---

[465] Gimbutas (1991), p. 353.

[466] Padányi (1989) pp. 10-32, Cser (2000), pp. 24-43.

[467] Anthony (1996), p. 34.

[468] Childe (1926), p. 150, Gimbutas (1991), pp. 357. 378, László (1974), p. 77, Sherrat (1998), p.: 191.

[469] Gimbuta (1991), pp. 361, 375. Érdekes, hogy az első uri dinasztia királysírjaiban (jelen előtt 4600) is megtalálható az emberáldozat, de ez később azon a területen eltűnik, megszűnik. Lásd Roux (1992), pp. 136-137. A kurgán sírokat azonban még a szkíta idők végéig is elkíséri.

[470] Pontosabban véve nem ez a legkorábbi emberáldozatra utaló jel. Shanidar barlangjában a jelen előtti 10. évezredben eltemetett négy női sírban egy-egy négy éves gyermek csontváza is jelen volt. Ez bizonyára már emberáldozatot jelentett.

Itt kell megjegyezni, hogy az ugyanebben az időben, a Tigris és Eufrátesz völgyének déli szakaszán kialakuló ubaidi műveltséget is hasonló elemek jellemzik. Ugyan nem pásztor, hanem letelepedett, földművelő műveltség volt, de az alá/fölé rendeltség itt már egy ún. *templomgazdaság* formájában jelent meg. A pusztai műveltséggel szemben ez a földtulajdon kezdeteire utal. Azt is meg kell jegyezni, hogy templomgazdaságból eredő társadalmi szervezettség nélkül a terület benépesedése nem lett volna lehetséges, merthogy a gabonatermesztéshez szükséges vizet hatalmas, tömegmunkát igénylő öntözéses gazdálkodással lehetett csak előállítani. A fegyver, valamint a kiemelt társadalmi elismertségű – azaz gazdag – ember és az alávetett rabszolga az Eufrátesz partján már ebben az időszakban jelen van. A kulturális hasonlóság azonban nem jelenthet föltétlenül egy olyan jellegű aktív – és ráadásul nem egyirányú és folyamatos – hatást, ahogy az Götz felfogásából látszik.[471]

9.2.3. Bronzkorszak

A réz (vörös réz) viszonylag rideg, nehezen önthető fém. Olvadáspontja 1063 °C. 5-10 % arzén (As), antimon (Sb) ill. ón (Sn) adagolással önthetősége javul, az öntvény ridegsége csökken, keménysége és szívóssága – következésképpen a belőle készült szerszám éltartóssága – megnövekszik. A bronzok ezeket az ötvöző elemeket tartalmazzák. Kezdetben az arzén (Mezopotámia,[472] Arménia) és az antimon (Pannónia, Velem-Szentvid),[473] később a Közel-Keleten, a jelen előtt 4500-től pedig az ón[474] volt a jellegzetes ötvöző. Ezek olvadáspontja: As: 823, Sb: 631, Sn: 232 °C. Anatóliában a cink (Zn) is előfordul a réz mellett a bányákban és megjelenik, mint a réz ötvöző eleme. Trójából ismert egy csillogó, aranyhoz hasonlító fém (sárgaréz), egy fajta cink-bronz, és valószínűleg ez volt az Atlantisz legenda *orichalchos* néven ismert féme.[475]

A rézzel együtt azonban két másik elem is előfordul ugyanazon területeken, az arany és az ezüst. Az arany képlékeny nemes fém, önmagában használati tárgynak nem alkalmas. Fénye alapján azonban a Nap fémeként ismert és tisztelt. Az ezüst keményebb, használati tárgyakhoz alkalmasabb anyag. Fénye alapján a Hold fémeként ismert és tisztelt. A rezet az Esthajnal csillag fémeként ismerik. Az ezüst (Ag) olvasztásához 970, az aranyéhoz 1064 °C hőmérsékletű kemence kell. Ilyen kemencék Közép-Európában már a jelen előtti 8. évezredben megtalálhatóak.[476] Mindkét fém a bronzkorban jelenik meg elsősorban, mint ékszer. Az *electron* nevű – sokkal később felhasznált – fém az arany és az ezüst egyenlő arányú keveréke, ötvözete.

---

[471] Götz (1994), itt nem kell oldalszám, mert az egész munka lényege ezt sugározza.
[472] Roaf (1990), p. 113.
[473] Miske (1904), idézi: Bárczy (1999), p. 11.
[474] Az ónt magyarul cinnek is nevezik, de nem szabad egy másik fémmel, a cinkkel összekeverni, aminek a kémiai jele Zn.
[475] Zangger (1993), p. 139.
[476] Renfrew (1978), pp. 192.

A legkorábbi ismert bronz arzént tartalmazott és a jelen előtti 6. évezred első feléből, a Holt tenger mellől származik.[477] Jelen előtt 5000 körüli időkből az arzénbronz már Mezopotámiában széles kőrben elterjedt ötvözet,[478] jóllehet sem a réz, sem az ötvözői nem találhatók meg ott. Az arzén-bronz megtalálható hamarosan Európában is – pl. Ötzi bőréből az arzén kétségen kívül kimutatható volt, baltája ugyancsak arzén-bronzból készült. Kora úgyszintén jelen előtt 5300, de ez a kor egyben már az arzénbronz eléggé nagymértékű európai elterjedését is jelenti. A legkorábbi ónbronzot a Thaiföldről jelen előtt 4800-ból származó leletek képviselik.[479] Bizonyos, hogy ez utóbbiak nem Mezopotámiai eredetűek. Jelen előtt 4500-ra Mezopotámiában is megjelenik az ónbronz. Jelen előtt 5000-ben a Kárpát-medencében is van már bronz és abban az antimon az elsődleges ötvöző elem.[480] A cink-bronz népszerű magyar neve: sárgaréz.

Az ónbronzhoz szükséges ón manapság Csehország, az Urál hegység, Törökország, és nyomokban a hajdani Jugoszlávia területén bányászható.[481] Ezeken felül az Altáj-hegység nyugati nyúlványain is volt már történelem előtti időkben nyílt fejtésű ónbányászat.[482] Később Bretagneban, Dél-Angliában (Cornwall), ill. az Appennin-félszigeten is találtak és bányásztak ónt. A mezopotámiai ónbronz ötvöző eleme föltehetően anatóliai, vagy altáji eredetű,[483] bár azt is föltételezik, hogy a mai Afganisztán területe lehetett a forrása.[484] Ókori ónbányászat nyomai találhatók a Kaukázus több helyén, ill. az észak-iráni Mesed vidékén.[485] Antimon azonban volt a Kárpát-medencében, elsősorban és nagyobb mennyiségben a nyugati peremén (Alpok keleti lejtőin), és ez is lett a Kárpát-medencei bronz ötvöző eleme. Ezzel a Kárpát-medence a vaskorszak

[477] Roaf (1990), p. 71.
[478] Childe (1964), p. 85, Roaf (1990), p. 113.
[479] Oppenheimer (1995), pp. 4-5, 84-85. Götz (1994), pp. 912-913.ezzel szemben Tepe Gawrat és a jelen előtt 5200 körüli időt adja meg az ónbronz első leleteiként. Götz itt Müller-Karpe (1974), H.: *Handbuch der Vorgeschichte* III. Band. Kupferzeit, Beck Vrlg. München. p. 126. oldalát idézi. Roux Tepe Gawra ismertetésénél nem tesz említést bronz tárgyak kiásásáról, sőt, Götz ismertetésével ellentétben, azt jegyzi meg, hogy a Jamdet Nasr szakaszban még kézzel és nem koronggal készítették a kerámiájukat, és nem használták az írást. (p. 79). Ugyancsak nem említi az ónbronz gawrai elsőbbségét Roaf, holott Tepe Gawra kulturális hagyatékával foglalkozik (pp. 54, 56, 66).
[480] Bárczy (1999), p. 10.
[481] Taylor (1998), p. 377.
[482] Osetzky (1977), p. 62.
[483] Osetzky (1977), p. 114. Harali (sumér), Arali (akkád) volt a forrás helye, ami távoli hely lehetett. Jelen előtt 4000 környéki adat, és a tilmuni kereskedelem dicséretére írt agyagtáblákról ered.
[484] Roaf (1990), p. 113. Az asszíriai időszakban az ónt minden bizonnyal *annakum* néven nevezték a kereskedelemben, és csak közvetett adatok utalnak arra, hogy ennek forrása kelet, az Iráni-fennsík, esetleg Afganisztán.
[485] Götz (1994), pp. 912-913. Götz itt Müller-Karpe (1974), H.: *Handbuch der Vorgeschichte* III. Band. Kupferzeit, Beck Vrlg. München. p. 126. oldalát idézi.

közepéig (jelen előtt 2600) elsődleges bronzforrás volt Európában.[486] Általános lett itt a bronz mesterség.[487] László Gyula erről így ír:

„A Kárpát-medencében a réz és az antimon egyaránt megtalálható, s ezért igen gazdagok vagyunk bronzleletekben. Ez az oka annak is, hogy amikor az eurázsiai bronzkort keltezik, messzemenően figyelembe veszik hazánk bronzkorának tanulságait is. Nem véletlen, hogy a bronzeszközök tömeges elterjedésével egyidejűleg az első fegyverek: kardok, csákányok, kopják, karvédők, sisakok. ... A temetőkből világosan kirajzolódik előttünk a szegénysor és a gazdagok szétválása: a temető néhány gazdag sírja mellett egyre több a szegény ember szegényes, vagy éppenséggel minden melléklet nélküli sírja."[488]

A Kárpát-medence korai bronzkorát tehát már a harcias, férfi istenséget tisztelő és a társadalmi egyenlőséget szétromboló műveltség jellemzi. Ez a műveltség itt több elemet átvesz a korábbi műveltségből, és fokozatosan nyugatra vonul. Ekkor délről részben az elmenekültek, részben pedig a Balkán lakói visszatérnek elsősorban a Dunántúlra és a Tisza mellé, ahol is helyreáll átmenetileg a régebbi életforma, ahogy ezt László Gyula jellemzi:

„A rézkori pásztorélet után ismét a falvakban élő parasztság a kor jellemzője. Ez idő tájból sok 'tell' jellegű településünk van, ami azt jelenti, hogy az egy helyre települt falvak évszázadokon keresztül ott maradtak."[489]

„Mintha e Délről jövő szabad parasztokkal megszakadt volna az osztálytagozódás, aminek a rézkorban tanúi voltunk: nagy sírszámú falusi temetőikben nagyjából egyforma mellékletekkel temetik el a férfiakat (kis bronzkések, karperecek, hajkarikák) és nőket (párta, diadém, hajkarikák, karperecek, pitykék, nyakláncok). Úgyszólván minden településön volt bronzöntőműhely, s ezek működése lassan helyi változatokat alakított ki az öltözködésben."[490]

A harmadik kurgán inváziót László Gyula így jellemzi:

„A réz és antimon gazdagsága, meg az a tény, hogy a Kárpát-medence Nyugat felé az utolsó szigete a füves pusztáknak, már a bronzkor folyamán Don-vidéki lótartó népeket, az úgynevezett gödörsíros műveltség pásztornemzetségeit csalta hazánk területére."[491]

„[halomsírokba temetkező nép]*... az egész Kárpát-medencét lerohanták, s nem is egy ízben. Harcos, lótartó pásztornépek voltak. Főnökeik nagy sírhalmokba temetkeztek, s ezt kőkörrel vették körül. A köznép sírgödörbe temette ha-*

---

[486] László (1974), pp. 80-81, 90.

[487] Bárczy (1999), p. 14. oldalon Daytonra hivatkozva a következő nyersanyag forrásokat sorolja fel a Kárpát-medence területéről: Körmöcbánya (Nyitra, arany, ezüst, antimon), Selmecbánya (Nyitra, ezüst), Nagybánya (Szatmár, arany, ezüst, cink, ólom), Kapnik (Szatmár, ezüst, antimon, arzén), Offenbánya (Torda-Aranyos, arany tellur), Veresbánya (Alsófehér, arany), Rudnik (Nyitra, réz, ólom, ezüst), Ruda (Hunyad, arany, ezüst, vas), Nagyság (Hunyad, arany, tellur, ezüst, mangán), Dognácska (Krassószörény, réz, ólom), Oravicza (Krassószörény, réz), Szaszka (Krassószörény, réz), Majdánpatak (Krassószörény, réz), Gölniczbánya (Szepes, réz, antimon, nikkel, arzén). Lásd még: László (1974), pp. 90-91.

[488] László 1974), pp. 80-81.

[489] László (1974), p. 81.

[490] László (1974), pp. 83-84.

[491] László (1974), p. 81.

lottait, rendszerint kinyújtóztatva, ritkán kuporodott helyzetbe igazítva. Később keveredtek az őslakossággal, s létrejöttek a sajátos keverékműveltségek (például egyazon temetőben hamvasztásos és csontvázas sírok: egyeki műveltség).”[492]

9.2.4. Vaskorszak

A vas oxigénvegyületeiből képződött ásványai (limonit, hematit) általánosan elterjedtek a Földön. Fémes állapotban általában a nedves levegőn nem marad meg, oxidálódik (rozsda). A Földön még a történelem előtti időkben található ún. ‘termés vas’ meteorit eredetű volt, ami nagy réz és nikkel tartalma miatt megmaradt, nem oxidálódott. A vas olvadáspontja 1526 °C. Ásványi oxidjaiból redukáló tűzben már alacsonyabb hőmérsékleten is fém vas keletkezik, de a hidegebb kemencékből előállított vas szivacsos, kalapálással (kovácsolás) kellett tömöríteni.[493] A magasabb hőmérsékleten immár az ásványaiból képződött és kiolvasztott vas azonban ötvöződik is az előállításához használt szénnel. Így rideg anyag, közismert nevén öntöttvas keletkezik.

A szenet eltávolítva lesz belőle az öntött acél, egy szívós, immár kellően erős anyag. Fegyvernek az acél való, de mind az előállításának, mind pedig a kész tárgy utókezelésének több titka volt. Pl. hogy miként kell a fölösleges szenet eltávolítani, vagy hogyan kell a lágy acélt megedzeni (felhevíteni és hirtelen lehűteni, ill. a lágy anyagot kovácsolással, kalapálással keményíteni). A réz hirtelen lehűtve nem keményedik meg, hanem éppen hogy meglágyul. A korábbi vastárgyak lágyak voltak, a javító technikát később kellett kidolgozni.[494]

A vasat a Fekete-tenger keleti és nyugati részén egyaránt fölfedezik, és már használják az Kr. e. XI. században.[495] A legelső leletek azonban sokkal idősebbek, részben a Tátra mellől, ill. a mai Erdélyből az Kr. e. 1700-ból,[496] részben a Kaukázustól délre (hettiták) ismertek Kr. e. 1800, ill. Hammurapi idején Babilonból az Kr. e. 1750 körüli időkből.[497] Anatóliában Kr. e. 1500 körül már széles körben ismert, de csak évszázadokkal később válik valóban használati eszközzé, fegyverré.[498] A hettita területen őrzik legkorábban az acélgyártás titkát. A tengeri népek levantei inváziója azonban már vas fegyverekkel történt, és ezzel a Földközi-tenger keleti medencéjébe és a Nílus partjára megérkezett a vaskorszak. Ugyan Tutankhamon sírjában már volt egy vas tőr, de azt még csak királyi kincsnek tekinthetjük, a vas itt ekkor még nem volt általánosan használt fém. Tömeges formában a tengeri népek hozzák ide a vasat és a vasgyártás ismeretét. Ez egybeesett az akkori nagyhatalmak (hettiták, mittanniak, egyiptomiak) meg-

[492] László (1974), p. 86.
[493] R. Bauval és G. Hancock: *Keeper of Geneses*, Mandarin, London, 1997, pp. 111-112-ben írja le népszerű módon, hogy hogyan lehet eldönteni, hogy egy bronzkori vas tárgynak mi az eredete: meteorit, termésvas, vagy kohósított vas?
[494] László (1974), pp. 91.
[495] Taylor (1998), pp. 377-378.
[496] Taylor (1998), p. 377. *Encyclopaedia Brittanica* szerint a mai Erdélyben (Románia) már a bronzkorszakban is nehéz eszközöket gyártottak belőle.
[497] Fleming (1976), p. 80.
[498] Zangger (1993), p. 166.

rogyásával, még a távolabbi Asszíria is ‘leült’. Ennek korrigált időpontja: Kr. e. 970.[499] A vaskorszak európai kezdetének általánosan elfogadott időpontja egyébként Kr. e. 750.[500]

Európa vaskorszakának meghatározói a kelták és a szkíták. Egyidőben jelennek meg, és nagyjából egyidőben is tűnnek el. A kelták a kontinens nyugati felét uralták, a szkíták pedig a keleti felén egészen Közép-Ázsiáig megtalálhatóak. A megjelenésükre, a mozgásukra esetleg hathatott az Kr. e. 900 körül kezdődő ‘mini jégkorszak’, ami a szteppe időjárását hidegebbre és szárazabbra változtatta.[501]

9.2.5. Írott történelmi korszak

Zavarban vagyunk, amikor ezt a korszakot kell meghatároznunk. Fentebb már bemutattuk, hogy az írás Eurázsia több pontján már a fémkorszakokat megelőzően is megjelent, írott történelemről azonban csak sokkal későbbi időszakokban beszélhetünk. A legkorábbi időszakot a sumér/akkád műveltséghez és államalakulatokhoz köthetjük, mert szervezett állambeliség írás nélkül elképzelhetetlen. Hamarosan a Nílus völgyében is megjelenik az eseményeket regisztráló írás, mind szkarabeusokon, mind temetkezési és szenthelyek falán, mind pedig papíruszra festett formában.

Bár az Öreg Európának volt írása, annak tartalma azonban éppen azért megfejthetetlen, mert nem elszámoltatás, közigazgatás támogatása a célja, hanem vallásos, vagy akár tudományos gondolatok, tapasztalatok feljegyzésére szolgált, a memóriát erősítette. A Kárpát-medence írott történelmi korszaka azzal kezdődött el, hogy a már bevett írással rendelkező szomszédok adtak hírt egyes itteni eseményekről. Ezek pedig egészen az ún. honfoglalás koráig számukra jelentéktelennek adódtak – leszámítva talán a hunok nyugati ’kalandozásainak’ feljegyzését. Éppen ezért a mai történelemtudomány csak mellékszálakból, vagy a terület régészeti anyagából törekedhet a terület írásos történelmével egyenértékű történelem megalkotására.

Éppen ezért fontos számunkra, hogy kimutassuk, miszerint a Kárpát-medence – főként annak keleti, északi és erdélyi területén – a műveltségek jellege a jégkorszakot követően kialakult műveltségek jellegét – lényegét tekintve – megőrizte egészen az államalapítás koráig. Ezért most vázlatosan át kell tekintenünk az itteni földműves, letelepedett műveltségekre rátelepülő, alapjában alárendelő jellegű műveltségeket és azoknak az őslakosokkal való kölcsönhatását, hogy a kevert műveltség alapjellegét mweghatározhassuk.

[499] James (1991), p. 258.
[500] Taylor (1998), p. 378.
[501] Taylor (1998), p. 380.

9.3. Letelepült műveltségre rátelepedők, kettős társadalom

9.3.1. Kimmerek, szkíták

Amikor a lehűlő időjárás miatt a mongol szteppékről nyugati irányban megindult egy pásztortársadalmi mozgás, a pontuszi szteppéről a lovas nagyállattenyésztő kimmereket a szkíták szorították ki a hatalmi elit szerepköréből, akik vezértörzse azután a Kárpát-medencébe telepedett be. Az Alföld északi területein találhatók meg telepik, amelyek azonban a helyi lakosságba hamarosan beolvadtak, hatásuk elenyészett, tartósan nem alakult ki itt a kettős társadalom.

A szkítákat a korábbi, Aral-tó környezeti legelőikről viszont a masszagéták szorították ki és ekkor jelennek meg a pontuszi szteppén. Előbb a Kaukázustól északra, majd később egészen a Kárpátokig uralják a területet.[502] Hatalmuk teljében a Kárpát-medencétől Kináig alkotnak 'birodalmat'.[503] Önmegnevezésük (szaka) szarvast jelent,[504] görög nevük (szkíta) pedig föltehetően egyik királyuk (Colaxais, ill. Skoloti) görögösített neve.[505] Maguk a szkíták heterogén képletűek.[506]

László Gyula szerint: *„Mégsem szabad valami hatalmas, egységes birodalmat feltételeznünk, inkább arról lehet szó, hogy a nagy kelet-nyugati kereskedelmi út mentén élő állattenyésztő-földművelő népek nagyjából egységes életmódját a kereskedelem révén gyorsan szétáradó egységes művészet és eszközkészlet elégítette ki. Így aztán – helyileg továbbfejlesztve – egymáshoz hasonló, de együttesében mégis csak elkülönülő csoportok alakultak ki."*[507]

Ami pedig a Kárpát-medencei jelenlétüket illeti, arról így vélekedik: *„Nagyon kétséges például az is, hogy a hazai szkíta emlékek szkíták emlékei-e, vagy pedig a szkíta uralomé."*[508]

Kiszely a mai magyarországi területeken lévő szkíta korú sírok embertani anyagát így jellemzi: *„A vezető típuselem a pontusi mediterrán, hiányzanak azonban a gracilis alakok. A másik vezértípus: az előázsiai taurid és az olyan mediterrán formák, amelyek keverednek a szélesarcúsággal. Külön típust alkot a kelet-európai tauriddal keverve. Szentes-Vekerzugon a kerekfejű elemek háttérbe szorulnak, és a hosszúfejű alakoknak két variánsa fordul elő: 1. igen alacsony és 2. nagy-közepes termettel. Részben mediterrán, részben nordikus elemekhez tartoznak. Egyes szkíta temetők a beszarábiai és Kijev környéki emberanyaghoz mutatnak hasonlóságot."*[509]

---

[502] Taylor (1998), p. 380.
[503] László (1974), p. 99.
[504] László (1974), p. 104. Sokkal valószínűbb azonban, hogy az általuk először használt viszszacsapó íjról kapták a nevüket: *sagittarius*, nyilas.
[505] Taylor (1998), p. 381.
[506] Taylor (1998), pp. 375-376.
[507] László (1974), p. 99.
[508] László (1974), p. 99.
[509] Kiszely (1976), p. 199.

A szkítáknál a róluk szóló híradásokból alapvetően három társadalmi réteg ismerhető fel: a király szkíták, mint hatalmi elit, egy közbenső katonai réteg és egy letelepedett, földművelő-állattenyésztő, alsóbb réteg. Ez a társadalmi tagozottság megfelel a *tripartitum*nak, ami később mind a hindu, a kelta, mind pedig a germán társadalmat, ill. az egész későbbi középkort jellemezte. A hatalmi és a katonai elit felső rétegnek, a letelepedettek pedig alsónak tekinthetők a kettős társadalomban.

Eredetüket sokan pamírinak, altájinak, turáninak tételezik. Így Götz, Padányi, Badinyi igyekszenek a szkítákat sumér utódnépként feltüntetni.[510] Erre vonatkozóan azonban nagyon kevés az adat. Mások egyszerűen iráninak tekintik őket, ami gyakorlatilag nem jelent többet, mint közép-ázsiait.[511] Az orosz sztyeppéken az Kr. e. 1000 körül jelenhettek meg, az első görög híradás róluk Kr. e. 700-ból származik. Eredetmondájukból az anya-centrikusság kiérződik. Olyan föltételezés is ismert, hogy korábban – a görög kontaktus előtt – a nő akár katona is lehetett (amazonok).[512] A későbbi társadalmi szerkezetüket tekintve a nő elveszítette vezető (egyenértékű) szerepét és a férfinak már alárendelt, leginkább temetési kellékké alakult![513]

A király szkíták[514] népcsoportjukat tekintve, valószínűleg indoeurópaiak voltak. Hosszú fejű nép, kaukázusi embertípus.[515] Ugyan Childe azt tételezi fel róluk, hogy türkök,[516] merthogy a szkítákat elsöprő szarmaták szerinte bizonyosan árja népek voltak. De ez csak azt a nem bizonyított szemléletet tükrözi, hogy 'testvér' népek egymást nem törik le. Alapvetően nincs így. Padányi, Götz, Badinyi[517] a méd-szkíta azonosság alapján állva türk, sőt, 'sumérfajú' népnek tekintik a szkítákat. Érvelésük leginkább arra épít, hogy a szkíták, a hunok, az avarok, és a türk népek azonos harcmodort követtek, életformájuk is hasonló (lovas, pásztor) volt és ezzel indokoltnak érzik mind az etnikai, mind a nyelvi azonosságot, folytonosságot. Herodotos szerint éppen a médek űzték ki őket Iránból, amikor oda betörtek.[518] Kovács ellenben egyértelműen irániaknak tartja őket és szóelemzéseket hoz fel ennek indoklásául.[519]

---

[510] Pl. Götz (1994), pp.: 58-59, a szkítákat az andronovói műveltség nyugatra vándorolt folytatásának véli és az andronovóit pedig déli sumér gyarmatosok műveltségének (pp. 1003-1004).
[511] Ascherson (1996), pp. 115-122, Kovács (1997), p. 29.
[512] Taylor (1998), pp. 395-397.
[513] Taylor (1998), p. 391.
[514] László (1974), p. 101.
[515] Persze ez nem föltétlenül biztosan igaz, ugyanis a szkíták már gyakorolták a fej eltorzításának a gyakorlatát, amikor a gyerekek fejét, amíg képlékeny a csont, eltorzították. Ennek egyik oka az lehetett, hogy az arcból ne álljon ki az orr, mert harcban úgy sérülékenyebb. Ezt a fejtorzítást később az alánoknál és a hunoknál is megtalálhatjuk.
[516] Childe (1926), p. 39.
[517] Padányi (1989), pp. 240-242., Götz (1994), pp. 833-838., Badinyi-Jós (1996), pp. 109-110.
[518] Herodotos *4:4*, p. 218.
[519] Kovács (1997), pp. 30, 425-427.

A szkíták vezették be a hadviselésbe az ún. visszacsapó nyilat,[520] ami egészen a puskapor koráig az egyik legfélelmetesebb, messze hordó fegyver volt, különösen lóhátról, ezért a lovas hadviselésben szinte legyőzhetetlenek voltak. A király szkíták lakóterülete a Dnyeper és a Don között volt,[521] temetkezési helyük zömmel a Donyec északi medencéjében lehetett.[522] Sírjaik a kurgán hagyomány folytatásai. A királlyal eltemették ágyasát, fő lovászát, szakácsát, kincstárnokát, több szolgáját. Ezek az emberáldozat nyilvánvaló jelei. Eltemették még a királlyal a harci szekerét és lovait is,[523] ami ugyancsak a korábban ugyanitt élők temetkezési szokása volt. A harc volt az elemük, a kard az istenük, akárcsak a későbbi nordikus kultúra embereinek. Életük mozgó, állattenyésztő életforma volt.[524] A király mindenható úr volt, az alárendeltség természetes volt közöttük. A katonarétegben nem számított embernek az, aki nem ölt. Legyőzött ellenfelüket lefejezték, megskalpolták és a skalpot dicsőségként hordták magukkal.[525]

Műveltségük erősen vita tárgya. Orvosaik nem voltak. Ha a király pl. megbetegedett, akkor a jövendőmondóik (próféták) megneveztek egy vezéregyéniséget és az ő állítólagos hűtlenségét tekintették a betegség okának. A vezér általában tagadta a hűtlenséget, és ekkor újabb jövendőmondókat kérdeztek meg az ügyben. Ha azok is egyetértettek a váddal, akkor a vezért lefejezték. Ha nem, akkor a jövendőmonókat, teljes családjukkal egyetemben kegyetlen módon kivégezték.[526]

A görög történetírók szerint a szkíták nem gyűjtöttek kincset és nem tűrték a leigázást. Ez csak részben vonatkozhat a király szkítákra, akik hódító politikát folytattak és a sírjaikból hatalmas aranykészlet került elő. Elsősorban déli irányba hódítottak, nyugatra nem. Nyugat felé ugyan összeütközésbe keveredtek a keltákkal, de a köztük lévő határ sokáig állandó maradt (a Kárpát-medence, a Lengyel síkság). A meghódítottakat azonban nem 'igázták le'. Katonai védelmet biztosítottak a szomszédos katonanépekkel szemben. Ennek mindenképpen valamiféle racionális gazdasági háttere lehetett: a letelepedettek ellátták az uralkodó elitet a nekik szükséges cikkekkel: élelemmel, fémmel, fegyverekkel és arany tárgyakkal.[527] Uralmuk végén a Kercs (Panticapaeum) fővárossal alapított

---

[520] Taylor (1998), p. 381, Kiszely (1996), p. 716, László Gyula: „Isten ostora." *Népszava,* 1973. április 28, idézi: Kovács (1997), p. 55. A *Honfoglalás* CD, Képek, Fegyverek, Visszacsapó íj. címszó alatt mutatja be László Gy. rekonstrukciós rajzát. Lásd még Glatz (1996), p. 41.

[521] Herodotos *4:57,* p. 233.

[522] Herodotos *4:71,* p. 237.

[523] Herodotos *4:71*. p. 238.

[524] László (1974), pp. 100-104.

[525] Herodotos *4:64,* p. 235.

[526] Herodotos *4:68-69,* pp. 237-238.

[527] Taylor (1998), p. 381. Amikor Dárius ment ellenük, akkor a szomszéd népek segítségét kérték. Az Agathyrsik, Neurik, Androphagik, Melanchlaenik és a Taurik azt üzenik vissza a szkítáknak, hogy nem ők provokálták ki támadással Dárius haragját, csak végszükség esetén segítenek. Lásd Hérodotosz (1972), *4:119*, p. 252. Nem volt köztük alárendelt viszony, bár a

Boszporiai királyságban a görög aranyművesség az iráni ízléssel kombinálódva mutatta azt a hatalmas gazdagságot, amit így felhalmoztak.[528]

A perzsák, majd később a macedónok szemet vetettek a szkíta területekre. Dáriusz Kr. e. 512-ben hadjáratot indított ellenük a korábbi szkíta betörésekért büntetésül. Hidat építtetett a Boszporuszon, felvonult északra a gateai területeken, ugyancsak hidat építve átlépte az Ister (Duna) vonalát és innen próbálta meg katonailag megverni a szkítákat. Hadserege Hérodotosz szerint 700000 főből állt,[529] zömmel gyalogosok, de lovasság is jelen volt, zömmel öszvéreket, ill. szamarakat lovagolva. A szkítákkal hadba bocsátkozni nem volt könnyű, merthogy Szkítiában nem voltak városok, nem volt letelepedett lakosság, így a szkíták a saját lakosságukat északra küldve fokozatosan és állandóan visszavonultak előle, nem bocsátkoztak vele harcba. Maguk mögött mindent fölégettek és ezzel elérték, hogy a perzsa seregek már-már éheztek. Ekkor játszódott le a híres jelenet: a szkíták nyulat találtak és ahelyett, hogy a perzsákkal hadakoztak volna, azt kezdték el üldözni. A megalázott hódító föladta és visszavonult.[530]

Nem járt jobban korábban Cyrus/Kürosz sem (Kr. e. 529-ben): iszonyú veszteségekkel kellett elhagyniuk a szkíták – pontosabban masszagéták[531] – földjét, és vihették magukkal a halott király fejetlen tetemét![532]

Nagy Sándor is hadjáratot kezdett ellenük Kr. e. 333-ban, de az ő seregét is megverik.[533] A görögök azonban kereskedelmet építenek ki velük, elsősorban bort szállítanak a szkítáknak gabonáért és rabszolgáért.[534] Akaratlanul is rászoktatják a szkíta elitet az ivásra. A borra való rászokás, az ezzel járó életmód megváltozása lehetett az egyik oka harciasságuk csökkenésének (lehűltek) és következményeként a hatalmuk összeomlásának.[535] A szkíta területek jelentették ekkorra már a Balkán gabona forrását és ez nagyon fontos értesülés számunkra. Ugyanis ezek a területek a Krím-félszigeti termőföldek mellett csakis a korábbi, az északi löszös gabonatermelő területek lehettek, mert a dél-orosz sztyeppék

---

jegyzetek szerint ők is szkíta törzsek (Androphagik: emberevők, Melanchlaenik: fekete köpönyegesek).

[528] Ascherson (1996), pp. 222-224.

[529] Herodotos *4:87*, p. 243.

[530] Herodotos (1972), *4:120-140*. pp. 253-260, Ascherson (1996), p. 54, Taylor (1998), p.: 394.

[531] Hérodotosz a masszagétákat is szkítáknak írja le. *1:202*., p. 80. A leírásból azonban az derül ki, hogy Cyrus/Kürosz Örményország területén szenvedett katonai vereséget, jóllehet, a masszagéták ettől sokkal keletebbre, a Káspi-tenger keleti partján éltek.

[532] Ascherson (1996), p. 120. Herodotos (1972), *1:214*, p.84. Tomirys, aki Cyrus seregét visszaverte és magát a királyt megölette, egy harcos királyné volt a Jaxartes vidékén. A masszagéták ugyanolyan lovas pásztorok voltak, mint a szkíták. Ebben az időben a szkítáknak voltak harcos 'amazonjai'. Az esetről Hrodotos (1972), *4:110-117,* pp. 249-251-on számol be, de ő inkább Sauromataeknak (szarmaták) nevezi a harcos hölgyeket. Lásd még: *Lost Civilizations; Persians: Masters of Empire*, Time, 1995, p.: 68, ill. Dáriusról: p. 90.

[533] Taylor (1998), p. 399.

[534] László (1974), p. 107, Taylor (1998), p. 394.

[535] Taylor (1998), p. 399.

agyagos talaja ekkor még nem lazítható fel kellőképpen: a vaseke még váratott magára!

Az ún. *letelepedett* szkíták viszont egalitárius társadalmat alkottak, ahol a fémművesség meghatározó módon volt jelen. Herodotos mindegyikhez egy nevet rendel, azaz maga nem tekinti őket szkítának, csak a szkíták által uralt területen élőknek. Kultúrájuk, életmódjuk alapvetően különbözött a szkítákétól. A szkíták gabona- és fémszükségletét elsősorban ők fedezték. Hérodotosz a Dnyeper középső folyásához helyezi el a letelepedett törzseket és közülük is kiemeli az agathyrsiket, akik pl. Dáriusz hadjárata idején ellenálltak annak is, hogy a szkíták a területükre vezessék Dáriusz haderejét.[536] Taylor szerint az agathyrsik Erdélyben éltek,[537] amire Hérodotosz *Maris* nevű folyója utalhat.[538] Ezzel viszont szemben áll az, hogy Dáriusz a szkítákat 'üldözve' nem lépte át a Kárpátokat, csakis a sík vidéken maradt, így az Agathyrsik földje sem lehetett a Kárpátokon belül. A Dunába ömlő *Maris* folyó ezért nem lehet a *Maros*, sokkal inkább lehet, pl. a *Szeret*.

A Kárpát-medencébe – ahogy a kimmerek is – a szkíták királyi törzse is csak hatalma elvesztésekor (Kr. e. 300 körül) telepszik be. Korábban, már az Kr. e. VII. században ugyan megjelentek, de nem, mint elnyomók, és nem is nagy tömegben, ahogy ezt László Gyula is megemlíti:

„Tömörebb szkíta lakosságot az erdélyi és a mátraalji csoportban kereshetünk, a többi területen úgyszólván csak a fejedelmi leletek szkíta jellegűek, a temetők a földmíves őslakosság temetői."[539]

„A dél-oroszországi szkíták a szarmaták népébe olvadtak bele, a hazánk területén élők pedig az őslakosságba, a keltákba és a dákokba."[540]

Északkeletről, az Urál déli lejtői mellől ezt követően megjelennek a szarmaták és Kr. e. 300 körül végleg 'leverik' a szkítákat.[541] Ugyan a Boszporia királyság területén inkább az látszik, hogy fokozatosan váltják fel őket.[542] Még az időszámításunk kezdetéig túlélnek egyes elemeik a Fekete-tenger északi peremén, azután megszűnik minden hírforrás róluk. A király szkíták egyik törzse, a Pártus azonban Perzsiában jelenik meg az Kr. e. IV. században, és ott szervez meg új és félelmetes birodalmat, a pártusok birodalmát.[543]

Felhívjuk a figyelmet arra, hogy a szarmaták a Volga alsó folyásához az Urál déli vidékéről érkeztek az Kr. e. IV. évszázad körül, és éppen azonos időszakra ugyanide teszi a magyar történetírás is az ugorok akkori hazáját. A magyaroknak – szerintük – ekkoriban és éppen ezen a területen kellett az ugoroktól

[536] Herodotos *4*:*125*., p. 254
[537] Taylor (1998), p. 390.
[538] Herodotos *4:48*, p. 231.
[539] László (1974), p. 103.
[540] László (1974), p. 107.
[541] László (1974), p. 156. Taylor (1998), p. 402
[542] Ascherson (1996), pp. 223-224.
[543] Roux (1992), p. 418. A szkíták Pártus törzse elhagyja Turkesztánt Kr. e. 250 körül és Arsaces vezetésével Irán északkeleti részére költözik.

leválniuk és elindulniuk dél felé.[544] A szkíták a magyar őstörténet szempontjából azért fontosak, mert a legendáink, mint a magyarok őseire hivatkoznak rájuk.[545] Ha azonban a szkíta kultúrát a magyar népi kultúrával összevetjük, egyértelműen az látszik, hogy a kettő nem egyezik, egymást kizáró módon különbözik. Ez természetesen még nem zárja ki azt a lehetőséget, hogy a magyarság, ill. annak egy része szkíta területen a szkíták fönnhatósága alatt élt. A letelepedett, gabonatermelő törzseket Hérodotosz is a kukutyini műveltség területére teszi.[546]

9.3.2. Kelták

A kelták legrégebbi leletei az Kr. e. második évezredre nyúlnak vissza és ekkor a dél-német síkságon, a Duna forrásvidékén lehettek. Később két helység környéke emelkedik ki a régészeti leletekből, ahol a későbbi kelta műveltség első csírái kimutathatók. Az egyik Hallstatt, ahol már az Kr. e. XI. századig visszamenőleg kimutatható a vasművesség.[547] A másik, az erre épülő, de tőle északabbra elterülő ún. Le Tène műveltség[548] Kr. e. 450 környékén, alapvetően pásztor társadalmat jelöl, akik akkor még nem voltak agresszívek. Minden bizonnyal a bronzkori hódító elit (harangedény műveltség) és a meghódítottak, azaz Nyugat-Európa újkőkori letelepedett társadalmának ötvöződésével alakultak ki. Kultúrájukra ugyancsak a kettősség jellemző: a nemes pásztorok, lovasok és a nem-nemes földművelő réteg. Kelta rassz nem létezett, voltak alacsonyak, magasak, hosszú és rövid koponyájúak.[549] Az uralkodó elit és a letelepedett nép kultúrája sem volt azonos.

A kelták is a társadalom hármas tagozódását (*tripartitum*) vallották. A két felső réteget a született katonai nemesség és a druidok alkották. A druidok a társadalom papi értelmisége. Nem nevezhetők a későbbi keresztény műveltség kategóriái szerint papoknak, mert nem alkottak elkülönült csoportot, együtt éltek a népességgel. Tanítók, orvosok, hittudósok, a rítusok ismerői és végrehajtói voltak, tömören megfogalmazva: a kelta értelmiség. Ebbe a rétegbe tartoztak még a jogászok, a történészek és a művészek is. Ebbe a rétegbe az egyébként lenézett alsóbb földműves rétegek tagjai is bekerülhettek, ez a szerepkör nem korlátozódott a nemesi, katona rétegre. A harmadik réteg a szabadoké volt, ahová a képzetlen kézművesek is tartoztak. A rabszolgákat nem tekintették rétegalkotónak.[550]

A keltákról legtöbb adatot a római forrásokból, de már csak a kelta műveltség végső idejéből kapunk. Ezeken azonban a rómaiak hasonló felfogása érződik, ezért az általuk tolmácsolt adatok nem föltétlenül hitelesek. Újabban többen komolyan foglalkoztak a kelta műveltség szellemi hagyatékának a feldolgozá-

[544] Glatz (1996), p. 11, *Honfoglalás CD* (1996), *Hosszú vándorút*.
[545] Anonymus *I*, pp. 77-78, *Kézai Krónika I:5§*, *Képes Krónika 5-6*, pp. 37-40.
[546] Herodotos *4:48*. p. 231.
[547] Time (1994), p. 25.
[548] Szabó (1971), p. 71. Lásd még Cunliffe (1998), p. 359. oldalon a térképeket.
[549] Szabó (1971), p. 26.
[550] Chadwick (1971), p. 115.

sával. Mi itt e műveltség lényegi elemeinek rövid összefoglalásában Ellis és Chadwick munkájára támaszkodunk.

A keltáknál természetes az *'anarchia'*.[551] Kifejlett oktatási rendszerük lehetett, de ez kizárólag a szájhagyományra, az emberi emlékezetre épült.[552] Az írást tiltották,[553] de a római korban már mind etruszk, mind latin betűkkel föllelhetők kelta írott anyagok[554] (lásd pl. a Kölni naptárat az I. századból).[555] Ekkorra a kelták már a brit szigetekre települtek át a rómaiak elől. Az első áttelepülési hullám az Kr. e. VII. századból ismert. Ennek az eredménye a későbbi ír nép kialakulása. Az íreknél egyébként nem volt írási tilalom,[556] náluk sajátos betűrendszer található meg, az ún. Ogham írás.[557] Ennek legkorábbi leletei a Kr. e. I. századból ismertek. Amikor megkezdődött az íreknek a római katolikus szervezettséghez való visszatérítése[558] (Kr. u. VI-VII. század), akkor már voltak saját könyveik, amiket pl. Szt. Patrik oly nagy vehemenciával semmisített meg.[559] A legkorábbi keresztény csíra – a nazarén egyház – már a Kr. u. I. századában megjelent a kelta területen. Joseph Arimathea már Kr. u. 36-ban, Glastonburyben létrehozza az első keresztény közösséget, amihez az akkori király (king Alviragus of Silvuria) ad nekik 120 acre (48.5 ha) földet. Itt tizenkét 'apostoli' személyről esik említés.[560]

A kelta hitvilág önmaga is sok kérdést vet föl. Az indoeurópainak deklarált kelták hite mind az ind, mind az északi, tipikusan európai (germán) hitvilágtól alapvetően különbözik, annak ellenére, hogy számos elemükben közösek és a mai kor szerzői igyekeznek is minél több azonosságot kimutatni.

Többisten hívők voltak a kelták. A legendáikból a 33 emelkedik ki, mint meghatározó jelentőségű szám, így 33 istenségről van tudomásunk.[561] Ezek között több totemisztikus is van. Ezek azonban nem állatok, hanem megszemélyesített elemek, zömmel vizek. Alapvetően dualisztikus a felfogásuk. Hittek a lélekben és annak halhatatlanságában. Két világban élhetett a lélek: az *innenvilágban* és a *túlvilágban*. A halál a kelták számára nem volt tragikus esemény. Amikor az innenvilágban valaki meghalt, akkor azzal egyidejűleg a túlvilágban megszületett. Az itteni születés meg az ottani halállal volt párhuzamos. A halál csak helyváltás.[562] *Truth*[563] a túlvilág neve és ennek jelentése: *béke*. Ez a meg-

[551] Ellis (1994), p. 140.
[552] Ellis (1994), pp. 177-161.
[553] Ellis (1994), p. 162.
[554] Ellis (1994), p. 163.
[555] Ellis (1994), p. 163.
[556] Ellis (1994), p. 164.
[557] Ellis (1994), p. 164.
[558] Az írek vallási rítusa ugyanis katolikus volt már korábban is, csak nem ismerték el Róma fönnhatóságát. Róma és az ír katolikusok között hosszas alkudozások után szűnt meg az ellentét és attól kezdve az írek a római rítust követték. Lásd erről bővebben: Gardner (1996), pp. 213-216.
[559] Ellis (1994), pp. 162-167.
[560] Gardner (1996), p. 134.
[561] Ellis (1994), pp. 114-116.
[562] Ellis (1994), p. 176.

nevezés kifejezetten emlékeztet a magyarban *a megbékélt* kifejezésre.[564] Ebben a felfogásukban alapvetően különböztek az északi, nordikus felfogástól (germán), és a későbbi magyar felfogás és a nordikus között foglalnak helyet. Mégis a felfogásuk sok szempontból egybecseng az Avesztáéval,[565] ahol *Asa* a másvilág neve és földrajzilag a Ganges forrását jelentette. Ez volt az Aveszta paradicsoma.

A kelta hitvilágban fontos szerepe volt a *szó*nak, a fogalmak, tárgyak, személyek *megnevezésé*nek. Felfogásuk szerint, pl. *Ra* az őskáoszból úgy pattant ki, hogy sajátmagát a nevén nevezte.[566] Magyarán mondva, a szó teremtette meg. A kereszténynyeknél az újszülöttnek nincs lelke, amíg meg nem keresztelik, azaz elnevezik. A keltáknál meg a megnevezés jelenti a lélek 'teremtését'. A lélek halhatatlan és ez rezonál Püthagorász tanaira, éppen ezért neki tulajdonítják ezt a gondolatot.[567] Ámbár ez a gondolat teljesen idegen a korabeli (Kr. e. VI. század) görög szemlélettől, ugyanakkor a keltával összecseng. Így elképzelhető, hogy maga Püthagorász is a keltáktól vette át.[568]

Hagyományaikban belső egalitáriusság jellemző. De ez csakis az uralkodó rétegre, a nemesekre érvényes. A totemisztikus származás legendákból a folyók, a víz, a folyóvizek isteni eredete kerekedik ki, és ezek nőiek. A kelta világ – a korabeli római és a görög világ legnagyobb megrökönyödésére – tisztelte a nőt. A kelta nő druid és akár harcos is lehetett. Sem a görög, a latin, sem a nordikus nő nem lehetett harcos. A királyság gyakran a női ágon öröklődött, jóllehet, női királyuk meglehetősen ritka.[569]

A kelta társadalom eredetileg nem volt agresszíven harcos. Azzá csakis a 'Balkánról' átvett vaskohászat és vasművességet követően váltak, de modellként a római hódítás szolgálhatott. A rómaiak megmozdulása előtt ők maguk nem hódítottak. A Pó-síkságon ugyan Kr. e. 600-ban már jelen voltak, de az igazi 'hódítást' két évszázaddal később, Kr. e. 400 körül kezdték meg. Ekkor még az etruszkokkal álltak konfliktusban.[570] A keleti határuk a szkítákkal évszázadokig változatlan maradt, sem innen, sem onnan nincs hódításra utaló jel.

A Kárpát-medencében a kelta 'honfoglalás' több évszázadot vett igénybe[571] (Kr. e. III–I. évszázad). Sokkal inkább a kultúra terjedt, semmint az etnikum.[572] A vaskohászat kiváltképp, mert az egész Kárpát-medencére jellemzővé vált ekkor már a vasfeldolgozás. Olyan mértékig, hogy „*hazánk területén voltak az első*

---

[563] Ellis (1994), p. 170.: „*So we return to the basic Indo-European idea of Truth being the Word and synonym for divinity. For the Druids and Brahmins, the life-giving principle and sustaining power was the Word or Truth*"
[564] Ellis (1994), pp. 168-169
[565] Ellis (1994), p. 169.
[566] Ellis (1994), p. 171.
[567] Herodotos *4:95.*, p. 245.
[568] Ellis (1994), pp. 172-177.
[569] Chadwick (1971), p. 118. Ez anyai családi folytonosságot, de nem női hatalmat, *matriarch* társadalmat jelent.
[570] Cunliffe (1998), p. 362.
[571] László (1974), pp. 108-111.
[572] László (1974), pp. 111, 113.

hivatásos vaskohók". – véli László Gyula.[573] Kettős kultúra jellemzi a keltákat is! Állattenyésztő elit és letelepedett falusi közösségek alkották a kelta világot. Azonban még ekkor sincs náluk sem templom, sem templomgazdaság, és az egalitáriusság mind a letelepedetteknél, mind a nemeseknél fönnmaradt. Erődített 'városok' alakultak ki, ahogy erről László Gyula is tudósít:

„Természetesen nem kell azt hinnünk, hogy a kelta uralom alá került területeken mindenütt kelták laktak volna. A megszállt területeken elsősorban a központokat kerítették kézbe, ezeket építették tovább (nagy méretű földvárak), és az úthálózatot fejlesztették. Erősen keveredtek a helyi, paraszti népességgel, úgyhogy a kelta műveltség ahány terület, annyiféle színezetűvé vált."[574]

„Hogy milyen erős volt ez az összeolvadás, mutatja például az, hogy a halottaikat földbe temető kelták közt elterjedt a halott elégetésének, elhamvasztásának szertartása, azaz megváltozott a világról és ennek következtében a másvilágról alkotott képük."[575]

A kelták embertani anyagáról Kiszelytől így értesülhetünk:

„Embertani kutatásuk különösen jelentős, mert nagy részben itt maradtak az országban, és mint helyi lakosság, a későbbi korok új alaplakosságát alkotja. A több hullámban ideért keltaságnál két jellegzetes embertípus dominál: 1. a gracil-mediterrán és alpi típus keveredéséből keletkezett 'gracil-alpi'; 2. a hosszú fejű, hosszú arcú, magas termetű, nordikus típus. A kelta temetőknek ***főleg közép-dunántúli anyagára jellemző e két típus uralkodó jellege*** *(Ménfőcsarnok, Cece, stb). Ez az etnikum hasonlóságot mutat a mai osztrák területi hasonló korú temetők anyagával... Észak-Dunántúlon – nagyrészt a helyi lakossággal való párhuzamosabb keveredés következtében – gyakori az alpi, alpi-dinári, crô-magnonid típusok keveredése (Pilismarót, Basaharc).* ***Ez a kelta emberanyag inkább a mai szlovákiai területi hasonló korú anyaggal mutat egyezéseket****."*[576] *(*A kiemelések tőlünk).

Kiszely adatai szerint tehát a Pilismarót és Basaharc embertani anyaga a mai szlovákiai területi hasonló korú anyaghoz hasonló, azaz nem a tradicionális keltához. Ez egy újabb adat arra vonatkozóan, hogy a kultúra és nem az etnikum terjedt, így a korábbi bükki–kukutyini műveltségi terület embere továbbra is ugyanott található, ahol eddig élt, sőt, ekkor már a Dunántúl északi területein is jelen van. A kiemelt mondat számunkra ezt is jelenti.

Fejlett vasművesség mellett, arany-, réz- és ezüstművesség erősödik meg. Hallstatti cserepek már, először Európában, korongozottak voltak.[577] Ennek ugyan ellene szól az, hogy korábbról már voltak erre utaló adatok, de elképzelhető, hogy a közbenső (kurgán) hódítások során ez az ismeret elfeledődött (azaz a korongozó népesség kiirtódott).

A kelta 'uralom' nem fogta át az egész Kárpát-medencét. Elsősorban a Dunántúlt és a Duna-Tisza közét érintette. Még a Kr. e. III. században a kelták

[573] László (1974), p. 113.
[574] László (1974), p. 111.
[575] László (1974), p. 111.
[576] Kiszely (1976), p. 199.
[577] László (1974), p. 108, Szabó (1971), p. 39.

megkísérelték elfoglalni a Balkánt, de ez nem sikerült nekik. Mégis, néhány törzsük, vagy törzs-töredékük átment a Balkánon és Anatóliában telepedett le.

Maga a kelta típusú műveltség azonban elhatolt a keleti peremekig is. Az Kr. e. II. századra az egész Medence területén megjelentek a kelta típusú települések. Ezekben a korábbi lakosság (őslakosság, ill. a szkíta és a sigynna) is keveredik a keltákkal.[578]

A kelták azután kétoldali nyomás hatására (délnyugatról a római, keletről meg a dákok és szarmaták) a század végére előbb az északi hegyvidékhez tömörödtek, majd a hatalmuk vesztével beleolvadtak a letelepedettekbe.[579] A Kárpát-medence nyugati felén a rómaiak váltották fel őket az időszámításunk kezdete körüli időkben.

9.3.3. Rómaiak

Hosszú, többszörös próbálkozás után sikerült a rómaiaknak a Dunántúlt Kr. e. 12-ben elfoglalniuk, és ezzel a kelta 'uralmat' lecserélniük. Ezzel a Kárpát-medencébe megint új jelenség költözött be. A rómaiak által ellenőrzött területeken ugyanis más társadalomszervezeti- és működési forma vette kezdetét: megjelent a templomgazdaság és a személyi földtulajdon.

A rómaiak a Kr. e. VI. században az etruszkoktól délre jelentek meg a színpadon, mint hódítók, és építették fel fokozatosan birodalmukat. Korábban az etruszk királyságokhoz tartoztak. Kr. e. 450 előtt a Földközi-tengeri utakat és kereskedelmet a főniciaiak és velük kapcsolatos karthágóiak, az etruszkok és a görögök monopolizálták. A rómaiak ekkorra megerősödtek már annyira, hogy az etruszkok 'feloldásával' (Kr. e. 449)[580] azok helyébe lépve, kísérletet tegyenek a tengeri uralom megteremtésére. Elsősorban tengeren hódítottak, de hamarosan (295-290) az egész Appennin-félszigetet már uralmuk alá hajtották.[581] Eközben a görögök meggyengültek és az első pun háború (Kr. e. 241) után, az immár tengeren is megerősödött Róma 229-ben ellenük fordult. Közben Karthagóval 218-ban újra megindult a második pun háború.[582] Ugyanekkor került Róma konfliktusba az etruszkok korábbi északi szomszédaival, a gallokkal (keltákkal) is, de ekkor a támadó fél még a kelta volt (Kr. e. 218-207).[583] A makedónok 40 évi háborúskodás után megtörtek és területük római tartománnyá süllyedt.[584] Ezt követte a harmadik pun háború 187-ben, amikor Róma indított hadjáratot a karthágóiak ellen és ekkor már kétséget kizáróan győzött.[585] Ezt követően, Philip görög uralkodó halálával, azaz Kr. e. 179-re Róma már maga alá gyűrhette a görögöket is.[586] Róma ekkor, miután gyakorlatilag a Földközi-tenger

[578] Szabó (1971), p. 16.
[579] Szabó (1971), p. 17.
[580] Grant (1988), p. 249.
[581] Cunliffe (1998), p. 355.
[582] Cunliffe (1998), p. 357.
[583] Ellis (1994), p. 30.
[584] Cunliffe (1998), p. 358.
[585] Ellis (1994), p. 30.
[586] Grant (1988), p. 270.

teljes medencéjét gyarmatosította már, elindult a szárazföldek felé. Egyetlen tengerparti terület maradt, ahol a rómaiaknak igazán nem sikerült megvetniük a lábukat. Ez pedig a Fekete-tenger, a Pontusz partjai. A Boszporia királysága ugyan Kr. e. 88-ban elkövette azt a taktikai hibát, hogy a perzsa uralkodó (Mithridates) segítségét kérte, így belekeveredett a rómaiakkal szembeni háborúba és K. e. 63-ban veszített,[587] aminek következményeként a rómaiaknak sikerült a Pontusz északi partjait megszerezniük, de a római uralom itt nem lett igazi uralom. A hajdani görög települések ugyanis továbbra is virágzottak és a perzsák elállták a római gyarmatosok további útját.[588] A rómaiakkal szemben évszázadokig ellenállt a Pártus Birodalom, akit végül is Rómának nem sikerült legyőznie, térdre kényszerítenie, meghódoltatnia. Róma itt elérte a saját korlátait.

A Kr. e. időszak utolsó évszázadára a római szárazföldi hódítás technikája, az új társadalmi szervezeti forma kifejlődött, és ekkor az egységes légiókra épülő haderő ütőképessége olyannyira megnőtt, hogy a keltákat fokozatosan kiszoríthatták az európai földrészről.

Ezen közben megindult az északi népek vándorlása is. Először a Cimbrik és a Teutonok[589] indultak el (Kr. e. 120-113). Átvonultak Morávián, a Kárpát-medencén belül az Alföldön, ahol a keltákra gyakoroltak nyomást, majd római területeket támadtak.[590] A kelták válasza kettős volt: egyik részük a Brit-szigetekre távozott (Kr. e. 100), a másik részük a rómaiaknak próbált ellenállni. Ebben a kétoldali küzdelemben a kelták európai telepei teljesen felmorzsolódtak, a rómaiak folyamatosan támadták, és végül le is igázták őket (Kr. e. 56). Ebben nagy szerepe volt annak, hogy a rómaiaknak jól szervezett, zsoldos hadseregük volt, a kelta törzsek meg egyediek voltak, képtelenek voltak összefogni.[591] Ekkor a rómaiak immár a Brit-szigetek felé fordultak és Kr. e. 55-ben Cézár vezetésével megkezdődött annak a gyarmatosítása is.[592] Ez ekkor még nem volt sikeres, majd csak Kr. u. után 43-ra vált a Brit-sziget zöme a Római Birodalom részévé és az is maradt az Kr. u. 407-ig.[593]

Északon is végleges határok alakultak ki. Az ún. *limes*. Ez a Duna–Rajna vonalát jelentette. Ettől északra és keletre Kr. u. 14-re leállt Róma ereje.[594] A Brit-szigeten is kialakult egy északi határvonal, amin túl már a római légiók képtelenek a hódoltságot fönntartani.[595] Az egyetlen komolyabb kísérlet a *limes* átlépésére Pannónia meghódoltatása után az ’erdélyi kaland’ volt.

---

[587] Ascherson (1996), p. 225.
[588] Grant (1988), p. 275.
[589] A *teuton* kelta nyelven *embert* jelent és így hívták a kelták a Rajnától keletre lakó germánokat.
[590] Cunliffe (1998a), p. 416.
[591] Ellis (1994), p. 32.
[592] Ellis (1994), p. 31.
[593] Chadwick (1971), p. 68.
[594] Cunliffe (1998a), p. 425.
[595] Cunliffe (1998a), pp. 430-431.

A rómaiaknak Erdély déli területeinek a gyarmatosítására a Fekete-tengerhez vezető szárazföldi kereskedelmi és hadi utak biztosítása végett volt szükségük.[596] Erdélynek azonban csak kis részét sikerült hatalmuk alá venni, azt sem hosszú ideig. Pannónia (Dunántúl) közel 400 évig, Erdély déli része (Dácia) azonban alig 100 évig volt római megszállás alatt. Ez időben a szíriai légió tartózkodott itt, úgyhogy a rómaiak utódnyelveként nem a latin, hanem sokkal inkább egy sémi nyelv megjelenésével kellene számolnunk. Erdély északi részéhez a rómaiak nem voltak képesek férni, az nem került az uralmuk alá. Ugyancsak nem a hegyvidék.

Róma hatalma kifejlődésekor arisztokratikus köztársasági formában uralkodó elit volt. Városállamként indult, de kezdetben nem voltak királyai.[597] Hatalmának a Földközi-tenger teljes medencéjére való kiterjedésekor váltott hatalmi formát (Kr. e. 27)[598] és választott császárokat. Hatalma a birodalom szervezési technikájában gyökeredzett. Ennek lényege a hatalmas zsoldos hadsereg volt, amibe a különböző meghódított területek lakosságából is szerveztek légiókat. A hadsereg szabta meg az állami politikát és tulajdonképpen a római polgárokkal egyetemben egyenértékűen választotta meg magát a császárt. Következetesen terjeszkedő politikát folytatott. A szárazföld belseje felé azonban csakis akkor fordult, amikorra a teljes tengerpartot már gyarmatosította (Kr. e. 190)[599] és a Fekete-tengerhez vezető útjait kellett biztosítania. Ekkorra már kidolgozta a szárazföldi gyors katonai akciók módszerét, aminek szerves része volt a harci szekerekkel gyorsan bejárható útrendszer. A meghódított területeken katonai állomásokat épített ki, szigorúan azonos módon fölépített támaszpontokat. Ezekhez civilizációs elemeket csatolt, így a lakosság számára kedvezőbb, városias életfeltételeket tudott teremteni. A békés lakosságot nem bántotta, de a lázadást könyörtelenül eltiporta.[600]

Róma hatalmával terjedt a nyelve is, a latin. Tulajdonképpen eredetileg egy kis közösség nyelve lehetett, indoeurópai gyökerekkel. Később a tartós etruszk együttélés és civakodás közben onnan rengeteg szót vett át.[601] Írott formájában vált a római adminisztráció nyelvévé és ezzel először az ismert történelem során a hódítással a nyelv is terjedt. Utódnyelvei azonban genetikusan nem erednek a latinból, hanem a helyi nyelvek latinosodott változataiként foghatók fel. Magában a latinban erősen érződik az etruszk nyelvi hatás.

A legrégebbi magyar nyelvi emlékünk római tartományból, Pannóniából ered.[602] II. Constantius császár, hogy elhárítsa a szarmata limigans törzs (Sebes-

[596] László (1974), p. 123.
[597] Grant (1988), p. 249.
[598] Cunliffe (1998a), p. 427.
[599] Grant (1988), p. 267, ahol így jellemzi ezt: „... Philip és Antiochus egyezsége a Földközi-tengert szinte római tóvá alakította." Az angol szöveg: „*... in the treaties with Philip and Antiochus had almost made the Mediterranean a Roman lake*."
[600] Még romanizált szemmel is rémületes az, ahogy ez Josephus Flavius ismert munkájában, a *Zsidó Háború*ban megjelenik (Révai fordítása, Budapest, 1964).
[601] Götz (1994), pp. 869-871.
[602] Nagy (1980), p.: 74, Götz (1994), p.: 629.

tyén[603] szerint 'szolgajászok' és Gibbon szerint jászok) által a rómaiakat fenyegető veszélyt, 359-ben maga ment el Acimincumba (ma Kamenicz a Dráva-torkolatnál),[604] mintegy megmagyarázva az ott élő falusiaknak, miért is kell emelt adókat fizetniük. De az engedékeny hangra készülve a magas sáncon álló trónszékről, mégis a hallgatóság leendő engedelmes alattvalóknak látszva, közülük az egyik paraszt csizmáját lekapva a császár felé dobta, miközben dühösen, (Ammianus Marcellinus szerint mintegy csatajelként) ezt a szót harsogta: *Marha, marha!*[605]. Ez az esemény már az ukrajnai ún. *szarmata* betelepedés[606] után van egy évszázaddal.

A rómaiak által megszállt területeken alakultak meg az első keresztény közösségek is és építették meg az első templomaikat, bazilikájukat. Illyrikumban 325-ben,[607] Pécsett, Esztergomban, Fenékpusztán, Tácon ezt követően épült fel templom.[608]

A római 'uralom' egybeesett másik két elit uralmával: Erdélyben a dákok, északra tőlük pedig a szarmaták képviselték az uralkodó réteget. A három uralkodó réteg között az összetűzések eléggé gyakoriak voltak, de egyik sem tudott a másik területére nagy mélységben behatolni. A rómaiak megkísérelték a dákokat kiszorítani, de ez nem sikerült nekik. Ugyan eljutottak a Fekete-tengerhez is, de ott már nem tudtak igazán megtapadni.[609]

9.3.4. Szarmaták

Pannónia a rómaiak szempontjából fontos és meghatározó tartomány volt. Egyrészt innen tudták a keletről özönlő népvándorlás hullámait feltartóztatni, másrészt a római császárok személyének kiválasztásában Pannónia többször is határozottan beleszólt: leváltott császárokat. Van még Pannóniának egy nagyon fontos tulajdonsága: a Rómaiak nem tudták annak külső (északi és keleti) hatá-

---

[603] Sebestyén (1984), pp. 274-275

[604] Ám érdekes módon valamiért Gibbonnál ez „in a large plain near the modern city of Buda" történt. (Gibbon, 1993, kb. p. 219.)

[605] Sebestyén hozzáteszi: „*Megőrizte Ammianus Marcellinus, s meglepő módon továbbadta az európai történészeknek számára Gibbon. Hogy a magyar történészek miért hallgatják el, még találgatni sem tudom és kívánom*." A latin szöveg: „*Visoque imperatore ex alto suggestu iam sermonem parante lenissimum, meditanteque adloqui velut morigeros iam futuros, quidam ex illis furore percitus truci, calceo suo in tribunal contorto 'marha, marha,' quod est apud eos signum bellicum, exclamavit eumque secuta incondita multitudo vexillo elato repente barbarico ululans ferum in ipsum principem ferebatur*." (Ammianus Marcellinus: *Rerum Gestarum.* Liber XIX, XI/10.) A Történeti Etimológiai Szótár szerint csak 1796 óta ismert ilyen jelentése, e *szarvasmarha, ökör és tehén* értelmű szavunknak, amely jövevényszó: az ófelnémet *marchat* (=kereskedelem, piac; áru) torzításaként, mert a végén a t-t tárgyragnak gondolták és elhagyták, így a marha eredeti jelentése *(kereskedéssel szerzett) vagyon*. (TESz II. p. 845.) Ám Ammianus Marcellinus miatt megállapíthatjuk, hogy a marha adta a német piac nevét, ahol a marhát kínálták: a Marchat német kiejtéssel.

[606] László (1974), p.: 156.

[607] Chadwick (1987), p. 25

[608] Sági (1994), p. 194. Kr. u. 374 után építik át a B periódusban épült vendégfogadót bazilikává.

[609] Ascherson (1996), p. 82.

rait tartósan átlépni! Itt találkoztak azzal a haderővel, ami már számukra is új és félelmetes elemet hordozott, amivel szemben a római haderő képtelen volt győzedelmesen fellépni: a szteppei népekkel és azok új 'találmányával', a nehéz lovassággal. Az Alföldön ugyanis megjelentek a szkítákat évszázadokkal korábban a sztyeppéről kiszorító szarmaták, akik aztán legyőzték Kr. u. 375-ben Adrianopolisban az egyik római légiót.[610]

A római kor emberére nézve nagyon nagyfokú változatosság jellemző. A rómaik által megszállt területeken a fél világ emberanyaga rövid időre, átmenetileg megjelent.[611] Ez alátámasztja László föntebb említett megállapítását: a római uralom még a megszállt területeken sem érintette az ott már korábban élt lakosság etnikai, nyelvi összetételét.

A szarmaták a szkítákhoz nagyon hasonló, sőt, azzal rokon népesség lehetett. Iráni népeknek tekintik őket.[612] Kr. e. 300 körül jelentek meg a pontuszi sztyeppén[613] és onnan fokozatosan kiszorították a szkítákat. Harcosak, és ők vezették be Európában az ún. nehézlovasságot és az azzal való hadviselést.[614] Hosszú lándzsával harcoltak, miközben magukat acélerősítéses-pikkelyes bőr páncéllal védték. Ez több évszázadra előnyt biztosított számukra a hódítók között. A szkítákhoz hasonlóan azonban ők is csak uralkodó réteget alkottak. A gótok és a hunok előrenyomulásával felbomlott a szövetségük és törzseik nyugatra szorulva elvegyültek az alattuk lévő lakosságba, felszívódtak.

A szarmaták egyik törzse, a jazigok (jászok?) az időszámításunk kezdetén telepedett le az Alföldre, a Duna–Tisza-köze északibb részére. Az első betelepedés Ukrajnából történt és ennek sírjaiban nincs fegyver, a férfi és nő egyenértékű. Későbbi betelepedettekében azonban ez megbomlik, ott már a harcos lovas kultúra jegyei láthatóak.[615] Kr. u. 271-ben újabb betelepedés történt, de ez már falvakba. Az elnyomottak ekkor fellázadtak a szarmata vezetőréteg ellen és azok részben a germánokhoz, részben a rómaiakhoz távoztak.[616] A későbbi lengyel arisztokrácia szarmata örökségként társadalom felettinek deklarálta önmagát a XVII. században. Utolsó 'hullámuk' a hunok elől menekülő alánoktól érkezett, Kr. u. 370 körül. Ők az igazi jászok.[617]

László Gyula írja: *„A régész mégis kénytelen megkockáztatni, hogy a szarmatáknak legalábbis egy része az avar kort bizonyára megérte, sőt, talán a magyar honfoglalás koráig is fenntartotta magát."*[618]

---

[610] Ascherson (1996), p. 223.
[611] Kiszely (1976), p. 200.
[612] Ascherson (1996), pp. 210, 212. szerint az alánok egyik törzse.
[613] Hérodotosz már sokkal korábbról említi a *sauromoata*kat, akik már Dárius hadjárata idején is Dontól keletre, délre települtek, és akik a szkítákkal szövetségben álltak ellen Dárius haderejének. Lásd Herodotos *4:123*., p. 253.
[614] Ascherson (1996), p. 223.
[615] László (1974), pp. 156-157.
[616] László (1974), p. 159.
[617] Glatz (1996), p. 25.
[618] László (1974), p. 159.

Az ekkor érkezettek azután a Duna középső szakaszán (limes) Rómát támadták. Marcus Aureliustól vereséget szenvedtek, aki azonban nem ölte meg őket, hanem szolgálatába állította. Ekkor került 5500 szarmata-alán Britanniába, ahol az északi kelta (később skót) törzsek ellen védték Hadrián falát. Itt azután beolvadtak a környezetükbe.[619] Ők voltak az utolsó indoeurópai eredetű lovasnomádok, akik a Kárpát-medencét keletről meglátogatták.

Embertani vonatkozásban a következőket tudhatjuk meg a Kárpát-medencei szarmatákról: *„Az iráni eredetű jazig szarmaták több hullámban özönlötték el a Duna-Tisza közét. Egy részük tiszta dinári-taurid, dinári-kelet-balti, másrészük pedig turáni típusú. Gyakori a dinári típusnak magas termetű változata. A korai periódusba tartozó temetőkből (pl. Szentes-Kistőke) hiányoznak a mediterrán elemek, kisebb számban fordulnak elő az északi típusok, és kifejezettebbek a pamiro-turáni jellegek. A későbbi periódusba tartozó temetőkben viszont (pl. Csongrád-Határút, Hódmezővásárhely-Fehértóart) inkább megtalálhatók az északi és mediterrán elemek, háttérbe szorulnak a pamiro-turán elemek. E változás valószínűleg a helyi lakossággal történt házasodások eredménye.”*[620]

Mi pedig ebből a tudósításból két fontos megállapítást tehetünk. Az egyik az, hogy az indoiráninak tartott jazig-szarmaták embertanilag nem voltak egységesek és nem voltak indoeurópaiak, a másik pedig az, hogy viszonylag szűk területre, zömmel a legeltetésre alkalmas területre érkeztek, és hamarosan beleolvadtak a helyi lakosságba, ami még ekkor is és itt is továbbélt, megmaradt.

A római uralom idején vált egészen nyilvánvalóvá a Kárpát-medence hármas tagozódása.[621] A romanizált Pannónia (Dunántúl) élesen elkülönült a szteppei jellegű Alföldtől, majd ez is a Kárpátok domb- és hegyvidékétől. Pannónia a Mediterráneum része, az Alföld a pásztor műveltséghez tartozott, ezzel szemben hová tartozott a Kárpátok területe? Ott folyamatosan letelepedett mezőgazdasági és fémműves kultúrát találtunk. Oda a pásztor társadalom nem hatolt be. Rómának sem sikerült oda eljutnia. Ebben az időszakban találkoztunk az első ’honfoglalás’ jellegű betelepedéssel is, a szarmatákhoz sorolt, de fegyvertelenül temetkezőkével.

9.3.5. Dákok

Erdélyben ugyanakkor más hódítók jelentek meg: a dákok. Szteppei lovas nép volt, esetleg türk. László szerint viszont trák.[622] Elitet képeztek nem csak Erdélyben, hanem hatalmuk a Fekete-tengerig és Észak-Magyarországig kiterjedt. Templom és a templom gazdaság azonban továbbra is hiányzik Hunniából. Az esszenekével harmonizáló, egyisten hit jellemezte egy részüket.[623] Hérodotosz megemlékezik az ugyancsak ide helyezett getai vallásról. Az emberek magukat halhatatlannak vélték, és egyisten hívőknek vallották. Salmoxisnek és Ge-

[619] Ascherson (1996), p. 236.
[620] Kiszely (1976), p. 200.
[621] Makkay (1996), p. 24.
[622] László (1974), p. 118.
[623] Josephus (1966), *XVIII:5.*, p. 381

beleizisnek nevezték azt a szentet, akihez haláluk után távoznak.[624] Mások úgy tudták, hogy Salmoxis volt az, aki a halhatatlanság tanára tanította őket. Ezek a tanok a platóni tanokkal és a trákoknak az élet és halál közötti átsétálásának a rituális gyakorlatával csengenek össze.[625]

A dák 'uralom' alatt a Kárpát-medence keleti felén (Hunnia) a fémfeldolgozás tovább finomodott. Ennek egyik meghatározó központja az erdélyi Székelyföld,[626] de az északi hegyvidék jelentősége is fokozódott.

Számunkra azonban ebből a korszakból van még egy nagyon fontos értesülés: északra-északkeletre csakis akkor mentek a kelták, amikor már a létükért küzdöttek, amikor már mindenünnen kiszorultak. Úgy látszik, ennek a területnek az őslakossága menedéket nyújtott a keltáknak, ők adták végső harcukhoz a fegyvereket, hiszen itt volt a vasgyártás központja is. Nagyon fontos azt is látnunk, hogy erre a területre a keltákat kiszorító hatalmak végül is nem kerültek be. Sem a rómaiak, sem a szarmaták, sem a dákok nem jelentek meg számottevő mértékben az északi-északkelti területeken, jóllehet mind a dákok, mind a szarmaták hatalmukat azért bizonyos mértékig mégis csak kiterjesztették erre a területre is (adóztatás). A hatalom azonban itt nem tűnik elnyomónak, nem látszik komoly összetűzés. Ennek lényegében nem mond ellent László Gyula megállapítása sem, miszerint a szarmaták a lakosságot fölfegyverezték a rómaiak ellen és azok ekkor föllázadtak ellenük és ez lett végül a szarmata uralom vége,[627] merthogy ez a megállapítás végül is az alföldi területekre vonatkozhat.

9.3.6. Hunok

A hunok szteppei lovas katonák. Eredetük bizonytalan. Többen próbálkoztak már leírni a származásukat, összetételüket, de általában egyik leírás sem kielégítő. Mindenképpen kevert népességűek voltak. Embertanilag a róluk kapott kép nem megbízható. Amit mégis tudhatunk, abból az látszik, hogy részben mongolid, a maradék részben europid keverék volt, ahol a turanid, pamirid uralkodó mértékben volt jelen. Velük került be a Kárpát-medencébe a mongolid rassz elem és a koponyatorzítás.[628] A későbbi hun birodalom etnikailag sokkal kevertebb volt, mert a viszonylag kis létszámú uralkodó előkelők alatt a meghódított – de nem föltétlenül etnikailag elnyomott – letelepedett földművesek megtalálhatóak. A vezértörzsben meglévő nevek alapján az ő nyelvük valószínűleg török volt.[629]

[624] Idézi Taylor (1998), p. 401.
[625] Idézi Taylor (1998), p. 401.
[626] Orbán (1982), pp. 373-383.
[627] László (1974), p. 159.
[628] Kiszely (1976), p. 201.
[629] Ligeti Lajost idézi Kiszely (1996), p. 148, Németh Gyula szerint J-török; idézi: Kovács (1997), p. 409.

A leginkább elfogadhatónak tűnik az a gondolat, hogy a névadó törzsük eredetileg azonos volt a hiung-ni – avagy hsziung-nu – néven nevezettekkel,[630] akik a mongol szteppékről a Kr. e. I. században a kínaiak nyomására mozdultak el, majd később valahol Közép-Ázsiában, a Kazah puszták környékén (Turáni Alföld) tanyáztak.[631] Az óbolgár királylista alapján úgy látszik, hogy a fejedelmi dinasztia Kr. e. 207-174 között a Kínai határ mentén élő hiung-nu nép könyörtelenül erőskezű uralkodójának, Mao-tunnak az utódja (Dulo dinasztia). Az általa alapított birodalom – miután, a meghódított lovas népeket beolvasztva, egészen Közép-Ázsiáig kiterjedt, – Kr. e. 48-ban összeomlott. Kína átgázolt felette,[632] és ekkor a megmaradt hunok a szibériai sztyeppére menekültek.[633] Kr. u. 78-ra a kínaiak már a négy részre szakadt, ún. nyugati hun birodalmat is felszámolták.[634] Kr. u. 155-re a kínaiak a hunokat Közép-Ázsiából végleg a szibériai sztyeppékre szorítják. Ezután a Kr. u. IV. századig nem hallunk felőlük, amikor is mint 'nyílfeszítő', harcos nép tűnnek fel Nyugat-Ázsia pusztáin Balambér vezérletével.[635]

Kapcsolatba hozzák a hunokat India egyik hódítóival[636] is, akiket igazságos királyoknak tartanak. Mások sumér utódoknak vélik őket, akiknek a lovas kultúrája a sumér műveltséget hordozza.[637] Kovács szerint[638] az alánokkal azonosak, azaz iráni nyelvű népek, mások szerint türkök.[639] Hiteles adat róluk csakis Közép-Ázsiából származik, ezért csupán a nevük és sajátos üstjeik alapján vezethetők vissza a kínai határig. Ezt néhány kulturális elem még alátámasztani látszik,[640] de a biztos adatok az Aral-tó környékétől elvesznek.[641] Itt tűntek fel ugyanis az Kr. u. IV. században, de ezt megelőzően az egyetlen róluk szóló hír[642] egy, az óbolgár királylistán szereplő név, a Kr. u. 157-es évszámhoz kötve: Avitochal.[643]

---

[630] Szász Béla, Ecsedy Ildikó és Vásáry István alapján, lásd: Kiszely (1996), p. 145. Lásd még Chen Moon Geum pekingi történész professzornő levelét Blaskovics (1988) függelékében, pp. 370-372.
[631] Dümmerth (1977), p. 47.
[632] Dümmerth (1977), p. 47.
[633] Kiszely (1996), p. 119.
[634] Kiszely (1996), p. 120.
[635] Osetzky (1977), p. 72.
[636] Osetzky (1977), p. 72. Megdöntik a Gupta birodalmat 460-ban. Fehér hunok, azaz eftaliták. A perzsák 577-ben vetnek véget az uralmuknak. Az eftalitákat Kovács (1994) egyébként alánnak tartja, p. 66.
[637] Götz (1994), pp. 273-275 szerint szkíta-pártus-hun-avar-magyar azonosság, Padányi (1989), pp.197-198, akik a második sumér elvándorlásból erednek, Badinyi-Jós (1996), pp. 277 szerint az alánok is hunok, pp. 281. szerint már a Gilgames eposz róluk szól, merthogy a hun azonos a kaldeussal.
[638] Kovács (1994), pp. 408.
[639] Németh Gyulát idézi Kovács (1977), p. 420, László (1977), p. 182.
[640] Például az írásuk, lásd: Szekeres (1996), pp. 80-89., Kiszely (1996), pp. 351-353.
[641] László (1977), p. 186.
[642] Dümmerth (1977), p. 47.
[643] Dümmerth (1977), p. 43.

Lovas kultúrájuk akár a szkíta, akár a szarmata kultúra folytatása is lehetne. A visszacsapó szkíta íjjal harcoltak és náluk találkozott Európa először a kengyellel, tőlük ismerte meg a lóhátról való test-test elleni küzdelmet, amit a kengyel tett lehetővé. A kengyelt Nyugat-Európában csak majd a vizsgált korszak végén, Nagy Károly idején vezették be a nehéz páncélos lovas hadseregben.

A hunok Balambér személyében egy hatalmas, hódító személyiségű uralkodót kaptak, aki 350 környékén megmozdította haderejét és a kínaiak elől korábban már nyugatra 'menekült' hunok megindultak tovább nyugatra.[644] Az ő nyomásukra azután az alánok, majd az északról a Krím fölé telepedett gótok is tovább nyugatra törtek. Egy részük (osztrogótok) átmenetileg beköltözött a Kárpát-medencébe (Dunántúl), majd tovább mentek nyugat felé. Ezek a rómaiaktól olyan területeket követeltek, ami a hunoktól a legtávolabb volt. Minthogy ezt nem kapták meg, 410-ben Alarik vezérükkel (a történeti irodalom királynak nevezi) feldúlták Rómát, Itáliát, és Nyugat-Franciaországba távozva, ott immár a rómaiak engedélyével és közreműködésével, végül is letelepedtek. Ők alkották majd később a hunokkal szemben Aetius parancsnoksága alatt álló római hadsereg egyik szárnyát Európa addigi legnagyobb léptékű csatájában, a Catalúniai ütközetben. A gótokkal szinte egyidőben északról más germán törzsek is megindultak délre és egy részük átmenetileg a Kárpát-medence sztyeppés (alföldi) területein is megjelent, letelepedett. Ezek a gepidák.

A vizigótokat 'üldözve' a hun vezértörzs 405-ben ugyancsak a Kárpát-medence közepébe költözött, betelepedtek a Kárpátok sztyeppés Alföldjére. Létszámuk mintegy 20-30 ezerre tehető.[645] Kr. u. 420-ben itt építették ki a vezéri szállást. Ekkor Oktar volt a hunok 'királya'.[646] 425 táján a nagykirályi központot is áthelyezték ide. Oktart Ruga követte, aki rövid időn belül, azaz 434-ben meghalt. Ruga a magyar krónikákban Bendeguz néven jelenik meg.[647]

A hun vezértörzs nagy szervezettségű szövetségi rendszert dolgozott ki, részben a meghódított, a meghódolt, és részben a legyőzött népekkel. Így a hun hadseregben a hunok létszámát mesze meghaladó mértékben vettek részt más népek, így többek között indoeurópai (iráni) lovas népek (gótok, gepidák, szlávok, alánok).

Ruga testvérének, Mundzuknak két fia volt: Bléda és Atila. Ruga halála után Atila örökölte a nagykirályi szerepet. 445-ben megölette Blédát, és ettől kezdve teljes energiájával és kíméletlenségével építette ki a birodalmát. A meghódoltatott népek – ezek között vannak az osztrogótok, az alánok – egyesített haderejével tört nyugatra, ahol 541-ben Catalúnia mezején megvívta az Aetius vezetésével felvonultatott római birodalmi haderővel a világtörténelem addigi legvéresebb csatáját, döntetlen végeredménnyel. Ettől kezdve mindkét nagyhatalom – a perzsa és görög vetélkedés történelmi hasonmásaként – megrogyott és megkezdte agonizálását. Atila még a következő évben Róma ellen vonult, de a pápával

[644] Szász Bélát idézi Kiszely (1996), p. 134.
[645] Glatz (1996), p. 27.
[646] Dümmerth (1977), p. 48.
[647] *Kézai* II. 1§, *Képes Krónika, 10*, p.: 43. Sem Anonymus nem említi, sem a Tárih-i Üngürüsz.

való diskurzus után föladta Róma lerombolását és visszavonult. A következő évben, 453-ban, esküvője éjjelén különös körülmények között meghalt. A döntetlenre végződött 'mérkőzés' nevető győztesei azután a germán törzsek lettek, köztük a frank, akik ezután hamarosan megjelentek és átvették Nyugat-Európa uralkodó elitjének a szerepkörét. Velük beköltözött Európába egy sötét korszak is. Ugyanis az elkövetkező fél évezredben szinte semmi említésre való kulturális esemény nem történt a területükön, ahogy azt Padányi munkájában kifejtette.[648] A frankok az akkor kritikus helyzetben lévő római egyháznak adtak katonai támogatást, és a kereszténység terjesztésében szereztek maguknak kétségtelen érdemeket.

Atila világtörténelmi szerepe állandó vita témája. A megalázott Nyugat szemében barbár és vérengző, az Egyház szemében 'Isten ostora', a népi mondákban, mesékben állandóan előkerülő, kétségtelenül kultúrát meghatározó elem maradt. Priszkhosz 448-ban Attilánál járt, így az ő személyes elbeszélésből ismerjük Atila környezetét. Nem nevezhető barbárnak a primitívséget értve a barbárság fogalma alatt. Magas szinten képzett személy volt (Rómában volt túsz gyerekkorában, Aetiust személyesen ismerte). Szabad gondolkozású, kíméletlen, de zseniális uralkodó volt.

Atila 453-ban bekövetkezett halála után fiai megint csak osztozkodtak, aminek az eredménye testvérháború lett és az, hogy az addigi szövetségesek ellenük fordultak: a hun birodalom összeomlott. Egy részük eltávozott a Kárpát-medencéből (Bizánc, szteppe), más részük letelepedett az Alpokban, Észak-spanyol területen, Erdélyben. Az erdélyiekről Kézai így ír:

„Maradt még a hunokból háromezer ember, kik a krimhildi csatából futással menekültek, kik is félvén a nyugoti nemzetektől Árpád idejéig a Sziklamezőn maradtak s ott magokat nem hunoknak, hanem székelyeknek nevezték. Ezen székelyek ugyanis a húnok maradványai, kik midőn megtudták, hogy a magyarok Pannóniába másodszor visszajöttek, a visszatérőknek Ruthenia határszélein elébök menének s Pannóniát együtt meghódítván abba részt nyertek, de nem a pannóniai síkon, hanem az oláhokkal együtt a határszéli hegyek közt kaptak osztályrészt. A honnan az oláhokkal összeelegyedve, mint mondják, azok betűit használják."[649]

A krónikákban szereplő *oláh*ok (blachok Anonymusnál) ezek szerint Pannóniában lakók, akiké volt a *székely rovásírás*. Ez olyan írás, aminek a hangzókészlete nem indoeurópai, nem latin, azaz nem a későbbi román.

Hunniában, azaz a Dunától keletre a hunok idejében sem alakult ki a Kárpát-medencében templom-gazdaság, Sem igazi földesúri réteg. Ide még ekkor sem érkezett meg a hűbéri rend. Megérkezésük emberöltőnyi távolságban követte a gepidákét, akiket megsemmisítettek. Pannóniában, a Dunántúlon a korábbi társadalmi szervezettség megmaradt (templom). Harciasságuk a Kárpátokon belül 'lehűlt', Atila személyéhez kötődött a 'világbirodalom' léte. Csekély létszámú elitet alkottak csupán, akik alatt az eredeti népesség változatlanul megmaradt.

[648] Padányi (1989).

[649] *Kézai Krónikája*, I. könyv, IV. fejezet, 6.§.

Hatásuk az Északi-Felvidékre nem terjedt ki, jóllehet, a Kárpát-medence egésze 'meghódolt' nekik.

A hunok után rövid időre a longobárdok (lombárdok) telepedtek meg a Duna mentén. Eredetileg a középső Elba vidékén éltek, innen költöztek 480-ban Ausztriába, majd 500 körül, a hatalmi vákuumban, Pannóniába. Itt megerősödtek és Wacho királyuk dinasztikus kapcsolatokat épített ki mind a frankokkal, mind Bizánccal. 558-ban, azonban, amikor az avarok feltűntek, Alboin királyuk biztonságosabbnak vélte, ha Itália földjére, a Pó völgyébe távoznak. Velük távozott a pannonok, a szarmaták és a gepidák maradéka is.[650] A longobárdok embertanilag jól elkülöníthetők a helyi lakosságtól, merthogy rájuk a nordikus cromagnonid, azaz az erős testű, magas, hosszúfejű embertípus volt a jellemző.[651] A lényegesen hosszabb ideig a Tiszántúlon tartózkodó gepidákra a hosszú fej, keskeny arc és magas termet, illetve a kerek fej, alacsony, közepes termet és széles arc volt a jellemző. Ismét csak etnikailag heterogén volt a képlet

9.3.7. Avarok

463 táján a pontuszi szteppe északi részén megjelentek az ogurok.[652] Ez az időpont meglehetősen megegyezik Atila utódainak keletre távozásával, merthogy Atila kisebbik fia, Irnik a testvérháborút követően visszavonult a Kaukázus vidékére (Meotisz, Krim-félsziget környezete) és ott alapította meg 453-ban a bolgár birodalmat.[653] Testvére, Busán pedig az Aldunánál alapított birodalmat. Dengezik (középső fiú) pedig ugyancsak keletre szorulva 469-ig tartotta magát.

Irnik a bolgár királylista szerint 453 körül kezdett el uralkodni.[654] Őt Mundo követte, majd annak fia, Gorda. Testvérével, Mogerrel a bizánci irodalomban Gordasz, ill. Muagerisz néven jelent meg. Moravcsik Gyula szerint az utóbbinak a neve lett azután a megyer/magyar törzs névadója. Ez a testvérpár ugyanúgy élt, ahogy a krónikák Hunorról és Magorról állították. Ezek szerint Hunor azonos Gordával. Padányi Muageriszt nem tekinti a magyarok névadó ősének.

Meotiszban Gorda lett a 'király'. Fölvette a kereszténységet és behódolt Bizáncnak. Testvére ezért megölette őt, majd alattvalóival együtt eltűnt a Birodalom határterületeiről. Gorda 'hun' birodalma 550-ben két részre szakadt – ismét egy testvérpár áldatlan harca miatt, akiket Utigur ill. Kotrigur néven jegyez a bizánci krónika.[655]

508 körül a szabirok is megjelentek Európában és a Volga torkolat vidéke és a Kaukázus között foglaltak maguknak legelőt.[656] 557 és 558 között az *uar-*

[650] Todd (1998), pp. 478-479.
[651] Kiszely (1976), p. 203.
[652] Czeglédy (1977), p. 59.
[653] Dümmerth (1977), pp. 37-38.
[654] Dümmerth (1977), pp. 54, 56.
[655] Dümmerth (1977), pp. 38-39.
[656] Más vélemény szerint: amikor a zsüan-zsüanok birodalmát a türkök 552-ben megdöntik, akkor azok egy része nyugatra menekül és szorítja ki a régi lakóhelyükről a szabirokat, akik viszont a bolgár türköket szorítják tovább. A szabirok ekkor az Irtisz és az Urál közé kerül-

*chonitá*k tűntek fel a Kaukázustól északra és átvonulva a pontuszi területeken nyugatnak tartottak. Meghódították, és 568 körül megszüntették a bolgár birodalmat, elfoglalták annak területét és tulajdonképpen annak örökösi jogán[657] avar néven betelepedtek a Kárpát-medencébe is.[658] Közvetlen mögöttük érkeztek a nyugati türkök és azok *kazár* nevű törzse birtokba vette a Volga–Don és Kaukázus közötti területet[659] azaz, meghódította az onogurokat és a szabirokat.

Mindezek eredetét valamilyen mértékben a kínai érdekterületeken élő türk népekhez kötik. Kínai források három belső ázsiai türk népcsoportot ismernek: *t'ie-lö*k, a keleti (északi), ill. a nyugati türkök.[660] A legkeletibb t'ie-lök közül való az *oguz-ujgur*.

A kazárok föltehetően a *tielö* törzsszövetség tagjai voltak. A *tokuz-oguz*ok 6. törzse a *kaszar* és ők lehetnek azonosak az Európában később *kazár* néven megjelenőkkel.[661] Az aka-tzirok (azaz fehér kazárok[662]) 448-ban Atila alattvalói voltak, 550 és 650 között pedig a török (turkut) királyságé.[663] A kazárok a türk királyság alattvalóiként is már erőszakos terjeszkedést folytattak. Először kiszorították az avarokat és átvették kelet európai uralmi területeiket, miközben az avar kagánság a Kárpát-medencébe költözött. Ezt követően az Azovi tengerhez jutottak ki, miután Boszporosz városát 596-ban ostrommal bevették.

607-ben az onogurok visszanyerték önállóságukat a kazárokkal szemben.[664] 627-ben Hérakleiosz megsemmisítő vereséget mér Perzsiára kazár segédlettel.[665] 642-ben a kazárok újra megerősödtek és az időközben függetlenné váló bolgár birodalmat támadták.[666] A 650-ben a bolgárok a kazár nyomásnak engedve szétszakadtak: egyik részük a Donyec vidékére, északra költözött és ott létrehozta a szaltovo-majaki műveltséget, másik részük a Volga könyök felé vonult és alkotott pásztor birodalmat. Ez utóbbiból 680-ban kivált egy rész és az Aldunához vonult.[667]

A hun utódokkal foglalkozó munka ugyanezt kissé más beállításban közli.

Irnik késői utóda Kovrát 605-ben született és 665-ig élt. Gyerekkorát túszként Bizáncban töltötte, ahol 619-ben megkeresztelkedett. Legfőbb érdeme az, hogy 635-ben felszabadította népét az avar kagán uralma alól.[668] Nála látszott megvalósulni az Attilának tett jóslat: a legkisebbik fia fogja újra felvirágoztatni

---

nek, és róluk kapja Szibéria a nevét. Lásd: Baráthosi Balogh (1976), p. 30. A szabirok eszerint északon és nem délen vannak.

[657] Czeglédy (1977), p. 59.
[658] Dümmerth (1977), pp. 52-53.
[659] Czeglédy (1977), p. 59.
[660] Czeglédy (1977), p. 59.
[661] Kiszely (1996), p. 28.
[662] Koestler (1990), p. 16.
[663] Koestler (1990), p. 17.
[664] Czeglédy (1977), p. 62.
[665] Koestler (1990), p. 19.
[666] Kiszely (1996), p. 238.
[667] Czeglédy (1977), p. 63.
[668] Dümmerth (1977), p. 53.

a birodalmat.[669] Bolgáriában Kovrát 635-665 között uralkodott. Öt fia volt, közülük Batbaján és Kotrag, a két legidősebb. Ők örökölték az 'apai birodalmat', azt felosztották egymás között, de közülük Batbaján hamarosan elismerte a kazár kagán uralmát, behódolt. Kovrát halála után 3 évig Bezmert uralkodott,[670] aki föltehetően Kovrát testvére volt (ugyancsak a Dulo nemzetségből való). A birodalom felosztása ezért 668-ban következik be. Kotrag országa azután a XIII. századig virágzott és akkor a tatárok pusztították el.

A hunok után mintegy 100 évvel a Kárpát-medencébe érkező pusztai népet tehát avar néven ismerjük. Eredetük épp annyira ködbe vész, mint a hunoké. Legtávolabb Kína határáig követhetők, ahol az ún. *zsüan-zsüan* vezető rétegét sejtik az avarok előfutárainak, akik a hunokat követték, eredetük időszámításunk kezdetére tehető. Priszkosz említi az avarokat 463 körüli időkből, és biztosnak látszik, hogy az általa említett és az 557-ben megjelenő avarok azonosak. Így nem lehetnek azonosak a zsüan-zsöanokkal, akiket a türkök 552-ben vertek le.[671] Nyelvüket 'j-ző' töröknek tartják, szemben a bolgárok 'r-ző' törökjével.[672] Így a Bizáncba 576-ban látogató avar küldöttséggel való tárgyaláshoz ugyanazokat a tolmácsokat vették igénybe, mint a hunokkal valóhoz.[673] Minthogy azonban a török nyelven beszélők még ma is megértik egymást, ez a fajta 'nyelvazonosság' csak annyit bizonyít, hogy mindkét törzsszövetség vezetése türk volt.

Mások a pártusokat tekintik avaroknak, a pártus birodalmat a korai avar birodalomnak[674] és ezért a hunok utódainak is tartják őket. Ennek azonban ellene szól az a hír, hogy Atila unokája, Kovrát 635-ban felszabadítja népét az avar kagán uralma alól.[675] Azért tartják hun utódoknak, mert harcmodoruk a hunokéval azonos. Ugyancsak ezért tartották Árpád népét is hunnak. Kovács szerint ál-avarok,[676] mert az igaziak a zsüan-zsüanok éppen az ő uraik voltak. Azok bukása után kerültek csak a Volga északi területére és onnan érkeztek a Kárpát-medencébe 568-ban.[677] Az ál-avarok egyébként azonosak a vár-kunokkal.[678] Padányi így ír az avarokról:

„...az ókor folyamán a Káspi-mediterráneum szumirfajta népeinek rezervoárjából állandó volt az északnyugati és északkeleti kirajzása, különösen Belső-Ázsia irányába, amelyből, a mongol őslakosság mellett, itt-ott azzal esetleg keveredve, egy jelentékeny etnikum formálódik ki, az ún. 'őstörök', vagy 'turáni', vagy 'ural-altáji' faj, amelynek alaprétegét 'dáhok', valamint ezeket követő

[669] Dümmerth (1977), p. 53.
[670] Dümmerth (1977), p. 54.
[671] Kiszely (1996), p. 232.
[672] Baráthosi Balogh (1976), p. 28. A szerző szerint egyébként azonosak a zsüan-zsüanokkal, azok nyugatra menekülő részét képezték.
[673] Baráthosi Balogh (1976), p. 30.
[674] Padányi (1989), p. 264., Badiny-Jós (1996), p. 372-377.
[675] Dümmerth (1977), p. 53.
[676] Kovács (1994), pp. 82-83.
[677] Kovács (1994), p. 308.
[678] Kovács (1994), pp. 82-83., Baráthosi Balogh (1931), p. 27., Kiszely (1996), p. 235.

'hún', 'avar', 'szabir' kirajzások adták, és amelyek az ókori évezredek során, főleg a lovaglás és lótenyésztés kifejlődése óta, a Kr. e. 2. évezreddel kezdődően, a belső-ázsiai szteppéket fokozatosan feltöltő sajátos népfajjá szaporodtak."[679]

Innen eléggé meggyőzően látszik, hogy maga Padányi az avarokat, a hunokat egyaránt 'sajátos népfajjá szaporodott' népnek tekinti, akik tulajdonképpen a Perzsiának nevezett területen képződtek és első hatalmi megjelenésük a pártus birodalom formájában ismert.[680] Szerinte a második avar birodalom Tuman kagán vezetésével képződött a Kr. u. V. század vége felé. A Kárpát-medencét megszálló avarokat maga sem tartja igazi avarnak:

„Ez a birodalom előbb az Aral–Bajkál-vidéki avar birodalomra nehezedve az 'avar' néven ismert várkunokat mozdítja ki helyükről (akik a 6. szd. derekán Kelet-Európán átvonulva megszállják a Kárpát medencét, Kr.u. 568, és ott a 9. szd. elejéig fennálló avar-birodalmat alapítják meg), azután a Volga–Don–Kaukázus vidékén Irnik által alapított onogur birodalmat vetik uralmuk alá egy fél évszázadra (570-620)."[681]

László Gyula szerint „avarok, akiket onogurnak hívnak".[682] Kiszely szerint *„...helyesebb avarkori népességről, mintsem avarokról beszélni, hiszen sem az avarok eredete, sem pedig a helyi őslakossággal és más népekkel való keveredésük nem bizonyított."*[683] Liptákra hivatkozva még kijelenti, hogy „*az avar kor embertani képére a példa nélkül álló heterogenitás a jellemző."*[684]

Mindenesetre, pl. a 711 síros alattyányi temetőben 24% a kelet-balti, cromagnonid és 18% az észak-európai nordikus, de csak 3% uráli típus csont.[685]

Irnik és az általa alapított onogur (bolgár) 'birodalom' ismét visszautal a hunokra. A Kárpát-medencéből távozó hunok – ill. azok vezértörzsei – az óbolgár királylisták alapján is követhetők. Atila neve egyébként nem szerepel az óbolgár királylistán.[686]

Akár ál-, akár igazi avarok, mindenesetre a Kr. u. VI. századában hamarosan hatalmuk alá kerítették a pontuszi szteppét, rajta a volt hunokat (a Fekete-tenger melléki kutrigurokat és az utrigurokat), és azok 'örököseiként' telepszenek be a Kárpát-medencébe. Itt a Duna nyugati medencéjétől alkottak birodalmat. Mintegy emberöltőnyire követték a gepidákat, akik akkor eltűntek, merthogy az avaroknak meghódoltak és beléjük olvadtnak.[687]

Az avarkor népessége igen csak kevert volt,[688] egyáltalán nem beszélhetünk homogén 'fajról', sem homogén nyelvről. Ugyanúgy 'maroknyi' elit uralmával állunk szemben. A Kárpát-medencében elsősorban a nyugati területeken találjuk

---

679 Padányi (1989), pp. 264-265.
680 Padányi (1989), p. 265.
681 Padányi (1989), p. 265.
682 László (1995), p. 14.
683 Kiszely (1976), p. 204.
684 Kiszely (1976), p. 204.
685 Kiszely (1976), p. 205.
686 Dümmerth (1977), p. 47.
687 Baráthosi Balogh (1976), p. 33.
688 László (1974), p. 190.

meg a telepeiket. Hatalmuk először kiterjed az orosz szteppéken egészen a Volgáig. Később, a század végén újabb hatalmi tényező jelenik meg ugyanott: a kazárok. Ez újabb mozgást indít meg a szteppén.

Az avarok a Kárpát-medencében ugyanúgy hatalmi bázist teremtettek és innen próbálkoztak újabb területek felé kiterjeszkedni. Bizánccal keverednek folyamatosan háborús konfliktusba. 622-ben az avarok a szlávokat is bevonják a hadviselésbe, akiket akkor északról a Duna déli partjaira telepítenek át puffer népként. A dunai háborút elveszítik Bizánccal szemben. Az avar kenukat szlávok irányították. Ekkor Hérakleiosz területet ad a szlávoknak azzal a föltétellel, hogy azok fölveszik a kereszténységet. Ettől kezdve jelennek meg a Balkánon a horvátok és a szerbek állandó telepesként.[689] Nevük szarmata-alán eredetű.[690]

Iszperik, Kovrát harmadik fia, aki valamikor 630-631 között születhetett, apja halála után, 679-ben a Dnyeper és a Dnyeszter közötti területet szállta meg, majd a Balkánra költözött és ott alapította meg a bolgárok később kereszténnyé váló országát a korábban oda telepített szláv törzsek fölött uralkodván. Az uralkodó elit azonban hamarosan átvette az alájuk tartozók nyelvét, a bolgár birodalom nyelve hamarosan a szláv lesz.[691] Így hát még mindig nyitott a kérdés: hogyan vezethető át Atila családja az Árpád-házig? Dümmerth maga is fölteszi a kérdést:

„Ha a krónikákban fennmaradt ősnévsort Álmostól Attiláig visszavetítjük, a legkedvezőbb számítás mellett is azt találjuk, hogy ha az Álmos ősének megnevezett Attila valóban Csaba apja lett volna, nem élhetett korábban, mint a VII. században.”[692]

„’A magyarok második bejövetelének’ vagyis Árpád honfoglalásának az évszáma a krónika szerint 677.”[693]

Ez látszólag jól egybeesik a hun-utódok történetével, ugyanis 679 körül: *„A negyedik és az ötödik (fiú) átkelt az Iszter folyón, mely a Danubiusszal azonos, az egyik övéivel az avar Pannóniába ment, az avar kagánnak meghódolva, a másik pedig Pentapoliszba, Ravenna mellé, ahol keresztény császárság alattvalója maradt.”*[694].

„Az is részben kiderült, hogy az első honfoglalás hunjainak története krónikáinkban inkább az avarok, semmint a hunok története. Krónikáink egyrészt erdős területről, a Volga vidékéről származtatják a honfoglalókat (Anonymus), másrészt pedig a meotiszi hagyományt őrzik.”[695]

---

689 Encyclopaedia Britannica, CD 98. International version. Konstantinosz: *De administrando imperio* munkájában is megemlíti, hogy a ’megkeresztelt’ szerbek és horvátok (akik a ’turkoktól’ délre laknak) a ’megkereszteletlenektől’, azaz északról származnak. *Honfoglalás* CD, Források, Konsztantinosz. 31. és 32.

690 Ascherson (1996), p. 242.

691 Dümmerth (1977), p. 58.

692 Dümmerth (1977), p. 56.

693 Dümmerth (1977), p. 55.

694 Theophanes írását idézi: Dümmerth (1977), p. 58.

695 László (1974), p. 221.

„A krónikás hun története egy része valóban a pannóniai avar-korszakhoz rögzíthető, s eléggé pontosan a VII. század hetvenes éveire.”[696]

„A magyar hagyomány Attila emlékét feltehetően Kovrát személyével olvasztotta össze.”[697]

Csaba, Kovrát középső fia. Csaba és Iszperik tehát föltehetően azonosak. Hagyomány szerint Csaba is hun királyként Görögországba távozott és onnan nem tért vissza. A tárnokvölgyi csata, Keveháza emléke – késő avar, és nem hun kori.[698] Ekkor viszont Csaba Zuard vezérként jelenik meg a krónikákban[699] Soba – Saba-Csaba. Testvére Kadosa. Zuard, Csaba, Kadosa: törökben ugyanazt jelentik, mégpedig: ’útról letérő, bolyongó, kóborló’.[700]

Demeter legendájából[701] értesülhetünk a további eseményről: *„’Mintegy hatvan évvel később’ – írja a szöveg, és ez az időpont megfelel Kovrát fiai vándorlási éveinek is – ’az avar kagán új helytartót rendelt az országban lakó idegen, közöttük görög eredetű népek fölé. Ezt a helytartót Kubernek nevezték.’ Amikor Kuber látta a parancsnoksága alá tartozó keresztény hitű görögök vágyakozását hazájuk után, elhatározta, hogy bizánci földre vezeti őket, mint ’Mózes Izraelt’. Csatlakoztak hozzájuk saját népei és más pogányok is, akikkel együtt fellázadt az avar kagán ellen.”*[702]

Kovrát fiával, Kuberrel az avar kagán öt csatában ütközött meg. Ebből kétszer Kuber győzött. Temesnél azután átkeltek a hun utódok a Dunán, majd délnek elhagyják a Kárpát-medencét és az avar birodalom fönnhatóságát. Iszperik fia, Tervel, a bolgár fejedelem a 8. század első éveiben arról beszélt, hogy nagybátyja családja – és itt Kuberre utalt – Thesszaloniké környékén él. Az onogur-bolgár törzsek közül tehát egy Itáliában, és kettő immár a bizánci területen élt.

670 környékén a temetők tanúsága szerint megjelent a griffes-indás nép.[703] A fentiek alapján látható, hogy ők nem lehetnek azonosak a bolgárokkal. Ugyan ők is ekkoriban jelentek meg, de egy emberöltőn belül a Balkánra távoztak.[704] László Gyula bennük látja az első magyar nyelvű betelepedőket.

„E nép utódai, tehát már a magyar nép, az Okától keletebbre, a Volga jobb partján húzódott, s itt érhette valamikor az i. sz. VII. században a kangarok támadása. Ez – feltehetően – három részre szakította a magyarokat: egy részük ott maradt (ezeket találta meg később, a XIII. században Julianus barát), más részük nyugatnak vette útját (ezek lettek az úgynevezett ’késői avarok’), míg a harmadik részük a Kaukázus déli lejtőjén telepedett meg, s ott idők folyamán elörményesedett.”[705]

---

[696] Dümmerth (1977), p. 59.
[697] Dümmerth (1977), p. 57.
[698] Dümmerth (1977), pp. 59-63.
[699] Dümmerth (1977), p. 62.
[700] Dümmerth (1977), p. 64.
[701] Dümmerth (1977), p. 66.
[702] Dümmerth (1977), pp. 66-67.
[703] László (1974), pp. 193, 204,
[704] Dümmerth (1977), pp. 68.
[705] László (1967), p. 90.

A Julianus barát felfedezése azonban eléggé laza logikai kapcsolatban állhat a származási kérdésekkel. Ugyanis önmagában az, hogy Julianus barát vele *azonos nyelven beszélő* népeket talált a Volga mentén, csakis azt jelenti, hogy azok *Julianus nyelvén* beszéltek és nem föltétlenül azt, hogy magyarul. Ugyanis Julianus maga az uralkodó réteg része volt és előbb azt kellene bebizonyítani, hogy ő magyarul beszélt. A nevek, az életforma, a hun örökség sokkal inkább arra utal, hogy maga Julianus is türk nyelvek valamelyikén beszélhetett, azaz az onogur-hun közösségből származhatott.

Magáról az ekkor betelepedett népről ezt tudhatjuk: *„A griffes-indás nép temetőit jól ismerjük: sok száz síros, nagy temetők, és a temetők elterjedése pontosan fedi a XI. századi magyar nyelvhatárt."*[706] *„A nagy létszámú temetők falvakra vallanak, a nomádoknak pedig nincsenek falvaik."*[707]

Föntebb azonban azt láthattuk, hogy ez a fajta három részre szakadás a hun örökséget jelentő onogurokkal (bolgárok) történt meg, akik pedig lovas-nomád műveltségűek voltak. A kangar nevet meg a sokkal későbbi besenyőkre használják, így talán inkább a kazárok lehettek. Ezért hát a Kárpát-medencében ekkoriban letelepedett indás nép nem lehetett az ő örökségük, nem jöhetett a Volga partjáról. Akik pedig onnan jöttek, azokról láthattuk, hogy hamarosan a Balkán, ill. Itália felé távoztak is, nem maradtak avar fennhatóság alatt. Ellenben jöhettek a szomszédból, a nyugat ukrajnai területről, ahonnan az első, de fegyvertelen szarmata betelepedés is megtörtént.

„A griffes-indások erős nemzetségi kötelékekben éltek, de a tízes rendszer náluk is megvolt (a székelyek úgyszólván napjainkig őrizték e rendszer hagyományát)."[708] Az óbolgár krónika szerint: *"Ez a nemzetség uralkodott a Dunán túl 515 évet, borotvált fejjel. És ezután jött a Dunának erre az oldalára Isperich fejedelem, aki itt a mai napig uralkodik."*[709]

Minthogy a bolgár krónika a mai Bulgáriában készült, a 'Dunának erre az oldalára' minden bizonnyal a Duna déli, jobb partját jelentette. Kr. u. 153 és 668 között valóban 515 év telt el. Lényeges elem itt az, hogy 'uralkodott', mert ez elsősorban az elitet és nem egy népet jelent. Később Anonymusnál is találkozunk a 'borotvált fejű' jelzővel és ez talán segít azonosítani azokat, akikre *kunok*ként[710] hivatkozik: vár-kunok, azaz ál-avarok, vagy bolgárok, azaz onogurok.

A Kárpát-medencében ekkor már vannak keresztény közösségek, templomok. A katolikus hittérítés a Merowingok eltávolítása után, a VIII. század elején most már teljes katonai támogatás mellett folytatódott. Az avarok áttérítése is hamarosan megkezdődött, jóllehet nem tartoztak a frankok birodalmi körzeté-

[706] László (1974), p. 206.
[707] László (1974), p. 207.
[708] László (1974), p. 207.
[709] Idézi Dümmerth (1977), p. 54.
[710] Anonymus *8, 10*. pp. 86, 87-88. A latin eredetiben *cumany* szerepel, amit Pais az egyik kabar törzs nevével próbál azonosítani (p. 154), de megjegyzi: „*holott a cumanus a XI. század második felében feltűnő fehér vagy palóc-kunok kuman nevének a latinosítása*." Nem meggyőző a magyarázat!

hez, ezért velük szemben a katonai erő nem volt felhasználható. Később az avarok között belháború tört ki, és 795-ben az egyik tudun segítségül hívta Nagy Károlyt, aki azért már 791 óta támadta az avarokat.[711] Amikor végül 796-ban a tudun meg is hódolt Nagy Károlynak és Aachenben megkeresztelkedett, megkezdődött az avaroknak immár az erőszakos térítése is. Ez 799 szeptemberében lázadást váltott ki, amit a frankok kegyetlenül megtoroltak. A frankok krónikái megemlékeznek arról, hogy a frank seregek mekkora mennyiségben szállították el az avarok legendásan nagy mennyiségű kincseit.[712] Ezek forrása bizonyára nem a frankok országa, hanem részben a bizánci adók, de sokkal nagyobb valószínűséggel maga a Kárpát-medence. Ugyanis Erdély aranybányái, a Duna homokjának aranya felbecsülhetetlen mennyiségű volt. Az elszállított kincseket azután Nagy Károly az általa alapított kolostoroknak 'adományozta'. Ezek között lehetett a későbbről ismert Megszentelt Korona is, merthogy az ötvösművessége, a képi mondandója ezzel a korral összhangban van, de azzal is, hogy Nagy Károly fején, esetleg vele együtt a sírjába kerüljön.[713] Nagy Károlyt pedig, az avar birodalom megsemmisítését követően, a pápa 800-ban császárrá koronázta.

Az avar birodalomnak valójában csak ezután, 803-ban lett vége:[714] a kagán a Fischa folyónál megkeresztelkedett és ezzel elismerte a frankok fönnhatóságát.[715] Az avar elit visszaszorult a Dunántúlra és ott alkotott frank vazallus államot. Lakossága azonban megmaradt, az addigi avar vezéri szálláshelyek immár Sclavinia néven jelennek meg Európa térképén.[716] A Kárpát-medence keleti felét – ugyancsak 803-ban – elfoglalták a bolgárok,[717] a Felvidékre meg a frankok által meghódoltatott birodalom, a morva vetette a szemét. Ez az északi terület, a hajdani Kukutyin-műveltség területe azonban mégsem került sem frank, sem bolgár, sem pedig morva uralom alá, továbbra is őrizte sajátságos helyzetét.

9.3.8. Árpád magyarjai

Láthattuk, a vaskorban a hajdani Kukutyin kultúra területének – ill. az azt képviselő északi és keleti hegyvidék – műveltsége nem szenvedett drasztikus változást, annak etnikuma és kultúrája nem cserélődött ki, a kelták is ott beolvadtak. Az őslakosok részben helyben maradtak, részben azonban a Kárpát-medence külső feléről a Medencén belülre költöztek. Ennek a területnek a műveltsége – és föltehetően a nyelve – tehát továbbra is megmarad. Erdélyben a dák és római 'uralom' nem okozott komolyabb látható változást. Figyelemre méltó Josephus elejtett megjegyzése erről a területről, ami az egyisten hit további fönnmaradását igazolja. Így hát Erdélyről sem állíthatjuk, hogy annak bronzkori/rézkori lakossága a vaskorszakban kicserélődött volna. A társadalmi szer-

[711] Glatz (1996), pp. 32-33, *Honfoglalás* CD (1996).
[712] Fehér (1972), pp. 33-134. Vö. Pap (1997), p. 35, idézi Beöthy Mihály kutatásait.
[713] Kiszely (1996), pp. 768-769.
[714] Kiszely (1996), p. 232.
[715] Kiszely (1996), p. 235.
[716] Glatz (1996), p. 35.
[717] Dümmerth (1977), p. 510.

vezettségben bekövetkező változás kis mértékű és rövid idejű volt, ha egyáltalán erről beszélhetünk. Így az ott élő népesség nyelvében sem indokolt a változást föltételezni. Ezzel máris érintés közelbe kerültünk a Kárpát-medence írott történelméhez. A magyar nép előtörténetében az utolsó meghatározó lépés volt, amikor Árpád magyarjai betelepedtek a Kárpát-medencébe és azt katonai ellenőrzésük alá véve, annak korábban széthordott 'kincseit' visszaszerezve itt megalapították az adott kor legkorszerűbbjénbek tekinthető keresztény államát, a Magyar Királyságot.

A magyar történelem talán legvitatottabb része, kik voltak Árpád magyarjai? Mekkora létszámban hajtották végre az ún. 'honfoglalást'? Milyen hatásuk volt a Kárpát-medence őslakosai műveltségére, társadalmi felfogására, életére?

A hivatalos magyar történettudomány a XIX. század közepe óta a magyar nyelv vélt rokonságára építve a finnugor származtatás elvét vallja és tanítja. A latin nyelven megírt Árpád-kori krónikák a magyaroknak a szkíta területről való érkezését és a biblikus történeti elemekre építve a közép-ázsiai származás elvét sugallják. A fentiekben viszont éppen azt vezettük le, hogy a magyar nyelvű műveltség sajátságait tekintve szinte kizárólag Kárpát-medencei eredetű, illetve annak szoros keleti, északi körzetéből eredő.

Az avarokat Kr. u. 800 körül nyugatról a frankok verték le, keletről pedig a turk törzs, a bolgár terjesztette ki hatalmát a Kárpátokon belülre (Kr. u. 803).[718] Ekkor tűnt fel a szteppén az a katonatörzs, akik később Árpád honfoglalóiként a Kárpát-medencébe költöznek 895-896-ban. A hivatalos elképzelések szerint Árpád népe hét törzs szövetségében több százezres népességet jelentett, s lovas nagyállattenyésztők voltak, de furcsa módon a Kárpát-medencébe településüket követően földművelő mezőgazdaságra tértek át a nem szteppei területeken.

Továbbá különös módon közös temetőket használtak a Medencében lakókkal, akik számát a hivatalos felfogás képviselői csupán néhány tízezerre becsülik,[719] és akiket elsősorban szláv töredékeknek vélnek. Az Anonymus Gestájában olvasható *sclau* latin szóból következtetnek erre. De a szó akkori jelentése kizárólag szolga, fogoly,[720] nem *szláv nyelvű,* merthogy Anonymus felsorolja a Kárpát-medencén kívül élő szerbeket, horvátokat, lengyeleket, ukránokat az akkor ismert saját nevükön.

Vita van arról is, hogy kik is voltak Árpád 'honfoglalói'. A krónikáink szerint hun utódok, s Árpádot Atila családjából eredeztették. Erre vonatkozó adatok valójában vannak is.[721] Krónikáink azonban nem említenek törzseket, sem törzsi vezetőket, hanem csak kapitányokról, seregparancsnokokról írnak. A hét kapitánynak egyenként háromezernyi hadereje volt, ami a turk törzsi szervezetek alapján[722] valójában egyetlen törzset jelent.

A föltételezett törzsnevekkel meg az a helyzet, hogy megfelelnek a turk hadrend csapatneveinek. Így nem feltétlen jelenti azt, hogy két helyen azonos nép,

[718] Dümmerth (1977), p. 510.
[719] Glatz (1996), pp. 8-9.
[720] Dominu (1883), p. 357.
[721] Dümmerth (1977), pp. 40, 76-77.
[722] Padányi (1989), pp. 23-24.

vagy törzs élt volna, ha Árpád ún. törzsnevei megjelennek, mert a hadrend szerinti nevek a különböző türk törzsek telepeit is egyazon névvel illethetik.

Az alábbi térképen a magyarok korábban elképzelt őshazái és vándorlásai láthatóak, főként az MTA által tomogatott források alapján.

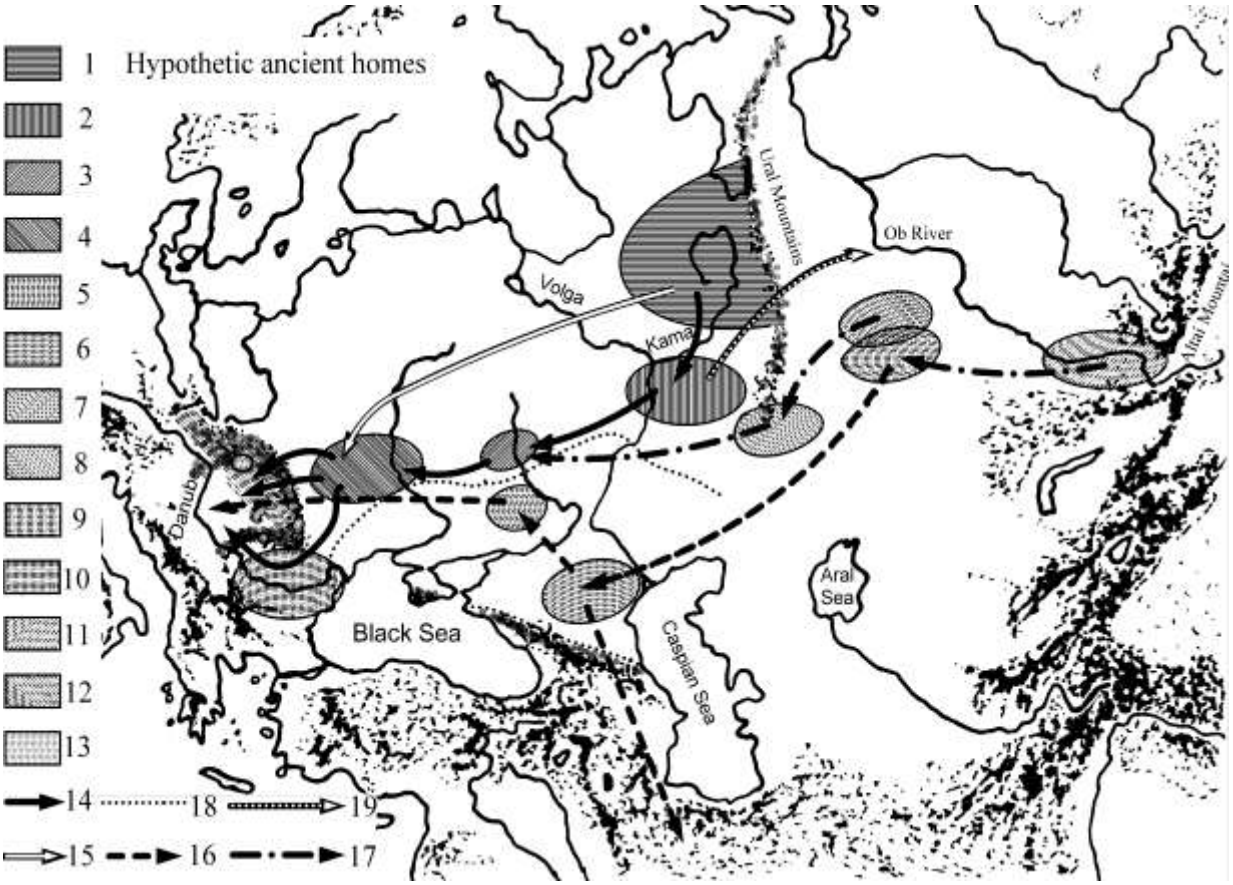

1: Voloszovó műveltség, 2: Ananyinó műveltség, 3: Levédia, 4: Etelköz, 5: Avarok (Dentu Magyaria), 6: Kaukázus – Ingus-folyó, 7: Magna Hungaria (Baskíria), 8: Ob-folyó Kr.e. 1. évezred, 9: Ob-folyó az Altájból érkezvén, 10: Dunai bolgárok, 11: Altáji őshaza, 12: Kárpát-medencébe érkezés, 13: Bükki-műveltség, 14: Nyugat-Urálból a Kárpát-medencébe vezető ligetes-szteppei út, 15: Voloszovó műveltségből vezető közvetlen út Etelközbe, 16: Avar területről vezető út, vándorlás a Kaukázusból és a Kaukázusba, 17: Altáji őshazából vezető út, 18: Kazár uralom határa, 19: Ugorok vándorlása az Ob-folyóhoz.

Adatok vannak arról, hogy Álmos és katonái a IX. század első felében nyugat felé terjesztették hatalmukat, és ellenőrzésük alá vették a Dnyeper menti településeket.[723] Kijevben megszervezték a kardkovácsoló ipart, és ott találkoztak a Kárpát-medencéből jövő küldöttekkel, akik kérésére telepedtek be aztán a Kárpát-medencébe.[724]

Az ún. 'vérszerződés' uralkodó nemesség és letelepedett népesség közötti szerződésnek fogható fel. A honfoglalás során Árpád katonanépe elsősorban a legeltető területekre telepedett be, a hegy- és dombvidéket viszont ellenőrzése

[723] Padányi (1989), pp. 317-318.
[724] Padányi (1989), p. 353

alá vette. Anonymus a Gestájában utal is Bors vezérre,[725] akiről a helyi lakosok várat neveztek el (Borsod), és megjegyzi, hogy a *–d* képző, azok nyelvén, kicsit jelent. Már pedig, ha szláv töredékek éltek volna a Medencén belül, azok egyikének a nyelvén sem jelent a *–d* képző kicsit. A magyar nyelvében viszont igen.

Mivel a 'honfoglaláskor' a Dnyeper és a Kárpátok között élt népével a hét kunkapitány is betelepedett a Medencén belülre, folytatódott tehát az, ami a szarmata időben elkezdődött, majd az avar korszak alatt a griffes-indás népességgel folytatódott: a Kárpátok külső peremén élő, hajdani kukutyini (cucutenyi) műveltség maradványa a medencén belülre költözött. Felfogásunk szerint a Medence domb- és hegyvidékén élőkkel egyetemben ők alkották a magyar nyelvű, magyar műveltségű népességet az alább következő megoszlásban, arányban. Egy népi, egy hatalmi összetevőrész egyesült – miközben már minden résztvevő egyenrangú népalkotóként tekintendő – az Árpád vezette magyar államszervezésben. 6/10 arányban az addig a Kárpátok karéján belül lakók, 1/10 arányban a hódító vezérek, katonák és háza népük, és 3/10 arányban a Kárpátokon túlról beköltöztetett, bentiekkel azonos műveltségű, nyelvű nép. E három aránya kifejezetten kedvező volt a gyors egybeforráshoz. Kováts Zoltán adati szerint[726] a teljesen valószínű létszámok: benti nép 900.000 fő, katonaság 100.000 fő, beköltözők 500.000 fő. Magyarhon 1,5 millió, egész Európa 30 millió fő.

Most már világosan látható, hogy Árpád vezérei és a velük együtt érkező 'honfoglaló nép' nem azonosak. Láthatjuk, hogy a késő avar korban betelepedők a griffes-indások nem azonosak a bolgárokkal. Láthatjuk, hogy nem azonosak az onogurokkal. Láthatjuk, hogy nem azonosak a vezérek csapataival. A helyneveik azonban magyarok. László Gyula a griffes-indásokat még távolról akarja behozni:

„Úgy látszik, hogy a 'késő avarok' akiket a szerző korai magyaroknak tart, már ötvözött népességként szállták meg új hazájukat. Volt egy belső-ázsiai rétegük (griffes övűek), egy Volga menti népesség (indás övűek), vezető rétegük pedig kaukázusi (a nevet adó onogurok?). A nép zöme Volga menti, s nagyjából arról a területről származott, ahol később Julianus megtalálta ottmaradt utódaikat, Németh Gyula pedig a 'Magyar' törzs és a többi törzsek nevét."[727]

Láthattuk, hogy ömagában az, hogy Juliánusz megtalaláta az ő anyanyelvén beszélőket, még nem jelenti azt, hogy azok magyarul is beszéltek. Akiket László föntebb, mint 'Volga menti' népességet említ, azok az Ananyinói műveltséget jelentik. Ők azonban hús- és prémvadászok voltak, akik Kr. e. 700- 300 között a fésűs-gödröcskés díszítésű edényeket készítették[728] és földvárakban laktak. Szkíta típusú bronz- és vasiparuk volt[729] – no meg sajátságos öntvényük, amiről mégis ezt kell megtudnunk:

---

[725] Anonymus *16*, p. 96.
[726] Kovács (2003), pp. 411-412.
[727] László (1974), p. 219.
[728] László (1967), p. 91.
[729] László (1967), p. 92.

„A mi szempontunkból a következő a lényeges: a hazai honfoglalás kori leletek között egyetlen hasonló öntvényt sem találunk. Ebből arra következtethetünk, hogy a magyarság a honfoglalás előtt már jó ideje nem élt a permi bronzok elterjedési körzetében, tehát Kelet-Európa erdős területein."[730]

„Mármost e hiányokból következik, hogy a magyarság e két terület (tehát az erdős sáv és a füves pusztaságok) között élt a honfoglalást megelőző századokban, tehát az úgynevezett ligetes pusztaságok övezetében. Ez pedig a Volga jobb partjától Kijeven át húzódik a Kárpátokig, s ekként kirajzolja előttünk a magyarság nyugatra húzódásának és honfoglalásának útvonalát."[731]

Úgy hogy az Ananyinói műveltséggel a Kárpát-medencei letelepedett magyarság eszerint nem sok kapcsolatot mutat. A kultúra elemzésénél ugyancsak erre a következtetésre juthattunk. Azok, akik akár az avarokkal, akár Árpád katonáival a Medencébe költöztek, nem lehettek attól sokkal távolabb! Láthattuk, hogy a törzsnevek se kényszerítenek erre, hiszen azok katonai szervezet nevei, és ahol ez a fajta katonai szervezet megjelenik, – márpedig lovas néppel az bizony a kontinens nagy távolságban lévő pontjain megjelenhet – ott a nevek is megjelennek. Az azonos neveket azonban nem köti össze azonos emberanyag, nép, törzs. Például a kelet-balti (cromagnon B) embertípus leírásakor Kiszely megjegyzi, hogy

„Az ország minden részében ma is előfordul, de a leggyakoribb az Alföld északkeleti vidékein és a Bükk, Mátra, Cserhát környékén, Szabolcs megyében és palóc vidékeken, kisebb foltokban, gyakorisága az 50-60%-ot is eléri.[732]

Árpád honfoglalóival kapcsolatosan meg így ír:

„A magyarság olyan típuselemeket hozott az ország területére, amelyek előtte vagy egyáltalán nem szerepeltek, vagy csak igen kis mértékben. Ilyen típuselemek a következők..."[733]

Majd így fejezi be a magyarság 'honfoglalás' utáni embertani képéről szóló összefoglalóját:

„Röviden összefoglalva a magyarság embertörténetét: a honfoglaló magyarság mint főleg turanid, taurid, kisebb részben keleti mediterrán, északi, dinári, kelet-európai és europo-mongolid típuselemeket tartalmazó nép jött az országba. Az itt talált szarmata, hun, avar, gepida, bolgár, szláv, germán stb. maradványokban főleg ismét turanid, mongolid, taurid, kelet-európai, részben északi, alpi, mediterrán, dinári típuselemekből álló kisebb-nagyobb etnikai rögöket olvasztott magába."[734].

Nos, ha ezeket összevetjük, akkor valami iszonyatosan elkezd kiabálni: önellentmondásba ütköztünk! Az ország északi, északkeleti felén a kelet-európai (cromagnon B) sok helyett többségben van, holott azok sem Árpád népével, sem a korábbiakkal nem jöhettek be. Az újnak tekintett *turáni* elem pedig már jelen volt a korábban bevándorlókkal, tehát mégsem új. A rövidfejű elem ugyanakkor

[730] László (1967), p. 92.
[731] László (1967), pp. 92-93.
[732] Kiszely (1976), p. 144.
[733] Kiszely (1976), p. 213.
[734] Kiszely (1976), p. 219.

pedig az Alföldön, pontosabban a szteppe jellegű területeken van nagyobb mennyiségben, azaz az egész Kárpát-medencére vonatkozóan nem mondható jellemzőnek. A temetkezési helyek vizsgálata ugyancsak arra figyelmeztet, hogy a volgaival azonos nevekhez nem tartozik azonos etnikum, azonos kultúra:

"Ha a honfoglalás vezető rétegének sírjait nézzük, jóformán semmi sem utal régészeti hagyatékukban a finnugor magyarságra. Temetési szokásaik, ... fegyverzetük, megjelenésük egésze mind törökös jellegű. Mégis hiányzik valami e hazai, törökös arculatú emlékanyagból, s ez a hiány azt bizonyítja, hogy eleink műveltsége a nagy átalakító hatás ellenére is bizonyos fokig önálló maradt."[735]

Pontosan erről van szó. A magyarnak nevezett kultúra nem azonos a névadójával. Korábbi annál, és továbbra is megőrzi önálló arculatát. A továbbiakban, amikor a választott fővezér családja immár a 'vérszerződés' alapján a nép *örökös vezére*, később pedig *apostoli királya* lesz,[736] kultúrája, műveltsége az alatta lévő nép kultúrájára nem sugárzik át. Kievet Árpád átadja Olegnek és hadseregével a Kárpátok közé vonul. Vele együtt onnan beköltözik az addig ott élt indás műveltség maradéka is. Mindez azonban sokkal komolyabb kölcsönhatásokra is utal. Pl. arra, hogy a viking vezérek és Árpád családja között komolyabb összefonódás lehetett, mint amiről a korabeli krónikák, feljegyzések szólnak. A kievi kapitány-gyilkosság, majd Kiev békés átengedése a vikingeknek, Árpád fiai közötti iszonyatos nagy kor- és emberi jellegbeli különbségek[737] és a későbbi Árpád ház viking testőrsége, később az Árpád-házi királyok igénye a Halicsra, erre intenek.[738]

9.3.9. Magyar Királyság

Láthattuk, hogy a hajdani Kukutyin műveltség területén éltek[739] az 'avar', ill. 'kun' (vár-kun) népek, akik addig a függetlenségüket megtartották, és akiket részben az északi normann, részben a már meglévő morva birodalom ekkor meghódítással fenyegetett. De nem csak függetlenségüket, hanem sajátos tulajdon-viszonyaikat, gazdasági kultúrájukat is megőrizték, amik azután később, egészen Mária Terézia koráig is többé-kevésbé megmaradtak. Ezek pedig a faluközösségek voltak. Ezekben a föld, de különösen az azon tevékenykedő ember nem került eddig személyi tulajdonba. Holott ez az elv mind Nyugat-, mind Dél-Európában általánosan bevett gyakorlat volt már ebben az időben. A földön gazdálkodó, a földet művelő ember a földesúr birtoka volt a *tripartitum* elve alapján. A 'jobbágy' Európa letelepedett társadalmában már évszázadok, sőt, évezredek óta tulajdon volt.

---

[735] László (1967), p. 93.

[736] Az apostoli királyi cím azt jelenti, hogy a király püspököket nevezhet ki. Ez I. Kálmán idejéig érvényes az Árpád háziakra, akkor erről a címről I. (Könyves) Kálmán lemondott. Dümmerth (1977), p. 303.

[737] Padányi (1989), pp. 360-361.

[738] Padányi (1989), pp. 353-364.

[739] Kiszely (1996), p. 197-en látható térképen a Kárpát-medence keleti peremén erre a területre esnek az ún. *magyar jellegű sírok*. Prželysl, Szudova Visnya, Krilosz, Frumusica, Probota, Grozesti, Tei és Szubbotici szerepel név szerint is a térképen.

A Megszentelt Korona-eszme már I. Kálmán idejében ismert volt. Ennek az 'eszmének' egyik nagyon lényeges eleme az, hogy az ország *birtokosa* a Megszentelt Korona. A Megszentelt Korona nem tárgy, hanem 'élőlény', ami magában egyesíti a hozzá tartozó területen élő uralkodó és nem uralkodó embereket. Egy élőlény, amivel a királyt beavatják, amire a király is felesküszik, akinek felelősséggel tartozik. Ebbe a felelősségébe belefoglaltatik a Megszentelt Korona területén élő minden ember – nyelvre, vallásra, népi-hovatartozásra és gazdagságra való tekintet nélkül. A király, a nemesség és az egyszerű nép a várjobbágyoktól a pusztai állattenyésztőkig egyaránt része a Koronának. A magyarok földjén a Megszentelt Korona a birtokos, azaz embert ember nem birtokol és ez a helyzet egészen Mária Terézia koráig terjed. Nem látszik véletlennek az, hogy éppen II. József korában történhetett meg a Megszentelt Korona átalakítása – azaz Pap Gábor szavaival élve: *átprogramozása*.[740]

Ezzel szemben állnak az európai környezet tulajdonjogi viszonyai, ahol a földet és a rajta lakó embereket a földesúr (Nyugat-Európa), ill. a cár (Kelet-Európa, Ázsia) *birtokolja*. A korona-eszme korai megjelenése, majd az ugyancsak nagyon korán, a II. Endre idejében megszületett, a király és a királyt a hatalmi helyzetébe emelő nemesi társadalom közötti szerződés szövege (Aranybulla)[741] arra utal, hogy Európának ezen a területén ekkor még nem volt törvény a *tripartitum* elve, itt a *jobbágy* nem volt birtok, nem volt tulajdon, hanem szabad ember maradt. A *vérszerződés* már önmagában is arra int, hogy a 'honfoglalás' nem azonos a nyugati tendenciák szerinti hódítással, hit alapra helyezett hódoltatással. Akkor egyenértékű emberek kötöttek szerződést egy védelmi rendszer kialakítása érdekében. Ebbe a logikai rendszerbe méltán illeszkedik a Korona-eszme és az Aranybulla.

Láthattuk azt is, hogy Árpád 'magyarjai' (szabirjai, onogurjai) úgyszintén erre a területre lépnek a Kárpát-medencébe való költözésüket megelőzően és itt készülnek fel a 'nagy útra'. Itt érhetjük igazán tetten, hogy a 'honfoglalók' közül kik is lehettek a magyar nyelvűek: egyrészt azok az 'avarok', akik küldöttségként a 'szomszédhoz' kijártak, másrészt azok, akik a Kárpátokat övező területeken maguk is éltek, és akiktől Pannóniába költözés gondolata felmerül (Anonymus szerint: a *kunok*).[742] Ezek maradéka most már beköltözik a Medencébe, ahogy a szarmatákat megelőzően, ill. az avarok után ezt részben már meg is tették. A betelepedők azokat a területeket 'foglalják' el, ahonnan a háborúskodások folytán – a keresztény frankok és morvák irtó hadjáratai eredménye-

---

[740] Pap (1997), pp. 19., 34.

[741] *Az Aranybulla magyar fordítása és latin eredetije*. A szöveget másolatban kaptuk, ami egy általunk nem ismert könyv 23-47. oldalait tartalmazza. Ebben az Aranybulla Nagy Lajos király által megerősített szövegét olvashatjuk, amit 1351. december 11. napján szentesített. A szövegben *servientes* és *iobagiones* szóval jelölik meg a király szolgálatában állókat és a földműveseket. A Nádort, a bánt, a király és a királyné udvarispánját is *iobagion*-nak nevezi az irat. „*A várjobbágyok maradjanak meg Szent István királytól alapított szabadságukban.*" (p. 30.) azaz latinul: '*Iobagiones castrorum teneantur secundum libertatem a sancto rege institutam*' (p.: 31.).

[742] Anonymus *8, 10*. pp. 86, 87-88.

ként – a korábbi lakosság megkopott, gyérré vált. Ez elsősorban a Dunántúl és az Alföld.

A katonai erők nagy része nem beszél magyarul, ők hozzák magukkal a szabir (türk) műveltségi elemeket (lovas, pásztor műveltség) és etnikumot. Ugyancsak ők adják az 'uralkodó', de egyben a védelmet is biztosító elitet (katonai szervezetet). Ez a népesség zömmel a szteppe jellegű területekre és a folyóvölgyek mellé telepszik. Ugyanúgy, ahogy az őket megelőző avarok is zömmel ezekre a helyekre települtek. Népességük pamiri és turanid. Ennek az embertípusnak az egymást követő hullámbeli, többszörös forrása így kézzel foghatóan jelen van. Ugyanígy érthetővé válik a magyar nyelvű összetevő is, ami a már itt élő, letelepedett műveltségből ered, ami azután most kiegészül az újabb, a Medence peremén kívül élő, de alapvetően letelepedett műveltségű népességgel. Érthetővé válik az a nagymértékű kettősség is, ami a kultúránkat jellemzi, de különösen az, hogy ebben a kultúrában mégis a békés, a letelepedett forma a meghatározó elem. Árpád népe bizonyítható módon elsősorban vezéreket, uralkodó elitet adott, még a törzsek jelenléte sem bizonyos.

A Nyugat mit tehetett? A katonai erő itt volt. Az itt letelepedetten élő embereket egyenlőre nem tudta rabszolgasorba dönteni, nem tudta a korábban évezredek óta itt élő népesség szabadságát elorozni. Ez zavaró lehetett, merthogy önmaga az, hogy valaki szabadon is élhet, esetleg példát adhatott a saját leigázott népességének: *lám, ez is lehetséges*. Példát adhatott arra, hogy a hierarchia nem is olyan szent, meg lehet lenni nélküle is, hiszen még mindig élnek emberek az nélkül. A római egyház számára is kihívás volt ez: az eddigi eredményei, az avar elit katolikussá és meghódolttá térítése hiábavaló volt, az itt élők újra kitértek a 'hit' elől. Kezdhetik elölről az egészet, kezdhetik újabb módszerrel! El is kezdték. Megindult a 'harc'. Száz éven belül létrejött ezen a területen Európa legkorszerűbben fölépített állama.

Legyen ez válasz a lealacsonyító kritikákra, véleményekre, felfogásokra (lásd pl. az MTA korábbi történész elnökének a véleményét).

A háromrészes terület egységessé vált és azonnal Európa kulturális húzóereje lett. Apostoli királya van, aki az országot mégsem Péternek (Róma vazallusaként), hanem Máriának ajánlja fel. Római keresztény, aki nem fogadja el Róma abszolút vezérségének az elvét. Királyság, ahol a királyt nem az uralkodó hit legfőbb feje 'teremti', hanem a saját 'nemessége' jelöli ki, választja meg. Fiatalon jönnek az új királyok és pimaszul fiatalon meg is halnak.[743] Harc a hatalo-

[743] Lásd Grandpierre (1991) könyvét. Még ha Grandpierre következtetései nem is föltétlenül helytállóak, a könyvében fölvetett gondolatok mindenképpen figyelmet érdemelnek, érdemes rajtuk eltöprengeni. Dümmerth (1977), p. 491. IV. (Kun) László megölésével kapcsolatosan megjegyzi, hogy: *„Álmos feláldozása óta – legalábbis biztos tudomás szerint – Árpád házi uralkodót nem öltek meg alattvalói."* Álmos 'feláldozása' sem látszik igazolhatónak. A szövegkörnyezet Kézainál sokkal inkább egy Mózes-analógiát sejttet és nem egy rituális gyilkosságot. Lukács esztergomi érsek azonban két királynak jósolta meg a közeli halálát, ami be is következett (II. László, III. István). Lásd: Dümmerth (1977), pp. 345, 348, ill. Grandpierre (1991), pp. 106., 112. Ez pedig úgyszintén a gyilkosság gyanúját érezteti az utókorral, de nem az alattvalók, hanem a klérus részéről.

mért, harc az uralkodásért, harc a gazdag terület vagyonáért. Ebben az 'értelmiség' – a papság – nem a nép oldalán áll, nem a magyarságért cselekszik. Legkirívóbb példa erre az, amikor a tatárok újra közeledtek és IV. Béla szinte már könyörgött a pápának, hogy, mint keresztény legfőbb szellemi parancsoló, segítsen már egy európai nemzetközi erőt Magyarországra, mert a tatárok a kereszténység egészét veszélyeztetik.[744] Ince pápának meg fontosabb volt a bogumil és a katári (albigén) eretnekség kiirtása, mint a magyarok megsegítése. Működik az 'intrika', hatnak a mérgek, hullanak a koronás fejek. A nép még 'szabad', még évszázadok telnek el, mire sikerül 'kiütni' a saját királyait, amikorra sikerül a trónt mások számára örökletessé tenni, amikorra sikerül a szabadságot elkobozni a néptől. Súlyos ára van ennek. Töröknek, németnek való kiszolgáltatottság! Európa 'gyöngyszeme' három részre széttépve kínlódik és próbálja meg 'túlélni' a rételepedő zsarnokságot. Mária Terézia, majd fia, II. József számolja fel azután már véglegesen azt az életformát, ami az itt élőknek kedves volt, és amiért évezredeken át áldozták a vérüket, az életüket. Európa boldog lehetett: kiteljesedett a feudális rendszer, az utolsó eretnek is rabbá vált!

A történelmi időket azonban nem években, de még csak nem is évtizedekben mérik. Még egy évszázad sem telt el és máris 'robbant' a feudális rend. A súlyos megtorlást követően a magyar ember formailag mégsem lett újra rabszolga, a 'hatalom' belekényszerül abba, hogy kiegyezzék: az úrbér megszűnik! Ez már a hatalom végét is jelenti: *gyenge*! Szétszabdalják a magyarok országát: nem kell Európának a rebellis, másként élő, másként gondolkozó, másként alkotó tömeg. A Habsburgok világháborújáért igazából azt az országot büntetik, akiknek a képviselője volt az egyetlen, aki ellenezte a háborút a Koronatanácsban.[745] Avagy nem éppen ezért van a büntetés, mert kilógott a 'közösségből', mert másként gondolkozott, ítélt?

Újabb világégés, újabb milliók halnak meg. Újabb diktátum, újabb diktatúra, és alig egy évtized múlva újabb robbanás: a magyar még mindig nem alkalmazkodott a 'feudális szellemiséghez', még mindig nem tiszteli a saját földjén a mások 'tulajdonát', még mindig nem hajlandó a saját hazájában birkaként élni és rabszolgaként másokat gyarapítani! A megtorlás ismét kemény, de a hatalom újfent megegyezésre kényszerül, és történelmileg rövid időn belül nem a magyarok, hanem a hatalom és a képviselői süllyednek el a társadalom szemétdombján. Amikor azután a gyarmatosító hatalom látványosan összeomlik, a Liberális Európa és Világ ismét nem boldog! A magyaroknak nem jár köszönet azért, mert akkorát ütöttek a kommunizmuson, hogy az látványosan összeomlott. Ösz-

[744] Lásd IV. Béla levelének magyar fordítását: *Krisztusban Szentséges Atyánknak. Nemzetőr* 1995. decemberi szám, pp. 3, 6, ill. részleteket ebből Dümmerth (1977), pp. 431-432.

[745] Glatz (1996), p. 534. írja: 1914. július 10. és 14. között azután Tisza „*német buzdításra megváltoztatja*" véleményét. Az ABC (Ausztrália) 1998-ban vetített egy történelmi filmsorozatot a Habsburgokról. Az utolsó részben Tisza vonakodását már, mint dokumentumokkal alátámasztott tényt, a nyugati történelemtudomány is elismerte.

szeomlott vele egy eszme is, és akiknek az eszme a fontos, azok persze, hogy nem örülnek neki. [746]

10. A magyar népnév forrása

A nevet legkorábbról Anonymus *Gestá*jából ismerjük,[747] de ott a magyar nyelv hangzási szabályainak nem megfelelően *moger* formában. A magyar népnévvel kapcsolatban Marcantonio meggyőzően idézi a görög irodalomból, hogy a később Megyernek olvasott nevet a görögök nem népnévként, hanem személynévként ismerték. Görögül pedig a következőképp olvasható: Μεγέρη.[748]

Korábban a Kárpát-medence letelepedett őslakóit a rájuk telepedett katonanépek nevén nevezi az európai történelemtudomány. Kezdetben, a hun időket megelőzően a Kárpátok keleti vonulatainak környékén fémfeldolgozást folytató, mégis a hun időkig egyenértékű sírokba temetkező letelepedetteket, Cjernjakov, Przeworsk műveltség, illetve *vendel* néven említik.[749] Lett lévén mellérendelő szemléletű társadalom, önmagát nem nevezte meg, ezért a környezet alárendelő szemléletű társadalmi kommunikációjában sem visel nevet. A Grimm-mesék furcsa, bányászatot, fémfeldolgozást folytató törpéi valószínűleg ennek a társadalomnak, vagy valamelyik hasonló ősének a tükröződései. A hunok betelepedése után Nyugat-Európa keresztény írástudói az itteni hunoktól rettegtek – joggal. Majd az avarok következtek és legvégén, Anonymus nyomán már magyarokról van szó. A latin nyelvű irodalomban következetesen hunokról, Hungáriáról írnak, a bizánciak turkoknak nevezik az itt élőket képviselő diplomáciai kapcsolataikat.[750]

Következésképp azt állíthatjuk, hogy a mellérendelő magyar társadalom, mint ilyen fogalom megjelenése, a Kr. u. második évezredbeli államalapítás utánra tehető, minthogy az itt élő mellérendelő társadalom ettől fogva nyeri el a magyar elnevezést. Maga a társadalom a jégkorszak vége óta bizonyosan a kárpátok között élt, ekkor tért át a halász-vadász gazdaságról az élelmiszertermelő gazdaságra, de még évezredekig – egészen a közel jelenig – élénken megőrizte a mellérendelő szemléletét. Ez a népművészet alkotásaira, a nyelvre ma is érvényes, jóllehet, a hun időktől kezdődően bizonyosan kettős társadalmat alko-

---

[746] Itt csak érintőlegesen utalunk Skousen W. Cleon: *A leleplezett Kapitalista; Könyvbírálat és kiegészítés Quigley Carrol dr: Tragédia és Reménység* (*Tragedy and Hope – A History of the World in Our Time*, McMillan co. NY 1966) *című könyvéhez*. (Ford: Ödövényi Péter. Canadian Intelligence Publications Box 130 Flesherton Ontario, N0C 1E0 Canada, 1982.) c. munkájára és az általa bírált könyv tartalmára.

[747] Anonymus (1977), pp. 28: 1. szakasz: ***Incipit prologus in gesta hungarum***... *Et primus rex scithie fuit magog filius iaphet et gens illa a magog rege uocata est moger.* 46 szakasz*:* ***De portu moger.***

[748] Marcantonio (2005), p. 369. Az adat egyik forrása pedig Moravcsik (1978), p. 46.

[749] Todd (1998), p. 452.

[750] Sebestyén (2004).

tott, ahol az alárendelő szemléletű uralkodók együtt éltek a mellérendelő szemléletű földművesekkel.

11. A mellérendelő szemléletű magyar társadalom helyzete a mai világban

Különösen érzékeny kérdéssé vált a mai politikai életben a mellérendelő szemléletű társadalmak sorsa. Biztonsággal kijelenthetjük, hogy mára már a földgolyót gyakorlatilag az alárendelő szemléletű, sőt, a keményen hierarchikus fölépítésű társadalmi gyakorlata uralja. Amint a bevezető szakaszban említettük, Gordon V. Childe az áriák történelmi sikereit nyelvük alárendelő jellegében látta. A mai nemzetközi politikai helyzet nem cáfolja Childe megállapítását, hanem látszólag nagyon is megerősíti.

Ne tévesszen meg senkit, hogy a mai uralkodó ideológia, a liberalizmus éppen hogy nem a hierarchia uralmát hirdeti. Itt nem a hazug szólamokat kell tekintetbe venni, hanem a társadalmi gyakorlatot. Az pedig az alacsonyabb rangú, rendű, a vagyontalan emberek korlátlan kiszolgáltatottsága a pénzoligarchia igényeinek. De pl. a teljes emberi egyenlőséget a zászlójára tűző kommunista eszme által uralt Kínában is az egyes embereknek a másikkal szembeni kiszolgáltatottsága kifejezetten szembetűnő. Ott a társadalmi hierarchiát nem a született történelmi előkelőség, hanem a pártvezetés belső szerkezete és működési módja teremti és határozza meg. Ebben már a hatalomra születettség is megjelenik – ahogy azt pl. Észak-Korea politikai vezetésének az esetében láthatjuk. A kisembernek pedig egyetlen ’joga’ van: a mellérendelő jelleget bohózatba illően kifigurázó, ún. ’demokratikus’ választásokon megszavazni, amit a felsőbb körök számára elhatároztak.

De lassan ez a társadalmi gyakorlat az Európai Unióban is. A Közel-Kelet muzulmán országaiban, különösen, ahol az államvallás is az iszlám, annak sharia törvényei meg kifejezetten a hierarchikus társadalmat kívánják meg. Itt a mai politikai gondok forrása a közel-keleti társadalmakból származik. Mármint a napi élet gyakorlati problémái, merthogy a hatalmi kérdések az Unióban sem magában, legkevésbé annak lakói demokratikus döntései szerint, hanem másutt és más érdekek mentén dőlnek el.

A Közel-Kelet társadalmait az írott történelem időszakában végig a kemény hierarchikus, alárendelő szemlélet uralta. Elég itt csak az Ószövetségben foglaltakra, majd időszámításunk környékéről származó Holt-tengeri tekercsek tartalmára utalni.

A kérdéskör lényege akkoriban az volt, hogy a társadalom stabil működésének az alapja a teokrácia, vagy az arisztokrácia születés alapján kiválasztottainak hatalmára épül-e?

Az egyiptomi társadalmi felfogásban ugyan a papság kente fel az uralkodót, de az után az uralkodó, a fáraó félisteni helyzetbe került, azaz a gyakorlati hatalom az ő kezében összpontosult, a király uralta a társadalmi vezetést. Különösen érdemes ebben a kérdésben a Thutmozid fáraókra, köztük is az Ószövet-

ségben kiemelt Dávid személyét példázó III. Tuthmozisra tekintenünk. Az Ószövetség első könyve – a közhittel ellentétben az nem Mózes 1., a Teremtés könyve, hanem a másodlagosnak tekintett 5. könyv[751] – Jóseás gyerekkirály oktatására született meg és abban a papival egyenértékű a királyi hatalom.

A Kr. e. 586-os babiloni uralom alá kerülést követő legfőbb próféta, Ezékiel könyvében a Templomra alapuló, kifejezetten főpapi irányítású társadalom szükségességét határozta meg. Jellemző, hogy a perzsa uralkodó által helyreállított Júdeában egészen a Mackabeus időkig valójában nincs is király, Zorobábelt követően a krónikák egyáltalán nem regének királyokról, miközben Júdea hajdani királyainak vérvonalát egészen időszámításunk kezdetéig is őrizték az eszszeniusok. Csakhogy ez a dávidi-vérvonal egyáltalán nem köthető a héberek társadalmához, sokkal inkább a Jeruzsálemben élő tuthmozid utódokhoz. A babiloni fogságot követően papok vezették a héber társadalmi életet. Ez pedig a babiloni, sumér eredetű teokrata, alárendelő szemléletet tükrözi.

A Mackabeus-papkirályokat követően, Nagy Heródes idején a római birodalmi szemlélettel harmonizáló királyközpontú hatalom jött létre, de a héberek akkori társadalmi elitje a született főpapok isteni inkarnációjára építve a teokrácia hatalmát igyekezett megvalósítani, helyreállítani.[752] Jellemző, hogy a heródesi világképben a társadalom legfőbb vezetői triumvirátusának első két tagja, a főpap és a próféta, a király csak a harmadik. De ez a király is a született papi réteg gyermeke. A kiválasztottakhoz csatolt 'népek' (goyim) királya a rangsorban csak a 7.[753]

A Közel-keletről kiinduló világvallások – izraelita, keresztény, muzulmán – mind keményen hierarchikus fölépítésűek, keményen alárendelők. A keresztény vallás a Kr. e. 4. században lett a Római Birodalom államvallása, és abban az akkori császár, Nagy Konstantin éppen az izraeli hitvilág isteni megváltója szerepébe állt bele, és a birodalom későbbi életében a katolikus egyház feje az istennek nyilvánított Jézus földi helytartója, szinte isteni tévedhetetlenséget igénylő mindenható úr. A végrehajtó hatalom ugyan a császár kezében van, de a hatalom alapjait szolgáló eszmeiséget a legfőbb pap, a VII. század óta pápának nevezett személy diktálja.

Érdemes ezt szembe állítani az akkori legfőbb politikai – és katonai! – hatalom szellemiségével, ahol a császárság egy korábbi köztársasági formából nőtt ki. Abban a császár volt a mindenható, a papi réteg már a többisten-hitre alapuló megosztottsága révén sem kerülhetett a hatalom közelébe. Az egyisten-hit viszont biztos táptalajt nyújt a vallási hiten alapuló korlátlan hatalom és az arra épülő hierarchia számára.

A mellérendelés valamiféle alakja a későbbi idők során a pápai rend végtelen korruptságának tagadásaként létrejött reformációban jelent meg ismét. Talán nem véletlen, hogy a Kárpát-medence akkori népe, a Magyar Királyság népének tekintélyes része viharsebesen váltott át a katolikus hitgyakorlatról a

[751] Finkelstein (2002), p. 281.
[752] Thiering (1992), pp. 25-29.
[753] Vermes (1998), pp. 97-118, Thiering (1992), pp. 332-377.

kálvinistára (református) és a lutheránusra (evangélikus) és jött létre annak szellemi és oktatási központja Debrecenben, a kálvinista Róma. Európában az első vallási türelmet gyakorlati politika szintjén is ezen terület népe, a tordai országgyűlés teremtette meg, az emberek sajátos jogának nyilvánítva, hogy milyen hitgyakorlatot folytatnak. Természetesen ez a katolikus hatalmi ágazat Habsburg képviselőinek az Erdélyre kiterjedő hatalmával meg is szűnt.[754]

A vallási köntösbe bújtatott hatalom a XIV. század után újabb, az addigi történelemben még nem igazán kiemelő szerephez jutott pénzügyi manipulációkra települt át. Az ipari társadalom létalapja, hogy a munkamegosztásban szerepet játszó pénz kellő mennyiségben rendelkezésre álljon ahhoz, hogy egy ipari folyamat fölépíthető legyen, aminek költségeit később, a termék értékesítéséből lehet majd visszaszolgáltatni. A pénzkölcsönző bankár társadalom létrejöttével a hatalmi kérdésekbe immár az eszmeiségen felül a pénzügyi hatalmasságok igénye, érdeke is beleszólt, érvényesült. Különösen, miután a bankár rendszerben megjelent az ún. hitel-pénz, ami nem valódi pénz, hanem fizetési igéret csupán, és ami a munkamegosztás és kereskedelem számára áthidaló pénzügyi lehetőséget jelent a konkrét pénzként szerepelt értékek helyett. Ígérvény – és ebből a bankár-rendszer szinte korlátlan mennyiséget teremt.

Az erre alapuló államokat hitellel ellátó – és azon keresztül annak politikájába alapvetően beleszóló – nemzetközi pénzkölcsönző bankárság már önálló társadalmi rétegként jelenik meg, és valójában az egyes nemzetállamok társadalmi és gazdasági életét a pénzügyi machinációkkal határozza meg. Ebben a gazdaságpolitikai helyzetben a népakaratot a zászlójára tűző demokratikus társadalmi élet nem több mint pusztán bohózat. Ezt a bohózatot erősíti aztán a három hatalmi ág – a törvényhozás, végrehajtás és igazságszolgáltatás – gyakorlatának teljes összemosása, ahol pl. az igazságszolgáltatás manapság már semmivel sem több jogszolgáltatásnál. Az annak alapjait jelentő jogot pedig a választóiknak elszámolási kötelezettséggel nem rendelkező ún. 'demokratikus parlamentek' hozzák meg, amelyek alapvetően két azonos 'erejű' blokk közé illesztett törpe politikai egység által diktált jogrendet teremtik meg.

Nesze neked 'demokrácia', azaz néphatalom! Az igazság megvallása számos törvényben már büntetendő! Vallási tételeket lehet a társadalom számára kötelezően előírni. Csakhogy azok a vallási tételek ugyan hit-kérdések, még sem a klasszikus társadalmi együttélésben kialakult viselkedési szabályokat tolmácsolják, hanem érdekcsoportok igényeit és uralmi lehetőségeit biztosítják.

Ebben a társadalmi környezetben, kiegészülve a jelenlegi háttérhatalmi érdekek szerint felturbózott modern kori népvándorlással, a mellérendelő magyar társadalom végső agóniáját láthatjuk.

Az eddigi történelem során a magyar társadalom, ha a sora elviselhetetlen volt, akkor robbanásszerűen fellázadt és ezzel a sorsán enyhíteni tudott. A Magyar Királyság történetében a Megszentelt Korona-tanra alapuló alkotmányosság Werbőczy idejéig működött és biztosította a társadalomnak a hűbéri alárendeltségtől való nagy fokú mentességét. A Habsburg uralommal ez sérült legin-

[754] Glatz (1996), p. 226.

kább. Különösen Mária Terézia korában váltott át az uralom és rombolta le az addig még az ország törököktől és a Habsburgoktól nem uralt részén egyedülállóan megmaradt faluközösségeket és rendelt a terület minden részéhez tulajdonost.

A magyar nép ettől kezdve lett lázadó, bujdosó, a hatalmat a lehetőségekhez képest kikerülő nép.

A rendszer nem tartott még egy évszázadot sem, amikor az 1848-as 'forradalom' annak lényegét eltörölte. A legfontosabb döntés és eredmény a parasztság rabszolga jellegű birtokbavételének a megszüntetése volt.

Ámde a nagybirtok-rendszer következtében, a háttérhatalom aktív közreműködésével a magyar társadalom tekintélyes része elhagyta a hazáját. Ezt a folyamatot az I. világháborút követő nemzeti politika megfékezte, ámde a kemény hierarchikus államrendet nem állította helyre. A mellérendelő szemléletű Megszentelt Korona-tan ismét működhetett. Azt a vesztes II. világháború fagyasztotta be végleg.

Azt követően a mellérendelőnek látszó kommunizmus igen kemény rabszolgaságba taszító politikai rendje, szinte a népirtásba torkolló, a nemzeti eszmeiséget lábbal tipró szellemiségben teremtette meg egy meglehetősen alárendelő szemléletű társadalmi kisebbség uralmát.

Az eredmény egy évtizeden belüli véres robbanás lett.

Az azt követő, valamivel kevésbé diktatórikus politikai vezetés a nemzetköziség jegyében igyekezett a magyar embert befogni és működtetni. Sokan elhagyták szülőhazájukat, hogy idegen környezetben teremtsenek maguknak némileg kedvezőbb lelki állapotot jelentő gazdasági helyet. Mindezt abban a reményben, hogy egyszer még visszatérhetnek szülőhazájukba és a nyelvükben hordozott mellérendelés valódi társadalmi életet jellemző szellemiség érvényesül.

Az 1989-et követő rendszerváltás azonban megmutatta, hogy az egyik *politikai* rendszert – uralmát tekintve – egy másik *gazdasági* váltja csupán, és abban az egyszerű magyar embernek nincs helye. Nem szólhat bele a 'nagyok' dolgába!

Az eredmény előttünk van: a társadalmi mozgékonyság befagyott. 'Mindenki annyit ér, amije van' – hatalmi szólam vált uralkodóvá, és ezzel a magyar társadalom reprodukciója is lépést tart: a magyar társadalom szülőkorú női nem vállalnak utódokat, egy szülő nő átlagosan még egy gyermeket sem hoz a világra, azaz a társadalom generációs periódusok szerint megfeleződik. ***A mellérendelő magyar társadalom roham léptékben pusztul!***

12. Összefoglalás

A népi magyar műveltség tehát lélekhívő, letelepedett, mellérendelő szemléleti módú társadalmat tükrözött. S még a mai magyar műveltség elemei sem vezethetők le a föltételezett lovas-nagyállattenyésztők műveltségéből, és ezek a jegyek tehát az ún. honfoglalás idején is már megvoltak. Így a magyarságot

semmiképpen sem lehetett volna a Kárpát-medencébe a sztyeppén hosszasan bolyongó, lovas-nagyállattenyésztő műveltségként bevezetni, ha korábban a magyar őstörténet kialakításánál a valóságban történtek bemutatása lett volna a cél, és nem annak meghamisítása, erős lefokozása, lejáratása. Mert a valóságban a Kárpát-medencében az újkőkort követően több évezredig létezett egy letelepedett műveltség, amely fémfeldolgozó és élelemtermelő volt, és amelynek számos műveltségi eleme – pl. a mellérendelő szemlélete – rokon a mai magyar műveltségével. *A szóbanforgó műveltségnek azonban hátra kellett hagynia egy megfelelő fejlettségű nyelvet, amit azonban ugyanitt, a magyaron kívül nem találunk meg. Minthogy a Kárpát-medence több évezreden át virágzó műveltsége megfelelő fejlettségű, logikájú, kifejező készségű utódnyelvet keres, s ugyanitt – ahogy ezt másutt már részletesen bemutattuk*[755] *– van egy ennek megfelelő nyelv, ami viszont keresi a hosszú idejű, zárt letelepedett életmódot, jogosan merült fel ezek után az a megoldás, hogy a kettő összetartozik, azonos.*

Ugyan az újkőkorszak után erre a területre – de ennek is zömmel a legeltetésre alkalmas szteppei jellegű részére – több hullámban is történt lovas, pásztornép betelepülés, azok műveltségi jegyei azonban történelmileg rövid idő múltán eltűntek, a lovas, pásztor társadalmak vagy tovább vonultak, vagy kipusztultak, de leginkább beolvadtak a környezet mellérendelő szemléletű, befogadó társadalmába. Ötvöződő, azaz kettős műveltség jegyei[756] a hun időktől kezdődően látszanak a régészeti adatokban. A Kárpát-medence letelepedett műveltségének mellérendelő jegyei azonban továbbra is megmaradtak, azt a pásztor társadalmak nem változtatták meg. Ennek föltehető oka azoknak a telepesekkel szembeni jelentős létszámbeli kisebbsége lehetett.

A mellérendelő magyar társadalom kialakulásának időpontját ezért nem magának a társadalomnak a kialakulásához kell kötnünk, hanem ama folyamatéhoz, amitől a társadalom a magyar nevet kapta és amióta azt viseli. Ez pedig az ún. honfoglalás, és az azt követő államalapítás kora és az abban résztvevő – egyébként aláredelő szemléletű – katonatörzs (vagy törzsek) által hordozott név került a nép, következéskép a társadalom elnevezésére.

A Kárpát-medence mai lakosságának népi műveltségét – a XX. század ipari társadalmának súlyos romboló hatása mellett is még mindig – a mellérendelés jellemzi. Mind a nyelvét, mind pedig a népi műveltségét – faragásokat, építményeket, település helyrajzot, népdalokat, regéket, meséket – tekintve, és minthogy a mellérendelő szemlélet évezredek óta itt megtalálható, annak forrását semmiképp sem tekinthetjük a szteppéről bevándorolt pásztor kultúrák hagyományának. Éppen ezért ez az a műveltségi tényező, ami kizárja a magyar nyelv, nép, műveltség szteppei eredetét, lett légyen akárhány olyan adat, ami a szteppei eredettel is harmonizál. Azok forrása nem kizárólag a szteppei eredet bizonyítéka, esetleg számos más megoldás is elfogadható azok magyarázatára. Különösen, hogy a magyar társadalom az ún. honfoglalás korától történelmileg is

[755] Cser (2000), pp. 95-110.
[756] Todd (1998), p. 452.

igazoltan kettős társadalmat jelent, mely sajátság csupán a hun hatalom megjelenésével párhuzamos eredetű.

A társadalom mellérendelő szemlélete kellő csáberő mindazon körök számára, akik a társadalmat rabszolga formában működtethetően vélik, merthogy a társadalom tagjai szemléletüknek megfelelően békés együttműködésre készek. Mindez azonban a mai kor korlátokat nem ismerő ismeret-áramlása következtében alapvetően változóban van. Hogy megmarad-e az egyébként alapvetően mellérendelő szellemű nyelv következtében a társadalom eme szemlélete, vagy magával a nyelvvel egyetemben valami mássá alakul, az ma még nem megfejthető. A változás azonban mindenképp a nyelv eltorzulása irányában folyik, ezért kellő aggodalommal tekinthetünk az emberi társadalom talán utolsó mellérendelő szemléletű szigetének az eltűnése felé. Mindenesetre a tragikus népesség fogyás, a magyar nyelven beszélőknek a világ minden részére való szétszóródása és ott egy-két generáción belüli beolvadása intő jelként szolgál: *az eltűnés veszélye nem csak fantazmagória, hanem reális esély*.

Kár. Mindamellett szívből reméljük, hogy ebben nem lesz igazunk és mindent megteszünk annak érdekében, hogy ne ez a menetrend valósuljon meg. A tisztelt olvasót is arra kérjük, hogy csatlakozzon hozzánk ebben a szemléletben és tenni akarásban.

13. Felhasznált és ajánlott irodalom

Alford (2000), Alan F.: *When the Gods Came Down*. New English Library, Hodder & Stoughton.

Anonymus (1977): *Gesta Hungarorum*. Hasonmás Kiadás. Pais Dezső ford. Magyar Helikon, Budapest.

Ascherson (1996), Neal: *Black Sea*. Vintage, London.

Badiny-Jós (1986) Ferenc.: *A magyar szent korona arányrendszerének és mitológiájának közel-keleti kozmológikus vonatkozásai*. Vitairat. Buenos Aires.

Bauval (1997), R. & G. Hancock: *Keeper of the Genesis. A quest for the hidden legacy of mankind*. Mandarin.

Beöthy (1878) Leo: *A társadalom keletkezéséről*. in: Ortutay (1977) pp. 27-140.

Beöthy (1882) Leo: *A társadalmi fejlődés kezdetei*. in: Ortutay (1977), pp. 141-200.

Berta (2002) Tibor: *Az időkód*. Biotér-Natura Kft. Budapest.

Bérczi (2007) Szaniszló: „A Naprendszer égitestjeinek fejlődése. A kisbolygók.” *Fizikai Szemle* 2007/3. A Fizikai Szemle honlapján: http://fizikaiszemle.hu/archivum/fsz0703/berczi0703.html.

Burány (1999) Béla: „Vadhúsocska névkeresése.” *Turán* XXIX (új II), #4, pp. 47-54.

Childe (1926), G.V.: *The Aryans, A Study of Indoeuropean Origins*. Kennikat Press, London.

Clark (1965), G., S. Piggott: *Prehistoric Societies*. Hutchinson, London.

Cousins (1991), L. S.: *Buddhism*. in Hinnels (1991), pp. 278-343.

Cowan (1997), James: *The Elements of the Aboriginal Tradition*. Element Books, Shaftsbury (Eredetileg: 1992)
Crossley-Holland (1980), Kevin: *Norse Myths. Gods of the Vikings*. Penguin Books, London
Cser (2000) Ferenc: *Gyökerek: Töprengések a magyar nyelv és mép Kárpát-medencei származásáról*, Szerzői Kiadás, Budapest.
Cser (2002) Ferenc: „Életszimbólumok." *Acta Historica Hungarica Turiciensia* XVI. évfolyam 1. szám. Magyar haditechnika és magyar hadjáratok a kora középkorban. A második világháború és történelmi következményei Magyarország szempontjából (1939-1949). (Szentendre, 2001.) Budapest-Zürich, 2002. pp. 33-39. ISBN 963 86100 6 9 és ISSN 2297-7538 http://mek.oszk.hu/06700/06790/06790.pdf.
Cser (2003) Ferenc: „Gondolatok a magyar nép és nyelv kárpát-medencei eredetéről." *Acta Historica Hungarica Turiciensia* XVIII. évfolyam 1. szám. Magyar Történelem. Tízezer év – ezer oldalról. Oktatási segédkönyv a magyar történelem tanításához. Budapest-Zürich, 2003. pp. 195-224. ISBN 963 86100 1 8 és ISSN 2297-7538 http://mek.oszk.hu/05900/05939/05939.pdf.
Cser (2004a) Ferenc: „Gyökerek. Töprengések a magyar nyelv és nép Kárpát-medencei származásáról." *Acta Historica Hungarica Turiciensia* XV. évfolyam 1. szám. A magyar műveltség gyökerei. Az 1930-as évek magyar műveltsége (Felsőőr/Oberwart, 2000). Budapest-Zürich, 2004. pp. 84-112. ISBN 963 86100 3 4 és ISSN 2297-7538 http://mek.oszk.hu/06700/06799/06799.pdf.
Cser (2004a) Ferenc: „" pp. 123-138.
Cser (2005) Ferenc és Darai Lajos: *Magyar folytonosság a Kárpát-medencében, avagy Kőkori eredetünk és a sejti tulajdonságörökítő kutatás*. Fríg Kiadó, h. n. [Pilisszentiván], 2005. Interneten: http://www.doksi.hu/get.php?lid=19235 és http://www.leventevezer.extra.hu/folytonos.pdf.
Cser (2007a) Ferenc és Darai Lajos: *Az újkőkori forradalom népe.* Fríg Kiadó, h. n. [Pilisszentiván].
Cser (2007b, 2008a) Ferenc és Darai Lajos: *Európa mi vagyunk. Európa történeti kapcsai a sejti tulajdonság örökítőkhöz és a Kárpát-medencei népi, nyelvi, műveltségi folytonosság I-II. kötet.* Fríg Kiadó, h. n. [Pilisszentiván].
Cser (2008b) Ferenc és Darai Lajos: „Embertermészet vizsgálatok magyar őstörténete." *Acta Historica Hungarica Turiciensia* XXIII. évfolyam 1. szám. A Zürichi Magyar Történelmi Egyesület Huszadik Magyar Őstörténeti Találkozó Előadásai és Iratai (Hódmezővásárhely, 2007). Budapest-Zürich, 2008. pp. 39-48. ISSN 2297-7538 http://mek.oszk.hu/06800/06849/06849.pdf.
Cser (2008c) Ferenc és Darai Lajos: „Őstörténetünk megujult szemlélete." *Acta Historica Hungarica Turiciensia* XXIII. évfolyam 1. szám. A Zürichi Magyar Történelmi Egyesület Huszadik Magyar Őstörténeti Találkozó Előadásai és Iratai (Hódmezővásárhely, 2007). Budapest-Zürich, 2008. pp. 31-38. ISSN 2297-7538 http://mek.oszk.hu/06800/06849/06849.pdf.
Cser (2008d) Ferenc és Darai Lajos: „Műveltségi adalékok Kárpát-medencei eredetünkhöz." *Acta Historica Hungarica Turiciensia* XXIII. évfolyam 3.

szám. Pannon Kultúraközösség Kutató és Képzőközpont Folyóirata 2008/A. pp. 18-38. Budapest 2008. ISSN 2297-7538 http://epa.oszk.hu/01400/01445/00001/pdf/.
Cser (2008e) Ferenc és Darai Lajos: „A Kárpát-medencében gyökerező magyar ókor." *Acta Historica Hungarica Turiciensia* XXIII. évfolyam 4. szám. Pannon Kultúraközösség Kutató és Képzőközpont Folyóirata 2008/B. Budapest 2008. pp. 84-104. ISSN 2297-7538 http://epa.oszk.hu/01400/01445/00010/pdf/.
Cser (2009a) Ferenc és Darai Lajos: *Kárpát-medence, vagy Szkítia?* Fríg Kiadó, h. n. [Pilisszentiván].
Cser (2009b) Ferenc és Darai Lajos: „A nemzeti önismeret csapdái: közbevetés a nyelvtudományról. A magyarság Kárpát-medencei eredetét bizonyító érvek összefoglalása" *Acta Historica Hungarica Turiciensia* XXIV. évfolyam 2. szám. Pannon Kultúraközösség Kutató és Képzőközpont Folyóirata 2009/A. pp. 82-121. Budapest 2009. ISSN 2297-7538 http://epa.oszk.hu/01400/01445/00002/pdf/acta_hist_01445_2009_2.pdf
Cser (2009c) Ferenc és Darai Lajos: „Valós eredet: a Kárpát-medence." 32-43.
Cser (2010) Ferenc és Darai Lajos: „Nemzeti mítoszaink: A magyar hatalom- és uralomeszme eredete." *Acta Historica Hungarica Turiciensia* XXV. évfolyam 3. szám. Pannon Kultúraközösség Kutató és Képzőközpont Folyóirata 2010/A. pp. 18-62. Budapest 2010. ISSN 2297-7538 http://epa.oszk.hu/01400/01445/00003/pdf/EPA01445_2010A.pdf.
Cser (2011) Ferenc és Darai Lajos: *Kárpát-medencei magyar ősiség.* Magyarságtudományi füzetek 12. Hun-Idea Kiadó, Budapest, 2011. 150 pp. Interneten: http://www.mvsz.hu/mtf/mtf_12.html.
Cser (2012) Ferenc és Darai Lajos: „A magyar azonosság kérdésköréhez." *Acta Historica Hungarica Turiciensia* XXVII. évfolyam 1. szám, Pannon Kultúraközösség Kutató és Képzőközpont Folyóirata 2012/A. Budapest-Zürich 2012. pp. 171-185. ISSN 2297-7538 http://epa.oszk.hu/01400/01445/00005/pdf/EPA01445_acta_hungarica_2012.pdf
Cser (2013) Ferenc és Darai Lajos: „Kettőskereszt. Az egység magyar jelenléte és jelképe az eurázsiai történetben és műveltségben." *Acta Historica Hungarica Turiciensia* XXIX. évfolyam 1. szám. Pannon Kultúraközösség Kutató és Képzőközpont Folyóirata 2013/A. A Zürichi Magyar Történelmi Egyesület 67. sz. kiadványa. Budapest-Zürich. pp. 27-116. http://epa.oszk.hu/01400/01445/00008/pdf/EPA01445_acta_hungarica_2013_1.pdf.
Csihák (1999) György: *Sacra Regni Hungarici Corona és a magyar közjogi rendezés kérdései ma.* in Zürichi Magyar Történelmi Egyesület kiadványa, Budapest-Zürich, pp.: 51-77.
Csomor (1985) Lajos: *Magyarország Szent Koronája.* Vay Ádám Múzeum, Vaja.
Cunliff (1998), Barry, ed: *Prehistoric Europe*. Oxford Univ. Press, Oxford.
Cunliffe (1998a), Barry: *Iron Age Societies in Western Europe and Beyond, 800-*

140 BC. in: Cunliffe (1998), pp.: 336-372.
Darai (2002) Lajos Mihály: „A magyar és az egyetemes őstörténeti időrend összehasonlító módszertana. Cser Ferenc munkássága alapján.” *Acta Historica Hungarica Turiciensia* XVI. évfolyam 1. szám. Magyar haditechnika és magyar hadjáratok a kora középkorban. A második világháború és történelmi következményei Magyarország szempontjából, 1939-1949. (Szentendre, 2001.) Budapest-Zürich, 2002. pp. 19-28. ISBN 963 86100 6 9 és ISSN 2297-7538
Darai (2002) Lajos Mihály: „A magyar nép és nyelv eredetéről.” Acta Historica Hungarica Turiciensia XVIII. évfolyam 2. szám. A Zürichi Magyar Történelmi Egyesület Tizenhetedik Magyar Őstörténeti Találkozó és Tizenegyedik Magyar Történelmi Iskola Előadásai és Iratai. (Budapest 2003) Budapest-Zürich, 2004. pp. 5968. ISBN 963 9349 06 2 és ISSN 2297-7538 http://mek.oszk.hu/05900/05943/05943.pdf
Darai (2014) Lajos: „A magyar tudatot építő tények történelmi sorsa és igazsága.” *Acta Historica Hungarica Turiciensi*a XXIX. évfolyam 1. szám, Pannon Kultúraközösség Kutató és Képzőközpont Folyóirata 2014/A. Budapest-Zürich 2014. pp. 166-191. ISSN 2297-7538 http://epa.oszk.hu/01400/01445/00009/pdf/.
Darai (2015) Lajos: „A korai magyar állam jelleme.” *Acta Historica Hungarica Turiciensia* XXIX. évfolyam 2. szám, Pannon Kultúraközösség Kutató és Képzőközpont Folyóirata 2015/A. Budapest-Zürich 2015. A Zürichi Magyar történelmi Egyesület 71. számú kiadványa. ISSN 2297-7538 pp. 205-241. http://epa.oszk.hu/01400/01445/00013/pdf/EPA01445_acta_hungarica_2015_2_205-241.pdf. http://mek.oszk.hu/06700/06790/06790.pdf.
Desroches-Noblecourt (1963), C.: *Tutanhamon.; Life and Death of a Pharaoh.* Penguin, London.
Diószegi (1973) Vilmos: *A pogány magyarok hitvilága*. Akadémia Kiadó, Budapest.
Diószegi (1978) Vilmos: *Az ősi magyar hitvilág*. Gondolat, Budapest.
Diószegi (1978a) Vilmos: *Az ősi magyar hitvilág*. Szerkesztői megjegyzések. Gondolat, Budapest.
Domanovszky (1981) György: *Magyar népi kerámia.* Corvina, Budapest, 1973.
Dömötör (1981) Tekla: *A magyar nép hiedelemvilága*. Corvina, Budapest.
Drummond (1996), W.: *Oedipus Judaicus, Allegory in the Old Testament.* Bracken Books, 1996 (Eredetileg 1811).
Du Cange (1954) Dominu: *Glossarium Mediae et Intimae Latinitatis*. Tomus Septimus, (az 1883-1887 kötetek változatlan utánnyomása, Akademische Druck, Graz).
Dümmerth (1977) Dezső: *Az Árpádok nyomában*. Panoráma, Budapest.
Ellis (1995), Peter Berresford: *The Druids.* Constable, Paperback ed. London.
Fehér (1972) Mátyás Jenő: *Az avar kincsek nyomában.* Magyar Történelmi Szemle, Buenos Aires.
Finkelstein (2002), Israel és Neil Asher Silberman: *The Bible Unearthed: Arc-*

haeology's new vision of ancient Israel and the origin of its sacred texts. Touchstones, N.Y.
Flood (1995), Josephine: *Archaeology of the Dreamtime. The story of prehistoric Australia and its people*. Angus & Robertson, Sydney.
Folkert (1991), Kendall W.: *Jainism.* in Hinnells (1991), pp.: 256-277.
Gáboriné (1980), Csánk Vera: *Az ősember Magyarországon*. Gondolat, Budapest.
Gábori (1974) Miklós: *Ala Tau – Ararát. Régészeti utazások.* Gondolat, Budapest.
Gibbon (1993), Edward: *The history of the decline and fall of the Roman Empire (A római birodalom hanyatlásának és bukásának története) II. rész.* Knopf, New York, 1993. http://everything2.com/index.pl?node_id=1293599. (Eredeti kiadása: I. rész 1776, II. rész 1778.)
Gibbons (2000) Anne: "Evolutionary Genetics. Europeans Trace Ancestry to Paleolithic People" *Science* 290, pp. 1080-1081.
Gimbutas (1991), M.: *The Civilization of the Goddess*. Harper, San Francisco.
Glatz (1996) Ferenc: *Magyarok Krónikája*. 2. Kiadás, Officina Nova, Budapest.
Godden (1997), Elaine, Jutta Malnic: *Rock Paintings of Aboriginal Australia*. Reed, Kew.
Grant (1988), Michael: *The Ancient Mediterranean.* Meridian, N.Y.
Grimal (1965), P. ed.: *Larusse World Mythology.* Hamlyn, London.
Guerber (1992), H.A.: *Myths of the Norsemen - From the Eddas and Sagas*. Dover pub. Inc. NY, (Eredetileg: G.G. Harrap, London, 1909).
Gyulai (1993) Árpád: „Karácsony Sándor társaslélektani rendszeréről." *Új Pedagógiai Szemle.* 1999/3.
Hinnells (1991), John: *Handbook of Living Religions*. Penguin Books, London. (Eredetileg 1984).
Illyés (1966) Gyula: *Hetvenhét magyar népmese*. Móra Ferenc könyvkiadó, Budapest.
Ipolyi (1853), A.: *Magyar Mythologia*. Változatlan utánnyomás. Magyar Kultúra, Buenos Aires, 1977.
Ji (1989) Csing: *A változás könyve*. Háttér Lap és könyvkiadó, Budapest.
Jonas (1992), H.: *The Gnostic Religion*- Routledge, London.
Joó (1939) Tibor: *A magyar nemzeteszme.* Budapest.
Kandra (1897) Kabos: *Magyar Mitológia*. In: Diószegi (1987), pp. 373-420.
Karácsony (1985) Sándor: *A magyar észjárás*. Sajtó alá rendezte, az utószót és a jegyzeteket írta: Lendvai L. Ferenc. Magvető Könyvkiadó, Budapest.
Karácsony (2008) Sándor: *Magyarok kincse*. Széphalom Könyvműhely. Budapest.
Kazár (1982) Lajos: *Ko-Dzsi-Ki; 'Régi történetek feljegyzései'*. Magyar Történeti Társulat, Sydney.
Képes Krónika. Kálti Márk, Geréb László fordítása, Szépirodalmi Kiadó, Budapest. 1978.
Krings (1999), Mathias, Helga Geisert, Ralw W. Schmitz, Heike Krainitztki & Svente Paabo: „DNA Sequence of the Mitochonrdrial Hypervariable Region

of Neanderthal Type Specimen." *Proc. Natl. Acad. Sci. USA* 96.
Kiszely (1996), István: *A magyarság őstörténete*. (*Mit adott a magyarság a világnak*?) Püski, Budapest.
Kocsis (1996) István: *A Szent Korona tana. Múltja, jelene, jövője*. 2. jav. kiadás, Püski. Budapest.
Kovács (1994) Ágnes: *Icinke-picinke; Népmesék óvodásoknak*. Móra, Budapest.
László (1944) Gyula: *A honfoglaló magyar nép élete*. Budapest.
László (1967) Gyula: *Hunor és Magyar nyomában*. Gondolat, Budapest.
László (1997) Gyula: *A honfoglaló magyar nép élete*. Püski, Budapest.
Lendvai (1993) L. Ferenc: *Egy magyar filozófus: Karácsony Sándor.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
Littleton (2005), Scott, Linda Malcor: *Szkítiától Camelotig. Az Arthur királyról, a Kerekasztal Lovagjairól és a Szent Grálról szóló legendák eredetének radikális újraértelmezése*. Szkíta-Szarvas Könyvkiadó, Nyíregyháza.
Lükő (1942) Gábor: *A magyar lélek formái.* Exodus, Budapest.
Marcantonio (2005), Angela: *Az uráli nyelvcsalád. Tények, mítoszok és statisztika.* Magyar Ház, Budapest.
Mellaart (1981), James: *The Neolithic of the Near East.* Thames and Hudson, London.
Moravcsik (1984) Gyula: *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
Nagy (2000) Ákos: *A kor halad, a vér marad. A vércsoport jelentősége a magyar őstörténet kutatásában*. Magyar Őstörténeti Kutató és Kiadó, Budapest.
Dr. Nagy Sándor (1968): *A magya*r *nép kialakulásának története.* Editorial Transsylvania Könyvkiadó Vállalat,
Oppenheimer (1999), S.: *Eden in the East*. Phoenix, London. (Original: 1998).
Ortutay (1977) Gyula ed.: *A magyar néprajz klasszikusai*. *Az ősi társadalom magyar kutatói*. Gondolat, Budapest.
Osman (1991), A.: *Moses*: *Pharaoh of Egypt*. Paladin, London.
Osman (1993), A.: *The House of the Messiah*. Grafton, London.
Pap (1999) Gábor: *Hazatalálás*. Püski, Budapest.
Rákos (1974) Sándor: *Gilgames*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
Reed (2000), A. W.: *Aboriginal Stories*. Reed Books, Sydney. (Original: Reed New Holland, 1994).
Renfrew (1973), C.: *Before Civilization; The Radiocarbon Revolution and Prehistoric Europe*. Jonathane Cape, Thirty Bedford Sq. London.
Rieu (1959), E. V.: *Homer: The Iliad*. Penguin, London (Eredetileg 1950).
Rieu (1989), E. V.: *Homer: The Odissey.* Penguin, London (Eredetileg 1946).
Roux (1992), G.: *Ancient Iraqu* Pinguin. London. (Eredetileg Allen & Unwin, 1964).
Rudgley (1999), Richard: *The Lost Civilization of Stone Age*. The Free Press, N. Y.
Ryan (1998), William & Walter Pitman: *Noah's Flood; The New Scientific Discoveries about the Event that Changed History*. Simon & Scuster, N.Y.
Santillana (1995), Giorgio de-Dechend, Hertha von: *Hamlet malma. Értekezés a*

mítoszokról és az idő szerkezetéről. Pontifex Kiadó, h. n.
Saso (1991), Michael: *Chinese Religions*. in Hinnells (1991), pp. 344-364.
Sebestyén (2004) László: *Kézai Simon védelmében*. Őstörténeti tanulmányok. Nap Kiadó, Budapest.
Semino (2000), Ornella, Giuseppe Passarino, Peter J. Oefner, Alice A. Lin, Svetlana Abruzova, Lars E. Beckman, Giovanna De Benedictis, Paolo Francalacci, Anastasia Kouvatsi, Svetlana Limborska, Mladen Marcikiæ, Anna Mika, Barbara Mika, Dragan Primorac, Silvana A. Sanatachiara-Benerecetti, Luca L. Cavalli-Sforza, Peter A.Underhill: „The Genetic Legacy of Paleolithic Homo sapiens sapiens in Extant Europeans: A Y Chromosome Perspective." *Science* 290 (10. November 2000), pp.: 1155-1159.
Solecki (1971), R. S.: *Shanidar: The First Flower People*. Alfred Knopf, New York.
Sykes (2001), Bryan: *The Seven Daughters of Eve*. Banton Press, London.
Tagányi (1878?), Károly: *A faluközösségek története Magyarországon.* in: Ortutay (1977), pp. 336-380.
Taylor (1998), Timothy: *Thracians, Scythians, and Dacians, 800 BC-AD 300.* in: Cunliffe (1998), pp. 373-410.
Thiering (1992), B.: *Jesus the Man, A New Interpretation from the Dead Sea Scrolls*. Doubleday, Sydney.
Time (1994) Life Books Editors: *Lost Civilizations, Celts: Europe's People of Iron*.
Todd (1998), Malcolm: *Barbarian Europe, AD 300-700.* In: Cunliff (1998), pp. 447-482.
Varga (2003) Csaba: *A kőkor élő nyelve.* Frig Kiadó, h. n.
Vermes (1998), Geza: *The Complete Dead Sea Scrolls in English*. Pemguin Books, London.
Underhill (2000), Peter A., Peidong Shen, Alice A. Lin, Li Jin, Giuseppe Passarino, Wei. H. Yang, Erin Kaufman, Batseva Bonné-Tamir, Jaume Bertranpetit, Paolo Francalacci, Muntaser Ibrahim, Trefor Jenkins, Judith R. Kidd, S. Quasim Mehdi, Mark T. Seielstad, R. Spencer Wells, Alberto Piazza, Ronald W. Davis, Marcus W. Feldman, L. Luca Cavalli-Sforza, Peter J. Oefner: „Y chromosome sequence variation and the history of human populations." *Nature Genetics* vol. 26. (November 2000) 358-361.
Wallis Budge (1971), E. A. *Egyptian Magic*. Dover Book, N.Y. (Eredetileg 1901).
Wallis Budge (1990), E. A.: *The Book of the Dead*. Gramercy, (Eredetileg 1895, majd 1960).
Wallis Budge (1991), E. A.: *Tutankhamon Amenism, Atenism and Egyptian Monotheism.* Dover Publ. New York, (Eredetileg 1923).
Weightman (1991), Simon: *Hinduism*. in Hinnells (1991), pp. 191-255.
Webster (1924), Nesta H.: *Secret Societies and Subversive Movements*. The Christian Book Club of America.
Zakar (1973) András: *A sumér hitvilág és a Biblia*. Szatmári I. kiadása, Garfield, (Eredetileg 1972).

Zétényi (1997) Zsolt: *A Szentkorona-eszme mai értelme*. Püski, Budapest.
Zohar (1990) Danah: *The Quantum Self. Human Nature and Consciousness Defined by the New Physics*. William Morrow and Co, New York, Bloomsbury & Haper Collins, London 1990.

Csihák György (Zürich)

Gondolatok a mai magyar állam kormányzásáról

Talpra magyar, hí a haza!
Petőfi Sándor

A sakkozás tudomány, művészet és sport. Az állam vezetése pedig egészen biztosan még ennél is sokkal nagyobb dolog. Még annál is, amit napjainkban a sok rossz tapasztalat alapján egyesek politizálásnak vélnek.

Aki hegedülni, vagy zongorázni tanul, nem azért skálázik szorgalmasan és nem azért végez éveken át fárasztó újgyakorlatokat, hogy a végén szépen tudjon skálázni, hanem azért is, hogy ő maga a világ zeneirodalmának nagyjait hűen tudja tolmácsolni, tehát azért, hogy *megtanuljon* művészi fokon hegedülni, vagy zongorázni. Egy állam vezetését is *tanulni* és kicsiben kezdve gyakorolni kell, de még ezek után sem biztos, hogy valaki ennek a művészetnek a nagymesterévé válik.

A történelemmel való foglalkozásnak sem egyedüli célja, a valóságos múlt megismerése, feltárása. A történész kétségtelen feladata a lehető legpontosabb megismerése, bemutatása és vizsgálata, a múltban lejátszódott azon folyamatoknak, amelyek a bekövetkezett események eredője. Legyen az eredmény siker, vagy kár, a cél mindenképpen *a történelmi valóság feltárása* – okulásul is. Ugyanis, a történész további feladata még az is, hogy felhívja a figyelmet azokra a téves tettekre és hibákra, amik *a múltban káros folyamatokat indítottak*. Éppígy történészi kötelesség azon tettek bemutatása is, amelyek az emberiség, vagy egy-egy kisebb emberi közösség *hasznára váltak. Ez nem politizálás.* Ám azoknak, akik politikával foglalkoznak, és ezért magukat politikusnak képzelik, azoknak tanácsos okulni az ilyen elemzésekből, ami nem csak a fent említett művész – bocsánat! - történész hasznára válhat. Így, mint történész, nem vagyok politikus, amint vendéglős se csak azért, mert – mondjuk – naponta vendéglőben étkezem. Amint egy állam vezetésére sem alkalmas valaki, csak azért, mert mondjuk, jó történész, vagy egyszerűen valami következtében valamilyen helyzetbe került.

A múlt század kilencvenes évei elején svájci otthonomban felkeresett három francia kutató. Kutatásuk tárgya az állam kormányzása. Tételük, hogy minél negatívabb egy társadalom, annál nehezebb a kormányzása. Szerintük nem lehet nehezebb helyzetben egy állam kormánya, mint amikor az adott állam társadalma negatív. Következésképpen *minden állam kormányának legfontosabb feladata a társadalom pozitivizálása*, amire ezt a szót is kitalálták: pozitivizálás.

Az ő feladatuk most az újonnan alakult-átalakult közép-európai államok tanulmányozása. Éppen befejezték Magyarország vizsgálatát és kíváncsiak a véleményemre. Vizsgálati eredményük számos Magyarországon élő ember kérdezésén alapszik, ami szerint *a magyarok társadalmát akkor rendkívül negatívnak találták*, mert a kérdezettek végül szinte kivétel nélkül három fő és rendkívül negatív dologhoz jutottak:

1) szidnak mindent. Szidják az esőt, a napsütést, a környezetet, a szomszédot, a kormányt – egyszóval: mindent;

2) kevés a kereset, kevés a pénz, mindenütt hiányzik, nem elég semmire;

3) rossz az egészségügyi ellátás, beteg a család, a szomszéd – egyszóval: mindenki és minden.

Ez pedig három igen súlyos és negatív tényező. Véleményük szerint ezért negatív az egész magyar társadalom, ezért van a magyar kormány igen nehéz helyzetben és ezért *a legfőbb feladata a pozitivizálás.* A franciák már régen kitalálták, hogy ha beszélni kezdenek, akkor az első három szavuk közül az egyik legyen a „bo" (a francia „jó" szó, „bon" franciás kiejtése). A magyarok ma, ha beszélni kezdene, – állították, – akkor az első három szavuk között biztosan ott van a „nem" szó – *ami az egyén teljes negatív beállítottságáról tanúskodik.*

Akkor teljesen egyetértettem velük – és a mai magyarországi hangulati viszonyokat sem találom jobbnak. Ennek alapján hirdetem, hogy szerintem, ebből a szempontból, a mai magyar állam, a több mint ezerévi Kárpát-medencei fennállása alatt nem volt még ilyen nehéz helyzetben, mint van ma.

Leonid Ivashov tábornok, az Orosz Geopolitikai Kérdések Akadémiájának elnöke mondta: „Elveszítettük az első hidegháborút, a másodikat már nem szabad elveszítenünk. Kevésbé katonai jellegű ez a háború, inkább folyik lelki, kulturális és vallási téren."

A fentiek szerint, tehát ahhoz, hogy megmaradjunk, napjaink bármely magyar kormánya legfőbb feladata a magyar társadalom pozitivizálása. *Vegyünk sorra néhány főbb dolgot, ami kellene a mai magyar pozitivizáláshoz, azaz életben maradásunkhoz.* Az itt következő felsorolás nem teljes és a sorrend sem lényeges.

Mielőtt a felsorolásra térnénk, szükséges néhány mondat erejéig azzal foglalkozni, ami Magyarországon történt a múlt század nyolcvanas éveiben, és amit én *„fordulatnak"* nevezek.

Fordulat

Sajnos máig sincs a tudományban szakszerű és általánosan elfogadott meghatározása annak, ami Magyarországon történt a múlt század nyolcvanas éveiben, viszont ezt a kifejezést a következőkben gyakran használom, ezért szükséges a meghatározása. Szerintem arra, ami akkor történt, a legjobb szó a „fordulat": fordulat el Moszkvától – Brüsszel felé. Követte az egyik elkötelezettséget – a másik. Ez a valóság.

Köztudott, hogy a fordulat során eladták az országot, amit privatizációnak neveztek – fogalmazásomban magánosítás. Abban az időben, az Országgyűlés

tagjaival tudatták, hogy ennek során elveszett ötezer milliárd magyar forint értékű magyar vagyon. Ez valahogy így kiszivárgott, de többet erről máig nem lehet tudni, csak az új százmilliárdos emberek ismertek. A részletek máig ködbe vésznek.

Érdemes a folyamatot alapjaiban megnézni. Minden esetre tény, hogy a múlt század nyolcvanas évei végén Magyarország a térségben teljes biztonsággal a legjobban működő gazdasággal rendelkezett. Magyarország volt „a szocialista tábor legvidámabb barakja". Annak ellenére, hogy egyedül a magyar volt rab nemzet. A többiek saját akaratukból szerveztek és tartottak fenn országukban kommunista diktatúrát. A többiek valamennyien a két világháború győztesei voltak. Magyarországot a Szovjetunió Vörös Hadserege megszállva tartotta 1944-től 1991 nyaráig és ránk kényszerítette a bolsevista diktatúrát. *Államunknak nemzeti önrendelkezése ez alatt nem volt.* Nézzük az előzményeket – csak 1956-tól elölről.

Az nem forradalom, a világban mindennapos esemény, hogy emberek mennek az utcára, dobálnak, törnek és zúznak. Megjelennek valamilyen állami erők, lövöldöznek, és az emberek összeverekednek. Bizonyos idő multán mindenki hazamegy, eltakarítják az események maradékát és megy minden – valahogyan – tovább. Ez így minden esetre nem forradalom.

Ha bármely lexikont vizsgáljuk, akkor a legkülönb ostobaságokat találjuk, ha arra kérdezünk, *hogy mi a forradalom – a társadalomban?* Mert a természettudományban ezt már régen tisztázták. Arra pedig végképp hiába keresünk választ, hogy mi az a forradalom egy olyan országban, amely egy idegen hatalom teljes elnyomása alatt áll – mint amilyen a mi államunk volt, ennek a forradalomnak az idején.

Minden esetre, a társadalom forradalmában meg kell jelenjenek mélyreható gazdasági és társadalmi követelmények. A felfordulásból akkor lesz forradalom, ha ezek a követelések legalább részben megvalósulnak. Ahol ilyen nincs, ott lehet sok betört ablak, de forradalom az nincs.

Magyarországon 1956-ban volt utcai verekedés, lövöldözés – de megjelentek társadalmi és a gazdasági követelések is – és a Vörös Hadsereg az eseményeket a maga módján befejezte. Súlyos megtorlás következett és – látszatra ment minden tovább, mint annak előtte.

Ment tovább, *de csak látszatra maradt minden változatlan.* Világméretben ment végre igen sok változás. A Vörös Hadsereget háborúban egyedül mi legyőztük. *Ez volt mindmáig az egyetlen háború két szocialista ország között. Forradalom is volt*, mert lehetővé tette, hogy 1968. január elsején bevezessük a gazdaság irányítási rendszer gyökeres átalakítását, az *„új mechanizmust". Ezzel megvalósult forradalmunk gazdasági követelménye.* A kemény katonai megszállás következtében a folyamat elhúzódott, de megvalósult. Ebből lett utóbb a Szovjetunióban, de az úgynevezett egész „szocialista táborban", a „peresztrojka". És a múlt század nyolcvanas éveiben megvalósult forradalmunk társadalmi követelménye, harmadik szakasza is, *bekövetkezett a társadalmi átalakulás.* A Vörös Hadsereg végleg kivonult országunkból (?), megnyitottuk Nyugatra a ha-

tárt és elvittük a kulcsot a Brandenburgi Kapuhoz. Átalakult az egész „keleti blokk” *és vele a magyar társadalom*.

Tehát így forradalom az, ami 1956-ban történt Magyarországon, miáltal megteremtődött az, amit én *„fordulatnak”* nevezek. A kemény és teljes idegen katonai elnyomás hatására, a folyamat elhúzódott, de így lett forradalom az, ami Magyarországon 1956-ban történt. *Magyarország visszanyerte nemzeti önrendelkezését* (szuverenitását) – amivel lehetett volna hasznosan is gazdálkodni. Időközben pedig, a térségben volt első helyünkről, lezüllöttünk a környezetünk színvonalára.

Ezek után következzék az, aminek a felsorolásába kezdek. Néhány fő dolog abból, ami szükséges lenne a mai Magyarország „pozitivizálásához”.

Őseink tisztelete

A Zürichi Magyar Történelmi Egyesület néhány tagja foglalkozik a tudomány olyan ágaival is, amelyeket nem szorosan sorolnak ide. Ők azt állítják, hogy mivel nem tiszteljük eléggé őseinket (Acta VII/2, 36. old. ***A szerző figyelmeztetése:*** aki nem olvassa el ezeket a beszúrásokat, az ezt a dolgozatot megérteni nem fogja),[757] ezért ők nem segítenek bennünket, sőt összeveszekítenek bennünket. Súlyos vád ez, szembe kell nézni vele. Igaz? Igen.

Budapestre, ha jön egy turista, akkor elviszik a Halászbástyára meg a Hősök terére. Ott ünnepeljük néha az ismeretlen katonát. De ki tudja, hogy ki az? Kik ismerik a tér szobrait? Miért Halász az a bástya? Egyetemi tanár mondja csodálkozva, hogy az egyetemisták nem tudják, hogy kik azok a székelyek! Ki tisztel itt kit? És milyen alkalommal? 1848-at évente egy napig. Ezzel az aradi tizenhármat, akik közben tizenöten lettek, de még mindég és mindenki a tizenhármat tiszteli. 1956-ot – de hogyan?! Állandóan emlegetik az ezer éves Magyarországot. Miért ezer éves ez az ország? Mi történt itt éppen ezer évvel ezelőtt? Minden évben világszerte ünneplik a magyarok Szent Istvánt, mint állam alapítót. Miféle államot alapított az a rendkívül derék magyar király? Miért hirdetik, hogy pogány volt és utóbb, mint Vajkot megkeresztelték? Ennyire nem tudják ennek az államnak és népnek a történelmét?! (Acta XIV/1.)

Rendszeresen országosan ünnepelnek számos csatavesztésünket. Miféle győzelmünket ünnepelnek országosan? Nincs ilyen egy se? Milliárdokat költenek évente dalversenyre, miközben teljesen elfelejtik, hogy igazából mi az a magyar dal! (Acta XXVIII/2, 160-163. old.) Ki szervezi az ilyeneket? Mi a céljuk ezzel?

A lovasműveltségben az egyszerű pásztor gyermeke is könnyűszerrel felsorolja nyolc-tíz ősét. Nagyobb nemzetségek évszázadokra visszamenően ismerik, ismerték és tisztelik, illetve tisztelték őseiket. Mennyi magyar tudja ma felsorolni akárcsak néhány ősét?

---

[757] Acta = Acta Historica Hungarica Turiciensia – a Zürichi Magyar Történelmi Egyesület kiadvány sorozata, ISSN 2297-7538. Megtalálható: az Egyesület honlapján: www.zmte.org és a magyar (MEK és EPA), valamint európai digitális könyvtárban.

Amíg nem térünk vissza tisztességgel őseink tiszteletére, addig felesleges erőlködés lenne nálunk – akármilyen pozitivizálás.

Cey-Bert Robert professzor, kérdésemre ehhez a tárgyhoz, a következőket írta nekem, napjainkban valahonnan Ázsiából:

„Történelemkutatás, történelemtanítás meghatározó szerepet játszik a nemzettudat kialakulásában, megerősödésében vagy meggyengülésében. Ősi krónikák, mondák, mítoszok hőseinek példája, erkölcsi tartása követendő példát képez a későbbi nemzedékek számára.

Távol-keleti népek, japánok, kínaiak, koreaiak, kambodzsaiak, thaiföldiek, burmaiak nemzettudat erősítő őstörténetet, történelmi szemléletet népszerűsítenek mind az oktatásban, hírközlésben, mind a kulturális és társadalmi rendezvényeken. A távol-keletieket nemcsak a pénz, az anyagi siker irányítja, hanem egy belső lelki értékrend, amelynek egyik lényeges tényezője a lélekerősítő történelmi szemléletből táplálkozó nemzettudat.

Japánok, kínaiak, koreaiak számtalan televíziós sorozatot készítenek őstörténetük hőseiről, amelyeknek rendkívül nagy sikere van, mind a fiatalok, mind az idősebb nemzedék körében.

A sorozatokban szereplő hősök a család, a hazaszeretet, a hűség, a becsület, a kitartás, az áldozatvállalás, a feladatteljesítés megtestesítői.

Nálunk, magyaroknál egészen más a helyzet. A hamis finn-ugor szemléletű történelemoktatásunknak sikerült zűrzavart keltenie a magyar lélekben, megkérdőjelezve, a több mint ezer éve követett, lovasműveltségű őseinkkel összekötő mítoszaink, mondáink, krónikáink lélek és nemzettudat erősítő szellemiségét.

A finn-ugor szemléletű történelemoktatás a zűrzavaros nemzettudat szakadékába vitte a magyar lelket. A család, a haza, a becsület, az erkölcsi tartás, az áldozatvállalás lelki értékei meggyengültek, nem képeznek többé követendő példát az ifjúság számára.

Az utóbbi évtizedekben a Kárpát-medencében élő magyarság történelem- és nemzettudata drámaian meggyengült: a trianoni Magyarországról tízezrek vándorolnak Nyugatra, Felvidéken, Délvidéken, Erdélyben pedig a felszívódás veszélye fenyeget. Mit tehetünk?

Amíg nincs bátorságunk kimondani, hogy a hamis és félrevezető finn-ugor elmélet szakadékba vitte a magyar történelemkutatást, lerombolta lovasműveltségű őseinkkel összekötő érzelmi szálakat, addig nem kezdődhet el az ezer sebből vérző magyar lélek gyógyulási folyamata.

Kinek az érdeke, hogy a lélekromboló finn-ugor elmélet dogmaként fent maradjon és 'tízparancsként' terjesszék és tanítsák az iskoláinkban?
Annyi bizonyos, hogy nem a magyar nemzet érdeke!

Ölel: Robi.

P. S.: Gyurikám, egy nagy sikerű koreai történelmi TV sorozat íratta velem ezeket a felháborodott, lázadó sorokat. Nálunk mikor lesz változás?"

Nem szükséges minden megállapításával egyetérteni. Helyzetmegítélésével viszont mindég egyetértettem és értek ma is. *Nálunk a pozitivizálást azzal kell kezdeni, hogy visszatérünk őseink tiszteletére.*

Alkotmányjogi és közjogi rendezés, nyelvőrzés

A trianoni békeparancs magyarországi törvénybeiktatása után egyszer már végrehajtottunk egy ilyen rendezést, amihez hasonlót kellett volna a múlt század kilencvenes éveiben megkezdenünk, de akkor elmaradt és helyette született mostanában az alaptörvény, ami saját szövegezésében önmagáról kimondja, hogy jogilag érvénytelen (lásd az elején az 1949-es XX. törvény érvénytelenségének kimondását és a végén az arra való hivatkozást). Létrejötte körülményei ismertek. A 20. században – a trianoni békeparancs után – a rendezés nyolc évig tartott és akkor voltak kiváló szakembereink, akik elsőrendű magyar emberek is voltak. Napjainkban ilyen szakembereink már nincsenek. A mai magyar állam az 1946. évi I. tc. életbeléptetése óta az alkotmányjogi és a közjogi hiátus állapotában van. (Acta XVIII/1, 429-434. old.)[758] Ennek szakszerű rendezése nélkül nem számíthatunk arra, hogy a világ államunkat alkotmányos államként feltétlenül tisztelje, noha több mint ezer éve – tehát régebben, mint Európa bármely más állama – írott alkotmánnyal rendelkezünk, az úgynevezett történelmi alkotmánnyal, ami megtalálható a Corpus Juris Hungarici (Magyar Törvénytár) hasábjain. Természetesen korszerű rendezésre ma is szükséges lenne – amint azt úgy száz évvel ezelőtt egyszer már tettük.

Amikor a mai kormány feje másodjára miniszterelnök lett, az országgyűlésben tartott első beszéde alkalmával azt mondta, hogy „…felkértem a FIDESZ és a KDNP parlamenti frakcióit az alkotmányozásra”. Elemzem néhány szavát.

”Parlament.” Semmi szükségünk arra, hogy fiatal, fejletlen nyelvektől kölcsönözzünk, amelyeknek nincs saját megfelelő szavuk. Nekünk több mint ezer éve, tehát régebben, mint bármely más európai népnek van országgyűlésünk, vagy nemzetgyűlésünk, az épület neve pedig országház. A többinek a – többnyire – kölcsönszava egyaránt vonatkozik az intézményre is meg az épületre is.

„Frakcióit.” Helyesen: képviselő csoportját. Ha többes számban mondom, akkor az a magyar nyelv szabályai szerint azt jelentené, mintha mindkét párt több képviselő csoporttal rendelkeznék az ország gyűlésében. (Beszéljünk magyarul – amint azt több dolgozatomban kifejtettem. Például Acta XXIV/2, 74-81 és XXV/3, 15-17. old.).

„Alkotmányozásra.” Helyesen: az alkotmányjogi és közjogi rendezésre – ez nem kocsmázás, nőzés, focizás stb.

A magyar nyelv ellen napjainkban folyó féktelen harc szül ilyen szörnyeket: több után a többes szám erőltetése (nálunk a nadrágnak két szára van és nem „szárai” vannak, így például országgyűlési választás van és nem választások stb.), az idegen szavak teljesen felesleges bepréselése (program – ráadásul egy „m”-mel, koncert, regisztrálás, szekció, drog díler, petíció, protestál stb.), idegen szavakból képzett szörnyűségek használata (Szia! stb.), a szép magyar kifejezé-

[758] Acta = Acta Historica Hungarica Turiciensia – a Zürichi Magyar Történelmi Egyesület kiadvány sorozata, ISSN 2297-7538. Megtalálható: az Egyesület honlapján: www.zmte.org és a magyar (MEK és EPA), valamint európai digitális könyvtárban.

sek helyett idegen nyelvi szokások beültetése (szép hétvégét, további szép estét stb.), az ostoba szófordulatok bevezetése (ez a választás arról szól stb.) a magyar nyelvbe. A mi nyelvünk a világ egyik legrégibb és egyik legfejlettebb nyelve – nekünk pedig a legszebb. Kár így zúzni. Ne feledjük a szép mondást: „Nyelvében él a nemzet!"

Nemrégiben tárgyaltam egy egyetem rektori titkárával, akinek mondtam, hogy csak egyesületemben több mint hatvan kötetet szerkesztettem, de soha bele nem javítok egyetlen dolgozatba. Viszont, igyekszem az idegen szavakat magyarra cserélni (már ha van jó magyar szó és kifejezés, ugyanis nyelvészeink az utolsó százötven évben mindennel foglalkoznak, csak saját dolgukkal – alig). Mire ő kijelentette, hogy elbuktatják, aki nem tudja a „terminus technikusokat". Tehát, elbuktatják azt, aki egy magyar egyetemen magyarul mer beszélni. Nemrégiben felkérésre megnyitottam egy egyetemi rendezvényt – azaz egy szekció programját, miután regisztráltunk és leadtuk a szinopszist. A bevezetőben kértem, hogy lehetőleg igyekezzen mindenki szép magyar nyelven beszélni – elvégre ez itt egy magyar egyetem. Ezt követően az első előadó, egy egyetemi tanár azzal kezdte, hogy ő, amit kutat, azt Vas és Veszprém megyékben kutatja. Az elnökkel összenéztünk: tehát két megyékben.

Ezek után nem meglepő, hogy Tudományos Akadémiánk előző elnöke, egyik utolsó szereplése alkalmával bemutatott egy akadémiai felmérést, amely szerint a magyar diákok egyharmada funkcionális analfabéta. Mivel nem tudtam, hogy ez mit jelent, megkérdeztem egy okos embert, aki felvilágosított, hogy ez azt jelenti, hogy le tudja írni, el tudja olvasni, de nem érti. Amiből megállapítottam, hogy én is funkcionális analfabéta vagyok, hiszen el tudom olvasni, le tudnám írni is, de mégsem értem. Megállapítottam ebből azt is, hogy Magyarországon ma funkcionális analfabéták képeznek funkcionális analfabétákat. Amiből az is következik, hogy Magyarországon égető szükség lenne egy mintaiskolára, ahol a képzés az elemi első osztályától az egyetemi végzésig, sőt a továbbképzésig tart, legalább a társadalomtudomány minden ágában. Erre nézve is írtam tanulmányt (Acta XXIV/2, 122-125. old.). Ezek a tanárok kellene tanítsák a társadalomtudományt a többi egyetemen is. Elképesztően nehéz feladat.

Egyesek mondják, hogy hagyjam, mert ezek kis dolgok, a nagyobbakkal kell foglalkozni. Azonban úgy vélem, hogy a legnagyobb dolgokat is, kicsiben, sőt: az elején kell kezdeni. Épeszű ember nem kezdi háza építését a tetővel, hanem az alapoknál.

Egy példa. Nemrégiben, egy ember megfeledkezett valamiről és azt mondta nekem, hogy „ezt nem csekkoltam". Ha az illető magyarul beszélne, akkor bizonyára nem felejtette volna el. Mivel idegen szót használ, az agyában nem indulnak meg az adott szóhoz tartozó agyi folyamatok, így – például a jelen esetben – elfelejti „csekkolni", azaz ellenőrizni. Ha úgy gondolkozna, hogy ezt „ellenőriznem kell", akkor az agyában megindul minden folyamat, ami ehhez a szóhoz kötődik anyanyelvén, és akkor nagyobb lenne a valószínűsége, hogy nem olyan könnyen felejt. Ha valaki azt mondja, hogy „asztal", akkor a fejében minden előjön, ami ide tartozik: az asztal lehet kerek, hosszú, magas, egylábú, négylábú, be kell hozza, ki kell vigye - ez mind – és még igen sok más ami ide

tartozhat. Ha valaki helyette „table”-t, vagy „tisch”-t mond, akkor ez mind elmarad – a fejében.

Újabban ismét meg kell próbálni a magyarokat rászoktatni arra, hogy egymás között használják szépséges magyar anyanyelvünket. Amint az úgy volt az egész középkorban is. Akkor is, amikor a gazdagabbak, a magasabb társadalmi állásúak több nyelven beszéltek. A Zrínyiek természetesen kitűnően beszéltek latinul, de igen szép iratokat hagytak ránk horvát és magyar anyanyelvükön is. Magyarországon, a nemzetiségi vidékeken minden ember beszélte a magyar nyelvet – és az adott nemzetiség nyelvét. Így van az, hogy ezeken a vidékeken, akik népdalokat gyűjtenek, rendre megállapítják, hogy az ott élő valamennyi nemzetiség nyelvén lehet azokat énekelni. Igazán szép szokás. Volt.

Az új alkotmányunkat „alaptörvény”-nek nevezik. Talán azért, mert a németeknek is alaptörvényük (Grundgesetz) van. Alaptörvényünk megszületése előtt, évtizedekig működtek különféle műhelyek, ahová néha meghívtak. Feltűnt, hogy ott is gyakran használták az „alaptörvény” kifejezést – alkotmány helyett. Kérdésemre azt válaszolták, hogy az alkotmány egy alaptörvény, ami rendben is lenne, de nekünk miért lett végül is alkotmány helyett alaptörvényünk? Értem a németek dolgát: saját alkotmánybíróságuk szerint nem lehet alkotmányuk, mert alkotmánya csak olyan államnak lehet, amelynek van nemzeti önállósága (szeretik ezt is szuverenitásnak mondani – nálunk). A német parlament (Deutsche Bundestag) minden odaillő alkalommal kimondja, hogy nincs nemzeti önállóságuk – mivel a második világháború után velük senki még békét nem kötött. Így igaz, az európai bíróság is többször említi ítéletei indoklásában: nem ítélhettek másként, mert nincs a németeknek nemzeti önállóságuk. Az ENSZ alapokmánya szerint a mai német állam „hadban álló fél”. Magyarország is?

A trianoni békeparancs magyarországi törvénybeiktatása után egyszer már végrehajtottunk egy ilyen rendezést, amihez hasonlót kellett volna a múlt század kilencvenes éveiben megkezdenünk, de akkor elmaradt és helyette született mostanában az alaptörvény, ami saját szövegezésében önmagáról kimondja, hogy jogilag érvénytelen. Létrejötte körülményei ismertek. A 20. században – a trianoni békeparancs után - a rendezés mintegy nyolc évig tartott és akkor voltak kiváló szakembereink, akik elsőrendű magyar emberek is voltak. Napjainkban ilyen szakembereink már nincsenek. *A mai magyar állam az 1946. évi I. tc. életbeléptetése óta az alkotmányjogi és a közjogi hiátus állapotában van* (Acta XVIII/1 429-434. old.). Ennek szakszerű rendezése nélkül nem számíthatunk arra, hogy a világ államunkat alkotmányos államként feltétlenül tisztelje, noha több mint ezer éve – *tehát régebben, mint Európa bármely más állama – írott alkotmánnyal rendelkezünk,* az úgynevezett *történelmi alkotmánnyal,* ami megtalálható a Corpus Juris Hungarici (Magyar Törvénytár) hasábjain. Természetesen korszerű rendezése ma is szükséges lenne – amint azt úgy kilencven évvel ezelőtt egyszer már tettük.

Amikor a Harmadik Birodalom katonai erői, *1944. március 19-én* az országunk nagy részét megszállták, megszűnt a Magyar Királyság nemzeti ön-

állsága, a Trianon után megmaradt egyharmadnyi ország területén is. A kármátmedencei magyar állam történetében először, az ország teljes területe, tartósan idegen katonai megszállás alá került, miáltal *országunk nemzeti önállósága tartósan megszűnt.* A bolsevista hatalomátvétel után, egy külső hatalom parancsára meghozott 1946. évi első törvény kimondta országunk átalakítását királyságból köztársasággá. Tehát erőszakkal megszüntették történelmi alkotmányuk érvényesülését, miáltal azóta országunk *az alkotmányjogi és a közjogi hiátus állapotában van.* (Acta XVIII/, 429-432. oldal)

Amikor a mai kormány feje másodjára miniszterelnök lett, az országgyűlésben tartott első beszéde alkalmával azt mondta, hogy „… felkértem a FIDESZ és a KDMP parlamenti frakcióit az alkotmányozásra". Elemzem néhány szavát.

"Parlament." Semmi szükségünk arra, hogy fiatal, fejletlen nyelvektől kölcsönözzünk, amelyeknek nincs saját megfelelő szavuk. Nekünk több mint ezer éve, tehát régebben, mint bármely más európai népnek van országgyűlésünk, vagy nemzetgyűlésünk, az épület neve ahol működik országház. A többinek - a többnyire kölcsönszava - egyaránt vonatkozik az intézményre is, meg az épületre is.

„Frakcióit". Helyesen: képviselő csoportját. Ha többes számban mondom, akkor az a magyar nyelv szabályai szerint azt jelentené, mintha mindkét párt több képviselő csoporttal – és nem frakcióval! - rendelkeznék az ország gyűlésében. (Beszéljünk magyarul – amint azt több dolgozatomban kifejtettem. Például Acta XXIV/2, 74-81 és XXV/3, 15-17. old.). „Alkotmányozásra." Helyesen: az alkotmányjogi és a közjogi rendezésre - ez nem kocsmázás, nőzés, focizás stb.

Nyelvünk őrzése helyett, a magyar nyelv ellen napjainkban folyó féktelen harc szül ilyen szörnyeket: több után a többes szám erőltetése (nálunk a nadrágnak két szára van és nem „szárai" vannak, és például országgyűlési választás van és nem választások, pláne nem parlamenti választások stb.), az idegen szavak teljesen felesleges bepréselése (program – ráadásul egy „m"-mel, koncert, regisztrálás, szekció, drog díler, petíció, protestál stb.), idegen szavakból képzett szörnyűségek használata (szia stb.), a szép magyar kifejezések helyett idegen nyelvi szokások beültetése (szép hétvégét stb.), az ostoba szófordulatok bevezetése (ez a választás arról szól, a vállalatok bedőlnek, bevállaljuk stb.) a magyar nyelvbe. A mi nyelvünk a világ egyik legrégibb és egyik legfejlettebb nyelve – nekünk pedig a legszebb. Kár így zúzni. Ne feledjük a szép mondást: „Nyelvében él a nemzet!" A miénk így is pusztul – illetve pusztítják. (Acta XXIII/3, 9-16. old., XXIV/2, 74-82. old., XXV/3, 15-18. old.)

Nem régiben tárgyaltam egy egyetem rektori titkárával, akinek mondtam, hogy csak egyesületemben több mint hatvan kötetet szerkesztettem, de soha bele nem javítok egyetlen dolgozatba. Viszont, igyekszem az idegen szavakat magyarra cserélni (már ha van jó magyar szó és kifejezés, ugyanis nyelvészeink az utolsó százötven évben mindennel foglalkoznak, csak a saját dolgukkal – alig). Mire ő kijelentette, hogy elbuktatják, aki nem tudja a „terminus technikusokat". Tehát, elbuktatják azt, aki egy magyar egyetemen magyarul mer beszélni. Nem-

régiben felkérésre megnyitottam egy egyetemi rendezvényt – azaz egy szekció programját, miután regisztráltunk és leadtuk a szinopszist. A bevezetőben kértem, hogy lehetőleg igyekezzen mindenki szép magyar nyelven beszélni – elvégre ez itt egy magyar egyetem. Ezt követően az első előadó, egy egyetemi tanár azzal kezdte, hogy ő, amit kutat, azt Vas és Veszprém megyékben kutatja. Az elnökkel összenéztünk: tehát két megyékben.

Ezek után nem meglepő, hogy Tudományos Akadémiánk előző elnöke, egyik utolsó szereplése alkalmával (2014. március) bemutatott egy akadémiai felmérést, amely szerint a tizenöt éves magyar diákok húsz százaléka funkcionális analfabéta, 28,5 százaléka még a legegyszerűbb matematikai műveletek elvégzésére is képtelen. Egy százalék körül van azok aránya, akikből a jövő mérnökei, tudósai, agysebészei lesznek. Mivel nem tudtam, hogy mit jelent a „funkcionális analfabéta", megkérdeztem egy okos embert, aki felvilágosított, hogy ez azt jelenti, hogy le tudja írni, el tudja olvasni, de nem érti. Amiből megállapítottam, hogy – az előbbiek szerint - én is funkcionális analfabéta vagyok, hiszen el tudom olvasni, le tudnám írni is, de mégsem értem. Megállapítottam ebből azt is, hogy Magyarországon ma funkcionális analfabéták képeznek funkcionális analfabétákat. Amiből az is következik, hogy Magyarországon égető szükség lenne egy mintaiskolára, ahol a képzés az elemi első osztályától az egyetemi végzésig, sőt a továbbképzésig tart, legalább a társadalomtudomány minden ágában. Erre nézve is írtam tanulmányt (Acta XXIV/2, 122-125. old.). Ezek a tanárok kellene, hogy tanítsák a társadalomtudományt a többi egyetemen is. Elképesztően nehéz feladat.

Egyesek mondják, hogy hagyjam, mert ezek kis dolgok, a nagyobbakkal kell foglalkozni. Azonban úgy vélem, hogy a legnagyobb dolgokat is, kicsiben, sőt: az elején kell kezdeni. Épeszű ember nem kezdi háza építését a tetővel, hanem az alapoknál.

Néhány további példa – egyéb összefüggésekkel. Nemrégiben, egy ember megfeledkezett valamiről és azt mondta nekem, hogy „ezt nem csekkoltam". Ha az illető magyarul beszélne, akkor bizonyára nem felejtette volna el. Mivel idegen szót használ, az agyában nem indulnak meg az adott szóhoz tartozó agyi folyamatok, így – például a jelen esetben – elfelejt „csekkolni", azaz ellenőrizni. Ha úgy gondolkozna, hogy ezt „ellenőriznem kell", akkor az agyában megindul minden folyamat, ami ehhez a szóhoz kötődik anyanyelvén, és akkor – egyéb haszon mellet - nagyobb lenne a valószínűsége annak, hogy nem olyan könnyen felejt. Jelen esetben ellenőrizni, annak minden következményével. Ha valaki azt mondja, hogy „asztal", akkor a fejében minden előjön, ami ide tartozik: az asztal lehet kerek, hosszú, magas, egylábú, négylábú, be kell hozza, ki kell vigye - ez mind mind – és még igen sok más ami ide tartozhat. Ha valaki asztal" helyett „table'"-t, vagy „Tisch"-t mond, akkor ez mind elmarad – a fejében. Az is, hogy engem értesítenie kell.

Kétségbeejtő következményei vannak, ennek a „rendszerváltoztatásnak". Mivel az idegen szavak a beszédben nem engedik a fejben a hozzáigazodó gondolatok kialakulást, ezáltal zavar keletkezik a gondolkodásban. A zavart gondolattal telt fejek zavart okoznak az embertől a családig és a családtól a társadalom

minden pontjáig. Ez szül torzarcú társadalmat, ami lehetetlenné teszi az emberarcú, pláne az Isten arcú társadalom kialakulását. Eddig nyúlik ez, az egyre jobban terjeszkedő egyszerű szokásnak vélt – szörnyűség. Sziasztok, köcsögök! Oké, csau, szia, szia! Ez erről szól! Csak így ne tovább! Mégis: a tudományok doktora, a vállalkozások könyvelése – a magyar nyelvben a fogalomnak nincs többes száma, se könyvelése. Amint nem lehet bemenni az önkormányzatba és nem tud kivonulni a katasztrófa védelem. A rendőrség sem tud elfogni senkit. Mert az ilyesmi a magyar nyelvben nem létezik. A nyelvnek is van lelke – de ha jobban tetszik, akkor kialakult rendje. Gárdonyinak úgy száz évvel ezelőtt mondták, hogy a nyelv is megújul, amire mint példát, Bécset említették. Mire ő azt válaszolta, hogy ott sem jutott eszébe még egy írónak se, hogy a fiáker kocsisok nyelvén írjon.

Újabban ismét meg kell próbálni a magyarokat rászoktatni arra, hogy egymás között használják szép és egészséges magyar anyanyelvünket. Amint az úgy volt akkor is, amikor például a gazdagabbak, a magasabb társadalmi állásúak több nyelven beszéltek. A Zrínyiek természetesen kitűnően beszéltek latinul, de igen szép iratokat hagytak ránk horvát és magyar anyanyelvükön is. Magyarországon, a nemzetiségi vidékeken minden ember beszélte a magyar nyelvet – és a helyi nemzetiség, esetleg nemzetiségek nyelvét. Ezért van az, hogy ezeken a vidékeken, akik népdalokat gyűjtenek, rendre megállapítják, hogy az ott élő valamennyi nemzetiség nyelvén lehet azokat énekelni. Igazán szép szokás. Volt.

A rendszeres és szervezett nyelvzüllesztés mellet, az egész világot járványként pusztító zsebtelefon (nálunk szertik hendinek nevezni) a másik pusztító, kettős nyavalya. Az egyik baj genetikus. A svájci állami környezetvédelmi hivatal közlése szerint, amikor még csak rádiónk volt, akkor centiméterenként (ha jól emlékszem?) egy-két hullámhossz volt a levegőben. A zsebtelefon elterjedése következtében, centiméterenként száz szám vannak a hullámok, ami az emberi lényt genetikusan veszélyezteti. (Nagyjából ennyi volt a jelentés.) Legyen ez bármiként, az biztos, hogy ez a készülék az ember szerveit támadja, attól függően, hogy hol tartja „hendijét”. A másik rossz hatás az emberi fegyelem lazulása. Ma az emberek - legyenek akár elemista iskolások – akár percenként hívogatják egymást, meg küldözgetik az sms-t, csak azért, mert a szerkentyű kézügyben van. Az a rend már a múlté, hogy ha egyszer megbeszélünk valamit, azon nem kell változtatni - bármikor lenne az ügy esedékes – csak, ha abban közösen újra megegyezünk. Tehát: ma már nem kell odafigyelni, megjegyezni, jól az eszünkbe vésni – miáltal az agyműködés tovább sérül. Ez cél lenne?

Elég valószínűtlen. A legkülönbözőbb agyi és idegbetegségek első ránézésre alig észre vehetők. A szakemberek azt is megállapították, hogy ha valaki például egy szakterületen kiváló, akkor az agya arra való részei változatlanul jól működhetnek, miközben az agy egyéb részei fokozatosan elborulhatnak. Ez is egy folyamat, aminek igen sok állomása ismert. Az illető talán kifogástalanul működteti, agya arra szükséges egyes részeit, miközben például elfelejt zongorázni és egyre kevésbé ismeri meg a saját anyját. Először csak a család és a közvetlen hozzátartozók veszik észre a fokozatos romlást, hogy valami talán nincs rendben az illetővel. Az ilyen emberek, agyuk legkülönbözőbb romlottsági álla-

potában ott ülhetnek a legkülönbözőbb állásokban, hivatalokban, miniszteri székben – annak minden következményével.

A 2012. január 1-én életbe léptetett új alkotmányunkat „alaptörvény”-nek nevezik. Talán azért, mert a németeknek is alaptörvényük (Grundgesetz) van. Alaptörvényünk megszületése előtt, évtizedekig működtek különféle műhelyek, ahová néha meghívtak. Feltűnt, hogy ott is gyakran használták az „alaptörvény” kifejezést – alkotmány helyett. Kérdésemre azt válaszolták, hogy az alkotmány egy alaptörvény, ami rendben is lenne, de nekünk miért lett végül is alkotmány helyett alaptörvényünk? Értem a németek dolgát: saját alkotmánybíróságuk szerint nem lehet alkotmányuk, mert *alkotmánya csak olyan államnak lehet, amelynek van nemzeti önállósága* (szeretik ezt is szuverenitásnak mondani – nálunk is). A német szövetségi parlament (Deutsche Bundestag) minden odaillő alkalommal kimondja, hogy nincs nemzeti önállóságuk – mivel a második világháború után velük senki még békét nem kötött. Így igaz. Az európai bíróság is többször említi ítéletei indoklásában: nem ítélhettek másként, mert nincs a németeknek nemzeti önállóságuk. Az ENSZ alapokmánya szerint a mai német állam „hadban álló fél”. Magyarország is?

Álljon itt egy idézet egy német könyvből (Hans Herbert von Arnim: „Das System. Die Machenschaften der Macht.” Kopp Verlag 2015. ISBN 3 938516 32 1.) A szerző ma egyetemi tanár, alkotmányjogász, több jelentős német egyetemen tanított „Elidegeníthetetlen joga minden németnek, hogy tisztelje azokat a törvényeket, amelyeket ő soha jóvá nem hagyott; csodálhatja azon alaptörvény fennköltségét, amelyet ő soha nem legitimált, szabadon kimutathatja hódolatát azon politikusok iránt, akiket egyetlen polgár soha meg nem választott, akiket busásan elláthatja adópénzével, aminek a felhasználásáról soha nem kérdezik. Összességében állam és politika olyan állapotban leledzik, amelyről csak hivatásos optimisták vagy képmutatók állíthatják, hogy a polgárok akaratából lett.”

Alaptörvényünk bevezető részében olvassuk: „Nem ismerjük el az 1949. évi kommunista alkotmányt, mert egy zsarnoki uralom alapja volt, ezért kinyilvánítjuk érvénytelenségét.” A „Záró rendelkezések” 2. pontja: „Ezt az alaptörvényt az Országgyűlés az 1949. évi XX. törvény 19. paragrafus (3) bekezdése alapján fogadja el.” Ez olvasatomban azt jelenti, hogy ez az irat önmagáról kijelenti, hogy érvénytelen. Ugyanitt, a bevezető részben áll, hogy: „…Egyetértünk az első szabad Országgyűlés képviselőivel…”stb. Nem írják itt, de kiderül, hogy az 1989-ben választott országgyűlésről van szó. Azóta sem tudni, hogy miért nevezik elsőnek és még inkább, hogy miért nevezik szabadnak, amikor az ország egész területe még idegen katonai megszállás alatt állt? A lengyelek az ő, 1989-ben választott országgyűlésüket „félig szabad”-nak nevezik – pedig a lengyel mindkét világháború győztes hatalma.

Ez a mi „Grundgesetz”-ünk egy charta alkotmány. Mert pontokba van foglalva. *Ennél fejlettebb intézmény a történelmi alkotmány, ami a miénk volt* - mert abban mindég megtalálható az, ami a helyes útra visz, míg a charta-jogász tehetetlenül áll az alkotmánylevél hézagai előtt. Így járunk újabban, állandóan mi is – mert az „illetékesek” örökké az Alaptörvény módosítgatásán fáradoznak.

Pedig *helyesebb és hasznosabb is lenne tisztelni őseinket*. Társadalmunk pozitivizálása így lenne sikeres.

Nemzetnevelés

Ez a szó szinte teljesen kiesett a mai közbeszéd szótárából. Gondoljuk meg: kitűnő költőnk, Berzsenyi Dániel a 18. század végén írta versében (*A magyarokhoz*), hogy „Mi a magyar most? Rút sybaríta váz." Ki tudja, hogy mi az a „sybaríta"? Ezen írásom tárgya az, ami bevezetőjében áll, ám nem árt az ilyen szó értelmének is utánanéznünk, de most elégedjünk meg a rút szóval. Már akkor is - hát még ma?

Noha napjainkban sokan gondolják, hogy ők az első szociológusaink, ám már a múlt század elején is voltak kiváló szociológusaink Lükő Gáborral az élen, akik drámaian vetették fel a népnevelés elmaradottságát és szükségességét nálunk. Ne részletezzük, hogy hol tartunk napjainkban ezen a téren.

Arra is érdemes gondolnunk, hogy már akkor, amikor a magyar azt gondolta, hogy Árpád családja fiágon kihalt és a leányok ágán keresett uralkodót, már akkorra elvesztek Árpád népe honfoglaló vezéreinek utódai. Hová lettek? Akkor már egyedül Csák Máté jelentkezett a koronáért ezen a jogon és már az is igazolja, hogy nem oktalanul, mert az új király minden ellenfelét katonailag leverte, de derék Máténk békében halt meg, ágyában párnák között felvidéki várában – mert az új király tisztelte jogait.

Gondoljuk meg: Árpád népe honfoglalása után két világbirodalom: a bizánci és a német-római közé szorult államot alapított, amely bő ötven éven át mindkét birodalmat minden háborúban megverte, mindkettőt túléltük és államunk a történelem egyetlen apostoli királysága lett, amely évszázadokon keresztül Európa leggazdagabb és leghatalmasabb államává fejlődött. Ez nem egy negatív társadalom tette. Legkevésbé valami Ázsiából idemenekült rabló bandáé – amint még napjainkban is, ál-szakemberek is szívesen emlegetik.

Ma létezik egy Klebelsberg Intézet, amiről jószerével akkor szerzünk tudomást, ha ott is valamely hivatal hiányosságokat észlel. (Mit is tett az az ember? Acta XXVI/1, 79-127 és 185-216 old.)

Néhány gondolat arról is, hogy ma ezen a téren mi lenne a legfontosabb feladat? Már írtam a Magyar Tudományos Akadémia két elnökének, hogy szervezzünk egy rendezvényt, ahol kidolgoznánk: mi és ki a magyar, a magyar nép, a magyar nemzet, mely csoportokból áll az egyik és a másik? (Acta XVIII/1, 443-452 old.) Választ nem kaptam. Történelmi alkotmányunkban áll, hogy a magyar a Megszentelt Koronánk népe: „Totum Corpus Sacrae Regni Hungarici Coronae", ami a natio hungarorum, azaz a magyar nemzet. Ez pedig áll a királyból, aki a korona feje: „Caput Sacrae Regni Hungarici Coronae" és a korona tagjaiból: „Membra Corpus Sacrae Regni Hungarici Coronae". A tagok közül ki lehet emelni, a tagok vérszerinti közösségét – és ez a gens hungarorum. Ez ilyen egyszerű. A membra, vagyis a tagok az egyes népcsoportok (magyarok, szlávok, románok, cigányok, stb., akik nálunk nemzetiségek és nem kisebbségek!), vallási (katolikusok, protestálók, zsidók stb.) és egyéb felvett közösségek (például

menekültek). Ez így áll történelmi alkotmányunkban. Lehet, hogy ennek kellene korszerűbb meghatározása is és kidolgozása volna az egyik feladat (Acta XVIII/1, 429-434 és 443-452 old.). Viszont meg kell jegyezni, hogy ez a rendszer tökéletesen tud működni akár köztársasági államformában is – amint erre számos szakember szükséges és elégséges módon már rámutatott.

Itt, azért szögezzük le azt is ismét, hogy a ma érvényes nemzetközi joggyakorlat szerint a Kárpát-medencében nincs magyar kisebbség (Acta XVIII/1, 443-452 old. és X/3, 197-199 old.). Hogy mindez mennyi oktató-nevelő munkát igényel, mennyi fogalmat kellene újra gondolni és megfogalmazni, mennyire kellene legalább egy olyan oktatási intézmény, mint amiről az imént szó esett – az kézenfekvő. Amint az is, hogy olyan oktatói kart kell létrehozni – amilyen ma még nyomokban sincs. Akik nemcsak oktatnak, de nevelnek is: viselkedésükkel, öltözködési módjukkal, mozgáskultúrájukkal is. Kinek van ma már kesztyűje, zsebkendője? Ki az, aki tud ma szépen magyarul beszélni és nem sziázik, meg szépnapot-ozik? Na és ki tudja, hogy koronánk pontos neve latinul: Sacra Regni Hungarici Corona – és annak pontos magyar fordítását (Acta XVII/1, 18-23. old. és XVIII/1, 417. old.)?

Országgyűlésünk egyik alelnöke – író. Ő hívott: hungarikum konferenciára a parlamentbe, ahol volt még program meg regisztráció. Kérdeztem tőle – azóta másokat is: mit jelent ez a szó, hogy hungarikum? – egyikük sem tudja. Csak azt ne mondják, hogy barackpálinka! Azóta viszont már van szellemi hungarikum meg hungarikum kiállítás is. Ki ismeri ennek a szónak a pontos magyar fordítását?

A fordulat (rendszerváltás, rendszerváltoztatás – máig nincs a tudományban egységesen elfogadott neve) táján kötelességének érezték a legtöbb pártbeliek, hogy kis füzetben kiadják nézeteik, céljaik összességét. Annak idején minden, a magyar országgyűlésben jelenlévő párt – a szocialisták kivételével – elküldte nekem ezt a füzetét és felkért vélemény-nyilvánításra. A legjobban megszerkesztett irat a liberálisoké volt (itt jegyezzük meg, hogy ezeknek a liberálisoknak semmi közük azokhoz, akik Magyarországon a 19. század második felében magukat liberálisnak nevezték). Egyedül a kisgazdák írták a füzetük tetejére, hogy „Isten, haza, család”. Még a keresztény pártiak füzetének is csak valahol a vége felé jött az Isten szó, összesen is csak néhányszor, mondván, hogy a mai magyar társadalom már nem olyan vallásos. Annak idején, amit az akkori kormány tanácsadóinak előadtam, az akkori miniszterelnök néhány nap múltán faxon kérte tőlem. Manapság már a kutyát sem érdekli a mondanivalóm.

Az óta sem sikerült megismernem egyik párt erkölcsi álláspontját, világnézetét, tervét a magyar jövőt illetően. Lehet, hogy van, lehet, hogy időközben változott, de én – a homo újságolvasó – nem ismerem. Így vagyok a NATO-val meg az Európai Unióval is - csak a mértéktelen terjeszkedési vágyukat látom. Hová viszik a világot? Hová megy a vonat – csak sejtetni engedik.

Nekünk viszont meg kellene határoznunk az egyetemes magyar nemzet – a talán tizenötmillió! – hosszú és rövidlejáratú céljait és érdekeit. Ha ez már meg van, akkor fel kellene mérnünk erőnket, hogy van-e elég a megvalósítására? Ha van, akkor tervezhetünk esetleg bátrabban is. Ha nincs, akkor két út lehetséges:

vagy visszafogjuk magunkat, vagy megvalósításához szövetségest keresünk. Ki a mi szövetségesünk? Az, akivel érdekeink közösek. Sok mindent felül kell vizsgálni eközben. Például én is tudom, hogy „wenger polak dve bratanki", de mondjon valaki egyetlen esetet, amikor a közös történelmünk több mint ezer éve alatt, a lengyelek nekünk segítettek? Mert Trianonban ők is megraboltak bennünket – erről sem esik sok szó, és hogy mi őket mikor és hogyan segítettük – arról egész estét betöltő műsort adhatok.

Nemrégiben több napilapban felszólítottak minket nemzeti konzultációra, az ország útépítési koncepcióját (ezek is szép magyar szavak!) kell kidolgozni, szóljunk hozzá stb. Megírtam: szerintem az ilyen dolgot nem azzal kellene kezdeni, hogy hol milyen utat, milyen burkolattal stb. kellene építeni, hanem másként. Először is kellene az ország fejlesztésének, építésének a terve. Ipar, mezőgazdaság, kereskedelem, művelődésügy, egészségügy stb. – miként fejlődjön. Ehhez igazítva el kellene készíteni az ország település fejlesztési tervét. Ha ez már mind áll, akkor jönne az útépítés terve, figyelemmel arra, hogy út van földi, vízi és légi. Semmi választ nem kaptam, a tervről az óta sem – olvasok semmit az újságban.

Tudnám még hosszan folytatni, mert a nemzet neveléséhez mindez hozzátartozik. Mint az is, hogy már alig van valaki, aki még tanult dolgozni olyan emberektől, akik még tudtak. Már József Attila is panaszosan írta: „Dolgozni csak pontosan szépen, ahogy a csillag megy az égen, úgy érdemes." Ki tud ma így dolgozni ebben az országban? Ezt is kellene az egész népnek taní-tani – nem csak középiskolás fokon.

Amit pedig az ember hiányos nevelésével elmulasztanak, azt hiába igyekeznek újabb és újabb jogszabállyal, meg azok örökös módosítgatásával pótolni. Csak sírni lehet a szörnyűségen, amikor azzal dicsekednek, hogy az Országgyűlés ennyi meg ennyi idő alatt ennyi meg ennyi jogszabályt alkotott, módosított. Ki tudja azt egyáltalán csak követni is?

Helyes politika csak történelmi ismeretek alapján állhat

Machiavelli óta mindenki tudja: a politika piszkos dolog.

Az államvezetés olyan, mint a sakk: sport, tudomány és művészet – állami szinten eszköze a politika. Sakkozni pedig nem lehet piszkosan. Politizálni se. Amit ebben piszkosnak neveznek, annak nincs köze a politikához. Piszokhoz azoknak van köze, akik a politikát beszennyezik. (Akkor inkább sakkozzunk?...)

Napjainkra kialakult a világban az államvezetésének egy sajátos gyakorlata, amit demokráciának neveznek (demokritos = néphatalom). Ne akarjuk most bővebben elemezni, hogy a népnek valóban van-e hatalma, és még ha lenne is, mennyire tud az érvényesülni az állam vezetésében? Elégedjük meg annyival, hogy a mai általánosan elterjedt demokrácia-felfogásban jelentős szerepe van a pártoknak és a választásnak.

A párt a társadalom érdekképviseleti szerve. Egy egészséges társadalomnak alapvetően csak egy érdeke van. Ha valakik mást is hirdetnek, akkor azok nem

annak a társadalomnak az érdekét képviselik. Ebből nem következik, hogy a társadalomban csak egy párt szükséges – ezt történelmi tapasztalat nem igazolja. Azonos cél eléréséhez több út is vezethet, tehát már ezért is helyes a több párt rendszere, amelyek között nézetkülönbség csak a közös cél elérése útjaiban, módjában lehet. A társadalmon belül is lehetnek érdekkülönbségek, azok képviseletére lehetnek más érdek képviseletek is, például szakmai szervezetek (szakszervezetek), hitszervezetek (egyházak), egyéb csoportosulások (természetvédők, nagycsaládosok, testi fogyatékosok, nemzetiségek, sportegyesületek stb). A pártok képviselői jelennek meg az adott ország gyűlésében. Azért helyes a kétkamarás országgyűlés rendszere, mert akkor a második kamarában megjelenhetnek a társadalom többi érdekképviseleti szervei. Ha demokrácia van, akkor többnyire több párt indul választáson (nem választásokon!) és valamely rendszerben kialakítják az adott országban a vezetés rendjét, ami keretében megvalósul a PÁRTPOLITIKA. Nem volt ez mindég így. Mit tanulhatunk erről a történelemtudomány segítségével?

A történelmet napjainkban, szinte az egész, úgynevezett fejlett és fejlődő világban két, tizenkilencedik századi okos ember útmutatása alapján tanítják: Marx és Engels ez a két ember. Szerintük az állam formáját meghatározza két dolog: az ott uralkodó termelési erők és termelési viszonyok. A kettő együtt adja a termelés módját. Az ő általuk tanított történelem spirális fejlődést mutat, eme két összetevő harmóniájában. Szerintük a történelemben a következő termelő módok voltak: ősközösség vagy őskommunizmus, rabszolgaság, feudalizmus és van a kapitalizmus és lesz ezután – az eddigi törvényszerű folyamat eredményeként - a szocializmus, ami majdnem olyan, mint az őskommunizmus. Ezért spirális a fejlődés vonala, mert a végén visszajutunk oda, ahonnan indultunk, csak egy jóval fejlettebb, magasabb fokon. Ehhez tette Lenin, hogy utána jön a kommunizmus. Így tanítják ezt ma is, az egész világon, csak van, ahol nem mondják a kommunizmust, más helyütt elhagyják a szocializmust is. A jövőről nincs más kép, de a múltról sincs ilyen jól kidolgozott más rendszer, ezért volt az, hogy a budapesti Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem oktatói kara úgy döntött, hogy az egyetem aulájában ott kell hagyni Marx szobrát (akkor is, amikor ez az egyetem már nem az ő nevét viselte), mert – szerintük - máig nincs jobb. Szerintük. Ugyanis van.

Marx okos ember volt. Elméletét nyugat-európaiaknak hirdette, őket pedig csak a saját vélt, vagy valós történelmük érdekli. De Marx észrevette, leírta, de nem elemezte, hogy volt még az ázsiai termelési mód – amit a mai nyugat-európai történelemtudományban lovas műveltségnek neveznek – amit viszont a mai magyarországi történészek többsége nem ismer, vagy nem szeret. Nyugat-Európában viszont tanítják, és felsorolják a lovas műveltség népeit, amit nekünk nem szükséges, hiszen ismerjük önmagunkat is, meg rokonainkat is – ha nem is eléggé. Mexikóban olvastam, hogy az ő történetüket a spanyolok írták, s a spanyolok önteltségénél csak tudatlanságuk nagyobb. Akkor jutott eszembe, hogy a mi történetünket is az utóbbi évszázadokban germánok és szlávok, valamint azok magyarul beszélő lakájai írják.

Amikor a fordulat után, az akkori magyar művelődésügyi miniszter az akkor készülő nemzeti alaptantervet hozzánk, a Zürichi Magyar Történelmi Egyesülethez küldte véleményezésre, írtunk egy rövid levelet, és egy hosszabb hozzászólást a történelem tanításához. A levélben javasoltuk, hogy a nemzeti alaptanterv neve „magyar" nemzeti alaptanterv legyen. Írják az első lapjára, hogy célja „magyar ember nevelése". Csak a történelem oktatásához szólunk, ami szerintünk helytelen úgy, hogy történelmünk Árpád népének honfoglalásától visszafelé római-görög-asszír-babiloni, noha ehhez is van közünk. A mi utunk visszafelé a lovas műveltségbe vezet – ezt kellene iskoláinkban tanítani. Tegyük hozzá, hogy máig ez lenne a helyes. Nem tudjuk, hogy javaslatunk sorsa mi lett. Azaz, hogy úgy nagyjából tudjuk. Ez azért olyan fontos, mert ha nem értjük, hogy miért valami más dolog az a bizonyos „ázsiai termelési mód" – amit Marx ismert, akkor nem értjük az egész történelmünket, amit újabban Cser Ferenc és Darai Lajos úgy ír le, hogy a „mellérendelő társdalom" – ami napjainkban is csak a helyesen – de ha tetszik: a tisztességesen – folytatott politika eredménye lehet.

Tanuljunk saját történelmünkből – de előbb ismerjük is meg.

A sikeres kormányzás alapja is csak a valóságos történelem pontos ismerete lehet

Máig általánosan divatos skatulyázás a politikában a jobbra, vagy a balra, sőt: a jobbra szélsőséges – balra szélsőséges magyarázgatása a politikának. Ez a több évszázados tévhit abból a valaha létezett dologból táplálkozik, hogy egyszer volt, hol nem volt, volt egyszer egy országgyűlés, ahol a politizálás jellegét azon politikusok nézeteihez kötötték, akik a ház padsorai jobb, vagy bal oldalán ültek. A dolog nevetséges voltát az is mutatja, hogy az oldalak azonnal felcserélődnek, amint a padsorokat szemből, vagy az utolsó padsorból előre nézzük. Mára ez a tévhit teljesen nevetséges, hiszen nyilvánvaló: csak tisztességes - tehát jó, és csak tisztességtelen - tehát rossz politika, illetve politizálás létezik. Ez viszont teljesen független attól, hogy azok a személyek, akik az adott politikai irányvonalat képviselik és igyekeznek is megvalósítani, azok valahol valamely padsor jobb, vagy bal oldalán ülnek.

Ide kívánkozik még egy gondolatsor. Általában szokás csak kormánypárt, vagy csak kormánypártokról és csak ellenzék, vagy csak ellenzéki pártokról beszélni. Ez például azt a látszatot keltheti, mintha az ellenzéket semmi felelősség nem terhelné az adott országban folyó politizálásért, sőt azért se, ami az adott országban folyó politizálás eredményeként megtörténik. Ez egy teljes tévhit. Bizonyítéka ennek az is, hogy létezik „lojális", tehát például az adott ország érdekeihez hű ellenzék, valamint az úgynevezett „konstruktív", tehát együttműködő ellenzék is és még lehetne a sort folytatni. Lehet tehát a felületes szemlélőben azt a látszatot kelteni, mintha – mondjuk, egy ország gyűlésében csak azok kormányoznak, akik a kormányban vannak, a többiek nem. Az ellenzék pedig ellene dolgozik, ami szintén egy teljes tévhit, az ellenzéki szerep és a feladat alapvetően téves felfogása – még akkor is, ha elég gyakori. Megtörtént már az is, nem is oly ritkán, hogy az ellenzék megbuktatott egy kormányt – ami a leg-

fényesebb bizonyítéka annak, hogy az ellenzék igenis kormányoz. Ha tehát egy országnak van országgyűlése, akkor az ott folytatott politikának az ellenzék is felelőse, még ha esetleg nem is olyan mértékben, mint a kormányon lévőké. A történelemben például ismert az árnyékkormány intézménye is, ami azt jelenti, hogy az ellenzék is alakíthat kormányt, az alkotmányban meghatározott jogokkal és kötelezettséggel.

A fent említett demokráciában tehát pártok kormányoznak, a kormányokat az országgyűlés ellenőrzi – ami szintén kormányzati feladat. A pártokat napjainkban az időközönként tartott, a nőkre is kiterjesztett, titkos, általános és egyenlő népszavazás lendíti hatalomba. Általában a választás alkalmával szerzett többség alapján, a legerősebb párt vagy pártok alakítják a kormányt, és elsődlegesen ennek a kormánynak a feladata az adott ország kormányzása. Az ilyen országos választást általában négy évenként tartják, amiből következik, hogy minden kormányzó párt a négy évet arra is használja, hogy erejét növelje és biztosítsa sikerét a következő választáson.

A sikert a szavazatok száma jelenti, ezért a választás előtt minden párt ígér fűt-fát, hogy rá szavazzanak. Ha nem sikerül valamely pártnak egyedül kormányt alakítania, akkor kormányzási szövetséget köt egy másik párttal (ezt szeretik nevezni koalíciónak), hogy ez által legyen legalább egyszerű többsége a képviselőházban. Ez a technika teszi lehetővé, hogy minden párt azt hazudja választás előtt leendő választóink, amit akar, pontosabban, amiről azt gondolja, hogy ezzel a hazugsággal megszerezheti a szavazatok többségét. Ugyanis a választási szerződés megkötése alkalmával egy öszvér választási ígéret valósul meg, utána pedig mindketten azt mondják, hogy tetszettek volna ránk szavazni, akkor beváltanánk a mi ígértünket, így csak az lehet, amivel a másik is egyetért. A jelenlegi magyarországi kormány vezetője azt hirdette megválasztása esetére, hogy visszaadja az országot a jogos tulajdonosának. Nem tudni kire gondolt, mert az én felfogásom szerint az ország jogos tulajdonosa a magyar nép. Ilyet állítottak a kommunisták is és megvalósították a „demokratikus centralizmust”, ami azt jelenti, hogy minden elérhetőt besöpörtek egy központi kaszába és onnan osztottak mindent szét. Ez Európában csak a mai Svájci államban van másként, ahol direkt demokrácia van – amiről mi többiek csak álmodni tudunk.

Érdemes lenne ezt a svájci rendszert alaposan tanulmányozni és Magyarországon abból annyit megvalósítani, amennyit csak lehet. Jelenleg is több országban, így Ausztriában is vizsgálják annak a svájci modellnek a bevezetési lehetőségét.

Az persze világos, hogy igen alaposan kell ismerni a tisztességes történelmet, mert megvalósítani egy országban csak azt lehet, ami az adott ország történelmi hagyományaihoz simul. Az viszont világos, hogy a mai svájci államrend nagyban hasonlít ahhoz, amit Marx ázsiai termelési módnak nevezett – persze 21. századi változatban. Pont nekünk lenne ez idegen?

Tehát érdemes tanulmányozni, megismerni a tisztességes nemzeti történelmet. De tanulni is érdemes más országok hasznos tapasztalataiból. Nincs tökéletes rendszer és minden rendszer tökéletesíthető – ami azt is jelenti, hogy folyamatosan igazítani kell a világ alakulása folyamatához. Történelmi tapasztalat,

hogy az alkotmány vonatkozásában ennek legsikeresebb segítője a történelmi alkotmány, amely minden ponton felülmúlja az írott, vagy charta alkotmányt, vagyis a paragrafusokba foglalt alkotmányt. A történelmi alkotmányt nem kötik merev pontok, és képes utat mutatni, megoldást ajánlani az újabban felmerülő esetekben. Ezzel szemben a charta jogász tanácstalanul áll az alkotmánylevél hézagai előtt, mert azt képtelen kitölteni az alkotmányjogász és a napi politika, ami örökös alkotmánymódosításokhoz vezet, ez meg állandó és további ujjhúzásra adhat okot.

A sikeres kormányzásnak alapvető előfeltételei vannak, ami nem jön magától, hanem meg kell teremteni. A keresztény filozófia szerint először lelkiismereti vizsgálatra van szükség és ezt követi a bűnbánat, ami nélkül nem lehet üdvözülni – földi életünkben pedig nem lehetünk tisztességgel sikeresek.

Bűnözni pedig lehet gondolattal, szóval, tettel és – ezt el szokták felejteni: mulasztással.

Helyzetelemzés

Külső helyzetünket napjainkban meghatározza, hogy a NATO és az EU tagja vagyunk. Napjainkban mindkettő válságát éli és túléléséért küzd. Nem ismerek olyan elemzést, ami mindkettő tagságunkra vonatkozóan egybevetette volna mind a belépésünk, mind pedig a távolmaradásunk hatását az egyetemes magyarságra.

Egy alkalommal egy olyan egyetemen tartottam előadást, ahol jelen voltak magas rangú katonai vezetők és több ottani és más egyetemet végzett hallgató. Egy kérdésre válaszolva mondtam, hogy a NATO-ba felvettek minket alapszabálya ellenére. Az alapszabály ugyanis kimondja, hogy csak olyan államot vesznek fel, amelyiknek nincsenek jelentős ellentétei szomszédjaival és legalább egy NATO tagállammal határos. A NATO egy védelmi közösség, ami azt jelenti, hogy ha bármely tagállamot külső támadás ér, akkor köteles a többi a védelmére sietni. Nekünk minden szomszédunkkal van ellentétünk és akkor egyetlen NATO tagországgal sem voltunk határosak. Igaz, később úgynevezett „doktrínákat” vezettek be, de ettől még a kijelentésem érvényes. Erre bekiabált egy valaki, hogy van ám repülő is. Mire megkérdeztem, hogy ismeri-e a légtér fogalmát?

Nem mindenki érti, hogy katonailag mi keresni valónk van néhány olyan országban, hol ma magyar katonák meghalnak? Arra pedig eddig nekem még senki válaszolni nem tudott, hogy mennyi olyan esetet tud, hogy Európa bennünket megvédett volna külső támadástól?

Az EU-ra vonatkozóan eddig csak egyetlen komoly és tárgyilagos elemzést ismerek, egy svájci szerző tollából. Nemzetközi szervezetek és az adott országok statisztikai kimutatásai alapján bemutatta, hogy minden ország rosszabbul járt a belépéssel. Nagyobb a munkanélküliség, mint volt, nem javultak a termelés mutatói, se az életkörülmények. Egyáltalán alig valósult meg valami abból, amivel a belépőket kecsegtették. Az egész rendszer mára messze eltávolodott az alapítók szándékától.

Az 1979. évi frankfurti könyv világkiállításon mutatta be egy könyvemet svájci kiadóm. Abban felvázoltam, hogy a Szovjetunió hamarosan összeomlik és erre fel kell készülni Keleten és Nyugaton egyaránt, de leginkább Közép-Európában és letettem erre vonatkozóan egy tervet, elsősorban Magyarország szempontjából. A vásáron az első két példányt az akkori magyar kulturális ügyekért felelős miniszter és a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat vezérigazgatója vette meg. Az Országos Széchenyi Könyvtár hamarosan egy példányt kért titkos gyűjteménye számára, amit levélben meg is köszönt. Akkoriban hátizsák szám csempészték Magyarországra. Néhány év múltán Magyarországon is megjelent - kibővített formában – hiszen közben errefelé jelentős események történtek. Ebben a könyvemben javaslatot tettem egy Finnországtól Georgiáig tartó közép-európai államszövetségre.

Több előadásomon bemutattam az egész Kárpát-medencében is. Minden alkalommal megkérdezték, hogy tervemnek mi a realitása? – mire azt mondtam, hogy ez a meghatározástól is függ. Szerintem nem az a realitás, amit most oly nagy erővel szorgalmaznak. Az idő engem igazolt. Az EU ma olyan válságban van, hogy könnyen széteshet. Egy közép-európai egység pedig ma esedékesebb, mint valaha. Ezen is kellene dolgozni.

Emlékeztetek arra, hogy annak idején, belépésünkkor ez úgy ment, mint egy lóversenyen. Naponta kaptuk a hírt, hogy a szükséges, talán harminc fejezetből elkészült öt, tíz, tizenkettő, tizennyolc – már csak három, kettő, egy van hátra – és kész! Az egészet a magyar országgyűlés egyetlen rövid ülésén azonnal egyhangúlag elfogadta. Velünk egy időben léptek be a csehek is. Államfőjük, azon az estén, amikor ott is szikráztak az égen a világító rakéták, közölte, hogy a csehheknek nincs ünnepelni valójuk – és az álírást annyi ideig halasztotta, ameddig csak tehette. Nemrégiben kérdeztem a magyar külügyminisztérium egy vezető emberétől, hogy hol olvashatom ezt a szerződést? Némi habozás után feltételezte, hogy a minisztérium honlapján. De az több tízezer oldal – tette hozzá némi habozás után, amiből megállapítottam, hogy sejtelme sincs az egészről.

Belső helyzetünket jellemzi, hogy a fordulat után alakult pártok némelyike mára eltűnt. A két év múlva esedékes országgyűlési választáson (és nem választásokon!) – ha addig semmi nagy változás nem történik, aminek igen csekély az esélye – az elsőség a FIDESZ és a JOBBIK között dőlhet el. A FIDESZ mára komoly kormányzati gyakorlattal rendelkező párt, jelentős nemzetközi kapcsolatokkal. Számos, akár jó szándékú tette, ügyetlensége folytán jelentős ellenszenvet vált ki a világban. A JOBBIKNAK nincs kormányzati gyakorlata, se jelentős kapcsolata Európában, ami nélkül országot kormányozni lehetetlen.

Ez a tényhelyzet mindkét pártot jelentős feladat elé állítja. Ha a FIDESZ nyer, akkor valószínűleg kormányzati társra fog szorulni, még esetleg akkor is, –ami nem valószínű – hogyha egyedül tudna kormányt alakítani, mert akkor a kétharmadhoz kell társat találjon, ami valószínűleg csak a JOBBIK lehet. Annak idején Horn Gyula tudta, hogy pártja nyerésre áll, de jó előre bejelentette, hogy egyedül nem fog kormányozni, hanem csak társsal – ami politikai bölcsességről tett tanúbizonyságot. Ez tanulságul kellene szolgáljon most mindkét párt részére.

Ha a JOBBIK nyerne, akkor a legnagyobb baja az lenne, hogy senki nem akarna kormányzati szövetséget kötni velük. Mindenképpen javára szolgálna a pártnak, ha addigra szalonképessé tenné magát. Ausztriában ugyanis az történt, hogy amikor a keresztény párt a szabadság párttal kötött kormányzati szövetséget, akkor az EU nem tehetett semmit, de valamennyi EU tagország kitagadta Ausztriát. A fél világról összesereglett mindenféle nép állandóan tüntetett a kormány ellen Bécsben és végül meg is ölték a szabadság párt elnökét. Ezt követően bő tíz év kellett annak a pártnak ahhoz, hogy kormányzati erővé váljék, de még ma sem eléggé „szalonképes" – és ez a párt pedig szintén elutasítja a barátkozást a JOBBIK-kal. A tények makacs dolgok. Amikor J. F. Kennedy az USA elnöke lett, azonnal megtiltotta, hogy a katonák nyilvánosan szerepeljenek, nyilatkozatokat tegyenek. Hamarosan néhány tábornok nyugdíjban találta magát, miközben kormánya élére egy tábornokot állított. Szerintem ez is egy tanulságos történet.

Az pedig egy „hungarikum", hogy a fordulat óta minden nyertes párt megpróbálta a közös kormányzás ideje alatt a társát a kormányban tönkretenni, ami abban az esetben, ha a FIDESZ nyerne és a JOBBIK-kal lépne kormányra, akkor az igen könnyen a JOBBIK végét jelenthetné, legkésőbb a következő négy év elteltével.

Ilyenkor is segít a történelemtudomány. Az ugyanis történelmi tapasztalat, hogy ebben a helyzetben az ország javát szolgálná, ha a JOBBIK meg tudna újulni és a FIDESZ el tudná fogadni társnak a kormányzásban. Ennek érdekében mindkét párt meg kellene egyezzen abban, hogy ha bármelyikük nyer, csak együtt fognak kormányozni. Az előző bekezdésben említett hiba elkerülhető lenne azáltal, ha hamarosan ők ketten közös kormányzati tervvel állnának a választók elé azzal az ígérettel, hogy bármelyikük győzelme esetén közösen fognak kormányozni és azt a közös tervet fogják megvalósítani. Ha képesek lennének minderre, akkor Magyarország aránylag rövid idő alatt – öt-tíz év alatt – kilábalhatna minden bajából és soha nem látott szép jövő előtt állhatna.

Ellenkező esetben könnyen úgy járhatunk, mint a németek a második világháború után. Bő hatvan éven keresztül a választáson hol az egyik, hol a másik nagy párt szerezett első helyet. Mindkét párt, mindég ki volt szolgáltatva egy harmadiknak ahhoz, hogy kormányozni tudjon. Ez a harmadik párt pedig minden választás alkalmával azért rettegett, hogy a parlamentbe való bejutásához szükséges százalékot elérje. Ezzel a néhány százalékocskával pedig ez a törpe párt volt minden választás után a „királycsináló". Még a kormányzás ideje alatt is a győztes nagy pár ki volt nekik szolgáltatva, mert azzal is lehetett őket zsarolni, hogy akár a két választás között felmondják a szövetséget és akkor vagy újabb választás lesz, vagy a kis párt szövetkezik a másodikként befutó nagy párttal. Az ilyesmi, bizony nem lenne valami kecsegtető kilátás a mi következő évtizedeinkre.

Ajánlatos lenne Lengyelországgal, és talán Szlovákiával egy EU-n kívüli közép-európai rendezés tervét kidolgozni, amihez meg lehetne szerezni Törökországot (Acta X/3, 210-220. old.) Lehetséges, hogy az úgynevezett visegrádi országok motorként szerepelnének ebben a tervben. Helyes szervezés esetén

nem kell félni az Iszlámtól, hiszen több állam is élt és él több vallással. A közép-európai közösség létrejötte pedig minden szempontból kívánatos – amint azt már korábban szükséges és elégséges módon kifejtettem (Acta XI/4). Ez mindenképpen része lehetne annak az új tervnek, amit az ország jövőbeni vezetésére ki kell dolgozni, amivel a két párt a következő országgyűlési választáson indulna.

Kiegészítés

Csihák György: *Magyar állampolitikai alapokról a 21. század elején.* Acta XXV/3, 104-113 oldal.

Fontos irodalom

Echart Ferenc: *Jog- és alkotmánytörténet. – A magyar történetírás új útjai.* Szerk.: Hóman Bálint. Budapest, 1931

Magyar Alkotmány- és jogtörténet. Budapest, 1946

A szentkorona-eszme története. Budapest, 1941

A magyar békeszerződés és a becikkelyező törvény szövege, 1920. június. Ordo törvénytár és rendelettár kiadása, Budapest, 1921. Dr. Alkér Kálmán és tsai. *Egyedüli hiteles kiadása magyar nyelven. Kihirdettetett:* az Országos Törvénytárnak 1921. évi július hó 31. napján kiadott 14. számában. *Aláírás:* Trianon, 1920. június 4. *Becikkelyezés:* 1920. november 13. 1920. XXXIII.tc. *Életbe lépett:* 1921. július 26.

A trianoni és a második világháború utáni (Párizs, 1947. február 10.) békeszerződés hiteles, angol nyelvű kiadása: Major Paece Treaties of Modern History 1648-1967. Volume III. Chelsea House Publisher sin association with McGraw-Hills Books Co. NewYork, Toronto, London, Sydney. A Trianon szerződés aláírói: Alfred Drasche-Lazar de Thorda, Enwoy Extraordinery and Minister Plenypotentiary, Gaston de Bénard, Minister of Labour and Public Welfare.

A Párizsban kötött Magyar Békeszerződés és Mellékletei, az 1947. évi XVIII.tc. Életbe lépett 1947. szeptember 15/11800-1947. Kormány számú rendelet/M.K. 233-234. szám. Térképmellékletek 1. sz. függelék. *Hiteles magyar szöveg:* United Nations Treaties etc. 341.24(4391)U-58 sz.

Megjegyzés

Acta = Acta Historica Hungarica Turiciensia – a Zürichi Magyar Történelmi Egyesület kiadványa (Elektronikus könyvtár).

Megtalálható az Egyesület honlapján: www.zmte.org továbbá a magyar és az európai digitális könyvtárban, hivatkozható az MTA Magyar Tudományos Művek Tára (MTMT) egyéni adatbázisában. Nyilvántartott a Schweizerische Nationalbibliothek (Svájc Nemzeti Könyvtára) katalógusában „Helveticat" címen.

Darai Lajos (Kápolnásnyék)

A magyar állam jelleme: képviselet, nemzet

I. A körgánok hatalmi párhuzama: erődített élettér

Mottó:
Csak az emberek dűlnek ki, a hitük megmarad másokban.
Tormay Cécile

A kurgán inváziók hatása a Kárpát-medence népességére

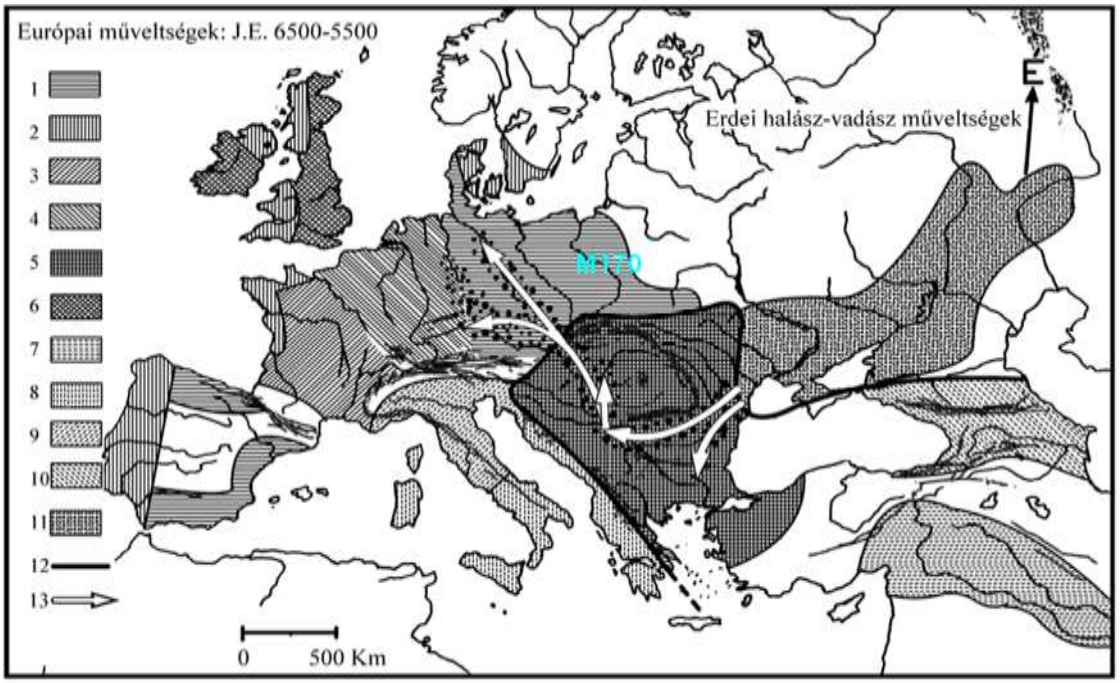

1. ábra. Európa rézkora, az első kurgán invázió. 1: északi földművelő műv., 2: megalítok, 3: nyugat-francia földm. m, 4: Rajna-Szajna f. m., 5: közép-kelet-európai réz m., 6: brit f.. m.. 7: ubaidi városiast megelőző m., 8: dél-olasz f.. m., 9: észak-olasz és tirrén f.. m., 10: kaukázusi réz m.. 11: szteppei pásztor, kurgán síros m.. 12: rézművesség északi határa Kr.e. 3500 körül. 13. Vastag pontok és nyilak: kurgán temetkezés terjedése, helyi műv.-ekkel ötvöződése két hulláma.

Az orosz sztyeppére is a Fekete-tó feltöltődését közvetlenül követő időben telepszik vissza az ember, de a műveltségek itt kezdetben kisállattenyésztő, majd a ló befogását követően nagyállattartó és tenyésztő közösségeket alkottak.

Először a birkát, majd a lovat tenyésztették. Itt találjuk a legrégebbi lovaglás nyomait (zabla nyoma az emberrel eltemetett ló koponyában a Dnyeper partján, Dereivkában Kr. e 4500 körüli időből,)[759] és a ló befogását követően a szarvasmarha tenyésztése terjedt el. Saját fémük nem volt, azt a nyugati, észak-nyugati műveltségektől szerezték be.[760] Ellenben már Kr. e. 5500 körül megtalálható náluk a társadalom kasztosodása, vele párhuzamosan az emberölésre alkalmas fegyver is. Hitvilágukban a megszemélyesített elemek, mint istenek jelennek meg. A ló befogása után hamarosan megindulnak csoportosan és fegyveresen hódítani. Előbb dél-nyugatra, majd nyugatra, később észak-nyugatra törnek be.

Első hullámukban felégetik, kiirtják, későbbi hullámaikban csak felőrlik, leigázzák a nyugaton települt védtelen, földműves közösségeket, mind délen a Balkánon, mind északon a szvidéri műveltség területén, majd behatolva a Kárpát-medencébe annak a szteppei területein is. Magukkal hozzák a háborút, az emberölést és ekkor jelennek meg Európa-szerte a *védett* ***dombtetői várak****, az 'uraság' szállásával, valamint az oda telepített szakrális és fémfeldolgozó központokkal*. Velük párhuzamosan terjedt az uraságnak kijáró *halomsíros, azaz a kurgán típusú temetkezés* is, és alakul át a kőbalta emberölő eszközzé, harci baltává. Először *a legeltetésre alkalmas folyóvölgyek mentén telepednek meg*, ahol az első hullámban kiirtják az ottani földműveseket (Balkán), majd a második hullámtól látható a rátelepülés. Ennek során nyomul a műveltség nyugatra és szorítja maga előtt ki a vonalkerámiás műveltséget, és váltja fel pásztorműveltséggel, ahogy ezt az ***1. ábra*** szemlélteti. A Kárpát-medencében ez elsősorban a Duna-Tisza-közét, majd a Dunántúlt érintette, aztán a harmadik hullámban történő mozgásnál települ be a Maros-völgye is, és válik a Tisza-völgye teljesen a kurgán pásztorok területévé. A kurgán emberei a Fekete-tenger északi pereméről eredtek, és ők vihették magukkal az M170 jelzőket is. A bükki műveltség területe és az Északi-Kárpátok területe azonban sokáig érintetlen marad, ott később is csak a két műveltség ötvöződése mutatható ki, kiirtódásuk nem látszik, de az M170 jelző sem dúsul fel.

A III. kurgán-vándorlásnál tapasztalható nagymértékű elvándorlás a Dnyeper vidékéről az Urál felé, de ekkor húzódik fokozottabban északra a szvidéri műveltség is. A szvidéri műveltség az ú. n. finnugor műveltségekhez kapcsolható.[761] A würm fölmelegedése utáni északra költöző a kurgánmozgások kísérője lehet a TAT jelző, azaz az Eu13 és az Eu14 kialakulása, amely egyébként a magyarságból hiányzik.

Az esőztető földművelést folytató, összefoglaló nevén *Duna menti műveltség* – mely időnként odébb települve egyedülálló erdőégetéses technikával újította meg a föld termőképességét – Duna II. szakaszában a Duna mentén nyugatra terjeszkedik, s Kr. e. 4500 után a német síkságra érve megteremti Nyugat-Európa újkőkorszakát. Viszi magával az Eu19 (M17) jelzőt is, de minél távolabbra kerül, annál kisebb az aránya, részesedése az ott uralkodó Eu18 (M173)

[759] Anthony (1996), Gimbutas (1991), p.: 353.
[760] Gimbutas (1991), p.: 369.
[761] László (1974), pp.: 229-30, László (1967), p.: 23.

jelzővel szemben. Itt is hiányzik az ember embernek alárendelése, semmiféle főnökség nem mutatható ki a dunai kultúra ma germánnak jegyzett falvaiban.

Az ugyanekkor, az ugyancsak az elöntött Fekete-tengeri partvidékről újra benépesülő Termékeny Félhold területén – Mezopotámia déli részén – terjedt el az öntözéses földművelés, amelynek technikája natufi és helyi műveltségi előzményekkel föltehetően ugyancsak a Fekete-tó elöntött peremén kerülhetett kidolgozásra. Ezen a területen való alkalmazásának, továbbfejlesztésének, az itt szükséges öntözéses földművelés terjedésének, kiépülésének és fenntartásának viszont előfeltétele volt az együttműködő nagyobb embertömeg. Az öntözőrendszerek kiépítéséhez–karbantartásához nélkülözhetetlen az összehangolt emberi tevékenység és ezt az ezen a területen az emberi alárendelést alkalmazó templomgazdaság létrejötte biztosította. A templomgazdaság a szintén földművelő boian kultúra mediterrán etnikumának északra terjedésével egyidőben Kelet-Európában is megjelent. Később a Nílus menti társadalomban is létrejött a templomgazdaság, és ott már nem a városállamok rendszerén, hanem területi királyságot alkotva építette fel monumentális kőépítményeit. Ezek fölépítése ugyancsak hatalmas embertömegek együttes célirányos tevékenységét igényelte.

A kelet-európai sztyeppén észak és kelet felé az Urálig jutott halász–vadász társadalmak tehát 8 ezer éve folytatnak állattartást, állattenyésztést is. A kezdetben csak vadászott, de később befogott fő állatuk, a ló a temetőikben is megjelent, azaz szakrális jelentőségre tett szert. A Kaukázustól északra és a kukutyini (cucuteny-i) műveltségtől keletre kialakult férfielvi, szegényekre és gazdagokra tagolt pásztortársadalomban már Kr. e. 5500 körül felbukkan az emberölő fegyver. A sírok mellékletei születési előjogokra utalnak. A hitvilág elemei egyeznek a későbbi indoeurópai hitvilág elemeivel. A 7 ezer éves lovas közlekedés magyarázza a hatalmas terület egységességét. A lovaglás 6500 éve immár bizonyos tudománya pedig lehetővé tette a marhatenyésztést. Ekkor a kőbaltából harci balta lesz, és a főemberi dombsírokban emberáldozatokkal temetnek. Az ugyanekkor kialakult Ubaid műveltséget – a lovaglás kivételével – hasonló elemek jellemzik a rabszolgaság, és itt nyilvánvalóan már a templomgazdaság formájában.[762]

A halomsíros vagy kurgán műveltségű harcibaltások népe ugyanekkor találta fel a háborút éppen a három eszköz: a ló, a fegyver és az önmaga magasabbrendűségi tudata, birtokában. Előbb a balkáni Vinča kultúrát égették fel, és terjesztették el a folyóvölgyekben a pásztorkodást. Ez azonban még nem volt igazi háború, mert nem volt védekezés. Aztán idővel a földművelés visszatért és feloldotta a kurgán műveltség elemeit, maradék népességét és a velük oda került M170 jelzőt. Erre az időszakra esik a rézötvözési technikák megjelenése. Előbb az arzén, majd az ón az ötvöző anyag. A Kárpát-medencében azonban, – szokatlan módon – az antimon ötvözi a rezet bronzzá.[763] Az antimonbronz meg is marad egészen a vaskorszak közepéig, mert minősége és ára egészen a Kr. u. V-VI.

[762] Lásd Cser (2000), pp.: 141–170.
[763] Miske (1904).

századig versenyképes a vassal, és a Kárpát-medence látja el fémmel Európa nagy részét, az etruszk területtől kezdve egészen Skandináviáig.[764]

Eközben a Kárpátok északi-keleti vonulatai körül az eredeti lakosság megmaradt, a hódítókkal csak részben ötvöződött, nem jelent meg itt a gazdag és a szegény ember különbsége a temetkezésben. Erdély északi részében még a Kr. e. V. században is egalitárius temetkezést tapasztalhatunk. A területen nem jelent meg az antropomorf kerámia sem, ami eléggé határozott jele annak, hogy nem voltak a területnek néven nevezett istenei. Nem találhatók meg a templomgazdaság nyomai. A terület népe kisebb közösségekben élt. Rájuk lehet jellemző az, amit Hérodotosz a szkítákkal kapcsolatban megjegyez, nevezetesen, hogy nem gyűjtenek vagyont, nincs semmijük, de meghódítani sem érdemes őket. Nem tűrik ugyanis a rabszolgaságot, fellázadnak, inkább meghalnak, pedig aranyuk annyi van, amennyit akarnak. Ez a leírás, ez a szemlélet köszön vissza a későbbi magyarnak nevezett kultúrából.

Ugyanez történt ezer évvel később a Duna és a Tisza völgyében is, Baden–Vucedol műveltségként a II. kurgán invázió idején. A *tízezres települések* lakossága megritkult: megölték őket, vagy az írástudásukkal együtt délre, a görög szigetekig, vagy akár Egyiptomig menekültek. A kisebb települések azonban, különösen a kukutyini kultúra területén érintetlenek maradtak. Ez a terület kevésbé kurganizálódott, mint a Duna–Tisza-mentén élők, akik a hódítóknak alárendelten éltek, s rézeszközökkel váltották meg életüket. *A dombokon fémöntő és fegyvergyártó műhelyekkel ellátott* ***erődök*** *jelentek meg, s eltűntek a közösségi helyiségek, szentélyek.* Elő-Ázsiában viszont, a folyóvölgyekben ekkor jött létre a városok és városállamok rendszere, egyben megjelent az írás és a bronz. 4800 éve a kurgán műveltség a Kaukázus északi felén átalakult juhot és marhát tartó késő-jamna műveltséggé és ötszáz év múlva már a Balkánon volt. Feltűnő jellemzője a kerekes kocsi, aminek Budakalászon 5 ezer éves kerámia modelljét ásták ki. E műveltség indította el a tiszai kultúrát is felégető III. kurgán inváziót, aminek a végén a hódítók beolvadtak a helyben maradt leigázottakba. Ekkor távozott a Dnyepertől keletre települt szalagdíszes kerámia népének egy része az Urál környékére, és vitte magával addigi génjelzőit, amihez aztán az ottani elzárkózottságukban a TAT jelzőt vették fel. De az Észak-keleti-Kárpátok műveltsége és népessége még ekkor is viszonylag érintetlen maradt. Válaszlépésként mind az állattenyésztés, mind a rézművesség felértékelődött, a lakosság megtanulta megvédeni magát. A proto-indoeurópai hódító elit Kárpát-medencei beolvasztásával a szteppei hódítók felbukkanása itt ezer évre megszűnt. Ugyanakkor ez a hódító nép és nyelv más irányokban a későbbi indoeurópai népek és nyelvek kezdeményeit eredményezte.

Figyelemre méltó, hogy a II. és a III. kurgán-mozgásnál a Balkán ősi kultúrája délfelé ‘menekült.’[765] Ekkor töltötte fel ez a műveltség a Kükládokat, majd

[764] Bárczy (1999). p.: 11.
[765] Gimbutas (1991), pp.: 384-391.

kerülhetett át Egyiptom földjére is.[766] A balkáni részen a társadalom kasztosodása már az II. kurgánvándorlás alatt megtörtént. Ugyan már a Vinča műveltség is antropomorf szemléletű volt, de a templomgazdaság kialakulását korábban itt még nem lehet kimutatni. Tőlük joggal származtatható az egyiptomi uralkodó elit, akik nem a viszonylag közeli Folyamközben elterjedt hatvanas, hanem az Európában szokásos és elterjedt tízes számrendszert vihették magukkal, és hozták létre a történelem során az első területi államot, vihették magukkal a későbbi székely/magyar rovásírás ekkori jeleit. A kukutyini (Kárpátok-menti) műveltség azonban még ekkor is tovább őrzi eredeti jellegét, érintetlen maradt.[767]

A III. kurgán-mozgással párhuzamosan az északabbi területekről indult el komoly népmozgás ***(2. ábra)***, de nem csak nyugati irányban, hanem keletre, az Urál felé is.[768] Itt fogható meg egy esetlegesen ragozó nyelvet beszélő embertömegnek az Urál felé áramlása. Ez vihette magával a Kárpát-medence őskultúrájának a nyelvét esetleg már töredékesen, majd ez a nyelv pusztulhatott le az erdei, lazább közösségi élet ideje alatt, és vált az ú. n. ugor nyelvekké. Ha volt 'ugor' nép, akkor itt érhető tetten. Fordított folyamat nyelvi alapokon sem értelmezhető.

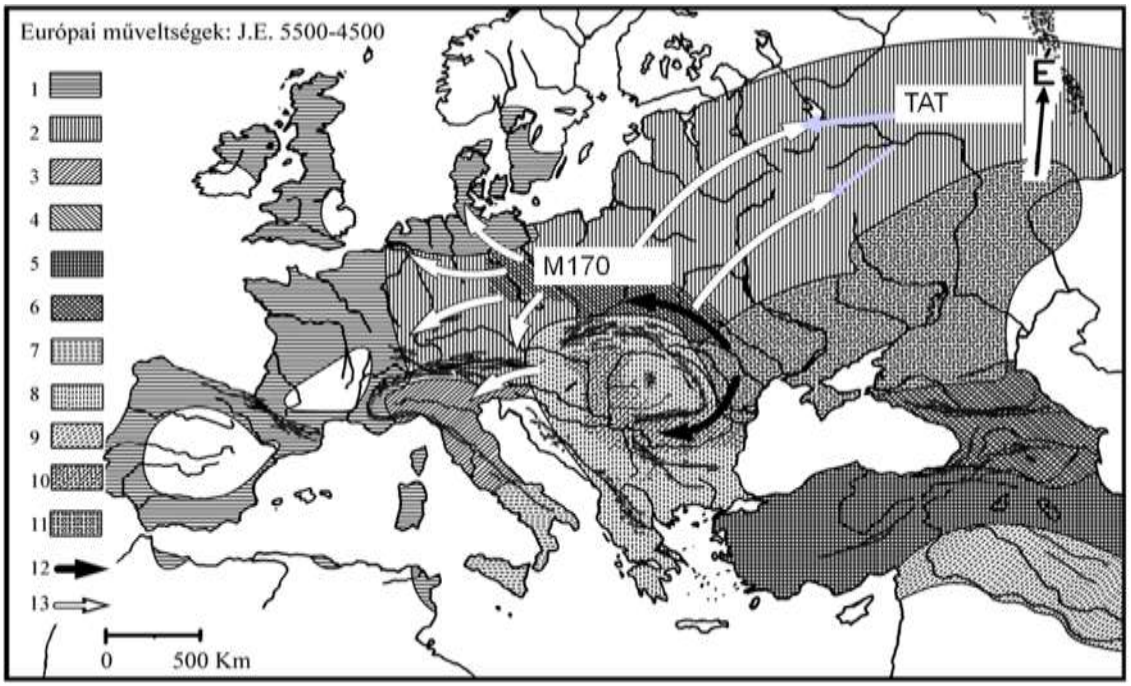

2. ábra. További kurgán inváziók és vonaldíszes kerámia műveltségének 'menekülése' a kurgán betörés elől. 1: nyugat-európai megalit műveltségek, 2: szalagdíszes kerámia terjedése, 3: észak-olasz csoport, 4: a szalagdíszes, azaz a kottafejes kerámia műveltsége forrása, 5: anatóliai kora-bronz korszak műveltsége, 6: kaukázusi kora-bronz korszak műveltsége, 7: dél-olasz műveltségek, 8:

[766] Érdemes lenne további célzott vizsgálatokat folytatni a sejti férfi tulajdonság-örökítőkkel például a Nílus völgyében, illetve az Egyiptom és Szudán határvidékén élő és magukat a magyarok leszármazottainak valló fekete bőrű, muszlim magyarábok között. A magas Eu19 arány a görögországi makedónok között szintén ennek a vándorlásnak lehet a nyoma.

[767] Gimbutas (1991), p.: 401.

[768] Sherrat (1998a), p.: 169.

kárpát-medencei fémutánzó kerámia, bronz kori műveltség, 9: folyamközi városi műveltség, 10: kurgán műveltség terjedése a Kárpát-medencében, 11: szyeppei kurgán műveltség, 12: második kurgán mozgás, 13: szalagdíszes műveltség menekülése.

A Kárpát-medencei réz és antimon bronz ötvözete Európa számára elsődleges forrás volt. A bronzkor elején a harcias, férfi istenséget tisztelő, a társadalmi egyenlőtlenségben érdekelt műveltség fokozatosan nyugatra vonult. Helyére, *a Dunántúlra és a Tisza mellé visszatért a délre költözöttek egy része, s átmenetileg visszaállította* ***az egyhelyben lakó falvas települést*** *és az egyenlőség társadalmát*. 4600 éve a Dunántúlról, Somogy területéről indult meg a harangedényes műveltség ('nép'), mint hatalmi elit inváziója nyugati, dél-nyugati irányba, hogy teljessé tegye Európa indo-európaizálását. A Dunántúl tehát inkább Nyugat-Európához sorolható ekkor, a Tisza mente inkább a sztyeppéhez, a Felvidék és Erdély azonban önálló. A Kárpát-medence hármas műveltségi tagozódása továbbra is élénk valóság. Az erdélyi sírok még mindig nem ismerik a gazdag és a szegény elkülönülését.

A körhalmok, körárkok és körépítmények: körvárak, körvárosok eddig inkább csak a fellelt vagy sejtett kurgánok (kunhalmok) miatt voltak érdekesek a nagyközönség előtt. Ugyan a kurgánoknak voltak embertelen vonásaik is, hogy oda a főnök halálakor emberáldozattal szolgáit, asszonyait is eltemették, de azokról mintha megfeledkeztek volna ismertetőik, rajongóik. Mostantól azonban nem kell szemet hunynunk e felett, hiszen csak múló epizódnak tekinthetjük, és a hosszú évezredekből sorra előbukkannak a sajátos felhasználású helyek, kör alakú települések és házak, sőt várak és városok, vagy esetleg olyasmik, amik rendeltetését még nem ismerjük. Mindegyik azonban az emberi találékonyság, képesség kifejezője és emléke, ezért megbecsülésünkre érdemes és további tanulmányozást kíván.

Mivel a kör, ker szavunkat sejthetjük a más nyelvekben előforduló kur, kor, kir, gur, gor, gar szavakban is, és a földhányást, gányolásnak is mondja a magyar nyelv, a kissé talán humorosan hangzó *körgán* kifejezést találtuk alkalmasnak összefoglalóan ezeknek a temetkezési és települési vagy gazdasági jellegű építményeknek a megnevezésére. Ezért tehát az mondható a magyar körgánok titkának, hogy az emberi teljesítmény bizonyítékai, azaz a magyar múlt beleillesztői az egyetemes emberiség életébe.

Fémkorszaki körépítmények, erődök, körvárosok

A kurgán inkább eltorzulásként, kirívó időszakként jellemezhető abban a sorban, ahol nem közösségi, hanem végül is magáncélra felhányt földhalomról van szó. A benne elhelyezett sírmellékletek közt megtalálható emberáldozatok sokasága mindenképpen elrettentő. Mint divat ugyan még sokáig, különösen Kelet-Szibériában fennmaradt a földhalom főnöki temetkezési helyként, de az eredeti szerep leáldozása nyilvánvaló, utána már más, közösségi célú felhasználásai mutatkoznak a kelet- és közép-európai részeken. Például a trójai vár kap-

csolataként emlegetett arkaimi körépítmény, és a környékén sok-sok hasonló városerőd. A későbbi iráni Gur és Babilon körvárosa pedig egészen más, gyakorlati irányban mutatja a haladást az építésben. A még régibb ősidőkben pedig láthatjuk a magyar nagyalföldi és a kukutyini tízezres településeket, majd pedig Çatal Hüyük I-et, Çatal Hüyük II-t, és végül Göbekli Tepét.

Göbekli Tepe

Göbekli Tepe („Pocakos hegy") *A szabad enciklopédia* szerint olyan „régészeti lelőhely a mai Törökország délkeleti részén, *ahol a romok kiásása során az emberiség eddig ismert legkorábbi körtemplomait tárták föl*. A régészek szénizotópos mérései alapján az építmény mintegy 12 000 éves. A würm jégkorszak végén letelepült vadászközösség hozta létre. Ennek alapján megállapították, hogy ez a szakrális, szociális és műveltségi kapcsolatok alapján szerveződött társadalom megelőzte a növénytermesztő társadalmat. Idővel az itteni közösség is elkezdte a növénytermesztést és a háziállatok tenyésztését."[769] Annyit máris megjegyezhetünk, hogy ha nem is templomról, de minden bizonnyal annak valamilyen elődjéről van itt szó ***(3. ábra)***, és ez a telep, ha igaz lenne az időmeghatározása, akkor kb. 2 évezreddel megelőzné Catal Hüyüköt. Csakhogy sokkal nagyobb a valószínűsége, hogy olyan ott talált szerves anyag alapján történt a datálás, időmeghatározás, ami sokkal korábbi időben keletkezett, mint a kőépítmények. De hogy mi alapján mondjuk ezt, az csak e fejezetrész végén derül ki. Nézzük előbb a helyről eddig ismert tényeket.

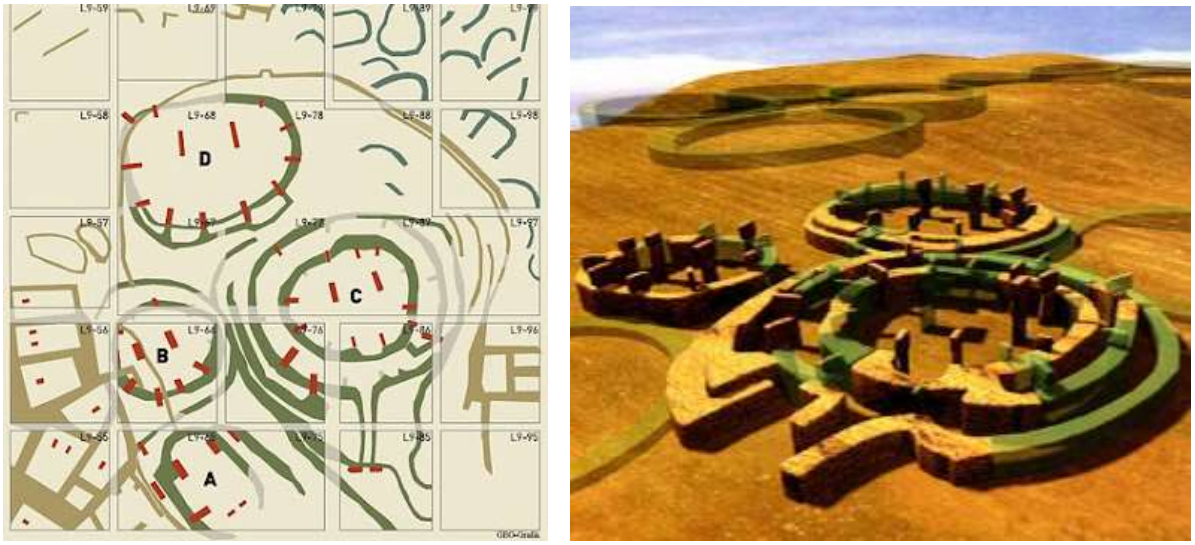

3. ábra. Göbekli Tepe ásatási terve, s az eredeti állapot közelítő makettje.[770]

Klaus Schmidt, a Német Régészeti Intézet munkatársa, 1994 őszén, e kisázsiai hegytetőn pattintott kőszerszámok töméntelen szilánkját fedezte fel, és úgy értékelte, hogy igen régi és sok embert foglalkoztató telepről van szó. 1995-

[769] *Wikipédia (2012).* Érdekes, hogy a Chicagói Egyetem régészei az 1960-as évekbeli helyszíni bejáráson Göbekli Tepét a bizánci idők katonai telephelyének vélték, a helyszínen talált törött mészkőtömb sírkőtöredékekkel.

[770] https://picasaweb.google.com/byThemis/Archaeo#5440722438649549970.

ben a sanliurfai városi múzeum támogatásával kezdett feltárást, és „már centiméterekkel a talajfelszín alatt mívesen megmunkált kövekre bukkantak, álló oszlopok alkotta kőkört találtak” és később „egy második kőkör maradványait is feltárták, majd következett a harmadik, és utána még több. (A 2003-ban végzett geomágneses vizsgálatok szerint legalább húsz kőgyűrű rejtőzik egymás mellett, látszólagos összevisszaságban a föld alatt.)

4. ábra. Göbekli Tepe ásatási helyszín.[771]

A kőoszlopok gigásziak, a legnagyobbak öt és fél méteresek, súlyuk 15 tonna körül van. A rajtuk levő domborművek állatokat ábrázolnak. Feltűnő, hogy más-más stílusban: vannak köztük egészen elnagyoltak, de finoman megmunkáltak is; jelentésük szimbolikus... A hegy más részéről pattintott kőszerszámok: újkőkori kések, bárdok és hajítófegyverek tömege került elő. Az építőkövet messziről, a szomszéd völgyekből kellett a helyszínre vonszolni.”[772] ***(4. ábra.)***

A kőköröket kitevő oszlopok egyszerű alakot mutatnak, mert vagy hatalmas oszlopokból vagy T-alakú lapos mészkőtömbökből állnak. Vastagságuk csak „ötöd akkora, mint a szélességük. Jó karnyújtásnyira magasodnak egymástól, kurta kőfal fut körbe közöttük. Minden gyűrű közepén két-két magasabb oszlop áll sekély gödörben. Akik itt ügyködtek, még nem konyítottak az építés trükkjeihez. A régész Schmidt szerint a T-alakú oszlopok valószínűleg stilizált emberi lények lehetnek. Faragott karjuk van, kezük ágyékkötővel fedett hasuk felé nyúl.

Erre utal az is, hogy mindegyik a kör közepe felé néz, ahol talán közösségi – *rituális* gyűlés vagy tánc zajlott. A régészek – bár véleményt nyilvánítani még korai – úgy vélik, valamiféle vallási rituálé részei lehettek ezek az oszlopok. Faragásaik zömmel gyilkos teremtményt – mérges skorpiót, támadó vadkant, bősz oroszlánt – ábrázolnak. Az oszlopfigura őrzői vagy totemállatai lehettek ezek a fenevadak.”[773] Azaz elriasztották a hívatlan látogatót, elrettentették a kívülállót.

[771] http://en.wikipedia.org/wiki/G%C3%B6bekli_Tepe.
[772] *Wikipédia (2012).*
[773] *Wikipédia (2012).*

(5. ábra) – Mi mindenesetre máris felfigyelhettünk itt arra, hogy ragadozó állatok, sőt kimondottan 'gyilkos teremtmények' szerepelnek az oszlopokon. Ami azon a közvetlen szerepkörön túl, amit az elemzői siker felfedezett, azonosítani vélt, mélyebb összefüggésben olyanoknak az alkotása lehet, akiknek ilyen jelképeik saját harcias mivoltukat szimbolizálták. Ez pedig már önmagában elég pontos időmeghatározást, datálást tesz lehetővé, de mindenképpen a hódító hatalmak kialakulása utánra szól.

5. ábra. Ez a látvány elárulja, miért gondolták korábban középkori temetőnek Göbleki Tepét.

Mivel ugyanott településnek nyomát se leleték, viszont az oszlopfaragáshoz, felállításhoz sok munkáskéz kellett, akiket el kellett valahogy látni, „minden jel arra vall, hogy Göbekli Tepe kizárólag kultuszhelyként, szertartási központként működött. Aki idejött, csak a munkáját végezte, lakni nem itt lakott. A helyszínen talált több ezer csont (gazellák, vadtulkok maradványa) arról árulkodik, hogy messze innen ejtették, és szállítmányokban küldhették az építőknek. Nyilván, nagyszabású vállalkozás volt maga az élelem szállítása is, amit meg kellett szervezni, le kellett bonyolítani. Azonban mindeddig nincs bizonyíték arra, hogy valamiféle közösségi hierarchiában éltek Göbekli Tepe építői. Nyoma sincs annak, hogy az itteniek közt vagyoni – tehát társadalmi-, tekintélyi-, hatalmi – különbségek voltak. Még arra sem utal lelet, hogy az itteniek közül egyesek jobb ételhez jutottak, mint a többiek. Schmidt úgy véli, hogy környékbeli vadászó-gyűjtögetők zarándokoltak Göbekli Tepébe. Másfél száz kilométeres körzetből gyűltek össze időről időre a templomnál. Lehetséges, hogy ajándékkal érkeztek – fizetséget hoztak a papoknak és a kőfaragóknak. Nemcsak a templom építéséhez, hanem a zarándokok irányításához is szervezettség kellett."[774] – De hát sajnos ezek túlzottan is mai felfogási szempontok. Eleve egy

[774] *Wikipédia (2012).* Az ásató Schmidt fantáziája eléggé meglódult: „Valószínűleg énekkel-dobszóval érkezett a nép, a fáklyák fényében sejtelmes táncot jártak a kőoszlopok, a faragott

gyűjtögető, halász-vadász életmódot folytató férfi 50 km-es körzetet bejárva,[775] az jól ismerve élt és látta el minden szükségessel a családját. Mindegy, hogy magányosan, vagy – alkalmanként – csoportban működött. Ugyanakkor a szöveg annyiban ellentmondásos is, hogy kijelenti: közösségi hierarchiának nincsen nyoma, de aztán arról beszél, hogy nem is laktak ott az emberek, mert oda csak kultusz céljából érkeztek igen nagy számmal és az ő étkeztetésüket megoldották távoli szállítmányokkal, amit a hatalmas mennyiségű állatcsont jelez. Mi ez, ha nem a hatalom önfitogtatása, amit csak egyfajta magasabb rendűségének érvényesítésével tudott megszervezni az amúgy ellátásra képtelen területen. Hogy ilyen kiváltságosak nagy számban voltak és egyenlő mértékben kaptak ellátást, az nem a hierarchia hiányának jele, hanem az ott működő hatalom nagyságának. Hacsak a szerző nem gondol itt egyfajta mintaként a mai német autópályák melletti, éjjel-nappal nyitva tartó önkiszolgáló éttermek kisázsiai ősére, ahol mindent megvásárolhattak a látogatók – 'vallási zarándokok', hogy segítsünk neki a fantáziálásban. Ám az erőlködést leleplezi a hierarchia hiányának ez a – téves – kiemelése, mert annak megléte máris kb. felére csökkentené a helyszín és építmény korát.

Mivel a környék hegyei északi irányban a Tigris és az Eufrátesz forrásvidékét rejtik, mely két folyó is kiszáradt a würm végi lehűlésben (id. dryas) és szárazságban, ezzel magyarázatot kapunk ennek a tágabb területnek a fokozatos kiürítésére és elhagyására, illetve az előtte való nagyagyarányú lakosság betelepülésre. De nem Göbekli Tepe vonatkozásában! Sokkal inkább a hatalomváltásokkal függhet össze, hogy Göbekli Tepe – körépítményeivel együtt – egy idő után elveszítette jelentőségét, 'mágikus hatalmát', „építése után néhány évtizeddel minden oszlopkört betemettek, és új, már kisebb kört (olykor azon belül egy még kisebbet) emeltek fölé. Aztán ezeket is föltöltötték, és a közelben új kőkör építésébe kezdtek. Évszázadokon át mehetett ez így – megépítettek egy kört, használták egy ideig, majd betemették, és másikat emeltek a helyén. Az is furcsa, hogy Göbekli Tepe építői idővel egyre hanyagabbak lettek. Az első kőkörök a legnagyobbak és technikai-művészi értelemben legkidolgozottabbak. Az idő múlásával kisebbek és egyszerűbbek lettek az oszlopok, mintha készítőiket már nem érdekelte volna igazán a minőség. Aztán Kr. e. 8200 táján egészen kiveszett belőlük a buzgalom, Göbekli Tepe lassan feledésbe merült."[776] – Figyeljünk fel arra, hogy a kezdet kezdetén voltak az oszlopok domborművei a legtö-

---

állatalakok. Szabályos lakomákat is csaphattak itt. Lélekemelő helyszín volt a templom, ám rituális szerepe mellett afféle neolit szórakozóhelyként, találkahelyként is működhetett."

[775] Ami kb. 300 km^2 .

[776] *Wikipédia (2012).* Schmidt – ellentétben Gordon Childe elméletével a földművelés kialakulásáról és népesség feldúsító hatásáról – fordított forgatókönyvet ír, miszerint a Göbekli Tepét építők, üzemeltetők és a látogató seregnyi nép élelmezésére kezdték a vadon termő gabonaféléket termeszteni, háziasítani a környékbeliek. És a mai alakor-búza legközelebbi ismert őse az alig 100 kilométerre található Kaca dag lankáin terem. „Eszerint a Childe elméletében mindenek elé helyezett földművelés talán egy még előbbrevaló késztetésből: a lélek mélyén gyökerező áhítatból született. A csoda iránti vágy vezette el az embert a hitét igazoló gigantikus kő-építményekhez."

kéletesebben megmunkálva. Mert ebből az következik, hogy ennek a kezdetnek a pontos meghatározásával, szerintünk sokkal későbbre tevésével eljutunk addig az elég közeli időig, amikor már elterjedtebbek voltak az ilyen – mai szóval – hatalmi tobzódások. Ez a hatalmi demokrácia a harciasok egyenrangúsága tehát, ahonnét már a kurganizálás is kirekesztette a leigázott népet, úgy elzárta szertartásaitól, hogy arról semmit se tudjanak, sőt nélkülözzék e tudás hiányát. Itt is ezt találjuk, s a végső hanyagság hatalmi hanyatlásra utal.

Göbekli Tepére tehát nem érvényes az a Kis-Ázsia többi részére vonatkozó magyarázat, hogy a 13000 éves közel-keleti natufi műveltséget szétzavaró szárazság miatt tízezres népességgel töltődött fel hirtelen az a vidék, és aztán a lakosság onnan is elszivárgott a terjedő szárazság miatt jobb körülmények közé, például északra, a Fekete-tó mellé, vagy a Balkánra hozva a földművességet és a kultuszt. Az ekkoriban lakossággal feldúsult, majd kiürült, a nem messze lévő Çatal Höyük később (és Hacilar is) újra benépesül, ami a szárazság megszűntét jelzi. Ugyanakkor „az építmények északi tájolása (ahogyan Çatal Höyük halottaié is) fölveti azt, hogy a csillagászat és az égi jelenségek megfigyelése fontos szerepet játszhattak a közösség műveltségében. Hogy a körtemplomok szoros kapcsolatban álltak az égbolt megfigyelésével, kézenfekvő föltételezésnek látszik.”[777] Timothy J. Stephany aztán egyenesen a Göbekli Tepe ’körtemplomban’ talált kőfaragásoknak a csillagképekkel való kapcsolatáról ír.[778] ***(6-7. ábra.)***

6. ábra. Kis fantáziával jól látszik a keselyű és skorpió kőfaragvány a modern csillagtérképen.[779]

[777] *Wikipédia (2012).*
[778] *Myths (2012).*
[779] http://www.timothystephany.com/gobekli.html.

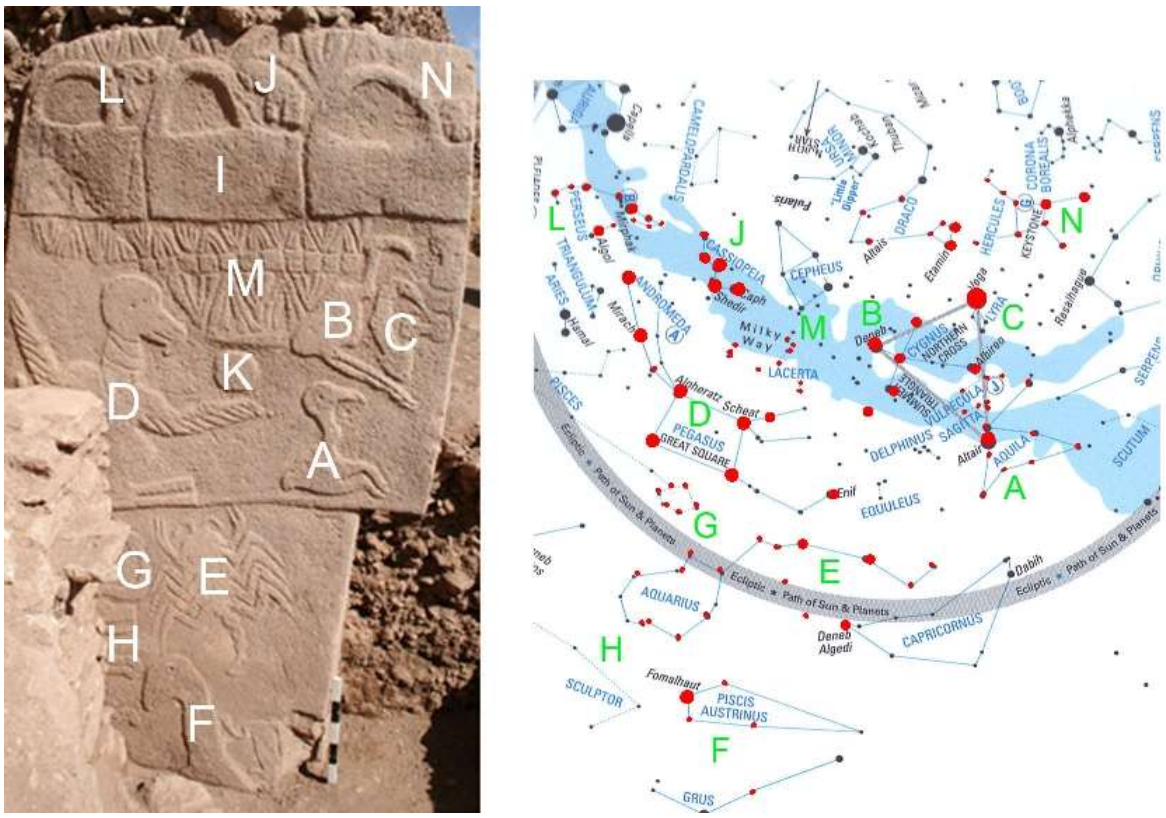

7. ábra. Megfeleltetve a csillagképi neveknek.

És ezeknek az oszlopokon lévő faragványoknak az égi jelekkel (konstellációkkal) való azonosítása eléggé meggyőző. Ugyanakkor az északi tájolás azonossága, s méginkább a csillagképek megjelenése azt sugallja számunkra, hogy itt, azaz Göbekli Tepében nemcsak valamilyen egyszerűbb hatalom megjelenéséről van szó, hanem olyanéról, aki már a Fekete-tavi csillagászatot is ismeri, vagy inkább bitorolja ***(8. ábra)***.

Emberi maradványokról nem számolnak be a híradások, bár a betemetéshez használt anyagban találtak csontokat. A hitüket tekintve teljes a bizonytalanság, a papi kaszt létét is csak föltételezni lehet. Ez a maga korában monumentális alkotássorozat sok ember együttes munkáját igényelte, amihez elengedhetetlen volt a társadalmi szervezettség, a munkamegosztás. A sok ember etetésére vonatkozó sejtelmek szintén nem megbízható következtetések vagy adatok. Ekkor gabonatermelés még nincsen, de a gabona vad változata éppen innét a környékről ismert. A közeli Shanidár barlangi kicsit korábbra keltezett, a négyéves fiúk anyjuk melletti feláldozása, mint feltételezett legkorábbi emberáldozat, azt mutatja, hogy az alárendelés egyik forrásával van dolgunk. – Amihez végső csattanóként tehát hozzátesszük, hogy ilyen kifinomult kőalakzat csiszolást *csak fémeszközökkel* lehet végezni,[780] a kőszerszámok erre alkalmatlanok. Így tehát többszörös bizonyíték van rá, hogy Göbekli Tepe nem lóg ki a sorból, hanem a fémkorszaki alárendelő hatalom viszonylag késői megnyilvánulása lehet.

[780] Cser Ferenc szíves közlése.

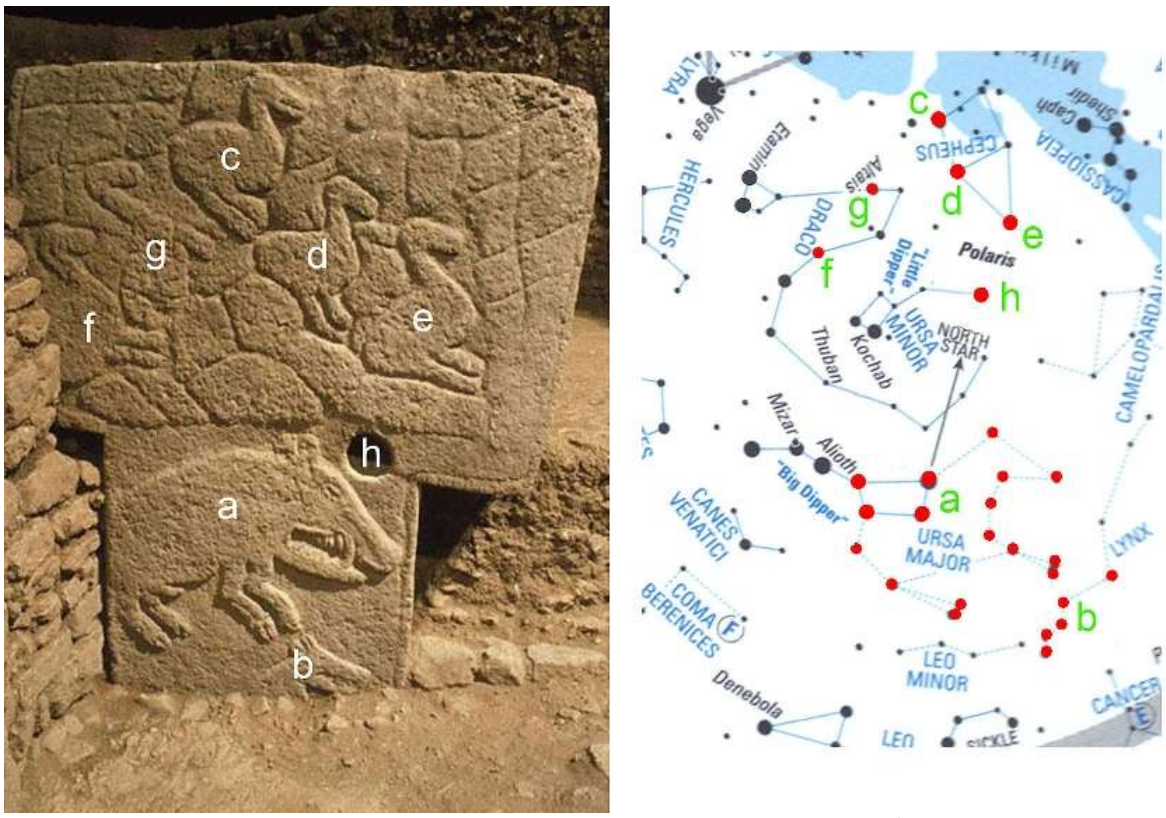

8. ábra. Amint a mennyben, úgy a földön is?[781]

Európa és Ázsia határán: Trója és Arkaim

Trója elpusztításának, valamint modernkori feltalálásának és kifosztásának híres története elevenen él az világ emlékezetében. Hiszünk a trójai háború meséjében, bár közvetlen tárgyi bizonyítékok mind a mai napig nem jelölték ki annak helyszínét. Ám „a német utazó, Heinrich Schliemann konkrét valóságként fogadott el egy bronzkori történetet, mely témáit és szenvedélyeit illetően éppoly szövevényes és megindító, mint egy Shakespeare-dráma. A trójai háború esetében a legenda a valaha írt leghíresebb hősköltemények egyikének, az Iliásznak köszönheti nagyságát és maradandóságát.”[782]

Az ősi Trója története a görögök és trójaiak hosszan tartó háborújáról szóló népköltészet gyűjteményének tekinthető, amit a Kr. e. 8. században élhetett költő, Homérosz megénekelte formában közvetített azután a szájhagyomány. „A város falait a legenda szerint Poszeidón, a tenger istene, és Apolló építette.”[783]

A város bukását a trójai király, Priamosz fiának a választása okozta. Parisz azt a kétes és veszélyes megbízást kapta, hogy döntse el, ki a legszebb, Héra, Helené vagy Aphrodité. Az istennők lelkiismeretlenül megvesztegették Pariszt. A királyfi kényszerű választását nem egyszerűen a tetszés vagy a vesztesek bosszújától való félelem vezérelte, választania kellett a gazdagság és egész Ázsia trónja, a bölcsesség és legyőzhetetlenség, valamint a spártai király, Mene-

---

[781] http://pctrs.network.hu/clubblogpicture/2/9/_/209298_443522580_big.jpg. Módosítva: 2011. július 19. 15:14:17.
[782] Uzonyi (2010).
[783] *Trója* (2011).

laosz feleségének, Helenének szerelme között, aki a világ legszebb asszonyának hírében állt. Választása Helenére esett, s ezzel tíz évig elhúzódó tragédiát indított el, mely elpusztította népe városát, s számtalan férfi, asszony és gyermek életébe került.

A trójai háború fordulópontja akkor következett be, amikor a görögök megépítették a hatalmas falovat. Belsejében harcosokat rejtettek el, s úgy tettek, mintha elvonulnának Trója alól. A falovat Pallasz Athénének, a bölcsesség istennőjének tanácsára építették Miután a trójaiak bevontatták városukba a falovat, s megünnepelték győzelmüket, álomba merültek. A görögök kibújtak a lóból, visszatérő seregük előtt kinyitották a város kapuját, s lemészárolták a trójaiakat. ***(9. ábra.)***

9. ábra. A trójai faló. Részlet az Iliászon alapuló Trója című filmből.[784]

Bár érdekesnek látszhat, de részbeni megalapozatlansága miatt inkább káros állítás a trójaiakkal kapcsolatban: „Kenneth J. Dillon szerint a trójaiak eredetileg szteppei nép voltak, a magyarok rokonai. Miután megtámadták és elpusztították a hettita birodalmat, birtokukba vették a Dardanellákat. A trójai háború ideje alatt a görögök tengeri blokáddal akadályozták meg, hogy az európai oldalon és Lemnoszon élő trójaiak Trója segítségére siessenek. Mikor Trója elesett, az európai oldalon élők északra menekültek és Olaszországban telepedtek le; később etruszkok néven ismerték őket.”[785] Ennél sokkal pontosabb képünk van már ezekről az említett népekről.

Trója a ma általánosan elfogadott nézet szerint Törökországban az anatóliai Hisszarlikban, Çanakkale tartományban található, délnyugatra a Dardanelláktól, az Ida hegy lábánál. Török neve Truva. ***(10-11. ábra.)***

---

[784] http://www.origo.hu/tudomany/tortenelem/20120725-homerosz-iliasz-matematikailag-igazoltak-a-mitosz-valosagalapjat.html. Módosítva: 2012. július 26. 12:03:12.
A kép forrása: http://static3.origos.hu/i/1207/20120725-iliasz-troja-mitosz.jpg.

[785] *Trója* (2011). A továbbiakat is innen vettük.

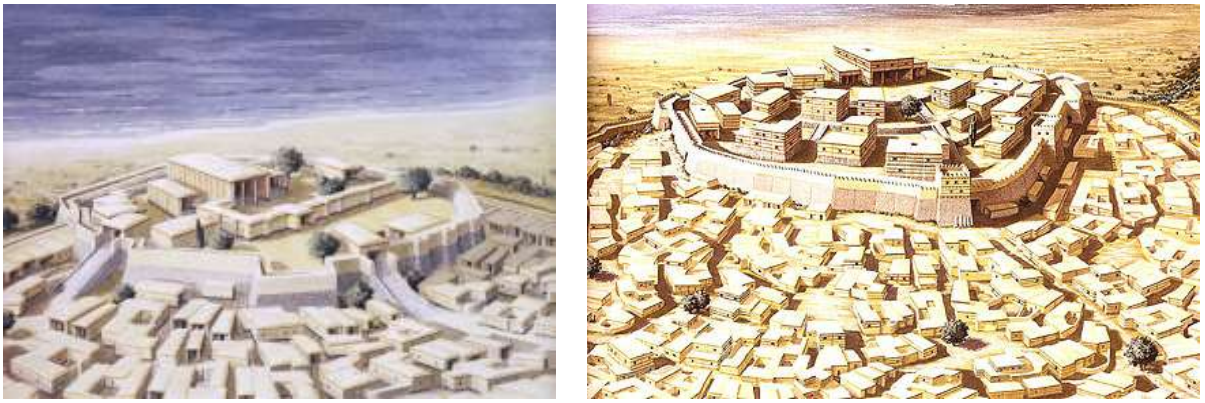

10. ábra. Trója egyik korai és egyik késői rétegének modellje.[786]

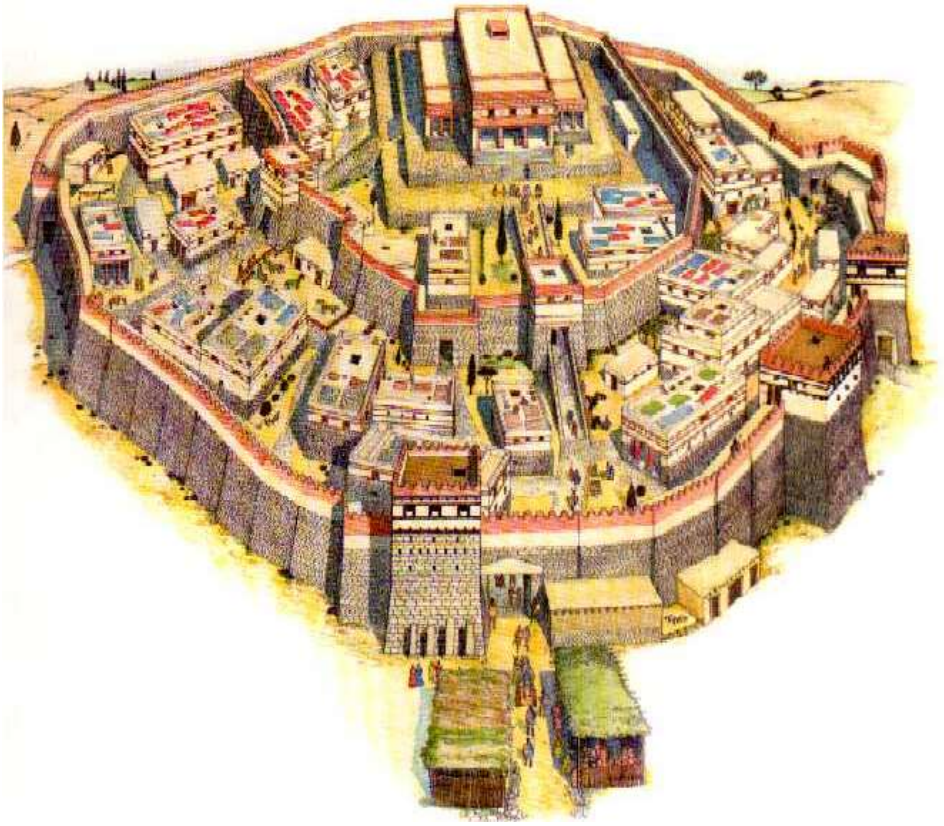

11. ábra. Művészi Tója-ábrázolás: fent középen a királyi palota, körben a belső és külső várfalak, elől a kijárati kapu, mellette a trójai nagy torony, mögötte kultuszszobrok talapzaton, száraz árok veszi körül a külső falakat és azon túl volt a falu és a gazdaságok.

Később Trója helyén egy új Iliumot alapított Augustus római császár. A város egészen Konstantinápoly alapításáig virágzott, majd a bizánci időkben lassú hanyatlásnak indult. Az 1870-es években a német amatőr régész, Heinrich Schliemann kezdte feltárni a területet. Az ásatások során kiderült, hogy 9 város épült egymásra az idők során, valamint a későbbi kutatások fel is borították a Schliemann által felállított rendszerezést. Egyes régészek feltételezik, hogy Trója VII/a lehetett Homérosz Trójája. Bár ezt a nézetet nem minden szakember

[786] *Fókusz* (2012).

osztja, vannak olyan feltételezések, melyek szerint Trója VI-ot Wilušának is nevezték, amelyet hettita szövegek említenek. Az Ilion nevet a Wilion-ból származtatják (melyet digammával írtak), s a digamma kopott volna le idővel a különböző nyelvjárásokban, nyelvi változások során. Ezt a teóriát az ún. Alakšandu szerződés (Kr. e. 13. század), egy írnoki pecsét luvi nyelven és nevek, szokások elemzése támaszthatja alá***. (12. ábra.)***

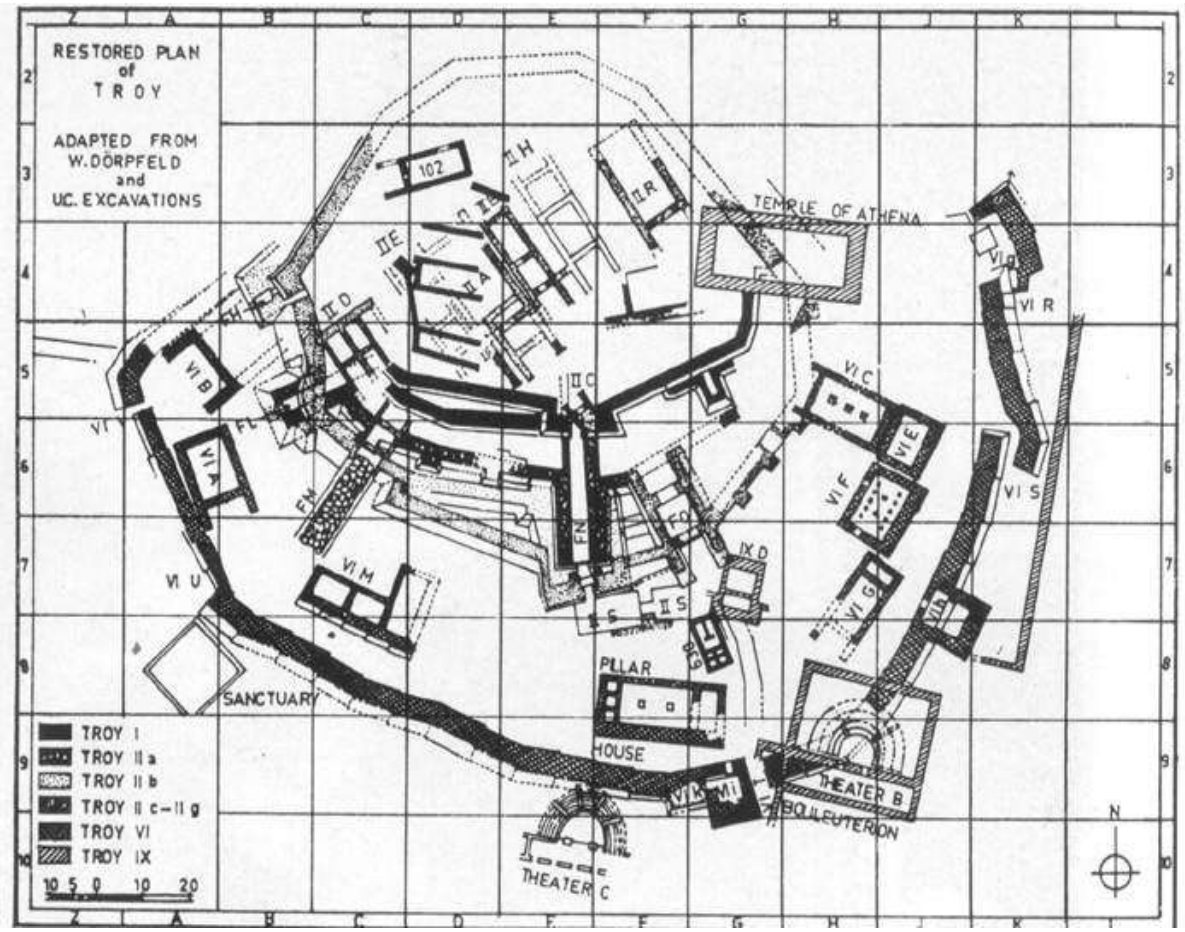

12. ábra. A régi Trója alaprajza a Schliemannal együtt ásó régész, Wilhelm Dörpfeldtől.[787]

A trójaiak történetét legendákból ismerjük. A görög mitológia szerint a trójaiak az Anatóliában található Troasz régió Trója nevű városának lakói voltak. A város híres volt gazdagságáról, melyet a kereskedelem biztosított, a drága kelméiről és erős falairól. A trójai uralkodó családot a legendák Élektra és Zeusz fiától, Dardanosztól eredeztetik. Dardanosz a görög mítoszok szerint Árkádiából, a római történetek szerint Itáliából származik, és Kis-Ázsiából, Szamotrákia szigetéről érkezett Trójába, ahol feleségül vette Trója első királyának, Teukrosznak lányait és megalapította Dardania városát (ahol később Aineiasz uralkodott). Halála után unokája, Trosz lett az uralkodó, aki saját maga után Troasznak nevezte el a területet, lakóit pedig trójaiaknak. Fia, Iliusz alapította

[787] *Világtudomány (2012), Welt Online* (2012).

Ilium (Trója) városát, melyet magáról nevezett el. Zeusz Iliusznak adományozta a Palladiónt, Athéné csodatévő szobrát, mely biztosította a város biztonságát. A város falait a legenda szerint Poszeidón, a tenger istene, és Apolló építette Laomedon király (Iliusz fia) idején. A történet szerint Laomedon nem akarta kifizetni a munkát, ezért Poszeidon vízzel árasztotta el a területet és követelte, hogy a király áldozza fel lányát, Heszionét egy tengeri szörnynek. A területen pestis pusztított és ragadott magával sokakat.

A trójai háború előtt egy generációval Héraklész elfoglalta Trójáját, megölte Laomedónt és fiait, Priamosz kivételével. Priamosz király lett; uralkodása idején a mükénéi görögök foglalták el a várost az Kr. e. 1193-1183 között dúló trójai háborúban.

Kis-Ázsiában a trójai uralmat a Hérakleida dinasztia követte, melynek központja Szardeiszben volt, királyai pedig 505 évig uralkodtak egészen Kandaulész idejéig. Kis-Ázsiába később bevonultak az iónok, kimmerek, frígek, milétosziak és a lüdök. A területet Kr. e. 546-ban perzsák hódították meg.

A kis-ázsiai Ida-hegy a helyszíne számos ókori mítosznak. Innen vitte Zeusz Ganümédészt az Olümposzra, itt csábította el Aphrodité Ankhiszészt, itt adott életet Aphrodité Aineiasznak, itt élt Párisz pásztorként, itt éltek a nimfák, innen nézték a trójai háborút a görög istenek.

Az Íliászban az akhájok a Szkamandrosz (valószínűleg a mai Karamenderes) folyó torkolatánál vertek tábort. Trója városa egy dombon feküdt. A mai maradványok mintegy tizenöt kilométerre fekszenek a tengerparttól, de a Szkamadrosz torkolata háromezer évvel ezelőtt körülbelül öt kilométerrel bentebb feküdt, és egy olyan öbölbe folyt, amely azóta feltöltődött hordalékkal. A legújabb kutatások megmutatták, milyen is volt a korabeli Trója partvidéke, bizonyítva, hogy Homérosz leírása hiteles.

Az Íliász mellett az Odüsszeiában és más ókori görög művekben is találunk utalást Trójára. A római költő, Vergilius feldolgozta a legendát Aeneis c. művében. A görögök és a rómaiak hittek a trójai háború megtörténtében, és abban, hogy a helyszín Anatóliában található. Nagy Sándor például Kr. e. 334-ben meg is látogatta a homéroszi hősök, Akhilleusz és Patroklosz állítólagos sírját.

Ókori görög történetírók az Kr. e. 12, 13 illetve 14. századra tették a trójai háború idejét: Eratoszthenész szerint Kr. e. 1184-ben történt, Hérodotosz szerint Kr. e. 1250-ben.

2001 novemberében John C. Kraft geológus a Delaware-i Egyetemről, valamint John V. Luce geológus, a dublini Trinity College tanára bemutatta az 1977 óta tartó geológiai kutatások eredményeit. Összehasonlították a jelenlegi felszínt az Íliászban és más klasszikus művekben (mint Sztrabón Geographikája) leírtakkal. Azt a következtetést vonták le, hogy a Schliemann által feltárt Trója (és más helyszínek, mint például a görög tábor helye), a földtani eredmények és az Íliászban leírtak között konzisztencia van.

Ugyancsak titokzatosnak tekintik egyelőre a bronzkori világ építette uráli leletet, mert a régészek nem sejtik, ki építette, csak azt tudják, hogy a bronzkori történelmet át kell írni miatta. Ez ***Arkaim***. Arkaim felfedezése az Urál hegység déli részén, a kazak-orosz határ közelében, a szteppe vidék északi peremén, az

1980-as évek végén történt, cseljabinszki régészek által, Gennagyij Zsdanovics vezetésével.[788] 4000 éves településről van szó, amelynek szerkezete különlegesnek mondható, amennyiben harminc egyforma ház két körgyűrűt alkotott. ***(13. ábra.)*** A nyilatkozó régész ugyan a házak ugyanolyan alakja miatt a hierarchia hiányát állapította meg, mégis a hatalommegosztás valamilyen módját feltételezi, ha egyszer ilyen pontosan tervezték meg a várost. Ugyanott Arkaimtól 100 kilométerre a frankfurti Goethe Egyetem régészei is kutatnak újabban – a Jekatyerinburgi Tudományos Akadémiával karöltve – egy hasonló várost, melynek fala 3-5 méter széles. E táj a közelmúltig a nomád életmóddal volt jellemezve, és most Rüdiger Krause szerint a semmiből bukkantak fel ezek a települések. Az elmúlt harminc évben 22 hasonló települést fedeztek fel ezen a 350 kilométer hosszú és 200 kilométer széles területen, ezért elnevezték 'Városok Országának'. A nagy érdeklődésre tekintettel a ZDF televízió is forgatott filmet a feltárásáról „Schliemann örökösei: szteppei harcosok Arkaimból" címmel.[789]

13. ábra. Arkaim titokzatos városának légifelvétele és makettje.

Zsdanovics kulturális robbanásnak nevezi, ami Arkaimban történt 4000 éve. Az arkaimi építményeket az emberiség csillagóráihoz sorolja, szerinte minden település az univerzumot modellezi. Míg Krause visszafogottabban új településmodell megjelenéséről beszél a sztyeppén, teljesen új építészetről, aminek létrejöttéhez újfajta társadalmi szervezet volt szükséges. Abban mindketten megegyeznek, hogy e települések felfedezése megváltoztatta a történelem előtti európai viszonyokról vallottakat. Például sírmellékletként találtak a bronzkori görög sírokból ismert lószerszámokat, ami igen széleskörű kapcsolatokra utal. Volt mivel utazni, mert – radiokarbon vizsgálattal igazoltan – a világ legrégebbi harci kocsiját fedezték fel az egyik sírban. ***(14. ábra.)***

[788] *Welt Online* (2012).

[789] E címen még nemrégen is meg lehetett tekinteni (a ZDF 2010.01.17. 19.25-kor sugározta): http://www.zdf.de/ZDFmediathek/hauptnavigation/sendung-verpasst/#/beitrag/video/1224400/Vermächtnis-der-Steppenkrieger.

14. ábra. Arkaimi harci kocsi újraépítve és svasztika díszítések.

A Ludmila Koryakova előadását[790] ismertető Z. Tóth Csaba tollából való összefoglaló[791] további érdekes részletekkel szolgál: Az Urál–Altai közötti, 3500-4000 éves Andronovo kultúra mellé az utóbbi két évtizedben felfedezték a Petrovka és Szintasta kultúrát ugyanott. „A Szintasta-települések legjellemzőbb vonása a zárt erődítés, mely sáncokból és árkokból állt, melyet sövénnyel vagy égetetlen agyagtéglákból (vályog) és fagerendákból álló fallal erősítettek meg. A települések alaprajza kerek vagy négyszögletes, alapterületük 6000-től 30.000 négyzetméterig terjed. Tornyok és más építmények védték a bejáratokat és a vízhez vezető utakat. A házak 25-130 négyzetméter alapterületűek, szögletesek, bennük tároló gödrökkel, nyitott tűzhelyekkel, kúttal. Néha a fémmegmunkálásnál keletkező salakot is találtak a házakban.”

E ’Városok Országának’ is nevezett Szintasta-lelőhelyek közül a leginkább vizsgált erődített település, a 20.000 nm-en elterülő Arkaim, melyet kiürítése után felégettek volt lakói vagy támadói. „Arkaimnak kettős, kerek védőfala volt, és a két körben elhelyezkedő lakóházakat egy utca választotta el a központi tér körül. A külső fal átmérője 160 m, vastagsága 4 m volt, s különlegesen kiválogatott földből készült, melyet gerendavázak közé tömörítettek, majd vályogtéglákkal borították. Belül a házak a falakhoz simultak, és sugár irányban voltak elrendezve, ajtajuk a központi utca felé nézett.” A város szerepét sokféle módon értelmezték: a katonaitól a vallási szerepig. Utóbbira utal, hogy a kiásott leletek nem használati tárgyak, hanem jelképhordozók inkább. „Lehetséges, hogy egy olyan helyszínről van szó, ahol az 1-2000 fős arisztokrácia (és a mesteremberek) meghatározott időközönként összegyűltek, hogy vallási szertartásokat végezzenek.” A régészek szerint az alaposan megtervezett városok házaiban kb. kétezer ember élt. A települést árokkal vették körül. A város közepén kialakított tér a közösségi élet helyszínéül szolgálhatott. Több hasonlóságot is felfedeztek a halottak lóval történt eltemetésében. A kerámiákon ősi svasztika ábrázolásokat találtak. ***(15. ábra.)***

[790] Univ. of Kalifornia, Center for the Study of the Eurasian Nomads, Berkeley, 1998. ápr. 9.
[791] Z. Tóth (2010).

15. ábra. Későbbi körépítmény a Káspi-tó mellől Koy-Krilghan- és Toprak-Kala.

Bronzkori védelem és hódítások

Mecamor (Metsamor) későbronzkori falut az Ararát lábánál, az ottani bronzművesség központját meglátogató Gábori Miklós beszámol annak korabronzkoráról is.[792] E kőfallal megerősített településben Kr. e. 3000-1800-ig folyt jelentős mértékben réz- s bronzöntés. Gábori tőrök, kardok, sarlók, lándzsák, fejszék öntő szerszámai tömegéről tudósít. S még ékszereket is nagy mennyiségben öntöttek itt. 2-3 m átmérőjű kohókban ötvözték a rezet, olvasztották a bronzot, *gödör-sorokat véstek a falu utcáiba, ahol az olvadt fém megtisztulhatott.* ***Kör alakú kőházak utcasort alkottak.***[793] *A házak falát méternyi magasan kőből rakták, a tetejük nádból készülhetett.* A településen fej nélküli, de szemes agyagistenek tömege volt, valamennyi áldozati tányérral. Ezek egyáltalán nem sumér kulturális elemek. E terület később is, az asszír hódításig őrizte függetlenségét és fémfeldolgozó gazdaságát.[794] ***(16. ábra.)***

16. ábra. „Bronzváros" és Armavir (Argishtighinili) fellegvár."[795]

[792] Gábori (1978), pp.: 314-317.

[793] Több hasonló, de nagyobb körépítmény füzért találunk a korábbi Kárpát-medencében.

[794] Roux (1992), pp.: 303-304.

[795] A kép alatti szöveg: „A legnagyobb reformra az emberiség történetében, amelyben fémeszközök váltották fel a kőeszközöket, az örmény fennsíkon került sor, sokkal korábban, mint a világ sok más részén. A Kr. e. 5-4. évezredben alapított Metsamor volt az ókori érctermelés egyik bölcsője. Mindazonáltal régészeti adatok még korábbi itteni kultúra műveltség megtelepedést bizonyítanak ezen a területen, a kohászati központ csak a korai

Gaál Ernő szerint „a katonai-védelmi célok szem előtt tartásával épített erődítmények legkorábbi példányait Örményországban már a Kr. e. 4-3. évezredben kivitelezték. A megmunkálatlan sziklatömbökből rakott falak „találmányát" a Kr. e. 3. évezred óta egyre magasabb színvonalon valósították meg (pl. Perszi, Haridzs), amely a középső bronzkor idején is tovább tudott fejlődni (Astarak). Az alkalmazott építési technika azonban csak a késői bronzkor idejére érkezett el a tökéletesség fokára, amikor már mindenhol ezt alkalmazták. Ennek az építési elvnek a lényege az, hogy betartásával küklopsz falú építményeket tudtak létrehozni. A három és hét sor között változó kőfalakkal bekerített terület nagysága 40 és 60 hektár között változhatott, de egyetlen olyan is van, amely több mint 100 hektárnyi területet vett körül (Moktam erődje). A késői bronzkor és a korai vaskor idején az ilyen falazási technikával épített erődszerű városok hálózata borította majdnem az egész Örmény-fennsíkot, amelyeket szinte alig megközelíthető körzetekben – magasan fekvő hegyeken, hegyormokon, olyan hegyvidéki terepeken, ahol az erődöket három oldalon mély szakadékok vettek körül – helyeztek el. Az erődök falmaradványai még mindig 7 méteres magasságig érnek, vastagságuk, jelenlegi állapotában is, 3-6 méteres. A masszív építmények mintegy 500 példányát tartják nyilván a régészek."[796] ***(17. ábra.)***

17. ábra. Mecamori kőfal és Ani.

Hasonló módon a Kárpát-medence kis falvainak egyedi bronzöntő ipara belső fejlődés eredménye lehetett, Mecamorhoz hasonlóan. Ez az iparág már a sumér városállamok virágzása idejét megelőzően jelen volt, ezek részben dunántúli, de nagyobb részben az északi és keleti hegyvidéki falvak.[797] A bronzművesség a hajdani Vinča műveltség területén délre is kiterjedt a teljes Balkánra, ide értve a Pelopponnészoszi-félsziget és a Kükládokat is. A területen két műveltség emelkedett ki: a minószi és a mükénéi. A minószi műveltség Kréta szigetén alakult ki és teremtett meg egy teljesen önellátó, mégis komoly kereskedelmi forgalmat lebonyolító gazdag társadalmat. A műveltség első jelei a Kr. e. 3. évezred elejéig vezetnek, amikor is itt már bronzot öntöttek. A környezet bronzkora

bronzkorban jelent meg. Számos öntödét és a réztermelés hulladékának lerakását találták meg a hatalmas erőd közelében." http://wowarmenia.com/?p=686

[796] Gaál (2002).

[797] László (1974), pp.: 80-81.

és magas szintű műveltsége párhuzamosan alakult ki. A Dardanellák kapujánál létesült városállam, Trója – bár szigorúan nem tartozik a minoszi műveltség körébe – és a bronzkorszak gyakorlatilag összeforrt. A város a bronzkorral ébredt, és a bronzkor végeztével süllyedt a semmibe.[798] A krétai civilizáció – ahogy szaknyelven említik – ugyancsak a bronzzal együtt emelkedik ki. Ugyan réz- és ónérc nem található a szigeten, de a közvetlen közelségében, Anatólia nyugati csücske kifejezetten gazdag rézércben, ezüstben, aranyban. A bronzhoz szükséges ón pedig minden valószínűség szerint az afganisztáni forrásból származik, – ahogy ugyancsak onnan származik a folyamközi bronz ötvöző anyaga is, – jóllehet az ón forrására közvetlenül utaló adatok nem állnak rendelkezésre.

A minoszi műveltség kezdetben egyenértékű emberek társadalmával rendelkezett, később azonban a helyi társadalom kitermelte a maga elitjét, és megtartva a társadalom általánosan gazdag jellegét, palotaépítő előkelők alakultak ki. Ugyan minden szükséges terméket maguk állítottak elő, mégis a Földközi-tenger partvidékének és a Keleti-medence szigeteinek nagy részével aktív kereskedelmi kapcsolatuk volt. Kereskedelmükben kifejezetten komoly súllyal szerepelt a nyers bronz és a feldolgozott bronztárgyak szállítása.[799] Mindez a Kr.e. XVII-XVI. századig virágzó társadalmat jelentett. A kereskedelemhez szükséges leltározáshoz rendelkezésükre állt a mai napig meg nem fejtett Lineáris A írás, amelyből az mindenesetre nyilvánvalóvá vált, hogy a minoszi műveltség nyelve nem felelt meg az árja nyelveknek, nem görög, sokkal inkább valamiféle ragozó nyelv. Ugyancsak az nyilvánvaló, hogy *ez az írás valójában és elsőrendűen nem a kereskedelmi leltár céljaira szolgált, és jelkészletének tetemes hányada azonos volt Közép-Európa lineáris írásjegyeivel.*

A minoszi műveltség a Szantorini vulkán robbanását követően összeomlott, lakói a hagyományos időszámítás szerint Kr. e. 1500 körül elhagyták.[800] Kr. e. 1450 körüli föléledésében már nem a saját lábán állt, hanem a mükénéi műveltség embere telepedett oda.[801] Ennek írása a Lineáris B, feljegyzései kifejezetten kereskedelmi jellegűek, és immár görög nyelven szólalnak meg.

A bronzkorszak elején, Kr.e. 3000 körül indul meg az orosz sztyeppéről a 3. kurgán inváziónak nevezett hódító hadjárat Európa középső és nyugati területei felé. Ehhez sorolható az évezred közepén az, amikor már maga a Kárpát-medence nyugati területe is újabb hódítóval szolgál: a harangedény műveltség inváziója, a Vinkovci–Somogyvár műveltségből, a dunántúli területről veszi kezdetét.

Ezek a hódító hadjáratok, inváziók továbbra sem jelentik hatalmas embertömegek mozgását, és egyáltalán nem látványosak, – jóllehet, az előlük elmenekülök száma sokkal nagyobb volt, – hanem csupán egy hódító elitnek a meghódítottakra való fokozatosan terjedő településével járnak. Európa szerte ekkor alakulnak ki véglegesen az ú.n. *kettős társadalmak*, ahol a földművelő népesség

[798] Zangger (1993), p.: 70.
[799] Zangger (1993), p.: 74.
[800] Valójában Kr. e 1200 körül. (A Menhetto-féle királylista ennyit téved a tébai Ápisz-bikák idejéhez képest.)
[801] Zangger (1993), p.: 73.

és az uralkodó elit mind emberi összetételében, mind műveltségében határozott kettősséget mutat. *A történelemtudomány azonban a hódító elitről nevezi el az egyes területi műveltségeket, és ezért tűnik úgy fel, hogy népek, műveltségek hatalmas távolságra elvándorolnak, holott ez csakis az uralkodókat jellemzi.* A földműves népesség ritkán mozdul, általában évszázadokig, évezredekig a helyén marad, legfeljebb menekülni próbál, de erre az időszakra már befejeződött a kontinens betelepülése, egyszerűen nincs hová elmenekülni a katonai előkelőségek elől. Ezt a sajátságot fényesen igazolják mind a vércsoport, mind pedig a kromoszóma vizsgálatok, amelyek szerint Európa mai lakossága döntő többségében az őslakosságból áll. Ez vonatkozik a Kárpát-medencei magyarságra is.[802]

Ehhez az elitmozgáshoz sorolható az is, amikor egy katonanépesség érkezik meg a Balkán déli részére, és a terület is új elitet alkotva telepszik előbb a Balkán-, majd később a Pelopponnészoszi-félsziget termékeny területein letelepedettekre. Fokozatosan dél-felé haladva a Balkánon Kr. e. 1900 körül érkezik az Argiv-síkságra, és ott megteremti a mükénéi királyságot, az achaeni műveltséget.

18. ábra. **Szoborcsoport harci kocsival. Kr. e. 15. század, kései bronzkor korai szakasz, Lcsasen, 1, 8. és 10. sz. kurgánból, valamint Lóri Berd halomsírból.**

A mükénéi állam a Pelopponnészoszi-félsziget hegyeinek árnyékában, teljes termőképességű és fölöttébb nagy kiterjedésű síkságon jött lére. Kifejezetten katonai jellegű királyság volt. Létrejöttekor már rendelkezésére állt a lóvontatású harci szekér – chariot – és komoly mértékben folytatott fémfeldolgozást. ***(18-19. ábra.)*** A sírokban a bronzeszközök, fegyverek, a lovas kocsis harcot ábrázoló festmények az uralkodóak. Mindezek a háborús szellemnek és a szteppei hódítók felfogásának megfeleltek. Ide az arisztokrácia északról érkezett, és hozta magával az itt később megragadt görög nyelvet.

Az achaeni műveltség embere komoly kereskedelmet folytatott, és termékei között a bronztermékek uralkodóak voltak. Egy török kikötőben elsüllyedt késő bronzkori mükénéi műveltségből származó hajó rakományában a kánaáni erede-

[802] Semino (2000), Gibbons (2000).

tű amforákon, némi mezőgazdasági terméken, arany, ezüst, elefántcsont tárgyakon, ékszereken és afrikai fán felül hat tonna bronzkészítéshez szükséges réztömböt, és feldolgozott eszközöket, fegyvereket, talált a régészet.

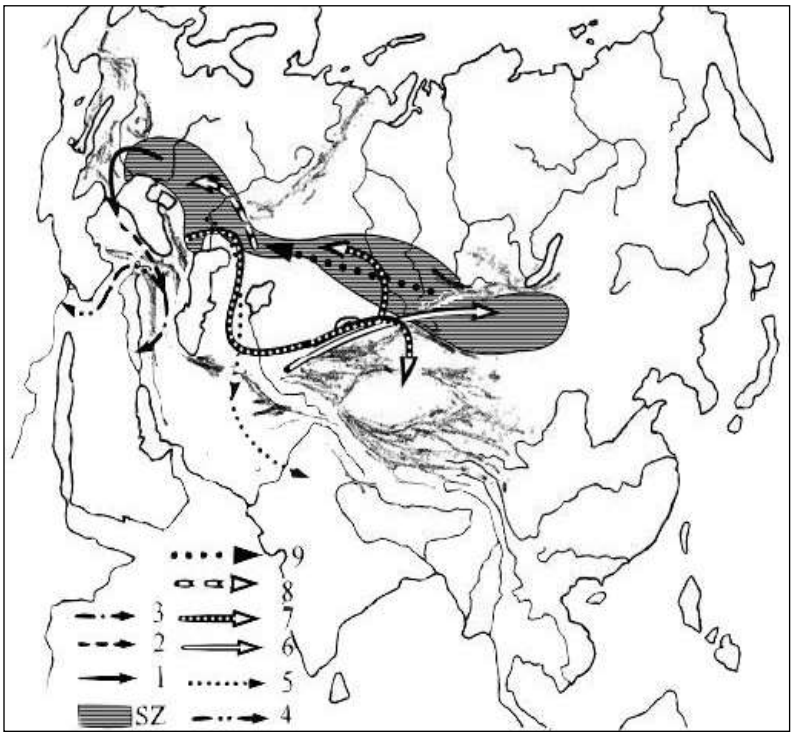

19. A harci szekér terjedése keletre. 1. Kurgán harci szekér terjedése a délorosz szteppe felől a Balkánra Kr. e. 2000 körül. Belőlük lesz aztán a Mükénéi királyság. 2. Harci szekér Anatóliában, Kr. e. 1900 körül. Kései utódaik a hettiták. 3. Harci szekér a Zagroszba: Kassiták JE 3700 körül. 4. Harciszek. JE 3500 körül Egyiptomba: hükszoszok. 5. Pásztornépek Iránba és Indiába: Kr.e. 1900-1700. 6. Turkok mozgása: Kr. e. 2000-1800. 7. Szkíták mozgása: Kr. e. 1000-900. 8. Tochárok mozgása Kr. e. 1900 körül. Ők nyomhatták meg a turkokat keletre. 9. A tochárok ágából jöhetett létre a későbbi szkíta, mivel északnak fordult. Vonalkázva az akkori szteppei terület.

Kr. e. 1300 körül jelentek meg a görög terület északi határain a később dórokkal azonosított szteppei pásztorok. Fél évszázaddal később átsöpörtek már Naxos, Samothrace és Euboea felett, és jelenlétükkel hihetetlenül megnehezítették a helyi lakosság életét. Veszélyeztetettségüket jelzi, hogy Mükéne, Tyrins, Korinthosz, Athén és Milétosz megerősítette védelmét, falait, ám hiába.[803]

A mükénéi műveltség a hagyományos időrend szerint Kr. e. 1220 körül – a módosított időszámítás szerint[804] Kr. e. 970 körül – összeomlott, megszűnt, miután Mükénét, Tirunst, Pyloszt, Crisat és Gilat 1220-ban ismeretlen eredetű haderő lerombolta. Az achaeni műveltség utolsó harci cselekedetét Homérosz Iliászából ismerhetjük meg. A műveltség pusztulásának nemcsak a hosszas háború, a dór invázió volt az oka, – jóllehet a háborúhoz építendő hajók miatt kivágott

[803] Redford (1995), p.: 245.
[804] A Menhetto királylistái miatt.

erdők ahhoz jelentősen hozzájárultak, – hanem a letarolt területre zúduló csapadék lemosta a termőtalajt, és emberi élet számára a terület sokáig nem volt előnyös. Egyiptomi és ugariti szövegek tartós éhezést jeleznek ezen a területen és Anatóliában egyaránt.

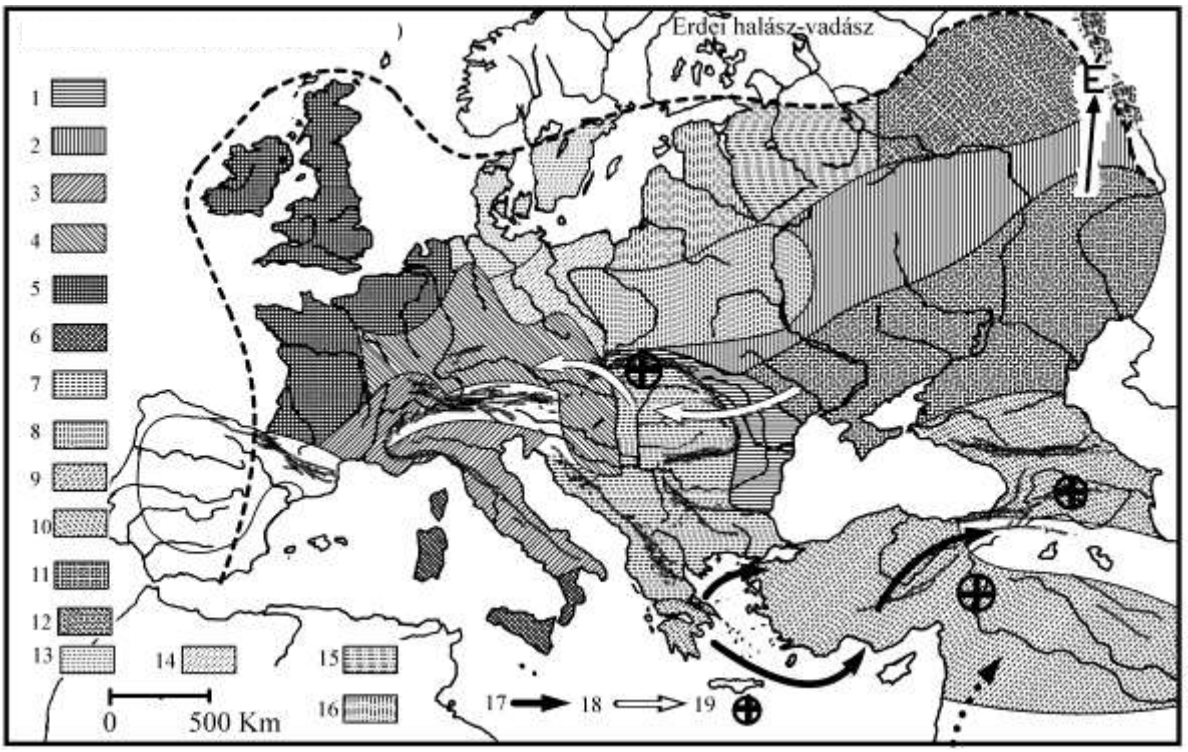

20. ábra. Európa a bronzkor végső szakaszában, Kr. e. 1800-1000. 1. Cucuteny műveltség, 2. Abasevó műveltség, 3. Rhoni-Appennin műveltség, 4. tumulus temetkezés műveltsége, 5. késői Wessex műveltség, 6. dél-olasz műveltség, 7. kárpáti és balkáni bronzművesség, 8. Trzciniec műveltség, 9. városias műveltségek, 10. Kaukázus műveltsége, 11. szteppei pásztor, gerendasíros (kurgán) műveltség, 12. uráli bronzművesség, 13. északi bronzművesség, 14. késői Unetice műveltség, 15. észak-keleti bronzművesség, 16. késői szalagdíszes műveltség, 17. a harci szekér terjedését kísérő népmozgás, 18. harci szekér európai terjedése. 19. korai vasgyártás. Szaggatott vonal: bronzművesség határa. Pontozott nyíl: az egyiptomi XIX. dinasztia hódító útja.[805]

A fenti mozgásokat a létező európai műveltségek tükrében a ***20. ábra*** szemlélteti. Nem tüntettük fel a térképen a bronzkor közepén az orosz sztyeppéről immár keleti és délkeleti irányba kiinduló népmozgásokat, amelyeknek egyik résztvevője aztán a Tarim-medencéig jutott, és telepedett ott le részben pásztor társadalmat alkotva. Ezek nyelve az indoeurópaihoz sorolható tochár volt, műveltségüket önálló írásuk jellemezte, amely egyébként a szteppe többi népére nem volt jellemző. Ezek forrása föltehetően a Kaukázus észak-keleti lejtője, esetleg a Káspi-tengertől délre eső síkság lehetett, ahonnan magas színtű gyapjú-ruhakészítési technikát vittek magukkal.[806]

[805] Sherrat (1998b), p.: 247, Gimbutas (1991), p.: 385, Glatz (1995), p.: 11.
[806] Barber (1999).

Ázsiától Pannóniáig és tovább

Mindenesetre jó, ha megjegyezzük, hogy a vallási szerepkör már az első kurgán hódítás esetén, több mint 6000 éve is felmerült, mert a Csehmedencében és Drezda mellett hasonló, bár kezdetlegesebb körépítményt, földhányást találtak magas kerítéssel körülvéve, hogy az ott történteket elzárják a néptől.[807] ***(21. ábra.)***

21. ábra. A Pömmelte-Magdeburg-i körépítmény újraépítve és az elképzelt nappal, holddal és a csillagokkal a közepén.[808]

Mint Z. Tóth Csaba fordítása igen kiválóan beszámol róla, Sz. A. Grigorjev régész e dél-uráli Szintasta-kultúra – amelynek nincsenek előzményei sem az Urálban, sem Kelet-Európában – kelet-anatóliai eredetét támasztja alá. A kerek falakkal és sáncokkal körbevett, egymáshoz illeszkedő házakkal bíró Szintasta erődített településeket (Arkaim és Szintasta) sáncok veszik körül.[809] A továbbiakat Z. Tóth Csaba írásából idézzük:[810]

„Közvetlen analógiáik csupán Anatóliából (Demirchiüyük, Pulur, Mercin), Szíro-Palesztínából (Rogem Hiri) és a Transzkaukázusból (Üzerlic Tepe) ismertek (M. Korfman: *Demirciuyuk. Die Ergebnisse der Ausgrabunger 1975-1978.* Band I. Rhein. *Keban Project* (1976). Pulur Excavations. 1968-1970. Ankara,1983. K. H Kushnareva: *Sevano-Uzerlikskaja gruppa pamjatnikov. Epokha*

[807] *NG Online,* (2008): „A Hallei Egyetem kutatói a Szász-Anhalt tartományban lévő Pömmelte közelében légi felvételek segítségével fedezték fel a négyezer éves, nyolcvan méter átmérőjű kör alakú létesítményt. A 'német Stonehenge-ben' koncentrikus körökben helyezkednek el a sírok, falak, cölöpsorok és oszlopok. 'Ez az első ilyen struktúrájú építmény, amelyet az európai kontinensen fedeztünk fel. Korábban hasonlót mindössze Nagy-Britanniából ismertünk' - hangsúlyozta André Spatzier, a kutatócsoport vezetője. Mint kifejtette, a brit és a német Stonehenge-t a felhasznált építőanyag különbözteti meg: a szigetországi kőlétesítmény kontinentális változatát faanyagból építették. Spatzier meggyőződése szerint a német Stonehenge rituális célokat szolgált, ám nem kizárt, hogy áldozati hely volt. „A németországi 'Stonehenge' feltárása. Bronzkori kultikus hely maradványait fedezték fel Németországban, a lelet sok részletében az angliai Stonehenge-re emlékeztet."

[808] *Amigus* (2012).

[809] Zdanovich (1997), Gening (1992).

[810] Z. Tóth (2010).

bronzi Kavkaza i Sredney Azii. Rannjaja i srednjaja bronza Kavkaza. Moszkva, 1994. Y. Mizrachi: „Mystery Circles." *Biblical Archaeological Research.* V 18, №4. 1992). A Szintasta temetkezési hagyományok ugyancsak azonosak e térségekével. Egyéb tárgyaknak (fémtárgyak, kerámiák etc.) is itt vannak a párhuzamaik (S. A. Grigoryev: *Sintashta i arijskie migracii vo II tis. do. n. e. Novoje v arkheologii Yuzsnogo Urala.* Cheljabinsk, 1996).

A fémművesek bronzelőállítás céljából arzénnal ötvözték a rezet, ami Kelet-Európában ismeretlen, de megvan Transzkaukáziában. Kis-Ázsiába más hasonlóságok is kötnek, a fegyverek, eszközök, ékszerek esetében, akárcsak a déli szövési technika (I. L. Chernay: *Tekstilnoe delo i keramika po materialam iz pamjatnikov eneolita - bronzi Yuzsnogo Zauralia i Severnogo Kazakhstana. Eneolit i bronzoviy vek Uralo-Irtishskogo mezdurechia.* Cheljabinsk, 1985). A Szintasta építészet és párhuzamai: 1. Arkaim; 2. Szintasta; 3. Rogem Hiri; 4. Pulur; 5. Demirchiüyük. [Ide tartozik a csicsai kerek város a délkelet-szibériai Baraba-steppén, Omszktól keletre – a ford.]

A Szintasta-kultúra természetesen magában foglal számos helyi vonást, de általában véve Szintasta népe idegen Kelet-Európában és az Urálnál. Ezeknek a törzseknek az őshazája valahol a szíriai–anatóliai térségbe helyezhető, hasonlóképpen, mint a Baktria–Margiana kultúra iráni törzseié.

A Szintasta-kultúra az Urálban a Kr. e. 18. században jelent meg (nemkalibrált datálás). Utódja, a vele szoros kapcsolatban lévő Abasevo kultúra a Don folyótól az Urálig terjedő térségben alakult ki. A gerendavázas, Petrovka és Alakul kultúrák a Dnyeper-folyó és Közép-Kazahsztán közötti hatalmas területen a Szintasta-Abasevo kultúrák bázisán jöttek létre a Kr. e. 16. században. Néhányan a Petrovka és Alakul kultúrát az Andronovo kultúrához sorolják. Ezeknek a kultúráknak a kialakulása a steppe zóna iranizációját tükrözi. Azonban a szkíta és szarmata törzsek megjelenése nincs kapcsolatban ezekkel a kultúrákkal.

Az indoeurópaiak tanulmányozásának másik fontos problémája az ősi európaiak vándorlása. T. V. Gamkrelidze és V. V. Ivanov feltételezik, hogy nyelvük már a Közel-Keleten differenciálódott. Ezek a népek (kelták, germánok, szlávok, baltiak) Iránon és Közép-Ázsián keresztül, a Káspi-tengert megkerülve költöztek Európába. Az összetett vándorlások eredményeként ezeknek a dialektusoknak a második keveredési helye valahol a Káspi-tengertől északra volt. Ez a nyelvészeti rekonstrukció megfelel a régészeti eredményeknek. A Kr. e. 17. században a Szejma-Turbino törzsek nyugat felé vándoroltak az Altaiból (E. N. Chernikh, S. V. Kuzminikh: *Drevnjaja metallurgiya Severnoy Evrazii.* Moszkva, 1989). Kultúrájuk legjellegzetesebb vonásai az ónbronzból készült eszközök és fegyverek: tőrök, kések, tokos lándzsahegyek, veretek és így tovább. Ezeknek a bronzoknak az előzményei (kivéve a 'celtek') ismeretesek a Közel-Keleten. Ezeknek a törzseknek a kapcsolata a különböző helyi törzsekkel számos új kultúra létrejöttéhez vezetett az Irtistől a Közép-Volgáig: így az Elunyino, Krotovo, Taskovo és Csirkovo műveltségek kialakulásához. Új kulturális vonások jelentek meg Nyugat-Szibériában: erődített települések kerek alaprajzzal, korongozott kerámiák, csontlemezes vértek, fejlett fémmegmunkálás és a háziállatok.

A Kr. e. 16-15. század folyamán a Szejma-hagyományhoz szorosan kapcsolódó leletek váltak jellemzővé Pannónia, Franciaország és Anglia kincsleleteiben. Ezek a bronzok jelzik a kelták vándorlását.

A jövevények új hulláma hagyta hátra a Fjodorovo kultúra lelőhelyeit. Néhányan, az Alakul kultúrával együtt, általában az Andronovo kultúrához sorolják ezt a kultúrát. Mindazonáltal valamennyi kísérlet, hogy helyi gyökereket találjanak e kultúra számára, sikertelen volt. Viszont megtalálhatók a gyökerei Északnyugat-Iránban és Dél-Azerbajdzsánban: hamvasztás maradványai csontdobozokban és cellákban a halomsírok alatt, agyaglábazat a tűzhelynek, ovális edények, fényezett kerámiák. A fémleletanyag párhuzamai a Fekete-tenger környéki (cirkumpontikus) térségben találhatók, de mindenekelőtt a délnyugat-türkmenisztáni Szumbar-kultúrában. Néhány Fjodorovo-lelőhelyen Közép-Ázsiából származó fazekasárut találtak.

Tipikus Fjodorovo-tárgyak ismeretesek a Dnyepernél. Mindazonáltal a legfontosabb számunkra a Fjodorovo-törzsek kapcsolata a jövevények első hullámával. E kapcsolat eredményeként új kultúrák alakultak, melyek megerősítették ezt a kapcsolatot és ezek a népességek fokozatosan nyugat felé szóródtak szét: Csernoozerjébe az Irtis-medencében, Cserkaszkulba az Urálban, Szuszkanba és Prikazanszkájába a Volga-Káma térségben és Pozdnyakovoba az Oka-medencében. Ezek a műveltségek kombinálták a hamvasztásos és szokásos temetkezést, a halomsírokat és a talaj menti gödörsírokat, a Szejma és Fjodorovo típusú bronzokat.

E törzsek következő nyugat felé vándorlása vezetett a Szosznickája kultúra kialakulásához a Dnyeper bal partján, a Trzscinyec-Komarov kultúrához a Dnyepertől a Visztuláig és a tumulus kultúrához Közép- és Észak-Európában. Ezek a kultúrák tükrözik a baltiak, szlávok és germánok elhelyezkedését…

Az indoeurópai őshazát Kurdisztán területére helyezték. A legkorábbi leletegyüttesek, melyeket összekapcsolhatunk a proto-indoeurópaiakkal Tel Magzalia, Tel Sotto, Hassuna, melyeket a Kr. e. 8. évezredtől az 5. évezred elejéig keltezhetünk. Az első indoeurópaiak azután, együtt más anatóliai népekkel, a Balkán-félszigetre vándoroltak a 6. évezred vége táján. Az anatóliai törzsek ezen a bázison alakultak ki. Azonban az indoeurópai vándorlások legnagyobb része később kezdődött, körülbelül a 4. évezred elején. A trákok (Novo-Danilovo, Alsó-Mihajlovka és talán Szrednyij Sztog) a Kaukázuson és a steppén keresztül érkeztek a Balkánra, és átűzték Kis-Ázsiába a későbbi anatóliaiakat, ahol a legkorábbi európai kultúrák vonásai megjelentek a 4. évezred második felében. A Kaukázus és Kelet-Európa indoeuropaizálódása hosszú időn át tartott – az újkőkortól a vaskor kezdetéig. Az indoárják (katakomba kultúra), és talán a görögök (Multiroller Ware kultúra) a középső bronzkorban jöttek Kelet-Európába. A korai bronzkori Majkop kultúra (Kubán-Majkop, a Kaukázus északnyugati előterében) például kétségtelenül közel-keleti eredetű.

Az indoeurópaiak első érkezése Közép- és Észak-Európába talán kapcsolatban volt a TRB (Beaker) kultúra kialakulásával, és bizonyosan a fésűs áru (Corded Ware) kultúrával. Az utóbbi egy helyi indoeurópai szubsztrátum volt, melyet az ősi európaiak beolvasztottak.

A tochárok a középső bronzkorban érték el az Altait, Szajánt és Ordoszt, kialakították az Okunyev kultúrát és talán a késői Afanaszjevo kultúrát. A korai Afanaszjevo kultúra az indoiráni vándorlás eredményeként alakult ki, mely Kelet-Európából indult el a korai bronz-korban.

A szkíta és kimmer törzsek ősei a Szintasta vándorlással egyidejűleg letelepedtek a Transzkaukázusban (Szevan-Üzerlik kulturális típus). A Kr. e. 14. század táján ennek a népességnek egy része Dél-Szibériába és Mongóliába költözött (Karaszuk és Irmen műveltségek). A bronzkor végén a kimmerek nyugatra vándoroltak a Fekete-tengertől északra fekvő steppére. Szkíta vándorlás zajlott le a Kaukázuson keresztül Iránba és a Közel-Keletre a vaskor elején.

Végül, az indoeurópaiak különböző áramlatai (tochárok, európaiak és irániak) befolyással voltak a kínai civilizáció kialakulására és fejlődésére."[811]

Mint az egyik történelmi portálunk írja, „7000 éves templomrendszer maradványait fedezték fel egy Németországon, Csehországon, Szlovákián és Ausztrián át húzódó területen."[812] Kár, hogy a változtatás nélkül átvett hír meg sem említi a Kárpát-medencei földműveseket és szentélyeiket, amelyek nem templomok. Az igénytelenségen kívül ez hamisítás, hiszen Szlovákia, Ausztria, Csehország, Németország abban az időben nem létezett, viszont a magyarok földműves elődei nagyrészt kitöltötték a Kárpát-medencét. És a földművelés tudománya innen ment tovább a földművelőinkkel együtt, akik aztán majd a kurgán elől menekülve meggyorsítják Nyugat-Európa belakását. ***(20. ábra.)***

Mindazonáltal nézzük a hír szövegét: „E felfedezés forradalmasíthatja az európai őstörténeti kutatásokat. Eddig ugyanis az volt az elfogadott felfogás, hogy a monumentális építkezések kora csak jóval később alakult ki, Mezopotámiában és Egyiptomban. A jelen kutatások már három éve folynak, de mindeddig a régészek nem tudtak nevet adni ennek a civilizációnak. Az agyagból és fából készült templomokat valószínűleg olyan nomád[813] népek leszármazottai építették, akik a Duna völgyében éltek. E mélységesen vallásos emberek elsősorban állattenyésztésből, birka- és sertéstartásból éltek. Az egyik legfontosabb leletre Drezda városa alatt találtak: ott egy 150 méter átmérőjű templom maradványai nyugodtak, amelyet négy árok, három töltés és két fal vett körül. A londoni lap szerint köveket, fából készült munkaeszközöket, továbbá embereket és állatokat ábrázoló kis figurákat is találtak. 'Kutatásaink nyomán láthatjuk, milyen fejlettségi szintre jutottak el az első igazi európai agrárközösségek' – mondta Harald Stäuble, az alsó-szászországi kormány kulturális örökségi hivatalának vezetője. A régészek Lipcse közelében egy falu maradványait is megtalálták, amelynek mintegy 300 lakója egy templom körül épített húsz nagy házban lakott. A kutatók úgy vélik, hogy az agrártechnikák koncentrációja és konszolidációja vonta maga után a templomok építését. Ez utóbbiak azonban egy viszonylag rövid,

[811] Z. Tóth (2010).

[812] A csak szenzációt közölni akaró média címadása: „Megtalálták a legősibb európai civilizáció nyomait." *Múlt-Kor* (2012).

[813] A valóságban nomadizmust még az európai sztyeppén sem ismerünk, csak a nagy ázsiai térségekben. A rövid cikkben alább azonban földművelőkről van szó. Földműves nomád? Ez kifejezetten lekicsinylő fogalmazás!

talán 2-300 éves időszak után, titokzatos módon eltűntek. Az ilyen monumentális építmények csak 3000 évvel később bukkantak fel újra, a középső bronzkorban – írta a The Independent.”

22. ábra. Kukutyin.[814]

23. ábra. Tripolje.[815]

[814] https://picasaweb.google.com/byThemis/Archaeo#5709528424725048658.

Azon kívül, hogy itt az időrend sincs még tökéletesen megadva, fontos tudnunk, hogy a földművesek kifejezett célpontjai voltak a kurgán hódításának, és meghódítván, amikor már kiszipolyozták őket, tovább mentek, hogy új földműves közösségekre településenek. Ezért is ideje lenne már a Kárpát-medencei civilizáció teljes feltárásának, amely a drezdait is megelőzte pár ezer évvel. ***(22-23. ábra.)***

Karthágó, Babilon, Gur és mások

Hogy a ***24. ábrán*** látható körépítmény azonos-e az ókori körvárossal, az erősen kétséges, a mai karthágói romokkkal – a ***25. ábrán*** – összevetve, inkább az elvetés irányába hajlunk. További ismert sumér kori, babiloni, iráni, kisázsiai és kora középkori nyugat-európai körvárosokat látunk a ***26-32. ábrán.***

24. ábra. Karthágó Theodor Mommsen szerint.[816]

[815] https://picasaweb.google.com/byThemis/Archaeo#5660443047489064978.
[816] http://pergam-club.ru/book/6013, http://img710.imageshack.us/img710/4292/cartago4.jpg.

25. ábra. A karthágói romok ma.[817]

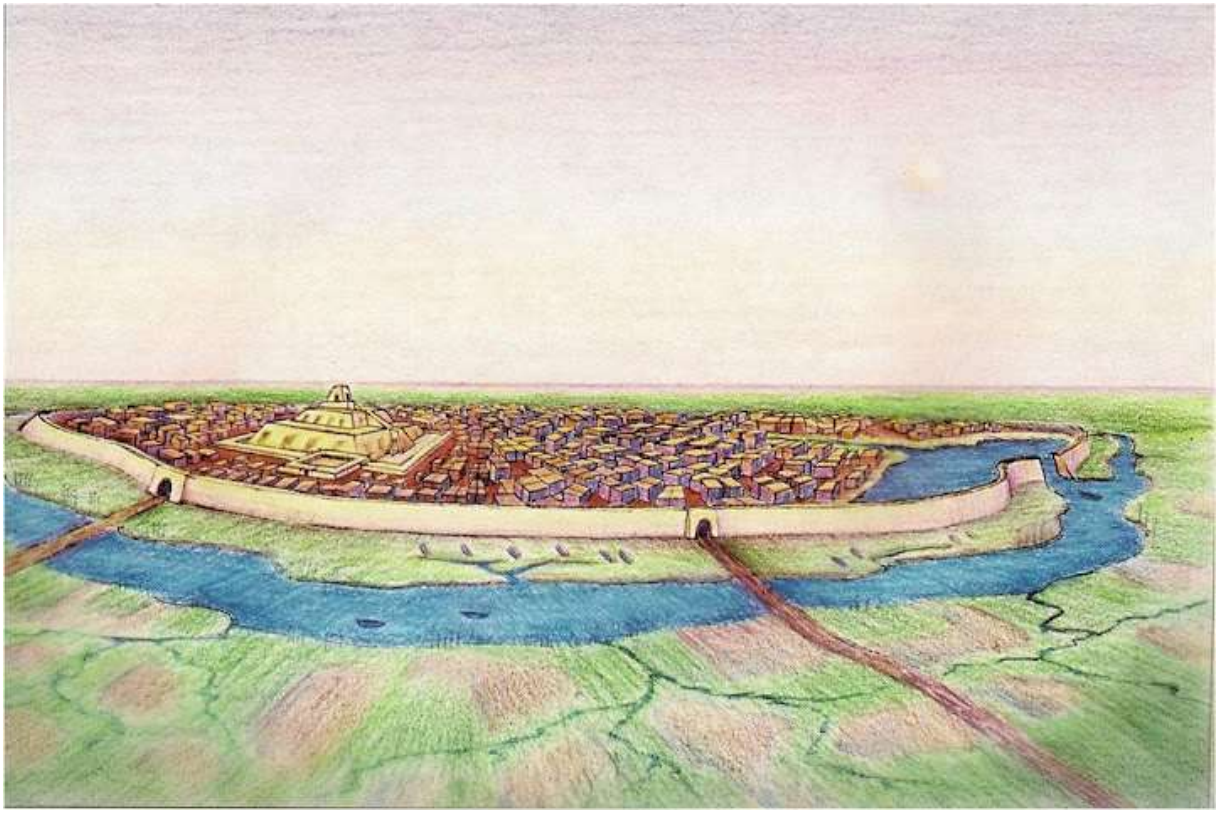

26. ábra. Sumér város.[818]

[817] http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/0/0e/Carthage-1958-PortsPuniques.jpg.
[818] https://picasaweb.google.com/byThemis/Archaeo#5472681019844136002.

27. ábra. Mári.[819]

28. ábra. Babilon a mai műholdas felvételen.[820]

819 https://picasaweb.google.com/byThemis/Archaeo#5589088470662948290.
820 http://heavenawaits.files.wordpress.com/2008/07/babylon-from-googleearth.jpg.

29. ábra. Babilon romjai, Irak.[821]

30. ábra. Gur, Firuzabad mellett.[822]

[821] http://en.wikipedia.org/wiki/File:Babylon,_1932.jpg.
[822] https://picasaweb.google.com/byThemis/Archaeo#5490143838060047826.

31. ábra. Hattusa, a hettiták fővárosa.

32. ábra. A korai középkorban a városok még őrizték a régi kerek földsánc által megszabott határaikat: Nördlingen, Bajoroország.[823]

[823] http://www.sulinet.hu/tori/kszerettsegi/szobeli/II_1/vegso/original/eu_romai_varos.jpg.

A keltáktól a rómaiakig

A rómaiak itteni megjelenése előtt a Kr. e. III-I. században történt Kárpát-medencei kelta honfoglalás elsősorban a kelta kultúrát terjesztette, nem a kelta etnikumot. Kiváltképp a vasfeldolgozás terjedt el, s ezen a területen ekkoriban jelentek meg az első tartósabban használt vaskohók.[824] *Erődített városokat, nagyméretű földvárakat és úthálózatot építve, a hatalmi központok rendszerét alakították ki a Dunántúlon és a Duna–Tisza-közén. „A késő vaskori oppidum-kultúra a Dunakanyartól az Északkeleti-Kárpátokig kimutatható (Budapest–Gellérthegy, Zemplén, Munkács, hogy csak a legfontosabbakat említsük).”*[825] A helyi, paraszti népességgel erősen keveredtek, annak műveltsége befolyásolta műveltségüket. Még a hamvasztásos temetkezésre is áttértek, így a bükki–kukutyini kultúra továbbra is ugyanott fennmaradhatott, mint annak előtte, sőt részben már a Dunántúlra is átterjedt. ***(33. ábra.)***

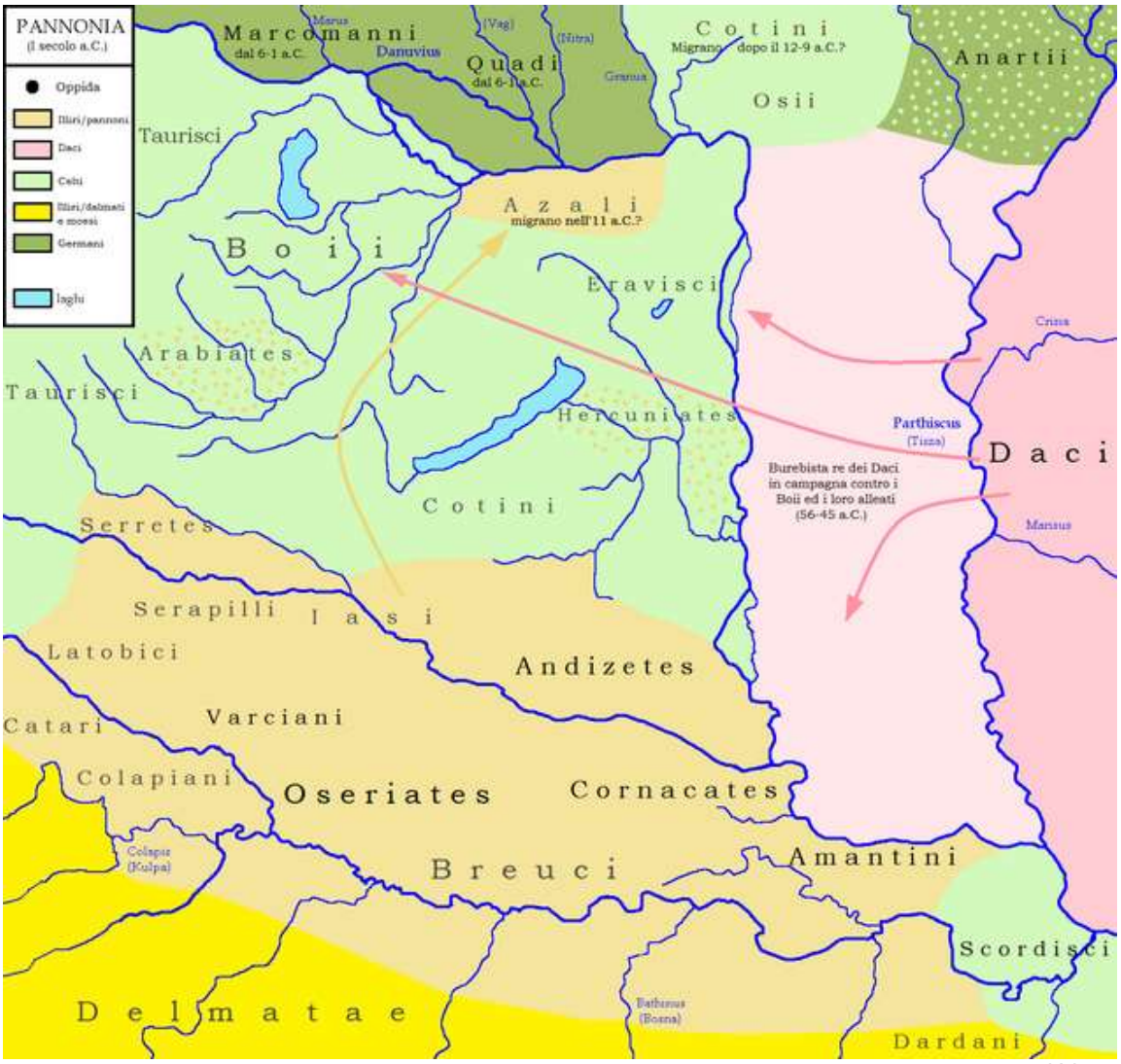

33. ábra. Kelta és illír törzsek Pannóniában a Kr. e. I. században.[826]

[824] A vasat a Kárpát-medencében már jóval előtte ismerték. A Tátrában Kr. e. 1900-ból származó vaskohó maradványai kerültek elő.

[825] Mócsy (1975a), p.: 20. Elég közismert a Bükkszentlászlói oppidum is.

[826] http://en.wikipedia.org/wiki/File:Pannonia_popolazioni_png.png.

Korábban, a Kr. e. VI. században a Kárpát-medencében kisebb létszámban a szkíták is előfordultak, akik egyébként Kr. e. 750-től a Kárpátoktól Közép-Ázsiáig uralkodtak. Nyugaton pedig a kelták uralkodtak tehát, akiknek keleti határa a szkítákkal évszázadokig ugyanaz maradt. Kr. e. 300 körül, hatalma elvesztésekor a királyi szkíta törzs beköltözött a Kárpát-medencébe, a Mátraaljára, ahol megtalálták fejedelmi sírjaikat, de aztán beolvadtak az őslakosságba.

3000 éve dél-nyugatról illír pásztorok érkeztek a Kárpát-medencébe, főként a Dunántúlra. *Erődöket építettek a dombokra, palánkvárakat a mocsarakba.* Halomsírjaikban urnás temetkezés van. Az urnákon háromszög alakú nőalakok szőnek, fonnak, lanton játszanak. A bronz használata ekkor már általános. Ugyanekkor jelent meg a Kárpát-medence keleti felén a sztyeppén dél felé hódító szkíták által elűzött, hatalmát vesztett kimmerek vezér törzsének nem nagy számú lovas-pásztor műveltsége és hamarosan beolvadt a helyi lakosságba. Ez utóbbi, azaz az őslakosság ezekben az időkben végig megőrzi műveltségét, nyelvét, azonosan a korábban innét kiköltözött kukutyinivel. Az erdélyi sírokban pedig ekkor sincsenek az emberek közti rangbéli különbségre utaló jelek, mellékletek. Divald Kornél művészettörténész szerint a székesfővárosunkon jelentős kulturális nyomot hagyó legrégibb nép a kelta eredetű eraviscus volt: Az eraviscusok a Kr. e. III–II. században lepték el „a mai Buda területét, s kezdetben a Gellért-hegy barlangjaiban, a budai hegyek sziklás vidékén és erdőiben lakhattak. A kiásott sírok és ránk maradt egyéb leletek bizonysága szerint az eraviscusok idővel a mai Kelenföldtől Ó-Buda északi határáig, sőt délen Tétényig, északon pedig Szent-Endréig lepték el a Duna partját." Ebből leginkább a viszonylag nagy területre kell odafigyelnünk, mert a keltaság vezető réteget jelentett, azaz az eraviscus kiterjedést már akkoriban is egyfajta főhelyként vehetjük számításba. Annál is inkább, mivel „amidőn a római légiók sasa idáig hatolt, az eraviscusoknak már alighanem bódékból és sátrakból álló városszerű telepük is volt, amelynek az Acinco kelta nevét a rómaiak Aquincumra változtatták."[827] Hangsúlyozzuk, hogy az egész területet – Téténytől Szentendréig – nevezték az eraviscusok Acinconak és e név után a rómaiak Aquincumnak. Más kérdés, hogy a tudomány túlhaladta a – szinte becsmérlő – barlanglakást is és a bódékat is, sőt inkább hatalmas építményeket, körtelepüléseket és oppidumokat, erődítéseket ismerünk már abból az időből a szóbanforgó terepről.

A Dunántúlon a kelta uralmat a római váltotta fel Kr. e. 12-ben, amivel itt megjelent a templomgazdaság és a személyi földtulajdon. Ugyanakkor Erdélyt meghódították a dákok, akik hatalmukat Észak-Magyarországig és a Fekete-tengerig kiterjesztették. A dák területen, amint ott előtte sem, ezután sem jött létre templomgazdaság.[828] Azaz nem a hatalmi-papi elit irányította a gazdaságot. A dák uralomtól északra és nyugatra, a rómaiaktól keletre eső Kárpát-medencei területeken pedig megjelent a szarmaták hatalma, akik előtte a sztyeppén lever-

[827] Divald (1903), p.: 11.

[828] A dákok vagy trákok egyistenhitük szerint halhatatlanok voltak Josephus Flavius értesülése szerint.

ték a szkítákat. A rómaiak terjeszkedésének a Kárpát-medencében és a Fekete-tengernél ezek a dákok, és a hosszú lándzsás és acélpáncélos nehézlovasságot feltaláló szarmaták szabtak határt.[829]

Róma hatalma kifejlődésekor arisztokratikus köztársasági formában uralkodó elit volt. Városállamként indult, de kezdetben nem voltak királyai.[830] Hatalmának úgymond a Földközi-tenger teljes medencéjére való kiterjedésekor váltott formát (Kr. e. 27),[831] és választott császárokat. Hatalma a birodalom szervezési technikájában gyökeredzett. Ennek lényege hatalmas zsoldos hadsereg volt, amibe a különböző meghódított területek lakosságából is szerveztek légiót. A hadsereg szabta meg az állami politikát és tulajdonképpen a római polgárokkal egyetemben egyenértékűen magát a császárt. Következetesen terjeszkedő politikát folytatott. A szárazföld belseje felé azonban csakis akkor fordult, amikorra már úgymond a teljes tengerpartot gyarmatosította (Kr. e. 190),[832] és a Fekete-tengerhez vezető útjait kellett biztosítania. Ekkorra már kidolgozta a szárazföldi gyors katonai akciók módszerét, aminek szerves része volt a harci szekerekkel gyorsan bejárható útrendszer. A meghódított területeken katonai állomásokat épített ki, szigorúan azonos módon fölépített támaszpontokat. Ezekhez civilizációs elemeket csatolt, így a lakosság számára kedvezőbb, városi életfeltételeket tudott teremteni. A békés lakosságot nem bántotta, de a lázadást könyörtelenül eltiporta.[833]

A római köztársaság azonban viszonylag hamar megbukott és isteni rangú császárok következtek. Johann Gottfried Herder véleménye róluk igen lesújtó: Róma „csak úgy sajátíthatta el fokozatosan a szárazföldi és tengeri hadművészetet, hogy a világnyi térségben élő összes népet megtámadja, leigázza és eltapossa, végül, csak így válhatott ő maga saját dicsőségének határává és elmúlásának okává, aminthogy azzá is vált. … A pártatlan vizsgálódást mi sem akadályozná többé, ha nem keresnék a véres római történelem mögött is a Gondviselés gazdaságos, titkos tervét, mintha Róma például elsősorban azért emelkedett volna oly magasra, hogy szónokokat és költőket neveljen, hogy birodalma határáig terjessze ki a római jogot és a latin nyelvterületet, és képes legyen minden utat elegyengetni a keresztény vallás meghonosítása érdekében. Közismert, hogy milyen szörnyűséges bajok sújtották Rómát és a világot, mielőtt ezek a szónokok és költők kibontakoztak… Egyetlen gyöngyszem megmentése kedvéért tehát hajóknak kellett elsüllyedniök, és az emberek ezrei vesztették életüket pusztán azért, hogy hamvaikból kinőjön néhány szál virág, amelyet a szél is elragad. Vergilius Aeneisének, Horatius békés múzsájának és urbánus leveleinek nagy ára volt; patakokban folyt ki előzőleg a római vér, számtalan nép és birodalom

[829] Keleten pedig a Párthus Birodalom.
[830] Grant (1988), p.: 249.
[831] Cunliffe (1998a), p.: 427.
[832] Grant (1988), p.: 267, így ír: "Philip és Antiochus egyezsége a Földközi-tengert szinte római tóvá alakította." Az angol szöveg: "*In the treaties with Philip and Antiochus had almost made the Mediterranean a Roman lake*."
[833] Még romanizált szemmel is rémületes az, ahogy ez Josephus Flavius (1964) ismert munkájában, a *Zsidó Háború*ban megjelenik.

görnyedt rabigába; vajon nem voltak-e túl költségesek a kizsarolt aranykornak e szép gyümölcsei? Ugyanezt mondhatjuk a római jogról; mert ki ne tudná, hogy milyen nyomorúságba döntötte a népeket, és hány ország emberibb berendezkedésének kellett miatta elpusztulnia? Idegen népeken ültek törvényt olyan szokások szerint, melyeket azok hírből sem ismertek; olyan bűnöket és büntetéseket varrtak a nyakukba, melyekről nem is hallottak; végül pedig ez a törvénykezés, amelyet egyedül a római berendezkedéshez szabtak, keresztülvitte azt, amire az elnyomás ezernyi gyötrelme nem volt képes: úgy szétbomlasztotta, úgy tönkretette a legyőzött népek karakterét, hogy elvesztették saját arculatukat, és megjelent helyette a római sas, elgyengült szárnyával fedve be a provinciák gyászos tetemeit, miután kivájta szemüket, és szétmarcangolta belső részeiket. A latin nyelv sem húzott hasznot a legyőzött népekből, sem azok belőle. Megromlott a latin, és végül román keverékké lett, nemcsak a provinciákban, hanem Rómában is. A szép görög nyelvet is megfosztotta tiszta szépségétől, sok-sok nép nyelvjárása pedig, amely mind e népeknek, mind nekünk jóval hasznosabb lett volna a megromlott római nyelvnél, utolsó szilánkjáig megsemmisült. És végül a keresztény vallást illetően: amilyen nagy tisztelettel viseltettem iránta az emberi nemre gyakorolt jótékony hatásaiért, éppoly távol áll tőlem az a hiedelem, mintha kezdetben Rómának akár egyetlen utcakövét is érette rakták volna le az emberek. Nem érette emelte városát Romulus; Pompeius és Crassus nem érette vonultak át Júdeán; még kevésbé igaz, hogy Európa és Ázsia valamennyi római intézménye mindenütt a kereszténység útjának előkészítését szolgálta volna. Róma ugyanúgy vette fel a keresztény vallást, mint az Ízisz-kultuszt és a keleti világ megannyi elhajított babonáját; bizony, méltatlan volna Istenhez, ha azt képzelnénk, hogy a Gondviselés, legszebb munkájához, az igazság és az erény terjesztéséhez, nem ismert más eszközt, mint a rómaiak véres, zsarnoki kezét. A keresztény vallás a maga erejéből emelkedett fel, ahogyan a római birodalom is önnön erejéből növekedett, s amikor a kettő frigyre lépett, egyikük se húzott hasznot belőle. Római-keresztény fattyút hoztak a világra, akiről némelyek úgy vélekednek, hogy bárcsak meg se született volna."[834]

Herder tovább is megy a rómaiak igen elmarasztaló jellemzésén, és a római kereszténység megítéléséig jut, bár utóbbiban már a protestantizmus szellemét is érezhetjük. De ugyanúgy érezhetjük a magyar szellem lobogását is, amely így különb kereszténységet adott a világnak, mint Róma vagy Nyugat-Európa. És a Kárpát-medencei magyar eredet és folytonosság elméletét erősíti, hogy amikor a rómaiak elsorvasztották a többi összes provincia nyelvét, sőt még Rómáét is, miként maradhatott meg az itteni magyar nyelv ilyen fényes tökéletességben, mint amit ismerünk. Úgy, hogy amikor a Dunántúlon a kelta uralmat a római váltotta fel a maga templomgazdaságával és személyi földtulajdonával, nem múlt el a világ, az itteniek – őseink – megtanultak alkalmazkodni hozzájuk is, amint majd a népvándorlásnak mondott hatalmi mozgáshoz is, illetve mert a gazdag itteni föld művelőiként olyan embertömeggel és gazdag műveltséggel

[834] Herder (1978), pp.: 399-401.

bírtak, amivel túlélték a történelem viharait, és nyelvünk még a hátralévő háttérlét 1856 évét.

A túlélés záloga volt a Kárpát-medence nagy területe is, ahol különösen az északkeleti rész volt védett leginkább a történelmi mozgásoktól. De ugyancsak Kr. e 12-ben Erdélyt meghódították a dákok, akik hatalmukat Észak-Magyarországig és a Fekete-tengerig kiterjesztették. A ma dáknak mondott területen, amint előtte se, ezután se jött létre templomgazdaság,[835] ami a magyar lét őrzésének egyik fontos feltétele, illetve jele, mert ez azt jelentette, hogy ott nem hatalmi-papi elit irányította a gazdaságot. A dák uralomtól északra és nyugatra, a rómaiaktól keletre eső Kárpát-medencei területeken pedig megjelent a szarmaták hatalma, akik előtte a sztyeppén leverték a szkítákat. A rómaiak terjeszkedésének a Kárpát-medencében és a Fekete-tengernél ezek a dákok, és a hosszú lándzsás és acélpáncélos nehézlovasságot feltaláló szarmaták szabtak határt.[836]

Róma hatalmával terjedt tehát a nyelve is, a latin. Tulajdonképpen eredetileg egy kis közösség nyelve lehetett, indoeurópai gyökerekkel. Később a tartós etruszk együttélés és civakodás közben onnan rengeteg szót vett át.[837] Írott formájában vált a római adminisztráció nyelvévé és ezzel először az ismert történelem során a hódítással a nyelv is terjedt. Utódnyelvei azonban genetikusan nem erednek a latinból, hanem a helyi nyelvek latinosodott változataiként foghatók fel. Magában a latinban erősen érződik az etruszk nyelvi hatás.

A legrégebbi magyar nyelvi emlékünk római tartományból, Pannóniából ered.[838] II. Constantius császár 359-ben maga ment el Acimincumba (régi magyar Szalánkemén, ma Kamenicz a Tisza Duna-torkolatával szemben), hogy elhárítsa a szarmata limigans törzs (Sebestyén László 'szolgajászok' és Gibbons jászok néven nevezi őket) által a rómaiakat fenyegető veszélyt, mintegy megmagyarázva az ott élő falusiaknak, miért is kell emelt adókat fizetniük. De az engedékeny hangra készülődve a magas sáncon álló trónszékről, – a nép már leparancsolta volna, mert milyen alapon ült olyan magasra, talán, hogy a hallgatóság leendő engedelmes alattvalóknak látszódjon? – közülük az egyik paraszt csizmáját lekapva a császár felé dobta azt, miközben dühösen – Ammianus Marcellinus szerint mintegy csatakiáltásként – ezt a szót harsogta: *Marha, marha!*[839] Ekkor ez az esemény már ú.n. *szarmata* betelepedés[840] – a mai ukrajnai

---

[835] A dákok vagy trákok egyistenhitük szerint halhatatlanok voltak Josephus Flavius értesülése szerint.

[836] Keleten pedig a Párthus Birodalom.

[837] Götz (1994), pp.: 869-871.

[838] Nagy (1994), p.: 74. Götz p.: 629.

[839] Sebestyén (2004), pp.: 274-275. Aki hozzáteszi: „Megőrizte Ammianus Marcellinus, s meglepő módon továbbadta az európai történészeknek számára Gibbon. Hogy a magyar történészek miért hallgatják el, még találgatni sem tudom és kívánom." Az ominózus latin szöveg: „*Visoque imperatore ex alto suggestu iam sermonem parante lenissimum, meditanteque adloqui velut morigeros iam futuros, quidam ex illis furore percitus truci, calceo suo in tribunal contorto 'marha, marha,' quod est apud eos signum bellicum, exclamavit eumque secuta incondita multitudo vexillo elato repente barbarico ululans ferum in ipsum principem ferebatur*." (Ammianus Marcellinus: Rerum Gestarum, Liber XIX, XI/10. V. ö.: Gibbon (1993), 2. kötet, pp.: 217-225.) A teljesség kedvéért még a magyar 'tudomány'

területről – után volt egy évszázaddal. Ez a véletlenül fennmaradt 1656 éves nyelvemlékünk 536 évvel előzi meg a 'honfoglalást', azaz a magyarok bejövetelének is nevezett eseményt, és kiválóan alkalmas az őslakosság maival azonos nyelvének bizonyítására.

A rómaiak által megszállt területeken alakultak meg az első keresztény közösségek is és építették meg az első templomaikat, bazilikájukat. Illyrikumban 325-ben,[841] valamint Sopianaeban, Solvában, a mai Fenékpusztán és Tácon ezt követően épült fel templom.[842]

A római 'uralom' egybeesett másik két elit uralmával: Erdélyben a dákok, északra tőlük pedig a szarmaták képviselték az uralkodó réteget. A három uralkodó réteg között az összetűzések eléggé gyakoriak voltak, de egyik sem tudott a másik területére nagy mélységben behatolni. A rómaiak megkísérelték a dákokat kiszorítani, de ez nem sikerült nekik. Ugyan eljutottak a Fekete-tengerhez is, de ott már nem tudtak igazán megtapadni.[843]

Pannónia a rómaiak szempontjából fontos és meghatározó tartomány volt. Egyrészt innen tudták a keletről özönlő népvándorlás hullámai jó részét feltartóztatni, másrészt a római császárok személyének kiválasztásában Pannónia többször is határozottan beleszólt: leváltott, kikiáltott császárokat. Van még Pannóniának egy nagyon fontos tulajdonsága: a Rómaiak nem tudták a határait tartósan átlépni északra és keletre. Itt találkoztak azzal a haderővel, ami már számukra is új és félelmetes elemet hordozott, amivel szemben a római haderő képtelen volt győzedelmesen fellépni: a szteppei népekkel, és azok új 'találmá-

---

szófejtése: „*marha* - [1358 tn., 1372 u.] 'szarvasmarha, főleg ökör vagy tehén'. Német közelebbről bajor-osztrák jövevényszó, vö. ófelnémet *marchat* 'kereskedelem, piac; áru', középfelnémet marcht 'piac; vásár, kereskedelem, áru; merőváros', hazai korai újfelnémet markcht 'piac', német Markt 'ugyanaz'. A német szó 'kereskedelem, (éves) piac' jelentésű német latin marcatus főnévre vezethető vissza. A magyar hangalak a tévesen tárgyragnak érzett szóvégi német *t* elhagyásával keletkezett. A marha eredeti jelentése '(kereskedéssel szerzett) vagyon' volt. Mivel a szarvasmarha volt a legfontosabb kereskedelmi árucikk, kialakult a szó állatnévi jelentése [1587]. Melléknévként 1721 óta lett használatos elsőként 'rendkívül nagy' értelemben. Később alakult ki a durva 'hülye' [1786] jelentés. A bizalmas társalgási nyelvben használatos marhaság 'nagy ostobaság, mulatságos dolog''[1780k.] főnév -ság főnévképzővel alakult. A horváth-szerb 'marva' marha, a szlovén 'márha' ugyanaz." (TESz II. p.: 845.) Edward Gibbon brit történész nagy műve, *A római birodalom hanyatlásának és bukásának története* 1788 óta olvasható. A minden forrást felhasználó, 1970-ben kiadott TESz szerkesztője bizonyára ismerte *marha* szavunk e korai, ráadásul kétértelmű előfordulását ott (ami tehát nem 1721-ben fordult elő először írásban). Bizonyára a 'honfoglalás' fogalma miatt mellőzte a TESz az adatot, ezzel máig késleltetve a Kárpát-medencei magyar eredet kutatásának tudományos elismerését.

[840] László **(**1974), p.: 156. Tudjuk: jazig földművesek is jöttek velük, azaz a bejövők ismerték az itteniek – magyar – nyelvét.

[841] Chadwick (1987), p.: 25

[842] Sági (1994), p.: 194. Kr. u. 374 után építik át a B periódusban épült vendégfogadót bazilikává.

[843] Ascherson (1996), p.: 82.

nyával', a nehéz lovassággal. Az Alföldön ugyanis megjelentek a szarmaták, és Kr. u. 375-ben Adrianopolisban legyőzték az egyik római légiót.[844]

A római kor emberére nézve nagyon nagyfokú változatosság jellemző. A rómaiak által megszállt területeken a fél-világ emberanyaga rövid időre, átmenetileg megjelent.[845] Ez alátámasztja László Gyula föntebb említett megállapítását: a római uralom még a megszállt területeken sem érintette az ott már korábban élt lakosság etnikai, nyelvi összetételét. ***(34. ábra.)***

34. ábra. Római kori halomsír. A 8-as sz. főközlekedési út mellett Inota és Várpalota közt.[846]

Divald szerint az Aquincum környékén talált legrégibb római emlékek a II. segédlégió kiszolgált katonáinak sírkövei Domitianus császár (Kr. u. 81-96) korából. „Az utolsó közvetlen adat, amely a római birodalomnak jelentős határvárosává fölvirult Aquincumról ránk maradt, a 376. év eseményeiről szól, amikor itt a quádok ellen harcoló I. Valentinianus császár fiát, a négyéves II. Valentinianust, apjának Brigetióban bekövetkezett hirtelen halála nyomában császárrá kiáltják ki és avatják föl. Ugyanebben az időben kezdődik a népvándorlás kora, amely azonban éppoly kevésbé vet véget Aquincumban a rómaiságnak, mint ahogy a rómaiakat megelőző eraviscusok sem enyésznek el ezek uralma alatt. Az eraviscus nép meghódolván, magáévá tette a római kultúrát is, s ennek terjesztőivel társadalmi és szellemi közösségben élt, anélkül azonban, hogy faji jellegéből és nemzetiségéből egyhamar kivetkőzött volna. Ennek nem egy domborművel díszített, vagy eraviscus neveket viselő római feliratos emlékünk is bizonysága."[847] A Kr. u. 300-tól kiszáradt észak-európai területekről Kr. u. 200 után északi nomádok érkeztek a déli szteppei területekre, az ostrogótok és vizigótok a Krím-félsziget előterébe, a vandálok és burgundiak a francia legelőkre. E germán törzsek mozgásukkal érintették a Kárpát-medencét is, betelepülve,

[844] Ascherson (1996), p.: 223.
[845] Kiszely (1976), p.: 200.
[846] Székesfehérvár felől érkezve baloldalon található a két fűvel borított, egymásra nagyon hasonlító, helyreállított római kori halomsír. A bennszülötteken uralkodó helyi törzsi arisztokrácia egyik vezetőjének (második halom) és fiának (első halom) temetkezőhelye az I. és II. század elejétől.
http://www.varpalota.hu/images/turizmus/82.jpg.
[847] Divald (1903), pp.: 11-12.

majd elvonulva, vagy csak átvonulván ott. Számuk elenyésző volt az itt élőkhöz képest, inkább csak a legeltető területeken vonultak, ám hatalmi tényezőkké igyekeztek válni. Valójában mindegyik törzs a hunok elől menekült nyugatra.

A rómaiakkal ugyan először terjedt a hódítók nyelve is, s Pannónia jelentős tartomány lett, mégis a római uralom nem érintette az itt már korábban élt lakosság etnikai, nyelvi összetételét. Mindenesetre az első magyar nyelvemlék – mint láttuk – Pannóniából ered, mert hiszen amikor Kr. u. 359-ben Constantius császár idejött megmagyarázni a falusiaknak az adóemelést, lemarházták. Már Kr. u. 325 után keresztény templomok épültek Pannóniában. És a szkítiai lovas katona hunok, a Zachar József által bemutatott[848] keresztény hitükkel, Kr. u. 405-ben érkeztek a Kárpát-medencei Alföldre. A hun vezértörzs felváltotta a római uralmat, a meghódított, meghódolt és a legyőzött népekkel nagy szervezettségű szövetségi rendszert dolgozott ki. Hadseregükben a hunokhoz képest többséget alkottak a gótok, gepidák, szlávok és alánok. Atila birodalma a Volgától a Rajnáig terjedt. Ám a Kárpát-medencében a Dunától keletre még ekkor sem alakult ki templomgazdaság. Majd a hunok bukása, 460-480 után germán törzsek érkeztek és telepedtek be átmenetileg a Kárpát-medencébe: 500 körül a langobárdok, de az avarok megjelenésekor a maradék gepidákkal 558-ban Itáliába távoztak (Lombardia). A hunokhoz hasonlóan keletről érkezett avarok a bolgár birodalom meghódítása után, annak örökségeként telepedtek be a Kárpát-medencébe, ahol birodalmuk IX. század elejéig fennállt. ***(35. ábra)*** Azután pedig már a magyar uralkodók korszaka következett.

35. ábra. Kunhalom, vagy hunhalom?[849]

Összefoglalva

Csak a Jamna műveltség átalakulása kurgánná hozta magával a harciasságot, a háborút a Földön. Korábbi időkből ismerjük eme hatalmi jelkép temetkezési építményeknek a vadállatok elleni védelmi célú párhuzamait. Ezek a harciasok támadásai ellen is védelmet nyújtottak. A Kárpát-medence nagyszámú népessége kizárta magából a kurgán inváziók máshol erős hatását, azután pedig a harcias hódítókat beolvasztotta, és végül saját haderőt állított a maga védelmére.

[848] Zachar (2006).
[849] http://www.grandpierre.hu/site/2009/03/stonegenge-magyar-kapcsolatai/.

A civilizáció igen ritka a világmindenségben, bár az élet gyakori. Még az is lehet, csak ez az egy van, a miénk, és ez amúgy keresztény teológiai igazság: Teremtőnkkel kapcsolatos. Ennek a civilizációnak a létrejötte a V. Gordon Childe-tanítvány Stuart Piggot szerint Eurázsia majdnem nyugati vége, azaz a Kárpát-medence és közvetlen környezete. Ez a civilizáció terjedt el az egész Földön, de nem egymagában mint az emberiség üdvözítője, hanem az alárendelő kísérlettel együtt, amely rávetette magát ennek jótéteményeire a jamna-utód kurgán műveltség óta, és a harciasok által máig torzított műveltségként, ahol az eredeti forráshoz legközelebbieket ütik a legjobban, mint a jól húzó lovat.

II. A korai magyar állam jelleme

Az István királyról és művéről szóló könyvében Györffy György alapos áttekintést adott a középkori magyar állammal kapcsolatos elméleti megítélés történetéről.[850] Legfontosabbként már az elején leszögezte, hogy „azok a fogalmak, amelyek a kora középkori fejlett társadalmi szervezetekre használunk (állam, feudalizmus stb), a maguk idejében nem voltak ismeretesek; alapszavaikon (res publica, feudum stb) eredetileg mást értettek, mint mi értünk, és mai jelentésüket hosszú fejlődés után az újkorban nyerték el".[851] Továbbá „méltán merül fel az aggály, hogy az antik és középkori államról beszélve olyan modern elképzelést vetítünk vissza a múltba, ami a maga idejében nem létezett."[852]

Mi pedig elmondhatjuk, hogy ez méginkább így van, ha a régen még tudományosnak tekintett megközelítés már elavulttá vált, mert az újabb tudományos eszközök révén sokkal gazdagabb képünk van a régmúltról, és az összefüggéseket új fogalmak használatával lehet jól megragadni. Ilyen esetet többet láttunk eddig a magyarság korai története és ókora esetében, de a középkorunkat is sújtja a mulasztás, hogy történészeink – Györffy szintén – nem ismerik, vagy nem veszik figyelembe például a kettős társadalom fogalmát, vagy a mellérendelés ősi elvének érvényesülését, amiből olyan farkasvakság keletkezik, ami miatt nem látják meg sem a középkori magyar állam egyedülállóságát, sem az ennek tagadása számára született, velünk kapcsolatos elvi és módszertani történelemhamisítást.[853]

Így nekünk most ebben az irányban kell kritikát gyakorolnunk, felhasználva mindazt az elméleti ismeretet, amit ennek ellenére történettudományunk felhalmozott, és azt az új látásmódból fakadó ismerettöbbletet, amit a csak manapság elérhető eszközök adattöbbletének elemzése jelenthet.

A középkori magyar államfogalom jellegzetességei

Sokkal jobban kellene építenünk magyar történelmünk előzményeire, a benne létrejött őstörténeti jellegzetességeken – amelyek azonosak az emberiség fejlődési fokozataival – túl egyedülálló középkori állami életünk vívmányaira, mindennapos berendezkedésére és elért teljesítményére. És ahogy ezt már a legkorábbi idők esetében láttuk, ugyanúgy az írott történelem ókora s középkora szintén a békés, építő életmód és védelmi képességek tekintetében eredményes minálunk. Érvényesül a termékeny föld és a hagyományos szorgalom nyújtotta gazdagság lelki hatása, az egyenrangúság és a munkamegosztó együttműködés ereje. Ezért oly – nagyközösséget szervező – elvi és intézményi együttest, amit modern szóval államnak nevezünk, a Kárpát-medencei magyar ókorban és kö-

[850] Mintegy eldugva a hatvanoldalas szakirodalmi jegyzék végére.
[851] Györffy (1977), 587.
[852] Györffy (1977), 588.
[853] Hozzájárult e vaksághoz a marxizmus kizsákmányolás-elmélete, ami passzív elnyomottként tekintett a népre mint kizsákmányolt osztályra, vagy csak lázadásaira összpontosított, amint a jelenben gerjesztett 'osztályharcot' igazoló régi előzményekre.

zépkorban is láthatunk, elvét onnét kivonhatjuk, ott megragadhatjuk. Tennünk kell ezt annak ellenére, hogy kevés elsődleges adat áll rendelkezésre, mert ez az adatszegénység az ellenkező szemléletmódból, a mai államfelfogásból fakad, ami valamiféle késői nyugati mintát kiált ki mércének, sőt eszményinek és azt keresi visszafelé.

Vitatkozunk Györffy alábbi megállapításaival: „A mai 'állam' fogalomnak az ókorban és a kora középkorban egyértelmű, pontos megfelelője nem volt. Az antik polgárközösségből alakult városállam volt az oka, hogy az ókori görögben a *polisz* s a latinban a *civitas* egyaránt kifejezte a város, a polgárság, a közösség területe és az állam fogalmát. A görög *monarchia* inkább csak 'egyeduralkodó, egyeduralom' jelentésben volt használatos, s ilyen értelemben vette át a latin is, melynek rokon jelentésű kifejezése csak a rex szóból képzett regnum 'királyság, uralkodás' volt. (A *dux*ból képzett *ducatus*nak csak 'vezérség, főparancsnokság' értelme volt.) A nagy pályát befutott latin *res publica* kifejezés eleinte a római nép 'közügyeit' jelentette, amibe ugyan az államügyek is beleértendők, de nem fedte az állam mai fogalmát. Így érthető, hogy a res publica fogalmát ismertté tevő Cicero *De re publica* c. művében Romulusszal és Remusszal, továbbá az augurokkal kezdte a 'respublika' történetét (Lib. 2,2 kk). De az imperium szó értelme is igen tág skálán váltakozott; az elsődleges 'parancs' jelentéstől kezdve a legelterjedtebb 'hatalom', 'uralkodás' értelmen át a 'birodalomig'."[854]

Vitánk Györffyvel elméleti és gyakorlati oldalról egyaránt van. Az *elméleti* úgy mutatható be röviden, hogy szerintünk megengedhetetlen a mai államfogalmat egyetemes államfogalomként kezelni, mint ő teszi, és úgy kezelni, mintha minden korábbi mozzanat ezt szolgálta, építette volna fel, s a fogalom elvi tartalma csak a modern korra teljesedett ki. Többek között azért helytelen, mert a mai mindenre kiterjedni törekvő állami szabályozás, ellenőrzés megerőszakolva az ember világát, a közösségi, társadalmi szerveződés előnyeit kiiktatva nemcsak elszegényít bennünket, de végveszélybe sodorja a többség egészséges életét, ezért ez az állam nem lehet minden állam legjobbika, mérvadója, amihez hasonlítva értékelni kellene a múlt állami jellegű megnyilvánulásait. Hiszen ez az értékelés pusztán azt célozza, hogy a nyugat előnyét kihozza belőle hozzánk képest, mint majd látjuk. A *tartalmi* vonatkozást pedig középkori történelmünk szolgáltatja a maga ókori római és hun, s a többi előzményével. Ennek csúcspontja pedig a Megszentelt Korona-eszme és azután a Megszentelt Korona-tan, valamint maga a mi középkori állami berendezkedésünk gyakorlata. De azt is mondhatjuk, hogy minket nem zavar, ha az állammal kapcsolatos régi görög és római fogalmak jelentése gazdagodott az idők során, mert állami életünkben minden jelentési árnyalatot felfedezhetünk, amit Györffy az imént leírt, s amit ő aztán csak nyugaton keres.

Mert szerinte „a középkor kezdetén a római egyház és a birodalom romjain felépülő 'utódállamok' elsősorban a frank birodalom[855] írásbelisége[856] volt az,

[854] Györffy (1977), 587.

[855] Ennek a birodalomnak a fiktív volta manapság már szinte nem is vita tárgya. Vesd össze: Illig (2002).

amely e fogalmakat tovább vitte, többé-kevésbé módosított jelentéssel. Hogy csak egy-két jellemző példát hozzak fel, egyrészről Szent Ágoston Civitas Dei 'Isten ország' elmélete volt egyik elindítója a civitas 'föld, birodalom, ország' értelmezésnek, másrészről a püspöki székhelyek kontinuitása vezetett el a civitas 'püspökség' jelentésfejlődéshez, harmadrészt az antik romvárosok újbóli kiépítése a 'vár', majd 'belváros' jelentéshez. (VERCAUTEREN, F.: Études sur les 'civitates' de la Belgique seconde. Bruxelles 1934. ld. 16. fej.) A Karolingok[857] és az Ottók írástudói fogalmazataikban szinte válogatás nélkül egyesítették mindazokat a kifejezéseket, amelyeket a római császárság kitermelt."[858] – De már láthattuk Kucsora Ibolya megvilágításában, hogy Szent Ágoston keresztény államelmélete igenis érvényesült a magyar őskrónikában, még ha annak lemásolói, továbbörökítői a Civitas Dei részt valamiért nem tartották érdemesnek, hogy bevegyék a ránk hagyott krónikákba, vagy szándékosan kihagyták belőlük, hanem csak a Civitas Diaboli részt – ami jellemző magyarellenességnek és történelem-hamisításnak tekintendő.[859] S ha nem vagyunk elfogultak a római birodalom romjain felépülő utódállamok, s főleg a frank birodalom írásbelisége[860] irányában, – különösen, ha tudjuk, hogy a mi saját írásunkat, írásbeliségünket előbb idegen hatalmi érdek semmisíttette meg, – akkor ugyanezeket az elvi fejleményeket láthatjuk máshol is, például Konstantinápolyban,[861] vagy az araboknál, Kínában, stb. És ha ugyancsak tarthatatlan az alaptalan állítás, hogy középkori várainknak nem voltak római előzményei, akkor egyszerűen nem igaz, hogy csak a frankok építkeztek „római romokon", hacsak nem mi voltunk azok

---

[856] Illig (2002), 212-213 kétségbe vonja ezt az írásbeliséget és a XI. századra teszi a valóságos megjelenését, így mivel I. András 1055-ben íratta a Tihanyi apátsági adományozó oklevelét, arra semmilyen hatással nem volt a fiktív 'frank birodalom írásbelisége'.

[857] A 'Karolingokra' ugyanúgy vonatkozik Illig (2002) kritikája, mint a 'frank birodalomra'.

[858] Györffy (1977), 587.

[859] Kucsora (2008), 60-76. Kucsora (2007).

[860] Már csak Heribert Illig munkássága miatt se fogadható el tovább, hogy „a Tihanyi alapítólevél írása *karoling minuscula,* annak a 11. századra jellemző betűformáival". (Szentgyörgyi, 2014. 40.) Bár Szentgyörgyvölgyi hozzáteszi, hogy „mivel erre az írásfajtára az egyenesebb betűformák jellemzőek, ezért a karoling minuscula ezen típusát *minuta erecta* néven is szokás emlegetni." Mi javasoljuk ezt az írásmódot inkább itteni találmánynak tekinteni. További gond alapító levélként emlegeni ezen adomány megerősítő, megismétlő oklevelet, ahol felsorolják, hogy a király „miket adott Szűz Máriának és Szent Ányos püspöknek és hitvallónak a Balatin fölött a Tichon nevű helyen lévő egyházához a saját és felesége, fiai, leányai és valamennyi élő és megholt atyafia üdvéért megművelt vagy parlagon fekvő földekben, szőlőkben, vetésekben, szolgákban, szolgálókban, lovakban, ökrökben, juhokban, disznókban, méhekben s ezeknek őrzőikben, valamint az illő egyházi felszerelésekben. Odaadta ugyanis a fent említett dicső király az előbb írt helyet ott a szigeten, ahol az egyház alapíttatott…" Most nem firtatjuk, hogy milyen szigeten volt ez a már meglévő, hiszen a „Tichon nevű helyen lévő egyház", amely tehát nem építendő, nem alapítandó, hanem „alapíttatott". (http://www.ehumana.hu/arpad/szoveg/to02.htm.)

[861] Moravcsik (1984). E kétnyelvű könyv a kelet-római császárokról szóló korabeli görög szövegek fordítása, ahol igen feltűnően, szinte minden írónál megjelennek a felsőbbrendűségi tudatú alárendelő törekvések a császár részéről, s a magyarok lenézése, mert például védik az emberéletet, csata helyett is béketárgyalást kezdenek, stb.

a 'frankok'. Végül és egyáltalán nem mellékesen: ha az itt Györffy által hivatkozott szerző Észak-Franciaországról és második Belgiumról[862] beszélhetett a római birodalom vége kapcsán,[863] akkor mi is nyugodtan emlegethetjük Pannóniát, Dáciát korai Magyarországként, különösen mivel a lakosság többsége ősidők óta folytonos itt. És ha Vernand Vercauteren kevés adatot talált a Merovíng-korból, akkor – mint könyve recenzense, E. Jarry mondta – feldúsította azokat, felhasználva a máshonnét ismert adatokat, a városok életének leírásait, a helytörténetet, ipar- és gazdaságtörténetet, a kereszténység felvételével járó fejleményeket, mint a templomépítések, püspökségek, apátságok alapítása, a közigazgatási fejlemények és katonai intézkedések emlékezete, valamint minden más korai híradást kritikával kezelve és a biztos XVIII. századi adatokból következtetett vissza akár a III. századi lakosságszámra a város területét figyelembe véve, továbbá a germán barbár betörések hatására, illetve a normann inváziót[864] elhárításának erőfeszítéseire fordította figyelmét.[865] Ugyanígy mi is beépíthetjük történelmünkbe a várak, városok valóságos helytörténetét, az egyházi és polgári élet fejleményeit, a gazdálkodásról, a vásárokról, az ipari és a kézműves teljesítményről szóló beszámolókat, a katonai erőfeszítéseket, és az összes elérhető, megfelelő kritikával kezelt adatot, és egyből gazdagabbá válik a mi történelmünk is.

Van még aztán nálunk egy további óriási előny a nyugati világhoz képest, amiről történetírásunk nem hajlandó tudomást venni, hogy itt az eurázsiai földrész minden hatalmi tapasztalatát összegző és így igen erős katonaság tevékenykedett a hun, avar és magyar nevezetű seregek idején. Ezt e hatalmi tényezők fölénye és kiemelkedő sikerei eléggé bizonyítják, mialatt az államszerkezet vagy szervezet nyugat-európai mintaként szerepeletetett alakzatai ezt meg se közelítették. Mindennek eltűntetését azzal a bűvész trükkel végzi a nyugatias történettudomány nálunk is, hogy az elvont állameszményhez közelinek mutatja a nyugatot és távolinak a keletet vagy minket. Ennek megfelelően Györffy például egyetértett Szűcs Jenővel a keleti társadalomfejlődés állami jellegzetességeivel kapcsolatosan abban, hogy „a steppén megjelenő 'újbarbárok' – köztük a magyarok – azt a szervezeti szintet képviselték, mint a népvándorlás kor germán barbárai (Gentilizmus; Történelmi Szemle 14 [1971]. 201). Nem volt lényeges különbség a germánokat hódoltató hunok és a magyarokra uralmukat kiterjesztő türkök szintje között sem, noha a türk kazárok államszervezete Khorezm, Perzsia és Bizánc határán idővel jelentős fejlődésen ment át."[866] De ez nincs így, hiszen elődeink – mint már sokszor bizonyítottuk – sosem éltek a szteppén. És ezt az összemosási gyakorlatot germánok és hunok, germánok és türkök közt szintén ki kell dobni. A győztes hun szervezetet nem lehet a legyőzött germán-

[862] Julius Caesar *Gallia Belgica* néven csatolta az 'első Belgiumot', a mai országnál sokkal nagyobb területet Galliához, majd a frankok országához tartozott a 'második Belgium', akik felosztották a területet. Belgium aztán csak 1830-ban lett független állam.
[863] Vercauteren (1934).
[864] Illig (2002) a 'normann inváziót' is meg nem történtnek tekinti.
[865] Jarry (1935), 236-238.
[866] Györffy (1977), p.: 588.

nal azonosnak venni. Ennél sokkal árnyaltabb képünk van Európa későókoráról, kora középkoráról. Ebben sem a kurganizálást végzőket, sem a nordikus hitvilág felsőbbrendűségére építő hódítókat, majd a legkésőbben északról indult germán hatalmi csoportokat nem lehet egy napon említeni a szarmaták óta a párthus–perzsa tapasztalatokat is érvényesítő hun/magyar harcmodorral, amely nem a kegyetlen hódítást, hanem a letelepedettekkel szövetséges katonai védelmi műveleteket jelentette. A gótok végigpusztították Dél- és Nyugat-Európát, mialatt a Hun Birodalom tényleg óriási európai területen tudta egyesíteni a harcias törzseket és a letelepült földműveseket, kézműveseket. A Kárpát-medencében a hun hatalmat követő avar pedig már államszervezeti szinten máig folytonos intézményeket vezetett be. Az árpádi magyarok – ismeretesen – folytatták az avar államépítés és védművi tevékenység eredményeit, sőt az avar világ vallási téren a keresztény előzményt jelentette, valamint a magyar hatalom fegyveres ereje hozzájárult a nyugat-európai terület és hatalom meghódításához, megszilárdításához, mégha azt a hálátlan nyugat a mi rabló hadjáratainknak tünteti is fel.

Ugyancsak hiányos ténykészletet tapasztalunk a középkori keleti társadalmi- és tulajdonviszonyok bemutatásánál, ha abból hiányzik az állatvagyon tulajdona. Pedig ennek mozgékonysága sokkal rugalmasabb társadalom-szerkezeti változásokat, alkalmazkodást tesz lehetővé, mint az ingatlan föld és építmény. A nagyszámú nagyállattal való – harci – közlekedés előnyeit most nem is taglalva. Ugyanakkor ez a mozgékonyság és erő, hatalmi tényezőként, a letelepült földműves-állattenyésztő-kézműves lakossággal szövetkezve még remekebb lehetőségekkel bír. Györffy azonban a nyugat-európai földbirtok kétféle tulajdonának fogalmait taglalva, ismételten ennek a keleti tulajdonláshoz mért előnyei szószólójaként nyilvánult meg, egyenesen „nomád szervezetű társadalomnak" nevezte a X. századi Magyarországot. A hamis, lejáró megbélyegzést aztán fogalmilag próbálta alátámasztani, de majd látjuk, hogy sikertelenül, mert egyrészt szó sem volt nomád társadalomról itt akkor, másrészt az előnyös eurázsiai tapasztalatok előnyei beépülvén az államszervezetbe, sokszorta sikeresebbek voltunk ekkor, mint a nyugat-európaiak. Pedig Györffy jól tudta, hogy „a régi magyar nyelvben a *jó ~ jav* jelentette az ingó javakat, mint arról a XI. századi javszedő (joccedech) tanúskodik, és a *jószág* (1372) a vagyon összességét, ami lehetett állat- és földbirtok egyaránt. (A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I-III. Szerk. BENKŐ L.-KISS L.-PAPP L. Bp. 1967-76.)" És még azt is tudta, hogy a jószág szó "nem vett fel hűbérbirtok jelentést."[867] Ennek ellenére ragaszkodott hozzá, hogy „a X. és XI. századi magyar fejlődésben az úr 'herceg' élvezte urusság ország 'dukátus' tekinthető hűbéri jellegű tartományuraságnak. Ez ui. olyan territórium volt, amelynek jogait és hasznát nem az uralkodó, hanem a herceg, olykor pedig egy német 'dux' (Hont, Pázmány, Orci) élvezte dukátusa idejére... Az államszervezés idején feltűnő tartományuraságok, amik élén egy-egy 'dux' állt (pl. Gyula-Zoltán, Ajtony-Csanád, Győr stb), kezdetben hasonló jogokat biztosítottak uruknak, mint a dukátus, s meglehet, hogy István korában a bajor-sváb udva-

[867] Györffy (1977), p.: 591.

ri főemberek a hűbérbeadás formaságait is 'importálták' a koronázás és a kardszentelés rítusaihoz hasonlóan."[868]

Igen értékes adat ez a tartományuraság. De ennyire kiemelni a német és bajor-sváb hatást a magyar királyi udvarra szerintünk akkoriban nem helyes. Nézzük meg, mi is a hűbéresség a Györffy nyújtotta fogalmi áttekintés szerint nyugaton, s aztán majd ezzel vessük össze a mi viszonyainkat, amit ő is megtesz: „A kora középkori Európában a földbirtok kétféle tulajdonban jelenik meg, mint örökös jogú birtok, és mint hűbérbirtok."[869] Előbbi germán neve az *allodium*, utóbbié a *feudum*. S mint láttuk, nálunk az ingó (*jó, jav*) és ingatlan (*jószág*) birtok volt megnevezve, utóbbi lehetett föld- és állatvagyon. És „a hűbériség klaszszikus nyugat-európai formáját azáltal nyerte el, hogy a hűbérbirtok összekapcsolódott az úr és hűbérese közti jogviszonnyal. Jogilag nem szabályozott alárendeltségi viszony a legkülönfélébb társadalmakban kialakult, Róma is ismerte az uralkodó és kísérője (*comes*e), valamint a *patronus* és *client*se intézményét, a nyugat-európai társadalmi fejlődésbe új színt azonban a germán katonai kíséret (*trustis*) beépülése hozott az *antrustió*nak vagy *gasindus*nak nevezett kísérő vitézzel, ami elvezetett egyrészről a hűbérúr (*dominus, senior*), másrészről a hűbéres fegyveres (*miles, vassus,* ill. *vasallus*) intézményes kapcsolatához."[870] A szolgálót jelentő vasallus a VIII. századtól 'függő szabad ember' értelmet kap, és a IX. századtól válik általánossá „a hűbérbirtokot élvező, s ennek fejében hűséggel és katonai szolgálattal tartozó 'vazallus' megnevezésére, aki maga is urává válhat kisebb vazallusoknak. A nyugat-európai feudalizmus klasszikus megjelenési formájában a két tárgyalt jelenség kapcsolódik össze: egyrészről a hűbérbirtok, másrészről a vazallusi függőség a maga emeletes, piramisszerű kapcsolataival és rituális formáival."[871]

De a római jogi szabályozás közismerten aprólékos és társadalmilag ellenőrzött, ezért mi inkább azt tartjuk különbségnek, kifejezetten visszalépésnek a nyugati hűbériségben, hogy a közviszonyok helyett olyan személyi függőség jelenhetett meg, ami az egyes embert – az alárendelteket – inkább kiszolgáltatta a helyzetnek. A fölérendeltek pedig olyan bebetonozott előnyökhöz jutottak, ami könnyen kárára mehetett a teljesítményüknek az egész társadalom szempontjából. A kiskirálykodás és a vérre menő torzsalkodás nem véletlen akkoriban ott, amibe a behívott magyar csapatok beavatkozása magyar diplomáciai érdekeket is szolgált. Ez utóbbi állítás persze még nem elfogadott hazai történész körökben, és Györffy fél tucatnál többször használta e könyvében a 'kalandozások' mára elavult kifejezését.[872] Felmerül még az isteni rend kérdése, hogy mennyire összevethető, ha nem a középkori nyugat-európai, de a mai igazságosság fogalmunkkal. Azaz jogilag szabályozottnak mondani a hűbériséget erős túlzás, ha a jogot nem a hatalomra jutottak erőszakos uralkodási és hatalommegtartó gyakorlata eszmei eszközének tartjuk.

---

[868] Györffy (1977), pp.: 591-592.
[869] Györffy (1977), p.: 589.
[870] Uo.
[871] Györffy (1977), pp.: 589-590.
[872] Lásd: Györffy (1977), p. 623.

Nézzük hát az üdítő, ma is vállalható magyar gyakorlatot. Előtte azonban el kell hárítanunk Györffy kísérletét, hogy összemosson bennünket a mongolokkal és ázsiai türkökkel. Egyáltalán a nomádokkal. Nomadizmus ugyanis Európában nincs is, mert a nomadizmus meghatározatlan végcélú és kimenetelű legelőkeresést jelent, míg Kelet-Európa szteppei és legeltethető területein legelőváltó pásztorkodás folyt. A sztepétől, azaz a Dnyepertől nyugatra pedig földművelés, azt kiegészítő szilaj és istállózó állattartással. Györffy persze azért idézi fel Ázsiát, hogy majd Árpádot és vezéreit hasonló helyzetben tudja bemutatni a Kárpát-medencében: „Türk feliratok és a mongol kori feljegyzések szerint a steppén megvolt a földtulajdon sajátos formája, a körülhatárolt legelőterület, a rajta levő szállás, ember és állat tulajdona. E tulajdon… társadalmilag a nemzetségfők és a kíséret tagjai rétegének földtulajdonát jelentette... Adományba kapott birtok esetén egyéni tulajdonról beszélhetünk, mert a tulajdonos adományt tehetett belőle, …az öröklés szeniorátusi rendje szerint háramlott tovább, ami azt jelentette, hogy nem volt elidegeníthető az igényjogosultak beleegyezése nélkül. Az adománybirtok és a korlátozott jogú örökbirtok mellett volt haszonélvezetre bírt terület is."[873]

A magyar államiság a gyakorlatban: jobbágyság

A már sokat emlegetett magyar mellérendeléses viszonyok, mellérendelő gondolkodás ugyanúgy jellemezte a magyar államiságot, közéletet, mint a mindennapi életet. Mérvadóként elfogadva az Encyclopedia Hungarica szócikkét a hűbériség fogalmával kapcsolatban (de csak azzal, mert a törzsek akkori létével kapcsolatban mást gondolunk): A hűbériség olyan (nyugat-európai) „polgári intézmény, országos rendszer, mely szerint az ingatlanok valódi főtulajdonosa a fejedelem és a földbirtokkal rendelkező hűbéresek annak csak haszonélvezői voltak. Európában ennek kezdeti nyomai már nagy Károly császársága előtt jelentkeztek, de elterjedése csak a 10. század második felében vált általánossá. Magyarországban a hűbériség talajra nem talált, mert már a vezérek korában a birtoknak két fajtája létezett, a magán- és az állambirtok. A magánbirtokok a nemességi és ebből gyökerező családi birtokok voltak, de nem kizárólagos joggal, mert a főtulajdon jogával a törzs rendelkezett. Állambirtokot alkottak a várak, a végek és az ehhez tartozó javak. A törzsek felsőbbségi joga I. István király idejében szűnt meg. Ez időtől ugyan voltak Magyarországon is hűbéri birtokok a külföldről bevándorolt lovagok számára, ez azonban inkább kivételnek számított"[874] A lényeg tehát, hogy nálunk „a hűbériség talajra nem talált", de annyival azért módosítanunk kell a mondottakat, hogy szerintünk abban a korban már nem voltak törzsek Magyarországon.[875]

---

[873] Györffy (1977), p. 590.

[874] *Encyclopedia* (1992), 777-778. *A Pallas Nagylexikon* (1893-1900) ***hűbér*** címszó.

[875] Valószínűsíthető, hogy a törzseket csak utólagosan látták bele a nemzetségi alapon szerveződött, s több helyről szövetkezett 'honfoglaló' nép különböző szerepet ellátó tagolásába. Ilyen nagy társadalom irányításával viszont csak megfelelően felkészült és erőteljes, határo-

És mivel ennek a szövegnek a forrása a 19. század végi első magyar nagylexikon, mondhatjuk, egészen sokáig élt a köztudatban mindaz a különbség, ami a magyar középkort a nyugatitól alapvetően megkülönböztette az államberendezkedést tekintve. Hiszen azt is tudták, hogy „ebből a középkori szóból feodom s utóbb feudum, amely ős-germán eredetre vall, keletkezett a feudalitás, a hűbériség," ami Taksony és Géza fejedelem idején vált "európai középkori társadalmi rendszerré," és „hogy azzá válhatott, annak okát a germán népfaj jellemében, felfogásában találjuk meg. A germán felfogás szerint ugyanis a szabad férfinak tekintélyét emelte az, ha valamely kiváló vitéz egyénnek személyes szolgálatában állott, ennek érdekében harcolt, ahhoz mentül nagyobb hűséggel ragaszkodott. A harcokhoz a társaknak szükséges volta egyrészt, a társaknak személyes hűsége és önfeláldozása másrészt, alkotta két fő tényező elemét a feudalitásnak, amihez szükségessé vált a két elemnek egymáshoz jogi összeköttetésbe hozása, ami két oldalú szerződési viszonyt szült. A hatalmas úr a kalandjaihoz, harcaihoz keresett segítő társaknak szerződésileg ígérte s esküvel is erősíté, hogy fenntartásukról gondoskodni fog, s részelteti őket szerzett vagy elfoglalandó birtokaiban. A társak viszont esküvel kötelezték magukat, hogy a harcokban a főurat hűségesen kísérik, s érdekében harcolnak."[876] – De ha ilyen magánérdekek mentén szerveződtek, akkor igen messze voltak az állam valódi közhatalmi értelmétől, illetve gyakorlatától![877]

Azaz hódításra összeesküdött (későbbi szépítő szóval: szövetkezett) germán rabló (későbbi szépítő szóval: harci), hódító csapatról van szó, amely aztán hatalmi szervezetként is megtartotta a szoros személyi függést, aminek kölcsönösségi jellegét 'jogi összeköttetésként' és 'kétoldalú szerződésként' értelmezik utólag, amitől igen távol álltak ezek a rablócsapatok! Hozzájuk képest Árpád és vezérei a Vérszerződéssel testvérükké fogadták az összes Kárpát-medencei népet.[878] És aztán felszabadították az országot a 'frank' – Anonymusnál rómaiak! – és a bolgár megszállás alól, valamint igazi szerződéses viszonyban berendezve az egyes közeli és távoli övezetek – tartományok – hatalmi életét. Meghagyva a régi magántulajdonosokat birtokukon, csak az ország közepét maguknak elfoglalva, a többi területet pedig a hadsereg tekintélyével és erejével nemcsak az országon belül, de távoli területeken is harcot vállalva tették biztonságossá.[879]

Ha jól olvassuk Anonymust, mindezt nála is megtaláljuk: az Árpád vezette nemzetegyesítő bejövetel, beköltözés harcai, győztes csatái után Árpád és katonái bevonultak a fővárosba: „És amikor látták, hogy biztonságban vannak min-

---

zott vezető, ill. vezetőség volt képes megbirkózni, mégpedig nagy kísérettel és jól felfegyverzett katonai, rendvédelmi csoportok által segítve. (Csámpai–Cser–Darai, 2008, 43-44.)

[876] „Hűbér." *Pallas* (1893-1900) *IX. kötet.*

[877] Amit például a sokkal korábbi görög polisz megvalósított.

[878] Ehhez képest Nyugat-Európában egy-egy hűbérszerződés egyáltalán nem a felek valamiféle a jogügylete volt, hanem olyan testvérré fogadás, ahol felek egyenlőtlen jogállással bírtak.

[879] Nyugat-Európában viszont egészen más cél lebegett a harcias réteg szeme előtt, a terület meghódítása, alávetése, vagy más szerzeménnyel való gyarapítása. A meghódított terület a vezéré lett, aki osztott a zsákmányból az alvezéreknek is, akik még tovább, az ő alantas vezéreiknek.

den tekintetben, senki se képes szembeszállni velük, átkeltek a Dunán. És a révet, ahol az átkelést végezték, Moger-révnek[880] nevezték, ama hét miatt. A fejedelmi személyek, kiket hetumogernek hívtak, itt hajóztak át a Dunán. Átkelvén a Dunán, tábort ütöttek a Duna mellett fel a felső hévvizekig. Ennek hírére a Pannónia földjét lakó összes római rohanvást mentette életét. A rákövetkező napon pedig Árpád vezér meg minden főembere, az összes magyarországi katonával együtt[881] bevonulva megszállta Atila király városát. És láttak az egész királyi palotaváros-négyszög[882] építményei közül néhányat lebontva az alapzatig, másokat épségben, és ugyancsak megbámulták mindegyik kőépületet. És hogy így alakultak a dolgok, elmondhatatlan jó kedvük támadt, megértve, hogy addig a pontig azért nyerték harc nélkül el Atila városát, mert Árpád fejedelem Atila nemzetségéből származott.[883] És minden nap Atila király palotájában étkeztek

---

[880] Az Anonymusnál szerepeltetett névadó király, *Magóg* okán jelenhet itt meg a *Moger*, éppen mint a magyar nyelvben kivételes vegyes hangrendű szó, ami az –er utótaggal népnévvé lett. Hogy miért nem *Magor* – vagy akkor már *Mager* – lett a szó alakja, nem tudjuk. Talán előbbi a *Hunor–Magor* tulajdonnév kettős miatt foglalt volt. Utóbbit pedig a fordított út magyarázhatja, amin végigmenve Anonymusnak a hagyományt (*Magor*) és az egyházi törekvést (*Magóg*) egyesítő tudós tényked̈ése következtében keletkezett. A *g* mássalhangzó *gy*-vé válása, a *Megyer–magyar* értelmi elkülönülés pedig a magyar nyelvi életben kialakult megoldás lehet. A görög forrásban (Konsztantinosz Porfürogennétosz: De administrando imperio – A birodalom kormányzásáról) szereplő *Megeré* (*Μεγέρη*) alakhoz a *Megyer* név áll közel, bár Moravcsik Gyula úgy fordítja, hogy *Megyerié* - mármint a harmadik törzs. Moravcsik, 1984, 46.) Ám Moravcsik hozzáteszi, hogy „a görög szöveg azt a benyomást kelti, hogy a közölt nevek, amelyeket genitivusi esetben (l. *τοῦ Νέκη, τοῦ Μεγέρη,* stb.) jegyzett fel a szerző, személynevek (ὁ *Νέκης,* ὁ *Μεγέρης,* stb.), noha kétségtelen, hogy azok honfoglalás korabeli magyar törzsek neve. A genitivusos szerkezetek használata olyan magyar kifejezésekből magyarázható, mint 'Buda vára', 'Nyék törzse' stb." (Uo. 47.) Ezt a Megeré személynevet vagy tulajdonnevet tehát törzsnévnek tekinti Moravcsik és történetíróink zöme, de elfelejtette bizonyítani, hogy abban a korban egyáltalán voltak-e még törzsek, mert egyébként nem voltak, mint láttuk. Konsztantinosz a genea (γενεά) szót használja, amit Moravcsik megszokásból fordít *törzs*nek, de van más jelentése is: *születés, generáció*, ami utóbbit talán *nemzedéknek, nemzetség*nek, vagy *rokonság*nak, régiesen akár *törzsök*nek is lehetne fordítani, de semmiképpen nem törzsnek. A törzs a koiné görögben amúgy is: *fülé* - *φυλή*.
(https://hu.wiktionary.org/wiki/%CF%86%CF%85%CE%BB%CE%AE.) Az egész egyesült népre értett magyar alak lehetett az egyetemesebb, a görög alak a különleges kivétel.

[881] Azaz nemcsak a bejött Árpád-katonaság vett részt a hadműveletekben, és most az ünnepségen.

[882] Anonymus a *palatium* szót használva utal régi Óbuda négyszögletű alakjára: „A Forum Romanum mellett emelkedik a város bölcsője a Palatinus, amelyen a hagyomány szerint Romulus szántotta körül az első város, a „Roma Quadrata" területét, és itt építette fel házát is. Egyre többen építkeztek itt, a köztársasági kor vége felé már csaknem kizárólag a gazdagabb családok lakták. A Palatinus szóból származik az Európában mindenfelé elterjedt palota szó is." (Atom [2013]: „A Palatinus domb Rómában." *Róma Direct Connection* honlap. http://roma-nevezetessegei.blogspot.hu/2011/11/palatinus-domb-romaban.html.) Azaz „a palatinusi várost szokták volt négyszögű alakjáról Roma quadrata névvel jelölni". (Pecz [1902-1904] Vilmos: „Róma" címszó. *Ókori Lexikon.* Franklin Társulat, Budapest. Elektronikus kiadás: Arcanum Adatbázis Kft., 2002.
http://mek.oszk.hu/03400/03410/html/7238.html.)

[883] Azaz az őslakos népet nem kellett leigázniuk.

nagy megelégedéssel barátságos légkörben ülésezve.[884] És minden zene nekik szólt, éspedig hegedűk és sípok kellemes hangja[885] az összes énekmondóval együtt. Az ételt, italt a vezérnek meg a nemeseknek arany-, a közrendűeknek meg parasztoknak ezüstedényekben szolgálták fel. Mert hiszen Isten a kezükre adta a többi környező ország minden gazdagságát.[886] És minden hozzájuk érkezett vendéggel hosszas és élénk eszmecserét folytattak.[887] És Árpád fejedelem a vele időző vendégeket földekkel és nagy vagyonnal kegyeltette, és ennek hírére sok vendég özönlött hozzá, és örvendve időztek vele.[888] Árpád vezér és övéi akkor húsz napig szíves-örömest Atila király városában maradt. És majdnem minden nap Magyarország összes katonája a vezér színe előtt, harci lovukon ülve, kerek ércpajzsokkal és lándzsákkal nagy tornát tettek. És a többi ifjú pogány módra játszott íjjal és nyíllal. Ez Árpád vezért nagyon jó kedvre derítette. És minden katonájának különféle ajándékot adott, úgy aranyból, mint ezüstből lévőket, és egyéb vagyont.[889] És azon a helyen földet adott Kündünek, Kurzán atyjának Atila király városától el Százhalomig és Diósdig, és fiának egy várat a népe védelmére. Akkor Kurzán saját neve alatt neveztette. Amely név mind a mai napig nem merült feledésbe."[890] – Egyértelmű tehát számunkra, hogy itt

---

[884] Nem az étkezésen, hanem az ülésezésen volt tehát a hangsúly.

[885] A hegedű helyett kobzot is szoktak fordítani. De a lényeg, mint Mózer Zoltán írja: „a síp (és az összes síp, duda, fuvola, furulya) a fúvós hangszereket, a hegedű pedig a húros hangszereket jelképezi". (Móser (2005), 24.) A Kárpát-medencei lakosságot már az avar-korban is szórakoztató hősmondák előadásáról lehet szó, amiről a VII. század első felében élt görög történetíró, Theophylactos emlékezik meg az avar történeti irodalom legjelentősebb forrásművének tekinthető Historia Oikumenike című munkájában. (Fehér, 2012, 1.)

[886] A birodalmi főváros birtokába jutván az egész magyar hatalom minden ereje által szerzett gazdagság jelképeivel éltek.

[887] Árpádot tájékoztatták az ország állapotáról, a jövő lehetőségeiről.

[888] Az egész terület népességének képviselői megjelentek és nemzetté, állammá szerveződtek.

[889] Azaz a honvédő hadsereget is megszervezte.

[890] „Et dum uidissent quod undique tuti esent, nec aliquis eis obsistere valeret, transierunt danubium. Et portum ibi transitum fecerent, portum moger nominaverunt, eo quod vii. Principales persone qui hetumoger dicti sunt ibi danubium transnavigaverunt. Transito danubio castra metati sunt iuxta danubium usque ad aquas calidas superiores. Et hoc autido omnes romani per terram pannonie habitantes vitam fuga servaverunt. Secundo autem die dux arpad et omnes sui primates cum omnibus militibus hungarie intraverunt in civitatem atthile regis. Et viderunt omnia palacia regalia quedam destructa usque ad fundamentum quedam non, et ammirabantur ultra modum omnia illa edificia lapidea. Et facti sunt leti ultra quam dici potest, eo quod capere meruerunt sine bello civitatem atthile regis, ex cuius progenie dux arpad descenderat. Et epulabantur cottidie cum gaudio magno in palatio attile regis conlateraliter sedendo. Et omnes simphonias atque dulces sonos cythararum et fistularum cum omnibus iocolatorum habebant ante se. Fercula pocula portabantur duci et nobilibus in vasis aureis, servientibus et rusticis in vasis argenteis. Quia omnia bone aliorum regnorum circumiacentium dederat deus in manus eorum. Et vivebant large ac splendide cum omnibus hospitibus ad se venientibus. Et hospitibus secum commorantibus dux arpad terras et possessiones magnas dabat, et hoc auditio multi hospitum confluebant ad, eum et ouvnter morabantur cum eo. Tunc dux arpad et sui propter leticiam permanserunt in civitate atthile regis per xx-ti dies. Et omnes milites hungarie ante presentiam ducis fere cottidie super destrarios suos sedendo, cum clipeis et lanceis maximum turnamentum fejebant. Et alij

Árpád fejedelem beiktatási ünnepségéről van szó.[891] Ennek nyitójelenetét örökíthette meg a Képes Krónika, amikor Árpád vezér hálaadó áldozatot mutat be Istennek serleget felmutatva, amikor Atila városát oly könnyen birtokba vehette, de nem csupán ezért, hanem annak a nagy eseménynek az alkalmából, hogy az országot addig sikeresen egyesítette, és fejedelmi címe megerősítéséért is bizonnyal. Korabeli Te Deum ez mindenképpen. Utalunk itt még a Dümmert Dezső által idézett és elemzett, I. István királyunkat avató szertartásnak az érsek által a jövendő királynak feltett egyik kérdésére: *„Akarod-e az országot a te atyáidnak Istentől rendelt igazsága szerint kormányozni és megvédeni?”*[892] Ez a királyavató szertartási rész ugyanis szintén arra mutat, – bár így sosem értelmezték, – hogy Szent István felmenői keresztények voltak: ha kell Árpádig, ha kell Atiláig.[893]

Ezért írta a tudós pap Anonymus Álmos vezérről az alább következőket. Az az Anonymus, aki arra törekedett, hogy olvasója, az ő munkája nyomán „most már inkább az iratok biztos előadásából meg a történeti művek világos értelmezéséből nemeshez méltó módon fogja fel a dolgok igazságát,” mely lehetőség miatt – teszi hozzá áhítattal – „Magyarország tehát boldog, jutott neki adomány

---

ivuenes more paganismo cum arcubus et sagittis ludebant. Unde dux arpad valde letus factus est. Et omnibus militibus suis diversa donaria tam in auro quam in argento, cum ceteris possessionibus donavit. Et in eodem loco cundunec patri curzan dedit terram a ciuitate Atthile regis usque ad centum montes, et usque ad gyoyg, et filio suo dedit unum castrum ad custodiam populi sui. Tunc curzan castrum illud sub suo proprio nomine iussit appellari. Quo nomen usque in hodiernum diem non est oblivioni traditum.”
(http://la.wikisource.org/wiki/Gesta_Hungarorum#De_portu_Moger.) Saját fordítás.

[891] Ezzel szemben viszont Zolnay László – amint a hazai tudomány szinte egésze – a XX. század utolsó előtti évtizedének kezdetén is még ugyanúgy értelmezi Anonymust, mint száz évvel korábban Schönwiesner, amikor tivornyázásnak állítja be Árpád budai országgyűlését. Mert szerinte „Anonymus úgy véli: az Árpád fejedelem vér szerinti ősének tartott Attila hun király (†456) székhelyként építette fel s erősítette meg a hévizek fölött fekvő Aquincum városát, amelyet magyarul Buda várának, németül – Attila Etzel német nevéről – Etzilburgnak neveznek. E városban azután Árpád magyarjai Attila palotájában sípoknak, doboknak, húros hangszereknek muzsikájára, jokulátoroknak édesen zengedező énekeit hallgatva affajta hét országra szóló, három hétig tartó vigalmat, holmi ’magnum aldomas’-t csaptak. S mintha Anonymus, tán épp a csacska jokulátorok s parasztok meséi nyomán, maga is népies narrációba csapna át: az urak arany-, az egyszerűbb népek ezüstkupákból ittak! Alkalmasint még ’az ebek is bort vedeltek’. A sereg harcosai lovuk nyergébe pattantak, kopját törtek, az ifjak pedig íjakkal versengtek. Árpád magyarjai – szerinte – itt, Attila városában ünnepelték meg a honfoglalást, azt, hogy ’Isten a környező országok minden javát az ő kezükbe adta’. Megemlíti Névtelen, hogy Árpád fejedelem ekkor adta át vezértársának, a vele hatalomban osztozó ’kündünec’ (Kendének), Korszán atyjának az Attila városától (vagyis Óbudától) a Száz-hegyig (Százhalombatta) és Diósdig terjedő birtokot s egy várat is, e jószág őrizetére. Hozzáteszi: Korszán várát most is így nevezik.” (Zolnay, 1982, 83-84.) Hangsúlyoznunk kell, hogy ebek bort vedelése *nincs* Anonymus szövegében.

[892] Dümmert, 1977, 170.

[893] Így aztán már vitatkoznunk kell Dümmert ama megállapításával, hogy csak képletesen lenne értendő, hogy „atyáinak Istentől rendelt igazságát” fogja követni a király. (Dümmert, 1977, p.: 171.) Mert tehát a nyugati szertartásrendre áttérés nem azonos a kereszténnyé levéssel, amit a magyaroknál elődeikig visszakövethettünk. (Zachar, 2006.)

sok; hisz örülhet minden órán, deákjának ajándékán, mivel megvan íme neki királyai és nemesei származásának a kezdete". E kezdet tehát Álmos, és „ezekért a királyokért pedig legyen dicséret meg tisztelet az Örökkévaló Királynak és Anyjának, Szent Máriának, s az ő kegyelméből Magyarország királyai és nemesei bírják az országot boldog véggel, most és mindörökké. Ámen."[894] Anonymus áhítatát ma önérzetességnek mondanánk, de az ő érzése ennél sokkal több, mert elfogadta, hogy „haladjunk a történelem útján, s úgy, amint a Szentlélek sugallja".[895] Álmos *királyt* pedig így jellemezte: „Álmos egyszersmind kegyes, jóakaratú, bőkezű, bölcs, derék katona volt; vidám adakozó mindazok részére, akik Szcítia országában abban az időben katonák voltak. Midőn pedig Álmos az érett kort elérte, mintegy a Szentlélek ajándéka jutott neki, s így pogány létére mégis hatalmasabb volt és bölcsebb Szcítia összes vezéreinél. És az országnak minden dolgát abban az időben az ő tanácsai szerint vagy az ő segítségével intézték."[896] Az itt szereplő „pogány létére" kitétel a fentebb mondottak szerinti hamisítás lehet, amit Álmos nem római kereszténysége indokolhatott. Végül, ha valakit ez nem győzött meg, vegye figyelembe Álmos nevének eredetét. Ezt itt még a hagyományos fordíts szerint elemezzük: „isteni, csodás eset következtében nevezték el Álmosnak, mert teherben levő anyjának álmában isteni látomás jelent meg turulmadár képében, és mintegy reá szállva teherbe ejtette őt.[897] Egyszersmind úgy tetszett neki, hogy méhéből forrás fakad, és ágyékából dicső királyok származnak, ámde nem a saját földjükön sokasodnak el. Mivel tehát az alvás közben feltűnő képet magyar nyelven álomnak mondják, és az ő születését álom jelezte előre, azért hívták őt szintén Álmosnak. Vagy azért hívták Álmosnak, – ami latinul annyi, mint szent, – mivel az ő ivadékából szent királyok és vezérek voltak születendők."[898] Így tehát Álmost nem kereszténynek, de szentnek nevezi Anonymus. Mivel Szent Pál a leveleiben a szent szót keresztény értelemben használja és ezt Anonymus is jól tudta, attól, hogy Álmost Anonymus szentnek nevezi, nem kell őt az Egyház által szentnek nyilvánítottnak tartanunk, elég, ha Anonymus e helyének szent szavát egyszerűen kereszténynek értelmezzük. Viszont az Álmos név kapcsán Anonymus egyértelműen a Szentlélek sugalmazásának látja ezt az álmot, mert éppen előtte vetette el, hogy ennél alantasabb álmot elfogadjon: „Ha az oly igen nemes magyar nemzet az ő származásának kezdetét és az ő egyes hősi cselekedeteit a parasztok hamis meséiből vagy a regösök csacsogó énekéből mintegy álomban hallaná, nagyon is nem szép és elég illetlen dolog volna."[899]

Nyugat-Európában viszont a terület- és zsákmányszerzés „volt kezdete a hűbérrendszernek. Zsold helyett ilyformán a segítő társ beneficiumban részesült, rendszerint valamely birtoktestet kapva jutalmul haszonélvezetre. E birtoknak

[894] Anonymus (2014): „Kezdődik az előbeszéd a magyarok cselekedeteihez."
[895] Anonymus (2014), "Miért mondják azt, hogy hungárusok?" című fejezet.
[896] Anonymus (2014), „Álmos az első vezér" c. fejezet.
[897] Az áldott állapotban lévő asszonyt nem kellett még egyszer teherbe ejteni. Ezért a következő tanulmányban e rész pontos fordítását adjuk.
[898] Anonymus (2014), „Álmos vezér" c. fejezet.
[899] Anonymus (2014): „Kezdődik az előbeszéd a magyarok cselekedeteihez" c. fejezet.

főtulajdonosa megmaradt azonban az adományozó úr s övé volt az ú. n. dominium directum; az adományozott, a hűbéres (vasallus, vassus) pedig csak haszonélvezeti joggal (dominium utile) bírt abban. Eleinte a hűbéres csak saját személyére nézve bírt joggal oly birtokhoz, s legfeljebb ha fia is, azon a hűbérúr felbonthatta a szerződést, s elvehette a bér-birtokot a vazallusától. Később azonban s csak a karolingok működése után a IX. század vége felé s főleg már a X. században jogrendszerré alakult át a hűbériség, midőn is a hűbérbirtok örökölhetővé vált, míg csak a hűbéresnek utódjai maradtak, sőt a hűbéres azt bizonyos megszorítások mellett el is idegeníthette. A beneficiummal adományozott szabad férfihűségi ígéretet (commendatio) tett ugyan, ezt tették minden utódai is, mely hűségi fogadalom letétele bizonyos formaságokhoz volt kötve. A hűbérúr (senior, dominus) elfogadta e fogadalmat, s erre a hűbéres hadi és egyéb szolgálatai, valamint a hűbérúr kötelezettségei meghatároztattak. A hűbéres egyenesen birtokainál fogva volt köteles a hadba menni s egyáltalában az ú n. hűbéri szolgálatokat teljesíteni. A hűbérbirtokot a hűbérúr beleegyezésével hűbéres részekre osztva alhűbérbe is adhatta, ezek alhűbéreseknek neveztettek."[900]

Hogy ezzel szemben mi volt az állami gyakorlat minálunk, abban eligazodni a *Sacra Regni Hungarici Corona* és a hozzá kötött közjog tudhat legjobban segíteni bennünket. Sok tényt és érvet feltártak a kutatók ezzel kapcsolatban, de sok a nyugati mintára járó gondolkodásmód tévelygése is. Ezért Csihák György arra figyelmeztetett, hogy milyen fontos a latin szöveg helyes értelmezése, ha tetszik hiteles fordítása, mert eleink kitűnően tudtak latinul, és arra, hogy manapság könnyen hiba csúszik egy-egy latin fogalom, összefüggés értésébe, sok a példa. Máris koronánk latin nevében két szó, a *sacra* és a *regni* szinte általánosan félrefordított. „Sacra és sancta – minden nyelven, mindkettő annyit tesz, mint szent. Míg a latinban sancta az Isten, az Egyház, a szentek, Sancta Maria stb., addig *a sacra azt jelenti, hogy valami által megszentelt*. A mai nyelvek tehát nem tesznek különbséget –, de mi különbséget tettünk latin nyelvünkön: és ez nagyon fontos, mert *nem valamely egyházi szent tárgyról van szó, hanem többről: hagyományaink által megszentelt koronánkról*. *A regni szó pedig kiemeli, hogy nem királyi (rex) ez a korona, hanem az ország koronája."*[901]

Ezt Bölöny József is kiemelte, amikor hangsúlyozta, hogy a korona *szent* jelzőjének „mellőzésére még akkor sincsen okunk, ha ezt pusztán epitheton ornansnak, díszítő jelzőnek tekintjük. Ezt a díszítő jelzőt tudniillik évezredes hagyomány fűzi a koronához, amely ezzel a jelzővel vált az ezeréves magyar államiság szimbólumává." Megszentelt (sacra) értelemben tehát „ez a 'szent' jelző jóval tágabb körű amannál" (sancta). „Nem függ szentté avatástól, meg csak vallási értelemben vett szentségtől, istennek tetszéstől sem… A Megszentelt Korona nem vallási fogalom, hanem a hagyomány által szentnek (sacra) tekintett évezredes jelvénye a magyar államiságnak. Nem az uralkodó (rex), hanem az ország (regnum), a magyar állam folyamatos fennállásának a jelképe. Nem

[900] „Hűbér." *Pallas* (1893-1900) *IX. kötet.*
[901] Csihák (2002), 417.

sacra *regum* corona, hanem sacra *regni* corona. 1388-ban már a dalmáciai városok is 'Magyarország Megszentelt Koronáját' biztosítják hűségükről."[902]

A Magyar Megszentelt Korona latin neve mindezt tökéletesen alátámasztja: *Sacra Regni Hungarici Corona*, azaz *Hun Ország (Hunok Országa) Megszentelt Országkoronája*.[903] Ezért amikor valahol (pl. könyvcímekben) a rövidebb, már igen meggyökeresedett *Magyar Szent Korona* nevet látjuk, akkor a megszokottan használt név előtt tisztelgünk, de mindig a Hun Ország történelemi hagyományok által Megszentelt Országkoronájára gondolunk. És ugyancsak amikor Magyarországot vagy Magyar Királyságot írunk, mindig a Magyar Megszentelt Korona nevében szereplő Hun Országot értjük alatta.

Viszont figyelembe kell vennünk országunk és királyának az akkori egyházi világrendbe illeszkedését is. Az imént idézett Bölöny József idejében még az volt az általános nézet, hogy II. Szilveszter pápa Istvánnak, a magyarok vezérének küldött 1000. március 27-ei levele későbbi hamisítvány. Holott nem az.[904] II. Szilveszter bullája Istvánhoz a pápa viszonos adománylevele, mellyel a Megszentelt Koronát meg-, illetve visszaküldte, a Szent Péter székének felajánlott országot, népet és királyt István kezébe visszaadja, adományozza, minthogy Asztrik püspök követségét angyali küldöttség már megelőzte őnála az isteni határozattal, amely Géza fiát kijelölte az isteni választott nemzet őrzésére.[905] A Megszentelt Korona kapcsán ezért pontosítani kell, hogy annak megszentelését nemcsak a magyar hun-hagyomány adja, hanem az isteni végzés alapján a pápai megerősítés is, a megszentelést II. Szilveszter pápa maga elvégezte, ami által a magyar hagyomány megerősítetté vált. Szent István aztán élete végén a Megszentelt Korona szentségét még azzal növelte meg, hogy a Boldogságos Szűz Máriának ajánlotta fel. Ezen kívül a Megszentelt Korona nem tárgyként, hanem jogi személyként tekintett, miáltal tehát nemcsak megszenteltnek, hanem szentnek is nevezett.

A nagyrészt megsemmisített és a maradékot meghamisított Árpád-kori emlékeink között – a megsemmisítés és meghamisítás miatt – nincs bizonyosságunk, hogy az 'ország koronája' kifejezés mikortól kap szerepet nálunk. Ami kis jelentőségű, mert más európai országokhoz és népekhez képest nálunk ez így is igen régi: „…már Szent István királyunk idejéből is adatolható (970-1038), biztosan megtalálható a Hartvik püspöktől való 'Szent István legendában' (1095-1116). Az 'ország koronája' kifejezés angol forrásban először 1155-ből, francia forrásból először 1317-ből adatolható – tehát tőlünk vették."[906] Ezt a lexikoníró Endrey Antal a következőkkel támasztotta alá: „I. István király fiához intézett Intelmek Könyve című munkájában foglalt korona eszme arról tanúskodik, hogy a magyarok az 'ország koronája' fogalmat már magukkal hozták, … a Magyar Megszentelt Korona kifejezetten abból a célból készült, hogy a Honfoglaláskor megkezdett országalapítás befejezéseként a magyar állam

[902] „Bölöny (1999), 42.
[903] Csihák (2002), 447.
[904] Darai (2012b).
[905] Ipolyi (1886), 34-37.
[906] Csihák (2002), 417.

függetlenségét megtestesítse és az ország fölötti hatalmat az uralkodóra ruházza. Az államalkotó eszme gondolatát megerősíti a Korona és a Boldogasszony között kezdettől fönnálló szoros kapcsolat is. I. László király 1083. augusztus 20-án Székesfehérvárott, I. István király szentté avatásakor így fejezte ki mindezt: *'Nem dinasztikus ékszer ez, a magyar nemzet, a magyar nép, a Kárpát-medence népeinek és a királyok királyának, az Élő Krisztusnak szövetségi szimbóluma a Korona.'* … A Korona először a királyi hatalom, majd az ország és a magyar államiság jelképévé vált."[907]

A Megszentelt Korona eredetére vonatkozó adataink tehát meglehetősen ellentmondásosak. A híradások szerint 1001-ben, miután egyértelműen bebizonyosodott, hogy a világvége – amit a keresztény nyugat egyöntetűen várt – még sem következik be, Vajkot, Géza nagyfejedelem fiát királlyá koronázták, akit I. István király néven ismerünk, és akit később szentté avattak. Szent István római keresztény szellemben irányította az országot, verte vagy szerelte le az ellene lázadókat, terjesztette a római katolicizmust, építtette a templomokat, és folytatta külpolitikáját, amelynek kizárólag az ország védelmét érintő vetülete volt, nem hódított.

Három évtizedes uralkodás után fiát készítette fel az uralkodói szerepkörre, jóllehet, német felesége mást akart a magyar trónon látni: rokonát, Pétert. Ekkor azonban két váratlan esemény is történt és ezeket követte István ugyancsak váratlan intézkedése. Addig az országot Szent Péter – azaz Róma – kezében lévőnek vélték, de miután István fia – a krónikák szerint – váratlanul meghalt, és a trónnak a magyar jogrend szerinti várományosát valaki parancsára megvakíttatták és megsüketíttették, István megváltoztatta addigi véleményét. Mindenekelőtt Vazul két fiát – a későbbi I. Endrét és I. Bélát – Lengyelországba menekíttette, majd az országot Szent Péter széke mellett Szűz Mária kezébe ajánlotta fel. Ezzel pedig a katolicizmuson belül az addiginál magasabb szintre emelte a Szűz Mária-kultuszt. Szűz Mária tisztelete Magyarországon még azért jelentős, mert a római katolicizmussal törölt korábbi népi hitvilág asszonyalakját – a Boldogasszonyt[908] – személyesítette meg, és annak kultuszát segített feltámasztani azzal, hogy egy keresztény személyiségre lehetett alkalmazni. Magyarország ettől kezdve egyelőre csak elfogadottan, később hivatalosan is Mária Országa – *Regnum Marianum*.

I. István halála után rokona, Orseolo Péter került a királyi trónra – elsősorban a német császár segítségével. Henrik többször is visszasegítette silány védencét a trónra, akit a magyarok durva és a magyarokat lenéző politikája miatt gyűlöltek. Egy alkalommal – néhány évig – Aba Sámuel került helyette a trónra, de őt meg a nemesség gyűlölte, mert túlzottan az egyszerű emberek pártján állott. Végül egy vesztett csata után meg is gyilkolták, előtte azonban a krónikák szerint kivégeztette a Vazul megcsonkításában tevőlegesen résztvevőket. Péter király, mikor III. Henrik császár Péter hűbérese lett, a híradások szerint III. Ottó

[907] „Megszentelt Korona Tana." *Encyclopaedia* (1996), 442.
[908] Vesd össze: Daczó (2001), Daczó (1980).

által Szent Istvánnak küldött királyi lándzsát visszaadta a császárnak, aki azt elküldte a pápának Rómába.

Pétert aztán az Árpád-házi Endre, majd halála után öccse, Béla követte a trónon. Béla kedvelt király volt, halála után Endre fia, Salamon, akit apja még a halála előtt kijelölt, gyerekként került a trónra. Uralkodása katasztrofális volt, neki is a német császár igyekezett segíteni, de a végén Béla fiai, a későbbi I. Géza és I. László katonailag leverték.

Az 1031-ben készített Koronázási Palástón a Megszentelt Koronát annak a Szent Bertalannak a fején látjuk, aki a hagyomány szerint Örményországban térített. Már II. Szilveszter is megírta, hogy ez beavató korona, amit Kálti Márk az ország koronájának nevez. Aba Sámuel halála után Péter király nem ezt adta Henrik császárnak (hanem bizonyára Aba Sámuel koronáját) és küldte az a lándzsával együtt Rómába, hiszen a képe magyar korona felirattal szerepel a pápai registrum könyvben, de az nem a Megszentelt Korona képe. És a szuverén ország koronájának a pápához küldése ellentétben állt volna a II. Szilveszter-féle bulla kijelentésével, hogy Magyarországnak szuverénnek kell lennie, hogy betölthesse a hit és az egyház védelmezőjének a szerepét. Mely országot és királságot ekkor már Jézus Édesanyjának történt felajánlás is védett (aki, mint a Mennyország királynője, Szent Péternek is úrnője). E kettős védelmet a császár nem törhette meg, mert ez a földön az Egyház védelmét jelentette, hiszen, II. Szilveszter a Szent Istvánnak írott levelében Jézus nevében Magyarország függetlenségét rendelte el és ez utódait is kötelezte, míg a mennyben pedig Szűz Mária és Jézus együttes védelmét jelentette.

A Megszentelt Korona tehát nemcsak a királyé, hanem az országé, a nemzeté és a népé volt. Ötvös-technikai aranyműves vizsgálata és a zománcképeken szereplő szentek életideje szerint föltehetően az avar időkben vagy még korábban készítették és jelképei tényleg beavató koronát mutatnak. Ez a későbbi időkben Megszentelt Korona néven nevezett koronázási jelvény végérvényesen és teljességgel egyesítette az országot, amennyiben a Vérszerződésben részt nem vettekre is kiterjedt. Azok önként elfogadták hatalmát, talán II. Szilveszter pápa áldásával és II. Ottó tekintélyének támogatásával megerősítve. A ’honfoglalók’ is elfogadták a Megszentelt Korona hatalmát uraló állásukat, mert az megerősítette a Vérszerződést, és mert a királyi uralkodó ház dinasztikus koronája volt.

Továbbá „a törvényhozó és a végrehajtó államnak szerveiben való elválasztása nálunk már a 13. század végén (1298) megnyilvánul; a 15. században (Zsigmond, I. Ulászló) már tisztán áll előttünk az alkotmányjogi szabály, hogy a törvényhozó hatalmat a király csakis az országgyűléssel együtt gyakorolhatja, amíg a végrehajtó hatalom a király kezében van. A magyar közjog a végrehajtó hatalmat is alárendeli a törvényhozó hatalomnak, amelyben az állam szuverenitása testesül meg. A magyarság gyakorlatias állásfoglalása azt is tisztán látja, hogy az államhatalmi főszervek elkülönítése mellett az államszemély egységének fenntartását is biztosítani kell; tisztán látja, hogy az állam csak úgy oldhatja meg feladatát, ha az egyes alkotó részei egy egésszé vagy egy erkölcsi szemé-

lyiséggé olvadnak össze."[909] I. Ulászló (1440-1444) koronázása alkalmával megerősítette az Aranybullát, továbbá az 1298. és 1351. évi decretumot. Az Országgyűlés I. Ulászló koronázásáról kiadott oklevélben elsőként fejtette ki szabatosan a Megszentelt Korona-elméletét, de a Szent Korona hatalmának és erejének átruházásáról és a királyi hatalom átruházott természetéről ekkor törvénytelenül nyilatkoztak, mert a pápa engedélyét nem kérték meg hozzá, pedig ezzel a szabad királyválasztás jogalapját akarták megteremteni.[910]

Ez az igen régi hagyományok és hatalomközvetítő szentelés által Megszentelt Koronánk még manapság is közvetít időtálló eszméket, szolgáltat felhasználható gondolatokat, s teszi ezt a hajdani Magyarország több évszázadon át létező és ható alkotmánya letéteményeseként. Ma, amikor szinte a földgolyó egész lakossága állandó rettegésben él, hogy az egymást meghódító erők magasabbrendűségük, vagy hatalmuk elismertetése érdekében mikor és hol robbantanak ki egyre újabb háborút, háttérbe szorítják az emberi élet biztonságát, szépségét, Ez a magyar alkotmány és alkotmányos állami berendezkedés – a keletkezési idejekor Eurázsiában általános szigorúan alárendelő és nyugaton hűbéri körülmények között – olyan alapjogokat határozott meg és biztosított a területén élők számára, ami a mai pattanásig feszült nemzetközi viszonyok közepette is iránymutató megoldást nyújthat a különböző nyelvű, kultúrájú emberek, népek együttélésére, együttes tevékenységére. Magyarországnak így évezredesnél is jóval régibb írott alkotmánya a Megszentelt Koronához kapcsolódik, és később a Szentkorona-tan alakjában lett közismert.

A magyar Megszentelt Korona-tan

A magyar államiság jelképének latin neve tehát *Sacra Regni Hungarici Corona*. És ez a korona nem királyi korona, hanem az ország koronája. Nem csupán egyházi szent tárgy, hanem egy keresztény ország történelme által megszentelt és személynek felfogott eszmeiség. Ez a hűbéri rendbe úgy illesztette a korabeli Magyarország területét, hogy a terület birtokosának nem élő személyt határozott meg, hanem egy megszentelt tárgyat. Ezért ebben a jogviszonyban ember nem lehetett ember birtoklója, és ezt biztosította nem az ország egynyelvű lakosságának, hanem a területen élő valamennyi embernek. A Megszentelt Korona-tanra alapozott alkotmány nem inspirálta az államot hódításra, és amíg maradéktalanul érvényben volt (Habsburg királyokat megelőző időkig), addig a magyar haderő – lett légyen akár a legerősebb Európában – nem folytatott hódító hadjáratot, csakis az ország területét és ezzel a keresztény Európát védte.[911]

A Kárpát-medence nagyrégióját felölelő Megszentelt Korona, mint egyfajta alvó közjogi személyiség még napjainkban is *a legtöbbet teheti* – amint a legkimagaslóbban tette régen – a nemzetek barátságáért, és ez ügyben alkalmazott megoldási módszere hosszú távra és az egész emberiség népei és nemzetei bé-

[909] Csihák (2010), 97.
[910] V. ö.: Csonkaréty (1997).
[911] Vesd össze: Csihák (2008), 55-66.

kés és barátságos élete és együttműködése számára megfelelő. E Megszentelt Korona és a működését jelentő Megszentelt Korona-tan maradéktalanul kielégíti a világbéke eszmei feltételeit, és ha Európára, vagy a földgolyó valamennyi területére vonatkozóan hasonló alapokmány lenne érvényes, az lehetne a világbéke legbiztonságosabb záloga

A Megszentelt Korona azonban nem csak önmagában álló valami tehát, hanem már I. (Könyves) Kálmán korától fűződnek hozzá törvényben lefektetett alkotmányos jogok, szerepkörök: *Sacra Corona Radix omnium Bonitum et Jurium*, azaz a Megszentelt Korona minden javak és jogok gyökere. Ennek az 'eszmének' egyik nagyon lényeges eleme az, hogy *az ország tulajdonosa a Magyar Megszentelt Korona*. Ez nem tárgy, hanem 'élőlény', aki magában egyesíti a hozzá tartozó területen élő uralkodó és nem uralkodó embereket. Olyan lény, akivel a királyt beavatják, akire a király is felesküszik, akinek felelősséggel tartozik. Ebbe *a felelősségébe belefoglaltatik a Magyar Megszentelt Korona országa területén élő minden ember – nyelvre, vallásra, népi-hovatartozásra és gazdagságra való tekintet nélkül*. A király, a nemesség és az egyszerű nép a várjobbágytól a pusztai állattenyésztőig, a cigány, a zsidó, a tót, a román, a keresztény stb, egyaránt része a Megszentelt Koronának. A magyar népek földjén a Megszentelt Korona a tulajdonos, azaz *embert ember nem birtokol*, és ez a helyzet egészen Mária Terézia koráig terjed.

Ugyanez részletesebben Molnár Kálmán közjogász 1927-es tudós összefoglalójában így található:[912] „A magyar közjog terminológiája, már a Werbőczyt megelőző három évszázadon át a magyar államot a Megszentelt Koronával jelképezte, a *Magyar Állam* és a *Megszentelt Korona* kifejezéseket egyértelműeknek tekintette.[913] E terminológia szerint az állami főhatalom a Megszentelt Korona hatalma,[914] a felségjogok a Megszentelt Korona jogai,[915] az állami javak és jövedelmek a Megszentelt Korona javai és jövedelmei,[916] minden birtokjognak gyökere a Megszentelt Koronában van,[917] a törvényes birtokos magva szakadtával minden nemesi birtok örököse a Megszentelt Korona,[918] az államterület a Megszentelt Korona területe, a szövetségek és szerződések a Megszentelt Korona nevében köttetnek. Aki és ami ebben az országban közjogi jelentőséggel bír, ezt a jelentőségét a Megszentelt Koronával való kapcsolatából meríti. A Megszentelt Korona fogja össze az állam alkotó elemeit és atomjait szerves egészbe, s a minden tényezőt összefoglaló Megszentelt Koronában jut kifejezés-

---

912 Molnár (1927).

913 Molnár jegyzete: „Megállapítja ezt már Deák Ferenc Lustkandl-lal való vitájában: 'Itt (vagyis az 1723:11. t.-c. 5. §-ban) a Corona szó alatt nem a királyi hatalom jelvénye, maga a korona, hanem az állam, vagyis Magyarország, mint állam értendő, s a corona szónak ezen értelme gyakran fordul elő törvényeinkben.' (Adalék a magyar közjoghoz. Pest, 1865 82-83. 1.)"

914 Molnár jegyzete: „Jurisdictio vei ditio Sacrae Regni Coronae."

915 Molnár jegyzete: „Jura Sacrae Regni Coronae."

916 Molnár jegyzete: „Peculia, bona, proventus Sacrae Regni Coronae."

917 Molnár jegyzete: „Sacra Regni Corona radix omnium possessionum."

918 Molnár jegyzete: „V. ö. Hármaskönyv. I. R. 10. c. 1. §."

re az állam legmagasabb hatalma, szuverenitása. A királyt a nemesek választják, a nemességet a király adományozza, így fonódik össze minden alkotmányjogi tényező a Megszentelt Koronában, amelynek feje a király,[919] tagjai a nemesek,[920] a Megszentelt Korona egész teste[921] pedig a Magyar Állam Törvényhozó Szervében áll előttünk, ahol a törvényt előkészítő népképviselet és a szentesítő király közös akaratával kimunkált legmagasabb, korlátlan és felelőtlen államakarat jut kifejezésre. Nemzetet és királyt egymással szembeállítani a magyar közjog értelmében nem lehet.[922] A magyar nemzet a magyar nép az ő közhatalmi szervezetében, s ennek a szervezetnek a csúcspontján áll a legelső magyar ember, a legfőbb nemzetszerv: a király. Király nélkül csonka az állami szervezet, csonka a Megszentelt Korona teste, csonka a nemzet is. A Megszentelt Korona-tanának az a lényege, hogy az állami főhatalom megnyilvánulása, az állami akarat szuverén kijelentése sem egyedül a király által, sem egyedül a népképviseleti szerv által nem történhetik, hanem csupán a kettőnek egyformán nélkülözhetetlen közreműködésével juthat kifejezésre, amint azt csaknem három évszázaddal Werbőczy után az 1791: XII. t.-c. így fejezi ki: ',A törvények alkotásának, eltörlésének és magyarázásának joga Magyarországon a törvényesen megkoronázott királyt és az országgyűlésre törvényesen összesereglett karokat és rendeket közösen illeti meg, s *máskép nem gyakorolható'*."[923]

Eredetileg azonban ezt a hatalmi misztériumot Szent István a maga teljes püspöki, illetve inkább pátriárkai hatalmával úgy egészítette ki, hogy a Szent Koronából származtatta a közjogot, valamint megalapította a Szent Korona Misztikus Testét. Mert amint minden az Atya, a Fiú és a Szentlélek nevére vagy nevében megkeresztelt ember Jézus Titokzatos Testének tagja, úgy Szent István országának minden lakója a Szent Korona Misztikus Testének a tagja. Az Imre fiához írt Intelmek – mint alkotmány – értelmében a Megszentelt Koronához tehát nemcsak Könyves Kálmán óta, hanem azóta fűződnek alkotmányos jogok, amióta II. Szilveszter a levelét és a bulláját megírta, a Koronát felszentelte, és amióta Szent István a szilveszteri jogokat kiegészítette. Vagyis a Megszentelt Korona már Szent István óta minden jogok gyökere. Ezért tehát már Werbőczy és így Molnár Kálmán is tévedett abban, hogy nem lehet „felelőtlen államakarat", hiszen a király és a nemzet is felelős Istennek. Az egy másik kérdés, hogy a Szent Korona elfogadja-e az olyan törvényeket, amelyek nem felelnek meg az Ő alkotmányának, vagyis az Intelmeknek? Nem fogadja el, és az ilyen törvényeket a földi viszonyok között (de facto) alkalmazhatják ugyan, de a Szent Korona és az égi törvények szerint (de jure) érvénytelenek. A Megszentel Korona-tan, mint

[919] Molnár jegyzete: „Caput Sacrae Regni Coronae."
[920] Molnár jegyzete: „A H. K. I. R. IV. címében: membra Sacrae Regni Coronae. Róbert Károly 1318.-ki országgyűlési meghívólevelében: membra regni nostri. Fejér. Cod. Dipl. VIII. 2. 164.1."
[921] Molnár jegyzete: „Totum corpus Sacrae Regni Coronae, vagy mint az 1435. (II.) decretum bevezetésének 3. §-a mondja: Totum corpus ejusdem regni."
[922] Molnár jegyzete: „Ez a szembeállítás ugyancsak szokássá vált a publicistikában, de a magyar közjogban nincs alapja."
[923] Molnár (1927), pp.: 7-9.

eszme és alkotmányjog, közjog az isteni parancsolatok mellett az ősi szabadságvágyra – mert a mellérendelés lényege a szabadság – is épült, és az Intelmekben már írásban is előttünk áll. (21. o.) Más kérdés, hogy ebből a magyar törvényhozók mikor mennyit ismertek fel és alkalmaztak, a korszakoknak és a környezetnek megfelelően, hiszen az Intelmek az ideális, ha tetszik, prófétikus alkotmány.

A Megszentelt Korona-tan szellemét tehát nem a késői Habsburg uralom idején kiterjesztett uralmi rendben kell keresnünk, hanem a Kárpát-medence ősi mellérendelő műveltségi felfogásában. Az újkőkorszaktól kezdődően a Kárpát-medence folyamatosan lakott volt, azon belül több magas szintű – nem városias jellegű – műveltség élt, köztük a Keleti-Kárpátok, Erdély körzetében olyanok is, amelyek több évezredig virágoztak. Ez utóbbiak – a Kárpát-medencén belül és ama keleti löszös területekre kinyúlóan – fémfeldolgozó, földművelő, egyenrangúságra épülő társadalomban éltek egészen a római korig.

A népi műveltség alapvetően az ősi emberi szemléleti módot őrzi még mai megnyilvánulásaiban is. Ez pedig a mellérendelés. 1120 éve, az ún. Honfoglalás korában a Kárpát-medence lakói elsősorban nem szteppei, hanem földművelő műveltséggel rendelkeztek. Minden adat szerint a letelepedett, földművelő őslakók voltak akkoriban többségben, így ezek nyelvének illett ebben a térségben fennmaradnia. Márpedig a Kárpát-medence lakói döntő tömegükben magyarul beszélnek, azaz ezt a nyelvet és az ehhez kapcsolódó műveltséget kell az őslakók nyelvének és műveltségének nyilvánítanunk.

Így nincs okunk honfoglalóknak nevezni a Pannóniát elfoglaló harcosokat, akik elől Anonymus szerint a római katonák elfutottak. Mert egyrészt a lakosság felszabadítónak tekintette és örömmel fogadta őket, másrészt „Árpád vezér meg minden főembere, az összes magyarországi katonával együtt bevonulva megszállta Atila király városát". Azaz nemcsak a bejött Árpád-katonaság vett részt a hadműveletekben és az azt követő ünnepségen. Hanem még kik? Bátonyi Pál szerint az itt élő és az ország keleti felét már maguk felszabadító vengerek, akiknek korábban Báton nevű vezérük ismert.[924] A venger pedig a lengyelben a magyart jelentette. És ott voltak még az Anonymus emlegette kunok, az avarok vagyis hunok, azonban a többi krónika értelmében talán még valószínűbb, hogy a székelyek. Árpád katonái meg a katonáihoz intézett beszédében megszólított szittyák.[925]

Nem lehet minderre a kettős műveltség gondolatát alkalmazni, amit a mai régészet szinte már egész Eurázsiára nézve általános társadalmi gyakorlatnak tekint, hiszen amikor a magyar nyelvet és műveltséget a Kárpát-medence őslakóinak tulajdonítjuk, nem lehet az imént taglalt okból ún. honfoglalókat az őslakók fölé települt katonai elitként értelmezni, akik aztán a magyar elnevezést adták a népre vonatkozóan, amint a bolgárok esetében is történt. Ehelyett Bátonyi szerint a következők történtek, amiket semmiképpen nem lehet hódító honfoglalásnak tekinteni. Nagy jelentősége volt, hogy a Kárpát-medence közepét felszabadító vengerek „a morvák további előnyomulását a Bánhida melletti nagy je-

[924] Bátonyi (2009).
[925] Anonymus (1977), 39. fejezet.

lentőségű csatában megállították".[926] Ezt azzal látja bizonyítottnak, hogy „Kézai Simon: *Gesta Hungarorum* című történeti művében Szvatopluk fejedelem legyőzéséről ír, aki azonban a honfoglaláskor már nem él. A morvák sok kegyetlenkedése utáni sikeres megállításának és Nyugat-Dunántúlról való kiűzésük emlékezete a vengerek bánhidai győzelmének emlékekén maradhatott fenn".[927] És „a jelentős győzelem után a Nyugat-Dunántúlt gyepűként alkalmazták, ezért új települések nem jöttek létre ezen a területen. A vengerek csoportjai azonban… keletre is megtartották területeiket, ahol szövetséget kötöttek Álmos… népével és feltehetően a házassági kapcsolatot is tartalmazó szerződés eredményeképpen született Szabolcs. A magyarok 862-től tehát szabadon mehettek át a szövetségesük által ellenőrzött Kárpát-medencén.[928] A későbbiekben a vengerek a 2. vérszerződéssel felvették a magyar nevet és fejedelemül kapták a főfejedelem Álmos kende fiát, Árpádot."[929]

A Kárpát-medence műveltségi egységesülését számos adat mellett még a honfoglalók emlékezetében is fennmaradt Vérszerződés, majd a Megszentelt Korona-tan és az arra támaszkodó Aranybulla is megerősíti. A magyar nyelv még több mint ezer évig nem képezte az államnyelvet, merthogy az a latin volt. Az uralkodó nemesség nyelve is, a közigazgatás, a bíróságok, az oktatás, az egyházi szertartás nyelve is latin volt, ezért a magyar nyelv fennmaradása és egységesülése semmiképp sem tulajdonítható az akkori felső osztálybeliek erényének. Ezért minden olyan feltételezés, hogy a magyar nyelvet nem magyar anyanyelvű alacsonyabb osztálybeliekre rákényszerítették – magyarosítottak volna – elvetendő. Nincs meg rá sem a közeg, sem az igény, sem a lehetőség.

A magyar műveltség kiemelten tiszteli a nőt. A házasságba egyenértékű felek lépnek, és ettől kezdve a család, mint egység két egyenértékű részből tevődik össze, és jelentőségét tekintve mindkét egyedet meghaladja. Ebbe a családba integrálódnak aztán az utódok. A család – ide értve a háromnemzedékes nagycsaládot is – a magyar műveltségnek évszázadokig visszakövethető fontos eleme. Itt nem az ősök kiléte, hanem a család egységessége a fontos elem. A mellérendelő szemléletet és erre alapuló életformát tükrözi, hogy még a török időszak végén is a magyar falvak közel egyharmada faluközösségben élt. Ez az arány a korábbi időben csak nagyobb lehetett. A faluközösségben nincs földtulajdon, a földön közösen gazdálkodnak. A közös földön a föld kimerülésének elkerülése végett a termékeket célszerűen váltogatják, egyes termékekre specializálódnak, ami a termelékenységet növeli.

A nagy sűrűségben letelepedett társadalom faluközössége hatékonyan valósította meg a társadalmi oktatást, bíráskodást, szociális ellátást és egészségszolgáltatást. A magyar faluközösségben ismert táltos a közösség tudósa, gyógyítója. A magyar népmesék táltosai, ha átváltoznak valamivé, akkor leginkább lélekjelképnek felelnek meg. A favakban élő táltosok pedig a műveltséget fenn-

[926] Bátonyi (2010), p. 28.
[927] Bátonyi (2010), p. 28. 27. lábjegyzet.
[928] Közismert, hogy Árpád ebben az évben Ravennáig halad.
[929] Bátonyi (2010), p. 28.

tartó, az egész területen egységesítő és továbbfejlesztő tanítók, papok, orvosok, bírák lehettek. Semmi közük nincs a szibériai sámánokhoz, és a Kárpát-medencében nagyon kevés nyom utal a sámánhitre, azok is a szteppei népek által megszállt és használt szteppei jellegű területekről származnak, azaz nem a Kárpát-medence földművelő őslakói hitét tükrözik. A táltos rendszer, a Kárpát-medencében az újkőkorszakot megelőzően ismert magyar (rovás-) írással egyetemben megmagyarázza mind a nyelvi egységességet és fejlettséget, mind pedig az alapvető ábrázoló művészeti jelleget. A magyar népi műveltség mellérendelő jellege pontosan megfelel a Megszentelt Korona-tan mellérendelő felfogásának.

Hiszen a Magyar Megszentelt Korona az ország 'hűbérura', tulajdonosa és a hozzá kapcsolódó alkotmány szerint az ország valamennyi polgára – beleértve a királyt is – annak tagja. A király a Megszentelt Korona-tan szerint nem birtokolja az országot, csupán annak a feje, merthogy a népesség a teste. Mellérendelő szellem ez a javából! *Az európai földrész legrégebbi írott alkotmányáról van szó*, amely a még korábbi ilyen jellegű megállapodáson, az ún. Vérszerződésen alapszik. Ez tehát szittya jellegű szerződés a jövendő állam működtetésére vonatkozóan. A magyar államnak ez a létalapja – és nem I. Istvánnal, hanem több mint egy évszázaddal (138 évvel) korábban született.

A *Sacra Regni Hungarici Corona* jelképi szerepe, eszméje és tana meghatározó volt mind a magyar állam megszervezésében, mind ezeréves fennmaradásában. Még a kereszténység legfőbb védelmezője szerepének vállalását is jelentette, s ha a Magyar Megszentelt Korona az ország birtokosa vagy tulajdonosa, alá tartozik valamennyi magyarországi ember, beleértve az egyszerű parasztot és a királyt is, akkor a király nem birtokolhatja az országot, mint ahogy az szabályszerű volt akkoriban az egész hűbéri Európában, ahol már a Kr. előtti 6. évezredtől kezdve az alárendelő szemlélet volt uralkodó. Ennek megnyilvánulásai az istenek és földi helytartói, a királyok, az uralkodó nemesség, az uralom alá vetett szolgák és maga a rabszolgaság.

Nálunk a király a kormányzásra, az uralkodásra a Magyar Megszentelt Koronától kap jogosítványt. A Megszentelt Korona-tan mellérendelő szemléletét ugyan később Werbőczi megroppantotta, kiemelve a nemességet a jobbágyokkal szemben, akik addig nem voltak szolgák, mint a többi európai hasonló társadalmi helyzetű ember. A Megszentelt Korona-tannak az alkotmányos hatalommegosztása a király és a nemesség hosszantartó küzdelmének eredménye. A király a végrehajtó hatalom legfőbb birtokosa, az országgyűlés pedig a törvényhozó hatalomé. Az államhatalom legfőbb alanya, s a két hatalmi ág egyesítője azonban maga a Megszentelt Korona. Az ősi szabadságvágy is kifejeződik Megszentelt Korona-tanban a keresztény feudális rendiséggel szemben. A szabadságvágy kielégítője a királyi tanácsadó testület az uralkodó állandó ellenőrzésére, ami igazán demokratikus és alkotmányfejlesztő intézmény, s akkoriban Nyugat-Európában nem létezett.

Ugyanakkor nem lenne helyes csak Werbőczyn elverni a port. Valójában a Szentkorona-tan érvényesülésének megroppantása nem az ő tette, ő csak törvénybe akarta iktatni az 1440-es dekrétumban foglaltakat. Ebben ugyanis a nemesség az istenfelség elve helyére a népfelség, azaz náluk nemességfelség elvét

tette, amikor azt állította, hogy a Megszentelt Korona ereje és jogforrás jellege nem Istentől, hanem a nemességtől származik. Ezt folytatta Werbőczy. Ez tette lehetővé, hogy ezután a nemesség, illetve a magyar országgyűlések sorozatosan fogadhattak el olyan törvényeket, amelyek már nem feleltek meg a Megszentelt Korona alkotmányának, az Intelmeknek. Persze az 1440-es dekrétumnak is volt előzménye, az 1439-es 3. törvénycikk, amiben a köznemesség erősen csökkentette a saját honvédelmi kötelezettségét, de itt még nem tulajdonította magának azt a jogot, ami Istené. Ugyanis a Mgszentelt Korona az erejét, jogforrás mivoltát és kizárólagos hatalomközvetítő jogát eredetileg nem a Szent István-kori magyar nemesség akaratából, hanem Jézus Krisztus, II, Szilveszter és Szent István akaratából kapta! A dolog a magyar tudományosságban azért nem szerepel, azért csúszott félre, mert XVIII. századtól sem történészeink, sem jogászaink nem foglalkoztak a Szilveszter-levéllel, az elveszett Szilveszter-bullával és az Intelmekkel, mint alkotmánnyal.

Szent István, a *Sacra Regni Hungarici Corona*, azaz az ország Szűz Máriának való felajánlásával őt örök időkre az ország, a király, a királyi tanács, az országgyűlés, a vitézek, a nemesség, a papság, az Egyház, az ítélkezés és a törvénykezés fölé rendelte. Így az Ég szentesítette a Magyar Megszentelt Korona nélkülözhetetlenségét az államhatalom legfőbb jogalanyaként. A Megszentelt Korona-tan – a korábbi időszakra vonatkozó kifejezéssel élve a Megszentelt Korona-eszme – a Kárpát-medencei Magyarország és a hozzá tartozó népek, nemzetek alkotmánya volt, egészen az I. világháború végéig, és aztán pedig már csak a Csonka-Magyarországé a II. világháború befejezését követő időig.[930] Érvénye akkor sem szűnt meg, csak a körülmények megváltozása miatt – a Kárpát-medence egységes országa elveszítette önállóságát, területeit és ezért képtelen alkotmánya szerint sorsáról és alkotmányáról is dönteni – működése felfüggesztődött. Azóta a térség népei is vergődnek, nem nyerték vissza a régi kapcsolatrendszer és közösség előnyeit, a béke, a megértés és a barátság áldásait.

Amint erről Molnár Kálmán 1930-ban fogalmaz, „tisztában kell lennünk azzal, hogy a népfelség elvének s a népszuverenitás tanának nincs gyökere a magyar alkotmányjogban. Hogy a magyar állam szuverenitásának hordozója nem a nép, nem a tömeg, hanem az állami létre szervezett nép, vagyis a nép a maga közhatalmi szervezetében. Egyszóval: a nemzet. A szuverenitás nem a népé, hanem a nemzeté. Azé a nemzeté, amelyet a Megszentelt Korona jelképez és képvisel: amely a Megszentelt Koronában az államélet két főtényezőjének: a királynak és az államtagoknak közjogai olvadnak össze felbonthatatlan egységgé. Át kell éreznünk azt, hogy a szuverén jogkört a két főtényező közül egyik se ragadhatja magához ősi alkotmányos jogrendünk szellemének megtagadása nélkül. És ha évszázadoknak szenvedésekben gazdag felemelő küzdelmei meg tudták akadályozni azt, hogy a Megszentelt Koronában megtestesült nemzetszuverenitás ne alakuljon át a Megszentelt Korona tagjainak jogát kijátszó fejedelmi

[930] A magyar bíróságok ítéletüket a Magyar Megszentelt Korona nevében hozták az 1946. évi I. törvény életbeléptetéséig (kivéve a népbíróságokat, de azok egyébként is alkotmányellenesen működtek).

szuverenitássá, akkor meg kell találnunk a módját annak is, hogy a Megszentelt Korona szuverenitását ne engedjük a Megszentelt Korona fejének törvényes jogát kijátszó népszuverenitássá átvedleni. A múlttal való kapcsolatot csak úgy állíthatjuk vissza, a jogfolytonosság elszakított fonalát csak úgy kapcsolhatjuk össze, ha távol tartjuk magunktól a magyar államfelfogástól merőben idegen népszuverenitásnak forradalmi eszmekörben született és forradalmi mentalitásból táplálkozó elméletét, s újra felemelkedünk a Megszentelt Korona tanának, vagyis a nemzetszuverenitásnak arra a magyar horizontjára, amelyről őseink ezer éven át az állami szervezet alapvető kérdéseit áttekintették és megítélték, s amelynek alapján hazánk ezeréves fennállását annyi balszerencse között s oly sok viszály dacára biztosították."[931]

Ám Molnár Kálmán kissé összekeverte a dolgot. Hiszen a nemesség mint nemzet vagy képviselet csupán jobbágya volt, mint majd látjuk, az egésznek, a királlyal együtt, csakhogy ezt az egészet nem a népnek, hanem Istennek tekintették. A Megszentelt Korona-tan ezért nem a király és a nemesség alkujának végeredménye, hanem a Jézus Krisztus tanítását és üdvösségét közvetítő pápa és Szent István találmánya, de olyan találmány, ami teljesen megfelelt a magyarság természetes, ősi, nemzeti és szerves életvitelének. És ha a Megszentelt Koronában elhelyezett hatalom megosztása a király és a nemzet között oszlik meg és van egyensúlyban, és csak a nemzett feje koronáztatik meg, ami azt jelenti, hogy a hatalom természetfeletti része a koronázással és a felkenéssel a királyhoz, mint főhöz kerül, akkor a király nélkülözhetetlen a teljes értékű hatalomgyakorláshoz. A kormányzói hatalom kevesebb, sokkal kisebb értékű, mint a királyi hatalom. A koronázáskor a királyt felkenik és ezzel része lesz a papi rendnek, ami által maga is kegyelemközvetítővé válik. A Megszentelt Korona pedig Isten erejével működik, Isten hatalmából ad át a koronázandó személynek egy részt. A kormányzó ebben a plusz kegyelmekben és hatalomban nem részesedik. A kormányzó sem misztikusan, sem földi jogilag nem feje a nemzetnek, csak egy olyan személy, akinek a többi vele egyenlőnél egy kicsit több ügyviteli joga van, természetfeletti erőt pedig egyáltalán nem kap. Ezért a kormányzói tisztség a magyarságnál csak rendkívüli szükséghelyzetekben tölthető be, amikor a király akadályoztatva van a hatalom gyakorlásában, vagy interregnum van és nincs mód koronázni. Az első eset kétszer állt fenn Magyarországon, hunyadi János esetében, amikor a kiskorú király külföldön volt, és Horthy alatt, amikor a király kényszerhelyzete miatt nem uralkodhatott. Most divatos arról beszélni, hogy a Szent Korona gyakorolhatja a főhatalmat király nélkül is, de felkent, megkoronázott, vagyis a szükséges kegyelmekkel ellátott és felelősségre vonható egyszemélyi vezető nélkül a Szent Korona rendje, vagyis Isten rendje nem valósítható meg. A divatos ún. nemzetkoronázás nem több, mint a proletárdiktatúra, a népi demokrácia a polgári demokrácia, stb. blöffje.

Ezért a Magyarországra, mint egészre vonatkozó és örök időkre érvényes Megszentelt Korona-tan, mint alkotmány szellemiségének, eszméinek és legfőképpen érvényességének elismerése, kinyilvánítása, megerősítése a Megszentelt

[931] Molnár (1930), 41-42.

Korona országaiban, ha ma is igen időszerű ugyan az egyes, külön köztársaságokban élők részére, illetve részéről, így a Magyarországon, Szlovákiában, Ukrajnában, Romániában, Szerbiában, Horvátországban, Szlovéniában, Ausztriában, Csehországban, Lengyelországban, Bosznia-Hercegovinában és Olaszországban élők részéről, a Megszentelt Korona-tanon alapuló magyar történelmi alkotmány nem alkalmazható köztársasági államformára, hiszen a Megszentelt Korona nemcsak minden jav és jog forrása, de szükséges működéséhez feltétlenül a vele felszentelt király. A Megszentelt Korona az egész Kárpát-medencei történelmi Magyarország országkoronája, az ezen a területen lévő utódországok elnökei nem lehetnek a Megszentelt Korona részkormányzói.

Az emberi egyéni és társas élet – legfontosabb – személyeket és közösségeket, valamint az egyes egész nemzeteket érintő alapelveinek, követelményeinek teljesítéséhez az összes törvényi szabályozás egybevetendő a történelmi alkotmány követelte elvi állapotokkal és szabályozással. Ezzel olyan elvi többletre juthatunk, amit minden lehetséges fórumon népszerűsíteni kell Európában és a világban. Eszerint minden állam polgára egyenlő jogokkal bír, és e közös jogelveink hozzájárulnak a jobb együttéléshez, együttműködéshez.

A Megszentelt Korona alulról építi fel a békét és népei, nemzetei életét, barátságát. A teremtő munka, a kimondott szó és az igazság becsületével, a cselekvő helyi közösségekkel, a népképviselet múltra épülésével, a nemzetek tagjainak valós érdekei megjelenítésével és érvényesítésével – mint jelenbeli eszközzel – képes az alkotó, jószándékú erőket, ideológiai előfeltevések nélkül, a lehető leghatékonyabban megszervezni a gondok-bajok, problémák orvoslására, megoldására.

Segítségével gondolkodásunk az alapokhoz fordul: a teremtés életet szolgáló működéséhez, midőn minden embernek alapvető joga, lehetősége a teljes emberi élet megélése, a testi-lelki-szellemi szinten egyaránt való gyarapodás. Hogy a nemzetek szövetsége a jövőre irányuló emberi sorsközösséget jelentse, ahol minden nemzetnek joga van saját nemzeti létéhez, és a sok-sok nemzedékén át összegyűjtött és felhalmozott tudás folytatásához, megőrzéséhez, gyarapításához, létfeltételei hosszú távú biztosításához, de ennek közös irányíttatása előnyei élvezetéhez is.

A múlt tapasztalataiból tanulva, azokat a jelenben és a jövőben okosan alkalmazva megkerülhetetlen az évezredes tapasztalatokon alapuló Megszentelt Korona-tan és az arra épülő korszerűsített történelmi alkotmány felhasználása a nemzetek alapvetését megvalósító új helyi, regionális és közép-európai alaptörvény megalkotása során. A Megszentelt Korona nemzetei történetileg folytonosak, tagjuk minden elől, minden eljövendő utód és a világ bármely pontján élő leszármazott.

A Megszentelt Korona mint jelkép a világon egyedülálló módon fejezi ki az Európa középső része népei, nemzetei életének fenntarthatóságát és egységét. A Megszentelt Korona tagjai számára a szabadságjogokat, a méltányosságot, a jogbiztonságot jelentheti, lehetővé téve a nemzetiségek békés egymás mellett élését. A Megszentelt Korona-tan a legmodernebb demokrácia-felfogást adja a kormányzás számára: a korlátozott, osztott és ellenőrzött hatalomgyakorlás; az

állami és a nemzeti függetlenség; a Megszentelt Korona tagság mellérendeltsége; a kölcsönös segítségvállalás (szolidaritás); a nemzetek tagjainak testvéri közössége; egyenlő alkotmányos szabadság; népcsoportok egyenjogúsága; önkormányzatiság elve; helyben döntés a helyi kérdésekben; a népszuverenitást magába olvasztó nemzeti (azaz képviseleti) függetlenség; önkényuralmi hatalomgyakorlás tilalma; az alkotmányellenes hatalomnak való ellenállás joga; szerves jogfejlődés; a kipróbált jogintézmények továbbfejlesztése.

A mellérendelést őrző keresztény Magyar Jobbágyság

Nem akarunk itt teljes leírást adni, hanem a részleteket tekintve rámutatni egyes tényleges jellemzők érdekességére, jelentőségére. Kezdjük rögtön Szent István király mondásával: „Minthogy pedig Istenhez méltó, s az embereknek igen jó, ha minden egyes ember szabadságban éli le életét, királyi rendelettel végzésbe ment, hogy az ispánok vagy vitézek közül ezentúl senki se merészeljen szabad embert szolgaságra vetni."[932] Ezt a magyar jogtörténet így fogalmazza meg: „Élesen elkülönültek a közszabadoktól a szolgák (servus). A magyar középkor a klasszikus rabszolgaságot nem ismerte. Szolga kétféleképpen lehetett valakiből: ha hadifogságba esett, vagy ha életfogytig tartó és utódaira átörökíthető kényszermunkára ítélték. A szolga sok szempontból vagyontárgynak, dolognak számított. Szent István törvénybe iktatta, hogy ne tegyenek többé senkit rabszolgává, így ez a réteg a magyar állam fennállásának kezdetén kiöregedett és meghalt, illetve átadta helyét az elszegényedő libereknek, akik a 13-14. századra kialakították a jobbágyságot."[933] – Ezt a fajta jobbágyságot persze mi nem tartjuk akkor létezőnek.[934] Később még látjuk, miért, de ezt már az eddigiek is alátámasztják, hogy „Szent István új életforma-ideált és új becsület-fogalmat vezetett be, tanítván: miképpen élhet népe tisztességes életet. Az új ideál pedig: a vita honesta (becsületes), prolixa (boldog), tranquilla (nyugodt) et inoffensa (háboríthatatlan) élet – ez a szentistváni ideál, a 'homo honestus'."[935]

„Ez az Isten előtti keresztény egyenlőség elve, s ez lőn az ember és ember közötti viszony normája. S ez nem csak írott tan, hanem a társadalmi berendezkedésben, a gazdasági javak elosztásában irányadó szempont is."[936] Ami a nyugathoz és kelethez képest a kettős kultúra hiányát jelenti nálunk, azaz a műveltségi és jogi egyenlőséget – az egyéni és közbiztonság, valamint a lelki egészség tekintetében – a nép, valamint állami és egyházi vezetői között. A latin nyelv használata az állami és egyházi életben egyetemesítő szempontokat teljesített, jelenített meg, a sok belföldi etnikum és a nemzetköziség tekintetében. És az

[932] Bartoniek (1988), Szent István Decr. 1., 22 (Szent István törvényei első könyvének XXII. pontja).
[933] Somogyi (2003), 43.
[934] Györffy Györgynek is más a véleménye erről (Györffy, 1977, p.: 598.), amire még visszatérünk
[935] Tóth (2007), 2.
[936] Tóth (2007), uo.

egységet a nemzet, a nemzeti kultúra testesítette meg. A kettős kultúra lehetősége ugyan időről-időre – a szkíta eredetű katonaeszménnyel – megjelent itt is a hun korszak óta, de mindig kiegyenlítődött, egységessé vált a társadalom, ellentétben Eurázsia többi részével. És míg az egység egyik ága a hun/magyar – mellérendelő – harcmodorra vezethető vissza, addig a nemzetet alkotó magyar nyelvű lakosság döntő többségét Kárpát-medencei eszmeiségűnek találtuk. A hunokkal, avarokkal, árpádi magyarokkal az uralmi rétegek cserélődtek egymás után, amit az őslakosság emelt saját feje fölé.[937] E két összetevő elem vagy alkotórész tehát szerepe, hivatása miatt meghatározó a magyarság keletkezésében, azaz a magyar nemzet és állama létrejöttében. Ehhez ugyan hozzájárult a sok betelepülő vendég is valamennyire, de inkább az ők itteni, idealkalmazkodása volt meghatározó – hiszen ezért jöttek ide.

A Kárpát-medencében létezik az ősemberi időtől való emberi folytonosság, ami az egyik magyarázata lehet a későbbi magas színvonalú európai szellemi és technológiai eredményeknek. Így az őslakosság esetében az azonosítási lehetőség sokkal hosszabb időre terjed ki és több régészeti, műveltségi és embertani – beleértve a vércsoportokat és a genetikát is – jellegzetességre tagozódik, mint az igen kis létszámú katonai-hatalmi elem esetében, amely itt korában megjelent, de sosem tudott túlsúlyba kerülni. És előbbi esetében sokkal hosszabb műveltségi előidőre kell tekintettel lenni és sokkal bonyolultabb mellérendeléses műveltségi vívmányok kialakulására, mint az alárendelő katonai hódító hatalom esetében. Utóbbi alapszerkezete, felsőbbrendűségi eszmei alapja – máshol – alig változott létrejötte óta, de amióta államszervező szerepkörben jelent meg itt nálunk, a romboló, beavatkozó szerepének egyre inkább csökkenését, végül a Kárpát-medenceiek szolgálatára rendelt működését figyelhetjük meg, a végén már akár királyi szenteket adva. Mindenesetre Árpádék maguknál legalább tízszer több őslakost szerveztek itt meg,[938] akik uralták őket, azaz elfogadták maguk fölé hatalomnak. Sclavi (szolgák) volt a latin neve az uralom alá vetteknek,[939] tehát ezek nem a későbbi szlávokat jelentik, hanem az akkori magyarelőd őslakosokat.

Azért kell hangsúlyoznunk nemzetalkotó lényegünket, – azaz hogy *a magyar nyelvű műveltség Európa ősműveltsége és forrása a Kárpát-medence* – mert az itteni számottevő földműves, fémfeldolgozó népesség mellérendelő szemlélete kizárja, hogy a szteppe lovas pásztorainak kifejezetten elit műveltsége érvényesülhessen itt. Árpád katonasága az itteni földműves műveltséggel szövetségben hozta létre a Magyar Államot. Így *a magyar nyelvű népesség és műveltség forrása a Kárpát-medence*, amely hely hatása, jelentősége a későbbiekben is megmaradt, sőt fokozódott. A szomszédból érkezett katonaság (és nem katonai elit!) egyáltalán nem a rég letűnt nordikus-szkíta, hanem a szteppe keleti felébe később visszajutott párthus–perzsa eredetű hatalmi szerveződést közvetítő hun vezérkar, a későbbi türkökkel érintkezve. A szteppe még az ókorhoz tar-

[937] A magyar uralja királyát, azaz királynak elfogadja.
[938] V. ö.: Kováts (2002), 403-416.
[939] Vetteknek, nem vetetteknek!

tozó alapnépessége és ennek teremtménye a kurgán műveltségre alapozódó nordikus–szkíta műveltség jellegzetességei a magyar műveltségben nem tükröződnek. És sorozatosan költöztek vissza – bizonyos bejövő a katonákkal vagy egymagukban – az innét több ezer éve, vagy épp a keresztény térítés elől[940] a Kárpátokon túlra a Dnyeperig kivándorolt földműveseink is. Így még csak az sem mondható, hogy Magyarország vezető nemességét a katonai szerepkörű rész, lakossága túlnyomó többségét a Kárpát-medence őslakói alkotják. Hiszen műveltségük az őslakókét folytatja, s nem a nyugaton is uralkodóvá váló harciaspásztor műveltséget. Ezért a korai államunkat is ilyen – semmi másra nem hasonlító – ötvöződöttnek kell tartanunk, amilyennek egyébként történetíróink látják is, csupán részleteiben egy-egy elemét hasonlíthatónak tartva a keleti és nyugati előzményekkel és párhuzamokkal. Mert amikor valamilyen részletről beszélünk, a teljes képet – népünk Kárpát-medencei eredetét, folytonosságát és a magyar hatalom természetét – kell szem előtt tartanunk, hogy a magyarság jellemző jegyeinek és az itteni nagyszámú, gazdag és magas szellemiségű népnek minden vonatkozására és minden szempontból magyarázatot adjunk.

Nyelvünk és műveltségünk tehát megőrizte az ősi, emberi szemléletet, a mellérendelést és ezt tükrözi államunk története is, valamint a Magyar Megszentelt Korona és annak eszmeisége. Így „a régi korokban azért volt sok a törvénytisztelő ember, mert a Megszentelt Korona-tan nem az alattvalói tudatot, hanem a Megszentelt Korona-tagság közjogi fogalma meghatározta felelősségérzetet, valamint az egyenrangúság és a méltóságteljes magatartás kultuszát erősítette; mert az ország lakosi magatartásban a mellérendelés, és nem az alárendelés elvének az érvényesülését segítette elő.”[941] Nem véletlen, hogy történelmünk írói – tehát nem megalkotói, résztvevői, hanem kiagyalói – utólag már jobbára csak a királyi udvart és környezetét ábrázolták, mert itt tudták úgy-ahogy a saját felfogásuk szerinti állam- és társadalomszerkezetet, szervezetet is meghamisítva ránk erőltetni.

Mert egyébként Magyarországon a Tripartitumot, a katonai-nemesi és papi osztály jobbágyokat rabszolgaként való birtoklását nem tudták bevezetni egészen a török kiűzése utáni időkig. Még akkor is nagy volt azonban az ellenállás vele szemben, és kivándorlással kitértek előle, különösen a székelyek. A falusi élet még a XVIII. században is az ország tekintélyes területén (kb. 30%-án) *faluközösségekben* zajlott. Nem jellemezte a közösségeket a föld magántulajdona, azon a faluközösség együttesen gazdálkodott. Ez nagymértékben mellérendelő szemléletet tükröz. Innét eredhet a magyarokat olyannyira jellemző elvakult szabadságszeretet népi hagyománya. Mert addig a magyarok faluközösségekben közösen birtokolták a földet, és egymást egyenértékűnek tartották. Az őket ért sérelmet bármi áron megtorolták. A Megszentelt Korona-tan és a Magyar Megszentelt Korona-tagság szintén az egyenrangúság mellérendelő tudatát erősítette. A társadalmi egyenértékűséget mutatja a kiemelkedő elsőszülött jog hiánya. Az emberek nem voltak egymásnak alárendelve és egymásnak kiszolgáltatva. Ez

[940] Az avar hatalom összeomlása után és a magyar megszületése előtt. Bátonyi (2009), p.: 26.
[941] Kocsis (1996), p.: 288.

üdvös elv csak II. József korában szűnt meg, amikorra a maradék faluközösségeket is sikerült a Habsburg uralomnak fölszámolnia, és létrehoznia a föld magántulajdonának a teljességét.[942]

Tették ezt velünk akkor, amikor például a francia viszonyokat visszatükrözve Ernest Renan azt írhatta, hogy a nemzet nem az egyéni akarati elhatározások összessége, „ugyanis, amikor az egyes ember tudatosan nemzethez tartozónak vallja magát, akkor azt is tudja, nem ő alakítja nemzetét, csak szüntelenül új életerőt visz bele, amire annak múlhatatlanul szüksége van. Az ember nem rabszolgája sem fajának, sem nyelvének, sem vallásának, sem a folyók folyásának vagy a hegyláncok vonulásának. Az emberek azon nagy közössége, amely nemzetnek neveztetik, a szellem egészsége, a szív melege és az erkölcsi öntudat által teremtődik. A nemzet oly nagy közösség, amely az áldozat(hozatal ön)tudatán alapszik, s azt azért hozta meg és kész meghozni, hogy létrejöjjön az a közmegegyezés, amelyre a közös élet épülhet, amelyen az folytatódhat. Hősies múlt, nagy emberek és dicsőség alkotják az alapot, amelyen egy nemzeti eszme nyugszik."[943] Ehhez Rászlay Tibor hozzáteszi, hogy ez a „nemzetfogalom, a 'grande nation' hol hódítón, hol tanítón, de hatott. Ám a megalázott (kis) népek visszamenekültek a romlatlanság, az ártatlanság irodalmi és tudományos népiségmozgalmi köreibe – amelyek hatalmas erejű politikai mozgalmakká váltak. Erre Herder eszmélt rá először. Érdekes lelki folyamat váltotta ki ezt az elgondolást belőle. Rigában, Lettország fővárosában, az akkori Oroszország Lívland tartománya székhelyén szerezte az első benyomásokat. A lett nép azidőtájt már két évszázada élt a keresztes háborúk során bevándorolt német földbirtokosok – a balti bárók – elnyomása alatt. Herder az uralkodó fensőbbséges német kultúra alatt felismerte az elmaradott, de kezdetlegességében is oly rendkívül értékes lett népi műveltség értékeit. Szembeállította az állam mesterséges szerkezetével a nemzetet, mint természetes szerkezetet. A nép nem egyéb, mint az élet folytonosságának, a nemzedékek természetes összefüggésének a megtestesítője. A vérközösség szellemi kifejezői a nyelv és az életszokások, amelyek azonos világképhez vezetnek. Vagyis az igazi államnak, a természetes, életképes politikai szerkezetnek sem lehet más alapja, mint a népi egység. Nemzetben gondolkodni az egymáshoz tartozás belülről fölvállalt és az egymásra utaltság természetes közösségének kifejeződése."[944] Mintha csak rólunk írták volna ezeket.

Ezért fontos látnunk, hogy mit tettek tönkre, ami nálunk a helyzet korábban: a mellérendelő szemléletet fejezik ki a műveltségi jellemzők is (lélekhit, ragadozó állatábrázolások hiánya), de ezt fejezi ki a magyarság találmánya, a Megszentelt Korona-tan is. „Magyarországon a 13. századig a koronaeszme jegyében a király és korona értelmezése nem vált külön, a vegyes-házi királyok idején is kezdte egyre inkább az országot jelképezni. A magánjogi uralomból közjogiba forduló királyi pozíció lehetővé tette a korona állami főhatalmat szimbolizáló

[942] Tagányi (1977), 347-351.
[943] Rászlay (2006), 2.
[944] Rászlay (2007).

szerepének felerősödését."[945] A király a kormányzásra, az uralkodásra a Magyar Megszentelt Koronától kapott jogosítványt.

Fontos adalék közvetlenül a mohácsi vész előtt, hogy bár a II. Ulászló király által Werbőczy István országbírói ítélőmestertől megrendelt jogszabályok rendszerezését az országgyűlés ugyan – miután tíz jogtudóssal átvizsgáltatta – az 1514. évi LXIII. törvénycikkel helyeselte, és a király is megerősítette, annak kihirdetésére sosem került sor, mert a Dózsa György-féle parasztfelkelés miatt a király nem tette rá a jóváhagyását tartalmazó okmányra a pecsétjét és így az nem emelkedett törvényerőre. Mégis – Nándorfehérvár eleste előtt 4 évvel – „miután a király a hiány pótlása nélkül 1516-ban meghalt, Werbőczy a munkát 1517-ben Bécsben saját költségén, Johann Singriener nyomdájában kinyomatta. A pecsét hiánya ellenére a Hármas könyvet más jogszabálygyűjtemény hiányában alkalmazni kezdték a bíróságokon,[946] és a későbbiekben mint szokásjog érvényesült. Erdélyben a Tripartitumot több fejedelem is a beiktatási eskütétel során megerősítette: Báthory András 1599-ben, Rákóczi Zsigmond 1607-ben, Báthory Gábor 1608-ban, Barcsay Ákos 1658-ban, Kemény János és I. Apafi Mihály 1661-ben. A Diploma Leopoldinum 3. pontja Erdély törvényei közé sorolta."[947] Így jelent meg nálunk a lopakodó feudalizmus.[948]

Az Európa többi részén dívó feudalizmust tehát nálunk csak igen későn vezették be, akkor, amikor a nemzet amúgy is végveszélybe került, illetve nagymértékű meggyengülése tette csak lehetővé. Ezért fontos Györffy észrevétele, hogy „mivel *jobbágy* szavunk 'harcos kísérettag', 'úrtól függő szabad', és 'előkelő' mellett hűbéres viszonyban levő embert is jelentett (p. 1384: *iobagio seu vasallus* Zsigmond-kori Okmánytár II/1. 165), s középkori társadalmunk különböző rétegeibe tartozókat – főurakat, vitézeket és telkes parasztokat – egyaránt jelöltek vele (noha nem egyazon időben), ezért a feudalizmus történetileg kialakult magyar nevét a *jobbágyság* kifejezésben kerestem (Györffy György: Tanulmányok a magyar állam eredetéről. Budapest, 1959. 29)."[949] – Ahol igen nagy ellentmondást jelentene, ha főurakat a késői feudális értelmű jobbágy fogalommal hoznánk összefüggésbe. Önmaga jobbágya? Értelmetlen! Amire Györffy a hűbérességet itt alapozza, igen kétséges, mert a *iobages seu vasallus* kifejezésben a *seu* vagy *sive* nemcsak kizáró, hanem felsorolást összekapcsoló értelmű is lehet, és itt meg inkább az *akár ha* jelentést javasolhatjuk, azaz a vazallus mint közelítő értelmű szó, valamennyire magyarázatot ad a latin szövegben idegen jobbágy szóra. Azaz nem kell belemagyarázni sajátos magyar viszonyainkba a külföldit.

A továbbiakban Györffy elmondja még azt is, hogy mivel „ez a terminológiatörténeti egybevetés a feudalizmusnak csak a szorosabban vett hűbéri viszonylatával, közelebbről a vazallitással számolt, ezért Pach Zsigmond Pál bírá-

---

[945] Somogyi (2003), p.: 9.
[946] Bizonyára császári sugallatra és jóváhagyással.
[947] http://hu.wikipedia.org/wiki/Tripartitum.
[948] A Mária Terézia-féle második jobbágyság tehát lényegében az első volt. A Tripartitumot országgyűlési határozattal szüntették meg 1848-ban.
[949] Györffy, 1977, p.: 598.

latában hiányolta a termelési viszonyok és az osztályellentétek szempontjának figyelembe nem vételét (Századok 98 [1964]. 1015).”[950] – Magyarán a vazallitás, a személyi elem mellett hiányzott a beneficium, a dologi elem, hiszen a hűbériség e két intézményi elem összekapcsolódásával jött létre. És Györffy nem kezdi el bizonygatni, igazolván magát, hogy de igenis, ő a termelési viszonyok osztályérdekű befolyásolását látta e jobbágyi viszonyban. Nem, hanem csak annyit tesz hozzá, hogy „terminológiai vizsgálódásomhoz kiegészítőleg megjegyzem, hogy a *jobbágyság* szó a jobbágyi állapot mellett az úr–jobbágy viszonynak is kifejezője, s így közvetve a termelési viszonyokat is jellemzi.”[951] – Hát, persze! Hiszen nemrég írta,[952] hogy az úr – mint herceg – egész külön ország tartományura, és akkor még főuraknak – mint jobbágyoknak – is parancsol. Neki pedig mint jobbágynak, a király parancsol. A király pedig Isten jobbágya. Csakhogy ez nálunk nem volt hűbériség, mert az úr nem tulajdonba kapta a területet, – az Ország pedig a Magyar Megszentelt Koronáé volt, – hanem feladatot hajtott rajta végre, katonailag megvédte, igazgatta, stb. Ez pedig költségekkel járt, amint az egyházi szolgálat is, amit a nép fizetett, de nem közvetlenül a hercegnek, hanem a főuraknak. Ennyiben és csakis ennyiben határozta meg ez a kapcsolat a termelési viszonyokat.[953] Így Györffy a továbbiakban inkább a hűbériség jellemvonásaitól távolító megállapításokat tár fel középkorász történészeinktől, és azzal a sejtelmes – és a maga nemében páratlanul jelentős – mondattal zárja mondanivalóját, hogy „ma úgy vélem, hogy ha a jövő évezred távlatából fogják szemlélni a magyar történelem 1000-től 1848-ig terjedő korszakát, ennek közérthető magyar megnevezésére a ’jobbágyság kora’ kifejezésnél aligha fognak kifejezőbbet találni.”[954]

A mai jogtörténet a rendi kor dologi jogaként tömören a következőképpen foglalja össze a vizsgált időszakot nálunk (a kiemeléseket mi tesszük a fontosabb részeknél): „A birtokhoz való jog a rendi társadalomban betöltött birtokosi szerepkörben gyökerezett. Tulajdon csak ingón állhatott fenn, de kötöttsége is nagyobb volt. Még a pénzgazdálkodás is átszövődött kötöttségekkel, elsősorban az egyházi normák révén, amelyek a zálogházak, bankházak és zsidók kivételével tiltották a kamatra történő hitelnyújtást. A tulajdon kötöttségéből keletkezett a haszonjogok elkülönülése, a főhatalom határozta meg a regáliajogok közül, melyiket tartja vissza vagy kapcsolja donációhoz. A dologi magánjog különállása csak a jogvédelem terén érvényesült: a birtokon belüli védekezés lehetősége, a birtokfoglalás tilalma, a gyökeres birtokkal kapcsolatos perek központi illetékessége is ezt hangsúlyozta. *Maga a juttatás is egy lépcsős volt, ellentétben a nyugati hűbérlánccal*… Ismertek: ingó és ingatlan dolgokat, fődolgot és járulékot (principale, accessorium), utóbbi lehetett gyümölcs (fructus), osztható és oszthatatlan, helyettesíthető és helyettesíthetetlen, forgalomképes és forgalomképtelen (szentelt és közhasznú dolgok). A nemesi birtok lehetett: szállásbirtok

[950] Györffy, 1977, p.: 598.
[951] Györffy, 1977, p.: 598.
[952] Györffy, 1977, p.: 591.
[953] Amit egy az egyben a görög demokrácia alapjának tekint a mai nyugati történetfilozófia.
[954] Györffy, 1977, p.: 598.

és adománybirtok. A vagyon jellege szerint: ősi és szerzeményi jószág. Forgalomképes szabad birtoknak tekintették a kincstári vagyon forgó részét, az egyházi és a nemesi vagyont; a kincstári vagyon állaga megőrzendő, az egyházi vagyon egyházon belül marad, a nemesi vagyon a koronára visszaszállásakor újra kiadandó adományként. … *A tulajdon fogalmát a rendi jog elméletben nem ismerte.* Összetevői a birtoklás, használat, hasznosítás, forgalmazás, és visszaszerzés együttes joga. A tulajdon és a birtok mindig egységes, csak a használat osztható meg. A közös birtoklás módja a közbirtokosság. A királyi udvar költségeinek fedezésére szolgáltak a koronajavak (bona coronalia), amelyek nem voltak eladhatók, sem el nem zálogosíthatók, és csak az ország lakosainak voltak bérbe adhatók. *Az ingatlan tulajdona a koronáé, azon másnak csak birtoka állhatott fenn.* … Szerzésmódok jogos birtokra és tulajdonra: Eredeti szerzésmód a foglalás (res nullius nem szabadon foglalható), a dologegyesítés, a termelés és tenyésztés, a növekmény, a feldolgozás."[955]

Vessünk még pár pillantást ekkori múltunk tudományos elméleti kezelésére tudósaink részéről. A náluk – bírálatunk által – felötlő tanulságok ugyanis végső soron szintén azt erősítik, amit itt előadtunk. De azt se hagyjuk figyelmen kívül, amire Joó István hívja fel a figyelmet, hogy „a magyar államalapítás folyamatának kiemelkedően fontos része volt István király uralkodásának időszaka. Ekkor ment végbe nem csupán a kereszténység felvétele,[956] hanem a társadalmi és gazdasági élet szabályozása és annak írásos rögzítése is (törvények)." Ugyanakkor „István király korában a törvénykezés jelentősen különbözött a maitól. Akkor nem törvények (jogszabályok) voltak használatban, hanem a több nemzedék élete során kialakult *szokásjog*."[957] – Amikor viszont már mindent törvényileg pontosan szabályoztak, nemcsak igen elavult volt a XVI. században a szokásjogra hivatkozni, hanem ellentmondásos is, sőt egyenesen törvénytelen, hiszen bár nem volt törvény, de mintegy akként kezelték Werbőczi Hármas könyvét. Azok, akik ebből a közellenes magánhasznot húzták. A sokat emlegetett külföldi minták követése aztán erőteljesen süllyesztette a magyarságot és az országot. Volt honnan süllyedni! – mondhatjuk keserű fájdalommal. Nézzük, honnan is?

Legfeltűnőbb magyar vonás a középkorban a sokféleség, mindenben, ami emberi, majdnem a mai sokaságú állapotokat idézve. Ennek meglátásához azonban már eleve el kell fogadnunk, hogy a békés türelem, ami az együttélést jellemezte itt, szerződéses és testvéri alapon nyugodott már az Árpáddal uralkodni jött és a bennlakó őslakosok között. Ugyanez jellemezte a későbbi beköltözőkhöz való viszonyt akár keletről, akár nyugatról érkeztek – igen nagy számban. Egy fegyelmezetlen osztrák herceg kellett például a tatárjárás kezdetén, hogy felbőszítve a népet a kunok ellen támadjanak, nagy károkat okozva vele a védekezésünknek. Mert valójában elfogadták az akkoriak a besenyők, a kunok és a

[955] Somogyi (2003), p.: 46.

[956] Valójában a római katolikus, illetve latin nyelvű szertartásrendű keresztségre való áttérésről van szó.

[957] Joó (2005), E számban még: Györffy (2005), 5-8. és „A Törvények magyar szövege. Előszava a királyi törvényeknek." (Bartoniek Emma fordítása). pp.: 9-16. Ennek forrása: *Szent István törvényeinek XII. századi kézirata az Admonti kódexben.*

német, az olasz és a francia telepesek életmódját, itteni létét, mégha az távol is állt az itteniekétől. Ezért lehet többféle állami és társadalmi szerkezeti elemet felismerni itt. Így amikor Bartha Antal és Szűcs Jenő megállapítja, hogy nálunk nem volt nomád feudalizmus, Györffy finomabb megközelítéssel a félnomád földtulajdont elemzi, észrevéve, hogy a főemberek folyómenti téli és nyári szállásváltása tovább él a téli és nyári udvarhelyekben, amely szálláspárokat az államszervezéskor beköltözött német lovagok is átvettek, – pedig őket semmiképp nem tekinthetjük nomádnak vagy félnomádnak, tehetjük hozzá. Amint a mieinket sem, mint láttuk, mégis Györffy a továbbiakban – ellentmondva iménti önmagának – kijelenti, hogy „a magyarországi feudalizmus szervesen nőtt ki a korábbi nomád feudális intézményekből”.[958] E nomád feudalizmusnak gondolja „azokat a legelő- és szállástulajdonon alapuló termelési viszonyokat, amelyekben a legelőket és szállásokat birtokló uralkodó osztály, a ’bőség’, katonai kíséretével, a ’jobbágysággal’, a függésben lévő félszabadokat és a szolgáló ’ínséget’ rendszeres terményadózásra és természetbeni szolgálatra kényszeríti. (Archeológiai Értesítő 97 [1970]. 238.)”[959] – Ez utóbbi idézet hét évvel korábban jelent meg, mint ahol Györffy idézi önmagát, és talán csak „a rend kedvéért” tette most a szövegbe, megfelelvén a szakmai elvárásoknak. Hiszen tudta azt ő is nagyon jól, hogy ahol már 8000 éve 100 nm-es házakban laktak az emberek, ott nemcsak az „uralkodó osztálynak” van szállása. Azt is, hogy nemcsak legelőket használtak, hanem közös birtoklású földet műveltek, stb. Inkább, mint nemrég mondtuk, a sokféleséget kell látnunk ezekben a legeltető állattenyésztőkben. És minket már nem téveszt meg, ha a főembereknek palotája van a fővárosban, – ahogy majd a XVIII. századtól Bécsben, – mert ez a rendszeresség is a magyar jobbágyi állam jelentős részét képezte.

Erdélyi István szerint azért nincsen nomád feudalizmus a nomád és a barbár társadalmakban, legfeljebb „hűbéri színezetű jelenségek”, mert ott nincsen egyéni föld-, legelő és szállástulajdon, hanem azok közös családi tulajdonban vannak, így Tőkei Ferencre hivatkozva lovasnomád ázsiai termelési módról beszél.[960] De Györffy szerint ez csak az öröklött ingó és ingatlan családi jószágra vonatkozik, az adománybirtokkal szabadon rendelkeztek, amint a kora középkori Európában. Innét kezdve azonban megbicsaklik Györffy érvelése, mert hoz ugyan példát erre a szabadon rendelkezésre, de az nem hűbéri függést eredményező. Így aztán ’elfelejti’ bizonyítani, hogy lehetséges volt, illetve lett volna nálunk „nomád feudalizmus”, helyette áttér a nomád nagycsalád s a keresztény páros család különbségének ecsetelésére, a nagycsalád felbomlasztását tekintve a megtelepültség előfeltételének a pusztai életmódhoz képest.[961] – Csakhogy ez öngól, hiszen a páros család a magyarokra ősi idők óta jellemző, elég ez egyaránt *felet, félt* jelentő *feleség* és *férj* szóra utalni, míg például az angoloknál a

[958] Györffy (1977), p.: 598.
[959] Györffy (1977), p.: 598.
[960] De a Kárpát-medencében nem lehet téli-nyári szállás, legeltetés. A lovasnomád termelési mód – Karl Marxnál van, helyesen: ázsiai termelési mód.
[961] Györffy (1977), pp.: 598-599.

férj a feleség gazdája: husband. És a kereszténységet mi – igen régóta[962] – nem ilyen felszínesen gyakoroltuk.

Másik jellegzetesség a germán *személyi függésű állam*, amelynél fejlettebb az *intézményes területi állam*. A nem a területhez, hanem a személyhez kötődő, azaz a néphez fűződő kapcsolat tekintélyelvű, alá- és fölérendelt, szövevényesen sokféle jogi kapcsolat alakul a király és a nép, valamint a király és a nemesség között, gyenge intézményekkel. Ezt Székely György észrevételezte nálunk, mondván, hogy a magyar királyok címe a népre utal, nem az országra. Szűcs Jenő pedig ezt a személyi függésű államot nálunk, a IX-X. században, úgymond, barbárabbnak találta, mint a germánoknál a népvándorlás korában. Ennek Györffy se mond ellent, de ő Szent István államának intézményei felől vizsgálódott, és István előttre keleties személyi függést tett: „A 'területiség' fogalmát nem kapcsolom össze az intézményes állammal, egyrészt, mert a keleti társadalmi szervezeteket a területiség hiánya nem jellemzi, csak az uralmi terület változékonysága, másrészt mert az uralkodói címben nem tükröződik egyértelműen a személyi függésű és intézményes állam eltérése, hiszen Konsztantinosz Porphürogennetosz magát a 'rómaiak' császárának nevezte, de a magyarok fejedelmét 'Turkia' (nagy) archónjának írta, s István magát is hol az 'ungrok' vagy a 'pannonok', hol 'egész Hunnia' királyának címezte. István államát az 'intézményes állam' kategóriájába sorolva a megelőző magyar fejedelemségre a 'személyi függésű állam' megjelölés talál, s ebbe a típusba sorolhatók más kelet-európai 'félnomád' államok is."[963]

Így aztán, bár minden adottságot feltártak hozzá, történészeink máig nem tudtak kilépni azokból a hamisításokból, mélyutakból, amik által irányítva a korai magyar állam európai elmaradott besorolása meg lett határozva. Szerepel náluk barbár, félnomád, nomád, nomád feudális, félfeudális és feudális jelzőnk egyaránt, csak az igazság nem, hogy a maga nemében a legjobb. Pedig ebből az irányból nézve minden összeáll, helyére kerül az összes adat, és saját eredeti néven, önmagát minősítve, mai példázatként is megállva, kéri megérdemelt figyelmünket. A királyi udvar ismert ténykedését, működését a kormányzati folyamattól a napi ellátási, közigazgatási rutinig, ki kell terjeszteni az egész országra, a teljes királyságot érintető, az egész ország érdekében folytatott tevékenységként szemlélni, és nem mint Nyugat-Európában megszokott volt, hogy csupán a király szolgálatára állt minden. Mintha ezen túl önálló élete nem is lett volna az országunknak, pedig volt, sokkal-sokkal nagyobb és több, mint amiről tudunk. Ha csak a lelki élet, az egyházi intézményrendszer összefüggő számadatait tekintjük, láthatjuk ezt a sokkal nagyobb gazdagságot, mert Dávid Katalin sokévi kutatással felmérte a régi Csanád megyét, ahol nyolcszor több templom létéről talált nyomokat, mint amennyit a történeti irodalom említ.[964] Sok meglepetésben lesz tehát része levéltáraink ezirányú búvárainak és feltárulhat az egész

[962] V. ö.: Darai (2012a).
[963] Györffy (1977), pp.: 599-600.
[964] Dávid (1974), Dávid (1989), Dávid (2003).

országban történteknek az emléke, és végre kiteljesedhet a középkori Magyarországról szóló történeti beszámoló.

Ezzel összefüggésbe hozható dr. Nagy Sándor megjegyzése, hogy történészeink úgy írtak nekünk történelmet, hogy okleveleinket alig olvasták, tanulmányozták, amiben ő egyébként az eredetünkkel kapcsolatos hamis elmélet elfogadásának okát látja. S ami lényeges, ő nem a kéziratos vagy lappangó oklevelekről beszél, hanem a már kinyomtatottakról: „Sem történetíróink, sem nyelvészeink nem tanulmányozták át az Árpád-kori kódexanyagunkat, vagyis a nyomtatásban is megjelent történeti és jogi okleveleinket. Egyetlen történetírónk sem hivatkozik ezekre, hanem a már mások által megírt, kész könyvekre. Így a régi tévedések tovább élnek. Pedig az Árpád-kori kódexanyagunk 63 vaskos, darabonként átlag 800 oldalas kötetet tesz ki,[965] amelyekből a kutató történetíró pontosan meg tudja állapítani az Árpád-kori magyar nép társadalmi, gazdasági és jogi berendezkedését és ezek fejlettségét.”[966]

[965] 50000 oldal (persze latinul), kedves ifjú és leendő történészek! Ám remélhetően sokan éppen ezért választják majd e pályát, hogy ebben a munkában részt vehessenek.

[966] Nagy (1968), 7. http://www.magtudin.org/NAGY_Sandor_A_magyar_nep_kialakulasanak_tortenete.pdf. Második kiadás: Nagy (1987).

III. Társadalomtudományi fogalmak rendbetétele a nemzetkapcsolatban, egynyelvű fogalomszótár létrehozása

Alapvetés

Tudatosítanunk kell, hogy számunkra – a De Gaulle igényelte „nemzetek Európájában" – a *nemzetközi kapcsolatnak* két értelme, jelentése van. Egyik az ismert fejlemények között több részre szakadt nemzetünk részei közötti viszony, a másik a többi nemzettel létesített kapcsolat.

A kettő közötti, köztes helyzetben, avagy bizonyos kapcsolatépítő értelemben mindkettőhöz tatozóan egy harmadik jelentést is megkülönböztetünk most: nagyrégiónk, a Kárpát-medence vidékének a régi Magyar Királyság égisze alatt kialakult nemzetei közötti, *társnemzeti* kapcsolatot, viszonyt.

Ezért a nemzetközi kapcsolat olyan fontos dolog, hogy az 'ahogy lehet' címszó alá tartozik, tehát mindent meg kell tenni a fenntartására: ápolására, javítására, bővítésére – elkerülendő minden rosszat, legfőképp a háborút.

A hagyományos nemzetközi kapcsolatok és a továbbfejlesztendő társnemzeti viszony kezelésében, az érzelmi szálakat inkább félretéve, a tudományra, a társadalomtudományra kell tenni a hangsúlyt, mert csak a tudomány eszközei és eredményei által lehet a felszínes, vagy akár ellenséges kapcsolatokat és kapcsolat-megítélést javítani, a romboló vitákat kiküszöbölni és a felektől elvárni, a felek által megvalósítani az építő magatartást.

Közép-Európa mai közvetlen örökségét e téren két világháború és annak igazságtalan békediktátuma, a kommunizmus erőszakos terjesztése, valamint a hidegháború, a 'Vasfüggöny', a felemás rendszerváltozás és az Európai Unió számunkra szintén felemás rendszere[967] jelenti.[968]

A két világháborúban győztes hatalmak majdnem azonosak voltak, ami által túlgyőzelmet arattak, és a győztesek közé önkényesen vontak be nemzeteket, országokat, s a vesztesek között a mi nemzetünk és országunk méltatlanul nagy áldozatot hozott a jóvátétel érdekében.

---

[967] „Az euró válság radikálisan átalakította az Európai Uniót. Az eredeti szándék szerint egyenlő államokról szólt volna, akik önként feladják szuverenitásuk egy részét a közös érdekért. Mostanra viszont az EU hitelezőkre és adósokra oszlott, egyenlőtlen és egyáltalán nem önkéntes rendszerré vált. Ha egy adós ország bajba kerül, akkor a hitelezők erőfölénybe kerülnek vele szemben, és a szabályok – amiket felállítottak – nem szolgálnak mást, mint hogy állandósítsák ezt az állapotot" – mondotta a napokban Soros György. (Soros, 2009.)

[968] Hamberger Judit: Csehek és szlovákok a magyarokról és Közép-Európáról. Szilágyi Imre: Szlovének a magyarokról és Közép-Európáról. Molnár Imre–Sutaj, Stefan: A magyar-szlovák szociológiai kutatások érintkezési pontjairól. Sebők László: A Kárpát-medence magyarságának mai jellemzői. Gereben Ferenc: A kisebbségi magyar társadalmak értékszemlélete. (Csihák, 2005, 56-60, 61-64, 65-104, 105-122 és 123-138.)

A győztes hatalmak kevéssé tartották fontosnak, még a kisebbek és a győztesek közé ajándékként felvettek is, hogy a nemzetközi jog követelményeit és az emberiesség vállalt kötelezettségeit érvényesítsék és betartsák.[969]

A nemzetközi szervezetek az egyes nemzeteket ért sérelmeket nem orvosolják, kétoldalú és belső ügynek nyilvánítják, még az EU is, még saját elveit meghazudtolva is.

Elsősorban talán azért, mert a régi nemzetközi kapcsolati fogalomhasználat – kényelmesen – a diktátumos korszakból örökölt kiforgatott, torz gyakorlatot követi, még mindig kettős mércét alkalmazva, azaz *a győztes mindent visz*, és *jaj, a legyőzöttnek!*[970]

Összefüggő magyar történeti vonatkozások

„Mikor a nemzeti eszme diadalmasan járja be a világot, eltemetett kis államokba lelket adva s azokat nagyra növelve: sajnálattal látjuk ugyanakkor, hogy a magyar társadalom és törvényhozás ezt, a világot mozgató nagy erőt, következetesen semmibe sem veszi" – panaszkodik Hollósy István 1913-ban. Ő ezt azzal magyarázza, hogy a magyar társadalom és törvényhozás „még mindig nem tud teljesen szakítani azzal a téves elmélettel, mely szerint 'az egynyelvű nemzet gyönge és törékeny'," [971] és e téren ma nekünk még mindig azt kell megállapítanunk, hogy Hollósy panaszának tárgya nem orvosoltatott. Ám nem abban az értelemben gondoljuk ezt, hogy erőtlennek tartjuk a magyar nacionalizmust, hanem abban, hogy az eredeti sajátos, az egyetemes emberiséget szolgáló magyar nemzetfogalomnak nem sikerült áttörni a világba, és ott, s még Európában is, különösen a szomszédos nemzeteknél az önérdek érvényesítési célja mozgatta szinte kizárólag a nemzeti erőt.

Azaz, mint Bencze Lóránt mondja, „Szent Istvánnak a toleranciát, a multikulturális társadalmat és az ökológiai egyensúlyt megalapozó elvével értetlenül és irritálva áll szemben Európa. Értetlenül és irritálva állnak szemben a (a feketéktől a csécsényekig terjedő) népirtásban évszázadok óta bűnös, az etnikai tisztogatásnál ma is asszisztáló nagyhatalmak és a Magyarországot körülvevő, kultúrájukra szintén fölényesen büszke népek, a maguk faji vagy nyelvi alapozású nacionalizmusában." Pedig „az elv egyértelmű és egyedülálló, és a magyar történelemben, ha éppen független volt az ország, megvalósult ez az elv."[972] Az elv maga a Szent Királynál így hangzik: „Mert amikor különb-különb tájakról és

[969] Csapó I. József: Az 1919. december 9. Párizsi Kisebbségi Egyezmény Románia és a társult főhatalmak között. (Csihák, 2003, 61-74.

[970] Ezzel messzemenően összhangban van, sajnos, azaz igazolja ezt a kegyetlen, civilizálatlan állapotot az a pár mondat, amit Csihák György hozzám írott leveléből veszek: „Egy dologra felhívom szíves figyelmed: nincsenek 'emberi jogok'. Mindegy mennyien emlegetik. Nincs az ENSZ alapokmányában, nincs a Függetlenségi Nyilatkozatban, nincs a Bibliában. Nincs az EU-ban." – Marad tehát az önként vállalt békés együttműködés.

[971] Hollósy (1913) 5.

[972] Bencze Lóránt: A magyar kultúrkör néhány alapvető jellegzetessége (vázlat). (Csihák, 2003, 273-274.)

tartományokból jönnek a vendégek, úgy különb-különb nyelvet és szokást, különb-különb példát és fegyvert hoznak magukkal, s mindez az országot díszíti, az udvar fényét emeli, s a külföldieket a pöffeszkedéstől elrettenti. Mert az egy nyelvű és egy szokású ország gyenge és esendő."[973]

Újkorunk kezdetei során az osztrák birodalmi keret nem tette lehetővé sem igazi individualizmus,[974] sem nemzeti kollektivizmus kialakulását, amint az Európa töröktől nem sújtott részein történt. A magyarázat egyik eleme Pusztaszeri Lászlónál, hogy „a török elleni háborúk és a másfél százados hódoltság időszakában a korábbi magyar írott kútfők sokasága elpusztult, többnyire a harci cselekmények következtében… Továbbá a Budát és az ország más helységeit elfoglaló török seregek nemcsak elpusztították, hanem magukkal is vitték a könyvtárak[975] és levéltárak kincseit.[976] Az önálló magyar államiság elvesztésének egyébként is nyomasztó élménye ezáltal tragikusan összekapcsolódott a nemzeti emlékezet lepusztulásával, ami nemzettudatunkat hosszú időre védtelenné tette az idegen tudatformák behatolásával szemben… Az I. Ferdinánddal (1527-1564) trónra kerülő Habsburg dinasztia sok országból és tartományból álló birodalom felett uralkodott, s az uralkodás logikája azt diktálta, hogy a gazdasági, társadalmi, politikai szempontból rendkívül tarka képet mutató alkotórészek egységes elvek és módszerek szerinti kormányzására tegyenek kísérletet. E tekintetben Magyarország jelentette a legnagyobb akadályt, mert a körvonalazódó birodalom az önálló nemzetállami fejlődés útján a német és szláv tartományok előtt járt, továbbá a Ferdinándot trónra segítő magyar rendek azt várták az uralkodótól, hogy a Magyar Királyság ősi jogrendje, alkotmánya társadalmi hagyományai alapján kormányozza, és csupán személye kapcsolja össze hazánkat a Habsburgok Lajtán-túli tartományaival. A magyar rendek az összbirodalmi szemléletet és kormányzati törekvéseket elutasították. A magyar közjogi fejlődés és az ennek alapján kialakult társadalmi gyakorlat a XIII. század közepe óta csak az angol fejlődéssel volt rokonítható. Az Aranybulla, mint a nemesi alkotmány alapdokumentuma, az állam- és alkotmányfejlődés racionális, jogilag szabályozott formáját állította szembe az etelközi szerződés nyomán kialakult szakrális, atyai királyság hatalomképével. Ugyanakkor a magyar társadalom még évszázadokig elfogadta a személyes alkalmasságon és a karizmatikus akaratátvitel erején alapuló paternális kormányzást.[977] Felkelések és szabadságharcok so-

[973] Kurcz (1983), 59.

[974] Ezen a nem felülről, a hatalom által kegyelten vezérelt, hanem a feltörekvő polgárság önálló, angol vagy amerikai útját, kiteljesedését értjük.

[975] V. ö.: Mahmud (1982).

[976] Ami majd osztrák vonatkozásban is megtörténik, közismert például a Corvinák Bécsbe kerülése. Lásd: Anonymus (1988), 84-85, ahol a jegyzet szerint Marsigli császári mérnök talált a leégett romok közt 800 megrongálódott kötetet, s 300-at tartott érdemesnek Bécsbe szállíttatni. Ugyanakkor mai napig tanítják iskoláinkban, hogy a török vitte el az összeset, ill. égette el ezt a híresen értékes könyvtárat.

[977] Ami egyúttal a vezéri elv érvényesülését jelentette, a rátermettség alapján történő kiválasztódást, szemben az átszármaztatott jogon és a vérvonal ápolásán alapuló főnöki uralkodási rendszerrel.

rával tiltakozott az ellen az elidegenedett, személytelen hatalom ellen, amit a Habsburg dinasztia legtöbb uralkodója képviselt."[978]

Pezenhoffer Antal szerint viszont a rendek túlzottan is ellenálltak a Habsburg királynak, amivel az nem szállt szembe olyan erőszakkal, amint megtehette volna, így megfelelő intézkedés sem történt az ország érdekében. Erdélyben komoly katolikus üldözésről számol be, ami egyenesen a katolikusok elolához vezetett.[979] Pusztaszeri pedig felemlíti, hogy a karizmatikus képességekkel nem rendelkező „Habsburg uralkodók, az általuk képviselt államérdek érvényre juttatása végett, gyakorta a magyar alkotmányosság félretételével az adminisztratív kényszer, a fizikai elnyomás, valamint az agymosás, a források és hagyományok megsemmisítésének eszközéhez folyamodtak. Ennek következtében az abszolutizmusra törekvő uralkodók és a magyar rendek konfliktushelyzetei kenyértöréshez és fegyveres összetűzésekhez vezettek, amelyekre a bécsi hatalom az esetek többségében nem az alkotmányos állapot helyreállításával, hanem véres megtorlással válaszolt."[980] Pezenhoffer azonban rámutat, hogy a Bocskai-felkeléstől kezdve a felkelések a protestáns érdekből történtek, polgárháborút keltve és a török érdek diadalát elősegítve.[981]

Ugyanakkor a kérdéskör ilyen ellentmondásos mivolta vagy beállítása történészeink részéről mégis magyarázatot kíván. Ezt Dümmert Dezsőnél találtuk meg, aki szerint „a magyar történetírás modern módszerű, forráskritikai iránya már a Habsburgok monarchiájában, a bécsi kormány állandó cenzúrája és nyomása alatt alakult ki. Ez a nyomás pedig mindig a Habsburg-dinasztia eredendő jogosságának elismerését akarta kikényszeríteni nem csak az akkori jelenben, hanem visszamenőleg: a történeti múltban is. Ezt a törekvést maguk a Habsburgok is örökölték német császár-elődeiktől, és a törekevés gyökere I. Ottó korába nyúlik vissza. Ottó, a Nagy Károly-féle birodalom visszaállításának nagy tehetségű szervezője, de egyúttal, ami az ilyen törekvésekkel együtt jár: álmodója is, valóban arról ábrándozott, hogy a szomszédos cseh és lengyel példákra, ahol sikereket ért el, Magyarországra is kiterjessze hűbéri hatalmát. Jogigényt is tudott támasztani arra hivatkozva, hogy az egykori római Pannónia – a mai Dunántúl – az avarok leverésével Nagy Károly birodalmának részévé lett.[982] A későbbi német császárok a XI. századi sikertelen, sőt, minden szépítés nélkül kimondható: csúfos vereségek után is fel-felvették, minden jogi és minden reális alap nélkül a magyar királyi címet. A Habsburgok hosszú uralma azután egyenesen szuggerálni akarta a magyarságot, hogy saját történetét ne önmaga belső valóságának szemléletéből,[983] hanem a német igények képzelt, külső teóriáinak

[978] Pusztaszeri (1985), 107-108. (Új kiadás: Pusztaszeri, 2009.)
[979] Lásd: Pezenhoffer (2006), 205.
[980] Pusztaszeri (1985), 108-109. Az elveszett birtoklevelek és a „fegyver által elfoglalt tartomány" státusz lehetővé tette a császárhűek hatalmas földbirtokokkal jutalmazását.
[981] Pezenhoffer (2006), 2006. I. kötet, 496.
[982] Dümmert írása óta már ez a tétel is kérdéses lett. Lásd Illig (2002).
[983] Bencze Lóránt szerint „a magyar kultúra megőrzött olyan ázsiai vonásokat, amelyek az európai (görög-rómaival ötvözött zsidó-keresztény) kultúra *örökös fejlődés* gondolatával ellentétesek. A magyar gondolkodás nem akarja a világot mindenáron átalakítani, jobbá tenni,

szemszögéből ítélje meg, azt sugalmazva, hogy ez a nemzeti elfogultság nélküli 'tárgyilagosság'. S valóban, egyes történetíróink, akik még a Habsburg-monarchia időszakában élték ifjúságukat, a két világháború között sem tudtak egészen megszabadulni – bár többnyire tudat alatt – ettől az évszázadokon át erőltetett befolyástól."[984]

A Martinovics-féle összeesküvés felfedése után üldözni kezdtek hazánkban minden új (mint felforgató) eszmét – és annak hirdetőjét – a hatalom részéről, miközben az osztrák császári politika nagyban törekedett a tudományos igényű kormányzás képének és gyakorlatának a kialakítására. Adamus Kollar udvari könyvtáros munkássága a magyar nemzetre nézve hátrányos eredményt hozott, az osztrák uralkodói törekvéseket igazolta, mert a magyar történelem olyan szükségszerű folyamatként állítódott be, mint amely rendeltetésszerűen haladt a nyugati kultúra és kormányzás befogadása felé, s amely ezt a kultúrát német és osztrák közvetítéssel fogadta volna be.[985] Ennek az átfogó, birodalmi politikának az igénye tehát a nemzetek fölötti érdekek érvényesítésével gyengíteni a nemzetalkotó erők szerepét. Aholis a katolikusok ehhez az előbbi, a protestánsok ehhez az utóbbi erőhöz lettek sorolva, vagy csapódtak oda. A birodalmi politika a nemesi nemzet korlátozásával egyidőben új szerepköröket támasztott saját maga támogatására, melyekbe kiszolgálóit emelte, magasra értékelve őket. Érdy János akkori helyzetünket jellemezve mondja, hogy „az összbirodalmi politikából fakadó agymosás deformálja a nemzet jellemét, és a belső viszálykodás öli a nemzet erejét. Az átpolitizált, s kurzusszempontoknak alárendelődött magyar történettudomány pedig koronként helyezte olykor merőben ellentétes megvilágításba múltunk eseményeit."[986]

Ezek után már jobban megértjük a Habsburgok, illetve a Habsburg-pártiak érdekében megvalósított történelemhamisításnak az ő számukra való nagy jelentőségét, sőt az Árpád-ház kisebbítésének, fényes uralkodása nyomainak emlékezetből való kitörlésének kényszerét, aminek során és részeként nemcsak Árpád vezér emlékét, hanem a régi ország életét is eltűntették előlünk, elfelejttették velünk. És nemcsak középkori okleveleinket, írott dokumentumainkat semmisítette meg szinte teljesen a ránk támadó ellenség az évszázadok alatt, hanem ahogy Divald Kornél írja, „Magyarország túlnyomó s hajdan legvirágzóbb részének a műemlékeiből követ sem hagyott kövön". Aztán „Magyarországon a puskapor feltalálása óta még rombolóbb történelmi katasztrófák nyomában év-

---

még a természet és önmaga elpusztítása árán is, mint az európai. Nem akarja mindenáron egy cél felé kényszeríteni a világot (legyen az mennyország vagy jóléti társadalom vagy utópista szocializmus vagy a kommunizmus földi mennyországa, vagy akár gyarmatosító elnyomás civilizáció címén stb.)." (Bencze Lóránt: A magyar kultúrkör néhány alapvető jellegzetessége. Csihák [2003], 273.)

[984] Dümmert (1977), 139-140.

[985] Kollar, Adamus F.: *Documenta in historiam Hungariae. Srciptores Rerum Ungaricum Istem Historemata, Bulla Pontificia Liteqs et Acta Publica ex MSS. Codicibus Cesareis collecta.* Vind. Bibl. Pal. Cod. 8799. A minden kiadványra érvényesített központi cenzúra gondoskodott róla, hogy nem csak a felforgató eszmék, de a családtörténet és a nemzeti emlékezet új eszközök révén való megújítása se tehessen alapvető lépéseket se.

[986] Idézi: Pusztaszeri (1985), 115.

századok folyamán ismételten új települések keletkeztek, amelyek az előző korszak épületeinek romjain épülve s e romok anyagát fölhasználva, még teljesebbé tették a pusztulást. Ha ily módon évszázadokra szánt monumentális építészeti emlékeink is elenyésztek, semmi sem természetesebb, mint hogy a szobrok és festmények, amelyek ezeket hajdan díszítették, szintén elpusztultak. A ránk maradt emlékek száma az elpusztultakéhoz képest végtelenül csekély. Nem csoda tehát, ha azok, akik dicső múltunkat voltaképpen nem ismerték, rideg módon, pusztán a meglevő dolgok alapján ítéltek s ráfogták Magyarországra, hogy jelentősebb kulturális és művészeti életnek a színhelye sohasem volt, és ami jelentősebb műemléke napjainkig fönnmaradt, ez valamennyi külföldi mesterek alkotása."[987] Mikor azonban Ipolyi Arnold, Henszlmann Imre és Rómer Flóris korszakalkotó fellépésével a régiségek kutatása új lendületet vett nálunk, és sok műkincs került nyilvánosságra, megdőlt a minket lejáratő vélemény, hogy jelentős művészi élet nálunk sose volt vagy azt harmadrangú idegen mesterek jelentették, ami miatt századokkal elmaradtunk a nyugattól.[988]

Aztán „a Párizs környéki békeszerződés gyökeresen megváltoztatta Közép-Európa térképét. Az első világháborúig egységet képező Duna-medencében 1919-ben hét, gazdasági és politikai önállóságát féltékenyen őrző kis állam keletkezett. Az elnyert önállóság valójában már ekkor is csak illúzió lehetett, hiszen a világháborúban kimerült országok gazdaságát – Csehszlovákia kivételével – csak külföldi kölcsönök felvételével lehetett felélesztení és az is várható volt, hogy a térségben hagyományosan befolyással rendelkező nagyhatalmak ismét aktivizálódni fognak. A térség országainak szanálása négy-öt esztendős gazdasági fellendülést eredményezett. Ez azonban csupán a háborús káosz éveihez képest jelentett előrelépést. A háborút megelőző évek gazdasági fellendülését egyik ország sem tudta elérni, a nyugat-európai konjunktúrára épülő újjáépítés tiszavirág-életűnek bizonyult. Ingatag tartópilléreit leomlasztotta az 1929-ben kirobbant világgazdasági válság."[989]

Ezért is számít a harmincas évek ugyanúgy a kiemelkedő magyar szellemi teljesítményekkel teltnek, különösen a kultúrában, mint az 1790-es, az 1840-es, az 1870-es, vagy az 1900-as évek. A viszonylagos gazdasági fellendüléssel párhuzamban a kultúra minden területén történt jelentős előrelépés. A tudományos kutatás és a technikai alkalmazás Ausztria elé tette ipari teljesítményünket, legalábbis a világszabadalmak terén. A gazdaságelmélettől a történetfilozófián, jogfilozófián keresztül a filozófia különböző ágáig voltak jelentős teljesítmények. A közoktatás és az egyetemi oktatás kiváló volt, a külhon tudományos teljesítményeiről pedig majdnem egyazon időben értesült a magyar nagyközönség. És amit csak mi tudunk igazán értékelni: az irodalom és a képzőművészet

[987] Divald (1903), 5-6.

[988] A finnugor eredetelmélet miatt a terület ős-régiségeinek gazdái se lehettünk sokáig. Csak manapság változik a helyzet már sokunk eltérő gondolkodása közkinccsé válása nyomán és a tudományos feldolgozás lehengerlő menete miatt, amit az olyan hiteles képet nyújtó könyvek megjelenése is mutat, mint a – 800.000 évet átfogó – gyönyörű kötet: Vágó (2016).

[989] Diószegi László: A nagyhatalmak és a Duna-medence az 1930-as években. (Csihák, 2005, 30.)

hihetetlenül sok óriást adott. A folyóiratok színvonala vetekedett bármely nyugati társáéval. A könyvkiadás hatalmas vállalkozásokat teremtett: lexikonok, enciklopédiák, tudományos tárak. A tudós ember erkölcsi és anyagi megbecsültsége kiemelkedett. A gimnáziumi tanárok évkönyvekben ismertették életrajzukat, címüket és telefonszámukat a nagyközönséggel. A kávéházi élet hatalmas lendülettel folyt. A kabarék a párizsiakat megelőzték zenei műveltségben (operett). A színházi élet kiváló volt, és folytathatnánk. Amúgy már a húszas évek közepén elkezdődött a harmincas évek, amikorra sikerült az országot a Trianon-traumából talpra állítani, s rekordidő alatt máig példakép lelkesedéssel a negatív materiális helyzet szellemi feloldásához eljutni. Ezt a lendületet, nemzeti lelkesedést a nehéz helyzetben, azóta is példaként állíthatjuk magunk elé. Azok a tudományos, művészi és egyéb emberi teljesítmények, amelyek a magyar harmincas éveket jellemzik nálunk, nyugodt szívvel kikiálthatók világszínvonalnak. Különösen belátható mindez, ha a következő évtizedet is figyelembe vesszük, amikor lengyel és francia katonákat, menekülteket bújtatott a nemzet a náci német vicsorgások közepette, és az üldözendőnek kikiáltott zsidóságot igyekezett megmenteni, ami viszonylagosan sikerült is majdnem a végső időkig. A harmincas években összetartott a magyar. Akkor a sok trianoni menekült is kapott végül munkát. Az ország egésze szellemi pályára állott. Mégha mindezt a nagyhatalmak nem is nézték jó szemmel.

És utóbb sokáig, igen sokáig tartott nálunk a nemzetközi szocializmus rémuralma, ahol a testvérinek nevezett, valójában nacionalista szocialista államok jól kihasználták a mi kárunkra, hogy nálunk állami szinten komolyan vették a proletár internacionalizmust, míg ott, pl. a KGST-ben elfogultságot és aránytalanságokat, szerződésszegéseket látunk nemzetünk kárára, más nemzetek javára. A legnagyobb veszteséget a környező országok alá rendelt magyarság szenvedte el, ahol még – mint Illyés Gyula rámutatott – szakmát se tanulhatott anyanyelvén a magyar, a kollektív jogokból kihagyták őket, az egyéni jogok pedig nem érvényesültek. És ha vannak a 21. század elején húsbavágó társadalomtudományi kérdéseink a nemzetközi kapcsolatokban, azt a legnagyobbrészt ennek a kollektív őrületnek köszönhetjük. Amely a szabadságot korlátozva az emberi spontán képződmények felszámolásával akarta a sikert önmagáért intézményesíteni. Ezért kell foglalkoznunk most e kérdésekkel itteni felvetésünkben. Miközben a filozófiai általánosítás oldaláról a nemzeti ébredést, magát a nemzeti lét kérdéskörét az emberiséggé válás megelőző fokaként azonosítottuk, teljes mértékben mentesítve az elmarasztaló megítélés alól.[990]

[990] Cser–Darai (2007).

Fogalmilag nehezen kezelhető velünk kapcsolatos tények

Az első[991] és második[992] világháború után, illetve a trianoni diktátum megvalósítása során a Magyar Királyság területéből fél tucat ország részesedett, melyek mai utódállamai még sokkal több országra bomlottak azóta, és ezeknek a működtetéséhez szükséges vagyont, különösen az ingatlan, illetve termőföldi, erdő, stb. vagyont az újonnan keletkezett államok többnyire a magyaroktól (magánemberektől és szervezetektől) vették el, sajátították ki, államosították.[993] Ezeknek visszaadása tulajdonosaiknak, ill. azok örököseinek csak akadozva, elégtelenül és igazságtalanul történik.

A művelődési területen, a kulturális és szellemi javak esetében megvalósított intézkedések már-már a szellemi népirtás fogalomkörébe esnek, még olyan országok esetében is, mint Osztrákország,[994] ahol az elemi iskolai magyar nyelvű állami oktatás 1920 óta szünetel. Egyetemeket, színházakat, stb. vettek el a magyarságtól, egyesületeket tiltottak be,[995] még az egyházi életet is korlátozták, magát a magyar nyelvhasználatot a mai napig büntetik a legtöbb környező országban, néhol megverik az utcán az embereket, ha magyarul beszélnek.

Takács József igen őszintén velős megfogalmazással élve a *türelmességben* jelölte meg magyar sorsfordító jellegzetességünket,[996] még ha e fogalom lejáratódott is a 20. században.[997] Sok más fogalommal együtt, hiszen a politika a fogalmak mögötti értelmezést és cselekvést azok eredeti értelmével összeegyeztethetetlen, sőt összeférhetetlen módon is képes volt végezni. Türelmességünket a mellérendelő gondolkodással és a kiválóan együttműködő tevékenységgel lehet magyarázni. Nálunk a vallási és nemzeti türelmesség törvény volt az Erdélyi Fejedelemségben, a legtovább Európában, míg akkor máshol ártatlan emberek tízezreit gyilkolták le az igaz eszme nevében. A Habsburgokkal megszűnt a türelmesség a nyugati és középső országrészünkben, és irtózatos dolgok indultak a türelmesség földjén: inkvizíció, keresztény testvérharc, idegen és magyar katonák harca, zsoldosok egymás közti rivalizálása. A Szent Liga felszabadítónak nevezett háborúja magyar népirtásnak is beillett, még Erdélyben is elkezdték a jezsuiták a türelmességet felszámolni. A magyar katonákat, mivel nem fordultak népük ellen, elbocsátották, akik vezért kerestek, s találtak is Tököly és Rákóczi személyében. „A kuruc harcok leverése után újra népirtás kezdődött. A protestá-

---

[991] Zachar József: A nagy háború és ami utána következett. (Csihák, 2003, 17-30.)
[992] Zachar (2002), 181-194.
[993] Horvátth Lajos: Trianon utáni földreformok a Kárpát-medencében. Csapó I. József: Az 1921. évi földreform Romániában. Jogtiprás, birtokfosztás, diszkrimináció. (Csihák, 2002, 485-496, 497-504.
[994] Hollósy kifejezése. Hollósi (1913), 5.
[995] Csapó I. József: Az önkormányzás múltja és jelene a történelmi Erdélyben. (Csihák, 2003, 51-60.)
[996] V. ö.: „A régi magyar kultúra alapvonása a határozott tolerancia, emberrel, állattal, növénnyel, egyáltalán az egész természettel, az egész világgal szemben." (Bencze Lóránt: A magyar kultúrkör néhány alapvető jellegzetessége. Csihák [2003], 273.)
[997] Takács József: Türelmesség. Türelmesség? Türelmesség! (Csihák, 2003, 141-150.)

ló magyart csak a mocsárvilág védte meg. Az egész Országban bekövetkezett az, ami a Habsburgok által uralt részen Ferdinánd óta folyt. Megkezdődött az összeuszításra való nevelés, a magyarság szétforgácsolása. Magyart magyarra, katolikust protestánsra, szomszédot szomszédra, testvért testvérre uszíták. Az utolsó életben maradottakat az idegeneknek kellett eltenniük... Egyes vidékeken teljesen kiirtatták egymással a lakosságot, majd ezt követte a békésnek hazudott betelepítés. Aztán az idegenek javára telekkönyveztek… A madéfalvi események után a katolikus hit érdekében más síkra kellett terelni a magyarirtást és népirtást. Erre jó példát szolgáltatott a francia nacionalizmus. A kalapos király ezt ki is használta. Magyarirtásra felbérelte az oláh Horeát és társait, amit a történetírás hűbéri ellentétnek állít be."[998]

Takács keserűen állapítja meg, hogy mialatt itt „az Árpádok előtt és alatt a lovas népeket a türelmesség jellemezte, a Habsburgok alatt a türelmetlenségre való nevelés volt a cél. Horea segítségével kieszközölt népirtás után ez megváltozott. Következett a kényszerszülte türelem korszaka."[999] A magyarság látta, hogy ellenségeket, Habsburgokat szolgáló idegeneket telepítettek a nyakára, katonai stratégia szerint elhelyezve az országban. Egy hirtelen jött forradalom teljes kiirtással fenyegetett. Nem volt egy színmagyar lakosságú vármegye, és a szabad királyi városok is részben idegenekből álltak, de még a szász városok is kaptak ilyeneket, mivel a rebelliseket támogatták. A Székelyföld a legnagyobb idegenek nélküli országrész, aminek szélén már voltak oláhok, és oláh ezred „vigyázott" a székelyekre. A reformkorban a magyarság kényszertürelemből volt óvatos, a forradalom vértelen volt, de Jellasics hamar beindította a Habsburgok ördögi tervét. Ezen terv értelmében magyartalanítani kellett volna az országot. Isteni szerencse volt a jobbágyfelszabadításról szóló törvénycikk. Ha ez nem lett volna, akkor az idegen ajkú jobbágyságot urai ráveszik a magyarok lemészárlására. Így azonban a jobbágyság megoszlott, csak kevesen hallgattak uraikra, sokan tanácstalanul vártak, és sokan a magyar forradalom pártjára álltak. Ha az idegenajkú jobbágyság kiáll urai mellett, akkor vége a magyar nemzetnek. Nem ok nélkül gondolkodtak a nemzet nagyjai nemzethalálban. Nagyon közel volt hozzá a nemzet."[1000]

Az 1848-49-es forradalom és szabadságharc leverése után ezért már nem lehetett visszaállítani a jobbágyságot, mert a jobbágyok a császár ellen fordultak volna. De amit nem tudtak megtenni a forradalom alatt, meg akarták valósítani a minden türelmességtől mentes Bach-korszakban, miközben az idegenajkúak követelték a forradalom leveréséért a jussukat. Sok-sok hazudozás után az uralkodó látszatkiegyezést kötött az összes követelődzője ellenségével, a magyarsággal. A politika a birodalom érdekeit a katolikus egyház berkein belül akarta érvényesíteni, az egyházon keresztül irányított uszítás és türelmetlenség tartotta össze a birodalmat. Mivel a császár kénytelen volt kiegyezni a halálraítélt nemzettel, a vezérvonal az ország gazdasági tönkretétele lett. „A császáriak számítá-

[998] Uo. 144-145.
[999] Uo. 2003. 145.
[1000] Uo. 145.

sát a zsidók akadályozták meg. A zsidók egy része már magyarérzelmű volt, s magyar érzelemből is cselekedett, de a legtöbben a saját zsebük hasznára hozták helyre a halálraítélt nemzet nemzetgazdaságát. Ezért a bécsi udvar valósággal sugallta a zsidók iránti ellenszenvet. Ez is a katolikus papságon keresztül működött. A magyarokkal akarták kiirtatni a zsidókat, s az idegenajkúakkal a magyarságot. Ezért ment a zsidóellenes uszítás, s ugyanakkor a nyelvi-nemzeti uszítás is. A birodalom felbomlása után a Kisantant államai elsőszámú ellenségei nem a zsidók, hanem a magyarok lettek. Ezen államok mohósága miatt a sorrend megfordult, s a zsidóirtás még néhány évre eltolódott. Később a zsidóirtást a magyarokkal akarták megcsináltatni. *Bár a Kisantant több zsidót gyilkoltatott le, mint a magyarság, mégsem beszélnek róla. Sőt a Kisantant fővédnöke – Franciaország – sincs messze az első számtól a zsidóirtás listáján.*[1001]

Takács a türelmetlenséget a továbbiakban is főszereplőnek látja, mert a szétesett birodalmon türelmetlen, mohó népek osztozkodtak, akik magukat nemzetnek tartották, nemzetállamnak, holott a többségük mondvacsinált volt, és sosem volt történelmi tényekre hivatkoztak. „Egy soknemzetiségű birodalomból, amelyet a rossz irányított, több soknemzetiségű államocskát hoztak létre, amelyeket szintén a rossz szándék vezérelt. Tették mindezt az akkoron nagyon használatos *'Népek, nemzetek önrendelkezési joga'* jelszavának teljes megtagadásával. A béke Franciaországban köttetett, s minden *„győztes"* állam francia módra szeretett volna egynyelvű államot alakítani. Tehát ki kell irtani először az összes másként beszélőt, majd a másként gondolkodót. Úgy cselekedtek, mint a franciák. Fennkölt jelszavakat hangoztatva, demokráciáról, jogegyenlőségről beszélve irtották a népet. Történelmi kegyhelyek, falvak, temetők tűntek el, új falvak születtek egy hasból húzott határvonal mentén. A Kárpátok medencéjében megszűnt mindenforma türelmesség a más iránt."[1002]

Tehát a magyarságnál „ennek a türelmes és multikulturális beállítottságnak hátrányai is voltak a magyar történelemben. A türelem ugyanis a társadalmi–politikai életben oda vezetett, hogy a türelmesen elfogadott, a magyarság közé bevándorló népek egyrészt nem voltak hasonlóan türelmesek. Másrészt a magyar társadalmi-politikai ellenállás mindig passzív rezisztenciaként jelentkezett, akár a Habsburg elnyomással szemben, akár később a nemzeti szocializmussal, majd a szovjet nemzetközi szocializmussal szemben. Természetesen ez a passzív rezisztencia – főként az utóbbiakkal szemben – nem bizonyult sikeresnek, jobban mondva nem volt sikeresen dokumentálható. A hosszan tartó türelem néha gyors, váratlan fölkelésekben, eleve kudarcra ítélt szabadságharcokban robbant ki (például 1848-ban, 1956-ban)."[1003]

Takács nem hallgatja el, hogy a trianoni trauma hatására a csonkaországban is akadozott, szünetelt a türelmesség, ahol először a menekültek áradata szülte a türelmetlenséget: a pesti munkanélküliek rovására előnyt élveztek az elszakított országrészek menekültjei. A rövid idejű kommunizmus is fokozta a türelmetlen-

[1001] Uo. 146.
[1002] Uo. 146.
[1003] Bencze uo. 275.

séget, s annak folytatása a láthatatlan kommunisták részéről Horthy alatt. Valamint a hirtelen felduzzadt létszámú úr, katonatiszt, vasutas stb, akik nem tudtak szakmájukban elhelyezkedni, és sok lett az olcsó munkaerő is. „A visszacsatolásoknál némelyik katonai egységek úgy jöttek, mint a gyarmatba, pedig a nép felszabadítókat várt. A belbiztonság emberei a rendes emberek között keresték az árulót… Családegyesítésekről beszéltek a rádióban, de valójában hallgattak azon családokról, amelyeket az új határ vágott el. Türelmetlenség volt minden új határ mindkét oldalán, kivéve azt a részt, ahol visszaállt az Istenszabta határ... A két világégés közötti és a második alatti korszak mégis a türelmesség korszaka volt. De ez a türelmesség teljesen más, mint az Árpád-kori. Már Európában mindenütt nagyban folyt a zsidóirtás, de a kissé kibővített csonkahon még a zsidók menedékéül szolgált. Itt pattant el a húr a legkésőbben, s azért látszik iszonyatosnak, mert eléggé gyorsan folyt. Akármit is beszélnek, itt maradt életben a legtöbb zsidó. A második párizsi feldarabolás után legalább három évig népirtások, áttelepítések, kitelepítések következtek. Most már Bukarest is követte a prágai nyájas politikát (soha be nem tartott szép törvények leírata, s hangoztatása) és látszólagos jogokat ad. Többek között kintről látszó önkormányzatot a székelyeknek. Aztán jön a világmegváltó kommunizmus türelemparancsa. Légy türelmes, bántsad a vallást! Légy türelmes, irtsd ki a mást! Mindenki egyforma lesz! Mit jelent ez az utolsó, talán azt, hogy nem létezhet két ember a földön. A világmegváltó kommunizmus alól a látszatforradalmak meghozták a felszabadulást. Ez nem szabadulás, hanem szabad dúlás. Sajnos csak a türelmetlenség lett felszabadítva, kiszabadítva. Nagyon nehéz lesz a türelmetlenség rossz szellemét visszazárni a palackba.”[1004]

Jogos követelmények: ha alább adjuk, semmi se változik

Minden nap minden órájában minden jogtipró, kollektív bűnösséget ítélő és megtorló szerződést, törvényt, intézkedést és tettet bírálnunk kell és követelni megszűntetését és örök időkre a hasonlóktól való elhatárolódást, intézkedést, hogy ne ismétlődhessen meg ilyen.

Felül kell vizsgálni minden egyéni sérelmet és orvosolni, igazságot szolgáltatni és méltányos bánásmódot végre.

Semmiféle elavulásra hivatkozást elfogadni nem szabad ezekben az ügyekben, és ha például a kulturális javak, bécsi levéltári anyagok, egyéb odakerült nemzeti kincsek, valamint a magyarságunk számára jelentős dolgokat már korábbi szerződéssel rendeztek, azokat újra kell tárgyalni, mert a Vörös Hadsereg árnyékában, vagy egyéb nyomás alatt lettek, sokszor a magyar érdekekről a nemzetköziség nevében lemondva, aláírva, elfogadva korábban.

Követelnünk kell az 1920 előtti állapot visszaállítását azokon a területeken, ahol erre mód van, tulajdonviszonyok, nyelvhasználat, vallási hovatartozás, stb. esetében.

[1004] Takács uo. 147.

A visszaállítást visszamenőleg is követelnünk kell, azaz olyan állapot elérését például az anyanyelv érvényesülése terén, amely akkor jött volna létre, ha nem történik meg az 1920 óta a közelmúltig vagy napjainkig tartó jogtiprás.

A magyarországi nemzetiségekkel való foglalkozás jó gyakorlatát példának lehet állítani, de azokat az irányváltozásokat is figyelembe kell vennünk a magyar esetben is, amit itt, mint szükségszerűséget, tapasztalunk.

A magyar nemzeti és a társnemzeti közösségek létének kezelése új fogalmakkal

Szükségesnek látszik kétféle belső és kétféle külső nemzetközi kapcsolat megkülönböztetése, mégpedig a társnemzet fogalma által:

Az *első belső nemzetközi kapcsolat* a történelmi közös ország utódnemzetei, mint társnemzetek közötti. Mert hiszen a közös történelmi múlt, a politika- és gazdaságtörténeti események, erkölcsi és szociálpszichológiai jelenségek, nyelvi és kulturális azonosságok sokkal bensőségesebb, lényegében önmagunkhoz való viszonyként kellene, hogy jelentkezzenek. Azaz minden e régión belüli kétoldalú kapcsolat mindenoldalú szempontoknak is meg kell feleljen, mindenoldalúan is egyeztetett legyen a megfelelő intézvényekkel.

Példaként képzeljünk el egy Carpatian Tour-t, azaz Kárpáti Kerékpáros Körversenyt. Ez eléggé nagy területre, a Tour de France-nál is nagyobbra kiterjedhetne, ha minden olyan országot beveszünk, ahová a Magyar Királyság égisze valaha kiterjedt, azaz a Szent Korona országairól van szó. A Nápoly körüli szakaszra egyenesen tengeren kellene átszállítani a versenyzőket. Másik példa a török birodalom terjeszkedése, ami elől a Balkánról előbb hozzánk menekültek a szerbek, majd az országuk is áttevődött közvetlenül a szomszédunkba és kaptak tőlünk védelmi segítséget, aztán már török adóbehajtókként jöttek, majd a mi területünkre települtek, s a Délvidékről el se mentek, és a Vajdaságba még a közelmúlti délszláv háborúban is telepítettek szerb tömegeket Koszovóból és Boszniából. A horvátok a politikai függetlenségüket a Magyar Királyságban találták meg. Ausztria az avar korban magyar nyelvűekkel volt lakott, ahonnét őket a nagynak mondott Károly űzte el és telepített oda bajorokat. A mai szlovákok, ruszinok és románok pedig csak a Magyar Állam megszervezése után 300 évvel kezdtek beszivárogni az északi és keleti hegyvidékre.

Azaz sokkal szorosabb és szerteágazó a kapcsolatunk a szomszédokkal, mint ezt más mai európai nemzeteknél látjuk, ahol vagy erőteljesebb volt az elkülönülés a szomszédságtól, vagy nem tartják számon a közös múltat. Nekünk érdemes ebben is különbözni tőlük, hogy számon tartjuk. Hiszen együtt sokkal gazdagabb múltat birtoklunk, a mai Közép-Európára úgy tekinthetünk, mint múltunk terepére, amelyet bejárván egészen más viszonyba kerülhetünk az ottani látnivalókkal, ha saját történelmünknek is eseményei színhelyére tekintünk rájuk, nemcsak a mai ott lakó nemzetére és viszont.

Az e területen éltek műveltsége a Kárpát-medence és szűkebb-tágabb környezeteként már a történelemelőtti időben, a régészeti műveltségek mentén tör-

tént, az emberiség számára is igen jelentős teljesítményekkel, a földművelés és a fémművesség térségünket igen jellemző alakulásával, valamint az itteni ókor fontos eseményeivel. A középkor első felének több hatalmi átrendeződése a térségben éppúgy érdekel bennünket, mint a középkor második felének egyetemes hungarus tudatú alakulása, kereszténységet megújító élete. Az újkori sajátosságok és a legújabb kori törekvések, helyzetek és állapotok gyökereinek, alapvető mozgatóinak elfogulatlan feltárásától, a múlt közös emlékeinek ápolásától pedig azt várjuk, hogy hozzájárul az itteni történelmi sorsközösség általi testvérnépek boldogulásához.

Az *első külső nemzetközi kapcsolat* a történelmi közös ország utódnemzetei, mint társnemzetek és a többi európai és világrégió nemzetként fellépő egységei, valamint tömörülései, szövetségei és szervezetei között. Amihez külön folyamatban fel kell számolnunk a közös fellépést eddig lehetetlenné tevő történelmi mélységű manipulációnkat a két világháborúban győztes nyugati és keleti hatalmak részéről, azaz minden saját ilyen kapcsolatot csak a közös érdek és értékek mentén lehet kialakítani, nem is a külön előnyök egymástól való irigylése miatt, hanem a hosszútávú és átfogó közös érdeksérelem megelőzésére.

Fentebb láttuk, hogy egymás megítélésére, a mai itteni térségi társnemzetek viszonyára, vagy akár saját magunk értékelésére is az osztrák birodalmi érdek mennyire erősen hatott, befolyásolva még az érzésvilágot is. Annál inkább hatni tudott a távolabb élők nézeteire, ezért alakultak ki a nyugati világban olyan felszínes, lealacsonyító megítélések, amivel egész térségünket lejáratták, gondoljunk csak a balkánias jelzőre vagy a magyar pusztáról való képzelgésre. S miután a különböző nemzetközi szervezetekbe történt belépésünk, betagozódásunk után se tapasztalunk túl sok változást, azaz egyenrangú megítélésünkért még mindig harcolnunk kell, a közös ügyekben való megegyezésünk, egyetértésünk és fellépésünk minden bizonnyal hatással lesz a távolabbi kapcsolatainkra is, megemelve az azokban való részvételünk eredményességét.

A *második belső nemzetközi kapcsolat* nemzetünk és a társnemzetek kapcsolata saját népe és külön állama részéről a történelmileg területén kialakult más belső nemzetrészhez, nemzetiséghez.[1005] Vagy ha annak olyan nagy súlya van, vallási csoportosuláshoz, annak sajátosságaival egyetemben. Ezt a történelmi Magyarország vagy Magyar Királyság akár az emberi jövő számára is példamutató módon, igazságosan és magas fokú beleérzéssel művelte korábban. Láttuk, hogy ezt meg sem értették, sem a hungarus tudatot, sem a Szent Korona tagságot nem tudták felfogni a modern világot befolyásoló eszmék és eszmegyártók, hanem lenéztek minket és a természetes emberi kötelékeket mesterséges politikai eszközökkel tették tönkre, fordították egymás ellen az itteni népeket, nemzetiségeket. Amit egyelőre csak mi, mai magyarok örököltünk meg és még mindig gyakorlunk, sokszor hiába várva hasonló elbánást a környező országokban élő magyarsággal szemben az ottani államvezető társnemzeteinktől. Pedig sok példát tudunk hozni a fejlett világból, ahol a más nemzetiség szabad, saját nyelvének és műveltségének érvényesítésével, használatával folytatott tevékenysége

[1005] Az etnikum fogalmát is rendbe kell tenni.

sokkal nagyobb eredmények elérését teszi lehetővé az össznemzet, az ország számára, mint ahol elnyomják ezeket a saját emberi megnyilvánulásokat és teljesítményeket. Gondoljuk csak el, mit érne Spanyolország Katalónia ipari és kereskedelmi teljesítményei nélkül, mennyit veszítene Finnország svédjei teljesítménye nélkül, vagy mennyire nem működne Svájc, ha valamely nemzetiség elnyomná ott a többit.

Nem véletlenek és nem önzésből fakadnak tehát a székelyek és az erdélyi, a délvidéki és felvidéki magyarok nemzeti önrendelkezési törekvései, legyen szó területi, közösségi vagy személyi (kulturális) autonómiáról. Mind a hármat követelni kell, meghatározva, mikor melyiket. Területit Székelyföldnek, de akár egész Erdélynek is szóba került, ami már románságot is bekapcsolja. Vagy az erdélyi területi autonómiában a székelyeké közösségi lehet majd. Ugyancsak közösségi autonómiát igényelnek a vallási közösségek, ha eddig azt még akadályozták. A személyi autonómián kulturális autonómiát érthetünk, amikor például anyanyelvét használhatja mindenki a nem olyan állami nyelv mellett. És nem feleslegesen kidobott pénz a mi mai országunkon belül a nemzetiségeink segítésére fordított összeg se. Ha a szabadság érvényesülhet e területen, akkor idővel kialakul az együttélés olyan jó gyakorlata, amelyben a legtöbbet kihozhatnak magukból e nemzetiségek, alkalmazkodva a környezet nyújtotta lehetőségekhez. Nálunk megmaradva a nemzetiségi szinten, de a környező országokban akár a nemzeti önrendelkezést gyakorolva nyújthatják a legtöbbet az adott állam egésze számára.

A *második külső nemzetközi kapcsolat* ezeknek a régi közös országból különböző államokba szakadt nemzetrészeknek vagy ott később létrejött nemzeti, nemzetiségi és vallási csoportoknak a kapcsolata a velük azonos jellegű társadalmi csoportokhoz a környező államok fennhatósága, vagy Európa és a világ más országaiban. Amit éppen a magyar állam hanyagolt el a szocializmus alatt, de még a közelmúltban is néha. A mai eredményeink ugyanakkor még bírálatokat is maguk után vontak, sőt törvényi üldözést is szenvedtetnek Szlovákiában és Ukrajnában, pedig ezt a kapcsolati kedvezménynyújtást a szerb, a horvát és a román állam régóta gyakorolja a más országban élő nemzettagjai felé. Ezért a nemzetközi közvéleményt állandóan tájékoztatva a fejleményekről és tiltakozva a hátrányos megkülönböztetés ellen, kell segítenünk nemzetünk tagjait a szomszédos országokban, illetve a világ többi országában. Kimondva és hirdetve, érvelve mellette, tudományos eszközökkel is bizonyítva, hogy ez az önálló nemzeti, nemzetiségi út jó a más nemzeti állam számára is. A tudományos eszköztárat pedig ki kell terjeszteni a történelmi mélységű feltárásra, az olyan emberiségellenes törvények, mint a Benes dekrétumok tarthatatlanságának bizonyítására. Ám ez még nem minden, sokkal inkább építenünk kell ezekre a távoli nemzetrészeinkre, mint eddig. Nagyon helyes, hogy iskolásaink például hozzájuk járnak már osztálykirándulásokra, de még nem teszünk meg mindent a csángó testvéreinkért, akiknek a nyelve ősi magyar alakzatokat is őriz, és ugyancsak a másik végleten, az osztrákká vált véreinkben felébreszteni magyarságukat.

Ez a javasolt társnemzeti állapot a világfolyamatok tükrében egyáltalán nem elmaradott helyzetet mutat, sőt kiküszöböli az emberiséggel azonos nemzetfoga-

lom megvalósításához képest visszalépésként is jelentkező – kívülről ránk erőltetett – nemzeti ébredés soviniszta befelé forduló erőszakos, egymást romboló hatásait. Fontos feladatunk lehet a nagy területi régió (negyednyi, harmadnyi Európa) benépesítésének szerves folyamatait megőrző természeti, kulturális és szervezeti keretek túlélése, példaadás a világ más régióinak. Ugyanakkor a nagyrégiónk egymástól távoli határain jelentkező szomszédokkal való azonosulás és kapcsolatteremtés közös előnye, a kapcsolati lánc minőségi és teljes mivolta lehet. Ugyanennek a történelmi mélységek (pl. a magyarság őskulturális azonossága a kelettel)[1006] felől való jelentkezése és haszna, a hosszú távlati jövőbe mutató mintájául szolgálhat.[1007]

A mai világban jelentkező globális méretet ölteni szándékozó gazdasági magánérdek társnemzetekkel közös kezelésének lehetősége azt jelentené, hogy lehetővé válik a régiónkban folyó gazdasági tevékenységek kölcsönös és üzleti előnyeinek érvényesítése a nagyméretű piac, a technológiai, nyersanyag és energia hatékonyság és a fogyasztási szintemelés által. Az itteni régió közös állami fellépése saját társadalmi szintű érdekei mentén, felhasználva az Európai Unió adta lehetőségeket is, a globális banki és termelési magánérdekkel szemben, komoly eredményeket hozhat számunkra. Az itteni régióban működő hasonló szintű érdekvédelmi szervezetek lépéseinek összehangolása megsokszorozná ezek hatékony érdekvédelmét. A helyi szintű állami és társadalmi kezdeményezések társnemzeti támogatása, ha az nekik is kedvező, új távlatokat nyithat.[1008]

A kulturális egyedülállóság előnyeinek érvényesítése az ilyen társnemzeteket összekapcsoló élőlánc által lehetővé tenné, hogy nagyrégiónkban egymás múltjának és jelenének, műveltségének, gazdasági, társadalmi és kulturális életének történelmi mélységű és napi szintű tömeges megismerése elcsitítsa az ellentéteket. Egymás tájékoztatása a saját tájékoztatás kimunkált egyedi eszközeivel, az ismeretek összehangolása, kölcsönös ellenőrzése, a több forrás használata előnyeinek a hasznosítása, mind-mind előrelépés lehet. A képzési feladatok és kihívások kölcsönösen előnyös és gazdaságos rendszerének működtetése vitathatatlan előnyökkel járna. A nemzeti, nemzetiségi hagyományok, kulturális szokások, társadalmi és közösségi élet őrzése és egymás számára való közvetlenebb bemutatása a kölcsönös bizalmat építené. Amint az egész kulturális élet végtelen lehetőségeinek a kulturális szint közös emelése érdekében való szervezése megerősítené az összetartozás, a közös eredményes jövő érzetét.

De itt a fogalmak egyértelműsítésére is gondolunk.[1009] Ha elérjük, hogy minden szomszéd ország államvezető nemzetével azonosan gondolkodhassunk, ugyanolyan fogalmakat használjunk a viszonylataink, a történelmi események leírásában, akkor a tartós és békés együttműködés hasznai várnak ránk. Ilyen közös fogalmakkal kell először is leírni azt a történelmi folyamatot, amelyben

[1006] Barabási (2002), 83-88. Cser (2002), 33-39.
[1007] Darai (2002), 19-28.
[1008] V. ö.: Csihák (2005).
[1009] CSÁMPAI Ottó: Barangolás az alapfogalmak bűvkörében. Adalékok a nemzet és más etnikai közösségek szociológiai jellemzéséhez. Csihák (2005), 151-163.

szomszédos társnemzeteinkkel, illetve elődnépeikkel közös hazában élve, történelmi léptékkel is kiemelkedőt alkottunk itt, ebben a Kárpát-medencei és környéki nagyrégióban. A Magyar Királyságnak igazán vállalható vívmányai vannak mindenki részéről vagy részére. Itt jött létre „az első olyan egységes keresztény királyság, amely alapítása helyén mindmáig fennáll". Továbbá „lovasműveltségünkből mi hoztuk Európába a küldöttek rendszerére épülő országgyűlés intézményét és miénk a Corpus Juris Hungariciban összefoglalt, Európa legrégibb alkotmánya, ami a Vérszerződéssel kezdődik. Gerincét alkotják Szent István Intelmei (1030), az Arany Bulla (1222) és a Megszentelt Korona-eszme, vagy -tan, amit már szabatos jogi formába öntve megtalálhatunk az ú.n. sarkalatos törvényekben (1351)."[1010]

Ha használjuk a kettős műveltség fogalmát, amely a középkor elején megkülönbözteti a letelepedett lakosságot az államalkotó hatalmi rétegtől, mely utóbbi többnyire katonaságként települ rá az alapnépességre, akkor még a régi ország elnevezésben – Hungária – is azt láthatjuk, hogy a több nép fölött hatalmat gyakorló hunok katonai rétegének országáról van szó. Ugyanígy az avarok és a magyarok esetében is az államalkotó hatalomról történt az ország elnevezése, míg az alapnépesség megelőzte itt ezeket az államszervező hatalmakat: az elődmagyar őshonos,[1011] míg a földművesekből kivándorolt s szlávvá lett népesség is már a 7. század elején megjelent a déli térségben, a Duna s a Száva vonala alatt bolgár, szerb és horvátként,[1012] míg északon kicsit később a morvák mai területükön, majd a 12. században a szlovákok a Tátra hegyeiben[1013] és a románok Erdélyben.[1014]

A magyar Megszentelt Korona nem uralkodói, hanem ország korona, és a Megszentelt Korona Eszme szerint minden javak és jogok gyökere, forrása. Az országgyűlésben, vagy a nemzetgyűlésben választott magyar király a Megszentelt Korona Feje, a magyar nemzet a Megszentelt Korona Tagja. A kettő együtt a Megszentelt Korona Teste. Ezért a magyar nemzet fogalma egyedülálló, nem azonos az Európa más vidékein jóval később létrejött nemzetfogalommal. A nemzetnek vallási szempontú csoportosítása szerint vannak római katolikusok, reformátusok, stb. Nemzetiség alapján csoportosítva vannak a nemzetben magyarok, szlávok, németek, oláhok stb, és ezen belül még pl. a németek között vannak szászok, cipszerek, svábok stb. Ha a szlávokat csoportosítjuk, vannak ruszinok, tótok, szerbek, stb. A magyar állam területe a Megszentelt Korona területe, az állam lakói a Megszentelt Korona polgárai, alkotmánya a Magyar Történelmi Alkotmány – és mindezek megtestesítője a Megszentelt Korona. A Megszentelt Korona tehát „nem vallási fogalom, hanem a hagyomány által megszentelt évezredes jelképe a magyar államiságnak (és nem a királyságnak, pláne nem valami Habsburg-királyságnak). Sacra és nem sancta, mint az Isten, a Szent Szék, a Szent Atya, a szentek stb. Nem az uralkodó (rex), hanem *az ország*

[1010] Csihák (2002), 444-445.
[1011] Cser–Darai (2005).
[1012] Szegfű (2002), 333-344.
[1013] V. ö.: Püspöki Nagy Péter: „A tények erejével."
[1014] Herényi (2002), 349-358.

(regnum), a magyar állam folyamatos fönnállásának jelképe. A *magyar nemzet* tehát nem etnikai, nem nyelvi, hanem *szellemi közösség* és fogalom."[1015]

Ha e felfogás gyökereit keressük, vissza kell mennünk a fentebb említetett türelmesség felfogáshoz első királyunk részéről. Mert ennek megfogalmazásával Bencze Lóránt szerint „Szent István király itt egy nem európai, nem teleologikus, nem egy emberfajtát, nem egy nyelvet, nem egy népet stb, vagyis nem egyetlen tényezőt mindenek fölé emelő törvényt fogalmaz meg, hanem valamiféle olyan holisztikus, egyes ázsiai természeti népekre jellemző magatartást kodifikál, amelyben mintegy a genetikai sokféleség szolgálja az egész fönnmaradását biológiai alapelv csapódik le társadalmi-politikai szinten. Innen van, hogy értetlenül és indignálódva támadják az úgynevezett magyar nacionalizmust, mondván, hogy Magyarországon akárkit megvakarnak, kiderül, hogy alig van ősei családnevében magyar, csak magyarosított német, szláv stb nevű. Egyszerűen képtelenek felfogni, hogyan lehettek ősmagyar öntudatúak azok az alföldi települések, amelyeknek eredeti lakosságából a török hódoltság után csak tíz százalék vagy még annyi sem maradt meg, a többi belső telepítés eredménye. Hogyan lehet patrióta magyar költő a szlovák szolgáló és a szerb mészáros fia, Petőfi Sándor! Hogyan lehetett az, hogy a felvidéki német városokban, amelyeknek lakosságát 1945-ben az akkori Csehszlovák kormány – nyugat-európai jóváhagyással – teljesen kitelepítette, évszázadokon át az volt a mentalitás, hogy nyelvük egy szót sem tudott magyarul, szívük egy szót sem tudott németül! Tehát még a nyelv sem zárta ki a magyarsághoz való tartozásukat, nemhogy a faj, mint ma is egynémely európai és nem európai államban. Ezért írhatta le Stúr Lajos magáról, hogy szlovák anyanyelvű magyar vagyok. Ezért róhatta meg a múlt században a Hümpfner nevű pékmester, a híres Lechner építészcsalád egyik őse, a felvidéki városka utcáján vonuló osztrák katonazenekar zenészének leesett kottáját felvevő unokáját azzal, hogy „egy magyar nem segít a németnek", s mindezt német nyelven, miután a nagypapa és az unoka egyaránt csak németül tudott beszélni (Kismarty-Lechner Kamilltól szóbeli értesülés alapján). Ezt a mentalitást vette át nagy valószínűséggel az 1849 után Magyarországon letelepedett Haynau tábornok, aki több száz magyar hazafit kivégeztetett, őt csak Kádár múlta felül a vérengzésben. Ez a Haynau tábornok vérengzése után néhány évvel mindenki megrökönyödésére úgy kezdte egyik nyilvános beszédét, ahogy ma Habsburg Ottó, meg szomszédom, a Kolompár Jani roma szokta: *„Mi magyarok…"* Ennek a gondolkodásmódnak hallatlan szívó hatása ihleti Petőfi kifakadását: *„Ha nem születtem volna is magyarnak, / E néphez állanék ezennel én…"* (Élet vagy halál). Ez folytatódott tovább a 20. században. Amikor Radnóti Miklóst a német megszállás alatt zsidó származására hivatkozva a nemzeti szocialisták elhurcolják, azt írta, hogy Arany János – a legnagyobb magyar költő – leszármazottja vagyok. Majd pedig – barátai megrökönyödésére – azt, hogy „nékem otthonom e táj". Ezért ebben a kultúrában a magyarsághoz való tartozás hasonlított a kereszténységhez való tartozáshoz. A magyarsághoz való

[1015] Csihák (2002), 445-446.

tartozás sohasem volt származás kérdése, hanem gondolkodásmód, érzület és sorsvállalás kérdése."[1016]

Csihák György további fogalompontosítást téve hangsúlyozza, hogy helytelen a Kárpát-medencei magyarságra a kisebbség fogalmát használni, mert az, csak kb. ötven éve az ENSZ keretében olyan népek számára használatos, akiknek nincsen, vagy nem is volt országa. „Saját hazában élő őstelepes lakosságra a kisebbség fogalmát sehol se alkalmazzák." De „a mi fogalmaink szerint a magyar a Kárpát-medencében kisebbségben nem lehet, legfeljebb nemzetiségi sorban."[1017] Bár persze használhatjuk a kisebbség fogalmát, pl. a nemzetközi szervezetekben, de saját ügyünkben nem helyes, amire a nemzetiségi sorban élők fel is hívják a figyelmünket.[1018] Nehogy magunk is elhiggyük a sok ismétlés által, feledve valóságos múltunkat, mely cáfolja a kisebbség fogalmát magunkra nézve. Ugyancsak nem szeretnék, hogy nekik csak kisebbségi jogaik legyenek, mint a menekülteknek, a bevándorlóknak, hanem az őslakosok joga jár nekik.[1019] Így „az Európában *őstelepes lakosok* mindenütt tiltakoztak az ellen, amikor őket saját hazájukban kezdték kisebbségnek nevezni. Kiharcolták, hogy minden jelentős, idevágó, nemzetközi jogi iratban mára, az őstelepes nemzeti közösség nem 'kisebbség', hanem főleg 'népcsoport', 'nemzeti közösség'. Az őstelepes népcsoportok számára önigazgatást, önkormányzatot (autonomiát) ajánlanak, biztosítanak stb. Alapelv, hogy *a 'kisebbség' van nehezebb helyzetben, ezért nekik több jog jár, mint a többségnek.* Önkormányzati, önigazgatási ügy esetén nem területi szavazást kell tartani, hanem belső szavazást: például egy földrajzi egységben, mint város, megye stb, vagy egy felekezeti közösség dolgában, az adott csoport szavazzon és nem pl. az adott földrajzi, vagy közigazgatási egység lakói. A nemzetközi dokumentumokban feltüntetett rendelkezések és politikai kötelezettségek egyaránt vonatkoznak mindhárom – *a személyi, a közösségi és a területi – önigazgatásra* (autonómiára)."[1020]

Végül érdemes a Csihák által idézett nemzetközi jogi fogalmakat, határozatokat, ajánlásokat megtekintenünk a nemzeti közösség önrendelkezésével kapcsolatban:

„Az Európai Együttműködési és Biztonsági Értekezlet koppenhágai dokumentumának (1990) 35. pontja értelmében az aláíró államok erőfeszítéseket tesznek a történelmi és a területi körülményeknek megfelelő közigazgatási – vagy helyi – autonómia alkalmazására a nemzetiségek etnikai, kulturális, nyelvi és vallási identitásának kifejezéséért. Genfi dokumentumában (1991) a résztvevő államok elismerik azon intézkedések fontosságát, amelyeket a nemzetiségek történelmi és területi feltételeinek megfelelően azon országoknak ajánlatos meghozniuk, ahol a problémák megoldása különleges figyelmet igényel. Az aláíró államok érdeklődéssel vették tudomásul a demokratikus megoldásokkal elért

[1016] Bencze uo. 274.
[1017] Csihák (2002), 448.
[1018] Csapó (2002), 105-108.
[1019] Sántha Pál Vilmos: A Székelyföld önigazgatási törekvéseinek történelmi háttere. (Csihák, 2005, 47-55.)
[1020] Csihák (2002), 448. V. ö.: Csapó (2002) 473-484.

pozitív eredményeket, amely megoldások közé tartozik: a közigazgatási vagy helyi autonómia, valamint a területi autonómia, amely a szabad és az időszaki választások révén létrehozott tanácsadó, törvényhozó és végrehajtó testületeket-intézményeket is magába foglalja.

Az Európa Tanács 1201/1993. számú Ajánlása 11. szakaszában előírja a nemzetiségekhez tartozó személyek azon jogát, hogy azokban a régiókban, ahol ezen személyek a lakosság számához viszonyítva többségben vannak, *autonóm vagy helyi hatóságokkal*, vagy a sajátos történelmi és területi feltételeknek megfelelően *sajátos státussal* rendelkezzenek.

Az Európa Parlament az Unió állampolgárságára vonatkozó, 1991. november 21. Határozata 3. szakaszában kinyilatkozza, hogy az Unió és a tagországok bátorítják a területükön történelmileg jelenlévő etnikai – és nyelvi közösségek identitásának kifejezését és együttélésük elősegítését, garanciát vállalva az állampolgárok tényleges egyenlőségének biztosítására, a sajátos helyi-, regionális-, vagy csoport-önkormányzási formák szavatolására, a régiók közötti együttműködés, a határokat túllépő kooperáció elősegítésére.[1021]

A területi autonómia működését szavatoló garanciák és jogi keretek megteremtésére több példát találunk az európai gyakorlatban:

1. az olaszországi Bozen (Bolzano) és Dél-Tirol (Südtirol-Trento) régió autonómia- statútuma (1972, 1992) önkormányzást szavatol a német nyelvű közösség által lakott Bolzanónak (Bozen-Bolzano) és a kétnyelvű, tehát német és olasz közösségek által lakott Trentinónak (Südtirol-Trento);

2. a spanyolországi Katalónia autonómia törvénye (1979) önkormányzást szavatol a többségben katalánok által lakott régióknak;

3. a spanyolországi Baszkföld autonómia törvénye (1979. XII. 18.) önkormányzást szavatol Euskal Herria területnek;

4. a spanyolországi Galícia autonómia törvénye (1981. IV. 6.) önkormányzást szavatol a galegok által lakott régióknak;

5. a spanyolországi Asztúria autonómia törvénye (1981. XII. 30.) területi önkormányzást szavatol a bable nyelv védelmére;

6. a spanyolországi Valencia autonómia törvénye (1982. VII. 1.) önkormányzást szavatol a többségben valenciaiak által lakott Alakant, Castello, Valencia területnek;

7. a spanyolországi Aragónia autonómia törvénye (1982. VIII. 10.) önkormányzást szavatol a területnek és népének;

8. a spanyolországi Navarra autonómia törvénye (1982. VIII. 10.) önkormányzást szavatol a kasztíliai és a baszk nyelvű polgárok által lakott területeknek;

9. a spanyolországi Baleári-szigetek autonómia törvénye (1983. III. 1.) önkormányzást szavatol a többségben katalánok lakta területeknek;

10. a portugáliai Azori- és Madeira-szigetek politikai-közigazgatási autonómiája a Por-tugál Alkotmány 227. szakasza 1. bekezdése értelmében a területek

[1021] Csapó I. József: Közösségi akarattal Székelyföld autonómiájáért. (Csihák, 2005. 139-146.)

földrajzi, gazdasági, társadalmi és kulturális sajátosságaira és a szigetek lakosságának arra a történelmi óhajára épül, hogy autonómiát biztosítsanak számukra;

11. a finnországi Aland sziget svéd autonómiával bír.

Érdemes felfigyelni arra, hogy a Spanyol Alkotmány 3. szakaszának 1. bekezdése előírja: az államhivatalos spanyol nyelve a kasztíliai; a 2. bekezdés pedig kinyilatkozza: a többi spanyolországi nyelv szintén hivatalos a megfelelő autonómközösségben, a Statútumok előírásaival összhangban. Egyébként ezen Alkotmányban külön fejezet rendelkezik az autonóm közösség jogairól.

A Svéd Alkotmány I. fejezetének 1. szakasza kijelenti: *A svéd nemzet szuverenitása, többek között, a területi közösségek autonóm önigazgatásán keresztül valósul meg.*

A Finn Alkotmány 14. szakasza értelmében a finn és a svéd nyelv a köztársaság nemzeti nyelve."[1022]

Felhasznált irodalom

A Pallas Nagylexikona (1893-1900) *IX. kötet.* http://www.mek.iif.hu/porta/szint/egyeb/lexikon/pallas/html/049/pc004985.html#9.

Amigus (2012). *Asociacion, Informatica - As Pontes.* O segundo Stonehenge aparece en Alemania. http://www.amigus.org/web/archives/009592.php, módosítva: 2012. május 4. 23:11:21.

Anonymus (1988): *Napló Buda avagy Ofen erős városának híres ostromáról.* Balassi, Bp. http://www.balassikiado.hu/BB/netre/html/Buda/Buda.html.

Anonymus (2014): *Gesta Hungarorum.* Fordította: Pais Dezső. http://mek.oszk.hu/02200/02245/02245.pdf.

Anthony (1996), D. W.: „Shards of Speech." *The Science* 1996 January/February.

Ascherson (1996), Neal: *Black Seac.* London.

Atom [2013]: „A Palatinus domb Rómában." *Róma Direct Connection* honlap. http://roma-nevezetessegei.blogspot.hu/2011/11/palatinus-domb-romaban.html.

Barabási (2002) László: „Az eurázsiai birodalmak autonómiája és együvé tartozása." *Magyar haditechnika és magyar hadjáratok a kora középkorban. A második világháború és történelmi következményei Magyarország szempontjából (1939-1949). A Tizenhatodik Magyar Őstörténeti Találkozó és a Tizedik Magyar Történelmi Iskola előadásai és iratai. Szentendre, 2001.* Szerk. CSIHÁK György. Budapest–Zürich, Zürichi Magyar Történelmi Egyesület. http://mek.oszk.hu/06700/06790/06790.pdf.

Barber (1999), Elizabeth Wayland: *The Mummies of Urumchi.* W. W. Norton & Co. New York.

[1022] Csihák (2002), 449-450.

Bárczy (1999) Zoltán: „Újabb adatok a Kárpát-medence bronzkori kohászatáról.” *Turán* **XXIX** (Új **II**), pp.: 11-16.
Bartoniek (1988) Emma (ford.): *Szent István törvényeinek XII. századi kézirata az Admonti kódexben.* Helikon Kiadó, Budapest, 1988. Idézve: *Geodézia és Kartográfia* 2005, 57. évf., 9. szám. p.: 12. http://www.fomi.hu/honlap/magyar/szaklap/2005/09/1.pdf.
Bátonyi (2009) Pál: „A magyarok letelepedése a Kárpát-medencében.” *Acta Historica Hungarica Turiciensia* XXIV. évf. 2. sz. A Zürichi Magyar Történelmi Egyesület 59. sz. kiadványa. http://epa.oszk.hu/01400/01445/00002/pdf/acta_hist_01445_2009_2.pdf.
Bölöny (1999) József: „Sacra Regni Hungarici Corona.” *A Harmadik (londoni) Magyar Őstörténeti Találkozó előadásai és iratai. London, 1988.* A Zürichi Magyar Történelmi Egyesület 2. sz. kiadványa, Budapest –Zürich, 1999. p.: 42. *Acta Historica Hungarica Turiciensia XIII. évfolyam 1. szám.* http://mek.oszk.hu/05900/05930/05930.pdf.
Chadwick (1987), Henry & Evans, G.R.: *Atlas of the Christian Church.* Time Life, Oxford.
Cunliffe (1998), Barry: „Iron Age Societies in Western Europe and Beyond, 800-140 BC.” *Prehistoric Europe*, Ed. B. Cunliffe, Oxford Univ. Press, Oxford. pp.: 336-372.
Csámpai [2008] Ottó–Cser Ferenc–Darai Lajos: „A magyar műveltségi és társadalmi egyedülállósága.” *Acta Historica Hungarica Turiciensia* 23. évf. 2. sz. http://epa.oszk.hu/01400/01445/00001/pdf/039-049.pdf.
Csapó (2002) I. József: „Autonóm nemzeti közösség, vagy önfeladó nemzeti kisebbség.” *Magyar történelem. Tízezer év – ezer oldalról. Oktatási segédkönyv.* Szerk.: CSIHÁK György. Acta Historica Hungarica Turiciensia XVIII. évfolyam 1. szám. Zürich – Budapest, Zürichi Magyar Történelmi Egyesület Tudományos Tanácsa. http://mek.oszk.hu/05900/05939/05939.pdf.
Cser (2000) Ferenc: *Gyökerek. Töprengések a magyar nyelv és nép Kárpát–medencei származásáról.* Szerzői Kiadás, Melbourne.
Cser (2002) Ferenc: „Életszimbólumok.” *Magyar haditechnika és magyar hadjáratok a kora középkorban. A második világháború és történelmi következményei Magyarország szempontjából (1939-1949). A Tizenhatodik Magyar Őstörténeti Találkozó és a Tizedik Magyar Történelmi Iskola előadásai és iratai. Szentendre, 2001*. Szerk. CSIHÁK György. Budapest–Zürich, Zürichi Magyar Történelmi Egyesület. http://mek.oszk.hu/06700/06790/06790.pdf.
Cser Ferenc és Darai Lajos (2007): Hét mondat Ember – Társadalom – Emberiség összefüggő kapcsolatáról — némi magyarázattal. *INCO. Első magyar internetes folyóirat az információs korról.* 12. szám. http://www.inco.hu/inco12/filo/cikk2h.htm.
Cser Ferenc, Darai Lajos (2005): *Magyar folytonosság a Kárpát-medencében, avagy kőkori eredetünk és a sejti tulajdonság-örökítő kutatás.* Pilisszántó, Fríg Kiadó. http://www.eltevedtidoszamitas.hu/pics/folytonos.pdf.
Csihák (2002) György szerk.: *Magyar történelem. Tízezer év – ezer oldalról. Oktatási segédkönyv*. Acta Historica Hungarica Turiciensia XVIII. évfolyam

1. szám. Zürich – Budapest, Zürichi Magyar Történelmi Egyesület Tudományos Tanácsa, 2002. http://mek.oszk.hu/05900/05939/05939.pdf.
Csihák (2002) György: „Sacra Regni Hungarici Corona – Magyarország Megszentelt Koronája és a közjogi rendezés ma.” *Magyar történelem. Tízezer év ezer oldalról.* A Zürichi Magyar Történelmi Egyesület 37. sz. kiadványa, Budapest-Zürich, 2002. p.: 417. *Acta Historica Hungarica Turiciensia XVIII. évfolyam 1. szám.* http://mek.oszk.hu/05900/05939/05939.pdf.
Csihák (2002) György: Magyar – nép – nemzet – kisebbség – autonómia, magyarul önigazgatás, önkormányzat, önrendelkezés. *Magyar történelem. Tízezer év – ezer oldalról. Oktatási segédkönyv*. Acta Historica Hungarica Turiciensia XVIII. évfolyam 1. szám. Zürich – Budapest, Zürichi Magyar Történelmi Egyesület Tudományos Tanácsa, 2002. http://mek.oszk.hu/05900/05939/05939.pdf.
Csihák (2003) György szerk.: *Az első világháború és történelmi következményei. Szent István és a magyar államalapítás.* Budapest–Zürich, Zürichi Magyar Történelmi Egyesület, 2003. http://mek.oszk.hu/06800/06802/06802.pdf.
Csihák (2005) György szerk.: *Magyar út és nehézségei a nemzetállamtól az övezetek Európájába a huszadik század fordulóján. Avarok onogurok – magyarok. A Hatodik Magyar Történelmi Iskola és a Tizenkettedik Magyar Őstörténeti találkozó előadásai és iratai. Tapolca, 1997.* Budapest – Zürich, Zürichi Magyar történelmi Egyesület. http://mek.oszk.hu/06800/06837/06837.pdf.
Csihák (2008) György: „A magyar nemzet múltja.” *Magyar történelem. Tízezer év ezer oldalról.* A Zürichi Magyar Történelmi Egyesület 37. sz. kiadványa, Budapest-Zürich. pp: 55-66. *Acta Historica Hungarica Turiciensia XVIII. évfolyam 1. szám.* http://mek.oszk.hu/05900/05939/05939.pdf.
Csihák (2010) György: "Cum Deo pro Patria et Libertate." "Horthy fasizmus" - "Antall demokrácia". Történelmi előzmény és párhuzam. Átdolgozott második kiadás. A Zürichi Magyar Történelmi Egyesület 61. kiadványa. Ungarisch Historischer Verein Zürich, Budapest – Zürich. p.: 97. http://mek.oszk.hu/09100/09110/09110.pdf. Módosítva: 2011. január 28. 12:18:01.
Csonkaréty (1997) Károly: *A magyar történelem 1100 éve a jogforrások tükrében.* Magyar Hivatalos Közlönykiadó Kft., Budapest, 1997.
Daczó (1980) Árpád (P. Lukács O. F. M.): „A gyimesi Babba Mária.” *Népismereti Dolgozatok.* Kriterion, Bukarest.
Daczó (2001) Árpád (P. Lukács O. F. M.): *Csiksomlyó titka. Mária-tisztelet a néphagyományban*. Pallas Akadémia, Csikszereda.
Darai (2002) Lajos: „A magyar és az egyetemes őstörténeti időrend összehasonlító módszertana.” *Magyar haditechnika és magyar hadjáratok a kora középkorban. A második világháború és történelmi következményei Magyarország szempontjából (1939-1949). A Tizenhatodik Magyar Őstörténeti Találkozó és a Tizedik Magyar Történelmi Iskola előadásai és iratai. Szentendre, 2001.* Szerk. CSIHÁK György. Budapest–Zürich, Zürichi Magyar Történelmi Egyesület.

Darai (2012a) Lajos: „Kereszténységünk a hunoktól a magyarokig. Zachar József (1943-2009) szellemi végrendeletéből.“ *Szilaj Csikó. A társadalmi önszerveződés lapja.* http://szilajcsiko.wix.com/csiko/magyar-ostortenet#!__magyar-ostortenet/keresztenysegunkt-a-hunoktol.

Darai (2012b) Lajos: „II. Szilveszter bullája Szent István királyhoz. A pápa adománylevele, mellyel a Szent Koronát megküldte.” *Szilaj Csikó. A társadalmi önszerveződés honlapja. Magyar őstörténet rovat.* Feltöltve: 2012. június 23. http://www.szilajcsiko.hu/magyar-ostortenet#!__magyar-ostortenet/ii.-szilveszter-bullaja-szent-istvan.

Dávid (1974) Katalin: *Az Árpád-kori Csanád Vármegye Művészeti Topográfiája.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1974.

Dávid (1989) Katalin: „A magyar ikonográfiai kutatás problémái.” *Ipolyi Emlékkönyv*. Budapest,

Dávid (2003) Katalin: "A kereszt mint jel és ereklye az Árpád-kori Magyarországon." *Vigília Online.* 2003. http://www.communio.hu/vigilia/2003/8/david.htm.

Divald (1903) Kornél: *Budapest művészete a török hódoltság előtt.* Művészeti Könyvtár sorozat (Szerk. Dr. K. Lippich Elek). Csányi Károly 10 eredeti építészeti rajzával és 49 képpel illusztrálva. "Pátria" irod. vállalat és nyomdai résztv.-társ. nyomása. Lampel Róbert (Wodianer F. és Fiai) Cs. és Kir. Udv. Könyvkereskedés kiadása, Budapest. 165 pp.

Divald (1903) Kornél*: Budapest művészete a török hódoltság előtt.* Művészeti Könyvtár sorozat. (Szerk. Dr. K. Lippich Elek). Csányi Károly 10 eredeti építészeti rajzával és 49 képpel illusztrálva. Budapest, Lampel Róbert (Wodianer F. és Fiai) Cs. és Kir. Udv. Könyvkereskedés kiadása, Budapest.

Dümmert (1977) Dezső: *Az Árpádok nyomában.* Harmadik, jav. kiad. Panoráma, Budapest.

Encyclopaedia (1996) *Hungarica*. Nemzeti Szemléletű Magyar Lexikon, Harmadik kötet. Calgary, 1996.

Encyclopedia (1992) *Hungarica. A-H.* Főszerkesztő Bagossy László. Hungarian Ethnic Lexikon Foundation. Magyarságtudat Lexicon Alapítvány, Calgary.

Fehér (2012) Mátyás Jenő*: „A 'Waltharius manu fortis' hősköltemény avar vonatkozásai.” Szilaj Csikó. A társadalmi önszerveződés honlapja.* p.: 1.) http://www.szilajcsiko.hu/magyar-ostortenet#!__magyar-ostortenet/fmj-avar-vonatkozas.

Fókusz (2012). Vajdasági ismeretterjesztő és tudománynépszerűsítő portál. „Trója.” Legendák rovat. http://fokusz.info/index.php?cid=1285654298&sid=1702829741&honnan=Nemzeti_Hirhalo. Módosítva: 2012. április 2. 19:08:52.

Gaál (2002) Ernő: „Transzkaukázia földrajza.” *Örményország kincsei. Titkok az Ararátról* c. kiállítás (Budapest, Károlyi Palota Kulturális Központ, 2002. 07. 1.–10. 31.) katalógusa.

Gábori (1974) Miklós: *Ala Tau – Ararát. Régészeti utazások.* Gondolat, Budapest.

Gening (1992), V. F., Zdanovich, G. B, Gening, V. V.: *Sintasha.*

Gibbon (1825) Edward: *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire 12. kötet.* London, 1825. Google Könyvek.
Gibbon (1993), Edward: *The history of the decline and fall of the Roman Empire (1737-1794).* Knopf, New York.
Gibbons (2000), Anne: **"**Evolutionary Genetics. Europeans Trace Ancestry to Paleolithic People." *Science* **290**, pp.: 1080-1081. http://everything2.com/index.pl?node_id=1293599
Gimbutas (1991), Marija: *The Civilization of the Goddess*. Harper, San Francisco.
Glatz (1996) Ferenc: *Magyarok Krónikája*. 2. kiadás, Officina Nova, Budapest.
Götz (1994), László: *Keleten kél a nap.* Püski, Budapest.
Grant (1995), Michael: *Myths of the Greeks and Romans.* Meridian, N.Y.
Györffy (1977) György: *István király és műve.* Gondolat, Budapest.
Györffy (2005) György: „István király." *Geodézia és Kartográfia* 2005, 57. évf., 9. szám. http://www.harcter.hu/dok/kter_2006_09.pdf.
Herder (1978), Johann Gottfried: *Eszmék az emberiség történetének filozófiájáról.* Ford.: Rathmann János. Gondolat Kiadó, Budapest.
Herényi (2002) István: „A Kárpát-medence népei Álmos–Árpád honfoglalásáig." *Magyar történelem. Tízezer év – ezer oldalról. Oktatási segédkönyv*. Acta Historica Hungarica Turiciensia XVIII. évfolyam 1. szám. Zürich – Budapest, Zürichi Magyar Történelmi Egyesület Tudományos Tanácsa, 2002. http://mek.oszk.hu/05900/05939/05939.pdf.
Hollósy (1913) István dr.: *Magyarország őslakói és az oláhok eredete tekintettel a nemzetiségi kérdésre és a magyarság történelmi hivatására.* Budapest. Kiadja Ráth Mór. http://mtdaportal.extra.hu/books/hollosy_istvan_magyarorszag_oslakoi.pdf.
http://books.google.hu/books?id=pKxPAAAAcAAJ&pg=PA503&lpg=PA503&dq=Tolila+%C3%A9s+Attila&source=bl&ots=9qahvzcTCr&sig=nrXjZX3aIQe9Xpl1jE56yILrJnM&hl=hu&sa=X&ei=UkboUqWCHcy_ywPu84DgAg&redir_esc=y#v=onepage&q=Tolila%20%C3%A9s%20Attila&f=false. Módosítva: 2014. január 29. 1:17:54.
http://www.erdekessegek.hu/index.html. Módosítva: 2010. február 18. 11:37:27.
http://www.geographic.hu/index.php?act=napi&id=12059 de itt már elérhetetlen. Idézi http://chronica.freebase.hu/articles/Ural.html. Módosítva: 2012. március 11. 14:48:50.)
http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszagi_kisebbsegek/ormenyek/ormenyorszag_kincsei/pages/oktaa_02_transzkau.htm. Módosítva: 2012. február 8. 9:00:04.
http://www.virtus.hu/?id=detailed_article&aid=98226. Létrehozva: 2010.10.21 13:24. Ma már nem elérhető.
http://www.welt.de/wissenschaft/article5861383/Arkaim-Die-raetselhafte-Spiralstadt-im-Ural.html.
Illig (2002), Heribert: *Kitalált középkor. A történelem legnagyobb időhamisítása*. Allprint Kiadó, Budapest, 2002.

Ipolyi (1886) Arnold: *A magyar Szent Korona és a Koronázási Jelvények története és műleírása.* Magyar Tudományos akadémia, Budapest, 1886. (Reprint: Anno Kiadó, h. n., é. n.)
Jarry (1935), E.: „Fernand Vercauteren. Étude sur les civitates de la Belgique seconde. Contribution à l'histoire urbaine du Nord de la France, de la fin du IIIe siècle à la fin du XIe siècle." *Revue d'histoire de l'Église de France,* Année 1935. Vol. 21. Nr. 91. http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/rhef_0300-9505_1935_num_21_91_2741_t1_0236_0000_1#.
Joó (2005) István: „Szent István törvényei (az Admonti kódex felhasználásával)." *Geodézia és Kartográfia* 2005, 57. évf., 9. szám.
Kocsis (1996) István: *A Szent korona tana. Múltja, jelene, jövője.* Püski, Budapest.
Kollar, Adamus F.: Documenta in historiam Hungariae. Srciptores Rerum Ungaricum Istem Historemata, Bulla Pontificia Liteqs et Acta Publica ex MSS. Codicibus Cesareis collecta. Vind. Bibl. Pal. Cod. 8799.
Kováts (2002) Zoltán: „A népességfejlődés vázlata a honfoglalástól 1920-ig." *Magyar történelem. Tízezer év ezer oldalról.* A Zürichi Magyar Történelmi Egyesület 37. sz. kiadványa, Budapest-Zürich, 2002. pp.: 403-416. *Acta Historica Hungarica Turiciensia XVIII. évfolyam 1. szám.* http://mek.oszk.hu/05900/05939/05939.pdf.
Kucsora (2007) Ibolya: a „Középkori krónikáink. Föltehetően a magyar ősgeszta János Jelenések könyvének szerkezetére épült." *Turán* (XXXVII.) X. évfolyam. 1-2. szám. Interneten: http://mek.oszk.hu/07700/07712/07712.htm.
Kucsora (2008) Ibolya: „Ős geszták viszonya János Jelenések könyvéhez." *Huszadik Magyar Őstörténeti Találkozó Előadásai és Iratai Hódmezővásárhely 2007.* A Zürichi Magyar Történelmi Egyesület 54. kiadványa. Budapest–Zürich, 2008. pp.: 60-76. és *Acta Historica Hungarica Turiciensia* XIII. évf. 1. sz. http://mek.oszk.hu/06800/06849/06849.pdf.
Kurcz (1983) Ágnes ford.: *Árpád-kori legendák és intelmek.* Ford. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó. http://ehumana.hu/arpad/szoveg/eg03.htm.
László (1967) Gyula: *Hunor és Magyar nyomában*, Gondolat, Budapest.
László (1974) Gyula: *Vértesszőlőstől Pusztaszerig*. Gondolat, Budapest.
Mahmud (1982) Terdzsüman: *Tarih-i Üngürüsz.* Ford. Blaskovics József. Budapest, Magvető. http://terebess.hu/keletkultinfo/lexikon/terdzsuman.html.
Miske (1904) Kálmán: *Die Bedeutung Velem St. Veist als prähistorischen Guss-Stäte mit Berücksichtigung der Antimon-Bronzfrage. Archive für Anthropologie,* Neue Folge Braunschweig 2. k. 2. a. pp.: 124-128.
Mócsy (1975a) András: *Pannonia a korai császárság idején.* Apolló Könyvtár 3. Szerkeszti Harmatta János. Akadémiai Kiadó, Budapest.
Molnár (1927) Kálmán dr. egyetemi tanár: *A Szent Korona-tan kifejlődése és mai jelentősége.* A Magyar Nők Szent Korona Szövetségében 1927. február 2-án tartott előadás. Dunántúl Egyetemi Nyomdája Pécsett, 1927. http://mtdaportal.extra.hu/books/molnar_kalman_a_szent_koronatan_kifejlodese.pdf.

Molnár (1930) Kálmán: *A jogfolytonosság helyreállításának jogelvi szükségessége és lehetősége.* Pécs, 1930. pp.: 41-42. *Regnum! portál. Királyságban gondolkodunk.* http://regnumportal.hu/regnum2/node/175. Feltöltve: 2008. márc. 4.
Moravcsik (1984) Gyula: *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984.
Móser (2005) Zoltán: *Álmodik a múlt. Kicsiknek és nagyoknak, a Dunán innen, és a Dunán túl.* h. n., é. n., 24. http://vmek.oszk.hu/02800/02899/02899.pdf.
Múlt-Kor (2012) történelmi portál. „Megtalálták a legősibb európai civilizáció nyomait." http://www.mult-kor.hu/cikk.php?id=10053, módosítva: 2012. május 4. 23:30:22.
Myths (2012), Mysteries and Wonders. „Gobekli Tepe Constellations." http://www.timothystephany.com/gobekli.html. Módosítva: 2012. március 31. 0:24:38.
Nagy (1987), Sándor: *A Magyar Nép Kialakulásának története.* Hídfő Baráti körének Kiadása, Garfield.
NG Online (2008), *MTI.* Létrehozva: 2008. 08.
Pecz [1902-1904] Vilmos: „Róma" címszó. *Ókori Lexikon.* Franklin Társulat, Budapest. Elektronikus kiadás: Arcanum Adatbázis Kft., 2002. http://mek.oszk.hu/03400/03410/html/7238.html.
Pezenhoffer (2006) Antal: *A magyar nemzet történelme. A katolikus Egyház és a Habsburg-ház történelmi szerepe. Történelmi apologetika. I-XIII. kötet.* Pilisszentlélek, „Béke és Igazság Pilisszentléleki Modell" Alapítvány Út, Igazság, Élet Kiadója, 2006. http://mek.oszk.hu/04200/04245/pdf/.
Pusztaszeri (1985) László: *Az élő Árpádok.* Változó világ 17. Budapest, Útmutató Kiadó, 1985.
Pusztaszeri (2009) László: *Az élő Árpádok. Érvek és ellenérvek az Árpád-ház utóéletéről.* Budapest, Kairosz Kiadó.
Püspöki Nagy Péter: A tények erejével. Válasz Dr. Peter Ratkos DSc vitairatára a germánok, szlávok, avarok és nagymorvák Csehszlovákia területét érintő több fontos kérdése ügyében. *Chicagoi Szivárvány* 14, 15, 16. sz. I. http://www.magtudin.org/Puspoki%20I.htm, II. http://www.magtudin.org/Puspoki%202.htm.
Rászlay (2006) Tibor: „A nemzet fogalma." *Kossuth tér 2006.* I. évfolyam, 9. sz. 2007. aug. 30. csütörtök. http://www.harcter.hu/dok/kter_2006_09.pdf.
Redford (1993), D.B.: *Egypt, Canaan and Israel in Ancient Times.* Princeton, New Jersey.
Roux (1992), G.: *Ancient Iraq.* Pinguin, London. (Eredetileg Allen & Unwin, 1964).
Sági (1994) Károly: „A fenékpusztai későrómai erőd ásatási eredményei." *A Harmadik (Tapolcai) Magyar Történeti Iskola Előadásai és Iratai.* Zürichi Magyar Történelmi Egyesület, Budapest–Zürich. pp.: 191-198.
Sebestyén (2004) László: *Kézai Simon védelmében. Őstörténeti tanulmányok.* Nap Kiadó, Budapest.

Semino (2000), Ornella és mások: „The Genetic Legacy of Paleolithic Homo sapiens sapiens in Extant Europeans: A Y Chromosome Perspective.” *Science* 290 (2000. november 10.).
Sherrat (1998), Andrew: „The Transformation of Early Agrarian Europe: The later Neolithic and Copper Ages 4500-2500 BC.” *Prehistoric Europe*. Szerk. B. Cunliffe, Oxford Univ. Press, Oxford. pp.: 167-202.
Sherrat (1998a), Andrew: „The Emergency of Elites: Earlier Bronze Age Europe, 2500-1300 BC.” *Prehistoric Europe*. Szerk. B. Cunliffe. Oxford Univ. Press, Oxford. pp.: 244-276.
Somogyi (2003) Viktória: „Magyar jogtörténet.” *Jegyzet portál.* 2003. p.: 43. www.jegyzetportal.hu/download/magyar_allam_es_jogtortenet/magyar1a.doc
Soros (2009) György: Soros szerint Merkel megválasztása a válság végét jelentheti. *Világgazdaság Online* 2009. okt. 02. http://www.vg.hu/gazdasag/makrogazdasag/soros-szerint-merkel-megvalasztasa-a-valsag-veget-jelentheti-412954.
Szegfű (2002) László: A Kárpát-medencei „szlávok“, különös tekintettel Megalé Moráviára. *Magyar történelem. Tízezer év – ezer oldalról. Oktatási segédkönyv*. Acta Historica Hungarica Turiciensia XVIII. évfolyam 1. szám. Zürich – Budapest, Zürichi Magyar Történelmi Egyesület Tudományos Tanácsa, 2002. http://mek.oszk.hu/05900/05939/05939.pdf.
Szent István törvényeinek XII. századi kézirata az Admonti kódexben. Hasonmás kiadás [valamint latin átírás és fordítás]. Helikon Kiadó, 1988. http://www.fomi.hu/honlap/magyar/szaklap/2005/09/1.pdf.
Szentgyörgyi (2014) Rudolf: *Az alapítólevél szövege, diplomatikai és nyelvi leírása.* ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 40. http://real.mtak.hu/16989/1/TihanyiApatsag_1_HT.pdf.
Tagányi (1977) Károly: „*A faluközösségek története Magyarországon.” A magyar néprajz klasszikusai. Az ősi társadalom magyar kutatói (1878)*. Gondolat, Budapest, 1977.
Tóth (2007) Tibor Dr.: „Történelmi zászlóink – mai szemmel.” *Kossuth tér 2006.* I. évfolyam, 9. szám, 2007. augusztus 30. csütörtök. p.: 2. http://www.harcter.hu/dok/kter_2006_09.pdf.
Trója (2011) honlap. http://www.troja.hu/. Módosítva: 2011. január 6. 23:19:22.
Uzonyi (2010) Zsolt: „Trója.” *Érdekes történetek.*
Vágó (2016) Ádám: *A Kárpát-medence ősi kincsei – A kőkortól a honfoglalásig.* Kossuth Kiadó, Budapest.
Vercauteren (1934), Fernand: *Étude sur les Civitates de la Belgique seconde. Contribution à l'histoire urbaine du Nord de la France, de la fin du IIIe siècle à la fin du XIe siècle*. Tome XXXIII des Mémoires de l'Académie royale de Belgique. Marcel Hayez, Bruxelles.
Világtudomány(2012).hu „A rejtélyes spirálváros.” Módosítva: 2012. május 25. 23:53:24. http://vilagtudomany.hu/index.php?data[mid]=7&data[id]=152&a-rejtelyes-spiralvaros.
Welt Online (2012). „Arkaim – Die rätselhafte Spiralstadt im Ural.” Módosítva: 2012. május 25. 23:55:55.

Wikipédia (2012). *A szabad enciklopédia.* „Göbekli Tepe.” Módosítva: 2012. március 29. 9:59:56. http://hu.wikipedia.org/wiki/G%C3%B6bekli_Tepe.
Z. Tóth (2010) Csaba: *A Szintasta–Arkaim régészeti kultúra.*
Zachar (2002) József: „Az új háború és a magyarság 1937-1947.” *Magyar haditechnika és magyar hadjáratok a kora középkorban. A második világháború és történelmi következményei Magyarország szempontjából (1939-1949). (Szentendre 2001.)* Budapest-Zürich, 2002. http://mek.oszk.hu/06700/06790/06790.pdf.
Zachar (2006) József: *Egy az Isten, egy a Nemzet. Írások Jézus-hitű magyar eleinkről.* Heraldika Kiadó, Budapest.
Zachar (2006) József: *Egy az Isten, egy a Nemzet. Írások Jézus-hitű magyar eleinkről.* Heraldika Kiadó, Budapest.
Zangger (1993), Eberhard: *The Flood from Heaven; Deciphering the legends of Atlantis*. Pan Book, London.
Zdanovich (1997), G. B: „Arkaim – kulturnij komplex epokhi srednej bronzi Yuzsnogo Zauralja.” *Rossijskaja arkheologija*, № 2.
Zolnay (1982) László: *Az elátkozott Buda – Buda aranykora*. Magvető, Budapest.

Darai Lajos (Kápolnásnyék)

Műveltségünk és nyelvünk titka, írása

Dolgoknál, hol fogalmi ellentmondás fennáll,
Isten nem teheti meg, hogy azok létrejöjjenek.
Szent Tamás: A világ örökkévalóságáról

Megszentelt Magyarország legyőzetve győz.
Mindszenty József hercegprímás

Előrevetett biztatás

Szent Tamás tehát a létrejöttek fogalmának tisztázására kötelez. Különösen minket, magyarokat, ha elődeink utódai, volt társnépeink kihagynak minket saját magukra értett fogalmaikból. Vagy ha így eloroznak tőlünk szellemi javakat. Például írásunkat.[1023]

Íráson ezért nemcsak a mai értelmű betűírást, szótagírást vagy szóírást és képírást értjük, hanem a hímzéseink írottasait, fazekasaink indíték (motívum, minta, mintázat, díszítés) kincsét, a jeles faragásokat, szobrokat, jelet alkotó tárgyakat, azaz az értéményes ábrázolást is. Mert ezek a jegyek nem csak rajzi alakok, hanem olyan határozmányok, amik által ugyanúgy gondolkodunk, megismerünk, és másoktól megkülönböztetjük fontosabb dolgainkat, mint a szavaink által. Ezek az ábrázolt vagy mondott jegyek – szavak és jelek, jelcsoportok – tehát nem azonosíthatók a fogalom vagy tárgy nevével, alakjával, mivel annak alkotó részei. És ha mi megértjük őket, közelebb kerülünk a lényeghez, mint az idegen név és eltujaldonított tárgy névadói.

Korábban új szemlélet és módszertan szükségessége merült fel előttünk az ember, a társadalom és az emberiség őstörténeti kutatásában. Ennek részeként a sejti örökítő adatok korlátozott embertörténeti alkalmazása új eredményt hozott. A modern ember félmillió éves európai őstörténetét és az egyetemes őstörténet Kárpát-térséget kitöltő helyzetét, az emberi teremtő erő itteni példáit. Aminek folytonossága a magyarság megjelenéséig követhető. Éghajlati, embertani és műveltségi fejlemények bemutatásával. A műveltségen belül a régészet, a néprajz és a nyelvészet volt a történettudomány segítségére. A műveltség mérhetetlen gazdagsága további különleges területek feltárását teszi céllá. Ilyen a nyelvi beszédre való visszakövetkeztetést, a gondolkodásmódot és eszmevilágot jelző írás maradványai összefüggésének megállapítása. Szokatlanul korai időben,

[1023] Vesd össze Cser Ferenc, Darai Lajos: „Szlovák délibáb-vadász magyar nyulat ugrat ki a bokorból. Házat, hazát, és adjuk írásunkat is?" *Acta Historica Hungarica Turiciensia* XXXI/1 [Pannon Kultúraközösség Kutató és Képzőközpont Folyóirata 2016/A. ZMTE 74. kiadvány].

meglepő teljességet mutató ábrázolásban, sőt a világ többi részének kettős műveltsége torzítása nélkül.[1024]

Ábrázoló képességünk a gondolat leírásán túl kiterjed annak képszerű, azaz jelképes összefoglalására, amiért az összetett jelek – mint a nyelv maga – a valóság képi megragadása egyszerű, bár nem oly érzékletes eszközét adják.

A jelképek elvont alakzata megjelölve díszít, azaz tapasztalatot rögzít szemléletesen és pontosan: a földi élet fontos viszonylatait mutatja a csillagoktól a lélek tulajdonságáig.

A nyelv magyar titka nyelvünk egyetemes érvényű, kiemelkedően sikeres teljesítménye.

E sikertől nem szabad megrettenni, hanem fel kell használni az igaz *ember-i-ségi* elvek hagyományozására és a jó tettek szaporítására. Vállalva az erőfeszítést ilyen régi dolgokról biztosat megtudni.

Mert ezt a feltárást más nyelvekkel kapcsolatban már rég elvégezték, mégha kevesebb haszonnal is és egyáltalán nem egyetemes érvénnyel. Ne legyen tehát a magyar nyelv se kivétel, ha e többi nyelv – meghatározó mértékben a magyarból származva – része lett az emberiség kultúrájának és múltjának. Ezért a magyart nem lehet tovább egy kis nép jelentéktelen nyelvének tekinteni, mintegy elfeledésre, kihalásra ítélni. Azaz el kell utasítanunk a minden bizonyítás nélküli hallgatólagos feltételezést, vádat nyelvünkről és mi magunkról, mely lekicsinyli nyelvünket, népünket; és egyenesen elítéli, ha kiállunk valós értékeiért.

Ezért fokozottan folytatnunk kell azt a törekvést, hogy ezt a nemzeti kincsünket, magyar nyelvünket a maga valós állapotában megismerjük, eredetét a kezdetekig feltárjuk, tulajdonságait, képességeit a legteljesebben használni tudjuk a magunk és az emberi nem javára.

Van előrelépés, sok oldalról megközelítik ma már nyelvünket, s ennek világot leíró, világalkotó fogalomgyök gyökereit, gyökszóit az ősmúltba vezetik vissza. És nyelvünkben élő sajátság a mellérendelő jelleg, ami alapvető jellemzője műveltségünk egészének is – az alárendelővé vált európai és világkörnyezetben.

További kincsünk államot alkotó képviseleti rendszerünk és ennek elvei, amit a középkori magyar színvonal magasságába azóta se látunk emelkedni sehol.

[1024] Cser Ferenc: Gyökerek. Töprengések a magyar nyelv és nép Kárpát-medencei származásáról. Melbourne, 2000. Roots of the Hungarian Origin. Contemplation on the Carpathian Origin of the Hungarian Language and People. By F. Cser. Melbourne, 2006. Cser, Darai: Magyar folytonosság a Kárpát-medencében. Kőkori eredetünk és a sejti tulajdonság-örökítő kutatás. Fríg Kiadó, 2005. Cser, Darai: Az újkőkori forradalom népe. Fríg Kiadó, 2007. Cser, Darai: Európa mi vagyunk. Európa történeti kapcsai a sejti tulajdonság örökítőkhöz és a Kárpát-medencei népi, nyelvi, műveltségi folytonosság I- II. Fríg Kiadó, 2007-2008. Cser, Darai: Kárpát-medence, vagy Szkítia? Fríg Kiadó, 2008. Cser, Darai: Kárpát-medencei magyar ősiség. Hun-Idea Kiadó, Bp. 2011. További Cser és Darai írások: *Acta Historica Hungarica Turiciensia* XXII/2, XXIII/4a, XXIII/4b, XXIII/4c, XXIII/4d, XXIV/2a, XXIV/2b, XXV/3, XXVII/1, XXVIII/2, XXIX/1, XXX/1a, XXX/1b.

Tudós beszámoló nyelvünkről

A Czuczor—Fogarasi szótár

Vannak, akik komolyan vették a tudósság követelményét s nagyot alkottak e téren, elég a Czuczor–Fogarai-szótárra gondolni,[1025] – két lángelme írójára, akik megbízójaként a Magyar Tudományos Akadémia még betöltötte hivatását. E munkában az akadémiai utasítás szerinti egyik alapelvük volt, hogy „a magyar szók értelme ne idegen megfelelő (a legszükségesebb helyeket kivéve), hanem magyar szók által határoztassék meg", azaz „a magyar szók értelme magából a nyelvből fejtessék ki". Ezt ma egynyelvű vagy értelmező szótárnak mondjuk. A számunkra ma legérdekesebb eljárásukat a szószármaztatáshoz használt szó meghatározásuk tartalmazza, miszerint: „a szók vagy gyökök, mint péld. *rom,* vagy származékok, mint *romladék,* vagy összetételek, mint *vár-rom, le-ront.* Gyökszónak hivatik az, mely nincsen szóképző által alkotva. Az ily gyökszók vagy eredetiek, vagy kölcsönzöttek. Ezek eredetéről, a természeti hang után képzetteket kivéve, alig mondhatni valamit, mert az ős régiség homályában vész el. Már az ily gyökszókról, akár azok a finn, zsidó, arab, akár a perzsa, mongol, török, tatár, akár tót, német, deák, görög nyelvvel legyenek közösek, legtanácsosabb ezen szabályt követni, hogy: *hol a kölcsönözés akár nyelvünkbe, akár nyelvünkből világos, ott az kijelentessék; hol pedig eléggé ki nem mutatható, ott kétesnek maradjon a szótárban is, egyszerűen az jegyeztetvén meg, hogy ez vagy amaz magyar gyökszó, ez vagy amaz idegen nyelvvel közös.*"[1026]

A gyökök fogalmáról tehát mai is korszerű – bár a tudós társadalom által mellőzött – meghatározást, bemutatást adtak ők ketten: „Vannak a nyelvekben bizonyos alapszók, melyekből vagy belváltozás, vagy toldás által más-más, alapeszmében egyező, vagyis ugyanazon eszméből kiinduló szók erednek. Amazokat a nyelvészek *gyököknek*, emezeket *származékoknak* szokták nevezni. Minden szó vagy egyetlenegy fogalmat fejez ki, vagy többet; amaz *egyszerü*, emez *többszerü,* vagy *öszvetett*, pl. *fej* egyszerü szó, mennyiben minden mellék fogalom nélkül egyedül az állati testnek bizonyos részét jelenti; *fejetlen*, többszerü, mert a fej hiányának fogalmit is magában foglalja; *fejetlenség* még többszerűbb, mert a fentebbieken hivül még azon állapotot is kifejezi, midőn valaminek feje nincs; *fejtető*, öszvetett, mert ezen két fogalomnak: *fej* és *tető,* szoros viszonyát, együttes létét jelenti. Az ilykép együvé forrt alkatrészek úgy tekinthetők, mint *vegyelemek*, melyek viszonyos egymásra hatás által egy önálló szellemi egészet képeznek. A gyökök, mint minden járulék nélküliek, többfélék, a) melyek önálloan minden hozzátét nélkül is határozott jelentésüek, mint: *fa, fű, jó, rosz, én, te, üt, ver, no! hi! czo! csa!* s ezek másképen: *gyökszók*; b) melyek

[1025] Czuczor Gergely, Fogarasi János: *A magyar nyelv szótára I-VI.* A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából kiadta az Athenaeum Nyomda és Kiadóvállalat, Pest, 1862. http://mek.oszk.hu/05800/05887/pdf/ és http://osnyelv.hu/czuczor/.

[1026] Czuczor (1862), Előbeszéd, Első rész. A nagy magyar szótár belső elrendelésének s miképeni kidolgoztatásának terve. Utasításul a magyar Tudóstársaság tagjainak. 1840. V. szakasz. A szószármaztatásról.

önállóan nem divatoznak, de több különböző képzőket elfogadnak, tehát képzési vagy ragozási állapotjokat tekintve egykor divatozniok s határozott jelentéssel kellett birniok, különben többféle származékaiknak sem volna rokon jelentésök, pl. a *fakad, fakaszt, apad, apaszt, eped, epeszt* igék gyökei *fak, ap, ep*, melyek oly önhatási vagy áthatási viszonyban állanak az *ad, ed, aszt, eszt* képzőkkel, mint a *likad, árad, dűled, likaszt, áraszt, dűleszt* származékokban az önálló *lik, ár, dűl*. A csak származékaikban élő gyököket *elvont* gyököknek, *puszta* gyököknek nevezzük. Újabb időben számtalan szó, mely nyelvemlékeinkben csak képzővel fordul elé, tehát csak mint elvont létezett, az irodalom utján önállóvá lön, mint: *rom, idv, rag, gyök, dics* stb. melyeket ha még tovább is képesek vagyunk elemezni, azaz több gyökökkel közös oly elemet találunk bennök, mely valamennyivel közös jelentést sejdíttet pl, *ro* rom, rosz, roz(-z-an) rogy stb. gyökökben, *di* dísz, dív(-ik), dics gyökökben, ezt gyökelemnek hívjuk, mint fentebb is megérintettük. Az elvont gyökök valamint más nyelvekben, úgy a miénkben is nagy számuak, milyenek a) a hangutánzók fölös sokasága, mint: *csör, dör, hör, pör, zör, bon, don, kon, zon, koty, loty, toty, sis, sus, szisz, szusz*, mint ezen gyakorlatos igék gyökei: csör-ög, dör-ög, pör-ög, zör-ög, bon-g, don-g, kon-g, zon-g, koty-og, loty-og, sis-ereg, sus-og, szisz-ĕg, szusz-og; b) melyektől bizonyos és más szókban is létező képzőket világosan elkülöníthetünk, milyenek, *ill*-an, *vill*-an, *ig*-tat, *icz*-eg, *ficz*-am, *ir*-am, *sz*-am, *i*-ed, *heg*-ed, *ki*-es, *om*-lik, *bom*-lik, *csom*-ó, *dom*-ó, *güm*-ő, *red*-ő, *ned*-v, *ked*-v, *dar*-v, *szar*-v, *od*-v, *fod*-or, *bod*-or, *bocz*-kó, *sil*-ány, *hi*-ány, *hi*-ú, *li*-ú, stb. c) oly szóelemek, illetőleg egyes önhangzók,[1027] melyek bizonyos szócsaládokban az alapérteményt határozottan kitüntetik mint a közelre mutató *i, e* ezekben: *ide, itt, innen, ily, így, ihol* v. *ehol, ez, imez*, v. *emez*, és a távolra mutató *o,* a ezekben: *oda, ott, onnan, oly, ógy* (úgy), *ahol, az, amaz, amott*. A mutató *a* és *e* önállósággal is birnak, pl. *ott van a! oda menyj a! ide hozd e! itt maradj e!* Ezen e-hez hasonló a kérdő *e* pl. *eljösz-e? te vagy-e?*"[1028]

Még a gyökökről részletes bemutatót is tartanak kezdőhangok vagy betűk szerint és az itt szereplő gyökök száma magánhangzók és mássalhangzók szerint *a*: 38, *á*: 35, *e, ë, ĕ*: 58, *é*: 23, *i*: 66, *í*: 11, *o*: 35, *ó*: 7, *ö*: 27, *ő*: 9, *u*: 13, *ú*: 7, *ü, ű*: 25; *b*: 158, *cs*: 161, *cz*: 56, *d*: 81, *ds*: 5, *f*: 93, *g*: 88, *gy*: 48, *h*: 137, *j*: 15, *k*: 202, *l*: 74, *ly*: 1, *m*: 85, *n*: 30, *ny*: 42, *p*: 87, *r*: 89, *s*: 107, *sz*: 101, *t*: 135, *v*: 99, *z*: 41, *zs*: 26.[1029] Ez 372 magánhangzóval kezdődő gyökszó, és 1965 mássalhangzóval kezdődő, összesen 2337. De előtte még teljes pompájában szerepel a „részletesb

[1027] Ők önhangzóknak mondták, amit mi magánhangzóknak.

[1028] Czuczor (1862), Előbeszéd, Harmadik rész. A magyar szók alkatrészeinek rendszere. II. Szakasz. A gyökökről. A gyökök fogalma.

[1029] Czuczor (1862), Előbeszéd, Harmadik rész. A magyar szók alkatrészeinek rendszere. II. Szakasz. A gyökökről. Önhangzóval kezdődő gyökök és gyökelemek. Mássalhangzóval kezdődő gyökök és gyökelemek.

igazolása azon elveknek, illetőleg eljárási módoknak, melyeket a munka folytában az általános utasítások nyomán is követtünk".[1030]

A gyökök folyománya, „az értelmezés egyik fő segédeszköze, sőt kelléke a szócsaládosítás.[1031] Alig van szó, melynek a maga nyelvében családtársa nem volna. A családi szók *egyenes* vagy oldalágon rokonok; amazok bizonyos változatlan gyökből vagy törzsből folynak ki, pl. a *rom* gyök származékai: romb, romos, romtalan, romol, romlik romt (ront), romgál (rongál), romcs (roncs), romgy (rongy), melyekből ismét fióksarjak fakadnak: rombol, rombolás, rombolgat, romboló, rontás, rontó, rontogat, rongálás, roncsol, roncsos, rongyos, rongyosodik, rongyolódik, rongyász stb. Az oldalágu rokonok némi saját jegygyel bírnak, de gyökeik vagy törzseik mind bizonyos alaphangban, mind alapfogalomban egyeznek, pl. *kar*, karika, karima, karám, karing; *ker*, kerek, kerül, kerít, kereng, kerge; *kor*, korong, korcz, korlát; *kör*, körös, köröz, körny, környez, körül; *kur*, *kurittol* (csavarog, tekereg), kurtula; melyekben a kerekség nemét jelentő alaphangok a *k*-*r*, a fajt különböztetők, *a, e, o, ö, u*. Az ily rokon szócsaládok egy szónemzetséget képeznek. A szónemzetségek ismét rokoníthatók, mennyiben alaphangra és érteményre hasonlók, péld. a föntebbiekkel azon *g*-*r, gy*-*r* gyök hanguak, melyek a kerekdedhez hasonló görbe alakra vagy mozgásra vonatkoznak: *gör*, görbe, görcs, gördül, görnyed, görhes; *gur*, gurba, gurul, gurít, guriga; *gyür,* gyürü, gyürke, gyüremlik; továbbá a *h*-*r* alaphanguak, mint: *hor*, horog, horgas, horgad, horpaszt; a *k*-*l* gyökhanguak, melyek a keményebb *r* helyett lágyabb *l*-t vesznek föl: *kal*, kaland, kalandoz (ide-oda jár, csavarog), kalézol, kalimpáz, kalisztál, kalinkó, kalantyú, kalincs; *kel*, kelekóla, kelekolál, kelentyű; és a még lágyabb *k*-*j* alaphanguak: *kaj*, kajcs, kajla, kajmó, kajsza, stb. Tudnivaló, hogy némely családok szaporábbak, s többfelé elágazók, mások kevesebb fajzatuak. Az idegen nyelvekből kölcsön vett szók egyenes ágon szintén eresztenek családi rajokat, magyaros képzők által, pl. *czégér* (zeiger), czégéres, czégértelen, czégérü, czégérez, czégérezés; *iskola*, iskolai, iskolás, iskoláztat, iskolátlan; *patak*, pataki, patakú, patakos, pataktalan, patakzik; de ezek idegen eredete már onnan is gyanítható, hogy oldalágu rokonaik nincsenek, mennyiben gyökeik alapérteményre nézve más magyar szókkal nem családosíthatók, pl. a *hóstát, palájbász, formondor, igrecz*, ámbár mind elő- mind utótagjokra nézve több magyar gyökhöz, illetőleg képzőkhöz hasonlók, de minthogy azokkal érteményi rokonságban nincsenek, idegen eredetöket legott elárulják, ha nem tudnók is, hogy a *hóstat = vorstadt*, a *palajbász = bleizweisz*, a *formondor = vormund*(er), az *igrecz* = szláv *igracz*, azaz, játszó, különösen hangszeren játszó, mert *igrati* = játszani. Ha az anyaszó önálló, világot vet s mintegy saját bélyegét üti leányaira, pl. *tör*, törés, törött, töretlen, tördel, törtet, töredék, töredékeny; ha

[1030] Czuczor (1862), Előbeszéd, Második rész. III. szakasz. Részletesb igazolása azon elveknek, illetőleg eljárási módoknak, melyeket a munka folytában az általános utasítások nyomán is követtünk

[1031] Valamiért a tudományos köztudatban a szóbokor fogalma terjedt el újabb időben a szócsalád, és a szócsaládokat tartalmazó szónemzetség fogalma helyett. Pedig mennyivel kifejezőbb az eredeti! (A szóbokor fogalma olyan szegényes, hogy az anyaszó és leányszó fogalma nem is értelmezhető rá.)

pedig önállással nem bir, vagy elavúlt, akkor érteményét a rokon érteményü származékok öszvegéből vonjuk el, pl. *gom,* gomb, gombócz, gomboly, gombolyag, gombolyít, gombolyodik, gomoly, gomolyít, gomolyodik; *göm,* gömb, gömböly, gömbölyü, gömböcz, gömbölyeg, gömbölyít, gömbölyödik; *gum,* gumó, gumós, gumósodik; *güm,* gümő, gümős, gümősödik; *kom,* komp, kompis, kompol, kompoty; *hom,* homp, hompol, homolít, homolka, homorú, homorodik; *hěm, hěn,*henger, hengeredik, hengerít, hengerget, henter, henteredik, henterget; *höm,* hömb, hömböly, hömbölyög, hömp, hömpölyög, hömpölyget; *csom,* csomb, csombor, csombók, csoma; *csöm,* csömb, csömböly, csömbölék, csömek, csömör; *dom,* domb, dombor, domborodik, domborít; *döm,* döme, dömöczkös, dömbicz, dömsödi; *tom,* tomb, tombácz, tomp, tompor; *zsom,* zsomb, zsombék, zsomboly. A részletek ilyetén öszveállításából kitűnik az alapértemény, mely valamennyinek közös jegye, mint a fölhozott családokban a gömbölyű, dudorú, kerek alak. Innen sarjadzanak ki a fajok, alfajok, és fajták, melyek öszvesen egy nemet képeznek, s a megállapított belső nyelvszokásból ismerhetők meg, péld. hogy a maga nemében más a *gomb,* mint a *gömb*, más a *gombócz,* mint a *gömböcz*, más a *gombolyag,* mint a *gömbölyeg*, valamint a növényismében különböznek fajra nézve ezen egynemüek: tök, uborka, dinnye; makk, mogyoró, dió stb. Ebben áll a szók belhasonlítása, mely szerint a rokonhangu és érteményű szókat bizonyos gyökre viszszük vissza, mi annál világosabbá teszi az egyes fajok jelentését, minél népesebb a család, melynek tagjai közé számitvák; s ez esetekben külhasonlítás és rokonítás nélkül is tisztában lehetünk velök, mint a fentebbi példák mutatják. Különösen az úgynevezett belső hajlitás, belalakulás igen terjedelmes szereppel bír a szóképzéseknél a magyar nyelvben. Ezen belső hajlítás alatt különösen azt értjük, midőn legkisebb hangbővülés nélkül, sokszor pedig e mellett is a gyökben vagy törzsben leginkább csak az önhangzó módosulata (mélyebbre vagy magasbra változása) által állanak elé új vagy módosított fogalmakra új szók, még pedig gyakran igékből nevek és viszont. Ilyenek *ér* (valet) és *ár* (valor, pretium), *csap* és *csép*, *láb* és *lép*, *vál* és *fél* (honnan *válaszol* és *felesel* is), *leng* és *láng*, *vág* és *vég* stb."[1032]

Szerepel még elvi bevezetésükben elveik és eljárásmódjaik tárgyaként kifejtésük a magyar betűk, illetve szóhangokról, a szóképzésről és a szóviszonyító ragokról.[1033] És ha belenézünk a szótárba, látjuk azokat a szóalakokat, ahol a gyök értelmét nem értjük, de az egész szóét igen, amiért a gyök értelme is visszafejthető. Ezért sokkal hatékonyabbá tehetnénk saját nyelvtudásunkat, nyelvtanulásunkat és nyelvtanításunkat, ha azt nyelvünknek ezekre a valóságos és igen hasznos tulajdonságára építenénk. Az ország-csonkításig és nemzettudat gyalázásig menő tudományos ellentámadásnak köszönhetjük, hogy ez nem így van, és már az idegenmajmolás ismét nagyfokú lett, amiben csak nyelvünk ereje tud némi vigaszt adni, amikor nem engedi az idegent elhatalmasodni és végül minden rontást kiigazít. Lásd a Czuczor–Fogarasi szerzőpár által természetesnek bemutatott – imént említett – fejleményt az idegen szavak sorsáról nyelvünkben:

[1032] Czuczor (1862), Előbeszéd, Második rész. III. Szakasz. Szócsaládosítás.
[1033] Czuczor (1862), Előbeszéd, Harmadik rész. I, II. és IV. szakasz.

„Az idegen nyelvekből kölcsön vett szók egyenes ágon szintén eresztenek családi rajokat, magyaros képzők által, pl. *czégér* (zeiger), czégéres, czégértelen, czégérü, czégérez, czégérezés; *iskola*, iskolai, iskolás, iskoláztat, iskolátlan; *patak*, pataki, patakú, patakos, pataktalan, patakzik; de ezek idegen eredete már onnan is gyanítható, hogy oldalágu rokonaik nincsenek, mennyiben gyökeik alapérteményre nézve más magyar szókkal nem családosíthatók."[1034]

Ma már Czuczor Gergely és Fogarasi János kimondhatatlanul értékes munkásságának nemcsak érthetetlen és értelmetlen mellőzéséről beszélhetünk, hanem szép számmal akadnak követőik, munkásságuk felhasználói.[1035] Felfogva, terjesztve a tudást arról, hogy magyar nyelvünk nemcsak azért értékes számunkra, mert ez anyanyelvünk, hanem mert az emberi nyelv kialakulására vetít fényt azzal, hogy elvi szinten tudjuk megragadni képződését. S mint Faragó Károly megállapította, a nyelvek ősei nem tárgyak, fogalmak megnevezésével alakultak ki, hanem a kialakulás korában (kőkor, jégkor) jellemző viszonyháttér mentén, az akkori életvitelhez elengedhetetlen tudás *alapelveinek* megnevezésével, használatával. Amit azért nehéz manapság visszaidézni, mert a most érvényes megnevezések, töméntelen sok kifejezés felől közelítünk a nyelvhez s próbáljuk kialakulását megragadni. De a mai szokványos tudományos módszerrel szemben, azaz a sokaság helyett az egyedi lényeg felől közelítve, ugyanazzal a szemlélettel lehet a nyelv megfejtését elvi szinten megadni, mint amilyen elvvel a nyelvnek azon alkotórésze kialakult.

Ez pedig elvezet bennünket az őskövület szógyökökhöz, amiknek a megértését a magyar nyelvet főhelyen jellemző alapelv segíti, hogy következetesen mindig a fontos felől halad a kevésbé fontos felé, a mondatszerkesztésben a hangsúlyos kerül a mondat elejére, első felébe és a kevésbé hangsúlyos hátrébb, míg legvégül a legkevésbé fontos szerepel. És ez igaz nemcsak a nyelvre általában, nemcsak a mondatokra, hanem a szavak kialakulására is. A fontosabb általános fogalmak megragadása felől haladt a kevésbé fontosak felé. Ugyanígy a hangok esetében a fontosabb hangok felől haladt a kevésbé fontosak felé. A fontos alapértelem, alapgondolat aztán megjelenik alap szógyökként akár nagyon eltérő meghatározott esetekre alkalmazva is.

Faragó szerint „a magyar nyelv kialakulásának gyökerekig visszafejtett váza azt mutatja, hogy minden gyökre, és ezt felépítő hangra vonatkozó *fontossági sorrendet* tükröz, felépítése az *általános felől* halad a konkrét felé.[1036] Az alap

---

[1034] Czuczor (1862), Előbeszéd, Második rész. III. Szakasz. Szócsaládosítás.

[1035] A 150 éves Czuczor–Fogarasi: A magyar nyelv szótára tiszteletére rendezett I. konferencia anyaga: http://www.czf.hu/index.php/hu/eloadasok/2013-03-12-15-25-29, a II. konf. ag-a: http://www.mma.hu/documents/10180/125685/mma_kiadvany_czuczor_fogarasi_konf.pdf, a III. konf. tartalma: http://www.e-nyelv.hu/2013-08-21/iii-czuczor-fogarasi-konferencia/ és a konferenciákkal összefüggő írás: http://www.kortarsonline.hu/2012/10/tudomanyos-mu-e-a-czuczor%E2%80%93fogarasi-szotar/12604, beszámolók a III. konferenciáról: http://e-nyelvmagazin.hu/2014/08/27/czf-reflexiok/ és http://www.szilajcsiko.hu/#!mm-20140109-czf-konferencia/c843.

[1036] Ezzel pedig teljesíti Arisztotelész tudományosság követelményét, aki szerint „míg lélektanilag, ismereteink időbeli sorrendjét tekintve megismerésünk az egyestől megy az egyetemes felé, ami indukció, addig logikai összefüggés szerint a megismerés az egyetemestől az

gyökök sorában az *sz* hangnak van kitüntetett szerepe, mivel a 2 és 3 betűs alapgyökök alap érteményeket, alapgondolatokat fejeznek ki nagyon szépen tükröződő hierarchikus rendben, melyben az *sz*-en kívül szereplő hangoknak is meghatározó jelentést hordozó és tartalmat befolyásoló szerepük van. A hangok képzési helye, hangutánzó volta pontos összhangban áll a gyökök jelentéstartalmával, alátámasztja azokat, összhanghoz való viszonyt visel, fejez ki. Ugyanez mondható el a magyar írás jeleiről is. Az *alaphangok*, valamint az ezekből képzett alap *gyökök tartalma* teljes *összhangban* van a hangképzésben betöltött szerepükkel, valamint a magyar írás rájuk vonatkozó *jeleivel*. A magyar nyelv minden ízében kerek egészet képez, hangképzése, és 'írás' jelei ehhez, illetve az összhanghoz való viszonyt fejezik ki, … a magyar nyelv kialakulása során, annak minden részletében tudatosság tükröződik."[1037]

Faragó gondolatmenetében előbb rámutat azonos gyökök többféle értelme, jelentése lehetőségére, majd magyarázatként bemutatja a legfontosabb hanggyököket és ezek kéthangos/kétbetűs és három hangos/három betűs változatait, megadva a jelentéssel együtt ezek fontosságának és elsődlegességének elvét a gyökök sorában. Ezen elindított 'logika' mentén lehetségesnek tartja 'értelmezni' a hangok nyelvünkbe történő beépülését. Ha az elvi vezérfonalat megértette az ember, és nem hagy teret a konkrét gondolkodás zavarosa felé lökő, a tucatnak való megfelelés csábításának, akkor már az alaplogika következetes alkalmazásával viszonylag egyszerűen bemutatható nyelvünk alapszerkezete, mert az alapelv, alaplogika az eddig elmondottak mentén elég egyszerű.

Azaz a magyar nyelv az *általános,* ill. *fontos* felől közelít a kézzelfogható meghatározotthoz, illetve kevésbé fontoshoz, aminek a mai magyar nép, a mai magyar gondolkodás alaphibaként gyakorta az ellenkezőjét teszi. Ami alapvető hiba, ezért ilyen bénult Faragó szerint a népünk – ebben a kézzelfogható meghatározottban elmerülő, mindenben azonnal megvalósíthatót, eredményt kereső világban, szemléletben. Pedig más az eredeti nézőpontja, mert elvont, általános, fontos összefüggést, kapcsolódást kereső az alapszemlélete. Szemben a ma krónikusan és kórosan jelentkező konkrét, tucat, nem fontosságot, illetve azt nem jól, nem a lényegében megtaláló módon kereső, összefüggést, kapcsolódást csak érdek, azonnal eredményt adó módon kereső szemlélettel szemben.

---

egyesig halad. Szerinte igazi tudást csak olyan fogalmi ismeret adhat, amelynek tárgya általános érvényű, egyetemes. Mert az érzéki megismerés (aiszthészisz) csupán az egyesről tudósít, ami persze nem lebecsülendő, mert nélküle nem lenne fogalmi ismeret, azaz gondolkodás. (Hiszen a fogalmi ismeret adatait az érzéki megismerésből elvonás útján kapjuk.) A tapasztalat (empeiria) pedig az egyes érzéki ismeretek emlékezeti megőrzése által juttat bennünket ismerethez. A tudás (episztémé) tehát olyan egyetemes és szükségszerű ismeret, amihez az ész segítségével, a tapasztalati ismeret révén jutunk." (Darai Lajos Mihály: *A filozófia kultúrtörténete.* Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár, 2006. 120-121.)

[1037] Faragó Károly: „A magyar nyelv kialakulásának alapelvei." *Acta Historica Hungarica Turiciensia XXXI. évfolyam.* Pannon Kultúraközösség Kutató és Képzőközpont Folyóirata 2016/A. Összecseng ez Varga Csaba állításával, hogy előbb egyszerű mondatok voltak a közlés eszközei, majd a sikeres mondatok további hosszabb mondatokat alkottak, és aztán e mondatok második fele, mint kevésbé fontos, hangsúlytalanná, végül raggá vált. Varga Csaba: *JEL JEL JEL avagy az ABC harmincezer éves története.* Frig Kiadó, 2001.

Ez az a titok hát, amire ezen írásunk címe utal, hogy

1. a magyar nyelvben olyan még ép értésű alap- vagy gyökszó rendszer működik az ősidőkből fennmaradva (ami akár félszázezernél is több év lehet), ami más újabb nyelvekben töredékesen maradt fenn vagy egyáltalán nem működik;

2. ezért a magyar nyelvnek a teremtő képessége, szóképzési lehetősége szinte határtalan, amit a hosszú élete során fel is használt, és ezért igen gazdag szókincsű a nyelvünk, ami a kifejezések árnyalt és pontos használatát teszi lehetővé, s ez akár a művészetben, irodalomban, akár a kézművességben, iparban és tudományban, az eredményességben és a magas színvonalban mutatkozik meg;

3. e tulajdonságai sok más nyelvre hatással voltak, ami több nyelv esetében a gyökök meglétében vagy átvételében mutatkozik meg, így alig van európai nyelv, amely ne mutatna rokonságot a magyar nyelvvel, ill. az indoeurópainak nevezett nyelvek egymásra hasonlítása ezeknek az alapszavaknak az azonossága miatti, amit egyébként a földművelés népességszaporító hatásával a régészeti műveltségeink terjedésének Kárpát-medencéből való kiindulása alapozott meg.

A magyar műveltség régi írása

Nézzük hát, hogy ez a titok összefügg-e ennek a nyelvnek a saját írásával. Ami csak azért kérdés, mert az írással is majdnem az történt, ami a nyelvvel, a nemzettel és az országgal: megcsonkították szintén, de úgy, hogy valamennyi saját betűjét kigyomlálták, elvetették, eltiltották a magyaroktól, és a latinnak nevezett betűkkel kezdtek írni – igaz, sokáig csak latin nyelven. Szádeczky-Kardoss Irma szerint voltak rovásírásos jogi szövegeink Szent Istvánig.[1038] Mandics György ezt így mondja: „Csak a hun-avar-magyar vonal rováshagyománya elfogadása lehet magyarázat arra, hogy miként működött a tulajdon érvényesítése, hogyan történtek a szerződéskötések, majd ezer éven át István előtt."[1039] Újabb időkben a magyar ábécének, a magyar írásnak még a létét is tagadták, használatát valamiféle magyarkodó divatnak feltüntetve, és a régiségben egész Európában használt írásjeleket semmiképpen nem engedték meg, hogy azonosaknak tekinthessük a mi régi, a latin betűs írás előtt használ írásunk írásjeleivel. Pedig sokan és igen sok táblázatban mutatták meg e mi írásjeleinknek az alaki hasonlóságát akár a sumér, a föníciai, az arab, a héber, akár a görög és a latin írásokéval.[1040] Az összevont jelek még a kínaiban is felismerhetők,

[1038] Szádeczky-Kardoss Irma: „A jogtörténeti kutatás, mint eszköz a magyar őstörténet felderítésében." *Magyar út és nehézségei a nemzetállamtól az övezetek Európájába a huszadik század fordulóján. Avarok – onogurok – magyarok. A Hatodik Magyar Történelmi Iskola és a Tizenkettedik Magyar Őstörténeti Találkozó előadásai és iratai Tapolca 1997.* A Zürichi Magyar Történelmi Egyesület 50. kiadványa. Budapest-Zürich, 2005. ISBN 963 9349 11 9 és *Acta Historica Hungarica Turiciensia* XII. évfolyam 1. szám. 189-192. ISSN 2297-7538. http://mek.oszk.hu/06800/06837/06837.pdf.

[1039] Mandics György: *Janus Pannonius és a rovásírás.* Magánkiadás, Budapest, 2015. 278.

[1040] Forrai Sándor: *Az írás bölcsője és a magyar rovásírás.* Petőfi Sándor Művelődési Központ, Gödöllő, 1972. Forrai (1989) Sándor: „A Bolognai székely-magyar rovásbot-naptár." *A Zürichi Magyar Történelmi Egyesület Negyedik Magyar Őstörténeti Találkozó Előadásai és Iratai. (Felsőőr/ Oberwart 1989.)* Budapest-Zürich, 2005. 209-218. ISBN 963 9349 10 0 és *Acta Historica Hungarica Turiciensia* IV. évfolyam 1. szám. Az ISSN száma: 2297-7538.

míg a türk írást vagy a germán rúnát teljesen a mi írásunk mintájából eredőnek kell tekintenünk.

De ahogy a nyelvünket és népünket sem lehetett saját hazájában – azaz a Kárpár-medencében – tartani eredetében, hanem hamis, uráli eredetű őstörténelmet gyártottak számunkra, úgy az írásunkat is igyekeztek gyökértelennek, nem a magyarságban gyökérzettnek feltüntetni. Ám ha belátjuk az alábbi tényekből, hogy ez az íráskultúra és jelképrendszer az egész magyarságnak volt a teremtményes és teremtője, lelki éltetője egyben, amibe még a királyi udvar is beletartozott, akkor cáfoltnak vesszük azokat a hamis állításokat, hogy csak későn és kis körzetekben terjedt el, valamint, hogy az ősiséggel nincs viszonylata, ha egyszer még a király is tartotta vele a kapcsolatot, ápolta műveltségünk ezen egyedülálló jelentőségű teljesítményét.

És ahogy a genetika őstörténeti értelmezése megváltoztatta a magyar őstörténet lényegét, ez az írástörténeti érvelés ugyanúgy alátámasztja Kárpát-medencei eredetünket és folytonosságunkat, sőt a kultúra azonosságoknak ez a kézzelfogható érzékeltetése további megdönthetetlen bizonyítékfajta használatára hív fel, hogy a műveltségi jellegzetességek azonosságából fakadóan megkeressük a valóságos történelmi szereplőket a valóságos működési területükön, amidőn a földben maradt nyomok rendszeres feldolgozásával és helytörténeti értelmezésével támasztjuk alá mindezt.

Azok a kiváló jelképi, jelképezés gyakorlati hasonlóságok a magyarral összevetve, amelyek a szteppei és közép-ázsiai leleteken megjelennek, és amelyek terjesztésében Michelangelo Naddeo vállalt kiemelkedő szerepet,[1041] a kultúra terjedésére utalnak, nem a nép vándorlására, méginkább nem egy nép eredetére. Mai példát használva: nem kellett ahhoz ott amerikaiaknak, hadseregüknek és népüknek mindenütt győztesen megjelenniük, ahol a McDonalds étterem és sárga emblémája megjelent a földön. A jelképek ismerete régen igen fontos volt a hatalom szempontjából, mert a csillagokig vitt, a hatalom égi jellegét volt hivatva bemutatni és összefüggött az írás megjelenésével, gondoljunk csak az adományozó vagy egyéb oklevelekre, amelyek mint jelképek tartották fenn az utódok számára az adományt, különösen ügyelve annak királyt jelképező pecsétjére vagy aláírására.

Ezért nem véletlen, hogy Szádeczky-Kardoss Irma jogtörténeti kutatásai során az írástörténet, a nyelvtörténet ismereteit is felhasználja.[1042] Ám ezekkel foglalkozva nem e tudományokban akar megállapításokat tenni, hanem segítségük-

---

http://mek.oszk.hu/05900/05927/05927.pdf. Varga (2003) Csaba: *A kőkor élő nyelve.* Fríg Kiadó, Pilisszentiván. Varga Csaba: *Az egyiptomi és az eredeti magyar ábécé azonosságáról.* 2014. http://www.lilli.hu. Varga Géza: *A magyar hieroglif írás.* Megjelenés alatt. 2016. Részeletei, némely képe, oldala itt elérhető: https://www.facebook.com/Székely-rovásírás-332452556772212/photos_stream?ref=page_internal.

[1041] Michelangelo Naddeo Facebook oldala címe: https://www.facebook.com/Michelangelo-Naddeo-113876212049334/ és eme tárgykörrel foglalkozó főbb állításait tartalmazó honlapja: http://www.michelangelo.cn/index.php?arguments=dynamic&idPagina=fc975aca8&preferredLang=hu.

[1042] Szádeczky-Kardoss (2005), 189-212.

kel választ, bizonyítékot vagy megerősítést keres jogászi kérdéseire. Ezen túlmenően e tudományok művelőinek figyelmébe ajánl olyan kérdéseket, amiket a jogtörténet is érint, támogat, vagy azokban e tudományok segítségére szorul jogi dokumentumok hiányában, hiszen a jog is nyelvben kifejezett és írásban megjelenített. Mindennek az őstörténet vonatkozásáról is megemlékezik: „A modern őshaza- és őstörténeti kutatásban mára már túljutottunk azon az időszakon, amelyben a hivatalos és nem-hivatalos irányzatok vitájában érzelmeket is szembe lehetett állítani a dogmákkal. Ma már – úgy hiszem – szigorúan csak korrekt és szakszerű tudományossággal szabad megállapításokra jutnunk, mert enélkül a helytelen érvek is porondon maradhatnak." Így az ő általa végzett „jogtörténeti kutatás a maga tér- és időbeli lehetőségeit tágíthatja, egyebek között a nyelvtörténet és az írástörténet és egyéb kultúrtörténeti ismeretek igénybevételével. Hogy azután a jogtörténeti kutatások eredményei is szolgálhassák a honfoglalás előtti őstörténet fehér foltjainak lehetséges felszámolását."[1043] Másként fogalmazva: nem lehet már megkerülni a nyelvtörténetben, írástörténetben sem az őstörténet súlyos eredményeit, bár ez az őstörténet nagyon rászorul az új, igaz nyelv- és írástörténeti eredményekre.

Szádeczky-Kardoss Irma három kérdés témakörébe csoportosítva adja elő ilyen tapasztalatait, ami minket is nagyon érdekelhet itt, sőt mintha kifejezetten nekünk íródott volna. Az első „a magyar jogi írásbeliség honfoglalás előtti lehetősége". Ugye, milyen izgalmas? Hiszen „a közönséges, de a szakmai köztudomás is úgy tartja, hogy írásbeliségünk kezdetei, a jogalkotásban – latin nyelven – Szent István korába, a hivatali írásbeliségé pedig III. Béla koráig vezethetők vissza. Való igaz, hogy a ma ismert korabeli dokumentumok túlnyomó részt erre mutat, s alig van olyan jogalkotási vagy levéltári emlékünk, amely közvetlenül utalna a korábbi írásbeliségre. Ezek között itt van mindjárt – in medias res – Szent István királyunk 1000-ben kelt egyik, s ebben a körben már nem ismeretlen intézkedése. A Szilassy család levéltárában maradt fenn ('IX. Cal. oct. die festo Jac. Ap.' vatikáni jelzettel; közölte magyar fordításban a Nyíregyházi Jósa András Múzeum 1967/71. Évkönyve).[1044] Ez az intézkedés elrendelte a 'magyarok, székelyek, kunok, valamint az egyházi magyar keresztény papság által is használt régi magyar betűk és vésetek, a jobbról balra való 'pogány írás' valamennyi dokumentumának 'tűzzel-vassal való' elpusztítását, ezen írás használatát és szigorú következmények mellett megtiltotta tanítását. (Ezzel a rendelkezéssel

[1043] Szádeczky-Kardoss (2005),189.

[1044] A Forrás-irodalom felsorolásánál Szádeczky-Kardoss ehhez az évkönyvi adathoz megjegyzést fűz: „Innen idézem Szent István rovásírást tiltó rendelkezését. Az okirat a Szilassy család egyik felvidéki családi levéltárában maradt fenn. Mai holléte ismeretlen. Az előadáson, elsősorban annak nyomán, hogy az utóbbi idők gyakori hivatkozásai a közzétételkor közölt vatikáni jelzetet rendszerint tévesen jelölik meg, felmerült a hitelességi kétely. Én magam azért nem kételkedem abban, mert a korabeli etnikai; kulturális és szabályozási viszonyokkal nem ellentétben, hanem összhangban van; teljesen egybevág a mellette idézett esztergomi káptalani rendelkezéssel; sem a Szilassy családnál, – az évszázados lappangásban – sem a közzétevő egyházi személynél, sem a közzététel módjában, sem pedig a közzététel korának társadalmi, kulturális, tudományos viszonyaiban nem mutatható ki hamisítási érdek."

mintegy hitelesítően vág egybe Lőrinc esztergomi érsek 1114-es rendelkezése is, amely szerint ’Minden kanonok a klastromokban, minden káplán az udvarokban tudományos nyelven, azaz deákul beszéljen és senki semmit meg ne tartson a pogány vallásbeli szokásokból, amit aki cselekszik, ha tette nagyobb, 40 nap tartson különös pönitenciát, ha kisebb, megveretve hét nap böjtöljön’.) Szent István rendelkezéséből több korabeli jelenségre is következtethetünk. Egyebek között arra is, hogy a rovásírást nemcsak a honfoglaló magyarok, de többi nemzetrészeink is használták. Az idézett rendelkezés rovással írt feliratokról és könyvekről szól. Következésképp a rovásírást nemcsak fába, kőbe vésve alkalmazták, hanem falra, bőrre festve, és könyvek írására is. Talán azért hiszszük ma köztudomásúan azt, hogy csak a rovásbot, rováspálca volt ezen írás hordozója, mert egyrészt a nyelvünk a rovással egybekötve csak ezek nevét tartotta fenn, másrészt mert ezek voltak azok az íráshordozók, amelyek a nemhivatalos körökben a leghosszabb ideig tartották fenn nemzetünk kulturális tudatában az ősi írás örökségét. Részint mert a tilalom párhuzamában ezek voltak a leginkább testközelben tartható és a legkönnyebben elrejthető, sőt szükség esetén különösebb anyagi kár nélkül megsemmisíthető íráshordozók, részint pedig azért, mert – e tulajdonságaik révén is – a köznépi, vagy gyors és olcsó házi használatra a legmindennapibb alkalmatosságnak bizonyultak. (Ezt a feltevést alátámasztja az is, hogy a legalsóbb társadalmi rétegek körében, az állattenyésztésben, az elszámolás [számadás] eszközeként, az adószedésben pedig a kirovás és a behajtás eszközeként a 18-19. századig a jogszokás által is elismert hivatalos használatban maradt. Hogy e területeken a mai kort mennyire megközelítette a rovásírás gyakorlati használata, kifejezi az is, hogy a szaknyelv az adót ma is kirója, az illetéket ma is lerovatja velünk, a köznyelv pedig a tartozást ma is a rovásunkra írja, és – ugyancsak – lerovatja az adóssal.) Itt természetes módon adódik egy újabb következtetés, ami a nemzet korabeli általános kulturális színvonalának megítélésében cseppet sem érdektelen, hogy ugyanis Magyarországon az írástudás, illetve az analfabétizmus a honfoglalás után még századokon át, minden bizonnyal csak viszonylagos és túlnyomó részt a latin-betűs írás ismeretéhez és használatához kapcsolható. Igen valószínű, hogy a latin-betűs írás ismeretének és használatának hiánya párhuzamában – a latin írás használóinál népesebb körben, – még sokáig élt a rovásírás ’közönséges’ ismerete és alkalmazása. Erre utalnak azok a későbbi rovásírásos emlékek, amelyek templomokban (Enlaka, Őrisziget, Csikszentmárton), síremlékeken (Pécs), rovással írt naptárboton (Marsigli-féle), továbbá téglajegyekben, népi kerámiákon és faragásokban, tehát köznépi környezetben és használatban még századok múltán is keletkeztek. S ezek közül a népművészetre még csak kimondható, hogy csupán szimbolikus hagyományt őriz (bár ez sem mondható ki expressis verbis), de sem a falusi templomok adományozót, készítőt, építési vagy renoválási körülményeket jelző – pl. ’csináltatta Sándor 1111-ben’ – vagy intelmet jegyző feliratairól, sem a sírfeliratokról, de még a rovásbot-naptárakról sem feltételezhető, hogy

csak kevesek által ismert rejtjeleket használtak rajtuk az adott felhasználásban lényeges, sokakhoz szóló és közérthetőséget igénylő közlendő rögzítésére."[1045]

Ezek az éles ésszel és nagy írástörténészi szorgalommal összegyűjtött érvek tehát kimondják, hogy a nyugati kereszténységre térés előtti, illetve az Árpádi államszervezés előtti Kárpát-medencei lakosok körében, de az állami és egyházi körben is általános volt a magyar írás használata, amit aztán tiltani kezdett a nyugati érdekkörbe tagolt hatalom és egyház, de a nép körében végig fennmaradt ismerete és bizonyos fokú – az államhatalom s az egyház által is elfogadott vagy megtűrt – használata.

Szerzőnk így folytatja: „A Szent István-i rendelkezés azzal adja indokát a rovással írt dokumentumok megsemmisíttetésének és a rovásírás betiltásának, hogy ennek révén '*a »pogány« vallásra való emlékezés, visszavágyódás megszüntetődjék'* . Márpedig ha a rovásírást – amint a rendelkezés mondja – az egyházi magyar keresztény papság is használta és tanította, akkor feltehető, hogy ez, az úgynevezett pogány vallásra való emlékezés párhuzamában, nemcsak a régi táltos/mágusi vallásgyakorlatra utal, hanem talán a kereszténység – akkor már – eretneknek bélyegzett (keleti) irányzatának, vagy irányzatainak hitéletére is. De ha mindezt tévesen feltételeznénk is, a rendelkezés mindenképpen tükrözi, hogy mind a hivatalos, mind a pogánynak nevezett korábbi hitéletnek megvolt a maga rovásírásos írásbelisége. A régi hit táltos-mágus papjai ellen a 13. században folytatott inkvizitorius perek adataiból tudjuk, hogy a gyógyfüvekkel és gyógyítással kapcsolatos ismereteket is rováspálcákra írták. Mind a vallásgyakorlat, mind a gyógyító tevékenység – amely a korábbi időben ugyanazon táltosi-mágusi hivatás más-más gyakorlatát jelentette – meghatározott rítusok, előírások, receptek, vagyis *szabályok* szerint működött. *Ha ezek ismereteit írásban rögzítették, akkor miért ne rögzítették volna írásban a jog szabályait is.* A jogot, amely a vallással egy tőről fakad, s azzal párhuzamosan fejlődött. Valamint a jogélet azon produktumait (adományok, kiváltságok, szerződések, öröklés, ítélet, stb), amelyek a törzsszövetségen belül egy-egy törzs, azon belül egy-egy nemzetség vagy család, illetve személy sorsát, társadalmi helyzetét, kapcsolatait meghatározóan érintették. Ez annál is valószínűbb, mivel az egykor még Belső-Ázsiában élő türk eleinkről feljegyzett kínai adat szerint már ők is fára vésték jeleket 'szerződés végett' – miközben azt is feljegyezték róluk, hogy kérésükre a kínai császár nyelvükre lefordított budista szent könyveket küldött nekik."[1046]

Hogy Szádeczky-Kardoss még a honfoglalás kifejezést használja 1997-ben, nyugodtan elnézhetjük neki, csak tudatosítanunk kell, hogy már sokkal többet tudunk erről, és a több ágú őstörténet egyik fejezetét láthatjuk benne. Amint arról is sokat tudunk, hogy ténylegesen jelen volt a keleti, görög rítusú kereszténység, és a táltos mint tudós tanító és gyógyító inkább az új papság féltékenysége, mint valamiféle ősvallási jellege, szerepe miatt lett üldözve. Ugyancsak helyesen kell értelmezni a hatalmi jellegű, messzi keletre nyúló hasonlóságokat,

[1045] Szádeczky-Kardoss (2005), 189-191.
[1046] Szádeczky-Kardoss (2005), 191.

amit nem származási kérdésként, hanem műveltségi terjedésként kell tekintenünk, mert az Árpád-kor kezdeteit megelőző két-háromezer évben messze a legkifejlettebb alakra állt össze a hatalomgyakorlásnak nemcsak a sikeres mikéntje Eurázsiában, hanem a jelképi feltétel rendszere is, melynek birtoklása, tudomása ebben a rétegben magától értetődő kellett legyen. Így ennek a területnek – mint államjognak és közönséges jognak – a lejegyzése felvetése olyan új szempont, amit Szádeczky-Kardoss Irmának meg kell köszönnünk, mert megemeli a jelentőségét a magyar írás korai művelésének, államhatalmi, közéleti és magánéleti gyakorlásának.

Ennek megfelelően őszerinte „az ősi magyar jogélet jogalkotási és bizonyos jogalkalmazási írásbeliségére utalnak azok az adatok is, amelyek már az őseleinknek tekintett népeknél is ezt bizonyítják. Például a 8. századból származó orhoni felirat, amely szerint az ugyancsak többtörzsű népességen uralkodó türk Bumin és Istemi kagánok 'trónra ülvén, megszervezték a türk nép birodalmát és megszabták törvényeit'. És mit mond a honfoglalás utáni magyar jogélet hasonló eseményéről Anonymus? 'A fejedelem és előkelői azon a helyen rendelkeztek az ország szokásjogáról/szokástörvényéről és az egyes jogesetekről/valamennyi jogáról: miként szolgáljanak a fejedelemnek és előkelőinek, vagy miként hozzanak ítéletet az elkövetett bűncselekmények/vétkek ügyében. (...) És azt a helyet, ahol minderről határoztak, a magyarok saját nyelvükön Szernek nevezték el, mert itt rendezték el az ország minden dolgát'. Márpedig, a jog természetéből folyóan, főfejedelem és fejedelmek, őshonosok és honfoglalók, törzsszövetségi és csatlakozott, illetve hódoltatott népek le- és összetelepítését, kapcsolatát, jogait és kötelezettségeit egységesen és általánosan megszabni – különös tekintettel a szokások valószínű különbözőségére és a nyelvi eltérésekre is, – hatékonyan és használható módon csak írásban lehet. Nem utolsó sorban azért is, mert ez a szeri szabályozás újdonságot is hozott valamennyi törzs számára. Igaz, hogy a kétes hitelűnek tekintett[1047] Anonymus itt 'szokás/jog/ról' beszél, ez azonban nem a hitelének kétségeit erősíti és nem is a szeri jogalkotás írásbeliségét cáfolja, hanem inkább csak azt a tényt tükrözi, hogy az ő idejében a régi jog, magyar nyelvű lévén, a Szent Istvánnal elindított latin nyelvű jogalkotástól elkülönülve, rovás-írásos voltától pedig megfosztva, lefordítatlanul és átíratlanul, már valóban csak a szóbeliségben és csak a szokás gyakorlatában élt.[1048] Ezért a – természete és hagyományai révén mindig is – pontos meghatározásra kényszerülő és törekvő jogi terminológia már akkor 'szokásjognak' nevezte, differenciálóan, az írott latin nyelvű törvények párhuzamában. És vajon Árpád és első jogalkotónknak tekintett Szent István kora között, ebben a százéves időszakban, amikor a nomád és letelepedett életmód súrlódásai, a betelepültek és őshonosok összeszoktatása nemkülönben, természetszerűen szaporította a szabályozandó kérdéseket, nem volt-e szükség Szer után és István előtt

[1047] Tudjuk: csak a magyar történelem meghamisítói részéről, akik emiatt esetleg még magát Anonymust is meghamisították.

[1048] Ugye, milyen érdekes az egybeesés: ma is azt tapasztaljuk, hogy egész középkori, de már lassan újkori történelmünk is érdektelenné válik, érdektelenné teszik ifjúságunk előtt, egyáltalán nem (?) ugyanolyan jellegű erők, mint akkoriban.

is, újabb és újabb szabályozásra, s nem születtek-e újabb és újabb szabályok? Nyilvánvalóan nem István törvényei voltak ebben a sorban az elsők. S amiként ezek igényelték a leírást, ugyanúgy igényelték a korábbiak is. Nem állíthatjuk tehát teljes bizonyossággal, hogy a magyar kultúra és jogalkotás írásbelisége csak 1000 körül, Szent Istvánnal kezdődött. Ellenkezőleg, szórványos adatokból ugyan, de az következtethető, hogy a honfoglaló és honfoglalás előtti magyarság már ismerte és alkalmazta jogéletében is az írást és az írásbeliséget."[1049]

Mármint a magyar írásbeliséget. Mert különben, mint a szlávok esetében Methód püspökünk,[1050] valaki bizonyára készített volna a magyaroknak is a görögből származtatott valamilyen írást, mert a császári szomszéd bizánci hatalom a kultúrában és vallásban nem volt kirekesztő, mint a későbbi német-római, amely majd ránk erőlteti a latin írást, sőt nyelvet. Ám a latin nyelv esetében megegyezéses intézkedésről is szó lehet, mivel igen sokféle népet kormányzott Árpád és az Árpád-ház. Még az is elképzelhető, hogy a tiltás csak ebben a vonatkozásban keletkezett a magyar írás használatáról, és a magyarok egymás között törvényesen használhatták saját írásukat. Mindenesetre az Árpád-házi hatalom előtti időkben használt magyar írás létének elfogadása azért fontos, mert ezen írástörténeti szempont által tovább visz bennünket az azt megelőző Kárpát-medencei ősidőkbe.

Árpád Atila örökén

Anonymus nemcsak Szerről ír, s a továbbiak már hamisítottak lehetnek, ezért saját fordítást alkalmazva kell közelíteni az eredeti mondanivalóhoz. Szem előtt tartva, hogy Anonymust rögtön hiteltelennek kiáltják ki, mihelyt Atila örökén érkezőnek mondja Árpádot. Zolnay László szerint 1189-től keltezetten tudjuk bizonyosan, hogy Óbuda királyi szálláshely, de a település másik gazdájának az óbudai káptalant tartja. Fel sem merül benne, hogy a két dolog összefügg: a királyi közelség hívta életre a káptalant még Szent István idejében. Továbbá Zolnay kijelenti: „Ami Aquincumnak, a későbbi Óbuda városának Atila hun király városával való azonosságát illeti, e legendának sem történeti, sem régészeti valósága nincs."[1051] Ám ha a mai óbudai részen a hun régészeti és történeti emlékek hiányzanak, abból nemcsak arra lehet következtetni, hogy a hun hatalom, illetve Atila egyáltalán nem volt kapcsolatban régi Óbudával. Különösen akkor, ha sok egyéb adat mégiscsak alátámasztja azt. Zolnay azonban, mint legtöbb mai történészünk, tovább megy a következtetéssel, és ettől már nagyon kilóg a lóláb: „Ugyanilyen legenda az Árpádok családjának, vezető nemzetségüknek Attila hun királytól – s a magyaroknak a hunoktól – való egyenes ági

[1049] Szádeczky-Kardoss (2005), 192.
[1050] Azért a mi püspökünk és nem a 'szlávoké', mert a pannóniai Szirmium püspöke volt, és akkor még szlávok nem voltak Pannóniában.
[1051] Zolnay László: *Az elátkozott Buda – Buda aranykora.* Magvető, Budapest, 1982. 83.

származtatása."[1052] Amit cáfolnunk kell, előbb csak abban az általánosságban, ahogy itt Zolnay fogalmaz, azután részleteiben is, amint ő azokat előadja. Általánosságban azért kell elvetni a magyaroknak a hunoktól származtatása tagadását, mert nem tesz különbséget a nép és uralkodói, vezetői között. Mert ez a magyarok esetében azt jelenti, hogy Atila idejében még a hunokról nevezték őket, a hun katonaságról, a hun vezető rétegről, és amikor a magyar nevet adó Álmos–Árpád-féle vezetés uralkodott rajtuk, akkor arról. Ámbár, mivel nem láttak nagy különbséget a két (sőt, három, mert közbeesett az avar vezetés is) uralkodó katonaság között, az első elnevezés megmaradt a környező, főként nyugati, távolabbi országokban és népeknél, és a magyart inkább a mai szomszéd népek használják, akiknek felmenői korábban többnyire az országunk elődjének, azaz a Magyar Királyságnak a lakosai voltak. Ám volt egy harmadik elnevezés is, illetve az is használatos máig, a venger, amit a lengyelektől vett át (vagy talán a szláv együttélés idejéből hozott) több későbbi szláv nép, és amely az onogur uralkodó réteg nevének saját nyelvi változata náluk.

Zolnay véleménye a hun–magyar, illetve pontosabban hun–avar–magyar folytonosságról az, hogy „legenda ez akkor is, ha ezt esetleg maguk az Árpád-ház tagjai, a XII. század magyarjai s maga Anonymus is hitte és hirdette."[1053] De az előbb mondottak fényében ez a Zolnay-féle kijelentés már tudománytalan, mert összemossa a nép és az uralkodói, hatalmi rendszer fogalmát, s nem veszi figyelembe, hogy éppen a külföld részéről a korábbi – hun, avar és onogur – uralkodási névhez ragaszkodás, míg az itteni nép részéről az új név használata arra mutat, ami a valóság, hogy csak uralkodóváltás történt, a nép maradt ugyanaz. Tudta ezt az is, aki a régi, és az is, aki az új nevet használta, használni kezdte, használatba vette. Mármost fontos visszautasítanunk azt a Zolnay által hangoztatott és közkeletűnek számító, minden elsőéves történész egyetemista eszébe máris bégettetett érvet, hogy az Árpád-ház tagjai (és a XII. századi magyarok és maga Anonymus is) a felmenőiket nem ismerték, legendákban hittek, hazugságot szajkóztak. Mert Zolnay szerint „Anonymus tehát Óbuda – Atila városa esetében – nem általa kitalált dolgokat írt meg. Hanem olyasmit, amit az ő korában általában hittek, beszéltek, megénekeltek."[1054] Rafinált vád ez, sőt merész: hogy e Föld akkori legerősebb hatalma vezető rétegének leszármazottai nem ismerték saját családfájukat. Tették ezt úgy és akkor, olyan körülmények, kultúra birtokában, amely nemhogy a vezető réteg – sokszor isteni – leszármazását nyilvántartotta, de minden ember fel tudta sorolni felmenőit több tucat nemzedékre visszamenőleg. Ideje lenne már *egyetlen* érvet, bizonyítékot felhozni a magyaroknál erre a tudatlanságra. Vagy elkullogni a történészi pályáról.

És most nézzük, mire alapul az a mai, illetve modern általános 'hit, beszéd és ének', amit Zolnay hangoztat. Mert Zolnay felhozott indoklása nem állja meg

[1052] Zolnay (1982), 84.

[1053] Zolnay (1982), 84. Ugyanakkor, ha rátekintünk a nyugat-európai uralkodó családok 'történetére', ott kimondott és megengedett a szinte csupán legendákra hivatkozás. A magyar ügyekkel kapcsolatban oly finnyás magyar történészek részéről is. Csak egyetlen leleplező művet említünk itt: Littleton (2005).

[1054] Zolnay (1982), 84.

a helyét, néha már-már nevetséges. Szerinte ugyanis azért helytelen a magyar felfogás, mert „Óbudát Barbarossa Frigyes császár ittjártakor, tehát már 1189-ben is Urbs Adtile, vagyis Attila városa névvel illeti a császár kísérője. Német neve pedig egészen a XVI. századig Etzilburg volt."[1055] Azaz Zolnay azt sugallja, mintha a németek terjesztették volna itt el Atila városának – hamis – kultuszát. Vagy a császár kísérője hazudott volna? Zolnay érve visszalő. Ám tudjuk azt is, hogy a császár Esztergomba érkezett, és III. Béla királyunk csak vadászni vitte Óbudára. A császár és kísérete elámult azon a gazdagságon, amit látott. És Óbudán bizonyára megtekintették a sok-sok római kori pompázatos emléket, azoknak Attila óta folyamatosan megújított maradványait (Amiről Anonymus nem felejt el beszámolni): különösen Attila városa érdekelhette a császárt.

A másik indoklás arra, hogy mesének kellene tartanunk Attila városát és az Árpádok hun származását, ez: „A magyaroknak (a székelyeknek) a hunoktól való eredeztetése – talán mint avar hagyaték – mind nálunk, krónikáinkban, – Anonymusnál, Kézai Simonnál, a Képes Krónikában, Thúróczi János művében s végül a XVI. századi Oláh Miklósnál, – mind pedig idegen középkori íróknál – Mügeln Henriknél, L. Snutheimnél – hosszú századokon át kísért (Az Árpádok hun eredetmondájáról: Dümmert, 1977, pp.: 11-75. Simon, 1978, p.: 270). Csaba királyfit pedig népünk s a székelység váltig hazavárja… (Grex, 1928.)."[1056] Ám – enyhén szólva – furcsa megnevezés a *kísértet* a nemzeti és királyi hagyományra. És Zolnay most vonja be a magyarázatba először az avarokat. De ez az 'avar hagyaték' ugyan miért lenne hamis? Ezt is bizonyítania kellene, de nem teszi. Hiszen ez inkább alátámasztja, megerősíti a későbbi hagyományt. És az a kísértetnek leminősítés sem bizonyíték, amit Zolnay elkövet a fél világ történeti hagyományával. S ettől kezdve zavarossá válik Zolnay érvelése: „Etzilburgnak nevezi Óbudát az Anonymusszal közel egykorú, 1200 táján leírt Nibelung-ének is. Ez a germán eposz Budát (Óbudát) teszi meg 'Etel lakának' (mint Szász Károly magyarítja), Attila és Krimhilda násza, a nibelungok drámája színhelyének." Ami mind mellette, nem ellene bizonyíték, de hozzáteszi: „Az Attila udvarát leíró részletek – úgy vélik – a XII. század végi Óbudát jelenítik meg."[1057]

Az világos, hogy Zolnay régészetileg nem tud kiegyezni a mai Óbuda és Attila városa azonosításával, de akkor nem az egész történeti hagyományt kellene, hogy elvesse, vagdalkozva, hiszen annak az egésznek a cáfolatára még csak lépéseket sem tesz. Tehát nem lett volna szükségszerű arra következtetnie, hogy Atilának egyáltalán nincsen semmi köze Óbudához, ha nincsen köze a *mai* Óbudához. És Zolnay így folytatja: „Az ógermán mondák – az izlandi Edda-dalok, a Völsunga saga, az ún. Waltharius-eposz s végül a Nibelung ének – mintha megőrizték volna Attila király emlékét. Ezek az eposzok Pannóniába helyezik 'Attila várát' (ami egészen valószínű is), azt a helyet, ahol Krimhildának – a megölt Siegfried bosszúért lihegő özvegyének, majd Attila feleségének – felbujtására a nibelungokat a hunok felkoncolják. A monda legkésőbbi vál-

[1055] Zolnay (1982), 84-85.
[1056] Zolnay (1982), 85.
[1057] Uo.

zata a Nibelung ének."[1058] Ám csúnya dolog Zolnaytól, hogy nemcsak tájékozatlan, de hamisan elmarasztaló is a hunokkal. Abból viszont, ahogy a későbbi elfogulatlan történészek, irodalomtörténészek elemzik mindezt, nyilvánvalóvá válnak a következők: A Nibelung-éneknek és a Waltharius legendának egyértelműen magyar előzménye van: Magyar Adorján szerint „a Nibelunk-ének felületesen szemlélve kereszténynek látszik, de igen sok kereszténység előtti őselemet is tartalmaz, tehát részleteiben, külön-külön énekekben, elbeszélésekben az anyaga már sokkal a keresztény-kor előtt megvolt, és hogy ezeket a régi anyagokat csak később foglalták egybe, hozzáalakítva a kereszténység fölfogásához. Az ének anyaga az ősmagyar csallóközi eredetű, kereszténység előtti magyar regékből származik. A németek ezeket a regéket próbálták a maguk és a kereszténység felfogásához átformálni. Siegfriedet, az ének főalakját északon Sigurdnak nevezik, és az ének az összes szaktudós szerint délen, éspedig Ausztriában született és onnan került Németországba, majd Skandináviába, – igen régen ugyan, – de már irodalmi úton. Ez a megállapítás egészen közel hozza a dolgot Magyarországhoz, annyival is inkább, mert pl. a Bécsi-síkság (Marchfeld) és az ettől délre eső hegyvidék, még az avarok korában is Hunniának neveztetett, ahová – az avarok legyőzése után, az ottani magyarelőd őslakosságot részben elűzve – csak" (a Heribert Illig előtti történetírásban még főszereplő)[1059] „Nagy Károly telepített keresztény bajorokat és szlávokat. A Sigurd név a régi magyar Zoard névvel feltűnően egyezik, a germán hősénekek Atilláról és a hunokról csupa dicséretes dolgokat emlegetnek, illetve az énekekben alig akad olyan állítás, ami nem válik Atillának és a hunoknak dicsőségére, viszont a német, vagy germán hősökről, fejedelmekről általában csak rosszat mondanak. Még Siegfriednek alattomos gyilkosairól is megmondják, hogy azok németek voltak. A Nibelung-ének éppen úgy, mint más germán hősiének, a hunokról szép és dicséretes dolgokat regél, magát Atillát pedig valósággal isteníti s Odin germán főisten fiának nevezi… Tudjuk, hogy a burgundok németek, tehát azok voltak a Nibelungok is, akik Siegfriedet meggyilkolták. A költemény végén levő sorokat, amiket a Nibelung-ének magyar fordításához (Budapest, Lampel R. Kiadása) Szász Károly a bevezetésében is idéz, magyarul így olvashatjuk: *A passaui püspök, Pilgerin / Öcséihez való jó szíve szerint, / Leiratá a gyász-mesét, / Hogy tudja minden, hogy esék, / Latin betűkkel még pedig: / Ezt mindenek elhihetik… / Azt sorba leírta mind, / Maga s világ tudásakint / Konrád mester, íródiák. / Azóta aztán átirák / S megvan németül is a dal.* Szász Károly ezekhez többek között még hozzáfűzi a megjegyzést: 'Konrád íródeák latinul írta meg a munkát, s azt utána más fordította le, vagy dolgozta át németre.' Bizonyos tehát, hogy az eredeti Nibelung-ének, illetve annak ősalakja nem volt német, hiszen akkor nem kellett volna azt németre fordítani. Kitűnik ellenben, hogy Pilgrin passaui püspök[1060] Konrád nevű íródeákja a püspök megbízásából, valamilyen rege, vagy

[1058] Uo.

[1059] Illig és tudós köre még Károly létét is tagadja, nemhogy császárságát! Lásd: Illig, Heribert: *Kitalált középkor. A történelem legnagyobb időhamisítása*. Allprint Kiadó, Bp. 2002.

[1060] Meghalt 991-ben.

regék (szerintem magyar regék) alapján fordította le latinra, majd ugyanazt az anyagot, talán még Konrád életében és tudtával, valaki – valószínűleg költő, vagy énekmondó – lefordította németre is."[1061] Ezt a magyar mondavilágot aztán a német hercegi udvarokban eltorzították, az ottani ízlés szerint véres jelenetekkel dúsított és az érthetetlenségig ilyen részletekbe vitt legendafüzért csináltak belőle. Mint amikor minden udvari énekes hozzátesz valami még borzalmasabbat az addigiakhoz, amit még senki se hallott, hogy kielégítse a hallgatóság vérszomját. Így tehát a magyar változat az eredeti és időben megelőzi a későbbi torzításokat. A latin írásba foglalás még X. századi, míg a német csak XII. századi. Az eredeti ténylegesen szólhatott Attiláról és budai udvaráról.

Eredetileg a Kárpát-medencei lakosságot szórakoztató hősmondákról van szó, amit aztán a németek eloroztak, elferdítettek. Szívük rajta, de minket az eredeti érdekel természetesen. A Waltharius legendával kapcsolatban pedig Fehér Mátyás Jenőtől megtudjuk, hogy „az 'eltűnt' avarok hősi eposzairól, csatadalairól, népi énekeiről a VII. század első felében élt Theophylactos, görög 'haditudósító' és történetíró emlékezik meg az avar történeti irodalom legjelentősebb forrásművének tekinthető Historia Oikumenike c. munkájában. Az 'avarok énekeiről' szóló, sajnos csak mindössze háromsoros megemlékezésében (H. W. Haussig: „Theophylactos Exkurs über die skythischen Völker." Byzantium 23, 1953). Szerinte az avaroknak szép, hősi énekeik, csatadalaik, valamint népies nótáik is voltak. Arról is tudósít, hogy ezeket az énekeket részint magános regősök, részint énekkarok dalolták tábortüzeknél, esti pihenő órák alatt a falvakban. Éneküket húros hangszerekkel kísérték, mialatt a hallgatóság időnként tapssal kísérte az énekek ütemét (Theophylactos, ed. Ded BOOR, 236, 6). Köztudomású a mélységes gyűlölet Theophylactos részéről az avarok irányában és így kényszerű elismerése énekművészetükről hatványozott értékű. A tudósítást más helyütt Theophylactos kibővíti azzal, hogy az avarokat környező szláv népek ismerik ezeket az avar énekeket. Ez a híradás nagy jelentőségű az avarok szellemi hatásának felmérésében Európa szerte és miután a koraközépkori hősköltemények egész sora és szövevénye ilyen hatásokra vezethető vissza, a legújabban nagy lendülettel dolgozó avar-kutatás, amely főként régészeti anyaggal dolgozik, kiegészítendő a korábban ó-germánnak ítélt hun–avar szellemtörténeti kutatással is (Csallány D.: Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa. Budapest, 1956)."[1062]

Fehér a Waldharius hősköltemény szövegét behatóan elemezve rámutat az eposzban a 'hun–avar' népi, vagy népnévi használat folyamatosságára: „Ennek a magyarázatát a szerző mindjárt a 4-5. verssorban érthetően feltünteti a következő szavakkal: 'Pannónia népét, melyet többnyire csak hunnak nevezünk mi szokásból!' Ezt a szöveg töredéket a Waldharius kutatók első rangú bizonyíték-

[1061] Magyar Adorján: *A Nibelung-ének magyar eredete.* Kiadta „A fáklya". Warren, Dickey Avenue 151, Ohio, USA. 1963. (Interneten elérhető: http://www.szilajcsiko.hu/magyar-ostortenet#!__magyar-ostortenet/a-nibelung-%C3%A9nek-magyar-eredete.) 4-5.

[1062] Fehér Mátyás Jenő: *A „Waltharius manu fortis" hősköltemény avar vonatkozásai.* 2012. Interneten is elérhető innen: http://www.szilajcsiko.hu/magyar-ostortenet#!__magyar-ostortenet/fmj-avar-vonatkozas.

nak tekintik a költemény szerzésének idejére vonatkozólag, amennyiben a jelzett népet a jelenben rögzítve említi. Mondanunk sem kell, hogy legtöbb szövegmagyarázó a magyarokat érti ama nép alatt, amelyet megszokásból 'hunnak' nevez az epikus elemeket közvetítő népi eredetű forrás, és amelyet így rögzített le a szerző. A hunok, avarok és magyarok nevét a korabeli nyugati krónikások sűrűn 'összetévesztik' a mai magyar terminológia szerint, a népi hagyomány azonban azt sejteti velünk, hogy az avarok büszkék voltak a velük azonos hunok hőstetteire és az avarok korábban érkező népével már ide jött magyar elemek[1063] is belekapcsolódtak ebbe a hagyományba. Maga az egész első versszak egyébként teljesen elüt a kolostori krónikák 'hivatalos' és nagyban elterjedt hun–avar–magyar-gyűlölő szellemétől és környező népek eddig egyedüli forrásként felhasznált írásbeli adataitól. Sőt az egész versszakaszt az 'eurázsiai nomád nép' valóságos dicshimnuszának lehet tekinteni."[1064] – Mindebből az a fontos számunkra, hogy az avar idők elején a falvakban hősénekeket énekeltek. Kiről, másról, mint Attiláról?! Így a hatás tehát mindenképpen tőlünk eredt nyugatra is, ami az ellenkezőjét jelenti, mint amit Zolnay László bizonygat.

Mindenesetre Zolnay még részletezi az előző állítását zavarossá tevő nézetet: „A legújabb kutatók egyike megfordította az eddigi vizsgálódások módszerét. Simon V. Péter nem azt kérdezi, miként hatott a korai magyar ősgesztára és az abból kiinduló, 'felülről lefelé', az udvari műveltségből a nép felé áramló hazai hagyományra a germánok mondavilága, hanem úgy véli, a hatás iránya fordított volt, s a hun-avar-magyar népek történetének egyes eseményei – Géza fejedelem cselekedetei, István és Gizella királyné életének egyes eseményei, a XI. század németellenes magyarországi megmozdulásai, Vak Béla híveinek aradi tömeggyilkossága – tükröződnek Attila korára visszavetítve a Nibelung-ének hun vonatkozású részleteiben."[1065] Ez az érvelés azonban több sebből vérzik. Már az is cáfolja, hogy a szerző valamiféle nyugat-barát elfogultsággal németellenes magyarországi megmozdulásokról beszél, amikor néha élethalálharcot vívva kellett védekeznünk az állítólag keresztény testvér németek kegyetlen katonai támadásai ellen, Kurszán legyilkolásától és a 907-es kétszeres túlerőt felvonultató támadástól kezdve. Ezen felül valamivel bizonyítani kellene, hogy tényleg hatottak a középkori magyar események a nyugati legendaképző kedvre, mégpedig olyan módon, hogy Árpád-házi királyainkat Attilával azonosították, és az eseményeket, mégha azok Aradon történtek is, Attila – nem valóságos – óbudai udvarába helyezték. Lehetetlen! Zagyvaság.

Nyilvánvaló, hogy ezen igen gyenge érvek elfogadása Zolnay részéről a régészeti adatok hiánya miatt történt, de nem segített rajta Györffy agytornája sem, akit Zolnay idéz: „Györffy György úgy véli, valószínű, hogy az Attilát említő ógermán eposznak egy, a Nibelung-éneknél korábbi változata juthatott el a XI-XII. századi Magyarországra. Ebben – mégpedig a Völsunga sagában – szerepel Attila hun királyon (Etzel, Ecil) és Krimhildán kívül a Budli név is. Ennek

[1063] És az őslakosság.
[1064] Fehér (2012), 6.
[1065] Zolnay (1982), 85.

a Buda helynevünkkel – az akkori Óbuda nevével – való hangzásbeli rokonsága mozdíthatta elő a mondaképződésben Budának – Óbuda városának – és Attila városának azonosítását."[1066] Csakhogy ez egy semmivel sem alátámasztott feltételezés, – az ellenkezőjét viszont imént láttuk bizonyítva, – amit különösen a magyar ősgeszta léte cáfol erősen, amelynek létét Györffy és Zolnay is elismeri.

De Zolnayt mindez nem zavarja, s megismétli álláspontját a német mondai elem hatásáról, hogy „Anonymusunk már ennek ismeretében írta azt, hogy 'Magóg királynak ivadékából sarjadt az igen nevezetes és roppant hatalmú Attila király. Ő az Úr testet öltésének 451. esztendejében a szittya földről kiszállva Pannónia földjére jött, és a rómaiakat elkergetve az országot birtokába vette. Majd királyi székhelyet állított magának a Duna mellett, a hévizek felett. Minden régi épületet, amit itt talált, megújíttatott, s az egészet igen erős falakkal vétette körül. Ezt magyar nyelven most Budavárnak mondják – civitas Attile regis –, a németek pedig Etzilburgnak' (Györffy, 1973, pp. 249-251. Mollay, 1959, Karl: Das Ofner Stadtrecht. Budapest. pp. 45, 132)."[1067] Ám Anonymus azt is tudta, hogy Árpád harc nélkül foglalta el ezt a várat, és azt is tudta, miért: „És hogy így alakultak a dolgok, elmondhatatlan jó kedvük támadt, megértve, hogy addig a pontig azért nyerték harc nélkül el Attila városát, mert Árpád fejedelem Attila nemzetségéből származott." És ez egészen más, mint amit Zolnay mond, mert ez azt jelenti, hogy az ország fogadta el Árpádot, mint Attila leszármazottját, utódját. Természetesen kellett hozzá a Vérszerződés is, annak katonai teljesítése Árpád fővezér részéről, de kellett hozzá az országbeliek beleegyezése, segítsége, amint arra Bátonyi Pál rámutatott.[1068]

Végül Zolnay összefoglalja Anonymus elleni és az Attila–Árpád-leszármazás, valamint az Óbuda, mint Attila városa, elleni érvelését: „A forráskritika fényénél, de meg a hun kori óbudai leletanyag hiányának okán mind a germán hősmondáknak, mind Anonymusnak Attilával, Krimhildával, Bleda–Budával kapcsolatos téziseit a költői elképzelések világába utasíthatjuk. (Ugyanúgy, mint a francia eredetű legendát Óbuda és az ókori Sicambria – sokáig emlegetett – azonosságáról (A Sicambria legendáról: Eckhardt, 1927, pp.: 157-201)."[1069] De Györffy feltételezését – amit Zolnay (és minden magyar virulens történész) a következő mondatában már tényként kezel: a Völsunga saga „juthatott el" Magyarországra, amit semmivel se bizonyít, de még ha igaz lenne is, akkor se bizonyítaná azt, hogy nem volt a magyar királyoknak saját emlékezetük, hagyományuk, – nem fogadhatjuk el cáfolatként, mert nem fogadható el, hogy fantáziálás lenne, költői elképzelés csupán a királyi krónika, mivel nem annak készült, és senki se bizonyította még, hogy az Árpád-háznak nem volt saját emlékezete a múltról, vagy hogy saját hagyományukat máshonnét merítet-

[1066] Zolnay (1982), 86.
[1067] Zolnay (1982), 86.
[1068] Bátonyi Pál: „A magyarok letelepedése a Kárpát-medencében." *Acta Historica Hungarica Turiciensia* XXIV/2, *Pannon Kultúraközösség Kutató és Képzőközpont Folyóirata* 2009/A (a Zürichi Magyar Történelmi Egyesület 59. sz. kiadványa), http://www.zmte.org/hu/e107_files/public/59.pdf 23:12:53. 2009. 02. 13. 23:12:53.
[1069] Zolnay (1982), 86.

ték volna. Azt sem bizonyította még senki, hogy az ősgeszta nem tartalmazta mindezt a vitatott ügyet, de igenis mindezt feltételezték, hogy tartalmazta. Az sem tartható állítás, hogy ha a Sicambria-monda csupán legenda, akkor az Atila-hagyomány sem lehet igaz. Ilyen érvelési mód nem állja meg a helyét.

Így kijelenthetjük, hogy semmi joga Zolnaynak és vele a magyar történettudománynak lenézni Anonymust és elvetni az Atila-hagyományt.[1070] Mi pedig inkább már csak mosolygunk – kínunkban – azon a nagyképű önteltségen, amivel a régmúlt magyar emberét lenézik: „A kor embere *hitt* ezekben a legendákban! A mondák ereje a királyi udvartól a népig áthatja a kor emberének eszmevilágát. A tegnapi legenda – holnapra helynév."[1071] Inkább a mai történészekre jellemző ez a hitbeli buzgalom, ami az utóbbi két-háromszáz évben eltakarta előlük az igazságot.

Zolnay persze szinte tobzódik a könnyen jött győzelem dicsőségében, a valódi érvek nélküli kombinálásban:[1072] „Még különösebb dolog a legenda testet öltése: a XIV. században Óbudának – Etzilburgnak egyik forrását, a mai ún. Árpád-forrást (III., Bécsi út 257.) 'Krimhilda feredőjének' nevezi az egyik 1389-es oklevél (Bártfai, 1938.)! … mert egy percig sem kétséges: Krimhilda sosem lubickolt ennek az óbudai Krimhilda feredőjének vizében!"[1073] Nem bizony, mivelhogy ez egy jelképes elnevezés volt. Azaz olyannyira ismerte az akkori magyar utókor a múltat, éppen a mondai és krónikai hagyomány révén, hogy nem egyszerű földrajzi nevet teremtett, hanem az óbudai területen folyt hun testvérharc, vagy jobban mondva polgárháború kapcsán, azt magyar szempontból sajnálatosnak értékelve, elítélték és gyászolták, és ironikusan nevezték Krimhilda fürdőjének, amin vérfürdőt értettek. Mindenesetre tehát jobban ismerték a múltat, mint a mai történészeink, akik még mindig nem képesek elhelyezni azt a sorsdöntő csatát sehová Magyarországon. Illetve nem akarják, mert nem szeretnék elfogadni a magyar okleveles adat, hagyomány igazát.

Sokkal letisztultabb véleményt mond Atila örökségéről Baráth Tibor. Műve első kötete első könyvének a *Hun–magyar testvériség Kárpátországban* címet adta.[1074] Ebben külön-külön jellemzi a hunokat és a magyarokat, feltárja testvériségüket. Azután rátér a hunok nyelvemlékeinek bemutatására, amelyeket *hun vagy székely rovásírással* írtak. Végül sorra veszi a kárpáti Hunország minden népét, elemzi nevüket, előadja sajátságaikat. A hunok fellépésekor szerinte a Római Birodalmon kívüli Európában rajtuk kívül a szarmaták és a germánok (vízi és esti gótok) voltak a hatalmi tényezők. A szarmaták és hunok Kelet-Európa északi, illetve déli felén éltek, a germánok az Elbától a Kárpátok feletti

[1070] Vesd össze Sebestyén László: *Kézai Simon védelmében. Őstörténeti tanulmányok.* Nap Kiadó, Budapest, 2004.
[1071] Zolnay (1982), 86.
[1072] Aminek lehetőségét még az osztrák császári önkény teremtette meg a tudományban, és aztán már csak a Thomas Kuhn-féle tudomány-paradigma érvényesült. De ezt már az unalomig ismételjük.
[1073] Zolnay (1982), 86.
[1074] Baráth (1988) Tibor: *A magyar népek őstörténete (I-III).* Egyesített új kiadás, [New York].

területen a hunokig terjeszkedtek. 375-től a hunok nagy része nyugatra indult, az ostri gótokat legyőzték, a vízi gótok pedig a Római Birodalomba menekültek. A hunok 409 és 433 között birtokba vették a Kárpát-medencét is. Oktár (†430), Rúga (†434) és Attila (†453) királyuk az Uraltól a Rajnáig terjedő hatalmas hun birodalmat épített ki, melynek központi kormánya a Kárpát-medencében volt. Attila fiai a birodalom felosztását akarták, ami a germánok beavatkozásával első háborúvá fajult, miáltal a majd' 80 évig fennállt birodalom szétbomlott, a hun nagyhatalom megszűnt.

És aztán a későbbiekben ugyan mit láthatott Árpád Etzelburgban? Mert amikor Atila és Árpád váráról, városáról beszélünk, a krónikai híradásokat komolyan véve azt mondhatjuk, hogy igen nagy, szép városuk lehetett, és csak annyira elhanyagolt állapotban, amit a több száz eltelt esztendő és a történelem vihara indokolt. Még eléggé pompás állapotban ahhoz, hogy mindkét hatalom ott vesse meg a lábát. De mondhatunk három hatalmat is, mert egyértelmű, hogy az avar főhatalomnak is ez volt a székhelye, s nem véletlen, hogy a Nagy Károly-féle ostromot ide teszik, erre a területre.[1075]

Anonymus pontosan tudósít erről a várról. Miután szabadsággal jellemzi a keleten lakó ősi népet, az ő korában is ilyen nevű dentümogyereket, közli, hogy a Jáfettől származó Magóg, Szkítia első királya volt népe magyar névadója, s így folytatja: „Ettől a királytól származott a nevezetes és hatalmas király, Attila, aki az Úr megtestesülésének 451. évében[1076] Szkítia földjéről erős haddal indult el. Pannónia földjére jött és miután megfutamította a rómaiakat, birtokba vette az országot, királyi székhelyét a Duna menti Felhévíz felett alakította ki, amelyet ma magyarul Budavárnak hívunk, németül pedig Etzelburgnak. Az itt talált ősi épületeket parancsára rendbehozták, körös-körül erős fallal övezték."[1077] A folytatásban pedig „hosszú idő elteltével az említett Magóg királytól származott Ügyek, Álmos fejedelem apja, akitől Magyarország királyai és hercegei eredetüket származtatták".[1078]

Megfontolandó, hogy ha három nemzedék száz évet átível, és abban egy hagyomány-átadás szerepel, – az idős nagypapa fiatal unokájával megtanítja a legfontosabbakat – akkor Árpád Ügyektől a negyedik átadásban részesült, midőn megkapta a még Irnákh csabától, Atila legkisebb fiától hagyományozott szent feladat hírét. Ennek tartalmáról Bonfini számol be: „Azt beszélik, hogy Csaba hatvan öccsével és tizenötezer hunnal, aki e csatát túlélte, Görögországba futott, ahol tisztességgel fogadták, és 13 évig tartózkodott ott; aztán hazáját nem feledve, egy évig tartó utazással visszatért Szkítia belsejébe, ahol – mint mondják – nagyapját még életben találta, ami egyenesen képtelenségnek látszik; ennek tanácsára a Szkítiával szomszédos khorezmi nemzetből vett feleséget, és tőle

[1075] Lásd például Bonfininél. Bonfini (1995) Antal: A magyar történelem tizedei. Balassi Kiadó, Budapest, 1995. 1.9. Első tized, Kilencedik könyv, 125-155 ötsoros. http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/magyar-tortenelem/adatok.html.

[1076] Ezt tartják a catalaunumi csata évszámának.

[1077] Anonymus (2004): *A magyarok cselekedetei.* Fordította Veszprémi László. Változatlan utánnyomás. Osiris, Budapest. 10.

[1078] Anonymus (2004), 11.

nemzette Edemen és Ed fiait; míg élt, gyermekeit folyvást Pannónia visszaszerzésére biztatta, és utolsó percéig Pannónia meg Sicambria nevét mondogatta."[1079]

Az Álmos, majd Árpád vezette nemzetegyesítő bejövetel, beköltözés harcai, győztes csatái után Árpád és katonái bevonultak a fővárosba. Ezt Anonymus így adja elő (saját fordításban a 13. századi másolat [?] latin szöveg mellett):[1080]

„Et dum uidissent quod undique tuti esent, nec aliquis eis obsistere valeret, transierunt danubium. Et portum ibi transitum fecerent, portum moger nominaverunt, eo quod vii. Principales persone qui hetumoger dicti sunt ibi danubium transnavigaverunt. Transito danubio castra metati sunt iuxta danubium usque ad aquas calidas superiores. Et hoc autido omnes romani per terram pannonie habitantes vitam fuga servaverunt. Secundo autem die dux	„És amikor látták, hogy biztonságban vannak minden tekintetben, senki se képes szembeszállni velük, átkeltek a Dunán. És a révet, ahol az átkelést végezték, Moger-révnek nevezték, ama hét miatt. A fejedelmi személyek, kiket hetumogernek hívtak, itt hajóztak át a Dunán. Átkelvén a Dunán, tábort ütöttek a Duna mellett fel a felső hévvizekig. Ennek hírére a Pannónia földjét lakó összes római rohanvást mentette életét. A rákövetkező napon pedig Árpád vezér meg minden főembere, az

[1079] Bonfini (2012): *A magyar történelem tizedei*. Balassi Kiadó, online változat. VII/115. http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/magyar-tortenelem/adatok.html.

[1080] „… a kézirat nem autográf, de másolója … magyar anyanyelvű volt. Az írástörténeti párhuzamok alapján kéziratunk a 13. század közepére, de mindenképpen IV. Béla halálának 1270. événél korábbra helyezendő… A kora újkorban a Bécsi Udvari Könyvtárban tűnik fel… Sebastian Tengnagel könyvtárigazgató (†1636) ad nevet először a műnek (*Historia Hungarica de VII primis ducibus Hungariae, auctore Belae regis notario*), valamint sorszámmal látja el a fejezeteket és a fóliókat, majd Mattheus Mauchter 1652-es katalógusában „*De gestis Hungarorum liber*"-ként szerepel. Kollár Ádám könyvtárigazgató 1780 előtt köttette egybe az ambrasi gyűjteményből származó Kaspar Pansa-kézirattal (1610). A köteteket a 19. század első felében választották szét… A velencei kultúregyezményt (1932) követően került az OSzK-ba." (Veszprémy László: „Anonymus: Gesta Hungarorum." *Magyar Nyelvemlékek.* http://nyelvemlekek.oszk.hu/adatlap/anonymus_gesta_hungarorum. Tudományos vetület.) Anonymus talán „az egyház által tiltott ősgestát igyekezett átmenteni, valamint merészen kirohant a pápaság ellen. A régi kunok előtérbe állítása elképedést válthatott ki az egyházi vizsgálókban, valószínűleg tiltott műnek nyilvánították. Az eredetit talán elpusztították, de egy másolatát legvalószínűbb, hogy a székesfehérvári curia könyveshelyiségében, elzárva őrizték. Akkor kerülhetett ki onnan, amikor 1543-ban a törökök feldúlták a várost. Ekkor bárki megkaparinthatta, talán így került Bécsbe. Mivel témája, a magyar honfoglalás ott nem volt aktuális, így könnyen elsüllyedhetett a könyvtár mélyén…" (Megyesi Csaba: „Anonymus, a névtelen jegyző." *múlt-kor* http://mult-kor.hu/cikk.php?id=7643&pIdx=2, 2004. október 11.) Ám „nagyon könnyen juthatott a kódex később, 1610 és 1636 közt is az Udvari Könyvtár birtokába, vagy esetleg azon nagyszámú kódexek közé is tartozhatott, melyeket TENGNAGEL, 13.546. sz. katalógusának I[a] lapjára írt jegyzete szerint Rudolf császár és király számára időlegesen Prágába küldött." Így nem zárható ki a szöveg ekkori módosítása sem, mivel Rudolf császár magyarok felé szándékai közismertek. (Jakubovich Emil: „Az Ambrasi Gyűjteményből való-e Béla király névtelen jegyzőjének kódexe?" *Magyar Könyvszemle* 34. évf. 1927. 1-2. 91. http://epa.oszk.hu/00000/00021/00179/pdf/084-099.pdf.)

arpad et omnes sui primates cum omnibus militibus hungarie intraverunt in civitatem atthile regis. Et viderunt omnia palacia regalia quedam destructa usque ad fundamentum quedam non, et ammirabantur ultra modum omnia illa edificia lapidea. Et facti sunt leti ultra quam dici potest, eo quod capere meruerunt sine bello civitatem atthile regis, ex cuius progenie dux arpad descenderat. Et epulabantur cottidie cum gaudio magno in palatio attile regis conlateraliter sedendo. Et omnes simphonias atque dulces sonos cythararum et fistularum cum omnibus iocolatorum habebant ante se. Fercula pocula portabantur duci et nobilibus in vasis aureis, servientibus et rusticis in vasis argenteis. Quia omnia bone aliorum regnorum circumiacentium dederat deus in manus eorum. Et vivebant large ac	összes magyarországi katonával együtt bevonulva[1082] megszállta Attila király városát. És láttak az egész királyi palotaváros-négyszög[1083] építményei közül néhányat lebontva az alapzatig, másokat épségben, és ugyancsak megbámulták mindegyik kőépületet. És hogy így alakultak a dolgok, elmondhatatlan jó kedvük támadt, megértve, hogy addig a pontig azért nyerték harc nélkül el Attila városát, mert Árpád fejedelem Attila nemzetségéből származott.[1084] És minden nap Attila király palotájában étkeztek nagy megelégedéssel barátságos légkörben ülésezve.[1085] És minden zene nekik szólt, éspedig hegedűk és sípok kellemes hangja[1086] az összes énekmondóval együtt. Az ételt, italt a vezérnek meg a nemeseknek arany-, a közrendűeknek meg parasztoknak ezüstedényekben szolgálták fel. Mert hiszen Isten a kezükre adta a többi környező ország minden gazdagságát.[1087]

[1082] Azaz nemcsak a bejött Árpád-katonaság vett részt hadműveletekben és az ünnepségen.

[1083] Anonymus a *palatium* szót használva utal régi Óbuda négyszögletű alakjára, hiszen Rómában „a Forum Romanum mellett emelkedik a város bölcsője a Palatinus, amelyen a hagyomány szerint Romulus szántotta körül az első város, a 'Roma Quadrata' területét, és itt építette fel házát is. Egyre többen építkeztek itt, a köztársasági kor vége felé már csaknem kizárólag a gazdagabb családok lakták. A Palatinus szóból származik az Európában mindenfelé elterjedt palota szó is." (Atom: „A Palatinus domb Rómában." *Róma Direct Connection* honlap. 2013 http://roma-nevezetessegei.blogspot.hu/2011/11/palatinus-domb-romaban.html.) Azaz „a palatinusi várost szokták volt négyszögű alakjáról Roma quadrata névvel jelölni". (Pecz Vilmos: „Róma". *Ókori Lexikon.* Franklin Társulat, Budapest, 1902-04. Elektronikus kiadásban: http://mek.oszk.hu/03400/03410/html/7238.html Arcanum, 2002. Róma korábbi város egyébként, mint a mondai alapítása (Caesarina: „Néhány gondolat Róma kezdeteiről." http://roma-szenvedely.eu/index.php?page=content_shower&pageid=12&type=menu_fomenuk *Róma-szenvedély* honlap. 2013.)

[1084] Azaz az őslakos népet nem kellett leigázniuk.

[1085] Nem az étkezésen, hanem az ülésezésen (országgyűlésen) volt tehát a hangsúly.

[1086] A hegedű helyett kobzot is szoktak fordítani. De a lényeg, mint Mózer Zoltán írja: „a síp (és az összes síp, duda, fuvola, furulya) a fúvós hangszereket, a hegedű pedig a húros hangszereket jelképezi". (Móser (2005) Zoltán: *Álmodik a múlt. Kicsiknek és nagyoknak, a Dunán innen, és a Dunán túl.* h. n., é. n., p.: 24. http://vmek.oszk.hu/02800/02899/02899.pdf. Módosítva: 2005. 07. 01. 9:55:55.)

[1087] A birodalmi főváros birtokába jutván az egész magyar hatalom minden ereje által szerzett gazdagság jelképeivel éltek.

splendide cum omnibus hospitibus ad se venientibus. Et hospitibus secum commorantibus dux arpad terras et possessiones magnas dabat, et hoc auditio multi hospitum confluebant ad, eum et ouvnter morabantur cum eo. Tunc dux arpad et sui propter leticiam permanserunt in civitate atthile regis per xx-ti dies. Et omnes milites hungarie ante presentiam ducis fere cottidie super destrarios suos sedendo, cum clipeis et lanceis maximum turnamentum fejebant. Et alij ivuenes more paganismo cum arcubus et sagittis ludebant. Unde dux arpad valde letus factus est. Et omnibus militibus suis diversa donaria tam in auro quam in argento, cum ceteris possessionibus donavit. Et in eodem loco cundunec patri curzan dedit terram a ciuitate Atthile regis usque ad centum montes, et usque ad gyoyg, et filio suo dedit unum castrum ad custodiam populi sui. Tunc curzan castrum illud sub suo proprio nomine iussit appellari. Quo nomen usque in hodiernum diem non est oblivioni traditum.” [1081]	És minden hozzájuk érkezett vendéggel hosszas és élénk eszmecserét folytattak.[1088] És Árpád fejedelem a vele időző vendégeket földekkel és nagy vagyonnal kegyeltette, és ennek hírére sok vendég özönlött hozzá, és örvendve időztek vele.[1089] Árpád vezér és övéi akkor húsz napig szíves-örömest Attila király városában maradt. És majdnem minden nap Magyarország összes katonája a vezér színe előtt, harci lovukon ülve, kerek ércpajzsokkal és lándzsákkal nagy tornát tettek. És a többi ifjú pogány módra játszott íjjal és nyíllal. Ez Árpád vezért nagyon jó kedvre derítette. És minden katonájának különféle ajándékot adott, úgy aranyból, mint ezüstből lévőket, és egyéb vagyont.[1090] És azon a helyen földet adott Kündünek, Kurzán atyjának Attila király városától el Száz-halomig és Diósdig, és fiának egy várat a népe védelmére. Akkor Kurzán saját neve alatt neveztette. Amely név mind a mai napig nem merült feledésbe.”

Egyértelmű tehát számunkra, hogy itt Árpád fejedelem beiktatási ünnepségéről van szó. Ezzel szemben viszont Zolnay László – amint a hazai tudomány szinte egésze – a XX. század utolsó előtti évtizedének kezdetén is még ugyanúgy értelmezi Anonymust, mint száz évvel korábban Stephan Schönwiesner,[1091] amikor tivornyázásnak állítja be Árpád budai országgyűlését. Mert szerinte „Anonymus úgy véli: az Árpád fejedelem vér szerinti ősének tartott Attila hun király (†456)[1092] székhelyként építette fel s erősítette meg a hévizek fölött fekvő Aquincum városát, amelyet magyarul Buda várának, németül – Attila Etzel né-

[1081] http://la.wikisource.org/wiki/Gesta_Hungarorum#De_portu_Moger.
[1088] Árpádot tájékoztatták az ország állapotáról, a jövő lehetőségeiről.
[1089] Az egész terület népessége képviselői megjelentek és nemzetté, állammá szerveződtek.
[1090] Azaz a honvédő hadsereget is megszervezte.
[1091] Akit ma szeretnek Schönwisner Istvánként emlegetni, de németül, ill. latinul írt.
[1092] Zolnay jegyzete e ponton: „A hun hagyományról: Dümmert Dezső: Az Árpádok nyomában. Bp. 1977. 26-112. – Utóbb Simon V. Péter: A Nibelung-ének magyar vonatkozásai. Századok 1978. 271-325.”

met nevéről – Etzilburgnak neveznek. E városban azután Árpád magyarjai Attila palotájában sípoknak, doboknak, húros hangszereknek muzsikájára, jokulátoroknak édesen zengedező énekeit hallgatva affajta hét országra szóló, három hétig tartó vigalmat, holmi 'magnum aldomas'-t csaptak. S mintha Anonymus, tán épp a csacska jokulátorok s parasztok meséi nyomán, maga is népies narrációba csapna át: az urak arany-, az egyszerűbb népek ezüstkupákból ittak! Alkalmasint még 'az ebek is bort vedeltek'. A sereg harcosai lovuk nyergébe pattantak, kopját törtek, az ifjak pedig íjakkal versengtek. Árpád magyarjai – szerinte – itt, Attila városában ünnepelték meg a honfoglalást, azt, hogy 'Isten a környező országok minden javát az ő kezükbe adta'. Megemlíti Névtelen, hogy Árpád fejedelem ekkor adta át vezértársának, a vele hatalomban osztozó 'kündünec' (Kendének), Korszán atyjának az Attila városától (vagyis Óbudától) a Száz-hegyig (Százhalombatta) és Diósdig terjedő birtokot s egy várat is, e jószág őrizetére. Hozzáteszi: Korszán várát most is így nevezik.[1093] S végül Attila városával (Óbudával) kapcsolatban Névtelenünk arról is megemlékezik: 'az Úr megtestesülésének 907. évében költözött el Árpád fejedelem. És tisztességesen eltemették őt annak az Attila városába kőmederben alácsorgó kis pataknak forrásánál, ahol a magyarok, megkeresztelkedésük után a Szűz Máriának – Nagyboldogasszonynak – szentelt Fehéregyházát építették fel!"[1094] Hangsúlyoznunk kell, hogy ebek bort vedelése *nincs* Anonymus szövegében.

1. kép. Árpád felemeli a míves ivókürtöt (kelyhet). Mivel körülötte mindenki énekel, akár Te Deumra is gondolhatunk.

[1093] Zolnay jegyzete e ponton: „Rupp, 1868, 27. – Zsigmond király 1406. évi átirata az 1364. évi oklevélről. – Györffy Gy. elmélete Kurszán fejedelemségéről 1959. 116-117; Bp. tört. I. 255-256. – Elméletének bírálata: Dümmert Dezső: A magyar fejedelemség keletkezéstörténete és eszmevilága. Egy Kvt. Évkönyvei, 6/1973. 205-211. – Kurszán kende 904. évi bajor gyilkosság következtében Bajorországban bekövetkezett haláláról: Dümmert, 1977. – A X. századi székhelyekről: Heckenast Gusztáv: Fejedelmi (királyi) szolgálónépek a korai Árpád-korban. Bp., 1970."

[1094] Zolnay, 1982.: 83-84.

A beiktatás nyitójelenetét örökíthette meg a Képes Krónika, amikor Árpád vezér hálaadó áldozatot mutat be Istennek, serleget felmutatva, midőn Attila városát oly könnyen birtokba vehette, de nem csupán ezért, hanem annak a nagy eseménynek az alkalmából, hogy az országot addig sikeresen egyesítette, és fejedelmi címe megerősítéséért is bizonnyal. Korabeli Te Deum ez mindenképpen.

Emlékeztetünk a kiváló Dümmert Dezső által idézett és elemzett, I. István királyunkat avató szertartásnak az érsek által a jövendő királynak feltett egyik kérdésére: *„Akarod-e az országot a te atyáidnak Istentől rendelt igazsága szerint kormányozni és megvédeni?”*[1095] Ez a királyavató szertartási rész ugyanis szintén arra mutat, bár így sosem értelmezték, hogy Szent István felmenői keresztények voltak: ha kell Árpádig, ha kell Atiláig.[1096]

2. kép. Anonymus első sorai: „P dict’ magister Incipit plog’ in gesta hungarum, ac quondam bone memorie’ gloriosissimi bele’ regis hungarie’ notarius, N, suo dilectissimo amico uiro uenerabili, et arte litt’alis scientie’ inbuto, salutem et sue peticionis effectum. ***P mint írnokelöljáró Indít előszót a magyarok tetteiben ajánlva Magyarország egykor legeslegdicsőbb Béla királya jó emlékének, legkedvesebb barátja, N. nagyrabecsült és írásművi avatott tudományfinak köszöntést és ígéretét teljesítve.”***

Bizonyítja ezt – a szent királyaink előtti fejedelmek szentségét – Anonymus krónikájában *Emese álma,* amelyben *Álmos anyjának, a már áldott állapotban lévő Emesének álmában isteni látomás adta tudtára, kerecsen (mennyből az angyal) képében hozzá érkezve, hogy olyan küldetés adatik neki, olyan szent terhet*

[1095] Dümmert (1977), 170.

[1096] Így aztán már vitatkoznunk kell Dümmert ama megállapításával, hogy csak képletesen lenne értendő, hogy „atyáinak Istentől rendelt igazságát” fogja követni a király. (Dümmert Dezső: *Az Árpádok nyomában.* Harmadik, javított kiadás. Panoráma, Budapest. 1977. 171.) Mert tehát a nyugati keresztény szertartásrendre áttérés nem azonos a kereszténnyé levéssel.

is kap mintegy a várandó gyermekével együtt, ami által nemzetsége – ugyan nem a jelen lakóhelyen – megszaporodván királyi dicsőséggel ruháztatik fel. Mert az alábbi latin szövegnek a pontosabb fordítása ezt jelenti:

Sed ab euentu diuino est nominatus almus, quia matri eius pregnanti per sompnium apparuit diuina uisio in forma asturis, que quasi ueniens eam grauidauit. Et innotuit ei quod de utero eius egrederetur torrens, et de lumbis eius reges gloriosi propagarentur, sed non in sua multiplicarentur terra. Quia ergo sompnium in lingua hungarica dicitur almu, et illius ortus per sompnium fuit pronosticatum, ideo ipse uocatus est almus. Vel ideo uocatus est almus id est sanctus, quia ex progenio eius sancti reges et duces erant nascituri.[1097]

Azaz:

„De Álmosnak isteni végzésből lett nevezve, mivel várandós anyjának álmában isteni jelenés tűnt fel kerecsen alakban, hogy akinek érkezte mintegy méltóvá tegye őt. És tudassa vele, hogy méhéből olyan folyam(at) jövend elő, (hogy) ágyékából dicsőséges királyok szaporandjanak, de nem az ő földjén sokasodnak majd el. Minthogy tehát az álomlátást magyarul álomnak nevezik, és leszármazása álommal volt jelezve, ő maga is Álmosnak hívatott. Avagy azért hívták Álmosnak, vagyis szentnek, mivel ivadékaiból szent királyok és hercegek voltak születendők.”[1098]

Hogy ez a helyesebb fordítás, hogy ez tehát egyfajta „Angyali üdvözlet”, azt megerősít Álmos szentnek mondott neve, és a kerecsen—karácsony áthallás, az isteni jövendölés általi szentség elnyerése Álmos felé.

A hun és a magyar népnév

Az Anonymusnál szerepeltetett névadó király, *Magóg* okán jelenhet itt meg a *Moger*, éppen mint a magyar nyelvben kivételes vegyes hangrendű szó, ami az *–er* utótaggal népnévvé lett. Hogy miért nem *Magor* – vagy akkor már *Mager* – lett a szó alakja, nem tudjuk. Talán előbbi a *Hunor–Magor* tulajdonnév kettős miatt foglalt volt. Utóbbit pedig a fordított út magyarázhatja, amin végigmenve Anonymusnak a hagyományt (*Magor*) és az egyházi törekvést (*Magóg*) egyesítő tudós tényked̈ése következtében keletkezett. A *g* mássalhangzó *gy*-vé válása, a *Megyer–magyar* értelmi elkülönülés pedig a magyar nyelvi életben kialakult megoldás lehet. A görög forrásban[1099] szereplő *Megeré* (*Μεγέρη*) alakhoz a *Megyer* név áll közel, bár Moravcsik Gyula úgy fordítja, hogy *Megyerié* (mármint a

[1097] https://la.wikisource.org/wiki/Gesta_Hungarorum#De_almo_primo_duce

[1098] Vesd össze: „*Álmos az első fejedelem.* (Anonymus, 2004. 12. old.)

[1099] Konsztantinosz Porfürogennétosz művéről (De administrando imperio – A birodalom kormányzásáról) van szó, aki a „Bíborteremben született” melléknevet azért kapta, mert a bizánci császári palota bíbortermében született. Azaz azért születhetett ott, mert apja már elfoglalta, mint császár a bizánci trónt – mondja Moravcsik Gyula: *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984. 30. De inkább talán azért kapta e nevet, mivel anyja nem volt a császár felesége, hogy ezzel hangsúlyozzák törvényes származását és trónörökös mivoltát, azaz jogát a trónra. De negyvenéves koráig kellett várnia uralkodói hivatása gyakorlására, aminek tudományos munkásságát köszönhetjük.

harmadik törzs).[1100] Ám Moravcsik hozzáteszi, hogy „a görög szöveg azt a benyomást kelti, hogy a közölt nevek, melyeket genitivusi esetben (l. *τοῦ Νέκη, τοῦ Μεγέρη,* stb.) jegyzett fel a szerző, személynevek (ὁ *Νέκης,* ὁ *Μεγέρης,* stb.), noha kétségtelen, hogy azok honfoglalás korabeli magyar törzsek nevei. A genitivusos szerkezetek használata olyan magyar kifejezésekből magyarázható, mint 'Buda vára', 'Nyék törzse' stb."[1101] Ezt a Megeré személynevet vagy tulajdonnevet tehát törzsnévnek tekinti Moravcsik és történetíróink zöme, de elfelejtette bizonyítani, hogy abban a korban egyáltalán voltak-e még törzsek. Mert egyébként nem voltak, amint korábban áttekintettük a kérdést: „Valószínűsíthető, hogy a törzseket csak utólagosan látták bele a nemzetségi alapon szerveződött, s több helyről szövetkezett 'honfoglaló' nép különböző szerepet ellátó tagolásába. Mivel tudjuk, hogy a beköltözők közül a katonaság teljesen kisebbségben volt, s ismert a kiállítható legnagyobb katona létszám, Kováts Zoltán a pár évszázaddal későbbi ismert népességi adatokból arra következtet, hogy a népegyesítés utáni összlakosság elérte a másfél milliót, és kb. 600 ezren költözhettek be előtte, s ez utóbbi létszám egyhatodát tehették ki a vezérek és katonáik a családtagjaikkal együtt. Ilyen nagy társadalom irányításával viszont csak megfelelően felkészült és erőteljes, határozott vezető, ill. vezetőség volt képes megbirkózni, mégpedig nagy kísérettel és jól felfegyverzett katonai, rendvédelmi csoportok által segítve."[1102]

Konsztantinosz a genea (γενεά) szót használja, amit Moravcsik megszokásból fordít *törzs*nek, de van más jelentése is: *születés*, *generáció*, mely utóbbit talán *nemzedéknek*, *nemzetség*nek vagy *rokonság*nak, régiesen akár *törzsök*nek is lehetne fordítani, de semmiképpen nem törzsnek. A törzs a koiné görögben amúgy is: *fülé* (*φυλή*).[1103] Az egész egyesült népre értett magyar alak lehetett az egyetemesebb, a görög alak a különleges kivétel.

Ezzel kapcsolatban érdekes megfigyelést tett Baráth Tibor a Kárpát-medencei hunok magyar nyelvének bizonyítása során: „A középkori nem magyar elbeszélő forrásokban a hunok beszédét 'oroszlánok bőgésének' nevezik (Németh Gyula szerk.: Attila és hunjai. Budapest, 1940. p.: 64. Otto Neubert: *The valley of the kings*. London, 1957. Vámbéry Ármin: A magyarság bölcsőjénél. A magyar–török rokonság kezdete és fejlődése. Budapest, 1914.) Ha tehát a hunok eredetét a Kaukázus vidékén meg Iránban keressük,[1104] szóval a Régi Kelet területén, akkor az idézett kifejezés sokat mond. A Régi Keleten ugyanis az oroszlán közismert neve Magaru volt. Ha tehát a hunok 'magaru' nyelven beszéltek, ez nyilván a magyar kellett legyen."[1105] Bár a *gy* mássalhangzót is és az

[1100] Moravcsik (1984), 46.
[1101] Moravcsik (1984), 47.
[1102] Csámpai Ottó–Cser Ferenc–Darai Lajos: „A magyar műveltségi és társadalmi egyedülállósága." *Acta Historica Hungarica Turiciensia* 23. évf. 2. sz. 2008. 43-44. ISSN 2297-7538. http://epa.oszk.hu/01400/01445/00001/pdf/039-049.pdf.
[1103] Lásd: https://hu.wiktionary.org/wiki/%CF%86%CF%85%CE%BB%CE%AE.
[1104] Ami a magyar hatalmi eredet szempontjából teljesen indokolt. Irán területe átnyúlt a Turáni-alföldre.
[1105] Baráth, (1998), 28.

a magyar a magánhangzót leginkább csak mi tudjuk kiejteni, más nyelvű népeknél mindig sok gondot okozott, ami több eltorzult alakot okozott a makartól a macharig és mazarig.

Nem mellékes az sem, hogy „Attila palotája nem holmi mongolid deszkahodály volt, mint némelyek vélik, hanem pompázatos kőpalota, amelynek óriási, kétségkívül oszlopok tartotta termei roppant sokaság befogadására voltak alkalmasak, miként ezt a Nibelung-ének függeléke, a Klage és az ősskandináv monda, az Edda is megerősíti. Hiteles beszámolóik szerint Attila palotája olyan óriási térfogatú volt, hogy vitézek ezreit fogadhatta magába. Egyedül a nagy vendégfogadó teremben százával meg százával vigadozhattak a vitézek. 'Attila pompás palotát épített magának, melyben a nagyterem hosszú, széles és magas, hogy benne az egész világ vitézeinek virága összegyűlhessen és kedvére mulathasson' (Nibelung Klage)… 'Hunok tágas terme teli támlás paddal / Falakon függenek fehér fényű pajzsok' (Edda, Otlekvidha). Olyan remekmívű palota volt ez, hogy átvészelte fél ezredév pusztító viharait."[1106]

A végső szót azonban hun és magyar népnevünk kapcsolatában Czuczor Gergely és Fogarasi János tudományára bízzuk. Szótáruk MAGYAR címszava már érintett és sok új összefüggésre rávilágít. Így a magyar „szoros értelemben mint nemzeti név, jelent személyt, kinek mint nemzetünkből, vagy fajunkból valónak a magyar nyelv anyanyelve, vagy ha idegen nemzetbeli ősöktől származott is, idővel nyelvre, és szokásokra nézve, különösen pedig állandó ittlakozás által meghonosodott, vagyis a mi nemzetünk tömegébe olvadt. Ha még szorosabb értelemben vesszük, nemzetünknek és fajunknak csak azon részét illetné, mely a kunok, székelyek, palóczokon stb. kívül honi nyelvünket bírja anyai nyelvül, s mely mintegy törzs magvát teszi az öszves nemzetnek. Széles értelemben mint az állodalmilag vett hungarus szó jelentése, magyarnak mondható a magyar haza mindenik lakosa." Továbbá, „mint melléknév általán jelenti valaminek oly tulajdonságát, mely nemzetünk, fajunk és hazánkbeli eredetre, szokásokra, természetre, szóval nemzetünk és hazánk viszonyaira vonatkozik." [1107]

A két tudós vállalkozik a magyar szó történeti eredetének meghatározására is, mert korukig a régiségbúvárok nem emelték azt bizonyosságra. Máig nem emelték – tehetjük hozzá. Ugyan a tudóspár sokat várt a kínai forrásoknak az ő idejükig még nem elvégezett tanulmányozásától, mivel „eredetünket a hagyomány a hun történelembe vezeti", „mely főleg sínai forrásokon alapszik",[1108] de ma már tudjuk, hogy ez a kínai forrás is bizonytalan maradt.

Atila halála után fiai testvérháborúja következtében a hun birodalom összeomlott. Egy részük eltávozott Bizáncba és keletre, más részük az Alpokba, Észak-Spanyolországba és Erdélybe. Utóbbiakról Kézai tudósít: „Maradt még a hunokból háromezer ember, kik a krimhildi csatából futással menekültek, kik is félvén a nyugoti nemzetektől Árpád idejéig a Sziklamezőn[1109] maradtak s ott

[1106] Kolozsvári Grandpierre Endre: *Anonymus titkai nyomában.* Magyar Ház Kiadó Kft., Budapest, 1998. 45.
[1107] Czuczor (1862), Magyar címszó.
[1108] Czuczor (1862), Magyar címszó.
[1109] Bollók János fordításában: „Csigle mezején". Kézai (2004), (21.) 102.

magokat nem hunoknak, hanem székelyeknek nevezték. Ezen székelyek ugyanis a húnok maradványai, kik midőn megtudták, hogy a magyarok Pannóniába másodszor visszajöttek, a visszatérőknek Ruthenia határszélein eléjök menének s Pannóniát együtt meghódítván abban részt nyertek, de nem a pannóniai síkon, hanem az oláhokkal együtt a határszéli hegyek közt kaptak osztályrészt. A honnan az oláhokkal összeelegyedve, mint mondják, azok betűit használják."[1110]

A krónikában szereplő *oláh*ok (blachok Anonymusnál) ezek szerint Pannóniában lakók, akiké volt a *székely rovásírás*. Ez olyan írás, aminek a hangzókészlete nem indoeurópai, nem latin, azaz nem a későbbi román. És ezzel vissza is tértünk eredeti kérdésünkhöz, a hunok és magyarok nevének kapcsolatához. Itt láttuk a rovásnak is mondott írásunk kapcsán emlegetni Kézai Simon által az oláhokat és székelyeket, azaz tehát nem a hunokat. Ugyancsak hasonlóan törekszik Czuczor Gergely és Fogarasi János is „a 'magyar' szó jelentése körül először elemzőleg, azután pedig történelmileg a 'hungarus' szóval is összeköttetésben nyomozódni." Ami minket azért érdekel annyira nagyon, mert a nyugati nemzetek és a világ nagy része minket, magyarokat hungarus néven nevez, habár az akadémiai körökben ezt a szót egyáltalán nem a hunokhoz kötik, hanem az onogurhoz (ami tíz törzset jelent türk nyelven), amihez a lengyel (és orosz, stb.) venger alakot is. S ha a krónikáinkban hangsúlyos is a hetes szám a 'hét fejedelmi személy' emlegetésével még a kunoknál is, akiket a kabarokkal szokás azonosítani, de csak három 'törzset' tulajdonítva nekik, míg magunknak hetet, hogy kijöjjön a tíz törzs. Honnan van hát a magyar és a hungár azonosítása, ami olyan természetes ma már, hogy a latin hungarus a krónikáinkban mindig magyarnak fordítódik? Például Anonymusnál már a cím is: Gesta Hungarum [Hungarorum] = A magyarok cselekedetei. További példa az országra: bone memorie gloriosissimi bele regis hungarie notarius = a jó emlékezetű Bélának, Magyarország dicső királyának jegyzője,[1111] stb.

Két kiváló szótárírónk elsőnek azt elemzi és fejtegeti, hogy a magyar „miféle rokonhangu magyar szókkal van öszveköttetésben, s ezeknél fogva mily jelentései lehetnek."[1112] Így „a régibb honi íróknál, kik nevünk leírásában hitelesebbek a külföldieknél, a mai magyar nevezet moger mogeri, mager mageri módosításokkal fordul elé. A g és gy nyelvünkben tudomás szerént mint rokon hangok többször fölcseréltetnek, pl. genge gyenge, göngy gyöngy, göngyölít gyöngyölít, gertya gyertya, gümölcs gyümölcs, Georgius, György, angelus, angyal stb. A mag s rokon mog, magy mogy szók közvetlen jelentése gömbölyűség, kerekdedség, közvetett értelmök pedig gömbölyű vagy kerekded alakú növénytermény, melyet a latin semen, granum, a német Kern, Korn szókkal fejez ki. V. ö. MAG.[1113] Innen vették neveiket a magyal v. mogyal, magyaró v. mogyoró, melyekhez legközelebbi rokonok a bod bodza, bogy bogyó. Második al-

[1110] Kézai (1999) Simon Mester *Magyar Krónikája*. Fordította: Szabó Károly. Magyar Elektronikus Könyvtár, http://www.mek.iif.hu/portaszint/tarsad/mo_kozep/kezai/, I. könyv, IV. fejezet, 6.§.
[1111] Anonymus (2004), 9.
[1112] Czuczor (1862), Magyar címszó.
[1113] Ezzel saját szótáruk MAG szócikkére utalnak.

kotó része a magyar szónak régiesen er v. eri, ú. m. mager v. mageri, moger v. mogeri, magyer (Katalin legendájában) v. megyeri, s hanghasonlással magyar v. magyari; különösen ez utóbbi alak: magyari 'magyar' helyett a régi iratokban gyakran előfordúl pl. a Carthausi névtelennél (Toldy F. szerént 1517 és 1527 között): 'Ki vala magyari André királnak leánya.' (Ugyanitt az egyszerü 'magyar' az országot jelenti: 'Ki mikoron mind hozjá tartozóval Magyarrá jött volna atyjafiához.') Továbbá 1550. évből: 'Tegnap ebédre jött bé Kyrál Poson várába, az magyari urak és nemessek ma at fen (ott fenn) voltak Kyrálnál." (Szalay Á. 400 m. lev. 69. lap.) Így Zwliman Zultán nyilatkozatában 1540-ből, Verbőczy régi magyar fordításaiban stb. De ugyan ez időtájban eléjön 'magyar' is, pl. 1549-ből: „Te magyar nemzet ha fel nem ébrülsz." (Thaly K. gyűjt.)."[1114]

Az előzőekkel összhangban „Horvát István saját történeti búvárlatai nyomán is indulva a magyar szónak mageresztő, magvető (agricola, georgius) jelentést[1115] tulajdonít, mi a szóelemzéssel ugyan nem ellenkezik, de 'mager' más értelmet is elfoglal. Mert er, mint az ered ereszt igék gyöke épen oly önálló lehetett hajdan, mint a mered, mereszt származékok mer, a terjed terjeszt igék tér v. ter gyöke. Hogy létezett hajdan er ige, gyanítható az ere szóból, mely kantárt, azaz lóeresztő, lójártató szerszámot tesz. Az ere is pedig nem egyéb, mint az igenév erő módosított alakban. (Mellékesen megjegyezzük, hogy az igeneves szók majd ő e i ü majd ó a i u alakban jelentkeznek, pl. fürgő sürgő, fürge sürge, szeleverdő szeleverdi = szélverő, hányóvető hányiveti, csapdó csapdi, furó fura furu, szuszómuszó szuszimuszi, húzóvonó húzavona, sunyó sunya sunyi, magavető magaveti, markapökő, markaköpi stb.) E szerént az erő, ere és eri egyet jelentenek, s mageri v. magyeri am. magere v. magyere am. magerő v. magyerő (Kernmacht). Ha pedig a mag magy szót átv. értelemben vesszük, mint az emberi fajnak szaporítóját: akkor mag-eri am. faj eresztő, t. i. nép, mely mintegy magvát teszi több más, belőle származott népeknek, milyenek a kunok, palóczok stb. kik raj gyanánt keltek ki a törzsnépből, melyet ez okból nevezhetni magerőnek, mag-eresztőnek."[1116] – Ezzel sincs semmi baj, összhangban áll a valósággal.

„Továbbá él nyelvünkben egy szó, mely Sándor István állítása szerént is nem csak hímgolyót jelent, hanem magát a hímállatot is. Ezen szó her v. here (pl. here-méh), mellyel alaphangban megegyeznek a magyar fér, férj, továbbá a török er és eri, a latin vir, hellén arrhn, és szanszkrit varasz v. vírasz gyökeik, s valamint a latin vir és vires, hellén arhn és arrhn, úgy a magyar here vagy férj és erő rokonok. Ezen elemzésnél fogva a régies mag-eri am. magférfi, s mag-eriek am. magférfiak (Kernmänner, Kernvolk), kik mintegy ***magvát, lelkét, velejét tették azon különféle, de rokon népeknek, melyek a magyarokkal egy ősi eredetűek, és egy nyelvűek voltak***.[1117] Ezen értelmezésnek kedvez azon *nemzettörténeti állodalmi és alkotmányi viszony, sőt általános nemzeti hagyomány és ér-*

[1114] Czuczor (1862), Magyar címszó.
[1115] Ez pedig a Kárpát-medencei földműves néppel összhangban van.
[1116] Czuczor (1862), Magyar címszó.
[1117] Ezt nem lehet eléggé kiemelni!

zelem is, mely szerént a magyar fajú népségek között a magyar neve vitte és viszi a főszerepet, s ma is a kun, székely, palócz stb. nevek és népek csak egyes különös ágai és részei az általános magyar névnek és népnek; s kun, székely, palócz stb. magukat egyszersmind magyaroknak is tarják.[1118] Idegen népeknél a 'magyar' a latin 'hungarus' név alatt lőn ismeretessé, mely hún-ból eredettnek mutatkozik."[1119] – Az akkori tudománynak tehát nem volt kérdéses a hungarus szó hunokra vonatkozása.

Áttérnek aztán a hungarus „nevet s ezzel összeköttetésben a 'magyar' szót is a történelmi téren kutatni". Amiben a hazai írók közül csak Pray Györgyöt tartják elődjüknek. Hiszen – látnunk kell – a történelemhamisítás nem 1862-ben kezdődött, amikor művüket kiadták, de akkor még erősen tobzódott. Ugyanakkor mégis tudtak a saját álláspontjukat megerősítő nyugati szerzőkre hivatkozni. Mert ott is volt hamisítás, de más léptékű annál, hogy Czuczort és Fogarasit a magyar szótörténetben megzavarhatta volna. Így a 'hun' vagy 'hunn' szónál a hunok történetét röviden előadva Rotteck kivonatára és nyelvészetére hagyatkoznak, aki pedig Deguignes francia író munkájából[1120] dolgozott. Deguignes munkáját azért tartják értékesnek, mert „a hunnok legrégibb történelmét több századdal Kr. sz. előtt, nem mesékből, nem is néphagyományokból, noha mellesleg ezeket is megérinti, továbbá nem képzelt valószínűségekből, hanem vagy egykorú, vagy a történeti korhoz közel álló, tehát a legnagyobb hitelességű sínai korrajzokból – annálisokból – merítette, és irányunkban is, némely más nemzetbeli írókkal ellenkezőleg, a franciáknál tapasztalt elfogulatlansággal állította egybe. Mely korrajzok annál teljesb hitelűek, mert azon időben a hunnok a szomszéd sínaiakkal századokon keresztül csaknem örökös ellenségeskedésben élvén, azoknak minden tetteit figyelemmel kísérni valának kénytelenek. A sínai írásmódon (hiong-nu vagy Schott szótára szerént egyszerűen hiún, vagy pedig hiun-csu is) teljességgel nem lehet fennakadni, mert a sínai írók ezen népség egy nagy részét az ős hunn birodalom felbomlása után egész a Volga folyam mentében történt letelepedésök alatt is némi figyelemmel követték, honnan a sínai for-

[1118] Amihez hozzátehetjük a szalagdíszes kerámia földműves népét egész Európában elterjedve, hiszen az utókori történelemhamisítás miatt nincs róla híradás, valójában ezen a régi nyelvi és kulturális alapon akár igen szoros kapcsolat is fennállhatott végig a történelem során a távolabbra szakadtakkal, amit a sok vissza zarándoklás, visszatelepülés jól mutat számunkra.

[1119] Czuczor (1862), Magyar címszó.

[1120] de Guignes (1756-1758), Joseph: *Histoire générale des huns, des turcs, des mogols, et des autres tartares occidentaux &c. avant et depuis Jesus-Christ jusqu'a present : précédée d'une introduction contenant des tables chronol. & historiques des princes qui ont regné dans l'Asie: ouvrage tiré des livres chinois, & des manuscrits orientaux de la Bibliotheque du roi.* Chez Desaint & Saillant, Paris. Joseph de Guignes „vetette fel először azt az elméletet, hogy a Római Birodalmat is megtámadó hunok ugyanaz a nép lehetett, mint akiket a kínai történeti források hsziungnukként emlegetnek. Ezt a nézetet a The History of the Decline and Fall of the Roman Empire című művében Edward Gibbon tette közismertté. Joseph de Guignes másik elmélete szerint a kínaiak egyiptomi eredetű nép. Annak ellenére, hogy ezt még életében többen is megcáfolták, ő makacsul kitartott véleménye mellett. Több cikkében fejtegette a kínai írásjegyek egyiptomi hieroglifákból történő eredeztetését."
(https://hu.wikipedia.org/wiki/Joseph_de_Guignes)

rások nagyobb megszűntével csak nehány év múlva Európába törvén, itt őket az európai írók veszik által ugyanazon (hunni stb.) név alatt. És Deguignes itt már ezen írókat is felhasználja."[1121] Ami viszont Czuczor és Fogarasi forrásának az imént elemzettek szerint olyan megtévesztő jelleget ad, hogy összemossa az ázsiai és az európai hunokat, éppenséggel a kínai források ismerete ellenére. Vagy esetleg szándékosan, a kínai források tekintélyének felhasználásával? Érdemes hát Deguignes körmére néznünk, amit Czuczor és Fogarasi pontos ismertetése lehetővé is tesz, akik nem kételkednek benne és hűen idézik fel művét:

„Deguignes a régi nagy tatárságot, körülbelül az úgynevezett Scythiát Ázsiában, keleti és nyugoti tatárságra osztja.[1122] A nyugoti tatárokról mondja, hogy ezek egész Ázsiában kiterjeszkedtek,[1123] és később Európa és Áfrika nagy részét is elfoglalták.[1124] A római írók hunnok (hunni) név alatt ismerték őket és eredetökről sok mesét elbeszéltek a nélkül, hogy hazájokat pontosan eléadták volna. A sínai írók hiong-nu néven nevezik. T. i. a sínai tartományoknak (Senszi, Sanszi és Pecseli nevűeknek) északi határain lakott hajdan ama híres nemzet, melynek tulajdonképeni birodalma a mondott határokon kívül keletről a mandsu népségig, nyugotról Khamilig és az igurokig, s az Irtis folyamig terjedett, északról a Kalkas és Eleuth országokat lehet határul venni, s ezen egész nagy birodalom Tatan nevet viselt.[1125] E nemzetből eredtek azok, kik a későbbi hunnok, turkok, mogolok, magyarok és tatárok neve alatt lőnek ismeretesekké.[1126] A sínai íróknál Hán sínai uralkodó ház korától fogva lett a hunn név állandó; előbb Jao sínai császáron kezdve mintegy két ezer évvel Krisztus előtt san-jong (hegyi barbár, Neumann szerént: hegyi fegyveres), majd Hia uralkodó ház alatt csong-jo (Neumann szerént hun-jo) néven, Kham uralkodó ház alatt pedig küei-jang (szellemek, t. i. rosz szellemek földe), és Cseu ház alatt hien-jün néven fordulván elé, mígnem utoljára a hiong-nu (vagy Schott szerént hiun vagy hium-csu is) maradott meg,[1127] melynek véleményünk szerént (mint HÚN alatt olvashatni) a magyar honi, némely szójárás szerént honni sőt honnyi is, azaz hazai, (vaterländisch) és földi (Landsmann) felel meg.[1128] (Schott szótárában az e nevet kifejező írásjegy két jegyből van összetéve, ú. m. kutya és hős, mely a sínaiaknak, azok mint engesztelhetlen ellenség iránti nagy gyűlölségét mutatja (barbari septemtrionales Sinensibus quondam infestiasimi - mint Schott mondja.)"[1129]

[1121] Czuczor (1862), Magyar címszó.

[1122] Azaz Deguignes szerint minden keleti, ázsiai hatalom tatár, és az egészet Szkítiának veszi.

[1123] Sajátos felfogás mind Ázsiáról, mind a 'nyugati tatárokról'.

[1124] Afrikai tatárok?

[1125] Deguignes kínai forrásadatot kiterjeszt birodalommá a 18. században ismert Észak-Ázsiára.

[1126] Ahogy Deguignes előbb egy kalap alá vett minden keleti, ázsiai hatalmat, úgy most ebből vezeti le a későbbi, keleti jellegűnek kikiáltottakat, a kínai név azonosítás okán.

[1127] Ezek a nevek csak az európai értelmezésben kezdenek hasonlítani tehát a hun névre.

[1128] A Czuczor–Fogarai Szótár HUN szócikkéről van szó.

[1129] Czuczor (1862), Magyar címszó. A kínaiak északi és a nyugat-európaiak keleti ősellensége van itt jogosulatlanul azonosítva.

Deguignes tehát elég szabadon értelmezi a hun forrásokat. A Kína melletti hun birodalom kezdetét Kr. e. 1200 évre teszi, még ha csak Kr. e. 209-től vannak is írott kínai említések róluk, ahonnan hun fejedelem (csenju vagy tanju) névsort lehet összeállítani, mígnem birodalmuk e világrészben Kr. u. I. század végére felbomlott. Ám Deguignes további vélt sorsukról is tudósít, azaz a közép-ázsiai hatalmi fejleményekről, amit mindent nekik tulajdonít. „Az Oxus mellett telepedvén le Ab-tele azaz Deguignes értelmezése szerént Vízi-tele (habtelep?) vagy Abtelita néven neveztettek, mely névből támadtak a romlott Euthalita, Hajatelita, Nephtalita, Atelita Cidarita nevezetek. Nevezték őket Fejér hunnok-nak is, kik a többinél műveltebb életmódot követtek. A sínaiak ugyanitt már régebben Jüe-si hatalmas népségről is emlékeznek, kik egész Indiáig, sőt Indiába tettek foglalásokat s hindu-scythákna k is hívattak. Ezeket Deguignes gétáknak gondolja."[1130] Ez azonban már sok a Czuczor–Fogarasi szerzőpárosnak is, szerintük „nem hihető, hogy egy hatalmas idegen nép a menekvő hunnokat oly könnyen befogadja, miszerént ezek egész országukba belefészkelik magukat; más részről a szilaj és vad természetű s zordon külsejű hunnokról lehetetlen hinni, hogy itt letelepedvén egyszerre műveltek lettek, a külsejökben is egyszerre elváltoztak volna, annyira, hogy amazok ellenében 'fejér' nevezetet nyerjenek. De legnevezetesebb, amit maga mond Deguignes, hogy a lakosok Szeiramtól (a régi szakáknak is lakhelyétől Kis-Bocharában) egész a parthusokig (kik túl a fejér hunnokon vagy Nagy-Bocharán laktak) értik egymást (egymás nyelvét), noha nyelvök egy kevéssé (azaz csak szójárásilag) különbözik (I. Kötet 83. 101. lap). Innen következtethetjük, hogy a jüesik, és fejér hunnok, kik Nagy-Bocharában vegyesen laktak, és Kis-Bochara lakosai egy nyelvűek valának, különben nem értik vala egymást."[1131]

Eddig tehát az északiakról, keletiekről és déliekről volt szó. „A másik rész nyugotnak tartva, s több népséggel, különösen a szintén hatalmas és közös eredetű uigur vagy ugor vagy igur népnek, mely néphez kétségtelenül az ut-igur, kutr-igur, bitt-ugur, ulz-igur stb. népségek is számítandók, továbbá a jüesi, azaz fejérhunn népnek is egy részével egyesülve, sőt olykor Sínát még most is fenyegetve (mint hogy nekik a fejér hunnok is rokonaik voltak, és ezekkel együtt véve egész Kasgarig kiterjeszkedtek), a Volga folyam mentében és a Kaspi tengerhez északra fekvő földrészen a baskírok földén új birodalmat alkotott, melyet a nyugoti írók Magna Hungaria (Nagy-Magyarország) néven neveztek, mivel azt állítják, hogy a hunnok innen jöttek ki. (Német fordításban I. r. 397, 398, 413, 496. stb. lapokon);[1132] de uralkodóik nevét, noha a 'csenju' nevezetnek még itt is nyomai vannak, épen úgy nem tudjuk, mint uralkodásuk korszakait; minthogy a sínai történetírók, kiket többé nem érdekel vala, hogy e népségről tudo-

[1130] Czuczor (1862), Magyar címszó.

[1131] Czuczor (1862), Magyar címszó.

[1132] A német fordításra hivatkoznak. Joseph de Guignes: *Allgemeine Geschichte der Hunnen und Türken, der Mogols und anderer occidentalischen Tartarn, vor und nach Christi Geburt bis auf jetzige Zeiten aus den chinesischen Büchern und orientalischen Handschriften der Königl. Bibliothek in Paris verfasset 1-4.* Fordította Johann Carl Dähnert. Kiadta Anton Ferdinand Röse. Greifswald, 1768-71.

mást szerezzenek, csak némely szakadozott történeteket jegyzettek föl, melyek ugyan semmi öszvefüggőt nem nyujtanak, de arra mégis szolgálnak úgymond Deguignes, hogy ezen nemzetet szem elől nem veszítjük és látjuk, miként ez Európa szomszédságában a Volga folyam tartományaiban, melyeknek, (a történetírók) Nagy-Magyarország nevet adtak, ismét hatalmassá lőn (mint föntebb). Innen rontottak ezen hunnok a IV. század vége felé Európába, s itteni történetöket nyugoti írókból már jobban ismerjük egészen Attila vagy Etele birodalmának felbomlásáig."[1133]

Megállapíthatjuk tehát, hogy egyrészt a kapcsolatot az ázsiainak nevezett hunok és az európaiak között már a kínai forrásokból nem lehetett megállapítani, az Deguignes, illetve a 'nyugati írók' találmánya, másrészt a nyugati hunok azonosítása egyéb úgynevezett rokon népekkel, szintén csak ilyen találgatás. Nagy valószínűséggel a baskír földi 'Nagy-Magyarország', azaz Magna Hungaria is ilyen utólagos történetírói teremtmény, mint Deguignes maga elismeri, ahonnan feltételezik a hunok és magyarok egymás utáni kijövetelét, ezért adják neki a Hungária nevet, miközben azt a magyarokra is értik. Része ennek a feltevés-halmaz megerősítésének a kiköltözés utáni ottmaradottakról szóló további híradás, ami a hunok esetében késői kelet-ázsiai népekkel való azonosítást jelent, míg a magyarokat a Julianus barát útján szerzett tapasztalatok kötik a maradékhoz. De ha ennek voltak is műveltségi elemek hasonlóságából fakadó indokai, népi és hatalmi azonosságot nem képezhettek. Nincsen tehát más alapja annak se, mint az ilyen feltevésen alapuló következtetés lánc, amit Deguignes állít, hogy „Attila alatt a hunnok birodalma Európa és Ázsia tetemes részét magában foglalá (I. kötet 422. l.)". Mert abból még, hogy „Attila körül királyok és fejedelmek szolgálának, s az ő parancsának mint rabszolgák engedelmeskedének (Jornandes után ugyanott 429. l),"[1134] nem következik az ázsiai nagyhatalmi lét.

Ám Czuczor és Fogarasi számára mindez a hun és magyar – korukban tagadott – rokonság igazolása miatt érdekes, nekik itt az a lényeges, „hogy a magyaroknak a hunnoktól származtát nemcsak az öszves magyar hagyomány, hanem azon körülmény is igazolja, hogy őket csaknem az összes európai nép és irodalom (a szlávságon kívül, mely jobbára csak az egyszerű ugor vagy rokon hangokat tartá fenn), a görög íróknál (a Tourkoi szón kívül Ouggro, a latin és latin eredetű nyelvekben hungari, egyes számban hungarus, hongrois, hungarien, unghero (az olaszban a hunnok is unni), Ungar, üngürüsz (törökül, de madsar is) stb. néven nevezi, mely név Deguignes szerént is am. onogur v. hunugar t. i. a hunnokkal egyesült ugor (a német fordításban I. k. 413, 438, 632, 637. lapokon); kiválólag pedig azon nevezetes történelmi tény, hogy az egyesült hunn-ugorok alapították[1135] Magna Hungariában még a későbbi századokban is magyar nyelvű népek lakoznak vala."[1136] Ahol meglepő módon nem a 'tíz törzs' magyaráza-

[1133] Czuczor (1862), Magyar címszó.
[1134] Czuczor (1862), Magyar címszó.
[1135] Azaz alapította.
[1136] Czuczor (1862), Magyar címszó.

tot látjuk még az onogurra, hanem a hun és ugor egyesülését, amit akár el is fogadhatunk a hun katonák és a földműves lakosság vonatkozásában, s ami azt mutatja, hogy kezdetben csak a közös őshazára összpontosított a történetet kitaláló és író gárda, annak is a Kárpát-medencétől mennél távolibb helyen lévő meghatározására – ezért emlegetik folyton Ázsiát is a hunokkal kapcsolatban.

De ettől kezdve Deguigne fantáziája újra meglódul, és az V. században az Attila halála és birodalmának felbomlása után történteket, – hogy az elmenekült hunokból „egy csoport Georgia vidékein, saját fejedelmeik alatt mint Aribasut Ziligdes stb. mások (Zambergam fejedelmük alatt) a Duna körül foglaltak helyet, végre mások az avarokkal egyesültek. S a hunn név helyébe egy új név, a velök ugyanegy őseredetű, de utóbb külön csoportosult és hatalmassá vált turk vagy türk név és törzs lépett", – így magyarázza: „A sínaiaktól és saját testvéreiktől legyőzött régi északi hunnok harmadik része Sína melletti birodalmuk felbomlása után az Irtis folyam hosszában fekvő Altai hegyekbe vonult. S itt több század folytán megszaporodva, tőlök származtak Deguignes szerént (a nélkül hogy itt is a meséknek és mesés hagyományoknak helyt adnánk, melyek közől némelyek, pl. a farkas szoptatásáról, egyenesen a római meséskorból vannak kilopva) a VI. században hatalmassá vált turkok v. türkök, a XIII. elején pedig Dsengiz khán alatt a mogolok. Szóról szóra mondja röviden Deguignes már a Bevezetésben, 273. lapon: 'A hunnoknak az egész tatárságban elszéledt nemzete elvesztette most (a VI. században) saját nevét, s minthogy közöttök a türkok népcsoportja igen hatalmassá vált, ez lőn a neve az egész többi népnek, vagy sajátlag szólva, a többi népek a hunnokat csak a türkök neve alatt ismerték, valamint a következő időkorban Dsenghiz khán, ki a mogolok közől való vala, alkalmat szolgáltatott, hogy a mogol név a tatároknak csaknem általános neve lőn.' (A 'turk' név alatt, mely Neumann szerént hihetőleg a Turan névtől mint első székhelyöktől vétetett, nem a későbbi törököket vagy ozmanlikat kell érteni, noha ezek is amannak ivadékai). Ugyanis a mely népet más történetírók turk vagy türk néven neveztek, azt a sínaiak Tu-kiue néven hívják. Ennek egyik főnöke Tu-müen a VI. században némely más, különösen a Tiele (fehér hunn) népnek is legyőztével nagyobb hatalomra vergődvén, Il-khan nevet vőn fel, s új hatalmas birodalomnak vetette meg alapját, úgy hogy ezután már az öszves hunn törzs csak 'turk' név alatt ismertetett, s mikor a magyarok a IX. század végén Európába költöztek is, Konstantin császár is szintén e néven említi őket. (I. K. 491. l.). Az Ottomannok vagy Ozmanlik pedig, – noha ezek szintén tatár eredetűek – hatalmuk és birodalmuk megalapítását Athman vagy Othman XIV. századbeli főnöktől számíthatják; miután t. i. az iconiumi (kármáni) seljucida sultánok ezen birtokát a mogolok a XIV. század elején elfoglalták, a Kis-Ázsiában levő, vagy oda menekült emirek közt leghatalmasabbá lön Othman, kihez a többiek is csatlakozva Görögországot pusztították, mígnem Othman későbbi utódja II. Mahometh a XV. század közepén Konstántinápolyt elfoglalta, és széles birodalma fővárosává tette."[1137]

[1137] „Magyar" szócikk. Czuczor Gergely, Fogarasi János (1862).

Majd Czuczor és Forgarasi így folytatja: „Mai korban a régi hunnok lakhelyeit nagy részben ugyanazoknak ivadékai, ú. m. körülbelül a kelet-ázsiai őshont vagyis Sínától északra eső földrészt Sínához tartozó Mogolországban, egyszersmind a Dzungárságban és Kis-Bocharában a mogolok (vagy mongolok), hova a kalmukokat is számítjuk, és bokharok, a későbbi hont észak-nyugotra általában a tatárság t. i. mind a független keleti, vagy turkestáni, mind az ázsiai orosz birodalomhoz kapcsolt tatárság ú. m. bocharok, uzbekek, taskendek, khivaiak, kirgizek, turkmannok, baskírok, karakalpakok, nógaiak, csuvasok, jakutok stb. s hazánkban a Duna s Tiszamentében a magyarok lakják. Hogy ennyi századok és több vegyülések folytán a különböző ivadékok testalkata s arczvonásai némi változást szenvedtek, épen nem csodálhatjuk.

Kiegészítésül 'hungarus' nevünk és fajunk egyik alkotójáról, a régi ugorokról is legyen szabad Deguignes után némely dolgokat elmondani. Az uigur v. ugor v. igur népség kevéssel Kr. sz. előtt Turfán tartománya, a mai Kis-Bokhara északkeleti része körül (noha Cannabich földrajza szerént a sínaiak az egész Kis-Bocharát is nevezték Turfánnak) két fő csoportra oszlott, s két külön királyságot (északit és délit) alkotott. A sínaiak az egészet Kao-csam vagy Cse-szü néven nevezték, különösen a délit (hozzájok közelebb állót Tzien-cse-szü (első Cse-szü), az északit Heu-cseszü (másik Cse-szü) néven. Mind kettő hol a hunnok, hol a sínaiak felsősége alatt állott, majd eggyé olvadván közös fejedelmet választottak, kinek Idi-kütt nevet adtak, mely név azt teszi Isteni követ (Gesandter Gottes I. Kötet, 293. lap. vagy Gesandter des Geistes III. kötet 28. l.). Deguignes ezek lakhelyeit összevetvén a Ptolemäus által leírtakkal, azt mondja, hogy a Ptolemäusnál eléforduló Szizigek (Siziges) ugyanazok az igurokkal, kik is az Anniber nevű nép között (kiken Deguignes szerént a hunnok értendők, tehát: hunn ember?) és Akszu között laktanak. Abulghazi khán, ki a XVII. században tatár történelmi munkát írt, azt mondja, hogy az északi uigurok on-uigur (azaz tíz uigur), a déliek pedig tokosz-uigur (kilencz uigur) nevet viseltek (dokuz tatárul am. kilencz), tíz, illetőleg kilencz folyóvizeiktől. Azonban Abulgazi majd két ezer éves dolgokat írván le, s ezek közt, mint ily hosszú korfolyam után máskép nem is lehete, számtalan mesét szővén munkájába, ha föltesszük is, hogy azon nevek a régi időben valósággal fennállottak, melyekről Deguignes sem mondja, hogy a sínaiak ismerték volna, mi inkább azt hisszük, hogy itt is az on-uigur hunn-uigurt, és a tokosz-uigur betűátvetéssel khataj, azaz sínai uigurt jelentett, mert amazok a hunnokkal ezek pedig a sínaiakkal valának közelebbi szomszédságban és viszonyban. De volt legyen a dolog bármiként is, annyi igaz, mint föntebb is megérintők, hogy az uigurok egy része a hunnoknak mind ősi hazájukból kiköltözésök alkalmával, mind később szintén a hunnokhoz csatlakozott, és utóbb is e népcsoport egy része szintén a Volga mellett honolt; úgy hogy némely íróktól, pl. Jornandestől, itt, is on-ogur, Menandertől pedig csak uigur néven neveztetnek, amidőn a tíz folyamról neveztetésnek semmi alapja nincsen. Azonban egy részöket még a mogolok korában is, ú. m. a XIII. században, Idi-kütt fejedelmeik alatt ősi hazájokban – Turfánban – találjuk (német fordításban III. kötet 28. l.). Az uigur szó Degnignes szerént segélőt (németül: Helfer, ogh-mak-tól? mely am. dörzsölni, simogatni), mások szerént pedig

szövetségest jelentene, a honnan úgy vélekednek, hogy on-uigur 'tíz szövetséges', ut-igur 'öt szövetséges', kutr-igur vagy szeréntök kut-igur (de ez alak nincs Deguignesben) 'hat szövetséges' értelemmel bírna stb. De ez egészen önkényes föltevésen alapszik. A mai uigurok Berezine szerént a tatár nyelv egyik szójárását beszélik. Megjegyzendő, hogy az uigurok v. iguroktól Deguignes megkülönbözteti az ogorokat máskép abarokat vagy avarokat, s itt ismét az igazi avaroktól a nem igazi avarokat vagyis várkhúnokat. Egyébiránt nem mellőzhetjük azon feltűnő körülményt, hogy a törökben ugor épen azt jelenti amit (Beregszászi szerént) s persa madsara v. madsarai t. i. végzet. sors, szerencse.

Ezek után a magyar olvasót érdekelni fogja, vajjon elsőben ha azon több száz név között, melyek a hunnok egész történelmében eléjönnek, nem lehetne-e magyar vagy legalább a magyarhoz hasonló szókra akadni; másodszor, nem lehetne-e a 'magyar' névnek is nyomára, sőt jelentésére találni. Ami az elsőt illeti: a sínai írók vagy a maguk módja szerént nevezték el a helyeket és személyeket, pl. a római, illetőleg bizanczi birodalmat Ta-tsin néven nevezik, mely az ő nyelvökön am. Nagy-Sína, azaz nagy mint Sína; vagy pedig kiejtésök különössége miatt, kivált pedig szóhangjaik hiányában (mint a HÚN vagy HUNN czikk alatt megjegyzők) a szókat úgy elferdítették, hogy csak a tárgynak másunnan lehető földerítése után lehet rájok ismerni, pl. tu-kue v. tu-kuie nálok am. turk v. türk, minthogy nyelvökben r nem levén azt itt elhagyják; Ki-li-ki-sze am. Kerkisz vagy Czirkasz, melyben az r-et l betűvel cserélik fel; A-teszui am. Atel vize, melyben az l-t is elhagyják, mert nálok a szótag mássalhangzón nem végződhetik. Sokszor pedig egészen hibásan is értelmezik a szókat, pl. Abulfaradge mogol író 'Dsengiz' khánról azt mondja, hogy dsin a mogol nyelvben am. nagy és ghiz a felső fok (superlativus) képzője; e szót a sínaiak Csing-kisze-nek írják és valamely mesés madár hangjának tartják. Mindazáltal találunk mind némely helynevekre, melyek nálunk még most is megvannak, mind más szókra, melyeknek értelme, sőt sokszor hunn alakja és jelentése is világosan kifejeztetik. Ilyen nevek:

Tatan, Neumann szerént Tata a hunnok ős lakhelye és tulajdonképeni birodalma (talán innen eredett a tatár szó); nálunk is eléjön Tata mezőváros.

Khatai a sínai birodalom régi neve; nálunk többszörösen eléjönnek Káta helynevek.

Igur népség; nálunk eléjön Igar nevű helység a Tisza mellékén.

Lop nevű tó; nálunk eléjön láp, pl. az ecsedi láp.

Gobi vagy Kobi nevű nagy sivatag; nálunk egyezik kopár szóval, vagyis ennek kop gyökével.

Csen-ju vagy tan-ju szó így értelmeztetik: Sohn des Himmels vagy Sohn Gottes, tehát istenfiú; minden esetre hihetőbb, mint a Deguignes felhozta Csemli-koto-tanju. A csenju fejedelem két legfőbb tisztjének neve sínai nyelven hienvam (melyben vam bán-nal egyezik), hunn nyelven: Tusi am. weiser König, tehát tudó.

Mete a hunnok leghatalmasb fejedelmének neve (uralkodott Kr. sz. előtt 209-től 174-ig); eléjön Erdélyben: Metehegy-patak. Neumann ugyan egy kissé

máskép olvassa; de mi inkább Deguignes olvasása mellett maradunk, ki előtt már egy sínai és egy franczia tudós halt be ezen búvárlatokba.

Punu a legyőzött északi hunnoknak tudva levő utolsó fejedelme a csagataj buna szóval, mely am. avult, régi, és kissé távolabb a magyar vén s még jobban a magyar béna szóval egyezik.

Idi-kütt, az egyesült igur nép fejedelmének neve, mely így értelmeztetik: Gesandter Gottes, tehát isteni követ; legalább kütt és követ azonosságát senki sem vonhatja kétségbe.

Gheük-topa így értelmeztetik: blauer Hügel, tehát magyarul: kék domb; egyébiránt amaz a tatár nyelvhez még közelebb áll.

Altai (hegy), sínai nyelven kin (sán) am. arany (hegy), török-tatár nyelven altun v. altďn am. arany.

Ki-lo-man, sínai nyelven Tien-san így értelmeztetik: Himmelsberg, tehát égi-halom; legalább ki és égi azonosak.

Kerai, e szó előfordul a krími és kazáni tatár fejedelmek neveinél a khán szó mellett, a kétségen kívül am. király, pl. Hadzi kerai khán, Mengheli keraí khán, Szahil keraí khán stb. A III. kötetben (463. l.). magánosan is előjön: Edi-kerai, König von Astrakan, Dulet-kerai Khan von Krim stb. V. ö. KIRÁLY.

Mokán, a turk birodalom kezdetén a VI. században egyik leghatalmasabb khán neve; egyezik a magyar mokány szóval.

Müsztag, így értelmeztetik: Schneeberg (sínai nyelven: sziue-san), s az mondatik, hogy musz tatár nyelven am. hó (havas?) és tag am. hegy, melyhez közel áll a magyar dag. Általában a tatár nyelv az ismeretes nyelvek közt, nem pusztán a számneveket, hanem mindent összevéve, legközelebb áll a magyar nyelvhez, miről csak akkor fogunk teljesen meggyőződhetni, ha Vámbéry társunk idevágó munkái világot látandanak; ami Deguignes búvárlatait annál inkább fogja igazolni, mert ő s általában az ő kora e két nyelv rokonságáról mit sem tudott, mégis a tényekből a két nép rokonságáról győződött meg. Ha magunk forgathatnók ama sínai kútfőket, talán több nyelvhasonlatra találnánk.

A Hunnivár szó, melyet már mások is felhoztak, előfordul Jornandes VI. századbeli góth írónál, melyet Procopius kortársa latinul 'castrum vetus hunnorum' szókkal deákosít (Toldy Ferencz); újabban pedig Neumann németül 'Hunnenwarte' szóval fordít; noha mások, például Beregszászi, ezen értelmet tagadják.

Ami a 'magyar' szót illeti, ehez nemcsak hasonlót találunk a mudgala vagy mudgara szóban, melyhez még közelebb áll törökül madsar, s a francziánál, ha a mi betűhangjainkat akarja utánozni madjar, azaz madzsar, s mely egyik legújabb író után mint a fehér hunnok neve fordul elé egy régi hindu nyelvemlékben (l. HÚN v. HUNN); hanem előjön a VI. században, mint a fenmaradt hunnoknak (a Bosphorusban, – mai Krímben – hol később a khazárok tűnnek fel) egyik fejedelme Muager-es néven (I. kötet 442. l.), melyből, ha az es görögös végzet elmarad, csaknem tisztán a régiesen moger-nek írt név áll elé. Neumann véleménye, hogy a 'magyar' név a baskir v. baskar szóból módosult. Az ő szavai 'Das Mischlingsvolk der Baschkiren, welches an den südlichen Ausgängen des Uralgebirges sitzt und türkisch spricht (igazabban tatárul), war ursprünglich, wie es

scheint, näher den Ungern verwandt, als die andern finnischen Stämme; ja es könnte wohl der Name Batschar oder Matschar ursprünglich ein und derselbe sein. Noch in der Mitte des dreizehnten Jahrhundertes glich ihre Sprache vollkommen der ungerischen, wesshalb das Land, wo sie damals sassen, nach den Erzählungen christlicher Sendboten, Gross-Ungern genannt wurde.' De ezek, mint Julianusból tudjuk, magyaroknak, és nem baskíroknak nevezték magukat, s Neumann, mint látjuk, csak föltevésből indul ki. Alább ezen megjegyzést teszi: 'Die Mazaroi des Constantin de Administratione Imperii C. 37. dürfen nicht mit den Magyaren verwechselt werden; das Wort ist sicherlich, wie aus dem Zusammenhange erhellet, verschrieben für Cazaroi.' De bajos ám a kútfőket tetszés szerént igazítgatni. Egyébiránt (a khazarok v. kozárokról alább levén szó), a baskírokat Deguignes is tatár népségnek (tehát a hunnokkal egy eredetűnek) mondja.

– Részünkről a baskír és önkényesen fölvett bacsar szók közti különbséget is mellőzve, még közelebbi hangrokonságot találunk a 'bochar' szóban, mely népség Deguignes szerént is (III. k. 477. l.) régi tatártörzs, s mint a többieknél műveltebb, még ma is eléjön mind a hunnok ős lakhelyén a Mongolságban, mind a volt fehér hunnok hazájában, Nagy- és Kis-Bocharában. Vagy talán bochar és baskir is egyek volnának? Mi ugyan a baskiroknak a magyarokkal egynyelvűségét, legalább nyelvrokonságát épen nem vonjuk kétségbe, de nyelvünknek, néhány egyes idegen szót kivéve, milyenek minden nyelvben vannak a világon, akár szógyökei bőségét, és nagy részben természeti hang- és alakutánzó sajátságát, akár egész szerkezete tisztaságát és oly átlátszóságát, hogy minden ízecskéje, porczikája még most is fennálló, vagy könnyen fölfedezhető értelemmel bír, tekintve, ennek kevertsége ellen, mit Adelung is állít Mithridatesében, e szótár alapján is határozottan tiltakozunk. (V. ö. MAGYAR NYELV).

Ha már mások jogosultaknak hiszik magukat, hogy nemzetünk neveit (a 'hungarus' névvel együtt) értelmezzék, szabad legyen nekünk is a történelmünkhöz oly közel álló baskir névről szintén elmondani véleményünket. Baska a tatár-törökben ma is azt teszi: más, másik, tehát mint látjuk, a tatár-török és magyar itt is tökéletesen egyeznek. A kir szótagban pedig ki tagadhatná az 'igur' szóval való rokonságot, sőt azonosságot; tehát baskir sem több, sem kevesebb, mint más-igur, másik-igur, vagy ha tetszik, törökösen baska-igur, baskigur. Szó szerént épen az, a mi a sínai heu-cse-szü, vagyis más néven az onuigur, föntebbi értelmezésünk szerént: hun-uigur, északi uigur. Kár! hogy Deguignes azon kívül, hogy őket tatárivadéknak mondja, kik az orosz hódítás előtt (a XVI. században) a Kazán királyságot bírták, oly keveset ír történelmökről. A többek közt kitünő lovagoknak, vitézeknek, és csodálatra méltó íjászoknak festi őket.

– Neumann a 'hun-jo' vagy 'hún' névről azt véli, hogy az embert jelentene (welcher – t. i. Name – wahrscheinlich Menschen bedeutet), de nem mondja, hogy micsoda nyelven. Ha más nemzetbeli írók, más, de nem magyar nyelven, a 'hunn' névhez oly hasonló szót találnának, mint a magyar hon, vagy tájdivatosan: honn, melytől honi v. honni (vaterländisch, Landesmann) származik, s melyet 'honnyi'-nak nálunk nemcsak mondanak, hanem írnak is (Georch: Honnyi

törvény), az egész írói világ térdet fejet hajtana e származtatásnak; de nálunk legfölebb gáncsra számíthatunk.

– Beregszászi Pál a 'magyar' szót vagy a 'mogolból', v. arab 'mohadsirból' származtatja. Annyi igaz, hogy Deguignes az I. században meghasonlott hunnok egész északi csoportját is némely hagyományok nyomán már mogoloknak is hívja, mindazáltal a meséskort mellőzve, tulajdonképen csak a XIII. században Dsengiz-khán alatt tűnik fel a mogolok neve és hatalma; őseink pedig a IX. században saját nyelvökön már nem más, mint magyarok neve alatt telepednek le mostani hazánkban. Megjegyzendőnek véljük, hogy a 'mogol' (v. 'mongol') szó Deguignes szerént am. mungl, mely sínai nyelven is mung, s jelentése a német fordítás szerént: traurig, tehát mogorva. Hogy az arab 'mohadsir'-ból, mely kiköltözöttet jelent, vettük volna e szót, még kevésbé hihető.

– Némelyek az 'ugor' nevet veszik alapul, azt mondván, hogy ez csupán egy ajakhang előtételével csaknem teljesen egyezik a régi moger szóval, sőt az onogur változatban már az m-mel rokon n is benfoglaltatik.

A puszta föltevéseket mellőzve, ide igtatjuk hogy Konstantinusnál egy különös neve is jön elé a magyar nemzet egyik ágának, mely keletre huzódott: szabartoi aszphaloi. Hunfalvy Pál társunk azon nézetben van, hogy az első szó magyar s annyi mint szabadok, a másik pedig a görögben amannak némileg magyarázója, helyesebben: aszphaleisz. Lehetne talán az első szót szabírok-nak is venni, kik Deguignes szerént szintén hunn nép valának, kik különösen a VI. században a magyar-türk lakhelyekről előtörve Armeniát, Kappadociát, Galatiát, Pontust stb. pusztították. (I. kötet 441. l.); amely esetben az asjalhv szó inkább jelző (attributum) volna és igazi jelentésében (biztos, szilárd) állana; tehát az egész annyit tenne: biztos vagy szilárd szabírok.

– A 'magyar' nevezetre nézve, hogy befejezzük e hosszura nyúlt czikket, még a khazarok vagy a magyar helynevek után ítélve, kozárok, Deguignes szerént is khozárok rövid történelmére van szükségünk (szintén Deguignes után). Mert ezeknek egyik népcsoportjánál jön elé legtisztábban a 'magyar' szó görög írással: megerh megeré v. megeri, (azaz a régies magyari). Tudniillik Attila halála után nagy számú hunn népség keresett ismét a Tanais (máskép: Don) és Volga között egy részről mint előbbi lakhelyökön, más részről mint ott maradt rokonaik honában menedéket, kikhez ismét több igur csoport csatlakozott, (I. k. 438. l.); de akik mindnyájan részint a most már hatalmassá vált turk nép fensősége alatt állottak, részint ezekkel öszveelegyedtek, és különböző nevezeteket vévén föl, az európaiak előtt különböző nevek alatt lettek ismeretesekké. Ilyenek valának főleg a VII. és VIII. században feltűnt khozárok, magyarok, besenyők és úzok. A khozár (a sínai íróknál kosza) nép, a régebben úgynevezett 'Chersonesus tauricá'-ban (mai Krimmben) s általán a Georgiától északra fekvő tartományokban székelt, (róluk kapta nevét a Káspi tenger, melyet a törökök ma is Khazer denizi-nek hívnak), és a belső nyugtalanságok miatt ismét több törzsre oszolt, noha ugyanazon egy nemzet vala. Ezen új törzsek voltak különösen a kabarokon, honi íróink szerént kóborokon kívül (kik később ismét a magyarokkal, Konstantin szerént türkökkel egyesültek), honi íróink leírása szerént: Nyék, Megyer, Kürtgyarmat, Tarján, Jenő, Kara és Kaza törzsek, de mint Degu-

ignes mondja, valamennyien khozár, illetőleg turk, tehát hunn eredetű népségek (Bevezetés 273, 279. I. kötet 632 -635, lapokon); innen már hazai íróink is a Konstantin khazarjait és a névtelen jegyző kúnjait, kiket ismét az orosz írók palóczoknak hívnak, azonosaknak tartják; Konstantin pedig világosan is bizonyítja, hogy a kozár-kabaroknak saját szójárásuk vala, és erre megtanították a magyarokat is, de amazok a magyarok másik nyelvét is beszélték (azaz szójárását – mert csak erről lehet szó). Immár ezen hét, illetőleg nyolcz törzs között a magyarról azt mondja Neumann is föntebbi koszorús munkájában, hogy a megere népcsoport vagy már korábbi időtől fogva a legkitűnőbb volt, vagy később a fejedelmi család nemzetsége lett, s azért az öszves népség magyar nevet vőn fel (79. lapon). És íme itt tűnik fel leggyönyörűbben és kétségbe-vonhatlanul föntebbi szószármaztatásnak: mag-erő (Kernmacht vagy Kernvolk). Talán innen magyarázandó a magyar nép jellemének, amennyire a történelem emlékezik, egyik fővonása is, mely a rátartósság, ha tetszik, büszkeség, s melyet főleg a 'magyar' névben helyez. 'Ez hát nemes büszkeségünk, / Melyről annyiszor mesélünk?' (Petőfy) Egyébiránt a magyar jellem még másik két főbb sajátságát, t. i. egyfelül ahhoz, amit övének tart, makacs ragaszkodását, más felül kedélyességét a költő ezen verse foglalja magában. „Természete a magyarnak, / Hogy jussait nem hagyja, / De ha vele bánni tudnak, / Az ingét is od'adja."[1138]

Nyelvünk még mélyebb régisége

Térjünk vissza Szádeczky-Kardoss Irma tanulmányához, aki tanulmánya második részében megvizsgálja az eredetre és az őstörténetre utaló jogintézményeinket és a rájuk vonatkozó szakkifejezéseket is. Nyelvi kérdésekről van szó, és ő minden szóba jövő irány felé nyitottan kutat. „Nagyon megnehezíti azonban a kutatómunkát az a történelmi tény, hogy Magyarországon a jogalkotás Szent István kora és a 19. század dereka között latin nyelvű volt, ami ez idő alatt, különösen a török és méginkább a Habsburg időben igen hátravetette a magyar nyelvű jogi terminológia fejlődését. Érdekes viszont, hogy ennek a török-kapcsolati időnek lényegesen kevesebb a nyelvi hatása, – a köznyelvre is – mint ahogy a török eredetű szókincsünk nagyságából következtethetnék.[1139] S ha már a török példánál tartunk, szóljunk egy olyan 1374-es feljegyzésben fennmaradt 13-14. századi (tehát török hódoltság előtti) nyelvemlékünkről, amely egy, a szókincsünkből azóta kiveszett, de igen valószínűen ótörök eredetű jogi szakkifejezést őriz. Az esküdtek az igazságszolgáltatási pártatlanságot fogadták ezzel az esküvel. Egyebek között azt, hogy nem kedveznek sem orvnak, tolvajnak, gyilkosnak, kacirnak, sem ember etetőnek, bűvösöknek-bájosoknak, házégetőknek, félhiten valónak és ki ország veszedelmére volna. Ebben a szövegben a 'kacirnak', a bizonytalanság fenntartása mellett ugyan, mégis egyetlen eddigi olvasata a 'kacér', ami az értelmező szótárak szerint a magyarba a németen át

[1138] „Magyar" szócikk. Czuczor Gergely, Fogarasi János (1862).

[1139] Amiből viszont arra kell következtetnünk, hogy a török hatás nem volt olyan erős, mint ma feltenni divat lett, hanem a török elleni harci kedvet a műveltségi, nyelvi és vallási különbség egyaránt táplálta, tüzelte.

került latin eredetű kifejezés. Előfordulásai 1374-tól, tehát elsőként ebből az esküminták (?!) ismertek, a német-latin használat szerinti eretnek, szodomita, bűnös, elvetemült ember jelentéssel. A „kacir" (régiesen kaczir = kacsir?) viszont ótörök (kisázsiai) gyökerű, s feltehetően általunk is használt türk-magyar szó, amelynek török változataiban ma is felismerhető a „szökés" alapfogalom mellett a szökő – szöktető, menekül – menekülni hagy tartalom. Talán épp a „kacér" szorította ki a használatból, s tehette ezt azért, mert a „kacir", mint türk szó, a magyar nyelv egészében csak egyik etnikai-tájnyelvi szinonimája volt a fogalomnak, s könnyen volt helyettesíthető más tájnyelvi, de közérthető vagy elterjedtebb szinonimával, elhagyva emezt az idegenből vett, de zavaróan hasonló írásképű és hangalakú kifejezés – köznyelvi és szaknyelvi – beilleszkedése javára".[1140] Azaz csak egy kisebbség ismerte az eredeti türk értelmet, ami a nyelvi állapotaink jellemzésére jó adalék.

Szádeczky-Kardoss korábban utalt a szeri példa orhoni párhuzamára, mint a nomád állam jogalkotási emlékére, ami szerintünk ugyan csupán a környezetre gyakorolt hatalmi műveltségi kihatásunkat mutatja, őszerinte viszont „a belső-ázsiai régiségbe, földrajzi, népi és kulturális közegbe vezet bennünket." Ám szerinte „Mezopotámia irányába mutat viszont a ma is használatos 'ügy' szavunk. Erről azt tartják az értelmező szótárak, hogy nyelvújítási kifejezés. Az ugyan lehetséges, hogy valóban a nyelvújítás vezette be immár a modern szaknyelvi használatba, de kétségtelen, hogy ez már másodlagos, átvitt értelmű jelentése az eredetileg 'folyó' jelentésű (vö. pl. a Feketeügy folyónévvel) – bizonyítottan szumér gyökerű – régi magyar szónak. Ugyanis az 'ügy' előfordul már jóval a nyelvújítás előtt, a Tripartitum legkorábbi magyar nyelvű fordításaiban is (1562-től), a 'pernek folyása' vagy a 'perfolyam' szinonimájaként, azokhoz hasonlóan a mai 'eljárást' is fedő tartalommal. Így feltehető, hogy a nyelvújítás csupán felújította a magyar nyelvű Hármaskönyvekben még élő régi szó használatát".[1141]

Amitől nem kell megijednünk, sőt válaszként kell elfogadnunk a nyelvünk régiségét firtató kérdésre, amit a Kárpát-medencei örökös létünk lehetővé is tesz, éppen az említetteket a műveltségi hatás révén közelebb hozva hozzánk. Így már meg sem lepődünk rajta, amit Szádeczky-Kardoss mond, hanem csak megfordítjuk a hatás irányát, hogy „igen valószínűen mezopotámiai eredetű 'ró', 'rovás' szavunk is, megróni, büntetni illetve büntetés jelentéssel. Ennek alátámasztásául egy igen érdekes párhuzam hívja fel magára a figyelmet. Közismert a magyar mondavilág és eredethagyomány Nimrudja, akinek a nevét magyar mondáinkban Nimród, Ménrót és Nemróth alakban vagy átírásban is feljegyezték. Szelényi Imre ismerteti a 'Sumér-magyar rokonság' c. könyvében azt az adatot, hogy a nem magyar, tehát kívülálló szumerológus, Krüger szerint NEMROT(H) az ékiratos szöveg helyes olvasata (amit egyébként a magyar Nemróth és Ménrot változat is alátámasztani látszik), s azért nevezték így, mert a Noéi átok után született, ezért az őrá nem hatott ki, vagyis ő nem lett 'megróva'. És érdekes módon – avagy nem véletlenül? – ezzel a Krügeri értelmezéssel vág

[1140] Szádeczky-Kardoss (2005), 193-194.
[1141] Szádeczky-Kardoss (2005), 194.

egybe a Hármaskönyv azon tétele (I/16.), mely szerint a hűtlenség és a nota-per következményei nem hatnak ki azokra a gyermekekre, akik az ítéletmondás után születtek. Ehhez hasonló felfogást találunk Szent Lászlónál, amikor a visszaeső közszabad tolvaj gyermekei csak 10 év fölött bűnhődnek atyjukkal együtt szabadságuk elvesztésével, a 10 évesek vagy annál fiatalabbak azonban szabadok maradnak (I. László II:17/3/.); Kálmán pedig, fenntartva ezt a rendelést, 15 évre emelte a korhatárt (Kálmán I:56)".[1142]

Ha ilyen élő folytonos hagyományt tudunk felmutatni nálunk, teljesen megegyezve a négyezer éves vagy régebbi keleti hagyománnyal, akkor ezt a hagyományunkat ennél még régebbinek is kell gondolnunk, ismételten csak a Kárpát-medencei létezéssel összhangban.[1143] És egészen addig, míg az ékiratok megfejtésével és egyéb későbbi adatokkal nem bizonyítják a fordított utat, illetve az ottani, máig való folytonosságot. Ha valaki nem látja be még ennek az őskortól a jelenig tartó magyar folytonosságnak a lényegét, amelybe az ókorunk is beletartozott, annak ajánljuk Karácsony Sándornak a magyar észjárásról szóló tanulmányait, ahol elmondja, hogy az 1920-as években a magyar falu majdnem éppen olyan életet élt még, mint az 1600-as években, akkor pedig még úgy, mint a legrégebbi ősidőkben. De azt is megkérdezhetjük, szerintem költői kérdésként, hogy miért kellene a jól művelt életen változtatniuk, a tökéletességet feladniuk.

Ahogy bizonyos a görög mitológia későbbi mivolta a népmeséinkhez képest, – mert például az Atalanta történet alárendelő fordulatokkal van tele, míg a vele azonos magyar népmese, a Mindent látó királylány, a sokkal eredetibb, tehát régibbi mellérendelő szemlélet kifejezője, – úgy ezt a következőkre is vonatkoztathatjuk: „Keletre visz minket az a szokásjogi gyakorlat is, amely – a nyugati jogtól merőben eltérően és egészen az újkorba hatóan – az árvák között a legkisebb fiú jogát biztosította az apai házhoz, s annak gazdasági javaihoz (Trip. I:40.). Itt, a joggal való párhuzamban, a jog és a vallás egy-gyökerűségét mutatja népmeséink karizmatikus legkisebb fiúja, a jövő letéteményese. Ennek a keleti múltnak a színterei egyelőre még homályosak, de a szumér mitológia is feltétlen figyelmet érdemel a gyökerek keresésében. A jelenlegi ismeretek szerint ugyanis ott találhatók legrégibb ismert nyomai a legkisebb gyermek karizmájának és jogi kedvezményezettségének is.[1144] És itt legyen szabad, széljegyzetszerűen megemlíteni néhány, a vizsgálódásnál figyelmen kívül hagyhatatlan összefüggést. Ebben a században tárult fel az esztergomi királyi palota kápolnájának falán az az életfás oroszlánkép,[1145] amelyek kétségtelen előképe az ókori kelet mezopotámiai népeinek mitológiájában található. Mind az oroszlán, mind az Eget a Földdel összekötő életfa, amely ott egyúttal az igazság és a tudás jelképe.[1146] De mindkettő megtalálható a szteppei népek művészetében is. Például a szkítákéban, akiket krónikás és történetíró eleink – nem egy külföldi kortársuk-

[1142] Szádeczky-Kardoss (2005), 194.
[1143] Amint a Tatárlaki táblák esetében is kiderült, hogy jeleikkel együtt 2-3000 évvel idősebbek, mint a mezopotámiaiak.
[1144] De nem ott tehát először, hanem a magyar népmesékben.
[1145] Ez lett a Zürichi Magyar Történelmi egyesület jelvénye.
[1146] Gondoljunk csak vissza Baráth Tibornak iménti adatára a Magaruval kapcsolatban.

kal együtt – eleinknek tekintettek.[1147] Van a Mezopotámiában termett, s onnan szétáradt mitológiának egy számunkra igen érdekes istennője: Anat-Inanna-Ninni-Anahita-Astarte-Istár.[1148] Egyes népek és korok e más-más nevekkel illették. A szépség illetve a gyógyítás, egyúttal a háború és a harc istennőjének, a harcolók védelmezőjének tekintették. Alakjának képzőművészi megjelenítését általában a csapodár szemérmetlenség kifejezéséül értelmezik. Rendszerint még akkor is, amikor nem csak ő látható az ábrázolaton, hanem nyilvánvalóan harci jelenet résztvevője, a harcolók egyikének oldalán 'szemérmetlenül mutogatva magát' az ellenség felé fordulva, az ellenség és a védelmezett alak között. Később a harci jelenetekben már csak a fél lába mezítelenkedik ki a ruhája alól, majd – így a szkíta művészetben is – csak a ruha jelképes szabása és lengesége jelzi kilétét. Nos, ez a figura is megjelent Magyarországon, mégpedig több megjelenítésben, egyebek között egy Árpád-kori (Magyarszentpál, Kolozs m.) templomunkban. Ahol is – László Gyula leírása szerint – az oltári szentség fülkéjének védelmére, 'hogy a rontó tekintetnek útját állja, s azt magára vonja, egy magát szemérmetlenül mutogató mezítelen némber kifaragott képe állt'.[1149] De mielőtt Magyarszentpálra érkezett volna, ugyancsak megjelent a szkíta művészetben is: lószerszámok homloklemezein, sátortartó rudak hegyébe tűzött bronzfigurákban, vért- és ruhadíszeken, tábori eszközökön. A felhasználási mód egyértelműen jelzi itt is a harcost segítő, oltalmazó szerepkört. És nemcsak bronzfigurákban, kőportrékban érkezett el hozzánk ez a harcban oltalmazó szumér istennő, hanem élő, s gyakorlati valóságban is. László Gyula a görög Kinnamosztól, mint szemtanútól idéz ennek bizonyítékául egy történetet. Zimony ostromakor egy várbéli magyar varázslóasszony kiállt a bástyafokra, s a szoknyáját a nyakába kanyarítva, szemérmetlen felét mutogatta a bizánci ostromlóknak, közben varázsszavakat mormolt, s így védte tőlük az ostromlottakat.[1150] Az ókori kelet civilizációjának feltárása és az ékiratok megfejtése nyomán a történészek arra következtettek,[1151] hogy Szumérban született meg az első olyan írásban fennmaradt jogrendszer, amely a társadalmi rend szabályozását, a jogalkotást és a törvénykezést a közrend és a köz igazgatása, valamint a szociá-

[1147] Hogy nem vagyunk szteppei szkíták, arról lásd Cser Ferenc, Darai Lajos: *Kárpát-medence, vagy Szkítia?* Fríg Kiadó, 2008, de most csak annyit erről, hogy a Kárpát-medencei nagy kiterjedésű múltban szereplő elődeinket azonosították aztán a történelemhamisítók az európai szteppei és ázsiai szereplőkkel, amint nyelvünk hordozóit az északi-keleti finnugorokkal.

[1148] Az áradás irányára ismételten a fordított előjelet kell tennünk, gondolva nemcsak a Tatárlaki táblákra, hanem a Colin Renfrew által visszavont eredeti mezopotámiai műveltségszétáradás elméletére. (Renfrew, C.: *Before Civilization. The Radiocarbon Revolution and Prehistoric Europe.* Jonathane Cape, Thirty Bedford Sq. London, 1973.)

[1149] Hogy a jelenség nálunk régebbi, azaz itt eredeti, ismételten jelzi, hogy nálunk nincsen mitológiai neve a mezítelen némbernek.

[1150] Itt ismét az eleven (meztelen) hagyománnyal van dolgunk, míg a szkítáknak nevezetteknél mitológiává merevült hagyományról, azaz nem „bronzfigurákban, kőportrékban érkezett el hozzánk ez a harcban oltalmazó szumér istennő", hanem fordított és valamiért elromlott hatásról van szó. Tudjuk miért, hiszen azóta is egyre csak romlik.

[1151] Azaz úgy hamisították meg az igaz múltat.

lis jólét és igazságosság szolgálatába állította.[1152] A jogélet legfontosabb értéke az igazság volt. És ha az előbbi példáknál a kultúrtörténeti elemek Szumérból Magyarországra kerülésében a szkíta közvetítést tekintjük, mindenképpen jelentősnek kell tekintenünk azokat az ókori történeti adatokat is, amelyek a szkítákat egyrészt a legrégibb népnek mondják, – ami a szumérokkal való közvetlen kapcsolatot is megengedi – másrészt a legigazságosabb népnek írják."[1153]

Erre érdemes kicsit részletesebben kitérnünk: Pannóniáról szóló könyvében Mócsy András az Iliász tizenharmadik énekének elejét idézi, mint a legkorábbi tudósítást Közép-Európa földrajzáról és népeiről: „Zeusz miután Hektórt s népét a hajók fele vitte, / ott is hagyta a fáradalom s örökös hadivész közt; / ő maga meg ragyogó szemeit másmerre vetette, / messze lovas thrákok tájékát vette szemügyre, / harcos műsz népét s tejivó jó kancafejőkét". A műsz nép azonosítása korábban – tévesen – lehetetlennek látszott, mivel mys népet csak a kisázsiai Mysiában ismertek, de aztán „Poszeidóniosz, a hellénizmus utolsó nagy tudósa oldotta meg a kérdést, amikor arra utalt, hogy a trákok északi szomszédságában élő moisoi nevű törzs azonos lehet a Homérosznál szereplő mysoi népével (Strabón VII, 3)."[1154] És Mócsy ugyan nem idézi tovább, de a folytatás a következő sorban szintén fontos számunkra az itteniek lelkivilága szempontjából: „és az igazszívű abiosz népnek mezejét is" – szemügyre vette tehát Zeusz. Ez az igazságosság már a híres hellenista alexandriai filozófus Philónnak is feltűnt, amint Adorjáni Zoltán jóvoltából megtudhatjuk: „Míg az anyagi javakra és meggazdagodásra törő igyekezet igazságtalanságot szül a méltánytalanság miatt, addig az ezzel ellentétes életfelfogásból jogosság származik a méltányosság alapján. A méltányosság nagyobb boldogságot jelent a földi gazdagságnál, amelyet hiú dicsvágyak határoznak meg."[1155] Adorjáni még idézi Vértesy Jenő fordítását és magyarázatát is 1913-ból: „Ott a harcos mysek, igaz abiosok, / Kabala-tejivó déli hippemolgok..." Ahol „a hippemolgokon a szkítákat kell érteni, az abios pedig szegényeket jelent". És Vályi-Nagy Ferenc 1821-es sárospataki fordítása is érdekes: „S a közel ütközetű Műszok, s hippémolgonokra, / kik tejevők, hosszú idejük, igaz emberek, és jók." Philón ugyanis ezért az idővel gazdagságért dicséri őket, mert mint mondja, „a javakkal és a vagyonnal való törődés sok időt emészt fel. Az idővel pedig jól kell takarékoskodni, mivel az orvos Hippokratész szerint: 'Az élet rövid, a tudomány pedig terjedelmes'."[1156] Mócsy András még hozzáteszi: „A görögök az archaikus korban meglehetősen tisztában voltak

[1152] Állította volna, ha érvényesült volna.

[1153] Szádeczky-Kardoss (2005), 194-196. De magunknak nyilván nem kellett közvetítenünk. És ez utalás az Iliászban található jellemzésre, de az nem a szteppei harcosokra, hanem a Kárpát-medencei lakosokra vonatkozott.

[1154] Mócsy András: Pannonia a korai császárság idején. Apolló Könyvtár 3. Szerkeszti Harmatta János. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975. 7. (Homérosz: *Iliász. XIII. ének. Harc a hajóknál.* Devecseri Gábor fordítása. http://mek.niif.hu/00400/00406/html/02.htm#13.)

[1155] Adorjáni Zoltán: *A therapeuták kontemplatív kegyessége.* Doktori értekezés. Debreceni Református Hittudományi Egyetem. Bibliai teológia és vallástudomány. Kolozsvár, 2004. https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/127532/Disszert%C3%A1ci%C3%B3-Adorj%C3%A1ni.pdf?sequence=1&isAllowed=y. Témavezető Dr. Marjovszky Tibor.

[1156] Adorjáni (2004), 43.

a Duna-völgy és az adriai part föld- és néprajzával. Azonban ezek a kereskedők által szerzett értesülések a klasszikus korban, az északi görög kereskedelem hanyatlásával együtt feledésbe merültek, vagy mitológiai elemekkel keveredve fokozatosan eltorzultak."[1157] A korai ismereteket azonban mi a közvetlen kapcsolatnak is köszönjük, ami a földművesek délre terjedésével valósult meg több hullámban, egész Balkán későbbi műveltségi és nyelvi viszonyait is meghatározva.

Szádeczky-Kardoss szerint „ha mindezt egybevetjük azzal, hogy a világ minket még ma is nemcsak 'lovas nemzetnek' tart (akik a szkíták voltak), hanem 'jogász nemzetnek' is, akkor a szkítáktól való származásunk hagyományai mellett ezek a párhuzamok, s a bennük vélhető bizonyítékok is megérhetnek annyit, hogy a szkítákhoz, majd rajtuk keresztül a szumérokhoz is elvezető lehetséges kapcsolat lehetséges bizonyítékaiként vessük alapos vizsgálat alá őket.[1158] Mert lehet, hogy ezek is tanúi (szintén szumér eredetű szavunk) lehetnek őstörténetünknek. Ez is olyan kérdés, amelyben az igazságot csak gondos vizsgálattal állapíthatjuk meg, nem pedig a lehetőség vizsgálat nélküli, arisztokratikus elvetésével. E témakör befejezéséül azokra a nyelvemlékeinkre utalok, amelyek vagy latin szövegben előforduló magyar közszavakat, személy- és földrajzi neveket foglalnak magukba a korabeli alakjukban, vagy teljes egészében magyar nyelvűek lévén, magát a korabeli nyelvet őrzik. Novotny Elemér elemzései igen értékesek ebben a tekintetben. Miközben meggyőzően bizonyítja a két nyelvemlék hitelességét, szófejtései néhány jogi szakkifejezés szumér kapcsolatát is kimutatták. Ezek: a főember jelentésű lófő, a törvény, amelynek szumér töve a rendelés jelentésű tur-tar – további hangzóváltozással: tor-tör (feltehetően ez a Torah gyöke is), és a királynak egy I. Endre idejében még használatos kifejezés-változata: a szumér 'lugal',[1159] amellyel egy-egy korabeli magyar nyelvű imádság Szent Istvánt is, I. Endrét is, uralkodóként titulálja. Ugyancsak szumér eredetű a felforgató, lázadó jelentésű garázda szavunk, valamint a gaz, akkor még 'gyilkos' tartalommal. Mindezekkel nem a finnugor nyelvrokonság, vagy a török-nyelvi eredet ellenében, hanem ezek párhuzamában állítom annak egyes jogi elemekben is megmutatkozó valószínűségét, hogy mérhetetlenül gazdag és sokszínű nemzeti kultúránk bölcsőjét Szumériában is ringatták.[1160] S mindaz, amit ide, a Kárpát-medencébe többszöri honfoglalásunkkal magunkkal hoztunk, csak a sokféleség lehetőségének megengedésével vizsgálható. Ideértve azt a lehetőséget is, hogy nemcsak közvetlenül vezettek a szálak a Kárpát-

[1157] Mócsy (1975), 7.

[1158] Nagyon ideje van már az alapos, de nem a hamisítást szolgáló vizsgálatnak.

[1159] Szádeczky-Kardoss (2005), 197. jegyzete: „Talán a honfoglalóknak a mezopotámiai környezetből legutóbb kiszakadt szavárd-szabir ága hozta magával azokat a szumer eredetű (de már a babiloni idők hatását is viselő) szavakat, mint ami például a 'lugal' volt. Itt viszont arra is figyelnünk kell, hogy a hunokra és az avarokra vonatkozó korabeli kútfők a 'válogatott előkelők, főemberek', mint tisztségviselők között említik a „logadeszeket". Ez a kifejezés a „lugal" görög átirata is lehet, s mint ilyen, hun/avar eredetre is utalhat". – De tehát nem kellett senkinek „magával hozni" ezeket, ha innen eredtek.

[1160] Ellenkezőleg: mindezek bölcsőjét nálunk ringatták. (Létezik egyáltalán máshol bölcső?!)

medence és Szumér között – Erősd, Turdos, Tatárlaka népességétől a honfoglaló magyarok Kaukázuson s Meotiszon átkelő szumér–pártus szavárd–szubar–szabirjaiig, hanem különböző szakaszokban, Kína, Mongólia határához vezető kitérőkön megfordulva is, hogy Szkítiában: Turánban, Dentu-Mogerben, Kum-magyariában, Magna Hungáriában, Kazáriában, Chorezmben és Bizánc szomszédságában, s Etelközben is gazdagodván, a 895/6-os honfoglalók is megérkezzenek ide, a már őshonos rokonnépekkel együtt Magyarországot alapítani.[1161] Mert az említett nyelvi és jogintézményi emlékek – a palást és a korona egy-két szimbolikus részletének értelmezésével és ezek előképi analógiáival együtt – a magyarság útját visszafelé követve a már jól ismert, Belső-Ázsiába vezető útról letérő meotiszi elágazással a Kaukázuson, annak déli lejtőin át a kisázsiai Anatóliába, illetve lejjebb Mezopotámiába vezetnek minket. Abba a Mezopotámiába, ahol egykor, egymással egyidőben egy perzsa viseletű nép élt együtt, és állt szemben olyan etnikummal, amely a magyar puszták pásztorainak és csikósainak betyáros viseletét hordta, ott, kétezer évvel ezelőtt. Megtalálhatók köztük az együtt harcoló fivérek – mint Hunor és Magor? – és olyan kisebb etnikum feje vagy közharcos vitéz, aki épp úgy fokossal harcolt, mint a magyar hajdúk, a mátrai és a bakonyi betyárok, meg a hortobágyi legények. Ahol ennek a viseletnek egyes kiegészítői közül a guba gubat volt, és subatu a suba. Ahol pir-ka-an-va kelt föl a nap, míg a kuták uggatu ugattak. Ahol a kuvasz neve kuassza, a komondoré komundur, a pulié pedig puli volt. Ahol a kost kosnak, a bárányt barinnának, de szilának is hívták, mint nálunk a Dunántúlon...”[1162]

Fel van tehát adva a lecke a magyarázatra, de van megoldás: Ezeket az egyezéseket olyan módon kell figyelembe venni, mintha bizonyítandó feltevések lennének, amelyek egészen addig elfogadott állításoknak tekintendők, amíg ellenbizonyíték nem kerül napvilágra. És várhatóan nem fog. Megerősítő viszont igen, ha ez a hozzáállás vezeti kutatásunkat. Minek végére bebizonyosodik majd, hogy az itt említett összes néphez és helyhez éppen olyan szoros kapcsolatunk van, mint az általunk évezredekkel azelőtt létrehívott sikeres emberiségi műveltséghez – idegen szóval civilizációhoz, aminek elterjedését a földön nemcsak annak áldásai, hanem egy idő óta a történelemhamisítás is siettette, azaz oda tette, ottani működését is elhitette, ahol nem volt, ahol más műveltség volt érvényben, hogy birodalomépítő (gyarmatosító) tettei előzményét az általa meghódítottaknál felmutathassa, a magáénak igazságtalanságát ezzel tompítsa.

A Magyar Koronázási Palást jelképeinek jelentősége

Szádeczky-Kardoss Irma jogtörténeti kutatásáról mint a magyar őstörténet felderítésében használt eszközről szóló beszámolója harmadik részében a koronázási jelvények lehetséges háromnyelvűségéről értekezve, különösen a koronázó palást üzenetében látja e harmadik nyelvi jelentés megjelenését és számol be

[1161] E túl nagy időbeli és térbeli ugrásokat tehát szükségtelenné teszi a magyarázatban a Kárpát-medencei magyar eredet és folytonosság. Ám a következő részletek igen érdekesek.
[1162] Szádeczky-Kardoss, 2005, 196-8. Fel van adva a lecke a magyarázatra, de van megoldás.

róla — egyúttal közvetett bizonyítékokként nagyszerű táplálékot nyújtva a nyelvünk természettörténetére és írásbeliségünk–jelképeink ősrégiségére kiéhezett kutató szenvedélyünknek, és eligazítva bennünket a történelemhamisítás által létrehozott sűrű őserdőben, különösen a Szent István-i nyiladék ismertetése által. Ám ezek elsajátítása során továbbra is érvényesítenünk kell a már eddig is alkalmazott módszertani megfontolásokat a térben és időben távoli párhuzamokkal és azonosságokkal kapcsolatban.

3. kép. A Magyar Koronázási Palást Szelényi Károly fényképén.[1163]

A Magyar Koronázási Palást korábbi kutatása során Érdy Miklós „hívta fel a figyelmet" – emlékeztet rá Szádeczky-Kardoss – „annak őstörténeti jelentőségére, hogy a királyi család portréi köré hímzett, nem keresztény, hanem régi 'pogány' szimbólumokat megörökítő turulszerű őrmadarak[1164] és tulipánfejű életfa az őshazakutatást miről informálják: a madarak és a vadtulipán genetikai őshazájáról, az urál-altaji és a belső-ázsiai Bajkálon túli, s körüli, gyakorlatilag a Kínai Nagy Faltól a Kárpátokig terjedő területekről, – amit az ókori írók Szkítiának neveztek és ahol több évezredes vándorlási, birodalom-alapítási és felbomlási folyamatok közepette a magyarság fő ágának, a hun–avar–onogur népességnek etnogenezise is bekövetkezett – építészeti és régészeti emlékekkel bizonyítva, hogy onnan hoztuk ma is élő népművészetünk eme motívumait."[1165]

[1163] http://mek.oszk.hu/01900/01992/html/cd1m/kepek/c0494sc15.jpg.
[1164] A Palláston ábrázolt madarak nem turul-szerűek, hanem darusszerűek, mert túlságosan hosszú a nyakuk a turulhoz képest. Mint ilyenek védelmező, figyelmeztető szerepül van.
[1165] Szádeczky-Kardoss (2005), 199.

4. kép. Rajzos részlet a Koronázási Palástról két daruval Decsy Sámuel: A Magyar Szent Koronának Historiája, Wien, 1792. című könyvében.[1166]

Szkítia elhelyezése azonban nem ilyen egyértelmű sem az ókori, sem a középkori íróknál. Magyar krónikáink pedig nem állítják, hogy a magyarok szkíták, csak azt, hogy Szkítiából érkeztek. Szkítia leírása viszont krónikáról-krónikára különbözik. Minél későbbi a krónika, annál keletebbre tevődik az eredet, amiben szerepet játszik a bizonyos nyugati szerzőkre, például Szent Jeromosra hivatkozás (Kálti Márk). Eszerint Perzsiából indultak, ahonnan a Meotisz ingoványaiba kergették a csodaszarvast. De Perzsia és a Meotisz mocsarai között 1000 km távolság van és többek között a Kaukázus – eddigi földrajzi ismereteink szerint. A madár és tulipán jelképre később visszatérünk.

5. kép. Szent István a Koronázó Palástón.[1167]

És a műveltség, az embertan és a régészet is mást mond, mert a magyar műveltség meghatározó eleme a mellérendelés. Növényi elemek – lélek jelképek – jellemzik mind a képi, mind a szóbeli műveltséget. Alárendelő szteppei elem –

1166 http://www.magtudin.org/marton_veronika_nemzetveszto_kiralynek_I_files/image002.jpg.

1167 http://lh3.ggpht.com/_3T_Si5WFTE8/SetdVPCLAkI/AAAAAAAACj0/-4m-qahyP48/s512/palast-nem_szent_istvan.jpg

ragadozó állatok, harcias jelenetek – szinte hiányoznak a magyar népi műveltségből. Ez összefügg azzal, hogy a magyar népi műveltség letelepedett, földművelő és fémfeldolgozó, eredetét tekintve Kárpát-medencei, és szinte semmit sem tartalmaz a szteppei műveltségekből. Amit igen, az a Kárpát-medence szteppei területeiről, a magyarság teljes településének töredékéről származik. Az itteni számottevő földműves, fémfeldolgozó népesség mellérendelő szemlélete kizárja, hogy a szteppe lovas pásztorai elit műveltsége legyen. A Szkítiából, azaz keletről érkezett katonai elit nem szkíta, hanem magyar és esetleg a turk nyelvcsalád egyik ága, hun vezérkarral. Árpád katonanépe az itteni földműves műveltséggel szövetségben hozta létre a Magyar Királyságot. A Magyar Királyság vezető nemességét a katonatörzs, lakosságát a Kárpát-medence őslakói alkotják, műveltségük az őslakókét folytatta és az nem pásztor műveltség. Azaz a lakosság döntő többségét alkotó néptömeg őshazája a Kárpát-medence, és műveltségük megfelel a magyar nyelv sajátságainak.

Nyelvünk ősisége, viszonya Európa és Ázsia nyelveihez a magyar nyelv európai központi helyzetére utal. Azaz a magyar nyelv lehetett más nyelvek forrása, a magyar nyelv Eurázsia legősibb állapotban konzerválódott, leginkább kialakult nyelve. Közvetlen rokonságba semelyik nyelvvel sem hozható, ragozó nyelvek közül az európai ragozó nyelvek állnak hozzá a legközelebb, viszont – időben – hatalmas távolságban tőle. S a szkíták nyelve tudományos igénnyel ma sem ismert, a görögök leírásaiból néhány személynév, szkíta istenség neve ismert, magáról a nyelvről nem maradt fenn hitelt érdemlő adat.

Továbbá a magyar népesség genetikai összetevői szerint ősi, európai, a magyar lakosság döntő többsége az európai ősgént hordozza. A magyar lakosság embertanilag jellegzetesen közép-európai, északi vonás itt elenyésző. Ugyanakkor a magyar lakosságban jelentős mértékben jelen van az ún. turáni terület emberanyaga is. Hiányzik viszont a mongol emberanyag, kevesebb mint <1%. Ehhez jön, hogy a feltáró régészet szerint a magyarság nem vezethető le a finnugor nyelvelmélet alapján. A magyar kultúra nem található meg a Kárpát-medencétől távol. A hivatkozott távolabbi műveltségek számos eleme nem található meg a magyar műveltségben, viszont a magyarokat jellemző – mellérendelő – műveltség azokra nem jellemző. Mindezek alapján levont következtetésünk szerint a magyar nyelvű műveltség Európa ősműveltsége, forrása a Kárpát-medence.[1168]

Ezzel összhangban áll, amire Szádeczky-Kardoss szerint szintén Érdy Miklós hívta fel a figyelmet, hogy a Magyar Koronázási Palástón „Szent István az országalmát nem a kezében tartja, hanem az csak lebeg a háttérben, míg a király balkeze, az országalma előtt, kissé takarva is azt, felénk fordított nyitott tenyérrel, mintegy figyelmet és hívó, elfogadó engedelmességet parancsoló látványossággal, hat ujját mutatja a nézőnek! Hat ujját, amivel az ősi hit és a mai 'babona' szerint a táltosok születnek: az égiektől való elhivatás, a karizma testi jele-

[1168] Vesd össze Cser Ferenc, Darai Lajos (2008), Cser Ferenc, Darai Lajos: *Európa mi vagyunk. Európa történeti kapcsai a sejti tulajdonság örökítőkhöz és a Kárpát-medencei népi, nyelvi, műveltségi folytonosság I- II.* Fríg Kiadó, 2007-2008. Cser Ferenc, Darai Lajos: *Kárpát-medencei magyar ősiség.* Hun-Idea Kiadó, Budapest, 2011. Internetes elérése: http://www.mvsz.hu/mtf/mtf_12.html.

ként.[1169] Ez a kéz beszélt azokhoz, akik látták. Ez a kéz itt a római keresztény misepaláston elsősorban nem az államalapító vagy térítő király keze volt, – bár az is volt – hanem a karizmatikus táltos királyé! ... Egyenesen a magyarázat olvasható ki ebből a kézből: ezért lehetett oly hatékony a király római kereszténységre térítő uralkodása. Ezért sikerült némi Gézai előkészítéssel egyetlen uralkodási ciklus alatt végérvényesen és visszavonhatatlanul a nyugati kereszténységre térítenie a kereszténységet ugyan már ismerő, de lelke mélyén még mindig az ősvallást hordozó magyarságot. És ezért tekintették sokan Őt, a fegyverrel és vérontással is térítőt – mindezek ellenére – szent királynak, szinte már a kortársai körében is. Ebben rejlik a Szent István korában készült palást egyik üzenete. Számunkra csupán ténybeli tájékoztatás, a korabeliek számára azonban misztikus valóság volt. A palást egyéb, hasonló jegyeivel együtt azt valószínűsítve, hogy Szent István mégsem lehetett olyan, a régi vallásnak és szokásoknak hátat fordító, minden ősi hagyományt s azok követőjét kíméletlenül kiirtó, német befolyás alatt élő, – nota bene: 'németimádó' – agyamosott, hitét és magyarságát elárulva feladó uralkodó, amilyennek ma nem egy mű bemutatja! Hiszen, lám: a koronázó palástón, fia és bajor felesége társaságában, a legszorosabb családi – és dinasztikus – körben mindhármukat az ősmagyar hagyomány életfája és őrmadarai védik. Mi ez, ha nem hagyományőrzés? Az ősi hit és létforma értékeinek őrzése, átmentése. Mi ez, ha nem az ősi hit tisztelete, egy generációval későbbi aktualitással ugyan, de Géza fejedelem felfogásához híven, aki elég gazdag volt ahhoz, hogy egyszerre két Istennek is áldozzék. Vajon nem követelte-e meg a korabeli társadalmi valóság is azt a magyarok királyától, – és a jelek szerint annak elfogadását a bajor Gizellától is, – hogy ilyen nyíltan őrizze az ősi magyar hit hagyományait? Vajon nem az történt-e, hogy a véres leszámolás a régi rendnek és régi hitnek csak az új renddel és vallással erőszakosan szembeszegülő, felforgató (= szumér gyökerű szavunkkal garázda) alattvalói ellen fordult fegyverrel, ám mint államszervező, jogalkotó és térítő, és a római-keresztény Európában való megmaradás tartós alapjait építő uralkodó – lehetőség szerint – a türelem szelídebb eszközeit is alkalmazta?"[1170]

De igen, mondhatnánk, ám a kérdés igen bonyolult amiatt, hogy a mai leegyszerűsítő történelemfelfogás nem ragadja meg részleteiben az akkori viszonyokat, nem értelmezi helyén az eseményeket, összefüggéseket. És ahogy a római kor végi pannóniai kereszténységről sem igen emlékezik meg történetírásunk, úgy a hunok, avarok és az árpádi magyarok saját kereszténységét sem fogadják el, hanem a korábbi hitviták eredményeként kialakult korabeli nyugati pogányozást szajkózzák még mindig, pedig elég *sok adat és szerző bizonyítja*, hogy sajátos kereszténységünk a keleti változatok folytatásának tekinthető. Zachar József összegyűjtötte ezeket és elénk tárva felhívta a figyelmünket nem csupán ennek a tudományos ténynek a nagyszerű értékére, hanem egyenesen

[1169] Ha azonban jobban megnézzük a képet, látjuk, hogy Szent Istvánnak bal keze nem kinyújtott hatujjú tenyér, hanem ötujjú és a 4 ujja be van hajlítva a tenyér felé. Így itt valójában nincs szó táltos-királyról. A karizmájáról természetesen szó van. Érdy tévedését Szádeczky-Kardoss is átvette és elméletet kerekített köré.

[1170] Szádeczky-Kardoss (2005), 199-200.

arra, hogy „miközben eleink mindenkor isteni elhivatottságuk tudatában léptek fel és az emberiség javára cselekedtek, hol csak példamutatással, hol egyértelmű fellépéssel", azóta „nem hagyott magunkra bennünket Istenünk, Hozzá fordulva és nemzeti öntudatra ébredve, új magyar jövendőt építhet a magyarság".[1171] Ezt az isteni útmutatást régmúltunktól megtagadni tehát csak a késői kor történelemhamisítása tudta, mégpedig ennek a reménynek a letörésére.

Szent Jeromos közölte, hogy „zsoltárt tanulnak a hunok, Szkítia földje forró a hit melegétől".[1172] A „római Stridonban született" egyházatya „teljesen elfeledett 408-as úti beszámolójában megőrizte a fehér hunokról azt a magyarság elei szempontjából feltétlenül kiemelendő tényt, hogy 'a heftaliták saját írásaikból és saját nyelven olvasták a szent iratokat'. Sőt hozzátette", hogy gyülekezeteik „már akkor püspökségekben egyesültek". Mindezt kortársa, Orosius is megerősíti: „Kelet és Nyugat templomai hunokkal telnek meg" és „a hunok Jézus-hitűek". Amiért is Zachar megállapíthatja: „Ez alapján már semmi meglepőt sem találunk abban, hogy Atilla hun nagykirály udvarában is ott voltak a jézusi hit hirdetői, és a vele a Kárpát-medencébe hazatértek hittérítő tevékenysége innen sugárzott ki a szomszédos térségekbe."[1173] Ezt a hitet azonban, amely a korábbi Szentháromság-felfogáson alapult, a nikaiai hitvallás óta a római császári támogatást élvező püspökök ki akarták iktatni. Ezért például a 343-as szardikai (szófiai) zsinaton „Róma részéről kiközösítésben részesült mások mellett Valens mursai (Eszék) és Ursacius singidunumi (Belgrád), továbbá a székhelyének ismerete nélküli 'pannóniai Gaius' püspök is".[1174] És „a hunok keleti térségekben továbbélő utódainál az Atilla-leszármazottak idejében" szintén „elevenen éltek a jézusi tanítások. Eközben ők és más előmagyar népek még évszázadokig megőrizték ősi vallásgyakorlatukat is, ahogyan ezt mind az avarokról, mind a turkokról szólva a források mindig megemlítik".[1175]

Ennyi is elegendő az Árpád-vezette keresztény államszervezés nyomainak feltárására, de a Szent István által felvállalt ősiség, ősi hitbéli folyamatosság magyarázatára idézzünk fel további adatokat a hun-avar-magyar korszak kereszténységéből. Zachar József szerint „a hunokat 444-ben Baronius így jellemezte: 'Végre Krisztus igája alá kerülve, istenfélőkké, szelídekké, emberségesekké, jóindulatúakká, szerényekké és minden tekintetben szentéletűekké (!) váltak, és oly királyok (!) emelkedtek ki közülük, akik a keresztény vallásnak ékességére és díszére váltak'."[1176] Természetesen a VI. század közepén a kazár terjeszkedés következtében áttelepült onogurok, és az akkoriban a Kárpát-medencében nyugatra vonuló avarok – közelebbről nem ismert – Jézus-hitére is hatással volt a korabeli római és konstantinápolyi hitbeli vetélkedés, ami mögött később már a hűbéressé tevés igénye húzódott meg: „Valójában a háttérben a sacerdotium és

[1171] Zachar (2006) József: *Egy az Isten, egy a Nemzet. Írások Jézus-hitű magyar eleinkről.* Heraldika Kiadó, Budapest. 8.
[1172] Zachar (2006), 57.
[1173] Zachar (2006), 58.
[1174] Zachar (2006), 56.
[1175] Zachar (2006), 58-59.
[1176] Zachar (2006), 62-63.

imperium (vagyis papi vagy világi uralom) közti alapvető felfogáskülönbség húzódott meg, azaz a nyugat-európai egyházi függőségbe kényszerített világi hatalom, illetve a kelet-európai világi hatalom alatt működtetett egyház helyzete közti alapvető eltérés. Ugyanis egészen 741-ig nemcsak a konstantinápolyi, hanem még a római patriarchát is az egyedül császári méltóságában megmaradt bizánci uralkodó erősítette meg, miután a helyi zsinaton megválasztották. A fordulatot I. Szent Zakariás hajtotta végre, aki nem kérte választása császári megerősítését, viszont a frank uralkodókkal szemben maga lépett fel megerősítési igénnyel."[1177]

Mivel nálunk az uralkodót és a hatalmi réteget Árpádtól kezdve majd a szóbanforgó hun, illetve avar utódok adják, fontos a szempontunkból, hogy „Koszmasz Indikopleusztész 540-ben 'Keresztény topográfia' című művében leírta, hogy a hun utódok keresztények" és „Theophülaktosz, 570 körül működő bizánci történetíró azt állította, hogy 'a turkok szentnek tartják a tüzet; a levegőt és a tüzet tisztelik; a földet himnuszokkal dicsőítik; de csupán azt imádják és nevezik Istennek, aki e világmindenséget teremtette'."[1178] Zachar szerint „562-óta a keleti avar birodalomban, 760-tól ismét a Kárpát-medencei újabb birodalmukban is a magyarok elei a jézusi hitet követték. Így Baján kagán, aki mellett a szíriai patriarchátusból érkezett papok tartózkodtak, már a VI. század végén (valószínűleg 583-ban) a szávai hídépítéskor a Szentírásra tett esküt, az Úr kereszthalála idejére emlékezve pedig fegyverszünetet rendelt el."[1179] Mindennek oka, mondja Zachar, hogy „az egyistenhit egyetemes felfogása jegyében és Jézus Urunk tanításának bárhonnan érkező befogadása mögött a földi uralom mennyei eredetéről alkotott felfogást kell látnunk".[1180]

Azután „a római kereszténységgel való első tragikus összeütközést a magyarság elei közül az 568 óta fennálló Kárpát-medencei avar birodalom szenvedte el a VIII. század legvégén, amikor a Körös-vidékre és Erdélyre támadó bolgár-türk támadás, az így keletkezett zavar, sőt polgárháború adta lehetőséget kihasználva, hódító és zsákmányszerző céllal lerohanta a ma már Nagy Károlyként ismert eredetileg Kara-ulu és a keresztsége óta Magnus nevet viselő frank uralkodó az Inn folyóig terjedő Avaria nyugati térségét". Ez a helyi lakosságban „számos népességváltás ellenére mind az ariánus, mind a római irányzatú Jézushit oly annyira tovább élt[1181] a régi időkből, hogy az akkor már avar püspökségeket éppen ez a támadás szűntette meg, illetve helyezte a frank uralkodói intézkedés a meghódított avar kereszténye ket a salzburgi római érsekség alá." És jellemző a nyugati érdek-felfogásra, hogy „Theotmar salzburgi bajor érsek IX. János pápához intézett levelében a meghódítottakat 'álkereszténye knek' nevezte még közel száz év múltán is". Mindenesetre e nyugati keresztény támadás, a magyarság szempontjából nem várt kereszténye tlen cselekedet leckéjét megtanulva „a Kárpát-medencében továbbélő hun-maradványok vezetői immár a

[1177] Zachar (2006), 67.
[1178] Zachar (2006), 67.
[1179] Zachar (2006), 68.
[1180] Zachar (2006), 68.
[1181] Bizonyára a folytonos őslakosságban.

megrendült avar hatalomra támaszkodás helyett a távoli keleten maradt szabír és onogur rokon népekhez fordultak", akiknek „a világról alkotott nézeteik, vallási felfogásuk" szintén közelebb került hozzájuk, az arab támadások miatt.[1182]

Az Árpád-vezette bejövetel előtti Kárpát-medencei kereszténységgel kapcsolatban érdekes számunkra az is hogy „a IX. században a római irányítás alatti sirmiumi (később: Szerémvár) érseki tartományhoz tizenkét püspök tartozott, és 788-ban az egyik Kárpát-medencei püspök Hungarus névvel szerepel a pápasághoz kötődő egyházi forrásokban, továbbá a nyugati-északnyugati gyepűvidéken működő Salek és Csák püspököt az egyházi források kimondottan avarnak nevezik".[1183] További római egyházi források ugyancsak „keresztény hunokról" írnak, „így II. Jenő pápa már 822-ben", és ez „megismétlődött utódainál 863-ban, 872-ben, 882-ben".[1184] Ezt megerősítik a 870-es évekből „a salzburgi érsekségi évkönyvek".[1185] Ugyanekkor a keleti területeken uralkodói hatalmat szerzett Álmost szentnek tartja a krónikaíró Anonymus, akinek népe ugyan „együtt imádkozott a bizánciakkal", de ez „a közös hit nem azonos egyházhoz tartozást jelentett". 895-ös híradásában Phötiusz bizánci patriarcha egyenesen azt mondja, hogy „a kijevi turkok a manicheista eretnekség hívei".[1186] Cyrill és Methód püspök is értesít a kijevi turkok és vezérük kegyességéről, míg Pázmány Péter azt a híradást örökítette meg, hogy „Árpád honfoglalói már rendelkeztek magyar nyelvre fordított szentírással".[1187] Anonymus beszámol a Salán fejedelem elleni harcról, melynek kezdetén „Árpád fejedelem, akit minden földi halandó Istene segített, felöltötte fegyverzetét, elrendezte a csatasorokat, könynyek között fohászkodott Istenhez, majd vitézei bátorítására" beszédet mondott.[1188] Kálti Márk a Szvatopluk-történet során írja, hogy „Árpád övéivel együtt megtöltötte szarukürtjét a Duna vízéből, és az összes magyar színe előtt a mindenható Isten kegyelmét kérte arra a szarukürtre, hogy az Úr ama földet adja nekik mindörökre. Szavai befejeztével az összes magyar háromszor így kiáltott: 'Isten! Isten! Isten!' "[1189] Ennek idejéhez nagyon közel, 910-ben írta le Liutprand cremonai püspök, hogy „a hungarus nép tudvalevőleg keresztény".[1190]

Azután pedig az európai politikai harcokba mindig valamelyik oldal szövetségeseként beavatkozván, különböző helyekre vezetett hadjárataik által „a Magasságbeli Isten bosszúja" jelent meg a magyarok által, felújítva az „Isten ostora" Attilával kapcsolatos elnevezését.[1191] Moravcsik Gyula ezt bizánci szájból idézi a *Basileios élete* című X. századi írásból: A tisztelendő öreg Teophanes

[1182] Zachar (2006), 71.
[1183] Zachar (2006), 71-72.
[1184] Zachar (2006), 72.
[1185] Zachar (2006), 74.
[1186] Zachar (2006), 73.
[1187] Zachar (2006), 74.
[1188] Anonymus (2004): *A magyarok cselekedetei.* Fordította Veszprémi László. Osiris, Budapest. 34-35.
[1189] Kálti (2004), 28.
[1190] Zachar (2006), 75.
[1191] Zachar (2006), 80.

„lelki szemét a mi Urunk és Istenünk, Jézus Krisztus felé fordítva s állandóan reménykedve könyörgött, adná, hogy a vétkes rómaiak megjavulására legyen az, hogy a magyarok népe bűneink miatt naponként pusztítja a nyugati területeket".[1192] Azután pedig a korábbi hitbéli szembenállások szűntével, vagy arra nem tekintve, mivel „eltérő dogmatikai és szertartásbeli eltérés ellenére a nagy egyházszakadás még a messze távolban sem sejlett, 953-ban keletről Hierotheosz püspököt és misszionárius társait, míg 961-ben nyugatról Zaccheus püspököt és térítő barátait volt kész fogadni a legnagyobb készséggel Taksony fejedelem". Ugyanakkor a magyarok „mindvégig távol maradtak a római–konstantinápolyi egyházvezetési vetélkedéstől", mert saját korábbi keresztény hitüket őrizték, miközben mindkét birodalmi keresztény valláshoz közeledtek. Ennek megfelelően „az egyetemes értelemben felfogott Jézus-hit alapján mind Bizánc, mind Róma irányában való nyitottság bizonyítását volt hivatva az is, hogy Taksony két fiát, Gézát és Szöréndet, a keresztségben István és Mihály nevet adva nekik, mind a keleti, mind a nyugati egyházi szertartási rend szerint megkereszteltette".[1193]

Így Géza nagyfejedelem a 973-as, I. Ottó német császár által kezdeményezett összeurópai húsvéti fejedelmi találkozóra a szászországi Quedlinburgba feltűnést keltően küldte el követeit és ajándékait, vivén nyilatkozatát, amely a krónika szerint „a magyarok fejedelmének békés szándékait és a keresztény népek szövetségébe való belépését" tartalmazta.[1194] Egy ránk maradt legendai szöveg szerint Géza „Isten színe előtt igen dicséretessé tette magát azzal, hogy katonaságának vezéreit az Igaz Isten tiszteletére térítette".[1195] A Szent Gallenből érkezett térítő, Bruno püspök félezer udvari embert keresztelt meg. Hol van ez attól a vérszomjas uralkodótól, aminek Géza nagyfejedelmet történetírásunk beállította! – kiálthatunk fel ezek után. Így a magyar uralkodó kivívta nyugati keresztény kortársa csodálatát: „A mindenható isten kegyelmének munkája által senkinek alattvalói közül nem tiltják a megkeresztelkedést, sem a papokat nem gátolják, hogy bárhová menjenek" – amint Piligrin passaui püspök írta VII. Bonifác pápának 974-ben. Géza tehát „követte az Evangélium tanítását" és „megfogadta, hogy minden uralma alatt állót a keresztény hit szolgálatába állít". Mindezeknek megfelelően „és a kétirányú nyitottság jegyében a Győr közeli Szentmártonban latin rítusú római férfi, Veszprémben görög rítusú bizánci női szerzetesházat alapított".[1196] Ez az István névre keresztelt nagyfejedelmünk egyébként „talán már, miként apja, királyi méltóságot viselt, ugyanis korabeli források a

[1192] Moravcsik (1984) Gyula: *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai.* Akadémiai Kiadó, Budapest. 28.
[1193] Zachar (2006), 81.
[1194] Itt „a császárság előkelői mellett más népek és hatalmak képviselői is részt vettek a dánoktól és lengyelektől, csehektől, magyaroktól, a római, bizánci és olasz küldöttségeken át a hispániai arab kalifátusig." Gulya János: „Európa-csúcs ezer esztendővel ezelőtt." *História* 2002. 3. sz6ám. http://www.historia.hu/archivum/2002/0203gulya.htm.
[1195] Zachar (2006), 81-82.
[1196] Zachar (2006), 82.

görög megász archon, latinul magnus senior és szláv král megnevezést használják már Gézával kapcsolatosan is".[1197]

Ezt követte végül Zachar József szerint az eddigiek összegzéseként jelentőségében az Árpád államszervezéséhez „hasonló súlyú tett, a sajátos berendezkedésű keresztény magyar állam szilárd megszervezése Géza fia és 997-től utóda, István" részéről.[1198] Akinek uralma megszilárdítására belső hadjáratokat kellett viselnie az idegen egyházi és világi főurak, hospesek, azaz 'vendég jövevények' miatt, megnyerve „a németek és magyarok közti" csatát.[1199] Azaz ez nem volt testvérharc, és Kézai krónikája határozottan állítja, hogy „ezután jött Vecelin gróf Wasserburgból. Somogyban ez gyilkolta meg Koppány vezért."[1200] Ugyanakkor István a népakaratot is maga mögött tudván koronáztatta magát magyar királlyá, a pápa támogatását elnyerve erre. A „Megszentelt Korona kiszolgálása mellett István további koronázási felségjeleket, sőt példa nélkül állóan ezekkel együtt apostoli méltóságjelvényeket is kapott II. Szilveszter pápától". Ezek közül „a pálma az Istentől kapott hatalmat és dicsőséget, vagyis a vértanúságot is magában foglaló apostolságot jelképezte, a palást az ország fölötti oltalmazás feladatát, a jogar a királyi hatalom érvényesítésének szabadságát, az országalma pedig a királyság földje és minden java fölötti rendelkezés jogát". István király Isten szolgája és krisztus helytartója, a nyugat- és kelet-római[1201] Anyaszentegyház védelmezője lett, és „nemcsak az államépítés, hanem az egyházszervezés is az ő közvetlen irányítása alá került".[1202]

Zachar József arra is felhívja a figyelmet, hogy a római katolikus esztergomi érsekség és kilenc további püspökség mellett a XI. században a sövényházi bizánci érsekségi főegyházmegye is létezett Bodonyban három Al-Duna menti püspökséggel, és a szerémvári bizánci avar püspökség is tovább élt Bács székhellyel, valamint tovább élt az ősi (se nem római, se nem bizánci) Jézus-hitű papság Szamos-parti Káld központtal.[1203] Ez az államegyházat kialakító magyar kereszténység olyan sajátosan ősi vonásokat őrzött meg, mint „a pénteki böjtnap megtartása, a nagyböjtnek Hamvazószerda előtti vasárnapi kezdőnapja, a Szentháromság ünnepének megtartása, az egyházi rendbéliek általános fegyverviselése és lóháton való közlekedése, sőt az Oltáriszentség lóháton való körmeneti vitele".[1204] Amint Bencze Lóránd fogalmaz: „Létezett egy ősi pannóniai egyház, se nem latin, se nem görög, hanem tőlük többé-kevésbé függetlenül fejlődött, mint a kopt vagy a szír egyház. Ez az ősi egyház élt tovább a Kárpát-medencei

[1197] Zachar (2006), 84.
[1198] Zachar (2006), 82-83.
[1199] Zachar (2006), 83.
[1200] Kézai (2004) Simon: *A magyarok cselekedetei.* Ford. Bollók János. Osiris, Budapest. 41
[1201] Ennek a kapcsolatnak bizonysága, hogy „II. Baszileiosz bizánci császár az apostoli koronázás alkalmából I. Istvánnak a szent Kereszt egy ereklyedarabját küldte meg uralkodói keresztfoglalatban" (Zachar, 2006, 86), mely utóbbi a kettős keresztet jelenti.
[1202] Zachar (2006), 85.
[1203] Zachar (2006), 86-87.
[1204] Zachar (2006), 87.

magyarságban, amely 3. század előtti szokásokat, egyházjogot őrzött meg."[1205] Így nagy volt az eltérés a később kialakult nyugati egyházi és államvezetési szokásoktól, de Zacharral együtt állíthatjuk, hogy „Szent István és kortársai még valóban egyetemes, minden 'igaz Krisztus-vallást' egybefogó, valódi jézusi közösségként fogták fel a katolicizmust".[1206]

Koppány felkelésének okát is más irányban kell keresnünk, mint egyszerű vagy elvakult hatalomvágyban, amint eddig volt szokásban,[1207] mert nemcsak nem volt nagybácsi Koppány, hanem Zachar szerint „ötöd rangú[1208] unokafivérként csupán súlyos politikai helyzetben és fegyverrel léphetett fel".[1209] Láthatóan ugyanis, Géza nagyfejedelem vagy király nyugati irányú béketörekvése a külviszonyokban nem állította le a német bekebelezési törekvéseket a magyarok felé. Ezt Kristó észreveszi a Koppány fellépésére sejteni vélt német válaszban. Előbb „Aurillaci Gerbert reimsi érsek, aki II. Szilveszter néven rövidesen római pápaságra emelkedett, talán 997. június-júliusban arról írt III. Ottó császárnak, hogy 'nyugtalanító gondokkal terhesen telnek napjaim és éjszakáim. Szkítia csak növeli gondjaimat, Itália sokasítja; a gondolatra, hogy [cserben]hagyjuk a szkítákat, és nem megyünk Itáliába, megborzongok'… 'Szkítia', illetve a 'szkíták' … a magyarokat jelölik… Az itáliai gondokra történő utalás a görög XVI. János pápa – Ottó és a németek iránt ellenséges – magatartására vonatkozik. E pápa ugyanis egyenesen azzal kacérkodott, hogy a bizánci császár felségjogát ismeri el Róma felett. Röviddel e levél feltehető keltét követően (997. július-augusztusban) valamelyik német főember azt válaszolta Gerbert-nek: még nincs eldöntve, hogy a császár serege a szkíták vagy Itália ellen fordul-e, mivel a szkíták számos törzse a császár birodalmának akarja alávetni magát, és a pápa is barátságos magatartást ígért. Eszerint Koppány felkelése 997 első hónapjaiban robbanhatott ki (ami irányadó Géza halálának idejét illetően is), ha az év közepén Nyugat-Európában már tudtak róla. Az ottani érdeklődés több, egymással összefüggő tényezővel magyarázható. Ebben már nyíltan kifejezésre jutott III. Ottó új politikai irányvonala – és annak részeként a birodalom keleti határvidékein történő események befolyásolása –, amelynek alakításában Adalbert mellett éppen a császár nevelőjének, Gerbert-nek volt igen jelentős szerepe."[1210]

Zachar József ezzel kapcsolatban a következőket mondja: „Koppány támadásának okaként a nemzeti emlékezet a már Géza nagyfejedelem uralkodásának utolsó éveiben bekövetkezett, fiának német sógorságából fakadó, megsértett

[1205] Zachar (2006), 87.
[1206] Uo.
[1207] A 'koppányozók' az utólagos vádaskodást elfogadva hangsúlyozzák nőfaló természetét is. Az is közkeletű nézet, hogy a szép Saroltot akarta feleségnek, és mellékesen a főhatalmat. Holott ekkor már Sarolt biztosan halott, különben a lengyel krónika nem adhatná Géza mellé második – mondai? – feleségét, a térítő Adelheidet.
[1208] Ez Padányinál 'hatod rangú' lenne. (Padányi Viktor: *Dentu-Magyaria.* Veszprém, 1989. 229. 13 lábjegyzet, 295-296. 2. lábjegyzet.)
[1209] Zachar József: *„Egy ezredévi szenvedés." Fejezetek a magyarság hadi történelméből*. Heraldika Kiadó, Budapest. 2003. 46.
[1210] Kristó (2002).

szokásjogokat és azokból fakadó sajátos életmód elleni külső támadásokat őrizte meg. Egyes szerzők Koppány fellépését is még Géza idejéhez, 996-hoz kötik, ugyanakkor Koppány halálát nem a testvérharc során feltételezik, hanem István német kísérői részéről bekövetkezett gyilkosságot látnak benne. Hasonlóképpen Gézának sem természetes halálát feltételezik 997-ben, hanem ellene elkövetett gyilkos merényletet."[1211]

Már Katona József is sokkal megértőbb volt Koppány irányában, és érve ugyanaz, mint amit imént bizonyítottunk: a réges-régi honi kereszténység. Katonának Kecskemét történetéről szóló művét Kerényi Ferenc a magyar romantikus történetírás kezdetének tartja: „Romantikus, de nem délibábos: a város históriájához fűzött 126. jegyzetében a hun Balamber (= Bal ember) kapcsán indulatosan fakadt ki a mindenütt magyarokat látó szemlélet ellen: 'A' gyomrát háborítja fel az embernek az a' vég nélkül való magyarsógorosítás, mellyel feszelgenek (…) tudóssaink.' (52.) A gyáva Buda és a dicső Attila szembeállítása mögött ugyanaz az indulat feszült, amivel a cseh nemzetiségű német színész, Franz Xaver Girzik (Jiřík) 1792-es Szent István-drámáját olvasta, benne Kupa ~ Koppány hasonló beállításával. Ezen a dráma átdolgozásával segített 1813-ban, amikor méltó drámai ellenféllé emelte, lélektanilag pedig motiválta Kupát, akit már-már Peturrá formált át. Ennek a mostani kötetben is megleljük nyomát a történelmi jegyzetek között, a kereszténység felvételéről szólva, amikor említette 'Kupa Vezér párt ütését', hozzátéve itt is magyarázatul, hogy a köznép 'századok olta honos Isteni tiszteletét nem örömest hagyta el'. (98.)"[1212]

Abból pedig ahogy Bonfini a Koppány-féle lázadás István általi leverettetését előadja, kétségtelenül a több évszázados értelmezés látszik, amint azt a katolikus egyház a krónikák, legendák és egyéb történeti emlékezeti eszközök révén közvetítette, valamint a sikeres államhatalom szempontja: „Amikor Géza az üdvösség kilencszázkilencvenhetedik esztendejében meghalt, az ifjúság küszöbén álló fia valamennyi főember szavazata alapján már elnyerte az uralmat,[1213] és másra sem törekedett nagyobb buzgalommal, mint hogy minden magyart az igazság világosságára vezessen. Jól tudta, hogy egy fejedelem sem uralkodhat sokáig, ha nem tűnik ki igazságossággal és vallásossággal. Minden erejével erre törekedett, és hogy ezt könnyebben elérhesse, nekifeküdt az isteni könyveknek. Maga mellé vette a szent dolgok tanítóit, és bizalmasaiként állandóan ott tartotta őket. Minden komoly ügyben szent férfiakkal tanácskozott, nehogy tudatlanságból bűnbe sodorja magát és övéit.[1214] És mert elsősorban a közjóra fordított gondot, amelyet a környező tartományok nyugton maradása nélkül nem érhetett el, uralmát mindenekelőtt az összes szomszéddal megkötött és megtartott békével biztosította,[1215] hogy ha a Krisztus hitének felvétele miatt makacskodó népek vagy főemberek között lázongás támadna, azok külföldről ne remélhessenek

[1211] Zachar (2003), 46.
[1212] Kerényi (2005).
[1213] Azaz az akkori főemberek Gézának megígérték, hogy fia, István lesz az utódja.
[1214] Ezt úgy is felfoghatjuk, hogy nem elhamarkodott, hanem hosszú távra érvényes törvényeket hozott és a fontos nemzeti hagyományokat is megőrizte.
[1215] Azaz csak folytatta az elődje (és apja) által kialakított külügyi folyamatot.

segítséget.[1216] Attól tartott ugyanis, mint ahogy később történt is, hogy a szkíta lélek nem fogja egykönnyen elfelejteni a nemzeti rítusokat.[1217] Sőt, azt is észlelte, hogy a keresztvízben megfürdettek közül sokan tisztességből, néhányan a király kedvéért vették fel a katolikus vallást, de önszántukból nagyon kevesen."[1218]

És itt rögtön meg kell jegyeznünk, hogy mai megítélésünknek szinte szokatlan az a felelős eljárásmód, amivel Bonfini jellemzi a fiatal Istvánt: a mai értékelések sokkal kevésbé alapos, mint inkább *szükséges* vagy *felelőtlen* vállalásnak állítják be István magatartását, attól függően, hogy István mellé vagy Koppány mellé állnak-e. Pedig itt a már apja, Géza nagyfejedelem vagy király által kezdett folyamat elmélyítéséről van szó, amidőn minden magyar igazságát kell megőrizni a közjó fenntartására, azaz egyéni érdekek félretételével, háttérbe szorításával. Utóbbi egyúttal megmagyarázza az ellenállás előre látott bekövetkeztét, sőt az igazságosság és vallásosság összekapcsolt mivoltának új és régi alakban történő összeütközését. Vagyis azt a bonyolult folyamatot, ami még napjainkban sincs egyértelmű értelmezésre jutva, ahol az istváni kezdeményezés éppen annyira mélységesen átgondoltan mutat előre, amennyire a koppányi mélységesen átérzi és védi az ősi hagyományt.

Bonfini azzal folytatja, hogy István „azt viszont nem tudta elviselni, hogy a kárhozatos bálványimádás[1219] az egész népet tönkretegye, ezért föltette magában, hogy vagy elvezeti azt az üdvhozó valláshoz, vagy királyságával együtt életét is elveszíti. Úgy gondolta, hogy az ellenállókkal kissé szigorúbban kell eljárnia, de mert nagyon sokan voltak, akiket erőszak nélkül nem lehetett észre téríteni, sok főúr hatalmas tömeg élén összeesküdött ellene, belháborút kezdett, a többieket visszariasztotta a már bevezetett vallástól, és hogy a szittya vadságból[1220] ne engedjenek, eleinte a falvakban dühöngtek szanaszét, pusztították a birtokokat, majd erejük megnövekedvén nekimentek a királyi városoknak,[1221] … hogy a királynak nagyobb bosszúságot okozzanak, és növeljék azok merészsé-

[1216] Amit úgy értelmezhetünk, hogy a belső érdekharc és széthúzás támogatása volt a szomszédok érdeke, célja.

[1217] A 'szkíta lélek' a hatalombirtokosokra utal, 'nemzeti rítusokat' pedig akkor emlegethet Bonfini, ha ugyancsak keresztény vallásról van szó. Különben megmondaná az eltérő vallás nevét.

[1218] Bonfini (1995), Második Tized, Első könyv, 100. Géza királyként nevezve, akinek országmentő szándékát tartották tiszteletben azzal, hogy felvették a régi, bevett kereszténységhez képest új – nyugatias latin – rítust. Bonfini még tehát azt is érzékelteti, hogy a kritika nem a kereszténységnek mint újdonságnak, hanem a rítusbeli eltérésnek szólt, ami természetes, mert a bevett szokásokon a legnehezebb változtatni. És mindennek anyagi (pénzügyi) vonatkozása is volt.

[1219] A keresztény felekezetek nem éppen udvariasan jellemezték egymást ekkor már (Bonfini idejére így rögzült).

[1220] Bonfini is átveszi a nyugati érdekű jellemzést, amit a katolikus egyház tartott fenn aztán.

[1221] Bonfini 'gondozott' szövege miatt felmerült, hogy esetleg Koppány ördögítése igen késői, Habsburg-korszaki találmány lehet, összefüggve I. István király kegyetlen uralkodókénti beállításával, a magyar középkori hatalmi jellegzetességek utólagos eltűntetésével, a jelenbeni kemény elnyomás korai előzményeinek történelmünkbe való hamis beállításával.

gét, akik az ő vallásával szemben állnak. A magyarok évkönyvei azt írják,[1222] hogy e lázadás kezdeményezője Kupa volt, a Kopasz Zerénd fia, aki a somogyi földön uralkodott."[1223]

Istvánnak tehát nem az előző vallás maga, hanem annak a jövőre nézve káros mivolta nem tetszett. Bonfini megfogalmazása pontosan fejezi ki, hogy mivel István megtalálta, mi lenne jó népe számára hosszú távon, azt az útválasztást erővel is vállalta megvalósítani. A lázadókkal való bánásmód tekintetében is láttatja Bonfini, hogy Istvánt semmilyen vérszomj nem vezette, hanem a lehető legkisebb veszteséggel célt érni. Ami középen megy mindkét féle szokásos vádaskodás között: sem a nyugati idegenek kiszolgálása nincsen benne, sem a régi szokások ördögítése. Utóbbit persze az egyházi körökből sugallt beszámolók aztán felnagyították, azaz Koppány ördögivé tétele utólagos, nem lényegi mozzanat. Értelmetlenségeket is tartalmaz, hiszen Géza második felesége, Adelhaid él ekkoriban. De még ha ez a lengyel királyné-hagyomány téves is, akkor se lehet István anyja, Sarolta keze Koppány harcának a célja. Ez is jellegzetes utólagos belemagyarázásnak látszik, a már Taksony által megszüntetett szeniorátusi intézmény illetéktelen bevonásával. Amiért Koppány felnégyelését sem szabad valóságosnak, legfeljebb jelképes dolog visszavetítésének elfogadnunk.

Ugyanakkor valamiért a valóságos vita tárgya, a vallási rítus és a hatalmi szövetség megváltoztatása kimaradt az egyoldalú[1224] híradásokból. Helyette Bonfininél is Koppány jellembeli elferdülése jelenik meg személyes kicsinyes törekvése és önző céljai érdekében: „Mivel napról napra várta az alkalmat vágya beteljesítésére, ebben a forrongásban nem maradhatott nyugton, mert nem részt venni akart a lázadásban, hanem az élére állni annak."[1225] Mégis visszaköszön azonban a valóságos ellentét a szövegből. Hiszen tudjuk, a keleti és a bizánci kereszténységnek elkötelezettek is felléptek az addigi üdvözülési szertartásaik, vallási fogalmaik érdekében. Amibe olyan ősi, tényleges, azaz testi gyakorlatok, eljárások, jelképezések is beletartoztak, amit a nyugati kereszténység nem ismert, vagy nem ismert el, a latin rítus egyenesen tiltott.[1226] A nemzeti és az

---

[1222] Ez pedig arra utalhat, hogy Bonfini ismert más, szóbeli hagyományt is, amit nem volt szabad leírnia. Vessük ezt össze a Kucsora Ibolya által feltételezett Isten Országa (Kárpát-medencei) rész hiányára krónikáinkban, amit ő az őskrónikában még meglévőnek gondol, és ami tartalmazhatott sokkal enyhébb, de mélyebb, tartalmasabb leírást a Koppány-féle ellenvetésről, illetve az akkor kialakult helyzet békés megoldásáról. (Kucsora Ibolya: Középkori krónikáink. Föltehetően a magyar ősgeszta János Jelenések könyvének szerkezetére épült. Turán [XXXVII.] X. évfolyam [2007]. 1-2. szám. http://mek.oszk.hu/07700/07712/07712.htm. Kucsora Ibolya: „Ős geszták viszonya János Jelenések könyvéhez." *Acta Historica Turiciensia* XXIII. évfolyam 1. szám. A Zürichi Magyar Történelmi Egyesület 54. sz. kiadványa. Budapest – Zürich, 2008. 60-76. http://mek.oszk.hu/06800/06849/06849.pdf, ISSN 2297-7538.

[1223] Bonfini (1995), Második Tized, Első könyv, 105.

[1224] Mai szóval: manipulált.

[1225] Bonfini (1995), Második Tized, Első könyv, 105.

[1226] Német Zsolt ez irányban végzett feltárása szép eredményeket mutat. (479. Németh Zsolt: *A Kárpát-medence legkülönlegesebb Árpád-kori templomai I.* BLK Kiadó, Szombathely, 2013.)

egyetemesnek kikiáltott csap itt össze, utóbbi elvisége nevében lejáratva előbbinek a gyakorlatiasságát, csak azt nem tudjuk, hogy a római katolikus középkori érdek megjelenítésével állunk-e szemben, vagy sokkal későbbi, újkori beavatkozás történt a szövegekbe. Koppányt ezen a vallásváltoztatáson messze túlmenő bűnökkel vádolják, azaz a túlzott váddal mintegy leplezni akarva, hogy a vallási vitát valójában nem akarják feltárni.

Érdekes azonban, hogy Bonfini szövegén átjön egy régi, valós gondolat. A szkíta jelző a nemzeti *és* hagyományos jellegre utal, nem az istentelen mivoltra. De aztán a krónikai szöveg és Bonfini a túlzó vádjaival Koppány ellen, mintegy 'észrevétlen' túlmegy az érdemben vitathatón: „A hatalomvágytól elragadva semmibe vette a vallást, a törvényt, emberséget nem ismerve szentet, szentségtelent egyformának tartott, és mert vadsága a szkítákét is meghaladta, buzdította a falvakat, városokat egyaránt, hogy hagyják cserben a király iránti hűséget és ezt a babonát; veszekedett merészséggel az összeesküvés vezetőjének tolta fel magát, vádaskodásokkal árasztotta el a királyt, hogy a gyűlölséget növelje ellene."[1227] Bonfini itt viszont Koppánynak a már király István elleni fellépéséről beszél, amiben nemcsak tévedést kell látnunk. Inkább az történhetett, hogy az utóbb koppányizmusként megpecsételt jelenség felszámolása történt úgy, a jelenséget 'négyelték fel' a megoldás érdekében, mégha mindenütt Koppány teste szerepel is.

Ahhoz, hogy a vallási és hatalmi irányváltás utólag se lehessen megkérdőjelezett, hiszen annak eredménye fennállott, kellett eltúlozva beállítani, mintegy ellenséget keresve, gyártva, a Koppány nevével fémjelzett mozgalmat. Megnövelve Koppány bűneit, minden kerülendőnek tartott régi jelleg felvonultatásával. Például hogy Koppány Istvánról „mindenfelé hirdette, hogy nemzetének apjánál is veszedelmesebb ellensége lesz, hiszen jobban pártfogolja és szereti az idegeneket, mint a sajátjait, megparancsolta, hogy semmisítsék meg Marsot, Herkulest és a nemzeti isteneket, akiknek pártfogása alatt a magyarok dolga oly szépen haladt, mindenütt összetörte szentséges szobraikat, együgyű babonákat akar bevezetni, sőt, a harcias népet nyugalommal és tétlenséggel ellankasztotta, káros békét kötött, holott a magyarok mindig erővel és haddal keresték a kenyerüket."[1228] Vagyis az idegenek pártolása a magyarok ellenében Koppány szerint olyan bűne Istvánnak, amit már apja is vétett. Ám ez időszerűtlen, korszerűtlen (anakronisztikus) vádnak látszik abban a korban, amikor oly sokan költöztek az országba fejedelmi jóváhagyással. Ugyancsak kérdéses, hogy Koppány Marsot és Herkulest nemzeti istennek tartotta volna. Magyar Adorján ugyan Hunor és Magor ősatyával felelteti meg Mars és Herkules istent,[1229] amire szerinte Koppány joggal hivatkozott,[1230] de a későbbi fejlemények ezt is mondvacsinált vádnak mutatják. Nemcsak a Mars- és Herkules-szobrok összetöretése mutat nagy-

[1227] Bonfini (1995), Második Tized, Első könyv, 105.
[1228] Bonfini (1995), Második Tized, Első könyv, 110.
[1229] Magyar Adorján: *Az ősműveltség.* Magyar Adorján Baráti Kör, Budapest, 1995. 377.
[1230] Itt talán Magyar Adorjánra is Bonfini hathatott.

fokú képzelgést, hanem a hadjáratokból élő magyarság képe is már Koppány idejére elavult kép, inkább csak az ő lejáratására kitalált ez az erőltetett vád.

A Koppány-értékelés kérdése a körülötte újra feltámadt újabb vita miatt fontos. A vezér eredeti Kupa neve elgondolkodtató. A koponya is kupa volt régen. (A sportolók a győzelemért az egész világon kupát kapnak, szó szerint is, de nem ez a lényeg.) A Koppánnyal kapcsolatos dolgok valami olyannak a megszűnését mutatják, amire 'a rovásírás betiltása' fogalommal szokás hivatkozni. A lelki élet, lelki megújulás, illetve annak mélyenszántó elvei, gondolatai szűntek meg, egyesek szerint azért, mert a Megszentelt Korona keresztpánt kupolája – mint egyesítő – lépett az egyéni koponyalékeléssel, koponya-karcolással (sok ilyen lelet van az akkori időből) megszerezhető lelki tartás, tartós ösztönzés helyébe. Van az egésznek csillagászati égi összefüggése is, mert a vallás új felfogásával háttérbe szorult az Égi Malomnak, az Északi Félteke fölötti teljes csillagos égnek az ismerete, az évkörbeli cselekedeteket meghatározó naptári emlékeztető szerepe. Az új nézet lecsökkentette a naptár szerepét a szentek névünnepének jelölésére, az ünnepek egyházi ünnepeket jelentettek, míg a régi felfogásban a teljes magyar naptár az év minden napjára tartalmazott előírásokat a magatartás és a megteendők terén.[1231] Ezt felesleges ma szakrálisnak mondani, mert a magyar nép körében élő erőteljes késztetést ezek betartására ezek magától értetődő mivolta, haszna, egyedül értelmes cselekvésének meggyőződése biztosította.

Van egyfajta kiegyenlítődés aztán a régi regék, tanító jellegű költői tartalmak és a keresztény legendák között. Ilyet talált Faragó József a *Júlia szépleány* című ballada esetében,[1232] és ilyen a Szent László legenda is, ráadásul templomi falképekre festve. Utóbbi négy jelenetének – közismerten[1233] – a két-két napfordulós és napéjegyenlőségi csillagállás felel meg, de ezer évekkel korábban. És ennél is lényegesebb, hogy a nyugati kereszténységgel bejövő merőben elvi vagy lelki – megfoghatatlan, felfoghatatlan – tartalom kezdett egyre kevesebbet adni az embereknek, míg korábban sokkal konkrétabban és kézzelfoghatóbban erősödtek egy-egy jelképes eljárással, szertartással, egymás értékelésével, stb. Ebbe a sorba illik a kereszt és a kör összekapcsolt jelének, a kör osztásának mint forgó jellegű jelnek a taglalása.[1234] A körbe zárt kereszt nemcsak a magyar abc

---

[1231] Bálint Sándor: *Ünnepi kalendárium I-II. A Mária-ünnepek és jelesebb napok hazai és közép-európai hagyományvilágból.* Szent István Társulat, Budapest, 1977. Molnár V. József: *Kalendárium. Az esztendő körének szokásrendszere.* Örökség Könyvműhely, Budapest, 1998.

[1232] Faragó József: „Júlia szép leány székely népballadájának történelmünk előtti rokonsága." Délközép Kárpát-medence műveltsége, különös tekintettel a sárközi települések és népi műveltségük fejlődésére. (Sárköz-Decs 2000) Decs-Zürich, 2004.77-82 ISBN 963 9349 03 8 és *Acta Historica Hungarica Turiciensia* XV. évfolyam 2. szám. ISSN 2297-7538 http://mek.oszk.hu/05900/05926/05926.pdf.

[1233] Lásd László Gyula: *A Szent László-legenda középkori falképei.* Tájak–Korok–Múzeumok Egyesület, Budapest, 1993. és Jankovich Marcell: *„Csillagok között fényességes csillag." A Szent László-legenda és a csillagos ég.* Képzőművészeti Kiadó, Budapest, 1987. (Új kiadás: Helikon, Budapest, 2006.)

[1234] Lásd Varga Csaba: *A kőkor élő nyelve.* Fríg Kiadó, Pilisszentiván, 2003. „Kör és kereszt" c. fejezetét.

alapelemeit tartalmazza, hanem azt is jelképezheti, miként lesz a kör végtelensége alkalmasabb, használhatóbb alakra hozva a négy részre felosztás által. Ebben a jelképben nyugodhatott meg a Koppány–István vita, vetélkedés, azaz egyesítve lett a két felfogás, amint az úgynevezett kelta kereszt esetében látszik.

Nem az uralkodó rétegre leszűkítve, hanem a teljes emberkörre kiterjedően volt érvényben a tudás a Kárpát-medencében.[1235] A magyar hitvilágra a bennünk lakozó lélek fogalma, a mellérendelt szerep a meghatározó és nem pedig egy külső hatalomtól reszkető, törvénytisztelő felfogás. Máshol, a Kárpát-medencén kívül csak a hatalmi elité a magas szintű kulturális és lelki élet, ami eredetileg mindenkit megilletett, és nálunk Szent Istvánig meg is illetett. Őutána még szórványosan volt száz évig koponyalékelés. És azt is mondják, hogy vele más irányba lépett a magyarság, mint addig haladt, de az irányváltás szükségszerű volt. Az addig ránk boruló össz-szellemi kupolából lett egyetlen személy, a király koronázási fejfedése, ami aztán a koronaeszmében kiegyenlítődik és visszaveszi a mellérendelést, de megvalósítja az alárendelő célt is. A közös szellemi kupola, kupa, koponya a Koppány névben volt jelképezve, az új individuális korona a Sztefanoszban,[1236] Istvánra magyarítva. Amivel megfelelő lépések történtek mindkét fél felé, s aminek ma is megnyugtatónak kell lennie.

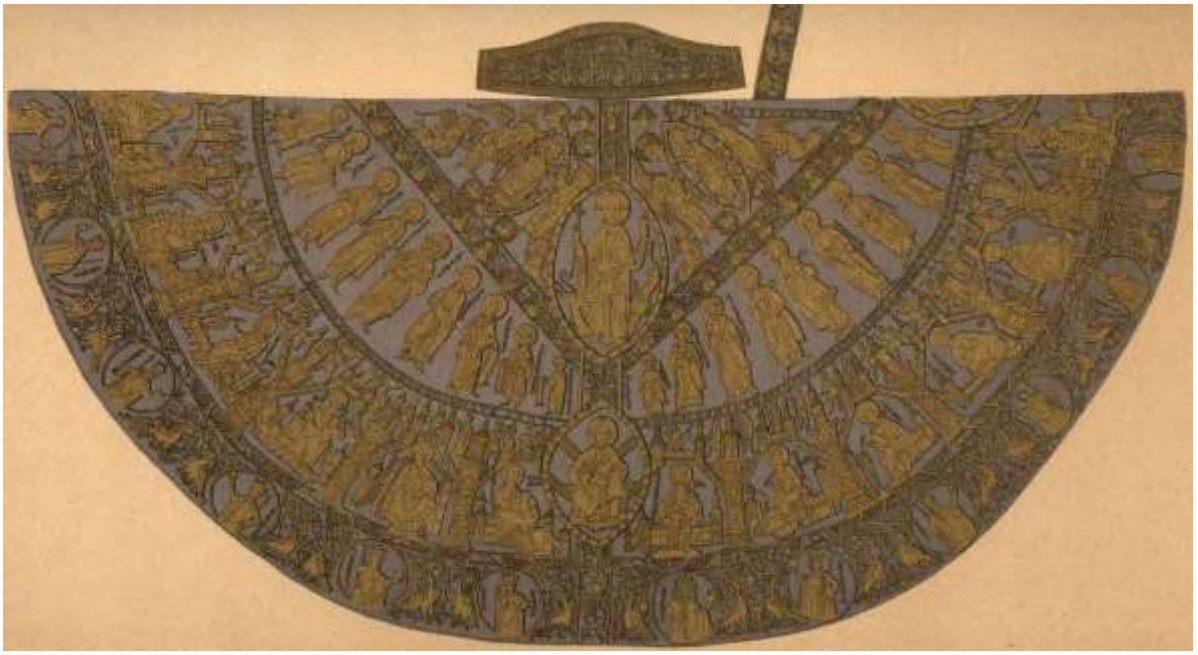

6. kép. A Koronázási Palást rajza a Pallas nagy lexikonában.[1237]

De vizsgáljuk tovább az előbbiekkel összefüggő bizonyítékokat a Magyar Koronázási Palástón Szádeczky-Kardoss elemzésében, „és időzzünk még kicsit a királyi család képei környékén. A szegélysáv medalionjai közötti teret a páros

[1235] Minden nyugati behatolás mögött a nyugati elit hatalmának (máig tartó) kiterjesztése állt, ami egyúttal a nép kirekesztése is alacsonyabb rendűségére hivatkozva, ami – máig tartóan – erősen ellentmondó elv a keresztény tanítással.

[1236] A görög sztefanosz = koszorú, korona.

[1237] http://mek.oszk.hu/00000/00060/html/kepek/koronazas2_dka.jpg.

őrmadarak és az indák szövevénye tölti ki. Valamennyi indavégen tulipánfejjel vagy bimbóval. István király portréjának balján az életfát éppen hat különböző formájú virág, palmettás, cifra és teljes tulipán, öt- és háromosztatú, s közöttük egy utólag elrontott, vagy eredetileg is rózsaszirmos virágfej környezi. Ezek, az életfa tulipánjával együtt, éppen hetet tesznek ki: mint a hét törzs, a hét vezér, vagy népmeséink hét fivér-hattyúja, stb. A tulipánfejek egyikében megismétlődik az életfa ötosztatú tulipánfeje, a többi tulipán háromosztatú virága pedig különböző formájú, egyesek egészen tulipánszerűek, mások a honfoglaláskori sírmellékletek palmettás díszítésére – egyik például a beregszászi süvegcsúcs palmettáira – emlékeztetnek. Nagyságuk is hangsúlyosan hívja fel erre a figyelmet. (E tulipánfejek eltérő változatossága, különösen itt a palástón, s ezen a helyen – alátámasztani látszik azt az újkeletű feltevést is, hogy a tarsolylemezek s ékszerek tulipán- és liliom-palmettás díszeinek családi, nemzetségi, törzsi vagy etnikai jelző szerepük is lehet.) Hovatovább ezek az életfa motívumok sem a nyugati kereszténység szimbólumai, hanem ősi magyar 'pogány' mitikus szimbólumok! És szemmel látható funkciójuk nem a térkitöltés, hanem a kultikus mondanivaló közvetítése."[1238]

Mivel a magyar népi képi ábrázoló művészet alapvetően mellérendelő jellegű, benne teljes mértékben tükrözi a magyar nyelvet: ábrázolt tárgyak egymásnak megfelelő viszonyban állnak. A közeli és távoli világot a kép aljára, illetve tetejére helyezve különböztetik meg. A két világ között gyakran ott kanyarog az élet vize, sokszor kígyó formában ábrázolva. E motívumok még a mai népi hímzést is meghatározzák. Közeli és távoli viszonyban állnak a képeken ábrázolt tárgyak, állatok, személyek. Nincsenek sem a horizontnak, sem a térábrázolásnak alárendelve. Az innen-világ és a túlvilág viszonya is mellérendelő, éppen úgy, ahogy a népmesékben is a kettő között nincs merev határ, a hős szabadon mozog a két világ között. A túlvilágra mind a kéményen, mind a kúton (fagyökerek alatt) át, azaz lefelé és fölfelé el lehet jutni. Az alsó nem különbözik a felsőtől. A szibériai sámánhit hármas felosztású életfája (égi, földi és föld alatti élet hármassága) nem jellemzi a magyar népi monda és hitvilágot, az életfa csakis a földihez hasonló felső világokat köti össze a földivel.

Felmerül mindezzel a jelképes beszéd, jelbeszéd, jelek ábrázolta mondanivaló sokkal erőteljesebb megjelenése ebből a korból és körből, mint eddig gondolhattuk. Bár azért már gondoltuk és hangsúlyoztuk a magyar műveltség egységét, azaz hogy a királyi udvar is ugyanazzal rendelkezett, mint a nép. Ábrázoló művészetünk valójában a lélekelemeket ábrázolja: a levegőt mint madarat, a tüzet mint napot, a vizet mint békát, kígyót, meanderező hullámvonalat, és a földet mint növényt. Ősi lélekhitünk jelképei ezek, ahol a madár a lelket, az inda a beszédet jelképezi, midőn a madár csőréből további növényt 'lehel' ki, azaz életet teremt. Magyar különlegesség, hogy egyetlen növényi száron számtalan különböző jellegű virág nyílik, de alapvetően két típusba sorolhatók a virágok: kelyhes virág, mint pl. a tulipán, vagy sokszirmú, mint pl. a rózsa, vagy a margaréta. Ez a virágláng nem a tudatlanság, hanem a családi eredet bizonyítéka, ugyanis a

[1238] Szádeczky-Kardoss (2005), 199.

virágok a családból származó lelkeket jelenthetik, és ezek közül a kelyhes virágok a termékenységet biztosító nőt. A kizárólag Kárpát-medencei előfordulású magyar tarsolylemezen indás, virágos, növényi jelképek láthatók, amit életfának értelmeznek.[1239]

Ugyanakkor nincsen szükség – amit Érdy Miklósnál fentebb láttunk és Kiszely István is megteszi[1240] – a jelkép eredetét azokra az 'őshazai' területekre visszavezetni, ahol maga a tulipán őshonos. A mifelénk igen régi bikaszarv alakú jelkép rokonítható a kelyhes virágokkal, a tulipán motívummal, ahol a női termékenység jelképeként ismerjük. A magyar népi művészetben az ilyen jellegű jelképeket összefoglaló néven kelyhes virágoknak, vagy egyszerűsítve *tulipán* jelképeknek nevezzük. Közös e jelképekben a két kihajló, kehelyre emlékeztető szár és valami oda nem illő a kehely közepén, valami, ami általában egyetlen virágfajtánál sem ismert. Ez virágsziromtól folyami halig szinte bármi lehet. A jelkép értelmét az adja meg, hogy a női szaporítószervet idézi. És mivel a madár nemcsak a levegő elemnek, hanem az éltető erőnek, a léleknek is a jelképe, nem csoda, hogy ezeket a Magyar Koronázó Palástonmegtaláljuk. Még pedig azért, mert a keresztény hitvilágban a női vagy anyai szerepkör nem záródik ki az isteni szférából: a Boldogasszonyból vagy nagyasszonyból az Istenszülő Szűz lesz, a lélek pedig Szentlélekként a Szentháromság egyik eleme és pontosan Noé galambjával ábrázoltatik még az evangéliumban is. A női, vagy anyai szerepkör a mennyei szférában előtérben áll, hiszen pl. Mária és Erzsébet találkozásakor Erzsébet méhében csak mennyei közreműködéssel szólalhatott meg a magzat, Jézus pedig saját maga magasztalja fel az égig az anyaságot azzal, hogy a kereszten Szűz Máriát minden emberi lény édesanyjává minősíti. Az ilyen életfa szerű jelképek rengeteg keresztény templomban előfordulnak, a betlehemi Születés Templomától a jeruzsálemi Keresztrefeszítés-kápolnáig, stb, hogy a keresztény templomaik festett kazettás mennyezeteit ne is említsük.

„Az életfát és Szent Imre herceget őrző, és a többi medaillon-közben is párosával hímzett őrmadarak megformálása is az ősi 'pogány' mitológia szent madarát idézi a palástra" – folytatja Szádeczky-Kardoss. „A dús indázat ezeknek is épp úgy a csőréből burjánzik ki, mint a magyar fazekas, faragó és hímző népművészet mára galambbá gömbölyödött madarainak csőréből. Fejük pártatollai pedig hátul mélyen lecsüngve lebegnek, s rájuk – szemmel láthatóan az időközi javítások korrekciójával – valami masniféle van erősítve. S bár a szalagdísz sem ismeretlen a magyar díszítőművészetben, mégis valószínűbb, hogy eredetileg ezeknek a madaraknak is olyan fejdíszt hímeztek a pártatollaira, mely a honfoglaláskori leletek egyikén, a rakamazi hajfonatkorongon megmintázott madár üstökéhez hasonló. Így ezek az őrmadarak sem tekinthetők másnak, mint ősi 'pogány' jelképeknek."[1241] Már kereszténnyiesített változatban – tehetjük hozzá.

„Van a palástnak ebben az életfás környezetében egy más jellegű, de valószínűen ugyancsak az ősvallási múltra mutató jelentőségű apró szimbolikus

[1239] Dienes István: *A honfoglaló magyarok.* Corvina. Budapest. 1972. 60-61.
[1240] Kiszely (1996), 587.
[1241] Szádeczky-Kardoss, 2005, 200.

részlet is. Kevéssel az életfa-motívum fölött, az indák szövevényében, de azoktól függetlenül, rövidre vágott szárral lebeg a térben egy karélyos rajzú háromlevelű növényrészlet. Azt az ornamentális formát idézi, amely a Megszentelt Korona Atyaisten- és Krisztus-képén a ciprusok (életfák, avagy a tudás és az igazság fái) lombozatát mintázzák, illetve Szent Tamás, János és Fülöp apostol alakját keretező indák végein bimbóznak. (Ezek az indavégek középkori kódexeinkben is megjelennek.) Nyilvánvaló – bár még nem nagyon tisztázott – e motívum szimbolikus jelentősége is. Azt hiszem, nem tévedünk, ha ősi kulturális örökségünk fontos elemének tekintjük, amely nem véletlenül jelenik meg a palástnak éppen ebben a részletében, az életfás, őrmadaras, palmettákkal is dúsan telehímzett királyi környezetben. Ősvallásunk – és ősi létformánk – szimbolikus emléke a keresztény szentek és szimbólumok társaságában."[1242]

7. kép. Szent Imre képe a Koronázási Palástón.[1243]

[1242] Szádeczky-Kardoss, 2005, 201. jegyzete: „Az életfa tulipánfeje fölött és a többi medaillon-közi tér központi helyén, az őrmadarak között az indák kereszteződésében, egy-egy (olykor több) kék színű rombusz van hímezve (legalább is a fotókon így látható), valószínűen nem csupán dekoratív rendeltetéssel. A rombusz forma a szumér írásban több jelentéssel bír, jelenti az életadó, teremtő női termékenységet is. A kék szín a szumér régiségben az ég királynőjének, a kereszténységben pedig a Szűzanyának/Boldogasszonynak a színe. Így, ha ezek valóban rombuszok, akkor itt is feltehető a kultikus mondanivaló, mert a kereszténységben Szűz Máriává lett őshitbeli Boldogasszony emblémáit is őrzik a palástszegély ősi motívumai között a szépséges őrmadarak."

[1243] http://mek.oszk.hu/01900/01992/html/cd1m/kepek/c0515sc17.jpg.

„Szent Imre képe mellett viszont egy aranyhímzésű fejrevaló lebeg. Értelmezik a korona alá szolgáló sapkaként is (ha valóban az, akkor itt mindenképpen az utódlási váromány jelezve), az analógiák azonban sokkal inkább a vezér, a 'kisebbik király' (dux) fejékét illetve vezéri sisakját valószínűsítik. Egyik egy kaukázusi lelet, ezüsttál egy nőalakot égbe ragadó Turullal, ahol a nő fejéke pontosan ezt a 'sapkát' formázza. Ettől Imréé csak annyiban tér el, hogy emezen a férfi s egyben vezéri viselethez illő nemez, bőr vagy sodrony nyakvédő lebeny is látható. A fejrevalón két sorban 3–3 halom, amely címerünkben is az ország és a hatalom régi magyar rovásjele. Figyelemreméltó párhuzama ennek a rajznak egy Mezopotámia hurrita korszakából származó isten-relief fejéke és annak hasonlóan halmos díszítése."[1244]

A párhuzamok esetében azonban nem kell a Kaukázusig menni, mert a Nagyszentmiklósi kincs aranytálján is van égberagadás jelenet. Viszont Bálint Csanád szerint „nem szabad túlértékelni a keleti párhuzamokat: … az 'égberagadási jelenet' közép-ázsiai előképre támaszkodik, az ornamentikája már bizánci és avar elemekből tevődik össze." Hiába „hozták azt kapcsolatba az Árpádház eredetmondájával (aszerint Álmos fejedelem anyját a turul, egy ragadozó madárfajta ejtette teherbe). Ehhez azonban semmilyen támpontunk sincsen: egyfelől a turul ábrázolását nem ismerjük, másfelől a nagyszentmiklósi jelenet képtípusa közép-ázsiai eredetű, a hellénizmussal került oda a 4-5. sz.-ban a Ganümédesz-legenda, amit átköltöttek (a Zeusz által elragadott fiú helyét nő tölti be – a kincsünknek egy másik korsóján viszont az eredeti, görög változat van!)."[1245] Ugyanerről egy fórumozó pedig azt gondolja, hogy „ez a 'csodás, oltalmazó lény', a 'nagy madár' a szteppei mitológiában nem a griff, hanem a fônix. A griff, mint bestia soha, sehol nem oltalmazó, jószándékú lény. A görögöknél egy alvilági szakadékot őriz, hogy a még gonoszabb titánok ki ne szabaduljanak. A sárkány (gyakran griff) ellensége a főnix, aki a sárkány ellen küzdő hős kölcsönös segítőtársa. Hogy nem turul és nem is griff, alátámasztja, hogy a Nagyszentmiklósi kincs avar kincslelet és nem tudunk róla, hogy a Turult az avarok is tisztelték volna."[1246]

Továbbá „a palást medaillonos, őrmadaras, életfás, tulipános keretéből a kereszt szára vezeti fel tekintetünket a római keresztény vallás alakjaival és szimbólumaival telehímzett tükörbe. A kereszt szárán kétoldalt azonban újra csak ősi szimbólumokat találunk. A széleken, egymástól független, de egymást követő kis hármashalmok sorakoznak, belsejükben olyan gömb-vonal formációkkal, amelyek ötvösművészeti hasonmásait Csomor Lajos – az európai gyűjtemények hun–avar kincseinek elemzésekor – már a hun ötvösművészetre is jellemző mo-

[1244] Szádeczky-Kardoss (2005), 201. Ám a tüzetesebb vizsgálat azt mutatja, hogy Szent Imre képe mellett semmilyen fejrevaló nem lebeg.
[1245] Bálint Csanád: „A nagyszentmiklósi kincs." *História* 2002. évfolyam 3. szám. http://www.historia.hu/archivum/2002/0203balint.htm. Ám Bálint tévedett, mert a régészeti leletek szerint az avarok tisztelték a turult.
[1246] kavkaz 2003.09.24. 342. „Kik voltak a szkíták?" *Index Fórumok.* http://forum.index.hu/Article/showArticle?go=32622604&t=9095128.

tívumnak mondja. Honfoglaláskori leleteink egyikén–másikán, a palmettákban és madártollakon is megtalálhatóak.

További érdekes részlet a palást vállvonalába hímzett védőmű, vár-, város vagy országfal, tornyain bimbózó tulipánokkal, a falakon pedig nyüzsgő emberekkel. A javarészt felfegyverzett férfiak sokaságában van egy asszonyi alak is. Közvetlenül a palástot felező kereszt szárának, s a ráhímzett Jézus-alakos mandorlának a baloldalán álló bástya fokán félig térdelve, félig lebegve ápolgatja a kupola alól kinövő leveles virágot. A virág nagysága és a Szent István melletti háromosztatú cifratulipánhoz való hasonlatossága egyértelművé teszi, hogy a növényi dísz itt is az életfát szimbolizálja, mégpedig az egész országra, a királyságra kiterjedő kultikus jelentéssel. A nő óvó–nevelgető–ápoló testtartása és hangsúlyozottan lenge öltözete pedig igen valószínűen azt jelzi, hogy ennek a figurának itt, ezen a bástyafokon – eufémikus megfogalmazásban – ugyanaz a szerepe, ami a zimonyi varázslóasszonynak, vagy a magyarszentpáli szentségtartó szobrocskájának, ősi magyar mithologiánk harcosokat és hont őrző istenés papnőinek, aranylemez- és bronzfiguráinak. (A ruha szabása pedig igazolja a régészet viseleti rekonstrukciós feltételezését abban, hogy az avar nők általában, de a honfoglalók asszonyainak egy része is a könnyű kelmét a bokán szorosan összefogott szárú, buggyos nadrágot hordott.)

A keresztszár és a mandorla másik oldalán egy ugyanilyen bástya áll, és abból ugyanilyen életfa-ágacska sarjad, a túloldalival szimmetrikusan a mandorla felé hajolva. Mellette egy fegyvertelen férfialak ül, törökülésben, s baljával – a mozdulat itt is egyértelmű – szertartásosan a virágra mutat. A mögötte álló bástyatorony bimbós virágára egy álló férfialak mutat ugyanígy. A várfal ezen jobboldali szárnyán, az alatta húzódó árkádsor boltívei feletti falszakaszokon, a fegyveresek sorában még két fegyvertelen férfialak ül az előzőhöz hasonlóképpen, de más-más kéztartással, ami nyilván más-más szerepet jelez. Egyikük például antik (talán ókeresztény) ima-pózban, mindkét kezét a fej magasságába emelve, tenyérrel kifelé fordítva tartja, a másik testtartása mintha meditációt jelezne. Közbül pedig az említett papnőéhez hasonló lenge öltözetben lebeg egy alak (talán férfi – de kecsessége szerint inkább nő) az árkádcsúcs tornyocskái között, kezét ő is óvón fordítja az egyik kupola csúcsán ékeskedő tulipánfejecske felé. Az álló alakok között is van egy nőies ruházatú, fején koronkát vagy glóriát viselő alak, ez is inkább női, mint férfi figura. Gyanítható, hogy ezek, a harcosoktól eltérően megformált figurák sem a (római) keresztény vallás vagy ország szereplői, hanem a régi hit és társadalom táltos/mágus – avagy keleti keresztény – papjai s papnői, akik a régi rítusú szertartás gesztusaival jelzik – s teljesítik – misztikus védelmi feladatukat.

Legnagyobb meglepetéssel azonban a kereszt szára mellett, bal oldalon, István király képe fölött – a mennyei Jeruzsálem árkádsorában – Szent Bertalan képe szolgál. Fején – ultraibolya felvétel tanúsága szerint – a Megszentelt Korona, keresztpántos felső részének hasonmását viseli, mégpedig jobb felé ferdült gömbvégű kereszttel! Egyes vélemények szerint ez nagy valószínűséggel azt jelzi, hogy a Megszentelt Korona

a palást készítésének, tehát Szent István uralkodásának idején, már a mai alakjában létezett. Avagy olyan előkép után hímeztek a veszprémvölgyi apácák, amely ezt a koronakonstrukciót Szent Bertalan személyéhez és örményországi térítőként a kereszténység általa terjesztett keleti irányzatának rítusához kötötte. A Korona itteni és ilyen megjelenítése olyan jelentős, hogy alapos vizsgálata aligha mellőzhető. Nem utolsó sorban azért is, mert – a palást e részletéről készült ultraibolya felvétel tanúsága szerint – Szent Bertalan fején abroncs nélkül – csupán a párta és a keresztpántos kupola rajzában – jelenik meg, tehát a Megszentelt Koronával való összehasonlításban és a palást e részletének a Megszentelt Korona első ezredfordulói dokumentumaként való kezelésében ez a tény, s a belőle fakadó kérdés még további választ és megoldást igényel. Erre pedig nem az a tudományos hitelű megoldás, hogy az eltérésről nem veszünk tudomást, avagy hogy a kupola és pártázat alá odalátjuk az abroncsot is, hanem az, hogy magyarázatot keresünk a Korona két részének ilyen sajátos szétválasztására. Sajátosnak mondom, mert a valóságos Koronán a pártázat az abroncshoz tartozik, azzal van úgy egybeépítve, hogy nem tekinthető a kupolához tartozónak. A Szent Bertalan-kép ábrázolata szerinti kupola-pártázat egység statikailag, valamely abroncsszerű tartószerkezet nélkül kivitelezhetetlen. Az elemzések erre, tudomásom szerint, eddig még nem terjedtek ki. Ugyanakkor ezt a képet, mindazok, akik a Megszentelt Koronát ismerik fel rajta, a teljes: abroncsos-kupolás-pártás-dőltkeresztes Korona ábrázolataként, tehát olyan dokumentumként kezelik, – az abroncs hiányának értékelése nélkül! – amely azt bizonyítja, hogy a Megszentelt Korona már Szent István korában is a mai teljességében létezett. Ami egyébként, éppen e kép szerint, valószínű lehet, de – éppen e kép által – önmagában, a felső korona fél ilyen külön való ábrázolásának magyarázata nélkül, nincs bizonyítva. A magam részéről Szent Bertalan abroncs nélküli koronájára lehetséges és megfontolandó magyarázatnak vélem azt a korabeli nézetet, hogy a Meg-szentelt Korona felső, keresztpántos-boltozatos része az áttetszően fénylő pártázattal együtt az égi szférát, és a földi hatalom égi eredetét szimbolizálja, ezért van a Koronának eme része a már égben lakozó Szent Bertalan fején, míg a földi királyságot szimbolizáló abroncsot István király viseli.

Természetesen azt is célszerű figyelembe venni, hogy türk őseink (egyik) őshonában, a Kína-közeli vidéken, ősrégi sziklatemplomok reliefjein is a Megszentelt Koronához hasonló fejékkel jelenítették meg az uralkodók alakját. Sőt, a finnugor nyelvi rokonainknak tekintett osztják-szamojéd nép körében még nemrégiben is megszólalásig hasonló szerkezetű sámánkorona volt használatban. A conques-i francia gyűjteményből ismeretes egy hun királyszobor, ugyancsak hasonló konstrukciójú koronával, de a szkíta-rokon keltáktól is maradt fenn hasonló szerkezetű uralkodói (?) fejdísz. Mindazonáltal máris feltehetjük a kérdést: hányféle magyarhoz, hányféle vallás követőihez, hányféle jelképpel, szimbólummal, nyelven, jellel-betűvel szólt és szól ez a palást, kortársakhoz és kései utódokhoz? Mint egy Szent István-kori valóságos beszélő köntös: a kereszténységben már titkos, de akkor még közönségesen is értett jelekkel, országról, országépítő programról, múltról és a jövő követendő eszméiről; hagyományról és kultúráról, hagyomány- és kultúraőrzésről. Uralkodói bölcsességről. Valóságos

kordokumentum ez a palást. Műremekbe hímzett kor- és jellemrajz. Királyi politikai program, amely pontosan ugyanazt mondja, jelzi, fejezi ki, amit Szent István az Intelmekben írt Imre fiának oktatásul: 'Őseink követése foglalja el a királyi méltóságban a nyolcadik helyet. A legnagyobb királyi ékesség, az én tudásom szerint, a királyelődök után járni, a szülőket utánozni. (...) Mert nehéz lesz megtartani e tájon királyságodat, ha szokásban nem utánzod a korábban királykodó királyokat. Mely görög kormányozta a latinokat görög módra, avagy mely latin kormányozta a görögöket latin módra? Semelyik. Ezért hát kövesd a szokásaimat, a tieid közt kimagasló így leszel, s az idegenek dicséretére szert így teszel' Mily korfestően szemléletesek ezek a szavak a palást képeivel illusztrálva!"[1247]

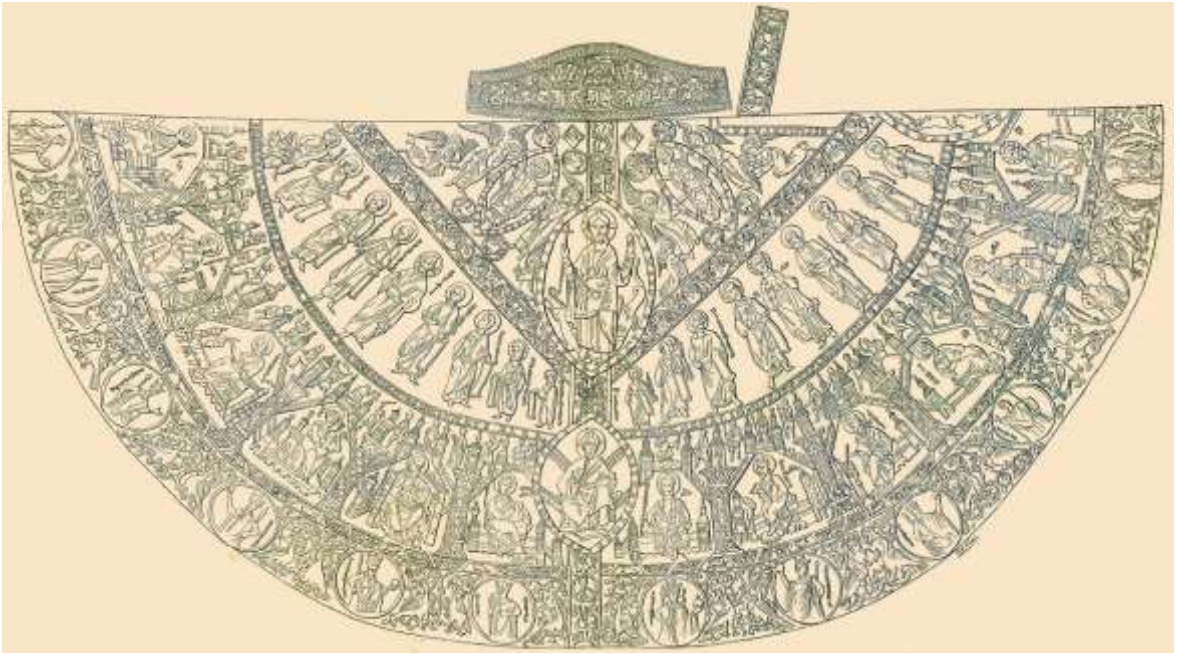

8. kép. Szent István palástja Tull Ödön rajzán.[1248]

Ehhez nem kell hozzátenni semmit, hanem terjesztenünk kell mennél szélesebb körben. Amint azt is, hogy ezek a jelképek akkoriban széles körben ismertek voltak a magyarságnál, hiszen, mint Szádeczky-Kardoss Irma végezetül hangsúlyozza, „a palást (kazula) Szent István király és Boldog Gizella királyné

[1247] Szádeczky-Kardoss, 2005, 204. és jegyzete: „A palástot csak kiállítási körülmények között és csak Kovács Éva—Lovag Zsuzsa könyvének fotói alapján vizsgálhattam. Ezért, az alaposabb vizsgálat lehetősége nélkül, észrevételszerűen még néhány vizsgálandó lehetőségre szeretném itt felhívni a figyelmet: a) a mezopotámiai régiségből fennmaradt pecséthengerek némelyikén az isteneknek jellegzetes, elől oválisan kiszélesedő öves köténük van. A palást keresztény szentjeinek zömén is ilyen övet találunk. Talán ennek is van hagyományértéke, s jelentése; b) a felső mandorlában az Atyaisten szakállas-bajuszos arcvonásai feltűnő hasonlatosságot mutatnak az Uta kódex (Csomor szerint hun munka) Krisztus- vagy atyaistenképének, avagy még régebbről a cseh Msecké Zehrovice-i kelta szoborfej karakterével. Amaz feltehetően az ősi (szkíta-kelta) hun-avar-magyar képzőművészetben hagyományos – mintakönyv szerinti? – ábrázolása a Teremtőnek."

[1248] http://mek.oszk.hu/00800/00892/html/img/nagy/167.jpg.

megrendelésére készült, s talán Gizella közreműködésével is. Bizonyos, hogy arra semmi nem kerülhetett István király tudta és akarata nélkül, még kevésbbé annak ellenére. De legvalószínűbb az, hogy határozott megrendelői kívánság és koncepció szerint készítették. Nyilván semmi nem kaphatott rajta helyet véletlenségből. A palást tehát beszédesen árulkodik Szent István országépítő, államalapító, államszervező, jogalkotó és térítő egyéniségéről és tevékenységéről, annak rugóiról és módszereiről is. Mint például a hagyományok őrzése és tisztelete, az értékőrző és értékmentő kulturális és vallási tolerancia, és az uralkodói céltudatosság. Ez a palást is egyik eszköze volt mindezek kinyilvánításának. Hiszen Székesfehérvárra készült, az uralkodó dinasztia családi monostora, s egyben a székváros temploma számára. Székesfehérvár, mint székváros egyúttal az országos törvénynapok színhelye is volt. Nyilvánvaló, hogy az ország különböző részeiről sokan megfordultak ott, ügyeiket intézni vagy udvarolni a királynak. Ez a palástnak közzétételi hatást kölcsönzött. Hiszen az az idő a vasárnapi templomjárás törvényes kötelezettségének ideje volt, a többi napon pedig illendőség diktálta a jelenlévőknek a királlyal együtt való – király-látni is alkalmas – miselátogatást. Tehát sokan látták a palástot, szertartásos és ünnepélyes, következésképp emlékezetes körülmények között, amikor a mise és az aranyosan ragyogó palást szépségének szemkápráztató áhítatában mindenki megtalálhatta a palástón azt a jelképet, amely az ő hite szerint vezetett Istenhez. Mert ezeket a jelképeket a kor gyermeke folyékonyan olvasta s értelmezte. Hatott tehát a palást látványa is, István akaratával és bölcsességével. Eszerint ez a palást nem 'csak' tárgyi emléke a kornak, hanem forrása is a kor kutatásának. S nemcsak képzőművészeti értelemben, hanem társadalomtörténeti, egyház- és vallástörténeti, sőt állam- és jogtörténeti vonatkozásban is. Mert a palást eme keresztényi és nem keresztényi szimbólumai képet festenek a kor jog által is szabályozandó viszonyairól, az államszervezés során megoldandó vallási, etnikai, szemléleti és módszerbeli kérdésekről, a jogalkotás feladatáról és hátteréről egyaránt."[1249]

A nép körében használt 'írásos' díszítés

Ennek a tárgykörnek inkább csak néprajzi és valamennyire művelődéstörténeti vonatkozása ismeretes, írástörténetként nem szokás értelmezni. Pedig néhol a nép kifejezetten írottasról beszél, mint Kalotaszegen, ahol virágokkal írnak, s ahol akkor olvasni is lehet, amit kihímeznek, vagy tágabban értve kifaragnak, ráfestenek, ábrázolnak. Hogy az ábrázoló képesség kiterjedjen a képin túl a jelképire, a gondolat képszerű leírásán túl annak jelképes összefoglalására. Amikor aztán az összetett jelek már tulajdonképpen a valóság képi megragadásának nem egyszerű, érzékletes eszközét adják, hanem a jelképek elvont alakzata jelöl és díszít, azaz tapasztalatot rögzít pontosan, hűen és szemléletesen, a földi élet fontos, ezért szent viszonylatait mutatja fel a lélek tulajdonságától a csillagok mondanivalójáig. Emellett érdekes jelenség, amit Duma-István András csángó költő örökített meg szülőföldjén, hogy a 'rovosmaradék' jeleket beépítik

[1249] Szádeczky-Kardoss, 2005, 202-205.

a népi iparművészet, jelképezés gyakorlatába.[1250] A jelek igen régiek, de a felhasználásuk máig tartó. Hogy a jelek itteniek, helyi eredetűnek tekinthetők, azt a Tászok-tetői leletek óta való jelfolytonosság mutatja és elegendően bizonyítja.

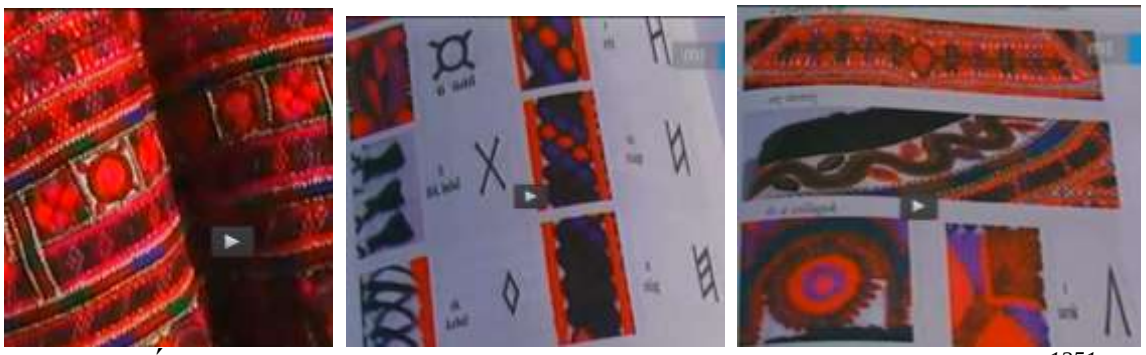

9 kép. Élő írásunk példája a párnára hímzett írásjel Csángóföldön.[1251]

Amellett persze, hogy a műveltség itteni szellemi rajzolatát leginkább a népmesékből, népregékből, népdalokból tudjuk visszakövetni. Ezek a maga erejéből boldoguló, a világot a maga valóságában ismerő és lélekhittel rendelkező embert mutatnak. Csak a római kor, majd az ennek folytatását jelentő kereszténység hatalmi célú terjesztésével bomlik fel ez az anyagi és szellemi egységet mutató emberi élet itt, s jelennek meg a hódító hatalmi törekvésekkel együtt a máshol már korábban eltorzított eszmék, de sokáig kevés sikerrel, mert a – máshol elképzelhetetlenül nagyszámú Kárpát-medencei – nép igyekezett a saját műveltségét érvényesíteni. Ez tehát a kettős kultúra kora lett a térségben, ahol azonban a hatalom műveltsége sokáig nem jelentett a népéhez képest magasabb rendűt. Ez csak a hatalom égi származtatásával, isteni eredetének kinyilvánításával jelentkezett.

A táltoshit, a lélekhit, a fény tisztelete tehát közel vezet ősi hitünkhöz. Főleg a nevek elemzése érdekes, a megnevezések és kapcsolatuk nyelvünkhöz. De ez a lélekhit nem megy túl a közvetlen tudáson, nem emelkedik ezoterikus magasságba. A jelképi ábrázolásokon túl jelenik meg aztán máshol az eposz és a mítosz, ami már megteszi ezt az elrugaszkodást a valóságtól. Ezt gyűjti össze és rendszerezi a Hamlet Malma c. könyv,[1252] és általánosságban szól a mítoszokról, világszemléletet keresve és találva bennük, de úgy, hogy csak azokat válogatja ki, amelyek egyeznek a felfogásával. És ez a felfogás nem egyezik a magyar lélekhittel, illetve annak mai értelmével. Ám sok egyezés van mégis, és az egyezésekre a magyarázat az, hogy az eurázsiai legendák gyökere közös, ami a Fekete-tó hajdani népessége.[1253] Innen terjedt aztán a kurgánnal és a kurgán népének

[1250] Duma-István András: *Csángó mitológia*. Havas Kiadó. Kézdivásárhely, 2005, 2007.
[1251] Képek Duma-István András könyvéből. http://nava.hu/id/217946/.
[1252] Giorgio de Santillana, Hertha von Dechend: *Hamlet malma. Értekezés a mítoszokról és az idő szerkezetéről.* Pontifex Kiadó, 1995h. n.
[1253] A Fekete-tónak a világtenger emelkedése miatt hirtelen Fekete-tengerré feltöltődéséről lásd William Ryan, Walter Pitman: *Noah's Flood. The New Scientific Discoveries about the Event that Changed History*. Simon & Scuster, New York, 1998.

szétszóródásával, mint elsődleges útvonal, majd az ezoterikus tanok rejtett terjedésével másodlagosan. Alapja a csillagvilág, de csakis a térítők környéki földrajzi sávban, és például az amerikai és eurázsaiai 'azonosság' közös szemléletet és nem közös bázist tükröz. A skorpió istenségek – már ha azok – meggondolkoztatóak, mert a magyarokál például a skorpiónak semmi jelentősége nincs, nincs is rá szavunk. Ha a magyar és a csillagmítoszi hitvilágot szembeállítjuk, feltűnő a nem-azonosság. És ez nem azt jelenti, hogy a magyarok elfelejtették az ősi tudást. Mert nem volt ősi tudás, az egy jól meghatározott földrajzi helyhez kapcsolható és terjedése nyomon követhető. Az ausztrál bennszülötteknél sincs ez meg, ami árulkodó, valamint Közép-Amerikába átjutott az ember és a kulturális hatás már az ókorban is. Voltak kapcsolatok, amit a szellemi hasonlóság a szavak szintjén bizonyít, de nem egy év százezredes közös magas szintű tudást.

Így végsőleg nincs igaza a Hamlet Malma c. könyvnek, amelyben az Égi Malom a tudásteljességet képviseli, illetve annak az égből származó tükörképét. És itt jól érzékelhető a Kárpát-medencei és a Fekete-tói műveltség különbsége, azaz nem a hódító katonák ültek le a leöltek halotti gúlái mellé ideológiát írni a legyőzötteknek, hanem már annak nevében hódítottak és pusztítottak. Nem lehet tehát a mítoszt egy sokkal régebbi, általános tudással azonosítani. A mítoszban már egyértelműen fölismerhető az alárendelés ébredésével járó gondolkodás. Ez volt az a rejtett tudás, amelyet az ezoterikusok csak súgva emlegetnek, de valójában csak a beavatottak ismerhették. Ez az alapja az *„Ami fent, az lent vagy amint fenn, úgy lenn"* elvnek is. Így a mítoszok valóban a csillagtudományt tükrözik, rejtetten, átvitt értelemben. Viszont a forrás a Fekete-tóhoz vezet, akik onnan szétáradtak, azok viszik az azonos szóval, vagy hasonlóval kifejezett rejtett tartalmat. Számunkra azért érdekes ez, mert az obi-ugor legendákban ezek keményen jelen vannak. Ugyancsak a japánban, az egyiptomiban, majd a görögök és a Zoroaszter-követők foglalták írásba, dolgozták fel himnuszok alakjában. Erre épül a mai vallások tetemes hányada, de ami nincs meg a mi lélekhitünkben. Az ezoterikus forrás ősisége 8-10 évezredig mehet vissza és a szteppe népe terjesztette, vitte magával, de nem sokkal ősibb, azaz nem megy vissza egy 'aranykorra'. Még ha Platón így adja is elő. Az, hogy később ötvöződött más ismerettel, nem teszi újkeletűvé, s a források kora tehát nem megy a Fekete-tavi társadalom kora elé.

Az eposzok, himnuszok tetemes hányada a csillagképekhez és a bolygómozgásokhoz kapcsolódik tehát, de nem tudásátadás céllal, hanem az alárendelő társadalom onnan meríti legitimitását, azaz uralma jogosságát. Nem fordítva van, hanem a korábbi erkölcsi értelmű, mellérendelő mesék ötvöződnek ezzel, amit jól mutat a pelagéz–görög (dór, ion) viszony. A drámákat a mellérendelők írták, de az alárendelő urak terjesztik és vélik sajátjuknak. Azaz nem ők voltak a magasabb rendűek és alkottak ilyen 'magas intelligenciát' felmutató alkotásokat, amint ezt megmutatja a Szkítiától Camelotig c. könyv is.[1254] És Indiában –

[1254] Lásd Scott L. Littleton, Linda A. Malcor: *Szkítiától Camelotig. Az Arthur királyról, a Kerekasztal Lovagjairól és a Szent Grálról szóló legendák eredetének radikális újraértelmezése.* Szkíta Szarvas Könyvkiadó, Nyíregyháza, 2005.

amint a Kárpát-medencében is – a helyiek nagy műveltségi gazdagsága és népessége miatt a hódítók kevésbé tudták őket bedarálni. Ott csak a Védák első rétegét adta a hódítók befolyása, s a világtörvény az istenekre is vonatkozik, az istenség(ek) annak megnyilvánulása(i). Míg a közép-keleti templomgazdaság eleve hierarchikus szemléletére települő hódítók magasabb rendű kegyetlensége azzal együtt adja a kinyilatkoztatott valláshoz az anyagot. De a Hamlet Malmából az is látszik, hogy a mitikus tudás több helyen rátelepedett a földművesekére és azzal ötvöződött, de csak árnyalja a mítoszt, nem tör át rajtuk, csak néhol áttör a négy lélekelem. Ebből a szempontból érdemes értelmezni az összes felhozott mítosz-anyagot, ahogy láthatjuk egy görög mítosz és egy magyar népmese vonatkozásában. A Csodálatos Atalanta című görög mítosz és a Világot látó királylány című sokkal korábbi magyar népmese alapvető különbsége abban áll, hogy a mítosz az alárendelés nyomorát nyomatékosítja a mese mellérendelő üdeségével szemben.[1255]

Az is látszik, hogy nem a magasabb rendűnek kinyilvánított indoeurópaiak foglalták egybe az egészet, hanem a letelepedettekből verbuvált papság. Ez adja a területi különbségeket, mert ezek súlya eltérő volt. A görögöknél erősebb, a hinduknál csak a buddhizmus leszakadása után tudott hatni az alárendelés és fordítani a lélekjelképeket a csillagvilág felé. Ám még a cseroki indiánoknál megjelent tételeket is érdemesek az ilyen alaposabban elemzésre, mert ott esetleg későbbi hatásról lehet szó, mert az egyiptomiak nem járhattak ott a föníciai időkben. A többi magyarázható a Fekete-tó meghatározó szerepéből. Amiért mindez kulcsot jelent minden későbbi kultúrtörténeti fejleményhez, habár még sokan nem ismerik, vagy nem ismerik el megtörténtnek ezt a Fekete-tavi áradást. Ezért azon is változtatni kell, hogy a tudomány ma nem érvényesül, ha eredményeit a média elhallgatja, vagy nem kapnak támogatást a valós eseményeket, összefüggéseket kutatók.

Ehelyett sorra megjelennek olyan elemzések, mint a Hamlet Malma, telve ellentmondással, mert a szerzők az egész misztériumot realitásként akarják bemutatni, holott az többszörös tükrözés csupán. Az igaz, hogy a vallások e misztériumra épülnek, de akik létrehozták az égi világ földi fordítását, azok nem a valósággal foglalkoztak, csak később alkalmazták az *Amint fenn, ugyanúgy lenn* elvet és próbáltak az égiekből (égiektől) jósolni. Égi eredetű királyság a lényeg, az uralom, mint mindent eldöntő fogalom. Egyébként ma is ezekkel a fogalmakkal dolgoznak a thezófusok, asztrológusok: házak, házak ura, vizes, tüzes, levegős és földi jelleg, stb. A valós felfogás szinte üldözése mellett ez a handa-

[1255] „A mindent látó királylány.” *Világszép népmesék.* Digi-book Kiadó, Gyula, 2014. https://books.google.hu/books?id=epNVCwAAQBAJ&pg=PT2&lpg=PT2&dq=vil%C3%A1gsz%C3%A9p+n%C3%A9pmes%C3%A9k&source=bl&ots=KKsZLz75IN&sig=GTDghDJKpbpcDOOGZ1X7VZ75qhM&hl=hu&sa=X&ved=0ahUKEwiHk9eK7NbMAhVLjSwKHfUpARgQ6AEIMTAE#v=onepage&q=vil%C3%A1gsz%C3%A9p%20n%C3%A9pmes%C3%A9k&f=false vagy „Zöld Péter.” *Incike-pincike. Népmesék óvodásoknak.* Szerk. Kovács Ágnes. http://mek.oszk.hu/00200/00236/html/02.htm#cim72. A Csodálatos Atalantát lásd P. Grimal szerk.: *Larusse World Mythology*. Hamly, London. 1965. vagy Ovidius feldolgozásában Michael Grant: *Myths of the Greeks and Romans*. Meridian, N.Y. 1988. 343-345, 392

banda kell ma, amit a Sitchin könyvek terjesztenek leginkább a kiválasztottakról és az általuk birtokolt népről,[1256] ami elfogadhatatlan felfogás és szemlélet.

Ezért nem válhatunk a Hamlet Malma felfogásának teljes hívévé, hiszen, ha nehéz is, de rögtön át kell alakítani a mondanivalóját, miközben az egyik oldalról még azt is kétség fogadta, hogy azok a tartalmak valóban ott vannak, a másik oldal pedig készpénznek vette, és nem a realitással, hanem az ezoteriával azonosította. De ennek hívei „nem tudják, mit cselekszenek", mert még a katolicizmus sem engedi meg az ezotéria valóságát. Eretnekségnek tartja, és ördögűzéssel irtja, stb. Amikor a belső hang megszólal Fatimában vagy Lourdes-ban (és persze Medjugorjéban, Sükösdön és még sok helyen ma is, sok emberben), akkor az megint más jelenség, tehát a Vatikán nem véletlen kezeli annyira óvatosan és kétértelműen (kecske–káposzta esete: el is ismeri meg nem is). Véletlen egyezés, amit a Sitchin-jelenség beszüremkedése jelent ma, mert már negyven éve voltak erről megnyilatkozások Budapesten is, már akkortól kutatják nálunk a nemlétező magyar sámánizmust is. Vannak azonban a valósághoz hűségben szövetségesek, mint a katolikus és a reformált kereszténység, és ilyen felekezeten kívül maga a tudomány is. És a művészet se szereti, ha mondjuk a Drakula-sztorit, a vámpírokat, egyebeket művészetnek tekinti bárki, pedig manapság rajzanak a horror-filmek, thrillerek, egyebek. Ezért kell fellépni a honi és a külhoni mítoszértelem-ferdítés ellen, e szövetségesekre is hivatkozva, és a filozófiai érvekre, de legfőképpen saját műveltségünk gondolati tartalmára, amit az ábrázoló képesség jelképekben is képes megörökíteni.

Írott (hímzett, festett, faragott) jelképeinket legteljesebben talán Huszka József mutatta be,[1257] miáltal a díszítőművészetben megjelenő őstörténetünket is sajátosan jellemezte, hiszen szerinte például szemdíszek nyomán a szem, szemérem és a rombusz értelmét és összefüggését csak magyarul lehet megérteni, de nemcsak a magyar tárgyakon, hanem egyiptomiak, káldeaiak, szíriaiak és mikénébeliek többezer éves emlékein is. Ezért a magyar történelem fonalát meg kell toldani pár ezer évvel. Így Huszkánál „a Magyar Ornamentika Története nem mondák, hagyományok, ősi följegyzések és nyelvészeti összevetések labirintusából keletkezett és igazság látszatával ható megállapítások összegzése; hanem *ma is látható, megfogható, mérlegelhető, kisebb-nagyobb műbecsű, régi és mai iparművészeti tárgyak formáinak beszéde.*"[1258] Huszka a magyar népi ruhadíszek, házi eszközök, edények, bútorok díszei, kapudíszek, festések, faragások, vakolatdíszek számtalan formáját lerajzolva évtizedekig kutatott „a régi, hazai

[1256] E felkapott 'tudományos' ismeretterjesztő író könyvei beleszuggerálják az olvasóba az egygyökerű emberi származás eszméjét és hogy a közönséges ember az 'istenek' által létrehozott felsőbbrendű ember tulajdona, így leplezi le Jim Marss Marrs: *Titkos uralom. A Trilaterális Bizottságot, a szabadkőműveseket és a nagy piramisokat összekötő rejtett történelmi szálak*. Kapu Könyvek, Budapest, 2003. (Marrs: *Rule by Secrecy,* HarperCollins, NY, 2000 fordítása.) 118, 440-447. Sitchin már magyarul is megjelent: Zecharia Sitchin: Anunnaki Krónikák. A sumér teremtéstörténet összefoglaló alapműve. Angyali Menedék, 2016.

[1257] Huszka József: *A magyar turáni ornamentika története.* („PÁTRIA" Irodalmi Vállalat és Nyomdai Rt. Budapest, 1930.) Nyers Csaba reprint magánkiadásában. Budapest, 1994.

[1258] Huszka (1994), 5.

templomok falképein, hímzett ruháin s a magyarországi hunn–avar és honfoglalónak meghatározott sírleletek fennmaradt díszein oly nyomok után, melyek a múlt és jelent összeköthetik". S mégha a nyugati kereszténység üldözte is az előtte volt vallást, a rá emlékeztető műformákat irtva, „a székely kapuk és honfoglaló sírok *Istánfái*, a hunn sírok és hímzett subák meg szűrök *szemdíszei* ugyanazonos formáikkal hamar igazolták az összefüggést, a folytonosságot, dacára a középkori összekötő műformák hiányának".[1259]

Huszka Magyarországon kívül is kutatott a régi műformák után, és meglepetésre a mükénéi kultúrában ugyanezeket az elemeket és formákat találta. Ezért tovább kutatta a „terjedelmét, határait, meg idejét ennek a rokon kultúrának", és azt találta, hogy „ahol az Egyiptomból kivert hikszoszoknak nyoma van, ott és abban az időben és utána a mienkkel majdnem teljesen azonos, vagy ahhoz vezető műalakok szerepelnek". További kutatási eredményei szerint „Mikéné, Thirint, Kréta, Ciprus görögök előtti lakossága a hun–avar–magyar népi iparművészet emlékeinek a műformáival élt, melyeknek egyenes folytatása a mai magyar népies ornamentika." Honnan e nagy rokonság, kérdezi Huszka, ha e népek nem voltak rokonaink, s ha őseink nem ugyanazon vallás hívei voltak, melynek emlékei az asszír–babiloni világ vallásos jelképeivel is azonosak? Hiszen „vallási jelentése volt minden egyes magyar, ősi ornamentumnak, miért is a magyar ornamentika minden egyes motívuma szimbolikus dísz. Jelképezte pedig a teremtő és fenntartó isteni erőnek egyes megnyilvánulásait, amit később, az átvevő görögök egy-egy külön isteni személlyel fejeztek ki."[1260]

Huszka sorra vette és megfejtette az egyes díszítőelemek régi jelképes jelentéseit, csoportosította a rokon alakokat. „A formák összehasonlítása és a régi vallás megismerése aztán megszólaltatta a mi régi emlékeinket is, melyeknek egyenes folytatása a mai ornamentikánk." És mindezeknek „a letűnt vallással feledésbe ment régi jelentésük, azonban a magyar nép ősi ragaszkodása a sajátjához, megmentette a pusztulástól a hosszú üldözés korában." Pedig „a magyar nemzet vezetői mindig nagyon alkalmazkodók voltak, csak a nép tartott ki szívósan a régi mellett."[1261]

A mükénéi korú előzményekkel bíró magyar jelképek között a *polip*ból lett – szívre nem hasonlító – *szívalak* közismert, „többnyire hegyesvégű és az ellenkező oldalon két körszelettel képezett bevágást mutat. A honfoglalók sírjaiban ezek a körszeletek két kerek szemet zárnak körül. Nézhetnők fejnek vagy arcábrázolatnak is, azonban a magyar fejutánzatok egészen más fejlődést mutatnak… A késő minoszi kor (1400–1200 Kr. e.) harmadik szakaszát még jól megelőző korból eredhetett a lidiai (karia partjai közelében) tengerpart menti Pitáné városban talált az a korsó, melynek stilizált jelképes polipja *az ősnemződést szimbolizálja*. A hosszú karok forgatagában egyik oldalon befelé igyekeznek tökéletlen állatok, míg a másik oldalon már madár, csikó és más szárazföldi állat

[1259] Uo.
[1260] Uo 5-6.
[1261] Uo. A magyar vezetői elitet a tőle kulturálisan különböző lakosságra számtalanszor rátelepült, katonai jellegű kisebbség alkotta, de a nép mindig ugyanaz maradt.

alakja igyekszik elmenekülni a teremtés, az átalakítás műhelyét jelképező poliptól. Vagyis a polip itt a mindenféle állattá való átváltozó anyag jelképeként szerepel. Tehát *a polip a fejlődés, a létrejövés, a teremtés eszközlője s így a teremtő isteni erő helyettese, képmása vagy jelképe*. … A honfoglaló sírok nagyon számos alakja közt felismerhető több mikénei polip stilizált alakja. A későbbi alakok már kezdenek növényi jelleget ölteni, de a két szem mindig jól kivehető."[1262]

A *rózsa dísznek* „a középső gombtól a szélekhez futó három vagy négy sziromlevele van. A sziromleveleket szemek vagy a polip szívalakjai képezik. A négy szemből képezett rozetta a régebbi, már a mikénei aknasírokból ismeretes alak; míg a polip szívformáiból képezett a későbbi egészen magyar alak, a mentekötő boglárjából keletkezett. …a magyar rózsák polipjainak szívbevágása mindig a középpont felé esik; míg az átvevő bizantiaknál a szívbevágás mindig a rózsa széléhez jut, hiszen így inkább rózsasziromnak néz ki, mert hát a bizantiak a polip szívalakját növényként kezelik, még virágszárral is ellátják… A bizantiak rozettáin a közép-keresztalakítás szinte szándékos, mintegy keresztényforma; míg a hunn–magyar rózsák keresztje önkénytelen technikai úton létrejött alaknak néz ki. …a *keresztet képező alakok*, a szemek nélkül is, *Asztartéra, illetve Földanyánkra, a Boldogasszonyra utalnak*; mert a kereszt, noha technikai úton állott elő, tudatos fejlesztés eredményének is tekinthető, a keresztény vonatkozás valószínűsége nélkül. Az egyiptomi fogantyús istenkereszt pedig módosult formájában sem tekinthető vallásos jelentés nélkül való dísznek."[1263]

Az egyiptomi előzményekkel bíró magyar jelképek között „az elmaradhatatlan állati eredetű *szemdísz* mellett két növényi eredetű dísz a legszokottabb, melyeknek természeti előképe nem mai hazánkból való, t. i. a *papírusz* és *pálma*. Mindkettőnek számos alakja él Istenfa bokrétáinkban. A papírusz virágalakjainak ruhadíszeink és kapu-faragványaink között előforduló elég természetes alakja segít felismerni a sírjainkban talált emlékek jóval stilizáltabb példányait. A legyezőalakú pálmát főként a székely kapu tartotta fenn, melynek alakjaival már úgy az egyiptomi, mint a mikénei és szíriai (cyprusi, krétai) papíruszalakok annyira összefolynak, hogy az avatatlan könnyen összetéveszti őket. A főniki istenfa-ábrázolatokon még a szemalak is közbejátszik a pálma- és papíruszalakok legyező-alakjának minél jelképesebbé való elstilizálásában. A magyar papírusz profil alakjai néha teljesen azonosak a szíriaiakkal. A szemben (en face) rajzolt alakok inkább csak az avar sírleletekből ismeretesek, de köralakjukra nézve cyprusi és krétai sírleletek díszei biztos útmutatóink... A magyar díszek között sok profilalakja a papírusznak egyenesen pávatollnak néz ki, a befoglalt szemmel. *A páva a napnak, az örök fénynek és világosságnak* és keresztény jelképezésben ennek folytán *a halhatatlanságnak a szimboluma*. *A magyar papí-*

[1262] Huszka (1994), 97-98. Vö. Lessing: Die Gewebesammlung der R. Kunstgewerbe Museum. Berlin, 1900. „Karl Tumpel: Der mykenische Polyp und die Hydra." Festschrift für Johannes Overbeck. Leipzig, 1893.

[1263] Huszka (1994), 112-113. Vö. „Bythe Houbleka'o Sa'heb v. N. Mandlik: Sangamesvara Mahátmya and Linge Wortship". The Journal of the Bombay Branch of the Royal Asiatic Society. Bombay, 1875. 99.

rusz alakjai tehát mindenképpen a túlvilági életnek, a halhatatlanságnak a jelképei.[1264]

A mezopotámiai előzményekkel bíró magyar jelképek között „a Krisztus előtti világ kedvelt, jelképes ábrázolása volt az *életfa* vagy *szentfa*, amint azt a nyugati tudósok elnevezték. Mindkét név eléggé találó arra a mezopotámiai–szíriai díszre, melyet az asszír–babiloni, főniki–hittita emlékek oly sokszor ismételve elénk tárnak; azonban nekünk, magyaroknak, külön elnevezésünk van reá az 'Istenfá'-ban, mely név úgylátszik, ősi hagyomány."[1265] Máig létezik olyan magyar káromkodás, amikor valakinek az istenfáját szidják.[1266] „Délnyugat-Ázsia, India, Egyiptom Kr. előtti ősvallásának kezdetén isteni lelket tulajdonítanak a fának és még a klasszikus népeknél is él a hit, hogy fa volt az ember létrehozója, őse, mert *Isten lakik a fában*. Élőfák alatt, magas helyek berkeiben áldoztak teremtőjüknek. Később az élőfával párhuzamosan, a teremtő isteni erő jelképeként megjelenik a faragott fa: a falluszt jelentő Aséra; majd a személyesített isteni erőnek emberalakra faragott képmása: az istenszobor, melyben ott székel maga az isteni lélek. A sumír őskor (a III, esetleg a IV. évezred Kr. e.) pálmaágával, virágjával és gyümölcsével hódol az istenszobor előtt. Majd vázába kerül az ág és virág, amit aztán az áldozó vízzel locsol, hogy az tovább éljen. *A víz volt az életfenntartó erő legrégibb jelképe*. Majd cserépbe ültetve, állítják a pálmát az istenség képmása elé, míg később aztán pálma-berek lesz környezete… A pálma–istenfa mellett az ősi, locsolva áldozó hívő helyén ember- vagy állatalakban, papok, királyok, félistenek jelennek meg, áldó, védő, hódoló helyzetben; vagy a termékenyítés jelképezésére, kezükben a porozásra használt virágkúppal és a hímport rejtő szotyorral. A hódoló, áldva védő mozdulat az ellenséges gonosz szellemek elhárítását célozza és a teremtő fenntartó isteni erő megszemélyesítőjének, az istenfa fölött és mellett lebegő Sámásnak (= szárnyas napkorong), meg Istárnak (= csillag) szól. A víz volt a fenntartó– és a nap a teremtőerő legősibb természetes forrása és jelképe. A szaporítást, a termékenyítést mutató pálma istenfa–alakzat a teremtő isteni erőnek csak részleges megnyilvánulását szimbolizálja, míg általában az istenfa az egész isteni erőt, tehát a megszemélyesítő istenek egész gyülekezetét és összességét jelenti… A hunnoknál és avaroknál az istenfának kevés nyoma maradt s az is inkább papirosalakot tár elénk. A honfoglaló magyarság istenfája, a rojtos–kendőkből kötött pálmacsokrok többféle változatát és fejlődését mutatja. A tarsolylemezek szalagfonatból alkotott rombuszai feltűnnek Kínában is már a Kr. u. II. században. A bizanti és szásszanida művészetben a kendőcsokor pálmáinak későbbi fejlődést mutató alakjai maradtak reánk, melyeknek azonos formáit a székely kapufaragványok és gömöri vakolatdíszek is megőrizték. Úgy székely kapukról, mint palóctájéki vakolatdíszekből a legyezőpálmának is több kerekleveles változatát ismeri a

[1264] Huszka (1994), 60-61. Vö. Otto Puchstein: Die conische Säule. Leipzig, 1907.
[1265] Uo. 63.
[1266] Uo. 82.

magyar ornamentika, a hegyes levelű kendőcsokrok mellett. Mind a kétféle magyar pálmát, mint a középkori bizantit, gyakran virágkúp is kiséri."[1267]

„Gudea lagasi pateszi (kb. 2350 Kr. e.) faragott kőedényének összefont kígyóreliefje, még fejes kígyókkal alkotott másolatokkal él az avar korban, a nagymányoki ezüst szíjvégen és több arany csatton. A kígyófejek lemaradása után is még jól felismerhető az ősi kígyófonás, melyből az avarkor számtalan fonott dísze lassankint kialakult. A három- és többhurkos, fejek nélkül való végnélküli fonás, mely a kéta pecséthengerek jellemző sajátsága, már szinte egyidőben jelentkezik a Gudea kígyóival Dudu lagasi főpap fogadalmi tábláján (kb. 2850 Kr. e.). A kéta pecséthengerek meztelen Istárja és bikafejjel szimbolizált Baál főistene a szerelmet és a szerelem révén a teremtő isteni erőt jelképezi, a többhurkos, végnélküli fonással egyetemben. Az avar korban a kéta végnélküli kígyófonás, sodronyarccal, Ninmack istennő jelvényével (vulvával) együtt többször is előfordul s így *az avarok bizonyára tudták, hogy a többhurokból álló kígyófonás a szerelem istennőjét, mint a teremtő és fenntartó isteni erő jelképezőjét szimbolizálja*." …Ilyen a mai jeggyűrű is. Van néhány avar sírleletünk, melyekben a háromhurkos kígyófonás a kétszemes sodronyarccal váltakozik (lásd 50. ábra). A sodronyarc több Kr. e. XII. századi babiloni emléken, oltárra téve, mint Ninmukh istennő (Belit–ili istenek úrnője) jelvénye jön elő."[1268]

A föníciai előzményekkel bíró magyar jelképek között a *fülönfüggők* kapcsán felmerülő régészeti és históriai eredmények szerint „gömbös és lefordított hegyű, háromoldalú gúlás függőink őse a főnikiai *gömbgúla* (szőlőfürt), amely az Asztarténak áldozatul bemutatni szokott gabna-garmada vagy kúp utánzata és legegyszerűbb alakjában négy szemből álló háromoldalú gúla. A teremtő isteni erőnek tápláló, fenntartó, továbbképző részét megszemélyesítő Asztarté istennőnek jelképeként használt búzaszemgarmadák, szemcsékből álló kúpok és gúlák képezik hunn–avar függőinknek főalakját *az áldozathoz szállításnál használt szállító edények hasonmásai mellett,* amelyeknek majdnem kizárólagos díszei megint csak az Asztartét jelentő szemcsehäromszögek (kúpok), rombuszok és szemsorok. A főniki Asztarté, a mezopotámiai Istár, a Baálban megszemélyesített teremtő isteni erőnek női része, a fenntartó, továbbképző alkotó erő, amely romboló, pusztító hadisten alakjában is szüntelen alkot és teremt, nem más, mint Kübele, a gabonát megszemélyesítő Ceres Demeter, a Földanya, avagy a magyar Boldogasszony, akinek gabonával áldoztak a minden áldozatnál szokásos virág-és egyéb föld-termények (bor, olaj) mellett. Ezeknek az áldozatnál használt terményeknek a beszállítására alkalmazott edényfélék utánzatai a hunn–avar–magyar fülbevalók félholdalakú virágkosarai, a palack- vagy váza-alakok és talán a főniki véka helyettese: a gabonaszállító kupa-alak. A földanyának Kybele–Artemis alakjai ismeretesek Cyprusról, ahol kereszt alakú szobrai is voltak. A kereszt mint Artemis–Dianna jelkép szerepelt csillagnak, félholdnak

[1267] Huszka (1994), 79-82. Vö. Jastrow Bildermappe zur Religion Babyloniens und Assiriens. Giessen, 1912. Chavannes: La Sculptur sur pierre en Chine. Paris, 1893. Huszka József: Magyar Ornamentika. Budapest, 1898. Platz Bonifác: Az ember eredése stb. Budapest, 1905.

[1268] Huszka (1994), 133. és. 1. lábjegyzet. Vö. Morris Jastrow: Bildermappe zur Religion Babylonens und Assyriens. Giessen, 1912. 29, 39, 42, 43. ábrák.

és állatoknak társaságában. A magyar csodaszarvas agancsai között fénylő kereszt 'Földanyánk'-nak, mint Artemis–Diannának a jelképe és nem keresztény jelvény…"[1269] És „Cyprus szigetén sírokból és templomok környékéről többféle alakja ismeretes Astarténak… A terhességet kifejező és a táplálást eszközlő alakok, a mi 'Boldogasszonyunk' képmásai, akinek neve alá került *Mária* a következő keresztény ünnepeinkben: Boldogasszony fogantatása, december 8.; Gyertyaszentelő Boldogasszony, február 2.; Gyümölcsoltó Boldogasszony, március 25.; Sarlós Boldogasszony, július 2.; Nagy Boldogasszony, augusztus 15. És Kisasszony napján, szeptember 8-án. A 'Földanyának', a 'Boldogasszony'-nak tisztelete, illetve imádása olyan régi, begyökeresedett nemzeti vonása volt a honfoglaló magyarságnak, hogy a keresztény hittérítők nem bírtak vele, nem tudták kiirtani, miért is megkerülték a legyőzhetetlent és a Mária-ünnepekben fenntartották a régi elnevezést és csak az értelem megmásítására törekedtek. Midőn Szent István király Máriát választotta Magyarország védasszonyának, tulajdonképpen csak az ősi hit keresztény értelmét igyekezett érvényre emelni. Keresztény papok lettek tehát, akaratukon kívül, *a tápláló, fenntartó, továbbképző, teremtő isteni erő megszemélyesítő-jének, a nálunk 'Boldogasszony' néven tisztelt 'Földanyának', a hunn–avar–magyar ősvallás fő istenalakjának átszármaztatói*.[1270]

De a VII. századinak mondott abháziai oltárkőre faragott Arsakida csodaszarvas vadászaton a szarvas agancsai között a kereszt helyett Jézus feje látható. Tehát ez érvényes a keresztekkel ábrázolt szarvas vadászatokra is. Vagyis Huszka tévedett. Ez mindig keresztény jelkép. A „Boldogasszonyok" – akármilyen ókori nem keresztény hitvilágban, akármilyen nevük legyen – mindig az ős-kinyilatkoztatás asszonyának a jelképei, aki a kígyó fejét eltapossa. Tehát Szent István csak a jelképek eredeti jelentését adta vissza.[1271]

A hun–avar kori előzményekkel bíró magyar jelképek között „a magyar ornamentika legáltalánosabb, mert a hunnoknál, avaroknál, honfoglalóknál és a mai ornamentikában is számtalan alakban előforduló jelképes dísz a *szemdísz*, melynek formái között, hajdan úgy, mint ma, az egészen természethű szemalakok mellett a legelstilizáltabbak is együtt és egyszerre fellelhetők. Az egyes szemek szemben (en face) rajzolt alakjai hossztengelyük irányában kerülnek egyvégtibe felvarrva éppúgy, mint szemsoros szalaggá öntve. A honfoglaló sírok egyes szemei a jól felismerhető természetestől, több változatát mutatják a rombusz négyszögbe való átmenetének, mikor is a könnygödrök, a rombusz sarkain félgömbbé alakulnak, sőt hármas gömbcsoportot is alkotnak, mint a mikénei aknasírok szögfejekből származtatott félgömbjei a rombusz sarkain. A

[1269] Huszka (1994), 47. Vö. Zichy Jenő: Kaukázusi és középázsiai utazásai. Budapest, 1896. Zichy Jenő: Harmadik kaukázusi utazása. Budapest, 1905. Perrot et Chipiez: Historie de l'art III. Paris, 1894. Kondokow: Geschichte und Denkm. Des bizant. Emails. Erwin Wurz: Der Ursprung der kretisch–mykenischen Säulen. München, 1913.

[1270] Huszka (1994), 48-49. Vö. Kálmány Lajos: Boldogasszony, ősvallásunk Istenasszonya. Akadémiai Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. 12. Kötet. Budapest, 1885. IX. sz.

[1271] Csomor Lajos észrevételei.

mikénei, négy szemből alkotott rozetták levelei is gyakran rombusz-alakúak. Némely mükénei rozettán négy, vagy öt csigavonalas íriszű profilszemet látunk sokszor az egyenlő szárú kereszt képszögleteiből kinőni. Egy hunn kantárdíszen négy búzaszemrelief látható. A *kenyeret adó búzának szeme van* a magyar nyelvben, s csak *akkor mondják magnak, ha vetőmag*. Aztán meg a mag is szem, ha táplálkozásra használják (meggy, cseresznye, eper, mogyoró, dió, szőlő, egres stb szem). A szemes gabonát általában 'életnek' hívja az ezredévek óta főként kenyérrel táplálkozó magyar. A *szemzésnél*, a más alanyra áttelepített növényrügyből nem lesz új növény, hanem csak a régi módosul, változik, fejlődik. A szemben nem a keletkező új életet látjuk, hanem csak mag útján keletkezett új élet továbbképzését, fenntartását, fejlesztését; ezért *a szem a fenntartó, továbbképző, tápláló isteni erő jelképe*. A szem, a gabonaszem csak nagyobb tömegben szolgálhat táplálékul, azért ábrázolása sem szorítkozik csak egyes szemre, hanem tömeget tüntet fel.[1272] Avarok és honfoglaló magyarok rombusz dísze teljesen azonos alakú a női szeméremtestrésznek mai, mindenki által ismert, hagyományos ábrájával, vagyis *a szem és a szemérem rombusz-alakú jelképe él még ma is és a búzaszemmel egyetemben hajdan a tápláló, a fenntartó, a továbbképző isteni erő jelképe volt*, amit a mai magyar nyelv szemszavának értelme és az ősi jelkép fennmaradása kétségtelenné tesz.[1273] … A mindkét végükön zárt formájú, szemben (en face) rajzolt szemalakok mellett a részben nyitott profilalak is nagyon szokásos a hunnoktól kezdve máig, amikor is a szomszédos összeérő szemhéjak hullámos szárat alkotnak, melyen a kör alakú szemgolyóból a kisebb érintő körrel képezett írisz félholdalakú leveleket képez. E félholdalakú levelek még ma is élnek a mohamedán díszek között. A profilszemekkel nemcsak szemsort, hanem középponti elrendezésű díszt is alkottak hunnok és avarok, hasonlóan a mikénei aknasírok arany rozettáihoz. Hunnok és avarok két profilszemnek egymással való olyan szembeállításával, hogy az egyiknek az alsó szemhéja a szembenlévő szem felső szemhéját érintse, egy S-alakú szárral összekötött két félholdas díszt képeznek. Ez az S alak is szokásos a mikénei kultúra díszei között, csakhogy ott a szemgolyóközépre esik az irisz s így a félholdalakú levél a hunnok díszei között fordul elő legelőször, hogy aztán a bizanti–román és szaracén stílusokban még ezredéveket éljen. Az S-ekből összerakott hullámos származat szemgolyóval, vagy félholdas levéllel, néha többel is, nagyon szokásos a hunnoktól kezdve máig, különösen székely kapufaragványokon. Új díszítő alak képzésére már a hunnok gyakran megtöbbesítik a szemhéjakat s szemgolyó körül, amely eljárás szintén él még ma is ornamentikánk számtalan, úgynevezett virág alakjában. Egy ilyen két vagy több szemhéjas profilszemnek egy szimmetriális tengelyen való átforgatásával a hunnok olyan dí-

[1272] Bár más módon tárgyalva, ugyanezt az eredményt tárja elénk a búzaszemről Elek Dr. Fáy Elek: *A magyarok őshona.* Budapest, 1910. 178.

[1273] Huszka hozzáteszi még, hogy „mai és ősrégi jelentést kifejező szemérem szavunk első szótagjában szintén ott van a szem", ezért „a magyar szemérem szó nem lehet árja eredetű (noha Munkácsi azok közé sorolja), vagyis az osszét äfsärmi lesz az ugor átvétel és nem fordítva". (Huszka, 1994, 20. Vö. Munkácsi Bernát: Árja és kaukázusi elemek stb. Budapest, 1901. 567.)

szítő alakot hoztak létre, amelyek ma is nagyon kedveltek, nemcsak nálunk, hanem a japánoknál, Indiában és a kínai budhista lótuszvirágformák között is. A szemalakokhoz tartoznak az avarok kettes szemdíszei, melyek a csatborító díszlemezből keletkeztek, amint azt több ukrajnai lelet tanúsítja. Ide tartoznak a hunn–avar sírok arcábrázolásai is, melyek alighanem a totem–oszlop egymást félig elfödő fejeire vihetők vissza. Ilyen totem-oszlopszerű fejsort többet ismerünk hunn sírokból. A sodronyból képezett kétszemes arcábrázolatok is a szemmustrához sorozhatók. E sodronyarcok azonos alakjai a Csendes-tenger szigeteinek faragványain gyakoriak, de Ilion arany karperecén is soros díszt alkotnak. Babiloni oltárokon, mint Ninmak istennő jelvényét 'vulvának' ismerték fel a nyugati tudósok. A kosaras fülbevalók sodrony-arcai között sok alak a mai sósperecek mása; vajjon nem a régi áldozati kalácsok formáját utánozzák-e? A sodronyarcok szemei a fejlődés folyamán sokszor háromszögű levélalakot vesznek fel. Az elnagyolás, törés és kopás folytán a későbbi utánzatokban több hibás forma keletkezett, melyeknek némelyike a kínaiaknál szalagdíszben szerepel a Hán-korban. Általában a szemdíszek is osztoznak az egyéb állati díszek közös sorsában, hogy a hosszas használat alatt lassankint növénnyé alakulnak. Az avar-korban már a szemhéj egészen levéllé változik és a szemgolyó rozettává alakul, s hogy legyen értelme, – mert a régi vallási jelentés már kezd feledésben menni, – igyekeznek valami természeti virággá alakítani. Természeti növények utánzása lesz az állati eredetű díszből. Az alakok még ugyan megmaradnak egy síkban s a távlati formák még nem jelentkeznek, azonban az ősi szemdísz mégis olyan messze utat tett meg a természetutánzás felé a növénnyé alakulásban, hogy az előző formák nélkül természetutánzó növénydísznek nézhetnők."[1274]

„A hunn–avar *griff*, mint elődei és mint utolsó hazai képviselője a székelykapun, mindig az éjjelt, a sötétséget jelentette és jelképezte. A madarak közül a *galamb* és *páva* még ma is jelképes alak: és az első a szerelmet a második a napot, a fényt és világosságot jelentik. A *sas* is ősi alak ornamentikánkban, még a kétfejű sas is, amint azt a székely kapulábra faragott kéta köténves női alak bizonyítja.[1275] A *szarvas*, miként a galamb, szintén Asztarténak az állatja, és mint vadász-istennőt kíséri. Nálunk még Szt. László korában is a Boldogasszony tiszteletével függ össze, noha keresztény vonatkozásban. Az *oroszlán* ma is él és az erő meg a hatalom kifejezője. A *ló* régi dísz, de jelképes értelem nélkül. *Juh, vaddisznó, nyúl, róka* és *ember* jelképes értelem nélkül való természet-utánzás. *Sárkány, egyszarvú* csak egyszer fordul elő."[1276]

[1274] Huszka (1994), 30-31. Vö. Hampel: Régibb Középkor Emlékei I–II. Hampel: Honfoglalás Emlékei. Schliemann: Mykenae. Leipzig, 1870. 297. Schuchhardt Károly: Schliemann ásatásai. Budapest, 1892. évf. 314–315. Jones Owen: Chinese Ornament. London, 1876. Heinrich Schurtz: Das Augenornament. Leipzig, 1895. Jones Owen: Grammatik der Ornamente. London, 1868.

[1275] De A XVII–XVIII. században, a székelyföldi művészetben feltűnő kétfejű sasok a Habsburg uralom jelképei, így az említett martonfalvi kapu asszonyának kötényén is. (Csomor Lajos közlése.)

[1276] Huszka (1994), 127. Vö. G. Fiedrich Muth: *Tierornamentik bei Chinesen und Germanen.* Leipzid, 1911. B

„Az avarok általában nagyon szerették a szalaggal való ékítést ruhán és lószerszámon. Hogy a fehér-hunok lelógó lobogó szalaggal díszítették kalapjukat, azt pénzeik emberalakjain mindenütt észlelhetjük. Akár kalap, akár sisak, akár korona van az istenek és királyok fején, elmaradhatatlan a csokros, lobogó szalag. Ma is elengedhetetlen a magyar kalapon, pártán, a leányok 'pántlikába font" varkocsán és a feldíszített lószerszámon. A szalagdísz minden régi népnél szerepel, azonban a szászanida perzsáknál, bizonyára hunn befolyásként, úgy elterjedt, hogy a hullámos repülő és legtöbbször kicsipkézett szélű szalag valósággal ismertető jegy díszítéseiken. Az avarok az idő viszontagságainak ellenállni nem képes szalagszövetet állandóbb fémcsokorral is helyettesítették…"[1277] A csokorra kötött rojtos szalag, mint önálló díszítőforma, az avarokkal letűnt, noha mint szövetnyakkendő a magyar ruha kiegészítő részeként elmaradhatatlan, sőt festett bútorainkon is gyakori a virágcsokor alsó felén, mint összekötés. Az avar szalagcsokor nem csupán természet-utánzás, szimbolikus jelentés nélkül, mert a Boldogasszonyról, ősvallásunk Istenasszonyáról fennmaradt emlékezéseink szerint, úgynevezett babonáinkban: ma is élő népszokásainkban a szalag az ő 'roszszakat űző' jelvénye; védelem a boszorkányok megrontó szándéka ellen s így *Földanyánknak, a magyar Boldogasszonynak a tiszteletéből eredő szimbolikus dísz*, melynek vallási jelentőségét okvetlenül ismerték a hunnok és avarok, mikor még ma is tudja népünk."[1278]

Huszka a keresztény jelképek korai előzményeit is bemutatja „a Krisztus előtti ősvallásból ismert, vallási jelentőségét vesztett Asztarté-féle *egyenlőszárú kereszt*ről azt állapította meg 1929-ben, hogy még „ma is él ornamentikánkban".[1279] Ez székelyföldi faragott jármon szalagszerűen soros díszként jelenik meg, valamint ilyen keresztsor található a székelyföldi cserepesség díszei között erdővidéki székely tálon és kályhafiókon. Mivel itt a keresztek Asztarté rombuszának társaságában jelennek meg, jogos őket ősi, s nem keresztény díszként kezelni.[1280] Ilyen természetű emléknek tekinthető a matyó menyecskék színes selyem és arany fejdísze is. Az aranyos kis sapka elején a ferde, kúpszerű napkorongot a széléig szalagból varrt kereszt díszíti, miként egy kéta pecséthenger napkorongját…"[1281] „A honfoglalás kori sírból való bezdédi tarsolylemez csokor-istenfával körbe vett kereszt.[1282] Egyenlőszárú keresztek 20 századi székely kapukon istenfák és ősi oltár képe társaságában."[1283] Huszka szerint mindez azt jelenti, hogy „az ó-világban az egyenlőszárú kereszt: Asztarténak a jelvénye,

[1277] Huszka (1994), 135.
[1278] Uo. 137. Vö. Kálmány Lajos: *Boldogasszony, ősvallásunk Istenasszonya.* Akadémiai értekezések a nyelv- és szépségtudományok köréből. XII. kötet.
[1279] Uo. 139. Huszka e könyve ugyan először 1930-ban jelent meg, de kéziratban már 1920-ban készen állt.
[1280] Huszka (1994), 140.
[1281] Huszka (1994), 143. 1. lábjegyzet.
[1282] Amely Huszka szerint szintén nem lehet „krisztusi jelvény, hiszen a lemez kínai állatalakjai: orrszarvú, mint a tökéletesség jelvénye és a sárkány, mint a kikelet, az ébredés, az újjászületés jelképe körülbelül szintén Asztartéra vonatkoznak, mivelhogy az istenfa is a teremtő és fenntartó isteni erőt jelenti." (Uo. 140-141.)
[1283] „Az istenfa házon, vakolatdíszben, főként a Barkóknál él még ma." (Uo. 140.)

mint a szaporaság, a termékenység megszemélyesítőjének s mivel ő fegyveres hadisten is, azért főként ő a vadászat istene és ilyen minőségben állata a szarvas és jelvénye a kereszt". Huszka ide sorolja a kenyér megszegése előtt a késsel a kenyér aljára vetett keresztet is, azaz ősi pogány szokásnak, a pogányáldozási szertartáshoz tartozónak tekinti, „mert a Boldogasszony gabonájából készült kenyeret avatjuk fel az ő jelvényével, miáltal neki felajánljuk".[1284] Azért nem lehet mindez keresztény szokás, hangoztatja Huszka, mert a kereszt és a gabona már évezredekkel Krisztus előtt a fenntartó, tápláló isteni erő megszemélyesítője. E keresztvetést éppoly régi szokásnak tekintik, mint az ivás előtti áldozási szokást, a korsóból való földre loccsantást (libátio). „A kampós keresztnek szemérem jelentése és teremtést jelképező értelme is van. Utóbbi példa óperui cserépedény oldalát csigavonalvégű svasztika díszíti, mint a temeskubini cserépbálvány tölcsérlábazatát. A közlő Miske Kálmán báró felfedezte utóbbi lelet nagyfokú hasonlóságát a legrégebbi trójai és ciprusi bálványokhoz is. Ezen kívül hallstatti bronz melldísz a Fertő-tó vidékéről (Balf, Sopron m.) egyik baklóján (csüngőjén) kampós kereszt van kiverve, amely az előbbi perui edény domborúan mintázott alakjai vonalvázlatát mintázza, a kezeket és lábakat jelző kettős kampókkal. Huszka ezek után megállapítja: „A svasztika tehát szintén a szaporítást, a termékenyítést és a teremtmények továbbképzését, a fenntartását jelenti, miként a szem, a szemérmet jelentő rombusz, a hal és az 'életvize', hogy az istenfát ne is említsem."[1285] S a régiek az erősebb hangsúly kedvéért azonos jelképeket ábrázoltak egymás mellett. A kiszélesedő végű (ciprusi) kereszt – azaz Istár, Asztarté, Ceres–Demeter, Földanyánk, és Boldogasszony keresztje – egyjelentésű a kampós kereszttel, és főként a teremtés, a szaporítás, a bőség, a termékenység, a továbbképzés, éltetés jelképe." Huszka a magyar díszítőművészet alakjai között a keresztet a szülő Boldogasszony máig ismert jelvényének tartja, „mint aki a bőséget, a szaporodást mozdítja elő s így nem keresztény jelvény".[1286] A keresztény hit hirdetői Huszka szerint ezt a tornyosuló problémát megoldani, e „begyepesedett, többezer éves dombot széthányni meg sem kísérleték", mert az lehetetlen volt, hanem a dolgot megkerülve „igyekeztek keresztény tartalommal ellátni a régi külsőt és Krisztus keresztjévé avatták az ősi jelvényt, hogy feledésbe menjen az azelőtti jelképes értelme. Célt értek a bizánci kereszttel, azonban ornamentikánkban nem kopott le mellőle a szerelem istennőjének galambja tizennyolc századon át sem."[1287]

Huszka József munkásságát a jelenkornak előbb meg kellene ismernie, hogy értékelni tudja. Az a sok-sok tévedés és hiedelem, ami díszítőművészetünket övezi, indokolja az itt ismertetett mű megismerését. A történeti, őstörténeti vonatkozások terén lehetnek már újabb fejlemények az újabb kutatások fényében, s akkor azokat figyelembe kell venni az értékelésnél. Ugyanakkor inkább az a tényállás látszik megvalósulandónak, hogy Huszka mára teljesen ismeretlen

[1284] Uo. 144.
[1285] Uo. 143.
[1286] Uo.
[1287] Uo.

műve ösztönözheti a történelmi, őstörténelmi kutatásokat is. Különösen az *írástörténet* tud hasonló irányokból közeledni a téma felé, mint Huszka, ám az antropológia, a tárgyi és szellemi néprajz, valamint a régészet mondanivalója is kiegészülhet e megkerülhetetlen elemzések tartalmaival, tanulságaival.

Megszentelt Koronánk jelképeiről

Végül még a Magyar Megszentelt Koronával foglalkozunk kicsit, szintén az írás- és nyelvtörténeti, azaz a jelképezési vonatkozások érdekében, Szádeczky-Kardoss Irma és Csomor Lajos meglátásait, kutatási eredményeit követve.

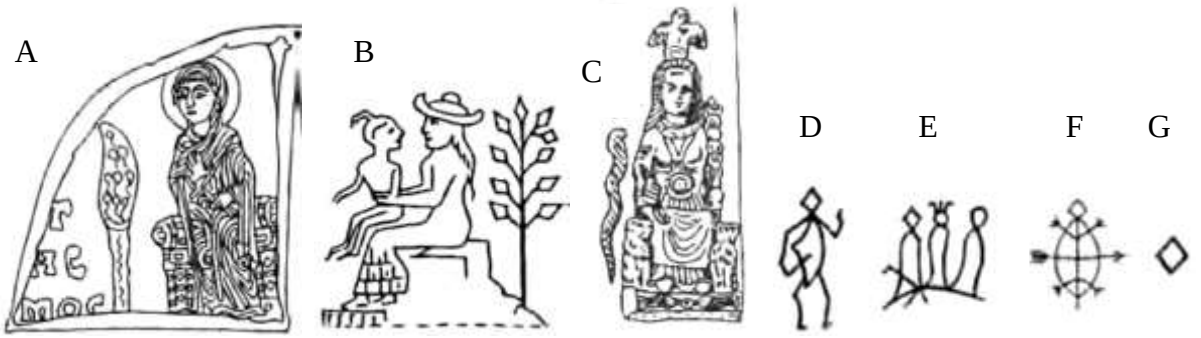

10. kép.

Szádeczky-Kardoss szerint a több híradásból ismert tény nyomán, hogy egykor rajta volt, elfogadható a felfedezés: a „Korona Boldogasszony képe azonos azzal a töredékkel, amelyet Csomor Lajos ilyenként azonosított Grúziában.”[1288] Bár ma már csak azt mondja, hogy a Khakhuli tritychon csonkított Szűz Mária-képe olyan, mint a Szent Korona Szűz Mária képe – amely alkalmas arra, hogy a Szent Korona jelképeit elemezzük vele, de nem azonos azzal.[1289] És, mint beszámolt róla, Jézus Urunk szerint a Szent Korona Szűz Mária-képe Sopron mellett, kis faluban, víz mellett, egy pincében van elásva, és angyalok vigyáznak rá.[1290]

Igen érdekes összefüggések tárulnak fel, ha összevetjük „ennek rajzát egy Krisztus előtti III. évezredből származó szumér pecsét anyaistennő-képével,[1291] valamint egy pártus királyi párt ábrázoló, Krisztus születése körül készült relief királynőt mutató részletével,[1292] és egy Krisztus születése utáni időben keletkezett belső-ázsiai (Ibrit-parti) sziklafelirat áldott állapotú nőt[1293] és dinasztikus

[1288] A Tbilisziben található Khalkuli tiptichon szűz Mária-képével. (Csomor Lajos: *Őfelsége, a Magyar Szent Korona.* Kiadja v. Hunyadi László, Székesfehérvár, 1996. 159-163.) Lásd az A jelű képet a szöveg alatt.
[1289] Csomor Lajos személyes közlése.
[1290] Csomor (2001) Lajos: *Ne féljetek, én, Jézus Krisztus Uratok veletek vagyok a világ végezetéig! A mi Urunk Jézus Krisztus sükösdi jelenései és tanításai 1993–2000 között.* Sükösdi Nagyboldogasszony Alapítvány, h. n. (Sükösd), é. n. (2001.) 345.
[1291] B jelű kép.
[1292] C jelű kép.
[1293] D jelű kép.

ősöket[1294] ábrázoló rajzával, valamint az értelmezéshez használt – a szumér ékírással rokon – kínai piktogrammal,[1295] illetve székely rovásjellel.[1296] Az Ibrit-parti sziklarajzoknak Szekeres István értelmezése és megfejtése[1297] szerint a szumér = DUG jelentésű képjel, valamint a kínai teknőc piktogram felbontása és a székely rovásírás egyik = K betűjének egybevetése arra enged következtetni, hogy a sziklarajzon az alak, amelynek feje rombusz alakú, az uralkodó pár nőtagja, s a mellette álló koronás férfi rajzából eredően a testén át vezető elágazás (atyakereszt) „hatás–hajtás" jelentéssel a trónörökös megfogantatását, valamint az anyaságot, a királyné áldott állapotát írja le. Badiny Jós Ferenc azt írja Labat szumér szótára nyomán, hogy a szumér DUG ékjelnek több jelentése van. Ezek egyike (Labat 396.: DUG-3) 'örömteli, jó', s cselekvést jelentően 'teremteni, alkotni', és olykor a női ölet és férfi nemi szervet is jelenti.[1298] Eszerint az örömteli teremtő nőiségben az áldott anyaság kifejezője is, mint pl. a szumér–pártus BAU-DUG-ASAN, ami mai magyar nyelvünkben – de már Szent István korában is – a Boldogasszony megfelelője. A szumér írásjel[1299] ilyen értelmezése lényegileg egybevág azzal, ahogyan Szekeres István az Ibrit-parti sziklarajzot értelmezi. Ha figyelmesen szemléljük az immár öt évezreddel ezelőtti szumér pecséthenger képét, azt látjuk, hogy az anyaistennő mögött álló fa lombja ugyanezekből a rombuszokból rajzolódik ki. És mit tapasztalunk Csomor Lajos feltételezett korona-képén: a Boldogasszony mellett álló életfa lombjának leveleit is rombusz alakú idomok jelzik.[1300] Másik érdekessége a képnek, hogy a Boldogasszony kezében tartott kettős ágszerű képződmény a pártiai dombormű nőalakjának kezében tartott 'valamit' másolja, de rokonságban látszik lenni az Ibrit-parti sziklarajz atyakeresztjének hatás-, hajtás-, utódként, az áldott állapot jelzőjeként értelmezett elhajló ágacskájával is."[1301] – Csomor mai véleménye szerint ezek a D, E, F és G párhuzamok erősen erőltetettek.[1302]

[1294] E jelű kép.
[1295] F jelű kép.
[1296] G jelű kép.
[1297] Szekeres István: „Őstörténetünk írásjelekben. Egy kutatás módszerének eszközrendszere." A Zürichi Magyar Történelmi Egyesület Nyolcadik (Kaposvár 1993) Magyar Őstörténeti Találkozó Előadásai és Iratai. Budapest-Zürich, 1999. 93. ISBN 963 85684 2 9 és Acta Historica Hungarica Turiciensia VIII. évfolyam 3. szám. ISSN 2297-7538 http://mek.oszk.hu/06500/06527/06527.pdf.
[1298] Badiny Jós Ferenc: *A Sumir-Magyar Nyelvazonosság Bizonyítékai.* A szerző kiadása, Buenos Aires, 1981. 1. rész: http://www.angelfire.com/realm3/hmult1/konyvek/summ11.htm. Szekeres csak egy jelentést adott meg.
[1299] Szádeczky-Kardoss, 2005, 207. jegyzete: „A Korona atyaistenének glóriájában a dicsfényt mezőkre osztó egyenlő szárú kereszt (ez is ősi szimbólum) szárait is rombuszok díszítik. Itt, a Teremtő képén vélhetően a férfi teremtő erőt jelzi, a poliszemantikus írásjel ilyen jelentésváltozata szerint." (Szádeczky-Kardoss, 2005, 207.)
[1300] Amelyek ráadásul. Csomor szerint a ciprusfa „lombjában kígyókra emlékeztető" alakokká állnak össze. (Csomor, 1996, 161.)
[1301] Szádeczky-Kardoss (2005), 207.
[1302] Szóbeli közlése.

11. kép. A Magyar Megszentelt Korona,[1303] és rajta a Világot Ítélő Krisztus (Atyaisten)[1304] és a Világon Uralkodó Krisztus[1305] képe.

Csomor szerint a Magyar Megszentelt Korona az akkori világ kaukázusi ötvöseinek és teológusainak közös alkotása, illetve tervezése a IV. század végéről, mert ő a Korona anyagi testén kívül kiemelten tárgyalja annak jelképrendszerével megfogalmazott jelentését, hozzánk szóló eszmei üzenetét is. Ráadásul annak fényében kell mérlegelnünk és értékelnünk a magyar keresztény kori jelképi rendszerünk igen régmúltban gyökerezését, hogy a Megszentelt Korona által közvetített vallási tan a legeredetibbnek tartva és fő vonulatként maradt fenn a keresztény vallás történetében máig. Azaz itt emberiség szintű hagyományőrzést szemlélhetünk. De miért? Mi volt ez az üzenet? Az, hogy ez az ősi hagyományokat is magában foglaló „Magyar Megszentelt Korona a Szentháromság legtökéletesebb ábrázolása" Csomor megállapítása szerint.[1306] Ez még 1600 éves régiségét is igazolja, mert a rajta láthatóan ábrázolt Szentháromság-felfogást „a 381-es II. (Egyetemes) Konstantinápolyi zsinat mondta ki, hogy a Szentlélek egyenrangú az Atyával és a Fiúval, és amely kimondja az Atyával és a Fiúval való egylényegűséget is".[1307] És ahogyan kimondja, ahogyan ezt ábrázolni tudja, az a magyar hagyományokban, valamint annak avar és hun előzményeiben mutatkozik meg. A fák és a trónus utal erre a teológiai tartalomra.

Ugyanis a Magyar Megszentelt Koronán „a felső Krisztus-kép a Világmindenségen uralkodó Krisztust ábrázolja,[1308] a homlokzati Krisztus-kép pedig a földieken uralkodó Krisztus képe, és ebből következően a Magyar Megszentelt Korona kupolája (keresztpántja) Krisztus Égi Birodalmát, abroncsa Krisztus Földi Birodalmát jelképezi. Ebben az összefüggésben pedig Szűz Mária a Földiek Királynője, egyben Patrona Hungariae is. A két Krisztus-kép és a Szűz Má-

---

1303 http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyar_tortenelem_es_kultura/kepzomuveszet/images/01_k_01_szent_korona.jpg.

1304 https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/b/bd/The_Latin_Pantokrator_on_the_top_of_the_Holy_Crown.jpg.

1305 https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/5/57/The_Greek_Pantokrator_on_the_Hungarian_Holy_Crown.jpg.

1306 Csomor (1996), 163.

1307 Csomor (1996), 166. Ezeket az ott elfogadott tételeket pedig Nazianzoszi Szent Gergely a 370-es években dolgozta ki.

1308 „Az Atya a Fiú alakjában jelenik meg, mert a Fiú az atya tökéletes földi mása." (Csomor, 1996, 567.)

ria-kép két-két közös elemet tartalmaz. Mindhárom képen trónus van, mindhárom trónus körül ciprusfák állnak. A ciprusfa a királyi méltóság jelképe is. A három pár ciprusfa bizonyos fokú egyenlőségjelet tesz a három kép közé. Mintha azt 'mondanák' a fák, hogy a három kép ugyanannak a dolognak a három megjelenési formája. Ezt az is erősíti, hogy a tizenkilenc emberalakos zománckép közül csak ez a három van ciprusfával és trónussal ábrázolva, illetve megkülönböztetve. Szűz Mária ugyan Jézus Édesanyja, de az égi rangsor szerint mégsem lehet Fiával egyenrangú. A fák azonban mégis erre utalnak. A két Krisztus-kép esetében ez az egyenrangúság semmilyen ellentétet, ellentmondást nem jelent, hiszen ugyanazt az Istent ábrázolja, csak más-más szerepkörben. Vagyis a ciprusfa és a tónus jelen esetben az isteni rang jelölője. A Szűz Mária-kép esetében jelentkező látszólagos ellentmondás úgy lenne feloldható, ha azt mondanánk, hogy a Szűz Mária-lép és a két Krisztus-kép egy olyan második jelentéstartalmat is hordoz, melyben mindhárom képnek van Istenre vonatkozó tartalma, vagyis a három kép Isten egy-egy személyét ábrázolja. Az Istennek kijáró ciprusfák csak akkor illetik meg Szűz Máriát, ha éppen benne lakozik Isten valamelyik személye. …vagyis a képen a Szentlélektől áldott állapotba került Szűz Mária látható.[1309] Ennek az a teológiai magyarázata, hogy a kilenc hónap alatt, amíg a Kis Jézus Szűz Mária méhében fejlődött, Szűz Máriában jelen volt az Atya, a Fiú és a Szentlélek is. Ez a magyarázat arra, hogy ezen a Szűz Mária-képen szűz Mária karján nem ül ott a Gyermek Jézus. Nem ülhet ott, mert még nem született meg. A ruha rekeszrajzolata jól kifejezi, hogy ezen a képen Szűz Mária áldott állapotban van."[1310]

12. kép. A Khalkhuli triptichon Szűz Mária-képe,[1311] e kép Csomor Lajos által elképzelt eredeti állapota[1312] és Szent András képe[1313] a Megszentelt Koronán.

[1309] Ezt erősíti „a Magyar Megszentelt Korona Gábriel-képének és a Khalkhuli triptichon Szűz Mária-képének hasonló arca", ami egyúttal e Szűz Mária-kép Megszentelt Korona-i szereplését bizonyítja. Csomor (1996), 538.
[1310] Csomor (1996), 164.
[1311] http://www.geocities.ws/huntortenelem/foto/maria.jpg
[1312] http://www.koristen.hu/02/mindentudas/images/09.jpg
[1313] http://2.bp.blogspot.com/_LUieYzR09tY/SZqkyp3vAkI/AAAAAAAAFFc/ryrQiO5pQs4/s320/szentkorona_andras.jpg.

A magyarban őrzött őshagyomány felé mutat, hogy a Magyar Megszentelt Korona tetején az Atya Isten trónusának két oldalán a két ciprusfa fölött égitestek láthatók: egyik oldalon a Nap nyolcküllős képe, a másikon a Hold és kilenc csillag, kis kör alakban ábrázolva. Csomor a sok párhuzam közül a Kelermeszi szkíta kardhüvely egyik jelenetét rajzolta le, ahol „az Istent jelképező fa – Istenfa – két oldalán ciprusfák és égitestek e jelképező nyolcszirmú két virág látható".[1314] És a Megszentelt Korona eredeti állapotában a rajta lévő Szűz Mária-kép „csak áttételesen ábrázolja a Szentlelket" és kellett legyen a Koronán „egyértelmű Szentlélek-ábrázolás is". Ez „nem lehetett máshol, mint a Szűz Mária-kép felett". Vannak is olyan régi leírások, miszerint „ezen a helyen egy olyan liliom volt, ami egyszerre keresztet is ábrázolt, és ezt a liliomos keresztet Zápolya János (király: 1529-41) felesége, Izabella királyné törte le 1551-ben." Az eredeti Szűz Mária-kép megtalálása és értelmezése után Csomor ezt a keresztet kutatva a bizánci koszorús kettős keresztek példáján át felismerte, hogy „a Magyar Megszentelt Korona hátulján olyan Szentlélek-jelkép lehetett, amely egyesítette magában a Szentlélek lángnyelv- és galamb-jellegét."[1315] Azaz a fejjel lefelé repülő-zuhanó madár szárnyát – átlátszó rekeszzománc pikkely – lángnyelvek alkották, és alakja liliomot vagy tulipánt is formázott.[1316] Ezt fogja alább Szádeczky-Kardoss Irma majd szent, azaz megszentelt sólyomnak értelmezni.

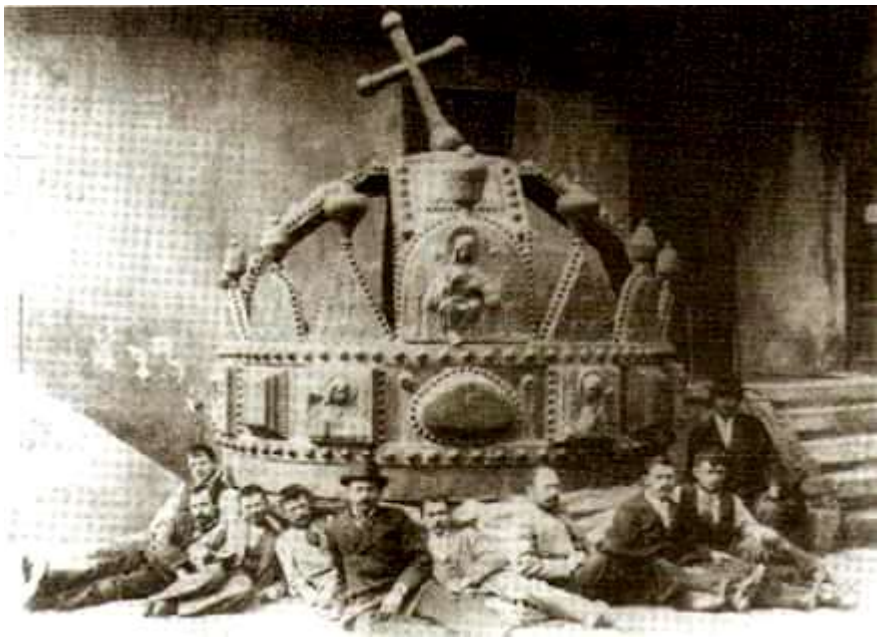

13. kép. A budavári Királyi Palota tetején Szent Korona 3 méteres kőszobor.[1317]

[1314] Csomor (1996), 385.
[1315] Csomor (1996), 167.
[1316] Csomor (1996), 566, 567, 571, 572.
[1317] A felhelyezés előtti kép. (A homlokzati Krisztus kép helyén Szűz Mária képe lenne?) (http://varhegy.blog.hu/2016/06/17/igy_nezett_ki_a_kiralyi_palota_kuplajat_diszito_szent_korona)

Csomor kiemeli azt is, hogy a Khalkhuli triptichonon őrzött Megszentelt Korona-i Szűz Mária-kép jobb kezének tartása „jellegzetes pártus kéztartás,[1318] amely megjelenik pártus szobrokon, kaukázusi Szűz Mária-ábrázolásokon, valamint a Magyar Megszentelt Korona András-képén. Ez arra enged következtetni, hogy az angyali üdvözletet elfogadó Szűz Mária kaukázusi ábrázolásának pártus képfogalmazási, művészeti gyökerei vannak. Természetesen pártus művészeti hagyományok folytatása a Magyar Megszentelt Korona András-képe, de maga a Megszentelt Korona is."[1319] Mert többek között „jól látható, hogy a Magyar Megszentelt Korona készítői Jézus ruhájának megrajzolásakor a pártus királyok ruházatának divatját utánozták. Alkalmazták mind a sűrűráncokat, mind az apró díszítő köröcskéket, melyek ruhadíszítő korongokat jelképeznek. Tehát Jézus pártus királyként jelenik meg a Magyar Megszentelt Koronán."[1320] Ott ábrázolt arca is hasonlít egy hatrai pártus királyi fejre, amint a Torinói Lepel visszaállított fejképére is, és még a Szent László-herma fejére.[1321]

14. kép. Szölkup sámán agancsos vaskoronája,[1322] evenki,[1323] és nganaszán[1324] és szamojéd[1325] sámánkorona és nanaj gyógyító sapka-korona.[1326]

Szádeczky-Kardoss azzal folytatja, hogy „a rovásírás-történészi vélemény szerint a Megszentelt Korona pártázata, az egymást hétszer váltó legömbölyített és csúcsos halom és hegy-szimbólum – abban a három halom – a régi magyar szimbolika és rováshagyomány szerint az 'országot' írja a leglátványosabb korabeli közérthetőséggel a Koronára, akárcsak a paláston Szent Imre herceg 'sap-

[1318] „Ez a kéztartás a köszöntés és a hódolat elfogadását jelenti… A szentlélektől áldott állapotba került Szűz Mária Gábriel arkangyal üdvözletét és hódolatát fogadta." (Csomor, 1996, 177.)
[1319] Csomor (1996), 576.
[1320] Csomor (1996), 579.
[1321] Csomor (1996), 577.
[1322] http://www.arvisura.van.hu/keret.cgi?/0646-koronarejtely.htm.
[1323] http://vilagbiztonsag.hu/keptar/displayimage.php?album=793&pid=18248#top_display_media
[1324] http://vilagbiztonsag.hu/keptar/displayimage.php?album=793&pid=18243#top_display_media
[1325] http://magtar.atw.hu/keptar/webhely16/koronak.htm
[1326] http://vilagbiztonsag.hu/keptar/displayimage.php?album=793&pid=18247#top_display_media

kájának' hasonló díszítése."[1327] Csomor is rámutat, hogy „a novocserkaszki 3. századi szarmata abroncskorona pártáján életfa van, mellette szarvasok. Az abroncs homlokrészén egy isten képe van – drágakőből kifaragva. A Megszentelt Koronával való rokonság tehát megvan. Az 5-6. századi hun abroncskoronák legtöbbjének is van pártája. A 7-8. századi pontuszi korona már több szempontból is nagyon hasonlít a Megszentelt Korona abroncsához. Ennek abroncsán szögletes kövek vannak. Pártája a hun áldozati üstök pártáinak formai leszármazottja. Figyelemre méltó, hogy a párta középső eleme íves, a két mellette levő háromszögben záródik, és a többi pártadísz íves. Itt tehát fellelhető az ívesnek és a háromszögűnek az a váltakozása, ami a Megszentelt Korona pártájának a sajátja. A pontuszi korona pártája is középen a legmagasabb. A középső íves elemben a Megszentelt Koronán Krisztus képe látható, a pontuszi koronán egy csepp alakú kövekből álló egyenlőszárú kereszt – szárai alatt még egy-egy csepp alakú kővel. Ez a motívum sok későbbi bizánci korona ábrázolás sajátja. Ebből arra is következtethetünk, hogy a pontuszi korona keresztje is Krisztus jelképe. Lehetséges tehát, hogy a pontuszi korona már keresztény korona? A pontuszi korona ugyanis abban a korban készült, amikor Kovrat birodalmának szétesése után Irnák (Attila fia) egyik kései utóda vezetésével (670 táján) új népelemek érkeztek az avar birodalomba... (Az avaroknál keleti és nyugati kereszténység is volt.) E kereszténnyiesülési folyamatnak tanúja a művészettörténet, a bizánci keresztény legendakör, valamint a hun-magyar mondakör is."[1328] – Csomor mai ismeretei szerint viszont a pontuszi korona nem Kovrat korában készült, hanem a pontuszi abroncskorona a IV. század vége felé készült.[1329]

Csomor Lajos továbbá – mintegy összegzésként – a következők figyelembe vételét javasolja ezentúlra: „A német művészettörténet-írás szerint a kor keresztény szimbolikájának és számmisztikájának megfelelően a német-római császári koronát a nyolcas és a tizenkettes szám tudatos alkalmazásával készítették. Ennek megfelelően a német-római császári korona a keresztény hit alapján álló ideális uralkodó koronája. Szent István 'Intelmeiből' tudjuk, hogy az ő Koronája is az volt. Az 'Intelmek' jelképeinek, valamint a Megszentelt Korona zománcképeinek jelképes értelme alapján arra kell gondolnunk, hogy Szent István Koronája és a Megszentelt Korona ugyanaz kellett legyen. A Megszentelt Korona azonban egyetlen vonatkozásban 'több' is, mint a német-római császári korona, mivel rajta a nyolcas és a tizenkettes szám mellett a kilences is erősen dominál. …a keresztény számmisztikában a kilences szám is igen fontos helyet foglal el. …a magyar Korona fő alkotórészei megfelelnek egy szibériai keresztpántos sámánkorona-típus alkotóelemeinek. A valóban meglévő nagy szerkezeti hasonlóság, valamint a kilences számnak a keleti népek hitvilágában való nagy szerepe miatt, érdemesnek látszott az alaposabb kutatás. A kilences szám sokszor fordul elő a sámánavatás tárgyain. Vannak sámánkoronák, amelyeken éppen kilenc tolldísz van. Van, ahol sámán szellemet ábrázoló totemoszlopon van kilenc dísz.

[1327] Szádeczky-Kardoss (2005), 207.
[1328] Csomor (1999), 50.
[1329] Szóbeli közlése.

Gyakori, hogy a sámánköpenyen ugyanabból a díszítő elemből kilenc darab található. A sámán a legmagasabb rendű közösség irányító képességet csak akkor és úgy nyerheti el, ha felmászik egy kilencfokú létrára és onnan ugrik le. Több olyan sámánkorona-típus van, amely tartalmilag és formailag kapcsolatba hozható a Megszentelt Koronával. Az egyik valamilyen abroncsból és tolldíszekből, illetve csüngőkből áll. Ezeken általában kilenc tolldísz van – ahogy a Megszentelt Koronának is kilenc csúcsdísze van. Homlokrészükön annak a sámán ős szellemnek a képe látható, akitől a sámán a tudását, képességeit, hatalmát kapta, és akivel révülése közben kapcsolatot vesz fel. A Megszentelt Korona homlokrésze felett a középső 'tolldíszben' annak a Krisztusnak a képe van, akitől a király hatalmát kapta, és akivel népe irányítása érdekében imáin keresztül kapcsolatot vehet fel. Ezt a sámánkorona-típust találjuk a karagaszoknál. A burjátoknál és az osztják-szamojédeknél a sámánkorona egy abroncsból, egy keresztpántból és általában egy ebből kinyúló szarvasagancsból áll. A helyiek hite szerint a keresztpántos sámánkorona azt az égi szarvast jelképezi, melynek hátán lovagolva a sámán felkeresheti ősei szellemét, hogy velük a földiek közösségi irányításához szükséges dolgokat megbeszélje. A rajta levő jelképek szerint a Megszentelt Korona keresztpántja a földi hatalom isteni, égi természetű eredetét, a hitet jelképezi. A közvetlen kapcsolatteremtés eszköze a sámánkoronák esetében a szarvasagancs, a Megszentelt Korona esetében pedig a tetején lévő kereszt. A sámánkoronák és a Megszentelt Korona között tehát fontos, a hatalom égi eredetére vonatkozó, tartalmi hasonlóság fedezhető fel. A valóságban ennek szerkezeti és formai hasonlóság felel meg."[1330] Így rontáselhárító szerepével összhangban a megszegés előtt a kenyér aljára karcolt kereszt is keresztény jelkép, hiszen Jézus kereszthalálával lesz a Jézus által átváltoztatott kenyér a magváltás misztériumának részévé.

15. kép. A kalermeszi karhüvely[1331] és a kercsi diadém[1332] képe.

[1330] Csomor Lajos: „A magyar koronázási jelvények eredete – kutatási vázlat." *A Zürichi Magyar Történelmi Egyesület Harmadik (London 1988) Magyar Őstörténeti Találkozó Előadásai s Iratai*. Budapest-Zürich, 1999. 49-50. (*Acta Historica Hungarica Turiciensia* III./1.) http://mek.oszk.hu/05900/05930/05930.pdf

[1331] http://vilagbiztonsag.hu/keptar/albums/userpics/10025/szkita5.jpg

[1332] http://szekeresistvan.uw.hu/Szekely-hun_irasjelek_a_hunok_es_koraavarok_regeszeti_leletein_elemei/image022.png.

Csomor ezért jogosnak tartja a kérdést: „A Megszentelt Korona valamilyen keleti koronák kereszténnyiesült változata és utóda lenne? Feltételezésünk megerősödhet, ha találunk olyan régi koronákat, amelyek formailag és tartalmilag megfelelnek a sámánkoronáknak, korban pedig a Megszentelt Koronának. A Kr. e. 7. századból származó kelermeszi szkíta kardhüvelyen olyan jelenet látható, amely igazolja, hogy a szkíták pap-uralkodói áldozatbemutatás – vagyis az ős szellemekkel való kapcsolattartás – közben boltozott fejékeket viseltek, amelyen kosszarvak voltak. Kb. 250 évvel később, a Kr. e. 4. században került a föld alá az ún. kercsi diadém, amely szerkezetileg egy hárompántos boltozott korona.” Az ujgurok földjén talált késői hun festményeken a főembereket keresztpántos koronákkal ábrázolták. „A szomszédos Afganisztán területén a baktriai királyság uralkodói boltozott és pártás koronákat is használtak. A 6-7 századi Koreában hun típusú pántos és pártás koronák is használatban voltak… A Feketetengertől északra levő területen is találtak egy pántos ezüst koronát. A Conquesban őrzött szobor tanúsága szerint a korai avar kor uralkodói fejéke a kereszt pántos korona volt... A sámánkorona maga volt az égi szarvas, amelynek segítségével égi információkhoz jutott a sámán. Ennek megfelelője a hun-magyar mondakörben a csodaszarvas, amely a Tarih-i Üngürüsz megfogalmazásában az égi jel. Szent Hubertus és Szent Eusztáchius legendája szerint, amikor szarvasra vadásztak, a szarvas agancsai között Hubertus esetében egy kereszt, Eusztáchius esetében pedig Jézus feje jelent meg. Ennek a jelnek a hatására nem ejtették el a vadat, és megtértek. (A Tarih-i Üngürüszben is azt mondja Hunor, hogy ha nem sikerül elejteni a vadat, akkor ez jel arra, hogy el kell foglalni Pannónia tartományát.) Szent László ugyan még vadászik szarvasra, de itt a szarvas már egyértelműen keresztény jelentéseket hordozó égi jel. A koronákon a pogány szarvasagancs helyét a keresztény kereszt váltotta fel. A Megszentelt Koronában tehát jelképesen benne sűrűsödik Belső-Ázsia hatalmi jelvénytörténete, sámánizmusa, a keresztény hatalmi ideológia, a görög és a latin kereszténység közötti politikai helyzet, a pogányságról a kereszténységre való áttérés és az örök időkre szóló igény.”[1333]

16. kép. A több mint 2500 éves Nebrai korong,[1334] babiloni határkő[1335] és II. András pecsétje az Aranybullája.[1336]

[1333] Csomor (1988), 50.

[1334] http://astro.u-szeged.hu/oktatas/csillagaszat/1_Csillagaszattortenet/csillagaszattortenet.htm.

Ezek után nézzük még Szádeczky-Kardoss Irma összefoglaló véleményét: „Ha a kultúrkör, amelyben a Megszentelt Korona készült, a nyugati és a keleti kereszténység, valamint a kereszténység előtti keleti vallások együttes hagyományain épült. A világteremtő Isten egyszerre keresztényi (glória) és 'pogány' (nap, hold és a babiloni szumér–akkád asztrológia ismeretei szerinti 9 bolygó) szimbólumokkal jelzett alakja és az igehirdető Jézus trónja mellett álló ciprusok, mint 'pogány' életfák, – valamint a hatalom és az igazság fái – s azok palmettás lombkoronája, a vallások fölötti egyetemes isteni hatalom kifejezői. Ha Isten, Jézus – és Mária – eme 'pogány' szimbólumok kíséretében való megjelenítése mellett a Szentléleknek és Szent Sólyomnak egyaránt értelmezhető (letört) keresztalakzatnak, illetve a szkíta Kozma és Damján orvos szenteknek a Koronán való szerepeltetése valóban a kereszténység előtti mitológiai és történelmi múltunk emlékét őrzi, – és igen valószínűen ezt őrzi – akkor a Megszentelt Korona latin és görög-nyelvűsége mellett számolhatunk annak rovásírással, vagy rovási és ősvallási szimbólumokkal feljegyzett harmadik nyelvével is, ami a palástra hímzett hasonló szimbólumokkal együtt, talán éppen magyarul – de mindenképpen akkori közérthetőséggel – közölt az országról, királyról, hatalomról és uralkodói programról, az őstörténeti hagyományokról, a vallási és a kulturális hagyományok gazdagságáról és sokszínűségéről, e hagyományok értékőrző tiszteletéről, valamint a térítés párhuzamában a vallási toleranciáról, a földi hatalomról és az égi Patrónáról valami olyat, ami a hon- és államalapító nemzet minden tagjának, őslakosnak, honfoglalónak, vendégnek, különféle kereszténynek és 'pogányoknak', konzervatívnak és modernnek egyaránt, mondott valami életbevágóan időszerűt és fontosat."[1337]

Egység jelképünk: az ősi kettőskereszt

Az emberség, az emberiség egységének kívánalma a jóakaratú emberek és a józanész szerint a legmagasabbra helyezett erkölcsi mérték. Ezen egység meglétének, illetve az erre való törekvésnek a nyomaira már a régészeti kultúrák idejéből is bőven találunk példákat. Ezekből arra következtethetünk, hogy az ősidők során, az egész Földön viszonylag egységes képességekre és életmódra tettek szert a leginkább a természeti környezet meghatározta viszonyok között élő emberek. Mindezt egymástól nem függetlenül, de nem is a mai hatásgyakorlás eszközeivel élve.[1338] Mindenesetre az elmúlt százezer év első feléről sokkal határozottabban állíthatjuk az egységességet, ami leginkább a szellemi kultúra egyetemességét, azonosságát jelentette. A különböző földi természetű nehézségekre és kihívásokra az utolsó ötvenezer évben viszont az ember kezdett techni-

---

[1335] http://vilagbiztonsag.hu/keptar/displayimage.php?album=13&pid=16524#top_display_media.
[1336] http://vilagbiztonsag.hu/keptar/albums/userpics/10001/orig_Aranybulla.jpg.
[1337] Szádeczky-Kardoss (2005), 210.
[1338] Itt arra a csak elég későn felfedezett emberi képességre gondolunk, hogy az egyes agyak szinkron rezonanciája mellett térbeli és időbeli nagyobb távolságokból is létrejöhet ez a hatás, a gondolati tartalmat a többiekkel való együttértés, együttérzés révén az elgondoló számára még meg is emelve, meg is erősítve.

kai jellegű válaszokat, megoldásokat adni, amely folyamat az utolsó évszázadokban már exponenciálisan felgyorsult és kibővült. Ennek során a korai időkben a mechanikusan elraktározható, s az egyedi előnyökhöz vezető tudást bizonyos csoportok kisajátították és önmagukkal, a tudást birtoklókkal együtt ezoterikussá tették, azaz biztosították elérhetetlenségét a többiek számára, és ezzel, még ha elegendőnek látszó indokkal is, maguknak kiváltságokat rendszeresítetek.

Ebben a folyamatban kezdett megbomlani az addig töretlenül érvényesült emberi egység, s kezdtek önállósodva öröklődni az elkülönülések formái és következményei. S bár erről a gyorsan terjedő, pusztító egységbontó járványról, az erőszakot és az öldöklést hozó legutóbbi nyolcezer évről már egyre többet tudunk, nincs még teljes mértékben feltárva az együttműködő, a mellérendelő felfogású emberi egység felszámolásának és az alárendelés általánossá válásának történetileg elérhető minden mozzanata. Nem utolsó sorban ennek a negatívumok mellett legalább a túlélés pozitívumát felmutató társadalomszervező formának a következtében. Ám kevésbé tudatosan tanulmányozottak az egység megőrzésének, megmentésének, megmentési kísérleteinek és visszaállításának, visszaállítási kísérleteinek eseményei is, mert e vizsgálatokat mindig csak a vesztes fél oldaláról kezdeményezték, míg a sikeres, győztes oldal inkább ellenezte, megtiltotta, ellehetetlenítette, de semmiképp nem támogatta azokat, illetve a győztesek dicső és hősi tetteiként értelmezte. Ezért most az egység szempontjából vetünk egy pillantást az eurázsiai emberi történetre és jelképi világra, keresve az egység eleven emlékének jeleit. Ezzel a munkával ugyan a nekünk legtermészetesebb magyar történetből és jelképi világból indulunk ki, célunk azonban az egyetemesség felmutatása, és éppen az emberi egység, egységgondolat sorsának alakulásában.

A magyar (székely) rovásírás jelkészlete a magyar nyelv szabályait, belső összefüggéseit tükrözi. Ugyan többen több forrásból kívánták ez írás eredetét levezetni, de közülük eleddig egyetlen erre vonatkozó elemzés sem tudott egy megnyugtatóan elfogadható 'eredetet' igazolni. Legújabban a néhai Varga Csaba érvelését figyelemre méltónak tartjuk, aki végső következtetésként ennek a későbbi – sumer, egyiptomi, föníciai, görög, kínai, héber, latin és arab – írásokra is utaló írásjeleknek majd' félszázezer évvel ezelőtti Kárpát-medencei születését vezette le, egyúttal azt is, hogy ez az írás a magyar nyelvvel együtt alakult ki, keletkezett.[1339] Amikor tehát mások a magyar rovásírás egyes jeleit hol ebből, hol abból az írásrendszerből származó jellel azonosították, és adták meg forrásként hol az egyik, hol a másik írásrendszert, figyelmen kívül hagyták azt, hogy egy nyelvet visszaadó írás nem származhat különböző gyökerekből, ha a nyelvet egyértelműen és hűen akarja tükrözni. Már pedig a magyar rovásírás a magyar nyelvet hitelesen tükrözi. És tette ezt föltehetően már abban a korban is, amikor

[1339] Lásd: Varga (2001).

törvényileg tiltották be a használatát.[1340] A Marsigli-féle naptáron például a György nevet a ma ismert ***gy*** jellel (ǂ) vésték fel,[1341] ami a naptár XI-XII. századi eredetét tekintve azt mindenképpen jelenti, hogy a magyar hangkészletben a ***gy*** hang már abban az időben bizonyosan használatos volt, de azt is, hogy a nevet a maihoz közeli módon ejtették ki.[1342] A jelen munka elsődleges célja ennek a jelnek, általánosabb értelemben véve a *kettős kereszt*nek a vizsgálata, és eredeti értelmének a felderítése.

A magyar rovásírás gy jele.

17 kép. Az énlakai unitárius templom mennyezeti lemeze.[1343]

A ǂ jel olvasata (e)gy. Ebben az olvasatban szerepel önálló jelként az énlakai unitárius templom kazettás mennyezetének a lemezén is, ahogy azt az ***1. kép*** mutatja. A hagyományosan jobbról balra haladó szöveg első sorának az olvasata: *Egy az Isten*. A jeleket felfestő Georgyius Musnai deák mind a nevében

[1340] Vatikán 1000-ben IX. Cal. Oct. Die Festo lac.: (Vitéz András rozsnyói kanonok fordítása, 1816, in: Jósa András Múzeum Évkönyve 1969-71. Nyíregyháza). Amiről többen kimutatták, hogy hamisítás, ám annak szelleme bizonyosan érvényesült.

[1341] „Rovásírásos naptárunkban például a következő néhány szó éppen úgy szerepel, ahogyan ma is ejtjük őket: püspök, gyümölcs, szent, asszony, Erzsébet, Egyed, Gyergy vagy György stb.” (Forrai, 1983.)

[1342] Csak mellékesen jegyezzük meg, örök tanulságul, hogy a magyar állam által támogatást kapott tudományos elit sokáig azt állította, hogy a magyar rovásírás csak a magyar reneszánsz után terjedt el, divatmajmolásként, vagy dicső múlt óhajtásaként, amint a népművészeti motívumok vagy Bonfini történelemszépítése.

[1343] Kéki (1975), p.: 120.
https://picasaweb.google.com/zs.visy/Nlaka#5260260053283397906.

(2. sor), mind pedig a mondandójában valamennyi magánhangzót kiírta, kivéve az első sor első szótagját, ahol csupán a ***gy*** jele szerepel. Hogy ne legyen félreértés, az író latin betűkkel utal is az ószövetségi Deuteronomium (Mózes 5. könyve, a Törvény összefoglalója) VI. fejezetére, ahol az egyetlen Isten léte került megfogalmazásra. Ez a fejezet közvetlenül követi a tízparancsolatot tolmácsoló 5. fejezetet.

Az 5Mózes 6:4 szakaszban Károli fordításában ezt olvashatjuk:[1344]
Hald Izráel: az Úr, a mi Istenünk, egy úr.

Itt ismét találkozunk az *egy* szóval, de határozatlan névelői értelemben. A latin nyelvű biblia szövegében ugyanitt ez áll: *Audi Israhel Dominus Deis noster unus est.*

A latin szövegben az *egy* számnévi értelemben jelenik meg, azaz *egyetlen* istent értett a fordító. A Jakab király által felügyelt angol nyelvű fordításban viszont ezt olvashatjuk:

Hear O Israel, the Lord our God is one Lord.

A reformáció korában, Károlyi kortársa a latin fordításnak megfelelően az *egy* fogalmat számnévi értelemben használta, ami valójában mégis az *egyetlen* értelemben érthető.

Ugyanakkor az eredeti héber szövegben ez áll:

Smy jsral jhvh alhjno jhvh axd (שמע ישראל יהוה אלהינו יהוה אחד).

Mind a latin, mind pedig az angol fordításból az olvasható ki, hogy az Úr egyetlen és következésképpen egyetemes. A héber szöveg azonban nem egyértelmű ebben, különösen azért, mert a JHVH betűszót kétszer is használja, ami a fordításokban két különböző értelemben és szóval köszön vissza. A fordítók az első értelmet az Isten szóban adják meg, de a másodikat az Úr szóval fordítják, holott a JHVH mint betűszó valójában az őslétezőt és annak különböző megnyilvánulásait foglalja össze, azaz végső soron önmaga is az *egységes*, *egyetlen*, *egyetemes* őslétezőt jelenti.[1345]

Az enlakai templom mennyezetén a ǂ jel ezért egyértelműen az *Egy*et, az *egységes egyetlent* jelenti. Nem darabszámot, hanem az így megnevezett létező *egységesség*et, a minden *egység*ét. Föltehetően éppen azért, hogy ez világos legyen, az íródeák hivatkozásként nem az 5Mózes 6:4 szakaszt adta meg, hanem a

[1344] Az idézeteket a Folio Biblia 5. CD-ről vettük, ahol az angol szöveg a King James változatot, a magyar szöveg pedig a Károlyi fordítást jelenti.

[1345] A betűszó az amarnai műveltség felbomlását követően Elefantinban létrejött műveltségből vezethető le. Ennek alapja az Atén kultusza volt. Atén az egyetlen létező Isten, az Őslétező, amit a héber nyelvben a ja'ah létezést jelentő ige fejez ki. Ennek az őslétezőnek a tulajdonságai a következők: tükrözi önmagát és ez a tükörkép, a gondolat női jellegű, ami a héberben a he szócskával fejezhető ki. A kettőjük viszonyából teremtődött meg a Fiú, azaz valad, ami a tudatot képviseli, és annak társa, az ugyancsak női jellegű tudás, bölcsesség, azaz ismét he. A Kr. e. VII. század elején a júdaizmust kialakító papok Jeruzsálemben átvehették az elefantini vallási közösség jelképeit, de vagy nem értették a JHVH jelentését, vagy tudatosan azt elhallgatták. Arra vonatkozóan, hogy a júdaizmus alapkönyve valójában a Deuteronomium, a bizonyítékokat lásd Finkelstein (2002), pp.: 41-77, 301-305.

teljes 6. fejezetet, amiben az Isten *egyetlenség*ének a kifejtése a legfontosabb mondanivaló.

A magyar nyelvben az *egy* szót önmagában, összetételeiben, valamint ragozott és tovább képezett alakjaiban egyaránt nagyon sok értelemben használjuk. Mindenekelőtt az 1-et jelentő számnevet és a határozatlan névelőt jelenti. A számnévvel rokon értelmű még az *egybe* és az *egyes(ít)* szó. A számnévhez még közelálló, de már nem rokonértelemben használjuk az *egyén* és az *egyetlen* szót, azonban itt már sokkal inkább másról van szó, nem pedig az egy számnévével rokon értelemről. Ezekkel szemben az *egy* szóból alkotott szavaknak számos más olyan értelme is van, aminek nem sok köze van a számnévi értelemhez.

Ilyenek: *egyáltalán, egyben, egyéb, egyébként, egyed, egyedi, egyedül, egyelőre, egyenértékű, egyenes, egyenetlen, egyenget, egyenlít, egyenlet, egyenlő, egyéniség, egyes, egyesül, egyesület*, *egyetem, egyetemes, egyetemleges*, *egyezik, egyező, egyház, egyidejű, egyik*, *egymás, egyre, együtt, egyszerű,* stb. Ezek közül talán még az *egyed* kapcsolódik valamilyen mértékben a számnévhez, az összes többi jelentésben az *egység,* a valamiféle fölöttes nagyobb fogalomhoz való tartozás ismerhető fel, fejeződik ki.

Egyetlen szomszédos, ill. a magyarral rokonnak vélt nép nyelvében sem használják az *egy* számnevet ilyen tág értelemben. A németben az *ein* a számnévi és határozatlan névelői értelmén felül előfordul még igekötőként (*kommen – einkommen*) és főnévképzőként (pl. Ver*ein*), a latinban az *uni* szerepel még az *egyesítés* fogalmában (*unire = egyesíteni)*.

A fenti magyar szavak közül azonban ki kell emelnünk az *egyen-* szót, mert az kifejezetten egy közös felsőbb fogalomhoz kapcsolja a mögöttest. Így a kettős kereszt olvasatában már itt is a széles, az egységet jelentő értelmezése olvasható ki, amit talán egyszerűen a jelet alkotó vonalak összeolvasásából így fogalmazhatunk meg: *a kettő egy*.

A kettős kereszt jele azonban nem csak a magyar rovásírás jelei között található meg, hanem akár több tízezer évvel ezelőtti falfestéseken, karcokon is meglehetősen gyakran előfordul. Időben visszafelé haladva, mint írásjel *pa* olvasattal föllelhető a bronzkori ciprusi írásban.[1346] Még korábbról, a sumér ékírás jelei között is megtalálhatjuk, ahol viszont egy ‘hegyre’ van felállítva. Az olvasata így, együtt szintén *pa*, és ebben a vonatkozásban a királyi hatalom, a jogar jelképe (***18. kép***). A sumér hitvilágban a királyi hatalom égi eredetét vallották, ezért az égi hatalom földi képviseletét jelenthette a *jogar*. A hegytetőre állított kettős kereszt ezért az égi és a földi hatalom egységének a jelképeként itt is elfogadható.

Az egyik magyar koronázási jelvényen, az országalmán is a sumér jelhez hasonló elrendezésben látható a kettős kereszt (***19. kép***). Ezen a gömb a világegyetemet jelenti, míg a kettős kereszt szintén az egység megteremtőjét, a vezetőt. S ahogy egyes föltevések szerint a sumé roknál az egy számnév Istent is je-

[1346] Gimbutas (1991), p.: 347.

lentette,[1347] nálunk is az Egy Élő Igaz Istenre esküszünk, s régen mindegyik szó önmaga is az istent jelentette.

18. ábra. A pa, a sumér jogar jele.

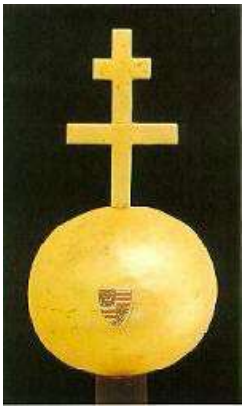

19. ábra. Az országalma.[1348]

A sumér korszakot megelőző időből ez a jel megtalálható például a tatárlakai táblák egyikén is, nevezetesen a 3-as számún (***20. kép***). Hogy ott mi az olvasata, vagy mi a jelentése, azt egyértelműen nem tudjuk, csak azt, hogy ez a jel már e legkorábbi vonalírásokban is föllelhető, és ez az ősi jel az Öreg Európa írásrendszerének a részét képezte. Ennek az írásrendszernek közel 300 jele gyűjthető össze a vonatkozó – Bükki, Cucuteny, Karanovó, Vinča – műveltségek területeiről, és ezeknek a jeleknek közel 1/5-e ugyancsak megtalálható a későbbi dél-európai *lineáris A* írásjelei között, annak jelkészlete felét alkotva. Már pedig ezek az írásjelek legalább egy évezreddel idősebbek, mint a sumér képírásos jelek és két évezreddel előzik meg a sumér ékírásos jeleket.

20. kép. A tatárlakai táblák.

[1347] Lásd Varga (2002), pp.: 73-74. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az *egy* szó Isten jelentésében csak Csőke szótárában lelhető fel. Nem találtunk Halloran (1998) sumér szótárában sem *egy* olvasatú szót, sem pedig azt, hogy az egy és az isten fogalma azonos szóval lenne kifejezve. Az isten szavuk a dingir, a csillaggal azonos jelentésű. A suméroknál az egyisten felfogás ismeretlen volt.

[1348] Ezerszázéves történelmünkből (17), A magyar Szent Korona története. http://home.iae.nl/users/nickl/umek-133.html honlapról levett kép.

A kettős kereszt jelét, mint legkorábbi ábrázolást Varga Csaba egy valamikor a 29.000 és 19.000 évvel ezelőtti időszakban készült 'feliraton' is megtalálta, és azt a fél jelének a kettőzéseként értelmezte, *egy, id, ügy* hangalakot rendelve hozzá, és *egy, egész, folytonos* jelentést adva neki.[1349] Szerinte a kettős kereszt régen még az egységet megteremtőt is jelentette, a sumeroknál pedig a világ urát, vezetőjét, aki a hegyek országának az ura volt.

Az Egység az ősmagyar jelképes világfelfogásban

Magyar Adorján írja,[1350] hogy a lélek – azaz a lelkiismeret[1351] – a magyar ősnépek legfőbb erkölcsi törvénye volt, amely az ő felfogásuk szerint – amikor hallgattak a hangjára, azaz ha nem hallgattatták el a szavát – a legbiztosabban és a legjobban vezette őket az igaz úton. A lelkiismeretről vallott bölcseletük alapja az egész világfelfogásuk volt.[1352] Ebben minden földi élet – ide értve természetesen az embereket is – regebeli édesapja a Nap, amit költőileg megszemélyesítve a Napkirály[1353] vagy az Aranyfejedelem fejez ki.[1354] Regebeli édesanyja

---

[1349] Varga (2004), p.: 366.

[1350] Magyar (1975).

[1351] Az újabb keletű lelkiismeret szó helyett őseink a lélek kifejezést használták. Ahogy még a mai szólásokban is: "Nem vitte rá a lélek." "Nem engedte a lélek" (azaz a lelkiismeret).

[1352] Ezt pedig népmeséinkből, népregéinkből, népdalainkból és népszokásainkból következteti ki, összehasonlítva innét elszármazott közeli és távoli változataikkal. Kiinduló álláspontja szerint az igazi magyarság sosem volt nomád, hanem földművelő és sosem járt Ázsiában, hanem őshazája az Európa közepi Magyarország. Az ősmagyarság Európa legrégibb, 30000 évet is meghaladó, igen magas szellemi műveltséget alapító ősnépe. Magyar Adorján szerint a többi rokonnép éppúgy tőlünk, magyaroktól származik, mint a többi európai műveltség a mi műveltségünkből ered. Árpád honfoglalói, innen ősidőkben kivándorolt és ide visszatért törzs. Az ázsiai és nomád eredet tanát a külső és belső ellenség kárunkra találta ki és terjesztette el, önérzetünk aláásása, tekintélyünk rontása és létjogosultságunk elvitatása céljából. Ezért a cáfolat és az igazság feltárása létérdekünk. V.ö. Magyar (1985).

[1353] A magyar nyelvben a király fogalma nagyon későn, föltehetően a Karoling korszakot követően jelenhetett meg, nyert értelmet. A jelenkori szóhasználatban a király fölkent, vagy fölszentelt uralkodó, ami a Napkirályra nem vonatkoztatható. A magyar népmesék jelenkori változataiban megjelenő királyok sem rendelkeznek a király fogalmához egyébként szervesen hozzátartozó jogosítványokkal, jellemzőkkel.

[1354] Más nevei a fény és erő kettősség azonossága szerint: egyrészt Napfejedelem, Napisten, Aranyisten, Szép Isten, Szép Palkó, Szép Miklós, Gyönyörű, Világszép Úrfi, másrészt Toldi Miklós, Erős János, Magyar Miska. És még a tulajdonképpeni magyaroknál Magyar, Mag, Magor, Megyer, Magar, Makar, míg a magyari leszármazók: kun Kún, Hunor, besenyő Beszer, Peter, jász Jáz, Jászon, Jázzú, székely Szikel, Zakur, kazár Kus, Kazár, kabar Bag, Bog, Bakar, palóc Pál, Bál, Balota, Bél, avar Bar, Barata, szemere Szem, Szam, Somota. Továbbá szumer Samás, itáliai samnita Sam, héber Sámson, Szimszon, görög Apollón vagy Héraklész (római Herkules). Vogul Világügyelő férfi, Népetgondozó fejedelem, Asszonyfia, Fiúcska, akinek Aranyhaja, haj-nyila (hajnal) a Nap sugara az egész Földet besugározza, betakarja, és ő a Nagy Világanya, – az Ősanyag, a Tejút megszemélyesítése, – azaz az Istenszülő Nagyasszony jelképes fia (azaz csillaga). A kőkorszaki szintű vogulok egyébként az aranykori ősi hagyományból tudták, hogy a Föld gömbölyű és forog. S ha hagyományuk szerint műveltségük meghatározói a messzi nyugatról érkeztek mai hazájukba, akkor azok származhattak kivándorolt törzsünktől, velünk rokon nyelvük és műveltségük a mainál sokkal tökéletesebb ősi nyelvünkből és csodálatos szellemi ősműveltségünkből származik.

a Föld – megszemélyesítve a Földanya vagy Tündér Ilona.[1355] Egyikük a magyarság regebeli vagy jelképes ősatyja, másikuk az ősanyja.[1356] Kettejük tavaszi megnyilvánulása a szerelemisten[1357] szerelemistennő,[1358] s a nászuk[1359] ünnepe a tavaszi napéjegyenlőség idején volt.[1360] Az előbbi jelkép a fény és az erő, a Napnak a Földre áradó energiáját, utóbbi az azt befogadó földi anyagot személyesíti meg. Ezért aztán az egész testünk anyai örökség, Magyar Ilona édesanya adománya, a lélek, a gondolat és a szellem pedig apai örökség, Magyar Napatya adománya,[1361] amint a testnélküli lelkiismeret, a lélek egyik szellemi megnyilvánulása is.[1362] Az ember maga pedig a lélek és a test egysége, a kettő együtt teszi az embert emberré, azaz az ember és a lelke ugyan kettő, de mégis *egy*, *egység*ben vannak, *egység*et alkotnak: *a kettő egy*.

A magyar nép és az ún. rokonnépei, a Napot gömb alakúnak képzelték el és aranygömbökből laposra kalapált aranytükörrel jelképezték. A kerek sárga, vörös fém (arany, réz, bronz) tükör, minthogy a Napra hasonlít, a Nap jelképe; a fehér fém (ezüst) tükör pedig hasonló okok miatt a Hold jelképe.[1363] Aranytü-

---

[1355] Más neve: az Élet Anyja, Magyar Ilona, a görögöknél Artemisz vagy Echidna, a rómaiaknál Vénusz. Az Ilona név a magyarban sokkal későbbi, a görög Heléna változata. A továbbiakban mégis megtartjuk, de az Élet Anyja jelentésében.

[1356] A magyar népi műveltségben nem használható az ősatya és ősanya, mert a magyar regék, mesék nem származtatják a magyarságot sehonnan. Nem foglalkoznak vele. Ezek utóbbi idők rárakódott alakjai. Ezek a fogalmak sokkal inkább a honfoglaló Árpád legendáihoz köthetők.

[1357] A palócoknál Magyar Napistennek a hattyú jelentésű Lebéd, Libéd név alatt nagy tisztelete volt. Ábrázolása hattyúszárnyakkal történt, a szerelemvágy költői jelképével. A lebéd, libéd szó lebeg, libeg szóból származik. A latin libratio jelentése lebegés, míg a libidóé szerelmi vágy. A német szerelem pedig Liebe, régebben Liebde. Vesd össze még a görög-római hattyúszárnyú Szerelemistennel, Léda és a hattyúval, Lohengrin és Lemminkäjnen regéjével. A magyar felfogásban az isten – a királyhoz hasonlóan – nem fedi az eredeti isteni fogalmat. Lásd bővebben erről a 27. számú lábjegyzetben megfogalmazottakat.

[1358] A tündér szónak régi nyelvünkben leány és szűz értelme is volt, a magyar névnek pedig ember és boldog, ezért Magyar Ilona Boldog Ilona, Magyar Napisten Boldog Isten. E boldogság szerelmi boldogság, anyaság, apaság is, és békés földműves élet. És volt Venus Felix név is, azaz Boldog Vénusz. A magyar tündér szó rezonál a sumérok csillagot és egyben istent jelentő szavára, ami dingir. Zakar András következetesen tündérnek fordította a sumér dingir szót. Lásd Zakar (1973).

[1359] Ezért Magyar Napkirály feleségének neve Magyar Ilona, aki jelképes szülőanyánk, testi gondviselő táplálónk.

[1360] A fiatal párok kizárólag ezen a napon és éjszakán – gyöngyvirág nyíláskor, mely Tündér Ilona szent virága – tartották nászukat.

[1361] A Nap ereje hozza létre a földi életet, s a belőle származó lélek az a jelképes isteni szikra, ami emberré tesz és soha el nem enyészik. Jelképes édesatyaként oktat, tanít erkölcsösségre, s gyermekei tisztelettel figyelnek rá. Így Hammurábi törvényeit Samás diktálta, Lykurgusz törvényeit Apollóntól kapta. Amint Szent István király is fia számára írásban hagyott atyai tanácsokat.

[1362] Amint a törvény is.

[1363] Lásd Mészáros (1914). Legrégibb a Nap aranytükre, mely kissé domborúként szórta a sugarakat, s ez a magvetés, fogyasztás, csökkentés férfias cselekedetét jelképezi, míg Ilona ezüsttükre homorúként gyűjtve a sugarakat a befogadás, szedés, gyarapítás női cselekedetét. Horger Antal: Csángó népmesék c. gyűjteményében "A magas fa gyümölcse" népmese hőse tükröt kap Tündér Ilonától, hogy az őt vezérelje. Használja is, hogy ne térjen le az igaz útról

körbe beletekinteni olyan, mintha 'Napisten'[1364] szemébe néznénk, s így a testetlen tükörkép a lélek hasonmása, a testinél nemesebb szellemi én. Ennek jelképe tehát lelkiismeretként a tükör, azaz a mesékben az igazmondó tükör, amely megszólalván mintegy isteni szózatot jelent.[1365] Ezért a tükör az örök Természet rendjét, az Áldott Nap mindnyájunkért való éltető világosságát, a sötét és hideg halálos erőkkel folytatott küzdelmét közvetíti felénk, amiért őseinktől nagy tiszteletet és hálát kapott. Ám a Napot is az örök Természet hozta létre, ezért a Napisten –költőileg kifejezve – az Ég Istenének a fia,[1366] aki végső soron a lelkiismeret forrása is. S így bennünk mindhárom, az Égisten,[1367] a Napisten és a lelkiismeret szava azonos, *egy*azon jelenség különböző oldalai, *egység*et alkotnak. Ez a jelképezés az erkölcsi nevelést szolgálta,[1368] mert a felfoghatatlan, ábrázolhatatlan Mindenség összes örök törvényét *egyetlen* fenséges *Egység*be foglalta.[1369]

---

az élet erdejében. Ugyancsak japán hitregében Amateraszu Napistennő tükröt ad Niniginek, hogy legyen az első japán császárnak és császár utódainak sugalmazó vezetője, hogy a lelkiismeret szava szerint uralkodjanak.

[1364] A mai szóhasználatban ezeket az égi fogalmakat isten szóval fejezzük ki. Ez az isten azonban nem azonos a vallások mindenható istenével, ha élőlényként tekintjük, sokkal inkább a tündér fogalom illik rá. Amikor Napistent, vagy Holdistennőt írunk ebben a munkában, azoknak nincs az a jogosítványuk, amit az istenségektől megkövetelnek, elvárnak, ez csupán az égi jelleget fejezi ki és nem föltétlenül egy személyiséget. A környező népek kultúrájában az isten elsődlegesen személyiség és személyiségjegyeket visel. A mi fogalmi rendszerünkben azonban nem. Valójában a magyar hitvilágban nincsenek istenek, ahogy az ausztrál bennszülöttekében sincsenek, csak bizonyos jelenségeket, fogalmakat a mai felfogással nevezik annak. A Nap, mint Teremtő Erő nem föltétlenül személyes, mint ahogy valóban nem is az. A Nap nem cselekszik! A Nap van, csak létezik és a sugarai az éltető elemei. Nem köthető hozzá személy. Ettől még szeme lehet, de az nem lát annak érzékelése nem jelent ítéletet. Az csupán tükör és így helyes a látvány.

[1365] A lelkiismeret szavát, mint természetvallást az utóbbi időkben elhomályosítja a keresztény felfogás, amely egyedül a Szentírás változhatatlan törvényeit, parancsolatait tekinti erkölcsi alapjának. És az eredeti felfogás elhomályosulásával az egykori jelképezések üres babonává váltak, miszerint a tükör eltörése szerencsétlenség bekövetkeztét jelenti, sőt ha a tükör a falon megreped, valaki meghal. (De fémtükör nem reped!) Ugyanilyen babona a tükör a viseleten vagy az ajtón, kapun a gonosz szellemek távoltartására, hiszen eredetileg maga a gonosz, ártó szellem is csak jelkép, amit bennünk a lelkiismeret nem hagy elhatalmasodni.

[1366] A voguloknál ez Numi-Torem Isten. Mi magyarok ezt a fogalmat nem használjuk.

[1367] Mivel minden létező ősoka, eredete az Ég, azaz Isten, vagyis a mindent létrehozó Természet örök, de emberi ésszel felfoghatatlan egysége, költőileg kifejezve a fenséges öreg férfi Nagy Isten, őseink igen tisztelték, amint az őket tanító jelképes Napistent is, de tehát nem imádták sem a Napot, sem semmi mást. Nem tekintették személynek, jóllehet fölöttük állónak elfogadták. Ezért az 'isten' szó nem azt az istenséget fejezi ki, amit a mai felfogásunk tükröz.

[1368] A Napban ilyenformán a maguk megalkotta eszményi édesapa mintaképet tisztelték.

[1369] E mély filozófiai egyesítés és szép költői megszemélyesítés egyébként a későbbi, csodákban és ember alakú istenségekben hívő vallásosság fölött állt, s nekünk elérhetetlen módon, jelképekben gondolkodott. Ugyanakkor máig nem tisztázódott még a tudományban az égitestek élő mivolta és öntudata, sem a holt anyag valamilyen öntudata. Vö. Grandpierre (2002), Lovelocke 1990).

Ez az Öreg (azaz örök) Isten olyan Ősok,[1370] amit ha a lelkiismeret az egész létező Mindenség *egyetlen* nagy *Egység*eként fog fel, ez a felfogás igaz lesz. Ekkor a jelképesen Istentől kapott felvilágosítás – a lelkiismeret – a saját elme felfedezése, a lélek eszméje lesz.

Ezért mondták őseink regeileg, hogy nekik a törvényeiket Napisten, a Magyarok Istene adta.

A két jelképes mennyei alak tehát férfiként Napisten, nőként vagy a Föld vagy a Hold azonos Istennője.

Holdistennőként a Nap testvére, Földanyaként a felesége.[1371]

21. kép. Lucas Cranach: Ádám és Éva c. festménye[1372]

[1370] Okkán vagy Okkún, ok-lény, ok-ember ok-király jelentéssel.

[1371] A görög hitregék szerint a hyperboreusok földjén, tehát nálunk Héraklész Artemisz Holdistennővel kezdett szerelmi viszonyt. Az egymásnak testvére Apollón és Artemisz, más, árulkodó neve Déliosz és Délia, hiszen a görög délosz értelme fényes, világos (mint a Nap és a Hold). De a magyar dél, del, deli régi nyelvünkben szintén fényes értelmű volt, s a dél, déltáj az árja nyelvekben szüd, amely azonos a süt (fényt, meleget a Nap) szavunkkal, s megfordítása a tűz. A magyar nyelv azonban nem különbözteti meg a férfi és női jelleget oly mértékben, mint a szomszéd műveltségek nyelvei. Nyelvtani nemet nem használunk és mind az állatoknál, mind az embernél a férfi és a nő nincs egymásnak alárendelve, nem jelentenek egy irányban alárendelt minőséget. Így az Atya teremtő erejével szemben sokkal inkább az Anyáét láthatjuk.

[1372] http://www.abcgalery.com/C/cranach/cranach-2.html honlapról levett kép.

Magyar és Ilona első emberpárként testvérek voltak, mert a regei Égisten a teremtőjük, úgy, hogy Ilona, a Föld, Magyarnak, a Napnak az oldalából szakadt ki.[1373] Ez a gondolat emlékeztet a Bibliából ismert első emberpárra.

Lucas Cranach *Ádám és Éva* c. festményén még a színekben is visszatükröződik az, hogy Ádám a Nap, Éva meg a Hold (***21. kép***). A Nap és a Föld férj és feleségként ősszülők, hiszen a Nap megtermékenyíti a Földet. A fényes, kerek arany-, illetve ezüsttükör, mint ábrázolás a Nap és a Hold természetes megjelenését képezi le, s későbbi istenbálványként az arc a tükör nyeléből kifejlődött testhez képest aránytalanul nagy maradt.[1374] De a jelképes megszemélyesítés a Napot nemcsak férfinek, hanem hajnalként vagy a bolygók szülőjeként[1375] nőnek is tekintette, sőt a két nem összefolyásaként kétneműnek is.[1376] A Holdat fehér ménnel jelképezve férfiként is felfogták.[1377] S a mindig maguknál hordott tükör helyére később könyv került, amikor is az újabb vallások a lelki vezetést már nem a lelkiismeretre, hanem a szent és imádságos könyvekre bízták.[1378]

A lélek szava tehát a Napé, akinek a Földünk mindent köszönhet, és akinek adományaiból legtöbbet a táltos kapott, ezért ő tudta a legjobban kimondani – a

---

[1373] Ádám és Éva azonosak Magyarral és Ilonával, azaz a Nappal és a Földdel, de e későbbi átvételben már nem ismerték ősregénk jelképes értelmét és szószerint vették például Éva teremtését Ádám oldalából, bordájából. És hogy ez eredetileg a lencse vagy korong alakú Nap oldalát, szélét jelenti, mutatja borda szavunknak ősnyelvünkből az olasz, francia és német nyelvbe átvett oldal és szél jelentésű bord, bordure alakja, és a megfordított német Rippe és szláv rebro, rub alak.

[1374] Mely arc tehát fémtükör volt, amelyben mindenki saját magát, illetve istenét láthatta meg. Ezért áll a japán sinto templomokban oltárkép gyanánt a Napot ábrázoló kerek fémtükör. Az időszámításban az ünnepek megállapítását elősegítendő a főbb naptári pontokon – téli és nyári napforduló, tavaszi és őszi napéjegyenlőség – állított ősmagyar Napkapuk (két szálfából, kőoszlopból, majd kőtetővel és fából ívelten faragva, a később diadalívek ősei) közepén tündöklő Nap a kapuk tükrét jelentette. E kapuk körét körbekerítve Szent Kertek keletkeztek (kert, kart, gart, garád avagy kőkör, körkű, kürkű vagy kerké néven), a későbbi templomok elődjei (innét a templom-jelentésű germán kerke, Kirche, s innét a görög kertet gondozó Kirke Földistennő neve). A székelykapuk tükre és felirata hasonlatos értelmű, mint az ismert felirat a delphoi Apollón–templomon: Ismerd meg tenmagad! Csakhát a templomban álló aranytükör tükörarcú bálvánnyá 'fejlődött', majd aranyszoborrá, végül márványszoborrá.

[1375] A buddhista rege szerint Buddha anyja, Maja fiát az oldalából szülte, csakhogy később nem az anyja, hanem maga Buddha lett a Nappal azonosítva.

[1376] Ez a fajta kétneműség azonban más, mint a görög mitológiából ismert Merkúr kétneműsége. A görög felfogásban Merkúr váltogathatja a nemét, a mellérendelő magyar felfogásban a neműség nem jelent értékítéletet, csak szerepkört.

[1377] Men (Menesz) és Min (Minosz) volt a Holdisten neve az egyiptomi és a krétai–mükénéi műveltségben. A szó görögül holdat jelent, a germán man, men férfit. A Hold németül Mond (tájszói Moon), angolul moon (kiejtve mun). A Hold férfi jellege korábbi tüzes mivoltára utal, amely kihűlt, holt lett, ahonnét a Hold név jön, mialatt a germán nyelvekben is a hideg kolt, kalt, kühl.

[1378] Az eredeti tükörre és a későbbi könyvre több mese is utal: Orbán Balázs nyomán Solymossy Sándor közöl ilyen tükrös székely népmesét (Ethnographia 1916. évf. 257. o.), de az ilyen keleti (kínai mese és az Ezeregyéjszaka keretmeséje) és nyugati mesében (Ariosto) már könyv szerepel. S itt a szépség (eredetileg Napistené) a főtéma, ami csak a tükörhöz kapcsolható, a modern könyvhöz nem (bár voltak könyvként nyíló födeles tükrök, a lelkiismeret szavának lejegyzésére szolgáló elefántcsont lapocskákkal).

Szent Berek egyik Szent Fája ágai közé bújva[1379] – mintegy rejtett szózatként. Ezt őseink azért is megfogadták, mert a Földet és lakóinak az életét a homlokán egyetlen kerek szemet viselő Nagy Égisten az ég és a lakok ógján[1380] át látja, s tévedhetetlen igazságossággal intézi az emberek megérdemelt sorsát, tartja fenn a világot. Azaz ő az örök Természet nagy és *egyetlen* Törvénye, és ezért a Mindenség *Egység*ét jeleníti meg. Regeileg megszemélyesítve ő a Fő- vagy ***Egy***[1381] (mai felfogásunkban az Isten), a létező Mindenség bölcseletileg *egyetlen egység*be való *egyesítés*e. És Ok, a létező Mindenség eredetének, létének és életének felfoghatatlan, titokzatos ősoka. Eme minden természeti erőt és létezőt *egyetlen* ősokra visszavezető eszme és öreg férfialakkal való megszemélyesítése tehát őseinktől származik, és a magyar nyelvben minden ezzel összefüggő dolog hangtanilag azonos lényegű szóval megnevezett, ami csak nálunk van így.[1382] Ezért mondhatta Justinus Trogus Pompeiust idézve, és bizonyára ránk értve, hogy a szkíták[1383] a világ legrégibb népe, régibb az egyiptomiaknál, s ősrégi

[1379] Ez a lombkorona alá, az ágak közé erősített pallóról történt, ahová létra vezetett fel, s mindebből erednek az ugyancsak oszlopra erősített későbbi templomi fedett szószékek. (Odvas fa, beépített lépcsővel, a minaretek elődje.)

[1380] Az óg (kun kiejtéssel ók) nemcsak az ég tetején lévő kerek nyílás, hanem a félgömb alakú Napház hupolaga (kupolája) és a hasonló formájú emberi lakások tetején lévő egyetlen ablak. (A római Pantheon egyetlen ablaka szintén a nagy kupola tetején lévő kerek, befödetlen óg.) A Napisten ezen az égi nyíláson száll fel Aranymadár képében minden nyár derekán atyjához, a Nagy Istenhez, annak tanácsaiért. A palócok regéiben aranyhajú ifjú képében kapaszkodik fel a Világ Égigérő Jegenyéjén oda: tavasszal indul, nyáron felér, őszre, télre visszaér. (S valóban a két Sarkon a Nap spirál vonalban emelkedik a Delelőig, majd ugyanúgy kacskaringózik lefelé.) A későbbi keleti rokonnépek sámánjai éjjeli titokzatos összejövetelen – miután dobszóval és tánccal révületbe hozták magukat – az e fa helyett a kunyhó közepén felállított fiatal fa törzséből készített ágas fokain fölmásznak, hogy testük az ógon át fönt kiérjen a szabadba és Istentől választ hoznak (esetenként lúdként az égbe repülve) a bentiek kérdéseire. Hasonló ezen ágasfához az alföldi pásztorok hétágú őrfája vagy messzelátója, amelyre az Aranymadár helyett szalmakévét kötnek, a parancsnoki lobogó elődjét. Ez a keleti népeknél lófarok, mongol és török nyelven boncsok, de a magyar boncs is szalmacsóva (vö. Ballagi Mór: A Magyar nyelv szótára). Az óg mai tájnyelvben lyuk, a szem az árja nyelvekben: oculus, occhio, Auge, oko – lyuk mellékjelentéssel, míg a szláv okno ablakot jelent, s a magyar akna eredetileg lyukat, a lak pedig lyukat és barlangot. A szó régebbi nyelvünkben ugy, ügy, igi, ige alakban is megvolt, s jelentése kiejtéstől függően szem, ablak, lyuk és Csillag. Utóbbi kettő kapcsolatának magyarázata, hogy a nagyobb istenházak kupoláján ógon kívül kisebb lyukak voltak színes csillámmal fedve, csillagokat jelképezve. Luk, lik, lék szavaink párhuzamai az árja nyelvekben lukat jelentő Loch, Lucke, Leck, és világosságot jelentő lux, lük, Licht.

[1381] A nordikus hitvilágban a főisten neve Odin, Odan és Ig (Grueber, 1992, a Wotan csak vésített rontás), s ez ősnyelvünkben egy, egyetlen értelemmel bírt (a magyar gy helyén d hangzik az északi területeken, ahol a gy hangot nem ejtik. Ugyanígy az eredeti lágy hangzóikat pl. a szlávok délre költözött törzsei kemény hangokra váltották). A szláv egy ezért odin, agyin, edan, eden, jedan, jeden.

[1382] Az Ukko (finn ősvallási főisten, s nálunk is így hangozhatott), az ók, óg kerek luk vagy lyuk, az ugy, ugy szem és Csillag, az Ég (latin coelum), az egy, ig (latin unus), az ük, uk (ős, ősapa), az agg (öreg), az egész (integer, minden) és az egyetlen (unicus).

[1383] Amikor egy népet hajdanában nevén nevezték meg, az általában az adott területet akkoriban uraló nép nevét jelentette, de nem azt, hogy az uralmi területükön élő valamennyi törzs,

időkben egész Európa, Ázsia és Afrika fölött uralkodott. Az egész Földön alapított telepeken az ottani népek egészben vagy felerészben átvették tőle a műveltségét, s a számos néprajzi és nyelvi bizonyíték szerint erősen át is alakították, lerontották. S ez csupán hasonlóan nagy szellemi fölény birtokában történhetett meg, amivel az angolok vagy a spanyolok a gyarmataikkal[1384] szemben rendelkeztek, amíg rendelkeztek.

Már Ipolyi Arnold felhívta a figyelmet Theophülaktosz Szimokatta Kr. u. 600. körüli írására, amiben a turkok (magyarok) vallásáról olvashatunk: *„Szentnek tartják a tüzet, tisztelik a levegőt és a vizet, himnuszokat zengenek a földnek, de egyedül csak azt imádják és tekintik istenüknek, aki a mindenséget teremtette, s ennek áldoznak lovat, ökröket és juhokat.”*[1385]

Ez a megállapítás itt azt jelenti, hogy a bizánciak tudomása szerint a magyarság egyistenhívő volt. Ugyanakkor az áldozatok tekintetében valószínűsíthető a jelképes, inkább ünnepi szertartások félreértése. Az isten, mint *egyetlenség, egység* felfogására utal az isten szó későbbi használata, amint Ipolyi felsorolja: *‘egy isten, úr isten, örök isten, élő isten, édes isten, jó isten, szerelmes isten, boldog isten, teremtő isten, istenem teremtőm, nagy isten, való és bizony isten,’* és ezeket a korai esküvésekből, emlékekből idézi is. Szerinte *„az isten név eredetisége mutatja, hogy az a keresztyén hit felvétele előtt a legfőbb lény elnevezésére szolgált”*[1386] és *„e három fogalmat: egy, élő, teremtő istent tehát ősvallásunk valószínűleg bírta.”*[1387]

Az istenről és tulajdonságairól való ősi hitet találja kifejezve lenni sok régi mondásban, hasonlatban: *‘isten neki, isten nevében, isten számába, istenemre, isten engem, isten bizony, isten igazába, isten tudja, látja, hallja, én istenem, isten segíts, isten adja, isten ments, isten őrizz, istenre kér, amúgy istenesen, isten velünk, istennek ajánlom, isten hozzád, isten bocsá’, isten fizess, isten mentsen, isten ne adja, isten oltalmazz, isten verte, isten tudja, isten taszította, isten utse’*[1388] és magyar népmesei elemben: *‘hófehér őszszakállú koldus, ősz öregember, öregpásztor, öreg királyatya’.*[1389]

Ipolyi minden nép mítoszaiban felfedezi az őskoriból átsugárzó helybeli és védistenség hitét. Ekkor *„még az emberiség családi patriarchális viszonyban élt*

---

nép velük azonos lett volna. A nagy sztyeppei lovas birodalmak képződtek és összeomlottak, de fönnállásuk idején valamennyi a névadó vezértörzshöz tartozó szövetséges, vagy meghódoltatott törzset népet a vezértörzs nevén nevezték meg. A szkíta itt azt jelenti, hogy a szkíta területen elő népről törzsről van szó, de ez nem föltétlenül azonos a névadó vezértörzzsel, a szkítával.

[1384] A spanyolok és az angolok valójában technikai, műszaki és nem szellemi fölénnyel rendelkeztek a gyarmataik fölött. Ugyanez vonatkozik a hajdani rómaiakra is. A görögök velük szemben, pl. szellemi fölényben voltak, de a nyers fizikai erő földhöz ragasztotta őket.

[1385] "Theophylaktos hist. Lib. 7. c. 8. (boni kiad. 286 l.)"-ből görögül idézi Ipolyi (1987), p.: 6, és magyarul Sebestyén (2004), p.: 211.

[1386] Ipolyi (1987), p.: 1. Ipolyi egyébként, egyetértve Fessler (1816. I. köt. p.: 340. és Kállay (1843 p.: 356) véleményével, az isten nevet nyelvünk saját és eredeti elnevezésének tartja.

[1387] Ipolyi (1987), p.: 7.

[1388] Ipolyi (1987), pp.: 7-8.

[1389] Ipolyi (1987), pp.: 12-13.

csupán, hasonjog és hatalommal egymás mellett, s maga fölött egyedül egy főlényt ismért, kinek a legfőbb hatalmat igazgatást stb egyenest tulajdonítá. Mire a körülmények, társadalmi szükség, és túlsúly által, egyesek hatalma a többiek fölé emelkedik, e hatalom nyújt már a karjaiba eső gyengének védelmet, őrködik a közügy felett; ő rá esik az istenség fénye, melynek mint egy teendőjét végzi, s 'kit képvisel, általa a theokratiai eszme megsemmisül. Ezzel nem azt vitatjuk, hogy ez v. amaz volt-e az ős eredeti állapot, vagy sem, hogy azonban létezett, a történet bizonyítja, valamint hogy a másik állapot, számos nemzetségeknél már igen korán állott bé; – de nem így mindnyájánál, évezredeken át látunk ismét másokat, áthozni eredeti egyenlőségi jogaikat, és társadalmuk fejlődtével, patriarchalis viszonyaikon túl is, azokat egy újabb társadalmi létbe átültetni, fölé-jük még nem emelkedik öntudatlanul egyesek hatalma, de öntudattal és közszükségből, csak viszonylagos jogok fenntartása mellett, adatik át a vezérség, fejedelemség, és a nemzettest egy geneticus egészként áll mellette, egy közös cél öntudatával, mindnyája egyenlőn a törvény alatt van, melynek áldása és átka mindenkit egyiránt sújt; ily közéletben fenn kell még sokáig maradni, az eredeti állapoton túl is, a hit s bizodalomnak, egy magasb védő, pártfogoló istenségben, ki különösen a testület fölött őrködik, annál inkább hol a leélt évezredes múlt viszályai után is, még az éperedetiségbeni fennmaradás ily sajátságos isteni védelemnek mások ellenében, történetileg mintegy tapasztalt valóságát bizonyítá. Igy foglalhatott helyt régi erős theocratitai nemzetünknél és ősvallásunkban. Mire azonban az új európai állapotokba béhelyezkedik a nemzet, e hitnek is, mint az élet- s örömtelen ősvallásnak a christianismus életdús, és magasztos eszméi előtt múlnia kelletett, de amint az ilyenekben történni szokott, hogy a magasztos eszmék túlélik intézményük korát, úgy történt itt is, és az eszme még sokáig visszhangzik, átalakulva bár, s az új hit méltóbb fogalmaihoz simulva, de félreérthetetlenül."[1390]

Krónikáinkba ugyan nem került bele e védistenség neve,[1391] de még Ipolyi idejében is közismert a magyarok istene vagy magyaristen kifejezés, melyet közmondásaink viszont – igen régi eredettel – tartalmaznak.

Összegezve: *„Emlékeink, hagyományaink, nyelvünk nyomai tehát a magyar ősvallás hitét egy főlényről, kit isten neve alatt ismert, kétségtelenné teszik. Ezen hit őtet a létező, bizonyos kijelelt főlény, az egynek, mindenek felett élőnek, ős, öröknek tartá, kielőtt esdeni, kit imádni kell; őtet a boldogság, mindentudás, látás, jóság, gondviselés tulajdonaival képzelé; ki a jót segíti, áldja, fogadja, hozza, kíséri; a rosszat haragjával bünteti, nyila, mennyköveivel üti, átok, nyavalya, halála veri, sújtja; ki mintegy jóltévő ősz, azaz ősatya, az erényt csudás mindenható erejével jutalmazza, ki az eget és földet teremtette; ki a napot és csillagot az égre felviszi, és a világra felderíti; kitől a halandók, és az elemek*

[1390] Ipolyi (1987), p.: 15.

[1391] Bizonyára azért nem kerültek be a krónikákba, mert a krónikák a magyar népesség más rétegének a krónikái, nem pedig azoké, akik a magyar nyelvet beszélték. Erről a kettősségről soha sem szabad megfeledkeznünk, mert ez végig kíséri egész történelmünket. Ellenben a két réteg az egység jegyében *egyetlen* népet, végső soron *egyetlen* és *egységes* műveltséget határozott meg, mert a magyar ősműveltség a jövevényt is magába olvasztotta, egyesült vele.

teremtvék, ki az élet és a halál ura; ki végre mint védő nemzeti istenség választott népét vezérli, néki különös rendeltetést ád, őt az ígéret földjére jutatja."[1392]

Varga Csaba a ma magyarnak nevezett nyelv legsajátabb tulajdonságaiból előtárt világszemlélet szerint az *egy*et az ősi világkép alapkövének tartja: *„Mindaz, ami valami módon összefügg egymással valamilyen elvi, vagy gyakorlati szempontból, az a magyar számára* 1 *egészet alkot, s ezt kifejezendő mindig valóban ki is mondja az adott szóban az EGY számnevet."*[1393]

Szerinte a magyar nyelvet döntően meghatározza az *egy* fogalma *„elvont értelmében a teljes, az egész kifejezéseként,"* mert *„a magyar világszemlélet lényege az, hogy az a jó, az a természetes állapot, az az ép, ami zárt, teljes egészet, 1et alkot. A teljesség a jó, az igaz – ez aligha vitatható.*

S ami teljes, ami egész: pontosan 1, vagyis kerek, hibátlan, sértetlen. Ezzel szemben minden, ami nem egész, ami töredékes, aminek nincs meg a párja (hiányzik a megfelelő része), hogy vele EGYet, egészet alkosson, azaz csak fél (½), azaz nem lehet ép alkotórésze a világnak, tehát rossz, baljóslatú."[1394]

Tehát *„ami teljes, az 1, ami nem egész, az rossz"* és *„az a FÉL (½), amelyiknek van párja, amivel kiegészülve EGYet alkothat, az jó ½."*[1395] *Varga továbbgondolja mindezt: A páros testrészek felfogása és elnevezés mutatja, hogy a jó felet egy másik fél egészíti ki eggyé, egésszé: behunyta a fél szemét, azaz az egyiket. A két emberfélből összetevődő házasságban a feleség (= fél) és a férj (= fél) alkot egy egészet. Az ember szavunk két összetevő szótagjának eredeti értelme pedig: nő és férfi. Ezenkívül a felelet és a megfelelő szavunkban is benne van a kiegészítő jó fél, és az agy és a Föld is két félteke egysége. Az a jó világ és az a tökéletes élet, ahol 'mindennek megvan az őt teljessé kiegészítő másik fele' — legalább az Úrban.*[1396]

S az egység megbomlása, az egésszé tevő fél hiánya tehát a rossz forrása a magyar gondolkodásban: félkezű, féleszű, félkegyelmű, ellenfél, félelem, féltékeny, félős, félreért, félresikerült, félrebeszél, félrelép, félúton, félszeg, félvállról, féltőn.[1397] *Az EGY sokféle hangtani változata keletkezett az évezredek során: EG, IG, ÍGY, ÚGY, de nem szakadt el tőle, ezért a változatok cseréje is értelmes szót ad. Ilyenformán az IGAZ annyi, mint EGY AZ, vagyis ép és sértetlenül kerek, teljes (és ÍGY AZ, ÚGY AZ, EGY EZ). Valamint IGAZság és EGÉSZség egy. Az IGEN: ÍGYen és EGYen. És a* 2 *is lehet rossz értelmű, mert az EGYség megbontása a KÉTség, és jó értelmű, mert az EGYik párja, tükörképe a MÁSik, EGY és MÁS együtt pedig* 2. *De a MÁS éppen nem eltérő vagy különböző, hanem ugyanaz, mint az EGY, MÁSolat, azaz ugyanaz, mint az eredeti. Valamint a MÁSvilág az itteninek tükörképe, amint az a képMÁS is. Ám az EGY és MÁSa megegyeztetése, összekapcsolása HARMadik valamivel, bizonyos lényeg vagy*

[1392] Uo.
[1393] Varga (2003), p.: 41.
[1394] Uo.
[1395] Varga (2003), p.: 42.
[1396] Lásd Varga (2003), pp.: 43-44.
[1397] Lásd Varga (2003), pp.: 45-46.

lélek gondolati erejével történik, ami az egész világmindenség egységét tagolván szellemi teljességként, a hármasság egységeként jelenik meg.”[1398]

Összegezve: *„E világszemléletből, látásmódból adódik, hogy a világ: EGY. Minden ebből keletkezik. A rossz az EGY széthullásával, a jó az EGY MÁSainak szaporodásával jön létre. Az EGY (az anyagi világ) és a MÁS (a szellemi világ) a HÁROMban, a teremtő lélekben, az Istenanyában nyeri el értelmét. (ŐS-TEN: ősvégtelen, teremtő ős.)”*[1399]

Meg kell még említenünk a rövidre csonkított hét ágas fiatal jegenye magyar őrfát – az ún. rokon népeknél sámánfát – amit eredetileg jelképesen azonosítottak a mesebeli Világfával. Ennek ágai száma, a hét vagy kilenc fok régen csak sokaságot jelentett, azaz a sokaságot az *egység*ben, és így a mindenséget, a mindenség *egység*ét. S az ismeretszerzést célzó tükröződés és jelképes függőleges mozgás, magasba törés, utazás ugyanezt az *egység*et a szellemi azonosulással teremtette meg. Mintha a rómaiak Pantheonja, minden isten templomában a minden a Mindenséget jelentené, a magyar panteonban szereplő jelképes megszemélyesítések szinte a megtévesztésig hasonlatosak a mai természettudomány csillagászati megkülönböztetéseihez, és mintha annak rangsori rendjét használták volna:

1. A Nagy Égisten (Zeusz, Jupiter) a Mindenség maga;
2. Nagy Boldogasszony (Héra, Juno) az Ősanyag Istennője, vagyis a Tejút;
3. Magyar vagy Magor Napisten (Héliosz, Apollón, Héraklész), a Napból származó erő alkotó hatalma;
4. Hunor vagy Hadúr, Magyar ikertestvére (Árész, Mars), a Napból származó erő romboló hatalma;
5. Ilona Földistennő, Életanya (Tellus, Gaia, Vénusz), Magyar Napisten neje;
6. Temise Hold- és Vízistennő (Artemisz, Galatea, Tetisz, Diána, a besenyőknél Besenyő, Vizenyő, Vízanyó).
7. Vörös Koldus őszisten;
8. Libéd tavasz- és szerelemisten (Erósz, Ámor). Mindenség eme *egységes* megnyilvánulásai tehát az *Egyetlen*t voltak hivatva tagolni, ám mégis *Egység* alakban megtartani.[1400]

[1398] Varga (2003), pp.: 47-61. A HARMadik származékaiként levezetett görög, latin, szanszkrit, perzsa és angol azonos szavakkal és fogalmakkal Varga egyúttal bizonyítja a magyar felfogás eredetiségét és ősiségét, még a keresztény szentháromság hit politikai okokból átvett tanaként is.
[1399] Varga (2003), p.: 62.
[1400] Lásd: Magyar (1985).

A kettős kereszt, mint magyar jelkép

22. kép. A kettős kereszt az Árpád-házi királyok harci lobogóin.[1401]

A ǂ jel, azaz közismertebb nevén a kettős kereszt, mint jelkép nem csak a történelem előtti rovásírások egyik jeleként ismeretes azon a területen, ahol a mai magyarság él, hanem úgy szintén már a nagyon korai magyar történelmi időktől fogva használt jelkép is. Az írott magyar történelemben legelőször már I. Szent István kezében tartott országalmán ott láthatjuk a kettős keresztet (lásd a ***19. kép***). Szent István egyik obulusán kirajzolódik az érme közepéből való kettős kereszt, mely az érmefelirat elválasztója.[1402] Egyidősnek tekinthető az országalma ábrázolással a *Stephanus Rex* feliratos pénzérmén megjelenő kettős kereszt. Ugyanakkor van olyan vélemény is, hogy ezeket az érméket nem I. Szent István, hanem még apja, Géza fejedelem verette,[1403] így az azokon megjelenő kettős kereszt megelőzhette István keresztény államát. Kifejezetten jelképként pedig a legkorábbról ismert változata a Képes Krónikában található meg, ahol II. Endre haderejének a zászlóit ez a jel díszíti, ahogy azt a modern, átrajzolt alakjában a ***22. kép*** szemlélteti.

Ezt a jelet ugyanis az Árpád-házi, majd az őket követő királyok 1180-tól kezdődően egészen Mátyás királlyal bezárólag birodalmi jelvényként használták. A kettős kereszt eleinte talapzat nélkül, szabadon állt, majd a XIII. század végétől egyre gyakrabban hármas lóhereívre helyezték. Ez alakult át a kései gótika korában zöld hármashalommá. Az országcímerben az így előállt jelkép a sumér *pa* írásjelet idézi már. II. András pénzein tűnik fel először a kettős kereszt tövéhez illesztett nyílt, ún. leveles aranykorona, ahogy ez aztán a Magyar Ki-

[1401] A Sydney Magyar Központ falán készített jelvények közül való felvétel.
[1402] Vö. Györffy (1977).
[1403] Pap (1997).

rályság országcímerében – de a mai Magyar Köztársaság állami címerében is – látható (***23. kép***).

23. kép. A Magyar Királyság ország címere a kettős kereszttel.[1404]

Minthogy itt már a kettős kereszt nem szabadon áll, hanem az Országalmához hasonlóan a ’földre’ van leállítva, ezért bizonyára emiatt az eredeti jelentése is megváltozott. Erre az alakra szokás hivatkozni, amikor a kettős kereszt életfa jelentését értelmezik, ugyanis az életfák mindig valamiféle talapzaton állnak, ami a leggyakrabban maga az anyaföld.[1405]

A kettős keresztet más néven apostoli keresztnek is nevezik, a jelképet az apostoli királyok használták. Az Árpád-házi királyok apostoli királyok voltak. A bizánci templomok tornyán álló kereszt sem a nyugati templomoknál megszokott egyes kereszt, hanem éppen ez a mi kettős keresztünk. Ebben a vonatkozásban szintén nem szabadon álló jelkép, hanem mindig talapzaton látható, ami akár a templom kupolája, akár maga az anyaföld. Magyarázatként az szokott szolgálni, hogy a felső, a rövidebb keresztszár a Jézus keresztjén a feje fölött lévő írást hordozó keresztléc. A másik – és sokkal valószínűbb – magyarázatot Dávid Katalin adja, aki szerint a kettős kereszt, mint jelkép Jézus valódi keresztjéhez készített ereklyetartók alakját tükrözi. A kereszténység szent jele, a kereszt ugyanis, amelyet Szent Pál konkrét tárgyként a Golgota szent megváltó fájával azonosított, már meglehetősen korán megérintette a magyarságot. Így a

[1404] A budapesti Szabadsághíd pillérén elhelyezett országcímer.
[1405] Rabb (2004).

jelből konkrét tárgy lett, amelyet ereklyeként tiszteltek. A kereszt eme tárgyi alakja a magyar kereszténységben Szent István személyéhez kötődik, aki Nagylegendája szerint megnyitotta Európa számára a hazánkon átvezető szentföldi zarándokutat[1406] és az 1020-as években szerzetesházat épített Jeruzsálemben.[1407]

A szentkereszt ereklye Szent István idejében való ittlétéről az 1400-ban írt lengyel krónika tudósít. Írója Johannes Dlugoss krakkói kanonok egyházmegyéjében fekszik a Lysa Gora-i szentkereszt kolostor. Ennek története a következő: Szent István király fia, Szent Imre herceg ehelyütt látogatást téve nagybátyjánál, Vitéz Boleszlávnál, elzarándokolt Szent Adalbert sírjához, majd vadászaton olyan romokra bukkantak, amelyeket újjá lehetett építeni. Boleszláv Szent Imre kérésére kolostort alapított ott a szentkereszt tiszteletére, mert Szent Imre a kolostornak ajándékozta az Úr keresztfájának nevezetes darabját őrző, ezüst foglalatú kettős keresztet, melyet a konstantinápolyi görög császár Szent István királynak ajándékozott, s melyet Szent Imre apjától kapott és a mellén hordott. Dlugoss az ereklyét az eredetét igazoló irattal egyetemben alaposan megvizsgálta, s a tartalmát, a származását és az ajándékozást részletesen rögzítette.

E késői adat mellett további bizonyítékokat a kereszereklye Szent István-kori meglétére mindig az jelent, ha kettős kereszt emblémát találunk.[1408] Szent István után a 12. század második felében, III. Béla pénzein van kettős kereszt, majd IV. Béla címerében, és ettől kezdve magyar hatalmi jelvény.

IV. Bélánál a kettős kereszt csapvégződése hordozható nyéllel ellátott ereklyét ábrázoló címerre utal. Az ő korából három kereszereklye ismert: az első mellkereszt-ereklyét Anna lánya titokban Prágába vitte,[1409] a másik drágakövekkel díszített sztaurotékáért IV. Béla birtokot adományozott, és a harmadik a Szent Margit legendájában szereplő sztaurotéka.[1410] Másik adat a szentkereszt ereklye Árpád-kori ittlétére a 13. század második feléből való. IV. Béla fia, V.

[1406] Egy 1031-ben készült itinerárium részletesen leírja: az út 19 napot vett igénybe. Pihenőhelyek: Dévény, Győr, régi Fehérvár, Dunaföldvár, Baranyavár, Eszék, Valkóvár, majd a Száva túlpartján Belgrád, s külföldön Konstantinápolyban István szálló házat épített.

[1407] Magának a Konstantin idején föllelt szentkereszt ereklyének az egyes darabjai már 347-ben elterjedtek a keresztény világban Jeruzsálemi Szent Cirill szerint, aki jelen lehetett a megtaláláskor is, hiszen a Szent Helénát kísérő Makariosz püspöknek ő volt a második utóda. A későbbi évszázadokban már hiteles darabokat őrzött Szent Istvánon kívül Róma, Aachen, Párizs, Bamberg és Regensburg. A szentkereszt ereklye őrzési módja kétféle volt. Egyik a bizánci tábla alakú nyitható tartóban látható elhelyezés (sztaurotéka= kereszt + tartó), körötte több szent ereklyéjével és a kereszthez ikonográfiailag kapcsolt ábrázolásokkal. Különösen Szent Heléna és Konstantinosz szerepelt rajta, akiknek a kereszt megtalálása köszönhető, és Krisztus szenvedésének eszközeit ábrázolták (kereszt, lándzsa, töviskorona, ecetes szivacs, szégyenoszlop, ostor, bilincs, kalapács, három szög, létra, harapófogó, három szerencsekocka, kard a füllel, a kakas, kézmosó kanna, Veronika kendője). A kereszereklye nyugati őrzési módja kettős kereszt alakú tartót jelent, valamint kapszulában őrzött szentkereszt darabkát, s egyáltalán minden később bizáncinak tekintett kettős kereszt forma ehhez kapcsolható.

[1408] Szokás volt címeren, pénzen, zászlón feltüntetni neves szent ereklye birtoklását a címer tulajdonosa részéről. Ezért van például a skótok címerében András-kereszt, amit a brit lobogó örökölt. Jóval később az apostoli keresztet tévesen azonosították a kettős kereszttel.

[1409] Ami Györffy György kutatásai szerint még Szent István király idejéből maradt meg.

[1410] Amelyről Ráskay Lea a 16. században másolt szövege tudósít.

István korában motívumváltozást jelent, hogy a címeren a kettős kereszt harántszárán átfűzött karika jelenik meg a töviskorona jeleként.[1411]

Az Árpád-házi királyok birodalmi, hatalmi jeleként látható kettős kereszt tehát nem vonatkoztatható a magyar műveltségben korábban föllelhető kettős kereszt jelre, sem annak értelmére. Itt a keresztények kereszt ereklyéjének a megjelenését üdvözölhetjük, ami végső soron magát a bizánci keresztet is jelenti, és a magyar király apostoli királyságát jelképezte.

A kereszt jelképe egyaránt a Kárpát-medencei és az európai kultúra meghatározója volt, az egyén, a közösség, a nép elkötelezője a művelődés keresztény tartalma iránt. Ezért része a magyar államiság kezdetétől egyetemes keresztény kultúrának, sőt a magyarság missziós munkája fejezte be Európa kereszténnyé válását azzal, hogy Nagy Lajos királyunk lánya, Szent Hedvig megtérítette, megkeresztelte Litvániát. Otthon vagyunk Európában azért is, mert annak a ma érvényes címere a Napbaöltözött Asszony Apokalipszisben megfogalmazott tizenkét csillagos koronája Szűz Mária védelme alá helyezi, amint tette ezt Magyarországgal Szent István király felajánlása.

A kettős kereszt másutt és máskor: világfa, életfa, sámánfa

A magyar műveltség elemeit a hivatalos történettudományunk igyekszik lehetőleg a legprimitívebb gyökerekből levezetni. Ahogy a magyar népet is, a jelképeinket elsősorban a késői szibériai műveltségekkel igyekeznek összekapcsolni. Nem kivétel ez alól a kettős kereszt jelképe sem. Pedig valóságosan éppen mindennek az ellenkezője volt igaz. Tehát a tőlünk származó magas műveltség, tőlünk térben távoli és műveltségi fokban alacsonyabb környezetig jutván, ott szükségszerűen leromlott, lekopott, s ezért annak késői formája már nem lehet azonos a forrásával. De a téves beállítás már elterjedt s megteszi romboló hatását, ezért ki kell igazítanunk. A ***24. kép*** egy szibériai 'életfát' szemléltet, és erre az ábrára szokás hivatkozni[1412] a kettős kereszt eredetének a magyarázatakor, kiemelve azt, hogy ez sámán hitelem, annak az életfája. A kép közepén valóban egy fa alakú jel található, ami emlékeztet is valamennyire a kettős keresztre, jóllehet részleteiben attól alapvetően különbözik.

[1411] Ezt a király pecsétjén olvasható felirat közli: "corona et crux sit virtus sigilli." Tehát a kettős kereszthez kapcsolódó korona mindig a corona spinea, a töviskorona jele. Ennek az ereklyének eredeti őrzőhelye Bizánc, de elzálogosították Velencének, ahonnan Szent Lajos francia király 1238-ban kiváltja és Párizsba viszi. Őrzésére építteti a Sainte-Chapelle-t. Unokaöccse, Károly Szicília, Nápoly, Jeruzsálem királya feleségül vette V. István királyunk leányát, Máriát, – unokahúgát, Izabellát pedig V. István fia, a későbbi IV. László király vette feleségül. A kettős házasság alkalmával szakrális ajándékként került a töviskoronából az ereklye a magyar királyi családhoz, amiért a két király címerének kettős keresztjén az átfűzött karika megjelent.

[1412] V. ö. Diószegi (1973), pp.: 11-12, 21.

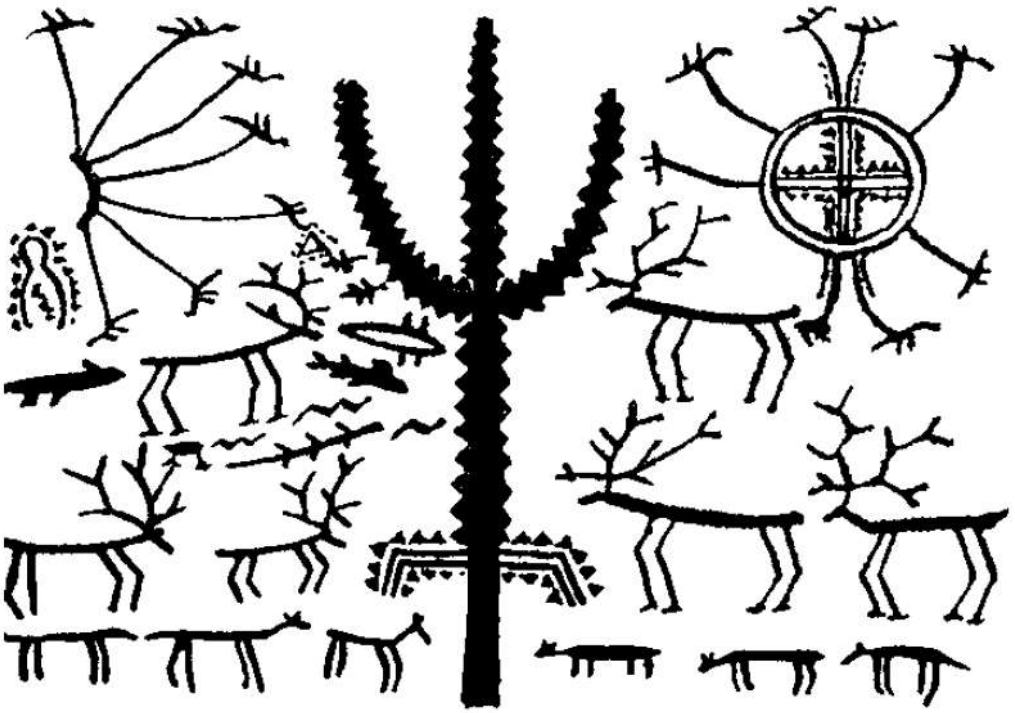

24. kép. Életfa szamojéd ábrázoláson.[1413]

A tudományos felfogás szerint ez az ún. élet fája, és itt az életfa három életteret köt össze. Ez lenne az a fa, amin a sámán elrévült állapotában felkapaszkodva az egek világába, a szellemek életterébe juthat. Ugyan amikor a sámán elrévülésében az egekbe kapaszkodik, akkor azt egy létrán teszi, ami még alakilag sem hasonlít a kettős keresztre, de ezt az ellentmondást a tudományos világ nem igyekszik feloldani, mert akkor ki kellene derülnie, hogyan lett a mi elvont jelünkből sokkal később és sokkal távolabb – más jeleinkkel összekeverve – világfa, életfa, sámánfa.

Diószegi szerint *„a 'világfa' központi helye a világképben, az 'égigérő fa' jelentősége a sámán nevelésében, a rovátkolt nyírfa funkciója a sámánavatásban azt jelenti, hogy a fa-képzet végigkíséri a sámánt egész életében és minden tevékenységében. A sámán jurtájában vagy jurtája előtt, a bejárat mellett rendszerint ott áll a sámánfa. Egy evenki sámán – az Alsóköves Tunguzka mentén – azt mondotta, hogy annak a fának az emlékére, amelynek egyik fészkében nevelték a lelkét, minden szertartás előtt felállít sátra mellett egy több keresztbottal ellátott lombos fát. A szelkupoknál általában vörösfenyő vagy nyír a sámánfa, és a sámán szalagokat akaszt rá. A teleutoknál a nemzetség nagy ünnepén a sámán egy tizenhat rovátkás nyírfa előtt végezte szertartását. A fa lépcsőfokai az égrétegeknek feleltek meg. A sámánfa az általános hiedelem szerint útként szolgál a felső világba. Az említett evenki sámán azt mondta, hogy 'a mi hitünk szerint a révülő sámán lelke ezen a fán kúszik fel az istenhez, mert a szertartás alatt ez a fa megnő, és láthatatlanul felér az égig'. A jelkép tehát 'valóságosan' funkcionál mágikus szerepében. A szelkupok szerint ezen a fán 'a szó az istenhez megy'.*

[1413] László (1967), p.: 101.

A teleutoknál a sámán minden alkalommal meg is játssza a felső világba való felkúszást, mert a rovátkákba lépve fel is mászik a fára. Ezt a képzetet kiegészíti a másik: a fa élete sajátos összefüggésben áll a sámán életével. Általában azt tartják, hogy a sámánfa kivágása a sámán halálát okozza, illetve, ha a sámán meghal, egy éven belül elszárad a fája. A szelkupoknál az úgynevezett 'sámánesküben' van nagy szerepe a fának. Ha két sámán között vita támad, hogy melyikük az 'erősebb', akkor sámánesküt rendeznek. A sámánok átadják egymásnak sámánfájukat, apró darabokra tördelik és a vízbe vetik. Közben mindegyik meghatározza a másik életének határidejét, amelynek lejártával az ellenfélnek el kell pusztulnia. Azt tekintik győztesnek, akinek a jóslata teljesedik. A sámánfa tehát egyesíti magában a 'világfa' és az 'életfa' sajátosságait: a sámán eszköze és életének jelképe."[1414]

A szibériai sámánfelfogás szerint a föld fölé borulnak az egek. Több ég sorakozik egymás fölött! Számuk általában hét vagy kilenc, bár az altáji törökök hagyományai tizenkettő, tizenhat, sőt tizenhét égrétegről is számot adnak.

Ám nemcsak az égről vannak ilyen képzeteik, hanem a földről is: a sámánhitű népek véleménye szerint nem egy föld van, hanem három. Ezeket nevezik 'világoknak'. Ez a szám állandó: a sámáni világkép szerint van egy *felső,* egy *középső* és egy *alsó világ*. Bizonyára ez a szám és gondolat jelenik meg a ***24. képen*** látható szamojéd ábrázolásban, és ekkor a központi kettős kereszt alakú jelkép végképp nem fát jelent, sem az élet fáját, sem a sámán fáját, amin a sámán az égbe kapaszkodik. Foglalkozzunk most részletesebben a fenti képpel ennek a gondolatnak a tükrében.

Az ábra középső eleme a teret valóban három részre osztja, és egyben ezeket a részeket a függőleges szár révén össze is köti. A felfelé hajló felső ágak és maga a törzs ugyan egy üres teret határoznak meg, ami talán valóban a szellemiek tere, ám erre utaló jelet nem találunk benne. Az alsó ágak és a felső közötti teret azonban mind a Nap, mind a Hold, mind pedig a földi és vízi állatok sokasága tölti ki, azaz ezek lakják. A négylábú állatok ebben a térrészben ágas-bogas, többszörösen is elágazó szarvat viselnek. Az alsó ágak meg lefelé fordulnak és az alatta lévő állatok nem viselnek szarvat, valamint a fejtartásuk is eltér a középső szakaszon ábrázoltakétól. Az előbbieké megadó módon lefelé hajlik, míg az utóbbiaké büszkén felfelé.

Az ábrából valójában az látszik, hogy a központi elem a teret ugyan elválasztja, de csupán két fontos részt határoz meg: a középső tér az élők tere, az alsó pedig a holtaké. Az 'életfa' törzsének az alsó részbe nyúló szakasza csupasz, míg a felső szakaszok kis ékekkel díszítettek. A központi elem, a kettős kereszt ezért a három teret inkább összeköti, *egyesíti* és ezért sokkal inkább az *egységet*, semmint az elválasztást jelképezi és nem vonatkoztatható a fentiekben bemutatott sámánfára, a sámánizmus életfájára. Magán az ábrán pedig az alsó 'ág' valójában a föld felszínét jelenti, ami alatt van a holtak világa. A kettős kereszt ezért itt nem önmagában áll, hanem tulajdonképpen egy a földbe leszúrt

[1414] Diószegi (2004).

sima, *egyszerű* keresztet jelent. Az ábrán ezért az ’életfa’ leginkább a szarvas állatok agancsaiban ismerhető fel, ahogyan az a kora rézkori Csépa melletti, a jelen előtti 8. évezredből való lelőhelyről kiásott cserépen is látható (***25. kép***).

25. kép. Többször elágazó szarvat viselő állat (kora rézkori bükki műveltség).[1415]

Jól vigyázzunk: itt más fogalmakkal van dolgunk, mint az európai képzetekben! Az ég az európai hitvilágban a szellemvilág, az isten és az angyalok lakóhelye. A sámáni egek azonban csak rétegek, valódi boltozatok. A *lények* tevékenységének színhelyei, lakóhelyei a *világok*. A felső világ például az *egek fölött* foglal helyet. Bejárata a sarkcsillag, éppen ezért az evenkik a sarkcsillagot ’az égbolt nyílásának’ nevezik.

Vajon úgy képzelik-e el ezt a felső világot, mint az európaiak a ’mennyországot’? Szó sincs róla! A szibériai vadászok közelebb maradtak a természethez és a gyakorlati élethez. A felső világ a föld mása, csak tökéletesebb: legelőin gyengébb a fű, folyóin könnyebb az átkelés.

Láthatólag a szibériai ’mennyország’ szerényebb vágyakat fejez ki, mint az európai. No de ez nem is ’mennyország’: itt a földi embernek semmi keresnivalója nincs. A földi emberek a felső világ lakói számára szerencsétlenséget és betegséget vinnének. Az odakerült földi embert a felső világ sámánja ismeri fel. Figyelemre méltó okoskodás: eszerint a ’természetfölöttiség’ kölcsönös! Amennyire nyugtalanító a természetfölötti lények látogatása a földi emberek számára, éppen olyan aggasztó a földi emberé amott; vagyis ’a sarkcsillagon túl’ a földi ember a természetfölötti lény. Ez a kölcsönösség, ez a mellérendeltség olyan társadalom észjárására vall, amely még nem ismeri az osztályok és a társadalmi alávetettség fogalmát. A természettől erősen függő, de társadalmilag szabad emberek észjárása ez.

[1415] Kalicz (1970), 8. kép.

Az *alsó világ* a *középső világ*, vagyis a föld alatt terül el. Bejáratai egyes nyílások a föld színén vagy vizek fenekén. Ez a világ is a mi földünk mása, és az ottani emberek éppúgy nem látják a közéjük került földi embert, mint a felső világ lakói, csupán a sámán, mégpedig a Nagy Sámán képes felismerni. A földi ember az alsó világba is halált, szerencsétlenséget visz.

Ez a világkép tehát függőleges. A nyugati evenkik azonban mindezt vízszintesen képzelik el. Ők a felső világot 'reggelinek' (vagyis ahol a nap kél), az alsót pedig 'éjszakainak' nevezik. Közbül van a középső világ. A három világot hatalmas folyó köti össze, amely a keleti világból folyik az éjszakaiba. Az előbbiben örök sötétség és hideg honol, nincs élet, és minden fekete. (Ez már minőségileg is más, mint a függőleges világkép felső világa!) Vannak sámánok, akik azt állítják, hogy ez a vidék még a világfolyó forrásvidékénél is távolabb terül el, hét égen vagy felhőn kell átvergődnie annak, aki oda akar jutni. Ebbe a világba csak a sámánok juthatnak el. Itt él a fő gazdaszellem, a sámánok tanítója.

A világfolyón a sámánok szerint hét, sőt kilenc vízesés van. A legutolsó, mely után a torkolat következik, a legnagyobb. A nagy sámánok közül is csak egy-kettő tudott ezen a hallatlanul veszélyes vízesésen átjutni. A sámánok legnagyobb része ott pusztult. Éppen ezért sámánkodáskor nem mentek tovább a harmadik vagy negyedik vízesésnél.[1416] A világfolyónak azonban nincs olyan jelentősége a sámán-képzetkörben, mint annak, amelyik a függőleges világkép három világát köti össze: a *világfá*nak. Ez az óriási fa az alsó világban gyökerezik, csúcsa a felső világba ér, törzsének közepén pedig a középső világ, a mi földünk helyezkedik el. Ez a világfa bevonult a samanizmus és a nemzetségek jelképrendszerébe, jelentősége van a sámánavatás szertartásában és egyéb cselekményekben, vagyis a sámáni világkép alapvető része. Azt is mondhatnánk, hogy afféle 'életfa', mintegy vezérfonala az emberi életnek: tövénél ott találjuk a sámán 'anyaállatát' és állat alakú (zoomorf) szellemeit, a törzsön, a középső világon laknak az emberek, a fa csúcsán pedig a rokonok lelkei. Ezzel megint csak azt látjuk, hogy a három világot összekötő jelkép ismét az *egység*et fejezi ki, a három világ *egység*ét és itt valójában az eredeti jelkép értelmét a világfa értelmével összevonták.

A képzetek persze különbözők. A világfának is több változatáról tudunk. Az egyik szerint – éppen az evenkiknél – annyi világfa van, ahány világ, vagyis három. Az alsó fa a sámán szellemőseinek lakóhelye, a középső a külső sámánléleké, a felsőn pedig a rokonok lelkei helyezkednek el, mint kicsiny madarak, s időről időre leereszkednek a középső világba az emberekhez, hogy új nemzedéknek adjanak életet.

Több világfáról tudnak a ketek is. Szerintük a világfák az egeken állnak, kivéve az első két eget. A szellemek madarak alakjában ülnek az ágakon, és a sámán kérésére hajlandók felszállni a következő égbe, hogy megtudakolják azt, amire a sámán kíváncsi. A Bajkál-menti evenki sámánok mellkendőjén szépen ábrázolják a három világot és a világfát. Ezeknek a népeknek a gondolkodása annyira távol van az absztrakciótól, hogy még a világfa sem valamilyen elvont

[1416] Költői kép: idegroham tombolása, mint dübörgő, kavargó vízesés.

vagy stilizált fa, hanem egyszerű *vörösfenyő*; ezen mászik fel a sámán a felső világba.

Az európai tételes, logikus gondolkodás számára némileg szokatlan, hogy e változatok között nem sok logikai kapocs van. De ne felejtsük el: a samanizmus nem tételes vallás, hanem hiedelemvilág. Ám éppen a sok változat segít megtalálni azt, ami mindegyikben közös, és így általános sámáni világképnek nevezhető. Eszerint pedig a világmindenség több égből és három világból áll; az utóbbiakat világfa vagy világfolyó köti össze. A sámán pedig a világfán – ritkábban világfolyón – jut el az egyik világból a másikba.

Összefoglalva: a sámánok világfája nem azonos a kettős kereszttel, és a kettős kereszt, mint jelkép föltehetően a már elfelejtett, lekopott múltbeli jelentését még áttételesen is csak alig-alig őrzi. A három világot összekötő felfogásban még az *egység* jelentése ugyan fölismerhető, de már erősen megkopott értelemben.

De ha már Szibériába elkalandoztunk, akkor érdemes tovább bandukolni és a távol-keleti műveltségekben is körültekinteni. Magát a kettős keresztet az itteni ősi írás jelei között, az egyszerű alakjában ugyan nem találjuk meg,[1417] ugyanakkor az életet jelentő írásjelek valóban az életfára vonatkoztathatók. A ***26. kép*** a kínai/japán életet jelentő írásjele. Kínai olvasata *shéng*. Azt láthatjuk, hogy ebben a jelben a kettős kereszt alul egy vízszintes alapon áll, mindamellett a felső vonal bal oldalán egy ferde vonás is látható. Ezt a vonást többen virágnak értelmezik, de sokkal inkább tűnik az ágon ülő madárnak, ahogy pl. a magyar népi műveltség életfa ábrázolásain is gyakran a fán egy madár ül.

26. kép. Az élet jele a kínai írásban.

[1417] Mint gyök azonban számtalan jel mellet megtalálható és ezek a jelek általában mozgást fejeznek ki.

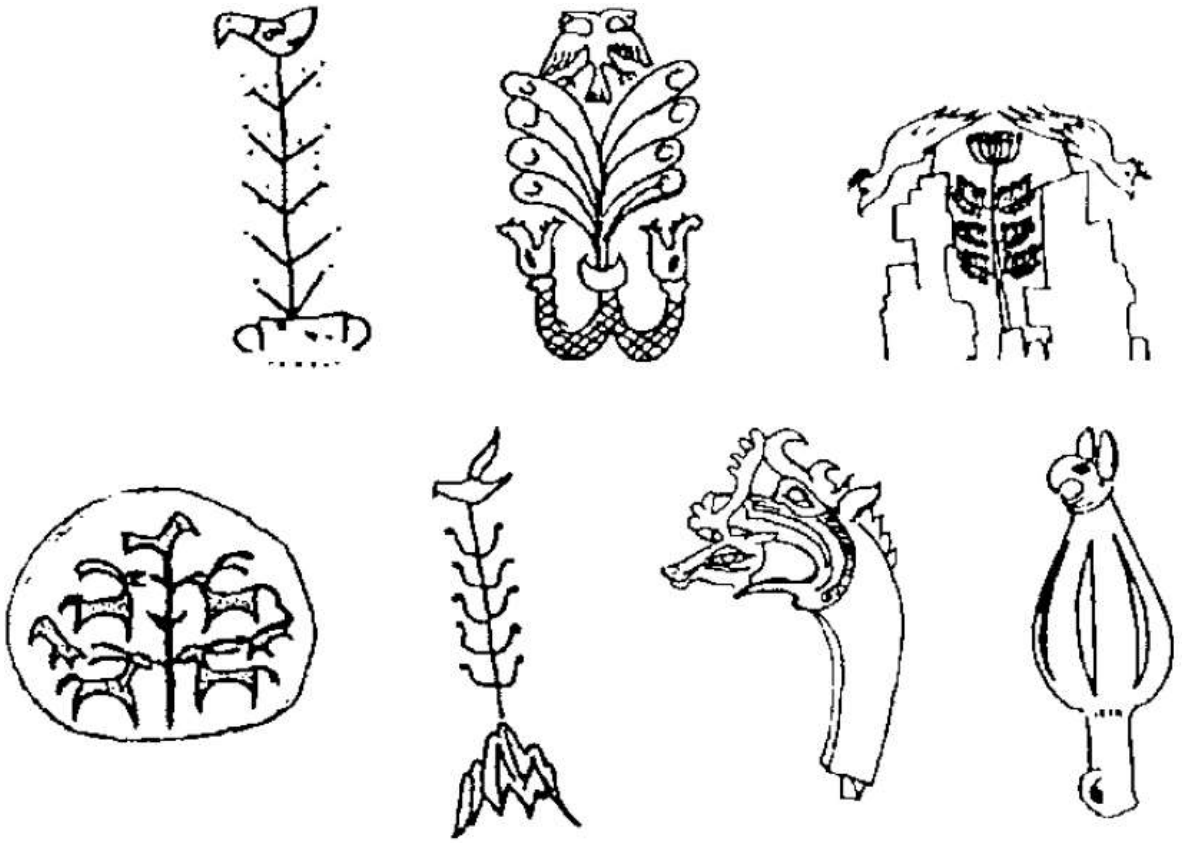

27. kép. Életfa ábrázolások a magyar népi művészetben.[1418]

Térjünk vissza most ezekhez. Meséinkben a földből kinövő életfa az, amin a mese hőse felkapaszkodik és más, a földivel azonos világokba juthat el. Ezt égig érő fának is szokás nevezni. A képi ábrázolásokban az égig érő fa gyakran paszuly, máskor sudár szálfa, de leginkább a fenyőfához hasonlóan szétterülő ágak sokasága díszíti. Ilyen életfákat szedett egy csokorba a néhai Kiszely István a könyvében és ezt a ***27. kép*** szemlélteti. Látható ezekből az is, hogy a kettős kereszt önmagában nem felel meg az életfának. A hegytetőre állított, nyitott koronával körülvett jelkép, ami a Magyar Királyság országcímerében látható, már sokkal inkább az életfa ábrázolásoknak felel meg, ahogy a kínai írásjel is, ami az életet jelenti, jóllehet, az ismert életfa ábrázolásokkal szemben a két oldalon szétterülő ágak száma azokénál sokkal kevesebb.

Késői kettőskereszt ábrázolások a Távol-keleten

A magyar műveltség ugyan nem eredhet a távol keleti műveltségekből, mégis számtalan jele van, hogy műveltségeink valamiféleképpen kapcsolatba hozhatók, kölcsönhatottak egymással.[1419] A kettős kereszt jelkép jelentése utáni kuta-

[1418] Kiszely (1996), p.: 510.

[1419] A kettős kereszt eurázsiai kiterjedését tekintve fontos itt megemlítenünk Meszlényi Róbert munkáját, amiben a kékliliomot követi Eurázsia szerte és vezeti le annak a kereszt jelképpel való kapcsolatát. V.ö. Meszlényi (2003). Meszlényi indoklásként bőven alkalmazza az ún. 'szómágiát' is, aminek során kiemelten foglalkozik az Aba törzs nevével. Az aba szó jelentése apa és ez a név megtalálható a honfoglalás kori magyar területnevek között, de egészen a Távol-keletig számtalan helyen találkozunk ilyen helynévvel. Meszlényi ezekhez egy-

tás innen kapott egy nagyon fontos értelmezési lehetőséget. A szingapúri templomokat, szabadtéri szentélyeket és kegyhelyeket látogatva ugyanis több különféle változatban előbukott a kettős keresztre visszavezethető jelképek sorozata.

A ***28. kép*** egy népi hős buddhista hittel tisztelt szobrát szemlélteti. Az őserdő szélén egy dobozba téve látható és a körülötte lévő gyertya és füstölő csonkok mutatják, hogy a kegyhelyet gondozzák, látogatják. A népi hős a Keleti Harcos (Dou Dong) névre hallgat és a buddhista felfogásnak megfelelően ülő helyzetben van, egyik kezében egy 'pásztorbot', a másikban meg egy 'országalma' látható. Több buddhista templomban is megtalálható a szobra, és pl. a Po Chiak Keng egyik szentélyében is hozzá szoktak imádkozni, mint isteni közvetítőhöz, ami a keresztény hitvilágban a Jézusi szerepkörrel vethető össze.

28. kép. Dou Dong szentély.

séges népet, népmozgást köt. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagynunk, hogy az aba szó végső soron gyermek szó, hangutánzó szó, ezért azonos jelentésben való megjelenése sokkal inkább az azonos módon működő emberi logikát, semmint egy nép mozgását tükrözi. A szó ugyanis a mam(a) szónak a párja. Az egyik a gyermeknek az örömteli hangja, hogy táplálékot kap, a másik meg a megvető kiköpés, mert hogy a férfi, az apa mellbimbója nem szolgáltat táplálékot neki.

29. kép. A Dou Dong köldökszalagja.

A buddhista ’istenek’[1420] fontos tartozéka egy a köldökből kiinduló szalag, ami a hős lábai között omlik le. Ennek a közeli felvételét mutatja be a ***29. kép***. Itt egy különleges ábrát láthatunk, ami fölemelt kezű emberre hasonlít. Tükrözött ábra, aminek a felső és alsó szakasza közel azonos. Mind a felső, mind az alsó mezőben van egy keresztvonás, mindamellett, hogy a két részt elválasztó szakaszban is van egy vonás. Alakilag ez az ábra megfelel a kettős keresztnek, még pedig leginkább annak, amit a szibériai jelképen láthattunk.

[1420] Itt isteneket idézőjelbe tesszük, hiszen a buddhista vallás nem operál istenekkel. Akikhez fohászkodik, akiket tisztel (imád), azok emberek, emberi ősök, emberi lelkek.

30. kép. Szülő nő Borsod-Derékegyházáról.[1421]

De nem csak annak, hiszen a rézkorszakból, az újkőkorszakból a bükki műveltség területéről is ránk maradtak hasonló képek. A ***30. kép*** egy ilyet mutat be, amit Borsod–Derékegyházánál ástak ki, és szülő nőnek értelmezhető.

Még inkább hasonló a későbbi minoszi műveltségből előkerült kép, mit a ***31. kép*** szemléltet. Ezekben a képekben a hajdani mellérendelő műveltségek nőtiszteletének az alapja látszik: életet ad egy új személynek! De ez az új élet egészen a megszülést követő elválasztásig az anyáéval *egybe*esik, azaz a két élet valójában *egyetlen egység*et alkot, képez.

31. kép. Szülő nő.[1422]

A ***32. kép*** Po Chiak Keng templomban készült, és az 'ember-isten' köldökszalagját szemlélteti. Itt további változatot láthatunk, amelyet a templomot üzemeltetők képviselője úgy írt le, hogy ez az *egység* (unity) jelképe. Ebben a formában a középső vonást egy zárt doboz váltotta fel és az alsó, ill. felső kereszt-

[1421] Kalicz (1970), 19. kép.
[1422] Gimbutas (1982), p.: alapján.

vonás helyett önálló keresztet láthatunk (fent), ill. keresztet és egy dobozt, ami az *ős*it jelentő írásjel. Hasonló jelet láthatunk a Gong Tian Dou (Égi Harcos Temploma) elülső oszlopainak a tövénél, aminek a jelentését a templomot üzemeltetők már nem ismerték. A jelek ellenben afelé tendálnak, hogy a felső részt a mennyekhez, az alsót pedig a földhöz kell kapcsolni, amiből az a régi felfogás érződik, miszerint *miképpen a mennyekben, azonképp a földön is*, azaz ismételten csak az, hogy a két világ egymás megfelelője, *egység*et alkotnak.

32. kép. Po Chiak Peng emberistenének a köldökszalagja.

Újabb változatot láthattunk a Tian Hok Keng templomban székelő Dou Dong köldökszalagján (***33. kép***). Itt a felső íjra hasonlító rész egy drágakőhöz kapcsolódik, mintegy azon függ, az alsó, egy megfordított íjra emlékeztető részen pedig aranyozott levél és ezen felül három szál függ. A felső, a középső és az alsó keresztvonal nem egyszerű vonal, írásjel, hanem szintén levélre emlékeztető valami.

Az *egység* jelentése itt még inkább szembetűnik. A jelképet a *tao* alapján magyarázhatjuk. Eszerint az *Egy* (azaz az *egyetlen*, a létező objektív valóság) 'megszüli' a kettőt, azaz a *jin*t és a *jang*ot. Ez nem valóságos szülés, hanem logikai, mert a *tao*nak nincs teremtéslegendája, hanem csakis a létező világról ad magyarázatot. Ez a kettősség mindenek előtt az égi és földi világ kettősségét, de e mellett a férfi és nő, a hideg és a meleg, a jó és a rossz stb. kettősségét egyaránt jelenti, de azok nem elválasztottak, egymásnak alárendeltek, hanem ugyanannak az *Egy*nek a részei, oldalai. A *Kettő* ezek után 'megszüli' a hármat, azaz a tűz, a víz és a föld hármasságát és így együtt, öten 'szülik meg' a világon létező minden dolgot. A jelkép felső fele az égi világot, a *jin*t, az alsó része a földi világot, a *jang*ot jelenti és a középső levél az életet tápláló víz. Ez egyben a hinduizmus Szentháromságának is a megfelelője, a felső a *teremtő erő*, a közép-

ső a *fenntartó erő*, az alsó pedig a *romboló erő*. A három *együtt* pedig az *egység* hármas megjelenési formája.

33. kép. Tian Hock Kong népi hősének köldökszalagja.

Szingapúr műveltségei rendkívüli módon keverednek. A lényeges azonban az, hogy itt megtalálható az ázsiai műveltségek számtalan képviselője. A keresztény, a muzulmán, a buddhista mellett itt él a hindu műveltség is. Ennek is számtalan temploma, kegyhelye meglátogatható. Az itteni hindu műveltség a déli, a tamil jegyeket tartalmazza és közvetíti.

Tudva lévő, hogy a hindu vallásos felfogás önmaga is két vallási felfogást egyesített: az eredeti dravidát és az arra rátelepedő indoeurópait. A dravida elsősorban lélekhitéről, a sztyeppei eredetű indoeurópai pedig a kozmikus hitéről ismert. Ez a kettősség aztán végig megmaradt a hinduizmus két irányzatánál. Szingapúrban a templomok díszeiben a déli, a tamil, a dravida irányzatot láthatjuk. Forduljunk ezek után a helyi hindu templomok jelképeihez.

A ***34. kép*** a Sri Mariamman templom külső homlokzatáról készült. Itt Rámát láthatjuk, amint meditáló pózban ül. Négy keze közül kettő az istenség szerepére vonatkozó jelképet mutat fel. A jobb kezében felmutatott jelkép meglehetősen erősen hasonlít a szülő nő jelképére, ugyanakkor vannak jellegzetes eltérések is. Mindenképpen figyelemre méltó az, hogy a középső törzsi rész hiányzik, a két újszerű ívelt szakasz összeér. A másik jellegzetes különbség, hogy a középső függőleges törzs hegyes, lándzsaszerűen kihegyezett. A jelkép a felső része az alsóra tükrözése azt a – már említett – gondolatot sejteti, hogy *miképpen a mennyekben, azonképp a földön is*, ami még a sumér időkből ismert gondolat.

Tágabb értelemben véve ez a gondolat ismét csak a mennyei és a földi világ *egység*ét, egymásnak megfelelését vetíti ki.

34. kép. Rama a Sri Mariamman templom homlokzatán.

Hogy az íjszerű alak nem pusztán véletlen, azt több más hindu templom jelképeinél láthatjuk. A ***35. kép*** pl. a Sri Srinivasan templom homloklemezének tetejére elhelyezett hármas jelképrendszert szemlélteti. Ez a jelképrendszer nem csak ennél a templomnál, hanem a város központjában található Sri Krishnan templom oldalfalán is megtalálható.

35. kép. A Sri Srinivasan templom hármas jelképe.

A jelképrendszer közepén van a már bemutatott háromágú jelkép, de csak az egyik része, a fölfelé mutató. A jelkép közepe nem csak hegyes, hanem még a színe is más, mint a két szélső ágé, élénkvörös. Két oldalt a Nap és a Hírnök jelképe látható. Az egyik a teremtő erőt (Nap), a másik a fenntartó erőt jelentheti (tengeri kagyló, víz, a hírnök), míg a középen látható jelkép a romboló, védőerőt képviseli.

36. kép. Siva a Sri Mariamman templomból.

Ez utóbbit kiemelten a ***36. kép*** szemlélteti ugyancsak a Sri Mariamman templomból. Itt Sivát láthatjuk, aki kezében háromágú lándzsát tart, aminek az alakja a Rámá kezében felmutatott jelkép felső részét idézi. Csak az a gond, hogy ez a Poszeidon fegyverét idéző lándzsa nem igazán alkalmas fegyvernek, hiszen a két külső szára kifelé fordul, és ezáltal a döfést meglehetősen megnehezíti. A háromágú lándzsa ugyanakkor a lantra, azaz a bikaszarv alakra, de leginkább a tulipánra emlékeztet.

37. kép. Tritonkagylós nő az élet jelével.[1423]

Ez a jelkép azonban megint csak meglehetősen ősi az európai műveltségekben. A ***37. kép*** az ún. Tritonkagylós nő, és a minoszi műveltség egyik darabján látható. Ezen a cserép darabon a nő a kagylót fújja, azt a fajta kagylót, aminek a melegtengeri változata látható a Sri Srinivasan templom előtt álló kőlemezen (***35. kép***). A nőtől balra látható az életfa egyik változata, jobbra viszont érdekes jelképek sorakoznak. Egy asztalszerű valamin áll egy bikaszarv, aminek a közepéből úgy szintén életfa nő ki, de a két oldalán is hasonló található. A bikaszarv ebben az alakjában sokkal inkább hasonlít a Sri Mariamman templomban látható Rámá képen lévőhöz, semmint a közismert bikaszarvakhoz. A szarv ágainak felső csücske itt is kifelé hajlik, ami a Hold sarlóval való azonosítását megnehezíti. Ellenben rokonítható a kelyhes virágokkal, a tulipán motívummal, ahol is a női termékenység jelképeként ismerjük.[1424]

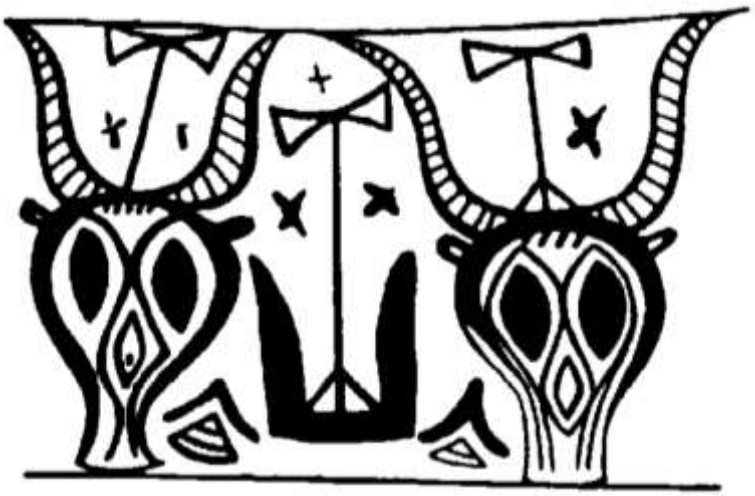

38. kép. Bika szarva a mükénéi műveltségből.[1425]

[1423] Gimbutas (1982), p.: 85 alapján.
[1424] Lásd a továbbiakban.
[1425] Gimbutas (1991), p.: 187.

A ’bikaszarv’ azonban nem csak ebben a változatban található meg a korabeli műveltségekben. A ***38. kép*** nem csak magát a bikaszarvat, hanem a hozzá tartozó fejet is láttatja. A szarvak között itt is találunk valamit, egy pálcára szúrt pillangóformát. A szarv ezzel a pillangóval a két fej között is megtalálható. Itt és a jobb oldali fejnél két vonalka arra utal, mintha a szarv közepén álló pillangós pálca két oldalról meg lenne támasztva. Vajon mit akar ez a jelkép velünk közölni?

Újabb kori változatok

A ***39. kép*** a magyar népi művészetben föllelhető bikaszarv alakú jelképeket gyűjtött össze. Ezeket a jelképeket összefoglaló néven kelyhes virágoknak, vagy egyszerűsítve *tulipán* jelképeknek nevezzük. Az összeállítást Kiszely munkájából merítettük. Közös a jelképekben a két kihajló, kehelyre emlékeztető szár – ahogy ez megtalálható az indiai jelképeknél is – és valami oda nem illő a kehely közepén, valami, ami általában egyetlen virágfajtánál sem ismert. Ez virágsziromtól folyami halig szinte bármi lehet. Ha a jelkép értelmét keressük, akkor az ábra B eleme adja a megoldás kulcsát. A jelkép ugyanis a női szaporítószervet idézi. A jelkép eredetét ezért végső soron nem is szükséges azokra a területekre visszavezetni, ahol maga a tulipán őshonos – ahogy ezt mégis többen megkísérlik, köztük a képet közlő Kiszely is.[1426]

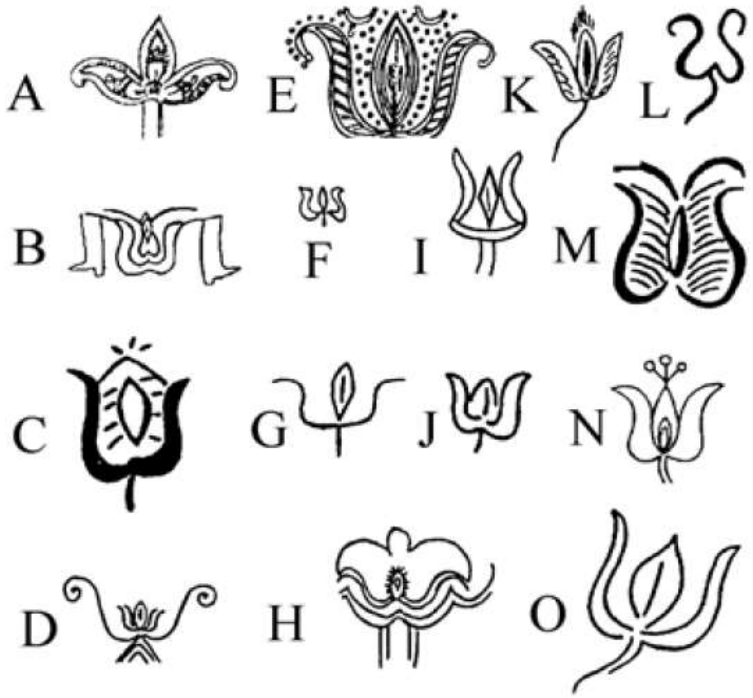

39. kép. Tulipán motívumok a magyar népi művészetben.[1427]

[1426] Kiszely (1996), p.: 587.

[1427] A tulipán Közép-Ázsiában, a Tien San hegység körzetében őshonos, Európába csakis a török időkben került. Ezért a tulipán-ábrázolásokat, mint helyi idegen alapú jeleket Közép-Ázsiából eredeztetik. Ugyanakkor az írott történelem előtti időkből is ismeretesek az ilyen jellegű ábrák, de azokat nem tulipánnak, hanem kelyhes virágnak nevezik. Itt lehet aztán

Nem hagyhatjuk ki a vizsgálatból a mai cserkészek jelképét, az Anjou liliomot sem, hiszen ezzel bizonyára összefügg. A Plantard család címeréről lemásolt jelképet a ***40. kép*** szemlélteti. Ebben az alakjában a felső és az alsó rész ugyan egymás megfelelői, de nem egyforma nagyok. Itt úgy tűnik, hogy mind a három szár alul és felül önálló, s a három szálat egy öv fogja össze. A jelkép itt vízszintesen mutat hármas tagoltságot, az alsó és a felső szakaszok *egység*ként értelmezhetők.

40. kép. A fleur de lil, az Anjou ház címer jelképe.[1428]

További egyszerűsítéssel egy másik közismert jelképhez jutunk, amit tévesen sokan Dávid csillagának, vagy Salamon pecsétjének ismernek, holott az eredeti elnevezése Dávid pajzsa. Nevében pedig a Dávid nem az Ószövetség Dávid királyára utal, hanem Dávid al Royra, a XII. századi kazár 'vezérre', aki haderőt gyűjtött, hogy a 'pogányoktól' visszafoglalja Jeruzsálemet.[1429] Az ő pajzsán szerepelt ez a jelkép először, mint a zsidóságot megjelenítő jelkép (***41. kép***). A jelkép azonban több oldalról is megközelíthető. Megtaláljuk benne a három zónát, amit a szibériai életfánál már megbeszéltünk. Ez az A, a B és a C jelű zóna. Megtaláljuk benne a három függőleges tengelyt, amit α, β és γ betűkkel jeleztünk. Fölismerhető benne két piramis, az egyik a csúcsával fölfelé, a másik a talpával fölfelé áll és egymásba hatolnak. A jelképet összehasonlíthatjuk az Anjou liliommal, és egymásra vonatkoztathatónak ítélhetjük. Maga a jelkép ősi egyiptomi jelkép volt és a földi és az égi hatalom összefüggését, *egységét* fejezte ki. A földi hatalom forrása az égi hatalom. A három tengely, vagy oszlop pedig megfelel a templomok két oszlopának és a belső terének. Az egyik az erő, a másik az intelligencia, azaz a tudás, a bölcselet, avagy a kegyelem, a harmadik az egyensúly kifejezője, ami maga az isteni szellem.

Meszlényi megfontolásait is kritika alá venni. A kékliliom maga is a kelyhes virágok sorába tartozik. Valóban virág-e? Szabad-e a mozgását egyetlen néptörzshöz kötni? Valószínűleg nem.

[1428] Baigent (1992), p.: 188.

[1429] Meg kell jegyeznünk, hogy ezek a 'pogányok' ekkor éppen a latinok voltak.

Az egyiptomi istenábrázolásokban az istenségek kezében látható *ankh* az életet, a másik kezében látható pálca a hatalmat, az erőt jelenti, és az istenség teste maga a szellemet, amit a fején lévő korona képvisel. Érdekes módon ugyanezeket jelenti a keresztény pápa kezében lévő kereszt, pásztorbot és a fején lévő süveg. Ezek elvont, rejtett jelentését a zsidó misztika *kabbala* jelképeiből érthetjük meg a legkönnyebben.

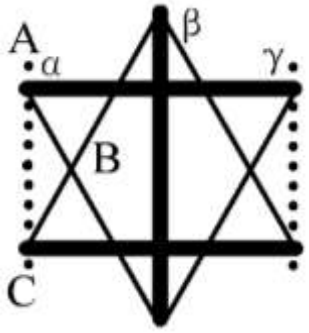

41. kép. A hatágú csillag, mint Dávid pajzsa.

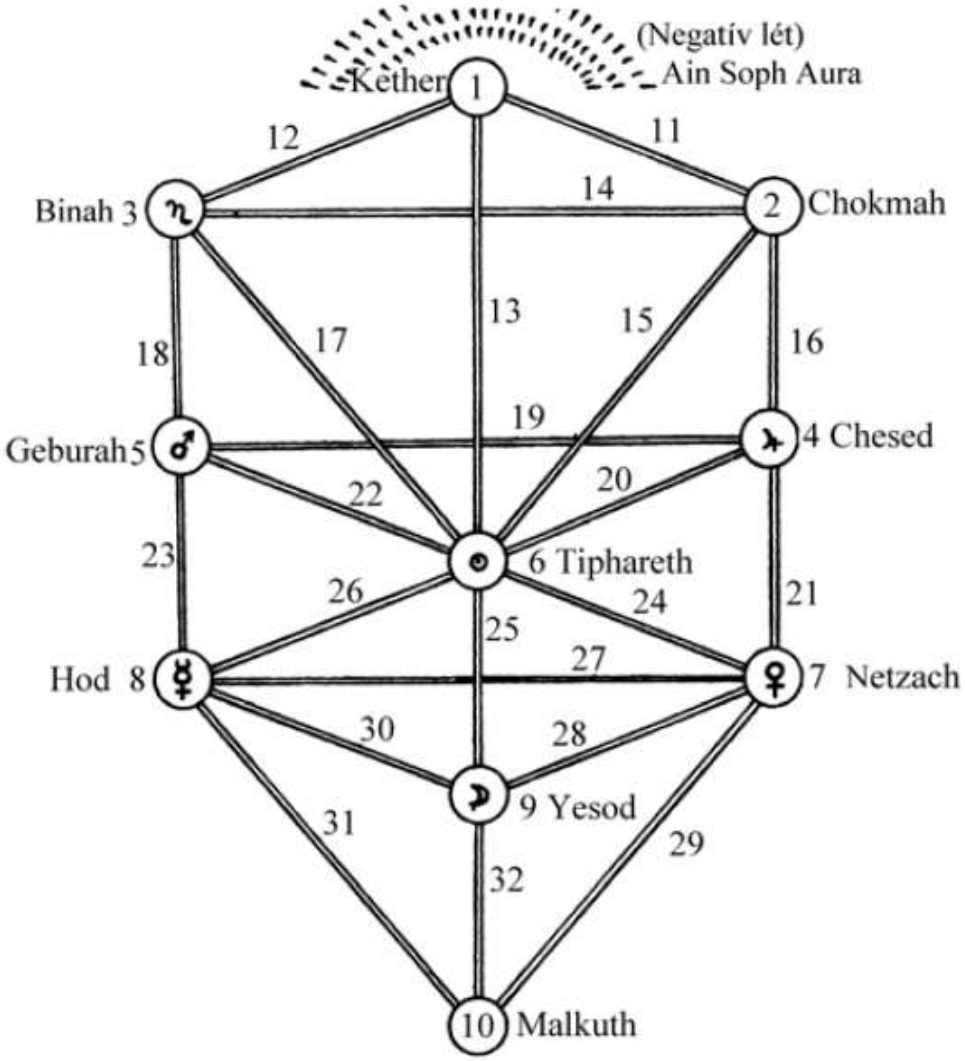

42. kép. A kabbala egyik jelképi megjelenítése.[1430]

[1430] Fortunes (1987), pp.: 325 alapján.

A ***42. kép*** a kabbala egyik alakját szemlélteti, ahol a 10 alappontot és az azokat összekötő 22 meditációs utat láthatjuk. A *kabbala* 1-2-4-6-5-3 pontjai hatszöget alkotnak és ez az alakzat felelhetne meg a ***41. kép*** hatágú csillagának.

Mégis, a kabbala útjai ezt nem rajzolják ki. Az 1-2-3 pontok által meghatározott háromszög az égi világot képviseli. Az 1 pont fölött a negatív lét található, az, ami az emberi képzelő erő elől el van már zárva, ahová nem hatolhatunk már be. Ez felel meg a mennybolt állatövi jegyei fölötti szakaszának, ez az Isten székhelye. A 4-5-6 pontokban meghatározott háromszög az előbbinek a tükre – azaz *ami a mennyben, ugyanaz a földön* itt jelenik meg. Ez a szakasz tartalmazza a Napot, a Marsot és a Jupitert. A Szaturnusz a felső szakasz része (3. pont). Ez a háromszög az erkölcsiséget képviseli és itt található a királyi kegyelem (4) és az erő (5). Ugyanez a háromszög van egy egységnyivel lefelé elcsúsztatva és ez már a valódi földi világot, a földi hatalmat jelenti. Ennek alsó csúcsa a Hold. Ez a földi uralkodó helye. Ebből egy szakasz vezet lefelé, a tulajdonképpeni alvilágba, a Földet jelentő Anyához, az Ős Évához.

A három oszlop elnevezése a következő: A 3. pontból kiinduló oszlop az életet jelenti. Ez a királyi kegyelem oszlopa, ez a férfias jellegű, ez a pozitív, ez az alkotó, a teremtő erő, ez a megbocsátás és az értelem oszlopa. A jobb oldali oszlop az erő, a szigor, a hatalom oszlopa, ez a nőiesség, a romboló erő oszlopa. Középen van a szellem, a lágyság oszlopa, ami az egyensúlyt képezi a két oldal között. A kabbala útjain ez az oszlop vezeti le közvetlenül a mennyei erőt, a szellemet a Földre. A szépségnek nevezett 6 ponthoz vezet a legtöbb út, ez a Nap helye, a jelképrendszer valódi középpontja.

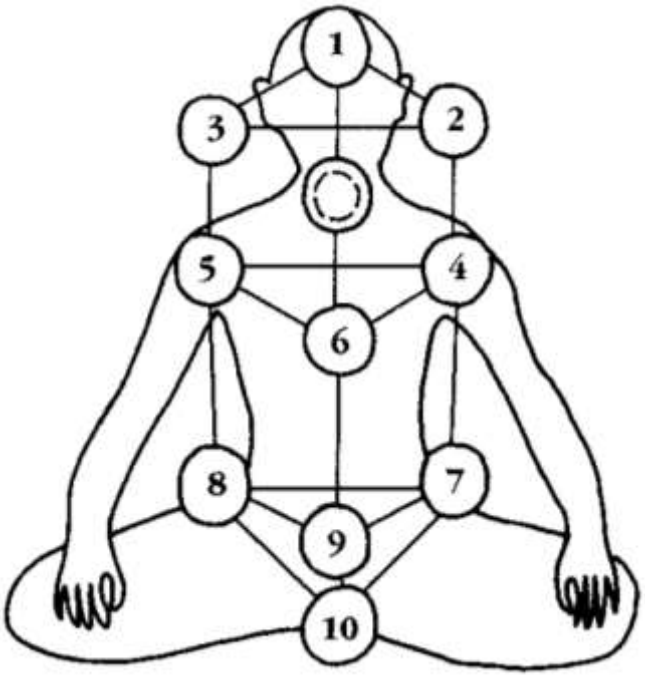

43. kép. A kabbala mikrokozmosza.[1431]

[1431] Berta (2002), p.: 51 alapján.

A ***43. kép*** a *kabbala* másik megjelenítését szemlélteti, amit a *kabbala mikrokozmosza* néven tisztelhetünk. Itt a 10 pontot az emberi testre ültette rá az eszme. A fej képviseli az égi világot, a törzs felel meg a földi világnak és a szaporító szervek tartoznak már az alacsonyabb rendű alvilághoz, a Földhöz. Ebben a jelképben már megjelenik a Dávid pajzsának a középpontja is, mint látszólagos pont, ami az értelem székhelye, ami egyébként láthatatlan. Ez a pont felel meg az egyiptomi hitvilág értelmét képviselő istenségnek, Tothnak, ez a *Dáat,* a *Tudás*.

A *kabbalát* manapság többen az élet fájának feleltetik meg,[1432] ami végül is ezt a jelképet bevezeti az általunk vizsgált jelkép körbe.

Nem feladatunk, hogy a kabbalát részleteiben ismertessük, de az egész lényege az, hogy az égi és a földi világ *egység*ben van, *egységet* alkot, *egyetlen* és *egyetemes*. Ez a jelkép tehát ismételten azt fejezi ki, amit maga a kettős kereszt is kifejezhetett.

A II. világháborúban létrejött francia felszabadítási mozgalom jelképét mutatja be a ***44. kép*** két alakban. A bal oldali jelképet egy könyv borítójáról, a jobb oldalit egy katonai emlékműről másoltuk le. Itt is a kettős keresztet láthatjuk, de egy rombuszba behelyezve, illetve egy V alakú talapzattal összeolvasztva. A jelképet, amit De Gaul seregei használtak, a Lorrain keresztjének nevezik. Jelentése pedig a helyzet ismerete alapján egyértelműen a nemzeti *egység* volt.

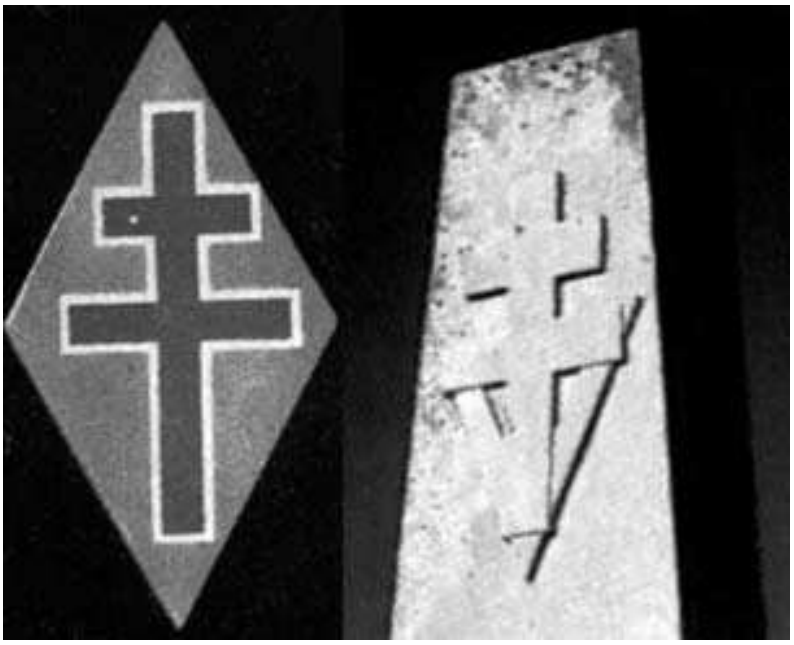

44. kép. Lorraine keresztje.

Lorraine (Lotaringia) az Ardennek területe, és ez a terület a német és a francia állam állandó vitáját képviselte, hiszen mind a ketten a magukénak vallották. Innen indult el viszont a mai Franciaország történelmének legendás, első keresztény királyságát megteremtő Merowing dinasztia. Maga a kettős kereszt azonban Lotaringia területén nem játszott komolya szerepet sem a művelődés, sem

[1432] Lásd pl. http://www.harmonet.hu/ honlap *Az életfa a kabbalában* című írását. Az Ezoterika rovat Mágia alrovatában található.

pedig a politika történetében. Ezen a területen a kettős kereszt legelőször René d'Anjou jelképei között jelenik meg. René d'Anjou maga is alapított egy Kettős-kereszt Lovagi Rendet, amit a Pápa nem ismert el. Minthogy ő Magyarország címzetes királya is volt, a kettős kereszt jelkép eredete nála nem igényel különösebb magyarázatot.

A magyarsághoz köthető történeti egységtörekvések

A jelképek bemutatása után vetnünk illik még egy tekintetet arra a területre, a Kárpát-medencére, ahol magát a jelképet és annak *egység* értelmét fölleltük, és ahol ma a magyarság él, és ahol a magyarság múltbeli léte is egyértelműen igazolható. Ami legelőször feltűnik, az a Kárpát-medencei magyarság mellérendelő műveltsége. Ezért az Árpád nagyfejedelem vezette magyar katonai bevonulókat, a megnyert hont és addigi lakóit, valamint ezen események közvetlen és közvetett, közeli és távoli előzményeit a szereplő minden résztvevő szempontjából kell néznünk. Ezzel a módszerrel lehet csak jól megragadni őstörténetünket, amely az azóta megszakítatlan és folytonos a magyar nemzeti és állami léthez vezetett. Azaz a magyarság őstörténetének jellegzetessége, hogy nem kifejezetten és egyedül erről az ekkortól fennálló hazáról és erről a hungaricus, később magyar néven ismert népről szól, hanem az őt összetevő előzményekről, azokról az eseményekről és történésekről, azokról a folyamatokról és törekvésekről, eredményekről és kudarcokról, amelyeket az egyes korábbi szereplők elkövettek, elértek vagy elszenvedtek.

Ezzel pedig kizárjuk, hogy az összetevő elemek egyikének előzményeire, történetére szűkíthető legyen a magyar őstörténetet, viszont az összes összetevő szereplőt vissza kell vezetnünk a kezdetekig, mégha az egyetemes őstörténet nem is fordított rájuk eddig ebből a szempontból kellő figyelmet. A visszavezetéssel az egyetemes történelemig jutunk, amikor megszűnik az egyes előzmény népek azonosítási lehetősége, s ekkor a különböző kultúrák, régészeti műveltségek életútja és kölcsönhatása folyamataiban, eredményeiben jelölhetők meg a további magyar őstörténeti előzmények. E történeti kor előtti egyetemes őstörténeti keretben azonosított magyar őstörténet elsősorban a kulturális és népességbeli folyamatosság alapján, későbbről adatolt jellegzetességek korai nyomainak rögzítésével, első előfordulásának megállapításával tárható fel. Ami után az így meghatározható kulturális és nyelvi egység képessé vált felszívni a későbbi beköltöző menekült vagy hódító kultúrát, és középtávon magába olvasztani, azaz előnyös műveltségi elemeit alkalmazni, felhasználni, valamint az új néprészt nyelvileg, majd hosszú távon kulturálisan is magához idomítani.

A legkorábbi gazdag többágú őstörténeti emlékezetünk után elterjedt hamis, ránk erőltetett nézetet, amelyben a magyar őstörténetet egy egyszeri honfoglalás egysíkú, egyetlen összetevőből felépülő elmélete jelentette, az utóbbi időkben legkiválóbb régészünk és őstörténészünk, Dr. László Gyula professzor munkássága ingatta meg.[1433] Az ő kettős honfoglalás elméletét követően a magyar krónikák tényközléseit elfogadók több honfoglalást, ill. honvisszafoglalást tártak

[1433] Lásd László (1971), László (1974), László (1978), László (1979).

fel.[1434] Az eredeti eseményeknek megfelelően fontos tényezővé váltak a hunok és az avarok, valamint a Kárpát-medence többi lakói. Feltárult, hogy az Árpád nagyfejedelem vezette katonai vezető réteg bejövetele a Kárpát-medence közepébe vérszerződéses meghívás nyomán történt, szolgáltatta az itt élőknek a nyugati hódítást meggátló védelmet. Ennek megtervezésében, hibátlan megszervezésében és harcokat is vállaló cselekvő megvalósításában tehát mindenki, a hon lakói is részt vettek, amint az országgyűlésen történt szentesítő lezárásban is. A folyamatban szereplők szervezeti és népi tagoltsága is kitűnt, megkülönböztetve a helyben talált és a beköltöző elemeket, azonosítva egyeseket már korábban betelepültekkel, s főként elemezve a hatalmi szerkezet elrendeződését, a műveltségi, embertani és egyéb külső jegyek, tényezők rendszerét.

Kiderült, hogy az újkőkor előtti Kárpát-medencei őslakosság, mint helyi cromagnon összetevő népi elem folytonossága – meglehetősen nagyarányú jelenléttel – megvan. S meghatározó elemként vannak jelen a sorozatosan a beköltözött kimmerek, szkíták, dákok, jazigok, szarmaták, hunok, avarok, Árpád magyarjai, bolgár türkök és ogurok utódai.[1435] Mégis a magyarság az Y kromoszóma mutációi alapján meghatározó módon az európai aurignaci gén hordozója és ezzel az európai legősibb modern ember egyik egyenes ágú utódaként jellemezhető, ugyanakkor az ún. rokon népekre ez nem jellemző.[1436] A finnugor eredetünkkel a magyar kulturális hagyományok sem férnek össze, mert a finnugor eredetelmélet szerint rokonnak tartott népek hitvilágában például megvannak, nálunk viszont a hitvilágból hiányoznak az eredetmondák és az azokhoz kapcsolódó istenek. Továbbá a magyar kultúrában az élő lélek állati jelképeit nem lehet totemként értelmezni. A magyar vallási szavak között pedig nem kevés a finnugornak tartott, de az is az urálinak tekintett ősi korból való. Ezek a hitéleti fogalmakat írják le maradéktalanul, az egyházi szervezetet jelentő szavak viszont idegen eredetűek. Ám a népességben csupán elenyésző kisebbséget jelentő államalapító vezető elit két ismert származáslegendája sem magyar. A Kézai Krónikában és a Tárih-i Üngürüszben található ismertetése – a magyar népet ószövetségi szereplőktől származtatva és a hunokkal rokonítva – végső soron a Biblia babiloni mondakörén alapul.[1437]

[1434] Vesd össze Blaskovics (1982), Grandpierre (1979), Grandpierre (1981), Padányi (1989) és Az őshazától a Kárpátokig. Panoráma Könyvkiadó. Budapest 1985.

[1435] 102 Cser (2000), p.: 86 Lipták Pál, Kiszely István és főleg Henkey Gyula kutatásaira hivatkozik. Vö. Lipták (1977), Kiszely (1996), Henkey (1993), pp.: 94-114, Henkey (1998), pp.: 22-34, és Henkey (1999), pp.: 38-44.

[1436] Semino (2000).

[1437] Cser Ferenc szavaival: "Kézai Krónikája kettő, a Tárih-i Üngürüsz három 'honfoglalást' említ. Itt honfoglalás alatt Hunor, ill. Magor embereinek, utódainak a Pannóniába való érkezését kell érteni. Mindkét monda alapja egy-egy szarvas-vadász legenda, ahol a szarvas égi jelként, és annak üldözése mitikus hívójelként fogható fel: Pannónia várja a visszatérést, a segítségnyújtást. Mind a három csodaszarvas legendában a honfoglaló magyarokról kialakított képnek megfelelően egy harcos–lovas kultúra képviselői jelennek meg. Ennek szimbólumai várhatóan állatképekben jelennek meg a népi művészeti ábrázolásban." Cser (2000) 56. Vö. Grandpierre (1990), Kiszely (1996), pp.: 492-517.

A szarvason kívül a magyar népi képzőművészet négylábú állatot, ragadozó madarat nagyon ritkán ábrázol. A szarvas, mint a termékenység, a megújuló természet jelképe – szarva az életfát jelképezi – azonban 15000 éve jelen van Európában, így nem kell azt a Kárpát-medenceiek részére, mondjuk a sumérok-tól eredeztetni.[1438] A szarvast az altáji vidékről sem kell behozni, mert a Kárpát-medencében az utolsó jégkorszak előtt szarvas-vadász nép élt. A nyolcezer éves csépai leleten a szarvas ábrázolását is megtaláljuk.[1439]

A tulipán mint jelkép[1440] sem idegen a mi tájunkon, hiszen hatezer éves ábrázolása került elő a Cucuteny kultúra területén. Ugyaninnen és ugyanebből a korból a nyolcezer éves tatárlaki táblán életfa ábrázolás található.[1441] A hegy, a kelyhes virágok, a kettős madár és a hal jelképei ugyanígy vannak jelen a Kárpát–medence és vonzáskörzete kultúráiban. Fontos még, hogy a honfoglalók nagycsaládi címereként értelmezhető tarsolylemezek palmettásak, ragadozó négylábúak vagy madarak csak a honfoglalók nemesi utódainak címereiben fordulnak elő, a sztyeppei lovas kultúrájuknak megfelelően.[1442] Ugyancsak jellemzők az obi-ugorokra az úgynevezett tamgák, amelyek az ugor családok származását jelképezték. Mindez ismét azt mutatja, hogy a magyar kultúra nem igazán rokona az eddig rokonának tartottaknak.[1443]

Sajátos, elkülönült, ősi a magyar lélekfelfogás. A halott lelke a túlvilágon újjászületik s – újra meg újra – visszatér az élők itteni világába. A két világ ugyanazon a létsíkon, egyenrangú viszonyban áll egymással, azaz itt is érvényesül, hogy a *kettő egy*. Az anyagot a lélek ereje mozgatja és teszi élővé. A lélek és az ember viszonya mellérendelt, a test és a lélek egysége adja magát az embert. Ez a lélekhez kötődő, a házastársakat is jellemző mellérendelő szemlélet nem igényli az alárendelő teremtéslegendát, a teremtmények függőségét. A lélekszimbólumok a magyar felfogásban nem válnak személlyé, és nem kapnak nevet, s nem is ábrázolják őket emberi formában. A magyar népmesékben a jót a jó példák és a jó emberek segítik. A magyar hitvilágban a szépet, a nemeset és a jót hasznosnak is tartották. Tudták, hogy jó vagy rossz sorsuk okos vagy téves döntéseiktől függ. Helyes tetteik hasznos, vagy a helytelenek káros következményei természetszerűen bekövetkeznek, mert a természet örök törvényéből jövő ‘isteni’ rendelkezések tökéletesek, igazságosak és megmásíthatatlanok. Emez igen ésszerű gondolkodásmód ugyanakkor gazdag és mély szellemiséggel járt együtt.

[1438] Lásd Cser (2000), pp.: 57-58. Vö. Götz (1994), pp.: 832-837.

[1439] Lásd a ***25. képen***.

[1440] Valójában nem is tulipánról, hanem kelyhes virágról van szó, de ez is csak jelképi alakban, hiszen maga a virág is a termékenység jelképe csupán. Lásd a 97. sz. lábjegyzetet.

[1441] Lásd a ***20. képen*** az 1. számmal jelölt táblán.

[1442] Cser (2000) uo. Lükő Gábort idézi: "A honfoglalás korában még a turul madár ejtette teherbe Emesét, Álmos vezér anyját, ha álmában is. Az ázsiai nomád népek mind így származtatták legkiválóbb uralkodóikat közvetlenül a törzs totem állatától – alapító ősének lelkétől." Lükő (1987), p.: 78.

[1443] Cser (2000) uo. László Gyulára hivatkozik. Vö. László (1967), pp.: 84-85, 127, László (1974), p.: 230.

Népművészeti, népköltészeti kifejezéseinek egyetemes jelentését vallásos jelleg hatja át. Mindezt a legkorábbi európai kultúrák régészeti leletei támasztják alá. E kultikus tárgyak elsősorban a termékenység vallásos tiszteletét mutatják. A termékenység nőket formázó jelképei az őskőkor felső időszakától megjelennek. E kő vagy égetett agyag szobrocskák a Kárpát-medencében is megjelentek a modern emberrel együtt. A nordikus, indoeurópai népeknél viszont a túlvilág alárendelt szerepű, ahol nincs újjászületés, ahonnét nincs visszatérés, a lélekszimbólumokat megszemélyesítették és megnevezték. Az eddig rokonnak tartott népeknél is alárendelt a túlvilág, s a jó és rossz lelkeknek külön helye van az égben, illetve a föld alatt. Az indoeurópai és az ugor teremtéslegendákban az alárendelő szemlélet az uralkodó. A teremtmények a teremtő személyétől függenek, aki a jót és a rosszat meghatározván, aszerint ítél, fenyeget és büntet.[1444]

A népzenei hagyományok sem támasztják alá a magyar nép és kultúra Kárpát-medencétől távoli eredeztetését. A magyar népzene pentaton, míg az ugor népzene általában nem éri el a tonalitást. A tonalitással rendelkező többi finnugor népnél a zene heptaton, akárcsak Európa teljes népzenéje, a pentaton ősi ír zene kivételével. A közép-ázsiai, illetve török népek zenéje erősen pentaton és a japán zene is pentaton. A magyar népzene jellegzetes ereszkedő dallamíve az ír és ausztrál bennszülött zenében megvan, míg Európa többi népe zenéjéből hiányzik. A sumér zene pentaton és nem ereszkedő dallamívű. A magyar pentaton hangskála teljes és zárt rendszer és igen gazdag kifejezést tesz lehetővé. Kizárólag magyar jelenség népdalainkban a hosszú utolsó hanggal a ritmus és az idő megszűnése. A dunántúli hosszú síp jellegzetes semleges terce a szomszédinktól és a velünk együtt élő nemzetiségektől is idegen. E tízezer éve létező nyelvdugós sípot azonban a finnugor és altáji népek a régi szamojéd alaprétegből, azaz hatezer éve ismerik. Így ha a mai finnugor népeknél Kárpát-medence típusú furulya található, akkor nem uráli egységről kell beszélni, hanem Kárpát-medencei egységről, ami valamikor, valami miatt felbomlott.[1445] A zene összecseng a magyar dalok szövegeivel, ezért a zene és a tánc ritmusa keményen ellenpontozott. A magyar nyelvet az első szótag hangsúlya és a másodlagos hangsúlyozás kétüteműen ritmusossá teszi, ami tükröződik a népzenében és néptáncban is. Az ellenpontozást az adja, hogy a táncos a hangsúlyos szótagra emeli fel a lábár, és a hangsúlytalanra dobbant. Ebben a magyar tánc rokon a baszkkal és az írrel. A magyarok mellérendelő szemléletének megfelelően a magyar táncban a férfi és a nő egyenrangú, párt alkot.[1446]

[1444] Lásd Cser i.m. pp.: 59-60. Vö. Lükő i.m., Gáboriné (1980), Magyar (1995).

[1445] Kozák így ír a felbomlás okáról: "Erre jó alkalmat szolgáltathatott az a klímaváltozás, ami éppen tízezer éve a jégkorszak végét jelentette. Ennek hatása közismert, a mamut kihalt, a rénszarvas pedig északra húzódott. Ezt a vándorlást a rénszarvashoz szorosan kötődő életmódú népeknek követniük kellett. Ez az északra vándorolt népesség alkotta – minden bizonnyal – azt az uráli–szibériai etnokulturális közösséget, melynek elterjedési területe az újkőkorban Norvégia északi részéig terjedt" (Kozák, 1999).

[1446] Lásd Cser (2000), pp.: 70-74. Vö. Lükő (1987), Vikár (1977), Csajághy (1994), Csajághy (1996), Gáboriné (1980), Kilmer–Darfkorn–Crockers–Rown (1999).

Eddig feltételezett nyelvrokonainknál a Földközi tenger mellékéről elterjedt bornak nincs kultúrája. A magyar kultúrában a bor kedvelt, alapvető kapcsolatteremtő ital, azaz átvitt értelemben szakrális jellegű. Magyarország talajhőmérséklete, a talaj magas nyomelem tartalma, valamint a vulkáni, löszös és homokos talajok kiválóan alkalmasak az aromás szőlőtermelésre. A magyarok ismerik az árpa melaszból erjesztett sört és az égetett szeszes italokat. A magyaros vendégszeretet és vendégjog a mellérendelő szemlélet kifejeződése. A magyar könnyűlovas ezer kilométeres hatótávolságát szárított ételekkel rakott iszákjának köszönhette. Ám elődeink a szárításon kívül ismerték a hűtés, sózás, erjesztés és savanyítás ételízesítő és tartósító hatását is. A honfoglalás kori Nyugat-Európában viszont nem ismerték az élelemtartósítási eljárásokat, s téli élelmük alig volt, mert az állatokat a tél miatt le kellet ölniük. A magyar konyha, a letelepedettek konyhája hagyományosan főző. Japánból tizenegyezer éves főzőedényt ismerünk, de főztek a Turáni-alföldön, Dél-Kaukázus mentén, Anatóliában és a Balkánon is. A gabonatermelés elterjedésével a magvakat megőrölték, a lisztet vízzel gyúrták, kelesztették, aztán megsütötték vagy megfőzték, növényekkel ízesítették. A lovas társadalmak fő tápláléka állati eredetű, mint a nomádoké. A mozgó, pásztortársadalmak elsősorban sütnek, mert így a legkönnyebb feldolgozni az állati táplálékot, s a mozgó életformához is ez illik legjobban.[1447]

A fontos kulturális elem, a lakás és tisztálkodás kérdésében a X. századi Nyugat-Európáról lesújtó beszámolók vannak.[1448] A lakások néhány négyzetméteres földbevájt kunyhók. A lovagi, bárói kastélyok kéményes fűtés és ablak nélküli fatornyok. Alsóneműről, napi tisztálkodás nincs, a tetveket a főurak parókával fedték el, s külön vakarókat használtak a viszketés ellen. A fürdést az egyház is erkölcstelennek bélyegezte. Nyugat-Európa a mosott ágyneműt, alsóruhát csak a XIII. században ismerte meg. A sztyeppei letelepedett és lovas műveltségek nagy száraz, egészséges, szellőztetett körsátrakkal rendelkeztek. Hetente váltották és mosták az alsóruhát, ágyneműt s rendszeresen mosakodtak. A tejköpülő szitájával zuhanyoztak. Pénteken, a tisztálkodás napján nem illett vendégségbe menni. A magyarok a lovas kultúrák embereihez hasonlóan fésülködtek, borotválkoztak. A magyaroknak voltak fürdőik, szaunáik, ami Nyugat-Európában nem volt hagyományos. A ruhaneműnek folyóban, patakban, kútnál mosásával kapcsolatos díszített népi eszközök és életképek közismertek. Ugyanakkor mivel egyes lovas népekről kiderült, hogy nem mosakodtak, és nem váltották ruhájukat, a tisztaság igénye nem feltétlenül a lovas műveltséggel került a magyarokhoz.[1449]

Sajátos magyar népi hagyomány az elvakult szabadságszeretet. A nyugat-európai földbirtokos tulajdona volt a jobbágy, mint szabadságától megfosztott rabszolga, akit büntetlenül megverhetett, megölhetett. A földbirtokosok a ke-

[1447] Lásd Cser (2000), pp.: 74-77. Aki hozzáteszi, hogy ezek a lovas műveltségek özönlötték el azután Eurázsia letelepedett lakosságát, s mint urak, főnökök telepedtek rájuk.
[1448] Vö. Painter (1964).
[1449] Lásd Cser (2000), pp.: 77-78.

reszténységben meghirdetett monogámia ellenére gyakorolták az első éjszaka jogát, és ágyasukká tették a jobbágyok asszonyait. Magyarországon azonban a tripartitumot, a katonai-nemesi és papi osztály jobbágyokat rabszolgaként való birtoklását nem tudták bevezetni egészen a török kiűzése utáni időkig. Akkor is azonban igen nagy volt az ellenállás vele szemben és kivándorlással való kitérés előle, különösen a székelyeknél. Mert addig a magyarok faluközösségekben közösen birtokolták a földet, és egymást egyenértékűnek tartották. Az őket ért sérelmet bármi áron megtorolták.[1450] A Megszentelt Korona tana és tagsága szintén az egyenrangúság mellérendelő tudatát erősítette és az egység szemléletének önmaga is már egy gyönyörű példáját jelenti.[1451] A társadalmi egyenértékűséget mutatja a kiemelkedő elsőszülött jog hiánya, és ezt tükrözik a művészi elemek is. Amivel szemben a hindu, a kelta, a nordikus és a finnugor–altáji alárendelő kaszt-szemlélet uralkodik. Így a magyar kultúra elhatárolódik mind a négy égtáj felé a többitől:

Megállapíthatjuk tehát, hogy kulturális elemeket tekintve a magyar nyelvterület kultúrája sajátosan egyéni. Tartalmaz elemeket, amik a kelethez kötik, tartalmaz elemeket, amikkel a nyugathoz kapcsolódik, de egyik sem meghatározó, uralkodó jellegű: a kultúra jellegzetesen Kárpát-medencei. A mellérendelő jellegű szemlélet keményen elválasztja mind a Nyugattól, mind a szteppei népektől, akikre ez ugyancsak nem jellemző. Ezzel összecsengő felfogást távol-keleten találunk. Kulturális vizsgálataink összességében mégis azt mutatják, hogy a keleti eredeztetés modellek sem igazán alkalmazhatóak a magyarság kultúrájára, még akkor sem, ha bizonyos jelképek – mint pl. a kettős kereszt – ott is, és hasonló értelemben megtalálhatók.

Záró gondolatok

Az egyes korszakok műveltsége, mítoszi világa, vallási tanítása és gondolati rendszerének tartalmi és formai elemei, adatai, jellegzetességei és összefüggései eltérő felfogásokat, gyakran egymással ellentétes minőségeket mutatnak és képviselnek, de vizsgálatuknak, összehasonlításuknak nem lehet szándéka a róluk való mai értékítélet alkotás. Hanem a cél mindig csupán a téma, a kérdéskör valóságának az elérhető legközelibb, legpontosabb megismerése, legjobb feltárása lehet. Önmagában véve ugyanis egyetlen ilyen minőség sem alap az értékítéletre, egyik emberi teljesítmény sem értékesebb, jobb, használhatóbb, mint a másik, különösen annak híve, művelője számára. Azaz ma nem állapítható meg egy-egy korábbi nézetről, felfogásról s a neki megfelelő emberi gyakorlatról önmagában, hogy melyik számunkra a követendő, melyik az elvetendő. Hiszen mindegyik meghatározott körülmények között született emberi alkotás, amely a sajátos körülményi kihívásokra a maga idejében adható lehetséges, talán ma

[1450] Lásd Cser (2000), pp.: 78-79. Lükő Gábort idézhetjük: "A magyarságnak mindig nagyon erős volt a jogi érzéke, a jogaiért, a függetlenségéért mindig feltette egész életét és jövendőjét. Ha alul maradt a küzdelemben, inkább elbujdosott idegen országra, de a saját hazában nem szolgált idegen uraknak." (Lükő, 1987, p.: 12.)
[1451] Vö. Kocsis (1996).

nem tetsző emberi válaszokat tartalmazza. Ezért aztán a mai erkölcsi következtetések alapjául sem szolgálhat egy az egyben valamely régebbi tapasztalat, tanulság, következtetés: nem pótolhatja a mai kihívásokra adandó mai válaszokat.

Sem az evolúciós elképzelést, sem az örök, változatlan eszmék tételét nem alkalmazhatjuk tehát, mert mindkettő felhasználja az eleve elrendelés tézisét. Előbbi mindent a mai legmagasabb rendű állapothoz vezető kifejlődésnek alárendelve, s hajlamosan még a mát is alárendelni valamiféle elképzelt jövői tökéletességnek, utóbbi pedig, egy meghatározott, szent korszakban alkotott tanra támaszkodva, lassítja az önálló alkalmazkodást a jelen kihívásaihoz. Előbbi konzerválja, dogmatikusan bebiztosítással tovább élteti a mához vezető út hibáinak tévedéseit is, utóbbi vakká tesz az igazán új eszmékre, azok szükségességére, sőt még a régi eszmék sajátos eredetének a feltárását is megakadályozza.

Annak a szándéknak viszont, hogy a korábbi emberi gondolkodással, tevékenységgel kapcsolatos adatokat a történelmi események hitelessége alapján rendszerezzük és adjuk elő, nem lehet mindig maradéktalanul eleget tenni, ha a róluk szóló elérhető történelmi híradások adatait valamely régibb vagy újabb felfogás tételei, érdekei befolyásolták, befolyásolják. Így aztán hiába hirdetjük, hogy nem áll szándékunkban állást foglalni, a bemutatott események, a róluk szóló elképzelések, fogalmak ettől nem lehetnek teljesen mentesek: eme velejáró behatásokat a közelibb múltból örököljük és adjuk a régmúlt szereplőinek szájába. Így minden gondolati tényt a történeti ember tudatában megjelent teljesítménynek kell tekinteni, s nem az ő tudata mögötti külön természeti vagy eszmei valóságnak. Nem olyannak tehát, amely mindenáron érvényesül, áttör: beteljesíti a fejlődést, betölti eszmei rendeltetését, hanem olyannak, amit emberek formálnak, alkotnak és fenntartanak. Ugyanakkor a tudomány mai állása nem teszi lehetővé, hogy a korábbi gondolati valóságok egészét kritika alá vegyük, azok valóságértékét megadjuk.

Ám amennyire lehet, nyomon követendők az emberi tudat különböző megnyilvánulásai, változatos formájú jelenségei, történeti változásai és az emberi cselekvésre gyakorolt hatásai, s befolyásuk az adott korra és a kor társadalmára. Ebben még az sem zavarhat meg bennünket, hogy a történeti időben visszafelé haladva egyre jobban elhomályosul előttünk a kép, s az egyéni gondolatokat felváltja a kollektív bölcsesség hitvilága és a mítoszi elemek kifogyhatatlan változatossága, s mégis alapvető változatlansága. Minden történeti elemzésnek az emberi magatartás és tett mint válasz feltárásával kell foglalkoznia. Jó esetben a kihívások meghatározásával, s nem azzal, hogy találgatásos jelleggel megfeleltesse e magatartást és tettet utólag kitalált, vélt gondolati vagy hitbéli elveknek, azokból fakadó elképzelt szándékoknak. Mert ez utóbbi eljárásból szükségszerűen a jelen állapotok visszavetítése, a mai követelmények múlti érvényesítése származik, ami lefokozza, lealacsonyítja a múltat, s olyan elképzeléseket, elveket tulajdonít a régieknek, amiket ők biztosan nem vallottak, s amik félrevezetnek bennünket, semmi valóban felhasználható tanulságot nem nyújtva.

Az őskori tudományos ismeretek megjelenési formája, a csillagos ég időtálló kozmológikus képe az emberség egységét kifejező mellérendelő gondolkodás és közösség máig utolérhetetlen eredménye, terméke. Ennek elértéktelenedését,

érthetetlenné, elavulttá válását az alárendelő szemlélet megjelenése és érvényesülése okozta. Hiszen a földi érdekkörbe lehozván ezt a tudáskészletet, valójában lefokozta azzal, hogy egy kiemelkedő hősi, papi elit, kiválasztottnak titulált parancsnokok, királyok történetét faragta belőle. Ezt az irányt erősítette az is, hogy a csillagok helyére isteneket, isteni világot képzelt, ahová a földi főnökök titkos módon kapcsolódnak, születésük előtt és haláluk után odatartoznak.

Az ősi tudáskincs tehát új szerepben, új összefüggésben találta magát, midőn saját céljaira kezdte azt felhasználni a társadalom egységét megbontó egyik társadalmi csoport. E csoport azokból állt össze, akik a tudás birtoklása révén is erősíteni akarták alárendelő törekvéseiket, az egész nép alávetését saját uralkodásuknak. Nem az eredeti tudás megértése, elsajátítása és gyarapítása lett ennek az elitnek a célja, hanem annak olyan, meghatározott érdekkörben való alkalmazása, ami szükségszerűen ellentétessé vált vele. Így ezen ősi ismeretek megértése, áthagyományozása nem valósult meg maradéktalanul, néha éppen az alávetettek szabotázsa miatt.

Végül az emberiség által addig féltve őrzött tudás erodálni kezdett, teljessége csorbát szenvedett, általános ismertsége megszűnt. A mindentudás az istenség tulajdonságaként jelent meg, mely az alávetett emberiség számára elérhetetlen, elzárt, ezoterikus. Ám az isten vagy az istenek a kiválasztottakat beavatják, bevezetik ebbe az ismeretbe, miáltal egyedülálló, isteni képességeknek is birtokába kerülnek. Ezek elengedhetetlenek az uralkodáshoz, és olyannyira magasrendűek, hogy csak a kiválasztott kis elit képes elsajátítani őket. Ez alapozza meg a királyi papság intézményét. A papok és apostoli királyok az isteni akarat közvetítői, az istenség hasonmásai, de mindennek valóbani megteremtői, létrehozói is, akik a körülmények alakításával teszik szerepüket evilági módon megkérdőjelezhetetlenné, azaz dogmatikusan bebiztosítottá.

S teszik a történelmet alárendelők, alárendeltek és mellérendelők küzdelmévé Európában és a világ többi részén. Ennek a küzdelemnek a korszakai megegyeznek ugyan az írott történelem szakaszaival, fejleményei azonban jobbára csak az alárendelő szemlélet, sőt érdek szerint értékeltek. Pedig a mellérendelő szemlélet és magatartás, a mellérendelő tevékenység, a mellérendelés eredményei is fennmaradtak, érvényesültek, megvalósultak, és fenntartották, gazdagították a világot. (Bizony sokszorta az alárendelés csupán rombolni tudott.) Ugyanakkor az alárendelő és mellérendelő stratégia és törekvések jellemző megnyilvánulásai a politika és a kultúra területein együtt képezik különösen az európai múlt legjellemzőbb vonásait. Kényszerűen bár, de együtt, egymással valamiféle egyensúlyban teremtették meg végülis Európa világbeli vezető szerepét, s okozták mindazt az eredményt és eredménytelenséget is, amit ma a modern, globalizált világ jelent. A két szemlélet és késztetés egymást kiegészítő, harmonikus létmódja ugyan továbbra is elképzelhetetlen, és egymást kizáró, antagonisztikus vonásaik, összetűzéseik a közelmúltig, sőt máig kimutathatók, mégis reménykednünk kell a megoldásban, amire például a valóban keresztényi gondolkodás már eljutott. Ráadásul a jövő kilátása a mellérendelés–alárendelés európai kettőségének meghaladására magában hordozza annak jótékony világviszonylatban is üdvös hatásait.

Nagy kérdés tehát a mai világban, hogy melyik érdektábor fogja meghatározni az emberiség jövőjét. Félő, hogy az alárendelő szemlélettel folytatódnak a háborúk, a legjobb erők lekötése a hadi kutatásfejlesztésre és gyártásra, s az emberiség végül nem lesz képes megoldani saját problémáit, mert a kicsinyes hatalomféltés a kontraszelekciót teszi általánossá, ami visszafogja az egyetemes emberi haladást, s végül pozitív visszacsatolást gerjesztve megsemmisíti bolygónkat és reményvesztett emberi lakóit. Reménykeltő lenne viszont, ha az emberek egyenrangúságát valló mellérendelő szemlélet kerekedne felül és terjedne el a Föld teljes széltében és hosszában, mert rögtön természetes és szerves sorrendbe tudná sorolni mind az emberiség előtt álló legfontosabb és kevésbé fontos feladatokat, mind az azok megoldására leghivatottabbakat. S ezzel új, lelkesítő távlatok nyílnának meg az emberek előtt, mindenki újra megtalálná saját helyét, feladatát és boldogságát az emberi közösségben, lett légyen az a megvalósult Földön vagy a világmindenség más pontján. S ez az előrenézés, célvonzás, mint általános mellérendelő hatás, hamarosan felválthatná az önző érdekeikhez ragaszkodók elnyomó, másokat háttérbe szorító eljárását.

A magyar rovásírás szó- és mondatjel emlékeiben, továbbá a népművészet jelképeiben, valamint az uralkodói kör és a vallás jelhasználatában még az írás használatot megelőző korszak emlékezetét őrizzük, esetleg már a jelentés elhomályosodása vagy megmásulása mellett. Ám ezek visszaköszönnek a régészeti leleteken, még távoli területek és korok ilyen anyagából is. E jelkészlet nyomait akár több tízezer évre visszamenőleg is feltárták már, ám megfejtve csak egykét régi írásrendszer van, s a jelképek többi, további használatának pontos megfejtésére eddig még nem nagyon összpontosított a tudományos kutatás. De fordítottan, a jelek képi tartalmának sem történt meg az átfogó megismerése, távoli kultúrák jelképi rokonságának összehasonlító elemzése.[1452] Ezért is vállalkoztunk a homály oszlatására valamennyire e téren. S ha nem is sikerült minden jelünk, jelképünk és jelentése egységbe foglalása, legalább érintettük a fontosabbakat.

Mindenesetre a siker reményében javasolhatjuk a Kárpát-medencei egységes jelképi gondolkodás meghatározását az emberi értelmesség képi és eszmei alapjaiban, a szellemi néprajzi alkotások elvont jelképeiben, a tárgyi népművészeti alkotások jelábrázolásaiban, a néphagyományok, népszokások eszmei üzenetében, valamint e térség Megszentelt Koronájának és a többi koronázási jelvénynek a jelképi üzenetében, a magyar mérsékelt égövi munkafolyamat szervezés és naptári ünneplés összetevő elemeiben.

A képi és gondolati elemek magyar vagy mellérendelő jelelgű összefüggéseit a magyar írás és képi gondolkodás mintaként mutatja számunkra, amiért a magyar írást – akár kiterjesztett értelemben is – a világ írásainak kölcsönzőjeként, mintaadójaként vehetjük számba, azaz nyelvünk az emberi őskultúra egyik

[1452] Vesd össze Molnár (1986) V. József: *Vázlat a természetes modellezéshez.* Művelődési Központ, Gödöllő. Molnár (2004a) V. József: *Az eredendő világkép I. A kisgyermek rajzos üzenete.* Magtár kiadás, Budapest. Molnár (2004b) V. József: *Az eredendő világkép II. A forma a hang és a szó - az ősforma, a mese és a játék összefüggő hármasa.* Magtár kiadás, Budapest.

alapja, ahol az egész élet jelképezett, például a magyar ház a magyar élet jelképezett színtere.

Mit jelenthet tehát számunkra – a szerintünk legfontosabb – a kettős kereszt jelképe? A fentiek alapján kézenfekvőnek látszik, hogy az *egységet*, az egység mellérendelő szellemét és gondolatát, ma például az egységes Európát. Így térhetünk vissza a fölvetett kérdésünkre: mindezek a jelképek az *egyetlen*hez, az *egy*hez, az *egység*hez tapadnak, és ezt fejezi ki a magyar rovásírás ǂ jele is. A fentiek alapján már azt is megmondhatjuk, hogy minek az egységét, egységességét fejezi ki. A dravida műveltség általános lélekhite hasonlít a magyar népmesevilágból kibontható lélekhitre. Ez a lélek viszont örök és állandó, nem teremtődött, nem pusztul el, hanem örökéletű, ám az embert azzal alkotja meg, hogy vele átmenetileg egyesül, azt kitölti. Az *Egy* kettős kereszt formája ezért ott, és föltehetően az ősmagyar felfogásban, az emberi test és lélek egységét tükrözhette és ezzel az életet adó anya és gyermeke egységét is. Ám általában véve is az ember és a világmindenség isteni egységét. Így érthető meg és köthető összse egységes jellé a szülő nő és az *Egy* jelképe, ami aztán a különböző műveltségekben tovább alakult és hozta létre azt a változatosságot, amit Magyarországtól Szingapúrig nyomon követhettünk.

Ez a jel tehát és a vele rokon szellemiségű jelek összekötik Európa és Ázsia számtalan műveltségét a kőkortól kezdve napjainkig. S akik a leginkább megőrizték és megszenvedték ezt az egységtörekvést, bizony a magyarok. Bár az ellentétes hatalmi érdekek a tudományba behatolván lehetetlenné tették a magyarság igen korai időtől kezdve érvényesülő egység elvű életének példaadás szintű történeti feltárását, ennek megvalósítására ma égető igény, kedvező szándék és sok reményteli kezdet létezik. Talán a nemzeteket egyesítő, egységesítő felfogások és szervezetek is, rádöbbenve ama korábbi – más jellegű – közösség méltatlan mulasztásaira velünk és az egységességgel szemben, elősegítik ezen üdvözítő formák gyökereinek és értelmének feltárását, közkinccsé, eleven erővé tételét.

Felhasznált irodalom

„A mindent látó királylány.” *Világszép népmesék.* Digi-book Kiadó, Gyula, 2014. https://books.google.hu/books?id=epNVCwAAQBAJ&pg=PT2&lpg=PT2&dq=vil%C3%A1gsz%C3%A9p+n%C3%A9pmes%C3%A9k&source=bl&ots=KKsZLz75IN&sig=GTDghDJKpbpcDOOGZ1X7VZ75qhM&hl=hu&sa=X&ved=0ahUKEwiHk9eK7NbMAhVLjSwKHfUpARgQ6AEIMTAE#v=onepage&q=vil%C3%A1gsz%C3%A9p%20n%C3%A9pmes%C3%A9k&f=false.

A 150 éves Czuczor–Fogarasi: A magyar nyelv szótára tiszteletére rendezett I. konferencia anyaga: http://www.czf.hu/index.php/hu/eloadasok/2013-03-12-15-25-29, a II. konf. anyaga: http://www.mma.hu/documents/10180/125685/mma_kiadvany_czuczor_fogarasi_konf.pdf, a III. konferencia tartalma: http://www.e-nyelv.hu/2013-08-

21/iii-czuczor-fogarasi-konferencia/ és a konferenciákkal összefüggő írás: http://www.kortarsonline.hu/2012/10/tudomanyos-mu-e-a-czuczor%E2%80%93fogarasi-szotar/12604, beszámolók a III. konferenciáról: http://e-nyelvmagazin.hu/2014/08/27/czf-reflexiok/ és http://www.szilajcsiko.hu/#!mm-20140109-czf-konferencia/c843.

A Harmadik (Tapolcai) Magyar Történelmi Iskola Előadásai és Iratai. A Zürichi Magyar Történelmi Egyesület kiadványa, Budapest–Zürich. http://mek.oszk.hu/06300/06365/06365.pdf. Módosítva: 2009. február 26. 14:16:59.

Adorjáni (2004) Zoltán: *A therapeuták kontemplatív kegyessége.* Doktori értekezés. Debreceni Református Hittudományi Egyetem. Bibliai teológia és vallástudomány. Kolozsvár. Témavezető Dr. Marjovszky Tibor. https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/127532/Disszert%C3%A1ci%C3%B3-Adorj%C3%A1ni.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

Alford (1998), Alan F.: *When the Gods Came Down.* New English Library, Hodder & Stoughton.

Anonymus (2004): *A magyarok cselekedetei.* Fordította Veszprémi László. Változatlan utánnyomás. Osiris, Budapest.

Árpád-kori legendák és és intelmek (1983). Szépirodalmi, Budapest.

Atom (2013): „A Palatinus domb Rómában." *Róma Direct Connection* honlap. http://roma-nevezetessegei.blogspot.hu/2011/11/palatinus-domb-romaban.html.

Az őshazától a Kárpátokig. (1985) Panoráma Könyvkiadó, Budapest.

Badiny Jós (1981) Ferenc: *A Sumir-Magyar Nyelvazonosság Bizonyítékai.* A szerző kiadása, Buenos Aires. 1. rész: http://www.angelfire.com/realm3/hmult1/konyvek/summ11.htm.

Baigent (1992), M., R. Leigh & H. Lincoln: *The Holly Blood and the Holly Grail*. Corgi, London (Oroginally in 1982).

Bálint (1977) Sándor: *Ünnepi kalendárium I-II. A Mária-ünnepek és jelesebb napok hazai és közép-európai hagyományvilágból.* Szent István Társulat, Budapest.

Bálint (2002) Csanád: „A nagyszentmiklósi kincs." *História* 2002. évfolyam 3. szám. http://www.historia.hu/archivum/2002/0203balint.htm.

Ballagi (1850) Mór: *Magyar példabeszédek, közmondások és szójárások gyűjteménye*. Réthy, Szarvas.

Baráth (1988) Tibor: *A magyar népek őstörténete (I-III).* Egyesített új kiadás, [New York].

Bátonyi (2009) Pál: „A magyarok letelepedése a Kárpát-medencében." *Acta Historica Hungarica Turiciensia* XXIV/2, *Pannon Kultúraközösség Kutató és Képzőközpont Folyóirata* 2009/A (a Zürichi Magyar Történelmi Egyesület 59. sz. kiadványa), http://epa.oszk.hu/01400/01445/00002/pdf/acta_hist_01445_2009_2.pdf.

Bauval (1997), R., Hancock G.: *Keeper of the Genesis. A quest for the hidden legacy of mankind.* Mandarin.

Beöthy (1977) Leo: "A társadalom keletkezéséről (1878)," és „A társadalmi fejlődés kezdetei (1882)." *A magyar néprajz klasszikusai. Az ősi társadalom magyar kutatói.* Gondolat, Budapest.
Berta (2002) Tibor: *Az időkód.* Biotér–Natura Kft. Budapest.
Blaskovics (1982) József (ford.): *Tarih-i Üngürüsz. A magyarok története.* Magvető, Budapest.
Bonfini (1995) Antal: A magyar történelem tizedei. Balassi Kiadó, Budapest. Online változat. http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/magyar-tortenelem/adatok.html.
Boyce (1991), Mary: *Zoroastrianism*. In: John Hinnel: *Handbook of Living Religions*. Penguin Books, London 1991 (Első kiadás: 1984).
Brown (1991), Joseph Epes: *Religions in Primal Societies*, in Hinnells (1991), pp.: 392-454.
Caesarina (2013): „Néhány gondolat Róma kezdeteiről." http://roma-szenvedely.eu/index.php?page=content_shower&pageid=12&type=menu_fomenuk *Róma-szenvedély* honlap.
Childe (1926), G. V.: *The Aryans. A Study of Indoeuropeans Origins.* Kennikat Press, London.
Childe (1954) Gordon V.: *What Happened in History?* Penguin Books, Harmondsworth (Reprint 1964).
Childe (1957), G. V.: *The Dawn of European Civilisation.* Routledge, London. (Magyarul: V. Gordon
Childe (1961), G. V.: *Az európai társadalom őstörténete.* Akadémiai, Budapest.
Clark (1965), G., Piggott, S.: *Prehistoric Societies*. Hutchinson, London.
Cowan (1997), James: *The Elements of the Aboriginal Tradition*. Element Books, Shaftsbury (első kiadás 1992).
Crossley-Holand (1980), Kevin: *The Penguin Book of Norse Myths, Gods of the vikings.* Penguin Books, London 1980.
Cunliffe (1998) Barry: "The Impact of Rome on Barbarian Society, 140. BC–AD 300." *Prehistoric Europe.* Szerk. B. Cunliffe. Oxford Univ. Press, Oxford.
Czuczor (1862) Gergely, Fogarasi János: *A magyar nyelv szótára I-VI.* A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából kiadta az Athenaeum Nyomda és Kiadóvállalat, Pest, 1862. http://mek.oszk.hu/05800/05887/pdf/ és http://osnyelv.hu/czuczor/.
Csajághy (1994) György: "A magyar népzene keleti párhuzama, eredete, őstörténeti vonatkozások tükrében."
Csajághy (1996) György:: "A felgyői avar síp zenei és történeti háttere." *Nemzeti Történelmünk III. Tanulmánykötet a honfoglalásunk 1100. évfordulója tiszteletére*. Kaposvár 1996.
Csámpai Ottó–Cser Ferenc–Darai Lajos (2008): „A magyar műveltségi és társadalmi egyedülállósága." *Acta Historica Hungarica Turiciensia* 23. évf. 2. sz. 2008. http://epa.oszk.hu/01400/01445/00001/pdf/039-049.pdf.

Cser (2000) Ferenc: *Gyökerek. Töprengések a magyar nyelv és nép Kárpát-medencei származásáról.* Szerzői Kiadás, Melbourne.
Cser (2000) Ferenc: Gyökerek. Töprengések a magyar nyelv és nép Kárpát-medencei származásáról. Melbourne, 2000. Roots of the Hungarian Origin. Contemplation on the Carpathian Origin of the Hungarian Language and People. By F. Cser. Melbourne, 2006.
Cser Ferenc, Darai Lajos (2007): *Az újkőkori forradalom népe.* Fríg Kiadó.
Cser Ferenc, Darai Lajos (2007-8): *Európa mi vagyunk. Európa történeti kapcsai a sejti tulajdonság örökítőkhöz és a Kárpát-medencei népi, nyelvi, műveltségi folytonosság I- II.* Fríg Kiadó.
Cser Ferenc, Darai Lajos (2008): *Kárpát-medence, vagy Szkítia?* Fríg Kiadó.
Cser Ferenc, Darai Lajos (2011),: *Kárpát-medencei magyar ősiség.* Hun-Idea Kiadó, Budapest. Internetes elérése: http://www.mvsz.hu/mtf/mtf_12.html.
Cser Ferenc, Darai Lajos (2016): „Szlovák délibáb-vadász magyar nyulat ugrat ki a bokorból. Házat, hazát, és adjuk írásunkat is?" *Acta Historica Hungarica Turiciensia* XXXI/1 [Pannon Kultúraközösség Kutató és Képzőközpont Folyóirata 2016/A. ZMTE 74. kiadvány].
Cser Ferenc, Darai Lajos (2005): Magyar folytonosság a Kárpát-medencében. Kőkori eredetünk és a sejti tulajdonság-örökítő kutatás. Fríg Kiadó.
Cser Ferenc, DaraiLajos: További tanulmányok: *Acta Historica Hungarica Turiciensia* XXII/2, XXIII/4a, XXIII/4b, XXIII/4c, XXIII/4d, XXIV/2a, XXIV/2b, XXV/3, XXVII/1, XXVIII/2, XXIX/1, XXX/1a, XXX/1b.
Csomor (1988) Lajos: „A magyar koronázási jelvények eredete – kutatási vázlat." *A Zürichi Magyar Történelmi Egyesület Harmadik (London 1988) Magyar Őstörténeti Találkozó Előadásai s Iratai*. Budapest-Zürich, 1999. és *Acta Historica Hungarica Turiciensia* III. évfolyam 1. szám. http://mek.oszk.hu/05900/05930/05930.pdf
Csomor (1996) Lajos: *Őfelsége, a Magyar Szent Korona.* Kiadta v. Hunyadi László, Székesfehérvár.
Darai (2006) Lajos Mihály: *A filozófia kultúrtörténete.* Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár.
Dávid (1974) Katalin: *Az Árpád-kori Csanád Vármegye Művészeti Topográfiája.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
Dávid (1989) Katalin: "A magyar ikonográfiai kutatás problémái." *Ipolyi Emlékkönyv*. Budapest.
Dávid (2003) Katalin: "A kereszt mint jel és ereklye az Árpád-kori Magyarországon." *Vigília Online.* http://www.communio.hu/vigilia/2003/8/david.htm
de Guignes (1756-1758), Joseph: *Histoire générale des huns, des turcs, des mogols, et des autres tartares occidentaux &c. avant et depuis Jesus-Christ jusqu'a present : précédée d'une introduction contenant des tables chronol. & historiques des princes qui ont regné dans l'Asie: ouvrage tiré des livres chinois, & des manuscrits orientaux de la Bibliotheque du roi.* Chez Desaint & Saillant, Paris.
de Guignes (1768-71), Joseph: *Allgemeine Geschichte der Hunnen und Türken, der Mogols und anderer occidentalischen Tartarn, vor und nach Christi*

Geburt bis auf jetzige Zeiten aus den chinesischen Büchern und orientalischen Handschriften der Königl. Bibliothek in Paris verfasset 1-4. Fordította Johann Carl Dähnert. Kiadta Anton Ferdinand Röse. Greifswald.
Desroches-Noblecourt (1963), C.: *Tutanhamon. Life and Dead of a Pharaoh.* Penguin, London.
Dienes (1972) István: *A honfoglaló magyarok.* Corvina. Budapest.
Diószegi (1973) Vilmos: *A pogány magyarok hitvilága*. Akadémia Kiadó, Budapest.
Diószegi (1978) Vilmos: *Az ősi magyar hitvilág*. Szerkesztői megjegyzések. Gondolat, Budapest.
Diószegi (2004) Vilmos: *A sámánizmus. Magyar Elektronikus Könyvtár*.
Döbrentei 1838-46) Gábor (szerk.): *Régi magyar nyelvemlékek.* Magyar Tudós Társaság, Buda.
Dugonics (1820) András: *Magyar példabeszédek és jeles mondások.* Grün, Szeged.
Duma-István (2005) András: *Csángó mitológia*. Havas Kiadó. Kézdivásárhely, 2005, 2007.
Dümmert (1977) Dezső: *Az Árpádok nyomában.* Harmadik, javított kiadás. Panoráma, Budapest
Erdélyi (1951) János: *Magyar közmondások könyve.* Kozma, Pest.
Faragó (2004) József: „Júlia szép leány székely népballadájának történelmünk előtti rokonsága.” Délközép Kárpát-medence műveltsége, különös tekintettel a sárközi települések és népi műveltségük fejlődésére. (Sárköz-Decs 2000) Decs-Zürich, 2004. és *Acta Historica Hungarica Turiciensia* XV. évfolyam 2. szám. http://mek.oszk.hu/05900/05926/05926.pdf.
Faragó (2016) Károly: „A magyar nyelv kialakulásának alapelvei.” *Acta Historica Hungarica Turiciensia XXXI. évfolyam.* Pannon Kultúraközösség Kutató és Képzőközpont Folyóirata 2016/A.
Farkas (2003) Ildikó: "A magyar őstörténet–kutatás új távlatai? Szabó István Mihály: A magyar őstörténelem egy biológus szemével." *História* 2003/5-6.
Fáy (1910) Elek Dr.: *A magyarok őshona.* Budapest.
Fehér Mátyás Jenő: *A „Waltharius manu fortis” hősköltemény avar vonatkozásai.* 2012. 1. Interneten is elérhető innen: http://www.szilajcsiko.hu/magyar-ostortenet#!__magyar-ostortenet/fmj-avar-vonatkozas.
Fejér (1840) Georgius (György): *Aborigines et inconabula Magyarorum, ac gentium...* Reg. Univ., Buda.
Fessler (1816) Ignácz Aurél: *Die Geschichter der Ungarn und ihrer Landsan-sich.* Gleditsch, Leipzig.
Finkelstein (2002), Israel és Neil Asher Silberman: *The Bible Unearthed: Archeology’s new vision of ancient Israel and the origin of its sacred texts*. Touchstones, N. Y.
Flood (1994), Josephine: *Archeology of the Dreamtime. The Story of prehistoric Australia and its people.* Angus & Robertson, Sidney.

Forrai (1983) Sándor: *Küskarácsontól sülvester estig. Egy botra rótt középkori székely kalendárium és egyéb rovásírásos emlékeink.* Múzsák Közművelődési Kiadó, Budapest.
Forrai (1989) Sándor: „A Bolognai székely-magyar rovásbot-naptár.” *A Zürichi Magyar Történelmi Egyesület Negyedik Magyar Őstörténeti Találkozó Előadásai és Iratai. (Felsőőr/ Oberwart 1989.)* Budapest-Zürich, 2005. 209-218. ISBN 963 9349 10 0 és *Acta Historica Hungarica Turiciensia* IV. évfolyam 1. szám. Az ISSN száma: 2297-7538. http://mek.oszk.hu/05900/05927/05927.pdf.
Forrai (1994) Sándor: *Az ősi magyar rovásírás az ókortól napjainkig.* Antológia kiadó, Lakitelek.
Forrai (1972) Sándor: *Az írás bölcsője és a magyar rovásírás.* Petőfi Sándor Művelődési Központ, Gödöllő.
Fortunes (1987), Dion: *The Mystical Qabalah.* Aquarian/Thorson, London (eredetileg 1935).
Gáboriné (1980) Csánk Vera: *Az ősember Magyarországon.* Gondolat Könyvkiadó, Budapest.
Gimbutas (1982), Marija: *The Goddesses and Gods of Old Europe 6500-3500 BC Myths and Cult Im*54 *ages.* Thanes and Hudson, 2nd Ed, (újra nyomtatva: 1996).
Gimbutas (1989), Marija: The Language of the Goddesses: Unearthing the Hidden Symbols of Western Civilization. Thames and Hudson, London.
Gimbutas (1991), Marija: *The Civilization of the Goddess*. Harper, San Francisco.
Giorgio de Santillana, Hertha von Dechend (1995): *Hamlet malma. Értekezés a mítoszokról és az idő szerkezetéről.* Pontifex Kiadó, h. n.
Götz László: *Keleten kél a nap.* Püski Kiadó. Budapest 1994.
Grandpierre (1979) K. Endre: "A csodaszarvas-monda új változatai egy latinból törökre fordított magyar ősgesztában." *Kortárs* XXIII. évfolyam 12. szám, pp.: 67-89.
Grandpierre (1981) K. Endre: "Előtörténetünk a Tárih-i Üngürüsz ős–csodaszarvas mondái tükrében." *Forrás* XIII. évf. 11. sz.
Grandpierre (1990) K. Endre: *Aranykincsek hulltak a Hargitára.* Népszava Könyvkiadó. Budapest.
Grandpierre (2002) Attila: *Az élő világegyetem könyve.* Válasz Könyvkiadó, Budapest.
Grant (1988), Michael: *Myths of the Greeks and Romans*. Meridian, N.Y.
Grimal (1965), P. szerk.: *Larusse World Mythology*. Hamly, London.
Guerber (1992), H. A: *Myths of Norsmen. From the Eddas and Sagas.* Dover publ. Inc. New York (Első kiadás: Harrap, London 1909).
Guerber (1992), H.A.: *Myths of the Norsmen - From the Eddas and Sagas*; Dover pub. Inc. NY, (Eredetileg: G. G. Harrap, London, 1909).
Györffy (1977) György: *István király és műve.* Gondolat, Budapest.
Halloran (1998), John A.: *Lexicon of Sumerian Logograms* Version 2.1.
Hamvas (1994) Béla: *Tabula Smaragda.* Életünk könyvek, Budapest.

Henkey (1993) Gyula: "Az embertan és a magyar őstörténet." *Az Első (Szegedi) Iskola Előadásai és Iratai.* A Zürichi Magyar Történelmi Egyesület Kiadványa, Zürich. http://mek.oszk.hu/06400/06488/06488.pdf. Módosítva: 2009. február 26. 14:25:32.
Henkey (1998) Gyula: "A magyar nép embertani képe." *Turán* XXVIII. (Új I.) évf. 2. sz.
Henkey (1999) Gyula: "A magyarság keleti elemeinek embertani képe I." *Turán* XXIX. (Új II.) évf. 1. sz.
Hinnells (1991), John: *Handbook of Living Religions*, Penguin Books, London. (Originally 1984)
Horvát (1825) István: *Rajzolatok a magyar nép legrégibb történeteiből.* Petrózai Trattner Mátyás, Pest.
http://mek.oszk.hu/01600/01639/13#13.
Huszka (1930) József: *A magyar turáni ornamentika története.* („PÁTRIA" Irodalmi Vállalat és Nyomdai Rt. Budapest, 1930.) Nyers Csaba reprint magánkiadásában. Budapest, 1994.
Illig (2002), Heribert: *Kitalált középkor. A történelem legnagyobb időhamisítása*. Allprint Kiadó, Budapest, 2002.
Ipolyi (1987) Arnold: *Magyar Mythologia. Heckenast, Pest 1854.* Hasonmás kiadás, Európa, Budapest.
Jakubovich (1927) Emil: „Az Ambrasi Gyűjteményből való-e Béla király névtelen jegyzőjének kódexe?" *Magyar Könyvszemle* 34. évf. 1927.
James (1993), P.: *Centuries of Darkness*, Rutgers Univ. Press
Jankovich (1987) Marcell: *„Csillagok között fényességes csillag." A Szent László-legenda és a csillagos ég.* Képzőművészeti Kiadó, Budapest, 1987. (Új kiadás: Helikon, Budapest, 2006.)
Ji Csing: *A változás könyve.* Háttér Lap- és Könyvkiadó, Budapest.
Jonas (1992), H.: *The Gnostic Religion*. Routledge, London.
Kalicz (1970) Nándor: *Agyag istenek*, Corvina, Budapest
Kállay (1843) Ferencz: *Tudománytár* 2. kötet, Pest.
Kálti (2004) Márk: *Képes Krónika.* Osiris, 2004.
kavkaz (2003).09.24. 342. „Kik voltak a szkíták?" *Index Fórumok.* http://forum.index.hu/Article/showArticle?go=32622604&t=9095128.
Kéki (1975) Béla: *Az írás története*, Gondolat, Budapest
Kerr (1988), Richard A.: „Black Sea Deluge May Have Helped Spread Framing 7500 BP." *Science 279.*
Kézai (1999) Simon Mester *Magyar Krónikája*. Fordította: Szabó Károly. Magyar Elektronikus Könyvtár, http://www.mek.iif.hu/portaszint/tarsad/mo_kozep/kezai/
Kézai (2004) Simon: *A magyarok cselekedetei.* Ford. Bollók János. Osiris, Budapest.
Kilmer (1999), Darfkorn, Crockers, Rown: "Hang a csendből." *Turán* XXIX. (Új II.) évf. 5, 6. sz.
Kiszely (1996), István: *A magyarság őstörténete. (Mit adott a magyarság a világnak.)* Püski, Budapest.

Knight (1997), C., Lomas R: *The Hiram Key*. Arrow, London.
Kocsis (1996) István: *A Szent korona tana. Múltja, jelene, jövője.* Püski Kiadó, Budapest.
Kolozsvári Grandpierre (1988) Endre: *Anonymus titkai nyomában.* Magyar Ház Kiadó Kft., Budapest.
Kovács (1994) Ágnes: *Incike-pincike. Népmesék óvodásoknak.* Móra, Budapest.
Kovács Ágnes szerk: „Zöld Péter." *Incike-pincike. Népmesék óvodásoknak.* http://mek.oszk.hu/00200/00236/html/02.htm#cim72.
Kozák (1999) József: "Az istállóskői csontsíp és egy magyar furulyatípus." *Turán* XXIX. (Új II.) 2. sz.
Kucsora (2007) Ibolya: Középkori krónikáink. Föltehetően a magyar ősgeszta János Jelenések könyvének szerkezetére épült. Turán [XXXVII.] X. évfolyam 1-2. szám. http://mek.oszk.hu/07700/07712/07712.htm.
Kucsora (2008) Ibolya: „Ős geszták viszonya János Jelenések könyvéhez." *Acta Historica Turiciensia* XXIII. évfolyam 1. szám. A Zürichi Magyar Történelmi Egyesület 54. sz. kiadványa. Budapest – Zürich. http://mek.oszk.hu/06800/06849/06849.pdf
László (1967) Gyula: *Hunor és Magor nyomában.* Gondolat, Budapest.
László (1971) Gyula: *Őstörténetünk legkorábbi szakaszai.* Budapest.
László (1974) Gyula: *Vértesszőlőstől Pusztaszerig.* Budapest.
László (1978) Gyula: A kettős honfoglalás. Budapest.
László (1979) Gyula: Emlékezzünk régiekről. Budapest.
László (1993) Gyula: *A Szent László-legenda középkori falképei.* Tájak–Korok–Múzeumok Egyesület, Budapest.
Lipták (1977) Pál: "A magyar Őstörténet kérdései az antropológiai kutatások alapján." *Magyar Őstörténeti Tanulmányok.* Akadémiai Kiadó. Budapest.
Littleton (2005), Scott L., Linda A. Malcor: *Szkítiától Camelotig. Az Arthur királyról, a Kerekasztal Lovagjairól és a Szent Grálról szóló legendák eredetének radikális újraértelmezése.* Szkíta Szarvas Könyvkiadó, Nyíregyháza.
Lorius (1985), C., Jouzel J., Ritz C., Merlivat L., Barkov N. I., Korotkevich Y. S., Kotlyakov V. M.: „A 150,000 year climatic record from Antarctic ice." *Nature 316, #6029*.
Lovelocke (1990), J. E.: *GAIA. A földi élet egy új nézőpontból.* Bp. 1990.
Magyar (1963) Adorján: *A Nibelung-ének magyar eredete.* Kiadta „A fáklya". Warren, Dickey Avenue 151, Ohio. (Interneten elérhető: http://www.szilajcsiko.hu/magyar-ostortenet#!__magyar-ostortenet/a-nibelung-%C3%A9nek-magyar-eredete.) 4-5.
Magyar (1975) Adorján: *A lelkiismeret aranytükre.* Duna Könyvkiadó Vállalat, Fahrwangen.
Magyar (1985) Adorján: *Az ősműveltség.* Magyar Adorján Baráti Kör kiadása, Budapest.
Makkay (1982) János: *A magyarországi neolitikum kutatásának új eredményei.* Akadémiai Könyvkiadó, Budapest.
Marrs (200), Jim: *Rule by Secrecy*, HarperCollins, N. Y.

Marss (2003), Jim: *Titkos uralom. A Trilaterális Bizottságot, a szabadkőműveseket és a nagy piramisokat összekötő rejtett történelmi szálak*. Kapu Könyvek, Budapest.
Megyesi (2004) Csaba: „Anonymus, a névtelen jegyző.” *múlt-kor* http://mult-kor.hu/cikk.php?id=7643&pIdx=2, 2004. október 11.
Mellaart (1981), James: *The Neolithic of the Near East.* Thames and Hudson, London.
Mészáros (1914) Gyula: "A magyar kerek tükör." *Néprajzi Értesítő* Budapest.
Meszlényi (2002) Róbert Imre: *A vallásalapító ősmagyarok kéklilioma. Az úgynevzett palmetta és a keresztény ornamentikák okonográfiai tanulmánya.* Szerzői kiadás, Budapest.
Meszlényi (2003) Róbert: *Világhódító őstörténet.*
Mócsy (1975) András: *Pannonia a korai császárság idején.* Apolló Könyvtár 3. Szerkeszti Harmatta János. Akadémiai Kiadó, Budapest. (Homérosz: *Iliász. XIII. ének. Harc a hajóknál.* Devecseri Gábor fordítása. http://mek.niif.hu/00400/00406/html/02.htm#13.)
Molnár (1998) V. József: *Kalendárium. Az esztendő körének szokásrendszere.* Örökség Könyvműhely, Budapest.
Molnár V. József: *Világ–virág. A természetes műveltség alapjelei, és azok rendszere.* Harmadik kiadás. Őskép Kiadó, Budapest. https://www.scribd.com/doc/203461918/Molnar-v-Jozsef-Vilag-Virag.
Moravcsik (1984) Gyula: *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
Móser (2005) Zoltán: *Álmodik a múlt. Kicsiknek és nagyoknak, a Dunán innen, és a Dunán túl.* h. n., é. n. http://vmek.oszk.hu/02800/02899/02899.pdf.
Munkácsi (1901) Bernát: Árja és kaukázusi elemek stb. Budapest.
Naddeo, Michelangelo eme tárgykörrel foglalkozó főbb állításait tartalmazó honlapja: http://www.michelangelo.cn/index.php?arguments=dynamic&idPagina=fc975aca8&preferredLang=hu.
Németh (2013) Zsolt: *A Kárpát-medence legkülönlegesebb Árpád-kori templomai I.* BLK Kiadó, Szombathely.
Oppenheimer (1999), Stephen: *Eden is the East. The Drowned Continent of Southeast Asia.* Phoenix, London.
Osman (1991), A.: *Moses: Pharaoh of Egypt*. Paladin, London.
Padányi (1989) Viktor: *Dentu-Magyaria.* Turul Kiadó, Veszprém.
Painter (1964), Sidney: *History of the Middle Age. Knight and Peasants.* New York.
Pap (1997), Gábor: *Angyali korona, szent csillag*; *Beszélgetések a magyar szent koronáról*, Jászsági Művésztelep – Tőtevény kiadás, Jászberény.
Pecz (1902) Vilmos: „Róma”. *Ókori Lexikon.* Franklin Társulat, Budapest, 1902-04. Elektronikus kiadásban: http://mek.oszk.hu/03400/03410/html/7238.html Arcanum, 2002.

Rabb (2004) Péter: "A kereszt, mint életfa." *ARCHITECTURA HUNGARIAE NEGYEDÉVENKÉNT MEGJELENŐ ÉPÍTÉSZETI FOLYÓIRAT* 2004. március VI. évf. 1. szám. http://arch.eptort.bme.hu/10/10rabb.html.
Rákos (1974) Sándor (ford.): *Gilgames*. Európa, Budapest.
Reed (1994), A. W.: *Aboriginal Stories*. Reed Books, New Holland (Második kiadás: Reed Books, Sidney 2000).
Renfrew (1973), C.: *Before Civilization. The Radiocarbon Revolution and Prehistoric Europe*. Jonathane Cape, Thirty Bedford Sq. London.
Rieu (1959): *Homer: The Iliad*. Penguin, London 1959 (Első kiadás 1946).
Roux (1992), G.: *Ancient Iraq*. Pinguin, London 1992 (eredeti kiadás George Allen & Unwin, 1964).
Rudgley (1999), Richard: *The Lost Civilizations of the Stone Age*. The Free Press, N. Y.
Ryan (1998), William, Walter Pitman: *Noah's Flood. The New Scientific Discoveries about the Event that Changed History*. Simon & Scuster, New York.
Saso (1984), Michael: *Chinese Religions*. In: Hinnels (1991), pp.: 344-364.
Sebestyén (2004) László: *Kézai Simon védelmében. Őstörténeti tanulmányok.* Nap Kiadó, Budapest.
Semino (2000), O., G. Passarino, P. J. Oefner, A. A. Lin, S. Arbuzova, L. E. Becknam, G. De Benedictis, P. Francalacci, A. Kouvatsi, S. Limborska, M. Marcikiae, A. Mika, B. Mika, D. Primorac, A. S. Santachiara-Benerecetti, L. L. Cavalli-Sforza, P. A. Underhill: *The Genetic legacy of paleolithic Homo sapiens sapiens in Extant Europeans: A Y Chromosome Perspective*. Science **290**, pp.: 1155-1159.
Sitchin (2016), Zecharia: *Anunnaki Krónikák. A sumér teremtéstörténet összefoglaló alapműve.* Angyali Menedék.
Stone (1999), Richard: „Black Sea Flood Theory to Be Tested." *Science 283*.
Szádeczky-Kardoss Irma: „A jogtörténeti kutatás, mint eszköz a magyar őstörténet felderítésében." *Magyar út és nehézségei a nemzetállamtól az övezetek Európájába a huszadik század fordulóján. Avarok – onogurok – magyarok. A Hatodik Magyar Történelmi Iskola és a Tizenkettedik Magyar Őstörténeti Találkozó előadásai és iratai Tapolca 1997.* A Zürichi Magyar Történelmi Egyesület 50. kiadványa. Budapest-Zürich, 2005. ISBN 963 9349 11 9 és *Acta Historica Hungarica Turiciensia* XII. évfolyam 1. szám. 189-192. ISSN 2297-7538. http://mek.oszk.hu/06800/06837/06837.pdf.
Szekeres (1999) István: „Őstörténetünk írásjelekben. Egy kutatás módszerének eszközrendszere." A Zürichi Magyar Történelmi Egyesület Nyolcadik (Kaposvár 1993) Magyar Őstörténeti Találkozó Előadásai és Iratai. Budapest-Zürich, 1999. és Acta Historica Hungarica Turiciensia VIII./3. http://mek.oszk.hu/06500/06527/06527.pdf.
Thiering (2001), Barbara: *A könyv, amelyet Jézus írt*. Gold Book, Budapest.
Thiering (2002), Barbara: *Jézus az ember.* Gold Book Könyvkiadó, Budapest.
Thuróczy (1986) János: *A magyarok krónikája.* Helikon, Budapest.

Varga (1993), Géza: "Az írás kialakulásáról." *Írástörténeti Tanulmányok; Bronzkori magyar írásbeliség*. Írástörténeti kutató Intézet, Budapest.
Varga (2001) Csaba: *JEL JEL JEL, avagy az ABC 30.000 éves története.* Fríg Kiadó, h. n.
Varga (2003) Csaba: *A kőkor élő nyelve.* Fríg Kiadó, h. n.
Varga (2003) Csaba: *A z ősi írás könyve.* Fríg Kiadó, h. n.
Varga (2004) Csaba: *HAR avagy Európa 45.000 éves szellemi és nyelvi öröksége I.* Fríg Kiadó, h. n.
Varga Csaba: *Az egyiptomi és az eredeti magyar ábécé azonosságáról.* 2014. http://www.lilli.hu.
Varga Géza: *A magyar hieroglif írás.* Megjelenés alatt.
Veszprémy László: „Anonymus: Gesta Hungarorum." *Magyar Nyelvemlékek.* http://nyelvemlekek.oszk.hu/adatlap/anonymus_gesta_hungarorum.
Vikár (1977) László: "A magyar népzene volgai török és finnugor kapcsolatai." *Magyar Őstörténeti Tanulmányok.* Akadémiai, Budapest.
Wallis Budge (1990), E. A.: *The Book of the Deads.* Gramercy (I. kiadás: 1960).
Wallis Budge (1991), E. A.: *Tutanhamon Amenism, Atenism and Egyptian Monotheism.* Dover Publ., New York (Első kiadás: 1923).
Winograd (1988), Isaac J., Szabo Barney J., Coplen Tyler B., Riggs Alan C.: „A 250,000 Year Climatic Record from Great Basin Vein Calcite. Implications for Milankovich Theory." *Science 242*.
Zachar (2003) József: *„Egy ezredévi szenvedés." Fejezetek a magyarság hadi történelméből*. Heraldika Kiadó, Budapest. 2003. 46.
Zachar (2006) József: *Egy az Isten, egy a Nemzet. Írások Jézus-hitű magyar eleinkről.* Heraldika Kiadó, Budapest.
Zakar (1973) András: *A sumér hitvilág és a Biblia.* Szatmári I. kiadása, Garfield (Első kiadás: 1972).
Zétényi (1997) Zsolt: *A Szent Korona–eszme mai értelme.* Püski, Budapest.
Zohar (1990), Danah: *The Qunatum Self. Human Nature and Consciousness Defined by the New Physics.* William Morrow and Co, New York, Bloornsbury & Haper Collins, London.
Zohar (1992), Danah: *S. Q. – Spiritual Intelligence.* Bloomsbury, London-New York 2000, „John Horgan: Ouantum Philosophy." *Scientific American* Jul 1992. (Magyarul: *S Q. Spirituális intelligencia.* CsendesTárs Kiadó, Budapest 2000.)
Zohar (1993), Danah, Marshall I: *The Quantum society. Mind, Phisics, and a New Social Vision.* William Morrow and Co, New York, Bloornsbury & Haper Collins, London.
Zohar (1997), Danah: *Rewiring the Corporate Brain: Using the New Science to rethink How We Structure and Lead Organisations.* Berrett–Koehler, San Francisco.
Zohar (1997b), Danah: *Who's Afraid of Schroedinger's Cat? A dictionary of the New Scientific Ideas.* William Morrow and Co, New York, Bloornsbury & Haper Collins, London.
Zolnay (1982) László: *Az elátkozott Buda – Buda aranykora.* Magvető, Bp.

Előry Ajándok (Budapest)

A magyarországi akupunktúra története

Őstörténet

A kőkorszakból Kr. e. 4500 éves kőtűk kerültek elő. Ismert technikával Tűzköves környékén a hővel előkezelt kövekből pattintva nyertek filiformis kőtűket (1. ábra).

1. ábra.

Az avarkori sírokból, a Kr. u. VII–VIII. századból ismert csontból készült tűtartó került elő Szarvas mellett rovásírásos felirattal (2. ábra). Ennek megfejtését követően (Vékony Gábor) akupunktúrával gyógyító személy munkaeszközének tartjuk. A szöveg:

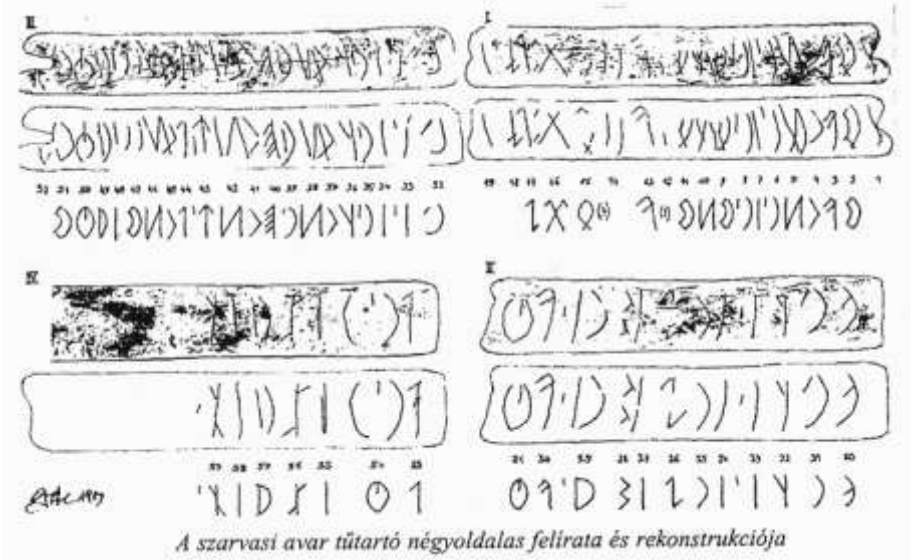

A szarvasi avar tűtartó négyoldalas felirata és rekonstrukciója

2. ábra.

Üngür izingnek ím e vas
tik tüvedjen iszen, tik, tik szúr, bök, verj!
feseszelej, szalasz...
Üngür ne egyen, ízd el, imészd el őt én istenöm!

Mai magyar értelmezéssel:
Üngür démon ellen ím e vas;
tű szúródjon a démonba, tű, tű, szúrj, bökj, varrj (el)!
(ki) szétfejtesz, egybeöltessz…
Üngür ne egyen (meg engem), űzd, emészd (el) őt, én istenem!
(Forrás: Vékony G.: Népvándorláskori rovásírásos nyelvemlékek a Kárpát-medencében)

Ez a szöveg ráolvasásnak, imádkozásnak is felfogható a gyógyító részéről. Elmondhatjuk tehát, hogy *a legrégibb és leghosszabb rovásírásos nyelvemlékünk az akupunktúrával foglalkozik*. A szövegben benne van a tűszúrás két alapvető célja: a 'szétfejtés' – ami mai nyelven a szedáció, azaz az energia szétoszlatása, és az 'egybeöltés' – azaz a tonizáció is.

Ne feledjük azt sem, hogy az ilyen tűtartók tucatszámra kerülnek felszínre avarkori sírokból.

A XIX. század (reformkor)

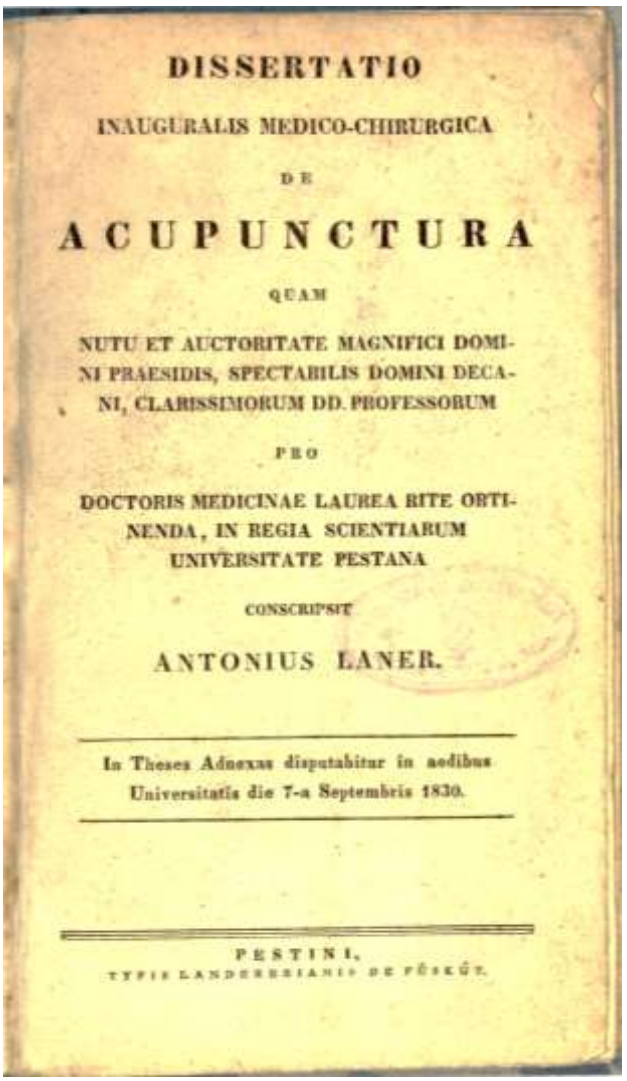
DISSERTATIO
INAUGURALIS MEDICO-CHIRURGICA
DE
ACUPUNCTURA
QUAM
NUTU ET AUCTORITATE MAGNIFICI DOMINI PRAESIDIS, SPECTABILIS DOMINI DECANI, CLARISSIMORUM DD. PROFESSORUM
PRO
DOCTORIS MEDICINAE LAUREA RITE OBTINENDA, IN REGIA SCIENTIARUM UNIVERSITATE PESTANA
CONSCRIPSIT
ANTONIUS LANER.
In Theses Adnexas disputabitur in aedibus Universitatis die 7-a Septembris 1830.
PESTINI,
TYPIS LANDERERIANIS DE FÜSKÚT.

3. ábra.

A Pesti Királyi Egyetemen két doktorandusz védi latin nyelven orvosi dolgozatát. Láhner Antal az akupunktúráról 1830-ban (megjelent kétnyelvű kiadásban az Akadémiai Kiadónál) és Feldman Antal a moxáról 1831-ben. Utóbbit – bár a világhírű Pálos István professzor úgy méltatja, hogy Európában a legelső megvédett dolgozat e témában – mindezideig nem adták (adtuk) ki.

Láner Antal korában a doktori dolgozatot latin nyelven írták és a jelöltnek ki is kellett nyomtattatni (3. ábra).

A címlapot ajánlás követi: ő Rumbach Sebestyént köszönti, az első fővárosi közfürdő megalapítóját (nevét ma is utca viseli). Ezután következik az akupunktúra rövid meghatározása: *„Az akupunktúra vékony fémtű bejuttatása az emberi szervezet valamely betegségtől érintett részébe.”*

Szerző – bár német, francia és angol nyelvismerete valószínűsíthető – nem említi konkrétan sem a kezelésre szolgáló pontok, sem a meridiánok helyét és lefutását. Pedig szakirodalmi ismeretei rendkívül mélyek, olyan irodalmi forrást is megemlít, ami senki más sehol (G. Bidloo: De Puncto, Leiden, 1709).

Irodalmi ismeretei szerint Angliában úttörőként Rhijne már 1683-ban javasolta az akupunktúrát izületi gyulladás és reumatizmus ellen. Bár Japánból jut az akupunktúra ismerete Európába, megjegyzi, hogy valószínűleg az Kínából eredt. Mint írja: „Japán… ugyan külön nyelvet beszél, de kultúrája, művészete és tudománya kínai eredetű, sőt Japánban még a tudományos nyelv is kínai”.

Külön ábrán mutatja be az akupunktúra során használt eszközöket (4. ábra).

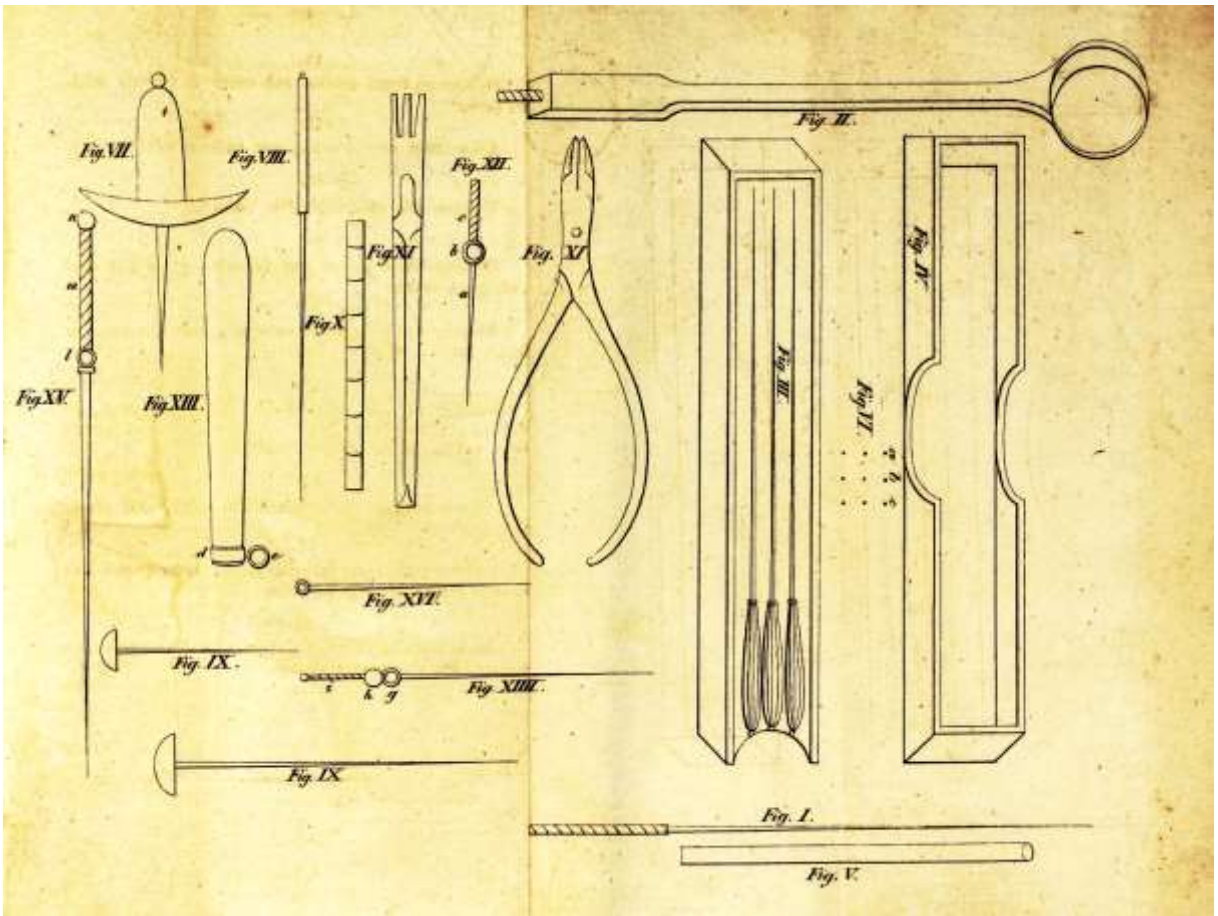

4. ábra.

A japánok a tűket hosszúkás tűtartókban állandóan az övükben hordják (4. ábrán jobb felől – vesd össze a szarvasi tűtartóval). A tű használatakor Japánban előfordul, – mint írja – „hogy a tűnél kicsit rövidebb, libatoll vastagságú fémcsövecskét alkalmaznak avégből, hogy a tűt könnyebben irányíthassák a megfelelő helyre”.

Az orvosokat két csoportba sorolja: „Egyeseket ’*Tensasjo’*-knak, azaz ’érintők’-nek neveznek. Ezek a szúrás helyének a fölismerésében képzettek… Mások… azaz a *szúrkálók* pedig magát a beavatkozást végzik el.”

Már akkor megfigyelték, hogy a tű beszúrásával elektromosság is kialakul. Ennek tudták be azt a „különös bizsergő érzést is, amelyet a tű beszúrásakor érez a beteg, és amelyet az orvos is érzékelhet ujjával.”

A tűszúrásra javasolt betegségek széles skálája megtalálható a disszertációban. Szerepel itt többek között az epilepszia, asztma, csípőfájdalom, szemgyulladás is.

A hatásmód magyarázatáról is sokat ír. Szerinte „legfontosabb a fémnek az idegrendszerre gyakorolt dinamikus befolyása.” De hat az érrendszerre is, hiszen „különösen az érrendszeré a lázkeltésben” a szerep.

A következő betegség-típusokban látja indokoltnak az akupunktúrát: 1. Elsősorban a neurózisoknál, így pl. fejfájás, fogfájás, hasfájás, görcsös fájdalmak esetén; 2. Reumatizmus és ennek változatai esetén: krónikus isiász, lumbágó, arcfájás, stb.; 3. fehér daganatok; 4. vizenyő (ödéma) esetén; 5. szemgyulladások első stádiumában.

Korlátai között említi, „gennyes gyulladás és ebből származó betegség esetében”. Sőt a tűk megfelelő fertőtlenítése hiányában a szervezetben éppen a tűszúrás okozhat fertőzést.

Külön fejezetben szól az elektroakupunktúráról, ami alatt, mint írja: ”az elektromosságnak akupunktúra segítségével való alkalmazását értjük….a test egy részébe szúrt tűnek és egy elektromos készüléknek vagy Volta elemnek szándékos összekapcsolását kell értenünk.” Ezt az eljárást Sarlandiere kezdte alkalmazni Párizsban (1825). Ez az eljárás mint írja „akkor alkalmazandó, ha a puszta tű elégtelennek bizonyul”.

Itt az európai akupunktúra fejlődése kétségtelenül megelőzte Kínát. Kínai együttműködéssel az egész disszertáció kínai nyelven történő megjelentetését javasoljuk.

A közelmúlt (1962-2015)

1962-ben jelenik meg **Pálos István** munkája a „Hagyományos Kínai Orvoslás” a Gondolat kiadónál.

1984. márciusában az első tudományosnak mondható szerveződésként alakul meg az „Akupunktúra Munkacsoport” a Magyar Biofizikai Társaság keretein belül. Ennek vezetőjeként szerveztem meg 1985. októberében egy nemzetközi konferenciát a kínai orvoslásról nemzetközi részvétellel. Rangos előadónk Kínából ***Dr. Zhu Zongxiang*** professzor volt, aki a Kínai Tud. Akadémia (Academia Sinica) Biofizikai Intézetének professzoraként tartott előadást. (Ké-

sőbb ő dolgozta ki a hazánkban napjainkra nagyon elterjedt „3-1-2” meridiántornát).

Ekkorra világosodott meg, hogy a fenti munkacsoportba tömörült többszáz magyar szakember –zömmel orvosok- nem tiszta forrásból szerezték ismereteiket. Erős volt hazánkban az osztrák, a német és a francia iskolák befolyása, ami áttételes forrásokat jelentett. Az akkori Szovjetúnióból is kaptak egyesek szakképesítést „reflexológia” címen.

A 80-as évek vége felé nyitásra volt tehát szükség Kína felé, hogy tiszta forrásból szerezzünk tudást. Ekkor alapítom meg a Magyar Akupunktúra és Moxatherápiás Egyesületet (1989), mely a mai napig képviseli hazánkat a pekingi székhelyű világszövetségben, a World Federation of Acupuncture and Moxibustion Societies (WFAS)-ban.

De ugyanekkor 1989-ben jegyzik be a Magyar Akupunktúrás Orvosok Társaságát (MAOT), melynek vezetőségében helyet kapott a munkásőrség főorvosa Dr. Hrabovszky Mihály is. Ezt a nevet azért fontos említeni, mert ők az akkori politikai erőket is felhasználhatták céljaik elérésére. Legfőbb céljuk az volt, hogy –ellentétben a kínai képzési rendszerrel- csak orvosi diplomával már rendelkező személyek gyakorolják a kínai orvoslást. Ezt a posztgraduális képzés keretei közé szorítva 1986-tól az ORFI-ban kezdetben kéthetes, később többéves tematika szerint végzik.

Az orvostovábbképzés hazánkban először 1988-tól indult be a Haynal Imre Orvostovábbképző Intézetben és csak az akupunktúrára szorítkozott. A kéthetes elméleti képzést 40 óra gyakorlat, majd ezt követően 25 óra konzultáció követte. Itt a rendkívüli érdeklődést jelzi, hogy egy-egy szemeszterre 100 főben limitálják a felvételi létszámot.

Ekkorra azonban már erősödik hazánkban a kínai befolyás. Előry Ajándok hitvallása szerint csak Kínából hív és *–egész Európában először-* nyit kínai klinikát meghívott kínai orvosokkal Budapesten *1988 decemberétől*. Ehhez a keretet egy magyar cég, az INFORT Egyesülés és a világhírű ***Zhang Jin*** professzor által vezetett Harbin-i Kínai Hagyományos Orvoslás Tudományos Akadémiája által létrejött kínai-magyar vegyesvállalat biztosította.

Az ide delegált kínai ***Jiang Shuming*** és ***Zhang Zhongguo*** orvosprofesszorok (utóbbinak „nyugati” orvosi végzettsége is volt) a legjobb 300 hagyományos kínai orvos között van nyilvántartva saját hazájában (Forrás: „Essentials of Contemporary Chinese Acupuncturists, Clinical Experiences” 1989, Beijing). A megállapodás szerint az orvosok, akiket delegál a kínai akadémia hozzánk, túl jó szakemberek ahhoz, hogy otthon sokáig nélkülözni tudnák őket. Ezért olyan szerződést kellett kötnünk, amely szerint 3 havonta cserélik őket, mindig újak jönnek. Így jött hozzánk dolgozni a híres ***Wang Fengyi*** professzor is.

A kínai orvosok praxisengedélyét először Csehák Judit, majd később Surján László miniszterek adják ki meghatározott időtartamra, magyar orvosi felügyelet mellett. Már akkor is gondot jelentett a kínai orvosi végzettséget igazoló okmányok hitelesítése.

A kínai partner a Heilongjiang tartományi székhelyről Harbinból való. Az orvosokkal együtt érkeznek kínai üzletemberek is. Bár a fenti magyar-kínai vegyesvállalat a részünkről teljesíthetetlen kínai követelések miatt két év után megszűnik, innen eredeztethető a későbbi északkelet-kínai befolyás a magyar-kínai kapcsolatokban.

1989. fordulatot jelent a magyarországi akupunktúra történetében. Ekkor elkezdődött az „Egészség Biztonság" Alapítványnál a magyar orvosok 3 éves továbbképzése. Ennek tematikája igen hasznos útmutató. Előry Ajándok 1990-ben így fogalmaz: Nem engedhető meg, hogy az akupunktúra végzése bár nyugati orvosi diplomával, de csak egy-két éves felületes továbbképzéssel rendelkezők kiváltsága legyen.

Tehát éles határt jelent az orvosi diploma kérdése, hiszen Kínában külön egyetemen tanítják a HKO-t, ami legalább ötéves tanmenet szerint zajlik. 1996-ban már Előry Ajándokból is orvos lesz a Semmelweis Egyetem Általános Orvosi Karán. Megszerzi a HKO orvos végzettséget is először 1998-ban a fenti alapítvány képzésén, ahol az oklevelet a budapesti Kínai Nagykövetség is lebélyegzi, majd egy évre rá a Haynal Imre Orvostovábbképző Egyetemen és 2000-ben a Szegedi Tudományegyetemen. Ma egyedül a POTE-n van posztgraduális orvostovábbképzés.

Az orvosegyetemek közül csak a budapesti Semmelweis Egyetemen végzünk graduális képzést orvostanhallgatóknak. Az angol nyelvű, kreditpontos képzés annyira népszerű, hogy azt a 2015/16-os tavaszi szemeszteren 92 orvostanhallgató látogatta a világ 24 országából.

2015-ig Magyarországon csak „nyugati" orvosi diplomával rendelkezők gyakorolhatták az akupunktúrát. Az újonnan kiadásra került praxis-engedély törvény remélhetőleg megoldja ezt a problémát, majd erre alapozva végre beindulhat a Közép-kelet Európai Kínai Orvosi Oktatóközpont is Budapesten. Ettől várható a megfelelő szakember-képzés, mely ugyanolyan magas szintű lesz, mintha valaki Kínában tanulná a Hagyományos Kínai Orvoslást.

Felhasznált irodalom

Seleanu Magdaléna: A Szegvár-tűzkövesi neolithikus telepen 1978-ban végzett ásatás leletei és tanulságai. Other thesis, Eötvös Loránd Tudományegyetem, magánkiadás, 2014. 21. tábla 93. oldal.

Vékony Gábor: Későnépvándorláskori rovásfeliratok a Kárpát-medencében. Életünk Könyvek Kiadó, 1987. ISBN 963 02 51329.

Láner Antal: Dissertatio De Acupunctura / Az Akupunktúráról. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988. ISBN 963 05 4667 1. (A Láner disszertáció képeit a Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár hozzájárulásával közöljük.)

Budapest, 2016. december 28.

Erdélyi Géza (Rimaszombat)

Függő sorsú magyarság a Felvidéken. A Szlovákiai Református Keresztyén Egyház élete és munkája 1920-2015

Szükségesnek tartjuk az előzmények és bonyolult összefüggések bemutatását, nélküle ugyanis nem mindenki értené meg sajátos helyzetünket, és nem minden lenne érthető egy századnyi idő eltelte után.

Az Osztrák-Magyar Monarchia vége, Magyarország feldarabolása

A sorsunkat döntő módon befolyásoló esemény leírása, indoklása a korábbi és újkeletű ideológiák, egymással ellentétes nagyhatalmi érdekek csatározásának jegyében, illetve annak függvényeként, mindmáig változó formában, eltérő értelmezést, tartalmat eredményezve folyik. Könyvtárnyi irodalma ezért is sokszínű és számos vonatkozásban kibékíthetetlenül ellentmondásos. Az ellentétek, az egymással szembe helyezkedő értelmezések bemutatása, elemzése nem témája ugyan jelen tanulmányunknak, és többé-kevésbé ismertek, ezért most nem foglalkozunk velük. A továbbiakban azonban alkalomszerűen és érintőlegesen, az 1945 utáni felvidéki történések jobb megértése érdekében mégis visszatérünk hozzá.

Már az első világháború befejezését közvetlenül követő hetekben és hónapokban is történtek komoly, figyelmeztető események, kétségeket é félelmet keltő provokatív jellegű akciók Magyarország, egyben a magyarság ellen a magukat győzteseknek érző, későbbi utódállamok politikai és katonai erői részéről. Gondoljunk például a román és a cseh katonai betörésekre. Magyarországra nézve azonban a véglegesnek szánt végletes, sőt, csaknem végzetes intézkedések, tragikus sorsfordító döntések csak az 1920. június 4-i trianoni kényszerszerződés szentesítése után kezdődtek el. A versailles-i döntések következményei különböző formában és körülmények között tovább éltek. Sok történész és tudós szerint a második világháborúhoz vezettek. Térségünk számos régi és mai gondja, megoldatlan problémája bennük gyökerezik. Nevezzünk meg közülük néhányat: Önkényesen és igazságtalanul módosították a történelmi határokat, gyökerestől megváltoztatták a közép-európai erőviszonyokat, felszámolták Magyarországot, összebogozták és rendezetlenül hagyták a korábbi és frissen keletkező, különböző nemzetrészek és nemzetiségek jogi helyzetét, milliókat szolgáltattak ki nagy- és kishatalmi állami önkénynek, számlálhatatlan emberi kapcsolat fölött mondtak halálos ítéletet. A létrehozott szomszéd államokat a mara-

dék Magyarországgal szemben egyszer s mindenkorra féltékennyé, sőt, ellenségessé tették, aztán – jelképesen szólva – az elragadt lovak közé dobták a gyeplőt.

Milyen gondolatokat és érzéseket ébresztett, milyen indulatokat váltott ki Magyarország szétverése, szét-ajándékozása, a felelőtlen, vétkes nagyhatalmak, és kapzsi kis csatlósaik által bűnösöknek kikiáltott nemzet tagjaiban? Először fájdalmat és megaláztatást, majd a békés, és legalább a részbeni igazságszolgáltatás vágyát, ami két évtizeddel később Bécsben valóra vált (1938-1940), de aggodalmat és némelyekben az indulatosságot is fölébresztette. Joggal kérdezhetjük ma is: Kik a felelősek azért, hogy így történt, hogy sokakban indokolt, de nemkívánatos érzések ébredtek?

Az ország szétszaggatásával, egyidejűleg, akarva nem akarva is megtörtént az egységes Magyar Református Egyház felosztása, létének megszüntetése.

Ezen gondolatok közlését szükséges bevezetőnek tartom a téma tényleges tárgyalásához, azt remélve, hogy a közlendő számokhoz és a történelmi eseményekhez kapcsolódó neveken túl, az emberi méltóságon ejtett csorbák, sérelmek és sebek is érzékelhetőbbek, teljes mélységükben átérezhetőbbek és orvosolhatóbbak lesznek, hogy általa a „Kárpát-medencei történeti vallásföldrajz" humánus jellege és emberi vonatkozásai jobban kidomborodnak.

A valóságnak megfelelő értékelés szempontjából szükségesnek tartom továbbá ismételten hangsúlyozni a kezdettől fennálló tényt, hogy ugyanazt a történelmi eseményt merőben másként látják és értelmezik az utódállambeliek, mint mi. Például: állandó vita alapját képezi közöttünk a visszacsatolás kérdése. Azonnal revizionistáknak, irredentáknak nyilvánítanak mindenkit, aki a Bécsi döntés utáni határokat nemzetiségi szempontból viszonylag igazságosaknak tartja. (A történelmi jog szóba sem kerülhet). Közben nagyon fájlalják, érthetetlennek és elfogadhatatlannak tartják a magyarok lakta területek 20-25 év eltelte utáni visszacsatolását az anyaországhoz. Bármennyire furcsa, de ha mi kérjük megértésüket Magyarország 1000 év után történt felkoncolása miatt érzett igazságtalan és fájó érzéseink kapcsán, minimális megértésre se találunk. Ellenkezőleg, csaknem kivétel nélkül, kimondva vagy kimondatlanul gyűlölt ellenségnek minősítenek.

Nem volt abban semmi különös, sem kivetnivaló, hogy minden tisztességes magyar örvendezve fogadta a Bécsi döntéseket. Emiatt 1945-ben, a trianoni csehszlovák államhatárok visszaállítását követően, sok tízezer magyarnak lakolnia kellett korábbi örömének kifejezésre juttatása miatt. A szlovákok, 1945 után a visszakapott területeknek örültek, bár nem mindenki. Voltak, akik a rövid életű önálló Szlovákia visszaállításáról álmodoztak, de tágabb határok között. Ez nem történt meg. Kaptak helyette Pozsony alatt még további 43 négyzetkilométernyi területet a trianoni maradék Magyarországból. Örvendezésükért őket nem büntette meg senki, s a magyarok nem beszéltek csehszlovák revizionizmusról, pedig megalapozott lett volna.

A Csehszlovákiai Református Keresztyén Egyház a második világháborút követően a Szlovákiai Református Egyház elnevezést kapta. Mai hivatalos meg-

nevezése 1992. február 20-tól, a Zsinat döntése alapján Szlovákiai Református Keresztyén Egyház lett. (Tovább: SZRKE)

A SZRKE, területileg ma nem azonos az első világháború utáni Felvidéki Református Egyházzal, mert:

a) 1945 nyarát követően a kárpátaljai országrészt a Benešsel történt moszkvai megegyezés alapján (1943) leválasztották és a Szovjetunióhoz csatolták,

b) 1993-ban Csehszlovákia kettéválása is bizonyos változásokkal járt.

Ma már tudjuk, hogy az új megnevezés esetében nem tévedtünk, a keresztyén jelző nagyon is indokolt. A változtatás többek között azért is indokolt, mert a keresztyénség világhelyzete, szükségessé teszi keresztyén mivoltunk hangsúlyozását. Nem valami különcködésről van szó, még kevésbé a Magyar Református Egyháztól történő eltávolodásról, – ez tragikus lenne – hanem a jelenkori állapot pontos és eligazító meghatározásáról.

A Magyar Református Világszövetség (MRV) – ma, sajnos, már nem létezik – 1989-et követő megújítását, és a Magyar Református Tanácskozó (Egyetemes) Zsinat (MRTEZS) létrehozását követően (1995. Debrecen) egyházainkat egyre inkább az egyesülés óhaja töltötte el. Az elkezdett folyamatot azonban rendkívüli módon akadályozta a genfi székhelyű Református Világszövetség, élén akkori főtitkárával, a cseh Milán Opočenskyval. Célunk, kezdettől fogva az 1881-ben létesült Egyetemes Református Egyház ismételt megalakulása volt, aminek deklarálása 2009. május 22-én Debrecenben ünnepélyes keretek között megtörtént. A Magyar Református Egyháznak jelenleg már rendes tagjává vált a Kárpát-medence minden rész-egyháza. Tudomásom szerint a tengeren túli református egyházak és egyházközségek csatlakozásának akadálya is elhárult, s az egységes MRE-ban, amennyiben óhajtják, jogilag is biztosított helyük van. Csupán az ausztráliai gyülekezetek és a nyugat-európai református szórvány tagságának kérdése maradt nyitott. Meggyőződésem szerint azt is mihamarabb rendezni kell, a nagyszámú kivándorlás, és az integráció (gyors beolvadás, eltűnés?) azaz, a tagok végleges elvesztésének veszélye miatt. Egymásért megmásíthatatlanul felelőssek vagyunk.

Egyházunk tagjainak létszámára vonatkozóan több, egymástól eltérő statisztikai adattal rendelkezünk. Azért többel, mert először az elköltözés, aztán az ún. „reszlovakizációs" kényszer, később a kommunista önkényuralom következtében, egészen 1990-ig reális adatokkal nem rendelkezhettünk. Annyi bizonyosnak látszik, hogy az Első Köztársaság területén 1920–1938 között a kárpátaljai résszel együtt, létszámunk 230 ezer körül mozgott. Ebből Szlovákia területén 143 887-en éltek. Ebből a lélekszámból az államfordulat után kb. 10.000 volt szlovák nemzetiségű. „Az új egyházszervezet a Szlovenszkói és Kárpátaljai Egyetemes Református Egyház név alatt az egyházat 3 egyházkerületbe tagolta: 1. Dunántúli v. Dunai, 2. Tiszáninneni, 3. Kárpátaljai Egyházkerületbe (ezek hivatalos neve az 1928. évi zsinat határozata alapján Nyugati, Keleti és Kárpát-aljai Egyházlerület. Az első egyházkerület magába foglalta a komáromi és barsi egyházmegyét. Püspöke Balogh Elemér pozsonyi lelkész (1921-1938), majd Sörös Béla losonci lelkész, teol. igazgató (1938-1939) volt. A második egyházkerület magába foglalta a gömöri, abaúji,

felső- és alsózempléni, valamint a szlovenszkói ungi egyházmegyéket. Püspökeik: Pálóczi Czinke István rimaszombati (1921-1929), Péter Mihály rimaszombati lelkész (1930-1932), Idrányi Barna nagyszalánci lelkész (1933) és dr. Magda Sándor csicseri, majd nagykaposi lelkész (1933-1939) voltak. A harmadik, kárpátaljai egyházkerület magába foglalta a beregi, Máramaros–Ugocsa-i és kárpátaljai–ungi egyházmegyéket. Püspökük 1923-tól Bertók Béla munkácsi lelkész lett. Az egyház lényegében régi területi egyházmegyei beosztását és azok történelmi neveit is megőrizte. Szükségessé vált azonban a legmagasabb szintű egyetemes egyházi szervezet kiépítése. Ennek első lépéseként az egyházkerületek legfelsőbb közös kormányzati szervül az Egyetemes konventet szervezték meg, amely 1921-ben megkezdte a legfőbb törvényhozó testület, a Zsinat összehívásának előkészítését. A Zsinat 1923. június 17-25. között, Léván tartotta első ülésszakját, s legfőbb feladata az új helyzetnek megfelelő egyházi törvények megalkotása volt. A zsinat megalkotta és jóváhagyta az egyházi törvényeket , s fölterjesztette őket az államfőhöz.

Az egyházi törvények állami jóváhagyása azonban különböző okok miatt elhúzódott. Dr. Magda Sándor keleti püspök, fokozatosan rájött arra, hogy „illetékes helyen nem veszik komolyan sem alkotmányunkat, sem azokat, akik azt jóváhagyásra benyújtották… Azt hittük, hogy legalább a szlovák egyházmegye felállításának kérdése sarkallni fogja a kormányt törvényeink mielőbbi szentesítésére, azonban úgy látszik, hogy a kormánynak nem sürgős a dolog”. (1937. nov. 4.) Erre a tényre érthető magyarázattal szolgál egy Bohumil Müller nevű újságíró az A-Zet című, Beneš politikai irányítása alatt lévő lapban. A magyarok kálvinista bástyái cím alatt ezeket írja: „a magyarok egyik legerősebb bástyája Szlovenszkón a kálvinista egyház, amely majdnem teljesen magyar. Ez gazdag egyház. Tekintsük csak meg Losoncot, ahol kb. 500 kálvini hitvallású magyar van, de ez az 500 ember papot és káplánt tart el, míg a 3000 evangélikus (lutheránus) gyülekezet szintén (csak) egy pappal és káplánnal rendelkezik. A katolikus egyház dolga még rosszabbul áll.” (Forrás: Kúr Géza: „A Komáromi Református Egyházmegye”. Bevezető helyett „Tájékoztatás ”c. tanulmány 8-12. oldal Csémy Lajos professzortól.) A fenti idézet önmagában is elegendő ahhoz, hogy jobban megértsük, valóban az egyházon kívüli okok miatt nem nyertek jóváhagyást az egyházi törvények, sőt azt is, hogy az 1989-es változások után, miért nem kapta vissza máig sem az államtól a Losonci Református Egyházközség a saját földtulajdonát (kb. 422 hektár). Egyházunk 1938–1945-ig ismét a Magyar Református Egyház nagy közösségében élt és munkálkodott. 1945 után olyan különös időszak következett, amelyben az egyház kénytelen volt szembesülni az ateista elvilágiasodás kikényszerített rendszerével, amely vonatkozásban semminemű tapasztalattal sem rendelkezett.

A SZRKE élete a második világháború után

Fogalmak tisztázása

Ami az ún. reszlovakizációt illeti, tapasztalatom alapján mondhatom, hogy még ma sem eléggé ismert, mit kell érteni a furcsán hangzó reszlovakizáció kifejezés alatt. Lényege, – amint azt maga a szó jelzi – hogy visszaszlovákosítást és ezt követően kényszerű visszaszlovákosodást jelent. A Cseh- és Morvaország-ból elűzött német lakosok (számuk 4 millió körül lehetett) helyére történő deportálások alól, valamint a Magyarországra történő kitelepítesektől – főleg vagyon szerinti válogatást követően, – csupán azok a felvidéki magyarok mentesülhettek, akik úgymond – elismerik elődeik szlovák származását, és ezen az alapon kérhetik befogadásukat a szlovák nemzetbe, azaz, reszlovakizálnak. A gyötrő félelem miatt, hogy mindenüket elveszíthetik, és idegen földre hurcol-tatnak, sokan választották az alattomos, hazugságba nyomorító, gerinc-törő „megoldást“ annak érdekében, hogy szülőföldjükön, otthonaikban maradhas-sanak. A felvidéki magyarok cca. fele reszlovakizált, fele ezt megtagadta. A hivatalos kimutatásokban csak utóbbiak szerepeltek magyarként. Az 1991. évi népszámlálás után az akkori államvezetést valósággal sokkolta, hogy minden korábbi nyomorgatás ellenére még csaknem 600.000-en vallották magukat magyarnak. (A Trianon utáni statisztikai adatok azt mutatják, hogy Szlovákia összlakosságának száma 3 millió körül volt. A szlovák statisztikusok szerint 1921-ben pontosan 2.998.244, ebből a szlovákok száma 2.250.533, a magyarok létszáma 331.940. 1945-ös „népszámlálás“ adatai még nem voltak ismeertek, ám a reszlovakizáció előkészítői 1946 februárjáig a magyarok és németek létszámát az alábbi kimutatásból vették:

Szlovákok	2.490.000
Ukránok	96.000
Csehek	10.000
Zsidók	66.000
Németek	135.000
Magyarok	758.000
Egyéb	45.000

Ezzel szemben 1940-ben 3.556.916 a lakosság száma, ebből szlovák 2.667.961, magyaroké 392.707 .(Vadkerty Katalin: A „Reszlovakizáció“ 62-64 o.) A szlovák statisztikusok jelzik, hogy adataik nem pontosak.

Mi is azt gondoljuk, hogy valóban nem pontosak. A magyaroké 900.000, a németeké a 145-150.000 a ruszinoké 180.000 lehetett és bizonyára volt még cseh, lengyel és horvát. Jelentős volt még a zsidók létszáma, de ők többségében a nemzetiségek adatai között keresendők. De számolhatunk még néhány tízezer egyéb polgárral is.). A tehetősebb, módosabb, magukat magyarnak valló családok tízezreit deportálták, majd gyorsan helyükre telepítettek Magyarországról, Kárpátaljáról, Romániából, és Szlovákia északi vidékeiről,

többnyire szegény katolikus és evangélikus vallású szlovákokat. Ennek a manővernek – amint a későbbiek folyamán érinteni fogjuk, – sorsunkra nézve messzemenő, áldatlan következményei lettek, amelyekről fontos legalább röviden, de nyíltan szólni. Lássuk tehát, milyen változásokat okoztak a ki- és betelepítések.

Legnehezebben múló nyomokat, sebeket a lelkekben hagytak, tudniillik a máig ható félelmet. A félelem az egyik valódi oka például a csalóka számítgatásoknak, amikor az itteni magyar szülők iskolát választanak gyermekeiknek, mert tévesen azt gondolják, hogy a magyar anyanyelvű iskola kevésbé biztosítja jövőbeni boldogulásukat. Továbbá, a félelem akadályozza a nyílt és távlatos állásfoglalást döntően fontos kérdésekben, amilyen a nemzetiségi kérdés vagy korábban, nyolcvankilenc előtt a hit és az egyháztagság vállalása volt. Mindkettő az önazonosságtudat, az éltető, erősítő ősi közösséghez tartozás megtartó érzését gyengítette és gyengíti amennyiben – hacsak látszólag is – kiszakadnak belőle és megtagadják. Azt tapasztaljuk, hogy a félelem még a választási helyiségek függönyei mögött is hat. Sajnos, sok negatív példát lehetne még felsorolni, amelynek mindegyike vészes következményeket von maga után. A félelem miatt legtöbb esetben önmagunkkal, közösségeinkkel, múltunkkal kerülhetünk szembe. Ezt magyarán meghasonlásnak nevezik. Már két évezreddel ezelőtt figyelmeztetett Jézus: „ha egy ország meghasonlik önmagával, nem maradhat meg az az ország, és ha egy háznép hasonlik meg önmagával, az a háznép sem maradhat meg“ (Márk ev. 3, 24-25). Gondoljuk el, hogy már vannak olyan magyar szülők, akik saját otthonukban gyermekeikkel nem magyarul beszélgetnek, s vannak unokák, akik nagyszüleikkel, mutogatva vagy tolmács segítségével értekeznek. Egyre szűkül, keskenyedik az a terület, és egyre közelebb kerül a jelenlegi államhatárhoz az a vonal, amelyiken túl már nem magyarul hangzik a „Miatyánk“.

Tulajdonképpen három irányú, bennünket létünkben fenyegető súlyos következménye, nem múló nyoma lett a beneši törvények jogtalan érvényesítésének, úgymint: egyházi, szociális és társadalmi. A valóság torz képe jelenne meg előttünk, ha ezeket egymástól elszigetelve, szigorúan elkülönítve tárgyalnánk.

A korábbi református magyar településekre, nem református, hanem római- és görök katolikus, pravoszláv és harcias evangélikus szlovák, esetleg részben már enyhén románosodott népességet telepítettek, akik a kitelepített, jómódú magyar családok tulajdonát kapták örökségbe, vagy uradalmi birtokokból kaptak bőséggel javakat. A család minden férfi tagja 10 ha szántóföldet, természetesen a fiú gyermekeket is beleértve.

A II. vatikáni zsinatot döntését követően a római katolikusoknál a korábbi latin helyett szlovák nyelven kezdtek misézni. A magyar ajkú papok egyre nagyobb hiánya miatt az istentiszteletek és az alkalmi szolgálatok a magyar gyülekezetekben is egyre több helyen hangzottak szlovákul. A református gyülekezeti élet és vallásgyakorlás nem változott, megmaradt magyarnak. Érdekes, de nem meglepő módon voltak helyek, ahol egyházközségeink a más felekezetű betelepülteket nem haraggal fogadták, ami érthető lett volna, hanem

egyenesen segítették őket azzal, hogy miséik bemutatásához, istentiszteleteik elvégzéséhez bérmentve rendelkezésükre bocsátották saját templomaikat. Az ezredfordulóhoz közeledve azonban annyira megcsappant a magyar papok száma, hogy sok római katolikus egyházközségben csak szlovák nyelven miséztek. Szomorú igazság, de meg kell jegyezni, a magyar nyelvet bíró, esetleg részben bíró papokat mind a katolikus, mind az evangélikus egyházi vezetés igyekezett szlovák vidékre kihelyezni, vagy irányítani, ezzel is rontva a magyar anyanyelvű hívek helyzetét. Ez a sajnálatos gyakorlat még ma is előfordul. Az evangélikus egyházban ránk, nemzetiségiekre nézve nem kevésbé kritikus a jelenlegi helyzet. Általános vélekedés szerint (valóságos adatokkal nem rendelkezünk) háború után még legalább 20 -24.000 körül mozgott a magukat magyarnak valló hívek száma, és az 1960–1970-es években még volt egy magyar nemzetiségű esperesük, dr. Ivanics Béla Rozsnyón, ma viszont nincs egyházvezetői tisztséget viselő lelkészük, és a hívek létszámáról, megoszlásáról sem tudunk sokat.Tapasztalat alapján megállapítható, hogy az egyházukban nagyon erőteljes, sőt, sértő nemzeti jellegű munka folyik, amit magam is tanúsíthatok. (II. János Pál pápa utolsó szlovákiai látogatásakor lezajlott incidens. Az Ökumenikus Tanács elnökének távollétében engem az alelnököt illetett meg a köszöntés joga, ám a hatóságok az evangélikus egyház vezetőivel egyetértésben, tudtom nélkül másként intézkedtek. Részletes leírása a „Hűség“ c. könyvem 208. oldalán olvasható). A hazai pravoszláv egyháznak a görögkeletiekkel szembeni háború utáni államilag támogatott militáns magatartása, mára jelentősen enyhült, mondhatni, megszűnt. Ebben a lassú megbékélési folyamatban, meghívásra történt igehirdetési szolgálatokkal magam is részt vettem.

Történelmi egyházak

A további történelmi egyházak – római katolikus, görögkatolikus, evangélikus – életéről és munkájáról nem rendelkezem pontos kimutatásokkal. Az idő rövidsége miatt kutatásokat nem végezhettem. Szóbeli tájékozódás, és részben népszámlálási adatok alapján – felekezeti megoszlásra lebontva, a világhálón megtekinthető. A nemzetiségi összetétel nincs megadva. Ellenben a következőket ajánlhatom az érdeklődők figyelmébe:

A 2001-es népszámlálás, összesen 109.735 magát reformátusnak valló egyháztagot mutatott ki, melynek mintegy 10-11%-a szlovák nemzetiségű. Ami külön figyelmet érdemel, és számunkra örvendetes, az a 2011-es népszámlálás eredménye, mely szerint 98.797 személy vallotta magát reformátusnak, ám ugyanakkor azoknak száma, akik felekezetüket és nemzetiségüket elhallgatták, meghaladja a fél milliót, – arányszám szerint cca. 10.000 reformátusról lehet szó – tehát együtt mintegy 108.797-en vagyunk. Ez azt jelenti, hogy egyházunk mutatja a legkisebb létszámcsökkenést, hála Istennek! Az evangélikusoknál ez valamivel több, mint 30.000. A fennálló nehézségek ellenére, egyházunk életében pozitív folyamatok indultak be. Nagyon reméljük, hogy felerősödve folytatódni fognak.

Az 1989-1990-ben elkezdődött nyílt változások után egyre hitelesebben beszélhetünk arról, hogy a hívők már nemcsak a templom négy fala közé

beszorítva élhetik meg keresztyén mivoltukat, hanem ki-ki a maga helyén, az élet bármely más fontos területén is. Folyamatosan beigazolódik, hogy a hit nem puszta elmélet, nem ürességtől kongó tan, hanem mindenek előtt életforma, életgyakorlat. A keresztyén életstílus kimunkálásának színhelye a család, és az iskola, megerősítésének, begyökereztetésének közege és helye a templomi, gyülekezeti közösség. Ezt igazolja az a tény is, hogy a keresztyének üldözésének első és legtöbb szenvedést okozó célpontja napjainkban is a rendezett, helyes értékrendre vezető közösségi lét forrásának – család, egyház iskola – szétzilálása, felszámolása, – különösen ahol a nemzetiségek élnek – beolvasztása, más szavakkal kifejezve: a tartó oszlopok megingatása és ledöntése. (Gondoljunk a nemzetiségek lakta területek elhanyagolására, a jelenlegi – 2015 – rendkívüli magas munkanélküliségre: 20 és 30 százalék között).

Tekintsük át röviden a református keresztyén élet fent nevezett területeinek helyzetét és végzendő feladatainak mai lehetőségeit.

Az egyház lelkigondózói munkája: egyén – család – gyülekezet

Ez a munka mindig fontos volt, napjainkban azonban a személyes lelkigondozás, az igehirdetés mellett a legjelentősebb feladatvégzés. Tudjuk, milyen méreteket öltött a kölcsönös bizalmatlanság, gyanakvás, elbizonytalanodás, idegi túlterhelés, a mértéktelenül fölgyorsult élettempó, a felelőtlen életvitel, az egymástól, Istentől és a természettől való elidegenedés, az élet minden területére kiterjedt viszonylagosság és ideiglenesség érzete, a bénító félelem A modern kor modern embere ezek alatt a terhek alatt lelki egyensúlyát elveszítve, nem talál fogódzókat. Mély krízisbe sülyedt a házastársi, azzal együtt a családi élet. Mindenütt a lelki gyengeség és betegség nyomai mutatkoznak. A legrosszabb az, hogy félelmetesen szeretet-hiányossá vált az élet, felborult a helyes értékrend, elhatalmasodott a távlatnélküli kilátástalanság szorongató érzése. Mindezek következtében a keresztyénségre és minden becsületes egyénre, közösségre, akiben még tettre serkentő módon jelen van a nélkülözhetetlen transcendes erő, hatalmas szolgálat vár: a gyógyítás, a közösség újjáépítése, a lelkek megerősítése, a karitatív vagyis diakóniai szolgálat önzetlen végzése, az emberi mélltóság visszaállítása, melynek alapja az ember isten-képűsége. Nem sorolom tovább, nem poimenikai (gyülekezeti pásztorlás) előadáson vagyunk, mindenki a maga tapasztalataiból tudhatja, milyen irdatlan mennyiségű feladatot kell együtt, eredményesen, a Lélek indíttatásának engedeve teljesítenünk. Javarészben ez szabja meg az egyház jövőjét, a jövő egyházának a létét. Ez hangsúlyosan érvényes a nemzetiségek életében, mert a nemzetiségek, népcsoportok létszámukat tekintve mindig kevesebben vannak a legnagyobb létszámú nemzetiséghez, vagy nemzethez viszonyítva és különböző fokú sokféle nyomásnak vannak kitéve Ennek következtében jobban kell vigyázniok egymásra, az összefogásra, az egységre, a lelki, szellemi tisztaságukra. Hűségesebben, bátrabban kell vállalnunk azt a

sokszínű, gazdag örökséget, amit eleinktől örököltünk. Magunkról beszélek, bár, amit leírtam az minden hasonló sorsra jutott nemzetiségre érvényes.

Egyház és iskola

Az egyház tevékenységének már a kezdetektől fogva szerves és fontos részét képezte az oktatás és a nevelés, melynek formája, módja, de eszközei is koronként változtak. Ez a fontos munkaterület a magyar kereszténység életében ezer, illetve a magyar protestáns egyházak vonatkozásában ötszász éves múltra tekinthet vissza, és megszólító üzenetet hordoz. Helyénvalónak találom figyelmet szentelni a témának, ezért megkísérlem legalább az elmúlt század tükrében dióhéjban bemutatni egyházi iskoláink múltját, sorsát, s egyben levonni azokat a hasznos következtetéseket, amelyek pedagógiai feladataink végzésében ma is segítségünkre lehetnek. Esetleges tévedéseket elkerülendő, előrebocsátom, hogy az erkölcstan és a hittan iskolai oktatásának bevezetése után a kettőt azonos tartalmúnak és jelentőségűnek vélni komoly hiba. Mindkettő fontos, ám sem tartalmában, jelentőségében, sem kiterjedésében, sem alapjaiban nem azonos!

A trianoni döntést követően felocsúdva a traumából, egyházunk és iskoláink irányítóiban, vezetőiben az a helytálló meggyőződés lett uralkodóvá, és lett jelszóvá, hogy ahol nincs iskolánk, ott jövőnk sincs. Iskolaügyünk megszervezése iskolahálózatunk kiépítése költséges, ám nagyszerű, sok vonatzkozásban tanulságos eredménnyel járt az új, nekünk egyáltalán nem kedvező állam keretei között. Gondoljuk el, hogy a demokratikusnak nevezett Csehszlovák Köztársaságban egyházunkat támogató, jogilag biztosított törvény nem született. Az új államhatalom református-ellenes mgatartására misem jellemzőbb annál, hogy a bécsi döntés után, létrehozott, ma hivatalosan is fasisztoidnak minősített Szlovák Állam kormánya még a 25 egyházközségből, felében, magát többségében szlováknak valló Szlovák Református Egyházat sem ismerte el. Jellemzően magyar egyházként emlegették minden megkülönböztetés nélkül.

Az elmúlt század történelmi bukfencei, ideológiai halálugrásai után, felvidéki református egyházunk iskoláiról meglehetősen pontos adatok állnak rendelkezésünkre. Az összegező adatok közlését megelőzően szeretném megválaszolni a legfontosabbnak tűnő kérdést: Milyen legyen az egyházi iskola? Erre nézve van pontosan meghatározott válaszunk, és tervünk.

„Az egyházi iskolának, mint minden más iskolának fő feladata a tudás átadása, és a nevelés, de a kisebbségben működő egyházi iskolának van még egy más, sajátos és fontos kötelessége, a pozitív istenhitre irányuló nevelés, a tőle el nem idegeníthető szilárd erkölcsi alap biztosítása, gondos felkészítés a valós életre, és a nemzeti szemléletű gondolkodás ápolása, hogy a gerincropogtató küzdelmek közepette a tiszta, emberséges módszerek és eszközök kerekedjenek felül a jellemtelen, erkölcstelen és embertelenül romboló eszközökkel, destruktív módszerekkel szemben. Célunk tehát: felkészítés a Teremtő és az embertárs tiszteletének és szolgálatának meggyőző

megjelenítésére, az emberibb, tisztább, erkölcsösebb világ kimunkálására.“ (Erdélyi G.: Erőt kaptok, és tanúim lesztek. 227-230 oldal)

A következő adatok, összehasonlítás céljából a 20. század második negyedére vonatkoznak, az 1918–1945-ig terjedő időszakra, és a kárpátaljai egyházi iskolák adatait is magában foglalja, ami logikus, hisz, mindkét országrész egyszerre lett a létrejött Csehszlovákiához csatolva.(Dr. Csomár Zoltántól)

1918. november 1.	iskolák száma	276
	tanítók száma	358
	rendes tanítók	345
	ideiglenes tanítók	13
1937. január 1.	iskoláink száma	245
	tanítók száma	409
	gyülekezetek száma	492

Jól látható, – és erre szeretném külön felhívni a figyelmet – hogy egyházunk a zaklatások, a kényszerűségből megfogyatkozott iskolák száma ellenére (az állami hatóság hamarosan 21 iskolát záratott be), megtalálva a modus vivendi útját, 51 tanítóval többet alkalmazott és 65 hozzá épített tanteremmel, valamint, ma már ki nem mutatható számú tanítói lakással többet építve gondoskodott a gyermekek anyanyelvű oktatásáról és tanítóinak megélhetéséről. Komáromban létrehozva a Református Tanítóképzőt 1935-ben, azt megelőzően 1924-ben, elsősorban Sörös Béla későbbi püspök fáradhatatlan igyekezete révén a Losonci lelkészképzőt, amelyet az állam sohasem ismert el – az utánpótlást is biztosította. Működése folyamán, 1924-től 1939. január 25-ig összesen 162-en fejezték be sikeresen tanulmányaikat és szereztek lelkészi oklevelet, pedig a gyakorlatban a kisebbségek csak alapiskolákat hozhattak létre. Hogy a hallgatólagosan megtűrt Lelkészképzőt 1926-ban nem zárták be, az az úr Istennek és a Genfben ülésező Presbiteri Világszövetség közbenjárásának volt köszönhető.

Újjászervezett egyházunk (1923) óriási összegeket áldozott a rendezett egyházi élet kialakítására és iskolái működtetésére, nem kevésbé a diakóniára, azaz a szeretetszolgálatra, ami az egész egyházat átfogva, munkájának szervezési részét képezte. Öt árvaházat tartott fenn a hívek adományaiból. Az anyagiak biztosításáról elsősorban a három egyházkerület, úgymint: a Dunáninneni, a Szlovenszkói Tiszáninneni és a Kárpátaljai, – egészen pontosan az egyházközségek tagjai – továbbá a Skót Református Egyház, a Holland, valamint Zürichen keresztül az amerikai reformátusok gondoskodtak. Nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a tényt sem, hogy a trianoni szerződés jogot biztosított az iskoláinknak nyújtandó támogatásra, hisz az akkori kb. 3, 1 milliós szlovákiai (ma 5,5 millió) lakosság magyar részaránya meghaladta a 900.000-et. Ennek ellenére a támogatás csekély mértékben valósult meg. A visszacsatolás után betagolódva

az egyházkerületekbe, a régi rend szerint folyt tovább az élet, de csak 1945 májusáig, a világháború befejeztéig. Azt követően új helyzet állt elő.

Kárpátalja, ahol eredetileg mintegy 70-75.000 magyar református élt, a Szovjetunió részévé lett, Felvidék pedig ismét a Csehszlovák Köztársaságé, megtetőzve további három Pozsony alatti településsel. Ami azután következett, és ahogyan lejátszódott, az Európa történelmének béke-időszakaiban páratlan és igazságtalan események sorozatát zúdította ránk. Málenkij robot, jogfosztás, hontalanság, kitelepítés, deportáció, betelepítés, a magyar tannyelvű iskolák bezárása, államosítás, valamivel később mezőgazdasági szövetkezetek erőszakos alapítása, ami egyenlő volt népünk talajvesztésével. Összhatását tekintve egy emberellenes etnocídiummal, egy alaposan átgondolt magyartalanítási program véghez vitelével volt egyenlő.

Hála Istennek, pozitívumokról is szólhatunk. Már a 20-as évektől kezdve egyházunkban rendkívül fontos, éltető, megtartó jelenség volt a belmissziói mozgalom, amely a lelki élet ébredését eredményezte és magyar közösségünkre frissítőleg hatva felkeltette egymás jobb megismerésének a vágyát. Komáromból és környékéről indult. Első lelkészi képviselői Nehézy Károly, Tóth Kálmán, Vágó Ede volt. Második központja Losonc, a losonci teológia, személy szerint Sörös Béla és egyre több lelkésztársa volt. Ugyanakkor elmondható, hogy Püspökeink: Balogh Elemér, Pálóczi Czinke István, Bertók Béla, Péter Mihály, Idrányi Barna, Magda Sándor is támogatói voltak a sok áldást árasztó mozgalomnak. (Részletesebben, lásd: Erdélyi G. „Erőt kaptok és tanúim lesztek" 141-143. oldal). A század eleji liberalizmus szellemével áthatott lelkészek fenntartással viseltettek iránta. Viszont a református lelkiség megerősödése szempontjából vitathatatlanul nagyon pozitív hatást gyakorolt híveinkre.

„Természetesen tisztában vagyunk azzal, hogy a református lelkiségre is hatnak különböző külső tényezők, szellemi áramlatok, mint a szkularizáció, az ateizmus, a különböző (világ)vallási rendszerek, a pénz ördögi kísértése, az elvtelen tolerancia abszolutizálása, a divatos önmegvalósítási és önmegváltási törekvések, a gyökereket sorvasztó világpolgárság eszméje, a lelki nagykorúság hiánya és a felvidéki református egyház specifikus esetében az az egyedi helyzet, hogy a kettős kisebbségben élő egyházunk magyar része többségi, az egyházon belül kisebbségben lévő szlovák reformátussághoz viszonyítva, amely viszont etnikailag a privilegizált szlovák többség része. Ez a különös helyzet ellentmondásos, ismétlődően feszültséget gerjesztő. Miközben az Ige egymás tiszteletére és elfogadására tanít, alázathoz vezet, segít valóságosan megélni a Krisztusban való egységben a különbözőséget, bennünk erősíti anyanyelvünk féltő szeretetét, ugyanakkor a nemzeti kisebbségként kezelt (holott, szülőföldünken nem kisebbség vagyunk, hanem nemzetiség) többségi magyar reformátusság céltáblája lett a minduntalan feléledő, legtöbbször mesterségesen gerjesztett nacionalista támadásoknak. Ennek nem volna szabad így lennie! Megmaradásunk érdekében akkor is meg kell vele küzdenünk, ha tusakodásunk fájdalmas és nagyon sok energiát igényel.

Egyházunk helyzete és működése a második világháború után 1945-1990-ig.

A megjelölt időszakban egyházunk különböző szinten működő vezetői, sajnos, nem hagytak ránk átfogó, tárgyilagosan értékelő elemzéseket, sem részletekig menő egyháztörténeti munkákat. Bizonyos értelemben kivételnek tekinthetők a lekipásztorok, esperesek és püspökök államilag ellenőrzött jelentései és egy fontos egyháztörténeti tanulmány, melynek szerzője Szabó Antal, volt püspökhelyettes. Terjedelmes tanulmányának címe: A Szlovákiai Református Egyház Története I– II. Megjelent a Régió I. évfolyamának 3-4. számában. Néhány kiváló tanulmány azonban található. Csomár Zoltán: A csehszlovák államkeretbe kényszerült magyar református keresztyény egyház húsz éves története 1918-1938. Ungvár, 1940. Tárnok Gyula: Magyar reformátusok a csehszlovákiai kisebbségi sorsban. Pápa 1939. Thury Etele: A dunántúli refprmátus egyházkerület története I. 1908. Varga I.:The Reformed Christian Church in Slovakia. In: Fellowship of Service. Praha, 1961.42-55. o. Ugyancsak tőle származik: Húsz év tanúlságai című alapos tanulmány. 1939-ben Cegléden hangzott el. Kúr Géza: A Komáromi Református Egyházmegye c. művében található Csémy Lajos: „Tájékoztatás“ című bevezető tanulmánya. Jelenleg, Nagy Lajos volt tanszék vezető és fiatal egyháztörténészeink, Somogyi Alfréd apácaszakállasi és Buza Zsolt rozsnyói lelkipásztor foglalkozik behatóan egyházunk történetével.

A belmissziói ébredési mozgalom a kezdetektől kapcsolatban volt a magyarországival, de 1953-ban ez a kapcsolat is megszakadt az állami hatóság nyomására. A léviták (nem lelkész szolgálattevők, munkatársak) működését külső erők ellehetetlenítették. Akik viszont a saját felelősségükre vállalni merték, azok szűk körben, bizonyságtevés formájában, a szigorú megfigyelés ellenére is folytatták a munkát.

A lelkészutánpótlás biztosítása az ősi magyarországi intézményekben, ahol lelkészeink korábban tanultak, tiltottá vált. A pozsonyi evangélikus teológián a magyar nemzetiség vállalása lehetetlen volt, ezért oda kevesen jelentkeztek.

Maradt az egyetlen lehetőség, a prágai Evangelikus Teológiai Fakultás. Egyházunk vezetését 1951–52-ig kizárólag szlovák nemzetiségű lelkészek látták el, akik nyiltan , „ Körlevél“ formájában hirdették meg, hogy ezután a szlovákiai református hívek, kezdve a gyermekektől, szlovák nyelven fogják dicsérni az Istent. Az elnökség, élén az Amerikából hazatért Ján Tomašulával és Vojtech Ozorovskyval a minősíthetetlen stílusú, cinikus üzenetet fiatal munkatársukkal, a Demokrata Párt tagjával Andrej Maťašik lelkésszel íratta alá. A riadalmat okozó, félelmetkeltő körlevél a deportáció kezdetével egyidejűleg jelent meg. Idézet a 2045/46 sz. Körlevélből: „...tudnunk kell, hogy egyházunk szlovákokból, reszlovakizáló magyarokból és olyan magyarokból tevődik össze, akik azt akarják, hogy gyermekeikből már szlovákok nőjenek fel, de ők maguk és hűséges fiai és leányai akarnak lenni magyar nemzetüknek.“

A lelkészképzés fontos feladatát a Lévai zsinat utáni új Zsinati Elnökség, Varga Imre megválasztott püspök vezetésével 1952–53-ban törvényes

megállapodás keretében távlatosan megoldotta. Ennek értelmében teológus növendékeink 1993-mal bezárólag Prágában végezték tanulmányaikat. A Ján Amos Komensky Teológiai Fakultáson fél évszázadon át a következő magyar előadók tanítottak főleg magyar nyelven: Tóth Kálmán, missziói lelkész, Dr. J. Turnsky professzor, professzor Dr. h. c. Csémy Lajos, doc. Bihari Mihály, Dr. Molnár János és Dr. Erdélyi Géza adjunktusok.

Az állam kettéválását követően indokolttá vált a saját teológiai intézetünk megalapítása, mert egyre súlyosabb helyzetet idézett elő anagy lelkészhiány, mert a Cseh Köztársaság minimálisra csökkentette a szlovákiai egyetemi hallgatók lehetséges számát. Végezetül, mert változatlanul érvényes maradt Sörös Béla püspök egykori meglátása, hogy „egyöntetű egyházi és teológiai gondolkodást és magatartást csak akkor lehet kialakítani, ha az egyház saját teológiai főiskolával rendelkezik“ (Csémy L. 13. oldal). Amint ismeretes, a Losonci Teológiai Akadémia után a 21. század elején, hála Gondviselő Istenünknek, sikerült a háromnegyed százados problémát úgy megoldanunk, hogy teológiánk lett a Selye János Egyetem első magiszteri, majd doktori fokozatra akkreditált kara.

Csehszlovákia fővárosában a második világháborút követően más szellem uralkodott, hallgatóinkat különösebb atrocitások nem érték, kiváló professzorok adtak elő és a legmagasabb szintű kultúrális élet lehetőségeit is kihasználhattuk. Ez az állapot a 68-as krízis időszakát kivéve, 1993-ig a két állam létrejöttéig tartott. Hátrányt jelentett viszont a nagy távolság gyülekezeteinktől és nemzeti közösségünktől (4-800 kilométer). Közben az állam folyamatosan csökkentette a hallgatók számát, aminek következtében egyre súlyosbodott a lelkészhiány. Tulajdonképpen bizonyos numerus clausust érvényesített az állam, mert az évfolyamkénti 4 hallgató vészesen kevésnek bizonyult. Nyugdíjazás és elhalálozás következtében rohamosan elárvultak a parókiák, amelyekbe általában ún. hátrányos helyzetű lakókat költöztettek be, akik hamar tönkretették azokat.

Az egyház anyagi körülményeit negyven éven át a beneši dekrétumok, az államosítás, a konfiskáció, a különböző tiltó rndeletek és a szövetkezetesítés határozta meg. A lelkipásztorok állami fizetésből tartották fenn családjukat, az öszeg a létminimum határán mozgott. A gyülekezetek nem támogathatták lelkészeiket, legalábbis nem nyiltan, a hatóságok elhitették hívekkel, hogy az nem szükséges, mivel az állam ezt a kérdést rendezte. Valójában leszoktatta, sőt, tiltotta a lelkészek gyülekezeti támogatását. A nehézségek ellenére, mégis folyamatos volt az egyházi épületek karbantartása.

Bibliáról és Énekeskönyvről külföldi támogatás révén a Magyarországi Református Egyház gondoskodott, de teológiai szakirodalomból évtizedeken át hiányt szenvedtünk. Sokáig csak egyetlen hivatalos lapja volt egyházunknak, a havonta megjelenő négyoldalas Kálvinista Szemle és szolvák változata a Kalvíske Hlasy.

A SZRKE helyzete az 1989-es változások után

Az 1988-ban történt választási ciklus lejárta után 1994-ben lett volna a törvényeink szerinti következő teljes tisztújítás, ám az, különböző „technikai okok“ miatt csak 1996-ban történt meg. Az egyházi közvélemény ezt tartja az első szabad választásnak, mivel több jelölt volt a tisztségekre és az állam már nem szólt bele a választás folyamatába. Az újjá alakult Zsinat lelkészi elnökévé kétharmados többséggel dr. Erdélyi Géza hanvai lelkipásztort, világi elnökévé ing. Asszonyi Árpád, korábbi Ungi Egyházmegye gondnokát választotta meg szintén kétharmados többséggel.

Az ő irányításukra várt a komunista hatalom által, szétzilált, félig lerombolt egyházmegye újjáépítése, amint azt a későbbi főgondnok Koncsol László találóan megfogalmazta. Sokan fellekesedve tértek vissza az egyházba, örömöt szerezve nemcsak önmaguknak, de magukban hordva az elvilágiasodott gondolkodást. A gyülekezetek közösségébe történő beépülésük szerető és türelmes lelkigondozást igényelt.

A munka beindult. Elkezdődött az új törvények megalkotásának hosszantartó folyamata, valamint a lelki és hitélet sokrétű munkája, a gyermek- és ifjúsági misszió, a nyári és téli táboroztatás, a diakónia, a katechéta, lévita és kántor- képzés, folytatódott az egyházi tulajdon visszaszerzése, a hírhedt dekrétumok által konfiskált gyülekezeti vagyon rendezése, beleértve a konfiskált kilenc templomot. Elkezdődött az iskolaalpítás sokszor gyötrelmes, de nem eredménytelen folyamata. Jelenleg öt alap, két középiskolánk és akkreditált teológiai fakultásunk van. Iskoláink, intézményeink, sajnos a csökkenő tendenciát mutató gyemekszaporulat következtében, csökkenő létszámmal működnek. Folyamatosan szerveződnek a gyülekezeti kórusok, amelyek egyházmegyéink keretei között évente találkoznak. Megalakult a Fiatal Reformátusok Szövetsége (FIRESZ) ifjúsági szervezet és létrejött a Cantate Domino ifjúsági kórus. Azt gondolom, hogy hasznos lesz néhány mondattal bemutatni teológiánk létrejöttét. A Katechéta és Lévita-képző tanintézetünk, feljebb lépve Kálvin János Teológiai Intézetté fejlődött, majd hosszú, mintegy 10 éves küzdelem után, bérmentve, de a megkívánt szinten oktatva a Szlovákiai Akkreditációs Bizottság akkreditálta, és doktorképzési joggal felruházva teológiai fakultássá lett és magjává vált a létrehozandó Selye János Egyetemnek. Erről az alapvető feltételről, illetve tényről a szlovákiai magyar politika, sajnálatos módon megfeledkezett, illetve elhallgatta.

Legsürgetőbb feladatunk az egyházunk kebelén belül folyó lelkészutánpótlás biztosítása, mára csaknem teljesen megoldódott. A MRETZS keretei között, főleg csereszolgálatok, szervezett egykázközségi, egyházmegyei, egy esetben egyházkerületi (Párcium – SzRKE) testvéri kapcsolatok kiépítése révén megerősítettük a magyar református egyházakhoz fűződő kölcsönös kapcsolatainkat, ami az egységes Magyar Református Egyház ismételt megalakulásához vezetett. Mindezekért Istené a dicsőség. Folyamatosan erősödik a jövőbe tekintő, reményteljes munkálkodás, Istennek hála, jelenleg olyan magyarországi kormányzás támogatásával, amely a közakaratnak eleget

téve, a történelmet formáló Teremtőre szüntelenül figyelve támogatja az összmagyar keresztyén érdekeket, általa is szolgálva, erősítve az országot, a nemzetet, az európaiságot és az egyetemes emberi közösség javát.

Irodalom

Szabó Antal: A Szlovákiai Református Egyház Története I- II.

Szerzői közössg: A Magyar Református Egyház Története, Bp. 1949.

Csomár Zoltán: A Csehszlovákiai Magyar Református Egyház Rövid Története.

Erdélyi Géza: Erőt Kaptok és Tanúim Lesztek. Pozsony, 2005.

Erdélyi Géza: Halk és Szelíd Hang. Lilium Aurum, 2009.

Erdélyi Géza: Hűség. Pozsony, Madách-Posonium, 2013.

Püspöki beszámolók, Jegyzőkönyvek, visszaemlékezések.

Encyclopaedia Hungarica 1994 Kanada.

Vadkerty Katalin: A reszlovakizáció, Pozsony 1993. Kalligram.

Vadkerty Katalin: A belső telepítések és a lakosságcsere Pozsony 1999.

Szerzői közösség: Minden tekintetben kisebbségben. Partium Kiadó, Bihar, 2015.

Szerzői közösség: A szlovákiai magyarok kényszertelepítéseinek emlékezete 1945-1948

Szerzői közösség: Magyar református önismereti olvasókönyv. Kálvin János Kiadó. 1997

Kúr Géza: A Komáromi Református Egyházmegye. Pozsony, Kalligram 1993

Varga Imre: The Reformed Christian Church in Slovakia. Praha 1961. 42-55.o.

Kúr Géza: A Komáromi Református Egyházmegye. Kalligram. Pozsony. 1993.

A bevezető Tájékoztatót írta. Dr. Csémy Lajos egyetemi professzor. Idézetek a Tájékoztatóból.

Bucsay Mihály: A protestantizmus története Magyarországon 1521-1945. Bp.. 1985.

Faragó Károly (Budapest)

Általános megközelítési módszer a magyar saját írásunkhoz

1. Bevezetés

Alapproblémát jelent a nyelvek vizsgálata során, hogy az indoeurópai nyelvekkel kapcsolatban kialakított vizsgálati módszerekkel, szemlélettel közelítenek hozzá. A ragozónak nevezett nyelvek esetében ez már önmagában hibás szemléletet tükröz. Az indoeurópai szemlélet alapszempontja (mint általában az élettel kapcsolatos felfogás minden területén tetten érhető), hogy a nyelvre technikai lebonyolítási eszközként tekint, mint ami a létért, a fajfenntartásért való küzdelem során a folyamatos és lineáris fejlődés révén jön létre, és az ember keze ügyébe került eszközöknek nevet adva teljesedik ki. Az eszközöknek való névadás teljesen véletlenszerűen történik, nincs benne rend, a végül használatos név (a tárgy, eszköz elnevezése) abból adódik, hogy egy adott tárgy elnevezése az adott tárgyat használó embercsoport közmegállapodásának eredményeként hogyan alakul. Teljesen mindegy, hogy az alma, apple, apfel, pomme, jabloko vagy omena kifejezést kap, a lényeg, hogy azonos dolgot értsenek rajta. Egy konkrét dolgot. Mert az indoeurópai szemlélet lényege, hogy mindent lineáris (azonnali eredményt érő és egytényezős) fejlődésként, konkrétan ragad meg, a bal agyféltekének a szempontjai alapján, alapvetően észközpontúan. Mindent feladatban, konkrét eredményt várva szemlél. Nagyon sokan próbálkoznak ennek a hibás, pontosabban féloldalas voltára figyelmeztetni,[1453] azonban ettől még a fentiekben vázolt az általánosan – nyugodtan kijelenthető, hogy kizárólagosan – érvényesülő szemlélet ma a világban. Szinte teljesen teret vesztett az átfogó szemlélet, az általánostól a konkrét felé közelítő, azaz a „jobb féltekés" alapszemléletű megközelítési mód.

Pedig a magyar nyelv és azzal szerves egységet képező írása[1454] csak és kizárólag ez utóbbi szemlélettel közelíthető. A nyelveknek alapvetően nem a létért való küzdelem során, ennek a harcnak a technikai lebonyolítása a szerepe, a „balféltekés" gondolkodásmód kiszolgálása, hanem a nyelv legalapvetőbben a gondolkodás, a gondolat kifejező eszköze, egy szellemi kifejező eszköz. Csak

[1453] Legutóbb számomra Varga Csaba *Az elme eredete* c. (Frig 2009) könyve volt ebből a szempontból is igen hasznos olvasmány.

[1454] Többféle elnevezéssel is szokták illetni. Van, hogy „székely–magyar rovásírás", vagy „székely írásnak" hívják, mivel mindennapi használatra alkalmas írásként a székelyek őrizték meg, és mai tudásunk szerint legtöbb rovás emlék is Székelyföldön található, vagy székelyekhez, Székelyföldhöz köthető.

másodsorban az életünk technikai lebonyolításának az eszköze (de természetesen az is). Nem bizonyos, hogy az alma fent sorolt kifejezési lehetőségei közül a szóban előforduló mássalhangzók és magánhangzók előfordulása és kapcsolódási módja teljesen véletlenszerűen alakul, illetve alakult úgy ahogy alakult. Az indoeurópai nyelvekben nagyobb valószínűséggel, a magyarban azonban jóval kisebb valószínűséggel.

Gyakran köröznek az Interneten idézeteket a magyar nyelv különlegességéről, mind tudományos, mind költészeti szempontból meglévő különleges kifejező képességéről.[1455] Ezek azonban kimerülnek néhány rácsodálkozó gondolat közlésében, és sem azt nem pontosítják, hogy miben ragadható meg ez a bizonyos különlegessége, sem felépítéséről, felépítésének a különlegességében betöltött szerepéről nem közölnek gyakorlatilag semmit. Pedig ezek híján e kijelentések megmaradnak az ismeretterjesztő kiadványok szintjén, – önsajnálatra hajlamosan, a hősi múltéltetés öncélúságában – és nem emelkednek általánosan elfogadott szintre, így a tudományban és az iskolákban megjelenő tananyagokban továbbra sem vesznek róluk tudomást a megérdemelt szinten.

A magyar nyelvnek nem a ragozó jelleg a lényege, mert az következmény. A ragozás egyfelől valami már meglévőhöz, a gyökökhöz kapcsolja azokat a bizonyos ragokat, toldalékokat, másfelől ezáltal a kifejezések sokszorozásának, finomításának eszköze. Mondhatni, hogy így tud versenyképes lenni az indoeurópai nyelvekkel. Ez utóbbiak a sok részjelentésre, érteményre (legyen az ige, főnév, melléknév) adnak kifejezési eszközt, nem biztosítva egyértelműen, hogy megmagyarázzuk a hangok érteményben és egymáshoz való kapcsolódásokban betöltött szerepét, így kifejező képessége statikus. Fejlődése változásra alapozott, és nem az általam mind a magyar nyelvben, mind a szervesen hozzá kötődő írásban keresett és kimutatott kapcsolódásokra, illetve állandóra. A magyar nyelvnek nem a ragozó jelleg a lényege, hanem gyökrendszere.[1456]

A magyar nemcsak részjelentésekre ad kifejezési eszközt, hanem úgy teszi ezt, hogy közben az egyes érteményeket egymáshoz kapcsolja. Ez a kapcsolódás többszintű, nem csupán lineáris, és nagyon mélybe – mondhatni az ősiségbe – vezet vissza.

[1455] Jakob Grimm meseíró (XIX. század): „A magyar nyelv logikus és tökéletes felépítése felülmúl minden más nyelvet.” George Bernard Shaw drámaíró (az amerikai CBC-nek adott interjújában): „Bátran kijelenthetem, hogy miután évekig tanulmányoztam a magyar nyelvet, meggyőződésemmé vált: Ha a magyar lett volna az anyanyelvem, az életművem sokkal értékesebb lehetett volna. Egyszerűen azért, mert ezen a különös, ősi erőtől duzzadó nyelven sokszorta pontosabban lehet leírni a parányi különbségeket, az érzelmek titkos rezdüléseit.” Sir John Bowring, aki sok nyelv mellett magyarul is beszélt, ekként jellemzett az 1830-ban megjelent „Poetry of Magyar” című verses kötetének előszavában: „A magyar nyelv messze magasan áll, magában. Egészen sajátos módon fejlődött, és szerkezetének kialakulása olyan időkre nyúlik vissza, amikor a legtöbb európai nyelv még nem is létezett. Önmagában, következetesen és szilárdan fejlődött nyelv, amelyben logika van, sőt matézis, erő, a hangzatok minden hajlékonyságával és alakíthatóságával. E nyelv a nemzeti önállóság, a szellemi függetlenség legrégibb és legfényesebb emléke... A magyar nyelv eredetisége még ennél is csodálatosabb tünemény! Aki megfejti, isteni titkot boncolgat, annak is az első tételét…”

[1456] Czuczor Gergely - Fogarasi János: *A magyar nyelv szótára.*

A magyar nyelv alapgyökeinek jelentései pedig egyfelől a természetben zajló alapfolyamatokkal vannak kapcsolatban, másfelől fontossági sorrendet is tükröznek.[1457] Ugyanezt teszi a magyar rovás is. A rovás a magyar nyelv kialakulásának lenyomata, egyben iránya jelek formájában, egyúttal fejlődésének is tanújele, lenyomata. A kettő szerves egységet alkot, egymástól nem elválasztható. A magyar nyelv jelenleg nincs működési rendszerének megfelelően kutatva, feltárva. Működésétől teljesen idegen elvek mentén – az indoeurópai nyelvekre kifejlesztett módszertannal – vizsgálják, nyugodtan kijelenthető, hogy lebutítottan, lelkétől megfosztottan. Ugyanez írható le a magyar írásról, a rovásról. Ezért ha érdemben, saját belső törvényszerűségei mentén szeretnénk kutatni, feltárni, akkor amit a magyar nyelvről nem tudunk, csak sejtünk, arra a rovásemlékek adnak támpontot, amiről viszont a rovásunk nem ad számot (mert egyenlőre nem értjük eleink mit is írtak le), arról nyelvünk adhat számot.

Amennyiben írás alatt jelek formájában rögzített ***gondolatok*** közlését értjük, akkor tágabb az értelmezés, és ilyen értelemben például a „Tatárlakai korong" is írásnak minősül, mert *kimeríti* a ***gondolatok közlése*** (lejegyzése) ***jel(ek) formájában*** kritériumot.

Amennyiben a „modern"[1458] értelemben vett, általánosan elterjedt fogalom szerint, írás alatt egymást követően, rendezett sorban leírt jelek halmazát értjük, mely értelmezéséhez – dekódolásához – „egyértelmű" jel–hang megfeleltetést lehet és kell elvégezni, akkor jóval szűkebb értelmezéshez jutunk. A mai értelemben ez utóbbi tekinthető általánosan elterjedt és elfogadott írásfogalomnak. Ez pedig gyakorlatilag az az értelmezés, minek során azzal utasítják el a hun korszak előtti „írásunk" létezését, hogy a tárgyakon, díszítéseken előforduló jelképes jelek, vagy kifejezetten egy-egy jel, mint a Tatárlaki korongon, csak jelek halmaza, még nem írás. Ebben az értelmezésben azonban szinte csak a görög, illetve a római „írás" megjelenésétől kezdve minősülnek írásnak a lejegyzett gondolatok.

A ténylegesen megjelenő „írásmutatványok" e két „véglet" közötti palettán kategorizálhatók, helyzhetők el. Vérmérséklettől, megközelítési módtól, gondolkodásmódtól, szóval igencsak sok mindentől függ, hogy ki melyik írásmutatványt hogyan értelmezi. Esetleg – „tudományosabb" nézőpontot kölcsönözve neki – fogalmi köntösbe ágyazottan jelennek meg értelmezések, kijelentve, hogy az adott írásmutatvány megfejtését megoldották (vagy igen nagy lépést tettek a megoldás felé). Miközben valójában fogalmuk sincs arról, hogy ezek az írásmutatványok (jelek halmaza) mit is jelentenek, a lejegyzőjük (vagy inkább lejegyzőik) mit értettek alatta.[1459] Ennek legkirívóbb példája a görög lineáris A,

---

[1457] Faragó Károly: „A magyar nyelv kialakulásának alapelvei." *Acta Historica Hungarica Turiciensia* XXXI. évfolyam 1. szám. A Pannon Kutató és Képzőközpont Folyóirata 2016/A. A Zürichi Magyar Történelmi Egyesület 74. sz. kiadványa. 4-27. oldal. http://epa.oszk.hu/01400/01445/00015/pdf/EPA01445_acta_hungarica_2016_1_004-027.pdf.

[1458] Indoeurópai, statikus, lineáris.

[1459] Az etruszkológia atyja, Massimo Pallottino szerint „az etruszk feliratok nagy részét azok az állandó kifejezések képviselik, amelyek tele vannak istennevekkel és személynevekkel, valódi mondanivalójuk nincsen." Így vélekedik egy etruszkológus.

lineáris B és az etruszk írás. Pedig ezek már igen közel állnak a fenti kategorizáláshoz, és ezeket már valóban „írásként" fogja fel a köz-, illetve tudományos felfogás. Csakhogy, nem tudják, lejegyzőjük mit is akart ezzel kifejezni.

A probléma többrétű. Ennek gyökere a korábban már érintett ma általánosan és szinte kizárólagosan érvényesülő statikus, lineáris, erősen leegyszerűsítő gondolkodásmód – az indoeurópai gondolkodásmód – érvényesülése. Ennek megnyilvánulása a mechanikus ***hang–jel*** megfeleltetésre vezethető vissza.

Jelen írás szerzőjének határozott álláspontja, hogy ez a szemléletmód és ezzel együtt a mechanikus jel–hang megfeleltetés a legnagyobb gátja a magyar rovás megfejtésének, dekódolásának is. Amit a fellelhető rovásemlékekről megfejtés alatt közreadnak,[1460] az ugyanis nem megfejtés, csak arra vonatkozó kísérlet. Ezek a „megfejtések" nem adnak ki szabatos magyarsággal épkézláb gondolatokat. Sajnos legtöbbről azt kell állítani, hogy nem tiszta, igencsak magyartalan, gyakorta teljesen együgyű, nem, vagy nagyon nehezen értelmezhető gondolatokat tesznek közzé megfejtés gyanánt. Amíg pedig szabatos magyarsággal tiszta gondolatokat nem tudunk írásemlékeinkről közreadni, addig azok nem egyértelműen vannak megfejtve (dekódolva, értelmezve).

Egy közbevetés: *Ugyanazok a tévedések lelhetők fel ezekben a „megoldásokban", mint az etruszk „megoldásokban".*[1461] *Az etruszk szövegekről közzétett eddigi „megfejtések" annyiban vannak távolabb (azért tartalmaznak további torzítást a magyar rovásról közreadott megoldásokhoz képest), mert teljes mértékben téves ABC-n alapulnak, továbbá egy olyan alap feltételezéssel élnek a megfejtők, hogy az etruszk nyelv holt nyelv. De nem holt nyelv, ha mi éltetjük Ez egyébként nagyon messzire vezet, azonban ez is a Cser–Darai szerzőpáros idevonatkozó megállapításait igazolja: Amennyiben ugyanis 3-800 évvel Krisztus előtti „etruszk" (azaz magyar) szövegeket, „írásmutatványokat" ékes magyarsággal lehet „megfejteni" (értelmes, közérthető magyar megoldást adni a lejegyzett gondolatokról), akkor miért is olyan nyakatekertek, mondhatni magyartalanok „első" nyelvemlékeink az időszámítás utáni XI-XIII. századból (Tihanyi apátság alapítólevele, Halotti beszéd és könyörgés, Ómagyar Máriasiralom stb)? Mondják, írják, hogy ezek ó magyar nyelven íródtak. Nem! Ezek a nyelvemlékek az uralkodó réteg*[1462] *nyelvén íródtak, a magyarhoz közel álló, de azzal nem telejesen azonos (véleményem szerint* ***hun****) nyelven, ami tökéletesen összecseng azzal, amit Cser Ferenc Árpádékról mond.*[1463] *Az a nyelv, amit a*

[1460] Fridrich Klára, Forrai Sándor, Magyar Adorján, Sebestyén Gyula, Varga Csaba.

[1461] Faragó Károly: „Az etruszk nyelvi rejtély kulcsa." *Acta Historica Hungarica Turiciensia* XXXI. évfolyam 1. szám. A Pannon Kutató és Képzőközpont Folyóirata 2016/A. A Zürichi Magyar Történelmi Egyesület 74. sz. kiadványa. 33-60. oldal. http://epa.oszk.hu/01400/01445/00015/pdf/EPA01445_acta_hungarica_2016_1_033-060.pdf.

[1462] Uralkodó rétegbe a papságot, a katolikus egyházat mint a korabeli kultúra egyik fontos képviselőjét, szereplőjét is beleértve. A korabeli latin nyelvű (illetve latin betűs) feljegyzések, melyekbe illesztve ezek a szöveg töredékek fennmaradtak a közigazgatást képviselő uralkodó réteghez, és talán még inkább egyházi liturgiákhoz kapcsolódhattak

[1463] Cser Ferenc: „A finnugorizmus versus szkítizmus csatazajhoz." *Kurucz info.* 2009. október 14. https://kuruc.info/r/9/48496. A cikk utolsó sorai: „A magyar nyelvű népesség és műveltség forrása a Kárpát-medence. A Szkítiából érkezett katonai elit nem szkíta, hanem min-

„köznép" ebben az időben beszélt, sokkal közelebb állt a mai magyar nyelvhez (gyakorlatilag azonos volt vele), mint ezeknek a nyelvemlékeknek a nyelve. Ennek ékes bizonyítékát őrzik, erről adnak tanúbizonyságot helyneveink. Helyneveink azonban a magyar nyelv kialakulásának elvei, illetve mélyebb összefüggései tekintetében sincsenek feltárva, felkutatva, értelmezve.[1464] *Ezért kellene sokkal nagyobb hangsúlyt fektetnünk helyneveink valós, pontosabban ilyen értelemben történő kutatására, illetve ezzel együtt az első családneveket is tartalmazó döntően templomi lejegyzések kutatására, értelmezésére.*

A probléma lényege (pontosabban azok közül az egyik legfontosabb) tehát a mechanikus hang–jel megfeleltetés. Az írás alapvető feladata gondolatok közlése, ennek (gondolatok közlésének) az eszköze.[1465] És itt kapcsolódik a két – az Acta Historica Hungarica Turiciensia periodikában – megjelent tanulmányom („A magyar nyelv kialakulásának alapelvei", „Az etruszk nyelvi rejtély kulcsa") egymáshoz, illetve a magyar nyelvhez, és annak írásához.

A magyar nyelv alapgyökei rendkívül tömörek. A legalapvetőbb legtömörebb, legkiteljesedettebb szóbokoregyüttes alapját képező gyökegyüttes az „SZ" hanghoz kötődő, magánhangzókkal képzett: SZA, SZE, SZI, SZO, SZÖ, SZÜ, SZU, illetve ASZ, ESZ, ISZ, OSZ, ÖSZ, ÜSZ, USZ sorozat (az egyszerűség és érthetőség kedvéért egyenlőre nem téve különbséget a-á, e-é, i-í, ö-ő... rövid–hosszú magánhangzó között, pedig van különbség, nem is kicsi). Ezek önmagukban gondolatokat közölnek, ***általános gondolatokat***, mégpedig a ***világ folyamataival***, működésével kapcsolatos nagyon alapvető gondolatokat, mondhatni a legalapvetőbbeket. Egy következő betű hozzátoldásával elindulnak egy konkrétabb fogalom, az előző gyököt magában foglaló, annak érteményét is nagyon pontosan tartalmazó, csak és kizárólag azzal együtt értelmezhető,[1466] de azt

---

den bizonnyal a turk nyelvcsalád egyik ága, hun vezérkarral. A Magyar Királyság vezető nemességét a sztyeppei katonatörzs, lakosságát a Medence őslakói alkotják. Műveltségük az őslakókét folytatja.")

[1464] Ilyen összefüggés alatt azt értve, hogy első nyelvemlékeink jellemzői nincsenek egyértelműen megfeleltetve, összevetve helyneveinkkel, és családneveinkkel. Ezek a nyelvemléki jellemzők: A. A hangtant és a Halotti Beszédet illetően: 1. tővéghangzók lekopása, 2. a magánhangzók tendenciózus nyíltabbá válása, 3. illeszkedés következményeként az ómagyar korban kialakultnak vélt többalakú toldalékok, melyeknek inkább a hiányára következtetnek például a Halotti Beszédben (intetüinek, de: pukulnek). B. Az alaktant illetően: 1. bizonyos toldalékok írásmódja ingadozó (a toldalékká alakulás korára következtetnek belőle), 2. utolsó szóelem még névutóként és nem határozóragként szerepel (muncaſ vilagbele jelzős szerkezet), 3. nincsenek benne névelők. C. A szószerkezettant és mondattant illetően: 1. igeneves szerkezetek, 2. alá- és mellérendelő mondatok szerepeltetése) nincsenek egyértelműen megfeleltetve, összevetve helyneveinkkel, és családneveinkkel.

[1465] Varga Géza: *A székely rovásírás eredete* c. könyvében írja: „A székely rovásírás kőkori világmodellek jelkészletéből származik. Azaz a székely rovásírás e közös gyökerek miatt áll rokonságszerű kapcsolatban Eurázsia legősibb írásaival s amerikai indián szimbólumokkal. A hunok által is használt írás a Földközi-tenger keleti medencéjének környezetében használt legősibb lineáris írások képviselője; gyökerei több, mint tízezer évesek." (Bevezetés.)

[1466] Ez itt a magyar nyelv mélységének, mondhatni titkának egy kitüntetetten fontos eleme. A kapcsolódást gyökökhöz, ezen keresztül gyökerekhez így éri el. Az eredeti általános érte-

árnyaló fogalom felé. SZA-B, SZA-G, SZA-K, SZA-L (SZÁ-L), SZA-M (SZÁ-M), SZA-N (SZÁ-N), SZA-R (SZÁ-R), SZA-T. Majd újabb ***betű-hang***, illetve gyök hozzáadásával tovább konkretizálódik a gondolat, a fogalom. Hogy mennyire nem azt a fogalmat értették akkor egy adott gyök alatt, az ezt „kifejlesztők", mint amit ma értünk, tehát, hogy mennyire más volt a ***gondolkodásuk***, azt a SZA-R-V-as szavunk fejezi ki leghűbben. SZAR-V szavunkról ugyanis nehéz lenne azt állítani, hogy SZAR szavunkból származna, pedig a fentiek alapján ezt kellene gondolnunk. ***Nem konkrét elnevezésekben gondolkodtak ugyanis***, hanem a mainál sokkal elvontabb fogalmakban. A „SZAR" az egységtől (SZA gyök jelentése kerül a szóba) erővel elválasztott („R" hang jelentése kerül a szóba), de nem fontos, talán tucat (értéktelen) szóval jelölhető, szétterülő dolgokat jelentette (ezt ma csak ilyen szószátyáran lehet körülírni). Azért érdekes a tucat, szétterülő, értéktelen itt, mert ennek párja, a „SZÁR" mutat a felfelé növekedésre, az értékesre (hasonlóan „SZAM-SZÁM" fogalompáros esetéhez: a „SZAM"-os, ami tucat, szétterül, nem értékes, de ami „SZÁM"-os, „SZÁM"-ít, ami értékes, ahhoz kapcsolták az „Á" hangot, mellyel egyúttal kifejezték a fölfelé törekvést is). Innen könnyen belátható, hogy „SZAR" szavunk egy jóval általánosabb érteménnyel bírt korábban mint ma, de a ma használatos fogalom is kifejezi azt (beletartozik, lefedi a fogalom), csak jóval konkrétabb esetét jelenti. Innentől már jóval érthetőbb a „SZAR-V" szavunk. Az általános (mainál jóval tömörebb értelemben) használatos SZAR-hoz kapcsolódik egy –V, azaz egységtől erővel elválasztott, szétterülő, mely elágazóan kapcsolódik.

Pontosan ez a folyamat, az általános felől folyamatosan haladva a konkrét dolgok, fogalmak kifejezése felé, történő „fejlődés" az írással is. A jelek eredetileg nem hangokat, hanem tömör, az akkori nyelvhasználatnak megfelelő alapfogalmakat, tömör alapgondolatokat fejeztek ki. A gondolkodásuk volt alapvetően más azonka, akik ezt kifejlesztették. A konkrét felé elmenő gondolkodás „fejlődésének eredeménye, hogy ez leképeződött a nyelvfejlődésben is.

Ennek a folyamatnak egy érdekes végterméke a magyar rovás. Kifejezi a konkrét fogalmakat (tehát megfelel a ma általánosan használt jel–hang megfeleltetésen alapuló írások kritériumának), azonban őrzi legmélyebb gyökereit olyan értelemben, hogy maximálisan tömörségre törekedve jelösszevonásokra törekszik.

A lényeg az, hogy a "megfejtések" azért nem jók és azért nyakatekertek, mert mindenki a jeleknek hangokat akar megfeleltetni, holott ezekben legalább 4 dolog keveredik, melyek közül a legkevésbé fontos, ezért nagyon félre vivő a hang–jel megfeleltetés.

1. Elsőként kell említeni a fent leírt összefüggést, ami tehát a magyar nyelv alapösszefüggésével van kapcsolatban, nevezetesen azzal, hogy a magyar nyelv kialakulása nem konkrét dolgok, hanem ***általános fogalmak nagyon tömör lejegyzésével*** kezdődött, tehát alapvetően ***gondolat*** van lejegyezve rendszeresített jelösszevonáson keresztül. Amíg nem tudjuk egyértelműen eldönteni,

---

ményt megtartva, ahhoz kapcsolva építkezik, szemben azzal, hogy minden új fogalmat új szóval, szóösszetétellel állítana elő.

hogy egy adott jel az egy hangnak megfeleltetett jel, vagy egy jelösszevonás, addig nem tudunk egyértelmű megoldást adni. Ezt nem tudják a megfejtők, mert egy adott lejegyzett ***jel***nek mindenáron ***hang***ot szeretnének megfelelteni. Ezzel együtt az eddigi (véleményem szerint téves) megfejtések alapján felírt „szabályokat" (hangugratás, balról jobbra történő írás stb.) akarják megfelelteni az adott írásnak. Erősen egyszerűsítenek.

Ilyen visszatérő jelösszevonások például nagyon nagy számban fordulnak elő Mandics György *Somogyi Antal rovásírásos gyűjteménye I-IV.* kötetek rovásírásos gyűjteményében. Nagyon nehézzé teszi a megfejtést és a rendszeresített jelösszevonások beazonosítát, hogy egyrészt a lejegyző alapvetően megoldási kísérletet adott közre, és a rovás jelek közé bele-belejavított, beleírogatott (ezért gondolják hamisítványnak), másrészt nem általánosan használt, nem mindenki számára egyértelműen eljuttatott és elfogadott módon terjedt (ha terjedt) ez az írás, azaz erősen lehet benne szubjektív elem, ami torzít.

2. Ezért másodikként kell megemlíteni a jelösszevonások egyedileg alkalmazott eseteit is, de íráson belül itt már következetességet lehet feltételezni.

3. Csak harmadrészt szerepelnek bennük a ma használt rovás ABC hangnak megfeleltetett jelei (ráadásul ezek sem teljesen egyértelműek, lásd „K" hang jelének többféle értelmezése, „Ö" hang jelének több alakja, és keveredése „Ü" hanggal is. Ezek e három elem keveredéséből adódnak, nem szóvégi vagy szóközi a „K" kétféle jele például, illetve nem minden esetben, hanem más szóösszetételben, más ligatúra részét képező jelből, vagy jelösszevonásból akarnak a megoldók következtetést levonni, megint csak egyszerűsítve, nem kellő alapossággal értelmezve azt, hogy egy hangnak megfeleltetett jelről, vagy jelösszevonásról van-e szó).

Közbevetés 2: Visszatérve az etruszkra, abban az első pontban írtak dominálnak, a rendszeresített jelösszevonások sokkal erőteljesebben (rendszeresebben) fordulnak elő, mint a magyar írásmaradványokban. A magyar írás egy speciális – korábbi – változatát tükrözi, belőle sokmindenre lehet visszakövetkeztetni. Igaz, hogy elválásukról (Kárpát-medencéből történt kirajzásukról) gyakorlatiolag nem tudunk semmit, de a jeleket tekintve a lineáris A, ill. lineáris B-nek keresztelt jelekkel megint csak 80-90%-os azonosságot, hasonlóságot mutatnak, ezért azonos népnek (vagy néptöredéknek) tekinthetők a görög szigetek, illetve félsziget őslakóival. De nem ez az érdekes, hanem, hogy a lineáris A annyi eltérést mutat a B-től, mint az etruszktól, és éppen ezekben a bizonyos cél (azaz ima) lejegyzésére szolgáló rendszeresített jeleggyüttesekben mutatkozik eltérés, de nem nagy. A lényeg, hogy az etruszk (és a lineáris A és B is) sokkal több tömör ***gondolatot*** kifejező jelösszevonást tartalmaz, (lásd - mai „A"-ra emlékeztető jelegyüttes ***eseng*** érteménnyel, - magyar rovás „P" jelegyüttese ***engesztelő alom*** érteménnyel stb.)[1467] mint a későbbi magyar, mert még a konkrét kifejezés felé történő folyamatos elmozdulás során egy korábbi változatot (annak sok specialitással fűszerezett változatát) rögzített, ezt a korábbi állapotot tükrözi.

[1467] Ld.: Faragó Károly Az etruszk nyelvi rejtély kulcsa 2016 33-60 old. ZMTE

Nem kell azonban feltétlenül az Appennini-félszigetre menni ahhoz, hogy rovással írt nyelvemlékeket találjunk. A magyar rovás jeleivel lejejegyzett írások sora jelenlegi ismereteink szerint nem túl nagy, melyek feldolgozására több kísérlet is történt. Ennek több oka van. Egyfelelől az emlékek első, igen messzi múltba vissza vezető rétegét azért nem találjuk, mert viszonylag kevesen éltek akkor még (a népességszám a maihoz viszonyítva elenyésző volt), ezeknek az emlékeknek a számossága tehát eleve igen kicsi lehet. Sőt eleinte lejegyzésre se volt feltétlenül szükség, mert ismerték egymást, tehát szájhagyomány útján is terjedhetett a gondolat amit lejegyeztek. Amennyiben mégis lejegyezték, akkor pedig az anyaghasználat is korlátot szabott annak, hogy az utókor számára megőrződjön. Például a faanyagra rótt gondolat a fa elenyészésével a hordozó eszköz sorsára jutott.[1468] Barlang fala, esetleg valamilyen kő marad olyan legkorábbi időkben rendelkezésre álló anyagféleség, amely meg tudja őrizni az írást. A Kárpát-medencei barlangok azonban meglehetősen felkutatottak ahhoz, hogy sok esélye lehetne elrejtett, eddig észre nem vett sziklai vagy barlangi lejegyzés megtalálásának. Arról nem beszélve, hogy az idő vasfoga ezeket sem kímélte, tehát elképzelhető, hogy van ott valahol írás, de nem vesszük észre, mert a felismerhetetlenségig megkopott. A harmadik eset, kőlap alkalmazása esetén, ha az utókor nem tartott igényt arra az írásra, lejegyzésre, akkor bizony istápolás híján elkallódhatott sok emlék, tehát rejtve maradva, nem tudunk róla. Ehhez társul, hogy jelenlegi ismereteink szerint a kereszténység felvételét követően az intézményesült hatalom – beleértve az egyházat – nem nézte jó szemmel ennek a hagyománynak a művelését, ezért művelői az üldöztetéstől félve maguk is tehettek róla, hogy ezek az emlékek elkallódjanak, nehogy valakinek bántódása essék.

Ennek ellenére maradt fenn néhány emlék. Néha szinte mesébe illően, illetve nem is tudjuk pontosan, hogyan maradhatott meg egy-egy emlék. Sokukat igen gyakran egyszerűen hamisítványnak minősítik,[1469] vagy egyszerűen ki-

[1468] Magyar Adorján: *Ős magyar rovásírás* (Fáklya kiadó, Warren, OHIO), 7. old.: „Thúróczi János 1488-ban azt írja Krónikájában, hogy a székelyek a saját betűikkel írnak, s ezeket pálcákra szokták róni. Bonfini olasz származású író pedig (XV. század) szintén azt állítja, hogy a székelyek betűiket fácskákra róják, és hogy kevés jellel sok értelmet tudnak kifejezni. 1653-ban, az erdélyi születésű Szamosi István, ...betűket nem mindig tintával írják, hanem négyszögletesre gyalult pálcákra késheggyel róják és, hogy a betűk sűrűn egymásba tapadnak. Tény ugyanis, hogy régen írtak tölgygubacsból készült tintával hártyabőrre (pergament) és az írásra igen alkalmas nyírfakéreg papírszerű vékony rétegeire is, amelyekből a maiakhoz hasonló könyveket is kötöttek."

[1469] Ezek sorába nemcsak rovás emlékeink sorolhatók. Nemrég került kezembe Marton Veronika *I. András király korabeli imák. Az első magyar nyelvemlékek* c. kötete (Matróna, Győr, 2006). Még vizsgálva se nagyon voltak eddig, pedig ezeket latin betűkkel írták, nemhogy őket megillető mélyebb elemzésnek lennének alávetve. Síri csend a „tudomány" felől. És hát persze, hogy a hamisítvány bélyeget a legegyszerűbb rásütni. Hasonló a helyzet a Mandics György által felkarolt, rovással jegyzett kódexek esetében. Valamikor valaki – ebben az esetben Sebestyén Gyula – „tudományos" alapon hamisítványnak mondta, és innentől gyakorlatilag kikerült a hivatalosan vizsgálható körből. Később meg kényelmetlen foglalkozni vele, mert olyan következtetést kellene ezek kapcsán leírni, ami igen kényelmetlen a „tudomá-

esnek a hivatalos vizsgálódási körből, gyakorlatilag nem vesznek róluk tudomást Ennek sorába illeszkedik az úgynevezett „somogyi rovásíráros köveknek”[1470] hívott, vagy varázskőnek elkeresztelt írásemlék. Írásemlékeink állatorvosi lovaként is emlegethetnénk ennek kezelését.

A somogyi kő egy nagyon érdekes emlék. Szépen illeszkedik az általános gondolatok kifejeződése felől a konkrét kifejezése felé történő folyamatos elmozdulás történetébe, mert leképeződése egy korai, még teljességet, általános gondolkodásmódot tükröző jelhasználatnak. Megfejtése során ma, a konkrétból – a konkrét fogalmakra kifejlesztett módszertannal levezetett „eredményekből”, megállapításokból – akarnak következtetéseket (pontosabban visszakövetkeztetéseket) levonni a múltra vonatkozóan, miközben a tábla létrejötte során más elvek, más gondolkodás érvényesült. Ezért nem megfelelők a „megfejtések”.

Sajnos azt kell mondani, hogy ezek rokonságban állnak az etruszk szövegek „megfejtése” során tapasztaltakkal. Ott ókori, jelen esetben sumér istenek elnevezéseinek találgatása folyik, táltosokkal kapcsolatos találgatás, nem szabatos magyarsággal lejegyezhető, gyakorlatilag összefüggéstelen szótöredékek megadása megfejetett szövegként. Ezért a rovásírásos tábláról leírtakról két ellentétes következtetés adódik: 1. Vagy elismerjük, hogy fogalmunk sincs arról, mit akartak lejegyezni azok, akik ezt lejegyezték, 2. vagy ezeket vándorló hordák lejegyzésének tekintjük, amiben túl sok értelmet nem kell keresni, mert nem is lehet igazán feltételezni róluk mást, és szegény eleinknek megbocsátható mindez, mert még csak tanulgatták e dolgokat, a „fejlődés” meglehetősen alacsony fokán álltva, vadászgatva, minek során szép, hogy jeleket is vésegettek, míg mi viszont „magas szintű” társadalommal, „tudással” rendelkezünk és a sok-sok információval. – Amiben egyébként legkisebb rendet sem tudunk tenni, teszem hozzá.

Azt gondolom, itt van az ördögi kör, pontosan azért nem tudunk rendet tenni saját házunk táján ma, mert túlzottan konkrét – lineáris, egytényezős, azonnal eredményt érzékelni akaró, ezért türelmetlen – a ***gondolkodásmódunk.*** Elemerültünk benne, és nem látjuk a fától az erdőt, az általánosat, képtelenek vagyunk elrugaszkodni ettől a nézőponttól (a „balféltekés” nézőponttól) és szintézisre törekedni, a szépet meglátni, egy kicsit engedni az egyébként születésünktől fogva bennünk rejlő, de végletekig elbujtatott jobb agyféltekénk „csábításának”. A ***gondolkodásmódunk*** rossz tehát.[1471]

---

nyosnak” minősített, de az igazsággal gyakran köszönő viszonyban nem lévő, „általános vélekedést” írók számára.

[1470] Az úgynevezett „Somogyi kövek” Csepregi Ferenc tulajdonában vannak, melyeket családi örökségként őriz. Ezeket 1999-ben Barkó Béla mutatta be Harkányban. A lelet együttesnek részét képezi egy rovás jelekkel telerótt „palatábla”, melyet Berkesi Gyula kaposvári tanár „Tanító táblának” nevezett el, és szintén általa „mágus köveknek”-nek hívott rovásírásos kövek. Marton Veronika a leletekről könyvet írt (*A somogyi rovástábla és a táltos kövek*. Matrona, Győr, 2008).

[1471] A 2016. évi 7. Báthory–Brassai Konferencia – melyen a fentebb idézett két tanulmány kezdeteit előadtam – mottója volt Albert Einstein paradigmaváltás című gondolata, miszerint: „Egy problémát nem lehet ugyanazzal a gondolkodásmóddal megoldani, amely a problémát előidézte”. A konferenciasorozat fókuszában a Kárpát-medence versenyképessége áll, és az

Van még egy nagyon fontos dolog a kő értelmezése kapcsán. Nem lehet megfejtést megkísérelni ***isten személyes megélésének*** valamilyen szinten való figyelembevétele nélkül. A következő idézet nagyon szépen jellemzi őseink istenhitét – személyesen megélt istenhitét, amely markánsan elkülöníthető az indoeurópai, alapjában megszemélyesített istenségektől: *„Nem szokásuk hogy istenszobrokat, szentélyeket oltárokat emeljenek, ellenkezőleg, ostobának tartják azokat, akik így tesznek, és gondolom azért, mert a hellénekkel ellentétben nem hisznek abban, hogy az istneknek emberi alakja van. A legmagasabbra járnak fel és ott áldoznak."*[1472]

Ezért a következőkkel egy az általános felől induló nézőpont és gondolkodás alapján, valamint őseink megélt istenhitére tekintettel teszek kísérletet a kövön látható jelek értelmezésére, ami ilyen értelmezésben szorosan kapcsolódik, átköt a tatárlakai koronghoz is.

2. "A somogyi rovásíráros kövek" (a „tanító kő" avagy „a kapcsolódások köve")

Előre kell vetíteni, hogy az alábbiak a kövek közül a tábla (egyes közlések során „tanítókőnek" nevezett) értelmezését adják, nem foglalkoznak a „varázskövekkel".

Az értelmezés során nem követnek semmiféle olyan „szabályt" elgondolást, melyet szokásos rovásírás értelmezése során követni. Tehát jelen írás szerzője nem látja indokoltnak az eddig szokásos ***hang–jel*** megfeleltetés, a ***balról-jobbra*** történő írás „szabályának", a ***hangugratás*** „szabályának" a követését, mert azok jelen értlemezés során nem adtak ki szabatos magyarsággal lejegyezhető gondolatokat, illetve nagyrészt olyan megoldásokból leszűrt következtetéseken nyugszanak, melyekről szintén kijelenthető, hogy nem adnak ki szabatos magyarsággal lejegyezhető gondolatokat, ezért nem megfelelőek. A ***hang-jel megfeleltetés, a balról-jobbra történő írás, a hangugratás merev, szabályszerű alkalmazása gátja nemzeti kincsünk, a székely-magyar rovás megfelelő értelmezésének***. Az alábbiak szépen szemléltetik, példázzák azt is, hogy e szabályokat nem lehet mereven alkalmazni, pontosabban e szabályok valójában nem is léteznek, még pontosabban a lejegyzett gondolatok lejegyzésekor nem is léteztek,

---

az elképzelés, hogy „a nemzeti összetartozás és egymásrautaltság tudata gazdasági erő". Kiemelten szerepelt néhány idevágó gondolat, ami nagyon időszerű ma a Kárpát-medencében. Azonban nemcsak általánosságban igazak ezek a gondolatok, hanem nyelvünk, és szervesen hozzá kapcsolódó rovásunk saját elvei, felépítése, működési sajátosságai mentén történő feltérképezésére is. Rímel a fenti gondolatra Antoine de Saint-Exupéry gondolata, aki, mondhatni más megfogalmazásban mondja el ugyanazt: „A világos látáshoz néha elegendő a nézőpont megváltoztatása." És még egy gondolat Albert Einsteintől: „Az összevisszaságban találd meg az egyszerűséget, a hangzavarban a harmóniát. A nehézségek közt mindig ott van a lehetőség."

[1472] Marton Veronika: *A somogyi rovásírásos kövek* [Matrona Győr 2008] 71. old.

tehát eredeti állapotában nem léteztek.[1473] Azok jóval későbbi adaptációk során erőltetődtek rá.

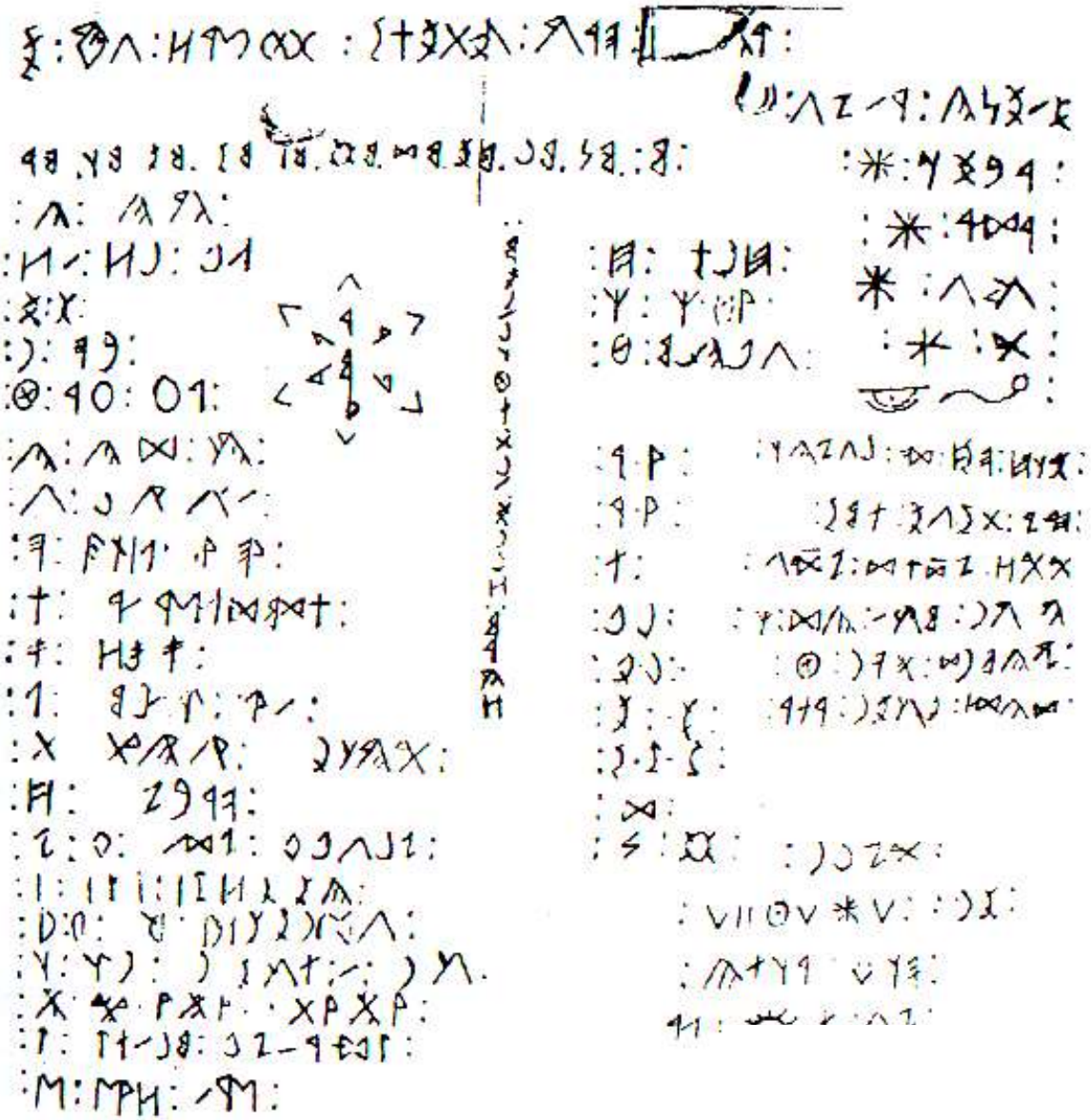

1. ábra. A somogyi kő „tanító táblája” avagy a „kapcsolódások táblája”.

A kövön (táblán) látható „jelhalmaz” nagyon mély lenyomata egy teljesen más gondolkodásmódnak, egyúttal a magyar nyelv fejlődésének, pontosabban annak egy nagyon pontos „eredet” leirata, egy látlelet. Elöljáróban azonban hadd álljon itt néhány fontos alapgondolat:

[1473] Ezek a szabályok a rovás, latin írásmód alapján – a rovásra erőltetett lejegyzési mód, megfeleltetés, és gondolkodásmód – történt adaptációja során rögzültek. Alapvetően Telegdi János 1598-ban a "Rudimenta, a hunok régi nyelvének elemei rövid kérdésekben és feleletekben összefoglalva" című munkájában foglalta össze az ősi magyar írás „szabályait”, azonban pontosan ezután változott meg az írásmód, és veszítette el korábbi tömör kifejező képességét.

A tábla szerzője külön kezeli a magán- és mássalhangzókat, azonban mindenképpen rendszerbe illesztetten. Erről tanúskodik a magánhangzókat illetően egyfelől az, hogy a tábla tetején a második sorban az -„M” jeléhez kapcsoltan vízszintesen felsorolásra kerül minden magánhangzó. Azonaban az M-hez kötött jelsor sorrendje kicsit eltér a későbbiekben ismertetett, középen elhelyezkedő magánhangzó sorozattól és szerepelnek benne magánhangzó ismétlődések. Az M-mel szerepeltetett jelsor (jobbról-balra haladva): -Ü; -O; -E; -U; -Ü (ismételten, de más jellel); – vélhetően – I jele látható; -É; -E; -Á; -A.

A mássalhangzók érdekes sorrendiséget követve a tábla első oszlopában lettek felsorolva, az -„M” mássalhangzó magánhangzókkal alkotott sort követően. A mássalhangzó sorozat a magyar nyelv 24 mássalhangzóját tartalmazza, mögötte kis magyarázatokkal, mintegy utasítással ellátva. Az -M jel, mely legelső a sorban és az egyetlen, mely jobb oldalon került feltüntetésre, a többi jel, kezdve G- jelével mindig az adott sor bal oldalán szerepel. Egyetlen jel az R-, mely elválasztó kettős pontozás nélkül mindkét jelölés formájaként fel van tüntetve (a K- jelének is kétféle formája forog közkézen, azonban jelen táblán közöttük feltüntetésre került az elválasztó kettős pont jele). Mindezeknek lesz jelentősége, illetve jelentése a későbbiekben.

3. A somogyi kő lelke a “folyamatábra”

Különösen érdekes a magánhangzósorozat és mássalhangzósorozat közé – valamint egy függőleges „magyarázó” szövegrész elé – ékelt kis „folyamat” ábra. Ennek közepén is az -„M” jele áll. M jelét ***körkörösen*** az -„Á” jele hat irányban balról jobb felé haladva elforgatva veszi körbe. Majd pedig minden irányban az -„S” jele zárja hatszor a hat irányban körbefutó jelegyüttest, mintegy iránytűként kijelölve az egyes irányokat.

E képi jelegyüttes (nevezzük folyamatábrának) többféle értelmezésnek is teret engedhet.[1474] Véleményem szerint semmi köze istennevekhez.[1475] A

[1474] Záhonyi András: A somogyi rovástábla és az ARVISURA c. írása szerint [Ősi Gyökér_2010_4_045-048]: „Samas akkád napisten neve csillag-formában (sugárzó Napként)” szerepel a Tanító táblán. Marton Veronika: A somogyi rovásírásos kövek [Matrona Győr 2008] c. kötetében szintén „akkád-asszír Napisten”-ként értelmezi, de összefüggésbe hozza a magyar *szem,* illetve *Szamos* folyónévvel, szavakkal is.

[1475] Istenneveket később képeztek belőle azok, akik már nem értették az eredeti jel vagy jel együttes érteményét. Ezért lehetséges sumér és magyar jelek között szoros kapcsolat, de értelmét tekintve a kettőnek semmi köze egymáshoz.

középen álló 𓄿-„M” jel 𓃀-„Á” jelen keresztül kapcsolja a mássalhangzó és magánhangzó sorozatot.

A folyamatábra SAMAS-ként való értelmezése azért nem megfelelő, mert nem ad magyarázatot az 𓄿-M jel kitüntetett szerepére, és azt sem emeli ki, hogy AS az M központi jelhez tükrözve kerül lejegyzésre.

A folymatábra valójában egy „kapcsoló” (kapcsolódásokat bemutató) ábra, egy körkörösen sorakozó mássalhangzó sorozat alap folyamatát felvázoló ábra, a természet alapfolyamatát mint vezérfonalat körbefuttatva, ahol a sorban következő mássalhangzóknak egyenként jelentéshordozó szerepük van. A körbe-futás során mindegyik jelnek több értelme van aszerint, hogy hogyan és milyen irányban kapcsolódik a természeti folyamathoz, jelenséghez, ezzel együtt egy másik jelhez (2. és 3. ábra).

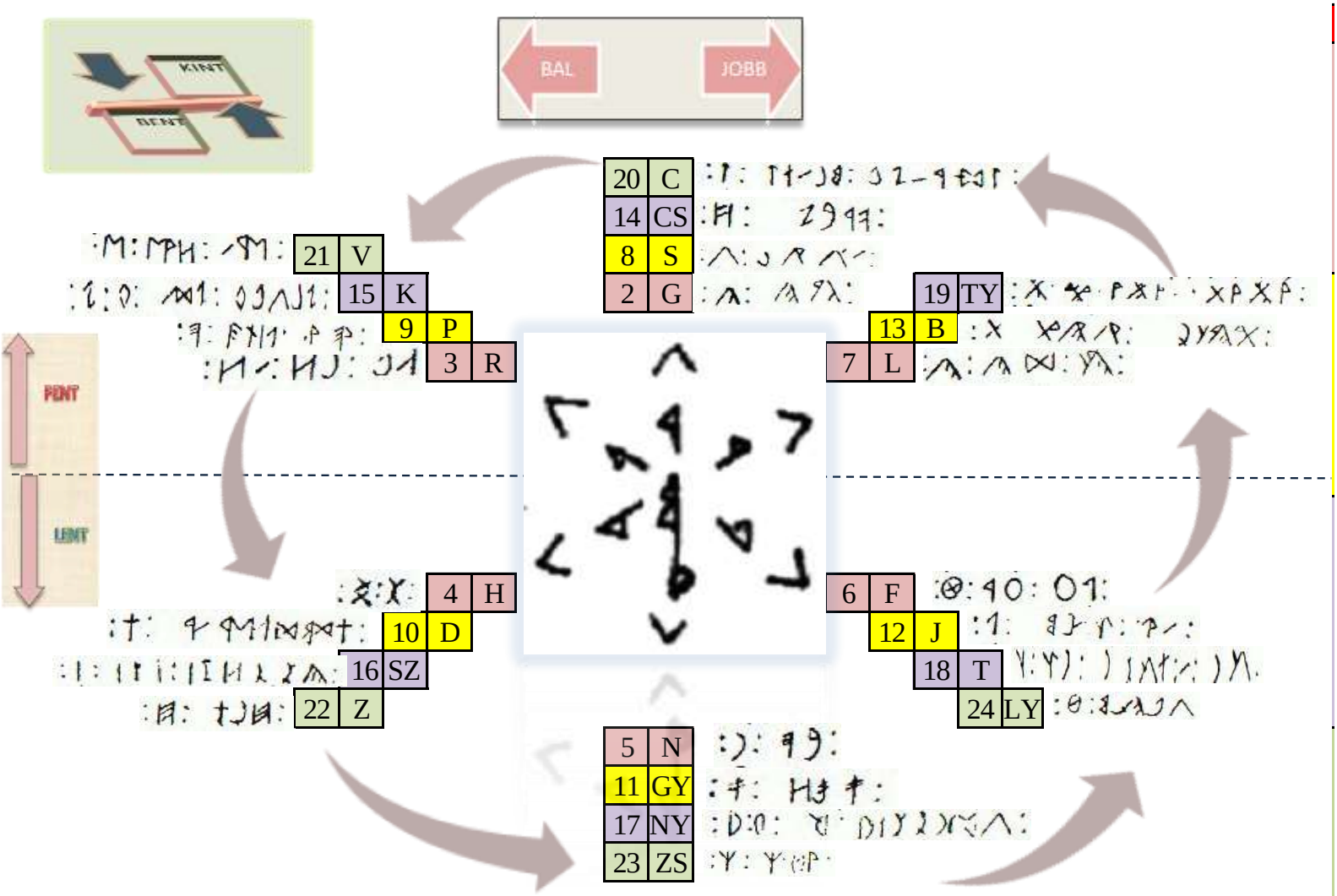

2. ábra. A somogyi kő kiegészített folyamatábrája I.

A hangnak minősített jelek minden esetben ***elsődlegesen gondolatot*** rögzítenek, és csak ***másodlagosan*** a ***hangértéket***. A mögöttük található kettős ponttal elválasztott magyarázó szövegek ***két célt*** szolgálnak. Egyfelől ***pontosítják*** az

adott jellel rögzített gondolat értelemzését, másrészt ***pontos kapcsolódásokat jelölnek ki*** a többi jel felé.

Nemcsak a jelek, henem a kapcsolódások is fontossági sorrendbe illeszkednek. Az alap kapcsolódást az SZ- jelhez, mint alap, legfontosabb kapcsolatot jelentő alapegységhez való viszony képviseli.[1476]

A második, általánosan, és sokszor, több értelemben és több méretben is visszatérő kapcsoló jel az -„S” hangnak minősített sátortető szerű jel, melynek jelentése „ES”, illetve iránytól, elhelyezkedéstől függően ALÁ ES, FELÉ ES, FÖLFELÉ ES érteménnyel bír. Az ehhez a jelhez rendelt hangérték magában hordozza az "S" hangot is (pontosabban ehhez a jelhez rendelt "S" hangértéket, melyet mai – vélményem szerint egyszerűsítő – értelmezés szűkít le erre, a hangérték szerint történő értelmezésre) azonban annál tágabb érteményű.[1477] Az -„S” hangnak minősített sátortető szerű jelhez ugyanis SZÉTTERÜLŐ KAPCSOLÓDÁS gondolata rendelhető, amit a jel maga nagyon szemléltesen be is mutat, mintegy jelképez. A természetben semmi sem önmagáért való, hanem kapcsolódva, másokhoz való viszonyon keresztül nyer értelmezést, mint például egy nagyon ősi kapcsolódást jelentő ES-Ő szavunk[1478] részeként. Az eső egy örök kötforgás része, tehát amikor az eső esik, akkor szétterülve – alá eső irányban – esik (aláhulló és vízzel ellátó értelemben is) de ezt egy fölfelé menő párolgási összegyűlési szakasz előzi meg. Alapérteménye ebben a jelben rögzült mint ES, de rendszeresen visszatér mind mássalhangzó, mind magánhangzó jelek részeként alá eső (lefelé mutató), de felfelé mutató, és szétfelé mutató jelként, kicsi és nagy formában is. Egyúttal kapcsolódva mind -„G”, mind -„L” jelekben, részét képezve azoknak.

Az -„M”, valamint -„Á” jel a fenti két kapcsolódást jelentő jel összevonásaként, de egymásba történő összekapcsolásként is értelmezhető, a két kapcsoló jel – pontosabban a jelekkel együtt a bennük megfogalmazott gondolatok – összerovásával jött létre. Ennek tudható be mindkettő kitüntett szerepe a folyamatábrán, ezen keresztül a nyelv fejlődésének bemutatásában, amire e tábla hivatott.

-„M” tartalmazza tehát legalapvetőbben -„SZ”-t, mely a legfőbb, mindent átható mindenség, az egység jele. Majd tartalmazza az -„Á” jelet, mely SZ-szel együtt ÁSZ-SZÁ jelentést foglalja magában. Így mindezeket összeolvasva -„M” jele önmagában SZAM-SZÁM értemény összerórásaként értel-

[1476] A nyelv szakralitása tükröződik és pontos összhangban van a magyar írással. A magyar írás alapvetően nem betűírás, hanem a beszéd kialakulásával – és a nyelv ma is őrzött rendszerével szoros összhangban – gyökjelek, alapgondolatokat kifejező jelek rendszere, és csak másodsorban a konkrét felé haladva veszi fel a betűírás jellemzőit, tehát azt is ki tudja fejezni. De alapvetően nem ez a jelentősége, hanem a szakrális kialakulás kötődéseit fejezi ki a már említett gyökökben felépített rendszeren keresztül. Ehhez a tudáshoz való legalapvetőbb kapocs a magyar SZ hangzó jele a magyar írás szerint →I.

[1477] Az az alapprobléma ugyanis itt is jelentkezik, hogy egy jelhez mindenáron hangértéket kívánnak rendelni az értelmezők, és nem egy tágabb értelemben vett gondolatot.

[1478] Itt azonnal észrevehető ESŐ szó és Ő hangérték jelének kapcsolata, ugyanis a táblán szereplő Ö-höz kapcsolt jel felső részen tartalmazza a sátortető szerű jelet.

mezhető. A „SZÁ” alapgyökök alapérteménye „elválás”, az egésztől, a mindenségtől való elválás,[1479] míg „M” a maggal, sarjadással kapcsolatos. Így a jel-együttes nem SAMAS,[1480] hanem SZÁM-ás (os) értéményű, mely mint alapgyök kitüntetten van jelen SZÁM-osság (fontosság), SZÁM-ít, SZÁM-tartó, SZÁM-adó stb. szavainkban.

Mind -„M”, mind -„Á” jele bal oldalon fent beforgatva tartalmazza -„S” jelet, mely tehát az elválás irányát jelöli ki, míg -„M” bal oldalán alul is. Az elválás tehát a jelek alapján ALSÓ-FELSŐ; illetve BAL-JOBB irányultságú lehet. Az ábrán és a jeleket illetően egyenlőre nem látszik, de az elválás egy további dimenzióval bővül, mégpedig BENT-KINT irányú elválással.

A kis folyamatábra az egységtől, egy FENT, baloldal felé elinduló kis irányt szabó jellel, tehát JOBB-ról BAL-ra tartó, a fölfelé mutató egységtől pedig folyamatosan eltérülő, elferdülő (ebben az értelemben FÖNTRŐL előbb lefelé, majd a félkört elérve LENT-ről FÖL-felé haladva tartó), több nagy köríven való végighaladást követően önmagába is visszatérő, és bentről KI-BE is mozgó folyamatot mutat be. Ilyen értelemben szoros egységet mutat a világról jelen állás szerint fennálló tudásunkkal (atomok szerkezete, felépítése, mozgása), illetve az ennek értelmezésével foglalkozó filozófiai irodalomban közölt megközelítésekkel,[1481] valamint olyan szakrális tudással, amit talán a hermetikusok, illetve közvetlenül Hermész Triszmegisztosz nézetei jelentenek, jelképeznek[1482] legmarkánsabban.

A folymatábra (illetve a fentiek és alábbiak alapján lehet kapcsolódások bemutató, irányító ábrájának nevezni) a 2-3. ábrán bemutatottak szerint körbehaladva „vezeti be” az egyes jeleket (melyek hangokat is jelölnek, de nem csak azt) és a hozzájuk kapcsolódó, alapvetően a jelek kapcsolódásait leíró gondolatokat,[1483] melyek nagyon szoros kapcsolatban vannak a világ, a természet alapfolyamatával. Ilyen értelemben szoros kapcsolatban vannak azzal, hogy egykor vallásos jelentőségű fogalomjelekként is használták őket.

[1479] Faragó Károly: Nyelvünk ősisége – avagy a magyar nyelv kialakulásának alapelvei http://epa.oszk.hu/01400/01445/00015/pdf/EPA01445_acta_hungarica_2016_1_004-027.pdf 2.7. pont a 10. oldalon.

[1480] Marton Veronika: *A somogyi rovásírásos kövek* [Matrona Győr 2008]. Záhonyi András: „A Somogyi Kövekről." *Ősi Gyökér*_2010_4_045-048

[1481] Kezdve az ókorban a görögökkel, Arisztotelész, majd Leukipposz, Démokritosz és Epikurosszal, folytatva Dantonnal, majd Rutherford, Bohr, Sommerfelden át a modern felhőszerű energiavalószínűséggel foglalkozó modellekig (Heisenberg, Schrödinger).

[1482] Hermész Triszmegisztosz Kybalionában összefoglalt tételeket mutatja be a 7. ábra.

[1483] Varga Géza szerint, mint láttuk, rovásírásunk betűi egykor vallásos jelentőségű fogalomjelek voltak. A székely rovásírás kőkori világmodellek jelkészletéből származik, azaz e közös gyökerek miatt áll rokonságszerű kapcsolatban Eurázsia legősibb írásaival. Varga azt is igazolja, hogy az egyes jelrendszerek kapcsolódása nem lehet a véletlen műve: „…két jelrendszerben mégis több egymásra hasonlító bonyolult jelet találunk, akkor annak oka nem a véletlen, hanem a genetikai kapcsolat. Korábban azt feltételeztük, – s néhány példával bizonyítottuk is, – hogy az egymással genetikus kapcsolatban lévő jelrendszerek közös őse egy elemi erejű vallásos szimbólumrendszer, amely sokkal mélyebben beépült a kultúránkba, mint azt gondolnánk.” (Varga Géza: *Az Éden írása.* 2. old.)

3.1. A mássalhangzók jelei és értelmezésük

Vannak jelek, melyek esetében a jel balról és jobbról teljesen szimmetrikus, és ez a szimmetria a „magyarázó”, azaz a jel mögött lévő szövegrészeben is visszaköszön. Ilyen jel Λ-„S” jele, mikor is a felső kis kapocs jel hozzátoldása nélkül középen két Λ-„S” jel áll. Ezeket balról a két „O” jele közül az egyik: -mely „R” jelének sorában a bal oldali „R” jelet jobbról határolja, míg a jelegyüttest jobbról egy jobb oldali „R” jele határolja, azaz jele, mely „S” sátortető jelének bal „száraként” is értelmezhető. Ezáltal az első kör (rózaszínnel jelölve) harmadik jel együttesébe (azaz az „R”-hez kapcsolódóba) „érkezik”, ékelődik be a következő kör (sárgával jelölve) első jelének Λ-„S”-nek magyarázó szövege, mintegy szimbolizálva a ***kintről bentre*** való haladási irányt.

Az alábbiakban a körforgásban betöltött szerepük (milyen irányultságúak, melyik térnegyedben elhelyezkedve, illetve a szimmetriához való viszonyuk, ezekkel együtt kapcsolódásaik alapján helyezik el, és értelmezik a kövön függőlegesen egymás alatt látható mássalhangzó (de alapvetően és elsődlegesen gondolatokat közlő) jeleket. Nem minden jelre térnek ki, alapvetően azokat emelik ki, melyek ebben az értelmezésben fontosabbak, illetve az elmondottakat kitüntetetten jellemzik. Az egyes körökhöz tartozó jeleket külön színekkel jelölten mutatja be a 3. ábra. Ezen az egyes irányok mellé szervezve a rovás jelekkel és magyarázó szövegekkel kiegészített folyamatábra látható, valamint az ábra jobb oldalán az eredeti (függőleges) sorban felsorolt jel, illetve jel-együttes lett feltüntetve. A következő pontok az egyes körök szerint haladva mutatják tehát be az értelme-zéseket

3.1.1. Az első kör jelei és értelmezésük

1 | M 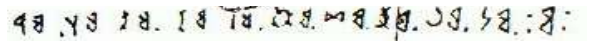 Szárhoz FENT S LENT KAPCSOL hangja jele M értelme kapcsolva MAG --- Középen elválás ALAPGYÖKE SZÁ, előtte (alatta MA) utána (fölötte) AS összeolvasva SZÁ-M-A-S ("S" két ÁG-on BAL S JOBB ÁG-on FELfelé egy pontban ZÁR).

2 | G 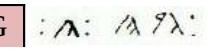 Kapcsolva JOBB-ján felfelé ÁG AGG kapcsol, előre együtt MAG-ot ÉL-tet.

3 | R 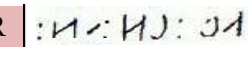 SZÁR-a BAL-ra FER-dül, BAL oldalán KÖT KÉT SZÁR-a között, JOBB-ján SZÁR-hoz ES (KAPCSOL).

4 | H ÖSSZ(HANG)-ja HU-ll-va SZÉ-t ES kint S bent balján S jobbján FOR-dulva gabalyodva GÖRBÜL-ve.

5 | N GÖRBÜL-ve (csupán) FÉLKÖR, FENT kapcsolja SZÁN-ALOM (felső akaratának elfogadása számára egyben menedék értelemben). Egy másik, fizikát alapul vevő értelmezés szerint: „AN”-ra PARÁNY „P” EGYMÁSRA VETÜL Ezzel mintegy jelképezve a napból érkező foton egyben

a kettőt tartalmazó kettősségét, mint az anyagi természetű elektromos és a hullámtermészetű mágneses teret egyben, s egyben az abszolút sebességgel hordozva földre történő „rávetülését”.

6 | F 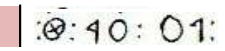 SZÁ-N FON BAL-ján s JOBB-ján, Kint KörBeér, Bent Kapcsol.

7 | L 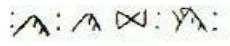 Két ÁG-a összeér FENT, BAL-ján AGG(at)va ÁLL(SZÁLL), JOBB-ján FEK-tetve HAL-AD tova.

3.1.2. A második (sárga színnel jelölt) kör jelei és értelmezésük

A következő KÖR (sárgával jelölt S-el indítot,t ezen kívül P, D, GY, J jeleket tartalmazza, majd B jelével zárul. "B" magyar jele szintén egy balról és jobbról teljesen szimmetrikus jel. A "magyarázó" mögötte lévő szövegrészben szintén visszaköszön a szimmetria olyképpen, hogy B és L jele indítja kívülről a BAL, illetve JOBB oldali "magyarázó" szöveget, és a mindkét jelen rajta szereplő kis fölső kapcsoló jel a másik irányában (egymás felé) mutat. A bal oldali jelcsoport balról jobbra olvasva egy szintén (B-hez és L-hez képest) jobb oldali (tehát balról jobbra mutató) fölső kis kapoccsal kiegészített S jelével zár. A vele szemben lévő jobbról bal felé szimmetrikusan álló B és L jele (melyen a fölső kis kapocs jele jobb felől bal felé mutat) egy ferde R jel lefelé mutató kis kapcsoló jellel és egy lenti kapcsolatot jelző N jelével, mely akár Ö is lehet, egészül ki.

8 | S SZÁR-a BAL-ra FER-dült, JOBB-ján két ÁG-a összeér S FENT KAPCSOL

9 | P 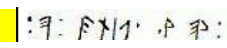 SZÁR-at körbefog PÁR, BAL-ján ASZ, jobbján AP, BAL-ján JÁSZ, JOBB-ján TŰZ SZÍT menedéke legfőbb ALOMALOM,

10 | D 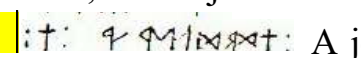 A jel együttes tartalmazza - „D”, - „U” jelét kétszer, azonban az elsőben bal oldalról összeróva szerepel mind -„A-Á” pontosabban ASZ-ÁSZ-SZA-SZÁ gyökök egyike, vagy több is, „U” jele is inkább USZ-SZU gyökként értelmezhető, valamint „Ü” vagy „Ö” jele. Továbbá a két „R” közül az egyik: , -„J” , majd önállóan is szerepel -„SZ” jele, - „V” jele, valamint ASZ gyök - „T”-vel jobb oldalon összeróva. Az olvasat: IDŐ USZTATJA ÁRJÁT, ÁRASZTJA, ÁT (verekedve) SZENT (SZÁR) AVASZTVA ADJA JÁSZÁT (jászolát, menedékét).

11 | GY 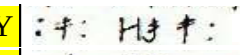

12 | J 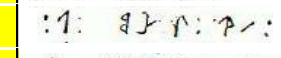

13 | B BALRÓL JOBBRÓL SZIMMETRIJUS maga a jel is, és a magyarázó szövegben is ez kis eltéréssel visszaköszön. A KIS FÖLSŐ KAPOCS („ES” jele fönt beforgatva) a bal oldali jelegyüttes esetében JOBB kéz felé mutat, és JOBB oldalon kapcsolódik, és a jelegyüttest az -„S jele zárja, azonban szintén fölső kis kapocs jellel kiegészítve. Ezzel szemben a JOBB oldali jelegyüttes esetében - „B”-hez és -„L”-hez BAL oldalon csat-

lakozik és BAL kéz felé mutat ez a KIS FÖLSŐ KAPOCS jele, és ebben az esetben hangként értelmezve TŐ illesztett hozzá. Ez összhangban van azzal a megfigyeléssel, hogy „B” hanggal kezdődő gyökök BELsőséggel, BENT levés érteménnyel vannalk erőteljes kapcsolatban, amit jelképesen kifejez a jel és a magyarázó szövegrész szimmetrikussága is.

3.1.3. A harmadik (lila színnel jelölt) kör jelei és értelmezésük

A következő KÖR (lilával jelölve, mely CS-vel indított) TY jelével zárul, mely szintén egy balról és jobbról teljesen szimmetrikus jel. A "magyarázó" mögötte lévő szövegrészeben azonban nem köszön vissza szimmetria. A KÖR kitüntetett több szempontból is. Egyfelől a körhöz tartozó jelek NEM tartalmaznak kis felső bal vagy jobb oldalon balra, illetve jobbra mutató kapocs jelet, másfelől azonban a "magyarázó" szövegrészek jóval hosszabbak, mint az előző körökben megfigyelhetők, gyakori visszatérő elemük, hogy magánhangzók jeleit is tartalmazzák. Ez a KÖR a SZÁR-hoz, HAR-móniához, ÖSSZ hanghoz visszatérő kör.

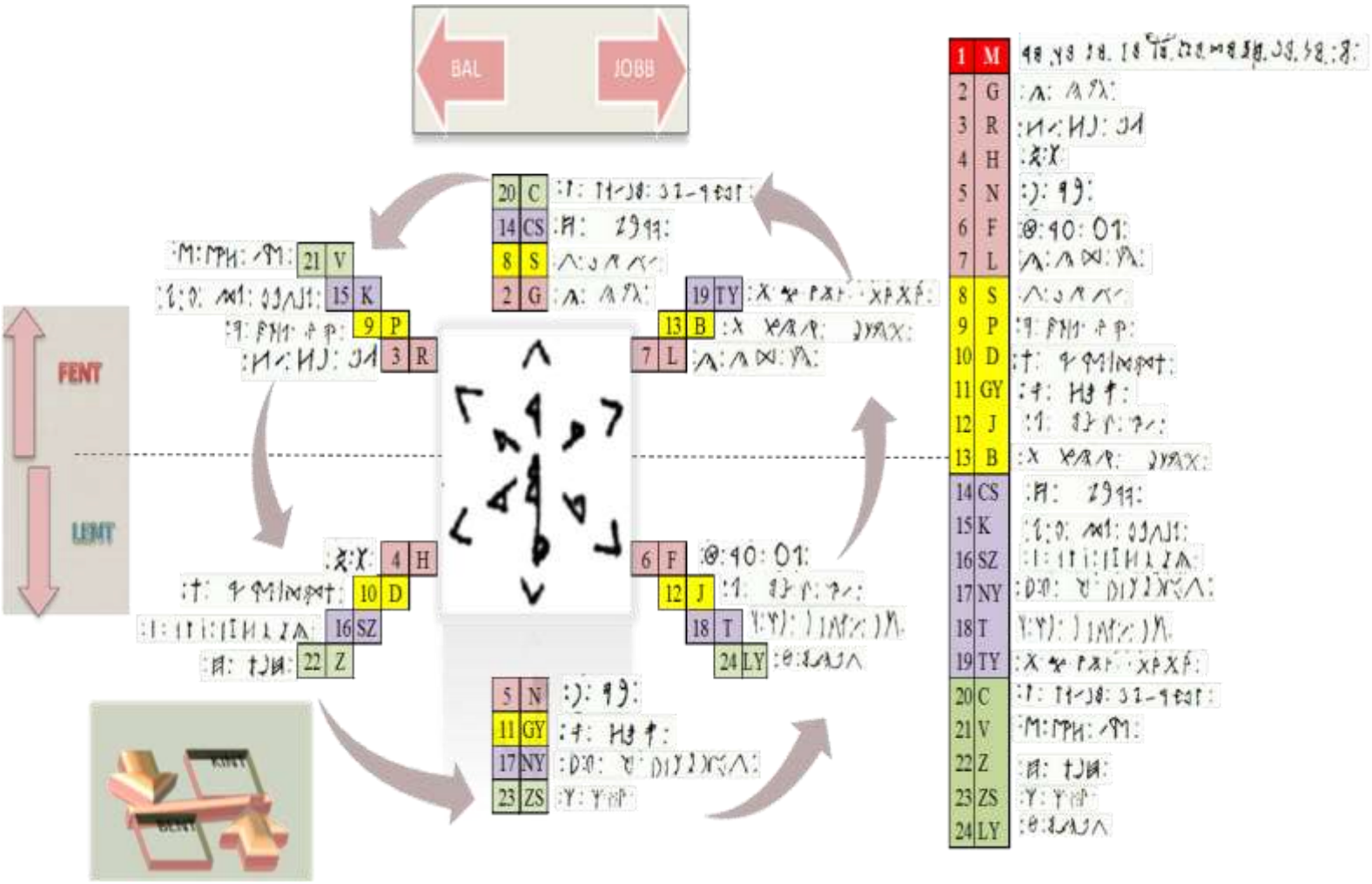

3. ábra. A somogyi kő kiegészített folyamatábrája II.

14 CS 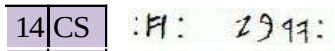

15 K 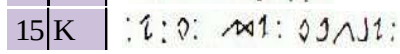 A kör második sora "K" két jelével indul. Ezek azonban valójában nem K jelei elsősorban, hanem a KAPcsolódásokat illetve azt jelképezi, hogy a KÖRkörös építkezés zárul, ebben a körben. Mégpedig kétféle értelemben.

 Az "első" "K" jel keresztirányú kapcsolódásokra utal. A folyamtábra JOBB átlósan FENT szereplő elferdített „ES” jelét valamint BAL átlósan LENT szereplő elferdített ’ES” jelet melyet tehát az átlósan LENT-ről FEL, valamint FENT-ről LE mutató jelek összetolásával kapunk. (Hogy mennyire így van, az végigellenőrizhető az ábrán visszatérő ábrázoláson vagy függőlegesen, vagy kissé hátradöntve szerepel e jel együttes.)

A második "K"-t szintén az FEL ES és ALÁ ES jelek megfelelő elforgatásával nyerjük. Az előbbi két jel közül az alsót kívülről befelé csavarva kapjuk e másik jelet, mely így alsó féltekén tér el az elsőtől, ezáltal körbeér (a kör zárul) érteményű.

A két jel mögötti "magyarázó" rész is tartalmaz szimmetriára emlékeztető, illetve talán még inkább tükrözésre utaló jelzést. A hátul lévő jelegyüttes ES köré szerveződik. Jobbról az egyik K jele (az átlós kapcsolatra utaló) mellett az "O" két jele közül a "fölső sapka" nélküli (a tábla magánhangzói között jobb oldalon szsereplő), míg balról a "sapkás" "O" jele a körbeérést szimbolizáló "K" jele mellé került. Ez a kis ábra jól szimbolizálja azt, hogy a folyamatábra a világról vallott elég komplex és kiforrott nézetek összefoglalását mutatja be.

16 SZ 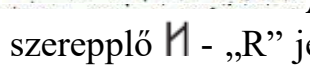 A jelegyüttes a mássalhangzók közül - „L” és bal oldalon szerepplő - „R” jelét tartalmazza. A kettős pontokkal laválasztott gondolatok a mindenhatóhoz és e két jelhez, illetve a hozzájuk tartozó gondolatokhoz kapcsolódnak. Balról jobbra olvasva a bal oldali gondolat: 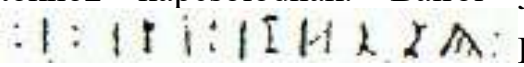 ELŐL ELSŐ, ÉLET S LÉG S LEGELSŐ ILLESZTÉST JELENTŐ, ŐRE, ERŐ S ÉSZ. S a bal oldali: MINDENT REJTVE ÁTFOG S KIVÁLASZT ISZ S SZÍ ÍGY LEZS TELJES MINDÖRÖRKKÖN ÖRÖKKÉ (mert balról jobbról „I” kiválaszt ISZ s SZI ő a legfőbb a magasztos, a végtelen döntnök.)

17 NY 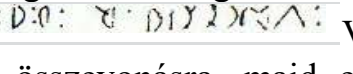 Valójában -„SZ” jele -„N” jelével kerül egy jelben összevonásra, majd egy kettős pontot követően szimmetrikusan szembeállítva kerül ismételten lejegyzésre.

18 T 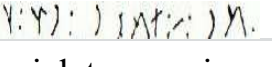 - „T” jeléhez kapcsolódó sor nem tartalmaz kis felső kapocs jelet, van viszont KERESZT összetolású "Ü" jele SZ tetején is az van N-nel kiegészítve. Az értelmezést jobbról bal felé haladva végezve:

Az első gondolat négy jelet tartalmaz: - „S”, - „T”, és magánhangzók közül - „Ü” (melyet gyakorta „Ö” hanghoz is szokás kapcsolni) is

fent beforgatva benne rejlik a jelegyüttesben, valamint külön lejegyezve - „N”. Ragaszkodva a jelek hangértékeihez és tekintettel az összerovásról szokásos taní-tásokra, a jeleket összeolvasva SÜT, illetve ÜST adódik. EN-nel kiegé-szítve (pontosabban ON-ÖN-nel) és összeolvasva: „ÜST-ÖN SÜT” értelmezés adódik.

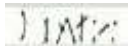
A második jel „R” jobb oldalon látható jele, mely az egésztől való elferdülést (elferdült „SZ”, és fél oldalas „S”-ként is értelmezhető) jelképezi.

A harmadik – kettőspontok közé ékelt – jelegyüttes tartalmazza - „I”, illetve gyökként „ISZ” jelét, az első gondolat során már leírt „SÜT-ÜST” jel-együttest, majd egy újabb magánhangzó - „E” vagy „É” jelét, és az első gon-dolat során már leírt - „N” jelét. E jelegyüttes – melyben eleve jelegyüttes és más gondolat már benne foglaltatik – tehát úgy is értelmezhető, hogy a második jelegyüttes „I” és „E-É” jelével kiegészítve.

Balról az utolsó gondolat szintén négy jelet rejt magában. Első -„SZ” jele kiegészítve, - „T”, valamint a fentebb már közölt magánhangzók közül - „Ü” is fent beforgatva benne rejlik a jelegyüttesben, valamint külön kiírva - „N” jele. Az első gondolathoz hasonlóan összeolvasva: SZÜN-TÜN adódik, mely nemcsak a szűnés, szünetelés, eltűnés gondolatát (szavait) adja ki, henem a szüntelent is.

- „T” jele zárja tehát a jobb alsó térnegyedben szereplő jelek sorát, jelképezve, hogy még lent van, de a körben már felfelé ívelő szakaszon. Mivel a harmadik (lila színnel jelölt) kör utolsó előtti (de még lent szereplő) jele, ezért a magyarázó gondolatok az okkult, illetve vallási tanításokkal való szoros kapcso-latot valószínűsítenek. Ezek között kitüntetett, és nagyon erős a bibliai gondolat-körrel való párhuzam:

Ján. 6,56. „6. Ha valaki nem marad én bennem, kivettetik, mint a szőlő-vessző, és megszárad; és egybe gyűjtik ezeket és a tűzre vetik, és megégnek.”

Jel. 19,20. „11. És láték egy nagy fehér királyiszéket, és a rajta űlőt, a kinek tekintete elől eltűnék a föld és az ég, és helyök nem találtaték.” „12. És látám a halottakat, nagyokat és kicsinyeket, állani az Isten előtt; és könyvek nyittatának meg, majd egy más könyv nyittaték meg, a mely az életnek könyve; és megítél-tetének a halottak azokból, a mik a könyvekbe voltak írva, az ő cselekedeteik szerint.”

Jel. 20,12. „14. A pokol pedig és a halál vettetének a tűznek tavába. Ez a második halál, a tűznek tava.” 1 Kor. 15,26., 1 Kor. 15,54., Jel. 19,20., Jel. 2,11., Jel. 21,8. „15. És ha valaki nem találtatott beírva az élet könyvében, a tűznek tavába vetteték”

Még valószínűbb ez a kapcsolat tekintettel arra, hogy a folyamatábra által kijelölt következő (tehát a felfelé eső) térnegyed az első, mely fent szerepel tartalmazva - „L” jelét, mely az élen levés, élet (lét, lég), illeszkedések vezérgondolatai köré szervezett, azaz a magyar hagyományban, néprajzi motí-

vumokban nagyon mélyen gyökerező ***életfával*** kapcsolatos gondolatkört jelképezi.[1484]

Ezt a feltételezést még valószínűbbé teszik a „Tatárlakai korong" harmadik és negyedik térnegyedébe illesztett ábrák, illetve gondolatokkal való párhuzam. A korong harmadik térnegyedében üstöt jelképező tárgyak, illetve sütést, felszálló füstöt (egyúttal beforgatott ∃ - „P" jelét) jelképező ábra látható, míg a negyedik térnegyedben több kör a kerek egésszé kiegészülést, és a hozzá kapcsolt életfa a fent leírt gondolatokat erősíti.

19 TY

3.1.4. A negyedik (zöld színnel jelölt) kör jelei és értelmezésük

A következő KÖR (zölddel jelölt C-vel indított ezen kívül V, Z, ZS, LY jeleket tartalmazza, azonban a többi körrel ellentétben jobb felső „térnegyedben" nem tartalmaz jelet. Ezzel együtt minden zöld színnel jelölt jel esetében fennáll, hogy záró, gondolatot közöl. C, V, ZS esetében a jelet egészíti ki szimmetrikussá, míg Z esetében az R esetében elindított (CS-nél folytatódó) két szár közé illeszkedő jelekhez képest egy újabb ferde (első körben önálló R-ként is jelentkező) jellel egészíti ki a fent említett jeleket.

20 C

21 V 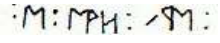 Talán a körhöz tartozó jelek közül „V" jele fejezi ki a záró, illetve a szimmetria gondolatával való kapcsolódást. Már maga a jel is balról és jobbról is szimmetrikus: M. A szimmetria kétféle értelemben is visszaköszön a magyarázó szövegben. Egyfelől a bal oldali jelegyüttest (tehát:) bal felől határolja M - „V" jele és a kis fölső kapocs a jobb oldalán tűnik fel, valamint „R" két jele közül a bal oldali (tehát M) jelet írja ki, míg a jobb oldali jelegyüttes az előbbivel szimmetrikusan szembefordul, és „R" két jele közül a jobb oldali (ferde vonal) jelet írja ki. A jel tehát két tő között a lefelé irányultságot, míg a magyarázó szöveg balra és jobbra mutató kis kapocs jele a két oldal egyensúlyát és „R"-rel, az ebben rejtett gondolatokkal való kapcsolatát fejezi ki.

22 Z 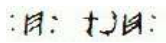 jelt egészít ki, egyrészt P-t "két tő közé" illeszti egy szár BAL-ról való hozzáadásával, másrészt R és CS egy két"átlós" jelhez ad egy harmadikat.

23 ZS T jelét egészíti kia a jel, mintegy balról, jobbról „T" lesz a jel, hangsúlyozva a szimmetrikusság, az egésszé való kiegészülés elvét, mely mind az 5 zöld színnel jelölt körhöz tartozó jel (hang) esetében a záró jelleget hangsúlyozza.

24 LY 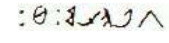 Kör-t egészíti ki (F jelénél látható kör-t a ferde jobb oldali „R" jelével. Az utolsó jele a sorozatnak, és egy nehezen értlmezhető

[1484] Ld. Cser Ferenc: *Gyökerek. Töprengések a magyar nyelv és nép Kárpát-medencei származásáról.* (http://www.leventevezer.extra.hu/gyokerek.pdf) 56-70. oldal.

hanghoz kötődik olyan értelemben, hogy igazából senki nem pontosan tudja értelmezni, miért is van két jel „J” hanghoz illesztve.[1485]

3.2. A magánhangzókról

A tábla középső részén a folyamatábra mögött elhelyezett függőleges „magyarázó” oszlop és az utolsó három mássalhangzó (Z, ZS, LY) alatt látható függőleges sorban szervezett magánhangzó jelsor. Itt önállóan sorolja fel a szerző a magánhangzók jeleit. Azonban lentről fölfelé olvasva a jelsor az előbbihez képest más sorrendet ad, mint a bevezetőben említett M-hez kapcsolt jelsor esetében, és míg Ü „hang” kétféle jele a másik jel mellett szerepel (tehát nem két sorban), addig „A” és „Á” valamint „E” és „É” jelek külön sorban lettek feltüntetve, az adott sorban a tükörképüket is feltüntetve, sőt É jelének sora három megjelölést is tartalmaz. A vonatkozó gondolatokat a 4. ábra táblázata foglalja össze.

RÉSZEKRE OSZTÓDÁS elve (KITÁGUL)	1. sor	ASZ	SZA	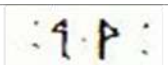	A szárhoz fent kapcsol balról s szimmetrikusan jobbról két jel. Általában "A" hang jeleként veszik számba, de legalább ennyire szóba jöhert SZA gyökként való értelmezése.
RÉSZEKRE OSZTÓDÁS elve (KITÁGUL)	2. sor	ÁSZ	SZÁ	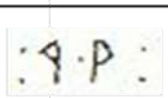	A szárhoz fent kapcsol balról s szimmetrikusan jobbról két jel. Általában "A" hang jeleként veszik számba, de legalább ennyire szóba jöhert SZÁ gyökként való értelmezése, a szimmetrikus ismétlés miatt valószínű az "SZ"-el együtt, ÁSZ-ként való értelmezés. Sőt mivel a jelben benn foglaltatik "J" hang jele is, ezért JÁSZ, vagy JÁSZA értelmzés is lehetséges (kis Jézus Betlehemi Jászolban született és nyert menedéket)
KIVÁLASZTÁS elve (ÖSSZEZÁR)	3. sor	ISZ	SZI	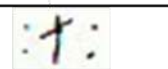	Szárhoz fent kapcsolja, az elválást jelképező R egyik jeleként. A sorozatbankét jel van, mely egyedüliként szerepel az adott sorban, "I" és "U" hang jele.
A SZELLEMI EGYSÉG KIFEJEZÉSÉNEK elve (KITÁGUL)	4. sor	OSZ	SZO	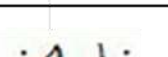	A bal oldalon szereplő jelegyüttes egy FENT FELFELÉ mutató kis irányjelző KAPOCS jelet ("S" jelét) tartalmaz, míg alsó részén LENT egy görbülő félkör jelet. E két jel kapcsolódik egybe, de úgy, hogy bal oldalán nem ér össze (hasonlóan "K" egyik jeléhez). A jobb oldali jelegyüttes sem szimmetrikus, LENT szerepel a kis irányt jelző kapocs jele ("S"jele) LEFELÉ mutatva, míg a félkör JOBB oldalon kapcsolódik.
RÉSZEKRE OSZTÓDÁS SOK SZÁLON SOK ISMÉRV SOK DIMENZIÓ MENTÉN (ÖSSZZÁR)	5. sor	ÖSZ	SZÖ		A bal oldalon szereplő jelegyüttes hasonlóan "O" jeléhez FENT egy FELFELÉ mutató kis irányjelző KAPOCS jelet ("S" jelét) tartalmaz, azoban az alsó részén a LENT görbülő félkör jel jobbra felfelé kunkorodva begörbül, és áthúzásra kerül egy ferde vonással. A három jel kapcsolódik egybe, és "O"-hoz hasonlóan a bal oldalon nem ér össze (hasonlóan "K" egyik jeléhez). A jobb oldali jelegyüttes sem szimmetrikus, LENT szerepel a kis irányt jelző kapocs jele ("S"jele) LEFELÉ mutatva, míg a félkör a JOBB oldalon balkéz felé ferdülve kapcsolódik.
KAPCSOLÓDÁS, REZGÉS jele (VISSZAZÁR)	6. sor	ESZ	SZE	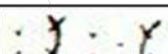	A sorban két jel szerepel szimmetrikusan kifelé mutatva, kettős ponttal elválasztva. A jel maga "N" jele fönt és lent kis áthúzással (lehet R jele, de lehet elvált kis kapocs, azaz "S" jele elválva is).
KAPCSOLÓDÁS, REZGÉS jele (VISSZAZÁR)	7. sor	ÉSZ	SZÉ	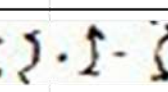	A sorban három jel szerepel szimmetrikusan kifelé fordítva, de csak egyszeres ponttal elválasztva. A jel maga "N" jele fönt és lent kis hozzátoldással (lehet kis kapocs jele FENT és LENT is BAL felé mutatva KAPCSOLÓDVA N-hez). A középső jelnél látszik jól, hogy a kis kapocs jele FENT FÖLFELÉ, míg lent BAL felé mutat.
ELLENÁLLÁSON VALÓ ÁTVEREKEDÉS elve (KITÁGÍT)	8. sor	USZ	SZU	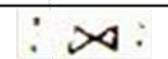	KERESZT irányú jel (Nickelsdorf-i UNK jele tűnik vizszintesbe forgatva), és "I"-hez hasonlóan csak egy jel szertepel a sorban.
LESZŰRT KÖVETKEZTETÉSEI elve (ÖSSZEZÁR)	9. sor	ÜSZ	SZÜ		KERESZT-be mutató jelek fonódnak össze bal oldalon, míg a jobb oldali jel két, balról és jobbról is vizszintesbe forgatott "E-É" jelének egymásba tolásaként értelmezhető.

4. ábra. A magánhangzósor értelmezése

[1485] Nehezen lehet a mindent változásban mérő nézetekkel egyetérteni, mint például a Nyelv és Tudomány 2012. október 24.-i számában „Mi történt a ly-vel?” c. cikkben került leírásra, miszerint ly-ből mindig j lett.

A jelek értelmezése kapcsán meg kell próbálni elvonatkoztatni a mechanikus jel–hang megfeleltetés során kapott megoldásoktól (hasonlóan a mássalhangzókhoz). A jelek alapvetően gondolatokat közölnek szoros kapcsolatban – illetve összhangban – a magyar nyelvet felépítő alapgyökökkel, valamint a világ működésének alapelveivel.

Három jelegyüttest szeretnék itt kiemelni, melyek különösen szépen mutatják az elmondottakat:

Az első a SZA-SZÁ-ASZ-ÁSZ gyökegyüttes. A szárhoz (- „SZ” jeléhez) fent kapcsol balról s szimmetrikusan jobbról két jel egymás mellé lejegyezve. Általában "Á" hang jeleként veszik számba, de legalább ennyire szóba jöhet SZÁ gyökként való értelmezése, a szimmetrikus ismétlés miatt valószínű az "SZ"-el együtt, ÁSZ-ként való értelmezés. Már ilyen értelemben is kitüntetett figyelmet érdemel, mert ez a gyökegyüttes meghatározó alapját képezi a magyar nyelv egy nagyon fontos szóbokor együttesének.[1486] Továbbá mivel a jelben benne foglaltatik a "J" hang jele is, ezért JÁSZ, vagy JÁSZA értelmezés is lehetséges (Kis Jézus Betlehemi Jászolban született és nyert menedéket). A fent beforgatott - „S” jele pedig kitüntetetten van jelen a kövön, mind a folyamatábra meghatározó iránymutatást szolgáló jeleként, mind az egyes jelek magyarázó jeleinek részeként.

A második a SZO-SZÓ-OSZ-ÓSZ jelegyüttes: 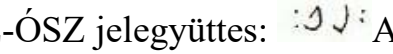 Az általában „O” hang jeleként értelmezett jel szintén jelegyüttes, és két jelet (illetve jelegyüttest) foglal magában. A bal oldalon szereplő jelegyüttes egy FENT FELFELÉ mutató kis irányjelző KAPOCS jelet ("S" jelét) tartalmaz, míg alsó részén LENT egy görbülő félkör jelet. E két jel kapcsolódik egybe, de úgy, hogy bal oldalán nem ér össze (hasonlóan "K" egyik jeléhez). A jobb oldali jelegyüttes sem szimmetrikus, LENT szerepel a kis irányt jelző kapocs jele ("S" jele) LEFELÉ mutatva, míg a félkör JOBB oldalon kapcsolódik. A SZÓ, mint kétbetűs alapgyöknek a gondolatok közlésében betöltött kitüntetett szerepét, talán nem kell kiemelni (a szó mint gondolatközlő alapegység), ami a jelegyüttesben és a tábla további kapcsolódásaiban is visszaköszön, olyan értelemben, hogy a bal oldali jelegyüttes tartalmazza fent ráborulóan „S” jelét, alul szétterülő félkörrel jobb oldalon kapcsolódva (mintegy szimbolizálva a fenti és lenti jobb oldalon történő körbeérést). A SZO gyök „R” jeleivel való kapcsolata a folyamatábra, a magyarázó szövegrész és a magyar nyelv egyik meghatározó 3 hangból épülő ma is használatos alapgyöke (szorozódás, többszöröződés, illetve szórás, terítés értelemben) is egyértelmű.

A harmadik a SZU-SZÚ-USZ-ÚSZ jelegyüttes: 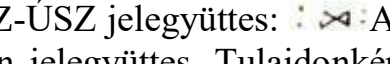 Az általában „U” hang jeleként értelmezett jel is szintén jelegyüttes. Tulajdonképpen a nehézségeken való átverekedés alapérteményt tulajdonképpen a Nikolsburgi ABC 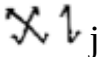 jelegyüttesének vízszintesbe forgatott változataként értelmezhetjük, mely a folya-

[1486] Faragó Károly Nyelvünk ősisége – a magyar nyelv kialakulásának alapelvei. http://epa.oszk.hu/01400/01445/00015/pdf/EPA01445_acta_hungarica_2016_1_004-027.pdf.

matábra körforgását és keresztirányú kapcsolatait szépen reprezentálja, és összhangban van a SZÚ-USZ gyökök értéményével.

Az okkult tanokkal kapcsolatban Hermész Triszmegisztosz Kybalion-ban közölt törvényszerűségeit mutatja be az alábbi 5. ábra.

1.	A SZELLEMISÉG trövénye
	A MINDENSÉG az elme, az universum mentális
2.	Az ÖSSZEFÜGGÉSEK törvénye
	"Mint fenn úgy lenn, amint lenn, úgy fenn."
3.	A REZGÉS törvénye
	"Semmi sem nyugodt, minden mozog, minden vibrál."
4.	A POLARITÁS (KETTŐSSÉG) törvénye
	"Minden kettős; minden kétpólusú; mindennek meg van az ellentétpárja; szeretni és nem szeretni ugyanaz; az ellentétek azonos természetűek, de mértékükben különbözőek, a szélsőségek összetalálkoznak; minden igazság fél igazság; minden ellentmondás megoldható."
5.	A HARMÓNIA (ÖSSZHANG) törvénye
	"Minden áramlik ki és be; mindennek meg van a menete; minden dolog emelkedik és süllyed; az inga kilengése mindenben megnyilvánul; a jobbra való kilengés mértéke és a balra lengés mértéke egy; a ritmus kiegyenlítődik."
6.	Az OKsági viszony (OK-OKOZAT) törvénye
	"Minden oknak van következménye; minden következménynek van oka; minden törvényszerűen történik; bár van véletlen, de ez a szó a Törvény előtt még sem ismert; az oksági viszonynak sok síkja van, de a Törvény elől nincs menekvés."
7.	A NEMISÉG törvénye
	Nemiség mindenben van; minden rendelkezik saját Férfi és Női elvvel; a nemiség az összes síkon megnyilvánul."

5. ábra. Hermész Triszmegisztosz: A Kybalion. a világ működésének 7 alapelve.

3.3. Néhány, a somogyi kő jobb oldalán található ábraszerű jelegyüttes értelmezése

A somogyi kő (tanító tábla) jobb oldalán található fent, illetve lent egy négysoros, illetve egy három soros jelegyüttes.

A felső négysoros jelegyüttes minden sorát jobb oldalon kettőspont nyitja, majd néhány gondolatot követően a sorok bal oldalán csillag szerű jel ✳, illetve kettős pont zárja (6. ábra).

Értelmezésemben a lentről fölfelé haladáson belül alapvetően a lent (földön) jellemző gondolatokat emeli ki, mintegy jelzi hangsúlyozza a jelegyüttes alján található két jel közül az első, míg az örökkön (folyamatosan) hullámzóan tartó lentről fel, majd le, majd egybefonódva ismét le, majd fölfelé haladó folymatokat a második jel.

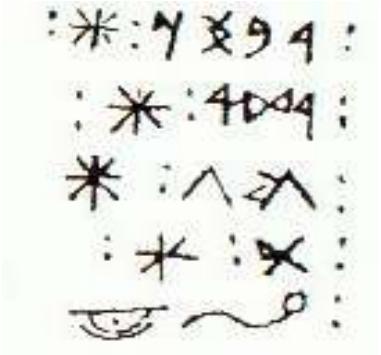

6. ábra. A kő jobb oldalán található felső, csillaggal záródó jel együttes

E folyamatok négyességet alkotnak, a négy térnegyedet, és mintegy a négy évszakot jelölik ki. Az ábrán látható sinus görbe felfelé, illetve lefelé menő szakaszai köszönnek vissza jelekben. Az első sor alapvetően lefelé mutató értemányű jelekkel mutatnak kapcsolatot mintegy az elválás (-„SZA"), a kettősség de menedékbe forgatás (-„NÁSZ", de „JÁSZ" is), a széthullás (-„HArc, Halál" a „H" mint elHAló Hang által maximálisan jelképezve), de a fölfelé mutató kapcsolatokat is őrizve ("T" egy kissé ferdülő szárhoz kapcsolódik, és tartalmaz egy fönt kapcsoló kis jelet is, ezzel TÁR-ulás az érteménye). A második sor a sinus görbe kereszt irányú, nehézségeket jelző jelegyüttese. Mely magában foglalva „U" illetve fektetett keresztirányú kapcsolatok jelét, melyet két SZA-ASZ, valamint „R" jele fog keretbe hangsúlyozva az USZ-ÁR-ÁRASZT értéményeket, melyek egyfelől a tavasszal, másfelől a felfelé menő irányokkal vannak kapcsolatban. A harmadik és negyedik sor jel együttesei (;) már csak két, illetve egy önálló jelet tartalmaznak és a folyamatábra alapján a felső térnegyedbe esnek.

Mindezek a földi nehézségeket, viszonyokat, folyamatokat modellezik, ezért zárulnak a tér–idő viszonyokat (bal-jobb-alsó-felső) egy jelben összefoglalva szimbolizáló csillag jellel.

Található azonban a kövön, annak jobb oldali alsó részén egy három sorból álló jel együttes is (7. ábra). Ezt az előbbiekben leírt, hangsúlyosan alsó (földi) folyamatokat jelző gondolatokhoz képest egy felső napfényt-világosságot tartalmazó jelet is magában foglaló jel együttes zárja. Ezért értelmezésemben ez egy ***nem földi*** (nem fizikailag értelmezendő) szakasz, talán a földi megnyilvánulástól megszabadulást jelképező, alapvetően háromsággal jellemezhető[1487] „***mennyei világosság***" szakasza.

[1487] A háromság erősen jelen lévő gondolata mind a Bibliának (Szent-háromság), mind Hermész tanainak, illetve a három a négyességgel 7-et alkot, mely szintén visszatérő eleme mind a Bibliának, mind Hermész tanainak (ld. Kybalion). Mindazonáltal a hármasság és hetesség szokásosan és hangsúlyosan visszatérő eleme a magyar népmesei motívumoknak is.

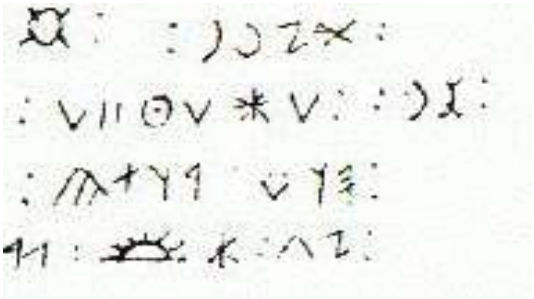

7. ábra. A kő jobb oldalán található alsó, három sorból álló jel együttes.

3.4. A somogyi kő jelentősége, összefoglaló gondolatok

A somogyi kő a magyar nyelv és saját, szervesen hozzákapcsolt írásának lenyomata. A rajta szereplő jelek és „értelmező" gondolatok csak és kizárólag összefüggéseiben, egymáshoz és a körülöttünk megnyilvánuló világ működéséhez viszonyítva, ilyen összefüggésrendszerben vizsgálható és értelmezhető. Ennek során egy folyamatos körforgás, balról jobbra, jobbról balra, fentről le, majd lentről fel, valamint kintről be, és bentről kifelé tartó, de tökéletesen szervezett, nagyon tudatosan felépített mozgásrend részeként írható le. Mély összefüggésben a világ működéséről fellelhető filozófiai,[1488] valamint okkult[1489] tudományok megállapításaival. A magyar nyelv kifejező képessége akár tudományos, akár a költészet szempontjából azért olyan tökéletes, mert minden ízében a világ működési rendjével összhangban épül fel, és – más nyelvekhez viszonyítva, melyek ezt a mély természettel összhangban lévő működést már nem tükrözik ilyen egyértelműen – összhanghoz való viszonyt, egy tökéletes és több dimenzió mentén való kapcsolódási rendet ápol. A gyökerekhez való viszonya ilyen értelemben a legmélyebb, igaz erősen megtépázott.

A somogyi kő ennek jelek formájában lejegyzett egyértelmű látlelete, megnyilvánulási formája, egy olvasata. Az általam „folyamatábraként" hívott kis ábrácska köré koncentrikus körönként szervezve, a magyar nyelv mássalhangzóit vezeti be pontról pontra, és vezeti le e vezérfonal mentén – kis „magyarázó" szövegrészek, talán írható, hogy értelmező, pontosító gondolatok kíséretével – a világban végbemenő folymatokat.

A magyar rovásról ezidáig közreadott kötetek, megközelítések, megoldási javaslatok jel értelmezések tehát nem jók. Legnagyobb hibájuk, mint minden

[1488] Többek között Arisztotelész munkáiban leírtak szerint.

[1489] Többek között Hermész Triszmegisztosz munkáiban leírtak szerint. Ez alapján a kapcsolatok természete nem egyértelműen írható le az érzékszervekkel tapasztalt fizikai világ tér-idő kategóriáival, ahhoz a kézzelfogható világon túli dimenziók megismerése szükséges, ami így egy magasabb rendű tudáshoz vezet el. E kérdéskör átvezet a vallások témaköréhez is, azokkal is mély összefüggésben van. Hermész maga is igen mélyen vallásos volt. Ez azonban a ma használatos fogalomrend szerint fogalmazható így, talán pontosabb azt írni, hogy a világ értelmezését, nagyon mély Isten-félés, Isten-igenlés hatotta át nála. Ez a tudás megjelenik azonban a nyugati megközelítésekben is, kezdve a görögökkel, Püthagoraszhoz kötődő preszokratikus iskolákon át, a platóni hagyományok kapcsolódásai is megemlíthetők itt.

értelmezési kísérletnek, hogy mechanikus jel–hang megfeleltetést végeznek. Azt a ma jellemzően kialakított, szinte egyeduralkodóan érvényesülő mechanizmust (írásmódot) akarják rávetíteni a korábbiakra, amely a latin és görög „írás" kialakulása óta vált egyeduralkodóvá, és innentől gyakorlatilag mindenki ezt az írásmódot (és tegyük hozzá, ezzel szoros összefüggésben, illetve az ebből az írásmódból kikövetkeztetett írásfogalmat) tekinti írásnak.

Gyakorlatilag a latinokkal és gögögökkel végletesen általánossá – kizárólagossá – váló praktikus (bal féltekés), megszemélyesített istenségeket ismerő (szemben az istent személyesen megélni akaró), uralkodásban gondolkodó (a mellérendelő szemléletű,[1490] együttműködést keresőkön), általuk markánsan képviselt gondolkodásmóddal van szoros összefüggésben. Pedig az őáltaluk képviselt "írás" a korábbi írásmutatványok eredeti érteményétől megfosztott, nyugodtan kijelenthető, hogy végletesen praktikus szemléletet tükröző, leegyszerűsített, jelet hangnak megfeleltető változata. A magyar rovásról közreadott tanulmá-nyok is ilyen megfeleltetést erőltetnek. A legkorábbi lejegyzésű ABC-k (Nikolsburgi ABC, Rudimenta[1491] stb.) a magyar rovás jeleinek latin írásjegyek sorrendiségébe és megfeleltetési rendjének megfelelően egy más szellemiségbe bujtatott változatai. Sok árulkodó jele van azonban annak, hogy a jóval több és másfajta szellemiséget, tömörebb gondolatiságot tartamazó – igaz, igen kevés emlékben megőrződött – eredeti magyar rovás a latin sorrendiséget tükröző lejegyzésével (gyakorlatilag Telegdi János 1598-ban a "Rudimenta, a hunok régi nyelvének elemei rövid kérdésekben és feleletekben összefoglalva" című munkájával) vált egyértelműen a mechanikus jel–hang megfeleltetésen alapuló írássá. A somogyi kő annak látlelete, – ráadásul egy igen szép, komplex megnyilvánulással – hogy ez korábban nem így volt, és hogy a magyar rovás jelei alapvetően nemcsak hangok lejegyzésére szolgáltak korábban, hanem egy jóval magasabb szellemiséget képviselve, a világgal kapcsolatban fellelhető tudást tükrözték, hordozták minden kis ízükben részszeletükben.

[1490] Lásd Cser Ferenc: *Gyökerek. Töprengések a magyar nyelv és nép Kárpát-medencei származásáról* (44-47. old); illetve Cser Ferenc–Darai Lajos: *Magyar folytonosság a Kárpát-medencében* (Fríg Kiadó, 2005); Cser Ferenc–Darai Lajos: *Kárpát-medence, vagy Szkítia?* (Fríg Kiadó, 2009) elemzéseit.

[1491] Telegdi János 1598-ban a "Rudimenta, a hunok régi nyelvének elemei rövid kérdésekben és feleletekben összefoglalva" című munkájában összefoglalta ugyan az „ősi magyar" írás szabályait, azonban pontosan ezután változott meg az írásmód. Minden esetben leírták a magánhangzókat és a merev, zárt formájú, mondhatni tömör gondolatokat tartalmazó írásjelek a könnyed íráshoz igazodtak, nem tartották magukat az eredeti formákhoz; kiveszett a kevés jeggyel sok értelmet kifejező írásmód, a ligatúrák használata.

4. Néhány kapcsolódó gondolat a tatárlakai korongról

A magyar írás és írásjelek egyik nagyon érdekes, sokat vitatott emléke az erdélyi, a jelenleg Romániában található Alsótatárlakán Nicolae Vlassza kolozsvári régész által 1961-ben talált és feltárt égetett agyagból készített korong és két téglalap alakú táblácska.[1492] A korong mellett talált csontok alapján a szénizotópos vizsgálat eredménye szerint a lelet legalább 6000-6500 éves. Sokan sokféleként értelmezik, azonban a rokonítást illetően szinte egyöntetű a vélekedés, hogy „egészen különböző kultúrák: sumér, mezopotámiai, székelymagyar írása különös hasonlatossága nagyon is feltűnő. Más, egymástól nagyon nagy távolságra levő területeken is feltűnnek a rovásírás jelei”.[1493]

8. ábra. A tatárlakai korong.

A korong több szempontból is kitüntetten érdekes. Egyfelől kora a legelső sumér jeleket jóval megelőző,[1494] tehát ebben a korban már léteznie kellett a magyar rovásnak. Sokkal érdekesebb és a korábbiakban leírt hang–jel megfeleltetés helyett a világ folyásával (körforgásával) kapcsolódást erősítő jegyei:

[1492] Vlassza egy hamuval telt sírgödröt tárt fel, amelyben a korongon és táblácskákon kívül emberi összetört, megégett csontok, agyagszobrok, kőfigurák, karperec is fellelhető volt. A csontok szénizotópos vizsgálata alapján állapították meg, hogy leletek kora 6-6500 éves.

[1493] M. S. Hood angol régész szerint sumér kereskedők vittek korongokat és táblácskákat magukkal, és az őslakosok ugyan nem értették, de lemásolták és vallási szertartásaikhoz használták őket. Rokonítják a tordosi edények alján talált és a mai Belgrád mellett található Vincsa kultúra jeleivel. Borisz Perlov is (Szovjetunió Tudományos Akadémiája Régészeti Intézetének sumerológusa) Mezopotámiával és a magyar Körös kultúrával hozta kapcsolatba a tatárlakai leletet. László Gyula szerint az újkőkor idején a jégtől felszabadult területekre délről nem csak növény- és állatvilág települt, hanem az azokhoz szokott, azokból élő ember is. Bakay Kornél a tatárlakai és tordosi emlékeket i. e. 8000 és 6000 év közé helyezi. Kabay Lizett Naphimnuszként fejtette meg. Forrai Sándor szerint a korongon található jelek közül három megfelel a rovásírásunk Z, Ny, Gy betűinek. Badiny Jós Ferenc sumerológus a leleteket időbeni, térbeni környezetbe helyezve, táblázatot adott közzé. Varga Géza szintén összehasonlító táblázatot készített a jelek sumir kapcsolatáról *Bronzkori magyar írásbeliség* című kötetében.

[1494] Ezért is valószínűbb a sumir–magyar kapcsolatot innen–oda irányúnak tekinteni, szemben azzal, hogy sokan onnan–ide történő vándorlást feltételeznek.

4.1. A négy "térfélre" bontás **(LENT-FÖNT, BAL-JOBB),** és ezzel a folyamatábra egyértelműen visszaköszön a Tatárlakai korong ábráján (9. ábra).

4.2. Az első "negyed"(bal kéz felől fönt) tartalamazza a Somogyi táblán is szereplő - "R", és - "P" jelét. Mivel ezekben az emlékekben – tekintettel elsősorban korukra – a természet bármilyen irányban történő körforgásának (bal-jobb, lent-fönt, kint-bent), pulzálásának, ezzel rezgésének, áramlásának hangsúlyozása, a lejegyzők gondolkodásában megfigyelhető jelenléte, ezzel együtt a maihoz képest nagyságrendekkel nagyobb gondolkodásmódbeli szabadság figyelhető meg, ezért e térnegyed a bal oldalán látható jelegyüttes: egy lentről és föntről 180º fokos beforgatással kapott „P" + jelegyütteseként értelmezhető, ezzel együtt magában foglalja – ilyen formán kialakítva, mintegy modellezve – - „Z" kialakulását, és mivel - „CS" jele gyakorlatilag egy ferde vonásban (gyakorlatilag az „R" egyik jelével) tér el „Z"-től, ezért „CS" jelét is. Mivel az ősi tudás mindkét emléken visszaköszön, ezért lehet kissé más mondanivalója, pontosabban a világról alkotott nézet, tudás másként hangsúlyos mondandója merülhet föl az egyik és a másik táblán, illetve egyik illetve másik térnyegyedben, ezért egyáltalán nem bizonyos, hogy minden jel pontosan ugyanabba a térnegyedbe esik. Megfigyelhető továbbá – és a jelek általános gondolatok kifejezésében betöltött szerepét hangsúlyozza, mintegy modellezi – a jelek egymásba való átjárása, átjárhatósága, átforgatása. Ennek nagyon szép példája ez a jelegyüttes, és mintegy bemutatja a somogyi kő, valamint a Nikolsburgi ABC felé meglévő kapcsolódásokat is. Ez a jelegyüttes: ugyanis „P" + = - „Z" tartalmazva - „CS" illetve „R" jelé egyúttal -„SZ" jelét is, ezzel az egységtől való szerteágazó elválást, egybefonódó kapcsolódásokat is mutatja, mely a Nikolsburgi ABC-n is visszaköszön (12. ábra). Hangsúlyozandó még, hogy a természeti folyamatok lejegyzésében betöltött szerepét a magyar alapgyökök elemzésével lehet tovább pontosítani, melyre a nem térek most ki. Utalásként annyi legyen elég, hogy „P-R" mássalhangzó páros „I", „A-Á", „Ö" magánhangzókkal alkotott PIR, PAR-PÁR, PÖR, POR (piros-vörös, parázs, párolgás, parány, piciny egységek pörgése stb.) alapgyökök parányi egységek tűzzel kapcsolatos érteményeiben köszönnek vissza, míg „Z"-vel kétbetűs alapgyököket határoznak meg hasonló értelmezésekkel úgymint IZ (izzás, izzadás).

A térnegyed másik jelegyütese magában foglalja - „SZ" valamint „NY" jelét mely szintén értelmezhető jelösszevonásként, így benne van „N", sőt „O" jele is. Ezzel a lehetséges értelmezés kapcsolatba hozható a bibliával, valamint az okkult tanításokkal[1495], mintegy a „kezdetben vala a SZÓ" értelmezéseként. Egyúttal figyelemre érdemes, és a két emlék közötti – a nyilvánvaló térben és időben meglévő távolság ellenére illetve azzal együtt a gondolkodásmódban megfigyelhető – kapcsolatra utal, hogy a somogyi kövön is - „N" jelének magyarázó szövegében „N" „P" jele mellé sorolódik (ld. 2, 3. ábra).

[1495] Ld.: 5. ábra, illetve Hermész Triszmegisztosz A Kybalion [Hermit kiadó]

4.4. A bal oldalon lent lévő negyedben beforgatva látható “D” jele, valamint a körbeforgatást jelképező kettős "S" jelet tartalmazz. ».

4.5. A jobbra lent lévő negyed egy üstre, sütésre emlékeztető, utaló jeleket (jelegyütteseket), ábrákat tartalmaz, mellyel erősíti a somogyi kő ᛉ -“T” jelével kapcsolatban – valamint az előző pontokban rendszeresen és viszatérően – hangsúlyozott bibliai kapcsolódást.[1496]

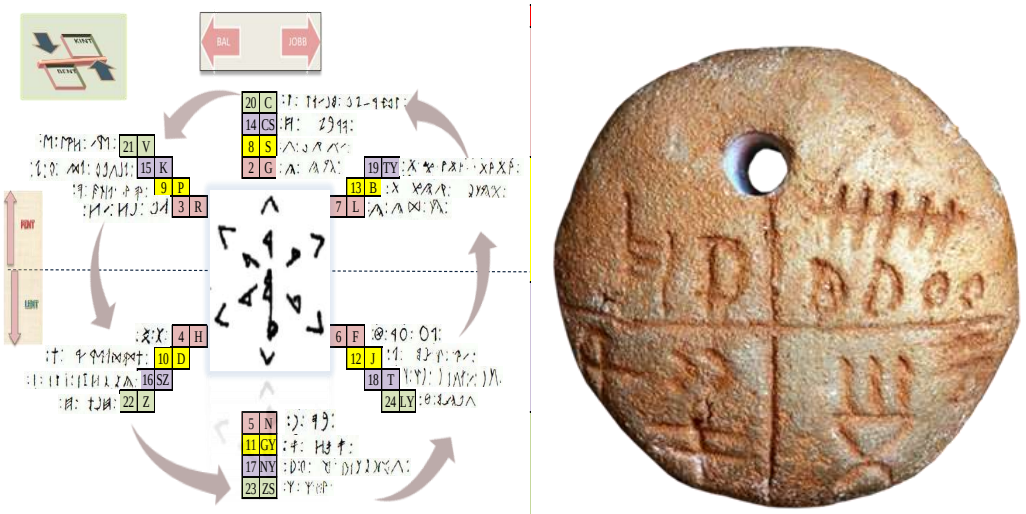

9. ábra. A somogyi kő és a tatárlakai korong összehasonlítása

4.6. A folymatábra által kijelölt következő térnegyed az első, mely körben „haladva” fent található, és tartalmazza ᛚ-„L” jelét, mely az élen levés, élet (lét, lég), illeszkedések vezérgondolatai köré szervezett, azaz a magyar hagyományban, néprajzi motívumokban nagyon mélyen gyökerező életfával kapcsolatos gondolatkört „jelképezi”.[1497] A jelegyüttes ezt a gondolatot tökéletesen vissza is adja, jelezve egyúttal az első térnegyeddel meglévő kapcsolódást (lásd ᛁ-„SZ” illetve „NY” jeléről írtakat az előző oldalon), ill. az ᚼ életfát jelképező jel, valamint a „P” jelével kapcsolatban (összeforgatásával kapcsolatban mondottak szintén az előző oldalon találhatók). Ez az életfa jel ugyanis egy vízszintesbe forgatott, négy oldalról is „P” jelekből összeállított, felépített jel együtteseként értelmezhető, jelképezve mintegy a teljessé válást, s ennek az élettel, annak körforgásával való kapcsolatát. Záró gondolatként ezt a kapcsolatot, kapcsolódást, egybefonódó építkezést szemlélteti, mutatja be az alábbi kis ábra:

ᛚ + ᛗ ᛜ ᛏ = ᚼ

1496 „T” jele zárja a somogyi kő jobb alsó térnegyedében szereplő jelek sorát, jelképezve, hogy még lent van, de a körben már felfelé ívelő szakaszon. Mivel a harmadik (lila színnel jelölt) kör utolsó előtti (de még lent szereplő) jele, ezért a magyarázó gondolatok az okkult, ill. vallási tanításokkal való szoros kapcsolatot valószínűsítenek. Ezek között kitüntetett, és nagyon erős a bibliai gondolatkörrel való párhuzam, különösen a Jelenések könyve 20,12: „14. A pokol pedig és a halál vetteténak a tűznek tavába. Ez a második halál, a tűznek tava” s „15. És ha valaki nem találtatott beírva az élet könyvében, a tűznek tavába vetteték” soraival.

1497 Ld. Cser Ferenc: *Gyökerek. Töprengések a magyar nyelv és nép Kárpát-medencei származásáról* (http://www.leventevezer.extra.hu/gyokerek.pdf) 56-70. oldal.

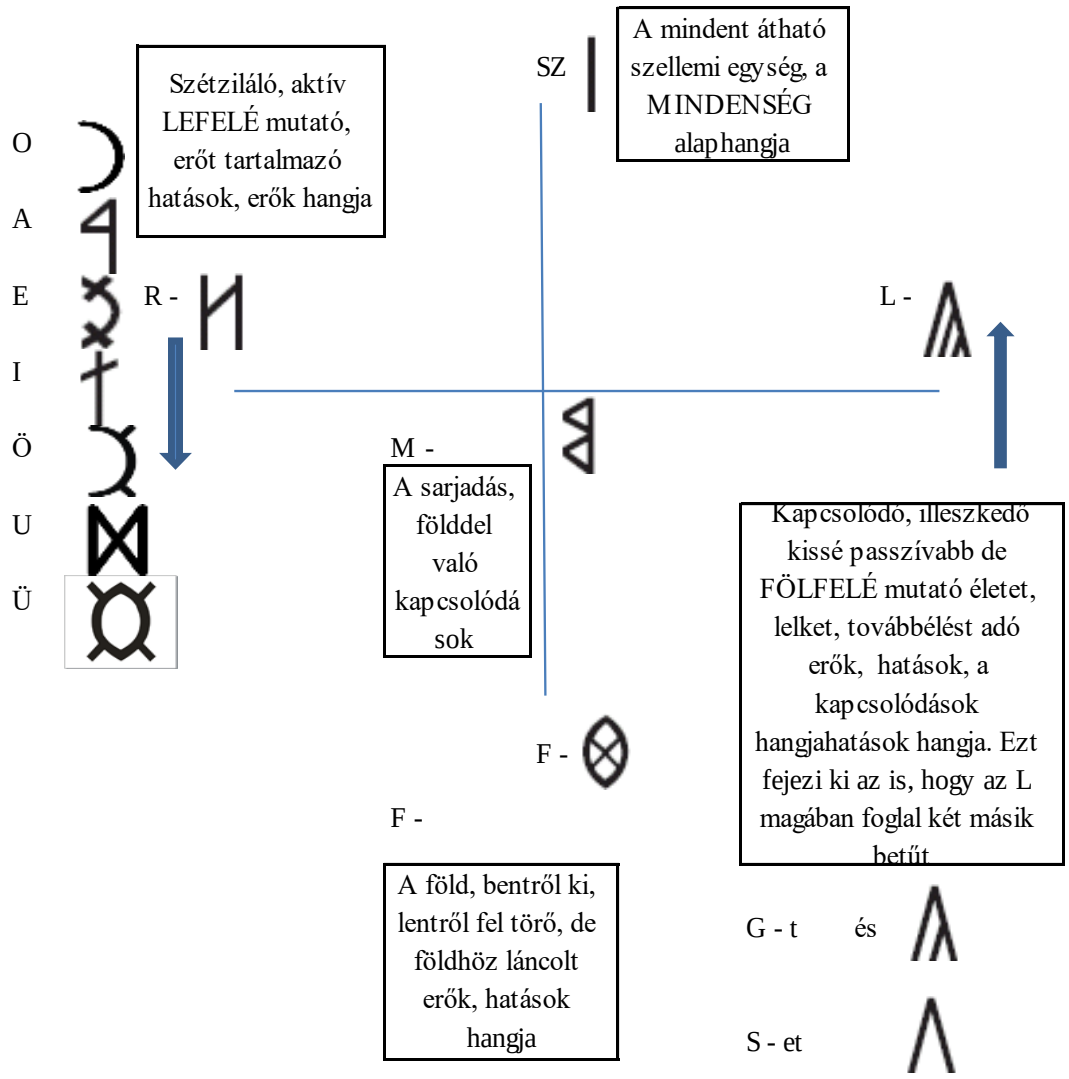

10. ábra A magyar nyelv legfontosabb alap hangjai, jelei és értelmezésük.

11. ábra. Az alap rúnák.

12. ábra. A nikolsburgi „ABC”.

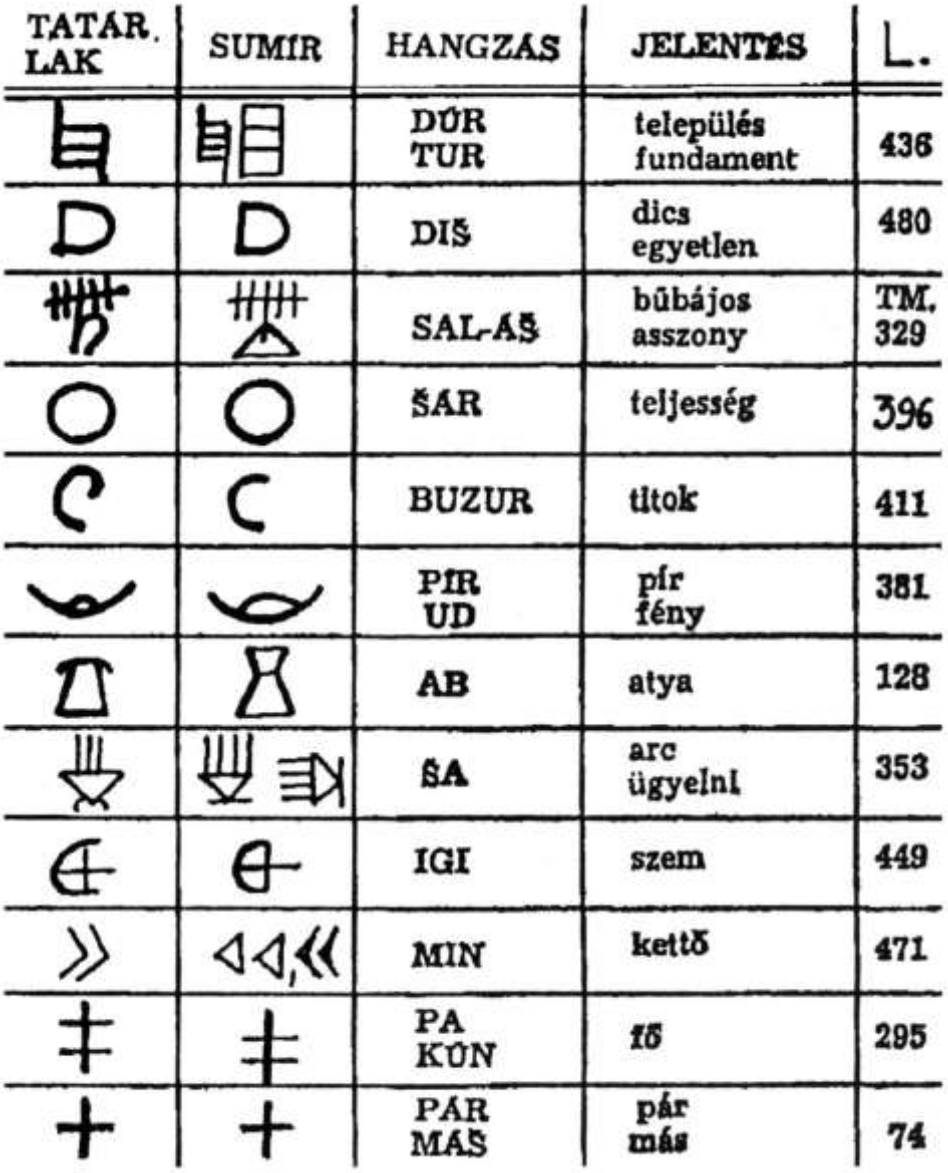

13. ábra. Varga Géza sumir és magyar jelek összehasonlító táblája.

5. Irodalom

Arisztotelész: *A természet – Physica.* L'Harmattan Kiadó Kft, 2010. ISBN 9789632363301

Arisztotelész: *Organon*. Ford.: Rónafalvi Ödön és Szabó Miklós. Filozófiai írók tára, Új Folyam 35. Budapest, 1979.

Mario Alinei: *Ősi kapocs. A magyar-etruszk nyelvrokonság*. All-print Kiadó, Budapest, 2005.

Baráth Tibor: *A magyar népek őstörténete 1-2-3 kötet.* [http://www.magtudin.org/Barath_Tibor_A_magyar_nepek_ostortenete_1._kotet.pdf; http://www.magtudin.org/Barath_Tibor_A_magyar_nepek_ostortenete_2._kotet.pdf;

http://www.magtudin.org/Barath_Tibor_A_magyar_nepek_ostortenete_3._kotet.pdf]
Bodnár Erika: *Az etruszk–magyar aranylemezek titka*. Örökség könyvműhely, 2005).
Cser Ferenc: „Gondolatok a magyar nép és nyelv Kárpát-medencei eredetéről. 195-224. *Magyar történelem. Tízezer év ezer oldalról. Oktatási segédkönyv*. Zürich Magyar Történelmi Egyesület, Zürich–Budapest, 2003.
Acta Historica Hungarica Turiciensia XVIII/1. A ZMTE 37. kiadványa.
http://mek.oszk.hu/05900/05939/05939.pdf
Cser Ferenc: *Gyökerek. Töprengések a magyar nyelv és nép Kárpát-medencei származásáról*. Szerzői kiadás. Melbourne, 2000.
http://www.leventevezer.extra.hu/gyokerek.pdf
Cser Ferenc–Darai Lajos: *Magyar folytonosság a Kárpát-medencében*. Fríg Kiadó 2005.
Cser Ferenc–Darai Lajos: *Kárpát-medence, vagy Szkítia?* Fríg Kiadó, 2009.
Darai Lajos Mihály: *A filozófia kultúrtörténete.* Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár, 2006.
Czuczor Gergely–Fogarasi János: *A magyar nyelv szótára 1-20*. PDF változat. http://mek.oszk.hu/05800/05887/pdf/
Faragó Károly: „A magyar nyelv kialakulásának alapelvei.” *Acta Historica Hungarica Turiciensia* XXXI. évfolyam 1. szám. A Pannon Kutató és Képzőközpont Folyóirata 2016/A. A Zürichi Magyar Történelmi Egyesület 74. sz. kiadványa.
http://epa.oszk.hu/01400/01445/00015/pdf/EPA01445_acta_hungarica_2016_1_004-027.pdf 4-27. oldal.
Faragó Károly: „Az etruszk nyelvi rejtély kulcsa.” *Acta Historica Hungarica Turiciensia* XXXI. évf. 1. szám. A Pannon Kutató és Képzőközpont Folyóirata 2016/A. A Zürichi Magyar Történelmi Egyesület 74. sz. kiadványa. http://epa.oszk.hu/01400/01445/00015/pdf/EPA01445_acta_hungarica_2016_1_033-060.pdf 33-60. oldal.
Friedrich Klára: *Megfejtések könyve I.* Magyar Menedék Könyvesház, 2013. ISBN 9789638876430
Friedrich Klára, Szakács Gábor: *Kőbe vésték, fába rótták*. 2005. ISBN 9789634606222
Kerepesi László: *A betűmátrix*. Magánkiadás, 2013.
László Gyula: *Múltunkról utódainknak I.-II.* Püski Kiadó, 1999.
Magyar Adorján: *Ősműveltség.* Magyar Adorján Baráti Kör, Budapest, 1992. Második kötet, Szemere fejezet.
http://www.leventevezer.extra.hu/Osmuveltseg_2.pdf.
Magyar Adorján: Ősvallásunkról.” *A nap fiai* 1978. január – február.
Osservatorio Letterario szaklapban közölt „A Pyrgi aranylemezek és az etruszk-magyar kérdés: „Valóban etruszk írás? Mit tudunk az etruszkokról?” (Az eredeti olasz nyelvű cikk magyar változata.
http://www.osservatorioletterario.net/etruszkmagyartalany

Marton Veronika: *A somogyi rovásírásos kövek*. Matrona, Győr, 2008. ISBN 9789630645737
Marton Veronika: *I. András király korabeli imák kövek. Az első magyar nyelvemlékek.* Matrona, Győr, 2006. ISBN 9789630615440.
Massimo Pallottino: *Az etruszkok*. Gondolat, Budapest, 1980.
Torma Zsófia: *Sumér nyomok Erdélyben*. Magyar Ház, Budapest, 2008.
Hermész Triszmegisztosz: *A Kybalion*. Hermit kiadó. ISBN 20069639654027
Hermész Triszmegisztosz összegyűjtött tanításai. Dr. Hornok Sándor fordítása. Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó, 2001. ISBN 9637310266
Varga Géza: Bronzkori magyar írásbeliség. Írástörténeti Kutató Intézet, 1993. ISBN 963 04 3712 0
Varga Géza: *A székely rovásírás eredete*. Írástörténeti Kutató Intézet, 1998. ISBN 963 03 4505 6
Varga Géza: *Az éden írása*. http://ikint.uw.hu/az_eden_irasa.html.
Záhonyi András: „A Somogyi Kövekről.” *Ősi Gyökér* 2010/4. 45-48.

Farkas László (Budapest)[1498]

Az írás keletkezése, létrehozására ható körülmények vizsgálata, az írásanalitika elméletének és módszerének alkalmazásával.[1499] Az írás látható (tudatos) és láthatatlan (tudatalatti) sajátosságainak, genetikai dimenziójának kutatása[1500]

Bevezető

Az anyag címben megjelenő újszerűségét az adja, hogy az írás komplex kutatását új dimenzió mentén rendszerezzük. Ez az elmélet az **írásanalitika**, amely tudományosságában újszerű, a közelmúltban alakult ki a rendszere.

Az írás keletkezését, kialakulását sok tudományág kutatja, és többféleképpen magyarázza. Ahhoz, hogy eligazodjunk az írásanalitikai vizsgálódásban, meg kell ismerni e rendszer lényegét.

A dolgozatot kezelhetjük alkalmazott tudományági empirikus munkának, viszont nincs benne szigorúan vett kísérletes kutatás, fellelhető adatértékelés, az eredmények értelmezése és csak részben törekedtünk a következtetések szoros illesztésére a feltárt szakirodalmi adatokhoz. Nem módszertani útmutató, nem található meg a már létező elméletek, szakirodalmi ismeretek szintézise.

A tudományos megközelítés szerint az anyag nevezhető a posztmodernista gondolkodás eredményének.

Több szempontból is újszerű, egyfajta rendszerszemléletet, rendszerelméletet kíván nyújtani az írás átfogóbb, tudományos megközelítéséhez. Az írás tudományos kutatása jelenleg alapvetően történeti jellegű, illetve csak az írást produkáló személy azonosítását és megismerését célozza meg.

[1498] A szerző a PhD értekezését írásanalitika és íráskép-földrajz témában védte meg a Nemzeti Közszolgálati Egyetemen. A közelmúltban jelent meg az Írásanalitika Kézikönyve, amely teljességében összegzi e rendszert

[1499] http://uni-nke.hu/index.php/hu/500-doktori-tablazat
http://193.224.76.2/downloads/konyvtar/digitgy/phd/2013/farkas_laszlo.pdf

[1500] Dr. Farkas László: Írásanalitikai Kézikönyv. MÍTÉSZ, Budapest, 2016.

A posztmodern irányzat képviselői azt vallják, hogy a tudományos tevékenység alapvető feladata nem a magyarázás, hanem a megértés.

A megértésnek viszont nem egyféle leíráson kell alapulnia, mivel az objektív valóság igen bonyolult, tehát a mindössze egy szempontra korlátozódó leírás nem vezethet a valóság megértéséhez. A tudomány is relatív jelenség. Azt, hogy valójában tudományos talajon mozgunk-e vagy sem, egyetlenegy dolog döntheti el, nevezetesen a tudósok között kialakult egyetértés. Az viszont, hogy ki tartozik a tudósok köréhez, az adott társadalomban érvényes általános kulturnormákból következik. Az így értelmezett tudományban elfogadott tudományos módszer nem a metatudományból ered, hanem a tudósok között létrejött íratlan megegyezésnek a következménye. A mai posztmodernizmus más gondolkodási módot ajánl, olyat, amely lemond az abszolút világrendezés igényéről. Ez új kihívás a tudomány számára, a földrajz- és a nyelvtudomány számára is, amely nyilvánvalóan új kutatási perspektívákat vázol.[1501]

1. Az írásanalitika elmélete és rendszere (fogalma, tárgya, kompetenciái, funkciója)

Ezek a gondolatok az írásanalitika szemléletének megértéséhez szükségesek, viszont a teljes rendszer elhelyezéséhez alapvetően megkerülhetetlen az írásanalitika tárgyának, az írásnak írásanalitikai szempontú tudományos megközelítése.

1.1. Az írásanalitika fogalma

Az írásról megállapított alapvető és általános sajátosságok alapján megállapítható egy olyan fogalom, amely az írás elemzését egy újabb dimenzióba helyezi. E szerint az írásanalitika egy *komplex* fogalom, hisz átöleli mindazon tudományterületeket, amelyek az írással, illetve annak elemzésével foglalkozik.

Az írásanalitika nem csak az embert, mint a produkáló elemet veszi górcső alá, hanem az emberi produktumot, mint a készterméket is vizsgálja, minden körülményével együtt.

Filozófia értelemben az írásanalitika az íráshoz kötődő logikai elemzés tana, művészete, gyakorlata, illetve az írás által indukált gondolkodás alapelemeiről és feltételeiről szóló tanítás.

1.2. Az írásanalitika tárgya

Az írásanalitika tárgya maga az írás. Az írásanalitika az írás különféle, önálló és egymástól szét nem választható dimenzióival együttesen foglalkozik. Ezek alapján vizsgálja az írás keletkezésének korszakához köthető időbeliségét, földrajzi térbeliségét, az ember történelmének, kultúrájának társadalom-földrajzi folyamatait, az írófelületet, az íróeszközt jellemző sajátosságait és a készítőjéhez kapcsolódó pszichés, anatómiai, „genetikai” vetületeket. A felsorolás komplex,

[1501]Banczerowski Janusz: A nyelvtudomány paradigmája
http://www.c3.hu/~nyelvor/period/1251/125101.htm –2009. 08. 12.

de korántsem teljes, a tudományterület fejlődésével egyre bővülhet, és összetettebbé válhat.

Az írásanalitika az írás analizálásának teljes rendszere, amelyben jelen van a már felsorolt írással foglalkozó tudományágak, technológiák elmélete és gyakorlata, így az íráskép-földrajz tágabb értelemben vett térbeliség-szemlélete és a kultúra is.

Az írás analízisét befolyásoló tényezők rendszerének szemléltetése az 1. sz. ábrán látható:

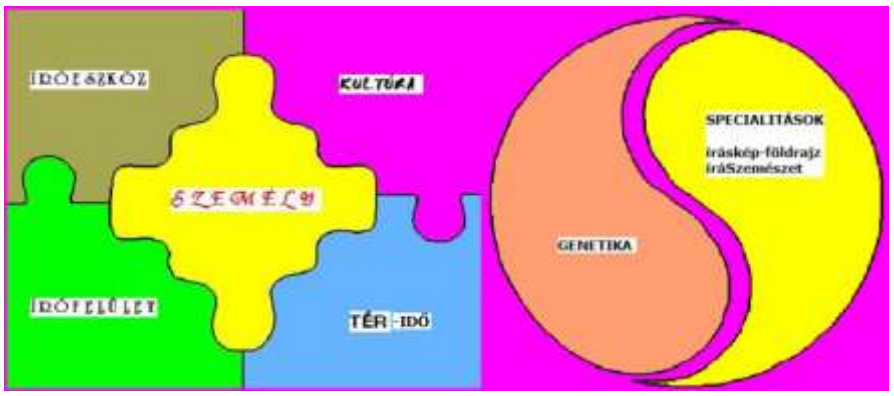

1. sz. ábra. **Az írás analízisét befolyásoló tényezők rendszere. AZ ÍRÁSANALITIKA tárgya.** (Szerkesztette: Dr. Farkas László).

1.3. Az írásanalitika kompetenciái

Az írásanalitika szemléletének kialakításához szükséges tisztázni annak **kompetenciáját**, mire van illetékessége, jogosultsága, és tartalmilag milyen szakmai területeket ölel át. Meg kell határozni, hogy az írásanalitikus milyen területeken kompetens, mire jogosítja fel szakmai tudása, azaz mire hivatott, szakértelme miben irányadó.

A 2. *sz. ábrán* jelzett Goldmann-féle jéghegy modellt felhasználva jól illusztrálható az írás megismerhetősége, amely alapvetően behatárolja az írásanalitikus lehetőségeit, és lehetséges eredményeit. A modellben a jéghegynek a képzeletbeli vízszint feletti része mutatja az írás azon legfelsőbb rétegét, amelynek az ember tudatában van, akaratával tudatosan képes befolyásolni, módosítani, így számára idegen környezetben könnyen megtanulható, másolható. Megjelenési formái az íróeszköz, az írófelület, az írás technikája, a történelem és a viselkedési normák a kutató számára "kézzel foghatóak", így könnyen megfigyelhetőek. Ebbe a rétegbe tartozik még az író személy (a duktor) személyisége, amelyből a jéghegy víz alá eső részét csak feltételezésekkel, tipológiákkal lehet vizsgálni, elemezni.

Ezzel szemben a jéghegy víz alá merülő 9/10-e a személyiségbe, az emberi genetikai láncolatába, mondhatjuk, hogy a metatartományába olyan mélyen rögzül, hogy annak még kiterjedt és több dimenziót átölelő ismereteink birtokában sem vagyunk tudatában. Az írásanalitika alkalmazása során ébredünk rá arra, hogy "valamilyen érthetetlen okból másképp írunk", mint a más környezetben nevelkedett duktortársunk.

2. *sz. ábra.* Az írásanalitika jéghegy-modellje. (Szerk.: Dr. Farkas László.)

1.4. Az írásanalitika funkciója

Az írásanalitika önálló tudományterületként, azaz elkülönített funkcionalitásában önállóan még nem jelent meg, viszont részelemeiben szorosan kapcsolódik egyes társadalom- és természettudományi részterületekhez.

Mindezek alapján *funkciója* többboldalú lehet:

- az íráskép összetevői révén híven leképezi az íráshoz köthető adott kor arculatát, különböző jellemzőit;
- az írás tárgyi elemeiből kiindulva összegezhető az íróeszköz, az írófelület, az írásalkotás technológiája;
- a sztenderdizált íráselemektől egyedivé válik, és lehetőséget ad az adott személyiség megismerésére.

Mindezek alapján összességében az írás többdimenziójú és komplexebb vizsgálatát lehet elvégezni.

1.5. Az írás szakmai és írásanalitikai fogalmai

Az írás különféle, önálló és összefüggő dimenziókkal rendelkezik. Megállapításunk szerint keletkezésének van korszakhoz köthető időbelisége, földrajzi térbelisége, készítőjéhez kapcsolódó pszichés, anatómiai, „genetikai” vetülete és az írófelületet, valamint az íróeszközt jellemző sajátosságai.

Az írás funkciója általában a közlés, amelynek sajátosságai a földrajzi tér és a történeti idő meghatározhatósága és a kulturális közlés reprodukálhatósága. Az írás másik funkciója szerint alkalmas az ember megismerésére, egészségi állapotának felmérésére az írásalkotás módja és az írás morfológiája alapján.

1.5.1. Az írás különböző tudományos meghatározásai

Az írásanalitika számára néhány hasznosítható fogalmat az alábbiakban részletezünk**.**

➢ Az írás egy *tudatos automatizált tevékenység*, amely szándékosan kialakított, bonyolult készség.1502 Az írás nem más, mint a gondolat megörökítése grafikus eszközökkel.

➢ Az írás a nyelv megjelenési formája, mondanivalónk rögzítése látható jelekkel, időbeli és **földrajzi távolságok** áthidalására és sok más célból.[1503]

➢ Írásnak nevezzük az írásjelek, például betűk rögzítését, lejegyzését valamilyen hordozón, olyan céllal, hogy azokból a későbbiekben értelmezhető szöveget hozzunk létre.

Az írás gondolatok, fogalmak kódolása, melynek fordított művelete az olvasás.[1504]

➢ Az írás, mint alkotó tevékenység a közlés egyik formája alapvetően fogalmazást, illetve kreatív írást jelent.[1505]

➢ Gyakran írásnak nevezik még a nagyobb irodalmi művek létrehozásának mesterségét**.** Ez az eredeti jelentés kiterjesztése, amely így a hosszabb szövegek írását is magába foglalja. Érdekes módon, ha ezt írógéppel vagy szövegszerkesztővel végezzük, azt mint fizikai tevékenységet gépelésnek nevezik, míg a betűk, szavak és mondatok létrehozásában szereplő szellemi tevékenységet írásnak. Ebben az értelemben az írás a narratíva, a szépirodalom, a fikció, a versek és a levelek, továbbá egyéb írásművek előállítására vonatkozik.[1506]

➢ Az esetek többségében az írás a létrejövő szöveg későbbi elolvasása céljából történik, főként más emberek által. Kivétel lehet ez alól, például a napló vagy a szabad írás. A levelek között megkülönböztetnek fiktív és misszilis levelet attól függően, hogy ténylegesen elküldésre szánják-e.[1507]

➢ Az emberi szellem fejlődésének két leghatalmasabb mozgatója a beszéd és az írás, de a legfőbb rögzítő és továbbörökítő mégis az írás.[1508]

➢ Az írás a gondolat rögzítése jelekkel. Ez egy általános meghatározás, amelybe belefférnek a preírások, például a közlekedési táblák, vagy a vallások jelei is. Egy lehetséges szűkebb meghatározás lehetne, hogy "az írás a beszéd rögzítése jelekkel" - viszont ez csak a fonetikus írásokra lenne használható. A

1502 Ligeti Róbert: Az írástanulás pszichológiája. Tankönyvkiadó, Budapest, 1986.

1503 http://iquax.extra.hu/grafoblog/01/01-a01-bagdy-tezisek.pdf –letöltve: 2008. 08. 13. (Bagdy Emőke: A pszichológia és a grafológia viszonya) 2009. 04. 20.

1504 Kéki Béla: Az írás története. Gondolat Zsebkönyvek, Budapest, 1975.

1505 http://hu.wikipedia.org/wiki/%C3%8Dr%C3%A1s (*Az írás kreativitása*) letöltve:2008.08.

1506http://www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/muvtort/varkonyi/html/ (Várkonyi *Nándor: Az írás és a könyv története*) 2009. 04. 20.

1507http://www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/muvtort/varkonyi/html/ (Várkonyi *Nándor: Az írás és a könyv története*) 2009. 04. 20.

1508Varga Csaba: Jel jel jel avagy az abc 30.000 éves története. Fríg Kiadó, Budapest, 2001.

látszólagos különbség miatt az írástörténészek rendre „kudarcot vallanak” azon, hogy a preírások szerepét nem veszik figyelembe.[1509]

- Az írás olyan szociológiai tényező, amelynek társadalomszervező, racionalizáló hatása van, ugyanakkor az írás racionalizáló hatása csak olyan mértékben érvényesülhet, amilyen mértékben az írás érvényesül, elterjed az adott társadalomban. Az írásbeliség fogalmának bevezetésével Hajnal István az írás társadalombeliségére utal, arra, hogy az íráshasználat mindig sajátos társadalmi kontextusban jelentkezik. [1510]
- Az írás, mint Allport1511 állítja, *"kikristályosodott, megdermedt gesztus"*, ami Bagdy Emőke szerint abban nyilvánul meg, hogy „*akaratom, vágyam, szándékaim pecsétjét rányomom a valóság viaszára. Jelet, nyomot hagyok, amelyben megjelenek önmagam is, bár az író az írásban éppúgy metajelenség, ahogyan a beszédben a kifejező személy mögötte, mégis benne van az expresszióban*”.[1512]

1.5.2. Az írás írásanalitikai meghatározása

Az íráskép-földrajz és az írásanalitika számára az írás fogalmára az alábbi megközelítést tartjuk elfogadhatónak:

Vass Kálmán írásról alkotott definícióját1513 továbbgondolva, a modern írásrendszerekből kiindulva és a mindennapi szóhasználat tartalmát elemezve az írás fogalmán az alábbiakat értjük:

Alapvetően az auditív beszédet kiegészítő, rögzítő és az emberi gondolatnak erre a célra alkotott, speciális, egyetemlegesen elfogadott, viszonylag általánosan ismert jelentésű, vizuálisan érzékelhető, időhöz és térhez köthető jelekkel történő közlés, kifejezés, egyben mindezek megörökítése.

Az **írás** a gondolat rögzítése jelekkel. Van nyelvhez nem kötődő és fonetikus változata is. Mai formájában egyezményes karakterekkel írt jelsor, amelynek rögzített értelmezése, szabályos és egyértelmű kiolvasása létezik, vagy létezett. Az első ismert jelrendszerek még nem alkalmasak a nyelv rögzítésére. A feljegyzésre használt eszköz vagy eszközök, valamint azok hordozója sokféle lehet. Az írást hordozó anyag tartóssága lényeges, hiszen általában a rögzítésnek az ismeret megbízható és hű átadása a célja.

[1509]http://nyitottegyetem.phil-inst.hu/kmfil/KMKT/Benczik_book/2_1.htm (Az írás megszületésének elõfeltételei, okai, céljai) 2009. 04. 20.

[1510]Hajnal István (1892-1956) történész. Az ELTE tanára volt. Jelentősek összehasonlító írástörténettel, technikatörténettel, újkori magyar és egyetemes történettel foglalkozó munkái. Hajnal István (1932): Európai kultúrtörténet - írástörténet. In: Glatz Ferenc (szerk.) *Technika, művelődés.* Budapest, MTA Történettudományi Intézete 1993. 13-27.

[1511]Allport (Montezuma, USA, 1897. nov. 11.-Cambridge, 1967. okt. 9.): amerikai pszichológus, 1930-1967-ig a Harvard Egyetem (USA) pszichológia tanára. Jelentős díjakkal hivatalosan is elismert, nagy hatású, szintetizáló tudós. Elsősorban átfogó személyiségpszichológiai elméletéről híres.

[1512]http://iquax.extra.hu/grafoblog/01/01-a01-bagdy-tezisek.pdf (Bagdy Emőke: A pszichológia és a grafológia viszonya)

[1513]Vass Kálmán: A kézírás vizsgálata. Közigazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1973. 16-17. oldalon található megfogalmazást is figyelembe véve.

2. Az írás keletkezésének bölcsője

Az írás tudományosságáról, az írástudományról megoszlik a tudós társadalom véleménye. I. J. Gelb írástörténész szerint írástudomány nincs, mert az írásemlékek egyszerű leltározása – a nagy kérdések megkerülése mellett – még nem tudomány.[1514] Ezzel ellentétben, az írástudományban - az újabb felismeréseknek köszönhetően forradalmi változások zajlanak le napjainkban. Számos olyan megállapításokat és „felfedezéseket" tesznek, amelyek a figyelmet felkeltik, ezek közül emelek ki néhányat[1515]:

a) Az írás nem a sumerek találmánya, hanem kőkori eredetű. Nem a gazdaság a könyvelés - igényeinek kielégítésére született meg, hanem ősvallási jelképekből alakult ki. Legérdekesebb vonása a kőkori írásnak, hogy a legkorábbi elolvasható írásemlékek egyértelmű kapcsolatot mutatnak a székely rovásírással és a magyar nyelvvel.

Erre utal a 3. sz. ábrán látható Magyar Korona szimbolikája.

3. sz. ábra. **A magyar Szent Korona szimbolikája és jelkészlete** (Forrás: http://www.minden-ami-magyar.hu/szk/korona.php?&w=1024 –2016. 09. 01.)

b) Az emberiség legkorábbi - 100-50 000 éves -, máig használt és világszerte ismert jele a körbe zárt kereszt alakú "Föld" jel - ennek felel meg a székely "f" betű-, ami a 4. számú ábrán látható.

[1514]http://xoomer.virgilio.it/bellelettere2/perugiaihatarko.pdf –2009. 08. 12.

[1515]http://www.linksite.hu/lapok/irastudomany/ (Írástudományi linkgyűjtemény) –2009. 08. 12.

4. sz. ábra. **Székely "f" betű Kájoni János ábécéjéből**
(Forrás: http://www.linksite.hu/lapok/irastudomany/ (Írástudományi linkgyűjtemény)–2009. 08. 12.)

c) A legkorábbi elolvasható felirat a három jelből álló "Jóma föld(je)" olvasatú írásemlék, amely másolatokban maradt fenn Eurázsiában és Amerikában is. A felirat kialakulásának kora 50-12000 év lehet. A szöveg magyar szavakat rögzít székely (párhuzamú) jelek segítségével, melyek jól láthatóak az 5. számú ábrán.

5. sz. ábra. **A 9. századi afrászijábi "Jóma szár (úr/király) földje" felirat egy példa arra, hogyan alkalmazták a sztyeppén a székely betűk szójel- előzményeit, köztük a "föld" szójelet.** (Forrás: Írástudományi linkgyűjtemény–http://www.linksite.hu/lapok/irastudomany/ 2009. 08. 12.)

A meglepő és újszerű tartalmak mellett azért fontosak ezek a kitételek, mert azt bizonyítják, hogy egy tudományterületen belül lehet, és megfelelő alappal kell is új gondolatokat, más szemléletet megfogalmazni.

Megítélésem szerint az írásanalitika is ebbe a kategóriába tartozik, mivel új szemléletet javasol az írás összetettebb vizsgálatában.

2.1. "Hivatalos" írástörténeti példák és azok írásanalitikai alapú értékelése

2.1.1. Barlangrajzok

5. ábra. **Az ősember közlési módja – barlangrajzok.** (Kéki Béla nyomán szerkesztette Dr. Farkas László.)

A 20. század első évtizedében bukkantak rá a spanyolországi Santillana de Mar közelében, az Altamira barlangra, amelynek falain a jégkorszakból (i. e. 25 000) származó bekarcolt és kiszínezett állatrajzok, bölények, vaddisznók, vadlovak ábrázolatait fedezték fel. (lásd az 5. sz. ábrát)

2.1.2. A barlangrajzok keletkezésére ható körülmények magyarázata írásanalitikai megközelítéssel (idő, tér, íróeszköz, írófelület, kultúra, genetika...)

6. ábra. **Az ősember közlési módja –barlangrajzok.** (Forrás: Szekeres István.)

A megtalált legősibb képeket több, mint 40 000-25 000 évvel ezelőtt készítették, faágakkal, éles kövekkel, vagy az ujjaik segítségével. Festék gyanánt faszenet, földet vagy növényi színezőanyagokat használtak. Festékeiket a környezetükben található anyagokból alkották, fő színeik a piros, a fehér és a fekete.

Fák és növények rajzai csak elvétve láthatók a rajzokon. Kortárs állatokat és embereket, vadászokat ábrázolnak, meglepően magas művészi színvonalon. Már ekkor segítő társ a sikeres vadászatban a farkasokból háziasított (?) kutya, amely segítette az ember gyorsabb fejlődéséhez a fehérjedús élelem megszerzését. Az állatok festményei és rajzai valósághűek.

Az évek során a képek fokozatosan szimbólumokká váltak, majd pedig betűkké, amelyek ábécéket alkotnak a hangok megjelenítéséhez.

„Bizonyosnak látszik az, hogy az írás, a gondolatnak rögzítése nem találmány. Nem egyetlen ember, nem is az emberek egy csoportja találta föl, hanem az ember közösségi életének kialakulása és fejlődése során, az évezredek lassú evolúciós folyamatában alakult ki, mint szükséges dolog, mint a gondolatrögzítés, az emlékeztetés, a közlés eszköze. Együtt, legalábbis szinte egy időben keletkezett a beszéddel, a szóbeli közlést tehát követte, azt rögzítette. Fejlődése ugyanolyan mértékű és ütemű volt, mint az ember szellemi fejlődése: azt tükrözte változataiban, technikájában, eltéréseiben.”[1516]

A 6. sz. ábrán látható őskori rajzot egy állatát kereső 67 éves kuvaiti pásztor fedezte fel egy barlangcsoport alig látható bejáratánál, ahol a helyszínen dinoszaurusz csontokat is találtak.

A tudósoknak arra még válaszolni kell, hogy a képen látható dinoszauruszok ábrázolásának és a megtalált csontoknak mi a jelentősége és magyarázata.

A barlangrajzok szinte minden földrészen előfordulnak, ahová az ember eljutott. Úgy 10 000 éve a fejlődés következő fokán az ősember a barlang fala helyett már kőre, fára, csontra kezdte rögzíteni ábrázolatait. Ezek az ábrázolások nem voltak többé olyan pontosak, olyan részletezők és természethűek, mint a barlangbeliek. Kevés vonallal, vázlatosan, szinte csak a legszükségesebbet, a jellemzőt rögzítették. A kétféle ábrázolási mód idők folyamán mindinkább elkülönült egymástól. A barlangbeli ábrázolások évezredekkel előzték meg a művészi rajzolást, ugyanúgy, ezen logika szerint évezredekkel előzte meg a képírás a betűkkel való írást.

A képírás jeleit mind gyakrabban használták, s ennek következtében jelentőségük állandósult. A tárgyaknak csak a végletekig leegyszerűsített alakját rajzolták, és mindig azonos formában.

A nagy területen széttagolódott embercsoportok között az évtízezrek folyamán elkülönült, saját hagyományok jöttek létre, ezért a barlang és kőrajzok emberalakjai már hit és tudatviláguk szerint nagy változatosságban ábrázoltak.

A neolitikus őstársadalmak felbomlásával és a technika fejlődésével a kedvezőbb földrajzi klíma, a megváltozott termelési mód következményeként kialakultak a folyam menti kultúrák és államok. A legrégebbi írások — egymástól teljesen függetlenül — legalább négy helyszínen jöttek létre, ahol az önellátást már meghaladta a mezőgazdasági termelés, és megkezdődött a kereskedelem.

[1516] Petőcz Károly: Az emlékeztetőktől a nyomtatott betűig (Békéscsaba: Aurora, 1984)

2.2. A székely rovásírás és az írás keletkezésének egy esetleges kapcsolata[1517]

Egyes vélekedések szerint a székely rovásírás (vagy székely írás) a magyarság régi írása, amelyet az ősvallás jelkészletéből a magyar nyelv rögzítésére fejlesztettek ki a kőkorban.

Az írás a kőkor óta nem merült feledésbe, mindig voltak alkalmazói.

Az írást az elmúlt évezredben a székelyek mentették meg a feledéstől. A székelyek a hunok (mai néven a magyarok?) egyik csoportja. A székelyeknek az Attila halála és Árpád magyar népének honfoglalása között eltelt mintegy 500 év alatt független államuk és eltérő történetük volt Erdélyben. E függetlenség eredményezte a következő évezred székely kultúrájának sajátosságait, közöttük a hun írás megőrzését.

2.2.1. A székely rovásírás keletkezésének ideje[1518]

Egyes vélekedés szerint a székely írás 50 000 éves.

A székely írás születésének pontos évszámát nem ismerjük, azonban különböző megfontolások alapján a megközelítő időpontját megbecsülhetjük. A legjelentősebb az "f" (Föld) jel tanúvallomása, amely egyedül is elegendő a korbecslés alátámasztására.

A székely írás „f” (Föld) jele a Teremtés helyszínét, az Édent ábrázolja felülnézetben.

Az Őrségtől Erdélyig ismertek olyan archaikus díszítésű népi cserépedényeink és hímes tojásaink, amelyek az Éden képszerű térképét ábrázolják. Jellegzetességük, hogy világosan jelzik az egy forrásból fakadó négy folyót.

A körbe zárt kereszt alakú jel azért terjedt el a világ minden tájára és azért jelenti mindenütt lényegében ugyanazt (vagy belőle levezethetőt, mint az egyiptomi *niut* "település" hieroglifa), mert az őshazából vitték magukkal mindenhová a Földet benépesítő őseink.

Ebből az is következhet, hogy a székely írás kb. 50 000 éves előzményekre megy vissza.

Hasonló nagyságrendű székely párhuzamot ismerhetünk fel a világ központi tájain is az antik írások jelkészletében. Ilyen a kínai írás, a sumer írás, a Tepe Yahja-i jelkészlet, a Tordos-Vincsa kultúra írása, a bübloszi pszeudohieroglifikus szótagírás és a hettita hieroglif írás is. Ugyanezeket a jeleket megtaláljuk a szkíták, hunok, avarok és a honfoglaló magyarok jelkészletében, valamint a magyar népi jelek között is. Ez azt jelenti, hogy a székely írás jelei a Közel-Keleti őshazában és a közbülső területeken is sokáig fennmaradtak.

A vélekedés szerint a széleskörű elterjedtség nem lehet egy későbbi kulturális hatás eredménye. Nem tehető fel, hogy egy amerikai indián keresztülvándorolt a fél világon, hogy megtanítsa a Pireneusokban élő kőkori sámánokat e jelekre; amint ennek a fordítottja sem hihető. Ezért a legkönnyebb(?) azt feltéte-

[1517]http://www.szekely-rovasiras.hupont.hu/2/bevezeto -2016. 08.31.

[1518]http://www.szekely-rovasiras.hupont.hu/122/honnan-tudjuk-hogy-a-szekely-iras -2016. 08. 31.

lezni, hogy a két végpont közötti közös őshazából vitték magukkal az írásjeleket a világ távoli tájaira.

Mivel ebből az őshazából kb. 50 000 évvel ezelőtt indultak kezdtek vándorolni a népek, a jelek széleskörű elterjedtségéből ez az időpont következik.

A legvalószínűbb vándorlási hipotézisek szerint az amerikai indiánok ősei kb. 40-30 000 évvel ezelőtt vándoroltak át az Újvilágba. Ha ekkor vitték magukkal Szibériából a székely írással azonos jeleiket, akkor a székely írás is legalább ilyen korú. Ha ehhez a korhoz hozzáadjuk a Közel-Kelettől Amerikáig tartó út megtételéhez szükséges időt is, akkor könnyen eljutunk az 50 000 évhez.

Az ismert írásemlékek kora megengedi annak feltételezését, hogy a székely írás előzménye mintegy 50 000 évvel ezelőtt már létezhetett. Nincs okunk arra, hogy a székely írás korai megjelenését csak azért tagadjuk, mert ez az írás magyar.

Az 50 000 évvel ezelőtti nyelvi állapotokról nincsenek biztos értesüléseink, ezért elengedhetetlen az e téren rendelkezésünkre álló adatok számbavétele.

Egyes feltételezések szerint a ma ismert nyelvek egyetlen nyelvből alakultak ki, ezért valószínű, hogy a kőkori nyelvek ősei az időben visszafelé haladva egyre jobban hasonlítottak egymáshoz.

Léteznek nyelvészeti hipotézisek, amelyek a finnugor nyelvcsalád kezdeteit akár 100 000 évvel ezelőttre is teszik. Mivel finnugor nyelvcsalád sohasem létezett, behelyettesíthetjük ezekbe az elméletekbe a legnagyobb finnugornak tekintett népet, a magyart. Számunkra ebből a fontos, hogy a magyar nyelv és a magyar nép lehet olyan régi, mint amilyen réginek gondoljuk az írásunkat.

2.2.2. A székely rovásírás keletkezésére ható körülmények magyarázata írásanalitikai megközelítéssel

A hely, ahol a székely írás születése megtörténhetett, a Közel-Kelet, az Ararát tágabb(?) környezete. A genetikusok közelmúltbeli felismerése szerint itt élt a Homo sapiens azon csoportja, amelyik vagy 50 000 évvel ezelőtt elindult Európa és Ázsia benépesítésére.

A legkorábbi jeleink képjelek, ami azt jelenti, hogy szinte észrevétlenül születtek meg s váltak írásjellé.

A körbe zárt kereszt alakú jel az Éden végsőkig leegyszerűsített térképe az egy forrásból négy irányba induló szent folyók és a horizont feltüntetésével. A folyókat az Ószövetség meg is nevezi: Gihon (Halüsz), Pison (Arakszész), Tigris és Eufrátesz. E folyónevekben a magyarok Istenének négy jelzőjét fedezhetjük fel: *élő* (Halüsz), *úr* (Arakszész), *egy* (Tigris, Idiglat, Hiddekel), *jó* (Eufrátesz). A környezetben megtalálható négy tenger (Fekete-tenger, Kaszpi-tenger, Vörös-tenger, Perzsa-öböl) és négy hegység (Kaukázus, Zagrosz, Taurusz, Elburz). Ezen adottságok miatt a táj teremtettnek és rendezettnek tűnhetett, ezért könnyű volt ezt a Teremtés helyszínének gondolni.

Az emlékek szerint a székely írást használták a szkíták, a hunok és az avarok is. A szerves belső fejlődés bizonyítékaként az írásjeleknek közeli megfelelői

vannak a népi (pl. a fazekasok által használt), valamint az uralmi és a vallásos jelkészletben (Szent Korona, jogar, koronázó palást, keresztény templomok jelei). A kőkori eredetet támasztják alá a távoli (pl. kínai, csukcs, indián) írásrendszerekben található, de az elvégzett valószínűségszámítás szerint, véletlen egyezéssel nem magyarázható párhuzamok is. Az írás szó-szótagoló jellegű, amely a több hangot jelölő mondatjelei, szójelei, szótagjelei mellett rendelkezik egy fejlett ábécével is. Az írásirány az írástechnológiának és az ábrázolás igényeinek megfelelően változó (függőleges, jobbról balra, balról jobbra irányuló, körbe menő, vagy szimmetrikus).

A régészeti leletek alapján a székely írás jeleinek megfelelői a Homo sapiens elterjedésével párhuzamosan jelennek meg szerte a Földön. Az 1992-ben Nemetz Tibor matematikus segítségével elvégzett valószínűség-számítás szerint a jelek hasonlósága nem a véletlen egyezésnek köszönhető, hanem a genetikus kapcsolat eredménye, azaz az írásrendszereket ősrokonság fűzi egybe.

Korán megjelennek ezek a párhuzamok az akkor ismert világ szélein. A Pireneusokban lévő Mas d' Azil barlangjában fellelt kb. 20 000 éves jelkészletben a székely írásnak 19 jele található meg. Az amerikai indiánok legkorábbi jelkészletében (fazekasjelek, templomok jelei stb.) szintén felbukkan a székely írásnak 23 jele. Az amerikai indiánok ősei a különböző elképzelések szerint 40-12 000 évvel ezelőtt mentek át az Újvilágba, azaz a jégkorszak idején már a Pireneusoktól Amerikáig el volt terjedve a székely írás kb. 20 legfontosabb jele.

Az eddigi kitételek természetesen további kutatásokat igényelnek, amelyre kiválóan alkalmas az írásanalitika rendszerszemlélete.

3. Az írás látható (tudatos) és láthatatlan (tudatalatti) sajátosságai[1519]

3.1. Az írás tudatos sajátosságai

Az írásanalitika elmélete szerint az írás látható, nyomot hagyó jelei minden esetben az **agy tudatos** működésére vezethető vissza.

A továbblépéshez szükséges a **tudat** fogalmának tisztázása:

A **tudat**[1520] a filozófiában és a pszichológiában az agy legmagasabb rendű, csakis az emberre jellemző funkciója, amelynek lényege, hogy célszerűen visszatükrözi a külső tárgyak tulajdonságait és kapcsolatait, megtervezi a cselekvést és következtet annak majdani eredményére. Képes valamely fokig világosan észlelni a saját létünkkel kapcsolatos jelenségeket. A tudati folyamatokban közvetett vagy közvetlen módon ezek hordozója, az „én" is megjelenik, azaz az éntudat a tudatfogalom szükséges része.[1521] A tudat emberi fogalom.

A tudat legszélesebb értelmében általában a szellemmel, a gondolkodással azonos értelemben is használatos a köznyelvben.[1522] A tudat, mint az anyagi lét-

[1519]Dr. Farkas László: Írásanalitikai Kézikönyv, MÍTÉSZ, Budapest, 2016. (341-368.o.)
[1520]Akadémiai kislexikon. Budapest, Akadémiai. 1990. -2016. 08. 30.
[1521]Magyar Larousse. Budapest: Akadémiai. 1991. 2016. 08. 30.
[1522]Filozófiai kislexikon. Budapest, Kossuth. 1973. -2016. 08. 30.

tel szemben álló másik legszélesebb kategória, a filozófia alapkérdésének, az anyag és tudat egymáshoz való viszonyának egyik oldalát képezi.

A tudat több tudományág, így a filozófia, lélektan mellett az orvostudomány tárgya. A különböző tudományágakban, valamint a hétköznapi életben a tudat-fogalomnak különböző, de egymással összefüggő megjelenési formái vannak.

- A „tudat" így vonatkozhat a bennünk felhalmozott tudati élmények, képzetek, fogalmak összességére, mindarra, ami egy személy számára éber állapotban tudatos.
- Továbbá a „tudat" fogalma alatt érthetjük azt a tényt, lelki élményt, hogy tudunk valamiről („a veszély tudata", „tudatában van valaminek", „tudatára ébred valaminek"). A modern pszichológia tárgya a tudat különböző aspektusaink kutatása. Az *öntudat* és az *éntudat* kialakításában fontos szerepe van a környezetnek, a tudatos társaknak, a velük folytatott, főleg nyelvi kommunikációnak.

A tudat azonban nem azonos a pszichikummal, mert az a tudatalattit, a tudattalant is magába foglalja, bár közöttük nincs merev határvonal. A tudat szerve az emberi agy, hordozója pedig a történetileg konkrét személyiség, az ember. A tudat tartalma a történetileg összegyűlt és szakadatlanul bővülő emberi ismeretek halmaza. A tudat fejlődésének ösztönzői az emberi szükségletek és a társadalom érdekei.

A tudatos tartalom megjelenik az írásban is, így azokat adekvátan lehet tetten érni és elemezni. Az írásból **általánosságban** az alábbi lehetőségeket állapíthatjuk meg az író személyre (duktorra) vonatkozóan:

- a személyiség megismerése – az írás determinálja készítőjét, ezért adekvát módon megközelíthetőek az író személy tulajdonságai;

- a magatartás ellenőrzése – figyelemmel lehet kísérni az általános magatartási normához igazodó és attól eltérő reagálások tartalmát, egy meghatározott időn belüli állapot változását;

- a magatartás irányának, vonalának meghatározása – egy szituációhoz köthető viselkedési, magatartási irány és az eredmény várható kimenetelének modellezése;

- egy tevékenységet elősegítő módszer (pl. tárgyalásra való felkészülés, vagy egy konkrét feladatra való kondicionálás);

- az alany manipulálhatóságának megismerése – a duktor mennyire képes a szerepjátszásra, egy álarc felvételére, személyiségében milyen módon, mértékben és formában van jelen a manipulálhatóság.

3.1.1. Az írásból konkrétabban levonható következtetések:

❖ a normaírástól való eltérések az önállósági törekvésekre utalnak;

❖ csekély eltérések a normától csekély önállósági, illetve egyediségre való törekvést jelentenek (ezeket életkorhoz mérten kell vizsgálni);

❖ a szerény személyiség egy egyszerű, szerény írást választ, ami nem nagyon tér el az iskolai írástól;

❖ a sablonszerű írás arra utal, hogy személytelenséget mutat az illető;

❖ olyan írások, amelyek betűiben sok a „görbület”, labilis személyiségre utalnak;
❖ a betűk közötti pontos kötések azt mutatják, hogy az illetőnek jó, kognitív kombinációs képességei vannak.

3.1.2. Írásanalitika módszerével kimutatható írássajátosságok

Célszerűnek tartjuk megemlíteni azokat a **személyi tulajdonságok**at, amelyeket nagy biztonsággal lehet az írásanalitika segítségével elemezni, illetve kategorizálni:

Alkalmazkodás, befolyásolhatóság, bizalmatlanság, bizonytalanság, fantázia, fecsegés, hazudozás, határozottság, idegesség, kapcsolatteremtés (képessége, nehézsége, a nehézség elfedése), kiszámíthatatlanság, kiismerhetetlenség, kitartás, logikus gondolkodás (hiánya), megbízhatóság, megfigyelőképesség, meggondoltság, memorizálás, okoskodás, óvatosság (hiánya), őszinteség (hiánya), titoktartás, titkolódzás, ügyesség, ügyetlenség, zárkózottság.

Ezeknél a sajátosságoknál konkrétan kidolgozásra kerültek a pszichológiai értelmezések és kutatások eredményeként meghatároztuk az egyes tulajdonságokat jellemző írássajátosságokat.

Természetesen más személyi tulajdonságok elemzése is lehetséges, de minden esetben szükséges kifejteni annak indokát, meghatározni a profilt.

Nagyon fontos kitétele az elemzésnek, hogy alapvetően az úgynevezett írásanalitikai szempontú spontán módon keletkezett írásminta alapján készülhet igazán adekvát véleményalkotás, az alany tudtával, az etikai és jogi szabályok betartásával.

3.2. Az írás tudatalatti sajátosságai írásanalitikai megközelítéssel

Fogalmi tisztázására nézzünk meg néhány kitételt:

A „tudatalatti” lélektani fogalom, ami a tudat értelmi középpontján kívül eső lelki folyamatokkal, a tudatalatti, vagy a tudattalan jelenségeivel foglalkozik.[1523]

Olyan aktív lélektani folyamatok jellemzője, amelyek nincsenek a tudat értelmi tevékenységének középpontjában, a háttérből azonban mégis hatnak a tudatos folyamatokra.

Sigmund Freud munkásságában elutasította a tudatalatti koncepcióját, és a tudattalan kifejezéssel dogozott.[1524]

Filozófiai értelemben egy korábbi ismeret, tapasztalat, amire az adott pillanatban valaki nem is gondol, de asszociatív kapcsolatban áll gondolkodása aktuális tárgyával, befolyásolhatja döntéseit, gondolatait. Hasonló hatása lehet bizo-

[1523]Magyar Larousse. Budapest: Akadémiai. 1991. -2016. 08. 30.
[1524]Freud, Sigmund: Das Unbewußte. (1913) Bd. 10, p.269. Die Traumdeutung (1900) Bd. 2/3, p.620. Das Ich und das Es. (1923) Bd. p.242. Anm.1. In: Gesammelte Werke, hg.: M. Bonaparte, A. Freud, u.a., London, 1940.

nyos környezeti körülményeknek is, amelyek tudatosulás nélkül befolyásolhatják az adott személy cselekedeteit, gondolatait. [1525]

A tudatalatti jelenségei a tudati tevékenységhez tartoznak, de olyan a háttérben zajló folyamatok, amelyek nem vesznek részt közvetlenül a figyelem középpontjában álló jelenségek értelmezésében.

3.2.1. A tudatalatti fogalmának megközelítése[1526] írásanalitikai megközelítéssel

Manapság széles körben használjuk a tudatalatti fogalmát, jelentése azonban tudományosan még tisztázatlan, ahány szöveg, annyi megközelítés, és konkrétan megfogható egyezés alig található. Mint ahogy pontos definíció sem.

Teljesen mást gondol róla egy önmagát fejlesztő, tájékozott ember, mást egy pszichológus és megint mást az, aki csak ismeri a szót.

Érdemes közelebbről megvizsgálni és tisztázni mi is a tudatalatti. A tudatalatti szó önmagában pontos és találó. Egy rejtett tartalom, nem tudunk róla és nem látható a felszínről.

A tudatos elmével szemben a tudatalatti soha nem alszik, soha nem pihen. Olyan létfunkciókat irányít, mint például a légzés és a szívverés szabályozása. Mindazt ami életünk során történik velünk, tárolja, amelyek hipnózis, vagy önhipnózis során újra felidézhetők.

Azonnal adódik egy nagyon népszerű és egyszerű ellentmondás. Ha valaki a saját tudatalattijának tartalmáról úgy beszél, hogy ez meg az van az ő tudatalattijában, akkor akarva-akaratlan nem mond igazat.

A tudatalatti tartalma nem tudatos, így nem is tudhatunk róla. A tudat szintje alatt van, tehát "titok". Még érdekesebb, ha valaki egy másik ember tudatalattijában vél dolgokat felfedezni, hiszen egy idegen, szabad szemmel végképp nem tudhat ezen tartalmakról, hacsak valami speciális módon oda be nem jutott. (Lásd a Grafométer alkalmazását)

Egyszóval hétköznapi körülmények között a tudatalatti dolgokat a tudatostól nem igen lehet megkülönböztetni, csak a jelenségek sorát láthatjuk összekeveredve.

Nézzünk néhány példát:

Ha tudjuk, hogy mit akarunk a tudatalattinkba bevinni, akkor az már tudatos dolog, tehát képtelenség tudattalanná tenni.

Ha bizonyos dolgokat ösztönből, szokásból helyesen, valakinek tetszően csinálunk, és azt gondoljuk, hogy ha ezt a tudat alá helyezzük egy kis szoktatással, akkor az már a tudatalattiba kerül. Ez ellenkezik a szó egyszerű jelentésével.

Az még nem a tudatalatti, ha arra irányítjuk a figyelmet, hogy gyakrabban mosolyogjunk, vagy hogy az életet szépnek lássuk. Ezek olyan dolgok, amikre rászokhatunk és leszokhatunk róluk tudatos irányítással és némi fegyelemmel, de egyáltalán nem a tudatalattinkkal tesszük ezt.

[1525]Filozófiai kislexikon. Budapest: Kossuth. 1973. -2016. 08. 30.

[1526]http://tudjmagadrol.hu/blog/post/onismeret/tudatalatti-ki-vagyik-ra 2016. 08. 30.

Ha egy zongoraművész megtanul egy szonátát, akkor az egy tudatos cselekvés. Ha ezt sokáig gyakorolja, akkor fel tudja majd gyorsítani játékát egy olyan szintre, ahol inkább nagy vonalakban tudatosan játssza a művet, de nem tud tudatosan minden részletet irányítani. Ettől még nem a tudatalattijából játszik. Egy esti koncert végig játszásakor temérdek olyan dolgot fog csinálni, ami automatikus, nem tudattal irányított, de tudatosan lett kialakítva és tudatosan meg is változtatható átszoktatással, "átgyakorlással".

Amikor valaki arra törekszik, hogy a gondolkodása megváltozzon, másmilyen legyen, mint addig, akkor gyakran a tudatalattiba szeretne bevinni adatokat szoktatással. Ez pedig lehetetlen. Mégis rengeteg népszerű előadó, író, hosszan taglal módszereket erre a lehetetlen(?) folyamatra.

Tehát létezik tudatalatti, aminek tartalma ismeretlen és tudatosan nem befolyásolható. Léteznek automatizmusok, vagy szokások, amik gyakorlással, szoktatással tudatosan kiépíthetőek.

A tudatalatti autót sem vezet, és amikor az erdőben sétálunk és beszélgetünk, akkor a lépteinket kisgyerekkori "tanulmányaink" vezérlik és nem a tudatalattink.

Végül két lényeges pontot hangsúlyoznánk. Az egyik, hogy a tudatalatti tartalma rejtett és saját tudatos állapotunkban nem változtatható. Tehát marad a tudat alatt.

A másik, hogy ha változtatni szeretnénk magunkon, elég nagy a szabadságunk, hogy figyelemmel és fegyelemmel átszokjunk helyesebb, kívánatosabb gondolkodásra, kommunikációra és cselekedetekre. Nem kell semmilyen dolgot a tudat alá beerőltetni trükkökkel, hogy aztán ne tudjunk róla. Hiszen eggyel több dolog lenne, ami az irányításunkon kívül rekedne, ezektől meg inkább szenvedni szoktunk tehetetlenségünkben.

3.2.2. A tudatalatti főbb tulajdonságai[1527]

A tudatalatti olyan, mint egy megbízható adatbank. Az adatbank, vagyis a tudatalatti feladata az, hogy tárolja és előhozza az információkat. Más szóval: a tudatalatti az a szubjektív én, ami az az én, amelyik egyszerűen engedelmeskedik. Ahogy a tudatos én parancsba ad valamit, a tudatalatti engedelmeskedik, önálló gondolata ugyanis nincs.

A tudatnak viszont emlékezete nincs. Az emlékezet tára a tudatalatti. A tudat egyszerre csak egy gondolattal tud foglalkozni, míg a tudatalatti tények billióit tárolja.

A tudat és a tudatalatti közötti kapcsolat olyan, mintha a tudat lenne a kertész, a tudatalatti pedig a kert. Akármilyen magot ültetünk el a tudatalattiba, a tudatalatti egész biztosan meg fogja növeszteni.

Tudatalattinkban különböző programok egész sorozata található. Először is énkép, amely tartalmazza az összes információt mindenről, ami számunkra fontos. Az összes korábbi tapasztalatunkat és az ezekre adott válaszainkat.

[1527]http://tiltottgyumolcs.hu/tudatalatti6.html -2016. 08. 30.

Így, ha egy új helyzet hasonlít egy régebbire, a tudatalatti feladata az, hogy viselkedésünket korábbi viselkedésünkkel összhangban tartsa.

Ha tehát egy helyzet mindig félelemmel töltött el minket, s újra ilyenbe kerülünk, gondolkodás nélkül félni kezdünk. Egy olyan helyzet, amiről semmit nem tudunk, számunkra nem lesz sem félelmetes, sem félelemmentes, mert nem tudunk róla eleget, amíg fel nem építünk egy tapasztalati bankot.

És itt elérkeztünk három fontos törvényhez.

3.2.3. A tudatalatti tevékenység három lelki törvénye

1. A tudatalatti tevékenység törvénye.

A tudatalatti tevékenység törvénye kimondja, hogy bármit "ültetünk el" a tudatalattinkba, az azonnal azon munkálkodik, hogy a realitásunkba hozza, és a tudatalattink minden szavunkat és tettünket, minden szavunkat és tettünket hozzáigazítja az énképünkkel összhangban lévő mintához.

2. A koncentráció törvénye.

Minden, amin sokat gondolkodunk, az növekszik. Bármi, amin sokat töprengünk, az megnő. Bármi, amin újból és újból elgondolkozunk, belenő a valóságunkba.

3. A helyettesítés törvénye.

Azon a tényen alapul, hogy a tudat egyszerre csak egy gondolattal képes foglalkozni, legyen bár pozitív vagy negatív. Ha meg akarunk szabadulni egy negatív gondolattól - mivel az agy nem légüres tér, sosem maradhat üresen -, ki kell ütnünk azt egy pozitív gondolattal.

Ha ezt következetesen végezzük, ha lecserélünk minden negatív gondolatot, minden félelmet, minden szorongást és önkorlátozó gondolatot, az összes negatív elvárást, mindent, ami visszatart minket, a kudarctól való félelmet, hiányt, szükséget, elutasítást, bármit, és ha ezt egy vágygondolattal helyettesítjük - és ez a kulcs: félelem kontra vágy -, ha arra gondolunk, amit akarunk, és nem arra, amit nem akarunk, ha folyton a vágyainkra gondolunk, félelmeink csökkennek, lassan eltűnnek.

3.2.4. Az írássajátosságok tudatalatti tartalma[1528]

Az írás **tudatalatti sajátosságai** írásanalitikai szempontból az emberi szem számára láthatatlanok, azok csak speciális körülmények, az erre a célra kifejlesztett szoftver, műszer segítségével lehet láthatóvá tenni. Ez a műszer az írásanalitika alapműszere, a Grafométer.[1529]

A tudatalatti tartalom az előzőekben megjelenített jéghegy víz alatti része, ami közvetlenül nem vizsgálható, viszont tisztában vagyunk annak létezésével.

[1528]https://hegedusgrafologia.wordpress.com/2014/10/14/szimbolumok-es-tudatalatti-parancsok-megjelenese-a-kezirasban-eloadas-szoveges-valtozata-diohejban/ -2016. 08. 30.

[1529]A Grafométer részletes leírása olvasható az alábbi könyvben:

Tóth Éva–Belovics Ervin (szerk.): A büntetőeljárás segédtudományai. PPKE JÁK, 2015. II. uo.

Dr. Farkas László: A Grafométer működése és gyakorlata, 64-93. o.

Például ebben a tartományban jelenik meg az írás azon dimenziója, amely a levegőben képződik. Ilyen a két szó közötti, illetve minden esetben a levegőben lévő mozgás és a szimbólum.

Sokan nem is sejtik, amikor a betűket formálják, hogy nem csak a gondolataikat vetik papírra, hanem az írásképük ennél sokkal többről árulkodik, hála a tudatalatti által vezérelt sok kis kézizomnak, mikromotoriumoknak.

Írásunk, kizárólag a ránk jellemző tulajdonságokat hordozza, ettől egyedi, olyan akár egy ujjnyomat. Mivel a klasszikus íráselemző az iskolában tanult normaírástól való eltérést vizsgálja, így ezen az „egyediségen keresztül" állapítható meg igazán, hogy milyen is a személyiségünk.

Ezen keresztül segíthet a pályaválasztásban, munkahelyváltásnál, párkapcsolati konfliktusok, szülő-gyermek kapcsolat kezelésében, viselkedésminták feloldásában, és betegségek lelki okainak feltárásában.

Amit viszont az írásunkból nem lehet kiolvasni, az a biológiai korunk, a „nemünk", és az is, hogy, mi fog történni velünk a jövőben, továbbá orvosi diagnózis sem adható az írásképünkből.

Az írásban jelennek meg a szimbólumok, amelyeket az írásanalitika kétféleképpen értelmez:

Az egyik, ami az un. levegőmozgásban jelenik meg, azaz akkor, amikor az íróeszközt felemeljük az írófelületről, például két betű, vagy szó között, vagy a mondat végén.

Ezt a jelenséget tudjuk a Grafométer segítségével megjeleníteni, amit egy képpel tudunk illusztrálni (lásd 7. sz. ábra)

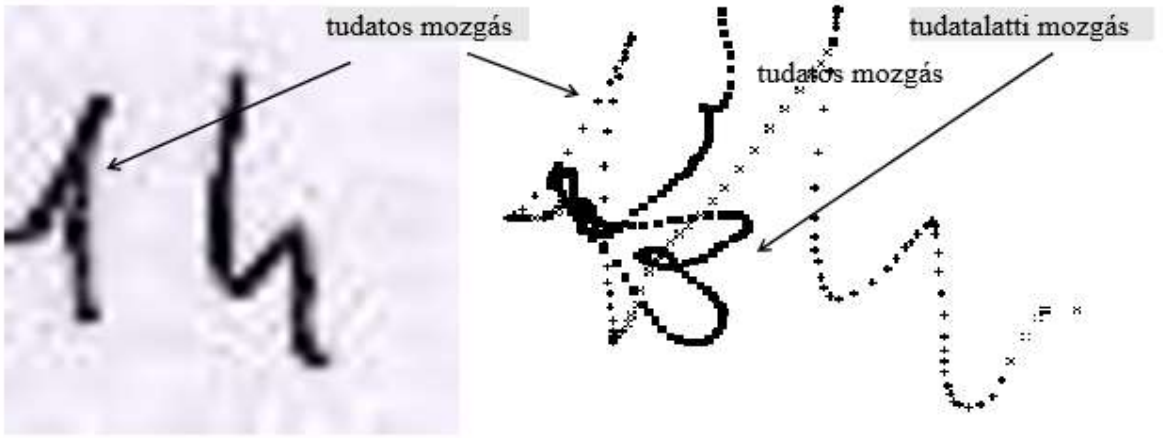

7. ábra. **Grafométerrel rögzített tudatos és tudatalatti mozgás.** (Szerk. Dr. Farkas László.)

Egy másik értelmezés szerint, ami a klasszikus íráselemzés része, a szimbólumok nem mások, mint képek, jelképek, számok megjelenése az írásban a betűk formálása közben. Ezek valójában lelkünk, érzelmeink kivetülései képi formában. Megjelenhetnek például hivatásunk jelképeként, foglalkozásunk iránt érzett erős elkötelezettség esetén, de találkozhatunk akár egy bizonyos lelki beállítottság (érzelmes, szeretetet sugárzó) megnyilvánulásakor, illetve egy-egy komoly megrázkódtatás, trauma kivetüléseként is.

A képekből már tudjuk, hogy a tudatalattink szinte rajzolni is tud, de vajon még mire képes, és mit mutat meg?

Léteznek úgynevezett tudatalatti parancsok, melyek a nélkül irányítják az életünket, mivel nem tudatosak, hogy tudomásunk lenne róluk. Ezek enyhe túlzással olyanok, mint a számítógépes vírusok, és jellemzően gyermekkorunkban táplálják belénk őket szüleink, környezetünk. A probléma ezzel az, hogy mivel észrevétlenek, ezért egész életünket, – sőt ha nem oldjuk fel, hanem továbbadjuk őket – gyermekeink életét is tönkretehetik.

E „parancsoknak" a feltárására létezik egy speciális mérési és elemzési módszer, a Rezonometria®[1530], mely szinte ablakot nyit a tudatalattink működésére. Ez az eljárás több száz mérési adatból „dolgozik", és abban nyújt segítséget, hogy rávilágít mindennapi viselkedésünkre, megmutatja, hogy mit miért cselekszünk, illetve cselekedeteinkben mi motivál, és mi az, ami hátráltat bennünket.

Ha pedig tetteink hátterét megértjük, akkor már szinte azonnal „oldódik a probléma", és ez által könnyebben tudunk változtatni, illetve kilépni egy – egy sokszor évekig, évtizedekig ránk nehezedő szituációból.

3.2.5. Az automatikus (spontán) írás folyamata[1531]

Egyes vélekedések szerint az automatikus írás csupán a tudatalatti kivetülése. Napjainkra már egybehangzóan elfogadják, hogy léteznek olyan emlékek, érzelmek és információk, melyeket normál állapotban nem tudunk "előásni a fejünkből", de központi szervünk mégis tárolja őket. Legismertebb megnyilvánulási formája az álom, melyben szimbólumokon keresztül értelmezhető az üzenete.

Ezzel a gondolattal átléphetünk egy olyan dimenzióba, ami sok esetben már nem tudományos, sőt ezoterikus.

A 19. században a pszichiáterek éppen arra használták az automatikus írást, hogy többet tudjanak meg az emberi elméről és segítsenek az emlékek előcsalogatásában. Mások szerint viszont valószínűbb, hogy ez a különös jelenség az érzékszerveken túli érzékeléssel van kapcsolatban. Egy alkalommal vonalakon keresztül üzent egy automatikus írónak egy lovas baleset áldozata.

A médium először lerajzolta a balesetet, majd néhány szót írt mellé üzenetként. Később kiderült, hogy a férfi épp azokban a percekben hunyt el, amikor a közvetítő elkészítette a rajzot. Az automatikus írás nem ugyanúgy zajlik, mint a normál, tudatos írás. Sokkal gyorsabb, percenként akár száz szót is papírra vetnek az "elkövetői".

A spontán írás egy módosult tudatállapotban jön létre, s megváltoznak a médiumban, a közvetítő csatornában a megszokott viszonyok.

Több magyarázat lehetséges:

[1530]Dr. Farkas László: Írásanalitikai Kézikönyv, MÍTÉSZ, Budapest, 2016. (203-306. o.)

[1531]http://hatartalanvilag.blogspot.hu/2014/10/a-tudatalattink-vagy-tulvilag-uzen.html- 2016. 08. 30.

1. Egy fejlett szellemi lény, amely lehet akár egy író korábbi szelleme, rákapcsolódik a személy tudatára és rajta keresztül kezdi kifejezésre juttatni üzeneteit.

2. A duktor transzállapotba kerülve az emberiség kollektív tudatmezejében barangol, s minden jel szerint onnét ragad ki tudatalatti vonzódásainak megfelelően egy-egy részt, vagyis tudattartalmat.

3. A Sors így próbál üzenni számunkra valamit. Például meglehet, hogy azért történnek ilyen események, hogy belássuk, milyen összetett és több síkon élő, többféle tudatszinten szimultán (egyszerre) létező lények vagyunk.

Ebből ugyanis az is logikusan következik, hogy erre nem csak néhány kiválasztott személy (médium, transz állapotba merülő) képes, hanem maga az ember eredendően úgy van összerakva, hogy összekapcsoljon különféle dimenziókat. Gondoljuk csak meg, hogy milyen távlatokat nyit meg egy ilyen felismerés! Képzeljük el, hogy úgy tanulunk, hogy csak ráhangolódunk a magasabb világokban már létező, előkészített tudásra. E módszertan szerint szinte készen kapja az ember a tehetséget, a nyelvtudást, a művészi és egyéb hajlamokat, készségeket.

4. Mivel mindent erő irányít, az automatikus írás is valószínűleg érkezik valahonnan. Lehet, hogy ezúton is próbálnak minket egy bizonyos irányba terelni. Most mindenki maga döntheti el, hogy tetszik-e neki ez az irány.

Ez a kitérő azoknak szólt, akik az írás keletkezésére, létrejöttére ható körülményt komplex módon képesek vizsgálni. Ebbe beletartozik a nem szokványos íráselemzés is és a Grafométer alkalmazása.

Az előzőekben már több alkalommal utaltunk a Grafométerre, ezért célszerű összegezni, hogy mely területeken alkalmazható eredményesen.

3.3. Az alkalmazási területeket tekintve a Grafométer legfontosabb ágai

a) A készülék lehetővé teszi olyan apró mozgásváltozások tér- és időbeli nyomon követését, amely egyértelművé teszi a személyiségre ható külső és belső tényezők figyelését.

b) Különösen érdekes és hasznos felhasználási terület az írófelület felett – eddig láthatatlanul- mozgó tollhegy útjának a követése, ahol például a hazugság leírása esetén ugrásszerűen megnő a tétovázás és a mozgásterület nagysága már a levegőben is, így bepillantást nyerhetünk a mozgást megelőző folyamatokba. Az elemzés során valószínűsíthető például a tremor megjelenése, egy betegség, valamilyen depedencia, a stressztűrő képesség és egyéb idegrendszeri változás.

c) Megfelelő adatbázis felhasználásával szűrővizsgálati vizsgálatok és egyéb különleges követelmény teljesítésére.

d) Pszichológia alapon nyomon követheti a ballisztikus mozgásokat, a reakcióidőket, feltérképezheti az érzékelési-észlelési folyamatokat, az idegrendszeri problémákat, a stresszreakciókat, a féltekei működéseket és a kognitív folyamatokat.

e) Az orvostudomány figyelemmel tudja kísérni a gyógyszerek hatását, segítséget nyújt a betegségek differenciálvizsgálatához és a grafoterápiához, valamint a szemproblémák kiszűréséhez.

f) Az írásazonosítás területén az aláírás és a szöveg teljes biztonsággal történő elemzése válhat valóra.

g) Kiválóan alkalmazható „hazugságvizsgálóként", szűrővizsgálatokra, állapotkövetésre, depedencia kiszűrésére, személyiségvizsgálatokra és a személy pillanatnyi pszicho-vegetatív állapotára.

A továbbiakban célszerű megemlíteni, hogy a Grafométer mely feladatcsoportok szakmai követelményeit határozza meg:

- az írástevékenység, a kézírást lehetővé tevő élettani és pszichés feltételek bemutatása,
- a kézírás jellemzőinek értékelése, a mérési dokumentáció elkészítése,
- személyiségvonások, fizikai, pszichikai, biológiai állapotok hozzárendelése a duktum jellemzőihez,
- különböző életkorú személyek kézírásainak vizsgálata, speciális pszichikai és fizikai állapotok feltárása,
- alkalmazott pszichológiai ismeretek írásanalitikai gyakorlatban történő használata, konzultáció, tanácsadás,
- az adatvédelem, a személyhez fűződő jogokkal kapcsolatos jogszabályok alkalmazása.

4. Az írás genetikai dimenziójának kutatása

Ennél a résznél visszautalunk az 1. sz. ábrára, ahol megtalálható az írás keletkezésére ható körülmények között a genetikai sajátosság is.

Az írásanalitika egyik alaptétele, hogy az írásnak vannak genetikai sajátosságai.[1532]

Az írás genetikai sajátosságainak vizsgálatára, 2012-től kezdve egy speciális műszer, a Szidnai-Kiss féle Grafométer segítségével írásmintát írt több, mint 100 (egy- és kétpetéjű) ikerpár.

Az elsődleges elemzés előtt szakmai konzultációk során elméletileg meghatároztuk, és ennek megfelelően kerestük azokat az írássajátosságokat, amelyek nagy valószínűséggel genetikai eredetűek.

Mindennek az alapja az írásanalitika és a genetika.

A **genetika** (a görög 'gennó' [γεννώ], 'nemzeni, életet adni' jelentésű szóból), avagy **örökléstan** a gének, az öröklődés és az élőlények variációjának tudománya.

Az emberiség a genetikai tudást már az őskorban felhasználta a háziasítással és a növények, állatok szelektív tenyésztésével. A modern kutatásokban egy adott gén, vagy genetikai kölcsönhatások vizsgálatára a genetika szolgáltatja az eszközöket. Egy élőlényen belül, a genetikai információt kromoszómák hordozzák, ahol ez az információ a DNS-ben van kódolva.

[1532]Dr. Farkas László: Írásanalitikai Kézikönyv, MÍTÉSZ, Budapest, 2016. (333-341.o.)

Az írásanalitikai kutatás fontos eleme a tudatos, látható írás mellett az un. tudatalatti, levegőben megtett írás vizsgálata. Az írássajátosságok kutatása során alapvetően a tudatos írás elemeiben rejlő genetikai vetületeket is kerestük. Az írásminták felvételét azonos normakörülmények biztosításával (írásminta, másolási idő, testhelyzet) alapvetően a Szidnai-Kiss féle Grafométerrel hajtottuk végre.

A pszichológia szerint a tudatalatti a tudatostól, az akarattól „függetlenül" működik, s ez adja a super egot, amit a műszer jól láthatóan képes érzékelni.

4.1. Kutatási-mérési alapok, mérési eredmények

Az ikrektől a Grafométer segítségével felvett írásminták írásanalitikai alapú vizsgálata során figyelembe vettük az orvostudomány genetikai elméleti téziseit is, s ennek megfelelően került kutatásra

- a térséma,
- a Jung-i pszichológiai típusok,
- a temperamentum,
- az impulzivitás,
- a közös és egyéni környezetben való neveltetés.

A felsorolt sajátosságokat egy ACE nevezetű modellben rendszereztük.

Az írásanalitika elméleti rendszere szerint az alapvető genetikai írássajátosság a kötésmód (ductus), a vonalvezetés. A ductust vizsgáljuk a betűk között, bizonyos betűkön belül (például h, m, n), valamint azokon a helyeken, ahol a normaírástól eltérő alakot találunk.

Négy alapvető ductust különböztetünk meg (8. sz. ábra):

girlandos árkádos szöges fonalas

8. sz. ábra. **Kötésmódok.** (Szerkesztette: Dr. Farkas László.)

A kötésmódon kívül kerestük azokat az írássajátosságokat, amelyek, mint esetleges genetikai vetületek jelen vannak az írásban.

Az ACE táblázat A jelű része a duktor alapadatain kívül (név, születési idő, kezesség, szem állapota, függőség) tartalmazza a térsémához, a temperamentumhoz és az impulzivitáshoz köthető írássajátosságokat.

A duktor egy A4-es papíron a teret alapvetően a margók, a betűk különböző zónái, a betűk belső viszonyai és a sorok távolsága alapján osztja be.

A temperamentum latin eredetű szó, jelentése: idegalkat, vérmérséklet, természet, elevenség.

Az impulzivitás szintén latin eredetű szó, jelentése: első benyomás, vagy ösztönzés (impulzus) hatására, hirtelen cselekvő (ember). Az orvosok szerint az impulzív viselkedés elsősorban a férfiakra jellemző.

A genetikai alapú írássajátosságok vizsgálatánál fontos szempont a duktor, esetünkben az ikrek közös és egyéni környezeti hatása.

Figyelmet érdemel az a tény, hogy összességében az ikervizsgálatokon többségben voltak a nők. Az egypetéjű és kétpetéjű ikrek aránya is ideális volt, kiválóan alkalmas volt az összehasonlító vizsgálatra.

Az értékelés alapvető kitétele volt, hogy a kétpetéjű ikrek 50 %-os genetikai egyezéssel csak testvérek, míg az egypetéjűek közel 100 %-os egyezést mutatnak, vagyis igazi genetikai ikrek.

Az életkori megoszlás lehetőséget adott arra is, hogy 25-65 év közötti doktorok írásait kutathattuk, ami megalapozott korrelációt biztosított a genetikai vetületű összegzésre.

A térsémához kapcsolódó írássajátosságok adatai alapján megállapítható, hogy az egypetéjű ikrek a teret globálisan nagyobb mértékben használják ki, míg a kétpetéjű ikrek leszűkítik a térlátásukat. Érdekes és látványos viszont az, hogy a kétpetéjű ikrek a betűket nagyobb méretekben formálják.

Mindkét ikertípus kolerikus jellemzőket testesít meg, viszont az egypetéjű ikrek impulzívebbek és rájuk nagyobb hatást gyakorol a közös környezeti hatás.

4.2. A kutatásból levonható következtetések

Az elsődleges értékelés során kimutatható, hogy az egypetéjű ikrek írásainak korrelációja szerint az írások jobban hasonlítanak egymásra, mint a kétpetéjűeké.

Kiemelhető, hogy a vizsgált paraméterekből az egypetéjű ikernél 58 %-ban az idősebb testvérnél volt kimutatható a dominancia, míg a kétpetéjűnél 66 %-ban a fiatalabb testvérnél.

Az összegzett elemzésnél a mért értékek szerint a térsémához kapcsolódóan az egypetéjű ikrek írásaiban kisebb volt a bal margó, az elsődleges szélesség (a betűovál), a másodlagos szélesség (a betűk közötti kötővonal), a sortávolság, a szóköz és a teljes betű mérete.

Az írássajátosságok között dominánsan megtalálható a girlandos kötésmód és a nagyobb alsó zóna méret. Mindezek alapján az egypetéjű ikrek írássajátosságai a kétpetéjűekhez képest harmonikusabbak és ösztönösebbek.

A domináns sajátosságok alapján megállapítható, hogy genetikai szempontból a vizsgált egypetéjű ikrek kézírására jellemző, hogy érdeklődőek, információ befogadók, általában az érzelmeiken keresztül látják a világot. Fontosak számukra a szociális értékek, együttműködők, rugalmasak, annak ellenére, hogy alapvetően introvertáltak. Bizalommal közelednek az emberekhez és empátiával teremtenek kapcsolatot, erős biztonságra törekvéssel. A közvetlen környezetben nem igényelnek további kapcsolódásokat, mint a meglevő testvéré.

Az írástömb domináns elhelyezése szerint a vizsgált csoport tagjainak életét a fixációk, a fel nem dolgozott élmények, a múlthoz való kötődés határozza meg. Általában kudarckerülők, néha bizonytalanok, fejlődésük ezért korlátozott lehet. A térkitöltés módja szerint az írástömb többségében a tér bal oldalán helyezkedik és lefelé tendál.

Nagyon érzékenyek a külső hatásokra, indulataik tartósan megmaradnak, és kitartással végzik a dolgaikat, az energia ésszerű felhasználásával, gyors helyzetfelismeréssel és spontán reagálással. Viselkedésükben sok az ösztönös elem,

ráérzéseikre, érzelmeikre gyakran hagyatkoznak. Realitásérzékük jó, nagyfokú impulzivitás jellemzi őket.

Önértékelésükre inkább a mértéktartás jellemző, jobban összehúzzák magukat, észrevétlenebbek a környezetük számára. Munkájukban lényegre törőek, a formaiságokat kerülő emberek.

4.3. Felhasználási lehetőségek, összegzés

Az írás genetikai sajátosságai kapcsolódva az írásanalitikához, kiválóan alkalmas **személyazonosításra,** hisz a jelzett írássajátosságok összességében lehetnek egyén-specifikusak.

A felhasználási lehetőségek közül kiemeljük a humánpolitikát, személyügyi munkát:

- felvételnél, munkaerő-kiválasztásnál,
- pályázatok elbírálásánál,
- vezetői kiválasztásnál,
- pályaalkalmasság megállapításánál,
- team-építés során,
- szerkezet-feltérképezésnél,
- teljesítményértékelésnél,
- motivációs vizsgálatnál,
- karriertervezésnél,
- továbbképzés megtervezésekor,
- lojalitásvizsgálatnál,
- pályamódosításnál,
- állapotkövetésnél,
- misszióra való alkalmasság eldöntésénél.

A humánpolitikában fontos a teljesítményértékelés, és olyan attitűdök keresése, mint

- az együttműködés,
- a tettrekészség,
- a kreativitás,
- a félelem-nélküliség,
- a felelősségtudat,
- a konfliktuskezelés,
- a mobbing, a munkahelyi pszichoterror felderítése, kezelése.

Célunk volt felhívni a szakemberek és az érdeklődök figyelmét arra, hogy az írásnak vannak olyan sajátosságai, amelyeket a duktor genetikai adottságai determinálnak.

Ez a megállapítás az írásanalitika egyik alaptétele és ezt legadekvátabban, tudományosan egy ikerkutatás során lehetett igazolni. Ennek magyarázata, hogy a kétpetéjű ikrek alapvetően „csak” testvérek, amely állapot megfelel egy átlagos emberi létnek, míg az egypetéjű testvérek, „igazi” ikrek, hisz genetikailag 100 %-ban egyeznek meg. Az egypetéjű ikrek írásának vizsgálata adja a genetikai „alapú” íráskutatás tudományosságát, míg a kétpetéjű ikrek írásai adják a kontroll-mintát.

Az ikrek a Grafométer használatával azonos körülmények között írtak egy mintaanyagot, így létrehoztunk egy normaállapotot, ami megfelel a tudományosság elvének.

A Grafométer ezen kívül alkalmas arra is, hogy a „rejtett”, tudatalatti és a genetikai vetületet is „megjelenítse”, így megfelel az írásanalitikai komplexitás elvének.

A kutatás során felszínre került információk alapján az írássajátosságok genetikai vetületeit az alábbiakban összegezhetjük, vagyis ezek az írássajátosságok tekinthetők genetikai determináltnak:

- ductus (kötésmód),
- térséma elemei,
- temperamentum elemei,
- impulzivitás paraméterei.

4.4. Genetikai karma

A genetika fogalmával, jelenlétével találkozunk az un. karma fajtái között is, ami nem csak tudományos, hanem filozófiai szempontból is figyelmet érdemel.

A **karma**[1533] (dévanágari: कर्म, páli: kamma, *cselekedet*, tett) *ok-okozat*, pontosabban *az ok és okozat viszonya, kölcsönhatása, törvénye*. Mint fogalom, szerepel az ősi hindu, taoista, buddhista tanításokban és szerepel a modern világszemléletek ismeretanyagában is.

A *karma* törvénye szerint *minden cselekedetünk egy annak megfelelő következménnyel jár*, illetve *minden, ami történik a világban, az maga egy következmény*, vagyis valamilyen oknak az okozata. A karma tágabb értelemben cselekedet, tett, mű. Minden tényezőre vonatkozik, ami a világban történik, és következménnyel jár. Vonatkozik az akciókra, reakciókra, általában a világ törvényei által irányított aktív természeti folyamatokra, eseményekre, az élettelen létezők hatásaira, az emberi és állati cselekvésre, de az embernél fejlettebb, magasabb szinten álló lények, istenek, szellemek megnyilatkozásaira is. Minden aktivitás, azaz ok okozatot szül, és minden ok előzőleg létrejött okozatból eredeztethető. Így jön létre az ok-okozati összefüggések végtelen hálózata.

A karma nem azonos a *sorssal*, az *eleve elrendeléssel* és az *újraszületés tanával*. Ezek mindegyike önmagában más jelentéssel bír, bár az újraszületés (reinkarnáció) tanának fontos része a *karma*.

A genetikai emlékezet kódolja az ősi tapasztalatokat, és teremti meg egyben a megtestesülő lélek tapasztalatainak kontextusát. A genetikai ösztönt a lélek irányítja és vezérli attól függően, hogy szükségletei mit diktálnak számára. A genetikai és öröklött mintákat, noha nem törvényszerű, hogy személyes karmát képeznek, és gyakran valóban családi szinten öröklődnek, alkalmasint az egyén is örökölheti több karmikus okból.

A genetikai betegségeket is az alany generálja.[1534]

[1533]dr.Baktay Ervin. India Bölcsessége - Szanátana Dharma: Az Örök Törvény. Győr: Pantheon Kiadó/KönyvFakasztó Kiadó (hasonmás kiadás, 1943)

[1534]http://energiagyogyaszat.lapunk.hu/?modul=oldal&tartalom=203083 -2016. 08. 30.

A választást, hogy hova és miként születünk le, mi magunk választjuk, annak megfelelően, hogy karmánk megéléséhez milyen tapasztalatokra van szükségünk. A genetikát is mi választjuk olyan értelemben, hogy az adott szülőpár kiválasztásával az ő adott genetikai állományukból azt fogjuk "kivenni" magunk számára, amivel felépíthetjük azt a testet, amelyik az adott élet feladatához a legjobb. Ez értelemben a genetikai betegségek sokkal inkább a karmával vannak összefüggésben, hiszen általuk megjeleníthetünk olyan helyzetet, melyet egyéb életeinkben még nem tapasztaltunk, viszont a saját és a környezet fejlődése szempontjából lényeges, vagy mivel más életeink kevéssé jól teljesített feladatait ebben a formában ismételjük (lehet éppen nehezítve). A lelki eredetet csak a karma törvénye alapján lehet magyarázni, mégpedig úgy, hogy a szülők lelki problémája okozza a gyermek genetikai eredetű betegségét, ez tehát a lelki probléma, illetve máshogy fogalmazva fizikai síkon "megoldott" asztrális, vagy mentális feladat. A gyermek az adott életfeladatához választja azokat a szülőket, akik ezzel a feladattal kell, hogy szembesüljenek a fentiek, vagy szintén karmikus kötelezettség miatt. Egyébként 12 éves kor alatt minden gyermek a szülei problémáját hordozza betegség formájában.

5. Összegzés

Az anyag tartalma, szellemisége a 21. század elején fogalmazódott meg és az írásanalitikához köthető ismereteket mutatta be. Minden gondolat mögött ott van a posztmodern gondolkodás, a szerző hite és elkötelezettsége az írás és annak elemzése iránt, törekvés a tudományosságra, a kutató munkára.

A továbblépéshez szükség van az együttgondolkodásra, az együttműködésre, amelyhez elengedhetetlen egy olyan fonal, ami mindezt vezérli. Ehhez segít hozzá az alábbi néhány gondolat:

a) A belátható jövőben a klasszikus íráselemzési (grafológiai) tevékenység célja és lényege alapvetően nem változik, s ezzel együtt **előtérbe kerül az írásképföldrajz és az írásanalitika prioritása.**

b) Az alkalmazási területek a tudományos életet követve bővülhetnek, és egyes szaktudományokhoz kapcsolódhatnak, figyelembe véve az írásképföldrajz és az írásanalitika által adott lehetőségeket.

c) Az egyetemi szintű képzési rendszerben, figyelembe véve az előző pontot, a „szakirányú továbbképzési szak” formáját ki kell, hogy egészítse az **egyetemi alapképzés**. Ez a forma nem csak a szakmai elitképzést szolgálná, és a továbbiakban nem szelektálná és differenciálná a szakmai és az érdeklődő társadalmat.

d) Növelni kell az informatikai és a kommunikációs technika alkalmazási lehetőségeit, és szükség van írásanalitikai vonatkozású **fejlesztésekre, kutatások**ra.

e) Az írásanalitikusi szakmai profil tovább tisztulhat, az egyes elemek közötti hangsúlyok átrendeződhetnek. A jövőt illetően azzal kell számolni, hogy **az írásanalitika egyre inkább önállósulhat és belátható időn belül önálló „tudománnyá” fejlődhet.**

Frisnyák Sándor (Nyíregyháza)

Tájhasználat és gazdasági térszerveződés a középkori Magyarországon[1535]

1. Bevezetés

A táj – az Európai Táj Egyezmény (2000) definíciója szerint – az ember által érzékelt terület, melynek jellege természeti tényezők és/vagy emberi tevékenységek hatása és kölcsönhatása eredményeként alakult ki. A tájhasználat a tájpotenciál természeti elemeinek felhasználásával folytatott emberi tevékenységek összessége. A tájhasználat és térszervezés szervesen összefüggő folyamat, melyben az emberi tudás, az alkotó tevékenység és a tervszerűség a meghatározó. Az ember létfenntartó tevékenységével kialakította életterét, a természeti ökoszisztémát átformálva kultúrtájakat hozott létre. Az antropogén tájformálás, a kultúrtáj- (és kultúra-) teremtés alapvetően a kisemberek műve.

A történeti földrajz mint empirikus tudomány a táji elemek és jelenségek elemzésével feltárja az emberi tevékenységek – köztük a tájhasználat és térszervezés – kialakulását, fejlődését, a struktúrák működését és a kultúra rendszerfenntartó szerepét. Jelen dolgozatban a hisztogeográfia témakörei közül a honi tájhasználat és gazdasági térszervezés X-XV. századi folyamatait foglalom összse, mellőzve a regionalizáció jelenségcsoportját, pl. a vármegyék és az egyházmegyék kialakulását.

2. A magyarság és az etnikumok szállásterülete

A Kárpát-medence kontinensünk egyik legtökéletesebb földrajzi egysége (geoökológiai rendszer). A 325 000 km^2-es nagytájcsoport (megarégió) több mint felét (=51%) 200 méternél alacsonyabb síksági tájtípusok foglalják el. A medence belsejéből a hegységkeret felé a térszín fokozatosan emelkedik: az alföldi tájakat övező, 200-500 méteres dombságok 24%-kal, az 500 métertől 1000 méterig terjedő középhegységek 20%-kal, az 1000 méternél magasabb hegységek 5%-kal részesednek a Kárpát-medence területéből. A medencéket és a magas peremhegységeket a centrális jellegű vízrajzi hálózat kapcsolja össze és foglalja földrajzi egységbe. A Kárpát-medence tájalkotó tényezői, a geológiai szerkezet, a relief, a klíma, a felszíni és felszín alatti vizek, a talaj és a természetes

[1535] Másodközlés. Megjelent: Dr. Frisnyák Sándor: „Tájhasználat és gazdasági térszerveződés a középkori Magyarországon.” *Közép-Európai Közlemények. Történészek, geográfusok és regionalisták folyóirata* VI. évf. 1-2. No. 20-21. 2013. pp.168-179.

vegetáció összességében kedvező életfeltételeket képeztek a prehisztorikus és történelmi idők embere számára.

A honfoglalás (895-900) korában a Kárpát-medence már nem volt teljesen nyerstáj, mert a neolitikumtól a termelőgazdálkodást folytató emberek (társadalmak) a nagytájcsoport számtalan helyén már beavatkoztak az ökoszisztéma természetes fejlődés-folyamatába. A honfoglalás előtti népek tájformáló tevékenysége az erdővegetáció átalakításában, elsősorban a legeltetésre és makkoltatásra használt tölgyerdők ritkításában nyilvánult meg. Az erdő és gyep transzformációjával kis kiterjedésű szántóföldeket, izolált kultúrtáj-szigeteket hoztak létre. A honfoglalást megelőző időkben és később, a magyar középkorban a tájak terhelése, a természeti erőforrások igénybevételének mértéke és módja nem veszélyeztette a tájhasználat ökológiai feltételeit. A honfoglalás előtti kultúrtájak – kivéve a medence peremvidékén élő szlávok művelt területfoltjait –, a VIII. század közepétől a IX. évszázad végéig tartó száraz klímaperiódus következtében nagyrészt megsemmisültek, visszatermészetesedtek és elnéptelenedtek.

Régóta tartja magát az a tudományos hipotézis – melyet korunk kutatási eredményei is alátámasztanak –, miszerint a magyarságnak újra kellett kezdeni az elvadult természeti környezet meghódítását, a kultúrtájak kialakítását.[1536] A tájhasználat és a gazdasági térszervezés történeti folyamatát elemezve, azt is hangsúlyoznunk kell, hogy a Kárpát-medence kultúrtájainak megteremtése és folyamatos fejlesztése a magyarság és a vele együtt élő etnikumok közös nagy alkotása.

A honszerző ősök a környezetigényüknek, a nagyállattartó-pásztorkodó és földművelő tevékenységüknek leginkább megfelelő sík- és dombsági területeket szállták meg. A magyarság honfoglalás és kora Árpád-kori szállásterülete a Kárpát-medence 2/3-ára, mintegy 220 000 km^2-nyi területre terjedt. A szállásterület megközelítően azonos a lösz és egyéb negyedidőszaki üledékek és a tölgyerdők elterjedésével, és a 600 mm-es izohiétával határolt területekkel.[1537] A honfoglaló magyarság – kb. 400 000 fő – Kárpát-medencebeli természeti öröksége Györffy Gy. és Zólyomi B. szerint nagyjából hasonló lehetett a demográfiai robbanást és a tájrombolást megelőző, a XVIII. századi katonai térképeken megjelenített állapotokhoz.[1538]

A Kárpát-medencében közvetlenül a honfoglalás előtt kb. 150-300 ezer ember élt. A népsűrűség 0,46-0,92 fő/km^2, a kedvezőbb életföldrajzi feltételeket nyújtó sík- és dombvidékekre számolva 0,7-1,4 fő/km^2 lehetett. Az ilyen alacsony népsűrűség mellett a régi kultúrtájak többsége nem volt fenntartható.

Az őslakó szláv népcsoportok – a Vág és a Nyitra völgyében megtelepült morva-szláv népesség kivételével – a XII. század végére maradéktalanul beol-

[1536] Somogyi Sándor (2007): Pest megye természetföldrajzi adottságai és azok átalakulása a társadalmi élet kezdetétől. In: Fancsalszky G. szerk.: Pest megye monográfiája I. kötet első rész. A kezdetektől a honfoglalásig, Budapest, pp. 9-40.

[1537] Bulla Béla - Mendöl Tibor (1947): A Kárpát-medence földrajza. Budapest

[1538] Györffy György - Zólyomi Bálint (1994): A Kárpát-medence és Etelköz képe egy évezred előtt. In: Kovács László szerk.: Honfoglalás és régészet. Budapest, pp. 13-37.

vadtak a magyarságba. A kora Árpád-korban a nyugatról és keletről érkező telepesek is asszimilálódtak.

A kárpáti hegykoszorú, mely a történelmi magyar államterület gyepűvédelmi rendszerét képezte, az Árpád-kor végére benépesült. Az 1500 km hosszú és 150-200 km széles hegyvidéki erdőrégió humanizációja és gazdasági birtokbavétele két irányból történt: a medencerendszer belsejéből a magyarság a folyóvölgyekben és az intramontán kismedencékben terjeszkedett, az „üres földekre", a Szepességbe és az Erdélyi-medence déli részébe szászokat, a bányavidékekre pedig németeket telepített le. A tatárjáráskor (1241/42) az ország 2 millió lakosságának 15-20%-a, mintegy 300-400 000 ember elpusztult. A hatalmas emberveszteség pótlására a Kárpát-régió külső pereméről – a spontán népmozgás és a telepítési akciók eredményeként – hegyi pásztornépek: románok, ruszinok és lengyel gorálok települtek a hegységkeret völgyeibe és kismedencéibe. A betelepítés dinamikája összefügg a királyi birtokszervezet és a magánnagybirtok térbeli expanziójával, a Kárpátok és az Erdélyi-medence munkaerőhiányával. A Dráva-Száva köze, Szlavónia (régi magyar neve: Tótország) – a horvát nép településtere – 1102-től perszonáluniót alkotott a Magyar Királysággal. A XV. században a török balkáni terjeszkedése miatt délszláv népek menekültek hazánk déli peremterületeire, a Duna mentén az ország középső tájaira is. A XV. században a szlovák etnogenezis magterületéről, a Vág mellékéről, a Nyitrai- és a Turóci-medencéből megindult a szlovák nép terjeszkedése a Felvidéken.

A tatárjárást követő második nagy betelepülési hullámmal érkező etnikumok már nem asszimilálódtak, összefüggő etnikai tömbökbe szerveződve megtartották nyelvüket és kultúrájukat. A középkor végére a lakosság száma 3,1-4,5 millióra növekedett, s ennek 66-80%-át a magyarság alkotta. 1495-ben a magyar etnikum részaránya Erdélyben 55%, a mai Kárpátalja-régió területén 63%, a Felvidéken 38% volt.[1539] Az interetnikus kapcsolatok, a kultúrák átadása/átvétele kölcsönösen gazdagította a Kárpát-medence népeit, nemcsak a középkorban, a későbbi évszázadokban is.

A tájhasználat és a gazdasági térszervezés, a struktúrák kialakítása és működtetése tehát az együtt élő népek közös alkotása, melyben az autochton fejlődés mellett a kívülről érkező impulzusok (kulturális hatások) is jelentősek voltak. A középkor végén Magyarország Európa egyik legszervezettebb állami-politikai és gazdasági egysége volt. A gazdaság, az anyagi és szellemi kultúra terén hazánk felzárkózott Európa többi országához.

[1539] Kocsis Károly (1997): Erdély etnikai térképe, Budapest, Kocsis Károly (2000): Szlovákia mai területének etnikai térképe, Budapest, Kocsis Károly (2001): Kárpátalja mai területének etnikai térképe, Budapest. Kiadó: MTA Földrajztudományi Kutató Intézet és az MTA Kisebbség Kutató Műhely.

3. A tájhasználat és a gazdaság térszerveződése

A honfoglaló magyarság mint félnomád, vándorló pásztorkodással, alárendelten földműveléssel (és kézművességgel is) foglalkozó nép a Kárpát-medencében életforma-változtatásra kényszerült. A megtelepedés és a gazdálkodás természetföldrajzi feltételei a Kárpát-medencében lényegesen kedvezőbbek voltak, mint a korábbi szállásterületeken, Levédiában vagy az Etelközben. A medenceszerkezet részét jelentő kárpáti hegységkeret alkalmatlan volt az erdős-sztyepp síkságon kialakult állattenyésztő-földművelő életforma változtatás nélküli folytatásához. Így a honfoglalás- és kora Árpád-korban a hegységkeret a magyarság belső szállásföldjét övező, alig lakott határvédelmi sáv (gyepű és gyepűelve) volt.

3.1. Az alföldek és dombságok

A Kárpát-medence központi részét alkotó alföldek és dombvidékek együttes területe alig több mint ¼-e a magyarság etelközi szállásföldjének. A kisebb élettér, gazdag természeti erőforrás-kínálatával, nem okozott válságot, de szükségessé tette a termelési kultúra (mindenek előtt a legeltetési módszerek) megváltoztatását. A megtelepülés és az életfenntartó tevékenység a Nagy- és Kisalföldön, a Dunántúl sík- és dombvidékein az eltérő agroökológiai adottságok szerint formálódott. Az alföldeken az állandóan és időszakosan elöntött területek 38 500 km^2-t, a dombsági és hegyvidéki völgyekben és kismedencében 10 200 km^2-t (a Kárpát-medencében összesen 48 700 km^2-t) foglaltak el. A felszín erdőborítottsága a honfoglalás korában 38-40%-ot tett ki. Az ártéri vizesföldek és az erdőségek természetes módon strukturálták a megtelepülést és a gazdasági térszerveződést.

Az Alföld a XIX. századi integrált környezetátalakító, folyószabályozó, ármentesítő, láplecsapoló stb. munkálatokig tagolt élettér volt: alapvetően két geomorfológiai szintre, az amfibikus (váltakozóan nedves-száraz) ártérre és az ármentes térszínekre (életkamrákra) különült. A folyóvízi ártér is két szintre tagolódik: az alacsony és magas ártérre. Az alacsony ártér állandóan vagy az év legnagyobb részében vízzel borított terület (pl. a Kis- és Nagy-Sárrét, a Hajta- és Szerenye-mocsár, az Ecsedi-láp stb.). A magas ártéri szintet a folyók a tavaszi-kora nyári és őszi áradások idején rendszeresen elöntötték. Az alföldi folyókból évente kiáramló árvíz átlagos tömege 2-3 km^3 -re tehető. A Dunát, a Tiszát és a nagyobb mellékfolyókat széles, helyenként 50-60 km-t kitevő ártér övezte. Az alföldi árterek, a folyók által öntözött nagy legelők a magyarság gazdasági tevékenységének állandó és fontos térszínei voltak.

Az alföldeken az életföldrajzi viszonyok nem tették lehetővé a nomadizálást: a fokokkal, erekkel, holtágakkal, ősmocsarakkal és őslápokkal tagolt ártérben a folyóval párhuzamos legeltetési útvonalak nem voltak kijelölhetők. Az állatcsordák legeltetése tehát nem a folyók mentén, hanem arra merőlegesen történt, általában fél- vagy egynapi járóföld távolságban. A magyarországi ártéri legelők az etelközinél nagyobb gyephozama adott területi egységen évente négy-ötszöri legeltetést tett lehetővé. Az árvizek idején az állatokat az ármentes

térszíneken, a lösz- és homokpuszta réteken, tölgyerdőkben, később a nyomásos földművelés korában az ugarföldeken is legeltették. A legelőváltásnak ezt a síksági tájtípusokhoz kapcsolódó módszerét Szabadfalvi J. nyomán réti transzhumációnak nevezzük. Az árterek ökológiai potenciálját – a jellegadó állattenyésztésen kívül – igen változatos módon hasznosította a társadalom.

Az Árpád-korban kialakult és a XIV-XV. században virágkorát élő ártéri gazdálkodást racionális és természetkímélő tájhasználatként értékelhetjük. Az ártéri gazdálkodás alapját a természetes és a mesterséges fokok, a folyók magaspartját (a folyóhátat) megszakító nyílások képezték. A középvízszintet meghaladó vízálláskor a fokok a folyót megcsapolták, az árvizet az ártérre vezették. A folyó apadásakor az árteret behálózó erek a vizet visszavezették a folyómederbe. Az árvizek megtermékenyítették az ártér egészét, a benne lévő erdőket, legelőket, kaszálóréteket és gyümölcsöskerteket (a Duna mentén, a Felső-Tiszavidéken, a Szamos-völgyben és sok más folyó mellékén az alma-, szilva- és dióligeteket). A folyók, erek és tavak, amelyek az ember környezetátalakító munkája révén összekapcsolódtak, a lokális vízi közlekedés (fa-, nád- és szénaszállítás) útvonalai voltak. A középkori források rendre megemlítik az alföldi folyók halbőségét és a halászat gazdasági jelentőségét. Az ártéri települések folyóvízi, tavi, réti és rekesztő halászata már az Árpád-korban meghaladta az önellátás kereteit. A nagyobb halászfalvakból a folyóvizektől és tavaktól távolabb fekvő területekre, a középkor vége felé külföldre is szállítottak élő, sózott, szárított és fagyasztott halat. A folyóból ki- és visszaáramló víz kinetikai energiáját a XI-XII. századtól a gabonaőrlő vízimalmok hasznosították, előbb a dombsági tájakon, majd az alföldeken. A középkori ártéri gazdálkodásnak része volt még a nád- és fakitermelés, a vályogvetés és a gyűjtögető-zsákmányoló tevékenység is.[1540] A folyóhátak és az ártérövezet ármentes homokszigetei, az 1-2 km^2-es a gorondok és laponyagok az ekés földművelést is lehetővé tették, pl. a Szamosköz, Bodrogköz, Rétköz és a Taktaköz vidékén.

Az Alföld középkori szőlőkultúrája az ártéri szőlő-gyümölcsös erdők zónájából nőtt ki. Égető M. szerint az árterek ligetes szőlőművelése „átmenetet képez a gyűjtögetés és a tényleges termelés között."[1541] A szőlőművelés a XIII. században átterjedt az alföldi életkamrák területére és szervesen beépült a települések határhasználati rendszerébe. (A Kiskunság és a Nyírség homoki szőlőkultúrája csak később, a XVIII. században alakult ki).

Az alföldi árterek okszerű használatát az ember tudatos tájformáló-környezetátalakító munkája alapozta meg. A fokrendszer kiépítése, a vízelvezető és öntöző-csatornák, lokális töltések, ártéri halastavak és víztározók létesítése hatalmas mennyiségű földmunkát igényelt. A rendszer működtetése: a folyók vízhozamához alkalmazkodó differenciált ártéri gazdálkodás tervszerűséget, összetartó és szervező erőt is feltételez. A régészeti kutatások a Kisalföldön, kö-

[1540] Andrásfalvy Bertalan (2007): A Duna mente népének ártéri gazdálkodása. Ekvilibrium Kiadó. Budapest, pp. 129-144.
[1541] Égető Melinda (1993): Az alföldi paraszti szőlőművelés és borkészítés. Akadémiai Kiadó, Budapest, pp. 7-15.

zelebbről a Rábaköz keleti részén, a Tóközben az Árpád-kori földművelés és állattartás szisztémájához kapcsolódó, kettős működésű (árvízvédelmi és öntöző) csatornarendszert tártak fel.[1542] A síksági rét- és legelőöntözésen kívül a dombsági tájakon, pl. Tokaj-Hegyalján (az Árpád-kori Erdőkalján) is foglalkoztak öntözéssel (a XIII. században Olaszliszkán a vallonok mesterséges csatornákból öntözték a kerteket).

Az árterek ellenpólusai, az árvízmentes életkamrák, pl. a löszös síkságok (Mezőföld, Nagykunság, Telecska), a futóhomokos hordalékkúp-síkságok (Nyírség, Kiskunsági homokhát) és a medenceperemi hordalékkúpok (Pestisíkság, Mátra- és Bükkalja, Harangod) a földműves kultúra és azzal összekapcsolódó állattenyésztés (a komplex paraszti gazdálkodás) területei voltak. A földművelés az állandó (régi felfogás szerint téli) szállás körül alakult ki és fokozatosan terjedt az életkamrák belső területei felé. Az állandó szállások az ártérperemen létesültek, vízparti orientációval, törekedve a környezetüket alkotó két tájtípus, az ártér és az ármentes területek hasznosítására. Az életkamrák másik telepítővonalán, az ármentes síkságok és a domb- (hegy-) vidékek találkozásánál, a folyók, nagyobb patakok alföldi völgykapujában szintén létesültek állandó települések és környezetükben szántóföldek. A tájhatáron, pontosabban a sávszerű kontaktzónában (a későbbi korok aktív gazdasági övezetében) épült patak- és folyóparti települések is kétféle tájtípus, a síkság és dombság természeti erőforrásait hasznosították. A belső völgytorkolati helyek települései a földművelés magterületeit képezték, ahonnan a kultúrtáj diffúziója két irányban történt: az életkamrák belső területei, a teraszos folyóvölgyekben a domb- és hegyvidékek felé.

A sztyepp és erdős-sztyepp irtványföldjein kisebb-nagyobb területeket műveltek a parlagoló, szántó-legelőváltó, szántó-erdőváltó módszer alkalmazásával. A XII. században a földművelés jelentősége az állattenyésztés mellé került, majd az Árpád-kor végére túlnőtt az állattartáson. A középkori agrárforradalom hatására a XII. század végétől fokozatosan elterjedt a hatékonyabb két- és háromnyomásos földművelési rendszer és az agrár-innováció több eleme (pl. a fordító eke használata). A mintakövető fejlődésben kiemelkedő szerepe volt a szerzetesrendek (kolostorok) gazdaságainak és a nyugatról érkező telepeseknek is. Az új módszerek és technikák alkalmazásával a XIII. században a termésátlagok 50%-kal növekedtek, és ezzel összefüggésben a tájátalakítási tevékenység, a termőföld növelésének üteme az alföldi és dombsági területeken mérséklődött. A szántóföldeken kölest, tönkölyt, búzát, árpát, rozst és egyéb kásanövényeket termeltek. A belterületi kertekben a munkaigényesebb kultúrák (pl. bab, lencse, borsó, hagyma, káposzta, répa) voltak a főbb termények. A parasztgazdaságok elmaradhatatlan tartozéka volt a len- és kenderföld, mely a ruházkodás alapanyagát szolgáltatta.

[1542] Takács Károly – Füleky György (2003): Középkori csatornarendszerek a Kisalföldön. In: Frisnyák S. – Tóth J. szerk.: A Dunántúl és a Kisalföld történeti földrajza. Pécs, pp. 157-163.

A dombsági területeken, különösképpen a Dunántúlon a kedvező agroökológiai adottságok révén a tájhasználat az alföldi életkamráknál változatosabb és hatékonyabb volt. A földesúri és parasztgazdaságok az erdei irtványföldeken szántó-, szőlő-, rét- és legelőgazdálkodás folytattak. A dombságok magasabb részeit borító cseres-tölgyes és egyéb erdőségek, a völgyekben a vízfolyás környéki nedves rétek is szervesen beépültek a középkori agrárium tevékenységi körébe.

A Kárpát-medencei dombságok felszíni tagoltsága, völgysűrűsége és lejtőváltozékonysága befolyásolta a megtelepedést és a tájhasználatot. A települések általában a folyó- és patakvölgyek árvízmentes párkánysíkjain létesültek. A földművelés, a rét- és legelőgazdálkodás a völgytalp és a völgylejtők arra alkalmas szakaszain alakultak ki, a mikrorelief által is befolyásolt módon, többnyire sávosan, magassági szintekre tagolódva. A kaszálórétek és legelők a folyó-(patak-) medertől addig a teraszfelszínig terjedtek, amelyen a település belsősége épült. A völgylejtő emelkedő szakaszain a szántóföldek, felette még egy legelősáv, a meredekebb déli lejtőkön (a „mál"-okon) szőlőskertek, a legmagasabb részeken az erdők képezték a területhasználat egyes munkaföldrajzi egységeit. A szőlő- és bortermelés a dombsági tájakon és a középhegységek egyes kistérségeiben már a kora Árpád-korban kialakult és jelentős gazdasági tényezővé vált (pl. Somló, Balaton-felvidék, Buda, Szekszárd, Pécs, Sopron és Pozsony, északon Tokaj-Hegyalja, a Délvidéken a Fruska Gora, Erdélyben a Kis- és Nagy-Küküllő melléke stb.).

A Dél-Dunántúlon, pl. a Hegyhát, Völgység és a Zselic területén – a honfoglalás előtt is művelt – dombtetők és völgyközi hátak felszínén is gazdálkodtak, meghagyva a kultúrtájakat szegélyező domblejtők erdőborítottságát.[1543]

A településközi térben a középkorban nem, vagy csak ritkán (a nagy település-sűrűségű területeken) kapcsolódtak össze a kultúrtáj homogén egységei.

3.2. A közép- és magashegységek

Az Árpád-kor végére a kárpáti hegységkeret is benépesült: az erdei ökoszisztémában kisebb-nagyobb kiterjedésű gazdasági terek és pontszerű telephelyek létesültek. A gazdasági terek (kultúrtájak) irtványföldeken, a hegységkeretet tagoló széles teraszos völgyekben és intramontán kismedencékben terjeszkedtek. A Kárpát-régióban 1000-1100 m-ig lehetséges földművelést folytatni, a talaj tápanyagszegénysége miatt csökkenő termésátlagokkal. A gabonatermelés orografikus határa alacsonyabb: a Déli-Kárpátokban 900, a Felvidék völgymedencéiben 600 méter. A települések táj- (határ-) használata, az egyes művelési ágak megoszlása és térbeli szerkezete a nagykiterjedésű (105 000 km^2-es) hegységi régióban rendkívül változatosak voltak. A medenceperemi középhegységeket 600 m-ig, Erdélyben 850 m-ig a tölgyerdők és a gyertyános tölgyesek foglalják el. A tölgyerdő-övezet felett a kisebb hő- és fényigényű, több csapadékot kívánó bükkösök alakultak ki, nyugaton 1300, keleten 1500 m-ig terjedően. A hegységkeret magasabb régióit, északnyugaton 1500 m-ig, keleten és délkeleten

[1543] Tóth József (2007): Ősi épített tájak a Kárpát-medencében. FRIG Kiadó, h. n.

1700 m-ig fenyvesek uralják. Az erdőhatár felett megjelenik a havasi gyep, a Magas-Tátrában és Déli-Kárpátokban a sziklahavasok öve.

A hegységek alacsonyabb területein a dombságoktól alig különböző vegyes, átmeneti mező- és erdőgazdálkodás (a népi „erdőélés") volt a jellegmeghatározó. A magasság növekedésével a földművelés jelentősége csökkent, a megélhetés alapját az állattenyésztés, a magashegyi és havasi legeltetés jelentette. A XIV-XV. században a magashegységek gyepföldjeit, havasi legelőit egyrészt a völgyi parasztgazdaságok nyári legeltetéssel, másrészt a havasalföldi vlachok kétlegelős vándorpásztorkodással (transhumance) hasznosították. A Maros és az Olt folyó kismedencéiben megtelepült székely határőrök a vlachok megjelenése előtt honosították meg a havasi pásztorkodást (és alakították ki gazdálkodásuk komplex jellegét). A völgyi (havasalji) falvak nyári szállás-pásztorkodása télen az állatok istállózó-takarmányozó tartásával egészült ki.[1544] A magashegyi pásztorkodással foglalkozó falvak erdőirtásokkal növelték gazdálkodási terüket: a havasi legelőket és a völgylejtők kaszálórétjeit. Az erdők regressziója a havasokról lefelé, a völgyekből felfelé történt.

Az erdő-ökoszisztéma folyamatosan megújuló energia- és nyersanyagforrásként szervesen beépült az uradalmak és jobbágy-paraszti gazdaságok évi ciklikus rendszerébe és alapját képezte a Kárpát-régió (és a medenceválasztó hegységek) funkcionális rendszerének. A Kárpát-medencében a középkorban magas szintű erdőgazdálkodás folyt, mely ki tudta elégíteni a korabeli társadalom igényeit. Szabó P. tájökológus a XV. század végi erdőborítottságot a Kárpát-medence különböző pontjairól, az összterület alig 1%-áról származó okleveles adatok alapján 34%-ban határozta meg, de ezt nem tartja elfogadhatónak, kb. egy 25%-os értéket tart reálisnak. A 25%-os erdősültség – felfogása szerint – biztosítja „az ember és erdő működőképes kapcsolatát." A szántó, kert és szőlő 40%-kal, a legelő 16%-kal, a rét 10%-kal részesedett az ország mezőgazdasági földalapjából.[1545]

A hagyományos erdőgazdálkodás (fakitermelés /épület- és tűzifa/, faszénégetés, vadászat, erdei legeltetés, erdei méhészet, gyűjtögetés stb.) az erdőt alapvetően nem károsította, a kivágott lombos fák helyén a tuskókról vagy a gyökerekről a fák újranőttek (sarjerdő). Az erdőirtás, melyet időtől és tértől függetlenül, általában a pusztítással (természetkárosítással) azonosítanak, a középkorban a gazdasági tér kiterjesztése, az eltartóképesség növelése érdekében történt.

A mező- és erdőgazdálkodás mellett az ásványi nyersanyagok kitermelése és feldolgozása vált a hegységi területek jellegadó ágazatává. A bányászat és a kapcsolódó ipari tevékenység összességét, a montanisztikumot régen a mező- és erdőgazdálkodáshoz hasonlóan az őstermelés fogalomkörébe sorolták. A közép-

[1544] Paládi-Kovács Attila (1993): A magyarországi állattartó kultúra korszakai. MTA Néprajzi Kutatóintézet, Budapest, pp. 71-82.

[1545] Szabó Péter (2009): Hagyományos erdőgazdálkodás a Kárpát-medencében. In: Andrásfalvy B.- Vargyas L. szerk.: Antropogén ökológiai változások a Kárpát-medencében. L'Harmattan Kiadó, Budapest, pp. 129-142.

kori népesség „a föld erejéből élt”, akárcsak ma is: a sík- és dombvidéken a talaj, gyep, erdő és a víz, a közép- és magashegységben mindezek mellett az ásványi nyersanyagok hasznosítására épült az emberek létfenntartó tevékenysége. A hegységi régiókban az ásványi nyersanyagkészlet kiaknázására szerveződött a bányászat és a kapcsolódó feldolgozó ipar.

A középkorban hazánk a Föld egyik legfejlettebb bányászati nagyhatalma volt, mely a nemesérc- és réztermelésével az amerikai lelőhelyek felfedezéséig első helyen állt a világon. Az arany- és ezüsttermelés a XII-XV. században élte virágkorát: az Árpád-kor vége felé évi 1000 kg aranytermelésünk a világtermelés 1/3-át, az európai termelés 80%-át adta. Az évi 10 000 kg ezüsttermelés kontinensünk ezüsttermelésének mintegy 25%-a volt. A nemesfém bányászat és kohósítás négy, topográfiailag körülhatárolható körzetben, a Felső-Garam vidéken, a Gömör-Szepesi érchegységben és tágabb környezetében (Telkibánya), a Gutin-hegységben és az Erdélyi-érchegységben (Ompoly-völgy) összpontosult. A termésarany bányászatán kívül aranymosással is foglalkoztak, pl. az erdélyi folyók felső és középső szakaszán, a Felvidéken a Nyitra és a Vág-völgyében, a Kisalföldön a Duna mentén. A réztermelés a két felvidéki bányakörzetekben koncentrálódott és dinamikusan fejlődött. A XV-XVI. század fordulóján Magyarország Európa első réztermelő és -exportáló országa volt. A nemesfém-, réz-, antimon-, higany-, ólom- és óntermelés a bányakörzetekben egymástól távol fekvő településeken folyt. A telephelyek térségében jelentős antropogén tájalakítás történt (erdőirtás, a felszínen akkumulációs és exkavációs tájelemek /meddőhányók, bányagödrök/ megjelenése, a vízenergia hasznosításával kapcsolatos létesítmények, víztározók, erővíz-csatornák stb). Telkibányán az arany- és ezüstteléreket az ún. horpabányászati módszerekkel, 8-10 m mély aknák létesítésével kezdték kitermelni, majd a felszínközeli érctelérek kimerülése után mélyművelésű bányákban folytatódott a termelés. Az elhagyott aknák beomlottak, a helyükön 1-2 m-es horpák, horpasorok keletkeztek (a Kánya-hegy oldalán és a Veresvíz-völgyben ezek száma eléri a 3000-et). A XV. század közepén, először Körmöcbányán, majd egyre több helyen alkalmazták a vízenergiát a bányavíz kiemelésére. A lejtőn lefolyó csapadékvizet és a hólevet vízgyűjtő árkok segítségével víztározókban fogták fel, ahonnan gravitációs erővízcsatornán áramlott a víz a felhasználási helyekre. Pl. az úrvölgyi ezüst- és rézbányákat ellátó vízvezető árokrendszer 1000 m magasságban épült. A 61 km hosszú árok nagy részén (53 km) fából készült csatornában áramlott a víz. Az úrvölgyi akna vízemelő szerkezetét egy 5,5 m sugarú vízikerék hajtotta.

A belső szükségleteket kielégítő vasércbányászat, kohászat és feldolgozóipar két körzetben, a Nyugat-Dunántúlon Vasvár központtal és Észak-Borsodban Vasvár (=Ózd) tágabb környezetében koncentrálódott, de máshol is létesültek kisebb központok, pl. Torockó, Pécsvárad, Somogyfajsz stb. A borsodi vasipari körzet az Upponyi-, Rudabányai- és a Martonyi-hegység felszínközeli vasérc előfordulásait hasznosította. A két kohászati körzet vaskőbányái a XIII. században kimerültek, a termelés súlypontja a Gömör-Szepesi érchegységbe helyeződött át. A vasolvasztás az 1-2 m -es munkagödrök oldalfalába épített kis (1 m-nél nem nagyobb) kohókban történt. Az érc redukciója után a képlékeny

anyagot (vasbucát) kovácsolással munkálták késztermékké. A vasolvasztáshoz nagymennyiségű faszénre volt szükség, így a „kohó agglomerációk" térségében alaposan megfogyatkoztak az erdőségek. Az irtványokon, ahol a természetföldrajzi adottságok lehetővé tették, szántó-, rét- és legelőgazdálkodást folytattak.

Igen jelentős volt a középkori Magyarország sóbányászata, mely a XII. századtól már kivitelre is termelt. A sóbányászat az Erdélyi-medencében koncentrálódott, lokális és mikroregionális termelőkörzetekben (pl. a Kis-Küküllő- és a Korond-patak völgyében, a Szamos mentén Dés, a Maros-völgy középső szakaszán Torda stb). A kő- és agyagbányászat nemcsak a Kárpát-régióban, az ország más táján is kialakult, összefüggésben a XIII. század közepétől kezdődő kővárépítésekkel, illetve a megtelepülő magyarság fejlett agyagművességével, a fazekas központok nyersanyagigényével.

A felsorolt néhány példa is megjeleníti azt a hatalmas teljesítményt, a táj (értelemszerűen a tájban lévő természeti erőforrások) használatának sokszínűségét, melyet a kor tudásszintjén népünk elért.

A hegységkeret és a medenceválasztó hegységek vázolt tájhasználata és gazdasági térszerveződése a XIII-XIV. században funkcionálisan elkülönült a medencerendszer szintén tagolt, specializálódó strukturális egységeitől.

4. Lokális és regionális struktúrák

A középkorban Magyarországot az agárgazdálkodás jellemezte, így a tájhasználat és térszerveződés az agroökológiai adottságok különbségeit tükrözte. A XIII-XIV. században az egységes jobbágy-parasztság és a telekrendszer kialakulása megszilárdította a lokális terek térstruktúráját, a falvak és mezővárosok határhasználati rendjét. A telkes jobbágy gazdasága 10-16 hektár egyéni birtokra, szántó, rét, külső kert és szőlőterületre terjedt, amely „a szabad élő föld" (természetes legelő, erdő, nádas, vizek stb.) közös használatával egészült ki. A települések térstruktúrájában, a művelési ágak területi elrendeződésében a racionalitás, az emberi tudás, az alkalmazkodás és átformálás (antropogén tájátalakítás) érvényesült.

A régiók termelési specializációja és a földrajzi munkamegosztás kialakulása a XIII-XIV. század fordulóján felélénkítette az interregionális gazdasági kapcsolatokat. A tájak termelési szakosodása egy-két termék vagy termékcsoport jelentőségtöbbletében nyilvánult meg. A munkamegosztás a belső-alföldi tájakról a hegységkeret felé – a domborzat változásait követve – koncentrikus övezeteket formált (1. ábra). A termelési övezetek egymást kiegészítő (komplementer) tevékenységet folytattak. A gazdasági kapcsolatokat a medencerendszer és a hegységkeret határán, a vásárvárosokban bonyolították le. A vásárvárosok a Cholnoky által felismert vásárvonalon (-övezetben) fejlődtek ki a hegységkeret felől érkező folyók alföldperemi völgynyílásában. A vásárvonal struktúraformáló és integráló tényező: alapvető szerepe volt abban, hogy a medencerendszer és a kárpáti hegységkeret működőképes gazdasági egységgé szerveződjön. A vásárvonalhoz hasonló gazdasági erővonalként értékelhetők a Kárpát-

medence nagyobb folyói, elsősorban a Duna, mely meghatározó jelentőségű volt a középkori Magyarország térszerveződésében, a heterogén tájak (gazdasági térszerkezetek) hazai és külföldi kapcsolatrendszerben (2. ábra).

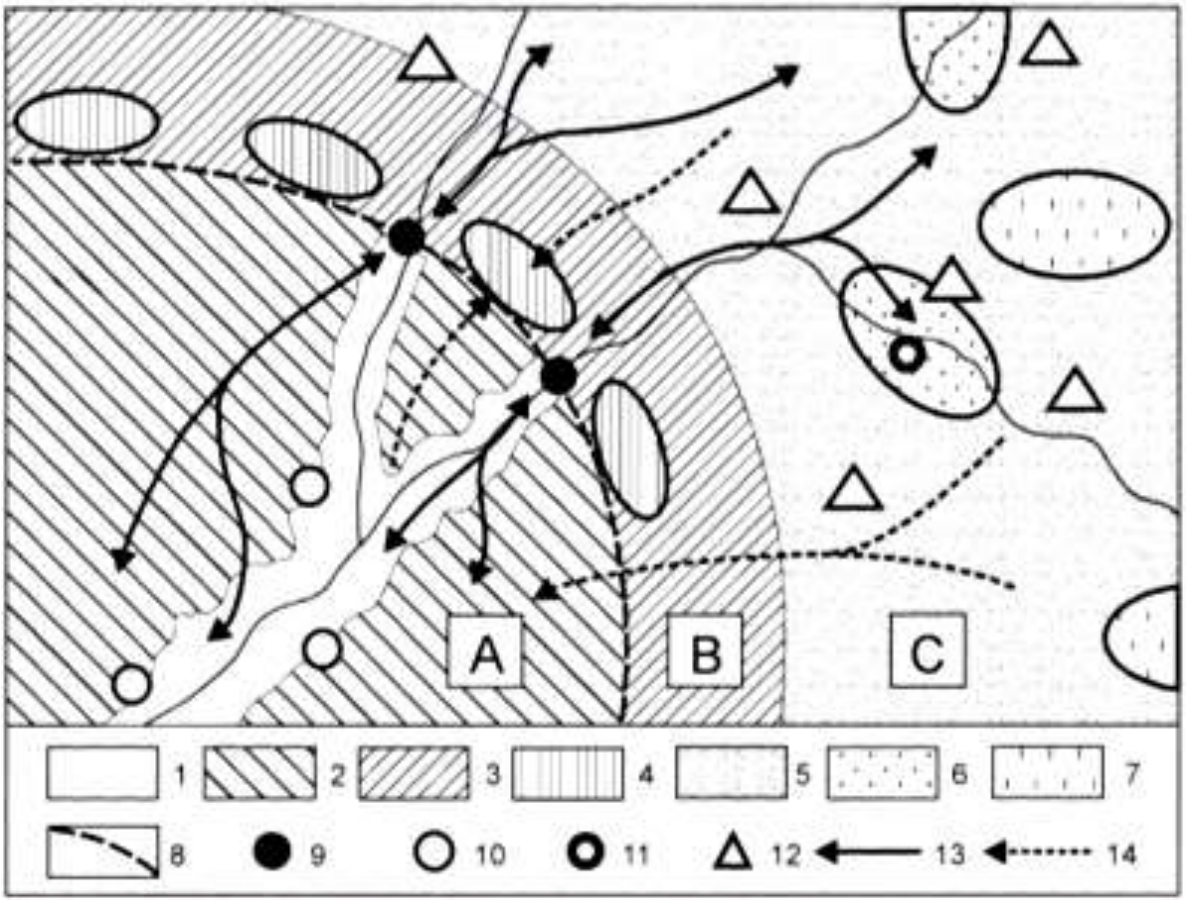

1. ábra. ***A Kárpát-medence munkamegosztásának földrajzi modellje*** (szerk. *Frisnyák S., rajzolta Dobány Z.). A= medencesíkság, B= dombvidék, C= hegységkeret, 1= ártéri síkság monokultúrás állattenyésztéssel, 2= ármentes szintek (életkamrák) földműveléssel, 3= dombsági tájak vegyes (polikultúrás) gazdálkodással, 4= szőlő- és gyümölcstermelés, 5= erdő, 6= intramontán kismedencék földműveléssel, 7= havasi legelő, 8= vásárvonal, 9= vásárváros, 10= ártérperemi település, 11= medenceközpont, 12= montánipar, 13= a gazdasági javak áramlása, 14= a munkaerőmigráció iránya (a 16. századtól).*

A középkor végére kialakult a magyar településhálózat, benne a szabad királyi városok, bánya- és mezővárosok. A piachelyek és -központok, a XIII. században a városgazdaságok általában napi járóföldre (15-30 km-re) kiterjedő vonzás- és ellátókörzettel rendelkeztek. A középkor végére kilenc régió alakult ki a Kárpát-medencében. Kubinyi A. szerint az ország közepén, Pest-Buda vonzás- és ellátókörzete képezte az első régiót, s körülötte helyezkedtek el a gazdasági alapon szerveződő további régiók és tartományok. A gazdasági régiók alrégiókra tagolódtak és egy vagy több központtal rendelkeztek. A Kubinyi-féle térfelosztásban a központi, a nyugati (Sopron és Pozsony), az északnyugati (Körmöcbánya), az északkeleti (Kassa), a keleti (Nagyvárad), a délkeleti (Szeged) és

a délnyugati régió (Pécs) és két tartomány, Erdély és Szlavónia szerepel.[1546] A középkori régiók pontos kiterjedését nem lehet megállapítani, a régiókat egymástól széles, átmeneti-jellegű területsávok választották el.

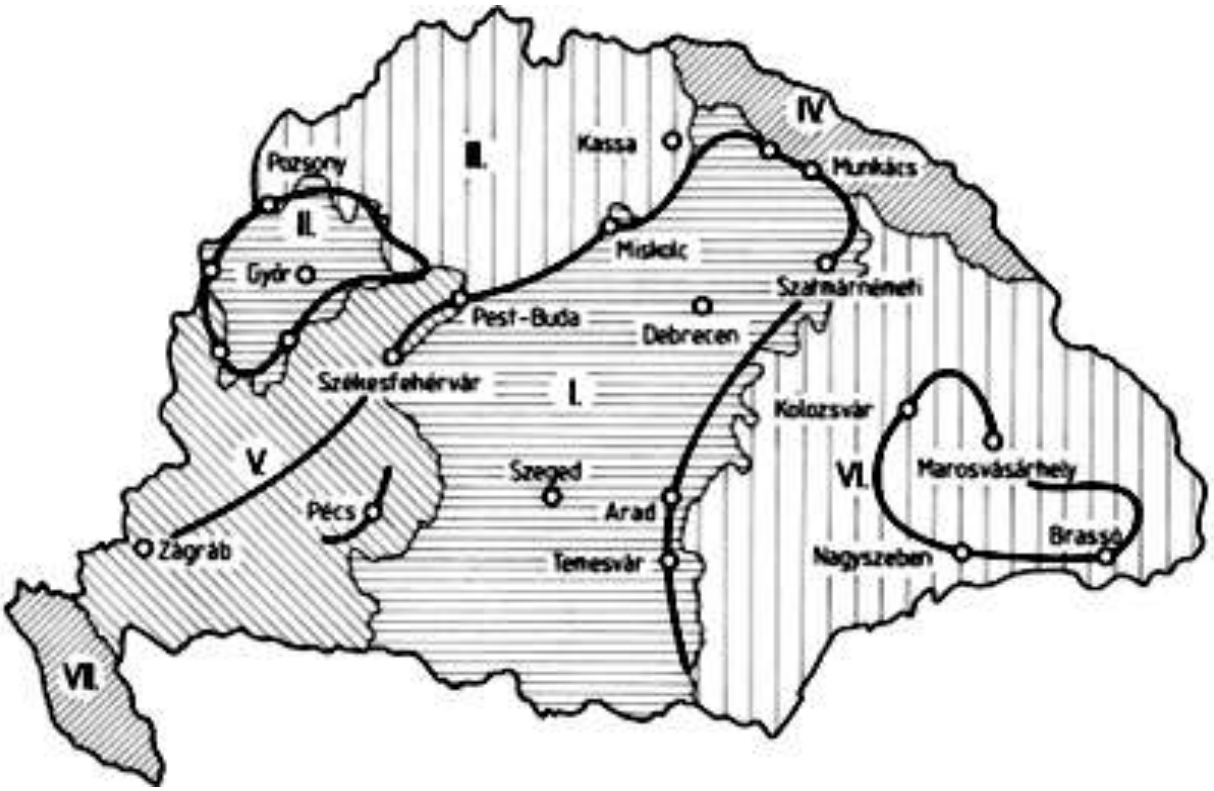

*2. ábra. **A Kárpát-medence vásárvonalai és nagytájai** (szerk. Frisnyák S., rajzolta Mikó T.) I= Alföld, II= Kisalföld, III= Felvidék, IV= Ruténföld, V= Dunántúl a Dráva-Száva közével, VI= Erdély, VII= Karszt és Tengermellék.*

Süli-Zakar István és Csüllög Gábor a regionalizmus és a regionalizáció történeti folyamatáról írt tanulmányukban tíz középkori régiót állapítanak meg (Tiszántúl, Kelet-Tiszáninnen, Nyugat-Tiszáninnen, Dunáninnen, Nyugat-Dunántúl, Dél-Dunántúl, Dráva-Száva menti délvidék, Szlavon vidék, Temesdélvidék és Erdély). Felépítésük alapján a régiókat teljes és hiányos szerkezetűnek minősítik. A teljes szerkezetű régiók területe kiterjedt a Kárpát-medence négy aktivitási övezetére, a folyó-, település-, vár- és erdő-térszínre.[1547]

A középkori gazdasági régiók nem homogén egységek, hanem a termelés (környezetgazdálkodás) belső törvényei szerint formálódó funkcionális rendszerek.

[1546] Idézi: Kristó Gyula (2003): Tájszemlélet és térszervezés a középkori Magyarországon. Szeged, pp. 201-203.
[1547] Süli-Zakar István – Csüllög Gábor (2000): Az alföldi regionalizmus történeti előzményei. In: Frisnyák S. szerk.: Az Alföld történeti földrajza. Nyíregyháza, pp. 199-220.

5. Összegzés

Az Árpád-kori népesség tájhasználata és antropogén tájátalakító tevékenysége a természeti ökoszisztémák teljesítőképességéhez (ökológiai potenciáljához) és működési ritmusához igazodott.

A tájhasználat (kultúrtáj-építés) Árpád-kori eredményei, a lokális és regionális térszerkezetek alapozták meg a későbbi korok gazdasági fejlődését.

A tájpotenciál használata a középkorban racionálisan, környezetkímélő-értékőrző módon történt, időt és teret engedve természeti erőforrások megújulására.

Az alföldek (árterek és ármentes életkamrák), a dombságok és a hegységek sajátos termelési struktúrája, a Kárpát-medence földrajzi munkamegosztása alapvetően az agroökológiai adottságok különbségeit tükrözte.

A medenceperem gazdasági erővonalai (a vásárvonalak) és a szerkezeti tengelyek (nagyobb folyók), a kialakult erőközpontok (vásárvárosok, folyami átkelőhelyek) és a kommunikációs tengelyek fontos tényezők voltak a Kárpát-medence gazdasági egységgé formálódásában.

A keleti kultúrkörből érkező magyarság a magával hozott műveltség (az egyén és a társadalom kollektív tudása, eszközkultúrája, művészete stb.) a korabeli közép-európainál nem kevesebb, hanem más volt, s ezt a másságot kellett átformálni az új társadalmi-gazdasági környezethez.

6. Felhasznált irodalom

Andrásfalvy Bertalan (2007): A Duna mente népének ártéri gazdálkodása. Ekvilibrium Kiadó, Budapest

Beluszky Pál (2001): A Nagyalföld történeti földrajza. Dialóg Campus, Budapest-Pécs

Berényi István (2003): A funkcionális tér szociálgeográfiai elemzése. Földrajzi Tanulmányok 23. MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest

Boros László (1999): A Kárpát-medence szőlő- és borgazdaságának történeti földrajza. Nyíregyházi Főiskola Földrajzi Tanszéke, Nyíregyháza

Bulla Béla - Mendöl Tibor: A Kárpát-medence földrajza. Budapest

Dövényi Zoltán szerk. (2012): A Kárpát-medence földrajza. Akadémiai Kiadó, Budapest

Égető Melinda (1993): Az alföldi paraszti szőlőművelés és borkészítés. Akadémiai Kiadó, Budapest

Faller Gusztáv – Kun Béla – Zsámboki László szerk. (1997): A magyar bányászat évezredes története I. Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület. Budapest

Frisnyák Sándor (1990): Magyarország történeti földrajza. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest

Frisnyák Sándor (1996): Az Árpád-kori Magyarország gazdaságföldrajza. Földrajzi Közlemények CXX. (XLIV.) 2-3. pp. 119-135.

Frisnyák Sándor (2000): Das Karpatenbecken. In: Europas Mitte um 1000. Beiträge zur Geschichte, Kunst und Archäologie 1. Hrsg. Alfried Wieczorek – Hans-Martin Hinz. Stuttgart. pp. 81-84.
Frisnyák Sándor (2004): A kultúrtáj kialakulása a Kárpát-medencében. Nyíregyházi Főiskola, Nyíregyháza
Frisnyák Sándor (2009): Magyarország kultúrgeográfiai korszakai. Nyíregyházi Főiskola, Nyíregyháza
Frisnyák Sándor (2012): Tájhasználat és térszervezés. Nyíregyházi Főiskola, szerencsi Bocskai István Gimnázium, Nyíregyháza-Szerencs
Gulyás László (2012): Küzdelem a Kárpát-medencéért – Regionalizáció és etnoregionalizmus, vagy a nemzeti és nemzetiségi kérdés területi aspektusai Magyarországon 1690-1914. Kárpátia Stúdió, Budapest
Gyimesi Sándor (1994): Utunk Európába. A magyar és az európai gazdaság viszonya a honfoglalástól a 20. század elejéig. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
Györffy György – Zólyomi Bálint (1994): A Kárpát-medence és Etelköz képe egy évezred előtt. In: Kovács L. szerk.: Honfoglalás és régészet. Balassa Kiadó, Budapest, pp. 13-37.
Hajdú Zoltán (2001): Magyarország közigazgatási földrajza. Dialóg Campus, Budapest-Pécs
Heckenast Gusztáv (1991): A magyarországi vaskohászat története a feudalizmus korában (A XIII. század közepétől a XVIII. század végéig). Akadémiai Kiadó, Budapest
Kocsis Károly (1996): Az etnikai térszerkezet változásai a Kárpát-medencében (896-1920). In: Frisnyák S. szerk.: A Kárpát-medence történeti földrajza. Nyíregyházi Főiskola Földrajz Tanszéke, Nyíregyháza, pp. 49-58.
Kókai Sándor szerk. (2006): A Délvidék történeti földrajza. Nyíregyházi Főiskola Földrajz Tanszéke, Nyíregyháza
Kristó Gyula (2003): Tájszemlélet és térszervezés a középkori Magyarországon, Szeged.
Paládi-Kovács Attila (1993): A magyarországi állattartó kultúra korszakai. MTA Néprajzi Kutatóintézet, Budapest
Prinz Gyula – Cholnoky Jenő – Teleki Pál (1938): Magyar földrajz I-III. Budapest
Rácz Lajos (2001): Magyarország éghajlattörténete az újkor idején. JGYF Kiadó, Szeged
R. Várkonyi Ágnes szerk. (2000): Táj és történelem – Tanulmányok a történeti ökológia világából. Osiris, Budapest
Somogyi Sándor (2007): Pest megye természetföldrajzi adottságai és azok átalakulása a társadalmi élet kezdetétől. In: Fancsalszky G. szerk.: Pest megye monográfiája I. kötet első rész. Budapest, pp. 9-40.
Süli-Zakar István – Csüllög Gábor (2000): Az alföldi regionalizmus történeti előzményei. In: Frisnyák S. szerk.: Az Alföld történeti földrajza. Nyíregyháza, pp. 199-220.

Szabó Péter (2009): Hagyományos erdőgazdálkodás a Kárpát-medencében. In: Andrásfalvy B. – Vargyas G. szerk.: Antropogén ökológiai változások a Kárpát-medencében. L'Harmattan. Budapest, pp. 129-144.
Takács Károly - Füleky György (2003): Középkori csatornarendszerek nyomai a Kisalföldön. In: Frisnyák S. – Tóth J. szerk.: A Dunántúl és a Kisalföld történeti földrajza. Pécsi Egyetem Földrajzi Intézete. Pécs, pp. 157-163.
Tóth József (2007): Ősi épített tájak a Kárpát-medencében. FRIG Kiadó, h. n.

Gáspár Róbert (Pécs)

Az ázsiai hunok apai vonalú leszármazása és azok lehetséges kapcsolatai a kelet-ázsiai nyelvcsaládok mai népességével…

Jelen dolgozat az ázsiai hunokkal (xiongnuk) kapcsolatos eddigi Y-kromoszóma vizsgálatokat foglalja össze a kínai Longli Kang (Tibeti Egyetem) és munkatársai 2013-ban készített összefoglaló munkáján keresztül.

A Han kori Kína legnagyobb népességű északi szomszédját Kr. u. 5. századig bezárólag az ázsiai hunok alkották. A hunok nyelvi hovatartozása máig sem tisztázott megnyugtatóan, a beszélt nyelvük kapcsán a következő lehetséges nyelvek, nyelvcsaládok merültek fel eddig: uráli, altáji, indoeurópai, illetve jenyiszeji nyelvek.

A régésztileg hun eredetűnek azonosított sírokból kinyert ásatag minták a 2000-es évek elejétől állnak egyre nagyobb számban a kutatók rendelkezésére. Az ezekre alapozott archeogenetikai adatok a kutatók számára kijelöltek egyfajta lehetséges megközelítést, támpontot a fenti nyelvészeti kérdés megválaszolásához.

A xiongnu csontokból eddig kinyert, az apai vonalú leszármazást feltáró Y-kromoszóma mintázatok a következő haplocsoportokba sorolhatók: Q (M242), N1C (Tat-C), C (M130), valamint az elsősorban Nyugat-Eurázsiára jellemző R1a1. Longli Kang és munkatársai 3 új minta elemzésével egészítették ki a korábbi vizsgálatokat. A Kína északi részében, Hszincsiang-Ujgur Autonóm Területen található barköli lelőhelyről származó fosszilis minták egységesen a Q (M3) haplocsoporthoz tartoztak. A kutatók a korábbi eredmények összesítése alapján megállapították, hogy az eddig feltárt ősi hun minták túlnyomó többsége a Q haplocsoportra jellemző mutációkat hordoznak.

A Q haplocsoport kb. 17-31 000 évvel ezelőtt jelent meg Dél-Szibériában valószínűleg az Altáj környezetében. Még a jégkorszak vége előtt a génmarker hordozói voltak azok, akik először átkeltek az észak-amerikai kontinensre, így az amerikai őslakos indiánok túlnyomó része Q (Q1a2a1a1(M3)) alcsoportba tartozik. A Q többi alcsoportja azonban Eurázsia keleti felén terjedt el szélesebb körben. Alacsony európai előfordulását az avarokkal és a türk népekkel hozzák kapcsolatba a kutatók.

Mivel a Q nyaláb a jenyiszeji és az amerikai indián népességeknél éri el maximumát, felvetődik, hogy az ázsiai hunok esetleg a jenyiszeji nyelvek valamelyikét beszélhették, amit arra alapoznak, hogy Kelet-Ázsia apai leszármazási vonalai viszonylag jól társíthatók a különböző nyelvek rokonsági kapcsolati rendszeréhez (nyelvi családfa).

1. ábra. Az ázsiai hun fosszilis minták lelőhelyei.

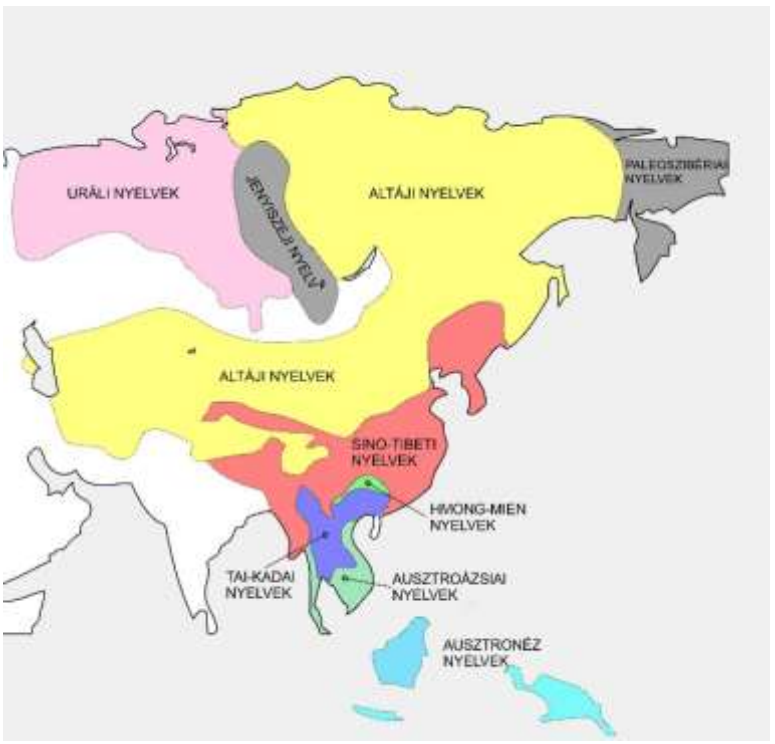

2. ábra. Nyelvi viszonyok a mai Kelet-Ázsiában.

Az Y-kromoszóma leszármazási vonalak alapján 4 hipotetikus nyelvcsalád párosítást állítottak fel a kutatók: 1. ausztronéz—tai-kadai, 2. mon-khmer—hmong-mien, 3. sino-tibeti—uráli, jenyiszeji-paleoszibériai. A nyelvészek megállapítása szerint 2-4000 évvel ezelőtt a tai-kadai, hmong-mien, a sino-tibeti és a jenyiszeji nyelvek átalakultak ún. kontúr tónusos nyelvekké, ami által élesen elkülönültek a többi négy nyelvtől. Feltételezhető, hogy miután a hunok a jenyiszeji család tagjává váltak, ez a négy tonális nyelvet beszélő népesség – a nyelvi átalakulás során – szétterült (szétterjesztették) a mai Kína belső területein, ami által létrejöttek a ma tapasztalt nyelvi állapotok. Longli Kang szerint valamilyen még nem ismert társadalmi esemény, vagy „biológiai tényező” idézte elő ezt az átalakulást a fenti korszakban, de a felvetés bizonyítása még további nyelvi és genetikai kutatásokat igényel.

A Q1a2a1a1 (M3) az amerikai indiánok legjelentősebb haplocsoportja. Különleges eredmény, hogy az egyik barköli mintának – mely a legnagyobb valószínűség ebbe a Q1a2a1a1 (M3) csoportba tartozik – az STR mintázata leginkább egy amerikai őslakos Argentínában felfedezett mintájához áll a legközelebb.

Az Y-kromoszóma esetében a haplotípus meghatározása a DNS adott helyén található 1-4 db ismétlődésből álló szekvenciaszakaszok alapján történik (short tandem repeat rövidítve: STR). Az ismétlődés mennyiségét számmal jelölik, minél több ilyen ismétlődő szekvencia szakaszt vizsgálnak meg, annál pontosabban azonosítható be a vizsgálat férfi. Az STR-ek összessége határozza meg a haplotípust, mely elsősorban az adott haplocsoporton belüli további rendszerezést segíti elő.

A hasonlóság jelzi, hogy az amerikai indiánok és a hunok ősei valószínűleg közös felmenőkkel rendelkezhettek a régmúltban. Az ázsiai etnikumok közül ugyanakkor főleg a jenyiszeji népességek között domináns a Q haplocsoport, ami alapján Kang és társai feltételezik, hogy a hunok jenyiszeji nyelvet beszélhettek, mely teóriát az is erősít, hogy a hun nyelvemlékek és a jelenlegi jenyiszeji nyelvek között több azonos jelentésű szót is azonosítottak már. Ha valóban igaznak bizonyul, hogy a hunok nyelve a jenyiszeji nyelvek közé tartozott, akkor a jenyiszeji nyelvcsalád volt a legnagyobb nyelvi közösség a sino-tibeti nyelvet beszélő népektől északra eső területeken egészen a neolitikumtól a Kr. u. 5. századig bezárólag, ami jelentős befolyást gyakorolhatott a korai kínai kultúra fejlődésére is.

Egy másik vizsgálat során – szintén Barkölben – 12 hun mintát tipizáltak. Az összes minta a Q haplocsoportba esett. A genetikai újlenyomatokat a Q*, Q (M3), Q1a és Q1b haplocsoportokba sorolták be, ami jelzi az ázsiai hun népesség nagyfokú genetikai sokszínűségét és egyben összetett történetét is. A korábbi hun lelőhelyek (Pengyang, Egyin Gol) mintáit feldolgozó tanulmányokban szintén nagy gyakorisággal fordult elő a Q haplocsoport és csupán az egykori Xiongnu Birodalom északi határa mentén lévő területekről (Duuring Nars, Egyin Gol) származó minták között fordult elő eddig más Y-kromoszóma haplocsoport: C, N és R nyalábok. Ez a mintaeloszlás is azt jelzi, hogy a Q marker volt az uralkodó genetikai nyaláb a xiongnuk között (lásd 1. táblázat).

1. Táblázat: A 2017-ig publikált 25 ázsiai-hun (xiongnu) minta összesítő táblázata:

Minta lelőhelye	A minták becsült kora	N	C		Q					R	Publikáció
		N1c (Tat-C)	C M130	C3	Q M242	Q1a1a1 M120	Q1a* nem Q1a1-M120, nem Q1a1b-M25, nem Q1a2-M3	Q1b M378	Q1a2a1a1 M3	R1a1	
EGYIN-GOL	2300-1800	2	1		1						Keyser-Tracqui, C (2004)
DUURLIG NARS	2300-1900			1						1	K. Kim 2010
PENGYANG	2500					4					Yong-Bin Zhao 2010
BARKOL	2200-1900				2		6	4			Lihongjie 2012
BARKOL	2200-1900								3		Longli Kang 2013.
Minták száma összesen		2	1	1	3	4	6	4	3	1	

A táblázatban szereplő R1a1 haplocsoport jelenlétét ma kuriózumnak tekinthetjük. Ma elsősorban Kelet-Európában, illetve India északi régióiban és Pakisztánban éri el maximumát. Eredete a haplocsoportok közül talán a legvitatottabb, sokan az indoeurópai nyelvet beszélő népességek markerének tartják. A Duuring Nars lelőhelyen talált R1a1 mintát a kutatók a nyugat-szibériai szkítáktól, vagy a kurgán kultúra népességéből származtatják, a férfi anyai vonala ugyancsak nyugat-eurázsiai eredetű DNS mintázatot mutat.

A korai történeti időkben, az ősi kínai kultúrára alapvetően négy népcsoport gyakorolt hatást: a tai-kadai, a hmong-mian, a sino-tibeti és a jenyiszeji. Érdekes módon csak ezek a nyelvek alakultak át kontúr tónusos nyelvekké, úgyhogy népességeik ugyanakkor megőrizték eltérő genetikai jellegzetességeiket. Kang szerint léteznie kell valamilyen genetikai tényezőnek, amely a genetika területén is utal erre az átalakulásra. Lehet, hogy a megoldás kulcsa a hunok jelentik? A vizsgálatba bevonható minták számának növelésével remélhetőleg választ kaphatunk a kérdésre.

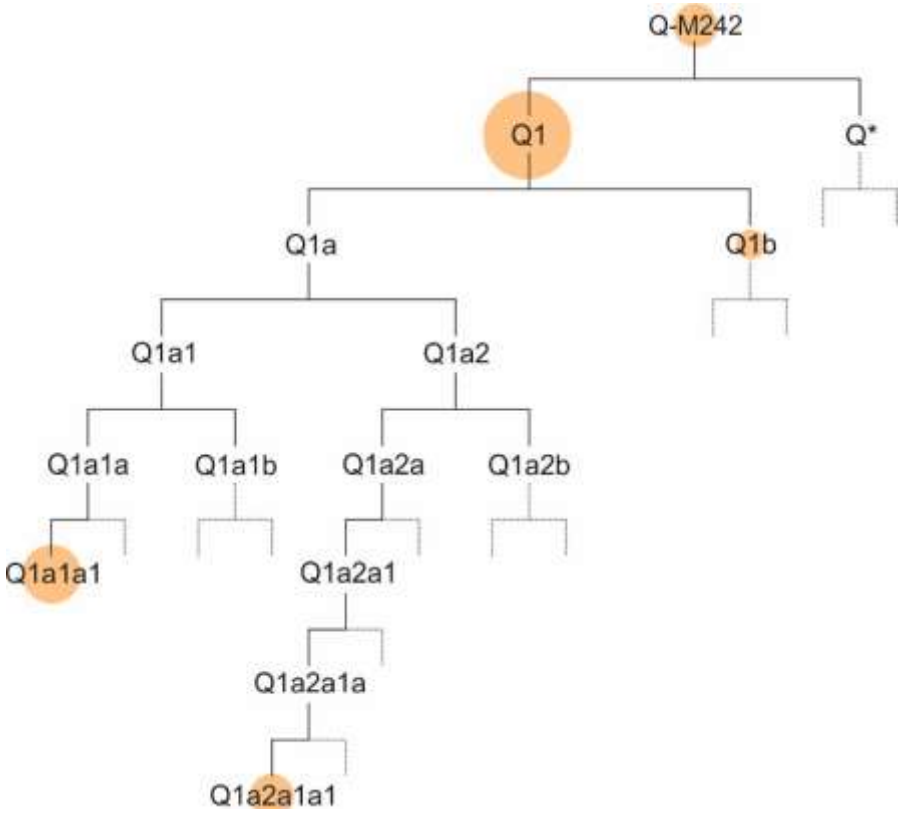

3. ábra. A Q haplocsoport leszármazási fája, kiemelve az ebbe a csoportba tartozó ázsiai hun minták eloszlását.

És végül pár megállapítás az ázsiai hun és a magyar mintákról.
A Q haplocsoport előfordulása a mai magyar nyelvű populációkban az eddigi eredmények alapján a következőképpen alakul Pamjav Horolma és munkatársai összefoglalója szerint:

Magyarországi mintákban: 0,3%
Székelynél: 1,1 %
Csángóknál: 3,2 %
Összes publikált magyar mintában: 1,0%.

A fentiek alapján nyilvánvaló, hogy az ázsiai hunokra jellemző fő genetikai komponens alacsony gyakoriságú a mai magyar népességekben és megközelítőleg hasonló frekvenciával mutathatjuk ki, mint a többi európai populációk esetében.
Ugyanakkor figyelemre méltó eredmény, - tehát további kutatást érdemelne, - hogy a magyar Family Tree projekt keretében a székelyek között több mint 4 %-os gyakorisággal mutatták ki a Q1a1b alcsoportot (Pamjav 2016.). Bár ez nem feltétlenül a hunokhoz köthető marker, de mivel a magyar nyelvű populációk között ugyancsak a székelyeknél a legnagyobb arányú a hunoknál is jelenlévő N1C (Tat-C) génjelző, ez akár egy további kutatási irányt jelenthet, azzal a megjegyzéssel, hogy a kutatók a jelenlegi eredmények alapján kizárólagosan az uráli népességekhez kötik a Tat markert, mely viszont az egyn-gol-i mintákon kívül a honfoglaló magyaroknál is megjelenik. A mai népesség regionális vizsgálata, az ásatag mintaszám növelése és esetleg azok haplotipizálása segíthet majd a felvetés tisztázásában, ami talán új megközelítésbe helyezi a székelyek erős hun hagyományát is.

Felhasznált szakirodalom

1. Keyser-Tracqui C et al. (2003) Nuclear and mitochondrial DNA analysis of a 2,000-year-old necropolis in the Egyin Gol Valley of Mongolia, American Journal of Human Genetics 2003 August; 73(2): 247-260.
2. Keyser-Tracqui C et al. (2004) Does the Tat polymorphism originate in northern Mongolia, International Congress Series Volume 1261, April 2004, Pages 325–327.
3. Kim K. et al. (2010) A western Eurasian male is found in 2000-year-old elite Xiongnu cemetery in Northeast Mongolia. Am J Phys Anthropol. 2010 Jul;142.
4. Li Hongjie (2012) Y-Chromosome Genetic Diversity of the Ancient North Chinese populations, Jilin University-China
5. LL. Kang et al. (2013) Y chromosomes of ancient Hunnu people and its implication on the phylogeny of East Asian linguistic families, ASHG 2013 Annual Meeting Evolutionary and Population Evolutionary and Population Genetics No Genetics, No. 2041.
6. Pamjav Horolma – Fehér Tibor – Németh Endre – Csáji László Koppány (2016) Genetika és őstörténet, A magyarok és más eurázsiai népek múltja a genetikai adatok fényében, Napkút Kiadó 2016.
7. Zhao et al. (2010) Ancient DNA from nomads in 2500-year-old archeological sites of Pengyang, China. Yong- Journal of Human Genetics 26 February 2010.

Gedai István (Budapest)

A magyar pénzverés születése

1. Bevezetés: gazdasági feltételek

Minden nép történetében a gazdaság fejlettsége határozza meg értékmérő – pénz – használatának szükségét, megjelenését. Az önálló pénzverés új minőségi fokozatot jelent. A pénz használatát megelőzően az értékmérő rendszerint valamilyen „terménypénznek" nevezett tárgy (állat, állatbőr, növény, természetben ritkábban előforduló tárgy stb.) volt. Az ókorban, a népvándorlás korában, majd a kora-középkorban a pénzveréssel még nem rendelkező népeknél általános szokásként volt ismeretes a már fejlett pénzveréssel, pénzrendszerrel rendelkező birodalmak (görög városok, Róma, Bizánc) pénzeinek használata, majd utánzása, végül – amennyiben gazdaságilag eljutottak az önálló pénzverés igényének fokára – saját pénzükre (pénzrendszer, pénzláb, éremkép) gyakorolt hatása.

A magyarság honfoglalás előtti korszakára, gazdaságára vonatkozó (nem túl gazdag) írott és tárgyi források alapján állíthatjuk, hogy az akkori magyar gazdaság már előrevetítette a X. század változásait, amely század végén létrejött egy szellemében is európai magyar birodalom. E korszaknak rövid áttekintése érteti meg az önálló magyar pénzverés kezdetét és ugyanakkor adatolt választ ad azoknak az – előítélettől cseppet sem mentes – kutatóknak, vagy inkább publicistáknak, akik a X. századi magyarságban jobbára csak portyázó, rabló martalócokat, a környező népekhez viszonyítva alacsonyabb kulturális és gazdasági szinten álló nomádokat igyekeznek láttatni.

Tény, hogy a honfoglalás előtti magyar gazdaságban az állattenyésztés elsődleges volt a földműveléssel szemben. Ez ugyan nem jelentett szintalattiságot, de a IX. századi arab utazók (Ibn Ruszta és Dzsaihani leírását összegző Gardizi) leírása szerint a magyaroknak „sok szántóföldjük", azaz jelentős földművelésük volt. A honfoglalás-kori magyarság nyelvében a földművelésre utaló szavak – eke, tarló, sarló, kéve, kepe, szérű, ocsú, árpa, szánt, arat – rendszeres földművelésre utalnak, amit régészeti leletek – ásópapucs, kasza, sarló, eke, őrlőkő, kézi malom – is bizonyítanak. Megjegyzendő, hogy az akkori magyar eke fejlettebb volt, mint az akkor itt élt néptöredékeknél. Ezzel összefüggően gyümölcstermesztésre utaló szavak – gyümölcs, alma, körte, dió, szőlő – kertészeti tevékenységet is mutatnak. Természetesen széleskörű állattenyésztéssel kapcsolatos szavaink – ló, tehén, juh, ostor, fék, nyereg – és állatcsontleleteink az állattenyésztés döntő fontosságának bizonyítékai. Ugyancsak természetes e termékek feldolgozása, gondoljunk csak a jurtákhoz szükséges nemez mennyiségére. Egyébként őseink a jurták mellett ismerték a kemencés, nyeregtetős házakat is. A honfoglalás után a X. században felgyorsult az átalakulás és ez a települések rendszerében is megmutatkozik. Megkezdődött a vezetőréteg szállás területeit

körülvevő foglalkozási tagoltságot mutató agrár- és szolgáltató falvak rendszere, ami István király korszakára már általánossá vált, birtokadományozásai bizonyítják. A kutatás szerint 259 falunévből 143 utal földművelésre, állattartásra, kertészetre, halászatra, vadászatra, 152 pedig ipari szolgáltatásra, amiből 95 utal fémfeldolgozásra (kovács, fegyver- és szerszámkészítő, ötvös), a többi fa, bőr, kerámia. A fémfeldolgozás, ezen belül a vas előállítása (aminek szakrális jellege is kimutatható) rendkívül fontos volt, a hadsereg számára egy nemzedéknek mintegy húszezer kg vasra volt szüksége (ló-felszerelés: zabla, kengyel, szablya, nyílcsúcs, stb). Az életben és az építkezéseknél használt szerszámok is igényeltek vasat, a somogyvári ásatásoknál pedig egy felvonó bronzcsigát is találtak. A vasat gyepvasból nyerték, olvasztották, a vaslepényből a salakot is kikalapálták. A tiszta vasat Vasváron, a királyi vasraktárban őrizték. A vezetőréteg ezüstigényét részben zsákmányolt és hadisarc ezüstjéből de – feltételezhetően – részben bányászatból elégítették ki. Az aranyat hasonlóan, de a Dunából is mosták. (A dunai aranymosásra már a keltáktól kezdve van – éppen numizmatikai – bizonyítékunk.)

Kereskedelmi tevékenységre már a IX. századból is van adatunk, ha ezt nem is lehet klasszikus kereskedelemnek értelmezni. Az említett arab utazók írják a honfoglalás előtti területen élt őseinkről, hogy a szlávokat meg-megrohanják, rabszolgáknak hozva el őket, akiket a bizánci Karkh városba viszik és ott bizánciakkal „vásárt csinálnak”; tőlük szövetet, selymet, fűszert szereznek. Ezen kívül őseink – a kazár kapcsolat idején – bizonyára megfordultak a kazár fővárosban, Itilben is. Ez a város jelentős „nemzetközi” kereskedelmi központ volt; ide futott a „selyem út” és a viking, bizánci kereskedőknek is helyt adott. A X. századi kereskedelem főleg külkereskedelem volt, bár a vezetőréteg szálláshelyén voltak vásártartások is. A külkereskedelem első sorban az arabok és más mohamedánok (kálizok) és zsidók kezében volt. 965-ben Ibrahim ibn Jákub egyiptomi zsidó rabszolga-kereskedő Prágában említ magyar földről jött kereskedőket, vagy feltételezhető, hogy magyarok is részesei voltak a célzott külkereskedelemnek. Az orosz őskrónika Perejaszlavecben említ magyar földről jött kereskedőket. A raffelstädteni vámtarifa szerint ekkor Kievnek Bajorországgal volt kereskedelmi kapcsolata, amelynek útja ugyan Krakkón és Prágán át vezetett, de Itália felé a Kárpát-medencén keresztül volt a leágazó útja.

Ez a gazdasági élet, kereskedelem már nem élhetett meg értékmérő nélkül, azonban aligha pénzt használtak értékmérőként. A X. századi magyar sírokban előkerült ezüstpénzek – arab dirhemek és nyugat-európai denárok – rendszerint átlukasztottak, tehát demonetalizálva, díszként övre, szíjra, lószerszámra erősítve használták és nem pénzként. A sírokban előkerülő bizánci aranypénzek pedig inkább vagyontárgyaknak minősültek. A magyarokhoz kerülésük útja, módja azonban némi vizsgálatra szorul. A nyugat-európai – itáliai, német, francia – denárok egyértelműen a X. századi nyugati hadjáratok zsákmány-emlékei, talán még a bizánci aranypénzek (solidusok) egy része is, de az arab dirhemek más úton kerülhettek ide, a dirhemek forgalmi területén nem voltak magyar hadjáratok. A dirhemek kibocsátói főleg X. századi sammanida emírek – Ahmed ibn Ismail (914-917), bár inkább Nasr ibn Ahmed (914-943), – de vannak korábbiak

is. A dirhemek előfordulása a magyar sírokban azonban X. századi jelenségként értékelendő, mert a dirhemeket nem „vonták ki" a forgalomból, a korábban készülteket is használták. Idekerülésüknek aligha lehet más útja, mint a kereskedelem, függetlenül attól, hogy nem pénzként, hanem ezüstként szerepeltek. Az út pedig Prága felé mutat, bár a Kárpát-medencei dirhemleletek Északkelet-Magyarországon kerülnek elő, s így Kiev is számba jöhet, annál is inkább, mert az egyetlen dirhem-kincslelet (több mint 400 példány) Máramaros megyében került elő. (Az irodalomban Huszti leletként szerepel.) A dirhemek kibocsátói az egyes leleteknél említett emírek mellett abbaszida kalifák is vannak al-Mutadidtől (892902) ar-Rádiig (934-940). Ugyanakkor a Prágán (amit Ibrahim ibn Jákub említ) keresztül északra, a viking településekre vezető út régészetileg bizonyított; X. századi viking fegyverek (főleg kardok) vannak magyarországi leletekben és ennek folyamataként véljük Szent István jelentős számú denárait meglehetősen sok viking-kori skandináviai éremleletben. Ez a magyar–viking kereskedelmi kapcsolat a XI. század végéig tartott.

A X. századi bizánci aranypénzek – sír-, vagy kincsleletekből, amint már említettük – inkább arany vagyontárgyak voltak, mint értékmérők, azaz pénzek. Ennek bizonyítéka egy 6 db solidusból álló csoport, amelyeknek kibocsátói Theophylosz, II. Mikhael és Konstantinosz (932-839) társcsászárok. Az őket közvetlen követő, azaz IX. századi uralkodóktól nincs egyetlen pénz sem, csak a honfoglalás utáni császároktól. Szerintünk alapos okunk van azt feltételezni, hogy ez a 6 db solidus a kazár–magyar kapcsolat korából származik; akkor és ott (Itilben, Karkhban?) került a magyarokhoz, és mint családi vagyon részét hozták utódaik, a honfoglalók magukkal a Kárpát-medencei hazájukba. A solidusok akkori és ottani magyarokhoz jutásukat az is erősíti, hogy a 6 db solidusból egyik példány egy fél, másik pedig negyed példány. (A többi ép, egész.) Ugyanis keleten így Itilben is dívott az a szokás, hogy fél- és negyed solidusok értékéért az egészet felezték, illetve negyedelték. Az aranypénz vagyontárgykénti szerepére ismét Ibrahim ibn Jákubhoz fordulunk, aki a magyar kereskedőknél, mint árucikket említi a „forgalmi mithkált", ami alatt Hóman Bálint szerint bizánci aranypénzt kell érteni.

A X. századi solidusok magyarokhoz kerülésének útja lehetett zsákmány, hadisarc. De lehetett kereskedelem is. Az előbbi útra idézzük Bíborbanszületett Konstantin (Konstantinosz Porphyrogenetosz) bizánci császár „A birodalom kormányzása" (De administrando imperio) munkáját: „Ha a rómaiak császára a besenyőkkel békében van, sem az oroszok, sem a türkök … mértéktelen követeléseket nem támaszthatnak pénzben és árucikkekben a rómaiakkal szemben a béke fejében." (A türkök alatt magyarokat, az oroszok alatt a kievi ruszokat kell érteni.) Bizánc 960-ig fizetett adót a magyaroknak. Az adó persze a fejedelemé lett, ebből közvitézhez aligha került. Hadjárat alkalmával viszont bármelyik harcoshoz kerülhetett közvetlen zsákmányként. Diplomáciai kapcsolatokban, követjárások alkalmával is kaphattak – rangjuknak megfelelő mennyiségű – pénzt, aranypénzt. Mindebben sok a feltételezés, a lehetőség, de egyik sem alaptalan. A tény, hogy leleteinkben előfordulnak bizánci pénzek, leggyakrabban solidusok. Szerepükre késői adatot találunk Szent István törvényeiben; I. könyv 14.

fejezetben és a II. könyv 9. fejezetében a büntetési tétel aranypénzt („pensa auri") ír elő, amit ugyancsak Hóman Bálint a bizánci aranypénzzel, a solidussal azonosít. A bizánci aranypénzek vagyontárgykénti szerepére még a XII. századból is van példa.

A honfoglalás előtti és a X. századi gazdasági élet tehát bizonyosan igényelt értékmérőt, de ennek konkrét tárgyhoz kötése bizonytalan. Ismét idézzük az arab Gardizit; a magyarok házassági szokásait írva sorolja, hogy „amikor a lányt megkérik, vételárat visznek, … a leány anyja … mindent összegyűjt, amije csak van. Coboly-, hermelin-, mókus-, nyestprémből, … mindenféle bőrrel egyetemben tíz bőrruhára valót … a megállapított vételárhoz állatot, pénzt, ingóságot…" A felsorolásban ugyan szerepel a pénz, de – szerintünk – nem mint értékmérő, hanem mint nemesfém vagyon. Ugyancsak nem tekinthető értékmérőnek a „tíz bőrruha" sem. Bár – az ugyancsak későbbi – Szent István I. törvénykönyvének 8. fejezetében bőr értékmérőre látszik utalni a büntetés. „…Vegyék el az eszközöket és a ruhákat, amelyeket, ha akarja, bőrrel megválthat." (Kérdés, milyen állat bőrével.) A törvénykönyv több fejezete (I. könyv 15, 21, 25, 27, 32, 35. és II. könyv 4, 6.) tinóban (iuvencus) adja meg a büntetés mértékét. Ez viszont – a tinó – egyértelműen értékmérő. Ez akkor is nehézkes, ha viszonyítási értékről van szó és nem konkréten tinóban, növendékmarhában történő fizetésről.

István király pénzverése

Mindezek után arra a következtetésre juthatunk, hogy mind a gazdaság, mind a kereskedelem, valamint a településszerkezet átalakulása és a politikai hatalom központosítása azt mutatja, hogy a X-XI. század fordulójára megvalósultak azok a feltételek, amelyek – valamennyi királyi intézmény létrejötte mellett – szükségszerűvé tették az önálló magyar pénzverés kezdetét. István király pénzverése tehát nem a királyi felségjog háttérnélküli üres gyakorlása volt, hanem egy európai királyság intézményrendszerébe illeszkedő feladat megvalósulása.

Nyugat-Európában Szent István korára már megszilárdult az a birodalmi rendszer, benne pénzrendszer, ami a római birodalom felbomlását követte. Az V. században ugyanis a római birodalom nem tudott ellenállni a határain (limes) kívüli – főleg germán – törzseknek, amelyek megtelepedtek a birodalom tartományaiban és – lassan összeolvadva a volt birodalom lakosaival – több helyi uralkodó alatti államformáció jött létre. 476-ban Odoaker gót király lemondatta Romulus Augustulus császárt és ezzel formailag is megszűnt a Nyugat-római Birodalom, tulajdonképpen a római császárság. Ugyanakkor a Kelet-római Birodalom (Bizánc) tovább élt, nagyhatalom maradt belső rendszerének – benne a differenciált, arany (hányadosával), ezüst, bronz pénzrendszernek – változatlan megtartásával. A Nyugat-Európában létrejött államok – római előzmények hatására – saját maguk is elkezdtek pénzt veretni; kezdetben csak utánozták Róma pénzeit, később azonban – helyi pénzverésként – önállósodtak. I. Theodobert (534-548) frank és Leovigild (533-586) gót királyok már saját nevükre verettek római pénzláb-szerinti aranypénzeket.

Ahogy' a kis tartományurak fölé emelkedett a kialakuló frank birodalom királya, úgy vált a pénzverés is a kor követelményének megfelelően általánossá. A VI. századi apró ezüstpénzeket II. Chlotár (584-628) és I. Dagobert (628-638) frank királyok ezüstdenárai követték; 1 font (római font: 327,5 g) ezüstből 240 db denárt vertek, így a denár súlya 1,36 g volt. A VIII. században azonban 1,25 g-ra csökkent a pénz súlya, mert 260 db denárt vertek 1 font ezüstből. Az ingadozásoknak, súlycsökkenéseknek Nagy Károly (768- 814) frank király vetett véget, akit 800-ban császárrá koronáztak és így lett a Német-római Császárság megalapítója. Nagy Károly 781 körül hajtotta végre azt a pénzreformot, ami a középkori denárkorszakot jelentette. A 327,5 g-os római font helyébe 408 g-os, róla karoling fontnak nevezet alapsúlyt rendelt és ebből 240 db denárt veretett, így ennek 1,36 g volt a súlya. Utódai alatt ugyan birodalomszerte módosult az alapsúly is, valamint az ebből kiverendő denárok száma, valójában könnyebb pénzlábat használtak, így a denárok súlya csökkent. Ezt nagymértékben segítette elő a pénzverési jog eladományozása a tartományurak részére. A bajor hercegek voltak az elsők, akiknek pénzverési joguk volt; Arnulf herceg 907-ben veretett denárt Regensburgban. Arnulf és utódai azonban ragaszkodtak a súlyos karoling denárhoz, így a nemzetközi pénzforgalomban is a legmegbízhatóbb, közkedvelt fizetési eszköz volt. II. Henrik herceg (985-995), Szent István apósa is tartotta ezt a pénzlábat. Fia, IV. Henrik herceg – Szent István sógora – azonban (mint herceg 995-1003 között) kissé könnyebb pénzlábat használt, denárainak átlagsúlya 1,25 g körüliek. Amikor német királlyá választották 1002-ben, viszont újra nehezebb, 1,4 g körüli denárokat vezetett.

Közismert tény, hogy a történetkutatásnak két forráscsoportja van: az írott (levéltári) és a tárgyi (régészeti). Természetes, hogy a korábbi korszakokra háborúk és egyéb pusztulások, pusztítások következtében sokkal kevesebb az írott forrás és – a levéltári anyag mind tökéletesebb és közzétett feldolgozásainak eredményeként – így a hajdani évszázadokra aligha várhatunk újabb, eddig nem ismert, történelmi események, folyamatok értékelését megváltoztató levéltári anyagot. Újabb régészeti leletek azonban bármikor előkerülhetnek, amelyek gyökeresen megváltoztatják addigi ismereteinket. Ez utóbbi történt a közelmúltban Szent István pénzverésének ismeretével is.

Szent István Corpus Nummorum Hungariae (CNH) I. 1. típusú denára.[1548] [1549]

[1548] http://m.cdn.blog.hu/pe/penztortenet/image/Stephanus_rex2.jpg.
[1549] http://mek.oszk.hu/07100/07139/html/0004/0005/0003-243.html.

Évszázadok óta Szent István pénzének – egyetlen pénztípusának – ismerték azt az ezüstpénzt, amelynek előlapi felirata STEPHANVS REX, hátlapi felirata pedig REGIA CIVITAS. Mindkét oldalán egyenlőszárú kereszt-ábra van, a kereszt sarkaiban ékekkel. A pénztörténeti kutatás (első sorban az addigi eredményeket is összefoglaló, 1916-ban megjelent Hóman Bálint minden részletre kiterjedő feldolgozása) megállapította István király pénzének kapcsolatát a bajor pénzveréssel, pontosabban, hogy Szent István apósának (II. Henrik hercegnek), esetleg sógorának (IV. Henrik hercegnek, a későbbi II. Henrik néven német királynak, majd császárnak) kiváló minőségű regensburgi denárát vette mintául. Erre utal a pénz hátlapi felirata is, a Regensburgot jelentő REGINA CIVITAS.[1550] Mivel II. Henrik herceg denárainak átlagsúlya 1,59 g, Szent István pénzeinek pedig 0,8 g, ezért – Hóman Bálint szerint – a bajor pénzhez viszonyítva a magyar pénz féldenár, azaz obulus. A REGIA CIVITAS feliratot azonban egyik kutató sem tudta magyar pénzverővároshoz kötni Szent István két fővárosa – Esztergom és Székesfehérvár – közül. A kutatás álláspontja ugyancsak Hóman Bálint szerint: „… Esztergom, vagy Fehérvár értendő-e alatta, ma már nem állapítható meg."

Egy 1968-ban, a Baranya megyei Nagyharsányban előkerült éremlelet szinte minden eddigi, a magyar pénzverés kezdetével, így Szent István pénzverésével kapcsolatos ismereteinket megváltoztatta. Ebben a 80 példányos éremleletben 40 db ezüstpénznek előlepi felirata LANCEA REGIS, ábrája pedig egy felhőből kinyúló kéz zászlós lándzsát tart. Hátlapjának a körirata: REGIA CIVITAS, ábrája pedig egy, az e' korbeli nyugat-európai pénzek általános éremképe, az úgynevezett karoling templom, ám a nyugat-európai pénzveréstől egészen eltérő megfogalmazásban. A bajor pénzeken lévő középső betűsora itt: RE.CI. A típus irodalomban ismert volt, de kivitele miatt modern hamisítványnak tartották. Egy skandináviai leletben előforduló példány ugyan ezt kétségessé tette, de érdemben nem foglalkoztak vele és a vikingeknél általános német utánveretek egyikének vélték. A nagyharsányi lelet azonban megváltoztatta az addigi állásfoglalásokat. Mivel a pénz nem tünteti fel a kibocsátó uralkodó nevét, ezért a köriratok és az éremképek tüzetes vizsgálatára volt szükség az egyértelműen hivatalos – tehát nem hamisítvány, nem utánveret – pénz kibocsátójának meghatározására. A pénz előlapján lévő felhőből kinyúló, zászlós lándzsát tartó kéz csak Isten keze lehet, azaz a lándzsa isteni eredetű, a pénz kibocsátója Isten akaratából („kegyelméből") uralkodik, nem pedig földi uralkodó adományozásából.

[1550] De a G és A betű formáját magyarosnak tartotta, esetleg az ó-magyar rovásírás emlékeként.

Szent István Huszár 2. típusú („lanceás”) denára.[1551]

Európában a német-római császár uralkodói jelvénye volt a szent lándzsa („lancea sacra”), Szent Móric lándzsája, egy, az Úr keresztjéből származó szöggel. Ez a lándzsa szimbolizálja a császári hatalmat; a császárnak, mint a keresztény világ fejének – és nem mint német királynak! – uralkodói jelvénye. Annak a császárnak, aki minden keresztény uralkodó felettinek tartotta magát, függetlenül attól, hogy a vazallitásnak volt-e realitása, vagy sem. A császári lándzsán kívül azonban – a császárság területén – előfordul, hogy hűbéres urat is ábrázolnak lándzsával, ez azonban nem „lancea sacra”.

Forrásaink alapján egyértelmű, hogy az első magyar királyok uralkodói jelvénye volt a lándzsa. Eredetéről egy nagyon is kétes hitelű, 1159 utáni változatban fennmaradt krónika ad ismertetést. E’szerint Szent Brunó „Magyarország királyát megkeresztelte, kit Gouznak hívtak és nevét a keresztségben megváltoztatva Istvánnak nevezte el, amit Ottó császár István protomártír évfordulóján a kereszteléskor kiválasztott, a királyságot pedig teljesen szabadon bírni átengedte, engedélyt adva neki a szent lándzsát (lanceam sacram) hordani mindenütt, mint ahogy magának a császárnak szokása és ereklyéket az Úr szögéből és Szent Móric lándzsáját átengedte neki saját lándzsájául.” A rendkívül tendenciózus (Magyarország vazallitásának érdekében) krónika minden bizonnyal hiteltelen, csupán az bizonyos, hogy a magyar uralkodónak (de nem Gézának, hanem Istvánnak) a lándzsa uralkodói jelvénye volt. Szerepére legegyértelműbb forrásaink leírása az 1044-es, Aba Sámuel és Péter király, illetve a Pétert segítő III. Henrik császár közötti csatáról. Ekkor Aba Sámuel aranyozott lándzsája – „lancea regis … lancea, insigne regis … lancea deaurata” (a király lándzsája … lándzsa, a király jelvénye … aranyozott lándzsa) – III. Henrik császár kezébe került. Más források szerint, amikor – 1045-ben – a császár Péterhez jött, Péter „Magyarország királyságát aranyozott lándzsájával átadta császári urának”. Henrik császár ezt a lándzsát a pápának küldte, amit több más forrás is bizonyít, nevezetesen, hogy később Arnulf milánói érsek és Bonizo sutri püspök látta a bazilika falán. A részletekben ugyan eltérő források egyértelműen bizonyítják, hogy az első magyar királyok királyi jelvénye volt a lándzsa. A császár – ismé-

[1551] http://mnm.hu/hu/gyujtemenyek/coins-collection/eremtar-b-gyujtemeny.

teljük – akkor küldte vissza (!) Rómába, amikor Péter a hűbérese lett, azaz a szuverenitást kifejező királyi jelvény már Pétert nem illette meg. A lándzsa magyarországi szerepét hangsúlyozza a koronázási palást Szent István képe is, ahol a király kezében lándzsát tart. A királyi udvarban – és a királyné által felügyelt veszprémvölgyi apácakolostorban, ahol a palást készült – tudni kellett, hogy István királynak mi volt a hatalmi jelvénye és azzal ábrázolták. Hangsúlyozni kell a LANCEA REGIS feliratú pénz második szavát, azaz a lándzsa tulajdonosa király (rex). Európában ekkor csak a német és a magyar uralkodó volt „rex", tehát a meghatározandó pénz kibocsátója elvileg csak e két király lehetett. A német uralkodó azonban lándzsát császárként használt, és nem királyként, *így pénzünk előlapjának ábrája és felirata a magyar királyhoz köthető*. Az ábra – Isten keze – pedig azt fejezi ki, hogy a lándzsa küldője – a pápa – nem hűbérúr–vazallusi viszonyban van azzal, akinek küldte, hanem spirituális kapcsolatban. Amikor a lándzsa visszakerült a pápához, Magyarország elveszítette a lándzsa szuverenitást kifejező értelmezését és ezt a Szent Korona[1552] vette át.

Szent István kezében lándzsával a Koronázási Palástón.[1553]

A tárgyalt pénz hátlapja ugyancsak magyar pénzverdére utal. A közismert STEPHANVS REX feliratú Szent István-verette pénz hátlapi felirata is REGIA CIVITAS és ez csak a magyar pénzverdében volt használatos. A karoling templom ilyen megfogalmazása is teljesen idegen a nyugat-európai pénzek ábráitól. Ott a karoling templom orma egyszerű, általában kettős vonalú háromszög, alatta négy függőleges vonal az oszlopsort jelzi, az ez alatti két vízszintes vonal pedig a lépcsősort.

[1552] Bölönyi József szerint, a mi koronánk hivatalos neve "sacra corona", ami a szokásos szent "sancta" fogalmánál tágabb értelmű. Koronánk szentnek tekintett a hagyomány által. (Acta Historica Hungarica Turiciensia III/1. 42. o.) Mivel ma már több koronát szentnek neveznek, ezért esetünkben helyesnek tartjuk a "Megszentelt Korona" elnevezést. *(A szerkesztő megj.)*

[1553] http://cultura.hu/wp-content/uploads/2015/12/cultura-istan-kiraly-koronazasi-palast.jpg.

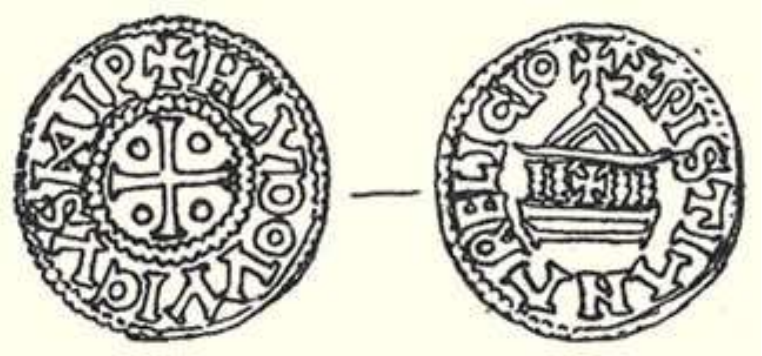

Karoling-denár rajza.[1554]

A bajor pénzeken az oszlopsort törölték és a helyébe tett betűk általában a köriratban jelölt verdehelyre utalnak ismételten. A mi pénzünkön a templom orma kétoldalt ívesen kihajlik, olyan palmetta-motívumra emlékeztet, amilyenek a honfoglalás-kori magyar ékszereken látható. Az oszlopsor helyén lévő betűk – RE.CI – a RE(gia) CI(vitas)-ra utalnak.

A LANCEA előoldali feliratú denár hátoldali fényképei.[1555]

A lelet itt tárgyalt pénztípusának átlagsúlya 1,26 g. Egyértelmű, hogy – el-fogadva István király pénzének minden kutató által bizonyítottnak vett bajor mintaátvételét – a magyar pénz példaadója Szent István sógorának, IV. Henrik bajor hercegnek 995-1102 között vert denára volt.

[1554] http://mek.oszk.hu/07100/07139/html/img/mpt172.jpg.
[1555] http://files.planesiniww.webnode.hu/200000040-6c8936d862/arpadsavos%20zaszlo%20Szt.%20Istv%C3%A1n%20p%C3%A9nz%C3%A9n.jpg, http://mnm.hu/hu/gyujtemenyek/coins-collection/eremtar-b-gyujtemeny és http://penzvero.hu/content/prodpics/back/1070.jpg.

IV. Henrik bajor herceg denára.[1556]

Ez azt is jelenti, hogy a magyar pénz denár volt. Verési idejének kezdete pedig koronázása – 1000 vagy 1001– és 1002 között volt.

Szent István pénzeinek elemzése

Fentiek szerint tehát Szent István és Magyarország első pénz-típusa a LANCEA REGIS / REGIA CIVITAS feliratú pénz volt, amely verésének kezdetét 1000/1001 és 1002 közé tehetjük.

Bár a tárgyalt denár a nagyharsányi leleten kívül egy Fejér megyei sírleletből és egy Győr megyei szórványleletből is ismeretes, nem beszélhetünk Magyarországon elterjedt pénzforgalomról a feltételezett igény ellenére sem. István király törvényeinek büntetőtételei is még „tinóról" és bizánci aranypénzről („pensa auri") szólnak. (Szerintünk ez azt bizonyítja, hogy ezek a törvények uralkodásának elején kellett készüljenek, különben – amikor általánossá vált pénzének forgalma – a büntetést pénzben fizetendően írta volna elő.) Ám a X. századi gazdaság, társadalmi és államszervezési változások következtében megerősödött udvarhelyek, várak, templomok melletti „vásárnapi" vásárok, az itt fizetendő vámok elkerülhetetlenné tették a pénz mindennapi használatát. A „füstönként" (azaz termelői egységenként) fizetett terményadót felváltó pénzadó is pénzgazdálkodást tételez fel. Sajnos István királynak adót szabályozó törvénye nem maradt fent, így későbbi, Kálmán király (1095-1116) korabeli törvényt tudunk idézni, ez azonban „korábbi" rendelkezésről ír, amely szerint minden szabadtól („de liberis singulis") 8 denárt szedtek. A „szabad" alatt (liber a rege = király szabadja) azt a széles népréteget kell érteni, aki saját munkaeszközével, földjével önálló termelő volt. A denárban „füstönként" fizetendő adót István király 1015-1020 között vezethette be. Erre az időre tehető Szent István másik pénztípusának, a mindkét oldalán egyenlőszárú keresztet, sarkaiban kis, háromszög alakú ékekkel ábrázoló, előlapján STEPHANVS REX, hátlapján REGIA CIVITAS feliratú ezüstpénz verése. Ez a pénz két súly szerint készült. A nehezebb súly szerinti pénz mindössze nyolc példányban ismertes, ezek átlagsúlya 125 g. A könnyebb súly szerint vert pénzek viszont nagy tömegben készültek; a

[1556] http://mek.oszk.hu/07100/07139/html/0004/0005/0003-243.html.

magyar királyság egész területén előkerülnek mind sír-, mind úgynevezett kincsleletekben, azaz éremleletekben, valamint Észak-Európában is. Szerintünk e második pénztípust a korábbi LANCEA REGIS / REGIA CIVITAS feliratú pénztípus súlyával, azaz pénzlábával kezdték verni, ezért egyezik meg a két típus, illetve a második típus nehezebb – 1,26 g – súlyban vert, a mindössze 8 példányban ismert típus átlagsúlya. Azonban a gazdaság bizonyára egy kisebb súlyú pénzt igényelt és ezért készült 0,8 g súlyban a nagy-tömegű pénz, kielégítve minden állami, társadalmi és gazdasági igényt. Ennek a pénznek a 0,8 g súlya nem fele az 1,25 g-nak, így semmiképpen sem nevezhetjük obulusnak, azaz féldenárnak, hanem denárnak. Mindkét típus pénzneme denár, csak pénzlábuk különbözik.

A két típus, LANCEA REGIS és a STEPHANVS REX feliratúak, illetve utóbbi mindkét csoportjának, valamint – összehasonlításul – a nagyharsányi lelet bajor és cseh pénzinek fémvizsgálatát is elvégeztettük. A pénzek fémösszetétele nyomelemekben sem mutat specifikusságot, valószínű, hogy ún. pagament (másodlagos felhasználású) ezüstből olvasztották össze és vertek belőlük pénzt.[1557]

Szent István pénzeinek leletei azonban egy lényeges gazdasági, pontosabban kereskedelmi, ezen belül külkereskedelmi jelenségre utalnak. A korszak (XI. század) észak-európai éremleleteit vizsgálva 58 lengyelországi, 16 oroszországi, 5 csehországi, 45 svédországi, 15 dániai, 2 norvégiai, 3 finnországi és 1 Faröy-szigeti éremleletben fordul elő Szent Istvánnak és közvetlen, de még XI. századi utódainak pénze, vagyis a vikingek telepein, valamint az odavezető területein. Ez a már korábban említett magyar–viking kereskedelmi kapcsolat közvetlen bizonyítéka. Hat LANCEA-típusú példány (egy-egy lengyel, cseh, finn, norvég faröyi, svéd leletekben) is előfordul, így a 995-ös prágai adatot is figyelembe véve, határozottan állíthatjuk, hogy a magyar–viking kereskedelmi kapcsolat a honfoglalástól a XI. század végéig élt. Ugyan sem írott, sem régészeti adattal nem rendelkezünk, de logikailag indokolt annak feltételezése, hogy ez a kapcsolat a honfoglalás előtti időből származik, mert nehezen képzelhető el a honfoglalás után a Kárpát-medencéből közvetlen kereskedelmi kapcsolat létesítése és kezdeményezése a viking telepekkel, míg ez a viking és magyarok dél-oroszországi jelenlétekor természetesnek mondható. Kapcsolat tehát bizonyítottan volt, de ezt, illetve ennek erősségét nem szabad túlértékelni, mert a vikingek – és Lengyelország – területén előkerült éremleletekben a magyar pénzek (ahol vannak) száma a többiekhez (német, angol denárok, arab dirhemek) viszonyítva ugyancsak kevés, legtöbbször csak néhány, sőt csupán csak 1-2 magyar pénz van. Még, ahol nagyobb számú magyar pénz van, a más országból származó sokkal több, például a lengyelországi farvei leletben 242 db Szent István denár van, összesen azonban 3349 pénz volt. A vossbergi lelet 15 ezer denárt tartalmazó leletében 184 db magyar pénz volt; ebből 86 db Szent Istvántól. Bár később a vikingeknek is volt saját pénzverésük, a hozzájuk került pénzeket utánoz-

[1557] Ez azt jelenti, hogy a cseh és a bajor pénz is ugyanott készült, ahol a magyar. Ugyan miért? – *A szerkesztő megjegyzése.*

ták, így – többek között – Szent István denárait is. Ezek könnyen megkülönböztethetők, mert feliratuk általában értelmetlen felirat-utánzat, de kimutatható az utánzott veret. A pénztörténet végül is bizonyítani tudja a magyarok X. század előtti időkezdetű és a XI. század végéig tartó magyar–viking kereskedelmi kapcsolatot, amelynek exportja ezüst, (bizánci) arany és rabszolga lehetett, behozatala pedig fegyver, első sorban kétélű kardok.

.

A PRESLAVVA CIV feliratú, Bosarvében talált denár fényképe és rajza.[1558]

Szent István ezüstpénzverésének ismertetésénél foglalkozni kell két svédországi leletben egy-egy példányban előkerült, de azonos verőtővel készült ezüstpénzzel, amelynek előlapi felirata SPHANVS REX, ábrája pedig az úgynevezett talpas kereszt (a kereszt szárai egy kis talpban végződnek), hátlapjának felirata: PRESLAVVA CIV, képe pedig egy nagyon egyszerű (a tipikus nyugat-európai) karoling templom. A leletet feldolgozó hamburgi numizmatikus, Vera Hatz a kibocsátót STEPHANVS REX-re egészítette ki, és ez természetesen István magyar királyt jelenti. A hátlapi felirat – szerinte – Pozsony Brezelauspurc-nak, Preslawaspurch-nak a X-XI. századi nevét jelenti, azaz ez a pénz Szent István magyar király első pénze, amelyet Pozsonyban veretett. A pénz meghatározása élénk vitát váltott ki; a német, lengyel, skandináv kutatók nagy része kritikátla-

[1558] http://www.sberatel.com/diskuse/imagesExtension/img/11580/185280/5670_xIVyyL.jpg és http://www.sberatel.com/diskuse/imagesExtension/img/11580/185280/5670_zNzOG6.jpg.

nul elfogadta vera Hatz véleményét, de szlovák részről politikai vonulata is volt. A szlovák numizmatikusok szerint a Bratislava-ra hajazó PRESLAVVA Pozsony szláv neve a magyar kutatót (név szerint Huszár Lajost) Pozsony már ekkori szláv neve zavarja. Továbbá – a szlovákok szerint – István király itt verette az első magyar pénzt, amikor 997-ben Koppány elől Pozsonyba menekült. Ezzel kapcsolatban – minden meghatározási kísérlet előtt – három történelmi tévedésre kell utalni: ha István király verette volna, 997-ben akkor sem készülhetett, mert akkor még nem volt REX. István pedig nem menekült el Esztergomból, serege Koppány ellen vonult és az egyetlen csatában Koppányt leverte, aki maga is meghalt

A magyar király udvarában – és országában – a XI. században Pozsony neve „Poson" volt, a pannonhalmi alapítólevél szerint. Igaz, hogy ez az oklevél XII. századi átiratban maradt fenn, de az oklevélnek ez a része változatlan formában került átírásra. A „hivatalos" magyar kutatás (Huszár Lajos) szerint ez a pénz a magyar pénzek észak-európai utánveretei egyikének tekinthető, kivételesen nehéz súlya (1,9 g) is ezt bizonyítja; nem illeszthető a magyar pénzrendszerbe. Volt olyan vélemény is, hogy a Szent István elől Boleslavhoz menekült Prokuj gyulára (aki a keresztségben ugyancsak István nevet kapott) Boleslav rábízta Breclavot és Prokuj ott verette a pénzt. Ez sok szempontból nem állja meg a helyét. Prokujra Boleslav nem bízott semmit. Nem nevezhette magát REX-nek, különösen akkor, amikor Boleslav is csak DVX volt. Szerintünk a két példányban fennmaradt pénz valószínűleg Szent István hivatalos verete, de nem a magyar király magyar pénzverdéjében készült. A másodjára előkerült pénzen olvasható a teljes felirat: SPHANVS REX. Hiányoznak tehát a TE betűk a feliratból. A hátlapi felirat CIVITAS-ból is csak a CIV szókezdet van, ez azonban a hosszú előtag miatt nem tekinthető hibának. Feltételezésünk (de – bizonyító erejű forrás hiányában – nem határozott álláspontunk) szerint István király Konrád császár elleni győzelmét követően az 1031-es békekötés egy morva területsávot csatolt Magyarországhoz. (Ez tény.) Ezen a területen fekszik Prerov városa, ahol a morva pénztörténeti kutatás szerint a XI. században pénzverde volt, de itt vert pénzt nem tudták meghatározni. Véleményüket régészeti feltárással is tudták igazolni; az ásatások során előkerült egy XI. századi verőtő is, bár nem az itt tárgyalt pénz verőtöve. Véleményünk szerint feltételezhető, hogy Szent Istvánnak ez a pénze ekkor és itt (esetleg a PRELAVVA szóhoz közelebb álló Breclavban) készült. Ez az oka, hogy ennyire eltér Szent István ismertetett magyar pénzeinek ábrájától, feliratától és súlyától, azaz a magyar pénzrendszertől. A mindössze egy verőtővel készült, eddig csak két példány azt látszik bizonyítani, hogy e típus verése nem lehetett sem hosszú idejű, sem túlságosan bőséges mennyiségű.

Előbb már utaltunk a bizánci aranypénzeknek a magyaroknál is betöltött szerepére, de ez a szerep európai jelenség, amelynek Magyarország is része, bár – meglehet – más országokhoz viszonyítva élénkebb. A Kelet-római Császárság, azaz Bizánc aranypénzei a kora-középkorban Európa-szerte ismertek és használtak voltak; a római birodalom folytatójaként megtartotta korábbi differenciált (arany – és hányadosai, – valamint ezüst és bronz) pénzverését, s az európai

denárrendszerben ezeknek az aranypénzeknek jelentős „érték szerepe” volt. Bizánc azonban nem csak a hajdani birodalom pénzrendszerét tartotta meg, hanem azt a kereskedelmi kapcsolatrendszert, ami kiterjedt egész Európára és a Kelet világára. Bizánc részint a keleti városok, részint a saját áruit juttatta el Nyugat-európába azokon a tengeri és szárazföldi utakon, amelyek már a római birodalomban kialakultak. A gazdaságukban ezüst denárt használó társadalmakban, ahol a nagyobb értékek cseréjénél szerephez jutott a bizánci aranypénz, volt egy másik, igen lényeges szerep, a tezauráció. Ezt hangsúlyoztuk a magyarságnál is. Kelet felől a „selyem út” volt a legfontosabb, amelynek Itil volt az egyik központja. Innen indult a volgai vízi út a Keleti-tengerhez, ahonnan a viking telepekhez, sőt a Rajna torkolatához és Londonba is el lehetett jutni. Közvetlenül nyugat felé az Itil–Sarkel–Kiev–Krakkó–Prága–Regensburg útvonal vezetett. Ebbe kapcsolódott a X. századi magyarság Prágán keresztül, míg később Géza, majd Szent István alatt fontossá vált az Esztergom–Regensburg útvonal, valamint Esztergomból, illetve Székesfehérvárról Róma és Bizánc felé vezető utak. Ezen az útvonalakon Bizánc árui és pénzei eljutottak Európa valamennyi jelentős kereskedelmi központjába. Bizánc pénzeinek hatása több kibocsátó pénzein látszik; ezüstpénzeken is feltűnnek bizánci képek és – ritkán ugyan, de – egy-egy uralkodó bizánci hatásra aranypénzt is veretett, például kegyes Lajos császár 816-ban, Lothár 817-ben aranymedaliont. Kievben Vladimir fejedelem teljes pénzrendszere bizánci mintára alakult. Ezek során tehát Szent Istvánnak bizánci mintára készült aranypénzei nem egyedülállóak.

Szent István aranypénze.[1559]

Szent István aranypénzének előlapja nyitott csüngős abroncskoronájú uralkodót (mint a koronázási palást István képén lévő korona) ábrázol mellképben, dicsfénnyel, jobb kezében kis gömböcske (kereszt nélküli országalma). Körirata: STEPHANVS REX. Hátlapján nő-alak (?) van ugyancsak mellképben;

[1559] http://epa.oszk.hu/02000/02030/00030/pdf/HOM_Evkonyv_37_349-366.pdf.

ugyanolyan koronával és dicsfénnyel. Minden bizonnyal Szűz Mária. Körirata: PANNONIA.

A pénz régen ismert volt a szász hercegi gyűjteményből, amelynek első leltározásakor (1706) már itt volt, tehát legkésőbb a XVII-XVIII. század fordulóján már ebben a kincstárban kellett lennie. Korábbi helye és idekerülésének körülménye, időpontja ismeretlen. A magyar pénztörténet a XIX. század elején (Schoenvisner István 1801-ben megjelent katalógusában) vette tudomásul létét, de mindvégig egy antikizáló, újkori kegyéremnek tartották. Schoenvisner után megjelent magyar pénzek katalógusai éppen ezért nem is említik. Huszár Lajos 1972-ben emlékérmeinkről megjelent katalógusa is újkori fiktív éremként közli, pedig az ő korában már három példány volt ismeretes; a gothai múzeum példányán kívül két példány a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárába került. 1999-ben jelent meg először érdemi feldolgozása és Szent István veretekénti meghatározása. A magyar pénzverés sorába, rendszerébe nem illeszkedő pénz meghatározása ezért a LANCEA REGIS feliratú pénznél tett tüzetes vizsgálati módszert kellett elvégezni. Ugyan a kibocsátó, az ábrázolt személy itt adott volt, „csak" az eredetiséget és a kort kellett megállapítani. Az első feltűnő – és döntő – adat a pénzek súlya. A gothai példányé 4,49 g, a Magyar Nemzeti Múzeum mindkét példányáé 4,52 g. Ez azt jelenti, hogy mindhárom példány azonos pénzláb szerint készült, ez pedig a bizánci solidusok előírás – 1 font (327,45 g) aranyból 72 db solidust kellett venni – szerinti súlya 4,54 g, ami a gyakorlatban soha nem valósult meg; néhány tized grammal mindig kevesebb volt. A XI. század közepén pedig hivatalosan is csökkent a solidus súlya. Ugyanakkor a formája is megváltozott, tálalakúak („scyphatus") lettek Bizánc pénzei; nem csak az aranyak, hanem a többiek is. Szent István aranypénze a klasszikus, a XI. század közepéig használt pénzláb szerint készült, tehát az aranypénzek súlya a XI. század első felére utal. A pénzláb használatával kapcsolatban döntőnek véljük azt a gyakorlatot is, amely szerint az emlékérmek megjelenésétől, elterjedésétől (XV-XVI. század), az aranyérméket általában a dukát pénzlába (egysége 3,5 g), az ezüstérmeket pedig a tallér pénzlába (helyi kisebb eltérésektől függően 28 g körül) szerint készítették.

Aranypénzünk hátlapi felirata PANNONIA. Mint pénzfelirat ez Szent István utódai pénzeinek hátlapi felirata Szent Lászlóig (1077-1095), utána pénzeinken többé nem fordul elő. Szent István ezüstpénzeinek hátlapján ugyan REGIA CIVTAS van, de Magyarországot jelentő Pannonia név Szent István korában, udvarában is használt volt; a veszprémvölgyi kolostor alapítólevelében fordul elő Pannonia alakban. Pénzeket, az ezekhez közel álló pecséteket, bullákat és okleveleket elemezve lehet, kell mondani, hogy a XI. században a hivatalos magyar kibocsátású tárgyakon az ország neve nem egységes, felváltva fordul elő a PANNONIA és az VNGARIA, illetve utóbbi ragozott alakja, például Péter király bulláján DI GRA VNGARIORV REX, vagy I. András pecsétjén ANDREAS DEI GRATIA VNGARIORVM REX. A Pannonia név tehát ugyancsak a XI. századra utal, Szent Istvántól Szent Lászlóig használták a hivatalos kibocsátásokon.

Az ábrázolásokat vizsgálva azt a szinte napjainkig tartó véleményt, hogy ez az aranypénz újkori, fiktív érem, mindenképpen el kell utasítani. Az ábrák megfogalmazása minden esetleges antikizáló törekvés ellenére sem hasonlíthatók az újkori érmek alakjainak megjelenítéséhez. Az újkorban – még ha antikizáltak is – Szent Istvánt mindenkor a Szent Koronával ábrázolták, míg itt a nyitott, csüngőkkel ellátott pántkorona van mindkét mellképen. A'nélkül, hogy a Szent Korona mai formájával, kialakításának időpontjával foglalkoznánk, tisztán látható, hogy valamennyi XI-XII. századi képen, pénzen, pecséten, bullán. szobron (az ún. kalocsai királyfejen, amit egyesek éppen Szent István ábrázolásának tartanak) és a koronázási palástón ilyen koronával ábrázolták királyainkat. A Szent István – és talán a hátlapi Szűz Mária (?) – kezében maga előtt tartott kicsi gömböt egy kereszt-nélküli országalmának tartjuk. Erre párhuzamként a zágrábi Szent László palástón lévő király (Szent László) képét idézzük, ahol a király kezében kiemelten, egyértelműen ilyen országalma van. Egy e'korbeli spanyol kézirat rajzán pedig Krisztus kezében van hasonló arányú alma, s a mellé írt szöveg („mundus") egyértelműsíti az alma földgömb jelentését.

A mellképek ábrázolásának egyetlen zavaró tényezője a fejük körüli dicsfény, ami csak szentek esetében alkalmazandó. Ezért merült fel annak a lehetősége, hogy a pénzt Szent László verette István király szentté avatásakor. Ám ekkor a köriratban is feltüntették volna a SANCTUS szót, hiszen ez utalna egyértelműen a „szent" királyra. Az aranypénz bizánci hatásra, példára készült, a solidusok előlapja a császárt, hátlapja égi személyt – többnyire Krisztust – ábrázol. Bizáncban a császár képein láthatunk dicsfényt, de éppen a pénzeken nincs dicsfény a császár feje körül. Talán későbbi kutatás talál rá magyarázatot.

Az eddig ismeretlen X. századi eredet bizonyítékai mellett mindhárom aranypénzen és – összehasonlításul – 2 db dunántúli, Kr. e. II-I. századi kelta pénzen, a magyar aranypénzek rendszeres kibocsátóitól, Károly Róberttől (1308-1342), Nagy Lajostól (1342-1382) és Máriától (1382-1385) összesen 54 db aranyforinton, 17 db X-XI. századi bizánci soliduson és 18 db X-XI. századi magyar arany ékszeren (mellkoron és hajkarika) roncsolás mentes izotópgerjesztéses, energiadiszperzív, röntgen fluoreszcenc analitikai módszerrel fémösszetétel vizsgálatot és geológiai, valamint kohászati kiértékelést végeztettünk. Ennek eredménye: a három szent István arany összetétele %-ban és nyomelemekben teljesen megegyezik egymással (közülük kettő bizonyára ugyanabból az öntésből származik), a kelta pénzzel, a Mohácson talált mellkoronggal és két, Esztergomban talált hajkarikával, minden többitől viszont eltérnek. A bizánci aranyak és a magyar aranyforintok csoportjai egymás között azonosak, a csoportok között viszont eltérnek. A XIV. századi magyarokról megállapítható volt, hogy a Kárpát-medencében bányászott aranyból készültek. Az említett három ékszeren kívüli többi ékszer összetétele vegyes, valószínűleg másodlagosan felhasznált aranyból készítették az ötvösök.

Feltűnőnek mondhatnánk a három, Szent Istvánt ábrázoló, a két kelta aranypénz és a X. századi ékszerek fémösszetételének nyomelemekben is teljes azonosságát, ha a kiértékelők nem azt állapították volna meg, hogy az arany a Du-

nából mosott aranyból származik, ahol az aranyat az őskortól szinte napjainkig mosták.

Minden vizsgálati eredményt összevetve az állapítható meg, hogy a három Szent Istvánt ábrázoló aranypénz a XI. században készült, Szent István verette, megengedve annak esetleges lehetőségét, hogy – későbbi bizonyítékok előkerülése esetén – talán Szent László verette őket István király szentté avatásakor.

Említettük, hogy a XI. században aligha léteztek olyan igények, amelyeket aranypénzveréssel kellett volna kielégíteni. Létük viszont tény és az is tény, hogy a három aranypénz három verőtőpárral készült. (Lehetséges egy negyedik példány léte is; Hampel József, a Magyar Nemzeti Múzeum múlt század-eleji régésze egy magángyűjteményben látott és lejegyzett egy – leírása szerint – az itt ismertetettekkel azonos, 4,52 g-os példányt. A jegyzetben zavaró a király nevének STEFANVS, a PH helyett F változata, ha csak nem elírás. (Bár egy korabeli zarándokjelvényen István királyt így írták, F-fel.) Egy verőtőpárral pedig nem egyetlen példányt készítettek. Ez viszont azt jelenti, hogy – ha nem is tömegesen, de – viszonylag nagyszámú aranypénz készült. Felmerülhet az is, hogy Szent István törvényeiben a „pensa auri" alatt ezeket az aranypénzeket érthetjük. Szent László törvényei viszont nevesítik a bizánci aranyat. Ám mindezek mellett az bizonyított, hogy a XI. században volt magyar aranypénz, amelyet minden bizonnyal Szent István veretett. A hátlapi szűz Mária ábrázolásába pedig István király Mária-tiszteletének újabb bizonyítékát láthatjuk.

A pénzverés királyi felségjog, a pénzverde tehát királyi központban kell legyen. Tudjuk, hogy a magyar király pénzverdéje már a XI. századtól Esztergomban volt, de az első verdének, Szent István pénzvedéinek helyét kétévszázados kutatás sem tudja meghatározni; a kutatók egy' része Esztergom, más' része Székesfehérvár mellett érvelt. A kulcskérdésnek vélt REGIA CIVITAS-t nem tudták meghatározni. Amint már említettük, Hóman Bálint – a rendelkezésre álló adatok alapján bölcsen – eldönthetetlennek ítélte. Amint több pénztörténeti kérdést a nagyharsányi lelet tisztázott, úgy szent István pénzverdéje (pénzverdéi?) helyének (helyeinek) meghatározásában is kiinduló pontként kell e lelettel, a benne lévő magyar pénz feliratával, betűivel foglalkozni.

Mindenek előtt tisztázni kell két pénztípusának – a LANCEA REGIS és a STEPHANVS REX feliratúak – technikai és betűtípusainak eltérést. Régen megállapították, hogy az évszázadok óta ismert STEPHANVS REX pénzek betűit, keresztsarkainak ékeit ponchtechnikával ütötték a verőtőbe. A kereszteket megszerkesztették, ezért nyúlnak a kereszt szárai a felirati mezőbe és alkotják a szókezdő kereszt és néhány betű – előlapi N és R, hátlapi G és T – függőleges szárait. Ezzel szemben a LANCEA feliratú pénz betűit és képeit vésték a verőtőbe; betűtípusai feltűnően eltérnek a másik (későbbi) pénztípustól. A két pénz megfogalmazása, szemlélete, technikája is annyira eltér egymástól, hogy a két típus nem készülhetett ugyanabban a műhelyben, ugyanabban a verdében. További vizsgálatunkhoz foglalkozzunk az ún. Gizella-kereszttel.

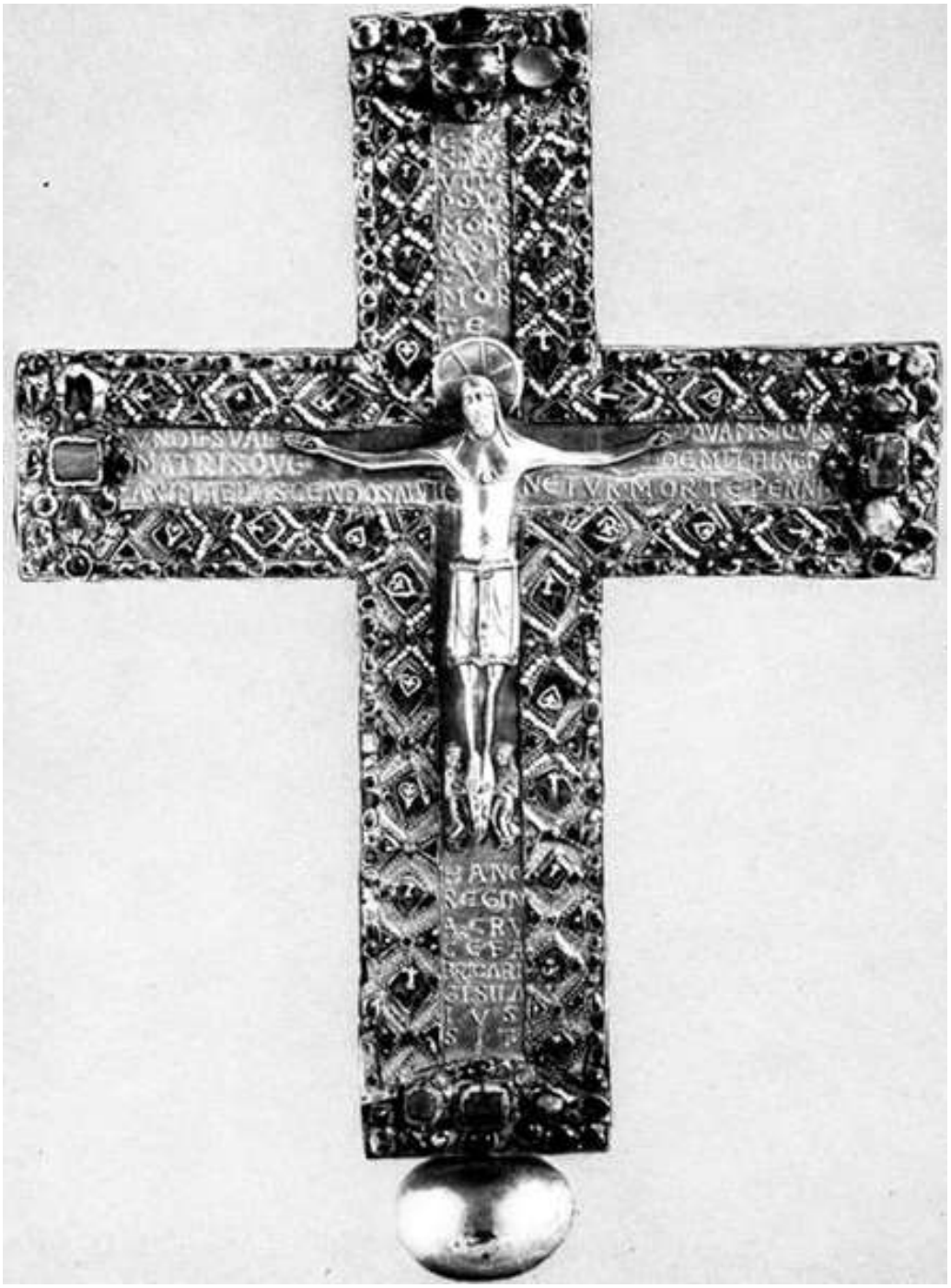

A Gizella-kereszt REGIN A felirata a kereszt alsó szárán.[1560]

A kereszt a magyar király ötvöseinek, királyi megrendelésre készített remekműve, amelynek alsó része utal a királynéra; tulajdonképpen a királyné küldte anyja regensburgi sírjára. A kereszten Gizella királynéval kapcsolatos szöveg van és az e szövegben előforduló REGINA szó szerencsésen vethető össze a REGIA CIVITAS betűivel. A mindkét feliratban előforduló betűk, különösen a REG szókezdet betűinek formái annyira egyeznek, hogy a műhelyegyezés vitathatatlan. A kereszt 1008-ban készült, a királyi székhely ekkor Esztergomban volt és nem lehetett máshol, sem a király számára dolgozó ötvösök műhelye, sem a pénzverde. Az ötvösremekmű és az ugyancsak művészi

[1560] http://images.slideplayer.hu/24/7919341/slides/slide_27.jpg.

denár verőtöve egyazon művészi kezet dicséri, vagy legalább is azonos műhelyszemléletet. Ezek alapján szerintünk a LANCEA… pénz nem készülhetett máshol, mint Esztergomban.

De ha a LANCEA REGIS / REGIA CIVITAS-pénz Esztergomban készült és a STEPHANVS REX / REGIA CIVITAS más verdében, akkor hol volt ez a másik verde? Ezt a kérdést megválaszolandó, I. Andráshoz kell fordulni.

A magyar pénztörténet ugyancsak régen megállapította, hogy I. András két pénztípusa – REX ANDREAS / REGIA CIVITAS, az ehhez kapcsolódó éremkép a Szent István denáron ismert egyenlőszárú kereszt, sarkaiban ékekkel, a másik pedig REX ANDREAS / PANONEIA, ennek előlapi képe ugyancsak egyenlőszárú kereszt, de szárai 3-3 párhuzamos vonalból állnak és a felirati mezőbe nem nyúlnak bele – egymástól stílusban, betűformában nagyon határozottan eltérnek. I. András REGIA CIVITAS hátlapi feliratú pénze teljesen megegyezik Szent István STEPHANVS REX / REGIA CIVITAS feliratú pénzének hátlapjával és András e típusú denára előlapjának betűi a hátlap stílusával egyezik. Az Árpád-korral foglalkozó pénztörténészek erre azt mondták, hogy I. András ezzel (is) jelezni akarta, hogy ő István királynak szellemében is örökösének tartja magát, szemben Péter királlyal. Ez az elv nehezen tartható, mert, ha András azonosulni akart Istvánnal, szemben Péterrel, akkor kérdés, hogy miért csak ennél a pénznél. Elfogadott tény, hogy András ezt a pénztípusát nagyon rövid ideig verte, utána PANNONIA feliratú pénzt. Akkor már Péterrel azonosult? Ugyanis Péter pénzeinek hátlapján PANNONIA felirat van. S András valóban azonosulni akart azzal a királlyal, aki apját megvakíttatta és őneki testvéreivel külföldre kellett menekülni? Véleményünk szerint e két típus létének és a típusváltásnak sokkal reálisabb oka van.

Az 1046-ban kitört Péter király elleni lázadás hazahívta András herceget és testvérét, Leventét. (Később Vazul harmadik fia, Béla is hazajött.) Levente hazajövetele után azonnal meghalt, így András Péter ellenes csapattal tartott Székesfehérvár felé. Péter Moson felé menekült, de útját elzárták, elfogták és megvakítva vitték Andráshoz Fehérvárra, ahol sebeibe belehalt. András szeptember végén koronáztatta meg magát Székesfehérváron. A koronázási előkészületek, a koronázási ünnepek, majd az azt követő feladatok: a királyi kincstár, levéltár és más, őt, a királyt illető tárgyak átvétele annyi időt vehetett igénybe, hogy – a telet ott töltvén – 1047 eleje előtt aligha mehetett Esztergomba. Pénzt viszont szinte azonnal kellett veretnie, mert hiszen ezzel adta hírül az országnak, hogy ő a király. Abban a történelmi helyzetben tehát ennek valóban sürgősnek kellett lennie, s ezt a fehérvári verde léte (ha Péter alatt nem is működött) lehetővé tette. Ha András az első pénzét valóban itt verette, ez a REX ANDREAS / REGIA CIVITAS feliratú pénz, aminek stílusa, betűtípusa megegyezik István király STEPHANVS REX / REGIA CIVITAS pénzével. Akkor joggal tételezhetjük fel, hogy sőt állíthatjuk, hogy ezek a pénzek egy székesfehérvári királyi pénzverdében készültek, azaz István királynak a nagy tömegben készült második pénztípusát – 1015-1020 között – Székesfehérváron verték, amikor – feltételezhetően – kiépült az új királyi központ, benne pénzverde is. Végső soron ez azt is jelenti, hogy a pénzek REGIA CIVITAS felirata nem pénzverővárost jelent, ha-

nem Magyarországot, úgy, mint ahogyan PANNONIA pénzfelirat is. Arra a kérdésre azonban, hogy hol készülhetett István király PANNONIA feliratú aranypénze, nem tudun választ adni. Valószínűnek látszik azonban, hogy Esztergomban, ahol Péter óta a magyar pénzek (kivéve I. András REGIA CIVITAS feliratú denárát) PANNONIA hátlapi felirattal készültek.

I. András CNH I. 11. típusú denára.[1561]

Összefoglalás

Történelmi távlatból tekintve Szent István pénzverése is szimbolizálja a szent király politikáját. Ezüstpénzverése csatlakozik a nyugat-európai denárrendszerhez, onnan a legjobb minőségűt, a bajort veszi át, külső megjelenésében azonban a német példa ábráját magyarítja; a karoling templomtípust a magyar ötvös mintakinccsel tételti művészi alkotássá. A denár előlapján a felhőből kinyúló kézben tartott lándzsa jelzi, hogy a királysága szuverén, nem függ világi hatalomtól; a pápával van spirituális kapcsolatban. A lándzsa zászlaja vízszintesen sávozott, 8 sáv állapítható meg rajta.[1562] Ez vezette Makkay Jánost annak feltételezésére, hogy e sávokban az Árpád-ház sávos zászlaját lássa. Második pénztípusa a magyar gazdaságnak megfelelő, nemzetközi pénzforgalma kiváló minőségét bizonyítja. Bizánci mintára vert aranypénzének – a verőtövek számának alapján – mennyisége összevetve fiának házasságával (bizánci hercegnővel) bizánci politikáját mutatja; a két akkori „szuperhatalom” közötti politikát.

[1561] http://verdejel.hu/image/cache/catalog/pic_new/andrasdenar2015nov-800x400.jpg.
[1562] 9 világos sávnak is értelmezhető. – *A szerk. megj.*

Szent István ezüstpénzén a lándzsa sávos zászlaja.[1563]

Irodalomjegyzék

Bel, Matthias: *De vetere Literatura Hunno-Scythica Exercitatio*. Lipsiae 1738.

Gedai István: XI. századi kincslelet Nagyharsányból. *A Janus Pannonius Múzeum évkönyve* 17-18 (1972-1973) 1974, 85-90.

Gedai István: *A magyar pénzverés kezdete.* Budapest, 1986.

Gedai István: Szent István aranypénzverése. Budapest, 1999.

Gedai István: Where was the (P)RESLAVVA CIV(ITAS) coin minted? *Sbornik Národniho Muzea v Praze. Rada A – Historire.* 61 (2008) 1-2.

Györffy György: A magyar pénzverés kezdetei. *Numizmatikai Közlöny* 72-73 (1973-1974) 35-41.

Györffy György: *István király és műve.* Budapest, 1977.

Hatz, Vera: (B)RESLAVVA CIV(ITAS). Zum beginn der ungarischen Münzprängung. In: *Dona Numismatica. Walter Hävernick zum 23. Januar 1965. dargebracht.* Hamburg, 1865. 79-85.

Hóman Bálint: *Magyar pénztörténet 1000-1325.* Budapest, 1916. http://mek.oszk.hu/07100/07139/html/0004/.

Huszár Lajos: Szent István pénzei. In: *Szent István Emlékkönyv II.* Budapest, 1938. 335-364.

Huszár Lajos: Bemerkungen zur Frege der ersten ungarischen Münze. *Numizmatikai Közlöny* 64-65 (1965-1966) 29-31.

Huszár Lajos: *Münzkatalog Ungarn.* Budapest–München 1979.

Kovács Éva: *Árpádkori ötvösség.* Budapest, 1972.

László Gyula: A magyar pénzverés kezdeteiről. *Századok* 97 (1963) 382-397.

Makkay János: *Árpádsávos zászló a király lándzsáján.* Budapest, 2007.

Németh Gyula: *A magyar rovásírás.* Budapest, 1934.

Réthy László: *Corpus Nummorum Hungariae I.* Budapest, 1899.

1563 https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/d/d4/Lancea_Regis_coin_(c_1000_ad).jpg.

Rupp Jakab: *Magyarország ekkorig ismeretes pénzei.* Buda, 1841.
Schoenvisner, Stephanus: *Noticia Hungaricae Rei Numeriae.* Buda, 1801.
Schoenvisner, Stephanus: *Catalogus Nummorum Hungariae*. Pest, 1807.
Vadász György: Hogyan készültek a poncolt magyar pénzek? *Az Érem* 31 (1976): 1, 10-12.
Vadász György: Éremkép-szerkesztés pénzverésünk kezdetén. *Az Érem* 34 (1978): 2, 3-9. 9. ábra.
Végh Ödön: *A nyugati és keleti érmészet befolyása Magyarország érmészetére a középkorban*. Pest, 1867.
Weszerle József: *Hátrahagyott érmészeti táblái.* Pest, 1873.

Gyimóthy Gábor (Zollikerberg /CH)

Beszéljünk a nyelvekről!
A magyar nyelv szépsége

Ebben az eszmefuttatásban – amely egyeseknek talán inkább rögeszmefuttatásnak fog tűnni – főleg a magyar nyelvről lesz szó, amely lassanként „imádatom" tárgyává lépett elő. Tehát, ha valaki azt állítaná, hogy e nyelv (amely nem mellesleg az anyanyelvem) a rögeszmémmé vált, nem vehetném rossz néven, mert nagyjából fedi a valóságot. Ezen kívül lényegesnek tartom megjegyezni, hogy nem vagyok nyelvész, és hogy 1956 decembere óta külföldön élek. Viszont tanultam, tanulgattam egy halom idegen nyelvet, amely tanulmányok folyamán elkerülhetetlen az anyanyelv más nyelvekkel való összehasonlítása. Ennek köszönhetem, hogy rádöbbentem a magyar nyelv értékeire és – kimondom nyugodtan – beleszerettem a saját anyanyelvembe. Igaz, hogy 1978-80 óta verseket is irkáltam magyarul, de tizenöt-húsz évvel ezelőtt még eszembe se jutott, hogy foglalkozzam magával a nyelvvel.

Nem is nagyon juthatott eszembe, hiszen a tudomány túl sok területe érdekelt és érdekel ma is. Ilyenek a kozmológia, csillagászat, régészet, fizika, matematika, szerves vegytan, biológia és szakmailag az ipari formatervezés, a műanyagok és mechanikus szerkezetek tervezése, előállítása. A nyelveket pedig nem azért tanultam – néha vért izzadva – mert szerettem a tanulást, és főképpen nem azért, mert tehetséget éreztem magamban az ilyesmihez (az ellenkezője az igaz), hanem mert *tudni* szerettem volna idegen nyelveket. *Érteni, beszélni* akartam „idegenül".

Az itt következő írásnak tulajdonképpen ez lett volna a címe: *A magyar nyelv szépségei*, vagy valami ehhez hasonló. Sokáig gondolkoztam azon, hogy hogyan tudnék a magyar nyelv szépségeiről írni? Rájöttem, hogy ez összehasonlítási alap nélkül nem megy. Ha soha életemben nem láttam volna festményeket, és akkor valaki mutatna egyet és megkérne rá, beszéljek a kép szépségeiről, egyáltalán: beszéljek a képről, – mit tudnék mondani? Gyakorlatilag semmit. Talán tetszene a kép, talán nem. Talán unalmasnak találnám, talán semmitmondónak. Mondhatnám, hogy a képen a piros, szép piros, a zöld, szép zöld és a sárga kimondottan gyönyörű, hiszen arra kértek meg, hogy a kép szépségeiről beszéljek. Ennek nem sok értelme lenne, mert előfordulhatna, hogy ha emellé a kép mellé odaállítanának öt további képet, ezt az első képet találnám a legkevésbé szépnek. Mi lenne tehát, ha a magyar nyelv szépségét, előnyeit, értékét *közvetetten* mutatnám be, és megkísérelném röviden mindazt érzékeltetni, amit magam tapasztaltam az idegen nyelvekkel való foglalkozásom folyamán, vagyis pontosan azt, ami engem ébresztett rá arra, hogy anyanyelvünk milyen mérhe-

tetlen kincs? Tehát a szöveg elején tett ígéretem, miszerint itt főként a magyar nyelvről lesz szó, úgy értendő, hogy az idegen nyelvek furcsaságainak bemutatása közben állandóan ott lebeg az összehasonlítás, a *„bezzeg a mi nyelvünkben!...”* És ez, a kedves Olvasó számára, nem csak a sorokban, hanem a sorok között is lépten-nyomon érzékelhető legyen.

Ha már a nyelvek összehasonlítására adom a fejem, illik megemlítenem, hogy mely nyelvekkel kerültem kapcsolatba. Ez nem dicsekvésből történik, mert dicsekedni valóm akkor lenne, ha mindegyiket egy bizonyos szinten beszélném, ám ez sajnos nincs így. Gyerekkoromban megismerkedtem a némettel, miután „sváb” faluban éltünk (Baranyában, az egykori Püspöknádasdon – ma Mecseknádasd). Tulajdonképpen frankok voltak, mint később ők maguk is megtudták, amikor kutatni kezdték saját származásukat. Aztán a középiskolában megismertem a latint, de ez csak rövid ismeretség volt, mert a magasabb osztályokba „osztályidegenkedésem” miatt nem mehettem. Később – már a dolgozók esti gimnáziumában – jött az orosz, amit megpróbáltam nem ellenszenvvel tanulni, mondván, hogy az orosz nyelv épp úgy nem tehet a sztálinizmusról, mint a magyar, de ez a próbálkozásom nem járt nagy sikerrel. Viszont magánúton tanultam közben az angolt és a spanyolt. Aztán jött a forradalom és én egyszercsak Ausztriában találtam magam. A menekülttáborban, ahol időmilliomos voltam, arról álmodoztam, hogy megtanulok tíz idegen nyelvet. A német nem is volt közöttük, mert attól hasonló módon idegenkedtem, mint az orosztól. Az orosztól politikai okokból, a némettől darabos, „szögletes” hangzása miatt. A sors fintora, hogy ma a német az egyetlen, amelyet az anyanyelvemhez hasonló szinten beszélem. Rövid ideig újra kapcsolatba kerültem a latinnal. Aztán az angolra áldoztam meglehetősen sok időt. Fél évig éltem is Angliában nyelvtanulási célból. Később jött a francia, franciaországi erőltetett tanfolyamokkal és az olasz hasonló módszerrel. Végül belekezdtem a japántanulásba, mert arra a nyelvre már régen fájt a fogam. Ám abban nem jutottam messzire, mert családalapítási programom berekesztette a nyelvtanulást, nem csak a japán esetében. Hamarosan rájöttem, hogy a nyelveket nemcsak megtanulni nehéz, hanem megtartani is. A használaton kívüli idegen nyelv úgy eltűnik, mint tavasszal a hó! És ez sajnos az anyanyelvre is érvényes, mint ahogy azt gyakran és szomorúan tapasztalhattam olyan embereknél, akik mindössze két-három évet töltöttek külföldön, de nem maradtak kapcsolatban az anyanyelvükkel. Franciául, olaszul folyékonyan beszéltem harminc évvel ezelőtt... Az angol az egyetlen, amellyel megmaradt a kapcsolatom, noha csak „féloldalasan”. Sokat olvasok angolul, de társalgáshoz csak nagyon ritkán jutok.

Nem egyszer fordult elő, hogy idegen nyelvészek megismerkedtek a magyarral és elámultak azon, hogy a magyar milyen logikus nyelv. Jakob Grimm 1820-ban mondta állítólag, hogy „a magyar nyelv logikus és tökéletes fölépítése fölülmúl minden más nyelvet.” Sajnos nem tudom ellenőrizni, hogy tényleg mondta-e és ha mondta is, azt sem tudom, hogy hány nyelvet ismert Grimm, azaz melyik az a „minden más nyelv”, amelyekkel a magyart összehasonlítot-

ta.[1564] De mert nem ő az egyetlen, akit ezen a téren idézni szoktak és nem hiszem, hogy ezeket az idézeteket valaki kitalálta volna, valami lehet a dologban. Igen-ám, de ha megkísérlem kideríteni, hogy hol van a magyarban a logika, folyton logikátlanságokra bukkanok. Mindenki ismeri Bencze Imre híres versét, az *Édes, Ékes apanyelvünk*et,[1565] amely bemutatja, hogy külföldiek számára milyen nehéz lehet megtanulni magyarul, mert a nyelv tele van fonákságokkal, amiket nyugodtan nevezhetünk logikátlanságnak is. Hasonló verseket egyébként én is írtam.[1566] Hol van hát a magyar, idegen nyelvészek által oly magasra tartott logikája? A válasz egyszerű: minden nyelv tele van logikátlan, a szabályoktól eltérő, rendhagyó jelenségekkel, de más nyelvekben több a logikátlanság, mint a magyarban. Sőt, tovább megyek: Sok nyelv teljes egészében maga a logikátlanság! Mert minek tekinthetjük józan ésszel, ha egy nyelvben a főneveknek különböző nemei vannak, mégpedig minden logika nélkül, minden értelem nélkül és főleg annélkül, hogy ez a tény a nyelv kifejező képességét, vagy akár a szépségét a legenyhébb mértékben is növelné?[1567] Arról már nem is beszélve, hogy a nyelvtant – minden „ellenszolgáltatás" nélkül – nagymértékben bonyolítja és nem csak az idegenek számára nehezíti meg a vele való bajlódást. Egy példa a németből: a *tyúk*, a *kisasszony* és a *nő* (a nőre az egyik kifejezés) kétségtelenül nőnemű lények. A németben mindhárom semlegesnemű: *das Huhn, das Fräulein* és *das Weib*. Tehát nem elég, hogy a főneveket nemekkel ellátni önmagában értelmetlen, de még arra se lehet hagyatkozni, hogy egy főnév, ha valami valóban nőneműt jelent, mint szó tényleg nőnemű! Azaz, ha valaki feltételezte vol-

---

[1564] Ám Jacob Grimm magyar nyelvi jártassága kétségtelen késői magyar követőire gyakorolt hatásából ítélve (lásd erre Siegmund Simonyi: *Die Ungarische Sprache. Geschichte und Characteristik.* Strassburg, 1907), de már korábban a címében elismerten – a Grimm ismereteiből alkotott „Ungarische Sprache" címszót tartalmazó – német Convesations-Lexikont (*Allgemeine deutsche Real-Enzyclopädie für die gebildeten Stände 10. kötet.* Sechste Original-Auflage, Brockhaus, Leipzig, 1824. 203-204) magyarító *Közhasznú esmeretek tára* is rá hivatkozik, amikor nyelvünk nyelvtörténeti jelentőségű tulajdonságaira utal, „hogy az egész alkotó betűk nem egyebek a gyökerekhez nőtt részecskéknél. Igéinek gyökere, a nyelvalkotás természeti egyszerűsége szerint, a jelentő mód jelen idejének egyes harmadik személye, mellyből a személyeket, időket és módokat jelentő szavacskák által ritka törvényszerűséggel készíti igeragasztásait. A szavaknak logikai törvényeken épült és sok nyelvben (keletiekben, angolszászban, tótban, franciában stb.) résznyire még fennálló, magános és társaságos állapotja nyelvünkben minden név- és igeragasztáson keresztül olly határozottan és bélyegzőleg kitűnik, hogy éppen ez okoz legtöbb nehézséget a nyelvünket tanuló idegennek, ki ilyetén határozottságot egy nyelvben sem talál." („Magyar Nyelv" szócikk. *Közhasznú esmeretek tára a Conversations-Lexikon szerént Magyarországra alkalmaztatva VII. kötet.* Pesten 1831. PDF változat 3. rész 566-567.) – ***A lábjegyzetek szerkesztői magyarázatok.***

[1565] Lásd Sinkovits Imre előadásában: https://youtu.be/oT4CKxZWpeg és van folytatása is: http://rokica.blog.hu/2008/01/20/bencze_imre_ekes_edes_apanyelvunk_2.

[1566] E versek megtalálhatók Gyimóthy Gábor honlapján: http://www.nyelvkritika.hu/index.php?option=com_content&view=category&id=34&Itemid=59.

[1567] A dolognak van ugyan történelmi oka, az alárendelő világ megjelenése, ahol a hódítók férfiak voltak, a nők alávetett helyzetbe kerültek stb. De ez alig van feltárva. Talán szégyenlősségből? Ám a semleges nem magyarázata rágós falat lesz a kutatóknak.

na, hogy a főnevek nemeit valamilyen módon egyeztetni lehet a főnevek által fedett fogalmak valós nemével, – ha van nekik egyáltalán ilyenjük, – a német esetében legalábbis, tévedett.

Egy másik, elképzelhető feltételezés: miután az európai nyelvek egymással aránylag közeli rokonságban vannak, gyakran előfordul, hogy egy fogalmat több nyelvben is olyan szóval jelölnek, amely szinte azonos hangzású és szemmel láthatóan egy tőből ered, vagy egy tőről fakad. Ha ez így van, akkor kézenfekvő, hogy annak a főnévnek mindegyik nyelvben azonos neműnek kellene lennie. Nézzük meg három nyelvben a *tenger* megfelelőjét. Olaszul: *il mare* (hímnemű), franciául: *la mer* (nőnemű), németül: *das Meer* (semleges nemű). Azt hiszem, ehhez nem kell kommentár. Rendben van, az olaszban és a franciában semleges nemű nem is lehetett volna, mert e két nyelvben csak nő- és hímnem van, de azért legalább ebben a két, közeli rokon nyelvben a szónak azonos neműnek kellene lennie, mint például a Hold esetében, amely mindkét nyelvben nőnemű. Talán mondanom sem kell, hogy a Hold a németben viszont hímnemű... Próbáljunk azért a németből egy kis logikát kifacsarni és tételezzük föl, hogy ha találunk a tengerre másik szót is, akkor az legalább ugyancsak semleges nemű. Megint tévedtünk, mert bár *die See* szintén tengert jelent, de nőnemű! Most tegyünk rá a logikátlanságra még „egy lapáttal”, e szónak hímnemű változata is van: *der See* így viszont mindössze tavat jelent. Das Meer, die See, der See, mindegyik állóvizet jelent. Kinek jutott eszébe és mikor, de főleg miért, hogy e három főnevet három különböző nemmel ajándékozza meg?

A zűrzavar teljes. Arra vonatkozó szabályok, hogy az egyes főnevek melyik nemhez tartoznak, alig vannak, de ha mégis, arra jók, hogy a logikára füttyöt hányjanak. Például a németben, ha a főnevet kicsinyítő képzővel látjuk el, ami a *-lein*, vagy a *-chen* végződés, akkor a szó semleges nemű. (Azt hiszem és remélem, ez alól nincs kivétel!) Ez azonban a következő őrültséghez vezet. Emiatt lesz – az életben nagyon is nőnemű – kisasszony is (Fräu*lein*) és a Männ*chen* is (ami pedig hímet jelent!) semleges nemű.

A bevezetésben fölsorolt nyolc nyelv közül hat (latin, francia, olasz, spanyol, német és orosz) – ahogy mondani szoktam – nemekkel sújtott. Csak az angol és a japán kivétel. A nemek terén egyetlen előnyük a magyarral szemben, hogy amíg mi a harmadik személyt egy árva ő-betűvel jelöljük, amiből nem derül ki a személy neme, addig ezek a nyelvek megkülönböztetik a hímnemű és nőnemű ő-t. De mert ez az angolban is így van, kiderül, hogy ehhez nem kell az egész nyelvet a főnevek találomra kiosztott nemeinek nyelvtani katasztrófájába borítani.

Térjünk át egy másik pontra. Logikus, azaz ésszerű, hogy ha a beszélt nyelv rögzítésére kitalálunk egy jelrendszert, akkor minden hanghoz hozzárendelünk egy jelet, vagyis betűt. Az ésszerűség ott folytatódik, hogy minden hangot *mindig* ugyanazzal a jellel, betűvel írunk le. Megfordítva: az egyes betűket *mindig* pontosan ugyanúgy ejtjük ki. Józan ésszel felfoghatatlan, hogy ha ez valamelyik nyelvben nem így van, akkor miért nincs így? Én azt hiszem, hogy itt nyugodtan abbahagyhatnám a magyarázkodást. Miután a beszélt nyelv és annak leírt formája szorosan összetartozik, egy nyelv esetében, amelynél ez nem így van, egy-

szerűen nem beszélhetünk logikáról. Itt nem csak az angolról van szó. A spanyolban például a *h*-betűt egyáltalán nem ejtik ki, azaz nem ejtik h-nak, viszont a *j*-t, az *x*-et és néha még a *g*-t is h-hangnak ejtik! Kérdezhetnénk, hogy ez mire jó? A német is csak *viszonylagosan* ír hangzás szerint: az *sch* megfelel a magyar s-nek, a német *s* megfelel a magyar sz-nek, de nem mindig. Ha az *s*-t a szó elején *t*-betű követi, akkor úgy kell ejteni, mint a magyar s-t. A szó elején az *s*-t általában úgy kell ejteni, mint a magyar z-t. Láttuk a föntebbi példában a *See* szót, azt zé-nek kell mondani. Ám erre nincs szabály. Például e két szót *Samt und Seide* (bársony és selyem) így kellene mondani: zamt und zájde, de vannak, akik szamt und szájde-nak mondják. Itt egy újabb, kiejtési szabály bukkan föl: ha a *Seide* kiejtése *zájde*, akkor világos, hogy az *ei* helyes kiejtése: áj. Szörnyűség, ha a magyar tévében, vagy rádióban például a relativitáselmélettel foglalkozó adás kapcsán ötvenszer előfordul *Einstein* neve és a bemondó nem Ájnstájn-nak ejti, hanem szigorúan ragaszkodik a leírt név magyar kiejtéséhez, azaz erőlteti az ei-hangokat. Nincs ember ezeknél az intézeteknél, aki felvilágosítaná a bemondót a helyes kiejtésről?! Ilyen adást nem egyszer hallottam, tehát nem véletlen, vagy egyszeri esetről van szó.[1568]

Magyarországon járva sajnos nem ritkán bukkanok hasonló szörnyűségekre. Budapesten újabban régi újságosbódék több helyen is, kürtőskalács készítő és áruló bódékká alakultak át. Ám a bódék falain arasznyi betűkkel éktelenkedik a *KÜRTÖSKALÁCS* fölirat. Hány ember dolgozott a bódék átalakításán, tervezésén, esetleg az átalakítás engedélyezésén, a föliratok megtervezésén és végül azok gyönyörű, színes kivitelezésén, elkészítésén! Nem volt egy ember közöttük, aki szólt volna, hogy a *kürtőskalács***s**nak semmi köze nincs a *kürt*höz?! (Bocsánat az elkalandozásért, de a fenti eset is mutatja, hogy a mai Magyarországon mennyire nem törődnek azzal, hogy mi történik gyönyörű anyanyelvünkkel.)

Minél jobban elmélyülünk a német kiejtési szabályaiban, annál inkább látszik, hogy miért mondtam a német írást csupán viszonylagosan fonetikusnak, azaz hangzásszerintinek. Az *eu*-t (és ezért az *äu*-t is!) aj-nak kell ejteni. A *deutsch* (= német) helyes kiejtése dajcs. Ebből az is kitűnik, hogy *cs* hangunk leírására a németnek négy betűre van szüksége: *tsch*. Még szerencse, hogy ez a hang a németben ritkán fordul elő. Viszont az *eu* kiejtési szabályából olyan – számunkra hajmeresztő – dolgok következnek, mint például a szegény, görög főistent, Zeuszt (*Zeus*) a németek Cajsz-nak ejtik (c-vel, mint cicamica!). Egy további kiejtési szabály: kettős mássalhangzó előtt a magánhangzót röviden kell kiejteni. Ezért írják németül így: *Mammut* és akkor mamutnak ejtik, akárcsak magyarul, mert, ha *Mamutnak* lenne írva, akkor valahogy így ejtenék: *maamut*. Hasonló szó rengeteg van, például a *Tennis*, *Banner* (zászló), *Kummer* (szomorúság, bú). Helytelen ezeknél a szavaknál a kettős mássalhangzókat – magyar módra – kettősen ejteni. Példa rá az *Attila* név írásmódja, amit átvettünk a németből és engem rettenetesen bosszant, hogy meg is tartottuk, noha nincs magyarul beszélő ember a Földön, aki ezt a nevet két t-vel és egy l-lel ejtené! Tehát

[1568] Bár létezik persze olyan szabály, hogy a meggyökeresedett magyar kiejtés szerint kell ejteni az ilyen neveket, de hogy a megszokást mikortól kell elfogadni, arra nincsen szabály.

tessék *Atillát* írni, ha *Atillát* mondunk![1569] Ehhez a névhez a németeknek semmi közük sincs! Különben is: ragaszkodnunk kell a hangzás szerinti írásunkhoz. Ha valaki a *tervezetet* minden áron *prodzsekt*nek mondja, akkor ne írja projektnek. Ha az *ártörlesztő kölcsön*t *lízing*nek mondja, akkor helyes, ha úgy is írja, és ugyancsak helyes, ha a *laser*-t *lézer*nek írja. Ha telerakjuk a nyelvünket idegen szavakkal – ami eleve elítélendő – és azokat nem hangzás szerint írjuk le, hanem átvesszük az idegen írásmódot, akkor hamarosan olyasmit idézünk elő, mint ami akkor történne, ha egy városban egyszerre lenne érvényben a jobboldali és baloldali közlekedés. Végül említést érdemel a németben használatos *ß* betű. Ennek a jelnek a németben megvan a föladata és ezért a létjogosultsága is. A szabály az, hogy előtte – noha a kettős *s*-nek egy változata – nem kell a magánhangzót röviden ejteni. Ezért a *Maße* (= méretek) helyes kiejtése másze, viszont a *Masse* (= tömeg, ebből származik a magyar massza) massze-nak ejtendő. Tehát ezt a betűt nem lehet büntetlenül elhagyni, azaz kettős *s*-sel helyettesíteni. Ha eltöröljük – mint ahogy ezt a svájci németben meg is tették – akkor tovább fejlesztjük az írás fonetikátlanságát, mert rákényszerülünk bizonyos szavak szabályellenes kiejtésére. Például a *Straße* (= út, utca) helyes kiejtése strásze. Ha *Strasse*-nak írom, akkor a szabály szerint strassze-nak kellene kiejtenem. Tehát választanom kell két rossz közül: vagy strassze-nak ejtem, ami helytelen, vagy továbbra is strásze-nak (ez történik) és akkor nem teszek eleget egy kiejtési szabálynak, amely továbbra is érvényes.

Néhány éve hivatalossá tették az új, német (svájciakra és osztrákokra is vonatkozó) helyesírási szabályokat, amelyben néhány értelmes változtatás mellett néhány hajmeresztően logikátlant is bevezettek. Nem akarok rá részletesen kitérni, de a nép fölhördülése olyan hangos volt, hogy némelyik új szabályt vissza kellett vonni. Az értelmetlen változtatások közé tartozik – szerintem – az *ß* betű részbeni eltörlése. Például a *daß*-t (= hogy, kiejtése: dasz) most így írják: *dass*. Ez mire volt jó, ha már az *ß*-t meghagyták, mint egyenjogú betűt? Igaz, hogy kiejtésben eddig sem különbözött a *das*-tól (= a, az) – pedig tulajdonképpen dász-nak kellett volna ejteni, – de most annak, aki leírja egy betűvel többet kell írnia. Nekem úgy tűnik, az új helyesírás jó néhány változtatása csak azért történt, hogy az új szabályokon évekig kotló, több ország nyelvésze igazolni tudja a munkáját. Mert hát valamit csak csinálnia kellett azért, amiért fizették. Milyen csodálatos, hogy a fentiekkel szemben a magyarban csupán egy kis árva bökkenő van ugyanis, hogy mi a *j* hangot néhány szóban *ly*-nal írjuk.[1570]

A németben egyébként a főneveket nagy kezdőbetűvel írják, amit okos dolognak tartok, de mindig vannak, akik ezt el akarják törölni. Pedig az írást áttekinthetőbbé teszi, nem is beszélve arról, hogy idegeneknek megkönnyíti a nyelvtanulást. Igaz azonban, hogy ha valakinek villámgyorsan kell géppel írnia, könnyebb, ha csak a mondat elején kell nagybetűt ütnie. Olyanok is akadnak mindig, akik a nagybetűket teljesen ki szeretnék irtani. Részemről ezt is ellen-

[1569] A krónikáinkban viszont Atila vagy Etele, tehát az Attila alak valamikor ránk lett erőltetve, lassan meg kell tőle szabadulnunk.

[1570] Bár azt elismerhetjük, hogy a nyelvtörténetet leginkább a nyelvészek tudják kezelni.

zem, mert az írás, ezáltal, egy fokkal áttekinthetetlenebbé válna. Gondoljunk azokra, akiknek föl kell olvasniuk valamit. A mondatvégi pontot nehezebb előre látni, ha nem követi egy mondatkezdeti nagybetű.

Az olaszt sem írják teljesen fonetikusan, azaz hangzás szerint: a *c* cs-nek ejtendő magas magánhangzók előtt, mély magánhangzók előtt pedig k-nak. Ez valószínűleg már a latinban is hasonló volt, hiszen a belőle származó nyelvekben, a franciában is és a spanyolban is (és azt hiszem a portugálban is)[1571] másmás hangnak ejtik a c-t magas és mély magánhangzók előtt. Ez a latin esetében mégis a szakemberek vitájának tárgyát képezi. Amikor kislányom a gimnáziumban latint tanult, minden c-t k-nak ejtettek. Furcsa volt hallani, hogy Cicerót kikerónak mondta, Cézárt kézárnak. Egyáltalán honnan vesszük, hogy a c-t c-nek kell ejteni, ha a latinok állítólag k-nak ejtették, az olaszok k-nak, vagy cs-nek ejtik, a franciák k-nak, vagy sz-nek ejtik és így tovább? A c-t egyébként a németek is c-nek ejtik, de csak akkor, ha például azt mondják, hogy á-bé-cé. Miután német szóban nem fordul elő, idegen szavakban az idegen nyelv szabályai szerint ejtik. A *z*-t viszont c-nek ejtik, akárcsak az olaszok. A *pizza* tehát *piccá*-nak ejtendő. Helytelen a magyar szokás, mely szerint pidza.[1572]

Egyébként a latin *c* kiejtése fölötti vitához hasonlít az ógörögök *y*-jának megfelelő hang okozta perpatvar. Szerény véleményem szerint soha nem ejthették ü-nek, mert, ha annak ejtették volna, akkor az nem halt volna ki a nyelvből és a mai görögök is vidáman használnák az ü-t Nem fogadom el érvnek, hogy akkor miért írtak i-t is és y-t is, ha nem lett volna kiejtésbeli különbség? Miért írtak f-et is és ph-t is azonos kiejtéssel? Miért szabad nekünk is a j-t és az ly-t egyformán kiejteni?[1573] Különben is valószínűtlennek tartom, hogy a nyelvek fejlődése folyamán a már egyszer „föltalált", új hangok egyszercsak kipusztulnak. Sokkal valószínűbb, hogy a kezdeti, néhány kevés hang is szaporodik hasonlóan, mint ahogy a szókincs is gyarapodik. Igaz, hogy a németek is ü-nek ejtik az *y*-t, általában is, de főleg az ógörög nevekben. Viszont nem kell a németektől mindent átvenni. A franciáknak eszük ágában sincs hasonlót bevezetni. De ha már valaki Magyarországon ü-nek ejti az ógörög *y*-t, hát tegye, de tiltakozom az ellen, hogy ezt írásban is bevezették. Ezzel a logikával minden latin szóban előforduló *c*-t is át kellene k-ra írni. A görögök esetében az ü-hang kipusztulása különösen valószínűtlen, hiszen a mai Görögországot sok száz évvel ezelőtt egy ü-t használó nép szállta meg, a törökök, akiknek nyelvi befolyása esetleg hozzájárulhatott volna az ü-hang megmaradásához, vagy akár az újra meghonosodásához. Ez az állítás nem tűnik hajánál fogva előráncigált érvnek, ha figyelembe vesszük a török dallamoknak a görög népzenére gyakorolt hatását.

A francia is össze-vissza hadonászik az egyes betűk hangalakjával, de kétségtelen, hogy ez szigorú szabályok szerint zajlik. A szó végén gyakran nem ejtenek egy, vagy két betűt, néha a három utolsót egyszerre. A beszélt nyelvben a főnevek esetében nincs kiejtésbeli különbség az egyes szám és többes szám

[1571] Kétfajta *c* van: *c* – sz-nek ejtjük i és e előtt, k-nak ejtjük o, a és u előtt; *ç* – sz-nek ejtjük.
[1572] Viszont ugyancsak meghonosodott kiejtés, ezért mégis helyes.
[1573] A j-t eredetileg nyelvheggyel, a ly-t a nyelv oldalán ejtjük – már akinek még megy.

között. Csak a többes számú névelő utal arra, hogy a főnév leírva viszont különbözik az egyes számú alaktól. A leírt nyelv ezért, sok esetben egyértelműbb, mint a beszéd. A francia *s* általában megfelel a magyar sz-nek kivéve, ha két magánhangzó között áll, mert akkor z-nek kell ejteni, de csak akkor. Tehát a franciából átvett *sanzon* (chanson) szavunkat helyesen *sanszon*nak kellene mondanunk. A *ch*-nak a magyar s felel meg, ezért az átvett *rezsó* szavunk kiejtése is helytelen, mert ott a szó közepén eredetileg *ch* állt, tehát a szót *resó*nak kellene ejtenünk.

Túlzás lenne fölsorolni a francia összes kiejtésbeli szabályát, csupán néhány nyalánkságot szeretnék megemlíteni. Az *ai* kiejtése zárt magyar e, hacsak nincs az *i*-n két pont, mert akkor az *a*-t is és az *i*-t is külön ki kell mondani (példa: *Aïda*). A *c*-t, mint már föntebb szóba került, k-nak ejtik mély magánhangzó előtt, hacsak nincs alul egy kis kacskaringós farkincája (*ç*), mert akkor mély hang előtt is sz-nek ejtik. A *qu* kiejtése nem kv, hanem csak k. Az *e* többnyire rövid magyar ö-ként hangzik: *que* (= hogy) kiejtése kö. Az *eu* többnyire megfelel a magyar hosszú ő-nek, az *au* és az *eau* pedig a hosszú ó-nak. A *h*-t nem csak hogy nem ejtik, de ki se tudják mondani (nem úgy, mint a spanyolok)! Az *oi* kiejtése oá. A szóvégeken kiejtett és ki nem ejtett betűk szabályait nem sorolom föl, de megemlítem egyik első (magyar) franciatanárom gyakorlati szabályát: a *Budapest X-gőzös* szavakban előforduló betűket, a szóvégeken általában nem ejti ki a francia. Egy utolsó példa: a francia az *u*-t ü-nek ejti, de ha u-t akar mondani, *ou*-nak írja. Az *egy* franciául *une* (ha nőnemű) és *un* (ha hímnemű). Az *une* kiejtése ün, viszont az *un*-t úgy ejtjük ki helyesen, hogy mondunk egy, a magyar e és ö közötti hangot és megtoldjuk egy orrhangú nyögéssel. A világért sem ejtünk n-betűt! Látszik mindebből, hogy teljes a zűrzavar, ha a saját ábécénk szemszögéből nézzük a francia szavak kiejtését, viszont itt legalább léteznek szabályok.

Az angolra ezen a téren szinte kár kitérni, mert, ha a franciában uralkodó helyzetet zűrzavarnak mondtam, akkor az írás és a szavak kiejtése terén az angolban zűrzavar a négyzeten tombol! Képzeljük el, hogy leírunk egy számot, mondjuk: 32967521450187, de kiderülne, hogy a 9-et 5-nek kell érteni, a 2-t 7-nek, a 3 viszont tulajdonképpen 0, ami azonban nem jelenti azt, hogy a 0 ott, ahol van nem 0 és azt sem, hogy a 2 nem lehet néha ugyancsak 5... Pontosan ez történik az angol nyelv leírásánál, vagy az írott szavak kiejtésénél. Leírom például ezt a szót: *lead***.** Egyszer led-nek ejtem, akkor ólmot jelent, egyszer meg líd-nek, akkor a *vezetni* igéről van szó. Nem pontosan ugyanaz ez, mintha azt mondanám, hogy a 2-t 7-nek kell érteni, de néha 5? Tehát nem elég, hogy az angolban nagyon sok szónak néha egy halom különböző értelme, jelentése van, de az is előfordul, hogy egy betűsort esetenként különböző módon kell kiejteni. Hogy ilyen a magyarban is van? Tény, de nem lenne, ha más-más betűvel jelölnénk a nyílt és a zárt e-hangot.[1574] És mert írásban nem teszünk különbséget, a két hang – kiejtésbeli – megkülönböztetése lassacskán eltűnik, ami nagy kár. A következő példákban a nyílt *e*-hangot *ä*-vel jelölöm: *A tű hegyes, a vidék*

[1574] A nyelvészet jelöli is a zárt e-t: *ë*.

hegyäs. Egy másik példából jól látható, hogy milyen jó lenne a két hang megkülönböztetett jelölése: ezt a szót: *mentek* négyféleképpen lehet érteni és én (mint baranyai) négyféleképpen mondom is. A szónak mind a négy lehető változata előfordul. (Fiatalabbik öcsémnek, aki kisgyerek korában került Budapestre, hiába mondtam, nem is érzékelte a különböző módon kiejtett e-ket!) Íme a négy példamondat: A vendégek haza*mentäk*. Szóljatok mielőtt *mentek*. Akit tudok, meg*mäntek*. Ők *mäntäk* (mentesek) a gyanú alól. Budapesten már sajnos nagyon sokan nem érzik a két hang közti különbséget, pedig mégis két különböző e-hangot mondanak, ha kiejtik a *teendő* szót. A megkülönböztetett jelölést állítólag azért nem lehetett bevezetni, mert az ország különböző területein más-más módon váltogatják a két e-hangot.[1575] Az is előfordul a magyarban, hogy egy szó több mindent jelent, de összehasonlíthatatlanul ritkábban és jóval kisebb mértékben, mint az angolban. Egy szót ismerek, amelynek négy jelentése van, ez az *ár*.

Az oroszt nem ismerem eléggé ahhoz, hogy véleményt tudjak mondani arról, milyen hűen követi az írás a kiejtést vagy megfordítva. Ezen a téren talán az orosz áll a magyarhoz a legközelebb, viszont az írás más írásjelekre épül. Ami persze nem a logika hiánya, azonban mindenképpen hátrány annak, aki oroszul tanul és annak is, aki – mint orosz – idegen nyelveket akar tanulni.

Végül – még mindig a nyelv és az írás kapcsolatáról beszélek – a japánról kell ejteni néhány szót. Maga a nyelv nem túl bonyolult és kétségtelen, hogy a szóbanforgó nyolc nyelv közül a magyar legközelebbi rokona, ami persze még mindig meglehetősen távoli rokonság. Nemek nincsenek benne és szerkezetileg is felfedezhetők kölcsönös vonások. „Ragasztgató" (agglutináló) nyelv, mint a magyar. Például a tárgyesetet ugyanúgy – raggal – képezi: *hon* = könyv, *hono* = könyvet. Azért nem mondom ragozó nyelvnek, mert az igeragozás éppúgy hiányzik belőle, mint az angolban. Sőt, az angollal szemben az egyes szám harmadik személyű igealakját sem különböztetik meg. Néha egyes szavak is ismerősnek tűnnek: *mizu* = víz. A japán írást viszont a világ legbonyolultabb jelrendszerének tartják. Átvették a kínai írásjeleket (*kandzsi* = kínai), ám a kínai a japánnak nem rokon nyelve, nem ragasztgató vagy ragozó. Tehát ha a japánok például le akarják írni a könyv szót tárgyesetben, akkor ki kell valamit találniuk, mert a kínai jel csak a könyv alanyesetét jelenti. Ki is találtak ilyen esetekre két külön jelrendszert (szintén kínai jelekből származnak, de egyszerűsített alakban), amelyek kereken 80-80 jelből állnak, de nem betűket jelölnek, hanem szótagokat. Az egyik a *hiragána*, a másik a *katakána*. Noha mindkét jelrendszer ugyanazokat a szótagokat fedi, más-más feladatot látnak el. Ezért aztán a három jelrendszer jeleit keverik az írásban. A kíniak állítólag 50 000 jelet ismernek, vagy használtak az idők folyamán. Nem valószínű, hogy létezik ember, aki mind az ötvenezret ismeri, de a japánok nem egy meghatározott számú jelet vettek át, hanem mindet. Ha jól tudom, a japán középiskola elvégzése után a diákoknak 1850 jelet kellene tudniuk, és persze a két segéd jelrendszert is. Vannak

[1575] De ez az érvük hibás nyelvünk következetessége miatt, amit az ö-ző nyelvjárás mutat, ahol a zárt e (ë) helyett lesz az ö mindig.

újságok, amelyek 3000 jelet használnak. Egyes tudományos könyvek talán 6000-et. Ezekből a számokból az következik (Kínában is!), hogy gyakorlatilag *mindenki* bizonyos mértékig analfabéta, mert az általa ismert jelek számának van valahol egy fölső határa, ami azonban még nagyon messze van az *összes* jeltől! Számunkra teljesen hajmeresztő, elképzelhetetlen állapot. Arról szinte már nem is érdemes beszélni, hogy a rengeteg, bonyolult jel megtanulása (és megjegyzése!), mennyi időbe és energiába kerül.

Érdemes röviden megvizsgálni a japán szótag-jelrendszert. Öt magánhangzóra (*a, e, i, o, u*) és egy mássalhangzóra, az *n*-re léteznek jelek. Ezeken kívül csak olyan két hangból álló szótagokra, amelyek mássalhangzóval kezdődnek és magánhangzóval végződnek. Tehát például: *ba, be, bi, bo, bu,* vagy *ra, re, ri, ro, ru.* Kivétel az l-hang, amellyel nincsenek szótagok, mert a japánok az l-t nem tudják kiejteni. A kínaiak viszont az r-t nem ejtik. Ez a tény önmagában is elképesztő, hát még ha meggondoljuk, hogy a két nép évezredek óta egymás mellett él. Az „r-telenséget" még inkább meg tudom érteni, hiszen nálunk is vannak sokan, akik az r-t raccsolva mondják,[1576] de az „l-telenség" szinte hihetetlen, mert a gyerekek nagyon gyakran lá-lá-lázgatva mondják az első hangokat. A jelrendszerrel minden japán szót le lehetne írni, – néhány, mindenki által ismert példa: pi-zsa-ma, ha-ra-ki ri, ho-n-da, szu-zu-ki, to-jo-ta, n-i-sza-n, to-ki-o, hi-ro-si-ma, ka-mi-ka-ze, ki-mo-no, sza-jo-na-ra stb. – másra viszont hasznavehetetlen. Például a jól ismert német név, *Müller* leírásához ennek a jelrendszernek a lehető legjobb megközelítése a *Mu-re-ru*...

Az első olasz tanfolyamomon Olaszországban, volt egy japán építész osztálytársam. Nem lehetett kevesebb harminc évesnél. Az olasz építészetet szerette volna tanulmányozni úgy, hogy olaszul tud. Egy este látom ám, hogy vastag szótárakkal körüfalazva, szorgalmasan ír. Mondom: Tanulgatsz, tanulgatsz? (Angolul beszéltünk.) Azt mondja, nem, levelet írok az anyukámnak. Mondom: ahhoz mér' kell ennyi szótár? Megmagyarázta: a japánban is sok szó van, ami több dolgot jelent (nem tudom, hogy ez az áldatlan tény, hogy' viszonyul ugyanehhez a jelenséghez az angolban). Mindegyik jelentést más-más kínai jel fedi. Ő tudja, hogy mit akar írni, csak azt nem, hogy az azonos hangzású, de mást-mást jelentő szavak kínai jelei között melyik az a jel, amelyik pont azt a fogalmat fedi, amit mondani akar. Tehát – gondoltam – a jelek egy részét nyilván csak passzívan tudja, vagy ismeri. De azért itt már szédelegtem egy kicsit. Mondom: Azt, hogy' keresed ki a szótárból, hiszen nincs ábécé? Azt mondja, a jelek több-kevesebb vonalkából állnak és a vonalkák száma szerint folyik a fölsorolás... Ekkor elbúcsúztam és eltámolyogtam aludni, mert azt már nem akartam megkérdezni tőle, honnan tudja végül, hogy a jó jelet találta-e meg? Gondolkozzunk egy kicsit: vannak három-négy-öt vonalkából álló jelek, de nem sok. Aztán vannak talán olyan jelek, amelyek mondjuk húsz vonalkából állnak, de sok nemigen lehet azokból sem. A jelek nagy többsége valahol a két véglet között van, tehát ha egy szótár, mondjuk, 6000 jelet tartalmaz, és én egy olyan jelet keresek, amely mondjuk tíz vonalkából áll, hány száz jelet kell végig néz-

[1576] A türk nyelveknek is volt *r*-t nem ejtő *j*-ző változata a bizánci híradások szerint.

nem, míg megtalálom? Továbbá, ha egy fogalomra keresek egy jelet, honnan tudom *előre*, hogy az hány vonalkából áll, azaz, hogy azt hány vonalkaszámnál kell keresnem? Itt őrületről beszélhetünk csak, amelynek a józan észhez, a logikához semmi köze. Hogy' lehet ilyen írással élni? Hogy' lehet ilyen írást megtartani? Hogy' lehet ilyen íráshoz ragaszkodni? Hogy' lehet ilyen írás mellett nem elpusztulni, akár mint egyén, akár mint nép?? Könnyítés lehetne, de nem tudom, van-e ilyen, ha szótagírással csinálom a szótár keresőoldalát, mert minden japán szót a szótagírással is le lehet írni, és a szótagoknak meghatározott sorrendjük van, azaz „ábécéjük". Így a szótagokkal hangzás szerint írhatnám le a szót, és ha feltételezem, hogy nyolc különböző jelentése van, ott találhatnám a nyolc fogalomnak megfelelő, kínai jeleket. Itt fölmerül a kérdés, hogy ha már létezik egy szótagírás (sőt, kettő), amellyel hangzás szerint írhatók le a japán szavak, akkor miért nem azt használják? Hát éppen azért, mert túl sok szó van, ami több (esetleg sok!) fogalmat fed. Az írt szöveg a szótagírással nem lenne egyértelmű. És most jön az őrület teteje: a beszélt szöveg – miután az hangzás szerint zajlik – sem egyértelmű! *Japán születésű* japántanáraimtól tudom, hogy ha az ember figyeli a beszélgető japánokat, gyakran látja, hogy valamelyikük mutatóujjal a tenyerébe firkál kínai jeleket, hogy a másik pontosan megértse, mit akar mondani. Ehhez azonban az kell, hogy ismerjük a megfelelő jelet és ne kelljen szótárból kikeresni, mint a fent említett esetben a tanulótársamnak...

Ám minden rossznak van (néha) jó oldala is: a kínai jelek ismeretével a japánok aránylag jól tudják olvasni (és megérteni!) a kínaiul írt szövegeket, noha a nyelv nem rokon, és ha nem tanultak kínaiul, fogalmuk sincs a jelek kínai hangalakjáról azaz, hogy azokat hogyan kell kimondani. Megfordítva nem működik a dolog, mert a kínaiak fölismerik ugyan saját jeleiket a japán írásban, de mert abban fölbukkannak a szótag-jelek is, talán azt sem nagyon tudják megállapítani, hogy a szövegben miről van szó.

Na, most akkor dőljünk kényelmesen hátra és élvezzük saját írásunknak a fentiekhez viszonyított, őrült előnyeit. Többek között ennek köszönhető, hogy a magyar – noha nem egyszerű nyelv – könnyen tanulható. Ezt olyanoktól tudom, – bár magam is sejtettem – akik tényleg megtanultak magyarul. További könnyítések: minden szót az első szótagon hangsúlyozunk,[1577] és vannak szabályok, amelyek alól nincs kivétel, mint például a többes szám k-ja, a tárgyeset t-je,[1578] stb.

A nyelvek összehasonlítási alapjául eddig két lényeges pontról volt szó: A főnevek nemeiről, amely értelmetlenség az angolban, a japánban és a magyarban szerencsére nem fordul elő. És az írásról, ami elválaszthatatlan a nyelvtől.

[1577] Tudunk persze máshol is, mint Arany János figyelmeztetett az időmértékes verselés másfajta hangsúlyaira, de azok inkább csak hosszú és rövid szótagok váltakozásánál tűnnek szóvégi hangsúlynak, például: „Hős vértől pirosult gyásztér, sóhajtva köszöntlek, / nemzeti nagylétünk nagy temetője Mohács" (Kisfaludy Károly) és igen kifinomult érzék kell hozzá, hogy a szavalat mindkét hangsúlyt teljesítse, de a nagy színész képes rá.

[1578] Van azért kivétel: Szeretem a hazám. Öntözd a virágod! – ami régi hagyományi erőt jelez, hogy még fennmaradt, és nem jelenbeli hanyagságból fakadó csonkítást, mint a -ban, benhelyetti -ba, -be.

Ez utóbbi terén az angol és a japán – még ha „nemtelenségüket” nagyra értékeljük is – enyhén szólva előnytelen fényben sütkérezik a magyarral szemben. Nézzük most meg a nyelvek más oldalait is. Meg fogjuk látni, hogy némelyik nyelvnek a magyarhoz viszonyítva előnyös tulajdonságai is vannak. Mindent összevetve azonban – különösen, ha figyelembe vesszük a két, eddig taglalt pontot – a magyar vezető helyen marad, mégpedig úgy, hogy az egyes tulajdonságokat tárgyilagos érvek alapján szemléljük és a minősítésbe nem számítunk bele olyasmit, mint a nyelv hangzása, aminek megítélése ízlés dolga. De ha már a hangzásnál tartunk, annélkül, hogy az értékelésbe belevennénk, személyes véleményt azért megengedhetünk magunknak, pontosabban persze, magamnak. Miután a németet szinte második „anyanyelvemnek” tekinthetem, „belülről nézve” már nem tartom darabos hangzásúnak. Lehet szépen beszélni németül, de kétségtelen, hogy az újlatin nyelvek és a szépen beszélt angol (nem az amerikai!) számomra kellemesebb hangzásúak. Kimondottan szeretem a francia hangzását, amely a sok orrhang miatt (melyeket esetenként kicsit nyögve kell kiejteni) duruzsolóan behízelgő hatást kelt. Szép és dallamos az olasz. Tagadhatatlanul jó hangzású annak ellenére, hogy hiányzik belőle az *ő* és *ű* hang. Érdekes a portugál: míg a portugáliai portugál nem mozgat meg bennem annyi jóindulatot, mint a francia, vagy az olasz, a brazíliai portugál hangzása (ha nő beszéli) szinte szexuális zaklatás! A spanyol kicsit hetykélkedő, „ki-ha-én-nem?” hangzású. Lelki fülemmel hallom, hogy Don Quijote így perpatvarkodott a szélmalmokkal. Ez a japánra méginkább vonatkozik. Noha a nyelv a magán- és mássalhangzók kiegyensúlyozott eloszlása miatt számomra tulajdonképpen jó hangzású, de a hepciáskodó beszédmodoruk miatt mindig kicsit úgy hangzik, mintha veszekednének. A szláv nyelvek közül hangzásra csak az oroszt, a csehet és a szlovákot ismerem. Az orosz – ha szépen beszélik – lehet kimondottan jó hangzású, míg a cseh és a szlovák a halmazokban előforduló mássalhangzó torlódások miatt olyan, mintha durva csiszolópapírral simogatnának...

Ám ezek csak személyes benyomások. A magyart természetesen nagyon szép hangzásúnak tartom, de ki tudja? Egy cseh személy a magyar hangzását talán épp oly kellemetlennek találja, mint én a csehét. Ezen a téren lehetetlen a tárgyilagosság, miután a hangzás megítélése ízlés dolga. Az angolban, franciában és az olaszban eljutottam odáig, hogy már azokat is kicsit „belülről” ítélem meg, tehát az ítélet nem lehet se mérvadó, se önzetlen, se semleges.

Áttérek a nyelvek „teljesítőképességére”, kifejezési lehetőségeire, pontosságára, szabatosságára, rugalmasságára – például új szavak alkothatóságában – és végül egyszerűségére, vagy éppen bonyolultságára. A legkézenfekvőbb a némettel kezdeni. Nem csak azért, mert ebben a nyelvben ismerem a leginkább ki magam, hanem mert ez a nyelv a magyarhoz kereken ezer éve nagyon közel áll. Még hivatalos nyelv is volt az országban valamikor[1579] és rengeteg szavunk van, amit a németből vettünk át. Ez nem csoda, mert az ezer évvel ezelőtti „kultúrforradalom”, amelynek folyamán üldözték a „pogányokat”, azaz az ősmagyar val-

[1579] Bár nem önszántunkból, hanem a „Kalapos király” rendeletére, amit halálos ágyán visszavont, és az 1848-49-es szabadságharc leverésétől a kiegyezésig.

lást, csoda, hogy nem irtotta ki a magyar nyelvet. Nem hiszem, hogy magát a nyelvet is üldözték volna, de az új vallás és azzal kapcsolatban a latin és a német térhódítása, továbbá, hogy a többnyire fára írt rovásírásos nyelvemlékeink nem maradtak meg, a magyart a parasztok nyelvévé tették. A parasztoknak köszönhetjük, hogy megmaradt a nyelvünk. Ők becsületesen megőrizték 7-800 éven át. A nyelv tehát megőrződött, viszont így nem vehetett részt a nyelvek természetes tovább fejlődésében, amit pedig a technika és a tudományok rohamos fejlődése kikényszerített. Amikor aztán – valamikor a tizenkilencedik század közepén – a magyar végre hivatalos nyelv lett,[1580] rengeteg fogalomra hiányzott a kifejezési lehetőség. A nyelvújításra tehát szükség volt, mert, ha azt nem végezték volna el nyelvújítóink, akkor szükségszerűen sokkal több szót kellett volna a németből és más nyelvekből átvennünk. Hallottam olyan véleményeket, hogy nyelvújítóink tönkretették a magyar nyelvet. Nem vagyok szakember, ezt nem tudom megítélni, de szerintem, ha a nyelvújítás nem következett volna be, a rengeteg – további – idegen szó átvétele miatt sokkal inkább ment volna tönkre a nyelv, mint így, ha egyáltalán tönkrement! Lehet, hogy mai szemmel nézve el lehetett volna jobban is végezni a nyelvújítást, de az akkori nyelvújítóinknak nem volt „mai szeme”! Ám – és erről meg vagyok győződve – munkájukat legjobb tudásuk szerint végezték, hiszen mindegyiküknek szívügye volt a magyar nyelv.[1581] Akinek nem volt szívügye, az miért törte volna magát a nyelv modern szintre emelésének ügyében? A gépiparban és több más iparágban is, a németnek még mindig jóval több kifejezése van, mint a magyarnak.[1582] A magyart szokták emlegetni, mint a harmadik legnagyobb szókinccsel rendelkező nyelvet, az angol és az orosz után.[1583] Nem tudom, hogy ebben mennyi az igazság és mennyi a hazafias kí-

[1580] Pontos ideje: 1844.

[1581] Sőt a legjobb tudásuk világszínvonalú volt, illetve évszázaddal megelőzte azt, egy kutatás szerint. Például Arany János ily elvei majd a generatív nyelvészetben köszönnek vissza. Vesd össze Békés Vera: Tudományelméleti és nyelvfilozófiai elképzelések a magyar nyelvújítási mozgalomban 1818 és 1874 között. *A filozófia időszerű kérdései 63.* Budapest, 1985. (Tartalomjegyzékét lásd itt: https://www.antikvarium.hu/konyv/bekes-vera-tudomanyelmeleti-es-nyelvfilozofiai-elkepzelesek-a-magyar-nyelvujitasi-mozgalomban-1818-es-1874-kozott-367550.)

[1582] E mögött főként az újkori történelmi fejlemények állnak, hogy Magyarországot mezőgazdasági országként tartotta a Habsburg hatalom. Mert egyébként a kézművesség, fémművesség kiváló volt korábban.

[1583] A BME Szociológia és Kommunikáció Tanszék Médiaoktatási és Kutatóközpontjának az internetes felmérése (Hungarian Webcorpus) szerint ennél jobban állunk, mert 10-20 millió magyar szót találtak a szigorú és kevésbé szigorú szűrés révén, míg az angolról nemrég jött a hír, hogy 1 millió fölé emelkedett szavai száma. Érdekességek a szókincsméretek összehasonlító listájából: *Magyar értelmező kéziszótár* 75000 szó, 2005-ös Grand Larousse 87000, a spanyol értelmező szótár 88431, Magyar Nagyszótár 110000, kétnyelvű nagy szótárak 120-190 ezer, 1960-as 33 kötetes Deutsches Wörterbuch 350 ezer, Webster’s Third New International Dictionary450 ezer, 20 kötetes 1989-es Oxford English Dictionary 615 100, az 1772 és 2000 közötti időszak magyarul publikált szókészlete 800 000, a Magyar Nagyszótár kiegészítő szövegtárában 240,6 millió szövegszó és 3,9 millió lexéma, az 1,48 milliárd szövegszót (v. szóelőfordulást) tartalmazó magyar webkorpusz 4%-os mértékadó metszete 589 millió szövegszó és 7,2 millió lexéma. 8 %-os tövesítés után 19,1 millió lexémába sorolható. A7,2 mil-

vánság, de egy biztos, a németnek is hatalmas a szókincse. Ne felejtsük el, hogy Európa mekkora területén éltek (és élnek ma is) németül beszélő népek és azt egymástól jóval elszigeteltebben tették, mint ahogy az a Kárpát-medencében egyáltalán lehetséges volt.[1584] Az irodalmi nyelv kialakulása, bevezetése és elterjedése folytán a számos tájnyelv, egymástól eredetileg meglehetősen független részszókincsei nagy részben beépültek, „alkatrészeivé" váltak az irodalmi nyelvnek. Lehet azonban, hogyha a nyelvek alapszókincsét tekintjük, azaz azoknak „eredetiségét" – bármilyen nehéz is az ilyesmit egyáltalán felmérni – a magyar előnyben van a némettel szemben. Erre a pontra később még kénytelen leszek visszatérni. Mindenképpen előnyben van a német a műszaki nyelvezet terén, nem csak a magyarral szemben, hanem például az angollal és valószínűleg sok más nyelvvel szemben is. A matematika és a mértan terén viszont még a gondolkodás is jóval egyszerűbb a magyarban, mint a németben, amely hemzseg a rengeteg ógörög és latin szótól. Ha azt mondom, átló, átfogó, befogó, osztás, szorzás, összeadás, kivonás, hatványozás, térfogat, párhuzamos, együtthaló, stb, akkor ezek *magyar értelemmel bíró szavak*. A németben (itt most nem sorolom föl) mindez idegen szó és *nem bír német értelemmel*. Aminek az az eredménye, hogy bár az ember megtanulja, hogy mi, mit jelent, de a fogalmak nem szemléletesek. Talán ez is egyik oka annak, hogy magyarul egyszerűbb gondolkozni, ami nem csak az én véleményem!

Ha a két nyelv szókincsét összehasonlítom, feltűnő a szóösszetételek hasonlósága. Nem tudom, hogy ez milyen mértékben átvett, vagy mennyire eredeti a két nyelvben. Némelyik összetett szavunk azonos a német szóösszetétellel. Például: országút = *Landsraße*. Máshol viszont, ha egy német összetételt elemezgetünk, a németnél szinte barbár egyszerűséget találunk, szemben a magyar, majdhogynem túlfinomult pontosságával. Például vegyük ezt a német szót: *Zahnradbahnfahrplan,* ami magyarul a *fogaskerekű vasút menetrend(je***)**. Magyarban nem egy szó, de több összetételt is találunk benne. Míg a németben egyszerűen öt változatlan szót ragasztottak össze (*Zahn* = fog, *Rad* = kerék, *Bahn* = pálya, *fahr* a fahren = utazni igéből, és *Plan* = terv), addig a magyar nem *fogkereket* mond, hanem fog*as*kereket, nem *fogkerékvasutat* mond, hanem fog*as*kerek*ű* vasutat. Végül a Plan helyett, ami bármilyen tervet jelenthet, egy olyan szóösszetételt használ: menetrend, amely pontos és alig félreérthető. Hogy aztán a birtokos viszonyt kifejező *-je* (vasút*nak* a menetrend*je*) is ott lenne-e az állomás falán lógó táblán, arra már nem mernék mérget venni, de egy, erről a menetrendről szóló leírásban valószínűleg úgy szerepelne teljes szabatosságában. A németben is rengeteg az idegen szó. Ez ellen Hitler idejében próbáltak tenni valamit. Hasonlóan nevetséges szavak is keletkeztek így, mint amilyenekkel a nyelvújítóinkat csúfolták annak idején. Nem tudom, maradtak-e meg egyáltalán szavak ebből a német nyelvújításdiból, de azt meg kell hagyni, annélkül hogy az

---

lió szám megközelítőleg reálisan mutatja a ma magyar nyelven leírható szavak állományát, de a képzők, jelek, ragok sokasága miatt a magyar kifejezések száma akár 1 milliárdnyira fejleszthető, azaz lenne módunk az idegen szavak magyarral pótlására.)

[1584] Bár a Moldvától Morvaországig tartó magyar nyelvterület összevethető a németével.

ember a náci eszméknek híve lenne, hogy minden népnek jogában áll saját nyelvének tisztaságáért harcolni. Ezt a franciák is megteszik, mert – igaz, hogy meglehetősen sikertelenül, de – harcolnak a beáramló angol szavak ellen.

Minden nyelv egy nép hagyományőrző műalkotása és teljesen értelmetlen fölöslegesen fölhígítani oda nem tartozó elemekkel. Más kérdés, hogy megpróbálunk-e a nyelvünkből réges-régen belegyökeresedett kifejezéseket erőszakosan és erőltetetten kigyomlálni, mint mondjuk ezt a szót: *muszáj*. Ezt ellenzem. Vagy ragaszkodunk hozzá, hogy meglévő szavainkat használjuk idegen szók helyett, ha azok semmivel sem jelentenek többet például, hogy ***tüntetést*** mondunk *demonstráció* helyett, ***magánosítást*** mondunk *privatizáció* helyett, ***fényképet*** mondunk *fotó* helyett, ***folyamodványt*** mondunk *petíció* helyett, ***szervátültetést*** mondunk *transzplantáció* helyett, ***gyógymódot*** mondunk *terápia* helyett, ***virágport*** mondunk *pollen* helyett, ***egyetértést*** mondunk *konszenzus* helyett, ***lehetőséget*** mondunk *opció* helyett, ***ünnepélyt*** mondunk *fesztivál* helyett, ***hangversenyt*** mondunk *koncert* helyett, ***szélütést*** mondunk *sztrók* helyett, ***jelképest*** mondunk *emblematikus* helyett, ***hagyományost*** mondunk *tradicionális* helyett, ***kétkedőt*** mondunk *szkeptikus* helyett, ***összefüggést*** mondunk *kontextus* helyett, ***tervezetet*** mondunk *prodzsekt* helyett, ***tünetet*** mondunk *szimptóma* helyett és még sorolhatnám sok oldalon át. Ezt nem csak helyeslem, hanem harcolok érte, ahol csak tudok!

Megint csak más kérdés, hogy mitévők legyünk, új technikákhoz kapcsolódó, idegenszó áradatokkal szemben? Szerintem nyugodtan törhetjük egy kicsit a fejünket, egy-egy szó magyarításán, hiszen a magyarban csodálatos lehetőségek léteznek új szavak alkotására. Ennek nem kell erőltetettnek lennie, vagy erőszakosan lezajlania, de az ellenkezője se helyes, ugyanis az, ami folyik: a szolgai átvétel. Mint ahogy az idegen szavak fölösleges használata, a szolgai szóátvétel is önmegalázás. Én például a *linket címsor*nak nevezem és eddig mindenki megértette, mit jelölök a szóval. Vagy például milyen gyönyörűen elterjedt a *kukac* az ímélcímekben előforduló @ jelre. Senkit nem bánt, senkit nem zavar és senkinek nem hiányzik, hogy az angol eredeti *at* után nem et-nek mondjuk.

Visszatérve a németre, egy példával egyszerre két dolgot is szeretnék szemléltetni. Az egyik, hogy miért juthatott eszébe a nemzetiszocialista Németországnak a nyelvtisztogatás kérdése, a másik, hogy egy-egy ügyes szóval a magyarban mi mindent lehet megoldani. Vegyük a *tár* szavunkat néhány összetételében és figyeljük meg német megfelelőit:

Tár	= Magazin (például egy pisztolyba való tölténytár, ám a német szó képesújságot is jelent)
Ruhatár	= Gardrobe
Levéltár	= Archiv
Irattár	= Archiv
Könyvtár	= Bibliothek
Pénztár	= Kasse
Gyógyszertár	= Apotheke
Képtár	= Pinakothek

Naptár	= Kalender
Leltár	= Inventar
Szertár	= Requisitenkammer (azt hihetnénk, hogy ez legalább félig német szó, de a Kammer is a kamerából, azaz a latinból származik)
Kincstár	= *Schatz*kammer (ez viszont tényleg félig német)
Kelléktár	= Utensilien*lager* (ez is félnémet)
Fegyvertár	= Arsenal
Illatszertár	= Parfümerie
Raktár	= *Lager*

Egy szó kivételével mindegyik idegen! Az egyetlen német szó a *Lager*, ám az jelent *tábort* is, *fekvőhelyet* is, *csapágyat* is és a geológiában lerakódott *réteget* is: Lager vagy Ablagerung. Az igazság kedvéért meg kell jegyeznem, hogy a magtárra, gabonatárolóra vannak német szavak (Korn-, Getreidespeicher), de azt gyakran csak Silo-nak nevezik, ami megint csak idegen szó. Nem végeztem erre vonatkozó kutatásokat, de lehet, hogy nem ez az egyetlen példa a túl sok idegen szóra, és így érthető a németek akkori, nyelvújítási ingere. Ám itt említésre méltó az is, hogy a németben a görög, latin, francia, angol szavak nem olyan idegenek, mint a magyarban, mert ezek, mint indoeurópai nyelvek, a némettel jóval közelebbi rokonságban vannak, mint a magyarral.[1585]

A tizenkilencedik század közepén Czuczor Gergely és Fogarasi János rájött, hogy a magyarban nemcsak a nyelvtannak, hanem a szókincsnek is szerkezete van. Az egész szókincs rövid gyökszókra épül és a gyökökből sokfelé elágazó „szóbokrok”[1586] alakultak ki és alakíthatók továbbra is. Íme, a magyar egyik lényeges jellemzője, a szófejlesztés, azaz a szófejleszthetőség, amely jelenség persze más nyelvekben is megvan, de messze nem olyan mértékben, mint a magyarban. Czuczor és Fogarasi fölfedezésének helyessége azonnal belátható, vagy megfordítva, ha valaki nem látja be, az olyasmi, mint amikor 4-500 éve az egyház nem akarta belátni, hogy nem a Nap kering a Föld körül. Nem akarom magam beleártani *a finnugor — nem finnugor vitába* (mint nem nyelvésznek, jogom se lenne hozzá), de a gyökökre épülő szókincs ténye gyerekek által (és nem-nyelvészek által is) felfogható és világos, és legalább annyira elvitathatatlan, mint az, hogy a finnugor nyelvi rokonság létezik. A kérdés persze az, hogy a finnugor rokonság milyen mértékben érinti a magyar nyelv lényegét. Nem hiszem, hogy meghatározó mértékben tenné (mert valamiben, mint nem-nyelvésznek is szabad nem hinnem), de a kérdés eldöntése nem az én dolgom. A "másik oldal", a szkíta-hun-avar-magyar nyelvfolytonosság pedig sajnos addig,

[1585] Ám ezt a nagyfokú átvételt szokták magyarázni e nyelvek viszonylag fiatal mivoltával, erőtlenségével is a görög és latin hatásával szemben, míg a magyar igen nagy régisége és gazdagsága ezt nem igényelte annak ellenére, hogy csak 1844-től lett a magyar az államnyelv, előtte a latin volt (közben 1780-90 és 1849-1867 között a német). Más kérdés, hogy a szalagdíszes kerámia népe hatezer éve indulva e tájakra a földműveléssel a nyelvét is vitte, s e nyelvi alap miatt hasonlítanak – újabb kutatási eredmények szerint.

[1586] Czuczor és Fogarasi még szócsaládot mond.

amíg nem találunk valahol hiteles hun nyelvemlékeket, bizonyítékok hiányában szenved. Régészeti leletek, amelyek bizonyítják e kultúrák közeli rokonságát, vagy akár a gének közeliségének tanúsága, bár valószínűsítik a nyelvi rokonságot, de bizonyítéknak használhatatlanok.[1587] Érdekes Mario Alinei, olasz nyelvész professzor állítása, miszerint az etruszkok a magyarnak egy ősi formáját beszélték, és hogy 2500 évvel ezelőtt a Kárpát medencéből mentek át a mai Olaszország területére. Elméletének igazságát nem tudom megítélni, de erről szóló könyvét olvasgatva (*Ősi kapocs*) félek egy kicsit, hogy a nyelvi rokonság bizonyítására főleg szavak szolgálnak. Ugyanakkor tény, hogy két nyelv rokonságát a nyelvtani megoldások hasonlóságából, vagy akár egyezéséből lehet jóval nagyobb biztonsággal megállapítani. De hát az etruszk részben még megfejtetlen nyelv, tehát a jövő kideríthet még nyelvszerkezeti hasonlóságokat.[1588] Ha már a magyar nyelv származásánál tartunk, meg kell említenem Dr. Gosztonyi Kálmán nyelvrokonsági kutatásait. Ő a párizsi Sorbonne egyetemen volt nyelvész professzor és egy 1975-ben kiadott – francia nyelvű – könyvében a szumír nyelvvel foglalkozik. Több mint húsz nyelvvel hasonlította össze a szumírt, és a többi között természetesen a magyarral is. Főleg a nyelvtani szerkezetek egyezései érdekelték. A két nyelv között 51 egyezést talált. A szumírnak a magyar után a törökkel találta a legtöbb egyezését, 29-et. A kaukázusi nyelvekkel 24-et, az északi finnugor nyelvekkel 21-et, a tibeti–burmai nyelvekkel is talált még 12 egyezést. A legkevesebb – nyilván véletlenszerű – egyezést a kelet-afrikai nyelvekkel és a tunguzzal találta: egyet-egyet. Tehát itt nem a magyar egyezéseiről van szó, hanem a szumíréról, mert az az összehasonlítási alap. Viszont következtethetünk belőle – a magyarral talált 51 egyezés alapján – nyelvünknek a törökhöz, a kaukázusi nyelvekhez és az északi finnugorhoz kötődő kapcsolatára is.

Térjünk azonban vissza Czuczor Gergely és Fogarasi János szógyök elméletére és vegyünk két példát. Az egyik a *sző*. Mi mindent lehet ebből a gyökből pillanatok alatt burjánoztatni: szövés, szövet, szöveg, szőttes, szőnyeg, szövedék, szövevény, szövődmény és talán még jónéhányat, mert a fölsorolt szavak esetleg tovább bokrosíthatóak, mint például a szövetből a szövetség és a szövetkezet. A másik a *köt*. Lássuk a belőle származó főneveket: kötél, kötet, köteg, kötelék, kötés, kötvény, kötődés, kötekedés, kötelesség és talán továbbiak. Igekötőkkel meg egy egész halom ige alakítható belőle: beköt, kiköt, leköt, fölköt,

[1587] Ugyanakkor azt látjuk, hogy a magyar nyelv esetében a hatezer évvel régebbi időkre vonatkozó „finnugor” rokonításban csak nyelvészeti adatokra hagyatkoznak, ami csak nyelvrokonságot és nem finnugor néperedetet jelenthet számunkra, ha régészeti nyoma nincs, viszont az iskolákban mégis kizárólagossággal tanítják. Ennek teljes elvetését azonban a régészet és embertan (antropológia, genetika, vércsoportok) vitathatatlanul javasolja, míg a magyaron kívül máshol „finnugor” nyelvemlék nincsenek a 19. század előtt. A népességszám és a földrajzi elterjedés pedig a magyar hatását, mint kiindulást támasztja alá. Példa arra, hogy a genetika jól ki tudja zárni a genetikai rokonságot, hogy minden más „finnugor” népben megvan a 4000 éves TAT génmutáció, de a magyarokból hiányzik.

[1588] Egy, az etruszk írás újszerű megfejtését, elolvasását bemutató tanulmányt éppen a ZMTE egyik utóbbi kiadványában láthatunk. (Faragó Károly: Az etruszk nyelvi rejtély kulcsa.)

összeköt, hátra köt, ráköt, beleköt, elköt, átköt, hozzáköt stb. Itt azonban meg kell jegyezni, hogy ebben az esetben a németben is képezhető hasonlóan sok igealak. Más a helyzet egy nagyon ügyes igénkkel, ez a *kap*, amely az igekötőkkel egy egész nagy családot alkot. Íme: bekap, kikap, lekap, fölkap, összekap, belekap, visszakap, megkap, hátra kap (például hátra kapja a fejét), rákap, odakap, rajtakap, elkap, túlkap (például túlkapás) stb. Ennek az igének az angolban van megfelelője: *get* (= kap), de kevesebb igekötős alakjáról tudok, és a németből gyakorlatilag hiányzik.

A német hátrányban van a magyarral szemben, ha a műveltető ige lehetőségeit tekintjük. Például, ha azt mondom: *megcsináltathatnám*, akkor ez a németben több szóból áll és betűszámra is hosszabb: *Ich könnte es machen lassen*. De ott tárgyas igeragozás nincs, tehát németül nincs különbség a *csináltathatnék* és a *csináltathatnám* között. Ezzel szemben létezik a németben a közvetett beszéd, ami a magyarban nincs. Ez a nyelvtani nyalánkság akkor alkalmazandó, ha szóról szóra elmondom valakinek, hogy egy másvalaki mit mondott. És a németben, használatban maradt a befejezett mellett, a folyamatos múlt idő is. Ez a mai magyarban furcsán hangzana, noha még létezik és Petőfi idejében még nem tűnt csodabogárnak: *Megállék a kanyargó Tiszánál*... Ami azonban furcsa, hogy a német melléknév és a határozószó között nincs különbség. Azt lehet mondani, hogy szép (schön), de azt, hogy szépen, azt nem. Vagyis melléknév van, határozószó nincs. Még furcsább, hogy a kérdés *wie?* (= hogyan?) tulajdonképpen a nemlétező határozószóra kérdez. A német igeragozás hasonló a magyarhoz, de amíg a magyarban minden alak különböző, addig a németben a többes szám első és harmadik személyének igealakja azonos: *wir* ***gehen*** = mi megyünk, *sie* ***gehen*** = ők mennek. A nagy szókincs ellenére előfordulnak a németben meghökkentő furcsaságok, például nem tesznek különbséget az átok és a káromkodás, a szeretet és a szerelem, a szerencse és a boldogság között. Hogy csak egy szavuk van a szőrre és a hajra, az „bocsánatos bűn", mert a kettő élettanilag ugyanaz. Mi sem jelöljük két külön szóval az élő fát és a faanyagot, vagy az élő bőrt és a kikészített bőrt. Ezeket a német megkülönbözteti. A főnevek nemeiről már kimerítően szóltam föntebb, de érdemes megemlíteni, hogy az amúgy is zavaros helyzetet tovább bonyolítja a nőnemű névelő, a *die*, mert egyes ragozott esetekben *der*-re változik, ami viszont különben a hímnemű névelő...

Egy-két logikátlanságra, de legalábbis a következetesség hiányára szeretnék kitérni, ami nemcsak a németben fordul elő, hanem az általam ismert, összes európai nyelvben. Igaz, hogy nem szigorúan nyelvi furcsaság, de mindenképpen az ezeket a nyelveket beszélők és írók észjárására utal. Miért írják és mondják a keresztneveket a vezetéknevek előtt? Hiszen minden betűrendbe szedett névjegyzékben fordítva kell szerepelniük! Vagy ha idegenek mutatkoznak be egymásnak (például az üzleti életben), a bemutatkozás után a megszólításnál nem azt a nevet használják, amelyet először hallottak. Tehát nem azt kell mondanom, hogy *Herr Josef*, hanem hogy *Herr Müller*. A másik ilyen – számomra érthetetlen – logikai bukfenc, hogy a dátum természetes sorrendjét a feje tetejére állítják. Nem azt mondják (és írják!), hogy 2016, tizedik hó, ötödike, hanem: *5. 10. 2106.* Ez nem csak azért esztelenség, mert általában a nagyobb egységet mond-

juk előbb és aztán a kisebbet (ha megkérdezik, mennyi az idő, nem azt mondom, tíz perc három óra, hanem: három óra tíz perc), de például az iratok, okiratok elraktározásánál is az iratrendezők az évszámot viselik nagy és olvasható számokkal és nem megfordítva! Erre az angolok (és azt hiszem az amerikaiak is) „rátesznek még egy lapáttal" és megkeverik a már amúgy is fordított sorrendet: 10. 5. 2016! Azaz: tizedik hó, ötödike, 2016. Mondanom sem kell, hogy ha a napok száma 12 alatt van, akkor ez az írásmód félreértésekre adhat okot mindazoknál, akik a német írásmódhoz szoktak. Ami azonban már tényleg nyelvi logikátlanság, az a számok kimondása a németben. Hogy a 11-nek és 12-nek saját neve van (*elf, zwölf*), az még érthető, mert valamikor nyilván a tizenkettes számrendszert használták, de utána megfordítva mondják a számokat (a dátum logikátlan írásának mintájára): *háromtíz*-et mondanak (*dreizehn*) *tízhárom* helyett. Húsztól kezdve pedig még egy és-t is betoldanak a két szám közé: *három-és-húsz* (*dreiundzwanzig*). Ha már a százasok is sorra kerülnek, akkor nemcsak a fordított sorrend a zavaró, hanem a sorrend megkeverése is: A 123-at nem így mondják, hogy *három-és-húsz-száz,* hanem: *száz-három-és-húsz* (*hundertdreiundzwanzig*). A következetlenség következménye, hogy számtalanszor rosszul írnak le például, egy telefonbeszélgetés folytán bemondott telefonszámot, mert figyelmetlenségből olyan sorrendben írják a kétjegyű számokat, ahogy hallják. Ezzel szemben a magyarban alig érezhető a következetlenség: tiz-*en*-három, husz-*on*-három, de aztán már csak harminc-három, negyven-három stb.

Végül ejtsünk egy szót a német „hangkincsről", amely gazdag, ha a japánnal és több más nyelvvel hasonlítjuk össze, és a magyarnál csak egy kicsit szegényebb: hiányzik belőle a magyar *a* hang, amelynek helyes kiejtése a magyarul tanuló németek legnagyobb megpróbáltatása noha, ha a *deutsch* szót ejtik ki (dajcs), akkor pontosan a magyar *a* hangot mondják, de soha így nem ejtik, ha az *a* betűt írva látják és olvassák. Nincs a németben *dz, dzs, zs, gy, ny,* és *ty,* viszont van ö és ü rövid és hosszú változatban is, ám az *ő* és *ű* betűket nem ismerik. Ez a két hang a szóbanforgó további hét nyelv közül ötben egyáltalán nem fordul elő. A franciában van *ö* is, *ü* is, de az *ü* csak röviden és persze *u*-nak írva. A rövid *ö* a franciában az *e* betű egyes hangsúlyos kiejtésénél bukkan föl. Például a *reneszánszt* helyesen *röneszánsz*nak kellene ejtenünk (szerintem írnunk is!). A hosszú *ő* pedig az *eu* kiejtésénél fordul elő. Az angolban előfordul a rövid *ö* hang, mégpedig egyes szavaknál az *u* helyes kiejtésével, ám sokkal ritkábban, mint ahogy azt sokan hiszik, akik a fölbukkanó *u* betűket könyörtelenül mindenütt ö-nek ejtik. A *ketchup* kecsap és a világért sem *kecsöp*! A *hunter* (= vadász) hanter és nem *hönter*, a *cup* (= csésze, kupa) pedig kap, és nem *köp*, végül a *pick-up* is pikap lenne, a szerencsétlen, de a magyarban szerintem végérvényesen *piköp*-ségre van ítélve (még szerencse, hogy kimegy a divatból és sokan már azt sem tudják, mi fán terem). Az angol „hangkincsben" azonban van valami, ami viszont nekünk – és nem csak nekünk – okoz kiejtésbeli problémát, ez a *th*, amely zöngés és zöngétlen hangként is létezik, de az utóbbi változat talán csupán a spanyolban fordul elő az angolon kívül.

Itt mindjárt rá is térhetek az angolra. Az írásmódról és a kiejtésről már volt ugyan szó, de erről a témáról még oldalakat lehetne írni. A helyzet reménytelen,

mert minden szó kiejtését gyakorlatilag külön-külön meg kell tanulni. Noha ugyanazokat a betűket használják, mint kevés kivétellel minden európai nép, sőt a legtöbbjüknél kevesebbet, mindössze 26 betűt, azok kiejtésére alig állíthatók föl szabályok, ami jobb is, mert ezek alól a szabályok alól sokkal több lenne a kivétel, mint a szabályhoz ragaszkodó eset. Majdnem azt mondhatnánk, hogy ha a kiejtés szempontjából úgyis mindegy, hogy milyen betűk alkotják a szót, jelölhetnénk a szavakat akár kínai jelekkel is, hiszen ott is külön-külön kell megtanulni az egyes jelek hangzását. De ne is számítsunk arra, hogy ezt a lehetetlen helyzetet az angolok, vagy bárhol is az angol nyelvűek, valamikor rendezni fogják. Nem várhatjuk el egy olyan gondolkodású néptől, amelynek – például – a hosszmértéke egy ***mérföld***, amely 880 ***öl***, az öl viszont két ***yard***, de a yardot már nem kettővel osztjuk, hanem hárommal, ugyanis három ***láb***, viszont a lábat tizenkettővel kell osztani, hogy megkapjuk a ***hüvelyket***, azt azonban már nyolccal osztják, hogy a világért se csússzon valahol valami kis logika a dologba!... És mindezzel jól érzik magukat. Az angol szárazföldi mérföld egyébként, 1609,3 méter, a hüvelyk pedig 25,4 milliméter. A kétjegyű számokat pedig ők is fordítva mondják tizenkettő és húsz között, de húsztól már logikus talpra áll a világ náluk is. Ami azonban nagyon rossz fényt vet matematikai képességeire annak, aki bevezette (és mindazokéra, akik elfogadták!), hogy már a *millárdot billónak* kell nevezni! Ez hajmeresztő hiba, hiszen a billió már millió a második hatványon. Erre utal a *bi-* kezdőszócska, ami kettőt jelent. Onnan kezdve logikusan folytatódik a sorozat: a *trillió* a millió a harmadik hatványon, mert a *tri-* hármat jelent, és így tovább. Ha már az ezermilliót, azaz a milliárdot billiónak nevezem, onnan kezdve helytelen minden további szám-megjelölés!

Az angol szókincs óriási, de mert sok nép szókincsét olvasztotta magába, egyáltalán nem egységes. Valószínűleg ez is (vagy csak ez?) oka a kiejtésbeli rendetlenségnek. A nyelv részben több kelta és több germán nép szókincsét olvasztotta magába. Aztán belefolyt a latin szókincs, amikor a rómaiak megszállva tartották a szigetvilág nagy részét. A latinból származó szavak közül sok másodszor is behatolt a nyelvbe, amikor előkelőnek számított és ezért divattá vált a franciából történő szóátvétel. Végül, miután valamikor uralták a Föld kétharmadát, a legkülönbözőbb bennszülött nyelvekből is megkapaszkodott jónéhány szó a szókincsben. Ezért aztán az angolban nincs „idegen szó”, mert az átvett szavakat egyszerűen nem érzik idegennek. Ám a különböző nyelvezetekben más-más arányban találunk például latin, vagy ógörög szavakat. Rendszeresen olvasom a *Scientific American*, ami tudományos folyóirat. Még angoltanulásomnak eléggé a kezdetén tartottam, de ennek a folyóiratnak a nyelvezetét már aránylag jól értettem. Egyszer egy cikket föl akartam olvasni valakinek. Arra már nem emlékszem, hogy a cikk miről szólt, de arra igen, hogy nem tudtam fölolvasni. A szövegben hemzsegtek a latin és ógörög szavak, amelyeket megértettem ugyan, mert már más nyelvekből ismertem, de arra nem gondoltam, hogy nagy részüknek a helyes, angol kiejtéséről fogalmam sincs! Kíváncsiságból megszámoltam a cikk szavait. Kiderült, hogy negyvenöt százalékuk latin, vagy ógörög volt.

Már szó volt arról, hogy nagyon sok szó, nagyon sok mindent jelent. Érdemes megnézni például a *lug* (kiejtve: lag) szót egy angol-német műszaki szótár-

ban. Több mint húsz egészen különböző jelentése van, amelyeket a német szavak pontosan fednek. Magyar szótárban nem néztem meg, mert sok ilyen szó van, amiket dzsóker szóknak nevezek, ugyanis, ha föltűnnek valahol a szövegben, ki kell találni, hogy mit jelenthetnek. Majdnem olyan, mintha a magyar fordításban a szót egyszerűen *izé*-re fordítanám. A másik tény, hogy egy-egy fogalomra sok szó van. Azt gondolhatnánk, hogy ez nagyszerű lehetőség az árnyalatok kifejezésére, akárcsak a magyarban. Sajnos azonban ez nem mindig van így, mert noha a kifejezések között, ha volt is eredetileg árnyalatbeli különbség, miután sok mindenki sok mindenre használta az egyes szavakat, a különbségek elmosódtak. Angol példa helyett – amit most keresnem kellene – egy magyar példából tűnik ki, amit mondani akarok. Ha azt mondom, hogy valaki őgyeleg az utcán, akkor az őgyeleg igét nem helyettesíthetem a baktattal, mert az noha mindkettő az emberi haladásnak egy formáját jelenti, mégis egészen más. Ha viszont ezt a két igét sokan és gyakran fölcserélve használnák, akkor elmosódna a közöttük most még erősen érezhető különbség. Ha azt mondom, hogy az angolok (angol nyelvűek) nyelvük szavaival való bánásmódja pongyola, akkor nagyon finoman fejeztem ki magam. A legszívesebben mindent lerövidítenének, és ha a rövidítés kicsit hosszúra sikerült, akkor a rövidítést még egyszer rövidítenék. Egy példával egyúttal a némettel is össze tudom hasonlítani az angolt. Íme, e két szó: *ram jet*. Ha ezt kikeresem egy német műszaki szótárból, akkor a következőt találom: *Staustrahltriebwerk* (= torlósugár hajtómű vagy motor). A német szó – amit nyelvtörés nélkül alig lehet kimondani – pontosan leírja, miről van szó. Egy nagyobb gyerek akkor is megérti, ha először hallja, hogy az körülbelül mi lehet: valami torlasz van, vagy torlódás, aztán valami sugárzás, vagy áramlás és egy hajtómű, azaz motor. Ugyanakkor az angol szót csak az érti meg, aki előzőleg megtanulta a jelentését, mert a *ram* kost jelent, a *jet* meg valami áramlást, vagy sugárzást, de nem fénysugárzást, hanem valami gáz, gőz, vagy folyadék sugarát, esetleg fúvókát. Tehát körülbelül sem lehet tudni, hogy motorról van szó. Persze ma már azok közül is sokan sejtenék a szó megközelítő értelmét, akik először hallják, mert ma egy *hőlégsugár motoros harci repülőgépet* egyszerűen *jet*nek neveznek (talán már német nyelvterületen is!). Ez a pongyolaságnak olyan foka, mintha a magyarban egy *tehenészetet* egyszerűen *tej*nek neveznénk. A fenti példából még egy probléma tűnik ki. Az angol gyakorlatilag nem ismeri a szóösszetételt. Tehát, ha szeretném megtudni, mit jelent a *ram jet*, akkor egy kis szótárral nem sokat érek el, mert abban különkülön találom meg a *ram* szót és a *jet*et. És ugyancsak a fenti példából válik érthetővé, hogy miért kapok hányingert, ha valaki a magyarban fénykép helyett *fotót* mond. A fénykép idegen szóval fotográfia, angolul *photograph*. Tehát a fotó már nem jelent fényképet, csak legföljebb fényt, azaz nem csak idegen szót veszünk át vele és tesszük elavulttá (sőt, szinte már nevetségessé!) saját fénykép szavunkat, hanem egyúttal átvesszük az angol, trehányságból adódó, rövidítési őrületét. Ha valaki azzal érvelne, hogy ez teljesen rendjén van, mert a fotó rövidebb, mint a fénykép, széles körben elterjedt már, mindenki fényképet ért alatta, mert nem jelent semmi mást, miért ne használhatnánk továbbra is? Akkor megkérdezem, hogy ez az irányzat hova vezet? A fotót és sok minden mást tovább

lehet rövidíteni. Ha valaki elkezd csak *fo*t mondani a fotó helyett, és az sem jelent mást, tehát nem félreérthető, miért ne használjuk azt, hiszen csupán feleolyan hosszú, mint a fotó? A végén ennek a folyamatnak aztán már majd csak makogunk, mint őseink, akik még a fákon éltek. Hasonló gyalázat a kirakatokra nagy betűkkel ráírni, hogy *SALE*! Magyarul nem is lehetne odaírni, mert *szél* egészen mást jelent. Itt megint arról van szó, hogy nem csak idegen szót veszünk át rövidsége miatt (és persze amiatt is mert megalázkodunk az idegenek előtt, ahelyett, hogy megtanítanánk őket a *kiárusítás* értelmére), hanem lenyeljük az angol pongyolaságát is, mert a *sale* eladást jelent. Lustaságból kezdtek kiárusítást is érteni alatta! De ha már a szavak rövidsége ilyen életbevágóan fontos szempont, akkor miért látom és hallom például, szinte kizárólagosan az *archeológust* a ***régész*** helyett, az *elementárist* az ***elemi*** helyett, vagy a *demonstrációt* a ***tüntetés*** helyett?!

Sokan azt hiszik, hogy az angol nyelvtana könnyű. Ez a tévhit valószínűleg azért terjedt el, mert az angolt – a kiejtésbeli nyomor ellenére – aránylag könnyű tanulni. Ragozás nincs, nemek nincsenek és a szavak rövidek. Sokan egy bizonyos szinten túl amúgy sem folytatják az angoltanulást, megelégednek azzal, ami a turistáskodáshoz elég, vagy ami olyan munka elvállalásához elég, ahol a nyelvtudás nem játszik komoly szerepet. Az, hogy ami az elején könnyíti a tanulást, – a ragozás hiánya ugyanis, – később gondot okozhat, akkor derül ki, ha pontos leírásokat, szövegeket kell fogalmazni. A szórend kötött. Nem lehet azt megcsinálni, mint a magyarban, hogy egy bonyolultabb mondatot ötféleképen írok le, hogy azzal öt különböző árnyalati hatást érjek el. Amit mi a műveltető igével érünk el, például, ha azt mondom, lenyíratom a hajamat, azt az angolban egy bizonyos szórenddel lehet csak kifejezni. A kezdeti sikerek eredményeképpen az ember könnyen azt hiszi, hogy „most már jól tud angolul". Előfordult velem, hogy egy bonyolult szerkezet működését kellett leírnom a találmány angolnyelvű bejelentéséhez. Éppen látogatóban volt nálam egy angol jó ismerősöm, aki akkor a Norwichi Egyetemen volt vegyész professzor. Megkértem, hogy nézze át a szöveget, mert kíváncsi voltam, egyáltalán megérti-e, amit írtam. Elolvasta, majd visszaadta és azt mondta: Meglepő, hogy milyen érthető ez az írás, annélkül, hogy az angolhoz valami köze lenne... Noha az angolban – mint már említettem – valódi igeragozás nincs, csak az egyesszám harmadik személy kap megkülönböztetett alakot, van egy igealak, ami viszont a magyarból hiányzik. Ez az ige szenvedő alanyának „pillanatnyi állapota". Ha magyarul azt mondom tanulok, akkor az érthető nagy általánosságban is – például: hónapok óta tanulok valamit és ez a tanulás még hónapokig eltarthat – és érthető úgy is, hogy *ebben a pillanatban* tanulok. Erre az esetre létezik az angolban egy megoldás, amely a helyzetet egyértelművé teszi. Tehát ha felteszem a kérdést: Mit csinál(sz)? és a válaszoló éppen tanul, akkor a válasz, durván lefordítva ez: *Tanulva vagyok*, vagy: *Tanulóban vagyok*, vagy (még esetlenebbül lefordítva): *Tanulás alatt állok*.

Qu'est-ce que c'est? Ne ijedjünk meg, csak áttértem a franciára. A kérdés kiejtve *keszkössze?* Jelentése mindössze: *mi ez?* Vagy *mi az?* Nehéz lenne ezt a két kérdést szavakból bonyolultabban összetákolni. Két kérdést? Igen, mert a

magyarban mindkét kérdés ilyen egyszerűen kérdezhető, viszont a francia a közelire, vagy távolabbira vonatkozó kérdést csak egyféleképen tudja feltenni. Hogy a francia „egyszerű" észjárása világos legyen, elemezzük a kérdést. Három szó rejlik benne, a *hogy*, a *van* és az *ez*, de hogy a dolog a világért se legyen félreérthető, mindhárom szó kétszer fordul elő benne. Azonban, ha a francia ezt kérdezné: *ki ez?* Vagy *ki az?* - akkor így hangzana a kérdés: *ki esz?* Ha ezekután valaki azt kérdezné tőlem, hogyha az első kérdés olyan bonyolult, akkor a második miért nem ugyanolyan, vagy ha a második kérdést olyan egyszerűen lehet feltenni, akkor az elsőt miért nem? Azt válaszolnám, hogy erre csak a franciák „egyszerű" észjárása adhatna valószínűleg „teljesen egyszerű" választ. Akárcsak arra a kérdésre, hogy miért csak hatvanig tudnak számolni? A hetven náluk: *hatvantíz*, de ha most valaki beköpné, hogy akkor a nyolcvan viszont *hatvanhúsz*, a franciák lehurrognák, vagy kifütyülnék, vagy mindkettőt egyszerre, ugyanis a nyolcvan: *négyhúsz*! A kilencven meg (nem, nem, nem, nem *hatvanharminc*!): *négyhúsztíz*. De nehogy azt higgye valaki, hogy ebben az esetben a nyelvben van a logikátlanság. Létezik francia szó a hetvenre, nyolcvanra, kilencvenre is, de azt (tudtommal) csak a francia-svájciak használják. Említésre méltó az is, hogy néha egészen egyszerű igék esetében, sőt talán mondhatjuk, hogy a legősibb igéknél, mint például: *ül*, vagy *áll*, a francia ijesztő módon bonyolultan fejezi ki magát, valahogy így: *ülve van*, *állva van*. Egy másik fonák dolog (hogy finoman fejezzem ki magam) a francia módszere a tagadásra. Míg mi megelégszünk egy *nem*mel, addig a franciában két szó kell a tagadáshoz: *ne...pas*. A két szócska rendszerin szövegrészektől elkülönítve tengeti életét és előfordul, hogy a *pas* szócskát valami más helyettesíti, például a *jamais* (= soha). További érdekesség, hogy a hanyag beszédben vagy a szlengben, az egyik szócska néha elmarad, de nem ám úgy, ahogy gondolnánk: nem a *pas*, hanem a *ne*. Ügyetlen dolognak tartom azt is, hogy a főnevet a melléknév nem megelőzi, hanem utána kullog: nem hosszú szék, hanem *szék hosszú*,[1589] azaz *chaise-longue* (kimondva: sez-long), vagyis *sezlon* ahogy mindnyájan ismerjük.

Arról már volt szó, hogy a francia egy halom betűt, ami pedig írásban megjelenik, egyszerűen nem ejt ki. Az idők folyamán azonban bennük is (legalábbis néhányukban) fölmerült a kérdés, hogy akkor viszont azokat a betűket minek leírni? És tényleg, mint a kezdő kérdés mutatja, léteznek le nem írt betűk, melyeknek egykori létezéséről hiányjelek tanúskodnak. Ezek a hiányjelek, együtt a kötőjellel összeláncolt szavakkal meglehetősen gyakoriak a francia szövegekben, ami miatt egy-egy szövegrész néha kicsit molyrágta megjelenésű...

De ne gonoszkodjunk tovább a franciával, mert e nyelvnek jóoldalai is vannak. Először is fontos megjegyezni, hogy a nyelvet – főleg az angollal szemben – pontos és szigorú szabályok uralják. Vonatkozik ez úgy a nyelvtanra, mint a kiejtésre. Igaz, hogy a főnevek nemei miatt az akadémia tagsága évente összegyűlik és ott hosszan vitatják, hogy mely esetekben kell a *participe passé*-t il-

[1589] Ki tudja, lehet egyfajta régiség (archaizmus) is, mint a latinban: pastor bonus (= jó pásztor), ami a magyar régiségben is megvolt, mint e három helységnév mutatja: Becskerek, Hegymagas, Malomsok.

leszteni, helyesebben a nemeknek megfelelően hasonultatni és mely esetekben nem. Ez olyasmi, – csak gyakoribb – mint a németnyelvű szakembereknek az új helyesírást meghatározó bohóckodása volt. Ugyanis az, amit aztán az akadémia meg- és elhatároz, a legkisebb mértékben sem érinti a nyelv szépségét és kifejezőképességét, mint ahogy az sem érintené, ha beszűntetnék a főnevek nemekkel sújtottságát, amiből a nyelvtani bonyodalmaknak, vagy nehézségeknek legalább a fele származik.

Azt talán mondanom sem kell, hogy a franciában, mint minden tisztességes nyelvben, jól fejlett igeragozás zajlik, viszont – sokkal inkább, mint a németben – a ragozott igealakok között néha még írásban is találunk azonosakat. A beszélt nyelvben pedig, miután több, különböző módon írt igealak kiejtése azonos, ez a jelenség még sokkal gyakoribb. Így hát, ha nem látjuk írottan, az egyértelműséget gyakran csak hosszabb szövegdarab biztosítja.

A francia egyik különlegessége az igeidők sokasága. Hét különböző módon lehet a múltidőt „érzékeltetni". Azért írom így, mert ez nem pontosan azt jelenti, mintha azt mondanám, hogy a franciában hét múltidő van. Mire jó ez, – kérdezzük mi, az egyetlen, nyeszlett múltidőnkkel – hiszen mi gyönyörűen megvagyunk egyetlen eggyel? Hasonló kérdést tehetne föl a francia a mi tárgyas igeragozásunkkal kapcsolatban. De válaszoljunk a kérdésre: arra jó, hogy szemléltethessük az események időbeli egymásmögöttiségét. Egy példa: *János akkor lépett a szobába, amikor telefonáltam*. Itt a francia két múltidőt használ, mert János, amikor belépett (múltidő!), én már telefonáltam, tehát ide egy régebbi múltat kifejező igeidő kell. Persze magyar szemszögből nézve, ha ez az időbeli különbség olyan fontos lenne, például egy per tárgyalásán, így is mondhatnám a mondatot: *János akkor lépett a szobába, amikor én* ***már*** *telefonáltam*. Ám francia ízlés szerint ez a *már* nem elég az üdvösséghez. Különösen akkor nem, ha az eseményben valami még a telefonálásomat is megelőzné. Erre az esetre a francia vidáman kihúzna a fiókból egy harmadik múltidőt. Természetesen itt zsonglőrködhetünk a folyamatos, befejezett, vagy a különböző összetett múltidőkkel is. Érdekes azonban, hogy a franciában létezik egy múltidő, amit kizárólag írásban használnak. Ez az „egyszerű múltidő" (*passé simple*), amely nem csak hogy tényleg egyszerű, de magyar logikával föltehetném a kérdést, hogy ha ez van, akkor minek az összes többi (bonyolultabb!) múltidő? Ezt a kérdést persze nem tehetjük föl a föntiek ismeretében az események öregségi rangfokozatairól (pedig kicsit hasonlítana arra a kérdésre, hogy miért nem használják a hetven-, nyolcvan-, kilencvennek megfelelő szavakat, ha már azok léteznek?). Amit azonban tényleg nem értek, hogy ez a múltidő mire jó (ha már létezik az összes többi)? Talán arra, hogyha olvasok egy szöveget, amelyben folyton ez az igeidő bukkan föl, biztos legyek benne, hogy én olvasom és nem, mondjuk rádióból hallom a történetet? Vagy megfordítva: ha rádióból hallom a *passé simple*-lel teletűzdelt szöveget, tudjam azt, hogy a bemondó írott szöveget olvas föl és nem a saját kisujjából gyün a mese? Talány!

A francia további érdekessége, vagy mondjuk nyugodtan: nyelvgazdagító szépsége, hogy van valódi jövőideje. Míg a német, az angol és a magyar is csak segédigével fejezi ki a jövőben bekövetkezendő eseményeket. Vagy ez a *bekö-*

vetkezendő a magyarnak egykor létező, valódi jövőideje, illetve annak maradványa? Petőfi még írta: *Kari vigyázz, kedved* ***követendi*** *gyász*..., azaz követni *fogja*, ahogy ezt ma mondanánk a *fog* segédigét segítségül hívva. Mindent összegezve, a francia sem rossz nyelv és az angollal szemben meghatározott nyelvnek nevezném. Ugyanakkor az angolra talán a „végtelen nyelv" kifejezés illene. Ha összehasonlítjuk a tudás-gyarapodás görbéit az angoltanulás és a franciatanulás esetében, szembeötlő, hogy a franciánál nagyon-nagyon laposan indul a vonal, aztán lassan kezd emelkedni és egyszercsak föntvan az ember a „tetején". Már amennyire az ember egy nyelv ismeretének egyáltalán a tetejére juthat. A tudás (sokunk számára) még az anyanyelv esetén is nagyon messze van a valódi tetőtől. Tény azonban, hogy nyolc hónap franciaországi francia tanfolyam után – amelyet négy évre elosztva végeztem – sokkal jobban kiismertem magam a francia nyelvtanban, mint a németben, pedig akkor már 29 éve éltem német nyelvterületen. Az angoltanulásnál ez fordítva zajlik le. A görbe meredeken indul és az ember (mint ahogy föntebb említettem) aránylag hamar úgy érzi, hogy: *Halihó, tudok angolul!* Aztán kiderül, hogy a görbe elkezd laposodni, éles szögben megközelíti a vízszintes vonalat, de még mindig emelkedik és nyúlik és halad a végtelen felé... Ez már csak az óriási szókincs miatt is belátható és érthető.

Valahol azt hallottam, vagy olvastam, hogy a magyar szegény igeidőkben, ami tagadhatatlan, ha éppen a franciát vesszük összehasonlítási alapul, viszont nagyon gazdag a „térben". Mit jelent ez? Nézzünk meg egy példát arra vonatkozóan, hogy egy tárgyat hogyan mozgathatok, vagy helyezek el egy másik tárgyhoz viszonyítva, illetve, hogy ezeket a mozgásokat, vagy elhelyezéseket milyen pontosan, szabatosan és röviden tudom mondani, vagy leírni: A képet a *szekrényre* teszem. A kép a *szekrényen* van. A képet leveszem a *szekrényről*. A képet a szekrény *fölé* akasztom. A kép a szekrény *fölött* lóg. A képet leveszem a szekrény *fölül*. A képet a szekrény *mellé* teszem. A kép ott van a szekrény *mellett*. A képet elveszem a szekrény *mellől*. A kép a szekrény *alá* csúszott. A kép a szekrény *alatt* van. A képet kihúzom a szekrény *alól*. A képet beteszem a *szekrénybe*. A kép bent van a *szekrényben*. A képet kiveszem a *szekrényből*. A képet odaviszem a *szekrényhez*. A kép ott van a *szekrénynél*. A képet elhozom a *szekrénytől*. A képet a szekrény *elé* viszem. A kép ott van a szekrény *előtt*. A képet visszahozom a szekrény *elől*. A képet bedugom a szekrény *mögé*. A kép ott van a szekrény *mögött*. A képet kihúzom a szekrény *mögül*. A képet a szekrény *felé* hajítom. A képet valaki visszahajítja a szekrény *felől*. A képet a *szekrényig* viszem. A képet a *szekrénynek* támasztom... Most nem jut eszembe további példa, de a magyar nyelvben sosem tudhatja az ember, hogy nem felejtett-e ki néhányat. Más nyelveken, főleg azért, mert azok legtöbbje prepozíciókkal működik, mindez bonyolultabb lenne és nem lenne ilyen pontos és ilyen röviden és egyszerűen – hogy ne mondjam: *célratörően* – kifejezhető.

Ideje rátérnem az olaszra. Az olasz és a magyar között létezik valami különös kapcsolat. Ezért – mielőtt belekezdenék a nyelv érdekességeinek bemutatásába – engedtessék meg nekem egy személyes élményre kitérő elkalandozás, amelyből kitűnhet a két nyelv furcsa viszonya.

Az olasszal 1984 tavaszán kezdtem foglalkozni. Szerettem volna komolyan és gyorsan belefogni a tanulásba, de ehhez a munkám mellett nem volt elég időm, viszont megnéztem néhány leckéjét Ima Agustoni *„Avanti! Avanti!”* (Gyerünk! Gyerünk!) című nyelvtanfolyamának, ami akkor – ha jól emlékszem – a bajor televízió műsorán futott. Augusztusban aztán az olaszországi Bagno di Romagnaban már tényleg komolyan tanultam. A kis gyógyfürdő neve mindjárt alkalom egy olasz kiejtési szabály megemlítésére: a *gn* a magyar ny-nek felel meg, tehát: *Bányó di Románya*. A tanfolyam négy hétig tartott, amit egy újabb négyhetes tanfolyam követett Sienában. Ezután – októberben – kerültem Firenzébe, ahol egy további négyhetes iskola várt rám. Mindezt három hónap fizetésnélküli szabadság kivétele tette lehetővé. Az iskola recepcióhoz hasonló fogadó csarnokában mondogattam az adataimat (noha már Zürichből bejelentkeztem), amelyeket az ottani, ügyeletes hölgy szorgalmasan jegyezgetett, én pedig olaszul mondtam a mondani valómat. Mellettünk egy idősebb úr rendezgetett mindenféle iratokat. Amikor a hölgy megkérdezte, mióta tanulok olaszul, az igazságnak megfelelően azt mondtam, hogy két hónapja. Erre az idős úr, aki elég közel volt hozzánk, hogy figyelemmel követhesse beszélgetésünket, fölcsattanva azt mondta, az lehetetlen! Úgy értette, az lehetetlen, hogy valaki két hónap tanulás után úgy beszéljen olaszul – aránylag folyékonyan –, ahogy én. De aztán gyorsan megkérdezte, mi az anyanyelvem? Mondom: magyar. Erre ő: Ja az más, akkor mindent értek! Csodálkoztam, mert nem hallottam, hogy magyarok bármilyen nyelvet könnyebben tanulnának, mint más idegennyelvűek. Az igazság kedvéért azonban meg kell említenem, hogy – noha nincs nagy tehetségem nyelvek tanulására – aki gyerekkorában tanult egy picurkát latinul, később tanult egy icipicit spanyolul, beszél a németen kívül (úgy, ahogy) angolul és már-már franciául is gügyög, az az olaszban a kezdet kezdetén sem indul nulláról.

Itt kénytelen vagyok a sokat emlegetett Mezzofanti bíborosról is szólni néhány szót, aki állítólag 58 nyelven beszélt, és aki a tizenkilencedik század első felében, egy csehül folytatott beszélgetés folyamán megjósolta nagy magyar költők hamarosan várható megjelenését. Milyen igaza volt! Állítólag azt is mondta, hogy ő az ógörög és az olasz után a magyart tartja a legszebben hangzó nyelvnek, és hogy a magyarok nem is tudják, hogy az anyanyelvükkel milyen kincs van birtokukban! Hát ezt a magyaroknak nagyon-nagyon nagy százaléka sajnos ma sem tudja, mert ha tudná nem bánna úgy ezzel a gyönyörű nyelvvel, mint ahogy az a mai szövegekből kitűnik. A bíboros verseket is írt magyarul. Weöres Sándor elképzelte magának milyenek lehettek Mezzofanti magyar versei és írt néhány olyat (lásd az *Áthallások* című kötetben). Szegény bíborost kigúnyolta egy kicsit, talán mert nem a magyart mondta a hangzásszerinti legszebb nyelvnek. Íme egy példa:

Lingua Bella
Fordul, fordít, forgat, forog:
Magyar nyelven könnyű dolog.
Megcsókollak, csókolgatlak,
Csókolnálak, csókolhatlak,

Csókolatlan, csókolhatlan:
Huszonöt szó az olaszban.

(Saját megjegyzésem a vershez: ...ha ezeknek a szavaknak mindegyike egyáltalán kifejezhető az olaszban, akár több szó fölsorakoztatásával is... Például a *csókol**gat**lak*, amely gyakorító képzővel ellátott alak és az általam itt bemutatott nyelveknek talán egyikében sem létezik)

Mezzofanti, ha sejtette volna, hogy az egyik, általa megjövendölt, nagy magyar költő gúnyolódik az ő elképzelt magyartudásával (a többi vers sokkal gúnyolódóbb), talán el sem süti a jóslatát. Őt azonban mégis meg kellett említenem, mert megérezhetett valamit a két nyelv varázslatos viszonyáról például, amikor a dallamosságukat hasonlónak találta. Egyébként Weöres Sándor példaverse egyúttal azt is jól szemlélteti, amiről itt szó van. Vegyük a *csókolni* igét. Jelen idejű kijelentő módban mondhatom így: *csókolok* és így is: *csókolom* (tárgyas ragozás), de ezt is mondhatom: *csókollak*, amelyben már az is benne rejlik, hogy ki a csókolás tárgya. Ezt aztán elláthatom a gyakorító képzővel: *csókolgatlak*, vagy csinálhatok belőle műveltető alakot: *csókoltatlak,* vagy ezt: *csókolhatlak*. Ám mindkét utóbbi alakot gyakorított formába is tehetem: *csókolgattatlak* és *csókolgathatlak*, sőt, a két alakot egybegyúrhatom: *csókolgattathatlak*. Most nyúljunk még mélyebbre a nyelvi építőszekrényünkbe és tegyük mindegyik alakot feltételesmódba: *csókolnálak, csókolgatnálak, csókoltatnálak, csókolhatnálak, csókolgattatnálak, csókolgathatnálak* és *csókolgattathatnálak.* Lehet, hogy ez kicsit erőltetett példa, mert erre az utolsó bonyolult kifejezésre csak ritkán lesz szükség, de a magyarban ez lehetséges és egy ilyen szó „előállításához" nincs sok gondolkodásra szükségünk. Viszont előfordulhat, hogy jelentésének leírására valamelyik másik nyelvben talán nem is lenne elég a huszonöt szó. Azt már meg sem érdemes említeni, hogy ennek az igének van egy további leszármazottja is: a *csókolódzni*.

Arról már írtam, hogy az olaszban nincs ö és ü, se hosszan ejtve, se röviden. Mindettől függetlenül az olasz jól hangzó, dallamos nyelv és – bár a magyart ezek a hangok még színesebbé teszik – egy festmény esetében sem szabály, hogy csak akkor lehet szép, ha az összes elképzelhető szín látható rajta. Miután az olasz nyelv ugyancsak latin származék, sok mindenben hasonlít a franciára, például abban is, hogy valódi jövő idejű igeragozása van. A franciánál egyszerűbb ugyan, de ez nem jelenti azt, hogy a nyelvtan bonyolultsága lekicsinylést érdemelne. A hivatalos, vagy mondjuk inkább irodalmi olasz nyelv Toszkánából terjedt el az egész országban, már amennyire elterjedt. Ugyanis amikor alig több mint százötven éve, a különálló területek egyesítésével létrejött a mai Olaszország, *az összlakosság **két százaléka** beszélte a mai olasz nyelvet*! Ugyanakkor Magyarországon, sőt az egész Kárpát medencében egységesen magyarul beszélt a nép függetlenül attól, hogy csak néhány évvel az előtt tették meg végre a magyart hivatalos nyelvvé.

5-600 évvel ezelőtt elindult Olaszországban az újraéledés, vagy újjászületés, amit mi a francia *renaissance* (röneszánsz) szóval illetünk, pedig főleg olasz „találmány". Tehát – ha már nem magyarul, – olaszul kellene emlegetnünk, azaz

*rinascimento*nak (rinassimentó). Egyik olasztanárom szerint a régi, nagy íróknak, mint Dante, Boccaccio, Petrarca, csak másodlagos szerepe volt a mai, hivatalos olasz létrejöttében és elterjedésében, mert azt főleg az erősen felvirágozó Toszkána kereskedőinek köszönhetjük, akik ezt a nyelvet az országban szét-hordták. Ám ezt, mint látjuk, 150 évvel ezelőtt még mindig csak kevesen beszélték. Az egyes tájak nyelvezetében még ma is nagy különbségek vannak. A toszkánai Sziénában (Siena) beszélik a legszebb olasz nyelvet, de már a kicsit északabbra fekvő, ugyancsak toszkánai Firenze lakóit szorgalmasan gúnyolják a rossz kiejtésük miatt, mert, hogy azok a c-t, ott, ahol k-nak kellene mondani h-nak ejtik, viszont ott, ahol cs-nek kellene, ott s-nek mondják. Például *Una Coca-Cola con una cannuccia* (= egy kokakóla szívószállal) így hangzik náluk: ***Una hohahola hon una hanussa***, *una kokakola kon una kanuccsa* helyett. Ugyanakkor az olasz sem ismeri a h-hangot és nem használja a h-betűt... De az is igaz, hogy az ilyen gúnyolódásokban rendszerint sok a túlzás.

A szépen beszélt olasz nem csak jól érthető, hanem messzemenően egyértelmű, szemben a franciával, ahol a beszélt nyelvben – egyesek szerint – *minden* kétértelmű. Hát a minden azért túlzás, de tény, hogy a rengeteg ki nem ejtett hang sok mindent tesz félreérthetővé. Egy példa: *L'état, c'est moi!* (= az állam én vagyok)[1590] és *Les tasses et moi* (= a csészék és én) nem csak kiejtésben, de még hangsúlyban is azonos.

A spanyolról a francia és az olasz után sokat nem érdemes mondani. A nyelvtana inkább a franciáéra hasonlít, a szókincse inkább az olaszéra, de nem árt vigyázni, mert azonos hangzású, sőt, azonosan írt szavak jelentése nem feltétlenül azonos: *burro* például olaszul vajat jelent, spanyolul szamarat. Az angol után a spanyol a legelterjedtebb európai nyelv a világon. Brazíliát kivéve egész Dél- és Középamerika spanyolul beszél. Néhány kiejtésbeli érdekességről már volt szó és a hetyke beszédmodorról is. A pattogtatva kimondott szavak, a ropogtatva kiejtett *r* hangok – szemben a franciák inkább raccsolva kimondott r-jével – úgy hangzanak, mintha beszélőjük attól félne, feltételezzük róla, hogy nem ugrana neki karddal (bármelyik pillanatban) egy szélmalomnak. Ehhez nagyban hozzájárulnak a szóvégi *r* hangok, mint például a főnévi igeneveknél. Az előkelően beszélt spanyolban viszont az *sz* hangok nagy részét úgy helyes kiejteni, mint az angol *th* zöngétlen változatát. Ez – keverve a világra ripakodó beszédmodorral – rendkívül mulatságosan hat, mert úgy tűnik, hogy a „ripakodó" vagy pösze, vagy hülyéskedik. Igaz, hogy a pösze hang nem minden spanyolnyelvű országban divat, viszont a túl gyors beszéd igen. A nyelv hangzásra az olasznál keményebb, kevésbé dallamos, de talán ütemesebbnek mondható, viszont a ropogó *r*-ek miatt és a franciában gyakori orrhangok hiánya miatt a francitól nagyon eltér.

Miután az előző három nyelv a latin leszármazottja, mondhatnánk, a latin gyereke, illik néhány szót a latinról is mondani. Latint nem sokat tanultam, ám egyik latintanárom, aki jezsuita pap volt, arról áradozott, hogy a latinnal nagyon

[1590] XIV. Lajos híres mondása (ami valójában sosem hangzott el Hahner Péter kutatásai szerint: http://www.urbanlegends.hu/2013/09/xiv-lajos-az-allam-en-vagyok/.

pontosan lehet bizonyos tényállásokat meghatározni. Kértem tőle példákat (ez nem gyerekkoromban történt, hanem amikor már 21 éves elmúltam). A példákat természetesen először magyarul mondta el, aztán latinul. A latin esetében fordításokra kértem, hogy pontosabban megértsem a mondatokat. Így aztán a magyar mondatokat is végleges pontosságra csiszoltuk és akkor ott álltunk egyenlő pontosságú, egyenlő szabatosságú mondatokkal, csak a latin mondatok hosszabbak voltak és bonyolultabbak. Sajnálom, hogy erre ma már nem tudok példákat mondani. Hol van a latin előnye azzal a hátránnyal szemben, hogy előbb meg kell tanulni? Ám a latin melletti érvelés tovább folytatódott: a latin rendszeressége logikára, rendszeretetre, oktat, fejleszti a képzelőerőt stb. Erre csak később tudtam volna válaszolni és akkor azt mondtam volna, hogy ezeknek az erényeknek a fejlesztésére sokkal hasznosabb ábrázoló geometriát tanulni. Azt is mondogatják sokan, hogy azért hasznos a latin, mert utána sokkal könnyebb idegen nyelveket tanulni, már csak azért is, mert a nyelvtanban sok fogalmat latinul jelölnek. Ez természetesen igaz, különösen akkor, ha utána az ember olaszt, spanyolt, franciát akar tanulni. Csakhogy rengeteg ember örül, ha egy idegen nyelvet megtanul, mégpedig egy élőt! Miért kellene előtte egy holt nyelvet elsajátítania? Azzal az erővel, sőt, kevesebbel megtanulhatja közvetlenül azt, amit szeretne. Ám meg kell mondani, hogy a latin nem egészen holt nyelv. Félig-meddig még él, úgyszólván, a kultúra intenzív osztályán. A kórbonctanban, az orvostudományban, a biológiában szinte mindent latin szavakkal jelölnek, és a mindennapi nyelvhasználatunkban is nyüzsögnek (nagyon gyakran fölöslegesen!) a latin vagy latin eredetű szavak. Ez persze nem jelenti azt, hogy egy jó orvosnak tökéletesen kellene latinul tudnia és azt sem jelenti, hogy egy magyar kórház különböző osztályainak latin neveket kellene viselniük, mint *onkológia, pulmonológia, cardiológia, aneszteziológia, transzplantáció, dermatológia* stb. ***Ez mérhetetlen önmegalázás!!*** (Még akkor is az, ha némelyik szó esetleg nem latin, hanem ógörög eredetű.) Sok esetben viszont nem is gondolunk rá, hogy ilyen szóval van dolgunk. Például: *tubus*, vagy ha azt mondom: *persze* (per se), mely utóbbi azt jelenti, *önmaga*, vagy *önmagából*, csak a folytatása kopott le. Az eredeti kifejezés az *önmagából értetődő*, vagy *önmagától értetődik* volt. Érdekes, amikor egy latin eredetű szó több irányból is bevándorol a szókincsünkbe. Ilyen a *muslica* (vagy muslinca) és a *moszkitó*. Mindkettőnek anyukája a latin *musca* (légy) szó, és mindkettő eredetileg legyecskét jelentett. A spanyolban, ahonnan a moszkitó származik kicsinyítő képző az *-ito, -ita*. A muslica meg feltehetően a szerb-horvátból kerülhetett hozzánk, ahol az *-ica* valószínűleg ugyancsak kicsinyítő képző (lásd: kupa, kupica).[1591] A latinhoz csak közvetetten van köze egy másik szavunknak, ez a *piskóta*, ugyanis az olaszból származik (biscotta = kétszersült). Érdekes, hogy ez a németből is átragadt a nyelvünkbe: *cvibak* (zweimal backen, azaz kétszer sütni).

[1591] Van egy harmadik, inkább népies, mint irodalmi változata, a muszka, azaz orosz katona. E katonák sokasága, mint a legyeké, lehetett a névadás oka az első világháborúban, ám még a második után is használatban volt az orosz frontról csak szerencsésen visszatérhetők részéről.

Megemlítendő az is, hogy miután hosszú ideig, sokan és sokfelé beszéltek latinul, sokféle latin van. Amikor Lénárd Sándor a *Winnie-The-Pooh*-t (Micimackó) angolról latinra fordította, támadták azért, mert keverte a különböző latinokat. Egyes tudományágak viszont megkövetelik a latintudást. Egy történész vagy régész nehezen boldogulna latin nélkül, sőt, a régésznek nagyon jót tesz az ógörög ismerete is. Azt se felejtsük el, hogy mai betűinket a latinnak köszönhetjük, amely jelrendszer eleinte nem volt alkalmas a magyar szavak lejegyzésére, de most már, a megfelelő kiegészítésekkel ellátva szolgálatát kitűnően teljesíti. És noha büszkék lehetünk saját egyszerű jelrendszerünkre, a magyar vagy rovásírásra, de a mai világban nem lenne célszerű – csak ezt a – külön írást használni.[1592] Mint ahogy ez az oroszok esetében sem ügyes dolog. Ott ráadásul néhány jel azonos a mi betűinkkel, de van olyan is, ami, azonos csak éppen más hangot takar (lásd: CCCP, ami SZ-SZ-SZ-R – volt).

Noha már szó esett a magyar nyelv rendkívül fejlett szóképzési lehetőségeiről, de szeretném ezt egy szélsőséges példával még egyszer bemutatni. Egy jól érthető, ám meglehetősen értelmetlen szó az állítólagosan leghosszabb szavunk:

Megszentségteleníthetetlenségeskedéseitekért.[1593]

Elemezzük egy kicsit ezt a szóépítményt, ami persze csak érdekesség, de jól mutatja a nyelv építőszekrényhez hasonlítható jellegét. Amint látjuk, nem szóösszetétel, hanem különböző képzők sora, amely a *szent* szóra épül (egyébként a latinból származó szó). Tehát az „épület”:

szent
szent*ség*
szentség*telen*
szentségtelen*ít*
szentségtelenít*het*
szentségtelenítheet*etlen*
szentségtelenít*hetetlen*
szentségtelenít*hetetlenség*

Most vegyünk a fölépítés további szemléltetéséhez egy másik alapszót: *hős*. Tehát:

hős
hős*i*
hősie*s*
hősies*kedni*
hősiesked*és*
hősieskedés*ed*
hősieskedése*itek*
hősieskedéseitek*ért*

[1592] E régi múltunkba gyökérző műveltségi jelenség bár jórészt feltárásra vár még, mégis szinte mozgalomként terjed már e régi írásunk ismerete, rovásversenyekkel, rovásos könyvekkel stb.

[1593] Több ilyen – valójában értelmetlen – igen hosszú szóképzést (tobzódást) találunk az Interneten: https://hu.wikipedia.org/wiki/Magyar_nyelvi_sz%C3%B3rekordok_list%C3%A1ja.

A *megszentségteleníthetetlenségeskedéseitekért* szó 17 szótagból áll (44 betűből) és mégis, aki életében először hallja, általában követni tudja a fölépítését és a jelentését lépésről lépésre érti meg. Sőt, sokan első hallás után ismételni tudják. Ez a tény, vagy arra utal, hogy magyar anyanyelvünk által ilyesmire edzett agyunk egy bonyolult szósort gyorsan tud követni, vagy pedig arra, hogy a képzősor fölépítése olyan logikus és egyszerű, hogy nem is találjuk bonyolultnak. Az is lehet azonban, hogy mindkét eset egyidejűleg áll fenn. Talán mondanom sem kell, hogy az általam ismert idegen nyelvekben, ilyen sok „alkatrészből" szavakat képezni lehetetlen. És valószínűtlennek tartom, hogy van még egy nyelv a világon, amely ilyesmire képes. Gyakran hallom azt az ellenérvet, hogy akárcsak a magyarral, minden nyelven mindent ki lehet fejezni (itt a „nagy" nyelvekre gondolnak). Lehetséges, de nem mindegy, hogy valamit öt-hat, esetleg több szóval (netán mondattal) lehet csak körülírni, amit mi egy „szóépülettel" teszünk meg, és az sem mindegy, hogy a végeredmény milyen pontos, szabatos vagy félreérthetetlen. Elvitathatatlan tény, hogy a nyelvünkkel tömörebben, rövidebben írhatunk le bonyolult fogalom sorokat (tényállásokat), és hogy ezek a leírások gyakran pontosabbak, szabatosabbak, mint lehetséges fordításaik. Arról már szinte beszélni sem érdemes, hogy nyelvünknek ezek a lehetőségei milyen hihetetlen előnyökkel járnak a költészet terén. Az a hír járja, hogy magyarra mindent le lehet fordítani, viszont magyarról más nyelvekre alig valamit. Ez nincs egészen így. Sok jó fordítást, sok nagyon jó fordítónknak köszönhetünk, nem *csak* a nyelvünknek. A jó műfordítók jól megtanulták az idegen nyelveket és idegen nyelvről az anyanyelvre fordítani sokkal könnyebb. Ugyanakkor hány olyan műfordító van, aki elég jól megtanult magyarul ahhoz, hogy magyar műveket fordíthasson az anyanyelvére? Valószínűleg nem sok, amiért a kevés magyarról idegenre fordított mű gyakran magyar műfordítók munkája lehet. Ám az is tény, hogy egyes nyelveken nem működik az ütemes (időmértékes) verselés, tehát ógörögből egyes verseknek csak az értelmét lehet lefordítani, a ritmusát nem lehet érzékeltetni. Japán nyelven például nem létezik a mienkhez hasonló ütemes, rímes verselés.

Noha szójátékok, kecskerímek és hasonlók más nyelveken is léteznek, egy valami olyan szinten, mint a magyarban elképzelhetetlen. Ez a *palindrom*, azaz elölről és hátulról azonos értelemmel olvasható szöveg. Példa: *Géza kék az ég*. Czakó Gábor *Beavatások a magyar észjárásba* című könyvében találtam rá az eddig ismert leghosszabb, magyar palindromra, amelyet Breyer Gyula, magyar sakkmester írt a tizenkilencedik század végén és szerelmeslevél. Iszonyatos munka lehetett. Íme:

"Nádasi K. Ottó, Kis-Adán, májusi szerdán e levelem írám: A mottó: Szívedig íme visz írás, kellemest író! Színlelő szív, rám kacsintál! De messzi visz szemed … Az álmok -- ó, csaló szirének ezek, ó, csodaadók -- elé les. Írok íme messze távol. Barnám! Lám e szívindulat Öné. S ím e szív, e vér, ezeket ereszti ki: Szívem! Íme leveled előttem, eszemet letevő! Kicsike! Szava remegne ott? Öleli karom át, Édesem! Lereszket "Éva-szív" rám. Szívem imád s áldozni kér réveden, régi gyerekistenem. Les, ím. Előtte visz szíved is. Ég. Érte reszketek,

szeret rég, és ide visz. Szívet – tőlem is elment – siker egy igérne, de vérré kínzod (lásd ám: íme, visz már, visz a vétek!) szerelmesedét. Ámor, aki lelőtt, ó, engem: e ravasz, e kicsi! Követeltem eszemet tőled! E levelem íme viszi … Kit szeretek ezer éve, viszem is én őt, aludni viszem. Álmán rablóvá tesz szeme. Mikor is e lélekodaadó csók ezeken éri, szól: A csókom láza de messzi visz! Szemed látni csak már! Visz ölelni! Szoríts! Emellek, Sári, szívemig! Ide visz: Ottó. Ma már ím e levelen ádresz is új ám: Nádasi K. Ottó, Kis-Adán."

A mai, csodás számítógépek világában talán lehetne gyártani egy olyan szöveget, amely mindkét irányból olvasva értelemmel bír, ám elölről – mondjuk – szerelmeslevél, hátulról viszont „elbocsájtó, szép üzenet". Ez persze már nem palindrom lenne, hanem valami más.

Minden, itt fölsorakoztatott nyelvben találni itt-ott olyan szavakat, vagy nyelvtani "megoldásokat", amelyre a magyarban nincs példa. Ezek, az egyes nyelveknek előnyt jelentenek a magyarral szemben. Viszont a magyarban – bármelyik nyelvvel hasonlítjuk össze – több az előnyös nyelvtani szerkezet, vagy jobb a szóképzési lehetőség, vagy gazdagabb a szókincs finom árnyalatok kifejezésére stb. Szinte azt merném állítani, hogyha ezeknek a nyelveknek a magyarral szembeni előnyeit összegyúrnánk és gyártanánk egy mesterséges nyelvet, az még mindig nem érné el a magyar célszerűségét, gyakorlatiasságát, tömör, de pontos kifejezőképességét és valószínűleg a szépségét sem. Úgy érzem, az összehasonlítgatás folytán kiderült, hogy milyen szerencsénk van magyar anyanyelvünkkel. Nagyon hasznos idegen nyelveket tanulni, – minél többet és minél jobban, annál hasznosabb – de ne azért tanuljuk azokat, hogy saját nyelvünket elfelejthessük, hogy azt lekicsinyeljük, vagy hogy idegen szavakkal és kifejezésmódokkal keverjük, ami a nyelv pusztulásához vezet. Rajtunk kívül senki nem vigyáz erre a nyelvre, pedig nagyon megérdemli, hogy vigyázzunk rá!

Zollikerberg, 2016. november 2.

Harai Dénes (Budapest)

Az archaikus népi gondolkodás

„… a jövő a lélekben rejlik.”
Illyés Gyula

1. Bevezetés

Nemcsak elméletileg fontos kérdés az ősi múlt, a múlt, a jelen és a jövő *együttes jelenléte* a nemzedékek tudatában, elvekben, intézményekben, eszközökben, eljárásokban, meggyőződésekben, hanem a köznapi életben is. A magyar nemzet, melynek története évezredekre nyúlik vissza eredeti, különleges – Veres Péter kifejezésével – *sajátos képlet*. Az elmúlt évezredekben az élet-, gondolkodás-, viselkedés-, és szokásmódok nemcsak megteremtődtek, öröklődtek, hanem át is értékelődtek, de elszakadni tőlük nem lehet, mert ez az a burok, vonatkozási rendszer, melyben az ember önmagát, élete teljességét, küzdelmeit és összhangját tapasztalja a természetben. Egyébként is, a gondolkodás, különösen az *időbeli* folyamatosság megteremtésére, fenntartására energiát fordít, visszsza-visszaemel tartalmakat. „Az őstörténet a nemzet családtörténete”[1594] – írta Hóman Bálint, s ez, a népek-népcsoportok *„családtörténete”* szélesedett ki, az újkor önmagára büszke polgárságának *világtörténelmévé*. Ez a családtörténet a *hagyományok forrása* is. *Az* archaizmusok (gör. arché: ősi alapminták, alapstruktúrák, szellemi-alaprajzok, gyökerek, elvek) arra a történelmi tapasztalatra épülnek, hogy az ember *belső erőfeszítés nélkül nem létezhet*, nem teremtheti, s különösen nem teremtheti újjá önmagát, közösségeit, ezt nevezhetjük valódi európai hagyománynak is. Magyarország ismét, az *„aktivitás feszültségében” él* és ennek során meg kellene oldani szerteágazó feladatait, de meríthet energiát gazdag hagyományaiból.

Túl vagyunk már, a nemzeti romantika évszázadán és nem a nosztalgia mondatja velünk, hogy a történelmünk a gyakori *újrakezdést* szabta ki ránk, mert itt Európában, mindig romokon építkeztünk, még a 20. században, valamint 21. század első évtizedeiben is, de minden újrakezdés után visszataláltunk önmagunk nemzeti szellemiségéhez, *állam- és társadalomszervező történelmi képességünkhöz,* mert a magyar történelemben a szabadságnak, a gazdaságnak és az oktatásnak nemcsak a *hiányosságaival* kell számolnunk (mint Almási-Balogh Pál 1831-ben), hanem *teljes hiányával* is, ami döntő különbség. Ezért a jelentős archaikus elvek, meggyőződések mindig akkor szólítottak meg bennünket, amikor:

[1594] Hóman Bálint, Szekfű Gyula: Magyar Történet, I. könyv, Az Ősidőktől a XII. század végéig. I. fejezet: Eredet és őshaza, Budapest, 1939. Magyar Királyi Egyetemi Nyomda, p. 15.

1. A nemzetnek utat kellett választani;

2. Határozottan kellett egy-egy sorskérdésben dönteni;

3. Súlyosan fenyegette valami a nemzeti azonosságtudatot (identitást);

4. Nagy kulturális, szellemi-átalakulások, szellemi-pezsgések időszakában, mint például a 18-19. és a 20-21. század első fele.

Az archaizmusokon túlléphetünk-e? – kérdezhetnénk, a válasz az lehet, hogy *nem*. Gondoljunk el, egy – csak a *huszadik és a huszonegyedik század első évtizedében keletkezett tudattartamokból álló – gondolkodást,* ami a nembeli tapasztalatok és történetek igen torzult változata lenne, mintegy pszicho-drámája ennek az időszaknak. Nagy tanulság, hogy a magyar történelem ingájának nehezékét valamik-valakik mindig megfogták, mielőtt kilendülhetett volna. A veszély törvénye: az *összetartás!*

Az elmúlt évezredekben e népeket megtartották értékeik, melyek elhozták őket jelenkorunkba. Tapasztalhatjuk azonban, hogy *a párhuzamosan együtt élő történelmek, párhuzamos komplexusok* is, mert a *kollektív-regionális identitáso*k kódja – évszázadokon keresztül – a *viszály* volt. A *nemzetek különösségei–különlegességei*, nemcsak *vonzást* gyakorolhatnak, de *taszíthatják* is egymást, mi több, jelenkorunkban, a 21. században radikális, *erőszakos korlátozásokat* szenvednek el, ami szélesebb körű jelenség, mint a pszichológiai sztereotípiája, a *bűnbakképzés*. Az alapminták, mint *életkörök, életegységek, életszálak,* napjainkban is jelen vannak, s visszaviszik érzelmeinket, gondolatainkat az elmúlt évezredekbe; s ezzel segítenek megérteni önmagunkat, s részeivé váltak értékteremtő folyamatinknak, lelki-vallási otthonosságunknak. A világ, ugyan egyéniségünk szerint rendeződik bennünk, de Szent István, Balassi Bálint, Pázmány Péter, Bethlen Gábor, Zrínyi Miklós, Arany János, Kossuth Lajos, Petőfi Sándor, Ady Endre, József Attila munkáiból egy mondat, egy szó, egy szimbólum évszázadokon át, visszatérően megérinti önérzetünket, önbecsülésünket, önismeretünk alapjait. Fontos ez, mert jelenkorunk, a 21. évszázad úgy indult, szerte a világban, hogy embervoltunk alapdimenziói rendültek meg, így:

(1) az embereknek, embercsoportoknak a *nemzetközi intézményekbe*, a *társadalmi berendezkedésekbe,* valamint *egymásba vetett bizalma;*

(2) kifulladt a *nagy eszmékbe, morális igazságokba vetett hit*, s az irántuk való *cselekvő elkötelezettségekből csak hamis stigmákat osztogató csoportok maradtak, médiájukkal*;

(3) helyi- és regionális háborúkat, *gyakran*, és a *homályos céljaikon átütő önös érdekekből indítanak a „demokráciák”,* melyekbe belerángatják egymást;

(4) a (fegyveres) ösztön gyorsan szétáramlik a ráció helyén, szabadon maradt térben és nem válogat áldozataiban;

(5) az országok közötti *segítőkészség, szolidaritás* szinte csak a nagy természeti katasztrófák esetén működik; – és sorolhatnánk.

Az eszmék kifejlődését (genézisét) vizsgálva az évszázadok során, a történelem *csele* az volt, hogy helyzetükből adódóan, mindig voltak olyan *köteseszméket* képviselők, akik *beékelték magukat* paktumokba, de a történetírás feladata (is), hogy ezeket az ékeket kemény kritikával kiverjék onnan. Láthatjuk, hogy az európai tradícionális társadalmak *sem a klasszikus olvasztótégelyek.* In-

dokolt-e a szkeptikusság, a *multikulturalizmussal kapcsolatban – kérdezhetnénk.* Igen, mert *ál-humanista* szempont inkább elfedi a problémát, és ha nem beszélhetünk róla (a multikulturalizmus – üres fogalom, ezt már Németország kancellárja, valamint Franciaország, Anglia miniszterelnökei is kimondta), korábban bekerült szellemi megalkuvásaink közé. Gondoljuk végig, hogy népek, népcsoportok *„egymásra-találása" a történelemben, sokkal súlyosabb krízisekben sem következett be!* Ez nyilván, nem azt jelenti, hogy nem tehetünk érte semmit, de nem tudhatjuk, hogy nem fátumszerű-e ez kissé. Az idő nem oldja meg ezt a gondot, mert Európában, a több évszázada egymás mellett élő népek, népcsoportok közül is vannak, akik még mindig *idegenként* tekintenek a másikra, elvitatják teljesítményeit, akadályozzák a kiemelkedésben valamiféle polgári *„magas-kultúra" szempontjából.* A probléma többrétegű, és láthatóan a *kudarcok is.* Az alapkérdés az, hogy az emberi-kulturális különbségeket-különösségeket társadalmi *energiává, lendületté* lehet-e és tudjuk-e alakítani?

Minden nemzet megszenvedte, megszenvedi saját igazságait – a magyar is. „Attól vagyok magyar, és csakis attól, hogy vállalom ezt a történelmet dicsőségével és szégyeneivel együtt is"[1595] – írta Páskándi Géza, amihez jelentősen szélesítve a kört, hozzátehetjük: minden világrészen magyar az, aki – felekezetre való tekintet nélkül, bibliai egyszerűséggel szólva – *képes együtt örülni, sírni is azzal, aki egy vele*. *A tapasztalat azt mutatja, hogy egy társadalomban minél torzultabb az értékrend, az értékteremtés folyamata, a morál, annál erősebb az értelmiségben az antikvitás viszonyai, az eredendő tisztaság utáni vágy. A nagy társadalmi megrázkódtatások – a világháborúk, a forradalmak, a szétszóródás Adys-élményének közvetlensége (Trianon), – az örök kiteljesedés-hiány, a történelmi megkésettség deformálja az értelmiség időtudatát, és táplálja a teoretikus, valamint a közösségi és magán utópiák elburjánzását.* Természetesen nagyra becsüljük azokat, akik *részvétet éreztek iránta olyan nagyhatalmi döntéseknél, mint a Trianoni (1920), vagy a Párizs-környéki békeszerződéseknél (1947).* Történelmi helyzetek is döntöttek és dönthetnek arról, hogy ki tartozik a magyarsághoz. Az *eredetből*[1596] bontottuk, és bontjuk ki magunkat, – Heidegger szerint – mint *az előttünk álló jövőből,* erre vonatkozik a német filozófus másik gondolata is, mely szerint – i*gazán előre csak a visszavezető út visz,* s nem a *kulturális klónozás (cultural cloning),* mint erre Eduardo Portella brazil filozófus, az UNESCO korábbi igazgató-helyettese is utalt[1597] egyik írásában. A témához közelítésem szempontja történelmi-kulturális. Az ember, azonban nemcsak a kulturális, hanem *a hatalmi térnek a terméke* is (természetesen ennek a térnek a nagysága az időtengelyen eltérő, mert más, korunk ipari társadalmainak, és más Mátyás udvarának hatalmi tere).

1595 Páskándi Géza: A szabadság színeváltozásai, Magvető Kiadó, 1984.p. 166

1596 Ormos Mária a nemzet fogalmi körében négy faktort jelöl meg, így a nyelvet, az eredet-, és a történelem-tudatot, valamint a kultúrát. Ormos Mária: Nemzet – állam - állampolgár, Élet és Irodalom, 2011. április 29, p. 7. Lásd még az 1. sz. mellékletet (Fogalom-jegyzék).

1597 Eduardo Portella: Cultural Cloning or Hybrid cultures? The Unesco Curier, April, 2000. p. 9.

A kötet címében jelzett téma akkor fogott meg, mikor elolvastam Csoóri Sándor *„Mi a magyar, ma?”*[1598] című írását, a Tiszatáj 1989. szeptemberi számában (bizonyára korábbi, rejtett motívum volt a Kincses Kalendárium, amelyből olvasni tanultam az ’50-es években). A bécsi Protestáns Magyar Szabadegyetemen 1989. április 29-én elhangzott előadásában a magyarságról, mint „vad-darázs” népről beszélt, történelmi kitettségében, teherbíró képességével, meghasonlásaival – melyhez hozzátehetjük, hogy 1990 és 2010 közötti húsz évben, az említett meghasonlások *hasításokká* mélyültek, s a „történelmi zugokból” azóta is előjönnek kérdések azonosságtudatunk, valamint szélesebb szellemi-kulturális környezetünk változásainak okaival, motívumaival kapcsolatban. Visszhangzott Kodolányi János *1941-es mondata is*: „Már már alig lehet kimondani az irodalomban is azt, amit magyar lélekről, magyar sorsról, magyar életformákról mondanunk kellene.”[1599] Tagadhatatlanul kialakult a mindent összemosni, a határok élességét tompítani törekvés, amely ugyanakkor megtartotta a kedvezőtlen jellemzők taglalását, ha a magyarságról volt szó. S mindezt a kritikai irodalom-, és történettudomány-maszkjába burkolózva, amit iskolai tananyaggá is tettek. A korábbi időszak társadalom, és humántudománya, – ha a valósághoz közelálló kijelentésként akarjuk megfogalmazni, a *szellemi önkény* alakzatává vált. Illyés naplójegyzetei alapján (1973), mottóként idézett mondata: *„Mert a jövő a lélekben rejlik”* – elsősorban arra utal, hogy csak a *bensőleges értékek* a valóban megtartók, megerősítők. Ebből adódik, hogy Történelme során a magyarságot, semmilyen nagy megosztó konfliktus, fegyveres vereség – Muhi (1241), Mohács (1526), Majtény (1711), Világos (1849), Trianon (1920), Párizs (1947) – teljesen meg nem törte, hitét lehet, hogy gyengítette, de történelemtudatát, hazafiságát erősítette. A magyarságnak történelmi tárgyválasztása évezredekkel ezelőtt, az *íj* volt, s még napjainkban is *előfeszített* állapotban van.

A kutató, ha a címben jelzett témakörrel foglalkozik, elvonulnak emlékeiben, mű-, és tudásformák teljessége nélkül: Szent István, Szent László, Kálmán és Mátyás király, Janus Pannonius, Balassi Bálint, Zrínyi Miklós, Batsányi János, Pázmány Péter, Bessenyei György, Csokonai Vitéz Mihály, Petőfi Sándor, Arany János, Jókai Mór, Vörösmarty Mihály, Kölcsey Ferenc, Kazinczy Ferenc, Tompa Mihály, Madách Imre, Vajda János, Kós Károly, Móricz Zsigmond, Féja Géza, Sinka István, Kovács Imre, Fábri Zoltán, Sík Sándor, Nyírő József, Karácsony Sándor, Szabó Dezső, Ady Endre, József Attila, Tamási Áron, Babits Mihály, Tóth Árpád, Kosztolányi Dezső, Juhász Gyula, Illyés Gyula, Pilinszky János, Német László, Határ Győző, Cs. Szabó László, Veres Péter, Kassák Lajos, Kodolányi János, Sütő András, Kányádi Sándor, Nagy László, Váci Mihály, Juhász Ferenc, Csoóri Sándor sorai; Bólyai János matematikai, Eötvös Loránd fizikai eszméi, Csonka János fejlesztései; Munkácsy Mihály, Feszty Árpád, Barabás Miklós, Mednyánszky László festményei; Pátzay Pál, Borsos József, Me-

---

1598 Csoóri Sándor: Mi a magyar ma? Tiszatáj, 1989 / 9. szám, pp. 45-53.

1599 Kelet és Nyugat határán, Kelet Népe. Janus Pannonius Társaság Könyvtára (16), Pécs, Különlenyomat a Sorsunk, 1941. 3. számából. Dunántúli Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda R. T. Reprint Kiadás, 1996. p. 18.

locco Miklós szobrai; Schulek Frigyes, Makovecz Imre templomai-épületei; Kovács Margit kerámiái; Ipolyi Arnold, László Gyula néprajzi leírásai; Katona József operája, Bartók Béla és Kodály Zoltán népdal-gyűjtése s pedagógiája, Benedek Elek népmeséi; Kőrösi Csoma Sándor őshaza-keresése; Apáczai Csere János, Szenczi Molnár Albert, Pápai Páriz Ferenc, Széchenyi István, Eötvös József jövőre irányuló gondolatai, valamint a fejedelmek hosszú sorából Bethlen Gábor, II. Rákóczi Ferenc; a kormányzó Kossuth Lajos, a hadvezér Görgey Artúr, majd Deák Ferenc, Bajcsi Zsilinszky Endre alakja, s akik feltárták, közzétették a magyar irodalmat, mint Tótfalusi Kis Miklós, Cserépfalvi Imre, Püski Sándor, s továbbá mindazoknak a hosszú sora, akiknek munkái e téma forrásai lehetnek, s akik minden megpróbáltatásuk ellenére is vállalták magyarságukat.[1600] E nevek töredékes halmaza is, az Újszövetség szellemi kötelékeihez hasonló, – a nemzeti hagyományok folyamatosságát mutató – *biblikus modell, amely jelenti azokat, akik értéket adtak a magyar életnek, s azokat a milliókat, akik az elmúlt évezredekben élték ezt az életet:* várjobbágyként, szegény- vagy „zsíros" parasztként, summásként, gazdatisztként, intézőként, ispánként; katonaként, poroszlóként, rendőrként, csendőrként; kézművesként, irodatisztként, postatisztként, gépészként, és még hosszan sorolhatnánk. Az irodalom, a nyelv, a történelem, a művészet, a vallás *kötelékek, belevonás a bensőbe*, a nép benső életébe. A szellemi, személyiségbeni, lelki kontraszt végigkíséri a magyar történelmet, gondoljunk Vajk és Koppány ellentétére. Az erre való szellemi, lelki érzékenység *világ-teremtő*. Egyébként, Babits megfogalmazásában *az irodalom a nép lelke*.

„Ha egy kultúra azonos egy néppel, egy birodalommal, egy törzzsel, úgy annál egyszerűbb a történelme"[1601] – írja J. Huizinga, de ezt, csak nagy megszorításokkal fogadhatjuk el, mert nem igaz, hogy az időtengelyen minél inkább visszafelé haladunk, annál inkább *vázlattá válik a világ,* s ennek következtében a róla való gondolkodás is; mert az antik görög és arab természettudományt, matematikát, a római adminisztrációt, jogot, vagy az ősi magyar hadviselést, és még sorolhatnánk, nyilván nem értékelhetjük *vázlatként.* Még egy nép *„egyszerűsége",* homogenitása is, alig észlelhető egyirányú mozgás ugyan, *de mégis mozgás, állapot és alakzatváltozás.* A kezdeti paraszti társadalom nemcsak tulajdon alapján differenciálódott, hanem *lelki-morális viszony* alapján is. Mindenkinek van valamilyen képzete a történelemről, magam úgy vélem, hogy:

1. A történelem*, az ember nembeli képességeinek (dokumentált) kidolgozási folyamata,* amely ismétlődésektől, *visszatérésektől sem mentes.*

2. A történelem, nemzedékek által kidolgozott *komplexumok, komplexusok* felbomlási és átrendeződési folyamata. Kérdezhetjük, hogy a viselkedésmódok átvétele tekintetében jól tettük-e 1919-ben, 1948-ban hogy átvettünk 1917-es orosz *klánszerű* viselkedési módot, vagy 1950-ben, hogy az egyházakkal kap-

---

1600 Gondolhatunk e vonatkozásban olyan jeles munkákra, mint Vajda Gábor: A magyar irodalom a Délvidéken Trianontól napjainkig, Bereményi Kiadó, 1995, és sorolhatnánk.

1601 Johan Huizinga: A történelem formaváltozásai, Ford. Radnóti Miklós. Maecenas Kiskönyvtár, 1997, 13.

csolatban átvettük az 1936-os szovjet, hatalmi viselkedést, és még sorolhatnánk kérdéseinket. Egy másik képzettel is jelezhetjük e fogalmat:

3. A történelem, egy *thalassa* (gör. tenger), amelyben mindig más-más sziget emelkedik ki, és tétova hajósok igyekeznek elérni azokat, az új megismerése, belakása és használata szempontjából, melyek már más-más történetek is lesznek. Jelenkorunkban vannak azonban szemfüles hajósok, akik észreveszik, hogy az új *„szigetek"* felbukkanását is *tematizálják,* és inkább más irányt vesznek.

J. Huizinga úgy ítélte meg, hogy az *„újabb történelmet növekvő formátlanság"* jellemzi, s amennyiben ez így van, akkor a differenciáltság addig nem ismert gyorsaságával szembesülünk, ahol üres alakzatok is létrejönnek. A növekvő formátlanságot Amerika példájával illusztrálta, és hozzátette, hogy ez a történelem, a „legtöbbünknek meglehetősen *idegen"* – megjegyezzük, hogy nekünk azonban már nem az. Megjegyezzük, hogy hiába küzdünk az *„idegen"* kifejezés ellen. Az *»idegen«* bázis-komplexus, *az önvédelmi reflex része*, ami az évezredek alatt alakult ki, *nem változhat meg gyorsan!* Az *idegenkedések* egyébként is sokfélék, csoportoktól, szakmáktól („Az én gyerekem ne legyen ez vagy az!), karakterektől, jellemektől, meggyőződésektől, gondolkodásmódoktól, stb. Bizonyára vannak tapasztalataink arról is, hogy *közel kerülni a másikhoz*, – esetenként még a szélesebb családon belül is – nehéz. Az emberek különbözőek, és ez a *különbség-különösség* emberi és szervezeti: *energiaforrás*, a verseny, a nagyobb teljesítmények, és nem utolsósorban a társadalmiság alapja, s ha ez nem így lenne, akkor a kapitalizmus is összeomlott volna már, nemcsak a szocializmus, amely nem akart erről tudomást venni és összeomlásáig tagadta. *Az „idegen elem" kifejezés nem megfelelő, mert idegen dolog több is van a nemzetek kultúrájában (gondoljunk intézményekre, eljárásokra, értékekre, rugby, stb.), amit egyébként is amerikai, német, stb. hatásra vettünk át.* Ennyit az idegenségről, mert az idegenség és összetartozás ellenfogalmaiból, bennünket az utóbbi érdekel. Minden *fölény-tudat előítélet forrás* (is) lehet, amint Illyés Gyula utalt rá, hogy a népek, népcsoportok között *nincs* szellemi fölé- és alárendeltség (lehet több Nobel-díja az egyiknek, vagy egy sem a másiknak; vagy lehet jobban beszélő az egyik ember, szótlanabb a másik; vagy mélyebben gondolkodó az egyik, felszínesebb a másik, stb.). Előfordulnak azonban máshol kiszólások – tisztelve a szerzőt, idézem néhány mondatát: „A másik pap a sekrestyéből indult ki misére: torz parasztarc, a műveletlenség és az otrombaság cromagnoni modellje, parasztszülők kínból lökték, talán jobb híján, a szemináriumba. *Ez fogja istenné változtatni a kenyeret?* (kiemelés tőlem – H. D.) Megkérdezi, pökhendi lakájok hangján, a lánytól, hogy mit akar itt? Ő ijedten, szemérmesen mondja, hogy a keresztelést várja. Erre valami bugaci fintorral rászól: ha azt várja, álljon odébb, mert itt útban van neki."[1602] Azt válaszolhatjuk, a kérdésre: igen, ő fogja, – ez a „torz parasztarc, a műveletlenség és az otrombaság cromagnoni modellje", Isten testévé változtatni a kenyeret és kiszolgáltatni a szentséget, – attól

[1602] Szentkuthy Miklós: „Az alázat kalendáriuma" című munkájából (2010–2012). Idézi Fekete J. József: „Prae" című tanulmányában. Új Forrás, 2014. 2. p. 74.

függetlenül is, hogy valóban, egyénileg lehetett antiszemita, aki nem szerette a konjunktúra-kikeresztelkedőket, mint megtudjuk a szöveg további részletéből. Természetesen a másik oldalról is lehet ilyen idézeteket találni, így: „Az értéktelen elemek nagy tömege ösztönösen ellensége a civilizációnak és az ennek nyomán keletkezett társadalmi berendezkedésnek. Ezek képtelenek a civilizáció fenntartására, sőt nagy részük a befogadására is és ez váltja ki belőlük aztán az örök elégedetlenség érzetét, mely hovatovább romboló, lázadó hajlamban nyilvánul meg."[1603] A jelzett vélemények azt illusztrálják, nem lehetünk *csak egy irányban elfogultak, mert a jövő így válik az elfogultságok drámájává*. Ne hagyjuk, hogy hasonló módon, mindig valami szétfeszítse egzisztenciánkat (jelenleg az anyagi érdek tesz ismét, jelentős kísérletet erre, ami már most is több, puszta kísérletnél), mert a folyamat egy idő után *szabályozhatatlanná* válik. Amennyiben, az *identitást* sértjük, akkor mindazt sértjük, ami az érintett emberi mivoltának sajátosságát, eredetiségét alkotja (egész történelmét, kultúráját, etnikumát, érzelemvilágát, vallását, stb.).

Katonai vonatkozását e témának azért emelném ki, mert, a harcra, küzdelemre épülő *archaikus szerkezetek*, erőteljesen jelen vannak a modern társadalomban is, különösen akkor érzékeljük ezt, amikor a bázis szükségletek megszerzésére redukálódik a világ, és a kíméletlen verseny szabályozza a folyamatokat, melynek eredményeként a társadalom *humán térfogata* erősen beszűkül, s az *emberbe vetett hit csökken* (felidézhetünk magunkban olyan több évszázados szólást, mint *a legjobb védekezés a támadás*). Módszertani elvünk – Eduard Spranger megfogalmazásában – *Szókratész Alkibiadésszel szemben,* másként, a *szellem az érzékiséggel (féktelenséggel) szemben,* ha szét lehet választani egyáltalán e két világalkotó elvet. Figyelemmel kell lennünk arra a történelmi *adottságra* is, hogy régiónkban évszázadok óta, olyan meghatározó kultúrkörök kapcsolódnak egymásba, mint a lengyel–magyar–délszláv, az olasz–germán–bizánci, valamint a francia, amelyek nem egyszer Szküyllák és Kharübdiszekként működnek történelmünkben, melyek között vergődünk, esetenként nekineki ütközünk valamelyiküknek. Régiónkban *egymásba fonódott a soknemzetiségű, vallású és szektájú történelem.* „A nyugati kultúra számtalan ókori és középkori kultúrelemből, sőt kultúrkörből tevődik össze, szellemi tartalma a Rómától átvett pogány vallások hagyatékának színes kaleidoszkópját mutatja. Óegyiptomi, asszír, görög és zsidó kultúrrétegek hevernek benne egymáson"[1604] – írta Kodolányi János. A felsorolt kultúrkörök embertípusokat is jelentenek. Ennek az adottságnak pozitív és negatív következményei voltak-vannak, mint például: az egyes kultúrkörök *önálló logikák, értékek, érdekek, életfelfogások* is; találkozásaik mentén *átfedik* egymást, és e szellemi terekben *a gondolatok ötvözetekké válnak*; s a „*kisebb"* kultúrkörök léte gyakran került veszélybe. A kis

1603 Gaál Kálmán: A nemzetvédelem alapvető tényezője. Magyar Katonai Szemle, 1934. 11. sz. p. 65.

1604 Kelet és Nyugat határán. Kelet Népe. Janus Pannonius Társaság Könyvtára (16), Pécs, Különlenyomat a sorsunk, 1941. 3. számából. Dunántúli Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda R.T. Reprint Kiadás, 1996. p. 7.

népek napjainkban is, egyes eseményeikkel, megoldásaikkal vonják magukra a figyelmet, melyek tanulságosak lehetnek a nagy népek számára is.

Az emberek többsége zajtalanul éli mindennapjait – s e témát korábban jellemző *belső izzás is a múlté,* – és eme, nyilván külső, szignálok hatására, bevillanhat egy-egy karakteres arc, helységnév nekem például Győrszentmárton, Bakonykoppány, Szentgál, Gyula, egy mozdulat, vagy elv, *egy érdekes szó, morális érték,* amelyről elgondolkodik az ember. Gyerekként magam is gyakran elgondolkodtam anyai nagyapám testtartásán, amelyet Róna-Tas András[1605] *„gyalog-ülésként”* nevez meg a nomádoknál, azt, amikor valaki *lekuporodva ül*, esetenként megtámaszkodva, térdén keresztbe tett kézzel. Az (ősi) múlttal való kapcsolat az ember *atavisztikus vágya.* Sajnos igazak Vályi Nagy Péter költő szavai – „Fogynak, fogynak a pásztortüzek.” – s tegyük hozzá, hogy nemcsak a *pásztortüzek*, hanem a *pásztor énekek is*.

A téma alkalmas arra, hogy elgondolkodjunk az ember lelki-szellemi lehetőségeiről is. Nem szabad azt hinnünk, hogy a magyar nép nagy csoportjai, akik valóban kétkezi munkával keresték a kenyerüket, vagy fegyverrel küzdöttek a történelem bármely évszázadában, harmóniában élhettek volna, – s hogy miért nem, erre nincs sem érzelmileg, sem értelmileg elviselhető válasz. József Attilával mondhatjuk, aki „A Dunánál” című versében megénekelte régiónk egyszerű embereit, népeit, akik: „öltek, öleltek, tették, ami kell.”

Johann G. von Herder (1744–1803) német teológus, filozófus – a *„néprajz és az egyetemes irodalomtudomány atyja”* – még úgy vélte: „A nyelv, a törvény, a nevelés, a mindennapi életmód egyaránt megerősíti és támogatja a nemzeti rögeszméket; aki nem osztozik bennük, az idióta, ellenség, eretnek, betolakodó, […] a rögeszme nemzeti pajzzsá, rendi címerré, céhzászlóvá lesz.”[1606] Miért lennének jobbak, kérdezhetnénk, a kulturális klónozás nemzetközi gurujai által közvetített homályos érdekű, tartamú és célú rögeszmék, melyekben egyre több nemzet nem osztozik, mert *nem akarja eredetiségét elveszíteni*? Paradox az, hogy a kulturális klónozók, miközben minden nemzeti hagyományt tagadnak, a saját hagyományaikat, rögeszméiket igen nagy igyekezettel képviselik, védelmezik és terjesztik.

A jövővel kapcsolatban különösen elgondolkodtató, hogy:

(1) az európai nagy szakszervezetek sztrájkjain – a modern polgári életformát elutasító, olyan feliratokat látunk, mint: *„Kill Capitalisme”* (a francia CGT, 2016. áprilisi tüntetése), ami már tudatos elutasítása a gazdasági szükséglet által kitermelt társadalom *intézményeinek*, *mesterséges szellemiségének*, és *embertípusainak.* E jelenségek Európában, nemcsak *a protestáns etika értékeinek meggyengülését jelzik.*

(2) az amerikai *polgárháborús* helyzetek (2016-ban!) azt jelezték, hogy a *vágyott sokféleségben,* nem veszik el az *egyféleség.* Ady megfogalmazása a há-

---

1605 Róna-Tas András: Nomádok nyomában. Etnográfus szemmel Mongóliában. Kossuth Nyomda, 1961. Lásd a pp. 96-97. közötti fotókat.

1606 Herder: Eszmék az emberiség történetének filozófiájáról és más írások. Gondolat Kiadó, 1978. pp. 486-487.

borúskodásba való visszaesésről:*”Ilyen hiábavalóság hát az ember isteni elméjének fényessége, hogy egy fuvalom által éjszaka lesz.”*[1607] – Két világháborúval, több ezer háborúval a hátunk mögött azt mondhatjuk, hogy az *ész nem mindenható,* és hatásosan nem mindig szabályozza az emberi kapcsolatokat sem, mi több – az alkalmazkodás – megsemmisítette az *ősi szokások* egy részét is. M. Georges Gurvitch (1894-1965) – a Szociológiai Világszövetség volt elnöke, a Sorbonne professzora – nyomán azt mondhatjuk, hogy a jelenségnek van egy, a kezdeti harcias társadalmakra vonatkozó mozzanata, annyiban, hogy ezek az ősi népek a többieket irtották ugyan, de míg az archaikus társadalmakban az erőszakot, állítólag – a bizalom teljes helyreállításaként – *kötelező párbeszéd követte*, addig ma ilyen törekvés nincs.[1608] A nemzeti öntudat eldurvulása, a sajtó eldurvulásával, valamint a meginduló fegyverkezési versennyel függ össze a 19. század utolsó negyedében – hangsúlyozza J. Huizinga, és hozzátehetjük, hogy ez a két tényező azóta is erősíti egymást.

„A beszélők történelmi csoportosulásai – törzsek és népek – *öndicsőítő egységek,* amelyek, mint valami pszichoszociális nyereményjátékot, a maguk javára üzemeltetik összetéveszthetetlen idiomájukat. […] ne feledjük, hogy történelmi perspektívából tekintve a *primer narcizmus eleinte csak az etnikumok és királyságok sajátja, és csak később, az újkor* beköszöntével lesz belőle a fegyverek és a klasszikusok tömkelegével ékeskedő nemzetek ismertetőjegye.”[1609] – írja Peter Sloterdijk, amihez hozzátehetjük, hogy csak ezt a történelmet ismerhetjük, *mert nincs, és belátható időn belül sem lesz másik,* s ezért ezt nem lehet vádként felhozni! *Isten dicsőítése, valamint az emberek és saját nemzetségük nyelvének, hősei történelmi tetteinek, asszonyai szépségének dicsőítése teremtette meg az emberiség intellektualitását, azonosságtudatát, rituáléit, valamint más, közösségi tudatmezőit, – Arisztotelész kifejezésével – „mineműségeit”, ettől lett, az a mással össze nem téveszthető minőség, különösség, ami.* Ez a *közösségi hagyomány* minden földrész sajátossága. A *szóló és a kórus* párbeszédének archaikus afrikai-típusát,[1610] napjaink politikai-folklórjában is ott látjuk-halljuk a szabadelvű tüntetéseken, gyűléseken Európában is. Az identitásnak, magyar és idegen nyelven egyaránt, könyvtárnyi irodalma van. E témának konjunktúrája volt bizonyos időszakokban, amely nem úgy téma a magyar embereknek, mint mondjuk a szén és rézötvözet egy tudósnak.

A magyar azonosságtudat alapjaival kapcsolatban azokat a *súlypontokat* keressük, melyeket nem csak *verbális technikaként*, vagy értelmezésként (*interp-*

1607 Ady Endre: Ésaiás Könyvének margójára, Ady Összes versei, Az Athenaeum Kiadása, 1906. 721. o.

1608 Dialogue ou violence? Textes des conferénces et des entretiens organisés par les Rencontres Internationales de Genéve 1963. Histoire et Société D’ Aujourd’hui. Editions de la Baconnière, Neutchätel.

1609 Peter Sloterdijk: A gondolkodó a színpadon. A Jó Hír megjavításáról. Nietzsche tanulmányok. Ford. Bendl Júlia és Kurdi Imre. Helikon Kiadó, 2001. pp. 178-179.

1610 Lásd Biernaczky Szilárd: Oralitás a mai afrikai irodalmak életében. A kulturális szinkretizmus sajátos esete: a rítustól a modern színházig. Helikon, Világirodalmi figyelő, 1986, 3-4, p. 297.

retációként) fogunk fel. „Nálunk teljesen mást jelent az idő; nálunk jelen van még a népművészetnek az időtlen atmoszférája, olyan értékekkel – a gyöngédségnek, a szépségnek, a tisztaságnak: mondjuk azt, a szolgálatnak olyan jegyeivel, *amit többé már nem fogunk tudni megismételni*. […] Amikor költészetem elérkezett egy bizonyos intellektuális zsákutcába, olyanfélébe, amire túlzással egyesek azt mondták, hogy mallarméi zsákutca, akkor eltűnődve ezeken a dolgokon, megpróbáltam nagyon könnyű kézzel írni, és rábízni magamat erre a sokkal *ősibb, tisztább, mélyebb* – öntudatlanabb és tudatosabb – kultúrának a sugallatára."[1611] – mondta Pilinszki János egy interjúban, a mélypont és a kiindulási pont, teremtő kapcsolatáról. Ez a forrás az olyan *külső beavatkozások – a kultúrák átépítésének, differenciálódásának* – nagy traumái ellenére is megmaradt, mint:

(1) a fejedelemségek királyságokká alakulása, valamint a hittérítés;

(2) a népeket rabszolgaságba döntő kegyetlen fizikai, és szellemi gyarmatosítás;

(3) a *liberális* kapitalizmus részéről a nyersanyagok, energiaforrások kirablása, az élőhelyek elszegényítése;

(4) a *háborúkat – forradalmakat – népirtásokat* (világháborúk, polgárháborúk), valamint a politikai indíttatású helyi- és regionális háborúk közösségforgácsoló, a szülőföldről menekülésre kényszerítő milliós nagyságrendű elvándorlás, nem egyszer népirtás (genocídium);

(5) a *szocialista világrendszer* létrejötte (személyi kultusz, antiklerikális harc), valamint a függetlenséget egyből követő totális-politikák orientációi (pl. szocialista-orientáció az 1950-1960-as évtizedekben;

(6) jelenkorunk telekommunikációja. A szellemi pusztító hatások egyikével kapcsolatban, Oskar Kokoschka francia festőművész felháborítónak nevezte, hogy afrikai művészek párizsi akadémiákon tanulják utánozni saját (népi) művészetüket.

A feszültségek aszimmetriáját eredményezte, az *egység-egységesség* megbontása, vagy a szerves differenciálódás hatására való megbomlása. A megbontásra jó illusztráció jelenkorunk 1-2-3 millió bevándorlója, ami számarányát tekintve már *nemcsak munkaerő*, hanem a befogadó társadalom *különleges kisebbsége*, mely azért különleges, mert: sem vallása-identitása, sem írásbelisége, sem házassági szokásai, sem *születési aránya*, sem ellenségképe,[1612] sem *fogalmai,* sem *ünnepei,* sem kultúrájának más rendszerei (*oktatás, egészségügy, jog,* stb.) nem azonos, sőt jelentős eltéréseket mutat a befogadó nemzetekétől.

Nagyságrendileg és szellemi minőségeit tekintve felbecsülni sem lehet azt a szisztematikus pusztítást a kultúrában, amit a bolsevik forradalmakat követő évtizedekben az „*antiklerikális-harc"* eredményezett a *népszokások, az ünnepek,*

1611 Czigány György: Változatok az élő hangra. Jegyzetek négy rádió-beszélgetéshez. Jelenkor 11, 1975. p. 1012.

1612 Korán: 5. szúra 51. pont: „Ne kössetek testvérbarátságot a zsidókkal és a keresztényekkel." Utal erre Kolozsvári Sándor: "Mit kezdjünk az arabokkal?" című tanulmányában, kézirat, p. 2. Magánarchívum.

az üldöztetés, valamint a nevelés–oktatás–világkép, az ifjúsági szervezetek, és a morál tekintetében.[1613] A népi gondolkodás, a magyar táj, és életmód különösen a 20. századtól már nem *romlatlan*, mert rontották, s történelmi kényszerek (is) torzították. Látjuk, hogy a kényes polgári *beton–üveg–acél racionalitás katedrálisa,* hirtelen *irracionálissá* változott a feketemágia keleti bölcselői modern inkarnációinak hatására, tegyük hozzá, amelybe belevegyül, de Sade márki gondolatvilágának sötét, arisztokratikus belső síkja is (terrorista tömegmészárlások, iskolai lövöldözések, gyermekkínzások és megalázások). *A városi* szekularizált világ által kínált *„üdvök" közül néhányat említsünk meg, így:*

(1) a *menedzserek demokráciáját. E menedzserek* az ipari-társadalom hatalmi érdekeit hivatottak keresztülverni, amelynek során kritikus esetekben az áldozatok nagyságrendje sem számít;

(2) *infantilizáltság (a felnőtté nehezen válás)* fenntartását a fiatalok, még gyakran a fiatal katonák körében is (disco, video-játékok, hard-rock, stb.);

(3) *drogokat;* valamint nem utolsósorban,

(4) *a helyi háborúk folyamatosságát.*

A modern *politikai „üdv-stratégia"* a lelki életben nem működik, ezt tanúsítják a nyugati demokráciákban csalódott fiatalok ezrei, akik kimenekülnek az Iszlám Államba (ISIS) harcolni és meghalni. A kiégett, céltalan, munkanélküli ember elmegy akár a háborúba is, csak valami törje meg, a napi monotonitást, mint ahogyan Arthur Miller az „Ügynök halála" című darabjában mondja a pincér: *„Bárcsak behívtak volna a háború alatt, most legalább hősi halott lennék."*

E tanulmány *nem* a múltba-vágyást, *nem* az archaikus magyar kultúrában való elveszést ösztönzi, és *különösen nem más kultúrák lebecsülését*, vagy más kultúrákkal szembeni önmeghatározásunkat, hanem csupán maradandó értékeinkről, „régiségeinkről" való gondolkodást, önmagunk és valóságunk természetének jobb megértését, mert a bennünk lévő, bennünket körüllengő archaizmusok, mindig valamilyen rezonancia szinten jelen vannak modern életünkben is.

Francois Hartog egyik munkájában hivatkozik Rollin abbé „Histoire ancienne" c. munkájára (Párizs 1731-1738), amelyben a szerző megállapítja: „A természeti népek, néhány apró különbségtől eltekintve hasonlítanak egymáshoz; aki egyet is látott, látta az összeset." [1614] - magam is úgy gondolom, hogy az állítás részleteiben bizonyára nem helyes, de az elméleti gondolkodás számára modellszerűen lehetséges. E munkában azonban – a bevezető elején jelzett Veres Péter megítélése nyomán – a minden nép „egyedi képletet" jellemzőire közelítünk rá.

1613 Lásd, Bertalan Péter: Kelepcében, Az állam és az egyházak küzdelme a Kádár-korszakban 1957-1968. Human Exchange Alapítvány, 2010.

1614 François Hartog: A történetiség rendjei. Prezentizmus és időtapasztalat. L'Harmattan, Atelier, Budapest 2006. p. 77.

2. A népi gondolkodás–viselkedés

A francia *népi* gondolkodásról André Malraux azt mondta egy alkalommal a második világháború előtt: „Furcsa nép, úgy készül a háborúra, hogy szardíniakészleteket halmoz fel."[1615] Magam is tapasztaltam ezt az attitűdöt, a Brezsnyev haláláról való bejelentés (1982. november 10.) másnapján, amikor az utcán találkoztam 80 éves öreg szomszédunkkal, aki akkor jött a közértből, két hatalmas szatyorban 10-15 kilónyi cukrot cipelve. Kérdésemre, hogy minek cipel ennyi cukrot, meglepődve azt válaszolta: „Hát nem hallotta, Brezsnyev meghalt, – háború lesz!" Ugyanezt a szükségszerű beállítódást láthatjuk, a felvásárlási lázban, amikor a tájfunok bejelentett közeledtével az amerikai üzleteket tejesen kifosztják a lakosok. A félelem és az életfenntartás több évezredes beidegződése köszön vissza ezekben a szokásokban.

A *„népi"* – kifejezés tartalmi elemeit, amikre értelemzavaró tartalmak is rakódtak – nem követhetjük végig a történelemben, mondjuk, a „*vad tömeg néppé egyesülésétől",* a *közakarat* megjelenésén át, *Szent István államalapításától*, napjainkig. Megállapíthatjuk azonban, hogy a *„nép"*, valamint a *„népi"* szóra, különösen a 20. század második felében, a hatalom is érzékeny volt, de fontosnak találta, hogy még a művészet is a „népé, a népről és a népnek szóljon," majd divatba jöttek a „népi hatalom", a „forradalmi népmozgalom", „népi demokrácia", „népnevelés", „néphadsereg", „népképviselet" politikai kifejezések, szemben a „polgári melankólia és halálhangulattal" és annak terjesztőivel.[1616] A jelzett időszakban a hatalom megteremtette a *bizalmatlanságot* e fogalommal, és képviselőivel szemben, – erőszakkal felgyorsította a társadalmi–termelési szerkezet változtatását. Míg 1948 előtt még úgy nyilatkoztak, hogy egyaránt van benne *progresszív* és *„reakciós"* mozzanat is, 1948-at követően már *csak reakciós* volt, – *„az ősi föld hazug jelszava"*[1617] – mi több, megbélyegezte az *antiszemitizmus,* a *nemzeti szűkkeblűség,* valamint a *búsmagyar-világfájdalmas nacionalizmus,* és a *szélsőséges idealizmus* vádjával is, mint *„levitézlett ideológiát"*, melyet osztályharcos lendülettel *„teljesen szét kell zúzni"*. A kíméletlen kritikából kijutott az „Alföld", a „Tiszatáj" valamint, valamint a „Dunántúl" cí-

---

1615 Lásd, Raymond Aron: Az elkötelezett szemlélő. Beszélgetések Jean-Louis Missikával és Dominique Woltonnal- Európa Könyvkiadó, 2005. p. 184.

1616 A kifejezéseket lásd, „Az MSZMP KB kulturális elméleti munkaközösségének vitaindító téziseiben, amely „A felszabadulás utáni magyar irodalom néhány kérdéséről" címmel jelent meg a Társadalmi Szemle 1958. júliusi, a Kortárs 1958. júliusi számában. Még a 20. században gyakori volt, hogy kézzel, majd írógéppel és stencilezéssel másoltak, és terjesztettek népszerű imádságokat, irodalmi szövegeket, dokumentumokat. Az általam idézett vitaindító tézisek az akkori stencilezett példányából valók. Hasonló szellemben íródott az a füzetszerű, szürkeborítású Segédanyag, amit az egyetemi és főiskolai ifjúsági akadémiák előadói számára készített Széchi András A „Népi írók és az ifjúság" címmel. Kiadta a KISZ KB Agitációs és Propaganda Osztálya, 1958. Magánarchívum

1617 A kifejezést „Az MSZMP Agrárpolitikai tézisei, (Kossuth Könyvkiadó, 1958), stencilezett kivonatából való, p. 7. Magánarchívum.

mű önálló hangú folyóiratoknak,[1618] Megsemmisítő bírálatokot kapott Németh László kisparaszti „kert-Magyarország" gondolatköre, az állampárt köreiben megbotránkozást keltett a félrevonuló „mindig konokul hallgató Sinka István"; vagy az akkor induló Kalász Márton; de Kodolányi János mondata is: „megszületett bennem, aki vagyok, s aki mindig leszek." Mindeközben, a valódi népi írók tudták, hogy *a népinek megvan a maga végtelenje,* s maradandó műveket alkottak, anélkül, hogy elsajátították volna a *„szükséges és helyes látásmódot",* mert ők – ha lehet így fogalmazni – azzal jöttek a világra, s hozzáfogtak az üzenet kibontásához.

Csoóri Sándor írja: *„…minden népnek vannak tisztelni és követni való lángelméi, de ha a saját művészetük felől próbáljuk megérteni a népeket, nyugodtan kijelenthetjük, hogy a maga módján minden nép lángelme. Ezt igazolja a meseviláguk, a nyelvük, a zenéjük, ezt bizonyítják a faragásaik, a táncaik, a közmondásaik. Államot teremteni Szent István-i módon titáni erőfeszítés és tehetség, de fönntartani benne az életet csak munkával és kultúrával lehet. Naponta föllobbanó képzelettel. Ebbe a történelmi folyamatba a népi kultúra mindenkor éppúgy beletartozik, mint az, amit magas kultúrának nevezünk."*[1619]

Egyetértve Csoóri Sándorral, hozzáteszem, a mesevilág, a nyelv, a zene, a faragások, a táncok, a közmondások – sorához, hogy ebbe a mezőbe tartozik a mi esetünkben is a gyepü, a határmenti várak, a haza védelmével, őrizetével kapcsolatos (katonai) gondolkodás, melynek alapjait, már az Árpád-kori törvények is rögzítették. *Az eredeti népi, még élő hagyaték.* Hans-Georg Gadamer német filozófus egy vele készült interjúban 1999-ben úgy fogalmaz, hogy még ma is létezik *egy falusi és egy városi kultúra* (kiemelés tőlem H. D.). A népi élet valóságtartalmai, – jelenjenek meg azok a természeti, tárgyi, személyi vagy közösségi síkon, – sajátos építőkövei az emberi tapasztalatnak, az ember világra eszmélésének, feszültségeivel együtt. Az elmúlt évezredben a föld, a paraszt és az egyház szoros összefüggésben volt egymással, ebben a világban ismerte fel magát, melynek nem volt alternatívája, gondolkodásából minden más hiányzott, még a történelem is. Azaz *parasztnak lenni nem szerep,* hanem szerves részvétel a természetben, abban a természetben, melyben ott a Messiás, a munka fázisainak eredményében és eredménytelenségében egyaránt. E létben nincs *„diadalittas uralmi vágy"* a természet fölött. Sajátos eleme még az *emlék, emlékezés* is, ha beszélgetés közben felidézzük valamelyik évtizedekkel ezelőtti eseményt. „Emlékszem, milyen jó volt a búzatermés abban az évben" – mondja, és látja magát az akkori búzatáblában, amint kérges tenyerében szétmorzsol egy érett kalászt; vagy egy másik év, keserves emléke, amikor elvitte a száj- és körömfájás a teheneit vagy a filoxéra a szőllőjét, s tehetetlen dühében öngyilkosságon gondolkodott, mert mindene odalett. Gyerekként, magam is tanúja voltam ilyen helyzeteknek az '50-es években.

1618 Sz. J.: *A „Narodnyikság feltámadási kísérletei ellen* című, stencilezett kézirat. Magánarchívum.

1619 Csoóri Sándor: A hagyomány rejtett oldala. Magyar Nemzet, 2005. február 5. Részletet közölt belőle: az „Irodalomismeret" is, a Magyar Irodalomtörténeti Társaság folyóirata, 2005. márciusi szám, p. 47-49.

El kell kerülnünk azonban a fogalmak csapdáját (amivel olykor a média is visszaél). Amikor évekkel ezelőtt az egyik csatornán, az olasz Északi Ligát bemutató dokumentumfilm elején egy poros út menti vidéki porta, nyikorgó kútját mutatták, miközben a fasizmusról beszélt a narrátor és a kamera ráközelített a kút mellett ülő német juhászkutyára, a néző képzeletében a *kutya is fasisztává lényegült*, pedig ha valakinek nem volt köze a fasizmushoz, nácizmushoz, akkor neki biztosan nem, mert az ő törvénye a természetből ered. A magyar *„népi”* vagy a német *„völkisch*”, de az orosz *„narodnyik”* fogalomról is azt a kényszerképzetet alakították ki, hogy tartalmai *beszőtték* az egész társadalmat, és olyan veszélyes következményei vannak, hogy *irtani kell nemcsak a fogalmat, de a képviselőit is*. Nem feledhetjük, hogy az *adminisztratív-irtás* is *irtás*. A fogalom jelzett csapdáját jól illusztrálja *Illyés* Gyula „Egy mondat a zsarnokságról” című versének részlete is:[1620] „s mert minden célban ott van, /ottvan a holnapodban, / gondolatodban, / minden mozdulatodban; / …beivódik, evődig / velődig; / eszmélnél, de eszme / csak övé jut eszedbe, /…bilincseit a szolga / maga is gyártja s hordja; / ha eszel, őt növeszted, / gyermeked is neki nemzed, / hol zsarnokság van, / mindenki szem a láncban; / belőled bűzlik, árad, / magad is zsarnokság vagy; / mert ahol zsarnokság van, / minden hiában,/ a dal is, az ilyen hű, / akármilyen mű, / mert ott áll / eleve sírodnál, / ő mondja meg, ki voltál, / porod is neki szolgál.” (1950)

Vannak olyan fogalmaink, amik különösen alkalmasak a manipulációra, ilyen a diktatúra-diktátor, demokrácia-demokrata is.

2.1. Milyen a magyar népi gondolkodás?

Egy népet, vagy egy nép gondolkodását, tanulmánnyá *„összerakni”* nem lehet, s minden analitikus törekvés ellenére csak *vázlat maradhat,* mert a magyar ember, s a népi élet más egy *befogadó* szemével, más (volt) *osztályharcos* szemüvegen át, más egy *torzító foncsorozottságú magas kultúra* szemüvegén át *kémlelve*, s teljesen más ezt a bensőséges *életet élők önreflexiója* szempontjából, akik tudják, hogy nemcsak *megalkuvásaik*, de *civódásaik, őrületeik, kísérteteikkel küzdő patriarchális vitézkedéseik, zsenialitásuk szikrái, karaktereik is ebből a magyar világból valók,* – mint minden más nép *különösségei* is, – s ez olyan *szerves egész*, amit tiszta szerkezeti részekre, fogalmakra visszabontani nem lehet. Az ember együtt struktúrálódott a világgal, s történeti vonatkozásban a megértés számára az *egészleges közvetíti* az egyest, miközben az egyes *életköre* is teljességet, hatalmat követel. A közbeszédben az *„egyszerű paraszti ésszel”* formulával kezdjük mondanivalónkat, ha valami reálisan létező, egyértelmű összefüggés *belátásáról* van szó, melyhez elég a gyakorlati józanság. Zrínyi, így ír a gyakorlati gondolkodás fontosságáról: *„Vannak ugyan némelyek, akik értelemmel minden dolgokat felérnek, de viszont ha azt az ő bölcsességeket opera-*

[1620] Június 16. Az Igazság Emlékszáma. A Történelmi Igazságtétel Bizottság Kiadványa, 1989, június 16. Eredeti megjelenése: Irodalmi Újság, 1956. november 2.

tióra vagy cselekedetre kellene tenni, nem tudnak semmit véghezvinni…"[1621] A népi gondolkodás, – N. Hartmann kifejezésével – minden társadalom *alapszituációjához* tartozik, *a paraszti totális életforma,* nem más, mint *létviszony, mely* szélesebb értelemben használatos kifejezés, nemcsak a sokrétű parasztságra, és annak jelenség- és motivációs-világára, – mint *kezdetre* vonatkoztatható, – mert az emberek kis-, és nagycsoportjainak eltérő létviszonyai is *átfedik egymást*. Enélkül az *átfedés*, és *alaptapasztalat* nélkül, a nemzedékek nem értenék meg egymást, s nem alakulhatnának ki közösségek, végső soron társadalmak sem. E mezőben van legközelebb egymáshoz, az *egyén* önaktivitása, élménye, időtudatának természeti tagolódása, termelési eredményességének labilitása, stb., saját *társadalmi csoportjáéval.* A népi gondolkodást Magyarország esetében – a helyi színek (fr. couleur locale), lelki tartalmak, és *„műhelyeik"* mellett – viszonylag *egyenletesnek* lehet mondani, mert nem tagolódott (Erdély kivételével) önálló régiókra, mint Pomogáts Béla írja[1622] *„…nem voltak igazán meghatározók az országrészek szerint történő kulturális elkülönülések"*.

Mi vezérli, milyen kódjai, motívumai vannak a gondolkodásnak? – kérdezhetnénk, s ez eltérő az egyes népeknél, népcsoportoknál, – több vonatkozásban a *nemeknél* is, – vannak, akikét: a *betű*, az *ige*, másokét a *szám,* de a *ráció* természetesen egyaránt vonatkozik e területekre is, legyen az egy matematikai levezetés, vagy egy szöveg hermeneutikai vizsgálata; továbbá vannak, akikét az ösztön és az *érzelmek valamilyen kombinációja* vezérli. A jelzett gondolkodások *tárgyukban* is különböznek egymástól. *Szabályszerűségként* foghatjuk fel, hogy a gondolkodás minél közelebb van a természet nyers viszonyaihoz, (választásaiban, döntéseiben, reakcióiban) annál jobban hatalmába keríti az *ösztön*. A népi gondolkodásban is funkciója van az előérzeteknek-megérzésekenek (intuíciónak, rezignációnak, sejtésnek), analógiáknak, jelek üzeneteinek, s mindezek tapasztalati anyagának. Amennyiben a gondolkodás *szintjeit*[1623] szeretnénk beazonosítani, akkor mindháromból (egyszerű adatok, információk kezelése; összefüggések-problémamegoldások, magyarázatok; valamint az absztrakciók, szimbólumok szintjeiből) találunk részeket, de leginkább a paraszti élet gyakorlati problémáiból adódóan, az első kettő a domináns, melyeknek logikai alakzatai a „ha–akkor" (problematikus), valamint a „ha–ilyen–akkor" (apodiktikus). E gondolkodást erősítik a munkával kapcsolatos olyan értékek, mint a kitartás, hatékonyság, gazdaságosság, ésszerű munkaszervezés, valamint a monotónia tűrése. Nem a gondolkodás dinamikájára utalva mondhatjuk, hogy a városi ember gondolkodása könnyebben *menekül* egyik világdimenzióból a másikba, mint egy falusi emberé. A gépet nem kell motiválni, a lovat azonban igen; egy gép túlhajtása örömérzetet kelthet, az állaté azonban nem; a gépen a rizikófaktotokat műszerek jelzik, az állatról viszont le kell *olvasni,* stb. Heidegger gondolkodás fo-

1621 Zrínyi Miklós válogatott levelei, II. Rákóczi Györgynek („Nádori emlékirat") [1653. november]. Régi Magyar Könyvtár, Források 6. Balassi Kiadó, 1997. p. 174.
1622 Pomogáts Béla: Természet, táj, régió, Alföld, 2009. 6. p. 36.
1623 Forrás: The Blackwell Hand-Book of Education. M. Farrel, T. Kerry, C. Kerry. Blackwell, Oxford UK and Cambridge USA, 1995.

galma,[1624] e jelenségnek három összetevőjét rögzíti: az *észlelést* (az élőt a maga létfolyamatában), a *logoszt* (ítélet, kijelentés), valamint a *reprezentációt* (a megfeleltetést). Egymás viszonyítási-, vagy nézőpontjává a falusi és a városi gondolkodást csak bizonyos mértékig tehetjük.

A gondolkodások jellemzői a változások időszakában, valamint a (történelmi) kapcsolati rendszerek működésének megítélésében mutatkoznak meg erőteljesebben. Egy illusztráció ehhez: „A magyarok ideálja Árpád ősapjuk terve: Egy erős Magyarország az Adriától a Fekete-tengerig… A magyarok ismert erélyükkel ismét csak egy nagy Magyarországért akarnak küzdeni, s egyre követelik a románoktól, hogy magyarok legyenek; ők mit sem akarnak tudni Erdély függetlenségéről… A magyar jól tudja, hogy a románok nem szeretik a németeket, ezért történelmi jogaikból semmiféle engedményt nem tesznek. A németek azonban tudják, hogy a románok nem akarnak magyarok lenni, éppen ezért a német kormány teljesít minden magyar követelést, mely a románok elnyomását célozza, meg lévén arról győződve, hogy eképpen biztosan új harcot fog a magyarok és a románok között előidézni” – írja 1860-ban a kapcsolatok háromszög-rendszerének gondolkodási mezőiről, Papiu Ilarian,[1625] Guza fejedelemhez intézett emlékiratában. A szöveg is jelzi, hogy *még évszázadokon keresztül is,* az *elfogultságok erőteljesen áttörnek a gondolkodásban.*

A magyar nép gondolkodásáról–viselkedéséről, olyan jellemzőket találunk a két világháború közötti irodalomban, mint: a közöny, egykedvűség, elbizakodottság, „pártoskodás”, önérzet, becsületesség, lelkesedés, büszkeség, egyenesség, leleményesség, „szemesség”, kedélyesség, bátorság, törekvés, tűrőképesség, hűség, hazaszeretet, önzetlen, erős igazságérzetű, áldozatvállaló-önfeláldozó, vallásos, dacos-makacs, összetartó, bajtársias, de ha kell bizalmatlan, nyers, goromba. Még a pszichológia, szociálpszichológia sem kezeli a családi, a lokális, valamint a regionális személyi környezetet a jellemszerkezet *keverőedényeként*, – holott meghatározó szerepe van, – mind a széttartó (divergens), mind az összetartó (konvergens) szerkezetek kialakulásában. Az ormánsági paraszt bölcsessége: „Ne csak szántsunk, vessünk is!” – ellentmond a népi rezignációnak. *A jelzett gondolkodás a népi élet és életviszonyok konkrétságából indul ki, abban időzik.* Az *erős* és *gyenge* értékek egy része egyben *intézményteremtő* is. Egymás *lenézése* nem csak magyar jellemző: „A kultúra alapvető sajátossága, hogy messzemenően bizalmatlanná tesz a köreinken kívüliek iránt, vagyis nemcsak a germán tartja alacsonyabb rendű lénynek a zsidót, hanem a futballista is a zongoristát. Hiszen végül is minden a határai által létezik…”[1626] – írja Robert Musil a kultúra árnyoldaláról.

Megjegyezem, hogy a gondolkodás főbb közvetítő közegei közül történelmileg is jelentősek voltak: az egyházak és az egyetemek vallási-, jogi, filozófiai,

---

1624 M. Heidegger: Mit jelent gondolkodni? Szöveg és interpretáció. Ford. Pongrácz Tibor. Cserépfalvi kiadása, p. 14.

1625 Közli a dokumentum szövegét az Ellenpontok, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2000. pp. 234-236.

1626 Robert Musil: A tulajdonságok nélküli ember I. Ford. Tandori Dezső. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 1995. p. 36.

s más társadalomtudományi fakultásai; a főiskolák, a művészeti akadémiák; az ipar, valamint a bankok; a hatalmi központok udvarai-szalonjai; a színházak, színjátszó-körök; későbbi korokban a könyvkiadók, az újságok szerkesztőségei; jelenkorunkban az elektronikus-telekommunikációs média. Egy nagyobb falunak, ha végiggondoljuk a néhány *évszázaddal* ezelőtti vezető személyeit, – a kántor-tanítót, papot, jegyzőt, orvost, intézőt, postatisztet, stb. – akkor láthatjuk, hogy a *közösség megtartásában*, a *kultúra közvetítésében* milyen jelentős szerepet töltöttek be, mert érthető módon, az egyszerű parasztemberek tömegei kívül álltak az intenzív *szellemi-csereforgalmon*. Tudatos törekvés volt a tanítóképzés–papnevelés területén,[1627] hogy ne csak a papnevelés alapjait (philosophia ratonalis, studium liturgiae, sacrae eloquentiae, cantus ecclesiastici et ratio tradendi pueris aliisve catechismum), hanem iskolán kívüli szociális, gazdasági, működésre, az új társadalmi szerepekre is készítette a nevelőket. Az *őstermelés* igen kiterjedt volt (földművelés, állattenyésztés, szőlő, bor és gyümölcstermelés, erdészet, vadászat, halászat, bánya és kohótermelés, s ide számíthatjuk a kézműipart is). A nevelésben erre az eltökélt szisztematikusságra, a szaktárgyi módszertanok ismeretére, a *népismeretre*, a fejleszthetőség-kiaknázhatóság gondolatára szükség lenne napjainkban is. A morált talán említenünk sem kell, amikor – Richard Wagner szavaival – a *hitet* a *hitel* helyettesíti.

A *hadviselésben* (is) visszatükröződnek a népi gondolkodás sajátosságai, ha figyelembe vesszük a népi elem meghatározó jelenlétét a hadseregekben. (Megjegyzem, hogy a talpraesett menyecskét még napjainkban is, a *„kardos”* jelzővel illetjük.). *Az ősi elemek a katonai taktikákra-stratégiákra tapadva maradtak meg napjainkig.* Nem lepődünk meg, amikor mondjuk a francia nemzeti ünnepen, 2016. július 14-én azt látjuk a díszszemlén, hogy új-zélandi maori harcosok, arcukon festett harci jelekkel, dárdáikkal, bőrökből készült laza ruházatukkal és *mezitláb* vonultak végig Párizs központi sugárútján a Champs-Elysées-en, a legkorszerűbb fegyverek között. (A franciák évente más-más nemzetek katonáit is meghívják a dísszemlére.)

Zrínyi Miklós „Az török áfium ellen való orvosság” című munkájából a vonatkozó rész: „Nem hiszem, hogy valaha, valaki kétségbe vonhatta volna, hogy katonai szolgálatra a paraszt nép alkalmasabb, mely a szabad ég alatt és hőségben nő fel, tűri a napot, az árnyékkal nem törődik, fürdőt nem ismer, gyönyörök iránt tudatlan, egyszerű észjárású, kevéssel beéri, tagjai megszokták minden munka elbírását, kinek vasszerszámmal bánni, árkot ásni, terhet vinni falusi szokása; […] Kovácsokat, kerékgyártókat, mészárosokat, szarvas- és vaddisznóvadászokat helyes a katonasághoz befogadni.”[1628] Antropológiailag döntőnek

---

1627 Becker Vendel Dr.: A Tanítóképzés Reformja. Tanítóképzés-Papnevelés. Szegedi Új Nemzedék Lapvállalat RT. nyomdája.

1628 Zrínyi Miklós i. m. pp. 308-309. (Fordítás pp. 334-335.):*“Nunquam credo potuisse dubitari aptiorem armis rusticam plebem, quae sub dio et calore nutritur, solis patiens, umbrae negligens, balnearum nescia, deliciarum ignara, simplicis animi, parvo contenta, duratis ad omnem laborum tolerantiam membris, cui gestare ferrum, fossam ducere, onus ferre, consuetudo de rure est;… Fabros ferrarios, carpentarios, macellarios, et cervorum aprorumque venatores convenit assumere in societatem militiae.”* Alapvetően ezt ismétli meg N. Mac-

tartották, az életkort (17–40 év közötti korosztályok), a mesterséget, valamint a külsődleges jegyeket (nagy termet, élénk-vidám szem, inas nyak, széles mellkas, izmos kar, hosszú ujjak, zömök csípő, szikár lábszár és lábfej stb.), de hangsúlyozódott a fegyelmezettség is. A korabeli harc szempontjából az erőnlét tényezői között, több fizikai faktort említhetünk, így: a földmunkákat, a favágást (erődítést, állványozást), a teherhordást, a gyaloglást, az időjárás elviselését, a párharcot, valamint a terhelés további járulékos elemeit.

Úgy gondolom, ha *az első három év* – az alapkondíciók kialakulásában, megszilárdulásában – *meghatározó* egy ember életében, akkor *egy nép életében, az első háromszáz évet* is hasonlóképpen értékelhetjük államalapítás utáni történelmünkben, s ez az *Árpád-házi királyok* időszaka. Ebben az időszakban, a pogány és a keresztény gondolkodási–viselkedési készletek, még jelentősen átfedték egymást. Az olyan kifejezéseink, mint a belvillongások hatásának nyomán a *„külső-belső ellenség”* vagy cselként „rászedni” az ellenséget, ekkor alapozódtak meg, de a hadviselés nem nélkülözte a pogánykori kegyetlenkedést (megvakítás, nyelv kivágása, stb.) sem.

A hadviselésünkben megszilárdult elvek közül kettőt emelek ki:

A *vezér és* az *egységes vezérlet elvét*. „Nem szeretem a fejetlenséget*”* – mondja egyből a katona, ha zavarosnak lát valamit e területen); idézhetjük e vonatkozásban, Pápai Páriz Ferenc utalását is Vespasianus császárra, aki hangsúlyozta: *egy császárnak állva kell meghalnia*, ez lett a *hősies hadviselés* elve, ami először csak a *főparancsnokra,* később – a 20. században még az alegység parancsnokokra is vonatkozott, gondoljunk egy-egy csatában a parancsnoki állománycsoport, *a katonák legjobbjai* hatalmas veszteségeire. A vezér a végső döntés pillanatában mindig *egyedül* van. A vezér *őskép*: a férfi-vezér, mint a társadalmiság centruma, a kiválasztott, erős, mindig küzdőképes bátor katona, a győztes honfoglaló, a megszabadító, a kivezető, a büntető. Ennek hangsúlya volt még az ajándékozásban is: „A németek megelégedtek a gazdag ajándékokkal, melyekkel a királyi család nem fukarkodott. Ottó hercegnek az özvegy királyné »Attila hun király kardját« adta, kinek megdöbbentő rémes emléke mondában, legendában élt a nyugot román és germán népei közt, fel egészen a jeges Izlandig, s a földön, amelyen királyi tanyája állott, s a nép között, melynek elei talán rokonai pedig bizonyosan, vele és alatta az »isten ostorrai« voltak, sem enyészett el teljesen”[1629] – hivatkozik Pauler Gyula IV. Henrik hadjáratával kapcsolatban a korabeli (1063) gesztákra. Az ilyen ajándékok fokozták a büszkeség vezéri nimbuszának növekményét. Ez a mező, a*z támadó (offenzív) magatartásbeli jellemzők forrása is.* A katona-tudat mindenhatósága csak az ipari hadviselés korában rokkant meg, mert fölé nőtt a hadviseléstől szenvedők valósága.

„Minden jel, elsősorban a honfoglalást követő időszak sikeres hadjáratai azt bizonyítják, hogy a magyar nagyfejedelemségnek fölényes hadművészettel ren-

---

chiavelli: “A háború művészete” című munkájában. (N. Macchiavelli művei I. köt. Európa Könyvkiadó 1978. pp. 463-468.)

1629 Pauler Gyula: A Magyar Nemzet Története az Árpádház- i Királyok alatt I. Budapest, 1899. p. 112.

delkező, igen jól megszervezett, kiképzett és kiválóan vezetett hadereje volt. […] A nagyfejedelemség hadszervezete […] kialakult a felső, középső és alsó vezetőkel pontosan megszervezett, tízes beosztású (tized, század, ezred, tömény, tízezred) alegységekkel, teljes vezetési törzzsel, ellátó-szervekkel. A szervezett haderőt szakosított kiváló vezetők (a tarján-főparancsnok, a jenő főtanácsadó, vezérkar valamelyik főnöke, főlovász, anyagi főnök, futárszolgálat irányító, hadosztály-, tömény parancsnok) irányították. […] A díszveretes szablyák, tarsolylemezek, aranyozott ezüst övveretek, készenléti íjtartó tegezek, a lószerszámok egyes sírokban talált különböző száma a katonai vezetők hierarchikus rangsorolását tanúsítják, s egyben arra mutatnak, hogy a rangok nem voltak örökölhetők, a méltóságjelvény viselőjével együtt a sírba szállt. Olyan feltevések, hogy ezek törzs-, vagy nemzetségfők lettek volna kizárt dolog" – írja a korabeli hadszervezetről, egyik munkájában Nagy Kálmán (1909–2010) huszár ezredes.[1630]

A gyors mozgékonyság, ami a lovas hadviseléssel vette kezdetét, olyan műveleti feltételeket teremtett, mint a *hídfőállás-foglalás,* ami lehetővé tette további irányokban a támadás kifejlesztését, stb.

Az elvek, abban az időszakban keletkeztek, amikor az állam értékét még – August Ludwig Schlözer német történetíró szerint – a *katonai erő,* a *területszerzés*, s a *népesség nagysága* adta. Nem kell külön etimológiai fejtegetésbe bocsátkoznunk, hogy beláthassuk, hogy az embersokaság, a *harcfiak,* a *legénység* a nép szó összetevője is. Három vonatkozását illusztrálva:

(a) Kossuth Lajos írta az olasz katonákról: „*Amilyen volt a nép, olyan volt a hadsereg* (kiemelés H. D.). Sokszor kellett egy-egy vasúti állomásnál vesztegelnem, míg egy-egy hosszú vonat katonákkal zsúfolva elhaladt. S a látvány mindig ugyanaz volt. Minden kocsi közepén egy dobos állott, s ütemre verte a dobot zenekíséretül a dallamhoz, melyet a kocsiban zsúfolt harczosok énekeltek; és mindig mindannyian ugyanazon egy dalt énekelték az ismert francia harczi dalt, (olasz helyzetükhöz igazítva – H. D.): *Meghalni Olaszországért / Ez a legszebb halál, / Melyre a szív legméltóbb vágyat táplál."*[1631]

(b) Az övéihez, további sokféle szállal kapcsolódott a katona. Kodály Zoltán jegyzetfüzetéből, aki a vidéket járva lejegyezte a következőt: „17-18 éves a fiú; mind katonaminiszteri engedelemmel,[1632] Föld kevés, nyáron a megmunkálásra szabadságot kapnak."[1633] Az aratársa, a katonák külön „aratási szabadságot" kaptak. Móricz Zsigmond úgy vélte, hogy „az első igazi népszínmű a szökött

---

1630 Nagy Kálmán: A honfoglaló magyarok hadművészete. Eredeti megjelenés: Nagy Kálmán: A honfoglalás hadtörténete (895-900), ZMTE, 1996, 20. Budapest-Zürich, 1997. Lásd még, Révész László és Dienes István régészek munkáit.

1631 Kossuth Lajos: Irataim az emigrációból. Második kiadás. Az Atheneum Rt. Társulat Kiadása, 1880. Az 1859- iki háború korszaka. Első fejezet. Az 1859- iki olasz háború keletkezése. Magyarázó jegyzetek az I. fejezethez, 5- ik szám, a 63- ik laphoz.

1632 Kodály megjegyezte, hogy ez a kántor adata – H. D.

1633 Kodály Zoltán: Voyage en Hongrie (1906–1910). Reprint kiadás, Múzsák Közművelődési Kiadó, 1983. 4. számozatlan oldal.

katona”[1634] volt, a katonatörténeteken mindig jól mulattak, vagy bánkódtak az emberek.

(c) Cs. Szabó László utalt a II. világháborút közvetlen megelőzően arra, hogy „a nemzetek a háborúban is különböznek. A német háború hirtelen kiterjed, mint robbanó gáz. Nagy térérzékre s kis határérzékre vall. A francia képzelet lineáris, a háborúja is vonalas, körülhatárolt. Ahogy a német későgótika csarnok-templommá tágította a karcsú francia székesegyházakat, a német hadvezetés is tág térben gondolkozik. A Siegfried-vonalat is a franciák kényszerítették rá. Ha maga dönthet a hadi eszközökről, az árok, az erőd és védvonal helyett a repülőgépet választja. Két elütő szellem s két különböző »népi telítettség« szabja meg a két szomszéd háborús módszerét is.”[1635] A magyar hadba-lépés azonban elveiben, céljaiban, normáiban, eszközrendszerében teljesen eltért a németekétől. Egyik oldalon – kormányzati-igazgatási vonatkozásaiban – egy számítgató, feudális, állás-tekintélyű magyar állam, a másikon egy tudomány alapú, német ipari-állam a maga hatalmas technikai-haditechnikai dinamikájával, – amelynek maradványaiból 1945 után, még arra is futotta, hogy létrehozza, a NASA űrprogramját Wernher von Braun (1912–1977) vezetésével. Ez önmagában nem kérdőjelez meg eseményeket, *de jobban becsülhetjük a magyar katona szolgálati helytállását.* A feudális szerkezetből a *centralizált függések* sajátos rendszerét, a *technika viszonylag alacsony színvonalát,* valamint a társadalmiság sokrétű *zártságát* kell megemlítenünk a hadsereg vonatkozásában is. E jellemzőknek nemcsak makró következményei vannak, hanem megvan a személyiségi, családi vonatkozása is. Szakály Sándor történész írja: „Ha megnézzük, hogy a második világháború évei magyar honvédelmi miniszterei, illetve a honvéd vezérkar főnökei közül milyen családi háttérrel bírtak a tábornokok, akkor azt tapasztaljuk, hogy cipészek, kisbirtokosok, mérnökök,[1636] illetve katonatisztek találhatók az apák között, akik általában szerény jövedelemből tartották el a három-négygyermekes családjaikat.”[1637]

A népi gondolkodás önálló és különös jellegű, nem zökken ki saját medréből. Ez közel áll Richard Wagner dinamikus–organikus eszméjéhez, mely szerint a nép azok összessége, akik akarattalanul és kényszerűség által vezérelve cselekszenek. Az egyszerű népi gondolkodástól csak látszólag összetettebb, ha a gondolkodást olyan dinamikus folyamatként fogjuk fel, amelyben *a természeti törvény szilárdsága*, valamint a *társadalmi élet szabályszerűségei, antinómiái, és az emberi viszonyok, jellemzők visszhangot kapnak a tudatban, inspirálják, mozgósítják, megosztják, mérlegelésre késztetik azt.* A földdel, állatokkal, növényekkel, valamint később a gépekkel, kemikáliákkal foglalkozó *modernebb* népi gondolkodás is *gyakorlati,* gondoljunk a *kéz*zel kapcsolatos számtalan olyan ki-

---

1634 Móricz Zsigmond: Magyarosság és nemzetietlenség, Nyugat, 1912. április 16. V. évf. 8. szám p. 707.

1635 Cs. Szabó László: Fegyveres Európa. Útinaplók, [Budapest], Nyugat, [1939], p. 78.

1636 MÁV tisztviselők, alkalmazottak, stb. – H. D.

1637 Szakály Sándor: Trianon, Honvédség, Háború, Sport. Válogatott írások Magyarország XX. századi történelméről, Kárpátia Stúdió, 2013.

fejezésre, mint: kézenfekvő, kéznél lévő, kézhezálló, kézügyesség, kéziszerszám, kézzelfogható, kézbekap, kézrekerül, kezes, kezes bárány, kézirat, kéz kezet mos, lekezeli, stb. E gondolkodásmódot nevezhetjük – M. Heidegger kifejezésével – a *„kitüntetett kézművességnek" is.* A falusi és a városi élet, valamint a gondolkodás elemi kontrasztja: az aranykoronában értékelt *föld,* és a városi utcák *aszfaltja,* az *őselem* és a *mesterséges, a nyári melegben perzselő* anyag, mindkettő, az ember *születési és vesztőhelye is egyben.* E két tartalom napjainkra egymásba csavarodó *lelki csigavonallá* vált (a kifejezések is így csavarodtak egymásra: aszfaltbetyár, iparbáró, agrárproletár, félproletár-félparaszt–földmunkás, mezőváros–iparváros stb.). Úgy vélem, ennek a népi gondolkodásnak az *újrafelfedezése* mutatott kiutat az 1929–1934-es válságidőszakból, vagy az 1950-es évek ideológiai ortodoxiájából is – mindenekelőtt az irodalomnak.

Míg azonban a természeti viszonyokkal és hatásaikkal való kapcsolatban a népi megfigyelés észlelés és gondolkodás *aprólékos*, addig a társadalmi viszonyok vonatkozásában az *egyelemű* magyarázatokat is elfogadja, mert nincs ideje töprengeni ilyen kérdéseken. Ez a gondolkodás nem *félszeg*, és nem is *neurotikus–forradalmi*, nem voltak azok Dózsa György parasztjai (1514), de Esze Tamás kuruc brigadéros talpasai sem (1695–1708 között). E folyamat az elmúlt évezredekben *lassan* bontakozott ki, mert az *élet jelei minden korban másként sűrűsödnek (kondenzálódnak)* metaforákká, fogalmakká, s kódokká válnak, amit tovább árnyalhatnak a vallási képzetek, álomképek, valamint a mítoszok, mondák ősi látomásai is. Fontos megemlíteni, azt a jellemzőt a népi gondolkodással kapcsolatban, amire Claude-Levi Strauss francia kulturantropológus is utalt, hogy: egy indiánt könnyen be lehet csapni tükördarabkákkal és üveggyöngyökkel, de *eszmékkel soha*. Hozzátehetjük, hogy azért, *mert gondolkodásuknak a hiedelmek, az eszmék, a szellemi-tapasztalatok és jelentéseik adják szilárd orientációs pontjait.* A *kódok* egy illusztrációjaként idézhetjük azt a Bibliai helyet, ahol Krisztus kiüldözi a kufárokat a templomból, – ez azonban több mint egy vélhetően megtörtént esemény. Ez egy – *a pénz démoni természetének tapasztalatából kivont – tudati kód, mely személyiségének meghatározója is egyben.* Érzékenységünk *iránya* alap beállítottság, ami szabályozza a külső hatások átvételét, de egyben *válaszfal* is, amit egymás elől nem takarhatunk el maszkokkal.

Nem abszolutizálva az egyes életmódokat, jelentős különbségek voltak, és vannak az egy helyben lakó *falusi* és a *városi* ember (gondolkodása) között, mert, míg az *egyszerű* vidéki ember szerves világának tobzódó részletességét, *hitének megingathatatlansága*; addig a városi ember mesterkélt világának manipulált tobzódását *technokrata-hitetlensége, és gyakran, időzavara* szövi át. Nem kell külön igazolni, hogy eltérő egy kisváros macskaköves utcáján – könyökvédős zakóban, zöld nyakkendőben, lilás-fekete bőrcipőben – egy hivatalszolga, akinek hóna alatt fekete bőrkötésű, lila-lapszélű számlakönyvekkel indul a reggel, és *teljesen más* egy parasztembernek, aki vasvellával indul az istállóba almolni, s nem kínozza az *elidegenedés* gondolata. A Szabadkán 1929. január 20-án megjelent „Falu és Város" című hetilap, mint társadami, gazdasági és irodalmi hetilap meghirdett programja szerint „a tudomány, a művészet és a szociológia eredményei alapján nevelni és tájékoztatni" akarta a falu és a város dol-

gozóit, „akik leginkább el vannak zárva a tudás kincsétől” és „a szellemi gazdagodás közösségében” szerette volna őket együtt tudni – írja Pató Imre. [1638] Az indító szándékokhoz hozzátehetjük, hogy ezen új tudományok eredményeit jól alkalmazták hatalmuk kiépítéséhez, megszilárdításához az 1920-as, 1930-as években a diktatúrák is, rávetve magukat ugyanazon megcélzott társadalmi tömbökre, – felszaggata és manipulálta azok kollektív tudatát, – melyek később áldozatává váltak ennek a *politiko-spirituális szeánsznak*. A leírtak nem jelentik azt, hogy a *városi polgári kultúrának intellektuális értékei* nincsenek.

A népi gondolkodás fókuszában elsősorban a *lokális világ részletei* állnak, az életet, élményeket termelő valóság-részletek, ami nem jelenti azt, hogy nem észleli, nem fogja fel és nem értelmezi szélesebb világát is – legfeljebb nem beszél róla. Bizonyos csoportjainál ezt a gondolkodást is jellemezte, a számítgató, haszonleső, a *körmönfont* gondolkodás is, amit gyerekkoromban alkalmam volt megfigyelni a parasztemberek különböző típusainál, miközben esténként együtt kártyáztak, beszélgettek és iszogattak. Környezeti feltételeinek gazdagságát és *mélységét,* mondjuk egy kisborjú, egy kiscsikó, vagy egy bárány születését, vagy a születési rendellenességét; termő gyümölcsfák kártevők, vagy az éghajlat általi lepusztítását – végsősoron a *születést* vagy az *elmúlást* – nem nevezhetjük részletnek, sokkal inkább *világegésznek,* mert az élet nagy tömbjeivel találkozik, azokat éli át, ezért megmarad a természet, a teremtés iránti csodálata. *Életformájánál* fogva napjainkban is kénytelen bízni, a Napban, a Holdban, a csillagok állásában, az esőben, a szélben stb. Mindezek a tartamok emelik, teszik ezt az életformát *időfelettivé*. Esztétikailag mesterfokon Auguste Rodin (1840–1917) francia szobrász közelített rá erre, a *földből való kiemelkedést* szimbolizáló szobraival; vagy Veres Péter Magyarországról szóló soraival: „…Hogy szép-e a mi hazánk, szebb-e mint / másoké, / nem tudom, nem is keresem: / hogy fegyverrel hódítottuk, vagy munkával / szereztük, / beköltöztünk-e, vagy a földből nőttünk: / mindegy ma már – *egyek vagyunk vele…*”[1639] Az archaikus népi gondolkodásban a *magátólértetődések szűkülő köreivel találkozunk;* ami egyből érthető egy *megdolgozott tudatú* városi embernek, az különféle zavarokat kelthet egy vidéki embernél, mert lelkének formája *várszerű*: *biztonságra, önellátásra törekvő, hagyománytisztelő, Isten-kereső, nem apokaliptikus.* Az egyszerű emberek életének tapasztalatát összesítette Pál apostol is, a Thesszalonikiaiakhoz írt első levelének (Pál 1 Th. 3, 4.), egyik üzenetében: *„és senkire rá ne szoruljatok.”* Erre mondják, hogy *keletiesen befelé forduló.* Mi az, ami megmaradt az egyszerű emberek között, a sokszor éles, morális-változások ellenére is? Mindenekelőtt a *szolidaritás*, valamint *önfeláldozó, ha kell, a hazát fegyverrel szolgáló áldozatvállalás, és n*incsenek státus-szímbólumai (milliós aranykarórák, nyakláncok, több tízmilliós márkás sportkocsik, stb).

1638 Pató Imre: Lukács György cikke a *Falu* és *Városban*. Létünk, XV. 6. sz. 1985. XI-XII. p. 930.

1639 Lásd Veres Péter: Napszámos énekek című ciklusából, az „Én nem mehetek el innen” című verset (1939. május). Kiemelt rész – H. D.

Ugyanakkor a *falu és a város eszmei távolságát*, s*em túlozhatjuk el*, – annak ellenére sem, hogy napjainkban már az általános műveltség is tudományalapú – mert európai sajátosság, hogy a falvakból alakultak ki a városok, azaz a vidéki és a városi emberek *távolsága*, csak az ipar technikai-differenciálódásának felgyorsulásával nőtt meg a 19. századtól, és egyre jelentősebb visszahatással volt a vidékre. *E* gondolkodásban is nagy összegző, és *változáspontok* (inflexiós pontok) vannak, amitt talán Jókai Mór 1900-ban írt szövegével lehetne jelezni, amikor a kezdődő 20. század jövő-horizontjára tekintett:

(a) Jókai megállapította, hogy *terjeszkedni nem feladata Magyarországnak; de emelkedni igen, az országnak egészben, a nemzetnek tömegében gyarapodni, gazdagodni a feladata. Nyílik a versenyre tér az egész világgal a földművelés, állattenyésztés, kézmű és gyáripar, kereskedelem, közlekedés, találmányok, tudományok és művészetek minden tartományaiban – hangsúlyozta. A versenyben úgy hiszem, a jelzett területek közül többön, jól helytállt a magyarság az elmúlt évszázadban.*

(b) Az ipari agrártermelés is egy új típusát teremtette meg a parasztnak, a *farmert* (családi gazdaság, kis létszám, magas gépersítettség). Természetesen, a társadalmi alrendszereknek is vannak ilyen változáspontjaik (hadseregnek, igazgatási rendszernek, nevelésnek, orvoslásnak stb). Minden társadalom *önálló koordinátarendszer*, „*sajátos hangzat",* azonban tudományos pontossággal meghatározni, hogy mi jellemző egy-egy népre, népcsoportra minden nyelvi, tudati és viselkedési szerkezetének részletében nem lehet, *de mindig visszük magunkon azt az „anyagot," amiből kiemelkedtünk.*

Külön értéke hazánknak, hogy területén már a középső kőkorszakban (paleolitikumban), mintegy 35-37 ezer éve is vadászó, halászó emberek éltek, mint amiről Európa legrégibb bányászati emlékének[1640] agancs-, és kőszerszámai tanuskodnak. *Az ősi népek, szabad erőcentrumok voltak a korabeli világban.* Ekkor alakultak ki *erkölcsi nagy tömbjeink (anya, család stb.).* Hermann Keyserling (1880–1946) utalt először – amikor az ember még a *géphez* alkalmazta magát – a motorizáció ilyen típusára a *„chauffeur"* (hangalakját, a sofőrt ismerjük napjainkban is) szóval, majd említhetjük az amerikai *„menedzser"* kifejezést, és a technikatudomány fejlődésével bizonyára lesznek újabb fogalmaink is. Megjegyzem azonban, minden ellentmondásával, a vidék és város kapcsolata hasonló a *test és a lélek viszonyához, egymást tartják föntt*, s erről nemcsak a gazdasági szükségszerűség gondoskodik, hanem a lélek is a háborúk, forradalmak, katasztrófák időszakában, amikor megrakott fonott kosarakkal fejkendős vidéki asszonyok, konyharuhába kötött ennivalókkal, mentek a rokonokhoz, vagy nyitottak piacot az éhező városokban, (egyébként az *őstermelők* piacaira ma is szükség van). Hozzáteszem, amennyiben az évszázadok alatt (a 12–13. századtól) a *nemzeti elv, valamint a történelmi helyzetek nem dolgozták volna ki a kollektív-tudatot*, akkor régiónkban – az egyébként sem hatékonyan

1640 Lásd Gáboriné Csánk Vera szép beszámolóját: „Európa legrégibb bányászati emléke Farkasréten" címmel. Magyar Tudomány, 1989 / 1, pp. 13-21.

működő piaci viszonyok – ezt a viselkedést csak jóval később tették volna szükségessé.

A fenyegetett *peremvidékeken* élő népcsoportoknak, népeknek, így a magyarnak is *erős öntudatuk fejlődött ki.* Egyetérthetünk Kardos Tibor[1641] megfogalmazásával, hogy ez a kemény öntudat *azonos, a nagy centrumok öntudatának erősségével*. A pressziók–repressziók rendszerei tették napjainkra olyan *gyanakvóvá, bizalmát csak patikamérlegen mérő* magyar embereket. Az említett torzító hatások a megtévesztetteknél – különösen a gyakran deklasszálódó eliteknél – azonban *ideálok, illúziók, utópiák, rémképek, csalódások, elkeseredések, kiúttalanságok keletkeztek.* A fogalom-alkotás folyamatában az empírikus és a nyelvi mező találkozása mindig zavaros, különösen, ha többszörösen összetett jelenségekről van szó. A megértéssel kapcsolatban felvethetjük, mi az oka, hogy az ember gondolatai az évezredek alatt kidolgozott olyan fogalmakban, kategóriákban vergődnek, mint a *háború–béke, dominancia–függőség, szabadság–önbecsülés, jog–jogtalanság,* stb; vagy mi az oka annak, ha az alapkategóriákra csupaszítjuk le a viszonyokat, akkor olyan banálisan egyszerű összefüggésekre jutunk, mint *„az ember szereti hazáját”*, de hasonló válaszokat kapnak a kutatók, ha empirikus vizsgálatok során rájuk vonatkozó kérdéseket teszik fel.

Az *eszmélés* természete is – főként az elmúlt évszázadban – megváltozott, mivel, technicizált korunk szélsőségesebb tartalmai vonzzák magukra a figyelmet, és a gyerekek elsősorban ezekre eszmélnek, ami összekötődhet *féktelen* természetükkel. A technikának van azonban egy *előítéleti-éle* is, amit Oswald Spengler gondolataiból észrevehetünk: *„A hatalom vak akarása század fordulóján végzetes hibákat követett el. Ahelyett, hogy »a fehér ember« legnagyobb kincsét, a technikai ismereteinket titokban tartottuk volna, főiskoláinkon, kérkedve, szóban és írásban, az egész világnak felkínáltuk. Büszkék voltunk a japánok és az indiaiak hódolatára. Azon téves megfontolás alapján, hogy a nagyobb haszon elérése érdekében a termelést a fogyasztás közelébe kell vinni, kezdetét vette az ipar ismeretes szétszóródása. Az áru kizárólagos exportja helyett megkezdődött a titkok, eljárások, módszerek, mérnökök és szervezők exportja. Még a feltalálók is kivándoroltak... A japánok harminc éven belül elsőrangú technikusokká váltak és az Oroszország elleni háborúban oly haditechnikai fölényt tanúsítottak, hogy tanáraink tanulhatnak belőle… A konkurrencia pusztulással fenyegeti az északi szén hatalmas tömegein felépült iparműveinket, a befektetett tőkét és országainkat… Ez már nem krízis, ez a végső katasztrófa kezdete.”*[1642] Az idézettekkel kapcsolatban megjegyzem, bizonyára vannak még, akik emlékeznek a COCOM-listára, de a helyzet e területen nyilván a legminőségibb technikák-technológiák esetében nem változott. Nincs ugyan visszatérés az *ősbarbárság* állapotába, de a modern embert neurotikussága, nemcsak depresszióssá, hanem *kegyetlenné is teheti-teszi*, ez a kegyetlenség mindig az adott korszak tudományos és ipari esz-

1641 Kardos Tibor: A magyarság antik hagyományai. Parthenon – Tanulmányok. Parthenon-Franklin Társulat, 1942. p. 18.

1642 Oswald Spengler: Ember és Gép. Egy új életfilozófia vázlata. Ford. Sz. Mátray Sándor. Danubia könyvkiadó, pp. 79-84. Eredeti címe: Der Mensch und die Technik. Beitrag zu einer Philosophie des Lebens. München, 1931.

közeivel tör céljára. Az ember a *saját felfedezéseit* használta és használja mások, és önmaga elpusztítására. *A félelemből, kétségből is teóriák lesznek.* Az empirikus természettudomány, technikatudomány korszakot meghatározó felfedezései, nagy élménye volt a német tudósoknak a két világháború között: ballisztikus rakéta (V2), páncéltörő-rakéta, sugárhajtású repülőgép, műbenzin, stb, de ez a technikai élmény, *a kor színvonalától jelentősen elmaradt emberfelfogásra épült, s ebből adódtak a 20. század zsákutcái is (elűzések, üldözések, megsemmisítő táborok, gulagok, stb). Ma sem vagyunk teljesen védve ettől*, mert a gondolatok szüntelen újjászületése nem jelenti azt, hogy nem lehetnek visszaesések a korábbi szintre.

A nyers, *farkas-intelligenciát* háttérbeszorító, és a kulturtartalmakba burkolózó *józan-ösztönök*, érzelmi és tudati alakzatok *második* nagy történelmi időszaka az, amivel foglalkozunk, e témakör összetettsége igényli és *érinti* a leíró viselkedéstudomány, az etiológia (gör. az alapokról, okokról szóló tan), valamint a filozófiai-, és pedagógiai antropológia, vonatkozásait is. A nemzetek társadalmi folyamataiban az *ösztön* azért kerül elő gyorsan, mert hozzá képest, *az évezredek kulturális máza még vékony,* ha nem így lenne, akkor, mondjuk, adott pillanatban az *elkövetők visszariadnának* a gyilkosságtól, de statisztikai adatok tömkelege bizonyítja, hogy ez nem történik meg. Beszélgetések során érzékelhetjük, hogy *a tudatban igen közel van egymáshoz, a barbár és művelt „mező”,* gondoljunk a fegyverkezés fázisainak sorozatára: kémiai, bakterológiai, nukleáris és kozmikus. Nem volt elég kulturális erő ahhoz a felismeréshez sem, hogy a nukleáris fegyvereket kezdetben nem csökkenteni, hanem *egyből megsemmisíteni kellett volna*, és akkor végtelen esélyt kaphatott volna az emberiség. Az emberiség szellemi termelése is – különösen a társadalom-, és bölcsészetttudományi - gyakran *vereségekkel terhelt*, megoldatlanok még a nagy válságok, amelyekből egyre több maradvánnyal szembesülhetünk, még Európa esetében is. *A szükségletek és tudatok aszimmetriájának arányai alig változnak.* Az ellenségeskedések évszázadokig tartanak, így például a francia és német szembenállás, amely hozzávetőlegesen a 10. századtól a 20. század végéig tartott. Ugyanilyen kitartók voltak a nemzetek a *lövészárkokban* is évekig farkasszemet nézve egymással (Verdun, Sztálingrád, stb), nyilván nem minden külső és belső kényszer nélkül.

Az újkortól kialakult s egyre növekszik, – a 20. századra a telekommunikáció révén – ipari méreteket öltő *megtévesztés*, amely növelte a *bizalmatlanságot* az emberi-intézményi kapcsolatokban, s amelynek eredményeként a *bizalmatlanság* napjainkra olyan méreteket öltött, hogy mindennek egyből a *hátterét* kezdi kutatni az egyszerű ember is, le egészen addig, hogy melyik *rasszhoz* tartozik a nyilatkozó, stb. Jelenkorunk közéleti viszonyainak torzulásához is sajátos hatások, helyzetek, embertípusok járultak hozzá, melynek eredményeként a közember mindig készen áll, a dolgok mögé nézni, mert eltünt a felelősség, *az erkölcsi tartás, a diszkréció, a lojalitás az emberi és társadalmi viszonyokból.* E tekintetben a jövő alakja nem biztató. Történelmünkben a forradalmak hatására volt olyan időszak is, amikor *összeszövődött* a darwini zoológia, a sztálini politika, valamint a clausewitzi hadászat nyelve, valamint eljárásrendje (gondoljunk

az *osztályharc* kifejezésre, melynek gyakorlatban pusztító hatását vannak, akik családostól megszenvedték). Figyelembe vehetjük H-G. Gadamer német filozófus megjegyzését is, hogy egy *japán nem hindu,* – hozzátehetjük, az említett népek nem tudnak *kimenekülni magukból,* de erre soha nem is voltak kényszerítve, mi több a *szabad identitásválasztás* sem foglalkoztatja őket. Az azonosságok és a különbségek forrása egyaránt a természeti eredet, Darwin *homo sapiense*, biológiai fogalom, s a történelmi-kulturális különbségek adják a *mozgási energiát, lendületet.* A történelem adott alakzataihoz, rendjéhez szokott psziché számára kezdetben nem léteztek más rendek, de évszázadokkal később a kultúrtartalmak fejlődésével ráhangolóddott a közös világra. Egymástól legerősebb elszigetelőanyagunk nem az érzés, hanem a *tudat*. *Voltak történelmi időszakok, amikor a magyarság vonatkozási pont volt, és esetenként visszatérni látszanak ezek az idők, de* e megjegyzés vonatkozásában nem kell a *„Magyar Hiszekegyre”* sem gondolnunk.

2.2. Módszertani kérdések

A tudomány megközelítésének többféle útja van, témánk szempontjából érdekesnek találom Richard Feynman Nobel-díjas amerikai fizikus (Nobel-díj 1965.) megállapítását,[1643] hogy a tudományfilozófia olyan a tudósnak, mint a madár az ornitológusnak, mert miközben a madárral foglalkozik, *nem érti őt*, – tegyük hozzá, végsősoron nem is értheti, csak *magyarázhatja*. Bízom benne, hogy e téma tanulmányozása során nem jutunk ilyen helyzetbe, de megjegyezzük, hogy *minden kultúra irányából,* ez a terület sem érthető, *idegen* lehet benne sok tény, érv és állítás is. Ha a tisztelt olvasó azt kérdezné, hogy nekem, volt-e közöm az archaikus népi élethez? – volt, s r*emélem, hogy valamit belülről is megértettem belőle.* Módszertanilag nem követnénk a végtelen értelmezés – Umberto Eco kifejezésével a végtelen szemiózis – gyakorlatát, amikor annyira „*szét-értelmezik”* a szövegeket, kulturális háttereket, esetleg gondolatokat, viselkedéseket, hogy értelmetlenné, érthetetlenné is teszik, ami természetesen lehet erre irányuló szándék is. A falusi *szóbeli* és a városi *írásbeli* kultúrák eltérőek, mint e kultúrák társas-intelligenciát építő színterei is. Megjegyzem, az ember tárgyias gondolkodását egyébként is lassan váltotta fel az elvont (absztrakt) gondolkodás, e viszonyok tapasztalata, felfogása. Egy összefüggő fogalomgyűjtemény alkalmas lehet többféle nézőpontból érzékeltetni a téma *lényegiségeit,* elfogadva vagy kétségeket támasztva egyes fogalmak iránt. A téma leírt részei közötti viszonyrendszer nemcsak logikai-fogalmi, hanem élményszerű is. Umberto Eco úgy vélte, hogy az olasz fasiszta párt választása a *vesszőkötegre* esett, annak jele, hogy a rómaiak örökösének tartotta magát, de megjegyezhetjük, hogy ez nemcsak szándék lehet, hanem az ősi szimbólumokhoz való *szellemikötés vágya* is, ami időnként felébredhet egy-egy emberben, embercsoportban.

1643 Lásd Tim Lewens: The Meaning of Science, A Pelican Introduction, Pelican an imprint of Penguin Books, 2015. 4. o.

Néhány terület a források közül:

(a) A különböző korok *imádságait, halotti beszédeit, – Féja Géza említette, hogy irodalmunk is a Halotti Beszéddel kezdőik (1055)* – a népi gondolkodás olyan *forrásaiként* is kezelhetjük, amelyekben az adott időszak viszonyai, az emlékezetes és az elvárt, valamint a felajánlott viselkedés *morális feszültsége* jelenik meg. Idézzünk egy részletet Szenczi Molnár Albert imádságos gyűjteményéből (1620)[1644]: *„…áldj meg minket istenfélő keresztény urakkal és fejedelmekkel, világosítsd meg naponkint az te szent lelkeddel azoknak a szivöket, hogy mind testekkel, méltóságokkal, tisztességekkel és jószágokkal, marhájokkal segítsék, előbbvigyék, gyámolítsák az te szent igédnek prédikálását; az gonosztevőket, az mint illik, megbüntessék; az tökéletességet, jámborságot és tisztességedet plántálják és terjesszék, hogy az te tiszteleted, dícséreted és dicsőséged, az mi jószerencsés állapotunk és az közösséges békesség valóban kerestessék, követtessék és megtartassék.”*

A moralizáló imádságok közül Szentesi György Daloskönyvéből (16–17. század) is vegyünk egy, a viszonyok változására kritikusan reflektáló részletet: *„1/ Fenékkel fölfordult már ez széles világ, / Megholt Mátyás király, elkölt az igazság, / Ki azelőtt rossz volt, azé az uraság, / Tetves mendikás is mast asztalfélre hág. // 2./ Az ki igazat szól, bétörik a feje, / De ki hazudnyi tud, az ül asztalfére, / Nagy kevélyen kandál az ezüstsellegre, / Könyékig jár keze az fekete lébe…”*[1645] Balassa Bálint és Rimai János a katonai világot éneklik meg, melyet átszö a hit: *„Nóta: Áldott szép Pünkösdnek: Katonák Hadnagyja, Istennek jobb karja, Kit ő segít, annak vagyon éles kardja; segíti s építi, véle jár, nem hagyja. / Ezt dob, trombita szó, mindenkor vidítja, Az ellenség ellen örömmel indítja, Kopia rontásra karját vastagítja…”*[1646] *Más vonatkozásban természetesen a pajzán énekek sem hiányoztak a népi életből, elég belenézni a „Magyar Ritkaságok, Pajkos Énekek”*[1647] című kiadványba, amelyből egy szolíd részlet: *„Én vagyok a halászlegény, / Én állok a tó közepén, / Én fogom az aranyhalat / Világoskék paplan alatt….” stb.*

(b) Nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy az ember-ember kölcsönhatásában, az emberi élet drámájában *a vallásoknak mással nem helyettesíthető* szerepe van. Ezért a törékeny emberi létről az egyházak papjai is, archaizmusokban gondolkodtak. "Háborús könyörgések Magyarország Nagy Asszonyához"[1648] című kis imakönyvből néhány idézet: *„…Add viselnünk békével a legnagyobb kínt: a válás fájdalmát. Ha el is kell menniük azoknak, akiket szeretünk, ha elmentek nagyon, nagyon messzire, oda tán, ahonnan nincs többé visszatérés és*

1644 Szenczi Molnár Albert Válogatott Művei. Magvető Kiadó, 1976. pp. 344-345. „Könyörgése az községnek az ő urukért, fejedelmekért” című imádság részlete.

1645 Szentesi György Daloskönyve. Bibliotheca Historica. Hasonmás kiadás. Közreadta a Magyar Helikon, 1977- ben. 366. o. [79] Alia *[154/a]*.

1646 Balassa Bálint, Rimai János Istenes Éneki. Tótfalusi Kis Miklós által Kolozsvárott kiadott 1701. Fakszimile Helikon Kiadó, 1983. p. 153.

1647 Magyar Ritkaságok. Pajkos Énekek. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1984. [Én vagyok a halászlegény…], p. 115.

1648 Magyarász Ferenc Dr. ciszt. r. bakonykoppányi plébános. Szalézi Művek, 1942.

nincs a földön viszontlátás:…" (Az otthonvalókért)…ha visszajönnek a hősök a háborúból, ne kelljen nagyobb pusztulást látniuk itthon, mint amekkorát kénytelen-kelletlen ők maguk csináltak az idegenben…. (Földi javainkért)…Nem lehettünk tanúi utolsó küzdelmüknek. Nem hallhattuk végső sóhajtásukat, nem törölhettük le sebeikről a vért és fakóra vált orcájukról a halálos verítéket, nem foghattuk le megtört szemüket, nem hinthettünk virágokat tán ismeretlen helyen domboruló sírjukra…" (A háború halottaiért). A szöveg jól érzékelteti, hogy a kereszténység, mint egyetemes vallás, a *szenvedő egyént* a helyi gyülekezet bensőségességében gondolhatja el. A vallási olyan, mint egy *alapvető nyelv* – vélekedett Paul Ricœur francia filozófus, történész is.

(c) A férfiak viselkedésének hiteles leírását megtalálhatjuk a *helytörténeteket* feldolgozó anyagokban (is). Egykori falum – Kajászószentpéter – református lelkipásztorainak, Czanik Bélának (1892-1951), valamint azonos nevű fiának (1922) igen tényszerű, antropológiai hitelességű leírásait találhatjuk az akkori életről Kajászószentpéteren. Idősebb Czanik Béla napló-szerű leveleiben a következőket írta: „Megvolt a búcsú. Nagy mulatozás, meg nagy verekedés. A verekedés is a mulatság egy faja. Beleavatkoztak férfiak – nők – fiúk – lányok. Volt kiabálás, sikoltozás. Régen elfeledettnek hitt bűnöket fedtek fel a szájtátó nagyközönség lelki épülésére. Elmondtak egymásról minden rosszat, amit eddig csak suttogtak, azt most kikiabálták. Véresre karmolták és dagadtra pofozták egymást. Ilyen az ünnep, amit az ember szentel azzá. Dolgozott a bor, az ököl, a harag, a rágalom. Lesz mit elfelejteni, lesz mit megbocsátani." Ifjabb Czanik Béla pontosan jellemezte a parasztokat: *"Falunk népe nem vérszomjas. Bálok, mulatságok általában megvoltak bicskázás nélkül. A vendégek kezében viszont hamarabb megcsillant a kés, és a mieink sem voltak angyalok* (kiemelés H. D.). *Még az is megesett, hogy az elhajított szódásüveg a rendre vigyázó csendőrt ütötte agyon."*[1649] Tegyük hozzá, hogy az akkori, egy literes szikvizesüveg üresen is elérte a másfél kilót.

(d) Van két fogalmunk, a *háború* és a *béke*, melyeknél jelentősen eltérő értelmezések lehetnek, ami eltérő jelentéseket ad a *helyzeteknek, a következményeknek és a viselkedéseknek.* A meglévő *képesség*ek természetesen mindig meghatározzák az *alkupozíciókat* is. Nem mindegy, hogy egy adott területen milyen *fogalom*ból indulunk ki, gondoljunk például a *háború ótestamentumi* fogalmára, mely az Istentől, s az ő korlátlan hatalmától, megsemmisítő ítéletétől (kherem) nem választható el: *„Az Úr, mint népének legfőbb hadura háborút üzent, hadat viselt, úgyhogy az Ószövetség idejében volt egy ilyen című könyv is: »Az Úr háborúinak könyve«. Ez azonban elveszett, mert nem volt sugalmazott könyv"*[1650] – írta Radó Polikárp bencés középiskolai tanár. A háború fogalmába, az akkori nomád népek hadviselése nyomán hozzátartozott a *kíméletlenség*, a

1649 Az idézetek Czanik Béla: „Kajászó(szentpéter) község és református egyháza története", valamint „Ahogy láttam Kajászószentpétert" című könyve képmellékleteiből valók. Kiadó Czanik Béla lelkész, Kajászói Református Egyház, 2000 és 2002. Czanik Béla: Szolgálatunk, életünk, 1946. Szeptember 8.-i levél, p. 31. Czanik Béla: Ahogy láttam Kajászószentpétert, p. 38. Czanik Béla: Szolgálatunk, életünk 1946. Június 2-i levél, pp. 26-27.

1650 Radó Polikárp Dr.: Az Ószövetség Története. Szentírás-Egyesület kiadása, 1937. p. 88.

kegyetlenség is. Nabukadnezár maga is a rémület inkarnációja volt, olvashatjuk a Bibliában (Judit 1, 13) Arfaxádon aratott győzelmét: előrenyomulva Ekbatana városáig *„…elfoglalta a bástyákat, feldúlta az utcákat és gyalázat tárgyává tett mindent, ami addig ékessége volt. Arfaxádot – Ragau hegyvidékén – elfogta, dárdájával átszúrta és teljesen megsemmisítette."* A győzelmet követően 120 napos féktelen ünneplést rendezett. Megjegyzem, a háború-győzelem-ünneplés kapcsolatáról, hogy igaz a 17. századi mondás: *„O miseria! quale bellum, talis victoria, talis triumphus"*[1651] *(Óh nyomorúság! amilyen a háború, olyan a győzelem, olyan a diadalünnep).*

A háborúnak ez az ótestamentumi típusa, melyhez nem véletlenül ragaszkodnak Nyugaton, még napjaink hadviselésében is. Az archaizmusok népi, katonai, irodalmi, vallási alapszövetekben keletkeztek, voltak-vannak jelen. A fogalmak a szelemi fogyasztóképesség, valamint a világértelmezés sajátosságára is hatással vannak. Különösen a *tükörfogalmakkal* kell azonban óvatosnak lennünk, mert egyből *megkettőzik a világot*, gondoljunk egy olyan fogalomra, mint a *„fegyelem"*, ami egy gyakorlati gondolkodó számára azt jelzi, hogy a világ fegyelmezettekre és fegyelmezetlenekre oszlik, amit tovább színez, ha értéket is tulajdonítunk neki. Fonák helyzet, ha napjaink helyi háborúiban – Günter Grass kifejezésével – *„a fehér ember uralmát"*, az új világrendet, afroamerikai NATO katonák küzdik majd ki.

(e) Az elmúlt évezredekben a magyarság életmódjához tapadt *beszédkészségének* alakulása, mint lovas-katonanép nem bőbeszédű, szóképeiben azonban mély és gazdag, e tekintetben gondolhatunk Arany János szövegeire, amelyekben a szavak jelentésén, a grammatikán keresztül épül be a személyiségbe a magyarság tér-idő szerkezete, észjárása, lelki életének indulatai, elomló lágysága, rátartisága, stb. Toldiról írja a költő: „Ütni készül ökle, csontos buzogánya"; így szólítja meg győzelmes párviadaláról visszatérő fiát a boldog anya: „Lelkemből lelkezett gyönyörű magzatom"; vagy Toldi anyjáról azt írja: „Rezgő szava, képe, test-oda-hajlása, / Mind csupa szív, részvét, bizalom forrása."[1652] Hozzátesszem, Finánczy Ernő hivatkozott munkájában úgy ítélte meg, hogy ez a költészet „erős nemzeti vonásainak dacára, mily kevésbé viseli magán a *sovinizmus bélyegét*, s míly világosan tükrözteti azt, *ami örök emberi, ami kiengesztel és egyesít*." A művészet – benne a népművészet – valóban embervoltunk legmélyebb értékei felé vezet bennünket, hangsúlyozhatjuk László Gyula nyomán.

A *fogalmak alaptípusai* sokfélék lehetnek, leírásomban találkozhat az olvasó: *tapasztalat előtti intuitív* (felismerésen-alapuló)*; tapasztalati;* valamint *elvonatkoztatásokra épülővel* is. E felosztás centrumbában az *emberi-tartamok* állnak, ebből a szempontból lehet megközelíteni a természet, s benne az emberi természet *alapműveleteit (születés, tanulás, katonaság, munka, esküvő, család, öregség, halál, temetés)*, melyek értelmezéséhez további magyarázatokat fűzünk, segítve a jel-jelenség-jelentéskapcsolatok megértését. Hiszünk az

1651 Lásd: Gróf Betlen Miklós önéletírása. Szemelvények. Kiadta Dr. Károlyi János. Lampel R. Kk (Wodianer F. és Fiai) R. T. Könyvkiadóvállalata, p. 59.
1652 Finánczy Ernő: Arany János. M. Paed. 1917. XXVI. pp. 7-8. Finánczy Ernő: I. m. p. 9.

erőmegmaradás törvényével kapcsolatban, a német protestáns filozófus Leibniz *dinamikus* felfogásában, s annak emberi vonatkozásában, – hogy amit a kis részecskék elnyeltek, az egyáltalán nem veszett el az univerzumra, a társadalmi világra nézve sem. A történelemben, az évszázadok *represszió-depresszió* nem adódnak össze, ezért érthető, hogy jelenkorunkban már nem észlelhető a korábbi török-, vagy osztrákellenesség, de a politikai jelenségek által előidézett *magyar-magyar ellenesség* még igen. E tekintetben, *különleges* esetek is voltak a magyar emberek választásában. Féja Géza írja, hogy a népi gondolat első megfogalmazásakor folytatott beszélgetéseket, bölcsész-társával *Simon Ernővel* szervezte, aki magyar-francia szakos volt, kiemelkedő hungarológiai felkészültséggel, a tanulmányait nem bírta anyagiakkal és végül református teológus lett, több évet töltött a strasszbourgi egyetemen. 1919-ben önként beállt vörös-katonának, csapatteste a tiszai fronton a Dunapatajról verbuválódott fehér zászlóaljal került szembe. Jóval az események után megüresedett a dunapataji parókia, és Simon Ernő pályázott. „…midőn az egyháztanács előtt állott, megkérdezte: Emlékeznek rám? – Nagyon. – Én magukra lőttem, maguk reám. – Ami igaz, az igaz. Úgy volt. – És megválasztanak? – Egyhangúan. – Miért? – Mert már akkor egy fejjel kimagaslott a többi közül." Ilyen népítélet is volt, mert a népnek van történelmi tudata, emlékezete, kiválasztó képessége, s *mindent egybebékítő bölcsessége*, embersége – hangsúlyozza Féja Géza."[1653]

(f) Az archaizmusok, archaikus-*maradványok* jelenlétét vizsgálva említenünk kell Borzsák István kitűnő munkáját: „A Nagy Sándor-hagyomány Magyarországon"[1654] címűt, amelyben rámutat a tények, értelmezések, asszociációk csapdáira is. Egyik közülük: „Jordanes után a VIII. századi longobard Paulus Diaconus a legfontosabb forrás: nála (PL95, 965 sk.) bukkan fel Leo pápa és Attila találkozásának legendásn elbeszélése, amely szerint a barbár hódítót egy kivont karddal fenyegető látomás *(virum ... in habitu sacerdotali adstantem, forma augustiorem, canitie venerabilem)* bírta rá a Róma alol való elvonúlásra. Ez a híres jelenet nem egyéb, mint a Sándor-monda átlátszó célzatú zsidó változatának, Jeruzsálem megkímélésének és az *igaz* isten előtt való hódolásának (Jos. Flav., Ant. Iud. XI 8,314 skk) ügyes átvétele: a veszélyeztetettt kereszténység erkölcsi fölényének hagiográfiai eszközökkel való bizonyítása. Mindez együttvéve nem sok, de Attila nagysándori vonásainak későbbi Hypertrófiájára gondolva annál tanulságosabb." – Utal a szerző Király György munkájára is, majd nemcsak a személyiségi jegyek, arcvonások, de a szálláshelyek, sátrak, berendezési tárgyak, viseletek, házasságok, mi több még a halotti *nyeregmáglyát* is, stb, a történetírás csapdái tekintetében *koncepciózus-átusztatásáról* beszél, amelyek már akkor hozzátartoztak az *„agyafurt"-„elmés"* és virtuskodó hadvezér dicsőítésének topikájához, hangsúlyozza a szerző. Hozzátehetjük, hogy azért van, ami valóságként bizonyára megmarad Nagy Sándor, Tamerlán,

---

1653 Féja Géza: Lapszélre, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1982. pp. 53-54.

1654 Borzsák István: A Nagy Sándor-hagyomány Magyaroraszágon, Akadémia Kiadó, 1984. Értekezések – Emlékezések, Akadémiai székfoglaló, 1983, január 24. A külön nem jelzett idézetek e munkából valók.

Attila, vagy Mátyás személyiségéből, hogy korszakaik nyers viszonyai között, lelkileg *rendíthetetlen, legyőzhetetetlen, kitűnő történelemformáló harcosok választtattak ki. Ezért válhattak a* későbbi uralkodók *mintaképévé*, s mondák, legendák alakjaivá. „A nagy makedón tehát egyrészről példaképül szolgált, meséssé, sőt mitikussá szineződött, másrészről az ókori Kelet akárhány mitikus hagyományának is hordozója és közvetítője lett" – írja a szerző.

(g) Az archaikus gondolkodás stációit e munka keretében nem járhatjuk végig, csak jelezhetjük néhány vonatkozását az olyanoknak, mint: *a mítosz, mese, monda, vallás, művészet, technika, tudomány.* Tradíció és modernizmus szervesen épül egymásba. Beleszületünk egy hiedelem-, mítosz-, hit- és szokásvilágba, amj körülvesz bennünket, és véges életünk során *„felszívódik"* – ami azt jelenti, hogy *a kultúra valami benső, és ez több mint csupán, „beleérzés". A szerves kultúra átlényegít, és életünk végére végső formává érik bennünk.* Legyinthetnénk, hogy hol vannak már a *mítoszok,* – de mítoszaik nemcsak az archaikus népeknek vannak, gondoljunk *az amerikai „aranyláz" mítoszára,* ami – az előzőekhez képest – több évezreddel későbbi ugyan, de magához vonzotta a bevándorlók tízmillióit, és megteremtette Amerikát, s vannak, akik még napjainkban is, ugyanúgy bíznak benne, aranyat keresve Alaszkában. Európa nem lesz az archaikus kulturális minták múzeuma, mert a k*ultúrtörténet, a kultúrák hordozói mi magunk vagyunk.* Michel Bréal (1832-1915) megfogalmazásában a szellem a nyelvbe szublimálja (burkolja) magát, gondoljunk olyan kifejezéseinkre, melyek a *„felvilágosult"* önérdeket fejezi ki, mint: *„Kaparj, kurta, neked is jut" vagy a „Pénz beszél, kutya ugat."* Hozzátehetem M. Bréal megfogalmazásához, a szellem nemcsak a nyelvbe, hanem *a stratégiákba, taktikákba, logikákba, és a jellem-szerkezetekbe is beleburkolja magát.* A *„felszívódik"* kifejezést nem túlozhatjuk el ugyan, de a választásaink csak ösztönvilágunk kifejlődésével, a vele párhuzamos tudatosodással, a gondolkodási alakzatok-logikák megjelenésével, a *rokon hatás-rendszerek* átvételével kezdődnek, és nem feledkezhetünk meg a *presszió-represszió* hatásrendszereiről – azok fegyveres, és bürokratikus szuggesztív változataikról – sem. Sok mindent akartak – államok, pártok, ideológiák, politikai szekták a – *„tömegekbe belevinni"*, amit azok legfeljebb csak meghallottak, s nem véletlen, hogy a hosszú megszállások alatt sem váltunk tatárrá, törökké, osztrákká, sem szovjet-orosszá. A modern polgári társadalmakban a szokásos, sokemeletes politikai rendszert, mint *„felépítményt"*, nem tudta megszokni az egyszerű magyar ember, – bemegyek a „*tanácshoz"* – hallom esetenként a villamoson, még napjainkban is.

A természet törvénye az, hogy: *dolgok keletkeznek, fejlődnek-változnak,* majd *bomlanak és megszűnnek, s e folyamatok valami új keletkezéséhez vezetnek.* Kant német filozófus, az anyag általános mechanizmuselvével kapcsolatban, úgy vélte, *„az ész számára rendkívül fontos, hogy a természet mechanizmusát annak alkotásaiban ne hagyja figyelmen kívül és magyarázatukban ne mellőzze azt, mert ezek nélkül a dolgok természetében nem érhető el semmiféle belá-*

tás.”[1655] Ezek az archaikus alapszerkezetek, kettősségek (dichotómiák), mint *nő-férfi, erős-gyenge; háború-béke, támadás-védelem, élet-halál, jutalmazás-büntetés; adni-kapni; tanító-tanuló; pap-hívő; bűn-bűnhődés, Krisztus-Antikrisztus, tartozik-követel, szeretet-gyűlölet, szántás-vetés,* stb, *ha szétesnének, kaotikussá és több tekintetben lehetetlenné válna a társadalmi világ, az emberi élet, a gondolkodás, az oktatás.* Ilyen törvények, szabályszerűségek, *alapmodellek* uralták az elmúlt, és bizonyára uralják majd a következő évezredeket is. A nép tudása egyetemes[1656] – írta Györffy István. Van egy alapszövete a világnak, amely mindig egymásba rétegződő formulákból áll, s e formulák egyben a tudat és tudattalan kódjai is, egy részük archaikus, más részük mesterséges. Gondoljunk a népballadák európaiságára, – Vargyas Lajos[1657] táblázatba gyűjtötte, hogy az ismert balladák esetében milyen arányúak a más nemzetekével való azonos, témák, alapgondolatok, motívumok, szövegtömbök és a szerkezeti kapcsolat azonossága. Így például a kollektív-emlékezet szép példája a „Bujdosó” című népballada, amelynek 20 közös motívuma és szövegtömbje van; a „…háznépe védelmében elesett hős” balladának 33 közös formulája mutatható ki más nemzetek balladáival. Természetesen a téma, és motívumainak variációi, zavarai, szennyeződései (kontaminációi) is tapinthatóak.

2.3. Analógiák, ellentmondások, kódok, bizonyosságok

A népi élet tudatvilágára csak ráközelíthetünk, és a történelmi-kulturális bizonyosságok kereséséhez szükségünk van analógiákra, asszociációkra, képzetekre is, melyek többek is lehetnek, mint csupán a valószínűségek indexei, a gondolkodások logikai mozzanatai. „A görög ember lelkében a tűzhányók működésének szemlélésekor a vihar és a kovácsműhely képzete jelentkezett. Az első azért is, mert a vulkanikus tüneményeket heves, ún. vulkanikus viharok szokták kísérni, a másik azért, mert a villámokat ércfegyvereknek képzelték s a kráterekből kilövellő szikla- és hamueső hatalmas fújtatók működését sejtette”[1658] – írta Péter Gyula egyik tanulmányában. Úgy vélem, hogy az ilyen kapcsolatok megítélésében, *erős és gyenge kölcsönhatásokat* is fel kell vennünk, s ebben az esetben – eltérően a szerző felfogásától – a *gyengébb kölcsönhatásokra* gondolhatunk, még irodalmi vonatkozásban is, nem tekintve el attól, hogy a természeti–földrajzi keret e vonatkozásban, meghatározhatja a képzeteket. A történelem maga is analogiákat vet fel, de a bizonyosság analógikus módja sem magyaráz meg mindent, esetenként többet fed el, mint amit megmutat, s ez két-

1655 Immanuel Kant: Az ítélőerő kritikája. Ford. Hermann István. Akadémia Kiadó, 1979, p. 379. Ford. Hermann István.

1656 Lásd: Szemlélet, módszer és eredmény Báty Zsigmond, Györffy István és Visky Károly munkásságában. Akadémia Kiadó, 1974.; K. Kovács László: Győrffy István mint egyetemi tanár. p. 28.

1657 Vargyas Lajos: A magyar népballada és Európa I. Zeneműkiadó, 1976. pp. 152-153.

1658 Péter Gyula: Kyklops-típusok. Budapest, 1941. Különlenyomat az „Archivum Philológicum” (Egyetemes Philológiai Közlöny 1941. évi III. füzetből). p. 19.

ségeket is ébreszthet, ugyanakkor elgondolkodtató, hogy a történelem mélyén lévő egy-egy *lelki-rengést* előidéző szellemi, intellektuális trauma – mint *Krisztus keresztre feszítése, meggyilkolása* – szimbolikusan nemcsak visszautal az eseményre, hanem, azóta is *mindig megismétlődik, újabb sebeket ejtenek rajta.* Gondolhatunk Hermann Nitsch „Hatnapos játék Prinzendorfban" című kiállítására (1999. június 18-án Kiscelli Múzeum, Fővárosi Képtár). Az *„Orgia-Misztérium-Színház"* alcímű obszcén munkákat Nitsch pályája összegzéséül szánta, amely azért több volt, mint egyszerű *polgárpukkasztás,* vagy kritikai attitűd, vagy egy „új" világlátás, mondhatjuk ezt anélkül, hogy idéznénk a *vendégkönyv*[1659] elgondolkodtató beírásait, amelyek *szélsőséges asszociációkról szólnak*. Hasonló összefüggésre utal a szociálpszichológia azon következtetése, hogy a múltbeli viselkedés legjobb indikátora a jövőbeni viselkedésnek, *ami érvényes a régi polgári társadalmakban, de a mi régiónkban – 1990-et követően – nem lehet szabályszerűségként értelmezni.* Megjegyzem, *drámaian lecsökkent a távolság a barbár erőszakos, és „modern" változatai között, s m*ilyen közel kerültek egymáshoz, olyan mozdulatok, mint: *kővel megdobni egy kutyát, vagy belelőni egy emberbe.* Nem kell erőltetnünk az analógiát, ha megemlítjük, hogy az ősi patriarchális-kultusznak, bizonyára köze van az arisztokratikus monarchia alakzatához is. *A közvetett bizonyítékok szerepe, a történelemről való gondolkodásban fokozott.* E gondolatmenet néhány vonatkozásáról: amennyiben – mint Madách Imre „Az ember tragédiája" című munkájában[1660] – a történelem folyamatát (színpadi) színekben gondoljuk el (a főbb színek: Menny, Paradicsom, Egyiptom, Athén, Róma, Konstantinápoly, Prága, London, Párizs, *Phalanster*, az Űr), akkor a történelmileg változó ember, elmélkedő gondolkodásának, viszonyainak, és tetteinek *periódusos-rendszerét kapjuk meg. Madách a tragikusság gondolatát emeli be a kultúrába, azok számára, akiknek közvetítenek valamit még a szellemi önfenntartás történelmi útjai.* A történelemben amennyiben felmerülhetnek űrök, azoknak a kitöltésére a folyamatosság, a komponáltság kényszere, mint belső kényszer utal, ami a racionális gátakat áttörve is hajtja a képzetet. Amennyiben, elgondolkodunk történelmi önmagunkról, akkor, Mohács (1526), a Rákóczi (1711), majd az 1848-49-es szabadságharc, az első és a második Nagy Háború, Trianon (1920), a magyar zsidók és cigányok pusztulása (1944), a magyar forradalom és szabadságharc (1956) jut eszünkbe, *azaz mindig saját emberi pusztulásaink.* A sugalmazások ellenére, a magyar katona *kegyetlensége, nem vágta szembe a világot, s emlékezete sem úgy él.* Tehát magyarnak lenni nem hasonló ahhoz, amit Günter Grass megfogalmazott: *„…németnek lenni annyi, mint meghasonlottnak lenni minden lét- és tudatállapotban."*[1661] Mi magyarok sem tudtuk előre, hogy *mikor, milyen rabságba – „felszabadításba", „társadalmi utópiába" – szabadulunk bele. Szolgáltuk az osztrák kétfejű-sast is,* de az sem a *mi hasadásunk* szimbóluma volt.

1659 B. Nagy Anikó: Képek üzenete. Vendégkönyv. Beszélő, 2000. májusi szám, pp. 5-9.

1660 Madách Imre: Az ember tragédiája, Tolnai Nyomdai Műintézet és Kiadóvállalat RT kiadása, Pintér Jenő Budapest Tankerületi Királyi Főigazgató előszavával.

1661 Günter Grass: Beszéd a veszteségről. Álmom Európáról. T-Twins Kiadó, 1994. p. 28.

Mielőtt a témában jelzett alakzatokra áttérnénk, meg kell állnunk a *„törzsi fogalmak”*[1662] *kifejezésnél (nemzet, tradíció, tekintély, érték), mert az így értelmezett fogalmaknak van néhány olvasata:*

(a) az *ateista hagyomány* felől; felfogásunk szerint az ateista gyorsan válhat *szellemi-morális anarchistává.*

(b) *a lenini-forradalmi* hagyomány felől. *A külföldről, az 1910-es évek vége felé – német vezérkari segédlettel – hazajuttatott elit, fegyveres erőszakkal hatalomra tört, önmagát jelölte meg értékként, tettét új időszámításként kodifikálta és ünnepeltette, gyűlöletspirálra alapozta működését, majd a kezdeti sikerek után – bemutatva alkalmatlanságát – belebukott.*

(c) A *permanens változtatás* kényszere felől. A *változtatás kényszerképzete* zaklatottságot visz a társadalmakba, értékpusztító, és jelentős kihívásokra adott válaszai, nem teherbíróak (népvándorlás különösen 2015-től; nagy áldozatokkal járó terrorista akciók – Párizs, 2015, Brüsszel, 2016, stb). E forradalmi gondolkodás irányvektora nem mutat semerre, s ebben a felfogásban nem léteznek előd˙k, hagyományok, tekintélyek, hatékony megoldások, csak valamilyen *negyed* és *fél elvek, megoldások,* miközben univerzális igényük van, s miközben az általuk visszautasított valódi természet, szüntelenül betör az emberek tudatába pusztító földrengések, árvizek; helyi- és regionális háborúk; éhség-, és járványövezetekben tömeges halálozások; ipari katasztrófák alakjában.

Amikor a törzsi fogalmakkal kapcsolatban elolvastam először egy reflexiót,[1663] azt hittem a szerző két kötetes munkája (1999) is hasonlóan eklektikus, de azért bíztam benne, hogy nem – pozitívan csalódtam. *Igen a világ, rendezett valóság, a filozófiai gondolkodásban is.* Van néhány ellenfogalom, amelyre röviden ki kell térnünk:

(a) *Élet–halál* vonatkozásában a „Ne ölj!-előírás” miatt, említhetjük Richard Rorty[1664] amerikai filozófus egyik munkáját, melyben azt írja: „Ne ölj, *hacsak nem* országodat védő katona vagy, hacsak nem egy gyilkost akadályozol meg tettének elkövetésében, hacsak nem állami ítéletvégrehajtó vagy, hacsak nem az eutanázia irgalmas gyakorlója vagy!” – de lehet-e másként vélekedni Amerikában, amely vélhetően *„demokratikus”* természetéből adódóan rendszeresen indít háborúkat.

(b) *Racionalizmus–irracionalizmus* tekintetében, a katonai vonatkozásoknál maradva: ha egy katona, racionálisan akarná eldönteni, hogy feláldozza-e magát hazájáért adott pillanatban; vagy pergőtűzben, nyílt terepen segítse-e súlyosan sebesült bajtársát, a tisztán racionális kalkuláció végén nem tenné, de jó, hogy nem így dönt azokban a pillanatokban, mert megcsúfolná nemzete hőseit, az áldozatokat, s a bátor emberi természetet egyaránt, s majd később, emlékeiben visszataszítóvá válna önmaga számára is. Megjegyzem, hogy e folyamat jól illusztrálja az archaizmusok működését az emberben. Összefoglalva a reflexiót,

---

1662 Tamás Gáspár Miklós: Törzsi fogalmak I-II. Atlantisz, 1999.

1663 Farkas Zsolt: Parabázisok és megjegyzések Tamás Gáspár Miklós: Törzsi fogalmak I-II. előadása közben (esszé). Jelenkor, 2002. április, pp. 394-419.

1664 Richard Rorty: Filozófia és társadalmi remény. L'Harmattan Kiadó – Magyar Filozófiai Társaság, 2007. p. 27.

ne törzsi fogalmakként olvassuk majd a témát, hanem Ipolyi Arnold[1665] mottója szerint, melyet „Magyar Mithológia" című munkájához írt: „Introite et hic dii sunt."[1666] - *Lépjetek be, itt is megtaláljátok az örök emberit.*

Az archaikus fogalmak közül több, intézményteremtő is a történelemben, így például: a párviadal, a küzdelem (gör. agon), stb. A párharc nem tűri a rejtőzködést, követeli a nyílt és nyers frontális találkozást. Tinódi megfogalmazásában „Az ellenségnek, hamar arcul állnak", s a *szembefordulás* lovagok meghatározó élménye volt. A szembe-szembefordulás igénye napjainkban is jelen van. A lovagok virtusához hozzátartozott „a kardal szembe menni" és a hírnév elvesztéséhez elég volt, ha a lovag nem várta meg „arcul" ellenségét. Az ember-ember elleni küzdelmének a síkjai: a) nonverbális (gesztusok, emblémák, testhordozás); b) verbális, c) mechanikus, valamint ezek kombinációi; s e sorozat elemei közül egyik sem szűnt meg az évezredek alatt. A küzdelem egymásba rétegződő szerkezeteit Zrínyi „Szigeti veszedelem" című eposza nyomán modellezem.[1667] Az eposzban a párharc szerkezete ötvözi a vadász, a paraszti-legényes elemeket a lovagi klasszicizmussal. A rétegek arról a lelki igényről árulkodnak, hogy az ellenséget minden érzékszervnek tapintania kell. A modell öt síkja:

Kihívás: „Hogy ha te vitéz vagy…/ Jer ki az mezőre,…" üzeni az egyik vitéz a másiknak. A néprajz is jelentőséget tulajdonít a férfierő és bátorság összemérésének. A kihívásra kiállás a méltó válasz. A katonák egymás közötti problémáinak rendezésében sem becsülhetjük le ennek a mozzanatnak a jelentőségét, amelyről – a tapasztalt parancsnokok tudják – utána már csak a nyomok árulkodnak az arcokon.

Demonstráció: A vitéz ellenfele előtt „felfújt kevélységgel", hetykeséggel, önmagának és lovának teljes pompáját felmutatva, fegyvereivel ékítve, elvonul; felméri ellenfelét, majd a félelemkeltés szándékával megnevezi magát: „Én … vagyok vajda horvát Radován"; ezt követően istenéhez fordulva, annak oltalmára bízza lelkét. A név és a *status* kihangsúlyozása fontos mozzanat a hadseregben. A katonák sokszor szembesülhettek az elöljárói kérdéssel „Tudja, ki vagyok én?".

Szópárbaj: A vitéz ellenfelét körbejárva, először nyelvét köszörüli rajta, civódik, szemrehányásokkal illeti: „Miért ily későn jüsz te fogadásodra?"; bűneit előszámlálja, hirtelen megmarásokkal lelkét sebzi, de ekkor már a fogát köszörülő aktus, a szablya suhogtatásával is hangsúlyozódik. A Bibliában leírt gyilkolási formák közül méltán tartották a legártalmasabbnak a nyelvvel való öldöklést

---

1665 Ipolyi Arnold: Magyar Mithológia. Pest, 1854. Kiadja Heckenast Gusztáv. Hasonmás Kiadás. Európa Könyvkiadó, 1989, belső címoldalon. Dr. Róheim Géza: „Magyar néphit és népszokások" című munkájának is ezt a mottót választotta, s a latin fordítás feltehetően az övé. Az Atheneum Irodalmi és Nyomdai RT. kiadása, 1925. Universum Reprint, Szeged, 1990.

1666 Szószerinti fordításban: Lépjetek be, és itt isteniek vagyunk.

1667 A jelzett mű elemzése: Gróf Zrínyi Miklós válogatott munkái / Budapest, Lampel Róbert Könyvkereskedése / Wodianer F. és Fiai Részvénytársaság által kiadott mű alapján készült, az idézetek is e kiadványból valók.

a XVII. században. Miből van a harc, tette fel a kérdést Aristoteles is, és a válasza: „Sértő szóból, mivel ez a harc kiindulópontja."

Bajvívás: Az élő – testek – fizikája, amelynek során eldől, hogy ki a vitézebb. Az aranyos hold a kereszttel, vitéz a vitézzel, fegyver a fegyverrel összetalálkozik. Oroszlán módjára „forró haraggal" küzdenek, Hannibál szabálya szerint: „Hic vobis vel vincendum vel moriendum est.", azaz „Itt nektek vagy győzni kell, vagy meghalni." A szemrehányás a bajvívás dinamikájának is kísérő jelensége: „Kezeden lábadon látom mely igen félsz:", egészen a legyőzött teteme fölött érzett extázisig: „Holt eb, ihon krím-bég az kivel játszottál."

Jellemsokk: Amennyiben az egyik vitéz szorult helyzetében a megadásig hátráló visszavonulásba kezd – eléggé el nem ítélhető módon – életéért esedezik, könyörög, fél, felajánlja értékeit, alkudozik, ravaszkodik, ezzel erkölcsi megütközést keltve a felülkerekedett vitézben ismét megnyitja a szemrehányások kapuját: „Megszegted hitedet, / Pogány eb, megvetéd a te istenedet." Egyedül a vitathatatlan lovagi tekintélynek való megadás gesztusa esik pozitív megítélés alá: „Vagyok Zrini, ne szégyeld megadásodat."

A küzdelemhez azonban nemcsak a kardot, hanem a lelket is készíteni kell. Az agonális (harcot kedvelő) embertípus végső felkészülése ez, az élet elillanásának és a halál "kéznéllévőségének" tudatában. Vitathatatlan mély meggyőződés szükséges ahhoz, hogy a katona védje nemzete függetlenségét, szabadságát, az életet, miközben a sajátját – a fegyverrel szolgáló rend tagjaként – feláldozza.

Részletesebb közelítések:

1. Európaszerte ismertek kiváló ostor-, lószerszámkészítőink, bőrdíszműveseink vannak; már az ősmagyarok között is kiváló nyereg-, és lószerszámkészítők voltak. *A kézműves termékek még a konkrét-termelővel együtt léteztek-léteznek.* A magyarokkal való kapcsolatuk során, ezeket a termékeket a *rómaiak* is nagyon keresték, s ezt a képességet a kereskedelem őstípusa, a *csere* tartotta fent. A hadi öltözettel kapcsolatos esztétikai igénye a magyar főuraknak meg volt akkor is, amikor a bőrből készült vértet, felváltotta a páncél, Bethlen Miklós gróf (1642-1716) írja,[1668] amikor Zrínyi Miklós magához vette a hadba: „Megindulék én augustusnak a végin, és az úton Kassán egy híres pánczélcsinálónál alkuvám egy halhéjas karaczélt sisak- és karvassal együtt, czifrát, aranyos egynehány pléhek rajta, kin a czímerem, symbolum, kin egyéb emblémák voltanak, és hogy stucz (rövid puska – H. D.) muskatély meg ne járja; szép, jó volt, de százharmincöt magyar forintot adtam érte és igen nehéz volt." A jelenbe ugorva a németországi Wiesbadenben 14. alkalommal megrendezett Kézműves Cipőkészítők Európai Bajnokságán, melyre a cipészek saját kezűleg, az ötlettől a megvalósításig, hagyományos kézműves technológiával készített cipőkkel pályázhattak, egy magyar cipészmester, Kovács J. Attila munkái bizonyultak a legjobbaknak: a hat aranyéremből hármat is elnyert a miskolci cipész. „A világ legjobb cipője" címet is kiérdemelte mindhárom munkájával, aki igazi csizmadia-család sarja. A lábbeli készítés iránti vonzalmát volt kitől örökölnie, már nagyapja is csizmadiaként kereste kenyerét. Az általa készített lábbelik kizárólag egyedi

[1668] Gróf Betlen Miklós, i. m. p. 20.

méretvétel alapján, különleges minőségű alapanyagokból készülnek. Egzotikus bőröket is használnak, mint például kígyó-, gyík-, krokodil-, rája-, strucc-, víziló-, hal- és cápabőr vagy cordovan-lóbőr.[1669]

2. A nyereg és lószerszámkészítés nyilván, gazdag *lovas-, és hadikultúrához–hadművészethez* kapcsolódott, nem csupán a korabeli *„szolgáltatóipar”* mozzanata volt, de nem vezetett korunk polgári életének *üzleti-szelleméhez*. Wesselényi Miklós a következőket írta, Mezőhegyesi és külföldi tapasztalatai alapján: „Honunk sok más ország fölött bír a lótenyésztést illetőleg előnyökkel. *A lótartáshoz s tenyésztéshez öröklött kedv létezik lakosai nagy részében* (kiemelés H. D.); lovait olcsóbban nevelheti s állíthatja piacra, mint majd minden más tartományok; lófaja jó hírben áll, s most újra mindinkább válik kedveltté.”[1670] Funkcióikat tekintve jó verseny-, vadász-, utazó-, katona-, és hámoslovakat formáltak „kezes neveléssel”. Az évszázadok során kialakultak a hadviselés olyan eljárásai és antropomorfizált kifejezései, mint az *átkarolás*, *hátbatámadás, arc-támadás*, *találkozó-harc,* vagy az állatvilág analógiája nyomán: *sündisznó*-állás, vagy a kézifegyverrel való célzás nyomán a *célpontlátás,* stb, s megteremtődtek a *védelem* és a *támadás* alapkategóriái, *amelyek emberi reakciómódok is.* Az, hogy egy közösség hogyan *védi* magát, társadalmának *szervező elvére* utal vissza.

3. A bőrök mellett (gondoljunk a gazdag szűcsmunkákra), a len és a kender, volt ruházkodásunk alapanyaga, ezért nem véletlen, hogy Kalotaszegen (Magyarvalkón) a népi kendermunkáról gyűjtött műszókincs[1671] is eredeti, gondoljunk a feldolgozás folyamatában olyan szavakra-kifejezésekre, mint: az elcsapás – a kender megrángatása a *bitón* (a nagyobb fás, pozdorjás részeitől való megtisztítása a kendernek), *tilolás* (az apróbb szálú pozdorjától való megtisztítása), *lehelés* (a kender szálak meghasogatása), majd a *guzsalyba* csavart szösz szálakat *gerebelik* (a hosszabb szösz-szálak gerebennel kifésülik), ezt követi az *ecselés* és *fonás*, (akik sietnek, fonókeréken fonnak), majd *motólálják*, és *szapulják* (a megfont fonál kimosása, *súlykolása*), ezt követően fonáltekerővel gombolyagba, majd *vetőkaróra* tekerik, *csöllik*, és az *osztovátán szövik, nyüstölik*. A szöveghez a kiváló szerző által mellékelt *szótárban, több mint 500 szó található erre a folyamatra.* E témakörben említhetünk még olyan ősi mesterségeket, mint a kádármesterség, nyereg-, kocsi- és hintókészítő.

4. Évszázadokkal ezelőtt is a magyarságról szóló könyvek, *összefoglalóan* említették, megfigyelt jellemvonásait, melyek között mindig szerepelt, hogy

---

1669 Lásd http://sokszinuvidek.24.hu/eletmod/2016/02/21; továbbá http://www.magyartermekonline.hu.

1670 Wesselényi Miklós: Teendők a lótenyésztés körül, Kolozsvárott, 1847. Mezőgazdasági Kiadó, reprint, 1985. p. 1.

1671 Értekezések az 1938. évről. A Debreceni Református Kollégium Tanárképző-Intézetének dolgozatai. Acta Instituti Paedagogici Collegii Debreciniensis. Szerk. Dr. Péter Zoltán. A Debreceni Református Kollégium Tanárképző-Intézetének Kiadása, 18. szám. Nagy Jenő: A népi kendermunka műszókince Magyarvalkón (Kalotaszeg). pp. 69-159.

hadtudó, járatos a hadakozásban.[1672] Az általam összefoglalt fogalmak, fogalomcsoportok az évszázadok során, magukhoz vonták a tudatot, mert volt érzés-alapszövetük is, mely meghatározta, hogy *elsőre* mit minek látunk, például, az Alföldön egy tanyát, amit az ősök – a múltba visszavivő – élőhelyének látunk-e, értve emberi üzenetét, vagy kalkulatív módon csupán *befektetésnek.* A múltat – mint Leibniz tételezte – a generációk felszívják magukba, s ezért nem tűnik a *„semmibe", talán egy-egy időszak csak ismeretelméletileg múlhat el átmenetileg. A gondolkodás kifejlődésében a katonai-eszmei faktor meghatározó jelentőségű, mert a magyar kultúrának a hadikultúra meghatározó összetevője volt, gondoljunk olyan elemekre, mint a lineáris gondolkodás, a beszédek monologikussága, az összeszedettség feszessége, stb.* Szükségszerűen alakultak és kapcsolódtak egymásba az évezredek során a tudat történelmi struktúrái: *a mitológiai, taktikai, stratégiai, a technikai és logisztikai.* A gondolkodásban a jelzett tudatmezők igen közel lehetnek és vannak egymáshoz, gyakran átfedik egymást. *A katonai kultúra történelmi ciklusai is tartalmazzák:*

(a) destruktív erőszak (félelem egyensúlya),
(b) heroizmus (tekintély egyensúlya);
(c) patriotizmus (szuverenitás egyensúlya);
(d) indusztrializmus (energiaellátás egyensúlya).

Jelenkorunk verseny-alapú társadalmaiban a politikai és a gazdasági területek vezérlő-közege is katonai. Korábbi kutatásaim egyik eredménye, hogy a hadsereg ugyanazt a mechanizmust alkalmazta történetileg önmagára, – s ez mély archaizmus – mint az ember a vadon élő lovakra, vagy a vadász, a vadászsólyomra: *befogás, betörés, beidomítás, bevetés*. Ez egy mély archaizmus, amit igen stabil, »szerves« folyamatként lehet felfogni. A világ a küzdelmi ösztön szempontjából aszimmetrikus, csak *erősek* és *gyengék* vannak benne. A történelem azt mutatja, hogy az életfolyamatban – a harciasság megjelenése óta[1673] – soha nem volt semmilyen valódi korlát a küzdelmi ösztön előtt, ezért mindig kiléphetett a szocializált mezőből.

5. A katona *a* római időszakban vált *világmodellé*. Minden csapatnak megvolt a maga hadijelvénye. A hadakozás tömött sorokban (phalanx) történt, egy légió 3-6000 fő volt, amely 10 *cohorsból* állt (megjegyzem, így nevezték meg a fővezér testőrségét is „*cohors praetoria*"; a *cohors,* archaikus kifejezést a szociológia napjainkban is használja a mintavétel tömbjeinek megjelölésére). A légió jelvényéül[1674] egy rúdra erősített ezüst sas (aquilia) szolgált, melyet a fővezér sátra melletti sacellumban őriztek. A sas volt Jupiter jelvénye. A hadijelvény védelme hagyományozódott a zászló megvédésére is, a későbbi évszázadokban.

1672 Lásd: Ioannis Severini Hvngari Pannonia Veterum Monumentis Illustrata cvm Dacia Tibissana. Lipsiae APVD Wilh. Gottlob. Sommervm. MDCCLXXI.

1673 Vesd össze e kötetben Darai Lajos: A körgánok hatalmi párhuzama: erődített élettér c. tanulmányával. (Korábban megjelent: Acta Historica Hungarica Turiciensia XXX. évf. 2. sz. http://epa.oszk.hu/01400/01445/00013/pdf/EPA01445_acta_hungarica_2015_2_156-204.pdf.)

1674 Római régiségek dióhéjban, I. rész. Állami – régiségek, Veszprém, Kiadja: Krausz Armin Fia Könyvkereskedés, 1911. pp. 51-55.

A rómaiak ismerték, hogy a sast, a *perzsák* és az *epirusziak* szintén hadi jelvényként alkalmazták. A magyar hadi jelvény forrásaként (is) említhetjük a magyar *turul mondát*, melyet Álmos születéséhez kapcsolnak (819), a turul Emese álmában jelent meg és tudomására hozta, – Anonymus szerint – hogy „ágyékából dicső szent királyok és vezérek" származnak majd. A magyar „nemzeti mitológiában"[1675] összekapcsolódnak a nagy személyiségek és a nemzeti jelképek, mint ezt Galgóczi Starmüller Géza[1676] művészettörténész-építész (Kolozsvár), az erdélyi védelmi rendszerek szakértője is, egyik tanulmányában hangsúlyozza. Ebben az időszakban keletkezett az *imperator, vagy az ovatio* kifejezés is, ez utóbbival a diadalmenetre (triumphus) nem jogosított, azaz nem a fővezért üdvözölték így. A *hódító-szellemiségek* közül ez még a klasszikus hősiesség-*becsület-hazafiság* időszaka, – amibe belefért R. Kipling (Irodalmi Nobel-díj, 1906) kifejezésével – a *hun-tekintet* is, amely bekémlel a polgárház hátsó ablakán – de ami *az embert még nem fokozta le*, s melyet csak évszázadokkal később váltott fel, a kohótűzben-fogant-árutermelés *hódító-szellemisége*, az *ipari-hadviselés*. Jelenkorunk válságainak, feszültségeinek, háborúinak, traumáinak *egymásbakapcsolódó sorozatát*, az ipari korszak teremtette meg. Modern képességeink világában, egyik „*új képességünk"*, hogy háborút sem tudunk igazán viselni, és a békét sem tudjuk végleg megnyerni, miközben a civil és katonai sem vált el még teljesen egymástól, s a tudományok a szüntelen, *izgatott-keresés* állapotában vannak e területen is.

6. Az ősmagyarság népcsoportjai gazdag kultúrájú, eredeti karakterű, produktív, és harcos népekkel, népcsoportokkal álltak kapcsolatban, és *fejlesztő hatással voltak egymás kultúrájára*. Szabályszerűségként foghatjuk fel, hogy annál inkább lehet egy nép metafizikus gondolkodású, minél gazdagabb, valamint minél jobb egyetemei vannak; lehet ilyen oka (is) annak, hogy népünknek *nagy* filozófusai nincsenek, *nagy* elméletet nem hozott létre, de *kis népünknek nagy szolgálói*[1677] mindig voltak és vannak, mert a *kötelesség-etika* hajtja őket. Igen fontos jel, hogy az évszázados, vagy évtizedes megszállások sem hagytak maradandó nyomot szellemiségén, csak az osztrák-német kulturális hatásokból engedett közel (vagy vissza) magához valamit. Mindez mutatja, hogy a magyar ember, *töprengő-tépelődő, gondozza belső-mérlegének érzékenységét; logikáját a bipolaritás sem fogta meg: tőkés–munkás, szegény–gazdag, s ha az egyik gazdagodik, a másik szegényedik, stb.; ezen egymásra következő »szukcesszív« tényekből levezethetőkké válnak, és gyűlöletessé tehetők a közöttük lévő viszonyok, de egy töprengő embernek az „egész" valahogy mégsem áll össze*. A társadalom valós problémáit soha nem takarták el, nagy (forradalmi-) elméletek, de a prob-

[1675] Magyar eredetmondáról nem tududnk – ennek oka a mellérendelő népi gondolkodás lehet. (Lásd Cser–Darai: Nemzeti önismeret csapdái. Acta Historica Hungarica Turiciensia XXIV/2. http://epa.oszk.hu/01400/01445/00002/pdf/acta_hist_01445_2009_2_082.pdf, p. 95.)

[1676] Starmüller Géza: Nagy személyiségeink emlékezete és nemzeti jelképeink, kézirat (2010).

[1677] Lásd e vonatkozásban Dénes Harai: Grands serviteurs de petits États. Les conseillers de Navarre et de Transylvanie (XVIe - XVIIe siècles). Presses Universitaire de Rennes, 2012.

lémák is egyaránt élesítették kritikusságát, kétkedő hajlamát. Nagy testületei közé a történelemben, nemcsak az egyetem, az egyház, a céh tartozott, hanem a *vármegye* is, amely a legösszetettebb formája volt a testületnek, mert ötvözte az *igazgatási (vadászati-halásazati-erdészeti,* és az *edukációs* hatásköröket), valamint a *törvényhozói*, *végrehajtói hatalmat is.* Megjegyzem, *minél mesterségesebb egy társadalom, a hatalom beavatkozási vágya, szabályozási kényszere szükségszerűen annál nagyobb.* A regenerálható társadalmi lét eszméje (is), valóban európai hagyomány. Volt egy fogalmunk a *„modernizáció”* – különösen 1990 után, – mikor minden *választ* így hívtak, még azokat a *demokratikusnak nevezett zsákutcákat* is, amiben meneteltették a nemzetet. E fogalom az elitek gondolkodásában is gyorsan *szószörnyeteggé* vált, amikor azt hitték, hogy *az „új” tényekben, új igazságok is vannak.* Ebben az időszakban együtt voltak az *elfojtott-, a vállalható-, és a vágyott-én-tudatok*, s mindegyik érzékenyen elutasította, ha meg akarták határozni. A jelenleg Európába irányuló arab népvándorlással nem egyszerűen a munkaerő-hiány pótlódik, hanem egy új, ősi kisebbséggel gyarapodnak a célországok, mert 1-2-3 millió bevándorló, már ezt is jelenti.

7. Az ősi, nomád népeknél, a mitikus szín-, motívum-, alak-, szó-, dallam-, és lélek-világok a négy elem (tűz, víz, föld, levegő) jellemzőinek gazdag kidolgozásából állnak. Ezen elemek, és alakzataik változásai, körforgásaik (szántás-vetés-aratás; élet-halál; stb), *kontrasztjaik, dinamikájuk* emelte az emberek képzetének horizontját, finomította érzékelésüket, gondolkodásuk szimbolikusságát, valamint megsokszorozta beszéd-formuláit („Él, mint hal a vízben”; „Tanulj tinó, ökör lesz belőled”; stb), valamint térszemléletük szerkezeteit, megteremtve sajátos művészetünket. Az egyik legösszetettebbet, a *székely-kapu* szimbolikáját, a *vargyasi Sütő Béla* egykori faragómester visszaemlékezése szerint[1678] idézzük: „…a három vastag kapuzábé, a kontyfa, a kiskapu fölött a székely címer: mosolygó aranynap, haragos újhold, és a kísérő csillag, a széles galambdúc, házfedél-alakban zsindellyel befedve, két sarkán egy-egy kopjafa csillagalakú rovással és félholddal a csúcsán. A faragványok sarkai nincsenek lekerekítve, a szárak folyása vagy a szívből vagy a bokály-kancsóból indítva, a kanyarlapik és a foszlánylevelek között a fejüket felszegő tulipánok, liliomok, vadrózsák és pézmavirágok.” Jelentésük a szabadság, önmaga sorsának irányítása, s az újrakezdések. A ház előtti fedeleskapukon is a „galambbúg” jelentése, amelyet – Lükő Gábor megfogalmazása szerint – azért építettek, mert a szellemek madár képében járnak a földön, minden bajtól megóvja a háznépet, jogi szimbólummá alakult, a *székely szabad emberek* jelvényévé. A szabadság objektivációi – *mozgás, verseny, önmegvalósítás, terjeszkedés,* stb. – régiónkban sajátos jelentéseket kaptak, a kétkezi-munkából élő magyar emberektől évszázadokkal ezelőtt sem volt idegen a napi 14-16 órás *kenyérharc,* ami ismét gyakorlattá vált. Az *ismétlődéseknek* nagyobb szerepe van a történelemben, mint gondoljuk.

8. A magyar gondolkodás jellemzője (ebbe minden szintjét és síkját beleértjük), hasonlóan, mint az antik görög gondolkodásé:

1678 Balogh Edgár: Hármas kis tükör. Felvidéki, Erdélyi és magyarhoni tanulságok. Budapest, Magyar Élet Kiadása, 1945. pp. 282-283.

(a) *nem hozott létre nagy rendszereket, vagy más nemzeteket megbélyegző ideológiákat*, de *filozófiával* mindig foglalkozott. M*egjegyezhetjük, hogy minél előrébb megyünk az időben, rendszert építeni, annál lehetetlenebb.* Pápai Páriz Ferenc írta, követve mesterét Descartes-ot, aki, sírfelirata szerint Pannoniában katonáskodott 1616 és 1619 között: *„az egész filozófia olyan, mint egy fa, amelynek gyökere a metafizika, törzse a fizika, és a belőle kinövő ágak az összes többi tudományok, amelyek kiváltképpen a következő háromban foglalhatók össze: orvostudomány, mechanika, és az erkölcstan; mivel az utóbbi a többi tudományok teljes ismeretét feltételezi, a bölcsesség legvégső és legfőbb foka, azaz úgyszólván gyümölcse."*[1679] A képi gondolkodás e megfogalmazásban is jelen van, mert – aminek alakjában elgondolja filozófiai összefüggéseit, – a növényvilágból vett *fa*, melynek szimbólikus alakja az *életfa*, *családfa*, napjainkig él a gondolkodásban, a művészetben. A népi gondolkodás és beszédmód egyébként nem szereti a *„kitekert értelmű szavakba burkolt"* szöveget.

(b) de *nem volt – az amerikai fogalom szerint – haszonelvű (pragmatikus) sem*;

(c) *az idegen megszállások ellenére folyamatosság (kontinuitás) jellemezte, a magyar lélek az ősi múlttal soha nem szakított, a gondolkodásban nem megszűnések, hanem helyettesítődések-cserélődések vannak;*

(d) nemzeti bensőségessége hatalmas *kötelékeket* teremtett: megtartó közösséget, nyelvet, irodalmat, államot, művészetet, vallást; de *áramlás a lélekben, s a lelkek között csak addig van, míg a kötelékek működnek.*[1680] Tudta, hogy az ember minél szellemibb, annál sérülékenyebb, s ennek bizonyítottságát sokféle jelenség közvetítette. A *Theo-centrikus* világkép kisugárzásából állt össze a világ-egész, s benne az ember, aki nem képes viszonyait olyan gyorsan változtatni, hogy közben önmagának is szüntelen változnia kelljen.

9. Az eredet, nemcsak kimondott, hanem gondolt alakzataikban is jelen van, és mindegyik szabályozza mentalitásunkat. Az elmúlt évezredekben a régi, *mitikus viselkedésmódok átértékelődtek.* A motorizáció, digitalizáció, telekommunikáció hatására a mindenkori eszmék elveszítették építő (konstitutív) funkciójukat, mert megváltozott az anyag, – a gondolkodás anyaga is – a sebesség, az információ, az ember és közösségeinek természete. Az ókori, vagy a középkori gondolat önmagában is misztikus, gondoljunk a Démokritosz-féle atom fogalomra, ami kétezer évig csak hipotézis volt. Más az *eredetük, a talajuk, a funkciójuk*. A jelentős művészeti alkotások szintén misztikusak valahol, gondoljunk Michelangelo Mózes szobrára. Az esztétikum, megragadja az embert és vannak, akik órákig ülnek, akár az amszterdami Rijks Múzeum, a párizsi Louvre, vagy akár a budapesti Szépművészeti Múzeum termeiben egy-egy kép előtt. Lehetünk

---

1679 Pápai Páriz Ferenc: Békességet magamnak, másoknak, Bevezető tanulmánnyal és magyarázó jegyzetekkel közzéteszi Nagy Géza, Kriterion Könyvkiadó, 1977. p. 320.

1680 Lásd ez utóbbival kapcsolatban Tóth Árpád: „Lélektől lélekig" című versére (1923), melyben így ír erről az áramlás-hiányról: „Magamba zárom, véremmé iszom, / És csöndben és tűnődve figyelem, / Mily ős bút zokog a vérnek a fény, elemnek az elem? /…Ó, jaj, barátság, és jaj, szerelem! / Ó, jaj, az út lélektől lélekig! / Küldözzük a szem csüggedt sugarát, / S közöttünk a roppant, jeges űr lakik!"

akármilyen kemény pozitivisták, *az egész életet önmagában is misztikusnak éljük meg valamennyire*, gondoljunk a teremtés törékenységének misztikumára.

10. Az emberi kultúra fő jellemzője, hogy *fogalmi kultúra,* – amit a mítoszok, mondák mesék, rítusok *a nemzeti jelleg szűrőjével* látnak el, de a fentebb említettek mellett a *környezeti feltételek (is)* meghatározzák tudatunkat. Nemzetenként is jelentősen eltérőek kultúráról-kultúrára a bázis fogalmak, gondoljunk a *ház* fogalmára! – az egymáshoz ragasztott *vályog-téglák*, a szalmatörekkel kevert *döngöltfalú keleti*, vagy az egymáshoz ragasztott kalyibák *dél-amerikai* képére; vagy a tudatba épülő természeti kép lombkoronás-virágzó, vagy anélküli fákkal, pálmafákkal, hársfákkal, gumifákkal, óriás-kaktuszokkal, stb. Jelentős érzelmi tartalmakkal működnek olyan tájegységek is, mint: egy beduin számára a *sivatag*, egy orosz számára a *sztyeppe*, egy magyar számára az *alföld,* vagy egy mexikói számára a *szavanna*. Az ember összegyűjti és felfogja a világ reflexióit (a felhőkét, a tengerét, a hegyekét is, stb).[1681] A fogalom maga is komplex értelemegység, koncentrálja a dolgok, viszonyok jellemző tulajdonságait. Korunk szindrómái kapcsán olyan fogalmakra gondolhatunk, mint a globalizáció, posztmodern, fundamentalizmus, vagy a kiemelkedő filozófiákra (ilyen például Leibniz, Hegel, Nietzsche, Heidegger filozófiája), melyek nem mások, mint a *filozófusok fogalmi komplexusai*, de gondolhatunk olyan zenészekre is, mint Wagner, stb. Mindig értelmeznünk kell, hogy *miről-milyen fogalommal* beszélünk, ha például a *„közösség"* fogalmat említjük, mely minden népcsoportnál, népnél más-más tartalmakat, képzeteket, közösségi tereket, viselkedéseket, érzelmeket, kapcsolatokat jelent. Magyar vonatkozása olyan népi-közösségi színtereket jelez, mint a *kukoricafosztás;* a *disznóölés;* a sátoros-*lakodalom;* a *szüreti*-, és *arató-bál;* a *Pünkösdi-búcsú;* az alföldi *vásárok;* a súlyos beteg, vagy éppen elhalt szerettek lelki üdvéért tartott *virrasztás;* a Karácsony előtti *regölés;* Húsvéti *locsolás;* vagy a *májusfa-állítás*, és még sorolhatnánk. *Mindez része, és különössége európaiságunknak.* Más népek h*asonló különösségei, részét képezik* az európai kultúra alapjának, amelyhez hozzátartozik *a keresztény hősi-kultúra* is. A *közösség* szó mellett említenünk kell a *közösségvállalást* is, aminek hiányát gyakran éreztük az elmúlt évszázadban. *„Istentagadó", mondjuk esetenként az aszkéta-ateistára, de valójában melyik istent tagadja? – reflexióik gyakran azt közvetítik, hogy csak a keresztényt.* Bizonyos csoportoknál kedvelt az *„Európa"* kifejezés, de hogy közben *melyik Európára* gondolnak, nem tudhatjuk, csak azt, hogy a keresztény Európára biztosan nem. Az *„egy Isten"* probléma is csak megszorításokkal érvényes, mert eltérés van az Ószövetség és az Újszövetség *egy Istene* között. E vonatkozásban idézzük fel a Szentháromság ünnepének tartalmát Adventől–Pünkösdig: „Advent eszünkbe juttattatta a' világnak 's embernek teremtését; 's megemlékeztünk Istenről, a' mindenható teremtőről, a' gondviselő és fenntartó atyáról. Karácsonytól egészen Úrmennybemeneteig a' megtestesült Fiú-Istenről, Üdvözítőnk' születése-, élete-, szenvedése-, halála-, föltámadása-, és mennybemeneteléről elmélkedünk; Pünkösd' napján pedig a'

1681 Amint erről Alejo Carpentier: „Irodalom és politikai tudat Latin-Amerikában" című kis könyvében élményszerű bizonyossággal ír. Ford. Dés Mihály. Gondolat, 1979.

Szentlélek eljövetelét ünnepeltük…”[1682] E mélyen archaikus *szintézis* jelentőségét, nehéz nem túlbecsülni.

11. *A fogalmak, fogalmi-rendszerek, a tudat-geológia rétegei.* Taine mondása szerint *„Erény és bűn csakúgy termékek, mint a vitriol és a cukor.” A fogalmakkal kapcsolatban ez* így nem igaz, *mert a vitriol és a cukor technológiai sor mesterséges termékei,* de az erény és a bűn, a társadalmasodott ember viszonyainak, valamint intézményei hatásainak következménye, amelyek számtalan *közvetítő* mechanizmuson, emberi tér-idős és hatalmi szerkezeteken szűrődnek át, miközben modifikálódnak, ezért *nem az említett változatlan kémiai „végtermékek”.* A megismerés szempontjából minden faktor csak egy-egy rész (entitás) az integrált tudásban. A *manipuláció* nem mindenható, még akkor sem, amikor ez a médiahatalom teljes apparátusával rátör az individuumra:

(a) A fogalmi jelleg azt is jelentheti, – és gyakran jelenti – nem biztos, hogy adott fogalom mögött konkrét tartalmak állnak, a maguk tárgyi jegyeivel.

(b) A fogalmak mögé el is lehet bújni, s e*lbújni valami mögé* (fogalom, érték, titok, mítosz, stb), elrejteni valamit magunkból, *archaikus maradvány.*

(c) A megértett fogalom sajátossága, hogy mindig intenzívebben dolgozik a gondolkodásban, mint amilyen az általa reprezentált valóság dinamikája – gondoljunk politikatörténetünk olyan fogalmaira, mint a vasfüggöny, az osztályharc, a kispolgár, a kulák stb, amik ma már *szótetemek* csupán.

Gondolkodásunk során esetenként *ész-csapdába* kerülünk, ami tudattalanul visz bennünket az elvonságok (absztrakciók) birodalmába, miközben, mintha valami konkrét is megmaradna, vagy keletkezne képzetként. Az ember *nem érintkezhet közvetlenül*, a világ valóságának minden dimenziójával, gondolkodása a nyelv segítségével közvetíti a differenciáltabb viszonyokat. Azt, hogy mit tartanak az emberek egy adott kultúrában *visszataszítónak*, elég felsorolni azokat a jelzőket, amiket rossz-jellemű emberekre mondanak: tetű, csótány, patkány, kígyó, csúszó-mászó, hiéna, disznó vagy a dög, amelyekhez, az *irtózás,* de szélsőséges esetben az *irtás képzete is tapadhat. E megnevezések rejtett üzenete: a tisztátalanság, a mocskosság.* A paraszt ember gyakran csak az egyik felét mondja ki az általa látott, érzett, megszenvedett igazságnak, *de mindig gondol a másik felére* is. Ez nem egyszerű történelmi *folklór* csupán, hanem *büszkeség, önállóság is* lehet. *E részek kapcsolata nem esetleges.* A Múlt–Jelen–Jövő dinamikájában az az érdekes, hogy mindegyik volt, és lesz a másik is. A múltat *küldetéses*-erők, vagy idegen hadak hiába szaggatják föl, szaggatják szét, *mindig egész marad*, az egyetlen egész, ami mint energiaforrás szüntelenül bővül, mert pillanatról-pillanatra nyeli el a jelent, és a benne rejlő jövőt is. Előfordulhat, hogy a múlt nem múlik el, és a jövőnek nincs vonzása; de az is, hogy a jövőben őrület van, vagy a múlt patológiaként létezik, vagy csupán ezt akarják bizonyítani. A magyarságnak is fontos az *út-tudata*, félelme inkább a *kiúttalanságtól*

1682 A Római Katholika Anyaszentegyház Szertartásai. Magyarázta Szaniszló József, A’ Szombathelyi Székesegyház czim. Kanonokja, Sz. Széki ülnök, és a’ Szomathelyi Növendék-Papságnak a’ Lelkiekben Igazgatója. Szombathelyen, Bertalanffy Imre’ betűivel, 1847. p. 152.

van. A földtörténetben – reméljük évezredek múlva – eljön majd a pillanat, amikor az emberiség számára, már csak a Múlt lesz.

12. *Az archaizmusok egyik nagy tömbje a hadseregből ered*. Az erőszaknak adott történelmi helyzetekben pozitív eredménye van, gondoljunk arra, ha Vajk (a későbbi Szent István) nem lép fel megsemmisítő erőszakkal Koppány ellen, akkor lehet, még mindig az államalapítás előtt állnánk; ez a történelmi lehetőség vitába nem fulladhatott. A kötőszövete az erős *nemzetségi érzésnek,* már Attila korában is, a *hadsereg* volt, – ez vezetett az ókor végére határozott államkeretben a magyar nemzethez. „A hadászat örök elvei mellett – amilyenek az ellenség megsemmisítésének akarása, a kockázat vállalásának szükségessége, ami nélkül nincs siker, és súlyképzés a döntő helyen – a formáknak csak elméleti jelentőségük van. A harcászat elvei azonosak, de a megsemmisítésre való törekvés még közvetlenebbül domborodik ki, formái pedig a kor viszonyai és eszközei szerint változnak. Különösen a harceljárás függvénye a kultúrának, azaz a szellemi és anyagi eszközöknek és a faji tulajdonságoknak."[1683] – írja Nemes Bangha Imre nyugállományú altábornagy. A *faji* tulajdonságokra való utalás, a harci (halál) ösztönök jellemzőire vonatkozik, olyanokra, mint: a *kegyetlenség, könyörtelenség, rémületkeltés, erőszakosság*. A harc kiemeli, élesíti e karakterjegyeket. A befejezett cselekvés faktora (az utolsó emberig, utolsó töltényig, felperzselt föld, stb.) azonossá tesz bennünket az állatok viselkedésbeli késztetésével. A magyar ember nemcsak vallásos, hanem *hitvallásos* is, gondoljunk elsősorban a hadügyi-hitvallásokra a két világháború között. A "Két tábornok. Vetter és Vattay élete, kora, hadművészete" című könyvében,[1684] így idézte Nagy Kálmán huszár ezredes a M. kir. Honvédség Lovassági Gyalogsági Szabályzatának azt a helyét, amely a lovas-szellemről szól: *„Lovasszellemtől áthatott az az ember, aki jóságos természet mellett bátor-szívű; aki lovát önmagánál is jobban szereti és ápolja; aki önmagában, lovában és fegyverében bízik; aki a legválságosabb helyzetben is merész elhatározásra jut és azt nyomban tettel követi; az ilyen ember nem ismer nehézséget, eleme a támadás, és még a hátrálásban is csak eszközt lát arra, hogy kedvezőbb viszonyok közt újból támadhasson!"* A jelzett szellem igen korai, mutatott rá Nagy Kálmán,[1685] mert nem véletlenül öltöztette G. R. Donner salzburgi szobrászmester a pozsonyi székesegyházban álló Szent Mártont – a köntösét koldusnak ajándékozó egykori római lovastisztet – zsinóros magyar huszáratillába, hanem mert két mozzanatot ötvözött: a *bátor szívet* és a *jóságos természetet*; de természetesen a szobrász maga is becsülte kora huszárjait. Egy alkalommal a kanadai magyarok életét bemutató csomagot kaptam Engyel Gyula kanadában élő dunaföldvári származású honfitársunktól, aki önmaga is katona volt és derék katonacsaládot nevelt. Az anyagok között volt egy visszaemléke-

---

1683 Lásd: Sorsdöntő csaták. Marathontól a második világháborúig I. II. kötet. In: Dr. Lukinich Imre és Markó Árpád / Franklin-Társulat Kiadása, (1943). Az idézetek Nemes Bangha Imre ny. altbgy.: „Múlt és jelen" című könyvrészletéből valók, II. kötet, 410-518. old.

1684 Nagy Kálmán: Két tábornok. Vetter és Vattay élete, kora, hadművészete. General Press Kiadó, 2000. pp. 218-219.

1685 Szent György a lovasság védőszentje, Válogatás Dr. Nagy Kálmán írásaiból. Huszár, a Történelmi Lovas Egyesület Kiadványa, 1994.

zés „Lovas nemzet voltunk" címmel a Ludovika Akadémia korabeli lovas életéről, s e terület parancsnokáról, Kubinszky huszárezredesről: „Emlékszem, valahányszor orrommal sepertem végig a Ludovika Akadémia emeletes lovardájának (később a volt Alfa-mozi – H. D.) fűrészporát, Kubinszky[1686] huszárezredes diadalmasan ordított bele a tavaszi reggelbe: »Egy-null a magyarok javára…! Lovas nemzet vagyunk…!!« Elszörnyülködve nézett minket. Monokliján pajkosan csillant meg az ablakon betóduló napsugár. A lovak nem voltak elragadtatva a hangjától, ami azt eredményezte, hogy ekkor már többen segítettek nekem a földön elnyúlva fűrészport seperni… »Úgy ül azon a lovon Vasady, mint egy motorbiciklin«… üvöltötte nyakán kidagadó erekkel. Bár mire ez a hasonlat elhangzott, Lóri már megvált a nyeregtől." – S így tovább, olvashatunk élményt nyújtó leírást, a makacs katonalovakkal és a lovaglással küszködő Ludovikás kadétokról. A vérbeli huszárezredes parancsnok már akkor érzékelte, - lovakat s kadétokat egyaránt *idomító* munkája során – hogy *elveszett a nemzet ősi lovasszelleméből valami*. A huszárok kiképzéséről idézem Farádi Veres Sándor[1687] leírását: „Az újoncok kiképzésére még külön kiemelek két helyszínt. Az egyik a község közepén fekvő, nagyon szépen fásított park volt. Itt az erdei álcázást gyakoroltuk anélkül, hogy a legkisebb kárt tettük volna a növényzetben. Topolyának volt egy több medencés strandja a Bácsér vagy Krivaly nevű patak partján, a másik kiképzés itt történt, nem a park meghosszabbításában lévő uszodábn. Ezt egy hétre, délutánonként kibéreltem, itt a vízen való átkelést gyakoroltuk, sátorlap szalmával, szénával történt kitömésével készültek a provizóriumok, alkalmasak voltak arra, hogy az úszni nem tudókat átszállítsuk, de magától érthetően a nehézfegyvereket nagyobb pallóra rákötözve vittük át, a túlsó oldalra. Sajnos a begyakoroltakat nem mindig hajtották végre a harctéren…" – És a valóságban a parancsnok példát mutatott a harctéren is: „Hadműveleti területen (a Bácskában – H. D.) a Jaziolda folyón való átkelés nyújtott nekem egy egyéni teljesítményt. A századom teljes létszámmal szárazon át tudott kelni egy megmaradt gyalog-bürün, kapaszkodva jobbra-balra a támfalba, én azonban nyakig a Jaziolda vízében, csuromvizesen keltem át gyalog, fogván az első málhás ló kötőfékét, aminek farkához a további lovak voltak kötözgetve, így vittem át az egész század tűzlépcsőjét, minden veszteség nélkül, míg a kocsisok a bakon ülve hajtottak át a vízen. Átérve a túlsó oldalra, legényeim a csizmából kiöntötték a vizet, engem a ruhámmal együtt szinte kifacsartak, úgy indultunk tovább, a több órára lévő gyalogmenetbe, ez november 7-e körül volt, megszáradtam az úton, bajom sem lett semmi. Legfeljebb annyi, hogy ennek a hadműveletnek a során, a helyszín közelében Chomsk községben, egy útfelderítés során tűzzel rajtunk ütöttek, engem térd alatt jobb lábamon átlőtek. A harcot golyószóróval

1686 A szövegben Kubinszky Jenő huszárezredesről van szó (Szombathely, 1901- halálának ismeretelen az időpontja), aki ebben az időben a Ludovika Akadémia huszárkülönítményének a parancsnoka volt. A huszárkiképzés felelőse 1937-ben Veniczei Károly volt; tanárok: „rettenetes" Mihály Iván, Altorjai György, Mészáros Zoltán, Somlyódi Árpád, Piler György, Hátszegi József, Plathy Árpád, Frank Ferenc, Henkey János, Hannig Antal voltak.

1687 Farádi Veres Sándor: Visszaemlékezéseim, Huszár Múzeum Baráti Kör, Sárvár 2006. pp. 60-61.

tüzelve, nagyon jó sorozatokkal biztosítottam a többiek állásváltoztatását,…" Az elbeszélés jól mutatja a hadműveleti területen való kiképzésben a találékony megoldások fontosságát, és a harcban való végrehajtás kemény kitartását, a parancsnok és a katonái együttműködését, a mással nem pótolható bajtársias összetartozását, egymásért érzett felelősségét. A huszároknak olyan kiváló magasabb parancsnokaik voltak, mint az első nagy háború közkatonájából lett Magyar Pál vezérőrnagy, Jány Gusztáv vezérezredes és Szombathelyi Ferenc vezérezredes, vagy Stomm Marcel altábornagy.

13. A 20. században, a magyar gondolkodás nem mitizált olyan fogalmakat, mint a *totalitás,* az *állam*, vagy a *globalizmus*. Ugyanakkor jelentős szerepe van lelkiségében is az egészlegességeknek, a *szerves egészeknek*, gondoljunk például a *családra, a családi szeretetre*. „A családias érzés a magyar költészet egyik fő motívuma, sokkal nagyobb mértékben, mint bármely más európai népnél és Petőfiben valóban klasszikus kifejezőjét találta meg…A magyar hazaszeretetnek is ez a konkrét lokálpatriotizmus az alapja, ez az okos otthon- és családszeretet; nem misztikus presztizzsel fellépő politikai frázisok, mint más népeknél."[1688] – írta Babits Mihály. Arany János képét idézzük a családról, egy 1847. augusztus 11-én Szalontáról, Petőfinek írt leveléből (az Atheneum Kiadása, Beöthy Zsolt Magyar Irodalomtörténetéhez): „Gyakram ismét így imádkozám: / Mennybéli isten, édes istenem! /Adj annak a szegény Sándornak immár / Adj valahára állandó (e szó aláhúzva a szövegben is H. D.) tanyát / Csendes tanyában szép kis fürge nőt, Angyalkedélyű …barna nőt, / Mellé mosolygó szép gyerkőczöket, / Egy párt, ha többet nem, fiút s leányt. / Óh adj boldog családi életet!..." A magyarság szellemi motívumai sajátos formák, nem jellemzi a monumentalitás, nem Jób természet (ha Isten lesújt rá, vitatkozik vele), esztétikumát is magának teremti (bicskával, baltával farag, szőttest készít, vasat kovácsol, stb); a levert, az elvesző ügy oltárán is áldoz: 1514, 1703, 1848-49, 1943, 1956. A valódi magyar hívő a templomba lépve lekaszabolja világi önmagát, mert minden más meghatározottság vagy meghatározhatóság nélkül kell számot vetnie önmagával. Amennyiben a világi dolgokban sokáig hisz és nagyot csalódik, az ilyen csalódás csontjáig hatol: *„Becsaptál élet! Negyven évig dolgoztam és nincs semmim."* – mondta egy kopott-olajoskék munkásruhában álldogáló ember, az 50-es villamoson 2007-ben. A magyar *sajátos lelkületű* nép, az egyik pillanatban még hirtelen magához öleli a hatalmat, de hirtelen el is lökheti, mint ez már többször megtörtént. Amikor a tudatban, a múlt nem patológiaként van jelen (feltétlen engedelmesség, stb), és bázistartalmai a jövő részévé válnak, közvetítő fogalmairól, kategóriáiról sem mindig válik le az érzelem. A közép-európai térség, mint a nagy kultúrák átfedési mezeje, tele van különféle kultúrák *archaikus jelrendszereinek rétegeivel.* Ilyen rétegek a történelemben ritkán jönnek létre, *csak a nagy változáspontoknál*, amikor például: *a puszták szabad harcosának lendülete, a földdel dolgozó paraszt kitartásává változott át; vagy amikor, egy szabad-akaratú nép, íróasztalhoz kötött paragrafusokkal küszködő bürokratává*

[1688] Babits Mihály: Irodalmi problémák, Gondolat és írás. Második kiadás, Atheneum R. T. Kiadása, 1924. p. 63.

válik. A történelem során sokan tettek kísérletet ennek a hagyománynak a szétfeszítésére, megbélyegzésére, de hatástalanul, mert mindig van olyan rétege a magyarságnak, akiken nem fognak a manipulációk, és hatványozottabb formája, *a szuggesztív pedagógia sem*. Más, amikor maga a sorsfordító történelem árnyalja a képet, és más-más módon érezteti meg az életproblémákat. *Az érték addig érték, amíg megtart és hiszünk benne, akkor is, ha a varázsszavak* változnak: „befutni", „pénzt–karriert csinálni", az élni és élni, hagyni jelentése a polgári társadalmakban lecsupaszodott, az üzletelni és üzletelni, hagyni maradt belőle.

14. *Az ember a hatalom „tárgya" is.* Megjegyzem, a társadalom *gúla-alakú* architecturája, érthető módon történelmi termék. Nem véletlen, hogy a háborús társasjátékok, a halálra irányuló cselekvések ilyen széleskörűek. Az ember természeti, valamint kulturális és társadalmi természete közötti feszültség a gondolkodás bázisa, egyben a morál alapja. Megalázni a testet az elmúlt évezredek kódja volt, a félelem alaprelációja: verték, agyonverték, ütötték, agyonütötték – legyen az gyerek, gyereklány, férfi vagy asszony, öreg vagy aggastyán. Visszatérő jelenség, hogy ismét verik az anyák gyermekeiket, a tanítók a tanítványaikat, a gyerekek a tanítókat és a gyerekek megint csak egymást, és mindenki az állatokat. A végére jutottunk-e ennek? – úgy gondolom még mindig nem.

*

Ez az írás *szótár-egységei* a Zürichi Magyar Történelmi Egyesület kötetei szövegeinek felhasználásával (is) készültek. A szövegmezők jó anyagot szolgáltattak a téma kutatására, nemcsak fogalomhasználatuk, hanem gondolatmenetük logikája, különösen képzeteik, képeik, meggyőződéseik és hangsúlyaik jellemzői mutatnak az általunk megcélzott lényeg irányába. A (tudományos) kutatás olyan *folyamat*, amelynek évtizedei hozzák meg: a kutatás tárgya iránti *lelki elkötelezettséget,* majd *a szakmai beavatottságot,* és működtetik a kutató meggyőződésével össze nem egyeztethető tényekben, kérdésekben *a védelmi-kritikai mechanizmusokat,* és csak mindez vezet *önálló eredményre.* A természettudománnyal foglalkozók jobb helyzetben vannak, mert ott többségében *befejezettek az eredmények*, s nincs szükség *az alapképletek újragondolására,* mint a társadalom és bölcsészettudományokban, ahol *érvényességek ugyan vannak, de végérvényességek nincsenek (gondoljunk szöveghagyatékok és egyéb tárgyi emlékek fel-felbukkabnására).*

Babits Mihály[1689] „A magyar jellemről" című munkája (1939) nyomán, érvényesítettem a tárgyról alkotott felfogásának olyan elveit, mint: a magyarság történeti, *szellemi jelenség*; kutatása „magyar-érzésünk önmegértésének"; a magyar szellem önelvűsége – önmagából, önmaga mértékével; létproblémái felé fordulás; ami ősi, népi, egyszerű viselkedése. Nem kereste az összhangot a rombolókkal, a felforgatókkal, de ha kellett rombolt és felforgatott; gondolkodása

1689 Babits Mihály: A magyar jellemről. In: Mi a magyar? Szerk. Szekfű Gyula. Magyar Szemle Társaság, Bp. 1939. 37-87. Lásd még Helyünk Európában. Nézetek és koncepciók a 20. századi Magyarországon. Magvető Kiadó I. In: Ring Éva. 1986. pp. 448-479.

nem sémaszerű; a magyar integráló faj, alkatában egységes és egyénien különös; egylelkű-egynyelvű, búsongó–töprengő lélek; különössége *nem a harciasság*, mert harcolni egyébként mindig kellett, ha akarta, ha nem; esetenként az addig idegenből lett a legjobb magyar, ha ügyünk mellé állt, és akár életét is áldozta; a rabló magyarok gyermekes öröme a csillogó tárgyakban, fegyverekben; realista világszemlélet politikai megfontoltsággal; keleties vonása a lusta, szemlélődés; a családi tűzhely védelme; „nem eszmék és zászlók népe"; „passzív rezisztencia" volt a magyar életforma, ami soha nem jelentette azt, hogy nem volt benne, *hangtalan sűrűvérű indulat, mint a bikában,* – amiről Pethő Sándor azt írta, ez lehetne az igazi magyar *állatszimbólum,* mert belőle a cselekvés hírtelen pattan ki, mint fekete felhőből a villámcsapás. Úgy gondolom, a *magyar paraszti-dac* is történelmi termékünk. Volt olyan időszak, amikor az *osztályharcos - gyűlölet-spirál* (az 1950-es években) éreztette élét a *paraszttal, a kisparaszttal, a kulákkal* is, ezért nem csodálkozhatunk bezárkózásán, különösnek vélt válaszreakcióin, de ugyanakkor *szilajságán* sem.

3. A magyar azonosságtudat néhány fogalma, fogalomcsoportja

„Aki nincs tisztában maga felöl és maga körül az élet folyásával, azt nagyon könnyű aprópénzzel fizetni ki… A »magyarság« lelki probléma. A végtelen pusztában és lehetőségeiben, vagy az erdélyi fensíkon, vagy ott, ahol történelmi élete folyamán az az embercsoport, amely tegnap és ma »magyar«, megoldandó feladatot kapott, vagy látott *és erre a feladatra ömlött ki lelkének egész tartalma* sajátosan (és egészen másképpen, mintha épen más feladatot nyert volna)"[1690] – írta Karácsony Sándor a magyar lélekről, ami megértésének egyik kódja, mindig ráömlik egész lelkében, ha valóban nemzetépítő feladatot kap, melyben emelkedhet. Áttekinti a magyar nyelv néhány artikulációs és jelentésbeli alakzatát, és megállapítja, hogy nyelvünk *magyarosítja* a külföldről átvett szavakat is, összehasonlítva a némettel, hangsúlyozza, hogy *a magyar nemcsak nyelvében, hanem élete szerint is: konkrét, mellérendelő és nem kimért, hanem kipórciózott*. Példaként a magyar baka beszédmódjára utal, hogy a Waschapparátot vasparádénak érti és ejti, a zapfenstreichot capistrángnak, ha a századparancsnokának Stettka a neve, Kapitány úr Csutká-nak emlegeti. Megállapítja, a közhiedelemmel ellentétben, hogy nem a *szalmaláng*, a *patópálok*, a *széthúzás* és a *sültgtalamb-várás* népe a magyar, hanem a végtelenség és örökkévalóság csodaképpen élő lelke, *Ázsia és Európa öleléséből született lélek*.

A *szó* – Ted Huges angol költő megfogalmazásában – saját jelentéseinek *parányi naprendszere*. Így gondolkodjunk a következő fogalmakról, fogalomcsoportokról, mert messziről és mélyről jönnek, de van éltető erejük, üzenetük. A megértés szempontjából e szerkezetekhez (struktúrákhoz), rövidebb-hosszabb

[1690] Karácsony Sándor: A magyar léle. Exodus-kiadás, III. kiadás, Szikszó, 1944. A külön nem jelzett idézetek e munkából valók.

illusztrációkkal, valamint magyarázatokkal közelítünk. A fogalom nem csupán jelzője, de teremtő tényezője is politikai vagy társadalmi csoportoknak, – hangsúlyozza Reinhart Koselleck az aszimmetrikus ellenfogalmakkal összefüggésben. A következő kód fogalmak jelentős része magától értetődőnek látszik, és pontosan ebben mutatkozik meg *sérülékenységük.* A jelzett *„szellemi-zónák”* egy része, *eszme* is, mint ahogyan a *turul sem madár, hanem a magyar-lélek, Magyarország.*

Az írás csak felsorolás szerűen tartalmazza a fogalmakat, fogalomcsoportokat, melyek a következők:

1. Lélek, lelkület, Lelkiismeret; kollektív lelki-arckép; a kenyér; hit, népi imádságok, énekek, rítusok; Pázmány Péter világa;

2. Balsors, szétszórattatás, fájdalom; Trianon; A Trianon-trauma környezetének további jellemzői; Eleven igazság-, és jogérzék; Előzetések – talajvesztések; Zsidókról és cigányokról;

3. Népmesék, mítoszok, balladák; Változás, forgás, átalakulás; Idő, emlékezet, türelem, kiállás;

4. Hon, otthon, otthonosság; „S felé / Kard nyúl barlangjában”; Bűn, bűnhődés, félelem;

5. Ünnep, ékesség, szakralitás, öröm; Játék, versengés; Önérzet, önbecsülés, öntudat; Rátartiság, odamondogatás;

6. Az Állam; A Megszentelt Korona (Sacra Corona); Mária-országa; Szövetség-eszme; Zsarnokság; Honvédség, haza védelme, parancsnok; Barát, ellenség; Egyke-kérdés; Pénz-pénzkeresés;

7. Kossuth és Petőfi szent dühe; Petőfi regék;

8. Eskü; Hős, hősiesség; Halál, halálkultusz, könyörgések; Háborús könyörgések Magyarország Nagyasszonyához;

9. Nevelés, oktatás; Intelmek (példabeszédek); Patriotizmus.

Jávor Miklós (Mosonmagyaróvár)

Valódi jövőkép vagy politikai ideológia: "Harmadik utas" gondolkodás a két világháború között

1. Bevezetés: A két világháború közti szellemi élet rövid áttekintő „anatómiája”

Napjainkban a szellemtudományok „hivatásos” művelői, a fősodorba nem tartozó gondolkodók és a politikai narratívákat gyártó ideológusok soraiban az ábrázolóbban érzékeltető, kifejezőbb elnevezés híján „Horthy-korszakként” emlegetett időszak jól láthatóan vezeti a témaválasztási listát. Ha elfogadjuk az egyetemes filozófiatörténet egyik alapvető tézisét, mely szerint „minden csak hatásaiban létezik”, ez esetben az úgynevezett „népi mozgalom” égisze alatt kibontakozó, szinte végtelen szellemi horizontba táguló, ám a valóságra valódi tartalmához viszonyítva aránytalanul csekély hatást gyakorló „harmadik utas gondolat” megértésére tett erőfeszítés feleslegesnek tűnhet. Erre a szemléletmódra erősít rá a „hosszú árnyékú” marxista történetírás, mely a népi gondolat teljes horizontjának jelentőségét (így „harmadik út” gondolatát is) pusztán a világszocializmushoz, a proletár nemzetköziséghez való viszony minőségének és mélységének szemszögéből értékeli. Kiemelendő, hogy a marxista optika – félrevezető módon – a „népi, vagy népiség” fogalmi kategóriáját kizárólag a földosztásért és egyenlő jogokért küzdő szegény-paraszti törekvésekkel azonosítja. A kategorizálási kényszerben szenvedő marxista történészek a Horthy-korszak népi mozgalmát három fő irányzatra (csoportra) osztották fel: 1. radikális balszárny: olyan gondolkodókat tömörített, akik paraszti származásuk révén valóban a „nép” fiai, ideológiájukba ugyan beszivárog a kor „nacionalista szellemisége”, de „*a paraszti sors és a nemzeti sors létkérdéseinek megoldását a marxizmus erőitől, a proletárszocializmustól is remélik”*. 2. a „népi centrum”: akik ideológiájukban nem ismerik fel a „*proletariátus forradalmi szerepét”*, jövőről alkotott felfogásukban a nemzeti eszmények, a magyar sajátosság hangsúlyozása gyakorta „nacionalizmussal átitatott romantikus felfogás” mentén kapott szerepet. Javukra írja a marxista értékelés, hogy a népi centrum „balszéle” és a népi radikális bal sok tekintetben összemosódott, a hitlerizmus térnyerésének egyöntetű visszautasítása pedig a „balratolódás” útját követte ki. 3. a népi jobb: a marxista kategorizálás szerint „alacsony színvonalon mozgó” nagyhangúan „népieskedő” írok, költők tartoztak ide, akik még ellenzékinek sem tekinthetők,

hiszen lényegében a korszak hivatalos „szélsőjobboldali” eszmei fősodrába olvadtak bele. [1691]

Ha nem is filozófiai vagy politikai megfontolásból, de kétségtelen, hogy a korszak kutatói általában a könnyebb utat választják: a népiek és a harmadik út jó esetben is csak a Horthy-korszakot bemutató művek áttételes utalásaiban, az (egyébiránt szép számmal megjelenő tanulmányok) magyarázó jegyzeteiben és korunk magyar szellemi életében (kiemelt tekintettel az oktatásban) szinte feltűnésmentes disztingváltsággal meghúzódva kapnak helyet. Ennek eredményeként még a korról valamilyen kép és vélemény kialakítására képes tájékozott emberben is a két pólusra alapozott, végletesen egyszerűsítő sematizmus rögzül: a két világháború közötti időszak szellem- és politikatörténeti szempontból (az így vagy úgy megítélt) konzervatív, nemzeti, keresztény és tekintélyelvű, valamint (a szintén negatívan vagy pozitívan megítélhető) baloldali vagy liberális, progresszív erők törésvonala mentén osztható fel.

A XX. század krónikája című mű, mely műfajának megfelelően az eseményeket formáló politikai, gazdasági, társadalmi és szellemi hátteret velős összefoglalókba, sűrű summázatokba foglalja, a tömörítés tudományát éppen a „népi mozgalom” címszó alatt emeli a virtuozitás színvonalára. „*A népi falukutató mozgalom az 1918-19-es baloldali politika csődjéből azt a következtetést vonja le, hogy a korszerű Magyarország nem teremthető meg a nemzeti hagyományok és eszmények lebecsülésével, és az ország több, mint 50%-át kitevő mezőgazdasági népesség véleményének mellőzésével.”*[1692]

A krónika által elénk tárt ismertetés segítségével a korszakot átható három kulcsfontosságú problémakör azonnal rögzíthető: 1. a korabeli magyar társadalomban széleskörű igény mutatkozik arra nézve, hogy Horthy Magyarországát modernizálni kell. 2. voltak, akik a fejlődést a nemzeti hagyományok tekintetbe vétele nélkül, és/vagy azokat a megvetett, leselejtezésre szánt kategóriába utalva képzelték el. Valamint: 3. az ország társadalmát alkotó lakosság több mint fele a létüket, jövőjüket alakító politikai folyamatokra nem gyakorolhatott hatást.

2. Népi mozgalom és harmadik út. Fogalomtisztázás

Az úgynevezett népi mozgalom Horthy-korszakban betöltött jelentőségét egy tanulmányon belül áttekinteni még töredékes vázlatosságban is lehetetlen vállalkozás. Ahogyan jelen tanulmány címe is tartalmazza, írásunkban kifejezetten a „harmadik út” gondolatkörével, problematikájával kívánunk foglalkozni. Joggal adódik tehát a kérdés: hogyan írható le, miképpen lehetséges az 1920-as években kibontakozó népi mozgalom és a „harmadik út” kapcsolatát, viszonyrendszerét érthetően tisztázni. Mélyreható elemzések nélkül, pusztán a történelem logikájából kiindulva a következő választ adhatnánk: a harmadik út a népi gondolatkör egy sugara, vagy e szellemi-politikai kör szerves alkotóeleme, fon-

[1691] SŐTÉR István: *A magyar irodalom története 1919-től napjainkig.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1966. In: http://mek.oszk.hu/02200/02228/html/06/163.html

[1692] KARÁDI Ilona (szerk.): *A XX. Század krónikája.* Officina Nova, Budapest, 1994.

tos törzsszelete. Ily módon először népi mozgalom kibontakozásáról, majd ezt követően, a népi „szellemi-politikai erőtérhez" kapcsolódó írók egy részének gondolatvilágából, alapvetéseiből létrejött az, amit összefoglalóan „harmadik útnak" nevezhetünk. Felületes és elnagyolt probléma-megközelítésben ez akár igaz is lehetne, a valóság azonban jóval árnyaltabb. Gombos Gyula, azok közé tartozott, aki fiatal népi íróként „körön belül" láthatta népi mozgalom térhódítását és elementáris erejű, mély hatásait a két világháború közti magyar szellemi-politika életre. A második világháborút követően nyugati emigrációban töltött életét a népi mozgalom és kiemelten a „harmadik út" tartalmi meghatározásának, jelentőség-értékelésének, hatáselemzésének szentelte. A népi mozgalom—„harmadik út" viszonyrendszerét a következőképpen határozta meg: *„amit mi a két világháború között harmadik útnak neveztünk, nem képzelhető el a népi mozgalom nélkül, mint ahogy a népi mozgalom sem lett volna az, ami volt, ha nincs harmadikutas törekvés. Mert tevékenységében az egyik eleve feltételezte a másikat, az egyik a másikba ágyazódva működhetett csupán, az egyik eredményei nyitottak utat a másiknak, s fordítva. Valóban, még azt sem lehet eldönteni, melyik volt előbb. A népi mozgalom első mozzanatai éppúgy a húszas és harmincas évek fordulójára esnek, mint a harmadik út kezdeti tudatosulása. S mind a kettő előzményei világosan a húszas évek elejére nyúlnak vissza. (..) S ha a kettő értelmezhetősége közt valaki minden áron különbséget akar tenni, csak azt állapíthatja meg, hogy a harmadik utas törekvésben több volt a tudatos- és nyilvánosan is vállalt- politikai él szemben egyformán a jobboldallal és baloldallal, mint a népi mozgalomban úgy általában.*[1693]

Gombos felhívja a figyelmet arra, hogy harmadik út gondolata kifejezetten a két világháború közti Magyarország általános társadalmi és politikai légköréből kicsírázó szellemi produktum, így értelmezési tartományai is szigorúan „korhoz kötöttek." Maga az elnevezés a népi mozgalom talán mai napig legismertebb tekintélypontjaként ismert és számon tartott Németh Lászlótól származik, akinél a kifejezés a harmincas évek elején *„Harmadik Magyarországként"* jelent meg. Németh egy – Gombos szerint inkább csupán halványan érzékeltető, mint egyértelműsítő hasonlattal élve – a következőt írja: *„van a Törzsfő Magyarországa és van az Osvát Magyarországa.*"[1694] Ez a mai olvasónak még elvont hasonlatként, kódolt üzenetként sem mondd már semmit, Németh László pedig a két világháború közti országban a társdalom nagyon is széles horizontján ismert neveket használt. Dekódolva: a „Törzsfő" Hornyánszky Lajos egyetemi tanár, klasszika-filológust, a Társadalomtudományi Társaság elnökének személyét rejti, míg „Osvát" (valamivel talán egyértelműben) Osvát Ernőt, a nyugat főszerkesztőjét jelölte. Természetszerűleg Hornyánszky a hivatalos, jobboldali „keresztény kurzust", míg Osvát a liberális és (vagy) baloldali, progresszív irányzatot szimbolizálta. E szerint a harmadik útnak „Törzsfő" és „Osvát" által megjelenített „Magyarországok" között kell utat törnie magának, mivel az előbbi a magyar életet meghatározó, ám elfogadhatatlan valóság, mellyel szemben az utóbbi valósággá

[1693] GOMBOS Gyula: *A harmadik út.* Püski Kiadó, Budapest, 1990. 80-81. o.
[1694] GOMBOS Gyula: *Távolból is itthon*. Trikolór Könyvkiadó, hn., én., 80.

válása sem jelenthet a magyarságnak fellélegzést. A Németh-féle hasonlat a szerzőre jellemző absztraktsággal, tág értelemben a magyarság útját kijelölő létforma szemszögéből közelíti meg a fennálló ellentéteket. Ezt a korszak politikai életét jellemezve a következőképpen lehetne lefordítani: a Horthy-rendszer fennálló, akut problémáival szemben nem alkalmazható olyan megoldási kísérlet, mely szellemiségében nem magyar és annak mibenlétét nem is keresi.

3. „S még a Templomot sem építettük fel" – Vázlat a két világháború közötti Magyarország politikai életéről

A népi mozgalom kibontakozásának talán az adta a legtermékenyebb táptalajt, hogy a Horthy-rendszer, valamint a vele szembenálló bal és jobboldali erők jövőképéből az organikus alkat-szerinti „magyarság-eszencia" valóban hiányzott. Ezt bizonyítandó rövid áttekintésként érdemes a magyarsághoz, a korabeli magyar élet sorskérdéseihez való viszony szemszögéből értékelnünk a Horthy-éra politikai erőit.

A liberalizmus erejét vesztetten, érdektelenségtől elszigetelve vergődött a politikai élet partvonalán, a legitim baloldaliságot megtestesítő szociáldemokrácia pedig bármiféle áttörésre internacionalista alapjellegénél fogva képtelen volt. Gombos Gyula a magyar szociáldemokrácia élettelenségét három fő okcsoportban jelölte meg, melyek megítélésünk szerint a korabeli politikatörténeti viszonyok tudományos megközelítésben is használható, rendszerező ismertekről tanúskodnak. 1. A Szociáldemokrata Párt az úgynevezett Bethlen-Peyer paktum megkötését követően kínosan ügyelt rá, hogy a fennálló rendszert veszélyeztető politizálásnak a gyanúja sem merüljön fel. (Másképpen: Az országgyűlésben mandátumot kapó képviselőik túlságosan élvezték magas fizetésüket, az úri szalonokba való bejáratosságukat és számos egyéb kiváltságukat ahhoz, hogy holmi elvekért mindezt kockára tegyék.) 2. A Szociáldemokrata Párt minden igyekezete ellenére sem tudta magát elhatárolni a Tanácsköztársaságtól, így a közhangulat jelentős része annak az eszmeiségnek az örökösét látta bennünk, amely a „véres 133 napot" valósította meg 1919-ben. (Erre a közvélekedésre a „jobboldal" természetesen minden adandó alkalommal ráerősített.) 3. A nemzettel, a magyarsággal való azonosulás hiánya. Mint valamennyi marxista-leninista ideológiai alapon szerveződő irányzat, a nemzetre pusztán „társadalomként" tekint, hagyományait, kulturális, alkati sajátosságait pedig figyelmen kívül hagyja. (Ennek egyik, különösen a magyar politikatörténetben betöltött szerepét döntően befolyásoló jellegzetessége, hogy a szociáldemokraták – miképpen a kommunisták – a parasztság problémáival nem foglalkoztak, őket az „agrárproletár" kategóriába sorolták, s esetükben a mindent rendező megoldást a földek államosításában látták, csakúgy, mint az ipari munkásság viszonylatát tekintve a gyárak államosításában. A gyakorlatban politikai tevékenységük köre azonban szorosan és kizárólag az ipari munkássághoz kapcsolódott. Ily módon a korabeli társada-

lom legnagyobb lélekszámú tömbjét hagyták figyelmen kívül.[1695] A hivatalos, fennálló rendszer zsákutcásan makacs, vagy mereven visszautasító magatartása az ország sorskérdéseinek ügyében, a liberalizmus erőtlen, korszerűtlen és fantáziátlan volta, a szociáldemokrácia szervetlen idegensége mellett a politikai palettán két szélsőséges erő is létezett: az illegalitásban működő (és egészen jelentéktelen) kommunista mozgalom, valamint a harmincas évek második felétől egyre hangosabb és népszerűbb szélsőjobboldal, közkeltű nevén „a nyilasok". Köztudomású, hogy a kommunisták bármifajta nemzeti különállást az úgynevezett „proletár internacionalizmus" égisze alatt oldottak fel, így – a világ bármely táján is működtek – a nemzethez még annyi kapcsolódási pontjuk sem volt, mint mérsékeltebb szociáldemokratáknak. (Sőt, bármifajta nemzeti, tehát a dogmatikus internacionalizmust sértő jelleget igyekeztek kategorikusan kiszűrni. Erre utal a mozgalom korai szakaszára jellemző névválasztási szokás is, mely a különböző országokban működő pártszervezeteket Kommunisták Magyarországi, Németországi stb. Pártjaként nem pedig Német, Magyar stb. Kommunista Párt név alatt működtették. Más típusú és tartalmú, de szélsőségesség tekintetében hasonló politika erőt jelentettek a nyilasok, akik igyekeztek a magyar érdekek legelszántabb harcosainak szerepében tetszelegni. Alacsony nívójú politikai kultúrájuk, erőszakos stílusok és zavaros programjuk mellett kétségkívül az egész mozgalom alapjellegét adó idegenség volt az, ami a magyarság döntő részében bizalmatlanságot és elutasítást szült irányukba. Ennek az idegenségnek a mentén jelölhető ki egy olyan közös részhalmaz, amely a magyarság többsége által alkotott ítéletben a kommunistákkal és nyilasokkal kapcsolatos elutasítás legfontosabb pontját adták: nem magyar, hanem idegen hatalmat képviselnek. S valóban, ideológiai meghatározottságukat, formai külsőségeiket, erőszakos mentalitásukat és úton-útfélen hangoztatott németbarátságukat figyelembe véve a nyilas mozgalom valóban a hitleri nemzetiszocializmus legfontosabb alkotóelemeit másolta. A kommunisták deklaráltan és nyíltan vállalták, hogy politikájuk nem több, mint a Szovjetunió politikájának lokális képviselete. Ezzel szemben a nyilasok magyar hazafias frázisaik mögé bújva, de szintúgy kétségtelen nyilvánvalósággal rajzolták ki egy idegen nép, idegen szellemiségű diktatúrájának torz „pandantját".

Kétségkívül voltak olyan hosszabb-rövidebb életű pártok a két világháború közti magyar politikum palettáján, melyek programja kisebb nagyobb koncentrációval, de megjelenítette azokat a fontos követeléseket, melyek a harmadik utas gondolkodás centrumát adták. Ilyen volt az 1930-ban zászlót bontó, rövid életű Nemzeti Radikális Párt, a később mártírhalált halt Bajcsy-Zsilinszky Endre vezetése alatt. A párt vezetésében titkári feladatokat vállalt az ismert népi író, Féja Géza is. A Nemzeti Radikális Párt elgondolásainak homlokterében olyan harmadik utas követelések álltak, mint a gazdasági és politikai élet általános demokratizálása, a nagybirtokrendszer államosítására irányuló radikális agrárre-

[1695] Az elemzés Gombos Gyula tipológiája alapján került megírásra. Gombos: *A harmadik út.* 38-46. o.

form, valamint a gyáripar és kisipar fellendítését célzó adóreformok.[1696] Bajcsynak nem sikerült számba vehető politikai tényezővé, tömegpárttá kinőnie magát, a harmadik út programja mellett elkötelezett Gombos Gyula szerint bátor, kidolgozott és problémaorientált politikájával mindezek dacára is a két világháború közti politikum „legrokonszenvesebb jelenségét" adta. A legnagyobb gyűjtőpárt, mely a harmadik utas törekvésekkel kapcsolatba hozható, kétségkívül az 1930-ban újjászervezett Független Kisgazda-, Földmunkás és Polgári Párt volt. Reformtörekvéseit, rendszerkritikáját a Nemzeti Radikális Pártnál óvatosabb formában jelenítette meg, demokratikus reformokat sürgető, a birtokviszonyok, a gazdasági válság generálta általános elszegényedés és a parasztság problémáira válaszokat kereső programját az alakuló gyűlésen elfogadott „békési 48 pontban" foglalták össze.[1697] Elgondolásait, programját azonban távlatokban nem tudta a korabeli magyar politikai életben kellő hatékonysággal rögzíteni, mivel a Gaál Gaszton vezette Magyar Agrárpárttal 1930. december 10-én kötött fúzió a rendszerkritikus reformtörekvéseket ellégiesítette. Gaál halálát követően a párt általános „jobbratolódása" követhető nyomon. A pártvezetést megszerző korábbi fajvédő politikus, Eckhardt Tibor az általános választójog és a paraszti érdekképviselet reformgondolataival szembenálló Bethlen István ellen a radikális jobboldali Gömbös Gyulával kötött paktumot. Az egyezség kudarcát követően a párt életét mély belső feszültségek, ideológiai zavarok és szakadások terhelték.[1698] Ezek által eredeti, harmadik utas jellegű elképzeléseiktől is egyre távolabb sodródtak.

4. A magyarság harmadik útja Szabó Dezső és Németh László felfogásában

Ha elfogadjuk Gombos Gyula megállapítását, miszerint a történelmi fogalomtárban szétválaszthatatlanul egymásba ágyazott népi mozgalom és harmadik utas gondolkodás között pusztán az utóbbi tudatosabban vállalt politikai szerepvállalása mentén tudunk különbséget tenni, mindenképpen érdemes vázlataiban rekonstruálni azokat a lényeges tartalmi elemeket, melyek a harmadik út mellett elkötelezett gondolkodók eszmekörét alkották.

Már a vizsgálódási alapvonalak meghúzásánál le kell szögezni, hogy hamis beállítás a népi mozgalmat és a harmadik utat a késő XIX. században germán földön kialakuló „völkisch" mozgalommal párhuzamba hozni. (Főképpen a „marxista igénnyel" megírt elemzésekben olvashatunk erről.) Az ilyen típusú beállítás tipikus példája a politikailag irányított „szellemi propagandának."[1699] A rokonítás fókuszpontját adó „völkisch" szó a magyar „nép, népi" szó jelentésétől egészen eltérő jelentéstartalmat és árnyalatot hordozott. Mindezek mellett a

[1696] VIDA István (főszerk.): *Magyarországi politikai pártok lexikona*. Gondolat Kiadó, Budapest, 229-230. o.
[1697] GOMBOS Gyula: *A harmadik út.* 48-49. o.
[1698] VIDA István: *Magyarországi politikai pártok lexikona.* Gondolat Kiadó, Bp. 164-165. o.
[1699] A szemléletes kifejezést Raffay Ernő történész használja rendszeresen szakmunkáinak eszmetörténetet bemutató fejezeteiben.

magyar népi mozgalom és harmadik utas irányzat ideológiájában és módszereiben sem mutatott a kapcsolódást szerves szintre fejlesztő jegyeket, hiszen germán térfoglalás, a biológiai alapú faj-identitás gondolatát, valamint a szintén völkisch gondolatkörbe tartozó birodalmi tudat közül semmit sem képviselt.[1700]

A forrásvidék feltérképezésénél kétségkívül meghatározó tényező Szabó Dezső szerepe. A húszas, harmincas évek egyik legnagyobb hatású írója (rajongói szóhasználatában az „írófejedelem") sok egyéb mellett intellektuális autonómiája görcsös védelmezésével is kitűnt kortársai közül, így soha nem engedte magát „népinek" vagy harmadik utasnak bekategorizálni. Merészt, szokatlan ecsetkezeléssel és élénk színekkel festett pályaképében azonban akaratán kívül is a harmadik út (és a népi mozgalom) szellemi megalapozása ábrázolódik. Az 1934-es „Karácsonyi Levél" című esszéjében írtak –- ha a „mester" vállalta volna – akár a harmadik utas gondolkodás mottóját, lényegi mibenlétének kifejeződését is adhatnák: *„Jobboldali világnézet, baloldali világnézet, középutas világnézet egyaránt embertelen és embert nyirbáló, szűk és piszkos üzletek, s a magyarságra egyaránt pusztulást jelentenek. A nemzet egyetemének csak úgy adhatunk egészséges jövőt, ha ezt a jövőt megvalósító programot az ország összes fizikai és pszichikai adottságaiból építjük föl: nem kötve semmi világnézettől, semmi izmustól, de azzal sem törődve, hogy programunk valamely része megvan-e valamely világnézetben és izmusban és melyikben van meg."*[1701] Ez a Szabó Dezső-i idézet tartalmát tekintve teljesen egybevág azzal a fogalmi meghatározással, melyet Gombos Gyula a harmadik útról alkotott szintetizáló summázatba foglalt: *„nagyjában tehát annak a szellemi és politikai törekvésnek lett a neve, mely magát a jobboldaltól és baloldaltól függetlenítve, a magyar népnek akart megfelelő – érdekeihez és lelkületéhez illő – új országot építeni. Építeni s nem papíron kitalálni."*[1702]

Sajátos ellentmondás, hogy Szabó Dezső értékrendje és gondolatrendszere a Horthy-korszak hivatalos, nemzeti-keresztény ideológiájával számos ponton egyezést mutat, ám azzal már a húszas évek első felében keményen szembehelyezkedik. A húszas évek „keresztény kurzusának" maróan gúnyos, lesújtóan megvető hangnemű bírálata legélesebben az 1925-ben napvilágot látott *Segítség!* című pamflet-regényében jelenítődött meg. Kritikájának alapja arra épült, hogy a magát „magyar nemzetiként" definiáló rendszer valójában nem magyar, hanem asszimiláns szláv és germán elemekből szerveződik, melyek a valódi „magyar szellem" teremtő erejét nemzeti jelszavak mögé bújtatott idegenségük által szorítják ki. (Míg az előbbieket „pusztán" végtelenül lenézte, az utóbbiakkal szemben a gyűlölködő hangnemtől sem riadt vissza.) Túlzó, olykor visszataszító képeivel az író azt kívánta sugallni, hogy az, ami magát keresztény-kurzusnak nevezi, valójában intézményesített germán uralom a magyar élet felett, melynek fő mozgatórugóját a germánság egészére vonatkoztatott erőszak és

[1700] PAPP István: *A magyar népi mozgalom története 1920-1990.* Jaffa Kiadó, h. n. 2012. 33.-34. o.
[1701] SZABÓ Dezső*: Karácsonyi Levél.* In: Az egész látóhatár. (Politikai és irodalmi tanulmányok, levelek, vitairatok.) I. Kötet. Püski Kiadó, Budapest, 1991. 96.-97. o.
[1702] GOMBOS Gyula: *Távolból is itthon.* 44. o.

öncélú, őrületbe hajló vérszomj adja. E *Segítség!* című művében a germánsághoz társított vérszomj Sauer Aurél gróf ábrázolásában jelenik meg legnyersebb plaszticitással. *„A Sauerek állandóan vad, vérre dühödő császárpártiak, örök háborúspárti, izgága, veszélyes emuberek voltak… Véres kalandjaikat csak rengeteg vagyonuk, s a trón és oltár iránt mutatott vak buzgóságuk tudta menteni. Ezernyolcszáznegyvennyolcban az Aurél gróf nagyapja császári hadakkal jött be Magyarországra s az ős mészáros szomjúságot torkig itathatta vérrel a magyar falvakban. A fiatal Aurél gróf a háború alatt a második hadtest fővezérségénél teljesített valami szelíd veszélytelenséget az ungvári főreáliskola épületében… A kommün bukása után az első percekben hazarohant, s minden örökölt szádizmusával ellenforradalmár és keresztény, minden elfutott gyávaságával hős lett. Hozzácsatlakozott egy szétkóborló csapathoz s a téboly irtózatos raffináltságával etetette torkig az örök hiénát."* Ilyen kendőzetlen és nyers őszinteséggel talán senki nem bírálta a Horthy-rendszert. Mindezek ellenére az 1945-öt követő irodalmi kánon meglehetősen árnyalatlan módon, a „jobboldali radikalizmus írója" bélyeg rásütésével űzte a „szellemi Tartaroszra". S bár Szabó Dezső soha nem vallotta magát sem népinek, sem pedig a harmadik út képviselőjének, vitathatatlan, hogy a magyarság legfontosabb létkérdéseinek tabuk nélküli felvetése és a vázolt megoldás-kísérletek által kijelölte a magyar harmadik út céljait és irányait. Ennek a Szabó Dezső-i programnak, melyet megalkotója gyakran az új honfoglalás programjaként emlegetett, tartami foglalatát az alábbiakban lehet rögzíteni:

1. A változások fő hajtómotorjává azt a magyar parasztot kell tenni, akit annak ellenére, hogy a magyar jelleg legfőbb hordozója, a magyar sorskérdések alakításától történelme során mindvégig távol tartották. 1923-ban a *Magyar paraszt* című tanulmányában azt írta erről, hogy *„alaptételünk tehát: a magyar paraszt = a magyarság, a magyar faj. Ez matematikailag pontos egyenlet, egyik fele sem több a másiknál. Teljes azonosság."*[1703] A felemelkedéshez óhatatlanul át kell szervezni a magyar oktatási rendszert úgy, hogy a működés legfontosabb jellemzője – társadalmi státusztól függetlenül – a tehetség érvényesülése legyen. (Fontos megjegyezni, hogy Szabó Dezső által használt „faj" nem biológiai dimenziót, sokkal inkább a közös történelmen, nyelven, hagyományokon alapuló közösséget írt le, így nem rokonítható a fajelméletre építő ideológiákkal és politikai pártokkal sem. Hasonló értelemben, széles körben jellemző volt a „faj" fogalom használata, miképpen Ady Endre, Móricz Zsigmond, Tóth Árpád és nagyon sokan mások is használták.)[1704]

2. Ez a felemelkedés csak radikális földreform végrehajtása által képzelhető el. Ehhez szükséges az 500 hold feletti világi és egyházi birtokrendszer felosztása, és szétosztása a magyar parasztok között. Az életképes kisbirtokrendszer kialakítása érdekében a parasztságot kedvezményes hitelekhez kell segíteni, hogy

[1703] SZABÓ Dezső*: A magyar paraszt.* In: Az egész látóhatár. (Politikai és irodalmi tanulmányok, levelek, vitairatok.) I. Kötet. Püski Kiadó, Budapest, 1991. 182-183. o.
[1704] GOMBOS Gyula: *Távolból is itthon.* 28-36. o.

lakóházat, agrár-eszközöket tudjon vásárolni.[1705] *„A földreform nem politikai kérdés. A földreform a magyarság élet-halál kérdése… A nagybirtok megszüntetése a földreform teljes megvalósítása nélkül nincs remény az integritáshoz, nincs magyar fejlődés, magyar kultúra, nincs egészséges nemzetvédelem.”*[1706]

3. Általános, titkos választójogon alapuló népképviseleti rendszer kiépítése. A bal- és jobboldali törésvonalak elvetéséből kiindulva e felfogásban központi eleme volt a hagyományos értelembe vett politikai pártok kiiktatása is. Talán az elgondolás legújszerűbb és (egyben a legidealisztikusabb) része, hogy Szabó Dezső nem a választójog meglétére vagy hiányára helyezi a hangsúlyt, hanem első alappillérként a politikai szerepvállalóktól, a választók helyett a választhatóktól követel radikális, minőségi változásokat. *„Amíg a miden morális és szellemi érték nélkül a politikai hatalmak körül lézengő közéletű selyemfiú, a törvényerdő minden rejtelmében kitanult dú-ügyvéd, a kártyabarlangok pinkapénzétől nagyobb falatokra vágyó újságíró és a társadalmi mocsár egyéb förtelmei történelmi tényezők lehetnek a szavazás útján: a nemzetek kenyere, sorsa élete mindig a szabad zsákmány halálos végzete alatt áll.”*[1707] (Bizony, a ma emberének megmosolyogtató az idealizmusnak e foka, még akkor is, ha cáfolhatatlan igazságot hordoz.)

4. A nemzetpolitika alternatív útjai: konföderációs rendszer kialakítása. *„Első perctől fogva azt tartom a legfőbb aktuális feladatnak, hogy nem mondva le semmiről, amiről nem lehet lemondani, teljes erőnkkel olyan modus vivendit keressünk a szomszéd népekkel, hogy az uralmuk alá került magyarsággal minél gazdagabb kulturális s gazdasági érintkezésbe kerülhessünk és minél több védelmet eszközölhessünk ki számukra... Az új lelkű magyar politikáját a szomszéd népekkel szemben mindenek előtt az ott élő magyar sorsa határozza meg.*[1708]

Apróbb módosításokkal a Szabó Dezső-i programot vitte tovább a harmadik utas gondolkodók legtöbbet idézett képviselője, Németh László is. A magyar jövőről alkotott elképzeléseit nagyobbrészt egyszemélyes újságjában a *Tanú*ban (1932-1937) fejtette ki. Gombos Gyula szerint Németh a rá jellemző „minőségoltással” látta el a Szabó Dezső-i programot, de annak alapgondolatait konzekvensen megtartotta. Németh szerint a birtokfelosztás megtörténte után az ország agráriumát a termelés helyi hagyományai, az éghajlati jellemzők és egyéb termelékenységi tényezők által meghatározott kert-gazdálkodás (Németh László-i elnevezésben: a „Kert-Magyarország”) irányába kell átalakítani. Az oktatás–kultúra frontján alkotott reformelképzeléseit elsősorban a magyarság ügyével azonosuló „donátorok” által finanszírozott „paraszti-kollégiumok” alapításában látta biztosítottnak. Ezek a kollégiumok nem függnének az államtól, és elsősorban a paraszti származású fiatalokat segítenék abban, hogy tudáshoz,

[1705] GOMBOS: *Távolból is itthon.* 45. o.

[1706] SZABÓ Dezső: *A magyar paraszt.* In: Az egész látóhatár. (Politikai és irodalmi tanulmányok, levelek, vitairatok.) I. Kötet. Püski Kiadó, Budapest, 1991. 197-198. o.

[1707] SZABÓ Dezső: *A népképviselet.* 129. o. In: Az egész látóhatár. (Politikai és irodalmi tanulmányok, levelek, vitairatok.) I. kötet. Püski kiadó, Budapest, 1991. 129. o.

[1708] Szabó Dezső: *Karácsonyi Levél.* In: Az egész látóhatár. (Politikai és irodalmi tanulmányok, levelek, vitairatok.) I. kötet. Püski kiadó, Budapest, 1991. 108. o.

kapcsolatokhoz, az érvényesülés lehetőségeihez jussanak. Az elszakított magyarság kérdésében Németh is kritikákkal illette a hivatalosnak számító irredenta politikát, s felfogása Szabó Dezsőéhez közelített. Azonban helyesen érzékelte a csonkahont körülvevő, úgynevezett „kisantant" országok ellenséges magatartását, így a konföderáció lehetőséget – miképpen a harmadik utas gondolattal kapcsolatban állók mindegyike – a legtávlatibb, és legképlékenyebb, célok közé sorolta. E tekintetben kiemelten fontosnak tartotta azt, hogy az „anyaország" és az elcsatolt részek együvé tartozásukat ne csupán a politikai jelszavak síkján fejezzék ki, hanem minél elevenebb kapcsolat fenntartásán keresztül is, melynek célja a határon túli magyarlakta területek néphagyományainak, irodalmának és minden kulturális kincsének, ott jellemző alkati adottságának mély, összmagyar kultúra-gyarapító megismerése. A Németh László-i vízió olyan, együvé tartozását szétszakítottságában is kifejezni képes Kárpát-medencei magyarságban gondolkodott, amely egyedülálló hagyománymegtartó és kultúrateremtő erejével vívja ki az utódállamok együttműködési hajlandóságát, melynek végcélja a konföderáció. Európa háborúba sodródása, a fenyegető kommunista és náci veszély Németh Lászlóban csak fokozta a kelet-európai népek konföderációja iránt megfogalmazott igényét. 1940-ben úgy látta, hogy a „Duna gondolat" a történelmi sors egyazon vágányán haladó kelet-európai népek megmaradásának záloga lehet. „Tejtestvéreinknek neveztem egyszer a szomszédos népeket. Azaz: nem egy anyától lettünk, de egy sors tejét szíttuk. Ez a közös tej üt ki történetünk, társadalmunk és politikai küzdelmeink hasonlóságában. Különösen a német-római birodalom és a kelet népviharai közé szorult Duna-kárpáti népek sorsában mennyi az azonos. Még a nagy dátumaik, a nagy politikai és irodalmi szerepeik is csaknem ugyanazok. Mindnek van mohácsi és fehérhegyi csatája, mindnek van Kazinczyja és Eminescuja. S a társadalmi szervezet, melyet történetünk reánk hagyott – ha más-más fokban is: mind ugyanattól a végzettől beteg… A magyar Kelet népei közül való; legszorosabb sorsrokonai élnek mellette – s melegíthetik. Végül. Akármilyen rendbe kell beilleszkednünk, nagy előny számunkra s a rend számára is, ha együtt illeszkedünk bele."[1709]

5. Összegzés

Fontos érzékeltetni, hogy a népi mozgalom és a harmadik út egységes arculattal, megkövetelt, zárt ideológiával sosem rendelkezett. Alapjellegét a nemzeti szellemű korszerűsítés szándéka hatotta át, de e gondolat széles palettáján sokfajta tónus helyet kapott. Társadalmilag a népi mozgalom gondolkodói alapvetően paraszti közegből származtak, de két típus ezen belül is jól elkülöníthető. Az első típusba tartozók magas iskolai végzettséget szereztek és gyökereiket megtartó városi értelmiségiként működtek. E típus jellegzetes képviselője: Erdélyi József, Illyés Gyula és Tamási Áron. A másik típus műveltséghez önképzés

[1709] NÉMETH László: *Most, punte, silta (1940.)* In: DOMOKOS Mátyás (vál., szerk.) - LAKATOS András (vál., szerk.)*: A magyar esszé antológiája,* II. kötet. Osiris Kiadó, Budapest, 2006. 959. o.

útján jutott, s íróként, gondolkodóként is hű maradt az archaikus paraszti létformához, ahogy Veres Péter vagy Sinka István tette. A harmadik csoportot azok alkották, akik többnyire vidéki, középosztálybeli családokból származtak, de szolidaritást nem saját, polgári jellegű hátterükkel, hanem a parasztsággal vállaltak. E csoport legjellegzetesebb képviselője Németh László, de a legismertebbek közül ide sorolható Féja Géza és Kodolányi János is.[1710]

Borbándi Gyula, a népi mozgalom és harmadik út kiváló kutatója *A magyar népi mozgalom története* című munkájában következőképpen jellemzi a harmincas évek Magyarországának politika légkörét: *„amilyen mértékben nőtt a népi irodalom népszerűsége és terjedt a népiség eszméje különösen a fiatal értelmiség és a diákság körében, olyan mértékben tudatosultak az országban uralkodó állapotok."* Erre a gondolatra erősít rá Gombos Gyula is: *„a népi irodalom egyik fő törekvése volt, hogy a gyökeres változás igényét bevigye a közgondolkodásba: nevelni akart, eszméltetni, az ország állapotát tudatosítani, ösztönözni a cselekvésre."*[1711]

A téma kutatói egyetértenek abban, hogy a sokszínű, laza szerveződésű népi gondolat egyik fénypontját a Márciusi Front megvalósulásában érte el.[1712] 1937. március 15: a múzeum lépcsőjén az Egyetemi Kör elnöke, Porga Lajos megnyitója után Zilahy Lajos beszélt, felemelve a szavát a hárommillió földtelen paraszt mellett. Végül Kovács Imre felolvasta a Márciusi Front tizenkét pontját, melyben az ország általános demokratikus átalakulását, a földosztás sürgősségét, 500 katasztrális hold feletti birtokok kisajátítását, a dunavölgyi konföderáció megvalósításának szükségességét, valamint az ország függetlenségének védelmét a pánszláv és pángermán imperialista törekvésekkel szemben hangoztatták. A 12 pontot elolvasva egyet kell értenünk Gombos Gyula értékelésével, mely szerint „*a márciusi front programját Szabó Dezső-i program leszármazásának kell tekintenünk."*[1713]

A marxista szellemiségű párttörténet-írás, természetesen önigazoló jelleggel a későbbiekben igyekezett egyenlőségjelet tenni a Márciusi Front programja és az akkoriban népfrontpolitikát folytató kommunista mozgalom törekvései közé. A rendezvényről valóban tájékoztatták az Egyetemi Kör kommunista tagjait, de a kommunista párt semmilyen szerepet nem kapott. Annak ténye, hogy a szovjet agresszióra utaló „*pánszláv imperializmus"* veszélyére való figyelmeztetés is a programpontok között szerepelhetett, eleve kizárja a kommunisták érdemi befolyását. Borbándi Gyula értékelése szerint *ez egy polgári demokrata program volt, mely „a népi eszmekört tükrözte, a népi írók állásfoglalását a reform irányáról és értelméről."*[1714]

A népi–harmadik utas gondolat második, történelmi jelentőségű villanása a Második Szárszói Találkozó volt, a második világháború kellős közepén, 1943 augusztusában. E találkozón elhangzottak napjainkig parázs viták centrumában

[1710] GOMBOS Gyula: *A harmadik út* 81-82. o.
[1711] GOMBOS: *A harmadik út.* 83.
[1712] GÖRÖMBEI András: *Irodalom, nemzet, harmadik út.* Nap Kiadó, Debrecen, 79. o.
[1713] GOMBOS Gyula: *Szabó Dezső.* Püski Kiadó, 1989. 349. o.
[1714] BORBÁNDI Gyula: *A magyar népi mozgalom története.* Püski Kiadó, Bp, 251-252. o.

állnak, jelentőségének elemzése egy teljes gondolkodói életpályához elegendő „szellemi muníciót" szolgáltathat. A népi–harmadik utas gondolkodás ekkorra már a háborús viszonyok közötti kiélezett polarizáltság szintjére jutott, melynek egyik pólusán Németh László, a másikon Erdei Ferenc jövőképe állt. Szárszó értelmezési kísérleténél valóban érdemes Bibó István intelmére figyelnünk, mely szerint „minden harmadik út attól függ, mit tekintünk első és mit második útnak."[1715] Az 1943 augusztusában fennálló, világháborús politikai helyzet két elképzelhető végkimenetellel zárulhatott: német vagy szovjet győzelem. Erdei Ferenc álláspontja szerint a magyarság útja a szocializmus, szemben a hitlerizmussal. Németh László ezzel szemben sem a hitlerizmust, sem pedig szocializmust nem fogadta el, ragaszkodott a magyar harmadik úthoz.[1716] A folytatásban feszülő magyar sorstragédia sajnos ismert: bő egy év múlva Magyarország hadszíntérré vált. Ismerjük azt a helyrehozhatatlan pusztítást is, amit az 1945 után kiépülő kommunista diktatúra hajtott végre a magyar élet valamennyi területén. A harmadik út gondolatát teljesen kigyomlálni mégsem sikerült. Külön értekezést érdemel a harmadik utas gondolkodás 1945 utáni továbbélése, természetesen az eredeti gondolat jelentéstartalom-változásainak vizsgálatával. Újbóli felbukkanása az 1956-os magyar szabadságharc reményekkel átszőtt, kiútkereső atmoszférájában volt leginkább érezhető. A rendszerváltást követően (eltorzítva és töredékesen) megjelent a Független Kisgazdapárt és a MIÉP ideológiájában is. Azt a jobbítás megingathatatlan szándékától minden ízében átjárt, pulzáló szellemi erőteret, amit a két világháború közti magyarság életében kitöltött, már soha nem hódította vissza. Ahogyan egykoron betöltött jelentőségét Gombos Gyula zseniálisan összefoglalta: *„S aki nyitott szemmel járta az országot észrevehette: oly hullám van itt, emelkedőben, melyhez hasonló történelmünk során csak kétszer támadt. Az, amelyik a XVI. században a reformációt vitte szét az országban, s a másik, mely a múlt században reformkorunkat emelte meg."*[1717]

A rendszerváltás után kialakuló (vagy mesterségesen kialakított?) politikai és szellemi élet egyik legdöntőbb bűne, hogy az összekuszált és megtépázott magyar identitás tisztására még kísérletet sem tett. Helyette a demokrácia és pluralitás fogalmait az önsorsa alakításától távol maradó, roncstársadalmi nihillel azonosítja. Kik vagyunk, és mit akarunk? E két kérdést a lét törvényszerűségeinek parancsa szerint mindenkinek meg kell válaszolni, aki közössége (családtól egészen a nemzetig) életben tartó jövőjéért felelősséget érez. S ha létünk ezen alapkérdésének tisztázására egyszer valóban elszánjuk magunkat, vizsgálati optikánkat a magyar harmadik út gondolkodóinak napjainkra is aktualizálható megközelítései tehetik tisztábbá. Mit jelent a XXI. században magyarnak lenni? Politikai rendszerünk tényleg illeszkedik-e történelmünk formálta hagyományainkhoz, kultúránkhoz, egész magyar alkatunkhoz? Milyen utak vannak ma a magyarság számára? Mit jelent ma az „első út" és mit a „második út"?

[1715] BORBÁNDI Gyula: *Népiség és népiek. Esszék, tanulmányok, cikkek.* Mikes International, Hága 118. o.
[1716] GÖRÖMBEI András: *Irodalom, nemzet, harmadik út.* Nap Kiadó, Debrecen, 79. o.
[1717] GOMBOS Gyula: *A harmadik út.* 16. o.

Mindennek azonban csak akkor van értelme, ha válaszkereséseinkben végig „közös nevezőként” húzódik a harmadik út és a népi mozgalom ars poeticája: a vélemények számos tónusával, parázs vitákkal, olykor nagy tévedésekkel, de magyarok vagyunk, s létformánk medrét sem jelölheti ki más, mint e megváltoztathatatlan sorsparancsa a teremtésnek.

J. Újváry Zsuzsanna (Budapest)

A Batthyányak a hazáért…

A Batthyányak eredetét a legújabb kutatás, történetesen Rácz György tisztázta, amely a XIV. századra vezethető vissza. Nyilvánvaló, hogy korábbra is visszavezethetők az ősök, csupán nem játszottak fontos szerepet az országos politikában, így az okleveles anyagban nem találhatóak meg. Azonban egy-egy nagy formátumú család – miként a kora újkorban szokássá vált – keresett vagy akár kitalált felmenőket legalább Szent István uralkodásáig, vagy még korábbra. A XVII. században üstökösként felemelkedő Esterházy Miklós nádor (1582–1645, nádor: 1625–1645) fia, Pál (1635–1713, nádor: 1681–1713) saját kezűleg vetette papírra Noéig, illetve Ádámig és Éváig felmenő genealógiai tábláikat, amelyeket azután kötetbe szerkesztve meg is jelenttettek Bécsben *Trophaeum domus Esterhasianae…* címen,[1718] úgy más arisztokrata családok is – nagyságukat és ezáltal legitimációjukat még inkább kiemelve – kreáltak maguknak igen régi királyi vagy legalábbis hercegi ősöket.[1719] Batthyány Lajos gróf (1751–1765), az utolsó nemzeti nádor utasítására többféleképpen is rekonstruálták a családfát; az 1160 körül élt örsi Rénoldig jutottak el.[1720] Herceg Batthyány Károly azonban már Örs vezérig eredeztette a családot.

[1718] Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, (a továbbiakban: MNL OL), a herceg Esterházy család levéltára, Esterházy Pál nádor iratai, P 125, Genealógiák, No 11.904. Ebből az „*Illustrissimae Familiae Dragulyae Genealogiae"* kezdetű írás Pál nádor saját kézírása. Így kezdődik: *„Adam Primus Homo, cuius Filius Set, cuius Enos…."*. Ezek után Nimród és más babilóniai uralkodók következnek. (pp. 36–44., 157.) Ezen iratok között – természetesen – a feleségek családfái is szerepelnek, így Oláh-Császár és a Thököly család is. Lásd az Esterházy család genealógiájáról részletesen: FAZEKAS István, *Esterházy Pál nádor és a családtörténet,* Századok (2009)143, 905–917.

[1719] A régiség és a dicső múlt felmutatása azért is volt olyan fontos, mert a múlt, mint legitimációs tényező igen nagy jelentőséggel bírt. Otto, Gerhard, *Aspekte der Geschichte des Adels im Mittelalter und in der frühen Neuzeit = Europäischer Adel 1750–1830.* Hg. WEHLER,Hans–Ulrich, Göttingen, 1990. 19-56., különösen, 19–21. Idézi még: FAZEKAS, *Esterházy, i. m.,* 905.

[1720] RÁCZ György, *A Batthyány család a középkorban = A Batthyányak évszázadai, Tudományos konferencia Körmenden, 2005. október 27–29.*, szerk. NAGY Zoltán, Körmend-Szombathely, 2006, 29.

Az 1764-ben hercegi címet elnyerő Batthyány Károly azonban már nem elégedett meg a kővágóörsi eredettel, hanem Paulik János körmendi levéltárosukkal azt akarta bebizonyíttatni, hogy ezek a honfoglaló Örs vezértől származnak. Az egyik XVIII. századi családtörténeti munka pedig azt bizonygatta, hogy Örs vezér örököseként birtokolja a Batthyány család az Őrséget. Vö. KOLTAI András, *Batthyány Ádám, Egy magyar főúr és udvara a XVII. század közepén,* Győr, 2012, (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai, Források, feldolgozások 14.), 31–32.) Az Őrség azonban 1524-ben, a németújvári uradalommal együtt került Batthyá-

Bizonyítottan a XIV. században élt Kővágóörsi Miske 1362-ben fiúsított leányától, Katalintól és annak férjétől, a Rátót nemzetségbeli Polgárdi Szőke Miklóstól származó fiú, Kővágóőrsi „Kis" György esztergomi várnagy (1383–1401, mgh.1403) és felesége, Gutori Katalin indította el a családot a felemelkedés útján.[1721] György előbb Demeter bíboros és esztergomi érsek, majd Kanizsai János esztergomi érsek szolgálatába lépett esztergomi várnagyként. 1387-től kezdte birtokait növelni: a Fejér megyei Csabját, a névadó Battyánt (Fejér megye) és Polgárt, majd a Somogy megyei Zamárdot szerezte meg örök adományként 10.300 aranyforintért a királytól.[1722] 1401-ben Szlavóniában a Körös megyei Szentjakab uradalmat is megkapta.[1723] György dédunokája, I. Boldizsár (1452–1520) Bosznia legfontosabb várának, Jajcának bánja,[1724] Szlavónia vicebánja volt,[1725] végül Vas megye főispánjaként és alországbíróként működött.[1726] Ő kapta meg 1481-ben azt a családi címert, amelyet a Batthyányak ma is használnak: a csücskös talpú pajzsban egy magas szikla üregéből oroszlán emelkedik ki, szájában pallost tartva. A szikla tetején vérével fiait tápláló pelikán ül. A gróf ág címerén kilencágú korona, s ezt bővítik majd a hercegi ágnak hercegi palásttal és hercegi koronával.[1727] Ugyanekkor apósa, Gerebeni László fiává fogadta, s így lett Gereben várának birtokosa több mint 50 faluval (Kőrös, Zágráb és Varasd megyékben.)[1728]

Fiai közül I. Ferenc (1496–1566)[1729] vitte a legtöbbre: az ország harmadik nagyméltóságát, az egyesített horvát-szlavón-dalmát báni tisztet töltötte be 1525–1527, majd 1528–1533 között, s katonai vezető szerepe mellett a királyi udvarban is meghatározó egyéniséggé vált.[1730] 1514-ben udvari kamarás, 1519-

---

ny I. Ferenc birtokába. ZIMÁNYI Vera*, Der Bauernstand der Herrschaft Güssing im 16. und 17. Jahrhundert,* Eisenstadt, 1962, 11–12.

[1721] Rácz György cikkében teljesen tisztázta a Batthyányak középkori történetét. Vö. *A Batthyány család a középkorban i. m.,* 27–36. Legújabban: RÁCZ György, *Egy főnemesi család eredete és pályakezdése. A Batthyányak az Anjou-és Zsigmond korban. = Honoris Causa, Tanulmányok Engel Pál tiszteletére, szerk.* NEUMANN Tibor, RÁCZ György, (*Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 40., Analecta medievalia III.),* Bp.–Piliscsaba, 2012, 301–357.

[1722] Ezek a hűtlenné nyilvánított Lackfiak birtokai voltak. A zálogért először 3000 forintot fizet, majd két év múlva adományként kapja meg, további 7300 aranyforintért, amelyet a királynak ad az ország védelmére. RÁCZ, *A Batthyány család a középkorban…,i. m.,* 32.

[1723] *Uo.*

[1724] 1493–1495, 1501–1502. PÁLFFY Géza, *A Batthyány család a törökellenes határvédelemben a XVI–XVII. században,* Hadtörténeti Közlemények (2009)122. évf., 322–323., 322.

[1725] 1509 és 1517 között. *Uo.* 323.

[1726] *Uo.,* 322–323.

[1727] 1765-ben a hercegi címert csak kívül toldották meg. NAGY Iván, *Magyarország nemesei családai czímerekkel és nemzékrendi táblákkal,* Pest, 1857, *A–B,* 339. (Reprint)

[1728] ZIMÁNYI Vera, *A herceg Batthyány család levéltára, Repertórium,* Bp., 1962, 5.

[1729] RÁCZ, *A Batthyány család…, i. m.,* 33. A genealógiai táblán az évszám helytelenül van megadva. Batthyány I. Ferenc születési és halálozási évszámát közli: KÓTA Péter, *Batthyány Ferenc cégrendelete 1559-ből = A Batthyányak évszázadai…, i. m.,* 53.

[1730] FALLENBÜCHL Zoltán, *Magyarország főméltóságai,* Bp., 1988, 74. Az újabb adatokra lásd: PÁLFFY, *A Batthyány család…, i. m.,* 324.

től pohárnokmester, majd királyi lovászmester lett; bekerült az igazi báról közé.[1731] Bár a fiatalabb fiú, II. Boldizsár is főkamarási és főtárnokmesteri,[1732] valamint albáni tisztet töltött be; ő szerezte meg adománybirtokként Hédervárt (Győr megye), Enyinget (Veszprém megye) és kisebb dunántúli birtokokat. II. Boldizsártól születik az a III. Boldizsár főasztalnok, aki a családot továbbviszi II. Ferenc grófban és egyetlen fiában, I. Ádámban.

A nagyon tudatos szlavóniai családi- és birtokpolitika után 1524-ben fordulat állt be; az egyre erősödő oszmán fenyegetettség miatt a családnak a Magyar Királyság védettebb területei felé kellett fordulnia. I. Ferenc elérte, hogy Jagelló II. Lajos király (1516–1526), akivel lényegében együtt nevelkedett, a kihalt Újlaky család nyugat-magyarországi birtokát, Németújvárt (Güssinget)[1733] mintegy 70 faluval 1524-ben neki adományozza. Vas vármegye főispáni méltóságát is viselte. Felesége Svetkovics Katalin (Katharina Schwetkovitsch), Habsburg Mária királyné német udvarhölgye volt.[1734] A mohácsi csatában ő vezette a királyi jobb szárnyat, de a szörnyű ütközetbeli mészárlást túlélte, s rövid kivárás után Habsburg I. Ferdinánd megválasztott magyar királyhoz (1526–1564) csatlakozott, akitől Rohonc és Szalónak uradalmait kapta meg közel 40 helységgel, 1527-ben.[1735] Ettől kezdve tehát Németújvár, majd Rohonc és Szalónak váltak a család fő rezidenciáivá. I. Ferdinánd király Batthyány I. Ferencet élete végéig egyik leginkább megbecsült magyar tanácsosának tartotta, aki bécsi vagy grazi tanácsadó útjai alkalmából kimagasló összegű napidíjat kapott.[1736] Végrendeletében[1737] örökösének testvére gyerekeit nevezte meg. II. Miksa császár és magyar király Ferenc halála után az örökös III. Boldizsártól kérte el nagybátyja Szent Kereszt-ereklyéjét ajándékképpen.[1738]

A család Ferenc testvére, II. Boldizsár (1491–1525) gyermekeiben folytatódott: I. Kristóf főpohárnok (szül. 1510, pohárnok:1534–1570)[1739] és annak fia, III. Boldizsár (1537–1590) utódaiban. Az utóbbi bécsi és párizsi udvari szolgálata után inkább németújvári várában épített ki Európa-szerte híres humanista

---

[1731] PÁLFFY, *A Batthyány család…, i. m.,* 323.

[1732] Batthyány I. Ferenc öccse, II. Boldizsár. 1528-ban hal meg. Vö. ZIMÁNYI, *Repertórium…, i. m.,* 5. Fallenbüch nem szerepelteti II. Boldizsárt királyi tárnokmesterként. FALLENBÜCHL, *Magyarország…, i. m.* 80.

[1733] Vas megyében, ma Burgenlandban: Güssing (A).

[1734] PÁLFFY, *A Batthyány család…, i. m.,* 323.

[1735] Ma: Rechnicz és Stadtschlaining, Burgenlandban. Vö. ZIMÁNYI, *Repertórium…, i. m.,*5.

[1736] PÁLFFY, *A Batthyány család…, i. m.,* 326.

[1737] Végrendelete 1989-ben került elő egy hagyatékból, erősen rongált állapotban. A körmendi Batthyány levéltár iszonyatos pusztulást szenvedett el az 1945. évi szovjet megszállás következtében. Vö. BAJZIK Zsolt, *A körmendi Batthyány kastély műkincseinek és levéltárának sorsa 1945 után = A Batthyányak évszázadai…, i. m.,* 265–274.; ZIMÁNYI Vera, *A Magyar Országos Levéltárba került körmendi Batthyány Hercegi Levéltár = A Batthyányak évszázadai…, i. m.,* 275–280. Lásd a végrendeletet: KÓTA Péter, *Batthyány Ferenc végrendelete 1559-ből = A Batthyányak évszázadai…, i. m.,* 53–64.

[1738] KÓTA, *Batthyány…, i. m.,* 53.

[1739] FALLENBÜCHL, *Magyarország…, i. m.,* 119. Itt Kristóf halálának éve: 1571. Koltai kötetében azt írja, hogy Kristóf halála 1570-ben következett be. KOLTAI, *Batthyány Ádám…,i. m.,* 48.

udvart,[1740] visszavonulván a bécsi udvartól; inkább a természettudományokban mélyült el. Magasabb katonai tisztséget sem töltött be. De szablyáját gyakorta forgatta a törökök ellen is Nádasdy Ferenccel, a híres „Fekete béggel" (1555–1604) és sógorával, Zrínyi György (1549–1603) dunántúli kerületi főkapitánynyal karöltve.[1741] Nádasdy Ferenccel együtt az 1580-as évek országgyűlésein a rendi ellenzék vezéralakjaikként szerepeltek, és I. Rudolf császár és király, valamint magyarországi helytartója, Ernő főherceg többször is tervezték elfogatásukat, illetőleg meggyilkoltatásukat.[1742]

Boldizsár fia, Batthyány II. Ferenc (1574–1625) apja tudományok iránti mély érdeklődését nem örökölte, de a királyi udvarba sem szívesen utazott. Ebben nyilvánvalóan apja befolyása jelentkezett, hiszen Boldizsár az udvari bíztatások ellenére sem küldte egyetlen fiát apródoskodni a királyi udvarba. Az ifjú Ferenc igazi iskolája a csatamező lett; Istvánffy Miklós levele szerint 18 évesen már részt vett Sziszek és Kiskomár felmentésénél 1592-ben,[1743] hogy ezután a „hosszú háborút"[1744] végigharcolja. Azonban, református hite ellenére sem állt Bocskai rendi szabadságharcának[1745] oldalára, noha az erdélyi fejedelem és a budai pasa is éppen elégszer hívta.[1746] Ellenben az uralkodó iránt tanúsított hűségéért az Illésházy-perbe, az alperes során belerángatott Joó János személynöktől elkobzott körmendi uradalmat előbb zálogbirtokként, majd 1606-tól királyi adományként megkapta.[1747]

Batthyány II. Ferenc mind a harcokban, mind a hazai mulatságokban, táncban, udvarlásban élen járt, míg végül viszonylag későn, 33 évesen megnősült: az 1594-ben felségárulással megvádolt Lobkovicz Poppel György egykori cseh királyi udvarmester testvérének, a magyarországi birtokaira menekült Lászlónak legkisebb lányát, Évát vette nőül 1607-ben.[1748] A házasságukból született első kisfiú, Boldizsár tizennégy éves korában meghalt, ám az 1610. február 14-én született Ádám – egyetlen életben maradt fiúként – nemcsak megérte a felnőttkort, hanem sikeresen bővítette is a családot; az idősebbik fia, Kristóf viszi to-

---

[1740] Erről lásd részletesen: BOBORY Dóra, *Batthyány Boldizsár és humanista köre. Erudíció, természettudomány és mecenatúra egy 16. századi magyar főúr életében,* Századok (2005)139, 923–944; BOBORY, Dóra, *The Sword and Crucible. Count Boldizsár Batthyány and Natural Philosophy in Sixteenth-Century Hungary,* Newcastle upon Tyne, 2009.

[1741] PÁLFFY, *A Batthyány család…, i. m.,* 327.

Zrínyi György a szigetvári hős, Zrínyi Miklós fia volt.

[1742] KOLTAI, *Batthyány Ádám…, i. m.,* 50–51., 60–61.

[1743] Istvánffy levele Clusiusnak, Pozsony, 1592. október 31. Idézi: KOLTAI, *Batthyány Ádám…, i. m.,* 63.

[1744] A kortársak a tizenöt éves háborút nevezték „hosszú háború"-nak (1591/1593–1606).

[1745] 1604–1606.

[1746] Erre lásd részletesen: DOMINKOVITS PÉTER, *„Egy nemzetek lévén…", A Nyugat-Dunántúl Bocskai István 1605. évi hadjárata idején,* Bp., 2006.

[1747] Vö. TÓTH István György, *Körmend története a kora újkorban (1526–1809) = Körmend története,* szerk., SZABÓ László, Körmend, 1994, 115–116., Lásd még KOLTAI, *Batthyány Ádám…, i. m.,* 69.

[1748] Erről lásd részletesen TAKÁTS Sándor, *Zrínyi Miklós nevelőanyja,* Bp., 1917.

vább azt az ágat, amelyből majd a hercegi származik, míg a fiatalabb Páltól eredeztetik a grófi ágat.

Batthyány II. Ferenc legalább annyira kerülte a bécsi, illetőleg prágai udvart, mint annak idején édesapja, Boldizsár tette. 1605-ben ugyan ellenállt Bocskai hívásának, ám Bethlen Gábor fejedelem (1613–1629) idején füle már meghallotta a hívó szót. A korabeli szóbeszéd szerint az átállásra felesége beszélte rá. 1620 októberében a fejedelem és Ferenc személyesen találkoztak Rohoncon,[1749] ahol megbeszélték a közös terveket. Batthyány II. Ferenc a Bethlen által elkobzott nyugat-dunántúli egyházi birtokok jó részét megkapta a fejedelemtől – részben zálogösszegért cserében –, viszont ezért dunántúli kerületi főkapitányi tisztséget vállalt. A dunántúli harcok idején várai egy részét megszállták a császáriak, de azokat sikerült fölszabadítania.[1750]

Batthyány II. Ferenc a nikolsburgi békekötés után, 1622 márciusában bocsánatot kért és nyert az uralkodótól, sőt az 1622. évi soproni nádorválasztó országgyűlésen az uralkodó által kiállított négy nádorjelölt között szerepelt az ő személye is.[1751]

Amikor a dunántúli nagyúr 1625 szeptemberében meghalt, a várandósan maradt özvegy ugyan még egy kisfiút szült, de ő sem maradván életben, a család egyetlen reménysége az akkor tizenöt és fél éves Ádám maradt. Lobkovicz Poppel Éva nem ment újra férjhez, hogy ő maradhasson a félárvák és a hatalmas birtokok fölött a gyám, ill. a legfőbb gondnok, és hogy életben maradt gyermekeinek a lehető legjobb nevelést biztosíthassa. A fiatal Ádám így otthon maradt, pontosabban édesanyja a rohonci kastélyban rendezett be fiának saját udvartartást, és Zvonarics Györgyöt, a Wittenbergben tanult fiatalembert rendelte mellé praeceptornak.[1752]

Batthyány I. Ádám igen rövidre sikeredett otthoni tanulás után, 1627-ben édesanyja oldalán már megjelent Bécsben, hogy tisztelegjen az uralkodó előtt és elsajátítsa az udvari élet csínját-bínját, vagyis az uralkodónak való „udvarlást”,[1753] majd hamarosan Nádasdy Pál udvarába került az akkoriban szokásos udvari szolgálatra.

Az ifjú Ádám 1630 júniusában kamarási kinevezést kapott, amely a császár személyes szolgálatát jelentette az uralkodó belső szobáiban.[1754] Ekkorra már katolizált, de a császár és király vallásos buzgalma bizonyára további éles nyomot hagyott benne.

Édesanyja súlyos ellenkezését nemcsak katolizálása, hanem udvari kapcsolatai is kiváltották; ugyanis Bécsben ismerkedett meg Formentini Aurórával, Friaul egyik régi nemesi családjának sarjával, akinek az édesanyja is a császárné

[1749] KOLTAI, *Batthyány Ádám…, i. m.,* 72.
[1750] Lásd erről részletesen KOLTAI, *Batthyány Ádám…, i. m.,* 73–76.
[1751] *Uo*., 76.
[1752] *Uo.,* 83–84.
[1753] Az udvarlásról és az udvari társadalomról lásd részletesen ELIAS, Norbert, *Az udvari társadalom, A királyság és az udvari arisztokrácia szociológiai jellemzőinek vizsgálata,* Napvilág, Bp., 2005.
[1754] KOLTAI, *Egy magyar főrend…, i. m.,* 59.

szolgálatában állt. A kortársi feljegyzések szerint a magyar főurat pusztán Aurórа itáliai szépsége nyűgözte le, hiszen valójában igen szerény volt hozománya.[1755] Tehát úgy nézett ki, hogy a magyar grófot Bécs testileg-lelkileg rabul ejtette, s életét ott fogja leélni. Ám amikor 1633-ban II. Ferdinánd (1619–1637) kinevezte dunántúli kerületi főkapitánnyá és egyben a Kanizsával szembeni végvidéki főkapitánnyá, feleségestül hazaköltözött.

1633-ban mind birtokai újjászervezéséhez és a korszerű gazdálkodás bevezetéséhez, annak adminisztrációjához, mind a végvidék irányításához óriási energiával fogott; ugyan nem szakadtak meg udvari kapcsolatai, de ettől kezdve szinte állandóan úton volt – hol birtokközpontjait, hol Bécset vagy Pozsonyt látogatta meg politikai célzattal, hol a végvidék várait és katonáit mustrálta meg, hol a törökök ellen indított portyát, s egy-egy jól sikerült kicsapás után együtt mulatozott, ivott, zenéltetett, olykor táncra is perdült barátaival és vitézeivel, s örült a zsákmánynak.[1756] Birtokai egy részére katona-parasztokat telepített le, s hajdú-szabadságot adományozott nekik, ez által is biztosítva a Dunántúl és birtokai védelmét. Uradalmaira és lakóira olyannyira odafigyelt, hogy szinte személyesen ismerte jobbágyait, még inkább famíliárisait, vitézeit, akikkel oly sokszor és élvezettel kapott lóra az oszmánok ellen, hogy megmutassa: *„a magyar vitéz is kenyeret eszik.”*[1757]

Batthyány I. Ádámnak ezer és ezer dolga között arra is jutott ideje, hogy katolikus papokat hívjon udvarába (s ezzel előzte a protestáns lelkészeket), szerzeteseket telepített le, egyúttal mecénáskodott.[1758] Udvari építkezésbe fogott, bővítette könyvtárát, levéltárát rendezte, illetve rendeztette, s mindenről pontos feljegyzéseket készített. Energikus személyiségét, kapcsolatrendszerét, sokoldalúságát, több szinten megmutatkozó kiváló szervezőképességét és életvidámságát, vitézi ethoszát a gazdag Batthyány levéltár sok-sok hátramaradt irata megbizonyítja.

I. Ádám gróf két fiát is katonává nevelte; ez volt I. Ádám vitézi eszményképe, ethosza. Így királyi adományból örökletessé vált dunántúli és végvidéki főkapitányi tisztét fia, II. Kristóf (1637–1687), majd unokája, II. Ádám is örökölte (1662–1703), aki nagyon fontos szerepet vitt a török-ellenes felszabadító háborúban, Székesfehérvár és Kanizsa visszavívója. E kiugróan jelentős tisztség, a

---

[1755] *Uo*. 63–64.

[1756] J. ÚJVÁRY Zsuzsanna, *„vígan voltam” (Batthyány I. Ádám értelezésében)* = MAMÜL *minden kor a főszerkesztő Kőszeghy Péter LX. születésnapjára,* szerk. BARTÓK István, CSÖRSZ RUMEN István, JANKOVICS József, SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, rec.iti, Bp., 2011, 280–283.

[1757] Vö. erről részletesen: J. ÚJVÁRY Zsuzsanna, *„De valamíg ez világ fennáll, mindennek szép koronája fennáll”, A vezekényi csata és Esterházy László halála,* Hadtörténelmi Közlemények, 119(2006), 4., 943–972; UŐ. *Batthyány I. Ádám, a vitéz katona = Batthyány I. Ádám és köre,* szerk. UŐ. , Piliscsaba, 2013, 115–153.

[1758] Vö. erről részletesen: J. ÚJVÁRY zsuzsanna, *A domonkosok visszatelepítési kísérlete a Batthyányak birtokára = Historicus Polonus-Hungarus, Emlékkönyv Puciłowski József Atya tiszteletére hetvenedik születésnapja alkalmából,* szerk. Tomasz GAŁUSZKA OP, Pál Attila ILLÉS, Marek MIŁAWCKI OP, Balázs ZÁGORHIDI CZIGÁNY, Wydawnictwo Esprit, Krakkow, 2010, 665–674.

két főkapitányi pozíció családon belüli és egymás utáni öröklődése egyedülálló volt a magyar történelemben; ez még olyan fontos családoknak, mint a Zrínyiek, akik többször töltötték be a báni méltóságot, sem sikerült.[1759] A katonai karrieren kívül II. Ádámnak is megadatott a politikai, illetve az udvari fényes pályafutás: 1687–1693 között udvari főpohárnok mester, majd 1700-tól országbíró lett, e mellett a horvát báni méltóságot is betöltötte.[1760]

Batthyány II. Ádám és Strattmann Eleonóra – aki kiváló birodalmi befolyással és az alsó-ausztriai trautmannsdorfi uradalommal bírt – első fia, Lajos Ernő (1696–1765) először római szent birodalmi gróf lett, majd 1721-től sziléziai, morva-, csehországi és ausztriai nemességet nyert.[1761] I. Lajos és öccse, Károly Bécsben nevelkedtek. Míg a török elleni harcok idején a magyar arisztokraták többsége az országban tartózkodott – már csak azért is, mert egyrészt valamilyen országos méltóságot viseltek vagy egyik királyi vár főkapitányai voltak, másrészt saját birtokaik védelme érdekében – addig a XVIII. században már inkább az udvart, illetőleg az udvari szolgálatot választották. Erre az évszázadra már többnyire eltűnt a magyar arisztokrácia idegen-ellenessége, s katolikus hitük sem ellenkezett az uralkodó vallásával. Lajos, miként édesapja, ő is az udvari arisztokráciából választott magának feleséget: a cseh kancellár lányát, Kinsky Teréziát vette nőül. 1728-tól valóságos belső titkos tanácsos, majd kancellár lett, s megkapta a legfontosabb rendjelet, az Aranygyapjas lovagi címet.[1762] 1751-ben az országgyűlésen közfelkiáltással választották meg a Magyar Királyságnak a király utáni legmagasabb méltóságára, nádorrá.[1763] Mint a Helytartótanács elnöke, a legfőbb végrehajtó hatalom letéteményese és az igazságszolgáltatás csúcsán, a Hétszemélyes Tábla élén is ő állt. A Mária Terézia királynő (1740–1780) által összehívott utolsó rendi országgyűlésen (1764–1765) azonban már nem tudott egyet érteni az uralkodó abszolutisztikus törekvéseivel. Fontos tényked̄ése között kell megemlítenünk az Országos Levéltár elődjének, a Regnikoláris Levéltárnak a felállítását. Lajos hozta létre a majorátusnak nevezett hitbizományt is, ő építtette át barokká a körmendi kastélyt (1730-as kezdettel), amelylyel a család központja a távolabbi Németújvárból ide tevődött át, és a családi levéltárat is ő hozatta oda.[1764]

Lajos öccse, Károly a katonai pályát választotta: tábornagy, horvát-szlavóndalmát bán (1742–1756), majd Bajorországban és Belgiumban a császári seregek fővezére lett. Igen fontos hadi eseményekben vett részt, hiszen ekkor fél Európa a fiágon kihalt Habsburgok ellen fordult. Ő lett a főhercegek, II. József

[1759] PÁLFFY, *A Batthyány család…, i. m.,* 335.
[1760] FALLENBÜCHL, *Magyarország…, i. m.,* 72., 75.
[1761] NAGY, *Magyarország…, i.m.,*A–B, 244–245. Vö.: MÓRICZ Péter*, Batthyány Lajos és Körmend = A Batthyányak évszázadai…, i. m.,* 149.
[1762] *Uo.* 150.
[1763] SZÍJÁRTÓ M. István, *A Diéta, A magyar rendek és az országgyűlés 1708–1792,* Osiris, Bp., 2005, 298.
[1764] ZIMÁNYI, *Repertórium…, i.m.,* 6.

és II. Lipót nevelésének legfőbb irányítója. Nem véletlen, hogy Károlyt 1764-ben az uralkodó hercegi rangra emelte, elsőszülötteire örökíthető joggal.[1765]

Lajos nádor fiatalabbik fia, József (1727–1799) az egyházi hatalom élére került: a nagyszombati egyetem elvégzése után az esztergomi kanonokságtól gyors léptekkel jutott el az erdélyi püspöki székbe 1759-ben, ahol Kolozsvárott árvaházat alapított, majd kalocsai érsekként ott szemináriumot, gimnáziumot, nyomdát és nemesi konviktust indított el, több helyen templomot épített. 1776-ban jutott a csúcsra: esztergomi érsek, hercegprímás, főkancellár, majd két év múlva bíboros lett. Óriási kultúrapártoló és iskolaépítő tevékenységet folytatott, s a pozsonyi prímási palota építése is az ő nevéhez fűződik. Élesen szembehelyezkedett II. József egyházpolitikájával, és ettől nem is lépett vissza.[1766] Ő koronázta meg a rövidéletű II. Lipótot (1790), majd 1792-ben I. Ferencet.

A pinkafői grófi ághoz tartozott a Józsefnél fiatalabb Németújvári gr. Batthyány Ignác, aki 1741-ben született. Iskoláit Grazban, Rómában végezte, s ott nagy lelkesedéssel búvárkodott a vatikáni levéltárban, majd történeti munkákat is írt. 1780-tól viselte az erdélyi püspöki süveget. Mindent megtett, hogy Gyulafehérvárt ismét kulturális központtá tegye.[1767] Hatalmas könyv- és régi nyomtatványok gyűjteményéből megalapította a Batthyáneumot, amelyben gazdag természettudományos gyűjtemény is volt; csillagvizsgáló intézetet is alapított.

A hercegséget Lajos nádor harmadik fiának, Tivadarnak utódai örökölték.

A reformkorból több családtagot is kiemelhetnénk: Fülöpöt, a „szelíd herceget" (1781–1870), a nádor dédunokáját, aki nagy mecénás volt, s a Magyar Tudományos Akadémiát 50 ezer forinttal támogatta;[1768] Batthyány István grófot, akit a magyar lótenyésztés úttörőjeként emlegethetjük gr. Széchenyi mellett; Tivadar unokáját, Kázmért, aki fiatal korában még magyarul is alig tudott. Azonban az 1840. évi országgyűlésen már a Főrendi Tábla egyik ellenzéki vezéralakjaként működött demokratikus és szabadelvű politikájával.[1769] 1848-ban külügyminiszter lett,[1770] majd emigrációba kényszerült. A grófi ág Zsigmondi ágából, Batthyány Jánostól származik Lajos, az Első Felelős Magyar Kormány miniszterelnöke, aki az 1843-44. évi országgyűlésen a főrendi ellenzék vezéreként hallatta szavát. Bár kormányfőként megőrizte lojalitását az uralkodó-ház iránt, s legfőbb célja az volt, hogy az uralkodót és a nemzetet kibékítse, 1849. október 6-án őt is kivégezték, miként a tizenhárom aradi vértanút.

A pinkafői ágból származik a XX. század legismertebb Batthyány családtagja, László gróf, aki a hercegi ág kihalása után, 1915-ben nyerte el a hercegi mél-

---

[1765] *Uo.,* 6.

[1766] *Magyar művelődéstörténeti lexikon, középkor és kora újkor, I–XIII.* (a továbbiakban: MAMÜL), főszerk. KÓSZEGHY Péter, Bp., Balassi, 2003–2011. I. 313–314.

[1767] MAMÜL, I. 312–313.

[1768] DOMANICZKY Endre, *Az elfelejtett magyar mecénás, herceg Batthyány Fülöp = A Batthyányak évszázadai…, i. m.,* 163–172., 228.

[1769] *Révai Nagylexikon,* Bp., 2. k. 701–702.

[1770] ZIMÁNYI, *repertórium…, i. m.,* 7.

tóságot.[1771] Őt méltán nevezzük a *„szegények orvosá”*-nak, és 2003. március 3-a óta[1772] a Katolikus Egyház boldoggá avatottai között van a helye. A bécsi egyetemen szerzett orvosi diplomát. Édesanyja korai halála indította el a gyógyító pálya felé, de mély vallásossága és a szegény emberek iránt érzett empátiája alakította ki benne azt az életszentséget, amelyet boldoggá avatása koronázott meg. Már gyermekkorában gyakran mondogatta, hogy a szegényeket ingyen fogja gyógyítani. 1902-ben Köpcsényben[1773] 25 ágyas magánkórházat alapított, amelyet az I. világháborúban (1914–1918) emeletráépítéssel 120 ágyasra bővített. Trianon után a herceg családjával együtt[1774] Körmendre költözött, ahol az egyik szárnyban itt is megalapította a saját magánkórházát, főként szembetegek számára. Betegeit nemcsak ingyen gyógyította, hanem anyagilag is segítette – egykori betegei már életében szentnek tartották.[1775]

[1771] *Uo.*

[1772] Boldoggá avatási ceremóniáját II. János Pál pápa végezte el Rómában.

[1773] Ma: Kittsee, (A).

[1774] Coreth Mária Teréziával kötött házasságot 1898. november 10-én. Házasságukból 13 gyermek született.

[1775] Életéről vö. PUSKELY Mária, *Boldog Batthyány-Strattmann László,* Szent István Társulat, Bp., 2003.

J. Újváry Zsuzsanna (Budapest)

Békétlen békeviszony: az oszmán uralom előrenyomulása a XVII. század első felében a Magyar Királyságban

„Áldott magyar nemzet kevés maradékja,
Régen Európának ki valál csillagja,
Avagy ez világnak tüköre s zászlója,
Az jó, tisztességes hírnek kívánója.”
(Wathay Ferenc) [1776]

1. „Antemurale Christianitatis”

„Ha jól emlékszem, immár száz esztendeje ólálkodnak Európa körül a törökök Istenre-emberre acsarkodó fegyverei. Villámgyors egymásutánban igázták le Görögországot, Macedóniát, Bulgáriát, Albániát […] szolgaságra taszítva, vallásukból kiforgatva őket, idegen hitet, idegen erkölcsöt, idegen törvényt, a hitetlenek nyelvét kényszerítették rájuk. […] Legutóbb elhatolt már csaknem Európa közepéig, s most országunk s hazánk tőszomszédságában vetette meg lábát. […] Több mint hatvan esztendeje csaknem szakadatlanul álljuk a háború perzselő dühét, mégpedig saját erőnkből, egyetlen nép fegyvereivel. Helytállunk, pedig kimerített a sok vereség, hadakozás és gyász. […] és a szabadság emlékén kívül egyebünk sem maradt, mint fegyverünk és bátorságunk, hiszen sokszor kerültünk végveszélybe. […][1777] – írta saját koráról e döbbenetesen valós sorokat Hunyadi János,[1778] illetőleg az ő nevében humanista tudósa, Vitéz János. Ekkor országunkat már jó ideje a *„Kereszténység védőbástyájá”*-nak *(„Antemurale Christianitatis”, „Propugnaculum Christianitatis”*) nevezték. A Magyar Királyság ekkorra már túl volt az ország kulcsának vagy kapujának nevezett Nándorfehérvár első, hónapokig tartó török ostromán.[1779] Az 1440. évi, majd az

[1776] *Wathay Ferenc énekes könyve*, XXIV. Ének, sajtó a. rend. NAGY Lajos, Helikon, Bp., 1976, 118.
[1777] Hunyadi János levele V. Miklós pápához. 1448. szeptember 17. = *Magyar humanisták levelei, XV–XVI. század,* közreadja, V. KOVÁCS Sándor, Bp., 1971, 120 – 121.
[1778] Hunyadi János 1446–1453 között volt kormányzó. A levelet a kormányzó még a rigómezei vesztes csata előtt írta a pápához.
[1779] Nándorfehérvár a XIV. század végén valójában már kiállt egy ostromot I. Bajezid szultán (1389–1402) seregétől, de a szakirodalom az 1440-est szokta elsőnek nevezni. Így az előbbit Szabó Pál, szellemesen, „nulladik”-nak nevezi. Az 1440. évi ostrom teljesen átfogó, mind a szakirodalmat, mind új forrásokat felvonultató elemzését ő végezte el. Vö., SZABÓ Pál, *1440* –

1456. évi sikeres védelem évtizedekre késleltette az oszmán uralom alá kerülést, ugyanakkor jól jelezte a tendenciát: az ország a terjeszkedő birodalom útjában áll, és a kérdés csupán annyi, meddig tud ellenállni az egyre nagyobb nyomásnak.

A Védőbástya-toposz[1780] már a tatárjárás után megfogalmazódott; először IV. Bélának (1235–1270) IV. Ince pápához (1243–1254) 1254-ben írt levelében.[1781] Az 1479-es Dubnici krónika szerint a nemzetet és a kereszténységet védelmező Szent László király hermája győzedelmeskedett az 1345-ben Erdélybe betörő tatárok fölött, mert ő vezette a székelyeket. A XV. században pedig már teljes vértezetében felállt a toposz: a magyar király és országa a *„hit falává és pajzsává”*[1782] vált – miként azt I. Ulászló (1440–1444) és Hunyadi is megfogalmazta. Ez a gondolat a XV. század végére teljesen begyökerezett a közfelfogásba.[1783] Aeneas Sylvius Piccolomini,[1784] Frangepán Ferenc[1785] és a humanisták

---

Nándorfehérvár első oszmán–török ostroma és előzményei (Doktori értekezés), Areión Könyvek, Szeged, 2015.

[1780] BITSKEY István, *A nemzetsors toposzai a 17. századi magyar irodalomban = Nemzet – identitás – irodalom,* szerk. BITSKEY István, GÖRÖMBEI András, Debrecen, 2005, (Csokonai Könyvtár 35.), 15.

[1781] Vö. BENDA Kálmán, *A magyar nemzeti hivatástudat története (a XV–XVII. században),* Bp., 1937; RÁCZ István, *A török világ hagyatéka Magyarországon,* Debrecen, 1995, 15.

[1782] *„Sunt murus et clipeus fidelium pro honore nominis divini et defensione fidei catholicae.”* III. Ulászló lengyel, majd I. Ulászló néven magyar király koronázás előtti oklevele. Krakkó, 1440. március 8. Idézi: RÁCZ, *A török világ hagyatéka, i. m.,*15.

[1783] BENDA Kálmán, *A keresztény közösség, Magyarország és a török hatalom a XV. században* = A Gróf Klebensberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve, 1936, 3–32. A szerző több munkáját is e kérdés vizsgálatának szentelte, vö. UŐ. *A magyar nemzeti hivatástudat története (A XVI–XVII. században)*, Bp., 1937.; UŐ. *A törökkor német újságirodalma. A XV–XVIII. századi német hírlapok magyar vonatkozásainak forráskritikájához.* Magyar Történettudomány Intézet, Bp., 1942.

Mivel a kérdésnek szinte könyvtárnyi irodalma van, itt csak néhány, jellegzetes és fontos munkát sorolok fel: HORVÁTH Magda, *A törökveszedelem a német közvéleményben,* Bp.,1937.; WACZULIK Margit, *A török korszak kezdetének nyugati történeti irodalma a 16. században,* Bp., 1937.; HOPP Lajos, *Az „antemurale” és a „conformitas” humanista eszméje a magyar–lengyel hagyományban,* Balassi, Bp., 1992, (Humanizmus és reformáció); IMRE Mihály, *„Magyarország panasza”, A Querela Hungariae toposz a XVI–XVII. században,* Debrecen, 1995 (Csokonai Könyvtár); UŐ. *„A kereszténység védőbástyája, Egy irodalmi toposz XVI. századi változatai” = Hagyomány és korszerűség a XVI–XVII. században,* szerk. PETERCSÁK Tivadar, Eger, 1997, 217–233. (Studia Agriensia, 17.); UŐ. *Az isteni és emberi szó párbeszéde, Tanulmányok a 16–18. századi protestantizmus irodalmából,* Hernád, Sárospatak, 2012. Különösen: 45–172.; A XVI–XVII. századi közvéleményről, politikai kultúráról alapvető munka: BENE Sándor, *Theatrum Politicum,* Debrecen, 1999 (Csokonai Könyvtár 19.), különösen az epilógus, 331–391.; A reformátorok szemléletéről: ŐZE Sándor, *„Bűneiért bünteti Isten a magyar népet” Egy bibliai párhuzam vizsgálata a XVI. századi nyomtatott egyházi irodalom alapján,* Bp., 1991, Magyar Nemzeti Múzeum Művelődéstörténeti Kiadványa II.; Uő. *Apokaliptikus időszemlélet a korai reformáció Magyarországán (1526–1566),* Akadémiai doktori értekezés, kézirat, 2011.;

[1784] Aeneas Sylvius Piccolomini: híres humanista tudós, az európai uralkodókkal és tudósokkal állt kapcsolatban. II. Pius néven 1458 és 1464 között ült a pápai trónon.

hosszú sora hirdette a védőbástya-toposzt és a török veszedelmet. A mohácsi csata után Johannes Cuspinianus[1786] úgy beszélt a magyarokról, mint az egész kereszténység pajzsa és védőbástyája: *„Hungari, quorum regnum antemurale, et Christianitatis clypeus vulgo apellatur."*[1787] Már Benda Kálmán megállapította, hogy a török-magyar problémához hasonló általános nagy érdeklődést kétszáz éven át majd csak a reformáció fog kiváltani.[1788] Persze kezdetben Luther éppen elítélően nyilatkozott a török kérdésben, és a magyarok török-ellenes harcát is ellenezte: *„…Sőt a magyarok azzal dicsekednek, hogy Isten védői, és azt éneklik a litániában: ut nos defensores tuos exaudire digneris, hallgass meg minket, védelmezőidet. Isten az ilyesmit káromlásnak tartja."*[1789] Azonban a *„Türkengefahr"* (török-veszély) retorikája – Melanchtonnak köszönhetően – be fog ágyazódni a protestáns irodalomba.[1790]

Visszatérve Hunyadi elhíresült levelének soraihoz, a múlt, majd a korabeli valóság pontos látleletének megjelenítése után az ország jövendő sorsa is felsejlik az elkövetkező két és fél évszázadra vonatkozóan: *„… Mert nincs olyan kegyetlenség, amit el ne követtek volna rajtunk, és soha nem lesz vége, akár győzünk, akár veszítünk: az ellenség állandóan a nyakunkon marad, mert gyűlölete túltesz még erején is. Ellenségünk […] most sem győzelmet: bosszút akar venni rajtunk"*.[1791] Az ország sorsára vonatkozó jóslat igaznak bizonyult: beteljesedett. Igen félelmetes lehetett a kortársak szemében, hiszen mintegy 225 évvel később Zrínyi Miklós még mindig a törökök győzelmétől óvta nemzetét, igaz, azt egy kicsit módosult értelemben használta: *„Mert a török, anélkül, hogy győzne, mindig győz, hacsak nem marad legyőzött.[…]"*[1792] A költő ezzel annak a meggyőződésének adott kifejezést, hogy amíg a törökök az országban vannak, ők a helyzet urai mindaddig, amíg aktív, támadó hadjárattal – amelynek nem tudnak ellenállni – le nem győzik őket.

Azonban a Moháccsal és Buda vesztével bekövetkezett tragédiák, a virágzó középkori magyar állam elpusztulása sem feledtették el az országgal a „*propug-*

[1785] Frangepán Ferenc (1483?–1543) nagy műveltségű humanista főpap, előbb kalocsai érsek, majd egri püspök. Széles nemzetközi kapcsolatrendszert ápoló, irodalomkedvelő, művészetpártoló erazmista tudós. 1541-ben, a birodalmi gyűlésen nagy sikerrel adta elő latin nyelvű beszédét a törökveszélyről. *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon, középkor és kora újkor, III.*, főszerk. KŐSZEGHY Péter, Bp., 2005, 215–216.

[1786] Cuspinianus, Johannes (1473–1529): német születésű humanista orvos, tudós, diplomata, költő, a bécsi egyetem professzora, majd rektora. Törökellenes oratiókat is írt. Az 1526-ban megjelent munkájában, bár a magyarok védőpajzsként szerepelnek, de őket okolta II. Lajos király haláláért, amely vádat Brodarics István a mohácsi vészről írt krónikájában utasított vissza. Ez a felelősség-felemlegetés inkább arra volt hivatva, hogy elfedje Európa súlyos mulasztását. Ugyanis leszámítva a pápát és a lengyeleket, akik csapatokat küldtek a magyar király segítségére, a keresztény „respublica" tétlenül nézte a szultáni sereg támadását.

[1787] Idézi: IMRE, *„Magyarország panasza" i. m.,* 144.

[1788] BENDA, *A törökkor német újságirodalma… i. m.,* 24.

[1789] Idézi: IMRE, *„Magyarország panasza" i. m.,* 167.

[1790] IMRE, *Az isteni és emberi szó párbeszéde, i. m.,* 47.

[1791] Ld. 2. jegyzetet.

[1792] SZELESTEI NAGY László, *Zrínyi Miklós tanácsai a császárnak 1664 tavaszán,* Irodalomtörténeti Közlemények, 84(1980), 185–198.

naculum Christianitatis" vagy *„murus et antemurale fidei christianae"*, illetőleg a *„Vormauer oder Bollwerk des Christentums"* toposzát, amely messze nem csupán irodalmi pátoszformula volt, hiszen a megmaradt Magyar Királyság ténylegesen a Nyugat védőbástyája, pufferzónája lett, ugyanakkor – akarata ellenére – az Oszmán Birodalom védmű szerepét is el kellett látnia a Nyugattal szemben. A pécsi születésű Kis Péter deák *Exegeticon (Magyarázat)* c. műve hosszú címében remekül kifejezte a magyarok óhaját, hogy királyuktól mit várnak, egyúttal az ellenségnek a korban használt állandó jelzőit is felsorolta: *„MAGYARÁZAT azaz egyfajta hasznos összefoglalása annak, miként kell fegyvert fogni a vad barbár és a kereszténység örökös ellensége, a zsarnok török ellen, amely az isteni II. Miksának, a mindig felséges választott római császárnak, Németország, Magyarország, Csehország királyának, Ausztria főhercegének, Burgundia hercegének stb., az igen jóindulatú, minden kegyességgel megáldott fejedelemnek az 1564. évben szerencsét kívánva ajánltatott."*[1793]

A védőbástya-toposz mellett sok egyéb, állandóvá vált retorikai tárgy, gondolat is feltűnt már a XVI. században is, de a XVII. században – amikor az Oszmán Birodalommal kötött hosszú béke még a reményét is elvette a török iga alóli felszabadulásnak – egyre inkább gyökeret vert a *„romlás", „a haza utolsó veszedelme"* érzete.[1794] A költő Zrínyi Miklós saját korát nevezte a „*magyar romlás saeculum*"-ának, és sokan mások, főként a század második felében – többek között Wesselényi Ferenc is –, Zrínyihez hasonlóan, igen drámaian fogalmaztak: *„…csak alig láttatunk haldokolva élnünk…"*[1795]

2. A százötven éves oszmán uralom summázata

A Mohács utáni, kavalkádszerűen feltörő háborúk egyszerre elrettentőek és pusztítóak voltak, ugyanakkor az ország lakosságának többsége még reménykedett a meg- és felszabadulásban, az ország újraegyesítésében és a régi „aranykor" visszatértében. Ezen évtizedek belpolitikai küzdelmei és országegyesítési kísérletei János király halálával (1540), illetőleg Izabella királyné és fia, János Zsigmond Erdélybe történő visszatérésével (1556) lezárultak. Az oszmán hadjáratok sorozata azonban csak az 1568. évi, második drinápolyi békével ért véget.

Az 1568 után beköszöntő és a tizenöt éves háború kitöréséig (1591) tartó majdnem negyed évszázad – oszmán-magyar viszonylatban – már sok mindenben előrevetítette az 1606–1663, illetőleg 1683-ig tartó hosszú, *„háborús béke-*

[1793] ZAY Ferenc, *János király árultatása,* KIS Péter, *Magyarázat,* [BÁNFFY György] *Második János…török császárhoz menetele,* kiad. BESSENYEI József, Balassi, Bp., 1993, 51.

[1794] Vö. BITSKEY, *A nemzetsors toposzai… i. m.* A cikkben bőséges szakirodalmi felsorolás található.

[1795] Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL), a Magyar Kamara Archívuma, Wesselényi család levéltára, E 199, 7. cs, IV, 1. tétel, No 67., Wesselényi Ferenc fogalmazványa Pál püspökhöz, é. n. Erről lásd részletesebben: J. ÚJVÁRY Zsuzsanna, *A haza veszedelmének megjelenítése Wesselényi Ferenc nádor leveleiben,* Konferencia-kötet, *www.iti.mta.hu/Gyula/TANULMANYOK/**Ujvary**_Zs.pdf*

évek" korszakának főbb jellemzőit: 1. A hivatalos béke alatt megszűnnek a nagy hadjáratok, a kisebb-nagyobb csatázások azonban megmaradnak; 2. A hivatásos rabszolga kereskedelmet betiltják a drinápolyi békében, ám annak helyébe lép – mindkét részről – a rabkereskedelem; 3. A török-magyar vitézi párviadalokat lassan felváltják a portyák és lesvetések, amelyek egyfelől az oszmán kincstári spórolási módszer bevezetése nyomán a török katonák zsoldkiegészítését szolgálják, másfelől a további hódoltatás és megfélemlítés eszközei, a magyar végvériak részéről pedig az egyre rosszabb ellátásnak a következményei; 4. Mind az isztambuli, mind a bécsi kincstár részéről a végvárak és az őrség katonáinak egyre rosszabb ellátása, fizetetlensége, bár e vonatkozásban a két fél között van különbség; 5. Békeidőben a hódolatlan magyar falvak erőszakos meghódoltatása és a törökök által betelepített rác falvak magyar részre történő hódoltatása; 6. A folyamatos hódoltatással a hódoltsági peremvidék állandó, masszív növekedése; 7. A török állami és földesúri adók folytonos emelkedése; 8. 1606 után magyar részről az adóbeszedés és a keresztény közigazgatás és bíráskodás megizmosodása, a kondomínium rendszerének kiteljesedése. Mindezek a korszak legjellemzőbb vonásai.

Ugyan 1577-ben a székesfehérvári bég Pálffy Tamás várpalotai kapitányt még a régi módon kopjatörésre hívta ki,[1796] de a fentebb említett tendenciák már ezekben az években is mind jelen vannak. A drinápolyi béke után megsokasodnak a panaszok a *„semmire kellően való"* végházak és a végháziak fizetetlensége miatt.

Az újabb történeti kutatások ugyan kimutatták, hogy a Magyar Királyság jóval nagyobb teherbíró képességgel és bevételekkel rendelkezett, mint amit korábban számításba vettek, ám a végek és a katonák fenntartása minden gazdasági erejét felülmúlta. Még ha csak erre költötték volna az összes bevételt, azt is meghaladta a kincstári kiadásokat. Így a végvidék ellátatlansága a XVI. században, de még inkább a XVII. században akut kérdéssé vált. Az 1607. évi hadügyi tervezet szerint – békeidőben – a királyi végvárakban szolgáló több mint 18 000 vitéz (ezen kívül vannak még a Tengermelléken, a Károlyvárosi, azaz a Horvát és a Vend Végvidéki Főkapitányságban állomásozók) zsoldja, élelemellátása – amelyet levontak a zsoldból –, lőszerutánpótlása több mint 1 800 000 rajnai Ft-ot[1797] tett ki.[1798] Ez persze nem tartalmazta a magánkézen lévő katonaság szükségletét, amelyet a magyar főnemesek maguk fizettek,[1799] s amely nélkül elégte-

[1796] Illésházy István levele Batthyány Boldizsárhoz, Zalaegerszeg, 1577. október 21. *Literátor-politikusok levelei Jenei Ferenc gyűjtéséből (1566–1623),* szerk. JANKOVICS József, Budapest–Szeged, 1981, *(Adattár a XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmak történetéhez),* 5–6.

[1797] A rajnai Ft kevesebbet ért, mint a magyar Ft. 1 rénes (rajnai) forint = 80 magyar dénár; 1 magyar forint = 100 magyar dénár. HUSZÁR Lajos, *Pénzforgalom és pénzértékviszonyok Sopronban* = DÁNYI Dezső, ZIMÁNYI Vera, *Soproni árak és bérek a középkortól 1750-ig,* Akadémiai, Bp., 1989, 49–50.

[1798] Az ország jövedelmére és a kamarai kiadásokra, a végek költségvetésére vö. KENYERES István, *Uradalmak és végvárak, A kamarai birtokok és a törökellenes határvédelem a 16. századi Magyar Királyságban,* Ú.M.K., 2008.

[1799] CZIGÁNY István, *Reform vagy kudarc? Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztése a Habsburg Birodalom haderejébe 1600–1700,* Balassi, Bp., 2004, 63–64.

len lett volna a királyi őrség a törökök féken tartására; a kettő együttesen éppen csakhogy megállta a helyét. Ugyanis az oszmán fél ennél nagyobb létszámú reguláris katonákkal tartotta fenn uralmát, de az ő oldalukon is állt számos irreguláris és magánkézen lévő erő is. A végek várainak kiépítése, majd korszerűsítése és karbantartása is hatalmas összegeket emésztett föl. Ennyi pénzt azonban a királyi kincstár nem tudott kiadni a végekre, ezért a hiányt egyrészt a német-római birodalmi segélyek, a szomszédos tartományok rendszeres rendi megajánlásai, valamint a felvett hitelek pótolták, ill. amire végleg nem futotta, ott a helybeliek nélkülözték a törvényes járandóságot. Erre bőven akad példa; a nyitrai őrség 1664–1674 között, 11 év alatt 19 hóra való fizetést kapott, a fülekiek 9 év alatt egyszer láttak zsoldot.[1800] Raimondo Montecuccoli, az Udvari Haditanács elnöke egyik, 1670 őszén írt memorandumában tarthatatlannak tartotta a magyar katonaság helyzetét, amely tíz év óta nem kapott rendszeres zsoldot, s ezért fegyelme és harckészsége is megromlott.[1801] Kétségtelen tény, hogy a magyar katonák tekintetében tényleges regularizációra és reformra lett volna szükség.[1802]

Az, hogy a hosszú béke alatt jobban pusztul az ország, mint háborúban – amint azt majd Esterházy Miklós nádor (1625–1645) és még sokan mások is, sokszor leírják –, csak a XVII. század első felében fog nyilvánvalóvá válni, amikor a törökök békeidőben több száz falut hódoltatnak meg. Ezt az axiómát – ti. hogy békében erősebben pusztul az ország – nem szabad feltétlenül szó szerint értelmezni; inkább úgy, hogy a rablások, falvakra történő kicsapások a háborús korszak lezárásával sem szűnnek meg, sőt a béke égisze alatt az ellenfél hatalma alá vont területek nagysága egyre növekedik, míg annyival csökken a Magyar Királyságé. Ugyanez érvényes a jövedelmekre is. A rablásokat csak a magyar vitézek hasonló akciói tudnák korlátozni – ezt gyakran fogalmazzák meg a főurak és a vitézi rend képviselői –, de őket sokkal inkább fegyelmezik és tiltják Bécsből, mint amazokat Isztambulból, illetőleg Budáról. A kereszténynek tilos a békét megbontani, hiszen a magyar király egy személyben a Német-Római Birodalom feje is, akinek erejét és anyagi forrásait nyugat-európai ellenfelei kötötték le, többször éppen a Porta hallgatólagos vagy nyílt támogatásával. A szultán is ragaszkodott a békéhez, hiszen birodalma ereje megcsappant, ugyanakkor a terjeszkedésről sem mondhatott le, mivel arra alapult államának működése. A kétfrontos küzdelemtől azonban óvakodott; Nyugaton békét akart, ha éppen Keleten a perzsák ellen harcolt, és fordítva. A korábbi hadjáratokban meghódított területek – vilajetek és szandzsákok – határainak kiterjesztésére azonban kitűnő alkalmakat találtak a váraikban állomásozó bégek, agák és szpáhik, akik vagy újabb birtokokra vágytak, vagy részben hódolatlan falvakat, ún.

[1800] IZSÉPY Edit, *Végvári levelek. Egri és váradi pasák s szolnoki bégek levelezése magyar végvári kapitányokkal és hódoltsági helységekkel, (1662–1682),* Az Egyetemi Könyvtár ritkaságtárának anyagából, Bp., 1962, (A Budapesti egyetemi könyvtár kiadványai 17.) 8.
[1801] CZIGÁNY István, *A végvári katonaság és a regularitás a XVII. század utolsó két évtizedében = Hagyomány és korszerűség a XVI–XVII. században,* szerk. PETERCSÁK Tivadar, 43–57., 44. (Studia Agriensia 17.)
[1802] *Uo*. 45–49.

fantom birtokokat kaptak tímárként, ill. ziametként, így kénytelenek voltak azt maguk meghódítani.[1803] Ehhez nem kellett a birodalmi erőket mozgósítani, elég volt a helyi erő is. Az oszmán kincstár e sajátos takarékossági, ill. hódítási módszere már az 1560-as években beindult, és a gyakorlatban a következőképpen alkalmazták: a hódoltatásra kiszemelt királyságbeli helyeket, többnyire lakatlanként megjelölve bizonyos alacsony várható jövedelemmel kiosztották tímár- és ziámet-birtokok részeként. Például 1584-ben a Batthyányak uradalomközpontjait, Körmendet 500, Németújvárt 250, a Nádasdyak egyik székhelyét, Sárvárt 800, Egert pedig 5000 akcse reménybeli javadalommal illették. 1593-ban Sárospatakot 500 akcse jövedelemre taksálták, miként a falvakat 50–200 akcse tervezett adóval juttatták szpáhik birtokába, noha ezek a területek nem voltak hódoltak.[1804]

A királyságbeli adóztatás – egyelőre – nem hozott közvetlen bevételt, csupán némi megtakarítást a kincstár számára. Azonban ennek módszeres alkalmazása elterjedt, s ily módon a falvak százainak meghódoltatásához vezetett. Az oszmán hatóságok minden korlátozás nélkül ráeresztették birtokos katonáikat a Magyar Királyság területére, ahol a török földesurak tűzzel-vassal, néha csalárdsággal szereztek érvényt jogaiknak.[1805] Erre azért is volt szükség, mert az oszmán végvári vonalban szolgáló katonák között csökkent a zsoldosok aránya, viszont ezzel párhuzamosan nőtt a javadalmazottaké, akik gyakorta messze a magyar végvárak háta mögött kaptak hűbérbirtokot. Megélhetésük nagyrészt azon múlott, hogy a nekik „adott" adózóikat rendszeres szolgáltatásra tudják-e hajtani.[1806]

A békében a magyar fegyverek sem nyugodtak; ők is támadtak, ill. visszaütöttek, hiszen a hódítók ellen harcoltak. Ha nem tették volna, az oszmán hódoltatás parttalanná vált volna. A rosszul fizetett magyar végváriaknak is szükségük volt a portyákra, az adózásra kényszerített rác falvak adójára vagy az elhurcolt rabok sarcára, csakhogy az arányokban nagy volt az eltérés; egyrészt – miként fentebb említettem – őket Bécsből igen tiltották, másrészt az oszmánok csak a Dunántúlon, a XVII. század első felében a keresztény falvak százait hódoltatták meg erőszakkal, rablással, égetéssel, míg a törökök által betelepített rácok falvai nem képeztek ekkora tömeget. Egyébként, ha integrálódtak a magyar feudális társadalomba, vagyis adóztak, akkor bántatlanságot élveztek. Természetesen, adózó rác falvak esetében is történtek pusztítások, jogtalan sérelmek.

[1803] Az oszmán „igény-területek", ill. fantok-területek kérdésével több oszmanológus is foglalkozik munkájában. Vö. HEGYI Klára, *„Aranyásó szpáhik" a királyi Magyarországon, = A tudomány szolgálatában, Emlékkönyv Benda Kálmán 80. születésnapjára, s*zerk. GLATZ Ferenc, Bp., 1993, 103–111.; HEGYI Klára, *Török berendezkedés Magyarországon,* Bp., 1995, (História Könyvtár, Monográfiák 7.), főként: 43–47.; SZ. SIMON Éva, *A hódoltságon kívüli „hódoltság", Oszmán terjeszkedés a Délnyugat-Dunántúlon a 16. század második felében,* MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Bp., 2014, főként: 98–102., valamint passim.

[1804] HEGYI Klára, *Török berendezkedés…, i. m*, 44.

[1805] *Uo.*

[1806] HEGYI Klára, *A Török Birodalom a 16–17. században = Magyarország története 1526–1686. 1. köt*., szerk. R.VÁRKONYI Ágnes, Bp., 1985, 1022.

A másfél évtizedre eszkalálódó, szörnyű romlást előidéző tizenöt éves háború (1591–1606) pusztítóbb volt, mint akármelyik békekorszak, de akkor – legalább is az első években – még volt remény a győzelemre, az országot felőrlő ellenség alóli megszabadulásra. Azonban, ahogyan teltek a háborús évek, úgy fogyott a szabadulás reménye. A magyar politikusok – főként Illésházy István és a köréje csoportosuló békepártiak – egyre inkább hangot adtak az ország végső pusztulását jósló véleményüknek: *„Mert az két had között elvész Magyarország.”*[1807] Immáron irodalmi szinten is megfogalmazódott a már korábban is felfelbukkanó „egy haza” gondolata: *„…nincsen nekönk több hazánk ennél, ha ezt is elveszetjök, nem ad senki országot nekönk.”* – írta Nyáry Pál 1606 októberének végén, a Zsitva folyó torkolatánál felállított táborból, amikor mind a németekkel, mind a törökökkel tárgyaltak a békéről.[1808] Ráadásul a békekötés után a magyarokban megerősödött annak tudata, hogy az ellenség nem legyőzhetetlen: *„Immár azt tartják, mezőben nem erősebb nálunknál az ellenség, noha egyesebb csomóban vadnak*[1809] *most is ők mi nálunknál, s félnek…”*.[1810]

1606 novemberében a Zsitva folyó torkolatánál lévő táborban a felek megkötötték a békét, amely az elkövetkező évtizedekre, lényegében 1663-ig meghatározta az oszmán-Habsburg viszonyt.

A török alóli felszabadulás tehát nem jött el, de legalább béke van…. – gondolhatták a kortársak. Nagy, országos hadjáratok nem voltak, szultáni sereg nem lépte át az ország határát, de igazi béke sem volt. Mindig akadt valami indok, valójában inkább ürügy a kisebb-nagyobb békebontásra, a portyákra, újabb és újabb falvak meghódoltatására, amely többnyire erőszakosan, rablás, pusztítás útján történt. Mindkét fél akaratából a békét újra és újra meghosszabbították, ill. megújították, azonban török részről a hódoltatás folytatódott. Ezt természetesen a magyar végvárak kapitányai és katonái nem hagyhatták annyiban. Nemcsak azért nem nézhették tétlenül, mert azzal a maradék Magyarország fogyott, hanem mert azzal nekik is kevesebb jutott: *„[…] mert valamint hogy mi jobbágy nélkül nem lehetünk, szintén úgy ők is nem élhetnek annélkül.”*[1811] A fizetetlen, éhező végváriak – miként már említettem – mind a török és rác katonákra, mind a törökök által telepített rác falvakra és a benne élő polgári lakosságra is lelecsaptak, s ha nem találtak elég zsákmányt, akkor a hódoltságbeli magyar községek lakóit sem kímélték. Lassan kialakult az a felfogás, hogy inkább ők vi-

[1807] Illésházy István levele a csallóköziekhez, Nagyszombat, 1605. augusztus 24. *Literátor-politikusok…, i. m.,* 27–29. Erről a kérdésről ld. bővebben: J. ÚJVÁRY Zsuzsanna, *Nemzeti identitás és a törökkel megtartandó béke kérdése a 17. század első felében. Esterházy Miklós 1641. évi Opiniója = Identitás és kultúra a török hódoltság korában,* szerk. ÁCS Pál, SZÉKELY Júlia, Balassi, Bp., 2012, 383–397.

[1808] Nyáry Pál levele Várday Katához, Zsitva tőnél, 1606. október 30. *Nyáry Pál és Várday Kata levelezése 1600–1607,* kiad. BENDA Kálmán (Tanulmányok Kisvárdáról 7.), h. n., 1975, 43–44.

[1809] Értsd: egységesebbek.

[1810] MNL OL, Batthyány család levéltára, Missiles, P 1314, No 08440, Csáky László levele sógorához, Batthyány I. Ádámhoz, Bécs, 1642. június 28.

[1811] Esterházy Miklóst idézi SALAMON Ferenc, *Két magyar diplomata a XVII. századból*, Bp., 1884, 198.

gyék el a hódoltságiak marháit, semmint adó gyanánt a törökök. Az 1660-as években a putnoki katonák arra a kérdésre, hogy miért járnak portyázni a hódoltságba, a következőképpen feleltek: *„[…] ők ugyan studio cselekszik s irritállyák a törököt […], míg egy marad bennek, csak a törökön élnek, halnak”.*[1812]

A bizonytalan sors, nyomorult állapot közepette az ország „utolsó romlása”, az „egy haza” gondolata, annak egyre gyakoribb megfogalmazása végigvonul a XVII. században. Zrínyi, látván a török-ellenes háború megindulását, közvetlenül a dicsőséges téli hadjárat után levélben fejezte ki örömét és abbéli reményét, hogy hazánk romlása megállítható: *„Hála légyen az kegyelmes Istennek, eszt az újesztendőt szegény hazánknak vigasztalására láttuk, ha az jó Isten tovább ily progressusokat*[1813] *ad, hiszem, még egyszer nem csak az Istennek bosszúállását az pogány ellenségen látjuk, hanem nemzetünknek még edszer talpra állását.”* – írta Zrínyi 1664 februárjában a nádornak.[1814]

A remények azonban gyorsan szétfoszlottak. Csak évtizedek múlva váltak valóra, amikor is a török alóli felszabadító háború során óriási vérveszteséget elszenvedő ország olyannyira elpusztult, hogy ténylegesen majdnem *„utolsó veszedelme”* támadt.

3. Oszmán-magyar béketárgyalások a XVII. század első két évtizedében

A tizenöt éves háború (1593–1606) után megkötött zsitvatoroki béke[1815] egyrészt politikai értelemben lezárta a hosszúra nyúlt XVI. századot, másrészt módosította és hosszú időre, mintegy hetvenhét évre[1816] meghatározta az oszmán-magyar, illetve az oszmán-Habsburg diplomáciai viszonyt éppúgy, mint ahogy a bécsi béke a Habsburg udvar és a magyar rendek kapcsolatát.

A valóságban a béke sosem köszöntött be; igaz, hogy a korábbi, háborús időkre jellemző nagy hadjáratok nem pusztították az országot, de a török portyázások és a falvakra történő becsapások, valamint az újabb és újabb települések hódoltatása nem szűntek meg, miként a magyar végváriak sem ültek tétlenül

[1812] IZSÉPY, *Végvári levelek… i. m.,* 9.
[1813] Előrehaladást
[1814] MNL OL, Magyar Kamara Archívuma, Wesselényi család levéltára, E 199, II. 126/3. Zrínyi Miklós levele Wesselényi Ferenc nádorhoz, Csáktornya, 1664. február 17. A levél kiadása: *Zrínyi Miklós válogatott levelei,* kiad, BENE Sándor, Bp., 2000.
[1815] A béke megkötése: 1606. november 11. a Duna és a Zsitva folyók közti táborban. Pontjait ld. SALAMON, *Két magyar diplomata…, i. m.* 257–261. Ezt a szöveget vette át Sinkovics István is. *Magyar történeti szöveggyűjtemény 1526–1790,* szerk. SINKOVICS István, Bp., 1968, 367–371. Bőséges szakirodalmi kitekintéssel a békéről alapvető elemzést ad: Karl, NEHRING, *Magyarország és a zsitvatoroki szerződés (1605–1609),* Századok, 1986/1, 3–50.
[1816] 1663-ig, Köprülü nagyvezír hadjáratáig valójában a zsivatvatoroki békét újították meg, sőt az 1664-ben kötött vasvári békének is az volt az alapja. A státus csak Bécs 1683. évi ostroma, majd az azután meginduló felszabadító háború során változik meg.

váraikban; ők is ki-kicsaptak az ellenségre. A zsitvatoroki egyezmény több fontos kérdésben nem döntött, illetőleg a török és a magyar nyelvű okmányok közötti lényeges tartalmi eltéréseknek komoly következményei lettek a Magyar Királyság számára. Az egyik fő pont az Esztergom, Nógrád, Fülek, Somoskő, Hollókő, Ajnácskő, Divény, Kékkő, Szécsény, Gyarmat, Drégely-Palánk és Vác várak körüli, a másik a dunántúli (Kanizsa környéki) falvak hovatartozása és adóztatása volt.

Ezek orvoslására Ali pasa és a magyar illetékesek között már közvetlenül a béke megkötése után megindultak a tárgyalások. 1606. november 19-én a budai vezír Batthyány II. Ferenc dunántúli főkapitánynak[1817] írt levelében a falvak dolgában kérte intézkedését: *„…fölödte igen igen kéröm édes Barátom Nagyságodat, hogy küldjön emböröket ide én hozzám levelével Nagyságod, s mind együtt mönjenek ki az falukra, s láttassa meg Nagyságod szép módjával. Legyön gondviselő Nagyságod benne, arra ugyan igen kéröm Nagyságodat.”*[1818]

Az ügy elintézése érdekében tehát valóban megindult a két fél között a levelezés, azonban mind a törökök, mind a magyarok arra vártak, hogy előbb a másik fél küldje el embereit a falvak ügyében, de legfőképpen az oszmánok a császár és király ünnepélyes követét és a békében megígért 200 ezer forint értékű ajándékot és pénzt várták.

Ezalatt pedig az oszmánok a községek adózását követelték; azokét is, amelyek megszűntek adót fizetni a hosszú háború alatt. A magyar fél arra panaszkodott, hogy az esztergomi, valamint a hatvani bég és szpáhik erővel kényszerítik a településeket adózásra, az oszmán fél pedig azt kifogásolta, hogy az addig engedelmesen „bejáró” (adózó) települések jobbágyai újabban nem járnak be, nem adóznak. Szerintük azért, mert a magyarok nem engedik be őket.[1819] Ali budai pasa és Habil főmufti Mátyás főhercegnek nyomatékosan megírta, hogy a magyarok újra és újra megsértik a békét: a károkat nem térítik meg, a falvakat – a végzés szerint – nem hagyják behódolni, valamint a váci palánkot nemcsak megerősítik, hanem azt annak többszörösére növelik.[1820] 1607 júliusában a vezérpasa pedig már azt üzente Illésházy Istvánnak, hogy a béke megkötése óta nemhogy az ígért 25 nap, hanem kilenc hónap is eltelt, s a követek még nem találkoztak; a magyar király – ellentétben a békeszerződés előírásával – nem indí-

[1817] Batthyány II. Ferenc Sopron megye főispánja, főlovászmester, a dunántúli részek főkapitánya volt 1604–1609 között. PÁLFFY Géza, *Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században. (Minta egy készülő főkapitányi archontológiai és „életrajzi lexikonból”),* Történelmi Szemle XXXIX(1997)/2., 269.

[1818] MNL OL, Batthyány cs. lvt., Missiles, P 1314, No 273, Ali budai pasa levele Batthyány Ferenchez, Buda, 1606. november 19.

A levél ki van adva (betűhív módon): BAYERLE, Gustav, *The Hungarian Letters of Ali Pasha od Buda 1604– 1606,* Bp., 1991, 7

[1819] Vö. Ali pasa levelezését 1606–07-ben Illésházy Istvánnal és Batthyány Ferenccel. BAYERLE, *The Hungarian Letters..., i. m.,* passim.

[1820] Vezér Ali pasa és Habil efendi (főmufti) levele Mátyás főherceghez, Buda, 1607. június 9., BAYERLE, *The Hungarian Letters… i. m.,* 98–99.

totta még el útjára követét és a 200 ezer forint értékű ajándékot, amelyet ők szerettek adónak nevezni.[1821]

1608. március 28-án Érsekújvárott – hosszú huzavona után – kötöttek egy megállapodást. Ennek főbb pontjai a következők: a zsitvatoroki békét megerősítik; elrendelik a keresztény és a török követek elküldését Komáromból 40 napon belül; a követekkel a szerződésben kikötött 150 ezer forint értékű ajándékokat és pénzt elküldik, s a maradék 50 ezer forintot akkor adják meg, amikor a követek visszatérnek Budára; az Esztergom környéki és a dunántúli helységek pillanatnyi állapota megmarad mindaddig, amíg a zsitvatoroki magyar nyelvű (!) pecsétes levelet Mátyás főherceg Komáromba nem küldi a portai követekkel együtt. *„És az mint azon levélbe leszen megírva, az szerint legyen az holdult faluknak állapatjok, hogy melyiknek köllessék holdultattnak lenni, s melyiknek nem, és az szerint neveztessenek. Az Dunán túl és fölső Magyarországbeli faluk maradjanak az szerint, az mint az Zsitva-torkából való végezés tartja; de addig az falukat újonnan sohol ne hódultassák, se penig nehéz és képtelen adózással az szegénységet, az kik most hódultak, ne terheljék."* – hangzik a negyedik pont.[1822] Ezzel tehát az oszmán fél – óvatlanul – elismerte a zsitvatoroki végzés török és magyar nyelvű változatának különbözőségét, illetőleg az előbbi okmánynak a keresztények számára kedvezőtlen voltát. Ugyanis a magyar változat megnevez egy sor helységet, amelyeket a császáriak visszafoglaltak, s amelyek a hozzájuk tartozó területekkel együtt egyedül a császáriaknak tartoznak hódolni. Mindez a török nyelvű iratból hiányzik, illetve ezzel ellentétes rendelkezést tartalmaz: a visszafoglalt Fülek, Szécsény és Nógrád várakhoz tartozó községek kötelesek a törökök számára adózni (16. cikkely) – ez teljesen ellentmond a magyar nyelvű egyezménynek.[1823]

Az újvári szerződéssel egy időben (Érsekújvár, 1608. március 27.) a felek egy másik szerződést is kötöttek a hajdúkra vonatkozóan: a Nagy András vezetése alatt álló hajdúságnak a felek megbocsájtanak, s azt a földet, amelyet Bocskai fejedelem a Tiszántúl nekik adott, megadják. Ennek végrehajtására Kassára biztosok fognak érkezni, s a budai pasa is főembereket fog a hajdúk közé bocsátani.[1824] Úgy tűnik tehát, hogy a hajdúságnak tett királyi ígéretekért a török fél vállalt garanciát. Erre szükség is volt, hiszen a hajdúellenes magyar nagyurak némelyike ágyúval ment a hajdúk ellen.[1825]

[1821] Ali pasa levele Illésházy Istvánhoz, Buda, 1607, július 10., BAYERLE, *The Hungarian Letters…, i. m.,* 94. Lásd még ugyanerről: Ali pasa és Habil főmufti levele Cesare Gallóhoz, Buda, 1607. augusztus 19.; Habil főmufti levele Cesare Gallóhoz, Buda, 1607. augusztus 20., stb. *Uo.* 96., 97–98 .

[1822] A két szerződést kiadta SALAMON, *Két magyar diplomata… i. m.,* 262–264.

[1823] Vö, NEHRING, Karl, *Magyarország és a zsitvatoroki szerződés… i. m.,* 14.

[1824] Érsekújvári megegyezés a hajdúságra nézve, Újvár, 1608. március 27., BAYERLE, *The Hungarian Letters…, i. m.,* 121–122.

[1825] Ali pasa levele Seifrid von Kolonitsch-hoz, Buda, 1608. március 25. (a régi naptár szerint); Ali pasa levele Illésházy Istvánhoz, Buda, 1608. március 28. (a régi naptár szerint); Ali pasa levele Illésházy Istvánhoz, Buda, 1608. április 8. (a régi naptár szerint); stb. BAYERLE, *The Hungarian Letters… i. m.,* 122–125.

Mivel az újvári szerződés a zsitvatorokinak csupán kiegészítő pótléka volt, nem kívánt szultáni ratifikációt.[1826]

Az 1608. június 19-én, Budán kiállított pótlékszerződést egyfelől Ali budai vezérpasa és Habil főmufti, másfelől Illésházy István királyi tanácsos és Seifrid von Kolonitsch dunáninneni kerületi és bányavidéki főkapitány kötötte meg, amelyben a török fél ismételten leszögezte, hogy a hódolt falvak hódoltnak, a „pörlésben" lévők a jelen állapotban maradjanak, amíg a Portán a német-római császár és magyar király, illetőleg a szultán követei erről újabb kötést nem tesznek. Tehát ismételten szükség volt az Esztergom környéki falvak akkori és jövőbeli hovatartozásának leszögezésére. Ha megtörténik a megegyezés, szükség lesz *„az Esztergamhoz való faluk bíráinak és feje-fejének megesküdtetni az Zsitvatorkon levő végezés szörént: Esztergam az római császár kezéhöz mikor esött, az kik hódoltak és fizettek, möllyek [azok], s az mölyek nem fizettek is, azonnal közhelyben jüvén, megesküdtetjük. Az kik hódoltak, hódoljanak, s az kik nem hódoltak, ne hódoljanak."*[1827] A felek – legalábbis a szerződés szerint – az 1595. évi állapotot tekintették mérvadónak.

A másik kérdésben, a Kanizsa környéki helységek hovatartozása ügyében a zsitvatoroki béke a következőket mondja ki: *„embereket bocsásson ki az pasa és Bottyáni uram,[1828] és azok meglássák az falukat, micsoda faluk hódultak oda és eligazodjék."*[1829]

Magyar részről mind az Esztergom, mind a Kanizsa környéki községek adózásának eldöntése végett bizottság küldése lett volna kívánatos, miként a békepontok ezt ki is mondták. Azonban ennek végrehajtása nem volt olyan egyszerű dolog. Ali budai pasa Illésházy István többszöri sürgetésére sem akarta a követeket elküldeni, mert azzal éppen ellentétes álláspontot képviselt: *„Jó nagyságos úr apám, ez előtt is hányszor írtam meg nagyságodnak az* ***Zsitvatoroknál mind az faluk felöl s mind penig egyéb dolgok felöl****, valamint nagyságtokkal* ***végeztünk****, abban lévén, soha az mi részünkröl* ***különben nem leszön: és ezért ez dologért nem szükség embörnek mönni.***

Ennek elötte az Esztergam vára török kezében létében, az meddig a német kezében esött, az minemű faluk bejártak, azok jüvén, s az mölyek penig be nem jártak, azokat nem hívatjuk etc." [1830] Vagyis az oszmán fél nem akart engedni: amely falvak korábban hódoltak voltak, azok most is adózzanak – volt szilárd követelése.

A tizenöt éves háború során felszabadult magyar várak területén lévő falvak egy része azonban nem akart ismételten oszmán iga alá kerülni. Így a magyarországi hódoltság fő vezetője nem győzött panaszleveleket küldeni a magyar hatóságokhoz. 1608 októberében Ali budai pasa nemcsak a sok magyar csatázás, kártétel, elrabolt török ember, hanem a falvak be nem hódolása miatt is panasz-

[1826] SALAMON, *Két magyar diplomata… i. m.,* XIV.
[1827] SALAMON, *Két magyar diplomata… i. m.,* 264.
[1828] Batthyány II. Ferenc dunántúli főkapitány
[1829] A béke 15. pontja. *Magyar történeti szöveggyűjtemény…, i. m.,* 371.
[1830] Ali pasa levele Illésházy Istvánhoz, Buda, 1608. május 9. (a régi naptár szerint), kiadva: Történelmi Tár, 1879, 78–80., BAYERLE, *The Hungarian Letters…, i. m.,* 128–129.

kodott; arra figyelmeztette az érsekújvári főkapitányt, hogy járjanak el az egyezmény szerint, vagyis a be nem járó falvakat figyelmeztesse a magyar kapitány. *„…s hogy ha úgyis be nem jünnek, tehát az falunak ispáhiája mönjön ki falujában és vögye meg az ö igazságát az mivel tartoznak neki.”*[1831] Az oszmán főhelytartó a következő számadatokat közölte a hódolást és adózást megtagadó községekről: Esztergomhoz 315, Egerhez 72, Székesfehérvárhoz 150, Koppányhoz 30, Kanizsához 100-nál több falu nem ment be adózni. Tehát a budai főkormányzó szerint több mint 667 falu nem teljesítette a rá kirótt szolgálatot, vagyis ennyien tagadták meg az adófizetést. Mivel a hódítás elvére alapult Oszmán Birodalom egyik alappillére az volt, hogy amely területet a szultán lova lába taposta és a pénteki istentiszteletbe a nevét belefoglalták, az mindörökre az iszlám uralma alá tartozik. Ennek értelmében a pasa egyik, 1609 júniusában kelt levelében ismételten leszögezte, hogy a valamikor hódolt falvakat végleg hódoltnak tekintik, és miattuk pereskednek.[1832] A tárgyalt összeírásban nem is szerepel olyan falu, amelyik a megállapodás értelmében felszabadult volna az alávetettségből. Mintha az elmúlt béketárgyalások és megbeszélések a süketek párbeszéde lett volna.

Illésházy István nádor a Kanizsa környéki falvak ügyében eljáró biztosoknak – a zsitvatoroki béke 15. pontja szerint – Batthyány II. Ferenc dunántúli főkapitányt és Széchy Tamást jelölte, amely ellen a törökök kifogást emeltek, mivel mindkettő érdekelt volt a kérdéses ügyben: a községek az ő birtokaik részét képezték: *„Arra az dologra oly embört röndöljetök, hogy kinek ott semmi dolga és sömmi köze és örökké*[1833] *ne legyön, igazság szörént az pört elvégezvén a behódolókat eligazítsa.”* – üzente Ali pasa.[1834]

A kettős bizottságot végül megalakították. A Zalaegerszeg melletti mezőn, 1609 áprilisában a királyi komisszáriusok és Ahmed aga, Ali budai vezérpasának janicsár agája[1835] a következő kérdésekben állapodtak meg: a hódolt falvak adóját a törökök nem verik följebb; ha a település *„megpusztul és megszegényedik”*, adóját leszállítják; a hódolt puszta helységeknek három évre szabadság adatik, hogy semmit se fizessenek, se ne szolgáljanak. A dézsmát fizető szegény község pedig három évig csak tizenötödöt ad a föld terméséből.[1836] Nagyon fontos volt az apró részletekig menő megállapodás a föld népe érdekében, hiszen a

---

[1831] Ali budai pasa levele Johannes Molarth-hoz és Seifrid von Kolonitsch-hoz, Buda, 1608. október 21. (a régi naptár szerint), kiadva, Történelmi Tár, 1879, 80–83, BAYERLE, *The Hungarian Letters… i. m.,* 144–147.; Ali budai pasa levele II. Mátyáshoz, Buda, 1608. október 21. (a régi naptár szerint), *Uo.*,147–157.

[1832] A budai pasa levele Dóczy Istvánhoz és Csuthy Gáspárhoz, Buda, 1609. május 29. (a régi naptár szerint.) Az új naptár szerint: 1609. június 8. BAYERLE, *The Hungarian Letters… i. m.*, 173–175.

[1833] Feltehetőleg hibás olvasat, értelem szerint: örökje [öröksége] ne legyen.

[1834] Ali budai pasa levele Illésházy Istvánhoz, Buda, 1608. december 10. (a régi naptár szerint), kiadva: Történelmi Tár, 1879, 88; BAYERLE, *The Hungarian Letters… i. m.,* 159–160.

[1835] A megállapodás másolatán négy török aláírás és pecsét helye látható, de csak „Amhat”, azaz Ahmed neve szerepel az intitulatióban.

[1836] MNL OL Batthyány cs. lvt., P 1313/248. No 9. *„Az Dunantul walo holdulttsaghrol az Teörökökkell Comissariusok által walo weghezésnek Paraia”* Zalaegerszeg, 1609. április 7.

tizenötéves háború során, s Kanizsa elfoglalásával (1600) a Dunántúl erősen elpusztult. Nem véletlenül sorolták a hódolt településeket három kategóriába: 1. egyszerű hódolt falvak, 2. megpusztult, megszegényedett falvak, 3. puszta falvak.

A megállapodás másik fontos kérdése a nemességre vonatkozott; azok a személyek (*„urak, nemesek és kapitányok”*), akik a magyar királynak nem adóznak és nem fizetnek dézsmát, a zsitvatoroki végzés értelmében mind személyükben, mind majorjaikban, valamint a várak és kastélyok alatt való malmokban szabadok legyenek, tehát a törökök se adóztassák.

Az 1609. évi megegyezés a zsitvatoroki békének az új erősségek építésére, valamint a várak elfoglalására, vívására vonatkozó tilalmát ismételten megerősíti, sőt a kár megfizetését is előírja. Miként a zsitvatoroki béke, úgy a megállapodás ismét kijelenti: mindkét részről a rabokat szabadon kell bocsátani, az elrabolt marhákat vissza kell adni. Tiltja a törököknek azt a gyakori szokását, hogy amikor a falusi ifjak és gyermekek bemennek a várba szolgálatra, erővel törökké teszik őket. Rendezi a panasztétel jogát is; mindkét fél a saját urához, illetőleg kapitányához fordulhat panasztételre a másik fél ellen.

Igen fontos előrelépés a török-magyar viszonyban a megállapodás azon szakasza, amely a polgároknak megengedi a tolvajok és latrok megfogását, legyen az akár török, akár magyar, akiket azután át kellett adni a saját hatóságuknak büntetés céljából. Valamely úrnak azonban 4–5 szolgánál többet nem szabad egy falura kiküldeni, de azokat is csak oda küldheti, amelyik falu nem akarja megadni az adóját. Ehhez kapcsolódik a zsitvatoroki békesség egyik legfontosabb pontja, a szpáhinak a falvakra való kijárásának tilalma, amely a leginkább szolgálta volna a hódoltság védelmét, ha a török változatból nem hagyták volna ki.[1837] Az irat nyíltan kijelenti, hogy e dologban a két félnél, a magyar és a török oldalnál lévő békeokmány nem egyforma: *„Hogy az törökek az holdultságra kü ne járjanak, az két félnél lévő Sytwa toroknál megíratott articulusok és végezések ebben nem egyeznek, ez feljül azért azt végeztük, hogy valamit nádor ispán urunk[1838] és Aly pasa ő nagyságok erről megemlékeznek, és eligazétják, abban maradjon.”*[1839] Tehát ebben az igen fontos kérdésben végre valóban megszületett az egyezmény; a törököknek tilos kijárni a falvakba, hanem a falubelieknek kell bevinni mind a kincstári, mind a földesúri adót a török várba, ahol egyébként is lakott a szpáhijuk. Persze mindez nem a teljes hódoltságra, hanem a hódoltsági peremvidék egyébként igen széles sávjára vonatkozott. Ez az elv sokkal kevesebb összeütközésre, konfliktusra adott alkalmat, bár a szolgáltatásaikat beszekerező parasztokat még így is sokszor erőszakkal ott tartották akár munkára, akár túszként, akár végleg, rabszolgaként. Gondoljuk csak el! A megszállt országban a megszállók nemcsak nem lakhattak a falvakban, egyébként ott nem is érezhették volna biztonságban magukat, hanem még csak meg sem látogathat-

[1837] Ezt a kérdést az 1615. évi bécsi békeokmány fogja rendezni.
[1838] Illésházy István nádor (1608. november 20. – 1609. május 5.) FALLENBÜCHL Zoltán, *Magyarország főméltóságai 1526–1848,* Bp., 1988, 70.; *Magyarország történeti kronológiája. II. 1526–1848.* Főszerk. BENDA Kálmán, Bp., 1982, 437.
[1839] Vö. 55. jegyzet.

ták birtokaikat, azaz a nekik szolgálati birtokként szétosztott falvakat; nem asszimilálhatták alattvalóikat, belső ügyeikbe nem avatkozhattak bele, nem vagy alig érintkeztek egymással. A falvak közösségei alig ismerték török urukat, csupán a nevét tudták, néha még azt sem. Ez utóbbi abban az esetben fordult elő, ha megtagadták az adófizetést, „meghagyomlották" a hódolást. Ilyenkor vagy elbujdostak, vagy ha mégis helyben maradtak, magyar földesuruktól vagy a közeli magyar végváriaktól vártak segítséget, védelmet. Az alattvalók a megszállókat mindvégig idegenként gyűlölték, félték. A papírra vetett megállapodás azonban csupán annyit ért, amennyit a magyar fél be tudott tartatni a törökökkel, amihez többnyire a fegyverek nyomatékára is szükség volt.

A zalaegerszegi békebiztosok a másik igen fontos kérdésben, a hódoltság határában sem állapodhattak meg, hiszen a zsitvatoroki végzés kétféle változata ebben is eltérő volt: *„Utolszor, ebben nem igazodhattunk meg egymással, meddig légyen az holdultság Kanisához és az több végházakhoz, és meddig ne legyen, mert az két félről előadatott Sytwa toroknál való végezések nem voltak ebben egyesek."*[1840] Ismételten nyilvánosságra került tehát az oszmán fél csalása az 1606. évi békekötéskor. A biztosok így az uralkodóhoz és a nádorhoz, illetőleg a budai pasához voltak kénytelenek fordulni utasításért, hogy 30 nap múlva majd újra összeülhessenek a munkát bevégezni. A felek azonban hiába ültek össze újra és újra, a kérdéses favak még nagyon sokáig vita tárgyát képezték.

Ali pasa egyik, 1609 júniusában kelt levelében ismételten leszögezte, hogy a valamikor hódolt falvakat végleg hódoltnak tekintik. 315 db, Esztergomhoz tartozó községet követelnek, és miattuk pereskednek. Álláspontjuk szerint a falvak jobbágyainak be kell menniük megesküdni, hogy hódoltak voltak-e avagy nem; ***„Es az melj faluk Esztergam varahoz jartanak, be jarnak. Es azok kik minden ideoben be jarvan, es lajstromokban neveok irva léven: de az hadak feol kelvén Esztergamot megh szálván, kik ha jüttek, s ha nem jüttek: azok vegezesünk szeorenth ismeth szükségh hogy be hodolljanak. Mert mindenkoron be járván; valami modon, egy ideighvalo be nem jüvesevel, hogy azzal megh menekeodeoth, szabadult volna, az nincsien végezésünkben.*** *[…] Es az Nograd faluys az végezes szerenth, Szechien, Filek, Nograd varak, az Nemeth nemzethnek kezeheoz eseseigh: Egeorban, Esztergamma, es Hatvanban hodoloknakis; azokatis megh esküttetvén, s azokis azoknak az varaknak megh veteleoknek utanna be hodoltanak, hodolnak; s ha nem hodoltak, megh szabadultak lésznek.[…] Hanem az Zitva Torkon valo végezes szerenth, es az utan az fogadas levelekben valo keotes szerenth, az jobagioknak mynnyajath kivanniuk, es megh talalljiuk."*– közölte az oszmán uralom magyarországi helytartója a magyar követekkel.[1841]

Az Esztergomhoz adózó falvak ügyében az oszmán fél semmi áron nem akart engedni, de a többi, észak-magyarországi felszabadult váraknak adózó

[1840] Vö. 55. jegyzet.

[1841] A budai pasa levele Dóczy Istvánhoz és Csuthy Gáspárhoz, Buda, 1609. május 29. (a régi naptár szerint.) Az új naptár szerint: 1609. június 8. BAYERLE, *The Hungarian Letters… i. m.*, 173–175. (Kiemelés a szerzőtől, J. Ú. Zs.)

községekről is azt tartotta, ha valaha adóztak nekik, akkor azután is hódoltak legyenek.

A magyar fél továbbra is megpróbálta saját álláspontját érvényesíteni, ezért újabb és újabb tárgyalások folytak, főként az Esztergom környéki hódoltsági ügyekben. A budai pasa a következő ajánlatot tette a magyar király felé: az ő jobbágyaik, ha keresztény részre „hódoltak", továbbra is fizethetik és fizessék az adót, cserébe viszont ők is ugyanazt a gesztust várják el a valaha nekik adózott községek újrahódolása ügyében.[1842]

Török szempontból azonban a tárgyalásoknál sokkal eredményesebbnek bizonyult egy-egy agresszív bég ténykedése, mint például az új esztergomi bég és katonái 1615. évi akciói; a Bars megyei falvakra hódoltató leveleket küldött szét, hogy amennyiben önként nem hódolnak meg, katonáit rájuk küldi, akik tűzzel-vassal mennek rájuk.[1843]

Az esztergomi Bali bég mintegy másfél évtizeddel később, Esterházy Miklós nádornak (1625–1645) szóló levelében a lehető legnyilvánvalóbban megfogalmazta, hogy a magyaroknak miért kell megengedniük a Budához tartozó, a Buda-környéki falvak behódolását*: „[…] mivel a Budához tartozandó végekben egyedül tizenkét ezer fizetett nép vagyon, azon megesküdtek, hogy […] addig nem nyugosznak, és sem telet, sem nyarat nem níznek, hanem mivel az ő fizetésekben rendeltetett azoknak az faluknak adójok, avagy behódítják, avagy az rókák, farkasok és egyéb vadak lakják falujoknak helyeit."*[1844]

Ahmed kethüdá, Ali budai pasa helyettese 1615 májusában az „engedetlen" Verebély községnek[1845] írt fenyegető levelet: *„Ty Vereby Biro és Polgarsag mind az hozatok valo falukkal öszve hagiom es paranczolom nektök, feyetök es tiztessegtök vesztese alat, hogy valakik ezelöt Esztergamiaknak adoztatok, es fizettetök, mostis ugian azont czeleködgietök. Mert tugiatok azt, hogy ugy vagyon, a szent bekesegben, el vegezve, hogy az kik az elöt hodlottak voltak, az utannis hodlottak legienek. Azert tugiatok, hogy engödetlensegert, vagy be nem szolgalasért szabad falukat meg rabolni, es semmive tenny."*[1846] Az oszmán fél pedig valóban így is cselekedett.

A fent említett Bars megyei falvak adózását az oszmán fél éveken át követelte, s lakóit fenyegető levelekkel és portyázásaikkal zaklatta. Erre Koháry Péter főkapitány-helyettes[1847] kénytelen volt ellenintézkedéseket foganatosítani; a

---

[1842] *Uo.*

[1843] BOTKA Tivadar, *Kisfaludi Lipthay Imre Bars és Hont megyék alispánjának és országos törökügyi követnek emlékezete,* Pest, 1867, 26.

[1844] MNL OL Esterházy Miklós nádor iratai, Nádori iratok, Török ügyek 1593–1645. 631. cs. Filmtár, 4687. dob. „Bally bék" esztergomi főhelytartó levele Esterházy Miklós nádorhoz. Esztergom, 1631. december 12.

[1845] Falu Bars megyében, a Zsitva folyó mellett. Verebély község Nógrád megyében is van. (FÉNYES, *i. m.*, II., 292.) Ám a szóban forgó falu, ill. mezőváros a Bars megyei. Ma: Vráble a Nyitrai kerületben, a Nyitrai járásban (SK).

[1846] Ahmed kethüdá levele Verebély közösségéhez, Székesfehérvár, 1615. május 6. (a régi naptár szerint), BAYERLE, *The Hungarian Letters… i. m.,* 192.

[1847] Csábrági Koháry Péter tisztét 1611 és 1632 között viselte. PÁLFFY, *Kerületi…, i. m.,* 272.

megyei elöljárókat arra kérte, hogy *„szabad legényeket”* fogadjanak fel és azokkal őriztessék a településeket.[1848]

A felek eddig egyezkedésre sosem használt, szokatlan helyen, Bécsben ültek össze 1615-ben. A királyság és császárság fővárosában való tárgyalási székhely a Habsburg uralkodó megerősödését és javuló hatalmi pozícióit is jelenthette volna szemben a szultánéval, ha a megállapodás nem arról szólt volna, hogy a magyar király békében, nem fegyver által elnyerve, 60 db községet átenged a török félnek. Az Esztergomhoz tartozó 158 falu közül 60 db ismét hódolni köteles.[1849] A fent említett, az esztergomi bég által 1615 tavaszán fenyegetett falvak is mind török uralom alá kerültek; az oszmán fél tehát még akkor is győzött, amikor béke volt, ill. aszimmetrikus háborút folytatott a királyság ellen.

A bécsi megállapodás után Koháry Péter érsekújvári vicekapitány a következőkre figyelmeztette a Bars megyebelieket: *„Hogy azért az töröknek az falukra sereggel való kijárásokra okot ne adjunk, kérem N[agyság]tokat és k[egyelme]teket, parancsolja meg az szegénységnek, hogy mind az Császár adóját, s mind penig az Izpajáknak az mivel tartoznak, nekiek késedelem nélkül szolgáltassák ki, mert ha elkésnek velek, és az törökök ki fognak jönni, az szegénységnek terhes leszen és magunk között is veszekedést szerezhetnek késedelmekkel.”*[1850] Tehát mindenki számára világos volt, hogy az „engedetleneket”, a nem adózókat sem a magyar főkapitány, sem a szerződés 12. pontja nem tudja megvédeni a törökök kicsapásaitól.

1616-ban nagyon sok kártétel, falvak megrablása történt, amelyek a békét komolyan fenyegették. S mivel a Porta részére is nagy szükség volt a nyugati fronton a béke fenntartására, talán ezért is hoztak ellenintézkedéseket: az agresszív kanizsai pasát (Egerszeg 1616. évi megrablása is az ő számlájára írható), több kanizsai agát is leváltottak, és az egri pasának is mennie kellett posztjáról.[1851]

1618. február 27-én kelt a komáromi szerződés, a korábbi bécsi pótléka, amely először nevezte meg azt a 60 db Esztergom-környéki falut, amelyek Komárom, Bars, Nyitra és Hont vármegyékben, noha messze a magyar határvárak háta mögött feküdtek, ismételten oszmán uralom alá kerültek, és szabályozta állapotukat.[1852] A szerződés rendelkezik az újra hódolásra bocsátott falvak adó-

---

[1848] BOTKA, *Kisfaludi Lipthay … i. m.,* 27.

[1849] Az 1615. évi bécsi békekötés eredeti, magyar szövegű okmánya. Kiad. SALAMON, *Két magyar diplomata… i. m*., 267–268.

[1850] Koháry Péter levele Bars megyéhez. Újvár, 1615. november 30. *Emlékek Barsvármegye hajdanából (1439–1711)* Kiad, SZERÉMI, Történelmi Tár, 1892. III. közl., LXI. levél, 128. A levelet eredetiből idézi még: HEGYI, *A török terület… i. m*., 1035. Štátny Archív Nitra, ŽT, C.1615/6/10. (Hegyi az utolsó szót „késedelmekkel” helyett „kegyelmetekkel” oldotta fel.)

[1851] Ali pasa levele Johannes Molardhoz (Molarth-hoz), Buda, 1616. szeptember 18. (a régi naptár szerint); Ali budai pasa levele Johannes Molardhoz (Molarth-hoz), Buda, 1616. szeptember 25. (a régi naptár szerint). BAYERLE, *The Hungarian Letters… i. m.,* 252–254., 255.

[1852] SALAMON, *Két magyar diplomata… i. m.,* XXI. A falvak név szerinti felsorolása: *Uo.*, VI. irat, 279–280. A falvakat eredeti tulajdonosaikkal felsorolja: BOTKA, *Kisfaludi Lipthay … i. m.* IX. irat. 79–81.

járól, kimondván, hogy az nem lehet több az évi szokott, rendes adónál. Ám az oszmán fél ezeket a pontokat sem tartotta meg.

A magyar rendek már régóta kérték az uralkodótól, hogy az Isztambulban rezideáló bécsi követ a valós magyar érdekeket képviselje, sőt azt is kérték, hogy panaszaikkal saját követet küldhessenek a Portára. E kérésnek csupán a cseh rendi felkeléssel szembenéző II. Ferdinánd (1619–1637) tett eleget, a magyar rendek támogatásáért cserében engedményt téve az országgyűlés felé. Az a követet megfelelő utasítással látta el,[1853] amelyben az egyik fontos pont a hódoltsággal kapcsolatos visszaélések orvoslása volt; 1. A pasák, bégek és szpáhik a szegény községeket – *„a sok rendbéli végzés ellenére”* – a régi, szokott summájukban és adózásukban nem tartják meg, korábbi dézsmájukkal nem elégednek meg, hanem annál többet kérnek. 2. A zsitvatoroki végezés 15. articulusa ellen vétvén, a törökök sokakat nemcsak behódoltatnak és adózásra kényszerítenek, hanem a nemesek házaira is rátámadnak, felégetik. Az utasítás szerint a törökök *„eginehani száz falukat és Varasokat marhaioknak el haitasauall Embereknek le vaghasauall beholdoltattanak es most is naponkent holdoltattnak.”*[1854] A panaszok között szerepelnek a barsi tárgyalások során beadott 60 falu, valamint a Kanizsa környéki községek sérelmei is. Természetesen a követnek nemcsak a falvak ellen elkövetett visszaélések orvoslásáért, hanem egyéb fontos ügyben, például a hajdúpalánkok védelméért is síkra kellett szállnia.[1855] Az utasítás egyik fejezete a kanizsai törökök előző évi rablásait sorolja fel, amikor nyíltan, nagy haddal mentek Egerszeg városa ellen, ahol több házat is elégettek.

Liptay Imre követnek, Bars megye alispánjának Ludwig von Molarth állandó bécsi követtel együtt sikerült is eredményt elérnie 1619-es portai útjával; a szultán parancsleveleket küldött a budai pasának a sérelmek orvoslása végett.[1856]

II. Oszmán szultán (1618–1622), bár harcias volt, de – ha a kiadott parancslevelek értelmét tekintjük – ragaszkodott a békéhez, legalábbis Nyugaton, és annak betartását, valamint a súlyos visszaélések orvoslását ígérte. Azonban egy frontvonalbeli országban nem lehetett fenntartani a nyugalmat és a falvak további hódoltatásának tilalmát, hiszen mind az üres kincstár, mind az itt állomásozó bégek, szpáhik és katonák érdeke ennek éppen az ellenkezőjét takarta.

[1853] Az utasítást kiadta NAGY Iván, *Liptay Imre török követsége 1619-ben,* Magyar Történelmi Tár, 1855, 195–210. Csakhogy a kéziratlapok összekeveredése miatt ez hibásan jelent meg. A javított utasítást Botka Tivadar adta ki; BOTKA, *Kisfaludi Lipthay Imre… i. m*., Okmánytár XIII., 84–90.

[1854] NAGY, *Liptay Imre török követsége… i. m*., 204.

[1855] E kérdésnek a következő volt a lényege: a törökök a hajdútelepek által létrehozott, s azokat védő palánkok szétverését követelték, mivel azt mondták, hogy a békeszerződés tiltja új várak és erősségek létrehozását a határ menti területeken. A magyar fél viszont nem akart ebbe belenyugodni, ugyanis akkor a hajdútelepek védtelenül maradtak volna.

[1856] Erről ld. részletesen: J. ÚJVÁRY Zsuzsanna, *Oszmán – magyar békeviszony a XVII. század első felében,* kiadás alatt.

4. „Csak az nevét viseljük az békességnek…”

Az Oszmán Birodalmat a század elején kiújult perzsa háború, majd a Dzseláli-lázadások igen megtépázták. 1622-ben II. Oszmánt a nagyvezír és a janicsárok megölték, és helyét a gyengeelméjű I. Musztafa (1622–1623) foglalta el.[1857] IV. Murád (1623–1640) trónra lépésével azonban helyreállította a legfőbb hatalmat: a vezérpasákat kivégeztette, és saját garnitúráját ültette a legfőbb pozíciókba, hogy azután őket is lecserélje, nehogy ellene lázadjanak. Azonban az ő erejét is az állandó perzsa háborúk és felkelések kötötték le; e nagy válság közepette jól jött tehát a Habsburgok békepolitikája a keleti fronton.

Amint fentebb tárgyaltuk, az Esztergomhoz tartozó 60 helység átadása 1618-ban, Komáromban meg is történt, amelyet az ország nagy sérelme gyanánt Bethlen Gábor fejedelem (1613–1629) nem is felejtett el előszámlálni, amikor fegyvert fogott II. Ferdinánd (1619–1637) ellen. Egyébként a török tárgyaló biztosok – megbízásuknak megfelelően – minden tárgyaláson arra törekedtek, hogy a zsitvatoroki békeszerződésben felszabadult, a „behódolás” alól mentesített helységeket visszaszerezzék, nem elégedvén meg a visszakapott 60 faluval.

Mivel a magyar végvárak őrsége a XVII. században folyamatosan kevesebb volt, mint az ellenfélé, többnyire nem volt képes útját állni a várak között áthatoló török portyáknak; a megszállók ott folytatták a hódoltatást, ahol a békekötés előtt abbahagyták.[1858] Jól látta ezt a veszélyes folyamatot Esterházy Miklós nádor: „*[…] öszvevetvén az törököknek mastani állapotját fegyver alatt való állopatjokkal, sokképpen jobban vannak, hogy sem mint voltak, és nagyobb nyereségek vagyon, Magyar ország penig és az magyar nemzet attól az sitvatorokj végezéstűl fogvást mind fogyott és fogy[…]”*[1859]

Az ellenfél azonban még azt sem tartotta meg, amit szerződésbe foglalt; a békepont ellenére a szpáhik kijárnak a falvakra, és sok kárt tesznek emberben és marhában; a magyar királynak és a püspöknek járó adót nem engedik beszedni és a népet szolgálni; a falvakat erővel hódoltatják; a nemesektől adót szednek; a frissen visszakapott 60 falut fölemelt adóval terhelik – voltak a főbb sérelmek.[1860]

Az elkövetett visszaélések és a törököknek a Bethlen-féle fölkelésekben való részvétele miatt újabb béketárgyalásra volt szükség, amelyet 1625-ben Párkány és Szőgyén között, Hidasgyarmat határában tartottak.[1861] A követek között

---

[1857] Lásd erről részletesen: Faroqhi, SURAIYA, *Crisis and Change, 1590–1699.* = Halil INALCIK – Donald QUATAERTS (eds.), *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300–1914*, Cambridge, 1944, 411–436.; HÓMAN Bálint–SZEKFŰ Gyula, *Magyar történet,* IV. kötet, Bp., 1935. (Reprint), 147–148.

[1858] SZAKÁLY Ferenc, *Magyar adóztatás a török hódoltságban,* Akadémiai, Bp., 1981, 164.

[1859] MNL OL, Batthyány cs. lvt., Batthyány I. Ádám másolati könyve P 1315/4. cs. B. köt. 29–30. p. [Esterházy Miklós] Discursus Palatini ac opinio circa modernum tractatum Turcicum [1641]. Ld. erről részletesen J. ÚJVÁRY, *Oszmán – magyar…, i. m.*

[1860] Esterházy, *Opinio, i. m.*

[1861] CSAPODI Csaba, *Esterházy Miklós nádor 1583–1645*, (Magyar életrajzok), Bp., é. n., 109.

Esterházy Miklós akkori országbíró, a későbbi nádor (1625–1645) is helyet foglalt, aki jól látta a béke kétes értékét. Ekkor ő is beletörődött volna, ha nem lesz újabb megegyezés.[1862]

Bethlen Gábor fejedelem harmadik hadjárata után ismét békét kellett kötni a feleknek; ez 1627-ben, Szőnyben történt meg.[1863]

A következő évben Esterházy és a budai pasa között folytak sikertelen tárgyalások Szécsényben a Fülekhez, Szécsényhez és Nógrádhoz tartozó falvak sorsáról; a magyar álláspont szerint ezek felszabadultak a váraknak az 1593., ill. 1594. évi visszavívásával, így nem kötelesek adózni a törököknek. Sőt, ha azóta hódoltatta is azokat, köteles kibocsátani hatalma alól. Az oszmánok viszont ragaszkodtak saját álláspontjukhoz, miszerint azon községek szpáhiai Budán, Pesten vagy más török helyen szolgálnak, így azok a jobbágyok most is hódoltak.[1864] A Porta egyébként is ahhoz az elvhez tartotta magát, miszerint amelyik területet egyszer már beírták a defterbe, az onnét többé ki nem kerülhet.

5. A XVII. századi hódoltatás Vas megye példáján

A leírtakból egyértelműen kitűnik, hogy a Zsitva folyó torkolatában megkötött béke óta lefolytatott béketárgyalások „eredményeként" egyfelől 60 település – Esztergom, Hont, Bars és Nyitra megyékből – „hivatalosan" is török adóztatás alá került, másfelől pedig a szinte folytonos béketárgyalások ellenére igazi béke sosem volt; az oszmán fél a béke égisze alatt mind a tárgyalóasztalnál, mind a gyakorlatban újabb és újabb településeket hajtott uralma alá.

Minden XVI–XVII. századi, felelősen gondolkodó magyar politikus tudott a török béke – Pálffy Géza találó elnevezésével –, a „háborús békeévek" pusztító voltáról; arról, hogy egyfelől megölték vagy elhurcolták a lakosságot és elhajtották vagy felégették marháikat, javaikat, másfelől folyamatosan emelték adóikat, harmad felől újabb és újabb falvak százait kényszerítették behódolásra, ami által csökkent a „keskeny félgallér," a Magyar Királyság területe, lakóinak ereje, adózó képessége. Ugyanakkor nőtt a félhold uralma annak minden katonai, gazdasági, társadalmi és erkölcsi következményével együtt. A főkapitányoknak és kapitányoknak egymás közötti, valamint a törökökkel való levelezése, a különféle bizottságok jelentései, kimutatásai dokumentálják a kényszerű török-magyar együttélés valóságát: csupán a kanizsai és a környékbeli oszmánok 1633

[1862] *Uo.,*108.

[1863] A békét 1627. szeptember 13-án kötötték meg. A felek a kölcsönös egyenjogúságot megtartják a követküldésben, de az 1620-ban megszállt Vác visszaadásáról ismételten nem egyeztek meg, Erdély függetlenségét pedig sem a császár, sem a szultán nem deklarálta. CSAPODI, *i. m.,* 111.; *A magyar nemzet története*, szerk. SZILÁGYI Sándor, Bp., 1895–1898, (reprint, 1994.) XI. k. 249.

[1864] A magyar argumentáció kifejtésére Szécsényben, 1628. november 18-án került sor. Vö.: [SALAMON Ferenc – SZALAY László], *Galantai Eszterházy Miklós Magyarország nádora, III. k., 1627–1629,* Pest, 1870, 285–293. Vö. SZAKÁLY, *Magyar adóztatás… i. m.,* 166.

és 1649 között[1865] a Kanizsával szembeni végeken több mint 4200 embert vittek el vagy öltek meg és 4760 marhát hajtottak el. (Csak a kárvallás és a rabbá tettek sarca 28.280 Ft-ot tett ki.)[1866] Volt olyan év is, amikor ezekből a végekből 310 vitézt vágtak le és vittek el, többségüket rabbá tették.[1867]

Most nézzük meg közelebbről Vas megye hódoltatását. A XVII. század közepén készült dikális összeírások kb. 540–560 települést sorolnak fel; ebből 187 lakott helyről biztosan tudjuk, hogy adóztak a törököknek is. Ez a települések több mint egyharmada. Az összeírásokban azonban nem minden hódolt és lakott helyet tüntettek fel gyakran adóelengedés vagy egyéb ok miatt, bár máskor a felégetett, elnéptelenedett falvakat is összeírták. Az elpusztult, de éppen újratelepült falvak sem mindig szerepelnek a jegyzékekben, hiszen azok is adómentességet élveztek néhány évig. Tehát a települések pontos létszámát még adott esztendőben sem tudjuk pontosan megadni.

1649-ben, Pálffy Pál nádor[1868] (1649–1654) parancsolatából a Vas megyei tisztségviselők vizsgálatot tartottak, hogy a zsitvatoroki béke 1615. évi megerősítése óta a törökök hogyan tartották meg a „hódoltatást" (értsd: a békét.)[1869] Az inquisitio alá vett települések száma 202, bár néhány falut egy tételként írtak össze; közülük néhány a dikális összeírásokban együtt, mások külön szerepelnek. Ha az ikertelepüléseket külön számítjuk, számuk meghaladja a 210-t, amely viszont a megyének több mint egyharmadát teszi ki. Az 1649-ben összeírt 202 település közül csupán 12 maradt hódolatlan úgy, hogy közülük is 10 meghódolt 1594 és 1597 között, amikor az oszmánok Pápát megszállva tartották.[1870]

[1865] Az összeírás kezdete 1633, nyilvánvalóan azért, mert a 23 éves Batthyány I. Ádám ekkor lépett a kerületi főkapitányi és a Kanizsa ellen vetett végvidéki főkapitányi székbe az elhunyt Nádasdy Pál helyére.

[1866] MOL Batthyány cs. lvt. P 1313 Török vonatkozású iratok II. 249. cs. No 22., 180., 230. Vö. J. ÚJVÁRY Zsuzsanna, *„Az szegény anyámat immáron teljességessen megemészti az sok siralom." A török kori Magyarország élete egy muszlim rab viszontagságainak tükrében*, Keletkutatás, 2002. ősz – 2006. ősz, 106–107.

[1867] *Uo.*

[1868] Pálffy Pál a nádori és helytartói méltóságot viselte: 1649. március és 1654 februárja között. FALLENBÜCHL Zoltán, *Magyarország főméltóságai*, Maecenas, Bp., 1988, 70.

[1869] MNL OL Batthyány cs. lvt., P 1315/4. A. köt, Batthyány I. Ádám leveleskönyve, A, pp. 41–113. (A továbbiakban: MNL OL Vas megyei összeírás) A 72 oldalas összeírás nem ismeretlen a kutatásban. ILLIK Péter, *Török dúlás a Dunántúlon, Török kártételek a nyugat-dunántúli hódoltsági peremvidéken a 17. század első felében,* PhD disszertáció, Piliscsaba, 2009.; ILLIK Péter, *Török dúlás a Dunántúlon, Török kártételek a nyugat-dunántúli hódoltsági peremvidéken a 17. század első felében*, WZ Könyvek, Bp., é. n. [2010], 113–141. Érintőlegesen e munka szerzője is foglalkozott már ezzel az összeírással, vö.: J. ÚJVÁRY Zsuzsanna, *„Mint bárányok a farkasok közt…" = Tíz éves a Történelemtudományi Doktori Iskola*., szerk. FRÖHLICH Ida, Pázmány Történelmi Műhely, Történettudományi Doktori Iskola, KHRONOSZ, Piliscsaba, 2011, 89–103., különösen, 98–103. Stahl Ferenc a fentebbi összeírásból adott ki betűhív formában részleteket. Azonban csak a mai Vas megyére vonatkozó falvak (összesen 92 település) adatait közölte, levéltári jelzet nélkül. Vö. STAHL Ferenc, *Vas megyei török hódoltság összeírása a XVII. század közepéről,* Vasi Szemle, 1970, 114–122., 298–307.

[1870] A pápai vár 1594–1597. évi történetéhez vö.: PÁLFFY Géza, *Pápa a hosszú török háborúban. A végvár története az 1594–1597. esztendőkben, különös tekintettel a töröktől való visszafoglalásra,* Pápa, 1997.

A két, sosem hódolt település: a Rába és a Marcal folyó közötti Egyházaskesző, valamint a muravidéki Muraszombat. A vallomások alapján tehát meg tudjuk rajzolni a hódolás szakaszait, ütemét, sőt azok jellegét.

A vizsgálat során 2 faluról azt állították polgárai, hogy nem tudják mikor hódoltak meg, 12-ről viszont azt mondták, hogy „régóta". Buda (1541), Székesfehérvár (1543) és Szigetvár (1566) elestekor még csupán néhány falu hajtott fejet. A nagy hadjáratokat lezáró drinápolyi békéig, 1568-ig tehát a XVII. század közepén hódoltnak mondott Vas megyei településeknek alig több mint 10 %-a adózott az oszmánoknak. 1568-ra az ország középső része, lényegében egyharmada már alávetett területnek számított, sőt az északi megyékben a hódoltság egészen Rimaszombatig ért, a mezővárost is beleértve. Pápa és Győr (1594) vesztekor 21 Vas megyei község volt kénytelen adózni, tehát a tizenöt éves háború dunántúli szakasza nagy lökést adott a hódolásnak. De ezek közül 8 falu kikerült a sorból, amikor Pápa 1597-ben felszabadult. Tehát a XVII. századi Vas megyei hódolt falvaknak mintegy 20 %-a adózott az oszmánok felé a dunántúli fő végvár, Kanizsa veszte (1600) előtt; ez viszont a megye összes településének nem több mint 5 %-át jelentette.

Kanizsa eleste igen súlyosan érintette a megyét, hiszen ekkor 38 község, köztük a Batthyányak tartománya, a teljes Őrség kényszerült adófizetésre. Igaz, hogy a zalai-vasi területekről már 1579-ben készítettek szandzsák-összeírást, amelyben a kanizsai nahije is szerepelt; azonban ezek a falvak csupán a nevükkel szerepeltek, vagyis igénytelepülések voltak, behódolásra „vártak".[1871]

A Bocskai-féle rendi szabadságarc alatt megmutatkozott a törökök kétes segítsége; ekkor ugyanis 9 falu, a Bethlen Gábor által indított felkelések alatt pedig újabb 15 község kényszerült adófizetésre.[1872] A háborúban behódolt Vas megyei községek száma így 105-re emelkedett, amely az adófizetésre kényszerült falvaknak mintegy 52,5 %-át teszi ki. A maradék (nem egészen 48 %) azonban béke-időben, tehát elvben nem a fegyver jogán hódolt meg a következő ütemben;

1624–1630 között……	10[1873] db (5 %)
1631–1635 között……	12 db (6 %)
1636–1640 között……	.16 db (8 %)
1640–1649 között……..…	57 db(28,5 %)
A békeidőben meghódolt falvak száma…….	***95 db (47,5 %)***

[1871] Ezt a folyamatot kitűnően taglalja: SZ. SIMON Éva, *A hódoltságon kívüli „hódoltság", Oszmán terjeszkedés a Délnyugat-Dunántúlon a 16. század második felében¸* MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Bp., 2014, különösen: 183–184.

[1872] 16 községet vettem ebbe a csoportba, de ebből egy még a felkelés előtt kényszerült adófizetésre.

[1873] Itt két falut külön ki kell emelni: Tissanóc (Teszanócz) falut a hódolás előtt a kanizsai törökök többször is megrabolták, 100 embert elvittek, ill. megöltek közülük. Orfalut pedig a hódolás előtt, 1624-ben teljesen elégették, 18 ember megégett, 2-nek a fejét vették, 60 főt elvittek rabként. MNL OL P 1315/4. Vas megyei összeírás, pp. 83., 102.

Az 1606. évi zsitvatoroki békétől számított hosszú békekorszak tehát valójában nem védte meg a hódoltsági peremvidék falvait. Már többször esett szó arról, hogy az ún. „békében" élő oszmán katonák is kevesebb zsoldot kaptak. A ráfizetéses kincstár ott spórolt, ahol tudott: meg nem hódított területeket is szétosztott tímár-birtokként, illetőleg életben maradt az a szokás, miszerint amely terület akár csak egyszer is adózott, vagyis bekerült a defterbe, azt véglegesen hódoltnak tekintették. Ezen még az sem változtatott, ha a békekötésben, illetve a közös tárgyalások során azok „papíron" kikerültek a hódolt kategóriából.

Valójában mindegyik békében behódoltatott falut egyedi esetként kellene kezelnünk, hiszen a feljegyzések többnyire igen részletesek, és szinte minden községnek megvan a maga sorsa. Láttuk, hogy az alávetett települések többsége háborúban, egy-egy magyar fővár – Buda, Székesfehérvár, Győr, Pápa, Kanizsa – elestekor kényszerült megalkudni a törökökkel, de az ellenfél megnövekedett agresszivitását mutatja az 1630-as, és főként az 1640-es évek szomorú eredménye: csupán 1640–1649 között, hangsúlyozván, hogy békeidőben, 57 település hódolt meg, jóval több, mind a hosszú háborúban elvesztett Kanizsa következtében. Természetesen mindez összefügg a vilajet-központtá kiépített Kanizsa végvárának megerősítésével. 1603 tavaszán 1838 janicsár szolgált, közel hatszorosa annak az egységnek, amely 1602 végén a legfőbb várban, Budán tartózkodott.[1874] Később a janicsárok száma ugyan lecsökkent, de az 1630-as évek legelején a helyi és a portai katonák együttes száma 1860–1870 fő között ingadozott, nem számítva a szpáhikat és az azok által kiállított egységeket.[1875] Ezeket az alakulatokat – a portyák alatt – a dunántúli török helyőrségek csapatai is megtámogatták, de nem egyszer jöttek Budáról is kisegítők. Szükségük is volt a támogatásra, mert egyrészt az 1633-ban ideiglenesen kinevezett, majd véglegesített Batthyány I. Ádám dunántúli főkapitány és végvidéki főkapitány (1633/1637–1659) személyében a kanizsai pasa kemény ellenfélre számíthatott. Másrészt a mindenkori kanizsai beglerbég feladata volt a további hódoltatás, új adófizetők szerzése a kincstár számára. Erre viszontválaszképpen és saját birtokaik védelmében az erős dunántúli főkapitány és Zrínyi Miklós horvát bán (1647–1664) – gyakorta más dunántúli főúrral is összefogva – a környékbeli végváriakkal és magánhadaikkal akár 5-6000 főt is útnak indítottak.[1876] Csak ezek a kicsapások tudták valamelyest útját állni az oszmánok hódoltatási éhségének, bár a fentebbi számadatokból kitűnik, hogy csatázásaik ellenére is igen sok község megadta magát. Az adók folyamatos emelését azonban még ezek az akciók sem tudták megállítani.

[1874] HEGYI Klára, *A török hódoltság várai és várkatonasága*, História, MTA Történettudományi Intézete, Bp., 2007, III. köt., 1535.
[1875] Uo. 1543.
[1876] Batthyány I. Ádám portyáiról vö., J. ÚJVÁRY Zsuzsanna*, Batthyány I. Ádám, a vitéz katona = Batthyány I. Ádám és köre,* szerk. UŐ., PILISCSABA, 2013, 115–145.

6. Az 1646-os „fekete év” – a kemenesaljai rablások

Az 1646-os év igen keserű és fekete emlékezetű lett a Vas megyeiek számára. Kemenesaljának a Szent Bertalan napi megrablása, Kisköcsk és Nagyköcsk tragédiája ismert a szakirodalomból.[1877] Ekkor sajnos több községet is elpusztítottak a törökök. Az említett két falut nem azért kellett megrabolni, hogy azzal hódolásra kényszerítsék. Ezek már Székesfehérvár megszállása (1543) óta folyamatosan hódoltak a végvárhoz, csupán Kisköcsk esetében történt némi változás: 1620-tól Kanizsára adózott. A kanizsaiak Kisköcsk 24 háztartásából 2 embert megöltek, 71 főt elvittek, ezeknek 20 %-a kiszabadult, meglehetősen magas sarcon.[1878] Ha a többi községhez viszonyítjuk, a 20 %-os rabságbeli megváltás igen ritka, ennél jóval kevesebben szokták visszanyerni szabadságukat. A legtöbb esetben az arány csupán néhány százalék volt.

A testvérfalu, Nagyköcsk Kiskölcsknél is rosszabbul járt: 19 házból 4 főt megöltek – nyilván azokat, akik ellenálltak, köztük volt a prédikátor is –, 71 embert elhurcoltak, akik közül csupán 9 fő szabadult; alig több mint a rabságba esettek 10 %-a. A többi tovább raboskodik, sőt több esetben nem tudni, hogy hol vannak – jegyezték föl róluk.[1879] A 19 házból 7 teljes családot elvittek, illetőleg ölték meg a családfőt, a másik 7 családból vagy a férfit vagy az asszonyt hurcolták el a gyermekekkel együtt. Nyilván azokat vitték el, akik éppen otthon, a házban vagy annak közelében tartózkodtak. Ha a szokásos szorzószámmal, 5-tel beszorozzuk és átlagosnak vesszük a háztartások létszámát, akkor a 19 házban kb. 95 fő lakhatott. Ha az újabb, dunántúli területi kutatási eredmények alapján számolunk[1880] – ez ezeken a területeken 4,7 -es szorzószámot jelent –, akkor a falu lakossága csupán 90 fő lehetett. Ebből a 75 fő 83 %-os veszteséget jelentett; a község valóban pusztává is vált, földjeit a szomszédos falvak jobbágyai használták, ami után a török földesúr adót is követelt. Szinte érthetetlen ez a barbár pusztítás, amelyet nyilván az esztelen düh vagy bosszú indított, hiszen a törökök számára is hasznos, sőt a leghasznosabb az adózó, munkás alattvaló volt. Ha már „engedetlenségük” miatt meg kellett őket „regulázni”, akkor miért vitték el csaknem a teljes családot? Ugyanis ha megölik a családfőt vagy azt is elhurcolják, akkor ki váltja ki a családtagokat? Egyébként Nagyköcsk esetében nem a büntetés volt a cél, hanem a zsákmányszerzés.

A sarcoltató rabtartás – a sarcon szabaduló – jóval nagyobb haszonnal kecsegtette a fogvatartót, mint a rabszolga-kereskedőknek vagy a birodalom belseje felé tartó kereskedőknek, esetleg tatároknak történő eladásuk. Ugyan a hiva-

---

[1877] Vö. J. ÚJVÁRY, *„Mint bárányok a farkasokkal…” i. m.*

[1878] MNL OL Vas megyei összeírás, pp. 42–45.

[1879] Uo. pp. 45–47.

[1880] Vö. ZIMÁNYI Vera, J. ÚJVÁRY Zsuzsanna, *„Mindenik jobbágyunknak mennyi gyermeke vagyon és azok hány esztendősek.” Egy 17. századi uradalmi „népszámlálás” tanulságai = Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére,* szerk. FODOR Pál, PÁLFFY Géza, TÓTH István György, Bp., 2002, 461–550.

tásos rabszolga-kereskedőket már az 1568. évi drinápolyi béke kitiltotta az országból, de egyrészt az egyezményt nem tartották be, másrészt az Oszmán Birodalomban továbbra is működtek, s a Hódoltság is oda tartozott. A tizenöt éves háború során mind a törökök, mind a tatárok rabok ezreit hajtották el mind az országból, mind a szomszédos tartományokból; virágzott a budai rabszolgapiac. Erről és a rabok szomorú sorsáról 1605-ben egy német zsoldos katona meglehetősen megrendítően írt. Őt is ott adták el, de még gazdája is szánakozott a tatárok által odahurcolt szerencsétlen, szörnyen megrontott asszonyokon és leánygyermekeken. Azokat a tatárokat a német katona török gazdája is megátkozta: *„Az embernek a szíve szakadt meg attól a gyalázatosságtól, amire ezek a tatárok a fiatal nőkkel és kisleányokkal szemben vetemedtek."*[1881]

Tehát a sarcoltató rabtartás hosszabb távon több haszonnal kecsegtetett, mint az egyszerű rabeladás, de idő kellett a „befektetés" megtérüléséhez, illetve bizonyos feltételeknek adottnak kellett lenniük; az elhurcolt jobbágyot, polgárt vagy katonát huzamosabb ideig biztonságos helyen, többnyire várak tömlöceiben kellett őrizni és ellátni, persze úgy, hogy napközben dolgozzon, de anélkül, hogy meg tudjon szökni. Amikor a rab megalkudott sarcáról, kezeseket kellett kiállítania, hogy kimehessen azt összegyűjteni, ami rosszabb esetben akár éveket is igénybe vett. Kockázattal járt a kibocsájtás is, de a tömlöcben tartás is; ha az alatt meghalt a rab, a rabtartó elesett a haszontól. A megszabadulók többnyire ezüst tallért és posztót fizettek szabadságukért; a köcskiek és a környékbeliek átlagosan és fejenként több mint 200 tallért, azaz több mint 300 forintot. Persze néha ennél kevesebb összeggel is megelégedek a rabtartók. Gondoljuk csak el, hogy milyen nehéz volt ennyi pénzt összeszedni, összekoldulni, kölcsönt fölvenni, amely egy életre szóló eladósodáshoz vagy fejekötött jobbágyi állapothoz vezethetett. Gyakran egy család több tagját is elhurcolták, sőt nem volt ritka, hogy különböző helyekre vitték őket, tehát szétszakították a családokat; nekik reményük sem maradt a szabadulásra. 300 Ft-ért a jobbágy akár egy életre megszabadulhatott a földesúri adózástól, ha a pénzt zálogösszegként megadta a földesurának; ilyenkor jobbágytelke libertinussá, szabadossá vált.[1882] A fiúgyermekeket nehezebb volt kiváltani, mint az asszonyokat vagy kisleányokat, hiszen őket tudták a leginkább hasznosítani; gyermekként eladták, hogy janicsárnak felneveljék, vagy egyszerűen már helyben törökké tették. Az elfogott cselédeket és a szolgákat sem váltották ki a rabságból, hiszen a gazdának nem volt arra pénze. Mindössze egy esetben említi az 1649. évi összeírás, hogy Bejc faluban[1883] *„Fodor Gergelynek egy Gyurkó nevű szolgáját vitték el Kanisára [ti. a török], az mint penig igaz hódolt volt a' gazdája. Bément érette, törvénnyel is megnyerte, mégsem adták ki, hanem odavesztették. Most is mind felljebb-felljebb kévánnák rajtok [ti. az adót], hol munkást, hol pénzt érette, hanem pra-*

[1881] TARDY Lajos, *Rági hírünk a világban,* Gondolat, Bp., 1979, 138. Idézi még: B. SZABÓ János, *Vázlat egy ellenségkép történetéről I.,* AETAS, 1995/1–2., 13.

[1882] Batthyány I. Ádám előszeretettel fogadott el kisebb-nagyobb összegeket, 200–300 Ft-ot egy jobbágytelekért az 1630–40-es években. Vö. MNL OL Batthyány cs. lvt., P 1322, Urbáriumok

[1883] Vas megyei falu, az ikervári uradalomhoz tartozott.

estállják, rabsággal fenyegetik őköt."[1884] Jelen esetben Fodor Gergely gazda, aki tisztességesen adózott török urának, igen bátran viselkedett, amikor elvitt szolgájáért bement Kanizsára, az „oroszlánbarlangba", hogy ott – nyilván a kádi előtt – panasszal éljen. A pert meg is nyerte, ennek ellenére szolgáját nem kapta vissza. Még csoda, hogy ő megúszta a kalandot, s nem tartották erőszakkal Kanizsán.

Egyébként a források inkább azt emelik ki, hogy Nagyköcsk mindig engedelmesen megfizette az adót. A község Székesfehérvár vesztekor kezdett meghódolni, s azóta folyamatosan hódolt. Bethlen hadjáratakor (1620 körül) Dervis (Derbis)[1885] aga volt a földesuruk, akinek 21 forintot, 5 pint[1886] vajat adtak, és a császár adója (dzsizje) 5 forint volt. Azután, kb. 1624-ben Patonai Ahmed („Amhet") agára szállottak, aki már 35 forint készpénzt, 10 pint vajat, egy nyestet vagy annak árát, 2 tallért (3 Ft-ot), 4 tallér deszkapénzt követelt, a császár adója pedig 9 forintra rúgott. Úgy látszik ez az adónagyság – a pénzbeli kötelezettség 53 forintot tett ki – már túl soknak bizonyult, mert a következő földesuruk, Pécsi Musztafa leszállította a neki járó pénzösszeget ismét 25 forintra, a 10 pint vaj és a deszkaadó maradt, de a császár adója 16 forint 50 dénárra növekedett. Ez kb. megfelelt ennyi adózó háztartásnak. A pénzbeli szolgáltatás így összesen 47 forint 50 dénárt tett ki. Ha ezt az 1649-ben összeírt házak számával (19 db) elosztjuk, az háztartásonként 2,5 forintot jelentett. Ez az összeg a többi hódoltsági falvakhoz képest nem túlságosan magas. A jobbágyok vallomása szerint ezt mindig megadták Székesfehérvárra. Tehát ezt a községet nem azért pusztították el, hogy meghódoltassák, vagy adómegtagadás miatt megbüntessék, hanem pusztán nyereségvágyból. Őket nem is a fehérvári, hanem a kanizsai törökök rabolták meg olyannyira, hogy 3 évvel a tragédia után még mindig pusztán állt a község.

Kápolna (Kemeneskápolna) – a vallomások alapján – ugyan háborúban, Bethlen Gábor hadjáratakor hódolt meg a törököknek, de hamarosan abbahagyták az adózást, s úgy látszik, hogy török földesuruknak nem is volt elég módja vagy ereje, hogy érvényt szerezzen jogainak. 1646-ban, miként több kemenesaljai települést is, a kanizsaiak őket is megrabolták, így kénytelenek voltak török földesurukkal megalkudni; ekkortól újra hódoltak.[1887] A rabláskor a katonák nem válogattak; az első házból a gazdát megölték, feleségét két kislányával elvitték – az egyik bölcsőbeli, keresztség nélküli, vagyis újszülött volt. Nyilván a

[1884] MNL OL Vas megyei összeírás, pp. 62–63.

[1885] A zárójelben az eredeti szövegben előforduló név áll.

[1886] Pint: a híg űrmértékből alakult ki száraz űrmértékké. A XVII. századig 2,09 l, azaz 1,57 kg volt, majd 2,28 l, azaz 1,71 kg. Használtak budai, bécsi és pozsonyi pintet is. BOGDÁN István, *Régi magyar űrmértékek*, Bp., 1987, 100.
Itt 1 pint vaj általában 1 Ft-ba került, legalábbis a jegyzékben így számították át. Az ország másik részében, özv. Szegedi Györgyné az 1620-as években egy fazék vajat a vásárban hol 1 forintért, hol 1,20-ért vett. A pint a fazéknál kisebb egység volt. Vö., J. ÚJVÁRY Zsuzsanna, *Egy kereskedőcsalád metamorfózisa = Óra, szablya, nyoszolya, Életmód és anyagi kultúra Magyarországon a 17–18. században,* szerk., ZIMÁNYI VERA, MTA Történettudományi Intézete, Bp., 1994, 33–86, 72.

[1887] MNL OL Vas megyei összeírás, pp. 54–56.

szerencsétlen asszonyt is a gyermekágyból rángatták ki. A másik kislány 3 éves volt. A feljegyző azt is megjegyezte, hogy most is ott vannak, vagyis a rablás után 3 évvel is rabok. A harmadik házból elhurcolt feleségért, aki Szigetvárott raboskodott, az aga 600 tallért (900 Ft-ot !) és 2 db, úrnak való puskát követelt. Egy másik házból az elhurcolt Jakaffi (Jakabfi?) Jánosnét a 4 éves leánykájával az ura kiváltotta, de a 15 esztendős Mihók nevű fiát nem. Nyilván nem engedték kiváltani. Őt Nándorfehérvárra vitték, valószínű, hogy erővel „törökké tették". Kemeneskápolna szomorú vesztesége a következő: 19 házból 3 családfőt megöltek, 53 főt elhurcoltak, akik közül csupán 9 főt váltottak meg, összesen 1.230 tallérért. A rabságba vittek a következőképpen oszlottak meg: 4 családfő, 18 feleség (egy kivétellel minden családból elvitték az asszonyt), 14 fiú, 12 leányka, 1 meny, 2 anyós, 1 fiú- és 1 leány cseléd.[1888]

7. A békebeli hódoltatás módozatai

A hódoltatás tehát békeidőben is masszívan folyt; a kiszemelt község – általában több egymás melletti település – először kapott egy vagy több ígérgető vagy fenyegető levelet, amelyben az illető török tiszt, illetve földesúr tudatta a falubíróval és a lakókkal, hogy a győzhetetlen török császár mostantól őket neki adta, ő leszen ezután a közösség örökös ura, s tüstént bemenjenek megbeszélni a hódolást, illetve az adózást; ha megteszik, senkinek semmi bántódása nem lesz, de ha elfogadják a hitlevelet, s mégsem adóznak, a legszörnyűbb sors vár rájuk, miképpen akkor is, ha visszaküldik a levelet, vagyis ellenállnak. Mivel a falvakat az illetékes magyar főkapitányok – a Dunántúlon Batthyány I. Ádám – többnyire nem hagyták magukra, a jobbágyok a fenyegetőlevelet bevitték saját magyar urukhoz, a közeli végvár kapitányához vagy a kerületi főkapitányhoz, akinél egyébként a békeszerződések értelmében ez ellen jogos panasszal is élhettek. A főkapitány levélben azonnal megkereste az illetékes török szpáhi vagy tiszt parancsnokát. Ha nem történt jogorvoslat, akkor a magyar főkapitány vagy a nádorhoz fordult, aki a budai pasának írt, vagy egyszerűen visszavágott a török félnek, és a közeli várhoz vagy egy távolabbi, gazdagabb területre szervezett portyát. Miként már fentebb említettem, gyakori célpontok voltak a törökök által letelepített rác falvak, amelyek a magyar hatóságok részére egyébként sem adóztak. Az ellenük irányuló magyar portyák szervezése tehát nemcsak a rabló törökök „megbüntetését", hanem egyúttal a rácoknak a magyar feudális viszonyok közé történő bekényszerítését is szolgálta. Ez az oszmánok szemszögéből nézve valóban jogtalan „hódoltatás"-nak számított magyar részről, csakhogy a letelepített rácok az egykori Magyar Királyság területén éltek, és a magyar társadalom nem fogadta el véglegesnek az oszmán hódolást, azon területek elvesztését.

A XVII. század első felében, békében meghódoltatott falvak – a Vas megyei összeírás alapján – nagyobb részt nem hallgattak a szirénhangokra, vagyis ön-

[1888] Uo.

ként nem hajtottak fejet. Nem is tehették, mert a magyar törvények tiltották az önkéntes hódolást. Így többségüket megrabolták a hódolás előtt, sőt egyeseket többször is, ezzel kényszerítve őket az adófizetésre. A hódoltatási irány jól kitapintható: a megye belseje felé, egyre nyugatibb területek iga alá kényszerítése. Ez már az 1620-as években így játszódott le, majd folytatódott 1636–1640 között is; az ekkor meghódolt 16 település, a kemenesháti Vashosszúfalut leszámítva,[1889] mind a Felsőlindvai és a Muraszombati uradalom falvai közül került ki, s mind erőszakkal hajtott fejet; Vashosszúfalu kivételével – amelyet a kanizsai alajbég telepített újra – a hódolás előtt mindegyik települést végigrabolták. 1641–1649 között 57 db lakott hely hódolt meg, jóval több, mint közvetlenül Kanizsa elvesztése után. Ez a Vas megyei hódolt falvaknak (200 db) több mint egyharmada (36,5 %-a); több mint amennyit a vármegye a tizenöt éves háború kirobbanásáig, illetőleg Kanizsa elestével elveszített. Ezek a falvak mind a Magyar Királyság legnyugatibb területén, Vas megye nyugati és délnyugati területén helyezkedtek el, Stájerország szomszédságában. Leszámítva a Szentgotthárd környéki három falut – Rábatótfalut, Szakonyfalut és Zsidahegyet – a Felsőlindvai, a Muraszombati és a Dobra-Rakicsányi uradalom egykori falvaiként ma Szlovéniához, ill. két község Ausztriához tartozik. Az 57 település közül 23-at a kanizsai törökök megrablással kényszerítettek hódolásra, egy falut az adó meg nem fizetése miatt dúltak fel, egyet pedig a hódolás után.

A Szentgotthárdtól DNy-ra fekvő Szakonyfalvát (Szakonyfalut) is szörnyen elpusztították a kanizsaiak, azzal kényszerítve a községet a hódolásra. 1644-ben 16 házat megégettek, 3 jobbágyot megöltek, 103 főt elvittek, akik közül csupán 2 fő szabadult fejenként 120 tallérért (180 Ft-ért). A török zsoldban harcoló rácok is elvittek több alkalommal, összesen 50 főt.[1890] Ez a falu – a számadatok alapján – szintén elveszítette lakosságának nagyobb, esetleg túlnyomó részét. Az esztelen pusztításnak semmi és senki nem szabott gátat, pedig ebben az esetben sem „büntetés” vagy pusztán rablás volt a cél, hanem a hódoltatás; annak pedig az a lényege, hogy megmaradjanak az adófizetők.

Amennyiben egy-egy, máshol lévő, szigetként kiemelkedő nem hódolt falura is sor került, abban az esetben feltételezhető: az már korábban is adót fizetett,

[1889] Valójában a Vas megyei Vashosszúfalunak is sajátos története van: az 1566. évi hadjáratban a törökök nyilván teljesen elpusztították, mert az 1567. évi dikális jegyzékben „totaliter combusta” jelzővel szerepel. 1570-ben 0,5 porta mellett 9 új házat és 10 combusta telket írtak össze. A későbbi években már csak „deserta” helyek (12, majd 4 db) szerepelnek, 1582-ben pedig az összeíró először írja hódoltnak a falut. Ettől kezdve a község végig hódoltként van nyilvántartva, de 1609-ben 1 3/4 jobbágytelket és 10 deserta helyet jegyeztek föl. Lassan újratelepülhetett, de 1630-ban ismét csak „deserta” porták vannak fölírva. Ezért mondhatták a megkérdezettek 1640 körülire a hódolást, ugyanis akkor a puszta falut a kanizsai alajbég telepítette meg, megalkudva az adóban. (MNL OL E 158. Dikális összeírások, Vas megye, 10–12. köt., Adatbazisokonline.hu/adatbazis/dikalis-osszeirasok, 1567., p. 1172.; 1570., 11.köt., p. 16.; 1572., p. 119.; 1574., p. 547.; 1582., p. 878.; 1588., p. 965.; 1595., p. 1292.; 1596-ban: 1 porta, 4 zsellér, 4 deserta hely,. p. 1048.; 1598-ban 8 porta, p. 1180.; 1609-ben: 1,75 porta, 12 deserta, nemeseknek 10 deserta; 1630-ban: nemesek, deserta, p. 1172.; 1635-ben: hódolt, nemesek, deserta, p. 1172; 1648-ban: hódolt, nemesek, 1,25 porta, p.1292.)

[1890] MNL OL Vas megyei összeírás, p. 99.

de abbahagyta a hódolást, vagy elpusztult, s így újra kellett hódoltatni, illetőleg telepíteni. A fentebb bemutatott példák szerint a vizsgált összeírásban szereplő 200 Vas megyei hódolt község közül nem egészen egyharmada, 44 hagyta abba a hódolást valamilyen módon. Ez az alávetett községeknek valamivel több, mint egyötöde. Közülük 8 község csak Pápa török uralma alatt (1594–1597) hódolt, tehát a háborús helyzet változása fordította jobbra sorsukat. A többi helység – ha ismételten hódolnia is kellett – legalább egy időre megszakította a török uralmat; volt olyan, amelyik bátorságból, volt olyan, amelyik félelemből, tanácstalanságból tagadta meg a további adófizetést, de akadt olyan község, amelynek lakói elmenekültek. Néhányat a törökök pusztítottak el, s ez által szűnt meg az adózásuk.

8. Adóemelések és egyéb visszaélések

Azok a falvak, amelyeket török uraik békében hagytak, szerencsésebbnek mondhatták magukat, bár számításaim szerint a hódolt Vas megyei településeknek közel a felét megrabolták, egyeseket többször is. A békében élőknek sem volt nyugalmas az életük; még ha erőszakmentesen meg is hódoltak, sőt rendszeresen adóztak, akkor is megrabolhatták, felgyújthatták házaikat, mint a hódolt nagyköcskiek esetében láttuk. Batthyány I. Ádám dunántúli kerületi és Kanizsával szembeni végvidéki főkapitány (1633–1659) 1646-ban a kanizsai pasának a következőket írta: *„az kanizsai vitézek az szegény holdult embereket mindenött vagdalják és rabságra viszik, az kik eleitül fogvást fejet hajtván adóztanak. […] Ezen dolog az két hatalmas császár között lett békességnek igen nagy ellenére vagyon, [...] arra való volna az hitlevél, hogy az mellett maradhatnak békével [ti.: a szegénység], mert az mivel tartoznak, azt fogyatkozás nélkül beszolgálják.”*[1891]

A települések, még ha el is kerülték a pusztítást, gyakran néztek szembe újabb és újabb adóemeléssel: folyton növelték mind a pénzbeli, mind a terményadójukat, s többnyire a munkaszolgálatukat is. A meghódolt falvak esetében gyakori volt a kezdetihez képest négy-ötszörös, néha tízszeres adóemelés; ennek az lehetett az oka, hogy egyrészt a kezdeti becsalogatás, behódolás feltételeit a törökök nem szabták túlságosan keményre, nehogy elijesszék az alattvalókat, másrészt minden egyes földesúr-váltásnál az új tulajdonos szorított egyet az adóprésen. Azonban az sem volt ritka, hogy a község – legalábbis egy időre – nem alkudott meg a török földesúrral, vagy rövid idő után abbahagyta a hódolást. Ez egyrészt azért történhetett meg, mert a falu valamilyen módon ellenállt, s az új földesúrnak nem volt annyi ereje, hogy ténylegesen rákényszerítse az adózásra, vagy mert a község annyira elpusztult állapotban volt, hogy képtelen volt adózni. Más községek lakói a súlyos terhek miatt felhagytak az adófizetéssel, s pusztán hagyták a települést. Egyes lakók ideiglenesen elbujdostak,

[1891] MOL Batthyány cs. lvt. P 1313 Török vonatkozású iratok, II. 249. cs. No 7. Batthyány Ádám fogalmazványa kanizsai Sahin basához, 1646.

rokonoknál vagy más, védettebb helyen húzták meg magukat, mások vagy akár a teljes közösség végleg elhagyta egykori faluját, s máshol telepedett le. Ilyen esetben valóban deserta (totaliter deserta vagy jam diu deserta) községről beszélhetünk.[1892] A családok azonban nem élhettek hosszú ideig bujdosásban, hiszen nem volt miből megélniük, így vagy máshol telepedtek le végleg, vagy inkább visszatértek falujukba, s újjáépítették; hiszen ott voltak otthon, oda kötötte őket ünnepeik és hétköznapjaik, földjük, házuk, templomuk, temetőjük, oda kötötte őket identitásuk.

A lakosságot az adóemelésen túl sok egyéb kár, ember- és anyagi veszteség is érhette. Gyakori volt a török végvárakon, jelen esetben a kanizsai váron végzett kényszerrobot vagy egy-egy török tiszt majorságában, kertjében teljesített munkaszolgálat. A várbeli munkák alatt gyakran történtek végzetes balesetek is. A XVII. század első évtizedeiben egyre gyakrabban jelennek meg a következő panasz-típusok: két-két szekérrel és hozzá gyalogosokkal kell bemenni szolgálni a falusiaknak, pedig azelőtt az ilyen nem volt szokásban; nem mernek bemenni Kanizsára, mert aki bemegy, ott tartják, majd eladják rabszolgaként. Az egyik vasvári polgárt a földesuruk, Abdi odabasi azért fogta el, mert „koszos" volt, és azt mondta, hogy meggyógyíttatja, de törökké tette, és 100 forintért eladta.[1893] 1653-ban a kanizsaiak az őrségi hódolt falvaknak azt parancsolták, hogy minden házból egy-egy fejszés gyalogos menjen be a várba közmunkára, mert különben karóba húzzák őket vagy orrukat, fülüket metélik el – panaszolták a megfenyegetett helységek bírái magyar földesuruknak.[1894]

A Csörnöc-Herpenyő folyó melletti Újlak (Alsóújak)[1895] már Szigetvár vesztе (1566) után meghódolt. Ekkor a magyar rovásadó összeírásban 2 jobbágytelket, 3 szolgát, 5 szegényt és 24 deserta telket – ez akkor adóképtelenséget is jelenthetett – írtak össze.[1896] Tíz évvel később 2 jobbágy-, 2 zsellér-, 2 szegény- és 3 deserta telket jegyeztek föl.[1897] Török földesuruk Nógrádi Musztafa aga volt, aki Budán lakott; neki csupán 15 Ft summát és 5 pint[1898] vajat, a császárnak 5 Ft fejadót és 3 köböl[1899] aszú szilvát adtak. Új földesuruk, Koppányi „Zöldfikár" (Zülfikár) megtartotta őket korábbi adójukban, de az azután következő uruk, Fejérvári (Fehérvári) Oszmán cseribasi előbb 40, majd 50 Ft-ra emelte, s adtak e mellé még 15 pint vajat és 15 Ft császár adóját. 1635 körül már 100 Ft-ot, 20 pint vajat,[1900] 10 pint mézet, továbbá még 10 Ft készpénzt, 7 ludat, 2 köböl diót

[1892] E kifejezések vizsgálatát elvégezte SZ. SIMON, *A hódoltságon kívüli…, i. m.,* 104–117.
[1893] MOL Batthyány cs. lvt. P 1315/4. cs. B. Batthyány I. Ádám leveleskönyve, p. 214.
[1894] MOL Batthyány cs. lvt. P 1315/2. cs. Batthyány I. Ádám fogalmazványai, No 266.
[1895] Kámtól D-re Vas megyében, ma: Alsóújlak.
[1896]MNL OL Magyar Kamara Archívuma, E 156/10. köt. Vas m., 1567. p. 1161. http://adatbazisokonline.hu/adatbazis/dikalis-osszeirasok.hu
[1897] Uo. E 156/11. köt., 1576., p. 665
[1898] Pint: híg és száraz űrmérték, a vajat pintben szokták mérni., egyenlő 2 iccével, átl. 1,6 l. BOGDÁN, *Régi magyar…, i. m.,* 91–92.
[1899] Köböl: száraz és folyékony űrmérték, koronként és területenként igen változatos nagyságú. A Nyugat-Dunántúlon átlagosan a száraz köböl 93,1 l vagy 69,84 kg. BOGDÁN, *Régi magyar…, i. m.,* 97.
[1900] Ekkortájt a vaj pintjét 1 Ft-ért számolták. Vö. Vas megyei összeírás, 1649, i. m., p. 81.

szolgáltattak, a dzsizje (császár adója) 25 Ft volt, valamint a „császár munkájáért" megváltási díjat, 6-9 Ft-ot adtak. Ez összesen, pénzben kifejezve kb. 165 Ft-ot tett ki, nem számítva a mézet, diót és ludakat. Sajnos nem tudjuk, hogy ennyi adó mennyi háztartásra oszlott el, de ha azt a dzsizje arányában vesszük – ez akkor a család felnőtt férfitagjaira lebontva legalább 1,50 Ft-ot jelentett –, akkor kb. 16 háztartást kell számolnunk, vagyis háztartásonként 10 Ft adót. Természetesen, ezzel a számítással nagyon óvatosan kell bánnunk, mert a török kincstári, s főként a földesúri adó igen aránytalanul sújtotta a falvakat. Azokat csak kezdetben, az oszmán uralom kiépítésekor, amikor még pontosan vezették a defetereket és az adózási adminisztrációt, akkor szabták a lakosság számához és teherbíró képességéhez.

A csernecségi „Trupócz" (Tropóc)[1901] 1643-ban hódolt meg a Kanizsán lakozó Pécsi Musztafa agának, akinek 11 lakott ház után a jobbágyok csupán 11 tallért (16,50 Ft), 5 pint vajat (= kb. 5 Ft), 3 szekeret állítottak ki, valamint 20,50 füstpénzt, azaz kapuadót fizettek. [1902] Ez háztartásonként kb. 4 Ft terhet jelentett a szekerek kiállításán, ill. az azzal végzett roboton kívül. Az aga eladta őket a koppányi alajbégnek, aki feljebb vitte adójukat 2 tallérral, egy szekérrel, valamint 2 pint vajjal. Úgy látszik, hogy ez a viszonylag kis emelés is sok volt a falusiaknak, mert nem akarták vagy nem tudták megfizetni. Lázadásuk, engedetlenségük azonban nem vezetett engedményre, sőt visszájára fordult; ugyanis az alajbég katonáival megrabolta őket. Megöltek 4 embert, 47 főt elvittek. Csupán 2 ember szabadult ki igen magas sarcon; 500 tallérért, 12 rőf[1903] csimazin[1904] posztóért, egy pár pisztolyért, 2 vasas szekérért. Ráadásul vas- és fegyverárút átadni az ellenségnek törvénybe ütköző dolog volt, tehát kockázattal járt. A rablás után a megmaradt lakóknak pedig nem lett kevesebb az adójuk.

A Nádasdy-birtokot képező Alsó-, Középső- és Felsőpetanic (Petanc)[1905] közepes méretű, egymás melletti falvak voltak, amelyek csupán 1645-ben hódoltak meg. A 45 ház után a lakók Kara Ibrahim szpáhinak a következő adókat fizették: 18 tallért (27 Ft), 12 pint vajat (= 12 Ft), 12 font lent, 5 Ft füstpénzt, 6 szekeret állítottak ki, mindegyik mellé 4-4 gyalogost.[1906] De amikor a földesúr följebb akarta verni az adójukat egy szekérrel, némi vajjal, mézzel, s pénzadójukat 40 tallérra (60 Ft) tette, a lakók egyharmada, mivel nem tudták az adót megfizetni, elmenekültek; 17 házat üresen hagytak. Az ott maradottak azonban nemhogy könnyítést, inkább még további adóemelést kaptak.

Így nem csoda, hogy ezek a falvak igen elszegényedtek, fizetésképtelenné váltak, s a hódolás elől inkább elbujdostak. Esterházy Miklós nádor (1625–1645) írja egyik levelében, hogy míg a magyarok alig-alig adóztatnak, addig a

[1901] Tropóc, falu a Felsőlindvai uradalomban, ma Murafüzes, Trupovci (Slo).
[1902] MNL OL, Vas megyei összeírás, p. 76.
[1903] Rőf: ulna, hosszmérték, 58, 3–78,3 cm, átlagosan 62 cm. BOGDÁN, *Régi magyar…, i. m.,* 59–60.
[1904] Nagyon jó minőségű posztó.
[1905] Petanc: 3 egymás melletti falu a Felsőlindvai uradalomban, Muraszombattól Ny-ra. Ma: Petánc, Szécsénykút, Petanjici, Slo.
[1906] MNL OL, Vas megyei összeírás, pp. 76–77.

törökök akár százszor annyit is beszednek, mint amennyit ők – a nádor nyilván túlzott sommás ítéletében, de a tendencia valóban ez volt.

9. Az oszmán adóztatás általános vonásai

Az oszmán államnak járó, s a XVII. században folyamatosan növekvő dzsizjén („császár adaja" vagy „császárpénz"), rendkívüli hadiadón és állami roboton, valamint hadjárat idején kötelező kényszer beszolgáltatásokon, illetve a földesúrnak kötelezően beszolgáltatandó kapuadón (iszpendzse), ajándékokon, terménytizeden, a pénzben lerótt széna-, tüzifa- és egyéb megváltásokon, az állatok mezei kártevéséért és más vétségekért járó büntetéspénzeken, illetve illetékeken, valamint roboton kívül[1907] addig nem szokott szolgáltatásokat, illetve adókat is követeltek. A XVI. század közepi 50 akcsés dzsizje-kötelezettség a török uralom végére több mint hatszorosára emelkedett, amelyből csak a fele írható az infláció rovására.[1908] A török földesurak gyakorta rendeltek szilvát, mézet, vajat, bort, dolmányt, nyest-, róka- és szarvasbőrt, végszámra értékes posztót, a molnártól posztót vagy egyéb marhát,[1909] a jobbágyoktól építési anyagokat[1910] stb. Az alattvalókat gyakran kényszerítették rendkívüli fuvarra, fegyverszállításra,[1911] levélhordásra, sőt a magyar végváriak mozgásának jelentésére, noha azt a magyar törvények tiltották; aki megtette, a „törökösség" bűnébe esett, amely minősített halálbüntetést vont maga után. Persze akkor is veszélybe került a jobbágy élete, ha megtagadta a törököknek az ilyen szolgálatot. (Karóba húzás terhe mellett a magyar végváriak is megkövetelték a hódolt jobbágyoktól, hogy jelentsék az ellenség mozdulatait, figyeljék a gázlókat.)

A kötelező adóról és szolgálatról a török földesúr általában hitlevelet vagy urbáriumot állított ki, amelyet azonban gyakorta megszegett. Az 1618-ban, a törököknek átadott falvak mindegyikének is meg volt határozva a kötelezettsége mind a török kincstár, mind a szpáhik felé, azonban ezek sem maradtak változatlanul. A Bars megyei „Ezdege" (Özdöge)[1912] falu – a 60 község egyike – 1628-ban a következő panaszlevelet írta: *„Eözdőgének, az hatvan faluk közül való egyik falunak, az mint a barsi végezés[1913] volt, minden szolgálat nekünk az adója volt 33 Ft 78 ½ pénz. Az császár adója peniglen 5 ½ Ft volt. Immár az*

[1907] HEGYI Klára*, Egy világbirodalom végvidékén,* Bp., 1976. (Magyar História), 104.
[1908] HEGYI*, A Török Birodalom… i. m*., 1023.
[1909] Archivum Mesta Kosice, KassaVLvt., Diétai iratok, 1619. A budai vezírnek szóló parancs.
[1910] PÉTER Katalin*„ Esterházy Miklós (História, Életrajzok) ,* Bp., 1986, 117.
[1911] *Uo*. 118.
[1912] Ezdege, Özdöge; község a történelmi Bars vármegyében, ma a Nyitrai kerületben, az Érsekújvári járásban, régebben: Izdeg, ma: Mojzesovo, Sk. Árpád-kori magyar falu, de már a XVIII. században is nagyrészt szlovák etnikum lakta, mára teljesen szlovák.
[1913] Barsi végzés: Újbarsban 1618. május 12-én kötötték Liptay Imre, Makláry Péter császári komisszáriusok és a török követek között. MNL OL Filmtár 4687. doboz, Esterházy Miklós iratai, 8. cím, Nádori iratok, Török ügyek 1593–1645.

mennyivel följebb vötték azúlta csak az iszpajának 70 egész Ft-ot adunk. Annak fölötte ismég az császár adójában 6 Ft-ot adunk, ismég egy juhot, ha peniglen az juhot meg nem adhattuk, hát 1 Ft-ot vettenek rajtunk, vötte ismég búzát 6 sallai szaput,[1914] *ha peniglen azt meg nem adhattuk, hát 9 Ft-ot vettenek rajtunk, 3 sallai szapu zabot, 1 icce*[1915] *mézet, 1 icce vajat. Ismég az császár deákjának egy szapu lisztet, 1 szapu zabot, 1 ½ icce vajat. Ezen fölül penig az császár mívire, valamire szükség, mind szekérrel, s mind gyalogul reá hajtnak bennünköt. Annak kívöle az iszpaja is, mind szekérrel, s mind gyalogul szolgáltat velünk. Ismég, mikor az török alámént, az falukat mind megégették, 5 háznál több sem maradott, ugyanakkor egy asszonyt vittenek el, s két leánt, ismég az marhánkból elég károkat vallottunk. […] [Ezeket] Tatár bék, Esztergomban lakozó cselekedte."*[1916] Az özdögeiknek tehát tíz év alatt több mint duplájára nőtt az adójuk, illetve több új szolgáltatást is kiróttak rájuk. A jobbágyoknak szekerekkel és gyalogosan is kell szolgálniuk, ráadásul – a megegyezések ellenére – az ellenség kicsapott rájuk, megégette a falut, valamint embereket és marhákat rabolt.

Ilyen körülmények között a falvak úgy védekeztek, ahogy tudtak: a Somogy megyei enyingi jobbágyok 1629-ben megölték szpáhijukat, s védelmükben a nádor levelezett először a simontornyai béggel, majd a budai pasával. *„Nagyon sok nyomorúságok és károk vagyon az szegény embereknek abban is, hogy kijövén az falukra a török, semminemű kérésre az szegény embereknek vissza nem mennek végházokban, hanem kinn hálván az falun, megölik az csavargó latrok. S a szegény nyomorult bírákat sanyargatják aztán érette, nyársban vonyással fenyegetvén, és pénzbírságot is vevén rajtok."*[1917]

Sajátos módon oldotta meg védelmét a Nógrád megyei Püspöki. A falu a füleki török földesúrnak adózott: minden terményből tizedet, házanként császárpénzt (dzsizje), vajat és mézet, kétévenként szablyapénzt adott. Továbbá tartozott széna- és fahordással, levéltovábbítással, kertműveléssel, a terménytizedek cséplésével stb. Keresztény földesurának, az esztergomi érseknek csak évi cenzust fizetett. Mivel Fülek 1593. november 17-én a királyi csapatok kezére került, a lakosság nem volt tovább köteles a töröknek adózni, de önvédelemből a hatvaniaknak fizettek készpénzt és császár adóját még 1596-ban is.[1918]

A Vas megyei Kiscelli járásban fekvő Merse többször is abbahagyta az adózást. Az összeírás idején a vallomást tevő azt állította, hogy amikor Pápa török

---

[1914] Szapu: dongás faedény, száraz űrmérték gabona mérésére. A Felvidéken a XVIII. századig dívott, 25,8–155,2 l. A sokféle helyi mérték között szerepel a sallói is. BOGDÁN, *Régi magyar..., i. m.,* 100. (Nagy-Salló: Nagysalló: Bars megyei mezőváros Lévától délre. (FÉNYES Elek, *Magyarország geográphiai szótára,* II/II. Pesten, 1851. reprint, 6.) Ma: Nyitrai kerület, Lévai járás, Tekovské Lužany, Sk.

[1915] Icce: justa, media, bor űrmérték, gyakran 0,95 l. BOGDÁN, *Régi magyar…, i. m.,* 87.

[1916] MNL OL Filmtár 4687. doboz, Esterházy Miklós nádor iratai, 8. cím, nádori iratok, török ügyek 1593–1645. Ezdegiek levele, Eözdöge [Ezdege], 1628. november 16.

[1917] PÉTER, *Esterházy Miklós… i. m.,* 109-110.

[1918] MOL U et C E 156. 116:1. 1596. január 30. Conscriptio Pyspeky. (Lásd még: Urbáriumok és összeírások a Magyar Országos Levéltárban (Urbaria et Conscriptiones) CD–ROM. Arcanum, 2004. 7413.). A vár pontos elfoglalására lásd: *Magyarország történeti kronológiája II. 1526–1848,* szerk. BENDA Kálmán, Bp., 1982, 412.

kézre került (1594), akkor volt kénytelen meghódolni a falu, azonban annak felszabadulásakor abbahagyták.[1919] Az 1588. évi dikális összeírásban azonban már hódoltnak írták a települést 1 jobbágy portával, 1 zsellérhellyel és 2 desertával.[1920] A következő adóösszeírásokban nem szerepel, így kénytelenek vagyunk a vallomást tevő személynek hinni: békében éltek egészen Bethlen Gábor idejéig, de 1620-ban újra meghódoltak. Fehérvári Haszan (Fejervari Haszon) személyesen *„ment reájok”,* s így kénytelenek voltak megalkudni 15 Ft-ban, s 6 pint vajban, de csupán egy évig adóztak. Azután ismét bátran abbahagyták a fizetést. 1648-ban, Fehérvári Mohai Musztafa (Fejervari Mohaj Musztafa) aga *„sok izenésére, s hitlevelére mentenek be hozzá, akarván megalkudni véle”*. Tehát a hódoltatás menete általában a következő volt: a leendő török földesúr a kiszemelt községhez leveleket vagy üzeneteket küldött, majd írásbeli bizonyságlevelet, vagyis hitlevelet írt, amelyben biztosította a falu bíróját és társait, hogy biztonságosan bemehetnek hozzá az egyezség megkötésére, nem lesz bántódásuk, visszaengedik őket. Musztafa aga a merseiektől a következőket kérte: 40 Ft, 12 pint vaj. *„Ők meg nem ígérvén neki, csak abban hadták az dolgot, mivel hogy elpusztult állapottal vannak, s nem ismerik magokat arra az adózásra elégségesnek lenni.”*[1921]

Jó néhány falu cselekedett ehhez hasonlóképpen. Az ellenség megrabolta őket, de arra hivatkozván, hogy elégtelenek az adózásra, a passzív ellenállást választották: pusztán hagyták falujukat, vagy egyes családok menekültek el – azok, akiknek volt hová menniük.[1922] A Kemenes vidékén fekvő Mihályfalva (Kemenesmihályfalva) lakosságát azonban vagy keményebb fából faragták, vagy nagyobb szerencséjük volt: 1594 és 1597 között ők is adót fizettek, majd abbahagyták. Néhány év múlva kénytelenek voltak újra meghódolni, de mivel vasat és fegyvereket követeltek rajtuk adó gyanánt, elhagyták a hódolást. Ekkor embereket hurcoltak el közülük, akiknek viszont sikerült elszaladniuk a rabságból, így továbbra sem adóztak.[1923] Azt persze nem tudjuk – források hiányában – , hogy ezt a nem-adózó állapotot meddig tudták fenntartani. Ugyanis, még ha a török földesúrnak az adott időben nem volt ereje vagy lehetősége jobbágyait adózásra kényszeríteni, vagy időközben eladta faluját, esetleg meghalt, az új szpáhi mindenképpen megpróbálta jogait érvényesíteni, hiszen neki az volt a megélhetése. A falu huzamosabb ideig nem állhatott ellen, legfeljebb csak akkor, ha a közelében lévő magyar végvár vagy magyar földesura hathatós és állandó védelmet nyújtott.

Vas megye délnyugati és déli magyar-, horvát- és vendlakta településeinek hallatlanul nagy vitalitására utalnak az összegző adatok: a sok pusztítás ellenére, amennyi őket érte az ellenség részéről, 1649-re – az összeírás szerint – csupán 2 falu vált teljesen és 6 részben pusztává, noha az idők során 9-et a törökök újratelepítettek, tehát korábban már elpusztult vagy elhagyták. A mostoha körülmé-

[1919] MNL OL Vas megyei összeírás, p. 57.
[1920] Adatbazisokonline.hu/dikalis-osszeírasok, Vas megye, 1588., p. 958.
[1921] MNL OL Vas megyei összeírás, p. 57.
[1922] Pl. Vérkő, Kám, Kecskéd, Tokorcs. Uo., pp. 65, 62, 68.
[1923] Uo., p. 72.

nyek között, a hódoltsági peremvidéken,[1924] az oszmán-magyar határ mentén vagy ahhoz közel fekvő 200 meghódolt település közül 1649-ig csak 17 (8,5 %) vált véglegesen vagy ideiglenesen lakatlanná. Ez hasonlóságot mutat Dávid Géza kutatási eredményeihez.[1925] A legújabb kimutatások szerint az 1566. évi szigetvári hadjárat után – tehát háborúban – felégetett helyek 46 %-a 3 éven belül betelepült, a dikális adót fizető porták száma 42,5 %-ról 89 %-ra emelkedett.[1926] Bár a XVI. században ez könnyebben ment, akkor ugyanis még nem rendült meg a magyar településhálózat, miként az megtörtént a tizenöt éves háború során.[1927]

10. Miért nem vált országunk „törökké”?

A török adóztatás királyságbeli térnyerésének ellensúlyozását célozta a magyar államnak, a katolikus egyháznak, s mindenekfölött a nemességnek járó adók beszedetése a hódoltság területéről, amely gyakorlatilag területenként és korszakonként eltérő módon, de a százötven év alatt folyamatosan megvalósult,[1928] ezáltal is megőrizve a magyar állam kontinuitását a török hódoltságban is. A tizenöt éves háború (1591–1606) következtében a magyar adóztatás helyenként és időlegesen megszakadt egyrészt a pusztulás következtében, másrészt azért, mert az egykori lakosság helyét elfoglaló délszláv etnikum nem akart a magyar feudalizmusba betagozódni, s adóztatásuk jogosságát a török fél is vitatta a béketárgyalásokon.[1929] A Dél-Alföldön a Dunától fogva Csongrád megyén keresztül egészen a Temesközig összefüggő rác tömb alakult ki, amelybe csak Szeged, Makó és Hódmezővásárhely környékén ékelődtek viszonylag jelentősebb magyar szórványok.[1930] Ezt a területet gyakorlatilag már a XVI. század közepétől *Rácország*-nak nevezték. A Dél-Dunántúlon, továbbá Fejér és Pilis megyében is igen sok rác falu jött létre, amelyekért mind a magyar állam, mind a

---

[1924] A hódoltsági peremvidék kifejezést Szakály Ferenc honosította meg a szakirodalomban. Vö. SZAKÁLY 1981., 23–29. Újabban, e régebbi terminust is használva, Sz. Simon Éva hódoltságon kívüli „hódoltság”-nak nevezi e területeket. Vö. SZ. SIMON, *A hódoltságon…, i. m.,* passim.

[1925] Dávid Géza munkáiban rendszeresen foglalkozik az elnéptelenedés, ill. a demográfia kérdésével. Megállapítása szerint a Simontornyai szandzsák helységeit a török előrenyomulás következtében jelentős arányú, legkevesebb 20 %-os pusztulás érte. Azonban a következő 45 évben – amelyet a szerző a tahrir-defterek alapján kutatott – alig történt falupusztulás; 2,5, ill. 3,5 %. A pusztulásokkal együtt néhány puszta újratelepült. (DÁVID Géza, *A simontornyai szandzsák összeírásai,* Akadémiai, Bp., 1981, 66–67.) Általánosságban a hódoltságban is ehhez hasonló falupusztulást, persze aránytalan eloszlásban, adatolt Dávid Géza a XVI. században. Vö. DÁVID Géza, *Pasák és bégek uralma alatt,* Akadémiai, Budapest, 2005, 29.

[1926] SZ. SIMON, *A hódoltságon.., i. m.,* 210.

[1927] Erről lásd részletesen: SZAKÁLY Ferenc, *Magyar intézmények a török hódoltságban,* MTA történettudományi Intézete, Bp., 151–164.

[1928] HEGYI, *A Török Birodalom… i. m*., 1035.

[1929] SZAKÁLY, *Magyar adóztatás… i. m.,* 171.

[1930] *Uo*. 180–181.

magyar földesúr részétől megindult a harc, hogy „hódolatlanokból" „hódoltak" legyenek; a kényszerítő erőt pedig gyakorta a magyar végváriak szablyái jelentették. Az ilyen eseteket nevezték oszmán részről – miként erről fentebb már volt szó – magyar hódoltatásnak.

Az oszmán uralom első évszázadában az ellenség fegyverei győzedelmeskedtek, de – Hegyi Klára szavaival – ez a győzelem nem volt elegendő ahhoz, hogy a török országrész szervesen beépüljön a birodalomba, miként a korábban bekebelezett balkáni országokkal ez megtörtént; a magyar hódoltság belső erőforrásaira és a megmaradt országrészekre támaszkodva ellenállt a hódítók berendezkedési kísérletének. *„Uralmuk az élet minden más pontján szervetlenül és ezért hatástalanul kapcsolódott alattvalóik társadalmához."*[1931] Az oszmán uralom teljes szakaszára érvényes a Dávid Géza és Fodor Pál által feltárt szegedi kádi esete 1545-ből; a török tisztviselő Szegedre érkezvén be akarta tiltani a harangozást, és a magyar bírósági gyakorlat helyett az iszlám törvénykezést akarta alkalmazni. Ám a szegedi bírák avval riogatták a kádit, hogy amennyiben ez megtörténik, szétszélednek az alattvalók, sőt esetleg zavargások törnek ki. Ennek meg is volt az alapja, mert a lakók fegyvereket is tartottak. A bírák nem beszéltek a levegőbe; amikor a kádi egy „gyaurt" az iszlám szent törvénye alapján megbotozásra ítélt, százan is reá mentek, és fenyegetően intették: *„a magyar nem tűri, hogy megverjék; ne avatkozz a dolgainkba!"* – kiáltozták. A kádi levelében azt is panaszolta, hogy a „hitetlenek" a hozzá forduló személyeket kiközösítik, szidalmazzák, sőt megverik.[1932] Ennek valóban erős alapja volt, ugyanis a magyar törvények tiltották a megszállókkal történő mindenféle együttműködést, kollaborálást. Ha valaki ez ellen vétett, a törökösség bűnébe esett, amely minősített halálbüntetést vont maga után. A XVII. században a tisztán magyar lakosság fölé rendelt kádihivatalok – Hegyi Klára kutatásai alapján összesen 5-ről tudunk – mind megszűntek.[1933] Megbukott tehát a magyar közigazgatás és bíráskodás helyébe nyomuló oszmán berendezkedési kísérlet a hódoltságban, s annak ellenére, hogy a XVII. században még több magyar település vált török adófizetővé, egyre erősödött a magyar uralom kontinuitása; ebben pedig mind a birtokosoknak, mind a jobbágyoknak, mind a vitézlő rendnek, minden rendű és rangú embernek, aki nem kollaborált a megszállókkal, része és elévülhetetlen érdeme volt.

[1931] HEGYI, *A Török Birodalom… i. m.,* 1041.
[1932] DÁVID Géza–FODOR Pál, *Magyar ellenállás a török berendezkedéssel szemben,* Keletkutatás, 2002, 276.
[1933] HEGYI, *Török berendezkedés… i. m*., 124–125.

Mandics György (Budapest)

Titokzatos, róvott magyar krónikák

I. A titokzatos magyar krónikák

A titokzatos magyar krónikák nem páncéltermek mélyén lapultak eddig, még csak rejtett pincékben, fortélyos szekrények titkos rekeszeiben sem. Ott voltak nagykönyvtáraink zárt osztályain, a régi könyveknek kijáró speciális termekben, s elvileg bármilyen akadémiai felhatalmazással rendelkező kutató kikérhette volna őket tanulmányozásra a speciális kis olvasótermekbe, ahol fehér kesztyűvel forgathatta volna lapjaikat, nagyítóval tanulmányozhatta volna őket, *ha tudta volna a kódszámaikat*. De ezek a számok nem voltak könnyen elérhetők, a könyvtárosok zöme egyáltalán nem is ismerte őket, s legtöbbjüket több mint 100 éve soha sem háborgatták. Ezért a mai osztályvezetők, igazgatók sem tudtak már róluk semmit.

Napjainkban, pontosan 2010-ben, amikor a Gondolat kiadó felkérésére, hogy állítsak össze egy tudományosan ellenőrzött kézikönyvet, elhatároztam, hogy kézbe veszek minden egyes rovásírásos anyagot,[1934] hogy felbecsüljem mai állapotát, s megállapítsam mi az igaz vele kapcsolatban, van e még megoldandó feladat, megdöbbenve tapasztaltam munkám végén, hogy egy felől sok anyag megsemmisült, nincs már meg, másfelől, az anyagok kis része rendelkezik csak végleges leírással, tudományos, pontos kiadással, értékeléssel, s ami a leginkább elképesztő, pontosan a rovás anyagok legjobbjai egyáltalán nincsenek tudományosan feldolgozva és kiadva.

Konkrétan: 11 nagy rovásírásos gyűjtemény leírása hibás, csonka, sőt azt is mondhatnánk: tudatos csalás.

1. Kis gyorsleltár

CICERÓ kódex, 1582

Cicero latin műveinek, különböző kéziratait Ioannes Stermayer vetette egybe az 1582-es nürnbergi kiadás számára. A kommentátorok Rotterdami Erasmus, Mellancton Fülöp és Batholomaeus. A 8-rét nagyságú kötet a mű tanulmányozói számára készült, ezért a gondos kereskedő minden után egy ívnyi üres papírt iktatott be a jegyzetelő és kommentáló olvasók számára. A tisztán megmaradt papírok vízjegyei XVI. századi papírra utalnak egyértelműen. A kéziratot megvizsgálva egy szembeötlő rendszerre figyelhetünk fel. A G ívtől

[1934] Miután az addig megismert anyagról megírtam a székely-magyar rovásírás eddigi legnagyobb, kb. 2000 oldalas enciklopédiáját (Mandics György: *Róvott múltunk I-III.* Irodalmi Jelen, Arad, 2010-2012.)

az N ívig csak latin kommentárok vannak, fekete, zöld és vörös tintával. E kommentárok néhol a pótoldalak megteltével bekúsznak a margókra, majd a sorok közébe is. Valaki imádhatta ezeket a Ciceró-féle bölcs mondásokat, szellemességeket, hiszen agyonkommentálták őket.

Teljesen más a helyzet az A-G ívekkel. Az ide bekötött 77 levél közül 72-őn zöld tintával készült bejegyzés, mégpedig az oldalakon keresztben írva, hogy a sorok minél hosszabbak legyenek(!). Valaki rovásírással így jegyezett fel egy 80 énekből álló gyűjteményt és 3 kolofon szöveget.

Az első oldal szövege (1. kolofon) Fischer Károly Antal feloldásában: „KOVA AARON KÖNYVE, A HUGYAN VAN SZeGeDI ISTVÁN URAM IRAASÁBAN, HUGY KI AZ POZSONYBUL PÁLTNAK HOZOTT VOLT. MÉGIS MÁS SZÉP ÉNeKeK A KOMÁROMI ÉNeKes KÖNYVeCSKÉBÜL, KIT IS BACSI NUNCIUS HAGYOTT VOLT (1)583-BAN AKKORTÁJI NUNCIUSUNK INÁL. (ivadékainál) (kettős kereszt) NeVe JeGY NÉLKÜL, KIT NeM IS TUDOK” (Fischer Kézirat, 1890, 3.)

Eszerint a 80 énekből álló gyűjteményt ebben a formájában zömmel Szegedi István írta le: az eleje Kova Áron énekes könyve, Kova gyűjtése, a második része pedig a Komáromi énekeskönyv, a „Bácsi Nuncius” gyűjtése.

Ezeket Somogyi Antal adta ki két füzetben latin átírásban, igen sok tévedéssel. Új kiadása nemrég jelent meg Tisza András átírásában.

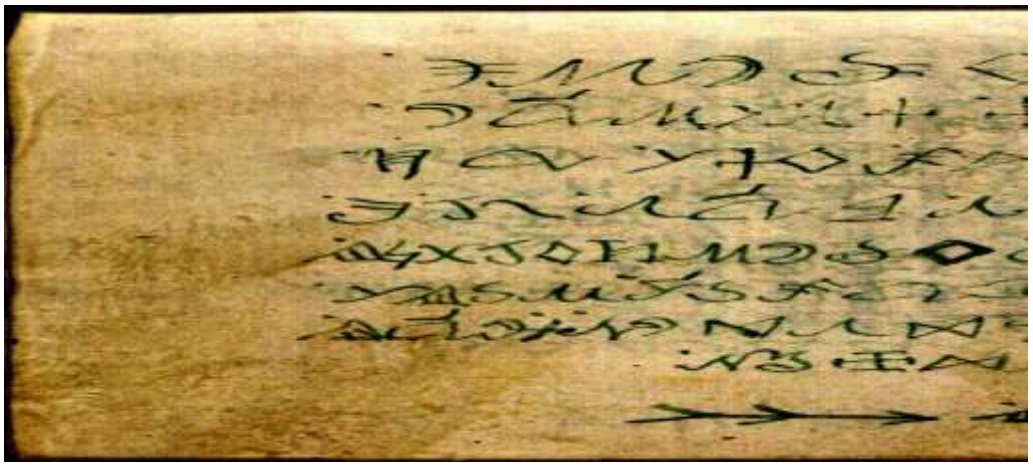

KARACSAY kódex, 1606 (?) 1619 (?)

Az országos régészeti és embertani társulat 1888. március hó 27-én tartott gyűlésén Király Pál bemutatott egy rovásírásos kódexet, amely az 1880-ban fiú ágon kihalt Karacsay család birtokában volt. A 68 rovásírásos oldalból álló kódex negyedrét alakú kézirat Treutler Jeromosnak (Hyeronimus Treutlerus, 1565-1607, ismert jogász) Marburgban 1606-ban kiadott jogi munkája elé (7 lap), valamint Dominicus Arumaeus (1579-1673) jogász 1619-es jénai kiadványa szabad lapjaira (27 lap) van bekötve. A kézirat 54 hegedűs éneket tartalmaz. Több kéz írta székely hun betűkkel, s több helyen a lapokat kiégették. Az égések azonban általában nem hatolnak keresztül több sor oldalon, ahogy az normális lenne, ha szikra kerül egy könyvbe, hanem a lyukak minden oldalon

máshol helyezkednek el, mintha a tűz még az ívekre hajtogatás és könyvbe való bekötés előtt érte volna a lapot.

Király Pál részint a XVI. századra, részint a XVII. század elejére tette a benne található szöveganyagot.

A tudós úgy véli, hogy ez az a könyv, amelyről Komáromi Csipkés György szól (Hungaria illustrata, Ultrajeti, 1655, 21. old.), s akkor a Debreceni könyvtár kincse volt. A könyv a debreceni könyvtár égése idején tűnt el. Ezt kereste Bél Mátyás 1718-ban, s nem találta.

Ma az OSZK-ban található. Kiadása folyamatban. Kiadása a szerzőtől, Tisza András átírásai.

HUGONIS DE ROY kódex, 1645

Hugonis de Roy (1601-) németalföldi humanista *De eo, quod justum est* (Utrecht, 1645) c. munkájában a magyar rovásírásos részek az előzéklapokra korlátozódnak.

Az első rovásírásos oldal.

Somogyi gyűjtemény. A szegedi könyvtárban. Leltári szám: Inc 287. Elől 1, hátul 5 rovásírásos lap, az írás normálisan fektetve, széltében, a 12. rét formátumú kis kötetben. A szerző kiadása. Friedrich Klára átírása.

BARCLAY kódex, 1659.

A szerző pontos neve Jean Barclay (1582-1621), humanista tudós, hitvitázó, aki nemzetközi rangját lényegében két híres allegorikus regényének, az

*Euphormio*nak, s még inkább az *Argentis*nak köszönheti, amelyek közül az utóbbi Richelieu bíboros kedvenc olvasmánya volt. Ez lényegében egy kulcsregény III. és IV. Henrik idejéből, s első kiadása 1621-ben jelent meg Párizsban, majd ugyanott 1625-ben. A Leydenben kiadott mű 1650-ben már jegyzeteket is tartalmaz, egy későbbi kiadás meg immár két kötetben jelent meg. Ez az egykötetes Leydeni kiadás az, amelyben rovásírásos beírások találhatók.

A vártérkép. Első előzéklap 281- 37 jobb.

A Szegedi könyvtárban. Kiadása a szerző gondozásában és kommentárjaival, Friedrich Klára átírása.

SEIDEL kódex, 1661

Bekötött rovásírásos kódex: Seidelii, Brunonis: *De moris incurabilibus*, 1661. Seidel, Bruno (?-1591), orvos, író. Szegedi könyvtár.

A kódexnek csak a hátsó előzéklapjain vannak rovások. A kötet hátsó fedéllapja belsején a kiadás éve 1661, valószínűleg a könyvtárt leltározó bibliográfus keze nyoma. A szerző kiadása.

SYDENHAM kódex, 1683

Bekötött rovásírásos kódex Sydenham, Thomas: *Observationes medicae*, 1683. Sydenham, Thomas (1624-1689) angol orvos. Szegedi könyvtár.
A kódex 4 oldalt (2 lapot) tartalmaz a könyv elején s 4 rovásos oldalt (2 lapot) a könyv végén. A beírások szokatlanul, a normális írással ellentétben az oldalak hosszában íródtak. Ezért a rovásoknál itt bal-jobb helyett a felső-alsó megkülönböztetést használjuk.

A szerző kiadása. Friedrich Klára átírásai.

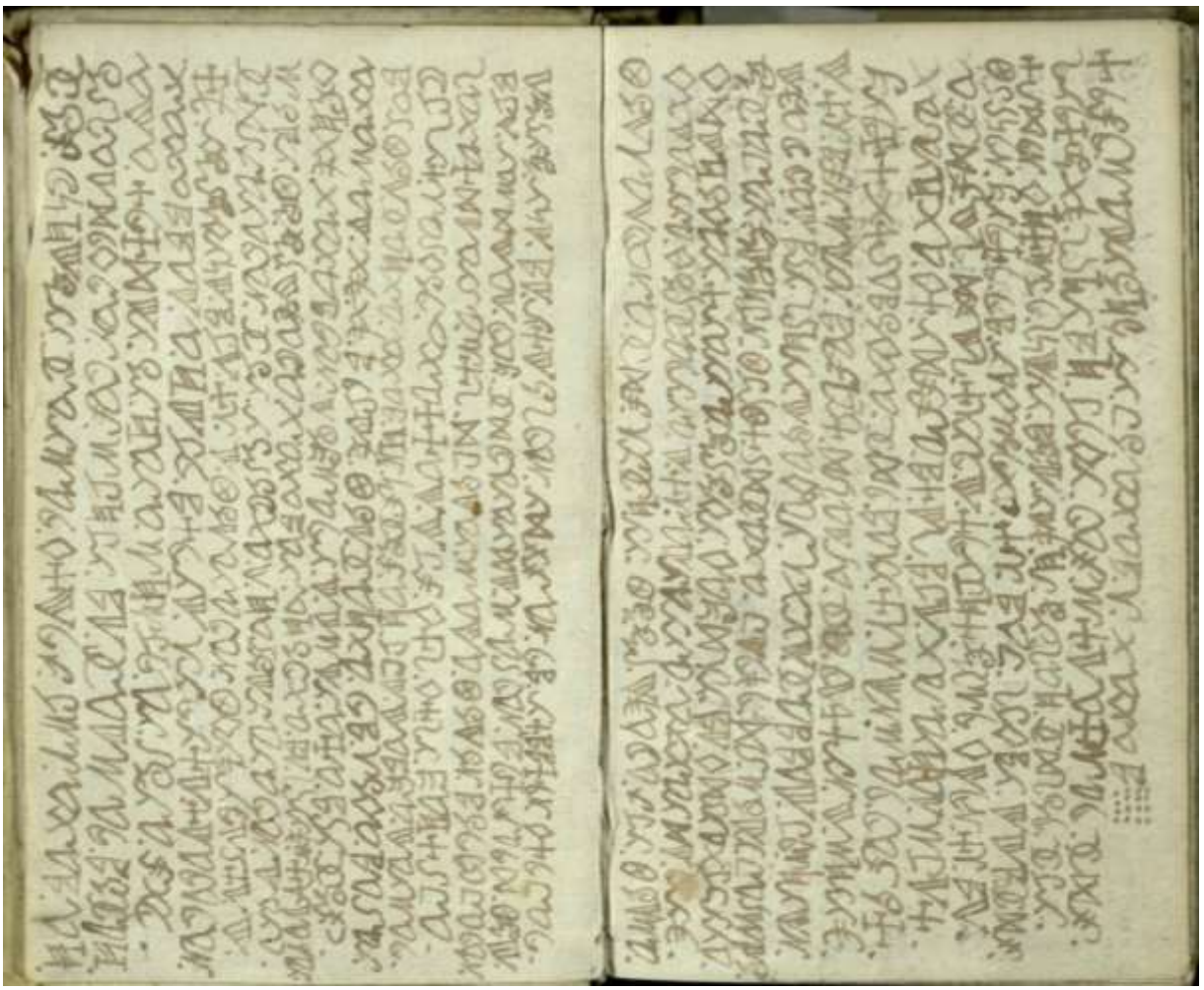

A kódex elejéből. I. old. 286-01 felső; II. old. 286-01 alsó.

LEXICON PHARMACEUTICUM, 1698

Nyolcadrét alakú latin nyelvű vaskos 328+76 lapos gyógyszertudományi lexikonba bekötött rovásírásos anyag. Elől 4 lapra (6 oldalra), hátul 6 lapra (10 oldalra), az oldal hosszába fektetett rovásírás, a bekötött üres oldalakra. Szegedi könyvtár. Kommentált kiadása 2012-ben. Friedrich Klára átírásai.

SCHOEPFFERIUS, 1713

Kézirat Schoepfferius, Joh. Joah.: *Synopsis Juris*, Frankfurt, 1713. Beillesztett rovásírásos anyag. Johann Joahim Schoepffer (1661-1719) tudós jogász műve.

A 8-adrét kötet 886 oldalt és Indexet tartalmaz. Az első előzéklapon, s a hozzákötött lapon igen fakó barnás tintával írott rovásanyag, a könyv végén két oldal rovásírás, valamint egy latin nyelvű beírás. Szegedi könyvtár. Kiadta Mandics György. Friedrich Klára átírásai.

ZENO kézirat,1718

Negyedrét, bőrkötéses könyvek, mindkettő Francisc Joseph Zeno (1690-1742) latin nyelvű munkája. Az első mű, a Gloria Austrasiae című a Lotharingiai ház genealógiájával foglalkozó dolgozat (28. oldal) amihez hozzákötötték a *Respublica Christiana* (Oeniponti, 1718) vaskos dolgozatot 6 lap előszó + 598 + 24 old. index. Szegedi könyvtár.

A kéziratban egyetlen oldalnyi rovásszöveg. Kiadta Mandics György. Friedrich Klára átírása.

PUFFENDORF kézirat, 1723

A rovások bekötve Puffendorf *De officio Hominis et Civis* munkájába (címlap nélkül, Jus naturae felirattal, 1723.) A cím csak a második rész előtti címlapról következtethető ki.

A könyv Samuel von Puffendorf (1632-1694) jogászati munkája. Szegedi könyvtár. A valaha üres 292. oldalon egy táblázat magyarul különféle jelekkel, majd a könyv végén újra a jelek, majd 4 oldal zöld tintával. Ez a kézirat nem csak ének másolatokat tartalmaz, hanem prózát is, mint a Barclay kódex. Kiadta a szerző. Friedrich Klára átírása.

HEGYI TAH GYÖRGY kézirata (1572- 1760?)

Rovásírásos papírlapok, 42 darab az elsődleges számozás szerint. Zömében régi jogászati szövegek, szerződések, nyugták, periratok hátoldalán. Egyetemi könyvtár. Kiadta a szerző. Tisza András átírásai.

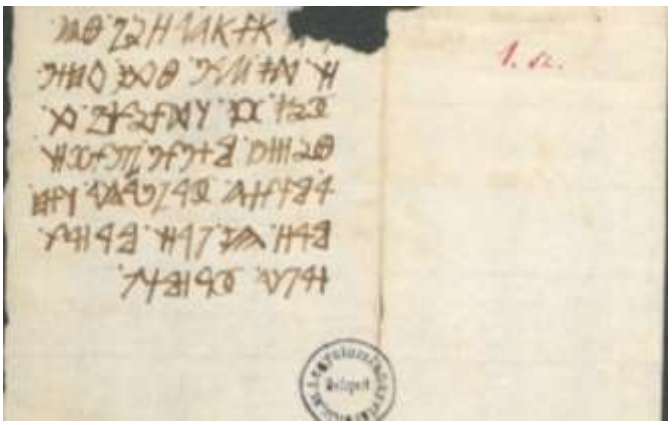

Az előző gyűjtemények pótlásai és más elveszett gyűjtemények töredékei

A szerző kiadásában és átírásaiban, 2016-ban. (Somogyi Antal Rovásírásos gyűjteményei IV. köt.

2. Egy gyűjtemény tabuvá lesz

Láthatjuk tehát, hogy Magyarország legnagyobb, jelentős könyvtári gyűjteményeiben találhatók az előzőkben bemutatott anyagok. Az első anyag kiadásra is került, a második egy jelentős tudományos társaságban került bemutatásra, még a nyolcszázas években, s mégis, ennek ellenére valamennyi kikerült a köztudatból, s majd 150 esztendőn át semmilyen érdeklődést nem keltettek, egyetlen érdemi vizsgálat sem történt.

Hogyan lehet ez? Olyan bővében vagyunk Mátyás kori verseknek, szövegeknek, hogy senki fel se üsse őket ennyi időn át? Mi történt?

Nos ez már olyan történet, amely megörökítésre kívánkozik.

A magyarázat a magyar nyelvészet történetébe nyúlik. 1870 körül ugyanis a magyar nyelvészeten belül ádáz háború dúlt a gyöknyelvészet és a hangváltozási törvényt követő két iskola között.

A hagyományőrzők a Czuczor–Fogarasi szótár körül csoportosultak, mely a magyar nyelv önmagából fejlődését vallotta, ezzel szemben a liberális vonal Jakob Grimm német nyelvészt követte, aki 1848-ben kiadta nagy munkáját, amelyben leszögezte, hogy a nyelvek legfontosabb sajátosságaik a hangváltozási törvények.

Az egyforma törvények nyelvcsaládokba sorolják a rokon nyelveket. Az iskola híve Magyarországon Hunfalvy Pál lett, egy szepességi német jogász, aki Hundsdorferből magyarosította nevét Hunfalvyra. A forradalmi parlamentben Kossuth ellenes ellenzéki Hunfalvy a forradalom leverése után a német nyelvészetben látta meg azt a tudományos eszközt, amely segítségével szétzúzza a magyarság öntudatát, kulturális önbecslését.

A császár a németbarát magyarság ideológiai szócsövéül az *Új Magyar Múzeum*ot adta, melyek első évfolyama első számában (1850) maga Hunfalvy írta a vezércikket. Ebben kifejtette, hogy a magyarság egy évezrede tévúton jár, amikor nemzeti összetartó tulajdonságaként a harci vitézséget nevezi meg. Ha e

helyett a tudományokon, a kultúrán és az anyagi jóléten buzgólkodott volna, akkor most nem tartana ott, ahol tart. A magyarság azonban rest a tanulásra, ezért aztán ne is csodálkozzon, hogy elveszítette függetlenségét!

1852-ben támadást hirdet a Grimmhez képest elmaradott és vidéki magyar nyelvtudomány ellen, majd 1854-ben már nyíltan a Czuczor–Fogarasi szótár a támadási súlypont. Hogy miért lehet baj egy szótár? Nos azért, mert, ha elfogadjuk Czuczor és Fogarasi elvét, mely szerint a magyar nyelv a magyar nyelv ősi gyökeiből magyarázható alapvetően, akkor elfogadjuk a magyar nyelv önálló eredetét és a magyar nép egyedülálló ősiségét. Ha viszont a magyar nyelvet becsatoljuk egy alkalmasan megválogatott nyelvcsaládba (finn–ugor), akkor egy néhány száz szóból álló ősnyelv képe rajzolódik ki, amelyik primitív, vadászó-gyűjtögető ősöket feltételez, akik nyershúsevők! Minden más szót egyszerűen átvételnek lehet meghatározni, ami a magyarokra hosszú vándorlásai alatt ragadt a műveltebb népektől.

Nos ezen kulturális romboló eszköz megvalósítása érdekében Hunfalvy minden támogatást megkapott. Folyóiratokat, sok honorárium fizetési lehetőséggel, külföldi tudóst, aki magyarul ugyan nem tudott, ám járatos volt a hangtörvények előállításában szótár tanulmányozás alapján, s végül vaskos ösztöndíjakat, jól fizetett katedrákat, tanári, intézeti, kutatói állásokat. Végül kulcspozíciót az Akadémián, hogy csak a megfelelő emberek jussanak címhez, ranghoz, pénzhez.

Hunfalvy élt is ezekkel a lehetőségekkel. Reguly Antal hagyatéka alapján feldolgozott egy vogul monda anyagot, kijelölve a célnyelv szavait, amihez a magyart kell hasonlítani, sőt nagy tanulmányutat is tett császári aranyokon. No, nem Szibériába, nem oda, ahova csak a rendszer ellenségeit száműzik, hanem Finnországba és Észtországba, ahol sokcsillagos szállodákban lakhatott, élhetett, úgy ahogy az rangjához illett.

Czuczor és Fogarasi gyökszótára első kötete 1862-ben jelent meg, az utolsó, a 6. kötet 1874-ben. (Az utolsó kettőt már egyedül fejezte be Fogarasi.)

Ebben a szellemi környezetben alkotott Somogyi Antal (1811-1885), aki Kossuth titkára volt, társ a száműzetésben, nagy magyar, aki a magyar múlt nyomait kereste a külföldi könyvtárakban és múzeumokban. Később, amikor amnesztiát kapott, visszatért, és tovább folytatta ezeket a tevékenységeket. 1871-ben jelent meg *A nyelv huszonnégy hangjáról, mint a szótár és nyelvtan megannyi elemérül* című dolgozata, amely még tovább megy Czuczornál és Fogarasinál is, akik az egy hangból álló gyököket csak szókezdő esetben vizsgálták, itt is megkülönböztetve a hangutánzó formákat, az indulat és kedélyhangokat, a mozgásjelenségek követését stb. Somogyi ezzel szemben más esetekben is próbált egységes megoldásokat keresni. Így a nyelvészek lestek rá, s amikor elkövette azt a hibát, hogy az általa meglelt első rovásírásos kódexet megtalálta, s amikor át akarta írni latin szövegre, belebonyolódott. A hibásan átírt és értelmetlen részeket ugyanis a saját elmélete alapján új szavakká formálta, amelyeket aztán a nyelvészek könnyedén kimutattak.

Így született meg az az ötlet, hogy Somogyi ***kitalálta ezeket a szövegeket saját nyelvészeti munkája példatáraként***. Szarvas Gábor, a magyarázat

kiagyalója mindezt 10 szó összehasonlításával „igazolta”, csak azt feledte el megnézni, hogy vajon igaz-e ez a rovásírásra is?

Nos, kutatásunk azt igazolta, hogy azokon a helyeken, ahol Szarvas Gábor „hamisításokat” fedezett fel, ott egyszeres vagy többszörös másolási hibák miatt értelmetlen a szöveg, valóban. De ez nem jelenti azt, hogy ezek a szöveghelyek nem rekonstruálhatók helyesen. S akkor mi lesz a híres csalóból és hamisítóból?

Ez a fajta nyelvészkedés nem alkalmas a vita eldöntésére.

A jelenséget közvetlen közelről szemlélte Arany János (1817-1882), aki 1877-ig nyűgös teherként viselte az Akadémiai főtitkárságot. Híres kapcsos könyvébe jegyezgette fel a nyers valóságot, amit csak Hátrahagyott verseinek gyűjteménye tárt fel:

„Bonczold csak nyelvész! Hát baj, hogy az áldozat elvész?
Tartozik ez terád?... Egy biztos: *nem anyád*! (1877 után).

(Vö. *Arany János Munkái*. Új kiadás Hat kötetben. Negyedik kötet. Hátrahagyott versek. Franklin Társulat, Budapest, 1900, 272.)

Vagyis Arany János világosan leszögezte, hogy Hunfalvy és Budencz hozzáállásának gyökere, hogy a magyar nyelv iránt semmi empátiával nem viselkednek, mivel idegenek, idegen szívűek, élőhelyük a Monarchia, annak a hű fia, s nem Magyarországé, amely csak kenyérkereseti hely, nem szülőföld, még ha formálisan közben magyarokká is lettek.

3. Újabb manipulátorok

Hogy egy ***hamisítvány*** gyanúja több mint 140 éven át ne ébresszen kételyeket, arra egy nagyon erős megerősítés szükségeltetett. S az, aki elkövette, olyan tekintély kellett legyen, akiben a rovásírók megbíznak. Nos, ezt a ***nem túl szép szerepkört*** Sebestyén Gyula, a rovásírás történetének egyik legnagyobb alakja ***játszotta el***.

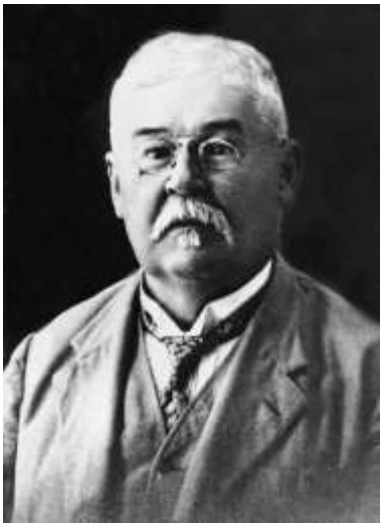

Sebestyén Gyula (1864-1946).

1889-től az OSZK-ban dolgozott (akkoriban a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtára), s a megszülető – hogy pontosak legyünk, a Hunfalvy Pál által alapított (!!!) – Néprajzi Társaság titkára, majd elnöke lett. E társaság folyóiratában, az *Ethnographia*ban közölte tanulmányai zömét, amelyek egy

része népköltési gyűjtemény, másik része a pásztorkultúra tárgyi emléktára, a rovásbot gyűjtemény.

S itt jutunk el a rovásíráshoz és Sebestyén Gyula dilemmájához. Ő ugyanis hivatalból gyűjthette a rovásbotokat, mint néprajzos, hivatalból ismerte a rovásirodalom teljes kézirat és könyvállományát, mint könyvtáros, s így kulcspozícióban ült ahhoz, hogy megírhassa a rovásírás első teljes tudományos monográfiáját. Ezt a feladatot el is végezte előbb egy folyóirat cikksorozat formájában (Sebestyén I-X, *Ethnographia* 1903-1906), majd két könyvben (Sebestyén 1909, Sebestyén 1915). Csakhogy, mint jeleztük, amíg a gyűjtés olyan anyagokra irányult, amelyek a magyarok kultúrája népi jellegét igazolták, amely belefért az elvárt birodalmi alapkoncepcióba, amely szerint a németek képviselik a magas-kultúrát és a magyarok csak a magas-kultúra tömegekbe alászállt törmelékeivel rendelkezhetnek, addig nem volt semmi probléma.

Vagyis amíg a rovásbot csak annyit jelentett, hogy a nép megtanulta, hogyan kell kifizetni urainak az adót, az pontos és jó volt, de amikor azt próbálták igazolni, hogy már a honfoglalók is tudták az írást, krónikákat, verseket írtak, még a bajorok megjelenése előtt – akkor kitört a dühroham. Sebestyén a dilemmát úgy oldotta meg, hogy a *rovást* elkülönítette a *rovásírás*tól, s e módszertani trükk szabad kezet adott számára gyűjtései zavartalan folytatására az adott intézményi keretekben, és ugyanakkor az elhatárolódásra a Tar–Fadrusz–Király ügyben a forró, égető kérdésekben való nyílt helytállástól.

Ha megszorongatták, akkor azt mondta: Tar tudott róni, de nem rovás-írni. Rovás-írni csak most, pár éve tanult meg. Ezért a magyar rovásírás valami halott dolog, amit a magyarok átvettek valakitől, mint annyi mást, így semmilyen elsőbbség sincs a német rúnákhoz viszonyítva. E csúsztatásokkal 1905-ben az MTA levelező tagja lett, hiszen e „Habsburg-farkú mű" elég volt ennyihez.

Ám ***1915-ös monográfiája után hiába várt a teljes jogú tagságra, nem kapta meg***. Ugyanis 1915 után, mikor az Akadémiai Kiadónál megjelent Sebestyén második rovásírással foglalkozó könyve, valaki felfedezhette, hogy ebből a könyvből kimaradt a Hegyi Tah György mű ítélete, s ezért valaki túlzott lelkesedésében véletlenül s kellemetlen (lehet leleplező) következményekkel belekezdhetne ennek feltárásába, amit az Akadémia mindenképpen el akart kerülni, mivel ***a rovásírás egyáltalán nem illett be a hivatalos képbe, amelyet a pogány, vérszomjas, műveletlen barbárokról alkottak***, s kirívóan ***szembement a finnugor rokonság koncepciójával*** is, hiszen a magyar az egyetlen a mintegy 15 finnugor alap-kultúrából, ahol ismeretes a rovásírás jelensége.

Ezért Sebestyén Gyula újra a végigjárta az ***árulás*** útját, mint Péter apostol, Krisztus elfogatása éjszakáján, megtagadta ezt az elég terjedelmes anyagot, hogy 7 hiteles emlékből álló művét akadémiai tagsággal koronázhassa, kimutatva, hogy a rovásírás egy késő középkori átvétel a magyar kultúrában, s egy halott kísérlet. Ennek a hozzáállásnak bizonysága, hogy dátummal pecsételte meg örök ítéletét a Hegyi Tah György kézirat tetején:

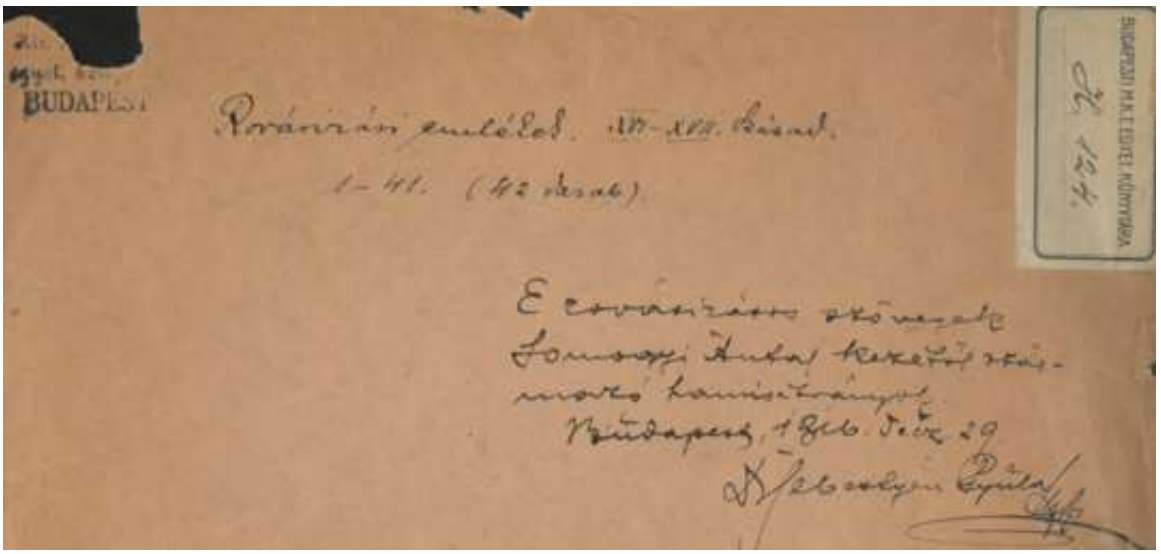

Sebestyén Gyula jegyzete a Kézirat borítóján: „E rovásírásos szövegek / Somogyi Antal kezétől származó hamisítványok. Budapest, 1916. dec. 29. Sebestyén Gyula.”

Sebestyén azonban elkésett. Már dúlt az első világháború, s hiába írt Habsburg hűségéről hozsannákat a Szily Kálmán emlékkönyvbe: a Monarchia összeomlóban volt. Így soha, de soha nem érhette el a kívánt célt: a teljes jogú tagságot.

Mi több, jött a Tanácsköztársaság, s egyes bizonyítatlan hírek szerint, Sebestyén elvállalta a néprajzi (?) kulturális népbiztosi funkciót, remélve, hogy az új rendszer, immár minden díjjal elhalmozza, de az új pozíció pünkösdi királyság volt. Mert jött Trianon, majd Horthy, s örülnie kellett, hogy nyugdíjazták.

Az új helyzetben megpróbált a korszellemhez igazodni, s *Gesta Hungarorum* néven egy ötkötetes költői elbeszélést írt, amelyben az általa és más folkloristák által gyűjtött regösénekekből és népdalokból próbált egy ***új magyar eposz***t létrehozni a Kalevala mintájára.

A Gesta Hungarorum címmel megjelent ötkötetes művet 1925/1943 között adta ki. Sebestyén bevallott célja, hogy egyetlen hatalmas mítoszfolyammá szerkeszti a magyar epikus mítoszanyagot Homérosszal és Vyasával (a Mahábhárata szerzőjével) kélve távoli versenyre (Előhang I. köt, 1925, 21). Sajnos néhány sor leírása az elkészült műből elegendő annak eldöntéséhez, hogy az író nem költő. Bár mindent elkövet, hogy a rímtelen alexandrinus vers igényeit formálisan kielégítse, a vers, versként lapos marad és prózai.

Példánkat a számunkra legfontosabb II. kötetből vettük, amelynek VII. része az Írás elnevezést viseli, s az írás története szeretne lenni:

„A hun kovács kardja, s öntöző művei,
A finn kovács malma s pénzt verő sulykai
Népünket nem tudták boldogabbá tenni,
Mint a búzaföldet túró magyar eke
S a füves pusztákon legelésző nyájak
Tették Magyar népét.”

(Sebestyén Gyula: Gesta Hungarorum, II. könyv. Ménrót, Magy. Kir. Egy. Nyomda, 1925, 130.)

Hogy Sebestyén e művével nem került be az irodalomba, minden értelmes olvasó számára érthető, ám hogy miért nem tartja számon a szakma sem, így, a cím után, érthetetlen. Főként akkor, – gondolnánk, – amikor az első kötetben rajongva ír a vogulok és osztjákok mitológiájáról, mely megőrizte a magyar mitológia alapjait (I. kötet. Őshiedelmek, 1925, 109-111).

Nem marad el Hunfalvy és Budenz dicsérete sem (id. mű, 109), ám mindezek ellenére Sebestyén Gyula ezen műve ma egy külső raktár mélyén porosodik, s rajtam kívül nem tudom, hányan hozatták be s olvasták el a szakértők közül. Gyanítom, hogy a bibliográfusokon kívül nem sokan idézték eddig.

Mi a bűne? Nos az, hogy Sebestyén felfedezte, hogy ez az ősi mitológia, ha figyelmesen elemezzük, egy magas-kultúrával való ***ősi találkozás*** emlékét őrzi. Egy fejlett Istenhit félig értett töredékeit érhetjük tetten, meg fejlett gazdálkodás, állat-tenyésztés és mezőgazdaság elemeit. Honnan származnak ezek? Hogy nem a tajgából, biztos. S akkor? Egy déli kontaktus, és máris ott vagyunk a ***sumérok***nál, akik mitológiájában Sebestyén megleli a hiányzó elemeket! (Id. mű, 112-117.)

Nos Sebestyén eme műve azért vált visszhangtalanná, mivel ez nem szivároghatott ki, hogy egy MTA levelező tag sumirológus. Ez lehetetlen. Ez botrány. Megengedhetetlen.

Ez így jelenik meg az írásról szóló énekben:

„(A pásztorok)
Télre délnek szálltak a Tigris vízéig
S a Nílus vizéig.”
(…)
„A Tigrisnél őket
Szumírok fogadták s a rokoni kapcsot
Házasságok útján szorosabbra fűzték.
A szumírok kaptak a finn atyafitól
Pénzverő s lisztőrlő csodamalmot.
A pásztorok viszont megtanultak róni.
A számadó csak a számot metszhette ki,
A királlyal már a betű-rovás csodás
Titkát is közölték. Istendicséretnek
Tekintett és ezért szentségnek is tartott
Világfelforgató nagy művészet volt ez.
Aki elárulta – ha az árnyékvilág
Túlsó végén volt is – a beavatottak
Azt menten megölték.” (Id. mű, II. köt, 181.)

Bár Sebestyén Gyula elképzelése eléggé naiv és konvencionális az akrofónia megjelenéséről, a történet a sumér királyfiról, aki beáll levélhordónak, hogy lássa leendő magyar mátkáját, elég bugyuta, mint ahogy a krimi szerű

titkolózás, aminek semmi alapja, hiszen a rovásírás történetében semmi sem mutat arra, hogy ez az írás hatalmas titok lett volna.

Az írás története nem is zárulhat mással, mint a busztrophedon felfedezésével, amit Sebestyén oly hatalmas ötletnek tartott, hogy a mítoszban megjövendölte „egy nagy ember" jövetelét, aki 4000-5000 év után majd rájön erre. (Id. mű, 146.)

Persze Ő az a „nagy ember", de e zsenialitást mások nem nagyon méltányolták. Bár a 21 regéből álló Emese Álmában Trianont is megénekli (V. kötet, 1925, 472-484), s egy-egy vaskos kötetet szentel Atilának és Árpádnak is (III. köt. és IV. köt. 1943), elvesztett becsületét nem tudta visszaszerezni.

Halála előtt egy hatalmas rovásoszlopot állíttatott ugyan Balaton-Szepezden, mely önnön dicsőségét hirdeti, ám valójában ez csak intő ujj mindazoknak, akik megpróbálják kijátszani a sorsot, s a hatalom kiszolgálásával összeegyeztetni a rovásírás-kutatást.

II. A Karacsay kódex és doboza

1. Mindenki szidta, senki sem látta

1888-ban került a felszínre Király Pál (1841-1902) etnográfus révén a Karacsay kódex anyaga, ami Karacsay Clemence grófnő örökségéből került elő. A szöveg a Ciceró kódex szövege után a második leghosszabb rovás anyagot tartalmazta. Az Országos Régészeti és Embertani társulat 1888. március hó 27-én tartott gyűlésén Király Pál mutatta be a 68 rovásírásos oldalból álló negyedrét alakú kéziratot, mely – mint fentebb írtuk – Treutler Jeromosnak (Hyeronimus Treutlerus, 1565-1607, ismert jogász) Marburgban 1606-ban kiadott jogi munkája elé (7 lap), valamint Dominicus Arumaeus (1579-1673) jogász 1619-es jénai kiadványa szabad lapjaira (27 lap) volt bekötve. A kézirat 54 hegedűs éneket tartalmazott, valamint egy rövid prózai szöveget, s több rövid rovásírásos lapszéli megjegyzést. Több kéz írta „székely hun" betűkkel, s több helyen a lapokat kiégették. Az égések azonban általában nem hatoltak keresztül több sor oldalon, ahogy az normális lenne, ha szikra kerül egy könyvbe, hanem a lyukak minden oldalon máshol helyezkedtek el, mintha a tűz még az ívekre hajtogatás és könyvbe való bekötés előtt érte volna a szöveget.

Király Pál részint XVI., részint a XVII. sz. elejére tette a benne található szöveganyagot. A tudós a budapesti Paedagogium tanárképző főiskola tanár-igazgatója, úgy vélte, hogy ez az a könyv, amelyről Komáromi Csipkés György: Hungaria illustrata (Ultrajeti,1655, 21.old.) szól, s akkor a Debreceni könyvtár kincse volt. A könyv a debreceni könyvtár égése idején tűnt el. Ezt kereste Bél Mátyás 1718-ban, s nem találta.

A könyv, a Karacsay család férfiágon való kihalása után több régész, nyelvész kutató kezén fordult meg előzőleg, majd a grófnő levelezése elemzése mutatott rá arra, hogy hozzá Somogyi Antaltól került, annak halála (1885) előtt. Mivel, 1873-ban Szarvas Gábor Somogyi Antalt azzal vádolta meg, hogy a

Ciceró kódex anyagait, amelyeket *Régi Magyar énekek* címen tett közzé, hamisította, rögtön felmerült a gyanú, hogy ez a kézirat is Somogyi-hamisítás. Ezt Sebestyén Gyula fogalmazta meg a rovásírásról írt cikksorozatában, majd monográfiáiban, s a Karacsay kódex a bélyeget azóta viselte.

1902-ben a nagy rovásírás vitában, a kézirat központi szerepet kapott, mivel néhány énekét Fadrusz János felvéste a Zilahon leleplezett Tuhutum emlékműre. Történt ez mintegy 3 héttel a híres kolozsvári Mátyás-szobor felállítása előtt, amely hisztériás rohamot váltott ki a korabeli hatalomból, hiszen Mátyás kapcsán kifütyülték az ünneplő diákok a Gotterhalte-t, a hivatalos himnuszt, s helyette ismételten a Kossuth nótát énekelték el. Bár Ferencz József tanácsosaira hallgatva már eleve augusztusban lemondta a Mátyás szobor avatáson való részvétlelt, s a Trónörököst, József főherceget küldte ki maga helyett, az Erdélyben viharos nemzeti érzelmeket kiváltó Kossuth-centenárium kapcsán, a Főherceg is lemondta a Mátyás szobra előtt a tisztelgést, s helyette fiát küldte ide, majd országszerte elindult a kampány a kisebb célpont, a Turul emlékmű, s főként annak rovásírásos feliratai ellen. 1902. szeptember 22. és 1903 márciusa között több száz cikk jelent meg e kérdésben, mocskolva a feliratokat, s ezek forrását, a Karacsay kódexet, mocskolva a Kódex leíróját, Király Pált, a szövegek vésésre alkalmas átíróit, Tar Mihályt és fiát, s végül Fadrusz Mihályt is, aki nem volt hajlandó elhatárolódni a rovásíróktól. Mivel a sajtóban a vita nem érte el a célt: a rovásszövegek egyértelmű elítélését, a Magyar Tudományos Akadémia lépett fel ellene, s adott ki egy megbélyegző könyvet, mely kimondta a hamisítás tényét. Így aztán kialakult az a furcsa helyzet, hogy kazalnyi cikk, meg egy teljes könyv jelent meg egy könyvről, amelyet senki sem látott, senki sem olvasott, az egyetlen Király Pált és Fadruszt kivéve, akik látták és olvasták a kéziratot.

Azóta is könyvek százai ismétlik az akkor született vélemények némelyikét, anélkül, hogy elolvasták volna az eredetit! S ennek immár 114 éve!

Persze a könyvet nem könnyű elolvasni annak, aki keresi, mivel egyetlen könyvtáros sem ismeri ma már a Karacsay kódexet, s aki ezt keresi, az merev elutasításra talál csak. De aki nem adja fel könnyen, s hajlandó egy pár hetet szánni a Nemzeti Múzeum és az OSZK régi gyűjteményei kézzel írt cédulái összehasonlítására, s utána néz a jelenlegi két gyűjtemény elválasztása történetének, rá fog jönni, hogy ***ma a Foll. Hung. 2786/a. hordozza az egykor Karacsay Kódex néven elnevezett gyűjteményt***.

Ha ezek után rendelkezik ***kutatói megbízatás***sal, megrendelheti a könyvet, s két nap múlva maga elé kerülhet a könyv:

> Hieronymi Treutleri F. C.: Selectarum disputationum ad jus civile Justinianaeum quinquaginta libris pandectarum comprehensum. Volumina duo, Marpurgi, 1606, in 4º, vol. I, 4.f + 291p; vol. II, 4.f+ 340 p.+14 f.(index); Hozzákötve mint harmadik kötet: Arumaeus, Dominicus: Discursus Academici ad Auream Bullam Caroli Quarti romanorum imperatoris etc., Jenae, 1619, in.4º, 4f+373p.+15 f(index).

Eredeti kötés, díszítés nélküli egész pergament, mely az idők folyamán elsárgult, az összekötött könyvek összegyalulva, a lapélek kékre színezve.

A belső első védőlap után a könyvkötő, a két könyv összefogása előtt jegyzetelésre" elől 7, hátul 27 tiszta lapot kötött" Sebestyén Gyula szerint. Ez a 7, 27 lap ***nonszensz***, csak 4 többszöröse lehet a szám, az akkori technikából következően. Valóban, ha megnézzük az adott végeket, látható, hogy elől a 8 lap van, de ebből az elsőből a végső kötés után az első előzéklap lett, pedig az régen a rovásanyag fedőlapja volt! Hasonló a helyzet a második köteggel, ahol egyik lap, az 56-ik, kijár, tehát nem 27, hanem a 28-ik lap volt, de mellette egy rés a kötésvásznon, ami 32 lapra utalna, vagy esetleg 40-re.

Az első (fedőlap belső) és a második lap (előtét) ezen kívül egy csomó Sebestyén által egyáltalán nem jelzett rövidítést, possesori beírást tartalmaz, amelyekből rekonstruálható a kötet régi tulajdonosi rendszere.

A fedőlap belsőn két összerovott jelsor látszik, amelyeket Tisza András rovás modorban BB vagy BKB, majd alatta BKBMS formában értelmez, de nem jut feloldáshoz.

A kutató (M. Gy.) szerint itt egy tipikus latin iniciálé összerovásról van szó:

AV = AVocatus (ügyvéd).

ARVA = Árva – ÁRVA ügyvéd.

A papír jellegéből úgy tűnik, hogy ez a legkésőbbi rész, a pergament-kötés kora, amikor a 3 kötetből egy lett. Ezt jelzi a kitört pergament borító felső végén kibetűzhető bepréselt ARV (törés) szó. Vagyis a feltehető utolsó tulajdonos **ÁRVA ügyvéd.** Ezzel szemben az előtétlapon vannak az előző tulajdonosok. Az elsőt nagybetűs latin írás jelzi:

+ HAVE ANIMA MAGYAR (A LELKE MAGYAR VOLT)

+ (meghalt).

Úgy véljük nem ő az első tulajdonos, hanem a második, amikor a puszta rovásírás oldalakból állt a kötet.

Az első tulajdonos nevét 3 nagy díszes rovás P jelzi függőlegesen. Mindegyik P vízszintes szárában a birtokos neve: **P**-IBeR **P**-ÉCSI **P**-ÜSPÖK. Mivel ***Píber János 1611-től 1619-ig volt pécsi püspök***, világos, hogy ő hozta létre a rovásos gyűjteményt.

Piber János a Katolikus Lexikon adatai szerint 1633. október 20-án halt meg. Gyűjteményét a püspöki hagyatékból ekkor vehette meg a következő tulajdonos, akinek neve ezen az oldalon olvasható. P. Paul, akinek gyűjteményében ez a kötet a P 179. számon került beiktatásra. Ha nem hagyatékból vásárolta, akkor P. Paul Piber püspöktől ***ajándék***ként kaphatta 1619-1633 között, valamilyen ügyvédi szolgálat fejében, hiszen Piber püspök elég szegény ember volt, hiszen püspöki birtokai a török hódoltsági területeken voltak, így püspöki címével nem jár püspöki jövedelem is.

Hogy meddig volt az övé, azt csak abból sejtjük, hogy Exito A. D. +1697 – olvasható vékony tollal.

Úgy véljük, hogy P. Paul sorra vásárolta meg az adott könyveket: a Justiniánus törvénykönyv kommentárjait és Aumeus traktátusát az Aranybulláról. Pál úr igen jó és művelt jogász lehetett, aki nem csak latin írásbeliségével remekelt, hanem ***rovásírni*** **is tudott**. Az adott korban (1619-1697) valószínűleg ő írta a nyomtatott könyvekbe a jogi vonatkozású

megjegyzéseket, s egy nagyobb beírást a III. kötet előszava után (l. a könyvbeírásoknál). A kötet táblájának belsején rovásbetűkkel:

MeNYÜTÖ KŐ BeLE.

Ez feltevésünk szerint a jogi kódexekre vonatkozik, hiszen sem a Jusztiniánusz kódex bizánci jogrendje, sem a Nyugat-római Birodalom IV. Károlya (1346-1378), aki az Aranybullát kiadta és Arumeus e műben dicsőit, nem nyerhette el nagyon a tetszését, egy jogaiban frusztrált magyarnak. Mellesleg e császár leánya volt Margit, Nagy Lajos magyar király első felesége, míg középső fia Zsigmond, aki magyar király lett.

A tulajdonos még egyszer kifejti véleményt a kötetről a 108. oldalon egy széljegyzetben: MBŐPER = M (megjegyzés, rövidítés) BŐ PER, jelezve, hogy az adott törvény segítségével jó hosszú pert lehet vezetni. Mivel mindhárom bejegyzés láthatólag ugyanazon kéztől származik, a P. szerintem nem Páter rövidítése, hanem Prókátor. Vagyis ***a tulajdonos nem pap, hanem jogász***.

A három kötethez 1697 után kötötték a jelenlegi helyére az első kötet elé és a III. kötet után a rovásgyűjteményt. A 3 kötet egy erős pergament burkolatot kapott, amelyet ma is visel. Ő is jogász, volt, aki tudott rovás-írni is. Ő az ÁRVA ügyvéd. Monogramjával már találkoztunk az 1713-ban kiadott Schopfferius kódexben, ugyanazon a helyen. (SARGY I, 106). Ott pedig kiderül, hogy jurátusok adogatták egymásnak a kötetet 1716-tól. (SARGY I, 172-175). Ennek tudatában úgy véljük, hogy az „Árva prókátor", a Karacsay kódex 1700 utáni tulajdonosa, miután Paul (Pál) elhalálozott 1697-ben, s így ő két rováskódex tulajdonosa volt egyszerre, hiszen a Schopfferius is prókátorok kezén forgott. A Schopfferiusból tudjuk, hogy fiatal korában Árva prókátor Szigligeten is megfordult, Miklós nagybátyjánál, s tőle kapta ***magyarság múltja iránti rajongás***t. Most a Karacsay kódex utolsó oldalán levő latin nyelvű beírás a könyvkötőről, informál arról, hogy jogászunk a Duna-elvén élt, valahol a Dudvág folyó torkolata táján, Komárom megyében.

Itt következik néhány rejtélyes szám jel, majd nyíl írásjel, végül egy kijelentés: „Palatimus uram messere."

Mindezeket Sebestyén Gyula vagy bárki más megállapíthatta volna, aki valóban a kezébe vette volna e köteteket, ahogyan mi tettük. Hogy nem ez történt, élünk a gyanúperrel, hogy egyik megelőző kutató kezében sem volt ez a könyv többet, mint néhány percet, s akkor is nem azt nézték rajta, amit kellett volna.

Sebestyén e kötettel kapcsolatban kijelenti először, hogy ez azonos a Ciceró kódexszel, majd később állítását finomítja: „majdnem" azonos.

Ha gondosan összehasonlítjuk a szövegeket, akkor kiderül, hogy teljesen újak a Ciceró kódexhez képest:

ofk 0010a, 12-20. sor Ság áldozata,
ofk 0013b, 1-15.sor. A székelyekrül,
ofk 0013b, 16-23 sor. A kis kerek tórul (Losi és Ozi),
ofk 0014a, 1-22. sor. A kis kerek tórul (Losi és Ozi),
ofk 0014b, 1-22. sor A kis kerek tórul (Losi és Ozi),
ofk 0015a, 1-6. sor A kis kerek tórul (Losi és Ozi),

ofk 0015a, 8-23. sor Kelir táltos,
ofk 0023a, Megi verte László király,
ofk 0024a, Szent László leli se,
ofk 0026a, 1- Béla király Csallóközi vadászata,
ofk 0035b, Virágének viola dicsőségéről,
ofk 0036a, Virágének viola dicsőségéről,
ofk 0037b, A tett tovább él, mint az ember,
ofk 0037b, Kám fia (nincs vége itt van egy szakadás),
ofk 0038a, A kalandozás tiltása (Csicsei János),
ofk 0038b, Zug vezér (variáció) Czenki Péter,
ofk 0039a, Zug vezér (variáció) Czenki Péter,
ofk 0039b, Zug vezér (variáció) Czenki Péter,
ofk 0039b Még a kutyafejű tatár (töredék).

Ez tényszerűen 11 teljes új verset, s két töredék (a kéziratban itt szakadás van) verset jelent. E versek szerzői közül új Molnár Péter (Szent László lelise), Tilay János (A székelyekről, A kis kerek tórul (Losi és Ozi), Csicseri János (A kalandozás tiltása); Czenki Péter (Zug vezér).

A király legendák közül megoldódik a Szent László versek bántó hiánya, a nagy tatárjárás kérdése kimaradása (Még a kutyafejű tatár, töredék). Bővült a tündérek és emberek kapcsolata taglalása (különösen a Losi és Ozi, s kisebb mértékben a Kelir táltos is bővíti e témát). A Béla király csallóközi vadászata, s a Zug vezér gyarapítja az egyazon témára készült variációk számát, s felveti annak a lehetőségét, hogy a rovásírásos irodalom valaha bizonyos témákhoz kapcsolt teljes énekciklusokat rögzíthetett. Béla Király csallóközi vadászata, Bősről (Béla és Amádé vadászata), Taksonyról (Taksony vadászata); lakomák (Atila lakomái); mágikus beavatkozásokkal tarkított kalandok (Zug vezér kaukázusi kalandjai) stb. Ez utóbbi egyfajta sajátosan magyar lovagregénynek is tekinthető, Merlin szerepében Ármánnyal…

Hogy a maradék versek csak puszta másolatok lennének, ez sem felel meg a tényeknek. Hiányzó sorok, hiányzó passzusok jelzik, hogy itt ugyanaz a folyamat zajlik, amit a folklór-kutató, vagy a kódex kutató olyan jól ismer: átugrott passzusok, beleköltött új részletek bővítői az ilyen szöveg-hagyománynak. Ez az, amit tapasztalhatunk, s nem a gépies másolást.

Hogy mennyi nyelvi zűrzavar jött létre a sorról-sorra másolás közben bekövetkező természetes elírásból, mennyi származik az eltérő korabeli helyesírási szabályból (összeírás, különírás), és mennyi a száz más okból eredő probléma, azt bővebben máshol tárgyaljuk (a VI. kódex-kötetünkben). Most itt csak példaként felütve a 10a oldalt csemegézünk: 7 sor. TUZITA = TASZÍTA, HAMARCSÁG = HAMARSÁG, 10-11.sorok: HaRAMUNKBAN = BiRAMUNKBAN = BIRTOKUNKBAN, a B=H betűtévesztés miatt, 13. sor: TÖRÖ TINŐ = TÖRTÉNŐ!! 16 sor: KÖNVEI = KÖNNYEI!! stb.

Egyszóval e jelenségek ezre igazolja, hogy ilyent nem tud produkálni a világ legügyesebb hamisítója sem. Sebestyén ez nem akarta észrevenni, vagy nem tudta, mivel bizonytalan volt az olvasatban.

Ahol pontos szó szerinti utalás van, ott vagy Somogyi átírását, vagy Király átírását veszi figyelembe. Például megjegyzi, hogy a ritka változtatás az, hogy amit Somogyi ÁRTMÁNY-nak olvas, azt Király ÁRMÁNY-nak olvassa. (Sebestyén, Akad. Ért, 1903, 195.). Erről viszont mindenki tudja, hogy ez Vörösmarty találmánya, tehát, hogy került volna a középkorba, ha nem Vörösmarty után készült hamisítványként. (Szily, Nyelvújítási szótár, uo.)

Nos, menjünk sorról sorra. Somogyiban valóban Ártmány szerepel, avagy röviden Ártó (Somogyi kódex 15.ének, 15. ének 16, 19), ahol pontosan úgy, ahogy a zoroasztrizmusban, választás kérdése, hogy Isten fényét, avagy az Ártó sötétjét választja az ember. A 6. ének 24, a 10 ének 80-117 és 232-234. sorai részletesen leírják ennek működését. Ez a Kaukázusi, mitikus korban történik, az ókori Arax völgyében (ma Örményország és Azerbajdzsán). Ezt Sebestyén nem ismeri el, hiszen a finnugor elmélet érzékeny pontja, csak csodálkozását fejezi ki, hogy hogyan kerültek a magyarsághoz perzsa hitbéli elemek? Az „Ártmány" Király Pál átírása – valóban Ármányra cserélte (Istenről, ofk 0003b, 4. sor). De honnan tudja ezt Sebestyén, ha nem olvasta az egészet? Onnan, hogy ez az első ének (Istenről) Király átírásában 1902 szeptemberében két napilapban is megjelent, mivel rá került a hírhedt, iszonyú botrányt kiváltó Tuhutum emlékműre! Így Sebestyénnek csak Somogyi átírását (RMÉ I, 4 old. kétszer!) kellett összevetnie Király Pál újfent csak latin átírásával! Hogy honnan jön a különbség, azt a rovás szöveg mondja meg: inc 238, 0005, 7. sor = AARTMAANy (betűről betűre kiírva) (SARGY III, 12.old), míg a Karacsayban 003 b, 4. sor Á*RM*ÁNY egy RM – összerovás van! Vagyis ***két eltérő rovásíró hagyomány*** van mögötte, s a „gépi másolás" csak szegény Sebestyén lázálma! S minderről mit sem tud, mivel nem szánt rá egy pár évet, hogy mindezt elolvassa és kibogozza.

De menjünk tovább, hogyan is állunk azzal a Vörösmarty-féle kezdetekkel? Szily Kálmán: *Magyar nyelvújítás szótára* I. 1902-ben jelent meg, akkor novum volt. Az Ármány szó a 14-15. oldalon olvasható. A szócikkből kiderül, hogy Horváth János szerint az „Urdug" Ördög és az „Ármányos" régi szavak. Otrokócsi 1692-ben említi, s az „arameusból" származtatja, mások az „arianusból", mások az „ármás" melléknévből. A szakma véleménye: köznévi elvonással alkalmasint a népnyelvből ered (*Magyar Nyelvőr* 17: 87, 133,222), de közismertté csak Vörösmarty *Zalán futásával* (1825) és Szenvey *Caballe und Liebe*1841-es magyar fordításával vált.

Vagyis: ***népi eredet***, valószínűleg ***perzsa hatás, ám az irodalmi nyelvben közismertté csak Vörösmarty tette***! Nos, ez így mindjárt más! Ez az, amit mi csúsztatásnak nevezünk, a szent cél érdekében, hogy Somogyit, majd Királyt, s végül, ami mögötte van, a nagy terjedelmű rovásírás anyagait lejárassa! Az ártó ige, s az Ártó személy, s ennek továbbképzett formái a magyar nyelv ősi hozadéka, amelyben az Ártmány és az Ármány összecsengése az Ahrimánnal egy későbbi kor terméke (lehet átvétel). Valóban csak a folyamat végén jelenik meg a Vörösmarty-féle kapcsolódás, aki csupán ***újra felfedezte*** a perzsa kori kapcsolat nyelvi maradványát.

A tartalommal kapcsolatos másik „gyilkos” Sebestyén-féle észrevétel az „Etelköz” eredete. Ez, ugyanis – oktat ki Sebestyén – Constantinus Porphyrogenetosz új-görög feljegyzéseiből ered, mely feljegyzéseket latin fordítás kíséretében Meursius 1610-ban adta ki Leydenben, s Bekker 1840-ben, Bonnban. Magyarországon csak a XIX. század első felében kezdték használni őket. (Sebestyén Ak. Ért. 1903,195-196.) Csakhogy Sebestyén nem tudhatta, amit mi már tudunk, s nemsokára közzé is teszünk, hogy volt a magyar rovásíróknak egy ó- és új-görögül pompásan tudó fiatal tudós barátja, aki elemi iskolában olvashatta a bíborban született feljegyzéseit ferrarai tanárai könyvtárából: Janus Pannonius. (Lásd: M. Gy: Janus Pannonius és a rovásírás). Mint e monográfiában kimutattuk, nem csak Janus témái, hanem legújabb olvasmányai, Platóntól a püthagóreusokig, az asztrológusoktól a kora keresztény kabbalistákig, beszűrődtek a rovásírás Mátyás kori énekeseinek tudástárába. Így került ide az Etel-köz, a Szeret-folyami megálló, Khorezm, Álmos ismeretlen történetváltozata és számtalan egyéb csoda, amelyekre Sebestyén fel sem figyelt, mivel a Kódexet alaposan nem tanulmányozta.

Ami Anonymus krónikáját illeti, ***Sebestyén*** újabb ***módszertani tévedése***, hogy a magyar királyi könyvtárak teljes pusztítása utáni állapotot, amikor mindent, ami még megmaradt s értékesnek látszott, a császári könyvtárosok Bécsbe szállíttattak 1560, majd 1686 körül, úgy állítja be, mint tényt: Anonymus mindig a császári könyvtár mélyén lapult, s bizony senki sem láthatta addig, senki sem tudhatott róla. Pedig 1530-ig, amíg e versek zöme íródott, még elérhető forrás volt, a kancelláriában dolgozó deákoknak, vagy legalábbis tudhattak róla!

Az utolsó említett nagy ellenvetés a megégett oldalak kérdése. Immár az előző fejezetben is találkoztunk vele, s a megoldás nem egyszerű s nem egynemű. Ugyanis nem minden égés a kéziratokban származtatható egyazon okból. Vannak természetes égések, amelyek véletlen kiugró szikráktól származhatnak, amikor a rovás anyagokat gyújtósnak használták a XVII-XVIII. században, s a gyűjtők gyakran onnan mentették ki a rovásokat. (Hegyi Tah gyűjtemény). Más esetben a kis kerek égetéseket, amelyek nem ütnek át csak egy lapon, írás közben alkalmazták az eredetiben kiolvashatatlan szövegek eléggé fura jelzésére (SARGY I, SARGY III). A Karacsay kódex esetében figyelemre méltó, hogy az égett oldalak a 3a-10a oldalakon láthatók, aztán a 18b/19a egy kis égés, 38b/39a oldalakon egy újabb található. Mivel az első sorozat pont az a hét lap, amire a rovást írták az első kötegben, arra gondolhatunk, hogy a szövegekkel akkor történt valami baj, amikor a könyvkötőnél leválasztották a kötet elejéről és végéről a rovásírásos lapokat, s kiterítették őket, egyenként, míg a harmadik kötethez hozzákötést elvégzik. Próbáljuk meg elképzelni. Szétszedték a lapokat bekötésre várva, s ekkor történt? Ekkor hullott egy maroknyi szikra a szétszedett lapokra? A Második rész szerencsés volt, mert nem volt kiterítve, hanem két csomóban állt, s ezért innen csak két lap sérült?

Ez egy elképzelhető szcenárium. Máskülönben a foltok zömmel aleatorikusak, s nincs valami olyan rész, amit kendőzni kéne az égésnek. Az

egyetlen hely, amely tudatosság-gyanús lehetne, az 5a alsó margóján levő égetés, ahol a kereszttel jelölt helyet magyarázza egy alaposan elégett lábjegyzet latinul. A vége kivehető: „Számos ének”, s akkor már sejtjük a lábjegyzet tartalmát: Kamad földjén született Kám a magyarok őse, amit ezen ének mond, avagy Jáfet, az ős, amit a Számos ének mond (SARGY III, 92 1 sor, vagy 352, 8. sor (Kik Jáfet Szent Atyától / Származtatok Scitiából.) Mivel e lábjegyzetet Piber püspök írhatta, egyértelmű a válasz: ő a Jáfet-féle bibliai vonalat képviselhette.

2. A nagy különbség

Ha most elővesszük a Karacsay kódex verseinek sorrendjét, és összevetjük mondjuk a Cicero kódexben megismert sorrenddel, meglepődhetünk, hiszen a Ciceróban ez az ének sorrendje:

1. Magyarok elődeiről,
2. Magyarok őseinek elődeiről,
3. Magyarok vándorulatáról,
4. Pannónia fogásáról (Hácegi Mihály hegedűs),
5. A hét ó cserefáról (Hácegi János deák),
6. Víznek és tűznek vetélkedése (Háccegi Pál deák),
7. Élet képzete,
8. Ország vezér kérdése, targa táltos felelete,
9. Turulnak jövendölése,
10. Hét ó magyar elindulása Fű-színének völgyéből (Zalai Péter deák),
11. Tűzről (Gergő hegedűs),
12. Földről (Sándor hegedűs),
13. Vízről (Gergő hegedűs),
14. Levegőről (Mihál hegedűs),
15. Istenről (Gergő hegedűs),
16. Hun népek származása (Bertalan hegedűs),
17. Hun népek tüzei,
18. Hun vagyis magyari népek vándorulatáról (Péter hegedűs),
19. A tizenkét királyról (Péter hegedűs),
20. Atila vendégei (Pál hegedűs),
21. Dajka dúdol,
22. Atila mulatása (Pál hegedűs),
23. Atila lakomája (Szegedi Bertalan hegedűs),
24. Amit szereztek Szer előtt,
25. Dücsértető Árpádrul (A. Hegedűs),
26. Budai áldomás (Pál hegedűs),
27. Erdélyól (Mihál hegedűs),
28. Más Erdélyről,
29. A Turul mit jelent,
30. A kerek tengerről (Tuhutum végrendelete) (Pál hegedűs),
31. Szerről (Bertalan hegedűs),

32. Különféle tündérekről (Gergő hegedűs),
33. Szerről és Gézáról (Miklós hegedűs),
34. Zoltánról (Gergő hegedűs),
35. Taksonyról (A. Hegedűs),
36. Gézáról (Miklós Hegedűs),
37. Géza megtér mert bort iszik Lázár hegedűs,
38. Látomás,
39. Szent István végső elszunnyadásáról (A. hegedűs),
40. Péter királyról (Pál hegedűs),
41. Béla megszünteti a pogányságot (Péter hegedűs),
42.Király madarárul,
43. Kálmán kertet olt,
44. A csöngellőről,
45. A fáról gyökér nélkül,
46. Bősről (Miklós hegedűs),
47. Béla királyról,
48. Endre Király magtalan szunytáról,
49. Vak Béla királyról,
50. László királyról (Péter hegedűs),
51. Ugyancsak László királyról (Gergő hegedűs),
52. Endre király vigasztalása (Péter hegedűs),
53. Császna királyról (Lázár hegedűs),
54. Lajos király vigyázza a kilencedet,
55. Váradi Péter nótája (Péter hegedűs),
56. Pálról ki neveztek fülbemászónak,
57. Számos ének. (A. hegedűs),
58. Intő csillag,
59. A Fehérvári megrekesztésről,
60. Hattű vigasztalja rab urat (Székely Lajos hegedűs),
61. Gyászság Hunyadi Jánosért (Gáldi Károly),
62. Galgóci éneke(Szózat),
63. Mátyás király éneke (M. R.),
64. Mátyás a juhász,
65. Bécs elfoglalása,
66. Mátyás király elbeszélése, hogyan találta Patót (Gönci Márton),
67. Más Mátyás királyáról,
68. Mátyás le heveredtéből mi lett (Szalai János hegedűs),
69. Nyájaskodások házasságnak előtte,
70. Rózsáról s a gyöngyvirágról,
71. Mily messze estünk régi dicsőségünktől (Balog Miklós),
72. Petesek szabadultáról (Petendi Petes hegedűs),
73. A mohácsi veszedelem után,
74. Kis Károly Király sora (Karcsai András),
75. Hegedűs feltámadata,
76. Gyűrűváltás,

77. A száj a száj (Piber János),
78. Kus jövendölése (Pécsi Vitéz Mihály),
79. Milyen kertész kell a lánynak (Pedúr Márton deák),
80. Földi és égi háború (Farkas Mihál a vajda nemzetségből).

A Karacsay kódex 1. éneke a Ciceróban a 15, a második a 11, a harmadik a 12, a negyedik a 13, az ötödik a 14, a hatodik a 2, a hetedik a 3, a nyolcadik a 21, a kilencedik a 17, a tizedik a 19. És így tovább, ide oda szökellve. A tizenötödikig így van, e listán ugrálunk, utána 4 ismeretlen következik (16. Ság áldozata; 17. A székelyekről; 18. A kis kerek tóról; 19. Kelír táltos), 20. visszatérés a Ciceró kódex listájára: A kerek tengerről (Tuhutum végrendelete) 30. ének; 21. Attila lakomája a Ciceróban 23; 22. Dicsértető ének Árpádról, a Ciceróban 25; 23. Zoltánról, a Ciceróban 34; 24. Géza megtér mert Bort iszik a Ciceróban 37; 25. ének Látomás = Ciceroban 38. Nem folytatjuk, mindenki kikeresheti a párokat.

Mi van, mi történik? Hol van itt a beígért gépies másolás?

Nos, a mechanikus másolásról nyugodtan lemondhatunk, mivel abból, ahogy a két anyag egymáshoz viszonylik, kiderül, hogy itt két eltérő érdek, két eltérő szempont érvényesül:

A Ciceró kódex felépítése alapsémája egy Annales. Pontosan ez az a struktúra, amit Ennius nyomán Janus Pannonius szeretett volna megvalósítani, ám úgy tűnik sohasem készült el vele, s amije volt, azt pedig Váradi Péter elkobozta és megsemmisítette, mivel Mátyást csak a saját dicsősége izgatta igazán, a többi Királyok csak alkalmi mulatságokon, ünnepélyeken kerültek szóba. Ezt a gyűjteményt Kova Áron alakította ki és a legrégibb időktől haladt Mohács felé. Ez 1530-ban készült, s a történelmi vázra, mint valami karácsonyfára aggatta rá az általa ismert, s jónak tartott versanyagot. A gyűjtemény mai tudásom szerint nem a mai formát viselte, mivel az Annales logika szerint a művet a Magyarok Istene elképzelés jegyében fogalmazta, s ezért élére a Magyarok Istene éneke kellett kerüljön, majd a 4 alapelem, s utána kezdődött a kronológiai rész. 1540-ban Szegedi Kis István rakhatta össze a mai formára. Mivel ő reformátor volt, feltételezem, hogy zavarta az eredeti kéziratban szereplő platonizmus, s ezért ezt hátrébb csúsztatta, az ősi vallás emlékei helyére, a Hun verscsokor elé. Hogy ezen felől még mit módosított, azt csak egy szerencsés korabeli változat mondhatná meg.

A Karacsay kódex anyagát nagyjából hasonló alapanyagból szerkesztették. Az elv itt a Magyarok Istene elv hangsúlyozása volt, ezért az Isten, s a platonista négy elem, mint magyar ősvallás került az élre (vagy maradt az élen). Nagy valószínűséggel elhagyták a nagy deákos anyagokat Magyarinak elő-üsiről (I), A Bécs megvívását, amelyeket Kova Áron írhatott, a Zalai Péter Kaukázusi kis-eposzát, s néhány kevésbé fontos szerzőt. Az énekesek közül kimaradt a Váradi Péter gúnyolódása a gazdagokról, s gazdag papokról. Ezért vélem úgy, hogy alapjában Bethlehenfalvi Thurzó Sándor, a Királyi Kúria bírója lehetett, aki ezt a változatot összerakta. Ő még vagy hét szerzőt kihagyott, akik szerepeltek a Kova gyűjteményben, ám helyükre legalább ugyanannyi új szerzőt iktatott be. A platonista elemek biztos útmutatók a Thurzó családhoz, akik a Jagello kor alatt a

magyar platonizmus udvari változatának fő támogatói voltak, ám a pénz-arisztokrácia részeiként nem túlzottan szerették az olyan énekeket, mint a Váradi Péter, ezért ezt biztos ő cenzurázta ki. A Fáról gyökér nélkül, a Bős, meg Gönci Márton és Szalai János harácsolás ellenes versei is kikerültek. Ugyanez az elv magyarázza, hogy miért maradt ki Thurzó kedvence, Tilay V. éneke: ez a harácsoló főurak ellen íródott!

3. Az ábécé kérdés

Sebestyén Gyula tézise, hogy csalásai kezdetén Somogyi Antal csak Bél ábécéjét ismerte, csak a végén tanulta meg Telegdit. Ezért írta a Karacsay kódexet Telegdi féle betűkkel, mert ez az egyetlen, amikor nem XVIII. századi betűkkel írnak egy XVI. századinak hazudott szöveget, hanem egy XVI. századi ábécével egy XVII. századit. (Akad. Értesítő 1903, id. cikk, 201.) Az eredmény, a végső ítélet: „Somogyi Antal rovás-írásos vállalkozása felett nemcsak a sok apró botlás árulásai alapján török pálczát, hanem azért is, mert egészében véve hamis volt."

Tisza András számítógépes kigyűjtése alapján a Karacsay kódexben két alapvető írást használnak:

Azonban a Karacsay gyűjtemény dobozában megtalálható legteljesebb hosszú szövegek a II. Lajos kori énekeskönyvből és a Hegyi Tah György-féle gyűjtemény legrégibb ábécéi olyan ábécé-formával íródtak, – a kunos ábécével – amely sokkal közelebb van Bélhez, mint a Telegdi vagy a Nikolsburgi ábécé. A két utóbbi főként Erdélyben volt használatban és vésett, rovott emlékekre használták, míg a kunosnak nevezetből különféle Felvidéken használatos papíralapú írásra alkalmas ábécék keletkeztek.

Ha Sebestyén nem sak hősködött volna, hogy ő a teljes anyag ismeretében tör pálcát Somogyi felett, s valóban átolvasta volna ezt az anyagot, akkor láthatta volna azt, ami 1890-ben már olvasható volt. De őt nem érdekelte Király Pál igazsága, hanem csak az: miként tudja bizonyítani, hogy mindez, amit Király birtokol, hamisítvány!

Hogy az egyes ábécék jelei hogyan viszonyulnak a kor egykorú más vidéken használt jeleihez, ennek kutatása egy másik feladat, mi nem térünk ki rá itt. De hisszük, hogy a feltárt történelmi keretek egyre szilárdabbá teszik a több, eddig szétszórt rovásleletek anyagának elemzését, s kimutathatják végül, hogy miként keletkeztek helyi variánsok, s ezek földrajzi elterjedettsége mekkora is volt. Hogy egyes személyek mikor voltak egyszerűen átvevők és terjesztők, s mikor léptek fel a rendszer megújítóiként, ez is hosszú kutatói feladat.

4. Akadémiai kutatás: felülről kapott utasítás végrehajtása

A Sebestyén féle dolgozat azt a látszatot kívánja kelteni, mintha dr. Szőcs Géza és Tóth Béla felháborodott levelére reagálnának (1902. nov. 5), majd az Akadémia Nyelv és Szépirodalmi osztálya 1902. dec. 1-én az I. és II. osztályból 3 + 2 tagot választ ki, majd 1903. február 13-án meghallgatnak 3 beszámolót,

majd mindezek összegzését(?) előterjeszti ifj. Szinnyei József a március 23-iki ülésen.

Pedig a dolgok nem így játszódtak le. 1892. szeptember 30-án az alispán, a főszolgabíró, Szentkláray Jenő apátkanonok akad. lev. tag és Berkeszi István, a Magyarország vármegyéi sorozat egyik szerkesztője rohanja le Omor községben Tar Mihályt és fiát, igyekszik megfélemlíteni, rábizonyítani, hogy csaló. De kiderül, hogy külön-külön hibátlanul írnak bármiféle szöveget diktálás után, vagy olvasnak. Csak a régi írás folytonosságát nem tudják igazolni, mert az idős Tar meghalt, s az ő rovásbotját megrágta az egér, s kidobták. (Délmagy. Tört és Rég. Társ. értesítője 1902, IV, 88-95.)

5. Az eredmény, csalás ügyben

Utána Király Pál kivégzése következik. Nem sikerül. Hiába ír több Akadémikus, jeles tudós, kiderül, a dolgozatok tele vannak csúsztatással és csalással a tudósok részéről. Ekkor valaki egy napon át kint tartja Király Pált az udvaron, majd a megbetegedő tanárt sorban három orvos kezeli, míg orvosi műhibaként egy hét múlva eltemetik. Okt. 6-án meghűlt, okt. 12-én elhunyt. Eddig két orvos nevét sikerült megtudni, s azt is, hogy teljesen ellentmondó diagnózist adtak, és kezelést is. A harmadik nem tudjuk, ki volt. (Magyar Szó 239. sz. 1902.okt. 10. p. 7.) A felelősség az égiekévé válik.

De csodamód, míg Király Pált vesebántalmakkal, meg hashártyalobban kezelik, ahelyett, hogy a tüdőgyulladását vizsgálnák, a budapesti sajtóban megjelenik, hogy október 8-án egy akadémiai küldöttség ment le Omorra, ahol megállapították, hogy Tar Mihálynak nincs egyetlen bizonyítéka sem, hogy ismerte volna a rovásírást az apja is, hát még a Nagyapja! (Budapesti Hírlap, 276. sz. okt. 8. p. 7; Pesti Hírlap. okt. 8. p. 9; Szegedi híradó, 1902. okt. 8.) Látható, hogy a negatív eredményű, Tar Mihályt lejárató kampányt a hivatalos média azonos szöveggel Király Pál nyakába varrja, amikor már nem tud tiltakozni! A negatív vizsgálati eredményt pedig pozitívnak tünteti fel!

November 5-án a lapok szerint országos felhívások jelennek meg a rovásírás emlékek összegyűjtésére (Sebestyén Gyula, Magyar Szó 1902. nov. 5, hiszen Fischer Károly Antal, és Dr. Szőcs (Szöts) Géza eddig ismeretlen új emlékek sorát mutatja be. (E cikket nevezik ki később az Akadémiához írt kérelemnek!) December 1-én választják ki az akadémiai bizottságot. Február 3-án a bizottság megtartja a munkaülését és meghatározzák, hogy mi legyen a vizsgálat tárgya. Csak a Karacsay kódex, avagy a teljes rovásírás folytonossága? Megállapítják, hogy az utóbbi.

Ekkor feláll a három felkért szakértő, akik az előbbi kérdés szellemében meg is írták már az előadásaikat, s ott helyben fel is olvassák! (Akad. Ért. 1903. I, II és III. melléklet.)

Nos, álljon meg a fáklyásmenet! Hogyan lehet az, hogy egy kutatás úgy történik, hogy a cél megismerése pillanatában már el is készült a munka? Sajnos ez csak akkor lehet, ha minden egy előre megadott program alapján történt, vagyis, ***manipuláció***.

Ha jó szándékúak vagyunk, akkor azt mondjuk: Igen, az urak ezt tudták, de komolyan kutattak legalább decembertől februárig. Sajnos erre semmi bizonyíték: négy Szegeden megjelenő lapot néztünk át, de egyikben sincs nyoma a Szegedet meglátogató akadémiai küldöttségnek, bár minden kis eseménynek nyoma van. Van lap, amely mindenki nevét rögzíti, aki egyetlen éjszakát is töltött a szegedi szállodák valamelyikében! De itt nincs nyoma egyik érintett úriembernek se. De az előző években bizony Király Pál gyakran előfordul, hogy itt járt és tanulmányozta a gyűjteményt. Sebestyén Gyula nevére azonban nem bukkantunk! Úgy tűnik, hogy Sebestyén csupán a címleírásokat kapta meg, s a szövegekből csak azt az öt verset ismerte meg, amelyik a korabeli lapokban szerepelt. Ezért aztán fogalma sem volt, sem Piber Jánosról, meg arról sem, hogy pontosan hány oldal a rovásszövegek száma, és azt sem tudta, hogy mi a tartalom.

Így tehát nyugodtan elmondhatjuk, hogy a tanulmányok, amiket az Akadémia készített 0 értékűek. A szerzők két-három (talán levélben megkapott szón lovagolnak), a témát nem ismerik. Ugyanez vonatkozik az Akadémia által kiadott kiadványra, amelyből csodálatos módon kihagynak minden jelentős új felfedezést. Hogy lehazudják a további üléseken jelen levők nevét és számát, azt már régebben kimutattam. A Karacsay kódexről írt könyv tehát nem tükröz semmiféle igazságot, csakis az adott kor politikai manipulációira példa.

Az általunk nemrég Somogyi Antal rovásírásos gyűjteménye IV. kötetében kiadott teljes szöveg – teljes átírása Tisza András műve – tehát kitárja a kaput a valódi kutatás felé. Az itt található sok segédanyag, töredék átírás (M. Gy. munkája) pedig újabb lehetőségeket mutat be, növeli nemcsak a papíralapú, de a vésett feliratok gyűjteményét is.

III. Irodalmi titok: Janus Pannonius a rovás tudósa

Az általam felfedezett 11 rovásírásos kódex vizsgálata közben talált, részletes filozófiai és asztrológiai utalások elemzése nyomán fogalmaztam meg azt a tézisemet, miszerint ezek Janus Pannonius hatására kerültek be a jelzett dokumentumokba. Ezirányú további vizsgálódásaim pedig olyan következtetésekre vezettek, amelyek a magyar hagyománymagyarázat és a Balassi előtti magyar irodalom több vetületét új megvilágításba helyezik.[1935]

A Nikolsburgi ábécé a magyar rovásírás legrégebbi ismert fennmaradt ábécésor-lejegyzése. A jeles írásemlék alkotójának személye egészen 2004-ig ismeretlen volt, amikor is újonnan megjelent könyvében Vékony Gábor rovásíráskutató arra a megalapításra jutott, hogy az írásemlék feltételezhetően Janus Pannoniustól származik. A közelmúltban elhunyt kutató következtetéseit elevenítettem fel és gondoltam tovább. A Nikolsburgi ábécé a korban következő teljes ábécésort (Miskolci Csulyak Istvánét) több mint 100 évvel megelőzi. 1933-as felfedezése kisebb szenzáció volt, felkavarta a rovásírás (XX. sz. elején amúgy

[1935] Vesd össze: Mandics György: *Janus Pannonius és a rovásírás.* Magánkiadás, Bp., 2015.

is virágzó) kutatását és új lendületet adott neki. Csak a Bolognai rovásemlék vetekedhet jelentőségével.

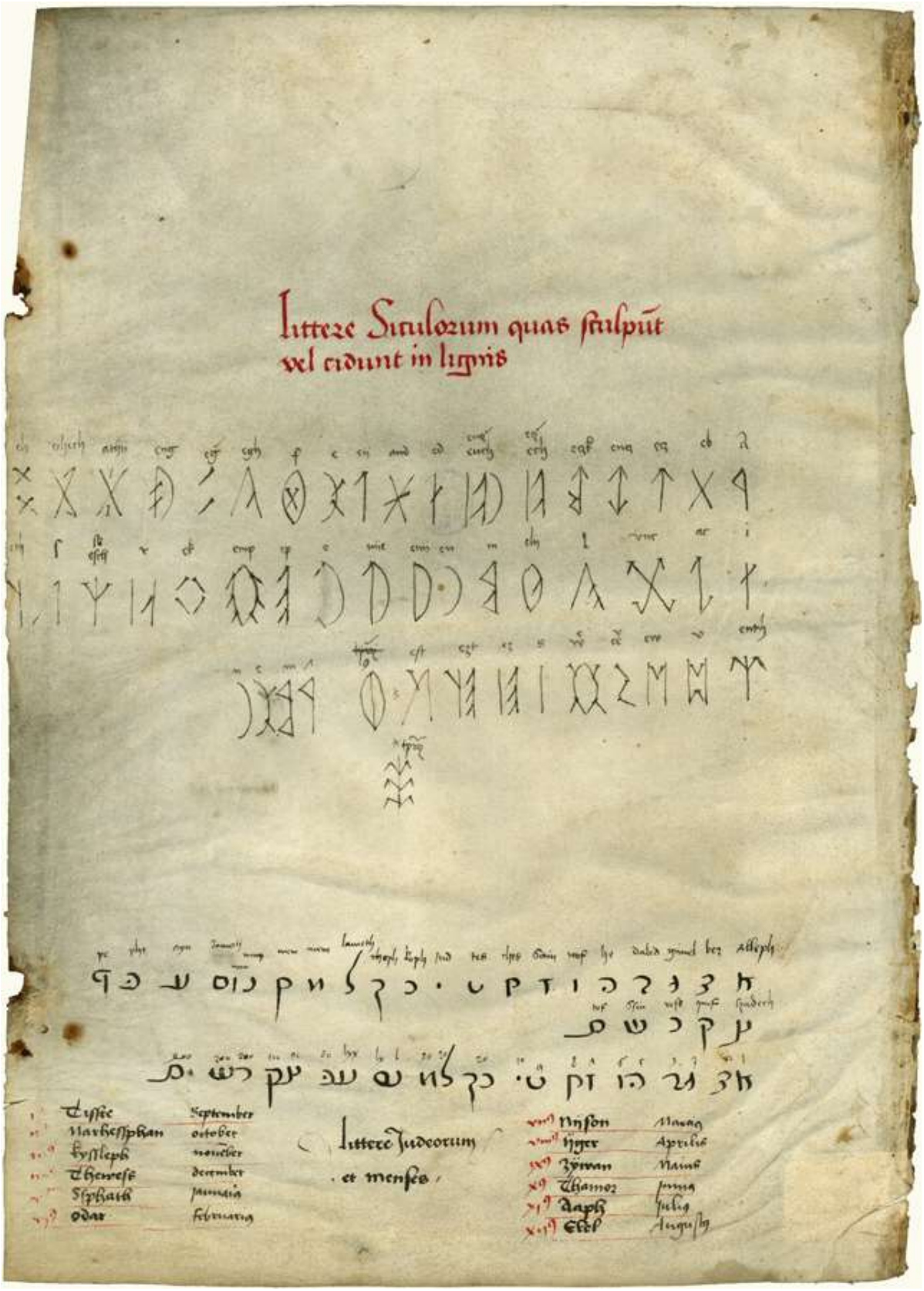

A nikolsburgi ABC eredeti képe.[1936]

[1936] http://mult-kor.hu/image/article/index/oskor/mny70.jpg.

Janus Pannonius itáliai követi útját tanulmányozva megállapítottam, hogy nagy költőnk egy nálunk felállítandó egyetem számára olyan nyelvtankönyvet tervezett, amely szem előtt tartja a magyar hagyományokat és ezért tartalmaznia kellett a rovás-, valamint a kor műveltségében akkor divatba jövő héber írást. Ez utóbbiról Firenzében Marcello Ficino tájékoztatta. Kapóra jött Janusnak a latin hatástól szabadulni, hogy a héberben eltérő hónapneveket és évszerkezetet talált. Az itt látható lap felső részére nagy valószínűséggel a rugonfalvi származású követtársa, Nyújtódi Székely Miklós zágrábi esperes írta fel a rovás ábécé betűit, alatta annak latin megfelelőivel. A lap legalsó részére valószínűleg maga Ficino írta rá a héber ábécét és számokat, és végül a hónapok nevét. Ezt a lapot egy kódexbe kötve Janus Pannonius magával vitte Mátyás csehországi hadjáratára is, ahol barátjánál, az olmützi püspöknél hagyta. Ennek a püspöknek a halála után a lap egy 1483-as ősnyomtatványba került át, majd végül a késői feltalálás helyére, a nikolsburgi (ma Mikulovo) Dietrichstein hercegi család birtokába ment át.[1937]

Ez a család 1933-ban a svájci Luzernben árverésre bocsátotta teljes könyvtárát, és ekkor az ominózus lap is előkerült, története folytatódott. A leltárban a lap tetején olvasható felirat: Littere Siculorum (Székelyek betűi) miatt értesítették a Magyar Nemzeti Múzeumot, amelynek nem volt elég pénze a felajánlott árverésen kívüli elővételre, így Jakubovich Emil könyvtárigazgató csak a Janus Pannonius-féle lapot vette meg, ami az ismert származási helyéről a *Nikolsburgi ábécé* nevet kapta és napjainkban az Országos Széchényi Könyvtár őrzi.

Visszatérve Janus Pannonius naptártevére, naptár reformjára, a lényeg, hogy ő szeretett volna megszabadulni a latin hónapnevek nyűgétől, és népi hónapnevekre építkezni. Kapóra jöttek indoklásként is az éppen megismert zsidó naptár babiloni eredetű hónapnevei, mintaként szolgáltak. Ezek hitelessége vitatott, de annyi bizonyos, hogy az ősi héber hónapnevek a természettel voltak kapcsolatban: kalász, virág, őszi esők, magtárba hordás, vetés, második sarjadás, lenaratás, zabkaszálás, aratás, szőlőmetszés, gyümölcsszedés hónapja ismeretes.

Egyébként a lengyel papság is hasonló módszert választott még a reformáció előtt a keresztény kultusz mély beolvasztására: csak 2 hónapot vett át a római naptárból (március, május), a többinél megőrizte a parasztnaptárt. Ugyancsak szinte bizonyos, hogy Sylvester (Erdősi) János is Janus Pannonius művéből merítette hónapneveit: szőlő érlelő, szőlőszedő, borvető, borlátogató, vígan lakó, tél harmad, tavasz elő, tavasz másod, tavasz harmad. Erdősi magát Johannes Sylvester Pannonicusnak írta. Ami nem véletlenül hasonlít Sylvester forrásának, Janus Pannoniusnak a nevére.

Janus Pannonius kegyvesztettként halt meg, a hagyatékot Mátyás király gondoztatta, azaz cenzúráztatta, ezért lázadó versei megsemmisültek. Janus Pannonius hagyatékát a „magyar papság”, a pálosok, a ferencesek rejtegették celláikban. A ferencesek erdélyi tevékenységének lényege, hogy – Szent Ferenc misztikus kereszténységét követve, tehát szakítva a nyugati kereszténység hata-

[1937] Lásd: *Róvott múltunk I*. 437-438. oldal.

lom- és pénzorientált, férfi-centrikus gondolkodásával – mindkét nemet egyformán szólítja meg.[1938]

Janus Pannonius sorsa aztán az lett, ami a magyar rovásírók sorsa. Ha magyar nyelvtant és magyar írástant írt, hát annak meg kellett semmisülnie. Szerencsére nem semmisült meg teljesen és ezentúl neki is köszönhetjük eme régi írásunknak az újjászületését.

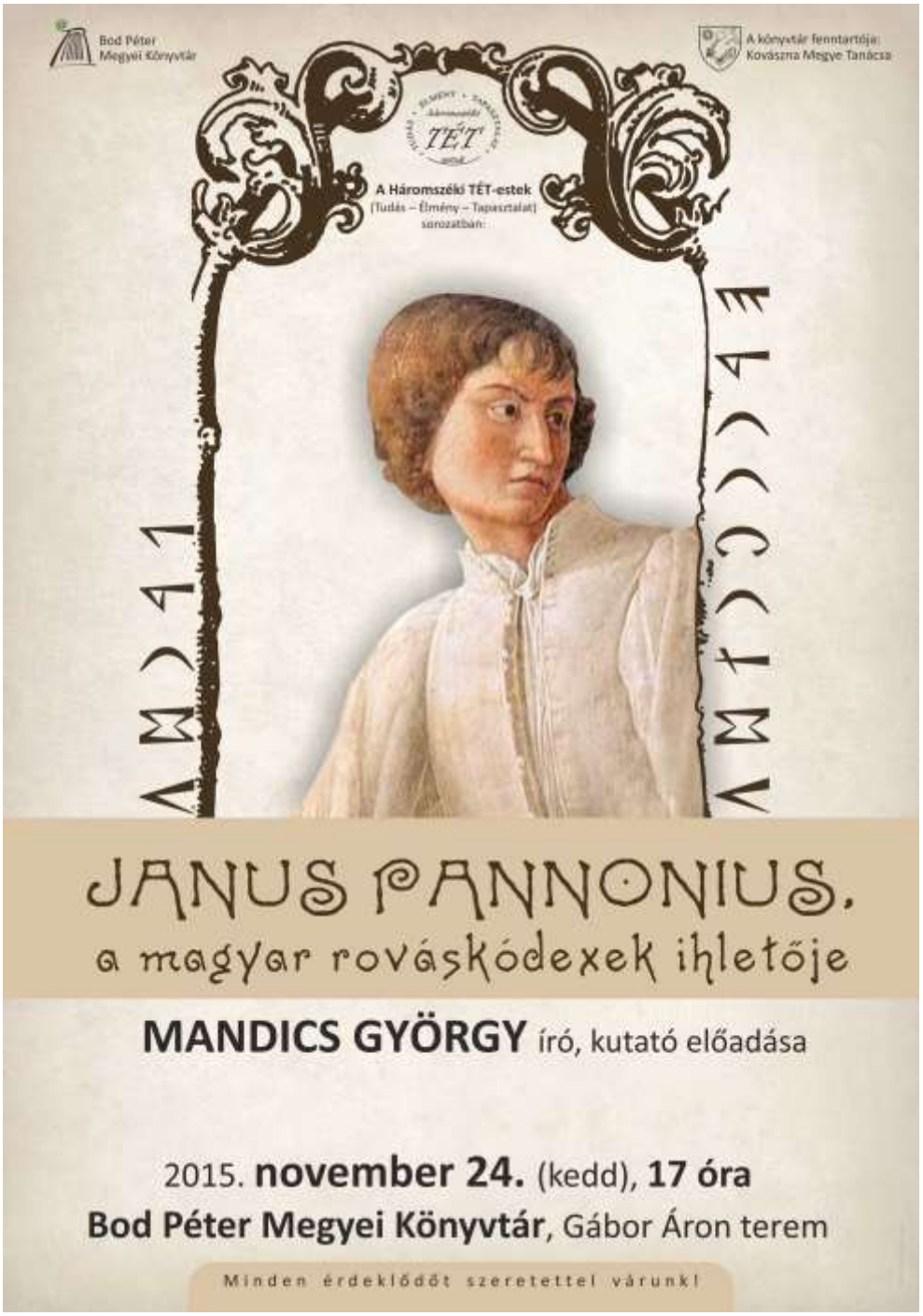

Mandics György sepsiszentgyörgyi előadásának plakátja.

[1938] Részletesebben lásd: *Róvott múltunk I.* 142. oldal.

Mandics György 2016-os nyitrcsehi előadásánk plakátja.

Mesterházy Zsolt (Budapest)

A Kárpát-medencei népek összeolvadásának története. Honfoglalások kora: Kr. e. 2200 – Kr. u. 1250

A Magyar Ókor 2002-2003-as kiadásával nem fejeztem be a megkezdett munkát. Három évre rá 2006-ban kikívánkozott még egy fejezet a régészet által korábban rögzített 60 keleti eredetű bevonulásról a Kárpát-medencébe. Néhai Varga Csaba barátom rávett, hogy mondjak el még valamit nem ezer oldalon. Hálás vagyok az állhatatosságáért, és azért is, hogy a nagy eurázsiai víziók után valamibe közelről is betekintést nyertünk.

I. Bevezetés

Elsők között láthatjuk meg azt a felismerést, hogy a népeknek is van életük, mégpedig századokban, ezredekben mérhetően. Megszületnek, van gyermekkoruk, ifjúságuk, férfikoruk, anyaságuk, időskoruk és némelyeknek haláluk is. De vannak családjaik, szülőik, testvéreik, sógoraik és általában rokonaik. Ez a látásmód azonnal más síkra tereli az emberi történelmet léptékének nagyságrendekkel történő megváltoztatásával. Ezért a népek mindig jönnek valahonnét, jelenük eleikben gyökerezik, haláluk pedig saját énjükben. Ha eddig eljutottunk, szinte magától adódik a következő gondolat, talán sikerül megfogalmazni, mitől él egy nép rövid vagy hosszú ideig. Milyen össznépi tulajdonságokban, jellegzetességekben, hitben fogható meg az, hogy meddig él egy nép? Mi számít erénynek, mi számít hibának, rossz tulajdonságnak? Csak a nyugatiak, vagy csak a saját szempontjaink nem lesznek elegendőek a válasz megfogalmazásához, ezért példaként tekintsünk most egy pillanatra az újkőkori Eurázsiára. Némileg leegyszerűsítve, de mégsem elfogultan azt láthatjuk e hatalmas földrész 7000 évvel ezelőtti állapotában, hogy alapvetően három nagyra növekvő földműves műveltségi góc körül zajlik az élet, nevezzük ezt fejlődésnek. Ezek a színterek a Kárpát-medence és a Kaukázus, az Indus völgye és Kína. Mindhárom helyen sajátos élet alakul saját szellemtől vezetve, ezt nehéz nem meglátni. Maguk az emberek alig különböznek egymástól, ez egyik kicsit világosabb, a másik kicsit barnább, a harmadiknak kicsit másként áll a szeme. Ez azonban nem sokat tesz, inkább csak a látvány más, főként azóta, hogy tudjuk: génjeikben a különbség szinte semmi.

Az általuk hátrahagyott hagyaték azonban arra mutat, hogy műveltségük szerkesztése mindahány esetében a sajátos, helyben felnövő szellem erejének

termése. Műveltségük a kezdeti indulástól fogva kövenként, gondolatonként építkezve építette fel saját világát, közös szellemiekben megfogható tudatát. Ezért mondhatjuk, hogy önálló műveltségekként voltak képesek megjelenni a Földön és kiterjeszteni azokat. A hangsúly éppen a kezdeti alapító időszakokon, tehát a műveltséget megalapító szellemi erőben rejlik a későbbiekre nézve. Ezredévekkel későbbi események során láthatjuk meg az alapítók erejét, amikor a népek vándorlása és elkeveredése folytán megváltoznak az etnikai viszonyok. Ez egyben a vizsga ideje is, hisz a hozzávándorlások során derül ki az alapvetés tartóssága is. A kérdés úgy merül fel, hogy az eredeti műveltség elég erős-e ahhoz, hogy a bejövő, betelepülő népeket magába olvassza, vagy esetleg felszámolódik abban. Ez a vizsga egyáltalán nem fegyverek versenye, az életerős művelődés ereje nem igényli a fegyverek segítségét.

Ma visszatekintve e sok ezer évre végeredményt hirdethetünk, mert mindhárom említett kultúrkör áll és él dacára minden azt gyengítő történelmi folyamatnak. Hogyan lehetséges ez? A korai indítás, a rés nélküli műveltségbeli építkezés a kulcs mindenhol. Az Indus-völgyi történelem másról sem szól, minthogy oda mindig áramlottak a népek. Az elsődleges – általunk is felvázolható – Indus-völgyi összeolvadás délkelet–ázsiai bevándorlók és helybenlakók műve volt. Ők alapozták meg azt a műveltségi irányt, amely ott kifejlődött. Ezek már 5-6000 évvel ezelőtt-től kezdve alakították azt a rendkívül színes és mozgalmas műveltséget, amely Harappa és Mohendzso-Daro lendületében mutatkozott meg később a Kr. e. 2300 körüli időszakában. Miután a délkeleti utánpótlás megszűnt, az Indus völgye már csak saját erejére támaszkodhatott későbbi életének szakaszaiban. Egyre inkább valósággá vált számukra, hogy jobbára észak felől érkező bevándorlókkal gyarapodott birodalmuk. Ezek javarészt szteppei eredetű társadalmak képviselői voltak, köztük a szabirok, majd később szkíták, hunok, fehér hunok, tokhárok, masszagéták, szakák. Ezek bizony mind a mi szteppei rokonaink, sőt testvéreink és a Pártus Birodalom körül élő népek voltak. E sokezer éves ragozó nyelvű felvonulás ellenére az Indus völgye nem lett magyarrá. De hát miért nem, ha olyan sokan voltak? A válasz talán abban rejlik, hogy egyszerre sohasem mentek oda többen, mint az őslakók létszámának töredéke. A száz-kétszáz évente megtörtént nagy bevonulások népei mind felolvadtak az ottani ősi műveltségben addigra, amire a következő néphullám oda megérkezett. A szteppeiek hódításairól persze jól tud a történelem, még a Kr. u. 7. században is hódító hun királyok ültek India trónján. Mihelyst azonban a kisebbségben élő hódítók elveszítették népi személyiségüket, megszűntek hunnak lenni és indiaivá lettek. A ragozók műveltségének és nyelvének nyomai ma is felismerhetőek India vallásaiban, nyelveiben, művelődésében, ez tagadhatatlan. Előbbiek miatt azonban ott döntő befolyást szerezni nem tudtak soha. Ez az Indus-völgyi vázlatos történet hatalmas erővel bizonyítja az őslakosok szellemi erejét, de azt is, hogy aki elhagyja ősei földjét, előbb-utóbb más nép részévé alakulva folytathatja csak életét. Az indoeurópaiak által kulcskérdéssé kinevezett szanszkrit ügyek azóta sok csavart szenvedtek a világtörténelem lapjain. Amióta e nyelvet az indoeurópai lendület az árják ősnyelvének minősítette, már sokkal többet tudunk. A szanszkrit valójában a pártos királyok idejében létreho-

zott normatív műnyelv volt – mintegy ókori eszperantó, - emiatt abból az indoeurópai történetre vonatkozó alapozó nyelvi érvek nem származtathatók. Mivel ezt az angolok Kőrösi Csoma Sándor életében még nem tudták, mindent elkövettek tudománya eredményeinek elhallgatásában.

India a történelme során beolvasztott milliók okán valóságos olvasztótégely volt az elmúlt 7000 évben. Szemben a mai Amerikával, amely előszeretettel ismerteti magát ilyen minőségében annak ellenére, hogy ott mind a mai napig elkülönödött bevándorló csoportok féltékenyen őrzik korábbi azonosságukat és eszük ágában sincs beolvadni. 2050-re az el nem keveredők többségbe kerülnek majd az Egyesült Államokban éppen a spanyol ajkúak és ázsiaiak miatt. De miért nem akar az amerikai olvasztó úgy működni, ahogy a régi indiaiaké? Valószínűleg az eltérő szellemi hagyaték miatt, mert amíg Indiában az összetartó műveltség élete folyamatos volt, addig Amerika ilyet nem tudott felmutatni, hisz maga is kialakulatlan hódító volt. Ha nem változik meg a helyzet, a népességi adatok előre vetítik a ma mégoly hatalmas világbirodalom végét száz év múlva, amely Mexikó részévé süllyedve éli tovább jelentéktelen életét. Az ősi India – jövőbeli Amerika párhuzamát persze nem másért vetettem fel, de mintegy szemléltetésként.

India Kínához hasonlóan hatalmas ország, benne bőven van lehetőség hódításokra. A szubkontinens nemcsak méretéből adódóan, de népességének köszönhetően is történelme során a belül elintézendő ügyeket tartotta fontosnak. Az északi hegykoszorúk már eleve bezárták a lapály népét a hatalmas katlanba, emiatt az onnét kitörni nem akart sohasem. A Hindukus és a Himalája örökre magába fordulóvá változtatták az ott élő népeket. Ezért India mindig is befogadó jellegű volt és népeinek meg sem fordult a fejükben, hogy e hegyláncokat áttörve keressenek maguknak kalandokat. Emiatt azt sem tudjuk meg sohasem, hogy Kr. e. 1000 táján lett volna elegendő erejük és technológiájuk ahhoz, hogy kimenjenek a sztyeppére. Mindenesetre tény, hogy Indiát sem előbb, sem később népek el nem hagyták, ezért ilyenek Európát sohasem érték el.

Az ősi gyökerű Kína szempontunkból csak annyiban különbözik Indiától, hogy jóval kevesebb ragozó nyelvű nép vonult be oda, jószerével csak a hunok – de ők igen sok hullámban - és leszakadó törzsei olvadtak ott be és hagytak mély nyomokat korábbi jelenlétükkel a hatalmas birodalom életében, műveltségében. Nem tévesztendő össze a birodalmi Kína belső alakulása az onnét nézve külső, perifériku s elhelyezkedésű nyugati területek hun művelődésének maradványa, az Ordos és környéki hun államok fennállásával. Számomra az indiai és kínai műveltség 7000 éves történetéből a magyarokra nézve fontos tanulság körvonalazódik ki, amely szerint e két jelentős hely körül nem gondolhatunk el magyar vagy magyarral rokon őshazát, más néven ősi műveltségi területet, mert a tények ezt nem engedik meg feltenni. Ordos és a keleti hun jelenlét eszerint nyugati, pontosabban európai eredetű, mégha a sztyeppét kutatók szerint ez nem is fogadható el fenntartások nélkül. Ordos történetének gyökereit abban az eurázsiai újkőkorban, rézkorban, majd végül abban a bronzkorban kell keressük, amely egységes arculatot mutatott az Atlanti-óceántól Kináig úgy négyezer évvel ezelőtt is már.

Kínával más képét mutatja. Benne egy valódi imperialista birodalom képe formálódik ki, amelyben a korrupció mindent elnyel ugyan, de határain kívülre csak a Selyemút védelmében jut. Az általa uralandó terület nem csekély, mai területén belül majdnem minden hódító vágyát kielégítheti. Indiához hasonlóan azonban ők is a hegyek foglyai maradnak. Kína a Selyemút katonai biztosítása céljából Tibet felett Fergánáig, Szogdiánáig hatol, de a sztyeppére sohasem merészkedik ki. Nincsen hozzá technológiája, azaz elegendő tudása. Viselkedése azt mutatja, hogy csak hódítana, a szteppei életformától irtózik. Szellemileg méltó társa Rómának is. Az üzlet kedvéért a pártosokkal köt alkut, és ez mindkét fél számára gyümölcsöző kapcsolattá alakul. Kína kezdetei mégis önálló műveltség indítására utalnak, amelyet a hunok csak befolyásolni tudtak megjelenéseikkel és beolvadásaikkal, amelyek a Xia dinasztia idejétől folyamatosan zajlanak. Ez a lényeg most szempontunkból, mert emiatt nem keresek Kína környékén hun őshazát. Ha ugyanis a hunok alapítóként otthon lettek volna Kínában, az ma nem úgy nézne ki, ahogy. A sorozatos hun támadások következtében Kína befelé fordulóvá vált népei tulajdonságaiban éppúgy, mint India.

Miután a két igen korai és állandónak tetsző művelődés közelében nem találhatóak meg a ragozó nyelvű népek eredeti ősi fészkei, ezért azt a sajátunkkal egyetemben Európában kell megkeressük. A keresést nagyban nehezíti, hogy a Kr. előtti és utáni évezred történetében a szteppei ún. mag-népek története igen erőteljesen jelentkezik, emiatt sokan ma is úgy gondolják, hogy a magyar őshazát mégis Ázsiában és az onnét lefűződő hegyvidéki magjellegű és pusztai gyökerű államokban – pl. Urartu, Sumer és Pártosország – kell keressék. A bökkenő az, hogy éppen háromezer éve értek a társadalmi és technológiai fejlődésben a Kárpát-medencétől keletre élő népek arra a szintre, hogy kimerészkedjenek a sztyeppére. Éppen ez az idő volt a szárazföldi technológiai forradalom korszaka, elhomályosítva egyúttal a kutatók számára az amúgy bőséges előzményeket. A sztyeppére kivonulók – vagy azt belakók – jelentős részben ugyanis Ó-Magyarországról származtak el az újkőkort megelőző időkben, emiatt a legegyszerűbben ómagyar néven tisztelhetjük őket, bár őket ma szkíta, hun vagy türk gyűjtőnéven ismerik.

A 8-10.000 éves magyar újkőkortól számított időben lelhetjük fel az európai ragozó nyelvű műveltség azon gyökereit, amelyek az indiai és kínai ősi műveltségek kortársa a nyugaton. A történelem tanúsága szerint a keletiek befogadó-beolvasztó jellegűek voltak, míg a nyugati igen jelentős kiterjedéssel bírt kitaguló-belakó jellegűnek nevezhetjük. Mindkét keleti művelődési góc hosszú története során igen jelentős népességet kapott nyugatról, ezzel szemben a Kárpát-medence sem Indiából, még kevésbé Kínából nem kapott népességfeltöltést, emiatt egyértelmű helyzetben vagyunk. Egyrészt a szteppei műveltség nem keleti eredetű, – hiszen akkor barnabőrű és ferdeszemű emberek éltek volna ott, ők ezzel szemben fehér emberek voltak, – másrészt arra mutat, hogy az egész magyari művelődés góca a Kárpát-medence és a vele rokon népeket éltető Kaukázus és Folyamköz. Ha a keleti művelődési központok lettek volna olyan helyzetben, hogy népeik belakják az eurázsiai sztyeppét, akkor azok tömegei írták volna meg a Szteppe történetét. Mivel ez nem így történt, azt gondolhatjuk,

hogy ehhez nem voltak elég fejlettek, netán nem volt rá lehetőségük, így a kérdés eldőlt, mielőtt szenvedélyes vitát nyithatnánk felette.

E 8000 éves áttekintés eredményeképpen Kína és India nagy biztonsággal kikapcsolható Eurázsia történetéből akkor, amikor a ragozók génközpontjait keressük. Történelmük önmagában bizonyíték arra, hogy onnét meghatározó népek soha ki nem jöttek és Eurázsiában el nem terjedtek. Ennek éppen az ellenkezőjére van példánk: a nepáli magarok háromezer év óta élnek a hegyekben, az ujgurok sem kínaiak Ordos területén. A nepáli magarok – hagyományaik szerint – háromezer éve talán csak az asszírok elől menekülhettek fel a hegyekbe. Ordos hun lakóit a Kínával háborúzó szteppei hunok hagyhatták hátra örök mementóként. E keletre szakadt, valamikor velünk egy nyelvet beszélő néprészeink nemcsak létezésük miatt fontosak számunkra. Ha ők ma is őrzik magyar vagy rokoni azonosságukat, az igen fontos bizonyítékokat tartogathat a szkíta-hun-avar-magyar beszélt nyelvre vonatkozóan.

Iránytól és az Uráltól nyugatra találhatóak az ún. toldalékoló nyelvű népek. Ezek faji értelemben talán nem bizonyulnak egységesnek, – bár jelentős tömegeik a fehér típusú embert képviselik amellett, hogy barna bőrű kus típusúak is gyakorta helyet kapnak köztük, – de műveltségük egységessége mindenképpen összekapcsolja őket. Ennek a népnek a történetét kell megismernünk ahhoz, hogy saját történelmünk gyökereivel tisztába jöhessünk. Ez a messzire kiterjedt ősnép mi vagyunk elődeinkkel és rokonainkkal egyetemben, történetük minden darabja a miénk. Nyelvük, ősi szerves műveltségük úgyszintén. Magyarul, a ragozó nyelvű népek génközpontját és művelődésének gócait – népszerű nevén őshazáját – nem kereshetjük az Industól keletre.

Ezzel együtt érdeklődve hallgathatjuk kutatóink Kína és India tájairól szóló kutatásainak hírét, mert a ragozók beolvadásai folytán mégis tudni szeretnénk, mi az, amit ők átvettek és megőriztek. Mert ez a ragozók legfontosabb és legidőtállóbb hagyatéka Eurázsiában, nem más.

II. A mag és a héj eurázsiai története

A mag és a héj népeinek története összetartozik, úgy mint a dió vagy a mogyoró termés héja és magja, csak másképpen. Egyenes következménye a korábban tárgyalt újkőkori műveltségi helyzetnek, de már egy újabb más korban. Talán az eddig kevésnek ítélt régészeti anyag bátortalanította el a kutatókat, hogy Eurázsia füves tájaival kapcsolatban merészebb feltételezéseket fogalmazzanak meg. Ezt a magyar bronz eurázsiai méretű elterjedése és a tárgyakon viselt jelképek – mint például a spirál – évezredekben mérhető folyamatossága is támogatja, és arra juthatunk, hogy az Atlanti óceántól Kináig 4 évvel ezelőtt megjelenésében szinte egyazonos műveltség jelenlétét kell felismernünk. E kitüntetett idő éppen a közép-ázsiai nomád ősállam, Andronovó és a hozzá tartozó ázsiai művelődési központok megjelenését mutatja. Az álmos csendben korábban zajló ázsiai történelem a Folyamközi sumér dráma következtében soha nem látott mozgásba lendül. Egy különösen kegyetlen népirtásra törő nép szállja meg a

Folyamközt. A Sumerben Kr. e. 2350 táján lezajló I. Sargon-féle hatalomátvétel kegyetlensége folytán embermilliók válnak földönfutóvá és menekülnek az összes világtáj felé, hogy puszta életüket mentsék. Első hullámaik északnak veszi az irányt és a Kaukázus déli, a mai Irán északi területein az oázisokban jelennek meg úgy, hogy teljes városok épülnek zikkuratokkal és mindennel, ami az élethez szükséges volt akkoriban. A menekülők birtokában voltak az akkori világ összes nagy műszaki találmányának nemcsak az élelem előállítására, de a fémek használatának is. Ezen túlmenően igen képzettnek bizonyultak szellemiekben is, az isteni felsőbbséggel kialakított viszonyukban is. Szellemi fölényük a velük összeolvadó népességek számára nem biztosított egyeduralkodási lehetőséget. A kiapadó oázisok népei továbbköltözésre kényszerültek idővel és így rövidesen a száraz éghajlatú szteppe szélén találták magukat. Elkeveredve a helyben talált részben kárpáti eredetű ősnéppel Közép-Ázsia új műveltségeit hozták létre. Voltaképpen az andronovói és az azzal kapcsolatba hozható műveltségek alapjait vetették meg. Azt is mondhatnánk, hogy visszatértek korábbi hazájukba, ha Farkasinszky Tibor kutatási eredményeire támaszkodunk, aki a Sumériába igyekvők elszármazási helyét Dilmun környékére helyezi, vagyis az Oxus-Jaxartész vidékére. Farkasinszky elgondolásával más oldalról sincs baj, hisz a sumérok a magyar nyelv törökös ágából valók. Magyar Adorján szerint is, így részben a törökös nyelvű szkíták leszármazottjainak tekinthetők. Etnogenezisükben a szkíta északi elem kimutatható, gondoljunk csak Aratta szerepére.

Habár a mag csendes marad évezredeken át, – hisz róla nincs hír – a körülvevő tájakról mégiscsak értesülünk történelmi fejleményekről. A mag körül időről időre új államalakulatok vernek tanyát a héj területein. Héj szerepben itt az Európától, Kisázsiától Kináig terjedő hatalmas terület. A Kr. utáni korban egyre többször érzékeljük, hogy szteppei hódítók alapítanak királyságokat a héj – a Kelet – területein. Emiatt nemcsak a legismertebb Párthus (Pártos) birodalom kerül szemünk elé, de az attól keletebbre eső Tokharisztán, Bukhara, Khovarezm, Pakisztán és Afganisztán szkíta, fehér hun és pártos eredetű királyságai is, sőt Kelet-Európa és természetesen a Kárpát-medence is. Királyaik pártás koronát viselnek, pénzérméiken megjelenik a nap és a hold a zoroaszteri tűzoltár mellett. Szellemi értelemben mindenképpen rokonainknak tarthatjuk őket, de csak emiatt. A héjban élő távolabbi keleti népek nem tartoztak a ragozó nyelvű népek közösségébe Keleten. Nyugaton – Európában – viszont a szinte egységes kelta-magyar műveltségi tömbbe ütköztek a magból kivonulók.

Keleten a magterületekről lecsapó szkíta eredetű uralmak nem bizonyultak tartósnak. Mindenekelőtt amiatt, mert nyelvük és műveltségük különbözött a megtámadottakétól, és természetesen az elkeveredők létszámarányaitól. A létszámarányok mentén valószínűsíthető végkifejlet szerint a helyben lakók műveltsége kerekedett felül, beolvasztván a korábbi támadókat. Jelképeiket a régészeti leleteken és pénzérméiken jó ideig nyomon követhetjük, idővel azonban elfogy a folyamatosság és a helyben lakók újra birtokba veszik korábbi tulajdonukat. Jelképeik azonban hosszú időn át fennmaradnak és áttétetesen beleivódnak az ott élő népek műveltségébe. Toramana és Mihirakula indiai hun királysága is csak a hódító hun uralom idején tartott ki a Kr. u. 7. században. Mihelyst a

hódítók népi személyazonossága a beolvadás miatt eltűnt, megszűntek királyok lenni Rajastanban. Az uralom felszámolása ellenére ma az indiai Rajastanban európai habitust őrző fehér típusú népesség él hun hagyományait vigyázva. Ők falvaikban maradva máig ápolják hagyatékukat Indiában.

A Kárpát-medencében is hasonló lehet a helyzet a keletről, a sztyeppékről érkező néphullámokkal. Az új telepesek jelképei végigkísérik a következő századok régészeti anyagát, miközben felszívódnak a helyiek műveltségébe. Ami abból fontos, megőrződik az őslakosok és hódítóik immár közös hagyatékában. Szemünk elé manapság leginkább a hun, avar és ún. magyar honfoglalás látható anyaga vetül, de csak azért, mert leleteink e korokból a legfrissebbek. Talán eljön egy olyan kor, amikor nem a tagadás, hanem a kapcsolatok keresése lesz fontosabb korábbi elődeinkkel. Ha ez valóban így lesz, könnyebben kereshetünk párhuzamokat a napvilágra került anyagban, de talán kialakítható lesz olyan módszertani eljárás, amely külön is tudja választani az egyes keleti honfoglalások utáni új kifejező formanyelv összetevőit. Kettőn áll a vásár – szokták mondani. Az őshonos földműveseket történelemtudományunk mégis kihagyja a számításból, csakis az újonnan érkezőkkel van elfoglalva. Ennek ellenére a jellegadó hódítók mindig eltűnnek az őshonosok tengerében, akik mégis felderíthetőek maradtak mind a mai napig, ha jó szemmel közelítünk a hagyatékhoz.

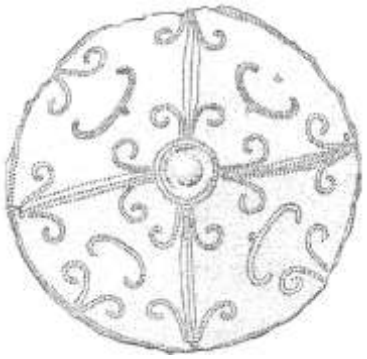

1. ábra. ***Bronzkori korong rajza mai tojásfestési motívum.***

A magban élő népek népi személyiségére nézve úgy kétszáz év óta ádáz kultúrharc folyik. Ez a hatalmas föld – a szteppe – a szárazföldi műveltség egyik jelentős ágának színhelyévé vált. A nyugati – magukat indoeurópaiként azonosító – népek kifogyhatatlan népesség-utánpótlásaként tekintik még ma is, és vélt igazukért 'ölni képesek'. Nos, a szkíták indoeurópaiságát három XIX. századi cikkecskére alapozzák. Mint Sebestyén László írja, „… német nyelvészek kisütötték a múlt század első harmadától kezdve, hogy a szkíták egy nomád iráni nép nyelvét beszélték, ők maguk is iráni nép. Legyünk jóhiszeműek, s tekintsük állításaikat a tiszta tudomány eredményének, viszont azért nézzük is meg, miből mire jutottak. Főként három tudósi munka érdemleges: Kaspar Zeuss: *Die Deutschen und die Nachbarstämme*. München, 1837.; W. Thomaschek: *Kritik der ältesten Nachrichten über den skytischen Norden*. Wien, 1888. és Karl Müllenhof: *Über die Herkunft und Sprache der pontischen Scythen und Sarmaten*. Ber-

lin, 1892."[1939] A kelet-európai – úgy 4000 évvel ezelőtti – régészeti helyzet elemzése más hasonmló olvasatban Müller-Karpétől származik: „Ezeknek az újabb megfigyeléseknek és a pontosabb időrendi besorolásnak megfelelően a modern kutatás a késői gödörsíros vagy kurgán kultúra gócát a Kubán–Majkop műveltségben látja. Bizonyítottnak vehetjük," – szögezi le – „hogy a Kubán műveltség a Káspi-tengertől és a Volgától Ukrajnáig terjedő térségben a 3. évezred második felében jelentkező földművelő, fémeket használó rézkori művelődési komplexum, azaz a késői gödörsíros vagy kurgán kultúra kialakításában és elterjesztésében meghatározó kulturális szerepet játszott. A műveltség területén található fémtárgyak, fegyverek, díszítő motívumok, ékszerek és edények mind Kubán–Majkop közvetítésével kerültek el Dél-Oroszországba. Ugyanez vonatkozik a csiszolt kőbaltákra is."[1940] Müller-Karpe utolsó megjegyzése a csiszolt kőbaltákról egészen nyilvánvalóan oldalvágás az úgynevezett 'csatabárdos' teória hívei felé. Az indogermanocentrikus szemléletű őstörténet-kutatásban ugyanis már a múlt század (értsd: XIX.) vége óta mindig újra és újra előrángatják azt a közkedvelt hagyományos elképzelést, amely szerint a kelet-európai csiszolt kőbalták – a 'csatabárdok' – lennének az ősi, még egységes indogermán népesség régészeti hagyatékai. Nevezik ezeket 'csatabárdosoknak' (Streitaxtleute), de gyakran 'zsinórdíszes kerámiás csatabárdosoknak' is (schnurrkeramische Streitaxtleute), mivel ezek a kőbalták sokszor zsinórdíszes kerámia társaságában fordulnak elő. Ezt a hipotézist az utóbbi években már csupán az úgynevezett 'ahisztorikus' indogermanisztikai irányzat melengeti, a legtöbb neves kutató azonban kereken képtelenségnek minősíti, amint azt Müller-Karpe világosan meg is mondja: „... hogy a zsinórdíszes kerámiások indogermánok voltak-e, az azokhoz a kiagyalt értelmezésekhez tartozik, amelyek a tudományos megismerhetőség határain túl terülnek el."[1941] Mivel a sztyeppéről csak az előbb említett 'indogermánok és indoárják' elképesztő tömegeit látják még ma is az indoeurópai téveszme szerelmesei, ezért minden alkalmat meg kell ragadjunk őket tévedéseikkel szembesíteni. Ma, amikor a nagyban művelt történelemhamisítások, évszázadokban mérhető csalások napfényre derülésének korát írjuk, feltétlenül érdemes újra felidézni és bemutatni más egyéb hamisításokat is. Arról természetesen nem szól a fáma, hogy az 'indoárja' szkíták és médek hogyan voltak képesek Pártosországban olyan szakrális jelképeket hátrahagyni, amelyek az Árpádok eredeti szakrális Kárpát-medencei uralmát is kísérték. Különös módon a magyarokat eddig még senki sem törekedett hithű indogermánnak ábrázolni, pedig a hun-szkíta elődök miatt ezt kellett volna tegyék. A magyarok átértékelésének elmaradása elméletük kifulladását eredményezi.

Keleten a Pártosország 500 éves fennállása volt a legtartósabb szkíta-méd uralom. Ennek megannyi oka lehet, mégis elsősorban az államalkotó népek külső eredetű utánpótlására volt szüksége a hatalom megtartásához. Nyugaton Ma-

[1939] Sebestyén (1993) László: „Szkíták, hunok, magyarok." *Az Első (Szegedi) Iskola Előadásai és Iratai.* Zürich. pp. 40-44.
[1940] Müller-Karpe (1974), H.: *Handbuch der Vorgeschichte, III. Band: Kupferzeit.* C. H. Beck Verlag, München. pp. 355-356.
[1941] Müller-Karpe (1974), p.: 485.

gyarország lesz az a minden csodálatunkat kivívó ország, ahol a szteppeiek most már 1100 éves fennállásukat ünnepelhették a közelmúltban. Nyilván ennek is van oka. Megint csak elsősorban a befogadó közeg – nevezzük ezt a több tízezer éves földműves ómagyar népnek – őshonos ereje volt az, amely összeolvadt Árpád hódító népével. E 'házasság' kivételesen szerencsésnek, még inkább tartósnak bizonyult. Egy több tízezer éves művelt ősnép egyesült a 'mag' legerősebb, ugyancsak kiművelt népével. Aki eddig nem értette volna a magyarság fennmaradásának okát, az most közelebb kerülhet a megoldáshoz.

Harmadik évezredünkre is megörökölt 'házasságunk' gondozásának felelőssége most már a miénk. Nemcsak a szteppei hagyaték őrzése a feladat, de e tartós szövetség helyben lakó tagjáról is igyekeznünk kell minél többet megtudni. Ha ebben a most alaposan kitágított eurázsiai rendszerben szeretnénk a magunk helyét újólag megtalálni, vélhetően pontosabb leírásokra tehetünk szert korai történelmünkről magunk is.

III. Keleti honfoglalók a Kárpát-medencében

Henkey Gyula már eddigi irodalmi munkássága során is többször felsorolta a Kárpát-medencében élő nép antropológiai alapon történt elszármazását. Ebből tudhatja mindenki, hogy a ma Magyarországon élő nép többsége ural-altáji és pamíri eredetű, alaptípusában pedig az andronovói kultúrkörhöz tartozik.[1942] Ugyanezt Götz László is kifejtette megfelelő érvek alkalmazásával. Ha tehát a mai magyar népesség túlnyomó turáni és pamíri elszármazásáról beszélünk, akkor annak nyilván van történeti előzménye is. Olyan, amely korábbi az eddig egyetlenként tisztelt magyar bevonulásnál, az Árpád megjelenését megelőző évezredekből. Sok ilyen van. Árpád népe egymagában nem okozhatott 60-70 %-os keleti embertani eredetet Magyarországon. Nézzünk utána, kik okozhatták ezt. Az egyszerűség kedvéért most nem forrásgyűjteményt elemzünk, vagy tucatnyi szerzőt, hanem csak felsoroljuk a keleti eredetű bevándorlásokat a 'Magyarország története'[1943] c. könyvből. Vélhetően nem esünk a tudománytalanság bűnébe, ha eszerint cselekszünk. Az elkövetkezőkben igyekszem az Olvasót olyan szemmel is látható képi anyaghoz juttatni, amely meggyőző erejű, ehhez azonban a világhálóra lesz szüksége (www.szkita.lap.hu, www.avar.lap.hu, www.etruszk.lap.hu, www.hettita.lap.hu, www.arpadhaz.lap.hu).

[1942] Henkey (1998) Gyula: „A magyar nép embertani képe." *Turán* 1998. március. p. 22.
Henkey (1999) Gyula: „A magyarság keleti elemeinek embertani képe IV." *Turán* 1999. augusztus-szeptember. p. 35.
Henkey (1999) Gyula: „A tiszántúli magyarok etnikai embertani képe." *Turán* 1999. december. p. 83.
Henkey (1998) Gyula: „Rábaközi magyarok etnikai embertani képe II." *Turán* 1998. szeptember. p. 53.
Henkey (1999) Gyula: „A magyarság keleti elemeinek etnikai embertani képe II." *Turán* 1999. április-május. p. 35.

[1943] Budapest, Akadémiai Kiadó, 1984.

Nézzük tehát, kik jöttek keletről Kr. e. 2200 és IV. Béla uralkodása között hazánkba, a mai Magyarországra, kisebbek és nagyobbak:

Korai bronzkorban:

1. „Az első kelet-európai pásztorok az Alföldön.
   Az i. e. 22. század körül indult meg az eurázsiai sztyeppék törzseinek első európai jelentőségű vándorlása és szétszóródása. A 3. évezred utolsó harmadában a Dnyeper és az Urál folyók között, valamint a Kaukázus északi előterében új nagy kultúra körvonalai bontakoznak ki."[1944] Ezek valójában a Kubán–Majkop-i szkíta bronzkori műveltség képviselői, akik nemcsak Magyarországot veszik célba, de egész Európát is. Hátrahagyott régészeti emlékeiket meg is nézhetjük.[1945] De nézzük csak: Magyarország területére a Kaukázus és a Balkán felől meginduló népmozgalmak során először kész bronzeszközök és ékszerek jutottak el.[1946] A történelemkönyv ezt követően kijelenti, hogy a folyamatos betelepülések következtében „ez a sűrűn megtelepült 'embertömeg' szilárd biológiai alapnak bizonyult, amelynek történetét színezhették átalakulások és katasztrófák, ezek azonban a korszak viszonyai között nem egykönnyen okoztak gyökeres népességváltozást."[1947] Magyarul: nagylétszámú honfoglalás történhetett.
   „A rézkorig visszanyúló népi alapok az egész Kárpát-medence területén kimutathatók. A távoli területekről érkező népcsoportok többsége ezekre az alapokra csak ráépíteni tudott."[1948]

További korabronzkori bevándorlások:

2. „A helyi hagyományokkal szemben ellenséges második déli hullám elsőnek feltűnő közössége az Aranka–Maros–Szárazér négyszögben megtelepülő pitvarosi csoport. … Halottaikat zsugorítva temették… Rítusuk, viseletük, anyagi műveltségük élénken őrzi az észak-balkáni késő rézkori hagyományokat. … Sírmellékleteikben először jelenik meg teljes gazdagságában a Közép-Duna-medencei korai bronzművesség. Ókor keleti típusú nagyméretű nyakpereceket, valamint tűket, pártadíszeket, nyakláncokat, bronz és arany hajfürtkarikákat viseltek. Fegyverzetük keletmediterrán típusú volt: tőrnek és lándzsának egyaránt használható nagyméretű, erős bordájú nyeles bronzpengék, ún. ciprusi tőrök vagy lándzsák (Csorvás); ez biztosította fölényüket a szétszórt makói csoportok felett."[1949]

3. „A korai bronzkor folyamán még más rejtélyes vagy bizonytalan eredetű keleti népcsoportok is behatoltak a Kárpát-medence peremvidékeire. Elszigetelt, zárt életet élt a Latorca-Hernád völgyében, Kassától északra egy

[1944] *Magyarország* (1984) *története I.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984. p. 143.
[1945] www.szkita.lap.hu
[1946] *Magyarország* (1984), p. 146.
[1947] Ugyanott, p. 147.
[1948] Ugyanott, p. 149.
[1949] Ugyanott, p. 151.

halomsírokban temetkező zsinegdíszes edényes népcsoport."[1950] Ők voltak az indoeurópaiak diadalmas kultúrahordozói, akikről időközben kiderült, hogy szkíták voltak.[1951]

4. „A Tisza jobb partján, Észak-Magyarországon alakult ki a korai szakaszában a Tuszántúl középső harmadában is szórványosan feltűnő hatvani kultúra. Sem eredete, sem megjelenése nem világos. Anyagi műveltségének jelentős elemei Prut–Szeret-vidéki késő rézkori gyökerekre mennek vissza, de észak-európai hatásokat is tükröznek. E kultúra a késő badeni (péceli) bosácai elemeket magába olvasztó ózdi csoport telepein és területén tűnik fel először. Hamvasztásos rítusa, anyagi műveltségének helyi, illetve déli elemei nyilván innét származnak. … Életében a földművelés azonos szerepet játszott a nagyállattartás. Telepeik rétegei tele vannak marha-, juh-, sertés- és lócsontokkal, ugyanezen állatok piciny mását – jelképes áldozat céljára – százával mintázták meg anyagból."[1952] E szokás egyértelműen kelta és szkíta gyökerekre megy vissza. A sorozatban készített kelta pici bronzvaddisznók készítése erre mutat, de a legfrissebb tuvai szkíta kurgánban olyan tegezt találtak, amelyet több száz aranyból öntött vaddisznó borított.[1953]

5. „Ugyanezen vagy közeli rokon népesség más csoportjai Erdélybe hatoltak be, és hegyi településeket létesítettek (gesprengbergi csoport). További sorsuk, fejlődésük még nem tisztázott."[1954]

6. „A hatvani kultúrával rokon, de más jellegű, tiszta keleti eredetű népcsoport tűnik fel Nyugat-Magyarországon és Burgenlandban. Kétségtelenül lótartó pásztorok voltak, a Kárpát-medencében először fordul elő egyik főnökük sírjában lótemetkezés (Grosshöflein/Nagyhöflány).[1955] Temetkezési szokásaik, ékszereik, edényeik formája – főleg sajátos díszítése – jellegzetesen kelet-európai. … E lótartó pásztorok Dél-Lengyelországon át, a Morva mentén jutottak a Kárpát-medencébe, majd az Alpok miatt keletre, a Dunántúl belseje felé voltak kénytelenek terjeszkedni. A Balaton vonaláig helyenként még őrzik ősi csontvázas temetkezési rítusukat, attól keletre a helyi (únyi és makói) lakosoktól átveszik a halotthamvasztást (Fonyód, stb). Ettől kezdve – bár életmódjukból és anyagi kultúrájukból sok mindent megőriznek, – folyamatosan beolvadnak a helyi lakosságba (kisapostagi csoport)."[1956]

[1950] Ugyanott.
[1951] Vesd össze: Götz (1984) László: *Keleten kél a nap.* Püski, Budapest. Mesterházy (2002) Zsolt: *A magyar ókor I.* Magyar Ház, Budapest.
[1952] *Magyarország* (1984), p. 151.
[1953] *National Geographic* 2003. június
[1954] *Magyarország* (1984), p. 152.
[1955] Vesd össze: dr. Érdi Miklós: *Hun lovastemetkezések.* http://www.kincseslada.hu/magyarsag/content.php?article.458.
[1956] *Magyarország* (1984), p. 152.

7. „Szintén a Morva-kapun keresztül költözött Dél-Lengyelországból Dél-nyugat-Szlovákiába (Felvidékre – a szerző megjegyése) az erős kaukázusi fémművességi hatásokat is hozó nyitrai csoport, a helyi középső bronzkori magyarádi kultúra népi alapja. A korai bronzkor végét (Kr. e. 18-17. század), a középső bronzkor hajnalát az eddig megismert elemek átcsoportosulása és újabb déli elemek folyamatos behatolása jelzi."[1957]

8. „Valószínűleg a Morava völgyéből költözött a Temesközbe a perjámosi kultúra népe. Magába olvasztja a rokon pitvarosi csoportot, és új, erős tömböt alkot a Maros-torkolat vidékén. Nyomában újabb déli elemek érkeznek a Bánátba, egyik águk Arad környékén átkel a Maroson, és behatol a Tiszántúlra. Feltehetően hatására alakul át a Tiszántúlon elszórtan élő hatvani lakosság s vele együtt talán a nyírségi csoport népességének művelődése is a déli színezetű ottományi kultúrává. A Bécstől a Fertő vidékéig terjedő területen a keleti pásztorok és a harangedények népe leszármazottainak összeolvadásából alakul ki a gátai csoport. A középső bronzkor folyamán ez a közép-európai bronzkorhoz kapcsolódó csoport idegen test a Kárpát-medencében, bár bizonyos keleti elemeit (háton fekve zsugorítás, lótemetkezés, viselet, edényformák, embertípus) mindvégig megőrzi."[1958]

9. „A Dunántúl középső szakaszán a szintén összetett eredetű (keleti és helyi) kisapostagi kultúrából sarjad ki a mészbetétes edények kultúrája, amely talán a legjellegzetesebb és legismertebb magyar középső bronzkori egység.
Amikor a kisapostagi csoportok behatolnak a késői nagyrévi kultúra dunántúli területére és telepeire, a mai Fejér megye területén is új régészeti egység kezd kibontakozni, a *vatyai kultúra*. … A vatyai kultúra mozgékony csoportjai csakhamar átkelnek a Dunán, s uralmukat kiterjesztik a nagyrévi területek Duna-Tisza közi részeire. Csak a nagyrévi területek északi és keleti peremét (Tószeg) elfoglaló hatvani kultúra telepei parancsolnak megállást nekik."[1959]

Középső bronzkor: az összeforrás és jólét időszaka.

10. „Az i. e. XVI-XV. századtól kezdve (a nagyalföldi) déli tömb területén elterjedt a ló felszerszámozásának anatóliai módja és vele együtt az anatóliai típusú felszerelés: csontból faragott szíjelosztók, díszkorongok, díszített agancs zablapálcák. – Bronzöntő műhely minden jelentősebb tellen volt. A telepekről kivezető utak mentén vagy a telepeket övező magaslatokon voltak a temetők, amelyek a sok évszázados használat következtében olyan nagy kiterjedésűek, hogy sírszámukról fogalmunk sincs. A rítus valamennyi déli eredetű népnél zsugorított, többnyire meghatározott tájo-

[1957] Ugyanott.
[1958] Ugyanott, pp. 152-153.
[1959] Ugyanott, 153.

lású, a férfiak és nők számára eltérő temetkezési szokásban jelenik meg. A halottakat ünnepi ékszerdíszben temették el, edényekben élelmet helyeztek melléjük. … Keramikát, csonteszközt, bronz ékszert és fegyvert, arany ékszert – művészetileg is déli példaképeikhez kapcsolódva – egyaránt az égei–anatóliai eredetű spirálmintákkal díszítettek."[1960] Itt nem történnek drámai változások, csak csendben zajló átalakulás. A változás mégis nyilvánvaló. Ebben az időben Anatóliában a Hétországi (hettita) birodalom történetének első szakasza zajlik, amely a nyugati szakirodalom egybehangzó állítása szerint indoszkíta eredetű uralom volt. A Hettita birodalom tehát szkíta eredetű, – nekik indoeurópai, nekünk édes ragozó nyelvű testvérünk – és a temetkezéssel kapcsolatosan is rájuk jellemző az, amiről itt olvasni lehet. A spirálok megítélésében a Magyarország története erősen téved, az a Kárpát-medence újkőkora óta jelen van itt, ezért azt a bronzkor közepén nem hozathatja ide mással, még egyszer. Mivel azonban a szkíták anatóliai hagyatékáról van szó, akiknek a spirál szintén ősi jogos tulajdonuk, most e részletkérdésben nem érdemes vitát nyitni. Érdemes leszögezni viszont, hogy a változás nagy dúlások nélkül is bekövetkezett, sőt bizonyos folyamatosságra is gondolhatunk. A Kárpát-medence és a Hettita birodalom kapcsolatáról viszont kézzelfogható adatokhoz jutottunk – a *Magyarország története* c. könyv szerzőinek akarata ellenére. A szkíták beáramlása a Kárpát-medence területére így folyamatosnak tekinthető.

11. „A déli eredetű kultúrák gazdaságilag legelmaradottabb képviselője a perjámosi kultúra. … A kultúra központja, egyetlen jelentősebb fegyver- és ékszergyártó műhelye a Maros menti (Magyar)Pécska volt, az egész korszakon át használt temetőjét pedig Szőregen tárták fel. … A 'spirálbütykös edények kultúrája' két közeli rokon csoportból áll. A Marostól északra, a Tiszántúlon keleti eredetű hatvani–ottományi elemek fölött alakult ki a gyulavarsándi csoport. Déli eredetű vezetői telltelepeket létesítettek. A telepek mellett, saját alattvalóikkal szemben is jól védhető, különálló várakban éltek (Gyulavarsánd, Tarhos-Várdomb, Sarkad, Vésztő-Mágorhalom, Herpály, Ottomány, stb), váraikon kívül feküdtek a "kívüllállók" védtelen falvai. A várakban a hódítók gerendákból ácsolt boronaházakban éltek, alattvalóik a telepeken nagyméretű nagycsaládi házakban laktak. A várakban voltak a bronzöntő műhelyek. Temetkezésük is elkülönült: a déli hódítók zsugorítva temetkeztek, a helyi lakosság továbbra is elhamvasztotta halottait. A hódító fegyveres arisztokrácia mükénéi és anatóliai ékszereket utánzó spirálmintás aranykorongokkal ékesített ruhákban pompázott (Székelyhíd, Éradony, Gyulavarsánd)."[1961] Magyarpécska e minősítés ellenére remekbeszabott kelta-magyar kardokkal ékeskedik, nagyméretű spirálos karvédőkkel és az elmaradhatatlan spirálos-bütykös kerámiával. Polgár rézkori sírmellékletei közt nagyszámú bütykös edény

[1960] Ugyanott, pp. 154-155.
[1961] Ugyanott, p. 155.

van, ezek egy korábbi korból valók, tehát nem e déliek találmánya. Kardjaik semmiben sem különböznek Európa többi magyar-kelta kardjaitól, így az érzékelt déli feláramlás ellenére tárgyi műveltségük jottányit sem tér el éltető elemétől, az európai valóságtól.

12. „A halomsíros nép támadása.
A Közép-Duna-medence bronzkori fejlődésének külső támadás vetett véget. A támadók a Duna-völgyéből, nyugati irányból érkeztek, a régészet halomsíros kultúrának nevezi őket.[1962] A halomsíros kultúra népének ősei keletről származtak (az ún. 'zsinegdíszes edények kultúrája'), onnan hozták magukkal a kurgán-temetkezés szokását, amely főnököt és nagycsaládot egyaránt megilletett. … Az i.e. XV-XIV. században … megtámadta és leigázta földművelő szomszédait. …
A halomsíros uralom alá került *vatyai nép*[1963] is csakhamar elnyeli a hódítókat, a halomsíros és a vatyai elemek keveredéséből keletkezett új színezetű művelődést legjellemzőbb lelőhelyéről és központjáról koszideri kultúrának nevezik. Halomsíros és helyi bronzokban gazdag Duna-menti változata a rákospalotai csoport. Tisza menti konzervatív tömbje pedig az alpári csoport. Ismét általánossá válik az urnatemetkezés, már a hódítók utódait is elhamvasztják. …
Önálló, tiszta halomsíros csoportokkal a Tisza-Maros vidékén kívül a Dunántúl nyugati és déli felében számolhatunk, a hamvasztás fokozatos átvétele azonban még ezeken a területeken is a helyi elemek hatását mutatja.
A rendkívüli átalakulásból az egykori középső bronzkor eleji hamvasztásos tömb népe kerül ki győztesen. Ők szervezik meg a megmaradt területek védelmét, még ott is, ahol korábban alávetett helyzetben éltek. Ők olvasztják lassan, de biztosan magukba a hódítókat. Az új törzsi és kulturális mozaik alól azonban csakhamar előbukkannak a régi hagyományok: a megmaradt tellteleپeken ismét virágzásnak indul az élet (Dunaújváros-Koszider, Baracs, Tószeg, Jászdózsa), sőt egyes késő vatyai telepek virágkora éppen erre az időszakra esik (Alpár, Mende, Lovasberény), művelődésük külső máza is "balkánivá" válik. Az egyetlen kivétel a bronzművesség. Az egész Kárpát-medenceében – népektől és törzsektől függetlenül – a régi középső bronzkori és az új halomsíros (közép-európai) elemeket összeötvöző 'nemzetközi' bronzművesség bontakozik ki, amelyben egyéni színezete csak a középső bronzkori műhelyhagyományokat közvetlenül megőrző Észak-Tiszántúlnak és az Al-Duna vidékének van. Ilyenfajta ipari, technikai, formai egységre a Kárpát-medence bronzkorában eddig nem volt példa (koszideri típusú bronzok)."[1964]

[1962] Mivel a halomsíros kultúra keleti eredetű, ezért megjelenésük e felsorolásban helyénvaló. A korábbi nyugati régészeti szakirodalom szkítáknak nevezi őket. (Vö. Götz (1994)
[1963] Erőteljes közép-bronzkori Kárpát-medencei kultúra, amelyet katonailag vélhetően legyőztek a támadók.
[1964] *Magyarország* (1984), pp. 162-165.

13. „A Közép-Duna-medencei bronzkor katasztrófája.
Az újólag helyreállt viszonylagos nyugalomnak, mondhatnók másodvirágzásnak, a Kr. e. XIII. században az előbbinél sokkal súlyosabb támadás vetett véget. A régészet számára nehezen megfejthető irányokból érkező támadók szinte egy csapásra vetnek véget a 800 éves bronzkor addigi hagyományának. … Egyelőre felderíthetetlen, mi történt. A Földközi-tenger középső és keleti medencéjében ugyanebben az időben, a Kr. e. XIII-XII. században mélyreható átalakulási folyamat zajlott le. … Csapásaik alatt elpusztul a hettita birodalom, csoportjaik Egyiptomot támadják, sőt megvetik lábukat Palesztinában is (filiszteusok). … Mégis valószínűnek látszik, hogy a Duna–Tisza-vidék korábbi lakossága nem pusztult el nyomtalanul, hanem kisebb-nagyobb rajokban, déli irányban tért ki a támadók elől.
A katasztrófát egyetlen népesség vészelte át viszonylag zökkenőmentesen, az Észak-Magyarország hegyei közt élő lakosság. A pilinyi kultúra népe magas, hegyi várakba zárkózott. A várakban évszázadokon át folyt az élet, szomszédságukban ismét több ezer síros hamvasztásos temetők (Zagyvapálfalva, Nagybátony) keletkeztek.”[1965]

14. (A késő bronzkor.)
„A Tisza völgyében a Bodrogtól a Marosig a halomsíros kultúra új temetői tűnnek fel, valószínűleg (az előbbi) támadók hagyatéka.”[1966]

15. (A korábbi dúlások után:)
„Az élet először a Dunántúlon és a Pest megyei dombvidéken lendült fel. A területet a hatalmas közép-európai urnamezős kultúra népe szállta meg, és magába olvasztotta a késői halomsíros elemeket.”[1967] Figyelemre méltó a 12. bevonulást tárgyaló részben, hogy a hamvasztásos, urnamezős nép őshonos Kárpát-medenceiként kerül bemutatásra. Stuart Piggott egyenesen a Kárpát-medencében látja az urnamezősök törzsterületét, sőt a későbbiekben nagyméretű kivándorlásokat azonosít Szilézia, az Alpok és Itália területére, amelynek műveltsége 500 év leforgása alatt egységessé válik. Magam éppen ebben az időben látom bizonyíthatónak Kárpát-medencei kivándorlások tényét Etrúriába.[1968]

16. „A Kr. e. VIII-VII. században keleti eredetű népcsoportok hatoltak be Magyarország területére. … Régebben ’preszkítának’ nevezett kultúrájukat tévesen a szkíták elől menekülő kimmerekkel hozták kapcsolatba. E kultúra mai neve – mezőcsáti kultúra – jóval óvatosabb etnikai megítélésről tanúskodik. … A mezőcsáti kultúra népe behatolt a Dunántúlra is… Kurgánsírjaik jellegzetes keleti vasfegyvereikkel a sáncok közelében kerültek elő. Leleteik (zabla, tőr, fokos) a Kelet-Dunántúlon többfelé is elő-

[1965] Ugyanott, pp. 165-166.
[1966] Ugyanott, p. 166.
[1967] Ugyanott, p. 167.
[1968] Ugyanott, pp. 311-323.

fordulnak (pl. Kakasd és Kömlőd), súlypontjuk azonban az Alföldön volt s maradt. …a korszak végére teljesen felszívódnak. Iráni eredetük nem teljesen valószínűtlen, etnikailag mindenesetre gyökeresen különböztek a helyi lakosságtól."[1969] A fokozott óvatosság a leletek megítélésében érthető: a szkíta megnevezést a magyar történettudomány igyekszik elfelejteni.

17. „A Kr. e. VII. század elejétől kezdve a Dunántúl nyugati és északi részeire, valamint a Duna túlpartján fekvő, szlovákiai Kisalföld délnyugati felére a közép-európai Hallstatt-kultúra keleti ága terjeszkedett ki… Új népelemek beáramlására, új, szervezett hatalmi csoportosulásra mutatnak az újonnan alakult központok. … A korszakra vonatkozó ismereteink – a néhány falusi temetőt leszámítva – az arisztokrácia halomsírjain alapulnak. … Az arisztokrácia megnövekedett hatalmát már a temetkezések külső formája is tükrözi, sírjaik fölé több méter magas halomokat emeltek alattvalóik. A halmok belsejében gerendákból vagy kövekből épített négyszögletes vagy kör alakú sírkamrákban helyezték el az előkelők nagy pompával, máglyán elégetett hamvait. … Pajzsaikra fémveretek utalnak. … Az egész Hallststt civilizáció viszonylag békés és szakrális. A keramikát ellepik a vallási szimbólumok, a küllős kocsikerék alakjában ábrázolt napkorong…"[1970]

18. „A Dunántúl déli és délkeleti felében a Kr. e. V. századtól kezdve másféle régészeti kultúra jelentkezik, amely … kezdetben a Tisza-vidékkel is kapcsolatban állt, kifejlett vaskori kultúrája azonban a Dráva–Száva közének kultúrájához köti. Ezen a területen is vannak hatalmas földvárak (például Pécs-Jakabhegy, Regöly), körülöttük az előkelők halomsírjaival."[1971]

19. „A Kárpát-medence keleti felében a Kr. e. VI-V. század fordulója táján új, egységes színezetű régészeti kultúra bontakozott ki. Előzményeit rosszul ismerjük, helyi gyökerei mégis aligha kétségesek. Az élet folyamatossága azonban a kora vaskori kultúra kialakulása előtt valamiért megszakadt, a Tisza-vidék és Erdély 'szkíta' vaskora új alapokról indult: új telepek, temetők, hatalmi központok keletkeztek. … A keleti országrész (értsd: a mai Magyarország) vezető rétege éppúgy halmokban, kurgánokban temetkezett, mint a dunántúli, Kárpát-Ukrajnában és a Tiszaháton még a köznép hamvai számára is halomsírt emeltek. Észak-Magyarországon pedig a fejedelmeket is elhamvasztották. Viseletük, fegyverzetük, hatalmi szimbólumaik azonban teljesen másfélék: szkíta-trák jellegűek. A szkíta fejedelmek hatalmi jelvényeit *utánozza* (kiemelés: M. Zs.) a zöldhalompusztai törzsfő pajzsát díszítő pompás aranyszarvas és a tápiószentmártoni elektrón (arany-ezüst) szarvas, mindkettő hamvasztásos sírból. A két szarvas nem szkíta készítmény, hanem a Duna vidéki 'szkítizáló' művé-

[1969] Ugyanott, pp. 170-171.
[1970] Ugyanott, pp. 172-174.
[1971] Ugyanott, p. 174.

szet alkotása."[1972] Nos, ehhez csak annyit: azt mindig is lehetett tudni, hogy a hivatásos magyar történetírás nem kedveli a szkítákat. Amit itt leírt Bóna István, az túlmegy minden határon, és a hivatásos magyar történettudomány szégyene. Úgy tűnik, nem Heribert Illigtől kell a magyar történelmet félteni, hanem Bóna Istvántól. Módszere szerint a Kárpát-medence és a szkíták között még csak véletlenül sem lehet semmiféle kapcsolat, az kizárólag utánzó görög közvetítők kezén utazik ide-oda. Mindeközben Bóna talán lemaradt krónikáink olvasásával, és nyilván azt a részt is átlapozta, amikor azt írták: 'a magyarok másodszor jöttek ki Szkítiából'. Csak remélhetem, hogy ehhez hasonló – nevezzük nevén – súlyosan részrehajlót magyar történész többé nem ír le. De hogy teljes legyen a minősíthetetlen, szándékos történelemhamisítás, még kifejti Bóna részletesebben is:

„Az ukrán szteppeken élő szkíták körül megtelepült 'peremtörzsekkel' való érintkezésnek számos nyoma van a Kárpát-medencében. Különösen az észak-magyarországi és erdélyi törzsek állatmotívumokkal borított tegezdíszei *(vö. a magyar National Geographic 2003. júniusi számában a friss tuvai kurgánban arany vaddisznók seregét varrták a tegezre – kép a címlapon)* pl. Mátraszele, Budajenő, állatszobrocskákkal díszített bronzcsörgői (pl. Gyöngyös, Nagytarcsa) és párduc- vagy szarvasalakos nyelű bronztükrei (pl. Muhi) figyelemre méltóak. *A tárgyak többségét, köztük a tükröket és a tegezdíszeket azonban nem a szkíták vagy a körülöttük lakó népek készítették, hanem a megrendelésükre dolgozó, művészi ízlésükhöz alkalmazkodó görög városok műhelyei*."[1973] (Kiemelés: M. Zs.) Hát persze, nyilván a tuvai vaddisznókat is a görögök öntötték 6000 kilométerre Tuvától. Erről mondja Mike Edwards, a fenti cikk szerzője: „Barbárok az ősi sztyeppéről? Félre az előítéletekkel! Egy nemrég feltárt 2700 éves sír tanúsága szerint a hírhedt lovas népnek meglepő érzéke volt a finom aranyművességhez is."[1974] Krisztus előtt 700-ban kevéssé beszélhetünk a görög műveltség kiterjedt voltáról. Bóna sajnos nem tanulmányozta a régészet más eredményeit e megállapításával kapcsolatban. Az etruszkok, médek, lurisztáni szkíták és a kelták ugyanolyan tükröket készítettek, mint amit ő említ. Nyilván ezeket is kedvenc görögjei készítették. Tükröt az előbbieken kívül mások nem készítettek.

20. „A Kr. e. IV. század elején a kelták nagyarányú hódító vándorlásai következtében Itália és a Kárpát-medence nagyjából egyidőben hadszíntérré vált."[1975] Ezzel A *Magyarország története* c. könyvből vett idézetek végére értünk.

[1972] Ugyanott, Magyarország pp. 175-177.
[1973] Ugyanott, Magyarország p. 177.
[1974] National Geographic (magyar) 2003, június. 106. o.
[1975] *Magyarország* (1984), p. 180.

A további Kárpát-medencei bevándorlások

– ismeretesek mindenki előtt:

21. Szarmaták.

22. Jazigok (jászok).

23. A hunok Kr. u. 380 után.

24. Az avarok 568-ban.

25. Az avaroktól lemaradó három törzs 598 táján.

26. A griffes-indás nép – László Gyula népe – 670 körül. Kálti szerint ekkor jöttek ki a magyarok másodszor Szkítiából.

27. Árpád népe 895-ben.

28. Besenyő részlegek betelepülése.

29. Kötöny kun népe IV. Béla idejében a tatárjárás után mégiscsak visszajön és megtelepszik az Alföldön.

A fentiek alapján a Kárpát-medencében inkább 3500 éves folyamatos keleti – túlnyomórészt szkíta – honfoglalásról kellene beszéljünk, mint bármi másról. E folyamat eddigi történelmi sztereotípiáinkkal nem kezelhető. Nyilván bennünk lehet a hiba, nem pedig az eddig fel nem ismert folyamat leírásában.

E lelet – 3500 év alatt 29 bizonyított és nyilvánvaló keleti betelepülés vagy honfoglalás – úgy gondolom, hogy teljesen más megvilágításba helyezi a magyar őstörténet kérdéskörét. A magyar történetírás úgy hitte, hogy ha a szkíták, hunok és avarok történetét a partvonalon kívülre helyezi, megszabadul a kérdéstől mindörökre. E lelet 29 keleti bevonulás felsorolásával e viselkedést lehetetlenné teszi. Nemcsak a történelemhamisítással sikerült eképpen szembesítenünk a hivatásos vonalat, de egyben arra is rá kell mutatnunk, hogy e bevonulók a Kárpát-medencében beolvadván őseinkké váltak. Történetük, hagyatékuk, jelképeik egy része így a miénk (is) lett, és nem csak azért, mert vérük ereinkben csörgedez. Magukkal génjeiket is idehozták. Bár akkoriban erről fogalmuk sem volt, évezredekkel később mégiscsak kutatási témává vált nemcsak szellemi, de fizikai eredetük is.

A hivatásos történetírásban nyomon követhető az igyekezet, hogy bármely korban a lehető legkevesebb lakost lásson az országban. Nyilván így minden új bevándorló számára megadja a lehetőséget, hogy új lapot kezdve új életet alakítson ki. Ennek ellenére minduntalan a folyamatosság, a beérkezők beolvadása merül fel, emiatt szó sem lehet a különféle korokban kiürített Kárpát-medence lehetőségéről. A műveltség és jelképeinek folyamatossága ezt mutatja.

A gyanútlan olvasónak talán nem is tűnik fel, hogy a hivatásos történetírás mellőzi a képi leletek közlését. Pedig annak, aki végignézheti a Kárpát-medencei régészeti anyagot, a kívánt eredménnyel gyökeresen más gondolatai

támadnak. Azért közöletlen a temérdek lelet, hogy soha ne is láthassa meg normálisan gondolkodó ember, még véletlenül sem. Szerencsénkre egy Hermann Müller-Karpe nevű német régész szándékaik ellenére olyan pazar tálalásban adta közre leleteinket, hogy csak kapkodjuk a levegőt annak láttán. Az ő nyomán rájövünk, hogy nem utolsó, vacak helyen élünk, hanem országunk az európai haladás élén állt évezredeken keresztül – többek között éppen a keleti szkíta népek betelepülésének köszönhetően is, de a helyben lakók tehetségének is.

IV. Keleti honfoglalók Erdélyben

Szemle az *Erdély története* c. könyvből.

Előző fejezetünkben javarészt a Magyarország története c. könyvre támaszkodva a Kárpát-medencébe érkező keleti honfoglalókat soroltam fel. Annyiban illendő kiegészítést tennem, hogy ezek egy kivétellel a mai Magyarország területére irányultak. Emiatt jogosnak tűnik áttekintenünk az Erdély története (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988. I. kötet) által Kr. e. 2000 tájától szintén régészeti tényanyagra való hivatkozással rögzített keleti eredetű bevonulásokat, "honfoglalásokat" is. Annál is inkább, mert ezeknek csak töredéke azonos mindkét területen, így végeredményben jelentősen megszaporodott a teljes Kárpát-medencébe irányuló keleti bevándorlók száma.

Erdély tehát önmagában is önálló célpontnak tekintendő a keletiek számára. Mérete ezt a feltételezést megengedi akár még nagyobb létszámú betelepülők esetében is.

Korai bronzkor

30. "A nehezen induló fejlődésnek hamar vége szakad. I. e. 2000 felé újabb népmozgás idéz elő lakosságcserét Erdélyben: Macedónia és a Balkán hegység vidékeiről pásztorcsoportok húzódnak a Délkeleti-Kárpátok térségébe. Szállásaik Olteniában (Coţofeni I-kultúra), Délnyugat-Erdélyben (Karácsonfalva, Tărtăria-Alsó-Tatárlaka) tűnnek fel, később (már a korai bronzkorban) Erdély egész területét elfoglalják (Coţofeni II, Kolozskorpád I). **Szinte mindenütt megtelepednek, a nagy magaslatokon éppúgy, mint a vízparti réteken; gyakran hegyek barlangjaiban húzzák meg magukat**. Halottaikat – elsőként Erdélyben – elhamvasztják, de a korai időszak sírhalmai alatt (mint pl. Bedellő) még csontvázakat is találunk, gyakran okkerral behintve; ez talán keleti szomszédaiktól átvett szokás (Folteşti II-kultúra), de lehet e végső fokon kelet-európai eredetű népességnél megőrzött hagyomány is. Sűrűn fölbukkanó szállásaik, s azok környezete jól illik e félnomád pásztornéphez. Valami egyszerű földművelésre utaló adatok csak a későbbi időben szaporodnak, ahogy hajlékuk is megváltozik: Kolozskorpádon már sárral becsapott sövényfalú, talpas vagy gerendapadlós házakban él egy kései csoportjuk.

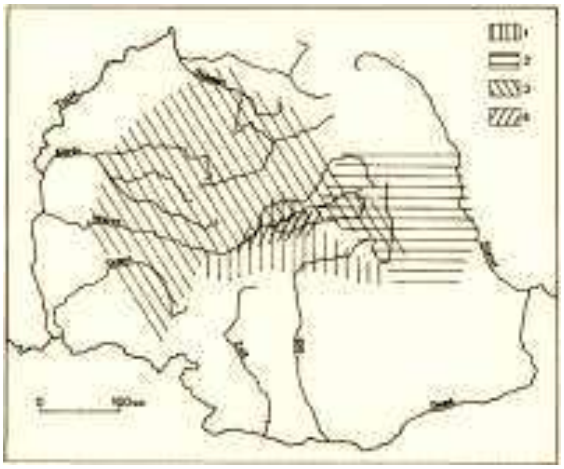

2. ábra. ***Kései neolitikum és rézkor.*** *1. Petreşti-kultúra; 2. Cucuteni–Erősd-kultúra; 3. Tiszapolgár-, Bodrogkeresztúr-kultúra; 4. Cernavoda III.-kultúra.*

Noha majdnem azonos környezetből származik ez a népesség, mint a Cernavoda III-kultúra népe, edényművessége egészen más. Magas fülű, ferde szájú mericéik, gömbös hasú bögréik, urnáik, aszkoszaik a korai (Coţofeni I) időszakban csak bemélyített rövid vonalakkal, vonalazott sávokkal fedettek, hasonló díszítést és néhány hasonló edényt a Cernavoda III-kultúra népe is használ), később ezeket lencse alakú díszekkel is körítik (Coţofeni II). Megjelenik a mészbetét elhelyezésére szolgáló böködött vonal is, főként Erdély területén.

31. A **Coţofeni II–Kolozskorpád**-kultúra korszakában Délkelet-Erdélybe a Kárpátokon túli pásztortörzsek nyomulnak be.

32. A **Folteşti III–Zăbala-kultúra** népe a Háromszéki-medencéből (Zabola) és Brassó környékéről (Gesprengberg) a középső Maros vidékére is eljut (Vládháza, Nándor). A telepeket alig ismerjük. Halottaikat felhúzott lábbal fektetik oldalukra, hol egyszerű sírgödörben, hol földhalommal borított kőládába. Gömbös hasú, kétfülű edényeik, magas, hordó alakú amforáik, lécbordás durva fazekaik nemcsak kelet, hanem nyugat felé is vezetnek bennünket, ahol hasonló darabok a Közép-Tisza vidékén tűnnek föl (Hatvan-kultúra). Emlékanyaguk néha a Coţofeni-kultúra népességéével is keveredik, ezért lehetséges a két nép helyenkénti összeolvadása.

33. A Folţesti III–Zăbala-kultúra népének helyére hamarosan újabb bevándorlók kerülnek Délkelet-Erdélyben (és Havasalföld egész területén), a korai bronzkor közepe felé: a **Glina III–Schneckenberg-kultúra** népe. Az új telepesek kiemelkedő magaslatokra építik föl falvaikat, kicsiny boronaházaikban tűzhely állt. Fal mellett kőből emelt lócát is ismerünk. Állataik között sok volt a juh, agancsekéik primitív, de ekés földművelésre utalnak.

34. Kora bronzkor végi Glina III–Schneckenberg- és Cîlnic-kultúrák életének végén Erdély keleti, é-keleti részén egy, főleg zsinegdíszes kerámiát gyártó csoport jelenik meg. A Csiki-medence lakosai emlékanyagát (Jigodin-

kultúra) sok vonás köti a Glina III–Schneckenberg-kultúrához, ugyanakkor edényművességük néhány megfelelőjét az Északi-középhegység kora bronzkor végi népességénél találjuk meg (Hatvan-kultúra).

Középső bronzkor

35. A korai és középső bronzkor fordulójánn a délkelet-erdélyi Háromszéki-medencébe moldvai csoportok vándoroltak: a Monteoru- és Costişa-kultúrával rokon a Ciomortan-kultúra népe.

3. ábra. ***A Monteoru-kultúra*** *míves fokosai és szépen szabott füles edényei.*[1976]

[1976] Müller-Karpe (1986), Hermann: *Handbuch der Vorgeschichte.* C. H. Beck Verlag, München, 1986. 283. tábla

A csíkcsomortányi Várdombon fölépített települet sánccal erősítették meg. Kétfülű korsóik, gömbös testű táljaik, csészéik közül egy-egy bekerült fölhúzott lábbal oldalt fektetett halottjaik sírjába is.

Néhány erődített településön nem élhettek sokáig.

36. A **Monteoru-kultúra** újabb csoportjainak beáramlását nem tudták megakadályozni, s Erdély nyugatabbi részeire húzódtak. Edényeik jellegzetes, bekarcolt háromszögdísze, a beböködött pontokkal kitöltött vonalpár, a széles szájú bögre később a Wietenberg-kultúrában tűnik föl.

E kultúra – Erdély középső bronzkori népességének legjelentősebb hagyatéka – **mindenütt előbukkan a hegyektől körülzárt medencében**. Kialakításában a Coţofeni- (Cîlnic-) kultúra népét gondolják a legfontosabb résztvevőnek, föltéve, hogy

37. abban a Barcaságba betörő havasalföldi **Tei-kultúra népe** is szerepet játszott. Csakhogy a

38. **Wietenberg-népesség** anyagi kultúrájának legkorábbi emlékei északon (sőt: Erdélyen kívül) kerültek elő (Derzsida). Itteni, korai anyaguk nagyon sok vonásban rokona a Tiszántúl kora bronzkori

39. **Ottomány-kultúrájának,** a Ciomortan- s a Tei-kultúra népének befolyását csak később figyelhetjük meg (Wietenberg II). Az Ottomány-kultúra emberei elhamvasztják halottaikat, ahogy Erdély középső bronzkori lakosai is, akiknek szomszédai az Alföldön s a Kárpát-medencén kívül is csontvázasan temetkeznek.

A wietenbergiek minden időn átháramló díszítőmotívumai nem hagynak kétséget szerzőik sokoldalúságáról. Amit ma a Mediterránumtól Keletig, az újkőkortól a bronzkor közepéig valaha ábrázoltak, az náluk mind megvan. A meanderezetttől a spirálig hiba nélkül, átmeneteivel együtt. A novaji meanderezett kocsimodell mintázata a korábbi időkben gyökerezik.

A Wietenberg-kultúra népe Erdély egész területét elfoglalja, Dél-Erdélyből is elűzi-magába olvasztja a Tei-kultúra csoportjait. Csupán a Hargitán túli terület nem kerül birtokukba, a Háromszéki-medencében a Ciomortan-kultúra népét kiszorító Monteoru-kultúra veti meg a lábát.

Úgy tűnik, a középső bronzkor elején a Tiszántúl népessége benyomult Erdélybe (hagyatékuk Désen és az Aranyos menti Bágyonon is feltűnik), s ott a Ciomortan-, s egészen délen a Tei-kultúra népével keveredett. Nem zárható ki, de kevés a valószínűsége annak, hogy a Cîlnic-kultúra népe részesévé lett volna Erdély ekkori lakossága kialakításának.

A Wietenberg-kultúra telepei folyók alsó teraszán, fennsíkokon s jól védhető csúcsokon bukkannak föl, épületeik borona- vagy talpasházak, de találunk földbe mélyített kunyhót is (Radnót). Meglepően kevés a földművességhez kapcsolódó emlékük, jelentős viszont vadászatuk és az állattenyésztés, elsősorban a marhatartás. Mivel **az erdélyi fémlelőhelyek**

kizárólagos birtokosai, gabonát nyilván aranyért-bronzért kaptak cserébe szomszédaiktól.

4. ábra. ***Szemidolos kerámiák és bronz öntőformák.***[1977]

[1977] Ugyanott, 282. tábla.

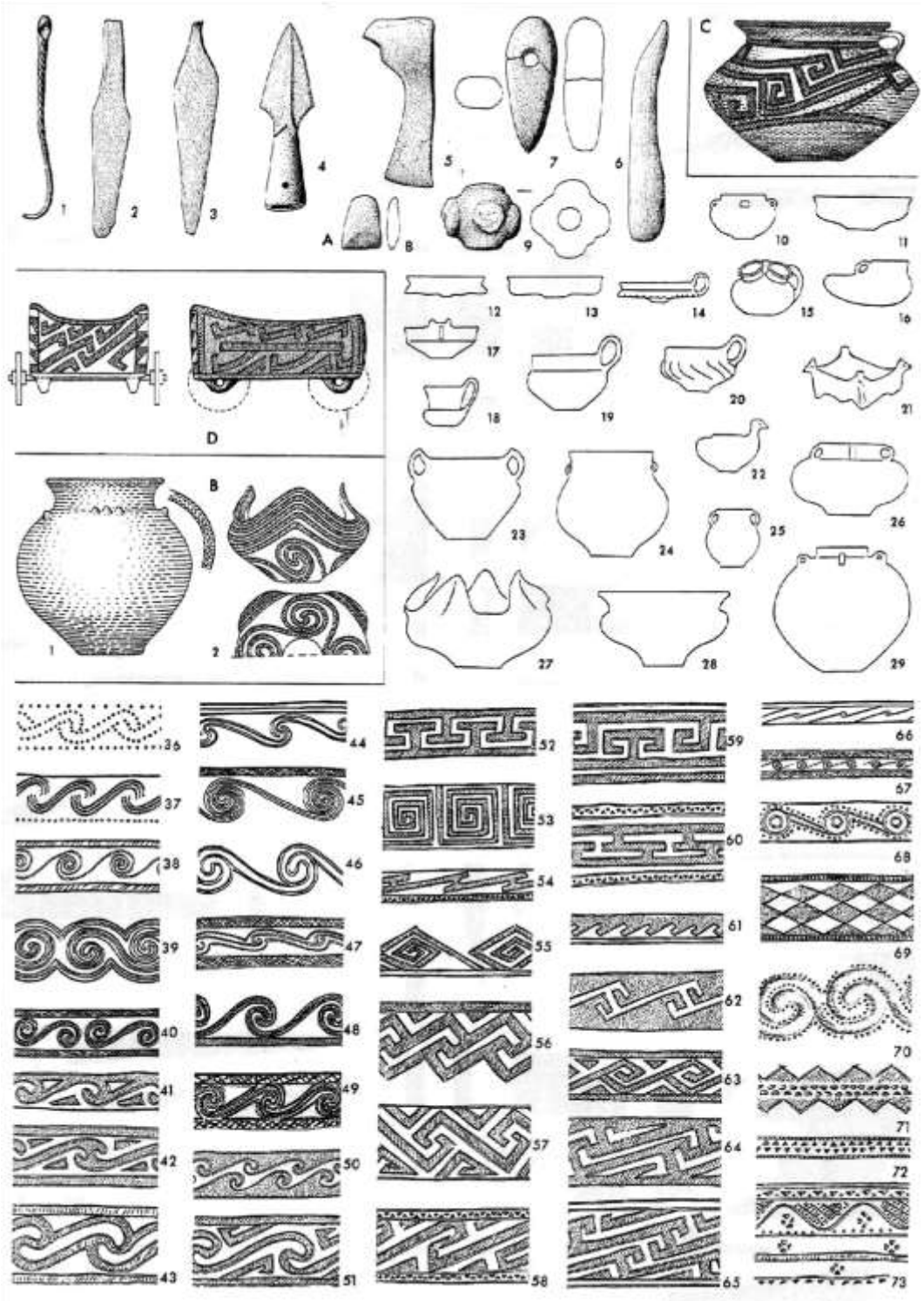

5. ábra. ***A Wietenberg kultúra*** *díszítőkészlete.*[1978]

A Kelet-Közép-Európában használt bronztárgyak, aranyékszerek minden fajtája előkerült területükön, de csak ritka kivételként elrejtett kincsleletből. Pedig a kincsleletek mintegy gyűrűt alkotnak határaikon. Ezért is, és „fellegváraik" megléte miatt is számolnunk kell egy számban erős, harcos arisztokráciával. Keleties bronzbalták, korongos fokú csákányok mellett ugyanolyan vívótőröket használnak fegyverként, mint a mü-

[1978] Ugyanott, 284. tábla.

kénéi akhájok (Sáromberke, Énlaka, Gyulafehérvár stb.). A hosszú tőrökkel vívott harc szokatlan Kelet-Közép-Európában, ahogy különös az is, hogy a környező területektől eltérően Erdélyben nincs adatunk a lóháton való megülésére – de hát a hosszú tőr lóháton nem is volt alkalmas fegyver.

6. ábra. ***Világmodellek ábrázolásai és fokosok Erdélyből.***[1979]

[1979] Ugyanott, 285. tábla.

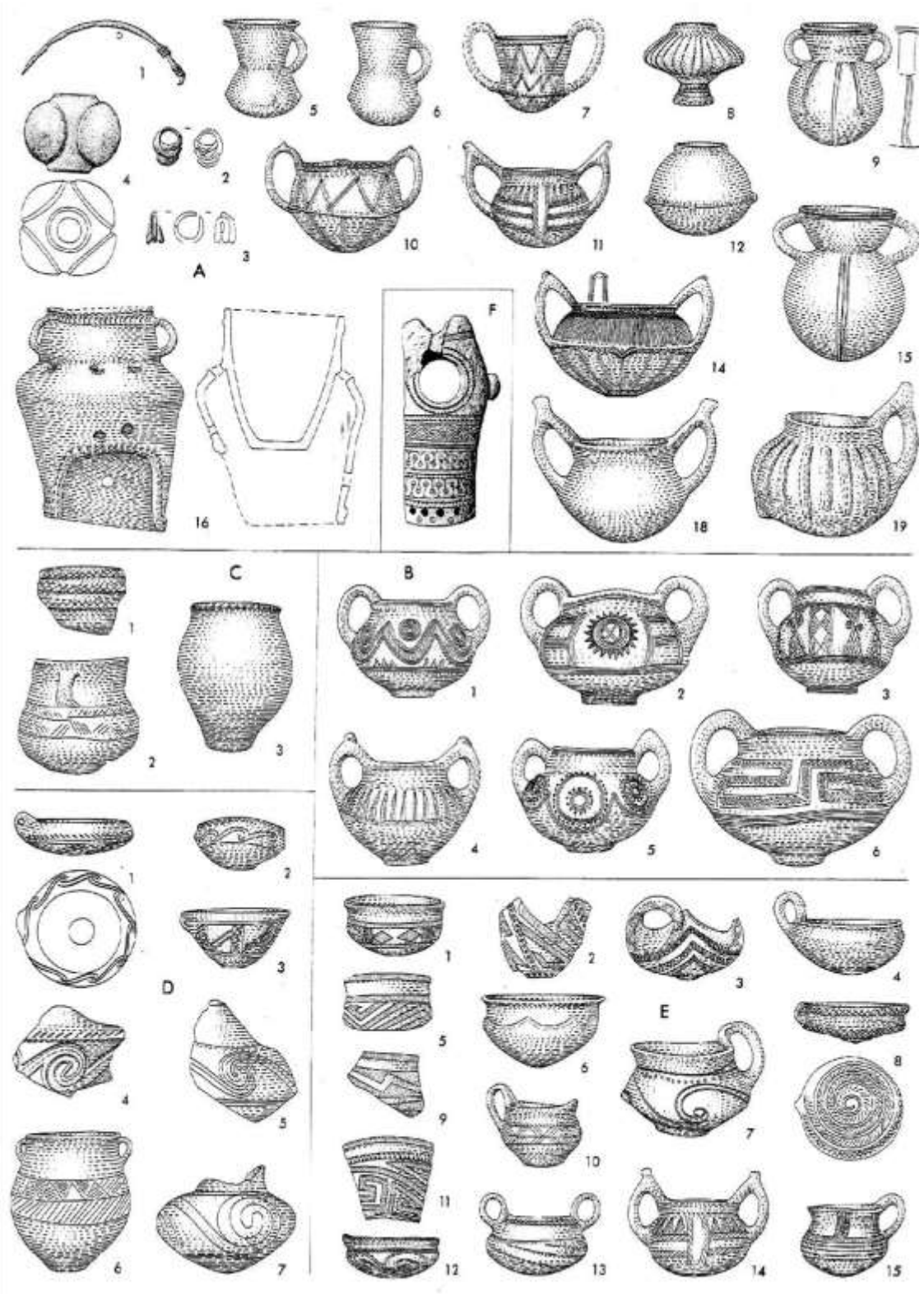

8. *ábra.* ***A wietenbergiek napmotívummal díszített kerámiái.***[1980]

[1980] Müller-Karpe (1986), 286. tábla.

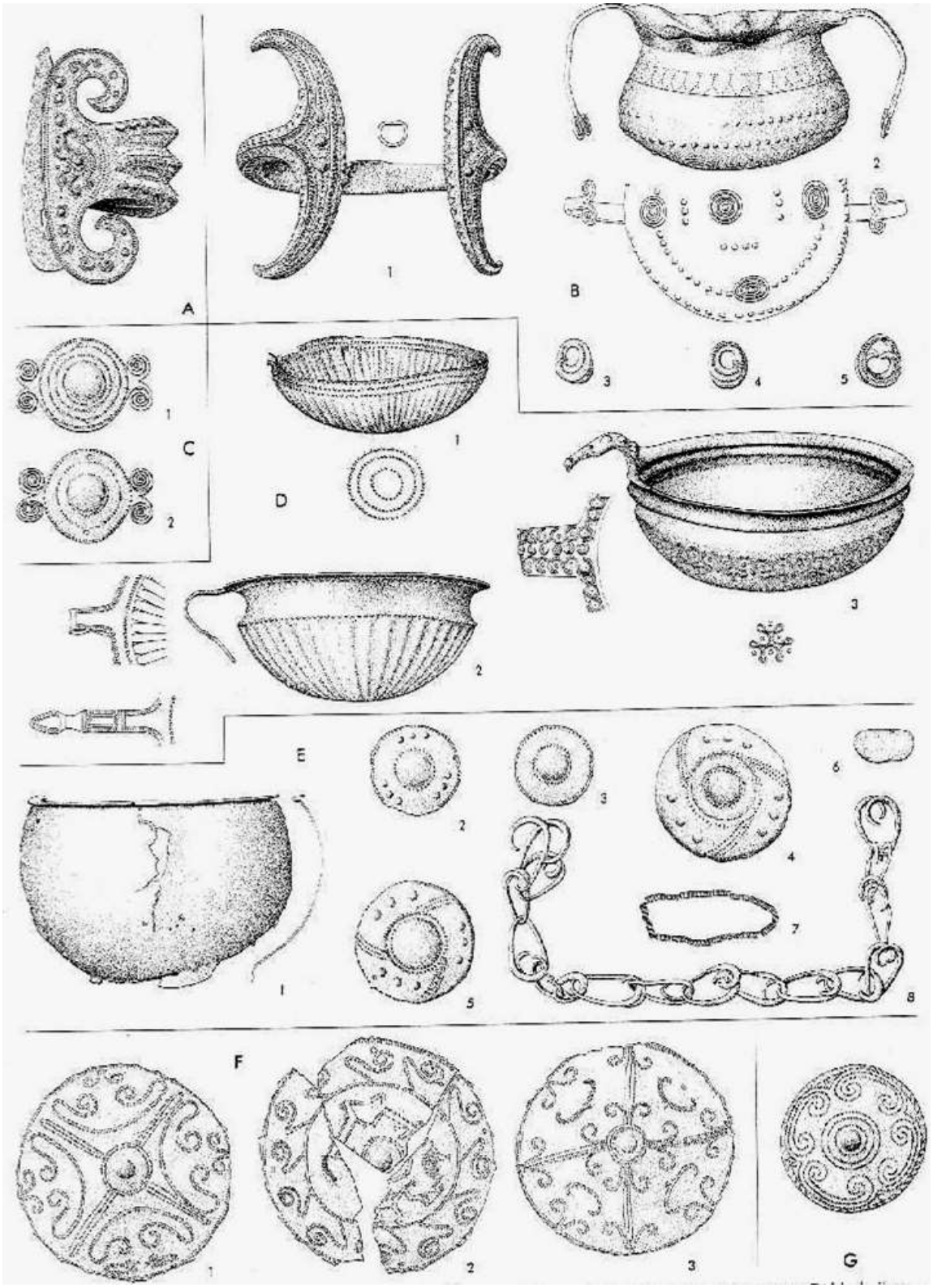

8. ábra. ***A gazdagság párhuzamokat mutat a honfoglalók hagyatékával nemcsak*** *aranyban, de lelkiekben is. Rokonság a nagyszentmiklósi kincs hasonló darabjaival. Az ivócsésze és a karkötő mellett korongon aranyba vert négyrétű világmodellek ismerhetőek fel, amelyeket ma is tojásokra festenek Magyarországon. Ezzel a szellemi és lelki kapcsolat népműveltségbe ágyazott példáját is megtaláltuk 3500 évvel ezelőtti őseinkhez.*[1981]

[1981] Ugyanott, 287. tábla.

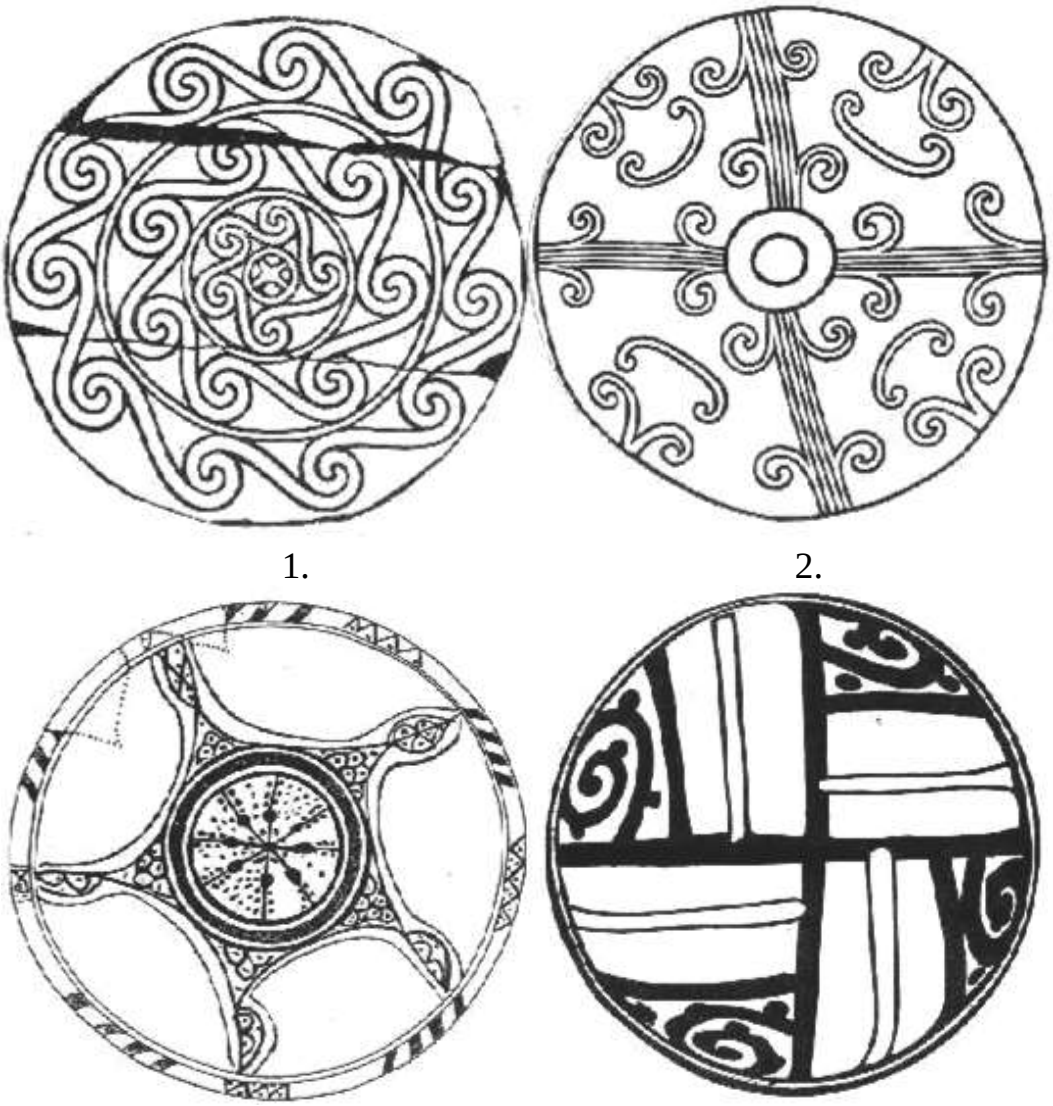

1. 2.

3. 4.

9. ábra. ***Szkíta világmodellek:*** a hurrita lináris írás és a székely írás kapcsolatát valószínűsítő közbülső írásemlékek. 1. A kelermeszi szíkta világmodell. 2. Az ottlakai szkíta világmodell. 3. Az armaviri párthus kori örmény tál. 4. Az afrásziják tál világmodellének olvasata: „Jima király földje."[1982]

Mivel a Wietenberg-kultúrát egyéb vonások is kötik a mükénéi kultúrához (főként a gyakori spirális díszítést szokás idézni), nem lehetetlen, hogy a 16–15. században délről érkező harcosok uralkodnak Erdélyben a helyi lakosság fölött. Ez az arisztokrácia gazdagságát mind több és több érc kibányásztatásával s az előállított fémeszközök eladásával gyarapította. A fémművesek gyártmányai többnyire a Wietenberg-kultúra népének területén kívül bukkannak elő, ahol a kereskedők könnyen kincséhes idegenek kezébe eshettek. Így kerülhetett földbe Cófalván (a Monteoru-kultúra területe) aranybaltákból, -korongokból és más ékszerekből álló szállítmány, vagy a havasalföldi Perşinari-on (a Tei-kultúra népének bir-

[1982] Varga Géza: Az Éden írása.
http://www.kincseslada.hu/magyarsag/content.php?article.283.

toka) az arany kard- és tőrkészlet. Talán hasonló oka lehet több más lelet elrejtésének is a Wietenberg-kultúra határain.

Az arany hozta jólét az élet minden területén megmutatkozott. Földmunka nem kötötte asszonykezek díszes háziipart varázsolnak, ebből csak gazdagon díszített agyagedényeiket ismerjük jól. A gömbös testű fazekakon, füles csészéken, tálakon bekarcolással, pecsételéssel meandereket és spirálisokat rajzolnak. A változatossá váló szertartásokhoz aszkoszokat,[1983] több szájú keverőedényeket és szekérmodelleket készítenek. A kultuszépítményekben díszített, szent tűzhelyek állottak, mint a névadó – Segesvár melletti – Wietenbergen is."

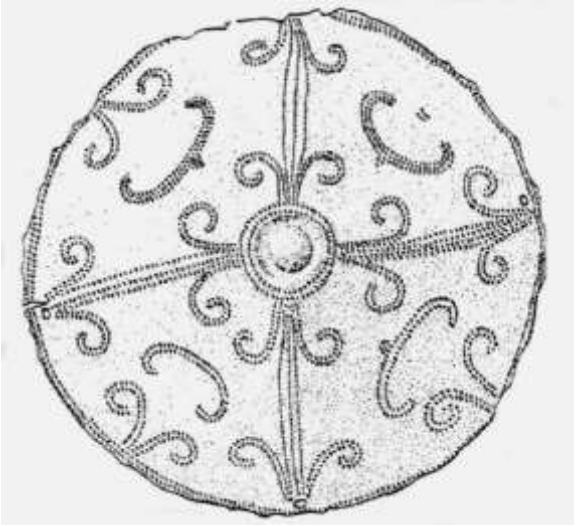

10. ábra. ***A bronzkori wietenbergi szkíta világmodell*** *kinagyítva.*[1984] *Tojásfestéseken is visszaköszön manapság a népi művészetben.*

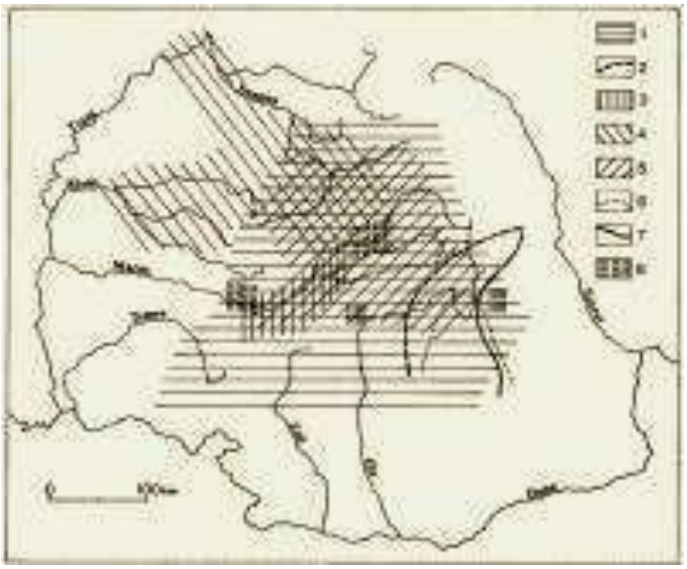

11. ábra. ***Korai és középső bronzkor.*** *1. Coţofeni-kultúra; 2. Glina III.–Schneckenberg-kultúra; 3. Cîlnic-kultúra; 4. Ottomány-kultúra; 5. Wietenberg-kultúra; 6. Tei-kultúra; 7. Monteoru-kultúra; 8. halomsíros kultúra.*

[1983] Azaz madárábrázolásokat.

[1984] Müller-Karpe (1986), 287. tábla.

40. „A 14. század végén a Kárpát-medencébe közép-európai pásztortörzsek törnek be északról. A láncreakciószerűen meginduló népmozgások közvetve-közvetlenül megingatják az erdélyi kovácsok, kereskedők, katonák gazdaságának alapjait. A jól ismert utakon, ahol addig árujukat szállították, soha nem látott emberek kóborolnak. Menekülő csoportok Erdélybe is betörnek, a helybéliek elássák értékeiket, hogy aztán többé ne találjanak rá rejtett kincsükre (Igenpataka, Déva, Somogyom). A Maros mentén az elűzöttek után vonuló **„halomsíros" népesség** birtokba veszi Dél-Erdély területét, hagyatékuk Szeben környékén (Hermány), a Mezőségben (Mezőbánd, Malomfalva) és a Hargitán túl is föltűnik (Kézdiszentlélek). Az Alföld egykori lakosaival együtt megszállják Délnyugat-Erdélyt is (Déva, Vajdahunyad). A Wietenberg-kultúra népének egy része a hegyekbe vonul (ekkor keletkeznek barlangi telepeik), a többség azonban északra húzódik. Itt, a Szamos mentén, Máramarosban és Kárpátalján a Gyulavarsánd-kultúra népével együtt védik magukat a délről és nyugatról is szorongató „halomsírosok", illetve az azokkal keveredett népcsoportok ellen. Egyebütt a népi egységek szétzilálódtak, a kis létszámú közösségek a megelőző korszakhoz képest sokkal alacsonyabb szinten éltek.

Késő bronzkor

A megállapodott viszonyok, a nagyobb területi-népi egység hiányában Erdély a késő bronzkor korai szakaszában a keleti szteppek pásztorainak könnyű zsákmánya lesz. Ezt a népmozgást nem jelzik elrejtett kincsek, mert a helyieknek alig volt mit elrejteniük. A Kárpátok szorosain benyomuló új foglalók, a

41. **Noua-kultúra** népe északon a Szamos középső folyásáig, nyugaton az Érchegységig terjeszkedik. A Szamos mentén néhány csoportjuk eljut a Kelet-Alföldre is, ahol elkeveredik az amúgy is vegyes helyi lakossággal (Berkesz–Demecser-csoport).

E marha- és juhtartó nép telepeit alig ismerjük, Moldvában könnyű szerkezetű faépítményeik állottak, ezek bizonyára megvoltak Erdélyben is. A temetőkben (Brassó-Keresztényfalva, Hermány, Tövis stb.) felhúzott lábbal oldalukra fektetve nyugosznak halottaik, vagy csupán hamvaik kerülnek földbe. Egyszerű bordadíszes fazekaik, kétfülű bögréik jó része a Monteoru-kultúra magukba olvasztott csoportjaitól származik. Háromélű csont nyílhegyeik, lovaik kantárjának háromlyukú csont zablaoldaltagja, a bütykös nyakú bronztűk, horgas nyelű sarlók messze keletre vezetnek, a Dnyeszter és a Dnyeper között élt Szabatinovka-kultúra népéhez. Ezek a protoeuropidok (Erdélyben alpi és mediterrán embertani alkatok is föltűnnek) valószínűleg óiráni nyelvet beszéltek, így a Noua-kultúra népének Kárpát-medencei megtelepedése az első irániak itteni megjelenését jelenti.

Sajátos, hogy Erdély új lakóinak jellegzetes fémtárgyai nagyobb mennyiségben nem az általuk lakott területen, hanem azon kívül, a Felső-

szőcs-kultúra határain belül kerülnek elő. A hódítók fegyvereit, eszközeit – úgy tűnik – a késő bronzkori lakosság, a Wietenberg-kultúra népének utódai készítették. A két nép közötti kapcsolat helyenként sajátos szimbiózist eredményezett: **Oláhlápos kurgánjaiban** egymás mellett tűnnek föl a Felsőszőcs- és Noua-kultúrák népeinek emlékei.

Valamikor az I. évezred kezdetén Erdély és a Szamos–Tisza-vidék lakói elrejteni kényszerülnek felhalmozott kincseiket (Felőr, Domahida, Ópályi). Vagyonukat azonban inkább csak a Felsőszőcs-kultúra emberei ásták a föld mélyébe, mint Felőrön és Domahidán. A Noua-kultúra népének nagy többsége keletre menekült, csak hogy úrból szolgává ne legyen.

42. (Urnamezősök, Kr. e. 1000.)

Az újabb hódítók, a **Gáva-kultúra** népének közösségei sorra birtokukba veszik a Küküllő mentét (Medgyes), az Olt völgyét (Réty), a Mezőséget és a Szamos vidékét (Oláhlápos). Telepeik között erődített is előfordul, lakásaik talpas vagy boronaházak, ovális vagy négyszögletes, földbe süllyesztett kunyhók, amelyek közepén tapasztott tűzhely állott. Főként szarvasmarhát tartanak, jelentős lóállományuk van. A nagyszámú bronzsarló ellenére is kisebb jelentőségű volt a földművelés, a hús nagy részét is vadászattal szerezték.

Megtelepedésük után **újra felvirágzik az Érchegység környékének bronzművessége**. Szinte minden eszköz, szerszám, fegyver és ékszer bronzból készül: fejszék, sarlók, kardok, lándzsák, övek, tűk, bográcsok majdnem számtalanul kerülnek a földbe ásott raktárleletekbe, mint Ispánlakán, Felsőmarosújváron, Nagysinken és Marosfelfalun (Cincu–Suseni-„horizont”).

A halottait elhamvasztva, urnában elásó **Gáva-kultúra népe és a vele rokon csoportok** mind nagyobb területet kerítenek birtokukba a késő bronzkor végén. Telepeiket-temetőiket Erdélyen kívül megtaláljuk a Bánságban és Tiszántúlon, a Kárpátoktól keletre Galíciában és Besszarábiában (Holihrad- és Kisinyov-kultúra). Egyes csoportjai még a Dnyeper vidékére is eljutnak az erdős szteppen. A Kárpátoktól délre, Havasaföldön és Észak-Bulgáriában is olyan népesség lakik e korban, amelyik anyagi kultúrájának maradványaiból ítélve a Gáva-kultúra népéhez hasonló nyelvet beszélhetett (Babadag- és Pšeničevo-kultúra). Ez a terület nagyjából a dákok, géták, műszök később ismert lakhelyeivel azonos.

A kései bronzkor vége és az említett népeknek az antik forrásokban való föltűnése között nem számolhatunk olyan jelentőségű népmozgalmakkal, amelyek a népesség zömének kicserélődéséhez vezetnének ezen a nagy kiterjedésű területen. Ezért valószínű, hogy a **Gáva-kultúra és a rokon emlékcsoportok a dákok, géták, műszök elődeinek hagyatéka**. Eredetük világos: a helyi, középső bronzkori lakosság helyben maradt közösségei és a hódító halomsírosok lassú összeolvadási folyamatának végeredménye a **közös vagy hasonló nyelvet beszélő népek kialakulása a**

késő bronzkor végére. A késő bronzkor közepén a stabilizációt segíti elő egy

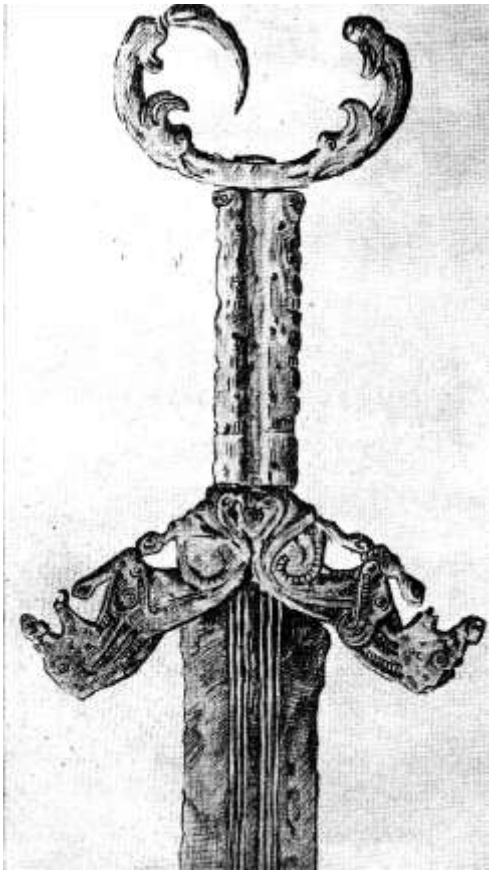

12. ábra. ***Az aldobolyi szkíta kard.***[1985]

43. (Szkíták, 750 körül.)

keleti eredetű lovas népcsoport szervező ereje is. Igaz, uralmuk nem tartós: kaukázusi baltáikat, sajátos kantártartozékaikat más kincsekkel együtt még jóval a késő bronzkor vége előtt elrejteni kényszerülnek, nemcsak Erdélyben, hanem a Dunántúlon és a Dráva–Száva közén is (Felsőmarosújvár, Ispánlaka, Karánsebes, Kőfarka). Velük együtt – úgy látszik – feltűnnek a vasművesség első nyomai (Oláhlápos, Bogda, Babadag). Erdélyben ezután hosszabb békés fejlődés tanúi lehetünk, a kovácsok főleg fejszéket és sarlókat gyártanak, mint a késő bronzkor vége felé elrejtett raktáraikból kiderül (Mojgrád, Pusztatóti stb.). Ezek a szerszámok fegyvernek is alkalmasak voltak, mégis főleg a gazdálkodást segítették.

A bányászok és kereskedők nyugalmas életének a késő bronzkor lezáródásakor vége szakad. A Duna vidékén, a Kárpát-medencében ekkor újra

44. ázsiai lovascsoportok tűnnek föl, alaposan megbolygatva a parasztfalvak lakóit. A különböző népekből összeverődött jövevények – sokszor egymással is harcban – egész falvakat telepítenek át, néha nagy területeket

[1985] Roska (1941) Márton: *Erdély régészeti repertóriuma. I. Őskor.* A Gróf Teleki Pál Tudományos Intézet kiadása, Kolozsvár.

néptelenítenek el. A népmozgások hullámainak lecsillapodása után különböző, néha egészen kicsi, többnyire kevert etnikumú közösségek jelennek meg a Duna mentén (Balta Verde-, Bosut-, Dálya-, Mezőcsát-csoport). A Gáva-kultúra és a rokon csoportok területén belső lakosságcserék történnek, így Erdély késő bronzkori lakosságának nagy része is elvándorol az események következtében, alighanem a Kárpátokon túlra. Elhagyott falvaikat a jövevényekkel együtt Al-Duna-vidéki, kisebb részben dél-dunántúli telepesek foglalják el.

13. ábra. ***Bihar megyei aranycsészék.***[1986]

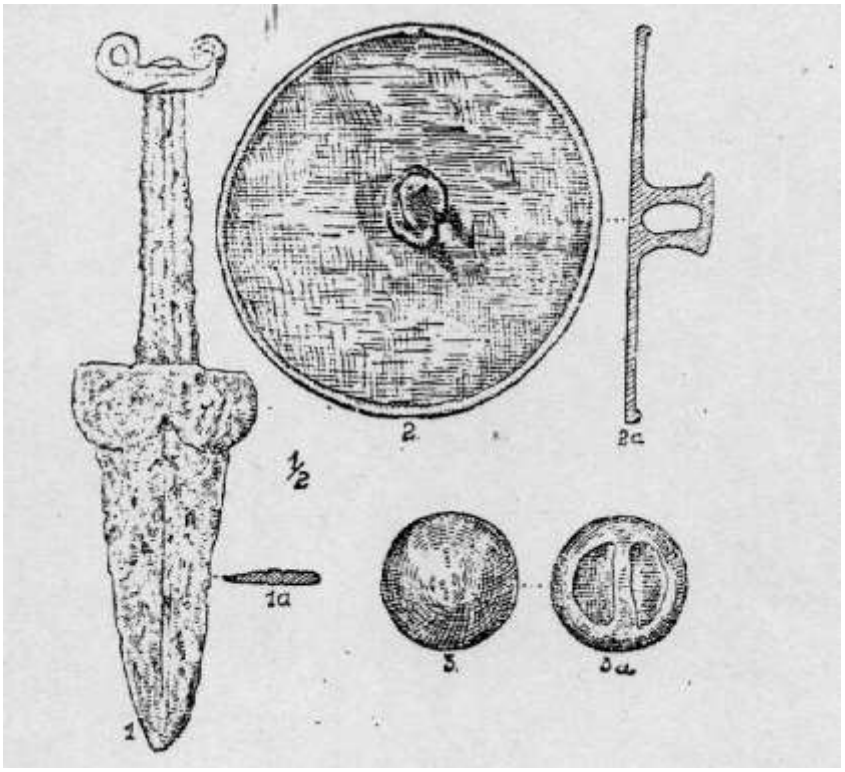

14. ábra. ***Maroscsapói szkíta leletek: vastőr, bronztükör és gomb.***[1987]

[1986] Ugyanott.
[1987] Ugyanott.

A **Basarabi-kultúra** népének első elemei a Maros középső folyása mentén föl (Gyulafehérvár, Tărtăria-Alsó-Tatárlaka stb.), később az egész Erdélyi-medencében megtelepülnek (Marosvásárhely, Maroscsapó, Kolozsmonostor). Itteni telepeiket a havasalföldiekkel ellentétben huzamosabb ideig használják, gyakran meg is erődítik. Sövényfalú, sárral tapasztott házaik között gyenge szerkezetű felszíni épületek is emelkedtek, főként állattartásból éltek. A népesség jelentős része fémművességgel foglalkozhatott; jellemző, hogy a határvidéken olyan leletek kerülnek elő, amelyek az erdélyiek által nem (vagy igen ritkán), de a környéken használt bronztárgyakat tartalmaznak (Marosportus, Alvinc, Vajdéj).

Kifejlett vasművességgel találkozunk; a fegyverek, szerszámok után a lószerszám részei, majd a ruhatartozékok is mind gyakrabban vasból készülnek. A jövevények hamar elhagyják bronzból gyártott alkalmatosságaikat, így a korábbi bronz kantáralkatrészek (Maroscsapó) helyett vaszablákat kezdenek gyártani (Maroscsapó, Maroskeresztúr); formára ugyanolyanokat, mint előbb bronzból. Fegyvereik – kardok és akinakészek („szkíta" tőrök) – gyakran hasonló formájúak, mint a késő bronzkori, nyitott karikás markolatvégű kardok (Aldoboly, Maroscsapó). Előfordulnak egyélű, görbe hátú tőrök is, olyan T alakú markolattal, amilyeneket szomszédaik,

45. a **Balta Verde csoport** sajátos fegyverein találunk (Miriszló, Borosbenedek).

Aranyfeldolgozásukról nem sokat tudunk, azonban gyanítható, hogy a Kárpátok vidékének több aranytárgya itt készülhetett, mert a Mihályfalván előkerült korai leletben többek között megtalálható a dályai kincs karperecének és a michałkowói kincs szárnyas gyöngyének párja. Később is csak elvétve tűnnek föl aranytárgyak, ezért valószínű, hogy többnyire a kereskedelemnek dolgoztak.

Ez a szigorúan rítustartó kora vaskori népesség kétségtelenül közeli rokona a kelet-európai szkítáknak. Az 5. század végén író – de Hékataiosz 6. század végi adatait használó – Hérodotosz pedig úgy tudja, hogy a Maros az agathürszöktől folyva ömlik a Dunába (IV, 48). Másrészt az agathürszök a neurok szomszédai (IV, 125), az utóbbiak viszont a Bug mellett, a Türasz (Dnyeszter) forrásvidékén laktak (IV, 17, 51). Ezek az adatok nemcsak Erdélyre vonatkoztathatók, hanem a Kárpát-medence egész keleti felére vagy általában a Kárpát-medencére.

A 6. század végén Dareiosz perzsa király szkíták elleni európai hadjárata idején az agathürszök a szkíták ellen fordulnak. Ez perzsa–agathürsz kapcsolatra, potenciális „szövetségre" utalhat, s ennek fényében figyelemre méltó, s talán nem véletlen, hogy Dareiosz egyik felirata éppen Erdélyben, Szamosújvárott került elő.

Hérodotosz (vagyis Hékataiosz) azt mondja, hogy az agathürszök finomak és arannyal ékszerezettek, nőközösségben élnek (IV, 104). Utóbbi

csoportházasságra vagy többférjűségre vonatkozhat, itt alighanem a második értendő. Mindenesetre az erdélyi temetők kései korszakára (nagyobb részük ide tartozik: Csombord-típus) a hékataioszi adatok alig illenek, természetes hát, hogy a korai időkre kell vonatkozzanak.

Az erdélyi agathürszök 500 körül még terjeszkednek, jellegzetes készítményeik megjelennek az Alföld keleti felén (Ártánd).

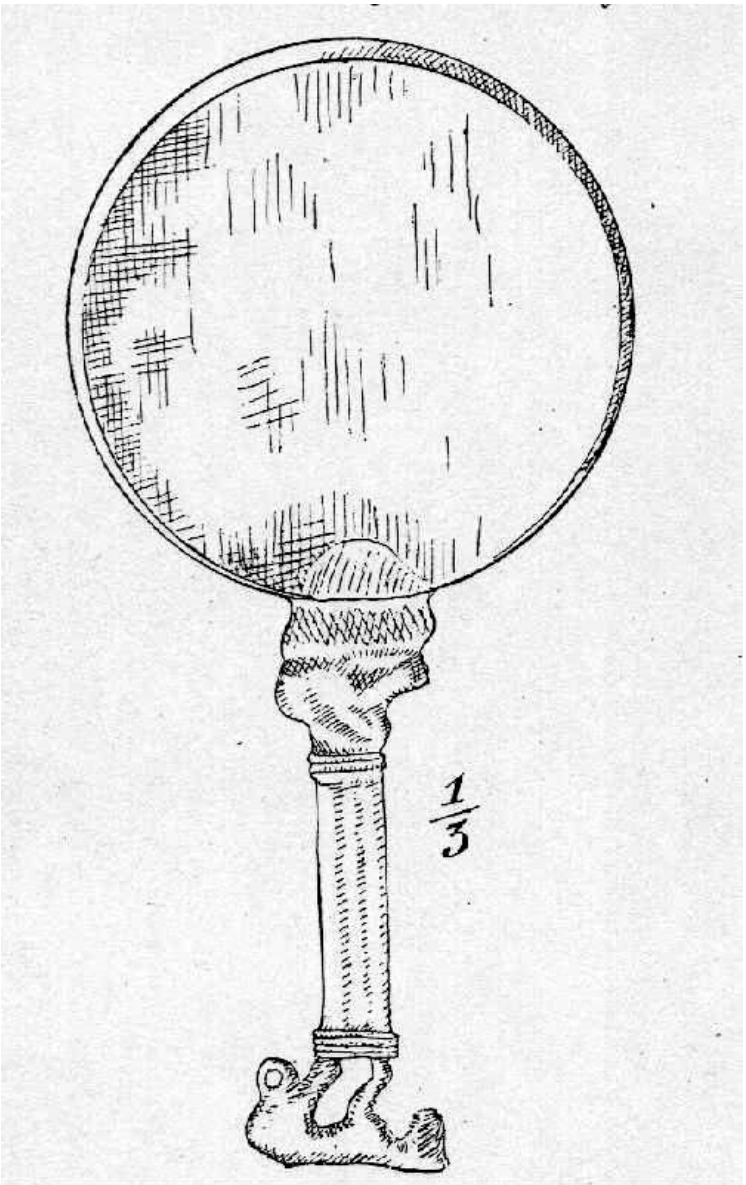

15. ábra. ***Az oláhzsákodi szkíta bronztükör.***[1988] *Nyelén párducábrázolást láthatunk.*

[1988] Ugyanott.

16. ábra. ***A szécsényi és makkfalvai párducos szkíta bronztükrök*** *a Magyar Nemzeti Múzeumban.*[1989]

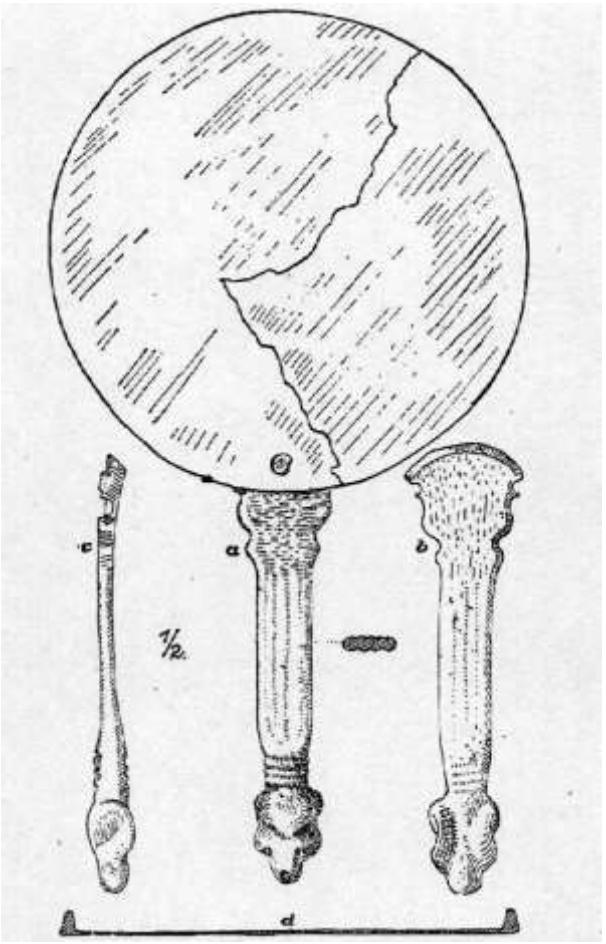

17. ábra. ***Szkíta bronztükör Tordáról.***[1990] *Párducfejes ábrázolás.*

[1989] A szerző felvétele, 2004.
[1990] Roska (1941).

46. Amikor az 5. század elején erre a vidékre **havasalföldi (Ferigile-kultúra) és közép-balkáni csoportok települnek,** föladják ugyan alföldi birtokaikat, erdélyi telepeik viszont békében maradnak. A Kárpátokon belül s kívül elterjedt fémmunkákból (tükrök, akinakészek, tegezzárak stb.) azt is tudjuk, hogy továbbra is ők látják el a szomszéd vidékeket (néha távolabbi területeket is) közkedvelt szkíta tárgyakkal.

A görög világ látóköréből azonban eltűnnek. Hérodotosz még említi egy, az 5. század közepe felé élt királyukat, Szpargapeithészt (IV, 78), utoljára pedig Nagy Sándor tanítómestere, Arisztotelész nevezi meg őket: szerinte törvénytisztelők és éneklik törvényeiket (*Problemata* 19, 28). A 4. század közepén még Erdélyben éltek. Ezután – a régészeti anyag tanúsága szerint – nem temetkeznek többé az agathürsz temetőkben, Erdély lakosai magukra hagyják halottaikat, s szinte maradéktalanul elvándorolnak. Menekülésük oka:

47. **a kelták megjelenése**. Ezek már a 4. század végén föltűnnek a Balkán hegység keleti felén, 335-ben békeköveteket küldenek Nagy Sándorhoz, majd a Balkán hegység környékén Kasszandrosz veri vissza támadásukat.

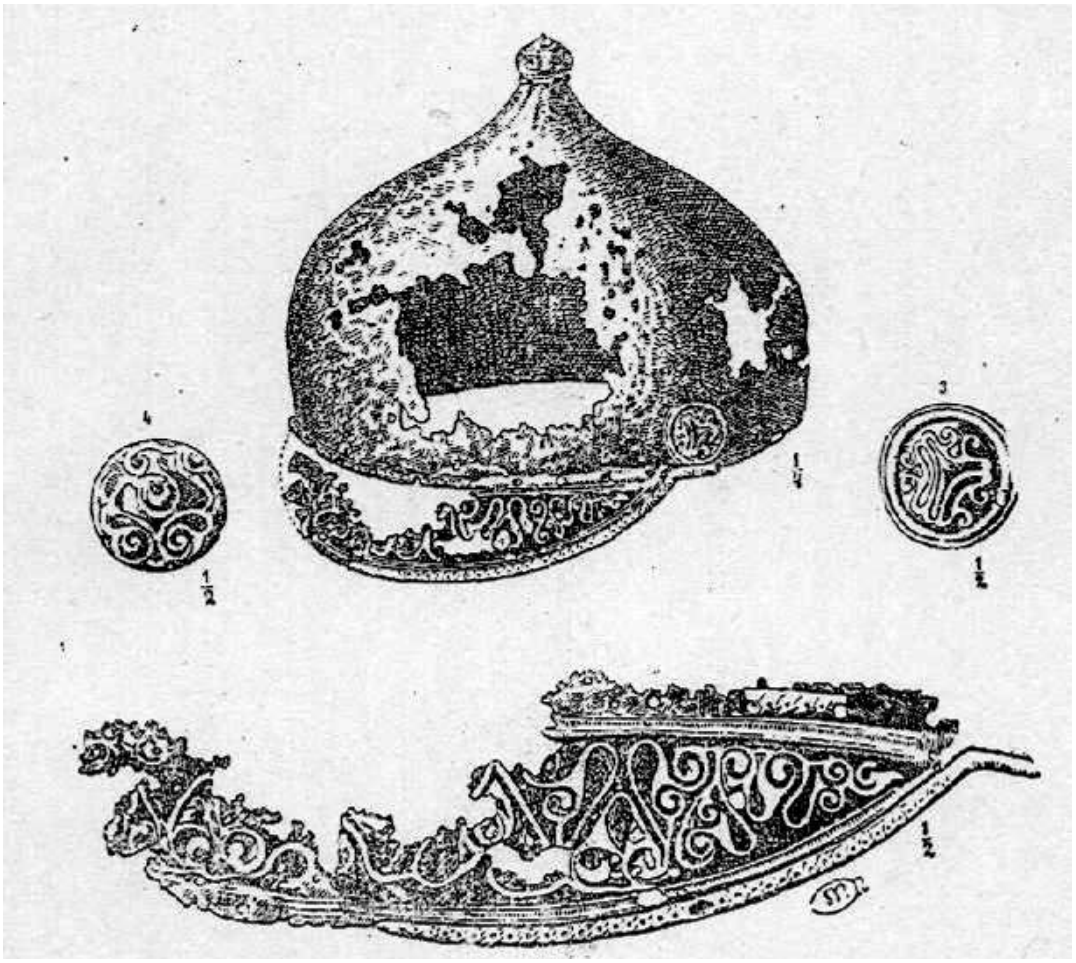

18. ábra. Az oláhszilvási kelta sír vassisakja.[1991]

[1991] Ugyanott.

Az elnéptelenedett Erdély egy időre hazát kereső csoportjaik kezére jut. A betelepítés régészeti nyomai jobbára a 3. század elejétől figyelhetők meg, addig csak néhány – Balkánt is megjárt – harcos temetkezését ismerjük (?Oláhszilvás). A korai kelta stílusú leletek, amelyeket az erdélyi La Tène-anyag többségétől eltérően kelták hagyatékának tarthatunk, jellemző módon az Érchegység közelében (Nagyenyed, ?Oláhszilvás) és a Sajó, Nagy-Szamos vidékén (Újős – ha ide tartozik –, Erked, Csépán) találhatók. A későbbi Dacia erdélyi részének lakosai között csupán egyetlen, valószínűleg kelta eredetű népcsoportot ismerünk, a **kotinokat-kotenszeket** (Ptolemaiosz III, 8, 3., ILS 8965). Ezek másik, az Északi-Középhegység nyugati felén megtelepedett részéről Tacitus azt írja, hogy – szégyenszemre – vasat bányásznak (*Germania* 43). Az adatok közötti összefüggés megengedi, hogy a daciai kotinokban a 3. századi kelta telepesek utódait keressük. Ezek azonban számban elenyésző, de jelentős kisebbségét alkották Erdély kelta kori lakosságának.

48. A betelepülő népesség zöme **alföldi dákokból** állt (Vekerzug-csoport).

Az Erdélyi-medence lakosságának kultúrája ettől az időtől kezdve, a dák királyság korára fokozatosan átalakul. A sávosan festett edények ugyan még az i. e. 1. században is bekerülnek a sírokba (Baráthely-Paratély), s a vasművesség hagyományai töretlenek, a műveltségi rétegek azonban kiegészülnek egy újabbal:

49. a „dák várak”, a „dák ezüstleletek” pontusi kötődésű anyagával. Ebben a folyamatban **havasalföldi és moldvai népcsoportok beáramlása is fontos tényezőnek tűnik**: hogy Boirebisztasz királyságának határain belül vagy e királyság létrejöttének előzményeként, ma még nehezen eldönthető kérdés. A Fekete-tenger menti görög városokkal való szoros kapcsolat, a **dákok és geták** közös fennhatóság alá kerülésére mutató adatsor azonban vonatkozásaiban inkább a dák királyság történetének része.

A dák népről szóló legkorábbi híradások kora és hitele vitatott. Nem valószínű az az ókori feltételezés, amely szerint az újattikai komédiákban (i. e. 4. sz.) szereplő Daosz nevű rabszolgák dákok lettek volna, mert a dákok első biztos említése legalább két évszázaddal későbbi időre vonatkozik, a rómaiak pedig még ennél is később, 76-73 között érték el először a Dunát. Adataink használhatóságát egyrészt az korlátozza, hogy a részletes elbeszélő forrásoknak csak kivonatai maradtak ránk, ezekben pedig az egyes népekre vonatkozó történeti visszapillantások gyakran több korszak eseményeit tömörítik. Nem tudott ezért a kutatás egyetértésre jutni abban a kérdésben, hogy Oroles dák király valamikor az i. e. 2. században harcolt-e keleti szomszédai, **a kelta basztarnák** ellen, vagy pedig ennél egy jóval későbbi, bár éppígy meghatározhatatlan időpontban. Nincsen eldöntve az az alapvető kérdés sem, hogy Rubobostes király, akinek egy forrásunk a dák hatalom megnövekedését tulajdonítja, az első jelentős dák uralkodó volt-e valamikor az i. e. 2. században, vagy pedig neve egyszerű

elírás a dák hatalmat eddigi tudásunk szerint valójában megalapozó Burebista király neve helyett. A másik nehézség a dákok kétféle elnevezéséből adódik. A Balkán félsziget keleti felét, az alsó Duna völgyét és Erdélyt lakó trák nyelvű törzsekre több megkülönböztető elnevezést használtak a görög és a római irodalomban. A görög kultúrával igen korán kapcsolatba került tulajdonképpeni trákok lakták a Balkán hegységtől délre fekvő és Macedóniával kelet felől határos területet, a geták a Balkán hegységtől északra és az alsó Duna partján elterülő vidéket. **A görög források az erdélyi dákokat, akik a trák nyelvű népek közül utolsónak kerültek az antik világ látókörébe, szintén getáknak nevezik, a görög forrásokból merítő római történetírók pedig gyakran önkényesen dáknak fordították a „geta" népnevet akkor is, amikor a tulajdonképpeni getákról volt szó. Épp ezért kritikával kell kezelnünk azokat a szórványos adatokat, amelyek a dákok részvételét említik egyes olyan harcokban, amelyeket a rómaiak az i. e. 2. és 1. században Macedónia északi határán vívtak különböző trák, geta és kelta törzsek ellen.**

50. A 116–118-as **szarmata** háború megmutatta, hogy Daciának kevés a jelentősége a Dunától délre eső provinciák védelmében, a támadások megelőzésében.

51. A **jazigok** a tartomány nyugati, a roxolánok a keleti oldalán, tehát a Bánságon és Havasalföldön keresztül betörhetnek a birodalomba, s ezt az új tartomány sem tudja megakadályozni.
Dacia Porolissensis völgyekkel tagolt hegyeinek néhol sűrű táborsora

52. az észak felől támadó **szabad dák, dák kultúrájú kelta törzsek *(anartii),* valamint a később szintén észak felől érkező germán törzsek *(buri)* betöréseitől védte a tartományt.**

53. Ezek a dákok a tartomány északi és keleti szomszédságában élő, meg nem hódított vagy a dák háborúk után elmenekült, ún. **„szabad dákok", valamint a karpok és a kosztobókok** voltak.
A 2. század közepétől az északnyugatról délkelet felé tartó

54. **gót vándorlás** a birodalom határain, a Kárpát-medence északi felében élő népeknél, a markomannoknál, a kvádoknál, a jazigoknál, kosztobókoknál eleinte nyugtalanságot, majd háborús feszültséget, végül másfél évtizedig tartó súlyos háborút okozott." (Kiemelések tőlem.)

Ókor vége, középkor

A többi bevándorlás ismert a korábbiakból:

55. Szarmaták a Partium északi részén.

56. A hunok Kr. u. 380 után.

57. Az avarok 568-ban.

58. Az avaroktól lemaradó három törzs 598 táján.

59. A griffes-indás nép - László Gyula népe - 670 körül.

60. Árpád népe 895-ben.

61. Besenyő és kun részlegek betelepülése.

Kezdetben az *egyetlen* honfoglaláshoz képest a III. fejezetben tárgyalt 29 hatalmas számnak tűnt. Most Erdélyt is áttekintve 60 körül járunk, és még nem esett szó a Felvidékről, a Kárpátaljáról és a Délvidékről. Feltehető, hogy utóbbi területek is bővítik majd a bevonulások számát, így elvileg akár 70-es nagyságrend is elképzelhető már.

Mindenképpen új helyzetben vagyunk a Kárpát-medence és a szteppe kapcsolatainak, viszonyának feltérképezése során. Nyilvánvalónak, sőt elkerülhetetlennek látszik új magyarázat a kapcsolat miként jére.

A magyarázat egyik fele részleteiben olvasható korábbi könyvemben, *A magyar ókor*-ban. Ebben felvázoltam a Kárpát-medence és a szteppe népeinek okkal feltehető közös eredetét, amelynek gyökereit a kőkori időben a gravettiek - őskárpátiak szétáramlásában véltem felfedezni. Sokat segítettek azok a kutatók is, akik 40 000 éves távlatokban gondolkodva tettek közzé a Kárpát-medencével vagy éppen a teljes Eurázsiával kapcsolatos elgondolásokat.

A magyarázat másik fele nem várt helyről érkezett. Mario Alinei olasz nyelvészprofesszor 2003-ban Bolognában megjelent *Etrusco: una forma arcaica di ungherese* c. könyvében írja, hogy a szteppe népe őskőkori eredetű a paleolitikumból, mely egységes népi jellegű és egynyelvű műveltséget mutat. Elgondolását 2004 júniusában Budapesten is kifejtette.

Egyelőre elégedjünk meg azzal a feltételezéssel, hogy Árpád honfoglalása nem választható le a többi 55-70-ről. Értelmetlen tovább tagadni a szteppei bevonulók egymással fennálló szerves kapcsolatait műveltségükben, nyelvükben, vallási képzeteikben. Legfőképpen pedig az vált értelmetlenné, hogy Árpád népét valami rokontalan finnugor népségnek tekintse a magyar történetírás. Annál is inkább, mert ugyanakkor a magyar régészet finnugor bevonulást még sohasem írt le. Márpedig ha soha senki nem írt le ilyet, akkor mi értelme lenne a "finnugor" Árpádról akár egyetlen szót is ejteni (akit egyébként "turk"-nak tartanak)? Tovább rontja a finnugorok elméletét két hun szó példája. A magyar "kéz" = hun "kezi", a "vér = hun „veri". Ezek történetesen a finnben is megvannak. Eredetük azonban korántsem biztosan finn eredetű. Lehet hun, de lehet az őseurázsiai ragozó nyelv hagyatéka is. Sőt még az is előfordulhat, hogy a magyar és a finn egymástól független szteppei bevonulások hatására jutott a két szóhoz. Nem tudom, de ez most nem baj. Több változat is elképzelhető e szavak „vándorútjára", emiatt a kizárólagos finn-magyar eredeztetés máris kirekeszti a

többi lehetséges esetet. Ez így nem tudományos módszer, hanem prekoncepció erőltetése. Hétköznapi nyelven: tudománytalan. E példával csak arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy abba kellene hagyni azon ásatag gyakorlatot, ha magyarral rokonítható szavakat fedeznek fel más nyelvekben, csakis és kizárólag mi lennénk az átvevők. Kellő vizsgálatok hiányában ugyanakkor ezt a hun–magyar viszonylatban sem tekintem járható útnak.

A szerves műveltség kutatása az utóbbi 15-20 évben jelentős eredményekre jutott Magyarországon, de nyelvi leletekre várnunk kellett egészen a legutóbbi évig, amikor Dr. Detre Csaba engedélyével egy kb. 400 szavas hun nyelvi mintaanyagot némi nyelvtan kíséretében közzétehettem a világhálón, amelyet kérésemre dr. Timaru-Kast Sándor a keltával is összevetette. Ezek a szerző szerint Kr. u. 500 és 700 közti kaukázusi és krétai nyelvállapotokat rögzítettek. Első benyomásunk szerint a közölt szókészlet kb. fele azonosságot vagy hasonlóságot mutat a mai magyarral, míg a feltárt nyelvtani gyakorlat hiba nélküli azonosságokat sejtet. Így pl. a "mi vagyunk" = "minkh vogyjmunk" visszaköszön Árpád-kori iratainkból is, de parasztembereink mai szóhasználatából is.

Kérdés ezen túlmenően, hogy a hunnal nem egyező szókincs tekinthető-e a Kárpát-medencei magyar nyelv hagyatékának? Kérdés lehet az is, hogy két azonos elveken építkező nyelv között mennyi idő - hány ezer év - alatt keletkezik annyi eltérés, amennyit itt fellelni lehet? Kérdés lehet az is, hogy e leletnek milyen a viszonya a török, finnugor és ún. indoeurópai nyelvekhez?

Detre szószedetében szerepel a "madü" = nagy szó is. A kínaiak emlékeznek egy "Modu" – ismert Mao-tun néven is - nevű hun királyra, a görögösített hangzású "Madüész" méd-szkíta királyként veri szét az asszír birodalmat Kr. e. 612-ben, Kisázsiában "Midász" király 40 méteres kurgánt kapott sírhelyül. Nem sok egy kicsit a nevek megjelenése? Dehogyisnem, mind nagy királyok voltak, de csak most tudunk velük valamit kezdeni a hun szavak ismeretében. Ugyanígy 2004 júniusában elhangzott előadásában Czeglédi Katalin nyelvész az eurázsiai helynevekről tartott előadást a "Magyarság és a Kelet" c. konferencián. Megütötték a fülemet a "jelga", "jelega" stb. alakú folyónevek, miközben a folyó hun nyelven "volghjagh" lenne Detre olvasatában. Na és hogy állunk a Volgával, a Dnyeperrel (=Kücsükvolghjagh = kisfolyó) és a többi feltárt helynévvel? De nem akarom elvenni a nyelvészek kenyerét. Most, hogy már van mivel dolgozni, megkezdhetőek a nyelvészeti kutatások, ahol az eddig érthetetlen életre kél.

Annál is inkább, mert időközben újabb hun forrás is akadt, Tutsek Árpád Izsák szerpap, teológus 20 évnyi örményországi szolgálata során 650 hun eredetű örmény szót talált (Demokrata, 2004/25. 48-49. o.):

"Az örmény kultúra közvetítésével még sok közös hun-magyar szó származása érthető meg, mely az említett kódexekben is fellelhető, és megfejtésre, feltárásra vár. Ilyen örmény, illetve hun-magyar szó:

áhor - akol
bán - bán
bárcunk - bérc
dzidz - csecs

diág - dög
bek - békés
but - buta
kosz - kosz
kos - kos
ászonk - azok
szur - szúrós
szusz - szusz
jelk - kel
hupdál - huppan
csámán - kömény
gágán - kökény
küviv - kuvik
gögu - kakukk
hépel - hibáz
hapepá - hibás
tur - tör
ture - törvény
dzsidzsi - zsizsik
ishán - ispán
zufr - cefre
tárnel - zargat
tump - domb
jerekeh - gyerekek
pájc - pác
degh - tér
zángel - zengeni
zankag - harang
dhá - dalia
sár - sor
dárdám - tartam
vádzsár - vásár
dáh - dal
szákár - szák
szárjág - szarka
pidzár - picur
piszak - piszok
li - teli
báháncsk - parancs
puk - pukkantás
dung - tőke
nodár - nádor
csáruh - saru
sub - suba
surgál - sürög

menk - mink
ferfál - forgolódik
sárel - sorol
saháb - sarab
sád - sok
serep - serpenyő
sehám - selyem
áhá - aha
dzsendzsehel - csivitel
hov - hűvös
hod - hodály
mehu - méh
szird - szív
sinel - csinál
dngel - döngöl
lökel - lokni
tekeril - tekerget
dzámdzel - csámcsog
huzel - húz
tápdál - tapsol
szerdzsel - szürcsöl
hrgál - horkol
hárpel - hörpöl
stb.

Az Ádzsárján-féle örmény etimológiai szógyökszótár 18 nyelvet vet össze és figyelembe vett már néhány magyar nyelvészeti kiadványt is."

Tutsek Árpád egyelőre töredékes szógyűjteménye erőteljes hun részvételt sejtet az örmény etnogenezisben, egyben alátámasztani látszik a szteppe körüli népek kialakulásáról egyfajta általános összefüggést, ami mindenütt szteppei nyelvi anyag megjelenésével járt a beolvadások során. A lelet intenzitása, a nyelvtani és gyökelemek következetes használata valósággal azt sugallja, hogy az örmények olvadtak be a hunokba. Ez a lelet is van annyira "archaikus magyar", mint Alinei etruszk nyelvészeti fejtegetése. Sőt, ősi szógyökeink is hibátlanul bukkannak elő. Tutsek itt bemutatott szóegyeztetéseiben a szavak mássalhangzós gerince hiba nélküli. Mivel a nyelvünk szavaiban tárolt információkat a mássalhangzók viszik, ezért két szinte azonos eredetű nyelvről kell megemlékezzünk, amelyek tájnyelvi változatai egymásnak.

Ha Alinei egy szteppei nyelvről és népről beszél, akkor ez a hun nyelvi lelet felértékelődik a jövőben, mint összehasonlításokra alkalmas nyersanyag. A magyarral egyetemben. Ne legyünk hát szerények, miközben szegényebbek leszünk néhány illúzióval. Árpád vezér sajnos nem maradhat "az egyetlen" magyar honfoglaló fejedelem. Osztoznia kell 55-70 bronzkori, vaskori, keltakori és koraközépkori szkíta-hun vezértársával e dicsőségben. A szteppei nép tömeges, nagyszámú és folyamatos Kárpát-medencei honfoglalásai Kr. e. 2200-2000 táján kezdődnek, és IV. Béla idejéig tartanak. Ha a hagyományos történetírás nem

képes együtt tárgyalni e 3500 év történetét, akkor talán új fogalom bevezetésével nyomatékosíthatjuk e korszak egybe tartozó voltát. Ha e keleti bevándorlásoktól hangos időszakot a ***„honfoglalások kora”*** néven tiszteljük meg, közelebb kerülhetünk a valósághoz.

Végezetül pedig újólag megragadom az alkalmat felhívandó a figyelmet Ornella Semino és 16 társa által a Science magazinban 2000-ben közzétett cikkére. A mai Magyarország lakosságának 13 %-a viseli az EU18-as gént, mely 40000 éves és 60 %-a az EU19-est, amely ennek későbbi helyi változata, és úgy 20000 körül az „őskárpátiak” vagyis a gravettiek idejében helyben jött létre. Ez azt jelenti, hogy mai népességünk háromnegyede legalább 20000 éve él a Kárpát-medencében. Ha tehát nevük változhatott is, az csakis az új hódító népesség miatt következhetett be, nem pedig lakosságcserétől. Semino adatai egyszer és mindenkorra kizárják a Kárpát-medence utóbbi 40.000 évben feltételezett kiürítéseit is. A genetika nem várt oldalról támogatta meg mindazon magyar kutatókat, akik az elmúlt évtizedben a 40000 éves távlatokban látják magyarázhatónak a Kárpát-medence történelmét.

Semino és szerzőtársainak eredménye nem kevesebbet mond, - illetve megengedi feltételezni - mint hogy:

- A Kárpát-medence történelmét indokolt 20-40000 éves távlatban kutatni, hiszen a „fizikai” nép java is ennyi idős
- A Kárpát-medence népi folyamatossága töretlen és nagyarányú 40000 illetve még inkább 20000 éve
- E terület a kérdéses 3500 év során nem (SEM) szenvedhetett megsemmisítő embervesztességeket, különben a népi folyamatosság megszakadt volna. Ez ma magyarul azt jelenti, hogy az „indoeurópai”-nak nevezett népek a Kárpát-medencében soha nem jutottak szóhoz – feltéve persze, hogy egyáltalán léteztek volna joggal e névvel illethető népek
- A beköltözők mindahányszor katonai erejükre – és nem létszámarányuk magas voltára – támaszkodva vehették át az uralmat az őshonos földművesek felett, miközben rendre beolvadtak a többségi őshonos népbe
- Emiatt feltehető, hogy Árpád népe esetében is szerényebb bevonuló létszámmal számolhatunk
- A nagyszámú bevonulás ténye feltehetővé teszi, hogy a hódítók nyelve is alakította az őshonosok nyelvét a beolvadások során – ezt Detre és Tutsek hun-magyar szószedete jól mutatja, - ugyanakkor a nyelvtani egyezések még korábbi időkbe vihetnek. E korábbi idők alatt a kőkort értem.
- Kétség nem férhet hozzá, hogy Tutsek örmény-hun szószedete messzemenően megfelel a magyar gyökrendszernek. Emiatt kétséget kizáróan ragozó-toldalékoló nyelvnek kell nevezzük a hunt bizonyosan, az örményt pedig jogos örökösnek – szókincsében mindenképpen.
- Végezetül pedig e 60 körüli régészetileg bizonyított szteppei betelepülés mégiscsak további megválaszolatlan kérdéseket hoz a felszínre. A velük beérkezők összlétszáma jóval több lehet a Semino által nekik meghagyott 27 százaléknál! Hisz ha szerényen átlagosan 30-50000 fővel számolunk bevonulásonként, az 2-3 millió fő lenne, így összességében jelentősen

többen lehettek, mint az eddig elgondolt őshonosok. Cser Ferenc és Darai Lajos nyomán felvethető, hogy e 60 honfoglaló keleti eredetű népesség jelentős része nem az ázsiai sztyeppékről érkezhetett, hanem a velünk azonos genetikai jellemzőket mutató szomszédból! Szerintük a szarmaták és Árpád népe, épp két nagylélekszámú betelepülői is ilyenek lehettek. Ők eszerint a genetikai térképen nem rontottak, hanem javítottak – ha valóban így esett.

Ha mindezzel sikerült néhány megoldatlan kérdésre ráirányítani a figyelmet, már megérte.

1. táblázat. A Kárpát-medencei etnogenezis története: Magyarország és Erdély

Idő	Ó-Magyarországról kivándorlás	Ó-Magyarországi helyi esemény	Ó-Magyarországra bevándorlás
43-41000		Szeletai műveltség 5000 évvel megelőzi a névadó Aurignac-i paleolit műveltséget.[1992] Az M173 / EU18-as gén a Kárpát-medencében.[1993] A mai magyar népesség 13 %-ban kimutatható.	
41700-32600		A szeletai kőipar kialakulása.	
40000		Őskárpátiak (gravettiek).	
28-25000	Őskárpátiak (gravettiek) Európában és a Kaukázus-	Nagyüzemi vadászat miatt jelentős népesség létrejötte.	Őskárpátiak a Kaukázusban.

[1992] Cser Ferenc–Darai Lajos (2006): *Magyar Folytonosság a Kárpát-medencében, avagy Kőkori eredetünk és a sejti tulajdonság-örökítő kutatás.* Fríg Kiadó [Pilisszentiván], p. 58.
[1993] Ornella Semino és társai: „The Genetic Legacy of Paleolithic Homo sapiens sapiens in Extant Europeans: A Y Chromosome Perspective.” *Science* Vol. 290. 2000. november 10. www.sciencemag.org

20000 9200	ban. A vadásztársadalmak elterjedése nyugaton, északon és keleten. Az ősszkíták elődei (szabirok) a Kaukázusban az újkőkorba lépnek.	Megjelenik az EU19-es gén. A mai magyar lakosság 60 %-ban kimutatható. Őskárpáti közösségek és települések. A magyar nyelv korai kezdetei.	
	Szvidériek keleten és északkeleten		
8000-6200		Az alföldi újkőkor magyar földművesei falvakban laknak. Minden további európai művelődés forrásai ők.	
6000-4000	Európai vonaldíszesek első szétáramlása nyugatra. A későbbi finnek, finnugorok elvándorlása északra és északkeletre (ld. Renfrew térképét). Al-Ubaid (4000) özönvíz utáni népe.	A bükki és tiszai művelődések Duna II. A helyben kialakult művelődés kibővül a délkeleti feláramlású néppel. Tönkölybúza Kengyelen, Szajol, Polgár, az Alföldi vonaldíszes kerámia népe.	Anatóliai bevándorlók.
6000-5500	Az utolsó rénszarvas is elhagyja Ó-Magyarországot, vele a vadászok nagy része is. Ők		

	kelet felé húzódhattak az északkeleti maradó jég miatt.		
6000-5800			A Körös anatóliai elszármazású népe Erdélyben és a Dél-Alföldön, (a Balkánon és Görögországban).
	Tell Halaf?	Alföldi-Körös közös műveltség. Duna I.	Tell Halaf?
4600-3900		A dunántúli vonaldíszes művelődés (DVK) őskorig visszavezethető helyi alapokon.	
		Erdélyi rézkori művelődése. Rézipar, a fokos (nem csatabárd) használata.	Folyamatos keleti kapcsolatok: Folyamköz, Anatólia, Trója, Kaukázus, Pontusz.
4400-tól	A rézművesek szétáramlása Európában.	Az erdélyi rézipar az ország húzóipara, népességgyülekezés.	
Kb. 4000		A kökénydombi ómagyar vérszerződés, az első ismert rovással olvasott ómagyar szöveg.	
4000	Al-Ubaid özönvíz utáni népe.	A péceli Ó-Magyarország, ez az első Kárpát-medencét egységesítő műveltség. Hamvasztásos temetkezés. Arcos urnák. Urnái a Trója II.-IV. rétegben találtakkal azonosak Budakalászi kocsi	
3900-3000		A lengyeli műveltség, a DVK	

		folytatója	
3800-tól			A szteppeiek áramlásának kezdete Európa felé, eredetük végső soron a Régi-Kelet.
3000	Kukutyin (Cucuteni) műveltségének kiáramlása a Kárpátok keleti ívén kívül, majd Görögországban a Dimini műveltségben (2500) is.	Bodrogkeresztúr.	Kaukázusi sumér telepesek.
IV. évezred	Tatárlakiak Jemdet Nasrban.	Duna III.	Uruk IV.
2800		A bronz Ó-Magyarországon.	
2500	A korábban nyugatra vándoroltakból a Rajna mentén kiválik a harangedényes művelődés. Velük harciasabb kelta eszmények kapnak teret.		
2300			Kubán-Majkop szkíta-sumér népe, a kurgánosok. Erős közvetlen sumér hatások.
2200			Anatóliai bronzművesek.
2000	Péceliek Ausztriában, Csehországban, Dél-Németországban, Közép-Európában, találkozás a harangedényes keltákkal. Innéttől kezdve	Az ó-magyarországi kelta kor kiteljesedése. Az Ó-Magyarországi bronziparok felfutása. Erdély és Nyugat-Magyarország a	Folyamközi eredetű kaukázusi sumér-szkíta-kelta betelepülők. 1 Az első kelet-európai pásztorok az Alföldön.

	indokolt a kelta név általános használata nyugaton.	nagyipar központjai. Újabb népességgyülekezés az ipar kiszolgálására.	
1800	Aunjetitz: ómagyarországi bronztelep, további kapcsolatok a Britszigetekkel.		

Bronzkor 2200-1600 táján			2 Pitvarosi csoport a Maros környékén 3 Elszigetelt, zárt életet élt a Latorca-Hernád völgyében, Kassától északra egy halomsírokban temetkező zsinegdíszes edényes népcsoport. 4 Hatvani kultúra - nagyállattartók 5 Ugyanezen vagy közeli rokon népesség más csoportjai Erdélybe hatoltak be, és hegyi településeket létesítettek (gesprengbergi csoport). 6 A hatvani kultúrával rokon, de más jellegű, tiszta keleti eredetű népcsoport tűnik fel Nyugat-Magyarországon és Burgenlandban. 7 Nyitrai csoport, a helyi középső bronzkori magyarádi kultúra népi alapja. A korai bronzkor vége (Kr. e. 18-17. század) 8 A Morava völgyéből költözött a Temesközbe a perjámosi kultúra népe. 9 "A Dunántúl középső szakaszán a szintén összetett eredetű (keleti és helyi) kisapostagi kultúrából sarjad ki a mészbetétes edények kultúrája, amely talán a legjellegzetesebb és legismertebb magyar középső bronzkori egység. Erdély 30 Macedónia és a Balkán hegység vidékeiről pásztorcsoportok húzódnak a Délkeleti-Kárpátok térségébe. 31 A **Coţofeni II–Kolozskorpád**-kultúra korszakában Délkelet-Erdélybe a Kárpátokon túli pásztortörzsek nyomulnak be. 32 A **Folteşti III–Zăbala-kultúra** népe a Háromszéki-medencéből (Zabola) és Brassó környékéről (Gesprengberg) a középső Maros vidékére is eljut (Vládháza, Nándor).

			33 **Glina III–Schneckenberg-kultúra** népe. Az új telepesek kiemelkedő magaslatokra építik föl falvaikat, kicsiny boronaházaikban tűzhely állt. Fal mellett kőből emelt lócát is ismerünk. Állataik között sok volt a juh, agancsekéik primitív, de ekés földművelésre utalnak. 34 A kora bronzkor végi Glina III.–Schneckenberg- és Cîlnic-kultúrák életének végén Erdély keleti, északkeleti részén egy, főleg zsinegdíszes kerámiát gyártó csoport jelenik meg. A Csíki-medence lakosainak emlékanyagát (Jigodin-kultúra) sok vonás köti a Glina III.–Schneckenberg-kultúrához, ugyanakkor edényművességük néhány megfelelőjét az Északi-középhegység kora bronzkor végi népességénél találjuk meg (Hatvan-kultúra).
1500		Halomsíros kelták nyugat-magyarországi bronzközpontja.	
1500-1300 Közép-ső bron-zor			10 Az i. e. XVI-XV. századtól kezdve (a nagyalföldi) déli tömb területén elterjedt a ló felszerszámozásának anatóliai módja és vele együtt az anatóliai típusú felszerelés: csontból faragott szíjelosztók, díszkorongok, díszített agancs zablapálcák. 11 A perjámosi kultúra és a Marostól északra, a Tiszántúlon, keleti eredetű hatvani-ottományi elemek fölött alakult ki a gyulavarsándi csoport. Déli eredetű vezetői telltelepeket létesítettek. 12 A halomsíros nép támadása. A támadók a Duna-völgyéből, nyugati irányból érkeztek, a régészet halomsíros kultúrának nevezi őket. 13 A Közép-Duna-medencei bronzkor katasztrófája. ... Egyelőre felderíthetetlen, mi történt. A Földközi-tenger középső és keleti medencéjében ugyanebben az időben, a Kr. e. XIII-XII. században mélyreható átalakulási folyamat zajlott le. ... Csapásaik alatt elpusztul a hettita birodalom, csoportjaik Egyiptomot támadják, sőt megvetik lábukat Palesztinában is (filiszteusok). ... Mégis valószínűnek látszik, hogy a Duna-Tisza-vidék korábbi lakossága nem pusztult el nyomtalanul, hanem kisebb-nagyobb rajokban, déli irányban tért ki a támadók elől. Erdély 35 A korai és középső bronzkor fordulóján Délkelet-Erdélybe, a Háromszéki-medencébe moldvai csoportok vándoroltak be. A Monteoru- és Costişa-kultúrákkal ro-

			kon a Ciomortan-kultúra népe. A csíkcsomortányi Várdombon fölépített települét sánccal erősítették meg. Kétfülű korsóik, gömbös testű táljaik, csészéik közül egy-egy bekerült fölhúzott lábbal oldalt fektetett halottjaik sírjába is. 36 Előbbiek néhány erődített településön nem élhettek sokáig. A **Monteoru-kultúra** újabb csoportjainak beáramlását nem tudták megakadályozni, s Erdély nyugatabbi részeire húzódtak. Edényeik jellegzetes, bekarcolt háromszögdísze, a beböködött pontokkal kitöltött vonalpár, a széles szájú bögre később a Wietenberg-kultúrában tűnik föl. E kultúra – Erdély középső bronzkori népességének legjelentősebb hagyatéka – **mindenütt előbukkan a hegyektől körülzárt medencében**. Kialakításában a Coţofeni- (Cîlnic-) kultúra népét gondolják a legfontosabb résztvevőnek. 37 A Barcaságba betörő havasalföldi **Tei-kultúra népe** **38** A Wietenberg-kultúra népe Erdély egész területét elfoglalja, Dél-Erdélyből is elűzi-magába olvasztja a Tei-kultúra csoportjait. Csupán a Hargitán túli terület nem kerül birtokukba, a Háromszéki-medencében a Ciomortan-kultúra népét kiszorító Monteoru-kultúra veti meg a lábát. A Wietenberg-kultúra telepei folyók alsó teraszán, fennsíkokon s jól védhető csúcsokon bukkannak föl, épületeik borona- vagy talpasházak, de találunk földbe mélyített kunyhót is (Radnót). Meglepően kevés a földművességhez kapcsolódó emlékük, jelentős viszont vadászatuk és az állattenyésztés, elsősorban a marhatartás. Mivel **az erdélyi fémlelőhelyek kizárólagos birtokosai**, gabonát nyilván aranyért-bronzért kaptak cserébe szomszédaiktól. 39 Az Ottomány-kultúra emberei elhamvasztják halottaikat, ahogy Erdély középső bronzkori lakosai is, akiknek szomszédai az Alföldön s a Kárpát-medencén kívül is csontvázasan temetkeznek. Úgy tűnik, a középső bronzkor elején a Tiszántúl népessége benyomult Erdélybe (hagyatékuk Désen és az Aranyos menti Bágyonon is feltűnik), s ott a Ciomortan-, s egészen délen a Tei-kultúra népével keveredett. Nem zárható ki, de kevés a valószínűsége annak, hogy a Cîlnic-kultúra népe részesévé lett volna Erdély ekkori lakossága kialakításának. 40 A 14. század végén a Kárpát-medencébe középeurópai pásztortörzsek törnek be északról. A láncreakci-

			őszerűen meginduló népmozgások közvetve-közvetlenül megingatják az erdélyi kovácsok, kereskedők, katonák gazdaságának alapjait. A jól ismert utakon, ahol addig árujukat szállították, soha nem látott emberek kóborolnak. Menekülő csoportok Erdélybe is betörnek, a helybéliek elássák értékeiket, hogy aztán többé ne találjanak rá rejtett kincsükre (Igenpataka, Déva, Somogyom). A Maros mentén az elűzöttek után vonuló **„halomsíros" népesség** birtokba veszi Dél-Erdély területét, hagyatékuk Szeben környékén (Hermány), a Mezőségben (Mezőbánd, {26.} Malomfalva) és a Hargitán túl is föltűnik (Kézdiszentlélek). Az Alföld egykori lakosaival együtt megszállják Délnyugat-Erdélyt is (Déva, Vajdahunyad).
1200		Az urnamezősök szokásainak elterjedése. Visszatérés a szellemiek hangsúlyozásához.	Anatóliai csoportok a vasat hozzák. Urnamezős temetkezés.
Késői bronzkor			14 A Tisza völgyében a Bodrogtól a Marosig a halomsíros kultúra új temetői tűnnek fel, valószínűleg (az előbbi) támadók hagyatéka. 15 Az élet először a Dunántúlon és a Pest megyei dombvidéken lendült fel. A területet a hatalmas középeurópai urnamezős kultúra népe szállta meg, és magába olvasztotta a késői halomsíros elemeket. 41 **Noua-kultúra** népe északon a Szamos középső folyásáig, nyugaton az Érchegységig terjeszkedik. A Szamos mentén néhány csoportjuk eljut a Kelet-Alföldre is, ahol elkeveredik az amúgy is vegyes helyi lakossággal (Berkesz–Demecser-csoport). E marha- és juhtartó nép telepeit alig ismerjük, Moldvában könnyű szerkezetű faépítményeik állottak, ezek bizonyára megvoltak Erdélyben is. A temetőkben (Brassó-Kereszténfalva, Hermány, Tövis stb.) felhúzott lábbal oldalukra fektetve nyugosznak halottaik, vagy csupán hamvaik kerülnek földbe. Egyszerű bordadíszes fazekaik, kétfülű bögréik jó része a Monteoru-kultúra magukba olvasztott csoportjaitól származik. Háromélű csont nyílhegyeik, lovaik kantárjának háromlyukú csont zablaoldaltagja, a bütykös nyakú bronztűk, horgas nyelű sarlók messze keletre vezetnek, a Dnyeszter és a Dnyeper között élt Szabatinovka-kultúra népéhez. Ezek a protoeuropidok (Erdélyben alpi és mediterrán embertani alkatok is föltűnnek) valószínűleg óiráni nyelvet beszéltek, így a Noua-kultúra népének Kárpát-medencei megtelepedése

			az első irániak itteni megjelenését jelenti. 42 (Urnamezősök, Kr. e. 1000) Az újabb hódítók, a **Gáva-kultúra** népének közösségei sorra birtokukba veszik a Küküllő mentét (Medgyes), az Olt völgyét (Réty), a Mezőséget és a Szamos vidékét (Oláhlápos). Telepeik között erődített is előfordul, lakásaik talpas vagy boronaházak, ovális vagy négyszögletes, földbe süllyesztett kunyhók, amelyek közepén tapasztott tűzhely állott. Főként szarvasmarhát tartanak, jelentős lóállományuk van. A nagyszámú bronzsarló ellenére is kisebb jelentőségű volt a földművelés, a hús nagy részét is vadászattal szerezték. Megtelepedésük után **újra felvirágzik az Érchegység környékének bronzművessége**. Szinte minden eszköz, szerszám, fegyver és ékszer bronzból készül: fejszék, sarlók, kardok, lándzsák, övek, tűk, bográcsok majdnem számtalanul kerülnek a földbe ásott raktárleletekbe, mint Ispánlakán, Felsőmarosújváron, Nagysinken és Marosfelfalun (Cincu–Suseni-„horizont”). A halottait elhamvasztva, urnában elásó **Gáva-kultúra népe és a vele rokon csoportok** mind nagyobb területet kerítenek birtokukba a késő bronzkor végén.
1100-900	Az urnamezősök szórványokat létesítenek Lengyelországban, az Alpokban és Itáliában. Ezek a nagyüzemi vasművelés európai elterjedésének első állomáshelyei. Populonia vasiparának kezdete az etruszk összeolvadást eredményezi.	Jelentős népességkivándorlások Ó-Magyarországról a felszaporodott lakosság miatt.	
900-700	Ó-Magyarország központtal fenti szórványok körül egységes		16 A Kr. e. VIII-VII. században keleti eredetű népcsoportok hatoltak be Magyarország területére. 42 (szkíták, 750 körül) A késő bronzkor közepén a stabilizációt segíti elő egy **keleti eredetű lovas népcsoport** szervező ereje is. Igaz, uralmuk nem tartós: kaukázusi

	művelődés alakul ki. Mindez törökös törzseink erőteljes elterjedését mutatja.		baltáikat, sajátos kantártartozékaikat más kincsekkel együtt még jóval a késő bronzkor vége előtt elrejteni kényszerülnek, nemcsak Erdélyben, hanem a Dunántúlon és a Dráva–Száva közén is (Felsőmarosújvár, Ispánlaka, Karánsebes, Kőfarka). Velük együtt – úgy látszik – feltűnnek a vasművesség első nyomai (Oláhlápos, Bogda, Babadag). Erdélyben ezután hosszabb békés fejlődés tanúi lehetünk, a kovácsok főleg fejszéket és sarlókat gyártanak, mint a késő bronzkor vége felé elrejtett raktáraikból kiderül (Mojgrád, Pusztatóti stb.). Ezek a szerszámok fegyvernek is alkalmasak voltak, mégis főleg a gazdálkodást segítették. 43 A **Basarabi-kultúra** népének első elemei a Maros középső folyása mentén föl (Gyulafehérvár, Tărtăria-Alsó-Tatárlaka stb.), később az egész Erdélyi-medencében megtelepülnek (Marosvásárhely, Maroscsapó, Kolozsmonostor). Itteni telepeiket a havasalföldiekkel ellentétben huzamosabb ideig használják, gyakran meg is erődítik. Sövényfalú, sárral tapasztott házaik között gyenge szerkezetű felszíni épületek is emelkedtek, főként állattartásból éltek. A népesség jelentős része fémművességgel foglalkozhatott; jellemző, hogy a határvidéken olyan leletek kerülnek elő, amelyek az erdélyiek által nem (vagy igen ritkán), de a környéken használt bronztárgyakat tartalmaznak (Marosportus, Alvinc, Vajdéj).
(1200)-800-400	Ó-magyarországi kivándorlások Etrúriába és a Pó völgyébe.		
750-től			Cimmeri szkíták betelepülése. 17 A Kr. e. VII. század elejétől kezdve a Dunántúl nyugati és északi részeire, valamint a Duna túlpartján fekvő, szlovákiai Kisalföld délnyugati felére a közép-európai Hallstatt-kultúra keleti ága terjeszkedett ki... 44 A **Balta Verdecsoport** (Miriszló, Borosbenedek). Aranyfeldolgozásukról nem sokat tudunk, azonban gyanítható, hogy a Kárpátok vidékének több aranytárgya itt készülhetett, mert a Mihályfalván előkerült korai leletben többek között megtalálható a dályai kincs karperecének és a michałkowói kincs szárnyas gyöngyének párja. Később is csak elvétve tűnnek föl aranytárgyak, ezért valószínű, hogy többnyire a kereskedelemnek dolgoztak.

			Ez a szigorúan rítustartó kora vaskori népesség kétségtelenül közeli rokona a kelet-európai szkítáknak. Az 5. század végén író – de Hékataiosz 6. század végi adatait használó – Hérodotosz pedig úgy tudja, hogy a Maros az agathürszöktől folyva ömlik a Dunába (IV, 48). Másrészt az agathürszök a neurok szomszédai (IV, 125), az utóbbiak viszont a Bug mellett, a Türasz (Dnyeszter) forrásvidékén laktak (IV, 17, 51). Ezek az adatok nemcsak Erdélyre vonatkoztathatók, hanem a Kárpát-medence egész keleti felére vagy általában a Kárpát-medencére.
500			19 Kr. e. VI-V. sz. fordulója táján új, egységes színezetű régészeti kultúra bontakozott ki. Előzményeit rosszul ismerjük, helyi gyökerei mégis aligha kétségesek. 45 Amikor az 5. század elején erre a vidékre **havasalföldi (Ferigile-kultúra) és közép-balkáni csoportok településnek,** föladják ugyan alföldi birtokaikat, erdélyi telepeik viszont békében maradnak. A Kárpátokon belül s kívül elterjedt fémmunkákból (tükrök, akinakészek, tegezzárak stb.) azt is tudjuk, hogy továbbra is ők látják el a szomszéd vidékeket (néha távolabbi területeket is) közkedvelt szkíta tárgyakkal. A görög világ látóköréből azonban eltűnnek. Hérodotosz még említi egy, az 5. század közepe felé élt királyukat, Szpargapeithészt (IV, 78), utoljára pedig Nagy Sándor tanítómestere, Arisztotelész nevezi meg őket: szerinte törvénytisztelők és éneklik törvényeiket (*Problemata* 19, 28). A 4. század közepén még Erdélyben éltek. Ezután – a régészeti anyag tanúsága szerint – nem temetkeznek többé az agathürsz temetőkben, Erdély lakosai magukra hagyják halottaikat s szinte maradéktalanul elvándorolnak.
420-400 körül			La Téne-i kelták betelepülése 18 A Dunántúl déli és délkeleti felében a Kr. e. V. századtól kezdve másféle régészeti kultúra jelentkezik, amely ... kezdetben a Tisza-vidékkel is kapcsolatban állt, kifejlett vaskori kultúrája azonban a Dráva-Száva közének kultúrájához köti.
400			20 A Kr. e. IV. század elején a kelták nagyarányú hódító vándorlásai következtében Itália és a Kárpát-medence nagyjából egyidőben hadszíntérré vált. 46 A **kelták megjelenése**. Ők már a 4. század végén föltűnnek a Balkán hegység keleti felén, 335-ben békekövetet küldenek Nagy Sándorhoz, majd a Balkán hegység környékén Kasszandrosz veri vissza támadásukat.

			Az elnéptelenedett Erdély egy időre hazát kereső csoportjaik kezére jut. A betelepítés régészeti nyomai jobbára a 3. század elejétől figyelhetők meg, addig csak néhány – Balkánt is megjárt – harcos temetkezését ismerjük (?Oláhszilvás). A korai kelta stílusú leletek, amelyeket az erdélyi La Tène-anyag többségétől eltérően kelták hagyatékának tarthatunk, jellemző módon az Érchegység közelében (Nagyenyed, ?Oláhszilvás) és a Sajó, Nagy-Szamos vidékén (Újős – ha ide tartozik –, Erked, Csépán) találhatók. A későbbi Dacia erdélyi részének lakosai között csupán egyetlen, valószínűleg kelta eredetű népcsoportot ismerünk, a **kotinokat-kotenszeket** (Ptolemaiosz III, 8, 3., ILS 8965). Ezek másik, az Északi-Középhegység nyugati felén megtelepedett részéről Tacitus azt írja, hogy – szégyenszemre – vasat bányásznak (*Germania* 43). Az adatok közötti összefüggés megengedi, hogy a daciai kotinokban a 3. századi kelta telepesek utódait keressük. Ezek azonban számban elenyésző, de jelentős kisebbségét alkották Erdély kelta kori lakosságának. 47 A betelepülő népesség zöme **alföldi dákokból** állt (Vekerzug-csoport). Az Erdélyi-medence lakosságának kultúrája ettől az időtől kezdve, a dák királyság korára fokozatosan átalakul.
250		Kelta néven jegyzett államszövetség Ó-Magyarországon	48 A vasművesség hagyományai töretlenek, a műveltségi rétegek azonban kiegészülnek egy újabbal: A „dák várak”, a „dák ezüstleletek” pontusi kötődésű anyagával. Ebben a folyamatban **havasalföldi és moldvai népcsoportok beáramlása is fontos tényezőnek tűnik**: hogy Boirebisztasz királyságának határain belül vagy e királyság létrejöttének előzményeként, ma még nehezen eldönthető kérdés. A Fekete-tenger menti görög városokkal való szoros kapcsolat, a **dákok és geták** közös fennhatóság alá kerülésére mutató adatsor azonban vonatkozásaiban inkább a dák királyság történetének része.
190			Pó-völgyi kelták visszajövetele.
58		A Nagy Ókori Világháború kezdete Galliában.	
35		Róma Ó-Magyarországra támad.	
20			21 Szarmaták az Alföldön. 53 Szarmaták a Partium északi részén.[1994]

[1994] A 30-53 tételek forrása: *Erdély története I.* (1988) Akadémiai Kiadó, Budapest.

			22 Jazigok betelepülése.
116-118			49 A 116–118-as **szarmata** háború megmutatta, hogy Daciának kevés a jelentősége a Dunától délre eső provinciák védelmében, a támadások megelőzésében. 50 A **jazigok** a tartomány nyugati, a roxolánok a keleti oldalán, tehát a Bánságon és Havasalföldön keresztül betörhetnek a birodalomba, s ezt az új tartomány sem tudja megakadályozni. 51 Dacia Porolissensis völgyekkel tagolt hegyeinek néhol sűrű táborsora az észak felől támadó **szabad dák, dák kultúrájú kelta törzsek *(anartii)*, valamint a később szintén észak felől érkező germán törzsek *(buri)* betöréseitől védte a tartományt.** 52 A tartomány északi és keleti szomszédságában élő, meg nem hódított vagy a dák háborúk után elmenekült, ún. **„szabad dákok", valamint a karpok és a kosztobókok** voltak.
271-274			Az erdélyi felszabadító háború. Róma felszámolja Dácia provinciát. A "tettes" ismeretlen a mai történetírás szerint.
Kr. u. 375			23 Karaton és a hunok népe. Uldin, Ruga, Atilla. 54 A hunok Erdélyben.
476		Róma felszámolása. A rabszolgatartók veresége, a hun (germán) győzelem. A magyar ókor vége s a középkor kezdete.	
568			24 Baján avar népe. 55 Az avarok Erdélyben.
598			25 Három leszakadt avar törzs betelepülése. 56 Avar törzsek maradékai Erdélyben.
670			26 A griffes-indás nép. 57 A griffes-indás nép Erdélyben.
895			27 Árpád népe: a szabirok és onogurok hazajövetele. 58 Árpád Erdélyben.
XI-XII. szd.			28 Besenyő részlegek betelepülése. 59 Besenyő részlegek Erdélyi betelepülése.
1239-45			29 Kötöny kun népe IV. Béla idejében a tatárjárás után mégiscsak visszajön és megtelepszik az Alföldön.

Nógrády Mihály (Ottawa)

A nevek bizonyítanak. A magyarok nevei, kilétük és őshazájuk

A magyarság nem a szittyák vagy a hunok leszármazottja, hanem a Kárpát-medence őshonos lakossága, és a mai beszélt nyelvektől függetlenül azokkal a népekkel rokon, akik génállományának túlnyomó része egyezik az övékével.

Bevezető

Ez a tanulmánysorozat egy hosszú kutatómunka eredménye, melyet a félremagyarázott magyar történelemírással ellentmondó tények tettek szükségessé.

A magyarok kilétét illetően több állásfoglalás létezik és ezek egyike a szittyáktól való származás. Még a közelmúltban kiadott munkák is megemlítik ezt a lehetőséget, jóllehet feltételes módban.[1995] Azonban a szittyák „iráni nyelvet beszélő euráziai nomád nép" volt a Magyar nyelv történeti-etimológiai szótára szerint,[1996] ami megegyezik a nemzetközi felfogással. Ennek ellenére ez a származástan beszivárgott a magyar történelembe és széleskörű népszerűségre tett szert.

A másik népszerű és közismert elmélet szerint a hunoktól származunk, akik az 5. században vonultak be a Kárpát-medencébe, majd később elmentek, de – a szájhagyomány szerint – megfogadták, hogy visszatérnek. Vissza is tértek 896-ban, de a tudományos körök szerint azok nem hunok, hanem magyarok voltak és szlávokat találtak Magyarországon.

Azonban a hunok „török nyelvűnek tartott lovas nomád nép" volt a Magyar Nyelv Értelmező Szótára szerint,[1997] tehát nem lehettek magyarok. Ennek ellenére, tőlük örököltük külföldi Hungár nevünket. Akármennyire is tévesek ezek a felfogások, az a nézet, hogy a magyarok a szittyák vagy Attila hunjainak leszármazottjai lennének, a mai napig fennmaradt.

Ezekkel az elgondolásokkal párhuzamosan a Magyar Tudományos Akadémia a magyarság kétséges uráli eredetét támogatja, annak ellenére, hogy ezen elgondolás felülvizsgálatának már régen meg kellett volna történni.

A hungárokkal és a Kárpát-medence őslakosságával kapcsolatban az irodalom oly nagy és annyira szétágazó, hogy a kutatás menetét le kellett szűkíteni eredeti forrásmunkákra és olyan művekre, melyek hitelt érdemlően tárgyalják a témát.

A történettudomány legmegbízhatóbb forrása a régi krónikák feljegyzései. A régi időszakok eseményeit leíró személyek időtávban közel álltak a történéshez; sok esetben pedig résztvevői voltak. Ezek helyesen közlik, hogy a hungárok, akik 896-ban vonultak be a Kárpát-medencébe a hunok leszármazottjai voltak.

Egyik legrégebbi fennmaradt írott emlék a hungárok Kárpát-medencébe való bevonulásáról 896-ban az ismeretlen szerző által latinul írt Gesta Hungarorum.[1998] A gesta fő célja a királyok és az uralkodó osztályból származó előkelők ismertetése. Hódításaik és elért eredményeik rögzítése Álmos, majd fia Árpád vezetése alatt. E csoport tagjai alkották az uralkodó osztályt a történelmi Magyarországon 1301-ig. Majd 1526-ban I. Ferdinánd, történelmünk folyamán a harmadik Habsburg, formált jogot az ország trónjára.

[1995] Bárczi és Országh 1962: 307, 6. kötet

[1996] Benkő 1967: 767, 3. kötet

[1997] Bárczi és Országh 1960: 379, 3. kötet

[1998] Anonymus c. 1200. Hasonmás kiadásban megjelentette a Magyar Helikon Pais Dezső fordításában 1977-ben.

A helyi és környező lakosságról kevés szó esik, csak nevüket említi a krónikás, amint különböző helyeken érintkeznek a bevonuló Hungárokkal. Anonymus Gestáját vizsgálva a következő népneveket találjuk: *Bavaroy* (bajorok); *blachý* (kétes név, valószínűen török); *bulgaros* (bulgárok); *carinthinos* (karintiaiak); *crovat-* (horvát); *cumanoy* (kunok); *francie* (frankok); *grecoy* (görögök); *hungari* (hun-nép); *moger* (magyar); *polonoy* (lengyelek); *romanoy* (rómaiak) *rusticoy* (ruszkik vagyis oroszok); *scithicoy* (szittyák); *theotonicoy* (tótok vagyis németek); *picenatis* (besenyők). Tehát Anonymus ma is felismerhető név szerint jegyzett le minden olyan népet, kikkel Árpád népe érintkezett. Kivéve a *sclaui*-t.

A *sclaui*, helyes latinsággal írva *sclavi* amely a középkori latin *sclavus* többesszáma, nem jelenthetett szlovéneket, amint azt a Gesta fordítója értelmezte, mert jelen van olyan népnevekkel kapcsolatban is, akikről tudjuk, hogy még ma is szlávul beszélnek. Máshol pedig egymagában jelzi a *sclavi*-t mint helyi lakosokat, majd köznévvel társulva bukkan fel. Ez arra enged következtetni, hogy a szó nem nemzeti azonosságot, hanem életformát, társadalmi állapotot jelentett.

A szó a következőképpen fordul elő a latin szövegben. Pars 9: *Terram habitarem sclavi, Bulgary et Blachy ac pastores romanoy* (Azon a területen *sclavok*, bulgárok és blakok meg a rómaiak pásztorai laknak); Pars 11: *et fecisset ibi habitare sclavos et bulgaros* (s lakosokul *sclavokat* és bulgárokat tett oda). A logikának ellentmond, ha a *sclavi* vagy *sclavos* szlávokat jelentene, hiszen Bulgária lakossága szláv volt.

Továbbmenve, Pars 12: *sclavy habitatores t[er]re audientes adventii eoy timuerunt valde et sua sponte fe[cit] almo duci subuigatierunt* (a vidéken lakó *sclavok* meghallván közeli vonulásukat, nagyon féltek és alárendeltségüket önként felajánlották Álmos vezérnek); Pars 50: *Sclavoy et pannonoy gentes et regna vastaverunt et eoy regions occupaverunt* (A *sclavok* és pannonok vidékeit és országát feldúlták és területüket odáig elfoglalták).

A 20. században, a Gesta fordítója a kérdéses *sclaui*-t másokhoz hasonlóan szlovéneknek értelmezi, és ez lehet az oka, hogy a Hungár bevonulás előtti Kárpát-medence népét a mai történészek szlávnak tartják. Az uralkodó osztály neve mindenkor *Hungar* a Gestában. A *moger* név szintén előfordul, amit a történészek a mai magyar név régies formájának tartanak.

A hungár bevonulás után kb. 10 évvel született Konstantinosz, a bizánci Görög birodalom császára (905-959) akinek a *Birodalom Kormányzása* című munkájában a Kárpát-medence és a körülötte élő népek is említést kapnak, főleg a 948-952 időszakot felölelően. Ezek közül a szláv nyelvet beszélők: Βουλγαρων (bulgárok); Χρωβατοι (horvátok); Ρως (rosz vagyis oroszok); Σερβλοι [sic] (szerbek).[1999] Egyszer ott is felbukkan a Σκλαβοις (szklavok) akiket földrajzi helyzetük szerint úgy is lehet értelmezni, mint az oroszok adófizetőit.

A görög Σκλαβοις ‘rabszolga’ jelentéssel fennmaradt olyan befolyásos nyelvekben, mint a német *Sklave*, a francia *esclave* és a spanyol *esclavo*, melyek megegyeznek a középkori latinban használt szó valódi értelmével. Eszerint két-

[1999] Moravcsik 1988: 30-51

ségtelen, hogy Anonymus a leigázott és rabszolgasorban tartott helyi lakosságot hívta úgy, akiket nem nemzetiségük, hanem életmódjuk, alacsony társadalmi helyzetük szerint nevezett meg.

A hungárok előtti szláv jelenlét tana a Kárpát-medencében magas fokra emelkedett a 46 évig tartó orosz megszállás alatt (1945-1991), és ezt tanították az iskolákban. Egy új nemzedék nőtt fel abban a hitben, hogy magyar elődeik betolakodtak a Kárpát-medencébe. Ez a téveszme részesült előnyben és vált elfogadottá úgy Magyarországon, mint külföldön.

De a szláv népnév eredete bizonytalan. Az elgondolások közül öt részletesen kidolgozott elmélet foglalkoztatja a szlávistákat a probléma megoldását illetően.

1. A név a szláv *szlava* 'dicsőség'-ből származik, vagyis ők a 'dicsőségesek'.
2. A **szlovo* 'szó'-ból, vagyis azok, akik ugyanazt a nyelvet beszélik.
3. A kevésbé megnyerő **szlue-*/**szlei-* 'lassú'.[2000]
4. Földrajzi eredetbe tartozik a **szlov-*/**szlav-* > *szlověne*/*szlovjane* 'vízparton élő népek' és a **szlov-* 'domb'.[2001]
5. A nevet az európai rabszolgapiac alkotta. A *szláv* rabszolgákat vásárlók, amikor nevüket kérdezték, mindig hallották az előbbi neveket. A név […], melyet gyakran és tisztán ismételtek, megmaradt az idegen vásárlók emlékezetében. Így ez a jelentés át lett ültetve a szláv névbe. Baudouin de Courtenay összehasonlítja a latin *sclavus*-t, német *Sklave*-t, francia *esclave*-t stb. olyan jelentés átvitelekkel, mint *Schweizer*[2002] 'portás, kapus', Wegier[2003] 'vándor kereskedő'. Ezt a magyarázatot adja legtöbb szótár, enciklopédia és a többi ilyen témakörrel foglalkozó munka.[2004]

Amint kitűnik, nincs osztatlan egyetértés a *szláv* népnév eredetét illetően. De mindettől függetlenül ezen a néven ismert az a nagy népcsoport, amelyik a szláv nyelvet beszéli. Azonban e népcsoportba tartozók genetikai kitevője sokféle. Például a lengyelek és ukránok szláv nyelven beszélnek, de nagyrészük genetikailag a magyarság túlnyomó részével azonos. Tehát a kérdés jogos; hogyan lehetne egy összetartozó népet legjobban meghatározni? A beszélt nyelv szerint, az ország ahol élnek, vagy genetikai összetevőjük szerint? Döntő lehet-e egy mesterségesen meghúzott politikai határvonal hovatartozásuk elhatározásában?

Mivel az eddigi *szklávusz-szláv* szószármaztatásra csak korlátolt bizalommal támaszkodhadtunk, célszerűnek tűnik tüzetesebben megvizsgálni. Az első észrevétel az, hogy a latin *sclavus* szót 'rabszolga' jelentéssel csak a Román kívüli középkori latin irodalomban találjuk.[2005] Ez lehet az oka, hogy Anonymus ezért használt *sclavi*-t, ami a *sclavus* többesszáma, amikor a Kárpát-medence leigázott

[2000] Rudnyćkyj 1960: 68-70
[2001] Rudnyćkyj 1960: 68-69
[2002] *Schweizer* elsődleges német jelentése 'svájci'.
[2003] *Wegier* elsődleges lengyel jelentése 'magyar'.
[2004] Rudnyćkyj 1960: 70
[2005] Lozinski 1964: 19-30

őslakosságát, mint rabszolgát jegyezte le. A római krónikások viszont a *captivus* és *servus* szavakkal jelölték a rabszolgákat.

Domino du Cange és Carolo du Fresne, a szláv jelentéssel ellentétben, világosan kimutatja a latin *sclavus* 'rabszolga' értelmét.[2006] A sclavus szó értelmének helyes meghatározásához figyelembe kell venni a szöveggel való összefüggést is. Az egyik példa, amit a szerzők idéznek, kimutatja, hogy a szöveg összefügg a 'rabszolgák' (captivi) jelentéssel: *Cum Christianis Sclavis, sic namque vocantur captivi* (Ugyanaz a rabszolgák neve, mint a keresztény szklávoké). Tehát a *szklávusz* és *szláv* kifejezéseknek semi közük nincs egymáshoz. Az egyik életmódot vagy társadalmi helyzetet jelöl, míg a másik egy nyelvet, amit egymástól különböző nemzetek beszélnek. Sajnálatos, hogy a tudósok nem tudnak következetesen megegyezni ezen a téren.

Amit a latin *sclavus* és a szláv nyelvből eredő *szláv* szó kapcsolatáról írtak, annak legtöbb része elmélet és csak ezen a szinten lehet vele foglalkozni. A valóságban, a római rabszolgák mindenféle nemzetiségekből tevődtek össze és számbelileg felülmulták a szlávokat. Azonfelül, Rómában a rabszolgák népnevük szerint voltak nyilvántartva fogságba esésük után. A Colosseo[2007] című ismertető füzet szerint a római Kolosszeumtól keletre nagy laktanyák maradványai találhatók, ahol gladiátorokat tartottak fogságban. Ezek között van a Ludus Dacicus (dác gladiátorképző) és a Ludus Gallicus (gall gladiátorképző), melyeket a gladiátorok volt hazája szerint neveztek el. A trákok is említést nyernek a füzet 54. oldalán, de a szklávok nem.

Még a *sclavus*-ban levő *c* jelenlétét kell tisztázni, ami alaktani eltérés. A *c* amit k-nak ejtünk, jelen van a latin *sclavus*-ban de hiányzik a *szláv* névből.

Legtöbb szótár Jakob és Wilhelm Grimm féle etimológiára hivatkozik, ami azt igyekszik bizonyítani, hogy az angol *slave*, a német *Sklave* és ezek más nyelvekben létező változatai 'rabszolga' jelentéssel a bizánci görög Σκλαβοι [szklávi]-ból származnak, amely azonos a Szláv névvel. A 'k' betű jelenléte a német *Sklave*-ban csak futólagosan van említve, mégpedig azon hibás feltételezéssel, hogy a szó a szláv nyelvből let képezve és a 'c', amit k-nak ejtünk, beillesztése az 'sl' közé római sajátosság. Hét oldalt lehetetlen egy bekezdésbe sűríteni, de az etimológiai magyarázat 2. szakaszának egy része elégségesen mutatja a Grimm testvérek felfogását.

"[…] der wie in den oben erwähnten formen auch hier erscheinende k-laut, der bei slavischem ursprung des worts natürlich secundär ist, dankt wahrscheinlich lateinisch sprechenden bewohnern der östlichen Donaugebiete seinen ursprung, c zwischen sl einzuschieben ist eine romanische eigenthümlichkeit […]"[2008]

(Magyarul: […] a fent említett alakzatokban [Σκλαυηνοι, Σκλαβηνοι, Σκλαβος, Σκλαβοι] szintén jelen van a k-hang, amely természetesen másodla-

[2006] Cange and Fresne. 1883-1887: 357, vol. 7

[2007] Ministero per i Benie le Attività Culturali Soprintendenza Archeologica di Roma. (42. oldal).

[2008] Grimm 1905: 1310, vol. 16

gos, ha figyelembe vesszük a szó szláv eredetét, ami minden bizonnyal a Duna keleti térségében élő latinul beszélő lakosságnak köszönhető. A c beillesztése az sl közé római sajátosság […][2009]

Annak állítása, hogy a szó a Duna [dél]keleti térségében keletkezett, helytálló, de újabb bizonyíték szerint nem kizárólag a latin nyelvben, hanem a Kelet-római birodalom görög-latin szóhasználatában. A szó jelentése is hiányzik és az általuk beszélt nyelvet sem említik az akkori görög és latin nyelvű írások.

Az elgondolás, hogy *Szklávusz*nak hívták az avarok könnyen feláldozható rabszolga harcosait, elfogadhatónak ígérkezik. A keresztény időszámítás 531. esztendejétől kezdve az Alduna mentén történő hadműveletekkel kapcsolatban, a barbár csoportok, mint Σκλαβηνοι [Szklavini] voltak megemlítve.[2010]

Az avarok, akik abban az időben uralták a Kárpát-medencét és az Aldunától északra eső területet, más szteppei népekhez hasonlóan, a helyi leigázott lakosság közül gyüjtötték a könnyen feláldozható előharcosokat. Azok a katonák rabszolgák voltak a szó legszorosabb értelmében. Lemészárlásuk nem befolyásolta az elit Avar hadsereg hatékonyságát. Ettől fogva az avarok rabszolga harcosait görögül *szklavini* vagy *szklaveni*-nek, latinul pedig *szklávusz, szklávi*-nak hívták. Majd a név kiterjedt az elfoglalt területek egész lakosságára, ahonnat ezek a katonák származtak.

A *sclavus* [szklávusz] szó ‘rabszolga’ jelentését igazolja egy 14. században lejegyzett arab betűkkel írt többnyelvű szótár, amely 1960-ig ismeretlen volt. E szótár eredetijét magánkézben őrzik Jemenben. A szótári szavak egyike a سكارفا kiejtése *szkláva* és jelentése ‘rabszolga lány’ az akkori görög [illetve görög-latin] szóhasználatban.[2011] Szószerkezetileg *szkláva* a latin *sclavus* nőnemű alakjának felel meg.

Azonban e név viselői Avar fennhatóság alatt éltek, ezért eredetét az ő nyelvükben kell keresni. A *szklaveni*-hez hasonlóan az avarok neve is görög közvetítéssel került be az európai nyelvek közé, hibás kiejtéssel. Ugyanis a görög *Αβαρ* β-betűjét a bizánci kiejtés szerint v-nek olvasták (Avar) a klasszikus görög b-kiejtés helyett (Abar). Így az Abar név végső forrását a török nyelvek között találjuk, ahol a szó jelentése ‘engedetlen, ellenszegülő’.[2012]

Ezért kell a török nyelvekben keresni a *Szkláv* elnevezés eredetét is, hiszen a felettük uralkodó avarok adhatták nekik. Ez azt jelenti, hogy a görögök tőlük vették át, majd továbbították más nyelvekbe, ahol további átalakulásokon ment keresztül.

Élvonalbeli kutatók szerint a korai bulgár nyelvben létezett egy hun-török szó: *szaqla* ‘őrizni, figyelni’ jelentéssel. Más török nyelvekben a főnév *szaqla-w* jelentése ‘őr, őrzés, őrség’. Ehhez a tőhöz járult hozzá az *–in* gyűjtőnév képző, ami *szaqlavin*-t eredményezett és a név jelentése kibővült ‘betanított rabszolga’-ra. Majd a *q*-ból *k* lett és az előtte levő *a* kiesett, ami a görög *szklavin*-hoz és a

[2009] Köszönet Simon József úrnak a német szöveg kielemzéséhez nyújtott segítségéért.
[2010] Pritsak 1983: 365, 367, 392
[2011] Golden 2000: 111, no. 28, section 190-col.C
[2012] Benkő 1967: 201, vol. 1

latin *szklavusz*-hoz vezetett.[2013] (Omeljan Pritsak etimológiájának teljes szövegét és a *szláv* név etimológiájának újravizsgálását lásd az *Elmélkedés a szláv név eredetéről* c. dolgozatban. Acta Historica Hungarica Turiciensia 31. évf. 1. szám, [2016] http://epa.oszk.hu/01400/01445/00015/pdf a 113-120 oldalakon. A tanulmány közvetlenül elérhető a világhálózaton a következő címen: http://epa.oszk.hu/01400/01445/00015/pdf/EPA01445_acta_hungarica_2016_1_113-120.pdf.)

A szklávinak nevezett nép jelenlétét a Kárpát-medencében, Lengyelországban, Ukrajnában és a Balkán délkeleti részén ma már lehetséges meghatározni, mert igazolják a jelzőgének. E területeken végzett genetikai felmérés szerint a magyarság is szerves része volt Európa ottani őslakosságának melyet a középkori krónikások *sclavi* néven jegyeztek le.

Azonban a *Magyar* név eredete is bizonytalan, nem lehet megmagyarázni a jelenleg beszélt nyelvből. A név, amely *Megyer* formát is ölthet, a Kárpát-medence eredeti lakosságát jelöli.[2014] Mivel a magyarok természetüknél fogva tartózkodnak nemzeti hovatartozásuk folytonos hírdetésétől, e név fokozatosan került előtérbe a több mint ezer éves elnyomatás folyamán a szarmata, római, hun, avar, hungar, török és osztrák uralom alatt. Az ország lakossága, mint Hungar volt nyilvántartva az Árpád-házi uralkodók alatt (896-1301). Ez a név tovább élt, amikor az osztrák Habsburgok átvették az uralmat 1526 után és az Ungar névvel együtt használták. Csak a jobbágyok, akik számbelileg nagy többségben voltak, hívták magukat magyarnak.

A Magyar név a következő írásmódban lett lejegyezve: 1121 Mogioroi; 1150 –moger;[2015] 1228 Mogor; 1230 Mogior; 1275 Magyar; 1283 Mogyor; 1286 Magor; 1323 Maghor; 1329 Magar; 1333 Magyar;[2016] 1399 Magyari; 1510 Magery.[2017]

A legelterjedtebb hipotézis – melyet a nagy befolyással rendelkező finnugor intézmény védelmez, és amely mindeddig az iskolai tananyag része – az, hogy a magyar név a vogul nyelvből ered. Úgy a magyar, mint a vogul a finnugor nyelvcsalád tagjaként van nyilvántartva. A vogulok saját neve *mańsi* [kiejtése manyszi], amely egy régi *mańś*-ból *mōś*-á fejlődött.[2018] Ezt a nevet használja a Vogul-Osztyák társadalomban élő két csoport közül az egyik.[2019] Hasonló névképzés eredménye lehet a magyar név *magy* része is, Hajdú szerint.

A szóvégi *–ar*, *–er* jelentése azonos a *férfi*-t jelentő szóval, és ez is valószínűen a finnugor korból származik a Vogul-Osztyák elmélet szerint. Része lehet a mai *férfi*, *férj* és *ember* szavainknak.[2020] Ebből a két elemből álló *magyar* névnek az értelme ‘manysokhoz tartozó ember’.

[2013] Pritsak 1983: 406, 407
[2014] Krantz 1988: 11, 72
[2015] Benkő 1967: 816, II. kötet.
[2016] Szamota 1902-1906: 606
[2017] Benkő 1967: 816, II. kötet.
[2018] A jésítés jelölésére lásd Hajdú 1975: 69. Magyarul írva *manys* és *mós*.
[2019] Hajdú 1975: 69
[2020] Benkő 1967: 816, vol. 2

Azonban több magyar kutató úgy vélekedik, hogy a magyar név eredetének kutatása a vogulok és osztyákok között éppen olyan, mintha a franciák Kanadában a manitobai métis között keresnék nevük eredetét. Annak bizonygatása, hogy a Magyar név a *mańś*-ból származik, eredetének a távoli csekély számú vogulokra meg osztyákokra való korlátozása, olyan megoldás, ami csak érinti a valóságot és további vizsgálatot igényel. Élvonalbeli magyar nyelvészek észrevették a mańś és az indó-európai **manu* 'ember', szanszkrít *mánusa*, német *mann* és szláv *muzs* közti hasonlóságot,[2021] azonban észrevételük nem részesült kielégítő figyelemben.

Ilyen és ehhez hasonló bizonytalan esetekben – amikor a név mindkét összetevőjét későbbi változatokból kell viszakövetkeztetni, hogy a szótagok közötti megfelelő egyezésekhez szükséges előfeltételeket megteremtsük – a névkutató megfelelőbb magyarázatot találhat más, hasonló felépítésű, népnevekkel való közeli párhuzamokban.

Más irányadó hiányában csak hasonló nevek alaktani csoportosítására szorítkozhatunk, ami valószínűen sokkal megbízhatóbb, mint az eddig használt módszerek. A szóvégi *–ar* és magánhangzó illeszkedéssel változott megfelelőik jelen vannak más népnevekben is, úgymint *avar, bavar, baskír, illír, kabar, kazár, szabír és tatár.* Ez azt a gondolatot támogatja, hogy a török *er* 'ember, férfi',[2022] a régi akkád *ir* 'férfi' és a sumér *er, eri* 'szolga, rabszolga' (ugyanaz az ékjel *nita*-nak ejtve 'férfi'-t jelent).[2023] Az *ur* 'ember, hős'[2024] szintén számításba jöhet, mint a megoldás része – de főleg a sumér 'szolga, rabszolga'.

Azok, akik a sumér nyelvet a mai magyar nélkülözhetetlen részének tartják, azzal érvelhetnek, hogy a sumér *ma-da* fogmedri *d* hangjának változata van jelen a *magy* tőben levő *gy* ínyhangban. A sumér szó jelentése 'föld, tájék, ország'.[2025] Az *er* 'ember' hozzácsatolása után kialakul a *ma-da-er*, ami összhangban van a *ma-gya-er* hangértékkel. Ez pedig a 'föld (rab)szolgája' vagy a 'föld embere' jelentéssel bír, melyek mindegyike 'bennszülött'-et sugal. Ezután a név hangugratás következtében, tájszólásoktól függően, lerövidült *magyar*-ra és *megyer*-re. Egy példa a fogmedri *d* ínyhang *gy* cserére az angol *diamond* és a magyar *gyémánt*. Mindkettő a görög *adamas* változata.[2026]

A *ma-da* ékjelének többi hangértéke az óbabiloni *ma*, a sumér *ma-a* és az akkád *matu*. Mindhárom szó a finn *maa* megfelelője és jelentésük is ugyanaz: föld, ország. Több mint valószínű, hogy az alábbi magyar vezetéknevek is ebből a mezopotámiai szóból erednek: Mada; Madas; Maday; Matai; Matók; Matos; és Magy. Régies lejegyzésük a következő: 1202 Mada; 1221 Mod, Mot, Matou, Modu; 1202 Mogy; 1214 Matu, Mota, Moda; 1229 Matha, Mogya.[2027]

[2021] Györffy 1975: 24
[2022] Akdikmen 1986: 123
[2023] Az *er, eri* ékjele *nita* hangértékkel 'férfi'-t jelent. Lásd Labat 1948: ékjelszám 50.
[2024] Labat 1948: ékjelszám 575
[2025] Labat 1948: ékjelszám 342
[2026] Nogrady 1994: 33-55
[2027] Fehértói 1983: 210, 219, 221, 237, 240.

A magyar és megyer etimológiája arra enged következtetni, hogy *megye* szavunk szintén a sumér *ma-da* származéka. A megye gyüjtőnevet mindig megelőzi a tulajdonnév, ami meghatározza, hogy a terület kihez tartozik. Például *Csanád megye* összetevői, Szent István unokatestvérének, *Csanád*-nak a neve, a *megy*, ami a *ma-da* magas hangrendű változata és a birtokosrag *–e*, így a jelentés 'Canád földje, birtoka'. Egy másik példa *Győr megye* 'Győr földje, birtoka' vagyis a terület Győré vagy a város gondnoksága alá tartozik.

A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára szerint a magyar név egyik korai formája *m.h.f.rīya*,[2028] melyet a Pais Dezső Emlékkönyvből vettek át[2029] további magyarázat nélkül.

Ez a latin betűkre való átírás nem egyezik Ibn Rusta (Ibn Rosteh) Kitāb al-A'lāk al-nafisa c. munkájában levő *al-Madjghariyya*-val. Ibn Rusta munkájának időszakát 903-913 közötti időközbe helyezik. Ő azonban merített al-Djayhānī korábban készült földrajzi tanulmányából, aki szintén átvett adatokat egy még korábbi, de elveszett történelmi munkából, amely a 9. század második felében íródott.[2030] Ibn Rusta nem ad felvilágosítást az általa leírt népnév viselőinek kilétéről, sem tartózkodási helyéről.

A *Madjgharī* vagy inkább *Madjghriān* (a perzsa *Madjgharí* többesszáma) szintén megtalálható a Zayn al-akhbār című perzsa történelmi munkában, amit Gardīzī (vagy Gurdēzī) állított össze 1048 és 1052 között. Gardīzī szerint az a nép török volt.[2031] Ez a tudósítás megerősíti azt a megállapítást, hogy a Kárpátoktól keletre eső magyar nyelvszigeteket beolvasztották a török (majd az orosz < ó-rusz) hódítók, de nevüket tovább használták a szomszéd népek. Ilyenre egy mai példa a *tót* név, ami a szlovákok magyar neve. Ugyanis a történelmi Magyarország északnyugati csücskében a szlávok előtti időben németekkel érintkeztek az ősmagyarok, akiket akkori nevükön tótoknak hívtak. A Tót név a Teuton-ból fejlődött rövidülés eredménye.

Még más bizonyíték is létezik, hogy a szlávokat megelőző keleti magyar nyelvszigetek felszívódtak az őket leigázók közé. Al-Marwazī, a Tabā'i' al-hayawān c. (889 előtti) munkájában szintén *al-Madjghariyya*-nak hívja az általa Hungaroknak tartott népet, akiket még ismert ottani hazájukban a Fekete tenger északi táján, két folyó között, melyek a Don és a Duna lehettek.[2032] Szerinte az a nép török volt. Al-Marwazī szintén vett át abból az elveszett történelmi munkából, amit al-Djayhānī is használt.

Al-Marwazī megfigyelése megegyezik a többi Arab krónikáséval, akiknél a nép neve a mai magyarhoz hasonló, de mint törökök vannak elkönyvelve. A bizánci írók és Anonymus Gesta Hungaroruma is ugyanezt az irányzatot követik. Az uralkodó osztály Magyarországon és a Kárpátoktól keletre is török volt, akik a leigázott őslakos magyar nép felett uralkodtak. Az al-Marwazī által leírt terü-

[2028] Benkő 1967: 816, II. kötet
[2029] Bárczi és Benkő 1956
[2030] Encyclopaedia of Islam 1986: 1010, V. kötet
[2031] Encyclopaedia of Islam 1986: 1011, V. kötet
[2032] Encyclopaedia of Islam 1986: 1011, V. kötet

let megegyezik azzal a földrajzi területtel, ahol az Eu19-es haplotipus túlsúlyban van, vagyis a történelmi Magyarország, Lengyelország és Ukrajna.

A szlávok megérkezése előtt e terület lakosságának kilétét történelmi események támasztják alá – a betelepülő szlávok (Ant név alatt), akik a 6. században érkeztek meg – igazolják, hogy a helyi lakosság ugyanaz a nép volt, amelyik már az újkőkor óta ott élt. Régészeti leletek szerint kevés olyan hely van a földön, ahol hozzájuk hasonló több ezer éves változatlan társadalom létezett.

A Magyar név arab írásokban való jelenlétét illetően említést érdemel az eredeti arab betűkkel írt név, amit Németh Gyula tett közzé.[2033]

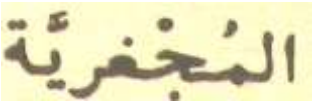

Németh szerint a fenti alak akkori arab kiejtéssel *el-modžɣerijje*-nek olvasandó, amely közel áll az arab enciklopédia által közölt kiejtéshez. Egyetlen különbség a magánhangzók kiejtése, mert az irodalmi arabban mindössze három olyan magánhangzó van, amely önálló beszédhangnak tekinthető: *a*, *i* és *u*.[2034] Tehát nem okoz meglepetést, hogy a mai arab kiejtés magyar hangértékkel írva *el-mudzsreríje*.[2035] Vagyis az *m* után következő magánhangzó nem *o* hanem *u*. Az *m* (مـ) felett levő damma mellékjel (’) az *u* hangot jelképezi. Azonban nincs jelentős ok az arab nyelvészek *a* olvasatának elutasítására sem, bár lehetséges, hogy a közismert *magyar* alak hatással volt rájuk.

Tovább haladva az enciklopédiában levő *al-Madjghariyya* szómagyarázatával, a *dj* (جـ) betűpár magyar kiejtése *dzs*, a *gh* (غـ) pedig enyhe *r*, a török ğ-hez hasonló. Tehát az enciklopédiában szereplő név magyar olvasata *el-Madzsrarijja* lenne.

Ez azt jelentené, hogy a *Madzsrar* alapszó a mai *magyar* hangértéket akarja visszaadni. De mivel az arab nyelvben nincs *gy* hang, ezt a *dzsr* mássalhangzó torlódás helyettesíti.

Az arab nyelvben a szülőföldhöz való kapcsolatot a *nisba* képzőpár jelzi, ez fejezi ki a származást és a menzethez való tartozást is. A *nisba* tagjai a szótő előtt álló *al-* és a végéhez kapcsolt *–i* viszonyrag.[2036] Ebben az esetben *al-*madjghar*i* azt jelzi, hogy a név viselője (vagy viselői) a madjghar nemzethez vagy életközösséghez tartozik. A szó végén álló *yya* pedig a nevet egy megkülönböztető minőségbe sorolja, hasonlóan a magyar *–ság* névszóképzőhöz. Például az arab *hurriyya* magyar jelentése *szabadság*. Így az arab *al-madjghariyya* pontos jelentése: *a magyarsághoz tartozó*.

Ezen ismeretek birtokában tovább lehet folytatni a magyarság kilétének és őshazájának tanulmányozását.

[2033] Németh 1990: 70

[2034] Dévényi – Iványi 1987: 99

[2035] Köszönet Demmer György úrnak a mai kiejtés terén végzett tevékenységéért.

[2036] Ahmed 2001: xii-xiii oldal és a 10-es számú lábjegyzet.

A nevek bizonyítanak[2037]

***VÁZLAT*:** *Antropológiai, történelmi és genetikai eredményekkel kiegészített fejezet a Magyar nép kilétét illetően. Célja a jelenleg azonos népnek nyilvánított Magyar és Hungar kapcsolat, majd az uráli őshaza felülvizsgálata. A középkori magyar uralkodó osztály 12. század előtti időkből származó török személynevei hatásosan hozzájárulnak a népcsoportjukról alkotható vélemény kialakításához. Azonban ugyanabból a korból származó jobbágy és szolganevek nyelvi összetétele más; azok a magyar nyelvből származnak. A közép-európai magyarok, finnek, észtek és az Urál menti finnugor népek nyelvi kapcsolata vitathatatlan, de a genetikai rokonságuk nem. A Kárpát-medence és környéke kerül előtérbe, ahol a Magyar ősnyelv kifejlődött. Genetikai jelzőgének azt mutatják, hogy a magyarok, a lengyelek és az ukránok közelebbi rokonságban állnak egymással minden más európai népeknél. A magyarok és finnek közti genetikai rokonság azonban jelentéktelen.*

Eredetünket illetően, a magyarországi közoktatás szemszögéből nézve, már régen megvan az eldöntött válasz a finnugor elmélet alapján. Azonban ezek a régi irányelvek és megrögzött elméletek indokoltan kétségbe vonhatók névtörténeti módszerek alkalmazásával, ami e tanulmány kiinduló pontja. A tanulmány célja a magyarság jelenleg elismert uráli származásának és neveik eredetének tüzetes vizsgálata, több más bizonyító anyag bevonásával.

Az itt bemutatott bizonyító anyag tanulmányozásának eredménye nem egyezik az uráli őshaza lehetőségével. A magyar név nem azonos értelmű a Hungar névvel. E két név két különböző népcsoportot jelöl: a Magyar az őstelepes magyarokat, és a Hungar az őket leigázó hunokat, majd hungarokat. Ugyanis neveink olyan irányba mutatnak, hogy a magyarok őslakói a Kárpát-medencének, és nem hódítókként jelentek meg a IX. század végén. Meggyőző érvek egész sora tárul elénk és ilyen megállapítás felé terelik a kutatót.

A jelenleg érvényben lévő különböző nézetek, mint a finnugor vagy török rokonság, olyan történelmi és nyelvészeti kutatásokra támaszkodnak, ahol a tudósok csak az általuk tanult és begyakorolt módszereket használták a magyar múlt megmagyarázására. Ettől az irányvonaltól eltérően célravezetőbb, ha embertani, történelmi és genetikai elemzésből nyert példákkal egészítjük ki és támasztjuk alá a névtani vizsgálat eredményeit. Így nemcsak a múlt megértéséhez szükséges látószög bővül ki, hanem a jelent is más, új megvilágításban szemlélhetjük.

[2037] E témakörrel foglalkozó kísérleti tanulmányaimat két magyar nyelvű folyóirat közölte le. A vancouveri Tárogató 1996. májusi száma "Secundus Ingressus Hungarorum Pannoniam" címmel és a budapesti Kapu 2006. júniusi kiadása "Kik vagyunk mi, magyarok és kik voltak a hódító nomádok 896-ban?" cím alatt. A bizonyító erejű angol szöveg, a Kanadai Névtanulmányi Társaság konferenciáján hangzott el 2009, május 24-én az ottawai Carleton Egyetemen a Bölcsészeti és Társadalomtudományi Kongresszus keretén belől. Az itt közölt Magyar szöveg Simon József fordítása.

A magyarok őstörténetéről fennmaradt történelmi emlékek nem elégségesek a jelenlegi elméletek fenntartásához. Néhány írott bizonyíték a görög krónikákban található, mint amilyen a *De Administrando imperio,*[2038] másokat pedig legendákban jegyeztek le, amelyek eredetije megtalálható korábbi idegen művekben.[2039] A múltnak személyneveken keresztül való vizsgálata azonban lehetőséget nyújt a bennük fennmaradt régi szavak felismerésére. Ezek a középkorból származó nevek olyan adatokat tartalmaznak, és olyan irányba mutatnak, amelyek történelmi munkákban nem találhatók.

A beszélt nyelvek nem képesek az őskor etnológiai kapcsolatait olyan pontossággal kimutatni, mint a nevek. A nevek tisztán és világosan kimutatják azt a nyelvet, amelyből származnak. Például a következő négy név is – amelyek értelme 'juhász' – könnyen visszavezethető ahhoz a nyelvhez, amelyből származik. *Shepard* az angol felé mutat, míg *Schäfer* a német, *Berger* a francia és *Juhász* a magyar nyelvben alakult ki.

Ez az egyszerű példa is mutatja, hogy a nevek miért fogadhatók el megbízható forrásként. A beszélt nyelvek változnak, de a nevek megtartják eredeti alakjukat, esetleg csekély torzítással, úgy, amint a névadás idején voltak használatban. Ami a Kárpát-medencében élő lakosságot illeti, a jobbágyok és szolganépek nevének zöme, a 12. században lejegyzett listákon, magyar nyelvtani formákat és értelmet mutat.[2040] Néhány pedig a sumér nyelvvel hozható kapcsolatba. Ebből az következik, hogy ilyen neveket csak magyar és sumér nyelvet beszélő közösség adhatott. Ugyanakkor az előző századok uralkodó osztályának nevei, amelyek szintén a 12. században lettek lejegyezve, egy-két kivétellel török eredetet mutatnak. Hogyan lehetséges ez?

Ha fényt akarunk vetni Magyarország lappangó történelmének erre a részére, újra kell értékelni a régmúltat, ma már hozzáférhető forrásmunkák felhasználásával. Itt a középkori uralkodó réteg neveit fogjuk megvizsgálni és visszavezetni kialakulásuk forrásához, ahhoz a névadó néphez, akiktől azok származtak.

Mi az általános vélemény a magyarokról vagy hungárokról, amint az angol nyelvterületen hívják őket? A legismertebb – részben téves – felfogás szerint a magyarság az *ugor* és *török* faj keveréke, akik Nyugat-Szibériából vándoroltak délnyugatra. Eredeti hét törzsükhöz három kazár népcsoport csatlakozott a hosszú vándorlás alatt. Ez a tíz törzs vonult be a Kárpát-medencébe a IX. század végén, leigázva a helyi szlávokat és hunokat.[2041] Azonban külföldön használt nevünk – *Hungar* és *Ungar* – mást sugall. Úgy tűnik, hogy e két név két különböző népcsoportot jelöl: *Hun-gar*t és *Un-gar*t. Mindkettő ázsiai eredetű név. E nevek változata ma is használatos Európa szerte az ország vagy lakosságának jelölésére.

[2038] Moravcsik 1988: 30-51.
[2039] Lásd: Függelék D.
[2040] Lásd: Függelék A.
[2041] The New Encyclopædia Britannica (15. kiadás): 154.

Nyelv	Név		Nyelv	Név
osztrák	Ungarn		görög	ungroy
bulgár	Un garec		olasz	ungherese
horvát	Ugar		latin	Hungaria
dán	ungarer		lengyel	Węgier
holland	Hongaars		román	ungur
angol	Hungary		szerb	ugarska
finn	unkari		spanyol	húngaro
francia	Hongrie		svéd	ungrare
német	Ungarn		török	üngür

E nevek változatlan utótagja, a *-gar* többször úgy fordul elő, mint a *-gur, -gür, -kar* alakváltozat. Leggyakoribb előtag az *un-* (kilencszer fordul elő), melyet a *hun-* követ (háromszor). Ezek szerint feltételezhetjük, hogy az *un-gar* újabb keletű, mint a *hun-gar,* mert ezt a formát őrizték meg Magyarország közvetlen szomszédai. Nekik volt közvetlen kapcsolatuk az új népcsoporttal, amely 896-ban érkezett a Kárpát-medencébe, azért voltak tisztába kilétükkel. Nem valószínű, hogy mindegyik szomszéd nép egyformán tévedett és török nyelvből eredő neveket adott nekik. A távolabbi nemzetek megőrizték a korábbi *Hungar*t, amit a rómaiaktól kölcsönöztek, akik közvetlen kapcsolatban álltak a hunokkal.

Az ősmagyarokat tudományos kiadványokban makacs ragaszkodással még mindig az *Ugor* népnévvel illetik, úgy Magyarországon, mint külföldön. Ez a név nem a finnugor nyelvekből ered, hanem a török *on-gur* ‘tíz gur’ torzított formája, az *on* ‘tíz’ és a *gur* szakkifejezés összevont képződménye. De bárhonnan is származnak a felsorolt idegen nevek, az biztos, hogy egyik sem vezethető le a magyar nyelvből. Külfödön használt neveikből ítélve *on-gur* ‘tíz gur’ elfogadhatóbbnak tűnik, mivel sem *Ugor* vagy *Ogur,* hanem a *gur* utótag használatos ázsiai népek neveiben, úgymint Kínában az *Ujgur* és *Jugur*, valamint a török *Szarigur, Kuturgur* és *Uturgur*. Tehát az *on-gur* szóösszetétel határozottan tíz törzset jelöl.

A *hungar* név összetett szó, magába foglalja a *hun* előtagot, amely egy ázsiai, török nyelvet beszélő nép neve volt, a magyar nyelv történeti-etimológiai szótára szerint.[2042] A *hun* előtag valószínű Kínából ered, melyet kínai nyelvű kiadványok *hsziungnu* formában közölnek.[2043] A *Hun* név és változatai jelen vannak legtöbb ázsiai nyelvben és magyar kutatók szerint ez lehetett a hunok saját neve.

Más magyarázat szerint a név a török *kun, kün, kum, kümün, komi* alakváltozata lehet, amely mindegyike ‘embert, népet’ jelent.[2044] A kezdő *k* lágyulás következtében *h*-vá változott és *Hun*-t eredményezett.

A *gar* utótag török (altáji) szó, amely – tudomásunk szerint – nemzeti vagy nyelvi egységre utal a közös történelemmel rendelkező népeknél, úgymint egy

[2042] Benkő 1967: 166, 2. kötet.
[2043] Csongor 1981: 418.
[2044] Németh 1940: 225.

törzs vagy nemzet esetén. Ha a szó képzőként használatos, akkor *ger* (Venger), *gur* (Onogur) vagy *gor* (Yugor) alakot is felvehet, amint azt a magánhangzó illeszkedés szabályai megkövetelik.[2045]

Kevés bizonyíték áll rendelkezésünkre a *gur* pontos jelentését illetően, de van egy hangértékben majdnem azonos mongol szó, amely feloldhatja az eredeti jelentés körüli kételyünket. Régi szavak bizonyos fokú átalakuláson mennek keresztül a modern nyelvben való használatuk folyamán, de a megalapozott nyelvi szabályok határán belül. Ilyen szó a *gyr* (kiejtése gür), ami 'embercsoport'-ot jelent.[2046] Ez a szó fényt vet az ótörök *üngür* népnév *gür* utótagjára. E szó régi jelentése 'törzs' vagy 'nemzet' lehetett, mert a mai mongolban *gyr ulus* 'az egész nép együtt' jelentéssel bír.[2047] Az *ulus* (kiejtése ulusz) jelentése 'nép, nemzet, ország'.[2048]

Tehát a *Hungar* név először a török nyelvekhez vezethető vissza, majd a kínaihoz. A nevet és elemeit szótanilag semmilyen más nyelvvel nem lehet megmagyarázni, beleértve a jelenlegi magyar nyelvet is.

A hunok a keresztény időszámítás ötödik századában, kb. 420 körül vonultak be a Kárpát-medencébe a jelenlegi feltevések szerint, és ráerőszakolták nevüket a helyi magyar lakosságra. Az ilyen névadás nem volt egyedülálló. A bulgár-törökök 488-ban telepedtek le Délkelet-Európában és átváltoztatták a helyi szláv lakosság nevét, akiket most mint bulgárokat ismerünk. Egy másik példa a német nyelvű frankok, amikor az 5. században ők uralták a kelta gallokat; tőlük kapta Franciaország a nevét. Hasolóképpen a *Hungar* név is így lett az őstelepes magyarokra ráillesztve, és mind a mai napig ezen a néven ismertek Európa szerte, noha e név csak az egykori vékony hun uralkodó réteget takarta, s nem az általuk leigázott magyarokat. Tehát a 896-os Magyar honfoglaláshoz való ragaszkodás is éppen olyan, mintha az angolok azt híresztelnék, hogy ők voltak a saját Norman leigázóik 1066-ban.

Igen fontos felfigyelni arra a tényre, hogy e betörések egyike sem változtatta meg a helyi nyelvet. Franciaország nyelve francia maradt, a bulgárok még mindig szláv őseik nyelvét beszélik és Anglia nyelve is angol. Ugyanez vonatkozik a Kárpát-medence lakóira is. Nincs rá bizonyíték, hogy az őstelepes magyarok nyelvet cseréltek volna. A török uralkodó osztály vehette át a helyi köznép nyelvét.

A török nyelvű népek kézikönyve, amit a Török Kulturális Kutató Intézet adott ki, félreérthetetlenül állítja, hogy az európai hunok nyelve török volt.[2049]

Alacsony számarányuk miatt kevés hun személynév maradt fenn a népszerű magyar névválasztékban, kivéve *Csaba* és *Attila* nevét. *Buda*, egy másik név ebből a korszakból, igen népszerű Magyarországon, bizonyára azért, mert nem a török nyelvből ered. Ő *Attila* kortársa volt, akit helytelenül testvérének tartottak régi krónikásaink, s szerintük ő akarta átvenni a hatalmat. A *buda* szó sumér

[2045] Lásd: Függelék B.
[2046] Lessing 1973: 391, I. kötet.
[2047] Lessing 1973: 377, 391, I. kötet.
[2048] Lessing 1973:873, I. kötet.
[2049] *Türk Dünyasi El Kitabi* 1992: 116, I. kötet.

eredete egészen mást sugall: fejedelmi cím lehetett.[2050] Történelmünknek ez a része kissé homályos, de minden arra utal, hogy *Buda* a helyi lakosság vezetője volt a hun betörés előtt. A feltételezés indokolt, hogy akarta a hunok távozását és vezető szerepének helyreállítását. Mindezt nem tudjuk, de nevéről ítélve ő nem volt hun és tudjuk, hogy Attila kegyetlenül megölette. *Buda* még mindig népszerű vezeték és helynév Magyarországon. Ilyen kitartó folytonosság csak egyöntetűen egységes társadalomban lehetséges.

Attila gyakori utónév a török nyelvű társadalmakban, s több mint valószínű, hogy a török nyelvből ered, de a Buda nevet ott nem ismerik.

A török-hunok betörése előtt a magyarban nem volt 'tolmács' szó, valószínűen azért, mert értették azt a nyelvet, amit Európa azon részében akkor beszéltek, s nem volt szükségük rá. Jelenlegi *tolmács* szavunk a 13. század előtti török *tilmaç, tulmaç* szóból ered. Ez azt jelentheti, hogy az uralkodó török osztálynak szüksége volt tolmácsokra, hogy a helyi magyar néppel értekezni tudjon.

A Függelék C-ben felsorolt hun nevek szófejtése félreérthetetlenül török származásuk irányába mutat.

Váczy Péter, neves magyar történész azt mondta, hogy a hunok törökök voltak. De nem csak külső alkatuk volt török, hanem nyelvük is. Sikerült kimutatni, hogy a hunok olyan nyelvet beszéltek, mint a törökök, ujgurok és az avarok.[2051]

A hun betörés lehetett az első alkalom, hogy a Kárpát-medencei magyarok a török nyelvvel érintkezésbe kerültek. Ez fontos tényező lenne a tér és idő meghatározásához, amikor a mintegy 300 honfoglalás előtti török jövevényszó bekerült a magyar nyelvbe.[2052]

Az uráli nyelvcsalád egyik ága a finnugor, melyet Közép-Európában mi magyarok, a finnek és észtek beszélnek, azon kívül kisebb népcsoportok az Urál hegység környékén, mint az osztják (Chanti), vogul (Manysi), votják (Udmurt), zürjén (Komi) és a Mordvin. Ez a nyelvi rokonság szolgált alapul az ezeket a nyelveket beszélő népek történelmének eldöntésére. Az Urál-hegység környéke lett kijelölve az egész nyelvcsalád eredeti otthonának.[2053] Ezért ezt a nyelvcsaládot *urál*inak nevezték el a nemzetközi tudósok, nem gondolván arra, hogy ez a meghatározás milyen szűk korlátok közé fogja majd szorítani az elkövetkezendő kutatásokat. A finnugor elmélet azzal az állítással támogatja ezt a nézetet, hogy a magyarok az Urál-hegység tájékáról jöttek, az Európa és Ázsia közötti hagyományos határsávból. Majd onnan együttesen délnyugat felé vándorolva eljutottak a Kárpát-medencéig, melyet elfoglaltak.

Ezt a közös uráli őshazát külföldön tanult nyelvészek indítványozták a XIX. században és ez a nézet kötelezővé vált a magyar történelemmel foglalkozó más tudományágak számára is.

A finnugor nyelvek rokonsága jól megalapozott és pontos kutatás eredménye, de hasonló nyelvi tulajdonságaik csak egy részét képezik annak a közös

[2050] Nogrady 1996: 52.
[2051] Németh 1940: 65.
[2052] Benkő 1989: 283.
[2053] Hajdú 1975:34, 36, 39.

ragozó nyelvnek, amely Közép-Európától keletre terjedt, beleértve az Urál vidékét és a Közép-Kelet egyes részeit is. Azt a nyelvet, amelyikben bonyolult szavakat a tőszóhoz kapcsolt ragokkal és képzőkkel képeznek, ragozó nyelvnek nevezik.

E nyelvcsalád tagjainak genetikai rokonsága és uráli eredete az egyetlen kérdéses állítás a finnugor elméletben. Ezek sajnálatosan hibás megállapítások és az elmélet leggyengébb pontjai.

A modern történelem ismerete, valamint az előző korszakok történelmének tanulmányozása segítenek megérteni a népek vándorlását. Éppen ezért a finnugor elméletet nehéz teljes egészében elfogadni. A közelebbi múltban történt népmozgások azt igazolják, hogy a népek kiterjedése lassú ütemben, egyénenként vagy családonként, szivárgás szerűen halad előre. Azonban politikai vagy gazdasági okok rövidlejáratú kényszerhelyzetet hozhatnak létre szállásaik reménytelen tömeges elhagyására. Ugyanakkor, ha a magyarok képesek voltak az Urál vidékéről a Kárpát-medencébe vándorolni, amint azt a finnugor elmélet állítja, akkor éppen úgy képesnek kellett nekik lenni ellenkező irányba való kiterjedésre egy korábbi időszakban.

A történelem azt mutatja és a logika azt diktálja, hogy nemzetek vonakodnak természetes otthonuk elhagyásától egy tömegben és ritkán mozdulnak el onnan. Továbbá az a gondolat, hogy egy nép több ezer kilométert vándoroljon ellenséges országokon keresztül vezéreikkel az élen és ezalatt úgy elszaporodjon, hogy el tudjon foglalni egy idegenek által lakott országot, amint azt a finnugor elmélet állítja, nagyon távol esik a valóságtól.

A népmozgásokat csak akkor érthetjük meg, ha beleképzeljük magunkat az ő világukba és bekapcsolódunk vándorlásukba. Éhínség, mostoha időjárás, betegségek, táplálkozási problémák és ivóvíz keresés csak egy rövid kimutatása az előforduló bajoknak, amiket le kell küzdeni. Nem mindenki képes egy ilyen útra, csak néhányan. Ezek is, a legtöbb esetben, kalandos fiatalok, ők vándorolnak el, de közel maradnak a biztos családi otthonhoz, hogy veszély esetén visszatérhessenek. A társadalom idősebb tagjai inkább helyben maradnak, és a fiataloknak is csak kis százaléka merészkedik elhagyni a megszokott terepet. A kiterjedés olyan irányba történik, ami mentes természeti akadályoktól vagy emberi ellenállástól. A lakosság túlnyomó többsége azonban mindig eredeti hazájában maradt, mint ahogy azt manapság is teszi.

A magyarok kirajzását is hasonlóképpen kell vizsgálni. A nyelvi jelenlét Kelet-Európában, az Urál környékén és Ázsia egyes részein, nem jelent mást, mint rokon nyelvek jelenlétét, s nem őshazákat vagy vándorlási kiinduló pontokat. Az érv, amely az Urál-hegység vidékét jelöli ki a finnugor népcsoport eredeti otthonának, csak akkor lenne helytálló, ha a magyarságra jellemző genetikai jelzőgének százalékaránya az ottani lakosságban magasabb lenne, mint a Kárpát-medencében. Azonban ennek éppen a fordítottja áll fenn.

Milyen helyzetet teremt ez? Adjunk fel minden eddig elismert eredményt e tárgykört illetően? Nyelvi bizonyítékokra alapozva, a magyarok jelen voltak az Urál hegységben, de megalapozottabb lakosai a Kárpát-medencének. Hogyan alakulna az érvelés, ha megfordítanánk, vagyis az alapnyelv, amely a mai ma-

gyar nyelv elődje, a Kárpát-medencében fejlődött ki, és e nyelvet beszélők alapítottak településeket az Urál hegység környékén, meg a közbeeső területeken is. Ezen ősi kiáramlás után néhányan valószínűen visszatértek eredeti hazájukba, a Kárpát-medencébe. Ilyen visszavándorlásokat nyilvántart a történelem, és megtörtént több nemzettel, amikor gyarmataikat elűzés, fegyveres beavatkozás miatt, vagy önkéntesen feladták. Egy vetélkedő terjeszkedés lehetőségének tulajdonítható az altáji török és mongol kirajzás Közép-Ázsiából a történelem előtti időkben. Valószínűleg az ő terjeszkedésük kényszerítette az ősmagyarokat szálláshelyeik feladására, majd nyelvszigetekbe való tömörülésre Ázsia és Kelet-Európa különböző vidékein. Ezeket a területeket tartják nyílván a mai történészek, mint őshazákat vagy átmeneti szálláshelyeket az Urálból való vándorlás során a Kárpát-medence meghódításáig.

De a valóságban, amint azt az írott történelemből ismerjük, minden hódítás elengedhetetlen előfeltétele egy létező, gazdaságilag életképes és katonailag erős hátország, amely hosszantartóan tudja viselni a helyi lakosság ellenállásának leküzdését. A vándorló magyaroknak semmilyen hátországuk nem volt a Kárpát-medence állítólagos elfoglalásakor. De volt a törököknek.

Nincsenek nevek, sem más kézzelfogható bizonyíték az őskorból, de Grover S. Krantz, a Washington Állam Egyetemének régész professzora arra a következtetésre jutott, hogy a magyar nyelv már az Újkőkor kezdetén jelen volt a Kárpát-medencében.[2054] Vagyis jelenlétüket a történelmi Magyarországon a keresztény éra előtt 8000 évnél korábbra teszi. Innét terjedtek ki és népesítették be Közép és Kelet-Európát, majd Ázsia egyes részeit. Helyes-e Krantz megállapítása?

A huszadik század végén egy nemzetközi tudományos csoport felmérést végzett Európában és a Közép-Keleten 22 genetikai jelzőgén felhasználásával, hogy megállapítsa, mely népek állnak egymással közeli rokonságban.[2055] Megvizsgálták a DNS (dezoxiribonukleinsav) Y kromoszómában megörökített genetikai egyezéseit, ami csak apai ágon örökölhető. A legtöbb európai férfit tíz különböző Y kromoszóma rokonsági ágba lehet sorolni. Azt találták, hogy az M173-as jelzőgén fordul elő leggyakrabban Európában. Az M173 egy ősi eurázsiai jelzőgén, mely kb. 35-40000 éve jelent meg Európában.[2056] Ennek változata, az M173-C, az *Eu19 haplotipus* egyik összetevője.

E tanulmány lényegének megértéséhez nem szükséges teljes egészében ismertetni a humángenetika részleteit, de ennek a természet törvényeire alapozott tudományos kutatásnak a végeredménye világosan kimutatja a genetikailag rokon népek földrajzi elosztását. Minden egyén kap egy *allél*t mindkét szülőtől. Több tízezer nemzedékre volna szükség ahhoz, hogy az eredeti allél teljesen kicserélődjön. A haplotipusokat mint végső mértékegységet a jelzőgének és allélek száma határozza meg.

[2054] Krantz 1988: 11, 72.
[2055] Semino 2000: 1155-1163.
[2056] Gibbons 2000: 1080-1081.

Annak a népcsoportnak a haplotipusa, akivel a magyarok genetikailag a legközelebbi rokonságban állnak, az *Eu19* fedőnevet kapta. Ennek az Eu19-nek a százalékaránya a megvizsgált magyar lakosságban 60%, a lengyeleknél 54,6% és az ukránoknál 54%. Következésképpen a magyarok, lengyelek és ukránok közelebbi rokonságban állnak egymással minden más népnél. E három legközelebbi rokonnép után az Urál vidéki udmurtok 37,2%-al, a macedónok 35%-al, a horvátok 29,3%-al és a csehszlovákok 26,7%-al következnek. A felmérés a jelenlegi Ukrajnát jelöli meg az Eu19 típus kiinduló pontjának az utolsó jégkorszakot követően, ami a keresztény időszámítás előtt 20000-től 13000-ig tartott. Európa északi részének lakói ekkor húzódtak vissza délről a Balkán-félsziget felől.[2057]

Egy független, 1984 és 1989 közötti felmérés, 28 jelzőgén előfordulását vizsgálta több magyarországi etnikai csoportban és azok külföldi megfelelőiben. A felmérés eredményeként, a korábbi feltételezések ellenére, a jelenkori magyarok genetikailag nem rokonok a finnekkel.[2058]

A finnugor elmélet által hirdetett uráli magyar őshaza körüli ellentmondások és kétségek tehát indokolttá teszik a téma kritikai felülvizsgálatát.

Az emberi jelenlétet tanúsító írott emlék, melyet a Kárpát-medence őslakosságának nyelvével lehet kapcsolatba hozni, három képjegyeket tartalmazó agyagtábla formájában került elő egy régészeti ásatás alkalmával az erdélyi Tatárlaka (Tartaria) közelében,[2059] Gyulafehérvártól délnyugatra kb. 22 km-re.

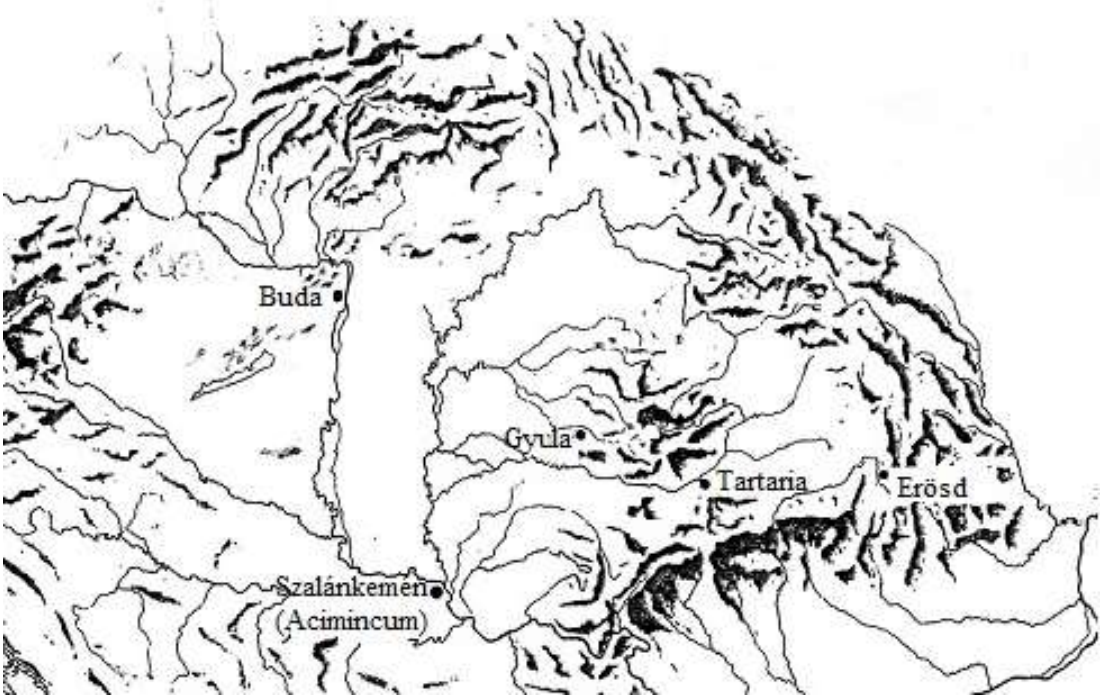

A Kárpát-medence

Erdély ma Romániához tartozik, azonban 1920-ig a történelmi Magyarország szerves része volt. Mind a három táblát egy hamuval telt gödör alján talál-

[2057] Semino 2000: 1155-1163.
[2058] Béres 2001.
[2059] Makkai 1990.

ták meg egy újkőkori falumaradványban. A táblákon látható jelek közül többet azonosítani lehet a korai Mezopotámiában talált Sumér képjegyekkel. Legmeglepőbb a tatárlaki táblákban az, hogy helyi agyagból készültek és több mint ezer évvel idősebbek, mint sumér megfelelőik, a C^{14} (radiocarbon) vizsgálaton alapuló elemzés alapján. Ez belehelyezi őket abba a korszakba, amelybe Grover Krantz helyezi a magyarokat ugyanebben a földrajzi területben.

Tartariai agyagtábla javított mása

Többen kísérleteztek az egyik táblán látható képjegyek megfejtésével, de a mi figyelmünk az alsó bal negyedben látható, kettős kereszthez hasonló jelre összpontosul. Ez a képjegy, mely egy *budát*, vagyis vezetőt jelöl, átvészelte az évezredek megpróbáltatásait és mindmáig része a magyar címernek.[2060] A képjegy és hangértéke, *Buda* nem maradhatott volna fenn eltérő nyelvi vagy társadalmi körülmények között. Kedvező feltételeknek kellett jelen lenni folyamatos használatához.

Hóman Bálint, élvonalbeli tudós a két világháború között és a magyar középkor történelmének tanára a budapesti Pázmány Péter Egyetemen, elutasította a magyarok és nyelvük uráli eredetét. A Kárpátok környékét jelölte meg, mint a legvalószínűbb helyet, ahol a magyar nyelv kifejlődött.[2061] Megállapításait halála után tette közzé a Hungarian Cultural Foundation in Atlanta, GA.

Szerinte csak uráli, helyesebben felső-volgai együttélésről és többnyelvűségről beszélhetünk. Nem beszélhetünk sem uráli ősnépről, sem ezek őshazájáról, sem pedig egy közös ősnyelvről. Azon a területen különböző eredetű és nyelvű népek osztoztak. Az egykori egységes uráli népekhez és egy közös nyelvhez való makacs ragaszkodás éppen olyan meggondolatlanság, amint egy Sumér-Sémi, Etruszk-Latin, Kelta-Frank, Angol-Szász vagy Bulgár-Szláv őshazához vagy ősnyelvhez való ragaszkodás lenne.[2062]

A már régen feladott ázsiai őshazához hasonlóan az uráli elméletet is a hamis eszmék halmazára kellene helyezni. Antropológiai, nyelvi és történelmi bizonyítékok, külön-külön és együttesen kimutatják, hogy az ősmagyarok a Kárpátok vidékéről terjedtek kelet felé.

Az ősmagyarok kirajzását a *szvidéri* kultúrával magyarázhatjuk (a keresztény éra előtt kb. 11000-5000), amely valószínűen a kelet-gravetti kultúra (kb. 24000-14000) felújított változata lehetett, amely Közép-Európától az Urál hegy-

[2060] Nogrady 1996: 54.
[2061] Hóman 1985: 123-128.
[2062] Hóman 1985: 113.

ségig terjedt az utolsó jégkorszak csúcspontja előtt. Abban az időben észak Európa lakossága délre vonult, de újra benépesítette az elhagyott területeket több ezer évvel később, amint a jég visszahúzódott. Ennek a kultúrának tagjai valószínűen ragozó nyelvet beszéltek, ami jellemző az uráli és altáji nyelvekre, többek között a magyarra, finnre, törökre, japánra és a sumérra. A magyar szavak és nyelvtani szabályok jelenléte az uráli terület finnugor nyelveiben, például a vogulban, nem magyarázható más módon.

László Gyula, egyike a legkiválóbb magyar régészeknek a következőket állapította meg:

„Az uráli nép azonos lehet avval, amely a szvidéri műveltséget létrehozta, tehát eszerint a dél-ukrajnai kelet-gravetti műveltség északra vándorolt népének egyik ága lenne." A továbbiakban rámutat, hogy *„a szvidéri műveltség népe és a fölötte elterülő Kunda-szigirek között kapcsolat keletkezett, méghozzá tömbönként külön-külön. Tehát közlekedő nyelv keletkezett, amelynek alapja a szvidéri-uráli nyelv volt. E közlekedő nyelv segítségével megérthették magukat a szvidériekkel, s egyúttal egymással is. Ez a közlekedő, egymással közvetett rokon nyelvsor kapja később a finnugor elnevezést"*[2063]

A sumérben találjuk a ragozó nyelvek legrégibb nyomait, de sumér szavak léteznek úgy a magyarban, mint a törökben. Tehát egy magyar–török közösködés fokozatosan kezd nyilvánvaló lenni, de ha ez valóban így van, akkor ennek kezdetét és helyét nehéz meghatározni. Az egyezések és különbségek megnehezítenek bármilyen feltevést. A sumér nyelvben például, vannak szavak, melyek kimutathatók úgy a magyarban, mint a törökben, viszont mások csak a magyarban, vagy csak a törökben találhatók meg.[2064] Genetikailag a törökök nem rokonok a magyarokkal, az Eu19 haplotipus előfordulása túl alacsony náluk, csupán 6,6%.

Az összehasonlító nyelvtudomány nem szűkölködik nehézségekben, különösen amikor történelem előtti nyelvek összevetéséről van szó, de sumér szavak és nyelvtani szabályok jelenléte, úgy az uráli, mint az altáji nyelvekben egy ősibb közös nyelv irányába mutat. Annak a korábbi nyelvnek helyreállítása nehéz és hosszadalmas lenne írott emlékek hiányában, kivéve a Mezopotámiában található agyagtáblákat.

Tehát ezért óvatosan, de fel kell tételeznünk, hogy a szvidéri műveltség nyelve ama ősi nyelvhez tartozott, minthogy az megelőzte a mezopotámiai műveltséget. Műveltségek nem létezhetnek kölcsönös szóbeli érintkezés nélkül, így e népcsoport kellett, hogy beszéljen egy közös nyelvet, és valószínűleg ez azon nyelvek hasonmás formája volt, melyeket ma ragozó nyelveknek osztályozunk. E földterület jelenlegi nyelvi összetétele többnyire török és szláv. Sok közös szava van a magyarnak ezekkel a nyelvekkel, egy bizonyos számú a török, de sokkal több a szláv. Ezek a szavak mint kölcsönszók vannak nyilvántartva a magyar etimológiai szótárakban, azonban közös eredetüket abban a nyelvben kellene keresni, amelyet e földterület legrégibb lakosai beszéltek.

[2063] László 1986: 27-28.
[2064] Lásd: Függelék G.

Valószínű a hunok, avarok, besenyők és más török nyelvű törzsek, akiket mint európai hunokat ismerünk, voltak azok, akik benyomultak a szvidéri területre délkeletről. A szlávok ugyanezt tették az ellenkező irányból. Így az eurázsiai szteppe-zóna különböző eredetű népcsoportok olvasztó tégelye lett.

Közép-európától az Urálig terjedő nagy szvidéri tartomány ezek után szétthullott, majd kisebb népcsoportokba tömörült a népes török és szláv telepesek között abban az időben, amikor a magyarok lakta Kárpát-medencét a hunok megszállták. Ezek a Kárpátoktól keletre élő magyar nyelvcsoportok először életközösségbe kerültek a török és szláv jövevényekkel, majd beolvadtak közéjük.

Az a népcsoport, amelyet most sumérnek ismerünk, valószínűleg a gravetti műveltséghez tartozó nép része lehetett, és nyomós okai lehettek, úgymint az utolsó jégkorszak által okozott éghajlat változás, hogy elszakadjon attól az egységes történelmi idők előtti közösségtől és délre költözzön.

Noha majdnem lehetetlen a fenntartás nélküli fejtegetés, de éghajlatváltozások, mint az utolsó jégkorszak is, közrejátszhattak egy Közép-Ázsiából való vándorlási folyamat elindításában, amint erre Leonard W. King rámutatott.[2065] Szerinte az a terület, amelybe Dél-Turkesztán is beleesik, már a legrégibb időkben is sűrű lakossággal rendelkezett; az ott élő népek vályogházakban laktak, éppen úgy, mint Mezopotámiában. A legkorábbi régészeti réteg kőkorszakból származó maradványokat takar. Az edénycserepeken talált festett minták a *Szusza*ban találtakhoz hasonlítanak, amely egy ókori város maradványa délnyugat Iránban a mai *Sus* falu mellett Dezful közelében. A rézkorszakból származó kiégetett agyag szobrocskák a sumérekkel való korai kultúrkapcsolat tanújelét mutatják.

Ha a korai sumérek egyik összetevője a gravetti műveltség közép-ázsiai ágához tartozott, akkor a legvalószínűbb vándorlási útvonaluk Irányon keresztül vezethetett.

A rendelkezésre álló bizonyítékok határvonalát figyelem előtt tartva, meg kell említeni, hogy a féldrágakő, *lapis-lazuli* felhasználása Sumériában, a korai közép-ázsiai kapcsolatok mellett tanúskodik. Ezt az azúrkék színű féldrágakövet csak az Észak-Afganisztánban levő *Baksan*ban bányászták a sumérek idejében.[2066]

Mezopotámia abban az időben már valószínűleg eléggé lakott volt és ellenállásra találtak az északabbra eső területeken, ezért szorultak le a gyéren lakott déli mocsarak közé. Ott, a mocsarakat csatornahálózat kiépítésével lecsapolták és öntözéses mezőgazdaságot létesítettek, majd kifejlesztették az emberiség első ismert civilizációját. Hátrahagyott ötezer éves írott emlékeik ragozó nyelvre utalnak, s ezért nem zárkózhatunk el attól, hogy az uráli és altáji nyelvcsaládba tartozóknak tartsuk őket.

A sumérek dél-mezopotámiai jelenléte a Tigris és az Eufrátesz folyók torkolatánál, a mai Perzsa-öböltől északra, már a keresztény éra előtt 3450-ben kimu-

[2065] King 1910: 53-55, 352-358.
[2066] Mallowan 1965: 22.

tatható, de írott emlékeik a Mezopotámiát elborító özönvíz (keresztény időszámítás előtt c. 4500) előtti időkről tanúskodnak.

Ekkor jelentek meg a tatárlakai táblákkal egyező, képjegyekkel írt agyagtáblák Mezopotámiában, amely lassan ékírássá fejlődött a következő ezer év alatt. Körülbelül ebben az időben, a keresztény időszámítás előtti negyedik évezredben, a sumérhoz hasonló műveltség virágzott az erdélyi *Erősd*ön,[2067] de semmilyen adat nincs az általuk beszélt nyelvre vagy, hogy ez a népcsoport hogyan hívta magát. Ez az erősdi műveltség tanúsítja a tatárlakai műveltség folyamatosságát ebben a térségben.

További írott emlék nincs a Kárpát-medencében élő népekről, sem nyelvükről egészen a római hódításig, i. e. 39-35-ig. Ennek az időrendi űrnek egy részét, a magyarság eredetét illető, de félrevezető legendák pótolják középkori krónikások tolmácsolásában.[2068] Azonban a nevek ezekben a legendákban nem a magyar nyelvből, hanem inkább a közel-keleti sémi nyelvekből erednek, ahol megfelelőik a magyarországi szövegeknél sokkal előbb léteztek. Ezek a valóságot nélkülöző, képzelet szülte regék, mindmáig egymástól eltérő újraértékelés tárgyát képezik még nemrég kiadott történelmi közleményekben is.[2069]

Az első írott bizonyíték a magyarokról a keresztény éra elején bukkan fel a római történelmi irodalomban. Ez az írott bizonyíték egy bizonyos *Bato* (sic) névre utal, ami két vezér neve is volt a Kárpát-medence nyugati részén az első évszázad hatodik évében. Mindketten a római megszállás elleni küzdelmet vezették.[2070] *Bató* mindmáig megmaradt vezetéknévnek a magyarok között és eredetét vissza lehet vezetni a sumér *bat, bad*ra, aminek jelentése ‘pálca, jogar’,[2071] és régi közös őse lehet a mai *Buda* névnek[2072] és *bot* szavunknak.

E név előfordulása a Kárpát-medencében azt jelenti, hogy több ezer évvel a tatárlakai táblák készítése után a sumérhoz hasonló nyelvet még mindig beszélték és neveket képeztek belőle. Ez első látszatra hihetetlen feltevés, de érdemes vele foglalkozni, mert hasonló és hihető adat bukkan fel 300 évvel később a IV. században, amikor Marcellinus Ammianus római történész feljegyezte a *marha, marha* kifejezést,[2073] ami sumér eredetű gorombán sértő szitkozódás a magyarban. Ammianus ezt a szót annak a népnek tulajdonította, akiket ő *Limigantes*nek nevezett.

Ammianus nem jegyezte fel a limigantek nyelvét, csak annyit tudunk róluk, hogy Acimincumnál, közel a Duna és a Tisza összefolyásához, magyarul káromkodtak és lemarházták II. Konstantin római császárt, mert felingerelte őket. A hely magyar neve Szalánkemén, de át lett cserélve N. Slankamen-re miután Szerbia birtokba vette a déli magyar területeket 1920-ban. Ma már ismeretes, hogy a *marha* ilyen értelemben más nyelvben nem létezik, csak a magyarban és

[2067] Childe 1929: 109.
[2068] Lásd: Függelék D.
[2069] Kristó 1996: 71, 76, 94, 119, 165-167.
[2070] Cook et al. 1934: 369, X. kötet.
[2071] Deimel 1939, ékjelszám: 169.
[2072] Nogrady 1996: 52-55.
[2073] Seyfarth 1978: 177.

a sumérban. Megmaradt a mai magyar szókészletben, és megismételve csak felbőszült állapotban használatos. A szó nem kihívás vagy csatakiáltás, mint ahogy azt Ammianus gondolta.

A limigantek a szarmaták szolgái voltak Ammianus szerint. Nevük valószínű a latin *limes*ből ered (jelentése 'határvonal, gyepű), homályos leírása a területnek, ahol éltek. Minden bizonnyal a Kárpát-medence eredeti lakói voltak, akkori értesülések szerint. E csoport szálláshelyének a Duna és a Tisza közti mocsaras vidéket jelölik meg, amit gyakran elönt a víz.[2074]

Az 1272-ben már valódi *magyar* nevük által ismert limigantek csak 1848-ban lettek a szolgasorból felszabadítva, röviddel az osztrákok elleni kétéves szabadságharc kitörése előtt. Mindaddig *jobbágyok* voltak, de állapotuk valójában nem volt jobb, mint a rabszolgáké.

A magyarok nem lehettek a hódító nomádok 896-ban, hogy utána lefokozzák magukat az elkövetkezendő ezer évig a szolgaság és jobbágyság alacsony szintjére.

A *jobbágy* szavunk eredetét nehéz megállapítani, 1116-ban *ioubag*nak írták.[2075] A szó több nyelvből összetett torzított kifejezésnek tűnik. Az előtag *io* több mint valószínű a mai magyar *jó* megfelelője. A következő nyelvek jöhetnek számításba az *ubag* részt illetően: babiloni *abed* 'rabszolga';[2076] perzsa *bande, abd* 'rabszolga';[2077] arab *abd* 'férfi szolga', lekicsinylő változata *ubayd* 'alacsony rangú szolga';[2078] latin *iugum* 'rabiga, szolgaság'; görög *opadosz* 'szolga'. Tehát a *jobbágy* eredeti jelentése 'jó szolga' lehetett.

A sumér bad_5-bad_5 'vereség'[2079] is valószínűen ide sorolható, mint a szolgaságba taszított legyőzött ellenség neve. Hangcsere a fogmedri zöngés zárhang *d* és a jésítet zöngés zárhang *gy* között előfordul a középkori magyar köznyelvben. Például: *Szilád>Szilágy, Koród>Koróg*y. Két kanadai magyar vezetéknév, az *Obágy* és *Obajt* is valószínűen e nyelvek egyikére vezethető vissza.

Mint fentebb tárgyaltuk, a rómaiakat a hunok követték, de Kárpát-medencei birodalmuk Attila halálával összeomlott. Ezekután egy részük visszavonult keleti török területekre. Ugyanakkor egy másik török nyelvű nép, az avarok erősödtek és csoportosultak keleten, majd bevonultak a Kárpát-medencébe. Az avar kaganátus ezzel visszaállította a török uralmat 568-ban Baján vezetése alatt.[2080]

Ezután több avar csoport érkezett egymást követve a VI. és IX. századok között. Hatvanezer avar kori sír régészeti anyaga azt mutatja, hogy az uralkodó réteg többsége mongoloid jellegű volt.[2081] Ugyanakkor a köznép döntő többsége

[2074] Gibbon 1896: 265, II. kötet.
[2075] Benkő 1967: 276, II. kötet.
[2076] Rawlinson 1885: 263, II. kötet.
[2077] Lambton 1988: 28, 106, 358.
[2078] Ahmed 2001: 3, 212.
[2079] Labat 1948, ékjelszám: 449.
[2080] Kürti-Lőrinczy 1991: 48.
[2081] Bakai 1998: 139-146, II. kötet.

az europid típushoz tartozott.[2082] Azok az europid típusok minden bizonnyal a magyar őslakók voltak.

Tudjuk, hogy az avar uralkodó címe *kagán* volt,[2083] ami török szóképzés eredménye, valószínű *Juan-juan* és *T'u-yü-hun* eredetű, amit 400-ban jegyeztek fel először.[2084] A kagán feleségét *katum*nak hívták, jelentése 'nemes asszony'.[2085]

Az egykorú krónikákban fennmaradt avar nevek mindegyike a török nyelvből származik, talán egy kivétellel: *Botaul*.[2086]

Az avar kaganátus lehanyatlása Nagy Károly uralkodásával kezdődött. A frank hadsereg sikeres hadjáratot indított az avarok ellen 791-ben. Egy másik támadást a fia Pépin kezdeményezett 796-ban, majd 803-ban a bulgár erőket Krum kán vezette.[2087]

Kapkodás és fejetlenség követte az avar uralom összeomlását, míg egy másik török nyelvű csoport, Árpád csapatai át nem lépték a keleti Kárpátokat, és 896-ban átvették az irányítást a Történelmi Magyarország néven ismert területen.

Egy könyvtárra való irodalom áll rendelkezésre Árpád népének megérkezéséről. A történészek *hódítás*nak nevezik az eseményt, de valójában csak egy új török megszálló csapat érkezett a török anyaországból, hogy visszahelyezze uralmukat a Kárpát-medencében. Bejövetelüket *honfoglalás*nak hívjuk magyarul, ami helytelenül *hódítás*nak lett lefordítva idegen nyelvekre. A régi magyar krónikák latin szóval *ingressus*nak írják ezt a történelmi eseményt ami 'bevonulást' jelent. Az őshonos magyar lakosság részéről nem volt szervezett fegyveres ellenállás, hogy megakadályozza bejövetelüket. A törökök ekkor már 500 éve uralták az országot és a magyarok már régen feladhatták a küzdelmet török elnyomóik ellen. Nem volt nekik szokatlan, hogy ugyanazon faj új csoportja vegye át országuk vezetését. Az sem zárható ki, hogy az avarok kértek erősítést az óhazától.

Régi magyar krónikák, főleg Anonymus, említenek harcokat *Salán* (*Zalán*), *Gelu*, és *Mén-Marót* vezetésével. Azonban ezek mint szláv és török nevek vannak nyilvántartva, etimológia nélkül, a magyar névmagyarázó könyvekben.[2088] Például Zalán mint török név van bemutatva, jelentése 'ütő, dobó',[2089] de hiteles forrásmunka megjelölése nélkül. Azonban e név etimológiailag beleillik a sumér nyelvbe, ahol a *zal* jelentése 'kitartó, állhatatos',[2090] melyhez a régi *–án*, a mai magyar *–ány* csatlakozik. A név egy megbízható egyént jelöl. *Szalai* és *Zalán*

[2082] Kürti-Lőrinczy 1991: 48.
[2083] Bakay 1998:223, II. kötet.
[2084] Clauson 1972: 611.
[2085] Golden 2000: 202.
[2086] Lásd: Függelék E.
[2087] Kürti-Lőrinczy 1991: 58.
[2088] Ladó 1978: 165, 190, 227.
[2089] Kálmán 1978: 37.
[2090] Labat 1948, ékjelszám: 231.

még ma is gyakori vezeték és utónevek Magyarországon, azonkívül *Zala* fennmaradt, mint egy vármegye neve és több helynév előtagja is.

Gelu nevét sem lehet megmagyarázni a mai magyar nyelv segítségével. Valószínű, hogy ez is a sumér nyelv segítségével oldható meg, ahol *ge$_{16}$* jelentése 'íj',[2091] és *lu* 'ember'.[2092] A szó összevont jelentése 'íjas, íjász'.

A tehetetlen avar uralkodó réteg, melyet legyengítettek a katonai kudarcok, a belső viszály és az őshonos lakosság passzív ellenállása, minden kétségen kívül segítségért folyamodhatott a Kárpátoktól keletre eső térséget uraló gyarmattartó rokon néphez. Ezt a török utánpótlást nevezik a magyar és külföldi történészek 'magyar leigázóknak'. Ez a valóságtól távol álló önkényes és téves eszme már oly régen és annyira leköti a jóhiszemű kutatókat, hogy a hajlandóság ezt megváltoztatni nem is áll szándékukban. Egy erős magyar hátország hiánya a Kárpát-medencén kívül, ami előfeltétele minden hódításnak, akárhol is legyen az, határozottan megcáfolja, hogy Árpád harcosai magyarok lettek volna.

Először idegen nyelvű forrásokhoz fordulunk, hogy megnézzük, kiknek tartották az újonnan érkezetteket. Görög krónikák a legkorábbi forrásaink, melyek megnevezik a Kárpát-medencéből érkező követeket. Ők állandó kapcsolatban álltak velük, és rendszeresen *Tourkoi*nak, *török*nek hívták őket a IX. század közepétől egészen 1075-ig. Abban az időben Michael Dukasz görög császár egy feliratos koronát adományozott I. Géza (1039?-1077) királynak, amely κραλης Τουρκιας-nak, 'Turkia királyának' nevezte őt.[2093] Lehetetlen, hogy Görögország vezető rétege, követei és diplomatái nem ismerték volna a király kilétét és ilyen komoly diplomáciai baklövést követtek volna el. Továbbá, teljesen valószínűtlen, hogy a görög császár megengedte volna, hogy egy magyar királyt töröknek nevezzenek. Azért nevezték így, mert úgy ő, mint az egész uralkodó réteg, török volt. A magyar köznép, a föld művelői, kézművesek és iparosok a háttérbe szorultak, külföldi diplomaták nem érintkeztek velük, nem vették őket figyelembe.

A régi magyar krónikások Árpád népét *Hungar*nak nevezték, amit mai történészeink és nyelvészeink önkényesen *Magyar*nak fordítanak. Más irányba fordulva, a bizánci krónikaírók munkáiban megtaláljuk azoknak a népeknek neveit, akikkel a görögök kapcsolatot tartottak a X. és XI. században. Az általuk lejegyzett népnevek, amelyeket ma *Magyar*nak fordítanak, a következők: Ουγγροι, Ουγγαροι, Ουνυοι, Τουρκοι, Παιονες, Παννονες, Σαυπομαται, Δακες, Γηπαιδες, Μυσοι, Γεται.[2094] (A görög szavak feletti ékezeteket technikai okok miatt elhagytuk.) A szerzők határozottan állítják, hogy Ουγγροι és Ουγγαροι magyarnak olvasandók, de beismerik, hogy a többi név más népeket is jelölhet.

A görög szöveganyag összegyűjtésére és lefordítására fordított buzgalom és hivatástudat valóban tiszteletreméltó, de az Ουγγροι és Ουγγαροι neveket úgy értelmezni, hogy azok *magyar*t jelentenének, minden más lehetőség közül is a legvalószínűtlenebb. Magyarra átírt formájuk *Úngrí* és *Úngarí,* melyek az *un-*

[2091] Labat 1948, ékjelszám: 67.
[2092] Labat 1948, ékjelszám: 330.
[2093] Moravcsik 1988: 254.
[2094] Moravcsik 1988: 10.

gar görögös alakjai. (A magyarra való átírás a következő szabály szerint történt: Az ου azonos a hosszú *ú*-val, a γγ az *ng*-vel és az οι a hosszú *í*-vel.) A *magyar* név először 1275-ben lett lejegyezve mai alakjában.[2095] Más, azonosítható alakok, mint a *mogior-*, *moger* és a *mogor* 1121, 1150 és 1125-ben lettek említve.[2096]

A Bíborbanszületett Konstantin (905-959) uralkodása alatt szerkesztett *A birodalom kormányzása* c. munka több nemzetről és a görögök velük szemben tanúsított bánásmódjáról számol be. Ebben a műben, minden kétséget kizáróan, a Kárpát-medencei törökökkel szomszédos népek, mint *frank, besenyő* és *horvát* vannak megnevezve. Név szerint van megemlítve a törökök uralkodója, *Árpád* és apja *Álmos* is.[2097] Ez teljesen kizárja azt, hogy a görögök nem voltak tisztában az uralkodó réteg hovatartozását illetően. A Függelék F-ben közölt nevek az Árpád-korszak idejéből elegendően bizonyítják török eredetüket.

Az uralkodó réteg személynevei a hun és avar uralom alatt, majd az Árpád dinasztia idején is határozottan török eredetre utalnak. Más forrásokból származó adatok, melyek fennmaradtak a legrégebbi időkből, szintén támogatják ezt a nézetet.

Az itt röviden ismertetett tények abba az irányba mutatnak, hogy 896-ban egy új török behatolás történt a Kárpát-medencébe, és nem 'magyar hódítás', amint azt a történészek állítják és tanítják. A helyi őslakosság nyelve sem lehetett szláv vagy hun, amint azt az Encyclopaedia Britannica állítja, hanem Franciaországhoz és Bulgáriához hasonlóan, a megszállók átvették a legyőzött lakosság nyelvét. Ha a helyi lakosság Magyarországon szlávul beszélt volna, akkor a magyarok nyelve ma is szláv lenne, mint Bulgáriában. De ez nem így van. A magyarok még mindig egyedülálló ősi nyelvüket beszélik, amely minden nyelvi behatásnak ellenállt a múltban.

Zárószó

E tanulmány megírásához szükséges kutatómunka 1996-ban kezdődött az úgynevezett 'honfoglalás' 1100. évfordulója alkalmából. Akkor figyeltem fel arra, hogy a honfoglalók nevei is beszélnek, de a nyelvük nem magyar, hanem török. A gyakori ellentmondásokat tartalmazó szakirodalom átnézése és a magyarság kilétének tisztázása több mint egy évtizedet vett igénybe.

A feladatot megnehezítette a szűk latin ábécébe kényszerített magyar nevek írott formája. Az okmányokat és évkönyveket latinul írták, ez volt az adminisztráció nyelve a középkori Magyarországon. A magyar nyelvet ezalatt az idő alatt a szolgák és jobbágyok tartották fenn.

E tanulmányban bemutatott bizonyító anyag, amely a tárgykörben végzett több évtizedes munka folytatása, ellentmond a magyarság jelenleg elismert uráli

[2095] Szamota 1902-1906: 606.
[2096] Benkő 1967: 816, II. kötet.
[2097] Moravcsik 1988: 30-51.

eredetének. Célja azonban egy átgondolt és gondolkozásra késztető tétel felállítása volt, amely más szemszögből vizsgálja a magyar történelmet.

Függelék A. Magyar jobbágynevek

Az itt felsorolt nevek a latin nyelvű dömösi prépostság 1138-ban kiállított adománylevéléből valók.[2098] Az oklevél felsorolja a jobbágyok nevét, akiket a történelmi Magyarország különböző helyeiről továbbítottak oda, hogy a helyi prépostot szolgálják. Neveiket torzított formában jegyezték le a legtöbbnyire idegen írnokok, akik nem voltak hozzászokva olyan nevekhez, amelyek a magyar nyelvből eredtek. Feltűnő, hogy az uralkodó osztály tagjainak nevei választékos, emelkedett jelentést tartalmazó török szavakból származnak, de a jobbágynevek hétköznapi, sokszor becsmérlő magyar szavakból vannak képezve. Olyan nevek ezek, melyeket csak szolgasorban tartott nép alkothat.

Okleveles névalak	***Magyar névalak***	***Jegyzet***
Aianduk	Ajándék	Ajándékba kapott szolga neve lehetett.
Baka	Baka	Valószínű, hogy a sumér *bat* ‘bot’[2099] és az *a* melléknév képző összevonása.
Bata	Bata	
Belch	Bölcs	
Bena	Béna	
Budosov	Bujdosó	
Cegedi	Szegedi	
Curpas	Korpás	
Cuzma	Kozma	
Dubos	Dobos	V. ö. sumér ub_3 ‘dob’.[2100]
Ecil	Acél	
Edus	Édes	
Egid	Egyed	
Elud	Előd	
Elees	Éles	
Erdeidi	Erdődi	
Farkas	Farkas	
Fekete	Fekete	
Fenyes	Fényes	
Finta	Finta	

[2098] Ferhértói 1983.
[2099] Waddell 1927: 23.
[2100] Deimel 1939, ékjelszám: 256.

Gal	Gál	A név visszavezethető a sumér *gal*-ra ‘nemes’ jelentéssel.[2101]
Gegu	Gége	
Gumba	Gomba	
Gurgu	Görgő	
Halad	Halál	
Hazug	Hazug	
Numel	Nemél	
Numhw	Nemhű	
Odus	Adós	
Ogus	Ágas	
Okus	Okos	
Otus	Ötös	
Patkan	Patkány	
Pusti	Pusztai	
Rece	Réce	
Remen	Remény	
Saba	Szabó	V. ö. sumér *šab* ‘vágni’.[2102]
Sacas	Szakács	V. ö. sumér *šuku* ‘étel’.[2103]
Samar	Szamár	
Sanka	Szánkó	
Sebe	Sebes	
Sele	Szelő	V. ö. sumér *sil* ‘szelni’.[2104]
Sileu	Szülő	V. ö. sumér *sal-la* ’szülő’.[2105]
Simian	Semilyen	
Sipus	Sípos	
Sugaldi	Szolgádi	
Tortou	Tartó	
Tuda	Tudós	
Vara	Varró	
Vendeg	Vendég	
Vin	Vén	
Vir	Vér	

Néhány jobbágy a következő helyről lett áthelyezve:

Asavfeu. A név fennmaradt a Veszprém megyei *Aszófő*-ben, amely az *aszó* ‘csermely’ és a *fő* szavak összetétele.

[2101] Labat 1948, ékjelszám: 343.
[2102] Labat 1948, ékjelszám: 295k
[2103] Deimel 1939, ékjelszám: 285.
[2104] Deimel 1939, ékjelszám: 11.
[2105] Gostony 1975: 56.

Bata. A sumér *bat* ‘bot’ és a szintén sumér *-a* melléknévképző összevonása. A mai *botos* ‘felügyelő’ megfelelője.

Doboz. Ez a név valószínűen a Békés megyei *Doboz*-zal egyenlő.

Durusa. Fennmaradt a Csongrád megyei *Dorozsma* helynévben, amely lehet, hogy a *darázs* szó és a sumér *–a* melléknévképző származéka.

Geu. Eredete homályos, fennmaradt, mint a Csongrád megyei *Algyő* része.

Humur. Egy *homor* ‘nyomás’-ban épült hely neve lehetett.

Hodus. Gyakori része magyarországi helyneveknek, a *hód* nevéből képezve.

Sakani. Egy madár neve, lehetséges utóda a *Zákány* helynév Somogy megyében.

Sebe. Gyakori alkotórésze helyneveknek a gyors folyók mellett.

Surcudi. Fennmaradt a Békés megyei *Sarkad*-ban. A név indító oka egy földrajzi alakulat könyökében épült hely lehetett.

Wadasu. A *vadas* ‘vadaskert’ torzított formája.

Zamthou. A *szántó*-ból származó helynév lehetett.

Függelék B. Magánhangzó illeszkedés

A magyar nyelv egyik sajátos alapszabálya a magánhangzó illeszkedés, ami szavakon belől a magas és mély hangok rendeződését szabályozza. Legtöbb ragozó nyelvben, mint a magyarban és a törökben, a szó magánhangzói csak magas (e, ö, ő, ü,ű) vagy alacsony (a, á, o, ó, u, ú) hangrendűek lehetnek. Ez a törvény idegen és összetett szavakra nem vonatkozik. A középhangok (é, i, í) szintén kivételek. A magánhangzó illeszkedés toldalékokra, ragokra és képzőkre is vonatkozik, magánhangzóiknak rendeződni kell a tőszó magánhangzóihoz. Ha a szó vagy név magánhangzója alacsony hangrendű, mint a *hun*-ban, akkor a toldalék magánhangzójának ugyanabba a hangrendbe kell tartozni; *-gar*.

Függelék C. Hun nevek

ATAKAM egy hun nemes ember neve, a török *ata* ‘atya’ és a *kam* ‘sámán’-ból képezve.[2106]

ARIKAN Attila egyik nagybátyjának neve. E török nyelvből eredő név szószerint lefordítva ‘tiszta vér’-t jelent, de *nemes* értelemben. Összetétele; *ari* ‘tiszta’ és *kan* ‘vér’.[2107]

ATTILA neve bizonytalan eredetű, *Etele* alakban is ismert, ami arra enged következtetni, hogy az *Etel* (*Etil, Itil*) folyóról kapta nevét, amely ma *Volga* néven ismeretes a mai Oroszországban. A szóvégi *–e* a valahová tartozást jelző *–i*

[2106] Németh 1940: 224.

[2107] Türk Dünyasi El Kitabi 1992: 116, I kötet.

illeszkedett alakja lehet. *Eteli* ‘az Etel folyó mellékéről származó’. Török források ezt a magyarázatot ajánlják.[2108]

A másik magyarázat a török *ata* ‘atya’ szó lenne, amihez a gót kicsinyítő képző *–ila* kapcsolódik.[2109] Ez az összetétel hibrid névre vallana. Azonban, a sémi akkád *Etellu* ‘hős’[2110] is megfelelő név lenne egy király számára.

AYBARS. Attila egyik nagybátyját *Oibarsios* néven említi a hunok között megfordult Priszkosz rhetor görög követ. A görögök az idegen nyelvek *a* hangját gyakran *o* betűvel írták, tehát a nevet *Aybars*-nak olvashatjuk az *–ios* képző elhagyása után.[2111] A név a török *ay* ‘hold’ és *bars* ‘párduc’ összevonása. A párduc modern török neve *pars*.

A *bars* valószínű ősiráni jövevényszó a törökben. A tizenkét évből álló ótörök állatciklusnak is egyik éve a párduc.[2112]

CSABA. Attila legfiatalabb fiának neve a török nyelvből ered, alapja a *çoban* ‘shepherd’. Másik lehetőség a szintén török *çaba* ‘buzgó, lelkes’.

DENGEZIK volt Attila egyik fia. Neve az ótörök *tengiz* vagy *dengiz* ‘tenger, óceán’ szóból származik, modern törökben *deniz*. A *Tenizek* személynév és *Tengezek* helynév még mindig létezik Ázsia török részein.[2113]

ELLÁK Attila másik fiának neve, s mint *Ellac*-ot írta le Jordanes a VI. században élő történész. Ez valószínűleg torzított alakja a gyakori *Ilek* névnek, amivel a törököknél igen gyakran találkozunk.[2114]

IRNEK, Attila harmadik fiának nevét Priszkosz rhetor *Érnakh*-nak írja, de mint *Irnik* maradt fenn a bulgár kútforrásokban. Összetevői a török *er* ‘férfi, hős’ és a *ni(e)k* képző. *Irnek-Bay* fennmaradt a kirgizeknél mint személynév.[2115]

MUNDZSUK, Attila apjának neve is a török nyelvből ered. Priszkosz rhetor *Mundiuchos* alakban jegyezte fel, Jordanes pedig *Mundzucus* alakban. Az eredeti alak valószínű *Mondzsuk* volt, aminek “gyöngy, üveggyöngy” a jelentése török nyelvekben (mai törökben *boncuk*, kiejtése ‘bondzsuk’). Ilyenféle nevet nagy számmal lelünk a törökségnél, sőt van a török régiségben *Er-Monçuk* név is. *Er* ‘férfi’ gyakran előforduló elem a török személynevekben.[2116]

Az is lehet, hogy a név egy *mandzsu* származású személyt jelöl, amihez a török *–k* kicsinyítő képző kapcsolódik. *Mandzsuria* Kína északkeleti része, nyelvükben *manchu* jelentése ‘tiszta’,[2117] ami ‘nemest’ is jelenhet.

OKTAY, Attila harmadik nagybátyja,[2118] nevéről ítélve jól kezelhette a nyilat. *Ok* törökül ‘nyíl’, *tay* pedig ‘társ’ de főnemesnek is értelmezhető. A nevet

[2108] Türk Dünyasi El Kitabi 1992: 116, I kötet.
[2109] Németh 1940: 221.
[2110] Labat 1948, ékjeszám: 325.
[2111] Németh 1990: 151.
[2112] Clauson 1972: 368.
[2113] Németh 1940: 224.
[2114] Németh 1940: 223.
[2115] Németh 1940: 223.
[2116] Németh 1940: 223.
[2117] Benkő 1967: 837, II. kötet.
[2118] Türk Dünyasi El Kitabi 1992: 116, I, kötet.

mint ‘nemes nyilazó’-t fordíthatnánk magyarra. Egy másik magyarázat *ak* ‘fehér’ és *tay* ‘csikó’ lenne.

„Mindezek alapján kimondhatjuk, hogy az európai hunok vezető része, de bizonyára maga a tulajdonképpeni hun nép is, török nyelvű volt, illetőleg egyszerűen török volt. A fenti török nevek más történeti magyarázatot nem engednek meg. E nevek valami török műveltségi hatás eredményei nem lehetnek, ezek magából a tulajdonképpeni hun nyelvből valók”.[2119]

Függelék D. Legendák

A népszerű csodaszarvas legenda szerint *Nimród* két fia *Hunor* és *Magor* előtt vadászat közben hirtelen egy nőstény szarvas bukkant fel, amit ők üldözőbe vettek, de soha sem érték utol. A szarvas egyre csalta őket és társaikat a Kárpát-medence felé, ahol végül is letelepedtek. A történet lényege az, hogy a magyarok Magor leszármazottjai, míg Hunor a hunok őse.

De az elbeszélés másfajta népcsoportot látszik leírni, nem a magyarokat. Nimród nevét nem tudjuk megfejteni a magyar nyelv segítségével, csak a sémi akkádéval, ahol a *nimru* jelentése ‘párduc’.[2120] Figyelmet keltő, hogy a ‘páducbőr kacagány’ panyókára vetve megkülönböztető jele volt a magyarországi nemességnek az első ezredforduló idején és századokkal később is. Ezt a prémes párducbőrből készült férfi ruhadarabot csak az uralkodó réteg tagjai viselhették.

Nimród neve valószínűleg összefügg *Nimrud*-al, Asszíria egykori fővárosának nevével, ahol az uralkodó székelt. E régi város romjai a mai Irakban találhatók Moszul közelében. A várost a médek, szkíták és babilóniaiak együttes hadserege foglalta el és rombolta le a keresztény időszámítás előtt 612-ben.

Nimród felesége *Ankisza* volt a *Tárih-i Üngürüsz* szerint, ami egy régi magyar krónikának török fordítása.[2121] Ez a név valószínűleg az arab *Anisa* hibás betűzése (kiejtése Anisza) ami a férfi *Anis* név nőnemű változata. Jelentése ‘barátságos, közvetlen’.[2122]

Tehát ebben a legendában előforduló nevek lényegében nem derítenek fényt a magyar nemzet eredetére, mert az itt említett egyének nevei Asszíriában a sémi nyelvekből származnak. Nem világos, hogyan lett ez a történet a magyar mondavilág fontos része. De ismeretes, hogy a krónikák nem akadémikus bizottságok munkái voltak, hanem szinte mindig egy ember alkotása. Talán magasabb helyről kapott utasításra került oda, hogy igazolják és megmagyarázzák a nem-magyar felső osztály jelenlétét Magyarországon. Annak a felső osztálynak a feje pedig az Árpádház volt, melynek eredete Nimródhoz vezet egyes krónikások szerint. Ebben a történetben minden a Közép-Kelet felé mutat, kivéve a Magor nevet, amiben viszont ott van a török *–gor* utótag.

[2119] Németh 1940: 225.
[2120] Labat 1948, ékjelszám: 131a.
[2121] Tedzsüman 1988: 19.
[2122] Ahmed 2001: 239.

Egy másik ismert legenda *Álmos* születése, akinek fia, *Árpád* fejedelem vezette be népét Szittyaországból a Kárpát-medencébe 896-ban. A krónikás szerint „ – miképpen meg van írva a rómaiak krónikájában – […] Ögyek fia *Eleud* (Előd?), Szittyaföldön *Eunodubilia* leánytól fiat nemzett, kinek neve lőn Álmos, annak okáért, mert anyjának álmában keselyűforma madár jelent meg, mikor terhes állapotban volt; méhéből rohanó víz fakadt, meggyarapodott, de nem a maga földjén: ebből azt jósolták, hogy ágyékából dicső királyok származnak. Miután a *somnium* a mi nyelvünkön *álom*, s ama fiú származását álom jövendölte meg, ezért nevezték Álmosnak […]”.[2123]

Eunodubilia mint *Emese* lett ismeretes e legenda népszerű magyar változatában. A név a sumér *geme-še* szóösszevonásból eredhet, jelentése ‘asszonymag’, amiből a mai magyar *Gémes* és *Gémesi* vezetéknevek is képződhettek. Eunodubilia egyike azoknak a tisztázatlan neveknek melyek származását minden próbálkozás ellenére sem sikerült megfejteni. A név határozottan nem magyar és valószínű ez volt az ok arra, hogy Emesével helyettesítsék a magyar ajkú lakosság számára.

Ugyanígy állunk ezzel az idegen eredetű mondával is, amit Hérodotosz (született i. e. 490) sokkal előbb majdnem ugyanígy írt meg.

*Asztüagész*nek, a médek királyának, volt egy lánya, akit *Mandane*nek hívtak. Asztüagész egyszer azt álmodta, hogy lányából nagy mennyiségű folyadék fakadt ki, ami először elárasztotta a várost, majd egész Ázsiát. Az álmot rossz jelnek vették.

Asztüagész ismét álmot látott, miután Mandane terhes lett perzsa férje, *Kambüszész* által. Ebben az álomban szőlőtő nőtt ki Mandane ágyékából, ami benőtte egész Ázsiát. E második álom megfejtése szerint, a születendő fiú fogja majd Média trónját bitorolni.[2124] A rege leírja a fiú viszontagságos életét, akiből végül *Szíriosz* perzsa király lesz, legyőzi Asztüagészt és Média a perzsa birodalom részévé válik.

Tehát az Álmos legendának a hasonmása is megvan a Közép-Keleten, bár a médek nem sémi nép volt, hanem inkább iráni fajta. Média a mai Irán északnyugati részén terült el.

Függelék E. Avar nevek

BAJÁN volt az első avar kagán a Kárpát-medencében. Neve egy összevont török szó, a *bay* ‘gazdag’[2125] és a már elavult török *–an* ragból áll.

BOJLA egy hagyományos török név. Görög betűkkel írt török feliratban a nagyszentmiklósi kincs 21. számú arany kelyhén *Boiila*-nak lett megörökítve.[2126] A kincs az Avar korból származik. A felírat török voltát Vilhelm Thom-

[2123] Kálti 1358: 22.
[2124] Hérodotosz, első könyv, 107-108 oldal.
[2125] Akdikmen 1986: 45.
[2126] Németh 1990: 457.

sen (1842-1927) dán nyelvész fejtette meg és írta át latin betűkre. Ez a név eredetileg magas török rang volt, aminek pontos jelentése tisztázatlan.

Nagyon régi szó, valószínűleg a törökség előtti időkből való, talán *Hsziungnu*, de eddig még nem lehetett a kínai szövegekben e néphez visszavezetni.[2127]

De az is lehetséges, hogy Boyla a mai török *boylu* 'magas termet' vagy 'magas szellemi képesség' régebbi formája.[2128]

BOTAUL egy másik név a 21. számú kelyhen *Boitaoil*-nak írva, aminek a török *Bota*[2129] és szerintünk a magyar *Buda* is megfelel. Mindkettő a sumér *bad, bat*-ból ered 'bot, jogar' jelentéssel, v. ö. magyar 'bot' és török *budak* 'faág' szavakkal. *Botaul* egy török előkelő neve volt, jelentése 'bot fia'. Az *-ul* végződés mint személynévi rag a Török *ogul* 'fiú' szóból ered.

KAPKAN is személynév és előkelő avar rang volt,[2130] amely valószínű a török *kapi* 'kapu'[2131] és *kan* 'alsóbbrendű parancsnoki rang'[2132] összevonásának eredménye. A kapuőrség kapitányát jelentheti.

TARKHAN magas ókori cím, eredete a kínai *darkhan* lehetett. A csagatáj *tarkhan* adómentességet élvezett és hadjáratok során szerzett zsákmányt is ő kezelte.[2133]

TUDUN a második legmagasabb rang volt a kagán után.[2134] A szó a török *tutum* 'közgazdaság'[2135] torzított alakja lehet és így a pénzügyek megbízottjával hozható kapcsolatba.

Függelék F. Nevek az Árpád korból

AJTONY vezér neve Szent István uralkodásának kezdetén tűnt fel. A terület, amely felett uralkodott, magába foglalta a Marostól délre az Al-Dunáig terjedő területet, melyet most mint Bánátot ismerünk.

A név minden kétségen kívül a török nyelvből ered. Alapja, egyik elgondolás szerint, *altin* 'arany',[2136] azonban valószínűbb, hogy az *ay* 'hold' és *ata* 'atya' összekapcsolásának eredménye. Az *Ayata* név jobban beleillene a török vezérek névadási szokásaiba.

ÁLMOS, az Árpád-ház megalapítója, *Eunodubilia-Emese* fia a fentebb említet középkori legendában. A név eredetének három lehetséges forrása van, de legvalószínűbb a török nyelvből való származás lenne.

[2127] Clauson 1972: 358.
[2128] Akdikmen 1986: 58.
[2129] Németh 1990: 459.
[2130] Bakay 1998: 226, II. kötet.
[2131] Akdikmen 1986: 216.
[2132] Clauson 1972: 630.
[2133] Clauson 1972: 539.
[2134] Bakay 1998: 226, II. kőtet.
[2135] Akdikmen 1986: 380.
[2136] Ladó 1978: 128.

Stein Aurél [(1862-1943) magyar származású angol utazó] egyik útleírásában szerepel egy *Szatip-Aldi* nevű kirgiz főnök. E név jelentése ‘vásárolt, vett’. Ez a név is bizonyára az óvó nevek közé tartozik. Ugyancsak ‘vásárolt, vett’ a jelentése annak a török *Almys* névnek is, mellyel a mi *Álmos* nevünket egyeztetik.[2137] Ez a szó a mai törökben *almak,* jelentése ‘venni, vásárolni, szerezni’ (Akdikmen 1986:18). Ebbe a régi névadó szokásba illik bele a Magyarországon ma is használt *Dónát* név, mely a latin *donatio*-ból képződött ‘ajándék, adomány’ jelentéssel.

Mások a volgai bulgár uralkodó hasonló címéből származtatják, amely szerint a jelentése ‘magasztos’.[2138]

Azonban a széles körben elfogadott magyarázat szerint, Álmos azért kapta ezt a nevet, mert anyja, terhes állapotában, megálmodta az ő és utódai sokat ígérő jövőjét. E magyarázat gyenge pontja az *álmos* szó magyar jelentése. Annak a neve, akiről álmodunk, *Megálmodott* lenne, ami bonyolultan képzett szó, előképző-ige-utóképző láncolatból áll. Ha Álmos szülei magyarul beszéltek, akkor ez lett volna a megfelelő neve a gyereknek. Ugyanakkor *álmos*, ami rokon értelmű a *tétova, kábult* szavakkal, szerfelett alkalmatlan uralkodói névnek.

ÁRPÁD. Álmos fiának a neve, aki megválasztott nagyfejedelme volt a török törzsszövetséghez tartozó népeknek. A magyar történelemben őt tekintik a 896-os szövetséges egységek vezérének, amelyek behatoltak a Kárpát-medencébe.

A magyar tudományos körökben Árpád nevét a török nyelvből származó *árpa* köznévvel magyarázzák, amihez a *–d* kicsinyítő képző csatlakozik.[2139]

Azonban *Arpad*, a szíro-hitti királyság régi fővárosa, a keresztény időszámítás előtt 800-ban, a mai Szíriában, Aleppotól 30 km-re északra,[2140] jelentős lehet e név eredetét illetően. Az asszír nyelvben van egy hangalakban közeli szó: Arpu aminek jelentése ’sötét’.[2141]

CSEPEL. A névtelen szerző (Anonymus) írta, hogy Árpád felfogadott egy ügyes kun férfit istállómesternek a Duna szigetén. Mivel ő ott lakott, a szigetet róla nevezték el. E sziget neve, Budapesttől egy kicsit délre, még ma is Csepel.

A kunok török nyelvű népek voltak, *çepel* (kiejtése csepel) jelentése ‘kötöszködő, bosszantó’ a török nyelvben.[2142]

JUTAS, török eredetű személynév, Árpád harmadik fiának neve, görög forrásokban *Ioitotsa.* A török *yut* ‘nyelni’ igéből képződött és ‘ínyenc, falánk’-ot jelent. V. ö. modern török *yutmak* ‘nyelni, falni’.[2143]

KOPPÁNY Árpád ükunokája volt. Neve a török *kapyan, kapan* méltóságnévből eredhet (Németh 1990:284). Eredeti alakja *qapayan* lehetett, v.ö. csagatáj *qopan* ‘nagy, győzelmes, erős, magas’.[2144]

[2137] Németh 1990: 280.
[2138] Ladó 1978: 129.
[2139] Ladó 1978: 133.
[2140] McKenzie 1965:57.
[2141] Oppenheim 1958: 304, IV. kötet.
[2142] Akdikmen 1986: 81.
[2143] Akdikmen 1986: 413.
[2144] Kiss 1978: 77.

KURSZÁN egy magasrangú vezér neve, hivatalában második, de rangban egyenlő a fejedelemmel. Török eredetű, jelentése ‘keselyű’.[2145]

KUSID. Mielőtt Árpád népe bevonult a Kárpát-medencébe 896-ban, a vezetőség előreküldött egy követet, hogy kifükéssze az ottani helyzetet és érintkezésbe lépjen a helyi vezetőkkel. A követ neve *Kusid* volt, amit nem lehet levezetni a magyar nyelvből. Hangalakban ehhez közel álló szó a perzsa *korsid* ‘nap’[2146] [égitest], amiből muzulmán név lett *Kursed* alakban.[2147] Bár ez női név a mai muzulmán társadalomban, mégsem zárható ki, hogy a követ neve innét ered. Régi magyar krónikák szerint Kusid apja *Kund* volt, ami a török *kende* vagy *künd(ü)* változata.[2148] Ez pedig egy mongol eredetű, de a törökök között is használatos magasrangú méltóság címe. Jelentése ‘súlyos, tekintélyes’.[2149]

OND egy Árpád-kori törzsfő neve, a török *on* ‘tíz’-ből képezve. Valószínű a tizedik gyerek volt a családban.[2150]

SZEMERE. Egy törzs vezetőjének neve az Árpád-korban, a török nyelvből származik, jelentése ‘rontó, pusztító’.[2151]

TAKSONY, Árpád unokájának neve, amely a török nyelvből ered. Jelentése ‘kegyetlen, elégedett’.[2152]

TÁRKÁNY, másik hangalakja *Terken*, közvetlenül a kagán alatt levő magasrangú török cím.[2153]

TAS, Árpád egyik unokájának neve, török taş ‘kő, szikla’ jelentéssel.[2154]

TEVELI. Árpád unoka, *Tarkacsu* fia.[2155] Valószínű a török *tevali* ‘utód, folytatás’[2156] az alapja, ami a férfi ág megszakítás nélküli folytatását fejezné ki.

TÖHÖTÖM. Az egyik törzs főnökének neve az Árpád vezette törzsszövetségben. Törökül ‘fejedelem’ a jelentése.[2157]

VAJK. Magyarország első keresztény királyának, Szent Istvánnak eredeti török neve. Törökül *Vayk*nak volt írva, ami a *bay* ‘gazdag, úr’ a *bey* ‘herceg, fejedelem’ változata, amihez a szintén török *–k* kicsinyítő képző kapcsolódik ‘kis herceget, kis fejedelmet’ jelölvén. A gazdagság és hatalom egyet jelentett a régi török társadalomban.

ZOLTÁN. Árpád egyik fiának a neve, aki őt követte a fejedelmi tisztségben, 907 és 947 között uralkodott.[2158] A név az arab *szultán*ból eredő kölcsönszó a törökben, a muzulmán király címe, jelentése ‘uralkodó, hatalom’.[2159]

[2145] Ladó 1978: 183.
[2146] Lambton 1988: 370.
[2147] Ahmed 2001: 277.
[2148] Ladó 1978: 183.
[2149] Benkő 1967: 441, II. kötet.
[2150] Ladó 1978: 199.
[2151] Ladó 1978: 213.
[2152] Ladó 1978: 216.
[2153] Clauson 1972: 544.
[2154] Akdikmen 1986: 358
[2155] Moravcsik 1988: 49.
[2156] Akdikmen 1986: 371.
[2157] Ladó 1978: 220.
[2158] Ladó 1978: 229.

Függelék G. Sumér, Magyar és Török szóhasonlítás

Ugyanaz a szó jelen van mind a három nyelvben:

Nyelv	***Szó***	***Kiejtés***	***Jelentés***	***Forrás, megjegyzés***
Sumér	*bal*	bal	balta	Deimel 1939:8
Magyar	*balta*	balta	balta	
Török	*balta*	balta	balta	Akdikmen 1986:41
Sumér	*sig*	szig	szűk	Labat 1948:592
Magyar	*szűk*	szűk	szűk	
Török	*siki*	sziki	szűk	Akdikmen 1986:330
Sumér	*šur*	sur	eső esik	Labat 1948:101
Magyar	*csur*	csur	csurog	A *csur*og töve
Ótörök	*çur*	csur	csorgó víz	Clauson 1972: 428

Ugyanaz a szó jelen van a sumérban és a magyarban, de a törökben nem:

Sumér	*gam*	gam	görbíteni	Labat 1948:362
Magyar	*gamó*	gamó	kampó	Benkő 1967:1023, I.
Sumér	*ir*	ír	ír, kenőcs	Deimel 1939:159
Magyar	*ír*	ír	ír, kenőcs	
Sumér	*kar*	kár	rombolás	Labat 1948:376*
Magyar	*kár*	kár	kár, rongálás	

Ugyanaz a szó jelen van a sumérban és a törökben, de a magyarban nem:

Sumér	*ur*	ur	tő, gyökér, eredet	Labat 1948:203
Török	*ur*	ur	hajtás, kinövés	Akdikmen 1986:385
Sumér	*zag*	zag	jobb (oldal)	Labat 1948:332
Török	*sag*	szag	jobb(oldal)	Akdikmen1986:319
Sumér	*gur*	gur	sűrű	Labat 1948:483
Török	*gür*	gür	sűrű	Akdikmen 1986:156

[2159] Ahmed 2001: 206.

Buda: eredete és jelentése[2160]

***VÁZLAT*:** *E tanulmány tárgya a Buda név summér eredetének felülvizsgálata, ami a régmúltban magasrangú cím lehetett. A bud gyök egyezik a sumér baddal 'bot, jogar' jelentéssel. A bot ősidők óta a magas hivatal jelképe, az –a végbang pedig azonosnak tekinthető a régi raggal, amely melléknevet képzett úgy a magyarban, mint a sumér nyelvben. A névtanulmányi érvelést támogatja a magyar címer kettős keresztjének hasonlósága a sumér képjegyhez, amely négyágú fát ábrázol és uralkodót jelentett a régi sumér társadalomban.*

A személy- és helynevek fontos szerepet játszanak homályos vagy nehezen magyarázható történelmi tényezők és nyelvi kapcsolatok kialakulásának értelmezésében. Ezt mutatja be ez a tanulmány a magyar *Buda* név vizsgálatán keresztül, amely gyakori személynév és több helynév részét is képezi. Benne van egy régi kifejezésben is, ami egy *budát* figyelmeztet, hogy hagyjon fel szándékával, mert úgy magát, mint másokat is veszélynek teszi ki. A mondat így hangzik: *Nem oda buda*, és mindenki figyelmeztetésnek értelmezi, de senki sem tudja pontos jelentését, sem eredetét. Azonban kétségtelen, hogy valamikor régen értelme köztudomású volt, máskülönben népszerűsége nem maradt volna meg a köznyelvben. Régen keletkezhetett, értelmét elhomályosította az évszázadok, talán évezredek távlata. Ki lehetett ez a buda? Ezt szándékozik megoldani ez a tanulmány.

Hiteles írott emlékek szerint *buda* a régi magyar szókészlet része volt, de eredeti jelentése feledésbe merült. Tudatos használata elavult az élő nyelvben, de tovább él szólásokban, vezeték- és helynevekben.

Buda az egyelemű névadás korszakában válhatott tulajdonnévvé, sokkal régebben, mint amikor a jelenleg használatos elő- és utónevek rendszere elkezdődött. Abban a korszakban képzett nevek mind azonosító jellegűek és a közszavak melyekből származnak, nagy részben melléknevek. Tulajdonnevek melléknévből való képzése a magyar névadás egyik fő jellegzetessége, amely még ma is ezt az irányt követi bece- és gúnynevek adásában.

A magyar nyelv kétféleképpen képez melléknevet. Afőnévhez hozzáadja az *–s* képzőt, legtöbbször kötőhang segítségével, igéhez pedig az *–ó* képzőt. Például *lant > lantos*, *fon > fonó* (*Fonyó* mint vezetéknév).

Mivel a magyar nevek legtöbbje melléknév, a Buda titkát is úgy lehetne feloldani, ha melléknévként kezelnénk. Ehhez viszont a melléknévképző azonosságának megállapítása szükséges. Ez pedig csak a szó vagy név véghangzója lehet, ami a jelen esetben *–a*. Tehát meg kell találni a választ arra a kérdésre, hogy a *buda* szó keletkezésének idejében használták-e az *–a* képzőt melléknevek képzésére.

[2160] Ez a tanulmány, más szöveggel, a Tárogató 1996. novemberi számában jelent meg (vol. 29, no. 11). A Tárogató a vancouveri Magyar Kulturális Egyesület havilapja. Az itt közölt szöveg angol eredetije a kanadai Névtanulmányi Társaság 2002. május 25-i ülésén hangzott el a Bölcsészeti és Társadalomtudományi Kongresszus keretén belől a torontoi egyetemen.

Tudjuk, hogy ez a képző ma már nem használatos a beszélt nyelvben, de régen fontos szerepe lehetett melléknevek képzésében, amint ez nyilvánvaló úgy régi szavainkban, mint mai neveinkben. Mivel az ősmagyar nyelvben nem volt különbség a főnév és ige között,[2161] az *–a* képző alakított melléknevet mindkettőből. A nyelv fejlődésének egy későbbi időszakában ezt a régi –a képzőt kiszorította a jelenleg használatos melléknévi igenevet képző *–ó* és a melléknévképző *–s*.

A régi *–a* és a jelenlegi *–s* egykori párhuzamos használatára utal két szó, melyek köznévvé alakultak: *gulya* és *ménes*. Ebben az esetben mindkét melléknévképző alkalmazva volt rokonfogalmak jelölésére. De több példát is lehet meríteni vezetékneveinkből, úgymint *Gonda – Gondos*. A melléknévképző *–a* és *–s* a *gond* (figyelem, odaadás) gyökhöz csatlakozik és egy figyelmes, munkájában körültekintő egyént jelöl. Ilyenek még a *Doba – Dobó*, *Bota – Botos*, *Dala – Dalos* is. Folytathatnánk szinte a végtelenségig.

Tehát írott bizonyíték igazolja, hogy az *–a* képző hatékony része volt a régi magyar nyelvnek. Azonban nem mellőzhetjük jelenlétét más nyelvben sem, ugyanilyen rendeltetéssel. A képző használatát követve szükségszerűen eljutunk a rokon sumér nyelvhez, ahol ékírásos szövegekben ez a képző a magyarral azonos rendeltetéssel megtalálható. Ez a megállapítás főleg Marie-Louise Thomsen leírásán alapszik, aki a magyarral nem hasonlít, de semi kétséget nem hagy a képző sumér és magyar azonosságát illetően.

Thomsen elmagyarázza, hogy a sumér nyelvben az *a* hang melléknevet képzett, de nem minden esetben. Vannak melléknevek, amelyek mindig használják az –a képzőt, mások csak ritkán. Továbbá, a sumér melléknevek alaktanilag nem különböznek a névszói vagy igetövektől.[2162] Egyik példája a *munus šag$_5$-ga* ‘jó asszony’, melynek *šag$_5$-ga* része benne van a magyar *nagysága* megtisztelő címben, amely értelemszerűen megegyezik a *nagyságos* változattal. Tehát az *–a* zárhang a *buda* végén kétségtelenül melléknévképző. Ennek leválasztása után a *bud* tő szorul további vizsgálatra.

A *bud* tő eredetének megállapítása éppen olyan bonyolult, mint az *–a* melléknévképzőé volt. Legtöbb név világos és érthető jelentéssel bír, eredetük könnyen visszavezethető ahhoz a nyelvhez, amelyben keletkeztek. Ezeknél nincs szükség részletes szó és jelentéstani magyarázatra, de mások, mint a *Buda*, több megoldási lehetőséget kínálnak. Ezért szükséges ezt a nevet részletesen megvizsgálni.

Első pillantásra, más nyelvekben levő azonos írásmódja miatt úgy néz ki, hogy a Buda egy nemzetközi vándorszó.

Mint tulajdonnevet, a Budát összehasonlították a gót *Bote* ‘követ’-tel és a szláv *buda* ‘kunyhó’-val, de megyőző eredmény nélkül. Az a javaslat is elhangzott, hogy a gót *Bleda* névből lett átírva. A magyar botnak megfelelő török *budak* szó is számításba jött.[2163]

[2161] Hajdú 1975: 90
[2162] Thomsen 1984: 64
[2163] Ladó 1978: 143

Ezek a nézetek a névkutatás kezdeti idejében hódítottak teret és gyengéjük az, hogy nem támasztja alá őket olyan történelmi vagy nyelvtani bizonyíték, ami szilárd alapot teremtene a megoldáshoz. Ez azonban nem vonatkozik a *bot*-ra, mellyel kapcsolatban több át nem kutatott lehetőség is kínálkozik.

A régi magyarázatoktól eltérően a nyelvi bizonyítékok a *bot* szó irányába mutatnak, ami jelenkori változata lehet a régebbi *bud* alaknak. Az elgondolás, hogy a botot régen mint fegyvert kezelték és csak később lett belőle uralkodói hatalmat jelképező pálca, jól követhető irányvonalnak tűnik. Régen a bot szóból magas rangot jelentő címek származtak, melyek későbbi időszakokban személy- és helynevekké váltak.

A bot, eredetileg az ősember kezdetleges fegyvere, lassan fejlődött egy fadorongból drágaköves jogarrá, ami még ma is a hatalom vagy magas hivatal jelképe. Királyok jogara, fejedelmek buzogánya, püspökök pásztorbotja, rendőrök gumibotja, mind a hatalom jelei és tiszteletet keltenek.

Így lehetett ez mindig. A múltat könnyen elfelejtük, de a jelen kiértékelése hiányos maradna nélküle. A bot mint a hatalom jelképe fontos szerepet töltött be a régi társadalmak életében is. A rang és cím nevét is ebből képezték némely régi nyelvben és ennek jelét használták a képirásban magas beosztások jelölésére.

A fa szumír ékjele

Ilyen az a négyágú fát ábrázoló többjelentésű sumér ékjel, amely magas beosztású egyént jelölt.[2164] Ezt az ékjelt (fent) több különböző hangértékkel lehet olvasni, de egymással összefüggő értelemmel:

bad, bat	‘bot, jogar, pálca’.[2165]
had	‘bot, jogar’.[2166]
pa	‘fa, bot, pálca’.[2167]
pa	‘faág’.[2168]
pa	‘felügyelő’.[2169]
ugula	‘fő, főnök, elöljáró’.[2170]

A négyágú fa többi sumér értelme, amely ‘szabály, előírás, uralkodó’-t[2171] és ‘herceg’-et jelöl,[2172] alátámasztja a bottal kapcsolatos hajdani felfogást.

[2164] Labat 1948: ékjelszám 295
[2165] Waddell 1927: 23
[2166] Deimel 1939: ékjelszám 169
[2167] Gostony 1975: 94
[2168] Labat 1948: ékjelszám 295
[2169] Deimel 1939: ékjelszám 169
[2170] Labat 1948: ékjelszám 295
[2171] Labat 1948: ékjelszám 86
[2172] Labat 1948: ékjelszám 87

Uralkodó

Herceg

A fenti sumér listán három olyan szó van, amely külön figyelmet érdemel: *bad, had* és *ugula*. E szavak változata még ma is használatos a magyar nyelvben. A négyágú fa jelképe (a kettős kereszt) pedig a magyar uralkodók címere volt, jelezvén társadalmi helyzetük legmagasabb fokát. Ez a jelkép még mindig része a magyar címernek.

Magyar címer[2173]

A fa ábrázolása mellett szól, hogy a két felső oldalág rövidebb, ugyanúgy, mint az élő fákon.

A sumér nyelven kívül a *bat* szó változata megtalálható az egyiptomi nyelvben azonos jelentéssel:

pet	‘jogar, pálca’
ba	‘bot, pálca’
bát	‘észak királya’
bát	‘nagyon magas hívatali rang’[2174]

Botot tartó emberi alak, melynek hangértéke *ur* ‘herceg’ jelentéssel, szintén része volt a régi egyiptomi képirásnak.[2175] Tehát volt párhuzamos használata ennek a jelképes ábrázolásnak más írásrendszerben is.

Egyiptomi herceg képjegye

A sumér *pa* megtalálható az uráli nyelvcsaládban is hasonló hangértékkel és azonos jelentéssel:

Finn	*puu*	‘fa’[2176]
Vogul	*pá*	‘fa’[2177]

[2173] http://magyarvagyok.info/wp-content/uploads/2013/11/c%C3%ADmer.jpg,
[2174] Budge 1978: 253, 202, 211, 212. I. kötet.
[2175] Budge 1978: xcviii, no. 30, I. kötet.
[2176] Papp 1978: 608
[2177] Benkő 1967: 822, I. kötet.

Jurák-szamojéd	*pa*	‘fa’[2178]
Magyar	*fa*	‘fa’

A bot szó eredetét lehetetlen egyetlen mai nyelvhez is besorolni. Több nyelvben is jelen van hasonló írott formában és jelentéssel. Azonban észrevehetően hiányzik az északi germán nyelvekből.

Angol	*bat*	‘ütőbot’[2179]
Francia	*baton*	‘furkósbot’[2180]
Horvát	*batina*	‘bot’[2181]
Kelta	*bat, bata*	‘pálca, fütykös’[2182]
Lengyel	*bat*	‘ostor’[2183]
Orosz	*bita*	‘bot’[2184]
Török	*budak*	‘ág, faág’[2185]

Miután áttekintettük a *bad* és *bat* írásmódjának különböző változatait más nyelvekben, a váratlan, de elkerülhetetlen végeredmény az, hogy a sumér nyelv tisztázhatja a *buda* máskülönben félremagyarázott értelmét. Szembetűnő itt a névkutatás alapvető problémáival való elfoglaltság, egy végtelennek tűnő munka, ami, ebben az esetben, sokrétű folyamatot igényelt a problémák tisztázásához.

Az ősmagyar társadalom uralkodói címe *buda* két részből áll: a *bud* alapszóból és a régi *–a* melléknévképzőből. Jelképe a négyágú fa volt, a felső két ág rövidebb, úgy, mint az élőfákon. Ezekután tisztázhatjuk a régi szállóigében szereplő buda értelmét, aki minden kétely nélkül egy vezéralak, aki rossz döntést hozott. A régi buda mai megfelelője *botos* aki “v[ala]miféle hívatalos, rendsz[erint] a rend fenntartásával kapcs[olatos] megbízást teljesítő személy”.[2186] A bot mint „hatalmi, hivatali jelkép”[2187] benne van a magyar nyelv értelmező szótárában.

Kétségkívül nagy a tér és időbeli különbség a sumérektől a mai magyarokig, dél-Iraqtól a Kárpát-medencéig és i. e. 2000-től i. u. 1190-ig, amikor a négyágú fa először jelent meg III. Béla (1147-1196) idejében vert ércpénzeken. De régészeti leletek és történelmi feljegyzések igazolják korai jelenlétét a történelmi Magyarország területén.

[2178] Benkő 1967: 822, I. kötet.
[2179] Országh 1976: 149, I. kötet.
[2180] Eckhardt 1981: 189, I. kötet.
[2181] Palich 1982: 120
[2182] Onions 1985: 60
[2183] Benkő 1967: 353, I. kötet.
[2184] Romanov 1964: 270
[2185] Akdikmen 1986: 60
[2186] B. Lőrinczy 1979: 574, I. kötet.
[2187] Bárczi-Országh 1959: 698, I. kötet.

Tartariai/Tatárlakai agyagtábla javított mása

A négyágú fa ábrája, más képjegyekkel együtt, rajta van a három agyagtábla egyikén, amit az erdélyi Tartaria/Tatárlaka közelében ástak ki 1961-ben. Keletkezésük idejét a keresztény időszámítás előtti VI. évezred végére vagy az V. évezred elejére teszik.[2188] Eszerint a táblák ezer évvel idősebbek a legrégibb mezopotámiai sumér agyagtábláknál. A Tartariai/Tatárlaki táblák helyi agyagból készültek.

A sumér *bat* további jelenlétét a történelmi Magyarországon, mint vezetői tisztséget, az I. században találjuk, amikor a helyi népek és Illír szomszédjaik küzdöttek a római megszállás ellen. Mindkét nép vezére mint *Bato* lett megörökítve.[2189] A *Bato* felismerése, hogy a sumér *bat*-ból származik és alakváltozata a *Buda*, új dimenzióval járul hozzá a nevek elismeréséhez, mint megbízható adatokat tartalmazó kútfők. A *Bató* még mindig létezik Magyarországon, mint vezetéknév.

Egy Buda nevű vezető Magyarországon élt az V. században. Ez a Buda, akiről az ország fővárosa van elnevezve, állítólag a hunok királyának, Attilának a testvére volt. Azonban, a néphagyomány szerint, Attila vetélytársnak tekintette és kegyetlenül megölette. Azonban érdekes, hogy a főváros neve Buda maradt és nem változott meg 1873-ig, amikor Pesttel egyesült s a név Budapest lett.

E tanulmányban kidolgozott adatok szerint lehetséges, hogy *Buda* egy törvényes *buda* – vagyis uralkodó – volt, mielőtt Attila átvette a hatalmat. A szó értelme itt nem személynév, hanem méltósági cím.

A *bad, bat* magyar nyelvjárásoktól befolyásolva sok ma is létező vezetéknévben megtalálható: *Bot*; *Both*; *Bod* és a *Bud* még mindig vezetéknevek Magyarországon. A régi *–a* és jelenkori *–s* képzőkkel ellátott formák: *Bata*; *Bató*; *Bota*; *Boda*; *Buda*; *Botos*; *Bodos*; *Botus*; *Butus*. Az *–i* viszonyraggal képzett formák: *Bati*; *Batti* és *Budi*.

Ezektől eltérő formák: *Bothu*; *Bodon*; *Boton*; *Bodum*; *Bodun* és *Budon*. Ezekről a nevekről nem tudjuk milyen régen keletkeztek de, biztosak lehetünk, hogy lejegyzésük előtt már régen használatban voltak. Írott okmányokban 1138,

[2188] Makkay 1990: 35
[2189] Cook1934: 369, 10. kötet.

1202, 1211, és 1226-ban vannak nyílvántartva az itt használt forrásmunka szerint.[2190]

Amint fentebb említettük, a sumér *bad* ékjelének másik hangértéke az *ugula* 'fő, főnök, elöljáró' jelentéssel. Ennek valószínű származéka a magyar tulajdonfőnév *Gyula*, amely azonos a régi *gyula* társadalmi ranggal, az erdélyi fejedelmek címével. A budához hasonlóan ez a rang is tovább él, mint vezeték-, utó- és helynév, mint például a Békés megyei Gyula.

A sumér *had* is fennmaradt a magyar nyelvben azonos hangértékkel a hadviseléssel kapcsolatos szavakban. Például *hadsereg*, *hadianyag*, *hadifogoly*, stb.

A Buda név hasznos példával járul hozzá a névfejlődés tanulmányozásához. Eredetének kutatása a Buda helynév származásán keresztül elvezetett a pannóniai Bato vezérhez, majd az erdélyi agyagtáblához, melyen rajta van a négyágú fa és végül a ragozó nyelvek legrégebbi emlékéhez, a sumér nyelvhez. A Buda névnek és különböző változatainak jelenléte a Kárpát-medencében meggyőzőbbnek bizonyul olyan elméleteknél, melyek nélkülözik a tényekre alapított érvelést és így szenvedélyes rábeszélésre támaszkodnak. Remélhetőleg ez a tanulmány rávezeti a túlóvatos kutatókat a régi magyar nevekben rejlő sumér szavak jelentőségének felismerésére.

Hivatkozások és irodalomjegyzék

Ahmed, Salahuddin. 2001. *A dictionary of muslim names*. New York: New York University Press.

A. Jászó, Anna, ed. 1991. *A magyar nyelv könyve.* Textbook. Budapest: Trezor.

Akdikmen, Resuhi. 1986. *Standard Turkish dictionary*. 2nd ed. New York: Langenscheidt.

Anonymus. c. 1200. *Gesta Hungarorum*. Magyarra fordította Pais Dezső. 1977. Budapest: Magyar Helikon.

Bakay, Kornél. 1997-1998. *Őstörténetünk régészeti forrásai*. Textbook. Miskolc: Miskolci Bölcsész Egyesület.

Bárczi, Géza és **Benkő**, Loránd ed. 1956. *Emlékkönyv Pais Dezső hetvenedik születésnapjára*. Budapest.

Bárczi, Géza és **Országh**, László ed. 1959-1962. *A Magyar nyelv értelmező szótára.* 7 volumes. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Benkő, Loránd, et al. 1967. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára.* 4 volumes. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Béres, Judit. 2001. *"Népességünk genetikai rokonsága"* in Élet és Tudomány Vol. 38. Budapest.

B. Lőrinczy, Éva et al. 1979, 1988, 1992, 2002. *Új Magyar tájszótár* Budapest: Akadémiai Kiadó.

[2190] Fehértói 1983: 41, 55, 56, 62, 63, 66, 67, 73.

Budge, Sir Wallis E. A. 1978. *An Egyptian hieroglyphic dictionary*. 2 volumes. New York: Dover Publications, Inc. A republication of the work originally published in two volumes by John Murray, London, in 1920.

Cange, Domino du and **Fresne**, Carolo du. 1883-1887. *Glossarium mediae et infimae latinitatis*. Reprinted in 1954 by Akademische Druck-U. Verlagsanstalt Graz-Austria.

Childe, Vere Gordon. 1929. *The Danube in prehistory.* Oxford: Clarendon.

Clauson, Sir Gerard. 1972. *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. Oxford: Clarendon.

Cook, S.A. et al. 1934. *The Cambridge ancient history*. Vol 10. Cambridge: At the University Press.

Csongor, Barnabás. 1981. "A kínai nyelv" in *Keleti nevek Magyar helyesírása*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Deimel, Anton P. 1939. *Šumerisch-Akkadisches glossar*. Rome. In manuscript. (Published in 1984. Anton Deimel. *Sumerisch-Akkadisches glossar*: Register der deutschen Bedeutungen. Zusammengestellt von Anita Rajkai Babo. Wiesbaden: O. Harrassowitz.)

Dévényi, Kinga – Iványi, Tamás. 1987. *Az arab írás* (The Arab writing). Budapest: Kőrösi Csoma Társaság.

Eckhardt, Sándor. 1984. *Magyar-Francia szótár* Budapest: Akadémiai Kiadó.

Encyclopaedia of Islam. 1986. Prepared by a number of leading Orientalists. Edited by P. J. Bearman et al. Leiden: E. J. Brill.

Fehértói, Katalin. 1983. *Árpád-kori kis személynévtár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Gibbon, Edward. 1896. *The history of the decline and fall of the Roman empire*. Edited by John Bagnell Bury. 7 volumes. London: Methuen.

Gibbons, Ann. 2000. "Europeans trace ancestry to Paleolithic people". *Science* 5494, 1080-183.

Golden, Peter B ed. 2000. *The king's dictionary, the Rasulid hexaglot*. Leiden: Brill.

Gostony, Colman-Gabriel. 1975. *Dictionnaire d'étymologie sumérienne et grammaire comparée*. Paris: Éditions E. de Boccard.

Grimm, Jacob und Wilhelm. 1905. *Deutches Wörterbuch.* 33 volumes. Leipzig: Verlag von S. Hirzel. Reprinted in 1984 by Deutscher Taschenbuch Verlag GmbH & Co. KG, München.

Grzebieniowski, Tadeusz. 1958. *Langenscheidt's Pocket Polish Dictionary*. British Commonwealth: Hodder and Stoughton.

Györffy, György. 1975. *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról.* Második kiadás. Budapest: Gondolat Kiadó.

Hajdú, Péter. 1975. *Finno-Ugrian languages and peoples.* Translated and adapted by George F. Cushing. London: André Deutsch.

Herodotus. 1996. *The histories*. Translated by Aubrey de Sélincourt. London: Penguin.

Hóman, Bálint. 1985. *ősemberek – ősmagyarok.*Atlanta: Hungarian Cultural Foundation.

Kálmán, Béla. 1978. *The world of names*. Translated by Zsolt Virágos, revised by Michael Laming. Budapest: Akadémiai Kiadó.
Kálti, Márk. 1358. *Cronicon pictum.* Translated by László Geréb, entitled: *Képes krónika*. 1964. Budapest: Magyar Helikon.
Kazhdan, Alexander P., ed. 1991. *The Oxford Dictionary of Byzantium*. New York. Oxford: Oxford University Press.
King, Leonard W. 1910. *A History of Sumer and Akkad*. London: Chatto & Windus. First Greenwood reprint in 1968.
Kiss, Lajos. 1978. *Földrajzi nevek etimológiai szótára.* Budapest: Akadémiai Kiadó.
Krantz, Grover S. 1988. *Geographical development of European languages*. American University Studies. Series XI. Anthropology and Sociology, Vol. 26. New York: Peter Lang.
Kristó, Gyula. 1996. *Hungarian history in the ninth century*. Szeged: Középkorász Műhely.
Kürti, Béla and **Lőrinczy**, Gábor. 1991. *...avarnak mondták magukat*... Szeged: Móra Ferenc Múzeum.
Labat, René. 1948. *Manuel d'épigraphie akkadienne*. Paris: In manuscript. (Revised and published in 1963 by Florence Malbran-Labat. Paris: Geuthner Manuels.)
Ladó, János. 1978. *Magyar utónévkönyv*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
Lambton, Ann Katherine Swynford. 1954. *Persian vocabulary*. Cambridge: Cambridge University Press. 1988 reprint.
Larousse's French-English Dictionary. 1976. 22nd printing. Edited by Marguerite-Marie Dubois. Markham, Ont. Canada: Simon & Schuster of Canada Ltd. A pocketbook edition.
László, Gyula. 1986. *Árpád népe*. Budapest: Helikon.
Lessing, Ferdinand D., ed. 1973. *Mongolian-English dictionary*. Bloomington: The Mongolia Society, Inc.
Lozinski, B. Philip. 1964. "The Name SLAV" in *Essays in Russian History*. Hamden, Connecticut: Archon Books.
Makkay, János. 1990. *A tartariai leletek*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
MacBain, Alexander. 1982. *An etymological dictionary of the Gaelic language*. Internet: Gairm Publications.
Mallowan, Max Edgar Lucien. 1965. *Early Mesopotamia and Iran*. New York: McGraw-Hill.
McKenzie, John L. 1965. *Dictionary of the Bible*. New York: MacMillan Publishing Co., Inc.
Moravcsik, Gyula. 1988. *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
Németh, Gyula. 1940. *Attila és hunjai*. Budapest: Magyar Szemle Társaság. Reprinted in 1986 by Akadémiai Kiadó.
Németh, Gyula. 1990. *Törökök és Magyarok*. Oriental reprints, Kőrösi Csoma Társaság. Edited by Róna-Tas András. Budapest: MTA Könyvtára.

Nogrady, Michael. 1994. “Surnames derived from Hungarian ethnic denominations”. *Onomastica Canadiana*, vol. 76, no. 1 (júniusi szám. 29-40 oldal).

Nogrady, Michael. 1996. "Nem oda Buda" in *Tárogató*, vol. 29, no. 11 (novemberi szám. 52-55 oldal). Az angol szöveg *Buda: Its Origin and Meaning* címmel a Kanadai Névtanulmányi Társaság tagjainak lett előadva 2002 majus 25-én, a Bölcsészeti és Társadalomtudományi Kongresszus keretén belől a torontoi egyetemen.

Onions, Charles Talbut, ed. 1985. *The Oxford Dictionary of English Etymology*. Oxford: Clarendon Press.

Országh, László. 1976. *Angol-Magyar szótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Oppenheim, Leo A., ed. 1958. *The Assyrian Dictionary*, vol. 4. Chicago: Oriental Institute.

Palich, Emil. 1982. *Magyar-Serbhorvát kéziszótár*. Budapest: Terra.

Papp, István. 1978: *Finn-Magyar szótár*. 3rd ed. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Pritsak, Omeljan. 1983. *The Slavs and the Avars*. Conference paper. Spoleto: Settimande di Studio del centro Italiano di Studi sull’alto medieovo, XXX.

Rawlinson, George. 1885. *The seven great monarchies of the ancient eastern world*. 3 volumes. New York: James B. Millar & Co., Publishers.

Romanov, A. S. 1964. *Russian-English dictionary*. Washington: Simon & Schuster.

Rudnyćkyj, Jaroslav Bohdan. 1960. “Slaves or glorious ones? The origin of the name ‘Slav’” in *Names* Vol. VIII, No. 2.

Rudnyćkyj, Jaroslav Bohdan. 1982. *Etymological dictionary of the Ukrainian language*. 2nd ed. Winnipeg, Ottawa: Private publication.

Semino, Ornella and **Passarino**, Giuseppe. 2000. The genetic legacy of paleolithic homo sapiens sapiens in extant Europeans: A Y chromosome perspective. *Science* 5494, 1155-1163.

Seyfarth, Wolfgang, ed. 1978. *Ammiani Marcellini rerum gestarum libri qui supersunt*. Vol. 1. Leipzig: B. G. Teubner.

Shorter English Dictionary. 2002. Fifth edition. Oxford: Oxford University Press.

Szamota, István. 1902-1906. *Magyar oklevél szótár*. Reprint 1984. Edited by Gyula Zolnai. Budapest: Állami Könyvterjesztõ.

Terdzsüman, Mahmúd. 1988. *A magyarok története*. (Tárih-i Üngürüs). Translated from a Turkish manuscript by Dr. Blaskovics József. Cleveland: II. Nagy Szittya Történelmi Világkongresszus.

Thomsen, Marie-Louise. 1984. *The Sumerian language*. Copenhagen: Akademisk Forlag.

Türk Dünyasi El Kitabi. 1992. (Handbook of the Turkish World). Ankara: Türk Kültürünü Araştirma Enstitüsü (Research Institute of Turkish Culture).

Waddell, Lawrence Augustine. 1927. *A Sumerian-Aryan dictionary*. Part one. London: Luzac & Co.

Weekly, Ernest. 1967. An Etymological Dictionary of Modern English. New York: Dover.

Nógrády Mihály (Ottawa)

Isten szavunk eredete

René Labat akkád szótárának sumér részéről

Mielőtt elkezdenénk fejtegetésünket jelenlegi témánkról, illő lenne meghatározni munkánk mibenlétét. Tudomány-e a névtan és a nyelvészet. Hivatalosan mindkettő a bölcsészet körébe tartozik és szorosan összekapcsolódnak, de egyik sem tudomány, mert nem a természet törvényeire vannak alapozva, mint például a biológia.[2191] Azonban mindkettő bonyolult kutatási terület, amely közel áll ahhoz a ponthoz, ahol a bölcsészet és tudomány útjai keresztezik egymást. Nézzük meg, hogyan működik ez a valóságban.

Neveinkben rejlő logikára egy példa a *felhő* és *felleg* név. Ugyanis a felhők úgy keletkeznek, hogy a napsugár felmelegíti a föld felszíne felett lebegő levegőt, amely könnyebb súlya következtében a magasba emelkedik, magával ragadván a benne jelenlévő párát. Emelkedés közben a levegő fokozatosan lehűl, és amikor eléri azt a magasságot ahol a hőmérséklet megegyezik a páratartalom kicsapódásához szükséges hőmérséklettel, ott keletkezik a felhő. A név pontosan leírja ezt a folyamatot *fel-hő*: a meleg fel(megy), *fel-lég*: a lég fel(megy). Annak a népnek, amelyik ilyen neveket adott ennek a természeti tüneménynek ismernie kellett a fizikai folyamatot, amely ezt létrehozza.

Nemcsak a nyelvészet, de a történelem is bölcsészet, mert régi események egyéni kiértékelése kerül a köztudatba, majd kötelező tananyaggá az iskolában, figyelem nélkül hagyva a következményeket. Sajnos, a magyarság esetében, korábbi történészeink olyan történelmet írtak, amely még mindig érezteti hátrányos hatását. Köszönet annak a kevés, de egyre szaporodó magas felkészültséggel rendelkező egyénnek, akik kutató munkájukkal azon fáradoznak, hogy a múltat az igazságnak megfelelően tárják fel.

Ez a dolgozat is ezt az utat követi és ebben a szellemben vizsgálja René Labat akkád szótárának kikövetkeztetett sumér szavait.

Mint már többször észrevettük, René Labat akkád szótárában közölt sumér hangértékek és jelentések laza következtetések eredményei. Hibát követnek el azok, akik e szótár sumér részét fenntartás nélkül elfogadják. Labat, más asszirológusokhoz hasonlóan, megpróbálta a szemita akkád ékjegyek visszavezetését az eredeti nem-szemita sumér képjegyekből kifejlesztett ékírásig. Ő maga figyelmezteti szótárának használóit az előszóban, hogy módszere nem pontos és

[2191] Nálunk kicsit szokatlanul hangzik ez a – leginkább az angolszász nyelvterületen általános – nézet vagy álláspont, ami csak a természettudományt tekinti tudománynak. Nálunk a társadalom- vagy embertudomány is bevett tudományterületnek számít. – *A szerkesztő megjegyzése.*

csak útmutatásnak lehet értelmezni. Továbblapozva, a bevezető részben (introduction) a 10. oldalon megmondja, hogy nem törekedett a sumér jelek átalakulásának folyamatát tanulmányozni. (Il n'est pas de notre propos d'étudier ici la transformation des sigues en sumérien.) Becsületére váljon Labatnak, hogy ezt tudtunkra adta.

Mi ezt a figyelmeztetést úgy értelmezzük, hogy a sumér és akkád ékjegyek közötti kapcsolat laza, nem megbízható és további vizsgálatra szorul a magyar nyelv idevonatkozó jellegzetességeit alkalmazva.

Lánya, Florence Malbran-Labat, átnézte apja munkáját majd javított kiadásban közzétette. Változtatott az 1-es és 483-as számú ékjegyek kidolgozásán is, pl. a NIGÍN, NIN_4 <u>sâharu</u> *se tourner* 'forgat, görget' nála megváltozott $NIGIN_2$-re és jelentése <u>lamû</u> *entourer* 'körülvesz, körülkerít' lett. Változtatásainak okát nem tudjuk, ezért e tanulmány első része az eredeti Labat kézirat sumér anyagának vizsgálatát tartalmazza.

Tehát e szempontokat figyelembe véve szemléljük a rendelkezésünkre álló sumér anyagot, amely 602 ékjelből, azok hangértékéből és jelentéséből áll. Azonban annak ellenére, hogy Labat nem ismerte a magyar nyelvet, szótárában 128 szó megegyezik ma is használt magyar szavakkal és több mint száz pedig olyan közel áll, hogy logikailag nem lehet különbséget tenni köztük. Ezek feltárása, kidolgozása hosszú időt igénylő munka és lassan halad, mert az eredeti szemita gondolkodás alapformáinak a franciával való összefüggésével kell dolgoznunk, mivel Labat franciául adja végkövetkeztetéseit.

A sumér írás képjegyekkel indult el ahol minden jegynek határozott hangértékkel és jelentéssel kellett rendelkezni, ami nem változhatott, mert máskülönben írásuknak nem lett volna értelme. Ennek a hangértéknek és jelentésnek folytatódni kellett az ékjegyre való átállás után az értelmetlenség elkerülése végett. Ide tartoztak a rokon értelmű szavak is, például ha az alapjelentés *kör,* akkor ide tartozik a *gur(ul) gur(ít), gör(dül), gör(get), gör(dít), gör(be) kör, ker(ek), ker(ék) és valószínűleg a for(og)* is melyeknek pontos értelmét a szókörnyezet adná meg. Nem lehetett több ettől eltérő hangérték vagy jelentés, mert ez a pontos értelmezést gátolta volna.

Összetett szavak esetén több mint valószínű, hogy ékjegyek jelentés nélküli hangértékét használták fel, mint a *girág* > *virág* esetében, amint lejjebb tárgyaljuk. Ennek módszertana alapos és mélyreható vizsgálatot igényel, ami külön figyelmet érdemel és kidolgozásra vár.

A sumér ékjelek megfejtése három fokozatból álló folyamat, amelyben a kutató először felismeri az ékjel csoportokat melyek ékjegyeket alkotnak. Ezt Labat elvégezte és a kéziratában lejegyzett ékjegyek hangértékét is megadja. Azonban ezek a hangértékek nem minden esetben helytállóak. Végül a hangérték jelentését kell meghatározni amit Labat szintén elvégzett, de azok sem helytállóak minden esetben. A szótárban a sumér hangérték NAGYBETŰvel van írva melyet az akkád hangértékek követnek <u>aláhúzva</u> a jelentésükkel együtt.

Labat kézzel irt szótárában levő 483-as számú ékjegy az egyik példája annak, hogy a magyar nyelv és logika használata mennyire segíthet a hangértékek és jelentésük meghatározásában. Az eredeti képjegy karcolt kör ○ volt, amely az

ékírásban négyzetté alakult □ és 16 új-asszír meg 19 sumér hangérték tartozik hozzá. Legtöbb jelentést, amit e jel képvisel, olyan fogalmat tartalmaz, amit egy kerek tárgy végezne. De némely hangérték és jelentés olyan tárgyat vagy cselekedetet tartalmaz, aminek semmi köze nincs a 'kerek' szóhoz. A következő táblázatban ezekből 8 sumér szó hangértéke és jelentése látható.

A magánhangzók feletti ¯ jel hosszú kiejtést, míg ˆ rövid kiejtést és ˇ jésített mássalhangzót jelöl. A többi írásjel megegyezik a francia és magyar nyelvek olvasatával.

Sumér hangérték	***Akkád hangérték***	***Jelentés franciául***	***Magyar fordítás***
NIGÍN, NIN_4	saḫâru sihircu	se tourner tour	forog (magát forgatja), forgás, fordulat
ḪAB, GIG-ḪAB	bûšânu bêšu	mauvaise odeur puant	rossz szag büdös, bűzös
GIRAG, GIRIN	kirṣu, kirinnu	bloc, motte d'argile	tömb, agyag-göröngy
GUR4	garâru kabru	courir épais	fut, szalad, siet vastag, sűrű
KUR4	kabâtu	être lourd	nehéz(kes)

Minden sumér hangérték és jelentés külön-külön tüzetes átvizsgálása a magyar nyelv segítségével azt mutatja, hogy nem mindegyik hangérték és jelentéspárosítás elfogadható. Egyszerűen nem lehet elképzelni, hogy ilyen összevisszasággal az írástudók le tudtak volna jegyezni értelmes szöveget. Honnat tudhatták, hogy a 19 különböző sumér hangérték közül melyiket kell kiválasztani írásra vagy olvasásra? Erre csak azt a magyarázatot tudjuk felhozni, hogy Labat következtetése csak 'kizárólag útbaigazítás' (purement indicatif), nem tökéletes. Például a GUR_4 'fut, szalad, vastag, sűrű' jelentés helyett a 'gur(ul), gur(ít), gör(dül), gör(get), gör(-be), gör(dít), jobban illene ehhez a hangértékhez. Futásnak semmi köze nincs a körhöz, esetleg kergetés esetén. Így a GUR hangértékhez hozzáadhatjuk a GÖR-t is.

A NIGÍN, NIN_4 hangértéket és 'forgat, forgás, fordulat' jelentését lelkiismeret furdalás nélkül kihagyhatjuk, mert ezt az értelmet Labat a 67 számú ékjegy alatt tárgyalja: GIL *(en)rouler* 'tekercsel, összegöngyölít', (gyűr?). Tárgyalja még a 111 szám alatt is: GUR târu, saḫâru *se tourner* 'forog, magát forgatja' (gurul?). Azonban hajlamosak lennénk a GUR hangértéket FOR-ra vagy FUR-ra változtatni annak ellenére, hogy az asszirológusok szerint a sumé reknek nem volt *f* beszédhangjuk.

A magyar írásjelekből nem csak az *f* de több is hiányzik a sumérban úgymint *c, gy, j, ny, ty* és *v*, valószínűen azért mert ugyanezek a hangértékek az asszír nyelvből is hiányoznak és ez mint feltételezés alkalmazva lett a sumérra is. Az *ä, o, ö, ü* magánhangzók használata meg van kérdőjelezve, ami szerintünk esetleges használatukat jelenti. A *Ḫ* és *ḫ* kiejtése a *g* és *k* közötti torokhang de

lehet *h, g,* vagy *k* is. Mivel a sumér nyelvben nemcsak magyar, hanem török szavak is léteztek és az *f, j* és *v* hangértékek mindkét nyelvben megvannak, mi feltételezzük, hogy ugyanúgy megvoltak a sumér nyelvben is.

ḪAB legvalószínűbb kiejtése KÁB lehet, ami megfelelne a magyar *káb*(ító), *káb*(ul) tőszavának.

KUR_4 hangértéke is változtatást igényel KÜR-re mert a 'nehéz(kes)' jelentésnek semmi köze a körhöz. Azonban a *kür* tájszólás mai nyelvünkben is létezik a körrel kapcsolatban [B. Lőrinczy 1992: 679, 3. kötet]. Ide kapcsoljuk a kör, ker(ek), jelentéseket.

Feltűnő, hogy a 'kerék' jelentés hiányzik a szótárból, ami kissé furcsa, hiszen a sumérok találták fel a kereket és már kocsijaik is voltak a keresztény időszámítás előtti 4. évezredben [Kramer 1967: 166]. Tehát annak is itt kellene lenni ezért beiktattuk a KUR_4 jelentései közé.

GIRAG is változtatást igényel, mert a *v* betű hiánya csak feltételezés és a hangérték majdnem azonos a magyar *virág*gal. Virág jelentéssel nem találkozunk máshol a szótárban.

GIRIN-t viszont pontosan eltalálta Labat. A TESZ szerint a *göröngy* tőszava *gar, ger,* és *gor* is volt régen [Benkő 1967: 1091, 1. kötet] de tájszólásban a *girin* még most is jelen van a 'girincses' szóban [B. Lőrinczy 1988: 646, 2. kötet], ezért ezt nincs okunk megváltoztatni.

GUR_4 'fut, szalad, siet' és' vastag, sűrű' jelentéseknek semmi köze a *kör*höz, ezért a gur(ul), gur(ít), gör(dül), gör(get), gör(-be), gör(dít) jelentéseket javasoljuk.

Azonban vizsgálódásunkat könnyebben érthetővé teszi az itt következő leegyszerűsített táblázat amelyben bemutatjuk a magyar nyelv szerint átrendezett hangértékeket (zárójelben) és jelentésüket.

Sumér hangérték	***Jelentés magyarul***
ḪAB (KÁB)	káb(ító)
KUR_4 (KÜR)	kör, ker(ek), ker(ék)
GIRAG (VIRÁG)	virág
GIRIN	göröngy
GUR_4 (GUR, GÖR)	gur(ul), gur(ít), gör(dül), gör(get), gör(-be), gör(dít)

A *virág* 'rossz szag' és 'göröngy' jelentések nem illenek egy kört vagy gurulást jelző ékjelhez. Azonban feltételezhető, hogy az írástudó, mivel VIR hangértékű sumér ékjegy nincs, hozzá hasonló hangértéket keresett és használt, mint pl. GIR amiből 12 van Labat szótárában, de más jelentésekkel.

Ezeket a hangértékeket és jelentésüket csak akkor lehet teljesen megérteni, ha összehasonlítjuk azonos hangzású és jelentésű magyar szavakkal.

Isten szavunk eredete

Következő tárgyunk megtalálni a magyar *isten*nek megfelelő jelentést a sumér nyelvben, de ebből 40-et számoltunk meg. Ugyanis az eddigi kutatások szerint a sumé reknél a tevékenységeknek és természetes megnyilvánulásoknak külön istenük volt. Például a 'tűz' istene ^{d}BIL-GI [Labat 1948: 172]. Az isten általános neve DINGIR, azért előzi meg a többi istenség nevét a ^{d} betű, jelezvén, hogy istenről van szó. Ezzel és a maradék 38 névvel nem sokra megyünk, mert egyik sem hasonlít a magyar *isten* hangértékéhez, vagyis írott formájához.

Ezért figyelmünk Labat szótárának legelső ékjegyére irányul, az eredeti magányos, függőleges ékjelre, amely a klasszikus sumér korban dűlt el balra és hangértéke AŠ, kiejtése *as* vagy *ás*, jelentése 'egy'. Ezt az eldűlt ékjelet vették át az akkádok ištēn hangértékkel. Mivel e dolgozat célja a magyar nyelv és logika alkalmazása, ezzel az ékjeggyel kapcsolatos megfigyelésünk az, hogy az eredeti függőleges ékjel 'eldült' és jelentéseibe bekerült az 'egyedül' szó. A magyar 'egyedül' kifejezés pontosan leírja ezt a folyamatot: egy-edűl. 'Eldűl' szavunk népies formája még ma is 'edül' [B. Lőrinczy 1988: 73-74]. Ezt az adatot csak megfigyelésként közöljük, nem tudjuk használni, mert egyenlőre, de talán soha sem lehet bebizonyítani.

Mielőtt tovább folytatnánk fejtegetésünket, ismerkedjünk meg az Akkád névvel és használatával: Akkad (Agade) volt a neve annak a szemita városnak Babilónia területén, ahol Sargon uralkodó (2334-2279) székelt és irányította birodalmát. A várost még nem találták meg, de a nevet több ékírásos okmány említi még a keresztény időszámítás előtti 6. században is. A terület hivatalos „sumér és akkád" neve vitathatatlanul jelzi azt a nyelvi különbséget, ami fennállt a déli és északi területek lakossága között. Ez az országnév terjedt el az egész babiloni birodalomban a sargoni időszaktól kezdve [Oppenheim 1977: 398].

Az *ištēn* név már ebben a korban le lett jegyezve a szemita nyelven Babilonban: *ištēn ina wardi šarrim* 'a király egyik szolgája' [Buccellati 1996: 444]. Honnat jött ez a név? Nézzük meg, mit találunk René Labat és Florence Malbran-Labat akkád szótárában az 1-es számú ékjelnél, amit fel tudnánk használni.

Sumér hangérték	***Akkád hangérték***	***Jelentés franciául***	***Magyar fordítás***
AŠ	ištēn	un	egy
	pašâšu	oindre	olajjal megken
^{d}AŠ	----------	le dieu Aššur	Assúr isten neve
AŠ	aširtu	sanctuaire	szentély
	Ištar	la planète Venus	Esthajnalcsillag neve
AŠ(-ÀM)	edu	seul	egyedül, egyetlen

A magányos függőleges ékjel megismétlődik a 480 számú bejegyzés alatt hasonló hangalakkal és jelentéssel:

Sumér hangérték	*Akkád hangérték*	*Jelentés franciául*	*Magyar fordítás*
--------	ištēn, ištên	un	egy
DIŠ	ištēn	un	egy
DIŠ	ginâ	constamment	állandóan, mindig
^{d}DIŠ	-------	le dieu Anu	Anu isten neve
$EŠ_{18}$ – TAR (-sà-at)	massātu	princesse	hercegnő

Ide tartozna még a 139. szám alatt tárgyalt, de az 1-es számú jegytől eltérő ékjegy is.

Sumér hangérték	*Akkád hangérték*	*Jelentés franciául*	*Magyar fordítás*
TA	išteniš	ensemble	egység, közösség

Mindebből az tűnik ki, hogy úgy az akkád ištēn/ištên, mint a sumér DIŠ a magyar *isten* névvel hozható kapcsolatba. Érvelésünk a következő:

Első észrevételünk az, hogy az akkád ištēn/ištên kiejtés megegyezik a magyar *isten*nel, ezért feltételezhetjük, hogy kölcsönszó a sumérból. Tehát úgy az akkád, mint a magyar nyelvben megvan ugyanaz a szó/név, de nem találjuk újabb keletű sumér szótárakban. De 1883-ban még úgy vélekedtek, hogy nem szemita a szó.

„*One* in Assyrian = *ištén*, which word itself is borrowed from the non-Semitic Akkadian *aš-tán*, which means ‘one in number’ [Evans 1883: 31].” (Magyarul: *egy* asszírul = *ištên*, amely kölcsönszó a nem-szemita Akkád *aš-tán*ból, ami a ‘számjegy egy-et’ jelenti). Ennek igazolhatóságába nem akarunk belebonyolódni, annyit azonban megjegyzünk, hogy abban az időben (1883-ban) még nem tettek különbséget a nem-szemita sumér és a szemita akkád között. Mindkét nyelvet akkádnak hívták, de már felfedezték, hogy nem minden szó a szemita nyelvből ered. Ha ez elfogadható az *ištên* esetében, akkor megvan a hiányzó láncszem és megszakítás nélkül lehet tovább haladni fejtegetésünkkel.

Úgy az AŠ/ištēn, mint az ištēn/ištên jelentése ‘egy’ ugyanúgy, mint a magyar ‘egyház’ szóban az ‘egy’ előtag, ami a keresztény vallások egybefoglaló neve. Ezt a TESZ így magyarázza kikövetkeztetett (*csillagos) szóval: „…előtagja az a valószínűleg ‘szent’ jelentésű *egy*, melynek régi magyar alakja **id ~ igy* volt” [Benkő 1967: 242, 2. kötet]. Ennek ellentmondanak a fent felsorolt sumér és akkád hangértékek és jelentésük.

A magyar *egyház* eredeti jelentése olyan épületet jelenthetett, már a kereszténységre való áttérés előtt, ahol a település lakói *egy*begyűltek különféle társadalmi tevékenységekre. Mivel az *isten* név megmaradt a magyar nyelvben és először 1195-ben lett lejegyezve, nagyon valószínű, hogy vallásos összejövetelekre is használták. Ezeket az épületeket ma a latinból átvett *templom*nak hívjuk. Kiss Lajos jól magyarázza az *egyház* értelmét helyneveinkben amikor „temp-

lommal rendelkező” faluról vagy városról ír. Például *Nyíregyháza, Egyházasfalu, Dunaegyháza,* stb.

Az akkádból átment az asszírba *ištín* alakban, de ott megakadt [Lyon Assyrian 1998: XXIII], nem folytatódott a többi szemita nyelvben, valószínűleg azért, mert nem szemita szó. Például a számjegy *egy* arabul *wahid*, héberül *echad*, az *isten* pedig arabul *ilah*, héberül *el*, perzsául *xoda* és *yazdan*, ami közel áll a szláv *jeden, jedan*-hoz. A keresztény vallással nem jöhetett, mert nincs benne más keresztény népek nyelvében.

A magyar *isten* név mibenlétére ad némi magyarázatot az énlakai unitárius templomban talált *egy az isten* felirat [Ruffy 1977: 73], amely egyistenhitet sugall, vallási meggyőződés szerint csak egy isten létezését fogadja el. Azonban a mi értelmezésünk szerint a szöveg *az isten* (*neve*) *egy*-et is jelenthet. Tehát *isten* és a számjegy *egy* összetartozása élhetett a tudat alatti magyar emlékezetben. A szöveg se feltűnő helyen, hanem az egyik mennyezetdeszkán volt eldugva, senki sem vette észre az 1800-as évek közepéig. Énlaka (Udvarhely v. m.) ma oláh megszállás alatt van, új neve Inlăceni. Mint fontos adatot megjegyezzük, hogy 1910-ben összlakossága 643 tiszta magyar volt, oláhok nélkül [Vargha: 456].

A sumér DIŠ ‘állandóan, mindig’, vagyis ‘örökkévaló’ létezést igyekszik kimondani, de mivel a sumér szó megfejtését végző kutató nem beszélt magyarul, ezt nem vette észre, pedig a ^{d}DIŠ sumér istennév. A sumér DIŠ kiejthető *dics*nek is, hiszen az *s – cs* hangértékek felcserélhetők, lásd a *Décs* és *Dés* helyneveket.

A TESZ ismeretlen eredetűnek nyilvánítja *dics* szavunkat és a *dicső* származékának tartja [Benkő 1967: 631, 1. kötet]. A *dicső* jelentése viszont ‘magasztalt’, imádott, ami az *isten* személye.

Az *–en* utótagra magyarázatot adhat a sumér EN ‘úr’ jelentése, amely egyenlő az ‘előkelő, hatalom birtokosa’ kifejezésekkel. Azonkívül a keresztény felfogásban az Istennel azonos emberfölötti lényt is jelenti: az Úr imája; egek Ura; Úr Isten; Úr Jézus; Uram segíts; stb. A sumérok használták isten és pozícionevek képzésében is. Ezek más hangalakban is előfordulnak:

Forrás	***Sumér hangérték***	***Akkád hangérték***	***Jelentés franciául***	***Magyar fordítás***
Labat #99	EN	bêlu	seigneur	úr, mint isten is
	^{d}EN	--------	le dieu Bêl	Bel isten neve
Malbran-Labat # 87	EN-É	bēl, bīti	chef de tribu	törzsfőnök
# 99	EN-URU (-MEŠ)	bēl āli	chef de bourg	polgármester
# 480	EŠ$_{18}$ – TAR (-sà-at)	massātu	princesse	hercegnő
# 139	TA (más ék-jel)	išteniš	ensemble	egység, közösség
# 1	AŠ	aširtu	sanctuaire	szentély

Deimel #1	dili	išti/en	eins, einzig, einzeln	egy, egyetlen, egyedüli
#251	^{d}iš$_4$-dar	^{il}Ištar	---------	istennév

Az Énlaka helynév megerősíti a sumér nyelvi kapcsolatot, mert etimológiája *en-lak-a*, ahol az *en* népetimológia hatására *én*-re változott. A *lak*-hoz nincs szükség magyarázatra, az *–a* véghang pedig birtokos esetet jelez. Tehát *Enlaka* jelentése az 'Úr lakhelye' lenne.

Úgy érezzük, megoldottuk *isten* szavunk eredetét annak ellenére, hogy a sumér nyelvben való jelenlétére csak egy említést találtunk [Evans 1883: 31]. Ez az egyetlen közvetlen bizonyíték. Azonban a magas számú közvetett bizonyítékok kétségen felül alátámasztják következtetéseinket.

A sumér–magyar nyelvi kapcsolatról

Az emberiség legelső értelemmel bíró, ékjelekkel agyagtáblákba rögzített nyelvéről már sok tanulmány látott napvilágot. Nincs szándékunkban e tanulmányok kiértékelése sem bírálata csupán a kielemzés közben felmerült problémák ismertetése. Célunk a két nyelv, sumér és magyar vizsgálata, hogy léteznek-e olyan szavak, melyek megegyeznek többezer éves folytonos érintkezés hiányában. A külföldi szakértők elismerik a sumérek jelenlétét Mezopotámiában a szemita népek megjelenése előtti időkben, azonban Philip K. Hittihez hasonlóan így érvelnek:

> "Such terms as Sumerians, Hamites, Semites, Hittites, Arabs – used in connection with the population of the Near East, past and present – should be considered linguistic rather than racial. The Sumerians were simply those pre-Semitic people whose tongue can be easily differentiated from the Semitic or Indo-European family of languages. Its agglutinative feature relates it to the type exemplified by Turkish, Hungarian, and Finnish; but Sumerian displays no other affinity to these or other members of the Ural-Altaic or Mongolian family. In fact it does not seem to be a cognate of any other tongue, living or dead" [Hitti 196: 32].
>
> A szerző fordítása: Olyan népnevek, mint a sumér, szemita, hettita, arab – melyek a Közel Kelet népességével kapcsolatban használatosak, úgy régen mint ma – inkább nyelvinek mint fajinak tekinthetők. A sumérek egyszerűen a szemitákat megelőző olyan nép volt, akiknek nyelve könnyen elkülöníthető a szemita vagy az indoeurópai nyelvcsaládoktól. Ragozó nyelvtani csoportba való tartozása összefügg olyan nyelvekkel, mint a török, magyar és finn; de a sumér nem mutat más rokoni viszonyt sem velük, sem más tagjaival az urál-altáji vagy mongol nyelvcsaládnak. A tények szerint nem úgy néz ki, hogy rokona lenne akármelyik élő vagy holt nyelvnek.

Ez a nemzetközi tudományos körök általános véleménye e témával kapcsolatban, ami főleg az asszirológia eredményeire támaszkodik. Ezzel be is lehetne fejezni ezt a dolgozatot, ha nem állna rendelkezésükre számtalan olyan egyezés a két nyelv között, melyek összessége talán megegyezne, vagy túl is haladná a finnugor nyelvi rokonságot.

Amint más dolgozatainkban már kifejtettük, eddigi eredményeink azt mutatják, hogy valaha létezni kellet egy olyan ragozó nyelvnek, amely Közép-Európától Közép-Ázsiáig terjedt. Máskülönben az uráli rokonnyelvek jelenlétét nem lehet eredményesen elfogadni, mert az onnat való kivándorlás nem meggyőző. E hosszú földterület jelenlegi nyelvi összetétele többnyire török és szláv. Sok közös szava van a magyarnak ezekkel a nyelvekkel, egy bizonyos számú török, de sokkal több a szláv.

Ehhez a hajdani nagy kiterjedésű nyelvhez – véleményünk szerint – a mai magyar áll legközelebb. Ebből a régi alapnyelvből meríthettek a rájuk települő ant és rusz népek. Ezt bizonyítja sok közös szavunk a szláv nyelvekkel, melyeket sajnálatosan kölcsönszavaknak nyilvánít a Magyar Nyelv Történeti–Etimológiai Szótára.

Évezredekkel ezelőtt Közép-Ázsiában, a Kaszpi-tengertől keletre a mai Türkmenisztán környékén történhetett az első magyar–török találkozás, majd keveredés, és az úgynevezett sumér csoport innen nyomult le Mezopotámiába. Erre engednek következtetni a sumér nyelvben jelenlevő magyar és török szavak. Szintén ezt támasztják alá a Kelet-Iránban kiásott törpe zigguratok. Ez késztet bennünket az idegen nyelvészek eddig elért eredményeinek tüzetes átvizsgálására és a magyarral azonos és hasonló szavak kidolgozására. Mivel az ismert asszirológusok közül egyik sem beszélte, vagy beszéli a magyar vagy más ragozó nyelvet, így nem ismerhették fel a nyelvi hasonlóságot. Ebből ered az a téves meghatározásuk, hogy a sumér egy rokontalan holt nyelv és ezt ismételgetik, saját tapasztalat nélkül, egymásra hivatkozva.

Új utat kell nyitni nyelvünk és történelmünk szakszerű kiértékeléséhez, mert a régi módszerek nem eredményesek, nem meggyőzőek, nem világosak és nem haladó szelleműek, sőt káros hatást gyakorolnak Európában levő jelenlegi helyzetünkre. Ennek megoldásához le kell ereszkednünk az elméleti síkról a mindennapi élet szintjére, ahol fantáziadús elgondolásoknak nincs helye. Meg kell tanulnunk önállóan gondolkozni, vállalni az úttöréssel együtt járó kudarcokat és bírálatokat, máskülönben sohasem lesz ez a bonyolult tárgy tisztázva.

E dolgozat célja felhasználni élenjáró asszirológusok munkáit, főleg Anton P. Deimel, René Labat és Malbran-Labat ékírásokat tartalmazó kéziratait. Eredeti sumér ékírások kiértékelése útján remélhetőleg tisztázni tudunk több eddig félremagyarázott vagy elhanyagolt nyelvi egyezést. Tisztában vagyunk a tér és időbeli különbséggel, ami miatt eredményünket el lehetne utasítani, de az egyezéseket nem lehet letagadni, sem a véletlenre hivatkozni. Ha az indoeurópai nyelveket vissza lehet vezetni a szanszkritra, a szemitát az akkádra, akkor mi akadálya lehet a sumér–magyar érvelésnek.

A magyar nyelv nem sokat változott az elmúlt ezer év alatt. Régi szövegeket még mindig el lehet olvasni, annak ellenére, hogy a latin ABC használata eltor-

zította nyelvünk akkori írott formáját. A beszélt nyelv azonban megmaradt régi alakjában, mert nem befolyásolta semmilyen idegen nyelv a Kárpátok övezte területen belül. Ugyanis első keresztény királyunk óta az adminisztráció nyelve latin volt, ami folytatódott a Habsburg uralom alatt. Attól kezdve a kereskedelem nyelve német lett. A magyar nyelv elszigetelt használatát főleg a szolgák és jobbágyok tartották fenn az elmúlt ezer év alatt mint beszélt anyanyelvet.

A sumér nyelv pedig rögzítve lett agyagtáblákon és hengereken, amelyekből sokat közzétettek e témakörrel foglalkozó nyelvészek. Mi Anton P. Deimel kéziratában közölt 19-es számú ékírásos szöveget fogjuk kielemezni, amely a 83. oldalon található.

A fejezet címe: *Übung 20. Deutung des Traumes Gudeas (Gud. Cyl. A 5,11 - 6,13)* [Magyarul: 20. gyakorlat. Szemelvények Gudea álmaiból (Gudea hengerszám A 5,11 – 6,13)].

A címmel kapcsolatos első észrevételünk az, hogy mért álmoknak lett ez a gyűjtemény lefordítva. Az itt kielemzett szöveg inkább Gudea hasznos megfigyelését tartalmazza. De az is lehetséges, hogy ő rendelte el ezeknek a nép által már régen ismert tapasztalatoknak összegyűjtését és írásba foglalását. Azonban ennek pontos meghatározására a teljes gyűjtemény átvizsgálására lenne szükség.

Gudea a *Lagaš* nevű sumér városállam uralkodója volt a keresztény időszámítás előtt kb. a harmadik évezred vége felé. Az ő uralkodása alatt készült ez a szöveggyűjtemény. Választásunkat a szöveg rövidsége eredményezte. Azonban, mielőtt hozzáfognánk tanulmányozásához, nem hanyagolhatjuk el megemlíteni a városállam *Lagaš* (kiejtése Lagas) nevének hasonlóságát a magyar *lugas, lakás, lúgos* szavakhoz vagy *Lugos* nevű városunkhoz a régi Krassó-Szörény vármegyében. Mai oláh megszállás alatti neve *Lugoj*.

Ezeket az egyezéseket nem lehet észrevétel nélkül hagyni vagy felelőtlenül félresöpörni mert eddig még senki sem tudta megfelelően megmagyarázni őket. Szerintünk négy majdnem azonos magyar szó nem lehet véletlen. Ennek szellemében látunk hozzá a sumér szöveg kiértékeléséhez.

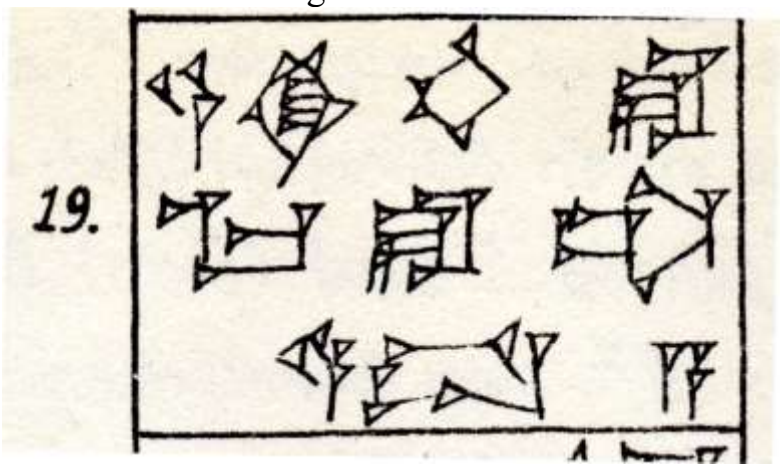

Deimel a következő hangértékeket adja a fenti ékjeleknek a felső bal saroktól jobbra haladva, de az utolsó előtti ékjegyet (gin) kihagyta: *babbar ki-šar$_2$-ra ma-ra-ta-e$_3$-a*. A szöveg jelentését németül adja, de kihagyta az *a* ‘víz’ jelentést: *Die Sonne, die sich vor dir über den Erdkreis erhob*. (Liberális magyar fordítás: A nap mielőtt a földkerekség fölé emelkedett.)

Az alanti táblázatban megadjuk az ékjegyekhez tartozó adatokat. Deimelt D-vel, Labatot L-lel, Malbran-Labatot ML-lel jelezzük.

Képjegy	***Ékjegy***	***Forrás***	***Hangérték***	***Jelentés***	***Magyarul***
		D- 228	babar	weiβ	fehér
		D- 228	piriggu	Licht	fény
		D- 228		aufgehende Sonne	felkelő nap
		D- 228	(UD-DU=) e_3	herausgehen	kimenni
		L- 130	PIRÌG	lumière	fény
		ML- 381	UD, U_4	jour, temps	nappal, idő
		ML- 381	U_4	lorsque	amikor
		ML- 381	BABAR	(être) blanc	fehér

Taglalat: A szöveg azzal az ékjeggyel kezdődik, amit az asszirológusok a felkelő nappal hoznak kapcsolatba, bár szerintünk ugyanúgy lehet a lenyugvó nap is. A képjegy olyan jelentéseket sugalmaz, amit a nap csinál: felkel; lenyugszik; fényt sugároz; világít; melegít; süt; ragyog; halad az égen és nap (mint időszak). Deimel *nap*nak (égitest) értelmezi és *babar* hangértéket ad neki. Azonban szótárában a *babar* jelentése nem *nap* hanem ‘fehér’, de a megjegyzések rovatában ‘felkelő napnak’ is nevezi, ahol az Urb. rövidítés az *urbegriff* ‘alapfogalom’ kifejezést jelentheti. De *piriggu* hangértéket is ehhez az ékjegyhez csatolja ‘fény’ jelentéssel, amit szintén el lehet fogadni hiszen a felkelő nap fényt bocsát ki. Ezt a jelentést megerősíti Labat is *pirìg* hangértékkel.

Mi Labat *pirìg* szófejtését támogatjuk, mert a tőszó hangalakja megegyezik a magyar *pírkad* ‘pitymallik, hajnalodik’ [B. Lőrinczy 2002: 520, 4. kötet] szó *pir* szótagjával, amikor a hajnali napsugár piroslani kezd [Benkő 1967:206, 207, 3. kötet]. A sumér írnok ezt így fejezte ki: *pírik*, az *eszik*, *úszik* igékhez hasonlóan, Labat az *–ik* helyett *–ig*et írt, mert nem beszélt magyarul, így nem ismerhette az *–ik* ragot. Tehát a sumér szöveg első szavát azonosítani tudjuk egy ma is létező magyar szóval.

A *nap* nevet Labat említi a 123_a szám alatt, ahol az égitesteket tárgyalja. Sumérul ezek *mul* név alatt találhatók, de megjegyzi, hogy az új-asszír korban ritkán a *nap* hangérték is előfordult. Itt Labat csillag alakú képjegyből indul ki (✳) de Deimel (D-12) ugyanennek a képjegynek *an* hangértéket ad ‘égi isten’ jelentéssel. Mindebből az derül ki, hogy a *nap* meghatározása körül problémák vannak. Miért bukkan fel a magyarral azonos *nap* az új-asszír korban minden előzmény nélkül, de nem folytatódik tovább? Valószínűen azért mert a név idegen, nem használták sem előtte, sem utánna. Talán egy sumér származású írnok íróvesszőjétől származik. Azonban ennek kidolgozása nem ide tartozik, itt elégedjünk meg a *pirìg/pírkad* helyes értelmezésével.

Képjegy	*Ékjegy*	*Forrás*	*Hangérték*	*Jelentés*	*Magyarul*
		D- 281	ki	Erde	föld
		LM- 461	KI	terre, lieu	föld, hely

Taglalat: Az akkád *ersetu* és az asszír *irsitu* ugyanolyan ékjellel van írva, mint a kikövetkeztetett sumér KI. Mivel az akkád és az asszír szavak jelentése ‘föld, hely’, Labat feltételezte, hogy a sumér KI is ugyanazt jelenti. A magyar nyelv azonban inkább a ‘hely’ jelentést igazolja, mert két azonos jelentésű szavunk a *helyes* és *kies* a ‘hely’ és ‘ki’ tőből lett képezve az –es melléknévképző hozzáadásával. Mind a kettő magyar szó, és úgy a ‘helyes’, mint a ‘kies’ jelentése ugyanaz: tetszetős, kellemes, bájos, vonzó. Tehát ezek szerint a sumér KI ‘hely’ jelentéssel a magyar szókészlet része volt már 5000 évvel ezelőtt is.

Képjegy	*Ékjegy*	*Forrás*	*Hangérték*	*Jelentés*	*Magyarul*
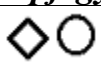		D- 237	$šar_2$	Welt	világ
		LM- 396	ŠÁR	totalité	egész, teljes

Taglalat: A *sár* ($šar_2$, ŠÁR) hangérték jelentését Deimel és Malbran-Labat nem egyformán magyarázzák. Deimel ‘világ’, vagyis az egész föld jelentését kétségbe vonjuk, mert az előző ékjegy jelentésében a ‘föld’ is benne van, miért ismételné meg az írnok ugyanazt a fogalmat. Malbran-Labat ‘egész, teljes’ jelentése jobban elfogadható. Ez az értelem rejlik a magyar *sárarany* szóban ‘tiszta arany, színarany’ jelentéssel [Bárczi és Országh et al. 196: 1126, V. kötet]. Így ez a sumér szó is megegyezik mai *sár* szavunkkal, mert ami ‘színarany’ az ‘egészen, teljesen’ arany.

Valószínűleg a magyar *Sára* nevet is ide lehet visszavezetni ‘tiszta, szeplőtlen’ jelentéssel. A név két tagra bontható, a *sár* gyökre és az ómagyar-sumér *-a* melléknév képzőre. A Magyar Utónévkönyv héber eredetű ‘hercegnő, uralkodónő’ [Ladó 1978: 104. oldal] jelentése elhamarkodott vélemény. A magyar *Sára* nem azonos a héber *Szarah*-val.

A bibliai *Szarah* eredetileg *Szarai* volt, jelentése ‘veszekedő’. De az Isten utasította Ábrahámot, hogy feleségének a *Szārāh* ‘hercegnő’ megfelelőbb név lenne (Genezis 17.15) [Room 1992: 485].

Képjegy	*Ékjegy*	*Forrás*	*Hangérték*	*Jelentés*	*Magyarul*
		L- 326	RA	inonder	eláraszt, elönt

Taglalat: Ez az ékjegy nincs benne Deimel szótárában, de megvan Labatéban. Az ékjegyet a *-ra, -re* képző írására is használták.

Képjegy	*Ékjegy*	*Forrás*	*Hangérték*	*Jelentés*	*Magyarul*
		L- 342	ma-a/ma-da	pays	föld

Taglalat: Ez az ékjegy nincs benne Deimel szótárában. Azonban van egy hasonló ékjegy Malbran-Labat szótárában ‘föld’ jelentéssel.

Képjegy	*Ékjegy*	*Forrás*	*Hangérték*	*Jelentés*	*Magyarul*
		L- 326	RA	inonder	eláraszt, elönt

Taglalat: A 4-es számú ékjegy ismétlése.

Képjegy	*Ékjegy*	*Forrás*	*Hangérték*	*Jelentés*	*Magyarul*
		L- 139	ta	hors de	kívül, -tól, -től

Taglalat: Ez az ékjegy sincs benne Deimel szótárában, így Labathoz kell fordulni segítségért, ahol hangértéke TA és jelentése ‘kívül’ és ‘-tól, -től’. Mi a *kívül*t jelentésbővüléssel inkább *távol*nak értelmeznénk, mert egy határvonalon kívül levő esemény vagy tünemény messze is lehet, vagyis *távol*, így értelmesebben illene bele a szövegbe.

Képjegy	*Ékjegy*	*Forrás*	*Hangérték*	*Jelentés*	*Magyarul*
		D- 228	e_3	herausgehen	kimenni
		L- 393	$zalag_2$	briller	ragyog, fénylik

Taglalat: A nappal kapcsolatos ékjegy ismétlése kissé más formában. Deimel itt az *e* hangértéket adja, ‘kimenni’ jelentéssel. Az *e* hang megegyezik a magyar ‘el-’ határozószóval, amit népiesen *e*-nek is mondanak: ‘elmegy – emegy, hosszan kiejtve. Tájszólásként még mindig létezik az *ēmén, ēmenyen,* stb. [B. Lőrinczy 1988: 124, 2. kötet].

Nem tudjuk miért kapcsolta Deimel ezt a hangértéket és jelentést a nap ékjegyéhez, logikailag a következő ékjegyhez tartozna. Mi Labat $zalag_2$ hangértékét választjuk ‘ragyog’ jelentéssel.

Képjegy	*Ékjegy*	*Forrás*	*Hangérték*	*Jelentés*	*Magyarul*
		L- 206	gin, rá, du	aller	jön, megy
		L- 206	túm	(ap)porter	hozni
		D- 143	gin, du	gehen	megy, jár

Taglalat: Ezt az ékjegyet Deimel kihagyta az elemzésből, de mi beleillesztjük *gin* hangértékkel és ‘jön’ jelentéssel. Máskülönben a következő ékjegynek

nincs értelme. A *jön* népies változata *gyün* [B. Lőrinczy 1988: 1163, 3. kötet], *gyin*re nincs példa. Erre csak azt a magyarázatot tudjuk felhozni, hogy mivel Labat nem beszélt magyarul, nem ismerhette *jön, gyün* szavunkat és *gin* hangértéket adott neki. Az emberi lábat ábrázoló képjegy jelentése: jön, megy, gyalogol, lép, halad, jár, áll, de itt az értelemszerű jelentés ‘jön’.

Képjegy	***Ékjegy***	***Forrás***	***Hangérték***	***Jelentés***	***Magyarul***
		D- 329	a	Wasser	víz

Taglalat: Az *a* jelentése ‘víz’, de itt inkább esőnek fordítható. Az esőre Labat hét hangértéket ad, ezeknek egyike az $EŠ_{10}$ (L-579), ami megegyezik az *eső*-ben levő *es* alapszótaggal.

Végkövetkeztetés:

pirig	**ki**	**šar**	**ra**	**ma-da**	**ra**	**ta**	**zalag$_2$**	**gin**	**a**
pírkad	hely	teljes	eláraszt	föld	elönt	távol	ragyog	gyün	eső

Mai magyarsággal: Pirkadás (a) hely(et) teljes(en) eláraszt(ja), föld(et) elönt(i) távol(i) ragyog(ás), jön (az) eső.

Vagyis itt egy természeti jelenségről van szó, amikor a hajnali napsugár vörös, akkor eső várható. Ezt támasztja alá a régen ismert magyar szólásmondás, amit a Természetbúvár 93. száma így magyaráz: “Ha az ég reggel vörös a keleti égbolton, akkor ezt nyugaton alacsony légnyomás fogja követni. Az alacsony légnyomás általában felhőket, esőt vagy vihart hoz” [S. Balázs: 2010, 7,8 oldal].

Deimel jó irányba haladt, mert hajnal, napkelte értelmet ad, de ez csak kis része a teljes szövegnek, mivel egy ékjegyet (gin) és egy szót (a) kihagyott az elemzéséből, három pedig (ra, ma-da, ta) nincs benne a szótárában. Reméljük, hogy ilyen hiányosságok csak ebben a kockában léteznek. Azonban ez a rövid példa két nagyon fontos tényre hívja fel figyelmünket.

1) A magyar nyelv hiánya a sumérológiában elősegíti a zavaros felfogást az akkor beszélt mindennapi nyelvről, a szavak pontos értelméről és a társadalmi szokásokról. Itt 9 ékjegyből 5-öt azonosítani lehet magyar szavakkal (pirig, ki, sar, ta, gin).

2) A beszéd írásban való megörökítése Gudea korában már elérte azt a szintet, hogy eseményeket is le tudtak írni. Nem a legjobban, de ez egy gyakorlott írástudónak nem jelenthetett problémát.

Irodalom

B. Lőrinczy Éva. 2002. *Új Magyar Tájszótár*. Budapest: Akadémiai kiadó.

B. Lőrinczy, Éva et al. 1979, 1988, 1992, 2002. *Új Magyar tájszótár* Budapest: Akadémiai Kiadó.

Bárczi Géza és **Országh** László főszerk. 1959-1962. *A magyar nyelv értelmező szótára.* Szerkesztők: Balázs János, Bíró Izabella, Elekfi László, Kelemen József, Kovalovszky Miklós, Lengyel Lajos, Martinkó András, O. Nagy Gábor, Szabadi Béla, Újvári Lajos. Budapest: Akadémiai kiadó.

Benkő Loránd főszerk. 1967. *A Magyar Nyelv Történeti–Etimológiai Szótára*. Budapest: Akadémiai kiadó.

Benkő, Loránd, et al. 1967. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára.* 4 volumes. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Buccellati, Giorgio. 1996. *A Structural Grammar of Babylonian*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

Deimel, Anton P. 1939. *Sumerisch-Akkadisches Glossar*. Roma: Kézirat.

Evans, George. 1883. *An Essay on Assyriology*. London: Williams and Norgate.

Hitti, Philip K. 1961. *The Near East in History. A 5000 year story.* Princeton, New Jersey, New York, N. Y. Toronto, Canada. London, England: D. Van Nostrand Company, Inc.

Kiss, Lajos. 1978. *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Kramer, Samuel Noah and the editors of Time-Life Books. 1967. *Cradle of Civilization*. New York: Time-Life Books.

Labat, René. 1948. *Manuel d'épigraphie akkadienne*. Paris: Kézirat. (Átnézte és 1963-ban kiadta Florence Malbran-Labat. Paris: Geuthner Manuels.)

Ladó János. 1978. *Magyar Utónévkönyv*. Budapest: Akadémiai kiadó.

Lyon, D. G. 1998. *Beginner's Assyrian*. New York: Hippocrene Books, Inc.

Malbran-Labat, Florence. 1963. *Manuel d'épigraphie akkadienne. (Signes, Syllabaire, Idéogrammes)*. Revu et augmenté. Paris: Librairie Orientaliste Paul Geuthner. S.A.

Oppenheim, A. Leo. 1977. *Ancient Mesopotamia. Portrait of a Dead Civilization*. Revised edition completed by Erica Reiner. Chicago & London: The University of Chicago Press.

Room, Adrian. 1992. *Brewer's Names*. New York: Cassell.

Ruffy, Péter. 1977. *Bujdosó nyelvemlékeink*. Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó.

Singleton, Fred. 1985. *A Short History of the Yugoslav People.*

Vargha, Gyula, igazgató-szerkesztő. 1912. "A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi Népszámlálása". *Magyar Statisztikai Közlemények*, 42. kötet. Budapest: Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.-Társulat Nyomása.

Pandula Attila (Budapest)

A történeti ikonográfia[2192]

Historiográfiai áttekintés[2193]

A magyarországi krónikairodalom (vonatkozó) legjelentősebb darabja a Képes Krónika: Ez különféle történelemi események képi bemutatásán túl, tartalmazza (Anjou I. Lajos király koráig) a magyar vezérek, fejedelmek, uralkodók ikonográfiáját is. [2194]

1488-ban jelent meg (két kiadásban is, Brünnben és Augsburgban) Thuróczy János Krónikája, amely bizonyos történeti ábrázolásokon túl közli az addigi magyar uralkodók (apokrif) ikonográfiáját.[2195] Hangsúlyozandó, hogy ennek a képanyagát tekintették hosszú évszázadokon át a korai magyar uralkodók „hivatalos" arcképsorozatának, amelyet azután (még a 20. század legelején is) másoltak.

Magyar vonatkozásban a 15. század második felében jelennek meg az első olyan ábrázolások, amelyek (többé-kevésbé) hiteles képét mutatják egy-egy városnak. A legismertebb Hertmann Scheedel „Weltchronik" című munkája, amely a budai vár legelső sokszorosított ábrázolását is tartalmazza fametszetei között. [2196]

A 16. században (nemzetközi vonatkozásban is) szélesebb körben megindúló arcképgyűjtés-, illetve egyes személyek arcképeinek, párhuzamosan közölt életrajzi és más adatokkal való puiblikálása. Ennek is létezik – igen jelentős – magyar vonatkozású korai emléke. Pl. Tiroli Ferdinánd Habsburg főherceg (1529-1595) nagyhírű ambrassi Fegyvergyűjteményének (végül könyv formában is kiadott) katalógusa, amely a legelső múzeumi katalógusnak tekinthető.[2197]

Zsámboki János (latinossan Johannes Sambucus) császári udvari történetíró és orvos (1531-1584), régi és egykorú híres orvosokról szóló művének[2198] il-

---

[2192] A téma vonatkozásában kizárólag magyar-, illetve magyar vonatkozású emlékekkel foglalkozom.

[2193] A tudományos életben követett általános gyakorlatnak megfelelően e vonatkozásban alapvetően a már nem élő személyekkel foglalkozom.

[2194] V. ö. (magát a hasonmás kiadást) *Dercsényi Dezső–Bellus Ilona–Csapodiné Gárdonyi Klára –Kristó Gyula*: Képes Krónika, hasonmás kiadás. I-II. Budapest 1987.

[2195] *Thuróczy János*: A magyarok krónikája. Az 1486-ban Augsburgban nyomtatott, az Országos Széchenyi Könyvtárban őrzött ősnyomtatvány színezett fametszeteinek hasonmásával illusztrálva. Fordította: *Horváth János*. Bp. 1978.

[2196] *Hartmann Schedel*: Weltchronik. Nürnberg 1493.

[2197] *Schrenk von Notzingen, Jacob*: Augustissimorum imperatorum… regum… principum… verissimae imagines…quorum arma… in…. Ambrosianae…Armamentario…conspiciuntur. Innsbruck 1601.

[2198] Icones vetervm, aliqvot ac recentivm Medicorvm… Antverpiae 1574.

lusztrációihoz rendkívül széles körben folytatott gyűjtést. Kiemelendő, hogy az adott korban Zsámboki európai szintű ikonográfiai érdeklődését tanulmányai és külföldi környezete táplálta. Utazásai lehetőséget biztosítottak (európai szintű) anyaggyűjtésre. Azonban a korabeli Magyarország tekintetében mindez teljesen atipikusnak tekinthető. [2199]

A 17. század közepén, igen jelentős, magyar vonatkozásokban is gazdag tevékenységet folytatott Elias Wiedmann, augsbrugi eredetű rézmetsző művész. Ő 1646-ban adott ki egy 100 lapos metszetsorozatot, az uralkodóház támaszaként szóba jöhető (részben magyar) főnemesi- és nemesi családok tagjairól.[2200] Rövidesen felmerült a gondolat, hogy egy kizárólag magyarországi vonatkozású kötet is kiadásra kerülhetne. Ez a sorozat 1652-ben valósult ténylegesen meg.[2201] A kötetben szerepelnek Magyarország főméltóságai, egyházi- és világi személyek egyaránt. Az államigazgatás vezető személyiségei mellett katonák, így végvári kapitányok, a horvát lovasság ezredesei stb. Ezeknek a gyűjteményeknek, a Pálffy családdal rokon Puchaim gróf volt a mecénása.

Az 1652-es sorozat egyes lapjain olyan jelzés szerepel, miszerint az előkép élet után készült. Ezek mellett az igazán kitűnően megfogalmazott arcképek mellett a sorozat sok darabja szintén jó karakterképmást ad. Wiedmann gyakran járt Magyarországon, Pozsonyban, pl. országgyűlések alkalmával. Modelljeit személyesen ismerte, tanulmányozta stb.

Gróf Nádasdy Ferenc, a később a Wesselényi összeesküvésben való részvétele miatt kivégzett országbíró, egy a 17. század első harmadában befejezetlenül maradt történeti mű illusztrációihoz készíttetett új verses szöveget és így bocsátotta közre a magyar vezérek és királyok képmásait. A „Mausoleum”[2202] ábrázolásait hosszú évszázadokon keresztül hiteles magyar királyportrénak tartották és másolták még a 19. században is.

Herceg Esterházy Pál Antal 1700-ban adta ki családja igen reprezentatív képekkel gazdagon illusztrált részletes történetét a „Tropheum”-ot.[2203] Ez (is) a „Mausoleum” alapulvételével készült. A kiadásnak célja volt, hogy (ellentétben a kortár főnemesekkel) a család köznemesi eredetét hangsúlyozni. Szerepet kapnak fiktív ősök, kitalált személyek. A nagyszabású elképzelés megvalósításánál azonban a képek esetében Esterházy Pál nem vette igénybe nevesebb bécsi grafikusok személyét. A mű szövege és címlapjának szignatúrája szerint Petrus nevű (udvari festőjének) előképei nyomán Jacob Hoffmann és Jacob Hermundt

[2199] *Cennerné Wilhelmb Gizella*: Történeti ikonográfia. In.: A történelem segédtudományai. (Szerk.:*Kállay István*) Budapest 1986. (2) 334. p. (a továbbiakban: Cennerné i. m.)

[2200] Comitium Gloriae Centum Qua Sanguine Qua Virtute Illustrium Heroum Iconibus Instructum. Wienae 1646.

[2201] Illustrissimum Hungariae Heroum Icones. Viennae 1652.

[2202] Mausoleum potentissimorum ac gloiosissimorum Regni Apostolici Regum et primorum militantis Ungariae Ducum. Nürnberg 1664.

[2203] Tropheum Nobilissimae ac Antiquissimmae Domus Estorasianae… Viennae 1700.

két bécsi grafikusmester volt a kivitelező. Nyilvánvalóan ebből adódott az egyes lapok egyenlőtlen technikai színvonala. [2204]

A 19. század első felében indult virágzásnak, a romantikus, múltba forduló képzőművészeti irányzat. Ez a valósághű részletek és a kompozíció kort hitelesítő elemeinek hűsége miatt érdeklődéssel fordult a képes ábrázolások, mint történeti dokumentumok felé. Ez azonban elsősorban egyfajta érzelmi töltésű magatartással párosult, nem alapult tudományos alapon, nem alkalmazott forráskritikát. Mindez széles körben nyitott utat az emlékek újraértelmezésének, a forrásanyagban való önkényes szempontú válogatásnak, illetve azok felhasználásának. Igen jellegzetesnek tekinthető pl. (Bécsben) Josef Hormayer tevékenysége, aki periodikáiban a soknemzetiségű Birodalom egy-egy népe (így a magyarság) története jelentős korszakainak, szereplőinek, egy-egy a középkorban jelentős helyszínnek, pl. várnak feldolgozásait adta. Ezekhez egykorú képes forrásokon alapuló, a saját korában átrajzolt illusztrációkat mellékelt. [2205]

Fontos hangsúlyozni Kazinczy Ferenc nem nyelvészeti, irodalmi stb, hanem a hazai képzőművészet fellendítését szolgáló műkritikusi tevékenységét is. Pl. Peter Kraft a „Zrínyi kirohanása" című monumentális festményének készítésekor – eredetileg – nem a szigetvári hős, hanem annak dédunokája arcképét kapta meg mintaként. Kazinczy felszólalásával egyenesen József nádorhoz fordult. Határozott fellépésével elérte, hogy a művész a hiteles ábrázolásnak megfelelően változtatott a főalak arcán. [2206]

A reformkorban kiemelt törekvés volt a magyar nemzeti kultúra megőrzése, megújítása. Ennek során egyre nagyobb figyelem fordult a magyar múlt felé. Programmá vált egykor élt neves magyar személyiségek arcképeinek felkutatása, közlése. Erre jellegzetes példa Ehrenreich Ádám rézmetsző korabeli tevékenysége. Kortársak és egykor élt neves személyiségek egyaránt megjelentek 100 lapból álló (Pesten kiadott) arcképsorozatában. A művész törekvése volt művei forrásértékének említése. Így élő személy esetében rányomtatta a lapra „Eleven képről rajzoltatott". Történelmi személyiségeknél viszont köz-, vagy magángyűjtemények anyagai alapján dolgozott. Ezeket a tényeket ugyanúgy említette a lapokon.[2207]

Josef Kriehuber (1800-1870) bécsi portré- és tájképfestő-, litográfus 1830-ban, V. Ferdinánd koronázása (illetve felesége Karolina Auguszta koronázása kapcsán) 69 portréból álló sorozatot adott ki. A címlap és 17 darab litográfia a vezéreket, míg a magyar királyokat pedig 51 lap jelenítette meg. E képek sora Béla vezértől (az éppen megkoronázott) V. Ferdinándig tart. Az egyes lapok színezett- és sárga tónusú és fekete-fehér változatban lettek kiadva. Ez a kiadás

[2204] *Cennerné Wilhelmb Gizella*: Portrék az Esterházyak „Tropheumából". In: Főúri ősgaléria, családi arcképek a Magyar Történelmi Képcsarnokból. (Szerk.: *Buzási Enikő*). Budapest 1988. 74. p. (A továbbiakban: Főúri ősgaléria,)

[2205] Cennerné i. m. 335. p.

[2206] *Galavics Géza*: A Zrínyi kirohanása téma története. (Peter Kraft képe és hatása.) In.: Művészet Magyarországon 1830-1870. I. kötet Katalógus. (Szerk.: *Szabó Júlia – Széphelyi György*) Budapest 1981.61-65. pp.

[2207] Cennerné i. m. 335. p.

is (általában) a „Mausoleum" alapján készült. Az ott közölt királyképek utóéletének egy igen fontos késői darabja.[2208] Megjegyzendő, hogy a metszet előképek portréit úgy sikerült átalakítani, hogy a fiziognómiai hűség mellett az eredetileg meglehetősen sematikus, merev képmások finoman jelzett portrékká váltak.[2209] Az eredetileg füzetes formában, magyar és német nyelvű szöveggel jelent meg a sorozat. Amelyet Karolnia Auguszta császárné királynénak lett ajánlva.

A történeti ikonográfiának (vonatkozásainkban is) mindig is kedvelt területe volt a katonai (egyenruhás) alakok ábrázolása. A 18. század második felétől kezdődően e vonatkozásban egyre inkább előtérbe kerültek a teljesen valósághű, kiemelt forrásértéket jelentő, általában színes ábrázolások. Ezeken akár az egyes egyenruhák apró részletei is tanulmányozhatók. E vonatkozásokban kiemelten hangsúlyoznám a „magyar huszár" alakjának megjelenítését. Ennek képe akár hazai, akár külföldi kiadványok mindenkori megbecsült eleme volt.[2210]

Az ábrázolt forrásanyag széles körben folyó gyűjtése és tudományos igényű felhasználása, a 19. század második felében Magyarországon is egy önálló történeti-ikonográfiai gyűjtemény megalapításához vezetett. Ennek létrehozása Pulszky Károly érdeme. Hivatalos elnevezése Magyar Történelmi Képcsarnok. Az 1884-ben, Budapesten létrehozott gyűjtemény a Magyar Nemzeti Múzeum Képtárának és a Széchenyi Könyvtár metszetgyűjteményének átadott darabjaiból alakult meg.

A történeti ikonográfia magyarországi historiográfiájának áttekintése

Ipolyi Arnold besztercebányai (legvégén nagyváradi) megyéspüspök tekinthető a tudományos történeti ikonográfia megalapítójának Magyarországon. Igen sokrétű tudományos tevékenysége során[2211] sokrétűen foglalkozott ennek témakörével. Esetenként önálló publikációkat is megjelentetett a tárgyban.[2212]

Dávid Katalin a következőket írja (az 1853-as) „Magyar mythológia" kapcsán: *„Ipolyi olyan módszert talált a pogány magyar kultúra ikonográfiai összefoglalására, amely továbbfejlesztve lehetőséget ad egy teljes hazai szakrális kézikönyv összeállítására, szerkezetének kialakítására. És példát mutat az anyag-*

[2208] *Basics Beatrix*: Jozef Kriehuber magyar király képei. In: A középkori magyar királyok arcképei. (Szerk.: *Fülöp Gyula*) Székesfehérvár 1996. 20-21. pp.

[2209] *Rózsa György*: Magyar történetábrázolás a 17. században. Budapest 1973. 77-78. pp. 17. szám

[2210] V. ö. pl. legújabban, a következő mű gazdag (vonatkozó) illusztrációs anyagát: Die Geschichte der österreichischen Armee von Maria Thereisa bis zur Gegenwart in Essays und bildlichen Darstellungen. (Hrsg.) *Fichtenbauer, Peter –Ortner, Christian M.*). Wien 2015.

[2211] V. ö. bibliográfiáját. Ez újra lett közölve. *Bunyitai Vincze*: Ipolyi Arnold irodalmi munkássága 1845-1886. In.: Ipolyi Arnold emlékkönyv. (Halálának századik évfordulója alkalmából az esztergomi Keresztény Múzeumban 1986. december 12-én rendezett emlékülés anyaga.) (Szerk.: *Cséfalvay Pál –Ugrin Emese*) Budapest 1989. 207-227. pp. (a továbbiakban: Ipolyi Emlékkönyv.)

[2212] Pl. *Ipolyi Arnold*: Magyar ikonographia. Magyarországi Szent Erzsébet képei. „Egyházművészeti Lap" (II.) 1881. 33-38, 65-70, 97-104, 129-136. pp.

gyűjtésnél komplex módszerek alkalmazására, hiszen a művészettörténet mellett összehasonlító nyelvészeti és néprajzi tanulmányokat, az általános mitológiai tanok mellett a hazai kútfők – krónikák, nyelvemlékek stb. – és nem utolsósorban a népi emlékezet felgyűjtését végezte el."[2213]

Bubics Zsigmond, a későbbi kassai római katolikus megyéspüspök 1880-ban, a veduták tárgykörében adott ki fontos kötetet.[2214]

A Magyar Történelmi Képcsarnok első alap katalógusa 1907-ben látott napvilágot.[2215]

Bizonyos értelemben fontos korai próbálkozás, Lehel Ferenc 1913-ban megjelent műve.[2216]

A tárgykörben folyamatosan jelentek meg rövidebb írások[2217] A két világháború közötti időszakban különlegességnek tekinthető a Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Művészettörténeti és Kereszténytörténeti Intézetében készült történeti ikonográfiai témakörben írt disszertáció, amely könyv alakban is napvilágot látott. Ambrózy György ezredes, a Mária Terézia Katonai Rend lovagkeresztjének tulajdonosa a magyar csataképekről értekezett.[2218]

A tárgykör önálló történeti segédtudománnyá válása a két világháború közötti időszakban indult meg Vayer Lajos munkásságával.[2219]

Sokat foglalkozott Mátyás király ikonográfiai ábrázolásaival Balogh Jolán.[2220]

A történelmi ikonográfiai kutatásban a későbbiekben alapvető szerepet játszott Rózsa György.[2221]. Széles körű vonatkozó tevékenység fűződött Cennerné Wilhelmb Gizella nevéhez.[2222] Ő elsősorban történelmi portrékkal foglalkozott.

[2213] *Dávid Katalin*: A magyar ikonográfiai kutatás problémái. In.: Ipolyi Emlékkönyv. 76-81. pp. különösen 77. p.

[2214] *Bubics Zsigmond*: Magyarországi várak és városoknak a M. N. Múzeum Könyvtárában létező fa- és rézmetszetei. Budapest 1880.

[2215] *(Kammerer Emil* előszavával:) A Történelmi Képcsarnok műtárgyainak leíró lajstroma. Budapest 1907.

[2216] *Lehel Ferenc*: Magyar művészet a török világ idején. Budapest 1913.

[2217] Pl. *Kampis Antal*: II. Rákóczi Ferenc arcképeiről. (Klny. Rákóczi Emlékkönyv) Budapest 1935.

[2218] *Ambrózy György*: A magyar csatakép. Budapest 1940. (A Budapesti kir. Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Művészettörténeti és Kereszténytörténeti Intézetének dolgozatai Nr. 65. Budapest 1940.

[2219] Pl. Pázmány Péter ikonográfiája. Budapest 1938. (Klny), A történeti művek illusztrálása. Budapest 1938. (Klny), Iconografia di Eugenio di Savoia. Budapest 1938, Magyar uralkodók. Budapest 1942. („Officina Képeskönyvek" sorozat).

[2220] Összefoglaló jelleggel v. ö.: *Jolán Balogh*: Die Bildnisse des Königs Matthias. In.: Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn 1458-1541. (8. Mai – 1. November 1982.) Schallaburg 82.) (Katalogredaktion: *Gottfried Stangler–Moritz Csáky–Richard Perger–Andreas Junger*) Wien 1982. (2) 6-16. p, 16. p. korábbi voantkozó publikációi („Katalog des Niederösterreichischen Landesmuseums" Neue Folge Nr. 118.)

[2221] V. ö. pl. A Birckenstein-féle metszetes könyv. Budapest 1957. („Az Országos Széchenyi Könyvtár Kiadványai" XXXVI. Budapest régi látképei. Budapest 1963. A magyar történetáb-

Az egyházi ikonográfia (és rokonterületei) vonatkozásában Szilárdfy Zoltán[2223] tevékenységét kell hangsúlyozottan kiemelni.[2224]

A fényképek-, fényképezés (vonatkozó) történetével kezdetben elsősorban Fejős Imre foglalkozott.[2225]

A témakör (csehszlovákiai-szlovákiai) művelői közül mindenképpen ki kell emelni Ucniková Danutát.[2226] A vonatkozó vedutákat Závadová, Katarína adta ki 1974-ben. [2227] A (romániai-erdélyi) vonatkozású szerzők között említeni kell Beu Octaviant.[2228]A magyar szerzők által külföldön kiadott művek közül ki kell emelni Kéry Bertalan „Zsigmond ikonográfiáját".[2229]

A történeti ikonográfia tárgya

Cennerné Wilhelmb Gizella szerint: *A történeti ikonográfia tárgya általános értelemnben minden a múltból fennmaradt ábrázolás tekintet nélkül alkotójuk művészi hírnevére, teljesítményére, valamint a dokumentum művészi színvonalára. A történeti ikonográfia feladata az ábrázolt források módszertanilag helyes használatának és az abból fakadó, a történeti múlt autentikus, sokoldalú és élet-*

---

rázolás a 17. században. Budapest 1973. A Történelmi Képcsarnok legszebb festményei. Budapest 1977. Schlachtenbilder aus der Zeit der Befreiungsfeldzüge. Budapest 1987.

[2222] Pl. Magyarország történetének képeskönyve. I. 896-1849. Budapest 1962. A Zrínyi család török ellenes harcai a VI-XVII. századi képzőművészetében. In: Szigetvári emlékkönyv. (Szerk.: *Ruzsás Lajos*). Budapest 1966. Erdélyi fejedelmi arcképsorozatok. In: Magyarországi reneszánsz és barokk. Művészettörténeti tanulmányok. (Szerk.: *Galavics Géza*). Budapest 1975. 279-312. pp. Thököly Imre és szabadságharca az egykori grafikában. In.: *Köpeczy Béla*: „Magyarország a kereszténység ellensége. „A Thököly-felkelés az európai közvéleményben. Budapest 1976. 345-371. pp., + 49. illusztráció, Arcképek Elias Wiedmann 1646-os és 1652-es rézmetszet sorozatából. In: Főúri ősgaléria, 52-57. pp. A Wiedmann-metszetek után festett portrésorozatok. In: Főúri ősgaléria 58-71. pp. A „Mausoleum" metszetei után festett vezérsorozat. „In: Főúri ősgaléria 72-73. pp. Portrék az Esterházyak „Tropheumából". In: Főúri ősgaléria 74-77. pp. A Haller Nemzetségkönyv. In: Főúri ősgaléria. 78. p. Festmények és rajzok főúri galériákból és családi arcképgyűjteményekből. In: Főúri ősgaléria. 79-121. pp. A Zrínyi család ikonográfiája. Budapest 1997.

[2223] Korábbi műveinek bibliográfiája (Szilárdfy Zoltán műveinek jegyzéke címen) megjelent: In: *Szilárdfy Zoltán*: Ikonográfia-kultusztörténet. Képes tanulmányok. Budapest 2003. 436-441. pp.

[2224] Legfontosabb művei a következők: Barokk szentképek Magyarországon. Budapest 1984. A magánáhitat szentképei a szerző gyűjteményéből I. (17-18. század) Szeged 1995. („Devotio Hungarorum 2."), A magánáhítat szentképei a szerző gyűjteményéből. II. (19-20. század) Szeged 1997. („Devotio Hungarorum 4."), A magánáhitat szentképei III. (Alkalmazott szentképek. (16-21. század) Szeged-Budapest 2008. („Devotio Hungarorum 12"). Ikonográfia-kultusztörténet. Képes tanulmányok. Budapest 2003.

[2225] Pl. Kossuth fényképei. In: „Folia Archa (Új folyam) VIII. 197-203. pp. Budapest 1956.

[2226] *Ucniková, Danuta*: Historicky portrét na Slovensku zo zbierok 13 múzei (16–18. storocie). Martin-Bratislava 1980. (Slovenské národné múzeum Historicky ústav – FONTES Tomus V.). *Uő*.: Portrety Mária Terézie a jej rodiny. Bratislava 1991.

[2227] *Závadová, Katarína*: Very a pravy obraz slovenskych miest a hradov ako ich znázoruili rytci a illustrátori v XVI. XVII. a XVIII. storoci. Bratislava 1974.

[2228]*Beu, Octavian*: Ráscoala lui Horia in arta epocei. Bucuresti 1935.

[2229] *Kéry Bertalan*: Kaiser Sigismund. Ikonographie. Wien 1972.

szerű rekonstrukciójának kidolgozása. A történeti ikonográfia vizsgálatainak körébe az ábrázolások széles skálája tartozik: az emberábrázolás (akár történetileg fontos személy portréja, akár valamely kor jellegzetes társadalmi típusának képviselőjéé) a történeti időszak minden jellemző járulékával (ruházat, fegyver interieur, használati tárgyak), a történeti folyamat földrajzi környezetének képei (táj-, és konkrét településképek, ez utóbbiakat nevezzük olasz kifejezéssel vedutának, vagyis látképnek), a történelem adott korban fontos és jelentős eseményeinek bemutatása. A művészettörténeti műfaj-felosztás szerint tehát vizsgálódásunk körébe tartoznak az arcképek (portrék), vár-, város-, és tájképek, a politikai történet eseményeinek képei (csaták, koronázások, béketárgyalások, uralkodócsaládok eseményei) konkrét ábrázolásban, vagy éppen allegórikus-áttételes megfogalmazásban, valamint az egyes területek lakosságának sajátos típusai (viseletkép, népéletkép). A képeket művészi technikák szerint is megkülönböztetjük, a dokumentumok tartozhatnak a szobrászat (monumentális szobor, kisplasztika, dombormű, érem, pénz, vagy pecsét), a festészet (fal- és táblakép), grafika (vízfestmény, a kézrajz különböző válfajai és a sokszorosított fa-, réz-, és acélmetszet-technikák, valamint a kőrajz), némely esetben az iparművészet (pl. mesterségábrázolással díszített céhkancsó, korabeli viseletet megörökítő porcelánfigura), a XIX. századtól kezdve a fénykép, sőt a XX. századtól a film műfajában is. „[2230]

A téma kapcsán Marosi Ernő a következőket írja korábbi egyetemi jegyzetében: *„Az ikonográfia területe történetileg ott kezdődik, ahol megkülönböztethető a műalkotások tartalma azok gyakorlati jelentőségétől.”*[2231]

Az ikonográfia a teológiától és az irodalomtudománytól elválva lett a művészettörténet tartalmi oldalával foglalkozó önálló tudomány. Már igen korán megjelent az egyes műalkotások ikonográfiai megközelítése, tartalmi értelmezése, rendszerezése. A módszer tudományos önállósodása a 19. században következett be, a forráskritikának a pozitivizmus korában való előtérbe állításával.

A történeti ikonográfia mint egyes történeti segédtudományok segítője (segédtudománya)

A történeti ikonográfia különféle területeken nagy mértékű segítséget jelenthet más szakterületek művelői számára. Ezeket az összefüggéseket eddig Magyarországon még alig ismerték fel, illetve alig alkalmazták.

Legjellegzetesebb példaként talán éppen a genealógia és a történeti ikonográfia összefüggéseit emelném ki. [2232]

[2230] Cennerné i. m. 337-338. pp.

[2231] *Marosi Ernő*: Bevezetés a művészettörténetbe. Budapest 1965. 202-2016. pp.

[2232] V. ö. pl. *Babicová, Katarína–Hábl, Vlastimil–Ucniková, Danuta*: Ilesháziovci – rodová zbierka obrazov. Trencion 1998. *Bauerová, Zuzana*: Cerveny Kamen: Sest, abrokych portrétov rodu Zichy. Komarno 1999. („Mala vlastevedné kniznica 160.”). *Buzási Enikő*: Az Esterházyak családi arcképei. Tata (?) (199?). („A tatai Kuny Domokos Múzeum gyűjteményei III.”), *Hábl, Vlasatimil–Sevcik, Jozef*: Ilésháziovci – Vojaci, diplomati, zberatelia a mecéni. Trencin (?) 2009. Az Esterházy ősgaléria. (*Stefan Körner–Florian Thaddaus Bayer–Philipp Dzierski–Margit Kopp*) Eisenstadt (?) 2006. *Pandula Attila*: Genealógia. In: A törté-

Fontos összefüggések állnak fenn az inszigniológia és a történeti ikonográfia között.[2233]

Lényeges lehet a történeti ikonográfia és a vexillológia kapcsolata is. Különös tekintettel arra, hogy a zászlók pusztulékony anyagára tekintettel, az 1700.-as éveket megelőzően alig maradtak fenn eredeti példányok. Különféle történeti ikonográfiai ábrázolások azonban megőrizték történeti zászlók alakját, színét stb.[2234]

Lehetnek kapcsolódások a jogtörténet (magyar jogtörténet) és a történeti ikonográfia között. [2235]

Igen jellegzetes kapcsolódások állnak fenn a falerisztika és a történeti ikonográfia vonatkozásaiban is. Ez alapvető lehet pl. a rendjelek- és kitüntetések viselési formáinak tanulmányozásánál. De elengedhetetlen pl. a szalagformák vizsgálatánál. Természetes, hogy egy megfelelő formában megjelenített rendi inszignia, kitüntetés történeti ikonográfiai ábrázolás segítségével tanulmányozható abban az esetben is, ha maga a darab (éppen) nem áll rendelkezésre. [2236]

---

nelem segédtudományai. (Szerk.: *Bertényi Iván*) Budapest 1998. („A történelemtudomány kézikönyve I.") 16-19. pp. *Uő*.: A genealógia ma. In: Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv. XVII. (Szerk.: *Galambos Sándor–Kujbusné Mecsei Éva*) Nyíregyháza 2006. 209-212. pp. (Klny. is.) (Szabolcs-Szatmár Bereg Megyei Levéltár Kiadványai I. – Évkönyvek), *Pandula Attila*: Közrendűek. In.: Kis füzetben nagy segítség a családkutatáshoz. 2. (Szerk.: *Ari Ilona–B. Sipos Gabriella–Kollega Tarsoly István*) Szolnok 2014. 27-45. pp. *Szkely Zoltán*: A Cziráky ősgaléira. Győr 1997. („Artificum et Historiae 3."), *Szilárdfy Zoltán*: Mária Terézia eucharisztikai emlékei. Budapest 2006. („Magyar Egyháztörténeti vázlatok Regnum" 2005/1-2.)

[2233] Pl. *Holcik, Stefan*: Pozsonyi koronázási ünnepségek 1563-1830. Bratislava 1986.

[2234] *Pandula Attila*: Vexillológia. In.: A történelem segédtudományai. (Szerk.: *Kállay István*) Budapest 1986. (2). 230-253. pp.,

[2235] Pl. v. ö *Cenneré Wilhelmb Gizella*: A Királyi Tábla köszöntése. „Jogtörténeti Szemle" Nr. 3. (1990.) 106-107. pp. *Pandula Attila*: XVIII-XIX. századi magyar országgyűlések ikonográfiai ábrázolásai. „Jogtörténeti Szemle" 1987. 91-93. pp. + 10 képes tábla, *Pandula Attila*: Kivégzés, tortúra és megszégyenítés a régi Magyarországon. Eger 1989.

[2236] V. ö. pl. *Pandula Attila*: A Katonai Mária Terézia Rend és a Magyar királyi Szent István Rend román tulajdonosai. In.: *Marius Diaconescu–(Ioan Dragan)* Szerk.: Nobilimea romanesca din Transilvania. Satu Mare 1997. 245-259. pp., 301-303. pp. *Pandula Attila*: Die historischen ikonographischen Quellen der Phaleristik. „Zeitshrift der Österreichischen Gesellschaft für Ordenskunde" Nr. 33. Februar 1999. (10. Jhg. Nr. 1.) 24-29 pp., *Pandula Attila*: A falerisztikai történeti ikonográfiai forrásai. In.: Numizmatika és társtudományok. (III.) (főszerk.: *Németh Péter*) Szerk.: *Ulrich Attila–Lakatos Sarolta.* Nyíregyháza 1999. 29-35. pp. Klny. is. *Pandula Attila*: A szegedi ellenforradalom 20. évfordulójának szegedi ünnepségei 1939. augusztus 6-án. „Éremtani Lapok „2004. augusztus (86. szám) 15-20. pp. *Pandula Attila*: Magyar hadikitüntetések 1938-1945. In.: A numizmatika és a társtudományok. VI. (Szerk.: *Torbágyi Melinda*) Székesfehérvár 2007. 201-221. pp. *Pandula Attila*: Rendjelek és kitüntetések megfestése Barabás Miklós művészetében. In: Barabás Miklós (IV. Hegytörténeti konferencia). (Szerk.: *Kollega Tarsoly István–Balázs Attila)* Budapest 2011. 33-43. pp. *Pandula Attila*: A Tűzkereszt. In: Numizmatika és a társtudományok. VIII. Szeged–Budapest 2011. 233.255, pp.

Tekintettel az érmeken (és rokonemlékeken) megjelenő gyakori portréábrázolásokra igen fontos a numizmatika és a történeti ikonográfia összefüggésrendszere[2237].

Ugyanígy a pecséteken szereplő személyábrázolásokra tekintettel fontos a szfragisztika és a történeti ikonográfia összefüggésrendszere.[2238]

Nem érdektelen a heraldika és a történeti ikonográfia kapcsolata sem. Elsősorban uralkodók alakja, portréja jelenik meg ebben a vonatkozásban a különféle magyar heraldikai emlékeken.[2239]

Egyes személyek ikonográfiája.

Egy-egy történeti személyiség ikonográfiájának összeállítása a vonatkozó források összegezését jelenti. Ez lehet pl. (akár) az adott vizsgált személy életében (különféle technikával) készült művek összegezése, illetve (a korábbi időszakokban élt személyek esetében, a róluk akár évszázadokon keresztül készült ábrázolások összegezése, elemzése.

Ismeretes a *fotóikonográfia* fogalma.[2240]

Ilyen típusú vizsgálatoknál szembetűnő, hogy a vizsgált ábrázolások nagyon nagy része erősen idealizált. Ez az idealizálás általában pozitív formában kap hangsúlyt. Az adott személyt heroizálják. Ritkábban ugyan, de előfordulhat az adott személy negatív (ellenséges) démonizált megjelenítése is. Igen jellemző pl. Thököly Imrének megjelenítése, saját kora „baráti", illetve „ellenséges" történeti ikonográfiájában (sokszorosított grafikai emlékek alapján).[2241] Sajátos anyagcsoportnak tekinthető pl. a karikatúra, gúnyrajz stb. [2242]Alapvetően nem feltétlenül szempont a hiteles megjelenítés.[2243]

[2237] V. ö. pl *Gedai István*: Szent István kultusza pénzeinkben. In: Szent István a szent király. Tanulmánykötet és kiállítási katalógus Szent István tiszteletéről halálának 975. évfordulóján. (Szerk.: *Kerny Teréz–Smohay András*). Székesfehérvár 2013. 252-257. pp. („Magyar királyok és Székesfehérvár „IV. „Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum kiadványai 9."). (a továbbiakban: Szent István a Szent király) *Marosi Ernő*: Függelék. In: A középkori magyar királyok arcképei. Székesfehérvár 1996. 24-26. pp. (a továbbiakban: Marosi i. m.)

[2238] Marosi i. m. 24-26. pp.

[2239] V. ö.: *Pandula Attila*: Az árpádsávos zászló és lobogó. In.: Az árpádsáv tegnap és ma. (Szerk.: *Molnár Judit*). Budapest 2011. 21. p. alsó illusztráció – Thurzó György címerbővítő oklevele 1607. 22. p. felső illusztráció Foky Imre címeres levele 1623.

[2240] A fénykép (különféle változatainak) nemzetközi megjelenésével párhuzamosan, Magyarországon is megjelent ez a műfaj, már az 1840-es években,

[2241] *Cennerné Wilhelmb Gizella*: Thököly Imre és szabadságharca az egykori grafikában. In: *Köpeczy Béla*: „Magyarország a kereszténység ellensége. „A Thököly felkelés az európai közvéleményben. Budapest 1976. 345-371. pp.

[2242] Ilyen ábrázolás, bár nem magyarországi alkotás ismeretes Zsigmond királyról (császárról).

[2243] Hitelesnek azokat az ábrázolásokat szokták tekinteni, amelyeket (kimutathatóan) az ábrázolt személy életben készíttettek. A hitelesség hangsúlyozására feltárhatók források az egyes képek keletkezése és az ábrázolt személy-, illetve az alkotóművész találkozása stb. tárgyakban.

A hiteles ábrázolásokra való törekvés Magyarországon a 15. század elejétől mutatható ki, de ez a törekvés, akár a 19. században sem feltétlenül érvényesül maradéktalanul.

A 19. század közepén megjelenő fénykép, bár első megközelítésben hitelesnek tűnik, már keletkezésének korában, s a későbbi időszakokban is – adott esetben – állandó manipulációk tárgyává vált.

A történeti személyábrázolások legkiemelkedőbb anyagcsoportját talán a magyar uralkodók-, illetve kormányzók-, államfők-, pártvezetők arcképsorozatai alkotják.

Ezeken mindvégig megfigyelhető egy igen erőteljes idealizálás, heroizálás. Magukat a képeket az adott személy személyi kultusza alapvető elemének tekintették.

Természetesen mindez alapvetően a „kifelé" készített képzőművészeti ábrázolásokra vonatkozik. „Magánhasználatra", „családi körben" (akár) az adott uralkodóról (politikai vezetőről) is készültek (készülhettek) a valóságot megjelenítő, sőt akár intim jellegű ábrázolások[2244] (fényképek). Ezeket azonban soha nem szánták (az adott körön kívüli) publikálásra, közlésre. Erre ott voltak a „hivatalos" portrék. Ezek általában olajfestmények, sokszorosított grafikai ábrázolások, ritkábban szobrok. Az újabb időszakokban (beállított) ú. n. műtermei fotók. Ezek az ábrázolt személyi kultuszának fontos elemei voltak. Esetenként voltak bizonyos átmenetek. Pl. a 19-20. századokban (rendszerektől függetlenül), a korabeli nemzetközi gyakorlatnak is megfelelően, előszeretettel ábrázolták a magyar királyokat, illetve államfőket stb. „rettenhetetlen vadászként".[2245] Ilyen jellegű fényképek pl. folyamatosan napvilágot láttak a korabeli (képeket is közlő) sajtóban. A legjellegzetesebbek közé sorolnám pl. a „Vasárnapi Újság"-ban, különféle időszakokban pl. I. Ferenc József gödöllői vadászatairól közölt fényképeket.

Nem állítható, hogy ezek az ábrázolások minden körben „osztatlan" sikert arattak volna. Bizonyos vélemények szerint pl. (még a 20. század elején is) az uralkodót-, illetve az uralkodócsalád tagját nyilvános helyen bemutatott műalkotáson, csak tábornoki egyenruhában lehetett megjeleníteni.[2246]

[2244] Példaként említhetők a neves osztrák festő Peter Kraftnak, az uralkodócsalád felkérésére, de kizárólag „családi használatra" készített festményei. Ezeken (az idős) I. Ferenc császár-király jelenik meg. A valóságnak, életkorának megfelelő alakban. Unokáival játszó nagypapaként. Igen éles kontrasztot jelentve a róla készült „hivatalos" ábrázolásokkal szemben.

[2245] Igen érdekes, hogy ez a téma I. Ferenc József esetében, az 1910-es években már (az akkori) természetesen „hivatalos" filmhíradónak is témája. A mozielőadást megelőző, kötelezően bemutatott anyagból tájékozódhatott a néző az agg uralkodó (láthatóan remek) egészségi állapotáról. A vadászszenvedély folyamatos gyakorlása fontos eleme volt Ferenc József személyi kultuszának (így képkultuszának) is

[2246] Érdemes utalni a Rudolf trónörökösnek, a budapesti Városligetben (végül mégis felállított) szobrára, amely „vadászemberként" jelenítette meg a Magyarországon igen népszerű személyiséget. Hangsúlyozandó viszont, hogy az ezt a megjelenítést, igen élesen ellenző konzervatív köröket, csak azzal lehetett meggyőzni, hogy I. Ferenc Józsefnek (Ausztria területén) már állítottak olyan szobrot, amely vadászként jeleníti meg.

Hangsúlyozandó, hogy (akár) az uralkodót (államfőt) stb. megjelenítő ábrázolások között is voltak kevéssé reprezentatív változatok is. Az átlagember (vonatkozó) képek iránt igényeit, a régebbi korokban pl. sokszorosított grafikai alkotások, az újabb időkben sokszorosított fényképek elégítették általában ki.

E vonatkozásban pl. igen sajátosnak tartom azokat az általában rendkívül giccses ábrázolásokat, amelyeket a 20. század legelejétől kezdődően készítettek („spontán", „népies", „hazafias") falvédő formájában. Ezeket (döntően) fehér anyagra hímezték kezdetlegesebb formában. Az éppen aktuális vezető pl. I. Ferenc József, Horthy Miklós, de Rákosi Mátyás is ismert ilyen emlékről.

Az egyes ábrázolások között kiemelendők pl. azok a fényképek, amely (a később kiemelten idealizált) személyről még egy olyan időszakban készültek, amikor még „emberi léptékű" volt.[2247]

Az uralkodó hivatalos képkultuszának ellensúlyaként jött létre pl. Kossuth Lajos, Széchenyi István, Petőfi Sándor, Deák Ferenc stb. az adott személyek életében kezdődő, de napjainkig tartó kép kultusza. Mindez a magyar történeti ikonográfia igen sajátos megnyilvánulása. Nem érdektelen megemlíteni, hogy mindez – adott esetben – vevőre talált a magyar társadalom legkülönfélébb rétegeinél. Természetesen ezeknek az ábrázolások a legkülönfélébb színvonalú, tartalmú stb. változatai váltak ismertté. A reprezentatív megrendelők között természetesen állami, közülti, egyházi köröket is találunk. Az aktuális személyiségek emlékét (akár) monumentális szobrászati alkotások jelenítették meg. De előfordult pl. reprezentatív középületek freskó (esetlegesen mozaik) díszítése is. Az átlagembernek meg kellett elégednie egy sokszorosított grafikai ábrázolással, vagy fényképpel, esetleg etnográfiai tárggyal. Pl. jellegzetesnek tekinthető, még a 20. század második felében (is) előállított (olajnyomat) falvédő, a toborzóúti beszédet tartó Kossuth Lajos alakjával.

Érdekes probléma, hogy történelmünk mely nagy alakjának lehet a legkiterjedtebb, legszélesebb ikonográfiája. Egyértelműen Szent Istvánnak.[2248]

Szent Istvánnak ismeretes életében készült ábrázolása. Ez a koronázási palástón látható.[2249] István király és felesége Gizella látható, az általuk felajánlott, 1031. körül készült egykori miseruhán, a későbbi koronázási palástón. Ezek az ábrázolások *donátor ábrázolások*. Egyben ezek tekinthetők a legkorábbi magyar *hiteles történeti ikonográfiai ábrázolásoknak*. Ettől kezdődően folyamatos, Szent István ábrázolása. Egészen napjainkig készültek (illetve készülnek) a leg-

---

[2247] Pl. kedvenceim közé tartozik egy olyan Horthy Miklós fénykép, amelyen (még fiatal tengerésztisztként), térképet tanulmányoz fedélzeti kutyája (Bordhund) társaságában.

[2248] V. ö. pl. *Lepold Antal*: Szent István király ikonográfiája. In: Szent István Emlékkönyv III. Budapest 1938. 113-154. pp., *Pandula Attila* (a képanyag összeállítója, leírója) In: Az államalapító (Szerk.: *Kristó Gyula*) Budapest 1988. *Pandula Attila* (a képanyag összeállítója, leírója) In.: Szent István és Európa. (Szerk.: *Hamza Gábor*). Budapest 1991. (díszkiadás), *Pandula Attila* (a képanyag összeállítója, leírója) In: Szent Istvájn és Európa. (Szerk. *Hamza Gábor*) Budapest 1991. *Pandula Attila* (a képanyag összeállítója, leírója) In. Szent István és Európa. (Szerk.: *Hamza Gábor*). Budapest 2001. („Magyar Felsőoktatás Könyvek" Nr. 20.)

[2249] *Kovács Éva*: Iconismus casula regis Stephani Sanctus. In.: Szent István és kora. (Szerk.: *Glatz Ferenc–Kardos József*). Budapest 1988. 133-144. pp.

különfélébb ábrázolások. Tehát folyamatosan bővül Szent István király ikonográfiája. Hangsúlyozandó azonban ebben az esetben is, hogy a szent király alakja nem a palástón látható formában, tehát hiteles formában jelenik meg. Egy évezred Szent István ikonográfiája, gyakorlatilag kitalált, elképzelt ún. *apokrif* ábrázolásokból áll. Kiemelendő, hogy a képek nem feltétlenül tükrözik Szent István korát. Erre azonban, különféle időszakokban legalább törekedtek

Mondhatjuk, hogy minden kornak megvan a „maga Szent István képe". Ez különféle időszakokban nagy mértékben eltér egymástól. Szent Istvánnak saját korától kezdődően voltak magyarországi ábrázolásai. Igen jól elkülöníthető a középkori magyar művészet Szent István képe. [2250]

A kora újkorban, különösen a barokk művészetben kiemelten fontos Szent István király ikonográfiája.[2251]

A 19. századi művészetben, általában ettől eltérő Szent István ikonográfia érvényesült.[2252]

[2250] Pl. *Kovács László- Görföl Jenő*: A magyar szentek ábrázolása Szlovákia középkori templomaiban. Dunaszerdahely 2014., *Rózsa György*: A Thuróczy-krónika illusztrációinak forrása és a a középkori magyar vonatkozású grafikai ábrázolások múltjából. Budapest 1998. 7-24. pp. („Művészettörténeti Füzetek" Nr. 25.), *Szakács Béla Zsolt*: A magyar anjou legendárium képi rendszere. Budapest 2006. *Wehli Tünde*: Szent István kultusza a középkori magyarországi művészetben. In.: Doctor et apostol. (Szerk.: *Török József*) Budapest 1994. 107-110. pp. („Studia Theologica Budapestinensia 10."), *Wehli Tünde*: Szent István király ábrázolásai a középkori művészetben. In: Szent István és az államalapítása. (Szerk.: *Veszprémy László*). Budapest 2002. („Nemzet és emlékezet.")

[2251] Magyar szentek tisztelete és ereklyéi. (A Keresztény Múzeumban 2000. június 17. – október 1. között rendezett kiállítás Katalógusa. (Szerk.: *Cséfalvy Pál–Kontstek Ildikó*) Esztergom 2000. *Knapp Éva*: „Gyönyörű volt szál alakja." Szent István király ikonográfiája a sokszorosított grafikában a XV. század közepétől a XIX. század közepéig Budapest 2001. *Knapp Éva*: A Szent István-ikonográfia megújulási kísérlete a XVII-XVIII. századi sokszorosított grafikában. In: Egyetemi Könyvtár Évkönyvei XII. (Budapest 2005.) 296-323. pp. *Knapp Éva*: A Szent István-ikonográfia megújulási kísérletei a 17-18. századi sokszorosított grafikájában. In.: „Hol vagy István király? „A Szent István hagyomány évszázadai. (Szerk.: *Bene Sándor*) Budapest 2006, 214-236. pp. (a továbbiakban: Hol vagy *Kerny Teréiaz*: A magyar szent királyok tisztelete és ikonográfiája a XIII. századtól a XVII. századig. In: Az ezeréves ifjú. Tanulmányok Szent Imre herceg ezer évéről. (Szerk.: *Lőrincz Tamás*): Székesfehérvár 2007. 79-124. pp. *Székely Zoltán*: Szent István király barokk képkultusza Győrött. „Arrabona 38." (2000.) 155-194. pp., *Szilárdfy Zoltán*: Barokk szentképek Magyarországon. Budapest 1984., *Szilrdfy Zoltán*: Ikonográfia-kultusztörténet. Képes tanulmányok. (Szerk.: *Borus Judit*). Budapest 2003., *Szilárdfy Zoltán*: Sajátos képtípusok a magyar szentek barokk ikonográfiájában. In.: Hol vagy. 201-213. pp.

[2252] *Kerny Terézia*: Szent István király tiszteletének megújulása a XIX. században. In: István a Szent király. Tanulmánykötet és kiállítási katalógus Szent István tiszteletéről halálának 975. évfordulóján. (Szerk.: *Kerny Terézia–Smohay András*). Székesfehérvár 2013. 157-170. pp. („Magyar királyok és Székesfehérvár IV." „A Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum kiadványai 9.") (a továbbiakban: István a Szent király), *Terdik Szilveszter*: Egy XIX. századi ikonográfiai kísérlet I. Szent István „emlékszerű" portréja. In: István a Szent király 171-177. pp., *Terdik Szilveszter*: Egy XIX. századi ikonográfiai kísérlet II. Roskovics Ignác Szent István képei a budai várban. In.: István a Szent király 178-183. pp., *Terdik Szilveszter*: Egy XIX. századi ikonográfiai kísérlet III. Róth Miksa mozaikjai a Szent Jobb-kápolnában. In: István a Szent király 184-187. pp.

A 20. századi művészetben, különféle korszakokban, rendszerekben is állandó volt Szent István ábrázolása. Az uralkodó ikonográfiája, jelentős mértékben bővült ezekben az évtizedekben.[2253]

A Szent István ikonográfia igen sajátos emlékcsoportja, különféle testi ereklyéinek tartói, ezek egy részén történeti ikonográfiai ábrázolások is megjelennek. Ilyen Szent István állkapocs ereklyetartója, a melyet a dubrovniki Székesegyházban őriznek. Ez a 15. században készült.[2254] Szent István 16. század végén készült egyik fejereklyetartóját a korábbi évszázadokban Raguzában őrizték. Jelenleg a Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeumban található.[2255] Szent István 1635. körül készült ereklyetartó mellszobrát Zágrábban őrzik.[2256] A Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum őrzi Szent István 1777-ben készült ereklyetartó hermáját.[2257] Szent István király kalocsai ereklyetartó hermája, a Kalocsai Érseki Kincstár tulajdona.[2258] Ez 1893-1896. között készült.

Érdekes, modern kori része a Szent István ikonográfiának, az elsősorban élelmiszeripari termékek elnevezése-, illetve ábrázolásai. Pl. Szent István sör (címkéje),[2259] Szent István porter sör számolócédula.[2260] Szent István cikória kávé csomagolása. [2261]

[2253] V. ö. Árpádházi szentek modern egyházművészeti kiállításának katalógusa. (Budapest Nemzeti Szalon) 1930. augusztus. Budapest 1930., *Molnos Péter*: Aba-Novák Vilmos falképtervei a székesfehérvári Szent István-mauzóleumhoz. In.: István a Szent király. 221-230. pp.
[2254] *Vinicije B. Lupis*: Szent István állkapocs ereklyetartója. In: István a Szent király 36-39. pp.
[2255] *Vincije B. Lupis*: Szent István raguzai ereklyetartója Székesfehérvárott. In: Istvána Szent király. 40- 46. pp.
[2256] *Premerl, Daniel*: Szent István király zágrábi ereklyetartó mellszobra. In: István a Szent király 47-63. pp.
[2257] *Smohay András*: Szent István király székesfehérvári ereklyetartó hermája. In: István a Szent király 64-71. pp.,
[2258] *Lakatos Adél*: Szent István király kalocsai ereklyetartó hermája. In: István a Szent király 72-82. pp.
[2259] In: István a Szent király 403. p. 155. katalógus tétel
[2260] In: István a Szent király 405. p. 163. katalógus tétel
[2261] In: István a Szent király 406. p. 167. katalógus tétel

Prokopp Mária (Esztergom)[2262]

Új szempontok a Mohács előtti történelmünk tanításához

Alaptételek

1) A tanítás, minden fokon, szent hivatás!
Az oktató a megjelenésével, az egyéniségével és az ismeret átadásának módjával és a tárgyával NEVEL, jellemet alakít.

2) A történelem tanításának van a legközvetlenebb szerepe az ember világnézetének, jellemének alakításában, mivel az egyes korok ÉLETÉT mutatja be, tárgyilagosan, de erkölcsi állásfoglalással. – A tanítványtól is el kell várni, hogy a meggyőződését, állásfoglalását kinyilvánítsa a feleletében.

3) Van IGAZSÁG! és csak EGY Igazság van! S ez minden embernek a SZÍVÉBE van írva, az erkölcsi törvényekkel együtt: ne hazudj, ne ölj, ne lopj, házasságot ne törj!
Ezek a törvények MINDEN KORRA érvényesek!

4) A történelem tanítás célja: a nemzetéhez elkötelezett állampolgárok képzése és nevelése, akik a történelem konkrét eseményeinek tanulsága alapján képesek a Jelent és a Jövőt alakítani a családjukban, a környezetükben, a munkahelyükön. Határozott, pozitív választ tudnak adni a mindennapok kérdéseire.

5) Törekedjünk életre szóló PÉLDAKÉPEKET adni, ÉLMÉNYT adni!

6) HIT nélkül nincs emberi élet! Csak az a kérdés, miben hiszek? KINEK hiszek?
A történelem tanítás során rá kell mutatnunk, hogy az események nem mindig kiszámíthatóak! A tanárnak rá kell mutatnia a századokat, ezredeket átfogó összefoglaló órákon, hogy felfedezhetjük a történelem URÁT!

[2262] Dr. hab. Prokopp Mária C. Sc. professor emerita ELTE, Művészettörténeti Intézet. Történelem-művészettörténelem szakos tanár.

Különösen a csaták kimenetelénél mutassunk rá az egyes emberek hősiességére és az azt kísérő isteni segítségre: NÁNDORFEHÉRVÁRI GYŐZELEM! Déli harangszó!

Egy nemzetnek a hősiességét és az azt megjutalmazó csodát hirdeti az egész világon a MINDENNAP hallható harangszó!

A magyar történelem tanításának új szempontjai

1) Minden iskolatípusban legalább ugyanannyi órát kell szentelni a Mohács előtti korszakra, mint az azt követőre!

Már az első órán ki kell mondanunk, hogy a Magyar Királyság Európa egyik vezető állama 1000 és 1526 között! A diplomáciai kapcsolataink dokumentumai, a dinasztikus kapcsolataink, és a kereskedelmi-gazdasági kapcsolataink mind erről szólnak! S nem utolsó sorban az Árpád-házi szentté avatott királyaink európai tisztelete!

S az egyes órákon ezt be is kell bizonyítanunk!

2) A történelmünk **kezdeteire** vonatkozóan hitelesnek kell tartanunk a közel ezer évig, az 1867. évi „Kiegyezésig" kétségbe nem vont igazságot, hogy „Hunor és Magor két egy testvér, Némrót fia" (Arany János, az MTA főtitkára!) A tudós királyi történetíróink a 13-16. századokban még konkrét források alapján dolgoztak! A régészet is ezt igazolja!

A mondák, a hagyomány szerepét is helyére kell tennünk a 21. századi ember gondolkodásában!

A **Néprajz** a történelem segédtudománya!

3) A **Vérszerződés** kapjon kiemelt helyet a kezdetek ismertetésében: **az összefogás** nagy példája: Hét vezér, fejedelem el tudta fogadni Árpád akaratát! – S a 21. században a gyermek nem tudja elfogadni a szülő, a tanár vezetését, s a felnőttek nem ismerik az összefogásban rejlő BÖLCSESSÉGET! – Legyen az iskolánkban, az osztályunkban PÉLDA a mindennapokban a HÉT vezér vérszerződése!

Ez a gyökere, a forrása az 1000 éves megmaradásunknak!

Nincs Európának a Magyar Királysághoz hasonló EGYSÉGES, 1000 éves államszervezete!

A 20. századi Európa elé példának kellene állítani a Magyar Szentkorona országaiban 1000 évig fennállt uniót, ahol minden nemzetiség szabadon gyarapodott, kibontakozhatott, önként, büszkén vallotta magát, a maga nyelvén „Hungaricusnak", vagyis a Magyar Királyság állampolgárának!

Tegyük ki az iskolánkba a **budapesti Hősök-téri emlékmű** képét! Középen felmagasodik az Isten angyala a Kereszttel és az Országalmánkkal, mert a hét

vezér megegyezése és Isten-hite tette lehetővé a Királyság, az erős magyar állam létrejöttét!

Az ókori, római oszlopon álló diadalmas Angyal-szobor, nemzetünk Védelmezője 1900-ban, a Párizsi Világkiállításon arany-érmet nyert! A lendvai ZALA György szobrászművész alkotása legyen a 21. század magyarjainak is példakép: emeljük magasra a Keresztet!

4) A 907. évi **POZSONYI csata** győzelmét mutassuk be részletesen! Ez is a Vérszerződés adta összefogás eredménye volt!

A katonai Akadémiákon ma is tanítják világszerte!

Már itt jelezzük, hogy a nyugati és a keleti császárság, majd később más névre hallgató hatalmak a 10. századtól a mai napig, folyamatosan el akarnak söpörni bennünket! A pozsonyi csatát 1030-ban II. Konrád császár hatalmas támadása követte, amelyet Szent Imre herceg, a magyar trónörökös zseniális hadvezéri tehetsége teljesen megsemmisített! ! ! Ez a győzelem is egyik oka volt az Imre halálát okozó vadkan-támadási összeesküvésnek.

Már itt hangsúlyozzuk, hogy a történelmünk arról szól, hogy **minden ellenségünket vagy legyőztük, vagy ha ez nem sikerült, akkor túléltük!** – Tehát mindenkor győztesen kerültünk ki minden veszélyből! Ennek tudata adjon nagy öntudatot a 21. század emberének! ! ! A magyar ember optimista, derűs, vidám volt a legnehezebb időkben is, erről szólnak táncaink, énekeink! MA is ezek legyenek a magyar jellemzői! Ezt valósítsuk meg a tanítványaink körében! S erre adjuk a magunk személyiségével PÉLDÁT!

4) A „**Kalandozások**” fogalmát töröljük a szótárunkból! A magyar haderő, éppen a Vérszerződés összefogása nyomán, félelmetes erőt jelentett Európában. Ezért a német-római császárságért folyamatosan vetélkedő dinasztiák, a bajorok és a száliak, hol az egyik, hol a másik, zsoldért felfogadták a magyar haderőt. Az augsburgi és merseburgi vereségek 933, 955-ben nem a magyarok vereségét jelentette, hanem a császárságra törekvő egyik fél vereségét. **Csak** így érthető, hogy a győztes I. Ottó császár leült tárgyalni Géza fejedelemmel, mint a vesztes fél csatlósával, és arra készteti, hogy mondjon le az Enns folyótól nyugatra eső területéről!!! Tehát az Ennstől keletre a magyarok területe volt és maradt! MELK is Gézáé volt! – Erről 1867-óta nem írtak a történelemkönyveink!

Ha csak kalandozó, rabló csőcselék lettünk volna, akkor nem jegyezték volna fel a német krónikák a németek imáját: „A magyarok nyilaitól ments meg Uram minket!”

5) Helyezzünk hangsúlyt minden uralkodónál a nemzetközi kapcsolataira, a házassági kapcsolatokra éppen úgy, mint az Árpád-házi szentjeink életére és európai tiszteletére, amelyek az államunk tekintélyét jelzik, vagyis a helyünket a világban. Pl. **Skóciai Szent Margit** (Mecseknádasd 1045. – 1093. Edinburgh) életét ismertessük meg az óvodától kezdve minden korosztállyal! Skócia MA is nagy tisztlettel övezi őt! Az édesapja, az angol uralkodó Szent István udvarában keresett és kapott menedéket, azért született Margit Mecseknádasdon. Ott élő a

tisztelete, de az oktatásunknak még nem része! Ismertessük meg, hogy MIT tett Skóciáért, mint királyné! A lánya Hódító Vilmos felesége...

Irodalom:

Puskely Mária: „Virágos kert vala Pannónia" Bp. 1994, AMEKO Kiadó.

A magyar szentek legteljesebb tudományos életrajz-gyűjteménye a források és irodalom jegyzékével!

6) A **szentek életrajzait** tekintsük fontos **forrás**nak!

A középkor latin szóval LEGENDÁnak nevezte a szentek életét, mert latinul írták, és értették a jelentését **olvasandó** = **olvasni kell**! A latin lego, legere = olvasni igéből képzett igenév.

Tehát nem azt jelenti, hogy mese. Ezt az értelmezést csak a „felvilágosodás" terjesztette, és folytatja mindmáig a cinikus nihilizmus. Az átlag ember gondolkodás nélkül átvette ezt a téves értelmezést. . .

Az életrajzokat többnyire kortársak írták, és így igazságukat mindenki ismerte!

Naponta olvasták a társadalom legképzettebb emberei.

A szentek életrajzai nem száraz adatokat tartalmazó írások, hanem lelkesítő célzattal írt irodalmi alkotások, amelyek célja a hiteles személyiségek lelkiségének HITELES bemutatása.

– *Szent Imre életrajzában* pl. az is kifejezésre jut, hogy, milyen ismert volt Imre életpéldája az egész keresztény világ előtt: A nagy VII. Gergely pápától bűnei bocsánatát kérte egy megbilincselt nagy bűnös. A pápa felíratta vele a bűneit, és lezárta pecséttel, s azt mondta, hogy látogassa a szentek sírjait, és ahol lehullnak a bilincsei, és a lapról eltűnnek a bűnei, ott jelentkezzen a papnál, és megkapja a feloldozást. S az illető elment Jeruzsálembe, Compostellába és számos szent sírjához, s nem történt semmi. Végül eljött Szent István sírjához, aki megjelent előtte, és azt mondta, ne énhozzám gyere, hanem a fiamhoz, Imréhez, itt a közelben, mert ő a szűzi tisztaságú ifjú, akit Isten jobban meghallgat. S ott lehullottak a bilincsei és eltűnt a lapról a bűneinek sora.

S ezt a történetet a képzőművészet is ábrázolta (Anjou Legendárium, Vatikáni Könyvtár, 1330-as évek).

– *Szent István* életrajzában olvassuk, hogy *Szent Márton* segítségét kéri a pogány Koppány unokatestvére elleni hadjárata előtt. Az ő nevét tűzte zászlajára, aki mint római katona, miután keresztény lett, a Kereszt jelével győzött a Birodalmat támadó barbárok felett. S ettől kezdve Szt. Márton Magyarország védőszentje, nemzeti szentje. 2016-ban születésének 1700. évfordulóját ünnepli a kereszténység az egész világon. A Magyar Köztársaság is ünnepli, mivel nemzeti szentünk! Ábrázolása, tisztelete folyamatos az egész Kárpát-medencében! (Pl. a Bach-korszakban, Haynau rémuralma idején az esztergomi érsek, *Scitovszky János* [1849-1866] az épülő *esztergomi Bazilikában a Magyar Szentek Panteonjában* Márton tiszteletére hatalmas freskót festetett 1853-ban, amint a Keresztet magasra emelve győz a pogányok felett.)

7) A történelemtanításban kapjanak fontos szerepet a történelmünk viharai ellenére is fennmaradt, Európában egyedül álló, magas szintű **műalkotásaink,** amelyek ugyancsak a kiemelkedő helyünket bizonyítják az adott kor Európájában. Néhányat az alábbiakban megemlítek:

– Ilyen nagy jelentőségű emlékünk a **KORONÁZÁSI PALÁST** 1031-ből! – Budapest, Nemzeti Múzeum, – Rieger Tibor szobrászművész 2000-ben másfél szeres nagyításban, bronzban megmintázta! – látható: Budapest, Vár, a lebontott Magdolna templom szentélyfalánál

– A **MEGSZENTELT KORONA**! – Budapest, Parlament

– A **BAMBERGI LOVAS**! – Bamberg, dóm, a szentély bejáratánál! 1230 körül, életnagyságú márvány lovas szobor Szent István királyunkat ábrázolja. Merániai Gertrud királynénk fivére, Egbert bambergi püspök állíttatta, hálából, mert amikor elüldözték Bambergből, II. András királyunk befogadta, megmentette az életét. A szobor világhírű, a romanika stílusa után Németországban az első, életteljes, gótikus alkotás! A bambergiek augusztus 20-án gyertyát gyújtanak a szobor előtt.

A hitleri időben kezdték kétségbe vonni, hogy a „barbár" Szent István királyt ábrázolná a szobor, és kezdték el csak „Bambergi lovasnak nevezni. Azóta, és MA is így nevezik az útikönyvek és a művészettörténet. De ha valaki közbeszól a német idegenvezetőnek, akkor azonnal mondja, hogy „igen, éppen most akartam mondani, hogy a magyarok első szent királyát ábrázolja"...

– **Villard d'Honnecourt francia építész vázlatkönyve** (Bibliothèque National, Párizs**)**, akit az **1230**-as években REIMS-ből a francia királyokat koronázó székesegyház építőműhelyéből Magyarországra KÜLDTEK!

A vázlatkönyvében több építészeti rajz mellé odaírta: „Láttam Magyarországon."

Tehát látott hazánkban a számára érdekesnek, újnak tűnő építészeti megoldásokat, vagyis tanult tőlünk!

Vigyázzunk az általánosan használt, tényként elfogadott megállapításokkal!

Ilyenek: „a gótika Franciaországban született." A fenti vázlatkönyv és az esztergomi Várkápolna épülete, valamint a 12. századi ciszter építkezések azt igazolják, hogy a korai francia emlékekkel közel egyidőben Magyarországon is megszületett a gótika!

Irodalom: Rostás Tibor: „Magyarország földjére küldtek." Villard de Honnecourt és az érett gótika megjelenése Közép-Európában. A klosterneuburgi Capella Speciosa és Pannonhalma francia kapcsolatai. Osztrák-Magyar Akció Alapítvány, Budapest, 2014.

– **Kolozsvári testvérek SZENT GYÖRGY bronz lovas szobra**, Prága, Vár, 1373.

Nagy Lajos királyunk ajándéka IV. Károly cseh királynak és német-római császárnak.

Európában az első szabadon álló lovas szobor! A csehek és a németek a német eredetű prágai szobrásznak *Peter Parler*nek szeretnék tulajdonítani.

Irodalom: Balogh Jolán: Márton és György kolozsvári szobrászok. Erdélyi Tudományos Füzetek, 71. sz. Kolozsvár, 1934.

Marosi Ernő: „Opus Imaginis Sancti Georgii." In: Kép és Hasonmás. Művészet és valóság a 14-15. századi Magyarországon. Művészettörténeti Füzetek. 23. Bp., 1995. 86-123.

– **Magyarországi Mária, nápolyi királyné síremléke**, Nápoly, Santa Maria Donnaregina templom, 1325, Tino da Camaino sienai szobrász alkotása (V. István királyunk elsőszülöttje, II. Anjou Károly nápolyi király felesége.)

Az EGYETLEN épen fennmaradt Árpád-házi síremlék!

Irodalom: Prokopp Mária: Nápoly középkori magyar emlékei, Bp, Romanika kiadó, 2014.

– Az budapesti **Egyetemi Könyvtár Dante-kódexe, 1330-as évek**, I. Anjou Károly királyunk könyvtárából került Mátyás király könyvtárába. Onnan I. Szulejmán szultán Istambulba vitette, ahol 1862-ben a magyar tudósok megtalálták, és 1877-ben II. Abdul-Hamid szultán 34 Corvinával együtt odaajándékozta a magyar ifjúságnak hálából, hogy az orosz-török háborúba nem avatkoztunk be.

A világon a legkorábbi, gazdagon, magas művészi színvonalon illusztrált Dante: Isteni Színjáték c. műve (94 miniatúra képpel ékes). A velencei dialektusban írt szöveget a velenceiek ajándékozhatták I. Károly királyunknak, akinek az édesapját, Martell Károly címzetes magyar királyt, Dante a Paradiso VIII. énekében hosszan dicsőíti. Ő az egyetlen európai uralkodó, akit Dante a Paradisoba helyezi. A legtöbb uralkodóval a Pokolban találkozott. Dante több helyen is dicsőíti Magyarországot, ami jól jelzi a 13-14. századi hazánk helyét a világban!

Iodalom: 2006-ban Veronában megjelent Fakszimile-kiadás és tanulmánykötet G. Marchi és Pál József professzorok szerkesztésében: MARCHI, Gian Paolo – PÁL József: Dante Alighieri: Commedia Biblioteca Universitaria di Budapest, Codex Italicus 1 Studi e ricerche, Verona, 2006.

– Az **esztergomi Várkápolna** a *gótika első ismert épülete* Hazánkban, III. Béla építtette **1172**-ben, a trónra lépése évében! Az európai gótika egyik első emléke!

Falképei: a) *oroszlános díszítő-motívum* a szentélyben, **1185**, III. Béla – Capet Margit esküvőjére készült a kápolna teljes kifestésével együtt; b) 1330-as évek: apostol-mellképek a hajóban és Pasió-ciklus, Jézus feltámadása és mennybemenetele, Mária koronázása ábrázolások töredékei, az itáliai *Trecento*-festészet legmagasabb művészi színvonalát képviselő festmények, Telegdi Csanád érsek készíttette.

Legújabb irodalom: Prokopp – Vukov – Wierdl: A feltárástól az újjászületésig, az esztergomi Várkápolna története, Esztergom, 2014.

– **Képes Krónika,** Budapest, OSZK**,** 1360 körül. Kálti Márk: A Magyarok története c. művét a budai királyi festőműhely remekművű képekkel illusztrálta. Nagy Lajos királyunk ajándékozta a francia V. Károly királynak, az újszülött Katalin lánya eljegyzése alkalmából, az apósnak.

– **Anjou Legendarium**, Vatikáni Könyvtár, 1330-as évek, I. Anjou Károly királyunk készíttette a királyi festőműhelyében András fia, a nápolyi trón örököse számára, akit 1333-ban kísért Nápolyba.

Irodalom: Fakszimile-kiadás tanulmánnyal Levárdy Ferenc: Magyar Anjou Legendárium. Fakszimile kiadás, Magyar Helikon-Corvina, Budapest, 1975.

Szakács Béla Zsolt: A Magyar Anjou Legendárium képi rendszerei. Balassi Kiadó, Budapest, 2006.

– **Zsigmond-kor: Zsigmond mint német-római császár is Budán tartja a székhelyét! A birodalmi kancellárja az esztergomi érsek, Kanizsai János!**

– **KÖLN:** Dóm, Három-királyok Kápolna oltárképe: **Stephan LOCHNER: Zsigmond** (= a Madonna előtt térdelő öreg király**)** és császári udvarának **magyar** tisztségviselőinek portré-galériája (Hunyadi János, Kanizsai érsek, stb).

– **Kolozsvári Tamás: Kálvária-oltár, 1427**, Esztergom, Keresztény Múzeum. Az internaciomális gótika európai remekműve!

Prof. Michael Viktor Schwarz (Wien Egyetem, Művészettörténeti tanszék): az Internacionális gótika európai stílusa Budán született Zsigmond udvarában!

– A **Budai szobor-lelet**! 1400 körül, Budapest Történeti Múzeum. Az 1974-ben Zolnay László régész által feltárt mészkő szobrok, amelyek Zsigmond király budai palotáját ékesítették

Mindegyik az internacionális gótika európai csúcs-teljesítménye!

Irodalom: prof. Michael Viktor Schwarz (Wien Egyetem, Művészettörténeti tanszék) in: Luxemburgi Zsigmond, kiállítás-katalógus, Bp- Luxemburg, 2007.

– **Suki Benedek kelyhe**, 1440, Esztergom Főszékesegyházi Kincstár. Az erdélyi ötvösség egyetemes értékű remeke.

– A **Mátyás-kori** művészeti alkotások ismertebbek, szerepelnek jelenleg is a tankönyvekben, de nem mutatunk rá az európai művészetben elfoglalt kiemelkedő szerepükre! Pedig egyértelműen bizonyítják az Európában betöltött vezető szerepünket (Budai királyi palota, Visegrád, Diósgyőr, stb építészeti, szobrászati, iparművészeti emlékei, Corvinák, Kassai szárnyasoltár 1474, stb. A Kárpát-medence egész területének színvonalas építészeti, szobrászati, fal- és táblakép festészeti, textil-, örvös- és bútorművészeti emlékei.)

– A **Magyar reneszánsz** művészet fogalom bevezetése! – halaszthatatlan feladatunk! A reneszánsz művészetet NEM egy kis várostól, Firenzétől tanulta a Magyar Királyság!

Antik emlékeink Pannonia provincia közel 5 évszázadából bőségesen voltak hazánkban, és a XV. század igen megbecsülte. A világ is jól tudta, hogy RÓMA császár-korának jelentős része volt a Pannon-császárok kora, amikor Pannóniából kapta Róma a császárt! Hadrianus a Hajógyári szigeten előbb építtette fel palotáját, s csak azt követően építtette Rómában az Angyalvárként ismert Mauzóleumát és a híres villáját Tivoliban!

A római-kori mozaik-, falkép-, szobrászati, bronz. és kerámia-, üveg, stb emlékeink ma is igazolják a magas színvonalú római életet Pannóniában!

– A Magyar Reneszánsz művészet is életre keltette a római szellemiséget, de **egyesítette a gótika gazdag érzelmi kifejezési készségével**! Ebben rokon a

Francia reneszánsz művészettel, amely a Loire-menti reneszánsz kastélyokban büszkén őrzi a gótika dekoratív gazdagságát.

A magyar reneszánsz is erről szól: építészet: pl. Visegrád: gótikus kerengővel övezett várudvar közepén reneszánsz szökőkút, – festészet: Kassai főoltár, stb.

– **MS-mester, 1506!** – NEM kisebb művész, mint a kortárs Raffaello, Leonardo! ! !

– Előtte, Mátyás király korában BOTTICELLI hazánkban alkotja első remekművét az esztergomi Várban, Vitéz János érsek megrendelésére, a Studiolojának freskóival – 1465-66-ban! Innen indult el a világhírnév felé! E művei nyomán kapja első firenzei megrendelését a várost vezető Mediciektől 1470-ben: Az Erő allegóriája: Firenze, Uffizi Képtár!

Irodalom: Prokopp -Vukov - Wierdl: BOTTICELLI. Az Erények nyomában, Studiolo, 2009.

– Lorenzo Medici bankár, Firenze polgármestere „Il Magnificonak" nevezte magát a megfizetett íróival, – Mátyás király e cím nélkül is „Nagyszerű" volt egész Európa előtt!

– A **BAKÓCZ kápolna,** Esztergom, Főszékesegyház déli kápolnája, **1506. az európai reneszánsz építészet kiemelkedő alkotása!**

A magyar prímás, római bíboros, jeles humanista, Európa egyik vezető politikusa a fénylő **magyar vörös márványból** építkezett, míg Firenzében a Medici bankárok a szürke, mállékony, palaszerű kőből, a pietra sereneből!

Az esztergomi kápolna építésze és szobrásza **Andrea Ferrucci**, Michelangelo firenzei munkatársa! – aki ezzel az épülettel **tovább fejlesztette** az itáliai reneszánsz centrális épület-típust!

Irodalom: Balogh Jolán: Az esztergomi Bakócz-kápolna, Bp, 1956.
Horler Miklós: Bakócz-kápolna, Bp. 1987.

Rihmer Aurél (Budapest)[2263]

A magyar királyi hatalom eredete[2264]

Bevezetés

Kétezer-egyben ünnepeltük Szent István király megkoronázásának ezredik évfordulóját. Az eltelt több mint ezer év alatt sokan és sokféleképpen próbálták megtalálni a magyar királyok hatalmának eredetét. Kutatásaikat nagyban befolyásolta a katolikus egyház évezredes hagyománya, illetve az éppen aktuális politikai helyzet.

A jelenleg rendelkezésemre álló anyagot tanulmányozva arra a megállapításra jutottam, hogy a mostani, leginkább elfogadott nézetek a XI. század jogi és politikai viszonyai között nem teljesen állják meg a helyüket. A legnépszerűbb nézetekhez felhalmozott ismeretanyag részeiben igen pontos, de egészében valahogyan sehogy sem illik a kérdéses történelmi korszakba bele. A leginkább elfogadott mai nézetek ugyanis nem felelnek meg a X-XI. század jogi gondolkodásmódjának. Ezért egy olyan megoldási lehetőséget kerestem, amely igyekszik a korszak jogi, politikai és egyházi szellemének és lehetőségeinek megfelelni. Ahogyan egyre mélyebben ástam magam bele az anyagba, és abból próbáltam felépíteni elméletemet, a meglévő elgondolásoktól egyre távolabb kerültem. Tudom, hogy egy évezredes elmélethez hozzányúlni nagy felelősség, és nagy ellenállásra és vitára adhat okot, de egy történésznek az a feladata, hogy kutassa a múltat, és a homályos, nehezen érthető dolgokra magyarázatot keressen. Nem azt mondom, hogy biztosan úgy és csak úgy történhettek az események, ahogyan most leírom, mert az eredeti és hiteles korbeli anyag igen kevés, hanem azt állítom, hogy ezen megoldási lehetőség igyekszik megfelelni az adott kor követelményeinek és lehetőségeinek, és talán közelebb visz a megoldáshoz, mint az eddigi elméletek.

Tanulmányom elkészítése során messzemenően figyelembe vettem dr. prof. Katus László (1927-2015), egykori tanárom legfőbb kutatási elveit. Ezek a ki, mikor, hol, kinek az érdeke kérdések. Annál inkább figyelembe kellett vennem a fentieket, mert ezt a tanulmányomat elsőként ő bírálta el, és ő fűzött hozzá kiegészítéseket is.

[2263] Rihmer Aurél okl. történész-tanár, könyvtáros. Eötvös Lóránd Tudományegyetem, TTK Kari Könyvtár.

[2264] 1998/2016. Jelen tanulmány elhangzott 2006. július 13-án Mártélyban, a ZMTE által szervezett nemzetközi történészkonferencián, a ZMTE XIX. Magyar Őstörténeti Találkozó és a XIII. Magyar Történelmi Iskola keretében, illetve 2008-ban a ZMTE Bp. Aranytíz előadássorozat keretében. Rövid publikáció belőle: ZMTE műsorfüzet 2006. július 9-15. című kiadvány 18-19. oldalán A magyar királyi hatalom eredete (abstract).

I. rész. Az eddigi főbb elméletek ismertetése és az azokkal kapcsolatban felmerülő kérdések.

A magyar királyi hatalom eredetének kutatása három fő motívum köré összpontosult:

- a katolikus egyház szempontjai,
- a korona körül kialakult viták,
- és nem utolsó sorban a német-magyar aktuális politikai helyzet köré.

Mindhárom gondolatkör azonossága, hogy a magyar királyi hatalom eredetét egy külső forrásból és egy idegen hatalom akaratából és adományából vezetik le. Az elméletek közötti különbség abban áll, hogy kinek az akaratából és milyen "elkötelezettség" árán jöhetett létre a Magyar Királyság.

Ebben a fejezetben röviden ismertetem a főbb elméleteket és azon problémákat, amelyek jó részét már többen is észrevették, és amelyek jelen munkám megírásához vezettek.

A katolikus egyház felfogása a XII-XIII. századtól kezdődően az, hogy a magyar királyi hatalom

II. Szilveszter pápától ered, és hogy Ő küldte a koronát Szent István királynak 1000-ben. Ezen álláspont védelmezőinek legfőbb érve a Hartvik-legenda. Már a múlt század végén Pauler Gyula és Karácsonyi János között heves vita dúlt a legenda keletkezésének ideje, összeállításának módja és az abban leírtak hitelessége felől. Vitájuknak a Századok című folyóirat jelentős teret adott 1881-1901 között. Ezen tudományos vita több olyan dolgot a felszínre hozott, amit röviden fontosnak vélek ismertetni, mert a végkövetkeztetésnek jelentős elemeihez vezetnek el.

A Hartvik-legenda azért válhatott a katolikus egyház történelmi állásfoglalásának alapjává, mivel III. Ince pápa (1198-1216) ezt tette meg első királyunk hivatalos életrajzává.[2265]

Fontosnak tartom a legenda koronaküldésre vonatkozó részének ismertetését, mivel már maga ez a részlet is több kérdést vet fel.

A legenda szerint István "Astrik püspököt, kit más néven Anastasius-nak mondtak, a szent apostolok küszöbéhez küldte, hogy Szent Péternek, az apostolok fejedelmének örökösét megkérje: a Pannónia táján kivirult zsenge kereszténységnek bő áldását elküldje, az esztergomi egyházat aláírásának tekintélyével főegyházzá szentelje, és a többi püspökségeket is áldásával erősítse. Érdemesítse őt is arra, hogy királyi diadémával izmosítsa, hogy e tisztességre támaszkodva, amit Isten kegyelméből elkezdett, még keményebbre szilárdítsa.

Épp ez időben fogadta el Miesko, a lengyelek fejedelme övéivel a keresztény hitet, s a római szék elöljárójához követeket küldve kérte, hogy apostoli áldással támogassák, és királyi diadémával koszorúzzák." A pápa azonban egy álom hatására az elkészült koronát nem a lengyeleknek, hanem a magyaroknak

[2265] Bertényi Iván: A magyar korona története. Kossuth Könyvkiadó. 1978. 19. o.

küldte el. "....Astrik püspök a pápához ért, s a rárótt feladatot bölcsen ellátva, a szent fejedelem viselt dolgait rendben előadva kérte az apostoli széktől az említett kitüntetéseket: kimutatva, hogy méltó ilyyen tisztességre és méltóságra, mert Isten segítségével meghódított több nemzetet, s hatalma által sok hitetlent az Úrhoz térített. Ezek hallatára nagyon megörült a római főpap, mindent megadott jóságosan, ahogy kérték. Azon felül keresztet küldetett a királynak, mintegy az apostolság jeleként, így szólván: "Én apostoli vagyok, ő viszont méltán Krisztus apostola, ha Krisztus annyi népet térített meg általa. Ezért rendelkezésére bízzuk, miként az isteni kegyelem őt oktatja, az egyházaknak s népeinek mindkét törvény alapján történő igazgatását." .... Elhozták hát az apostoli áldás levelét a koronával és a kereszttel együtt... István királyt az olajkenettel felkenve a királyi méltóság diadémjával szerencsésen megkoronázták."[2266] Pauler és Karácsonyi között a vita egyik tételét az idézett rész hitelessége és szavahihetősége jelentette. Karácsonyi az idézett rész hibás volta mellett érvel, mivel a legendában Miesko lengyel herceg szerepel, aki 1000-ben küld követséget, pedig ő 992-ben már meghalt.[2267] Pauler Gyula ezzel szemben ezen adatban nem lát hibát. Érve, miszerint I. Boleszló lengyel királyt, Könyves Kálmán kortársa, prágai Kozma is Meskónak nevezi, és így ezt Hartvik hibájául nem róhatjuk fel. Ezek alapján tételezzük fel, hogy a legenda valós dolgot örökít meg. Ezen esetben is legalább két kérdést lehet felvetni, ami az esemény valótlansága felé mutathat.[2268]

A kérdéses idézetben külön fel kell hívnom a figyelmet a magyar királyok egyik címére, az apostoli király kifejezésre. Ezt a kifejezést sokan a pápa által küldött korona és adományozott uralkodói jog egyik alapjának tekintik. De evvel a kifejezéssel, avagy joggal van egy apró probléma. Az apostoli király elnevezéssel Szent István korában az a hiba, meglátásom szerint, hogy nem igazán lehet azt jogilag értelmezni a császárok, a királyok, illetve a területi hatalommal bíró hercegek invesztitúrajogának ismeretében. VII. Gergely pápa 1075-ös fellépéséig a szuverén uralkodók egyház-alapítási és püspökkinevező jogát senki nem vonta kétségbe. Tehát, azok szabadon alapíthattak püspökségeket, érsekségeket. Ellenben a Hartvik-legenda legrégebbi részének keletkezésekor, 1100 körül az apostoli király titulusnak politikai jelentősége volt, mivel II. Paskal (1099-1118) pápa 1102-ben ismét felvetette IV. Henrik császár ellenében az invesztitúrajog kérdését. A császárság és a pápaság harca csak 1119-ben ért véget. És mi történik ekkor Magyarországon Könyves Kálmán (1095-1116) uralkodása alatt? A király ugyan lemond 1106-ban a guastallai egyetemes zsinaton az invesztitúrajogról, hogy a pápa elismerje horvátországi uralmát, de megtiltja a püspököknek, hogy hűbéresküt tegyenek a pápának. Az uralkodó 1105-1107 között saját jogán megalapította a nyitrai püspökséget. A magyar király 1100 körül folytatott egyházpolitikája lényegében szemben állt a pápaság törekvéseivel, de közben szüksége is volt a pápai támogatásra. Ezt a szembenállást és tá-

[2266] Kurucz Ágnes: Árpád-kori legendák és intelmek. Szépirodalmi Könyvkiadó. Bp. 1983. 39-40. o.
[2267] Dr. Karácsonyi János: A Hartvik-vita sarokpontjai. Századok 1894. 113.o.
[2268] Mátyás Flórián: Szent István király megkoronázása. Századok. 1895. 223.o.

mogatási kényszerhelyzetet pedig a múltba visszavetített apostoli jog emlegetése által kiválóan tudta politikailag kezelni. De az sem kizárt, hogy a legenda ezen része még akkor keletkezett, amikor Könyves Kálmán határozottan elvetette a pápai invesztitúrajogot, és ezért a legenda egy burkolt politikai állásfoglalás részét képezi. A fentiek fényében nem véletlen, hogy a Hartvik-legenda előtt az apostoli királyságnak nincsen írásos emléke. Középkori uralkodóink pedig erre a jogra hivatkozva rendelkeznek a különböző egyházi hivatalok (püspökségek, apátságok, kanonoki stallumok) betöltéséről vagy nem betöltéséről. Volt, hogy úgy került valaki egy püspökség élére, hogy még pappá sem szentelték. A pápának csak annyi jogköre volt hazánk esetében, hogy a király által egyházi hatalomba ültetett főpapot megerősíthette. Tehát a kinevezési és stallumbetöltési jog nem illette meg a Magyar Királyság esetében a pápát. Az sem véletlen, hogy a jóval később Magyarországon hamisított Szilveszter-bulla az apostoli titulust éppen az invesztitúrajog érdekében veszi elő.

A fentiek alapján, meglátásom szerint, a Hartvik-legenda első változata nem a korona és a királyi hatalom eredete miatt, hanem az invesztitúra jogkör értelmezése végett íródhatott.

Mivel az apostoliság jogilag értelmezhetetlen és értelmetlen kifejezés Szent István korában, a koronázó palástón megjelenített első szent királyunk kezében található lándzsát sem lehet az apostolisághoz kötni, mondván, hogy a hittérítés harccal járt. A - feltehetőleg az Anjou-kortól használt - országalmán kettős kereszt van, míg a koronázó palást országalmáján csak sima latin kereszt látható. Véleményem szerint az országalma kettős keresztje így szintén nem utalhat Szent István apostoli voltára. A magyar királyok a kettős keresztet csak Imre (1174-1204) uralkodása óta használták. Megjegyzendő, hogy egyesek Szent István dénárján és I. Béla (1060-1063) egyik pénzén is látnak kettős keresztet, de ez igencsak vitatott a szakirodalomban. Annál is inkább, mert Szent István korában se a pápa, se az egyházfejedelmek nem használtak kettős keresztet rangjelzésként. Ők hosszú nyélre tűzött egyszerű latin keresztet használtak. Tehát a koronázó palást ábrái alapján Szent István apostoli jogköre egyáltalán nem igazolható.

Az előbbiek fényében különösen fontos kérdés, hogy a X. század végi és XI. század eleji időszakban a pápáknak milyen világi hatalma volt, és volt-e joguk valakit a királyok sorába felvenni. Ha erre megadjuk a választ, és ehhez hozzávesszük a lengyelországi eseményeket, akkor a leírtak valós voltáról könnyen elbírálható képet kapunk. A kérdés megválaszolása végett elég, ha csak a 962-1085-ig terjedő időszakot megvizsgáljuk, mivel ez az az időszak, amikor Közép-Európa fejedelmei elérkeztek arra a szintre, hogy harcba indulhattak a királyi címért. Ezen időszak ismerete azért is fontos, mert ekkor kezdődött el a pápaság világi térnyeréséért a harc. Ennek a korszaknak a feltérképezése után már könnyebben bele tudunk helyezkedni III. Ottó (983-1002), német-római császár és II. Szilveszter (999-1003) pápa korába, valamint a császárság és a pápaság viszonyába.

Kilencszázhatvankettőben I. Ottó császár (963-973) a 824-es Lotharianum szellemében kiadott oklevelében kifejtette, hogy pápa csak a császárnak tett hű-

ségeskü után iktatható be. A császár pápai hűbérnek hagyta meg a római ducatust, a ravennai exarchátust, Romagna és Pentopoliszt, mint a Pápai Állam részét, továbbá Szicíliát és Dél-Itáliát. A pápa megkapta Toscana és Spoleto hercegségek adóját, de a felettük lévő főhatalmat nem. A pápa igényelte magának még Velencét, Isztriát és Korzikát. A császár világosan kifejtette, hogy a pápáé a lelki hatalom és a császárkoronázás joga, a császáré az egyház védelme, és ő a keresztény fejedelmek közt az első.[2269]

Mindebből kitűnik, hogy a császár a pápának valós és tényleges hűbérura lett világi tekintetben! Márpedig a középkor politikai viszonyait a hűbérúri jogok igazgatták. A császár fősége a pápával szemben világosan kitűnik abból is, hogy I. Ottó császár 963-ban letette székéből XII. János pápát, sőt pert is indíttatott ellene. 964-ben pedig a VIII. Leó pápát követő V. Benedek pápát szintén megfosztotta hatalmától és száműzte Hamburgba. XIII. János pápát jelölte és ültette ezt követően trónra, hogy azután 972-ben letegye, és helyére új jelöltjét, VI. Benedeket tegye. I. Ottó utóda, II. Ottó császár (973-983) és III. Ottó (983-1002) alatt sem változott meg gyökeresen a helyzet. III. Ottó korában annyi volt a változás, hogy 983-996 között kiskorú, így helyette az anyacsászárné, vagy ő, mint német király döntött. A császárok 973/74-től 999-ig szintén beavatkoztak a pápai hatalom körüli belviszályokba. Így III. Ottó császár 998-ban XVI. János ellenpápát megcsonkíttatta, száműzte, és a pápaságot teljesen alávetette a császári hatalomnak, és ezzel visszaállította a régi rendet.[2270] A császár egykori tanítója, Gerbert d'Aurillac 999-1003 között II. Szilveszter néven került a pápai székbe. Ezen idő császár és pápa közti viszonyának jellemzőit majd később fejtem ki, mivel azt külön ki kell emelni. A mostani elemzést pedig 1024-től folytatom. Tehetem ezt azért, mert a minket érintő közép-európai térség első igazi változása csak 1025-ben történt Vitéz Boleszláv megkoronázásával. Természetesen nem feledtem el Szent István megkoronázását, de ezt az eseményt szintén később kívánom tárgyalni.

A VI. Benedektől (972-974) XIX. Jánosig (1024-1033) terjedő időben a pápai trónon 50 év alatt 10 pápa és 1 ellenpápa ült. A most vizsgálandó időszakban, 1024-1085-ig, VII. Gergely haláláig eltelt 61 év alatt 12 pápa állt a katolikus egyház élén.[2271]

Az adott korszakban a világi invesztitúra vagy laikus invesztitúra volt az elfogadott eljárás. Ez abból állt, hogy a főpapot gyűrűvel és pásztorbottal a világi uralkodó, azaz a császár vagy király iktatta be.[2272] Ebben az időszakban az Egyházi Állam felett a német-római császár uralkodott. A pápaság helyzetére jellemző, hogy XIX. János (1024-1032) azután lett pappá, majd püspökké szentelve, hogy megválasztották pápának. Ő az utolsó így megválasztott pápa. Az uralkodó hatalmáról Catinói Gergely így írt: "A királyok és császárok a szent felkenés által Krisztusának tartatnak, és így szolgálatukkal, hivatalukkal, elöljárásuk-

[2269] Gergely Jenő: A pápaság története. Kossuth Kiadó. Bp. 1982. 79-80.o.
[2270] Gergely Jenő: Uo. 80-82.o.
[2271] A Franklin Kézi Lexikona III. kötet. Bp. 1912. Franklin Társulat 172. o.
[2272] Székely György: VII. Gergely. Akadémiai Kiadó. Bp. 1984. 24. o

kal egyesültek az egyházi szentségekkel, és semmiben sem szabad őket azoktól elválasztani." Ez a rex et sacerdos elve. Így az uralkodó a felkenés által a többi halandó fölé és elé kerül, a legfőbb úr képviselőjévé emelkedik, s ezért az egyház fejének (caput ecclesiae) kell tekinteni. A felszentelés által az uralkodó a papi hivatal részese lesz.[2273] 1049-ben IX. Leó pápa a római zsinaton az egyházi tisztségek kánonszerű választással való betöltése mellett foglalt állást. Ebből következik, hogy előtte a választásba az egyház alig szólhatott bele, és az az uralkodó privilégiuma volt.[2274]

Mindezek figyelembevételével érdemes most megnézni, mi is történt Lengyelországban Vitéz Boleszláv (967-1025) uralkodása alatt. III. Ottó császár és Vitéz Boleszláv 1000-ben Lengyelország akkori fővárosában, Gnieznóban találkozott egymással. Ekkor a császár elismerte a lengyel fejedelem függetlenségét a császárságtól, és "testvérnek és munkatársának" nevezte. Ekkor kerültek ki a lengyel területek a magdeburgi érsekség fennhatósága alól, és épült ki az önálló lengyel egyház. (Gnieznó érsekség, Krakkó, Wroclaw és Kolobrzeg püspökség lett.) A lengyel fejedelem viszont mindezen eredmények ellenére sem kapott királyi címet. Mint kitűnik, a lengyelek 1000-ben valóban megpróbálkoztak a királyi cím megszerzésével, de ezen ügyben nem a pápához, hanem a császárhoz folyamodtak.[2275] Boleszláv a német krónikaírás szerint ekkor a császártól egy lándzsát kapott, ami alávetettséget jelentene, de ezt a lengyel krónikaírás tagadja. Tény, hogy Boleszláv nem használt ilyen lándzsát uralkodása alatt.[2276] Vitéz Boleszláv III. Ottó halála után, 1002-1018-ig harcban állt a német királlyal, majd a császárral csehországi hódításai miatt. A bautzeni békével zárult a háború, ami Lengyelország függetlenségét jelentette. Boleszlav hadereje ekkor 10-15 ezer fő. Győzelmeire támaszkodva 1025-ben Gnieznóban királlyá koronáztatta magát. A királyi cím az állami egység jelképe, és növeli viselőjének a rangját a kor más uralkodóinak körében.[2277] Mint kitűnik, a lengyel fejedelem 1025-ben elnyerte a királyi címet, de ahhoz sem a pápának, sem a császárnak nem volt köze. A címet főleg erős hadseregének és erőskezű uralkodásának köszönhette. Azaz lehetett valaki király külső beavatkozás nélkül is!

A vizsgált korszakban a császári hatalom végig beavatkozott a pápaság belügyeibe, így arra csak ott térek ki, ahol valami különleges és szokatlan esemény történt. Az 1059. év áprilisában megtartott lateráni vagy római zsinat kimondta, hogy pápát felszentelni csak a császár hozzájárulása után lehet, de a választásban a császár nem vehet részt. Ez a zsinat eltörölte a világiak egyházba iktató szerepét.[2278] Ezen utóbbi törekvés még jó ideig nem érte el valós céljait a császár és a királyok, valamint a hercegek ellenállása miatt. (1075-1122 között dúlt vita és harc a pápa és a császár között az invesztitúrajog miatt.)

[2273] Uo. 35-37. o.
[2274] Uo. 48.o.
[2275] Jerzy Topolski: Lengyelország története. Gondolat Kiadó. Bp. 41.o.
[2276] Font Márta: A német lovagrend alkonya. Pécs. 1997. 10.o.
[2277] J. Topolski: Lengyelország története 1989. 39 és 42. o.
[2278] Székely György: VII. Gergely. 1984. 88. o.

Az 1025 utáni időkben először Spitihnev, cseh herceg próbált meg koronát szerezni magának. Megtagadta a herceg a kötelező hűbéresküt a kiskorú IV. Henrik császártól, és koronát kért II. Miklós pápától. A pápa azonban koronát nem adott, mert hiszen az a császár joga, ezért csak főpapi föveget, azaz mitrát küldött a cseh hercegnek.[2279] A cseh herceg a mitrát 1060-ban kapta meg. A pápa mindezt azután tette, hogy 1059-ben Robert Guiscard, normann herceg, Dél-Itália és Szicília ura, Apulia grófja és Richard, aversai gróf hűbéresküt tett a pápának.[2280] A pápa velük jelentős katonai erőre tett szert. II. Miklós Richardot Capau fejedelmévé iktatta be.[2281]

1061-ben Richard, normann fejedelem tett hűségesküt II. Sándor pápának (1061-1073).[2282] Richard ettől még jogilag nem lett király. Közben nem szünetelt a világi invesztitúrajog gyakorlása. Így 1070-ben IV. Henrik (1056-1106) császár gyűrűvel és bottal beiktatta Milánó új püspökét, Gottfriedet.[2283] Előtte 1068-ban a prágai püspököt a német uralkodó - IV. Henrik - iktatta be Németországban. 10 évi rokonság után sem engedte át ezt a jogot Vrastislav, cseh hercegnek. A herceg 1072-ben megtagadta az engedelmességet hűbérura felé, és koronáért a pápához folyamodott. II. Vratislav (1061-1092) herceg II. Sándor pápától azonban korona helyett csak mitrát kapott.[2284]

A pápaságnak eddig legalább négy ízben: 1025-ben, 1060-ban, 1061-ben és 1072-ben lett volna módja egy herceget királyi rangra emelni, de nem tette. Erre nem is volt joga, de egyelőre igény sem merült fel erre a jogra a pápaság történetében.

Az első pápa, aki tényleges világi hatalmat akart magának, és erre az útra lépett, VII. Gergely (1073. IV. 22 - 1085. V. 25.) volt. Ő az invesztitúraharc pápája. Egyik első lépése, hogy megerősítette II. Vratislav herceg mitra viselési jogát.[2285] Másik intézkedése, hogy a muzulmánoktól visszavett Szicíliát és az Ibérfélszigetet a Szentszék feudális függőségébe vonta.[2286] A pápa 1074-től megpróbált beavatkozni Franciaország, Anglia és a császárság világi és egyházi belügyeibe, de mindenütt ellenállásba ütközött. A császárt 1073-1075-ben lekötötte a szász felkelés. A pápa hangoztatta, hogy Krisztus a királyok királya, a pápa az ő helytartója, és így ura minden világi uralkodónak.[2287]

A magyar ügyekbe az 1074-ben kirobbant trónviszály alkalmával avatkozott be először VII. Gergely. Salamon a mogyoródi csata után német hűbéres lett, és a császár 1074. XI. 26-án az általa uralt területekből 100 telket adott a freisingi püspöknek. A pápa sérelmezte Salamon német hűbérességét, mivel szerinte Magyarország pápai hűbér. A pápa ezen elgondolásának első ízben az 1074. X. 28-

[2279] Uo. 88. o.
[2280] Uo. 100-101. o.
[2281] Uo. 102. o.
[2282] Uo. 113. o.
[2283] Uo. 119. o.
[2284] Uo. 137-138. o.
[2285] Uo. 157. o.
[2286] Uo. 172. o.
[2287] Uo. 161. o.

ára keltezett levelében adott hangot. Hivatkozott arra, hogy István Magyarországot a római egyház tulajdonába adta. Ennek alapja és világos kifejtése, hogy midőn III. Henrik császár Abát legyőzte, annak királyi jelvényeit, a koronát és a lándzsát Szent Péter sírjához küldte, mivel őt illeti a királyság feletti fennhatóság.[2288] Ez megint egy olyan érv, amit a pápai koronaküldés mellett érvelők gyakran hangoztatnak, és olyan kérdés, amit én sem kerülhetek meg. Evvel a kérdéssel később részletesen foglalkozom.

A pápa 1075-ben kiadta az ún. Dictatus Papae-t, amelyben szinte korlátlan hatalmat követelt magának. A 12. pont kimondja, hogy a pápa császárokat tehet le. A 18. pont pedig kifejti, hogy a pápai ítélet ellen nincs fellebbezés, de a pápa minden ítéletet megmásíthat.[2289]

A pápa 1075. III. 22-i levelében Géza magyar "herceget" szólította fel hűségre. "Magyarországnak... nem szabad alávetnie magát semmilyen más országok királyának, csupán a római egyháznak, a szent és egyetemes atyának..." Ugyanígy nyilatkozatot kért Gézától az 1075. évi április 17-ei levelében is.[2290]

A császár 1076. január 24-re Worms-ba zsinatot hívott egybe, és itt 24 német és 2 olasz püspök jelenlétében letette VII. Gergelyt a pápai trónról. Szabálytalan választásra hivatkozott, ami kánonilag igaz is. Henrik érve, hogy nem a pápa, de Isten kezében van a királyság vagy császárság. A királyi méltóság Istentől való, és azt csak Isten veheti el. Erre az 1076-os böjti zsinaton a pápa kiközösítette, és így lényegileg letette a császárt.[2291]

Ez igen fontos momentum, mert 1076-ban koronázták királlyá Zvonimir Demetriust. A horvát főurat Splitben a pápai legátus kezdeményezésére a horvát elöljárók és a katolikus főpapok királlyá választották. A legátus a királyt karddal, zászlóval és jogarral iktatta be. A pápa hűbérese lett. A koronázás Salónában történt meg. A király hűséget esküdött, és évi 200 arany adó fizetésére vállalt kötelezettséget.[2292]

Az első olyan eset, hogy valakit a pápa tett királlyá. Fontos azonban az időzítés. Ekkor ugyanis a pápa és a keresztény világ szemében nem volt császár, így nem sértette a császár jogait, noha a pápa hasonló lépésre már legalább 1075 óta készült. VII. Gergely a pápaság világi főhatalmát hirdette, de azzal csak a császár "nem" léte alatt mert először élni. A császár 1077. január 25-28-i ún. Canossa-járása alatt VII. Gergelytől elnyerte a feloldozást a kiátkozás alól.

Zéta fejedelme, Vojislavljevics Mihály 1077-ben szerb király lett. Királyi címét VII. Gergely 1078-ban ismerte el. A koronázás Prizrenben történt meg, ahol a koronázást a pápai legátus végezte el.[2293]

Fontos megjegyezni, hogy a pápa a már meglévő királyi címet ismerte el, legátusa a koronázáson csak a pápai elismerést fejezte ki avval, hogy az új királyt megkoronázta. A szerb király nem is lett pápai hűbéres. Közben azonban

[2288] Uo. 190-191. o.
[2289] Uo. 210-211. o.
[2290] Uo. 221. o.
[2291] Uo. 225-228. o.
[2292] Uo. 247. o.
[2293] Uo. 273-275. o.

Lengyelországban is történt egy királlyá koronázás, mégpedig 1076 karácsonyán. Ennek előzménye, hogy Merész v. Bőkezű Boleszláv, lengyel herceg (1052-1083+) kezdetben ugyan elismerte a császár főségét, de 1071 után többet nem jelent meg IV. Henrik császár előtt. Mivel a pápa és a császár közötti viszály lekötötte a császárt, így annak nem volt katonai ereje arra, hogy beavatkozzék a lengyel eseményekbe. Így 1076 karácsonyán Gnieznóban létre jöhetett a királykoronázás. A koronázáson a pápai legátus is részt vett, de magát a szertartást Bogumil, gnieznói érsek végezte.[2294] Igaz, hogy felvetődött annak a lehetősége is, hogy esetleg a legátus koronázott volna.[2295]

A koronázás után rövidesen Szaniszló, krakkói püspök összeesküvést szőtt a király ellen. A király a püspököt világi bíróság elé állíttatta és halálra ítéltette. A kivégzést 1079. április 11-én hajtották végre. A kivégzés hírére a pápa Boleszlavot kiátkozta, és a kiátkozás a trónjába került. Boleszlav 1079-ben Magyarországra menekült, hol 1082/83-ban elhunyt.

Mint kitűnik, a pápának arra volt tekintélye és eszköze, hogy a lengyel királyt trónjáról letegye, de arra nem volt, hogy királlyá tegye. Boleszláv ugyanis önerőből lett király.[2296]

Szent László, magyar király elismerte a pápának lelkiekben való hatalmát, de elzárkózott a pápaság iránti hűségeskütől. Pedig Szt. László vallásosságához és egyházhűségéhez nem férhet kétség.[2297] A pápa a király eljárását az 1079. évi március 21-i levelében sérelmezte is.[2298] Ha a magyar királyi jog pápai eredetű lett volna, akkor a pápának teendő hűségeskü megtagadását kiátkozásnak kellett volna követnie. De ez nem történt meg. Ez pedig arra utal, hogy a magyar királyi jog nem pápai eredetű. Az uralkodói jogforrás ugyanis mindig megőrzi eredetét, és attól nem lehet szabadulni. Erre jó példa a cseh királyság, amely mindig alávetettje volt a német-római császárnak. Csak az lehet jogszerűen cseh király, akit a jogforrás, a császár elismer. Többek között éppen ez volt Hunyadi Mátyás fő problémája is, mikor cseh király és így választófejedelem kívánt lenni.

1080-ban a Bressanone-i zsinat a császár elnöklete alatt letette a trónról VII. Gergelyt, és helyére III. Kelemen (1080/84.1100) került. Ez arra volt válasz, hogy VII. Gergely 1080. március 7-én kiközösítette a császárt. Az invesztitúraharc folyt tovább. A kor híres jogásza, Petru Crassus, Dániel prófétára hivatkozva így vélekedett: "Az Úr uralkodik az ember birodalmán, és akinek akarja, annak adja azt." Így a pápa nem rendelkezhetett Isten királysága felett. Ezen tétel előzménye, hogy Sváb Rudolf, kit VII. Gergely tett IV. Henrik helyébe, bár megnyerte Henrik ellenében a hohenmölseni csatát, de Ő maga elesett a küzdelemben. VII. Gergely ezt követően Luxemburgi Herman, német ellenkirályt (1081-1088) támogatta.[2299]

[2294] Uo. 286-287. o.
[2295] Font Márta: A német lovagrend alkonya. 1997. 12. o
[2296] Székely György: VII. Gergely. 1984. 288. o.
[2297] Szőke Gyula: Szent László király. Szent László Alapítvány. 1993. 12. o.
[2298] Székely György: VII. Gergely. 1984. 285. o.
[2299] Uo. 298-319. o.

Hogy mennyire esetleges az a fegyver, mit a pápák a császárkoronázás jogával nyertek – ez a jog Nagy Károly 800-ban történt koronázására megy vissza, habár a pápa császárkoronázási jogát maga Nagy Károly is vitatta -, jól mutatja, hogy a még élő, de letett VII. Gergely helyére a császár által tett III. Kelemen IV. Henriket 1084. március 31-én Rómában végre ténylegesen császárrá koronázta. Henrik eddig csak német király volt, bár császári jogokkal élt.[2300]

A vizsgált korszakot stílszerűen zárjuk le egy koronázással. II. Vratiszlav fejedelem I. Vratiszlav király (1061-1092) néven 1085-ben IV. Henriktől személyre szólóan királyi címet kapott a mainzi zsinati gyűlésen. A császár személyesen koronázta meg ekkor abroncskoronával. I. Vratiszlavot 1085. április 15-én Prágában ismét megkoronázták.[2301] Így ismételten érvényre jutott az évszázados jog, és a horvát királykoronázás csak egy kivételes időszak különös epizódja lett.

Úgy vélem, hogy elég tág időhatár között vizsgálva a pápai koronaküldési jogot, megállapíthatom, hogy avval a pápa nem rendelkezett.

A fenti megállapítást azokra az eseményekre alapozom, hol a pápának lehetősége lett volna arra, hogy királyt kreáljon, ha van erre jog. A kilenc eseményt most röviden összefoglalom: 1000-ben a lengyelek a császárhoz és nem a pápához fordultak koronáért, és 1025-ben Vitéz Boleszláv saját akaratából és erejéből lett király. A cseh hercegek 1060-ban, 1072-ben és 1073-ban hiába kértek koronát a pápától, csak mitrát, azaz püspöksüveget kaptak pápai elismerés végett. 1076-ban ugyan a horvát király a pápától nyerte el a királyi koronát, és lett annak hűbérese, de ekkor a "császár", azaz a német király joggyakorlása igen vitatható, lényegében jogi hézag állt elő. 1076 karácsonyán Merész Boleszláv kihasználta a császár gyengeségét, önerőből lett király, királysága jogforrását nem kérte a pápától. 1077-ben Vojislavljevics Mihály szerb királyi címet nyert, és azt a pápa utólag csak elismerte. Hogy a pápai legátus koronáz, nem egyenlő a pápai jogforrással. Ha egyenlő lenne vele, Szerbia is pápai hűbéres lett volna. I. Vratiszlav, cseh király 1085-ös koronázásának jogforrása pedig teljesen egyértelmű.

Ha pedig a fentiekből levont következtetésem helyes, akkor a Hartvik-legenda a magyar királyi hatalom eredetére nézve nem vehető figyelembe. Az általam fellelt jogalap hiányát valószínűleg többen is észrevették, de ennek ellenére megpróbálkoztak valamilyen módon a Hartvik-legenda védelmével.

Lényegében öt érv vonultatható fel mellette. Közülük kettő jogi alapot keres a pápai eljáráshoz, egy érv krónikai hátteret próbál felmutatni, a másik a hűbérjogot próbálja kiiktatni, és az utolsó a pápa és a császár közös adományáról beszél.

A constantinusi hamisítvány lényege, ami VIII. János (872-882) pápa registrumába lett bevezetve, a pápa hatalmi igényét fejezi ki: Constantinus császár a Római Birodalom összes jelvényét átadta Boldog Szilveszternek.[2302] Ezt a

[2300] Uo. 337. o.
[2301] Uo. 360. o.
[2302] Uo. 357. o.

hamisítványt már a középkorban sem vették komolyan, és mint kitűnik, az invesztitúraharc elindítója sem élt vele. Tehát ez az érv elvethető, hiszen saját korában sem bírt jogalappal.

A másik érv alapja I. Ottó császár 962-ben kiadott oklevele, hol kiköti, hogy a császárkoronázás joga a pápáé. Viszont a pápa a császár, így a német király hűbérese. Az engedetlen hűbéres pedig a jogaitól megfosztható. Így ez a jog lényegében csak formula, ami erővel addig bír, míg a német király hadai be nem veszik Rómát. Ezért ez az érv is elvethető, mivel elbukik a hűbéri jogrenden. Továbbá a fenti jogalap nem mondja ki, hogy valakit saját jogon császárrá tehet a pápa. Mindössze csak azt mondja ki, hogy a szertartást neki kell levezetnie. Tehát, a pápa körülbelül olyan jogot kap mindössze, mint később az esztergomi érsek kap a magyar király megkoronázására a magyar történelem során. Mint később, éppen a magyar királykoronázások során, fogjuk látni, az esztergomi érsek koronázási joga háttérbe szorítható, ha azt a politikai érdek úgy kívánja. Ugyanez áll a pápa császárkoronázó jogára is, lásd a nem Rómában megkoronázott német-római császárok sorát.

Igen kemény, és látszólag nehezen támadható érv, miszerint III. Henrik német király, majd császár, Aba koronáját és lándzsáját a pápához, Szt. Péter trónusához küldte vissza, hogy "azok, mint az ország jelképei, eljussanak arra a helyre, hová a Magyarország fölötti főhatalom (principatus) tartozik." Ezzel az adattal az első probléma az, hogy 1075-ben VII. Gergely pápa levelében fordul elő először. Mint már előzőleg írtam, a pápa politikai célja ekkor, hogy hazánkat függőségébe vonja. Tehát lényegileg egy olyan politikai irat áll előttük, amelynek van némi valóságalapja, de azt jócskán kibővíti és átértelmezi. Az alapot a német krónikák, így az Altachi Évkönyvek is tartalmazzák. Ezen krónikákat használja a magyar krónikairodalom is forrásnak. Az Altachi Évkönyvek kérdéses része pedig csak a lándzsa megküldéséről tud. A milánói követ 1077-ben szintén csak lándzsát lát a Szent Péter bazilikában kifüggesztve.[2303] VII. Gergely a koronát csak politikai okokból írta be levelébe. (Itt most nem térek ki szándékosan a lándzsa kérdéskörre a Géza-István, Szent István lándzsás pénzekre stb., mert a lándzsa a korona és a királyi jog szempontjából szerintem nem releváns. Ennek oka, hogy más fokú uralkodói jogot biztosít a lándzsa és a korona. A koronázó palástón látható Szent István-ábrázoláson, szerintem, a lándzsa az ország és lakói feletti bírói, avagy igazságszolgáltatási jogkörre utal, a később használt jogar szerepét tölti be, hiszen az uralkodó másik kezében ott az országalma, ami az országot és a Földet jelképezi.)

A pápa levelének védelmében fel szokták hozni, hogy a XVI. század elejéig álló régi Szent Péter-bazilika ún. Veronika-kapuja felett egy XVII. század elején készült leírás szerint egykor ott függött a magyar király koronája és lándzsája.[2304] Ezen tudósítás értéke kétes, mivel igen kései, és alapja VII. Gergely levele és a milánói követ 1077-es leírása lehet. A követ tudatta, hogy a lándzsa fel volt függesztve, az is lehet, hogy a kérdéses helyen. A kései tudósító a lándzsa

[2303] Zétényi Zsolt: A szentkorona-eszme mai értelme. Püski. 1997. 26. o.
[2304] Bertényi Iván: A magyar korona története. 1978. 34. o.

mellé a koronát is odaképzelte. A történeti leíró egy hagyományra épít, és nem hiteles szemtanú. Mivel azonban nem célom a magyar Szent Korona körüli vitával foglalkozni, a fentieket lehet úgy védelmezni, hogy az uralkodó legfőbb jelvénye ez időben nem a korona, hanem a lándzsa volt. Ezt az érvet Tóth Zoltán dolgozta ki az 1930-as és 40-es években.[2305] Akármi is volt III. Henrik küldeménye Rómába, az bizonyos, hogy avval a császár nem akarhatta azt a látszatot kelteni, hogy Magyarország eredeti "hűbérura" a pápa. Mint az előzőekben kimutattam, a pápának nincsen koronaküldési és királykreáló joga. Ezért elképzelhetetlen, hogy egy olyan világuralmi törekvésekkel bíró uralkodó, mint III. Henrik, még véletlenül is olyan látszatot teremtsen, hogy egy hűbérese saját hűbérbirtokain kívül hűbérura jogait csorbíthatja. Mint ismeretes, III. Henrik (1039-1056) igen keményen vette a pápaság fölötti főhatalmát, amit a sutri zsinaton 1046-ban, azaz a ménfői csata után két évvel ki is mutatott. Ekkor megfosztotta a tróntól az egymással vetélkedő pápákat, azaz III. Szilvesztert (1046), IX. Benedeket (1033-1045) és VI. Gergelyt (1045-1046). Az új pápa II. Kelemen (1045-1047) lett. A császár a pápasággal még jó néhányszor éreztette főhatalmát. Lehetetlen, hogy még látszatra is elismerje, hogy a pápa királyi hatalmat adhatna valakinek. Ezt se a középkori hűbéri viszony, se a pápaság akkori helyzete nem tette lehetővé. Akkor mi lehet a Rómába küldött magyar felségjelvény vagy jelvények értelme? Szerintem nem más, mint puszta ajándék a császárság legfőbb egyházi hűbérese részére. Mivel az ókortól kezdve szokás, hogy győzelmek alkalmával egy templomba ajándékot adjanak Istennek, nem meglepő, hogy III. Henrik, aki a keresztény Európa fejének tartotta magát, ajándékát Szent Péter római templomába küldte el, és győzelmét így köszönte meg Istennek. A pápaság 1075-ös igényére Szent László 1079-ben, mint már idéztem, világos választ adott. A fenti megokolások miatt a pápaság jogigényét ezen érv alapján nem látom megalapozottnak.

Hóman Bálint Magyar Történet című művében a pápai főséget így védelmezi: "István a pápától kért koronát és királyi címet, mert ily kéréssel - kora felfogása szerint - csak hozzá fordulhatott. A császárok nem osztogattak királyi koronát és címet. A bizánci császár hűbéres és szövetséges fejedelmeknek, még ha azok más alapon királyi címet viseltek is, patríciusi rangot vagy más birodalmi méltóság rangját, s ezekhez mért diadémot vagy koronát, a német-római császár hűbéreseinek legfeljebb hercegi rangot szokott adományozni, illetőleg hercegség rangjára emelt neki hódoló, hűbéres tartományokat. Így emelkedtek hercegi rangra a morva, cseh, lengyel, horvát fejedelmek és a szlovén Pribina. ....Csehország, noha része, tartománya volt a birodalomnak, csak akkor emelkedett hűbéres királyság rangjára, mikor I. Ottokár címét a pápa is elismerte. Szuverén uralkodó nem gondolhatott arra, hogy a császároktól királyi címet vagy koronát kérjen; hiszen ez egyértelmű lett volna politikai függetlensége feladásával. A pápától kapott korona és királyi cím nem járt ily jogi következményekkel. Maga a Szentszék is csak VII. Gergely óta kezdett ez alapon hűbérúri

[2305] Tóth Zoltán: A "gladius divinitus ordinatus". Századok.1933.481-517. o.

igényeket támasztani."[2306] Hóman Bálint a királyok "Isten kegyelméből" való jogcímét és címzését abból vezeti le, hogy Isten földi helytartójától való cím, mivel a királyok királya Jézus, így a királyok feje Szent Péter utóda mint földi helytartó. Ezen elv valóban felmerült a hamis constantinusi levélben a IX. század második felében, de jogérvényre lényegében nem tudott jutni a X-XI. században. Mint kitűnik, az adott korszakban a pápáknak a hűbéri viszony miatt nem volt lehetősége királyi cím adományozására. Ennek egyik oka a pápai trón körül kialakult harc. Egyik pápa sem kívánhatta ellenségének a német királyt. Az elmélet egyházilag és teológiailag jól fel van építve, de a fentebb leírtak miatt a helyét nem állja meg. Hóman hivatkozik Boris és Simeon, bolgár és Tomiszláv, horvát fejedelmekre, hogy Rómához fordultak elismertetés végett. Valóban, de nem címük, hanem egyházuk elismertetését kérték, mivel Bizánc túl közeli és nagyok az igényei. Miciszláv vagy Miesko pedig nem a pápához, hanem a császárhoz fordult 1000-ben egyháza és királyi címe végett. (Miesko helyesen Vitéz Boleszláv)

Ezért ezt az igen jól és egyházilag kifogástalan érvet el kell vetnem, mert az adott korban a helyét nem állja meg, csak a későbbi korokban. Hogy a pápai beavatkozás menthető legyen, kialakult az az elv, hogy a koronát a pápa és a császár együtt adta. Ezzel a kérdéssel hamarosan részletesebben is foglalkozom a pápa-császár viszonylatában a X. század végén, XI. század elején.

Van még egy igen kései hamisítvány, az ún. Szilveszter-bulla. Ezen írásmű az 1620-44. évi püspöki kar érdekeit szolgálta.[2307] A hamisítványt 1000. március 27-re keltezték. Bár hamis volta hamar kiderült, még 1939-ben is elfogadták egyesek érvényességét, és a pápa melletti érvként használták.

Mivel úgy vélem, hogy a Hartvik-legenda védelmezői a pápai koronaküldés tényét hathatósan nem tudták megvédeni, fel kell tenni a kérdést, hogy a legenda mikor és milyen célból íródhatott. Ez azért fontos, hogy megérthessük, a pápai koronaküldés gondolata miért kerülhetett be a magyar közgondolkodásba. A keletkezéséről és kialakulásáról Karácsonyi és Pauler tudományos vitáját vettem alapul, amely vita Mátyás Flóriánra is támaszkodott.

Kezdetben Mátyás F. és Karácsonyi J. úgy vélte, hogy a Kis legenda Könyves Kálmán-kori, a Nagy legenda pedig közel 50 évvel későbbi. Mivel Hartvik művében mindkettő szerepel, azt különböző megokolások folytán 1215-1233 közé helyezték, Kálmán, szlavón herceg és halicsi (rutén v. orosz) király idejére.[2308] A legfőbb gondot magának Hartviknak a személye jelentette, mivel Kálmán (1095-1116) király idejéből ily névvel csak a regensburgi püspököt ismerjük. Pauler Gy. kutatásai során azonban kimutatta, hogy Arduin vagy Arduinus, győri püspök, kit 1097-ben és 1103-ban is említettek források, azonos lehet minden bizonnyal Hartvikkal.[2309] Ettől az időtől kezdve már mindenki elfogadta,

[2306] Hóman Bálint-Szekfü Gyula: Magyar Történet I-III.kötet. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. I.köt. 200-201. o.
[2307] Dr. Karácsonyi János: Ki koholta a Sylvester- bullát. Századok. 1909. 361-376. o.
[2308] Hartvicus (Pauler Gyula). Századok. 1881. évf. 692-702. o.
[2309] Pauler Gyula: Századok. 1883. évf. Ki volt Hartvik püspök. 803-804. o. Pauler Gyula: Századok. 1884. évf. A Hartvic-legenda és a Pesti Codexe 739-749. o.

hogy Hartvik műve Kálmán magyar király idejében íródott. A vita ettől kezdve a mű kialakulása körül folyt. Pauler úgy vélte, hogy a Kis legenda magyar, míg a Nagy legenda külföldi személy írásműve. A két műből Hartvik a saját legendáját 1111 előtt írhatta meg, mert ettől az időtől kezdve György a győri püspök. Szerinte Kálmán király a következők miatt írathatta a művet. Kálmán trónra lépése előtt 12 évvel emelték fel Szent István tetemeit. Teljes, hiteles, a magyar adatokat, okleveleket - mint II. Szilveszter bulláját, a fehérvári káptalan kiváltságlevelét - felhasználó életrajza még nem volt ekkor Szent Istvánnak. Nem természetes-e, hogy Kálmán király ilyen életrajzot kívánt írattatni?[2310]

Hartvik művének kutatásában jelentős változásokat hozott Karácsonyi J., nagyváradi kanonok. Kimutatta, hogy a különböző krónikákban reánk maradt legendaváltozatok egy szerves folyamatot mutatnak. Ezen folyamat első tagja Szent István Kis legendája, a második tagja a Nagy legenda, a harmadik a Pesti Codexben leírt Hartvik-legenda, és az utolsó tagja a Pesti Codexből készített ún. magyaros Hartvik. Jelentős változást hozott a kutatásban, hogy Ő Hartvik művének a Nagy legendát tartotta, és ez készülhetett Kálmán magyar király idejében. Ebből következik, hogy a Pesti Codex legendája nem lehet Hartvik műve, mint ahogyan azt mind ez ideig tartották. Szerinte Hartvik eredeti művét, a Nagy legendát 1170-1180 között bővítették ki a Kis legendával, Szent Imre életrajzával, a székesfehérvári egyház kiváltságaival és más adatokkal, és az így bővített mű került a Pesti Codexbe. Ebből pedig 1201 után elkészült az ún. Magyaros Hartvik-legenda.[2311] Pauler Gyula Karácsonyi ezen gondolatmenetét elveti, és kitart saját állásfoglalása mellett, mégpedig, hogy Hartvik műve az, amely a Pesti Codexben van benne.[2312]

A kérdés kutatásának újabb lendületet Kaindl Rajmund, osztrák történetíró és kútfőbíráló adott, mikor kimutatta, hogy a Nagy legendát két ízben is kibővítették. Az első kibővítés alkalmával a Kis legenda felhasználásáról még nem volt szó. Az első kibővítés 9 új részlettel egészítette ki a Nagy legendát. Többek között Géza fejedelem feleségének látomásával, Szent István vértanú koronával kapcsolatos ígéretével, Astrik koronaszerző követségével, a székesfehérvári egyház kiváltságaival stb. A második kibővítés, amit a Pesti Codex szerzője végzett, 12 új bővítményt tartalmaz. Különböző megokolások végett az első bővítés 1150-1175 között készülhetett a székesfehérvári egyház egy tagja által. A második bővítés pedig Pannonhalmán készülhetett 1190-1200 körül.[2313]

Engem a Nagy legenda első kibővítése érdekel, mivel abban szerepelnek a koronával kapcsolatos dolgok, többek között Astrik követsége a pápához. Megvizsgálva az 1150-1175 között eltelt időszakot, megállapítottam, hogy volt egy olyan politikai helyzet, amit csak a pápa beavatkozásával lehetett megoldani az

[2310] Pauler Gyula: Századok. 1892. évfolyam. A Hartvik Legendáról. 279-295. o. Bertényi Iván: A magyar korona története. 19. o.
[2311] Dr. Karácsonyi János: Századok. 1894. évf. A Hartvik-vita sarokpontjai. 1-20., 97-122. o.
[2312] Pauler Gyula: Századok. 1894. évf. Még egyszer-utoljára? - A Hartvik legendáról. 123-134. o.
[2313] Dr. Karácsonyi János: Századok. 1901. Hol bővítették ki a Hartvik- legendát? 991-1008. o.

adott kor felfogása szerint. Ezen politikai kényszerhelyzet III. Béla (1172-1196) király trónra lépése körül alakult ki. Mint köztudott, ekkor Lukács esztergomi érsek III. Béla megkoronázását megtagadta, mondván, hogy Ő Bizáncban nevelkedett, és trónra lépése ellentétes a magyar érdekekkel, mert Bizánc befolyása jelentősen megnőne. Mivel a magyar felfogás szerint a koronázó érsek az esztergomi érsek, egy szinte áthidalhatatlan akadály gördült III. Béla megkoronázása elé. Minden valószínűség szerint ez a politikai helyzet indukálta a Nagy legenda első bővítését, hogy így hirdessék, a pápának van joga a beavatkozásra. Mint ismeretes, III. Béla valóban III. Sándor (1159-1181) pápához fordult segítségért. A pápa engedélyezte, hogy Lukács érsek helyett a koronázást Pál, kalocsai érsek végezze el. Így a koronázást Pál érsek 1173. január 13-án érvényesen el is végezte. (A kalocsai érseket a koronázás joga az 1172-es egyezmény óta automatikusan megilleti, ha nincs esztergomi érsek.[2314] Mint kitűnik, III. Bélának igencsak nyomós érvei voltak arra, hogy kibővíttesse Szent István Nagy legendáját a II. Szilveszter-féle koronaküldéssel.

Ezért - véleményem szerint - Astrik utazása és II. Szilveszter koronaküldése a magyar köztudatba egy politikai iratbővítés révén, politikai célzattal került bele. Érdekes, hogy eddig a pápaság akarta a főhatalmat elismertetni hazánkkal, és végül a névleges főhatalom elismerését a magyar királynak kellett kezdeményeznie egy belpolitikai válság nyomán. Hogy ezen bővítésre volt lehetősége a királynak, az abból is látszik, hogy az ő uralkodása alatt íródott Anonymus Gestája is. Uralkodása alatt 1192-ben avatták szentté I. Lászlót, és legendájának megírása is ebből a korból való.

Mint kitűnik, az eddigi koronaküldési elméletek fő érve, a II. Szilveszter-féle koronaküldés, a legendába utólag, politikai célzattal került bele. Így, sajnos, az eddig oly fontos hartviki részletet nem lehet felhasználni a magyar királyi hatalom eredetének megállapításához. Ezért ezt a "forrást" a kérdés további vizsgálata szempontjából el kell vetnem.

Miután Hartvik elvetésével a pápai eredeztetés elvét is el kellett vetnem, meg kell most vizsgálnom a pápa-császár viszonyát. Ez azért fontos, hogy a pápa és a császár adhatta-e együtt esetleg a koronát, mint ezt egyesek vélik, illetve azt a kérdést kell megnézni, hogy a császár egyáltalán akart-e koronát és királyi címet adni valamely fejedelemnek a kérdéses időben.

Az 1930-as évek elejéig szilárdan tartotta magát a pápai eredeztetés. Ekkor azonban "A német Percy Ernst Schramm és köre igen alapos kutatómunkát végzett III. Ottó (983-1002) uralkodásának időszakára vonatkozólag. Már a régebbi szakirodalom is ismertette a francia Gerbert pap - előbb ravennai érsek, majd II. Szilveszter, a sokat emlegetett pápa - és a német császári udvar kapcsolatát. Ebből azonban azt emelték ki, hogy a fiatal III. Ottó rajongott a bölcs Gerbert mester tudományáért. Most Schrammék kutatásai alapján világossá vált, hogy a császár és a pápa együttműködése nem annyira a pápa szellemi irányítása alatt folyt, hanem sokkal inkább a császár uralmi terveinek megfelelő világpolitikai elképzelések jegyében. ...Régóta ismerték a történészek Thietmar, merseburgi

[2314] Új idők lexikona. Pallas irodalmi és nyomdai rt. Budapest, 1939. XIV. köt. 3608. o.

püspöknek, II. Henrik császár (1002-1014) hívének az 1010-es években írott feljegyzését, amely szerint első királyunk a császár kegyéből és biztatására püspökségeket állítva nyert koronát és áldást." 1942-ben Tóth Zoltán, szakmailag megalapozva kimutatta, hogy a koronára vonatkozó részt Szent István halála után több emberöltővel találták ki. Így lépett II. Szilveszter helyébe III. Ottó személye.[2315]

Ahhoz, hogy III. Ottót megérthessük, meg kell nézni a császárságnak azt a szellemi hagyatékát és előzményét, amiben felnőtt és élt. Hogy teljes lehessen a kép, az előzményeket legalább felsorolásszerűen meg kell nézni. A felsorolást 756-tól érdemes kezdeni, mert a pápaság ekkor jutott világi hatalomhoz, a Pápai Államnak ekkor voltak a kezdetei.

Róma püspöke 756-ig egyike volt az öt pátriárkának, akik a kereszténységet vezették. Szava csak egyházjogi és főleg hittételi dolgokban volt. Hittételek tekintetében ő volt az öt pátriárka feje, de világi hatalma nem lévén, a világi ügyekbe nem szólhatott bele. Ekkor a Rómát fenyegető longobárdokat Pipin, frank király legyőzte, és jelentős birtokadományokkal halmozta el Róma püspökét. Így megkapta Ravennát az egykori exarkha székhelyét, a római hercegség 22 városát - amit a longobárdoktól vett el -, és még az Adriai-tenger partján fekvő 5 város területét (Pentapolis), és elismerte fölöttük a pápa világi hatalmát. Ekkor készültek azok a hamisítványok, amelyek visszamenőleg a római pápák elsődleges világi és egyházi fensőségét hivatottak majd bizonyítani. Ezek: a Nagy Konstantin-féle adománylevél, amely a pápának biztosítja Rómára, Itáliára és a Római Birodalom nyugati területére a világi hatalmat; az Iszidorosz-féle törvények, amelyek a pápa felsőbbségét bizonyítják a többi egyházfő fölött (Iszidorosz VII. századi spanyol püspök). A pápák Sutri városát a longobárd királytól kapták ajándékba, és néhány közép-itáliai várost pedig a bizánci császártól szereztek meg.[2316]

II. István pápa az adományok fejében megáldotta Pipint, és a Patricius Romanorum címet adományozta neki. A pápai áldás a királyi származás, így az ősi karizma hiányát volt hivatott ellensúlyozni. Pipin annak ellenére, hogy megteremtette az Egyházi Államot, a felette való hűbérúri jogokat megtartotta.

A következő jelentős előzmények Nagy Károly (768-814), frank király, majd 800-tól császár, uralkodása alatt következtek be. 794-ben a frankfurti zsinat Károly részvételével elvetette a niceai zsinat képrombolással kapcsolatos határozatait. Károly ebben a teológiai vitában mint a római egyház feje lépett fel Bizánccal, de a pápával szemben is. III. Leó pápa 796-ban megküldte a frank királynak Róma zászlóját és kulcsait felszólítván őt, hogy a rómaiaktól a hűségesküt vegye ki. Nagy Károly erre így válaszolt: Nostrum est - vestrum est, "azaz uralkodói feladat az egyházat pogányok és hitetlenek támadásaival szemben megvédeni künt, - bent ellenben a katholikus vallás elismertetésével megszilárdítani. A Te feladatod, Szent Atyám, Istenhez emelt kézzel segíteni hadserege-

[2315] Bertényi Iván: A Magyar Korona története. 1978. 24-25.o.

[2316] Csató Tamás-Gunst Péter-Márkus László: Egyetemes történelmi kronológia I. Ötödik kiadás. Tankönyvkiadó. Budapest, 104-105. o.

met, hogy a Te közbejárásoddal a vezérlő és adakozó Isten a keresztény népet Krisztusnak ellenségei felett győzelemhez segítse és Krisztus neve az egész világon tündököljön." A pápa így csak lelki és szellemi szerepet kaphatott a birodalomban.[2317]

A fenti idézetben szerepel a pogány mint vallási megjelölés. A középkori források a nem keresztény vallású népeket pogányoknak írják. A középkori szóhasználatot pedig a mai történelemtudomány is átvette. Jelen tanulmányomban a pogány alatt nem azt értem, hogy az adott népnek nincsen Isten-hite, tehát nem azt fejezem ki a pogány szóval, hogy istentelen. (A pogány szó a paganus latin szóból ered. Ez a szó olyan falusi embereket jelöl, akik még a kereszténység előtti vallási rítusokat őrizték meg és azokat vallották.) Amikor pedig a magyarsággal kapcsolatban fogom használni, akkor e kifejezés alatt azt értem, hogy egyistenhitű, de csak részben keresztény nép. Olyan nép, amely hisz az Egy Istenben, tiszteli Babbát, a későbbi Babba Máriát, de már Jézus Krisztusnak is emel templomokat.

A Frank Birodalom határa 796-ra a Duna-Száva vonala az avarok legyőzése után. A területet a 798-ban alapított salzburgi püspökség alá rendelték. 800. december 25-én Károlyt Rómában a Szent Péter templomban III. Leó (795-816) pápa császárrá koronázta. Ezzel Károly hivatalosan is bejelentette igényét a római egyház feletti uralomra. 805-806-tól a cseh és szerb törzsek a frankok adófizetői voltak. Az aacheni szerződésben 812-ben I. Mihály, bizánci császár elismerte Károly császári címét a Nyugat felett, valamint Velence és Dalmácia is hozzá került. Károly fiát, Lajost, 813-ban a pápa közreműködése nélkül saját maga koronázta társcsászárrá.[2318] Károlyt fia, Jámbor Lajos (814-840) követte a trónon. Erős egyházi befolyás alatt állt. Az egyház, így a pápaság igyekezett függetleníteni magát a frank uralkodótól. Lajos 824-ben kiadta a Lotharianumot, amelyben az uralkodó főségét hirdette az egyház felett. Az egyezmény lényege: szabad pápaválasztás, de a megválasztott pápa felszentelésére csak akkor kerülhetett sor, ha a választott a császár megerősítését bírta, és a pápa a római nép előtt a császár követének hűségesküt tett. Ezt a dokumentumot Constitutio Romana néven is emlegetik. Ezen elv alapját Euszebiosz, kaiszareiai püspök fejtette ki először 335-ben. Lényege, hogy a földi birodalom a mennyei birodalom képmása, ezért amint az utóbbinak csak egy uralkodója van, az Atyaisten, úgy az előbbinek is csak egy feje lehet, a császár, aki hatalmát közvetlenül Krisztustól kapta. Az ő feladata, hogy az embereket megvédje a gonosz hatalmától, s a bálványimádástól az igaz Isten felismerésére vezesse őket. A császár hivatása, hogy segítse Isten üdvözítő tervének megvalósulását, azért ő Isten földi helytartója. A birodalom és az egyház ténylegesen azonosak egymással a kereszténnyé lett Római Császárságban, ezért a császár a birodalom egyházának is feje. Ilyen

[2317] Balogh József: Századok. 1932. A Magyar Királyság alapításának világpolitikai háttere. 150-168. o.

[2318] Csató Tamás-Gunst Péter-Márkus László: Egyetemes történelmi ronológia I. Ötödik kiadás. Tankönyvkiadó. Budapest, 102. o.

értelemben ő is tagja a klérusnak, "mintegy pap", "egyetemes püspök", aki a püspökök felett áll, parancsol nekik és vitáikban döntőbíróként lép fel.[2319]

Az egyház fölötti királyi főség névleg 1903-ig megmaradt, mert a katolikus királyoknak a választás előtt joguk volt tiltakozni egyes jelöltek ellen. Utoljára ezzel a joggal 1903-ban Habsburg Ferenc József császár és király élt. A tiltakozás egyben vétójog is volt, mit az 1903-ban megválasztott X. Pius pápa törölt el.[2320]

A IX. századtól kezdődően állandósultak a pannóniai határ menti hűbéres fejedelemségek, mint például a zalavári központú szláv "hercegség". Zalavár különös jelentőséggel bírt, mert a zalavári esperesség útján gyakorolta a térség felett egyházi hatalmát a salzburgi érsekség. A Rábától délre eső területek 836-873 között Salzburg fennhatósága alá estek. (A salzburgi érsek 865-ben Pannóniában templomokat szentelt; Zalaváron, a Mecsek alján valószínűleg Pécsett és Veszprémben.)[2321]

Kelet-Európa viszonylatában fontos, hogy 846-ban Ratiszláv, cseh herceg császári hűbéres lett.

IV. (Gyermek) Lajos (900-911), német király uralkodása alatt a részfejedelemségek önállósodása megnőtt. A frank, szász, sváb, bajor és lotharingiai hercegek a német király hűbéresei. A magyarok támadásai miatt elveszett az Ostmark, és a határ visszaszorult az Enns folyóig.

A meggyengült német királyi hatalom tekintélyét a szász hercegi családból származó (Madarász)

I. Henrik (919-936) német király állította helyre. Ő a fritzlari királyválasztáson elutasította az egyházi szentesítést, a felkenést és koronázást. Ennek ellenére megtartotta az egyház fölötti hatalmát. Erre jó példa, hogy a sváb hercegséget Hermann, frank grófnak adta, de a sváb egyház továbbra is a német király alá tartozott. 929-ben Premysl Vencel, cseh herceg hűbéresküjét fogadta el, és ezáltal megnövelte befolyását a szlávok felett. 934-ben az ismét magára találó Német Királyság megalapította a dán őrgrófságot. Előtte 933-ban Riadenál megverte a betörő magyarokat. A megerősített királyi hatalmat fia, I. (Nagy) Ottó (936-973) császár és király örökölte. Őt a mainzi érsek Aachenben királlyá koronázta. Hosszú uralkodása alatt leverte a lázadó törzsi hercegeket és a lázongó szláv törzseket. Megerősítette birodalmában az egyház helyzetét, és megteremtette a mainzi, trieri és kölni egyházfejedelemségek alapját. A püspöki székek betöltéséről maga gondoskodott. 936-37 között meghódította az Elba és Odera között élő szlávokat. 937-38 között megszerezte magának a hatalmat a hercegségek egyházai felett. A 948-as ingelheimi zsinaton Ottó is részt vett. A hamburgi érsekség alá tartozó szláv területeken megalapította Oldenburg, Havelberg és Brandenburg püspökségeit. 950-ben I. Boleszláv, cseh fejedelem a német király hűbéresévé vált. 953-54 között erősítette az egyházi birtokokat, egész gróf-

[2319] Katus László: A kereszténység. Rubikon 1977/9. sz. 20. o.
[2320] Katus László: A pápák. Rubikon. 1991/6. 4. o.
[2321] Dr. Levárdy Ferenc-Boros László-Kalász Gyula: A pécsi székesegyház. Kner nyomda. Békéscsaba, 1991. 7. oldal.

ságokat adományozott püspökségeknek, viszont katonai és pénzügyi erejüket messzemenően felhasználta. 955-ben Augsburgnál vereséget szenvedtek a kalandozó magyarok, így a 907 táján elveszett bajor Ostmark visszaállításra kerülhetett. A császár-pápa viszonylatában jelentős esztendők 962-65 közé esnek. 962-ben I. Ottó bevonult Rómába, ahol XII. János pápa császárrá koronázta. I. Ottó teljes mértékben a Karoling szellemiséget újította fel mint császár. Ezt jól mutatja a már egyszer idézett 962-es oklevele, mely a 824-es Lotharianum szellemében íródott. A pápa csak a császárnak tett hűségeskü után iktatható be, és mindenkoron császári hűbéres. 963-ban, az őt császárrá koronázó XII. Jánost letette a trónról, és helyébe VIII. Leót ültette. A pápai trón betöltésébe ezentúl is aktívan beleszólt, mint ahogyan azt már írtam. I. Ottó 967-ben fiát, II. Ottót császárrá koronáztatta. A 968-as ravennai zsinaton a szláv területeket a magdeburgi érsekség alá rendelte, így hozzá került a brandenburgi, havelbergi, merseburgi, meisseni és zeitzi püspökség. 972-ben megszervezte a prágai püspökséget, majd 973-ban fogadta Géza, magyar fejedelem követeit. Ennek hatására Piligrin, passaui püspök térítőket küldött hazánkba. Az év és talán a császárság eddigi időszakának egyik legnagyobb eseménye II. Ottó és Theophanu, bizánci hercegnőnek, I. János bizánci császár unokahúgának esküvője volt. II. Ottó személyében és uralkodásában egyesült a nyugati és keleti császárság szellemisége és eszmerendje. Mint látjuk, II. Ottó apjától egy erős és központi akarat alá kényszerített birodalmat örökölt, felesége pedig egy abszolutikus hatalomhoz szokott birodalomból érkezett. II. Ottó (973-983) császár uralkodása elején legyőzte a dánokat, és Harald, dán királyt hűbéresévé tette. A 974-es római nemesi felkelést leverte, és a pápaság feletti főhatalmat megőrizte. 983-ban a birodalmat a szláv törzsek gyengítették támadásaikkal. Ebben a kritikus helyzetben hunyt el 28 évesen II. Ottó.

Ilyen előzmények után lépett trónra a 3 éves III. Ottó (983-1002) császár. A régens Theophanu, az özvegy császárné, segítője pedig Adelhaid, I. Ottó özvegye és Willigs, mainzi érsek. 991-ben elhunyt Theophanu és a régens I. (Nagy) Ottó özvegye, Adelhaid lett.[2322] III. Ottó birodalma felett a hatalmat 995-ben vette át 15 évesen, 12 évi várakozás után.

Az időrendi felsorolásból világosan kitűnik, hogy olyan hagyományokon és szellemi felfogásban nőtt fel, amelyben a világi hatalom diktált az egyház felett, birodalmában a király abszolút úr, és a keleti területek felett vélt vagy valós jogai vannak. Mindezekre garancia volt anyja és nagyanyja, akik nevelték és bevezették a politikai életbe.

Most pedig tekintsük át III. Ottó politikáját és közvetlen korát! Hét évet uralkodott, de ez a 7 év igen mozgalmas és változatos volt. III. Ottóról a német történészek igen sokat írtak, de gyakran szögesen ellentétes eredményekre jutottak egymáshoz képest. A császár képét én a Századok 1932-es és 1944-es számai alapján rajzolom meg, mert ez a két írás összegzi a felmerült nézetek hal-

[2322] Csató Tamás-Jemnitz-Gunst Péter-Márkus László: Egyetemes Történelmi Kronológia. 101-110. o.

mazát. A két irányzat egyike szerint egy álmodozó volt, a másik szerint egy tudatosan cselekvő és tervező személy.

Ottó tervei szokatlanul nagyra törő politikai ambíciókat árultak el, és olyan birodalom megteremtésén munkálkodott, melynek a kor viszonyai és a közhangulat bizonyára nem látszott kedvezni. Francia nagyanyjának és bizánci anyjának vére az Ottók német vérével keveredett benne. Fiatal kora ellenére igen művelt, célja egy világbirodalom megteremtése volt. Ennek jele, hogy midőn 1002-ben lehunyta szemét, akkor ért Itália földjére menyasszonya, egy bizánci hercegnő, aki hivatva lett volna a másik "Rómát", Konstantinápolyt a fiatal császár aventinusi palotájához közelebb hozni. III. Ottó német birodalmát tudatosan akarta világbirodalommá tágítani. A király igazi tragédiáját nem hajlamai és tervei jelentették, hanem túl korai halála. Világpolitikai törekvései nem új keletűek. (Ennek felvázolása végett tettem pár oldallal előbb a - kicsit hosszúra sikeredett - kronológiai visszatekintést.) II. Ottó idejéből, valószínűleg 981-ből való a következő idézet, melyben eleink is helyet kaptak.

"Sclavus grunniat, Ungarus stridcat,
Grecus miretur et stupeat, Sarracenus turbetur et fugiat.
Punicus persolvat tributum, Hispanus requirat auxilium.
Burgundio veneretur et diligat, Aquitanus letabundus accurrat.

Dicat omnis Gallia: Quis audivit talia?
Dicat italicus populus levatis sursum manibus.
Per quel deu, hic est caesaris unicus Octonis magni filius!
Dicant pauperum milia: Per ista mea anima,
Nunc mater nostra et domina genuit Adellayda!"[2323]

A fenti rész alkalmas arra, hogy a kor politikai viszonyairól világos képet kaphassunk. Arra pedig, hogy a Nagy Károly-i császár-pápa szerepmegosztás még elevenen élt, álljon előttünk vercelli Leó 998-ban írt művének, a Versus de Gregorio papa et Ottone augusto-nak részlete. Ezen mű a császárt és a pápát mint "két égitestet" ünnepli, akik világszerte elűzik a sötétséget, és fényt öntenek az Egyházra; a császárság ereje a kard, a pápáé a csengő Ige.

"vos duo luminaria
per terrarum spacia
illustrate ecclesias
effugate tenebras
ut unus ferro vigeat,
alter verbo tinniat."

A fentiekből kitűnik, hogy kétszáz évvel Nagy Károly után is elevenen élt a régi császár-pápa viszony.

[2323] Balogh József: A magyar királyság megalapításának világpolitikai háttere. Századok, 1932. év. 150-168.

A nostrum-vestrum Nagy Károly-i szereposztása még kibővül azáltal, hogy III. Ottó egészen új síkra állította a pápaságot. Róma többé nem a pápáé, hanem a császáré, és így a pápa is a császáré. Ezt az elvet III. Ottó elődei kezdték bevezetni. V. Gergely, aki rokona volt a császárnak, és II. Szilveszter, mindketten a császár jelöltjei és kinevezettei.[2324] Mindez legjobban egykori tanárának, Gerbertnek, a későbbi II. Szilveszter pápának leveléből tűnik ki. A pápa így írt: "Még soha halandónak hűségesküt nem tettem, egyedül a szentéletű Ottó császárnak. Ez az esküm Theophanura és fenséges fiára, Ottóra is kiterjed." Igaz, ezen esküt még pápasága előtt III. Ottó apjának, II. Ottónak tette, de esküvését már akkor kiterjesztette III. Ottóra is. 1001-ben jelentős adományt tett II. Szilveszter részére. Ekkor a pápa saját személyére szólóan 8 grófságot kapott. Az adománylevél világosan kifejti a két hatalmasság közötti viszonyt. Eszerint II. Szilveszter pápa a "császárnak ordináltja és kreáltja", és ha most a mondott nyolc grófsággal való rendelkezés joga reáruháztatik, Szent Péter széke egyedül a császárnak Szilveszter személye iránti szeretetéből élvezi ezt a fejedelmi kegyadományt, mint a császár önkéntes felajánlását abból, mi jog és hagyomány szerint egyedül az övé, a császáré és semmiképpen sem a pápáé és soha nem is volt az! Ottó a constantinusi donáciot kíméletlenül hamisítványnak, commentinum pracceptum-nak és scriptum imaginarium-nak nevezte. Az 1001-es ajándékozási okirat protocollumában III. Ottó az "apostolok szolgájának" címzi magát. Ottó korábbi, 1000-ben használatos címe is figyelemre méltó: "Servus Jesu Christi, et Romanorum Imperator augustus secundum voluntatem Dei salvatorisque nostrique liberatoris." Továbbá érdekes a "servus apostolorum" címe is. Sokáig ezekben a címekben az apostolok és Krisztus szolgáját látták, azaz a pápa szolgáját. Mindebben egykori tanítójának, II. Szilveszternek tiszteletét és befolyását vélték felfedezni. A diák átengedte a hatalmat a tanítónak. Csakhogy III. Ottó császár, mégpedig uralkodásra nevelt császár, nem érzékenyülhet el. Politikája pedig éppen azt mutatja, hogy főségéhez ragaszkodott mindenkor, és hatalmából ugyan ajándékot adott, de helycserébe nem ment bele. Címei pedig, a középkori szemléletnek megfelelően, éppen az ellenkezőket jelentik. A császár magát apostolnak tartja, és így Rómának Isten kegyelméből való ura.[2325]

A korai középkorban nem a pápát, hanem a császárt, illetve a királyokat nevezték Isten földi helytartójának (vicarius Deinek). VII. Gergely (pápa 1073-1085) óta használja csak a pápa a "Krisztus helytartója" címet.[2326]

(A pápai egyházi elsőség alapja, hogy Róma püspöke őrizte Szent Péter csontjait. A pápák magukat ezért Szent Péter helytartójának címeztették. Ez időben a királyok és császárok nevezték magukat Krisztus helytartójának, ami megint a pápa alávetettségére utal. A pápa a XII. századig soha nem címeztette, vagy címezte magát Krisztus helytartójának. Majd csak III. Ince /pápa 1198-1216/ fogja a Jézus Krisztus helytartója címet végleg bevezetni.)

[2324] Uo.
[2325] Uo.
[2326] Katus László: Rubikon, 1997/9. 21-22.o.

III. Ottó viselkedéséből és címeiből is kitűnik, hogy nem alá-, hanem fölérendeltje a pápának.

III. Ottó politikájának legfőbb színtere Itália volt. Már 995-ben Itáliába vonult, és unokaöccsét ültette a pápai székbe (V. Gergely 996-999). Ezt követően 997-ben ismét Itáliába vonult, mert a lázadó római nemesség elűzte a pápát. Leverte a lázadást, és a lázadás vezérét, Crescentiust kivégeztette. 998-ig XVI. János ellenpápa, a római nép pápája okozott neki gondot. Talán Róma lecsendesítése végett, talán a régi Római Birodalom jegyében, birodalma székhelyéül Róma városát jelölte ki. Bizánci szokásokat vezetett be, és Itáliát németekkel kormányoztatta. 999-ben Gerbert d'Aurillac, II. Szilveszter néven lett pápa. III. Ottó a pápai trónra mindig feltétlen hívét ültette, hogy ezáltal is biztosítsa hatalmát az egyház felett. Mint látjuk, uralkodásának 7 évéből eddig 4-5 évet vett igénybe a pápaság és Róma városának rendezése. Mint később kitűnt, a rendezés eredménytelen volt, hiszen uralkodásának végén, 1001-ben Rómát a római nép lázadása miatt kellett elhagynia. Mire volt még ideje a fennmaradó közel 2 évben? III. Ottót neveltetése és környezete képessé tette arra, hogy a régi Római Birodalom újjáélesztésén gondolkodhasson. De mi maradt reálisan a hajdani Római és Frank Birodalmakból. Megmaradt Itália, a német területek, Kelet-Európa, és távoli ködként számára Bizánc, ahová anyja és leendő felesége is kötötte. És valóban, III. Ottónak egyetlen reális lehetősége maradt, mégpedig a keleti országok feletti birodalmi fennhatóság biztosítására törekedni.[2327] Kérdés, hogy volt-e ehhez ereje? Úgy tűnik, hogy nem. Birodalmának német területein a bomlás jelei mutatkoztak. Ekkor vált lehetővé, hogy a császár barátja és híve, Ekkehard, meisseni őrgróf Thüringiában büntetlenül herceggé kiáltassa ki magát, s a cseh herceget a saját hűbéresévé tegye. Hercegi rangot csak a császár, illetve király adhat. De mint látjuk, ha van elég katonai ereje valakinek, az önmagát teheti herceggé. Ez a momentum, mármint a kellő politikai és katonai erő fontos a magyar királyi hatalom szempontjából is. III. Ottó uralkodása alatt vált lehetővé, hogy a német egyház feje, Willingis, mainzi érsek dacoljon a császár és pápa parancsával, s meghiúsítsa a pápai legátus zsinatát. A dánok, abodritok és liuticok megkezdett alávettetése nem fejeződött be. Lehetővé vált, hogy egyházi és világi fejedelmek semmibe vehessék a császári hadba hívó parancsot. A birodalom azon részein, ahol nem parancsolt erőskezű herceg, őrgróf vagy gróf, veszedelmes arányokat öltött az anarchia. Mint kitűnik, III. Ottó birodalma nem éppen világhódító formáját mutatta. Mindezek ellenére a császár megpróbálkozott a keleti hódítással. 999 végén vagy 1000 tavaszán útra kelt, hogy szent életű barátjának, a cseh Adalbertnek sírját a lengyelországi Gnesenben felkeresse, és ott érsekséget alapítson. Ekkor Boleszló, lengyel herceget császári patríciussá tette, lándzsát adott neki, és saját koronájával megkoronázta. Így a lengyel herceg német hűbéres lett. Csakhogy ez az állítás a korabeli kútfőkből nem igazolható, s ezért a német történetírás régen elvetette.[2328] Mint közismert, ekkor létre-

[2327] Deér József: III. Ottó császár és Magyarország az újabb történetírásban. Századok. 1944. 1-35. o. ll.

[2328] Dr. Karácsonyi János: Szent István megkoronázása. Száadok, 1901. 869-879. o.

jött a német egyháztól független lengyel egyház, és Boleszló is megőrizte függetlenségét. A lengyel herceg koronáért csak 1003-ban fordult a császárhoz, eredménytelenül. III. Ottó keleti politikája nemhogy eredményeket nem hozott, hanem éppen ellenkezőleg, még ő tett engedményt avval, hogy megteremtette az önálló lengyel egyházat.

Ami még hátravolt III. Ottó uralkodásából, az maga volt a pokol a császár számára. Birodalmának fejében, szeretett városában, Rómában 1001 februárjában lázadás tört ki ellene és a pápa ellen. A császár és a pápa az Aventin hegyre menekült súlyos harcok közepette. Február 16-án, szinte csak életüket megtartva, hagyhatták el az Örök Várost. A menekülők segítségére Henrik, bajor herceg sietett, Szent István sógora. A császár ezt követően 1002-ben váratlanul elhunyt.[2329]

A fent vázolt politikai helyzetben érkeztek meg Szent István követei Rómába, ha egyáltalán megérkeztek. Ha első királyunk elküldte követeit a császárhoz akkor, amikor annak birodalmának minden ereszteke recsegett, és mindenki, aki tehette, igyekezett szabadulni a császári főségtől, politikai rövidlátóságról tett volna bizonyságot. Igaz, hogy történészeink éppen ezt az alkalmat látták a legalkalmasabbnak arra, hogy Szent István magának koronát nyerjen a császár gyengesége miatt. A középkori jogfelfogás szerint, amint azt a lengyel példán is láttuk, a császártól való korona-elfogadás egyenlő lett volna a császári főség elfogadásával. Első királyunk önként hódolt volna be egy nálánál jóval gyengébb birodalomnak? Ha elküldte követségét, bizonyosan elnyerte volna a koronát, amit az erős császárok ritkán osztogattak, de annak olyan ára lett volna, aminek vállalása ésszerűtlen cselekedet lett volna. Első királyunk ugyanis nem számolhatott avval, hogy III. Ottó hamar elhalálozik, mégpedig fiú utód nélkül. Hiszen a császár menyasszonya az uralkodó halálakor már Itáliába érkezett. (Igaz, hogy a hűbéri szolgáltatások nem öröklődőek, azokat mindig újra kellett „kötni”, de a jogforrások hűbéri rendszere öröklődött. Lásd a cseh királyi hatalmat, ahol az lehet cseh király, akit a német-római császár elismert annak. Tehát a jogállapot vazallusi volta állandó.) A középkori gondolkodás és jogrend nem tette lehetővé a jogok feltétel nélküli átruházását. Erre jó példa a császárnak 1000-ben a pápa részére tett baráti ajándékozó gesztusa. Ha III. Ottó tanítójával és barátjával, II. Szilveszterrel szemben is keményen érzékeltette főhatalmát, akkor miért lett volna kegyes egy idegenhez, egy olyan nép uralkodójához, akinek alattvalói még uralkodása kezdetén is országát fosztogatták.[2330]

Nem szól logikus érv amellett, hogy Szent István III. Ottóhoz forduljon koronáért, és így a császár-pápa közös adományozása mellett sem. Mivel a császár szorult politikai és katonai helyzetben volt, nem tehette meg, hogy egy kérelmező népet feltétel nélkül támogasson. Hiszen ha feltétel nélkül ad, akkor saját érdekei ellen cselekedett volna.

A fenti érveim ellen azonban egy kortárs híradását lehet felhozni. Mersenburgi Thietmar (1018+) püspök így írt: "Az említett (III. Ottó) császár kegyel-

[2329] Uo.

[2330] Hóman Bálint-Szekfü Gyula: Magyar történet. I.köt. 172. o.

méből és biztatására Henriknek, a bajorok hercegének sógora Vajk (István), aki országában püspöki székeket létesít, koronát és áldást nyert."[2331] Csakhogy a forrás nem mondja meg, hogy kinek a jóvoltából lett István királlyá. Mint már kimutattam, a pápáéból nem lehetett, hiszen nincsen joghatósága hozzá, a császáréból pedig azért nem nyerhette hatalmát, mert azt még a fenti forrás sem állítja. Merseburgi Thietmar híradása egyetlen dolgot közöl pusztán, hogy Szent István megkoronázását a császár tudomásul vette. A "császár kegyelméből és biztatására" rész pedig csak azt a tényt igyekszik szépíteni, hogy III. Ottónak nem volt ereje beavatkozni hazánk belpolitikájába. A híradás alapján első királyunk hatalma akár Bizáncból is eredhetne. Ennek azonban nincsen esélye, mint látni fogjuk a későbbiekben. Gerics József véleménye szerint az uralkodó akkor önálló és független, ha országában ő az egyház feje.[2332] Márpedig hazánk egyházi fejének a kérdéses időben Szent István számított.

A kérdés továbbra is nyitott, honnét ered a magyar királyi hatalom?

II. rész. A magyar királyi hatalom eredetéről

Ahhoz, hogy a királyi hatalom eredetét felleljük, át kell nézni hazánk történelmét Géza (972-997) fejedelemségétől kezdődően.

Géza apjától, Taksonytól egy leharcolt és szétzilált "államot" vett át. A helyzetet leginkább a bizánci forrásokból ismerhetjük. Konstantinosz császár így írt: "A magyarok törzsei nem engedelmeskednek fejedelmüknek", ezért leveleit "a magyarok hadnagyaihoz" intézte és nem a fejedelemhez. A törzseknek mindösszse a védelmi harcokra volt megállapodásuk: "De szövetségük van háborúra, s amelyik részt megtámadják, azt teljes tanáccsal megsegítik". Árpád fejedelmi utódainak kezén Szabolcs, Solt, Fajsz és Taksony uralkodása alatt a vezetés a hadnagyok kezébe csúszott át.[2333] Bár ezen forrás jócskán megelőzi Géza korát, de tartalma érvényes az ő időszakára is. Mindezt Szent István 997-1008-ig terjedő harcai igazolják.

Géza a köztudatban egy erőszakos és gyenge hitű emberként él. Pedig a régi krónikák egy egészen másfajta Gézát is megőriztek. Ehhez a ritkán említett Géza-képhez nézzük át a történeti tényeket!

Géza kérésére Civakodó Henrik, bajor herceg 972 elején hazánkba küldte Szent Wolfgangot. Térítése nem sok eredménnyel járt, mert a passaui püspök sérelmezte, hogy egyházmegyéjében idegen pap térít. Ezért Szent Wolfgang még 972-ben hazatért, és az év decemberében elfoglalta a regensburgi püspöki széket. Mint regensburgi püspök Géza fejedelemmel tárgyalásokat folytatott, aminek eredménye a 973-as quedlinburgi követjárás lett. A magyar fejedelem

[2331] Gerics József-Ladányi Erzsébet: Szent István királlyá avatása és egyházszervezése Thietmar krónikájába. Magyar Könyvszemle. 1990. évf. 3-4.sz. 92-98. o.
[2332] Uo. Györffy Györgynek is ez a véleménye. V.ö. Zétényi György: A Szentkorona eszme mai értelme. Püski Kiadó. Budapest, 1997. 51. o.
[2333] Hóman Bálint-Szekfü Gyula: Magyar Rörténet. I.köt. 145. o.

973 tavaszán 12 magyar főembert küldött Quedlinburgba a császárhoz. A császár ekkor ott ünnepelte a húsvétot Boleszláv, cseh és Mieszkó, lengyel fejedelem társaságában. Jelen volt még itt a Bizánci Birodalom, Róma városa, Beneventum, a bolgárok, oroszok és dánok követsége is. A követjárás hatására II. Ottó császár 973-ban Brunó, verdeni püspököt küldte hazánkba, akit Piligrim, passaui püspök térítő papjai követtek 973-977 között. Ők keresztelték meg Gézát 973-974 között. Géza a keresztségben az István (Stephanus) nevet kapta. Megkeresztelkedett ekkor Géza testvére, Mihály és a források szerint Géza fia, Vajk is, aki szintén az István nevet kapta. A névadás abból ered, hogy a passaui püspökség védőszentje Szent István vértanú.[2334] Megjegyzendő, hogy későbbi történetírásunk István megkeresztelését 994-re teszi, míg Gézáét és Mihályét 995-re. Ennek azonban ellene szól, hogy a korai középkor az újszülött és fiatalkorú keresztséget nem ismerte. Így a 969 táján született Vajk 973-ban mindössze csak 5 éves volt, míg 994-ben már elérte a felnőttkort, 25 éves volt. Ezért Géza 974 körüli keresztsége elfogadható, de Vajk keresztsége csak 994-ben képzelhető el. (Keresztelés azért valószínűsíthető, mert 974-ben Géza szembefordult a kiskorú császárral, és ettől kezdve a térítők fokozatosan elhagyták az országot.) Géza-István így 973-74 között keresztény fejedelemmé vált. Ezt bizonyítja a történészek egy része által gyakran támadott második házassága is a keresztény Adelhaid, lengyel hercegnővel.[2335] Lengyelország, élén a fejedelmi házzal, 966-ban vált kereszténnyé. Éppen úgy, ahogyan I. Mieszko, lengyel fejedelem a császárral történt megegyezés után lett keresztény fejedelemmé, úgy Géza is ilyen megállapodás segítségével vált azzá.

Géza negatív megítélésének egyik forrása a már emlegetett merseburgi Thietmar. Krónikájában a következőket jegyezte fel: "Gézát az udvarában tartózkodó püspökének meg kellett intenie, miért nem hagy fel teljesen a pogány vallás tiszteletével." Erre az intésre adta azt a választ Géza, hogy elég gazdag egyszerre két Istennek is áldozni.[2336]

A Gézáról alkotott képet Szent István legendái már reálisabban mutatják be. Szent István király Kis legendájában ez olvasható:

István "apja ugyan király volt, de eleinte pogány. Később megvilágosítva a Szentlélek kegyelmétől, felismerte az út és az élet világosságát, s követve az evangéliumi tanítást, az igazság nyomába szegődött. Közben pedig Isten színe előtt igen dicséretessé tette magát azzal, hogy katonaságának vezéreit az igaz Isten tiszteletére térítette. Akiket pedig rajtakapott azon, hogy más utat követnek, fenyegetéssel és rémítgetéssel törte igába... Eközben költözött el a keresztény nevet kedvelő király, leróva a természet adóját, s mint hisszük, az Istenséget vallva elnyerte az örök boldogság dicsőségét."[2337]

Szent István király Nagy legendája már nagyobb teret szentelt Gézának.

[2334] Uo. 171. o.

[2335] Magyar történelmi kronológia. Az őstörténettől 1970-ig. Budapest, Tankönyvkiadó. 5. kiadás 1984. 18. o.

[2336] Dümmerth Dezső: Az Árpádok nyomában. 2. kiadás, 1977. 130. o.

[2337] Árpád-kori legendák és intelmek. Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest, 1983. 17. o. (Kurcz Ágnes fordítása)

"Minthogy Jézusban is hitt, hatalmaskodva bánt az övéivel, de irgalmasan s bőkezűen az idegenekkel, kiváltképpen a keresztényekkel, ámbár belesüppedt a pogány életmódba, mégis a lelki kegyelem fényének közeledtére figyelmesen kezdett tárgyalni a körös-körül fekvő valamennyi szomszédos tartománnyal a békéről, melyet korábban sohasem kedvelt; úgyhogy már ebből felismerhető, kinek fiává vágyott válni. Üdvözítőnknek az evangéliumban mondott szavai szerint: "Boldogok a békességben élők, mert Isten fiainak hívják majd őket."[2338]

Továbbá megtudhatjuk, hogy az országba érkező kereszténye̊ket szeretettel fogadta, és udvarába hívta a papokat és szerzeteseket. Nagy erővel lépett fel a lázadók és szentségtörők ellen, és püspökségek alapítását tervezte.

Egy éjjel látomása volt:

"Az Úr gyönyörű külsejű ifjat állított elébe, aki így szólt hozzá: ’Béke veled, Krisztus választottja, megparancsolom, hogy szűnjenek meg gondjaid. Nem néked adatott meg véghezvinni, amit eszedben forgatsz, mert kezedet emberi vér szennyezi be. Tőled származik a születendő fiú, kire az Úr mindezek elrendezését az isteni gondviselés terveinek megfelelően rábízza’..."[2339]

Ezt követően a legenda István szentségét jövendöli a látomásban, és Szent Adalbert térítő tevékenységét. A legenda szerint Szent Adalbert keresztelte meg Gézát és Istvánt is. Géza támogatta Szent Adalbert térítő és egyházalapító tevékenységét. Géza "az Úr megtestesülésének 997. esztendejében e világ haszontalan viszontagságait égi örömmel cserélte fel".[2340] Szent István Hartvik-féle legendája átveszi a Nagy legenda Gézára vonatkozó részleteit, de kibővíti azt Géza feleségének, Saroltnak látomásával.

"Megjelent ugyanis boldog István levita és első vértanú előtte (Sarolt előtt), a levita öltözet díszeivel ékesítve, s így kezdett szólni hozzá: ’Bizz az Úrban asszony, s légy biztos, hogy fiút fogsz szűlni, akinek e nemzetségben először jár korona és királyság, és az én nevemet ruházd reá.’ Rácsodálkozván az asszony így válaszolt: ’Ki vagy uram, vagy mely néven neveznek?’ ’Én vagyok - felelte az - István első vértanú, aki először szenvedett vértanúságot Krisztus nevéért.’"[2341]

Ranzanus, lucerai püspök történeti művéből, amit 1488-1490 között hazánkban írt, megtudhatjuk, hogy: "Géza, Taksony fia, különös kegyeltje volt az Úrnak, lévén minden magyarok között ő az első, ki hitt Krisztusban és engedelmeskedett az evangéliumnak". Ugyanígy innét tudhatjuk, hogy Gézának a vértanún kívül a Boldogasszony is megjelent. Mindez Kájoni János 1676-ban kiadott Cantionale catholicum című művében így köszön vissza:

"Egy éjjel Geizának Boldog Szűz Mária

[2338] Uo. 24. o.
[2339] Uo.
[2340] Uo. 25. o. (Kurcz Ágnes fordítás)
[2341] Uo. 36. o. (Kurcz Ágnes fordítása)

Szent István martyrral meg jelenvén mondta:
Rövid - nap ő neki Isten fiat adna
Ki a magyarokat igaz Hitre hozza."

A krónikákból és Ranzanustól is tudomást szerezhettünk arról, hogy István keresztapja Deodatus, sanseverinói vagy apuliai gróf volt.[2342]

Géza feleségéről annyit tudunk, hogy az erdélyi Gyula lánya, Sarolt. Születésétől fogva keresztény volt, de bizánci rítusú. Természete és életstílusa igen vad. Erős akarat, parancsolási vágy jellemezte, férfi módra lovagolt, ivott és verekedett is, ha kellett, s hirtelen haragjában egy embert is megölt. Querfurti Brunó szerzetes szerint, aki Géza esztergomi udvarában tartózkodott, valójában ő tartotta kezében az ország kormányát.[2343]

Géza életének egyik legbizonytalanabb momentuma, hogy ki vagy kinek a papjai keresztelték meg. Szent István legendái szerint Szent Adalbert. Csakhogy erről a prágai püspök legendái nem tudnak, sőt még István megkereszteléséről sem.[2344] Más adatok szerint Piligrin, passaui püspök papjai keresztelték meg 973 táján. De az sincs kizárva, hogy Brúnó, Sant Gallen-i szerzetes keresztelte meg akkor, mikor 973-ban Géza udvarában mintegy 500 fő fejét hajtotta a keresztvíz alá.[2345]

Ugyanígy bizonytalan, hogy alapított-e püspökséget Esztergomban. Kristó Gyula ezt valószínűnek véli.[2346] Mindenesetre biztos, hogy a pannonhalmi apátságot ő alapította, és lehet, hogy a Veszprém-völgyi apácakolostort is. Ugyancsak bizonytalanság van Géza uralkodói címe körül is. Történelemtanításunk úgy tanítja, hogy első királyunk Szt. István volt. Csakhogy régi magyar hagyományunkban annak is van nyoma, hogy Géza is király volt. Ennek legelső megjelenése Szt. István Kis legendájában olvasható: István "apja ugyan király volt...".

Ez a hagyomány az esztergomi egyházmegye papjai között még 1397-ben is élt. "Ecclesiam esse fundatam ante tempora beati regis Stephani scilicet per dominum Geizam regem, patrem eiusdem qui construxit etiam castrum Strigoniense". Éppen így királynak véli Gézát Lisztnyai Pál is 1692-ben írt "Magyarok chronicaja" című művében, stb.[2347]

Ezt támaszthatja alá közvetetten az Ademarus Cabannensis, a XI. századi krónika szövege is, miszerint a halála előtt álló I. Ottó császár 973-ban a magyar fejedelemnek "szent lándzsát" küldött. Ez egyfajta hűbéri függést jelentene. Ademarus szövegének hitelét többen megkérdőjelezik, mivel ez a rész egy XII. századi betoldás. Mindenesetre Ademarustól értesülünk arról, hogy Géza is István névre lett keresztelve. Ennek nyomán Balogh Albin és Komjáthy Miklós

[2342] Tóth Zoltán: Szent István legrébibb életirata nyomán. Századok.1947. év, 23-94. o.
[2343] Dümmerth Dezső: Az Árpádok nyomában. 1977. 140-141. o.
[2344] Tóth Zoltán: Századok. 1947. év, 88. o.
[2345] Glatz Ferenc szerk.: Magyarok a Kárpát-medencében. 2. kiadás. Pallas Lap és Könyvkiadó Vállalat. 1989. 26. o. lapszél.
[2346] Uo. 21. o.
[2347] Tóth Zoltán: Szent István életirata nyomán. Századok. 1947. év, 23-94. o. 33. o.

úgy véli, hogy a Veszprém-völgyi apácák görög nyelvű és görög szertartású kolostora számára szóló alapítólevél nem Szt. Istvántól, hanem Gézától származik. Ha ez így van, akkor tudhatjuk az alapítás feltehető okát is. Eszerint Géza lánya, Judit, a görög keresztény bolgár cár elűzött felesége számára alapította volna apja, amikor hazatért Magyarországra.

Géza a X. századi iratokban 980 táján Sztefanosz kralésznek nevezi önmagát. Ez a szláv közvetítésű újgörög szó azonos jelentésű a latin "rex" értelmével. László Gyula az eddig Szt. Istvánnak tulajdonított, de igen kezdetleges pénzérméken, a "Stephanus res" feliratban Géza-Istvánt véli felfedezni. Eszerint Géza királyi címmel élt.[2348]

Mindenesetre az elképzelhetőnek tűnik, hogy a frissen megkeresztelt uralkodót valamiféle egyházi uralkodói beavatásban részesítették. Hiszen a keresztény fejedelem országában az egyház feje. Erre az alkalomra Géza akár lándzsát is kaphatott a császártól. Ha Géza formálisan is, de német hűbéressé vált. Azonban a hűbéri alávetés nem következett be, mert a magyarországi egyházi szervezet még nem épült ki. Márpedig a császárok a tőlük függő tartományok életében leggyakrabban az egyházon keresztül avatkoztak be. (Lásd Cseh- és Lengyelország esetében.) Mire a tényleges császári alávetés és akár hűbéreskü sorra került volna, Géza 974-ben fellázadt a kiskorú II. Ottó császár ellen. Lehet, hogy éppen a hűbéreskü megtagadása végett, és lett Civakodó Henrik bajor herceg szövetségese. Elképzelhető viszont, hogy Géza keresztény uralkodói beavatását tekintették királlyá avatásnak, hiszen a királyság fő motívuma a felkenés és nem a korona. (A korona mint ötvösmunka kérdésébe nem kívánok állást foglalni. De ezen témához ajánlom Csomor Lajos könyveit és munkásságát.)

A források tükrében előttünk álló Gézáról így megtudhatjuk, hogy:

- megkeresztelkedett és térítő papokat hívott az országba;
- feltehetőleg egyházakat alapított (Esztergom, Székesfehérvár, Pannonhalma, Veszprém-völgy);
- idegeneket hívott országába (németeket, bajorokat, cseheket);
- keresztény feleségei voltak;
- külső békére törekedett;
- szétzilált országát rendezni próbálta;
- buzgó hittérítő, de "erőszakos ember" volt;
- lehet, hogy pogány rítusoknak is élt;
- lehet, hogy királyi címmel élt, stb.

Az egyházi felfogás szerint Szt. István egy szinte teljesen pogány országot térített meg. Márpedig ez nem így volt. A Kárpát-medencében a kereszténység Szt. István korára már igen elterjedt volt. A Metód-legendából ismerjük, hogy a magyarok már 882 táján érdeklődtek a kereszténység felől.[2349] Ezenkívül, már a honfoglalást megelőzően is jelentős keresztény népesség élt a Kárpátok gyűrűin

[2348] Dümmerth Dezső: Az Árpádok nyomában. 1977. 137-140. o.
[2349] Györffy György: A magyarok elődeiről és a hongfoglalásról. 3. kiadás. Gondolat Kiadó. 1986. 128. o

belül. Keresztények az Erdély és Maros vidéki bolgárok, valamint a felvidékiek, az egykori Morva Birodalom lakói is. Márpedig ez utóbbi lakói betagolódtak a magyarságba. De a kereszténység utat talált magának a X. századi magyar főemberek körében is. Így 948-ban Bulcsú, az ország nyugati részének ura, az ország harmadik főembere mint karcha és Tormás, Árpád dédunokája Bizáncban megkeresztelkedett. Bulcsú ekkor bizánci patrícius is lett. Elképzelhetetlen, hogy környezetükben ne működtek volna papok hazánkban, és ne térítettek volna, bár lehet, hogy Bulcsú 955-ös halálával ez a térítés abbamaradt.

Ugyanígy, 952-ben az ország második főméltósága, a gyula is megkeresztelkedett Bizáncban, Zombor gyula személyében. Ő szintén bizánci patrícius lett. Ráadásul bizánci térítő püspököt hozott magával. "Turkia" püspöke Hierotheosz lett. Székhelye feltehetőleg Gyulafehérvárott volt.

Elképzelhető, hogy Szávaszentdemeteren is volt görög rítusú püspökség. A "türkök" két későbbi püspökének, Theophülaktosznak és Antoniosznak fennmaradt, s hátlapján Szt. Demetert ábrázoló pecsétje alapján. (Hacsak nem a Szaloniki melletti vardarióti türkök püspökeivel van dolgunk.)[2350] Ezenkívül minden bizonnyal maga Koppány is felvette a bizánci rítusú kereszténységet. (A Zalavár környéki templomok építésének datálása, illetve a templomok Koppány alatti folytonos működésének kérdése a történészek között vita tárgyát képezi. Szerintem Koppány bizánci rítusú keresztény volt, és csak az Árpád-házi történetírás csinált belőle pogányt, hogy indokolja, miért Szt. István, miért nem Koppány lett a fejedelem. Ugyanis a seniorátus elve alapján Koppányt illette volna a trón.)

Ugyan a nyugati és keleti egyház szakadása véglegesen csak Szent István király halála után következett be, tehát a kérdéses időben lényegében egységes egyházról beszélhetünk, mégis fontos, hogy az ország vezetői nyugat vagy kelet felé orientálódtak. Tehát Bizánc vagy Róma kegyeit keresték. Ennek oka, hogy mindkét egyházi központ köré politikai és katonai szövetség szövődött. Tehát 1000 körül vallásilag lényegében mindegy, hogy melyik patriarchátus, Róma vagy Bizánc küldte a térítőket. De politikailag igencsak nagy jelentősége volt annak, hogy ki melyik egyházi központhoz közeledett.

Érdekes, hogy az ország második és harmadik fejedelme előbb lett kereszténnyé, mint a főfejedelem. Éppen ez a motívum kényszerítette Gézát a nyugati orientáció felé. Minderről Kristó Gyula így vélekedik: Bizáncban a gyulák mögött csak a második lett volna, szükségszerű, hogy nyugat felé forduljon.[2351] Gézát, a Dunántúl urát, nem a vallási, hanem a politikai szükségszerűség kényszerítette nyugat felé. Mivel Zombor, az erdélyi gyula, Koppány és még mások is a kereszténység révén Bizáncot mint szövetségest tudhatták maguk mögött, Géza számára a német-bajor szövetség maradt. Ennek reális oka többek között, hogy így szövetségeseivel közvetlenül tudott érintkezni, mégpedig úgy, hogy nem volt közbeiktatva egy másik vezér által uralt terület. Ezért Géza és majd fia, Ist-

[2350] Köpeczi Béla főszerk.: Erdély története. I-III. köt. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1986. I. köt. 278. o.
[2351] Magyarok a Kárpát-medencében. 2. kiadás. 21. o.

ván is nem vallási meggyőződésből választott Róma és Bizánc között, hanem politikai szükségszerűségből. Egyszerűen a területi fejedelmek ellen szövetségesre volt szükségük. (Nem egyedülálló esettel állunk szemben. Az ariánus germán törzsekkel szemben a frankok azért tértek Róma hitére, hogy Róma védelmében hódíthassák meg a germán törzseket.) Géza Gyulával szemben teljes hátrányban volt, hiszen úgy, ahogyan Bulcsúé is, úgy az erdélyi úrnak is VII. Konstantin császár lett a keresztapja. Zombor gyula a keresztségben az István nevet kapta. Amikor Géza feleségül vette Saroltot, udvarában, Esztergomban, görögkeleti papok jelentek meg.[2352] Így nyitott volt számára az út kelet felé, de csak a második helyen. Második pedig senki sem szeret lenni!

Géza idegen lovagokra támaszkodva igyekezett helyzetét megerősíteni a többi vezéri hatalommal bíró nagyúrral szemben. Így a belső és külső gondok megoldására szövetséget kötött Civakodó Henrik, bajor herceggel, és a herceg lányát, Gizellát összeházasította fiával, Istvánnal. Ekkor ismét nagyszámú idegen érkezett az országba. Az idegen beáramlás idegen gondolatokat hozott az országba, így például a seniorátus rendszerének elvetését. Így került előtérbe István trónöröklése Koppány ellenében. Az idegen lovagok érdeke, hogy a Géza által megkezdett vonal folytatódjék, és így István kövesse az uralomban atyját. Számításuk bejött, mint azt István későbbi intézkedései is tükrözték.

Géza 997-ben hunyt el. Egy megerősített országrészt hagyott hátra. Maga mögött tudhatta ekkorra a bajor herceget, második felesége által a lengyel herceget, és a betelepült jövevények fegyveres erejét is. Ezen kívül minden valószínűség szerint számíthatott Aba népére, a kabarokra is. (Erre utal a királyi ház és Aba későbbi összeházasodása.)

III. rész. Szent István király

Tankönyveink és a köztudat Szt. Istvánja az ország első királya, egyházalapítója, pogányok legyőzője, hittérítő, a magyarság nemzeti hőse, aki tudatosan a hit végett állt Róma mellé. Továbbá megtudhatjuk, hogy 1000-ben nyert koronát a pápától vagy a császártól, esetleg mindkettőtől egyszerre, stb. Sajnos ez a kép erősen idealizált és nem helytálló, noha Szt. István királynak valóban voltak maradandó és igen jelentős alkotásai is.

Első szent királyunk kicsi korától kezdve keresztény környezetben nőtt fel. Hiszen anyja kezdetektől fogva keresztény, és apja is István korai gyermekkora alatt vált azzá. Környezetét görög és latin rítusú papok és szerzetesek népesítették be. Sőt valószínűleg püspökök is. Apja udvarában megismerkedett az idegenből jött keresztény lovagokkal és a frissen áttért magyar főurakkal. Igaz, hogy ezen frissen áttértek még őrizhettek valamit a pogány múltból is. Rajtuk kívül, minden bizonnyal, találkozhatott még meg nem tért magyar elöljárókkal

[2352] J. P. Ripoche: Bizánc vagy Róma? Magyarország vallásválasztási kérdése a középkorban. Századok. 1977. év. 79-92. o.

is. Mindezen hatások formálták a felnövekvő uralkodó látásmódját. Különösen nagy hatással voltak rá az idegenek.

Midőn 997-ben trónra lépett, máris belháborúval kellett szembenéznie. Koppány, akinek kilétét a Szent István-i hagyományokból élő krónikák igyekeznek elhomályosítani, haddal lépett fel ellene. Hartvik legendája nevét sem írja le. Máshol csak bihari vezérnek címzik, mintha csak a sok helyi hatalmasság egyike volna. Hóman - Szekfű már többször hivatkozott művében ez áll: "Elsőnek szár Szerénd fia, Koppány támadt fel. A XI. századi hagyomány alapján író krónikás szerint". Koppány somogyi vezér volt, és Géza halála után Szent István király anyjával akart vérfertőző házasságra lépni. "Koppány tehát rokona volt Gézának." Az idézett mű szerint Tarhos leszármazottja, és a levirátus ősi jogszokásának akart érvényt szerezni, és a senioratus hagyománya szerint akart trónra lépni. A seniorátus jogszokása Géza idejéig sértetlen volt.[2353] Csakhogy máris több probléma merült fel. Az első és legfontosabb, hogy a magyar jog szerint Koppány a trónörökös! Azután birtokai után Somogy és a nyugati részek ura. Márpedig Tarhos unokája, Tormás 948-ban Bizáncban megkeresztelkedett. Sőt, a nyugati részek másik ura, Bulcsú is keresztény. Szár Szerénd nevének Szár, avagy kopasz jelzője nem jelzi egyöntetűen pogány voltát, mert: 1/ létezik természetes kopaszság is, 2/ lehet a krónikás kitalációja is, azért, hogy Koppány trónfosztását és István trónbitorlását megokolja. Érdekes momentum, hogy Koppány hadai a Balaton északi partján vonultak fel. Márpedig Somogyból a legrövidebb út erre a területre Zalaváron át vezet. A történeti hagyományok Zalavár vidékén nem tudnak harcokról. Pedig Zalavár védte, és így zárta el a Zala folyó legfontosabb átjáróját. A palánkvár egy közel 500 méter átmérőjű, mocsárral körülvett szigeten van. A várat 840 táján a frank hűbéres, szláv Priwina építtette. A X-XI. században is használták, de ekkorra már kő megerősítései is voltak, így például a szigetet teljesen körülölelő sánc külső oldala, amely szárazon rakott kövekkel volt megerősítve.[2354] A vár ostroma a legjobb esetben is több napot vett volna igénybe. Mivel a jelek szerint Koppány akadálytalanul jutott túl rajta, az ő birtokaihoz, vagy legalább is híveiéhez tartozhatott. Ez pedig igen fontos, mert 850-től itt állt a Szűz Máriáról elnevezett templom. A vár és templom 900 körül került magyar kézre, az itt élő keresztény szlávokkal együtt. A terület 1018 körül Beszprim, lengyel hercegé volt, aki az itt talált kápolna helyére, helyett bazilikát építtetett. Feltehető, hogy Zalaváron Koppány idejében keresztény központ működött, hiszen a terület Kál horka fiaé, Bulcsúé volt, aki 948-tól kezdődően keresztény.[2355] Koppány, akár Tormás, akár Bulcsú utóda, mindenképpen keresztény elődökkel bír, mégpedig régebbtől fogva, mint Szt. István.

A keleti és nyugati rítusnak ekkor még nincsen nagy jelentősége, mert az egyházszakadás hivatalosan csak 1054-ben következett be. Ugyan 1054 előtt is

[2353] Hóman Bálint–Szekfü Gyula: Magyar Történet. I. köt. 181. o.
[2354] Gerő László szerk.: Várépítészetünk. Műszaki Könyvkiadó. Budapest, 1975. 52. o.
[2355] Kiss Gábor: Várak, várkastélyok, várhelyek Magyarországon. Panoráma. Franklin Nyomda. Budapest, 1984. 543-547. o.

rivalizált egymással Bizánc és Róma, de ennek hátterében gyakran nem vallási, hanem politikai okok húzódtak meg. A jelek szerint Koppány minden bizonnyal bizánci rítusú keresztény volt, aki politikai kapcsolatait Bizáncban és nem Nyugat-Európában kereste. Pogánnyá csak István védelme érdekében kellett válnia a katolikus írók tolla által. Nemzeti emlékezetünket tartalmazó krónikáink, sajnos, több fontos történelmi tényt is elhallgatnak, mivel az Árpád-ház uralmi érdekeit sértették a múlt azon eseményei. Így csak német forrásból tudunk a 907-ben vívott pozsonyi diadalunkról, következtethetünk Szabolcs főfejedelem voltára Árpád halála után, illetve külföldi források említik csak Fajsz fejedelemségét is. A kimaradó történelmi tények alapján viszont kimondható, hogy krónikairodalmunk mindig a megrendelő politikai érdekét szolgálta. Ezért válhatott a törvényes trónörökös, a keresztény Koppány pogánnyá és lázadóvá.

Mikor Koppány megindult Veszprém felé, jogos jussáért ment, ráadásul a magyarság védelme érdekében az idegen német betolakodók ellen.

Szent István legendái sem titkolják, hogy Géza és István udvarában jelentős számú idegen élt. Ők Bajorországból és más területekről érkeztek. A feudális jogok miatt valószínűleg olyanok, akik nem elsőszülöttként az apai birtokokat nem örökölhették. Így vagyont szerezni jöttek hazánkba. Mint kitűnik, sikerrel. Nekik nem volt érdekük, hogy Koppány és a magyar éra kerüljön hatalomra. Fegyveres erejükkel István mellé állva az ősi jogrend ellen léptek fel. A helyzetre jellemző, hogy a törvényes magyar trónörököst a krónikák szerint egy bajor lovag, Vecelin mészárolta le, igen furcsa körülmények között.

Midőn István legyőzte idegen segítséggel Árpád trónjának jogos örökösét, a Dél-Dunántúl megszerzésével területének védhető határokat szerzett a Duna - Dráva - Száva vonalon. A pannonhalmi alapítólevélből értesülünk arról, hogy a terület szabad magyarjait szolgasorba vetette és az apátságnak adományozta. De birtokokat kapott Fanbergi Tibold és több külhoni lovag is.[2356] Természetesen a szolgáló nép az egykoron szabad magyarság. Feltételezések szerint ekkor Koppány és híveinek közel 2/3 része veszítette el szabad állapotát, és vált idegenek és az egyház szolgájává, rabszolgájává.

Egyesekben megütközést kelthet a rabszolga kifejezés, de a keresztény Európában még a XVI. században is voltak rabszolgák, például a Velencei Köztársaságban. Közép-Európa legnagyobb rabszolgapiaca a XIII. században Prágában volt. Magyarországon a házi rabszolgaság a XIV. század elejéig fennmaradt az oklevelek tanúsága szerint, de eddigre a klasszikus rabszolgaság már megszűnt hazánkban. A magyarországi rabszolgasághoz köthetőek, szerintem, Szent István király Dekrétumai Második Könyvének 17., 19-20., 27., 36-39. törvénycikkei és Könyves Kálmán I. Törvénykönyvének 77. törvénycikke. Hazánkban a rabszolgaság végleg a XIV. században szűnt meg. A magyarországi rabszolgaság gazdasági jelentősége azonban még nincsen átfogó mód kutatva.

Szent István, miután megerősítette a fennhatósága alá tartozó közvetlen birtokait, "fejedelemségét", két évig békére törekedett környezetével. A harc újrakezdésének első látható jele királlyá koronázása volt. Jelenlegi történetírásunk

[2356] Hóman Bálint-Szekfü Gyula: Magyar Történet. I. köt. 182. o.

ezt 1000. december 25-re, azaz karácsonyra, vagy 1001 januárjára teszi. Ennek látható oka, hogy Nagy Károlyt 800 karácsonyán koronázták császárrá.[2357]

Csakhogy a középkori, sőt néhol jelenlegi hagyományok is a koronázást 1001-re datálják. Ezt a természeti és politikai helyzet is valószínűvé teszi. A téli koronázás ellen szól, hogy István ezzel a cselekedettel az egész Kárpát-medence feletti hatalmát akarta kifejezni, márpedig egy téli koronázásra a távoli részekről kevesen jönnének el. Továbbá a császárság politikai helyzete sem tette lehetővé. Ugyanis ekkor a császár még politikai aktivitásának teljében volt. Így egy ekkor elvégzett koronázás vagy hűbéri alávetettséget, vagy háborút jelenthetett volna a császárral. István egyiket sem akarhatta, és a magyar történelmi hagyományok is ezt erősítik meg.

Így most első lépésként Szent István megkoronázásának idejét kell megkeresni.

Az egyházi hagyományokban zavar van. Ezt a zavart Astrik apát követjárásai jelentik. Mint a legendákból megtudjuk, Astrik 1000-ben koronát és zászlós lándzsát, valamint más felségjelvényeket hozott a pápától. Azonban Astrik 1001 húsvétján ismét a pápához ment, csak most nem Rómába, hanem Ravennába, hogy engedélyt kérjen Szent István számára egy érsekség felállítására. A pápa az engedélyt megadta, és Szt. Istvánnak apostoli hatalmat adott.[2358] Ha figyelembe vesszük, hogy a királyok ekkor Isten kegyelméből uralkodtak, és ők Krisztus földi helytartói, tehát kvázi apostolok, akkor a Hartvik-legenda azon része is utólagos költés, mikor a pápa apostoli hatalmat ad Szent Istvánnak. Visszatérve a leírt történésekhez, a dolog úgy tűnik, mintha Astrik elfelejtett volna valamit, és ezért kell neki télen az utat kétszer is megtennie. Márpedig elég nehéz azt elképzelni.

Történészeink még a XIX. század végén és a XX. század elején is az 1001-es koronázási dátumot fogadták el. Pauler Gyula erről így írt 1892-ben: "Szent Istvánt 1001-ben koronázták meg, de azért az - a magyar királyi számítás szerint, mely nem a naptári évet magában (997, 998, 999, 1000, 1001), hanem a valódi időt vette (997-998-ig egy év, 998-999 a második év) -, szintén az 1001-ik esztendőre esik." Ezt ő a Legenda maiorra alapozza, ahol a koronázást Géza halála utáni negyedik évre teszik.[2359]

Az 1001-es koronázás mellett a legtöbb érvet Karácsonyi János vonultatta fel az 1901-ben megjelent írásában. Több mint 10 forrást vett ehhez alapul. Első forrása a pécsi püspökség alapítólevelének keltezése. A levél 1009-ben augusztus 23-án kelt, Szt. István uralkodásának kilencedik évében. "Ez tönkreteszi azon sokáig elterjedt véleményt, hogy Szent István megkoronázása az 1000. év augusztus 15-én történt, mert ez esetben 1009. augusztus 23-án Szent István uralkodásának nem kilencedik, hanem tizedik éve folyt volna."

[2357] Csató Tamás–Jemnitz-Gunst Péter–Márkus László: Egyetemes Történelmi Kronológia. 102. o.

[2358] Dr. Török József szerk.: Szent István tisztelete. Szent István Társulat. Budapest, 1988. 20. o.

[2359] Pauler Gyula: Századok. 1892. év. 294. o.

Második forrása a pécsváradi alapítólevél befejező része. Ezen levél 1015. évben állíttatott ki az egyház felszentelésének napján. Ámde szerinte az éghajlati és társadalmi feltételek lehetetlenné teszik, hogy ez az év első negyedében történt volna. Ha pedig 1015 nyarán vagy őszén kelt, akkor a koronázás 1001-ben történt, mert különben 1015-ben a koronázás több mint 14 éve lett volna. Márpedig a levél keltében szerepel, hogy a koronázás utáni 14. évben kelt.

Harmadik érvét Szent István Kis legendájában látja Thuróczi Krónikájának segítségével. Eszerint a király anno imperii sui XXXVII-o, XVIII-o kal. Septembris halt meg.

Negyedik forrásának Hartvik eredeti művét tekinti. (Nagy legenda) Eszerint Szent István atyja halála után az ötödik évben koronáztatott meg. Géza 997 elején hunyt el, így a halála utáni ötödik év 1001 februárjában vagy márciusában kezdődik. A koronázás így 1001-ben ment végbe. (Ez az érv üti Astrik 1001 húsvéti küldetését is, mivel a húsvét legkorábban március 22-én, legkésőbb pedig április 25-én lehet, vagy a koronázás nyáron volt. A kérdéses évben a húsvét április 13-ra esett.)

Ötödik bizonyítékát a zágrábi és váradi krónikákban véli fellelni. Itt a király halálát 1034-re teszik, hibásan. Így uralkodását 993 januárjában kezdte volna meg. Ebből kiindulva a következőket írják: "Beatissimus igitur primus Hungarorum rex Stephanus ducatum Hungariae, antequam nomen regis acciperet, obtinuit annis VIII." 993 + 8 = 1001, a koronázás éve.

Ezeken kívül hivatkozik még az Annales Polonarum három kéziratára, a Genealogia ducum et regum Hungariae tripler három kéziratára. Továbbá Temesvári Pelbártra, Unrest Jakab XV. századi történetíróra, Werbőczi művére és az 1560-ben kelt gyöngyösi ferences krónikára.

Ezt követően cáfolja és bemutatja az 1000. augusztus 15-i koronázás mellett felvetett érveket. (Ezek az érvek szolgálnak az 1000. december 25-e mellett is.)

Az első érv az ún. Pray-codex vagy pozsonyi évjegyzékek. Itt Géza halálának éve 998. Szt. Gellérté 1047, Szt. Lászlóé 1097, Kálmán koronázását 1098-ra teszi. Szent István 1037-ben hunyt el. Így a király 37 éves uralkodása csak 1000-ben kezdődhetett.

A második érv a kameneczi évkönyvben van, ahol 1000-re teszik a koronáért való küldetést. Ebből azonban a felkenésre és koronázásra semmi következtetés nem vonható le.

Az 1000. évi koronázás fő tanúja a XVIII. században fellelt pannonhalmi alapító- vagy kiváltságlevél. Ennek 25. sorában ez áll: "Anno Dominicae Incarnationis M.I. indictione XV. anno Stephani primi regis Ungarorum secundo, hoc privilegium scriptum et traditum est." Ez látszólag döntő érv az 1000-es koronázás mellett. Azonban már Pauler Gyulának is feltűnt, hogy ez a rész később keletkezett, mint az oklevél többi része. Hitelét rontja továbbá, hogy nem Szt. István pecsétje, hanem Kálmán király pecsétje van rajta. Így az 1000. évi koronázás legfőbb tanúja hitelét veszti.

Ezek szerint az 1001. évi koronázás mellett van érv és forrás, de az 1000. évi mellett nincsen.[2360]

Még mielőtt Karácsonyi nyomán eljutnánk a koronázás idejéhez, meg kell néznünk Szt. István uralmának mivoltát.

1) Királyi címét a kortársak elismerték-e? Adelbold és Wippo, a német császárok történetírói és merseburgi Thietmar püspök elismerték.
2) Ura volt-e hazánk egyházának? Igen ura, hiszen önállóan alapított püspökségeket.
3) Fizetett-e valakinek hűbéradót? Nem, ilyennek még nyoma sincs.

Tehát Szent István önálló és független uralkodó volt. Hogyan lehetséges ez a már korábban leírtak fényében?

Ha a koronázás 1000-ben történt volna, akkor sehogyan sem. Ha viszont 1001-ben történt, akkor van rá lehetőség.

Mint már írtam, 1001 februárjában a római nép fellázadt a császár és a pápa ellen. Február 16-án épphogy az életüket megmenthették. A császár és a pápa egyik megmentője bajor Henrik, Szt. István sógora volt.

Ebből következik, hogy a császári és pápai hatalom éppen a mélyponton volt. Mint már írtam, a birodalmon belül is a széthullás állapota állt be. Eddig a császárt a magyarok ellen a bajorok biztosították, még ha a bajor herceg császárpártisága igen ingatagnak tűnt is. A császár bevethető hadereje hazánk ellen a bajor had volt. Csakhogy ez a had Itáliában állomásozott. Több hónap, míg onnét visszaér, ráadásul kifáradva. Henriknek sem fűlhetett igazán a foga egy sógora elleni hadjárathoz, ahol ráadásul bajor lovagokba ütközhetett. István előtt megnyílt az út a királyság felé, mégpedig a független királyi hatalom felé. Területeit védhető természetes határok biztosították. Bizánc szövetségesei, Gyula és Ajtony sem számíthatott segítségre, mert a bizánci haderőt lekötötte a thesszáliai és makedóniai hadjárat, továbbá a bolgár háború. Egy olyan világpolitikai helyzet alakult ki, ami kétezer évente egyszer jöhet létre. Szent István nagyságát jelzi, hogy a helyzettel élni tudott. Most nézzük meg, hogy az 1001-es koronázás mellett szóló érvek alapján a királyavatás mikor történhetett. "A pécsi alapítólevél keltezéséből bizonyos, hogy Szent István koronázása 1001. augusztus 23-a előtt történt. Mert ha a koronázás 1001. augusztus 23-a után, pl. 1001. szeptember 8-án ment volna végbe, akkor 1009. augusztus 23-án még nem folyt volna Szent István uralkodásának kilencedik esztendeje. A harmadik tanúnak, vagyis a Kis legendának Thuróczitól feljegyzett és megmentett adata szerint 1038. augusztus 15-én Szent Istvánnak harminchetedik uralkodói éve folyt. Ebből ismét az következik, hogy a koronázás 1001. augusztus 15-e után történt, mert ha augusztus 15-e előtt történt volna, akkor 1038. augusztus 15-én nem harminchetedik, hanem harmincnyolcadik uralkodói évét töltötte volna István király. Sőt, ha éppen azon a napon, 1001. augusztus 15-én ment volna végbe a koronázás, akkor is 1038. augusztus 15-én már a harmincnyolcadik kezdődött volna. De ha beletekintünk az 1001. év naptárába, mindjárt látjuk, hogy a koronázás nem is történhetett augusztus 15-én, mert e nap ez évben péntekre esett." Márpedig a

[2360] Dr. Karácsonyi János: Szent István megkoronázása. Századok. 1901. év. 869-879. o.

pénteki nap a 2. századtól kezdve böjti nap. A koronázás pedig böjti napon nem történhetett. Így a koronázásnak 1001. augusztus 15-e és 23-a között kellett végbemennie. Mivel az 1083. évi szentté avatásának kezdete, testének felemelése, Nagyboldogasszony nyolcadának (akkor augusztus 20-ra eső) vasárnapján történt, úgy feltehető, hogy felkenése és koronázása 1001-ben, Nagyboldogasszony nyolcadának vasárnapján, augusztus 17-én ment végbe.[2361]

Szent István Szűz Mária-tiszteletét ismerve, hiszen országát és koronáját a Boldogasszonynak ajánlotta fel, valószínűsíthető, hogy koronázása is egy Mária-ünnephez kapcsolódik. Tehát fogadjuk el, hogy *a koronázás 1001. augusztus 15-23-a között ment végbe, legvalószínűbben augusztus 17-én.*

Most, hogy a régi elméleteket (1000. augusztus 15., 1000. december 25., 1001. január 1.) elvetettük, a kérdés továbbra is nyitott, mégpedig, honnét ered Szent István királyi hatalma.

Róma, Bizánc és a német császár mint jogforrás kiesett. István független és teljes jogú uralkodó! Nem marad más hátra, mint azt feltételezni, *hogy Szent István az aktuális kül- és belpolitikai helyzetet kihasználva,*

ÖNMAGÁT KORONÁZTATTA MEG, minden külső befolyás és jogforrás nélkül.!!!!!! Ezért a magyar királyi hatalom önmagából fakad, kvázi Isten akaratából!

Ez a korban nem egyedülálló eset. Vitéz Boleszláv, lengyel király 1025-ben a császárral szemben elért katonai győzelmeire támaszkodva cselekedte ugyanezt. Az már más kérdés, hogy utódai, II. Mieszko és testvére, Bezprym között 1031-ben trónharc tört ki, aminek következtében II. Mieszkonak a királyi címről le kellett mondania. A császár (II. Konrád 1024-1039) segítsége fejében pedig német hűbéressé kellett válnia.[2362]

A magyar királynak, Szt. Istvánnak, nem csak koronázásának idejében kedvezett a világpolitikai helyzet, hanem később is. Mivel III. Ottó szászár 1002-ben örökre lehunyta szemét, neki már nem volt módja, hogy hathatósan lépjen fel a magyarok ellen.

Az új német király, majd császár Civakodó Henrik, bajor herceg fia, II. Henrik lett (1002-1024), aki Szent István sógora volt. Az utolsó szász dinasztiából való császárnak hosszú időbe tellett, hogy uralmát elismertesse a birodalom hercegeivel. Bár mainzi koronázása viszonylag hamar megtörtént, annak elismertetése még éveket vett igénybe.[2363] Császárrá pedig csak 1014-ben koronázták. II. Henriknek nem volt módja arra, hogy beavatkozzon hazánk belügyeibe éveken keresztül. Uralkodása kezdetén saját hatalmának elismertetése kötötte le, majd 1004-től itáliai és 1018-ig tartó lengyel háborúi foglalták le.

A másik nagyhatalom sem tudott beleszólni a magyar belügyekbe, hiszen Bizáncot lekötötte az 1014/18-ig tartó bolgár háború. Sőt Bizáncnak 1003-ban és 1015-ben magyar segítségre volt szüksége.

[2361] Uo.

[2362] Jerzy Topolski: Lengyelország története. 43. o.

[2363] Gerics József: Az úgynevezett Egbert (Dunston)-ordó alkalmazása a XI. századi Magyarországon. Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Szerk.: Székely György. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1984. 243-254. o.

Mindezek fényében Szent Istvánnak módja volt arra, hogy hatalmát a Kárpát-medencében megerősítse, 1003-ig, más kutatások szerint 1015-ig legyőzte és országrészéhez csatolta az erdélyi és Maros vidéki részeket, azaz Gyula és Ajtony[2364] területeit. Így nem csak hatalmát erősítette meg a Kárpát-medencében, hanem Árpád óta először egyesültek egy központi uralom alatt a magyarok. Ezzel pedig megteremtette a magyarság történelmi túlélésének alapját. Mert egyesülés nélkül a belharcokban és a külső hatalmakkal vívott háborúkban a magyarság minden bizonnyal felmorzsolódott volna, éppen úgy, mint ahogyan kétszáz egynéhány év múlva a kunokkal történt.

Ezért Szent Istvánt méltán nevezhetjük az ország első királyának, még akkor is, ha apja, Géza is esetleg királyi címmel élt. Géza valós hatalma csak országrészére terjedt ki, míg fia hatalma már az egész Kárpát-medencére.

Szent István 1001 augusztusában történt koronázása több kérdést vet fel. Történetesen, hogy milyen ordó alapján történt a szertartás, illetve, hogy mi a lándzsa jelentősége, valamint, hogy ki koronázta meg.

A legfőbb gondot a lándzsa jelenti, mert a német jogfelfogás szerint hűbéri alávetettséget jelöl, tehát alap lehet a német koronaküldésre. Az angol elv alapján álló ordókban nem jelent alávetettséget. Márpedig Szent István uralkodói jelvényei között ott volt a lándzsa, ráadásul Salamon 1058-as koronázása az angol Egbert-ordó szerint történt.[2365] Ebből pedig az következik, hogy hazánkban a XI. században használták az angol ordót.

A koronázás fontos egyházi szertartás volt, így a XI. századi egyházi író, Petrus Damiani még az ötödik szentségként említi. (Valószínűleg az is maradt volna, ha VII. Gergely világuralmi törekvései következtében a pápaság nem lépett volna fel ellene.)[2366] Szent István koronázási szertartásáról biztosan csak annyit tudunk, hogy felkenték és megkoronázták. Az igazi gondot a koronázási palástón és a Szent István pénzein megjelenő lándzsa okozza. Ugyanis a német területeken a lándzsa mint királyi jelvény csak II. Henrik 1002-es koronázásán tűnt fel. Így a kérdés, hogy Szt. Istvánt német módra koronázták-e meg vagy sem? Ha nem német mintát követ, akkor vajon miért tett így?

A király csak az egyházi kenés és koronázás után nyeri el uralkodói hatalmát, csak ezen egyházi szertartással lesz keresztény értelemben is teljes jogú királlyá. Mint minden egyházi szertartásnak, ennek is pontos szertartásrendje volt. Ezek az úgynevezett ordók.

A legrégibb koronázási szabályzat az Egbert, yorki érsek (732-766) pontificaléjabeli angolszász formula.[2367] Újabb kutatások szerint ez az ordó a X. században teljesedett ki, és így Dunston, cantenburgi érsek ordójának is hívják.

"Az Egbert-Dunston formula, igaz, nem beszél egyenesen lándzsáról, viszont az egyetlen szövegezés, mely a lándzsával megfér. Sisak (korona) mellett

---

[2364] Ajtony 1001/20-ben, Vidinben, II. Bazil bizánci császár jelenlétében megkeresztelkedett. J. P. Ripoche: Századok. 1977.

[2365] Gerics József: Az úgynevezett Egbert (Dunston)-ordó...

[2366] Bertényi Iván: A magyar korona története. 55. o.

[2367] Bartoniek Emma: A magyar királlyá avatáshoz. Századok. 1923/24. 247-304. o. 268-273. o.

ugyanis jogart és bakultuszt ad az uralkodó kezébe, mely utóbbit nemcsak a középkori kép-, érem- és pecsétanyag szokta sűrűn felcserélni a lándzsával, de a lehetséges azonosításra még formulás bizonyítékunk is van. Az aquitaniai hercegformula a megfelelő rubrikájában határozottan lándzsát ír elő, a hozzátartozó allokucióban azonban a német formulából kölcsönvett bakuluszát adó szózatot mondatja el a konszekrátorral." A lándzsa így a bakulusznak felel meg.[2368] Az Egbert ordóban szerepel a concordia vagy consenzus. Ez egyhangú választást jelent. A választás után a következő hangzik el: "Benedictio super regem noviter electum". Így a választást egyetlen személy ellenállása is meghiúsítja. Az egyhangúságot, annak jogszerűségét nem csorbítja, ha a beleegyezést erőszakkal csikarták ki.[2369] Szerepel benne az "Adjon neked a mindenható Isten" kezdetű ima, aminek része a "Légy ura a te testvérednek" mondat. Salamon 1058-as koronázásakor hangzott el a krónikák szerint.[2370]

Az Egbert ordónak van akklamációs része: Et dicat omnis populus tribus vicibus cum episcopis et presbyteris: Vivat rex N. in sempiternum. Tunc confirmabitur cum benedictione omnis populus et soculandum principem in sempiternum dicit. Amen. Amen. Amen. (A jumiegesi kódexben az utóbbi mondat helyett: Et veniet omnis populus ad osculandum principem sempiternum etc. áll.) Martene: De antiquis ecclesiae ritibus. II. 599. I."[2371]

Tóth Zoltán ezen utóbbi állítását Bartoniek Emma tagadja.

Felvetődött az a vélemény, hogy kezdetben az egyházi és a világi hatalomátadás nem egyszerre történt, és így kerülhettek világi elemek (kard, lándzsa, stb.) egy egyházi szertartásba. Annyi viszont bizonyosnak vehető, hogy a X. század óta nem képzelhető el külön világi s külön egyházi hatalomba iktatás királykoronázás esetén.[2372]

Az Egbert-ordó sisakja pedig, minden további nélkül, azonosítható a koronával. Szent István Egbert-féle ordóval történő koronázása mellett foglal állást Bertényi Iván már többször idézett művében. Kristó Gyula szerint is hazánkban a XI-XII. században az Egbert-ordót alkalmazták.[2373] Gerics József és Ladányi Erzsébet is ezt támogatja. Gerics József véleményét a következő idézettel is alátámasztja a krónikák alapján: "Áldjad meg Urunk ezt a főpap-fejedelmet". Ez az idézet is része az Egbert-ordónak.[2374] Lényegében Egbert mellett érvel Tóth Zoltán is idézett 1933-as írásában, bár itt meg kell jegyeznem, hogy ő Egbertből mindenáron német ordót akar csinálni.

[2368] Tóth Zoltán: A "gladius divinitus ordinatus". Századok. 1933. 481-517. o.

[2369] Gerics József: Az úgynevezett Egbert (Dunston)-ordó alkalmazásáról a XI. századi Magyarországon. Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról. 243-254. o.

[2370] Bertényi Iván: A magyar korona története. 58. o.

[2371] Századok. 1933. 486. o.

[2372] Uo. 491. o.

[2373] Gerics József: Az úgynevezett Egber(Duncston)-ordó. 243-245. o. jegyzete: Kristó Gy. Század. 1974. 607. o. hivatkozás.

[2374] Gerics József–Ladányi Erzsébet: Szent István királlyá avatása és egyházszervezése Thietmar krónikájában. Magyar Könyvszemle. 1990. 3-4. sz. 92-98. o.

A korszakban három, egymással rokon frank-angolszász/német ordót használtak:

1) Hincmar reimsi érsekét (869),
2) Ratold cirbilei apátét (986+) és
3) az Ethelred (978-1016) koronázásakor használt ordó.[2375]

Ezen ordók szerint pedig nem a lándzsa, hanem a kard a királyi fegyver.[2376] Így igen fontos kérdés, hogy Szent Istvánnak volt-e lándzsája?

Tóth Zoltán kimutatta, hogy a német történetírásban és hazai követőik között gyakran hangoztatott érv, hogy Szt. István keresztény felavatásakor a lándzsa szerepéről a források nem írnak. Szerintük Aba Sámuel és Orseoló Péter lándzsái a német hűbéri igényekkel függnek össze.[2377]

A lándzsa ellenzőinek véleményét legjobban Deér József fejti ki: "Minden jel egyöntetűen arra vall ugyanis, hogy a lándzsa nem tartozott az eredeti, a Szent István-kori magyar uralmi jelvények közé, sőt ily szerephez később sem jutott. Erre mutat mindenekelőtt a hiteles hazai és külföldi hagyományoknak mélységes hallgatása egy ily jelvény létezéséről és alkalmazásáról, ami pedig teljességgel megmagyarázhatatlan volna abban az esetben, ha a lándzsa lett volna a koronának nemcsak teljes jogú, hanem viszonylag súlyosabb jelentésű jelvénytársa." Ha volt lándzsa, akkor annak léte miért veszett ki a magyar hagyományokból? Aba lándzsája nem számít, hiszen annak királyavató voltáról az Altachi Évkönyvek nem írnak. A lándzsa ellenzői szerint Aba lándzsája nem királyi fegyver, hanem csak a seregvezér harci fegyvere. Ennek alátámasztására a Bécsi Képes Krónika leírását használják, ahol Szt. László a mogyoródi csatában mint seregvezér kezében lándzsát tart, amit, miként azt a kérlési csata leírásából tudjuk, a csatában használt is mint fegyvert. Lándzsaellenes érv továbbá, hogy az Altachi Évkönyvek és a magyar hagyomány sem beszél Orseoló Péter 1044. évi koronázásakor lándzsáról. A források csupán csak általánosságban beszélnek itt a királyi jelvényekről. Péter pedig csak 1045-ben kapott lándzsát, mégpedig III. Henriktől hűbéri lándzsát.[2378]

Tehát, a lándzsa nem része a magyar koronázásoknak.

Ha nincsen lándzsa, akkor nem lehet Egbert-ordó sem!

Így csak a német formulák kerülhetnek előtérbe.

Ezt a formációt véli Bartoniek Emma és Győrffy György, stb. Győrffy szerint a mainzi ordó volt használatban.[2379] Widukind 936-ban feljegyezte, hogy I. Ottó koronázásakor (a mainzi ordó szerint) ez hangzott el: "Vedd ezt a kardot... isteni felhatalmazás alapján átadván neked a frankok egész birodalmának teljes hatalma".[2380]

[2375] Bartoniek Emma: Századok. 1923/24. 268-273. o.
[2376] Gerics József: Az úgynevezett Egbert (Dunston)-ordó. 243-245. o.
[2377] Bartoniek Emma: Történeti irodalom. századok. 1931. 168-176. o. 170. o.
[2378] Deér József: Századok. 1944. 19-21. o.
[2379] Kardos József: A Szent Korona és a Szentkorona eszme története. IKVA Kiadó. Budapest. 1992. 8. o.
[2380] Gerics József: Az un. Egbert (Dunstron)-ordó. 243-254. o.

A német minta követői a fellelhető írásos források alapján akarják igazukat bizonyítani. Sajnos Szt. István koronázásáról olyan keveset tudunk, hogy az akkori szertartást valamelyik ismert ordóval asszociálni nagyon nehéz és kényes feladat.[2381]

A német mintát Szt. István koronázása kapcsán legjobban Bartoniek Emma fejti ki. Érvét a Nagy legendára alapozza elsőként, eszerint: "a magyar egyház és nép magyar királynak kiáltotta ki Istvánt, miután fölkenettetett és a királyi méltóság jelvényével megkoronáztatott." Márpedig ez a formula a IX. századtól megvan a francia és német formulában. Így az akklamáció döntő momentum, és mivel a kikiáltás laudatióval történt, ennek előzetes felszólításra kellett válaszolnia. Az akklamáció után már kész is a király: rex appellatur, s az unctio után a koronázás már csak a királyi méltóságot jelentő koronázással, a jelvény átadásával folytatódik. Márpedig a német ordókban is az akklamációt követi a koronázás. Igaz, hogy a Lengyel - Magyar krónika István koronázásakor nem ír az akklamációról. A koronázáson a mise introitusán s a kenésen kívül a befejező hódolatról ír: "post.missam uero...coronatus est". Bartoniek tagadja ezen krónika hitelét, de a békecsók, a kyrie eleison és a Te Deum említésével mégis a német ordót véli alátámasztottnak. Bár a lábjegyzetben ismét elfogadja az említett forrás kuszaságát.[2382] Bartoniek további érve, hogy első eskümaradványaink a germán jogfelfogást tükrözik, miszerint a király nem sértheti senki igaz jogát, legyen az akár saját uralkodói, akár alattvalói birtokjoga, sőt kötelessége mindezek megtartása és megvédése. Lábjegyzetében megjegyzi, hogy ezt II. Endre és V. István korától kezdve alkalmazzák.[2383]

A német mintát követők hirdetik, hogy Egbert nem alkalmaz akklamációt,[2384] pedig a Nagy legenda erről ír. Bartoniek Emma 1936-ban már így írt: Az "esetek arra mutatnak, hogy ha Aba Sámuel és III. Endre kivételével a Szent István-nemzetség uralma alatt királyválasztás nem is volt, s az alattvalóknak az utód kijelölésében normális körülmények között szavuk nincsen is, mégis felelősnek érzik magukat a jog érvényre juttatásáért."[2385]

Ha ez így igaz, akkor az akklamáció csak jelképes, így akár el is maradhat. Még ugyanezen évben az akklamáció védelmében lépett fel. Támadja Tóth Zoltán azon állítását, miszerint az Egbert-ordóban is van akklamáció, mégpedig éppen olyan, mint amilyenről Szent István legendái írnak. Ez a rész a: "vivat rex, stb." Bartoniek E. elismeri, hogy ez jellemző része Egbertnek, de szerinte ott mást jelent, mint Szt. Istvánnak a német forma szerint előírt, kérdésre adott helyeslő, tehát választást pótló, kreáló erejű királlyá való kikiáltása. Az angol éljenzés a szertartás végén a már kész királynak járó hódolat.[2386]

[2381] Tóth Zoltán: Százados. 1933. 487. o.
[2382] Bartoniek Emma: Századok. 1923/24. 246-250. o.
[2383] Uo. 252-253. o.
[2384] Tóth Zoltán: Századok. 1931. 174. o.
[2385] Bartoniek Emma: A magyar királyválasztási jog a középkorban. Századok. 1936. 359-406. o. 367. o.
[2386] Bartoniek Emma: Századok. 1936. 481-496. o. A királyi hatalom eredetéről. 481. o.

Felmerült még a német koronázás védelme érdekében, hogy az azért történt német minta szerint, mert Vecelin lovag Szt. Istvánt karddal övezte fel. Csakhogy mindez 997-ben, nem pedig 1001-ben történt. Nem koronázási aktus, hanem lovaggá avatás alkalmával. Lovagi hadat csak lovag vezethet. (Lásd Arthur legendakör.)

Jómagam Egbert mellé állok. Mégpedig azért, mert a krónikákból a koronázási ordó így is, úgy is magyarázható. Erre jó példa a Nagy legenda akklamációs része. De ide tartozik az Altachi Évkönyvek tudósítása is. Az Évkönyvek szerint Vazul megvakításának oka, hogy ellenezte Péter királlyá tételét így: "non consensit". Ez pedig Gerics József szerint Egbert concordia vagy consensus gyakorlatát támasztja alá.[2387] Hazánkba kerülését pedig Berényi I. úgy látja, hogy I. Ottó felesége az angolszász Edith hercegnő, majd királyné kíséretében lévő papok hozhatták Németországba, és onnét kerülhetett át hazánkba. Például a bajor lovagokat kísérő papok által, vagy Gizella kísérete által, stb. Megjegyzendő, hogy Egbert a XII. századi Lengyelországban is ismert.[2388]

Salamon 1058-as koronázásakor a kard a hercegség jelképe, lásd a várkonyi jelenetet. 1078-ra a helyzet megváltozhatott Kristó szerint, mert ő a krónikákból már a koronát véli a hercegség jelvényének egy hercegi korona formájában. Az viszont biztos, hogy Kálmán király korában már a kard volt a király fegyvere: Törvényének bevezetője így szól; "nem ok nélkül visel a király kardot".[2389]

Egbert mellett érvel Szt. István 1031-ben elkészült ún. koronázási palástja, amin a király fején korona, kezében országalma és lándzsa van. Egbert mellett szólnak Szt. István pénzeinek veretei is.[2390]

Véleményem szerint az angol mintát támasztja alá Aba Sámuel lándzsája is. Furcsa, hogy a Lengyel - Magyar krónika kuszaságát elfogadjuk, de a Nagy legenda esetében ez fel sem merülhet. Megjegyzem továbbá, hogy a Nagy legenda akkor íródott, amikor Kristó szerint már változás állhatott be a felségjelvények értelmezésébe. A leginkább elfogadott mai nézet szerint a Nagy legenda 1077-1083 között íródott.

Az Egbert-ordó mellett szól az is, hogy Szt. István hatalma nem a német birodalomból fakad, mint ahogyan azt kimutattam. Így elfogadható, hogy már koronázásának módjában is kifejezte különállását a német császárságtól. Egbert alkalmazása Szt. István függetlenségét támasztja alá.

Már csak az maradt hátra, hogy ki koronázta meg első királyunkat. A katolikus egyház állásfoglalása az, hogy 1000-ben Esztergomban Domonkos az első esztergomi érsek koronázta meg.[2391] Az esztergomi érsekek sora pedig így alakult:

Domonkos 1000-1002,
Sebestyén 1002-1007,

[2387] Gerics József: Az úgynevezett Egbert (Dunston)-ordó. 243-254. o.
[2388] Berényi Iván: A magyar korona története. 59. o.
[2389] Uo. 60. o.
[2390] Kovács László: A nagyharsányi kincs és Szent István Dénára. Századok. 1995. 1076-1104. o.
[2391] Dr. Török József: Szent István tisztelete. 20. o.

Anasztáz (Asztrik) 1007-1036.[2392]

Mindez a jelenlegi leginkább elfogadott álláspont, aminek kialakulása Pauler Gyula és körének munkásságához kapcsolódik. Csakhogy Pauler kortársa, Karácsonyi János kanonok mindezt kétségbe vonta. Érveit érdemes bemutatni, mivel igen elgondolkodtatóak. A legnagyobb problémát Asztrik és Anasztáz egymáshoz való viszonya jelenti. A probléma megoldása Karácsonyi szerint Szent Adalbert életirataiban rejlik. Az iratokban két minket érdeklő személy szerepel, úgymint Rabla és Asztrik. Rabla Szt. Adalbert iskola- és tanulótársa volt. Vagy talán több is, mert néhol kettőjük viszonyát a "Pappas suus" szavak jelölik, ami oktatót is jelölhet. Rabla 996-ban Magyarországon volt már, mert Szt. Adalbert ide küldött neki levelet. Brúnó szerint Rabla hazánkban szerzetes volt. Szt. Istvánnak pannonhalmi alapítóleveléből ismerjük, hogy ebben az időben csak a pannonhalmi kolostor létezett hazánkban. Rabláról tudjuk, hogy Csehországban előzőleg az ország követe volt, később pedig közbenjárója. Tekintélye hazánkban is nagy volt, mert Szt. Adalbert egyenesen a királynéhoz fordult, hogy számára engedélyt kérjen arra, hogy hazánkat elhagyhassa. Az ország elhagyása királyi engedély nélkül is végbe mehetett volna. Ellenben Rablát a pannonhalmi apátnak is el kellett volna engednie. Szt. Adalbert életirataiból nem értesülünk arról, hogy az apátnak is írt volna. Ha a királynénak írt, de az apátnak nem, abból az következik, hogy Rabla igen előkelő helyet foglalt el hazánk egyházi életében, sőt, hogy ő volt Pannonhalma első apátja. Igen ám, de a pannonhalmi alapítólevél szerint a Márton-hegyi rendház első apátja Anasztáz volt. Ebből az következik, hogy Rabla és Anasztáz egy és ugyanazon személy. Mindez már Dabravius és Hugo Menardus régi íróknak is feltűnt. Hogyan lett Rablából Anasztáz? "A X. század végén élő német és olasz származású szerzetesek füleiben oly különösen hangzottak a szláv és magyar nevek, hogy bár Szent Benedek szabálya nem rendelte el, mégis megváltoztatták a szerzetbe lépő magyar vagy szláv nevét. Így pl. Szent-Adalbert testvére Radzinból Gaudentius, a cseh fejedelem testvére Stracvasból Christianus lett." Rabla neve a szerzetbe lépés után erre az analógiára lett Anasztáz. Ha Rabla ugyanaz, mint aki Anasztáz, akkor feltételezhetjük Rabla 996 előtti Csehországbeli hivatalát is. XV. János pápa 993. évi május 31-i levele a brewnowi monostor apátját Anasztáznak mondja. Eszerint Rabla 993 májusától 995. szeptember 27-ig biztosan brewnowi apát volt. Így érthető, hogy hazánkban is apát lehetett.[2393]

A minket érdeklő másik főpap Asztrik. Szt. Adalbert Rómában töltött időszakában történt, hogy udvari papja Asztrik (eius clericus) feddőleg és dorgálólag lépett fel ellene, majd utóbb ezt megbánta.[2394]

Mivel Rabla és Asztrik is Szt. Adalbert életiratában tűnnek fel mint a prágai püspök közvetlen barátai, röviden szólni kell Szt. Adalbert életéről. Szt. Adalbert 955 után született egy cseh főúri családban. 983-ban prágai püspök lett,

[2392] Szentpétery Imre: A kronológia kézikönyve. Könyvértékesítő Vállalat. Budapest, 1985. 101. o.

[2393] Dr. Karácsonyi János: Kik voltak az első érsekek? Századok. 1892. 23-40., 131-138., 201-212., 201-203.

[2394] Uo.

majd 989-ben Rómába menekült. 994-ben ismét Prágában élt, de onnét hazánkon át kénytelen volt ismét Rómába menekülni. Innét Franciaországon át Németország érintésével Lengyelországba ment. A Visztula melletti pogány poroszok térítése közben 997-ben vértanúhalált halt.[2395]

Az életirat Asztrikját a régi iratok Ascheriknek írják. Asztrik germán eredetű név (pl.: Frederich, Henrich, Hartvich). A régi Frideric-ből Friderik lett, éppen úgy az e kiesésével Ascheric-ből Aschrik, Askrik vagy Asztrik lett. Történetírásunk több német és frank férfit ismer, aki az Asztrik névre hallgatott. A jelenlegi elfogadott nézet szerint Asztrikot másképpen Anasztáznak nevezik. Csakhogy, mint már írtam, Anasztáz Rabla másik, ha úgy tetszik, a szerzetesi neve. Míg Asztrik német származású, addig Rabla a neve alapján szláv. Mások megpróbálták Asztrikot és Rablát, és így Anasztázt is egy személlyé egyesíteni. Kérdés, lehet-e Asztrik Rablával azonos? Hogy juthatott Rabla az Asztrik névhez? Mivel Rabla bérmálása után is Szt. Adalbert kéziratiban szláv hangzású nevén szerepel, nevét ekkor nem változtatta meg. Vagy a szerzetbe lépéskor vette volna fel? De ekkor latinos hangzású nevet választhatott volna: pl.: Gaudentius, Bonifacius vagy éppen a már említett Anastasius vagy Anasztáz nevet. Tehát valószínű, hogy Rabla nem azonos Asztrikkal, legalább is a nevek alapján feltételezhető. A két személy azért sem lehet azonos egymással, mert, Szt. Adalbert életirata Asztrikot "clericus eius"-nak írja, azaz udvari papjának, míg Rablát "clericus"-nak és "pappas"-nak nevezi, azaz egyszerű papnak és tanítójának. Az életiratok segítségével azután a két szerzetes élete nyomon követhető. Eszerint Asztrik Rómából Szt. Adalbertet elkísérte Szászországba, onnan pedig Lengyelországba 995 végén, 996 elején. Lengyelországban Szt. Adalbert Asztrikot a Posentől nyugatra lévő mesertzi monostor apátjává nevezte ki. Ezen idő alatt Rabla-Anasztáz 996-ban pannonhalmi apát lett.

Asztrik hazánkban 998/999-ben tűnik fel a pécsváradi alapítólevél tudósításából következőleg, úgy, mint a monostor első apátja. Így hazánk két első főpapját és azok tisztségét sikerült azonosítani.

Eszerint: 1) Rabla-Anasztáz 996-tól pannonhalmi apát.
2) Asztrik 999-től pécsváradi apát volt.

Ez a két apát a bambergi püspökség irataiban már érsekként köszön vissza. 1007-ben Szt. Henrik császár a bambergi püspökség megerősítése végett Frankfurtban zsinatot hívott össze. Itt vett részt Anastasius, a magyarok érseke. A bambergi székesegyház 1012. május 6-án történt felszentelésénél pedig Aschericus, magyar érsek volt jelen. A kérdés az, hogy Rabla-Anasztáz és Asztrik melyik érseki székben ült. A bambergi iratokból arra lehetne következtetni, hogy mindkettő esztergomi érsek volt. Egyesek ezen iratok alapján vélik Asztrikot egyezőnek Anasztázzal. Csakhogy a bambergi iratok nem mondják ki, hogy valóban esztergomi érsekek, mert abból, hogy "Ungarorum archieoiscopus ss(subscripsi", ez nem következik. Az iratok csak annyit mondanak, hogy a magyarok püspökei, avagy érsekei. Karácsonyi szerint az "Ungarorum" szó a bambergi iratokban jelzőként szerepel, éppen úgy, mint Luithprandnál, ahol

[2395] Árpád-kori legendák és intelmek. 193. o.

Dursac és Bugát magyar vezérek az "Ungarorum reges" címzést kapták. Ugyanígy Adalbert, Szt. Henrik életírója Lél és Sur magyar vezéreket "reges eorum Ungarorum"-nak írja. IX. Leó egyik levelében pedig ez áll: "Georgio Colociensis ecclesie Ungarorum Archiepiscopo". 1012-ben a magyaroknak két érseke volt. Mi bizonyítja ezt? A bizonyíték Szt. Emmerán életrajzának Arnold által készített előszavában van. "Azután szerencsés úton harmadik Pannonia földjére értem. Itt Anasztáz érsek másoknál emberségesebben fogadott és barátságosabban beszélt velem". Anasztáz ekkor kiigazítja Szent Emmerám életiratát. Még mielőtt az évet firtatnánk, mármint, hogy hányban történt mindez, fel kell tenni a kérdést, hogy Anasztáz honnét ismerte Szt. Emmerám történetét annyira, hogy életrajzát elbírálhatta. A kérdésre választ kaphatunk, ha feltételezzük, hogy Anasztáz nem más, mint Rabla. Szt. Emmerám volt a legelső regensburgi püspök. Csehország pedig 975-ig a regensburgi püspökséghez tartozott. Kezdetben Szt. Emmerám volt Csehország védőszentje. Mi sem természetesebb, hogy egy cseh pap ismerje a szent történetét: Arnold szerzetes magyarországi útja. Karácsonyi a fent idézett életiratot forráskritikai elemzés alá vette, és arra a következtetésre jutott, hogy a szerzetes magyarországi útja 1015-1023 között történhetett. Karácsonyi szerint az életirat nyomán valószínűsíthető, hogy Anasztáz esztergomi érsek volt. Ezt támasztja alá a pécsváradi alapítólevél, melyben Asztrik kalocsai érsekként szerepel, aki korábban, a monostor alapításakor annak apátja volt. Eszerint Asztrik 1015-ben kalocsai érsek volt. Ezt támasztja alá Szt. Adalbert harmadik életirata is: "Azoknak a szerzeteseknek (meseritzi monostor) kormányzására azon Asztrikot rendelé apátul, aki később sobottini érsekké szenteltetett föl". A XII. század írói a t és c betűket egyformán írták. Így a Sobottin olvasható Soboccinnak is. Erre a névre hazánkban csak egy érsekség neve hasonlít, mégpedig a kalocsaié Colociensis formában. 1050-ben Widricus apát Kalocsát Colocinnak írta.

Így kimondhatjuk, hogy:

1) Rabla-Anasztáz 996-tól pannonhalmi apát, 1006/7-1015/1026 között pedig biztosan esztergomi érsek volt;
2) Asztrik 996-ban mesertzi apát, 998-ban pécsváradi apát, 1012-ben pedig már kalocsai érsek lett.[2396]

Meg kell azonban jegyeznem, hogy a pannonhalmi alapítólevelet a kutatók hamisítványnak, vagy legalábbis utólag kibővített műnek tartják.

Szekfű Gyula már többször idézett művének 202-208. oldalán szintén azt a nézetet vallja, miszerint Anasztáz esztergomi, Asztrik kalocsai érsek volt. Azonban ő tagadja Rabla és Anasztáz azonosságát. Véleménye szerint Anasztáz csak 1001 tavaszán jött hazánkba, és Rabla 1004-ben is kimutatható hazánkban.[2397]

Anasztáz-Asztrik különbözősége ellen lépett fel Pauler Gyula és követőinek tábora. Szerintük a két személy egy és ugyanaz. Legfőbb forrásuk Hartvik. A

[2396] Dr. Karácsonyi János: Századok. 1892. év. 203-210. o. Rabla szerinte pécsváradi apát, Paulert követi ezen nézetével.
[2397] Szekfü Gyula-Hóman Bálint: Magyar Történet. I. 201-202. o.

legendában ez áll: "...Asztrik püspököt, kit más néven Anasztáznak mondanak.....". Hartviknál Asztrik kalocsai érsek lett.[2398] Megjegyzendő, hogy a Nagy legenda Asztrikot esztergomi érsekként ismeri.[2399] Pauler és köre a bambergi iratokat is azonosságuk melletti érvként hozza fel, hiszen mind a kettő a magyarok érseke. Csakhogy hogyan lehet egyszerre valaki esztergomi és kalocsai érsek is, ráadásul mindkét érsekség első érseke? A kérdés könnyen megoldható, ha feltételezzük, hogy Hartvik téved, és a két személy nem azonos. Így Karácsonyi feltevése helytállónak tűnik. Persze a kérdés nem ilyen egyszerű, hiszen Hartvik Esztergom élére - abból kiindulva, hogy Asztrik kalocsai érsek - Sebestyént helyezi. A legenda a következőkről tudósít. Szt. István egy Sebestyén nevű szerzetest emelt püspökké, akit egyben az esztergomi egyházmegye (érsekség) kormányzásával is megbízott. Ez a Sebestyén érsek három évre átmenetileg vak lett, és vaksága alatt Asztrik, kalocsai érsek helyettesítette. Asztrik ekkor még csak püspök, és Kalocsára való visszatértekor lett érsekké.[2400]

Hartvik ugyan magyarázatot ad arra, hogy Asztrik miképpen lehetett kalocsai és esztergomi érsek is, de mi ezek után sem vehetjük Asztrikot azonosnak Anasztázzal. Mégpedig a bambergi közlemények miatt, ahol Anasztáz és Asztrik is érsekként szerepel. Ugyanis elég nehéz elképzelni, hogy az amúgy hitelesnek tekintett iratok éppen a magyar érsek nevét tévesztenék el. A magyar, de talán egész Európa történelmében sincs olyan püspök, aki püspöksége alatt a nevét megváltoztatta volna. (Megjegyzendő, hogy Hartvik egyértelműen mondja, hogy Asztrik csak Kalocsára való visszatértekor lett érsek, így esztergomi tartózkodása alatt csak püspök volt mint érseki kormányzó. Tehát nem volt esztergomi érsek!)

Ezek után eldöntendő kérdés, hogy a Nagy legenda vagy Hartvik hiszi helyesen Asztrik érseki székhelyét. Mármint, hogy Esztergom vagy Kalocsa. Fel kell tenni, hogy Hartvik tudja jól, de egyben igazat ad a Nagy legendának is avval, hogy Asztrik egy időben helyettesítette az esztergomi érseket.

Így az esztergomi érseki széket betöltők névsora eddig imigyen alakult:

Sebestyén érsek 1001-
Asztrik kalocsai püspök, érseki helynök,
Sebestyén érsek - 1007 előttig,
Anasztáz érsek 1007 előttől 1036-ig.

Csakhogy a kérdés még így sem oldódott meg, mert a pannonhalmi (kétes hitelű) alapítólevél alapján egyesek Domonkost vélik az első esztergomi érseknek. Az alapítólevél ezt állítja: "a somogyi fölkelés alkalmával a király egyik segítője Domonkos érsek volt."[2401] Csakhogy a kiváltságlevélből nem tűnik ki, hogy melyik érseki széket töltötte be és mikor. Domonkos esztergomi érsekségét vallja Hóman - Szekfű, és ez a ma leginkább elfogadott nézet. Így úgy tűnik, hogy ő volt az első koronázó püspök.[2402]

[2398] Árpád-kori legendák és intelmek. 39. o. (Hartvik)
[2399] Uo. 26. o. (Nagy-legenda).
[2400] Uo. 41. o. (Hartvik) Bakonybél-i apátság alapítólevele.
[2401] Dr. Karácsonyi: Századok. 1892. év. 211-212. o.
[2402] Szent István tisztelete. 20-21. o.

Domonkos első esztergomi érsekségére alig marad idő, ha elfogadjuk Hartvik már idézett tudósítását Sebestyénről. Ismeretes, hogy 1006/7 fordulóján a bambergi iratok szerint Anasztáz már esztergomi érsek volt. Azt is tudhatjuk, hogy Sebestyén vaksága előtt egy ideig már ült Esztergom trónusán, és arról is tudomásunk van, hogy vaksága után is érsek volt még. Hartvik előadása szerint pedig 3 évig volt világtalan. Továbbá azt is ismerjük, hogy Szt. Istvánt 1001 augusztusában koronázták meg. Ezen a véleményen volt Karácsonyi, de Borovszky Samu is 1910-ben.[2403] Szt. István legendái pedig az esztergomi érsekség alapítását a koronázás utánra teszik. Továbbá egyháztörténetből tudható, hogy érsekséget csak meglévő egyházszervezetre lehet alapítani. Például az 1000-ben alapított gnieznói érsekség alá tartozik a krakkói, wroclawi és kolobrzegi püspökség, stb.

Tehát Esztergom alapításakor néhány évig még csak püspökség volt. Márpedig Domonkost érseknek írják. Szt. István egyházszervezéséből ismerhetjük, hogy 1009-ig alapítja meg az esztergomi, győri, egri és 1009-ben a pécsi egyházmegyét. Veszprémet is ekkor alapíthatta, de feltehető, hogy Veszprémben folyamatosan volt térítő püspök.[2404] Egy püspökség megalapítása pedig időt vesz igénybe, mert fel kell építeni a templomokat, és azokba papokat kell találni.

Most nézzük meg, hogy ezek után Domonkos lehetett-e első az esztergomi érsekek sorában! Esztergom alapítása 1001. augusztus. 1006-ból kivonjuk Sebestyén vakságának 3 évét, és 1003-hoz jutunk vissza. Ismeretes, hogy Sebestyén vaksága előtt már érsek volt, így 1002-höz juthatunk el. Így Domonkosnak alig jutna 6-7 hónap. Ráadásul ekkor az esztergomi érsekség valószínűleg csak püspökség volt. Ezt erősítheti meg Asztrik második római útjának emléke, amikor is a már meglévő püspökségek elismerését kérte, és érsekség felállítását szorgalmazta.[2405] Mindebből következik, hogy ha Domonkos csakugyan érsek volt, nem lehetett első az esztergomi érsekek sorában. Domonkos viszont érsek lehetett 1036-1046 között. Ekkor ugyanis nem ismerjük az esztergomi érsek nevét. De az sincs kizárva, hogy esetleg kalocsai érsek volt. Ezek fényében az érsekségek betöltése így alakulhatott:

Esztergom	***Kalocsa***
Sebestyén püspök 1001-1003. (érsek), Asztrik kalocsai püspök, érseki helynök 1003-1006., Sebestyén érsek 1007 előttig, Anasztáz érsek 1007 előttől 1036-ig, domonkos érsek 1036-1046 körülig.	Asztrik püspök 1002-1006, majd érsek 1006-tól.

[2403] Dr. Borovszky Samu: Magyarország vármegyéi és városai: Esztergom vármegye. Dovin Művészeti Kft. Budapest. 1989 (reprint kiadás) 1970.
[2404] Szent István tisztelete 21. o.
[2405] Uo. 20. o.

A forrásokat tanulmányozva kitűnik, hogy Anasztáz, Asztrik és Sebestyén szerzetespap volt, mielőtt püspök lett volna. Mint kimutattuk, Domonkos nem az 1010 előtti püspökök sorába tartozott. Kimutatható, hogy Szt. Adalbert 996-ban vagy előtte nem szentelt hazánkban püspököt. Szent Gellért pedig csak 1030-ban vált püspökké. Szent Mór életrajzából értesülünk arról, hogy szerzetes papból lett püspök.[2406] Mindezek után a kérdés az, hogy ki szentelte fel az első magyar püspököt, avagy, hogy ki volt hazánk első püspöke? A keresztény fejedelemnek jogában áll ugyan a püspökök beiktatása püspökségükbe, de püspököt nem szentelhet. Püspököt csak püspök szentelhet fel. A korban pedig leginkább érsekek szentelték a püspököket vagy a pápa. Csakhogy a korszak forrásai nem tudnak arról, hogy a pápa 1000 körül magyar püspököt szentelt volna. A kérdés így továbbra is áll, mármint, hogy ki szentelte fel első püspökünket? A kérdésre választ nem tudunk adni. Pedig fontos lenne, mert koronázni csak püspök koronázhat. Feltehető, hogy első püspökünket külhonban szentelték fel, és Veszprémben volt térítő püspök. Valószínűleg az apátok jelenlétében ő végezhette el Szt. István koronázását.

Így sem Sebestyén, sem Anasztáz nem volt koronázó főpap. De Asztrik kalocsai püspök-érsek sem.[2407] Persze mindez újabb kérdést vet fel. Mármint, hogy honnét ered az esztergomi érsek koronázási joga? Erre a kérdésre azért lehet választ adni.

A magyar királyi hatalom eredetének kérdését egyértelműen lezárja az Anjou Károly (Károly Róbert) megkoronázása körül kialakult jogi és formai problémakör. Az Árpád-ház kihalása, 1301. január 14-e után – most nem kívánom tárgyalni a Crouy és Crouy-Chanel család leszármazását – a magyar főurak a megüresedett trónra maguk hívták meg Premysl Vencelt (1301.08.27-1305.10.09), majd Wittelsbach Ottót (1305.12.06-1307/1312) mint az Árpád-ház leányági leszármazottjait. Testték ezt akkor, amikor a harmadik trónkövetelő, a szintén Árpád-házi ősökkel bíró Anjou Róbert a pápa támogatásával már 1300 augusztusában megérkezett Spalatóba. Az Anjou trónjelöltet 1301 őszétől Boccasini Miklós, VIII. Bonifác pápai legátusa is segítette Magyarországon. A pápa célja, hogy Szent Péter trónjának birtokosa legyen a döntőbíró a magyar trón betöltésének kérdésében. A pápa a trónutódlás kérdésébe erőszakosan is beavatkozott, mikor 1303.05.31-én kibocsátott bullájában Anjou Károlyt nyilvánítja ki a magyar trón jogos tulajdonosának. De mire ment a pápa az erőszakos beavatkozásával? Lényegében semmire, mivel Anjou Károly 1301 tavaszán Esztergomban a Szent Koronával történt koronázását a magyar rendek nem ismerték el. A koronázás érvénytelen volt, mert az nem Székesfehérváron történt és Bicskei Gergelyt, választott esztergomi érseket (1298/1299-1303) a pápa nem erősítette meg, mivel kinevezése ellen több magyar főpap is szót emelt, továbbá, mert a koronázás nem a Szent Koronával történt.

[2406] Rosty Kálmán S. J. : Magyar szentek legendái. Szent - Korona Társaság. Budapest. 1996 (1906-os kiadás reprintje) 194-196. o.

[2407] Egyes kutatók 1030-ra teszik a pécsváradi apátság alapítását. Így ott Asztrik nem lehetett apát. Asztrikot pannonhalmi apátnak vélik. (Asztrik=Anasztáz elmélet) Szent István Tisztelete. 21. o.

Vencel 1301-es koronázása azért volt érvényes, mert az a Szent Koronával történt, helye Székesfehérvár, és érvényes esztergomi érsek hiányában a koronázást a kalocsai érsek végezte el. Itt most nem kívánok kitérni a királyi inveszti-túrajog körüli kérdésre.

Megjegyzendő, hogy Ottó koronázása szintén nem volt jogszerű, mivel bár a korona és a koronázás helye szabályszerű volt, a koronázást a veszprémi és a csanádi püspök végezte el.

Gentilis de Monteflorum, azaz Gentile Portino Montefiore bíboros, pápai legátus 1308-tól kezdve támogatta VII. Kelemen pápa megbízásából az Anjou trónigényt. Gentilis 1308. 11. 27-én a pesti országgyűlésen majdnem végzetes hibát követett el, amikor Anjou Károly érdekében avval próbált Károlynak tekintélyt szerezni, hogy, „az ország koronáját Magyarország első uralkodója, Szent István a pápa által felszentelve kapta", amivel lényegében azt akarta mondani, hogy a pápa döntőbíró a magyar trónbetöltés kérdésében. „Gentilis e szavait hallgatva az „ország szabadsága védelmének címén a bárók és a nemesek között morgolódás támadt….ami a követ úr fülét is megütötte, tudniillik, hogy nem akarták, s nem is állt soha szándékukban, hogy a római egyház vagy annak nevében maga a követ úr az említett ország számára uralkodóról bármilyen formában is gondoskodjék, de azt már jónak látták, hogy azt, akit ők a királyság régi és bevált szokása szerint királynak meghívtak és elfogadtak, az említett követ úr a római egyház nevében Magyarország valódi királyának megerősítse."[2408]

Ennek ellenére a pápai legátus által kieszközölt 1309. 06. 15-i budai koronázást a magyar nemesség ismét nem ismerte el. Ennek oka, hogy a koronázás nem a történelmi koronázó városban történt, a király fejére pedig a Szent Korona helyett a Szent István király fejereklyetartóján lévő koronát tették. Pedig a koronázáson részt vett a pápai legátus is, kvázi a koronázás a pápa akaratát fejezte ki.

Anjou Károlyt (Károly Róbertet) végül csak 1310.08.27-én sikerült érvényesen megkoronázni Székesfehérváron, a Szent Koronával, Tamás esztergomi érsek (1305-1321) által.

Miért fontos számunka a magyar királyi hatalom kérdésének megállapítása terén az 1301-től 1310-ig terjedő időszak? Azért, mert itt többszörösen is felmerül a koronázás jogszerűségének a kérdése, továbbá, mert a trónharcokba a pápai udvar jelentősen belebonyolódott. Mint kitűnik, ugyan Gentilis próbált a pápai koronaküldéssel érvelni, de érveit a magyar rendek azonnal elvetették. Ha valódi érv lett volna az egykori pápai koronaküldés, akkor azt Gentilis megpróbálta volna valamiféle oklevéllel megerősíteni. Ha bármi tényleges alapja lett volna, akkor lett volna megfelelő oklevél, hiszen a középkorban az egyik legfőbb oklevél-hamisító udvar épp a Vatikán volt. Itt mindig lehetett okleveleket szerkesztetni a pápa igényeinek megfelelően, lásd például a constantinusi adománylevelet (*Donatio Constantini*). De annyira gyenge Gentilis felvetett jogigénye, hogy az Anjou trónjelölt kedvéért sem került elő az érvelést alátámasztó oklevél. A

[2408] Kristó Gyula: Csák Máté 128. oldal.

hamis Szilveszter-bulla Karácsonyi János kanonok-történész kutatásai szerint csak a XVII. században készült, és 1644-ben bukkant fel.

Fontos, hogy a pápai legátus, és általa a pápai hatalom a magyar trón betöltése terén semmiféle jogerővel nem bírt. Erre igen jó példa Anjou Károly 1301-es és 1309-es koronázásának jogerőtlensége. A magyar rendek 1308-as reakciója is beszédes, mármint, hogy fellépnek a pápai beavatkozás ellen, tehát nem fogadják el azt, hogy a magyar királyi hatalom a pápától ered.

A fentiek fényében, miért is fontos, hogy a magyar királyt jogszerűen koronázzák meg? Miért nem lehet más koronával koronázni, mint a Szent Koronával? Azért, mert csak és kizárólag a Szent Korona képviseli hazánk nemzeti függetlenségét, mivel az általa közvetített és képviselt hatalom nem függ egyik világi és egyházi fejedelem akaratától sem. Isten akaratából magyar király a magyar király. Miért szükséges, hogy ha van, akkor az esztergomi érsek végezze el a koronázást? Ennek oka, hogy az első koronázás helyszíne Esztergomban történt, tehát a koronázó főpap személye által visszautalás történik az első koronázásra. És miért fontos a helyszín, avagy, hogy a koronázás Székesfehérváron történjen? Azért, mert ott van (volt) eltemetve Szent István király, aki megteremtette a független magyar királyi hatalmat. A három jogbiztosítás adja egységesen azt, hogy a magyar király, elődeinek hatalma által váljék szuverén uralkodóvá.

Jelen írásom után a Magyar Szent Korona eredetéről vallott általános nézeteket is felül kellene vizsgálni. Annál is inkább, mert e téren a koronázási palástot nem lehet perdöntőnek tekinteni. A koronázási palástón lévő Szent István ábrázolás azért nem perdöntő, mert azon kutatók, akik azt a nézetet képviselik, hogy a Magyar Szent Korona két részből áll, azt feltételezik, hogy a két rész egyesítése III. Béla uralkodása alatt történt 1172-1196 között. Tehát Szent Istvánnak nyitott koronája volt szerintük. Igen ám, de egészen 1464-ig magyar uralkodói pecséten nem jelenik meg a zárt korona. Ebből pedig az következik, hogy a királyi ábrázolások során nem volt szükséges az adott uralkodói jelkép, a korona pontos ábrázolása. Ebből pedig az következik, hogy Boldog Gizella királynénak sem kellett az élethű ábrázolásra törekednie akkor, amikor férje ábrázolását elkészítette. A Szent Korona eredetéről Csomor Lajos könyvei mondanak igen sok új adatot. Csomor és kutatótársai mint ékszert vizsgálták a koronát. Hogy készült, miképp érvényesül az aranymetszés szabálya. A zománcképek készítése és kora hogyan egyeztethető a korona többi részével, stb. Külön kutatták a Szent Korona jelképrendszerét, az azon megjelenő vallási világképet.

Tanulmányom rövid összegzése

Dolgozatom első részében a pápai és császári koronaküldés lehetőségeit jártam körül. Forrásokra hivatkozva, a történelmi hátteret megvizsgálva arra a megállapításra jutottam, hogy jelenlegi ez irányú elméleteink nem felelnek meg

az adott kor jogfelfogásának. Bebizonyítottam, hogy a pápa nem adhat az adott korszakban szuverén fejedelmi jogot, mivel a császár hűbérese. A fejedelmi jogok osztogatása pedig császári jog. Egy hűbéres nem birtokolhatja hűbérura jogait, mert a hűbérura ellenállásába ütközik. Mivel a pápai trón igen ingatag volt ez időben, egyetlen pápa sem kockáztathatta meg a harcot a császárral. Császárt mondok akkor is, amikor csak német király volt, mert a császári jogokat lényegében a német király császárkoronázása előtt is gyakorolhatta. Mindezekből adódóan a pápától a magyar királyi hatalom nem eredhetett.

Továbbá bizonyítottam, hogy III. Ottó császár olyan politikát folytatott, amely nem tette lehetővé, hogy tőle szuverén királyi hatalmat nyerhessen Szt. István. Márpedig első királyunk szuverén uralkodó volt.

III. Ottó uralkodását elemezve, kimutattam, hogy a császár olyan belpolitikai helyzetbe került, hogy hazánk ügyeibe beleszólási lehetősége nem lehetett. Ugyanezen időben pedig a másik császárság, azaz Bizánc is le volt kötve a szlávok elleni hadjáratok által. Így olyan külpolitikai helyzet alakult ki, amikor Magyarország belügyeibe egyik főhatalom sem tudott beavatkozni. Így Szt. István, kihasználva a külpolitikai helyzetet, saját hadseregére támaszkodva, engedve bajor és német környezetének, *királlyá koronáztatta magát. A koronázás 1001. augusztus 15-23 között történhetett.*

Szent István nem volt egyedüli cselekedetével Kelet-Európában. Mindezt kimutatom Lengyelország, Szerbia, stb. viszonylatában.

Első királyunknak nem csak koronázása pillanatában volt szerencséje a külpolitikai helyzettel, hanem uralkodása első 10 évében is. Így alkalma nyílt hatalma megszilárdítására a Kárpát-medencében. Igaz, hogy a magyar szuverén királyság Aba Sámuel és Orseoló Péter harcaiban majdnem elveszett, de a helyzetet végül az 1046-os Vata-lázadás, és az ennek nyomán hazatérő Árpád-házi hercegek megmentették. Vata lázadása nélkül hazánk német hűbéressé vált volna.

Dolgozatom másik felében megállapítom, hogy Szt. István koronázó püspöke egyértelműen nem nevezhető meg. Viszont feltételezhető, hogy neve nem maradt az utókorra, és külhonból jött hazánkba. Itt székhelye pedig Veszprémben lehetett.

Tudom, hogy írásom ellen fel lehet hozni, hogy régi kutatási eredményeket használok fel, de a mai eredmények is ezekre alapulnak. Tisztában vagyok avval, hogy most felvázolt elméletem a mai érvényes nézetekkel szögesen szemben áll. Viszont a történelem kutatásakor minden feltételt figyelembe kell venni. Én a kor jogi és külpolitikai helyzetét vizsgálva jutottam a most leírt eredményekre. Ezeket a tényezőket pedig eddig nem vizsgálták, vagy nem kaptak megfelelő publicitást. Tudom, hogy egy közel 1000 éves hagyomány igen erős szokásjoggal bír, és jelentős politikai erőt is képezhet.

A történelem kutatóinak igen nehéz a helyzete a "tekintély" ellenében, de a feladata a tények feltárása, vagy legalábbis azok feltárásának megkímélése.

Irodalomjegyzék

1. Balogh József: A magyar királyság alapításának világpolitikai háttere. *Századok.* 1932. évf. 150-168. o.
2. Bartoniek Emma: A magyar királlyá avatáshoz. *Századok.* 1923/24. évf. 247-304. o
3. Bartoniek Emma: A magyar királyválasztási jog a középkorban. *Századok.* 1936. évf. 359-406. o.
4. Bertényi Iván: *A magyar korona története.* Kossuth Könyvkiadó. 1978.
5. Dr. Borovszky Samu: *Magyarország vármegyéi és városai, Esztergom vármegye*. Dovin Művészeti KFT. Budapest. 1989. (reprint kiadás)
6. Csató Tamás, Gunst Péter, Márkus László: *Egyetemes történeti kronológia.* 5. kiadás. Tankönyvkiadó. Budapest.
7. Deér József: III. Ottó császár és Magyarország az újabb történetírásban. *Századok.* 1944. 1-35. o.
8. Dümmerth Dezső: *Az Árpádok nyomában.* 2. kiadás. 1977.
9. Font Márta: *A német lovagrend alkonya.* Pécs. 1977.
10. Gergely Jenő: *A pápaság története.* Kossuth Kiadó. Budapest. 1982.
11. Glatz Ferenc szerk.: *Magyarok a Kárpát-medencében.* 2. kiadás. Pallas Lap- és Könyvkiadó Vállalat. 1989. (Kristó György írásai).
12. Gerics József: Az úgynevezett Egbert (Dunston)-ordó alkalmazása a XI. századi Magyarországon. *Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról.* Szerk.: Székely György. Akadémiai Kiadó. Budapest 1984.
13. Gerics József, LadányiErzsébet: Szent István királlyá avatása és egyházszervezése Thietmar krónikájában. *Magyar Könyvszemle.* 1990. évf. 3-4. sz. 92-98. o.
14. Gerő László szerk.: *Várépítészetünk.* Műszaki Könyvkiadó. Budapest. 1975.
15. Györffy György: *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról.* 3. kiadás. Gondolat Kiadó. 1986.
16. Hóman Bálint, Szekfü Gyula: *Magyar Történet.* I-III. kötet. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. *I. köt.*
17. Dr. Karácsonyi János: Kik voltak az első érsekek? *Századok.* 1892. évf. 23-40, 131-138, 201-212. o.
18. Dr. Karácsonyi János: A Hartvik-vita sarokpontjai. *Századok.* 1894. évf. 1-20, 97-122. oldal.
19. Dr. Karácsonyi János: Hol bővítették ki a Hartvik-legendát. *Századok.* 1901. évf. 991-1008. o.
20. Dr. Karácsony János:Szent István megkoronázása. *Századok.* 1901. évf. 869-879. o.
21. Dr. Karácsony János: Ki koholta a Sylvester-bullát. *Századok.* 1909. évf. 361-376. o.
22. Katus László: A pápák. *Rubikon.* 1991. évf. 6. sz.
23. Katus László: A kereszténység. *Rubikon.* 1997. évf. 9. sz.

24. Kardos József: *A Szent Korona és a Szentkorona eszme története.* IKVA Kiadó. Budapest. 1992.
25. Kiss Gábor: *Várak, várkastélyok, várhelyek Magyarországon.* Franklin Nyomda. Budapest. 1984.
26. Kovács László: A nagyharsányi kincs és Szent István dénára. *Századok.* 1995. évf. 1076-1104. o.
27. Köpeczi Béla főszerk.: *Erdély története.* I-III. köt. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1986. I. köt.
28. Kurcz Ágnes fordításai: Szent István Kis legendája, Szent István Nagy legendája, Hartvik legenda. *Árpád-kori legendák és intelmek.* Szépirodalmi könyvkiadó. Budapest. 1983.
29. Mátyás Flórián: Szent István király megkoronázása. *Századok.* 1895. évf. 22. o.
30. Pauler Gyula (Hartvicus): Történeti irodalom. *Századok.* 1881. évf. 692-702. o.
31. Pauler Gyula: Ki volt Hartvik püspök? *Századok.* 1883. évf. 803-804. o.
32. Pauler Gyula: A Hartvik-legenda és a Pesti Codexe. *Századok.* 1884. évf. 739-749. o.
33. Pauler Gyula: A Hartvik-legendáról. *Századok.* 1892. évf. 279-295. o.
34. Pauler Gyula: Még egyszer - utoljára? - Hartvik-legendáról. *Századok.* 1894. évf. 123-134. o.
35. J. P. Ripoche: Bizánc vagy Róma? Magyarország vallásválasztási kérdése a középkorban. *Századok.* 1977. évf. 79-92. o.
36. Rosty Kálmán S. J.: *Magyar Szentek legendái.* Szent-Korona Társaság. Budapest. 1996 (1906-os kiadás reprintje).
37. Székely György: *VII. Gergely.* Akadémiai Kiadó. Budapest. 1984.
38. Szentpétery Imre: *A kronológia kézikönyve.* Könyvértékesítő Vállalat. Budapest. 1985.
39. Topolski Jerzy: *Lengyelország története.* Gondolat Kiadó. Budapest. 1989.
40. Tóth Zoltán: Szent István legrégibb életirata nyomán. *Századok.* 1947 évf. 23-94. o.
41. Tóth Zoltán: A "gladius divinitus ordinatus". *Századok.* 1933. évf. 481-517. o.
42. Dr. Török József szerk.: *Szent István tisztelete.* Szent István Társulat. Budapest. 1988.
43. Zétényi Zsolt: *A Szentkorona-eszme mai értelme.* Püski. 1997.
44. (3)A Bartoniek Emma: Történeti Irodalom. *Századok.* 1931. évf. 168-176. o.
45. (3)A Bartoniek Emma: A királyi hatalom eredetéről. *Századok.* 1936. évf. 481-496. o.
46. Dr. Levárdy Ferenc-Boros László-Kalász Gyula: *A pécsi Székesegyház.* Kner Nyomda. Békéscsaba. 1991.
47. Szőke Gyula: *Szent László király.* Szent László Alapítvány. 1993.
48. *A Franklin Kézi Lexikona.* III. kötet. Budapest. 1912. Franklin Társulat.
49. *Magyar történelmi kronológia. Az őstörténettől 1970-ig.* Budapest, Tankönyvkiadó 5. kiadás. 1984.

50. *Új idők lexikona.* Pallas irodalmi és nyomdai r.t. Budapest. 1939. XIV. kötet.
51. Kristó Gyula: *Csák Máté.* Magyar História – Életrajzok sorozat. Gondolat Kiadó, Budapest, 1986, 5-207. oldal.

Természetesen még jó néhány más művet is megemlíthetnénk, hiszen a kérdéssel minden hazai történelemkönyvünk, ami erről a korszakról ír, foglalkozik. Továbbá jelentős irodalmat ad a korona kutatás is. Azonban ezek az írások az általam említett variációkat mondják csak el, azaz mindbe szinte ugyanazon elméletek vannak.

Rókusfalvy Pál (Budapest)

Az értelmiség lényege és feladata az Ige fényében. A keresztény magyar értelmiség küldetése

1. Bevezetés

Huszonegy évvel ezelőtt nem sejtettem, hogy akkori szavaim mára valós veszélyt fejeznek ki. 1995. június 21-én a Magyar Bioetikai Társaság 4. nemzetközi konferenciáján azzal a céllal tartottam előadást, hogy jövője legyen az ifjúságnak.[2409] Ekkor mondtam – többek között – a következőket: „Közös sorsunk egyetlen célba foglalja össze feladatunkat: *keresztény Magyarországot építünk!* Ez az egyetlen reális lehetőségünk a fennmaradásra és a fejlődésre. Gondoljuk végig: milyen más utunk lehetne?

Ha Magyarország máshol, mondjuk, pl. valahol Belső-Ázsiában lenne, gondolkodhatnánk azon, hogy fennmaradásunkat nem biztosítaná-e jobban, ha buddhista vagy muzulmán társadalommá alakulnánk át.

Azonban itt, Közép-Európában, a Kárpát-medence térségében csak keresztények lehetünk. Csak ennek van gyökere, értelme, jövője. a magyarság ezer éve a keresztény kultúrát építi, annak a hordozója. Ezt nem szabad leépíteni, hanem nyolcvan év fogyatkozásait következetesen kipótolva újra az emelkedés útjára kell állítani nemzetünket.

Ezt a jövőt csak egy egészséges, erős keresztény magyar ifjúság képes felépíteni.”

Ma történelmi korszakváltásban élünk, Magyarország, Európa, az egész világ egyaránt. Ilyenkor különösen fontos a hagyomány és a korszerűség viszonyának a helyes értelmezése.

A korszerűség érték. Korszerű az, ami a kor – a jelen – problémájára a jövő szempontjából valódi megoldást ad. A hagyomány ugyanennek a jövőépítésnek a szempontjából a múlt időtálló értéke. A hagyománya a korszerűség egyik összetevője: folytonosság a fejlődésben. A letűnő korszak megszűnik cél lenni, lépcsővé válik, amelyen az új korszak, új célokkal lép előbbre.

Ebben a korszakváltásban ma – noha a kormánynak sikerült újra emelkedő pályára állítani az országot – a nyálas hazugság mocskol be mindent, ami szent, Anyanyelvünket is eltorzítva. Egy hazug világban pedig az eltorzult nyelv szavainak nincsen valós jelentése. Nemcsak az állításnak, hanem már a kérdésnek a feltevése is értelmetlen, fölösleges, tévútra visz. Tehát minden kérdésfeltevésnek is etikai feltétele van. Az igaz szónak hatalmas, cselekvésre késztető ereje

[2409] Az előadás címe: Életünk értelme – értékrendje.

van. A szó latinul: verbum; egyszersmind igét is jelent. Az Ige Isten szájából világot teremtő tett: „Legyen! – és lőn.”

Korszakváltásban élünk. Ez kétesélyes: megmaradunk, fejlődünk, vagy elpusztulunk. Ma, globálissá zsugorodott világunkban országok, kultúrák konstruktív és destruktív erői feszülnek szembe egymással. Ez az élet-halálharc évtizedek óta érlelődik. *Carl Gustav Jung* már hatvan évvel ezelőtt így írt Zukunft und Gegenwart (Jövő és jelen) c. munkájában: Ma, a második évezred befejezésének előestéjén olyan időket élünk, amelyek egy világméretű pusztulás apokaliptikus képeit vetítik elénk. Semmilyen alapunk sincs arra, hogy a fenyegetést könnyedén vegyük. A nyugati világban már mindenütt ott vannak azok a felforgató kisebbségek, amelyek a gyújtófáklyát készen tartják. Sőt, humanizmusunk és jogérzékünk védelmét élvezik olyannyira, hogy nézeteik terjesztésének semmi sem áll útjába, csupán egy bizonyos *belátó és szellemileg szilárd lakosságréteg kritikus értelme.* Ez utóbbi réteg hatalmát azonban nem szabad túlbecsülni.”

Magyarország helyzete ma sokban hasonlít a tatárjárás utánihoz, azzal a különbséggel, hogy a korábbi ország pusztítók és utódaik itt maradtak s a gazdaságilag kirabolt országban tovább folytatják a már eddig is sérült lakosság cinikus lélekrombolását. Nincsen olyan gaztett, amelyre ne lennének készek és képesek.

Élet-halálharcban nincs alternatíva, mert a halál nem alternatíva. Vállalnunk kell a harcot, sőt: életben maradni csak győzni akarással lehet! A győzelem hite nélkül vállalni a harcot – biztos halál! Jézus radikalizmusa szerint kell zéró-toleranciát érvényesíteni, nevén nevezve a tényeket: „Legyen a ti beszédetek úgy, úgy, – nem, nem, ami ezen felül van, a gonosztól van.” (Máté 5,37.)

Az élet-halálharc kulcsszereplője világszerte az értelmiség, annak helytállása, vagy árulása. Ki az értelmiség? Mi a szerepe, feladata? Van-e küldetése? Van-e saját magyar felfogásunk az értelmiségről? Ezekre a kérdésekre keressük a választ a következő lépésekben:

- A magyar értelmiség-felfogás a magyar történelemben és irodalomban;
- A keresztény értelmiség az Ige szerint;
- A keresztény magyar értelmiség tennivalója a jelen korszakváltásban.

2. A magyar értelmiség-felfogás

Mindenki előtt tisztázni kell egy félreértést: az értelmiség nem pusztán értelmesség, nem felsőfokú végzettség kérdése, ahogyan a szociológusok tanítják, hanem *egész emberség* kérdése. Emberségében az értelem világossága és a szív cselekvő jósága együtt működik. Az igazság és a szeretet a két vezércsillag.

Értelmiségi az az ember, akit meglévő tudása további folytonos művelődésre és teljes emberségben megnyilvánuló műveltségének közhasznú alkalmazására késztet. Nem annyira iskolai végzettséget, hanem emberminőséget, felelős közösségi életmódot jelent. Köréből nem zárható ki az értelmes kézműves, földműves, polgár vagy vállalkozó sem.

Az értelmiségi létnek Magyarországon régi történelmi, irodalmi hagyományai vannak.

Teljes emberséget mondtam s ebben döntő mozzanat az emberkép. Amilyen ugyanis az emberképünk, olyan a magatartásunk.

A magyar nemzet függetlenségét Szent István a kereszténység felvételével biztosította. A nemzet küldetését a Kárpát-medencében Imre fiához írt Intelmeiben foglalta össze, – többek között – így: „Megtartani e tájon királyságodat! … Naponta gyarapítsd országodat!"

Az értelmiség küldetéstudata ezer év óta jelen van az irodalomban is. A török idők lantosai, Zrínyi Miklós Török Áfiuma, a XIX. század költészete (Kölcsey Ferenc, Vörösmarty Mihály, Arany János, Madách Imre, Vajda János stb), a XX. században Ady Endre, Babits Mihály, József Attila, Illyés Gyula, az erdélyiek közül Reményik Sándor, Dsida Jenő és még a hontalanságban is Wass Albert, – hogy csak néhányat említsünk. Terjedelemkorlátok miatt itt most csak kettőt emelünk ki: Kölcsey Ferencet és Vörösmarty Mihályt.

Kölcsey Ferenc a felvilágosodás értelmezéséből és értékeléséből indul ki. Különbséget tesz az igazi és a vallástalan felvilágosodás között. A vallástalan ember felvilágosodását, – az Isten helyére az Észt trónra ültető francia felvilágosodást – csonkának tartja. Ezt írja: „Minden felvilágosodás által (a szónak legjobb értelmében) csak az emberi boldogságnak kell elősegíttetnie. Azt akarom mondani, hogy én azt, aki túltette magát *a jó* és *a rossz* különbségének érzésén, nem mondom felvilágosodottnak; mert a főnek és a szívnek felvilágosodása nem egyéb, hanem az értelemben s az emberi érzéseknek a lehetséges pontig vitetett kiműveltetésök." – Lám a „kiművelt emberfő"! Az egész ember és a közösség fejlődését együtt hangsúlyozza. Unokaöccsének írt pedagógiai végrendeletében, a Parainesisben általános szabályként fogalmazza meg *a közjó* szolgálatát: „ismereteid mind magadra, mind másokra jótevőleg hassanak: hosszú fáradalmas munkára kell elszánva lenned". A legfőbb mérce: „az egésznek a boldogsága". Ehhez kell mérnünk minden gondolatunkat, cselekedetünket, intézkedésünket.

Vörösmarty Mihály költészetében különösen a következő költemények határozzák meg – három feladatban – a mai keresztény magyar értelmiség programját: a Guttenberg-albumba, a Gondolatok a könyvtárban, a Jóslat és – ellenpólusként – Az emberek.

1. feladat: *az igazság feltétlen érvényesítése*. Az értelmiség és a média felelősségét így fogalmazza meg a Guttenberg-albumba következő soraiban:

„Majd ha tanácsot tart a föld népsége magával
És eget ostromló hangokon összekiált,
S a zajból egy szó válik ki dörögve: 'Igazság!'
S e rég várt követét végre leküldi az ég:
Az lesz csak méltó diadal számodra, nevedhez
Méltó emlékjelt akkoron ád a világ."

A végső feltétel tehát az emberiség összefogása és Istenhez fordulása. *Igazságban* pedig *akkor élünk, ha a valóságot olyannak merjük és tudjuk venni és mutatni, amilyen*. Ez világos értelem és szilárd akarat kérdése.

2. feladat: *Cselekedjünk egészséges emberkép alapján teljes emberséggel!* A Gondolatok a könyvtárban kozmikus ívű, leleplező, drámai ves. Benne az értel-

miségi ember teljes ars poétikája: teljes emberséget követel és ég felé törő, hosszú távra szóló, ugyanakkor az apró dolgokban is hangyaszorgalmú cselekvést. A vers egyszerre ad választ az élet egyéni és közösségi értelmére. („Mi dolgunk a világon?") Mindkét értelemben küzdés az élet s mindkét területen a „lélek" és a „szellemharc" a hatékony erő, amely a magasba, az ég felé visz.

3. feladat: *Szüntelenül fejlődni!* Mondjuk ki: a csupán szinten tartásra törekvés valójában gyáva belenyugvás a megindult leépülésbe, pusztulásba. Egyetlen kiút van: a fejlődés, a személyes fejlődés és a nemzet emelkedésének útja. Ehhez a nemzedékek összefogása szükséges és a szüntelen megújulást ösztönző, konstruktív társadalmi légkör. A Jóslat című vers kíméletlenül ostorozó, ugyanakkor végső kicsengésében a győzelem hitét sugározza. Olvassuk végig!

„Gyűlöletnél jobb a tett,
Kezdjünk egy újabb életet.
Legyen minden magyar utód
Különb ember, mint apja volt.
Ily áldozat
Mindig szabad.
Mert még neked virulnod kell ó hon.
Vagy szégyen rögzik minden fiadon."

Vörösmarty Mihály az értelmiség helytállása mellett az értelmiség árulásának a lényegét is meghatározza Az emberek c. versében így:

„Istentelen frigy van közötted
Ész és rossz akarat!
A butaság dühét növeszted
Hogy lázítson hadat."

Mintha csak napjaink külső és belső ellenségeinek tudatos népbutító, lázító lélekgyilkosságára figyelmeztetne (lásd pl. a pedagógusokat félrevezető lázító tüntetéseket!) – S itt lépjünk tovább!

3. Isten Igéje szerint milyen az értelmiség?

Jézus tanítása az értelmiség problémáját az örökkévalóság fényébe emeli. Földi élete során több alkalommal szól a „világ világosságáról". Önmagáról beszél erről a vele ellenséges farizeusoknak, határozott követelést támasztva. Szól a hegyen összegyűlt tömegből kiváló, őt körülvevő tanítványokhoz, hasonlatokban jellemezve a világ világosságát s visszatér erre az Isten országáról szóló példázatokban is. Tanítása magától értetődően nekünk is szól, ránk is vonatkozik. Vegyük sorra, amit mondott:

1. *„Én vagyok a világ világossága. aki engem követ, nem járhat sötétségben, hanem övé lesz az életnek a világossága."* (János 8, 12.)

Olyan egyszerű ez a tanítás: felhívás és ígéret egyszerre, amelyben Jézus maga a példa. Felhívása a Krisztus követés parancsa. Az ígéret: életünk értelmének megvilágosodása. A követendő példa: Jézus élete számtalan mindennapi példázat értékű eseménnyel, tanulsággal egészen a kereszthalálig s azon keresztül a feltámadásig.

Manapság félelmetes erővel támadják Magyarországot különböző gazdasági és politikai hatalmak. Legtöbbször nem igazodunk el az eseményekben. A megfélemlítés hatása alatt értelmünk pislákoló mécses fényében csak a sötétben tapogatózunk. A keresztutat megjárt emberek bátorsága kell ahhoz, hogy áthatoljunk a homályos, rejtélyes buktatókon. Ha vállaljuk ezt az utat, – s ehhez nemzetünk évezredes történelme és a mai legidősebb nemzedékünknek a diktatúrák évtizedeit tartással megszenvedett tapasztalatai erőt is adnak, – akkor kitisztul előttünk a jövő, „az életnek a világossága".

2. *Ti vagytok a világ világossága.* (Máté 5, 14a.)

Meghökkentő Jézusnak ez a kijelentése. Valóban azok lennénk? Azok lehetünk, ha kapcsolatban vagyunk az örök fényforrással és feltöltődünk. Ebben a kijelentésben két fontos gondolat van.

a) A Jézussal való élő kapcsolatban mindenki értelmiséggé, világ világosságává fejlődhet.

b) A keresztény értelmiség csak közösségben, azaz *élő* egyházban, gyülekezeti közösségben létezhet és működik.

Erről imádságos igemagyarázatában Ordass Lajos, hitvalló evangélikus püspök ezt mondja: „Ha mégis nagy és sűrű sötétség van a földön, ennek csak egyetlen magyarázata lehet: valahol megszakadt a keresztények kis lámpásának kapcsolata a Te mindent elárasztani tudó világosságoddal. Ma élő híveidért könyörgök: állítsd helyre szoros életkapcsolatukat magaddal. És mindenekelőtt azt kérem: engedd az én életem kis lámpását égni! Hátha közvetlenül mellettem van valaki, aki a sötétségben ennek a fényére szorul."

3. *„Ti vagytok a föld savai. Ha pedig a só megízetlenül, mivel sózzák meg? Nem jó azután semmire, hanem hogy kidobják, és eltaposssák az emberek."* (Máté 5,13.)

A természet gazdag szépsége csak az egészséges – azaz a természetes tápanyagot tartalmazó – termőföldből nő és bontakozik ki. A sok mesterséges tápanyagtól elveszíti termőerejét, „megízetlenül". A hasonlatot vetítsük az embervilágra! A Krisztust követő istengyermeke teszi széppé a földön az életet. Krisztust követő kereszténynek lenni az emberméltóság legmagasabb foka. – A keresztény ember élete: a másik embert is gazdagító termékeny élet. Az igaz kereszténység nélkülözhetetlen ezen a világon. A hamis keresztény élet haszontalan s ezt az emberek is eltaposssák.

4. *„Nem rejthetik el a hegyen épült várost."* (Máté 5,14b.)

Messziről látható. Irányt mutat az élet fáradt vándorainak, akik ettől erőre kapnak és bizalommal haladnak a védelmet nyújtó irányba. A keresztény értelmiségnek és a városnyi közösségének ez az egyik feladata: helyes irányba vezetni a zavaros világban eltéved és megtévedt embertársait.

Ugyanakkor a hegyen épített város az ellenség gyűlöletének messziről látható célpontja is. Az értéktisztelő tisztességes magatartás egy tisztességtelen környezetben mindig kihívja az ellenfél aljas bántalmazását. Ez a sorsunk. De aki rejtőzik, lapít, azt mindig szétlapítják. Ilyenkor gondoljunk arra, hogy fáradt, csalódott emberek a mi szeretetünk melegénél és szilárd hitünkön szeretnének megpihenni, vigasztalódni és megerősödni. És tudjuk meg azt is, hogy nem va-

gyunk egyedül! A mi életünk várát a gonosszal, a bűnnel és a halállal szemben az Úr védelmezi!

5. *„Senki, ha gyertyát gyújt, nem teszi rejtekbe, sem a véka alá, hanem a gyertyatartóba, hogy azok, akik bemennek, lássák a világosságot.”* (Lukács, 11,33.)

Ez olyan természetes, és mégsem az. Világháborút átélt nemzedékünk – bár kényszerű kínlódással – megszokta azt, hogy a bombatámadások elől elsötétítse lakását. A kommunista diktatúra alatt pedig – ugyancsak félelemből – megszoktuk, hogy elrejtsük hitünk világosságát. Még ma is szorongunk: rejtegetjük keresztségünket. Pedig éppen ezzel növeljük a minket fenyegető veszélyeket. Ezért inkább erősítsük egymást keresztény sorunk vállalásában! Hogyan? Erre ad választ a következőkben Jézus.

6. *„Úgy fényljék a ti világosságotok az emberek előtt, hogy lássák a ti jó cselekedeteiteket és dicsőítsék Mennyei Atyátokat.”* (Máté, 5,16.)

Ma alig néhány emberben tudatosul, hogy Európa azért került veszélybe, mert a Nyugat – az USA, Nyugat-Európa s elsősorban Németország – megtagadta Jézusnak ezt a bizonyságtevő cselekvésre felszólító parancsát. Pedig ennek megtartásán alapul megmaradásunk. Ez ilyen egyszerű és igaz. Mit is jelent ez?

Manapság igen erős az emberek lelkében a ragyogni, feltűnni vágyás. Jelentéktelen senkik is talmi külsőségekkel próbálják pótolni belső ürességüket. „Celebek”, akik minden áron ismertté akarnak válni. Vannak, akik ennek érdekében a legnagyobb gaztettekre is képesek. – Kr. e. 356-ban Herostratos, egy ephesosi ember azzal kívánta nevét halhatatlanná tenni, hogy a világ hét csodájának egyikét, az ephesosi Artemisz templomot felgyújtotta. Azóta is herostratosi tettnek neveznek minden ilyen súlyú, a közügy rovására elkövetett cselekményt. – Ma Európa iszlám inváziója – mely már eddig is ezrek halálát követelte, milliónyi ember nyomorát eredményezte s egyre terjedő, terrorista veszélyt s polgárháborús lázongást – Herostratosénál nagyobb gaztett. Nem hiú feltűnési vágyból ered. Ez néhány gonosz, befolyásos vezető személy nagyon is tudatos szervezett véres akciója – időhúzó taktikával elnyújtva – a nagyobb profit érdekében. Ez a világtörténelemnek – várható következményeit tekintve – a legnagyobb emberiségellenes bűntette.

Következményeiben nem sokkal enyhébb az emberek fásult közömbössége. Ez ránk, magyarokra is érvényes. *Nemeskürty István* már húsz évvel ezelőtt, a millecentenárium évében a Keresztény Értelmiség Szövetség konferenciáján egyetlen szóval íg jellemezte a magyar társadalmat: *Cselekvéshiányos*. Jelen helyzetünk megoldására az egyszerű cselekvés kevés. Istenhez vezető bizonyságtevő cselekvésre van szükség. Hála Istennek, számosan vannak ilyenek. Most csupán két, Isten dicsőségére mutató emberi példát említünk. (Később mg többet mutatunk be.)

Böröcz Sándor evangélikus lelkész 1948-tól hét évet a legészakibb gulágon, a szibériai Vorkuta szénbányájában töltött. Rabtársaiban imádsággal, igehirdetéssel tartotta a lelket. Passiótörténete itthon is folytatódott s nemcsak a börtönben. Szabadulása után egyháza a megbélyegzett lelkésznek nem engedte meg –

egészen a 90-es évek elejéig, – hogy folytassa szolgálatát a mérgezett lelkű hazában. 1993-ban megjelent „Kiáltás a mélyből” c. könyvének bevezetésében így ír: „A történelemnek az árnyoldalait is meg kell írni, vagy legalábbis nem elhallgatni, … nemcsak a fényoldalait. Ezek egybevetéséből alakul ki az igazság. Az a bosszúmentes, férfias szellem, amely képes elviselni a megtörtént tények megtorlás nélküli napfényre hozatalát, bármennyire fájdalmas is az.”

A másik példa a lengyel II. János Pál pápa. „Evangelium vitae” kezdetű – 1995-ös – enciklikájában az emberi élet sérthetetlenségéről ezt írja: „Szeretnünk és tisztelnünk kell minden férfi és minden nő életét s állhatatosan és bátran dolgoznunk kell azért, hogy korunkban, melyet a halál nagyon sok jele jár át, végre megszülessen az élet kultúrája, az igazság és a szeretet kultúrájának gyümölcse.”

A keresztény értelmiségnek küldetése van. A keresztény magyar értelmiségnek küldetése van.

4. A keresztény magyar értelmiség tennivalója

Életünk az idő folytonosságában zajlik. Mi mindannyian – külön-külön és együttesen – adósai vagyunk történelmi múltunknak és felelősek vagyunk az elkövetkező nemzedékek jövőjéért.

Ma emberfeletti erővel dolgozik a hazánkért minden jószándékú és tisztességgel cselekedni tudó ember. Ugyanakkor látnunk kell, hogy nagyon sokan nemcsak figyelmen kívül hagyják a nemzet érdekeit, hanem tudatos aknamunkát folytatnak az ország ellen. Ez hazaárulás. A Magyar Értelmező Kéziszótár szerint *a hazaárulás: a haza iránti köteles hűség megszegése*. Ma naponta – tudatlanul vagy tudatosan s büntetlenül – tízezrek követnek el hazaárulást. Olykor talán mi magunk is anélkül, hogy erre gondolnánk. A legsúlyosabb vétkeket az áruló értelmiség követi el. A mára kialakult helyzetért elsősorban ők felelősek. A helyzet főbb jellemzői:

a) Kiélesedett a Magyarországon már hosszabb ideje folyó *polgárháború*. (A polgárháború tényét először 1999-ben Granasztói György, az európai Unió volt nagykövete állapította meg.) Ezt a belső ellenség külföldi támogatással gerjeszti. S ahogy élesedik a harc, az ellenerők úgy tömörülnek egyre jobban.

b) A kormánynak – az európai Unió törvénytelen hatalmi beavatkozása következtében – súlyos gondja van az igazságszolgáltatással. (Vérlázító bírói döntések, kettős mérce, lásd pl. a Képíró és a Biszku ügy megítélése!) *Veszélyben a jogállamiságunk!* Vitéz Moór Gyula jogászprofesszor 1923-ban egyik könyvében, az anarchiáról szóló fejezetben azt írja, hogyha a törvény szankciója nem érvényesül, a jog megszűnt. Idézem: „Ha a jogszabálytól kilátásba helyezett fenyegetés megvalósulása nemcsak kivételképpen marad el, hanem általában, akkor ez azt jelenti, hogy a szabály mögött álló hatalom eltűnt és hogy az, ami a papíron van, nem élő jog többé.” Számtalan példát tudnánk felsorolni.

c) *A magyarellenes és a keresztényellenes cselekedetek* mindennapos gyakorlattá váltak nemcsak Magyarországon, de az egész Kárpát-medencében. Mi-

ért? Mert engedtük. Nemcsak arról van szó, hogy pl. egy moral insanity[2410] pszichopata volt miniszterelnök „Mária országát" gúnyolja, gyalázza, vagy egy szegedi színész nemzeti imánkkal, a Himnusszal teszi ugyanezt. Ma a baloldali ateista propaganda az úgynevezett kisegyházakat és szektákat is a szolgálatába állította. Ezek álegyházak. Egyikük pl. agresszív félkatonai szervezetként nemcsak az üzleti életbe, de még az iskolákba is beépült és bomlaszt Egy másik, nagy média felülettel rendelkezve, hetenként ál-keresztény tanokat hirdetve fanatizál.

Helyzetünk ismertetett három jellemzőjében foglalt tények együtt fokozottan sújtják hazánk ifjúságát. A ma tomboló lélek- és értékromboló kultúrharcban a veszélyeztetett fiatalok sokaságát már nem számokban fejezzük ki. Mára egyértelművé vált, hogy *az egész magyar ifjúság* – még a legrendezettebb családokban élő tagjai is, – *veszélyeztetett!* Ezért nemcsak a liberális nevelés – pedagógusok egy része, félrevezetett szülők felelősök, hanem az egész társadalmat lázító egyéb értelmiségiek, szakszervezeti vezetők és az általuk fellázított csőcselék is.

A köznevelés problémáinak megoldásában – akár csak a haza védelme, a földtulajdon és az egészségügy kérdéseiben – egy jottányit sem szabad engedni!

Ébresztő Magyarok! Ébresztő Magyarország!

Nekünk küldetésünk van. *Márai Sándor* 1942-ben a „Röpirat a nemzetnevelés ügyében" c. munkájában a következőket hangsúlyozza: „A magyarság nemcsak a történelmi múlt jogán él itt és követel önálló független állami létezést az európai erők összjátékán belül, hanem hivatása van. A magyarság jelenti Délkelet-Európában azt a kiegyensúlyozó erőt, amelynek hasznos és üdvös kihatásairól semmiféle új európai konstelláció nem mondhat le. A magyarság létezéshez való jogának legfőbb bizonyítéka a magyar alkotmány sérthetetlensége, a Szent István-i állameszme töretlensége és a magyar nyelv." Orbán Viktor már tizenhat évvel ezelőtt, 2000-ben küldetésünkről hasonlóan szól: „Missziónk a stabilitás kisugárzása a szomszédos országok felé." Lássuk meg: ma is következetesen ezt a küldetést teljesíti.

Mi a küldetés? Mi a küldetéstudat és hogyan hat?

A küldetés nálunk hatalmasabb erőtől kapott nagyléptékű, nemzedékeken átívelő és az életünknek értelmet adó feladat. Teljesítése közben megnő az ember. Küldetése az egyénnek van, de van keresztény magyar küldetés is. Ezt a történelmi hagyományok rendszerint konkrét eseményekből eredeztetik; pl. A hét vezér vérszerződéséhez, Jézus kereszthalálához kötik. Ilyen értelemben a mi küldetésünk a Kárpát-medencéhez kötött, annak teljes életét átfogó, harmonikus fejlődését célzó feladat, amelyben a kereszténység és magyarság ezerszáz éve elválaszthatatlan.

A küldetéstudat: a tudattalanban gyökerező, s belső törvényként tudatosuló, kényszerítő erejű késztetés egy személyfeletti feladat vállalására és megoldására. A küldetéstudat eltérő világossággal és intenzitással minden egészségesen élő embernek természetes életjelensége, amely egyéni és nemzeti öntudatunk

[2410] Azaz erkölcsileg beszámíthatatlan.

legmélyebb gyökere s személyiségfejlődésünk legmélyebb hajtóereje. Tudnunk kell: a legjelentéktelenebb embernek is van olyan feladata, amit csak ő tud megoldani.

Legfőbb tennivalónk: a Kárpát-medencében *a magyarság biztonságos és nyugodt életének a megteremtése és megőrzése*. Ennek – egymással kölcsönhatásban – külső és belső, azaz gazdasági és emberi, lelki feltételei vannak. Az emberi tényező a meghatározó. Ebben a munkában minden szakma értelmiségének megvan a maga külön feladata. Megvalósításukban közös az erkölcsi alap, az élet tiszteletének az etikája. ennek érvényesülése állítja helyre a munka becsületét, ami nélkül nincsen fejlődés az emberi magatartásban, de következésképp a gazdasági életben sem. Valójában – mint gyökérhez – egyetlen tennivaló köré csoportosulnak feladataink, és ez: *a teljes és egészséges családba születő gyermek fejlődésének és erősödésének a segítése*. Ebből indul ki a nemzet regenerálódása és emelkedése. Ehhez sokat szenvedett, tehetséges népünk múltja és jelen számtalan példaképet nyújt.

Feladataink:

a) *Pótolni kell a lakosság elsorvadt pszichológiai kultúráját,* mely akkor süllyedt mélypontra, amikor a környező világ egyre hatékonyabb romboló pszichológiai hadviselést folytat ellenünk. Ez a kiszolgáltatottság még restellnivaló is, mivel a múlt század elején Európa élén jártunk. 1911-ben a pszichológiaoktatás a gimnáziumban kötelező tananyag volt. Ezt hetven évvel ezelőtt beszüntették. (Csupán 1956 után engedték néhány évig.) A jelenlegi képzés tartalmának silányságát és alacsony színvonalát jelzi a sarlatánok tömegének romboló tevékenysége.

Szomorú tény, hogy mára eltávoztak az életből az emberi nagyságukban is példamutató pszichológusok. Az utolsó ilyen példakép *Polcz Alaine* volt. Aki személyesen ismerte, az érezte a belőle sugárzó szeretet tisztító hatását. Csöndes szerénysége mögött szikla keménységű jellem lakozott. Biztos léleklátása szenvedésben próbált élettapasztalaton alapult. A világháború végén, ifjú éveiben úgy járta végig az emberi poklot, hogy átmentette erkölcsi tisztaságát. Egy gazdag szakmai életút végén a haldoklók szenvedését enyhítve, méltóságuk megőrzésével segítette a másik dimenzióba való átlépésüket.

Amire ma szükség van, az *egy egészséges és egy teljes, embertisztelő emberképen alapuló cselekvésközpontú pszichológiai képzés*.

b) Köznevelésben *Imre Sándor* pedagógia professzort tekinthetjük iránymutató példaképnek. Munkásságának tartalma és szemléletmódja napjainkban válik igazán időszerűvé. Pedagógiájának mindössze három gondolatkörét emeljük ki: a nemzetnevelést, a családi nevelést és a nyugodt nevelést nyugtalan időkben.

A nemzetnevelés rendszerét 1904 és 1943 között több könyvben és tanulmányban fejtette ki. A nemzetnevelés minden nép számára az optimális nevelés, mivel valóságos kerete és közege a nemzet, hiszen a nevelők és a neveltek is a nemzet tagjai. A nemzetnevelés: elvi alap, nemzetté nevelés és a nemzet szükségleteihez, sorsához igazodó nemzeti nevelés. A nemzetnevelés – írja 1919-ben – „egészen megegyezik napjaink legtöbbször emlegetett jelszavaival: az önrendelkezés és a demokrácia követelményével”. A nemzetnevelés „az egyén szo-

cializálása és a közösség individualizálása". Imre Sándor a nemzeti egység gondozásával együtt az ökumenét is hangsúlyozza.: „a vallásosság egyesít, a felekezetiesség választ szét" – írja.

A nemzetnevelés megvalósítása megkerülhetetlen feladatunk.

A családi nevelésről 1923-ban és 1924-ben a Szülők iskolájában évi négy sorozatban tartott előadást. Múlhatatlanul szükséges lenne ezeknek formájában megjelent anyagát („A családi nevelés fő kérdései. Bevezetés a szülői gondolkodásba." Studium kiadás, Budapest, 1931.) újra kiadni. Felelősséggel állítható, hogy e könyv részletes teljességet nyújtó anyaga és szemléletmódja a mai körülmények között is hézagpótló.

Imre Sándor a világháború kitörésének előestéjén, 1938. szeptember 4-én *„Nyugtalan idő, nyugodt nevelés"* címmel rádióelőadást tartott. (Az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum által 1993-ban kiadott „Pedagógiai Olvasókönyvben" ma is olvasható.) Mintha napjainkban hallanánk szavát. A helyzet, a feladat miértje és hogyanja ismerős. Csupán két mondatot idézünk: „Ez a nyugtalanság most természetes. Ebből azonban nem a belenyugvás következik, hanem az ellenkezője: minél általánosabb a nyugtalanság, annál nagyobb erővel kell igyekeznünk arra, hogy a nevelés nyugalmát visszaállítsuk."

Összefoglalva: *a tökéletesedő ember eszményére irányuló köznevelésben mindenkire ki kell terjeszteni a tehetséggondozást és a családi életre nevelést!*

c) A közelmúltban elhunyt *Roska Tamás* akadémikus villamosmérnök Leon Chua professzorral kifejlesztett egy, a digitális számítógépektől eltérő módon, analóg elven működő számítógépet. Ez hasonlít az emberi agy működésére. Az USÁ-ban megismerte az információs társadalom előnyeit és hátrányait. Hangsúlyozta, hogy az információs eszközök és szolgáltatások nem helyettesítik az oktatás és a nevelés értékeit. Amíg egy fiatal nem tanulta meg az erkölcsi élet alapszabályait: ne ölj, ne lopj, ne hazudj! – addig felesleges a billentyűkkel bajlódnia. Roska Tamás szerény, hívő ember volt. Itthon egy fiatal informatikus nemzedék kinevelésén dolgozott. A modern tudományosság alapjait jelentő európai kultúra és kereszténység időtálló értékeit kívánta nekik felmutatni.

A tudásalapú társadalmat ma még világszerte – Japánt kivéve – tévesen értelmezik. A feladat: *a helyesen értelmezett tudásalapú társadalom kialakítása érdekében össze kell kapcsolni a léleképítő média kialakítását az informatika etikus oktatásával.*

d) A negyedik feladat a háromból következik, azokat járja át: *a hit és a tudás egységében kell megoldani valamennyi életfeladatunkat!*

„A hit és a tudás szétválasztása – írj C. g. Jung – olyan tudathasadási tünet, amely az újabb kor zavart szellemi állapotát jellemzi."

A hit és a tudás ugyanannak a valóságnak eltérő oldalait megragadó egymást kiegészítő funkciói. A hit a tudás mellett – a legnagyobb tudás mellett is – az, a lelkünk tudattalan erőiben gyökerező, rajtunk uralkodó bizonyosság, amellyel a bennünk élő istenkép alapját tevő Isten valóságával kapcsolatba kerülünk. A tudás mindig tudatos erőfeszítés eredménye. Megismerés és cselekvés. A sikeres ismeretalkalmazással, gyakorlati cselekvéssel válik hatóképessé. A hit a tudósnak, művésznek segít felelős erkölcsi tartását megőrizni. a teológusnak, lelkész-

nek viszont tudása gyarapítására van szüksége, hogy a hitre szoruló mai embert jobban megismerje és tudjon rajta segíteni.

Egyetlen példát hozok, egy hitvalló szabadságharcosét. *Wittner Mária* az 1956-os forradalom és szabadságharc hatvanadik évforduló megünneplésére készül. Jól ismeri a történelmet. Évekkel ezelőtt az Országgyűlésben erkölcsi hullának nyilvánította a forradalom „szocialista köntösbe bújt hóhérait". Ma ők, és utódaik még mindig itt dáridóznak körülöttünk. Wittner Mária ma sem felejt, de feldolgozta élményeit s keresztény emberként így nyilatkozik (Demokrata 2016. január 6.): „Nyugaton soha nem nézték jó szemmel a magyar országépítést és a sikeres honvédelmet. Ezer évvel ezelőtt egyenesen a magyarok kiirtására szólítottak fel. A 907-es pozsonyi csatában legyőztük a támadásokat, ezt azóta sem bocsátották meg nekünk. Nem tudják megbocsátani, hogy mi nem akarunk senki gyarmata lenni. A saját, szeretetalapú világlátásukat szeretnénk megosztani másokkal, de egyenrangú partnerként. A szeretet nagyhatalom, nekünk a szeretet erejével kell legyőznünk a gonoszságot… Azt kívánom Magyarországnak, hogy 2016, a hatvanadik évforduló a szeretet jegyében teljen, és ez a szeretet másokra is átsugározzon a trianoni határokon innen és túl."

Budapest, 2016. február

Sancz Klára Lujza (Budapest)

Gróf Széchenyi Istvánnak, a Haza modernizálását segítő, legjelentősebb cselekedete és annak előzményei

A magyar emberek számára a Haza fogalmának megtestesítője Magyarországnak őseiktől örökölt területe. Lakossága a XVIII–XIX. század fordulójára hasonló gazdasági nehézségekkel találta magát szemben, mint a körülötte – és a tőle távolabb levő, Nyugat-Európát alkotó országokban – működő, hasonló gazdálkodási módszert alkalmazó gazdálkodók. Annak ellenére, hogy egy-egy területen már modernebb módszereket is alkalmaztak, a meglévő gazdálkodási mód szinte mindenhol elégtelenül, hatékonytalanul működött, aminek megváltoztatásával mindenütt foglalkoztak. A gazdálkodási nehézségek mindenhol kialakítottak a probléma megoldására valamilyen szellemi irányzatot. Ezek az irányzatok kihatottak a társadalom felépítésére, kulturális tevékenységére, és a megváltoztatására való törekvéseket váltottak ki.

Gróf Széchenyi István, mint egy főúri, nagybirtokos család tagja, már kora ifjúsága idején ismert több megoldhatatlannak tűnő gazdálkodási nehézséget, – mint például a jobbágymunka, robot – aminek megoldása sürgető feladatként volt jelen a mindennapokban. Annak ellenére, hogy ennek a gazdálkodási módnak a megváltoztatása – számára – akkor vált egyéni megoldandó problémává, midőn édesapja ráruházta gyermekeire örökségüket és ő is önálló gazdálkodást folytatott, bár a probléma megoldásának módjával már sokkal korábban hatékonyan foglalkozott.

Felnőtté válásának idejét meggyorsította, hogy a történelmi, politikai események alakulása katonai beavatkozást igényelt az országtól. Számára, a Monarchia és Napóleon közt kialakult háború katonai leverésében való részvétel idézte elő és teremtette meg, hogy a gondtalan diákéveit megrövidítse és felnőttként vegyen részt a harcokban.

A szülői házban Széchenyi István olyan nevelésben részesült, ami megalapozta benne az Isten, a Haza, az Uralkodó, a szülők és a család iránti szeretetet, tiszteletet. Megtartandó kötelességként rögzültek lelkületében a tanítások, amelyeknek útmutatását egy életen keresztül érvényesítette. Bizonyságul szolgáljon az alábbi levélrészlet abból a levélből, amelyet Széchenyi István katonai szolgálatba lépésének megkezdésekor írt szüleinek Cenken, 1809. április 10-én: „Mindenem, ami van, vérem és életem, királyomé és hazámé. Csak az a tudat, hogy mindig becsületesen és tisztességesen járok el, maradjon nekem. Amit szüleim-

től tanultam, azt tisztelni és követni fogom."[2411] Mivel gyermek- és ifjúkorát a főúri körülményeknek megfelelő – számára különösen óvó – életvitel határozta meg, hatalmas szemléletváltást eredményezett nála a háborús körülmények, harctéri életlehetőségek megtapasztalása. Katonai szolgálata során olyan benyomásokat szerzett az ország e területi helyzetéről, a nép életéről, amivel korábban nem találkozott, amit nem ismert, és ezek a – számára addig elképzelhetetlen – állapotok az élethez való hozzáállását egészen megváltoztatták. Eme tapasztalatait édesapjával folytatott levélváltása során egyik levelében megírta és már ebben az időben kialakult benne életcélként a Haza és lakói sorsának felemelésével való foglalkozás gondolata.[2412]

Ebből a levélből is kitűnik, hogy Széchényi Ferenc milyen szeretettől átitatott gondossággal nevelte gyermekeit Isten-, haza-, király-, család- és népszeretetre. Nem felszínes gondolkodásra, hanem tudatos megértésre, megérzésre, cselekedetre nevelte gyermekeit. Különösen István, a legkisebb gyermeke iránt volt nagyon gondoskodó, mert úgy érezte, hogy ez a gyermeke fogékonyabb az Ő általa képviselt, önzetlen hazaszeretet megnyilvánulásakénti cselekedetek folytatására. A szülőként adható jó tanács tanúságtevője István fiához írt „Intelmei", melyet halála előtt három évvel, 1817-ben készített el. Ezek az intelmek olyan hatékonyak voltak, hogy Széchenyi István állandóan, talizmánként, nyakában viselte az írást.[2413]

Ahhoz, hogy jobban megközelítsük gróf Széchenyi István nagylelkű felajánlásának indíttatását, időben vissza kell térnünk az ország akkori állapotát megelőző időkhöz, valamint édesapja és édesanyja tevékenységéhez, amivel létrehozták a nemzeti könyvtárat- és múzeumot.

Gróf Széchényi Ferenc is már beleszületett a Magyarországon kialakult nemes, főúri, nagybirtokos, grófi családok egyikébe, s e családok által is kialakított, hazaszeretettől átitatott szellemiségű légkörben nőtt fel. A Haza szeretete és Királya iránti elkötelezettsége hatotta át minden cselekedetét, amit megélt, továbbadott gyermekeinek. Legjelentősebb tettével, a Nemzeti Könyvtár- és Múzeum megalapításával – mint a fia, István által alapított Magyar Tudós Társaság létrejöttének előzményéről – kell elöljáróban foglalkoznom.

Cselekedete, a kort átható szellemiség jegyében született elhatározás, a magyarság kulturális fejlődését szervezetten biztosító, nemzeti könyvtár- és múzeum alapítása óriási, az ország szellemi felemelkedése szempontjából alapvető jelentőségű volt.

Mint ismeretes, a magyarországi művelődési lehetőségek a XVI. század elejétől, a török hódítás után, szinte megsemmisültek, és az éledő kezdeményezés, amit a protestánsok folytattak a XVI. század végétől, a reformáció idején újból vereséget szenvedett, s a XVIII. században újra kellett indítani. Folytonosságnak

[2411] Gróf Zichy Antal: Gróf Széchenyi István életrajza. 1791-1860. I. kötet 1791-1844. II. fej. Budapest Franklin Társulat Könyvnyomdája, 1896. o. n.

[2412] u.a. III. fej. o. n.

[2413] 3. Gróf Szécsényi Ferenc "Intelmei" István fiához 1817. u.a. III. fej. o. n.

a főúri házakban folytatott társaséleten keresztüli tevékenységet tekinthetjük kultúránk őrzésének, fenntartásának, gyarapításának.

Szerencsémre, a magyarországi műveltségi és könyvtári kultúra történetének feldolgozása olyan gazdag szakági irodalommal rendelkezik, aminek köszönhetően, nagyon megkönnyül a nem szakos kutató dolga is, hogy felidézhesse munkájában a fejleményeket, alapkutatási tevékenység nélkül. Az általános ismereteket kiegészíthesse fontos, pontos adatokkal munkáikból.

A Magyarországi viszonylatokra vonatkozóan nagyon jó áttekintést kapunk az ország főnemeseinek műveltségére utaló adatokból Monok István: *A művelt arisztokrata - A magyarországi főnemesség olvasmányai a XVI-XVII. században* című művéből, amelyben beszámol a két évszázadra vonatkozóan fontos kulturális tanúbizonysággal bíró tételekről. Írásából kedvező képet kapunk a XVI–XVII. századi hazai arisztokrácia több, jelentősebb családjának, az „Istvánffy, Zrínyi, Bánffy, Batthyány, Esterházy, Thurzó, Rákóczi, Pázmány, Balassa, Thököly és más”[2414] családnak a könyvtárairól, kulturális érdeklődéséről és ezen ismeretek alapján kulturáltságukról.

A XVIII. századra – Széchényi Ferenc ifjú- és felnőtt korára – egész Európára vonatkozóan ujjá alakultak azok a kulturális életlehetőségek, amik a XVI. században megsérültek, vagy megsemmisültek. Egyik ága ennek a kulturális ujjá születésnek a könyvtárak kialakítása, fejlesztése volt.

A könyvtárak kialakulásához, létrejöttéhez nagyban hozzájárult a könyvkészítés módjának, előállításának fejlődése. Hazánkban két irányban létesültek a nagyobb könyvgyűjtemények. Egyrészt a főpapság, másrészt az arisztokrácia képviselői kezdeményezték, gyarapították könyvállományukat.

Monok István egy másik könyvében, a *Széchényi Ferenc könyvtáralapítása* címűben, nyomon követhetjük a magyarországi egyházi és főúri könyvtárak létrejöttét, fejlődését. Kialakult véleménye igazolására két korábbi munkából idéz adatokat: „A magyarországi nagyobb arisztokrata családok számos tagja egyházi karriert választott magának, és meghatározó szerepet játszott a török kiűzése után a katolikus egyház ujjászervezésében. A főpapságnak ezek a generációi hozták létre a 18. században a modern egyházi könyvtári rendszert.”[2415]

Egy másik munkából a főúri családok közül a legjelentősebb könyvtáralapító családokat emeli ki: „A 18. század folyamán kialakultak a bibliofil főúri gyűjtemények is, amelyek közül a Batthyány, a Bethlen, az Esterházy, a Festetich (sic), az Illésházy, a Jankovich, a Nádasdy, a Ráday és a Reviczky családoké a legjelentősebbek.”[2416]

[2414] Monok István: A művelt arisztokrata - A magyarországi főnemesség olvasmányai a XVI-XVII. században. A Kulturális Örökség sorozat része. 2012. Kossuth Kiadó-Eszterházy Károly Főiskola. Bp.-Eger.

[2415] Szarvasi Margit: Magánkönyvtárak a XVIII. században. Budapest, 1939.; Berlász Jenő: Magyarország egyházi könyvtárai a XVI-XVII. században. In: Régi könyvek és kéziratok. Összeáll. Pintér Márta. Budapest, OSZK-KMK, 1974. pp. 221-226.

[2416] Berlász Jenő: Könyvtári kultúránk a 18. században. In: Irodalom és felvilágosodás. Tanulmányok. Szerk.: Szauder József, Tarnai Andor. Bp. 1974. 283-332. p; Kelecsényi Gábor:

Tekintve, hogy témámhoz a gróf Széchényi Ferenc által alapított Nemzeti Könyvtár- és Múzeum létrejötte kapcsolódik, a felsorolt legjelentősebb családok bibliofil gyűjteményei közé sorolnám a Széchényi Ferenc által összegyűjtött családi könyvtárat is, nagyságától függetlenül.

Amikorra gróf Széchényi Ferenc gondolatában megérlelődött a szándék, hogy könyvtárát a magyar nemzetnek ajánlja, nemcsak a külföldi példák álltak szeme előtt, de Magyarországon is foglalkoztak a könyvtárak hozzáférhetőségének megoldásával.

Monok István idéz egy harmadik szerző munkájából, ami megerősíti állásfoglalását a közösségi könyvtár kialakulásáról: „Az arisztokrata és a főpapi könyvgyűjtés eredményeként létrejött modern könyvtári kultúra kialakítóiban ekkor tudatosodott az, hogy könyvtáraik nem csupán a kincsképzés eszközei, nem csupán művelődésszervező központok, hanem a nemzeti kultúra írott emlékeinek a lerakatai is. Olyanok, amelyek sokszor egyetlen megmaradt példányban, vagy az azt pótló másolatban őrizték meg elődeink gondolatát. A központi könyvtár, az egyes kultúrák nemzeti könyvtárának alapítási gondolata ekkor érte el a Kárpát-medencét. Ekkor jött létre Széchényi Ferenc adományából a magyarországi Bibliotheca Regnicolaris.”[2417]

A közösségi használatú könyvtárak kialakulásáról hazánkban Monok István tehát több munkából is idéz példákat, amelyekkel igazolja, hogy ez a gondolat és tett Magyarországon már a középkorban kialakult: „A közösségi használatú könyvtárak kialakulása Magyarországon is a 15. században kezdődött. Handó György pécsi kanonok könyvtárának egy szűk kör számára való megnyitása a nyugatibb minták követése volt,[2418] és annak az elméleti irodalomnak való megfelelni akarás, amely Senecától fogva[2419] Petrarcán[2420] át hirdette a nagy és zárt magánkönyvtárak feleslegességét. A Johann Henckel által szervezett úgynevezett ’Középkori Lőcsei Könyvtár’ azonban a szükség, vagyis a könyvhiány eredménye volt.[2421] A szepességi plébánosok közös használatú gyűjteményhez jutottak ezen a módon. A reformáció térhódítása a városi közösségekben Magyarországon is kialakította a közösségi használatra szánt könyvtárakat, meg-

---

Múltunk neves könyvgyűjtői. Bp. Gondolat Kiadó, 1988; Kosáry Domokos: Művelődés a 18. századi Magyarországon. Budapest, 1980. pp. 133-139, 524-562.

[2417] Litterae fundationis Musei Nationalis Hungariae et Bibliotechae Nationalis Széchényianae. Hasonmás kiadás. Bev. Somkuti Gabriella. Bp. 2002. (Margaritae Bibliothecae Nationalis Hungariae.)

[2418] Csapodi Csaba - Tóth András - Vértesy Miklós: Magyar Könyvtörténet. Bp. Gondolat Kiadó, 1987. pp. 133-136; Monok István: „Libri in publica libraria exules scholastici.” Kisérlet egy fejléc értelmezésére, avagy a városi közösségi könyvtárak kialakulásáról Magyarországon. In: Tarnai Andor-emlékkönyv. Szerk. Kecskeméti Gábor. Bp. 1996. pp. 181-187.

[2419] „Vitiosum est ubique quod nimium est” - Seneca: De tranquillitate animi, 9, 4-7; "distringit librorum multitudo" - Seneca: Epistola ad Lucilium, 1, 2.

[2420] Petrarcha, Franciscus: De remediis utriusque fortunae, libri II. Lugduni, 1585. pp. 177-184.

[2421] Selecká Márza, Eva: A középkori Lőcsei Könyvtár. Szerk., előszó Monok István. Szeged, JATE, 1997. (Olvasmánytörténeti Dolgozatok VII.)

mentve ezzel több középkori gyűjteményt is a gyors enyészettől. A kőszegi plébánia könyvtárát már 1535-ben 'zur gemeinen Nutz' írták össze,[2422] és 1614-ben, majd 1660-ban[2423] már, mint városi könyvtárat vették számba. Selmecbányán az iskolai gyűjtemények mellett már a 16. század végén 'publica libraria' működött,[2424] s Brassóban pedig az evangélikus kollégium könyvtára bírt részleges nyilvánossággal.[2425] A Handó-féle humanista példa is tovább élt, Hans Dernschwam besztercebányai könyvtára a baráti kör tagjai által aktívan használt gyűjtemény volt."[2426] A 18. században a Pécsi Püspöki Könyvtár Klimó György püspöksége idején városi nyilvános könyvtárrá vált 1764-ben.[2427]

Mint tapasztaltuk, nagyon komoly kezdeményezések is voltak a könyvtárak széleskörű hasznosítására Magyarországon, mielőtt gróf Széchényi Ferenc megtette felajánlását a Nemzeti Könyvtár- és Múzeum megalapítására. Az alapítás mibenléte körüli nézetekre Monok István a következő választ adja: „...mit alapított Széchényi Ferenc: könyvtárat, vagy múzeumot. Az alapító levélben mindkét elnevezést használja. Elmondja szándékát, indokait, hogy miért teszi adományát, és hosszan a könyvtárról beszél. Majd egy ponton így fogalmaz: 'Quanto, licet ... Musaeo huic'."[2428] A könyvtár és a múzeum tehát számára nem vált szét, a nemzeti közgyűjtemény gondolata foglalkoztatta. A múzeumok a könyvtárakon belüli, vagy azok mellett berendezett studiomokból, majd ritkaságokból keletkeztek, mint ahogy a korai középkorban a levéltár és a könyvtár, vagy a kincstár és a könyvtár sem vált szét. Széchényi Ferenc tehát nemzeti gyűjteményt alapított, javarészt könyvekből, kéziratokból és térképekből álló gyűjteményéből, amelynek része volt az éremgyűjtemény és az ásványok is. Ahogyan a British Library is a múzeummal egy intézményként működött évszázadokon

---

[2422] Kőszeghi Sándor, Magyar Könyvszemle 1894. p. 302. Lesestoffe in Westungarn II. Kőszeg (Güns), Ruszt (Rust), Kismarton (Eisenstadt), Fraknó (Forchtenstein) 1535-1740. Hrsg. von Tibor Grüll, Katalin Keveházi, Károly Kakas, István Monok, Péter Ötvös, Harald Prickler, Red. von István Monok, Péter Ötvös, Szeged, 1996. (Adattár XVI-XVIII. századi szellemi mozgalmának történetéhez 18/2 - Burgenlandische Forschungen. Sonderband XV.; Adattár 18/2.) p. 31.

[2423] u.a. Adattár 18/2. pp. 34-38, 58-68 p.

[2424] Monok István: "Libri in publica libraria exules scholastici". Kisérlet egy fejléc értelmezésére, avagy a városi közösségi könyvtárak kialakulásáról Magyarországon. In: Tarnai Andor-emlékkönyv. Szerk. Kecskeméti Gábor. Bp. 1996. pp. 181-187.

[2425] Lesentoffe der siebenbürgen Sachzen. 1535-1750. Hrsg. von István Monok, Péter Ötvös, Attila Verók. Szeged, JATE 2003. (Adattár XVI-XVIII. századi szellemi mozgalmainak történetéhez,16/4.; Adattár 16/4.)

[2426] A Dernschwam-Könyvtár. Egy magyarországi humanista könyvjegyzéke. Kisérőtanulmánnyal közreadja Berlász Jenő. Sajtó alá rend. és a mutatót összeáll. Keveházi Katalin, Monok István. Szeged, JATE, 1984. (Adattár XVI-XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. 12.)

[2427] Cf. A Pécsi Egyetemi Könyvtárban őrzött Klimó-Könyvtár katalógusa, I. rész. A könyvek szerzői betűrendes katalógus. Összeáll. Mária Anna Móró, Budapest, Tarsoly Kiadó, 2001.

[2428] Litterae fundationis Musei Nationalis Hungariae et Bibliothecae Nationalis Széchényianae. Hasonmás kiadás. Bev: Somkuti Gabriella. Bp. 2002. (Margaritae Bibliothecae Nationalis Hungariae.)

át, úgy a Magyar Nemzeti Múzeum és annak a könyvtára is 1808-tól 1949-ig egyetlen jogi személy volt."[2429]

Szinte egy időben és hasonló igénnyel vetődött fel egy magyar tudós társaság alapítása, létrehozása, a könyvtárak közhasznosítása mellett. Több kísérlet és kezdeményezés született megvalósítására, de 1825-ig, gróf Széchenyi István felajánlásáig, a tudós társaság megalakításának és működésének biztosítására tett pénzalap felajánlásáig, nem valósult, valósulhatott meg.

Monok István is foglalkozott feldolgozásában a magyar tudós társaság megalakulásával: „A magyar tudós társaság létrehozását szorgalmazó nemesek, értelmiségiek maguk is könyvgyűjtők voltak, és azt sem tartjuk véletlennek, hogy szinte mindannyiuk magánkönyvtára valamelyik közgyűjteményt gazdagította a tulajdonos adományaként: a pesti Egyetemi Könyvtárat,[2430] a Nemzeti Könyvtárat, majd az 1825-ben létrehozott Akadémiai Könyvtárat.[2431] Az írott kulturális hagyomány megőrzése, és annak tudományos szintű feltárása tehát a könyvtárak feladata volt alapításuktól kezdődően. Széchényi Ferenc is ezért tért ki erre a kérdésre az alapító levélben, meghatározva a könyvtári személyzet iskolai felkészültségének mértékét."[2432] Mindezek mellett az a meggyőződése, hogy: „A magyar arisztokrácia Mohács utáni szerepvállalása a művelődési intézményrendszer működtetésében alapvetően annak a kényszerhelyzetnek köszönhető, amelyet a nemzeti király, illetve királyi udvar hiánya jelentett."[2433]

A század tudományos irányzatai közül érdemes a népek kialakulásával, nyelvével foglalkozó elméletek meghatározásáról és a tudományos következtetések, tanulságok levonásáról említést tennünk. A korszak jelentősebb kutatói által közrebocsátott művek közül néhányat említek, amelyek befolyással lehettek a magyarországi elméletek kialakulására, és amelyek hatással lehettek a magyarokkal foglalkozó írásos emlékek gyűjtésére.

Az összehasonlító nyelvészet tudománya a XVII. században kezdett kibontakozni. A német nyelvészkedő Gottfried Wilhelm Leibniz elméletei és elképzelései évszázadokra meghatározták a népek és nyelvek eredetére vonatkozó tudományos kutatásokat. Ő a szókészlet összevetését javasolta és összegyűjtésüket ajánlotta. Felismerte a magyar és a finn nyelvek közti hasonlóságot és ennek nyomán felvetette a rokoni kapcsolatot. A magyarok eredeti hazáját a Volga és a Kaszpi-tenger tájára helyezte. Véleménye szerint a finn, a magyar, a tatár, a török, a szarmata és a perzsa, mind rokonok, és egy közös ősnépből és ősnyelvből

---

[2429] Monok István: Széchenyi Ferenc könyvtáralapítása. Könyvtári Figyelő 48. évf. 2002. 4. szám. OSZK p. 643.

[2430] Tóth András - Vértessy Miklós: Az Egyetemi Könyvtár története 1561-1944. Bp., 1982.

[2431] Örökségünk, élő múltunk. Gyűjtemények a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában. Szerk.: Fekete Gézáné. Bp. MTAK., 2001. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának közleményei - Publicationes Bibliothecae Academiae Scientiarum Hungaricae 37/112.)

[2432] Litterae fundationis Musei Nationalis Hungariae et Bibliothecae Nationalis Széchényianae. Hasonmás kiadás. Bev.: Somkuti Gabriella. Bp. 2002. (Margaritae Bibliothecae Nationalis Hungariae.)

[2433] Monok István: Széchényi Ferenc könyvtáralapítása. Könyvtári Figyelő, 48. évf. 2002. 4. szám. OSZK, p. 643.

származnak, ami nem más, mint a szkíta. Leibniz a cári udvar tudományos tanácsadója is volt, így az ő elképzelésein alapuló módszerrel gyűjtöttek adatokat a cárok által meghódított területeken és a környező földterületeken élők tanulmányozásához. Hasonló munkát végzett Philip Johan von Strahlenberg svéd katonatiszt, aki szibériai hadifogságában kezdett térképészeti, antropológiai és nyelvészeti megfigyeléseken alapuló összehasonlításokat végezni. 1730-ban jelent meg „Das Nord- und Ostliche Theil von Europa und Asia" címmel a tanulmánya, amelyben a megfigyelt népek nyelveinek rövid szójegyzékét közreadta. Ezeket a nyelveket egymással és a magyar és a finn nyelvvel is összehasonlította. Munkája angol és francia nyelven is megjelent, amellyel sikerült a tudósok figyelmét a finn-magyar kapcsolat fennállására felhívni.[2434]

A francia keletkutató, sinológus, turkológus, nyelvész, történész, Chrétien Louis Joseph de Guignes, 1756-1758 között megjelent több kötetes munkájában, a „Historie générale des Huns, Turcs, Mongols et autres Tartares occidentaux avant et depius Jésus-Christ jusq' au présent" (A hunok, törökök, mongolok és egyéb nyugati tatár népek általános története Jézus előtt és után a jelenkorig), kínai forrásokra is hivatkozik.[2435] Utal arra, hogy a kínai forrásokban a hunok hiung-nu név alatt emlegetett néptől származnak, és törökös nép, vagy népszövetség voltak. Tőlük eredezteti az avarokat és a magyarokat is.

A legfontosabb e témában írt korabeli mű, Pray György jezsuita atya munkája, az „Annales veteres Hunnorum, Avarorum et Hungarorum" (A hunok, avarok és magyarok régi története), amely 1761-ben Bécsben jelent meg. Munkájában megerősítette a hun-avar-magyar folytonosság tanát és támogatta a törökös származás feltételezését. Feldolgozása során felhasználta az abban az időben ismert forrásokat, így de Guignes munkáját is és az ezek alapján kialakított őstörténeti kép számunkra, már mai tudományos felfogásunk szerint is tudományos értékkel bír.

1770-ben jelent meg Johann Eberhard Fischer német történész és nyelvkutató könyve, aki részt vett a cár kezdeményezésére indított expedícióban, és ismereteit e művében adta közre, amelyben a magyart az általa szkítának nevezett nyelvekkel és népekkel (a finnekkel, komikkal, mordvinokkal, manysikkal és hantikkal) rokonította. Az ugorokat (az ő meghatározása szerint jugorok, a manysik és hantik) a magyarok legközelebbi rokonainak, hátramaradt magyaroknak tekintette, s őket a Kína nyugati határán élő, török nyelvű ujguroktól eredeztette.

A Fischer által Göttingában meghonosodott, már ujgur– és ugor–magyar rokonsági elképzelés később fontos szerepet kapott az ott tanuló Körösi Csoma Sándor döntésében, hogy az ujgurokhoz induljon rokonságkeresőbe.

A XVIII-XIX. századi magyar közvélemény elzárkózott a kizárólagos északi népekkel való rokonság elméletétől. Idegenül fogadott minden új meghatáro-

[2434] Strahlenberg, Philipp Johann von: A historio-geographical description of the north and east parts of Europe and Asia.

[2435] Guignes Chretien Louis Joseph de: Historie générale des Huns, Turcs, Mongols et antres Tartares occidentaux avant et depnis Jésus-Christ jusq' an présent.

zást. Az akkori tudományban még nem különböztették meg a nyelv és a nemzet történetét. Az antropológia és a néprajz tudománya csak kialakulóban volt. A genetika tudománya még nem is létezett. Érthető az idegenkedésük.

Pray György az újonnan megjelenő tudományos nézeteket ismerve, átgondolta a magyar őstörténet kérdéseit és új elképzeléseit a „Dissertationes historico-criticae in Annales veterum Hunnorum" (Történetkritikai értekezések a régi hunok históriájáról) című, 1775-ben Bécsben kiadott munkájában ismertette. Elfogadta, hogy a magyar nyelv és az Észak-Európában és Ázsiában beszélt számos kisebb, nagyobb nyelv – mint a számi, finn, lív, cseremisz, permi, mordvin, manysi, vót, hanti, udmurt, komi, csuvas nyelv – között fennáll változó mértékű hasonlóság, de arra a következtetésekre jutott, hogy ezek a népek rokonságban állnak egymással, és eredetüket tekintve a közös, hun ősnépre, vezethetők vissza. (A közös hun ősre visszavezethető népes család története és nyelvhasználata gyakorlatilag máig tartó, nem lezárt, nem eldöntött tudományos tétel. A felsorolt munkákban közölt meghatározásokat lehet, hogy ma már pontosabb vizsgálatokkal meghaladta a tudomány, de a korszellem érzékeléséhez szükséges a közlésük.)

A magyar nép és nyelve kialakulása körüli vita vetette fel leginkább a szellemi élet irányítására egy tudós társaság létrehozásának szükségességét. A tudományok fejlődése nemcsak az irányítás, hanem a nyelvfejlesztés igényét is felvetette. Ez az igény a nyelvfejlesztésre a XVIII. század második felére már olyan sürgető, megoldandó feladattá vált, hogy megoldása már elodázhatatlanná lett.

Ugyancsak a XVIII. századra, az addig alkalmazott egyházias tudományosság művelése alkonyához közeledett. A XVIII. század derekán Pray György és a hozzá hasonló történész tevékenységet folytató jezsuiták, szakszerű, tudományos alaposságú történetíró iskola művelőivé szerveződtek. Történetírói munkásságuk eredményeként, máig érvényben lévő megállapításaik révén, elindult tudományművelői munkásságuk nemzetközi elismertsége. 1761-től Pray György csak történeti kutatással foglalkozott. A Jezsuita rend feloszlatása után, királyi történetírói címet kapott, amely szerint folytathatta kutatói, történetírói tevékenységét. 1776 őszén közkönyvtár létesítését javasolta Batthyány József esztergomi érseknek. Azzal a véleménnyel támasztotta alá javaslatát, hogy – szerinte – nem egyetemekre, hanem könyvtárakra van szükség a műveltség fejlesztéséhez. Nem sokkal ezután egyetemi könyvtárosi kinevezést kapott. Az egyetemen a diplomatika tan professzora, majd később nagyváradi kanonok lett.

Egy másik irányzatot képviselő, a pietista érzületű, hungarus-tudatú értelmiségi réteg többsége még egyházi szolgálatban állt, s az egyházak hagyományos kultúrájához kapcsolódott.

A pietizmus a XVII. és XVIII. század keresztény megújító mozgalma, amely az evangélikus egyházban bontakozott ki. Elindítójának Philipp Jacob Spener teológust tekintik. A fogalom 1677-ben tűnt fel Németországban, de a gyökerei az 1600-as évek elejére nyúlnak vissza. 1605-ben jelent meg Johann Arndt „Vom wahren Christenthume" című műve, és 1617-ben Johann Valentin Andreae „Invitatio fraternitatis Christi" című munkája, de a kálvinista Cocce-

ianus irataiban is megtalálhatók a pietizmus gyökerei. A XVI. század végén élt Jacob Spenernek és barátainak nagy szerepük volt a mozgalom elterjesztésében. A mozgalom 1670 és 1751 között terjedt el, és az egyéni jámborságot kívánta meghonosítani, valamint a protestáns egyház egészét kívánta megújítani. 1750 után a különböző protestáns egyházakban más és más formában jelent meg. I. Napoleon uralkodása alatt megjelent a politikában is, és így elvesztette eredeti célját, a vallási tisztaság megőrzését.

A hungarus-tudatú elnevezés azokat a nem magyar nemzetiségű embereket illette meg, akik tevékenységükkel segítették a nemzet fejlődését.

Ilyen tudós volt Bél Mátyás evangélikus lelkész, történész és földrajztudós, aki a magyar tudományosság művelésében fájó hiányosságnak ítélte meg, hogy nem volt a magyar nyelv eredetét, nyelvtanát tárgyaló komoly mű, amelynek alapján dolgozni lehetett volna.

A protestáns papok, tanárok, orvosok magasabb kiképzése a XVIII. században is a külföldi egyetemeken történt. A wittenbergi, a hallei és a jénai, majd a századforduló idején a lipcsei és berlini egyetem szellemi életének hatókörében a magyar diákok megbecsülésnek örvendtek. Ennek megerősödését Wittenbergben, az egyetem előadójának, Cassai Michaelis Györgynek (1640-1725) adománya nagymértékben elősegítette, aki vagyonát és részben magyarországi szerzők munkáiból összeállított gazdag könyvtárát, az ott tanuló magyar diákokra hagyta.[2436] Cassai Michaelis Györgynek ezt a nagylelkű adományát a korai nyilvános, kis réteg számára elérhető, közkönyvtári kezdeményezések közé sorolhatjuk.

Bél Mátyás a hallei egyetemen 1704–1707-ig teológiát, orvostudományt és állattudományt tanult. Az egyetemen döbbent rá, hogy milyen keveset tudnak külföldön Magyarországról. Nem volt megfelelő térkép az országról, sem kézikönyv. Ez a felismerés késztette arra, hogy a magyar nyelv és irodalom történetével behatóan foglalkozzon. Berlinben, 1713-ban megjelent „Institutio ad symbola conferenda" című írásában felvázolta egy magyar nyelv- és irodalomtörténeti feldolgozás tervezetét. A két kötetre tervezett mű első könyvében a nyelv eredetével és a rovásírással, a másodikban további történetével, a költészettel és a szótárakkal foglalkozott volna. A művet a görög, latin, német és szláv jövevényszavak és a dialektusok leírásával fejezte volna be. Végül is csak a rovásírással foglalkozó első fejezet jelent meg nyomtatásban „De vetere litteratura Hunno-scythica" (A régi hun-szkíta irodalomról) címmel Lipcsében, 1718-ban. Bél azt a feltételezését vázolta fel a kötetben, hogy a hunoknak (azaz a magyaroknak) gazdag irodalmuk volt és még a könyvnyomtatást is ismerték. Feltevései nem vezettek tudományos eredményekhez. A könyv jelentőségét az növeli, hogy ebben a kötetben írásban közli óhajtását, mely szerint a hazai események rendszeres feltárására és feldolgozására egy tudós társaságot kellene alapítani. Munkásságáról a megyei nemesség vagy közönnyel vett tudomást, vagy gátolni igyekezett tevékenységét. Bél Mátyás ezért a kormányhoz fordult

[2436] A magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig II. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964.

támogatásért, ahol sikerült megnyernie Pálffy Miklós nádor jóindulatú támogatását, amit élete végéig élvezett.

Bod Péter, református lelkész, történész, irodalomtörténész, egyháztörténész tevékenységével nagyban hozzájárult tudománytörténeti munkásságunk fejlesztéséhez. Tudományos munkájának nagy részét, az egyháztörténet feldolgozása mellett, a magyar nyelv művelésére, fejlesztésére való törekvés jellemezte. Munkássága tapasztalatából tudta, hogy a magyar szókincs minden fogalom, szakterminus kifejezésére nem elegendő. Elismerően nyilatkozott Apáczai Csere János tevékenységéről, aki majd minden tudományhoz tartozó kifejezést magyarul adott elő, annak ellenére, hogy ebben őt nagyon kevesen követték.

Kiterjedt levelezési kapcsolatának köszönhetően tudtuk meg, hogy egy 1756. szeptember 20-án kelt Ráday Gedeonnak írt levelében magyar tudós társaság megalakításának szükségességét vetette fel. Az általa javasolt társaságnak Apáczai kezdeményezésének eredményesebb folytatását szánta, sürgetve egy új magyar nyelvtan kidolgozását is. Bár ez a javaslata nem valósult meg, de neki köszönhető, hogy megújította és kibővítette Pápai Páriz szótárát, ami Szebenben jelent meg 1767-ben.

Nem egyházi személyként Bessenyei György, császári testőrtiszt foglalkozott legkorábban és legrészletesebben egy tudományos akadémia megalakításának a tervével. 1765. június 8-ától Mária Terézia magyar testőrségében teljesített szolgálatot. Itt, az Udvarnál döbbent rá műveltsége hiányosságára, nemzete elmaradottságára. Önművelő tevékenységbe kezdett és a császár könyvesházában alapos műveltségre tett szert. Locke, Pope, Voltaire, Rousseau műveit olvasta, akiknek szellemisége nagy hatással volt rá. Tanulmányai során felismerte és tudatosodott benne, hogy a polgári nemzetté válás nem választható el a nemzeti művelődés, a közműveltség intézményeinek létrejöttétől, a nemzeti nyelv, a nemzeti irodalom és dráma fejlesztésétől, egy nemzeti tudományos társaság megalakulásától.

A protestáns egyházak ágenseként országjáró útjain szerzett tapasztalatai alapján mélyül el nemzeti érzése, demokratizmusa. Merészen hirdette a törvény előtti egyenlőséget, a közteherviselés elveit. Kultúrpolitikai elképzelései kijelölik a kialakítandó nemzeti művelődés tartalmát és fölvázolják kívánatos körét. Részletesen kidolgozta a művelődés szükséges megvalósításának lehetőségét. Sürgette a felekezeti viszályokon való túllépés fontosságát, a széles látókör kialakítását. Kiemelten foglalkoztatta a magyar nyelv gazdagításának a megvalósítása.1778-ban kiadta „Magyarság” című munkáját, amelyben szózatot intézett a magyar nyelvnek a tudományokban való felvétele iránt. Kidolgozta 1781-ben az ismeretek terjesztésének a lehetőségét egy tudományos akadémia felállítására, amely nemcsak műveli, de tág körben terjeszti is a tudományokat „Egy magyar társaság iránt való jámbor szándék” című összefoglalásában. Kidolgozta működési szabályzatát is, amit a tekintetes és nagyságos magyar hazának kegyelmes és nagyságos főrendihez címzett.

Bessenyei György hathatós segítséget kapott a tudós társaság létrehozásának buzgólkodásához Révai Miklóstól, aki szintén foglalkozott egy Magyar Nyelv

Művelő Tudós Társaság megalakításának gondolatával, amit írásban is előkészített 1784-ben. A tervezetet benyújtotta József császárnak - eredménytelenül.

Megírta1789 karácsonyán az „Elöljáró beszédet" Bessenyei „Jámbor Szándékához", az 1790. évi országgyűlés alatt buzdító előszóval ellátva kiadta – a szerző nevének feltüntetése nélkül – Bessenyei György művét, az „Egy magyar tudós társaság iránt való Jámbor Szándékot" Bécsben, 1890-ben. Révai, a győri püspök, Fengler József segítségével Budára ment, ahol az országos rendek között osztogatta a kiadványt. Egyengette a társaság útját a Helytartótanácsnál, amely az ügyet november 10-én az országgyűlésnek adta át.

Révai Miklós az 1784-ben készült, és József császárnak eredménytelenül benyújtott saját tervezetét kibővítve a hivatalos tárgyaltatás végett latinul „Planum erigendae eruditae societatis hungaricae alterum elaboratius" címmel kiadta. Továbbá elkészítette az ajánlott tagok névsorát is, „Candidati erigendae societatis hungaricae, et ratio facti in ea promovenda progressus. Janrini, 1791." címmel. Az iratokat átadták a kiküldött, rendszeres bizottságnak, de törekvése ezúttal sem vezetett eredményre.

A magyar felvilágosodás írói, költői, általában a köznemesség köréből kerültek ki. Előfordult, hogy egy-egy arisztokrata is közeledett hozzájuk, de polgári családból alig volt, aki hatékonyan csatlakozott törekvésükhöz. Batsányi János, a hányatott sorsú magyar költő, a haladó írók társaságában szinte egyedül képviselte azt az elvet, hogy a társadalmi haladás és a nemzeti kérdés csak együttesen oldható meg. Az 1788-ban Kassán indított folyóiratának, a Magyar Museumnak a „Bevezetésében" az irodalmat a nemzeti lét minősítőjeként határozta meg, s ezért ápolására, még Bessenyei György „Jámbor Szándékának" megjelenése előtt, egy „tudós nyelvészeti és kritikai társaság" létrehozását javasolta.

Mindezek a jó szándékú törekvések azt tükrözik, hogy a magyar szellemi közéletben, a társadalom minden rétegében – különböző szintű és intenzitású jelenségként – benne volt az igény a hazai szellemi életre, a szándék a tudományosság fejlesztésére.

Hiszen nem új keletű igény kielégítésének a megnyilvánulása a tudós társaság létrehozásának a szándéka a magyar társadalomban. Jelen volt és működött – más elnevezéssel – korábban is ilyen tevékenységet folytató érdekképviselet. Három évszázaddal korábban, Mátyás király híres, nemzetközi elismertségnek örvendő könyvtára, nemcsak őrző, raktározó helye volt a szép kódexeknek, hanem a korabeli tudósok és neves személyek közreműködésével zajló vitafórumok színtere is volt egyúttal, amelyen megvitatták az új szellemi irányzatokat, levont következtetéseket, eredményeket közlő műveket. A tudósok nem csak helyben olvashatták a műveket, hanem kölcsön is kérhették a királytól tanulmányozásra. Tehát a könyvhasználat nagyon hatékony szinten és módon történt. És ha – a mai tudásunk, ismereteink birtokában – bizonyítani és igazolni tudjuk Bél Mátyás elméletének helyességét, miszerint a régi hun-szkíta őseinknek – azaz a magyaroknak – már gazdag irodalmuk volt, és még a könyvnyomtatást is ismerték, akkor még korábbra tehető műveltségünk írásos megjelenése, szellemi kultúránk bizonyítása.

Érthető tehát az az elkeseredés, amelyet az 1790-es országgyűlés elutasító, elhalasztó döntése keltett a társadalom e haladó szándékot szorgalmazói közt, hogy nem valósult meg a magyar tudós társaság megalakítása.

Az elkeseredettség meglétében eltelt egy évtized után, nemzeti megújulásként hatott a szellemi és társadalmi közéletben gróf Széchényi Ferenc nemes lelkű elhatározása, hogy az évtizedek óta gyűjtött könyv, irat, térkép, metszet, érem gyűjteményét a nemzetnek ajándékozza művelődés céljára. Gróf Széchényi Ferenc már fiatal kora óta, 1770-től kezdte gyűjteni a magyar nyelvű, és magyar vonatkozású könyveket és egyéb kiadványokat, kéziratokat, térképeket és érmeket. Elkészítette gyűjteményének katalógusát, amelyet saját költségén ki is adott és tudósoknak, tudományos társaságoknak megküldött. Ezek révén lett tagja 1803-ban a göttingeni, 1804-ben a jénai, 1811-ben a varsói és 1812-ben a bécsi egyetemnek és akadémiának. Ebből a kiadványból ajándékozott István fiának is egy példányt, amelyet gyermeke levélben köszönt meg: "Édes Kedves Jó Atyám! Noha én gyenge idöm miatt nem is érdemlem meg a szép Magyar Könyvháznak laistromát, és nem is tudhatom megítélni elegendően ennek a' betsét mégis adott az én Kegyes Atyám; hogy én is példáját valaha kövessem, és édes Hazámnak boldogságát, amennyire tőlem kitelhet, előre mozdítsam. - Fogok is iparkodni, jól tanulni is, a' hogy tsak lehet, és magamat jóságban gyakorolni, hogy így Édes Atyámnak örömöt tsinyálhassak hálaadásul ezért a' szép könyvháznak laistromáért."[2437] Gróf Széchényi Ferenc eme döntésének alapján született meg a Nemzeti Könyvtár és Múzeum alapítása 1802-ben. Az intézmény működtetésének munkálatai évtizedes szellemi felpezsdülést hozott létre az ország életében.

Ennek, az állandóan jelen levő szellemi táplálkozás igényének igazolására idézek egy pár mondatot Szathmáry Eörs „Az örökletes információ eredete" című tanulmányából: „Az örökletes információ természete: mechanizmus és evolúció... Századunk a genetikai információk felderítésének jegyében telt el. ... Az új évezred a bioinformatika minden képzeletet felülmúló szárnyalását hozza majd. E diszciplínában a genetikai információval foglalkozó molekuláris biológia és az elektronikus információt kezelő számítógépes informatika lépett frigyre. ... A bioinformatika a genetikai információ közismert módját: a DNS-ben kódolt szekvenciát veszi alapul: minden további ismeretet innen igyekszik kikövetkeztetni. A molekuláris biológia diadala nem az egyetlen példája a génekben hordozott információ felderítésével kapcsolatos forradalomnak."[2438]

Ezen információk és ismeretek alapján kijelenthetjük, hogy ezek a kezdeményezések kultúránk magas szintű fejlesztése terén, eredendő szellemi kulturális igényünk kielégítéséből erednek, mint minden ember sajátjából.

A hamu alatt izzó parázs újra fellángolt, amikor 1825-ben, a több évi szünet után az uralkodó, I. Ferenc, végre újból összehívta az országgyűlést.

[2437] Gróf Széchenyi István első levele Atyjához. 1803. dec. 26. (Az eredeti a nagycenki Széchenyi István Emlékmúzeumban van.)

[2438] Szathmáry Eörs: Az örökletes információ eredete. Magyar Tudomány 45. (108.) évf. 2000. 11. sz. pp. 1329-1338.

Az országgyűlés, amely a történettudomány használatában a „reformországgyűlés” jelzőt kapta, gróf Széchenyi István számára is régen várt társadalmi esemény volt. Ez az országgyűlés volt az első, amelyen, mint önálló birtokos felnőtt ember, részt vehetett. Érdeklődése és figyelme nem csak a Felsőház üléseire terjedt ki, hanem az Alsóház ülésein is megjelent. Az országgyűlésen megtárgyalandó napirendi pontok között újból szerepelt a magyar nyelvnek a használata és a tudós társaság létrehozásának kérdése.

Ennek a kérdésnek a megtárgyalását az országgyűlés 1790 óta, már többször felvette a napirendi pontjai közé, de pénz hiányára hivatkozva mindig félretették. A kérdés megoldása állandóan az újabb országgyűlések feladatának lett átadva.

Ezen, az 1825-i országgyűlésen, a kerületi ülésen, november 2-án és 3-án újból felvetették a kérdést. November 2-án, Máriássy István követ szóvá tette egy magyar tudományos intézet felállításának szükségességét. November 3-án Felsőbüki Nagy Pál szólalt fel ez ügyben és élesen bírálta az „elkorcsosult főurakat”, akik elhanyagolják nemzetünk és nyelvünk érdekeit.

E beszéd után, mindenki megdöbbenésére, gróf Széchenyi István szót kért és „a nemzetiség és nyelv erősítése, terjesztése és pallérozása szent céljára” felajánlotta egy évi jövedelmét e cél megvalósítására.

Nem a fejéből kipattant szikraként tette meg felajánlását, hiszen évek óta várta a kedvező alkalmat, amikor valamit tehet a hazája szolgálatára. Ezt a segítési szándékot édesapja, gróf Szécsényi Ferenc, kötelességként jelölte meg fia számára, a neki írt „Intelmekben”: „Te, kedves fiam ... megáldattál jóságos Teremtőd által kitűnő bizalmával helyezett állásodra, hogy kegyelmét szétosszad, gondoskodj a szegényekről, özvegyekről és árvákról. A pénz tehát csupán el van helyezve nálad s nem a te tulajdonod... Alattvalóid verejtéke ez, némely beteg s szükséget, éhséget és szomjúságot szenvedő munkás könnyei tapadnak e pénzen. Hogy ezeket felszárítsd, a pénz jelentékeny részének az összes szenvedők atyja nevében, vissza kell kerülnie hozzájuk...”[2439]

Gróf Széchenyi István úgy látta, itt az alkalom, amikor valami jelentőset tehet a Haza szolgálatára, és megtette az ország legfontosabb tudományos intézményének létrehozására nagylelkű ajánlatát.

Gróf Széchenyi István olyan magyar főúri családba született, ahol a magyar nyelv használata természetes kapcsolati nyelv volt, eltérően több más főúri családtól. Annak ellenére, hogy társadalmi rangjuk, helyzetük megkívánta a több nyelv használatát, családi körben magyarul beszéltek.

Gróf Széchenyi István is ismerte, beszélte a magyar nyelvet. Nemcsak az otthoni, családi használat következtében, de tanulmányain keresztül is. Az a tény, hogy kora ifjúsága idején, 17. életévét betöltve, hamarosan német és más nyelvű társadalmi közegbe kerülve, a magyar nyelv használata, fejlesztése, háttérbe szorult az egyéb nyelvek gyakorlása következtében, a magyar nyelvet nem felejtette el, csak az ismeretei nem magyarul rögződtek ezután a tudatában. Ezt

[2439] Gróf Széchényi Ferenc "Intelmei" István fiához. A Széchényi-család történetének újabb dokumentumai az OSZK Kézirattárának gyűjteményében.

kellett a későbbi időkben pótolnia, az ismereteit kellett magyar szavakkal behelyettesítenie.

Anyanyelvünk használata nagy csorbulást szenvedett állammá válásunk idején. István király államalapítása után a közigazgatás nyelve a latin lett. A köznapi beszélt nyelv használatában elterjedt a német nyelv használata a magyar nyelv mellett. Az akkor velünk élő nem magyar anyanyelvű népek, szintén használták saját anyanyelvüket is a magyar és a német nyelv használatával egy időben.

A hivatalos ügyek intézésénél a latin és a német nyelv volt a használatos. A köznapi társalgási nyelv a német volt. Magyarul a köznép beszélt inkább. Ennek ellenére vannak nagyon korai magyar nyelven írott emlékeink. Többen ismerték és alkalmazták munkáikban a tanultabb emberek is a magyar nyelvet, de nem az volt a hivatalos nyelv a közéletben.

Nyelvünk használata folyamatos. Annak ellenére, hogy írásrendszerünk nagyot változott azzal, hogy a rovásírásos módról áttértünk a latin betűs írásmódra, nyelvünk beszédhangjai bizonyos csorbulást szenvedtek. Több nyelvész véleménye szerint azáltal, hogy a latin betűs ABC-ben nem volt jel több hangunkra.

Fejlettségünk bizonyításához írásos nyelvemlékeink is egyre gyarapodnak, mind a rovásírásos, mind a latin betűs emlékek területén, előkerülésükkel. Rovásírásos emlékeink közül a 13000 éves „Tordai Napkorongot" az 7000 éves „Tatárlakai Korongot" említem. Latin betűs írásos emlékeink pedig azt igazolják, hogy nyelvünk, kezdete óta, megtartotta felépítését, szerkezetét, hangzását. Mi megértjük, olvassuk – több néppel ellentétben – az 1000 évnél is régebbi írásos emlékeinket. Nyelvünket megtartottuk. Csiszoltuk, fejlesztettük, finomítottuk, de szerkezetén nem változtattunk.

Nyelvünkről és nyelvünk gyakorlati alkalmazásáról, használatáról tudnunk kell, hogy eredetéről le nem zárt vitatott értelmezés folyik napjainkban is. Egyesületünk, a Zürichi Magyar Történelmi Egyesület, érdemlegesen foglalkozik nyelvünk használatának, írásunk alakulásának történetével. Egyesületünk egyik, pár éve elhalálozott nyelvésze, Dudás Rudolf tagunk, aki a szkíta nyelvvel és írással foglalkozott, – számtalan könyvet írt a téma feldolgozása kapcsán – arra a megállapításra jutott, hogy ez a nyelv, amit mi most beszélünk, a szkíták által beszélt nyelv.

Igazolta ezzel a megállapítással azt az álláspontot, amit sokan vallanak, hogy a magyar nép szkíta–hun eredetű. Őshazája a Kárpát-medence. Ezen megállapítását ez ideig egy nyelvész sem igazolta, sem cáfolta. Ez még várat magára. A közéletben, még a XIX. század végén is, több magyar nyíltan hangoztatta szkíta-hun származásunkat.

A földtörténeti kutatások is hozzájárulnak, alátámasztják ezt az álláspontot azzal a kutatási eredményükkel, amellyel megállapították, hogy az életkörülmények korai kialakulásának feltételeihez hozzájárult az a tény, hogy Földünk szilárd kérge itt a Kárpát-medencében a legvékonyabb, kb. 80 km, a Föld többi részénél sokkal több a földkéreg vastagsága. Az utolsó jégkorszak végén és utána itt teremtődött meg legelőbb az életfeltétel a vékonyabb hó- és jégréteg miatt. Majd az olvadáskor itt tudtak felhúzódni az emberek és az állatok is a maga-

sabb, hegyes részekre. Később innen tudtak végigvonulni a hasonló égövű szteppés vidékekre, magukkal vivén nyelvüket, szokásaikat.

A Kárpát-medencében maradottak és visszajöttek révén az évszázadok alatt, mióta államiságunk megszilárdult, több kísérlet is volt a magyar nyelvhasználat elterjesztésére, de sikertelen kezdeményezések maradtak. Végezetül a nyelvújítási mozgalom eredményeként erősödött meg az igény a magyar nyelv általános használatára.

Újkori nyelvművelőink közül ki kell emelnem Bessenyei György tevékenységét. Bessenyei György 1765-ben került Bécsbe, Mária Terézia nemesi testőrségébe. 1773-ban megvált a testőrségtől, de a királyi udvarnál, mint a protestánsok ügyvivője tevékenykedett tovább. Testőri szolgálata idején döbbent rá nemzeti kulturálatlanságunkra és általános műveltségünk elmaradottságára. 1770-ben, Pozsonyban megjelent „Magyarság" című röpiratában meghirdette a nyelvújító programot. Írói tevékenységével indította el a magyar felvilágosodás eszméjét, amit az 1772-ben megjelent „Ágis tragédiája" című művével kezdett meg. Írótársaival egy modern gondolkodást képviselő írócsoportot alakított, amelyet „testőríróknak" nevez az irodalomtörténet.

Bessenyei György munkássága során arra a megállapításra jutott, hogy anyanyelvünk tökéletesítése előrehaladásunk feltétele, és ezért szembeszállt a latin nyelvhasználat uralmával. Sürgette egy Akadémia felállítását a magyar nyelvi műveltség gondozására és terjesztésére. Hatására mozgalommá vált, erősödött az irodalmi műveltség terjesztésének igénye, és a magyar nyelv fejlesztésének ügye. A testőrírók lettek a nyelvújítás szorgalmazói. Az irodalom magyar nyelvű művelése, azonos szintre emelése a nyugati irodalmakkal, az Ő kezdeményezésükre indult el.

A nyelvújítás munkálatai során persze akadtak nem helyes irányt képviselő jelenségek, amelyek ellenkezést váltottak ki több emberből. Tehát a nyelvújítás igényének voltak ellenzői is. Két tábor alakult ki: az első a nyelvújítás pártiak, a neológusok, a másik, a nyelvújítást ellenzők, az orthológusok. Élénk vita alakult ki a két irányzat képviselői között. A XIX. századra is áthúzódó vita 1813-ban már olyan éles volt, hogy az orthológusok – név nélkül – egy gúnyiratot jelentettek meg Veszprémben „Mondolat" címen, amelyben a nyelvújításon élcelődtek. A nyelvújítás védelmezői, Kazinczy Ferenc és barátai, Kölcsey Ferenc és Szemere Pál, erre a gúnyiratra válaszolva, 1815-ben szintén kiadtak egy röpiratot „Felelet a Mondolatra" címmel, védelmükbe vonva a nyelvújítás szükségességét.

A neológusok közül Kazinczy Ferencet, akit politikai nézeteiért börtönbe zártak, nem tántorították el a nyelvújítás ügyétől a rabságban töltött évek. Összesen 2387 napot raboskodott Munkácson és Kufsteinben, de nézeteiben szilárd maradt. Kiszabadulása után harcolt a szélsőséges szemléletek ellen, vitákat kezdeményezett. Nemzeti üggyé tette a nyelvújítást.

Az évtizedekig tartó vitát Kazinczynak az „Orthológus és neológus: nálunk és más nemzeteknél" című tanulmánya zárta le. Így fogalmazott: „Jól és szépen az ír, a' ki tüzes orthológus és tüzes neológus egyszer' s mind 's egységességben és ellenkezésben van önmagával."

A végeredmény: a nyelvújító mozgalom körülbelül tízezer szót alkotott. Kialakult a köznyelv és az irodalmi nyelv. Ez a kettő lett az alapja a nemzeti, megújult nyelvnek.

Teleki József „A magyar nyelvnek tökéletesítése új szavak és szólásmódok által" című tanulmányában összefoglalta a nyelvújítás elméleti és gyakorlati kérdéseit, lehetőségeit, határait, határozottan állást foglalva a neológia mellett. Később megszületett az új nyelvtankönyv is. Vörösmarty Mihály is részt vett az első nyelvtankönyv kidolgozásában. Megszerkesztette az első helyesírási szabályzatot, már 1832-ben. Révai Miklós „Elaboration grammatica hungarica" című művében rögzítette álláspontját.

A nyelv dolga közüggyé vált. Ennek a mozgalomnak köszönhető, hogy a magyar nyelv ellen tudott állni a németesítő törekvéseknek, még akkor is, amikor a német lett a közigazgatás, majd a gimnáziumi tanítás, és – a latin mellett – az egyetemi oktatás nyelve.

Ilyen állapotok uralkodtak a magyar nyelv használatának helyzetéről abban az időben, amikor gróf Széchenyi István 1825-ben az élére állt annak a nyelvújító mozgalomnak, amely tulajdonképpen az 1700-as évektől kezdve, mintegy száz évig tartott.

Ilyen társadalmi helyzetben, nyelvi közegben tette meg felajánlását gróf Széchenyi István 1825. november 3-án Pozsonyban a követek kerületi ülésén egy Magyar Tudományos Akadémia létrehozására, a magyar nyelv kiművelésére. Felajánlását huszár egyenruhában, magyar nyelven e szavakkal terjesztette elő: „Én szavazattal nem bírok, én nem vagyok országnagy, de földbirtokos. Ha egy Intézet álland fel a magyar nyelv kifejlesztésére, mely polgártársaim nevelését is elősegíti, úgy felajánlom egy évi egész jövedelmemet, mely 60.000 forintból áll, s az a felállítandó magyar tudós társaság alapjához csatoltassék."

Követtársai is felbuzdulván a felajánláson, csatlakoztak a felajánláshoz. Vay Ábrahám 8.000 Ft, gróf Andrássy György 10.000 Ft, Károlyi György 40.000 Ft-ot ajánlott fel e célra. Később többen is csatlakoztak az adományozókhoz és segítették a Tudományos Akadémia létrejöttét. József nádor is 10.000 Ft-ot adott az Akadémia megalakításához.

Elődeink közül többen kifejtették már, hogy minden nemzet csak a saját nyelvén lehet tudós nemzetté. Ennek érdekében tettek is sokat, hogy ez megvalósuljon.

Végezetül Málnási Ferenc nyelvész egyik tanulmányából idéznék három szavunkra vonatkozó megállapítását. Málnási Ferenc véleménye szerint van három sorsdöntő, illetve meghatározó szavunk, amelyre felhívja a figyelmünket. Ezek: az egyik az „anyaöl", a másik az „anyaföld", a harmadik az „anyanyelv". Ez a három szavunk, véleménye szerint, meghatározza létezésünk teljességét, ami szerint az „anyaöl" szavunk az életet adó, az életre nevelő szó, az „anyaföld" szavunk pedig magába foglalja a létezésünket, sorsunkat, munkánkat, ami sikereink és kudarcaink színtere – s egyúttal, idővel, nyughelyünk is lesz, az „anyanyelv" szavunk pedig egybefogja mind a kettőt, és meghatározza létünket.

Az „anyanyelvünk" eredetével, történelmével foglalkozó nyelvészek kutatásaik során nagyon sok tényt tártak fel, amelyek bebizonyították, hogy anyanyel-

vünk nagyon ősi eredetű. Ősnyelv. Szépsége logikai felépítésében rejlik. Ennek megvédése, megőrzése minden cselekedetünknek az alapja kell, hogy legyen.

Egy ilyen nyelvvédő mozgalomnak állt az élére gróf Széchenyi István és tette meg felajánlását egy nyelvművelő tudós társaság megalakítására és tevékenykedett a továbbiakban működését elősegítve, aminek eredményeként 1844-ben, végül államnyelvvé vált a magyar nyelv.

A Magyar Köztársaság Országgyűlése 2003. november 3-án alkotta meg a 2003. évi XCIII. törvényt, amelyben november 3-át, Széchenyi István Akadémiát alapító példaadására emlékezésül, a magyar tudomány ünnepének nyilvánította.

Szekeres István (Budakalász)

A székely írás három ábécéjének történeti összevetése

1. Bevezetés

A székely és az ó-türk írások betűit két jelcsoportból képezték: Az ó-kínai *teknős piktogramból* tájolt rajzrészként kiemelt *Hung-Fan kozmológiát megjelenítő ideogrammákból,* és *ó-kínai piktogramokból.*

Vizsgálatom *a teknős jelcsalád* betűinek kigyűjtésével kezdem, az orhoni és jenyiszeji ó-türk írástól a székely írásig, mert az írástörténeti kultúrkör írásaiban a hun ideogrammákból képzett betűk *egyszerűsíthetetlen grafémáival* lehet az írástörténeti és történelmi kapcsolatokat a legjobban bizonyítani.

Bemutatom, miként csökken a kazáriai és a szarvas-nagyszentmiklósi feliratokig a hun ideogrammákból képzett betűk száma, s miként „*nem illeszkedik*" e csökkenő folyamatba *a székely írásban lévő összes betűje,* amelyek a Nikolsburgi Ábécé felét alkotják. Már emiatt, és *más okok* miatt is: a székely írás kazár betűk átvételén alapuló teóriája *nélkülöz minden írástörténeti alapot és lehetőséget!*

Táblázatba gyűjtöm ki a székely betűk piktogram, ideogramma előzményeit a *hunok, koraavarok* és *Árpád népe* régészeti leleteiről és Árpád-kori templomainkból. Megtartva a betűtörténeti levezetéseim sorszámát, hogy a *történeti összehasonlító bizonyítások, a székely és ótörök betűképzések sinológiai és nyelvészeti adatai* iránt is érdeklődő olvasók a (2008-ban kiadott) könyvemben könnyen megtalálják.

A *„nikolsburgi betűk"* hangérték jelöléseinek *írásmódját* egybevetem táblázatomban *piktogram, ideogramma* előzményű jelentésük *szavainak hangértéket adó írásmódjával*. *Bizonyítva*, hogy a székely betűket *nyelvünkön, a Kárpát-medencében képezték*. Ily módon is *igazolva megtagadott krónikáink* hitelességét, s *a „hunok írását"*.

Az autentikus Nikolsburgi Ábécé betűinek kigyűjtött történeti adatait összevetem a Bolognai Írásemlék és a Rudimenta betűivel, hogy a romlásokat és rontásokat adatolva tudjam bemutatni.

„Pontot teszek" *az ábécé után írt **ÁMEN**,* s a vele összefüggő, de külön sor közepén magányos ***tprus*** feliratú *írásjegy* komplex történetére.

Végül pár mondatban összefoglalom *a székely írás adatolt* történetét.

2. A Nikolsburgi Ábécé

1933-ban került elő, amikor a Dietrichstein-család Nikolsburg (Mikulov) várában lévő könyvtárának kézirat és nyomtatvány gyűjteményét árverésre bocsátották és Jakubovich Emil, a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának igazgatója az ábécét tartalmazó lapot megvásárolta, amely Bartholomeus Anglicus *De proprietatibus reum* (A dolgok természetéről) ősnyomtatvány kiadásának hátsó borítólapja volt.

Szelp Szabolcs, az ábécé utolsó másolójának, Philip de Penczicz személyét körültekintően megállapította. Kutatási eredményeit „*A Nikolsburgi ábécé szerzősége és keletkezési ideje*” címmel a Magyar Nyelv, 2011. 4. számában közölte.

A székely írás legterjedelmesebb kutatástörténetét *Mandics György* 2010-2011-ben megjelent három kötetes (2000 oldalas!) „*Róvott múltunk*” c. könyvében olvashatjuk, amelyet *Tubay Tizianó* „A székely írás kutatásának története” c. könyvével 2015-ben követett. Furcsa, hogy *Mandics György* nevét meg sem említi. Bizonyságát látom, hogy a székely íráshoz viszonyulást *az egyetemes írástörténeti felkészültség hiányán* túlmenően — ***tudománypolitikai és néplélektani aspektusok határozzák meg.***

Az ***akadémiai tudományosság*** képviselői még mindig kitartanak a kazár és más, pl. glagolita *betűk átvétele* mellett, anélkül, hogy *az átvételeknek egyetlen adata, bizonyítéka létezne!* De nem is fog létezni, mert a székely írás betűinek *piktogram és ideogramma* előzményei – már *majd összességükben* – előkerültek *a hunok, koraavarok és Árpád népe régészeti leletein*, s *három Árpád-kori templomunkban*. Egyetlen „székely” betűkkel írt, vagy rótt, magyar nyelvű feliratot sem ismerünk a Kárpátoktól keletre vagy délre. Ahogy tény az is: néhány koraavar Kárpát-medencei régészeti leleten olvasható nyelvünkön az első rövid, néhány betűs tárgyfelirat, a székely írás előzményei. (L. Szekeres 2008, 205-212)

Az álmodozó laikusok „a kárpát-medencei magyar őshaza”, a *nem jöttünk mi sehonnan* „bizonyításaként”, a székely grafémákhoz hasonló, vagy azokkal egyező vésetekben már a „*magyar írás*” betűit látják. *Ignorálva használatuk folyamatosságának több ezeréves időszakadékait, s az írástörténeti bizonyíthatóság teljes hiányát.* (Erről részletesen: „*Miért nem lehetnek a székely írás előzményei a Tordos-Vincsa és a Viszoko kultúra jelei*” tanulmányomban.)

Laikus epigonjaim nem bajlódnak egyetemes írás és módszertani ismeretek elsajátításával. A saját képzeletvilágukban alkotnak „székely-magyar” betűket és ábécéket oly módon, hogy a betűk ismert grafémáinak már eleve *olyan ráfogott piktogram előzményű jelentéseket* adnak, amely szavak szókezdő hangjai *közvetlenül felelnek* meg a betűk szókezdő (akrofoniás) hangértékeinek. (Ez a „jelenség” az ó-türk írás nemzetközi hírű kutatóinál szintén előfordul!) Vagy újabban népi motívumok részeként, akár egy falevél, virágszirom, palmetta rajzolatában is évezredekre visszamenő *hun-magyar szó és mondatjeleket olvashatnak* a megvezethető olvasók.

Az ó-türk írásrendszereket még mindig az *arámiból származó szír* és *szogd betűátvételekkel*, a közös írásiránnyal és a magánhangzók jelöletlenségével hozzák közvetlen összefüggésbe kutatóik. Annak ellenére, hogy az arámi betűk ó-türk átvételét *nem tudják rendre* igazolni. Mert *nem lehet* az *azonos hangokat (fonémákat) jelölő* „átvételláncolat” végén *az ó-türk betűk grafémáit az arámiakkal*, de még a közvetlen hivatkozású „régi szogd levelek” grafémáival sem *rendre azonosítani.*

Ezért különböző, *arámiból származó írások betűinek hasonló karaktereiből* válogatnak hasonítva *hasonló karakterű*, vagy *fonémájú* betűket. Vonalat (vonalakat) adnak hozzá betűk grafémáihoz, vagy elvesznek, hogy megkapják az ó-türk (és székely) betűk áhított grafémáját — az írástörténeti kultúrkörben honos törvényszerűségek történeti összehasonlító indoklása nélkül. Vagy két betű összevonásával alkotnak harmadikat; vagy — a betűk *kívánatos karakterű grafémára változását,* a betűk „*jellegének*” fejlődésére fogják, *ami tág* és *igazolhatatlan* teret nyit minden írástörténeti *adatokkal nem bizonyítható* „*bizonyításnak*”. Az *elleplezett egyetemes írástörténeti felkészültség* hiányának. (L. „*Ótörök betűk jeltörténeti összefoglalása, és ami körülöttük van*”, valamint: „*Az arámiból az ótörök írás nem származhat*” c. tanulmányaim.)

Voltak és vannak kutatók, akik *két ó-türk betű* (*n* és *s* (sz) jelenlétével, a *székely írást* az ó-türk távoli származékának tartják. Eltekintve attól, hogy a székely írás *koraavar előzményének betűalkotói* — a leleteiken előkerült néhány rövid tárgyfelirat tanúsága szerint, — az orhoni ó-türk feliratoknál *korábban, vagy azokkal egy időben* már megalkották *hun ideogrammákból* és *kínai piktogramokból* betűiket.

Az arámival csupán *a magánhangzók jelöletlensége* és *a jobbról balra haladó írásirány* mutat összefüggést, amely utóbbi a rováspálcák bal kézzel fogása és a jobb kézben fogott kés (*bicsak*) használatával épp oly törvényszerű. Ahogy a *magánhangzó harmónia is* érvényesült a magánhangzók jelöletlenségében, úgy az ó-türk, mint a székely írásban.

3. A székely és az ótörök írás hun eredetű grafémáinak vizsgálata.

A közös írástörténeti kultúrkörből származó „*rokon írások*” történeti kapcsolatának vizsgálata „***perdöntő eredményt***” ad, ha betűiket *piktogram* (*ideogramma*) *előzményeik történeti összevetésében vizsgáljuk*, mert *rámutatnak*, hogy milyen viszonyban voltak (*vannak*) egymással.

Vizsgálatuk elvégzésének feltétele, hogy rendelkezzünk írástörténeti kultúrkörük *olyan hiteles, elismert* szakirodalmával, ahol az első fokon képzett betűk *piktogram* (*ideogramma*) *előzményeit* rekonstruálva (*helyreállítva*) *azonosítani tudjuk*, s ily módon történetüket piktogram, ideogramma előzményeikből le tudjuk vezetni. (L.: „*Betűk piktogram előzményeinek helyreállítása*” c. tanulmányom.)

A székely és ó-türk írások betűi *két közös jelcsoportba* tartoznak:

1./ *A kínai ku-wen* (ó-képírás) *tájolt teknős piktogramból tájolt jelentésük rajzrészeivel kiemelt hun ideogrammákból képzett betűk csoportjába.* (L.: Szekeres 2008, No. 1. – No. 18.)

2./ *A kínai ó-képírásból* (parciálisan) *átvett képjeleiből* (*piktogramjaiból*) *képzett betűk csoportjába.* (L. Szekeres 2008, No. 19. – No. 63.)

A székely és az ó-türk írások kapcsolatát e két csoportból származó betűk számszerű arányai, piktogram, ideogramma előzményű grafémáik jelentéstartalmi összefüggései határozzák meg. Utalnak műveltségük fontos elemeire, életmódjuk tárgyaira, és megkülönböztetett fontosságukra.

Vizsgálatom *kitűzött célja és feladata miatt* először csak az *első csoportból származók* összefüggéseit vizsgálom írásonként, *írástörténeti kultúrkörünkben*, mert az írástörténeti kapcsolatokat legjobban *a teknős jelcsalád hun ideogrammáiból képzett, két-három vonalból álló, egyszerűsíthetetlen karakterű betűk* (grafémáinak) *gyakorisága,* és *ideogramma előzményű jelentéseik határozzák meg.*

Majd kigyűjtöttem *a székely írás betűinek előzményeként* mindkét jelcsoport — *majd teljességükben* (!) — előkerült *piktogram, ideogramma előzményeit* a hunok, koraavarok és Árpád népe régészeti leleteiről, valamint *Árpád-kori templomainkból* is, hogy adataikat összevetve vizsgálni lehessen. S itt rögtön meg kell említenem:

Feltűnően **csak *azok (!)*** *a piktogramok, ideogrammák* kerültek elő régészeti leleteiken! — *amelyekből a székelyek betűket képeztek.* ***Bizonyítva*** — a Kárpát-medencéig tartó hosszú útjukon — ***ismeretüket is!***

Mert: — *amely piktogramokat, ideogrammákat használati tárgyaik, ékszereik, gyöngysoraik díszítésére, vagy bármi más célra* **eleink *felhasználtak*, — *öröklődő hagyományaikban*** *jól kellett ismerni* ***rajzuk mellett a jelentésüket*** *is!* Rajzuk és jelentésük ismerete nélkül ***oktalan lett volna*** bármilyen célú használatuk!

Amely *ideogramma, piktogramma rajzának* nem ismerjük a jelentését: *nem tudjuk,* ***hogy mi az***. Amiről nem tudjuk, hogy *mi*, — annak ***oktalanul nem örök-***

***lődik** láncszerűen, nemzedékekről nemzedékekre az ismerete!*

— Ezért ***különösen fontosak*** a régészeti leleteken előkerült *hun és koraavar* „*piktogram-feliratos rajzok*” és még az Árpád-kori templomokban is felhasznált kínai piktogrammák, amelyek *jelentéseikkel jelölik a rajzokkal közös jelenetek és más körülmények tartalmát és tárgyát.* (L. részletesen: „*Betűk piktogram előzményeinek helyreállítása*”, valamint: „*A történeti összehasonlító jeltörténet módszerének írástörténeti műveletei az ótörök és székely írás kutatásában*” c. tanulmányomban.)

a. A teknős jelcsalád Hung-Fan ideogrammái

A székely és az ótörök írások betűinek történeti alapját a kínai ku-wen (ó-képírás) tájolt teknős piktogram világmodell rajzából tájolt jelentésük rajzrészeivel kiemelt (kinyert) *hun ideogrammák grafémái alkotják,* amelyekből a *közös írástörténeti kultúrkörbe* tartozó népek betűket képeztek.

Alkotásuk alapvető célja: „*a legrégibb kínai filozófiai traktátus*”, a *Hung-Fan* (*Nagy Szabály*) elemeinek tájolt, két-három egyszerű vonalból álló megjelenítése volt, amelyek jelentéseit (a ’*föld*’ kivételével) Karl Faulman „*Kelet-Ázsiai Szélrózsák*” néven egy *ó-kínai* teknős piktogram rajzán jelölte. Amelyből a Hung-Fan *öt elemének* ideogramma rajzrészeit tájolásuk szerint a hunok (*kivonták*) kiemelték:

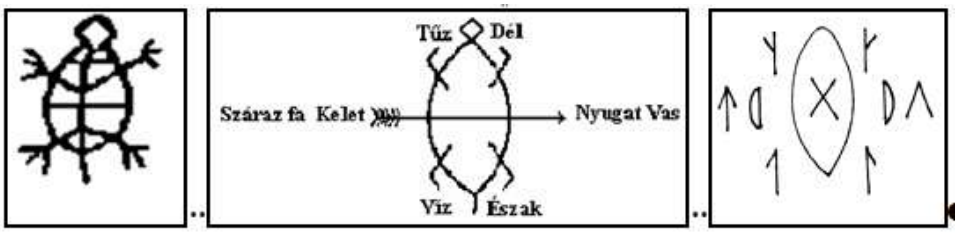

A *Hung-Fan* öt elemének tájolt ideogrammái

A kínai kozmológia különböző értékeit ismeretlen szerzők a Hung-Fan (*Nagy Szabály*) filozófia rendszerében *tizenkét kategória ötös csoportjaiba* rendszerezték. Amelyek az uralkodó oltalma alá voltak helyezve. Az első csoportja az öt elem: *föld*; *tűz*; (folyó)*víz*; *fa*; *fém*.

„A Hung fan más sorrendet ad, kettesével állítva szembe egymással a nekik megfelelő égtájakat: Észak (víz), Dél (tűz), Kelet (fa), Nyugat (fém), s a Középpel (föld) végzi. Működésüket tehát úgy képzelték, hogy végtelen mozgásban következtek váltakozva egymásra. Egyik elméletben sem hatolnak azonban egymásba, s nem is keverednek.” (Henri Maspero)

Az öt tájolt elem közül a **t***űz*, **d***él*, (folyó) *víz*, **é***szak* ideogramma *a hun fejedelem ordosi* (ordoszi) *fej,* vagy *koronadíszén* is rajta van, Kr. sz. előtt az V. - III. században. (L. Szekeres 2008, 60-71.) *Közvetlenül bizonyítva* a Hung-Fan *s a teknős jelcsalád* többi ideogrammájának is a hunok által történt alkotását. (L. Szekeres 2008, 44-89) Amelyek *egy része, betűként nincs jelen az ó-türk írásokban*. (!) De pl.: a tájolt ’***t****űz*’ *elem* ideogrammából ’o**ŋ**’ (*dél*) jelentéssel, ***ŋ*** (*nazális*) hangértékű betűt képeztek. ***Tényként bizonyítva***: *A hunok*

— nem török vagy mongol nyelvűek voltak! S a ***tűz*** és vele a Hung Fan filozófia *sem volt műveltségük része!* Csak átvették ideogrammái egy részét betűk alkotására. Ahogy: ***a teknős piktogrammából származó hun ideogrammák*** **sem részei** ***a kínai írásnak!***

Csak a 𓏤 ’**n***agy*’ ideogramma (L. Karlgren 1957, No. 1218i *great*) alkalmi kölcsönzését találtam meg a kínai írás történetében. Használatát B. Karlgren a Csou II periódusba (Kr. e. 900-770) datálta, amikor a török nyelv jelenléte még nem igazolható a térségben. Népünk *régmúltját és egykori kapcsolatait tekintve* ***PERDÖNTŐ! —*** *hogy a közös írástörténeti kultúrkör ó-türk írásaiban hány* teknős jelcsaládba tartozó ideogrammából képzett betű van, *mert átvevőként bizonyítják* viszonyukat alkotóik műveltségéhez! S hány van jelen a székely írás betűjeként.

A Hung fan-t képviselő öt elem és három megtalált tájoló ideogrammája (No. 1-től No. 9-ig) alkotják a teknős jelcsalád filozófiai alapját, amelyekhez a 𓃀 ’**f**öld’ 𓏲 ’**sz**élességét’ és az ’é**g**’ 𓇋>𓇋 𓏤 ’**n**agyságát’ ábrázoló ideogrammák csatlakoznak. (Egyik népmesénk hőse kiül a „föld szélére” (oldalára), s onnan lógatja le a lábát. L.: No. 16. 𓏤 ’**o**ldal’) „Egek Ura!” — kiáltunk ma is a sokrétegű Ég urához. (L.: No. 11. 𓉔>𓉔 ’**e**gek’.) És így tovább… „A víz folyik és lefelé halad, a tűz ég és felszáll, a fa görbe és egyenes, a fém nyújtható, a föld lehetővé teszi a vetést és aratást”, s e tulajdonságok hozzák létre az ízeket: „ami folyik és lefelé halad, hozza létre a sósat, ami ég és felszáll, hozza létre a keserűt” stb.

A ’*teknős*’ testrészeit csak két ideogramma, a No. 17. 𓃰 ’mely’ (mell) ’mellső’, és a No. 18. 𓆇 „kobak” jelöli betűként a székely írásban. (Ez utóbbi lehet még az ó-türk: „*käbäk* (Kopf-) Schuppen 𓃰 (baş) kiri” – ’(Fej-) fészer’ jelentésű szó.) (AltGramm.)

A teknős jelcsalád betűinek egyszerű (és *egyszerűsíthetetlen!*) grafémáit akkor is összevethetjük írástörténeti kultúrkörük *kazáriai* és *szarvas-nagyszentmiklósi írásemlékeiben*, ha betűik *kétséges hangértékei miatt* a feliratok olvasatai erősen vitathatók! Hangértéküket (*fonémájukat*) *hitelesen bizonyítani* csak *betűképzésük nyelvén*, piktogram, ideogramma előzményű jelentésük *szavainak hangértékadó, hangértékképző hangjával egyeztetett* levezetésükkel lehet.

A teknős jelcsalád betűi (grafémái) összehasonlító vizsgálatába bevontam a *Hung fan két tájolt elemét* jelölő nyíl ’***fa***’ vesszőjét és ’***vas***’ (*fém*) nyílhegyét is, holott *e két kínai piktogram nem a teknős piktogramjából* származik. Mert a Hung Fan ideogrammáiból és két kínai piktogramjából képzett betűk a közös írástörténeti kultúrkörben *nem csak az írástörténeti kapcsolatoknak:* a *legkorábbi kultúrtörténeti kapcsolatoknak is* bizonyítékai!

Megállapíthatók, hogy *a Hung Fan filozófia fogalmai* melyik nyelvben élnek mindmáig, akár folyónévként, mint nálunk a három (!) ***Sajó*** (< *Só-jó* ~ „só-folyó”) folyónévben (L. Kiss Lajos II. 436), vagy közmondásainkban: „*Elől tűz, hátul víz*.” „*Mintha vizet égetnénk.*” „*Fából vaskarika*.” „Nem keverednek és nem hatolnak egymásba.” A *török nyelvekben* eddig nincs tudomásom megfelelőikről. (L. Szekeres 2008, 72-74)

b. A teknős jelcsalád betűinek grafémái az írástörténeti kultúrkörben

Orhoni ó-türk ábécéjében, hangértékadó szavaik és hangértékük (fonémájuk) ***jelölésével:***

No. 2.: 𐰴 (*o***ŋ**/dél ≠ ***tűz!***); No. 3.: 𐰺 (*sub~su***p**/víz); No. 4.: 𐰃 (**i***r*, *y***ï***r*/észak); No. 6.: 𐰉(**t***ämürgän/*vas nyílhegy; **t***ämir/*vas); No. 8.: 𐰋 𐰽(**oq**/nyíl; *sir***uq**/pózna, karó); No. 10.: 𐰍> 𐰏(*e***g**>*é***g**); 𐰓 (***k****ök/*ég); No. 13.: 𐰾(**n***ogyu* > **n***agy*); No. 14.: 𐰇(**š***eleš* > **s***eleš*/**sz**éles, a legrégebbi *Eletmiš Yabgu* feliratban (716-718) pl. „*qïsmi***š**, *yïymi***š**” és több jenyiszejiben is, pl. a Qara-sug (e-9) feliratban a szó végén („*ermi***š**”) még szintén **š** (s) hangértékű a később már csak **s** (sz) hangértékű betű. Akár nálunk a **ž** (*zs*) betű korábbi **š** (*s*) hangértéke. Mutatva azt a hangtörténeti állapotot, amikor a két nyelvben a hangértékképző szavak akrofoniája (szókezdő hangja) egy korábbiról épp változásban volt a későbbire. Ezért a „régebbit” már csak szóvégi hangjelölésre alkalmazták. L. Szekeres 2008, 135-137)

összesen *9 graféma,* amelyekből *5 a* ***Hung-Fan*** *grafémája, de ebből a* 𐰴 ’*tűz*’ grafémának (*rontott*) *o***ŋ**/dél jelentése van. Jelöli a ’*víz*’, ’*vas* (fém)’, ’*fa*’ elemet, és a ’*dél*’, ’*észak*’ főirányt.

Jenyiszeji ó-türk ábécéjében, hangértékadó szavaik és hangértékük (fonémájuk) ***jelölésével:***

No. 2.: 𐰴 𐰾 𐰺 (*o***ŋ**/dél); No. 3.: 𐰺 (*sub~su***p**/víz); No. 4.: 𐰃 > 𐰇 (**i***r*, *y***ï***r*/észak); 6.: 𐰉(**t***ämürgän/*vas nyílhegy; **t***ämir/*vas); No. 8.: 𐰋 𐰽(**oq**/nyíl; *si-r***uq**/pózna, karó); No. 9.: 𐰆 𐰀(**y***ir*/föld); No. 10.: 𐰓 𐰍 𐰏 𐰍 𐰏 𐰍(**k***ök*/ég); 𐰍 (**g***ök/ég*); No. 11. 𐰚 (**e***gek*); No. 13.: 𐰾(**n***ogyu*~**n***agy*); No. 14.: 𐰇(**s***eleš*/**sz**éles)

összesen *13 graféma,* amelyekből *7 a* ***Hung-Fan*** *grafémája, de ebből a* 𐰴 ’*tűz*’ grafémának (*rontott*) *o***ŋ**/dél jelentése van. Jelöli a ’*víz*’, ’*vas*’, ’*fa*’, ’*föld*’ elemet, és a ’*dél*’, ’*észak*’ főirányt.

Talasz -völgyi feliratok írásemlékeiben hangértékük (fonémájuk) ***jelölésével:***

No. 2. 𐰴 **ŋ;** No. 3. 𐰺 **p;** No. 4. 𐰃 **i, ï;** No. 6. 𐰉**t;** No. 10. 𐰍**g;** No. 12. 𐰢**m;** No. 13. 𐰾**n;** No. 14. 𐰇**s**/sz

összesen *8 graféma,* amelyekből *4 a* ***Hung-Fan*** *grafémája, de ebből a* 𐰴 ’*tűz*’ grafémának (*rontott*) *o***ŋ**/dél jelentése van. Jelöli a ’*vas*’, ’*víz*’ elemet és a ’*dél*’ ’*észak*’ főirányt.

Altáji ó-türk feliratok írásemlékeiben hangértékük (fonémájuk) ***jelölésével:***

No. 2. 𐰴 **ŋ;** No. 3. 𐰺 **p;** No. 4. 𐰃 **i, ï;** No. 6. 𐰉**t** ~ 𐰇**š**/s; No. 10.: 𐰍> 𐰏**g;** 𐰓 **k;** No. 13. 𐰾**n;** No. 14. 𐰇**s**/sz; 𐰆 **b** (?); 𐰀

összesen *9 graféma,* amelyekből *4 a* ***Hung-Fan*** *grafémája, de ebből a* 𐰴 ’*tűz*’ grafémának (*rontott*) *o***ŋ**/dél jelentése van. Jelöli a ’*vas*’, ’*víz*’ elemet és a ’*dél*’ ’*észak*’ főirányt. Egy pedig a *„világ” térbeli kiterjedését ábrázoló három*

ideogramma 𐰃 *ligatúrája, a hun uralkodó tamgája.*

Kazár feliratokban hangérték (fonéma) ***jelölés nélkül:***
𐰉; 𐰇; 𐰋; 𐰚~𐰛~𐰜; 𐰆; 𐰠;
összesen *7 graféma,* amelyekből *3 a* ***Hung-Fan*** *grafémája.*

Szarvas-Nagyszentmiklósi feliratokban hangérték (fonéma) ***jelölés nélkül:***
𐰉 ; 𐰋; 𐰏; 𐰚~𐰛; 𐰠
𐰉 ; 𐰆; 𐰃~𐰄
összesen: *6 graféma,* amelyekből *3 a* ***Hung-Fan*** *grafémája,* Egy pedig a *„világ" térbeli kiterjedését ábrázoló három ideogramma* 𐰃 *ligatúrája, a hun uralkodó tamgája.*

Nikolsburgi Ábécéjében és a Homoródkarácsonyfalvi feliratban hangértékadó szavaik és hangértékük (fonémájuk) ***jelölésével:***
No. 1.: 𐰉 (**t***űz*) No. 2.: 𐰋 (**d***el*>**d***él*) No. 3.: 𐰇 (**j***ó~*(*folyó víz*) No. 4.: 𐰋 (*észak~***i***szak,* a *Homoródkarácsonyfalvi feliratban!*) No. 5.: 𐰍 (**ny***ugat*) No. 6.: 𐰀(*va***s~***vo***s**) No. 8.: 𐰏(**c***igle~***c***előke*) No. 9.: 𐰴 (**f***öld+közép*) No. 10.: 𐰚 > 𐰛 (*e***g**>*é***g**) No. 11.: 𐰣> 𐰤 (**e***gek*) No. 12.: 𐰼 (**ü***d-hely*) No. 13.: 𐰜(**n***agy*) No. 14.: 𐰠 (**sz***éles*) No. 15.: 𐰃 (*us>ős* = **še***njü* = **še***les* **n***ogy(u) ege***jü**)* No. 16.: 𐰆 (**o***ldal*) No. 17.: 𐰄 (*me***ly***~mell<mellső)* No. 18.: 𐰠 (**k***obak*)
összesen: *17 graféma*, amelyekből *8 a* ***Hung-Fan*** *grafémája*; egy pedig 𐰃 „*us*" (üs) jelöléssel a *„világ" térbeli kiterjedését ábrázoló három ideogramma ligatúrája, a hun uralkodó tamgája.*
Nem lehet véletlen, hogy az *orhoni, jenyiszeji, talasz-völgyi, altáji, kazáriai, szarvas-nagyszentmiklósi* ótörök és a *székely* írásban egyaránt megtalálhatók a 𐰠 '*széles*', 𐰆 '*nagy*' és az 𐰚~𐰛~𐰜 '*ég*' ideogrammákból képzett betűk grafémái, amelyek alkotói a hun uralkodó rekonstruált 𐰃 '**še***leš* **n***ogyu äge***jü**' (széles nagy egű) = „***šen-jü***" tamgájának. (L. Szekeres 2008, 84-86)

c. A teknős jelcsalád ideogrammáinak gyakorisága az írástörténeti kultúrkör írásaiban

Az ó-türk írásokban *az Orhoni és a Jenyiszeji ábécében van* a legtöbb ku-wen *teknős piktogramból származtatott* graféma, s ezen belül *Hung-Fan elemet és tájolást jelölő* graféma is! Az Orhoniban 9-ből 5, a Jenyiszejiben: 12-ből 6. *S ez csak egy része* a tájolt teknősből származó összes hun ideogrammának! Némelyik rontott változatban. Tagadhatatlan tényként bizonyítva, hogy *az ázsiai hunok nem török, vagy mongol nyelvűek voltak!* ***Mert akkor*** *jel és betűképzésük közvetlen helyszínén, írásaikban volna a ku-wen teknős piktogramból származó ideogrammák grafémáinak teljes készlete!* De ez nem így van!

A ***székely írásban***: *17 grafémája van*, amelyekből *8 a Hung-Fan grafémája.* Egy 𐰃 „*us*" jelöléssel *3 ideogramma egybevont* ligatúrája. A teljes hun eredetű betűkészlet a kazáriai három sajátos betű grafémájának kivételével. Erről később.

Az orhoni és a jenyiszeji ó-türk feliratok *hun eredetű grafémái jelzik* az átvett hun hagyományokat (különböző) *részben adaptáló* ó-türk írások (*betűképzéseinek*) földrajzi területét. Ettől távolodva a szarvas-nagyszentmiklósi írásemlékekig ***csökken*** *a hun ideogrammákból képzett betűk,* kiváltképp *a Hung-Fan elemeit és tájolásukat* jelölők száma!

A talasz -völgyi írásban 8-ból 4, ***az altájiban*** 8-ból 5 a számuk. Mindegyik ó-türk írásban *több olyan sajátság van, ami a többiből hiányzik*. Ilyen közös jelenség a *vas nyílhegy* grafémának két fő változata az orhoni írásban: 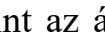 és , valamint az átvett többiben: Így pl. a betű grafémájának is ’**t**’ hangértéke van az altáji Купчегень ó-türk feliratban. Az eredeti: grafémától eltérő, rontott szemléletű graféma változatok különbségei a *„***t***ämir*” (vas), vagy ’**t***ämürgän*’(vas nyílhegy) jelentésük szavának hangértékképző ’**t**’ akrofoniája (*szókezdő hangja*) alapján még jól érthetők.

Miként az is: Miért az altáji ó-türk feliratokban jelennek meg a hun hagyományok nyomán az egyszerűsített (felezett) írásjelek? Pl. az Устюги Сары-Кобы feliratban:

— és az „**us**”-ként ismert tamga is: a Бичикту-Бом IV feliratban, a VIII.-X. században. —

A *felezett nyílhegy* piktogramok a *hun régészeti leleteken lévő felezett nyílhegyeken* és a *Békés-povádi* sír felezett hegyű nyílvesszőjén át a Nikolsburgi Ábécé felezett grafémájú **ſ** (’***š***’) hangértékű betűjéig követhetők, ahol *végh**angzó* ’**s**’ hangértékű betűt képeztek belőle. Mert a nyílhegynek **vas** (fém) volt a Hung Fan *filózófia traktátusában* az anyaga. (L. Szekeres 2008, 185) A talaszvölgyi Ашык-тас (Acsik-taszi) rováspálca feliratán szintén felezett hegyű, a békés-povádival egyező nyílhegy graféma van.

A hun régészeti leleteken *piktográfikus írástörténeti nyomokat hagyó* északi útvonal az „***Uráli átjárón***” át, megfelel az Altáj hegység irányából *az északi hunok,* Atila népe *korábbi* vonulása útvonalának.

A talasz-völgyi feliratok „hátrahagyott” *nyomaiban* maradtak meg a Nikolsburgi Ábécé ’**ü**’ (**ü***d-hely* jelentésű) betűjének változatai ’**m**’ (**m***enny*) hangértékkel a VIII.-X. században. (L. Szekeres 2008, 80-81) Ez pedig *a heftalita hunok*, más néven: *korai avarok* századokkal korábbi útvonalának felel meg.

S ezekben az ó-türk írásokban visszamaradó „*írástörténeti nyomokban*” ***nagyon fontos*** az a körülmény! — hogy e „nyom(ra) vezető írásjelek” *csak az egyik, vagy csak a másik* útvonalon hagytak maguk után követhető „nyomokat”. S majd a Kárpát-medencében alkotói lesznek a székely *Nikolsburgi Ábécének akkor, amikor évszázadok múltak el* az *északi hunok* („fekete” hunok), és a „fehér”, vagy heftalita hunok (a koraavarok) vonulása óta. A steppén minden továbbköltöző népből maradtak vissza olyan kisebb néprészek, amelyek helyben maradva beolvadtak a területüket belakó újabb népbe.

A Kazár és a ***Szarvas-Nagyszentmiklósi feliratokban*** tovább csökken *a teknős jelcsalád* s a ***Hung-Fan*** grafémáinak száma: *7-ből, illetve 6-ból 3-ra* mind a kettőben! S ezzel a legcsekélyebb hun hagyományú kapcsolat mutatható ki az

egykori alkotók és az *alkalmazók* között. Ami arra vall, hogy keletről nyugati irányú volt az ótörök írások terjedésének iránya, s így egyre kevesebb teknős ideogrammából, s ezen belül Hung-Fan ideogrammából képzett betű került a nyugati ótörök írásokba.

A *kazár* és a *Szarvas-Nagyszentmiklósi felirat* csoportban a teknős jelcsalád *öt közös használatú grafémája* (: ; ; ~ ~ ; ;) *alapján erősen feltehető*, hogy volt *írástörténeti kapcsolat* a két írás között.

Van a kazár írásemlékekben *a tájolt ku-wen teknősből származó* három olyan graféma:

— amelyek *ismeretlenek az írástörténeti kultúrkör* többi írásában. *Olyan grafémák,* amelyek a hun *teknős jelcsalád alkotását ismét példázzák* a Volgától nyugatra, *a 8.-10. században*! S ez nem csak *időrendi*, — de *írástörténeti képtelenségnek tűnik!* a teknős jelcsalád s a Hung-Fan grafémáinak legkisebb mértékű jelenléte miatt a kazáriai írásemlékekben!

Erre csak egy hun eredetű nép jelenléte (*szomszédsága?*) adhat logikus magyarázatot azzal, hogy náluk *még mindig élő hagyomány volt* a tájolt teknősből történő ideogrammák kiemelésének, kivonatolásának módszere, miként az a Nikolsburgi Ábécében, a teknős jelcsalád összes *ideogramma előzményű betűjével* igazolást nyert!

Ezért ez a nép (logikusan) ***csak Árpád népe lehetett*** a Kaszpi és a Fekete tenger közti térségben, a Kaukázustól északra. *Más lehetőség nem létezik! E**rre vall még*** a sarkeli kerámiatöredéken előkerült:

'*mellső*' (*me***ly**) ideogramma is (L. No. 17.), amelyből a székelyek '**ly**' hangértékkel betűt képeztek, s amely szintén nincs jelen a kazár írásban! Megkérdőjelezve Sarkel várának történeti szerepét Árpád népével kapcsolatban.

Ha pedig volt írástörténeti kapcsolat Árpád népe és a nyugati ótörök, kazár feliratokat alkotó nyugati ótörök nyelvű nép (népek) között, — *az írástörténeti adatok bizonysága szerint* — a kapcsolat épp *fordított irányú volt,* amint azt eddig oktatták és oktatják! Történeti és nyelvtudományi „tragédiánk", hogy nem vizsgálhatjuk a megsemmisült nyugati ótörök nyelvekben a kölcsönösség alapján — feltehető jövevényszavainkat! (Talán érdemes volna e célból a kazárokat legyőző ukránok és oroszok nyelvében keresgélni, mert ily módon is kerülhettek nyelvünkből a nyelvükbe szavak).

Elvégzendő feladatom volna még (*ha kapok rá még időt és szótári segítséget*) a nyugati ó-török, *kazár és a szarvas-nagyszentmiklósi feliratok* betűinek történeti összehasonlító elemzése, amihez már 2003-ban hozzákezdtem, majd 2013-ban folytatni próbáltam, de nem kaptam meg hozzá a kellő (turkológiai) segítséget.

A kazár betűk grafémáinak többsége egyezik az ó-türk betűkkel, de betűképzésük és használatuk — feltehetően — nem. És van egy kazár betűnek olyan *sziklarajz előzménye Mongóliában*, amelyik a hun előzményű ó-türk írásokban

ismeretlen:

A jel Mongóliában sziklarajzként, mindkét változatában, csoportokban fordul elő. Jelentése: *Katonai tábor.* (L.: Molnár Gábor 1970, 368-369 oldalak közti kép), s feltehető, hogy jurtákat ábrázolnak. A kazár és a szarvasnagyszentmiklósi feliratok egyik betűje.

Kutatásának *alapvető feltétele* a nyugati ótörök népek kihalt nyelvének valamilyen szintű szótári ismerete, amely alapvető mű már létezik: *Róna-Tas András, Berta Árpád*: ***West Old Turkic***, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 2011. Megszerzése rendkívül költséges és körülményes. Csak az MTA Nyelvtudományi Intézetében, *a könyv bemutatóján* lehetett pár percig a kezemben.

Nagyon fontos volna a kazár írás betűinek szakszerű, történeti összehasonlító elemzésének elvégzése, *mert előfordulhat több olyan betű is* a kazár írásemlékekben, amelyek hangértékét (fonémáját) piktogram jelentésük korabeli nyelvünk szavaival képezték. S ez nem csak nyelvészetünk forrásadataként volna fontos. Árpád népének huzamosabb idejű (300 éves) kazár szomszédságára vallana a Kaukázus északi előterében!

Már az orhoni és jenyiszeji írásba is rontott, vagy saját graféma változatokkal is kerültek a teknős jelcsalád ideogrammáiból képzett betűk. Így pl. a déli tájolású 𐰃 ’*tűz*’ ideogrammából ’o**ŋ’** (dél) jelentéssel képeztek nazális **ŋ** hangértékű betűt! Vagy a ’***t****ämürgän*’ (*vas nyílhegy*) grafémájának orhoni, *saját ó-türk hagyományból* történt többféle megjelenítése: 𐰚 𐰴 : 𐰉 𐰴 𐰴 𐰉 Ami eltér a kínai és hun 𐰴 ’*ék, nyílhegy*’ (Karlgren 1957, No. 695 b, d), és annak *felezett hun* 𐰴 változatától. Ahogy a Nikolsburgi Ábécében látjuk.

A kazár feliratok betűinek egyike, a tájolt ku-wen teknős piktogram *déli teknőívét* 𐰀, a másik *a déli teknőívben* a teknős fővonalával és *a két első láb felé menő mellékvonallal kiemelt* grafémát: 𐰆 mutatja. Amely a Hung-Fan ideogrammái közül jelentésében megfelel a ku-wen teknős piktogrammából kivont (*kiemelt*) 𐰃 ’*tűz*’ és a 𐰇 ’*dél*’ ideogramma összevont grafémájának. A harmadik a fővonal nélkül, *a déli teknőívben a két mellékvonallal kiemelt* 𐰆 graféma változata az előzőnek.

Mindhárom kazár betűalkotás arra vall, hogy alkotója (*alkotói*) még jól ismerte (*ismerték*) *a tájolt ku-wen teknősből hun módon kiemelő* származtatás módját! Mindhárom grafémából *szembeszökően kitűnik*, hogy *tájoltságukkal* „*erősen súlyozták*” *a déli irányt!*

A kazár feliratok betűi, vagy azok túlnyomó része, szintén az ó-türk írás betűinek részbeni átvétele (és hangértékeik a nyugati ótörök nyelv(ek) szerinti *„utánképzés”*?) módján lettek alkotva a használatos nyugati ótörök nyelveken. *Hangértékeik* (fonémáik) *hitelességét* (*tudományos igénnyel*) *szintén csak* a kínai piktográfia hiteles szakirodalmában egyeztetett grafémájuk *piktogram előzményű jelentéseinek azonosításával*, és betűképzésük írástörténeti levezetésével

lehet csak ***hitelesnek***, *bizonyítottnak* elfogadni.

A *déli teknőív* 𐰃 *grafémája előfordul*: a Kumarai erőd (8. – 9. szd.) feliratában; a Novocserkaszki kulacs feliratában (9. – 10. szd.); a Majaki őskori település (8.-9. szd.) feliratában; az Ermen Tolgaii felirat (8. – 10. szd.) maradékában; a Stanitsa Krivyáni (9. – 10. szd.) feliratban.

A *déli teknőívben a fővonallal és az első lábak felé menő két mellékvonallal kiemelt* 𐰄 graféma előfordul: a Majaki őskori település (8.-9. szd.) mindkét feliratában; a Stanicsa Krivyáni (9. – 10. szd.) feliratban.

A *déli teknőívben*, *csak az első lábak felé menő két mellékvonallal kiemelt* 𐰄 graféma előfordul: a Majaki őskori település (8.-9. szd.) feliratában; a Kumarai erőd (8. – 9. szd.) feliratában; az Ermen Tolgaii felirat (8. – 10. szd.) maradékában; és az ***Alsószentmihályfalvi*** feliratban (!).

A kazáriai feliratok betűinek képzése (vagy részbeni átvétele) a 8-9. században történt, de inkább az utóbbiban, mert a nyugati ó-türk írások előzményei a *teknős jelcsalád* és *a Hung-Fan ideogrammáiból képzett betűk* alkalmazása csak az ó-türk írások betűinek alkotása után igazolhatók.

A Nikolsburgi Ábécében és a ***Homoródkarácsonyfalvi feliratban*** (a három kazáriai betű grafémáján kívül) *a teknős jelcsalád összes betűjének ideogramma előzményű grafémája jelen van!*

A ***Homoródkarácsonyfalvi feliratban*** az 𐰉 ’*észak*’ (éj-szak) ideogrammából akrofoniás **i** hangértékkel képzet betű kétszer is. (L. 1490: **y***sak* (TESz)

S ez rögtön felveti a kérdést: Miért nem került be 𐰉 ’**i**’ hangértékkel a székely írás Nikolsburgi ábécéjébe? —miként az összes ó-türk írásban jelen van?

Helyette a kínai 十 ’*íj*’ piktogramból képzett (koraavar tárgyfeliratban előforduló) betű van (L. Szekeres 2008, 206-208, és No. 26.), amely szó akrofoniáját (*szókezdő* hosszú *magánhangzóját*) alkalmasabbnak vélte a Nikolsburgi ábécé lejegyezője az ’**i**’ fonéma képviseletére. De lehet, hogy jelentéstartalma miatt is. Már az Ozora-tótipusztai koraavar lelet edényfeliratán az ’***r***’ és ’***i***’ betű kezdetleges ligatúrájaként előfordult, ahol az ’*eb*’ piktogram karcolata a véset kezdetének csekélyebb mélysége miatt hiányos:

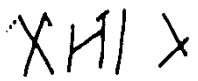

Ahol az ’i’ betű ferde vonalát szabályosan az ’*r*’ betűnek *nem a jobb*, hanem *a baloldali függőleges* vonalán kellett volna jelölni. Olvasata: EB SZeRI AT. (Eb SZeRI ATY) (L. Szekeres 2008, 206-208)

S ezzel már be is léptünk *a Nikolsburgi Ábécé történetének taglalásába*.

A ***Nikolsburgi Ábécében*** — a betűk három és fél sorban sorakoznak, amelyekből *17 a teknős jelcsalád*, *ezen belül 8 a* ***Hung Fan*** (Nagy Szabály) *elemeit és tájolását* jelölő graféma! S ezzel a székely írás betűinek „*történeti alapját*” alkotják. (L.: Szekeres 2008, No. 1.-től No. 18. -ig.)

A Nikolsburgi Ábécé lejegyzése idején valamelyest még élő hagyományt alkottak a legműveltebb székelyek (a *papok*) emlékezetében *a betűk ismeretén is túlmenően*, néhánynak piktogram előzményei.

Mandics György kutatása eredményeként, ***Nyujtódi Miklós*** *székely származású pap állította össze a megmaradt hagyományokból*, a másolatként megmaradt Nikolsburgi Ábécét.

„*A ránk maradt anyag — az Ábécé — csak egy másolat, az eredetit, ezt már 2011-ben kiderítettem, Nyujtódi Miklós készítette Janus Pannoniusnak, s Janus szerepe csak a gyűjtőé, aki e mellé tette a héber ábécét és a héber naptárat is. Ezt az adott korban csak ő tehette meg, mivel volt erre lehetősége, s volt erre motivációja is. (RM III. 237-240) Minden más alternatíva a Mátyás korról való mai tudásunk alapján könnyen cáfolható. Feltevésünket alátámasztja az a döbbenetes új leletanyag, amelyet az elmúlt években tártunk fel — az a mintegy 200 új, korabeli rovásírásos anyag, mely méltán állíthatjuk, új perspektívát nyújt a korszak történetére és irodalomtörténetére egyaránt.*" (Mandics 2015, 4-5)

A Nikolsburgi Ábécé ***nem csak egy ábécé!*** ahol egy nyelv hangjainak írására, megjelenítésére szükséges betűk rendben sorakoznak. Annál sokkal több! Mert a szükségesnél több betű van az ábécében, mint amennyire nyelvünk szavainak rótt, vagy írott „rögzítésére" szükség volt. S ez azért van, mert Nyujtódi Miklós *nem csak egy ábécét készített*, hanem bele tette a székely írással kapcsolatos minden régebbi ismeretét, amelyekről az ábécén túlmenően még tudomása volt!

Ezért vannak olyan betűk és piktogramok is az ábécében, amelyek már nem voltak használatban, de pl. koraavar feliratos sípra karcolva még használatos volt. Pl. a kínai 冫'*jég*' piktogramja *a jutasi koraavar sípon* (L. Szekeres 2008, 203), amely a '***gy***' betű piktogram előzményének eredeti kínai grafémája. (L. Szekeres 2008, No. 23.) Mert a '*jég*' szót Alsóőrön (ellenőriztem) még ma is mondják '**gy***eg*'-nek. Heltai Gáspár Krónikájában is a *gyeg, gyég* szót használja.

Mert a hun ideogrammák és kínai piktogrammák, s talán a belőlük képzett (és képezhető) betűk ismerete is, — nemzedékek láncolatán át hagyomány lehetett már Árpád népe beköltözése előtt is a Kárpát-medencében. Épp a jutasi koraavar sípon vannak olyan kínai eredetű piktogramok (képjelek), mint a '*jég*' piktogramja, amely belekerült a Nikolsburgi Ábécébe. Alaposan át kellene vizsgálni az avar-kor és Árpád népe régészeti anyagát az Árpád-kor végéig, hogy a mesterjegyeknek, vagy tamgáknak vélt írásjegyek vizsgálatát, datálható azonosítását el lehessen végezni. (Az egykori Kazária területén is!)

Az alábbi betűtörténeti táblázatban a jelcikkeim sorszámaihoz csatoltan, ***az első oszlopban feltüntetem*** a „nikolsburgi" betűk piktogram, ideogramma előzményeit, s azok hun, koraavar és Árpád népe régészeti leleteiről bemásolt mását.

A második oszlopba írtam a *hunok, koraavarok* és *Árpád népe* régészeti leletein megtalált piktogramok, ideogrammák (kínai írástörténeti) szakirodalmukban egyeztetett jelentését.

A harmadik oszlopban megtalálásuk helyét és/vagy publikálását.

A negyedik oszlopban a *Nikolsburgi Ábécéből* hangérték jelölésükkel kimásolt betűk rajzát.

Az ötödik oszlopban, a sinológiai szakirodalomban piktogram - ideogramma előzményükkel egyeztetett jelentésük magyar nyelvű szavának korabeli, hangértékképző írásmódját.

A hatodik oszlopban jelentésük magyar szavából képzett *hangértékük* (*fonémájuk*) összevethető írásmódját, a kiejtésüket segítő ***'e'*** magánhangzójukkal.

A hetedik oszlopban a Nikolsburgi Ábécé betűjével összevetett Bolognai Írásemlék betűjének és hangérték jelölésének másolatát.

A nyolcadik oszlopban nyomtatott, latin betűs hangérték jelölését.

A kilencedik oszlopban a Rudimenta betűjének és **H** jelöléssel a hamburgi másolatának rajzát és hangérték jelölését.

A tizedik oszlopban a Rudimenta betűjének nyomtatott latin betűs hangérték jelölését.

Adataikkal ***autentikusan tudjuk végig kísérni*** *a székely írás betűinek történetét piktogram/ideogramma előzményüktől betűképzésükig*, valamint a betűk romlását a Bolognai Rovásemlékben és a Rudimenta két másolatának ábécéjében a betűk rajzának kicserélését.

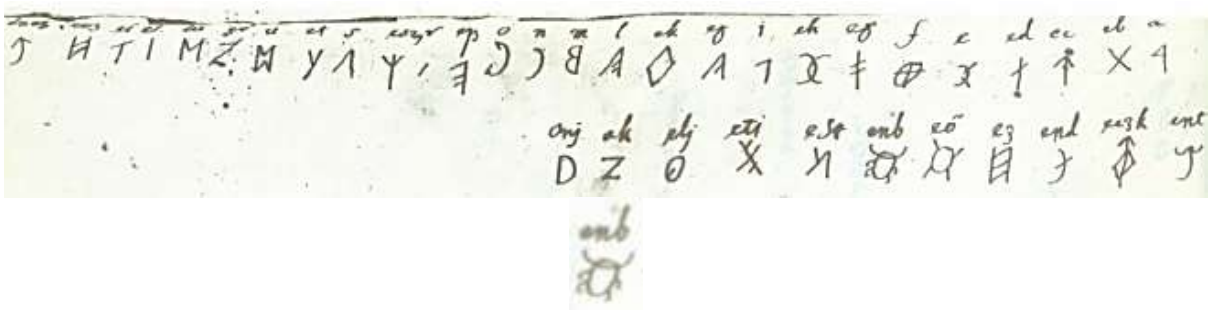

Sándor Klára: A Bolognai Rovásemlék, Szeged, 1991.

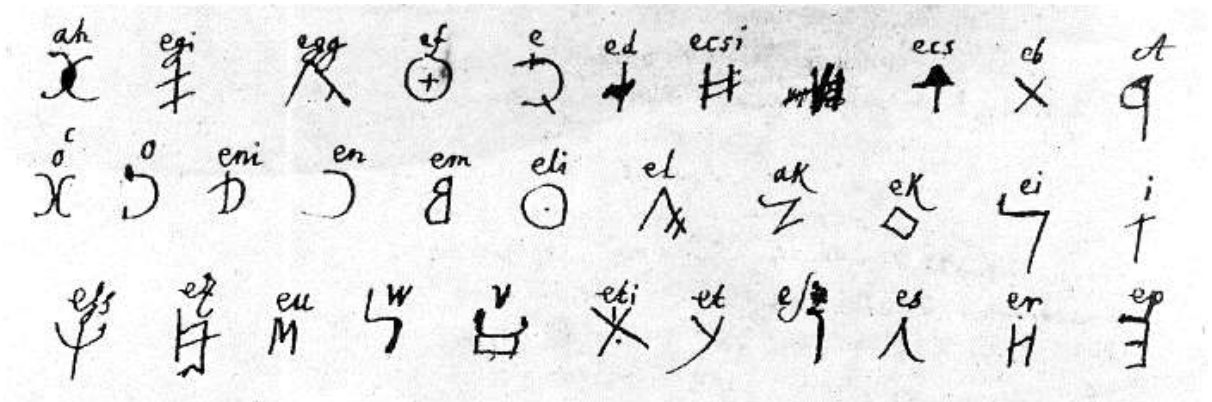

A Rudimenta ábécéje a giesseni kéziratban. Sebestyén Gyula:
A magyar rovásírás hiteles emlékei

4. A székely írás betűtörténetének és három ábécéje betűinek történeti összevetése

Nr.	Hun ideogrammák, kínai piktogramok a hunok, a koraavarok, Árpád népe régészeti leletein:	Egyeztetett jelentésük írástörténeti szakirodalmukban:	Megtalálásuk helye; publikálása:	A Nikolsburgi Ábécé betűjé-nek rajza:	Piktogramma, ideogramma előzményű jelentésük szavának korabeli latinbetűs írásmódja:	Hangérték jelölésük a Nikolsburgi Ábécében:	Bo-lognai írásemlék betűjének rajza:	Hangérték jelölése:	Rudimenta betűjének rajza:	Hangérték jelölése:
1.		(hun:) **tűz**			1240 k.: *Tyzfa* **1298: ? *Th*üzen**	**eth**		**et**	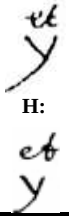 **H:**	**et**
		tűz	**Ordoszi hun korona-díszen** (Szekeres 2008, 56-59)							
2.		(hun:) **dél**			1237—40: *Dele* szn. **1405 k.: *del***	**ed**		**ed**	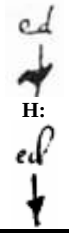 **H:**	**ed**
			Ordoszi hun korona-díszen (Szekeres 2008, 56-59)							
3.		(hun:) **(folyó)víz**			1150 k./13—14. szd: *Sou**you*** **1213/1550** *Beruch***yo,** stb.	**ey**		**j**	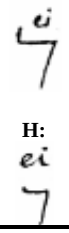 **H:**	**ei**
			Ordoszi hun koronadíszen (Szekeres 2008, 56-59)							
			Žamantogaji hun feliratos csontrajzon. (Bóna 1993, 100.)							
4.		(hun:) **észak**								
			Ordoszi hun korona-díszen (Szekeres 2008, 56-59)							
			Homoród-Karácsony-falvi Felirat mindkét sorában! — de nem lett az ábécé része.	és	**1490**: **y***sak*	**i**				

5.		(hun:) **nyugat**	Karl Faulmann 1880, 85-88. Kelet-Ázsiai Szélrózsák.		1493 k.: *nywgat-yanak* (De: **1372 u./1448 k**.: ***nÿ****wgonnak* **1372 u./1448 k.:** ***nÿ****ugottak* 1372 u./1448 k.: ***nÿ****ugolmat-lan*)	**enÿ**		**onj**		**eni**
6.		(kínai:) **ék, nyíl-hegy**	B. Karlgren 1957. No. 695b,d.		**1300 k.:** *uo***ſ** **1372-u./1448 k.:** *va***ſſ***asok*	**ſ**		**s**		**es**
		(hun:) **felezet**t és **egész nyílhegyek**	**Hun csat-testeken** (Bóna 1993, 150, 91.)							
		Békés-povádi nyíl **felezett nyílhegye**	Vékony G. 1987, 106.							
8.		(kínai) **fa rovás-vessző, vessző**	B. Karlgren 1957. No. 349.		1796: *tzelőkékkel* **1862:** ***czigle-vessző***	**ecz**		**ec**	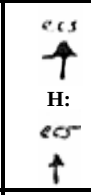 **H:**	**ecs**
		(hun)	**Hun csat-testeken (**Bóna 1993, 91.)							
9.		(kínai:) **föld, mező, művelt föld**	B. Karlgren 1957. No. 362.		1130-40/12-13. szd.: ***Feld-*** uuar hn. 1495: ***fǫdrǫl***	**f**	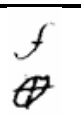	**f**	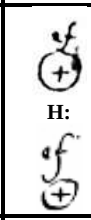 **H:**	**ef**
			Hun csat-testen (Bóna 1993. 91, 92.)							
10.		(hun:) **ég**			1350: *eget* *1493 k.: Eeg* ***1541:*** **Egh**i (!)	**egh**	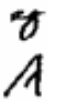	**eg**	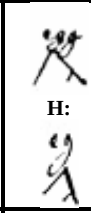 **H:**	**egg**
			Žamantogaji (hun) **feliratos csonton** (Bóna 1993. 100.)							
11		(hun:) **Egek**			egek	**e**	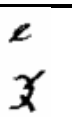	**e**	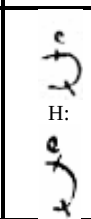 H:	**e**
		(Árpád népe:)	Maros-gombás, honf.-kori							

	=		sír, gyöngy-szemen							
12.		(hun:) **üd-hely** (**menny**, az üdvözülés helye)			***1372u./ 1448 k.:*** ***ew****duez-eytew,* ***ew****dewſ-ſeg*	**e** **w**		**eő**	**H:**	**w**
13.		(hun:) **nagy**			1055: **n***ogu* *1067 k./ 1267: Nagkereku* ***1312/1372:*** *Nagthow*	**en**		**n**	**H:**	**en**
		(kínai átvé-tel:) **nagy**	Bernhard Karlgren 1957, 1218i							
14.		(hun:) **széles**			1181: *Zeles* ***1222:*** ***Scelus*** *1314: Zylus*	**s**		**s**	**H:**	**eſ** ***ſ***
		(kínai:) **kiterjedés**	Kyril Ryjik 1980, No. 54							
15.		(hun:) ***še****leš* ***n****ogyu* *ege****jü*** = **šen-jü**	Kínai krónika: A *šan-jü* szó jelentése: „*nagy*” és „*széles*”, mivel az *ég*, melyet jelképez, ilyen.” (Németh 1940, 114.)		***1138/1329:*** *E****ſ****u* szn.,; ***vſ****u* szn., ***Ifedi*** *szn.*, 1416 u./ 1450 k.: *ǫſi,* 1526: *ew****ſ****eyőknek*	= („**us**”)				
			Бичикту-Бом IV Altaj VIII.-X. szd. (Türik Bitig)							
		Árpád népe.	Sarkeli kőrajz piktogrammák. Tryjarski 1985, 15. (A. M. Ščerbak után.)							
16.		(hun:) **oldal**			1347: **o***ldol*erdew ***1372:*** ***oldaly***	**o**		**o**	**H:**	**o**
			Hun-kori mongóliai sziklarajz. A. E. Nov-							

			gorodova 1975, 226.							
17.		(Árpád népe:) **mell, elül** (láb).	Marosgombás, honf.-kori sír gyöngyszemen.		1342: Melies ***1372 u./ 1448:*** *m**ely**eknek* 1560 k.: *elóly*	**elÿ**		**elj**		
			Sarkeli kerámia töredéken. (M. Arta-monov 1958, 75, 54. kép.							
		(kínai:) **Nap**	B. Karlgren 1957. No. 404.							
		(Árpád népe:) **Nap**	Marosgombás, honf.-kori sír gyöngyszemen.						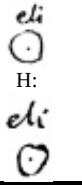 H:	**eli**
18.		(ku-wen: ***teknős*** **kobak**	Th. W. Danzel 1912. XXXV. tábla, 6.		***1340:*** ***Kobak*** szn.	**ek**		**ek**	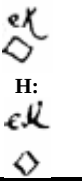 **H:**	**eK**
		(Árpád-kori:)	Aranyos-gerendi Református Templom oszlopfőin.							
19.		(kínai:) **anya**, nő	Kyril Ryjik 1980, No. 11a.		1181/1288/ 1366/16. sz. ?: *Ana* *1300 k.: aniath* ***1372 u./ 1448 k.:*** ***Ann**ÿa*		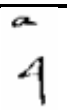	**a**	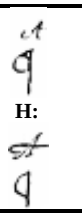 **H:**	**A**
		(koraavar:) **anya**	Kiskőrös — Órcsik tanya 89. sír. Erdélyi – Ráduly 2010. 24							
		(koraavar:) **anya**	Kiskőrös — Órcsik tanya 89. sír. Erdélyi – Ráduly 2010. 24							
		(avarkor:) **anya**	Homokmégy-halom 102. sír. Vásáry 1972. Erdélyi – Ráduly 2010. 25							
		(Árpád népe:)	Sarkeli kőrajz piktogrammák. Tryjarski 1985, 15. (A. M. Ščerbak után.)							
20.		(hun?) atya, apa **„atyake-reszt”**	Csulúti sziklarajzok fejének atyajelölései.		1181: ? *Atta* ***1350:*** ***atia***	**and** (**a + d** betű liga-túrája)				

			Kišpeki hun csattesten							
		(koraavar:) **atyakereszt**	Kiskőrös — Órcsik tanya 89. sír. Erdélyi – Ráduly 2010. 24							
		(Árpád népe:)	Maros-gombás, honf.-kori sír gyöngy-szemén.							
20.		(kínai:) **atya**	B. Karlgren 1957. No. 102.		1181: ? *Atta* **1350:** ***atia*** (L.: ***bátya*** ***1369:*** ***Bathya*** ***1475 u.:*** ***Bathy****am*)	**athÿ**		**eti**	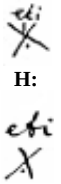 **H:**	**eti**
		(Árpád népe:)	Sarkeli kőrajz piktogrammák. Tryjarski 1985, 15. (A. M. Ščerbak után.)							
		(Árpád népe:)	Maros-gombás, honf.-kori sír, gyöngy-szemen.							
		Árpád népe.	Sarkeli kőrajz piktogrammák. Tryjarski 1985, 15. (A. M. Ščerbak után.)							
		(Árpád-kori:)	Aranyos-gerendi Református Templom oszlopfőin.							
21.	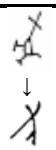	(kínai:) **kutya**	Kyril Ryjik No. 316.		1138/1329: ***Ebedi*** ***1372 u./1448:*** ***ebek*** ***1397/1416:*** ***ebe***fa	**eb**		**eb**	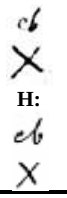 **H:**	**eb**
		(koraavar:) **eb**	Jutasi avar temető 125. sír, vadász-sípon. (László Gy, 1990, 123.)							
		(koraavar:) **eb**	Homokrév/ mokrin temető (László Gy, 1990, 120.)							
		(Árpád népe:) **eb**	Maros-gombás, honf.-kori sír, gyöngy-szemen							
22.		(kínai:) „távoli határ(vidék) ***mező”***	B. Karlgren 1957, No. 842.		1210/1271: ***Rethi*** *1225:* ***rete*** ***1291: Ryty***	**r**		**r**	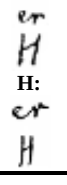 **H:**	**er**

		(hun:) **rét**	Novgorodova 1984. Кочевье Бичигтын -ам -i kőrajzon.							
		(koraavar:) **rét**	Jutasi avar temető 125. sír, vadászsípon. (László Gy, 1990, 123.)							
23.		(kínai:) **jég**	B. Karlgren 1957, No. 899a.		1156: ? ***Jegu*** 1405 k.: ***Ieg*** 1416 u./1450 k.: **ièg**i Heltai G.: 1566: ***gyegre, gyég*** Alsóőr 1989: **gyeg**, **gyég** (Szekeres)	**eg**				
		(hun?) **jég**	Mongóliai Хойт-Цэн хэрийн- агуй kőrajz.							
		(hun:) **jég**	Bóna 1993, 179 Nyaklánc.							
		(koraavar:) **jég**	Jutasi avar vadászsípon.							
44.	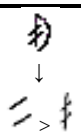	(székely:) '**n**' és a '**gy**' betű ligatúrája			Alsóőr 1989: ***gyeg, gyég*** (Szekeres)	**eng**		**eg**	 **H:**	**egi**
24.		(kínai:) **ló**	Karl Faulmann 1880, 284.		1055: *ad**luazu*** 1138/1329: ***Lougudi*** szn. 1236: ***lowaz*** ***1395 k.:*** ***low***	**l**		**l**	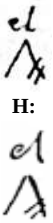 **H:**	**el**
		(hun:)	Lébényi hun fésű. Bona 1993, 24, 21. kép.							
25.		(kínai:) vegyes színű [**barna és fehér**] (ló)	B. Karlgren 1957, No. 1127.		**1211:** ***Holdus*** szn. > 1709: ***hóka***	**eh**		**eh**	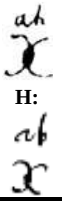 **H:**	**ah**
		(kínai:) **tarkán foltos ló**	(B. Karlgren 1957, No. 1127.) Eric Grinstead 1972.							

26.		(kínai:) *egy* **íj** *és egy kar rajza*	B. Karlgren 1957, No. 887b., és	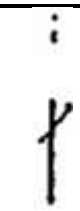	**1372 u./ 1448 k.:** ***ÿuet*** 1416 u./ 1450 k.: ***y*** 1490 k: ***ÿiet*** 1538: *iwij* 1585: *Iyas*	**i**	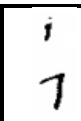	**i**	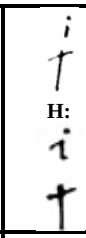 **H:**	**i**
		(kínai:) *Húrral kapcsolt* **íj**	B. Karlgren 1957, No. No. 918b.							
27.		(kínai:) **üst**	B. Karlgren 1957, No. 834h.	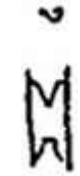	1395: ***ÿſt*** ***1405 k.: wſth*** De: 1533: *Ewst* L. még: **üsti**: 1460: ***vsthy***	**v**		**u**	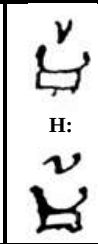 **H:**	**v**
		(hun:)	Mongóliai „Дарви” (hun?) feliratban.							
		övveret* üst *piktogram díszszítése	Kyzylkaj-nartöbei hun sírban. (Bóna 1993, 99.)							
		Árpád népe.	Sarkeli kőrajz piktogrammák. Tryjarski 1985, 15. (A. M. Ščerbak után.)							
28.		(kínai:) **Izomerő**	Kyril Ryjik 1980. No. 153c.	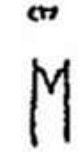	1138/1329: ***Wasas*** szn. ***Wosas*** szn. **1300 k.: uof** 1429: *Vasgyuro* szn.	**ew**		**ew**	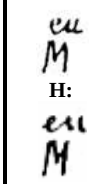 **H:**	**eu**
		(hun:) Léva-Kálvária-hegy, nyaklláncon.	Bóna 1993, 80.							
29.		(kínai:) hegytetők ***magas***ságai.	L. C. Hop-kins 1881; Tai Tung: Liu Su Ku.		1093 k.: *Vg**mogos*** 1138/1329 k.: ***Mogus*** szn. 1372 u./ 1448 k.: ***magas***	**m**		**m**	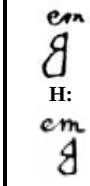 **H:**	**em**
		Hegység, hegységek lánca.	Kyril Ryjik 1980. No. 285.							
		(hun:)	Regölyi hun karperec két végén. (Bona 1993, 18, 14. kép.							
			Csesztvei Árpád-kori katolikus templomban							
		Árpád népe.	Sarkeli kőrajz piktogrammák. Tryjarski 1985, 15. (A. M. Ščerbak után.)							

30.		(kínai:) **SENG** 'kis (fű)hajtás, **élő, sémája a születésnek'.**	Kyril Ryjik 1980. No. 218.		**1156 ?:** ***sengeu*** ***1456 k.:*** ***ſengeketh*** 1561: *zsöngek* 1716: *zsengéje*	**ſs** **eſch**		**esz** **eszy?**	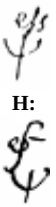 **H:**	**eſs**
		SHENG **születni, terem (gyümölcsöt), fiatal, friss hajtás**	B. Karlgren 1957, No. 812.							
		(koraavar:) **seng**	Kiskőrös — Órcsik tanya 89. sír. Erdélyi – Ráduly 2010. 24							
		Diadalíven: ***„az*** **ujjá-születés** ***jelképei".***	Vizsolyi Árpád-kori Református Templomban.							
31.		(kínai:) ***repülni.***	B. Karlgren 1957, 579b Kyril Ryjik 1980. No. 45a,b.							
		Komárom-szentpéteri **bronzveret piktogram-jai**	ELEINK 2003, 1. (Turguly Sándor)							
		hirtelen, egyszerre, **egy csapásra +** ***½ szárny*** = (székely:) ***csap*** (a szárnyával)		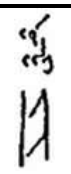	***1213:*** ***Chopov*** 1568: ***czápjon***	**ecź** **ech**		**··ʒ** **?**	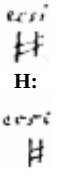 **H:**	**ecsi**
32.	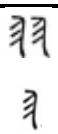	(kínai:) ***toll, szárnyak*** (székely:) ***pehely*** **szárny = pehely**	B. Karlgren 1958, No. 124.							
		Komárom-szentpéteri **bronzveret piktogram-jai**	ELEINK 2003, 1. (Turguly Sándor)							
					1346: ***Pehul*** szn. 1349: ? ***Peuhul*** 1460 k.: ***peleeh***	**ep**		**ep**	**H:**	**ep**

33.		(kínai:) toll, szárnyak, madarak, **rovarszárny.**	Kyril Ryjik 1980, No. 27.							
		(székely:) ***rovarszárny,*** *csapkod a szárnyával* = **zúg**			1171: Zuga szn. 1296/1408: *zugou* 1372 u./1448 k.: ***ʒugnak*** 1519: *zuggodnak*	**eʒ**		**eʒ**	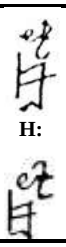 **H:**	**eZ**
34.		(kínai) **fa rovás-vessző, vessző**	B. Karlgren 1957. No. 349.							
	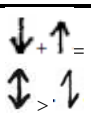	(kínai:) ***fa vesszők*** (székely:) ***fak***			1055: ***fa*** 1273: Nyr***fo*** 1338: ***Faa*** 1221/1550: ***Fas*** hn. ***fa+c*** = ***fac***	**ac**		**ak**	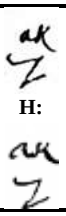 **H:**	**ak**
35.		(kínai:) *juhfélék, kecskefélék* **antilop,** stb.	Kyril Ryjik 1980. No. 25.							
		(kínai:) **juh**	B. Karlgren 1957. No. 732.							
		(kínai:) **ant**ilop	Kyril Ryjik 1980. No. 25.		1837: ***ant****ilop* = szóközi **nt** hang-kapcsolata	**ent**	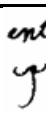	**ent**		**ent**
		(kínai:) **Juh** piktog-rammák.	A vizsolyi Árpád-kori Református Templomban.							
		(kínai:) **Juh** piktog-ram	A Somogyvári Bencés Apátság (1091) mosdó-kagylóján.							
36.		(kínai:) ***ciklikus írás(jegy)***	B. Karlgren 1957. No. 605.		**…?**	**vnc**				
37.		(kínai:) ***ciklikus karakter***	B. Karlgren 1957. No. 505b.		**…?**	**v**				
		kínai jóscsonton	Kéki Béla 1971, 61. 102.							
38.		(kínai:) **utódok** (utána megy)	Karl Faul-man 1880, 285.							**tpru**
		(székely:) **utószó, utóirat**			**t*em*po*r*i*u*s, t*em*pe*r*i*u*s: *„a maga idején, alkalmas időben”*** (Finály Henrik)	**tpr ᚠ (tprus)**			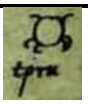	**tpru**

39.		(kínai:) *sze**m***	Karl Faul-man 1880, 285.							
		em* + *p* = *emp			1067 k. /1267: *Zem**y*** szn. 1138/1329: ? *Zim**a*** szn. 1416 u./1466: zè**m**ec	**emp**		**emb**		**amb**
		(honfoglalás-kor:) **emp** ligatúra	Harangozó Imre lelete Duna TV 2008. Rajz: Erdélyi I. Erdélyi – Ráduly 2010, 48							
40.		Rontott ligatúra, mert: 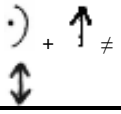	Szekeres 2008, 146.			**encz**		**encʒ**		
41.	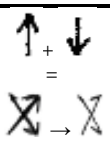	(székely:) Két felezett **cs***előke*, vagy **cs***igle-vessző* ligatúrája.	Szekeres 2008, 146.	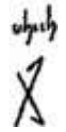	1275: ***Ch**ygle* (Kiss Lajos 1978, I/343.) 1829-34/1842: *cselőke*	**echech** ***(e*csecs)**				
42.		(székely:) Az '**n**' és a '**cs**' betű ligatúrája		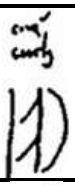		**encź ench**				
43.		(székely:) '**z**' és '**t**' betű ligatúrája				**eʒt**				
43.		(székely:) '**s**' és '**t**' betű ligatúrája				**eſt**				
45.	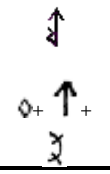	(székely:) '**c**' és '**k**' betűk ligatúrája:				**eczk**		**ecʒk**		
46.	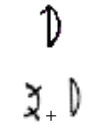	(székely:) 'ny' és 'e' betű (rontott) ligatúrája				**nÿe**				

5. A székely betűk adatolt története — piktogram, ideogramma előzményeiktől a Rudimentáig

A Nikolsburgi Ábécé több mint kétharmadának (27 betűjének) piktogram és ideogramma előzményei régészeti leleteken adatoltak, az ordosi hun fejdísz négy ideogrammájától kezdődően az Árpád-kori templomokban lévő kínai '*juh*' piktogramokig, s az Aranyosgerendi Református Templom oszlopfőibe vésett '*atya*' piktogramokig és a rombuszfejű nőalakokig. Ezért a székely írás, vagy „rovásírás" előzményeit a kazáriai és más idegen írásokból származó betűk átvételével bizonygatni, vagy folytonosságának hiányát felemlegetni: nélkülöz minden adatokra épülő tudományosságot.

Igaz, nem betűírásként folytatódik története a messze régmúltba, hanem többnyire magányos kínai (*díszítő*) képjelekkel (*piktogrammákkal*) és hun ideogrammákkal, — *hun, koraavar*, és *Árpád népe* régészeti leletein. Amint a hun és koraavar „feliratos rajzoknak" is méltó folytatásai a Vizsolyi református templomban felhasznált '*juh*' piktogrammák és a palota jelképei fölött lévő diadalíven a kínai 𓃰 *šeng* piktogramok: az újjászületés jelképei. (L. Szekeres 2008, No. 30.)

A mássalhangzó betűk hangértékének (*fonémájának*) jelölése mindhárom ábécében, többnyire a mássalhangzók elé írt, kiejtést segítő '***e***' magánhangzóval történt. Miként ma is a mássalhangzók elé vagy után ejtett magánhangzókkal soroljuk fel mássalhangzóinkat. Azt hiszem, nem kell különösebben bizonyítanom, hogy *mai kiejtésüket meghatározza* képzésük módja:

Zárhangok és zár-réshangok: **p**é, **t**é, **k**á, **b**é, **d**é, **gé**, **gy**é, **ty**é, **cs**é, **dzs**é, **c**é, **dz**é.

Nazálisok és folyékony hangok: e**m**, e**n**, e**ny**, e**l**, e**r**.

Réshangok: e**f**, **v**é, e**sz**, **z**é, e**s**, **zs**é, **h**á, **j**é.

A ***Nikolsburgi Ábécében*** nincs kiejtést segítő magánhangzója az **ſ (s), s** (sz), **r**, **l**, **m** mássalhangzóknak. Ma ezeket az eléjük ejtett ***e*** magánhangzóval ejtjük. De miért a mássalhangzók elé ejtve (kötve) írták a mássalhangzók többségében a kiejtést segítő ***e*** magánhangzót?

A Nikolsburgi Ábécében megfigyeltem, hogy *tizenkét olyan* piktogram jelentést megnevező szó van, amelynek hangértéket adó mássalhangzója (fonémája) ***e*** magánhangzóval kapcsolódik, s ezek közül is a No. 10. *e***g**, No. 17. m*e***ly**, No. 21. *e***b** és a sz*e***m** (+ **p** = *e***mp**) ligatúra az, ahol a hangértéket adó szóban a hangértékek előtt van a kiejtést segítő '*e*' magánhangzó. Más esetekben utánuk.

Egyetlen ó-türk ábécében nincsenek feltüntetve a mássalhangzók kiejtését segítő magánhangzók, mint a Nikolsburgi Ábécében, mert a magas, vagy mély hangrendjük határozza meg a magas vagy mély hangrendű mássalhangzókkal harmonizáló kapcsolataikat.

Pedig azonos írástörténeti kultúrkörben, rokoni kapcsolatban vannak a székely írással is. S e rokonság épp olyan, mint a nyelvek rokonsága:

„Most a nyelvrokonság definíciójaként elfogadott megfogalmazás az, hogy egymás rokonának akkor tekintünk két vagy több nyelvet, ha az egyes nyelvek

részrendszerei és a közös alapnyelv között folyamatosság mutatható ki. Részrendszer alatt értendő a hangtan, az alaktan, a mondattan stb. A folyamatosság pedig azt jelenti, hogy például az egyik nyelv hangtörténete visszafelé ugyanoda vezet, ahova egy másik nyelv hangtörténete." (Dr. Kozmács István)

A nyelvrokonsággal párhuzamos módon definiálhatjuk az írástörténeti rokonság fogalmát is:

Két vagy több írás akkor rokona egymásnak, ha betűik rendre egy és azonos piktográfia piktogrammáira, ideogrammáira vezethetők vissza, és vannak közös írástörténeti jelenségeik.

S ez vonatkozik a székely és az ó-türk (ótörök) írások kapcsolatára is, mert:

„Egy ábécé betűinek származását nem csak betűinek piktogramma előzményű azonosítása határozza meg, hanem azok a kultúrkörben közös jel és betűtörténeti jelenségek is, amelyek a többi írástörténeti kultúrkörtől is megkülönböztetik:

a./ Betűk piktogram előzményű rajzrészeinek egyszerűsítő elhagyása.

b./ Betűk piktogram előzményű rajzának kettéosztása (felezése).

c./ Tájolt jelentésű rajzrészek kiemelése az ó-kínai tájolt teknős piktogramjából.

d./ Betűk piktogram előzményű rajzrészeinek összevonása a székely és ótörök írásban. " (L. Szekeres István: „*A történeti összehasonlító jeltörténet módszerének írástörténeti műveletei az ótörök és székely írás kutatásában*" (Acta Historica Turuciensia 30. évf. 2. szám, 111-151)

A székely és az ó-türk írás nem tartozik az arámi abjad (abzsád) ***típusú írások közé***, mert olyan első fokon képzett magánhangzóik vannak, amelyeknek a mássalhangzókkal azonos piktográfiából származó piktogram, ideogramma előzményük van.

A közös piktogramból, ideogrammából képzett székely és ó-türk betűknek azért különböznek a hangértékeik, mert a jelentésüket megnevező nyelvek hangértékképző szavai is különböznek. Kivétel a No. 13. '***n***' és a No. 14. '***š/s***' (s/sz) hangértékű betű, mert egy nyelvünkön lettek képezve.

a. Romlások, rontások

Ha végignézzük a Nikolsburgi Ábécé betűinek ismert grafémáit, és összevetjük a régészeti leleteken is meglelt kínai piktogram és hun ideogramma előzményük kimásolt grafémáival, akkor *tényként* (örömmel!) *konstatálhatjuk*, hogy: teljesen egyeznek! Ezért ***a Nikolsburgi Ábécé betűi jelentik a hitelességet***, amelyhez képest minden változás — romlást, vagy rontást jelent.

A No. 1. ***'t' betű grafémája*** a Bolognai írásemlékben még hiteles, de a Rudimentában már erősen romlott, mert a betű függőleges fővonala teljesen ívalakú.

A No. 2. ***'d' betű grafémájának*** a bolognai írásemlékben már romlott a rajza, mert a mellékvonal teljesen át lett húzva a fővonalon, s így egy ferde kereszt lett belőle. És — sajnos, — a romlott grafémájú betűt ismerik és használják ma-

napság. A Rudimenta mindkét másolatában már felismerhetetlen az eredeti betű rajza.

A **No. 3**. ’***j***’ ***betű grafémája*** a Rudimenta mindkét változatában romlott. Alig felismerhető.

A. **No. 5.** ’***ny***’ ***betű*** hangérték jelölése „*onj*” a Bolognai írásemlékben, s ez megtévesztő.

*A **No. 8. ’c’ betű hangérték jelölése** a Rudimentában: ’e**cs**’, ami a nikolsburgi hangértékhez téves,* ***de nem helytelen!*** — mert jól mutatja, hogy a betű piktogram előzményét nem csak **c***előkének,* vagy **c***igle* vesszőnek, hanem **cs***előkének,* **cs***igle* vesszőnek is nevezték! S ez annyiban fontos, mert rámutat, hogy Thelegdi János nem a Nikolsburgi Ábécé, vagy a Bolognai írásemlék alapján írhatta meg művét.

A **No. 9.** ’***f***’ ***betű grafémája*** a Bolognai ábécében és a Rudimentában is kerek, egyezőn a hun régészeti lelet csatjain előkerült piktogramjával!

A **No. 12.** ’***ü***’ ***betűnek*** a Bolognai ábécében ’***ö***’ hangértéke van, a Rudimentában Thelegdi a saját rajzát rakta be ***ü*** betűként. Egyre jobban kitűnik, hogy Thelegdinek már nagyon hiányosak voltak a székely írásról felkutatott ismeretei. Már nem ismerte (ismerhette) jól a székely írás hagyományának eredetibb forrásait, ezért a saját gondolatvilágából egészítette ki ismereteinek hiányosságait. S ez arra is vall, hogy az ő korában már a székelység körében sem voltak az évszázadokkal korábbi mértékben ismertek a székely írás betűi. Ezért is próbálta az elfeledett írás hagyományait feltámasztani. A még későbbi ábécék összeállítói az ő munkáját használtál fel. Ezért van az, hogy ugyanazok a rontások, romlások és betűcserék fordulnak elő ábécéikben.

No. 13. ***A „nikolsburgi” ’n’ betű*** közepén egy pont van, ami jelöli a teknős piktogram két fővonalának a találkozását, metszéspontját. A „világ” közepét. Azt a helyet, ahol a mindenkori szemlélő körültekint, s látja a NAGY ***eget***, s a SZÉLES ***földet***. A későbbi, vagy az ó-türk ábécékből már hiányzik a végtelen steppét megjelenítő világ közepe. Ugyanilyen szemléletesen látjuk a *világ kiterjedésének*, a ***föld*** SZÉLESSÉGÉNEK az ábrázolását, a:

No. 14. ***’s’ jelölésű (sz) betű esetében***, ahol a teknős alsó páncéljának két fővonalát látjuk. A többi grafémán már csak a függőleges „fővonalon” ponttal jelölve a két fővonal metszéspontját, a világ közepét. Ami arra vall, hogy a „világ” kiterjedését, SZÉLESSÉGÉT, szintén teknős piktogram fővonalán („méretvonalán”) lévő ponttal jelölték, ahogy látjuk Kyril Ryjik 1980, No. 54. idézetében. E két betű szemlélet-hű grafémája bizonyítja a teknős világmodellből kiemelt ideogrammák segítségével, hogy a „nagy” „ég” boltíveivel, és a „föld” „szélességének” *méretvonalával* ábrázolta a hun jelalkotó a steppei világszemléletet. Amit még mai *nyelvhasználatunkban, szólásainkban is őrzünk*:

„Ó, nagy kerek kék ég” (Balassi B.) — „ez széles föld felett” (Balassi B.) „Csillagokkal tarkált az ég szélessége” (Gyöngyösi István)

No. 15. ***Ez a világszemlélet köszön vissza a hun uralkodók tamgájából*** a feljegyzett kínai krónika szerint: „A *šan-jü* szó jelentése: „*nagy*” és „*széles*”, mivel az *ég*, melyet jelképez, ilyen.” (Németh 1940, 114.) Az összevonáson csak annyit kellett helyesbítenem, hogy *šen-jü,* vagy *šän-jü* lehetett nyelvünk

korabeli hangtörténete alapján a tamga rövidítés hangalakja. A többi székely ábécéből már hiányzik. Igen fontos adat, hogy a Nikolsburgi ábécében lévő „us"-nak (> „ős"-nek) olvasható ***tamga eredeti grafémája*** (rajza) az Altajban egy olvasatlan felirat végén a VIII. - X. században előfordul, valamint előkerült sarkeli köveken is négy (!) példányban. S itt az adatok eredetiségének hangsúlyozása rendkívül fontos, mert ***a „kazáriai", nyugati ó-türk feliratokban nem fordul elő!*** De egy változata: a szarvas-nagyszentmikósi feliratokban előfordul, ahol a szélességet jelölő függőleges vonal nem ér le a piktogram alsó végéig. Tehát Sarkel várának ***kazár meghatározásában*** valami nincs rendben! — mert az **US** tamga (piktogramnak) nikolsburgival azonos grafémája hitelteleníti azt a történelmi felfogást, hogy a várat magyarok ellen építették! Ezt adatként tovább erősítik a szintén Sarkelnél előkerült No. 19., No. 20. és a szintén több példányban előkerült, No. 29. jelcikkemben tárgyalt székely betűk piktogram előzményei!

No. 17. ***A sarkeli kerámiatöredéken is előfordult ideogramma*** a ku-wen teknős alsó lapos teknőpáncélján a *jobb első, mellső* lába felé menő felé menő természetes vonalat ábrázolja. A Bolognai írásemléken már rontott változata van, mert a bal alsó lába felé van megfordítva a betű, s *így rontva már nincs, nem lehet köze a betű hangértékképzéséhez*. Ezért a székely írás ismerete egyik jelzőjének tartom, ha valaki nem a *nikolsburgi tájolású* változatot használja. A Rudimentában Thelegdi kicserélte a kínai '*Nap*' piktogramjára, amely ugyan előfordult a Marosgombáson feltárt, *honfoglalás-kori sír egyik gyöngyszemén, csakhogy: a Napnak semmi köze sincs, nem is lehet az* ***ly*** *betű hangértékéhez*. A későbbi székely ábécék szerzői átvették a Rudimenta nyomán, mert már ők sem tudták megtalálni az eredeti betűt. Ezért a Rudimenta után összeállított székely ábécék erősen rontottak, romlottak. Thelegdi keresve sem találta meg az eredeti székely betűt, ezért egy valahonnan ismert kínai *napkarika* piktogrammal helyettesítette. (L. Szekeres 2008, 62. Vagy: B. Kargren 1957, No. 404: Nap)

No. 18. ***A ku-wen*** (ó-kínai képírás) ***nőnemű teknős piktogramnak rombusz*** feje van. Ezért nem „Vaterland"-nak (apaföldnek), hanem ***anyaföldnek*** nevezzük a szülőhaza földjét. Az Aranyosgerendi Református Templom oszlopfőin is *rombusz fejük van* az *oszlopokba vésett nőalakoknak*. S bár az ó-türk nyelvben megtaláltam a ***käbäk*** szót (L.: AlttGram. 313), ahol '***fej***' jelentése van. Mégis a kun jövevények tartott '**k***obak*' szóból vezettem le a betű hangértékét, mert korhűbbnek tartottam.

No. 19. *A kínai* ***'anya, nő'*** *piktogramból* képzett ***a*** hangértékű betű grafémájának a Bolognai ábécében még csak romlott rajza van, mert már nem '*ágyékháromszög*' van a gerincvonalon. A Rudimentában rajza már szinte felismerhetetlen. Piktogram előzményei a koraavar korban és később is már itt voltak a Kárpát-medencében. De jelen volt egy sarkeli kőrajzon is, amely feltehetően Árpád népének „hozadéka", mert a nyugati ó-türk feliratok betűi közül hiányzik. (Így át sem vehettük.)

No. 20. A „nikolsburgi" *and* jelölésű ligatúra egy '***a****tya*' piktogram és egy ***d*** betű ligatúrája, ahol a közbülső '*n*' nincs jelölve. Az „atyakeresztet" nem csak a

kopjafáink felső végén látjuk ma is „fejfa” jelölésként, — előzményét már a csulúti neolit-korú sziklarajzok fejének atyajelölésein is látjuk a mai Mongólia területén. (L. Szekeres 2008, 104-105) A kišpeki hun csattesten és a maros-gombási honfoglalás-kori sír gyöngy-szemén szintén. A Nikolsburgi Ábécében a ligatúra ’*a*’ betűje egy „második” ’***a***’ hangértékű betű. A későbbi ábécékből hiányzik. (Az ó-türk ábécékben **d**[2] hangértékkel (’***d****ädä*’ (apa) látjuk.) Egy sarkeli kövön is előkerült grafémája, amely a nyugati ó-türk feliratok betűi közül hiányzik.

No. 20. ***A kínai*** (fu) ’***atya***’ *jelentésű piktogramma* (B. Karlgren No. 102.) változatlan grafémájával van jelen a székely írás ’***ty***’ hangértékű betűjeként. Csak az atyakereszt felső szárai fölött lévő két „vesszőt” helyezték át az atyakereszt felső és alsó öblébe. De a maros-gombási honfoglalás-kori sír gyöngyszemén, valamint az Aranyosgerendi Református templom bejárati oszlopfőin is látjuk. A két „vesszőt” néhány esetben az atyakereszt száraihoz rögzítették. Így látjuk a Bolognai írásemlék betűjeként is. Koraavar változatain az atyakereszt felső végeihez rögzítették. A két sarkeli kőtöredék rajzain az atyakereszt felső száraihoz vannak rögzítve.

No. 23. *A székely ’**gy**’ hangértékű betű eredeti grafémája* a kínai ’***jég***’ piktogram két ferde vonalú ábrázolása, amit egy függőleges vonallal összekötöttek, mert több, külön álló részből álló piktogram betűként már nem, vagy nehezen „értelmezhető”. Ugyanezt a közös törvényszerűséget látjuk az ó-türk írásokban lévő **γ**[1] hangértékű betű esetében, ahol a 𐰴𐰍𐰃 *’kič**ig*** (kicsi) piktogram három vonalkája idővel összeállt egy egységes rajzú grafémává. A székely betű eredeti, kínai piktogram előzményű változatát már szinte senki nem ismeri, nem tartja számon. Csak a ferde kettős keresztet ismerik még azok is, akik a székely írás történetével foglalkoznak. Pedig a betűk első fokú képzésének adataként – a *betűk piktogram, ideogramma előzményeit is illik ismerni*, – mert a *szakértelem az adatok ismeretére épül*.

No. 24. *A székely* ’***l***’ *hangértékű betű a kínai ó-képírás* ’ló’ *piktogramnak* egyszerűsített rajzú grafémája.

A „*lébényi barbár előkelő sírjából*” előkerült fésű nem „késő római díszítésű”, mert külső formája a kínai piktogramból képzett betű grafémáját mintázza. Díszítése a fésű és tokja páros lófejein kívül a két rombusszal és két ágyékháromszöggel a ló páros lábaira utalnak.

No. 25. *A székely* ’***h***’ *betű* a lovak kevert (*barna és fehér*) színét jelölik két egymás fölött lévő kis kereszttel a kínai írás történetében. Ez van még a Nikolsburgi Ábécében is, de később vagy összevonták eggyé a kettőt, vagy az ’*egek*’ ’***e***’ betű előzményével kiváltották mindkét utódábécében. Ez már rontás, mert két különböző jelentésük volt, amikor betűket képeztek belőlük.

No. 26. *A Nikolsburgi Ábécé* ’***i***’ betű grafémája helyett a Bolognai rovásemlék ábécéjében az **No. 3.** ’***j***’ hangértékű betű grafémája van. A Rudimentában pedig a függőleges vonal tetején van a kínai piktogram és nikolsburgi betű „keresztvonala”. Súlyos rontás mind a két változtatás.

No. 27. *A kínai* ’***üst***’ *piktogram rajza helyett* a Rudimenta másolat mindkét változatában egy azzal semminemű összefüggésben nem lévő rajz van. Nem tudom, honnan vehette elő Thelegdi.

No. 29. A sarkeli köveken a székely ’m’ betű piktogram előzményének négy azonos grafémája (rajza) is előkerült, amelyek grafémája teljes azonosságban a székelyen kívül csak a keleti ó-türk írásokban ismeretes, de ott a székellyel és a sarkeli rajzokkal ellentétes irányú „csúcsokkal”. A nyugati türk („kazáriai”) és a szarvas-nagyszentmiklósi feliratokban a keleti ó-türk betű olyan egyszerűsített grafémája fordul elő, ahol a csúcsok „alapzatát” már nem rajzolták meg: ⦚ Ily módon megállapítható, hogy a szarvas-nagyszentmiklósi feliratokat a Kárpát-medencébe olyan „későavar” néprészek alkották, amelyek a nyugati ó-türk népekkel és írásukkal voltak közvetlenebb kapcsolatban.

No. 30. *A székely* ’***zs***’ *betűnek még két hangértéke* volt: ***š*** (s) és ***ž*** (zs). Mindkettőt feltünteti Nyujtódi Miklós, a Nikolsburgi Ábécé (jelcsalád) elmélyült ismeretekkel rendelkező összeállítója, aki német nyelvi műveltséggel is rendelkezett. Így a betű (korábbi) š (s) hangértékét nyomatékos félreérthetetlenséggel adja meg németül is: ***esch***. Mert a kínai piktogram jelentésének szava ***š*** (s) hanggal kezdődött: „SENG kis (fű)hajtás, élő, sémája a születésnek.*”* Kínai jövevényszó a nyelvünkben, mert széleskörű jelentései hiánytalanul egyeznek nyelvünk „***zseng***-” alapszava és összes bővítménye jelentéseivel, amely szókezdő ***ž*** (zs) hangot csak **ſ** és **s** betűvel jelölték. (A TESz szerint: „*ismeretlen eredetű*”. Bővebben ott. Érdemes.) A Bolognai botnaptár írásemlékben az *Ambru***s***, Déne***s***, Kolo***s*** nevek szóvégi ’**š**’ (s) hangja még a későbbi **ž** (zs) hangértékű grafémájával van írva, amelyek *még őrzik zöngésülés előtti* **š** (s) hangértékét. A Rudimentában grafémája már romlott. A eredeti SENG szó akrofoniájával képzett betűt már csak szóvégi helyzetben használta **š** (s) hangértékkel a botnaptár rovója. Épp úgy, mint az orhoni, két hangértékű ⎮ ***š/s*** (s/sz) betűt például az ***Eletmiš Yabgu*** (Bilge atačim) feliratban. Az első sora végén, a három szó írásmódja: „*el yitmi***š***: ïčγanmi***š***: qačšami***š***” — amely tudatja velünk, hogy korabeli hangértékképző ’*széles*’ szavunk szókezdő hangja (akrofoniája) épp változásban volt **š** (s) -ről **s** (sz) –re.

No. 31. – 32. és 33. *A három „szárnyas” betű* közül a ’**cs**’ (**ch***ap*) és a ’**z**’ (**ʒ***ug*) betű alkotása későbbi képződmény, mert nincs jelen, nincs rá azonosítható példa a kínai írástörténetben. E piktogram kettéosztására *sem a kínai* írástörténetben van példa, amint az a ’***p***’ (**p***euhul*, pehely) betű esetében. A Rudimentában mindhárom betű grafémája alig felismerhető, a ’*cs*’ betű hangértéke pedig „*ecsi*”-ként van megadva, ami rossz.

No. 35. *A Nikolsburgi Ábécé e****nt*** hangértékű betűje az ’*a****nt****ilop*’ szóközi ’***nt***’ hangkapcsolattal nyerte el a hangértékét. Mert a kínai piktogramnak több jelentése van: „*Juhfélék, kecskefélék: dámvad, antilop* stb.” Eleink ebből kettőt is felhasználtak. *Juh* jelentéssel Árpád-kori templomainkban: Somogyvár, Vizsoly. Betűként pedig az *a****nt****ilop* jelentés szóközi ***nt*** hangkapcsolatával. (Az ó-türk ábécékben a *kočuŋa****r*** (kos) szó véghangzójával képeztek $\mathbf{r}^{\mathbf{2}}$ hangértékű betűt, mert az ótörök nyelvekben az **r** hang szókezdőként nem fordult elő.) A Bolognai írásemlékben, mint a Rudimentában lévő grafémáik erősen rontottak.

A **No. 36.** és **No.37.** jelcikkeimben szereplő betűk történetével nem jutottam előbbre, mert a kínai „*ciklikus jelentés*” mögött bármi jelentés előfordulhat. Mindkettő csak a Nikolsburgi Ábécében van jelen.

A **No. 38.** A „***tprus***” felirattal rendelkező „*soklábú piktogram*” a Nikolsburgi Ábécében olyan volt számomra, mint amikor (negyedszázad múltán) „hirtelen megvilágosodva”, homlokára csap az ember:

— ***Ezt nem vettem észre!?*** Mert a soklábú ó-kínai (ku-wen) piktogram jelentését Karl Faulmann „*Nachkommen*” (utódok) jelentéssel adja meg. Ennek igei *Nach kommen* változatú jelentése: *után jönnek.* S ez *alaposan félrevezetett*. Pedig: *A szemét üti ki az embernek, hogy a soklábú tpr* (tprus) *feliratú* piktogram az ábécét záró ***ÁMEN*** feliratnak is utána van. Teljesen külön sorban: *középen!* Vagyis:

— ***Már nem része az ábécének! A betűk felsorolásától teljesen független!***

De, hogy eddig eljussak, ahhoz kellett Máté Zsolt „*A székely rovásírás latin rejtélye*” c. írása a Nyelvtudományi Közlemények 98. számában (186-192) Amivel nagyon nem értettem egyet, mert romlott betűk romlott grafémáinak jelenségeivel párhuzamot von. És a soklábú *tprus*-ból sem lehet az *ent* hangértékű betűt „előállítani” úgy, hogy „korábbi” grafémájának „lebontja a lábait” *ent* hangértékűre.

Végül, egy évtized után rászántam magam a „*Rövid módszertani összefoglaló(k)*” című írásomban írástörténeti, szakmai cáfolására. A latin *temperius* szó jelentésének pedig alaposan utánanéztem ***Finály Henrik*** híres latin szótárában, mert a *tprus valóban lehet* a ***temperius*** rövidítése. Ebben Máténak igaza van. Csakhogy — más a jelentése: „igehatározólag tempore *v.* hat. esete *avult formáiban* tempori *és* temperi (kf. temperius) *idején, a maga idején, alkalmasabb időben*”

(A „*korábban*” jelentés az „*antea*” szóval kapcsolatos. Tehát: „***a maga idején, alkalmasabb időben***”.

S ekkor hirtelen „összeállt” az ábécé befejezése. Módja. Mert az ÁMEN jelentése: ***Úgy legyen***. ***Igenlést és kívánást jelent***. Azaz: ***Úgy kell írni (róni) a székely betűket, ahogy fel vannak sorolva.*** (Nem imával kapcsolatos kívánalom.)

Az ábécé után, külön sorba írt „soklábú piktogrammának” a jelentése: UTÓDOK. Azaz: ***Utószó! Utóirat!*** — s a fölé írt ***tprus*** a latin ***temperius*** rövidítése maga az utóirat, utószó tartalma: „***a maga idején, alkalmasabb időben***”.

Vagyis: „***a maga idején, alkalmasabb időben***” „***úgy kell írni, használni a székely betűket, ahogy fel vannak sorolva”***. S ezzel azt hiszem: pontot tehetünk a ***tprus*** történetére.

Jogos kívánalma lehetett az ábécé összeállítójának, mert sok lehetett már a rontott, romlott betű. A Rudimenta ***tprus*** grafémája egy teljesen rontott jel!

No. 39. Az ’***emp***’ *jelölésű ligatúrát szabályosan fel lehet bontani két összetevőjére*. A botnaptárban használt változatának grafémája és ’*emb*’ hangérték (fonéma) jelölése is romlott, — a *p - b* „elhasonulása” miatt. A Rudimentában már felismerhetetlen a grafémája, s az ’*amb*’ hangérték jelölése is teljesen rossz.

No. 40. A Nikolsburgi Ábécé ***encz*** hangérték jelölésű betű grafémája rossz.

*A botnaptárban használatos a **jó***, mert fel lehet bontani két összetevőjére.

No. 41. A nikolsburgi ***e*ch*e*ch** (***ecse*cs**) jelölésű ligatúra hangértékjelölése helyes a Nikolsburgi Ábécében, mert két *cselőke,* vagy *csigle* vessző felezett grafémájú változatának ligatúrája. Láttuk, hogy a Rudimenta ábécéjében a '***c***' betűt '***cs***' betűnek jelölte szerzője. Ami ott '***c***' betűként téves. Mert a piktogramma előzményű grafémájának kettős elnevezése létezett. S mivel a '*h*' betűt is jelölték e korban kettős '*ch*' betűvel, többen '***hh***' -nak tartják. ***Teljesen helytelenül!*** — mert piktogram előzményéből a '***hh***' *graféma és fonéma nem vezethető le*! Ez tény! S a tényeket, adatokat tisztelni kell! A többi ligatúrához nincs különösebb megjegyzésem, mert szabályosan bonthatók.

b. Hangérték-jelölések kritériumai a Nikolsburgi Ábécében

Vizsgálatom szerint: *A székely betűk hangérték jelölésüket* (fonémájukat) többnyire a korabeli kancelláriai helyesírás alapján, az ***1372-1448 közötti*** betűhasználat szerint kapták.

A magyar helyesírás történetéről legutóbb (2013-ban) Vakherda Nóra írt egy nagyon jó összefoglalót, amelyben korszakolja a magyar kancelláriai írás hangjelöléseit, és a huszita hangjelölési rendszer hatásának történetét. Ebből is jól láthatjuk, hogy a hangjelölések nem minden esetben korszakolhatók, mert vannak hangok, amelyeknek több hangjelölő történeti korszakon át is azonos volt (maradt) a betűjelölése. (A diakritikus (mellékjeles) hangjelöléseket Husz előtt még nem vehettük át, s mára egyetlen hangjelölése sem maradt használatban. De hatása kimutatható.)

A Nikolsburgi Ábécé összeállítása idejének (korszakolható) megállapítására teljesen más módszert alkalmaztam, már a könyvemben is. (L.: XIII. A NIKOLSBURGI ÁBÉCÉ KELTEZÉSE)

Kutatásaim rekonstrukciós eredményeként ismerté váltak a betűk kínai piktogram és hun ideogramma előzményeinek jelentései, így jelentéseik szavainak nikolsburgi „*hangértékjelölő*" írásmódját kerestem ki a Magyar nyelv történeti etimológiai szótárából, s e szavak hangértéket adó szókezdő hangjainak datált *írásmódját* (!) *azonosítottam a betűk hangértékeinek* (fonémáinak) *írásmódjával*. Bár egy helyesírási korszakban is létezett a hangok különböző írásmódja. Egyes hangoknak pedig hosszú időn át nem változott az írásmódjuk. Más hangoknak csak egy azonos időszakban volt azonos a hangjelölésük. Ezeket találtam mérvadónak. *S ezek többsége **1372-1448 között van.*** Táblázatomban minden hangérték jelölésnek megkerestem a hangértéket adó piktogram, ideogramma jelentése szavát.

Ezzel nem csak az ábécé *összeállításának időszakát* állapítottam meg betűk hangértékeinek (fonémáik) hangjelöléseivel, hanem *a jelentések* szavainak *írásmódjából, a belőlük képzett hangértékek hitelességét is.*

Szelp Szabolcs íráshasonításában figyelemre méltónak tartja az *eth* fonéma (hangérték) jelölést, amit a No. 1. '*tűz*' szó **1298: ? *Th****üzen*** szó akrofoniájaként megtaláltam, miként a palatális *enÿ* hangjelölést is a No. 5. '*nyugat*' **u./1448 k.**: ***nÿ****wgonnak*, és '*nyugottak*' **1372 u./1448 k.: *nÿ****ugottak*** szó akrofoniájaként.

Bravúros nyomozása a Nikolsburgi Ábécé utolsó másolója, Philip de Penczicz személye után eredményes volt. De nem lehet kihagyni az ábécé történetéből Janus Pannonius személyét sem, aki időleges pénzzavara miatt került kapcsolatba 1456-ban Nyujtódi Székely Miklóssal, aki Bécsben tanult, s az ottani magyar diákok egyesületének éppen prokurátora lett. Hozzá futott be Janus kérelme, aki ígéri, hogy Janus egész évi díjait és ellátását fizetik, csak ne kallódjon el. (Mandics 2015, 9)

Mandics György kutatása szerint Nyujtódi Székely Miklós állította össze a székely ábécét ajándékként Jánus Pannoniusnak, aki a Bécsi Egyetemet elvégezte sikeresen. Székesfehérvári kanonok, majd zágrábi főesperes lett. Rugonfalván született. A Ferences Őrség négy rendházból állt: Csíksomlyó, Mikeháza, Fehéregyháza és Nyujtód, ahol Miklóst ferences rendi papok tanították. Itt ifjan lehetősége volt közvetlenül megismerni népe még élő, vagy feljegyzett hagyományait.

A héber ábécé Janus Pannoniustól származik, aki Galeotto Marziónak írt levelében héber tanulmányairól számolt be, miután Olaszországban járt, s száz aranyat hagyott Vespasiano Bistriccinél héber rendeléseire. (Mandics 2015, 33)

„Bár Mátyás könyvtárában kétségtelenül meglevő héber kodexeket valaki céltudatosan megrendelte, de eddig nem leltek ilyen személyt, akihez ezek köthetők lennének, ha kizárjuk Janust a vásárlók közül, s nem fogadjuk el Mátyást — ó mily rosszindulat! kódex elkobzónak. Magyarországon a héberül olvasó diákok 1520-1530 után tűntek fel Dán Róbert szerint, amikor megjöttek Krakkó, Wittemberg, Padova diákjai, ahol először kezdődött el a héber módszeres oktatás. (Dán, *Héber*, 29) Ezek a mi papírlapunk szempontjából azonban roppant kései adatok.

Csak egyetlen pergament darabka jelzi, hogy itt valami történt. Nyomozni érdemes, akkor is, ha távol a bizonyosság.” (Mandics 2015, 34)

Annyi bizonyos, hogy az ábécé Mátyás udvarából került Philip de Penczicz-hez, aki lemásolta. Szelp Szabolcs az ábécé másolat írását körültekintően azonosította Penczicz írásával.

6. A székely írás adatolt története

A székely és ó-török írás betűinek arámi származtatását már az 1980-as években nem tudtam elfogadni több, egyetemes írástörténeti törvényszerűség figyelmen kívül hagyott buktatója miatt.

Ezért átfogó írástörténeti olvasmányaim tanultsága alapján *arra a konklúzióra jutottam, hogy* a kellő módon nem ellenőrzött írástörténeti feltevéseket revideálva, teljesen új módon: *piktográfia előzményeikből kell* a betűk képzésének történetét rendre levezetni. Mert láttam, hogy minden hazai és külföldi kutató *valamilyen ok miatt* ragaszkodik elődei megszokott gondolkodásmódjához. *Csak a tekintélyelvű gondolati határok falain belül* képes gondolkodni. Rabja önmagának. S ahogy mondani szoktuk: „Vissza a kályhához!” S a „kályha” ez esetben *a piktográfia, a képírás előzmény* alapokat jelenti.

A világ írásainak történetében igen sok azonos, vagy hasonló karakterű betű létezik, bár tudni való, hogy a különböző piktográfiákból származók között még azonos rajzolatuk esetén sincs semmiféle kapcsolat. Nem létezhet, mert más a jelentéstörténeti, piktogram, ideogramma előzményük.

Alapfokú egyetemes írástörténeti ismeretekkel sem rendelkezik az, *aki* (laikusan) *csupán alaki, formai hasonlóságokra*, *azonosságokra* hivatkozik. Történeti összehasonlító jeltörténeti bizonyítás nélkül.

Különösen izgatott a székely és az ó-türk írások feltételezett és elutasított kapcsolata. Az, hogy a két betűn kívül a többi közös karakterű betűnek miért nem egyezik a hangértéke is? Ezért:

a./ a legképszerűbb, legbonyolultabb karakterű székely betűkkel szondázva megállapítottam, hogy mindkét írás a kínai írástörténeti kultúrkörbe, a kínai piktográfiába tartozik. Betűik előzményeit ott kell, mert csak ott lehet rendre megtalálni. *Más közös írástörténeti jelenségeikkel együtt.*

b./ Megállapítottam, hogy a székely betűknek a fele a kínai ku-wen teknős tájolt világmodelljéből származik oly módon, hogy a tájolt teknős tájolt jelentésű rajzrészeikkel kiemelt ideogrammából a koraavar kortól kezdve a Kárpát-medencében betűket képeztek. Az ó-türk ábécék alkotói szintén. Az ó-türk feliratok központi területétől távolodva, a hun ideogrammákból képzett betűk száma és aránya csökken.

c./ ***A székely betűk piktogram/ideogramma előzményei*** *a hunok, a koraavarok és Árpád népe régészeti leletein igazoltan,* ***a Nikolsburgi Ábécében is látható grafémáikkal*** *jutottak el a Kárpát-medencébe*, ahol már a középavar-korban tárgyfeliratokon látható betűket képeztek belőlük. De néhányat még Árpád-kori templomainkban is piktogramként használtak. ***Ezért a székely írás történetéről bármi más feltevés vagy állítás, nélkülöz minden tudományosan igazolható realitást.***

d./ A székely betűk egyetlen hiteles ábécéje a Nikolsburgi, amely nevét megtalálása helyéről kapta. A Bolognai Írásemlék csak „követi”, de Thelegdi János Rudimentája már tele van olyan romlásokkal, rontásokkal, jelcserékkel, ami arra vall, hogy nem sikerül hitelt érdemlő módon a székely ábécé összes eredeti betűjét összegyűjteni, megtalálni. Ennek oka csak egy lehet:

A székely írás használata a latin írás hátterébe kerülve elfelejtődött, amelynek a használata korábban sem lehetett általános. Mert akkor csak egy ábécéje létezne, a betűk időtálló, változatlan (vagy kevésbé változó) grafémáival. S nem kellett volna a székely írás ábécéjének betűsorait ismét és ismét összeállítani.

e./ A székely írás kései ábécéinek összeállítói többnyire már csak Thelegdi János Rudimentáját használták forrásadatnak, amelynek csak egyik egyszerű bizonyítéka az *ly* hangértékű betű grafémájának kicserélése a kínai ’*nap*’ piktogramra (a „napkarikára”), amely végigkísérte a későbbi, még romlottabb ábécék történetét.

7. Irodalom

Magyar Nyelv Történeti-etimológiai Szótára Főszerkesztő: Benkő Loránd Szerkesztők: Kiss Lajos, Papp László. Budapest, Akadémiai Kiadó 1984.

Bóna István: *A hunok és nagykirályaik* Budapest, Corvina, 1993.

Danzel, Theodor-Wilhelm: *Die Anfgänge der Schrift* (1912) Leipzig, Voigtländer 1929.

Erdélyi István – Ráduly János: *A Kárpát-medence rovásfeliratos emlékei a Kr. U. 17. századig* Masszi Kiadó Bp. 2010

Faulmann, Karl: *Illustrierte Geschichte der Schrift*, Wien - Pest - Leipzig, 1880

Finály Henrik: *A latin nyelv szótára*, Franklin Társulat, 1884.

Gabain, A. von (Annemarie von Gabain): *Alttürkische Grammatik* Leipzig, Otto Harrasovitz, 1950

Historical and Cultural Database Old Turkic writings on stones and manusceipt **(**Historical and cultural web-site on old turkic writings and ethnocultural resources) Abai Kazak national pedagogical university Institute of information technologies in education 13. Dostyq ave. Almaty

Hosszú Gábor: *HERITAGE OF SCRIBES*, Budapest, 2012.

Juhász Irén*: Das awarenzeitliche Gräberfeld in Szarvas-Grexa-Téglagyár*, FO 68 Magyar Nemzeti Múzeum és az MTA Régészeti Intézete, Bp. 2004

Karlgren, Bernhard: *Easy lessons in chinese writing*, Elanders Boktryckeri Aktiebolag Göteborg 1958.

Karlgren, Bernhard: *Grammata Serica Recensa* Stockholm, 1957.

Karlgren, Bernhard: *Schrift und Sprache der Chinesen* Berlin, Heidelberg, New York: Springer Verlag, 1975.

Karlgren, Bernhard: *Sound and symbol in chinese***,** Oxford, Univ. Press 1962.

Kiss Lajos: *Földrajzi nevek etimológiai szótára*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1997.

Mandics György: *Róvott múltunk, I. - II. - III.* Irodalmi Jelen Kiadó, Arad, 2010 - 2011.

Mandics György: JANUS PANNONIUS ÉS A ROVÁSÍRÁS, Bp. Magánkiadás 2015.

Maspero, Henri: *La Chine antique*, Presses Universitaires de France, Paris 1965.

Máté Zsolt: *A székely rovásírás latin rejtélye*, Nyelvtudományi Közlemények 98. 186-192.

Molnár Gábor: *Négy hágó szikla-vadonában*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1970.

Ryjik, Kyril: *L' idiot chinois, initation éléméntaire a la lecture intelligible des caracteres chinois*, Paris Payot, 1980.

Róna-Tas András: *A nagyszentmiklósi kincs feliratairól* Az avarok aranya A NAGYSZENTMIKOLÓSI KINCS 120-129 Helikon Kiadó, 2002

Sándor Klára: *A Bolognai Rovásemlék*, Szeged, 1991.

Sándor Klára: *A székely írás nyomában*, Typotex, 2014.

Sebestyén Gyula: *A magyar rovásírás hiteles emlékei*, MTA, Budapest, 1915.

Szekeres István: A SZÉKELY ÉS AZ ÓTÖRÖK ÍRÁS JELTÖRTÉNETE *Bevezetés a történeti összehasonlító jeltörténet módszertanába.* Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Bp. 2008.
Szekeres István: *Az ótörök (és székely) betűk jeltörténeti összefoglalása, és ami körülöttük van,* Acta Historica Hungarica Turiciensia 27. évf. (2012) 1. sz. 68-113.
Szekeres István: *A teknős jelcsalád*, ZMTE Hatodik Magyar Őstörténeti Találkozója St. Gallen, 1991. ZMTE Kiadványa 78-101.
Szekeres István: *Miért nem lehetnek a székely írás előzményei a Tordos–Vincsa–Viszoko kultúra jelei.* Acta Historica Hungarica Turiciensia XVIII. évf. 2. sz. 2013/A. 131-155.
Szekeres István: *Betűk piktogram előzményeinek helyreállítása*, Acta Historica Hungarica Turiciensia XVIII. évf. 2. sz. 2013/A. 115-123.
Szekeres István: *Rövid módszertani összefoglalók,* Acta Historica Hungarica Turiciensia 30. évf. 2. sz. (2015) 50-110.
Szekeres István: *A történeti összehasonlító jeltörténet módszerének írástörténeti műveletei az ótörök és székely írás kutatásában,* Acta Historica Hungarica Turiciensia 30. évf. 2. sz. (2015) 50-110
Szelp Szabolcs: *A Nikolsburgi ábécé szerzősége és keletkezési ideje Művelődéstörténeti megjegyzésekkel.* Magyar Nyelv 2011. 4. szám.
Tryjarsky, Edward: Alte und neue Probleme der runeartigen Inschriften Europas. Ein Versuch der Entzifferung der Texte aus Murfatlar und Pliska, 1985. 53-80.
Tryjarsky, Edward: Die runeartigen Schriften Südosteuropas, 1985. 1-15.
Tubay Tiziano: *A székely írás kutatásának története*, Bp. Széchenyi Könyvtár, 2015.
Vakherda Nóra: *A magyar huszita helyesírás hangjelölési–rendszerének* története és hatása Debrecen, 2013.
Vékony Gábor: *Későnépvándorláskori rovásfeliratok a Kárpát-medencében*, Életünk Könyvek, 1987
Vézner Károly: *Latin-magyar és magyar-latin szótár*, A Szent István – Társulat
Wilhelm Haussig, Hans: Der Historische Hintergrund der Runefunde in Osteuropa und Zentralasien 1985. 81-132.
Wilhelm Haussig, Hans: DIE Runen des Schatzes von Nagy-Szent Miklós in ihrer Bedeutung für die Sunenschriften Osteuropas 1985. 17-52.

Timaru-Kast Sándor (Ingelheim)

A Kelták, a Nyugat Magyarjai

1

Valahol Európában él egy hatalmas és nagyszerű népnek, a történelem viharait – háborúkat, kizsákmányolást, éhezést, mészárlást, népirtást, elűzést, kivándorlást – átvészelő kicsiny maradéka, aki saját magát a „nyugat magyarjának” nevezi. Ő lelkében magyar, és még büszke is rá. Ezt nem lehet igazán hagyományosnak, európai gyakorlatnak tekinteni. Mára e nép Európa nyugati peremére szorult. Lelkét kilúgozták, anyanyelvét évszázadokig üldözték, a szabad használatát tiltották. De, a nép megmaradt, tudata újra éled.

Ez a nép a hatalmas kelta civilizáció örököse.

A keltákat ma íreknek, skótoknak, manniniaknak (Man-szigeten élők), velseknek vagy velszieknek (Wales népe), kernowiaknak (Cornwall lakói), bretonoknak és az Ibér-félszigeten újra ébredő galíciaiaknak nevezzük. A legnagyobb kelta nép az ír, amely leginkább megtartotta, és – elszigeteltsége folytán is – megőrizhette kelta tudatát, múltjának fényességét és nagyszerűségét.

William Butler Yeats (1865 – 1939) Nobel-díjas ír költő, az ír vidéket végigjárva, az akkor még bőségesen fellelhető népmeséket, tündérmeséket összegyűjtötte, és – akárcsak nálunk Benedek Elek a székely népmeséket és ősmondákat – az utókornak megmentette. Ő az íreket bizonyára a „Nyugat magyarjainak” tartotta, mivel Írországot a Nyugat Magyarországának nevezte *How Ferencz Renyi Kept Silent – Hungary, 1848* című versében.

Ezt azért kell hangsúlyozni, mert Yeats Magyarországot említő versét Gergely Ágnes másként fordította:

Hazánk is látta sok derék fiát
börtönfalak közt, feldúlt otthonát
gyomokba veszni völgyön, dombon át –
ó, sebzett szívű nép, e bús pohárt
Nyugat magyarja hadd köszöntse rád.”

„We, too, have seen our bravest and our best
To prisons go, and mossy ruin rest
Where homes once whitened vale and mountain crest;
Therefore, O nation of the bleeding breast,
Libations, from the Hungary of the West.”

Majdnem szószerinti fordításunk szerint:

Mi is láttuk legbátrabbjainkat és legjobbjainkat
börtönbe menni, és moha lepte rommá lenni,
hol egykor meszelt ház (virult) völgyben és hegyormon;
ezért, oh, vérző keblű nemzet,
libációkat (kapsz) a Nyugat Magyarországáról.

Gergely Ágnes 1971-es fordítása a *Nyugat magyarja* című esszénaplójában jelent meg.[2440] De Bertha Csilla jelezte: A könyvön szereplő *Nyugat magyarja* „cím értelmezi és módosítja a 'libáció a Nyugat Magyarországáról' Yeats-szöveget e 'magyar versét' illetően, magát a költőt megtéve a 'Nyugat magyarjának', aki együttérzően emeli poharát a megsebzett magyar nemzet felé." Bertha ezt a változtatást Gergely részéről annak tulajdonítja, hogy „megpróbálja megérteni Yeats költészetét magyar szempontból".[2441] Szó sem lehet tehát nála arról, hogy Yeats az írek magyar gyökereire utalna, mégha Gergely méltatta is nála, hogy „parasztok közt gyűjtött, pogány-keresztény ihletésű históriákat".[2442] Aztán Vári György még tovább megy, szerinte Gergely az írek és magyarok hasonló szenvedéseire és kicsinységére összpontosít, s „'a kicsi térben megidéztem Yeatset' – írja Weörest parafreazáló, *Összegyűjtött versei*nek kötetét nyitó hommage-versében… A kicsi tér Yeats e könyvben is idézett sorára utal: 'Nagy harag, kicsi tér'. A versben világos, a kicsi tér, amelyben Yeats megidéztetik: Magyarország. Az eredeti vers megelőző sora azonban így szól: 'Ír földről hoz minket a szél. / Nagy harag, kicsi tér' (Illyés Gyula fordítása). Az ír költő írségének maszkja a magyarság volt, Gergely magyarságának maszkja az írség. Ami közös bennünk, az a 'sebzett szív', a 'feldúlt otthon', a kis népek kiszolgáltatottsága, a kicsi tér, ahol nagy harag gyűlik fel, a frusztráció agresszióba fordulása, ami a kis tér miatt szükségszerűen önpusztítás lesz. A történelem számkivetettjeiként válnak felcserélhetővé, és ez a játék, a megidézés, alighanem a kicsi tér valamelyes tágítását is lehetővé teszi."[2443]

Mi e tanulmányban bizonyítjuk, hogy az írek, kelták tényleg a Nyugat magyarjai, azaz Yeats ezt szószerint értette. És épp fordítva, ezen azonosság miatt fordult a két nép hasonló sorsa felé. Ezért aztán, hogy a hamis beállítástól – ami a mi múltunkat kissé lealacsonyító összehasonlítást eredményez – megkülönböztessük saját felfogásunkat, Yeats idézett sorát nagy kezdőbetűvel írtuk a címben.

A keltákat eredetük alapján két csoportra osztjuk: brit-keltákra és gél/gael-keltákra.

A brit-kelták, azaz a britek, legalább is részben, a kimmerek[2444] örökösei. Wales neve az őslakosok nyelvén ezt ki is fejezi: Cymru, nyelvük meg a *cymraeg*. Eredetmondájuk szerint a Bosphorus mellől, „Defrobani" vidékéről kiindulva, vezérük, *Hu Cadarn* – magyarul szó szerint: *A Hadúr („Kádár")*[2445] – veze-

[2440] Gergely (1991) és (2011).
[2441] Bertha (2006).
[2442] Gergely (2011).
[2443] Vári (2009).
[2444] László Gyula kimmérieknek nevezi őket. (László, 1988, 8. old.)
[2445] A török nyelvű őskrónikánk szerinti Hunor-utód vezér Kattarról Blaskovics József mondja: „Kattar neve a Krónikáinkban Kadar, nem Kádár. A név a török nyelvből értelmezhető, és jelentése 'hozzácsatoló, összekapcsoló, egyesítő'. A török kat- igéből szabályosan képzett melléknévi igenév." (Mahmud Terdzsüman, 1982. 385. old.)

tésével átszelték Európát és bevándoroltak Britanniába.[2446] Brit-kelták a walesiek (velsek), akik magukat kimmernek mondják, a ma Dél-Britanniában és a Cornwall félszigeten élő kimmer utódok, valamint az innen elszármazó, a szász invázió elől elmenekülő bretonok, akik egy majdnem ötszáz éves hosszú sötétkor után, ma ismét hatványozott erővel ébrednek, és lerázzák a francia soviniszta igát.

Régen, a britek, azaz a brit-kelták lakták egész, a ma Angliának nevezett, országot és Skócia délkeleti felét, amúgy a mai Edinburgh (Dún Éideann)[2447] környékét. Innen északra laktak a bizonytalan eredetű *piktek*. Nyugatra innen, Glasgow (Glaschú)[2448] vidékén a gael eredetű, Írországból áttelepedett, *skótok* laktak.

Anglia egész északi részét a kimmerek után nevezték el: Cumberland, Cumbria, North Cumbria és Northcumberlandnak.[2449]

Érdekes még Britannia neve is. Ha kibontjuk őskeltára: Briod Annan – magyarul szó szerint: Anya Birtoka/Birodalma, azaz Anyaisten Birodalma (Országa).

Artúr király Britanniája még az Ősanya (Anu) – Anyaisten országa volt.[2450] Ezért tartották Máriát is nagy becsben, mert ővele azonosították a Nagy Ősanyát, akárcsak mi magyarok. Nyugat-Európa legnagyobb halomsírja Angliában van. Ez az Avebury mellett álló ún. Silbury Hill. A hatalmas halomsírt (tündérdombot) még Anu (Ősanya) kurgánjának is mondják. „Artúr király idejében" épült első keresztény templomot Dél-Angliában Máriának szentelték.

Az Ősanya kelta neve tehát Anu. Emiatt az őshazájuknak, az Anyaországuknak, Annwn (ejtsd: annún) volt a neve, vagyis „Anyahon". Ezt a vidéket még úgy is hívták, hogy az „Asszonyországa", az „Öregasszonyországa" azaz Bannwn (ejtsd: bannún). Ebből lett a római kori „Pannónia".

A gélek, gael-kelták (magyarul „kelen"-kelták) mai örökösei az írek, skótok és a manniniak. Ők, a gaelek, akik az ún. Leabor Gabhala, azaz Honfoglalások

---

[2446] A Fekete-tengertől északra a Hérodotosz szerinti legősibb népként kimmerek uralták i. e. 12–8. sz.-ban a Kárpátok és Kaukázus közti területet. Nevük görög gyűjtőnév minden népre, aki a szkíták előtt ott élt. A szkítáktól délfelé tolva keleti és nyugati ágra szakadtak, a Krímben maradtak a tauroszok ősei lettek. Az erősebb keleti ág átkelt a Kaukázuson, a nyugati ág a magyar Alföldön mutatkozik i. e. 500-ig. (Lásd: https://hu.wikipedia.org/wiki/Kimmerek.)

[2447] Dún Éideann – ejtsd magyarul: *tún éjgyen* vagy *tún éjdzsen* – skót főváros nevének értelme: Dún = Tanya (vár, sárvár, sövényvár) + Éid-eann = „Ejt-ény" – azaz: Tanya a Lejtőn (Le-Ejtőn).

[2448] Glaschú (Glas + Cú) – ejtsd: *hlasz-khú* – Skócia legnagyobb városa. Sajnálatosan annyira bizonytalan az ókelta nyelv értelmezése, hogy a város nevét, tetszés szerint, kétféle képpen is fordítják: Zöld-Hely (Zöld-Föld) a brit-vels (kimmer) nyelv szerint, illetve Szürke-Kutya, az írrel rokon gael-skót nyelv alapján.

[2449] A kimmer név azonban nem cserélhető fel a germán kimberrel, és nem a 3000 évvel ezelőtti dél-orosz szteppei lovas-pásztor műveltséggel sem, amely kis létszámú harcias elit a szkítákkal szembekerülvén felőrlődött és vezértörzse betelepült a Krápát-medencébe és az Alföld őslakosságába olvadt. (Lásd Cser-Darai, 2008, 85. old.)

[2450] Arthur értelmezésére lásd: Littleton (2002).

Könyve szerint, hétszer honfoglaltak, illetve honvisszafoglalták a Zöld-Szigetetet, másik nevén a Tündérek szigetét, azaz Írországot.

A „Kelen" névre nyilván felkapja egyik-másik magyar a fejét. Budapest várhegyének eredeti neve Kelenhegy volt (ma: a Gellérthegy). Itt állnak még ma is kelta óriás kövek, ún. menhírek (szó szerint: „kőóriások"). A Kelenhegy folytatásában van a budai Kelenföld.

Ha a keltákról szó esik, mindenkinek eszébe jut *Asterix* rajzfilmfigura, de eszünkbe jut-e az is, hogy *Astrik* püspök, aki a pápától fenyegetően követelte, majd István királyunk fejére tette a Magyar Szent Koronát, ugyancsak „kelta" volt. A turistát, aki Budapestre látogat, természetesen felviszik a Gellérthegyre (Kelenhegyre), ahol menhírek őrzik a kelták emlékét. Vajon hány magyar tudja, hogy Budapesten a 3-ik kerületben van egy 'Kelta utca' is, vagy hogy maga Buda is egy ősi kelta település helyén épült: a római kori *Aquincum*.

Tőle északra emelkedett hajdan Sicambria büszke vára, aminek kelta neve feltehetően SICAN[2451]-BHARR, magyarul: „Szék-bérc" (hegytetőn, bércen álló „Szék") azaz „Székmagas" volt. Ilyen volt hajdan a magyar nyelv szerkezete is, aminek hagyatéka, pl.: a 'Hegy-magas' a Balatonnál, 'Becs-kerek' a Bánságban vagy 'Kereszt-úr' a Székelyföldön. Írül Suíchan [szíkan] értelme: *szék, ülés, pad; szék (székhely), lakhely* (vö. magyar SZÉK, ótörök SÄKU *szék, pad*, tatár SEKE *pad*, japán SEKI *szék, ülés*). Az ír BARR értelme *csúcs, hegycsúcs, bérc*. Tehát, mai írással: „Suíchanbharr", magyarul „Székmagas" (Székbérces) a krónikák latin Sicambriája.[2452] (vö. Vise-grád értelme: „Magas-vár").

„Az első, e földön [Magyarországon] lakó nép, melynek neve megmaradt, a **kelta** nép volt, mely Krisztus születése előtt 5-6 száz esztendővel rajzott ki Ázsiából. Ez a nép már ismerte a kőnél, bronznál tökéletesebb vasat. Ez már vasból kovácsolt fegyverrel foglalta el a földet, lett ura ennek a hazának. Művelte a földet, foglalkozott állattenyésztéssel, űzte a kereskedést..." – írja *Benedek Elek.*[2453]

A kelták vagy ezek elődjei több hullámban érkeztek Európába. A legelső (elő-)kelta telepesek, feltehetően, itt Európában „születtek" meg, a szkíták testvéreként.[2454]

[2451] „Ezt a paradicsomi vidéket ő [a trójai Pradisz vagy Paris fia, Firanko] azonnal megkedvelte, és megparancsolta, hogy a Szikan hegy tetejére egy hatalmas várat építsenek." (Mahmud Terdzsüman, 1982, 84.)

[2452] Timaru-Kast (1999), 5. old.

[2453] Benedek (19271995, 5. old.

[2454] Európa vaskorszakának meghatározói a kelták és a szkíták. Egyidőben jelennek meg és nagyjából egyidőben is tűnnek el Közép-Európa színpadjáról (Kr. e. III. évszázad). A kelták a kontinens nyugati felét uralták, a szkíták pedig a keleti felén egészen Közép-Ázsiáig megtalálhatók. A kelták a bronzkori hódító elit (harang edény műveltség) és a meghódítottak, azaz Nyugat-Európa újkőkori letelepedett társadalmának ötvöződésével alakultak ki. Legrégebbi leleteik Kr. e. II. évezrediek a Duna forrásvidékén. Kr. e. XI. sz-tól Hallstatt vasművessége, amire épül a La Tene korszakuk. Kr.e. 450-ben még pásztor társadalom az övék, utána kez-

Háromezer éves mondák szólnak a szkíták eredetéről. Mondák, minek homályos pontjai, talányai fölött valahogy átsiklott a kutató szem. Nem csoda hát, ha a szkíták eredete, kiléte, hovatartozása körül teljes a zűrzavar. Írja *Grandpierre K. Endre*: Aranykincsek hulltak a Hargitára című könyvében.

Hérodotosz, akit *Cicero* nyomán, a történelem atyjának tekintenek, a csak latinul megmaradt Történelem (Historia) néven ismert nagy történelmi művében (i. e. 5. század) két szkíta eredetmonda változatot őrzött meg számunkra.

Íme, a két változat *Télfy János*: A magyarok őstörténete[2455] című könyve alapján.

Az első eredetmondában olvashatjuk, hogy: *Amint pedig a szkíták mondják, az ő nemzetük mindnyájan a legfiatalabb; s hogy ez így keletkezett: ezen a földön, mely pusztaság volt, született először egy ember, kinek neve volt Targitaus. Ezen Targitaus szüleinek mondják lenni – noha nekem hihet(et)lent mondtak, de még is mondják – Jupiter és Borysthén folyójának egyik leányát. Ilyen nemzetségből született legyen Targitaus; ebből pedig származott három fiú: Lipoxais, Arpoxais és Koloxais, a legfiatalabb. Ezek uralkodván, az égből lehulló arany tárgyak: eke, járom, kétélű (harci) fejsze (szekerce) és csésze estek a földre. A legidősebb első volt ki ezt látta s gyorsan oda szaladt, föl akarván venni; de az arany, midőn hozzá közeledett, égni kezdett. Ez visszavonulván, a második közeledett oda, és ugyanaz történt. A kettőt tehát elűzte az égő arany; midőn a harmadik, a legifjabb, hozzálépett, elaludt (az arany tüze) és ő azt elvitte magához. A két idősebb fivér megtudván ezt, átadták az egész országot a legifjabbnak. Lipoxaistól származtak azok a szkíták közül, kiket nemzetségre nézve Auchatáknak neveznek; a középső Arpoxaistól pedig kik Katiaroknak és Traspiseknek hivatnak; végre a legifjabbiktól, a királytól (erednek), kik Paralátoknak neveztetnek. Mindnyájuk neve pedig Skolotok a király melléknevétől. De a görögök szkítáknak nevezték őket.*

Ezért, mert a (valódi) szkíták őtőle származtak, nevezik magukat a szkíták a világ legfiatalabb népének. A *skolotok* neve bizony-bizony (vö. breton *bezan* = így van) összecseng a székelyek középkori latin nevével: *siculus*. Mivel a szkítákat a perzsák szakának hívták, talán nem tévedünk, ha a szkítákat magyarul egyszerűen székelynek mondjuk.

Ezen szent aranytárgyakat pedig legjobban őrzik a királyok, s évenként nagy áldozatokkal látogatják meg, hogy részükön maradjanak. (…) Nagy lévén a föld, Coloxais három országot alapított belőle fiai számára; egyiküket azonban legterjedtebbé alkotta, melyben az arany őriztetik. Az ország véglakosain túli vidéket illetőleg az éjszaki szél felé, azt mondják, hogy nem lehetséges sem távolabbra látni sem keresztül menni elömlött pelyhek miatt; mert a föld és a lég telve van pelyhekkel, és ezek zárják el a továbblátást.

---

denek harcias hódításokba és harcolnak a rómaiak ellen. (Lásd Cser-Darai, 2008. 170-175. old.).

[2455] Télfy (1963/2001), 13-17, ill. 24-27. old.

Így beszélnek a szkíták mind önmagukról mind az országukon túli vidékekről.

A második mondaváltozatban, a Pontusz vidékén lakó görögök elmondása szerint: *Herkules elhagyván Geryon ökreit, megérkezett e földre, mely pusztaság volt s melyet most a szkíták foglalnak el. Geryon lakta pedig a Pontuszon túli népes szigetet, mely a görögök Erythiának neveznek, a gádok szomszédságában az Óceánon, túl a herkulesi oszlopokon. És szóval állítják, hogy az Óceán e napkelettől kezdve folyik az egész föld körül, de tettleg be nem bizonyítják. Innen érkezett legyen Herkules a most Szkítiának nevezett országba; most zivatar és hideg lepte meg s ő betakarván magát oroszlánbőrrel, elaludt; kancái pedig, melyek szekeréből valók voltak, ezen idő alatt legelvén, eltűntek isteni végzés által.*

Amint Herkules fölébredt, kereste (lovait, és) bejárta az egész tartományt s végre megérkezett az úgynevezett Hyléa földre. Itt talált egy barlangban bizonyos félszűz kéttermészetű kígyót, melynek felső része az alfeléig nő, alább pedig kígyó. Látván és csudálván őt, kérdezte, vajon látta-e valahol eltévedt lovait. Az pedig válaszolt, hogy nála vannak, s nem adja vissza, mielőtt vele nem közösül. S Herkules közösült vele ezen bérért, de az halogatta a lovak kiadását, minél több ideig akarván együtt lenni Herkulessel. Ez pedig lovait kívánta elvenni s távozni. Végre visszaadván néki mondá: Ezen kancákat, melyek ide jöttek, megőriztem számodra. Te viszont jutalmat adtál; mert három fiam van tőled.

Magyarázd meg, mit kell nekem velük csinálnom, ha fölserdülnek; vajon itt telepítsem-e le, mint ahogy én bírom ezen ország uralmát, vagy hozzád küldjeme? – Az ugyan ezeket kérdezte; ő pedig, mondják, erre válaszolt: Ha férfiasodottakká fogod látni a fiukat, nem hibázhatnál ezt cselekedve: akit látandsz közülük, hogy ezen íjat így feszíti (mint én), és ezen övvel így övezi magát (mint én most magamat), azt tedd ezen országnak lakosául. Aki pedig közülük e munkában, melyeket parancsolok, fogyatkozni fog, küld ki az országból. Ezt cselekedvén, magadnak is lesz örömed, s kívánságaimat is teljesítened.

Ő tehát feszítvén az íjak egyikét, mert eddig kettőt szokott viselni Herkules, és megmutatván az övet (hogy miképp kell azt felkötni) átadta az íjat és az övet, melynek végeresztékén arany csésze függött, s ezt átadván, eltávozott. A nő pedig, midőn született fiai férfiasodtak vala, s részint neveket adott nekik: az elsőnek, Agathyrsz, a második, Gélon, a legifjabbnak Scythesz (nevet); részint megemlékezvén a megbízásról (melyet Herkulestől kapott), végrehajtotta a parancsokat. Ugyanis fiainak kettéje, Agathyrsz és Gélon, nem lévén képesek kivinni a kitűzött feladatot, elmentek az országból, kihajtatva anyjuk által; Scythesz pedig, a legifjabb, véghezvivén azt, megmaradt az országban. És Scythesztől, Herkules fiától, származtak a szkíták folytonos királyai; s azon csésze emlékezetére még mostanáig is az övekről lefüggő csészéket viselnek a szkíták.

A székelyek még nemrégen is viseltek ilyen csuprot széles szíjúkra akasztva. Csodák-csodája, az ókorban a kelták és az etruszkok is ezt tették!

Az első mondaváltozatban, amit a szkíták meséltek el Hérodotosznak, egy Targitaus vagy Thargitaosz nevű király fiairól szól. Thargitaosz király szülei az Égisten (Jupiter vagy klasszikus írásmóddal *Iuppiter*) és feltehetően maga a Földanya („Borysthén leánya"). Thargitaosznak három fia volt: Lipoxais, Arpoxais és Koloxais.

Egy szép napon aranytárgyak – az istenek adománya – hullottak az égből: eke, iga (járom), fokos (harci csákány) és serleg vagy kupa (kehely, csupor, csésze). A legnagyobbik fiú (Lipoxais) szaladt elsőnek oda, hogy felemelje, magához vegye őket. De mikor az égből hullott színarany tárgyakhoz közelített, tűz lobbant fel belőlük, jelezve azt, hogy az istenek nem neki szánták. Majd a második fivér (Arpoxais) akarta az istenek ajándékát megszerezni, de ő is ugyanúgy járt, mint a bátyja. Ezután a legkisebbik Thargitaosz fiú ment az égi eredetű tárgyakat fölvenni, s láss csodát, az aranytárgyak nem izztak fel többé, és Koloxais magához tudta őket venni, jelezve, hogy elfogadja az istenek ajándékát.

Ez a történet azt jelezte Thargitaosz népének, hogy ő, a legkisebb királyfi, Koloxais az, aki az apai „házat", birtokot örökli az őshazában. A másik két fiú népével tovaköltözött és ott külön-külön alapított magának és követőinek (népének) országot.

Álljunk meg egy pillanatra a három királyfi nevénél:

A három királyfi nevének elemzésében Grandpierre K. Endre megemlíti *Pellutier* a *Historie des Celtes* c. könyvében kifejtett véleményét, miszerint a Thargitaos-fiúk, a három legendás szkíta királyfi, Lipoxais, Arpoxais és Koloxais nevében az azonos „-xais" végződés megfelel az angol son, a német Sohn: magyar fiú szónak. Ezek szerint: Lipofi, Arpofi és Kolafi. *Csakhogy* – mondja Grandpierre K. Endre – *e kecsegtető elgondolásnak ellentmond, hogy a nevezett három királynak egyetlen közös őse volt: Thargitaosz, így hát őket legfeljebb Thargitaosz-fiaknak nevezhetnők. (…) Valószerűbbnek látszik az a feltevés, hogy a három szövég valóban uralkodói, királyi tisztséget jelöl.* A szerző a szkíta eredetű, fejedelem, uralkodó jelentésű „kán" szóra gondol. Tehát: Lipokhán, Arpokhán és Kolokhán lenne Thargitaosz fiainak a valódi neve. A kelta fejedelem neve: cean.[2456]

Dr. Selahi Diker, török történész, „And the Whole Earth Was Of One Language" címen 1996-ban, illetve 1999-ben kiadott könyve „Türk Dili'nin Beş Bin Yılı" (A török nyelv öt évezrede) című hetedik fejezetében írja, hogy az ógörögben nem ejtették ki a kezdő „h" hangot (ma sem, ezért áll „Ellas" a „Hellas" helyett), csak ha azt kemény mássalhangzóhoz (T, K) kapcsolták. Így a kezdő H-hangot TH vagy X (kh) betűre cserélték fel, ami egyszerűen az „érdes kilégzést" jelölte. Sőt, írásban sokszor átalakult Q betűre, ami ugyancsak a „h"-hang kemény kiejtése volt. Így nyilvánvaló, hogy „Thargitaosz" király nevében, ha a görögösített végződést elhagyjuk, valójában a „Hargita" neve olvasandó.

[2456] Ír CEAN (breton PEN, vels PENN) = magyarul: fej, fő, fejedelem (vö. magyar FEN-, FENN).

Koloxaisz, tehát, az a harmadik fiú, aki az atyja országát örökli a Hargita ősi földjén. Mellékneve alapján – írja Hérodotosz – népét Skolotoknak hívták. A skolotok/szkoloszok neve, mint említettem, közel áll a latin „siculus”-hoz, a székelyek középkori nevéhez. Így nyilvánvaló, hogy Hérodotosz a szkoloszok (skolotok) alatt a ma is a Hargita földjén élő székelyeket érthette.

Az ótörökben KAL- az, aki hátra marad – vö. kelta, ír CÚL *hát*, CÚL-igh *hátrálni, visszavonulni*, magyar KULL-og *lassan bandukol, vonakodva megy, nagyon lemarad*.

Tehát, KÁL (magyar Kál – ír Cael, Caelan *erős harcos, főnök*), a kelta Kai, vels Cai, illetve az Artúr-legendakörből ismert Sir Kay, a magyar Kál (lásd: a 10. század első felében élő Kál harka,[2457] Bulcsú harka apja és a Kál nemzetség névadója) annak a fiúnak a neve, aki az apai birtokot örökli, a család háztüzét hivatott volt őrizni, kicsi korától fogva, akkor is mikor a bátyjai kilovagoltak apjukkal vadászni. Háborúban vonulás esetén, ő volt a hátvéd, aki a hont, a szülőföldet megvédte, népének őshazája nyugalma felől őrködött.

A szkíta eredetmondában nem véletlenül születtek meg ezek a nevek, nem véletlenül KÁL vagy KOLOS az, aki az istenek akaratából az ősi Hargita földjének a fejedelme lett, és uralkodott népe, a székelyek felett, őrizte a székelyek ősi földjét. (Lásd még: Kolozsvár).

Tehát, még egyszer: az ősök földjén, az öreg Hargita király birodalmát a harmadik, a legkisebbik fiú, Kál (Koloxais) örökölte, míg a bátyai, Lipoxais és Arpoxais, az ősi hagyomány szerint, az istenek akarata szerint, népükkel továbbköltöztek. Lényeges kérdés az, hogy ki volt a két nagyobbik fivér, kik voltak az általuk alapított, vezetett „népek”, és ezek hová költöztek, amikor elhagyták az őshazát. Ezen izgalmas kérdésekre – legalábbis részben – választ kapunk Hérodotosz által lejegyzett szkíta eredetmonda másik változatából, a szkíta világ peremére költözött görögöktől hallottak alapján leírt mondaváltozatban.

Mielőtt rátérnénk ennek a mondaváltozatnak az ismertetésére, egyet le kell szükségszerűen szögezni, éspedig:

A szkíta eredetmonda egyetlenegy nép történetét meséli, amely isteni akarat folytán három testvérnépre oszlik. Két testvérnép kiválik az ősnépből és elhagyja az őshazát, majd külön-külön letelepedik. A harmadik testvérnép pedig az ősök földjén maradt, és ott él ma is. A különválás után, a három testvérnép külön fejlődésnek indul, külön utakon járva, külön történelmet ír, de az ősi gyökereit sosem veszítette el.

A második mondaváltozatban ősapaként Héraklész (Hercules) személye jelenik meg. Nyilvánvaló, hogy a görög hős neve egy olyan szkíta ős-hős nevét helyettesíti, akit a görögök Héraklésszel azonosítottak. Vagyis, ő maga a Naphős, a Napisten. Akárcsak az első mondaváltozatban, ahol Hérodotosz Jupitert teszi meg a szkíták ősnemzőjének, itt is, a második mondaváltozatban, maga Isten, a Napisten (Héraklész, Zeusz fia) a szkíta ősatya. Ha még ehhez hozzátesszük, hogy Héraklészt a Rodosz szigetén élő „görögök” Magar (Makar) név-

[2457] Wikipédia: Kál harka (Györffy György *István király és műve* című könyve nyomán).

vel illették, szépen kikerekedik a szkíták eredete. Josephus Flaviusnak ‘A zsidók történeté’-ből tudjuk, hogy a szkíták Magógtól, Japhet fiától származtak, ezért hívták őket az ősi időkben magogoknak, azaz „magoroknak”.

Mindkét eredetmonda változatban felelevenedik előttünk a mennyei menyegző, az asztrális, a mennyei ősnemzés képe. Ez az, amit Hérodotosz nem értett, és ezért nem tudta elhinni a szkítáktól – azaz első forrásból – hallott ősrege eredetmagyarázatát. Az ősnemzés képét végig kísérhetjük úgy a szkíták, mint a szkíta utódnépek (magyarok, kelták, etruszkok) művészetében, freskóin, domborművein, kancsóin, halottas urnáin, nemesfémből készült dísztárgyain stb. Az ősnemzés szkíta képe a két isteni erő egyesülését, az égi atyai fényerő ráhatását ábrázolja a földi, anyai „anyagra”. Ettől az égi (Nap) ráhatástól az Ősanya/Földanya áldott állapotba kerül, és megszüli gyermekeit, a „Föld fiait”. Ez az ősnemzés egyetlen és örökké ábrázolt motívuma az égi fényerő, a Nap, a Napisten, azaz a szellemi jellegű atyai erő (energia) ráhatása a földi, de mégis másvilági (mennyei) Ősanyára, és az anyagi jellegű Ősanya/Földanya megtermékenyítése. Ez mindkét mondaváltozatban nyomon követhető.

Atyai ágon Thargitaosz (Jupiter fia) és Héraklész (Zeusz fia) szerepeltetésével, kirajzolódik a szkíták „égi” beavatkozással történő megszületése. A két égi személy a fény, a Nap, az égi erő hatását jelenti a Földanyára. Az ősi szimbolikában az atyai őserő, az ős nemzőerő jelképe egy vegyes állatalak, egy fénylény, a Nap szimbóluma, a „griff”, a Sárkány, a magyar Turul. A keltáknál is a Sárkány idővel sólyommá „szelídül”.[2458] A magasan repülő sólyom az Isten képe, jelképe. Ő az égi világ urának megjelenési formája.

Mindkét mondaváltozatban megjelenik az Ősanya képe, egy vízi-(BOR)-tündér (Borysthén leánya), illetve „egy félig kígyó és félik nő” képében (ezt megtekinthetjük a magyarvistai templom külső falának egyik domborművén is): a szimbólumok világában a kígyó a Földanya képe, jelképe. A Földanya, aki a földi, emberi világ úrnője, s akit a szarvasagancsokkal ábrázolt szarvasünő képe olyan nagyszerűen megelevenít. Ez az ábrázolás részévé vált úgy a szkíta, mint a szkíta utódnépek (magyarok, kelták, etruszkok) művészetének.

A Földanya és a Turul (griff/sárkány) szerelmes egybekelése, a két másvilági, azaz mennyei erő egybeolvadása jelzi azt a pillanatot mikor a szkíták – isteni sugallatra, égi beavatkozással – megfogantatnak, mint a Földanya fiai. Ez az ősnemzés képe: a griff és a gyöngéden, szerelemesen hátratekintő szarvasagancsos szarvasünő szeretkezése.[2459] A Turul (griff/sárkány) a felső, mennyei fényerő, az ős nemzőerő, melynek ráhatása áldott állapotba hozta a Szarvasünő/Fehérló-ősanyát. Az így megtermékenyített Földanya megszüli gyermekeit, Eneh fiait, a „Fehérló fiait” vagyis a „Föld(anya) fiait”. A német *Pia Steinbauer* a „Die Magyaren und das ungarische Reich” című írásában (1995) állítja a magyarokról, hogy: ***A nevük, Magyarok (a „Föld Fiai”), máig fenmaradt, mint a***

[2458] Lásd Matthew (2000).

[2459] Nagyszentmiklósi kincs, 2. számú korsó képe (amit egyesek „állatküzdelmi” jelenetnek hisznek).

Hungarok megnevezése – *„Sogar ihr Name, Magyaren (Söhne der Erde), hat sich bis heute als Bezeichnung für die Ungaren erhalten.”* – a „magyar” népnév értelme tehát: a „Föld Fiai” (Söhne der Erde).[2460]

A második mondaváltozat szerint ezeket a fiúkat (Héraklész fiait) úgy hívják, hogy Agathyrszosz, Gélonosz és Skythesz. Az ősi haza fejedelmének kiválasztása megtörténik itt is, de itt az atya, Héraklész, feltehetően visszacsapó (reflex-)íját kell kifeszítsék, illetve az övét kell ügyesen feltegyék. A mondából ismeretes, hogy ezen a szíjon aranycsésze lógott, és ennek emlékére – írja Hérodotosz – a szkíták mindig is övükre egy csészét aggattak. A székelyek még ma is ezt teszik. Természetesen ebben a mondaváltozatban is a legkisebbik fiú a legerősebb és a legügyesebb, s ő maradhat az őshazában, az Ősanya (Földanya) oltalma alatt. A legkisebbik fiú neve itt Skythesz, ezért íjfeszítő népét a görögök „szkítáknak” nevezik. (Emlékeztetőül: az első mondaváltozatban ugyanannak a népnek a neve „szkolot”, amit az ógörög „skolt” = nyílhegy szavából származtatnak). A szkíta, tehát ugyanaz a nép, mint a skolot > szkolosz > siculus > székely nép, és a két népnév felcserélhető, sőt a két népnév váltogatja is egymást, még a középkori krónikákban is.

Nyilvánvaló, tehát, hogy a szkíta eredetmonda görög változatában Hargita három fia elvesztette már valódi nevét, amit felcserélt az általuk vezérelt nép neve. Így tehát érthető, hogy a legnagyobbik fiú az agathyrszek, a második a gélonok, míg a harmadik az őshazában maradt szkíták/székelyek fejedelme. S mivel a szkíták a legkisebbik Hargita-fiú népe voltak, őtőle „származtak”, ők magukat a világ legfiatalabb népének tekintették (Hérodotosz). A két nagyobbik fivér kiköltözik követőivel (népével) az őshazából.

Az agathyrszekről tudjuk, hogy régészetileg is igazoltan Erdélyben éltek, a középső és az alsó Maros mentén, egészen a Tiszáig, tehát a Hargitától, a Székelyföldtől nyugatra. Az i. e. 4. században – a régészeti anyag tanúsága szerint – az agathyrszek végképp eltűnnek Magyarországról. Nyomuk vész. Ugyanakkor i. e. (1200)-800-400-ban is ó-magyarországi Etruriába és a Pó völgyébe történő kivándorlásokról számol be a régészet.[2461]

Mario Alinei „Ősi kapocs” című könyvében hasonló kirajzást feltételez a Kárpá-medencéből az észak- és közép-itáliai etruszk vidékekre. Ismeretes a Kárpát-medencei kisugárzás úgy az ős-villanovai (késői bronz-/ korai vaskor átmeneti szakaszában) mint a Villanova-kultúrára (vaskor), mikor végbemegy az etruszk vidékek „keletiesítése” (orientalization), és megjelenik itt is a kurgános temetkezés (i. e. 7. század). *„Ekkor alakul a toszkán ’etruszkká’. (…) Az idevezető átalakulási folyamat igen gyors. (…) Ezekben a századokban a késő őstörténet törzsi közösségének átalakulása etruszk állammá rendkívül meghatározó a közép-itáliai területeken.”*[2462]

[2460] Steinbauer (1995).
[2461] Mesterházy (2005), 115. old.
[2462] Alinei (2005), 424. old.

Az etruszk kronológiáról olvashatunk *Marcella Vasconi* „Legenda degli etruschi (una civiltá spirituale, misteriosa)" című könyvében. Az olasz történésznő azt írja, hogy igazoltan etruszk jelenléttel az i. e. 8. század végétől, a 7. század elejétől lehet számolni. Ekkor kivirágzik az a különös és egyedülállóan gyönyörű, keleties jellegű etruszk civilizáció, és ez a folyamat robbanásszerűen, minden előzmény nélkül megy végbe.[2463]

Az etruszkokat a görögök „thyrsenoi"-nak hívták. Ebből a görög elnevezésből lett a latin „turusci" > „etrusci" > „tusci" népnév, illetve a Tuscana / az olasz Toscana, az etruszkok országának a neve, valamint a „tirreni" népnév, Tirrénia (vidék) és a „Tirrén-tenger" neve.

A görög THYRS-(en)- szógyök azonos az ugyancsak görög (aga)-THYRS-szógyökkel. Az előbbi népnév az utóbbinak lehetett „modernebb" változata. Az agathyrszek áttelepednek az olasz félszigetre, és etruszkká válnak: az *(aga-) thyrszból – thyrszén* lett.

A gélonokról keveset tudunk. Én a gélon népnévben a gael, „kelen" (lásd: Kelenföld), vagyis a gél / gall / galata / kelta népnevet vélem kiolvasni.

I. e. 1200 körül létrejött tehát a késő-bronzkori – kora-vaskori urnamezős műveltség. Habár egy nagyon háborús korszak bontakozik ki egészen i. e. 800-ig, a gazdasági kapcsolatok állandósulnak a közép-európai térségben, fejlett úthálózat épült ki, amelyen élénk kereskedelem bontakozott ki Európa minden irányába. I. e. 800 körül kialakul a korai vaskor urnamezős műveltségének keleti hatásra továbbfejlődött kései változata, a hallstatti kultúra. Miután az azelőtti bronzkori urnamezős időkben az európai politikai bizonytalanság és egyre fejlettebb fegyverek megrázkódtatták a régi világot, létrehozva egy új politikai rendet, a hallstatti kultúra korszakában békésebb idők köszöntek Európára. Ellenben Észak-Európa kiesik ebből a fejlődésből. Itt, a már évezredek óta tartó mezőgazdász vándortanyák hagyománya majd csak a kelták megjelenésével kezd lassanként kiszorulni. *„Ebből az időből Kelet- és Délkelet-Európa nagy részén sírokat találunk, amelyek lovas felszerelést tartalmaznak. Ezek 'trákokimmérnek' való azonosítása visszatükrözi a Hérodotosz által reánk hagyományozott népek kivándorlását a keleti pusztákról, amelyek a szkíta települések ideje előtt nyugat felé vándoroltak Európába."*[2464] A lovas kultúrával megjelenik a kurgános temetkezés is. A szkíta jellegű halomsírok nyomon követhetők Nyugat-Európában egészen a Brit-szigetekig.

Ezzel párhuzamosan, az i. e. 8-6. század folyamán *„a Kárpát-medence keleti fele egy hatalmas kiterjedésű lovas-nomád* (lovas-íjfeszítő és nagyállattartó) *népi konglomerátum nyugati peremvidéke lett. (...) A fazekaskorongot is ismerő nép (...) intenzív lótenyésztést honosított meg az Alföldön."*[2465]

A szkíta területekről viszont i. e. 500 körül sem szakadt meg a bevándorlás, népek/törzsek behatoltak Európa nyugati tájaira is. Kialakult a marne–mosel-i

[2463] Vasconi (1998), 8-9. old.
[2464] Cunliffe (1996), 373. old.
[2465] Fodor I. [et al.]: A Magyar Nemzeti Múzeum (Múzeumi kalauz), (1992), 46-47. old.

harcos-lovasok köre, amely létrehozza a La Téne-kultúrát. Ezzel megindul Nyugat-Európa rohamos nyelvi „keltásítása", ahogyan a francia régésznő *Christiane Éluére* fogalmaz, a művészetek terén beindul – *Hermann Kinder* és *Werner Hilgemann* német történészek szerint – ennek „keletiesítése" (Orientalisierung Europas).[2466]

Több bizonyíték is arról tanúskodik, hogy itt a Kárpát-medencében egy „új" nép született. Első sorban az „Anyaistennő" DANU (Dea-Anu, szó szerint: Jó-Anya), ANU az „Ősanya" egyik másik neve, itt született meg. DANU istenanyáról nevezték el a DUNÁ-t is, felcserélve ennek régebbi ISTER nevét. Az Ister nevet a görögök hagyták ránk, de, feltehetően, ez is kelta eredetű, hisz bretonul ma is STÊR a „folyó" neve. A Kárpát-medencéből „elköltöző" – Nyugat-Európában szétterjedő – kelta telepesek, habár az Ősanyát, DANU-t, „nem tudták magukkal vinni" – írják az ír krónikák, nevét továbbéltették folyóikban: az angliai és skóciai Donoktól a franciaországi Donig. Ők a „DANU-fiai" (Tuatha Dé Dannan – *'Danu' istennő törzse*), Danu, azaz az Istenanya gyerekei voltak. A Duna lett a druidák „szentfolyója" mivel benne élt az Ősanya, Danu. Azt a vidéket, ahol kénytelenek voltak az Ősanyát, az Istent – hisz Anya vala az Isten! – hátrahagyni „Anyahonnak" vagyis ANNWN-nak [ejtsd: annún] nevezték. Annwn lett a „Másvilág" neve is, ahová szeretetteik vissza-/megtértek. Ez volt másik nevén az „Asszony(ok) országa" – a BANNWN [ejtsd: bannún], magyarul szó szerint: BANYAHON[2467]. Bannwn nevében könnyen felismerhetjük a későbbi latin „Pannóniá"-t, a DANU/DUNA országát, az Ősanya, a „Jóanya", a későbbi „Szűzanya" (Boldogasszony) országát.

Ezt az országot még úgy is hívták, hogy MAGH MÁR, ami magyarul szó szerint: „Mező-széles". Ez az ország az *„édes langyvizű folyók országa"*, hol *„bő választéka mézsernek és bornak"* és ahol *„feddhetetlen szép emberek"* élnek. Ebben az országban *„nincs sem 'enyém' sem 'tiéd' [...], vendéglátóink pompás öltözete kész gyönyörűsége a szemnek; gyűszűvirág-színű árnyalatokban tündökölnek az orcák"* és *„bár szép elnézni Fál Síkságát* (írországi „alföld"), *Magh Már után kopár vidéknek tetszik..."*[2468]

Európában csak egy „Széles Mező" (Magh Már) van, ahol még ma is elevenen él az „Ősanya" emléke: Magyarország a „Boldogasszony országa" – Európában egyedülállóan!...

Figyelemre méltó, hogy Írország is az „Isten anyjának országa": Az a tisztelet, amely a pogány Írországban az istennők (Anu, Danu) számos megjelenési formáját övezte, részben átszállt a Szűzanyára. A kelta társadalomban az anya központi szerepéről egy, a szájhagyományban fennmaradt, a Hebridákról származó mondás így szól: *„Isten szívében egy anya szíve van"*.[2469] Érthető tehát, hogy az íreknek is egy „Anyaországuk" van.

[2466] Kinder–Hilgemann (1987).

[2467] Ó-írül BAN (ma: BEAN) férjes asszony, öregasszony – vö. BÉ fiatalasszony, BÁB menyecske, szerető.

[2468] Mac Cana (1993), 125. old.

[2469] Matthews (2000), 165. old.

Thargitaosz az atya, itt született a szkíták ősi földjén – vagyis azon a földön, ahová az ős-szkíták letelepedtek, amit az isteni kegyelem a szkítáknak kijelölt – az Égatya és Földanya nászából, az Istenanya honában, és lett az ős-szkíták első királya. Még nem beszélhetünk „szkítákról" mivel ez a népnév majd csak a harmadik Hargitafi, Kolos kánná (királlyá) való megválasztása után született meg, és azt az ősnéprészt jelölte, ami az ő vezetésével az őshazában maradt, az Ősanya/Földanya honában, mint a „Föld Fiai" (magyarok).

Thargitaosz, az első ősszkíta királysága a történelemben azt az ősi világot idézi fel, amit *Barry Cunliffe*, angol történész, a következőképpen jellemez: *A Kaukázustól északra (…) egy végtelenül széles puszta, amely Kínától Európáig terjed, s az állandó vándorlásnak a szükséges feltételeket biztosítja. Hatalmas folyók: Volga, Don, Dnyeper, Búg, Dnyeszter és az Al-Duna szabdalják ezt a vidéket, amely délen puszta, északon meg tundra. Ebben a „végtelenben" kóboroltak még névtelen lovas és állattenyésztő népek, akiket majd később, a különböző történelmi írásokban* ***kimmereknek, szkítáknak, szarmatáknak, alánoknak, hunoknak, magyaroknak, bolgároknak és mongoloknak*** *neveztek.*[2470]

Thargitaosz nevében a Hargita nevét lehet gyanítani, annak a Hargita-hegynek nevét, amely hegy a Székelyföld kellős közepén áll, a Világközepén, és amely a székelyek „szenthegye". Ide a Szenthegyre estek az égből az istenek ajándékai, az a négy aranytárgy: eke, iga (járom), kétélű harci fejsze (csatabárd vagy fokos) és serleg vagy kehely (kupa, csésze vagy csupor), amely ereklyéket a szkíta királyok legjobban őriztek, és nagy becsben tartottak. Évenként nagy ünnepségek keretében, áldozatokkal látogatják ezeket meg, hogy részükön maradjanak – olvashatjuk Hérodotosznál.[2471]

A szenthegy eszméje az irániaknál is nyomon követhető: neve Hara. A Hara-hegység a világ közepén áll. „Hercules" nevének eredeti alakja Hari-cul-es volt, s ennek jelentése a „Hari faj vezetője („cul" = gyulája)" volt.[2472]

Minden nép számára az a hely ahol megszületik vagy ősei megszületnek, főleg ha ez, mint a szkíták esetében, isteni akaratból, isteni beavatkozással történik, az a hely a Világközepe. A székelyek számára a Világközepe a Hargita, a székely Szenthegy.

A hegyektől közrefogott Erdélyi-medence változatos őskori története nem választható el a szomszédos területektől. A Szamos, Maros és Olt völgye keres-

---

[2470] *Nördlich der Kaukasus… Eine endlose weite Steppe, von China bis nach Europa reichend, bietet den nötigen Raum für ständige Wanderungsbewegungen. Die mächtigen Ströme: Wolga, Don, Dnjepr, Bug, Dnjestr und die Unterläufe der Donau durchziehen dieses Gebiet mit den Grassteppen im Süden und der Tundra im Norden. Durch diese Weiten zogen noch namenlose Gruppen von Reiter- und Hirtenvölkern, die erst später in verschiedenen historischen Texten Kimmerier, Skythen, Sarmaten, Alanen, Hunnen, Magyaren, Bulgaren und Mongolen genannt werden.* Cunliffe (1996), 11. old.

[2471] Télfy (1963/2001) 13-17 old.

[2472] Grandpierre (2006), 62. old. V. ö. Metcalfe (1982, I. 38.

kedők és szállásterületet kereső népek megszokott útvonala. Az első jelentősebb művelődés a ***Körös-Starčevo kultúra***. Ennek földműves műveltsége anatóliai, még előbb levantei eredetű a natufi műveltségből, amely földművelést az itteni őshonos lakosság hamar átvesz művelődési ráhatásként. Ezért a Közel-Keletről és Kis-Ázsiából a Balkánon át érkező M35 (Eu4)-es Y-génmutációs jelzőjű nép kisebbségben maradt (ma nálunk 8,9 %, Dél-Európában 20 %), mialatt az M173 (Eu18)-as jelzőt 13,3 %-ban, az M17 (Eu19)-est 60 %-ban találták meg a mai magyarságnál.[2473] Az így megalapozott Körös-kultúra aztán Erdély-szerte egységes képet mutat. Így az európai újkőkor legkorábbi műveltsége a Körös-kultúra, amely kialakulását i. e. 6000 körülire teszik. Az egész Kárpát-medencét egységesen magába foglaló műveltség területe kiterjedt ezen túlra is, Moldvába a Szeretig, a mai csángó földre, Havasalföldre a Szörény és Argyas vidékére (ahol még a 15. században is éltek őshonos magyarok, véletlenül?), valamint a Balkánra, ennek északi területére.

A würm kőkorszakot túlélő helyi őslakosság tehát képes volt fejlődni, létrehozni a Körös-kultúrát, és majd az egész Kárpát-medencét egyesítő, vonaldíszes kerámiájú Vincsa kultúrát, így előbbit nem az anatóliai telepesek nagyszámú beköltözése eredményezte, bár szerepe volt benne, míg a Vincsa létrejöttében szerepe volt a Fekete-tengeri áradás elől menekülőknek. A genetika által mutatott nagyfokú embertani egyezés az ukránokkal, lengyelekkel, macedónokkal, horvátokkal, szlovákokkal pedig indokolja a térségben az egységes műveltség kialakulását, mivel abban a korban rokon népek lakták e vidéket. Az ideodaköltözés minden korban, minden nép esetében megfigyelhető, az „Anyahon"-ból el, majd pár század múlva visszafelé is. Ezt végigkövethetjük úgy a szkíták (magyarok), mint a kelták esetében is. A magyar krónikák több beköltözésről tudnak a Kárpát-medencébe, és minden egyes „honfoglaló" itt olyan lakosságot talált, amely ugyanolyan nyelvet beszélt, mint az újonnan érkezettek.[2474] (Tárih-i Üngürüsz).

Tehát, kezdetben vala a ***Körös-kultúra***. Kr.e. 6000 körül a Kárpát-medence déli részén, a magyar Alföldön, az Anatólia felől érkezők közvetítik a földművelést és létrejött ez a mediterrán eredetű Körös-kultúra, amely egy újkőkori műveltségi korszakot jelöl. A történészek bár még vitatkoznak róla, de mint láttuk egyértelmű, hogy a műveltség létrejötte helyi fejlemény, hamar elsajátították az anatóliai-balkáni újítást, a Kelet-Földközi-tenger vidékén keletkezett civilizációs előrelépést. A Körös-kultúra kialakulását a régészek Kr. e. 6200–5600 közé helyezik. A Körös-kultúra a Kárpát-medence legrégebbi újkőkori műveltsége. A kultúra az ún. *Csípett díszes kerámia* kultúrájában tartozik bele, amely úgy a Dunántúl déli felén mind Erdélyben, illetve a Balkánon is jelen volt. Összekapcsolják a balkáni Starčevo-kultúrával, kialakítva az ún. Körös–Starčevo-kultúra komplexumot. Ennek párhuzamait a Balkán déli részén és Görögországban is megtaláljuk. Kerámiájára a csípett díszítés jellemző. Az edények felületét ujj- és körömbenyomkodással, csípéssel és bekarcolással díszítették. A kultúra korai

[2473] Cser-Darai (2005), 29-30, 75-76, 114-117. old.
[2474] Mahmud Terzsüman (1982), 8.

fázisában megjelennek a fekete vagy fehér festett edények, míg a késői fázisra a barbotin (rátett vagy fröcskölt) a jellemző. A kerámiákat kézzel készítették az ún. hurka technikával. Az edényekre jellemző volt a kerekded forma, nyak kiképzésük lehetet egyenes, kihajló vagy tölcséres. Különleges darabok az ún. oltárok vagy mécsesek, amelyek 3 vagy 4 lábon állnak és feltehetően zoomorf előzményük van (kecske, szarvas).

Mindkét vidéken az Anya(isten) kultusza[2475] (hettita Estanu, Isten) állt az élet középpontjában. A Körös-kultúra „Ősanya" ábrázolására, a nőiesség és a termékenység ikonjára, jellemző a zsírfarúság. Az Ősanya szobrocskák dorong fejjel (felsőrésszel) és két részből összerakott hangsúlyos altesttel rendelkeznek. A szemet, szájat és hajat bekarcolással, az orrot és a karcsonkokat plasztikusan (kidomborodó) ábrázolták.

A Körös-kultúra hatására alakult ki Közép- és Kelet-Európában az ún. (alföldi) vonaldíszes kerámia műveltsége. A vonaldíszes kerámia (csatabárd, harci csákány, fokos) műveltsége elterjedt Belgiumig és a Dnyeszterig (az egész kelta–szkíta vidéken), és létezése a középső neolitikum közel egészét kitölti. Ez lehetett a már említett „Hargita király kora".

Egy rövid átmeneti szakasz után, a középső neolitikumban megszűnik a korai újkőkort jellemző egység. Új népek betelepülésére gondolt korábban a régészet, pedig helyi újításokra, divatváltozásra is sor kerülhetett. Hiszen, a legfontosabb, már ami a Körös-kultúra népétől jól ismert temetkezési szokás: oldalfekvésben, felhúzott lábakkal temették el halottaikat, nem változott meg. A régi idők emberének a megváltozott, megújított munkaeszközöknél, fontosabb volt a másik világgal, az istenekkel való kapcsolata a népi/törzsi hovatartozás meghatározásához. Én inkább helyi művelődési újításokban látom az okát a körösi egység felbomlásának, kimondottan regionális különbségekkel. A Kárpát-medencében Erdély egységes művelődési képe is három részre bomlik:

1. A Maros középső folyása mentén, a Déli-Kárpátok és az Érchegység között, keleten Fogarasig a Tordos-kultúra (és népe);
2. A Szamos mentén a Délkelet-Alföldön elterjedt a Szakálhát-kultúra (és népe), kolozsvári központtal (már a Körös-művelődés idejében létező Bács-torok);
3. Délkelet Erdélyben, északnyugaton a Mezőségig, a vonaldíszes–csatabárd kultúra (és népe) jelenik meg, párhuzamosan az etelközi vidékkel.

A Körös-kultúrát jellemezte a mezőgazdaság és letelepedett életmód. A késő-neolitikum embere elsősorban földművelő volt, ismerte a kőbetétes sarlót és már különféle gabonákat is termesztett. A régészet feltárt különféle gabonavermeket benne gabonaszem leletekkel. A földművelő életmód mellett állatokat is tartottak, a leletek alapján juhot, kecskét, szarvasmarhát, sertést és kutyát, valamint gyűjtögettek, vadásztak, halásztak. Ismeretesek ebből a korból hálónehezékek agyagból meg csonthorgok.

[2475] A nőtisztelet, és nem a matriarchátus jeleként.

Ha a fenti világot a monda köntösébe bujtatjuk, ez a korszak a Hérodotosz,[2476] a történelem atyja által leírt szkíta eredetmonda Targitaosz országának felel meg. A szkíta eredetmonda eredeti, egyenesen a szkítáktól hallott változata így szól:

> *Amint pedig a szkíták mondják, az ő nemzetük mindnyájan a legfiatalabb; s hogy ez így keletkezett: ezen a földön, mely pusztaság volt, született először egy ember, kinek neve volt Targitaus. Ezen Targitaus szüleinek mondják lenni – noha nekem hihet(et)lent mondtak, de még is mondják – Jupiter és Borysthén folyójának egyik leányát. Ilyen nemzetségből született legyen Targitaus; ebből pedig származott három fiú: Lipoxais, Arpoxais és Koloxais, a legfiatalabb. Ezek uralkodván, az égből lehulló arany tárgyak: eke, járom, kétélű (harci) fejsze (szekerce) és csésze estek a földre. A legidősebb első volt ki ezt látta s gyorsan oda szaladt, föl akarván venni; de az arany, midőn hozzá közeledett, égni kezdett. Ez visszavonulván, a második közeledett oda, és ugyanaz történt. A kettőt tehát elűzte az égő arany; midőn a harmadik, a legifjabb, hozzálépett, elaludt (az arany tüze) és ő azt elvitte magához. A két idősebb fivér megtudván ezt, átadták az egész országot a legifjabbnak. Ezért, mert a (valódi) szkíták tőle származtak, nevezik magukat a szkíták a világ legfiatalabb népének.*[2477]

Már ebben a korai szakaszban is körvonalazódik az **ős-erdélyiek** (ősszkíták) három testvérnépre (kultúrkörre) való tagozódása.

A Tordos(-Vinča) kultúra i. e. 5500 körül jött létre, és magába foglalta Dél-Erdélyt és a mai Bánságot, a Maros–Tisza–Duna–Kárpátok vidékét, valamint kiterjedt a Balkánra is, szigorúan a régi Körös-kultúra határai között. Ez is azt bizonyítja, hogy a helybeli őshonos lakosság fejlődésének eredményeként születhetett meg a (Vinča-)Tordos-kultúra, és nem egy „beköltözés" eredményezte ennek létrejöttét.[2478] A dél-erdélyi Tordos-kultúra területén külön említést érdemelnek a közismert piktografikus táblácskák, melyek Alsó-Tatárlakán kerültek napvilágra 1961-ben, melyek meglepően hasonlítanak protoelámi és protosumér (a sumérokat megelőző) da

rabokhoz és a székely rovásíráshoz. A két terület közötti kapcsolat azért is érdekes, mert a bizonyítottan írott értelmes szöveget, írásjeleket tartalmazó tatárlaki korong és táblácskák, jó ezer évvel megelőzik a mezopotámiai írás „feltalálá-

[2476] Hérodotosz (i. e. 484 - 425) egyetlen fennmaradt műve a Historia (Történelem). Ebben értesít a szkíták eredetéről. Cicero nevezte őt „pater historiae" – a történelem atyjának.

[2477] Télfy (1963/2001), 13-17. illetve 24-27. old.

[2478] Még ha volt is a Fekete-tengeri katasztrofális feltöltődés miatt errefelé menekülés, és azok a menekülők hozhatták magukkal az ottani fejlettebb földművelés tapasztalatait. (Ryan–Pitman, 1998.) A másik menekülési irány a dél-orosz szteppe volt, ahol nagyállattartó műveltség alakult ki és alakult át harcias (alárendelő) lovaskultúrává. A harmadik eredményeként csak évezredeke múlva jött létre a mezopotámiai és egyiptomi városi műveltség templom-gazdasággal és égi alárendeléses istenkirálysággal. (Cser–Darai, 2005. 45. old.)

sát".[2479] *A tatárlaki táblák – mivel kétségtelenül írottak – lehetővé tették, hogy a Vinča–Tordos-kultúra agyagemlékein lévő jelek egy részét, mint korábban is gyanították, írásjeleknek tartjuk. A Maros mentén így valamikor 4000 körül kísérletet tettek az írás bevezetésére, ami önmagában is sokat jelent. Azt is, hogy valami egyszerű, szentélyközpontra*[2480] *épülő kvázi-államiságról számoljunk ezen a vidéken; közösségek közötti munkamegosztással.*[2481]

Az erdélyi Alsó-Tartárlakán felfedezett korongon *néhány jel egyezik az archaikus sumir írással, néhány pedig a* (székely-magyar) *rovásírásra hasonlít*.[2482]

Az észak-erdélyi kultúrkör területén a Tiszapolgár-kultúra népével számolhatunk, aki a Tisza-vidékén, Erdély északi részén és a Bánátban települ meg. A nagyállattartó, földműves népesség egyszerű kunyhókból álló telepeken (Kalotaszeg) lakott. A Tisza-kultúra (Kr. e. 4000-3800) és a vele párhuzamos lengyel kultúra (a Dunántúlon) is a Körös-kultúra területére szorítkozik, vagyis a vonaldíszes kerámia népének lakóhelyén alakul ki.

Délkelet-Erdélyben (Székelyföldön) megalakul az Erősd–Kukutyin-kultúra, etelközi kisugárzással. Ez kezdetekben, északon a Maros felső folyásáig terjed. Itt a Tiszapolgár-kultúra hordozóival kerül szomszédságba. Az Erősd–Kukutyin-kultúra népéhez kötődik a ló megszelídítése, és a csatabárdos harcosok kialakulása.

Mindhárom műveltségi területen azonos a temetkezés, a népi összetartozás bizonyítékául, Erdélyben és az Alföldön egyaránt. Sírjaikban kétfülű edények (tejesköcsögök) és virágcserép alakú edények, harang alakú csészék („bell beaker" – lásd később) körítik a felhúzott lábbal, oldalt fektetett halottakat. Ebből a korszakból származik a marosvásárhelyi ellentett élű harci-csákány (fokos) vagy a keleti rézbalta (Sáromberke), a „csatabárd".

A neolitikum végére, az ún. **kőrézkor**ban, az addig egységes Kárpát-medencei kultúra három részre szakadt.

[2479] A kulcsot a Fekete-tengeri áradás következményei adhatják, mert az eredeti Körös-kultúra és a Fekete-tavi hatást magában foglaló Vincsa egyesülése terjeszti itt a tatárlaki és tordosi írásokat, sokkalta előbb, mint a mezopotámiai, mert oda csak később értek le a menekülők. (Cser–Darai, 2005. 46. old.)

[2480] Ám ez a szentély nem az 'uraság háza' vagy templom, hanem közösségi épület, ahol kerámia- és fémfeldolgozás folyt. (Cser–Darai, 2008, 119. old.)

[2481] Makkai–Mócsy (1987), I. kötet. 17. old. Ahol azért érdekes, hogy hogyan érték el, mivel a Kr. e. V. évezred végén már tízezres városok voltak a Kukutyin–Tripolje-térségben, városi szervezettség jelei nélkül. (Cser–Darai, 2008, 119. old.)

[2482] Marton (2000), 84. old.

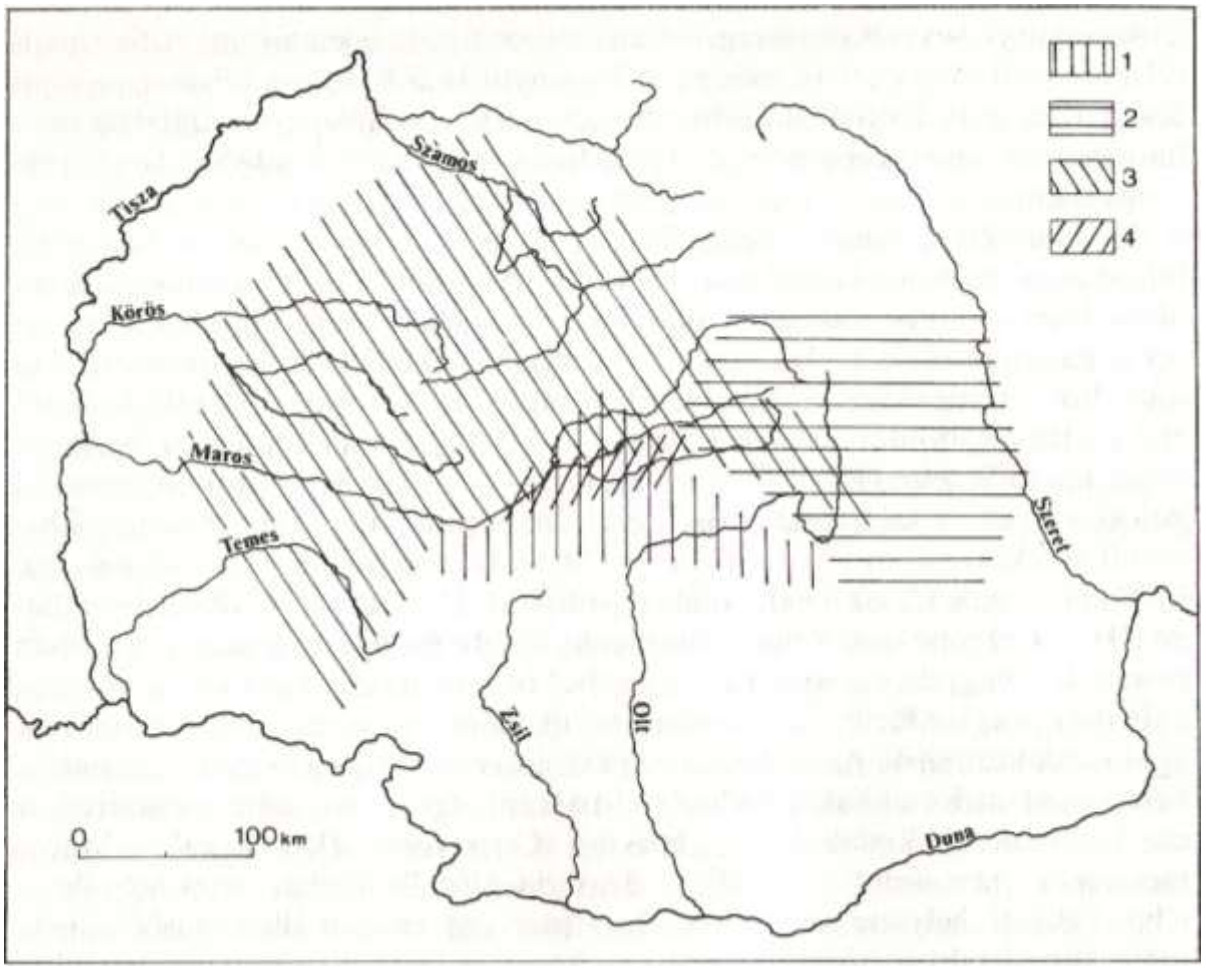

Erdély az őskorban: kései neolitikum, rézkor. 1: Petreşti-kultúra; 2: Cucuteni–Erősd-kultúra; 3: Tiszapolgár–Bodrogkeresztúr-kultúra; 4: Csernavoda III- kultúra.[2483]

Ezt főleg Erdélyben követhetjük nyomon, itt a Hargita környékén válik láthatóvá. Itt a szétvált kultúrák éppen a Hargitán érnek össze. Itt a Hargitától délre kialakul az a műveltségi övezet, ahol későbbi Agathyrszekről beszélünk (Lipoxais népe). Tőle keletre található a Erősd–Kukutyin-kultúra, amelynek egyenes folytatása a Kukutyin-Tripolje kultúrkör, ahol a lovat is megszelídítették, illetve a lovak tenyésztése is elkezdődött. Észak-Erdélyben és Magyarország északi területén létrejött Tiszapolgár–Bodrogkeresztúr-kultúra, a gelonok területének felel meg. Innen indultak el földműveseink, a későbbi kelták Nyugat-Európa meghódítására.

A kőrézkor régészeti korszak az újkőkorszak végétől a bronzkor kezdetéig tartott. A korszak fő jellemzője, hogy az ember használni kezdte az első fémeket: a rezet, az aranyat és az ezüstöt. Kialakult a fémolvasztás és fémmegmunkálás technikája. Nemcsak az aranyból és ezüstből, hanem a rézből készült tárgyak is elsősorban díszítő és vallási célokat szolgáltak. A kőrézkor jellemzője az írás megjelenése, amely egyértelmű választóvonal az őskor és az ókor, vagyis a prehisztorikus (történelem előtti) és historikus (történeti) korok között. A kőrézkor kezdetén (i. e. 5 évezred) Európában és Ázsiában szárazabb klímát eredmé-

[2483] A térkép az Erdély története I. kötetéből származik.

nyező időjárás-változás indul el. A szárazság következtében a földművelődésből egyre nehezebben tudtak megélni, illetve a földművelésre alkalmatlan szteppén, a gazdálkodás súlypontja a helyváltoztatást igénylő állattenyésztésre helyeződött át, Európában létrejött a legelőváltó, ún. transzhumáló pásztorkodás, mialatt Ázsia nagy térségein a legelőkereső vándorló, azaz nomadizáló pásztorkodás folyt.

Ezt a kort jellemezte még, a Fekete-tenger vidékétől a magyarországi Alföldig terjedő kurgánok népe kultúrája. Előkelő hallottaikat földből emelt halmok (sírhalmok – később hasonlóak a kunhalmok, tündérdombok) alá temették, eleinte emberáldozatot jelentően, feleségeikkel, szolgáikkal együtt. Sztyeppei típusú szarvasmarha- és lótartással foglalkoztak. Az egy helyben lakást jellemző hosszabb életű telepek megszűntek, s átadták helyüket a pásztorkodó életformának jobban megfelelő, átmenetibb jellegű telepeknek. Közép-Európában a rézkor egészen az i. e. 3. évezred derekáig elhúzódott.

A ***Tordos***-kultúra népessége a középső neolitikumtól a rézkor végéig meghatározta Erdély történetét. A Tordos-kultúra vagy ahogyan még nevezik, a Vinča-Tordos-kultúra, a Körös-kultúra második felében kezd terjedni. Leleteik az i. e. 5–3. évezred közé helyezik. A középső neolitikumban kezd megszűnni a korábbi egységes műveltség. A Szamos mentén a Délkelet-Alföldön elterjedt a Szakálhát kultúra, innen a Kárpátok felé az északkelet-alföldiekkel rokon, festett kerámiát készítő csoportok éltek. Délkelet-Erdélyben, északnyugaton a Mezőségig a vonaldíszes kerámia népe jelenik meg.

A Maros középső folyása mentén, a Déli-Kárpátok és az Érchegység között, keleten Fogarasig található a korai Tordos-kultúra népe. Fénykorában a teljes Kárpát-medence területén kívül a Balkán-félszigeten, sőt Kisázsiában is megtalálható volt. A középső újkőkori népesség a rézkor végéig meghatározza Erdély történetét. Európában ez a kultúra használt először rezet nagy mennyiségben, ezt nagyrészt az erdélyi érchegység lelőhelyei fedezték. Már ebben a korban művelték a zalatnai aranybányákat is. Búzát termesztettek és állatokat tenyésztettek, főleg szarvasmarhát. Tapasztott agyagpadlójú borona- vagy sövényfalú, talpas házak állottak. Edényeik között gyakoriak a kelyhek, nagy részüket vörös bevonat fedi. A meandrikus vonalpárok közeit pálcikákkal benyomkodott gödrökkel díszítették tovább. Rendkívül gazdag antropomorf (de sok a fej nélküli szobor) és zoomorf plasztikájuk; ezek az apró agyagszobrok a termékenységi kultuszban játszhattak szerepet. A balkáni földművelő lakosság után a Tordos-kultúra délerdélyi népe volt az első földművelő Európában. Árpát és gabonát termesztettek. Ők az első olyan állattartók Európában, akik már tenyésztették a juhot, kecskét és szarvasmarhát. A tordosi neolit telepet először Torma Zsófia, az első magyar régésznő kutatta 1875-ben. Itt összesen közel 11 ezer leletet tártak fel. A műveltség legismertebb leletei Alsótatárlakán kerültek elő, amelyek között is kiemelkedik a híres rovásírásos (alsó)tatárlakai korong. A leletek egyesek szerint a fellelt legkorábbi írásjeleket tartalmazzák, mivel radiokarbon vizsgálatok sze-

rint i. e. 5500 körül keletkezhettek, így több mint kétezer évvel előzik meg a legkorábbi ismert sumér agyagtáblák írásait[2484] (lásd fentebb).

Ezen a vidéken kialakult műveltséget ***Péterfava***-(Petresti)[2485]-kultúrának is nevezik. A korai rézeszközök (Radnót) és a zalatnai arany lelőhelyeinek feltárása jelentette a Kárpát-medencei rézkor kezdetét. A műveltség területén kialakult népet a későbbiekben agathyrsznek fogják nevezni. Az agathyrszeket már Hérodotosz is ismeri és egynémely érdekes adatot mond el róluk. Országukat a Maris (Maros)[2486] szelte át, fejedelem kormányozta, és voltak törvényeik is, melyeket versekbe foglaltak. A legfényűzőbb emberek voltak és tömérdek arany ékszerrel borították be magukat. Nőközösségben éltek,[2487] mert mindannyian testvérek és rokonok akartak lenni, kik között nincs sem irigység, sem ellenségeskedés. A hatalmas arany kincset, a sok arany ékszert, mellyel az idegenek előtt kérkedni szerettek, nem máshonnan, mint Erdély bérceiből vették, melynek gazdag aranyércerei az ősidőkben rendkívül dúsak lehettek. Ennél fogva ismerniük kellett a bányászatot és egy igen fejlett ötvös iparral kellett, hogy rendelkezzenek. Nagyrészt barna embereknek írja le őket Hérodotosz, arcukat és testüket tetoválták és pedig annál élénkebb és tarkább vonalakkal minél előkelőbbek voltak.

Ezzel párhuzamosan kialakul az ***Erősd***-kultúra, a rézkor legfontosabb helyi megnyilvánulása Erdélyben. A nagy mennyiségben előforduló sajátos ember- és állatábrázolások, amelyeket kultikus célokra használtak, fejlett tárgyi és szellemi életről tanúskodnak. Az erősdi kultúra továbbfejlődése az Erősd–Kukutyin[2488]-kultúra, majd a Kukutyin–Tripolje-műveltség, ahol a vadló megszelídítése és a lovak tenyésztése is megkezdődött. A kukutyini-kultúra népéről ma még keveset tudunk. A régészeti ásatások kimutatták, hogy a városszerű településeken lakó népesség fazekas művészetére jellemző volt a vonalak, körök és spirálok ismétlődése. Az egyedülálló geometriai művészettel rendelkező, kelet-európai, neolitikus kultúra virágkora kb. az i. e. 5000-3000 közötti időre tehető. Erdélyben a kultúra területe északon egészen a Maros vidékéig terjedt. Népessége felszíni, tapasztott házakból álló, a folyók teraszain vagy közvetlenül a völgyekben közvetlen közelében fekvő településeken lakott. Megélhetésüket a növénytermesztés és állattartás (szarvasmarha) biztosította, de hússzükségletüket vadászattal és halászattal is kiegészítették. A kultúra területén előkerült apró szobrocskák közt ritka volt a férfiábrázolás. Az apró, telt női szobrok hosszú lábúak és testüket tetoválások díszítették. Kultúrájuk késői sza-

[2484] A körülbelül i. e. 3100 és i. e. 2900 közötti „korszakból származnak az első nagy biztonsággal sumer nyelvűnek azonosított írásemlékek, zömükben gazdasági feljegyzések” (https://hu.wikipedia.org/wiki/Sumer), „a legrégebbi agyagtábla-könyvtár az Észak-szíriai Ebla városában jött létre Kr. e. 2500–2250 között. Királyi levéltár, könyvtár volt.” (https://hu.wikipedia.org/wiki/Agyagt%C3%A1bla-k%C3%B6nyvt%C3%A1rak.)

[2485] Péterfalva falu Erdélyben, Alsó-Fehér megyében, közigazgatásilag Szászsebeshez tartozik.

[2486] Az etruszk „Maris” volt a férfiasság, termékenység és a harcművészet istene. A római Mars tőle származik.

[2487] Ez inkább valószínűleg a rokonság ősrégi időkből ismert nőági nyilvántartását jelenti, hogy elkerüljék a rokonokkal való házasodást. (Láng, 1979.) – A szerkesztő megjegyzése.

[2488] Kukutyin ősi magyar (csángó) település Moldvában, a Prut mentén, Jászvásár közelében.

kaszában a fémfeldolgozás is szerepet játszott. Jellemzői voltak a termésrézből készített árak és ékszerek. Ez volt a későbbiekben a vonaldíszes–csatabárd-kultúra (elő-szkíta) népe, majd a *szkítá*nak nevezett nép területe.

A ***Tiszapolgár***-kultúra magába foglalta az Alföld keleti felét és Erdély nagy részét. A kultúra kisméretű, időszakos jellegű településeiken fő foglakozásuk az állattenyésztés volt. A halottak mellé helyezett tárgyak mennyisége, valamint az egyes sírokban felbukkanó rézékszerek és fegyverek már a halottak eltérő társadalmi helyzetére utalnak. A tiszapolgári kultúra jellegzetes edényformái a talpas kelyhek és csőr alakú kiemelkedésekkel ellátott edények. A réz megmunkálása már igen magas fejletségi szintet ért el.

A ***Bodrogkeresztúr***-kultúra[2489] a Kárpát-medence egész középső részén, az Alföld és a Duna mentén egyaránt jelen volt. Temetőikben, amelyek között előfordul a száznál több sírból álló is, nagyszámú fémtárgyat (réz, arany) tártak fel, a fémművesség nagymértékű elterjedésre utal. A földművelődés mellett (főleg búzát termesztettek) sok állatot, főként szarvasmarhát tartottak. Az itt megalakuló népet később *keltá*nak nevezi a történelem.

A ***péceli*** kultúra népessége Magyarország nyugati területét foglalta el. Állattartó, földművelő életformájuk mellett finoman kidolgozott réz és aranytárgyakat, agyagtárgyakat készítettek, kifinomult, magas szintű ismereteikről, hitvilágukról gazdag kultusztárgyaik, temetkezési szokásaik vallanak. A temetők szerepe megnőtt, a közösség életében ez állandóságot ezek képviselték. Budakalász mellett tárták fel a kultúra legnagyobb eddig ismert temetőjét (i. e. 4. évezred vége). Az itt talált kis agyagszobor, a budakalászi kocsi, egész Európa első kocsi ábrázolása, ami a Kárpát-medencének az emberi civilizáció fejlődésében játszott fontos szerepére mutat. A péceli kultúra emberei a Duna és a Tisza mentén halászattal, a síkságokon és az áradmányos területeken földműveléssel és járulékos állattartással foglakoztak. A hegy és dombvidékeken, nem ritkán a hegyek csúcsain az állattartók erődített falvakban éltek. Az állattartásban meghatározó volt a szarvasmarhatartás. A kultúrát sajátos edényformák, balták, pattintott kőnyílhegyek, csont- és rézárak jellemzik. Megjelennek a méltóságjelvények is. A Vörösön eltemetett főnök vagy varázsló-pap ókori keleti típusú vagy eredetű rézdiadémot visel.[2490]

V. Gordon Childe ezeket a földműves műveltségeket eredetinek, helybelinek tartja, összefoglalóan Duna menti műveltségnek nevezi, és ezt két szakaszra osztja: a Duna I. és a Duna II. Ez utóbbi terjeszkedik szerinte nyugatra (a későbbi keltát eredményező terjeszkedési szakasz) és megteremti Nyugat-Európa újkőkorát.[2491]

[2489] Már a második ilyen néven, mert az első a 29000 éves gravetti műveltségű volt.

[2490] A régészeti korszakokról szóló adatok többsége a Világhálóról, a Wikipédiából származik.

[2491] Childe (1957) szerint a Duna I. szakasz az I. e. 6. évezredtől az 5. közepéig tartott, és a Duna II. az i. e. 5. évezred közepétől a 4. végéig. (V. ö. Cser 2000, 142-144. old és 9. ábra.)

A késő-neolitikum és a rézkor átmeneti szakaszában jól kirajzolódik Erdélyben, mind már rámutattam, a Hargita – a Világközepe – körül egymásba fonódó hármas műveltségi terület: a dél-erdélyi csoport, az északnyugati irányban terjeszkedő Tiszapolgár, és ezt felváltó Bodrogkeresztúr népe, valamint a Délkelet-Erdélyben és Etelközben virágzó Erősd–Kukutyin–Tripolje-műveltség. Erősdön i. e. 5500 körül már többhelyiségű, központi kályhával ellátott kőházakban laktak. Ilyen házakat építettek később az etruszkok is az itáliai Toszkánában.

A déli-erdélyi népcsoport halottait – elsőként Európában – elhamvasztja, bevezeti a hamvasztásos, urnás temetkezés szokását. Egyre több fegyver is bekerül a sírokba az elhunyt mellé: laposbalták, balták, tőrök (Kálnok).

Az erdélyi és a felvidéki rézbányákat már a neolitikum végén művelni kezdték és megindul az érc feldolgozása is. A rézkorban, i. e. 3500 körül kialakul az egész Kárpát-medencére kiterjedő hatású és ismét egyesülést jelentő (Baden)-péceli műveltség, ezerszáz évvel megelőzve a minoszi kultúrát. A korszak világhírű lelete, az első európai kocsi-modell, Budakalászon került elő.

Anatóliából, a Balkánról szakadatlanul érkező telepesek viszonylag nagyobb tömegei nem változtatnak Erdély etnikai összetételén. Akkoriban itt rokon népek éltek, melyek gyarapították és erősítették az ókori Erdély népét. A Tárih-i Üngürüszből tudjuk, hogy már „Hunor népe” (ezek köztudomásúlag nem a későbbi hunok)[2492] betelepedése idején, itt, a Kárpát-medencében egy velük azonos nyelvet beszélő népet, egy rokon népet talált. Kiszeli István szerint a Kárpát-medence népességének leszármazottai folyamatosan lakták ezt az országot („uru-ság”-ot, vagyis a Földnek ezt a szegletét). Az ősnép jelenléte évezredeken át folyamatosan máig kimutatható. Ezt igazolták a nemzetközi ethnogenetikai vizsgálatok is.

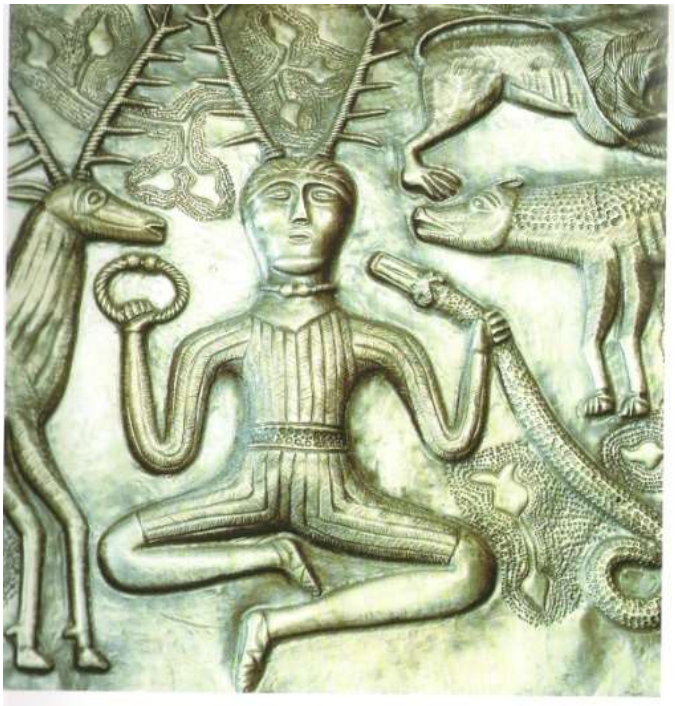

Révülő druida (a Gundestrupi üstön).

[2492] Bár vezérüknek, Kattarnak vagy Kadarnak Atilusz vagy Atila lett az utóda e krónika szerint. (Mahmud Terdzsüman, 1982, 105.)

A bronzkor a Közel-Keleten, i. e. 2500 körül kezdődött, majd Kis-Ázsián keresztül megérkezik a Balkánra és a Kárpát-medencébe. I. e. 2. évezred második felében Mykene felváltja Krétát, és a korszak kiemelkedő művelődéskisugárzó központja lesz. Magyarország már nagyon korán „mykenei" hatás alá kerül, majd később követi őt a germán, az akkor még kelta vidék. Írországi aranyleletek, arra engednek következtetni, hogy az Ír-szigetnek is szoros kapcsolata lehetett Mykenevel. A korabronzkori Dunamenti-műveltségek kisugároznak az Appennin-félszigetre is.[2493]

2

A történelemírás az a hazugsággyűjtemény, amellyel többnyire mindenki egyetért – mondta hajdan nagyon találóan Napóleon Bonaparte.

Mivel az utóbbi évezredek alatt a történelemhamisítás tudománya eredményesebben fejlődött, mint a történelmi valóság megismerése, csak akkor jutunk közelebb célunkhoz, ha félretesszük a belénk sulykolt dogmákat, szemellenzőket, és igyekszünk megtisztítani elménket a gondolkodásunkat már az első lépéseknél gúzsba kötő elvárásoktól.[2494]

Mert *„nincs örök igazság. A tudós szellem nem annyira a helyes válaszokat keresi, mint inkább a helyes kérdéseket teszi fel"* – véli *Claude Levi-Strauss* francia antropológus.[2495]

Emlékezzünk még egyszer Barry Cunliffe szavaira: Ebben a „végtelenben" kóboroltak még névtelen lovas és állattenyésztő népek, akiket majd később, a különböző történelmi írásokban kimmereknek, szkítáknak, szarmatáknak, alánoknak, hunoknak, magyaroknak, bolgároknak és mongoloknak neveztek.[2496] Thargitaosz birodalma erre az ősi állapotokra vonatkozik, amikor is az emberi közösségek társadalommá kezdtek fejlődni, a nemzetségek nemzetté, néppé összeforrni. Ő volt az első (ős)szkíta kán (király), aki a letelepedett-félnomád szkíták uralkodója, az első ősszkíta ország (uru-ság = föld-szegelet) fejedelme. Ő itt született a Földanya honában, a Világközepén. Ezért ők, a szkíták, a Föld(anya) fiai, azaz a „magyarok".

Az első fejezetben már említettem, hogy Hérodotosz a szkíta eredetmonda első változatában azt írja, hogy Thargitaosz második szülött fia Arpoxais volt. Véleményem szerint Arpoxais, az eredetmonda második változatában szerepelő neve alapján, a Gélonosz nép vezére, azaz még a Kárpát-medencében az ősszkíta népből kiszakad „őskelták" első mondabeli fejedelme, szkíta szóval kánja, keltául *ceann*-ja.

[2493] Kinder–Hilgemann (1987), 19. old.
[2494] Grandpierre (2006), 6. old.
[2495] Idézi Ellis (1996), 9. old.
[2496] Azaz csak a harciasokat jegyezte fel ez a fajta történetírás, míg a nép zöméről viszont a régészeti műveltségek számolnak be.

Mint idéztük, Benedek Elek szerint *„az első, e földön [Magyarországon] lakó nép, melynek neve megmaradt, a* ***kelta*** *nép volt”.*

A kelták, az őskelták (elő-kelták?), több hullámban érkeztek Európába. Ezt a folyamatos betelepülést (honfoglalást – ahogyan ők is nevezik az egymást követő honfoglalás–honvesztés–honvisszafoglalás folyamatát) sikeresen követhetjük, ha a középkorban, különböző szerzők által, különböző helyen és korszakban írt krónikák szövegét vizsgáljuk. Érdekessége a dolognak az, hogy habár a hivatalosított történészek, és főleg a betokosodott nyelvészek, a krónikákat és a krónikásokat mélyen lenézik, mert úgy vélik, hogy ezek az írások („kompilációk”), a történelemírás szempontjából használhatatlanok. Igen, használhatatlanok, a politikai rendelésre készült történelemírások szempontjából, mivel nem találnak rá a megrendelők (a gazdik) kaptafájára. Igaz az, hogy néha összekevernek történeteket, a nevekkel sem bánnak túl figyelmesen, és van, amikor ezt is, azt is összemosnak, vagy magyarázkodási kényszerből egyet s mást kitalálnak. Mégis, való igaz, hogy a krónikákban foglaltaknak van valóság magva, és ezt még a régészet is igazolja.

Minden ***Trója*** alatt kezdődött, a trójai „világháborúval”.[2497] A régi világ elpusztulásával, annak a rendnek a végével, amely addig egyensúlyban tartotta a világot. Trója a civilizációk harcának jelképévé vált…

A trójai háború alatt legalább két fegyveres konfliktust értünk. Az első az i. e. 13. század közepén, a második az i. e. 1180-as években tombolt. Trója ostromának kezdete összefügg a tengeri népek inváziójával. Ez a kis-ázsiai bronzkor utolsó szakasza. Később, a második felvonásban, a dórok, a valódi görögök is beavatkoztak, és elpusztították a várost.

A homéroszi Ilion városa nagy valószínűséggel azonos a hettita és asszír forrásokból ismert Taurisza várossal, a nyugat-kisázsiai Vilusza (Homérosznál „Íliász”), azaz Iyalanda fejedelemség fővárosa. A város a fekete-tenger külső bejáratánál állott, és a Dardanellák védelmezője volt. A modern értelmezés szerint, aki a Dardanellákat ellenőrizte, annak gazdag bevételi forrásai voltak. A görögök trójai kalandjának nem csak „szerelmi”, hanem jól megfogható „anyagi” oka is volt.

Az első rablóhadjárat-hullámot az akhájok vezették. Ők a tengeri népek közé tartoztak, akik elözönlötték Kis-Ázsia partjait, és sorra elpusztították az útjukba esett országokat, civilizációkat. Így esett el a Hettita Birodalom is. A tengeri népek Egyiptomba is betörnek. Az akhájok különösen aktívak voltak Iyalanda (Ilion) fejedelemség kirablásában, és Atrija (Trója) várának elpusztításában. Ez lenne a rövid, száraz és tragikus történelem.

Ennek van ellenben egy sokkal izgalmasabb és talán szebb változata is. Ezt Homérosz hagyta ránk. Homérosz költeményében (Iliasz) a kiváltó ok, a casus belli, Szép Heléné elrablása, ami egyébként csak „elcsábítás” volt. Induljunk el ellenben a dolog legelején…

[2497] Mesterházy (2005a).

Helené, magyarul Ilona (és még hozzá „szép” is!), Menelaosz a dórok vezérének (nevének jelentése: „Népvezér”) menyasszonya volt, pontosabba neki ígérte oda Heléna apja, Tündareosz, aki az akkor még pelazg Spárta királya volt. Tündareosz felesége Léda, aki hattyú képében két tojást rakott, és mindkét tojásból egy-egy ikerpár született. Az egyikből született meg Helené és Klütaimnésztra nevű nővére, a másikból pedig két fivére, Kasztór (Castor) és Polüdeukész (Pollux).[2498] Itt, ezen a ponton elhagyjuk e földi világot, így nem tévedünk és nem vétkezünk, ha ezen túl magyarul egyszerűen Tündér Ilonáról, a Tündérkirálynőről beszélünk. Tündareósz Helené a magyar mondák világában Tündér Ilona. A görög „Népvezér” (Menelaosz) az a gonosz szörny, aki elrabolja és várába zárja Tündér Ilonát (sőt még két gyereket is nemz vele?). Párisz, a trójai királyfi, pedig a jó királyfi, aki Tündér Ilonát kiszabadítja. Párisz volt Priamosz, Trója királyának legkisebbik fia. Őt azonosítják a történeti Alakszandusz viluszszai királlyal. Neki két fivére volt, Hektór, aki elesett Trója ostrománál, és Troilosz, akit Achilles csapdába ejt és megöl, mikor lovát itatni hozta egy a váron kívüli kúthoz. A trójaiak lovak imádói voltak, ehhez kapcsolódik a „Trójailó” története (mondája?). Egy jövendölés szerint csak akkor lesznek a görögök képesek Tróját legyőzni, ha már Troilosz nem él. Ezért kellett őt orvul megölni. Troiloszt Achiles legyilkolja és Trója elesik.

Trója lángba borul, lakossága elmenekül. A menekülésről több krónika is megemlékszik. A menekülés egyik útja a tengeren zajlik. Trója lakosainak egyik része kimenekül a közeli Ida hegyre, majd amikor a háború szörnye lecsendesedik, a közeli öbölben hajóra szállnak, és Aeneis vezetésével elvándorolnak Trója (Vilusza) vidékéről, de magukkal viszik írásukat, vallásukat, művészetüket, kézműves- és várépítési tudásukat. Ennek a menekülésnek történetét Vergilius (Publius Vergilius Maro), etruszk származású római epikus költő, Augustus császár idejében és megbízásából foglalta költeménybe. A császár célja Róma és a római nép őstörténetének a megírattatása volt, hogy kerek, hivatalosnak mondható formát nyerjen az eredettörténet, az identitásról szóló hitvallás. A tíz évig íródott költemény főhőse a legendás ősapa Aeneas volt.

[2498] Nem népmesei, hanem krónikai-mondai vonatkozás még, hogy – bár a középkori krónikáinkban bemutatott származási elképzelések inkább tükrözik megírásuk idejének keresztény korszellemét, mintsem magyar emlékezetet, – Hunor és Magor története az eurázsiai műveltségekből jól ismert ún. csillagmítoszok mitikus ikertestvérét képviseli és ezek a mítoszok visszavezetnek arra a korra, amikor a nap a tavaszi napéjegyenlőség idején a Tejútban ott kelt fel, ahol az Orion (Nimród) képét lehet látni. Az ikertestvérpár az Ikrek csillagkép két csillaga, a Castor és a Pollux földi megjelenítője, ahogy Nimród is az Orionnak. Esetleg az Iker csillagkép két magyar krónikai alakja, illetve a görög mítosz ikerpárja utalhat arra az időszakra is, amikor az Iker csillagkép előtt kelt fel a Nap, ami több mint 8500 évvel ezelőtt kezdődött, és így a vízözön katasztrófa Fekete-tavi időszakát magában foglalja. A magyar népi emlékezésnek a csillagmítoszok nem részei, ellenben a középkori krónikák megírásakor az európai környezetben már általánosan ismertek és alkalmazottak voltak. A görög mitológiában Kasztór és Polüdeukész, a Dioszkuroszok, akiket testvéri szeretetükért Zeusz az égbe emelt, s így keletkezett az Iker csillagkép. Képi ábrázolásukon tojáshéj alakú, csillaggal díszített sisak van a fejükön, lándzsa a kezükben, s fehér lovon ülnek. – *A szerkesztő megjehyzése.*

A legenda szerint, Aeneas és a vele tartók hajói indulás után egy hatalmas viharba kerülnek. Poszeidón, nevének jelentése szerint, a „Föld Ura" és a földrengés (Homérosznál a *„Földrázó Poszeidón"*), illetve a görög mitológia szerint még a tengerek istene is, megharagudott a görögökre, mert ezek, hogy elpusztíthassák Trójáját, először is a vár előtt, az Ida hegyen álló szentélyben lévő Anyaisten (Estanu/Kybele ⇔ etruszk Turan) szobrát, egy jövendölést követve összetörték. Poszeidón, a Föld Ura, keltette hatalmas földrengés s az ezt követő óriási árhullám teljesen elpusztítja a görög hadiflottát, Odüsszeusz/Ulysses hajója kivételével, de ez is eltévedett Itália partjai felé (Kirké tündér és az iszapfürdők története).[2499]

A trójaiak ellenben megmenekültek, és Itália felé vették útjukat. Itt az olasz (Latium) partoknál kötöttek ki és valahol a mai Róma környékén szálltak partra. Egyesek szerint, innen délre, a mai Gaetánál, mások szerint, innen északra a mai Cerveteri (latin Caere ⇔ etruszk Caisra) vagy Pyrgi vidékén. Majd megalapítják Rómát, az etruszk alapítású Örökvárost. Ők voltak az első etruszkok, vagy az élőetruszkok, akik Kis-Ázsiából menekülve, Trója pusztulása után, letelepedtek Itáliába, és az „eredetmonda" szerint megalapították Rómát.

Az első fejezetében említett Hérodotosz által lejegyzett szkíta eredetmonda kapcsán írtam az erdélyi agathyrszekről, akik hirtelen az i. e. 6-8. században „eltűnnek" a Kárpát-medencéből, hátrahagyva házaikat, telepeiket, sírjaikat. Éppen ekkor, ugyanazokkal a tulajdonságokkal, jellegzetességekkel, a „semmiből" egy szkíta (magyar)[2500] jellegű műveltség jelenik meg Toscana északi részén (Villanova). Én itt a szkíta műveltségű agathyrszek hatását látom, akik lovaskultúra-elemeket, többek között a halomsíros temetkezést honosították meg az etruszkok földjén. Mario Alinei szavaival élve, ekkor a toszkánból etruszk lett. A rokon szkíta eredetű agathyrszek egyesülése a korábban Kis-Ázsiából érkező előetruszkokkal, beindítja az etruszk nép és etruszk civilizáció kialakulását. Minden más hamis okoskodással ellentétben, az etruszk műveltség, beleértve az etruszk nyelvet is, soha nem „halt ki rokontalanul" (ahogyan ezt a nyelvészek erőszakolják), nem tűnt el a semmibe, hanem folytatódott (nem beleolvadt!) a római műveltségben és a latin nyelvben és írásban, vagyis a mai írásunkban. Mi ma (majdnem) ezekkel az „etruszk" betűkkel írunk! Ami számunkra fontos, szép és felemelő, és ami másoknak bosszantó és zavaró, az hogy az etruszk műveltség amolyan „magyaros". Erről bővebben írtam *A Fehérló Fiai* című könyvemben.

Sok középkori krónika is foglalkozik a trójai menekültek sorsával. Ezek kelták meneküléséről és vándorlásáról számolnak be. Ilyenek a magyar Képes Krónika és a Tarih-i Üngürüsz (a magyar ősgeszta oszmán-török nyelvre fordít-

[2499] Kirké tündér, a Nap leányának mondája. Szigetén a disznóvá változtatja Odüsszeusz katonáit, akik megtalálni és „kiszabadítani" akarták őt a tündér varázslatos fogságából. Ezek egész nap az iszapban disznó módra dagonyáztak. Így talál rájuk Odüsszeusz is.

[2500] Alinei, Mario olasz kutató szerint, aki Ősi gyökér című könyvében az etruszk nyelvet egy ősmagyar nyelvnek (una lingua archaica ungarese) tekinti.

va),[2501] az ófrancia krónikák, a Historia Regnum Britanniae, az Írország Honfoglalásának Könyve (Leabhar Gabhála Éireann) és Sebastian Münster Cosmographia nevű, 1545-ben íródott Világtörténelme.

Mint mondottam, a magyar krónikák is megemlékeznek a Trójából menekülőkről. A magyar őskrónika, vagy ami ebből megmentett a Tarih-i Üngürüsz Paris fia, Firanko és kísérőiről szól, akik megépítették Sicambriát. Ők egy bizonyos idő után tovább költöztek Galliába, és trójai vezérük, fejedelmük tiszteletére, a Szajna két szigetén alapított fővárosnak, Paris nevét adták. Galliában egyesültek a már régebbről ott élő, ugyancsak trójai eredetű gallokkal.

A (Bécsi) Képes Krónika is megemlékezik az itt tárgyalt keltáinkról. Első részében a bibliai Teremtés könyvére hivatkozva a legvalószínűbb összeállító, Kálti Márk, Noé három fiáról ad rövid tájékoztatót: *„szétszóródtak a földkerekség három részére: Szem Ázsiát, Kám Afrikát, Jáfet Európát nyerte osztályrészül. Josephus[2502] szerint Jáfet fiai az északi vidéket tartották birtokukban, a szicíliai és szíriai Taurus, illetve Amanus hegységtől egészen a Tanais folyóig, ami Szkítiában van. Ugyanezt állítja szent Jeromos a Zsidó kérdésekről című könyvében: Jáfet fiainak a birtoka az Amanus és a Taurus hegységtől egészen a Tanais folyóig, Európában pedig Gadesig[2503] terjedt… Jáfet fiai: Gómer, akiről a galatákat,[2504] majd később a gallokat[2505] elnevezték. a franciákat egy bizonyos Francióról, Paris fiáról, hívják így; Paris pedig Priamusnak, Trója első királyának volt a fia. Ezek Trójából, annak pusztulása után Pannóniába jöttek, amit egykor, Nagy Sándor idejében Felső-Görögországnak[2506] hívtak, s a Sican-hegy tövében, az Ister folyó mellett – amit németül Donaunak[2507] neveznek – egy igen erős várost alapítottak, és a Sican-hegyről a Sicambria nevet adták neki. Krisztus megtestesülése előtti negyvenedik esztendeig ott laktak, majd végül a keleti népektől való féltükben a nyugati részekre költöztek, és a Szajna folyó melletti vidéket szállták meg; ennek vezérükről, Francióról a Francia nevet adták, és a fővárost ugyanezen Francio apjának a nevéről Parisnak nevezték el. Jáfet többi fia: a második Magóg: Jeromos szerint tőle származtak a szkíták; Madai, akiről a médeket elnevezték; Javan,[2508] akitől a görögök származnak, a héberben Görögországot ezért nevezik ma is Javannak; Tubal, akitől a hispánok származnak;*

[2501] Mahmud Terdzsüman, I. Szulejmán szultán bajor származású tolmácsa, diplomatája mentette ki Székesfehérvár égő könyvtárából (1543) és ültette át oszmán-törökre.
[2502] Josephus Flavius (I. u. 37-93).
[2503] A mai Kádiz Dél-Spanyolországban.
[2504] Kis-ázsiai kelta néptörzs.
[2505] Franciaországi kelta törzs.
[2506] A latin szövegben: Superior Graecia.
[2507] A latin szövegben: Dun.
[2508] Latin szövegekben: Janan (a jónra hasonlít).

Mesek, akitől a kappadókok[2509] *származnak, ezért hívják náluk ma is az egyik várost Masekabnak;*[2510] *Tirasz, akiről a trákokat elnevezték."*[2511]

A hettiták (Japhet hét fia) közvetlen említésével ismét Kis-Ázsiában, Trója vidékén vagyunk. A dolog pikantériája, hogy van török történész (Diker)[2512], aki a szkíta *neurok* őshazáját Kis-Ázsiába helyezi. Nevűket Hérodotosz elírásának tekinti, valódi nevük pedig *onogur*, mivel törökül a g-hangot kihagyják, nevük kiejtve „onour". Emiatt érthette a görög történész „neur"-nak nevűket. Az onogur név értelme: „Tíz-Nyíl", illetve átvitt értelemben „Tíz-Törzs". Ők a magyarok ősei, véli a török történelemírás (is). Őshazájuk Kis-Ázsia, majd a „kígyók" (ótörök *ylan*) túlságos elszaporodása miatt költöztek a Kaukázustól északra, talán éppen a Csodaszarvast követve, a Meotiszba. Az ótörök ylan (kígyó) szóval kapcsolatban, írja Diker, hogy ez alatt az alánokat kell érteni. Az alánok (szarmaták) a Kígyó (Sárkány) képét tűzték lobogó gyanánt kopjájukra. Hérodotosz a szkíta eredetmondában említi, hogy Targitaosz harmadik fiának a mellékneve skolot volt, ami miatt népe, a szkíták, szkolotoknak nevezték magukat. Az ógörög nyelvben *skolt* nyílhegyet jelent. Tíz „skolot" törzs az *onogur*.

Összegezve, tehát, Japhet fiától, GÓMER-től vagy GOMÁR-tól[2513] származtak a kelták (gallok, galaták) és testvérétől, MAGÓG-tól a magyarok (magogok, szkíták).[2514]

Az ír hagyományban Partholón és Nemed, honfoglaló vezérek, Magóg utódai voltak. (Ellis)[2515].

A mondai hagyományban tehát a kelták is, akárcsak mi magyarok, a Nyilas népe, és az Ősanya (ANU) gyermekei.

A keltákról részletesen megemlékeznek a régi francia írások: az ófrancia krónika, amelynek szerzőjeként *Gregorius de Tour*-t (540-594) tartják számon, valamint a *Fredegar* gyűjtemény és a *Frankok története* a 7-8. századból, ismeretlen szerzőktől feljegyezve. A régi krónikások a keltákat „frankoknak" nevezik, és Trójából származtatják őket. Az ófrancia krónika megjegyzi, hogy: *„a frankok (a bretonok) rokonai a magyaroknak és a törököknek, mert mindhárman ugyanattól a Troillustól, Trója királyától származtak." Jean Lamaire* a gueldre (holland) származású francia költő és énekes az 1510-es évek elején a magyar,

[2509] Az ókori kis-ázsiai Kappadókia város lakói.
[2510] Caesarea ókori kis-ázsiai város.
[2511] *Képes Krónika.* Fordította Bollók János. Osiris, Budapest, 2004. 8-9. old.
[2512] Diker, Selahi: And the whole Earth was of One Language, 1996/1999 (Wikipédia).
[2513] Feltehetően kimmerekről van szó. Kimmerek a brit-kelták ősei, és kimmerek (kimberek) éltek a Rajna-Majna vidékén is, a teutonok szomszédságában. A kimmereket az asszírok gimmirainak nevezték.
[2514] Berenik (1993), 62. old.
[2515] Ellis (1996), 127. old.

francia és a török nép közös trójai eredetét hangsúlyozza kiemelvén azt, hogy a két előbb említett nép jézushitű, míg a törökök oszmánhitűek.[2516]

A Fredegar gyűjtemény szerint, a Trójából, ennek eleste után elmenekült frankok Macedóniában kettéváltak. Az egyik csoport Francio király vezetésével Galliába megy, és ott letelepszik, a másik meg Turchot vezetésével északra vándorol és létrehozza a „turk" népet![2517]

Turchot neve engem nagyon emlékeztet a Hérodotosz szkíta eredetmonda királyára, Targitaosz kán/kende szakrális királyra. A „turk" népnév alatt régen a ősmagyarokat értették.

Tours-i Szent Gergely (538 v. 539–593 v. 594) püspök feljegyzése szerint a francia nép bölcsője Pannóniában ringott és ez volt valódi hazájuk, itt megvetették egy bizonyos erkölcs alapjait lelkükben, állítván, hogy ez a közösség a szabad szkíta, vagy frank nemzet része, akik a Palus-Meotis partjain éltek, – mint ahogy Hérodotosz is tanúsítja – írja Velly francia abbé.[2518]

A *frank* szó bretonul szabadot jelent, így a *frankok törzse* a „szabadok" népét jelölhette. Attila sikeres galliai hadjárata után megalakult a független „Bro Frankíz", a gall „Szabad Birodalom"– melyet a történelemkönyvek „Frank Birodalomnak" neveznek.

A nagy Francia Krónika tudósít bennünket arról, hogy a galloknak nevezett, a beköltözés első időszakában letelepült trójai kelták, hogyan fogadták a betelepülés második hullámával érkező testvéreiket, a pannóniai keltákat. „A trójai Priam király vérvonalából származó ausztriai (sic!)[2519] Priam (*király*) fia Marcomir, megérkezett Galliába kíséretével, azaz a frankokkal és egyesültek Ybor népének leszármazottaival, azaz a gallokkal."[2520]

Trithemius és Hunibaldus szerint *Francus* (aki Hektornak, Trója hercegének a fia) *volt Gallia 24. királya a világ teremtésének 2791. az özönvíz 1135. évében, 60 esztendeig uralkodott, Trója ostroma idején Galliába jött… Magyarországon maradt, itt építette fel Szikambria városát…* Anthenor szkítiai király fia, Marcomirus, akit a Skandináv-szigeteken lakozó gótok megöltek, elhagyta Szkítiát és a Rajnához jött 175 658 fős hadseregével, feleségeikkel és gyermekeikkel össznépe így 489 360 főt számlált a szolgákat és szolgálóleányokat leszámítva – Ez a király elfoglalta mind Szikambriát, mind a gallokat és elkezdett uralkodni a világ teremtésének 3519. az özönvíz 1863. évében.[2521]

A frank Marcomir történetét ismerteti a német Sebastian Münster Világtörténelme is. A teológus és kozmográfus *Sebastian Münster* (1489-1552) Cos-

[2516] Vetráb József Kadocsa: Trójaiak, Szikamberek, Szikánok, Frankok… I. Kézirat. (Elküldött írásáért hálás köszönet.)
[2517] Wikipédia (angol): The Franks - Mythological origins.
[2518] Vetráb (2013), 53. old.
[2519] Ausztriai előnevű Priam király nem létezett annál az egyszerű oknál fogva, hogy Ausztria sem létezett egészen a XI. századig. A jelzett terület elnevezése e Priam korában, a Kr. u. IV. században a latin Pannonia Superior (Felső-Pannónia) noricumi része. (Vetráb, 2013, 55. old.)
[2520] Uo.
[2521] Vetráb (2013), 58-59. old.

mographia universalis harmadik könyve második fejezetében (A régi frankok, ahogy Galliába költöztek) olvashatjuk, hogy: *Miután Ilium városa vagy Trója elpusztult, Priamus unokái a Hellespontos tengerén jöttek át és a Meotiszi Tengeren telepedtek le és maguk fölé egy királyt tettek. De mivel a gótok, akik tőlük nem messze éltek, háborúban gyakran támadták őket, és nem tudtak eléggé védekezni, királyuk Marcomirus tanácsot tartott az ország uraival, hogy azt az országot, Scythia nevűt, elhagyják, és új országot keressenek, ahol nyugton élhetnének.[…] Azután Krisztus születése előtt 433-ban ezek a szkíták, Marcomirus és népe Németországba jöttek, ott letelepedtek azon a helyen, ahol most Gallern és Hollandia van: akkor a szászok Neomagosnak nevezték őket, németül Newmag.*[2522]

Marcomir[2523] neve nem keleti-gót, de még „szláv" sem. Neve, akár ő maga is, kelta. Keltául neve azt jelenti, hogy: FürgeLó vagy FürgeLovas. A Rajna partjára letelepedett „frankokat" a szomszéd teutonok (germánok) „újmezeieknek" nevezték. Ők magukat „franknak" hívták, mert ők a szabad szkítákból származtak, a szomszédaikkal ellentétben, akiket emiatt teu- vagy teutnak („nem szabadok" – lásd: *sclavi*) mondták. A kelta „teutból" származott a teutonok és a germánok saját neve is: teut'sch > deutsch.

A brit szigeteken írott krónikák foglalkoznak Britannia és Írország „honfoglalásával". Geoffrey Monmouth (1100–1155), vels (Gruffudd ap Arthur) eredetű angol krónikás nevéhez fűződik a *Historia Regnum Britanniae* megírása, amely részletesen foglalkozik Arthur királyságával is. A mű Britannia történetét írja le, az első, Brutus, a trójai hős, Aeneas leszármazottja, településétől Cadwallader haláláig. Az ajánlásában Geoffrey azt állítja, hogy a könyv *egy régi breton nyelvű könyv fordítása*, amely *rendezetten meséli Britannia királyainak történetét* és amelyet Walter, oxfordi főesperestől kapott.[2524]

Írország Honfoglalásának Könyve (*Leabhar Gabhála na hÉireann*) beszámol egy sorozatos és többszörös (öt vagy hét) honfoglalásról, illetve honvisszafoglalásról.

A kelták, az írek a honfoglalók népe. Az ír mondák több keletről jövő honfoglalásról beszélnek. A Honfoglalás fogalma Európában csak a magyaroknál és az íreknél él. Minden honalapítás úgy a magyar mind az ír krónikákban egy-egy „Honfoglalás" (Gabála). A Honfoglalás(ok)ról három ír monda is megemlékszik: az egyikben Míl-népének honfoglalásáról kapunk hírt, a másikban Tuan történetével ismerkedünk meg, a harmadikban Fintan elmeséli Írország valódi történetét.

[2522] Berenik (1993). Nevük a kelta MAG *mező* szón alapszik, tehát: neomagos ~ newmag = magyarul „újmezei".

[2523] Népének a Meotiszból való elvándorolását elhatározó Marcomer, a feljebb említett Chlodio nagyapja volt. Marcomer meotiszi „szkíta" király neve, feltehetően „Fürgeló" vagy „Fürgelovas" értelemmel bír, lásd keltául: óír MARCA *marha, ló*, ír MARC-ach *lovas* + ír MEAR *fürge*.

[2524] Wikipedia.

A milék Honfoglalása

Miléknek nevezik a történészek Míl vezér népét, az utolsó Honfoglalás (Gabála *megkapás, megkaparintás/hódítás*) végrehajtóit. Míl 36 hajóval indult Ibériából, hogy 'megkaparintsa' Írországot. Sevillai Isidor krónikája (Kr. u. 6. század) szerint Írországnak 'Hibernia' latin neve Ibéria nevéből származik. Míl vezérről 'A kelta mitológia lexikonja' a következőket írja: Míl Bíle fia, teljes nevén Míl Espaine (*spanyol katona*), más írásokban *Galam* a 'valódi' neve; népét a *breogain* (pisztráng) törzsének nevezi. A név *spanyol katona*-ként való magyarázása csak krónikási okoskodás. Indítéka a Míl és a latin *miles* zsoldoskatona szavak összecsengése. A Honfoglalás Könyve szerint Míl hét (később nyolc) 'fiúnak' az apja. Míl népe hét törzs szövetsége és ő e törzsszövetségnek a vezére. Megválasztásakor − kelta szokás szerint − pajzsra emelték. Nem ismerjük Míl népe vezéreinek nevét, de a Honfoglalás krónikája megörökítette ezek feleségeinek nevét: Tea, Fial, Fás, Liben, Odba, Scota és Scéne. Amairgin druida (a milék tordája) felsorolja versében az asszonyok nevét és a vezérek nevét is megemlíti. Ezek szerint Tea Éremón a lovas felesége, Fial a harcosnő Luigaidé, Fás Unmac Uicceé, Scéne meg maga Amairgin hitvese, Liben Fuad vezér asszonya, Odbának férjét nem említi, Scota meg özvegy, mert ő Míl felesége volt. A későbbiekben Scota Skóciába költözött. Scota nevét a krónikások a Fekete-tenger északi partján élő szkíták nevéből származtatják.[2525] Bizony előfordulhat, hogy a „tudós kompilálók" most éppen nem tévedtek. Tömérdek földrajzi név őrzi máig a vezérasszonyok nevét szétszórtan Írország egész területén. Scota Skóciába vitte nevét.

Mílnek valójában két fia volt: Éber és Éremón. A krónikakutatók szerint nevük ugyanolyan alliteráció módszerrel képzett (ugyanannak a hangnak egymást követő szavak elején, esetleg belsejében való ismétlődése, összecsengése) mint a világ más tájáról ismert 'honfoglalások' meséjében szereplő testvérpárok neve (vö. Ed és Edömén vagy Hunor és Magor).

Míl maga a Honfoglalást nem érhette meg, mert még mielőtt lába érinthette volna Írország szent földjét, meghalt. Így a Honfoglalás valós végrehajtói a Míl-fiúk. Honfoglalás körüli harcokról a krónika nem tudósít. A Tuatha Dé Dannan (Danu Istenanya törzse) varázzsal (druidák) próbált ellenállni, és sikeresen meg is gátolta Milék partraszállását. Így a támadók cselhez folyamodtak, éspedig visszahúzódást színleltek a kilencedik hullám mögé, ahol már nem hatott a druidák varázsigéje, azonban váratlanul és egyszerre két helyen, északon és délen partra szálltak, és a Tailtiui csatában Istenanya-népe alulmaradt. Ezt követően Tuatha Dé Dannanék „visszahúzódnak a sídhekbe" (sírhalmokba). Éber és Éremón testvérpár testvériesen kettéossza Írországot, egy északi és egy déli félre.[2526]

[2525] Botheroyd (1999), 295-296. old.
[2526] Matthews (1999), 17-26. old.

Tuan Mac Carill (vagy Cairell) Mac Muredach története

A főhős Tuan, Cairell fia. Tuan az öreg harcos, aki Partholón egyik unokaöccse, elmeséli történetét Szent-Finniannak (Kr. u. 579 körül élt). A monda szerint Tuan Írország legidősebb embere, mivel ő átélte különböző állatok képében mind az öt honfoglalást. Mindig mikor új 'nép' jelent meg az Ír-szigeten, Tuan más állat képét vette magára.

Tuan Partholónnal érkezett Írországba, és Partholón testvérének fia volt. Partholón, állítólag egyszeműnek született, és emiatt őshazájában (Szicíliában vagy valahol a „görögök földjén") nem lehetett király. Ezért felkerekedik népével egy új haza felkutatására. Tuan az első (partholóni) Honfoglalást a következő képpen meséli el: 312 évvel az özönvíz után Partholón, aki Sera fia, 24 párral indult útjára. Letelepedésük után, törzsük hamarosan 5000 emberre szaporodott. A fomoriaktól elszenvedett vesztes csata után, amit mérhetetlen pusztítás, mészárlás követett, mindegyikük meghalt, egy kivételével. Tuan maradt egyedül életben. Ezután 22 évig Írország „üres" maradt.

Aztán majd jött Nemed népe. Nemed, Argoman fia, nevének jelentése: *szent, nemes, kiváltságos*.[2527] Nemed népe eleinte másfél évet bolyongott a Káspi-tóban, majd 34 csónakkal és minden csónakban 30 emberrel, sok viszontagságok után, megérkezett Írországba. Nemed megérkezésekor Tuan álmában észlelte, hogy szarvassá változik. Szarvas képében várta Nemed népének megérkezését. A partraszállás után, ezek a keletről jövő bátor harcosok, Tuan versbe foglalt szavai szerint, ezek a keletről jött férfiak, kopjákkal, melyek célt sohasem tévednek, vadászatra indulnak, de mikor Nemed 'fiai' a Szarvast (Tuant) üldözőbe vennék, neki hatalmas agancsai nőnek, és szíve is megfiatalodik. Így Nemed fiai nem ejthetik el a táltos szarvast, aki/ami elvezeti őket letelepedésük (honfoglalásuk) helyére. Az ír mondában is felfedezhető a magyar Csodaszarvas motívuma. Röviddel a Csodaszarvas vezérelte letelepedésük után Nemed népe 4030 párra szaporodik. Nemed három csatában legyőzi a fomoriakat, két királyukat is megöli. Nemed uralkodása alatt tizenkét mezőt megműveltek és négy (halas)tóval gazdagították Írországot, sőt még két királyi erődöt is felépítettek. Mikor mindez megvalósult, Nemed súlyosan megbetegedett, és hamarosan meg is halt. A vezér nélkül maradt népét a fomoriak leigázzák és mérhetetlen adókkal sújtják: át kellet adniuk a gabona, a tejtermés és a gyermekek kétharmadát. Emiatt Nemed fiai fellázzadtak, de leverik és lemészárolják őket, csak egy hajónyi ember menekülhetett meg. A menekültek utódai mint Fir Bolg és mint Tautha Dé Dannan visszatérnek visszaszerezni nemedi jussukat. Nemed felesége Macha az Em(e)se volt, akit áldott állapota ellenére az ellenség arra kényszerít, hogy részt vegyen egy lóversenyen, amibe belehal. Halála előtt még életet ad két fiúnak (→ Hunor és Magor). Macha az „Em(e)se" öléből születik Nemed két fia, aki majd a két nemed-utódnépnek lesz fejedelme. Az elmenekült nemedi utódok, megsokasodva és felerősödve, mint a harcias Fir Bolg (Hunor-ág) és a táltosi Tuatha Dé Dannan (Magor-ág) visszatér és fegyverrel visszaszerzi örökségét. Nemed népének pusztulása után Tuan ismét behúzódik barlangjá-

[2527] Botheroyd (1999), 318. old.

ba/házába, hogy elrejtőzzék a „farkasok“ elől. Egyik napon észrevette, hogy teste ismét megváltozik és egyben megfiatalodik. Tudta, hogy Nemed utódai visszatértek. Tuan most vadkanná változott. Megérkezetek Fir Bolg, a „hólyag vagy zsák“(-nadrágú) férfiak. Ők addig lakták Írországot míg ez lakható volt. Delgas öt fia, a Fir Bolg nép vezérei (fejedelmei), az ír szigetet elosztják egymás közt (az ötös felosztás máig megmaradt) és bevezetik a királyságot mint új államformát (vö. ceann *fejedelem*). Az első királyuk a krónika szerint Eochaid mac Erc volt, aki „mindenben megfelelt királyi mivoltának”. A Fir Bolg neve egyes tudósok szerint a bőgatya, bő nadrág viseletükből származik. Mások ellenben azt vallják, amit a 17. században fogalmazott meg O'Flaherty, hogy a Fir Bolg neve a Kr. e. 100 körül Belgiumból áttelepült keltákkal állhat kapcsolatban.[2528] Belgium neve a Fir Bolg törzs nevéből származott.[2529]

A negyedik honfoglalási hullámmal a Tuathe Dé Dannan népe érkezett, még a Fir Bolg népe uralmának idején. Danu/Anu istennő népe Írország mondabeli honfoglalásai utolsóelőttijének a végrehajtója, amiről az Írország Honfoglalásának Könyve beszámol.[2530] TUATHA *törzse (népe)* DÉ *isteni* DANAAN *Jóanyának* a monda szerint egy teljesen ismeretlen helyről érkezett az Ír-szigetre, és „eredetükről senki sem tud semmit, még a tudósok sem, de feltehetően az Égből jöttek, mert annyira okosak, annyira bölcsek és olyan sokat tudnak“ – írja a krónikás. Bejövetelükkor Tuan a sólyom képét ölti magára, mivel a Tuatha Dé Dannan a „Sólyom“ (Isten) népe. Jóanya-Törzse átveszi a szigeten a hatalmat a Fir Bolg népe kezéből és bevezeti a „Táltos-királyságot“. A nép által megválasztott táltos király csak akkor foglalhatta el trónját, ha testileg és szellemileg is megfelelt szerepkörének. Különböző (királyválasztási-) próbát is ki kellett állnia.[2531] Tuatha Dé Dannan népe a druidizmus (táltosság) megalkotója. A druidák (tordák) négy igen fontos ereklyével rendelkeztek, ezek: Fál köve, Lugh tévesztethetetlen kopjája, Nuadu félelmetes kardja és Daghdha örökké teli üstje. Jóanya/Anyaisten népe adta a kelta mondavilág összes 'modern' istenségét: Dagda a Jóisten, Goibniu a Kovács, Ogma az Égisten, Lug a Legényisten, Birgit a Pirkadatistennő, Macha az Emse, Morrígan a gyógyforrások (borvizek) istennője, a gall Borvo isten megfelelője, stb. A Fir Bolg népe nem mondott le könnyen elsőbbségéről és fegyveres összecsapásra is sorkerült a két testvérnép között. A Mag Tuired-i („szárazmezei“) csatát a Fir Bolg népe elveszíti, habár sikerült Tuatha Dé Dannan királyának, Nuadunak a jobbkarját levágni. Ezt később a király kovácsai egy ezüstből készült karral pótolják (hisz jobbkar nélkül nem maradhatott meg királynak!). Isten törzse nevéhez fűződik a griffes-indás művészet megjelenése a Brit-szigeteken.

Az ötödik Honfoglalás a Míl népének honfoglalása. Ezt a korszakot Tuan egy pisztráng (pér) vagy lazac képében éli meg (→ *breogain* törzs). Tuan ismét

[2528] Botheroyd (1999), 160. old.
[2529] Timaru-Kast (2008), 75. old.
[2530] Botheroyd (1999), 413. old.
[2531] Timaru-Kast (1999), 88. old.

emberré vált mikor Szent Patrik, azaz Naomh Padraig = Nemes Patrik (Patricius), a hitet behozta Írországba.

Fintan története

A harmadik monda, amely megemlíti az ír honfoglalásokat, Fintan meséjéhez fűződik. A fejezet címe: „Tara háza felosztásának története". Diarmauid Mac Cerball nagyfejedelem fel akarta osztani országát alattvalói között. Az igazságos végrehajtáshoz ellenben senki sem értett az udvarban. Ezért a király felkutatja országa legidősebb emberét, Fintan Mac Bochrát, aki elmeséli Írország „valódi történetét". Ezt a Lencani Sárga Könyvbe (The Yellow Book of Lencan) jegyezték föl. Fintan hét honfoglalásra emlékszik. Ám először elmeséli Írország első felosztását. Ui Neillék gyüllést (scer = szer) tartottak Magh Bregh („Pusztamező")-nél. Itt az egybegyűltek megegyeztek abban, hogy Tara, a főváros helyzete nem előnyös, mert habár egy síkságon fekszik és innen hét irányba lehet látni, nincs egy méltó udvarháza sem, ami háromévenként megvendégelhetné Írország összes férfiját és asszonyát. A krónikás a következőképpen írja le azon a bizonyos 'Pusztaszeren' történő Írország felosztását: Minden egyes vezérnek kijelölték birtokát (briod) és minden egyes tartománynak egy hegyláncot (BARR *bérc*) és egy dűlőt (TULAN), egy nagyobb folyót (AUB) és egy hágót (óír BRÍO *szoros, hágó* ⇔ csángó VÖR *völgy, szoros, hágó* → vö. VERecke, BEReck), egy mezőt (óír MAGH, ír MÁ, breton MAEZ) és egy legelőt (FÉ-ARACH *füves* ⇔ féar *fű*) meg egy partot (PORT) jelöltek ki. Meghatározták TARA (királyi szék) helyét. ÚISNECH dombja lett Írország szent hegye, a druidák központja. Itt minden vidék számára kijelöltek egy-egy FORÁISTE-t (FORRÁS-t). Ez egy bölcs felosztás volt, – mondja Fintan szavaival a krónikás – mert az utak által kijelölt határokkal ötödrészekre sikerült Írország felosztása.[2532]

Mindegyik vidék csúcsa Úisnech irányába mutatott, ahol öt felé szeltek minden követ is.

Fintan előadja majd a honfoglalásokról szóló emlékeit. Az egyik változat szerint az első honfoglalást Cessair asszony vezeti, aki Noé fiának, Bithnek a leánya (neve a Bibliában nem szerepel). Cessair úrnő hét évig tartó vándorlás után megérkezik népével az Ír-szigetre. Cessair férje maga Fintan volt, aki a *brehon* (bíró) címet viselte. Ebben a tisztségében Patrik eljöveteléig Írország sok kormányát megélte, és mint (fő)bíró mindenkinek kijelölte birtokát.[2533] Ennek az első honfoglalásnak van egy másik változata is, miszerint Cessair vezér férfi volt és keletről jött. Kíséretét felesége, Bith leánya, valamint az 50 leányuk és még három férfi alkotta. Egy napon nagy áradás támadt, és csak Fintannak sikerült megmenekülnie, úgyhogy „az özönvizet Tul Tuindenál a víz alatt vészelte át". A monda második felében felsorolja a már ismertetett honfoglalásokat, az egyiket, a „fír bolg" népének honfoglalását megduplázva, hogy kijöjjön a bűvös hetes szám. Majd egy eredettörténetet is elmesél: *Nimród tornyának megépítése*

[2532] Matthews (1999), 71. old.
[2533] Matthews (1999), 42. old.

és a nyelvek összezavarása után a Fáraó meghívására Egyiptomba mentünk. Fintan meséje szerint, kijőve Egyiptomból, a kelták északra vándoroltak a Kaukázusba, majd áthajózva *az ottani Káspinak nevezett tengeren Szkítiába és Indiába jutottak*. Később a Malus maeotis (→ Palus maeotis), a *meotiszi öböl*höz költöznek.

Figyelembe véve a Honfoglalásokról szóló egyéb krónikarészeket, megállapíthatjuk, hogy: A kelta „őshaza" (Anatólia?) vidékéről egy (ős)kelta törzs Cessair asszony vezetésével elhajózott és letelepedett az Ír-szigetre. Trója eleste után, a kelták egy része, a „görögök földjéről" Aeneas népével együtt a tengeren elmenekült Szicíliába. Majd innen Partholón vezér vezetésével népe elindult hont foglalni. A kelták egy másik része, ugyancsak tengeren, a Fekete- és/vagy a Káspi-tengeren át letelepednek ennek keleti partján, ahol elérték Szkítiát és Indiát. Majd egy idő után ismét felkerekedtek és a Meotiszban találtak szállásra. Innen a „nemes" Nemed, sok kalandozás után, letelepíti népét Írországba. Itt Honfoglalásukat a Csodaszarvas vezérli, mivel Nemed népe a „Szarvas" népe volt. Nemed, hirtelen halálát követően, a fomoriak pusztításai után, az életbemaradtak egy hajóval elmenekültek a szárazföldre (Európába?). Nemed halála után megszületett fiait a menekültek fejedelmükké választják. Így ők, Nemed és az „Em(e)se" fiai, a két uralkodóház, a Nemed-házból származó fejedelmi családok megalapítói lesznek. Az egyik ágon uralkodnak a Fir Bolg fejedelmei, a másikon a Tuatha Dé Dannané. Egyes történészek szerint a Fir Bolgnak nevezett nép Belgiumból telepedett át i. e. 100 körül. Őket követi Tuatha Dé Dannan, az Anyaisten népe, és majd ezután jönnek Ibériából Míl fiai. I. e. 45-ig a rómaiak hódításai elérték Ibéria legdélibb csücskét. Valamikor ekkortájra tehető Míl keltáinak bevándorlása.

Úgy a magyar, mind a francia krónikák is beszámolnak a trójai menekültek egy másik, most már egy szárazföldi vándorlásáról. Ezek alapján, a szárazföldön menekülők átkeltek a Boszporuszon, majd a később Macedóniának nevezet vidéken megpihentek. A menekülők nagy része tovább vándorol, de két részre szakad. Az egyik részük továbbmegy a „balkáni" úton, míg eléri Galliát. Útjukat a Trója településnevek révén lehet követni. Utolsó állomásuk a mai franciaországi Champagne-Ardenne[2534] vidéken fekvő Troyes volt. A tovaköltözők másik része Turchot (a Tarih-i Üngürüsz szerint: Páris) vezetésével Pannóniába érkezve letelepedik. Itt körülbelül négy-ötszáz évet töltöttek, majd Páris népe Galliába ment, és ott egyesült a már korábban megérkezett „trójai" gallokkal (keltákkal). A pannóniai kelták vezérük, Franció vagy Firangó (Páris utóda) neve után, magukat franknak fogják hívni.

A menekülők egy kisebb része helyben maradt, és összevegyülvén az ott élőkkel, kialakítják a macedón népet.

[2534] Ardenne – kelta eredetű szó, értelme: „Erdőhona" (Erdőség) ⇔ vö. Erdély.

A „meotiszi” kelták (frankok) Nyugatra vonulását igazolja Sebastian Münster Cosmographia nevű Világtörténelme (lásd feljebb). Ők, áthaladva a Kárpát-medencén, letelepednek a Rajna nyugati partján. Erre a vidékre, a Rajna bal partjára, Julius Caesar a De Bello Gallico című írásában a Nemet(esz)ek nevű népet helyezi (i. e. 70 körül). A *nemetek* voltak a 7 (hét!) törzs egyike, akiket ő, Caesar, egy Rajna melletti csatában I. e. 58-ban legyőzött. Ezek a *nemetek* a helvétek és a raurakok szomszédai voltak, és a Duna mentén egészen a dákok és anaritek földjéig laktak. A nemetek „fővárosa” a mai Speyer volt, akkori nevén: *Noviomagus Nemetum*. A nemetek főistene Mogon, a Napisten, volt. Feleségét Sironának írták a rómaiak – vö. ír síor *örök* – akinek magyarul „Örökanya” volt a neve. Mogon adta a mai Mainz (rómaikori „Mogontiacum”) és feltehetően Majna folyó nevét is. Mogon napistent tisztelték Britannia szerte is, számos nevét tartalmazó feliratot találtak Northumberland és Cumbria vidékén. Mindkét területen a lakosság kelta eredetű, és ma is kelta tudattal bír. A wales-i „druidák szigetét” hívják ma is velsül Ynys Mônnak (angol: Anglesay). Az [ô] írásmód – úgy mint franciául – egy hang kiesését jelzi. A kelta nyelvekben gyakori a [g]-hang kiesése, akár a törökben. Tehát, Ynys Môn, azaz Mogon, a Napisten nevét őrzi.

Sokáig vita tárgyát képezte a nemet(esz)ek eredete. Sokan germánoknak akarták őket látni. A régészet segítségével sikerült bebizonyítani a nemetek kelta voltát (tork, pénz, sírhalmok). Ma a tudomány kelta törzsnek, népnek tartja őket. A német (germán) Wikipédia megjegyzi, hogy a germánok magyar „német” neve a kelta nemetek nevéből származik, ahogyan Germániát (Deutschland) is Németországnak hívják, olvashatjuk a „Wikipedia, die freie Enzyklopädie”-ban a Világhálón.[2535] Mind ismeretes, az első Germániából Magyarországra érkező telepeseket „németeknek” hívták (lásd még: Németi település Szatmár mellett).[2536] Még a tatárjárás előtti, az akkori Magyarországhoz tartozó Moldovába, a Keleti-Kárpátok és a Szeret folyó közti Csángóföldre érkező „germán” telepeseket ugyan csak „németnek” hívták. Moldva egyik megyéjének mai neve emlékezetet még az akkori lakósaira (román Neamţ megye). Itt még olyan városnevekkel is találkozunk, mint Németvásárhely, Németkő (Karácsonykő).

A nemetek földjén találjuk a Hunsrück (Hunhát) hegyláncot. Neve a hunoktól származik. Itt, Mainztól északra, a Bingeni-gázlón keltek át a Rajnán Attila hunjai, és itt emelkedik a Hunhát. A környéken található kőépítményeket ma is „Hunnenringe” néven nevezik, azaz Hungyűrűknek, amelyek a legenda szerint csak egy óriás (titán) vagy „Hunnen” (régiesen „óriás” vagy „hun”) építhetett. A

[2535] Wikipédia: Nemetes – „Denkschriften der Kaiserkichen Akademie der Wissenschaften” – Wien (Bécs), 1867. Csak az angol változatban maradt meg egy rövid megjegyzés, a német változatban ezt sötét kezek törölték! Éljen a szólásszabadság, a szabad vélemény kinyilvánítása! A hivatalosított történészek ezt nem csípik. Íme egy újabb bizonyítéka annak, hogy a polcon ülők, az adófizetők pénzén élősködők rettegnek az igazmondás elhangzásától. → „A történelemírás az a hazugsággyűjtemény mellyel többnyire mindenki (minden hivatalosított, politikai megrendelésre dolgozó történész) egyetért.” – mondta Napóleon Bonaparte.

[2536] Neve az 1000 körül Gizella királyné által betelepített királyi vadászok származásával állhat kapcsolatban.

Hunsrück (Hunhát) túlsó oldalán fekszik Trier, a kelta Treverek, a nemetek egyik rokon törzsének fővárosa. A Gesta Treverorum szerint a várost Nimrud (Ninus) fia Trebeta alapította I. e. 2000-ben.

A nemeteket utoljára Ammianus Marcellinus említi i. u. 300 körül, Nemetae néven.

Találkozhattak-e hát a magyarok a nemetekkel? Igen, csak akkor még hunoknak mondták őket.

A „frank" Merovingok eredetmondája szerint egy hatalmas fehér emse („Emese"?) – kelta Macha – kijőve a tengerből megszüli az első Meroving királyt.[2537]

A Meroving uralkodók szakrális királyok voltak, és így teljesen érthető a „másvilági" eredet. A hatalmas fehér (mennyei!) emsétől való származás a meroving királyok isteni eredetét volt hivatott hangsúlyozni. A brit-kelta mondák a fejedelmek szakrális állatoktól való származásáról mesélnek. A „Meroving" (Mervengus) név először 640-ben jelenik meg *Jonas Bobienisis* írásában, majd a Fredegar-krónikában, és ismét a 8. századi krónikában. A Fredegar-krónikában a tengeri szörny egy „tengeri bika". Felbukkanása a fürdőző Chlodios felesége előtt,[2538] egyes vallástörténészek, mint a német *Karl Hauck* szerint, a tipikus „mennyei nász" (*heilige Hochzeit*) krónikás megjelenítése: az állatképében földre szállt égi isten ősnemzése az ősanyával. A hasonló Ősnemzés képében, Emese álmában, a magyar krónikák arról számolnak be, hogy Álmos anyjának, a már áldott állapotban lévő Emesének álmában isteni látomás jelent meg turulmadár képében, és mintegy reászállva olyan terhet rakott rá, olyan feladatott adott neki, amivel nemzetségét királyi dicsőséggel ruházta fel.[2539]

[2537] Origo gentis – Fredegar-Krónika (7. sz.) szerint Chlodio felesége mikor a tengerben fürdik, hírtelen egy tengeri szörny (*bestia Neptuni*) szökik elő, amely egy „Quinotaurusra" emlékeztetett, és ő megszüli, a később Merowechnek nevezett fiút. A latin szöveg fogalmazása kissé zavaros, és ezért nyitva hagyja azt a kérdést, hogy Chlodio felesége, vagy maga a szörny szüli-e meg a kisbabát, aki majd a „merovingok" atyja lesz (Krusch, 1888, 95. old. szerint).

[2538] A görög mitológiában Zeusz játékos bika képében elragadja a hátára ülő Európé királylányt a tengerparton és Kréta szigetére vágtat vele a tengerfenéken a szétnyílt víz két fala között.

[2539] „*Álmos az első fejedelem.* Az Úr megtestesülésének 819. évében Ügyek volt Szkítia legjelesebb vezére, aki mint fentebb említettük, hosszú idő multán Magóg királytól származott Önedbelia fejedelmének Emese nevű lányát vette nőül [filiam Eunedubeliani ducis, nomine Emesu] Dentu-Mogyerben [Dentumoger], s tőle született meg Álmosnak [Almus] nevezett fia. *Az Álmos nevet azonban isteni közbelépés eredményeként nyerte, mivel várandós anyjának álmában égi látomás jelent meg turulmadár képében. Az reászállván mintegy teherbe ejtette és tudomására hozta, hogy méhéből forrás fakad s hogy ágyékából dicső királyok származnak majd, akik azonban nem saját földjükön fognak sokasodni. Mert az álmot magyar nyelven így hívják, s születését álom jövendölte meg, őt magát is Álmosnak nevezték el. Vagy azért hívták Álmosnak, azaz szentnek, mivel utódaitól szent királyok és hercegek születnek majdan.* [Sed ab euentu diuino est nominatus almus, quia matri eius pregnanti per sompnium apparuit diuina uisio in forma asturis, que quasi ueniens eam grauidauit. Et innotuit ei quod de utero eius egrederetur torrens, et de lumbis eius reges gloriosi propagarentur, sed non in sua multiplicarentur terra. Quia ergo sompnium in lingua hungarica dicitur almu, et illius

A Meroving királyok, a régi kelta szokást követve, részleges lovas temetkezéssel lettek elhantolva, akár a magyar „honfoglaló” Árpád-háziak. Urunk születésének 496-ik évében sor került Reimsben Clovis megválasztott meroving király megkeresztelésére, pontosabban római-katolikus hitre való térítésére. Szent Rémy vezette le ezt a formális megkeresztelést. Ekkor itt Reimsben hangzottak el a püspök híres szavai: *Megszelídülve hajtsd le fejed, sigamber, imádd, amit eddig felgyújtottál, gyújtsd fel, amit eddig imádtál*.[2540]

A Meroving uralkodók a jellegzetes „szakrális királyság” példaképe voltak. Ez főleg uralkodásuk vége felé, az utolsó Meroving királyok esetében mutatkozik meg nyilvánvalóan, mikor ők már csak névlegesen uralkodtak, a politikai döntés és hadsereg irányítása a palotamesterek kezében volt. Ekkor már a Meroving királyt ide-oda utaztatták a *carpentum*nak nevezett „nagy szekérben” (kelta *carbantu*), azaz hurcoltatták magukat ide-oda az országon keresztül (vö.: az avar kagán „szekérpalotája”) – írja Einhard, aki Nagy Károly krónikása volt. A nép a szakrális királyokra mindig, mint az ősi hagyományok és ősi szokások őreire, az ősiség megtestesítőire és őrzőire tekintett.

Az utolsó, valóságosan uralkodó Meroving király I. Dagobert volt. Ő Paris városát tette meg országa központjának, és a Saint-Denis bazilikát is felépítette, ahová majd el is temették. Dagobert nevét a kelta *dago* (óír *dagh*, vels *iach*) jó és *beirt* hozó, vivő, bíró szavakból alkothatták: „jó-hozó”, „jót-bíró” értelemmel. Dagobert 638-ban vagy 639-ben uralkodásra alkalmas utódok nélkül meghalt. A Merovingokat 751-ben sikerült egy Pipin nevű palotamesternek véglegesen a hatalomból eltávolítani. Puccsal, és a pápa áldásos segítségével, mert Dagobertnek – nota bene[2541] – két nagy bűne volt, ami miatt befellegzett a Merovingoknak: megadóztatta még az egyházat is, azaz a Fredegar-krónika szerint: „meggazdagodott az egyház kárára”, és ezen felül, megkeresztelkedési kényszert is bevezetett a zsidókkal szemben. És aztán a Meroving királyi családot (is) sikerült kiirtani…

Számomra az előbb említett „nemetek” neve megegyezik Nemed vezér népe nevével (Clann Neimhidh). A *Leabhar Gabhála na hÉireann* (Írország Honfoglalásának Könyve) szerint, amit a 11. században írtak, vagy különböző ma már ismeretlen források felhasználásával állították össze, Nemed vezér („ceann” *fejedelem*) népe a harmadik honfoglaló. Őseik Anatóliából, Trója bukása után, Kelet-felé menekültek, és végül Szkítia és India határán, azaz a Turánban tele-

---

ortus per sompnium fuit pronosticatum, ideo ipse uocatus est almus. Vel ideo uocatus est almus id est sanctus, quia ex progenio eius sancti reges et duces erant nascituri. {https://la.wikisource.org/wiki/Gesta_Hungarorum#De_almo_primo_duce}]” (Anonymus, 2004. 12. old.) Helyesebb fordítás, hogy „méltóvá tette/felkészítette őt és tudatta vele, hogy méhéből olyan folyamat jövend elő, (hogy) ágyékából dicsőséges királyok szaporandjanak, de nem az ő földjén sokasodnak majd.” Ez tehát egyfajta „Angyali üdvözlet”, amit kölcsönösen erősít Álmos szentnek mondott neve. – *A szerkesztő megjegyzése.*

[2540] Tours-i Szent Gergely: Historia francorum (591). https://hu.wikipedia.org/wiki/Tours-i_Szent_Gergely.

[2541] Magyarul: jól jegyezd meg! Semmi sem új a nap alatt. A történelem mindig ismétli magát. A múltban Róma, ma Brüsszel, régen egyházadó, ma bankadó… (no comment).

pedtek le. Egy idő után áttelepednek a Meotiszba, innen először Pannóniába mennek, majd Nyugatra költöznek. A kelták Nyugatra vándorlását a régészet is jól végig tudja követni.

Érdekes könyvet írt három bajor régész: „A kelták aranya nyomában" címmel. A „Die Kelten: Herkunft und Seesshafzwerdung" (A kelták: eredet és letelepedés) című fejezetben a bajor szerzők a következőképpen vélekednek: Háromezer évvel ezelőtt az égetéses erdőirtások mennyisége Közép-Európában ismét ugrásszerűen megnő, amire a talajrétegekben talált elégett fa és faszén mennyisége után lehet következtetni. Ez azzal függ össze, hogy belső-ázsiai lovasnépek fokozatosan (nyugati) Közép-Európába nyomultak. Arra a kérdésre, hogy miért indultak el Nyugat felé, egyértelmű választ nem adhatunk: talán bajok voltak a túlnépesedéssel, de lehet, hogy klímaváltozások okolhatók. A terjeszkedést, illetve elvándorlást azt tette lehetővé, hogy a lovasnépeknek sikerült szállításra alkalmas szekereket gyártani és olyan izmos lovakat kitenyészteni, amelyek elég erősek voltak ahhoz, hogy ezeket a szekereket hosszú távolságokra elhúzzák. Ehhez a terjeszkedéshez tartozik egyébként a szkíták és a történelmileg nehezen megfogható kimmerek (hon)foglaló és portyázó hadjáratai is, az utóbbiak, amikor a Duna-medencébe benyomultak, magukkal rángatták a trákokat is a Balkán északi tájaira.[2542]

A szkíta—kelta viszonyról így vélekednek *Kinder* és *Hilgemann* német történészek: A (szkíta-)kimmerek, tauricai (meotiszi) kulturelemek átvételével, erős hatást gyakorolnak a hallstatti kultúrára, és így elő-ázsiai kulturelemek közvetítői lesznek, a szkíták a fiatal (késői) Hallstatt-kultúrára és a La Tène-kultúrára hatnak.[...] A holtakat sírhalmokba temetik egy szekérre fektetve (jóllehet szkíta hatásra).[2543] A szerzőpáros a La Tène kultúráról így folytatják: *A kisugárzó területeken az őshonos lakosság erős keltásítása megy végbe*. Ezt a folyamatot *Christiane Éluêre*, francia történésznő is, a 'Die Kelten' (1994) című könyvében: Keltisierung Europas – Európa elkeltásodásának nevezi. A Kr. e. I. századig, a görögök és a rómaiak, minden észak-európait, határozattan keltának és szkítának tekintenek,[2544]

O. F. Meinander finn történész, aki, miután leszögezi, hogy a tipikus fésűskerámia kultúráját hordozó ős-finnek letelepedése a Kelet-Baltikumban lezárult a Kr. e. 3. évezredben, megállapítja, hogy: A fonaldíszes-kerámia, csatabárd-kultúra hordozóinak [értsd: elő-szkíták] megérkezése (Kr. e. 2400-1900), akiket habár nyelvileg gyakran indogermánnak tekintenek, mégis egy fontos szerepet játszott a finn nép kialakulásában.[2545] Más szóval, az ős-finnek és az ős-szkíták a Baltikumban lezajlott keveredéséből megalakult a finn nép és nyelv. Ezzel a finn történész kellőképpen meg is magyarázza a magyar-finn „nyelvi rokonságot"!

[2542] Förster–Spielvogel–Nägele (2002), 52. old.
[2543] Timaru-Kast (1999), 31-32. old. [→ Atlas zur Weltgeschichte nyomán]
[2544] Timaru-Kast (1999), 32. old.
[2545] Uo.

A ‘csatabárd’-(fokos)-népének indogermánságát megcáfolja a már előbb említett *Kinder* és *Hilgemann* német szerzőpáros, akik rámutatnak, hogy: A fonaldíszes-kerámia (csatabárd) népe habár nem indogermán, Európa indogermánosodásában kivette részét.[2546]

Mára már ezt az „indogermánosodásban” betöltött szerepet is kétségbe vonják: Az akkori közép-európai és a kurgán-kultúra között észlelt egyes hasonló vonások miatt azt képzelték egyes történészek, hogy nyelvi párhuzamokat is rekonstruálhatnak. Így jött létre azon elmélet, miszerint „dél-orosz” félnomádok célzottan nyugatra vándoroltak és ott beindították Európa indogermánosítását. Ennek az elméletnek a leghíresebb képviselője az 1994-ben elhunyt, balti (litván) származású *Marija Gimbutas* volt, aki Los Angeles-i egyetem régésztanáraként szerzett magának hírnevet; elméletét sokan elfogadták és így közismerté is vált. Csakhogy nem minden kutató értett ezzel egyet, és meg is cáfolták. *Rieckhoff* a „Faszination Archäologie” (1990, 52. old.) című könyvében írja, hogy: Sok jel arra mutat, hogy Európa az újkőkor végére az indoeurópai nyelvcsaládba tartozott. De semmi nem bizonyítja, hogy ez az eredménye lenne egy dél-orosz sztyeppei harcos-nomádok beözönlésének, egy olyan időben, mikor még sem harckocsi, sem lovas-harcosok nem léteztek. A pusztáról valami más jött: gazdasági és technikai újítások, amelyek meghatározóan befolyásolták Nyugat-Európa kultúráit. A kurgános temetkezés (kunhalmok) valamint az arany kultikus és ékszerként való használata bizonyára alkotórészei voltak ennek az (kultur-)importnak.[2547]

3

A szkíta-magyar viszonyról már bővebb bizonyítékokkal rendelkezünk. Erről *Barry Cunliffe*, angol történész így ír: A Kaukázustól északra [...] egy végtelen Puszta, amely, Kínától Európáig terjed s az állandó vándorlásnak szükséges feltételeket biztosítja. Hatalmas folyók: Volga, Don, Dnyeper, Bug, Dnyeszter és az Al-Duna szabdalják ezt a vidéket, amely délen puszta és északon meg tundra. Ebben a „végtelenben“ kóboroltak még névtelen lovas és állattenyésztő népek, akiket majd később, a különböző történelmi írásokban kimmereknek, szkítáknak, szarmatáknak, alánoknak, hunoknak, magyaroknak, bolgároknak és mongoloknak neveztek. Ők is befolyásolták Európa kultúráját, amikor a Dunafolyóson átjutottak vagy, a Kárpátokat megkerülve, Észak-Európa sík területeire terelődtek. […] a Puszta népei fontos szerepet játszottak az európai kultúra kialakulásában.[2548]

[2546] Timaru-Kast (1999), 32. old. [→ Atlas zur Weltgeschichte, 15.old. nyomán].

[2547] Förster–Spielvogel–Nägele (2002), 51. old.

[2548] Cunliffe (1996), 11. old. Ugyanő írja, hogy a kelták és a szkíták Európába való megérkezésével beindult „Európa keletiesítése” (’Die Kulturen der alten Welt’, 2000). Továbbá, az oxfordi egyetem professzora a dákokat is kelta-szkíta keverék népnek tekinti. (Cunliffe, 2000).

Ezt az újonnan érkezett népet „bell beakernek”, azaz a harangedény kultúra népének nevezi a történelem, és a Stonehenge építőit látja benne. I. e. 2500 körül megalakul Közép-Európában a harangedényes műveltség, mint a fonaldíszes kerámia egyik változata. A fonaldíszesek, a csatabárd kultúra hordozói, az erdélyi eredetű (Erősd-)Kukutyin-Tripolje műveltség folytatásaként, Etelközben alakultak ki. Nyilvánvalóan a harangedényesek, akik ugyancsak ivókelyheket akasztottak övükre, akár a rokon szkíta-székelyek, a fonaldíszes-csatabárdosokból válhattak ki, és vándoroltak vagy terjeszkedtek a Kárpát-medencéből nyugat felé. *A tipológiai azonosságok a korai harangedények és a fonaldíszes ivócsésze között nem véletlenek, mert a harang alakú edények a fonaldíszes csupor egyik alsó-rajna-deltai helyi változatából alakult ki.*[2549]

Ez a továbbfejlődése a csatabárd-fonaldíszes műveltségnek elterjed egész Közép- és Nyugat-Európában. A harangedényeseknél, a keleti harci fejsze, szekerce helyét átvette a számukra fontosabb szerepet játszó rövid kard, a tőr és az íj.

A késő neolitikus—korai bronzkor harangedényesek népe Európa mérsékeltebb vidékén élt. Nevüket a jellegzetes harang alakú edényekről kapták. Sírjaik általában egyszerűek voltak, de főleg Nyugat-Európában előfordulnak a megalit típusú sírok is. Rendkívül harcos néppel állunk szemben, amely elsősorban íjfeszítő volt, de a harcosok használtak rövid tőröket és réz hegyű kopjákat is. Az extenzív réz (és arany) bányászatuk meggyorsította a bronz fémipar elterjedését Európában. A műveltség hamar elterjed Közép- és Nyugat-Európában. A harangedényes műveltség a kelet-európai eredetű csatabárd műveltség továbbfejlődésének tekinthető, amelyet ugyancsak a harang alakú edények jellemezték. A lovak tenyésztése és használata legyőzhetetlenné tette őket. A bell-beaker-kultúra rohamosan elterjed Európa középső sávjában, és hamarosan Britanniában is megjelenik. Egy ausztrál szakemberekből álló kutatócsoport genetikai vizsgálata érdekes eredményre jutott. Kimutatta azt, hogy a harangedényesek megjelenésével 4000 évvel ezelőtt, megváltozott Európa genetikai térképe.

A harangedényesek voltak a Stonehenge monolit kör építői, és ennek a genetikai változásnak az okozói. A műveltség népének rendkívül gyors elterjedése eredményezhette ezt a változást. A harangedényes műveltség volt az első összeurópai kultúra. Elterjedésével kötik össze egyesek az elő-kelták első megjelenését Nyugat-Európában.

A kelták ebbe a gyéren lakott „baszk” Európába érkeztek. Először a lakatlan, középső, a Duna-menti sűrű erdős sávban telepedtek le, erőteljes erdőirtással maguknak szállást, és nagyállataiknak (marca), lovaiknak és a szarvasmarhacsordáiknak, legelőt teremtettek. Később, elindul a terjeszkedés a baszk telepek irányába, és végbemegy az ún. Európa nyelvi keltásítása (Éléure) és kulturális keletiesítése (Kinder–Hilgemann).[2550] A baszk „gén” kimutatható – felhígulva ugyan – még a mai francia, német, svájci lakosság nagy részében. Ezek az őseurópai baszkok feltehetően azok, akiket a különböző (főleg kelta) krónikákban

[2549] Cunliffe (1996), 283. old.
[2550] Erről majd később még bővebben.

„pikt” néven (feketék? – sötétebb bőrűek vagy fekete hajúak) gyakran emlegetnek. A sok feketefejű miatt nem tud letelepedni Parthólon népe a mai Normandiában. Ezen a vidéken találjuk ma a Pikárdia nevű tartományt.

Legkésőbb az i. e. az ötödik században erőteljes kelta befolyás alá kerülnek a germán nyelvet beszélők, akiket maguk a kelták illették a „tuatha” (teut = tót) névvel, ami annyit tesz mint „nép, törzs, közösség”. Ekkor, az i. e. ötödik századdal kezdődően végbemegy az a folyamat, amit *Christiane Éluére* francia történésznő „Európa keltásításának” nevez. Kelta befolyás alá került, majd keltává vált baszk eredetű népek sora alakult ki Nyugat-Európa középső sávjában. A kelta nyelv mély benyomást hagyott a germánok nyelvében is, ami még ma is jól kimutatható. A kelták nyelve révén „magyar” elemek kerültek a germánok nyelvébe, amelyek ma is egyaránt nyomon követhetők. Ehhez társultak majd a hun nyelvi hatások is.

Ekkor, a kelta hatások idején, kerülhettek át a germánokhoz a fő istenségek nevei, mint Odin (→ kelta Duinn > vö. etruszk Tin, székely Ten, Is-Ten) vagy Thor (→ kelta Tarran), az „as” nemzetség istenei. Ők voltak az istenek „as” család tagjai, az „asok”, vagyis az „ősök” (kelta ais ⇔ magyar ős) és helyettesítették a régi germánok „van” (vízi) nemzetségből származó istenségeit, mint Frey (Frej, Freyr – jelentése: úr) és nővére Freyja (Freja, Fröja – jelentése: úrnő), a Vánok legfontosabb istennője, Njörd gyermekei, avagy Nix (Niss, Neck, Nöck) és a Nixe vízi szellemek. Miért időzök ennyit a germán ősi istenek nevénél? – hogy bemutassam, hogy semmi közük a keltákhoz!

Kik voltak és honnan jöttek a kelták?

Myles Dillon és Nora Chadwick szerint a brit szigeteken az első kelta települések a korai bronzkorban (Kr. e. 1180 körül) jelentek meg, ők Anglia kőkorszakvégi őslakóit is proto-keltáknak minősítik. Leon E. Stover és Bruce Kraig angol régész Wessex és Magyarország egyes történelem előtti korból származó leleteiből arra következtetett, hogy a kelták talán már a harmadik évezredben is jelen voltak Európában. Régen meghaladta az idő azoknak a 19. századi nyelvészeknek és néprajz-kutatóknak az elképzeléseit, akik indoeurópai eredetűnek vélték a keltákat...[2551]

A mai kutatások eredményeként nyilvánvalóvá vált, hogy a keltáknak nagyon kevés közük van az ún. indoeurópai népekhez, akiket az újkőkor vége felé beállott masszív belső-ázsiai bevándorlási hullám itt talált Európa peremein, az északi és a déli tengermellékeken. Ekkor még Európa középső részét, az Alpok északi lejtőitől a németföldi Középhegységig, azaz a Duna-Majna-Rajna vidékét sűrű és kiterjedt erdők borították. Itt számottevő lakossággal nem lehet számítani. Ezt a vidéket a mai baszkokkal genetikai rokonságot mutató népesség lakta gyéren.

A legkorábbinak tekintett kelta régészeti leletek I. e. ezerből származnak. I. e. 800 körül kialakult a korai vaskor urnamezős műveltségének keleti hatásra

[2551] Matthews (2000), 13-14. old.

továbbfejlődött kései változata, a hallstatti kultúra, egy keletről származó „protokelta" honfoglalás eredményeként – *„protokeltischen" Erobern aus dem Osten.*[2552] Ezek képezik a bronz- és a vas-kultúra közti átmenetet. Ugyanitt egy bronzkori „szkíta" kurgánt is felfedeztek. A település az I. e. 4. században, egy "földindulás" következtében, elpusztult. Ennek egyenes folytatása az ún. "La-Tène" kultúra, ami Kr. e. 450 körül alakult. A szkíta területekről Kr. e. 500 körül sem szakadt meg a bevándorlás, népek, törzsek behatoltak Európa nyugati tájaira is. Kialakult a Marne–Mosel-i harcos-lovasok köre, amely létrehozza a La Tène-kultúrát. Ezzel megindul Nyugat-Európa rohamos nyelvi „keltásítása", valamint a művészetek terén beindul ennek „keletiesítése" (Orientalisierung Europas – ahogyan a francia *Christiane Éluére* régésznő fogalmaz). Az így kialakult kelta telepek kisugárzó területén az őshonos lakosság erős keltásítása megy végbe – *„In den Ausstrahlungsgebieten findet eine starke Keltisierung der einheimischen Bevölkerung statt."*[2553]

A La Tène a már tipikus vaskori kelta település. *Friedrich Schwab,* a La-Tène-civilizáció felfedezőjétől tudjuk, hogy a svájci Neuenburger-tó környékén végzett ásatásai közben bukkant, a ma már vízzel fedett ősi település nyomaira. Ez a kelta "falu" egy olyan helyen került napvilágra, a tó keleti partjánál, ahol a vízállása nagyon alacsony. Ezt a helyet a helybeliek, a velsek (francia-svájciak) úgy hívják, hogy "LA-TÈNE", amit a tudós *'Untiefe'* vagyis "zátony"-nak fordít[2554] → ZÁTONY, írül ATÓIN [atóny] ⇔ "La-TÈNE" (> lásd még: BALATON: BALA *öblös folyószakasz* + TANAÍ *sekély vízű tó*).

A keltákra gyakorolt szkíta „hatás" kimutatható a „kurgános" temetkezési szokásban is. Számtalan ilyen „szkíta" sírhalmokkal (kunhalmokkal)[2555] találkozunk úgy a Brit-szigeteken, – New Grange-től Stonehenge-ig, vagy a híres 'búzakörök' vidékén álló Marlborough megyei Óriás-kurgánig – mint Bretagneban, Karnagban, a jól ismert kelta 'kőtenger'-telepen, ahol a „Szent-Mihály tumulusz" (sírdomb) áll. Karnag neve a breton-kelta *kurgán*ból származik, amelynek az ír carnán *dombocska, sírhalom*[2556] a megfelelője. Az addigi lapos guggoló temetkezés helyett magas halomsírokat építettek. A hatalmas „kunhalmokkal" egy időben megjelennek az első jelentősebb aranyleletek is Közép-Európában (ennek nyugati tájain), a korábbiak általában a kereskedelemmel kerültek ide. Ezek a sírhalmok azonosak a Káspi- és a Fekete-tenger feletti részeken élő lovasnépek kurgánjaival, népek, amelyeket az arany imádata és a fémfeldolgozás tudása tett híressé. Jellemző rájuk még az állattenyésztés, a vadló megszelídítése

[2552] Éleuére (1994), 17. old.
[2553] Kinder–Hilgemann (1987), 21. old.
[2554] Timaru-Kast (1999), 23. old.
[2555] Németül „HÜNEN-/ (régiesen) HIUNEN-gräber" – szó szerint: HUN-sírok (> Kluge, F: Etymologisches Wörterbuch der Deutschen Sprache, 388. old.). A 13. századtól a HÜNE „óriás" értelmet is kap. Lásd még: HÜNENHAFT *óriási, hatalmas*. A HUNNE *hun* a hunok népneve csak a humanizmus korában született meg.
[2556] Írül SÍDH, vels SÍR *sírhalom, tündérdomb*; ír TUAIM a sírhely (TEM-et-ő) egyik másik neve.

és az áru szállítására alkalmas nagy szekerek gyártása. Társadalmuk egy tiszta (áttekinthető, világos) felépítés mutatott, keménykezű fejedelmek (kánok) uralkodtak a törzsek felett.[2557]

A lovas-nomád kelták Közép-Európába érkezve, letelepedtek. A már eddig is többször idézett 'A kelták aranya nyomában' című könyvben, a kelták eredetéről és megtelepedéséről (*Die Kelten: Herkunft und Sesshaftwerdung*) szóló fejezetben magyarázatot kapunk a letelepedés okairól és körülményeiről is: Azt, hogy milyen módszer szerint keresték ki maguknak az új hazát, csak feltételezni tudjuk. Bizonyára az arany szerepet játszott ebben a kiválasztásban, hisz aranyat birtokolni, annyit jelentett, mint részesedni az örökkévalóságban, és így kapcsolatban lenni halhatatlan istenségekkel. A nemesfémnek csak másodsorban volt anyagi értéke. A kelták magukkal hozták az őshazából, a Káspi- és a Fekete-tenger feletti területekről nem csak az arany imádatát, de az arany kitermelésének és megmunkálásának tudását is. A bevándorló nomádok óriási mennyiségű aranyat találhattak itt háromezer évvel ezelőtt – a későbbi évszázadokhoz képest – mivel ők voltak az elsők, akik képesek voltak ezt az aranyat rendszeresen kibányászni (> ír BAIN *bányászni, kiásni*). Keleti bevándorlók révén, a Duna völgyét, mint természetes utat, használták a közlekedésre. A folyót követni többet is jelentett, mint egy természetes utat választani, hisz a Dunában még ma is lehet aranyat mosni, mint például Magyarországon. A lovas-nomádok követték az arany nyomvonalát.

A letelepedés választásánál, a megtelepedett életforma előnyeinek túlsúlya, az ebből származó hátrányokkal szemben, döntő lehetett. Mert a letelepedés nehézségekkel is járt. Mint minden lovas-nomád nép, a kelták számára is a legnagyobb gondot a megváltozott lótartás jelentette. Lovakat nem lehet olyan könnyen tartani, mint a kutyákat, mivel a végtelen puszta életteréhez szokott állatnak szüksége van megfelelő környezetre. Aki a lovait kihozza a megszokott világból és egy teljesen megváltozott környezetben tenyészti, ahol nincs természetes száraz legelő (aszó), legelőket és mozgásteret kell nekik biztosítson. A Kelet végtelen pusztájával szemben Nyugat-Európa, különösen az Alpok előterében, hatalmas és sűrű lomberdőkben, lápokban és vizes rétekben bővelkedett. Ezért a megérkező lovas-nomádok magaslatokon telepedtek meg – távol a folyóktól – mert csak így tudták lovaikat megfelelő környezetbe hozni és megvédeni a nedves rét okozta patagyulladástól – írják könyvükben a bajor régészek.[2558]

A Kárpát-medencében megszületett, néppé kovácsolódott kelták, nyugatra költöznek, terjeszkednek, a mai Ausztria érintésével, letelepednek a Rajna vidékére. Ez a Marne–Mosel-i lovaskultúra a „La-Tène” műveltség létrehozója. Idővel benépesítik egyrészt Galliát, és Ibériában is letelepednek, másrészt terjeszkednek Germánia déli részén (a Majna vonaláig). Később megjelennek Bohémia és Bajorország területén. Az utóbbi vidékek neve a kelta bojok törzsének nevé-

[2557] Förster–Spielvogel–Nägele (2002), 51. old.
[2558] Förster–Spielvogel–Nägele (2002), 53-55. old.

ből származik. Innen majd egy visszaköltözési hullám indul el az Őshaza (Anyaország) irányába, a Kárpát-medencébe, sőt ezen is túl Kis-Ázsia felé (galaták). Emléküket őrzi a török Galatasaray („Keltapalota") isztambuli labdarugó csapat neve is. A kelták nyomát Nyugaton megtaláljuk nemcsak Gallia, és a mai spanyolországi Galícia, de Portugália („gallpart") nevében is. Galliából és Ibériából költöznek majd a kelták Britannia szigetére és Írországba. Mindkét sziget az Anyaisten országa, a keresztény koraközépkorban is. Britannia első keresztény templomát, egy kelet-angliai faluban építették föl, és Máriának ajánlták fel még Artúr király idejében. Írország a mai napig is Muire Ógh (Szűz Mária) védelme alatt áll. Sok falunév, úgy a Brit-szigeteken, mint a Bretagne-ban Mária nevét viseli, kihangsúlyozva a kelták ragaszkodását az ősi hit Anyaisten alakjához, akit a kereszténységben Máriához kapcsoltak. A világ leghosszabb helységneve Walesben van: Llanfair, azaz teljes nevén Llanfairpwllgwyngyllgogerychwyrndrobwll, ami azt jelenti, hogy: Máriafalva-fehérmogyorósvölgyiöböl-közeli-gyorsörvényesnél – azaz –

„Fehérmogyorósvölgyközeligyorsörvényesöbölmáriafalva".

A térképet csak röviden szokták jelölni: Llanfair = Máriafalva (Boldogfalva). A névben a „fair" a Mária név simított (lenition) alakja (mint az ír „Mhurie" vagy a breton „Vorie"), de lehet ugyanakkor az ír „fair" szó óvels változata is, aminek magyar fordítása: „szertetett, jóságos, boldog" – ami tökéletesen illik Máriára, Boldogasszonyunkra, az ősi Anyaistenre.

A kelta világ legismertebb emlékműve a jól ismert kőkör, a Stonehenge. Építői az ún. harangedényesek voltak.

A **harangedényes kultúra**, avagy a bell-beaker kultúra, a kő-rézkorból a kora bronzkorba való átmeneti korban, i. e. 2800–1800 között fejlődik ki, és Nyugat-Európa egyik fő régészeti kultúrájaként jelenik meg. Vezérleletei a harang alakú edények, réztőrök, csuklóvédők. Magyarországon Budapesttől délre a Csepel-szigeten fekvő Tököl község határában, 1876-ban tárták fel az első harang alakú edényeket.

Stonehenge népe a harang alakú edények kultúrájának népe: „*Öt kilométerre Stonehenge-től, Amesbery mellett 2002-ben rendkívüli leletre bukkantak (…)* A feltárt lelet az Íjász király, Stonehenge királya nevet kapta. *A feltárt sírban csupa rendkívüli tárgyra bukkantak. Amíg a korabeli Európa sírjaiban öt tárgy, köztük egy aranytárgy tulajdonosa már gazdagnak számított (Knight, 2003), addig Stonehenge Íjász királyának sírjában mintegy száz tárgyat találtak… Az Íjász király fogazatának, csontvázának és tárgyainak (két arany fülbevaló vagy hajcsat, három rézkés, 15 darab finoman megmunkált kovakő nyílhegy, homokkő alkarvédők és fazekak) izotópos elemzése váratlan eredményre vezetett.(…) A vizsgálatok szerint az Íjász király nem a későbbi Angliában, hanem Közép-Európában élte le fiatal éveit (…). Érdemes megjegyezni, hogy a kortárs és korábbi Kárpát-medencei kultúrákban (pl. Hódmezővásárhely környékén) a férfiak sírjában rézkést tettek."* [2559]

[2559] Grandpierre (2006), 25-26./29. old. (Hérodotosz, i.e. 440/1989, IV. könyv, 5. fejezet)

A harangedény kultúrája Magyarország, a Kárpát-medence területéről indult el, és folytatása volt a szintén itt kialakult vonaldíszes kerámia műveltségnek. A szkíta eredetmonda Hérodotosznál fennmaradt változatában az ivócsésze a szkíták szent edénye.

Itt Stonehenge-ben működött a kelta világ legfontosabb vallási központja, itt székelt a Fődruida (Főtáltos). Stonehenge fontosságát kiemeli az is, hogy az óriás-kőkört fehér lovak veszik körül félkörívben, Cornwalltól Oxford vidékéig: „*Anglia szívében van egy völgy, s a völgyben van egy ló, fehér. Ott van már emberemlékezett óta, s ott van az emberek emlékezetében. Afféle őskép, vágtató mén, tiszta, nemes és szabad. A völgyben a lankás domboldalakon ligetek, berkek, ősi táj, Oxfordtól dél felé indulva gyalogosan félnapi járóföld, vagy még annyi sem. A Temze folyótól délre a Fehér Ló völgye tizennyolc mérföld hosszan nyúlik el kelet-nyugati irányban Abingdontól Shrivenhamig. A völgy névadója az Uffington közelében található 374 láb (kb. 112 méter) hosszú földábra, a Fehér Ló. Hogy mióta őrzi a vágtató mén a gyönyörű völgyet, a helybeliek sem tudják, csak azt, hogy ápolni, parázzsal etetni és éltetni kell. A régi időkben hétévente összegyűlt a Fehér Ló völgyének népe, és megtisztította, gondozta a zöld fűbe vágott földábrát, kitépkedték a felesleges gyepet, lesöpörték, lesúrolták, lemosták a port a fehér krétarajzról, s újabb hét évre szép volt, mintha aranynyereg, meg aranykantár került volna reá, s a ló vitte a lelküket. (…) Hétévente sátoros ünnep kerekedett a Fehér Ló körül, mert a tisztítás, súrolás mellett különböző sportrendezvényeken tehették próbára erejüket a helybeliek. Szólt a muzsika, illatozott a lacikonyha, de a legnagyobb esemény a birkózás, meg természetesen a sajtgurítás volt. […] a Fehér Lótól, a domb tetejéről telihold alakú kerek sajtokat hengerítettek a Jászol-völgybe, ahová a legenda szerint maga a mén is lejárt enni minden holdfényes éjszakán.”*[2560]

Máig élő kelta emlékek sokaságát csodálhatjuk meg a Brit-szigeteken. Ugyanilyen ősi kelta motívum képezi Szent Kolumbán mondájának lényegét. Itt a szent életű térítő egy templomot kezd építeni Jona szigetén. De minden, amit nappal felépítettek éjjel összeomlott. Egy napon Szent-Kolumbán egy ‘biastot’ észlel a parton. (PÉIST a sárkány neve írül). Ez egy félig nő és félig hal vagy kígyó alakú lény, amely kijőve a partra megrázza pikkelyeit, mire az egész Jona szigete megremeg. Ugyanakkor olyan hangot ad ki magából mintha cserepeket kongatnának. Ekkor megkérdezi a szerzetes a különleges teremtménytől, ha ő okozza-e az épülő templom falainak összeomlását. A sárkány természetesen igennel válaszol, és mintegy jóravaló sárkány megtanítja Kolumbánt (ír Colomán ⇔ vö. magyar Kelemen), hogy mit kell ellene tennie. Az ellenszer roppant egyszerű, s a kínai Nagyfaltól a magas Dévaváráig, a szittyaföld teljes széltében-hosszában ismerték: másnap reggel meg kell kérdeznie az építőmunkásokat, ki hajlandó magát élve befalaztatni.[2561]

A magyar–kelta mondavilág közös motívumai az Attila–Artúr-legendakörben is példamutatóan jelentkeznek („Isten kardja”). Mint érdekessé-

[2560] Bajkán (2005), 41-43. old.
[2561] Matthews (1999), 85-86. old.

get meg kell említeni, hogy Artúr király halálát megörökítő brit festő, E. Burne-Jones a ravatalon fekvő ***brit-kelta*** Artúr ágya mellé a földre a ***magyar*** Megszentelt Koronát festette (leszállt a Korona a fejéről), az Artúr legendák szent ereklyéje, a Szent Grál helyett. A kép címe: „The Last Sleep of Arthur in Avalon" (Artúr elszenderülése Avalonban, 1877).[2562] Attila és Artúr kortársak voltak.

Ha egy király (Artúr) úgy hal meg, hogy halálos ágya mellett a gyászoló tündérek közt ott a fejéről leszállott magyar Megszentelt Korona, akkor a személyéhez kapcsolódó mondákat annak ellenére is érdemes és fontos a magyar hagyományban megkeresni, hogyha a britek legendabeli Arthur királyáról van is szó. Arthur szellemi vezetője Merlin, akinek személyét érintő első monda meglehetősen hasonló a mi Könyves Kelemenné balladánkhoz. A legenda a Walesben található Dinas Emrys várához kötődik. A várat lehetetlen volt felépíteni, mert amit felraktak estig, leomlott reggelik, hiszen ismerjük. Áldozatra volt szükség, […] egy olyan fiút kerestek, akinek úgymond nincs apja, azaz származása szellemi eredetű. […] Az Arthur-mondakőr legismertebb része a kőben fogva tartott kard, melyet Merlin készít el, s csak Britannia igaz királya húzhatja ki, az, aki meg tud birkózni a sárkányok küzdelmének minden nehézségével. Mert ez a küzdelem végigkíséri a brit történelmet, a középkorban azonban már a vörös és a fehér sárkány helyett új formában jelenik meg: a vörös és a fehér rózsa harca, a York- és a Lancaster-ház küzdelme, az úgynevezett Rózsák háborúja.[2563]

Artúr idejében, a brit-kelta királyt megválasztották. A királyválasztás előéjjelén, a fődruida (főtáltos) meg kellett, hogy álmodja, azaz álmában „meglátta" a megválasztandó király személyét, akit majd javaslatára másnap, közakarattal a nép megválasztott, kikiáltott királynak, fejedelemnek (ceann), és őt „kelta módra" pajzsra emelte.

A nép által történt megválasztását követően, az új király csak akkor ülhetett az ország „székén" (suíochan), és lehetett ő a valódi király, ha személyét elfogadta az Istenanya (ANU). Artúr nem húzhatta volna ki a kardot a sziklából az Ősanya segítsége nélkül. A király elismerése, azt jelentette, hogy az Anyaisten, ideiglenesen átruházza a „Hatalmat" a királyra, és ennek a jele volt az Excalibur, valódi nevén a CALAD BORAMH („vízbe merült kard"). Ezt, a kardot, „Istenkardját", vagyis a hatalom jelképét, kellett visszaszolgáltassa a király, halála előtt az Ősanyának. Ez az értelme annak a mondai jelenetnek, mikor is, Artúr király kilovagol arany nyeregben, arany kantárral feldíszített fehér lovon (mert „fehér" a Másvilág színe!), a Bala-tóhoz, másik nevén a Tegid-tóhoz (vö. ír tóg *emelkedik, dagad*, ír téag- *megdagad, kideged*). Neve abból származik, hogy a Bala pataka medrébe egy szikla gurult és ott egy tó „dagad" belőle. A tó közepén állott a Tündérek szigete, a Tündérország, ahol az Anyaisten honolt. Itt Artúr, röviddel halála előtt bedobja Istenkardját a tóba, visszaszolgáltatja Anunak a tőle kölcsönkapott hatalmat, visszadobja a Hatalom jelképét.

Érdemes még egyszer összegezni: a király „megálmodása", majd közös akarattal való kikiáltása és pajzsra emelése (szkíta módra), majd az Anyaistentől

[2562] Pitkin guides (1995/2004), 14. old.
[2563] Bajkán (2005), 7-8. old.

(Boldogasszonytól) kölcsönkapott Hatalom visszaszolgáltatása, a hatalom jelképének (Excalibur – Megszentelt Korona) „felajánlása" az Anyaistennek, röviddel a király halála előtt, mind ismeretes a magyar krónikákból. A Tündérország fogalmáról nem is beszélve, amely Európában egyedülállóan csak a magyaroknál és az íreknél létezik. Egyesek ezt Glastonburyban vélik felfedezni.

„Glastonburyről a keltáknak mondott közép-európai eredetű népek Ynys Witrin (vö. vels YNYS *sziget*, WYDYR *üveg*) *néven beszélnek, tündérhagyományuk üvegszigetének tartották. Szigetnek, mivel a régi időkben itt még inkább mocsaras volt a vidék. Az üvegsziget a túlvilági, tiszta tündérország helye, Avalon szigete, ahová megtér Arthur […]. Mary Caine már kifejezetten a középeurópai tündérhagyományok üveghegyének tartja a Tort (torony), és használja is Glastonburyre a Glass Mountain* (Üveghegy) *kifejezést."*[2564]

„Mary Caine brit kutató […] Cymru őslakosainak az Ázsiából érkezett kimmereket tartja. Ezekről a kimmerekről a történettudomány azt jegyezte fel, hogy a fekete-tenger északi partvidékéről, Etelközből a szkíták előtt a Kárpát-medencébe telepedtek, s tulajdonképpen ők az első kelta nép."[2565]

Artúr a „Fehérló népének" királya. A középkori asztrológia a keltákat a Nyilas népének tekintette, és „Artúrnak" nevezte az Orion (Nimrud) csillagképet. Ő a Nimrud–Artúr, aki a Tejúton álló „Unicorn", egyszarvú fehér ló „vadászatára" indul. A „szarvas-ló" vagyis a szarvas aganccsal feldíszített fehér ló a szkíta-hun-magyar szertartások egyik fő eleme volt. Arthur király és Uffington (> uffigtoni fehér ló) kapcsolatát a közelben található Sárkány-dombbal magyarázták. *„A dombhoz ugyanis az a legenda fűződik, hogy itt győzte le Szent György a sárkányt. (…) Szent György Anglia védőszentje, ám Arthur nem rajta keresztül, hanem a sárkányon keresztül kötik a Fehér Ló völgyéhez, Uffingtonhoz. Arthur apja, Uther Pendragon, a Sárkányfej, a Pendragon nemzetség feje. A legenda szerint a Sárkány-domb az ő temetkezési helye. (…) Az V. században Arthur lovasai az Uffington közelében található Badonnál legyőzték a szászokat. A Fehér Ló akár ennek az ütközetnek a tiszteletére készített emlékmű is lehetne."*[2566]

Vannak olyan elképzelések, miszerint az Artúr-mondakör a szarmatáktól származott.[2567] Ennek igazságát nem is kutatom, mert abból a szempontból mindegy, hogy az arthuri legendakör a rómaiak által betelepített szarmata harcosok hagyománya volt-e vagy sem, mert a szkíta eredetű szarmata csapatok a kelta testvérnép vidékére érkeztek, s nyilván hamar bele is olvadtak a brit-kelta világba. A szarmata kulturális behatás nem hozhatott nagy újítást, hisz a Csodaszarvas, az ivókehely és a reflexíj, a ló és a lovak imádata, a lovas temetkezés, a szarvas agancsokkal eltemetett fehér ló, kurgánok (sírhalmok) „kunbabákkal", a szarvasünő motívuma s az Anyaisten (Anu) imádata már mind ismert volt a

[2564] Bajkán (2005), 27. old.
[2565] Bajkán (2005), 35. old.
[2566] Bajkán (2005), 51-52.old.
[2567] Littleton (2002).

Brit-szigeten, a szarmata harcosok megérkezése előtt is. Elképzelhető, hogy a szarmaták megérkezése felfrissítette a régi emlékeket, megerősítette az ősi, szkíta gyökerű, kelta hagyományokat. A kelta kereszt *szerkezete tisztán mutatja a kulturális hovatartozást, a kulturális gyökereket.*[2568]

Könyvében a szerző bemutatja az egyik legrégebbi magyar pénzt, Géza nagyfejedelem dukátusát, amelynek egyik oldalán rovással a következő felirat áll: „dukatus Geszéja szin pésze" (vö. régi magyar PÉSZ = vels PYS *pénz*). A másik oldalára latin azt írták, hogy: Stephanus rex" (Géza megkeresztelkedésekor felvett „keresztény" neve).[2569] Zsombori Sándor megemlíti, hogy *„Szarmata tükrön látható olyan motívum, mint amilyen Könyves Kálmán és II. Géza pénzének közepén található. Könyves Kálmán pénzén az életfák egy körben kereszt-formában vannak felrajzolva – hasonlóan, mint a szarmata tükrön… A kör és a keresztezési pont (a központ) pedig a nap jele az ősi kultúrákban. A nap van tehát a világ „középpontjában" – vagyis a mi világunk középpontjában – s az életfák a kerek világot körülölelik, összetartják. A világszemlélet azonos a szarmatáknál, az őket követő hunoknál és a magyaroknál. Ez a kulturális azonosság letagadhatatlan..."*

Ez a világszemlélet, és ennek jelképes ábrázolása a keltáknál is azonos!

„Mi köze a magyarságnak a szarmatákhoz? Az őskrónikák szerint Attila hunjai itt a Kárpát-medencében az ő nyelvüket beszélő népeket találták. A szarmata törzsek akkor voltak itt. A krónikák leírják, hogy Árpád és népe, amikor beérkezett a Kárpát-medencébe, a székelyek olyan nyelven szóltak hozzájuk, amit ők megértettek, – vagyis magyarul beszéltek a székelyek. Ők egyébként a hunok itt maradt leszármazottainak tartják magukat!"[2570]

A hunok egy nyelvet beszéltek itt a Kárpát-medencében talált szarmatákkal, a magyarok pedig egy nyelvet beszéltek az itt talált hunokkal – következésképpen a szarmata, a hun és a magyar nyelvileg is testvérnép. A hivatalosított, megélhetési történészek mindig arra hivatkoznak, hogy nincsenek szarmata, vagy hun nyelvemlékek. Mivel a magyar nyelv nem halt ki, kézzelfogható a hun és a szarmata nyelv vizsgálhatósága, hiszen a magyar élő nyelv, ezáltal van szarmata és hun nyelvemlék, de nem is kevés! – Vagyis ezek a nyelvek ma is élő használatban lévő nyelvek, éppen a magyarság által.

Ennél a pontnál megint elbukott a finnugor elmélet, hiszen ha mi minden szavunkat átvettük volna valahonnan, akkor a Kárpát-medencében itt talált hunokkal (székelyekkel) csak tolmács útján tudott volna beszélni Árpád és népe.[2571]

[2568] Zsombori (2005), 13.old.
[2569] Zsombori (2005), 24.old.
[2570] Zsombori (2005), 32.old.
[2571] Zsombori (2005), 32. old.

A római Britanniába érkező szarmaták egy hasonló nyelvet beszéltek az ott talált keltákkal (brit-kimmerekkel). Attila sikeres galliai hadjárata után, mikor a kikényszeríttet római kivonulás után, Britannia felszabadult (akár a kelta Gallia: Bro Frankiz), a szarmata harcosok nem hagyják el a római visszavonulással új hazájukat, Britanniát, hanem együtt harcolnak a keltákkal a betolakodó szászok ellen, és egy néppé forrnak össze velük.

A keltákat már *Julius Caesar* is, a *'De bello Gallico'* című írásában, kimondottan lovas népnek ábrázolja. A lovak központi szerepet játszottak a kelták életében. A "lovak bolondjai" voltak, egy jó lóért, amit „keletről" szereztek be, összes vagyonukat képesek voltak odaadni. A kelta vitézeket szeretett lovaikkal temették el. Ilyenek a bronzkori sírok képe, a Ribemont-sur-Ancre vidékén vagy akár az i. u. III. századból származó, Chartres környéki lovas temetkezések a mai Franciaországban. Tehát, nyugodt lélekkel állíthatjuk, hogy folyamatos lovas temetkezéssel számolhatunk a keltáknál is. Még teljes ügetésben is megtartották lovaik felett az ellenőrzést, irányítást, és tudtak vívni a hírhedt kétélű "kelta karddal". Az ellenség fejét, a lovakon rohamozva, egy csapásra levágták, és kantárjukra akasztották. Mint minden lovasnép számára, a lélek óriási szerepet játszott hitvilágukban. Az ellenség fejének (ahol a lélek "kapuja" van) levágása, nem csak a vitézség igazolását szolgálta, hanem a legyőzött lelkének birtokbavételét is, hogy a lélek bosszúállását megakadályozzák. A vezérek sisakot hordtak, rajta a SOLYOM madárral, mert a "sólyom" volt az (Had-)Isten képe, jelképe, "aki a harcban megsegít".

A harcba indulás előtt "óriási lármát" csaptak, – írja *Livius*, egy római krónikás I. e. 1. században – "szörnyű dalokkal és ordításokkal" bátorították magukat (és riogatták a rómaiakat), "csatakiáltásaik és csataénekeik, valamint a szörnyű zaj, amit a pajzsok döngetésével csaptak, egyetlen célt követett, éspedig az ellenség megfélemlítését" – fejezi be a krónikás. Ugyancsak a megfélemlítést szolgálta a hajuk mészkővel és egy növényi eredetű „saponak" nevezett vörös festékkel[2572] való megkeményítése, hátrafésült állapotban (a lovak sörényét utánozva) valamint a hosszú, lelógó, dús és lombos bajusz, ami *Diodor* szerint a riasztó képet még fokozta. A kelta *sapo* (iszap) nevéből származik Pécs római-kori neve is: Sopiane. A kelta férfiak és nők egyaránt a hosszúra növesztett hajukat copfokba (ír *ciab*) fonták. A kelták viselete rendkívül színes és tarka volt: a férfiak bőgatyát (*bolag* „zsák- vagy hólyagszerű széles nadrág") viseltek, amihez – a rómaiak szerint rikító színű – inget és sötétkék vagy fekete mellényt (*maellan*), gyapjúköpenyt (*seac*) – magyar/székely *zeke* vagy rövid, testhezálló kabátot (*cabhail*) – hordtak, ruhájukat (*gúna*) összefogó széles derékszíjon

[2572] Innen származik az a hiedelem (klisé) miszerint a kelták vörös hajúak. A mai ír lakosságnak is csak elenyésző 3-4%-a vörös hajú [→ Tschirner (200), 19. old.]. Bretagne-ban vagy Walesben ez az arány 1% alatti. A kelták (írek, skótok, velsek, bretonok) döntő többsége (95% felett) barna hajú.

(*crios*) díszes tarsoly lógott, a lábukon meg rövidszárú csizmát (*bróg*)[2573] hordtak.

A kelták a harcban rendkívül bátrak voltak, vakmerőek, önfeláldozóak és a vitézség számított a legnagyobb dicsőségnek. *Strabo* beszámolója szerint azt mesélték a kelták, hogy az ég-világon semmitől sem félnek, csak attól, hogy "a fejükre esik az ég"!

Melyik nép tud még magának vallani egy ilyen kitekert észjárást? Csak a magyar! Nekünk is fejünkre "szakadhat (és szakadt már egy jó néhányszor) az ég". *Égszakadás-földindulás, fejemen egy koppanás, szaladj te is pajtás…* – olvashatjuk népmeséinkben.

Egy angol, feltehetően kelta eredetű gyermekmese szerint a *Henny Penny* nevű kis tyúkocska éppen az erdőben sétált, mikor a fejére esett egy makk. Rémülten felnézett, de a feje felett nem volt más, mint a hatalmas kék ég. Ekkor aztán elkezdett rohanni, és rohant, és rohant egyre gyorsabban, hogy a királynak elmondhassa, hogy *the sky is falling*[2574] (leszakad az ég)!

Véletlen párhuzam lenne ez csupán?

Az ír népmesék központi alakja a tündérek és az európai mesevilágban egyedül az íreknél és a magyaroknál létező ***Tündérország***. Akárcsak a székelymagyar tündérek, az ír tündérek (ír LEANNÁN-SIDHE *fairy mistress* = „sír leányai") is az éjszakákat végigtáncolták, néha egy-egy arra járó földit is befogadtak maguk közé, és minden alkalommal egy pár cipőt szakítottak el. Ezért volt nekik egy cipészük is, a már fent említett Leipreachán, aki éjjel-nappal készítette a tündér sarukat. A „Leiprachán" (angolosan Lepracaun) valódi ír neve: LEITHBHROGAN, ami a LEITHBROG *félcipő* szóból származik, vagyis „félcipész" az ő neve (a félcipőgyártó). Érdekes még megfigyelni, hogy az ír BRÓG *rövidszárú csizma, bakancs, félcipő*, szóban benne rejlik a magyar VARGA szavunk. A tündérek létének tudata a vidéki írek mindennapjaik valóságának része, talán még ma is. Yeats jegyezte fel, hogy amikor egyszer megkérdezte egy Silgo vármegyei öregasszonytól, ha látott-e ő már tündéreket, azt felelte: *Amn't I annoyed with them* – Nem bántom én őket.

Még ma is faluhelyen, ha valaki az ajtóban állva, este vagy éjtáján, ki akarja dobni a vizet a mosdótálból az udvarra, először, hangosan kiáltva jelzi, hogy „jön a víz" mielőtt cselekedne, nehogy az éppen a ház közelébe elvonuló tündérekre öntse a mosdóvizet. A tündérek világa átszövi az írek, a kelta tudattal és hagyományok tiszteletében élő ír emberek egész életét.

A Tündérkert a mesés virágok és gyümölcsök hona, közepén az élet vizével. Az ír népmesékben a tündérek országa egy „tengerentúli" szigeten, vagy éppen a tenger alján, hét tengeren, hét világon túl van, és oda a réz, ezüst és arany erdőn vagy hídon át lehet eljutni. Az út rögös, és csak az arra érdemes járhatja be. Halandónak a lehetetlenséggel határos megközelíteni, ha a tündérek nem akar-

[2573] Vö. ír BRÓG *rövidszárú csizma* – BRÓGAN ⇔ magyar VARGA, azaz cipész.
[2574] Botos (2016), 7. old. (The Sky is Falling!)

ják. A Tündérkert kapuját, lángot okádó sárkányok vagy lángcsóvák védik. A tündérek palotája egy kristálypalota, amely még forog is. A kristálypalotában lakik a tündérek királynője. A tündérek kincsét, mint az Artúr-mondakör részét képező Grál, aranykehely, az Üveghegy (Ynis Witrin = Glastonbury) mélyében őrzik. Néha a tündérek maguk mellé fogadnak egy-egy igaz embert, de amazt is előbb emberfeletti próbák elé állítják, melyekben ügyességét, furfangját vagy lelkének tisztaságát mérik meg.

Az ír népmesék főképp tündérlányokról szólnak, csak néha tündérfiakról. Szépségük egyedülálló, aranyhaj övezi alakjukat és tucatnyi sarut képesek elnyűni, ha áttáncolják az éjszakát. A tündérek az egekben közlekednek. Vagy madár alakban szárnyalnak, többnyire hattyúk vagy ludak, vagy szekerükkel (a Kis Göncöl)[2575] a Tejúton hajtanak végig. Néha az emberek világában is megjelennek, s ősi várak romjai között mulatoznak éjjeleken át.

Dr. Corbett, Oxford és Norwich püspöke – írja Yeats – búsulta egykor az angol tündérek eltávozását. Mária királyné idejében, esténként még láthatták az angliai tündérek táncát, de most James (Jakab) idejében mind elmentek (*they had all gone*).

Ők, a tündérek, a régi idők része, énekük „Áve Máriák" voltak – vélte a püspök. A tündérek Írországban még élnek, megajándékozzák a jókat, és boszszantják a mogorvákat.

A középkorban (13. században) még bánkódott Giraldus Cambresis szerzetes, hogy az összes királyi had sem elég megváltoztatni a kelták gondolkodását, ősi hitét. A szerzetes a Nyugati Szigetek népét még mindig pogánynak találta. Innistor szigetén megkérdezte egyszer az egyik helybelitől, hogy hány isten lakik itten, mire a paraszt válasza: *Csak egy, de ez egy tágas hely…*[2576] Íme, az írszékely észjárás mintaképe!

Az ír népmesék másik jellemzője a csodás lények megjelenése. Az egyik ilyen, a ***táltosló*** (LÓTH DRAOIDHEACHT = *druidás, azaz táltos ló*), amely repül, beszél és a mesehős tanácsadója, illetve védelmezője, minden helyzetben önzetlen kiszolgálója. Az ír tündérmesék a táltosló-királyfi páros. A királyfi, néha szegénylegényből lett legyőzhetetlen mesehős. Ide tartozik természetesen a csodálatos, varázslatos, „lángoló" kard, amellyel mesehősünk képes mindennel és mindenkivel megbirkózni, sőt még a sárkányt is legyőzni, hogy a szíve királykisasszonyát kiszabadítsa, vagy az aranyalmákat megszerezze. A mese mindig egy pompás esküvővel zárul. Ellenben semmi sem sikerülhet a kis bolyhos lovacska nélkül, amit/akit a szegénylegény/királyfi szeretete és gondozása táltos paripává változtat.

A kelták ismertető jele a nyakék, az ún. ***torques*** (TORC) *nyakperec* volt (vö. ótörök TARYQ-mag *szorossá válni*). Európa egyik népére sem volt ez jellemző, egy kivétellel: *„A* ***hun*** *vezetőréteg keletről nyugatra vándorlását Belső-Ázsiából, a nyugat-szibériai Léna folyó egyik mellékfolyójának vidékétől egé-*

[2575] A Nagy Göncöl a mondában Arthur szekere.
[2576] Yeats (2004), 23-24. old.

szen a Rajnáig a férfisírokban talált, igen súlyos arany ***torquesek****/nyakperecek előfordulásain keresztül követi a régészet. Igen jellemző, hogy e nyakperecek majdnem egyharmada, s tegyük hozzá, a legsúlyosabbak, a Kárpát- és a Bécsi-medencéből került elő.“*[2577]

Csomor Lajos ‘Őfelsége, a Magyar Szent Korona’ című könyvében megállapítja, hogy: *„Nyugat-Európa ötvösművészetének a kora középkor tekintetében a legfőbb alapja* ***a sumér és egyiptomi eredetű kelta*** *ötvösség.“* Maga a Magyar Megszentelt Koronával kapcsolatban hozzáfűzi, hogy: *„Az ilyen jellegű csüngőket először Mezopotámiában készítették. Innen a technika – módosult fórmában – eljutott a keltákhoz. [...] Ez a művészet – később a hunokkal és a magyarokkal együtt – Urartun és Irányon át, jut el Baktriába a Kr. e. II. század és a Kr.* u. *II. század között, és jelen van a Turáni-alföldön a hunoknál – egészen az V. századig. Feltehetően ugyanitt sajátítják el az avarok, akik alkalmazzák mind kelet-európai szálláshelyükön, mind a Kárpát-medencében (Darufalvi lelet).“*[2578]

Ki tehát a kelta?

A kelta egy szkíta eredetű lovasnép, mely a Kárpát-medencébe szerveződött néppé, és majd Nyugat-Európába érkezve letelepedett. A keltákat a középtermet, zömök testalkat, kerekfejűség, ovális arc kiálló járomcsontokkal, barna haj copfokba fonva, valamint hosszú, lelógó, dús és lombos bajusz (*féss*) jellemez.

Társadalmuk ugyanazt a hármas felosztást mutatja, mint a magyar honfoglalóké: Nagyfejedelem (ír CEAN *fej, fő, fejedelem*) és kísérete, a harcosok (ír FLATHA *lófő*) és a bő-nemzetségfők ill. nagyállattartók (ír BÓ-AIRIGH).

A kelta orvosok (druidák) ismerték az Eurázsiában egyedülálló, és csak a „magyar” (turáni) népeknél használt koponyalékelést, mint gyógyítási módszert.[2579]

A kelták zenéje ma is pentatonikus, és a magyarra nagyon hasonlít, egyik legszebb táncuk a COR (*fordulni, forogni, pörögni a táncban*), amely a DEAS *szép, díszes* értelmű szavukkal a magyar „*CSÁR-DÁS*“-t eredményezi. A rómaiak egy „transalpinus“ (alpokontúli, idegen) nép táncát úgy hívták, hogy COR-DAX – a latin-német szótár szerint: „díszes, pompás tánc“ (*üppiger Tanz*)! Vajon milyen nép, kelta vagy szittya-hun-magyar volt-e az, amelynek tánca annyira megtetszett a rómaiaknak?

„Az írek és a moldvai magyarok zenei világa nemcsak lelkületben, az azonos hőfokban találkozik, de pentatóniában, a táncok tagozódásában, felépítésében és fajtáiban is megegyezik. A jig (kapaszkodó, fogódzó)*, a legrégebbi ír legényesek egyike erősen hasonlít keleti párjához, az összekapaszkodó férfi és nő forgást és megtorpanást váltakoztató lépései mindék vidéken megtalálhatók“* – olvashatjuk a Magyar Nemzet 1998. november 5. számában: Tiszán innen Dublin túl (Ír és moldvai csángó népzene a Fonóban) cím alatt.

[2577] Garam–Kiss (1992), 8. old.
[2578] Csomor (1996) 157. old.
[2579] A koponyalékelés tudományát ismerték az amerikai inkák is.

Az ír zenéről írja Lars Kabel 'Irisch-Gälisch Wort für Wort' című zsebkönyvében: *„ein uns fremd anmutender, beinahe orientalisch klingender Klagegesang"* (egy reánk idegenen ható, majdnem keletiesen hangzó sirató).

A máig élő kelta (breton) népviselet, akár a zene gyökereit is, maguk a bretonok a Turánban keresik. A breton népművészet, a breton népviselet, népszokások, „botostáncok" vagy lovas felvonulások a magyar párjukhoz közel állnak.

Írország ma Nyugat-Európa legnagyobb lótenyésztője. A felnőttkort elért ifjú, akár csak a breton legény, egy lovat kapott ajándékba, hogy azzal vigye babáját (ír BÁB *menyecske, szerető*), a nyeregbe ültetve, a templomi menyegzőre (ír MIONN *eskü*, óír NAS-adh *nász*).

Az ősi kelta írás a rovásírás volt. A kelta rovásírás egyik legszebb példánya a spanyol-országi Saragosa-vidéki bronz lemezen található. Az írek botokra róttak, amiről már Sebestyén Gyula is beszámol a 'Rovás és Rovásírás' cikksorozatában, az „Ethnographia" folyóiratban (1903-1904): „*Írország őslakói között az öregebb írek az imádságaikat nem ún. rózsafüzérről, hanem rovásbotról olvassák le."* A skóciai, írországi és észak-angliai óriás-köveken fennmaradt írásjeleket OGHAM-írásnak nevezzük (vö. óír OG *bevés, bevág*) ~ magyarul ÉK-írásnak [> magyar 'ÁKOM-bákom' *ormótlan, gyerekes írás*]. Ez az írás a kövekbe vésett egyenes, vonalszerű ékekből álló jelrendszer, amit csak a különböző szertartásos eseményekre, ünnepélyekre való megemlékezés céljából használtak.[2580]

Manapság a latinnak nevezett betűírást használják, és kínlódnak vele, akár csak mi is. A „rovás" fogalmát nem vehettük át semmilyen más néptől, hisz a „rovás" csak magyarul és írül érthető (magyar ROV-ás ⇔ ír RIABH *csík, sáv, nyom*), és a RÓNI (bevésni) igéből származik (vö. ír RIONN *bevésni, róni*). Az írás a kezdetben még minden nép saját „titka" volt: írül RÚN titkot jelent. Ezt a „titkot" vette át a korai germán, és így a más néptől átvett írását "Runenschrift" vagyis 'titkos írásnak' nevezte – a rovás német neve „gravieren, stechen, einmeißeln" (> *gót 'gameleins' írás*).

Ha most befejezésül a magyar–ír lelki rokonságot akarjuk megismerni, elég felidézni Margaret Mac Curtain ír történésznőt, aki így fogalmaz: „Agresszív-imperialista országoknak van egy 'Apaországuk' (pátriájuk), míg az évszázadokig idegen uralmat megszenvedő országoknak, mint amilyen Írország is, egy Anyaországuk van. – *Aggressiv-imperialistische Länder, so sagt die irische Historikerin Margaret Mac Curtain, haben ein Vaterland, Jahrhundertelang von fremden Herren besetzte Länder wie Irland dagegen ein Mutterland."*[2581]

Mai nyelvünk annyira hozzánk nőtt, hogy senkiben sem merül fel az a kérdés, hogy miért is használunk a mindennapi beszédben olyan fogalmakat, mint:

[2580] Timaru-Kast (1999), 46. old.
[2581] Tschirner (2000), 20. old.

SRÁC, CSITRI, BAKA, GÓBÉ, BALHÉ vagy BAKI. Ebben semmi különös nem volna, ha ez nem keltául is így lenne. A fenti szavak értelme a mai ír nyelvben: SRAC *derék, élénk, izgága, csintalan (legény)*, CAITHRE *serdülő (leány)*, BUACHA *fiatal közkatona* (BACÁIN *katonai kiképzés*), GOBÁN *tréfás, furfangos, 'minden lében kanál'*, BUALLEY [balljé] *viszály, veszekedés, vita* és BACAÍ *botlás; nyelvbotlás* (BAC *akadály, korlát* > vö. magyar el-BUK-ni, át-BUK-ni)!

Az említettek fényében jogosnak látszik a kérdés, hogy: Milyen nyelvet beszélnek a kelták? Rokona-e a magyar nyelv a keltának, és rokona-e a kelta a magyarnak?

A kelta nyelveket is két csoportra osztják. Van egy „kontinentális" kelta is, a gallok nyelve, ami sajnos nem maradt meg, csak ellatinosított szövegfoszlányok, illetve a rómaiak által feljegyzett és ellatinosított „istennevek" formájában. Ez túl kevés, hogy tanulságokat és következményeket lehessen levonni. Megmaradtak ellenben a szigeti kelta nyelvek, a gael (ír és skót) és kimmer vagy brit (vels), valamint az innen elvándorolt breton. A bretonok a galliai Armoricára (Tengermellék), mai nevén Breizh (francia Bretagne = magyar Brithon) költöztek és ott élnek mai is. Itt a római megszállás előtt a Veneti (Venétek) kelta törzs élt. Ők voltak, Caesar szerint, a legjobb kelta tengerészek. A rómaiaknak egy hatalmas hadiflottát kellett építeniük, hogy le tudják őket győzni, és országukat elfoglalni. Milyen kicsi a világ! A Római Birodalom bukása után, éppen a „venétek", azaz velenceiek lettek az akkori világ legjobb tengerészei, és Velence lett a Mediterráneum tengeri nagyhatalma, a „Tengerek Királynője".

A nyelvi rokonsággal most részletesen nem foglalkozom. Ezt el lehet olvasni a ZMTE korábbi kiadványaiban, bővebben a *Kelta magyarok, magyar kelták*, és kijavítottan és kibővítetten *A Fehérló Fiai* című könyvemben.

Ez volt a Nyugat Magyarjainak rövid története, annak a testvérnépnek, amely a Kárpát-medencében megszületett, és vitte szkíta-magyar nyelvünket Európa nyugati felébe. És vitte lovas műveltségünket, a lovak szeretetét és a lovas temetkezés szokását, nagyállattartásunkat, az arany tárgyak imádatát (ami nem anyagi jellegű, hanem az istenekkel való kapcsolat, teremtés és őrzés, eszköze volt), ősi ékszer- és aranymívességünket, ősi mondáinkat, népmeséinket, szokásainkat és hitünket a messzi nagyvilágba, egészen a breton Világvégéig (Pen Ar Bed) és a távoli ír Tündérszigetig. Vajon csak a véletlen műve lenne-e, vagy valamilyen a tudatalattiban rejtett ősi bölcsesség vezette az íreket, hogy a belfasti repülőtéren, elsőnek éppen magyarul üdvözöljék az odalátogatókat.

Aki nem hiszi, járjon utána…

A kelta ősnemzés képe.

FORRÁSMUNKÁK

A felhasznált irodalom:

Alinei, Mario: Ősi kapocs. A magyar-etruszk nyelvrokonság. 2005

Anonymus: A magyarok cselekedeti. Fordította Veszprémy László. Osiris, Budapest, 2004.

Bajkán László: Fehér Lovakról. Debrecen, 2005.

Bárányi Éva: Szkíták, etruszkok, magyarok. Budapest, 2008.

Benedek Elek: Hazánk története. Budapest, 1927/1995.

Berenik Anna: A félremagyarázott Anonymus, I. Magurától Lebédiáig. 1993.

Bertha Csilla: „'The Hungarian of the West': Yeats's Reception in Hungary." The Reception of W. B. Yeats in Europe. Szerkesztette: Klaus Peter Jochum. The Athlone Critical Traditions Series: The Reception of British and Irish Authors in Europe. Sorozatszerkesztő Elinor Shaffer. Continuum, London, 2006. 156.

Botheroyd, Sylvia–Botheroyd, Paul F.: Lexikon der keltischen Mythologie. München, 1999.

Botos, Margaret: Horse-archers and „Head-hunters": The Fearsome Warriors of the East and the West, Magyarságtudományi Füzetek, Budapest, 2016.

Chadwick, Nora: The Celts. London, 1970.

Cser Ferenc: Gyökerek. Töprengések a magyar nép és nyelv Kárpát-medencei eredetéről. Szerzői kiadás, 2000. Világháló: http://www.nemenyi.net/doc/01-GYOKEREK.pdf. (Angolul: Roots of the Hungarian Origin. Contemplation on the Carpathian Origin of the Hungarian Language and People. Translated and reprocessed by the Author. Melbourne. http://www.nemenyi.net/doc/01-ROOTSOFT.pdf.)

Cser Ferenc–Darai Lajos: Kárpát-medence, vagy Szkítia? Fríg Kiadó, 2008.

Cser Ferenc–Darai Lajos: Magyar folytonosság a Kárpát-medencében. Fríg Kiadó, 2005.

Childe, V. Gordon: The Dawn of European Civilisation. Routledge, London, 1957. Magyarul: V. Gordon Childe: Az európai társadalom őstörténete. Akadémiai, Budapest, 1961.
Csomor Lajos: Őfelsége, a Magyar Szent Korona. Székesfehérvár, 1996.
Cunliffe, B.: Illustrierte Vor- und Frühgeschichte Europas. Frankfurt, 1996.
Cunliffe, B.: The Celtic World. Die Kelten. Maidenhead, 1979. Bergisch Gladbach, 2000.
Éleuére, Christiane: L'Europe des Celtes. Die Kelten. Paris, 1992. Ravensburg, 1994.
Ellis, P. B.: Die Druiden. München, 1996.
Fodor I. [et al.]: A Magyar Nemzeti Múzeum. Múzeumi kalauz. 1992.
Forrai Sándor: Az ősi magyar rovásírás az ókortól napjainkig. Lakitelek, 1994.
Förster, O.–Spielvogel, G.–Nägele, G.: Auf der Suche nach dem Gold der Kelten. München, 2002.
Garam Éva–Kiss Attila: Népvándorlás kori aranykincsek a Magyar Nemzeti Múzeumban. 1992.
George–Brown–Anker: Die Kelten – Europas Volk der Eisenzeit. Time Life, 1995.
Gergely Ágnes: Nyugat magyarja. Esszénapló William Butler Yeatsről. (Szépirodalmi, Budapest, 1991) és Nyugat magyarja. Esszénapló William Butler Yeatsről. Digitális Irodalmi Akadémia, Petőfi Irodalmi Múzeum Bp. 2011.
Götz László: Keleten kél a nap. Budapest, 1994.
Grandpierre K. Endre: Attila és a hunok. Budapest, 2006.
Grandpierre K. Endre: Aranykincsek hulltak a Hargitára. Budapest, 1990.
Kervella, Divi: Emblèmes et symboles des Bretons et des Celtes. Spézet/Coop Breizh, 1998.
Kinder, H.–Hilgemann, W.: Atlas zur Weltgeschichte. Köln, 1987.
Krusch, B.: Monumenta germaniae Historica – Scriptores rerum Merovingicarum 2. kötet. 1888.
Láng János: A mitológia kezdetei. Budapest, 1979.
László Gyula: A honfoglaló magyar nép élete. Múzsák, Budapest, 19888.
Littleton, Scott–Linda Malcor: Szkítiától Camelotig. Az Arthur királyról, a Kerekasztal Lovagjairól és a Szent Grálról szóló legendák eredetének radikális újraértelmezése. Szkíta-Szarvas Könyvkiadó, Nyíregyháza, 2005. https://hu.scribd.com/document/76952927/Szkitiatol-Camelotig-Scott-Littleton-Linda-Malcor.
Mac Cana, P.: Kelta mitológia. Budapest, 1993.
Makkay László, Mócsy András: Erdély története I. kötet. Budapest, 1987.
Angela Marcantonio: A finnugor elmélet végnapjai. Szakács Gábor interjúja. Magyar Demokrata XI. évf. 12. szám 2007. március. A Friedrich Klára – Szakács Gábor: Tászok-tetőtől a bosnyák piramisokig c. kötetben. Budapest. 2007. 137-131. old. https://id.scribd.com/document/22395935/05403.
Marcantonio, Angela: A történeti nyelvészet és a magyar nyelv eredete. Válogatott tanulmányai. HUN-idea Szellemi Hagyományőrző Műhely, Budapest 2006.

Marcantonio, Angela: Az uráli nyelvcsalád. Tények, mítoszok és statisztika. Magyar Ház, Budapest, 2005.
Marcantonio, Angela: The Uralic Language family Facts, Myths and Statistics. The Philological Society Blackwell Publishers, Oxford. 2002.
Marton Veronika: A sumir kultúra története. Matrona, Győr, 2000.
Matthews, Caitlín: Kelta hagyományok. Budapest, 2000.
Matthews, Caitlín–Matthews, John: Das große Handbuch der keltischen Weisheit. München, 1999.
Matthews, John: Keltischer Schamanismus. München, 1998.
Matthews, John: The Song of Taliesin. London, 1991a.
Matthews, John: Taliesin. Shamanism And The Bardic Mysteries In Britain And Ireland. London, 1991b.
Mesterházy Zsolt: A Kárpát-medencei etnogenezis története. Ősi Gyökér, 2005. 1-2, 30-33. old.
Mesterházy Zsolt: Honfoglalások kora Kr. e. 2200–Kr. u. 1250. Budapest, 2005.
Metcalfe, C.T.: The Rajput Tribes. 1982.
Millenniumi Magyar Történelem: Képes krónika. Budapest, 2004.
Pitkin guides (Parker, Michael): King Arthur. Norwich, 1995/2004.
Rieckhoff, S.: Faszination Archäologie, Bayern vor den Römern. Regensburg, 1990.
Ryan, William–Pitman, Walter: Noah's Flood. The New Scientific Discoveries about the Event that Changed History. Simon & Schuster, New York, 1998.
Schiltz, Veronique: Die Scythen. München, 1994.
Steinbauer, Pia: Die Magyaren und das ungarische Reich, Ingelheimer Zeitung. 1995. április 28.
Tedzsüman, Mahmúd: Tárih-i Üngürüsz / Madzsar Tárihi. Cleveland, 1988.
Tedzsüman, Mahmúd: a magyarok története. Tarih-i Üngürüsz. Magvető, Budapest, 1982.
Télfy János: Magyarok őstörténete. Pest, 1863 / Budapest, 2001.
Thierry Amadé: Attila történelme. Pest, 1865 / Budapest, 2001.
Timaru-Kast Sándor: A Fehérló Fiai. Budapest, 2008.
Timaru-Kast Sándor: Kelta magyarok, magyar kelták. Budapest, 1999.
Timaru-Kast Sándor, Vetráb József Kadocsa, Gálfi Aba: A magyarság és a Nyugat. A kelta kapcsolat. Magyarságtudományi Füzetek 21. Hun-Idea, Budapest, 2013.
Tschirner, Susanne: Irland. Köln, 2000.
Vasconi, Marcella: La leggenda degli Etruschi. Una civiltà spirituale, misteriosa. 1998.
Vári György: Byzantiumban éltem én is. Maszkról, identitásról, történelemről Gergely Ágnes Tigrisláz című fordításkönyve kapcsán. *JELENKOR ON-LINE irodalmi és művészeti folyóirat* 2009, 52. évfolyam, 1. szám, 87. http://www.jelenkor.net/archivum/cikk/1634/byzantiumban-eltem-en-is.
Yeats, W. B.: Irish Fairy and Folk Tales. London, 2004.
Zsombori Sándor: Ősi jelképek árpád-házi királyaink pénzén. Pécel, 2005.

Vetráb József Kadocsa: Gálok Pannóniában? Kis-Gallia, avagy Sicambria a Kárpátok koszorújában. In: A magyarság és a Nyugat. A kelta kapcsolat. Magyarságtudományi Füzetek 21. Hun-Idea, Budapest, 2013.
Egyéb források:
An Gúm: Foclóir Póca English–Irish • Irish–English Dictinary. Dublin, 1993.
Goodwin, Edmund: First Lesson in Manx. Douglas, Isle of Man, 1987.
Ingelheimer Zeitung, 1995. évf.
Jones, W. J.: Welsh with Easy. Denbigh, Wales/UK.
Kluge, F.: Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. Berlin, 1999.
L'Archoelogue. Paris, 2007/ No. 89.
Spektrum der Wissenschaft / Scientific American. New York, 2002/05.
The Art of Celtia. London, 1995.
Világháló (Internet): Wikipédia (magyar, német, angol, olasz, francia).

Váralljai Csocsán Jenő (Oxford)

A nagyszentmiklósi kincs eredete

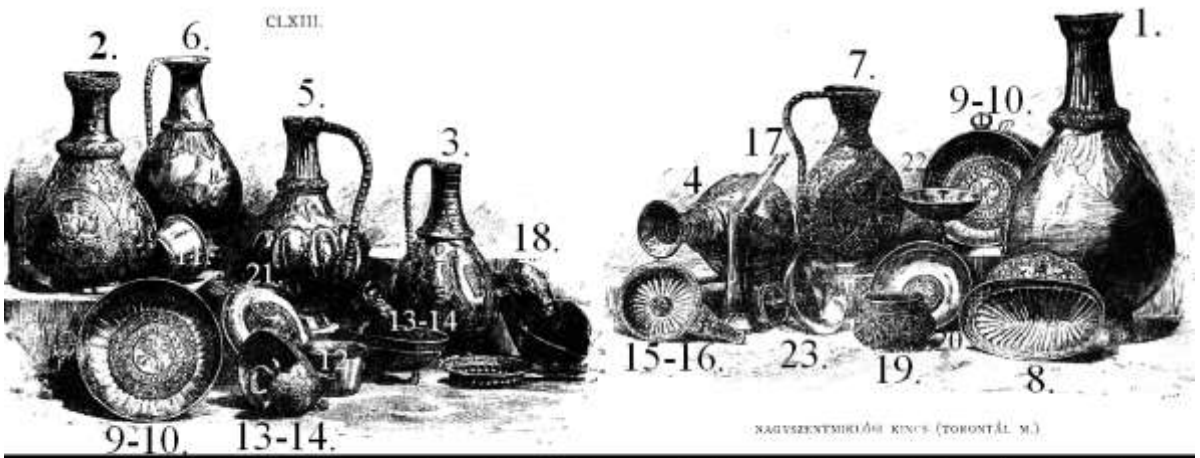

1.kép Hampel József rajza az edények számozásával

1799. július 3-án, Vuin Neru szerb parasztgazda, Nagyszentmiklóson, a ház udvarán gödröt ásott, hogy a kerítését megigazítsa és kb. 80 cm mélyen számos aranyedényre bukkant.

Ezeket görög s bécsi kereskedők Pestre juttatták.1799. szeptember 10-én Csapó főszolgabíró Nagyszentmiklóson kiderítette a megtalálás körülményeit. 1799. szeptember 18-án Franz Neumann abbé, a császári Régiségtár igazgatója a császár-király intézkedését kérte, hogy ezen előkerült kincseket a Régiségtárban őrizzék.

Boráros János, Pest polgármestere összegyűjtette a Pestre került aranytárgyakat és 23-at épen talált, valamint egy már összeolvasztott aranyrudat. A 23 aranytárgyat 1799 szeptember végén már a bécs császári és királyi gyűjteményben őrizték, s azok összesen 9924,98 grammot ≅ 10 kg-ot nyomnak.[2582]

1884-ben ötvösmű-kiállításon az összes nagyszentmiklósi aranytárgyat bemutaták a budapesti Ötvösmű kiállításon és az alkalommal Hampel József a Magyar Nemzeti Múzeumból azokat részletesen tanulmányozva fontos tanulmányt[2583] írt róluk, s bevezette az azóta használt számozásukat.1885-ben Herpka Károly az Iparművészeti Múzeum Galvano-plasztikai Intézetében másolatot is készített róluk[2584] ezek jelenleg a Magyar Nemzeti Múzeumban láthatók.

[2582] László Gyula, Rácz István: A nagyszentmiklósi kincs, Budapest 1977, 17-18. oldal. Cf.: István Erdélyi, László Pataky: Die Belohnung der Finder des Attila-Schatzes von Nagyszentmiklós, A Móra Ferenc Múzeum évkönyve 1971-72, 142- 155. oldal.

[2583] Hampel József: A nagy-szent-miklósi kincs, Budapest 1884, 116.l.

[2584] Dr Lichner Magolna 2016. február.8-án 14^{h}.

A híres magyar régész, László Gyula 1977-ben adott ki Rácz István fényképeivel fontos könyvet a nagyszentmiklósi kincsről, és „*The Art of the Migration Period*” című Coral Gables-ben, 1974-ben megjelent könyvében a 136-137. oldalon található térképvázlaton a nagyszentmiklósi kincseket a „*Ninth Century Hungarian Conquest Period*”-ba sorolta.[2585] Ezzel szemben 2002-ben a Nemzeti Múzeum 200 éves fennállásakor tartott kiállításon a nagyszentmiklósi kincseket „*Az avarok aranya*” címen mutatták be, főként László Gyula tanítványa, Bálint Csanád hatására, aki 2004-ben kiadott hatalmas monográfiájában ezt a nézetét hangoztatta.

1. A nagyszentmiklósi kincsek díszítéseinek vizsgálata

A 23 Nagyszentmiklósról fönnmaradt aranytárgyból hatnak nincs díszítése. 13-on van díszítés, azokat igyekszünk részletesebben vizsgálni.

László Gyula fölismerte, hogy a nagyszentmiklósi 19. számon ismert szilke pálcikás díszítése szoros rokonságban áll a koronázási palást legalsó, vértanúkat ábrázoló sorának 1031-ben hímzett motívumaival (*2. kép*).

2. kép.A 19.szilke és a koronázási palástón a „pálcikás” hímzés Szt Vince és Gizella királyné között.(László Gyula,Rácz István: A nagyszentmiklósi kincs,1977,118.o.)

A 2. képen látható, hogy a 19. szilke eredeti zománc díszítése nyomokban

[2585] Igaz ugyan, hogy 1977-ben azt írta, hogy „Nem lehetünk abban biztosak, - amire pedig Györffy [György] alapoz, - hogy a 2. és 7. számú korsó magyar munka. *The Art of the Migration Period*, Coral Gables 1974, 61. oldal.

fönnmaradt. A Magyar Nemzeti Múzeumban 2002-ben történt kiállítás alkalmával kiadták ennek a szilkének zománccal borított valamikori megjelenésének rekonstrukcióját. Ebből kitűnik, hogy nemcsak annak kacsos-indás (László Gyula által pálcikásnak nevezett) hálózata, hanem az abba iktatott tárcsákkal együtti díszítés rendszere is igen hasonló az 1031-ben hímzett koronázási palást legalsó vértanúkat ábrázoló sávjához (*3. kép*).

A 3. és 4 kancsó láncfonatos díszítése már a VII.században, az avar avaridőkben is használatos volt, mint azt már László Gyula kimutatta az igari lelettel kapcsolatban[2586] (*4. kép*).

[2586] László Gyula, Rácz István: A nagyszentmiklósi kincs, Budapest 1977, 138.o

László Gyula a 3. & 4. kancsó keresztes és ékes díszítésének rajzát a magyar STEPHANVS REX pénzekről származtatta,[2587] Szent István pénzein a kereszt azonban valójában kettős keresztet alkot, mint arra már Györffy György rámutatott.[2588] Ezért Péter király és Aba Sámul pénzein levő keresztek közelebb állnak a 3. és 4. kancsón található keresztekhez. Az ezen a kancsón található keresztek azonban inkább az olyan talpas keresztekhez közelítenek, mint amilyeneket Szent István király sógorának, Szent Henriknek a pénzeire vertek, amint az 5. *képen láthatjuk*.

Bálint Csanád, aki a nagyszentmiklósi kincseket avar korba szeretné keltezni, a 3. és 4. kancsón levő kereszteket a VII-VIII. századból való üllői 238. sír varkocs-szorító fedőlapján,[2589] Garam Éva pedig a Magyar Nemzeti Múzeumben levő tiszafüredi 1215/a. sír leletén[2590] található X-ekkel magyarázza (*6. kép*).

[2587] László Gyula: The art of the Migration Period, Coral Gables 1974, 130-1 oldal.
[2588] Györffy György: István király és műve, Budapest 1977, 43.a-b) kép a 240. oldal után.
[2589] Bálint Csanád: A nagyszentmiklósi kincs, Budapest 2004, 442. és 440. o. 191 kép 9 (cf.: 8).
[2590] Garam Éva: Avarkori fejedelmi és köznépi sírleletek kapcsolata a nagyszentmiklósi kincsel. in: Az avarok aranya. Budapest 2002, 109.o. 34. kép.

Az összeadás jeleket a szorzásjelektől azonban jobb időkben már az első elemiben meg kellett tudni különböztetni. Történetesen még alapvetőbb azonban két díszítés különbsége, mert az avar X-et négyzetbe helyezték ☒ *(6. kép*). A karoling és későbbi pénzeken azonban a keresztek sosincsnek négyzetben +, de a nagyszentmiklósi 3. és 4. kancsón sem.

Ily típusú díszítés a kereszt sarkaiban körökkel először a karoling dénárokon jelent meg, épp akkoriban, mikor Nagy Károly fölszámolta az avarok államát.[2591] Így a karoling dénárok e díszítése már nem juthatott az avarok kincseire avar időkben.

Egyébként ugyanazon dénárok között egyeseken a CHISTIANA RELIGIO fölirat is megjelent (*7. kép*),[2592] amiből kitűnik eme motívum keresztény jellege, valamint, hogy a körök a kereszt sarkaiban Krisztus szögeit jelzik. Ezt megerősíti, hogy a szögek a kereszt sarkaiban ékekként jelentek meg Wessex királya, Egbert (802-839) dénárain[2593] (akinek a feleségét, Redburgát Nagy Károly sógornőjének tartják.)

[2591] Arthur Engel, Raymund Serrure: Traité de numismatic de Moyen Age, I. kötet, Paris 1897, 218.oldal, Figure 395
[2592] loco citato, Figure 397.
[2593] vol. cit. 319. oldal, Figure 596.

Mindez arra kell mutasson, hogy a zamárdi csat, amely különben elüt a 3. és 4. kancsón megjelenő díszítéstől, mert a kereszt sarkaiban köröket mutat, s nem ékeket, már (Kr. u.) 800 után, vagyis az avar uralom bukását követően keletkezett.

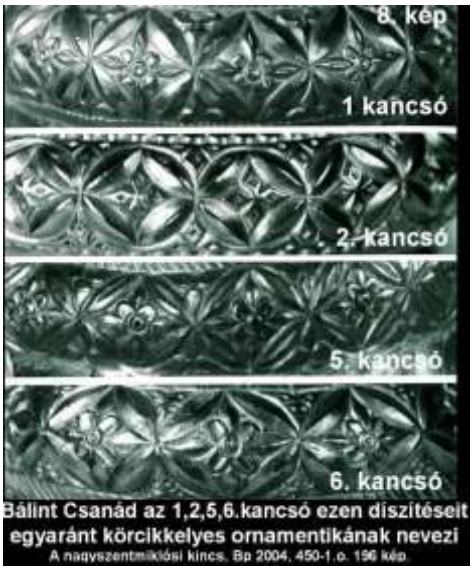

Bálint Csanád az 1., 2., 5. és 6. kancsók nyakán található díszítéseket, mint a *8. képen* láthatjuk, egynek véve egyaránt körcikkelyes ornamentikának nevezi.[2594] Ezen szóban forgó kancsókat is avar korba keltezi, azt föltételezve, mintha az éppen vizsgált díszítések a törökkanizsai és bácstopolyai leletekkel megegyeznének.

A törökkanizsai szóbanforgó lelet azonban X. századi honfoglalás kori magyar lelet, tehát egyáltalán nem támogatja az avar-kori eredetét. A bácstopolyai avar csont-tegezen viszont a díszítés a középpontból kindulva mindössze négy elnyújtott sziromból áll, melyek keresztalakban ellentétes irányokba mutatnak, mint a közönséges galaj (Gallum mullogo) virágáé Dr Füzes-Frech' Miklós szerint,[2595] s amit meg kell figyelnünk. (*9. kép*).

[2594] Bálint Csanád: A nagyszentmiklósi kincs, Budapest 2004, 450-451. oldal 196. kép.
[2595] Füzes-Frech' Miklós: A nagyszentmiklósi kancsó növényábrázolásairól. in: László Gyula, Rácz István: A nagyszentmiklósi kincs. Budapest, 1977. 183. oldal.

A nagyszentmiklósi 5. és 6 kancsó nyakán (*10. és 10.b kép*) ábrázolt virágok viszonylag nagy kerek bibéjéből viszont ***négy kerek szirom*** indul ki. Ez a motívum ezeket a kancsókat a X. századba keltezi, mert éppen olyan, mint a szeged-bojár-halmi[2596] és a nagyteremi[2597] X. századi leleteken. Ezek a bibircses kecskerágó rózsaszín virágára ütnek Bartha Dénes professzor szerint: „A körként ábrázolt virágrészek a porzók, a belső kör pedig a termő, ami egy ún, diszkuszon vacoktányéron) van. Ezek alapján a kecskerágó virága rajzolódik ki előttem. (Nálunk a csíkos és a bibircses kecskerágó él, mérgezőek.).”[2598]

A Szeged-Bojárhalmi leleten ennek a négy kerek sziromnak eltérő az árnyalata a négy hosszú levélkétől. Azok a kecsekerágó csészelevelei Bartha Dénes professzor szerint.[2599]. Ezektől eltérő motívum a bácstopolyai avar csont-tegzen található, mert azon csak ***négy elnyújtott szirom indul és a kerekded sziromlevelek hiányoznak***.

A nagyszentmiklósi 1. kancsó nyakán (*11. kép*) levő virágoknak, pontosan ugyanúgy, mint az 5. és 6. kancsón a bibéjéből először négy kerekded szirom nő ki, és így sokkal közelebb áll a honfoglaláskori szeged-bojárhalmi és a nagyteremi leletekhez, mint az avar kori bácstopolyai csont-tegez négy szirmot számláló díszítéséhez, mert attól a szirmok alakjában és irányában élesen eltér.

[2596] Szeged, Móra Ferenc Múzeum 14/1890; László Gyula: The Art of the Migration Period, Coral Gables 1974, 179. kép (a 158 oldal után, cf.: 155. oldal).

[2597] MNM 76/1877.2; Fodor István (ed.) „Őseinket felhozád…” A honfoglaló magyarság. Budapest, 1996. 343. oldal, 3. kép

[2598] A soproni egyetemről Prof. Bartha Dénes 2016. október 3-án 9:40-kor írott levele szerint.

[2599] Prof. Bartha Dénes 2016 nov 4-én 11:04-kor küldött levele.

A 2. kancsón viszont a négy sziromba mélyedés rajzolódik (*12. kép*). Ennek rajza megjelenik a X. századból való újfehértói tarsolyvereten[2600] és ténylegesen bemélyed a karosi 41. sír tarsolyveretébe,[2601] de a mélyedésnek semmi nyoma a bácstopolyai avar tegezen.

Szintén X. századi a 2. kancsó fölső peremén futó hullámvonal (*13. kép*) ékes domborműve, mert az vadasi és jeszenicei Jankovich Miklós „Bene vitéze" csattjának hullávonalait[2602] variálja.

[2600] JAM V770; Fodor István (szerk.): „Öseinket felhozád". A honfoglaló magyarság, 1996, 207. o. 1. kép.
[2601] HOM 94.38.l; Fodor István (szerk.): „Öseinket felh.". A honf. magy. 1996, 94.o. 20. kép.
[2602] MNM 9/1846.7; Fodor I. (szerk.): „Öseinket felh.". A honf. magy.1996, 338. o. 1. kép.

A 7. kancsó nyakát elborító nyolcszirmú margaréták[2603] (*14. kép*) gyakorlatilag azonosak a Bujban talált X. századi nyolcszirmú ruhaverettel jelenleg a nyíregyházi Józsa András Múzeumban.[2604]

A 10 számú tálkán a görög nyelvű föliratai kívül a körbefutó indákon tizennégy olyan virágzatot találunk, amely öt elemből áll (*15. kép*). Ezek közül az elemek közül a középső, amelyet bibének gondolhatunk, a 10. tálkán mindig elüt a többi négytől, s mintegy bolyhosnak mondható. A 9. tálkát szakasztott ugyanolyanra formálták, de a tizennégy virágzata közül csak négy bibéjén ismerhetjük fel a bolyhosság jelét, a többi tízen nincs különbség az öt elem között.

[2603] (Leucanthemum vulgare vagy Chrysanthemum leucanthemum) Füzes-Frech' Miklós: op.cit. in: László Gyula, Rácz István: A nagyszentmiklósi kincs. Budapest, 1977. 183. oldal.
[2604] JAK Aranyleltár 116; Fodor István (szerk.): „Öseinket felhozád". A honfoglaló magyarság, 1996, 142. o. 1. kép.

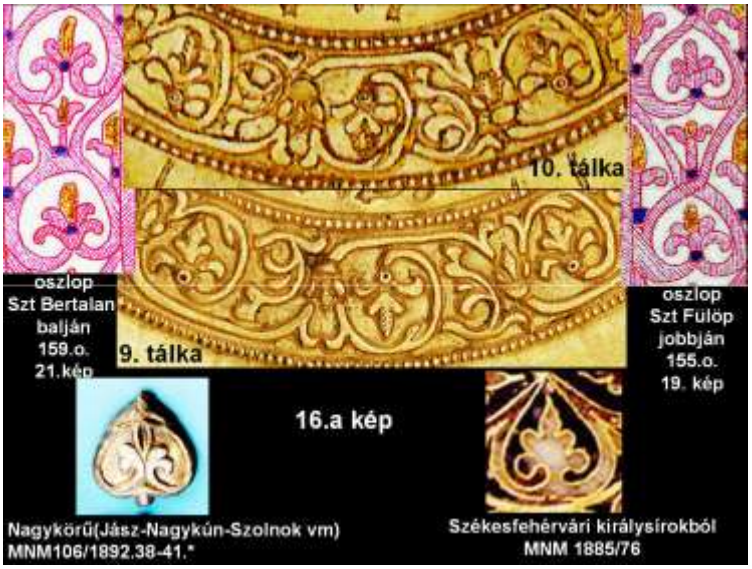

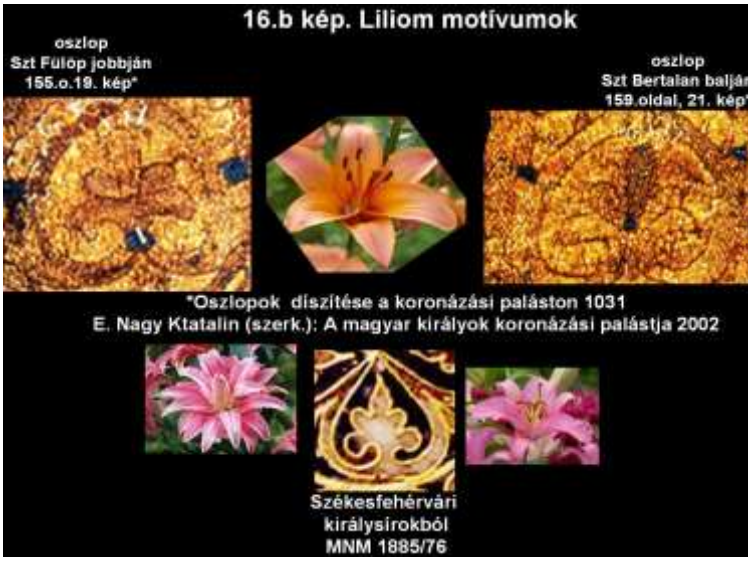

A képen a rózsaszín távolkeleti liliomon láthatjuk a liliom porzóit még bimbóban.

Az a meglepő, hogy mint a *16a. képen* látható, az 1031-ben készült koronázási palástón a Szent Bertalan apostol balján,[2605] valamint a Szent Fülöp apostol jobbján álló oszlopot[2606] két-két pontosan ilyen öt elemből álló virágzat díszíti, mint a nagyszentmiklósi 10 és 9. tálkát. Ráadásul azoknak is a középső bibéje elüt színében a másik négy elemtől. Ebben is van azonban kivétel: a Szent Fülöp melletti oszlop fölső virágzatán a bibe kialakítása nem tér el a másik négy elemtől, ugyanúgy, mint azt a nagyszentmiklósi 9. tálka legtöbb virágzatán. Azt, hogy nagyszentmiklósi 9. és 10 tálka virágzatának motívuma mennyire el volt terjedve a honfoglaló magyarságban, a Jász-Nagykún-Szolnok vármegyében, Nagykörűn talált övveretek is tanúsítják,[2607] melyekből tizenkettő maradt meg, s melyeken a középső bibét üregesen ábrázolták. Utóbbi megfelel annak, ahogy Szent Bertalan oszlopának virágai megjelennek Végvári András itt látható rajzán.[2608] Ez a virágzat nagyon kedvelt kellett, hogy legyen a honfoglaló magyarság körében, mert Érdy Miklós 1848-ban a székesfehérvári királysírok ásatása során is talált egy rekeszzománc korongot, melyen tulajdonképen ugyanezt a virágzatot négyszer formázták meg.[2609]

Erről a motívumról Oborny Beata az ELTE Biológiai Intézetéről azt írta levelében, hogy „korábbi olvasmányaim alapján úgy tudom, ez egy megszokott liliom-ábrázolás.”[2610]

[2605] E. Nagy Katalin (et alii): A magyar kir.-ok koronázó palástja. [Bp-Veszpr.], 159.o. 21. kép.
[2606] E. Nagy Katalin (et alii): A magyar kir. koronázó palástja, [Bp-Veszprém], 155.o. 19. k.
[2607] MNM 106/1892.38-41; Fodor I. (szerk.): „Öseinket felhoz.”. A honf. m, 1996, 243-244.
[2608] E. Nagy Katalin (et alii): A magyar királyok koronázó palástja, [Bp.-Veszprém], 159.o. 21. kép; cf.: 45. oldal, 1. lábjegyzet.
[2609] MNM 1885/76; Kovács Éva: Árpádkori ötvösség, Bp. 1974 13. színes kép az 52. ol.dal után. (cf.45.o).
[2610] Oborny Betáta 2016. augusztus 5-én 1:11 kor küldött levele.

Összefoglalva a nagyszentmiklósi kincsek díszítéseinek vizsgálatát, azt kell mondanunk, hogy a nagyszentmiklósi kincsek ötvösei olyan motívumokat használtak műveiken, mint amilyeneket használtak a honfoglaló magyarság más fémművesei, tehát nem különbözhettek tőlük. A nagyszentmiklósi kincseken található díszítések megegyeznek a honfoglaló magyarság használati tárgyain találhatókkal, így a buji ruhaverettel, a nagykörűi övveretekkel, az újfehértói és karosi tarsolyveretekkel, valamint a szeged-bojárhalmi és nagyteremiai leletekkel. Ugyanezekből a motívumokból hímeztek azonban az 1031-ben hímzett magyar korozási palástra is. Mindezen honfoglaláskori motívumok azonban általában meglehetősen megkülönböztethetők, vagy eltérnek az avarok alkotásain használatos motívumoktól. A 3. és 4. kancsót díszítő keresztek motívuma Nagy Károly 794 és 800 között vert dénárain jelenik meg először, tehát az avar kagánság összeomlásával egyidőben, s ezért nem tűnhet föl az avar uralkodók hatalmát tükröző aranykincseken.

2. A nagyszentmiklósi kincsek föliratainak vizsgálata

A 9. és 10 tálkán azonos görög nyelvű föliratot találunk (*17. kép*):

Fehér Géza ezt a görög szöveget a következőképen olvasta:

ΧΡ Δ[ιὰ] Ἐ[νέργειας] ʿΑ[γίου] ʿΥΔΑΤΟC ʾΑΝΑΠΑΥCΟΝ
ʿΑ[γι]Ε ʾΙ([ησοῦ] Χ[ῶτερ] CΤ[έφα]ΝΟΝ ΓΛ[2611]

Ebben a görög mondatban az állítmány ANAPAUCON, ami a felnőttek bizánci temetési szertartásában ismételten visszatérő kulcskifejezés, ebben a cselekvő aoriostos imperativus-os formában, ami annyit jelent, hogy „nyugtasd meg”,

[2611] *Fehér Géza*: A nagyszentmiklósi kincs-rejtély megfejtésének útja. Archaelogiai Értesítő 1950, 1. szám, 37-40.oldal.

21 esetben fordul elő;
4-szer ἀναπαῦσαι(δεόμεθα) „megnyugtatni(kérünk)” főnévi igenévként,
(cselekvő aoristos infinitivus) formában,
10 esetben ἀναπαύονται „megnyugszanak” (medium praesens imperfectum),
1-szer ἀναπαύων „megnyugtatva” (cselekvő participium imperfectum).
36-szor fordul elő tehát az ἀναπαύω = nyugszik ige.

18 esetben ἀνάπαυσις = nyugalom főnév alanyesetben (nominativusban)
(például ἀνάπαυσις δούλου σου); „szolgád nyugalma”
10 esetben ἀναπαύσεως birtokesetben, genitivusban
(például „lelke nyugalmáért” ἀναπαύσεως τῆς ψυχῆς).

64 – Ez tehát annyit jelent, hogy ez a fogalom a bizánci felnőtt temetési szertartásban összesen hatvannégyszer fordul elő.[2612]

A kifejezés ANAPAUCON mindjárt a temetés elején a koporsó beszentelésekor énekelt tropárokban többször is előfordul; így:

Εἰς τὴν κατάπαυσίν σου, Κύριε, ὅπου πάντες οἱ Ἅγιοί σου ἀναπαύσονται, ἀνάπαυσον καὶ τὴν ψυχὴν τοῦ δούλον σου.

Σὺ εŁ ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ καταβὰς εἰς ῞Αδην, καὶ τὰς ὀδύνας λύσας τῶν πεπεδημένον· αὐτος καὶ τὴν ψυχὴν τοῦ δούλον σου, Σῶτερ, ἀνάπαυσον[2613].

A Magyarországon használt változat szerint:

„A megdicsőült igazak lelkeivel nyugtasd meg Üdvözítő a Te szolgád lelkét…

A Te nyugalmadban, Urunk, hol minden szentjeid megnyugszanak, elhunyt szolgádnak (szolgálódnak) lelkét, Üdvözítőnk, nyugtasd meg.

Te vagy Isten, ki leszállottál a poklokra és s a lebilincseltek kötelékeit föloldozád. Elhunyt szolgádnak (szolgálódnak) lelkét, Üdvözítünk, nyugtasd meg”[2614]

A nagyszentmiklósi 9. és 10. tányér föliratában az ANAΠAYCON szót a YΔATOC szó előzi meg, azért a szóbanforgó föliratok értelmezését illetően igen lényeges, hogy a magyarországi gyakorlat szerint ezen „tropárok éneklése alatt az áldozópap meghinti szentelt vízzel a holttestet és a koporsót.”[2615]

Ez nem történik a görögkeleti egyházakban, s ezen a magyarországi szokás azzal kell, hogy kapcsolatban áljon, hogy Szent Cirilnek és Methódnak a Kárpátmedencében a nyugati pátriárcha joghatóságával kellett működnie. Ezért egyedülálló a besztercei szenteltvíztartó a bizánci emlékanyagban (*18. kép*),

---

[2612] Jacobi Goar: EYXOΛOΓION sive Rituale Graecorum, editio secunda expurgata et accuratior. Velence, 1730. 423-433. o.
A fönti számbavételnél természetesen beszámítottuk az ismétléseket is, amelyeket Goar csak rövidítve jelöl meg. (Hajdúdorogi Egyházmegyei Főhatóség:) Görögkatholikus Egyházi Szerkönyv (Euchologion), Budapest, 1964. 71-88. o. található magyar változatban ***harminckilencszer*** számolhatjuk meg a «nyugtasd meg» illetve a «nyugalma» kifejezést.

[2613] Goar: EYXOΛOΓION, op. cit. 423. o.

[2614] Hajdudorogi Egyházmegyei Főhatóség:) Görögkatholikus Egyházi Szerkönyv (Euchologion), Budapest, 1964. op. cit. 71. oldal.

[2615] Hajdudorogi Euchologion, op.cit. 71. oldal; ami Rom 6:3-4-re utal (akik megkeresztelkedtünk Jézus Krisztusra, halálára keresztelkedtünk meg).

mint Kiss Etele rámutatott,[2616] mert azon Η ΖΩ[η]Σ ΠΗΓΗ fölirat van, amely kifejezés szerepel a felnőttek temetési szertartásában.[2617]

Azt már Fehér Géza 1950-ben fölismerte, hogy a 9. és 10. tányér föliratában található szigla olvasata valójában Στέφανον,[2618] ami pontosan az erdélyi Gyula vezérnek Konstantinápolyban 953 táján kapott keresztneve. Őt Bíborbanszületett Konstantin emelte ki a bizánci Hagia Szophia keresztelő medencéjéből és így nyerte az István nevet az orosz krónikák szerint.[2619] Tulajdonképen őt azonosítja a Στέφανον sziglát követően a ΧΡ monogramm fölé keveredett GL betűk is[2620] melyek föloldása nyilván Γ[υ]Λ[ὰν], tanúsítván, hogy az erdélyi vezérről van szó. Ez az István gyula volt az, aki őszintén megtérvén Szent Hierotheosz püspököt hozta Magyarországra, mint ezt Jonnész Skülidzész kifejti.[2621]

[2616] Kiss Etele: A besztereci szenteltvíztaró és a bizánci fémművesség egyes datálási problémái.
Folia Archaeologica X LV, 1996 204. oldal.
[2617] Jacobi Goar: ΕΥΧΟΛΟΓΙΟΝ, op. cit., 427. oldal.
[2618] Fehér Géza: A nagyszentmiklósi kincs-rejtély megfejtésének útja. Archaelogiai Értesítő 1950. 1. szám, 37-40. oldal.
[2619] „Povest' o latiněch" XV. századinak mondott szövegét Ferincz István fordításában lásd: Kristó Gyula et alii, (szerk): A honfoglalás forrásainak írott forrásai, Szeged 1995, 178. oldal, a "Nikon krónika" szövegét szintén Ferincz István fordításában lásd op. cit., 179. oldal.
[2620] Már Fehér Géza észrevette, hogy ezen szigla első betűjében a görög Γ gamma rejlik. „Sokfélét gondoltam ezzel kapcsolatban, pl = Γ és Λ ligatúrája." Fehér Géza: A nagyszentmiklósi kincs-rejtély megfejtésének útja. Archaeologiai értesítő, 77. évfolyam 1950, l. szám.
[2621] Moravcsik Gyula: „Görögnyelvű monostorok Szent István korában", Szent István Emlékkönyv Budapest 1938I. kötet 391-400 o.

A XP monogrammot követő nagy görög Δ-nak tűnő betű után mind a 9, mind pedig a 10. tálkán négy szintén görög, de kisebb betű következik (*19. kép*). Ezek közül a *harmadik* Q, görögül κόππα, ami a latin q betűnek felel meg, de a görögben kizárólag számjegyként szerepel, és 90-et jelöl,[2622] amiből kitűnik, ***hogy ez a 4 betű számot mutat.***

Az előtte levő *második* betűről már Fehér Géza fölismerte, hogy formájában megegyezik a fölirat unciális betűiben szereplő Y (üpszilon)-nal,[2623] s az a Q=90 előtt csak 400-at jelölhet.[2624]

A négy közül a *legelső* betűnek mindkét tálkán ϛ, vagyis végszigma hajlata van mind a 9, mind pedig a 10. tányéron. Így ez a jel ϛ=στῖ (azaz szti) és az υ=400 előtt csak 6000-et jelölhet.[2625]

A *negyedik betű* így csak 0 és 9 közötti értéket vehet föl, és azokat a görög számrendszerben csak az alphabet α-tól θ-ig terjedő betűi jelölhetik.[2626]

Ezek közül a negyedik betű formája csak a Z-nek felel meg, amint egyébként is megfigyelhetjük, hogy a szóban forgó négy számjegyet jelölő betű mindegyikének tengelye más irányba került. Ezért a negyedik betű Z-t és így a 7-es számot jelöli.

Ezért tehát a ϛYQZ betűk értéke 6497, ami valójában bizánci évszám, az Annus Mundi, vagyis a bizánciak szerint a világ teremtésétől mért idő. Theophanészt követően ebből a számból 5508-at kell levonnunk,[2627] hogy a Krisztus utáni évet megkapjuk:

Annus Mundi	6497
	-5508
Anno Domini	989

[2622] „q (κόππα lat. q) = 90” Maywald, Vayer, vitéz Mészáros Ede: Görög nyelvtan. Budapest, 1939. 77. oldal 5. pont; lásd még 76. oldal.

[2623] „Az utolsó előtti harmadik betű t. i. nem I, nem is H, hanem mindkét végén bunkós V, milyent már kettőt találtunk feliratunkban.” [Ezek: VΔATOC és ANAΠVCON] Fehér Géza: A nagyszentmiklósi kincs-rejtély megfejtésének útja. Archaeologiai értesítő, 1950. (77. kötet), 1. szám, 41. oldal, első bekezdés.

[2624] Maywald, Vayer, vitéz Mészáros Ede: Görög nyelvtan. Budapest, 1939. 76. o.

[2625] ibidem.

[2626] ibidem.

[2627] B(rian) C(roke) A(lexander) K(azhdan): „Chronology” in: Oxford Dictionary of Byzantium I. kötet. New York, Oxford, 1991. 449. oldal.

A 9. és a tálka teljes fölirata tehát magyarul:

XP A SZENT(elt) VÍZ EREJÉVEL NYUGTASD MEG JÉZUS SZENT ÜDVÖZÍTŐ ISTVÁN GYULÁT 6497[=AD 989]

Összefoglalva a 9. és 10. tálkáról mondottakat, a görög szöveg nyilvánvalóan István gyula temetésével kapcsolatban keletkezett, akit ezek szerint a görög egyház rítusa szerint temettek, és megadja temetésének évszámát is Kr. u. 989-ben. Az se lehet véletlen, hogy mind a 9., mind a 10. tálkát föltünően XP Krisztus monogramm és görög kereszt díszíti, ami tükrözi nemcsak István gyula kereszténységét, hanem a 9. és 10. tálka rendeltetését is.

Ebből az is nyilvánvaló kell legyen, hogy a 9. és 10. tálka ezek szerint az erdélyi gyulák kincseihez tartozott, ami az egész nagyszentmiklósi kincs hovatartozására is utal. A 3. és 4. kancsón megjelenő kereszt jelek inkább Aba Sámuel és Péter dénárait tükrözik, mint Szent Istvánét, és így alighanem a Péter király elleni a Maros-vidéki szervezkedés s annak elfojtására való kísérletek során (cf.: Képes Krónika[2628],[2629]) kerülhetett a nagyszentmiklósi kincs a földbe.

Nem lehet véletlen, hogy Péter uralma ellen a magyar nemesség második fölkelése szintén Csanádon gyűlt össze, hogy Endrét, Bélát és Leventét visszahívják az országba. Közben azonban Péter király megölette, illetve megvakította a Viskával, Buával és Buhnával tartókat 1045-ben. A nagyszentmiklósi kincseket, vagy akkoriban ásathatták el Aba Sámuelnek ezen Gyula nemzetségből való unokatestvéréi,[2630] akik a nagyapjuktól örökölték Kiszombort, ami, mint a neve mutatja, a Gyulák nemzetséghez tartozó Zombor alapított, nem hiába van híres körtemploma. Kiszomborral Csanád [korábban Marosvár] éppúgy határos, mint az Nagyszentmiklóssal. (*20. kép*).

20. kép. Települések Marosvár körül

[2628] Tunc nobiles Hungariae videntes mala gentis sue in Chanad in unum convenerunt... Emericus Szentpétery, (szerk.) Scriptores rerum Hungaricarum I. kötet. Budapest, 1937. 337. oldal 1-5 sor. (OSZK Clmae 404, folio 28.)

[2629] Erant autem isti magnates, Visca, Bua et Buhna, et aliorum erorum cognati, qui semper cum suspiriis et gemitibus expectabant opprtunum tempus, quando Andream, Belam et Leventam possent reducerein Hungariam… Petrus vero rex vehementi furore succensus, fecit eos comprehendi et in eculeo suspensos interfici, quosdam autem effossis oculis tormentari. Szentpétery, op.cit., I. kötet, 336. oldal,12. sor - 337. oldal, 2. sor.(OSZK Clmae 404, folio 28, Dercsényi Dezső et alii: Képes Krónika, Budapest 1964, 109. oldal.)

[2630] Anonymus, 27. fejezet, Szentpétery, op. cit. 69. o. 3-4 sor; Németh Gyula. A honfoglaló magyarság kialakulása, Bp. 1991. 252. o; Györffy György: István király és műve, Bp. 1977. 59-61. és 47. valamint 349. oldal. Zombor neve a török sungur(=gyrfalcon) változata lehet.

21. kép

A 21. tálka belső

pácikamintás

görög kereszt díszítése,

és görögbetűs fölirata

A 21. számú tálkán görög betűs, de nem görög nyelvű föliratot találunk (*21. kép*). Ezek török nyelvű eddigi megfejtési kísérleteiről, valamint a rovásfeliratokéról a turkológus Róna Tas András a következőket írta:

„Az azonban összefoglalásképpen kijelenthető, hogy mind a görög betűs Buyla felirat mind a nem görög feliratok megfejtésével kapcsolatban számos kérdésben még nincs tudományos egyetértés, ami mindenesetre annyit jelent, hogy az eddigi kísérletek nem voltak meggyőzőek, kellően alátámasztott próbálkozsok.[2631]

A 21. számú edényt illetően pedig megállapította: „A további megfejtések elé egyelőre aligha áthidalható nehézségek tornyosulnak… [*ezek fölsorolása után]* E megfejtések Vilhelm Thomsen tekintélyén (és egymástól is eltérő) nagyrészt megalapozatlan feltételezéseken alapulnak, ezért figyelmen kívül hagyjuk őket”[2632]

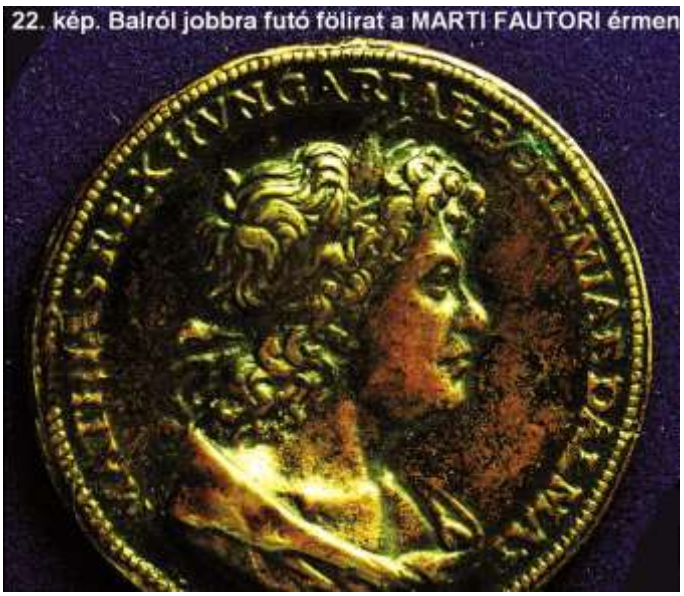

Az európai pénzeken és érmeken a latin és más föliratokat természetesen balról jobbra találjuk a szokásos olvasat szerint, mint a *22. képen* a MARTI FAUTORI érmen is láthatjuk.

[2631] Róna Tas András: A nagyszentmiklósi kincs feliratairól. in: Kovács Tibor (főszerk:): Az avarok kincse, A nagyszentmiklósi kincs, Budapest 2002, 120. oldal.
[2632] op. cit. 129. oldal.

Az Árpádok egyes korai pénzein azonban a latin föliratot visszafelé rótták, mint az megszokott volt a magyar rovásírásban. Ilyen az AQUILA föliratú dénár is (*23. kép*), melyet a numizmatikusok szerint III. Béla király bocsájtott ki.

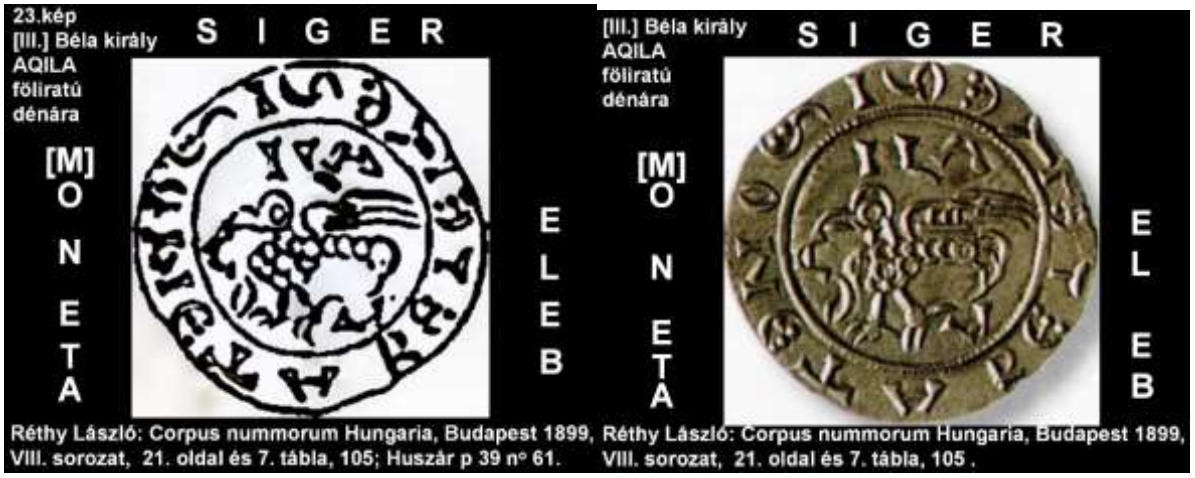

I. Bélának herceg korából (*24. kép*)

sőt magának Szent István királynak is fennmaradt visszafelé rótt pénze(*25.a-b kép).*

A vizsgált magyar pénzeket követve kíséreljük meg a 21. tálka görög betűs föliratát visszafelé, jobbról balra olvasni (*26. kép*):

A nagyszentmillósi 21. tálka fölirata tehát, ami látszólag a +BOYHΛA szóval kezdődik, valójában (OZ A) ΛHYOB+ szóval végződik, amit latin betűkre áttéve LYOB-ot kapunk. Ezt illetően figyelembe kell vennünk, hogy a Halotti

beszédben[2633] még meglevő az O betű utáni V azóta kiveszett. Így a

Halotti beszéd 2. sor 6. szó chamov ma már: hamu;
Halotti beszéd 4. sor 6. szó valov ma már: való;
Halotti beszéd 18. sor 6. szó bovdog, azaz bodog ma már: boldog;
Halotti beszéd 31. sor 8. szó jov ma már: jó.

Ezért a 21. tálka utoló szava LHUOB=LIYOV=JÓ.

Így tehát a nagyszentmiklósi 21 tálka minden szava a mai magyar nyelvben is érthető, kivéve a harmadik szavát, amit ΤΑΓΡΟΓΗ-ként betűztek, de ahol valójában ΗΓΟΡΓΑΤ-ot írtak. Az utóbbinak bizánci kiejtése JORGAT. A κοινή-ban ugyanis például a ᶜΑΓΙΑ ΣΟΠΦΙΑ AJA SZOFIA, s bíborbanszülett Konstantin a magyar törzseket fölsorolva azt írta: ἓτη Γενάχ vagyis: a hatodik Jenő.[2634]

A JORGAT ténylegesen elavult magyar szó, amit a Halotti beszéd még használt, a 17. sorának 2. szavában, ahol ezt találjuk: „hug iorgassun w neki" vagyis „hogy jorgasson ő neki," ami annyit jelent, hogy könyörűljön rajta.

A nagyszentmiklósi 21. tálka fölirata tehát: ISSZAD EGÉSZEN, KÖNYÖRÜL NAPA, [S] A JÓ ATYÓ. IGYOD EGYED EZT, NAPA AZ A JO.

Németh Gyula 1940-ben kifejtette,[2635] hogy a *bocsát, bú, búcsú, bűn, érdem, gyarló, gyász, gyónik, ige, kép* szavak az erdélyi gyula megkeresztelkedése nyomán terjedtek el a magyar nyelvben, mert Sarolta terjesztette el azokat. Ezt azzal szokták elütni, hogy az erdélyi bizánci térítésnek igen korlátozott lett volna a hatása. Sarolt azonban Querfurti Bruno szerint „az egész országot egy férfi kezével tartotta hatalmában, és mindazt, ami férjéé volt, maga irányította. Vezetése alatt kezdődött el a keresztény hit…"[2636] Az mindenesetre jellemző, hogy a magyarban január 6.-át mindenki Vízkeresztnek nevezi. A latin egyházban azonban Epiphania a neve, ami görögül megjelenést, tudniillik az Isten megjelenését jelenti. Azon a napon azonban a római egyház a Három Királyokat ünnepli. A január 6.-i vízszentelés viszont kifejezetten és kizárólag bizánci szertartás, és Vízkereszt elnevezés csak onnan származhat. Ezeket a kifejezéseket nyilván nem Sarolt, hanem Szent Hierotheosz püspök és egyházmegyéje fordította magyarra, s nyilván az ő szóban forgó tevékenységük során kezdték a magyar nyelvet a görög ábécével írni.

László Gyula szerint a görög nyelvű veszprémvölgyi alapítólevelet valójában Géza nagyfejedelem bocsájtotta ki, mert őt is Istvánra keresztelték, és így az oklevél elején említett felesége éppen Sarolt volt.[2637] Abban is vannak görög betűkkel írt magyar helynevek.

A 21. tálka nyelve azonban mindenképen magyar, és ha a nagyszentmiklósi kincseket avarok készítették volna, amint a 2002-es kiállításon hirdették, akkor

---

[2633] OSZK Nyelvemlék 1. Folio 136recto.

[2634] De adminstrando imperio 40. fejezet. Moravcsik kiadás, Budapest, 1949. 174. oldal.

[2635] Németh Gyula: A magyar kereszténység kezdete, Budapesti Szemle 1940. 746.szám, 14, 20-23. o. (cf.:14-30.o.)

[2636] Kristó Gyula: Az államalapítás korának írott forrásai. Szeged,1999, 83. oldal.

[2637] László Gyula: A magyar pénzverés kezdeteiről. Századok 97 (1963), 382-397

A nagyszentmiklósi kincs rovásfeliratai (Hampel nyomán)

az avarok magyarul beszéltek. A valóság azonban az, hogy az az erdélyi gyulák kincsei közé tartozott, mint a 9. és 10. tálka tanúsítják, amelyek 989-es évszámukkal (*19. kép*) azt is bizonyítják, hogy mikor keletkeztek.

A 21. tálka föliratából viszont az is kitűnik, hogy az erdélyi gyulák értettek magyarul is, jóllehet Németh Gyula kimutatta, hogy a honfoglalástól kezdve öt nemzedéken keresztül török nevet adtak tagjaiknak,[2638] ami aligha történhetett volna meg anélkül, hogy törökül is beszéltek. A nagyszentmiklósi kincsekről az eddig megállapítottak alapján kitűnik, hogy a honfoglalás korában, általában a X. században keletkeztek. Közülük tizennégyen rovásírásos felirat található. Ezeket Hampel József már 1884-ben összegyűjtötte, amint a *27.a. képen* láthatjuk. A rovás feliratokat többnyire csak utólag karcolták az edényekbe, kettőt azonban még az ötvösök vésték az aranyba. Ezen vésett föliratok között van a leghosszabb, ami csak egyszer szerepel, a rövidebbet öt edényen is megismételték.

Ezen ötször megismétlődő vésett rovás-föliratot a kazár rovásjelek föltételezett hangértéke[2639] szerint olvasván, ismét magyarul érthető szöveget kapunk (*27.b kép):*

A régi magyar nyelvben a szóvégi G betűt H követtte, amint azt a régi családnevek tanúsítják, például a csiktusnádi Betegh[2640] vagy a Hidvéghy[2641] família nevének írásában találjuk. Az öregapád alak is megfelel a magyar szójárásnak, amint azt a férjedurad, vagy apádurad kifejezések mutatják. Az utolsóelőtti (balról a második) betű nem szerepel a kazár rovásjelek idézett táblázatából, de azt többek között Hosszú Gábor is a székelyrovásírásban is szerepló o betűnek tartotta.[2642] Az or gyökből van az ország szavunk, ami azonban a honfoglalás korában királyságot jelentett,

[2638] Németh Gyula: A honfoglaló magyarság kialakulása. Budapest, 1991, 245-255. oldal. Ténylegesen 9 ismert név közöl 8 volt török, mert Zombor, amit Németh szláv bölénynek gondolt, valójában inkább a török sungur (=gyrfalcon) változata.
[2639] Gábor Hosszú: Heritage of Scribes, Budapest 2012, 142-148. oldal.
[2640] Nagy Iván: Magyarország családai czímerekkel, II. kötet, Pest 1858,67.oldal.
[2641] Nagy Iván: Magyarország családai czímerekkel, V. kötet, Pest 1859,110.oldal.
[2642] Gábor Hosszú: Heritage of Scribes, Budapest 2012, 126. oldal.

mert a Miatyánkban a „jöjjön el e Te országod” az eredeti görögben: ἐλθάτω ἡ βασιλεία σου: valójában „jöjjön el a te királyságod.” Ezért az or igazában királyt jelentett. Ez arra mutat, hogy ez a fölirat szintén gyula vezérre vonatkozik, mert a Hildsheimi és az Altachi Évkönyvek is Iulus rex-ként említik Prokuj gyulát.[2643] Nyilvánvaló, hogy ebből az «or» kifejezésből lett a jelenlegi «úr» megszólításunk, ahogy a gyula fölötti szakrális uralkodó «kende» nevéből a «kend» szavunk: „Deák Ferenc megélünk mi kend nélkül, kell nekünk a szabadság rend nélkül.” Tekintettel azonban arra, hogy, mint láttuk, a 9. és 10 tányér István gyula 989-ben történt temetésére készült, az «ÖREG APÁD OR» föliratok is rá vonatkoznak.

Ez annyit kell hogy jelentsen, hogy az azonos föliratú 17. számú, de alig díszített kürt István gyula uralkodói kürtje volt, éppenúgy, mint a szintén díszítetlen 22. és 23 számú kehely, melyeknek a talpán jelenik meg vésett rovásírással az öreg «or» tulajdonjegye.

A szóbanforgó kelyheknek az alakja tipikusan a görögök κάλυξ-ére üt, s ez arra emlékeztet, hogy a dalmát Szent Jeromos[2644] fordította latin szentírásban, a Vulgatában, az utolsó vacsora kelyhét mind a három synoptikus evangelium,[2645] sőt az I. korinthusi levél[2646] is a latinban calix szóval jelöli. Ezért a 22. és 23. kelyhet alighanem az István gyula által hazánkba hívott Szent Hierotheosz liturgiáiban használhatta, és azért tartoztak István gyulához.

A nagyszentmiklósi kincs rovásföliratait vizsgálva azokat (ó-)török nyelvűeknek találta Mészáros Gyula 1915-ben,[2647] Németh Gyula 1932-ben[2648] és Csallány Dezső 1967-ben,[2649] de mindegyikük másként olvasta.

[2643] Kristó Gyula: Az államalapítás korának írott forrásai, Szeged 1999, 214.o 707. lábjegyzet ;238.o.
[2644] Lázár deák térképén Szent Jeromos szűlőhelyét, Stridont Muraszombat és Csáktornya között találjuk a Muraközben.
[2645] Mt 26:27; Mc 14:23; Lc 22:17,20.
[2646] I. Kor 11:25.
[2647] Mészáros Gyula: A nagyszentmiklósi kincs rovásos feliratainak megfejtése.Ethnographia 1915.
[2648] Németh, Gyula: A nagyszentmiklósi kincs feliratai, in: Magyar Nyelv, Vol. XXVIII, N. 3-6, 1932, pp. 65–85 and 129-13
[2649] Csallány Dezső: A nagyszentmiklósi aranykincs rovásfeliratainak megfejtése és történelmi háttere. in: „A Nyíregyházi Jósa András Múzeum évkönyve 10.” – 1967 (Nyíregyháza, 1968) 31-74 oldal.
https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_SZSZ_Jame_10/?query=szo&pg....

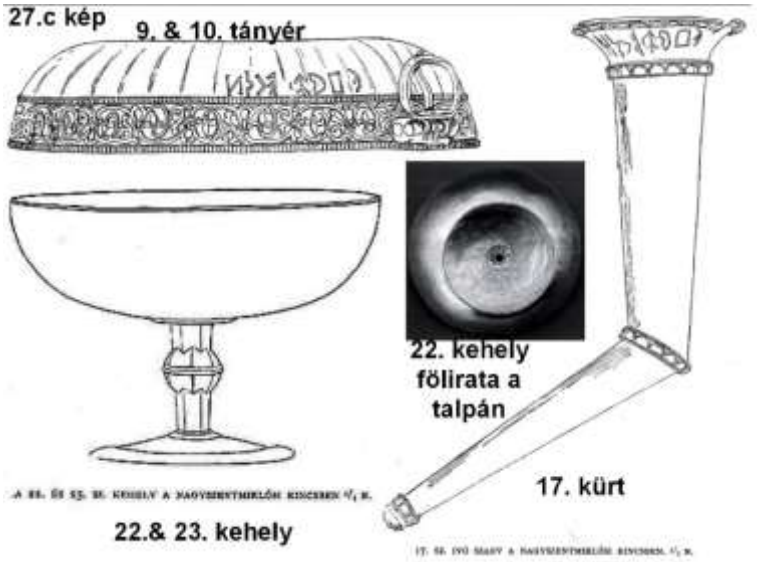

Vékony Gábor,[2650] Zillinger Erzsébet[2651] és Hosszú Gábor[2652] szerint a nagyszentmiklósi kincseket „normalizált kárpátmedencei rovásbetűkkel”[2653] írták. Így olvasva egyazon a rövid föliratokban több nyelvű szavakat is találtak, ami meglehetős képtelenség, már mint, hogy valaki egyetlen mondatot több féle nyelven fogalmazzon. A 6. kancsón levő rovás egyik szavát ugor «sió»-nak, a másikat magyar «víznek», a harmadikat alán «danu»-nak, s a negyediket «vodoyo»-nak olvasva szlávnak találták.[2654] Ez azonban messzemenően hihetetlen, hogy bárki is valamely pompás aranykancsót négy-nyelvű szószedetnek használjon, s ráadásul még pont éppen rovásírásban. A *27.c képen* ábrázolt edények föliratának a „normalizált kárpátmedencei rovásbetűkkel” általuk adott olvasata, ami valójában «ürít[ve] izzadog»[2655] contradictio in terminis: ki izzadott meg valaha is abból, hogy valamely edényt kiürített? Nem beszélve arról, hogy a kelyheknek és a tányéroknak a funkciója korántsem azonos, hogy a kürtről ne is beszéljünk, már pedig a mind az ötön levő azonos felirat az «ürít[ve] izzadog» olvasata csak arra vonatkozhat. László Gyula ugyanis, aki kezében vizsgálhatta a kürtöt is, megírta, hogy „a végén levő gömbön – amely a szájbavételre való, - belül van még egy rezgő lemez, amelyen szintén lyuk van.”[2656]

Az 5. kancsó rovás föliratának a második szavát az említett „normalizált kárpátmedencei rovásbetűkkel” való Hosszú Gábor szerinti olvasva[2657] viszont pontosan azonos szót kapunk, ha azt a kazár rovásírás általa összeállított táblázata[2658] alapján betűzzük. Az 5. kancsó második szava tehát mindakét olvasat szerint KUMISZ, ami valójában török szó, a nevezetes erjeszett lótej neve, sőt an-

[2650] Vékony Gábor: Későnépvándorláskori rovásfeliratok a Kárpátmedencében, Szombethely-Budapest 1987.
[2651] Zellinger Erzsébet 2010-11ből való személyes közlésére hiveatkozik Hosszú Gábor: Heritage of Sribes, Budapest 2012 127 oldal, 408 lábjegyzet és 306.oldalon.
[2652] Hosszú Gábor: Heritage of Sribes, Budapest 2012, 215-135 oldal. Hosszú Gábor: Rovásatlasz, Budapest 2013, 34-39. oldal.
[2653] Hosszú Gábor: Rovásatlasz, Budapest 2013,35-38. oldal.
[2654] Hosszú Gábor: Rovásatlasz, Budapest 2013,35-38. oldal. 37-38. oldal Hosszú Gábor: Heritage of Sribes, Budapest 2012, 131-132. oldal
[2655] Hosszú Gábor: Rovásatlasz, Budapest 2013,36. oldal. 37-38. oldal Hosszú Gábor: Heritage of Sribes, Budapest 2012, 128-130. oldal
[2656] László Gyula, Rácz István: A nagyszemtmiklósi kincs, Budapest 1977, 160. oldal.
[2657] Hosszú Gábor: Heritage of Sribes, Budapest 2012,134. oldal
[2658] op.cit., 142-148. oldal.

nak első, s eddig egyetlen kárpát-medencei előfordulása, mert az V. Istvánnak tulajdonított 1268. évi oklevél, amiben előfordulna, hamis.[2659]

Az 5. kancsón talált KIMISZ szó korántsem az egyetlen előkerült s honfoglalás kori népünk által leírt ó-török nyelvemlék. 1972-ben ugyanis Dienes Istán Kalocsa környékén Homokmégy-Halomnál honfoglaláskori tegez csontborításán talált rovás föliratot *(27.f kép.):*

A Homokmégy-Halom-i tegez csontborításán előkerült rovást Vékony Gábor a már említett kazár rovásjelek olvasatát követve – általában a történészek közmegegyezése szerint – 1992-ben sikeresen megfejtette[2660] a következőképen:

ᵒnᵒqlïγ sᵃγdᵃγïn bᵃs, ami törökül annyit jelent, hogy «tíz nyilas tegez győz». Ennek a föliratnak sikeres megfejtése viszont egyúttal igazolja, hogy a honfoglalás kori rovásfóliratok helyes olvasatát a kazár rovásjelekkel kell keresni.

A Homokmégy-Halomban talált tegez borító föliratát tehát a régészek meggyőződése szerint (ó-)törökül irták.[2661] Nem véletlenül, mert ellentétben korunk nyelvész professzoraival, és az MTA tagjaival, Bíborbanszületett Konstantin személyesen találkozott és beszélgetett Árpádházi Tormással, Wérbulccal és Gyula vezérrel. Árpádházi Tormásról azt is megírta, hogy barátja volt, és megismerte tőle az Árpádok családfája kilenc tagjának a nevét.[2662] A vele jött Wérbulcsot térítette, és Gyula vezért megtérítette; Wérbulcsot és Gyulát meg is keresztelte,[2663] hiszen a bizánci császár isapostolos

---

[2659] kumisz in: Magyar Néprajzi Lexikon www.mek.oszk.hu/02100/02115/html/3-1017.htm Cf.: Andrásfalvy Bertalan: A lótej erjesztése és fogyasztása Bogyiszlón (Népr. Közl., 1958).

[2660] Vékony Gábor: „Varázsszöveg a halomi honfoglaláskori temetőből. in: Sándor Klára. Rovásírás a Kárpátmedencében, (Library of the Ancient Hungarian History 4) Szeged 1992, 41-49. Hosszú Gábor: Heritage of Sribes, Budapest 2012,169. oldal.

[2661] A tegez szájrészén volt jobboldali, kevésbbé hiányos lemez „középső harmadában ótörök nyelvű rovásfelirat van. Ez az egyetlen hiteles honfoglaláskori rovásírásos emlékünk." Fodor István (szerk.):„Öseinket felhozád." A honf. magy. 1996, 314. oldal. (cf.: 313. o. 4. kép).

[2662] Bíborbanszületett Konstantin: De administrandi imperio, 40. fejezet vége. Moravcsiki kiadása Budapest 1949, 178. oldal, 53-65. sor

[2663] βαπτισθειὶς ὑπὸ τοῦ βεσιλέως ἀναδέχεται Κωνσταντίνου ([fölteheteően a Hagia Sophia keresztelő medencéjébe] bemártva felvétetett Konstantin császár által) Joannész Skylidzész szövegét kiadta Moravcsik Gyula: Görögnyelvű monostorok Szent István korá-

volt. Bíborbanszületett Konstantin Árpádházi Tormást, Wérbulcsot és Gyula vezért töröknek találta, és annak is nevezte. Ez nem volt bizánci agyrém, mert az arabok ugyan általában hadban álltak a bizánciakkal, de az arab utazók, akik találkoztak eleven őseinkkel, szintén mind törököknek mondták őket. Németh Gyula a következő szerzőket sorolta föl, akik *mind töröknek nevezték őseinket*:[2664]

1) Ibn Ruszta
2) Gardizi
3) al Bakri
4) al Balhi
5) Istahri
6) Ibn Fadlan
7) Maszudi
8) a „Kital al adza'ih"
9) Ibrahim ben Yaqub
10) Tahir al Maqdisi
11) György barát krónikájának folytatása
12) Bölcs Leó
13) Nikolaosz Mysztikosz
14) Bíborbanszületett Konstantin
15) Luitprand

Hozzá tehetjük még, hogy

16) Szent Hierotheoszt ἐπίσκοπον Τουρκίας, vagyis Turkia püspökévé szentelték Joannes Skylidzész szerint[2665]

17.) Forrásként ide soroljuk végül a Magyar Szent Korona föliratát, amely szerint I. Géza ΚΡΑΛΗΣ ΤΟΥΡΚΙΑΣ volt.[2666]

A fölsorolt források korántsem ok nélkül nevezték őseink népét töröknek: A hét magyar törzsből *ötnek török neve van*: Kürt-Gyarmat, Tarján, Jenő, Kér, Keszi.[2667]

A magyar nyelvben jelenleg *491 ó-török (csuvas) jövevényszót* ismerünk.[2668] A magyar *népzene csuvas* kapcsolatait már Kodály Zoltán fölismerte, Vikár László pedig kimutatta, hogy a pentaton quintváltóváltó dallamaink csuvas eredetűek, népzenénk török rokonságú.[2669]

Már említettük, hogy Németh Gyula kimutatta, hogy az *erdélyi gyulák* családjának tagjai öt emberöltőn keresztül török nevet kaptak Töhötömtől Buáig és Buhnáig.[2670] Ténylegesen a nemzetségből ismert 9 név közöl 8 volt török, mert Zsombor, amit Németh szlávnak gondolt, valójában a török sungur (=gyrfalcon) változata. Mindez aligha volt lehetséges, ha nem valamilyen török nyelvet beszéltek. A *Turul, vagyis Árpád dinasztia* 11 ismert nevéből 8 ugyancsak török.[2671]

---

ban. in: Serédi Jusztinian (főszerk.): Szent István emlékönyv Budapest 1938, I kötet, 392. o.

[2664] Németh Gyula: A honfoglaló magyarság kialakulása. Budapest, 1991, 160-161.o.

[2665] Movarcsik Gyula: Görögnyelvű kolostorok Szent István korában. in: Serédi Jusztinián , op cit., I. kötet, 392. oldal

[2666] Moravcsik Gyula: A magyar szent korona a filologiai és történeti kutatások megvilágításában, in: Serédi Jusztinián, op. cit., III. kötet, 447. és 454. oldal.

[2667] Bíborbanszülett Konstantin: De administrando imperio 40. fejezet. Moravcsik kiadás Budapest, 1949. 174. oldal 1-6 sor; Németh Gyula: A honfoglaló magyarság kialáakulása. Budapest, 1991. 184-213.

[2668] Török Attila, Élet és Tudomány 2015, 1515. oldal (2015. november 27.)

[2669] Vikár László-Bereczki Gábor: Chuvash Folksongs. Budapest, 1979.
Róna Tas András: A magyarság kotrai története. Bp. 1995. 23-27. o.

[2670] Németh Gyula: A honfoglaló magyarság kialakulása Bp. 1991. 245-255. o.

[2671] op. cit 257-9 és 272-282 oldal.

Az árpádkori magyar névanyagról Kniezsa István a következőket állípította meg: „az árpádkori előkelő és általában szabadosztály és a szolga-réteg személynév-anyaga között határozott különbség észlelhető. Míg *az előkelő osztályhoz* tartozó személyek túlnyomóan idegen, főleg török – a kereszténység fölvétele óta a keresztény neveken kívül főleg szláv és német – neveket viselnek **(Ákos, Karcsa, Kartal, Tiván, Bese, Torontál, Kaplony, Kurd, Tege, Gyalán, Tas, Tömör, Töbörcsök, Atlamos, Ötömös, Tepremez, Szatmár, Szatymaz, Aba, Törtel, Alap, Inak, Üllő, Jutas, Tarkacs, Zoltán, stb)**.

addig *a szolgaréteg* személynevei nagy többségükben magyarok **(Kicsid, Nagyod, Erős, Gyenge, Kemény, Fekete, Fehér, Kese, Keséd, Veres, Tar, Tarka, Tarsa, Vak, Fintor, Finta, Balog, Mag, Magd, Magló, Meddő, Vén, Ebed, Kölked, Disznód, Ravasz, Farkas, Nyest, Nyulod, Tyukod, Kakas, Rigő, Gödény, Sügér, Süllő, Csuka, Látó, Kérő, Adó, Nyerő, Csipő, Ütő, Leső, Kapó, Látomás, Adomás, Maradék, Játék, Hitlen, Hatalmas, Nemvaló, Nemvagy, Mavagy, stb)**.[2672]

Nagyrészt ez is a magyarázata, hogy a magyar helynevek egy részét, mint Királyháza vagy Királyhágó, Hódmezővásárhely a mai magyar névvel megértjük, de egy igen jelentős részük így érthetetlen. A helynevek számottevő hányada ugyanis az eredeti birtokosok nevéből származik, s azoknak az árpádkorban, mint Kniezsa megállapításából éppen láttuk, még török volt. Azért egyáltalán nem légből kapott gr. Zichy István, elgondolása, aki szerint amint a bolgárok elvesztették onogur bolgár nyelvüket, mi is onogur törökről cseréltük magyarra a nyelvünket.[2673]

Az a tény, hogy az erdélyi gyulák kincsein mind magyar, mind török föliratok olvashatók, egybecseng azzal, amit Bíborbanszületett Konstantin jegyzett föl:

...οἱ δὲ ἐξέφυγον, καὶ ἦλθαν καὶ κατασκήνωσαν μετὰ τῶν Τούρκων εἰς τὴν τῶν Πατζινακιτῶν γῆν [=Ἀτελκούζου], καὶ ἀλλήλοις συνεφιλώθησαν καὶ Κάβαροί τινες ὠνομάσθησαν. Ὅθεν καὶ τὴν τῶν Χαζάρων γλῶσσαν αὐτοῖς τοῖς Τούρκοις ἐδίδαξαν, καὶ μέχρι τοῦ νῦν τὴν αὐτὴν διάλεκτον ἔχουσιν· ἔχουσιν δὲ καὶ τὴν τῶν Τούρκων ἑτέραν γλῶσσαν.[2674]

„…akik pedig elmenekültek és a besenyők földjére [=Etelközbe] mentek s együtt laktak a türkökkel, összebarátkoztak, s valami kavaroknak nevezték őket. Minél fogva a kazárok nyelvét is megtanították maguknak a törököknek is, és mostanáig a saját nyelvjárásukat használják. Használják még a törökök másik nyelvét is. *Ezt úgy is lehet érteni,* hogy a törökök megtanult *kazár* nyelvén kívül a másik nyelvét vagyis a *törököt* is használják."

Azonban úgy is lehet érteni, hogy a kabarok megtanították a törököket kazárra, de a törököknek a törökön kívül még egy másik (tehát harmadik

[2672] Kniezsa István: A honfoglaló magyarság faji összetétele, Domanovszky Sándor (szerk.): Magyar művelődéstörténet I. kötet. Budapest [1939], 166. oldal.

[2673] gr Zichy István: magyar őstörténet. (Kincsestár 5.) 1939. Ezt hiába tagadja Németh Gyula: „A 'Hét-Magyar' magyarul beszélt." A honfogl. magyarság kialakulása. Bp. 1991, 287. o.

[2674] De administando imperio 39. fejezet, Moravcsik kiadásában Budapest 1949, 174. oldal,5-10 sor.

nyelve is van). Ezek szerint a törököknek két nyelvük van, és plusz megtanítattak a kazárok nyelvére is.

Tulajdonképen ezt tanúsítja a vérszerződés is, mert a testvéremmel nem kötök vérszerződést, hiszen egy test és vér vagyunk. A vérszerződés föltételezi, hogy legalább két nem vérrokon között jön létre. Ezért a magyar vérszerződés[2675] is eleve föltételezi, hogy legalább két nép között kötötték, a finn-ugorok és a törökök között.

Szent István intelmeiben az „unius linquae uniusque moris regnum imbicile et fragile est"[2676] kitétel is azt mutatja, hogy még Szent István király idejében sem volt az ország egynyelvű. Szent István király ugyanis, aki azután, hogy kiverte Bátor Boleszlót és megszállta a bolgár fővárost, 1030-ban pedig megverte és terület átengedésre kényszerítette még a német-római birodalmat is, nem gondolhatta azt, hogy országa gyenge és törékeny.

Tulajdonképpen a kétnyelvűség etelközi kialakulását magyarázza Bíborbanszületett Konstantin tudósítása:

᾽Εν τούτῳ οὖντῷ τόπῳ τῷ προρρηθέντι Λεβεδίᾳ, ποταμός εστι ῥέων Χιδμάς, ὁ καὶ Χιγγυλοὺς ἐπονομαζόμενος. οὐκ ἐλέγοντο δὴ τῷ τότε χρόνῳ Τοῦρκοι, ἀλλὰ Σάβαρτοι ἄσφαλοι ἐκ τινος αἰτίας ἐπωνομάζοντο.[2678]

„Ebben a Levediának nevezett helyben van a Khidmasz folyó, amit Khingylosznak is neveznek. Abban az időban nem hívták öket törököknek, hanem valami okból valódi szavartinak."

τὸ τῶν Τούρκων φοσσάτον ἠττήθη καὶ εἰς δύο διῃρέθη μέρη καὶ τὸ μέν ἕν μέρος πρὸς ἀνατολὴν εἰς τὸ τῆς Περσίδος μέρος κατῴκησεν, οἱ καὶ μέχρι τοῦ νῦν κατὰ τὴν Τούρκων ἀρχαίαν ἐπωνυμίαν καλοῦσιν Σάβαρτοι ἄσφαλοι'[2680]

[2675] Anonymus 5. fejezet Emericus Szentpétery: Scriuptores rerum Hungaricarum I. kötet. 40. oldal 18-19. sor.

[2676] De institutione morum VI. fejezet., Szentpétery, op.cit., II. kötet, 625.o. 5-6. sor.

[2677] De administando imperio 39. fejezet, Moravcsik kiadásában, Bp, 1949. 174. o. 5-10. sor.

[2678] Bíborbanszületett Konstantin: De administrando imperio, 38. fejezet Moravcsik Gyula kiadásában, Budapest 1949, 170. oldal, 5-10 sor.

[2679] op. cit. 170. oldal 25-28 sor.

[2680] op.cit. 170. oldal, 25-28 sor

28.a kép. A Szubbotyici horizont lelőhelyei valójában Lebediának felelnek meg, mert az Ingul és az Ingulec őrizhetik a Chingylosz folyó nevét, amint azt Pray, Katona, Fessler és Engel is fölismerték.
Sudár Balázs(ed.): Magyarok a honfoglalás korában, Budapest 2015, 139. oldal.

„A törökök táborát megverték s [az] két részre oszlott. Az egyik rész kelet felé Perzsia részébe költözött, s mostanáig a törökök régi nevén valódi szavartinak nevezik." A Bíborbanszülött szerint tehát őseinket valódi szabartoinak nevezték, amíg Lebediában laktak. Lebediát a régészek nem találják, és ez elég arra, hogy létezését tagadják. A Bíborbanszülött azonban világosan megírta, hogy a Khingylosznak is nevezett Khidmasz-folyó folyt Lebediában. Ezt illetően Jerney János kifejtette: „LEBEDIAnak tehát szükségkép a' krimi félszigeten fölül kellett elterülnie; de a' Dneperfolyón túl-e vagy innen? az már azon fontos kérdés, mit a' Lebediában folydogáló C h i d m a s vagy C h i n gy 1 u s dönthetne el egyedül; illy nevű vizet azonban eddigelő nem ismernek a' kutatók. A' magyar ős helyek' nyomozói majd egyrül egyig az Ingul folyóra magyarázták ezen vizet, melly innen esik a' Dneperen és Nikolajew városnál a' Bug folyóval azonegy torkolatot vagyis limant alkotva ömlik a' Feketetengerbe. Illy véleményben voltak Pray, Katona, Engel, Fessler, Bulgarin, Budai, 's több mások, sőt maga Horvát István is; kedvezvén véleményüknek a' jekaterinoszlávi kormánymegyében létező, egykor Lebedyn nevet viselt erdőség."[2681] Ez tehát azt jelenti, hogy már a legkiválóbb magyar történészek: Pray, Katona, Fessler és Engel is rájöttek arra, hogy Lebediát a jelenleg Ingul-lá torzult Chingulus völgyénél kell keresni, ahol az Ingulec még közebb is lehet Chingulushoz. Az a vidék valójában egybeesik a régészek által újabban „Szubbotyici horizont" (magyarul látóhatár)-nak nevezett területtel (*28.a. kép*).

28.b kép. Etele király Gyula nemzetségéből származó Kürt Malaja Perescsepinában talált pecsétgyűrűi

Itt ki kell térni arra, hogy Szubbotyici körülbelül 200 km-re esik Malaja Perescsepinától, ahol az óbolgár uralkodólisták tanúsága szerint az Etele király Gyula nemzetségéből származó[2682] Kürt óbolgár onugur kagánnak pecsétgyűrűivel hatalmas kincseit megtalálták 1912-ben, melyeket jelenleg az Eremitage-ban őriznek.[2683]

[2681] Jerney János keleti utazása a magyarok őshelyeinek kinyomozása végett 1844-1845. Pest, 1854. 4. oldal.

[2682] [4.] Kourot: herrschte 60 Jahre; sein Gerschlecht [war] Doulo und sein [Reggierungantritts-]Jahr [war]*seγor v'ačem [wörtl: 'dritter Monat des Rindjahres=wohl 605]. (Omeljan Pritsak: Die Bulgarische Fürstenliste und die Sprache der protobulgaren, Wiesbaden 1955,76. oldal.

[2683] A kincs több mint 800 darabból áll, 21 kg aranyat és 50 kg ezüstöt tartalmaz.

28.c kép Kürt birodalma és az onogur-bolgárok szétvándorlása

Sudár Balázs(ed.): Magyarok a honfoglalás korában,Budapest 2015, 67. oldal

Az Ingul völgyétől a Dnyeper kanyarig tartó terület, ahol később Lebediről Lebediának nevezett ország terült, Lebedi előtt Kürt onogur-bol-gár birodalmához tartozott 635–665 között. Ez tehát igazolja Hóman Bálintot, hogy őseink korábban Kürt onogur bolgár birodalmában éltek.[2684] Ugyanez megmagyarázza, hogy utóbb Etelközben miért kerestek Etele király nemzetségéből származó dinasztiát a vérszerződésben. Németh Gyula azt is kifejtette, hogy 454 után a hunokat bolgároknak nevezték.[2685] Ezért a magyarok, mint látni fogjuk, a vérszerződés után, és a középkorban magukat hunoknak tar tották.

△= Malaja Perescsepina

A besenyők azonban megtámadták Lebediát és az ott élő szavardok kettéváltak, (mint már idéztük a De administrando imperio-t). Egyik részük Perzsia vidékére költözött és azokat szabartoi aszphali-nak nevezték, ami görögül annyit jelent, hogy valódi szavardok. A Bíborbanszületett nem tudhatta, hogy ezeket a XIX. század óta finn-ugoroknak hívják.

A szavardok másik része Etel-közbe költözött Levedi vezetésével. Etelközt illetően a Bíborbanszületett, aki Szittyaország földrajzát és távolságait kitünően ismerte, a következőket írta:[2686]

῞Οτι ὁ τῶν Πατζινακιτῶν τόπος, ἐν ᾧ τῷ τότε καιρῷ κατῴκησαν οἱ Τοῦρκοι, καλεῖται κατὰ τὴν ἐπωνυμίαν τῶν ἐκεῖσε ὄντων ποταμῶν. Οἱ δὲ ποταμοί εἰσιν οὗτοι·ποταμὸς πρῶτος ὁ καλούμεμος Βαρούχ, ποταμὸς δεύτερος ὁ καλούμεμ Κουβοῦ, ποταμὸς τρίτος ὁ καλούμεμος Τροῦλλος ποταμὸς τέταρτος ὁ καλούμεμος Βροῦτος, ποταμὸς πέμπτος ὁ καλούμεμος Σέρετος[2687].

„A besenyők területét, ahol egykor a törökök laktak az ott levő folyókról nevezik. Ezek a folyók pedig: az elsőt Baruknak nevezik, a másodikat Kubosznak, a harmadikat Trullosznak, a negyediket Prutnak, az ötödiket Szeretnek.”

[2684] Hóman Bálint-Szekfű Gyula: Magyar történet, I. kötet, Budapest, 1935, 56-57. oldal.

[2685] „Attila halála után a hun nép neve megváltozott, a bulgár név váltottta fel.” Németh Gyula: A honfoglaló magyarság kialakulása. Budapest, 1991, 129. és 119. oldal.

[2686] Constantine Porphyrogenitus: De administrando imperio. Moravcsik Gyula kiadásában, Dumbarton Oaks, 1967, 184 oldal, 38. fejezet.

[2687] Constantine Porphyrogenitus: De administrando imperio, Moravcsik Gyula kiadásában, Dumbarton Oaks, 1967, 184 oldal, 38. fejezet.

Az interneten az Etelköz cíkk[2688] szerint a Baruk a Dnyeper, a Trullosz pedig a Dnyeszter lett volna. Ez azonban kizárt. A Bíborbanszületett világosan tudta, hogy a Duna és Szarkel között 60 napi az út, s a közben folyó számos folyó között a legnagyobb a Dnyeszter és Dnyeper.[2689] Művében történetesen 19-szer említi a Dnyepert, és 7-szer a Dnyesztert, míg a Dunát 19-szer s az Isztroszt egyszer.[2690] Ezért a császár biztosan nem téveszette össze a Dnyesztert és a Dnyepert más folyókkal. Így a többi általa megnevezett csak kisebb beszarábiai folyó lehetett.

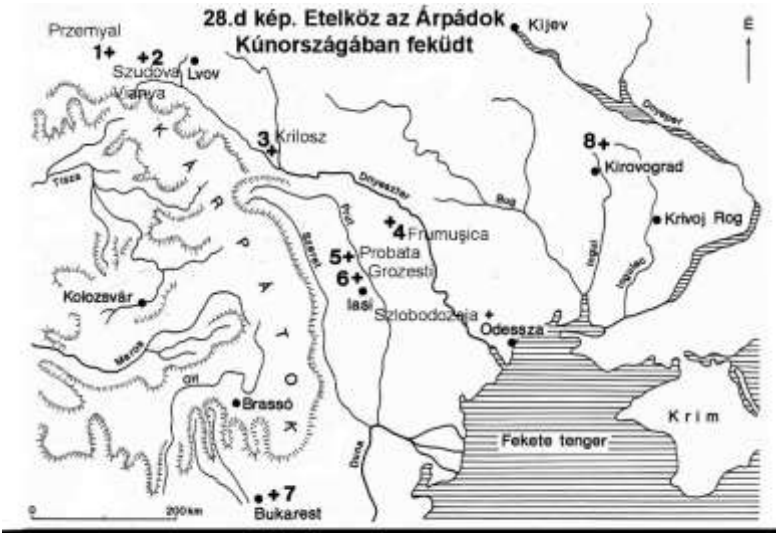

Az etelközi ősmagyar leletek általában a Szeret s a Dnyeszter közé esnek
Fodor István (ed.): „Őseinket felhozád," Bp 1996, 438. oldal

Etelköz a De administrando imperio szövegéből következően tulajdonképen folyóközt jelent, (ami tükör fogalma Mesopotamáiának), pontosabban folyók közét. Etelközben lakván már Levedi azt válaszolta a kazárok khagánjának, hogy nem képes Etelközben arra, hogy feledelemmé legyen. Anonymus 5. fejezete magyarázza meg, hogy miért. Szerinte ugyanis a Hetumugernek, a hét törzsnek kellett megválasztani a fejedelmet. A nevük azonban tanúsítja, hogy és hét törzs közül viszont öt volt „török", és csak kettő finn-ugor, mint Levedi (éppúgy, mint az utóbbi neve[2691]), akinek így már hiányzott a többsége. Ezért Etelközi őseinket már nem is hívták szabartoi-aszphaloinak, valódi szavardoknak, mint az következik Bíborbanszületett Konstantin szavaiból.

Ezen „török" törzsek valójában többek között 491 ó-csuvas jövevényszavunk tanúsága szerint onogur-bolgárok voltak. Németh Gyula azt írta, hogy „Attila halála után a hun nép neve megváltozott, a bolgár név váltotta fel."[2692] A bolgárok között még a dunai bolgárok fejedelmi listája is tulajdonképen Etelével és fiával, Irnikkel kezdődik. Róla és utódai közül még hatról jegyez-

[2688] https://hu.wikipedia.org/wiki/Etelköz.

[2689] Ἀπὸ δὲ τοῦ Δανύβεως ποταμοῦ μέχρι τοῦ πορρηθέντος κάστρου, τοῦ Σάρκελ ὁδός ἐστιν ἡμερῶν ξ΄. Μέσων δὲ τῆς τοιαύτης γῆς ποταμοὶ μέν εἰσιν πολλοί· δύο δὲ μέγιστοι ἐξ αὐτῶν ὁ τε Δάναστρις καὶ ὁ Δάναπρις. Εἰσὶ δὲ ἕτεροι ποταμοί, ὁ τε λεγόμενος Συγγοὺλ, καί ὁ Ὑβὺλ [καὶ] Ἀλματαὶ καὶ ὁ Κοῦφις καὶ ὁ Βογοῦ καὶ ἕτεροι πολλοί. (Constantine Porphyrogenitus: De administrando imperio, Moravcsik Gyula kiadásában, Dumbarton Oaks, 1967, 184. oldal 42. fejezet.

[2690] Constantine Porphyrogenitus: De administrando imperio. Moravcsik Gyula kiadásában, Dumbarton Oaks, 1967. 294-295. oldal.

[2691] Németh Gyula: A honfoglaló magyarság kialakulása, Budapest 1991, 222-23. oldal.

[2692] op. cit. 129. és 119. oldal.

ték föl, hogy nemzetségéből, vagyis a Gyula nemzetségből származtak.[2693] Ugyanezért volt Álmosnak, (kinek nevének török etimológiája is van,)[2694] többsége az öt onogur-bolgár, (a bizánciak által „török"-nek nevezett) törzsű és a két szabir, (a XIX században bevezetett nyelvhasználatban „finn-ugor") törzs között, mert Anonymus szerint Etele király ivadékából származott.[2695] Éppenúgy mint Kurt is, aki 605 és 665 között ezen a területen uralkodott, s akinek a „török" alattvalóiból származott a vérszerződést kötő öt török nevű törzs. Ugyancsak ugyanezért határozták el a vérszerződésben, hogy Álmos utódai is leszármazóiból lesznek.[2696]

Az megállapítható, hogy a vérszerződést 855-ben kötötték, s minthogy Álmos atyja Ügek 819-ben vette el Emesét,[2697] Álmos a vérszerződéskor 35 éves volt. A vérszerződés időpontját azért kell 855-re tennünk, mert a Képes Krónikában fönnmaradt árpádkori szöveg szerint pater eius Almus in patria Erdelw occisus est non enim potuit in Pannoniam intrare.[2698] A magyarok viszont 895 tavaszán települtek be Erdélybe.[2699] Álmost öreg korában Erdélyben csak a kazároknál is ismert szokás ritusa miatt ölhették le, amelyről Ibn Fadlan számolt be: „A [kazár] főkirály csak negyven évig uralkodhatik, amikor ezt az évet csak egy nappal is túlélte, a nép és a főurak által megöletik, mert azt mondják, hogy az esze meggyengült, s belátása megingott."[2700] Azt, hogy a magyarok követték a kazár dinasztia által is követett szokásjogot, Bíborbanszületettt Konstantin is tanúsítja, amikor azt írja, hogy Árpádot kazárok szokása és törvénye szerint emelték pajzsra: ὃν καὶ ἄρχοντα κατὰ τῶν Χαζάρων ἔθος καὶ

[2693] op.cit., Németh Gyula, 214-215. oldal. Omeljan Pritsak: Die bulgarsche Fürstenliste und die Sprache der Protobulgaren, Wiesbaden, 1955, 15-16,76-77. oldal és Tafel 1-2. a 102. oldal után. Moszkvai történeti Múzeum Uvarov gyújtemény nº. 10, és Synodalbibliothek nº. 280, valamint Pogodin gyüjtemény nº. 1148 a szentpétervári nyilvános könyvtárban.

[2694] (almus törökül vétel,) Gombocz Zoltán in: Magyar Nyelv, 1915=XI, 146. Ez mindenesetre jó segítségül szolgálhatott, hogy az öt török nyelvű törzsben a többség támogassa.

[2695] „terram Athile regis esse de cuius progenie dux Almus pater Arpad descenderet", Anonymus 5. fejezet, Emericus Szentpétery: Scriptores rerum Hungaricarum, I. kötet, Budapest 1937. 40. oldal, 5-6. sor. OSZK Clmae 403, folio 3^{verso}, 23-24 sor. „…timuerunt valde et sua sponte se Alme duci subiugaverunt, eo, quod audeverant Almum ducem de de genere Athile regis descendisse.", op.cit, 12. fejezet 51. oldal, 9-11. sor. OSZK Clmae 403 folio 7^{recto}, 19-21. sor. „Dux autem Arpad…dicens: proavus meus, potentissimus rex Athila habuerit terram…" op. cit. 14. fejezet 53. oldal, 24-27. sor. folio 8^{recto}, 9-12 sor.

[2696] „Primus status iuramenti sic fuit. Ut, quamdiu vita dureret, tam ipsis, quam etiam posteris suis, semper ducem haberent de progenie Almi ducis." Anonymus 6. fejezet, Emericus Szentpétery: Scriptores rerum Hungaricarum I. kötet, Budapest, 1937, I. kötet, 40. oldal 23-25. sor. OSZK Clmae 403, folio 4 ^{recto}, 8-10 sor.

[2697] Anonymus 3 fejezet, Em. Szentpétery: Script. rerum Hungaricarum, I. köt. Budapest 1937, 38. oldal, 1-4 sor.

[2698] Szentpétery, op.cit, 287 oldal, 26-28 sor.

[2699] Fodor István: Mikor volt a honfoglalás, Budapest 2016, 43. oldal.

[2700] Ibn Fadhlan in: Pauler Gyula és Szilágyi Sándor (szerk.): A magyar honfoglalás kútfői. Budapest 1900, 219. oldal.

ζάκανον πεποιήκασι, σηκώσαντες αὐτὸν εἰς σκουθάριον.[2701] Masudi pedig a Kitāb at tanbīh-ban azt írja, hogy kazár a perzsa neve azoknak, akiket a törökök szabíroknak hívnak.[2702] Németh Gyula szetint: „a szavardok a nevüket a szabíroktól (szavíroktól) kapták.[2703] Ez annyit jelent, hogy a Bíborbanszületett Konstantin által szabartoinak nevezett magyarok valójában kazárok. Így nem csoda, hogy a kazár szokásokat követték.

Mindebből az következik, hogy az Árpádház többi uralkodójától eltérően Álmos elérte uralkodásának 40. évét. Ezt családjában csak Szent István ismételte meg, akit történetesen kislegendája szerint uralkodása végén, föltehetően annak 40. évében szintén megkíséreltek megölni.[2704] Másrészt természetesen az is következik, hogy Álmos uralkodása 40 évvel korában kezdődött, vagyis hogy 855-ben választották meg. Választása viszont a vérszerződésben történt, ezért a vérszerződést is pontosan 855-ben kötötték. Harmadrészt az a tény, hogy Álmost meg kellett ölni, mutatja, hogy ő volt Ibn Fadlan szóhasználata szerint a magyar főkirály, tehát a szakrális uralkodó; valójában ő volt a kende.

Az, hogy a kende szakrális uralkodó volt, a nevéből is kitűnik. Az altáji töröknél a Napot kün-nek nevezik, aki az ai-nak nevezett Holdnak a felesége.[2705] Nyilvánvaló, hogy a kende neve a künből származott, s künnek volt a főtáltosa. „Amikor a [kazár] király valamely irányba elindul, előtte egy naphoz hasonló tárgyat hordoznak, mely a dob mintájára van készítve, e tárgyat egy lovag viszi, aki előtte jár."[2706] Az is nyilvánvaló, hogy az ősmagyarok Nap-Asszony tisztelete miatt prédikált Szent Gelléert a magyaroknak a Napbaöltözött Asszonyról: …adveniente festo Beate Virginis Gerhardud indutus assumpto interprete, videlicet Conrado Albense preposito ascendit pulpitum, id est ambonem, super verbo 'Mulier amicta sole' sermonem ad populum inchavit.[2707]

Az igaz, hogy az 5:2 török:szabír vérszerződéskori arány 26:53-ra fordult Kniezsa idézett Árpád-kori okleveleiben.[2708] A húnok azonban mindig harcias népek voltak, és mivel a Középkorban a társadalom vezetése a harcosok kezébe került, a török nevű családokból lettek Kniezsa előkelői. A történelmi demográ-

---

[2701] Bíborbanszületett Konstantin: De administrando imperio, 38 fejezet vége Moravcsik Gyula kiadásában, Budapest 1949, 172. oldal, 51-53 sor.

[2702] „a kazárokat törökül szabíroknak, perzsául xazár-oknak nevezik" Masudi: Kitāb t tanbīh (ed M. D.de Goeje 83). Bibliotheca Geographorum Arabicorum VIII) Németh Gyula: A honfoglaló magyarság kialakulása, Bp. 1991, 162. oldal 371. lábjegyzet. Pauler Gyula, Szilágyi Sándor: A magyar honfoglalás kútfői, Bp. 1900, 249. oldal 1. lábjegyzet.

[2703] Németh Gyula: A honfoglaló magyarság kialakulása, Budapest, 1991. 302. oldal.

[2704] Em. Szentpétery: Scriptores rerum Hungaricarum, II. köt., Bp. 1938, 399 o., 6-26. sor, 7. pont.

[2705] Hoppál Mihály: Sámánok, lelkek, és jelképe. Budapest 1991, 129. oldal, 174.

[2706] Ibn Ruszteh: A kazárok (A magyar honfoglalás kútfői). Bp. 1900,156. oldal.

[2707] Emericus Szentpétery: Scriptores rerum Hungaricarum, II. kötet, Bp, 1938, 488. o. 11-14. sor.

[2708] Kniezsa István: A honfoglaló magyarság faji összetétele. Domanovszky Sándor (szerk.): Magyar művelődéstörténet, I. kötet, Budapest [1939], 166. oldal.

fiai vizsgálatok[2709] azonban azt mutatják, hogy a Középkorban a harcosokat szolgáltató arisztokrácia szaporodása, éppen a harci veszteségek miatt, igen elmaradt a népesség átlagától. Hóman „Magyar történet”-ét végigolvasva szintén kiderül, hogy a Középkor folyamán a magyar arisztokráciák többször is nagyrészt kicserélődtek. Ezért a szabír népállomány végülis többségbe kerülve a nyelvük kiszorította az ótörököt, aminek a meglevő szavai azonban tanúsítják a török törzsek egykori dominanciáját, amint a normann szavak jelenléte a normannokét a jelenlegi angol nyelvben.

3. A 7. kancsó ikonográphiája

A 7. kancsó röviebb oldalain két ábrázolást találunk, de fordított elrendezésben. A fogantyú oldalán az alsó ábrázolás küzdelmet mutat egy négylábú lény és lovasa között (29. kép). Ezt a négylábú lényt Mavrodinov kentaurnak gondolta, de már László Gyula rávilágított, hogy „az antik művészetben nincs olyan ábrázolás, amelyen a ló törzséből közvetlenül nőne ki az emberi fej, a törzs közbeiktatása nélkül.”[2710]

29. kép. A 7. kancsó fogantyús oldalának alsó ábrázolása

A szóban forgó emberi fej azonban pontosan olyan tollas fejdíszt visel, mint amilyen a szibériai sámánok tollas fejdísze (30. kép).

[2709] Glass, David V. and David E. C. Eversley, Population in History: Essays in Historical Demography, London 1965.
[2710] László Gy., Rácz Istvám: A nagysznetmiklósi kincs. Budapest, 1977. 97. o. második oszlop.

30. kép Karagasz sámán fejdísze.
Diószegi Vilmos: Sámánok nyomában Szibéria földjén, Budapest 1960, 113. oldal.

31.kép. Sastollak fölső végén nincs csíkozás

Ebből arra kell következtetnünk, hogy ez a négylábú lény valójában táltosló. Történetesen Diószegi Vilmos följegyezte, hogy a szamojéd sámánok fejdíszén a tollak sastollak vagy bagolytollak.[2711] A fogantyús oldalon ábrázolt táltosló tollainak csak az alsó részein jelennek meg vízszintes csíkok, ami a sastollakon fordul elő.

32.kép. Pöre táltosjelölt a csíkrákosi templomtornyon

Sisa Béla: Táltos a templomtornyon. A magyar ősvallás emléke Erdélyben, Nyíregyháza 1995, címlap

Az, hogy ez a táltosló küzd lovasával is arra mutat, hogy az ábrázolás táltosok küzdelmét jeleníti meg. A táltosokra jellemző, hogy időnként küzdelem zajlik közöttük. „A tátos ërejtőzött. Akkor vívott... Ezek vívtak, egyik a másikával küzdött. Akkor felhők gyüttek, vagy ilyesféle viharok."[2712] „A tátosmesterség az abbul állt, hogy ërejtőzött ez Mer ezek a tátosok vótak azok, akik ë vótak rejtődve, ezeknél vót az ërejtődzés. Ilyenkor odavót két- három nap, egy hétig is odavót. Ezek olyanok vótak akkor valahogyan, mint az álatok ... állat-alakban vótak no! Egyik a másikával vívott."[2713]„Akkor azt mondták a többiek, mer igen komoly vót: 'Jancsi beteg vagy?'- „Igen, beteg vagyok, szomorú, mer mérkőznöm kell egy másik táltossal.' "[2714]

Az, hogy a táltos lovasa pőrén van, arra mutat, hogy még táltos jelölt, mert a Nagysárréten is a táltosjelöltnek kellett anyaszült meztelenül megküzdeni a fekete bikával,[2715] és a burját sámánjelölteket a beavatásnál derékig levetkőztetik.[2716] A csikrákosi templom tornyán is ruhátlanul jelenik meg a beavatásra ke-

[2711] Diószegi V.: A sámánhit emlékei a magyar népi műveltségben. Bp, 1958, 1998. 253. o.
[2712] Diószegi Vilmos: A sámánhit emlékei a magyar népi műveltségben, Budapest 1958, 1998 342. oldal.
[2713] loco citato.
[2714] loco citato.
[2715] Nagysárrét a Berettyó mentén fekszik Biharnagybajom és Füzesgyarmat között. L.: Szűcs Sándor: Táltosok és boszorkányok a Nagysárréten. Ethnográfia (47. évfolyam), 1936, 39. o.
[2716] Mircea Eliade: Shamanism. (Princeton Bollingen Series LXXVI), Princeton 1972. (Első kiadás: Paris, 1951), 119. oldal.

rülő táltos.[2717] (*32. kép*)

A 7. kancsó elülső rövidebb oldalának a fölső részén tulajdonképen ugyanannak a küzdelemnek a tükörképe jelenik meg a táltosló és a táltosjelölt között, mint a fogantyús oldal alsó részén, csak a táltoslón a tollak rövidebb bagolytollak (*33. kép*). Ugyancsak itt, az elülső oldalon lehet jól szemügyre venni, hogy a táltoslóval való küzdelmen kívül mi a másik ábrázolás, (mert a fogantyú azt az oldalán részben eltakarja) (*34. kép*). Ezen utóbbi ábrázolás értelmezéséhez azt kell megvizsgálnunk, amit mintegy győzelmi jelként fölmutat a szárnyas hátasállaton lovagló. Az ugyanis állatformának látszik, de olyan valódi állatot aligha találunk. A formája miatt az csak sárkány lehet (35. kép). Ez azért lényeges, mert Ipolyi Arnold Kecskemét táji gyűjtésből idézi, hogy a „garabonczosok bűvös tudományú emberek, kik esőt szélvészt támaszthatnak, a sárkányok felett hatalommal bírnak, azokat kiolvassák."[2718] Ipolyi arra is rámutatott, hogy a garabonciásoknak sárkányokon való varázserejének hagyománya már Bél Mátyás 1742-ben kinyomtatott kötetében is megjelent.[2719] A 7. kancsón a szóban forgó személynek a sárkányon való hatalma tehát mutatja, hogy ő garabonciás.

33. kép A 7 kancsó elülső kisebb oldalának fölső ábrázolása: Táltosló küzdelme táltosjelölttel

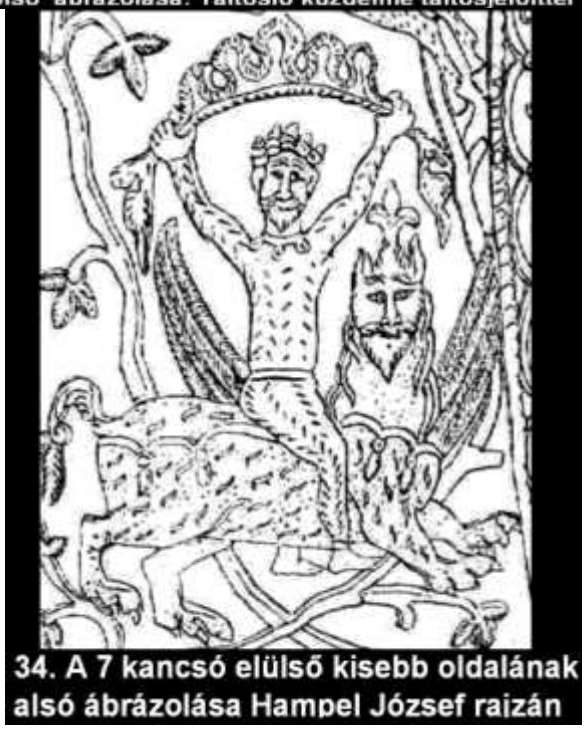

34. A 7 kancsó elülső kisebb oldalának alsó ábrázolása Hampel József rajzán

[2717] Sisa Béla: Táltos a templomtornyon. A magyar ősvallás emléke Erdélyben Nyíregyháza, 1995. Címlap

[2718] Ipolyi Arnold: Magyar Mythologia, Pest 1854,455. oldal.

[2719] 109op.cit 456. oldal. ...paratum se fore, ad beluam illam, incantationibus suis, ex antro sine cuiusquam noxa proliciendam, atque iniectis ritu frenis, institutoque, per summam aeris regionem deducendam vix tantillum esse, quod immensum hoc beneficium remurendum foret…diem edicunt, quo draco suis incantamentis evictus, nidum sit relicturus, seque sessore evolaturus, quo eo voluerit infectere. Mathias Belius: Notia Hungariae historica critica, geographica, in partes quatuor, quorum prima Hungariam Cisdanubianam, alteram Transdanubianuam, tercia Cis Tibiscanam, Universim XLVIII. comitatibus designatam exprimit. (Tom 1-4 Viennae 1738-1742.) IV. kötet, Bécs, 1742. 693. oldal.

36.a kép. A garabonciás tekintélyes szakálla tükrözi 13 éves tanulását. Tollazatának tetejétől aljáig megjelenő csíkok a bagoly tollára jellemzők

Ezt megerősíti az is, hogy a táltos lovaknál is nagyobb szakálla van (*36.a kép*). Ipolyi is őszszakállú garabonciásról ír.[2720] „A garabonciás és a táltos között az a különbség, írta Ipolyi, hogy amaz tanulás által lesz azzá, saját akaratából és ösztönéből, ha sikerül a próbát kiállnia, a táltos pedig úgy születik azzá, maga sem tehet róla, már a planéta, melyben született, hozza azt magával”[2721] A garabonciás diáknak 13 iskolát kell elvégeznie,[2722] vagyis tizenhárom évig kell tanulnia, ami alatt bőven kinő a szakálla a táltos jelöltekhez képest. Egyébként a tollazatán láthatjuk, hogy teljes hosszában tehát az aljától a tetejéig csíkok futnak rajta, ami a bagoly tollára jellemző. A garabonciás hátas-állata, úgy látszik, azon szárnyas tigrisnek a változata, amely elbeszélése szerint egy Amur vidéki goldi sámánt vitte táltos-légiutakra. Egyúttal segítőszelleme volt, aki máskor sámánasszony formában is megjelent neki.[2723] A 7. kancsón látható hátasállaton (*36.b kép*) a pöttyök arra vallanak, hogy párduc, de ember feje is van, azt mutatja, hogy táltos párduc, helyesebben a szakálla miatt, hogy garabonciás párduc

36.b A garabonciás szárnyas párduca

Dr. Füzes–Frech’ Miklós szerint a daru mögött ábrázolt növény a 7. kancsón békatutaj (Hydrocharis morsus-ranae)[2724] A 7 kancsó nyakán a margaréták fölött darvat ábrázoltak (*37. kép*) mindkét oldalon, ami szoros kapcsolatban áll a kancsó táltos és garabonciás ábrázolásaival, mert a táltos anyja lehetett daru, a darvak felnevelhették táltosokat, daru- vagy sastollat hordtak a vállukon.[2725] Nemesi udvarházakban és parasztudvarokon is tartottak szelíd darvakat díszmadárként, és várakban az ellenség észrevételére.

37. kép. A 7. kancsó nyakán megjelenő két daru

[2720] Ipolyi Arnold: Magyar mythologia, Pest 1854, 456. oldal.
[2721] Ipolyi Arnold: Magyar mythologia, Pest 1854, 455. oldal.
[2722] loco citato.
[2723] Mirccea Eliade: Shamanism. London 1972, 1974, 72 oldal; cf.: 71. és 28. oldal.
[2724] Füzes-Frech’ Miklós: A nagyszentmiklósi kincs növényábrázolásairól. in László Gyula, Rácz István: A nagyszentmiklósi kincs. Budapest, 1977. 183. oldal.
[2725] Gonda Béla: Daru. Magyar Néprajzi Lexikon, I. kötet. Budapest 1977, 556. oldal.

A 7. kancsó nagyobb oldalának köralakú felültén van a kancsó szemmel láthatóan főábrolása, ami alapjában azonos mind a bal, mind pedig a jobb oldalon.

38.kép. A 7.kancsó nagyobb oldalának ábrázolása

Ezt az ábrázolást Mavrodinov Ganymedes elrablásának gondolta.[2726]

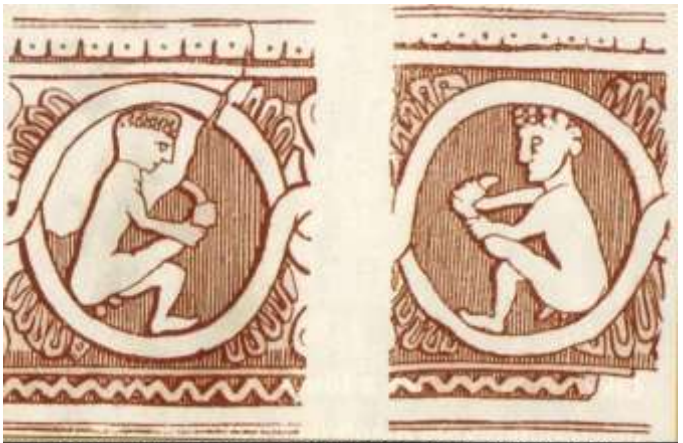

39. kép. A jászberényi kürt világosan föltüntette az ábrázoltak férfi szervét(Molnár Antal rajza 1775-ből.) Ez arra mutat, hogy a 7. kancsón a sast tápláló nem lehet Ganymedes

[2726] N[icola] Mavrodinov: Le trsure protobulgar de Nagyszentmiklós. Archaeologia Hungarica XXIX, Budapest 1943, 94-97 oldal.

Az ábrázolás megétésének nyitját valójában az anatómia adja: mert Emese ki-

40. kép. Sokkeblűségét tükrözi Emese neve

41. kép Ebből a fölvételből is kitűnik Emese sokkeblűsége, de az is, hogy a 7. kancsót csak magyarok alkothatták

fejezetten magyar szó. A magyar történelmi értelmező szótár[2727] szerint az Emese azonos tőből fakad, mint emse, sőt annak változata. Manapság nőstény sertést jelent, de jelentett nőstényt is. A finnben ema=nőstény, anya, anyaméh, észtben ema=anya, anyaméh. A török csuvasban állatok nősténye, anya=*ama* más mássalhangzót használ. Ezért, ha a 7. kancsót avarok készítették volna, akkor magyarul beszéltek volna; de az avarok török nyelvet beszéltek. Ebből a 7. kancsó is bizonyítja, hogy a nagyszentmiklósi kincset a honfoglaló magyarság készítette. Az ábrázolás mondanivalója valójában nem érthető meg más nyelven.

42.kép. A 7. kancsó főképe tehát Emese álmát jeleníti meg Anonymus 3. fejezetéből, mely szerint Ügek 819-ben vette el Emesét (Szentpétery I.kötet 1937, 38.oldal)

Lenhossék Mihály kifejtette, hogy főként éppen az epithelialis tejléc mentén emlőbimbók jelenhetnek meg, s ebben a honfoglaló magyarok különös módon jól követték az anatómai szabályokat, (jobban, mint az Ephesus-i Artemis). Ezt a következő ábra magyarázza (a *43. képen*), s egyúttal az emse asszociációt is:

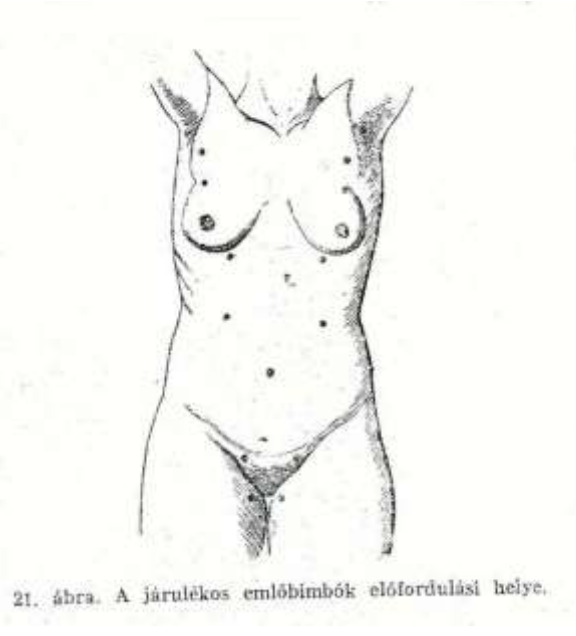
21. ábra. A járulékos emlőbimbók előfordulási helye.

43. kép.
←Epithelialis tejléc ábrázolása Lenhossék Mihály: Az ember anatómiája, Budapest 1922, II. kötet 354. oldal

[2727] Benkő Loránd (főszerk.): A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára, I. kötet, Budapest 1967, 764. oldal.

J. M Dixon, R E Mansel[2728] 1-5 %-ra teszik az extra emblőbimbók (polymastia) gyakoriságát. Diane Mapes[2729] „friss cikket" idézve az American Surgonból ugyanezt 6 %-ra tette. Ennél is sokkal ritkább az, hogy ezekből *csak egyetlen* is kebellé fejlődjék. Még ritkább az, hogy *kettő*, s annál is ritkább, hogy *kettőnél több*. Thomas Bartolin: *négy* keblű asszony-ról írt 1654-1661-ig kiadott művében.[2730] 1671-ben Rómában szintén *négy* keblű asszonyról számoltak be.[2731] 1801-ben francia fogságban elhunyt „Walachian markotányos asszonyon" találtak *öt* keblet, de az ötödik fejletlen volt. 1886-ben Franz Ludwig von Neugebauer fényképet adott az Osztrák Császári Akadémiának *10 keblű* asszonyról, de voltak köztük fejletlenek is.[2732] A ténylegesen kifejlődött 4, vagy annál több kebel tehát rendkívül és hihetetlenül ritka, de ilyet ábrázolnak az alábbi alkotások (*44. és 45. kép*):

44. kép. Veronese: Római Diana, Maser 1560-61

45.kép. Gerardus Blasius:Anatome animalium, Amsterdam 1681. címlap

Ezért Emesének hat keble a 7. kancsón azt is jelenti, hogy ő is táltosnő volt, sőt ezen előfordulás igen nagy ritkasága miatt igen nagy táltosasszony. Jókai Mór is megírta, hogy „Midőn a természet tévedései valamely szülöttet rendkívüliséggel ruháznak fel, hogy felemás szeme van: az egyik kék, a másik fekete, vagy tizenkét ujja egy kézen, vagy már foga volt, amikor világra jött, a több efféle szokatlanság abba a gyanúba hozzák a szülöttet a köznép előtt, hogy ebből táltos lesz."[2733] Ugyanerről a hagyományról tanúskodik Varga János „Akit a természet születésénél megbélyegez, ...ha kelleténél több test része, például hat ujja, kettőnél több keze-lába van , azt a babonások... táltosnak hívják."[2734] Megfigyelhetjük, hogy Emese nyakában olyan föltehetően táltos-csengőket találunk, mint amelyek igen hasonlóak, a 7. kancsó rövidebb olda-lain mindkét táltoslovon, mindkét táltosjelölten, s mindkét garabonciáson is láthatókhoz.

[2728] British Journal of Medicin, vol. 24, Sept 1994, 797.oldal.

[2729] (NBC news DEC 22 2008, 7:16 PM E) www.nbcnews.com/.../when-it-comes-breasts-threes-cro.

[2730] Thomas Bartolin: Historiarum anatomicarum rariorum [...] centuria (I-II. Amsterdam, 1654. II-IV. Hága 1657, V-VI Koppenhága, 1661) Augustin Cabanes: Eroticon. N.Y. [1933], 156. o.

[2731] Augustin Cabanes: Eroticon, NY [1933], 157. oldal.

[2732] loco citato.

[2733] Diószegi Vilmos: A sámánhit emlékei a magyar népi műveltségben. Bp, 1958.134. oldal. Jókai Mór: i. A tátos. (Ismeretlen nagy emberek) Életemből II. kötet. Bp, 1907. 1278. oldal.

[2734] Varga János: A babonák könyve, Arad 1877, 70. oldal; Diószegi Vilmos op. cit, 129 oldal.

46. kép. Johann Nepomuk Ender: „Borúra derű" 1851

Széchenyi István gróf a Magyar Tudományos Akadémia címerét szemmel láthatóan a nagyszentmiklósi 7. kancsóról vette (*46. kép*), ahol a sast a hölgy szintén tálkáról táplálja. Ez abból is kiderül, hogy Ender ihletett festményén a tálka a nagyszentmiklósi 15. s 16. edényre üt, amit akkoriban Etele király kincsének gondoltak. Ugyanezért került a képen a pajzsra Etele király és Nagy Szent Leo pápa találkozása. Széchenyi – aki nemsokára könyvbe kezdett éppen Hunnia címmel (nem másról, hanem a magyar nyelv hivatalossá tételéről), – a magyar Tudós Társaság pecsétjéről írva aligha Hébére és az Olymposz lakóira gondolt, mert ott nem tanyáztak szittyák, amikor gr Seiler Crescenciának azt írta levelében: „…Önnek kell a sötétségből kivezetni az öreg Szittyát, akit a sas jelképez…"[2735] Ebből kitűnik, hogy ezen allegóriába sas madarat kellett Endernek festeni, amint egyébként a sárvár-felsővidéki Széchenyi család címerében pontosan sas van. Mégpedig kettő, amint az Akadémia címerében is, ha jól megnézzük.

47.a kép A 7. kancsón a madár embernél nagyobb méretű

Ugyancsak *sasnak* kellett, hogy ezt a madarat lássa Nicola Mavrodinov, mert abban Ganymedes történetét kereste.[2736]

Azt, hogy Emese madara, a turulmadár, lényegében sasmadár volt, bizonyítja először is ***mérete***. Másodszor ugyanezt igazolja a ***heraldikai***, valamint a ***numizmatikai bizonyítékok*** igen hosszú sora. Harmadszor pedig ugyanez tűnik ki a ***táltos vallás*** alapvető hagyományaiból.

Először is a 7. kancsón, ha összehasonlítjuk a madár nagyságát Emeséével, láthatjuk, hogy valójában meghaladta az emberi méretet (*47.a kép*).

[2735] Ich sende ihnen damit diese Briefe nicht auffallen – das was ich zu dem Gelehrten Gesellschaft proponiren will, -! Ich dachte an Sie, als mir die Idee des Gemäldes kam. – Vous devez faire sortir le vieux Scythe, que l'aigle représente, des Ténèbres -! Dr Viszota Gyula: Gróf Shéchenyi István naplói IV. kötet. Budapest, 1934. 36. o. 1830 április. 15. cf.: Viszota Gyula: A Tud. Akadémia czímere. Akadémiai Közlöny XV, 1904, 5-11. o; Rózsa György: A Magyar Tudományos Akadémia allegóriája. Magyar Tudomány 1965, 802-810.oldal.

[2736] N[icola] Mavrodinov: Le tresure protobulgar de Nagyszentmiklós. Archaeologia Hungarica XXIX. Budapest 1943, 94-97. oldal.

47.b kép. Szirti sas *(Aquila chrysaetos)*

Ilyen méretet csak a sasok érnek el: a szirti sas szárnyfesztávolsága 190-220 cm (*47.b kép*), a réti sasé pedig 193-244 cm. Ezzel szemben a kerecsen sólyom szárnyfesztávolsága pusztán 102–126 cm, ami tehát csak fele az emberméretnek. Ezért a 7. kancsón ábrázolt madár nem lehet kerecsensólyom.

Azt, hogy a turulmadár alapjában sasmadár volt bizonyítja másodszor a) a címertan mégpedig a Képes Krónika heraldikai miniatúrai, b) az Árpádok dénárai és c) az Aba nemzetség nemzetségi címerei, valamint d) az erdélyi három nenmzet alapvető jelképei.

a) A Képes Krónika a turulmadarat háromszor ábrázolta Etele király zászlóján és pajzsán,[2737] és hatszor az Árpádokén[2738] (*cf. 48.a kép*). Mindannyiszor fekete madárnak, tehát sasnak festette.

[2737] OSZK Clmae 404 5recto, 7verso, 7verso.

[2738] OSZK Clmae 404 11recto, 12recto, 12recto,17recto,18verso, 18verso .

48.b kép A kerecsensólyom szürke madár

Ezzel szemben a kerecsensólyom szürke színű madár (*48.b kép*), s ezért a természetelvű magyar címertan a kerecsensólymot legalábbis ezüstnek festette volna, ha nem szürkének, de nem festhette feketének. Márpedig a Képes Krónikában mind a kilencszer feketének festették a turulmadarat, tehát nem kerecsensólyomnak.

b) ***Az Árpád-kori pénzek vizsgálatára*** térve idéznünk kell Kézai Simont, aki följegyezte: „A címer[rajz], amit Etele király a saját pajzsán viselt, arra a madárra hasonlított, amit magyarul turulnak neveznek, a fején koronával. Azt a címert, a húnok Géza vezér idejéig, amíg magukat közösen kormányozták, a hadseregben magukkal vitték."[2739]
Kézai hozzátette, hogy „Azok közül a vezérek közül Árpád, Előd fia, Ügek fia, a Turul nemzetségből jószágban gazdagabb, nemzetségében hatalmasabb volt" továbbá, hogy „…Géza vezér a Turul nemzetségből…"[2740] való volt.

Ezekből az idézetekből világos kell legyen, hogy az Árpádok a Turul nemzetségből származtak. Ennek ellenére III. Bélától kezdve III. Endréig gyakorlatilag az összes huzamosabban uralkodó királynak a pénzén a numizmatikusok szerint csak sas madarat ábrázoltak. Jellemzően IV. László királynak, akinek éppen a történésze, Kézai Simon hangsúlyozta a Turul jelentőségét, négy pénzkibocsátásán is sast találunk, de egyetlen egyen sincs sólyom vagy kerecsensólyom. Mindez arra mutat, hogy a trónján ülő – Réthy László szerint – V. István jobbján megjelenő vadászmadár valójában szintén a turulmadarat ábrázolja, mint alább kifejtjük.

[2739] Banreium quoque regis Ethelae, quod in proprio scuto gestare conueverat, similitudinem avis habebat, quae Hungarice Turul dicitur, in capite cum corona. Istud enim banerium Hunni usque tempora ducis Geichae, dum se regerent pro communi, in exercitu semper secum gestavere. Emericus Szentpétery: Scritorem rerum Hungaricarum, Budapest 1937, 152. oldal, 3-7. sor.

[2740] Dux namque Geicha de genere Turul…" Szentpétery op. cit, 188. oldal, 2-3 sor.

49.a kép

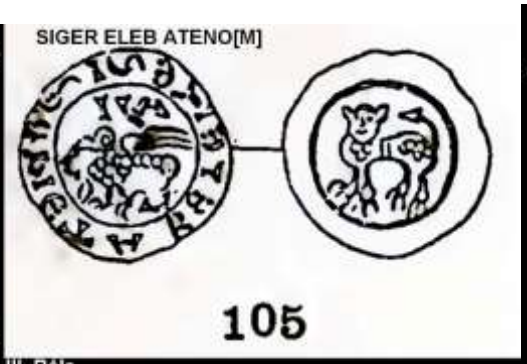

dénár

III. Béla

Réthy László: Corpus nummorum Hungaria, Budapest 1899,
VIII. sorozat,21.oldal *jobbra néző sas alatta és felette AQ-ILA* és 7.tábla,105
Lajos Huszár: Münzkatalog Ungarn, Budapest 1979,39. oldal
61. *Adler n.l. darunter und darüber AQ/ILA*

49.b kép

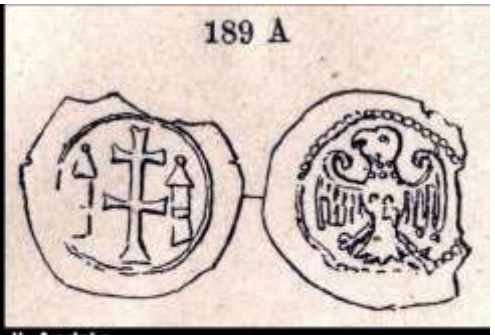

dénár

II. András

Réthy László: Corpus nummorum Hungaria, Budapest 1899,
XI. sorozat, 27. oldal *kiterjesztett származú jobbranézö sas*
és 10. tábla, 189
Lajos Huszár: Münzkatalog Ungarn, Budapest 1979,56. oldal
225 *Einköpfiger Adler n l.*

49.c kép

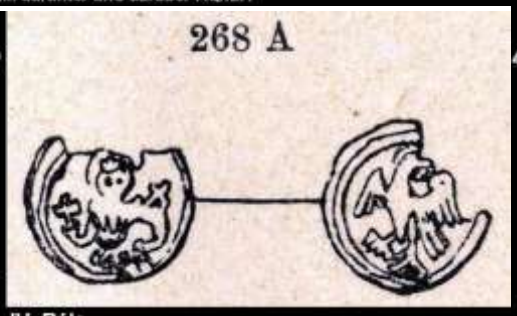

dénár

IV. Béla

Réthy László: Corpus nummorum Hungaria, Budapest 1899,
XIV.sorozat, 27.oldal *jobbraálló s visszanézö sas fénykörös fövel*
és 13. tábla, 268
Lajos Huszár: Münzkatalog Ungarn, Budapest 1979,66. oldal
332 *Zurüchblinkender Adler n l.um dessen Kopf Perlkreis*

49.d kép

dénár

IV. László

Réthy László: Corpus nummorum Hungaria, Budapest 1899,
XVII. sorozat, 36. oldal *balra tekintö madár* és 16. tábla, 329 .
Lajos Huszár: Münzkatalog Ungarn, Budapest 1979,70. oldal
283 *Adler von vorne mit ausgebreteten Flügeln*

49.e kép

dénár

IV. László

Réthy László: Corpus nummorum Hungaria, Budapest 1899,
XVII. sorozat, 36. oldal *jobbra néző madár* és 16. tábla, 330 .
Lajos Huszár: Münzkatalog Ungarn, Budapest 1979,71. oldal
384 *doch Adler anders*

49.f kép

dénár

IV. László

Réthy László: Corpus nummorum Hungaria, Budapest 1899,
XVII. sorozat, 36. oldal *jobbra lépö madár* és 16. tábla, 338.
Lajos Huszár: Münzkatalog Ungarn, Budapest 1979,71. oldal
393 *Adler n. r.*

49.g kép

dénár

IV. László

Réthy László: Corpus nummorum Hungaria, Budapest 1899,
XVIII. sorozat, 37. oldal *származalt kiterjesztö félsas* és 17. tábla, 354 .
Lajos Huszár: Münzkatalog Ungarn, Budapest 1979,72. oldal
397p *Adler mit ausgebreiteten Flügeln*

49.h kép

dénár

III. Endre

Réthy László: Corpus nummorum Hungaria, Budapest 1899,
XIX. sorozat, 39. oldal *jobbranézö heraldikai sas* és 18. tábla, 378.
Lajos Huszár: Münzkatalog Ungarn, Budapest 1979 75.oldal,
428 *Adler mit geschlossen en Flügeln*

A Turul dinasztia pénzein, ha valamilyan madarat föltüntettek, nyilvánvalóan a Turul madár ábrázolásait várnánk. Láthatjuk azonban, hogy a Turul dinasztia uralkodóinak vizsgált pénzein a XII. században III. Bélától fogva a XIV. században III. Andrásig a numizmatikusok csak sast találtak és nem kerecsensólymot. A tévedések elkerülésére III. Béla „magyarul" oda is íratta, hogy az ábrázolt madár AQILA s nem kerecsensólyom. (*49.a kép*)

49.i kép III. Béla turáni sasa meglehetősen messze esett a bizánci arany sasoktól Árpádházi Piroska Pantokrátor templomából,c1136
Wilhelm Salzenberg:Alt-christliche Baudenkmale von Constantinopel vom V. bis XII. Jahrhundert, Berlin 1854, XXXVI.tábla

Egyébként azt is megfigyelhetjük, hogy a bizánci trónörökösként fölnevelt III. Béla dénárjára vert sas alakja nem eshetett volna messzebb a bizánci arany sasok formájától, amint azok az Árpádházi Szent Piroska által építtetett konstantinápolyi Pantokrator templom padlójában fönnmaradtak.[2741] (*49.i kép*)

ATIHA király és turul madara svédországi Tjürk szigetén talált brakteáton Lund Historical Museum, LUHM 6601

Az AQILA tehát III. Béla dánárán turáni sas, vagyis a Turul madár. Azt, hogy ez a sas az Árpádok pénzein valójában a Turul madár volt, az is bizonyítja, hogy ez a sas madár 1301 után eltűnik a magyar pénzekről. Történetesen a svédországi Tjürk szigetén II.Theodosius (408-450) két bizáncipénzével találtak egy ATIHL föliratú brakteátot, melyről Olov Janse már 1921-ben fölismerte nemcsak azt, hogy Etele király pénze,[2742] (*49.j kép*) hanem hogy ezen a brakteáton mellette megjelenik pontosan az a madara is, melyről a magyar krónikák írnak,[2743] (bár a használt német fordítás alapján azt hiszi, hogy Thuróczy vadászsólyomról írt volna). A Tjürk szigetén előkerült brakteát – amelyet ma a Lundi Történeti Múzeumban LUHM 6601 számon őriznek –azonban azt bizonyítja, hogy mind Kézai Simon,[2744] mind pedig a Képes Krónika eredetileg Árpádkori szövege[2745] sokkal jobban volt értesülve Etele király Turul madaráról, mint modern kori kritikusaik.

V István
Réthy László: Corpus nummorum Hungaria, Budapest 1899, XVI. sorozat, 34. oldal *jobbján sólyom* és 15. tábla, 307 .
II. András
Lajos Huszár: Münzkatalog Ungarn, Budapest 1979,61. oldal 277 *mit Falken*

Mindezek a megfontolások arra mutatnak, hogy Réthy László Corpusában a

[2741] Wilhelm Salzenberg: Alt-christliche Baudenkmale von Constantinopel vom V. bis XII. Jahrhundert, Berlin 1854, XXXVI. tábla.
[2742] Olov Robert Janse: Notes sur quelques reptésentations des bractéates en or Scandinaves, Revue archéologique 1921, 374. és 388. oldal.
[2743] op, cit. 389. oldal, ahol a 3. lábjegyzetben [Johannes de] Thwrocz, vagyis Thuróczy 1768-ban megjelent német fordítására hivatkozik, amely alapján azt hiszi, hogy Thuróczy sólyomról írt volna.
[2744] Emericus Szentpétery: Scritores rerum Hungaricarum, Budapest 1937, 152. oldal 3-7 sor
[2745] op. cit, 263. oldal, 10-12. sor.

307-es számon szerepló dénárra, amelyet Réthy V. Istvánénak, Huszár Lajos pedig II. Andrásénak tart, szintén a Turul madár ábrázolását verték, és nem sólyomét, mint a numizmatikusok gondolják (*49.k kép*). Ezen a dénáron ugyanis a király trónján ülve teljes díszben és jogarral jelenik meg, tehát korántsem vadászat közben. Ezen kívül a jobbján megjelenő hatalmas madár mérete miatt sem lehetne sólyom, hanem csak sas,

vagyis a Turul madár ábrázolása, mint sas alakú Turul madarat találunk a többi Árpád-házi pénzen is. Ugyanez kell hogy vonatkozzék ezen dénár kisebb, obulus változatára (*49.l kép*). Különben Marco Polo már megírta, hogy Ázsiában olyan népekkel találkozott, akik sasokkal vadásztak, s jelenleg is van olyan kirgiz népcsoport Mongoliában amely sasokkal vadászik.

c) Azt, hogy a turul sas madár volt az ***Aba nemzetség címere*** is bizonyítja. A Képes Krónikában fönnmaradt szöveg szerint „Csaba Etelé királynak törvényes fia volt, és ebből a Csabából eredt igazában az Aba nemzetség."[2746] Ez annyit jelent, hogy valójában az Abák is a Turul nemzetséghez tartoztak s az Abáknak gyarkorlatilag majdnem minden címerén sast találunk (*50.a–50.e kép*).

[2746] Iste igitur Chaba filis Atyle est legittimus ex filia Honorii imperatoris Grecorum genitus……Ex isto enim Chaba Abe generatio verissime exorta erat. Szentpétery Budapest, 1937. 280. oldal 1-5 &13-15. sor, cf:1-12 sor.

50.c kép

Az Aba nembeli Keczer család 1584. évi címerújítása Rudolf király: arma sive insignia tua antiqua aliquantulum illustrata scutum rubri coloris *nigra aquila* rostro annulum aureum rubino adornatum

Csoma József: Magyar nemzetségi czímerek, Budapest 1904,1158.oldal

50.d kép

Aba nembeli Kompolthy László sisakcímere Kisnánán sirkövén 1428-ból Lux Géza rajza 1941

Pamer Nóra: Kisnána
Gerő László (főszerk): Várépitészetünk 1975, 188. oldal.

Csoma József az Aba nemzetséghez tartozó 15 család történeti címeremlékeit átvizsgálva megállapította, hogy közülük 14 családnak a címere, illetve a sisakcímere a fekete sas volt.[2747] Az egyetlen kivételt a kisrédei Rhédey család alkotta.

50.e kép Az Aba nemzetség címere Csoma József szerint

Az Aba nemzetséghez tartozó tizenöt család:

1.Athinay
2.Berthóthy
3.Chyrke
4.Gagyi
5.Gagybáthory
6.Hedry
7.Keczer
8.Kompolthy
9.Lapispataki
10.Rhédey
11.Segnyey
12. Sirokay
13.Solymossy Heves vármegyében
14.Somosy
15Vendéghy

Az nehezen elképzelhető, és aligha hihető, hogy a nemzetséghez tartozó mind a tizenöt család eltévesztette volna a saját címerét.

d) Erdély címerére térve köztudott, hogy mint Gyulafehérvár neve, és Györffy György vizsgálatai mutatták,[2748] Erdélybe Gyula vezér nemzetsége és népe telepedett. Az óbolgár fejedelmi listákból viszont világos, hogy Etele király is a Gyula nemzetségből származott.[2749] Ezért az erdélyi magyarság legrégibb erre vonatkozó forrása már 1311-ben említi „az erdélyi magyar lakosok sasának, vagyis a zászlójának vivőjét”.[2750] 1555-ben is följegyzték az „erdélyi magyarok zászlóvivőjének sasát”.[2751] Az 1669 május 24-én tartott szászsebesi

[2747] Csoma József: Magyar nemzetségi czímerek, Budapest 1904, 1153-1162. oldal. in: Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig.
[2748] Györffy György: István király és műve. Budapest, 1977. 164.,167.,170., 174. o.; cf.: 101. o.
[2749] Németh Gyula: A honfoglaló magyarság kialakulása. Budapest, 1991. 214-215. oldal; Omeljan Pritsak: Die bulgarsche Fürstenliste und die Sprache der Protobulgaren. Wiesbaden, 1955. 15-16, 76-77. oldal és Tafel 1-2 a 102. oldal után.
[2750] „ductor aquilae seu vexilli regnicolarum Hungaricarum parime Transylvanarum” J. Siebmacher’s grosses und allgemeines Wappenbuch. (Fierten Bandes Zwölte Abteilung): Constantin Reichenauer von Reichenau, Géza von Cserghető, Oscar von Bárczay: Adel von Siebenbürgen, 189. 2. oldal.
[2751] „vexillifer aquilae gentium Transylvanarum Huncaracalium” ibidem.

országgyűlés pedig kimondta, hogy az erdélyi magyar megyék pecsétjének a félsast kell ábrázolnia.[2752] Ez tehát azt bizonyítja, hogy a Turul nemzetségnek Erdélybe szakadt ága, s annak népe is, sasnak tartotta a Turult, ahogy az erdélyi Gyulák legrégibb szállashelyeit Gyulafehérvártól Bálványosvárig felölelő ősi Fehér várnegye címerén is a fekete sast őrizte.

51. kép Erdély és (Alsó-)Fehér vármegye címere

Végül harmadszor a táltos vallás hagyományai is azt igazolják, hogy a Turul madár tulajdonképen sas volt. A burjátok szerint „a sas visszatérve a földre asszonyt látott a fa alatt aludni és hált vele. Bizonyos idő múlva az asszony fiút szült, aki az 'első sámán lett."[2753] Ebből kitűnik egyrészt, hogy Emese megtermékenyítése ennek az eseménynek a megismétlődése; másrészt pedig, hogy a történetben szerepló madár csak sas lehet. A Jeniszeinél lakó osztjákok, a teleutok, az orchonok és más szibériai népek szerint is az „első sámán" sastól származott, vagy a sastól tanulta mesterségét.[2754]

A Kalevalában sasmadár suhan a magasból és telepszik a Vejnemöjnen, a hatalmas tudós dalos sámán által meghagyott nyírfára.[2755] A táltosvallásban Mircea Eliade szerint „a sas a Legfóbb Lény, az Ai neve"[2756] illetve jelképe, akit „valószínüleg a kétfejű sas személyesít meg".[2757] Ai azonban eredetileg a török népeknél a Holdnak a neve,[2758] s erre a kérdésre az alábiakban a 2. kancsó vizsgálatának a végénél még részletesebben kitérünk. gr Zichy Jenő beszámolója szerint a sámánok fehér hímállat áldozataikat teliholdnál[2759] tartották.

[2752] „Das auf ihr Siegel gestochene Wappen der Siebenbürgischen Comitate soll einem halfen Adler bestehen mit der Umschrift: Sigiullum Comitatuum Transilvaniae,", ibidem.

[2753] Returned to the earth, the eagle saw a woman asleep under a tree, and had intercourse with her. Some time later the woman gave birth to a son, who became the first shaman." N.N: Agapitov and M. N. Khangalov" Materialy dlya izuchengiashamanstva v Sibirii 41-42. oldal. Mircea Eliade: Shamanism, London 1964, 69. oldal.

[2754] „According to the Yenisei Ostyak, tne Teleut, the Orochon and otherr Siberian peoples the „first shaman" wass born of an eagle, or at least, was tought his art by the eagle" Eliade, op. cit., 70. oldal, ahol Leo Sterberg: Der Adlerkult bei der Völkern Siberiens Archiv für Religionswissenschaft Leipzig XXVIII 81930) 143-144. oldalát idézi.

[2755] Kalavala II. Ének, 270 -280. sor

[2756] Eliade: op, cit. 49. oldal.

[2757] Eliade: op, cit. 70. oldal.

[2758] Hoppál Mihály: Sámánok, lelkek, és jelképe, Budapest 1991, 129 oldal, 174

[2759] gr Zichy Jenő gr Harmadik Ázsiai utazása VI. kötet, Budapest 1905, 211-212. oldal

A sasmadárnak azonban a nagyszentmiklósi 7. kancsón bagoly füle van, (52. *kép*) Ennek csak az lehet a magyarázata, hogy mind a hajdudorogi mind pedig a szeghalmi táltosbotnak bagolyfejet mintázott a vége.[2760] Így a 7. kancsó sasán ez a rendellenesség kétszeresen is megerősíti annak táltosságát. Egyrészt, mint azt Jókai Már kifejtette, „Midőn a természet tévedései valamely szülöttet rendkívüliséggel ruháznak fel, … [abból] táltos lesz.”[2761] Másrészt a 7 kancsón a sasnak éppen bagoly fülei vannak, mint a táltosok botjának. Ez csak annyit jelenthet, hogy ez a bagoly-fülű sas táltossas, vagyis a turulmadár.

Ezért az ezen táltossasnak és az igazán nagy táltosasszonynak, Emesének a nászából igen nagy táltosnak kellett születni. Föntebb már valóban láttuk, hogy Álmos a magyarok kendéje vagyis kündűje volt, aki, mint a neve tanúsítja, Künnek a Nap-Asszonynak[2762] főtáltosa volt. Ennek a jelentőségét mutatja, hogy Japánban a Nap-Asszonynak a „Mennyet beragyogó Nagy Kami (Amaterasu-no mikami)”-nak valójában a tenno, a japán császár a főpapja. Amatera su-no-mikami nevében a kami szembetűnően a török nyelvekben használt kam szóra üt. Így Etele király egyik feleségének atyját Es-kam-nak[2763] családjának egyik tagját pedig Ata-kam-nak nevezték.[2764] Es-kam barát-táltost, Ata-kam atya-

[2760] Fodor István: Mikor volt a honfoglalás, Budapest 2016, 29. oldal.
[2761] Diószegi V.: A sámánhit emlékei a magyar népi műveltségben, Bp. 1958, 134. o. Jókai Mór: A tátos (Ismeretlen nagy emberek) Életemből, II. kötet, Budapest 1907, 1278. oldal.
[2762] Hoppál Mihály: Sámánok, lelkek, és jelképek. Budapest 1991, 129. oldal 174.
[2763] καὶ ἄχρι τινὸς τῷ βαρβάρῳ συμπροελθόντες ἑτέραν ὁδὸν ἐτράπημεν τῶν ξεναγούντων ἡμᾶς Σκυθῶν τοῦτο ποιεῖν πρακελευσαμένων ὡς τοῦ Αττήλα ἐς κώμην τινὰ παρεσομένου, ἐν ᾗ γαμεῖν θυγατέρα Ἐσκὰμ ἐβούλετο, πλείστας μὴ ν ἔχων γαμετὰς ἀγόμενος δὴ καὶ ταύτην κατὰ τὸν νόμον Σκυθικόν.
Dexippi, Eunapii, Petri Patricii, Prisci. etc historiarum reliquiae (B G Nieburri et alii ed.) Corpus Scritorum Historiae Byzantinae Bonn 1829, 182. oldal, 20-22. sor-183. oldal, 1-3. sor.
[2764] οἱ δὴ παρὰ Ὁμαίους παρα φυγόντες ἐξεδόθησαν βαρβάροις ἐν οἷς καὶ παῖδες Μάμα καὶ Ἀτακὰμ τοῦ βασιλείου γένους, οὓς ὗν Καρσῷ φρουρίῳ Θρᾳκίῳ οἱ παρειληφότες ἐσταύρωσαν δίκας αὐτοὺς πραττόμαμενοι τῆς φυγῆς.
Dexippi, Eunapii, Petri Patricii, Prisci etc historiarum reliquiae (B G Nieburri et alii ed.) Corpus Scritorum Historiae Byzantinae Bonn 1829, 167. oldal, 20-22. sor -168. oldal, 1-2. sor

táltost jelent,[2765] ami arra mutat, hogy a Nap-Asszony valójában nagy táltos, és így kapcsolja a turáni népek hagyományát.

53.kép.Imdugud Tell-el-Ubaiból Kr.e.2600-2400 British Museum

A nagyszentmiklósi Turul madár borosjenői Kádár Zoltánt a sumér Imdugud madárra emlékeztette,[2766] föltehetően füle és mérete miatt. Imdugud a Sumérban a felhők, viharfelhők és villámlás szelleme, ami tehát csapadékot eredményez és ebben megegyezik a turullal, mert nyomában Anonymus szerint Emese ágyékából folyók támadtak,[2767] mint korábban Etele, kinek neve éppen folyó.[2768]

4. A 9. kancsó ikonográphiája

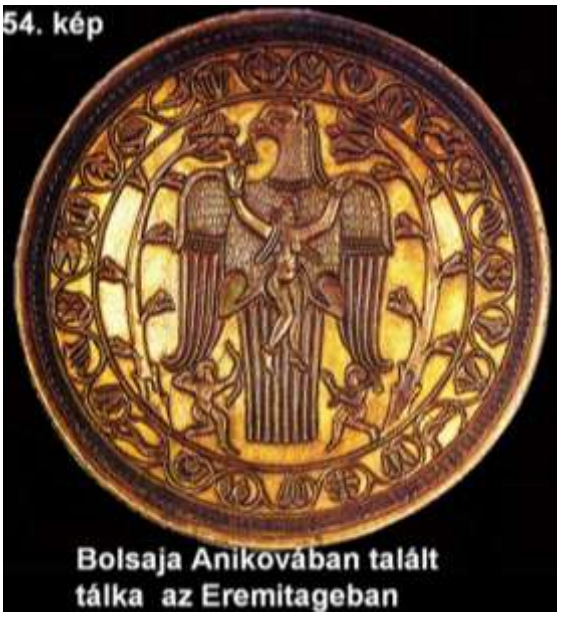

[2765] Németh Gyula: A honfoglaló magyarság kialakulása, Budapest 1991 113-114. és 118. oldal.
[2766] László Gyula, Rácz István: A nagyszentmilósi kincs. Bp. 1977. 180. o
[2767] de utero eius egrederentur torrens et de lumbis eius reges gloriosi propagarentur. Emericus Szentpétery: Scriptores rerum Hungaricarum, I kötet, Budapest 1937, 38. oldal 9-11. sor.
[2768] Don in Scitia oritur, qui ab Hungaris Etul nominatur. Szentpétery, vol. cit. 253. oldal, 11-13. sor; (cf.:145. oldal, 4-5 sor).

A Bolsaja Anikovában talált tálon (*54 kép.)* is szemmel láthatóan sast láthatunk, azonban ennek a sasnak is bagoly füle van, tanúsítván, hogy táltossas, vagyis a Turul madár. Ezen a tálon azonban a Turult etető hölgynek csak két keble van, és ezért nem lehet Emese. Kilétét azonban meghatározza a vele ábrázolt és nyilvánvalóan két teljesen egykorú gyermeke. Ebből kitűnik, hogy ikrek, és már jóformán csecsemő korukban vadásznak. Márpedig a Képes Krónkában fönnmaradt Árpád-kori szöveg szerint: „Dum autem Hunor et Magor Nemroth essent primogeniti…"[2769] vagyis Hunor és Magor [mindaketten] csak úgy lehettek első szülöttek, ha egyszerre születtek, vagyis ikrek voltak. Nimród pedig „robustus venator" keményfából való vadász volt,[2770] és a Tarihi Ungurusz szerint „…Nimród vadászni ment és fiait is magával vitte."[2771] Ebből világos lehet a két ífjú vadász kiléte, akik Evilatban, vagyis Perzsiában születtek, s hogy anyjuk Szép Enéh.[2772]

A Bolsaja Anikovában talált tálkán Szép Enéh azonban, mint a nagyszentmiklósi 7. kancsón Emese is pőrén van együtt a Turullal. A kánjogi gyakorlat szerint azonban, ha solus cum sola, nudus cum nuda vannak együtt, a nászt föl kell tételezni. Ezért ezek az ábrázolások azt tanúsítják, hogy Álmos éppen úgy, mint Hunor és Magor is, valójában a Turul nemzetségből[2773] származott.

A Tarihi Üngürüsz szövege szerint Hunor és Magor „visszatértek atyjukhoz, és arra kérték, hogy Adzsem [vagyis Perzsia] határán, azon a hegyes vidéken, egy monostort építsen számukra, amelyben lemondva a világról lakhatnának, és a világ népétől visszavonulva saját gondjukkal foglalkozhatnak.

Nimród kérésüket meghallgatta, és parancsot adott, hogy azon a helyen egy monostort építsenek. Miután a monostor felépült, és elkészült, a két királyfi beleköltözött, hogy saját hitvallásuk szerinti imádságokkal foglalkozva jó ideig ott töltsék életüket. Ők azután azon a helyen sok hónapon és éven keresztül laktak. A világ népeivel nem érintkeztek, imádsággal és ...elmélkedéssel foglalkoztak, s a világ örömeiről lemondtak. Ily módon öt évig laktak a monostorban és ott nyugodtan éltek."[2774]

[2769] Emericus Szentpétery: Scriptores rerum Hungaricarum, i. kötet. Budapest.1937, 250. oldal,18-20 sor.

[2770] op.cit. 248. oldal,6-7 sor.

[2771]Mahmud Terdzsüman: Magyarország története, fordította Blaskovics József, Léva 1996,5. oldal, 4. pont vége.

Nagy Szülejmán udvari emberének magyar krónikája, fodította Hazai György, Bufapest 1996, 27 oldal, [3b]

[2772] intravit terram Euilat et ex coniuge sua Enee genuit, magot et Hunor. Szentpéteri, op.cit. 249.oldal16-18 sor.

[2773] cf.: Simonis de Keza: Gesta Hungarorum, 27 Emericus Szentpétery: Scritores rerum Hungaricarum, I. köetet Budapest 1937, 165. oldal, 19 sor

de Keza, op. cit. 76 Szentpétery, op.cit., 188. oldal, 3. sor

[2774] Mahmud Terdzsüman: Magyarország története, fordította Blaskovics József, Léva 1996, 5-6 oldal,5-6 pont;

Nagy Szülejmán udvari emberének magyar krónikája, fodította Hazai György, Bufapest 1996,27. oldal, [3b][4a]

Hunornak és Magornak ez az öt évig való kolostorban töltött imádsága és elmélkedése arra emlékeztet, hogy Ipolyi Arnold szerint a garabonciásoknak 13 iskolát (vagyis inkább „osztályt”) elvégezve kellett a garabonciásságot tanulnia.[2775] A Tarihi Üngörüsz fönti idézete arra mutat, hogy Hunor és Magor azt öt év alatt végezte el.

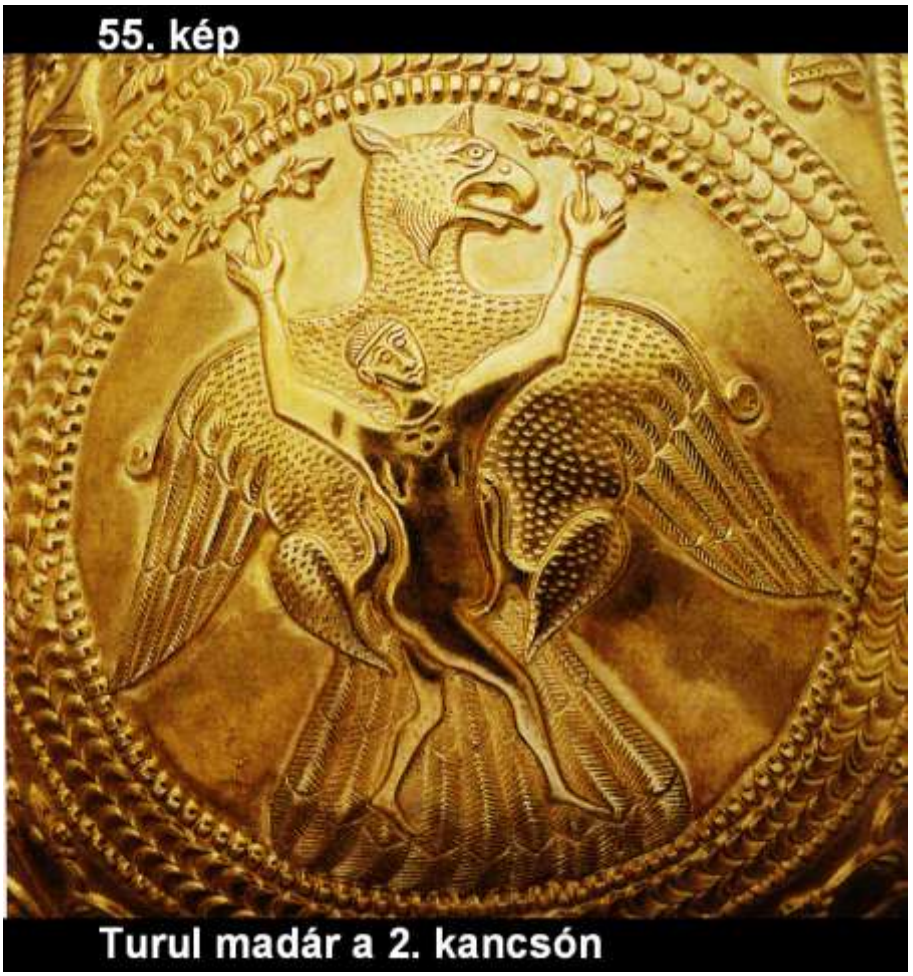

A nagyszentmiklósi 2. kancsó úgynevezett 4. korongján levő sas bagoly (vagy ló) füle is tanúsítja, hogy Turul madár[2776] (*55. kép*). A vele megjelenő hölgynek azonban szintén csak két keble van, tehát ő sem lehet Emese. Ellentétben azonban Szép Enéhhel a Bolsaja Anikovai tálon, vagy Emesével a nagyszentmiklósi 7. kancsón, a 2. kancsón a hölgy nem táplálja a Turul madarat, hanem már a Turullal való nászának a hatására kezéből címertani liliomnak látszó virágok sarjaknak, melyek megkülönböztetik személyét.

Ugyanezeknek a virágoknak a jelentőségét mutatja, hogy a 2. kancsót ugyanennek a virágnak a bokrai díszítik, mégpedig nyolc helyen is; a képek által szabadon hagyott csegelyeken.

[2775] Ipolyi Arnold: Magyar mythologia, Pest 1854, 455. oldal.

[2776] A nagyszentmiklósi 2. kancsón aTurulnak a sasok anatomiájától való másik táltosi eltérésben alighanem a hattyúkhoz hasonló szaporodási szerve lehet.

Oborny Beata az ELTE Biológiai intézetéről kifejtette megbeszélésünk során Oxfordban, hogy ezek a virágok valójában növénytanilag iriszek vagyis nőszirmok (Iris sibirica).
A nőszíromról úgy tudták, hogy a keleti birodalmak birodalmak jogarait különböztette meg.[2777] Ilyen fajta jogara van a Szent Koronán Bizáncban készült képén Szent Mihály arkangyalnak, s ahhoz hasonló IX. Monomachosz Konstantin bizánci császárnak (1042-1555) jogara tettarteronján.

Tulajdonképen nőszírmokat találunk délkoreai Goryeongban talált V, illetve VI. századból való Gaya koronán is, amelyet Korea 138. nemzeti kincsének tekintenek.

A nőszirmok azonban rendszeresen visszatérnek jóformán minden árpád-házi király jogarán, soknak a koronáján is *(56.a-56.n kép*).

[2777] „The iris is supposed to be the flower, which forms the terminating ornament of the sceptre of the ancient kings of Babylon and Assyria.” Richard Folkard: Plantlore, Legends and Lyrics, London 1892, 387oldal.

55.a kép

1090 körül Szent László király pecsétjén ugyanaz a növeny sarjad, mint a nagy-szentmiklósi 2. kancsón. A pecsét Dávid herceg tihanyi adomány levelén található a pannonhalmi levéltárban.

Forrás: Marczali Henrik: Magyarország története az Árpádok korában In: Szilágyi Sándor (szerk.): A magyar nemzet története. kötet,1896, 138. oldal. Ezt a rajzot eredetileg Runyday Vincze adta ki

56.b kép

Vak Béla pecsétje 1137-ből a bakonybéli apátság oklevelén a pannonhalmi levéltárban a Turul reprodukciója

Marczali Henrik: Magyarország története az Árpádok korában Szilágyi Sándor (szerk.): magyar nemzet története. II.kötet,1896 269 és 687. oldal

56.c kép

II. Géza nagypecsétje 1158-ból a gaaram-szentbenedeki tság oklevelén az esztergomi káptalan levétárában Knauz Nándor reprodokciója

Marczali Henrik: gyarország története az Árpádok korában gyi Sándor (szerk.): ar nemzet története. II.kötet,1896 290. és 687. oldal

56.d kép

Az Árpádok egyik koronája, amit Macsói Anna 1270-ben Prágába vitt.

56.e kép

III. István pecsétje 1162-ben kelt oklevelén Sopron város levéltárában Malachovszky Nándor rajza

Marczali Henrik: Magyarország története az Árpádok korában In Szilágyi Sándor (szerk.): A magyar nemzet története. II.kötet,1896 305 és 688. oldal

56.f kép

III. Béla nagypecsétje 1195-ből az Országos Levéltárban

Az Országos Levéltárban az "iratokról lezsakadt eredeti pecsétek gyüjteményében" "V.4.3" számmal. Ezen pecsétek katalógusa föltételezi, hogy az az OL DI36 számú 1195-ből való oklevelérol vált le

56.g kép

Imre király aranybullája 1202-ben Tota asszonynek (Korlát fia) Benedek herceg(dux) hitvesének Ol DI 39249

Sigilla Regum, Reges Sigillorum, Budapest 2001, 43. oldal, 7

56.h kép

II. András aranybullája 1221-ben Tota asszony Korláth fia Benedek herceg (dux) hitvese részére 1202 Ol DI 39250

Érszegi Géza: Sigilla Regum, Reges Sigillorum, Budapest 2001, 47. oldal, 11

56.i kép

IV. Béla oklevele 1251 november 23-án Brebir vármegyének adományozásáról a brebiri nemesek MOL DI 50617

Érszegi Géza: Sigilla Regum, Reges Sigillorum, Budapest 2001,54. oldal

Thomas Graham Jackson: Dalmatia, Oxford 1887, 2. kötet, 161-164 oldalon említi Pogizza vármegyét (Almissa mellett) amelyben 20 magyar család alkotta az arisztokráciát és adta a főispánt 1806-ig

56.j kép

1272 V. István koronája Szent Margit szigetéről

56. k kép

IV. László pecsétje 1272-1290

Marczali Henrik: Magyarország története az Árpádok korában Szilágyi Sándor(szerk.): Magyar nemzet története, II.kötet,1896 564. és 696. oldal

56.l kép

dénár

354

IV. László

Réthy László: Corpus nummorum Hungaria, Budapest 1899, XVIII. sorozat, 37. oldal *heraldikai liliom* szárnyait kiterjesztő félsas Fölötte félhold hatágú csillag és 17. tábla, 354 .

Lajos Huszár: Münzkatalog Ungarn, Budapest 1979,72. oldal

397 *Lilie* Halbmund Stern, Adler mit ausgebreiteten Flügeln

56.m kép

III. Endre pecsétje 1290-1301 MOL,Gipsz-másolat-gyűjtemény (V.1) 43,

Érszegi Géza: Sigilla Regum, Reges Sigillorum, Budapest 2001, 59. oldal, 43.

56.n kép

Szent Imre herceg Ják

1220-1256 Dercsényi Dezső Románkori építészet Magyarországon p196; Kempis Antal Régi magyar művészet in: Domanovszky Sándor: Magyar Művelődéstörténet I Bp [1939] 503. oldal

A 2. kancsón a hölgy kezében levő és az Árpádházi királyok kezében is ismételten rendszeresen visszatérő nárciszok arra mutatnak, hogy a 2. kancsón ábrázolt hölgy Árpádházi király anyja lehetett (*57.a kép*). Láttuk, hogy a nagyszentmiklósi 9. és 10. tálka fölirata tanúsítja, hogy ezek a kincsek az erdélyi Gyulák örökségéhez tartoztak. Az erdélyi Gyulák családjából azonban egyedül Sarolt lépett nászra Turul nemzetséggel, mert Anonymus 26. fejezete szerint Sarolt Szent István király anyja volt.[2778] Ezért alig lehet véletlen, hogy a 2. kancsón ábrázolt hölgy fejalkata megegyezik a kalocsai királyfejjel, (MNG 53.364), amelyről már Kampis Antal fölismerte már 1939-ben, hogy az Szent István királyt ábrázolja.[2779] (*57.b kép*). Ugyanezt igazolja a koronázási palást 1031-ből való Szent István király ábrázolása, sőt az esztergomi is porta speciosa Szent István képe is (*57.c kép*).

Szent István születési évét Kristó Gyula 981-re tette,[2780] ami így a nagyszentmiklósi 2. kancsó terminus ante quem nonja.

A 2. kancsón a hölgy fejalkata, s azon majdnem fülének fekvése is, a menyétre (Mustela nivalis) emlékeztet (*57.d kép*), s ezért kapta Sarolt nevet, ami valójában arany menyét jelent. Sarolt ugyanis szőke volt, mint a Képes Krónika Szent István születését ábrázoló miniatúrája mutatja.[2781] Ilyen értelemben volt „Beleknegini" vagyis fehér fejedelemasszony.[2782]

[2778] Sarolt fuit mater sancti regis Stephani. Emericus Szentpétery: Scriptores rerum Hungaricarum, I. kötet, Budapest 1937, 69. oldal, 2-3. sor.

[2779] Domanovszky Sandor (ed.): Magyar művelődestortenet, I. kötet, Budapest [1939], 498. o.

[2780] Kristó Gyula: Szent István születése és megkeresztelkedése. História 2000, 5-6 szám.

[2781] OSZK Clmae 404, folio 19 recto.

[2782] R Holzmann: Die Chronik des Bischofs Thietmar von Merseburg und ihre Korverter

Sarolt asszonyról az egykorú, illetve középkori források a következőket írták: [Gyulának] „Sarolt nevű leánya volt, akinek a szépségéről a tartományi vezérek hosszasan regéltek, akit Géza vezér törvényesen feleségül vett."[2783] [Gyulának] igen szép leánya volt, akit szépségéért Géza vezér törvényesen feleségül vett Welud [Beliud] tanácsára s segítségével.[2784] „Felesége Beleknegini, vagyis szép hölgy szláv nyelven, mód felett ivott, s a lovat vitéz módjára ülve utazva férfit ölt." [2785]

„Koppány azonban Szár Zerind fia volt ...Géza vezér elhaltával Koppány Szent István király anyjával vérfertőző nászban akart egybekelni, Szent Istvánt megölni, s vezérségét saját hatalmának alávetni. Somogyi vezér volt."[2786] Ebből kitűnik, hogy Sarolt szépsége még 996-ban is kívánatos volt.

Mavrodinov kifejtette, hogy a 2. kancsó szóban forgó ábrázolása nem tükrözi a perzsa Sassanida szépségeszményt, s nyilvánvalóan a hellénekét sem, hanem a kammenaya babák naturalisztikus ábrázolás módját követi. A kammenaya babákat tulnyomó részt azonban a kúnok a XI és XIII. században készítették évszázadokkal a nagyszentmiklósi kincs után. A baba oroszul azonban vénasszonyt jelent. De Rubruquis pedig följegyezte, hogy azokat a meghaltak emlékére állították Kelet felé fordulva.[2787] Így ezek a szobrok nem a kúnok szépségeszményét, hanem a korabeli halálozás életkori megoszlását tükrözik.[2788] Így a descensus mammae a 2.

Überarbeitung, Monumenta Germaniae Historica, Scriptores reum Germanicarum, Nova Series, Berlin 1935, VIII. 4. cod 1., 488. oldal, 1-4 sor, cf Emericus Szentpétery: Scriptores rerum Hungaricarum, I. kötet, Budapest 1937, 69. oldal, 37 sor.

[2783] OSZK Clmae 404 fol 13^{verso}, Emericus Szentpétery: Scriptores rerum Hungaricarum, I. kötet, Budapest 1937, 291. oldal, 2-6 sor.

[2784] Pozsonyi Krónika, Emericus Szentpétery: Scriptores rerum Hungaricarum, II. kötet, Budapest 1938, 33. oldal, 10-12, sor.

[2785] R Holzmann: Die Chronik des Bischofs Thietmar von Merseburg und ihre Korverter Überarbeitung, Monumenta Germaniae Historica, Scriptores reum Germanicarum, Nova Series, Berlin 1935, VIII. 4. cod 1. 488. oldal, 1-4 sor,

[2786] OSZK Clmae 404, folio 21^{recto}.

[2787] „Pour les Comans, ils ont coutume d'élever une butte de terre sur la sépulture du mort et lui dressent une statue, la face tournée à l'orient et tenant une tasse à la main." Deux voyages en Asie au XIIIe siècle / par Guillaume de Rubruquis,... et Marco Polo,... ; [éd. par Eugène Muller] -- 1888 (CHAPITRE X „De leur justice, jugements, de leurs morts et sépultures") 40-42. oldal

[2788] Az 1650 kúnszoborból 730 maradt fönn, de akármilyen nagy is ez a szám, többnyire csak az éltesebb matrónák kaphattak szobrot, akik életük végére társadalmuk jelentősebb tagjává váltak.

kancsón is azt mutatja, hogy az Saroltot idős korában ábrázolta, amikor Árpád-házi gyermekei már fölnőttek.

Saroltot tehát a 2. kancsó szemmel láthatóan idős matróna korában, előre haladott korában ábrázolja, ami a descensus mammae-n kívül abból is kitűnik, hogy az Árpádok őrévén való hajtása kivirágzott, mert kezében négy virágot találunk (*58. kép*). Vajk fiát megkoronázták, lányait a bolgár kán, a lengyel fejedelem, a velencei doge s az Etele király családjából való Aba Sámuel nádor vette el.[2789] Ilyen értelemben Sarolt ábrázolása a 2. nagyszentmiklósi kancsót a kincs legkésőbbi darabjai közé sorolja, mert Sarolt halálát 1008-ra is teszik.

Láttuk, hogy a turul nászából nagy táltosok születtek, amint azt Eliade kifejtette.[2790] A 2. kancsón ennek az a jelentősége, hogy a koronázási palástón Szent István királynak balkezén föltűnően hat ujja van *(58.a kép).* Ezt illetően már idéztük Varga Jánost: „Akit a természet születésénél megbélyegez, ...ha kelleténél több test része, például hat ujja, kettőnél több kezelába van, azt a babonások... táltosnak hívják."[2791] Vajk tehát már világra jövetelekor nagyobb táltosnak született, hiába tűnt Koppánynak a senoratus révén elsősége.

A Képes Krónika miniatúráin a magyar vezérek közül egyedül Gyula vezérnek ismertető jegye éppen a lándzsa[2792] (59.a kép). A nagyszentmiklósi 2. kancsó úgynevezett első oldalán a lovon ülő vezér (*59.b kép)* pontosan lándzsát tart a kezében.

[2789] Aba Sámuel hitvesét az Apaffy és a Bethlen családok hagyományos családfája szerint szintén Saroltnak nevezték. (Nagy Iván: Magyarország családai czímerekkel, i kötet, Pest 1857,48-49. oldal,IOI. kötet, Pest 1858, 67-68. oldal.

[2790] Mircea Eliade: Shamanism, London 1964, 69. oldal.

[2791] Varga János: A babonák könyve, Arad 1877, 70. oldal; Diószegi Vilmos op. cit, 129 oldal.

[2792] OSZK Clmae 404 fol 20^{recto}, Szentpétery, Scriptores rerum Hungaricarum I. kötet, Bp 1937, op. cit. 313. oldal, 1-6 sor.

Ezért ezen a Gyulák kincsei között talált kancsón, amelynek a negyedik oldalán a Gyula nemzetségből való Saroltot ábrázolták (*55. és 58. kép*), lándzsája is tanúsítja, hogy ez a pikkely-pácélba öltözött diadalmas vezér az erdélyi Gyula vezért ábrázolja, föltehetően Sarolt testvérét.

Az a tény, hogy a 2. kancsó Saroltot már élete vége felé ábrázolja, arra vall, hogy a 2. kancsón az a gyula, alighanem Prokuj gyula jelenik meg, aki Ajtony fejét Szent István királyhoz vitte Szent Gellért legendája szerint,[2793] mint a kancsón is láthatjuk, itt azonban természetesen nem Csanád párti fölfogásban ábrázolták.

60.a kép. Az ijj a Képes Krónikában is a keánt, történetesen a bolgár kagánt és hatalmát különbözteti meg (OSZK Clmae 404,folio 21recto)

[2793] Emericus Szentpétery: Scriptores rerum Hungaricarum II. köt. 1938, 492. o. 14-15. sor

Az ijj a Képes Krónikában a keánt, történetesen a bolgár kagánt és hatalmát különbözteti meg[2794] (*60.a kép*). Németh Gyula szerint „Attila halála után a hun nép neve megváltozott, a bolgár név váltotta föl”[2795] Ez tehát arra mutat, hogy már a hunoknál is a monarchikus uralkodó hatalmának a jelképe az íj volt. Íj jelképezte azonban már a húnok előtti keleti birodalmakban is a királyi hatalmat.

Az íj különböztette meg Ataias szittya nagykirályt és hatalmát a Fekete-tenger s a Meótis vidékén, ahonnan a magyarok származtak (*60.b kép*). éppen-úgy, mint Dariust (Kr. e. 522-486) és utódait az Achmenida sahok sahjai trónján, amint láthatjuk azt minden pénzkibocsájtásukon (*60.c kép*) Perzsiában, ahol Honor és Magor születtek.

Ezért az erdélyi gyulák 2. kancsójának úgynevezett 3. korongján az égben vadászó íjas koronás uralkodó (*60.d kép*) csak az óbolgár uralkodó listák szerint is szintén a Gyulák nemzetségéből származó[2796] Etele király lehet. Íjáról László Gyula megfigyelte: „Az ij parányi …az arany boritásos ija szkíta időktől kezdve fejedelmi jelvény volt… Lehet tehát, hogy Nagyszentmiklóson is az ij kicsiny volta egyúttal az ij méltóságjelvény voltát, s ezen keresztül a fejedelem rangját jelzi.”[2797] Etele király ugyanis éppen arany íjáról volt nevezetes, amit „a húnok nagyra tartottak” és halálakor Marciánus bizánci császár megtörni látott. „Priscus a történész azt mondja, hogy ezt maga megvizsgálta [s] igaznak bizonyult.”[2798]

[2795] Németh Gyula: A honfoglaló magyarság kialakulása, Budapest 1991, 129. oldal.

[2796] op. cit. 214-215. oldal. Omeljan Pritsak: Die bulgarsche Fürstenliste und die Spracheder Protobulgaren, Wiesbaden 1955, 15-16, 76-77. oldal és Tafel 1-2. a 102.oldal után. Moszkvai történeti Múzeum Uvarov gyűjtemény n°. 10, és Synodalbibliothek n°. 280, valamint Pogodin gyújtemény n°. 1148 a szentpétervári nyilvános könyvtárban.

[2797] László Gyula Rácz István: A nagyszentmiklósi kincs, Budapest 1977, 20-71. oldal.

[2798] Képes Krónika, OSZK Clmae 404, folio 10^{verso}: Emericus Szentpétery: Scriptores rerum Hungaricarum, I. kötet, Budapest 1937, 283. o. 1-8. sor; „…Marciano principi orientis de tam feroci hosti sollicito in somnia divinitus adsistens aecum Attilae in eadem nocte fravrum ostenderet...” De quo id accessit mirabile, ut Marciano principi Orientis de tam

Történetesen Svédország déli patrjainál fekvő Tjürk szigetén megtalálták Etele király arcélét mutató bracteátját, amit ma a Lundi Egyetem Történeti Múzeuma őriz LUHM 6601 számon (*61. kép*). Ezt Olov Janse kiadta, és azon azonosította Etele királyt már 1921-ben.[2799]

Azt, hogy ezen bracteat valóban Etele királyt ábrázolja bizonyítja, hogy

1. II. Theodosius (408-450) két bizánci pénzével együtt találták.[2800]

2. mert ATIHΛ a fölirata Etele király eredeti Atil nevével azonos,[2801] ami a Volga neve volt a kazároknál. Ez a szó folyót jelent, és azonos a Képes Krónikában[2802] megőrzött Etele név jelentésével.

3. mert keskeny mandula vágású a szeme, mint a húnok szeme, amit Jordanes latinul minutis oculis kifejezéssel írt le, bár ezen bracteát szerint Etelének valamivel kevésbbé volt keskeny a szeme, mint a Volga és az Ural vidékén talált hún ábrázolásokon (*61.a kép*).

---

feroci hoste sollicito in somnis divinitas adsistens arcum Attilae in eadem nocte fractum ostenderet, quasi quod gens ipsa eo telo multum praesumat. Hoc Priscus istoricus vera se dicit adtestatione probare. Jordanes Getica c.49.254

[2799] Olov Robert Janse: Notes sur quelques reptésentations des bractéates en or Scandinaves. Revue archéologique 1921, 374. oldal.

[2800] Janse, op. cit., 392. oldal.

[2801] Janse, op. cit., 391-394. oldal

[2802] Etele: OSZK Clmae 404, folio 4^{recto}, 2. oszlop, 4. sor; folio 11^{verso}, 1. oszlop 18.sor. (Emericus Szentpétery: Scriptores rerum Hungaricarum I. kötet. Budapest, 1937 256. o. 5. sor, 285. o. 1. sor) Ethela: Simon de Keza in: Szentpétery, vol. cit. 147-163 oldal passim.

4. mert a madár, „qui figure ici peut être l'insigne même de Attila"[2803] Olov Janse szerint (*61.b kép*). Janse ugyan Turóczy 1768-ben megjelent német fordítása alapján úgy gondolta, hogy Etele királynak a címere sólyom lett volna.[2804] Valójában a Képes Krónikában Etele király és a húnok turulja mindig fekete, amiből kitűnik, hogy nem lehet sólyom, csak sas (*61.c kép*).

61.d kép A sasfej díszítésének elterjedése Etele király hún birodalmában
Joachim Werner: Beiträge zur Archäologie des Attila-Reiches. (Bayerische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch -Historische Klasse. Abhandlungen . Neue Folge Haft 38A, München 1956, II. kötet, Karte 7.

Joachim Werner kifejtette, hogy Etele király birodalmában sas jelölte jellegzetesen az uralkodó elit leleteit, s ezek elterjedtek egész birodalmában[2805] (*61.d kép*). Ennek az a magyarázata, hogy a húnok dinasztikus madara volt, ezért találunk sasfejet a kercsi és a sipovói koronákon. Ugyanezért tartják a magyar krónikák Etele király címerének a turult.[2806] Joachim Werner éppen idézett megfigyelései és Lundi Történeti Múzeumben LUHM 6601 számon őrzött brakteáton (61. kép) Etele királyt homlokon csókoló Turul madár azonban azt bizonyítják, hogy mind Kézai Simon,[2807] mind pedig a Képes Krónika eredetileg

[2803] Janse, op. cit., 392. oldal.
[2804] Janse, op.cit., 389. oldal, 3. lábjegyzet
[2805] Joachim Werner: Beiträge zur Archäologie des Attila-Reiches. (Bayerische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse, Abhandlungen, Neue Folge, Haft 38A, München 1956, II. kötet, 66. tábla, 2, 72; Karte 7.
[2806] Galnerium quoque regis Attile, quod in suo scuto gestare consueverat, simulitudinem austuris in capite habebit coronam. OSZK Clmae, 404 folio 6recto. Emericus Szentpétery: Scritores rerum Hungaricarum, I. kötet, Budapest 1937, 263. oldal, 10-12. sor.
[2807] Emericus Szentpétery: Scritores rerum Hungaricarum, I. kötet, Budapest 1937, 152. oldal, 3-7 sor.

Árpádkori szövege[2808] sokkal jobban volt értesülve Etele király Turul madaráról, mint modern kori kritikusaik.

A kercsi és sipovó hún koronákon megjelenő kétfejú sasról Mircea Eliade azt írta, hogy az a Legfőbb Lényt magát személyesíti meg,[2809] és a „Legfőbb Lényt néha sas jeleníti meg"[2810] valamint, hogy a sas által megtermékenyített asszonytól született az első sámán.[2811] Ez egyrészt jelzi, hogy ennek a sasnak, vagyis a Turulmadárnak vallási jelentősége van, és abban a vallási felfogásban ezért a Turulmadár nem lehet semmiféle sólyom, hanem csak sas. Másrészt ez azt hegelianus felfogást mintegy megelőzi, hogy az állam az istenség útja a történelemben.[2812]

Etele király Tjürk szigetén talált brakteátjának hátlapját összehasonlítva a nagyszentmiklósi 2. kancsón való ábrázolásával a két arcéle meglepően megegyezik és fitos orrának a körvonala gyakorlatilag egybevág (*62. kép*).

Az is nyilvánvalóan szembe ötlő, hogy a brakteát Etele királynak még

[2808] op. cit, 263. oldal 10-12. sor.

[2809] „…in the branches of the World Tree, in the top of it, is the two headed eagle, Toyon Kotor, („the Lord of the Birds,") probably personifying Ai Toyon himself." Mircea Eliade: Shamanism, London 1972, 1974, 70. oldal.

[2810] „Sometimes the Supreme Being is represented in the form of an eagle". ibidem.

[2811] Eliade, op. cit. 69. oldal.

[2812] Hegel szerint az állam „nem szerződés eredménye, hanem az Abszolutum szükségképeni, észszerű megvalósulása, a jelenlevő isteni akarat. Az értelem kifejlődésének végső fokán, aminek Hegel a saját korát tartotta, az államot építő szellem azonos a vallás által vallott Istennel." Kecskés Pál: A bölcselet története főbb vonásaiban, Budapest 1943, 476. oldal.

egészen ifjú kori képét mutatja, amikor még nem nőtt szakálla, ellentétben a 2. kancsón levő már sokkal idősebb kori alakjával.

Azt szintén megfigyelhetjük, hogy a szemüreg és a szemgolyó kialakítása a 2. kancsón a brakteát hátlapjának a megjelenést tükrözi, és ezért nem mutatja a brakteát előoldalán látható szemének keskenyebb mandulavágású alakját. Ez arra mutat, hogy a Gyula nemzetségben fönnmaradhatott Etele királynak egy idősebb kori brakteátja, és annak egy ilyen változatáról mintázták arcvonásait.

A nagyszentmiklósi 2. kancsón Etele király ábrázolásán fitos orra, és kifejezetten gyér szakálla van, ha összevetjük például a 2. kancsón Gyula vezér (*59.b kép*) és a 7 kancsón a garabonciás (*36.a kép*) jelentősen és sokkal sűrűbb és hosszabb szakállával. Ezek az arcvonások is igazolják azonosítását Etele királlyal, akinek Jordanes szerint „gyér őszülő szakálla, fitos orra”[2813] volt.

Az 1945 utáni elbolzsevizált történelemírás azt szeretné képzelni, hogy az Árpádok hún őseit IV. László krónikása Kézai Simon vezette be a Nibelungen lied és más nyugati középkori krónikák nyomán.

Azonban az Árpádok nyugattól független hún hagyományát több Árpád-kori forrás igazolja. Az egyik 1276-ból a Continuatio Vindobonenses: Macsói Anna elrabolt „két arany koronát, királyi jogarokat, és igen értékes csodás szépségű arany amphorát, melyet legnemesebb ékkövek díszítettek mindenfelől, s más igen számos arany ereklye kincset, melyeket Etele Magyarország királya idejétől, s más utódaitól mostanáig Magyarországon őriztek.”[2814]

Másodszor Hóman Bálint már rámutatott, hogy Anonymus szerint Álmos vezér Etele király nemzetségéből való volt[2815] Béla király jegyzője ugyanis a következőket írta: „…erről ugyanis azt hallották, hogy az Attila király földje, akinek ivadékából Álmos vezér Árpád apja származott.” [2816] „A föld lakosai, a szlovének, pedig érkezésükről értesülve, szörnyen megijedtek, és önként meg-

---

[2813] *Erat namque superbus incessu, huc atque illuc circumferens oculos, ut elati potentia ipso quoque motu corporis appareret; bellorum quidem amator, sed ipse manu temperans, consilio validissimus, supplicantibus exorabilis, propitius autem in fide semel susceptis; forma brevis, lato pectore, capite grandiore, minutis oculis, rarus barba, canis aspersus, simio naso, taeter colore, originis suae signa restituens.* Járásában büszke szemeit körüljáratta, hogy magas hatalma testmozgásában is megjelenjék, a háburút szerette, de kezével mérsékelte, tanácsaiban igen hathatós, az esedezőknek kérlelhető, a hűségbe fogadottakkal jó indulatú; alacsony, széles mellű, nagy fejű keskeny szemű, gyér őszülő szakállú, fitos orrú, ocsmány színe származásának jelét tükrözte. Iordanes Getica 35.183.

[2814] videlicet duas coronas aureas et sceptra regalia et preciosissi-mam amphoram auream nobilissmis gemmis undique adornatam, mire pulchritudinis, et alia quam plura clenodia aurea, que a tempore regis Ungarie Attile et ab allis successoribus suis usque nunc in Ungaria fuerant conservata Continuatio Vindobonensis a. 1276 MGSS IX, S. 708. (=Deér p 256).

[2815] Hóman Bálint: A magyar hún-hagyomány és hún-monda, Budapest 1925, 107 oldal.

[2816] Anonymus 5. fejezet, Emericus Szentpétery: Scriptores rerum Hungaricarum, I. kötet. Budapest 1937, 40. oldal, 5-6 sor.

hódoltak Álmos vezérnek, mivel azt hallották, hogy hogy Álmos vezér Attila király nemzetségéből származik.”[2817]

„Árpád vezér, meghallgatván a dölyfös Salán vezér követségét, nem gőggel, hanem tisztességgel, válaszolta nekik: Az én ősapámé, a nagyhatalmú Attila királyé volt volt a Duna–Tisza-közén elterülő föld egészen a bolgárok határáig.”[2818]

Harmadszor Hersfeldi Lampert 1063-ból följegyezte, hogy a kard, amit Anasztázia királyné Nordheimi Ottó bajor hercegnek adott Etele királyé volt:

„Meg kell jegyezni, hogy ez az a kard volt, amivel a hunok igen híres egykori királya, Attila a keresztények gyilkolásánál és a gallok kiirtásánál örjöngött. Ezt tudniillik [Anastasia] a magyarokkirálynéja, Salamon király anyja [Nordheim-i] Ottónak a bajorok hercegének adott ajándékul (kétségtelenül 1063-ban)[2819] (Erről a kardról azt olvassuk a gótoknak mondott Géták történetében, hogy egykor a Hadistené volt, akit a harcok vezetőjének és a katonai

fegyverek első kitalálójának említenek a népek, s amit sok idő multával egy pásztor a földben kissé elrejtve talált, ökrének véréből, aminek a lábát megsértette, amíg a gyepen legelt. Azt Attila királyhoz vitte, és az akkori idők minden zsigerjósa hogy a földkerekség pusztulását jövendölte.)”[2820]

Negyedszer azt, hogy a magyarságnak igenis volt a nyugati forrásoktól független hún hagyománya, azt a Képes Krónika bizonyítja, mert abban kétszer is följegyezték Attila királynak a nyugati latin forrásoktól teljesen eltérő, s azok-

[2817] Anonymus 12. fejetet, Szentpétery, op. cit. I. kötet, 51. oldal, 8-11. sor.

[2818] Anonymus 14. fejezet, Szentpétery, op. cit. I. kötet, 53. oldal 25-28. sor.

[2819] Notatum autem est hunc ipsum gladium fuisse, quo famosissimus quondam rex Hunnorum Attila in necem christianorum atque excidio Galliarum hostiliter debachatus fuerat. Hunc siquidem regina Ungariorum [Anastasia] mater Salamonis regis duci Baioarium Ottoni [von Nordheim] dono dederat, (a 1063 procul dubio; cf. Meyer Knonau I p 348).

[2820] Legitur autem de hoc gladio in Gestis Getarum, qui et gothi dicuntur, quod Martis quondam fuerit,quem bellandi presidemet militarium armorum primum repertorem gentiles mentieban-tur, eumque post multa tempora pastor quidam in terra leviter absconsum deprehenderit ex sanguine bovis, cuius pedem ,dum in gramine pasceretur, vulneravit, isque eum Attilae regi tuleri, divinatumque fuerit omnium tunc temporis aruspicum responsis, quod gladius idem ad interitum orbis terrarum Lambperti Hersfeldensis opera MGH SS 1894 130. o (a1071).

ban egyáltalán nem található valódi ETELE nevét: OSZK Clmae 404, folio 4^{recto} 2. oszlop, 4. sor; és folio 11^{verso} 1. oszlop, 18.sor.[2821]

Etele király pompás hátasállatán a páduc pöttyök tanúsítják, hogy párduc (*63.a kép*), de emberfejéből kitűnik, hogy táltospárduc, mint a 7. kancsón a garabonciás segítőszelleme (*36.b kép*). Attól azonban eltérően koronáján feltűnően félholdat találunk, ami azt mutatja, hogy Hold-párduc. Történetesen Priszkosz rhétortól tudjuk, hogy Etelének a nagybátyja Ὠηβάρσιος,[2822] tehát Ay-Bars volt, vagyis Hold-párduc.[2823]

A nagyszentmiklósi 2. kancsó ezen vizsgált ábrázolása szerint tehát Etele király táltos segítő-szelleme, amely az égi vadászmezőkre vitte a Hold volt, amit a húnok Ay-nak neveztek A szárnyas párduc koronáját a félhold díszíti, ami arra mutat, hogy ez az oroszlán maga a Hold, mert a magyar népmese szerint Mátyás királynak Holdas nevű hátas állata, éjenként amerre ment véle, bármily sötét volt, az egész vidéket bevilágította.[2824] Hasonlóképen a táltos csikaja is homlokán viselte a holdat, és éjjel holdvilágként világított.[2825]

Az éppen említett oy-bars kifejezés mindkét összetevő elemének további részletes elemzése szükséges.

Az, hogy Etele király táltospárducon lovagol aligha független attól, hogy a magát családjából származónak valló uralkodóház névadó ősét Vörömarty Mihály rendszeresen Párducos Árpádnak nevezi.[2826] Berzsenyi Dániel szintén ismételten párducos őseinkről verselt.[2827] Az közismert, hogy az 1760-ban alapított magyar királyi nemesi testőrség párducbőr kacagányt viselt. Évszázadokkal előtte azonban már az erdélyi magyar tisztek is párducbőr kacagányt hordtak.[2828] Válra vetett párducbőrt találunk Apafi Mihály 1655-ben kibocsájtott

---

[2821] Emericus Szentpétery: Scriptores rerum Hungaricarum I. kötet, Budapest 1937, 256. o, 5. sor, 285. o., 1. sor.

[2822] Συνέβαινε δὲ ἐπὶ τῆς κλίνης ἅμα αὐτῷ μὴ τὸν πρεσβύτερον τῶν παίδων ἧσθαι, ἀλλὰ Ὠηβάρσιον, θεῖον αὐτῷ τυγχάνοντα πρὸς πατρος.
Immanuel Bekker B. G. Niebuhr kiadásában a latin fordítást Ioannes Classen javította, , Prisci rhetoris Excerpta Bonn 1829, 208. oldal.
(448-ban Priskosz követsége során az egyik vacsorán Atillával akkor) nem fiai közül a legidősebb ült együtt a kereveten, hanem Ay-Bars, atyai nagybátyja. cf.: Németh Gyula (szerk.): Attila és hunjai, Budapest 1940, 222. oldal.

[2823] Németh Gyula: A honfoglaló magyarság kialakulása. Budapest, 1991. 114. oldal.

[2824] Ipolyi Arnold. Magyar Mythologia. Pest, 1954. 264. oldal.

[2825] Más mesében a táltos homlokán viseli a napot, csikaja pedig a holdat és csillagot, és nappal a táltos szolgál napvilágul éjjel meg a csikaja holdvilágként. Ipolyi, op. cit. 266 és 264. oldal.

[2826] „Mindenfelé dob s tárogató riad, úgy tetszik elhunyt párducos őseink támadtanaktak fel hamvaikból véreiket őrző karokkal" A felkölt nemesség 2. versszak, 1805. Bezsenyi Dániel munkái, Élő könyvek magyar klasszikusok, 4. kötet. Budapest, 42. oldal. „Amaz ijesztő boltoknál hol most baglyok huhognak s a rémítő nyilásoknál száraz kórók suhognak: ott hörpölték egymás vérét a párducos magyarok" A mulandóság 16-17. versszak. op. cit. 65. oldal.

[2827] Vörösmarty Mihály: Zalán futása Első ének. 8. és 22. sor.

[2828] Jankovics József et alii: Régi erdélyi viseletek. Budapest, 1990 69. kép. Az ábrázolás „The True and exact dresses and Fashions of all the Nations in Transylvania" című a British

egyik címerlevelében és Bocskai István négy 1606 és 1608 között keltezett armálisában.[2829] A párducbőr kincsnek számított 1581-ben,[2830] de megjelenik Csoknyay Benedeknek 1580-ik évi cimeres levelén is.[2831] Az 1278 augusztus 26-án zajlott morvamezei csatában tanúsított vitézségét ábrázoló címerén az Irinyi család ősét is párducbőrkacagánnyal ábrázolják, melyet XVII. századinak gondolnak.[2832]

Az óbolgár uralkodólisták évszámai mutatják, hogy Etele király családjában a görögök révén a Földközi tenget térségében jól ismert zodiákustól teljesen eltérő állatövet használtak.[2833] Ezt a csillagászati rendszert Chavannes és Boll a török népekének gondolta, Saussure és Willy Hartner viszont kinai eredetűnek.[2834] A török népek között mindenesetre igen elterjedt volt használata. Omeljan Pritsák összegyűjtötte, hogy a különböző török népek milyen szóval nevezték ezen állatőv tizenkét állatát.[2835] Összeállításának vizsgálata arra mutat, hogy a honfoglaló magyarság is, éppen úgy, mint Etele király nemzetsége, egyaránt használta ezen török népek között elterjedt állatövet. Pritsák összeállításából egyrészt kitűnik, hogy a 12 csillagzat török nevei közül sok meglehetősen közel áll a jelenlegi magyar nyelvhasználathoz. Ezek közül a magyarban tyuk (took), kos (qoi) és eb (it) a kirgizhez áll a legközelebb, a cickány (szicskán; kirgizben csicskán), és az ökör (ököz) az azerihez, majom (maymun) a kazakhoz, disznó (donyiz) a baskirkoz. A szóban forgó zodiákus Taksony kori használatát bizonyítja a Tomaj nemzetség ősének neve. Annak ugyanis aligha le-

---

Library Add. MSS 5256 számú kéziratában található, amit Angliában 1698-ban és 1700-ban készült papírra festettek, és ami feltehetőleg az 1690-es évek erdélyi viseletét ábráziolja. Lásd op.cit. 126. oldal 1. lábjegyzet és 100. oldal.

[2829] „Ilyen a vállra vetett párducbőr (tigrisbőrt nem találtunk), amelyet azonban csak 5 címerkép tartalmaz. Feltűnő, hogy ebből 4 „kacagány" 1606 és 1608 között jelenik meg, s talán nem véletlen, hogy Bocskai két armálisában is párducbőrös lovas szerepel, illetve 1655-ben Apafi Mihály is párducbőrös vitézt adományoz egy címerben. Gyulai Éva: „Bocskai armálisok az erdélyi királyi könyvekben." Publicationes Universitatis Miskolcinensis. Sectio Philosophica, ISSN 1219-5448, 2008. (tom. 13), fasc. 2., 21-46. old www.uni-miskolc.hu/~philos/2008_tom_XIII_2/21.pdf

[2830] „1581: Sibrik Györgynek hagyok egy ezüstös aranyas zomakot egy párducz bőrt, az viselő szablyámot..." Szabó T. Attila et alii: Erdélyi magyar szótörténeti tár X. kötet. Budapest-Kolozsvár, 2000. 505. oldal.

[2831] 1580. febr 26-án MOL, N. R. A. Fasc 946, No. 17. Szendrei János: Magyar viseletek czímeres leveleinken, Archaeologiai értesítő 1891, 404. oldal, 26-27 és 407. oldal 27.

[2832] S J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch, 4. Band 15. Abteilung. Géza von Csergheő: Der Adel von Ungarn. Nürnberg, 1893. 259. oldal, Tafel 198.

[2833] Needham és Ling, op.cit, 405-406. oldal, Willy Hartner: Oriens – Occidens. Hildesheim,1968. pa ssim.

[2834] Needham és Ling, op. cit, 405-406. oldal, Willy Hartner: Oriens–Occidens. Hildesheim, 1968. 206. oldal.

[2835] Omeljan Pritsak: Die bulgarsche Fürstenliste und die Sprache der Protobulgaren. Wiesbaden, 1955. 78-84. oldal.

het más magyarázata, hogy ezen fejedelmi személyt Thonuzobának[2836] vagyis Disznó atyának[2837] nevezték, minthogy a Donuz csillagképről nevezték el, például születése időpontja miatt.

Pritsák összeállítása másrészt azt tanúsítja, hogy jóllehet a kinaiak a szóban forgó állatöv harmadik csillaképét tigrisnek nevezik, gyakorlatilag minden török nyelvű nép ezen harmadik csillagképet „barsnak" hívta, ami pedig párducot jelent, amint Németh Gyula kifejtette.[2838] Ez a csillagkép ad viszont magyarázatot arra, hogy Anonymus szerint az egyik honfoglaló vezért Borsnak nevezték,[2839] akinek a nevét Bars vármegye s Borsod vármegye is megőrizte, valamint Bors község Váradtól 15 km-re. Ezért Bars vármegye neve is tanúsítja a vizsgált állatöv honfoglaláskori használatat, s azt is, hogy annak a török nyelvűek által használt változatát használták. Egyúttal jelzi, hogy a párduc jelentősége *Árpád* fejedelem korában is kimutatható.

A szóbanforgó állatöv ábrázolását találjuk az alábbi Sui illetve korai Tang kori tükrökön (*63.b1 és 63.b2 kép*), melyeken figyeljük meg a sárkány, a tigris, az ökör és a kos ábrázolását.

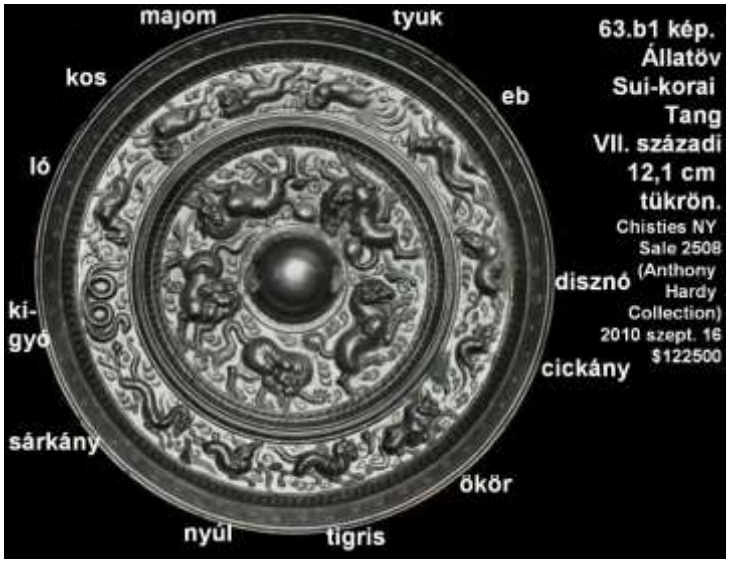

[2836] Anonymus 57. fejezet vége. OSZK Clmae 403, folio 24^{verso}, 34. sor, folio 25^{recto}, 2. sor. Emericus Szentpétery: Scriptores rerum Hungaricarum, I. kötet, Budapest 1937, 116 oldal, 4. sor, 117. oldal, 2. sor. Anomymus nyilván valóan nem tudott már törökül, mert azt hitte 18. fejezete szerint, hogy Bars neve az apró borsbó1 származik: castrum contruxit, quod vocatum est a populo illo, Borsod, eu, quod parvum est. Szentpétery, op. cit. I. kötet. 58. o. 17-18. sor.

[2837] Szentpétery, op. cit. I. kötet, 116. oldal, 25-27 sor.

[2838] Németh Géza: A honfoglaló magyarság kialakulása Budapest, 1991. 114-115. oldal.

[2839] Anonymus: Gesta Hungarorum, 18. és 34. fejezet, (OSZK Clmae 403, caput 18. folio 9^{verso}, caput 34. folio 14$^{recto\ et\ verso}$). Emericus Szentpétery: Scriptores rerum Hungaricarum, I. kötet, Budapest 1937, 58. oldal, 10. sor- 59. oldal. 5 sor, 75. oldal,18 sor-76. oldal, 19. sor. Anomymus nyilvánvalóan nem tudott már törökül, mert azt hitte 18. fejezete szerint, hogy Bars neve az apró borsból származik. castrum contruxit, quod vocatum est a populo illo, Borsod, eu, quod parvum est. Szentpétery, op.cit. I. kötet, 58. oldal, 17-18. sor.

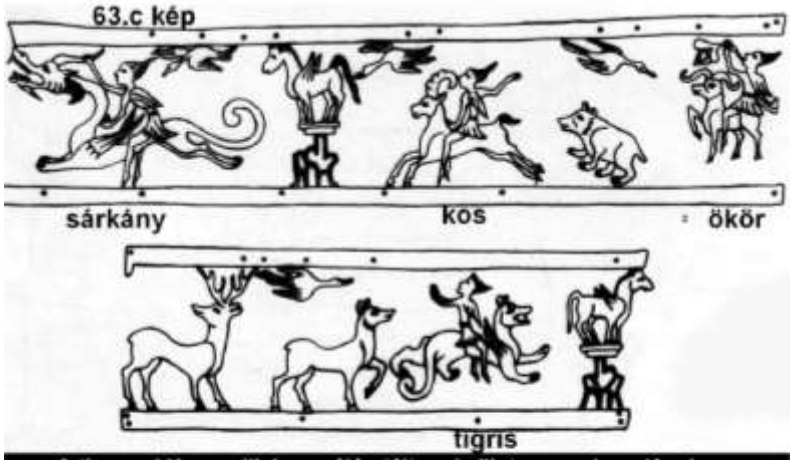

A tiensani Karganlik koronáján táltosok, illetve garabonciások az állatövből sárkányon, koson, ökrön és tigrisen lovagolnak az égben
Joachim Werner: Beiträge zur Archäologie des Attila-Reiches.
(Bayerische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse.
Abhandlungen . Neue Folge Haft 38A, München 1956, II. kötet 65. tábla, 2.

Azt találjuk ugyanis, hogy a tiensani Karganlik koronáján (63.c kép) táltosok, illetve garabonciások éppen az ilyen az állatövből való sárkányon, koson, ökrön és tigrisen lovagolnak az égben.[2840] Ez adhat magyarázoatot arra, hogy Bél Mátyás 1742-ben kinyomtatott följegyzése szerint a garabonciások sárkányon repültek.[2841]

[2840] Joachim Werner: Beiträge zur Archäologie des Attila-Reiches. Bayerische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse, Abhandlungen, Neue Folge, Haft 38A, München,1956. II. kötet 65. tábla 2.

[2841] …paratum se fore, ad beluam illam, incantationibus suis, ex antro sine cuiusquam noxa proliciendam, atque iniectis ritu frenis, institutoque, per summam aeris regionem deducendam vix tantillum esse, quod immensum hoc beneficium remurendum foret… diem edicunt, quo draco suis incantamentis evictus, nidum sit relicturus, seque sessore evolaturus, quo eo voluerit infectere. Mathias Belius: Notia Hungariae historica critica, geographica, in partes quatuor, quorum prima Hungariam Cisdanubianam, alteram Transdanubianuam, tercia Cis Tibiscanam, Universim XLVIII. comitatibus designatam exprimit. (Tom 1-4 Viennae 1738-1742.) IV. kötet. Bécs 1742, 693. oldal.

Ugyaninnen, mármint ebből az állatővből eredhet Etele királynak szárnyas égi táltospárduca is a nagyszentmiklósi 2. kancsón (*63.a kép*).

Az, hogy Etele király párduca Hold-párduc, és így a vezető szelleme a Hold, annak a másik kérdésnek a vizsgálatára tereli a figyelmet, hogy Mircea Eliade szerint a jakutoknál

„...a sas a Legfőbb Lény nevét viseli, Ai (a Teremtő).”[2842] Zichy Jenő gr pedig arról számolt be, hogy a sámánok fehér hímállat áldozataikat teliholdnál tartották.[2843]

Eredetileg azonban a török népeknél Ai törökül valójában a Holdat jelentette, akinek a felesége Kün, a Nap,[2844] s így mindkettő nagy táltos, amint azt Ameresau-no-mikami neve megőrizte.

Theophylaktos Simokaatta ugyanis 610 és 638 között[2845] kifejtette: „A türkök igen rendkívülien tisztelik a tüzet, hódolnak a légnek és a víznek is, énekeket zengenek a földnek. Egyedül azonban azt imádják, és Istennek azt nevezik, ki az eget és a földet teremtette. Ennek lovakat, ökröket és juhokat hoznak áldozatul, és vannak papjaik, kikről azt hiszik, hogy jósló tehetséggel vannak felruházva.”[2846]

οἱ Τοῦρκοι λίαν ἐκτόπως τὸ πῦρ, ἀέρα καὶ ὕδωρ γεραίρουσιν, ὑμνοῦσι τὴν γῆν· προσκυνοῦσιν μόνως, καὶ Θεὸν ὀνομάζουσι τὸν πεποιηκότα τόν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν. τούτῳ θύουσιν ἵππους καὶ βόας καὶ πρόβατα ἱερεῖς κεκτημένοι, οἳ καὶ τὴν τῶν μελλόντων αὐτοῖς ἐκτίθεσθαι προαγορεύουσιν[2847]

Az óboár királylistákból kitűnik, hogy a bolgárok első hat uralkodója Etele király Gyula nemzetségéből származott,[2848] éppenúgy, mint az Árpádok is családfájukat Etele kiráyra vezették vissza.[2849] Ebből a szempontból igen lényeges, hogy Fehér Géza az óbolgár feliratokat elemezve idézte Perszián kánnak (836-852) Philippiben talált föliratát: „Ha valaki keresi az igazságot, Isten látja,

---

[2842] „…the eagle bears the name of the Supreme Being, Ai (the „Creator)” Mircea Eliade: Shamanism. London, 1972,1974, 69. oldal.

[2843] gr Zichy Jenő: Harmadik Ázsiai utazása VI. kötet. Budapest, 1905. 211-212. oldal.

[2844] Hoppál Mihály: Sámánok Lelkek és jelképek. Budapest, 1994.129. oldal 174. pont.

[2845] Michael and Mary Whitby: The History of Theophylact Simocattra. Oxford, 1986. XVI. o.

[2846] Marczali Henrik: A vezérek kora in: Szilágyi Sándor: A magyar nemzet története II kötet. Budapest, 1995. 68. oldal, ahol a Thophylaktos Simokatta historiái VII. kötet, bonni kiadás, 286. oldalát idézi.

[2847] Theophylacti Simokattae historiae, edidit Carolvs de Boor, Stuttgard 1972,260. oldal,13-18 sor.

Theophylecti Simocattae Historiarum libri octo, recognovit Immanuel Bekkereus Bonn, 1834, 286. oldal, 8-13. sor. (VII. könyv 9. rész)

[2848] Omeljan Pritsak: Die Bulgarische Fürstenliste und die Sprache der Protobulgaren. Wiesbaden, 1955. 75-76. oldal.

[2849] Emericus Sznetpétery: Scriptores rerum Hungaricarum, I. kötet. Budapest 1937, 284 oldal 20. sor; 285. oldal, 1. sor; 40. oldal, 56 sor; 55. oldal 10-11. sor; 53. oldal 27. sor.

és ha valaki hazudik, – az Isten látja. A bolgárok sok jót tettek a keresztényekkel (=bizánciakkal), de a keresztények elfelejtették, – de az Isten látja."[2850]

Malamir kánnak (831-836) a felirata csak másolatban maradt meg. [2851] Az a következőképen végződik: „Isten méltassa, hogy az Istentől behelyezett fejedelem éljen száz esztendeig." [2852]

Az idézett, s más föliratok elemzését Fehér Géza a következőképen fejezte be: „Így tehát megállapíthatjuk, hogy a bolgár-törökök ősi időktől fogva egy Istenben hittek, akiről nagyon tiszta fogalmaik voltak, mint felsőbb hatalomról..."[2853] Ez egybevág lényegében azzal, amit Theophylaktosz Simokatta írt a törökök egyistenhitű vallásáról, amit a magyar történészek, pédául Marczali Henrik, az ősmagyokat illetően is idéznek.[2854]

A Képes Krónika középkori szövege szerint, amikor a magyarok látták, hogy a Kárpátmedence a legjobb föld, a vize édes, s mezőin a füvet, „Árpád pedig kürtjét a Duna vizével megtölve minden magyarok előtt a kürtre a Mindenható Isten irgalmasságát kérte, hogy az Úr nekik azt a földet örökre adja. Szavai végeztével az összes magyar fölkiáltott: «Isten! Isten! Isten!» háromszor. És ott találták ki ezt a szokást, amit a magyarok mostanáig megőriznek."[2855]

Béla király P. mesternek nevezett jegyzője szerint pedig „Álmos vezér segitője a Szentlélek volt."[2856]

Mindenesetre jellemző, hogy Mantua közelében a campus Ambuleus-on 452 június 6-án[2857] a 455-ben elhalt Prosper Aquitanus szerint Nagy Szent Leó pápa és Etele király találkozásakor „Az egész követséget ugyanis méltóan fogadták, és a legfőbb főpap [Nagy Szent Leó] jelenlétének a [Etele] király annyira örült, hogy megparancsolta, hogy a háborúval hagyjanak föl, és a békét megigérve a Dunán túlra távozott." [2858] Hasonlóképen Szent Ciril 861 körül a

---

[2850] Fehér Géza: A bolgár-törökök szerepe és műveltsége. Budapest, 1940. 73. oldal.

[2851] Bešefjeff V. Godišn: Nadodn Muzej Sofia. 1922-25 Sofia, 1926. 414. oldal.

[2852] Fehér Géza: A bolgár török műveltség emlékei. Budapest, 2013 (1931), 159. oldal.

[2853] Fehér Géza: A bolgár-törökök szerepe és műveltsége. Budapest, 1940.73. oldal.

[2854] Marczali Henrik: A vezérek kora és a királyság megalapítása. Szilágyi Sándor: A magyar emzet története, II. kötet, Budapest 1895.

[2855] Arpad vero cum suis de aqua Danubii cornu implens et ante omnes Hungaros super illud cornu omnipotzentis Dei clementiam rogavit, út Dominus eis terra min perpetuum concederet. Finitis hiis verbis omnes Hungari exclmaverunt: „Deus, Deus, Deus" tribus vicibus. Et ibi inventus est usus iste, et servatur apud Hungaros usque modo. (Képes Krónika 28. fejezet) Emericus Szentpétery: Scriptores rerum Hungaricarum I. kötet. Budapest, 1937. 288. oldal 20-26. sor.

[2856] Dux vero Almus, cuius adiutor erat Spiritus Sanctus. (Anonymus 8. fejezet) Szentpéteri, op. cit. 44. oldal 2. sor.

[2857] Nagy Géza: Magyarország története a népvándorlás korában. in Szilágyi Sándor: A magyar nemzet története, I. kötet, Budapest 1895, CCCXXVI. oldal.

[2858] 752 Suscepit hoc negotium cum viro consulari Avenio et viro praefectorio Trigetio beatissimus papa Leo auxilio Deo fretus, quem sciret nunquam plorum laboribus defuisse. Nec aliud secutum est, quam praesumserat fides. Nam totam legationem digniter accepta, ita summi

krimi Chersonnál találkozott a magyarok vad portyájával, de azok meghallgatták intését és szabadon elbocsájtották.[2859] Husz évvel később (Hóman Bálint szerint 880-ban[2860]) Szent Methód a Dunánál találkozott a magyarok királyával, aki megcsókolta, sok ajándékot adott neki, és imáiba ajánlotta magát.[2861]

Ezt a teremtő Istent a török népek „Tängrinek" nevezték, amint azt Jean Paul Roux igen részletesen kifejtette.[2862] A kínai évkönyvek már a Krisztus előtti IV. században is följegyezték, hogy a Xiongnu nép az Istenét 撐犁 néven tiszteli, amit Cseng-li-ként olvasnak, de ami a proto-török Tengri nevet adná vissza kinai írással.[2863] Jean Paul Roux szerint ugyanezt a Xiongnu nevet a kinai források Krisztus előtt 174-ben és 121-ben is följegyezték.[2864]

Iszrayel alán püspök a Prokopiosz által a Kaukazustól északra élő szabirhunoknak mondott hunokról tanúsította, hogy ők „megégetett lovakkal mutattak be áldozatot egy bizonyos szörnyalakú óriásnak, amelyet ők T'angri Xannak szólítottak"[2865]

Ez elkerülhetetlenül arra mutat, hogy Ond, Ketel és Tarcal, kik Tarcal hegyén pogány szokás szerint kövér lovat ölvén le, nagy áldomást csaptak,[2866]szintén Tangri kánnak mutattak be áldozatot.1045-ben a Vatha lázadás során a pogány lázadók „démonoknak áldozva" szintén lóhust kezdtek enni.[2867]

---

sacerdotis paesentia rex gavisus est, ut et bello abstineri praeciperet, et ultra Danubium promissa pace discederet. S Prosperi Aquitani Chronicon integrum, pars secunda, Migne, Patrologia Latina 51. kötet, 803. oszlop.

[2859] Gyula Moravcsik. Byzantium and the Magyars. Amsterdam, 1979. 44-46. oldal.

[2860] Hóman Bálint-Szekfű Gyula: Magyar történet I. kötet. Budapest, 1935. 667. oldal.

[2861] ibidem.

[2862] Jean Paul Roux: Tängri. Essai sur le ciel-dieu des peuples altaïques. Revue de l'histoire des religions149 kötet. 1956. passim.

[2863] https://en.wikipedia.org/wiki/Tengri.

[2864] „Le grand Dieu céleste apparait, à l'époque proto-hiostorique, chez les hiong-nu. Les Annales chinoises signalent son culte à plusieurs reprises (par exemple en 174 et en 121 avant Jésus-Christ), op. cit. 198-199. oldal.

[2865] a IX-X. századi Movses Kalankatvaci (más néven Dasxuranci) örmény-albán krónikája, amely V-VI. századi följegyzéseket tartalmaz [idézi: Z Tóth Csaba: Magyar Östörténeti Tanulmányok 2005-2010, Budapest, 2010. 218-219, 223. oldalon. (6. lábjegyzetben még a következő hivatkozásokat találjuk: „Angol nyelven ld. Movses Dasxuranci: The History of the Caucasian Albanians, Oxford, 1961, transl. C. F. Dowsett. Kiadták orosz és örmény nyelven is.; a keresztény hunokról ld. még Szt. Jeromos, Epistola ad Laeta, CVII. 2, 3. AD 401 v. 402. körül; http://www.ccel.org/ccel/schaff/npnf206. v.CVII.html. Ld. még Z Tóth Csaba: A steppei népek és a kereszténység. 2009. okt. 22-25, Csíkszeredai konferencia tanulmánykötete.)]"

[2866] more paganismo occiso equo pingiissimo magnum aldomas fecerunt Anonymus 16. fejezet. OSZK Clmae 403, folio 8^{verso}, 34. sor folio 9^{recto} 1. sor. Emericus Szentpétery: Scriptores rerum Hungaricarum, I. kötet, Budapest 1937,57. oldal,16-17. sor.

[2867] Vatha de castro Selus [Békés vármegye] dedicavit se demonii et s radens caput suum et cincinos dimittens sibi per tres partes ritu paganorum Lépes Krónika 82. fejezet. Szentpétery, I. kötet. op. cit. p 338 3-5. sor Tunc itaque detestabili et exsacrabili amonitione illius Vathae omnes populi libaverunt se demoniis ceperunt comedere equnas pulpas Szentpétery, I. kötet. op. cit. p 338 16-19 sor. Primus enim inter renatos nomine Bacha dedicavit demoniis rasitque

Tangri neve szerepel az orkhoni török „türk” föliratokban. Így a keleti oldalán Bilgä kagan fölirata 735-ből:[2868] „Tängri fönt és a szent Földet és Vizet alul.”[2869] Kül Tigin föliratán 732-ből[2870] „a török Tängri fönt és a török szent Föld és a Víz (alul)”[2871] szerepel a keleti oldalon. A Tonyukuk föliraton pedig 720 körül[2872] „Tängri, Umay és a Föld meg Víz szent szelleme”[2873] a nyugati oldalon.

Az „örmény kútfők szerint a legfőbb Istent a nyugati húnok „Tängriatának,” vagyis „mennyei atyának” hívták. E kitétel azonos a modern törökség megfeleló szókincsével.”[2874] A „Tängri” fogalmát egyes török népek, így a burjátok Tengeri-nek, a teleutok pedig Tängäri- nek ejtették. A khalka és az Ordos-i mongoloknál viszont ez a szó Tengger formában jelent meg.[2875] Ez arra mutat, hogy a szóban forgó fogalom a magyarokhoz is eljutott, annál is inkább, mert az eredtileg, – mint már említettük – a Gyula nemzetség vezette óbolgároknál Madarában egy keresztény templom romjai között 1926-ban Fehér Géza talált „Omurtagnak [815- 831] görög nyelvű feliratában a ΤΑΓΓΡΑ vagyis „Tangra” szó olvasható, az „Isten” fogalom bolgár-török neve.”[2876] Vesselin Beschevliev a szóban forgó hiányos föliratot kiegészítve a következőképen olvassa: [Κανα συβηγι] Ομου[ρταγ ὁ ἐκ θεοῦ] αρχων ὁ[…..]ἦτο ΩΔ[…… κł ἐπύησ]εν θυσ[ίαν εἰς τὸν θεὸ]ν Ταγγραν……HC ητζηργ[ου βοηλασ……] [2877] „Khan sybigi (szerintem süvegi) Omurtag, (Istentől való) uralkodó, ... és feláldozta Tangra istennek”[2878]

---

caput suum ritu paganorum. Sicque omnes fecerunt et demonibus libaverunt et ceperunt comedere equinas carnes (26-27 sor. et omnia pessima enormis opera facere etexercere, clericos et omnes Christianos interfcere ecclesias destruere. Szent Gellért legendája 15. fejezet. Szentpétery, op. cit., II. kötet, Budapest 1938, 501. oldal, 19-23 sor.

[2868] Talat Tekin: A Grammar of Orkhon Turkic, (Indiana University Publication, Uralic and Altaic series (Editor Thomas A. Sebeok). Bloomington, The Hague, 1968. 10. oldal.

[2869] „üzä tängri, ïduq yer sub” Talat Tekin: A grammar of Orkhon Turkic. Indiana University Publication, Uralic and Altaic series (Editor Thomas A. Sebeok) Bloomington, The Hague, 1968. 244. és 277. oldal.

[2870] Talat Tekin., op. cit., 10. oldal.

[2871] „üzä türük tängrisi, türük ïduq yirî subi ançа etmis;” Talat Tekin, op. cit. 233. és 265. o.

[2872] Talat Tekin, op. cit., 11. oldal.

[2873] „tängri umay, ïduq yer sub” Talat Tekin, op. cit. 252. és 288. oldal.

[2874] Edelspacher Antal: A székelyek eredete. Történelmi és régészeti értesítő. A Délmagyarországi történelmi és régészeti társulat közlönye. Temesvár, 1881. 15. oldal.

[2875] Jean Paul Roux: Tängri. Essai sur le ciel-dieu des peuples altaïques, Revue de l’histoire des religions,149 kötet, 1956, [első közlemény], 56-57. oldal.

[2876] Fehér Géza: A bolgár török műveltség emlékeii. Budapest 2013 (1931), 156-157. oldal. Fehér Géza: A bolgár-törökök szerepe és műveltsége. Budapest,1940 31. oldal. „Nous apprenons, des incriptions, d’autres détails encore, par example, que le dieu suprême des bulgars s’appelait Tangra [nr. 6], de même que chez d’autres peuples turcs.” Veselin Beševliev: Les incriptions protobulgares et leur portée culturelle et historique. Byzantinoslavica, 1971, 37. oldal. Veselin Beševliev: Die protobulgarischen Inschriften Berlin, 1963. 6. fölirat 149-150. o.

[2877] Vesselin Beschevliev: Die Protobulgarischen Inschriften, Berlin 1963, 149. oldal.(A fölirat fényképét lásd Tafel XXVIi-XXVIII, Abb(ildung) 36-39.

Theophylaktosz Simokatta már idézett megfigyelése: „A türkök igen rendkívülien tisztelik a tüzet, hódolnak a légnek és a víznek is, énekeket zengenek a földnek. Egyedül azonban azt imádják, és Istennek azt nevezik, ki az eget és a földet teremtette” magyarázza meg az orkhoni ótörök föliratokban, hogy Tengrin kívül említik a szent földet és vizet. Így Bilgä kagan fölirata 735-ből[2879] a keleti oldalán „Tängri fönt és a szent Földet és Vizet alul”[2880] Kül Tigin föliratán 732-ből[2881] „a török Tängri fönt és a török szent Föld és a Víz (alul)”[2882] szerepel a keleti oldalon. A Tonyukuk föliraton pedig 720 körül[2883] „Tängri, Umay és a Föld meg Víz szent szelleme”[2884] a nyugati oldalon.

Jean Paul Roux rámutatott, hogy Kül Tigin föliratában „Le mot „ïduk” insist d’ailleurs sur le caractère sacré et non sur le caractère divin des deux éléments”[2885] Roux azt is kifejtette, hogy a különbözó ázsiai művelődések általában öt elemet sorolnal föl, de azok csak részben egyeznek meg:[2886]

Ez az öt elem a *kínaiak* szerint: a víz, a tűz, a föld, a fa és a fém;
a *mongolok* szerint: a víz, a tűz, a föld, a hold, és a nap;
a *perzsák* szerint: a víz, a tűz, a levegő, a hold és a nap;
a *törökök*nél Simokatta szerint: a víz, a tűz, a föld és a levegő.

Ebből az összehasonlításból kitűnik, hogy ezek között az „elemek” között valójában égi testek vannak: a nap és a hold, melyeket már a hiong-nuk is tiszteltek.[2887] Ez azért döntő, mert a kinai és japán művelődésben a fölsorolt öt elem az úgy nevezett állatciklushoz (állatövhöz) kapcsolódik, és arról Joseph Needham kifejtette, hogy valójában Juppiter állomások, melyekben a Juppiter az óra járásával ellentétes irányban mozog, mint a többi bolygó.[2888] A kinai folklore

---

Beševliev beszúrása: «θυσ[ὴαν ἡς» helyett «τὸν θυσ[ίαν εἰς τὸν» írtunk.

[2878] „Khan sybigi Omurtag ruler from god [...] was [...] and made sacrifice to god Tangra [...] itchurgu boila [...] https://en.wikipedia.org/wiki/Madara_Rider

[2879] Talat Tekin: A grammar of Orkhon Turkic. Indiana University Publication, Uralic and Altaic series (Editor Thomas A. Sebeok). Bloomington, The Hague, 1968. 10. oldal.

[2880] „üzä tängri, ïduq yer sub” Talat Tekin A.: A grammar of Orkhon Turkic. (Indiana University Publication, Uralic and Altaic series (Editor Thomas A. Sebeok). Bloomington, The Hague 1968, 244. és 277. oldal.

[2881] Talat Tekin, op. cit., 10. oldal.

[2882] „üzä türük tängrisi, türük ïduq yirî subi anča etmis;” Talat Tekin, op. cit., 233. és 265. o.

[2883] Talat Tekin, op. cit., 11. oldal.

[2884] „tängri umay, ïduq yer sub” Talat Tekin, op. cit., 252. és 288. oldal.

[2885] Jean Paul Roux: Tängri. Essai sur le ciel-dieu des peuples altaïques. Revue de l’histoire des religions149 kötet. 1956. 218-219. oldal.

[2886] Roux, op. cit. 216. oldal, 1. lábjegyzet.

[2887] „Ils adorent le soleil et la lune” Roux, op. cit. 215. oldal.

[2888] Joseph Needham: Science and Civilisation in China volume 3. Mathematics and Sciences of the Heavens and the Earth. Cambridge, 1959. 402. oldal.

szerint viszont az öt főelem közül a fát a Juppiter uralja, a tüzet a Mars, a földet a Saturnus, a fémet illetőleg az aranyat a Venus, a vizet pedig a Merkur.[2889]

Mindez arra mutat, hogy a Simokattánél szerepló víz, tűz, föld és levegő, melyek, mint Roux kifejtette az előbb idézett francia mondatban, a törököknél nagy táltos szellemek, mint azt Amatersau-no-mikami neve eredetileg mutatta, de nem istenek. Valójában szintén bolygók, s a táltos világkép szerint a világfán, más kifejezéssel az életfán laknak. A törököknél azonban ezek az elemek nem szükségképen azoknak az elemeknek felelnek meg, mint a kinai néphagyományban, mert Jean Paul Roux összehasonlításából kitűnik, hogy bizonyos eltolódások jelentkeztek ezekben az elemeknek megjelölésében, illetve az égitestekkel való azonosításukban. A 720 körüli Tonyukuk föliratban szereplő Umay ténylegesen a napnak más elnevezése ugyanúgy, mint Szép Enéhé.[2890]

Az Ingul-völgyi szubbotyici övvereteken ábrázoltaknak szárnyaik vannak (alighanem a fejükön is) A nyakukban azonban nyakperec van, mint a nagyszentmiklósi 7. kancsón minden garabonciáson és táltoson, Emesét beleértve. A szárnyuk és nyakperecük jelzi, hogy táltos szellemek. Az egyik mellett fáklyában tűz ég, a másik fejéből mindkét oldalt vízfolyás indul. Ők tehát a Simokatta említette Tűz és Víz táltosszelemei, akik mint a Mars és a Merkur bolygója a világfát alkotó életfán laknak. Hármukon nadrág van, ezért a szoknyás csak Tündér Ilona lehet, vagyis az Esthajnal csillaga, akit a Közel-Keleten a harc segítőjénel tartottak, ezért van alighanem szablyája. Ezeket a bolygókat az osztyjákok „őröknek" vagy „tolmácsoknak" nevezték, akik az emberekkel közlik az Isten elhatározását.[2891]

A 2. kancsó negyedik képe azt tanúsítja, hogy a griffek, melyek Herodotosz szerint az Altáj hegységben az aranyat őrizték,[2892] még a honfoglalüó magyarok között is tenyésztek, vagyis a griffes-indás nép tovább élt a hét vezér népe kö-

[2889] „During the complete 60-year cycle each of the animal signs (sometimes also referred to as the twelve Earth Branches) is combined with five main elements: Wood, ruled by the planet Jupiter; Fire, by Mars; Earth, by Saturn; Metal or Gold by the Planet Vewnus; and Water by Mercury." Theodora Lau: The Handbook of Chinese Horoscopes. London, 1979, 1984. 1. oldal.
[2890] https://en.wikipedia.org/wiki/Umay.
[2891] Berze Nagy János: Égig érő fa, Pécs 1984; Kaírjleinen: Die Religion der Jugra-Völker II. 305-307. oldal. 80. oldal
[2892] Herototosz: Historiai IV. könyv, 13 és 27.

zött, mert a 9. s 10 tányéron (15.,16.kép), sőt tulajdonképen a 7 kancsón is (25, 33, 34, 36.b, 38. 42, 48. kép) indákat találunk.

A 2. kancsón ez a jelenet tulajdonképen a szittya állatkűzdelmek ábrázolásának évszázados hagyományának alighanem az utólsó hajtása.

A szittya állatábrázolásoksok jelentőségét a szittya bölcselőnek, a hét bölcs egyikének Anacharsisnak gondolatai világíthatják meg legjobban. Krösus „megkérdezte Anacharsist a bölcs emberek között a legidősebbet, hogy melyik élőlényt tartotta a legbátrabbnak. Anacharsis azt felelte, hogy a legvadabb állatokat, mert azok egyedül készek, hogy meghaljanak szabadságukért. Krősus azt gondolta, hogy ez rossz válasz volt, de azt hitte, hogy a második kérdésére úgy fog válaszolni, ahogy szeretné, és így azt kérdezte, hogy kit tart a legerkölcsesebbnek. De Anacharsis ismét azt mondta, hogy a legvadabb állatokat, mert azok egyedül élnek a természet szerint, és nem törvényeket követve, [mert] amíg a természet Isten műve, a törvény csak az ember találmánya, s biztos az, hogy igazabb, ha valaki hűséges marad Isten művéhez, mint emberekéhez. És akkor Anacharsisból a legjobbat akarva kihozni azt kérdezte Krőzus, hogy a legvadabb állatok a legbölcsebbek-e, de a másik egyből azt felelte, hogy ez igaz, kifejtve, hogy a bölcsesség ismertető jegye a természet igazságát a törvények előírásai fölé helyezni.”[2893]

5. A 2. és 7 kancsó művészete alapjában tér el az avar ábrázolásoktól és a magyarságnak a Fekete-tenger vízgyüjtő területén talált alkotásait tükrözi

Megfigyehetjük, hogy mind a 2, mind pedig a 7. kancsón az ábrázolt személyek szemgolyói a valóságosnál sokkal közelebb kerültek az orrukhoz, mint azt szokásosan látjuk. Nyilvánvaló, hogy ezzel egy bizonyos túlvilági összpontosítást, lelki koncentrációt, túlvilági orientációt kívántak kifejezni. Éppen ezért a két táltospárducnál, vagyis a segítő szellemekneknél, ez a sajátosság még fokozattabban jelentkezik

[2893] Diodorus Vales Excerpt S. 23; Renate Rolle: The world of the Scythians. London, 1989. 129. oldal.

Ezek az összetartó szemek azonban nem a nagyszentmiklósi kicsek kizárólagos sajátossága. Éppen a X. századi Európában nem egy ilyen ábrázolást sorolhatunk föl. Ilyen például Szent Lukács szeme az evangelista Juan d' Albares (Joannes diaconus) 920-ban készült mozarab evangéliumos könyvében a leoni székesegyház levéltárában Ms 7 folio 211[2894] (*65.b kép*). Ide sorolhatjuk az Üdvözítő rozmáragyarból készült ábrá- zolását a X. század második negyedéből a

[2894] Jacques Fontaine: L'art préroman hispanique. L'art mozarabe, ("la nuit des temps" 47. kötet). L'abbaye Sainte-Marie de la Pierre-Qui-Vire (Yonne) 1977, 304. oldal, cf.. folio 202=117. ép a 349. oldal előtt; 312. és 349. oldal

Pierpot-Morgan Library M319A számú evangéliumos könyvének fedelén[2895] (*65.c kép*).

Ugyancsak összetartók a szemgolyók Szent István király tulajdonképeni apósának Civakodó Henrik bajor hercegnek és német ellenkirálynak a képén a regensburgi Niedermünster jelenleg Bambergben őrzött szabálykönyvében (Regelbuch).[2896]

Ilyen összetartó szemeket azonban a X. előtti századok anyagában Európában sem találunk. Azért a nagyszentmiklósi kincsek összetartó szemeikkel nem keletkezhettek a korábbi századokban, és így az avarok korában sem, akik a Kárpátmedencében Kr. u. 568-tól 799-ig virágoztak. Ezért a X. században keletkezett összetartó szemű kancsók nem keletkezhettek az ő idejükben, mert a

[2895] Janet Backhouse (et alii): The Golden Age of Anglo-Saxon Art, 966-1066, London 1984, 39. oldal, 21. tárgy (cf.: kép a 38. oldalon).
[2896] 282 Patrick J. Kelleher, The Holy Crown of Hungary, Róma 1951, 93. oldal.

szemek nem tartanak össze még a késő avar leleteken sem, így pédául a dunapataji aranycsatt fejedelmi személyeinek szemén semmi nyoma sincs az ilyen szemtartásnak (*65.e kép*):

Ugyanerre a következtetésre jutunk, ha megvizsgáljuk az avar ábrázolások térkitöltését. Fancsalszky Gábor: „Állat és emberábrázolások a késő avar kori öntött bronzvereteken” című, Budapesten 2007-ben megjelent művében átfogóan összegyűjtötte az avar ábrázalásokat. Ezeket tanulmányozva kiderül, hogy az avar kompozíciók mindig túlzsúfolva töltik ki a rendelkezésre álló felületet:

66.a kép

Klárafalva, Szeged Móra Ferenc Múzeum,lelt.sz. 53.44.1

66.b kép

Balotaszöllős,Veszprém, Bakony Múzeum

Páncélos íjazók egy ausztriai avar sírból

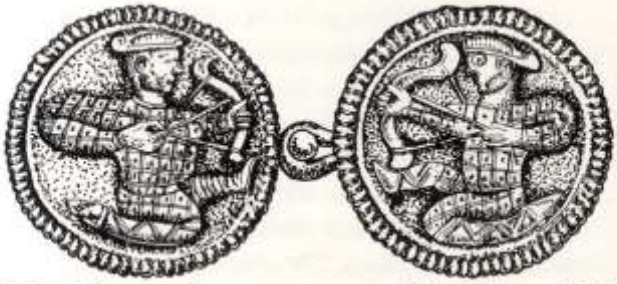

Bezirkvereinmuseum, Mödling,144

Nagyharsány
MNM lt.sz 106/1884

Láthatjuk, hogy az avar ábrázolás és a keretük között nincsen semmi űr, az ábrázolás elfoglalja a tér lehetőleg minden porcikáját a kereten belül. Az avar

alkotásokon szereplőkön kívül a tér gyakorlatilag nem létezik

Ezzel szemben a nagyszentmiklósi alkotásokon az ábrázolás és a képkeret között mindig van kellő üres tér. Ilyen értelemben a nagyszentmiklósi kompozicók jelentősen szellősebbek az avar kompozicióknál, mert például azokkal ellentétben általában nem surolják a keretet:

A 7. kancsón sem feszíti az ábrázolás a keret által körülhatárolt teret, amit nem tölt ki maradék nélkül. Van üres tér az ábrázolt alakok és a keret között, amiben növényzet is hajladozhat:

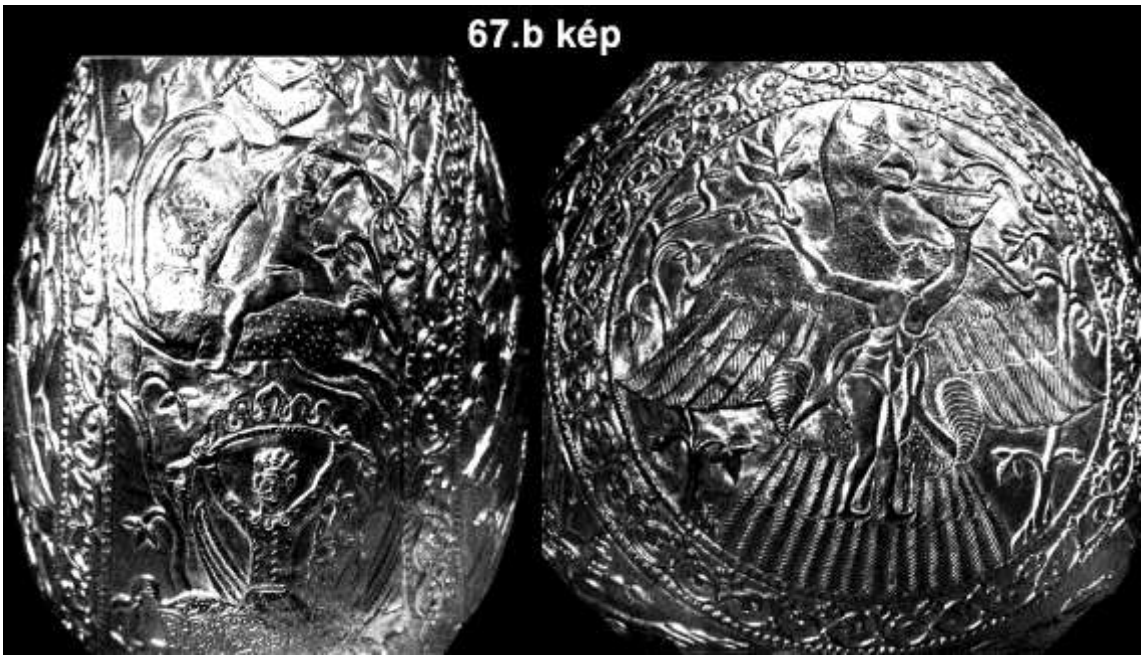

67.c kép Az ábrázolt alakok s a keret között való tér hagyásában a nagyszentmiklósi magyar művészet követi a Fekete tenger fölötti térségben az őseink által hagyott kompoziciók hagyományát:
Kutemszki solymász
Muzsi lovas
Perm környékén talált tarsolyból lett szemfedő

Váralljai Csocsán Jenő (Oxford)

’Lehel kürtje’ jelentősége

Csodaszarvas

László Gyula már rámutatott, hogy a csodaszarvas története megjelenik ’Lehel kürtjén’.[2897]

[2897] Gyula László: The Art of the Migration Periode, Coral Gables 1974, 94-102.oldal; XV. kép a 132. oldal után.

A Tarih-i Üngörüszben két csodaszarvas elbeszélést találunk. Az első: „Az évszázadok hírnökei és a hírek elmondói ilyenképen adták elő: A régi időben a Madzsar törzs nemzetsége Nemród gyermekeitől származott. Nemródnak volt egy Ankisza nevű felesége, s ettől a feleségétől két fia született. Az egyiket Magornak, a másikat Hunornak hívták. Ők voltak Nemród első fiai és állandóan atyjuk palotájában tartózkodtak. Egyik nap Nemród vadászatra ment, és magával vitte fiait is. Vadászat közben Nemród egy elejtendő vadra bukkant. Azonnal nyomába eredt és üldözni kezdte. Fiai is mindenfelé vadat kémleltek, s egyszer csak csodálatos vad tűnt fel előttük, amely csodálatos színekben pompázott. Önkéntelenül lovaikkal vágtában a vad után fordultak. A vad azonban elmenekült és Adzsem (=Perzsia) tartomány határán a hegyek közé érve eltűnt."[2898]

A Tarih-i Üngürüsz éppen idézett első csodaszarvas elbeszélése megmagyarázza Lehel kürtjének ábrázolását. Nimród ugyanis király volt[2899] és Ibn Ruszteh szerint „Amikor a [kazár] király valamely irányba elindul, előtte egy naphoz hasonló tárgyat hordoznak, mely a dob mintájára van készítve, e tárgyat egy lovag viszi, aki előtte jár."[2900] Ezért emel nap-tárcsát magasra 'Lehel kürtjén' a Tarih-i Üngürüsz szerint a palotájából vadászatra induló Nimród előtt kilovagló lovas. Előtte mint a további vizsgálatainkból kitűnik, két táltos dobol, és a csodaszarvasra Magor lő nyilat.

Testvére oroszlánra vadászik. Az, hogy ő valójában Hunor, a bulgáriai madarai lovas domborművéből derül ki.

[2898] Mahmud Terzsüman: Tarih-i üngürüsz. Ford. Blaskovics József. Léva, 1996. 9-10.
[2899] A Tarih-i Üngürüsz Hunort és Magort „két királyfi"-nak nevezi a következő mondatban. A Képes Krónika egyik szöveg változata szerint Nimród „királyságának kezdete Babilon volt" (Emericus Sznetpétery: Scritores rerum Hungaricarum, I . kötet Budapest 1937, 248. oldal, 16-17. sor; cf. Gen 10:10.)
[2900] „Ibn Ruszteh: A kazárok." A magyar honfoglalás kútfői. Bp. 1900, 156. oldal.

A madarai lovas dárdájával oroszlánt öl.[2901]

Fehér Géza 1940-ben kiadott fényképén még látni a dárdát.[2902]

[2901] Fehér Géza: A bolgár-törökök szerepe és műveltsége. Bp. 1940, 57. o. XVI tábla.
[2902] Fehér (1940), 41. o. XII. tábla.

Egy másik képen jól látszik a dárda.[2903]

Fehér Géza a madarai lovast Krum kán (803-814) halotti emlékművének tartotta, mert mint a török népek halotti szobrain, „a lovas balkezében kelyhet tart". „A kehellyel a török népek úgy tettek esküt, vagy kötöttek szerződést, hogy a szent kehelyből borral és vízzel vért kevert vért ízleltek."[2904] A koponya-kupa a madarai lovas kezében és Krum görögül írt Κρουμεοι neve emlékeztet bennünket a bizánci krónikákra, melyek elmondják, hogy Krum kán kupát készített I. Niképhorosz bizánci császár koponyájából, aki megtámadta Bulgáriát 811-ben és megölték [és abból ivott].[2905]

A Madarai Lovas domborművét azonban számos fölirat veszi körül, melyek elhelyezésükben követik az alak körvonalát, és így azokat nyilvánvalóan a dombormű elkészülte után vésték a sziklába.

[2903] http://alfahir.hu/sites/barikad.hu/files/OB/madarai%20lovas.jpg.

[2904] Fehér (1940), 36. oldal.

[2905] The skull-cup in the hand of the Madara Horseman and the inscribed Greek form of Kroum's name Kpoumeoij referred us to Byzantine chronicles that tell how khan Kroum made a cup from the skull of the Byzantine Emperor Nicephorus I Ghenyk who invaded Bulgaria in 811 and was killed here [and drank from it]. (Slavi Donchev: The Madara Horseman, ICOMOS vol 23, 44. oldal.)

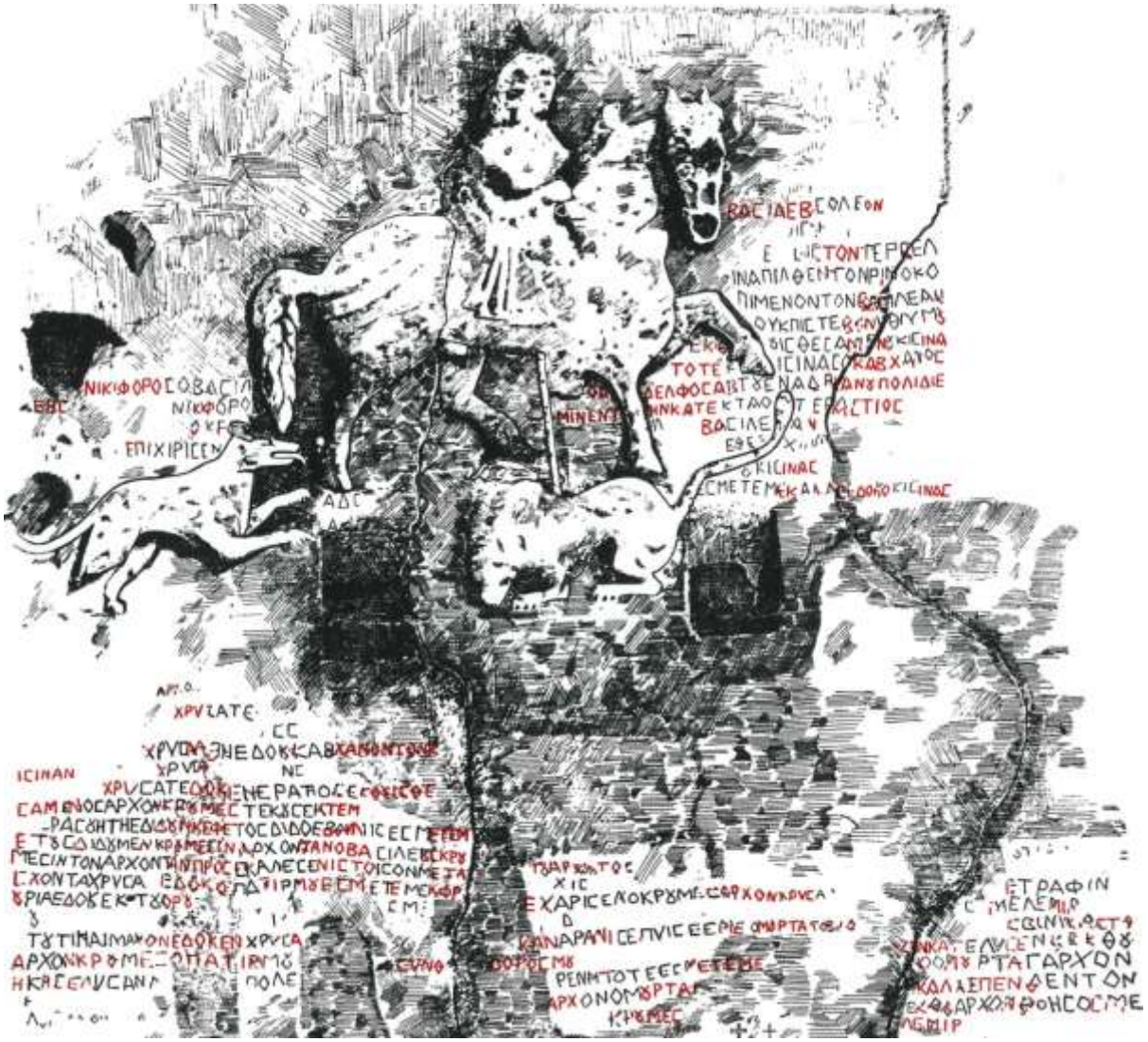

A madarai lovas föliratai Fehér Géza szerint.[2906]
Ezeket a föliratokat Fehér Géza hatalmas fölépített
állványokról tanulmányozva, 1928-ban kiadta Szófiában
„Die Inschrift des Ritterreliefs von Madara" címmel.
Bizonyos szavakat Vesselin Beschvliev másképen olvas és egészít ki
1963-ban Berlinben kiadott munkájában.[2907]

[2906] Fehér Géza: A bolgár-török műveltség emlékei. Napkút Kiadó, Budapest 2013, leporello a 168. oldalnál; Die Inschrift des Ritter reliefs von Madara Sofia 1928,129 & 131. oldal.
[2907] Vesselin Beschevliev: Die Protobulgarischen Inschriften", Berlin 1963, 97.o.

A ló bal első lába körül található föliratot Fehér Géza a következőképen olvasta, illetve egészítette ki:

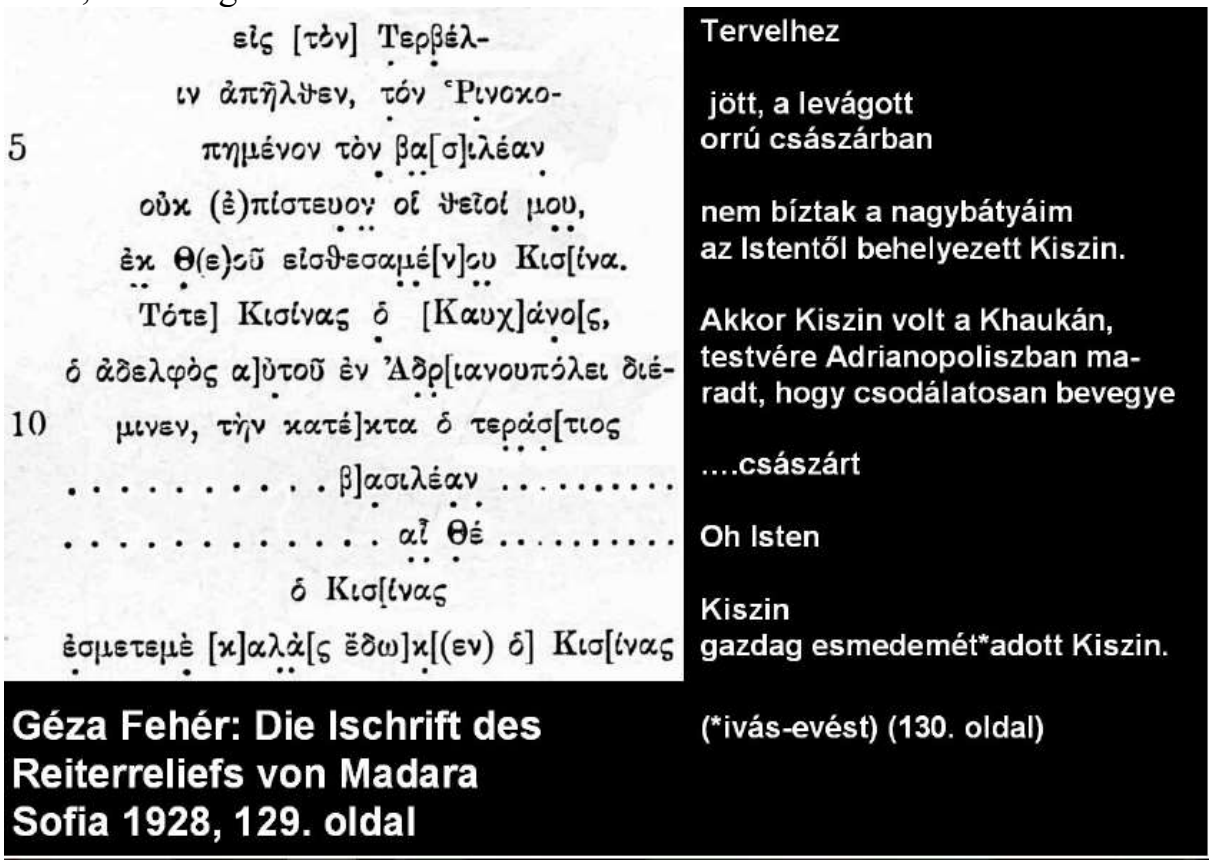

εἰς [τὸν] Τερβέλ-
ιν ἀπῆλθεν, τόν Ῥινοκο-
πημένον τὸν βα[σ]ιλέαν
οὐκ (ἐ)πίστευον οἱ θεῖοί μου,
ἐκ Θ(ε)οῦ εἰσθεσαμέ[ν]ου Κισ[ίνα.
Τότε] Κισίνας ὁ [Καυχ]άνο[ς,
ὁ ἀδελφὸς α]ὐτοῦ ἐν Ἀδρ[ιανουπόλει διε-
μινεν, τὴν κατέ]κτα ὁ τεράσ[τιος
. . . . . β]ασιλέαν . . . . . .
. . . . . αἶ Θέ . . . . . .
ὁ Κισ[ίνας
ἐσμετεμὲ [κ]αλὰ[ς ἔδω]κ[(εν) ὁ] Κισ[ίνας

Tervelhez

jött, a levágott
orrú császárban

nem bíztak a nagybátyáim
az Istentől behelyezett Kiszin.

Akkor Kiszin volt a Khaukán,
testvére Adrianopoliszban ma-
radt, hogy csodálatosan bevegye

....császárt

Oh Isten

Kiszin
gazdag esmedemét*adott Kiszin.

(*ivás-evést) (130. oldal)

Géza Fehér: Die Ischrift des Reiterreliefs von Madara Sofia 1928, 129. oldal

Ezzel szemben Veselin Beseliv kiegészítéseivel a felirat olvasata a következő:

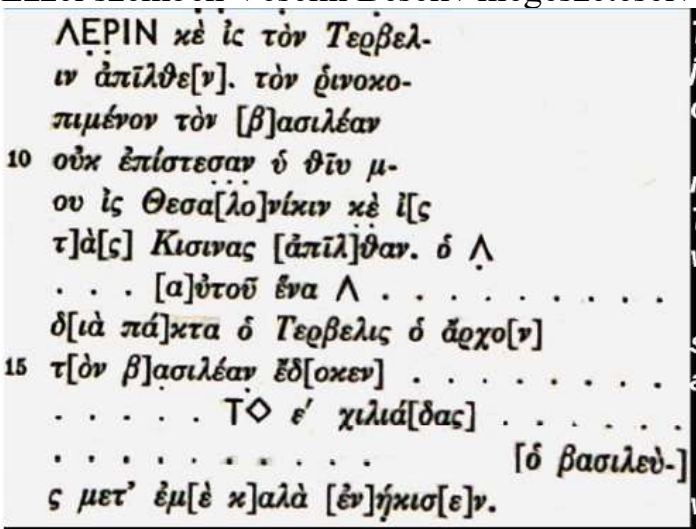

ΛΕΡΙΝ κὲ ἰc τὸν Τερβελ-
ιν ἀπῖλθε[ν]. τὸν ῥινοκο-
πιμένον τὸν [β]ασιλέαν
οὐκ ἐπίστεσαν ὑ θῖν μ-
ου ἰς Θεσα[λο]νίκιν κὲ ἰ[ς
τ]ὰ[ς] Κισινας [ἀπῖλ]θαν. ὁ Λ
. . . [α]ὐτοῦ ἕνα Λ . . . . . .
δ[ιὰ πά]κτα ὁ Τερβελις ὁ ἄρχο[ν]
τ[ὸν β]ασιλέαν ἔδ[οκεν] . . . . . .
. . . . . ΤΟ ε′ χιλιά[δας] . . . . . .
. . . . . [ὁ βασιλεὺ-]
ς μετ᾽ ἐμ[ὲ κ]αλὰ [ἐν]ήκισ[ε]ν.

Tervelhez
jött. A levágott
orrú császárban

nem bíztak nagybátyáim
Thesszalonikinél és
visszatértek Kisiniie-be
[...] az ő egyik [...]
szerződés révén az uralkodó Tervel
a császárnak adott
[...] ezer
[...] a császár
velem szépen győzött.

Veselin Beseliev: Die Protobulgarischen Inschriften, Berlin 1963, 97.o.

Auf Grund von Z. 7-17 läst die Inschrift zwischen 705 und 707 datieren (110. o)

Petkov, Kiril (2008).
The Voices of Medieval Bulgaria, Seventh-Fifteenth Century: The Records of a Bygone Culture
ISBN 9789004168312

Ez a fölirat tehát mind Fehér Géza, mind pedig Veselin Beseliev szerint biztosan említi – amint a fényképekből is láthatjuk, – Tervel bolgár kánt (691-719) és (II. Justinianosz) Rhinotmetoszt, akit Tervel 705-ben visszasegített a bizánci trónra, majd 711-ben is sereggel támogatta (701-718).[2908] Beseliev rá is mutatott, hogy a fölirat sorai azt Kr. u. 705 és 707 közé keltezik.[2909] A szóban forgó fölirat viszont szemmel láthatóan a dombormű után készült, ezért a madari lovas régibb ennél a föliratnál.

Ez annyit jelent, hogy a Madarai lovast még akkor alkották, amikor az óbolgár uralkodói listák[2910] szerint a Doulo, vagyis a Gyula nemből való első kilenc óbolgár kán uralkodott, kik közül az első éppen Etele király volt, az utolsó Kormisos, aki 737-754-ig[2911] uralkodott.[2912]

Az újabb nézetek szerint a madari lovast Tervel (691-719)[2913] készíttette, de vannak vélemények, hogy közvetlenül az után készült 680-681-ben, amikor az óbolgárok megtelepedtek Madara vidékén. Így tehát azt Tervel apja, Kürt onogur-bolgár fejedelem (635-665) harmadik fia, Asparuch rendelte (680-701).

1979-ben Velda Mardi-Bibikova fölfedezte, hogy a ló homloka előtt eredetileg egy madár repült, de az alakjának elkopása révén fölismerhetetlenné vált.[2914]

A világhálón azt állítják, hogy a madarai lovast a domborművön sas kíséri[2915] és a „Madara Rider eagle” beütésével olyan kép jelenik meg, amely a lovas kezénél kehely helyett madár jelenik meg.

[2908] Paul A Hollingsworth: Tervel. Oxford Dictionary of Byzantium. NY-Oxford 1991. III. kötet, 2026. o.

[2909] „Auf Grund von Z. 7-17 läst die Inschrift zwischen 705 und 707 datieren,” Veselin Beseliev: Die Protobulgarischen Inschriften, Berlin 1963, 110. o.

[2910] A) kézirat, Hs Nr 10. Uvarov gyűjtemény, ma Történeti Múzeum, Moszkva, XV. század vége folio $68^{verso}{}_{12\text{-}31}$, folio $69^{recto}{}_{1\text{-}4}$ B) kézirat Hs Nr 230. Synodal bibliothek, ma Történeti Múzeum, Moszkva, XVI. század eleje folio $69^{verso}{}_{16\text{-}27}$ $70^{recto}{}_{1\text{-}10}$ C) kézirat Hs Nr. 1148. Pogodin gyűjtemény, ma Szentpétervár, XVI szd. folio $72^{verso}{}_{10\text{-}28}$ $73^{recto}{}_{1\text{-}4.}$

[2911] 740-760.

[2912] Omelján Pritsak, p 76-77.

[2913] 701-718.

[2914] „The heads of the horseman, the lion and the stallion are effaced, the bird around the latter’s face and the halo around the horseman ‘s face remained hidden for the eyes of the explorers.” (Slavi Donchev: The Madara Horseman www.icomos.org/monumentum/vol23-24/vol23-24_6.pdf), 41.oldal. „Insignificant the lost of layer might seem to be, it was enough to efface not only the head of the horseman and the horse, but the details of the horseman’s garments, the limit of the relief field, the horseman’s halo and whole parts of the inscription, and made the bird entirely invisible to the explorers. (The figure of the bird was discovered by Velda Mardi-Bibikova, an art historian at the National Institute of Cultural Monuments in Sofia and one of the reviewers of the Madara Horseman submitted by the author to the International Committee of the World Cultural Heritage in October 1979.) (Slavi Donchev: The Madara Horseman, op cit, 46. oldal)

Fehér Géza könyvének (op.cit.2013) rajza (leporello a 168. oldalnál)

„Madara Rider eagle" a világhálón.

Madár rajzolódik ki Fehér Géza 1940-ben kiadott fényképén (op.cit.57. o. XVI tábla.) a lovas feje mellett is:

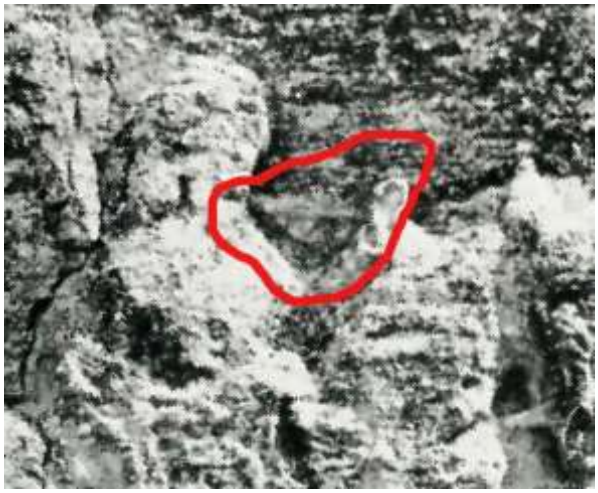

Az újabb bolgár kutatások szerint tulajdonképen a madarai lovas jelenik meg a preszlávi és a pliszkai kőrajzokon is.[2916] A preszlávi kőrajzon a lovas vadászt

[2915] The relief of Madara Rider is a fight scene between the rider and an eagle which flew over the rider. Next to them is a figure of a jumping dog that follows the rider who triumphed the lion with his spear. tripedia.info › Europe › Bulgaria és travelinos.com › Sightseeing › Sightseeing Bulgaria.

[2916] „An important phase was the 1954 expedition of the Bulgarian Academy of Sciences which published the results in the *Madaski Konnik* collection (Sofia 1966) with full bibliography of the probleme. The expedition made a detailed observation on the condition of the

ugyanis éppen úgy kutya kíséri, mint Madaránál, s ezen az ábrázoláson a turul-madarat is világosan meg tudjuk különböztetni.

A preszlávi kőrajz.[2917]

A pliszkai kőrajzon pedig már két vadászt is látunk, akik közül az egyik világosan szarvasra vadászik, ami annyit jelent, hogy ezek az ábrázolások Hunor és Magor vadászatát mutatják.

A pliszkai kőrajz.[2918]

Moravcsik Gyula már 1914-ben rámutatott,[2919] hogy Procopius: de Bello gothico művében[2920] Jordanes: Getica 24. fejezetével azonos történetet találunk:

---

relief and the inscription: some new facts were discovered; it was reasserted that the relief is similar to the rock reliefs of Persepolis, Iran and the carbons *with images of horsemen in Saltovo, Soulek, Preslav and Pliska; the relief is ascribed to the Proto-Bulgarian tradition;* connection to the Thracian horseman dinied; a second attempt was made to decipher and complete the inscriuption…" Slavi Donchev: The Madara Horseman, ICOMOS vol 23-24, 41. oldal.

[2917] Fehér (1940), XVIII. tábla a 72-73 oldal között.

[2918] Fehér (2013), 137. oldal.

[2919] Egyetemes filológiai közlöny, 1914, 287-288. old.

Procopius: „Valamikor a hunoknak, akiket akkor cimereknek neveztek, nagy sokasága… a cimmerek közül valamely az időt vadászattal töltő ifjak üldözve egy szarvasünőt, [az] azokba a vizekbe szökött. Az ifjakat pedig akár a dicséret, vagy a győzelem vágya, akár pedig valamely démon hajtotta, hogy az a szarvasünő vonzza őket, s semmi réven attól nem szabadultak, amíg vele az ellenkező partra nem értek. És az a valami, amit üldöztek, hirtelen eltűnt."[2921]

Jordanes: „A góthok végeire ért a húnoknak így származó törzse, [azok] akiknek a vad nemzete, amint a történész Priscus említi, a Meotiszi mócsár túlsó partján lakva, csak a vadászathoz értett, [de] más munkához nem, ha csak, miután megsokasodott, cselekkel és rablásokkal a szomszédos népeket zavarta. Ennek a népnek a vadászai szokásosan, amíg a Meotis belső partján vadásztak, észrevették, hogy váratlanul szarvasünő jött elébük, s a mocsárba lépve, hol előhaladva, hol megállva az utat mutatta nekik. Azt [a szarvasünőt] követve a vadászok a Meotiszi mocsáron, amit, mint tengert átjárhatatlannak tartottak lábbal átkeltek. Mihelyt a szittya föld az ismeretleneknek föltárult, a szarvasünő eltűnt. Amit – úgy hiszem – azok a szellemek, akiktől [a húnok] származnak, a szittyák gyűlöletéből tették."[2922]

Így a két idézett elbeszélés szerint két kimmer, tehát hún ifjú a *szarvasünőt* űzve megtalálta a gázlót a meótiszi tengeren, s partot érve *az ünő eltűnt*. A két említett szöveg összehasonlításából, sőt Jordanes kifejezett hivatkozásából az

---

[2920] Haury kiadásában II. 503-505. old.

[2921] **P**άλαι μέν Οὔννων, τῶν τότε Κιμμερίων καλουμένων, πυλύς τε Ομιλος… ...τῶν μ᾽εν Κιμμερίων νεανίας τινάς ἐν κυνηγεσίῳ διατριβήν ἔχειν, ἔλαφον δὲ μίαν πρὸς αὐτῶν φεύγουσαν ἐς τά ὕδατα ἐσπηδῆσαι ταῦτα. Τούς τε νεανίας εἴτε φιλοτιμίᾳ, εἴτε φιλονεικίᾳ τινὶ ἐχουμένους, ἤ καί τι δαιμόνιον αὐτοὺς κατηνάγκασε, τῇ ἐλάφῳ ἐπισπέσθαι ταὐτῃ· μηχανῇ τε μεθίεσθαι αὐτῆς οὐδεμιχᾶ, ἕως ξὺν αὐτῇ ἐς τήν ἀντιπέρας ἀκτὴν ἵκοντο. καὶ τό μ᾽εν διωκόμενον ὅ τι ποτ᾽ ἦν εὐθὺς ἀφανισθῆναι.
Procopii De bello Gothico, IV. 5.
…olim multitudo ingens Hunnorum, qui tunc Cimmerii vocabuntur… adolescentes quosdam Cimmerios venetioni deditos, cum cerve, quam agitabant, in aquas illas insiluisset, eam secutos esse, sive laudis ac victoriae studio, sive divino uodam instinczu: nec destitisse, donec ad kitus oppositum cum illa pervenissent: atque id quidem, quodcuncque demum fueit quod incectabantur… (Procopius Caesariensis: Historum Temporis Sui De Bello Gothico Libri Quatour Cum Exceptis Ex Agathiae Historia Hugone Grotio Interprete Editio Novissima. Cherii Typographia Societatis 1854 Giorgio Franz in Monaco. Liber IV. Caput 5. https://books.google.de/books?id=GrBXAAAAcAAJ&printsec=frontcover&hl=hu&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false. 243-244. old.)

[2922] tali igitiur Hunni stirpe creati Gothorum finibus advenerunt, quorum natio saeva, ut Priscus istoricus refert, Meotide palude ulteriore ripa insidens, venationi tantum nec alio labore expers, nisi quod, postquam crevisset in populis, fraudibus et rapinis vicinarum gentium quiete conturbans. huius gentis, ut adsolet, venatores, dum in interioris Meotide ripam venationis inquirent, animadvertunt, quomodo ex improviso cerva se illis optulit,ingressaque paludem nunc pro- grediens, nunc subsistens index viae se tribuit. quam secuti venatores paludem Metidam, quam impervium ut pelagus aestimant, pedibus transierunt mox quoque Scythica terra ignotis apparuit, cerva disparuit.quod, credo ,spiritus illi, unde progeniem trahunt, ad Scytharum invidiam id egerunt. (Jordanes: Gethica caput 24.)

tűnik ki Moravcsik, és Mommsen szerint is, hogy ezt a történetet Priszkosz rétor elveszett szövegéből ismerték.[2923] Ez viszont azt bizonyítja, hogy a csodaszarvas és így Hunor és Magor történetét Etele király udvarában is ismerték.

Ugyanez magyarázza meg, hogy az óbolgár uralkodólisták szerint az Etele király nemzetségéből[2924] származó bolgár kagánok megőrizték s ápolták Hunor és Magor történetét, és ezért készíttették a madarai lovast, amely ezek szerint nyilvánvalóan a húnok ősének, Hunornak az oroszlánvadászatát ábrázolja.

Tekintettel arra, hogy Németh Gyula kifejtette, hogy „454 után a hunokat bolgároknak nevezték, Attila halála után a hun nép neve megváltozott, a bulgár név váltotta fel;”[2925] a hun-bolgár uralkodók Hunornak Állítottak emléket Madarán Ezért is állítottak két oroszlánt a pliszkai váruk kapuja elé.

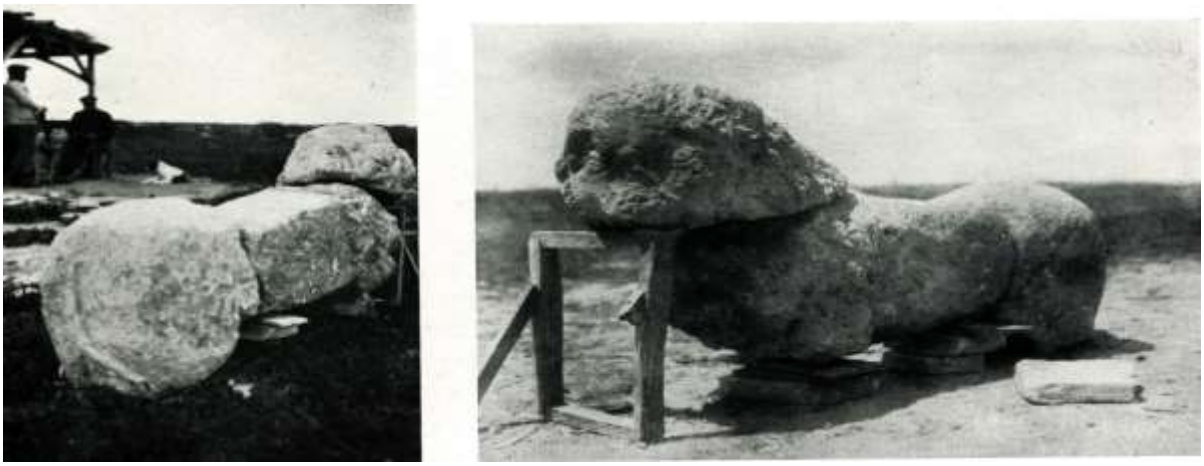

A pliszkai kapu kőoroszlánja.[2926]

A szarvasra vadászó ifjak története eljutott a távolkeleten a koreaiakhoz is, amint az alábbi részleten láthatjuk.

[2923] Egyetemes filológiai közlöny, 1914, 287-288. old.
[2924] Németh Gyula: A honfoglaló magyarság kialakulása, 214-215. oldal; Omeljan Pritsak: Die bulgarsche Fürstenliste und die Sprache der Protobulgaren, Wiesbaden, 1955, 15-16,76-77. oldal és Tafel 1-2 a 102. oldal után.
[2925] Németh Gyula: A honfoglaló magyarság kialakulása, Bp 1991,129 &119. o.
[2926] Fehér Géza: A bolgár-törökök szerepe és műveltsége. Bp. 1940, III. Tábla.

A szarvasvadászat a Muyong (kínaiul Wuyong) sír nyugati falán.

A szarvasvadászat a Muyong (kínaiul Wuyong) sír nyugati falán a Yushan sírnegyedben, Ji'an városban, Kína Jilin tartományában Kr. u. V. században készült, amikor ez a terület még az észak-koreai Goguryeo királysághoz tartozott. A muyongi vadászat teljes képéből az is kiderül, hogy mint a Lehel kürtjén, és a Tarihi Üngürüsz-ben, a testvérek Muyongban se vadásztak csak szarvasra.

Az ősmagyarok alighanem legrégibb ismert tarsolyelemezén is a csodaszarvassal együtt oroszlánok jelennek meg. Ezt a Permi

Egyetemi Múzeumban őrzik,[2927] tehát a Káma vidékéről való. Alakja megegyezik a honfoglaláskori magyar tarsolylemezekkel, de utólag halotti maszknak használták, amint a rajta ejtett lyukak tanúsítják.

A permi múzeum tarsolylemezének a fölső része a csodaszarvas történetét ábrázolja. A csodaszarvas szarvasünő volt

X. századi Tarsolylemezből készült szemfedő
a Permi Egyetem Múzeumban.

Prokopius,[2928] Jordanes[2929] és a Képes Krónika[2930] szerint is; úgy látszik azonban, hogy az volt benne a csoda, hogy ünő létére agancsa volt, mint a Lehel kürtje mutatja, és ebben a csodaszarvas táltos jellege jelent meg. Jókai Mór megírta, hogy „Midőn a természet tévedései valamely szülöttet rendkívüliséggel ruháznak fel, hogy felemás szeme van: az egyik kék, a másik fekete, vagy tizenkét ujja egy kézen, vagy már foga volt, amikor világra jött, a több efféle szokatlanság abba a gyanúba hozzák a szülöttet a köznép előtt, hogy ebből táltos lesz."[2931] László Gyula 1974-ben megjelent könyvében már ábrázolt olyan leleteket a Seven Brother kurgánból és Luristánból, melyeken három szarvasborjakat szoptató ünőt is látunk, de agancsot viselnek.[2932]

Mell díszítés fölső része.

Eremitage.

[2927] Dr. Fodor István: Halotti maszkok. Bp. 2013, no. 36.
[2928] Procopii De bello Gothico, IV. 5.(fönnt már idéztük).
[2929] Jordanes: Gethica caput 24 (idézve ugyanott).
[2930] Képes Krónika 5. fejezet, Emericus Sznetpétery: Scriptores rerum Hungaricarum, I. kötet Budapest 1937, 250. oldal, 27.sor.
[2931] Diószegi Vilmos: A sámánhit emlékei a magyar népi műveltségben, Bp 1958, 134.oldal; Jókai Mór: A tátos (Ismeretlen nagy emberek) Életemből, II. kötet, Budapest 907, 1278. oldal.
[2932] Gyula László: The art of the Migration Periode, Coral Gables 1974, 100. oldal, 51-52 kép; cf.: 147. o

A permi tarsolylemezen viszont az agancsáról ítélve alighanem rénszarvast ábrázoltak, ami valaha délen Spanyolországig is el volt terjedve. A rénszarvasünők is viselnek agancsot, csak kisebbet, mint éppen ezen a tarsolylemezen is. Az, ami csodálatos ezen a fehér szarvason az az, hogy a csodaszarvashoz képest is hatalmas sasformájú turul madár termékenyítni meg.

Az, hogy a csodaszarvasra madár szállt ismét Lehel kürtje ábrázolásának felel meg, mintahogy Hunor és Magor történetében is két ifjú szerepel, mint ezen a permi tarsolylemezen is. Annak a jobboldalára nyilván azért került két pihenő, (történetesen ismét fehér), ló is, mert Hunor és Magor éppen azokról szálltak le.

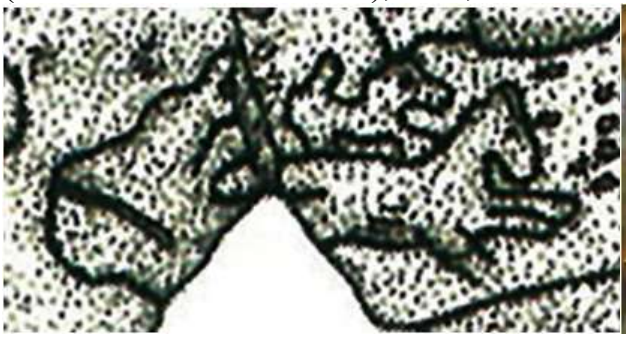

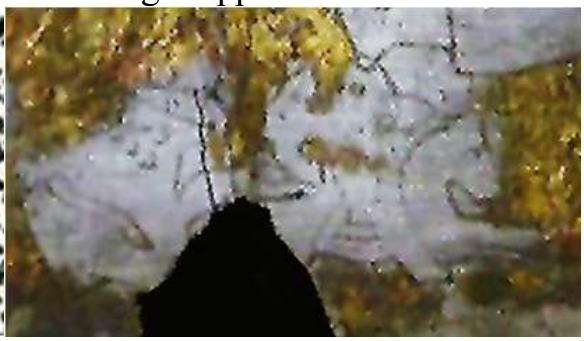

Végül úgyanúgy, mint a csodaszarvas történetében Lehel kürtjén, a permi tarsolylemezen találunk oroszlánt, kettőt is, de megfigyelhetjük azt is, hogy itt is, mint Lehel kürtjén, az oroszlán előre tartja a farkát.

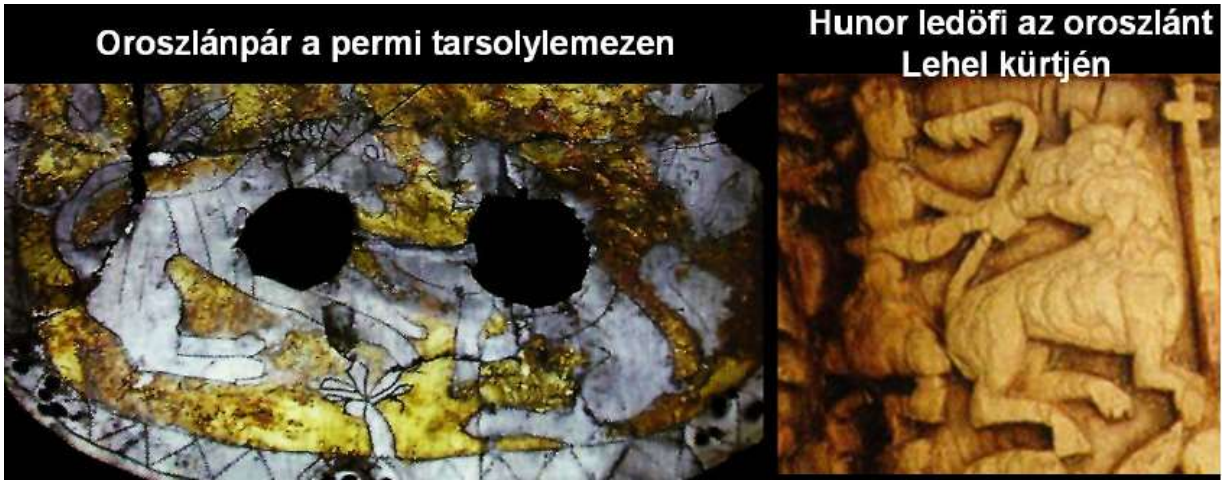

Előre tartott farkú oroszlánok.

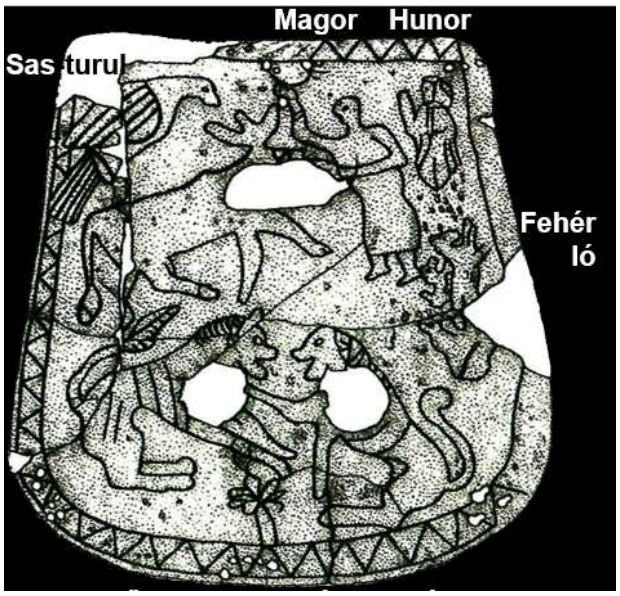

A permi tarsolylemeznek ezen rajzán[2933] áttekinthetjük az eddig mondottakat.

A Fekete-tenger északi partján nyilván nem tenyésztek oroszlánok, különösen nem fehér oroszlánok, ezért képzelhették az oroszlánok fejét ilyennek a permi vidéken, de Lehel kürtjén is. A Nizsnij-Novgorod környékén, a Veszelov tanya melletti temetőből előkerült tarsolylemezen[2934] szintén ugyanilyen formájúra sikerültek az oroszánok, de azok is mind előre tartják a farkukat.

Tarsoly rekonstrukciója Veszelov tanyáról.[2935]

A Veszelov tanyánál talált oroszlánok szintén előre tartják a farkukat.

[2933] Sudár Balázs. Magyarok a honfoglalás korában, Budapest 2015, 85. oldal.
[2934] Sudár Balázs: Magyarok a honfoglalás korában. Budapest, 2015. 83. o.
[2935] Sudár Balázs: Magyarok a honfoglalás korában. Budapest, 2015. 83. o

Hunor oroszlánvadászata adja a magyarázatot, hogy legrégibb uralkodói jelvényünket, a kotonázási jogart oroszlánok díszítik, éppen úgy, mint a legrégibb Árpád-kori felségjelvényeket, s azok a már éppen vizsgált ősi hagyomány miatt tartják előre a farkukat jóformán kivétel nélkül:

Oroszlánok a magyar koronázási jogaron.

A Szent Korona eredetéről írott értekezésemben kifejtettem, hogy Szent István a koronázási palástot 1031-ben a koronázandó király casulájának készíttette, de arra az Árpádok Hun-Magor hagyománynak megfelelőleg számos oroszlánt hímeztek, melyekből hatot jelenleg is megkülönböztethetünk, de azok is az ősi magyar hagyományokat követve általában előre tarják a farkukat, mint ahogy azt Végvári András rajzai[2936] mutatják:

Oroszlánok a magyar koronázási palástón.

2. képmező. Szt. Kozma oroszlánja. (121. o.)

4. képzmező. Szt. György oroszlánja. (125. o.)

[2936] E. Nagy Katatalin (et alii): A magyar királyok koronázó palástja, [Budapest-Veszprém 2002], 445. oldal, 1. lábjegyzet.

5. képmező. Szt. Vince oroszlánja. (127. o.)

8. képmező. Szt. István kir. oroszlánja. (133. o.)

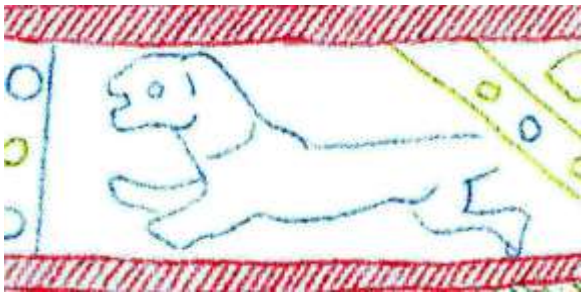

10. képmező. Szt. Kelemen oroszlánja. (137. o.)

12. képmező. Szt. Kornél oroszlánja. (141. o.)

A hat fönnmaradt oroszlánból tehát ötön világosan látni, hogy a farkukat előre tartják Végvári András rajzai szerint, de a fényképeik vizsgálatából kitűnik, hogy Szent Kelemen pápa oroszlánja is előre tartja farkát:

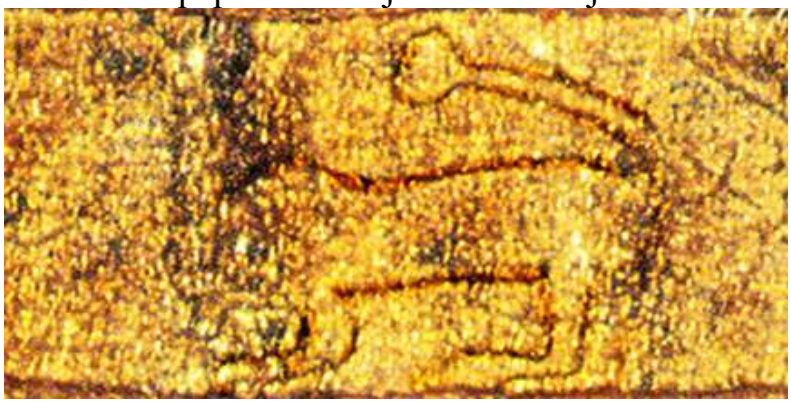

8. Szent István király oroszlánja (158. o.)

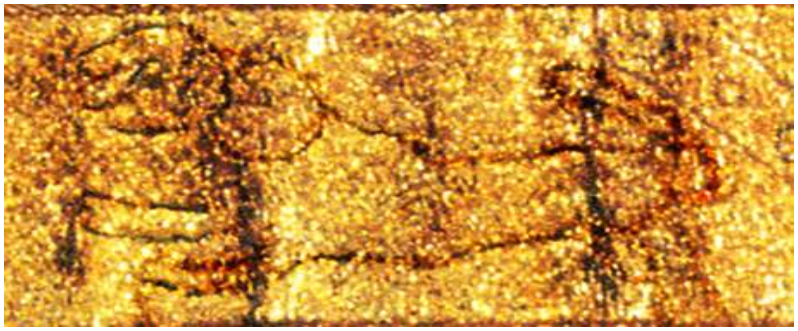

10. Szent Kelemen oroszlánja (162. o.)

Oroszlánok az Árpádok esztergomi trónermében.

Az Árpádok esztergomi palotájában utóbb a prímások által kápolnának használt terem eredetileg az Árpádok trónterme volt, amit annak eredeti világi ábrázolásai is mutatnak: harcokat ábrázoló faragványai,[2937] III. Béla és Imre király arcmása, és éppen az oroszlánok, amelyek az Árpádok ősének, Hunornak oroszlánvadászatára emlékeztettek. Ezek az esztergomi oroszlánok szintén tulajdonképpen előre tartják a farkukat, hogy kövessék a magyar hagyományokat. Nem véletlen, hogy Esztergomban az ítéleteket inter leones tartották.[2938] Ugyanebben a szellemben kerültek oroszlánok a magyar alkotmány kulcsoklevelére, az aranybullára is, amely egyben a magyar királyok, de az ország címere is volt. Az aranybullán is megfigyelhetjük, hogy az oroszlánok azon is az ősi magyar hagyományt követve előre tartják a farkukat.

Az igaz, hogy az aranybulla hét oroszlánja a Hetumoger hét vezérét jelképezi, de ők is Hunor és Magor népe voltak.

[2937] A nyugati székesegyházak szobrokkal gazdagon díszített kapubélleteivel szemben a Bizáncban nevelkedett III. Béla Porta speciosája éppúgy, mint a korabeli székesegyházi trónszéken elkerülték a faragott ábrázolásokat a templomban a II. parancsolat bizánci értelmezése szerint. Ezért, ha III. Béla kápolnát épített volna, ott nem lehettek volna faragványok.

[2938] Kampis Antal: „Régi magyar művészet” in Domanovszky Sándor. (szerk.): Magyar művelődéstörténet, I. kötet Budapest [1939], 482. oldalon az inter leones megjelölést a Porta speciosa oroszlánjaira magyarázza, de a Bizáncban nevelkedett III. Béla ítéleteit alighanem a trónteremben hozta.

7 oroszlán az Aranybullán.[2939]

Az aranybulla freskója az Országos Levéltárban Budán.[2940]

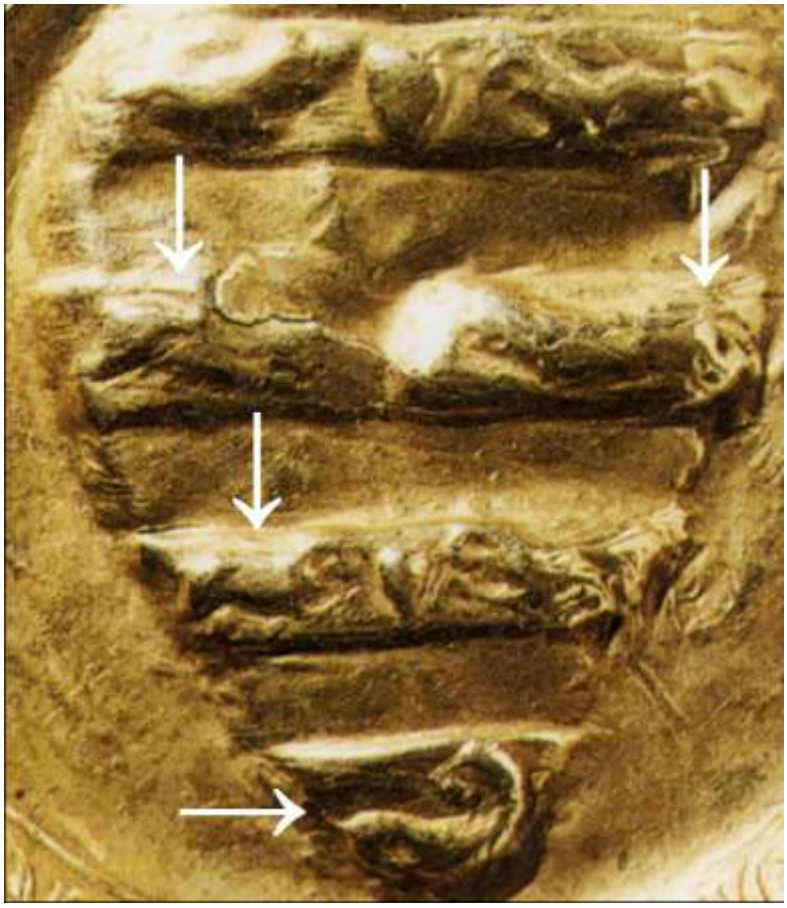

A nyíllal jelölteken megfigyelhetjük: előre tartják a farkukat.

[2939] Szentpéteri József(főszerk.): Magyar kódex 1. Az Árpádok világa, Budapest 1999, 67. o.
[2940] Érszegi Géza: archivum regni renum archivi, Veszprém-Budapest 2005, 24 oldal.

A Kürt ünneplése

A *Képes Krónikában kürt ünnepéről* a következőket találjuk: „Maeotisz vidéke Perzsaországal határos; egyetlen gázló kivételével mindenfelől tenger övezi; folyóvizekben, növényekben, erdőben, halban, vadban, madarakban bővelkedik; ki-bejárni ott bajos dolog. [Hunor és Magor] elérkezvén tehát a maeotiszi mocsarakba, nyugton megültek ott öt évig; a hatodik esztendőben pedig kimentek; a pusztaságban sátrak alatt véletlenül a Bereka-fiak feleségeire és gyermekeire bukkantak, amint férjeik nélkül a *kürt* ünnepét ülték, és történetesen éppen zene hangjai mellett táncot jártak; jószágostul gyorsan elragadták őket a Maeótisz ingoványaiba. A vízözön után ez volt az első rablás. Úgy esett, hogy abban a csatában a leányok között Dul alán fejedelemnek két leányát is elragadták; egyiket Hunor, másikat Magor vette feleségül. Ezektől az asszonyoktól erednek mind a húnok vagy a magyarok.”[2941]

Úgy tűnik, hogy ez a történet ihlette Hollósy Simon festményét:

Hollósy Simon: Tündértánc, 1910.[2942]

[2941] OSZK Clmae 404, folio 3[recto], Geréb László fordítása 70. oldal.

[2942] MNG 65.27T.

Címe szerint is Hunor és Magor történetét ábrázolja ihletetten gr Zichy István 1905-ben készült lithográfiája:

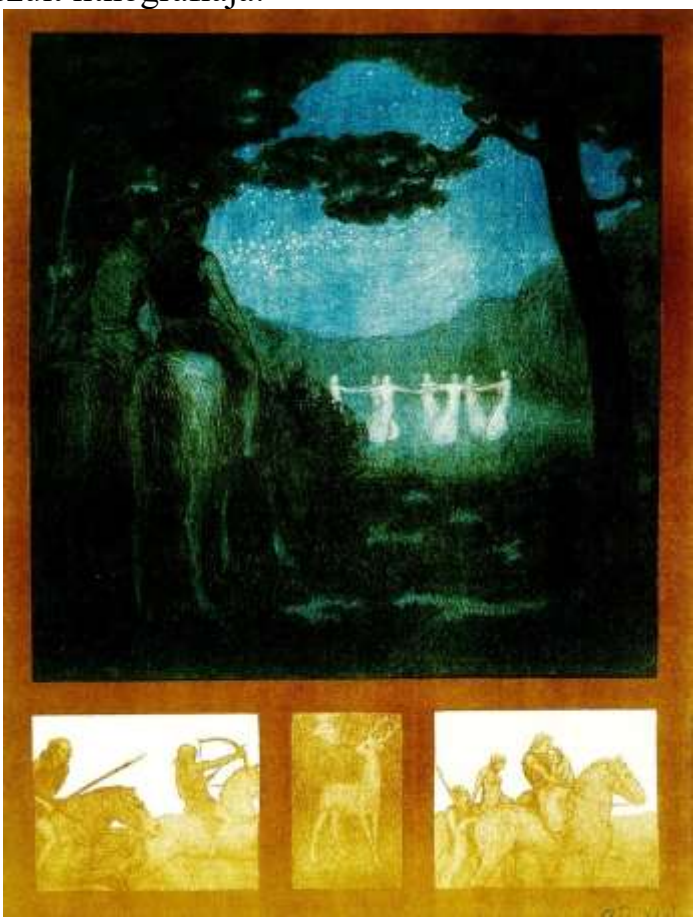

Zichy István gr: Hunor és Magyar, 1905.[2943]

[2943] Lithográfia 600mmx455mm MNG 1906. 131.

Hollósy Simon és gr. Zichy István éppen vizsgát műalkotásán azonban nem derül ki, hogy azok miért mutatnák a kürt ünnepét; a kürtnek rajtuk nyoma sincs. Pontosan ezt ábrázolja Lehel kürtjének legalsó sora a Képes Krónikának megfelelőleg, mint az további elemzésünkből kitűnik:

Passuth Ödön rajza 'Lehel kürtjének' legalsó két soráról. (Hampel József: A jászkürt domborművei, Archaeologiai értesítő,1903, 23/2.113.oldal)

A kürt ünnepét ülik és a „simfónia hangjára" táncot járnak a Képes Krónika szavai szerint (OSZK Clmae 404, folio 3recto).[2944]

A koronás király, akinek a fején a jászberényi kürtön a turul madár nyugszik, jobbkezében fokost emel magasba, s éppen megfújja a balkezével tartott kürtöt. László Gyula kiemelte, hogy a kürt már a szittyák között is az uralkodói méltóság jelvénye volt, és az maradt az avar kagánok udvarában is.[2945] Szentpéteri József is megállapította, hogy az „avar vezéri sírokban talált rhyton-leletek... a korszak méltóság jelvényeiként értékelhetők."[2946] Ezen vizsgált elefántcsontfaragáson tehát nemcsak a király koronája, a rajta nyugvó turul madár és a jobbjában tartott fokos, de a kürtje is mutatja méltóságát, amelyen az uralkodó jelenleg is kürtöl. Nyilvánvaló azonban, hogy harci kürtjét nem seregeit összegyűjtve hadjáratra szólaltatja meg, mint Baján kagán 595-ben,[2947] mert a jászberényi kürtön legalább 17 másik alakot láthatunk, de egyetlen hadra fogott személyt sem találunk, különösen a földön, ahol a király kürtöl. Ebből csak az következhet, hogy Lehel kürtjén a turul dinasztiából való király és udvara a kürt ünnepét üli,

[2944] Emericus Szentpétery: Scriptores rerum Hungharicarum, I. kötet Budapest 1937, 251. oldal, 16-17. sor.
[2945] László Gyula: Régészeti tanulmányok. Budapest, 1977, 297-298. oldal.
[2946] Szentpéteri József: "Ütközetre hívó harci kürt" in: Novák László (szerk.): Hiedelmek, szokások az Alföldön I. (Nagykőrösi évkönyv, Az Arany János Múzeum közleményei VII.) 1992, 40. oldal. Szentpéteri József megjegyzi: " Mit tarthatunk a rhyton-leletek közül ezek után igazi ivókürtnek? Az olyan tülök alakú ivóedényt, melynek a vége zárt, vagy eleve nem lyukasztották ki." Ilyenek az "eddig kizárólag női sírokban talált üveg rhytonok." op. cit. 39. oldal.
[2947] Szentpéteri, op. cit 37 és 46. oldal 3. lábjegyzet, ahol Theophylaktosz Szimokattát idézi (VII. 11,1-kk) valamint Szádeczky-Kardoss Samut: Az avar történelem forrásai, VI., Archaeologiai Értesítő, 109 (1982), 142. oldal.

és a "simfónia hangjára" táncot járnak: cum festum tube colerent et coreas ducerent ad sonitum simphonie, mint amikor Hunor és Magor a Gyula nembeli fejedelem két lányát elvették.[2948]

Az is nyilvánvaló, hogy ’Lehel kürtjén’ a griffek által őrzött sasmadár a griffeknél is fontosabb, s így az csak a turul madár lehet. Ezt a mérete is mutatja, mert sokkalta nagyobb, mint a szarvas hátára szállt madáré és tulajdonképen ember nagyságú, mint a turul a nagyszentmiklósi 2. és 7. kannán. Az, hogy ez a madár turul madár, kitűnik abból is, hogy lábával az alatta álló személy koronás

[2948] "in deserto loco sine maribus in thabernaculis permanentes uxores ac filios filiorum Bereka, cum festum tube colertent et coreas ducerent ad sonitum simphonie.....Accidit autem Dule principis Alanorum in illo prelio inter illos pueros duas filias conprehendi, quarum unam Hunor, aliam Magor sibi sumpserunt in uxorem." (OSZK Clmae 404, folio 3^{recto}.)

fején nyugszik, vagyis az a személy király, vagyis mint Anonymus,[2949] az uralkodónak a turulmadártól való származására utal.

A király másik oldalán levő személy az egyetlen a jászberényi kürtön, akinek hosszú szoknyája, és igen hosszú ujjú viselete van. A II. világháború előtti ábrázolások szerint ezen térden alul érő ujjak végén cikk-cakkos díszítés volt valamikor.[2950]

Molnár Antal rajza. 1775.

Passuth Ödön rajza. 1902.

László Gyula abból, hogy Sarolt férfi módjára ülte meg a lovat,[2951] arra következtetett, hogy az uralkodó asszony bugyogóba járt,[2952] mint az ősmagyar asszonyok általában.[2953] A koronázási palástón az Ítélő Krisztus előtt közvetlenül a föltámadók

[2949] Anonymus 3. fejezet. Emericus Szentpétery: Scriptores rerum Hungaricarum, I. kötet, 38. oldal,1-15 sor; cf.: Kézai Simon 26 76, Szentpétery, vol. cit. 165. oldal,19. sor és 188. oldal, 2-3 sor.

[2950] László Gyula: Lehel kürtje, Jászsági Füzetek 10, 4. kiadás Jászberény 1973, 13. oldal, Szerelmay Miklós: Magyar Hajdan és Jelen, Pest 1847.

[2951] Thietmar von Merseburg, Monumenta Germaniae Historica, Scriptores rerum Germanicarum, Nova series, IX, Berlin 1935, VIII, 4.528. oldal. Kristó Gyula: Az államalapítás korának írott forrásai, Szeged, 1999, 113. oldal.

[2952] Kürti Béla: A honfoglaló magyar női viselet. In: Wolf Mária, Révész László: A magyar honfoglalás korának régészeti emlékei, Miskolc 1996, 151. oldal.

[2953] László Gy.ula: A honfoglaló magyar nép élete, Budapest 1988, 370. oldal. 6. viselet.

közül egyedül bizánci proszkynésisben leboruló hölgy, aki történetesen pontosan Szent István király fölött jelenik meg, csak az édesanyja lehet, Sarolt. Láthatjuk, hogy a fegyveres katonákkal ellentétben ténylegesen bugyogót visel.

A VII. századból kudirgei ó-török sziklavéseten azonban ünnepélyesebb viseletként Umay napkirálynő kísérőjével együtt hosszú szoknyát hord, éppen úgy, mint az ősmagyar szobbotyici leleten föltehetően Tündér Ilona:

Umay táltos napkirálynő szoknyában VII. századi kudrigei (altáji) sziklavéseten.[2954]

Tündér Ilona szoknyában szobbotyici 1983-86 évi lelet a VIII. század második feléből az Ingul baloldali mellékfolyója, az Adzsamka jobb partjáról.[2955]

[2954] rajza Szentpétervárott található. Kunkovács László: Kőemberek. Bp. 2002, 52. o.
[2955] Sudár Balázs, Petkes Zsolt: A honfoglalók viselete. Bp. 20114. 50. o.

Gyújtottam gyertyát a vőlegénynek. (Passuth Ödön rajzának részlete)

Lehel kürtjén a koronás uralkodó mellett közvetlenül ábrázolt hölgy igen hosszú ujja azonban kizárja, hogy ez a hölgy ezen az ünnepségen táltosként működhetett volna, mert a hosszú ujj miatt a dobot nem verhette, tehát a legfontosabb táltosszert nem használhatta. A hosszú fejkötője azt mutatja, hogy éppen bekötötték a fejét, mert a magyar krónikákból kitűnik, hogy a kürt ünnepe menyegzői ünnep volt, és mert az előtte haladó személy mindkét kezében gyertyát tart, a magyar hagyomány szerint a vőlegénynek gyújtottak gyertyát,[2956] tehát menyegzőkor. Maga az a tény, hogy a turul madár ennyire központi helyet kapott Lehel kürtjének az ábrázolásán, és éppen a király fölötti teret szállta meg, a Turul uralkodóházában való szerepét hangsúlyozza, vagyis a Turul-nászát mutatja. Ilyen formában is jelzi, hogy az uralkodó személyesíti meg a turult.[2957]

A Képes Krónikában a kürt ünnepekor Hunor és Magor Dul fejedelem két lányát vette el.

Ezzel kapcsolatban tudni kell, hogy a rovásírásban Gyula = és Dul = .

GY = , ez a GY azonban D + I = GY. Ugyanis I = , D = . Tehát ha GY (=)-ből kihagyjuk az I (=) magánhangzót, D-t, vagyis -t kapunk. A rovásírásban többnyire csak a mássalhangzókat jegyzik, és így a GY = -ből kimaradhat az I = , és akkor csak = D marad.

Ez arra mutat, hogy a szóban forgó fejedelem valójában Gyula fejedelem volt.

[2956] "Gyújtottam gyertyát a vőlegénynek, láttam személyét a menyasszonynak..." Kodály Zoltán: Háry János. Negyedik kaland első éneke. Lásd: Kodály Zoltán: Háry János, szövegét írta Paulini Béla és Harsányi Zsolt, közreadja Till Géza, (Operaszövegkönyvek 12.) Budapest 1958, 41. oldal. Cf.: Kodály Zoltán: (Örzsémnek) Háry János, zongorakivonat, Bécs (1960), 23. szám., 64-65. oldal.

[2957] OSZK Clmae 404, folio 3^{recto}.

A kürt az uralkodók felségjelvénye volt

A jászok kürtje tehát uralkodói jelvény volt, ami kitűnik az avarok történetéből, és az ásatásokból előkerült aranyból készült kürtökből, de Szent László király ezüst kürtjéből is.

'Lehel kürtje'.

A kürt ábrázolásán éppen 'Lehel kürtjét' fújja meg az uralkodó, akit koronája és a feje fölött a a turulmadár tanúsítja uralkodói rangját.

Említettük már, hogy László Gyula szerint a kürt már a szittyák között is az uralkodói méltóság jelvénye volt, és az maradt az avar kagánok udvarában is.[2958] Szentpéteri József pedig kifejtette, hogy az „avar vezéri sírokban talált rhytonleletek... a korszak méltóság jelvényeiként értékelhetők."[2959]

Azt, hogy a kürt az avaroknál fejedelmi hatalmi jelvény volt a bizánci írott források is tanúsítják.

565 novemberében II. Justinus: „[Baján]A kagán tehát harci jelvényeimmel a sajátját készül szembeállítani, s az avarok népe harci kürtök és harcmezők emlegetésével fenyeget meg engem, ha nem adunk megegyezés szerinti jutatásokat."[2960]

584-ben Thephylaktos Symokatta I. könyve szerint Baján kagán ἀθρόον τε τήν πολέμῳ φίλην ἀράμενος σάλπιγγα τὰς δυνάμεις συνήθροιζε καὶ τὴν Σιγγηδόνα τὴν πόλιν ἐξαπιναίως ἄφρακτον οὖσαν ἐλάμβανε πολεμικῶν τε ὀργάνων χηρεύουσαν διὰ τὸ ἐκ τῆς εἰρήνης ῥαθυμίαν πολλὴν ὑπερεκχεῖσθαι τῆς Θρᾴκης;[2961]

vagyis Baján kagán „magasra emelve a harci kürtöt, összegyűjtötte haderőit és bevette Singidunum városát, mely védtelen volt s híjával a harci eszközöknek, mert Trákia a békeállapotban bízva, könnyelmű nemtörődömség állapotába merült".[2962]

595-ben Baján, mint Thephylaktos Symokatta VII. könyvében írja δεκάτη δὲ ἡμέρα, καὶ τὰς περὶ αὐτὸν δυνάμεις συνθροίσας ὁ βάρβαρος ἐπὶ τὸν Ἰόνοιν κόλπον στρατεύει τὴν σάλπιγγα. περὶ τούτους τοὺς τόπους ἡ Δαλμητία χώρα καθέστηκε;[2963]

tehát „a tizedik napon haderőit összegyűjtve az Ion-öböl [=Adriai tenger] felé vezető hadjáratra szólaltatta meg harci kürtjét. Ezen helyek körül fekszik Dalmácia."[2964]

Thephylaktos Symokatta még II. könyvében is említi az avarok kürtjét: Βουᾶς ὁπότε που καὶ σάλπιγγος ενυάλιον φωνούσης ᾐσθάνετο[2965] vagyis „Busas valahányszor meghallotta az ütközetre hívó harci kürt szavát".[2966]

[2958] László Gyula: Régészeti tanulmányok. Budapest, 1977, 297-298. oldal.

[2959] Szentpéteri József: "Ütközetre hívó harci kürt" in: Novák László (szerk.): Hiedelmek, szokások az Alföldön I. (Nagykőrösi évkönyv, Az Arany János Múzeum közleményei VII.) 1992, 40. oldal.

[2960] Corippus: In laudem Iustini III. 345-349. Szádeczky-Kardoss Samu: Az avar történelem forrásai. Archaeológiai Értesítő1979. 97. oldal.

[2961] Theophylaktos Symokatta, I, 3,13; Carolus de Boor kiadása, Lipcse 1887, 46.o., 14-16 sor.

[2962] Szádeczky-Kardoss Samu: Az avar történlem forrásai. Archaeológiai Értesítő, 1980. 90-91. oldal.

[2963] Theophylaktos Symokatta, VII 11,1; Immanuel Bekkerus kiadásában, Bonn 1834,100 291 oldal 13-15 sor.

[2964] Szádeczky-Kardoss Samu: Az avar történlem forrásai. Archaeológiai Értesítő, 1982. 142. o.

[2965] Theophylaktos Symokatta, II 16, 1. Imm. Bekkerus kiadásában, Bonn 1834, 100. o. 11. sor.

Azt, hogy a kürt avar fejedelmi jelvény volt az 1971-ben előkerült kunbábonyi leletek bizonyítják, ahol az aranyleletek kétharmadát, 2,341 kg-ot sikerült begyűjteni, s az eltemetett 60-70 éves koponyájának rekonstrukciója mutatja, bajkáli mongoloid típusú személy volt.

A kunbábonyi fejedelmi személy arcrekonstrukciója.

Azt, hogy a kürtje fejedelmi jelvény volt éppen az bizonyítja, hogy kürtjét aranyból készítették, amit a kecskeméti Katona József Múzeumban találunk.[2967]

Gyakorlatilag ugyanis ugyanilyen, s ezzel közel egykorú kürtöt találtak 1912-ben Malaya Perescsepinában, amit jelenleg az Ermitage-ban őriznek Szentpétervárott:

Malaya Perescsepina Poltava környékén fekszik s ott a kürttel 21 kg aranyat

[2966] Szádeczky-Kardoss, op. cit.
[2967] KJM 71.2.151.

és 50 kg ezüstöt találtak 1912-ben XOBPATOY ΠATRIKIOY feliratú gyűrűivel:

Ez a gyűrű és a vele elrejtett nemesfémek mennyisége tanúsítja, hogy az a kürt a hún-bolgár birodalmat megalapító kagánjáé volt, akinek hún-bolgár neve éppen Kürt lehetett. Róla az óbolgár uralkodólisták a következőket jegyezték föl: „[4.] Kurot 60 évig uralkodott, nemzetsége Dulo[=Gyula], uralkodásának kezdete a marha évének 3. hónapja [=605]”,[2968] vagyis mint már említettük, az első kilenc óbolgár kagánnal együtt Etele király Gyula nemzetségéből származott, és 605-től 665-ig élt. Nikephorosz patriarcha és Theophanész confessor számolt be arról, hogy öt fia szétosztotta népét és birodalmát. Közülük az első: Asparuch szervezte meg az aldunai bolgár birodalmat, s negyedik fia jött Pannoniába. Az utóbbinak leszármazóié lehettek a nagyszentmiklósi kincsek, mint az alábbiakban arra kitérünk, s ezért aligha véletlen, hogy a 10 kg aranyból álló nagyszentmiklósi kincs 17. számú darabja[2969] a Malaya Perescsepina-i kürthöz eléggé hasonló hangszer:

[2968] Omeljan Pritsak: Die Bulgarische Fürstenliste und die Sprache der Protobulgaren. Wiesbaden.1955. 76. oldal.
[2969] KHM Antikensammlung As VII B 39.

Kunbábonytól megközelítőleg 50 km-re északra Bócsán is találtak avar vezéri kürtöt későbbi szintén gazdag, de nem annyira gazdag sírban. A bócsai vezéri kürtnek azonban csak az eleje és a vége készült aranyból, s jelenleg a Magyar Nemzeti Múzeumban található.[2970]

Bócsán talált avar vezéri kürt.

A Képes Krónika Árpád-kori szövege szerint Árpád vezérnek is volt kürtje, de azt szakrálisan, táltosi minőségben, főpapként használta: „Árpád pedig övéivel kürtjét a Duna vizével megtöltve minden magyarok előtt a Mindenható Isten kegyelmét kérte, hogy az Úr, [azt] a földet örökre [nekik] adja. Ezen szavak végén az összes magyar fölkiáltott: «Isten, Isten, Isten» háromszor. Ezt a szokást akkor találták ki, és megőrizték a magyarok között a mai napig.”[2971]

Árpád kürtjének szertartása a Képes Krónikában.
OSZK Clmae 404, folio 11recto

Érdekes módon Árpád kürtje a Képes Krónikában a bócsai kürthöz hasonlít leginkább.

[2970] MNM 7/1935.15.

[2971] OSZK clmae 404 folio 11recto Emericus Szentpétery: Scriptores rerum Hungaricarum I. kötet. Bp. 1937. 288. o. 20-25 sor.

Azt, hogy a kürt uralkodói felségjelvény volt, végül magának Szent László királynak a kürtje bizonyítja, melyet a mai napig őriznek a győri székesegyházban:

Szent László kürtje, Győr.

Darunyak

A magyarok szimfóniájához a kürt ünnepén a kürthöz a dobverésen kívül húros hangszert is pengettek a jászok kürtje szerint:

Húros hangszer 'Lehel kürtje' részlete rajzán (a jobb szélen).

Húros hangszer 'Lehel kürtjén'.

Az oxfordi egyetemen Francis Galpinnak a sumérok zenéjéről írott könyvében felismertem, hogy a ’Lehel kürtjén’ ábrázolt szöghárfának látszó hangszert a szerző osztják hárfának nevezi.

Francis W. Galpin: The Music of the Sumerians. Cambridge 1937, 85. oldal, Plate XII.

Hárfa Lehel kürtjén.

Kovács Nóri magyar népdal előadóművész Kovács Judittal 2014. június 20-án 19:00-kor fellépett az oroszországi Hanti-Manszijszkban a Művészeti Múzeumban[2972] és másnap tanulmányozhatta ugyanott az osztják hárfákat. Elmondták neki, hogy amit Francis Galpin «Osztják hárfa (torop–jux)»-nak nevezett, azt hantiul: Tarüg sziplu jiv-nak mondják, ami magyarul „fa daru-nyak”-ot jelent, tehát helyesebb lenne daru(nyak)hárfának mondani. Ugyanezt a hangszert történetesen oroszul *lébegy*nek (лебедь) hívják, ami hattyút jelent, és ezért angolul is swan-nak nevezik.

Ugyanott a Hanti-Manszijszk Művészeti Múzeumban Kovács Nóri lefényképezte ezeket az ott őrzött régi és rekonstruált új fadarunyakokat, majd tanulmányozta azok megszólaltatását és hangszerkezetét:

[2972] https://www.evensi.cz/kovacs-nori-es-kovacs-judit-fellepese-hanti-anszijszkban/123951768.

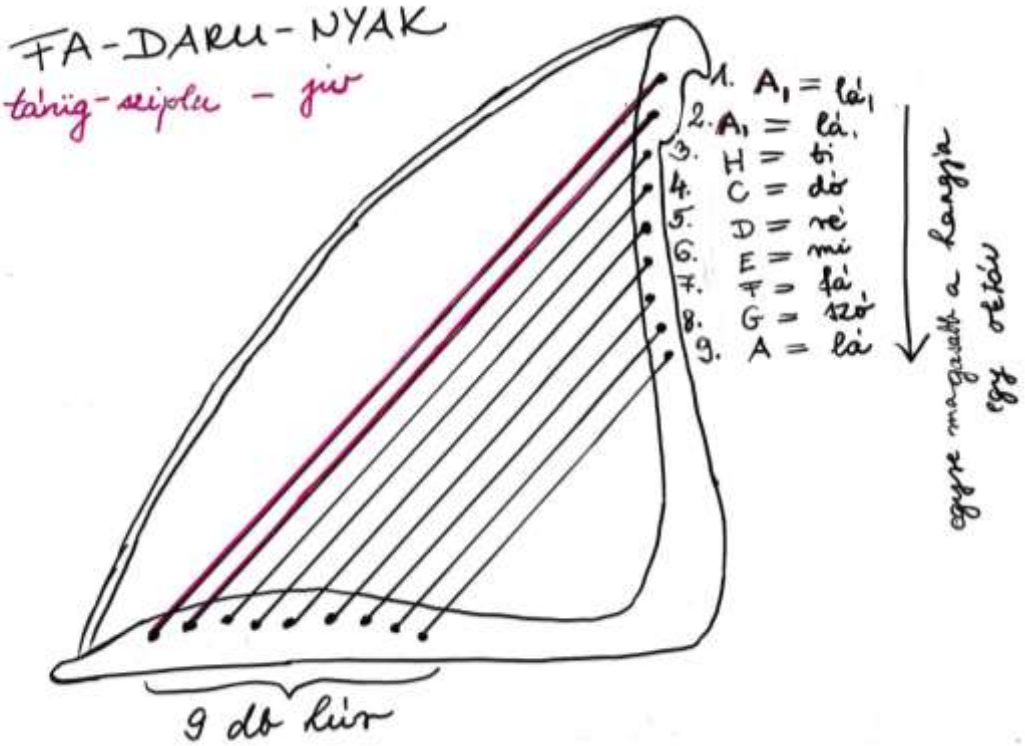

A fa darunyak hangszerkezete Kovács Nóri megfigyelése szerint.

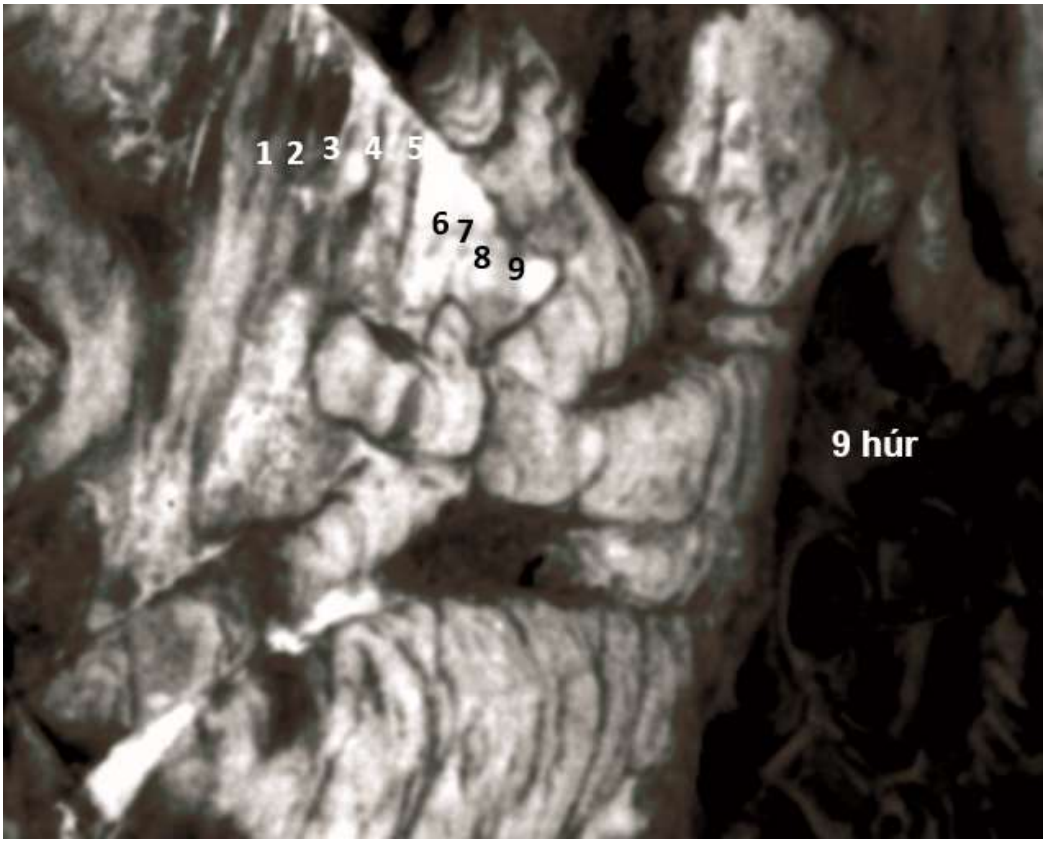

A daruhárfának 'Lehel kürtjén' is kilenc húrja van.

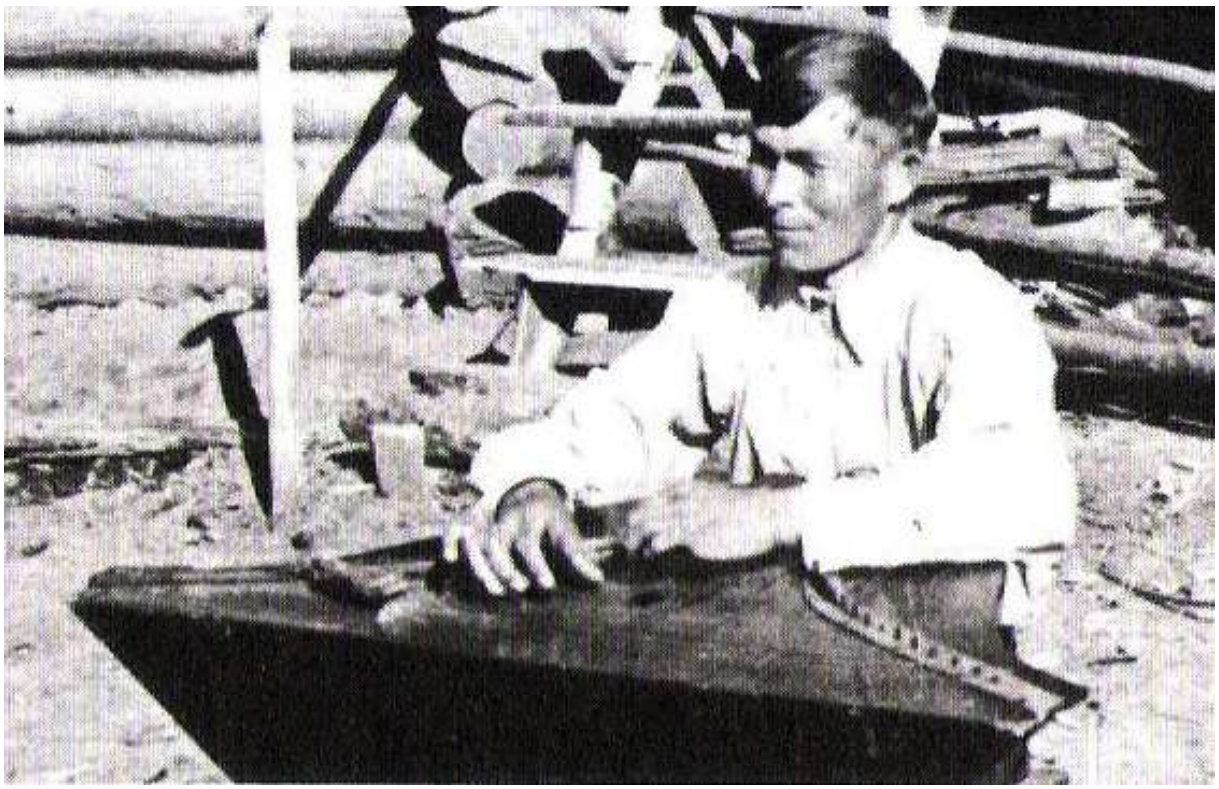

Küszle vagyis csuvas hárfa.[2973]

[2973] Folk-Music a Finno-Ugrian and Turkic Peoples (Finn-Ugor és Török népek zenéje).

Udvari mulattató 6 húros hangszerrel (juculator) XIII. századi zománcos tálon a Magyar Nemzeti Múzeumban.[2974]

Angyal játszik 7 húros hárfán a Mátyás Graduáléban.[2975]

[2974] Domanovszky Sándor: Magyar Művelődéstörténet I. kötet. Budapest, 1939. 322. oldal.
[2975] Mátyás Graduale. OSZK Clmae 424 folio 26^{recto}.

Angyal 13 húros hárfája a Mátyás Graduáléban.[2976]

[2976] Mátyás Graduale. OSZK Clmae 424 folio 3[recto].

Dávid király 80. zsoltárának hárfája a Mátyás Graduálében.[2977]

[2977] Mátyás Graduale. OSZK Clmae 424 folio 161[recto].

Táltosok fáján táltosdobok

'Lehel kürtje' részlet Passuth Ödön rajzán. Jobb szélen darunyak (daruhárfa).

Kovács Nórinak[2978] Hanti-Manszijszkban kifejtették, hogy a darunyak vallási szertartásra készült. A magyar hagyományban is daru lehetett a táltosnak anyja, a darvak felnevelhették a táltosokat; daru- vagy sastollat hordtak a vállukon.[2979]

A táltosfa megmászása a darunyak előtt.

[2978] A Kárpát-medence egyik legkeresettebb népzene előadója, aki arrafelé is járt előadni.
[2979] Gonda Béla: daru, (Ortutay Gyula, főszerk.) Magyar Néprajzi Lexikon, I. kötet Budapest 1977, 556.oldal

Megfigyelhetjük, hogy közvetlenül a darunyakon játszó személy előtt két ruhátlan alak mászik a griffek és más égi lények világába. Pőreségük azt mutatja, hogy ők még táltos jelöltek, mert a Nagysárréten is a táltos jelöltnek kellett anyaszült mezítelenül megküzdeni a fekete bikával,[2980] és a burját sámán jelölteket a beavatásnál derékig levetkőztetik.[2981]

A csikrákosi templomtorony táltos ábrázolásain is megjelennek pőre táltosok.[2982]

A nagyszentmiklósi 7. kancsó rövid oldalán is anyaszült meztelen táltos küzd táltoslóval.

[2980] Nagysárrét a Berettyó mentén fekszik Biharnagybajom és Füzesgyarmat között. Lásd: Szűcs Sándor: Táltosok és boszorkányok a Nagysárréten, Ethnográfia (47. évfolyam), 1936, 39. old.

[2981] Mircea Eliade: Shamanism, (Princeton Bollingen Series LXXVI), Princeton, 1972, (Első kiadás: Paris 1951), 119. oldal.

[2982] Sisa Béla: Táltos a templomtornyon. A magyar ősvallás emléke Erdélyben, Nyíregyháza, 1995.

Táltosjelöltek a világfára másznak, hogy táltoslovakhoz jussanak.

Diószegi Vilmos kifejtette, hogy a táltos a világfán jut a „táltosló" birtokába,[2983] s természetesen a „táltosló" nem egyéb sámándobnál. A magyar mese hőse tehát éppen úgy sámán dobot kap az égig érő fáról, mint a rokonnépek sámánjai.[2984] Ennek megfelelően a jászkürtön a táltos jelölteknek még nincsen táltosdobjuk, csak azoknál van ötlyukú táltosdob, akik már följutottak a fára, és annak birtokában tudnak a magasabb egekbe jutni.

[2983] Diószegi, op. cit., 158. oldal.
[2984] Diószegi, op. cit., 161. oldal.

fán kastélyhoz és táltos lovakhoz lehet jutni.

A magyar hagyomány szerint az, aki égigérő fát megmássza, táltos lovakhoz jut, és a lombok között kastélyra bukkan, s elszegődvén ott lovásznak, a lovászra bízott paripák táltos lovak lesznek.[2985]

Pontosan ez történik az jászberényi kürtön, mert a táltoslétra tetejére följutott a táltosjelöltnek a feje fölött a lombok fölött «Lehel kürtjén» is a kastély magaslik.

Az égigérő fán. Kastély az égigérő fán.

Azt, hogy ez kastély, már Szerelmey Miklós fölismerte 1847-ben.[2986] Az, hogy ez várkastély, világosan kitűnik a kastély várfalát koronázó fogazott mellvédek védőpártázatából, mert ilyen mellvédeket csak várfalakon lehet találni, mint azt az ugyanilyen fogazott mellvédek mutatják az Utolsó Ítéletletkor a mennyből földreszállt (Jel 21:2, 21:10) Jeruzsálemnek városfalain (Jel 21:12; 21:14; 21:16) az 1031-ben készült koronázási paláston az ítéletre trónoló apostolok mögött.

[2985] Diószegi, op. cit, 150 oldal, ahol az "Égig érő fa" történetét foglalja össze, ami a magyar népmese katalógusban a 467B* számú mesetípus. (op. cit. 168. oldal 1. lábjegyzet.)
[2986] Szerelmey Miklós „Magyar hajdan és jelen”. Pest, 1847.

Mellvédek Jeruzsálem városfalán az 1031-ben készült koronázási palástón.

Táltoslovak a kastély alatt 'Lehel kürtjén'.

A várkastély alatt Diószegi Vilmos szerint, mint éppen idéztük[2987] táltoslovak tenyésznek, miből kitűnik, hogy a jászkürtön a kastély alatt található embertörzsű lovak valójában táltoslovak.

Másodszor Jókai Mór is megírta, hogy „Midőn a természet tévedései valamely szülöttet rendkívüliséggel ruháznak fel, hogy felemás szeme van: az egyik kék, a másik fekete, vagy tizenkét ujja egy kézen, vagy már foga volt, amikor világra jött, a több efféle szokatlanság abba a gyanúba hozzák a szülöttet a köznép előtt, hogy ebből táltos lesz."[2988] Annál nagyobb szokatlanságot viszont nehezen várni, hogy a lónak embertörzse legyen, s ez önmagában is bizonyítja, hogy az embertörzsű ló táltosló.

Harmadszor a táltoslovak közismerten emberi beszédbe elegyedhetnek, akikkel találkoznak,[2989] s ezt aligha érhetnék el, ha nincs kentaur gégéjük, ami szintén azt mutatja, hogy a táltoslovak kentaur formájúak.

Negyedszer a táltosokra jellemző, hogy időnként küzdelem zajlik közöttük. „A tátos ërejtőzött. Akkor vívott... Ezek vívtak, egyik a másikával küzdött. Akkor felhők gyüttek, vagy ilyesféle viharok."[2990] A tátosmesterség az abbul állt, hogy ërejtőzött ez. Mer ezek a tátosok vótak azok, akik ë vótak rejtődve, ezeknél vót az ërejtődzés. Ilyenkor odavót két-három nap, egy hétig is odavót. Ezek olyanok vótak akkor valahogyan, mint az álatok... állat-alakban vótak no! Egyik a másikával vívott."[2991] „...akkor azt mondták a többiek, mer igen komoly vót: 'Jancsi beteg vagy?' – 'Igen, beteg vagyok, szomorú, mer mérkőznöm kell egy másik táltossal'."[2992]

[2987] Diószegi, op. cit, 150 oldal

[2988] Diószegi, op. cit., 161. oldal.

[2989] Kriza János meséjében, a Csinos Vitézben azt mondja a táltosló a gazdájának: „Ülj fel most reám, de fogantozz meg jól, mert éppen fölszököm a tizenhetedik égnek a háta megé veled." (Diószegi, op. cit., 194.oldal.)

[2990] Diószegi, op. cit. 342. oldal.

[2991] Ibidem.

[2992] Ibidem.

Megfigyelhetjük, hogy Lehel kürtjén mind a négy 'kentaur' egymással küzd, mint azt a táltos lovakról Diószegi Vilmos megírta: „A kis halom tetején csak ugyan ott állt a nagy szürke ló. Az öreg Földesi hátraszólt a fiúnak, de az már nem volt ott. Ellenben egy pejcsődör ette a saroglyából a szénát. Azután nagyot nyerített s odavágtatott a szürkéhez, egymásra ágaskodtak, harapták, farral összefordulva rúgták vágták egymást, lobogott a farkuk, sörényük, alig látszottak a kavargó időben. Egyszercsak a nagy szürke csődör hirtelen eltűnt, a pej meg elvágtatott magában a szél alá. A csődör alakjában való viaskodást is megtaláljuk a sámánhitű népek között... sőt azok a legerősebb és leghatalmasobb sámánok, akiknek az ie-kilajuk éppen csődör."[2993]

Négy táltosló küzdelme a 'Lehel kürtjén'.

A jászberényi kürtön való viaskodásuk is éppen ezért szintén azt bizonyítja, hogy ezek a kantauroknak látszó lények valóban táltoslovak, mint azt a nagyszentmiklósi 7. kancsón is láthatjuk, mert azon a táltos-küzdelem egy anyaszült meztelen táltos és éppen egy kentaur formájú táltosló között zajlik.

A nagyszentmiklósi 7. kancsó rövid oldalán meztelen táltos küzd táltoslóval.

[2993] Diószegi Vilmos: A sámánhit emlékei a magyar népi műveltségben, Budapest, 1958. 358-359. oldal.

Mindez szoros összefüggésben áll azzal, hogy „a mai magyar köznyelvben a táltos eo ipso paripa.”[2994] „A nagyhodosiak szerint a tátosok lovak voltak.”[2995] „Uszkán is úgy tartják, hogy a táltos az ló.”[2996]

Végül *ötödször* az Abaújszántón 1860-ban lelt aquamanile[2997] (templomi figurális víztartó edény) bizonyítja, hogy a jászkürtön ábrázolt embertörzsű lovak táltoslovak, mert az Abaújszántón talált aquamanile olyan kentaurt formál, akinek a kezében valójában ötlyukú táltosdobot találunk

Az abaújszántói aquamanile.

A jászkürtön ugyanis olyan öt lyukkal átütött táltosdobot találunk ugyanis a jászkürtön a második és a harmadik égbe följutott táltos kezében, mint az abaújszántói aquamanilén.

Ötlyukú táltosdobok a második égbe és a harmadik égbe feljutott táltosok kezében a ’Lehel kürtjén’.

[2994] Róheim Géza: Magyar néphit és népszokások. Budapest, 1925. (megjelent 1926.) 9. o. idézi Diószegi, op. cit. 183 oldal.
[2995] Diószegi, op. cit 183. oldal.
[2996] loco citato. „Vajszlón a «nagyvérű»,jól menő lóra mondták, ’olyan, mint a tátos, lova’.”. Ibidem.
[2997] MNM 1860.1.15.

Megfigyelhetjük, hogy Molnár Antal 1775-ben készült rajza[2998] szerint a lyukakkal átfúrt táltos dobokat kereszt osztotta négyfelé a jászkürtön.

'Lehel kürtje' részlete Molnár Antal rajzán.

Münchenben a Museum für Volkerkunde őriz egy olyan sámándobot,[2999] amelyet szintén keresztvonal oszt négy egyenlő s részre és a részek közepén egy-egy kört találunk, ahol 'Lehel kürtjén' lyukak vannak.

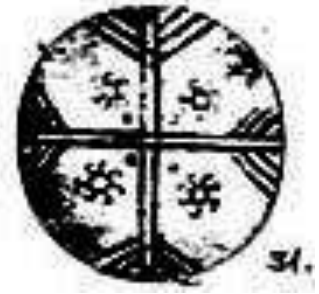

A müncheni sámándob rajza.

[2998] Molnár Antal Planum extensum 1775.
Molnár Ferenc: Jász-Berény várassában lévő Lehel kürthének, vagy Jász-kürtnek esmérete. Bécs, Pozsony, 1788, 30. oldal után.

[2999] Hoppál Mihály: Sámánok, lelkek és jelképek,1994,143.o.,194[A] kép. Lommel: Schamenen und Medizinmänner, Magie und Mystik früher Kulturen.1965. 118.

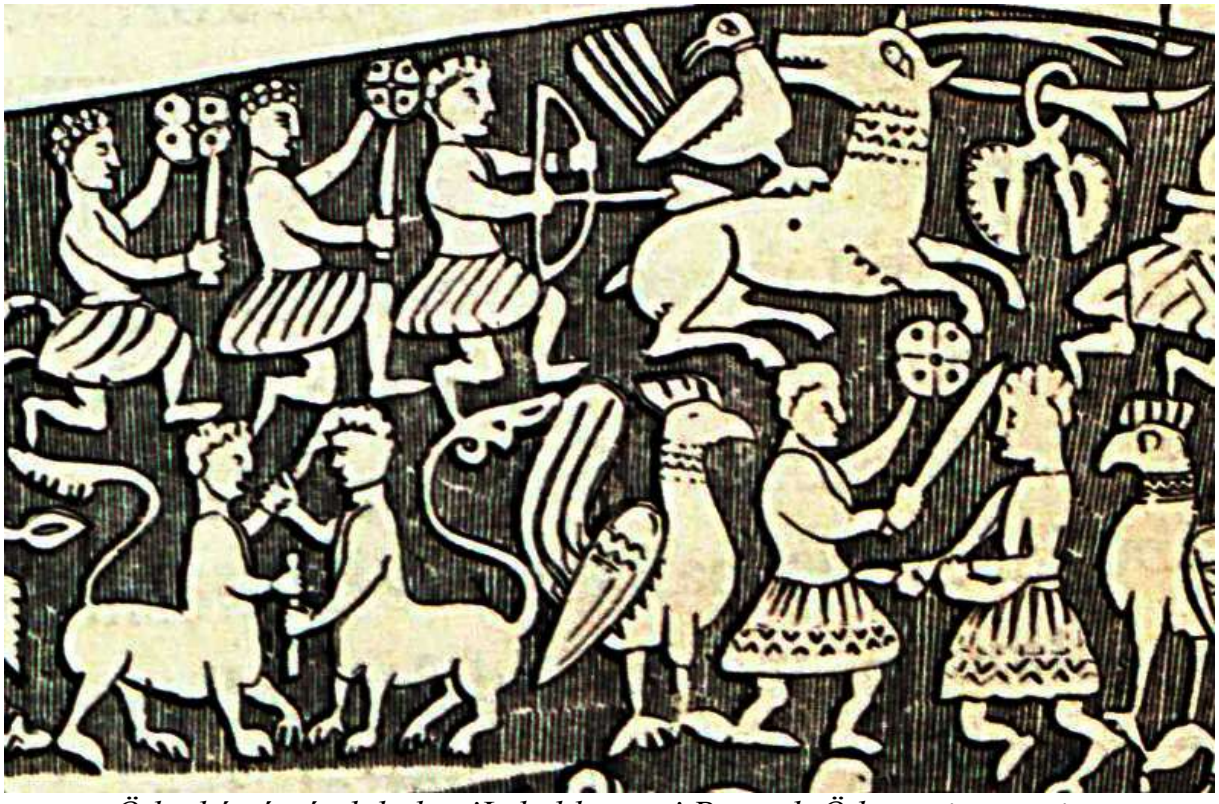

Ötlyukú sámándobok a 'Lehel kürtön' Passuth Ödön rajza szerint.

Passuth Ödön rajza 1902-ben készült rajza szerint az átlyukasztott táltosdobok keresztjének közepén ötödik lyuk is volt, mint az abaújszántói aquamanilén.[3000]

Az abaújszántói táltos dobon az öt átlyukasztott körön kívül valójában más köröket is jelöltek.[3001] Hasonló köröket találunk az Altáj-kiszi sámándobon.[3002]

Körök az abaújszántói táltos dobon és a Altáj-kiszi sámándobon.

[3000] Hampel József: A Jász kürt domborművei Archaeologiai értesítő 1903. 23/2.113. oldal
[3001] Domanovszy Sándor: Magyar művelődéstörténet I. kötet. Budapest, 1939. 613. o.
[3002] Prokofjeva, E. D. in: Svornik musei antropologij i etnografij Tom XX. 1961. B tabl. 25.2.b. Hoppál, Sámánok… loco citato.

Itt ki kell térnünk arra is, hogy az abaújszántói és jászberényi táltosdobokon éppen a lyukak mutatják, hogy táltosdobok, mert szitát, vagyis többszörösen átlyukasztott dobot igenis táltos dobnak használtak a magyar népi hagyományban, amint azt Diószegi Vilmos kifejtette,[3003] s amint arra Hoppál Péter is utalt.[3004]

Ezt tükrözi egyébként a magyar népdal is, melyben a túlvilági fordított világnak megfelelően visszafelé következnek a napok: „Szita, szita péntek, szerelemcsütörtök, dob szerda", ahol tehát a szita egyenlő helyre jutott a dobbal. A szitán ugyanis, ha a fényre tartjuk a csillagos égboltra emlékeztet. Ipolyi Arnold följegyezte, hogy a népi csillagászat ismert szitáslyuk nevű csillagképet.[3005] Hasonlóképen a nagyszentmiklósi 8. ovális tálkán kialakított lyuk aligha-nem csak a napot alakíthatja. Az abaújszántói dobon a szitánál jóval nagyobb lyukak a napnak és holdnak felelhetnek meg, amint a nagyszentmiklósi 8. tálkán levő lyuk is a napot ábrázolhatja.

A nagyszentmiklósi 8. ovális tálkán lévő Nap jelkép lyuk.

Más sámándobok igen gyakran épen a napot és a többi nagy égitestet ilyen nagyobb körök formájában ábrázolják, a csillagok pontjai szitára emlékeztetnek:[3006]

[3003] Diószegi Vilmos: A sámánhit emlékei a magyar népi műveltségben, Budapest, 1958. 177-182., 194-195., 202. oldal.
[3004] Hoppál Mihály: Sámánok, Lelkek és jelképek Budapest, 1994. 143. oldal 195. kép.
[3005] „Valjon a népünknél szinte használt szitáslyuk csillagnév, melyiket jelöli, s nem azonos-e talán a fiastyúkkal? ez legalább több népeknél a fiastyúk neve; a finb. seula, seulainen, li. setas, let. setinsch, est. sööl v. söggel (Grimm 691), miszerint a csillagzat egy sürűn átlyukasztott szitát ábrázolna... népünknél a korán kelésre alkalmazva ismerem a szólás divatozását: akkor kel mikor a szitáslyuk." Ipolyi Arnold: Magyar mitologia. Pest, 1854. 272-273. o.
[3006] Hoppál Mihály: Sámánok, Lelkek és jelképek, Budapest 1994. 46, 129-132. oldal.

Altáji sámándob.
MAE Koll. No. 4853-3[3007]

Altáji sámándob.
MAE A. V. Anokhin Archivum No. 275.[3008]

Ezért azokon a köröket s a nekik megfelelő lyukakat összevetve a szitákkal és a szitáslyuk csillagképpel, szintén Nap, Hold és égitest ábrázolásoknak kell tartanunk. Ugyanígy kell értelmeznünk azt is, hogy a zalaegerszegi javasasszony a kisbíró dobjára három fekete és fehér kört rajzolt Sebestyén Gyula szerint 1900-ban, hogy így táltosdobként használja.[3009]

Valójában az abújszántói aquamanile kézzelfoghatólag jelzi, hogy a táltosló és táltos dob ugyanannak az éremnek a két oldala. Erre már maga Diószegi Vilmos szintén rámutatott, hogy a táltosló ténylegesen a táltosnak a dobja.[3010] A táltos dobolása tulajdonképen az a lódobogás, aminek nyomán az égbe nyargal.

A táltosdob a táltosnak és a táltoskodásnak a legfontosabb eszköze, aminek a jelentőségével kapcsolatban célszerűnek látszik Diószegi Vilmos idevonatkozó kutatásaiból az alábbiakat idézni: „A két láb között tartott szita, amit közben ütögetnek, mint a dobot, ill. mint a hátasállatot, s amit lónak is neveznek, rávilágít egy sajátságos ’ló-dob’ képzetre. Népi kultúránkban magával a dobbal kapcsolatban is megmaradt az emléke ennek a ’ló-dob’ komplexusnak. Az egyik Szatmár megyei találós kérdés ugyanis így hangzik: „Nekem olyan lovam van, a’mék minden házba benyerít.” A talány megfejtése: ’dob’.[3011] A „találós-kérdés

[3007] Hoppál, op. cit. 129. oldal, 174 b., 175. oldal.
[3008] Hoppál, op. cit. 131. oldal, 176.b., és 176 oldal.
[3009] Sebestyén Gyula: A magyar varázsdob Ethnográfia. 1900. 442-443. oldal.
[3010] Diószegi Vilmos: A sámánhit emlékei a magyar népi műveltségben. Budapest. 1958. 182. és 215. oldal.
[3011] op. cit., 182. o.

dobjának lóként való megjelenítése azt bizonyítja, hogy nem csak a dob helyébelépő másodlagos szita, hanem az eredeti dob is szerepelt hátasállatként."[3012]

„A táltosok körében volt egy különös erővel rendelkező dob, amelynek a segítségével a táltos emberfölötti cselekedeteket tudott véghez vinni."[3013] Az „nemcsak természetfölötti lények idézésére, hanem bizonyos személyek szállítására is alkalmas."[3014] „1725-ben a ceglédi illetőségű Borsi Ilona, aki már anyja méhében kapta Istentől a táltos tudományt, azt vallja, hogy a táltosoknak táltos lovuk van, s a táltos ezen a táltoslovon nyargal a táltosok gyülekezetébe.[3015]

„A táltos ló – gazdájával a hátán – elhagyja a földet, felemelkedik a levegőbe, s oda megy vele, ahová gazdája akarja."[3016] Kriza János meséjében, a Csinos Vitézben azt mondja a táltosló a gazdájának: „Ülj fel most reám, de fogantozz meg jól, mert éppen fölszököm a tizenhetedik égnek a háta megé veled."[3017]

Diószegi Vilmos vonatkozó kutatásait a következőképen foglalja össze: „A magyar népi kultúra idevágó emlékei szerint a táltos a varázsdobra ülve elhagyja a földet, a dob tehát hátasállat, 'táltoslovát' jelképezi. Hasonló nézetek élnek sámánhitű rokonnépeink körében is."[3018]

A jászkürtön láthatjuk: az ötlyukú táltosdobbal a táltosok a második és a harmadik égbe is följutottak. (Passuth Ödön rajza in: Hampel József: A jászkürt domborművei, Archaeologiai értesítő,1903, 23/2. 113.oldal)

[3012] op. cit., 182. o
[3013] op. cit., 171. oldal.
[3014] op. cit., 172. oldal.
[3015] op. cit., 204. oldal.
[3016] op. cit., 194.oldal
[3017] op. cit., 193. oldal.
[3018] op. cit, 215. o.

Egyébként jellemző, hogy Thuróczy János 1488-ban kiadott Krónikájában fölegyezte: „Akik, a csillagokat tisztelik és állását mérik, nem ok nélkül állítják, hogy Magyarország a Nyilas csillagzat befolyása alatt áll.”[3019] Ugyanezt írta Martin Engelbrecht a magyarok jellemzésében 1730-40-es években:

A magyar jellemzése Martin Engelbrecht rézmetszete Ágosta 1730-40.[3020]

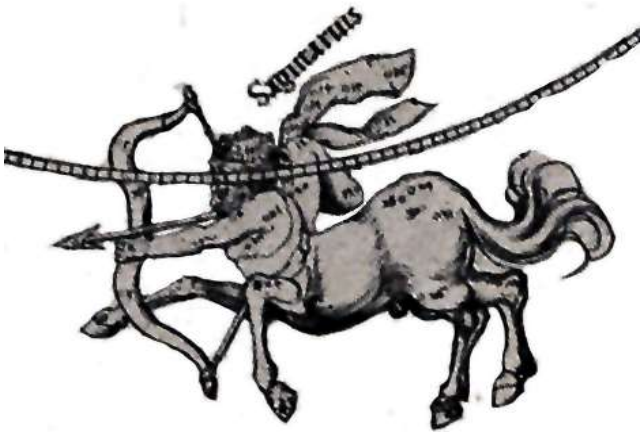

A Nyilas A jtósi Dürer Albert égboltján, 1515.

ZODIACI SIGNIS SUBSUNT Sagittarius vagyis
A MAGYAROK JEGYE AZ ÁLLATÖVBEN a Nyilas.

[3019] Thuróczy János: A magyarok krónikája, fordította Horváth János, Budapest 1978, 374. o.
[3020] Domanovszky Sándor: Magyar Művelődés-Történet IV. köt. Budapest, 1941. 140., 656. o.

A griffek jelentősége

Griffek a 'Lehel kürtön'.

A griffek a közel-keleti művészetben az istenség testőrségét alkotják, s tulajdonképen ezt teszik a jászkürtön is, hiszen a turul a teremtő Isten követe a táltos vallásban.[3021]

Hérodotosz szerint a griffek az aranyat őriznek Észak-Európában.[3022] Priszkosz rétor följegyzéséből kitűnik, hogy a griffek a húnoknak olyan vezérlő madara volt,[3023] mint a turulmadár a magyaroknak, mint arra Ipolyi Arnold rámutatott.[3024]

[3021] we may also recall the eagle in the Siberian shamanic mythologolgies; father of the first shaman, bird of thesun,messeger of Celstial God, intercessor between God and mankind. Mitrcea Eliade: Shamanism, Princeton 1972, 1974, 128. oldal,52 lábjegyzet.
Among the Yakut of Turikhansk the eaígle is likewise considered to be the creator of „first shaman," but the eagle also bears the name of the Supreme Being, Ai the „Creator" ot Ai Toyon, (the Creator of Light") Eliade, op. cit 69-70. oldal.

[3022] „It is clear that it is the northern part of Europe, which is richest ing old, but how it is procured is another mystery. The story goes, that the one-eyed arimaspians steal it from the griffins who guard it…" Herodotos: The Histories, Book Three, Harmondsworths 1954, 1975, 250. oldal.

[3023] Ἐπρεσβεύσαντο δ κατ᾽ ἐκεῖνον τὸν χρόνον κατὰ τούς ἑῴους Ῥωμαίους Σαρὰγουροι καὶ Οὔρωγοι καὶ Ὀνόγουροι, ἔθνη ἐξαναστάντα τών οἰκείων ἠθών, Σαβίρων ἐς μάχην σφίσιν ἐληλυθότων, οὓς ἐξήλασαν Ἄβαροι μετανάσται γενόμενοι ὑπὸ ἐθνῶν οἰκούντων μὲν τὴν παρωκεανῖτιν ἀκτήν τὴν δ χώραν ἀπολιπόντων διὰ τὸ ἐξ ἀναχύσεως τοῦ Ὠκεανοῦ ὁμιχλῶδες γενόμενον, καὶ γρυπῶν δ πλῆθος ἀναφανέν· ὅπερ ἦν λόγος μὴ πρότερον παῦσασθαι πρὶν ἢ βορὰν ποιήσασθαιι τὸ τῶν ἀνθρῶπων γένος. διὸ δὴ ὑπὸ τῶν δε ἐλαυνόμενοι τῶν δεινῶν τοῖς πλησιοχώροις ἐνέβαλον· καὶ τῶν ἐπιθεόντων δυνατωτέρων ὄντων οἱ τήν ἔφοδον ὑφιστάμενοι μετανίσταντο, ὥσπερ καὶ οἱ Σαράγουροι ἐλαθέντες πρὸς τοῖς Ἀκατροις Οὔννοις ἐγένεντο.
Excerpta de legationibus ed. C de Boor (Berlin 1903), 586 oldal, 7-12 sor.
Abban az időben a keletrómaiakhoz követséget küldtek a sarugurok, az ugorok és az onogurok. akiket az avarok által elűzött szabirokkal való csata után kivetettek a saját szállásaikból. (Az avarokat) az óceán partján lakó népek indítottak számkivetésbe, de szállásaikat a tenger

Su(i)das lexikonában fönnmaradt szövegváltozat szerint a griffmadár az avaroknak is hadvezérlő madara volt.[3025]

A késő avar korban a Kárpát-medencében megjelent betelepülőket leleteikről griffes-indás népességnek nevezik. László Gyula kettős honfoglalás elmélete szerint ők alkották a magyarságnak már 677-ben a Kárpát-medencébe telepedett tényezőjét.

Indás későavar lelet. Vrap (Albánia).[3026]

Griffes későavar lelet. Vrap (Albánia).[3027]

A magyarokkal rokon Krum bolgár kagánnak 808/809 évi fölirata[3028] kifejezetten említi a griffet: ὁ(΄=ώ)ς γρύψ.[3029] Kézai Simon által följegyzett magyar hagyományban a griff az Északi-tenger, Susdal és a Mons Riphei [vagyis az Ural] közötti sivatag hegyeiben készít magának fészket. (In montibus etenim deserti memorati cristallus invenitur et grifo nidum parat, avesque legerfale,

párájából keletkezett hatalmas felhők és a rájuk törő griffek nagy sokasága miatt hagyták el, akikről az a hír terjedt, hogy hogy nem távoznak el, mígnem az emberi nemet fölfalják: ezektől a csapásoktól fölizgatva a határos szállásokra törtek. És mindnyájan, akik a heves támadásnak nem tudtak ellenállni, visszavonultak, mint a sarugorok, akik új szállások keresésére kerekedtek föl és az akatir húnokhoz érkeztek, és sok csatába szállván, a népet legyőzték és végül a rómaiakhoz fordultak, hogy az ő szövetségüket elnyerjék. A császár tehát a követeket kegyesen fogadta, és ajándékokkal ellátva küldte el.

[3024] Ipolyi Arnold: Magyar mythologia, Pest 1854, 79. oldal.

[3025] Suidas s. v.˝˝ Abaris, ed. Ada Adler, (Lipcse 1928) 4. oldal, 6-14. sor.

[3026] N. Y. Metropolitan Museum.

[3027] N. Y. Metropolitan Museum.17.190.1686.

[3028] Beševliev, op. cit., 144. oldal.

[3029] Beševliev, op. cit., 137. oldal.

quae Hungarice kerechet apellantur procreare pullos dinoccutur.)[3030] A néphagyományban a griff bölcs és jós madár, naponta kiszáll a fészkéből megtudni a világ rejtelmeit; a griff megsegíti a sárkányölő hőst [a fehérló fiát]; kiviszi szárnyain a sárkánylakból, visszahozza az Alvilágból; a hős viszont megmenti a griff tojásait a sárkánytól. [3031]

A X. századi magyar leletek tanúsítják a griffek jelentőségét a honfoglaló magyarságban:

Bene puszta (Ladánybene) 930 körül.[3032]

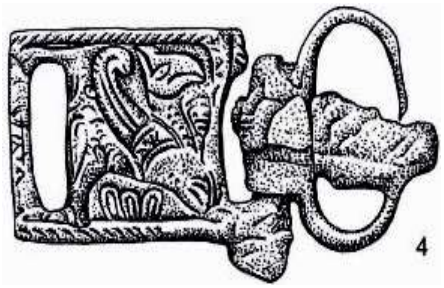

Mindszent-Koszorús dűlő 2. sír, Csongrád vármegye X. szd közepe.[3033]

Ondroho, Nyitra vármegye X. szd eleje.[3034]

A magyarok között nemzetségi címerükön kék mezőben az arany griffet a Tomaj nemzetség az évszázadokon keresztül a honfoglalástól a mai napig megőrizte.[3035] A Tomaj nemzetséghez tartozott Tonuzoba;[3036] Dénes, II. András ko-

[3030] Kézai Simon, Emericus Szentpétery: Scriptores rerum Hungaricarum, Vol. I Budapest, 1937. 146. oldal, 23-25. sor.

[3031] Kézai Simon, Emericus Szentpétery: Scriptores rerum Hungaricarum, Vol. I Budapest, 1937. 146. oldal, 23-25. sor.

[3032] MNM 9/1846.7. Megtalálták 1834-ben. Fodor István (főszerk): „Őseinket felhozád." A honfoglaló magyarság, Budapest 1996, 338. oldal, Fodor István: Őseink nyomában, Budapest 1996,88. oldal.

[3033] Mesterházy Károly: Bizánci és balkáni eredetű tárgyak a 10-11. századi magyar sírleletekben. Folia Archaeologica XLI (1990), 90. oldal 2. ábra; Csallány G: Újabb honfoglaláskori leletek Szentes környékéről, Folia Archaelogica, 3-4 (1940-41), 182-192, III-IV. tábla 2. sír leletei. Csallány G: Újabb honfoglaláskori leletek Szentes környékéről, Folia Archaelogica, 3-4 (1940-41), 182-192, III-IV. tábla 2. sír leletei.

[3034] Mesterházy, op. cit., 92. oldal, 3. ábra.

[3035] Csoma József: Magyar nemzetségi czímerek. (in: Karácsony János. A Magyar nemzetségek a XIV. század közepéig, III. kötet második fele), Budapest 1904, 165-169. oldal és VIII. tábla 29. címer.

rában főlovászmester, majd tárnokmester, IV. Béla királynak pedig nádora volt 1235 és 1241 között, amikor Muhinál életét áldozta a hazáért s a királyért, miután előzőleg hősiesen védte a Vereckei-szorost a tatár túlerő ellen.[3037] I. István 1342-1350-ig szörényi bán,[3038] Albert aurániai perjel 1380-ban,[3039] II. István valamint I. László 1387-ben szörényi, tót-horvátországi és dalmáciai bán,[3040] II. László 1376-1391-ig erdélyi vajda,[3041] a temesvári hős, losonci Losonczy István (+ 1552. július 27-én) br. losonci Bánffy Dezső, 1895-1899 között miniszterelnök, továbbá gr. losonci Bánffy Miklós író, az utolsó magyar királykoronázásának főszervezője, nemkülönben Magyarországnak 1921-22 években külügyminisztere.[3042]

[3036] Et in eodem tempore de terra Byssenorum venit quidam miles de ducali progenie, cui nomen fuit Thonzoba pater Vrkund a quo descendit generatio Thomay. (Anonymus 57. utolsó fejezetének a végén.) OSZK Clmae 403, folio 27[verso].

[3037] Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig, 3. kötet első fele, Budapest 1901, 105. oldal.

[3038] op. cit. genealógiai táblázat a 104. oldalnál.

[3039] Révai Nagy Lexikon, XII. kötet, Budapest 1915, 857. oldal.

[3040] ibidem

[3041] br Gudenus János József: A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája, I. kötet, Budapest 1990, 84-103. oldal. Lásd még: Karácsonyi János: A Magyar Nemzetségek a XIV. század közepéig, 3. kötet első fele, Budapest 1901, 104-115. oldal;
Nagy Iván: Magyarország családai czímerekkel, 1. kötet, Pest 1857, 162-171. oldal, 7. kötet, Pest 1860, 174-178. oldal.

[3042] Elemér Radisics: Hungary Pictorial Record of a Thousand Years, Budapest 1944, 48. o.
LOSSONCZY ANTAL címerének mezejében 15 (16?) főként hatágú csillag és négy lábú szárnyas arany griff.
A kerek címerpajzs körüli felirat: +ANTONIVS· + · LOSSONCZ +1· 5· 4· 8.
BÁTHORY KLÁRA címerében 7 főként hatágú csillag a sárkány és a Báthoryak "sárkányfogas" címere között. A kerek címerpajzs felirata: +BATORY + CLARA + 1548
(A Báthory nevet így ipszilonnal és h nélkül betűzték a tálon!)
"One of these masterpieces is the huge ewer more than a metre height executed in 1548 by Francis Képíró, a Kolozsvár silversmith, to the order of one of the wealthiest magnates of Hungary of those days, Anthony Losonczy, and his wife Clara Báthory. For decorating the artist used two kinds of enamel -opaque and transparent. The crests of the married couple who ordered the vessel are on the bottom of the standard."
Elemér Radisics: Hungary Pictorial Record of a Thousand Years. Budapest 1944, 48. oldal.
A kanna 106 cm magas, a tál átmérője 80 cm. A kanna testén a fölirat:
ENGEM CHENÁLTATOTT LOSONCI ANTAL 1548
A mester nevét kezdőbetűivel jelezte K(épíró) F(erenc), aki kolozsvári ötvös volt,
Kőszeghy Elemér: Magyarországi ötvösjegyek, 166-167. oldal szerint.
Domanovszy, II. kötet, 580. és 663. oldal. + mellélet 576. oldal után.

147 Az 1470-80-as évekből való Mátyás kori kulacsra a fölirat szerint 1642-ben forrasztották Esterházy Miklós nádor címerét C[omes] NICO[laus] ESTERHAZI REG[ni] HVN[geriae] PALATINIVS EQVES AVREI VELLERIS 1642 (Szilágyi András: Esterházy kincsek, Budapest 2006-2007, 56-57. oldal.

A griffek hagyományát tehát a mai napig őrizték a magyarságban.

A Tomaj nembeli lossonczy Antal 1548-ban készült címere mutatja, hogy a griff csillagképet alkotott az égen.[3043]

A főrendi családok között is a legrangosabb galántai Esterházy családnak a címere eredetileg szintén arany griffet mutatott, mint ezt renaissance kulacsuk 1642-ből való címerén látjuk.[3044]

[3043] Az 1470-80-as évekből való Mátyás kori kulacsra a fölirat szerint 1642-ben forrasztották Esterházy Miklós nádor címerét C[omes] NICO[laus] ESTERHAZI REG[ni] HVN[geriae] PALATINIVS EQVES AVREI VELLERIS 1642 (Szilágyi András: Esterházy kincsek, Budapest 2006-2007, 56-57. oldal.

[3044]

A jászok kürtjére a horror vacui, a túlzsúfoltság jellemző,
ami az avar művészet sajátja, mert az alakok egymásra torlódnak.

Fancsalszky Gábor átfogóan összegyűjtötte az avar ábrázolásokat.[3045] Ezeket tanulmányozva kiderül, hogy az avar kompozíciók mindig *túlzsúfolva* töltik ki a rendelkezésre álló felületet:

Klárafalva.[3046]

[3045] Fancsalszky Gábor: Állat és emberábrázolások a késő avar kori öntött bronzvereteken. Budapest, 2007.

Az avar ábrázolás és a keret között nincsen semmi űr, az ábrázolás elfoglalja a tér lehetőleg minden porcikáját a kereten belül.

Balotaszöllős.[3047]

Páncélos íjazók.[3048]

[3046] MFM 53.44.1.
[3047] Veszprém, Bakony Múzeum. Kiásta Németh Péter.
[3048] Bezirkmuseumverein, Mödling.

Nagysurány.[3049]

[3049] MNM 106/1884.

Ezzel szemben a nagyszentmiklósi alkotásokon, melyekről kimutattuk, hogy X. századiak,[3050] az ábrázolás és a képkeret között mindig van kellő üres tér, ilyen értelemben a nagyszentmiklósi kompozíciók jelentősen szellősebbek az avar kompozícióknál:

Nagyszentmikós 2. kancsó.

A 7. kancsón sem foglalja el az ábrázolás „dugig" a keret által körülhatárolt teret, amit nem tölti ki maradék nélkül. Van üres tér az ábrázolt alakok és a keret között, amiben növényzet leveleivel is hajladozik.

Nagyszentmikós 7. kancsó.

[3050] Váralljai Csocsán Jenő: A nagyszentmiklósi kincs eredete. Előadás a Báthory-Brassai konferencián az Óbudai Egyetemen 2016 május 20 11:20-12:00.

Az ábrázolt alakok s a keret között való tér hagyásában a nagyszentmiklósi magyar művészet követi a Fekete tenger fölötti térségben az őseink által hagyott kompozíciók hagyományát:

Kutemszki solymász Urdmurtföld (votják).[3051]

Muzsi lovas.[3052]

Perm környékén talált tarsolyból lett szemfedő.[3053]

[3051] Fodor István (et alii): Őseink nyomában. Budapest 1996. 4 & 56. oldal. Smirnov: Vostocknoe serebro. Spev, 1909. Plate 157. László Gyula 68.& 146. oldal 34.
[3052] Fodor István (et alii): Őseink nyomában. Budapest 1996,57.oldal.
[3053] Permi Egyetemi Múzeum. Dr Fodor István: Halotti maszkok. Budapest, 2013. 36. képoldal.

A jászkürtön a horror vacui: a kompozíció túlzsúfoltsága tehát arra mutat, hogy az az avar korban készült.

A jászkürtön ábrázoltak griffeket és indákat is, a jászkürt tehát griffes-indás ábrázolás:

Griffes-indás ábrázolás 'Lehel kürtje' részletrajzán.

A jászkürt azonban a griffek jelentőségét is hangsúlyozza, és az indákat is bőségesen ábrázolja, amiből kitűnik, hogy a késő avar korban az úgynevezett griffes-indás népesség alkotta.

Az indák között bőségesen nőnek levelek, ami tanúsítja, hogy az „égig érő fát” ábrázolja. Ennek az életfának millió levele van,[3054] és a magyar hagyományban mindenféle gyümölcsöket terem,[3055] amiből az következne, hogy mindenféle levele is van. Levelei ezenkívül igen nagyok, egy ország is elférhet rajta.[3056] Ezt mutatják a jászberényi kürt változatos és hatalmas lóláb-nagyságú levelei meg termései. Közöttük az Életfa közepén jobb kéz kinyújtott tenyerét látjuk az ágakbogok és lombok levelei között.[3057] Ez a kéz nyilvánvalóan annak az égi aszszonynak a keze, aki az osztjákok hagyománya szerint az emberek sorsát írja a világfa leveleivel.[3058] A magyar hagyományban pedig Tündér Ilonáé, aki az égigérő fán minden éjjel újra megtermő mindenféle[3059] gyümölcsét minden hajnalra, sőt minden éjfélre betakarítja.[3060] Ezek szerint ez a kéz a jászberényi kürtön Tündér Ilona keze, vagyis az Esthajnal csillagé, akinek azért kell azonosnak lenni Tündér Ilonával, mert *minden hajnalra* ő takarítja be a világfa teljes termését.[3061] A magyar hagyományban világfán ugyanis a Napnak, Holdnak, a Szélnek meg az Esthajnal csillagnak van palotája,[3062] s Tündér Ilonáéról tudjuk, hogy tizenkét emeletes.[3063]

’Lehel kürtje’ ábrázolásaiból viszont az is kitűnik, hogy a griffes-indás népesség ismerte a magyar hagyományokat: Hunor és Magor történetét, a kürt ünnepét, nemkülönben a turulmadárnak a királlyal való kapcsolatát.

Ez arra mutat, hogy a griffes-indás népesség valójában magyar volt: vagyis igazolja László Gyula kettős honfoglalás elméletét.

A kettős honfoglalás elméletét igazolja az is, hogy ’Lehel kürtjén’ a griffek

---

[3054] az oszmán törökök szerint. Mircea Eliade: Shamanism, (Princeton Bollingen Series LXXVI), Princeton 1972, 1974, 273. oldal.

[3055] Tündérszép Ilona besenyőtelki meséje. Berze Nagy János: Népmesék Heves és Jász-Nagykún-Szolnok megyéből, (Magyar Népköltési Gyűjtemény IX.), Budapest 1907, 269. oldal. Berze Nagy János: Égigérő fa, Pécs 1984, 63, 68 és 136. oldal.

[3056] a zajzoni csángó népmese szerint. Berze Nagy János: Égigérő fa, Pécs 1984, 68, 73. oldal. Cf.: 78. oldal

[3057] László Gyula az ágak között megjelenő szóbanforgó kézben a római cirkuszi "játékok megnyitására jelt adó császári kezet" lát. (László Gyula: Lehel kürtje, (Jászsági füzetek 10). 14. oldal.

[3058] "Among the Osmali Turks the Tree of Life has a million leaves, on each of which a human fate is written; erach time a man dies, a leaf falls. (Uno Harva (formerly Homberg): Die religiösen Vorstellungen der Altaischen Völker, (Folklore Fellows Communications LII, 125) Helsinki 1938, 72. oldal). The Ostyak believe that a goddess, seated on a seven-storey celestial mountain, writes a man's fate, as soon as he is born, on a tree with seven branches." (Harva, op. cit., 172. oldal.) Mircea Eliade: Shamanism, (Princeton Bollingen Series LXXVI), Princeton 1972, 1974, 273. oldal.

[3059] a harmadik besenyőtelki meseváltozat szerint. Berze Nagy János: Égigérő fa, Pécs 1984, 68. és 136. oldal

[3060] a szajáni magyar mese szerint reggelre már nincs a fán a gyümölcs, a hont vármegyei mese szerint pedig éjfélre sincs. op. cit., 136. oldal

[3061] op. cit., 136. oldal.

[3062] Berze Nagy János: Égigérő fa, Pécs 1984,92-93. oldal.

[3063] op. cit, 112. oldal

szárnyán (és nyakán) párhuzamos és egyenes vonalakkal határolt díszítés található, ami a XX. századi légierőkre emlékeztet. Ezt a régibb évszázadokban készült rajzokon világosan megkülönböztethetjük:

Molnár Antal 1775.

Planum extensum 1775.

A griffek szárnyán a párhuzamos és egyenes vonalakkal határolt díszítést Passuth 1902-ben készült rajza is tanúsítja Hampel József tanulmányában.[3064]

[3064] „A jászkürt domborművei", Archaeológiai értesítő 1903, 113. o; (újra megjelent László Gyula Archaeológiai értesítő 1973.)

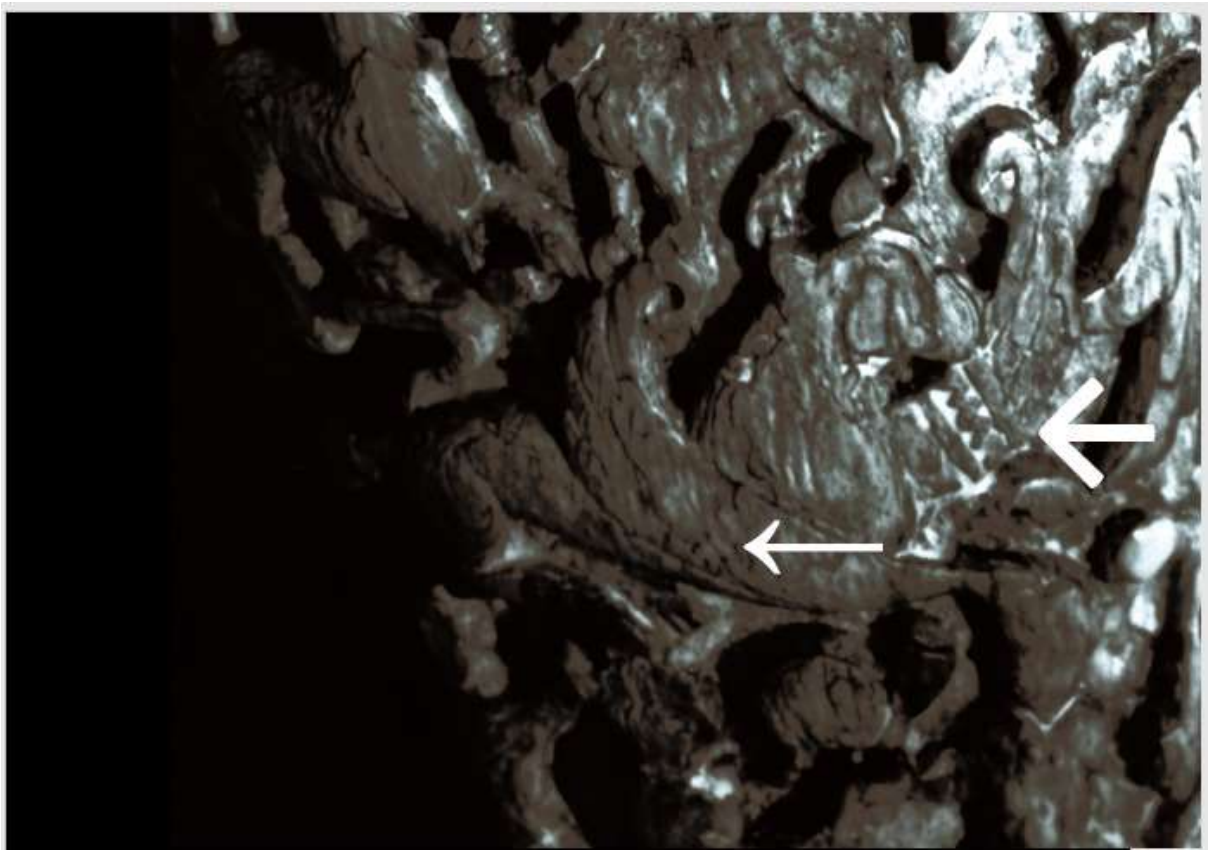

Ma már keresni kell a griffek szárnyán a párhuzamos egyenes vonalakkal határolt díszítést, de a jobb fényképek mutatják.

A griffek szárnyán ezek a párhuzamosokkal határolt díszítések kor és eredet meghatározóknak tűnnek.

Ilyen párhuzamos egyenes vonalakkal határolt díszítés az avar griffeken igen ritka, mert Falcsalszky Gábor: „Állat és emberábrázolások a késő avarkori öntött bronzvereteken” című átfogó összefoglalásában csak egyetlen leleten találunk *görbe párhuzamosakat* a griffek szárnyán (56. tábla, 8-9). Valójában ugyanott a Tiszafüred Majoros temető 496-os (és a 507-es) sírjában megjelennek a *párhuzamos egyenesek*.[3065]

496. sír Címlap.

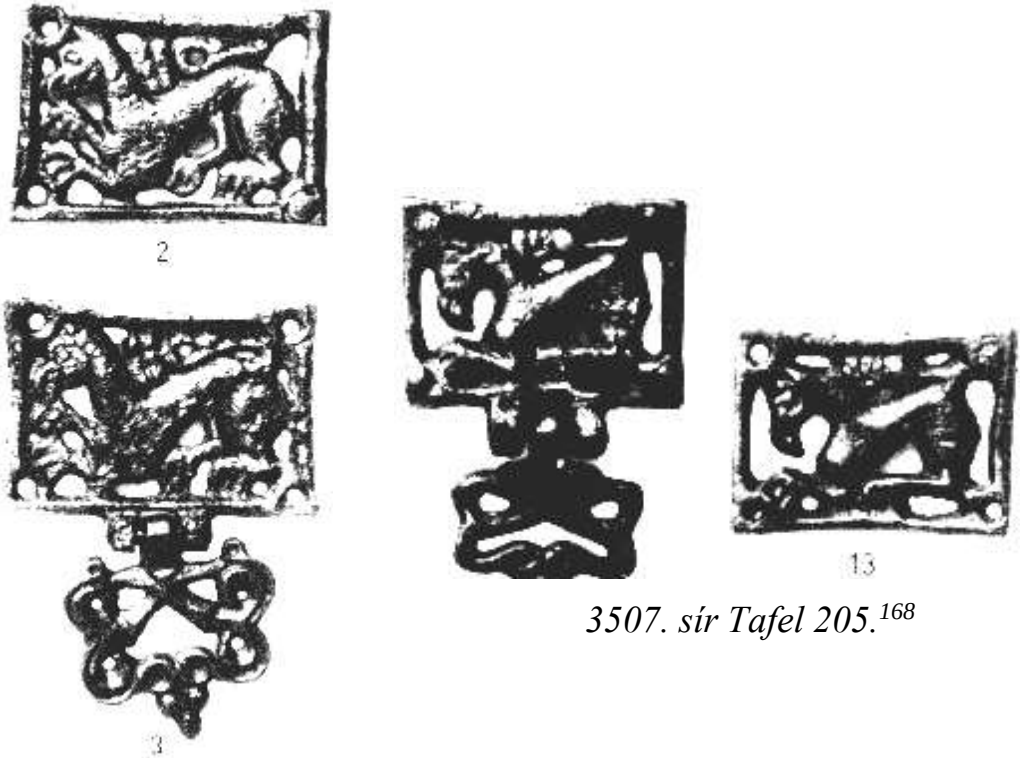

3507. sír Tafel 205.[168]

496-os sír Tafel 20.[168]

[3065] Éva Garam: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Tiszafüred. Budapest, 1995.

Párhuzamos vonalakkal határolt díszítés előfordul azonban a honfoglalás kori leleteken a Kárpát-medencében:

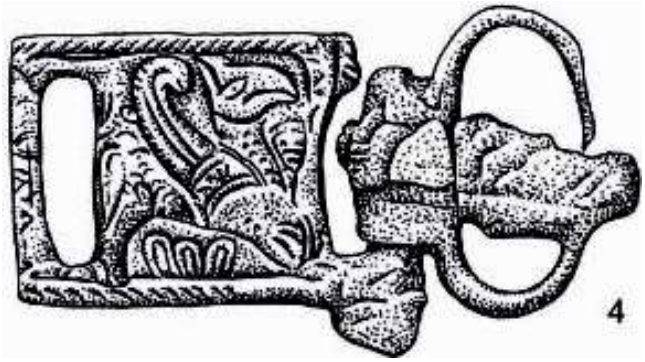

Mindszent-Koszurús dűlő 2. sír, Csongrád vármegye X. század közepe.[3066]

Ondroho, Nyitra vármegye X. század eleje.[3067]

A nagyszentmiklósi 21 tányéron a griff szárnyán a hangsúlyozottan párhuzamos vonalakkal határolt díszítés azt szintén a honfoglalás korába utalja.

A nagyszentmiklósi 21. tányér díszítése.

[3066] Mesterházy Károly: Bizánci és balkáni eredetű tárgyak a 10-11. századi magyar sírleletekben. Folia Archaeologica XLI (1990), 90. oldal 2. ábra Csallány G: Újabb honfoglaláskori leletek Szentes környékéről, Folia Archaelogica, 3-4 (1940-41), 182-192, III-IV. tábla 2. sír leletei.

[3067] Mesterházy, op. cit., 92. oldal, 3. ábra (cf.: Darina Bialokevá: Staromaďarské hroby a včasnostredoveké sídliskové objekty v Lipovej-Ondrochove. Štud. Zvesti 14 (1964).187-196 o.)

A griff szárnyán a párhuzamos vonalakkal határolt díszítés viszont megjelenik az Etele király Gyula nemzetségéből származó óbolgár uralkodók országában is:

Griffes dombormű Preszlavból.[3068]

Griffes oszlopfő Nova-Zagorából.[3069]

Az, hogy a párhuzamosokkal határolt díszítés a griffek szárnyain mind a magyar honfoglaláskori griffeken, mind pedig az Etele király Gyula nemzetségét uraló óbolgár országában megjelent, arra mutat, hogy azt a Kárpát-medencébe is a Gyula nemzetségből való Kürt onogur-bolgár fejedelem negyedik fia hozta a késő avarok közé, akik között ezért olyan ritka.

[3068] Fehér Géza: A bolgár-törökök szerepe és műveltsége. Bp. 1940, XIX. tábla

[3069] Fehér Géza: Fehér Géza: A bolgár-török műveltség emlékei. Napkút Kiadó, Budapest 2013, 126. oldal, 68. kép

Így kerülhetett ez a párhuzamos és egyenes vonalakkal határolt díszítés a griffek szárnyára a St. Maurice de d'Agaun-i kannán, melyet Alföldi András professzor avar jogarról származóknak minősített.[3070] Ugyanez megmagyarázná, hogy ez az alkotás miért készült bizánci típusú rekeszzománcból, hiszen a Pannoniába költöző Gyula nembeli ifjú apja Kürt, Bizáncban megkeresztelkedett.[3071] (Egyébként ezen sötétkék griffek és bennük a fehér pöttyök szintén azt a benyomást keltik, hogy csillagképet ábrázolnak, mint Lossonczy Antal griffes címere.)

A St. Maurice de d'Agaun-i kanna részlete.

Az Ozora melletti Tóti pusztán talált avar kori fejedelmi sír két arany kereszttel és IV. Konstantin császár, tehát 668 és 680 között vert bizánci pénzzel együtt[3072] alighanem szoros kapcsolatban kellett, hogy legyen Kürt negyedik Pannoniába költözött fiával, aki Theophanész confessor szerint – mint alább idézzük – „a Dunán túlra" telepedett.

[3070] András Alföldi: Die Goldkanne von St. Maurice d'Agaune, in Zeitschrift für Schweizerische Archologie und Kunstgeschichte, 10. évfolyam 1948, 204. o (A különlenyomaton 27.o) Tafel. 14/2-3 és 10/1.

[3071] W[alter] E[mil] K[aegi] A[lexander] K[azhdan]: Kuvrat, The Oxford Dictionary of Byzantium, N.Y.-Oxford 1991, II. kötet, 1160-161. oldal.

[3072] László Gyula: Adatok az avarkori műipar ó-keresztény kapcsolataihoz., Budapest 1935, 23, 18, 35. oldal és II. tábla 8. kereszt.

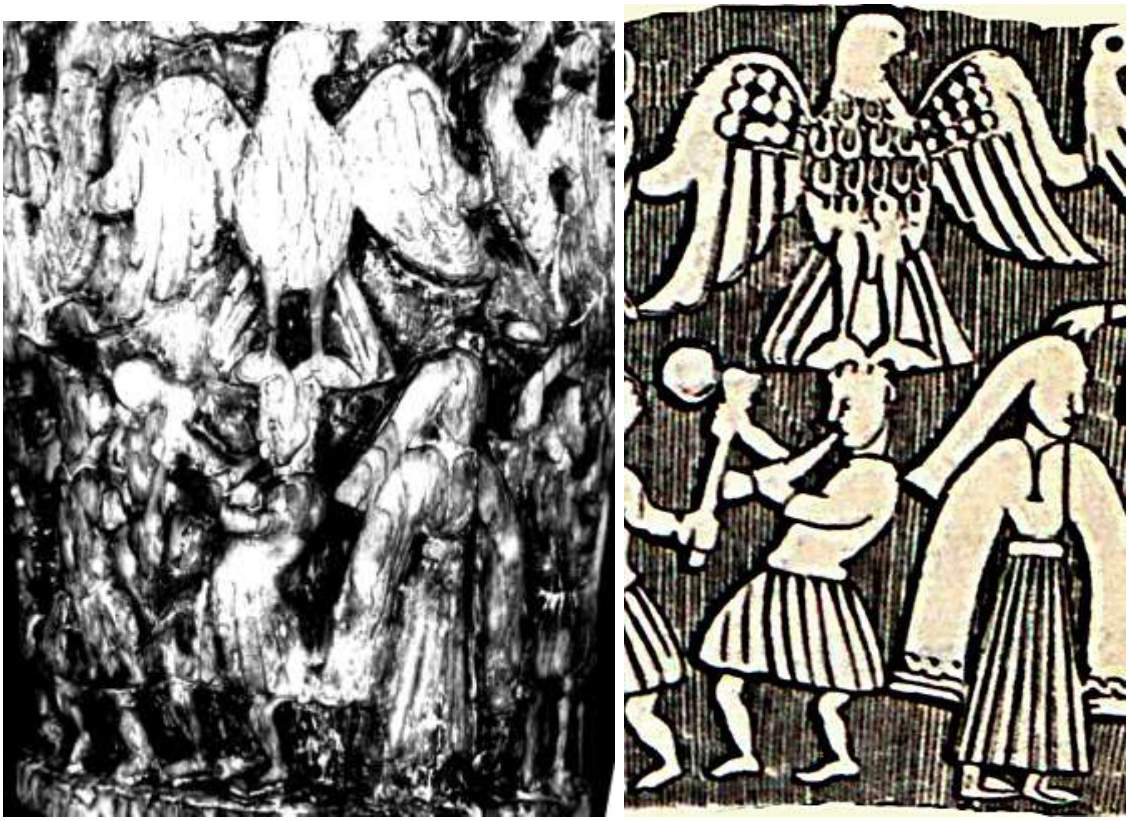

Kürtöt fújó koronás király, feje fölött a turulmadár 'Lehel kürtjén'.

A turulnak a kürtábrázolásán kiemelt helye és szerepe, valamint a koronás uralkodóval szoros kapcsolata különösen jelentős megerősítést nyújt a kettős honfoglalás elméletének.

Joachim Werner ugyanis rámutatott arra,[3073] hogy Etele király birodalmában sas jelölte jellegzetesen az uralkodó elit leleteit. Ennek az a magyarázata, hogy a húnok dinasztikus madara volt, ezért találunk sas fejet a kercsi és a sipovói koronákon. Ugyanezért tartják a magyar krónikák Etele király címerének a turult.

A sas fej ábrázolások elterjedése Etele király hún birodalában.

[3073] Joachim Werner: Beiträge zur Archäologie des Attila-Reiches. (Bayerische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse. Abhandlungen. Neue Folge Haft 38A, München 1956, II. kötet 66. tábla, 2, 72; Karte 7.

Ehhez hozzá kell tenni, hogy a svédországi Tjürk szigetén II. Theodosius (408-450) két bizánci pénzével Etele király eredeti ATIHL nevét feltüntető olyan brakteátot találtak, melyen arcarcéle megegyezik Jordanes minutis oculis, simio naso leírásával (Getica 35.183), mert fitos az orra, és olyan mandulavágású szeme van, mint a pokrovi 17. kurgánban talált, valamint a vladimirovszkojei 4. kurgánban lelt hún fejeknek. Ez tehát Etele királynak eredeti és valódi ábrázolása. Ezen a brakteátja azzal jellemzi Etele királyt, hogy a húnok sasmadara homlokon csókolja. Ezért tarthatta a Képes Krónika a címerállatának.[3074]

Olof Janze rajza a Tjürk szigeten talált brakteátról.[3075]

Tjürk szigeten talált brakteát, Lund Univ. Historical Múzeum LUHM6601

A húnok keskeny mandulavágású szeme = minutis oculis Getica 35.183:

Pokrov az Etilen 17. kurgán, szaratovi terület, 1925-ben találták, 5 cm,[3076]

Vladimirovszkoje 4. kurgán, szamarai terület.[117]

[3074] Emericus Szentpétery: Scriptores rerum Hungaricarum, I. k. Bp. 1937, 263. o, 10-12. sor.
[3075] Olov Robert Janse: Notes sur quelques reptésentations des bractéates en or Scandinaves, Revue archéologique, 1921, 374. oldal Fig.1.
[3076] Bóna István: A hunok és nagykirályaik. Budapest, 1993. 26. oldal 9. kép.

ATHIL föliratú Tjürk szigetén talált brakteátján[3077] *a turulmadár homlokon csókolja a Gyula nembeli Etele királyt, így jelezvén szoros kapcsolatukat.*

Azt, hogy ezt a szoros kapcsolatot a turulmadár és az uralkodóház között Etele király Gyula nembeli leszármazója, Kürt 4. fia a Kárpátmedencébe hozta, tanúsítja 'Lehel kürtje', mert azon a turulmadár egyenesen a koronás király fejére telepedett:

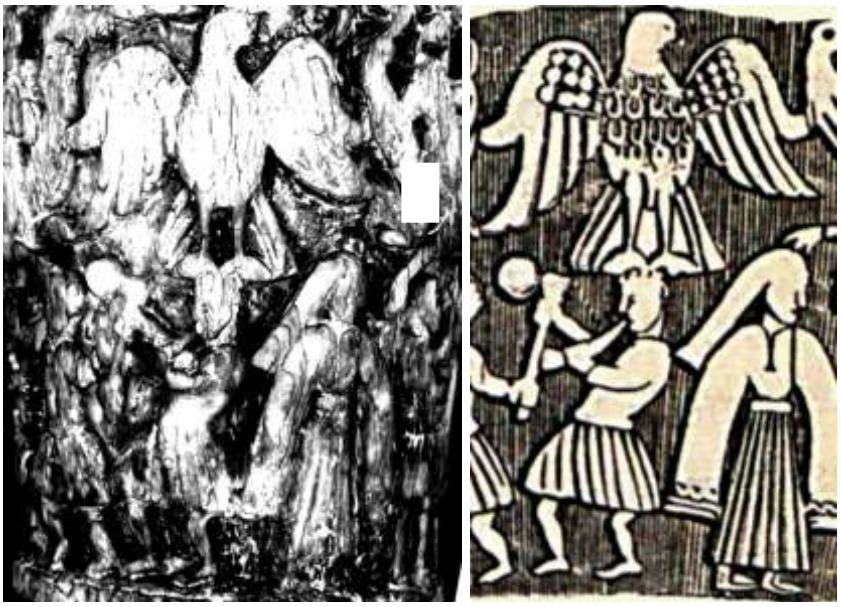

'Lehel kürtjén' a koronás király fejére telepedett turulmadár tanúsítja, hogy az Etele király brakteátján a turulmadár és az uralkodó közötti szoros kapcsolatot Kürt 4. fia a Kárpátmedencébe hozta.

[3077] LUHM 6601.

Történetesen Nicephorosz patriarka és Theophanész följegyzése alapján László Gyula első honfoglalása (a Képes Krónika szerint 667-ben) Kürt (Kuvrat) negyedik fiának Pannoniába költözésével történt.

Az óbolgár uralkodó lista szerint ők ősükkel, Etele királlyal együtt, a Gyula nemzetségből származtak.[3078] Ezért a turulmadárnak kiemelt központi szerepe és a koronás uralkodóval való kapcsolata a 'Lehel kürtjén' tanúsítja, hogy a griffesindás népességben, és Pannoniában tovább élt a hun uralkodóháznak Kürt negyedik fia réven ide származott turul hagyománya.

Nikephorosz patriarka (c758-828) ugyanis megközelítőleg egy évszázaddal az események után a következőket írta 775 és 787 között,[3079] ὁ δὲ τέτταρτος τὸν Ἴστρον ποταμὸν διαβὰς ἐν Παννονίᾳ τῇ νῦν ὑπὸ Ἀβάροις κειμένῃ *αὐλίζεται* ὑπόσπονδος τῷ ἐγχωρίῳ ἔθνει γενόμενος.[3080]

„A negyedik [fiú] az Isztroszon átkelve most az avarok alatt álló Pannoniában tanyázik (*αὐλίζεται*), a helyi nép szövetségesévé válván."

Theophanész Confessor (758-60-817/18) 810-15-ben írván, azt jegyezte föl, hogy (AM 6171=AD 663) ὁ δὲ τέταρτος καὶ ὁ πέμπτος τὸν Ἴστρον ἤτοι Δάνουβιν λεγόμενον παραιωθέντες πόταμον, ὁ μὲν εἰς Παννονίαν τὸῆς Ἀβραίας ὑποταγεὶς τυ Χαγάνῳ τῶν Ἀβὰρων, *ἔμεινεν* ἐκεῖ μετὰ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ.[3081]

„A negyedik…[fiú] az Isztrosz vagy Duna folyón átkerülvén az avarok kagánjának alávetett Avaria Pannoniájába, ott maradt (*ἔμεινεν*) seregével."

Theophanész Kürt fiainak szétoszlását a Dontól tehát 663-ra datálja, ami csodálatosan megegyezik a Képes Krónika 26. fejezetével, amely szerint a magyarok 667-ben érkeztek másodszor Pannóniába.[3082]

Az, hogy Nikephorosz patriarka szerint a negyedik fiú az avarok szerződésben álló szövetségese (ὑπόσπονδος) lett, megfelel annak, hogy az óbolgár uralkodólisták szerint Kürt fiai a Gyula nemzetségből származván, Etele király leszármazói voltak.

Tulajdonképpen az orosz Nikón krónika is igazolja László Gyula kettős honfoglalás elméletét, mert aszerint a fehér [azaz a nyugati] magyarok évszázadokkal megelőzték a fekete [vagyis az északi] magyarok jövetelét, vagyis a kettős

---

[3078] Németh Gyula: A honfoglaló magyarság kialakulása. Budapest 1991, 215. oldal; Omeljan Pritsak: Die bulgarsche Fürstenliste und die Sprache der Protobulgaren, Wiesbaden, 1955, 15-16,76-77.oldal és Tafel 1-2 a 102. oldal után. Moszkvai történeti Múzeum Uvarov gyűjtemény no. 10, és Synodalbibliothek no. 280, valamint Pogodin gyűjtemény no. 1148 a szentpétervári nyilvános könyvtárban.

[3079] „datable perhaps to 780s" Nikephoros patriarch of Constantinople. Short history /text, transl., and comment. by Cyril Mango. Washington DC: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 1990. XIII, (Dumbarton Oaks texts; 10). (Corpus fontium historiae Byzantinae, Series Washingtoniensis; 13.) [12] oldal.

[3080] Mango, op. cit., [88]. oldal, 17-19 sor.

[3081] Theophanes Confessor Chronographia, recensio Joannis Classeni I. kötet, Bonn, 1839. 546. oldal 14-17. sor.

[3082] OSZK Clmae 404, folio 11^{recto}, Szentpétery I. 284-5. o.

honfoglalást. Ezen orosz krónika szerint „Majd azután [vagyis a bolgárok után] a fehér magyarok jöttek, elfoglalták a szlávok földjét, miután elkergették a frankokat, akik azelőtt elfoglalták a szlávok földjét [Pannoniát]. Ezek a magyarok ugyanis Hérakleitosz császár [610-642] korában jelentek meg, aki megtámadta Hozdroj perzsa császárt. És abban az időben voltak az avarok is, akik harcoltak Hérakleitosz császárral, és kevés hija, hogy el nem fogták [623-ban] … Ezek után jöttek a besenyők, majd a fekete magyarok mentek el Kijev mellett, később Oleg idejében [879-912]”[3083]

Az orosz Nikon Krónika tehát világosan megkülönbözteti a fehér, tehát nyugati magyarokat,[3084] akik Hérakleitosz császár idejében tűntek föl és Pannoniában elkergették a frankokat, vagyis mint Kürt 4. fia átkeltek a Dunán Dunántúlra; és a fekete, vagyis északi magyarokat, akik mintegy kétszáz évvel később Oleg idejében tehát 879 és 912 között vonultak el Kijev mellett, hogy a 895-ben Vereckénél a Kárpármedencébe jussanak. Ez pontosan két honfoglalás, és ebből nem lehet egyetlen honfoglalást varázsolni.

Szádeczky Kardos Samu föltételezte, hogy a szóbanforgó Kürt 4. fia azonos lehet azzal a Kuberrel, aki Sirmiumból Thessalonikába költözött 670 táján a 680 körül keletkezett Miracula Sancti Demetrii szerint, s akit a madarai lovas fölirata is említ.[3085] Ezt az azonosítást azonban kizárja, 1) egyrészt az, hogy a 4. fiú éppen
667 táján kötött szövetséget az avarokkal, akik ellenséges viszonyban álltak a bizánciakkal; 2) ezt a szövetséget éppen 667 táján kötötte, amikor Kuvrat Thessalonikába költözött; 3) a 810 körül író Theophanész szerint a 4. fiú Pannóniában maradt (*ἔμεινεν*) seregével; 4) a 780 körül író Nikephorosz patriarka szerint a 4. fiú Pannóniában „tanyázik” (*αὐλίζεται*).

Mindez annyit kell, hogy jelentsen, hogy amikor Nagy Károly seregei elfoglalták Pannoniát 791-799 között, Kürt negyedik fiának népe a Tiszántúlra és Erdélybe húzódott, oda, ahol ma Gyula néven nevezett Gyulamonostor és Gyulafehérvár helységeket találjuk, és 803-4 táján rokonságuk révén csatlakoztak a bolgár kaganátushoz. Aventinus forrásaiban azt találta, hogy „A hunoknak és avaroknak egy részét a bajorok és Nagy Károly Noricumból és Pannoniából elűzték, és a Tisza folyón túlra vetették fegyvereikkel.”[3086] Révész László pedig kifejtette: „…a Maros-völgy bolgárjai át- és túlélték a magyar honfoglalást…”[3087]

[3083] Györffy György: A magyarok elődeiről és a honfoglalásról, Bp 2002, 121-122. & 280.o.

[3084] A kínai égtáj színeket biztosan ismerték Szittyaországban, ezért van Fehér-Oroszország nyugaton és Vörös-Oroszország, ahol Nagy Lajos hadat viselt, délen. A kök-türkök pedig keleti türkök.

[3085] Szádeczky-Kardoss Samu: Az avar történelem forrásai, Budapest 1998, 220. oldal. Veselin Beševliev: Die Protobulgarischen Inschriften, 107. oldal szerint ugyanezt írta már „Срећковић: историа српскога народа Belgrad 1884, 311; J Ivanov IAD 1 (1910) 237”

[3086] Györffy György: A magyarok elődeiről és a honfoglalásról, Budapest 2002, 246. oldal.

[3087] Révész László: A honfoglalás és államalapítás kori temetők tanulságai, Rubikon, 2016/7 XXV. évfolyam 296. szám.64. oldal A bolgár kérdés.

Nem szabad elfelejtenünk, amit Németh Gyula leszögezett: „454 után a hunokat bolgároknak nevezték, Attila halála után a hun nép neve megváltozott, a bulgár név váltotta fel."[3088] Ez természetesen Kürt 4. fiára is vonatkozik.

Németh Gyula ugyanis kimutatta, hogy Gyula törzse „Árpád dinasztiájától, illetőleg a Hét Magyartól független alakulatok, és eredetük szerint a most tárgyalt balkáni bolgár Gyula dinasztiával vannak kapcsolatban".[3089] Németh Gyula azt is kimutatta, hogy az erdélyi Gyula dinasztia a honfoglalástól fogva 5 generáción keresztül török nevet adott leszármazottainak,[3090] mint amilyeneket Etele király rokonai s udvarának emberei viseltek,[3091] tehát megtartották eredeti hún nyelvüket. Mindebből aligha kerülhető el a következtetés, hogy ők Kürt negyedik fia révén kötődtek a Gyula dinasztiához

Köztudott, hogy mint Gyulafehérvár neve, és Györffy György vizsgálatai mutatták,[3092] Erdélybe Gyula vezér nemzetsége és népe telepedett. Az óbolgár fejedelmi listákból viszont világos, hogy Etele király is a Gyula nemzetségből származott.[3093]

Ezért aligha véletlen, hogy az erdélyi magyarság legrégibb erre vonatkozó forrása már 1311-ben említi „az erdélyi magyar lakosok sasának, vagyis a zászlójának hordozójá"-t.[3094] Ez tanúsítja, hogy a Gyulák magukkal hozták Erdélybe a 'Lehel kürtjén' megjelenő sasformájú turulmadarat, aki Etele királyt homlokán csókolja Tjürk szigetén talált brakteátján.

1555-ben is följegyezték az „erdélyi magyarok zászlóvivőjének sasá"-t.[3095] Az 1669 május 24-én tartott szászsebesi országgyűlés pedig kimondta, hogy az erdélyi magyar megyék pecsétjének a félsast kell ábrázolnia.[3096] Ez tehát azt bizonyítja, hogy a Gyula nemzetségnek Erdélybe szakadt ága, s annak népe is, őrizte Etele király sas formájú turulmadarát, ahogy az erdélyi Gyulák legrégibb ősi szálláshelyeit Gyulafehérvártól Bálványosvárig egész Dél-Erdélyt valamikor

---

[3088] Németh Gyula: A honfoglaló magyarság kialakulása, Budapest 1991,129 & 119. o.

[3089] Németh Gyula: A honfoglaló magyarság kialakulása, Budapest 1991, 15-6. o.

[3090] Németh Gyula, op. cit., 245-255. oldal. Ténylegesen 9 ismert név közöl 8 volt török, mert Zombor, amit Németh szláv bölénynek gondolt, valójában inkább a török sungur (=gyrfalcon) változata.

[3091] Németh Gyula, op. cit., 113-116. oldal.

[3092] Györffy György: István király és műve, Bp.1977, 164,167., 170, 174. oldal; cf.: 101. oldal.

[3093] Németh Gyula: A honfoglaló magyarság kialakulása, Budapest 1991, 214-215. oldal; Omeljan Pritsak: Die bulgarsche Fürstenliste und die Sprache der Protobulgaren, Wiesbaden, 1955, 15-16, 76-77.oldal és Tafel 1-2 a 102.oldal után.

[3094] „ductor aquilae seu vexilli regnicolarum Hungaricarum parime Transylvanarum"
J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch, (Fierten Bandes Zwölte Abteilung): Constantin Reichenauer von Reichenau, Géza von Csergheő, Oscar von Bárczay: Adel von Siebenbürgen, 1898, 2. oldal.

[3095] „vexillifer aquilae gentium Transylvanarum Huncaracalium" ibidem.

[3096] „Das auf ihr Siegel gestochene Wappen der Siebenbürgischen Comitate soll einem halfen Adler bestehen mit der Umschrift: Sigiullum Comitatuum Transilvaniae," ibidem.

felölelő Fehér vármegye, (ahová korábban – 804 és 895 között – az óbolgár birodalom kiterjedt), címerén is ugyanazt a turulmadarat találjuk.

A Gyula nemzetség sas formájú turul turul madara fönnmaradt Erdély 1765-ben kodifikált címerében is.

A Gyula nemzetség sas formájú madara a Gyulafehérvár körül kialakult Fehér vármegye címerében.

Még egyszer összefoglalva: egy évszázaddal az események után Nikephorosz patriarka azt írja, hogy Kürt negyedik fia Pannóniában tanyázik, Theophanész szerint pedig seregével Pannóniában maradt, s ezért nem lehet azonos Kuvráttal, aki Sirmiumból Thessalonikába költözött 670 táján a Miracula Sancti Demetrii szerint. Ez annyit kell jelentsen, hogy Kürt 4. fia népének leszármazói, amikor Nagy Károly seregei elfoglalták Pannoniát 791-799 között, a Tiszántúlra és Erdélybe húzódott, oda, ahol ma Gyula néven nevezett Gyulamonostor és Gyulafehérvár helységeket találjuk, és 803-4 táján elfogadták bolgár testvéreik fönnhatóságát. Németh Gyula ugyanis kimutatta, hogy Gyula törzse „Árpád dinasztiájától, illetőleg a Hét Magyartól független alakulatok, és eredtük szerint a most tárgyalt balkáni bolgár Gyula dinasztiával vannak kapcsolatban”.[3097] Németh Gyula azt is kimutatta, hogy az erdélyi Gyula dinasztia a honfoglalás korában 5 generáción keresztül török nevet adott leszármazottainak,[3098] vagyis megtartották eredeti hún nyelvüket. Mindebből aligha kerülhető el a következtetés, hogy ők Kürt negyedik fia révén kötődtek a Gyula dinasztiához. „…a Maros-völgy ’bolgárjai’ át- és túlélték a magyar honfoglalást.”[3099]

[3097] Németh Gyula: A honfoglaló magyarság kialakulása, Budapest 1991, 215-6. o.
[3098] op. cit. 245-256. o.
[3099] Révész László: A honfoglalás és államalapítás kori temetők tanulságai. Rubikon 2016/7. XXV. évfolyam 296. szám. 64. oldal, A bolgár kérdés.

Záhonyi András (Budapest)

A mezopotámiai kultúra és mai párhuzamai

1. Mezopotámiai párhuzamok gyűjteménye

A Biblia és a természet egyaránt Isten parancsának az eredménye. De Isten nem kívánhatja, hogy lemondjunk érzékszerveink és értelmünk használatáról a természet közvetlenül tapasztalható dolgaiban.

Galilei

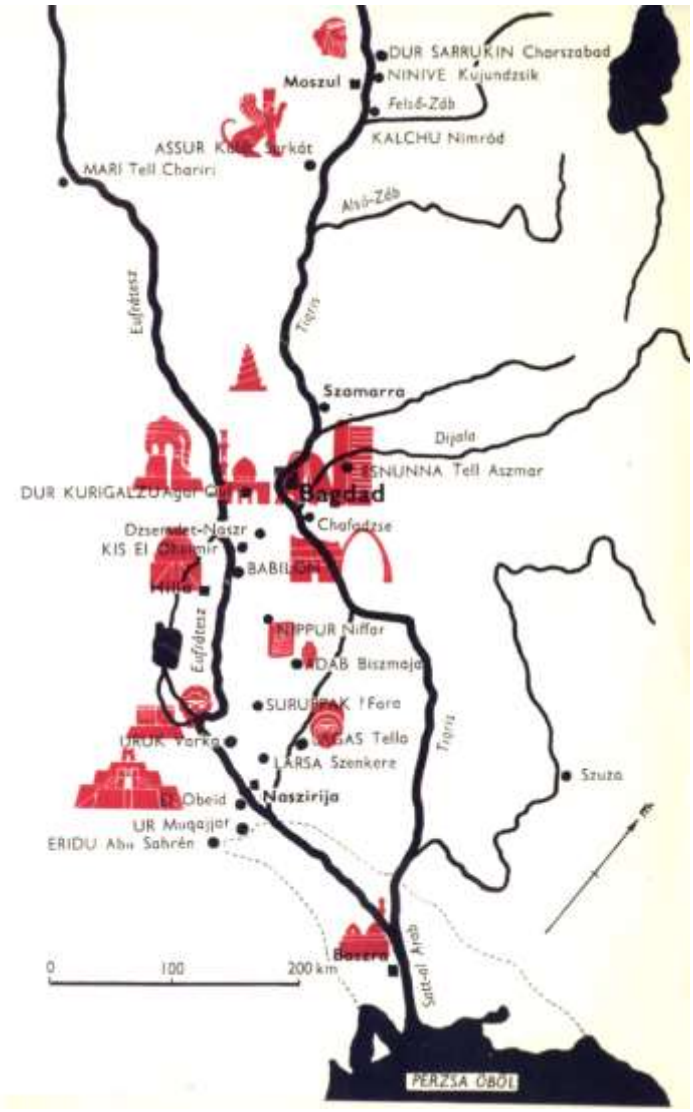

Mezopotámia térképe.

Varga Zsigmond szerint a mezopotámiai agyagtáblák, pecséthengerek feliratainak nagy része gazdasági feljegyzés, s csak néhány százaléka takar irodalmi, művészeti mondanivalót. Szerencsére ezek száma is meghaladja a 3000-et.

A sumer *irodalmi alkotások* között himnuszokat, bűnbánati zsoltárokat, siratóénekeket, verseket, eposzokat, mítoszokat, legendákat, meséket, építési és fogadalmi feliratokat, példabeszédeket, aforizmákat, közmondásokat, jósszövegeket, varázsigéket találunk.

A legismertebb mezopotámiai eposzokkal kapcsolatban megemlítem, hogy több közülük akkád nyelven (átírásban) maradt fenn, azonban joggal feltételezhetjük, hogy ezeknek is megvan a saját sumer előképük. A sumer történet nagyjából ugyanaz lehetett, mint az akkád nyelven fennmaradt változat. Több jel is arra mutat, hogy a fordító vagy átmásoló írnokok az istenségek, uralkodók, városok, folyók neveit „aktualizálták" (pl. az eredeti nevet saját uralkodójuk nevére írták át), a mondanivalót pedig átírták saját értékrendjük szerint.

A Bibliában Sineár (azaz Sumer) földjén történt a hatalmas torony (Bábel tornya, zikkurátja) építése. A minden bizonnyal a napon kiégetett téglákat felhasználó építkezés megkezdése előtt „az egész földön egy nyelvet beszéltek az emberek". A mezopotámiai mítoszok sok későbbi görög, római és bibliai történetnek lettek a forrásai. Most ezek közül következik néhány példa.

Nimród és Gilgames

A magyar mondavilágban Nimród (az Orion csillagkép) és fiai, Hunor és Magor (az Ikrek csillagkép, más vélemények szerint a Nagy Kutya és a Kis Kutya csillagképek) története a csillagképek világában is nyomon követhető. Jankovics Marcell szerint a szarvasvadászat szemléletesen jelenik meg az égen (ahol a Kassziópeia csillagkép jelenti a szarvas agancsát, a Perszeusz a szarvas mellső lábait, a Szekeres pedig a hátsó lábait).

A görög mitológiában ugyanehhez a konstellációhoz más történet kapcsolódik: a szemével megmerevítő Medúzát (égi megfelelője az Algol csillag) legyőzi Perseus, majd kiszabadítja Andromedát. Itt Cassiopeia Cepheus-Kéfeusz király felesége – ők ketten pedig Andromeda szülei, akiket az égen az ugyanolyan nevű csillagképek jelenítenek meg.

Az akkád Gilgames (sumer neve BIL.GA.MES vagy IZ.DU.BAR, az égen az Orion csillagkép jeleníti meg) történetét a német Werner Papke „vetítette fel" az égre (a *Gilgames titkos üzenete* c. munkájában, mely egyelőre csak német nyelven olvasható). Nála az Égi Bika a Bika csillagképnek, Enkidu (Gilgames ellenfele, majd legjobb barátja) pedig a Kos csillagképnek felel meg.
Az Orion az Ikrek és a Bika között helyezkedik el, így a csillagos ég egy szeletének a Földről megfigyelhető látszólagos mozgása jelenik meg a kétharmad részben isteni, egyharmad részben emberi uruki hős, Gilgames történetében.
Papke ábrájának „történéseit" az asztronómusok által manapság készített, pontos csillagtérképeken is nyomon követhetjük.

Gilgames égi útja a halhatatlanság füvéért, Etana mennybemenetele a sas hátán a termékenység titkáért, valamint a sorstáblákat (a kozmosz működtetésének jelképét) Enliltől elraboló Zú madár története – mely mezopotámiai eposzokban több kutató a görög és római mitológia forrásait, a bibliai történetek előképeit ismerte fel – arra utalnak, hogy a Földön történtek mögött „égi okok“ rejlenek.

A sumer IMDUGUD (az akkádoknál Anzú, aki elrabolta Enliltől a sorstáblákat. Dombormű Ubaid városából, Kr. e. 2500, British Museum.

Noé vízözön-történetének előképe

Noé vízözön-történetének előképét a Gilgames-eposz 11. tábláján találták meg. A történetben az akkád Utnapistim (sumer neve ZI.UD.SZUD.DA) Suruppakban éli túl az özönvizet. A bárkaépítés, a galamb és a holló kiröpülése hasonlóan kerül bemutatásra, mint később a Bibliában.

Enlil (EN.LIL) isten mint a vízözön okozója, Ea (EN.KI) isten pedig mint az emberek segítője jelenik meg az említett eposzban.

A görög mondavilágban is megtaláljuk ennek párhuzamát: ott Prométheusz fia, Deukalión éli túl hitvesével, Pyrrhával a vízözönt.

Éva „bordából teremtésének“ története,

Éva „bordából teremtésének“ története, a nő szerepe.

Az egyik sumer emberteremtési történetben NIN.TI, az élet – másik jelentésében a borda – úrnője viszi véghez. Bizonyára innen ered, hogy Évát Ádám „bordájából” teremti meg az Úr (az életet /tovább/adó nő teremtése persze jobban illik a történetbe).

A kiűzetés az Édenből az ember halandóvá válását is jelenti. A görögöknél Prométheusz ellopja az istenektől a tüzet az emberek számára (ebben az értelemben Lucifer, a fényhozó párhuzama), s ez okozza az aranykori boldogság végét, a betegségek, a fáradságos munkavégzés megjelenését az emberek számára. Prométheusz ugyan „elzárja“ a bajokat, azonban Pandóra (aki egyes vélemények szerint az első földi asszony, vagyis Éva görög párhuzama) kiengedi azokat szelencéjéből. Így lesz a görög mitológia szerint a nő minden baj forrásává.

A Paradicsomból való kiűzetésig minden bizonnyal a nőé volt a vezető szerep a nemzetségek életében, szerepük „negatívvá válása“ a férfi törzsfők (a patriarchális rend) uralomra jutását jelképezi (ezt a felfogást már a bibliai történetekben is megfigyelhetjük).

Izsák tervezett feláldozása

Ábrahám és fia esete hasonlít Agamennon és Iphigeneia történetéhez, ahol a görög apa leányát Artemis oltárán áldozza fel.

Eddig csak távolabbi párhuzamát sikerült megtalálni a mezopotámiai kultúrában. Enkidu belenyugszik az istenek döntésébe, amelyet álmában látott: a két barát (Gilgames és Enkidu) közül egyiküknek meg kell halnia Huvava-Humbaba és az égi bika megöléséért. Enkidut az emberiséget segítő, erkölcsiségét őrző „jó oldal“ képviselőjének is tekinthetjük, aki bátran küzd a természetromboló, az embereket nehéz munkára kényszerítő Gilgames ellen.

Az eposz egyik fontos mozzanata, amikor Gilgames a könnyű erkölcseiről ismert Istar szerelmét visszautasítja. Attól az istennőtől, aki kedveseit – Tammuzt (DU.MU.ZIt), a tarka tollú madarat, a nagy erejű oroszlánt, a harcban híressé vált paripát, a pásztort, a kertészt – mind cserbenhagyta, megbüntette, vajon mit remélhetne az uruki hős?

Istár bosszúból szüleivel (az Égisten Anuval és anyjával, Antuval) megteremteti az égi bikát – ám Gilgames és Enkidu legyőzi azt.

Enkidu későbbi párhuzamai: az özönvizet hozó Zeusz ellen küzdő Prométheusz, aki a tüzet „elhozza“ az emberiségnek, illetve Ádám.

Enkidut egy Istár-papnő „avatja“ emberré. A csábító papnő Éva párhuzama, de szerepe pozitívabb, hiszen az állati életformából emeli Enkidut az emberek, hősök világába.

Az istenek tanácsa úgy dönt, hogy a cédruserdő kiirtása és az égi bika megölése miatt Gilgames és Enkidu közül egyiküknek meg kell halnia. Enkidu belenyugszik sorsába – megérti, hogy hősként halhat meg, a nép meg fogja siratni. Istárra se haragszik már, akinek egyik papnője szerelmével „emberré tette“ őt.

Gilgames legjobb barátja keresésére indul – célja, hogy visszahozza őt a földi életbe. A halhatatlanság füvét (mai fogalmaink szerint az öröklétet) szeretné megszerezni. Ugyan a nehezen megszerzett füvet ellopja Gilgamestől a kígyó, azonban az általa felépített város, Uruk látványa megnyugtatja a hőst. Az alvilágban aztán Gilgames találkozik Enkiduval, aki elmondja neki, hogyan zajlik ott az igazságszolgáltatás.

Káin és Ábel

Káin és Ábel története – a testvért ölő orgyilkosság – a Bibliában halállal végződik.

Gilgames (sumer neve BIL.GA.MES) és Enkidu küzdelmük révén örök baráttá lesznek, akik minden helyzetben egymást segítik. Céljaik megvalósításában

Samas (UTU) napisten(ség) támogatja őket. Enkidu hősként küzd Gilgames mellett Humbaba, a cédruserdők őre ellen.

Humbaba valószínűleg a matriarchális rendet képviseli, az anyaistennő jelképe, akit a férfiuralom bekövetkeztekor trónjáról letaszítottak. Erre utal az is, hogy az őt legyőzőket Samas napisten segíti.

Hunor és Magor (Magyar) története is az egymásért küzdésnek – és nem az egymást megölni is képes testvérek önző küzdelmének – a példája.

Pyramus és Thisbe

A babiloni ifjú, Pyramus **és** tőle eltiltott szerelmese, Thisbe történetét Ovidius dolgozta fel a *Metamorphosis*ban, de Shakespearenél is megjelenik a *Rómeó és Júliá*ban.

Nin sírjánál egy véres pofájú nőstény oroszlán Thisbe elvesztett kendőjét széttépi. A légyottra késve érkező Pyramus a holdfénynél meglátja a széttépett véres kendőt, vadállat nyomait, s kedvese halálára gondolva leszúrja magát. A visszatérő Thisbe megtalálja szerelme holttestét, és kedvese kardjával megöli magát.

Adapa és Ádám

Az Adapa és a halhatatlanság c. eposzban ENKI-Ea tanácsára visszautasítja a halhatatlanság ételét és italát, nem vesz az élet kenyeréből és vizéből. A halandó Adapa az első ember, a bibliai Ádám „előképe“.

Etana útja az egekbe

Az Etana útja az egekbe c. eposzban Etanát a sas felviszi az egekbe, ahonnan lehozza feleségének a szülés füvét. Ez a bibliai üdvözülés (az öröklét elérése) és Illés, valamint Jézus égbe emelkedésének előképe.

Sorstáblák

Aki birtokolja a sorstáblákat, az a Világmindenség ura – így tartja a mezopotámiai hagyomány, ezt olvashatjuk a **Zú madár elrabolja a sorstáblákat** c. eposzban. Zú madár elrabolja őket Enliltől, de fia, Ningirszu visszaszerzi azokat. A babiloni változatban Marduk szerzi vissza a táblákat, s ezért cserébe a főisteni szerepkört kéri.

A sorstáblák további párhuzamai:

Thot (az első Hermész) oszlopai,

Sziriat oszlopai (a kő- és agyagoszlopra az emberiség tudományát rótták fel, hogy a minden dolog pusztulását okozó tűzvész ill. özönvíz után is fennmaradjon),

Hercules oszlopai Gibraltárnál (rajtuk az ősi tudás őrződött meg).

A pokolra szállás és a természet ciklikusságának rendje

A pokolra szállás és a természet ciklikusságának rendje az Istár leszáll az alvilágba c. eposzban.

Az „erkölcsi kihágásairól" híres Istar most mint a termékenység istennője (sumer elődje INNANA, NINANNA) jelenik meg. Elhatározza, hogy alászáll az Alvilágba, oda, ‚ahonnan nincs visszatérés". Az ajtónállót és testvérét, Ereskigal-t (szerintünk: Ninkigal-t) – aki az Alvilág úrnője – azzal fenyegeti, hogy feltámasztja a holtakat, majd felviszi őket a felvilágra, hogy megegyék az élőket.

Ereskigal először attól tart, hogy testvére szeretné letaszítani trónusáról. Namtar vezér (aki a sorsokért felelős) hatvan szörnyű csapást mér Istarra, akinek távozása után a földön megszűnik a termékenység. Ea (ENKI) parancsára aztán Istar visszatérhet a földre, ahol az élet ismét virulni kezd.

Minden jel szerint nem egy krimitörténetről van szó, hanem a téli időszakban a mag-állapotába visszavonuló földi lét ciklikus újraindulásáról, amely minden évben a tavaszi napéjegyenlőség idején bekövetkezik.

A csillagmitológia jelképeit ismerők a Gilgames-eposz első látásra ledér istennője, Istár „tetteit" másképp is értelmezhetik. INNANA-NINANNA-Istar maga a Napút járásával egybehangoltan tevékenykedő termékenység-istennő, aki sorba járja feladatainak helyszíneit. A negatív partnerváltogatást pedig bizonyára azért emelték ki a mai mitográfusok a több szinten is értelmezhető történetből, mert magukból indultak ki: a természet működését már megfigyelni nem akaró ember hajlamos félreérteni, félreértelmezni a természet csodálatos, ismétlődő rendjét megjelenítő szimbólumokat. Feltételezem, hogy az eposz ősi sumer változata, majd akkád átírása a természetet és annak ciklikus rendjét bizonyára még a maga teljességében jelenítette meg, s nem önző és élvhajhász istenségeket állított példaképül.

A matriarchátust felváltó patriarchális rend létjogosultságat

*A matriarchátust felváltó patriarchális rend létjogosultságát kísérli meg alátámasztani **Nergál és Ereskigál** (Ninkigal) története. Nergál lerántja trónjáról Ereskigált, s éppen arra készül, hogy kardjával végezzen vele. Az Alvilág úrnője azonban férjéül kéri, így a történet vége „happy end" lesz.*

Mózes

Mózes születésének és életútjának párhuzamát figyelhetjük meg a Sarrukín akkád király születésének legendájában.

A papnő nádkosárba tett fia megmenekül, Istar kedvese, majd a fekete fejű nép királya lesz.

További párhuzamok: a prehellén Oidipus, a görög Perseus, a Rómát alapító Romolus és Remus, a kelta Dylan és Gergely pápa története.

Mezopotámiai törvények

Az ásatások során *törvénygyűjtemények* – pontosabban inkább mintaítélet-gyűjtemények – is előkerültek (pl. a Kr. e. 23-22. században uralkodó UR.NAMMU törvényoszlopának töredékei). Korában a Föld a főistenség tulajdonába tartozott, földi halandók azt csak használatra kaphatták meg. Az igazságosság és a gyengék, nehéz helyzetbe kerültek védelme jellemezte a törvénykezést.

A nagyközönség előtt az akkád Hammurábi dioritoszlopra vésett törvényei közismertebbek, jóllehet az előbbihez képest későbbi eredetűek (Kr. e. 18. sz.). A babiloni dinasztia legfőbb „királya“ szigorúan érvényesítette a „szemet szemért, fogat fogért“ elvet (időnként a logika határait is túllépve, hiszen ha egy főtisztviselő fia belehalt a leszakadó híd okozta balesetbe, akkor az építőmester fiát ítélték halálbüntetésre…). Erre az időszakra esik a magánföldbirtok megjelenése, az uzsorakölcsönök és a magas adók bevezetése.

Az abortusz tiltása minden bizonnyal azért szerepel Hammurabi „törvénykönyvében“, mert a leigázott sumer nők nem akartak idegeneknek gyermekeket szülni (azaz igyekeztek a népkeveredést, népük beolvadását akadályozni).

Mózes a hegyen két kőtáblát vesz át, amelyre isteni ujjak vésték a betűket. A babiloni hagyomány szerint Hammurábi – Mózes „előképe“ – Samastól, az akkád napistentől kapja törvénykönyvét.

Ur városában NANNAR (Szin), a holdisten(ség) töltötte be a főisteni szerepkört – valószínű tehát, hogy az uri uralkodó, UR.NAMMU törvényeinek jellege azért különbözik Hammurabiétól, mert más tulajdonságokkal felruházott isten(ség)ek földi helytartójaként hozta meg azokat.

Úgy tűnik, hogy a nagyobb könyvtár- és városégetéseket elkövető birodalmak, népek felett hosszabb távon érvényesült az „isteni igazságszolgáltatás”. Nézzünk meg néhány példát!

A sumer várost, Nippurt elpusztító akkád Naram-Szin (Kr. e. 25. sz.) tettét nemsokára a gutik torolták meg, amikor Agadét, az akkád fővárost porig rombolták.

Babilont és Athént a perzsák rombolták le – csoda-e hát, hogy Kr. e. 331-ben Nagy Sándor „bosszúból“ felégette Perszepoliszt, a perzsa fővárost?

Az arabok aztán (a Julius Caesar idején és a kereszténység terjedése során történt pusztításokat bevégezve) a Kr. u. 6. században azt az alexandriai könyvtárat égették fel, amelyet maga a macedón Nagy Sándor alapított, emellett pedig a perzsa írásokat is igyekeztek megsemmisíteni.

1520-ban Cortez – hűen elődeihez – az azték könyvtárakat égette fel barbár módon.

A nemrég befejeződött iraki háborúban a sumer lelőhelyeket ért találatok, a Bagdadi Múzeum kirablása csatlakozik még az előbb említett „hőstettekhez“.

Érdemes tehát elgondolkoznunk: lehet, hogy mindegyik esetben a múlt birtoklásáért, kisajátításáért folyó kíméletlen küzdelem, az isten(ség)ek, vallások „harca“ áll a kegyetlen kulturális leszámolások mögött?

Kenyér- és italáldozat. A baloldali alak kezében a korsó, a jobboldaliében a kenyér(tartó) sumer jelét ismerhetjük fel.

2. Gilgames „beszélő" nevei[3100]

Az ergyik legismertebb mezopotámiai eposz főhőse Gilgames, a kétharmad részben isteni és egyharmadban emberi uruki hős. Neve az uruki „királylistán" (a kis vízözön utáni I. dinasztia tagjai között) is szerepel:

MESZ.KI.AG.GA(.SER)	a Napisten fia (istenség)
EN.MER.(UD.)KAR	(istenség)
DUMUZI	a halász (istenség)
LUGAL.BANDA	a pásztor (istenség)
BIL.GA.MES (Gil-ga-mes)	Kullab ura (2/3 részben istenség)
UR.NUN.GAL	
…	

Láthatjuk, hogy az uruki uralkodók a napistentől (UTU-tól, akkád nevén Samastól) származtatják hatalmukat.

Gilgames társával, Enkiduval legyőzi az égi bikát – ez akár a világkorszakváltás jelképe is lehet: átlépés a Bikából a Kosba –, és (a városépítéshez szükséges cédrusfa megszerzése érdekében) megöli Huvavá-Humbabát, a cédruserdők őrét.

A mezopotámiai nevek – különösen s fogalomírással rögzített sumer névváltozatok – ún. „beszélő nevek". Ez azt jelenti, hogy a nevet alkotó egyes jelek jelentései az illető személy egy-egy fontos tulajdonságát jelenítik meg.

[3100] *Gilgames* neveinek elemzésében segítségemre volt Joó Ferenc, akinek munkájáért ezúton mondok köszönetet.

Tudvalevő, hogy az uruki hős akkád nevén vált közismertté. A Gilgames név sumer megfelelője BIL.GA.MES. Deimel istenségneveket tartalmazó szótára, a Pantheon Babylonicum (a továbbiakban: Pa.B.) 561/24-es jelzete szerint szerint a sumer név teljes alakja: ^{d}GIS.BIL.GA.MES, ahol

^{d} az istenségnevek előtt álló szócsoport-azonosító (a kétharmad részben isteni származású Gilgames esetében az isteni szerepkört jelzi),

GIS jelentése férfi (egy hős esetében ez is magától értetődő …),

BIL jelentése: tűz,

GA jelentése: hoz (de tejet is jelent),

MES jelentése: hős (de a jel MEZ olvasata cédrust is jelent, s ez a cédruserdők kiirtására, Huvava-Humbaba, a cédruserdők őre legyőzésére utalhat).

Másik sumer névváltozata Pa.B. 561/30 szerint ^{d}GIS.GA.MAS.

Mivel Labat szótárának (a továbbiakban L.) 483. jelének /olvasata gíl/ alakja szinte megegyezik L.296-tal, melynek olvasata, fonetikai értéke gis,

a záró L74 jelnek pedig létezik mas és mes olvasata is,

így a jelsort „akkádul" (a sumer jeleket átvevő, ám azokat csak hangértékként felhasználó nyelvben) Gil-ga-mes-nek is olvashatjuk.

Végezetül megemlítem a név GIS.GIN(.DU).MAS olvasatát is, amely iz.du.bar-nak is olvasható. Ezzel a hős gyakran felbukkanó Izdubar nevéhez jutunk. Az említett jelek jelentései:

L.296 GIS: férfi

L.595 GÍN: balta, vág

L.74 MAS: egyketted, Ninurta istenség

Ninurta neve a mássalhangzó-váz alapján Nimróddal is kapcsolatba hozható. Ez a kapcsolat „ősatyánkkal" Enmer(ud)kar, Gilgames nagyapja (más források szerint dédapja) nevében is tetten érhető: a mássalhangzó-váz ugyanis mindegyik esetben N-M-R-D.

3. A sumer elnevezés „megszületése"

Oknyomozás egy törött agyagtábla kapcsán.

A „sumer" – bármilyen meglepő, de nem sumer, hanem – egy akkád eredetű szó. Akkor miért jelölné az akkádoknál korábbi mezopotámiai KI.EN.GI (sumer) birodalom nevét a későbbi babiloni birodalom nyelvének szava?

Ha a törött Bezold-tábla feliratát a su (vagy szu) után nem a me-ra, hanem a bar-tu olvasattal egészítjük ki, egy meggyőzőbb – és más forrásokkal is egybevágó – elnevezéshez jutunk. A Szubartu olvasatot más forrás újraértelmezése is megerősíti.

A Bezold-tábla

A kétnyelvű, ékírásos Bezold-táblát a British Museumban őrzik. Felirata Bezold szerint a következő:

A *sumer* rész olvasata: (KITA EME URI^{ki}) ANTA EME KU…

Az *akkád* rész olvasata: *(saplis liszan akkada) elis liszan su*…

A pontok a tábla törését, a kisbetűs és aláhúzott kifejezések az akkád olvasatokat, a nagybetűsek pedig a sumer olvasatokat jelölik. A felső indexben szereplő *ki* az ország, földterület szócsoport-meghatározója (determinatívuma).

Az alsó indexek az azonos hangalakú, de más jellel jelölt homonimákat különböztetik meg.

Az akkád részt Jules Oppert feltételezése szerint a me-ra(-a) követte – így „keletkezett", majd terjedt el a *sumer* hangalak a maga országát KI.EN.GI-nek nevező mezopotámiai nép elnevezésére.

Nem kapunk választ azonban arra a kérdésre, hogy a francia tudós miért segítette egy akkád szó elterjedését egy olyan ország jelölésére, amilyen az akkádok hatalomra jutása előtt virágzó Sumer birodalom. Sumer KI.EN.GI neve mellett ugyanis SZU.BIR$_4^{ki}$ (akkádul *Szubartu*) is Mezopotámiát jelöli (lásd Labat szótárának 7. jelzetét[53] – a továbbiakban: lásd L.7).

Deimel „törekvése", hogy egy akkád szót (sumer) a sumer kifejezésből (KI.EN.GI) vezessen le a hangátmenetek törvényeinek segítségével, módszertanilag nehezen indokolható[5]. Így a „feltételezett „kapcsolat" a Bezold-tábla különböző nyelvű, törött részei között (a sumer KU… mint dialektus és az akkád *sumera* mint országnév) igen gyenge lábakon áll.

A későbbiekben a probléma áthidalására egy meggyőzőbb elképzelést is bemutatok.

Vajon lehetne-e más következtetésre jutni a törött tábla kapcsán? Juthatunk-e más források által is megerősített névhez? – tettük fel a kérdést az első látásra frappánsnak (hiszen a bibliai Sineár földjére emlékeztet), ám önkényesnek is tekinthető olvasat kapcsán.

A válasz egyszerű: lehet!

A nyelv megadása, mint egy ország(rész) nyelve

Az EME.KU nyelvjárást minden bizonnyal a tábla sumer része alapján nevezték el a kutatók – a kérdés csak az, hogy miért nem kezdték el a „nyelv" (EME, l*isan*) szót követő hangalakban (KU. …) a mezopotámiai ország(rész) sumer nyelvű nevének keresését.

A KU-val – vagy L.536 szerint akár ZI-vel, US-sal, DÚR-ral, HUN-nal, SU-val vagy SZU-val – kezdődő országnevet keresve eljuthatunk a Sumer birodalom egyik „valódi sumer" nevéhez.

A SZU feltételezése a KU helyett máris elvezet bennünket a SZU.BIR$_4^{ki}$ vagy SZU.BIL^{ki} országnévhez, mely a későbbiekben más oldalról is megerősítést nyer.

Az akkád szövegrész *szu* vagy *su* hangértékű jelét folytatva a bar-tu folytatást is feltételezhetjük. Így Szubartu országnévhez (melynek sumer neve SZU.BIR$_4^{ki}$) jutunk.

Az EME.KU… sumer és a *liszan(u) su…* akkád olvasatok egymás megfelelői, ha az előbbi kiegészítéseket „elfogadjuk”. A *Zeitschrift für Assyriologie* (LXIV. kötet, 1975. július) száma is közli a kiegészítés nélküli olvasatot, így az jó kiindulást jelent a felirat újratárgyalásához.

Labat epigráfiai kézikönyvében[3101] a L.7 jelzetnél a su_{11} fonetikai érték mellett ott találjuk a *szu* fonetikai értéket és sumer olvasatot is. Az utóbbit folytatva pedig eljuthatunk *Szubartu* (sumer nevén $SZU.BIR_4^{ki}$ vagy $SZU.BIL^{ki}$) névhez, mely Mezopotámiát (más források szerint később a „fenti” területet, Észak-Mezopotámiát) jelöli[3102].

A L.168 BIR_4 és a L.172 BIL olvasatokat jelölő jelek klasszikus sumer képjelei és ékjelei erőteljesen hasonlítanak egymásra.[3103] Ez lehet az oka, hogy mindkét olvasat szerepel Labat epigráfiai kézikönyvében.

A $SZU.BIR_4^{ki}$ országnév az ókorban jól ismert (és Bíró József szerint a magyarság őseivel kapcsolatban álló) szabír/szubír népcsoport nevével hozható kapcsolatba. Így nincs szükség egy olyan elnevezés bevezetésére, mely csak a későbbiekben (lásd később: Hammurábi törvényei) fordul elő.

Anton Deimel a k-s hangváltással és a KI.EN.GI(RA) név végén gyakran felbukkanó RA hangalakkal „magyarázza”, hogyan válhat KI.EN.GI.RA-ból Sume-ra.

A kieső „g” hanggal kapcsolatban az EME.SZAL nyelvjárásban előforduló DIMIR hangalakot hozza fel párhuzamnak, mely az EME.KU-ban DINGIR-ként hangzik. Így végül a KI.EN.GI-ből semmi sem marad meg a *Sumer*-rá alakulás során…

Állhat-e a KU-val kezdődő országnév helyén a közismert KI.EN.GI név?

Meglepő a válasz: ez sincs teljesen kizárva! Ugyanis L.461-nél megtalálható a ku_{11} fonetikai érték is. Az átmenet a sumerek fogalomírásából az akkádok szótagírásába tulajdonképpen nem más, mint egy más típusú nyelv jelkészletének átvétele saját hangalakjainak leírására. Egyébként is a sumer nyelv feltételezett mássalhangzóit egy másik (nem ragozó, más szókészletű és eltérő hangállományú, csupán 4 magánhangzót használó) nyelv segítségével „rekonstruálták”.

A K mássalhangzó után következő magánhangzó tehát csak egy nyelvi áttétel után került be a mezopotámiai szakszótárakba. Az óbabiloni és újbabiloni jelformák között pedig van olyan, amely nagyon hasonló. Az említett újbabiloni

---

[3101] Lásd LABAT, René: *Manuel d'Épigraphie Akkadienne* (Imprimerie Nationale, Paris, 1948)

[3102] Tovább erősíti az elnevezés Mezopotámiára vonatkoztatását, hogy a *mocsár* szó hangalakja sumerul SZU.BÚR(.RA), akkádul rusumtu) – nagyon is egybecseng a SZU. BIR_4 olvasattal. Az öntözéses gazdálkodásáról híres Folyamköz ugyanis egy mocsaras területen helyezkedett el.

[3103] L.168-nál a **BIR_4** mellett az **EDIN** sumer olvasat is előfordul, *művelhető terület,* sztyeppe, *alföld* és *edény* jelentéssel. (Az *edény* jelentés a sumer-magyar párhuzamokat keresőknek nagy örömöt hozott, mivel az EDIN és az edény is a D-N mássalhangzó-keretre épül.) A szóba jöhető $SU.EDIN^{ki}$ olvasat jelentése egyébként: megnövelt sztyeppe, gyarapított művelhető terület.

jelalakok a következők:

L.461 KI (föld)

L.536 KU (alap, elterül)

Itt említem meg, hogy a L.536 jelnek van egy HUN (jelentése: zsoldos, Kos csillagkép) olvasata is.[3104]

A kétnyelvű Bezold-tábla jelkészlete újbabiloni. Természetesen nincs kizárva, hogy egy jóval régebbi tábla átmásolásáról van szó. Elképzelhető tehát, hogy az átmásolás során félreérthető vagy másként is értelmezhető jelalakok kerültek a táblamásolatra. Ez okozhatta azokat a problémákat, melyeket ezen írásomban megpróbáltam tisztázni.

Egy további megerősítés Hammurábi kódexében

A Hammurábi kódexében szereplő *a-na ma-at) su-me-ri-im* akkád nyelvű szövegrészt tartalmazza. Anton Deimel *Sumer nyelvt*an c. könyve (Pápai Bibliaintézet, Róma, 1939) csak az akkád hangalakot idézi, az indexeket nem tartalmazza.

Végiggondolva a lehetőségeket találtam olyan jelsort, amely a su-me-ri(-im) mellett a Szu-bi-ri/-tu/ (a Szubartu névváltozata) olvasatot is lehetővé teszi:
Az im vagy tu_{15} minden jel szerint rag vagy fonetikai kiegészítő, ezért tettem zárójelbe a tu-t és az im-et.

szu_5 – su_3 helyett (L.536) vagy szu – su_{11} helyett (L.7)
bi_4 – me_4 helyett (L.69)
ri_2 (L.38)

[3104] Ez azért érdekes, mert az EME.SZAL (az asszonyok nyelve, mely olvasható EME.GEMÉ-nek is – lásd L.554) dialektus mellett logikusnak tűnik a férfiakra (katonákra, zsoldosokra) utaló EME.HUN dialektusnév felbukkanása.

Az EME.SZAL (az EME.KU melletti másik fő „sumer" dialektus) nevének megjelenésére magyarázatot kínál (a L.556 nin, szal+la jelekkel szinte egyező) L.555, melynek szu fonetikai értékét a kutató egy hiányos felirat (pl. a törött Bezold-tábla) esetén „szal"-ként is olvashatja. Az EME.SZAL pedig kiolvasható EME.SZU(.BIR)-nak is, vagyis a szabírok nyelvének.

L.555 a L.554 (fonetikai értéke: szal, sumer olvasata: GEME, MÍ, jelentése: asszony) és a L.55 (la, LA, bőség) jelekből épül fel. Deimelnél – D.32/1, EME.SZAL ak-k(a-di-i) – mint Mezopotámia északi területének, a későbbi Akkádnak a dialektusa szerepel.

Az előbb már bemutattuk, hogy az EME.SZAL kiolvasható EME.SZU(.BIR)-nak is.

A L. 536 (HUN, KU) és a L.461 (ki, KI, föld) jelek nagyon hasonlóak, így a Dél-Mezopotámiai terület nyelve a Bezold-táblán EME.KI(.EN.GI)-nek is olvasható. Mindkét dialektus nevére megfelelő megoldást kapunk, ha a sumer nyelvű töredékben a szu_3 illetve a töredékes akkád szövegben a szu_5 fonetikai értéket vesszük figyelembe.

tu_{15} – im helyett (L.399)

Az előbbiek tehát azt mutatják, hogy az Ószövetségbe is bekerült Sineár földje (mely helynév egyik „forrása" feltehetően Hammurábi törvénykönyve) Szubiri(tu) –Szubar(tu) hangalakkal is értelmezhető.

Összefoglalás

„Oknyomozásom" megkísérelte az átírás előtti jelsor rekonstruálását. Az eredmény bíztató: Mezopotámiának (Sumernek) a szakszótárak szerint máshol is fellelhető neveit – $SZU.BIR_4^{ki}$, *Szubartu*, $KI.EN.GI^{(ki)}$, *sumeru* (Sumer földje) – sikerült felismerni a töredékes feliraton. Mindez arra utal, hogy eredetileg egyetlen jelsor (feltételezhetően $KI.EN.GI^{(ki)}$ olvasattal) jelölte az írás feltalálóinak országát, a többféle olvasat a jelalakok átírása, azok több ezer éves változásai miatt, valamint a sumer szövegek akkád nyelvre történő fordítása során „alakulhatott ki".

4. Puabi királynő sumer és akkád nevei

Elemzés Puabi pecséthenger-lenyomata alapján

Az Ur-i királyi temetőben Sir L. Woolley több mint 1000 sírt tárt fel, melyek a kora dinasztikus kor kései szakaszára (Kr. e. 2600-2400) datálhatók. Közülük Akalamdug, Meszkalamdug[3105] és Puabi sírja a leghíresebb.

Puabi királynő sírjából többek között hárfák, ékszerek, fejdísz /lásd 1. ábra, 7. o./, kiöntőcsöves arany ivócsésze kerültek elő. Puabi és férje, Abargi király sírjában (az ún. halálvermekben) számos csontvázat találtak. Ez arra utal, hogy az udvartartás tagjai önszántukból követték urukat a másvilágba.

Puabi királynő pecséthenger-lenyomatán ott találjuk nevének írásjeleit is. A szakirodalomban általában (pl. M. Roaf: A mezopotámiai világ atlasza, Helikon-Magyar Könyvklub, Budapest, 1990, 85. o.) Puabi néven szerepel.

A klasszikus sumer írásjelek elemzése során azonban megállapítottam, hogy azok inkább, mint SZUBAD NIN – ahol Szubad a királynő sumer neve, a NIN jelentése pedig úrnő – olvasandók ki.

Puabi nevének sumer nyelvű értelmezése

A pecséthenger-lenyomat jobboldali kolumnájának jelei:

Labat szótári jelzete	*Sumer olvasat*	*Fonetikai érték*	*Jelentés*
L.26	SZUB	pu_3	tisztelet, áld
L.145	AD	$ab(a)_3$	atya

[3105] Meszkalamdug nevének legvalószínűbb jelentése: „a jóság országának hőse", azonban „az ország meliorációjának hőse" is szóba jöhet, mely név az öntözéses gazdálkodás révén a talajjavításban elért sikereire utal.
Akalamdug nevének feltételezett jelentései: „a jóság országának atyja", „az ország meliorációjának atyja".

A baloldali kolumna jele:

L.556	NIN	nin, in_6	uralkodónő (akkádul: bêltu)

Mivel a jelek felsorolt fonetikai értékei között szerepel a pu_3 és az $ab(a)_3$ is, így a jelsort a későbbi akkád uralom korában *Pu-ab(a) in*-nek is olvashatták. (Legalábbis a XX. századi szótárak összeállítói szerint, akik a kortárs kutatók értelmezései, hangtani megfeleltetései alapján egy-egy jelhez számos hangértéket rendeltek.)

Puabi nevének akkád nyelvű értelmezése

A legvalószínűbb akkád írásmód a sumer elemzésnél bemutatottól eltérő jeleket használ. Puabi neve a leggyakoribb (azaz 1-es indexű) akkád fonetikai értékekkel leírva a következő:

L.371	BU, PU	pu (Labat), aba (Deimel)	ragyog
L.128	AB	ab	atya
L.142	I	i	tisztel

A *Pu-ab-i* „beszélő” akkád név jelentése tehát: „*Úrnő (, aki) a ragyogó atyát tiszteli*.”

Láthatjuk, hogy a név jelentése nagyjából megegyezik a *SZU.BAD* sumer név elemeinek jelentésével: „*Uralkodónő, (aki) tiszteli az atyát*”.

Puabi nevének értelmezése akkád fogalomírásként

A „pu” önálló akkád szóként is létezik, jelentése: *száj, torkolat*.

Az abu akkád kifejezés ragozott alakjának /abi/ jelentése pedig: *atyáé*.

Az *atyjára hasonlít* („*az atya szája*”) értelmezés mellett felmerül, hogy a királynőt inkább férje, Abargi[3106] „torkolatának, szájának” (azaz feleségének) tekintsük.

Összefoglalás

Az előbbiek alapján megállapíthatjuk, hogy a királynő SZU.BAD sumer és Pu-a-bi akkád neve szoros jelalakbeli, illetve jelentéstani kapcsolatban állnak egymással.

Mivel a pecséthengeren a klasszikus sumer jelalakok szerepelnek, ezért a királynőt a képaláírásban a sumer SZUB.AD olvasattal illik szerepeltetni.

Kiegészítésre szorul tehát M. Roaf eljárása, amikor a 4. ábrán látható pecséthengerrel és a Kr. e. 26-24. századi uri királysírral kapcsolatban csak az akkád nevén nevezi meg a királynőt.

Megjegyzések:

[3106] Az AB.AR.GI „beszélő” (fogalomírásos) név jelentése: a teljesség/az értelem ragyogó atyja. Ez ad magyarázatot a „ragyogó atya” jelzős szerkezet felbukkanására Puabi nevében.

A SUMER neveket nagybetűkkel és pontokkal tagolva, az akkád neveket aláhúzott kisbetűkkel és kötőjelekkel tagolva szokás szerepeltetni az elemzésekben.

A L.26 jelzetnél a *szub* mellett szerepel még a sub_3 fonetikai érték is. A szakirodalomban a Szubad mellett előforduló *Subad* névváltozatnak ez lehet az alapja.

SZUBAD (akkád nevén Puabi) királynő pecséthenger-lenyomata.

5. A varázsszó: írnoki gyakorlótábla. Kulcs az ősi mezopotámiai feliratok értelmezéséhez

Írásunk rendhagyó módon közelíti meg az íráskutatás eddig tisztázatlan kérdéseit. 15 év bölcsészeti kutatómunka eredményeire építkezve egyszerű és közérthető megoldásokat, módszereket javasol az íráskutatók, filozófusok, mitográfusok számára.

Simonyi Károlynak és Gordos Gézának köszönhetően olyan módszereket ismerhettünk meg a Budapesti Műszaki Egyetemen, amelyek komoly segítséget jelenthetnek a számok és a csillagászat világában járatlanabb filoszok számára is.

A következőkben az írástörténet egyik gyenge pontjára, a csupán „egyszer előforduló" uralkodó- és személynevekre keresünk magyarázatot. Az erőltetett és rövidítéseket tartalmazó szövegek újraértelmezéséhez sikerült egy egyszerű és logikus módszert találnunk. A nehezen értelmezhető vagy eddig megfejtetlen táblafeliratok ugyanis egy varázsütésre logikussá és érthetővé válnak, ha a „szokásos kerülőút" (rövidítések, ritkán előforduló földrajzi és személynevek feltételezése) helyett rendszerszemlélettel közeledünk a rövid és első pillantásra zavarosnak tűnő feliratokhoz.

Ha feltételezzük, hogy írnokiskolai „dolgozatok" sikeres vagy kevésbé sikeres megoldásai állnak előttünk, máris helyreáll a rend. Ráadásul ez a kiindulás a bizonytalan kézzel írt és szokatlan jelformákat tartalmazó írásjelekre is magyarázatot nyújt.
A mai kisdiák az írástanulás közben bizony eltéveszti a latin betűk formáját, sorrendjét, s kihagy vagy hozzátesz részleteket. Miért lenne ez másképpen az ókori tanulóknál?
Ha alapötletünk helyes, akkor csupán annyi a feladatunk, hogy „kitaláljuk", milyen feladatot adott fel a szigorú mezopotámiai tanár diákjainak!
Néhány klasszikus értelmezés bemutatása és újraértékelése után máris hozzáfoghatunk néhány írnoki feladat „rekonstrukciójához"!

A klasszikus íráskutatói hozzáállás

Már az Ősi titkok nyomában *c. könyvünkben (MBE, Miskolc, 2005) felhívtuk a figyelmet, hogy a csupán egyetlen alkalommal előforduló isten-, uralkodó- és földrajzi nevek esetében érdemes újragondolni a szóban forgó tábla- vagy pecséthenger feliratának olvasatát.*

Hogyan „született meg" Ibnisarri?

Ibnisarri „megszületéséről" André Parrot értelmezésében olvashatunk. Az óvatosabb James Pritchard a pecséthengert egy jobban hangzó névhez, Sarkalisarrihoz kapcsolja.

A neveket hordozó személynevek azonban más táblákon nem bukkannak fel. Csupán egyetlen előfordulásuk végett mégis bekerültek Deimel Sumer Lexikonába.
Nemrég elkészült mezopotámiai szó- és jeltárunk jelösszehasonlító táblázata segítségével sikerült Ibnisarri, az írnok (?) „megszületésének" titkáról a fátylat fellebenteni. Ib-ni-sar-ri ugyanis a jelek fonetikai értékeiből összeállított öszvér-név. Ha a jeleket nem egy szótagírásos felirat elemeinek tekintjük, hanem a szöveget sumer fogalomírásként értelmezzük, máris előttünk áll az uralkodók egyik gyakori címe, a „négy világtáj ura (királya)":
IB = világtáj, égtáj – szótagértéke: *ib*
LIMMU = 4 – a jelhez a szakszótárakban jellemzően a *ni* szótagérték társul
LUGAL = király – szótagértéke: *sar*

Olvasatunk helyességét tovább erősíti, hogy az akkád nyelvűnek feltételezett név csupán 3 jelből áll, ezért a záró –ri szótag a teljesen megalapozatlanul került a végére! Így tehát a valóságban csupán a fülünknek rosszabbul hangzó Ibnisar név jöhetne szóba (melyet a jobb hangzás végett egészít(h)ettek ki a ri szótaggal).
Sarkalisarri nevével kapcsolatban még megemlítjük, hogy a pontos olvasat *Szarganisarri.* Ez a név *Szargon akkád király* egyik névváltozatát (Szargani) tartalmazza. A kiegészítő /akkádul sarri olvasatú/ toldalék pedig sumer fogalomírásként a LUGAL URU = a város királya címet jelenti.
Előbbi megállapításaink az ókori mezopotámiai feliratok eddig szőnyeg alá rejtett alapproblémájára hívja fel a figyelmet: arra, hogy a nagy lexikális tudás önmagában még kevés. Ha a kutató nem ismeri a logika és a csillagászat alapjait, időnként még a felirat nyelvét sem sikerül „eltalálnia" (*Ibnisarri* és *Sarkalisarri* esetében pl. akkád szövegként értelmezett Deimel és Parrot egy tisztán sumer nyelvű feliratot).

Sarkalisarri akkád király pecséthengerének lenyomata. A jobbról 4. kolumnában (oszlopban) fogalomírással a „négy világtáj királya" (sumerul: IB LIMMU LUGAL) királyi jelző található. A jeleket Parrot – akkád szótagírásként – az Ibnisarri névvel azonosította.

Deimel „varázslata"

Egy példa még nem példa – pillantsunk most rá Anton Deimel: *Sumer nyelvtan* c. munkájának (Verlag des P. B., Róma, 1939) 2/b gyakorlatára!

A 7. oszlopban 3 jel található. Olvasatuk: A.MU.RU, a ragozott sumer szó szótári jelentése: szentelte. Deimel páter azonban a 2 szótagból álló „iš-ruk" akkád olvasatot adja meg helyette. (Az išruk jelentése akkád szóként: szentelte).

Ha akkádul kívánja valaki leírni a „szentelte" szót, akkor a
L.212 iš + L.68 ru + L.130 uk (a 3 jel összeolvasva: iš-ru-uk)
jeleket szokás használni.

L.597 A

L.61 MU

L.68 RU

Deimel a Napisten jelénél is ugyanezt az elvet követi, amikor a L.381-es jelnél a *sumer UTU* olvasat *helyett* a két szótagú (tehát akkádul két jellel leírandó) *akkád Samas* nevet tünteti fel.

Deimel előbbi eljárása nem véletlenszerű: ugyanezen feliratban ugyanis Szippar város nevénél a sumer UD.KIB.NUN^{ki} név helyett az akkád Szipparim^{ki} nevet tünteti fel, tehát azonnal „műfordítást" végez (méghozzá sumerről akkádra). Az eredetileg sumer szöveget (precízen) lefordítja akkádra, de elfelejti az „orrunkra kötni", hogy a felirat nyelve sumer.

Az „akkád fogalomírás" létezésének feltételezése a Napisten akkád nevének olvasását ugyan még megmagyarázhatja, azonban az išruk hangérték és a Szipparim^{ki} városnév felbukkanását már semmiképpen sem.

Deimel eljárása tehát módszertani csúsztatások, bakik sorozata.

Célját keresve csak egyet feltételezhetünk: gyarapítani kívánta későbbi *akkád (babiloni-asszír)* nyelvű szövegek gyűjteményét /és egyúttal csökkenteni az ősibb sumer feliratok számát/.

Ebben bizonyára szerepet játszik a kultúrateremtői szerepért folytatott ősi harc: az agglutináló-inkorporáló sumer és a flektáló indoeurópai, sémi-hámi nyelvek „versenye". Deimel páter – ahogy az előbbi példa is mutatja –- jellemzően az utóbbi csoportot képviseli.

Csoda-e hát, ha az előbbi értelmezések kapcsán gyanúval kezdtük kezelni más agyagtáblák, pecséthengerek olvasatait is?

A neves szakembereknek egyébként hálával tartozunk: logikailag indokolhatatlan eljárásaik adták ugyanis a bátorságot, hogy más, logikusabbnak tűnő olvasatok esetében is keresni kezdjük a szokatlan nevek felbukkanásának okait.

6. Tipikus „írnokiskolai dolgozatok" az ókorból

Az ún. Berlini szójegyzék

(A. Deimel: Sumer nyelvtan*, 13a gyakorlat, kb. Kr. e. 3500.)*

A 13a jelű feliratban Deimel szerint isteni földbirtokról van szó. Az értelmezés során Deimel „bevallja", hogy az EN.SAR.NUN istennév eddig máshol nem fordult még elő. (Megjegyzem, hogy a hosszú Hegigulendu név sem!)

A két ismeretlen név „felbukkanása” számunkra azt jelzi, hogy Deimelnek semmilyen épkézláb ötlete sem volt, miről is szólhat a tábla felirata!

Lehet, hogy ebben az esetben egy írnoki gyakorlótábláról van szó? Ugyanis ha a feliratot írnoki gyakorlótáblaként közelítjük meg, máris adódik egy logikusnak tűnő feladat: a hónapok neveinek gyakoroltatása (pl. az 1-2., a 6-7., a 9-10., a 11-12. és a 12-1. hónapoké).

A Berlini szójegyzék.

A táblán a január-február (ZIZ, 11. hó),
a szeptember-október (DUL.KU, 7. hó),
a november-december (GAN, 9. hó), és
a december-január (EN.DU.ŠE/.A.NA/,10. hó) hónapok nevei jöhetnek szóba,
/a hónapnév fordítása: „az Úr, az Atya magja, (aki) eljő”
másik neve: EZEN.BA.U/,
június-július (**Š**U.NUMUN/.NA/, 4. hó),
de a szökő (13.) hónap (ŠE.IL.LA) jeleinek többsége is felismerhető
(az utóbbi olvasata lehet még ŠE.AN.NA is – fordítása: égi mag).

A hónapok a mai hónapbeosztás szerinti 21. napon kezdődtek, ezért tüntettük fel a mezopotámiai hónapneveket két mai hónap nevével. Az év kezdőnapja március 21-e volt.

Megállapíthatjuk, hogy a dolgozat igen jól sikerült: alig van néhány jel (pl. a L.5 BA, a L.411 U és a fonetikai kiegészítő L.70 NA, L. 55 LA), amelyik kimaradt a hónapok neveit gyakorló tábla feliratából.

A táblán előforduló jelek jelzetszámai, alapolvasatai:
L.13 AN, ***il,*** *L.99* ***EN****, L.152 SAR, ŠAR,* ***EZEN****, L.206 GIN* ***DU****, L367.* ***ŠE****,*
L.72 ***NUMUN****, L.459* ***DUL****,* ***DU****$_6$, L.536* ***KU****, HUN, ŠE$_3$,* ***ŠU****$_3$, L.143* ***GAN****, HÉ, L.339* ***ZIZ****$_2$, AŠ$_2$*

Iskolai tábla a „LU” homonímák gyakoroltatására

Az Iskolai tábla a „LU” homonímák azonos hangalakú, de eltérő jelentésű szavak és a számok gyakoroltatására.

Gondolkozzunk csak el egy pillanatra! Tanárként milyen feladatot találnánk ki a LU, LU_2, LU_3 és a 10, 20, 30, 40 számok gyakoroltatására? Pl. ilyet:

20 ***LU_3***

40

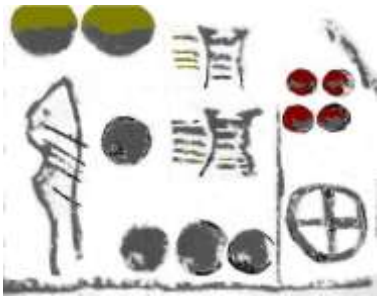

10

LU_2 ***30*** ***LU***

Összefüggő szöveget bizony nehéz lenne „kiolvasni" az említett jelekből.

Várható-e egy hasonló tábla felbukkanása Mezopotámiában? Nincs kizárva, hogy létezett ilyen jeleket tartalmazó tábla. Bele is fogtunk a keresésbe! A kutakodás során a „szerencse"[3107] mellénk szegült. Több ezer tábla átnézése során ugyanis találtunk egy olyan táblát, amely az előbbi feladatot (is) tartalmazza:

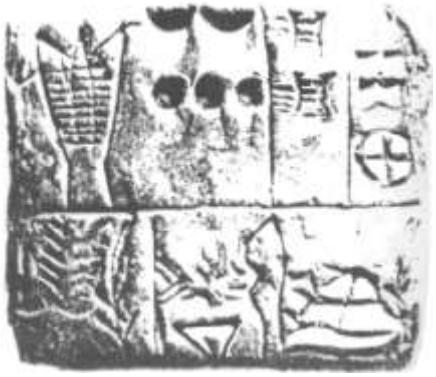

Első pillantásra feltűnik, hogy LU_3 jelalakja a későbbi ékírásos formához áll közel. Ez számunkra azt jelzi, hogy egy akkád kori iskola sumer nyelvet és írást tanuló diákjainak dolgozatáról lehet szó.

Megjegyzés*:* A L.565 LU_4, LUM gyümölcsözik itt most nem fordul elő. Egy későbbi jelalak felbukkanása egy korábbi, sumer szövegben anakronizmus lenne.

A táblán szereplő jelek:

L.537 **LU** bőség

L.330 **LU_2** ember

[3107] Komolyra fordítva a szót: *módszertan*ilag úgy lehet hatásosan tálalni az írnokiskolai gyakorlótáblák ötletét (melyet a hivatásos asszíriológusok is elfogadnak), ha először kiemeljük az egyes feladatokhoz tartozó részeket, majd bemutatjuk a teljes táblát. A *„szerencse"* itt valójában nem a tábla megtalálására, hanem a *„feladatok felismerésére"* vonatkozik.

L.345 **LU$_3$** sötét

L.411 U 10 L.471 NIS 20
L.472 USU$_3$ 30 L.473 NIMIN 40

Iskolai tábla a sar, es, (i)gi, ti(b), zag hangértékű jelek és a számok gyakoroltatása

Gondolkozzunk csak el rajta – tanárként milyen feladatot találnánk ki a sar, es, (i)gi, ti(b), zag hangértékű jelek gyakoroltatására? Pl. ilyet:

gi *sar$_2$* *sar$_4$* *zag$_2$* *zag*
(esru)
sar$_2$

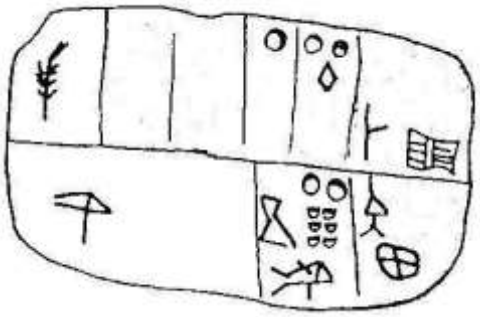

igi *esra* *ti*
ES$_3$ sessu
tib
pes

Összefüggő szöveget bizony nehéz lenne „kiolvasni” az említett jelekből. Várható-e egy hasonló tábla felbukkanása Mezopotámiában? Természetesen. A keresés-kutatás során találtunk egy olyan táblát, amely az előbbi feladatot (is) tartalmazza (a rajta előforduló számokat – mint egy másik feladat megoldását – külön megjelöltük):

3600 50 10 20 40

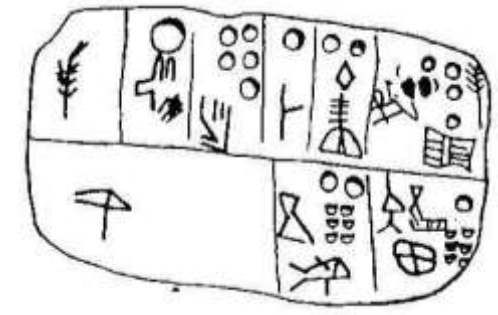

26 16

A „feltételezett” és a „megtalált” táblák esetében a klasszikus orientalisztika eddig megszokott módszereivel igen nehéz lett volna felismerni, hogy a táblákon *nem összefüggő szövegrészek*, hanem iskolai feladatok találhatók.

Mindez azt jelzi, hogy a bölcsészképzésben égető szükség lenne a *logika*, a *matematika* és a *csillagászat* alapismereteinek oktatására.

Amíg ez nem valósul meg, addig az „amatőrnek” tekintett, „hibrid” bölcsész-mérnököké, nyelvész-ovosoké a pálya. Meggyőződésünk ugyanis, hogy csak annak van esélye az ókori feliratok „titkainak” feltárására, aki a természettudományok és a bölcsészet területén is legalább 5-10 éves gyakorlattal rendelkezik!

A táblán szereplő jelek:
L.85 ***GI*** *nád, L.449 I****GI*** *szem,*
L.332 ***ZAG*** *oldal, L.295* ***zag***$_2$ *PA elágazás*
L.128 ***ES*** *ház, L.346 P****ES*** *ikra, L.208 AN****SE*** *szamár, L.411* ***es****ru, U 10, L.598b G****E****-****S****AS 360 s****es****su, L.367* ***SE*** *mag, L.471* ***es****ra NIS 20,* ***sar***$_4$*, L.396* ***SAR***$_2$ *3600,*
L.73 ***TI*** *borda, megkap, L.537* ***ti****b (UDU juh)*

A megtalált táblán a *SU* és a belőle képezhető összetételek elemei is felismerhetők:
L.354 SU kéz → SU.GI öreg, SU.NUN levág, SU.KU$_6$~SU.PES halász, SU.PA Arcturus, SU.EN, SU.SE
L.99 EN úr, L.367 SE mag, L.475 NINNU 50, L.87 NUN fejedelem
(Egyéb felismerhető jelváltozatok – elképzelhető, hogy az írnoknövendék „próbálkozásai”:
L.87 NUN fejedelem – formája: kettőskereszt egy torony tetején, ~ L.85
L.87a TUR bekerített terület haszonállatoknak, ~ L.85
L.355 KA$_5$ róka – a jel formája: állatfej ~ L.208)

Mellékletek

A legfontosabb mezopotámiai uralkodók (összefoglalás)

A Vízözön előtti legjelentősebb királyok:

Eridu (NUN-^{ki})	Alulim, Ala(l)gar
Badtibira	Enmeenluanna, Enmeengalanna, **Dumuzi** (a pásztor)
Larak	Enszibzianna
Szippar	Enmeenduranna
Suruppak	(Ubar)dudu,
Uruk	Ziudszudda (ő Noé, a görögöknél Xisuthros, az akkádoknál Utnapistim)

A Vízözön utáni fontosabb dinasztiák és uralkodóik:

Kis I.	Etana, Agga
Uruk I.	Lugalbanda, *Gilgames*
Ur I.	Meszannipadda, Abargi
Lagas-i páteszik, Kr. e. 30-27. sz.	Ur-Nina, Akurgal, Eannatum I. és II., Entemena, Urukagina
Uruk III.	Lugalzaggiszi
Agade I. (akkád)	*Szargon*, Rimus, Naramszin, Sargalisarri (?)
Lagas II.	Urbau, Gudea, Urningirszu
Ur III., Kr. e. 23-22. sz.	*Urnammu*, Sulgi, Burszin, Gimilszin, Ibiszin
Uruk V.	Utucsegal
Iszin I.	Lipitistar, Burszin, Libitenlil, Szinmagir
Larszai elamita királyok	Varadszin, Rimszin
Babiloni I., Kr. e. 21. sz.	*Hammurabi*, Szamszuiluna, Szamszuditana
Kassiták, Kr. e. 18-12. sz.	Gandas, II. Melispak
Elamiták, Kr. e. 14-12. sz.	Untas-Huban, Silchak-Insusinak
Asszír uralkodók, Kr. e. 14-7. sz.	Tiglat-Pileser, Tukulti-Ninurta, *Assurbanipal*
Káldeai (újbabiloni) birodalom	*Nabukodonozor* utolsó királya: Nabonid, Kr. e. 6. sz.

A világkorszakok (világhónapok)

A Föld tengelyének precessziós mozgása miatt a Nap mögött végigvonulnak az ég jellegzetes csillagképei. 25 920 év múlva visszajutunk a kiinduló állapothoz – a bemutatott táblázatban a Kos világkorszakhoz. Mindez azt jelzi, hogy csillagállások feljegyzésével kb. 26 000 évre visszamenőleg tudunk események idejére utaló adatot közölni. Jézus születésétől, a Halak világkorszak kezdetétől indulva a következő évszámokat kapjuk:

Világkorszak	*Időszak*
Kos	i. sz. 2160 – 0 (Várkonyi Nándor szerint: i. e. 2527–i. e. 367)
Bika	i. e. 4320 – i. e. 2160
Ikrek	i. e. 6480 – i. e. 4320
Rák	i. e. 8640 – i. e. 6480
Oroszlán	i. e. 10 800 – i. e. 8640
Szűz	i. e. 12 960 – i. e. 10 800
Mérleg	i. e. 15 120 – i. e. 12 960
Skorpió	i. e. 17 280 – i. e. 15 120
Nyilas	i. e. 19 440 – i. e. 17 280
Bak	i. e. 21 600 – i. e. 19 440
Vízöntő	i. e. 23 760 – i. e. 21 600
Halak	i. e. 25 920 – i. e. 23 760

A legújabb – csillagászati megfigyelésekre épülő – vélemények szerint Jézus 7 évvel a 0. év előtt született. A táblázatban a világhónapokat az egyszerűség kedvéért a 0. évtől indítottam. Várkonyi Nándor szerint ettől 360 évnyi az eltérés. Várkonyi szerint mostani világkorszakunk kezdete tehát Kr. e. 367., vége pedig Kr. u. 1793. Ezek szerint ma már a „Vízöntő-világkorszakban” élünk!

A teremtés (akkád) története

Az ősatya, Apszu és az ősanya, Tiámat a teremtés előtti minőségek megjelenítői. Leszármazottaik, az isten(ség)ek küzdelme jelenik meg az akkád eposzban. Végül *Marduk* veszi át a főisteni rangot (a végzet feletti hatalmat) – a sorstáblákat ettől kezdve ő birtokolja. Ő az idő, a kozmosz működésének beindítója, az ember megteremtője.

Több kutató véleménye szerint a sumeroknál a babiloni főisten helyett – aki kegyetlen, hatalomvágyó és hiú (ezt jelzi, hogy ötven nevét jegyezték fel!) – egy békésebb, igazságos, társait és az embereket is *segítő istenség* (Enlil, Enki) tölthette be a legfőbb isten(ség) szerepét. Ők az *aranykor* eszmeiségének vonásait vélik felismerni a *sumer panteon* isteneinek viselkedésében.

Az akkád panteon – amely hierarchia hangsúlyozását kiemelten fontos tartotta – már számokat is használ az istenségek rangjának szemléltetésére:

Akkád isten(ség)	**száma**	**sumer megfelelője**
Anu	60	AN égisten
Enlil (Ellil)	50	ENLIL (a lélegzet, a szelek ura)
Ea	40	ENKI (a föld ura)
Sin	30	NANNAR holdisten
Samas	20	UTU napisten
Adad	10	ISKUR viharisten
(Marduk	10 [később 50]	AMAR.UTU, párhuzama: NINGIRSZU)

Az akkád istenségek női párjaihoz általában 5-tel kisebb számokat rendeltek. Az akkádok az istenségeket és hitveseiket megjelenítő ékjelekbe gyakran „belekódolódták“ a *számosság*ot is. Ez a jellegzetesség megfigyelhető az előbbieken kívül pl. Nergal esetében, ahol a L.444 NE_3 jel – mely kutatásaim szerint Nergal rövid nevét jelöli – „számossága“ 14 (a 14 bizonyára ezért lett „Nergal száma”).

A sumerok uralkodásának idején használatos képjelek ilyen számosság-megfeleléseket nem tartalmaznak. A sumerok inkább a leszármazási rend (a családi kapcsolatok) alapján tartják számon az istenségeket, s a fiatalabb generáció békésen is átveheti az idősebbektől az irányító szerepkört. Náluk **AN**hoz (akinek akkád neve a későbbiekben Anu), az ősatyához, az égistenséghez az **1**-es szám tartozik, amely a megnyilvánuló istenségek közötti elsőségére utal. Ez a példa is jól szemlélteti a sumerok és az akkádok eltérő világszemléletét.

Az ősi isten(ség)ek leszármazási rendje

Női oldal	***Férfi oldal***		
Tiámat	ZUAB-Apszú		
Lahamu	Lahmu		
KISAR-Kisar	dSAR-Ansar		
	AN-Anu (Égisten)		
NINHARSZAG	ENLIL (Szél- vagy Lélekisten)	ENKI-Ea (a Víz, a Föld bölcs istene)	ISKUR (viharisten)
	NINGIRSZU (sumer főisten)	Marduk (babiloni főisten)	
	NERGAL-Nergal	BIL(GI) (tűzisten)	
	NAMTAR (sorsisten)		
NISZABA (az írás istene)	NUSZKU (fény- és tűzisten)	NANSE	
	NANNAR-Szin (Holdisten)		
INNANA-Istár	UTU-Samas (Napisten)	DUMUZI	

INNANÁt és UTUt más források nem NANNAR, hanem **AN** gyermekeinek tartják. INNANA az egyik eposzban ENLIL lányaként is felbukkan. A táblázat a leginább elfogadott leszármazási rendet mutatja be.

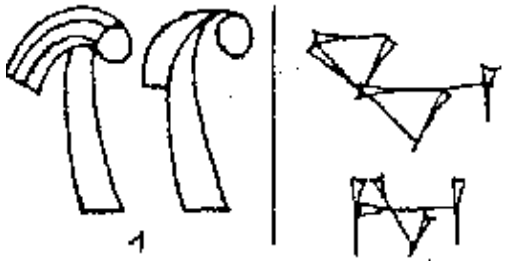

Labat epigráfiai kézikönyvének /szótárának/ Innana-jele (L.103)

Lábformák (törzzsel vagy törzs nélkül)

Sumer-akkád-magyar szó- és jeltár (Rovás Alapítvány, 2014) – www.sumer.hu

334 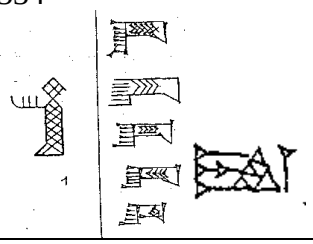	335 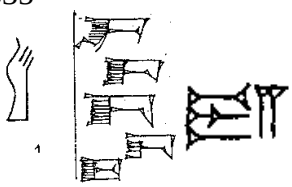	89 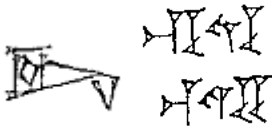
225 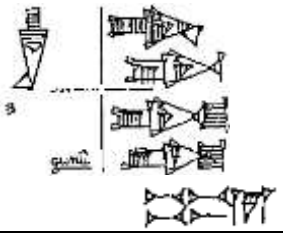		
440 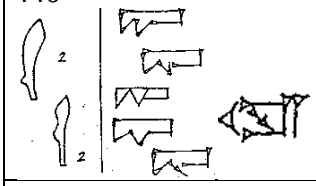	418 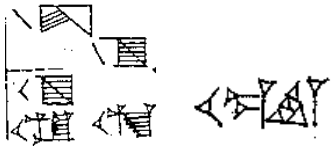	392 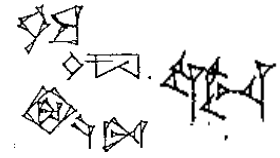
206 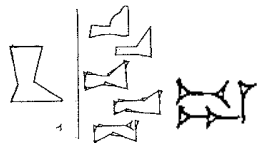	88 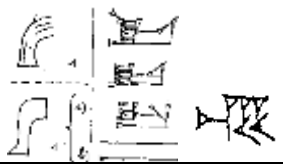	205 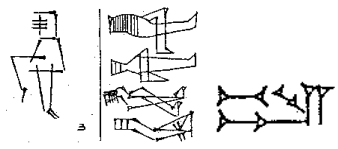
201 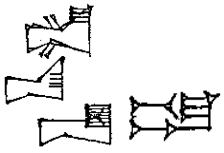	202 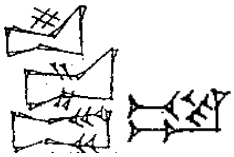	203 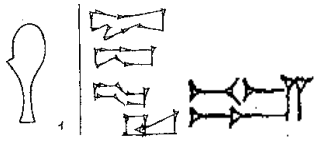

226 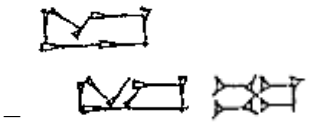	206a 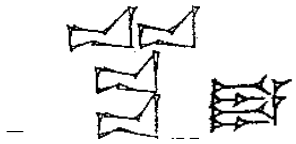	207 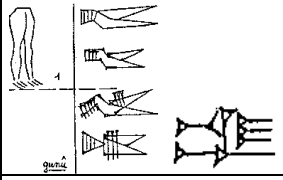
298 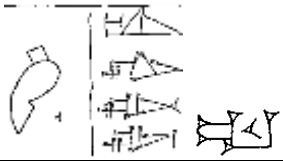	574 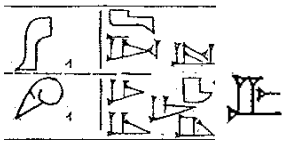	209 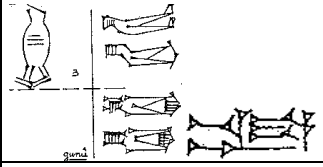
57 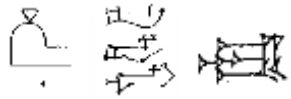	50 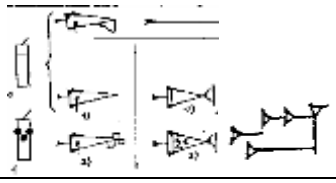	56 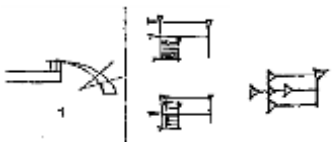

Záhonyi András (Budapest)

Módszertani példák a székely-magyar rovásírásos feliratok rendszerszemléletű értelmezéséhez

A székely-magyar rovásírásos feliratot tartalmazó emlékeink közzétett olvasatai gyakran gyökeresen eltérőek. Mandics György[3108] nemrég megjelent korpusza – ***Róvott múltunk I-III.*** Irodalmi Jelen, Arad, 2010-2012 – kísérletet tesz arra, hogy a kérdéskört egységes keretben, az eddig publikált olvasatokat egymással összehasonlítva vizsgálja.

Sajnálatos módon az „akadémiai tudomány" nem hajlandó tudomást venni Mandics kb. 2000 oldalas művéről, s még mindig Sebestyén Gyula (gyakran elfogult, s téves értékeléseket is tartalmazó, csupán 317 oldalas) művét tekinti a szakterület „alapművének":

Sebestyén Gyula: ***Rovás és rovásírás***. Magyar Néprajzi Társaság, 1909. (Hasonmás kiadások: Püski K., Budapest, 1999; Tinta K., Budapest, 2002).

Most néhány példát kívánunk bemutatni azokra az eljárásokra, ötletekre, amelyekkel elfogadhatóbbá tehetők az olvasatok, a nyilvánvalóan téves olvasási kísérleteket pedig olyan bizonyítási módszerek segítségével vessük el, melyek mindenki számára érthetőek és elfogadhatók.

1. Elfogadhatóbb olvasatok

Alsószentmihály (Aranyos / Kolozs megye, Erdély, 1300 körül)

Az alsószentmihályi felirat.

[3108] Mandics munkássága szerteágazó: kimutatta pl. Somogyi Antal *Régi magyar énekek* c. rovásírásos gyűjteményéről (1582?, 1594-1602?), hogy (az a hivatalos akadémiai véleménytől – így Sebestyén Gyuláétól is – eltérően) nem hamisítvány, s a regősök feljegyzései történelmünk fontos, máshonnan nem ismert részleteire is felhívják a figyelmet. (Mandics III. 191-206. o.)

Vékony Gábor (turkológus) „kazárul” olvassa – pedig Vásáry István jól érthető magyar nyelvű olvasatot tett közzé:

Nyistverü Márk tornya ez

A balszélső, négyfokú létrára emlékeztető jel Vásáry szerint R – Záhonyi szerint inkább **R+Z** ligatúra, így az olvasat vége: *toronyőrző*.

Lásd még Mandics III. 28-29. o.

Dálnok (ref. templom, Kovászna megye, Erdély, 1526.)

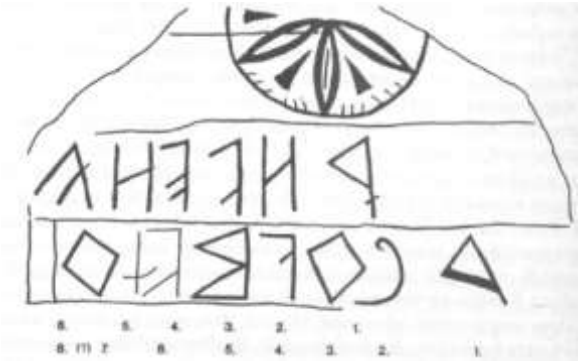

A dálnoki felirat.

Az üresen maradt mezőket „kiegészítve” (d-vel és l-lel) az alsó sor elején a község nevét olvashatjuk ki:

d Á l N O K.

Lásd még Mandics III. 74-75. o.

Csíkszentmárton (Fischer Károly Antalnál csíkszentmiklósi felirat – Hargita megye, Erdély, 1501.)

Új felismerésem, hogy a marosvásárhelyi kézirat 6. sorának (pontokkal elválasztott) jelei a szöveg azon helyeit jelölik, ahol a szöveg jeleinek alakja vagy olvasata (pl. elírás, tévesztés miatt) módosításra szorul.

Valószínű, hogy Sebestyén Gyula felismerte a „hozzáértő” marosvásárhelyi másoló segítségnyújtási kísérletét, de mindezt nem kívánta az olvasók orrára kötni...

Emiatt válhatott Sebestyén javított olvasata az előző fejtőkénél (Szabó József, Katanchich Mátyás Péter, Szilágyi Sámuel) jelentősen pontosabbá és logikusabbá.

Lásd még Mandics I. 99., 401-414. és III. 85., 299-300. o.

Penszék (Svájc, Anniviers-völgy)

A penszéki felirat.

Szörényi Levente (különféle ábécék jeleit ötletszerűen keverve, az olvasási irány önkéntes váltogatásával) olvasta el magyarul.

A sokszor ismétlődő „X” és ’I” jel és a Svájci Tudományos Társaság megállapítása (a felirat végén latin számokkal felírt évszám található) alapján elindulva sikerült a szöveget egységes rendszerben, latinul értelmezni:

10. D(ies) L(un)ae Julius A. D. MDXXXXIIII

azaz magyarul: 1544. júl. 10-e, hétfő

Olvasatomat az öröknaptár is megerősítette: a szóban forgó dátum valóban hétfői napra esett.

Lásd még Mandics II. 305-307. o.

2. A Nikolsburgi Ábécé (1465?) záró jelei olvasata

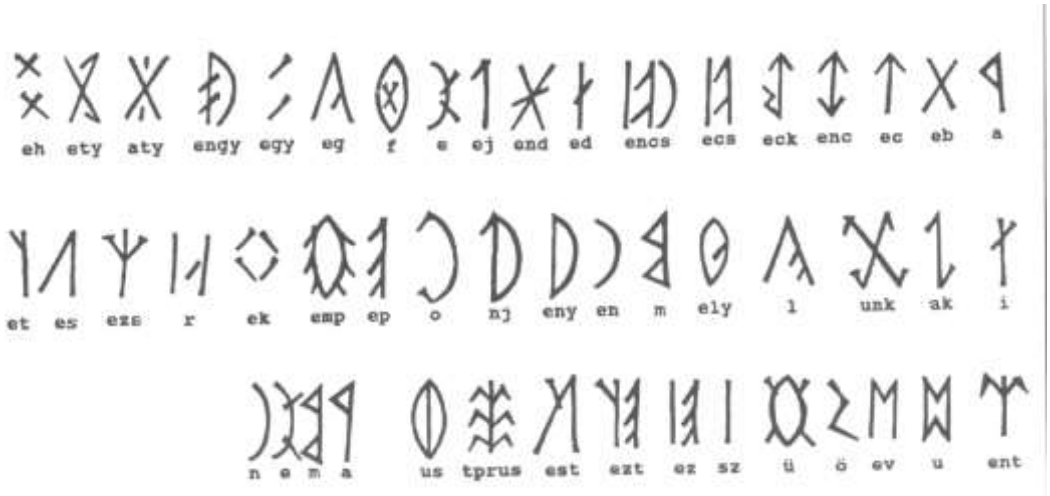

A Nikolsburgi Ábécé

Az eredeti írásemléken külön sorba került (feltételezhetően kimaradt) „tprus” hangértékű jelet Varga Géza ***Bronzkori magyar írásbeliség*** *c. könyvében (Írástörténeti KI, Budapest, 1993, 185. o.) beillrsztette az alsó sorba.*

A hivatalosan elfogadott olvasat:
tprus us Ámen
Olvasasási javaslatom
(a háromlépcsős „tprus” jel = az eNT rovásjel megháromszorozva;
Friedrich Klára szerint az eNT olvasható SZeNT-nek is):
Háromszor szent az Us(ten). Ámen.

Itt jegyezzük meg, hogy pl. a Telegdinél (Rudimenta, 1598) és Kájoninál (II. ábécé, 1673) is megjelenő – a „tprus”-hoz és az „us”-hoz hasonló rendszerű – hüllő-jelek (bogárjelek, szavak „fejei” – mások szerint rovások „fejei”) **hangértéké**re a legjobbnak tűnő magyarázat, hogy azok naptári névünnepek „rövidítései”, pl. AMBrus, ANTal, PeT(H)Rus – s ugyanilyen az ANDrás is.

A „tprus” esetében szóba jöhet Szent Tiburtius (ápr. 13.) napja is.

3. A Somogyi Tanító Palatábla (1576? vagy 20. sz.?)

Saját felismerésem, hogy a különböző korokból származó rovásfeliratos nevek (pl. Samas, Bab(b)ar, Dumusz(i), Anah(i)ta, Hunor, Magor) mindegyike megtalálható az *Arvisura* Féran-névtárában (Püski, 2003, 1254-1282. o.).

A „török pasa feltételezett nevével” való datálás igen bizonytalan.

A tábla késői voltát támasztja alá, hogy Csepregi Ferenc bácsi, Paál Zoltán (Arvisura), Forrai Sándor (rováskutató) és (a szenzációs rovás-megfejtéseket közzétevő) Pataky László közeli ismerősök voltak – s az utóbbi kettő által „közzétett” több emlék[3109] nem bizonyult hitelesnek.

Lásd még Mandics II. 559-561. o.

Mandics jó tanácsa kutatóknak

A jelek pontos másolása, a források pontos idézése és ellenőrzése elemi követelmény (Mandics III. 307-316. o.)

[3109] Ilyen pl. (Szent) István rovásírást tiltó rendelete (melybek forrása nincs, és több -- akkor még nem használatos – szakkifejezést tartalmaz),
és a Margitszigeti rovásfeliratos kő (lásd Mandics II. 502-503., 555-558. o.) kunokhoz kapcsolódó olvasata – noha „készítői” (Szabó József, Piufsich Gábor) beismerték: tréfából saját neveiket írták a kőre.

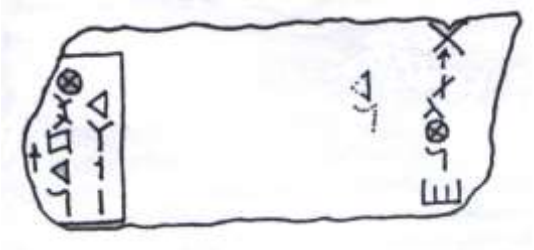

A margiszigeti kő rovásfelirata.

Az etruszk rovásokra most nem térünk ki. Részletesen lásd Mandics I. 161-167 .o., II. 199-232., III. 279-287. és 289-292. o.

Az ótürk rovásírás és átvételei: lásd Mandics I. 243-247., II. 270-272. o.

A (nagyrészt „megsemmisült") tászoktetői feliratokról szóló vitát lásd Mandics I. 382-397- és 399-400., II. 161-165., 558. o.

A finnugor paradigma kritikája: lásd Mandics III. 345-356 .o.

Régészet, antropológia, genetika az őskutatásban: lásd Mandics III. 357-381. o.

Rovásírásunk avar, hun, kínai kapcsolódásai: lásd Mandics III. 214-222. o.

A Nagyszentmiklósi aranykincs és feliratai: lásd Mandics II. 398-497. o.

A Szarvasi tűtartó felirata: lásd Mandics II. 332-339. o.

4. A különféle ábécék kapcsolatáról

A jelforma és a jelentés azonossága, a hangalakok nem véletlenszerű jellege alátámaszthatná azt az elképzelést, hogy a jelek és jelentések egyezése az egységes „Bábel előtti nyelvállapotból" maradt ránk. Ezen szakrális ősnyelv feltételezett létezésére utaló adatról azonban már csak néhány adatot találunk:

1., Hal formájú és hal jelentésű jelek

Hangértékeik:

H (székely-magyar rovásírás – a h(al) szavunkból rövidült a kezdő H-ra)

HA, KU_6 (lásd L.589, sumer képjel, melynek jelentése: hal, Déli Hal csillagkép)

B (türk jelkészlet – a türk balik /jelentése: hal/ szóból rövidült a kezdő B-re)

2., A *fémöntvény*t ábrázoló urartui hieroglifa, a „V" rovásjelünk (a vas szavunkból rövidült a „v" kezdőhangra), a türk"lt/ld" (a vas jelentésű temir/demirből rövidült le), a germán „E" (E/i/hwaz, későbbi német hangalakja: Eisen – jelentése: vas), a kínai „üst" jelentésű jel *formai hasonlósága és tartalmi kapcsolata*.

3., A germán "W" (wunjo, jelentése: *asszony* – németül: Weib, angolul: women), az ótürk „K" (kadin, jelentése: asszony) és (az asszony szavunkból kezdőhangra rövidült) székely-magyar „A" rovásjelünk *egyezése*.

A görög „fi" és a székely-magyar „F" (vagy „US") formai hasonlósága (kb. egyezése) mögött már nem találunk tartalmi kapcsolatot.

A TANULMÁNYOK SZERZŐI

Dr. Bérczi Szaniszló a földtudomány kandidátusa, csillagász, fizikus, egyetemi docens Eötvös Loránd Tudományegyetem Természettudományi Kar Fizikai Intézet Anyagfizikai Tanszék, Budapest.

Csajághy György klarinét- és tárogatóművész, zenetanár–népzenekutató, történész, a magyar kultúra lovagja, Pécs.

Dr. Csámpai Ottó a filozófia tudomány kandidátusa, etnoszociológus, habilitált egyetemi docens, a Magyar Arany Érdemkereszt kitüntetettje, Nyitracsehi.

Dr. Cser Ferenc az MTA (kémiatudomány) doktora, nyugalmazott kutatásvezető mérnök, Queanbeyan, Ausztrália.

Dr. Csihák György közgazdász egyetemi doktor, történész, a ZMTE elnöke, Zürich.

Dr. Darai Lajos a filozófiai tudomány kandidátusa, professor emeritus Kodolányi János Főiskola, Kápolnásnyék.

Dr. Előry Ajándok MD, PhD (biológus, matematikus), háziorvos, akupunktúra szakember, a Komplementer Medicina Szakmai Kollégium tagozatvezetője, Budapest.

Dr. Erdélyi Géza ThDr. E. G. emeritus felvidéki református püspök, az Emberi Méltóság Tanácsának alelnöke, Rimaszombat.

Dr. Farkas László, Phd, a hadtudomány doktora, mérnök, pedagógia szakos bölcsész és tanár, nemzetbiztonsági szakember, okleveles írásanalitikus, az írásanalitika egyetemi képzésének megalapítója, Budapest.

Faragó Károly a magyarság sorskérdései, eredetének tényszerű vizsgálata iránt érdeklődő, a továbblépés irányait kutató gazdasági szakember, Budapest.

Dr. Frisnyák Sándor az MTA (földrajztudomány) doktora, professzor emeritus, Nyíregyházi Főiskola, Turizmus és Földrajz-tudományi Intézet, Nyíregyháza.

Gáspár Róbert mérnök, humángenetika magánkutató, Pécs.

Dr. Gedai István a történelemtudomány kandidátusa, numizmatikus, Veresegyház. Nyugalmazott főigazgató Magyar Nemzeti Múzeum. A Nemzeti Emlékhely és Kegyeleti Bizottság elnökhelyettese. 1979–1992 között a numizmatika nemzetközi szervezetének (UNESCO, International Numismatic Commission) alelnöke, majd tiszteletbeli tagja. Számos magyar és külföldi szakmai szervezet, numizmatikai társulat tiszteletbeli elnöke, tagja, címzetes egyetemi docens. A Szent István Tudományos Akadémia rendes tagja. Magyar Érdemrend Középkeresztje polgári tagozat kitüntetettje.

Gyimóthy Gábor magánkutató, Horgen, Svájc.

Dr. Harai Dénes a hadtudomány kandidátusa, nyugalmazott ezredes, egyetemi tanár, Nemzeti Közszolgálati Egyetem Honvédelmi és Honvédtisztképző Kar, Budapest.

Jávor Miklós történész, doktorandusz, Mosonmagyaróvár.

Dr. J. Újváry Zsuzsanna PhD történész, egyetemi docens Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar Történelemtudományi Intézet, Budapest.

Dr. Mandics György írás- és művelődéstörténész, Temesvár. Két egyetem diplomása (matematika-elméleti – Temesvár, újságírói akadémia - Bukarest), nemzetközi TV főszerkesztő, a Bólyai Műhely tehetségfejlesztő tanára, egy tucat irodalmi és kulturális kitüntetés elnyerője, több mint negyven könyv szerzője.

Mesterházy Zsolt magyar ókor kutató, Budapest.

Nógrády Mihály C. C. nyelvész, névkutató, Ottawa. Részt vett az 1956-os forradalomban, majd a szovjet KGB győri fogságából megszökve Ausztrián keresztül Kanadába menekült. Okleveles térképész és minisztériumi tisztviselő lett, ma nyugdíjas. 1960 óta foglalkozik a magyar történelemmel és tagja a kanadai tudományos akadémiának, a Learned Society-nek, mai nevén Congress of the Social Sciences and Humanities-nek (Bölcsészeti és Társadalomtudományi Kongresszus). Kilenc évig az Onomastica Canadiana tudományos folyóirat szerkesztője volt, ahol írásai megjelentek. Számos magyar témájú előadást tartott tudományos kanadai és világkonferenciákon.

Dr. Pandula Attila az MTA (történelemtudomány) doktora, habilitált egyetemi docens, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Történeti Segédtudomány Tanszék. ELTE Történelemtudományi Doktori Iskola témavezető.

Dr. Prokopp Mária a művészettörténet kandidátusa, Esztergom. Professzor emeritus ELTE BTK Művészettörténeti Intézet.

Dr. Rókusfalvy Pál az MTA (pszichológia tudomány) doktora, nyugalmazott egyetemi tanár, Budapest. 1989-től 2015-ig az Európa Mozgalom Magyar Tanácsa (EMMT) ügyvezető alelnöke, 1992–2002 között a Nemzetközi Európa Mozgalom (EMI) Elnökség egyik alelnöke. Az 1992-es budapesti (az Országgyűlés Felsőházi Termében megrendezett) Európa Kongresszus megszervezője. Magyar Érdemrend középkeresztje kitüntetettje.

Rihmer Aurél könyvtáros, történész, Budapest.

Sancz Klára Lujza ny. könyvtáros, Budapest.

Szekeres István írástörténetkutató, Budakalász.

Dr. Timaru-Kast Sándor orvos, a kelta nyelv és történelem magánkutatója, Ingelheim, Németország.

Dr. Váralljai Csocsán Jenő a theológia doktora (PhD), az MTA demográfia kandidátusa (7702), művészettörténész, nyugalmazott egyetemei tanár, görög katolikus pap, Piliscsaba. Oxford University Strategic Study Group elnöke 1973-1974-ben; demográfiát adott elő az oxfordi egyetemen 1969 és 1994 között. 1975. november 30-án az Árpád Akadémia rendes tagja. 1976. április 26-án gr. Wass Albert meghívta az Erdélyi Világszövetség elnöki tanácsába. A Jeruzsálemi Szent Lázár Lovagend nemesi jogi keresztje: rangidős káplán, jogi lovag 1988. július 29, bailiff 2004. május 18, egyházi nagykereszt 2004. szeptember 5; spirituális nagyperjel november 22. A Vitézi Rend jubileumi érdemkeresztje 1990. szeptember 9.

Megszervezte 1994 és 1997 között a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar szociológia tanszékét (társadalomtudományi intézetét) Piliscsaba–Klotildligeten.

Záhonyi András mérnök, írástörténész, régi írások kutatója, Budapest.

FÜGGELÉK

I. Engedély, tananyag, szakirodalom, tanárok

1. A továbbképzés magyar állami engedélye

A Zürichi Magyar Történelmi Egyesület által kidolgozott és a Kodolányi János Főiskola által benyújtott és támogatott, a „Magyar történelem tanításának tartalmi és módszertani megújítása” című 120 órás történelemtanár- és pedagógus-továbbképzési, valamint felnőttképzési tervet az Országos Pedagógus-Továbbképzési Akkreditációs Bizottság javaslata alapján a Magyar Köztársaság oktatási minisztere a T 300730-1676/1999. október 14. számú határozatával jóváhagyta és alkalmazásához az alapítási engedélyt kiadta, valamint a T 302460-780/1999. december 17. számú határozatával indítását engedélyezte. Az ALF-025 Akkreditációs számú közös továbbképzésünk lejárt indítási engedélyét 02-0008-04 Nyilvántartási számon még egyszer megújítottuk 2005-ben, majd annak lejárta után a továbbiakban a korábban engedélyezettel azonos tematikájú továbbképzéseket tartottunk, mindig a mai országhatáron kívüli városokban, mert a magyarországi hirdetésre egyetlen gimnázium vagy általános iskola sem válaszolt.

2. A továbbképzés célja

„A legújabb magyar történeti kutatásoknak a történelemoktatásban hasznosítható megismertetése, a 21. században megfelelő oktatási, kutatási módszertan elsajátításnak elősegítése, a nemzettudat és nemzeti történelemtudat történelemtanárok számára szükséges színvonalú közvetítése, állásfoglalás és mintaadás, a történelemtanítás tartalmi kérdései, valamint nemzetközi vonatkozásainak tisztázására.”

3. A továbbképzés felelőse

Dr. Darai L. Mihály filozófia-tud. kandidátusa, főiskolai tanár.

4. A miniszteri engedélyben szereplő tematika részletezve

I. A történelemkutatás módszertana.

1. Régészet.

a. Ásatási tudnivalók, az ásatásig vezető út, ásatás.
b. Temetőfeltárás, telepfeltárás.
c. Leletgyűjtés kezelés, helyszínen maradó leleltek.
d. Restaurálás, meghatározás, leírás, tudományos közlés.
e. Raktározás, kiállítás.
f. Középkori várak, települések, temetők.

2. Őstörténet.

a. Őstörténeti kronológia.
b. Kőkorszaki tárgyi leletek, azokból levonható következtetések.
c. Keleti Mediterráneum hatása.
d. A fémfeldolgozásra utaló leletek.
e. Rézkor, bronzkor, vaskor a Kárpát-medencében.
f. Preszkíta-kori lakosság nyomai.
g. Szkíta kor.
h. Kelta kor.

i. Római hódítás kora.
j. A keleti lovas népek megjelenése, a lovas műveltség.
k. A tenger és a pusztai népek.
l. Őstörténeti fogalmak.
m. Bevezetés a magyar népzene és a magyar őstörténet összefüggéseibe.
n. Őstörténeti szintézis.
3. Családtörténet.
a. Az etnikai közösségek keletkezése.
b. A rasszok.
c. A protokulturális tömörülés: a horda.
d. Család, nemzetség, kisebbség, nemzeti közösség.
e. Népességszámlálás a törzsi szervezetben.
f. Családok és nagycsaládok.
g. Nemzet-előtti etnikai közösségek – nemzetség, törzs.
h. Uralkodó családok – dinasztikus szerepben.
i. Az Arsakida—Makedón, Arsakida—Árpád-házi kapcsolat példája.
j. A nemzet, mint kulturális közösség.
k. A nemzeti jellem és arculat.
l. A nemzet, mint küldetésközösség.
4. Embertan (antropológia).
a. Egy adott terület lakóinak embertani vizsgálata.
b. A magyarság főbb embertani jellegei.
c. A rasszok szerinti elkülöníthetőség.
d. A magyarság keleti elemeinek embertani képe.
e. Az előfordulás gyakoriságából levonható következtetések.
f. Az adott őslakosságra vonatkozó következtetés lehetőségei.
g. Kisebb eltérések a magyaroknál tájegységenként és néprajzi egységenként.
5. Régészeti növénytan (archeobotanika).
a. Régészeti feltárás során előkerült növényi maradványokból,
b. kövületi lenyomatokból,
c. ábrázolásokból levonható következtetések,
d. az adott korban éltekre vonatkozóan,
e. elsődlegesen a költözésre, helyváltoztatásra utaló adatokkal.
6. Régészeti öröklástan (archeogenetika).
a. A feltárt emberi maradványok kora, tagozódása,
b. típusai, ezek kapcsolatrendszere.
c. A területi elhelyezkedésből levonható következtetések.
d. A vércsoportra vonatkozó vizsgálati lehetőségek.
e. Génkutatás.
f. Emberi maradványok rasszra, etnikumra, származásra utalásai.
7. Történeti ábratan (archeoikonográfia).
a. Az emberábrázolások típusai a legkorábbi időtől kezdve.
b. A felismerhető embertípusok.
c. A felismerhető tevékenység.
d. Az egykori életmódra vonatkozóan levonható következtetések.
8. Történeti földrajz (pl. rétegzett térképek).
9. Zenetörténet.
a. Az archaikus zenei rétegek kutatása.
b. Különböző népzenék összehasonlító vizsgálata.
c. Zenei anyanyelvek és rokonságok.
d. Hangszerek keletkezése és története.

10. Írott források, írástörténet.

a. A történeti ideográfikus összehasonlító jeltörténeti kutatás módszere, történeti háttere.

b. Írástörténeti kutatások eredményeinek hasznosítása a történelemkutatásban: régmúltunk írásjelekben.

c. Magyar nyelvemlékek.

e. Legendák, mondák ősi ismeretei.

f. Ami a krónikából megmaradt.

g. Rovásírásos nyelvemlékek.

h. Keleti, főleg bizánci és arab források.

i. Nyugati, főleg germán évkönyvek adatai.

j. Újabban feltárt kútfők: kínai, ujgur, oguz krónikák és társaik.

II. Magyar őstörténet kutatás.

11. A nyelvtudomány és a magyar őstörténet.

a. Szkíta–hun–avar–magyar vonulat a Kárpát-medencei leletekben.

b. A Kárpát-medence egyéb népei.

c. Az előző hazákban az előmagyarokkal élt népek.

d. A magyar nyelv alapszókincse.

e. A jövevényszavak és átadott szavak jellege.

f. A jövevényszavak.

g. A magyar nyelvemlékek származási tanúsága.

h. Nyelvünk nyugati kapcsolatai.

12. A régészet és a magyar őstörténet.

a. A keleti magyar előnépek vonulása tárgyi emlékeinek jellege.

b. A Kárpát-medencei szkíta, hun, avar és magyar leletek.

c. Az Árpád-kori település és a korábbi avar szállások.

d. A törés nélküli együttélés régészeti bizonyítékai.

13. Az embertan és a magyar őstörténet.

a. Kárpát-medencei népesség embertani képe a honfoglalás korában: magyaroknál, meghódolt népeknél, Árpád-kori katonai segédnépeknél, késő avarok tovább élése a honfoglalásig, magyarrá válása.

b. A rasszok aránya a honfoglalóknál, az Árpád-korban és a mai magyaroknál.

c. A magyar őslakosság összetételére vonatkozóan levonható következtetések.

14. A néprajz és a magyar őstörténet.

a. A régészet által feltárt tárgyak egybevetése az ábrázoltakkal.

b. A régészet által feltárt tárgyak egybevetése a továbbélőkkel.

c. Az együtt élő és a szomszédos népek viseletei, települési, temetési munkájából és egyéb műveltségi jellemzőiből levonható következtetések.

15. A finnugor elmélet érvrendszere.

a. Előzmények: Grimm testvérek, Sajnovics stb.

b. A magyar és a finn nyelv szerkezeti hasonlóságainak rokonítása.

c. Következtetés egy ősi finnugor korszakra és a közös finnugor őshazára.

d. A halászó-vadászó nép feltételezése.

e. A pásztorkodásra való áttérésről következtetett ugor kiválás.

f. Bizonyos szomszéd türk népek hatásának elismerése.

g. A több évszázados feltételezett népi érintkezések.

h. A több évszázados feltételezett népi szókincs átvételek.

i. Több korábbi őshaza és a Magna Hungaria feltételezése.

j. Tovább költözés, leválások feltételezése; a baskíriai magyarok.

k. Nyelvhasonlóságból eredetre való következtetés.

l. Szókincs-gyarapodásból eseménysorozatra való következtetés.

16. A sumer-magyar rokonság elmélete.

a. Nyelvi hagyományok összevetése.
b. Szimbolikus, kultikus hagyományok egybevetése.
c. Jogi intézményi párhuzamok.
d. Mondák.
17. A szkíta őstörténet öröksége.
a. Tatárlaka és Tordos öröksége.
b. A szkíta föld a Kis-Kárpátoktól Közép-Ázsiáig és az Arab-öbölig.
c. A szkíták tagozódása és történelme.
d. A szkíták történelmi szerepe és jelentősége.
e. A szkíta műveltség és kultúra.
f. A szarmaták.
g. A dákok és a pártusok (hunok).
18. A hun őstörténet öröksége.
a. Dákok és pártusok.
b. Hun honfoglalás.
c. A Hun Birodalom és Kárpát-medencei központja.
d. Atila világtörténelmi tettei.
e. A hunok utódállamai.
19. Az avar korszak öröksége.
a. Az avar honfoglalás.
b. Avar birodalom az Inntől a Volgáig.
c. Az onogur honfoglalás előmagyarokkal.
d. A lovas műveltség rokon vonásai.
e. Az avarok közép-európai szerepe.
f. A frank támadások következményei.
20. Az ősi magyar állam.
a. Szakrális hagyományok.
b. A pártus állam és a kaukázusi államok hagyományai.
c. A hun–avar–magyar állami jogfolytonosság.
d. Egyéb jogi hagyományok és intézmények.
e. Szimbolikai és írásbeliségi hagyományok.
f. A képviseleten alapuló országgyűlés.
III. Középkori és újkori történelmünk.
21. Magyarország és a több honfoglalás.
a. A Kárpát-medence korai kedvező lakhatási körülményei.
b. A tatárlakai, tordosi ékírásos leletek bizonysága.
c. A lovasnépek életformája.
d. Kelták, szkíták, szarmaták, hunok, avarok a Kárpát-medencében.
e. Írásos források e térség lakóiról.
f. Magyar-rokon, előmagyar népek megjelenése az írott forrásokban.
g. A 670 körüli honfoglalás valószínűsége.
h. A 895. évi honfoglalás és előzményei.
i. A Kárpát-medence természeti képe a honfoglalás (895) és az államalapítás korában.
j. Antropogén tájformálás a Kárpát-medencében (895-1920).
k. A Kárpát-medence népessége és az etnikai térszerkezet változásai (895-1920).
l. A magyar településhálózat kialakulása és fejlődése a 10. századtól 1920-ig a Kárpát-medence feudális-kori földrajzi munkamegosztása (régiók és interregionális kapcsolatok).
m. A magyar mező- és erdőgazdálkodás történeti földrajza 1920-ig.
n. A magyar ipar történeti földrajza.
o. A Kárpát-medence közlekedésföldrajza (az Árpád-kortól 1920-ig).
p. A középkori magyar tengeri hatalom.

22. A magyar könnyűlovasság.

a. A lovas népek műveltsége.

b. Lótenyésztés, a lovaglás tudománya, a kengyel szerepe.

c. A magyar íj és nyíl, egyéb, a magyarokra jellemző fegyverek.

d. A könnyűlovas harceljárás sajátosságai, szembesítés a nehézlovassággal.

e. A magyar könnyűlovasság a 9., 10. században.

f. A magyar honfoglalók hadművészete.

g. A lovaskultúra kérdései.

23. Középkori hadjárataink.

a. Honfoglalás előtti felderítések és a 898-900. évi itáliai hadjárat.

b. Hadjáratok keleti frank vagy morva szövetségben.

c. Dél-európai hadjáratok Arnulf keleti frank császár szövetségében.

d. Nyugat-európai hadjáratok Berengár itáliai király szövetségeseként.

e. A magyar–német szövetségváltás és a 907. évi német támadás.

f. A honfoglalás vitás kérdései, bolgár–besenyő támadás?

g. A 907-es frank támadás, visszaverése és következményei.

h. Hadjáratok keleten Bizánc ellen.

i. A német és a bizánci adófizettetés.

j. Adómegtagadásból fakadó büntetőhadjáratok.

k. Géza fejedelemsége, Quedlinburg.

l. A honfoglalás (895) mint hadjárat.

24. Szent István és a Szent (Megszentelt) Korona.

a. Szent István, az államszervező,

b. az egyházszervező,

c. a jogalkotó,

d. az országépítő,

e. egyénisége a legendák és a krónikák világában,

f. a róla kialakított téves kép gyökerei,

g. Szent István, a római egyház szentje.

25. A középkori magyar állam.

a. A nagyfejedelemség korának állama.

b. Az Árpád-házi királyi magyar állam.

c. Az Anjou-korszak állami élete.

d. Zsigmond korának nézetei.

e. A tatárdúlás és a közeledő török támadás hatása.

26. Mátyás magyar reneszánsza.

a. A magyar ősiség megújulása.

b. A lappangó hagyományok felelevenítése.

c. Újjáéledő szimbólumok és rovásírás.

d. A reneszánsz társadalmi gyökerei.

e. Mezővárosok és árutermelés.

f. A magyar szabad királyi városok 15. századi fénykora az európai várostípus. A nyugat-európai városi fejlődés és társadalmi mobilitás.

g. A török és a sikeres hadjáratok. A magyar kettős végvárrendszer kiépítése. (Luxemburgi Zsigmond kezdte meg, Hunyadi Mátyás folytatta.)

27. Dózsa György ideológiája.

a. A keresztes hadjáratok és ideológiája.

b. Bakócz Tamás szerepe.

c. Magyar keresztes hadjárat meghirdetése.

d. Huszitizmus és más eszmei háttér; a ferencesek társadalmi ellenzékisége a magyar parasztháborúban és a reformáció hátterében.

e. Nemzeti (paraszt) polgárháború a nemzeti királyságért.

f. A főúri megtorlás formája és következményei.

28. A török hódoltság ellentmondásai.

a. Az Oszmán-hódítás és hódítók a 15-16. században. (Hogyan vált a kis határmenti emirátusból a 16. század közepére 2,5 millió km^2-nyi hatalmas birodalom?)

b. Európai összefüggések és a szulejmáni ajánlat.

c. A mohácsi csata háttere; az ellenfél, a lehetséges szövetségesek és a Magyar Királyság.

d. A kettős királyválasztás következményei.

e. A három részre szakadt ország jellemzői, a kondominium rendszere.

f. A hosszú török hódoltság okai.

g. Mi tartotta meg a magyarságot magyarnak a hosszú török uralom alatt?

h. A török uralom mérlege.

29. A Habsburgok térnyerése és törekvései.

a. A Habsburgok európai és magyarországi törekvései.

b. A török ellenes felszabadító háború következményei.

c. Habsburg ellenes szabadságharcok.

d. A 18. századi magyar fejlődés.

30. A magyar felvilágosodás és polgárosodás.

a. A német felvilágosult minták közvetítései Magyarországra.

b. A nevelés reformjának hatásai.

c. Mária Terézia testőrségének a tervezetthez ellentétes hatása.

d. Reakciók a francia forradalomra.

e. Szellemi búvópatakok.

31. Az 1848-1849. évi polgári forradalom és szabadságharc.

a. A törvényhozási és a közéleti reformok.

b. Az országházon kívüli ellenzék forradalma.

c. Az utolsó rendi országgyűlés döntései.

d. Erdéllyel egyesített önálló polgári magyar állam.

e. A reakció támadása a magyar megújulás ellen.

f. A szabadságharc diadalai és bukása.

32. A kiegyezés és következményei.

a. Habsburg megtorlás és önkényuralom.

b. A magyar passzív ellenállás lehetőségei.

c. A Habsburg-hatalom külső kudarcai és belső válsága.

d. A magyar politika kiegyezési sikerei.

e. Két központú alkotmányos monarchia.

f. Gazdasági és tudományos fejlődés.

33. Az első világháború és magyar történelmi következményei.

a. A nemzetközi helyzet alakulása.

b. Az ország háborúba kényszerítése.

c. A magyar huszárság részvétele az első világháborúban.

d. Hősi helytállás és hadi veszteségek.

e. A győztesek gátlástalanságai.

f. Az 1000 éves ország szétdarabolása.

g. A határon túli elszakított magyar nemzeti közösségek sorsa.

h. A Wilson-féle önrendelkezési elv. Gyulafehérvári határozatok.

i. 1919. december 9. Párizsi Kisebbségi Egyezmény Románia és a Társult Főhatalmak között. Előzmények és következmények.

34. Magyarország a két világháború között.

a. Háborúvesztés, forradalmak, konszolidáció.

b. Az ország megcsonkításának következményei.

c. A Horthy-rendszer berendezkedése.
d. Kulturális és gazdasági teljesítmények.
e. Út keresés a nemzetegyesítés érdekében.
f. Az elszakított magyar nemzeti közösség története Trianontól a második világháborúig.
g. 1918-1938. A Gyulafehérvári Határozatoktól a Bukaresti Kisebbségi Statútumig.
h. Az 1921. évi földreform Romániában.
i. A magyar nyelvű oktatás helyzete Erdélyben.
35. A második világháború és történelmi következményei.
a. Magyarország részvétele a háborúban.
b. Magyar huszárok a második világháborúban.
c. Az 1944. október 15-ei, háborúból való kilépési kísérlet és tanulságai.
d. Területgyarapodások és területvesztések, szovjet megszállás.
e. A háborút lezáró fegyverszüneti egyezmény és a párizsi békeszerződés.
f. A "határon túli magyarok" helyzete, emigráció.
g. Barátsági szerződések — külpolitikai kényszerpálya, szovjetizálás.
h. "Koalíciós évek", pártok és pártharcok, a személyi kultusz évei.
i. Földosztás, áttérés tervgazdálkodásra, a jóvátétel negatív hatásai a magyar gazdaságra.
j. Államosítások, az 50-es évek gazdaságpolitikája.
k. Az elszakított magyar nemzeti közösség története a második világháborútól napjainkig.
l. Erdély: 1944-1953. Párhuzamok: közképviselettől az önfeladásig. 1945-1996. Nemzetiségi Statútumtól az Autonómia Statútumig. 1948-2000. Történelmi Magyar Egyházak jogfosztottsága.
36. Az 1956-os forradalom és szabadságharc célkitűzései és történelmi jelentősége.
a. A jóvátétel fizetés terhei.
b. A mindenre kiterjedő hatalom kártékonysága.
c. A gazdasági sikertelenségek hatása.
d. A szocialista tábor problémái.
e. A szocialista hatalom belső válsága.
f. Tüntetésből forradalom, forradalomból szabadságharc.
g. Nemzetközi bénaság és szovjet háború Magyarország ellen.
h. Az 1956-os forradalom romániai hatásai.
i. A nyugati hatalmak elfogadják a Kádár-rendszert.
j. Az 1989-es fordulathoz vezető út.
<u>IV. Művelődéstörténet.</u>
37. Ősi műveltségünk rétegei.
a. A magyar lovas műveltség jegyei.
b. A magyar paraszti műveltség jegyei.
c. Ünnepek, szokások, hagyományok.
d. Népdalok, népmesék, népművészet, szájhagyomány.
38. Az ősi világkép öröksége.
a. Táltos kultusz: gyógyító és tudós emberek, vezérek.
b. Turul monda, Csodaszarvas monda.
c. Mondai hagyományból történelmi szereplők.
d. A régi világkép és a kereszténység egyeztetése.
e. Szűz Mária, mint Nagyboldogasszony.
f. A szentek névünnepei és a magyar naptár eseményei.
39. Jelek, jelképek, jelentések.
a. Az uráli, Ibrit-parti sziklarajzok vizsgálata írástörténeti eszközökkel.
b. Termékenységi szimbólumaink az Urál-hegység és a Sárga-folyó (Huang-ho) között.
c. Óvó, rontás elhárító jelek és cselekvések.
d. Jelképek használati eszközökön, tárgyakon.

e. Hímzett, festett és faragott virágok jelentései.
f. A koronázási jelvények szimbolikája.
40. Nyelvünk, írásunk ősisége.
a. A Kaukázuson túli és a folyamközi (mezopotámiai) nyelvi és írástörténeti párhuzamok.
b. A 'Huang-fan' és az ordoszi hun aranykorona. Legrégebbi ismert népnevünk.
c. A magyar (rovás)írás emlékei.
d. A magyar jogi és irodalmi írásbeliség rovásírási korszaka.
e. A rovásírás szerepe a tiltástól az elfogadásig.
f. A magyar analfabetizmus a rovásírással élő relativitása.
41. Zenénk ősi rétegei.
a. A magyar énekes népzene rétegei, stílusai.
b. A magyar énekes népzene keleti, törökös jellege.
c. A magyar ötfokúság és a magyar népzene.
d. A magyar népdalok ritmikája, dallam- és szövegösszefüggései.
e. A magyar népi hangszerek és eredetük.
f. A rézfúvós hangszerek kialakulása és szerepük a hadtörténetben.
42. Ősvallási örökség és keresztény hitvilág.
a. A Kaukázusból hozott vallások (katolicizmus, monofizitizmus) és keleti kereszténység.
b. A Kazár Birodalom-béli zsidó vallási hatás.
c. A Nap-kultusz és a csillaghit maradványai.
d. A Mária ünnepek ősvallási összefüggései.
e. A szakrális vezető kiválasztása.
f. Az ünneplési szokások és szertartások.
g. Babonaság és boszorkányság.
h. Ördög és angyal.
43. A Megszentelt Korona, mint szimbólum együttes.
a. A pántos korona keleti jellege.
b. A pántos korona, mint uralmi jelkép.
c. A független földi hatalom jelképe.
d. A zománcképi szereplők jelentései.
e. A párta formáinak jelentései.
f. A kereszt jelentősége.
44. A Korona-eszme.
a. A Megszentelt Korona jogi tana.
b. A Korona-eszme Szent István Intelmeiben.
c. A Megszentelt Korona a Magyarok Országának tulajdonosa.
d. A Megszentelt Korona teste és tagjai.
e. A király és a magyar nemzet viszonya a Megszentelt Koronához.
f. A Megszentelt Korona koronázó szerepe.
g. A Megszentelt Korona magyar nemzetet megőrző szerepe.
45. A magyar címer és a nemzeti színek.
a. A magyar címer tagozódása.
b. A sávok jelentése.
c. A kettős kereszt jelentése.
d. A hármas halom jelentése.
e. A korona, a címer koronája.
f. A kis és a nagy magyar címer.
g. Zászlók és lobogók.
h. A nemzeti színek kialakulása.
i. A nemzeti színek jelképei.
46. Magyar állami és közösségi jelképek.

a. Turul, Csodaszarvas, holló, pelikán stb.
b. Liliom, árvalányhaj, tulipán, alma stb.
c. Lándzsa, kard, íj stb.
d. A koronázási jelvények jelképei.
e. A magyar címer és a nemzeti zászló, mint jelkép.
f. A királyok pénzein szereplő jelképek.
V. Műveltségünk keleti és nyugati kapcsolatai.
47. Nyelvünk keleti kapcsolatai.
a. Uráli, altaji, török és egyéb rokonságok.
b. Az írástörténet keleti párhuzamai.
c. Szkíták, hunok és avarok nyelve.
d. Jászok, szarmaták, gepidák nyelve.
e. Kazárok, besenyők, kunok nyelve.
f. Kabarok, székelyek, palócok nyelve.
g. Nyelvünk "nyugati" kapcsolatai, avagy a magyar–kelta (nyelvi) rokonság elmélete.
48. Népmeséink keleti kapcsolatai.
a. Az égig érő fa történetei.
b. A legkisebb fiú királyságai.
c. Fanyűvő óriások és varázsló törpék.
d. Táltos paripák és egyéb segítők.
e. Kacsalábon forgó paloták.
f. A székely és a kínai népmesék párhuzama.
49. Népzenénk keleti párhuzamai.
a. Az ötfokúság keleti párhuzamai.
b. Keleti típusú hangszerek.
c. A hunok zenei emlékei.
d. Az avarok zenei emlékei.
e. Az elő-magyarok zenei emlékei.
f. Honfoglalók sípjai.
g. A régi hit nyomai a népdalokban.
50. Kettős műveltséget egyesítő sajátos mythológiánk és keleti és keresztény párhuzamai.
a. Népművészetünk és annak szakrális jellege.
– a növényábrázolás elsődlegessége, lélekelemek ábrázolása,
– a magyarság ’szent’ állatai (szarvas, turul, oroszlán).
b. A magyar mythológia két ősi párhuzama:
– a sámánhit Belső-Ázsiából,
– a zoroaszteri (táltos) vallás Közép-Ázsiából (lóáldozattal).
c. A magyar mythológia keresztény párhuzama:
– szumér örökség: a Napba Öltözött Asszony,
– Boldogasszony ünnepek,
– keresztény balladák ősi összetevői,
– a szentek névünnepeihez kapcsolt ősi hitek.
51. A magyar konyha keleti öröksége.
a. Keleti főzési hagyományok
b. Keleti fűszerek használata.
c. Változatosság és gazdagság.
d. A könnyű lovasság élelmi felszerelése.
e. A fejedelmi konyha edényei.
f. Az étkezés szertartásai.
g. Az ételek, mint jelképek
52. Bizánci és római hatások.

a. Kaukázusi hatás a Bizánci Birodalomra, a pártus Arsakidától a Makedón dinasztiáig.
b. Bizánci kapcsolatok a hunok és az avarok óta.
c. Az Árpád-ház és Bizánc kapcsolata.
d. A bizánci kereszténység hatása.
e. Római lovagok és templomok.
f. A latin szertartás és nyelv elterjesztése.
g. Rómához pártolás az egyházszakadással.
h. Magyarország a kereszténység és a pápaság védőbástyája.

53. A magyar lovagság és a keresztes hadjáratok.

a. A magyar lovagság, mint a nyugat mintaadója.
b. A Szentföld felszabadításának eredeti magyar ötlete.
c. Magyar keresztes hadjáratok
d. Részvétel a keresztes hadjáratokban.

54. A magyar reneszánsz (megújulás).

a. Vitéz János és Janus Pannonius.
b. Mátyás király a magyar múlt megújítója.
c. Mátyás könyvtára és Corvinái.
d. A magyar reneszánsz épületei (a 16-17. századi magyar és erdélyi reneszánsz. kiteljesedése és virágzása, az erdélyi rekeszzománcos reneszánsz).
e. A magyar reneszánsz egyéb alkotásai.

55. A vallási türelem törvénye Erdélyben.

a. Erdély a török korban.
b. Bethlen Gábor és a vallási türelem.
c. A többnemzetiségű és többvallású Erdély.

56. Magyar viselet és tánc (nemesi, városi, paraszti életmód, anyagi kultúra, szórakozás, viselet, tánc és erkölcs).

a. Főúri, polgári és paraszti lakás- és anyagi kultúra.
b. Városi utcakép, városi házak és lakásbelső.
c. A nemesség, a polgárság és a jobbágyság demográfiai sajátosságai, a család szerkezete. A születés, gyermek, halál, házassági szokások.
d. Főúri, polgári és paraszti étkezési kultúra, italozási szokások, borkultúra.
e. A magyar viselet kialakulása a 16–17. században, a főúri viselet gyönyörű darabjai; a díszmagyar, a magyar viselet típusai, ruhadarabjai.
f. Öltözködés és divat, mint társadalmi ösztönző erő.
g. Szórakozás tánc, városi, paraszti közerkölcs.
h. A magyar humor.
i. A népviselet gazdagsága.
j. A népviseleti tájegységek.
k. A magyar viselet típusai, ruhadarabjai.
l. A magyar tánc ősi elemei; a páros tánc, a hajdútánc. A nyugati táncok.
m. A magyar tánc tájegységek szerint.
n. A magyar csárdás, mint divattánc, a magyar verbunkos.

VI. Összefoglaló áttekintés a történettudományban.

a. Történelmi kronológia. (időrend).
b. Őstörténetünk (korai történetünk).
c. A magyar nemzet múltja.

VII. Összefoglaló áttekintés a művelődéstörténetben.

a. A történelmi magyar alkotmány.
b. A történelemtanítás helye a magyar oktatásban.
c. A magyar oktatásügy története 1920 előtt és után.
d. A magyarországi kulturális egyesületek vázlatos története.

e. A Kolozsvári Magyar Egyetem sorsa 1918 után.
f. A magyar nemzeti közösségek helyzete.
VIII. Módszertani tanulságok.
a. A történelemoktatás módszertana.
b. Az őstörténetkutatás módszertana.
c. A történelemkutatás módszertana.
IX. Tartalmi következtetések.
a. A magyar jelen és jövő a Kárpát-medencében.
b. Autonómia (önigazgatás), regionalizmus (övezetek), integráció (egyesülés).
c. Alkotmányosság és nemzethez kötődés.
d. Teljes és tényleges egyenlőség — európai integráció.

5. A miniszteri engedélyben szereplő szakirodalom: a Zürichi Magyar Történelmi Egyesület kiadványai

Jahrgang Évfolyam	Nr. Szám	Titel A kiadvány megnevezése	Nr. Sorszám*
I.	1	**Acta Historica Hungarica Turiciensia I. évfolyam 1. szám. Első (Benidorm 1986) Magyar Őstörténeti Találkozó Előadásai és Iratai**. Zürich, 1991. ISBN 963 02 8926 1 és ISSN 2297-7538 http://mek.oszk.hu/06300/06366/06366.pdf	1
II.	1	**Acta Historica Hungarica Turiciensia II. évfolyam 1. szám. A Második (Zürich 1987) Magyar Őstörténeti Találkozó Előadásai és Iratai.** Zürich, 1993. ISBN 963 02 8926 2 és ISSN 2297-7538 http://mek.oszk.hu/06400/06487/06487.pdf	2
III.	1	**Acta Historica Hungarica Turiciensia III. évfolyam 1. szám. A Zürichi Magyar Történelmi Egyesület Harmadik (London 1988) Magyar Őstörténeti Találkozó Előadásai s Iratai**. Budapest-Zürich, 1999 ISBN 963 85684 5 3 és ISSN 2297-7538 http://mek.oszk.hu/05900/05930/05930.pdf	25
IV.	1	**Acta Historica Hungarica Turiciensia IV. évfolyam 1. szám. A Zürichi Magyar Történelmi Egyesület Negyedik Magyar Őstörténeti Találkozó Előadásai és Iratai. (Felsőőr/ Oberwart 1989)** Budapest-Zürich, 2005. ISBN 963 9349 10 0 és ISSN 2297-7538 http://mek.oszk.hu/05900/05927/05927.pdf	46
V.	1	**Acta Historica Hungarica Turiciensia V. évfolyam 1. szám. Csihák György: A magyar parlamentarizmus ezer éve**. Budapest, 1990. ISBN 963 02 8925 3 és ISSN 2297-7511	6
V.	2	**Acta Historica Hungarica Turiciensia V. évfolyam 2. szám. A Zürichi Magyar Történelmi Egyesület Ötödik Magyar Őstörténeti Találkozó Előadásai és Iratai. (Altenberg 1990)** Budapest-Zürich, 2005. ISBN 963 9349 09 7 és ISSN 2297-7538 http://mek.oszk.hu/06800/06833/06833.pdf	49
VI.	1	**Acta Historica Hungarica Turiciensia VI. évfolyam 1. szám. A Zürichi Magyar Történelmi Egyesület Hatodik Magyar Őstörténeti Találkozó Előadásai és Iratai.) (Szent Gallen 1991**) Budapest-Zürich, 2005. ISBN 963 9349 08 9 és ISSN 2297-7538 http://mek.oszk.hu/05900/05946/05946.pdf	47
VII.	1	**Acta Historica Hungarica Turiciensia VII. évfolyam 1. szám. A Zürichi Magyar Történelmi Egyesület Hetedik Magyar Őstörténeti Találkozó Előadásai és Iratai. (Szentendre 1992)** Budapest-Zürich, 2005. ISBN 963 9204 48 X és ISSN 2297-7538 http://mek.oszk.hu/06800/06844/06844.pdf	51
VII.	2	**Acta Historica Hungarica Turiciensia VII. évfolyam 2. szám. Magyarok Őstörténete.** Zürich-Budapest, 1992. ISBN 963 02 8925 3; második kiadás 1996. ISBN 963 85274 6 3; **harmadik bővített kiadás** 2007. ISBN 963 9204 37 4 és ISSN 2297-7538 http://mek.oszk.hu/06300/06375/06375.pdf	3
VII.	3	**Acta Historica Hungarica Turiciensia VII. évfolyam 3. szám. A Zürichi Magyar Történelmi Egyesület Első (Szeged 1992) Magyar Történelmi Iskolájának Előadásai és Iratai**. Zürich, 1993. ISBN 963 8465 00 X és ISSN 2297-7538 http://mek.oszk.hu/06400/06488/06488.pdf	4
VIII.	1	**Acta Historica Hungarica Turiciensia VIII. évfolyam 1. szám. Magyar Történelmi Tanulmányok 1**. Zürich, 1993. ISSN 1217 4629 és ISSN 2297-7538 http://mek.oszk.hu/06400/06486/06486.pdf	5
VIII.	2	**Acta Historica Hungarica Turiciensia VIII. évfolyam 2. szám. A Zürichi Magyar Történelmi Egyesület Második (Tab 1993) Magyar Történelmi Iskola Előadásai és Iratai**. Budapest-Zürich, 1994. ISBN 963 04 4413 5 és ISSN 2297-7538 http://mek.oszk.hu/06300/06381/06381.pdf	9
VIII.	3	**Acta Historica Hungarica Turiciensia VIII. évfolyam 3. szám. A Zürichi Magyar Történelmi Egyesület Nyolcadik (Kaposvár 1993) Magyar Őstörténeti Találkozó Előadásai és Iratai.** Budapest-Zürich, 1999. ISBN 963 85684 2 9 és ISSN 2297-7538 http://mek.oszk.hu/06500/06527/06527.pdf	23
IX.	1	**Acta Historica Hungarica Turiciensia IX. évfolyam 1. szám. A Zürichi Magyar Történelmi Egyesület Kilencedik (Tapolca 1994) Magyar Őstörténeti Találkozó Előadásai és Iratai**. Budapest-Zürich, 1995. ISBN 963 85274 1 2 és ISSN 2297-7538 http://mek.oszk.hu/06700/06769/06769.pdf	15
IX.	2	**Acta Historica Hungarica Turiciensia IX. évfolyam 2. szám. A Zürichi Magyar Történelmi Egyesület Harmadik (Tapolca 1994) Magyar Történelmi Iskolája Előadásai és Iratai**. Budapest-Zürich, 1994. ISBN 963 85274 12 és ISSN 2297-7538 http://mek.oszk.hu/06300/06365/06365.pdf	11

Jahrgang Évfolyam	Nr. Szám	Titel A kiadvány megnevezése	Nr. Sorszám*
IX.	3	**Acta Historica Hungarica Turiciensia IX. évfolyam 3. szám. Die Frühgeschichte der Ungarn.** Zürich-Budapest, 1994. ISBN 963 85 274 4 7. **Zweite erweiterte Ausgabe** 2007. ISBN 963 9204 30 7 és ISSN 2297-7538 http://mek.oszk.hu/06300/06362/06362.pdf	10
IX.	4	**Acta Historica Hungarica Turiciensia IX. évfolyam 4. szám. Nagy Gyula: Az ellopott magyar őstörténet**. I. Budapest-Zürich, 1994. ISBN 963 04 4112 8 és ISSN 2297-7511	7
IX.	5	**Acta Historica Hungarica Turiciensia IX. évfolyam 5. szám. A Zürichi Magyar Történelmi Egyesület Első (Székelyudvarhely 1994) Övezeti Történésztalálkozó Előadásai és Iratai**. Budapest-Zürich, 1994. ISBN 963 85274 2 0 és ISSN 2297-7538 http://mek.oszk.hu/06300/06364/06364.pdf	12
IX.	6	**Acta Historica Hungarica Turiciensia IX. évfolyam 6. szám. A Zürichi Magyar Történelmi Egyesület Második (Komárom 1994) Övezeti Történésztalálkozó Előadásai és Iratai.** Komárom-Komárno-Zürich, 1995. ISBN 963 85274 3 9 és ISSN 2297-7538 http://mek.oszk.hu/06300/06370/06370.pdf	14
IX.	7	**Acta Historica Hungarica Turiciensia IX. évfolyam 7. szám. Képeslapok magyar történelmi motívumokkal**. 8 különféle, szimpla és dupla, színes ISSN 2297-7511	8
X.	1	**Acta Historica Hungarica Turiciensia X. évfolyam 1. szám. A Zürichi Magyar Történelmi Egyesület Tizedik (Tapolca 1995) Magyar Őstörténeti Találkozó és Negyedik Magyar Történelmi Iskola Előadásai és Iratai**. Budapest-Zürich, 1996. ISBN 963 85274 8 X és ISSN 2297-7538 http://mek.oszk.hu/06500/06505/06505.pdf	17
X.	2	**Acta Historica Hungarica Turiciensia X. évfolyam 2. szám. Csihák György: Beszélgetés népemmel a hazánkról**. Budapest-Zürich, 1995 ISBN 963 85274 5 5 és ISSN 2297-7538 http://mek.oszk.hu/11200/11213/11213.pdf	13
X.	3	**Acta Historica Hungarica Turiciensia X. évfolyam 3. szám. A Zürichi Magyar Történelmi Egyesület Erdélyi Övezeti Történésztalálkozói (1995-1999) Előadásai és Iratai**. Csikszereda-Budapest-Zürich, 2000. ISBN 963 85684 9 6 http://mek.oszk.hu/06300/06372/06372.pdf	30
XI.	1	**Acta Historica Hungarica Turiciensia XI. évfolyam 1. szám. Honfoglalásunk és előzményei. Keresztény egyházak és történelmi szerepük a Kárpát-medencében. (Tapolca 1996)** Budapest-Zürich, 1997. ISBN 963 85684 1 0 és ISSN 2297-7538 http://mek.oszk.hu/06500/06503/06503.pdf	20
XI.	2	**Acta Historica Hungarica Turiciensia XI. évfolyam 2. szám. Csámpai Ottó: Nemzet és társadalom.** Bevezetés az etnoszociológiába. Budapest-Zürich, 1996. ISBN 963 85684 02 és ISSN 2297-7511	19
XI.	3	**Acta Historica Hungarica Turiciensia XI. évfolyam 3. szám. Germann Georg: Ungarisches im Bernischen Historischen Museum. A Berni Történelmi Múzeum magyar emlékei.** Bern-Budapest, 1996. ISBN 963 85274 9 8 és ISSN 2297-7538 http://mek.oszk.hu/05900/05935/05935.pdf	18
XI.	4	**Acta Historica Hungarica Turiciensia XI. évfolyam 4. szám. Csihák György: Ex Oriente Lux**. Budapest-Zürich, 1996. ISBN 963 85274 7 1 és ISSN 2297-7538 http://mek.oszk.hu/06300/06363/06363.pdf	16
XII.	1	**Acta Historica Hungarica Turiciensia XII. évfolyam 1. szám. Magyar út és nehézségei a nemzetállamtól az övezetek Európájába a huszadik század fordulóján. Avarok – onogurok – magyarok. (Tapolca 1997).** Budapest-Zürich, 2005. ISBN 963 9349 11 9 és ISSN 2297-7538 http://mek.oszk.hu/06800/06837/06837.pdf	50
XIII.	1	**Acta Historica Hungarica Turiciensia XIII. évfolyam 1. szám. Nagy Kálmán: A honfoglalás hadtörténete**. (A Szabadtér Kiadóval együtt.) Budapest, 1998. ISBN 963 7810 97 8 és ISSN 2297-7511	21
XIII.	2	**Acta Historica Hungarica Turiciensia XIII. évfolyam 2. szám. A honfoglalás és az 1848-1849-es magyarországi polgári forradalom és szabadságharc évfordulójára. (Tapolca 1998).** (324 oldal) Budapest-Zürich, 2001. ISBN 963 86100 5 0 és ISSN 2297-7538 http://mek.oszk.hu/06500/06536/06536.pdf	31
XIV.	1	**Acta Historica Hungarica Turiciensia XIV. évfolyam 1. szám. Az első világháború és magyar történelmi következményei (1914-1921). Szent István és a magyar államalapítás. (Tapolca 1999)** Budapest-Zürich, 2004. ISBN 963 9349 02 X és ISSN 2297-7538 http://mek.oszk.hu/06800/06802/06802.pdf	42
XIV.	2	**Acta Historica Hungarica Turiciensia XIV. évfolyam 2. szám. Csihák György: Válasz népem kérdéseire a hazánkról**. Budapest-Zürich, 1999 és ISSN 2297-7538 http://mek.oszk.hu/05900/05921/05921.pdf	22
XIV.	3	**Acta Historica Hungarica Turiciensia XIV. évfolyam 3. szám. Die Ungarn und die Abtei Sankt Gallen. Magyarok és a Szent Galleni Apátság.** ISBN 963 85684 3 7 (Közösen St. Gallen Kanton levéltárával) – Második kiadás: Szent Gallen-Budapest, 1999. ISBN 96386100 8 5 és ISSN 2297-7538 http://mek.oszk.hu/06100/06107/06107.pdf	24
XIV.	4	**Acta Historica Hungarica Turiciensia XIV. évfolyam 4. szám. Csihák György: A magyar nemzet múltja - Szent István király életműve és a magyar államalapítás - A bambergi lovas - Sacra Regni Hungarici Corona és a magyar közjogi rendezés kérdései ma - Magyar - nép - kisebbség**. Budapest-Zürich, 1999. ISBN 963 85684 6 1 és ISSN 2297-7511	26
XIV.	5	**Acta Historica Hungarica Turiciensia XIV. évfolyam 5. szám. Fünfzehn Jahre UHVZ - A ZMTE tizenötéves 1985 - 1999**. Zürich-Budapest, 1999. ISBN 963 85684 7 X és ISSN 2297-7511	27
XIV.	6	**Acta Historica Hungarica Turiciensia XIV. évfolyam 6. szám. Nagy Gyula: Az ellopott magyar őstörténet II**. Budapest-Zürich, 1999. ISBN 963 85684 4 5 és ISSN 2297-7538 http://mek.oszk.hu/06700/06783/06783.pdf	28
XV.	1	**Acta Historica Hungarica Turiciensia XV. évfolyam 1. szám. A magyar műveltség gyökerei. Az 1930-as évek magyar műveltsége. (Felsőőr/Oberwart 2000)** Budapest-Zürich, 2004. ISBN 963 86100 3 4 és ISSN 2297-7538 http://mek.oszk.hu/06700/06799/06799.pdf	41

Jahr-gang Évfo-lyam	Nr. Szám	Titel A kiadvány megnevezése	Nr. Sor-szám*
XV.	2	**Acta Historica Hungarica Turiciensia XV. évfolyam 2. szám. Délközép Kárpát-medence műveltsége, különös tekintettel a sárközi települések és népi műveltségük fejlődésére. (Sárköz-Decs 2000)** Decs-Zürich, 2004. ISBN 963 9349 03 8 és ISSN 2297-7538 http://mek.oszk.hu/05900/05926/05926.pdf	39
XV.	3	**Acta Historica Hungarica Turiciensia XV. évfolyam 3. szám. Közös jelen, múlt és jövő Észak Kárpát-medencében, különös tekintettel a gömöri tájegységre. (Rozsnyó 2000)** Rozsnyó-Budapest-Zürich, 2002. ISBN 9638610026 és ISSN 2297-7538 http://mek.oszk.hu/06700/06792/06792.pdf	38
XV.	4	**Acta Historica Hungarica Turiciensia XV. évfolyam 4. szám. Csihák György: Dunhuang barlangképei és a Sánszi agyagkatonák néma üzenete a magyar műveltség gyökereiről**. Budapest-Zürich, 2000. ISBN 9638568488 és ISSN 2297-7538 http://mek.oszk.hu/06300/06368/06368.pdf	29
XVI.	1	**Acta Historica Hungarica Turiciensia XVI. évfolyam 1. szám. Magyar haditechnika és magyar hadjáratok a kora középkorban. A második világháború és történelmi következményei Magyarország szempontjából (1939-1949). (Szentendre 2001)** Budapest-Zürich, 2002. ISBN 963 86100 6 9 és ISSN 2297-7538 http://mek.oszk.hu/06700/06790/06790.pdf	35
XVI.	2	**Acta Historica Hungarica Turiciensia XVI. évfolyam 2. szám. Barabási László: Nemes Székely Nemzet – Csillagösvényen**. Csiksomlyó-Budapest, 2001. ISBN 963 86100 4 2 és ISSN 2297-7511	32
XVII.	1	**Acta Historica Hungarica Turiciensia XVII. évfolyam 1. szám. Csihák György: Magyar nempolitikai írások**. Budapest-Zürich, 2002. ISBN 963 86 100 0 X és ISSN 2297-7538 http://mek.oszk.hu/05900/05917/05917.pdf	33
XVII.	2	**Acta Historica Hungarica Turiciensia XVII. évfolyam 2. szám. Kiadványaink tartalomjegyzéke – Vereinspublikationen mit Inhaltsübersicht**. Zürich-Budapest, 2002. ISBN 9638610077, ISSN 2297-7511	34
XVII.	3	**Acta Historica Hungarica Turiciensia XVII. évfolyam 3. szám. Achtzehn Jahre UHVZ – A ZMTE tizennyolc éve 1985-2002**. Zürich-Budapest, 2002. ISBN 9638610093 és ISSN 2297-7511	36
XVIII.	1	**Acta Historica Hungarica Turiciensia XVIII. évfolyam 1. szám. Magyar Történelem. Tízezer év – ezer oldalról**. Oktatási segédkönyv a magyar történelem tanításához. (636 oldal) Budapest-Zürich, 2003. ISBN 963 86100 1 8 és ISSN 2297-7538 http://mek.oszk.hu/05900/05939/05939.pdf	37
XVIII.	2	**Acta Historica Hungarica Turiciensia XVIII. évfolyam 2. szám. A Zürichi Magyar Történelmi Egyesület Tizenhetedik Magyar Őstörténeti Találkozó és Tizenegyedik Magyar Történelmi Iskola Előadásai és Iratai. (Budapest 2003)** Budapest-Zürich, 2004. ISBN 963 9349 06 2 és ISSN 2297-7538 http://mek.oszk.hu/05900/05943/05943.pdf	43
XIX.	1	**Acta Historica Hungarica Turiciensia XIX. évfolyam 1. szám. A magyar huszárság története. A lovasműveltség sajátosságai. Az első magyar huszártörténeti konferencia keretében. (Nyíregyháza, 2004)** Budapest-Zürich, 2004. ISBN 963 9349 07 0 és ISSN 2297-7538 http://mek.oszk.hu/06800/06824/06824.pdf	45
XIX.	2	**Acta Historica Hungarica Turiciensia XIX. évfolyam 2. szám. Zwanzig Jahre UHVZ – A Zürichi Magyar Történelmi Egyesület 20 éve 1985-2004.** Zürich-Budapest, 2004. ISBN 963 9349 05 http://mek.oszk.hu/06000/06008/06008.pdf	44
XIX.	3	**Acta Historica Hungarica Turiciensia XIX. évfolyam 3. szám. Csihák György: Forog a történelem kereke...** Budapest-Zürich, 2004. ISBN 963 9349 04 6 és ISSN 2297-7538 http://mek.oszk.hu/05900/05916/05916.pdf	40
XX.	1	**Acta Historica Hungarica Turiciensia XX. évfolyam 1. szám. Csámpai Ottó: Nemzet és társadalom.** Bevezetés az etnoszociológiába. Második, bővített kiadás. Közösen a Heraldika Kiadóval. Budapest-Zürich, 2005. ISBN 963 9204 38 2 és ISSN 2297-7511	48
XXI.	1	**Acta Historica Hungarica Turiciensia XXI. évfolyam 1. szám. Kiadványaink tartalma**. Budapest – Zürich, 2006. ISBN 9639204 37 4 és ISSN 2297-7538 http://mek.oszk.hu/06000/06007/06007.pdf	52
XXII	1	**Acta Historica Hungarica Turiciensia XXII. évfolyam 1. szám. Őstörténetünk és a genetika. 1456 – Nándorfehérvár – 1606 Zsitvatorok – 1956 Budapest.** (Mártély 2006) (372 oldal). Budapest-Zürich 2007. http://mek.oszk.hu/09100/09137/09137.pdf	53
XXIII	1	**Acta Historica Hungarica Turiciensia XXIII. évfolyam 1. szám. A Zürichi Magyar Történelmi Egyesület Huszadik Magyar Őstörténeti Találkozó Előadásai és Iratai**. (Hódmezővásárhely 2007) (159 oldal). Budapest-Zürich, 2008. ISSN 2297-7538 http://mek.oszk.hu/06800/06849/06849.pdf	54
XXIII	2	**Acta Historica Hungarica Turiciensia XXIII. évfolyam 2. szám. Pannon Kultúraközösség Kutató és Képzőközpont Folyóirata 2008/A**. (137 oldal) Budapest 2008. ISSN 2297-7538 http://epa.oszk.hu/01400/01445/00001/pdf/ és http://epa.oszk.hu/01400/01445/00001/pdf/00001.pdf	55
XXIII	3	**Acta Historica Hungarica Turiciensia XXIII. évfolyam 3. szám. Árpád-házi Szent Erzsébet tiszteletére. Tudományos emlékülés**. (Esztergom 2007) (67 oldal). Budapest-Zürich, 2008. ISSN 2297-7538 http://mek.oszk.hu/06800/06850/06850.pdf	56
XXIII	4	**Acta Historica Hungarica Turiciensia XXIII. évfolyam 4. szám. Pannon Kultúraközösség Kutató és Képzőközpont Folyóirata 2008/B**. (176 oldal) Budapest 2008. ISSN 2297-7538 http://epa.oszk.hu/01400/01445/00010/pdf/ és http://epa.oszk.hu/01400/01445/00010/pdf/EPA01445_acta_hungarica_2008_4.pdf	57
XXIV	1	**Acta Historica Hungarica Turiciensia XXIV. évfolyam 1. szám. Hunyadi Mátyás és a magyar újjászületés. Tudományos emlékülés**. (Esztergom 2008) (115 oldal). Budapest-Zürich 2009. ISSN 2297-7538	58

Jahrgang Évfolyam	Nr. Szám	Titel A kiadvány megnevezése	Nr. Sorszám*
		http://mek.oszk.hu/09100/09125/09125.pdf	
XXIV	2	**Acta Historica Hungarica Turiciensia XXIV. évfolyam 2. szám. Pannon Kultúraközösség Kutató és Képzőközpont Folyóirata 2009/A**. (145 oldal) Budapest 2009. ISSN 2297-7538 http://epa.oszk.hu/01400/01445/00002/pdf/ és http://epa.oszk.hu/01400/01445/00002/pdf/acta_hist_01445_2009_2.pdf	59
XXV	1	**Acta Historica Hungarica Turiciensia XXV. Évfolyam 1. szám. 25 év, 1985-2009. A Zürichi Magyar Történelmi Egyesület Őszinte Története** (239 oldal). Budapest-Zürich 2010. ISSN 2297-7538 http://mek.oszk.hu/09100/09126/09126.pdf	60
XXV	2	**Acta Historica Hungarica Turiciensia XXV. évfolyam 2. szám. Csihák György: „Cum Deo pro Patria et Libertate.“ „Horthy fasizmus“ – „Antall demokrácia.“ Történelmi előzmény és párhuzam.** (142 oldal). Budapest-Zürich 2010. ISSN 2297-7538 http://mek.oszk.hu/09100/09110/09110.pdf	61
XXV	3	**Acta Historica Hungarica Turiciensia XXV. évfolyam 3. szám. Pannon Kultúraközösség Kutató és Képzőközpont Folyóirata 2010/A**. (130 oldal). Budapest 2010. ISSN 2297-7538 http://epa.oszk.hu/01400/01445/00003/pdf/ és http://epa.oszk.hu/01400/01445/00003/pdf/EPA01445_2010A.pdf	62
XXVI	1	**Acta Historica Hungarica Turiciensia XXVI. évfolyam 1. szám. Pannon Kultúraközösség Kutató és Képzőközpont Folyóirata 2011/A. Az 1920. június 4-től 1944. december 21-ig tartó időszak magyarországi eseményeinek elemzése, különös tekintettel az október körüli eseményekre.** (231 oldal). Budapest-Zürich 2011. ISSN 2297-7538 http://epa.oszk.hu/01400/01445/00006/pdf/ és http://mek.oszk.hu/09400/09484/09484.pdf	63
XXVI	2	**Acta Historica Hungarica Turiciensia XXVI. évfolyam 2. szám. Pannon Kultúraközösség Kutató és Képzőközpont Folyóirata 2012/A. Zentai KJF–ZMTE Történelemtanár-Továbbképzés Vizsgaelőadásai.** (230 oldal). Budapest-Zürich 2011. ISSN 2297-7538 http://epa.oszk.hu/01400/01445/00004/pdf/ és http://epa.oszk.hu/01400/01445/00004/pdf/EPA01445_acta_hungarica_2011.pdf	64
XXVII	1	**Acta Historica Hungarica Turiciensia XXVII. évfolyam 1. szám. Pannon Kultúraközösség Kutató és Képzőközpont Folyóirata 2012/B**. (229 oldal) Budapest-Zürich 2012. ISSN 2297-7538 http://epa.oszk.hu/01400/01445/00005/pdf/ és http://epa.oszk.hu/01400/01445/00005/pdf/EPA01445_acta_hungarica_2012.pdf	65
XXVIII	1	**Acta Historica Hungarica Turiciensia XXVIII. évfolyam 1. szám. Pannon Kultúraközösség Kutató és Képzőközpont Folyóirata 2013/A. A Zürichi Magyar történelmi Egyesület „Az altöttingi országgyűlés történelmi vizsgálata” című zártkörű tudományos tanácskozásán elhangzott előadások írott változata.** (176 oldal) Budapest-Zürich 2013. ISSN 2297-7538 http://epa.oszk.hu/01400/01445/00007/pdf/ és http://epa.oszk.hu/01400/01445/00007/pdf/EPA01445_acta_hungarica_2012_2.pdf	66
XXVIII	2	**Acta Historica Hungarica Turiciensia XXVIII. évfolyam 2. szám. Pannon Kultúraközösség Kutató és Képzőközpont Folyóirata 2013/B.** Budapest-Zürich 2013. ISSN 2297-7538 http://epa.oszk.hu/01400/01445/00008/pdf/ és http://epa.oszk.hu/01400/01445/00008/pdf/EPA01445_acta_hungarica_2013_1.pdf	67
XXIX	1	**Acta Historica Hungarica Turiciensia XXIX. évfolyam 1. szám. Pannon Kultúraközösség Kutató és Képzőközpont Folyóirata 2014/A.** Budapest-Zürich 2014. ISSN 2297-7538 http://epa.oszk.hu/01400/01445/00009/pdf/ és http://epa.oszk.hu/01400/01445/00009/pdf/EPA01445_acta_hungarica_2014_1.pdf	68
XXIX	2	**Acta Historica Hungarica Turiciensia XXIX. évfolyam 2. szám. Pannon Kultúraközösség Kutató és Képzőközpont Folyóirata 2014/A. „Tízezer hontalan magyar Szent István-napi zarándoklata 1947. augusztus 20-án” címmel a Zürichi Magyar Történelmi Egyesület és a Pilisszántáért Egyesület közös rendezésében 2014. augusztus 20-án Pilisszántón a Boldogasszony Sziklakápolnában és a Páduai Szent Antal Templomban tartott ünnepi megemlékezés és tudományos ülésszak beszédei és előadásai.** Budapest-Zürich, 2014. ISSN 2297-7538 http://epa.oszk.hu/01400/01445/00011/pdf/ és http://epa.oszk.hu/01400/01445/00011/pdf/EPA01445_acta_hungarica_2014_2.pdf	69
XXX	1	**Acta Historica Hungarica Turiciensia XXX. évfolyam 1. szám. Pannon Kultúraközösség Kutató és Képzőközpont Folyóirata 2015/A. A Hazáért! A Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kara, valamint a Zürichi Magyar Történelmi Egyesület centenáriumi rendezvénye Budapest, 2014. november 28. előadásai.** Budapest-Zürich, 2015. ISSN 2297-7538 http://epa.oszk.hu/01400/01445/00012/pdf/ és http://epa.oszk.hu/01400/01445/00012/pdf/EPA01445_acta_hungarica_2015_1.pdf	70
XXX	2	**Acta Historica Hungarica Turiciensia XXX. évfolyam 2. szám. Pannon Kultúraközösség Kutató és Képzőközpont Folyóirata 2015/B.** Budapest-Zürich 2015. ISSN 2297-7538 http://epa.oszk.hu/01400/01445/00013/pdf/ és http://epa.oszk.hu/01400/01445/00013/pdf/EPA01445_acta_hungarica_2015_2.pdf	71
XXX	3	**Acta Historica Hungarica Turiciensia XXX. évfolyam 4. szám. Pannon Kultúraközösség Kutató és Képzőközpont Folyóirata 2015/C. A Hazáért! A Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kara, valamint a Zürichi Magyar Történelmi egyesület második emlékkonferenciája az első világháborúról. Budapest, 2015. április 24. Ludovica tér 2. NKE Kápolna.** Budapest-Zürich 2015. ISSN 2297-7538 http://epa.oszk.hu/01400/01445/00014/pdf/ és	72

Jahrgang Évfolyam	Nr. Szám	Titel A kiadvány megnevezése	Nr. Sorszám*
		http://epa.oszk.hu/01400/01445/00014/pdf/EPA01445_acta_hungarica_2015_3.pdf	
XXX	4	**Acta Historica Hungarica Turiciensia XXX. évfolyam 4. szám. Géza A. Kósa: Calvinist Hungarians in Australia. The first 60 years of Hungarian speaking congregations 1950-2010.** Academia Press Co. and the Hungarian Historical Society of Zurich. Melbourne, 2015. 214 pages. National Library of Australia Cataloguing-in-Publication ISBN 9780957770744 (paperback) és ISSN 2297-7511.	73
XXXI	1	**Acta Historica Hungarica Turiciensia XXXI. évfolyam 1. szám. Pannon Kultúraközösség Kutató és Képzőközpont Folyóirata 2016/A.** Budapest-Zürich 2016. ISSN 2297-7538 http://epa.oszk.hu/01400/01445/00015/pdf/ és http://epa.oszk.hu/01400/01445/00015/pdf/EPA01445_acta_hungarica_2016_1.pdf	74
XXXI	2	**Acta Historica Hungarica Turiciensia XXXI. évfolyam 2. szám. A Zürichi Magyar Történelmi Egyesület 30 éve. 30 Jahre Ungarisch Historischer Verein Zürich. 1985–2015.** Budapest-Zürich 2016. ISSN 2297-7538 http://epa.oszk.hu/01400/01445/00016/pdf/ és http://epa.oszk.hu/01400/01445/00016/pdf/EPA01445_acta_hungarica_2016_2.pdf	75
XXXI	3	**Acta Historica Hungarica Turiciensia XXXI. évfolyam 3. szám. Z. Tóth Csaba: Magyar őstörténeti tanulmányok 2014- 2016.** Budapest-Zürich 2016. ISSN 2297-7538 http://epa.oszk.hu/01400/01445/00017/pdf/ és http://epa.oszk.hu/01400/01445/00017/pdf/EPA01445_acta_hungarica_2016_3.pdf	76
XXXI	4	**Acta Historica Hungarica Turiciensia XXXI. évfolyam 3. szám. A Kodolányi János Főiskola és a Zürichi Magyar történelmi egyesület „*A magyar történelem tanításának tartalmi és módszertani megújítása*" című 120 órás komáromi történelemtanár tovább és felnőttképzése vizsgaelőadásai.** Budapest-Zürich 2016. ISSN 2297-7538 http://epa.oszk.hu/01400/01445/00018/pdf/ és http://epa.oszk.hu/01400/01445/00018/pdf/EPA01445_acta_hungarica_2016_4.pdf	77
XXXI	5	**Acta Historica Hungarica Turiciensia XXXI. évfolyam 5. szám. Alapvetés. Tanulmányok a magyar eredetről és következményeiről. Oktatási segédkönyv II.** Budapest-Zürich 2017. ISSN 2297-7538	78
XXXI	6-21	**Acta Historica Hungarica Turiciensia XXXI. évfolyam 6-21. szám. ZMTE Emlékkönyv (UHVZ Erinnerungsbuch) I-XV. 1985–2000.** Budapest-Zürich 2016. ISSN 2297-7538 *(Előkészületben)*	79-93
XXXII	1-15	**Acta Historica Hungarica Turiciensia XXXII. évfolyam 1-15. szám. ZMTE Emlékkönyv (UHVZ Erinnerungsbuch) XVI-XXX. 2001–2015.** Budapest-Zürich 2017. ISSN 2297-7538 *(Előkészületben)*	94-108
XXXII	16	**Acta Historica Hungarica Turiciensia XXXI. évfolyam 16. szám. Pannon Kultúraközösség Kutató és Képzőközpont Folyóirata 2017/A.** Budapest-Zürich 2017. ISSN 2297-7538 *(Előkészületben)*	109

* Sorszám a megjelenés időpontja szerint/Nummerung nach Erscheinung

Az 53. számtól csak digitálisan. ZMTE Elektronikus könyvtár

Zürichi Magyar Történelmi Egyesület / Ungarisch Historischer Verein: Zürich CH-8004, Birmensdorferstrasse 41. zmte@freemail.hu www.zmte.org

Az Acta Historica Hungarica Turiciensia minden száma megtalálható a ZMTE honlapján kívül az OSZK Magyar Elektronikus Könyvtárában (MEK) és az Elektronikus Periodika Archívumban (EPA), továbbá az Európai Digitális Könyvtárban (European Library). Hivatkozható az MTA Magyar Tudományos Művek Tára (MTMT) egyéni adatbázisában. Svájci Nemzeti Könyvtár Katalógusában: (Helveticat): időszakos és online kiadványok.

6. A történelem tanár továbbképzésünkben közreműködő szerzők névsora *(Dőlt betűvel az oktatók)*

Arbuzova, Svetlana (Donyeck)
Aradi Erik (Sydney)
Aradi Gábor (Szekszárd)
Dr. Arday Lajos (Budapest)
Asqui Jorge Kristóf (Budapest)
Árkai László (Montréal)
Babucs Zoltán (Budapest)
Bajusz István (Zilah)
Dr. Bakó Ferenc (Eger)
Balás Gábor (Budapest)
Balázs Kovács Sándor (Szekszárd)
Balázs Sándor (Csiksomlyó)

Balogh Ádám (Bad Ischl)
Balogh Miklósné (Beregszász)
Barabási László (Csiksomlyó)
Barsiné Pálmai Éva (Győr)
Basa Csehák Zsuzsanna (Csóka)
Dr. Basa György (Zenta)
Bánhidy Vajk (Esztergom)
Dr. Bárdi László (Pécs)
Bárdos Edit (Kaposvár)
Bátonyi Pál (Dunakeszi)
Beckman, Lars E. (Umeå, Svédország)
Beder Tibor (Csikszereda)
Bednyák Attila (Székesfehérvár)
Dr. Bencze Lóránt (Zsámbék)
Dr. Berényi Zsuzsa Ágnes (Budapest)
Dr. Berta Árpád (Szeged)
Dr. Bérczi Szaniszló (Budapest)
Dr. Bihari Gábor (Nyíregyháza)
Bilkó István (Komárom)
Bíró Donát (Szászrégen)
Bíró József (Orange)
Dr. Blaskovics József (Prága)
Dr. Bobula Ida (Montreal)
Bolváry József (Budapest)
Bordes, Francois (Bordeaux)
Dr. Botlik József (Budapest)
Bölöny József (Budapest)
Cavalli-Forza, L. Luca (Stanford, CA)
Dr. Cey-Bert Róbert Gyula (Bangkok)
Clauson, Sir Gerard (London)
C. Tóth János (Budapest)
Czakó Gábor (Budapest)
Csajághy György (Pécs)
Csajághyné Duha Julianna (Pécs)
Csaláné Erdélyi Kornélia (Kassa)
Dr. Csapó I. József (Nagyvárad)
Dr. Csámpai Ottó (Nyitracsehi)
Csehák Attila (Csóka)
Cserey Zoltán (Sepsiszentgyörgy)
Dr. Cser Ferenc (Canberra)
Cservenyák László (Budapest)
Dr. Csihák György (Zürich)
Cs. Kovács Ágnes (Miskolc)
Csomor Lajos (Pákozd)
Csonti István (Csóka)
Csötöny Bálint (Budapest)
Dr. Csurgay-Horváth József (Székesfvár)
Dahinden, Max B. (Bern)
Dani Pál (London)
Dr. Darai Lajos (Kápolnásnyék)
Deák István (Budapest)
De Benedictis, Giovanna (Rende, Ol.o.)
Dr. Demeter Zsófia (Székesfehérvár)
Dénes István (Barót)
Diószegi István (Budapest)
Dr. Diószegi László (Budapest)
Dolnics Zoltán (Miskolc)
Doma István (Sárosoroszi)
Domokos Sándor (Winnipeg)
Dorosmai Imre (Sopron)
Dudás Rudolf (Vancouver)
Dr. Duft Johannes (St. Gallen)
Dr. Du Yaxiong (Peking)
Egyed Attila (Calgary)
Dr. Endrey Antal (Melbourne)
Dr. Előry Ajándok
Dr. Erdélyi Géza (Rimaszombat)
Dr. Erdélyi István (Budapest)
Édes Katalin (Zenta)
Dr. Érdy Miklós (New York)
Fabó László (Budapest)
Dr. Faragó József (Kolozsvár)
Faragó Károly (Budapest)
Farkas Ferenc (Arnstorf)
Farkas István (Tab)
Dr. Farkas József (Mátészalka)
Dr. Farkas László (Budapest)
Dr. Fáy Árpád (Alsóvadász)
Dr. Fejes Pál (Szeged)
Ferenczi Géza (Székelyudvarhely)
Ferenczi István (Kolozsvár)
Fischer János Ernő (Zürich)
Fišer Angéla (Madar)
Flamm Benedek László (Budapest)
Dr. Fodor István (Budapest)
Dr. Forrai Sándor (Budapest)
Dr. Földesi Margit (Budapest)
Franncalacci, Paolo (Sassari, Olaszország)

Dr. Frech' Miklós (Keszthely)
Dr. Frisnyák Sándor (Nyíregyháza)
Galambos Ferenc (Alsóőr)
Galántha-Hermann Judit (Montreal)
Gál Istvánné (Budapest)
Gáspár Róbert (Pécs)
Gáspár Tibor (Komárom)
Dr. Gedai István (Veresegyház)
Gencsy Tibor (Budapest)
Gereben Ferenc (Budapest)
Gibbons, Ann (Berkeley/CA)
Golarits Miklós (Veszprém)
Gonda Ferenc (Budapest)
Gottesmann Péter (Budapest)
Dr. Götz László (St. Pölten)
Dr. Gráfik Imre (Budapest)
Gróf Lajos (Érsekújvár)
Gyimóthy Gábor (Zollikerberg /CH)
Gyöngyössy János (Székelyudvarhely)
Györffy Villám András (Tapolca-Diszel)
Győrvári Ernő (Sopron)
Hadanich István (Melbourne)
Dr. Halabuk József (Budapest)
Halász György (Kassa)
Hamberger Judit (Budapest)
Hangodi László (Tapolca)
Dr. Harai Dénes (Budapest)
Harsányi Ildikó (Budapest)
Hecskó (Joó) Izabella (Csóka)
Dr. Henkey Gyula (Kecskemét)
Dr. Herényi István (Velem)
Dr. Henkey Gyula (Kecskemét)
Homoki János (Budapest)
Honti Szilvia (Kaposvár)
Dr. Horváth Izabella (Chicago)
Horváth Lajos (Veresegyház)
Hudi József (Veszprém)
Huszárik László (Székesfehérvár
Isépy Dezső (Sátoraljaújhely)
Jávor Miklós (Mosonmagyaróvár)
Jenei Erzsébet (Magyarkanizsa)
Jónás József (Kaposvár)
Ddr. Juba Ferencz (Bécs)
Dr. J. Újváry Zsuzsa (Budapest)
Kaba Ákos (Calgary)
Kassai Lajos (Kaposmérő)
Dr. Kazár Lajos (Melbourne)
Dr. Kálnási Árpád (Debrecen)
Keszi András (Zürich)
Kiszely István (Budapest)
Koós Ferenc (Szigetszentmiklós)
Koppáné Kertész Margit (Szekszárd)
Kouvatsi, Anastasia (Thessaloniki)
Kósa Géza Attila (Melbourne)
Kovách Géza (Arad)
Dr. Kovács Imre Endre (Csorna)
Kovács László (Tapolca)
Kovács Rudolf Zoltán (Budapest)
Kovárczy István (Malmö)
Dr. Kováts Zoltán (Szeged)
Dr. Kókai Sándor (Nyíregyháza)
Dr. Költő László (Kaposvár)
Körmendy József (Veszprém)
Krasznay Béla (Budapest)
Kréneisz Géza (Öckerö, Svédország)
Kucsora Ibolya (Kolozsnéma)
Ladányi Frigyes (Englewood Cliffs)
Láczay Ervin (Long Island City)
László Péter Sándor (Gyergyószentmiklós)
László Tamás (Kassa)
Lekli Béla (Budapest)
Lengyel Ferenc (Mátészalka)
Limborska, Svetlana (Moszkva)
Lin, Alice A. (Stanford, CA)
Dr. Lindegger Peter (Winterthur)
Dr. Lukács József (Kassa)
Dr. Lukács László (Székesfehérvár)
Lukács Márta (Tatabánya)
Magyar István Lénárd (Budapest)
Dr. Magyar Kálmán (Kaposvár)
Dr. Matsumoto Hideo (Osaka)
Dr. Matuska Márton (Szabadka)
Magyar Róza (Budapest)
Majláth István (Brazília)
Major Sámuel (Sopron)
Dr. Mandics György (Temesvár)
Markovics György (Gyula)
Marton Szabolcs (Szeged)

Marton Veronika (Győr)
Martyné Vágó Stefánia (Budakeszi)
Matuska Márton (Szabadka)
Máriássy László (Budapest)
Mátyus Gyula (Kecskemét)
Mehrle Tamás (Fribourg)
Melegh Antal (Budapest)
Meleghy Gyula (Bergisch-Gladbach)
Meskó Lajos (USA)
Mesterházy Zsolt (Budapest)
Mészáros Ágota (Oroszlámos)
Mészáros Anita (Pécs)
Mészáros Zoltán (Szabadka)
Mihajlovics József (Pozsony)
Mika, Anna (Zamosc, Lengyelország)
Mika, Barbara (Zamosc, Lengyelország)
Miklauzič István (Pilisszántó)
Miklós Zsuzsa (Budapest)
Mikó Jenő (Pozsony)
Molnár Imre (Budapest)
Molnár László (Sopron)
Molnár V. József (Budapest)
Monika Gurínová (Pozsony)
Msrcikiae, Mladen (Eszék)
Muhr Albert Ottmár (Budapest)
Nagy Alpár (Budapest)
Dr. Nagy Ákos (Adelaide)
Nagy Gyöngyi (Pozsony)
Nagy Gyula (Pointe Claire)
Nagy Kálmán (Budakeszi)
Dr. Nádasy T. Jenő (London)
Dr. Négyesi Lajos (Esztergom)
Nagy Szilvia (Zenta)
Nagygyörgy Zoltán (Horgos)
Dr. Németh Péter (Nyíregyháza)
Dr. Németh Szilvia (Pozsony)
Nógrády Mihály C. C. (Ottawa)
Novotni Péter (Nyíregyháza)
Nyári Gábor (Városlőd)
Oroszi Antal (Budapest)
Oefner, Peter J. (Palo Alto, CA)
Dr. habil. Örsi Julianna (Túrkeve)
Paál Zoltán (Ózd)
Dr. Pandula Attila (Budapest)
Dr. Parádi József (Budapest)
Passarino, Giuseppe (Stanford, CA)
Pálfy Gyula (Budapest)
Pál János (Budapest)
Pál Tibor (Hódmezővásárhely)
Pintér István (Hódmezővásárhely)
Polgár Lajos (Melbourne)
Polmann Ferenc (Budapest)
Pražak Richard (Brno)
Primorac, Dragan (Split)
Dr. Prokopp Mária (Esztergom)
Radácsi Imre (Budapest)
Radics Géza (Chicago)
Radnóczy Antal (München)
Radványi Irène-Henriette (Stockholm)
Rainer Pál (Veszprém)
Rajczi Pál (Ugod)
Dr. Ráduly János (Kibéd)
Recskó Szabolcs (Zenta)
Rihmer Aurél (Budapest)
Ripco Sipos Elvira (Zenta)
Rojkóné Bakos Ibolya (Bern)
Rosner Gyula (Szekszárd)
Róbert Péter (Budapest)
Dr. Rókusfalvy Pál (Budapest)
Róth András Lajos (Székelyudvarhely)
Rőczei György (Budapest)
Salamon Konrád (Budapest)
Dr. Sallai János (Budapest)
Sancz Klára Lujza (Budapest)
Santachiara-Benerecetti, A. Silvana (Pavia, Olaszország és Stanford, CA))
Sasvári István (Szolnok)
Sági Károly (Keszthely)
Sándor Bálint (Torockószentgyörgy)
Sándorfi György (Budapest)
Sándor Istvánné Kern Mária (Budapest)
Sántha Pál Vilmos (Csikszereda)
Dr. Sárkány Kálmán (Budapest)
Sebestyén László (Budapest)
Sebők Ferenc (Szeged)
Sebők László (Budapest)
Semino, Ornella (Pavia, Olaszország)
Sidó Zoltán (Komarno)

Dr. Simon Endre (Roxboro)
Simon Zoltán (Montreal)
Sir Gerard Clauson (London)
Somlyói Nagy Sándor (Budapest)
Dr. Somorjai Béla (St. Gallen)
Dr. Soós Pál (Bakonyjákó)
Dr. Sorosy Tamás (Székesfehérvár)
Sóldos László (Budapest)
Sörös István (Felsőőrs)
Spányi Béla (Johannishof)
Stamler Imre (Somogyjád)
Dr. Starmüller Géza (Kolozsvár)
Studinka Elemér (Budapest)
Dr. Sugár Dénes (Benidorm)
Sutaj Stefan (Pozsony)
Dr. Süli-Zakar István (Debrecen)
Sümegi József (Bátaszék)
Dr. Szabó A. Ferenc (Budapest)
Dr. Szabó István Mihály (Budapest)
Szabó László (Szolnok)
Dr. Szabó József (Budapest)
Dr. Szabó Pál (Szeged)
Dr. h. c. Szabó Péter Ottó (Székesfehérvár)
Dr. Szakály Sándor (Budapest)
Szádeczky-Kardoss Irma (Budapest)
Szalay Zsigmond (Tyukod)
Szederkényi Ferenc (Adelaide)
Dr. Szederkényi Tibor (Szeged)
Dr. Szegfű László (Szeged)
Szekeres István (Budakalász)
Szekeres László (Szabadka)
Szénási Gyula (Budapest)
Szendi József (Veszprém)
Szenti Ferenc (Hódmezővásárhely)
Dr. Szerencsés Károly(Budapest)
Szikora István (Szabadka)
Szilágyi Imre (Budapest)
Szili Ferenc (Kaposvár)
Színia Bodnár Erika (Pécel)
Mr. Szlávity Magda (Szabadka)
Szőnyi József (Pilisszántó
Szűcs Ferenc (Budapest)
Takács József (Tiba)
Takács Sándor (Budapest)
Tancsák János (Kassa)
Tauszik Tamás (Budapest)
Dr. Teleki Géza (Washington)
Dr. Timaru-Kast Sándor (Ingelheim)
Dr. Tomka Péter (Győr)
Tóth István (Szeged)
Tóth József (Tapolca)
Tóth Lajos S. J. (Pilisvörösvár)
Totth Jenő (Brisbane)
Török Albert (Székelyudvarhely)
Töttős Gábor (Szekszárd)
Ugody Alajos (Adelaide)
Underhill, Peter A. (Stanford, CA)
Uzsoki András (Balatonfüred)
Vadas Ferenc (Szekszárd)
Dr. Vajda Gábor (Szabadka)
Varga Béla (Vaja)
Varga Bertold (Felsőhegy)
Varga Csaba (Pilisszentiván)
Vass Ferenc (Alexandra Hills)
Vass Laura (Komárom)
Vattay Antal (Budapest)
Vámos-Tóth Bátor (Honolulu)
Dr. Váralljai Csocsán Jenő (Piliscsaba)
Dr. Vedres András(Budapest)
Végh Tibor (Budapest)
Vida Dénes (Bécs)
Vincze Áron (Decs)
Dr. Vizi László Tamás (Székesfehérvár)
Vízi Márta (Szekszárd)
V. Kápolnás Mária (Szekszárd)
Vofkori László (Székelyudvarhely)
Wack Géza (Budapest)
Wittwer Alexander (Bern)
W. Vityi Zoltán (Budapest)
Dr. Zachar József (Budapest)
Zakar András (Budapest)
Zalezsák Albin (Toronto)
Záhonyi András (Budapest)
Z. Tóth Csaba

II. A megvalósítás krónikája

1. Eredmény összesítve

Kassai továbbképzés 2001-2003, a tanfolyam egészén résztvevők száma: *17 fő.*
Helyben 12 azelvégzésről szóló oklevelet és 5 részvételi tanúsítványt adtunk ki.
Marosvásárhelyi továbbképzés 2001-2003, a tanfolyam egészén résztvevők száma: *43 fő.*
Helyben 41 az elvégzésről szóló oklevelet és 2 részvételi tanúsítványt adtunk ki.
A 2003-as első továbbképzés zárásakor:
A továbbképzésen oktató tanárok közül is adtunk 3-nak az elvégzésről szóló oklevelet.
Szabadkai továbbképzés 2004-2006, a tanfolyam egészén résztvevők száma: *32 fő.*
Helyben 25 az elvégzésről szóló oklevelet és 7 részvételi tanúsítványt adtunk ki.
Magyarkanizsai továbbképzés 2007-2008, a tanfolyam egészén résztvevők száma: *57 fő.*
Helyben 57 az elvégzésről szóló tanúsítványt adtunk ki.
Zentai továbbképzés 2009-2010, a tanfolyam egészén résztvevők száma: 16
Helyben 16 az elvégzésről szóló tanúsítványt adtunk ki.
Komáromi továbbképzés 2014-2015, a tanfolyam egészén résztvevők száma: 13.
Helyben 16 az elvégzésről szóló tanúsítványt adtunk ki.
Minden tanfolyamra az egészet elvégzőknél sokkal többen iratkoztak fel, illetve összességében több százan vettek részt az egyes előadásokon.

2. A kassai továbbképzés 2001-2003

Kodolányi János Főiskola—Zürichi Magyar Történelmi Egyesület–Kassai Magyar Polgári Klub
120 ÓRÁS TÖRTÉNELEMTANÁR–TOVÁBBKÉPZÉS ELŐADÁSAI
Helye: Magyar Polgári Klub, Kassa, Mészáros utca 26.
Ideje: 2001. október–2003. december (nyári szünettel), havi egy szombaton 9,00–14,00 óráig.

1. ELŐADÁSI NAP: *2001. november 24.*
Dr. Zachar József:
Bevezetés: A továbbképzési program célja, tartalma, megvalósítási formája.
Tartalmi kulcskérdések: Megújítandó területek, témák, csomópontok a magyar történelem kutatásában és oktatásában.
Módszertani kulcskérdések: Módszertani megújítás, a források bevonása, forrástípusok, a források feldolgozási lehetőségei.
Dr. Szabó A. Ferenc:
Kárpát–medencei népesedési viszonyok, népesedési folyamatok, irányok és kulcskérdések.

2. ELŐADÁSI NAP: ***2001. december 15.***
Dr. Darai Lajos:
Az őstörténet kutatásának és tanításának módszertana.
Egyetemes és magyar őstörténeti kronológia összehasonlító módszertana.
Dr. Csapó József:
Az önkormányzat múltja és jelene a történelmi Erdélyben: 1. Székely székek autonómiája. 2. Egyházi autonómia. 3. Belső önrendelkezés — a kollektív identitáshoz való jog.

3. ELŐADÁSI NAP: ***2002. január 19.***
Dr. Pandula Attila:
Magyar jelképek és zászlók (inszigniológia és vexiológia).
Családtörténet és személyábrázolások (genealógia és történeti ikonográfia).
Nemzeti címer és pecsétek (heraldika és szragisztika).

4. ELŐADÁSI NAP: 2002. ***február 9.***
Költő László:
Klasszikus régészeti anyagvizsgálati módszerek.
Történeti folytonosság a vörsi, 8–10. századi késő avar temetőkben.
Marton Veronika:
A tatárlakai vonalas írástól az ékírásig.
A teremtésmítosz (Naprendszer keletkezése) az ékiratos szövegekben és magyar vonatkozásai.

5. ELŐADÁSI NAP: ***2002. március 9.***
Dr. Frisnyák Sándor:
A Kárpát-medencei
- természeti kép a honfoglalás után,
- antropogén tájformálás, népessége és az etnikai tájszerkezet változásai (895–1920).
- magyar településhálózat 900-tól 1920-ig,
- feudális kori földrajzi munkamegosztás,
- mező- és erdőgazd. Tört. földrajza 1920-ig.
Magyar ipartörténet földrajz, közlekedésföldrajz 1920-ig

6. ELŐADÁSI NAP: ***2002. április 27.***
Szekeres István:
A történeti összehasonlító (ideográfikus) jeltörténeti
Kutatás módszertana.
A teknős jelcsalád 'Hung-fan' ideogrammái.
A 'Hung-fan' és az ordoszi hun aranykorona.
Az uráli, Irbit-parti Sziklarajzok vizsgálata írástörténeti eszközökkel.
Termékenységi szimbólumaink az Urál-hegység és a Sárga folyó között.

7. ELŐADÁSI NAP: ***2002. május 18.***
Csajághy György,
Csajághy Györgyné:
Zenetörténet és őstörténet összefüggései.
Zenénk ősi rétegei, keleti párhuzamai.
A régi magyar hitvilág és hiedelemvilág megjelenése a magyar népzenében.
Ősi magyar hangszerek, hangszertörténet.

8. ELŐADÁSI NAP: ***2002. június 8.***
Dr. Csihák György:
A ZMTE tevékenységének bemutatása.
A magyar történelemtudomány helyzete, összefüggése a nemzettudattal.
A magyar nemzet múltja az őstörténettől napjainkig.
A magyarok őstörténete.
Nagy Kálmán:
A honfoglalás hadtörténete
A honfoglalást biztosító hadjáratok.

9. ELŐADÁSI NAP: ***2002. szeptember 28.***
Horváth Lajos:
A csodaszarvas és Moldva bölényfejes címere.
A 108 honfoglaló nemzetség számáról.
Bors honfoglaló vezér és a barsz (hópárduc).
Dr. Cey–Bert Róbert Gyula:
Az ősi műveltség és világkép öröksége.
A magyar konyhaművészet keleti jellege.

10. ELŐADÁSI NAP: ***2002. október 19.***
Dudás Rudolf:
A szumír–szkíta örökségünk:
– a szkíták történelmi szerepe,
– ős–szkíta nyelvi összefüggések,
– a magyar ősnyelv,
– a III. Úr Dinasztia történelme.

11. ELŐADÁSI NAP: ***2002. november 23.***
Vedres András:
Mit adott a magyarság a világnak?
Nagy magyar tudósok és gondolkodók.
Rókusfalvy Pál:
A magyar küldetéstudat.

12. ELŐADÁSI NAP: ***2002. december 14.***
Dr. Szabó József—Dr. Sallai János:
A Kárpátok védelmi szerepe a kezdetektől a 20. századig.
A magyar honvédelem története.

13. ELŐADÁSI NAP: ***2003. március 1.***
Dr. Botlik József:
Magyarország területi változásai 1938–1941-ig:
– Felvidék és Kárpátalja,
– Észak–Erdély és Székelyföld,
– Délvidék,
Kérdések–válaszok, beszélgetés.

14. ELŐADÁSI NAP: ***2003. március 29.***
Csurgai–Horváth József:
Középkori magyar művelődéstörténet.
A forráskritika és a történeti segédtudományok.
Dr. Vizi László Tamás:
A középkori magyar állam fénykora és hanyatlása.
A napóleoni háborúk és Magyarország.
15. ELŐADÁSI NAP: ***2003. április 5.***
Dr. Lukács László:
A magyarság néprajza és az összehasonlító néprajztudomány.
Dr. Demeter Zsófia
A magyar mezőgazdaság és ipar története.
16. ELŐADÁSI NAP: ***2003. május 31.***
Dr. Csámpai Ottó:
Nemzet és nemzettudat: családok és nagycsaládok, nemzet–előtti etnikai közösségek: nemzetség, törzs, a nemzet, mint kulturális közösség, a nemzet, mint nyelvi közösség, a nemzeti jellem és arculat, nemzeti azonosságtudat, a nemzet, mint küldetésközösség.
18. ELŐADÁSI NAP: ***2003. szeptember 27.***
Dr. Zachar József:
A Thököly–felkelés.
A Rákóczi–szabadságharc.
Az első világháború és magyar történelmi.
Következményei.
Magyarság a két világháború között
A második világháború és történelmi következményei
19. ELŐADÁSI NAP: ***2003. október 18.***
Mesterházy Zsolt:
A magyar ókor. A Kárpát-medence történeti folyamatossága.
A Szent Korona, mint az első keresztény ikonosztáz.
Etruszk őstörténet.
A magyar ókor története.
Kitalált középkor kérdésköre a német történetírásban.
20. ELŐADÁSI NAP: ***2003. november 15.***
Dr. Földesi Margit:
Magyarország 1948-tól 1956-ig.
Az 1956-os forradalom és szabadságharc.
Dr. Sorosy Tamás:
Magyar biztonságpolitikai összefüggések és kilátások 1956-tól napjainkig.
ZÁRÓVIZSGA NAP: ***2003. december 20.***
Dr. Csámpai Ottó
Csurgai-Horváth József

Dr. Darai Lajos

Jelentés
„A magyar történelem tanításának tartalmi és módszertani megújítása”
című tanfolyam záróvizsgáiról

1406

Oktatási központ: Kassa, Magyar Polgári Klub, vezetője Csala Kornélia.
Időpont: 2003. december 13.
A vizsgabizottság tagjai: Dr. Csámpai Ottó – Pozsony
Dr. Csurgai Horvát József – Székesfehérvár

A záróvizsgák a történelem-tanárok továbbképzése befejeztével a kassai központban 2003. december 13-án lettek lebonyolítva. A szervezők részéről a feltételek minden irányban biztosítottak voltak, az ellátás és a vizsgák zökkenőmentesek voltak.

A vizsgákra való felkészüléshez a hallgatók megkapták a „Magyar történelem – tízezer év ezer oldalról" című oktatási segédkönyvet és ugyanúgy kézhez kapták az elkészített kérdésköröket, ill. tájékoztatva voltak a záróvizsgák lebonyolítási módjával.

A bevezetőben a vizsgabizottság tagjai kiemelték a továbbképzés jelentőségét, s a tényt, hogy a történelem valós ismerete a nemzettudat szerves része, amely a felvidéki magyar értelmiség jövőbeli cselekvésének egyik fontos mozgatórugója lehet.

Mivel a hallgatók többségében tapasztalt szakemberek voltak a maguk területén, a vizsgákat leszűkítettük és lehetőséget adtunk nekik a számukra legérdekesebb (vagy eddig teljesen ismeretlen, esetleg félreismert) témák előadására. A feleletekből, ill. felszólalásokból arra lehetett következtetni, hogy a hallgatók elsajátították a magyar történelemmel kapcsolatos legújabb és egyben tudományosan alátámasztott ismereteket, ugyanakkor rámutattak a történelemtanítás nehézségeire az adott környezetben. Továbbá teret kaptak arra, hogy elmondhassák véleményüket a továbbképzés tartalmi, módszertani és szervezési kérdéseivel kapcsolatban. Ebből több olyan meggondolandó ötlet és hozzászólás fogalmazódott meg, amely a továbbképzés folytatása esetében minőségi többletként megvalósítható.

A záróvizsgák befejeztével ünnepélyes keretek között kiosztottuk a diplomákat, amelyre 12 személy volt jogosult (+ 1 oktató). Rajtuk kívül 5 kaptak bizonylatot a továbbképzés látogatásáról. Bizonyos negatívumkén értékelem, hogy a vizsgázók között nem voltak valójában azok, akikre a legjobban számítottunk – tehát a történelemtanárok. Függetlenül ettől, úgy vélem a továbbképzést a jövőben mindenesetre folytatni kell.

A záróvizsgákról részletes fotódokumentáció készült, melyet mellékelek.

Kassa, 2003. december 13.

Dr. Csámpai Ottó, C.Sc.,
rendkívüli egyetemi tanár, a vizsgabizottság elnöke

Idézet a Kassai Polgári Klub honlapjáról: „A leghosszabban tartó, és talán a leggyümölcsözőbb munkánk a székesfehérvári Kodolányi János Főiskola által vezetett négyszemeszteres történelmi tanfolyam megszervezése volt. A tanfolyam fő védnökségét a Zürichi Magyar Történelmi Egyesület vállalta. Neves egyetemi oktatók előadásán keresztül sajátíthatták el a tanfolyam hallgatói a magyar történelmi ismereteket. Az előadók kérésünkre készségesen vállaltak egy esti előadást is a további érdeklődők számára. A tanfolyammal járó költségeket a már említett két intézmény

fedezte, a helyszint és a szervezési munkát térítésmentesen biztosította a Kassai Polgári Klub.” (http://www.kpk-kok.sk/)

3. A marosvásárhelyi továbbképzés 2001-2003

Kodolányi János Főiskola—Zürichi Magyar Történelmi Egyesület–Deus Providebit Tanulmányi Ház
120 ÓRÁS TÖRTÉNELEMTANÁR–TOVÁBBKÉPZÉS ELŐADÁSAI
Helye: Deus Providebit Tanulmányi Ház Sapientia Egyetem Nagyterme, Marosvásárhely.
Ideje: 2001. október–2003. december (nyáron szüntet), havi egy alkalommal, második vagy harmadik szombaton 9,00–14,00 óráig.

1. ELŐADÁSI NAP: ***2001. október 24.***
Dr. Darai Lajos:
Az őstörténet kutatásának és tanításának módszertana.
Egyetemes és magyar őstörténeti kronológia összehasonlító módszertana.
Dr. Herényi István:
A honfoglalás előtti népek a Kárpát–medencében.
A gyepű (avar, frank, magyar).
2. ELŐADÁSI NAP: ***2001. november 24.***
Dr. Csihák György:
A ZMTE tevékenységének bemutatása.
A magyar történelemtudomány helyzete, összefüggése a nemzettudattal.
A magyar nemzet múltja az őstörténettől napjainkig.
A magyarok őstörténete.
Sántha Pál Vilmos:
A székely önigazgatási törekvések története. (A legkorábbi időktől mostanáig.)
3. ELŐADÁSI NAP: ***2001. december 15.***
Szekeres István:
A történeti összehasonlító (ideográfikus) jeltörténeti kutatás módszertana.
A teknős jelcsalád 'Hung-fan' ideogrammái.
A 'Hung-fan' és az ordoszi hun aranykorona.
Az uráli, Irbit-parti Sziklarajzok vizsgálata írástörténeti eszközökkel.
Termékenységi szimbólumaink az Urál-hegység és a Sárga folyó között.
4. ELŐADÁSI NAP: ***2002. január 19.***
Dr. Faragó József:
A magyar népballadák keleti kapcsolatai.
Dr. Csapó József:
Az önkormányzat múltja és jelene a történelmi Erdélyben: 1. Székely székek autonómiája. 2. Egyházi autonómia. 3. Belső önrendelkezés — a kollektív identitáshoz való jog.

5. ELŐADÁSI NAP: ***2002. február 16.***
Dr. Botlik József:
Magyarország területi változásai 1938–1941-ig:
– Felvidék és Kárpátalja,
– Észak–Erdély és Székelyföld,
– Délvidék,
– Kérdések–válaszok, beszélgetés.

6. ELŐADÁSI NAP: ***2002. március 23.***
Költő László:
Klasszikus régészeti anyagvizsgálati módszerek.
Történeti folytonosság a vörsi, 8–10. Századi késő avar temetőkben.
Dr. Faragó József:
A magyar népmesék keleti kapcsolatai.

7. ELŐADÁSI NAP: ***2002. április 20.***
Dr. Süli–Zakar István:
A Kárpát–medencei
- természeti kép a honfoglalás után.
- antropogén tájformálás, népessége és az etnikai tájszerkezet változásai (895–1920).
- magyar településhálózat 900-tól 1920-ig,
- feudális kori földrajzi munkamegosztás,
- mező– és erdőgazd. Tört. földrajza 1920-ig.

Magyar ipartörténet földrajz, közlekedésföldrajz 1920-ig.

8. ELŐADÁSI NAP: ***2002. május 18.***
Timaru–Kast Sándor:
"Kelta magyarok, magyar kelták" avagy a kelta (ír)–magyar rokonság a régészet, a mondavilág és nyelvünk tükrében, ősi magyar szókincsünk a magyar-kelta rokonság jegyében. Szkíták és kelták a Kárpát-medencében.
A 3x45 perces előadásban diafelvételek segítségével, ír és breton zene kíséretében egy rövid barangolásra is sor kerül a "Világvégére" (Bretagne, Wales, Skócia, Írország).

9. ELŐADÁSI NAP: ***2002. szeptember 21.***
Dudás Rudolf:
A szumír–szkíta örökségünk:
– a szkíták történelmi szerepe,
– ős–szkíta nyelvi összefüggések,
– a magyar ősnyelv,
– a III. Úr Dinasztia történelme.

Mesterházy Zsolt:
A magyar ókor. A Kárpát-medence történeti folyamatossága.
A Szent Korona, mint az első keresztény ikonosztáz.

10. ELŐADÁSI NAP: ***2002. október 19.***
Horváth Lajos:
A csodaszarvas és Moldva bölényfejes címere.
A 108 honfoglaló nemzetség számáról.
Bors honfoglaló vezér és a barsz (hópárduc).
Dr. Cey–Bert Róbert Gyula:
Az ősi műveltség és világkép öröksége.
A magyar konyhaművészet keleti jellege.

11. ELŐADÁSI NAP: ***2002. november 23.***
Szekeres István:
Székely–hun írásjelek a hunok régészeti leletein.
Hun—kínai íráskapcsolatok.
A „magyar" név etimológiája.
A székely rovásírás nikolsburgi jelrendszere.

12. ELŐADÁSI NAP: ***2002. december 14.***
Mesterházy Zsolt:
Etruszk őstörténet.
A magyar ókor története.
Kitalált középkor kérdésköre a német történetírásban.

13. ELŐADÁSI NAP: ***2003. január 18.***
Dr. Szabó József—Dr. Sallai János:
A Kárpátok védelmi szerepe a kezdetektől a 20. Századig.
A magyar honvédelem története.

14. ELŐADÁSI NAP: ***2003. március 22.***
Dr. Csihák György:
A Megszentelt Korona, mint ötvösmű és mint keresztény műtárgy.
A Korona Tan, a Korona Eszme és a Regnum Marianum, s ezek mai jelentősége.

15. ELŐADÁSI NAP: ***2003. április 12.***
Dr. Csámpai Ottó:
Nemzet és nemzettudat: családok és nagycsaládok, nemzet–előtti etnikai közösségek: nemzetség, törzs, a nemzet, mint kulturális közösség, a nemzet, mint nyelvi közösség, a nemzeti jellem és arculat, nemzeti azonosságtudat, a nemzet, mint küldetésközösség.

16. ELŐADÁSI NAP: ***2003. május 17.***
Rókusfalvy Pál:
A magyar küldetéstudat.

17. ELŐADÁSI NAP: ***2003.*** **szept. 27.**
Szabó Péter:
19. századi magyar művelődéstörténet.
A reformkor nagy eszméi.
Vizi László Tamás:
Az 1848-1849. évi polgári forradalom és szabadságharc.
A kiegyezés és következményei.

18. ELŐADÁSI NAP: ***2003. október 18.***   **Dr. Földesi Margit:**   Magyarország 1948-tól 1956-ig.   Az 1956-os forradalom és szabadságharc.   **Dr. Sorosy Tamás:**   Magyar biztonságpolitikai összefüggések és kilátások 1956-tól napjainkig.
19. ELŐADÁSI NAP: ***2003. nov. 15.***   **Dr. Zachar József:**   Az első világháború és magyar történelmi következményei.   Magyarság a két világháború között.   A második világháború és történelmi következményei.
20. ZÁRÓVIZSGA NAP: ***2003. december 13.***   **Dr. Csihák György**   **Dr. Darai Lajos**

Dr. Darai Lajos

Feljegyzés
„A magyar történelem tanításának tartalmi és módszertani megújítása”
KJF—ZMTE történelemtanár–továbbképzés marosvásárhelyi 20. vizsganapjáról

Hely: Deus Providebit Tanulmányi Ház, Marosvásárhely.
Ideje: 2003. december 13. 9,00–14,00 óra
Vizsgáztató: Dr. Darai Lajos a továbbképzés felelőse, Dr. Csihák György ZMTE elnök.

Erre az utolsó vizsga- és oklevél-kiosztó napra, előzetes egyeztetés alapján 52 fő kapott személyre szóló meghívót. Kimentette magát Fodor Imre Marosvásárhely alpolgármestere, aki aznap Kolozsvárt az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács alakulóülésén volt, valamint a "háztulajdonos" Csató Béla kanonok, akit kötelessége Budapestre szólított.

Külön dicséretben részesítettük a három szervezőt: Sípos Annát és Lajost a ZMTE tagját, akik elnökségi határozatra elnyerték az egyesület "örökös tagja" címet, valamint Molnár Józsefet a Sapientia Egyetem főtitkárát. Az öt helyi személy KJF bemutatkozó könyvajándékát kapta.

Csihák röviden ismertette az egyesület tevékenységét és oktatási segédkönyvét, Darai pedig a Főiskolát és értékelte a jelen oktatást, amelyben 20 fő oktatott 3 világrész 7 országából: 3 akadémikus, 8 kandidátus, 4 doktor és 5 egyetemet végzett személy (Kassán 3 világrész 6 országából 30 fő oktatott, 3 akadémikus, 12 kandidátus, 7 doktor és 8 egyetemet végzett).

Sipos Lajos ismertette a résztvevők statisztikáját: érdeklődők száma összesen 146, állandó résztvevő 25–33 fő. Részvételi szám: legkisebb 16, legnagyobb 136, átlag 26 fő. Foglalkozás szerinti megoszlás: tanár 11, gimn. Diák 8, egyetemista 6, nyugdíjas 9, orvos 4, mérnök 6, művész 4, lelkész 3, foglalkozás ismeretlen 5; (ebből: biológus, tisztviselő, áruszakértő, közgazdász, gyógyszerész, fogtechnikus). Helységek szerint: Marosvásárhely és környéke a többség, de volt Szászrégen, Nagyszalonta, Szilágycsok.

A résztvevők már előzőleg is kaptak a bolti forgalomban 6000 Ft értékű oktatási segédkönyvünkből 121 db-ot ajándékba, az egyesület nagyszámú egyéb kiadványai mellett. Többek között a Ház könyvtára kapott egy sorozat Ecyclopaeda Hungarica-t mintegy 30ezer Ft

értékben. (Kassán kiosztottunk 43 kötetet és kapott a rendező Kassai Polgári Klub 1 sorozat Encyclopediat.)

Ezt követte a résztvevők válasza feltett kérdéseinkre, valamint véleménynyilvánítása. Arra a kérdésre, hogy kinek melyik előadás, téma adott a legtöbbet, az alábbi választ kaptuk: küldetésünk (Rókusfalvy), Korona (Csihák), kelta (Tímár), írástörténet (Szekeres), gyepű (Herényi), viselet, tánc (Tímár, Faragó), nyelvészet (Dudás), régészet (Költő), hadtörténet (Szabó József).

Az értékelő felszólalók kivétel nélkül elismeréssel szóltak az előadások színvonaláról és többen (Ostya Dezső püspök helyettes, Szabó László, Ayreiser László, Murasánszky Emma mindhárom történelemtanár, Szövét István ref. Lelkész, Hölgyes Mihály régész–egyetemi hallgató) köszönték a Főiskolának és az Egyesületnek, hogy ennyi áldozat vállalásával ezt a rendezvényt, végül is 2 év 4 hónapon át rendszeresen biztosították. Sajnálják befejezését és remélik, hogy az Egyesület ott egyébként működő asztaltársasága a Tanulmányi Házzal az előadássorozatot folytatja. Erre mind az asztaltársaság vezetői, mind a Tanulmányi Ház képviselője, mind az egyesület készségét nyilvánította. 2004. január első felében közlik a fogadásra alkalmas időpontokat az egyesület elnökével.

Végül kiadtunk 41 oklevelet és 2 látogatói igazolást (mindkettő mellékelve). (Ugyanezen a napon Kassán kiosztottunk 21 oklevelet és 5 látogatói igazolást.)

A szünetben ismét volt pogácsa, kávé, pálinka, borvíz elegendő.

Csihák és Darai értékelése: Az oktatás a várakozásokat messze meghaladóan sikeres volt. Amint a résztvevők is egyöntetűen kinyilvánították: pont ott segítünk, ahol az ínség a legnagyobb.

Csihák megjegyzése: Köszönet illeti a Kodolányi János Főiskolát és főigazgatóját, mert nélkülük ez a siker nem lenne. Köszönet illeti Darai Lajost, aki ily hosszú időn át, egyidőben két helyen folyamatosan példás rendben végezte ezt a szervezést és elszámolást — szoros együttműködésben az Egyesület tudományos tanácsával és megfelelve a KJF ügyviteli rendjének. Megjegyzendő, hogy az anyagi áldozatvállalás is tetemes, de ezért a pénzért ilyen kiváló szakembergárdát ma Magyarországon senki felvonultatni nem tud.

Marosvásárhely, 2003. december 13. *Dr. Csihák György* *Dr. Darai Lajos*

4. A szabadkai továbbképzés 2004-2006

Kodolányi János Főiskola—Zürichi Magyar Történelmi Egyesület—Észak-Bácskai Magyar Pedagógus Egyesület

120 ÓRÁS TÖRTÉNELEMTANÁR–TOVÁBBKÉPZÉS ELŐADÁSAI

Városi Könyvtár, Szabadka, Dusán cár utca 2. és

Városi Középiskolai Kollégium, Harambasics u. 22.

6x45' előadás minden hónap utolsó előtti szombatján 9,00-tól 14,30-ig.

(Nincs előadás: 2005. június, július, augusztus, december, 2006. június, július, augusztus)

1. ELŐADÁSI NAP: *2004. szeptember 18.*
Dr. Zachar József—Dr. Darai Lajos: A továbbképzési program célja, tartalma, és a megvalósítás formája. **Dr. Zachar József**: Tartalmi kulcskérdések és módszertani megújulás:

Megújítandó területek, témák, csomópontok, valamint forrástípusok, források feldolgozása a magyar történelem kutatásában és oktatásában.
Nemzeti jellemünk gyökerei.
Dr. Darai Lajos:
Az őstörténeti szenzációk tartalmi háttere: Egy történelem — egy tudomány.
Az egyetemes és a magyar őstörténet időrendje és módszertana: A régmúlt és a ma összekötése az alárendelés és mellérendelés történeti megjelenésének feltárásával.

2. ELŐADÁSI NAP: ***2004. október 23.***

Dr. Rókusfalvy Pál:
A magyar küldetéstudat.
Dr. Csámpai Ottó:
Nemzet és nemzettudat: családok és nagycsaládok, nemzet–előtti etnikai közösségek: nemzetség, törzs, a nemzet, mint kulturális közösség, a nemzet, mint nyelvi közösség, a nemzeti jellem és arculat, nemzeti azonosságtudat, a nemzet, mint küldetésközösség.

3. ELŐADÁSI NAP: ***2004. november 20.***

Dr. Szederkényi Tibor:
Őstörténeti tapasztalatok a selyem út mentén Belső-Ázsiából. Szederkényi Ferenc ausztráliai magyar kutató helyszíni megfigyelései alapján.
Záhonyi András:
Miért fontos számunkra Mezopotámia?
Csillagászati és mitológiai áttekintés.
A mezopotámiai írásemlékek.
A magyarság kincsei. A képi rend. Krónikáink bibliai leszármazási rendje.

4. ELŐADÁSI NAP: ***2004. december 18.***

Dr. Frisnyák Sándor—Dr. Kókai Sándor:
Magyarország történeti földrajza vázlata (895–1920).
(A Kárpát–medencei
- természeti kép a végleges honfoglalás után,
- antropogén tájformálás, népessége és az etnikai tájszerkezet változásai [895–1920],
- magyar településhálózat 900-tól 1920-ig,
- feudális kori földrajzi munkamegosztás,
- mező– és erdőgazd. tört. földrajza 1920-ig.

Magyar ipartörténet földrajz, közlekedésföldrajz 1920-ig.)

5. ELŐADÁSI NAP: ***2005. január 22.***

Dr. Pandula Attila:
Magyar jelképek, zászlók (inszigniológia, vexillológia).
Családtörténet és személyábrázolások (genealógia és történeti ikonográfia).
Nemzeti címer és pecsétek (heraldika, szfragisztika).
Dolnics Zoltán:
A hunok ázsiai megjelenése és szerepe.
A magyarság belső-ázsiai őshazájától a Kárpát-medencéig.

6. ELŐADÁSI NAP: ***2005. február 19.***

Dr. Szabó József—Dr. Sallai János:
A Kárpátok védelmi szerepe a kezdetektől a 20. századig.

A magyar honvédelem története.
7. ELŐADÁSI NAP: ***2005. március 19.***
Mesterházy Zsolt: A magyar ókor története: a Kárpát-medence történeti folyamatossága, a Kárpát-medencei etnogenezis története és az etruszk őstörténet. Kitalált középkor kérdésköre a német történetírásban. **Horváth Lajos:** A csodaszarvas és Moldva bölényfejes címere. A 108 honfoglaló nemzetség számáról. Bors honfoglaló vezér és a barsz (hópárduc).
8. ELŐADÁSI NAP: ***2005. április 23.***
Dr. Timaru–Kast Sándor: "Kelta magyarok, magyar kelták" avagy a kelta (ír)–magyar rokonság a régészet, a mondavilág és nyelvünk tükrében, ősi magyar szókincsünk a magyar-kelta rokonság jegyében. Szkíták és kelták a Kárpát-medencében. Diafelvételek segítségével, ír és breton zenekísérettel rövid barangolás a "Világvégére" (Bretagne, Wales, Skócia, Írország). **Dr. Költő László:** Klasszikus régészeti anyagvizsgálati módszerek. Archeometria. A Kárpát–medence régészeti vázlata. Történeti folytonosság a vörsi, 8–10. századi késő avar temetőkben. A lovas temetkezésekről.
9. ELŐADÁSI NAP: ***2005. május 21.***
Marton Veronika: Mezopotámiai és magyar művelődéstörténeti kapcsolatok: A tatárlakai vonalas írástól az ékírásig. Árpádkori írásbeliség magyar zárványai. A teremtésmítosz (Naprendszer keletkezése) az ékiratos szövegekben és magyar vonatkozása A Vízözön és a Gilgames eposz. **Dr. Botlik József:** Főbb csomópontok a magyar történelemben III. Béla királytól Trianonig.
10. ELŐADÁSI NAP: ***2005. szeptember 17.***
Dudás Rudolf: Szkíták világa. A Bábel előtti ősnyelv. **Pintér István:** Adalékok Görgey 1849-es téli tevékenységéhez. A szabadságharc délvidéki vonatkozásai. Przsemysl ostromai. A II. Magyar hadsereg harcai a Donnál.
11. ELŐADÁSI NAP: ***2005. október 22.***
Dr. Csihák György: 1. A magyar nemzet múltja (összefoglaló). 2. Magyarok őstörténete (összefoglaló). 3. Sacra Regni Hungarici Corona - Magyarország Szent Koronája.
12. ELŐADÁSI NAP: ***2005. november 19.***
Dr. J. Újvári Zsuzsa:

1. A magyar és erdélyi reneszánsz virágzása a 16-17. században 2. A kora újkori magyar nemesi, városi és paraszti életmód főbb kérdései: anyagi kultúra, család, erkölcs, szokások, viselet, szórakozás és tánc. 3. A török kori magyar történelem főbb összefüggései; mindennapi élet az oszmán uralom árnyékában.
13. ELŐADÁSI NAP: ***2006. január 21.***
Dr. Botlik József: Az első világháború és annak magyar történelmi következményei. Magyarország területi változásai 1938–1941-ig: Felvidék és Kárpátalja, Észak–Erdély és Székelyföld, valamint Délvidék. Trianon utáni földreformok a Kárpát–medencében. Kérdések és válaszok, beszélgetés.
14. ELŐADÁSI NAP: ***2006. február 18.***
Dr. Szakály Sándor: Magyarország jellemzése a két világháború között. A magyar tisztikar szerepe a második világháborúban és annak történelmi következményei. **Matuska Márton:** A magyarok elleni háború végi délvidéki genocídium. **Vajda Gábor:** A délvidéki magyarok művelődési helyzete a második világháborút követő években.
15. ELŐADÁSI NAP: ***2006. április 22.***
Dr. Szabó A. Ferenc: Kárpát–medencei népesedési viszonyok, népesedési folyamatok, irányok és kulcskérdések. 1956 történelmi jelentősége **Pál Tibor:** Történelemoktatásunk kritikája.
17. ELŐADÁSI NAP: ***2006. május 20.***
Csurgai–Horváth József: Középkori magyar művelődéstörténet. A forráskritika és a történeti segédtudományok. A középkori magyar állam fénykora és hanyatlása. **Dr. Szabó Péter**: A napóleoni háborúk és Magyarország. Az 1848–49. évi polgári forradalom és szabadságharc. A kiegyezés és következményei. 19. századi magyar művelődéstörténet. A reformkor nagy eszméi.
18. ELŐADÁSI NAP: ***2006. szeptember 23.***
Dr. Földesi Margit: Magyarország 1948-tól 1956-ig. Az 1956-os forradalom és szabadságharc. **Dr. Szerencsés Károly:** Magyar biztonságpolitikai összefüggések és kilátások 1956-tól napjainkig. **Vajda Gábor:** Az autonómia és a nemzetté válás dilemmájának évei a visszarendeződésig (1967–1973).

19. ELŐADÁSI NAP: ***2006. október 21.***

Dr. Csapó József:
Az önkormányzat múltja és jelene a történelmi Erdélyben:
1. Székely székek autonómiája.
2. Egyházi autonómia.
3. Belső önrendelkezés — a kollektív identitáshoz való jog.

Mészáros Zoltán:
A titói jugoszláv újságírás.

20. ELŐADÁSI NAP: ***2006. november 18.***

Dr. Zachar József, Dr. Vajda Gábor, Mr. Szlávity Magda, Dr. Darai Lajos, Király Veronika, Takács Etelka: Zárás: vizsgáztatás, okiratok kiosztása.

TARTALÉK ELŐADÓK ÉS ELŐADÁSOK:

Dr. Cey–Bert Róbert Gyula:
Az ősi műveltség és világkép öröksége. A magyar ősvallás.
A magyar konyhaművészet keleti jellege.

Dr. Csihák György:
A Megszentelt Korona, mint ötvösmű és mint keresztény műtárgy.
A Korona Tan, a Korona Eszme és a Regnum Marianum, s ezek mai jelentősége.
Kis államok és egyenrangú nemzetek sorsa az Európai Unióban.
A magyar történelemtudomány helyzete, összefüggése a nemzettudattal.
A magyarok őstörténete.
A magyar nemzet múltja az őstörténettől napjainkig.
Történetírásunk két eredeti forrása: egy régi geszta és egy sugalmazott mű.

Ddr. Juba Ferencz:
A magyarság kötődése a tengerhez az ősidőktől.
A magyar helytállás tengeri példái.

Dr. Szegfű László:
A Kárpát–medencei "szlávok", különös tekintettel Megalé Moráviára.

Dudás Rudolf:
A szumír–szkíta örökségünk:
– a szkíták történelmi szerepe,
– ős–szkíta nyelvi összefüggések,
– a magyar ősnyelv,
– a III. Úr Dinasztia történelme.
Nemzetünk "hétmagyar" nevezetéről.

Dr. Kováts Zoltán:
A népességfejlődés vázlata a honfoglalástól 1920-ig.

Dr. Bérczi Szaniszló:
A lovas műveltség művészete és a matematika.

Szekeres István:
Bevezetés a történeti összehasonlító jeltörténeti módszertani alkalmazásába.
– A ’Hung fan’ ideogrammái.
– A ’jég — gyeg’; a ’ló’ piktogramokból képzett betűjelek ismertetése.
A 'Hung-fan' és az ordoszi hun aranykorona.
Az uráli, Irbit-parti Sziklarajzok vizsgálata írástörténeti eszközökkel.
Az orchoni és jeniszeji ótürk ábécék ismertetése.

Termékenységi szimbólumaink az Urál-hegység és a Sárga-folyó között.
Hun—kínai íráskapcsolatok.
Székely–hun írásjelek a hunok régészeti leletein.
A nikolsburgi ábécé keltezése.
Három jel a Nikolsburgi ábécéből.
A székely rovásírás nikolsburgi jelrendszere.
Írástörténet és magyar őstörténet.
A „magyar" név etimológiája.
Dr. Csámpai Ottó:
A magyar nép fejlődése a nemzetségektől a modern nemzetig.
Nagy Kálmán:
A 895. évi honfoglalás.
A honfoglaló magyarok hadművészete.
Honbiztosító hadjáratok a honfoglalás után.
A magyar huszár a második világháborúban.
Dr. Demeter Zsófia:
Uralmi gazdálkodás Magyarországon a 19. században.
Dr. Lukács László:
A magyar néprajzi látásmód az ezredfordulón.

Székesfehérvár, 2006. június 24. *Dr. Darai Lajos*

KJF-ZMTE történelemtanár-továbbképzés zárása

Szabadka, 2006. november 18.

Jelen van

a KJF és a ZMTE részéről Dr. Zachar József, a ZMTE Tudományos Tanács elnöke és Dr. Darai Lajos, a továbbképzés KJF-felelőse, a ZMTE TT titkára,

az Észak-bácskai Magyar Pedagógus Egyesület részérők Király Veronika elnök és Takács Etelka titkár,

Dr. Vajda Gábor költő, irodalomtudós, a ZMTE szerbiai alelnöke és Szlávity Magda helyi szervező, a ZMTE TT tagja,

valamint a továbbképzés résztvevői és Mihályi Katalin, a Magyar Szó napilap újságírója.

A kétéves, 120 órás továbbképzés záróvizsgán néhányan írásban adták le beszámolójukat, a nagy többség részéről azonban szóbeli beszámoló történt, amely beszélgetéssel zárult. Ennek rövid kivonata:

Szlávity Magda:

A történelmi ismeretek hiánya gyökértelenség érzést okoz, amit most pótolni lehetett. Ez a továbbképzés új szemléletet adott, megváltoztatta a hozzáállást. A hallgatók nemzettársi elismerést kaptak azzal, hogy nagy tudású előadók szerepeltek itt. Az ő szűkes tudása is szélesebb körbe lett helyezve. Még azt is megtudta Dr. Költő Lászlótól, miként tudja a vegyészetet összekapcsolni a történelemkutatással. Darai tanár

úr széles összefüggésbe helyezte a kérdést. Dr. Zachar József kompetenciát mutatott. Rókusfalvy tanár úr megerősítette magyarságában. És bizony a hazai, azaz szerbiai előadók olyasmikről beszéltek, amikről ők addig inkább csak suttogni mertek. S bár ő itt sokat hallott, de még nem eleget, szívesen hallgat bennünket a jövőben is. A ZMTE tagjává vált, amely szervezet ad emberi megbecsülést, tanítást, ezért érdemes benne dolgozni. Csatlakozzon hozzá mindenki, aki megteheti.

Dr. Vajda Gábor:

Ő irodalomtudós, de a történelemben is el kellett mélyednie, mert normális kulturális élet nincs, ezért irodalmat is csak történelmi összefüggésben szabad művelni. Az egyesület munkája sokoldalúan hasznos volt, de nem eléggé funkcionális, a szempontokat távlatosan kell felfogni, az ifjúság érdekeit, a pedagógiai, pszichológiai és egészségi szempontokat kell kiemelni. Így például Tímár Sándor összefoglalója frappáns volt, és Pál Tibor is jól kiegészítette a magyarok történetét. Létrejött egy helyi új történelmi tankönyv, de nem hasznos, mert nincs benne, hogy a modern szerb kultúra jelentős mértékben a Kárpát-medencéből származik, ami így a szerbeknek is káros. Benne a magyar történelem csak 30 oldal a 200-ból, de csak a gyilkosságok stb vannak benne — a magyar diákok lelki épsége szempontjából kellene több. A török alóli felszabadulás utáni korszak szerb írói sorozatban benne vannak, de például Illyés, József Attila vagy Márai meg sincs említve. Ő tanácskozást javasolt a könyvről, de elutasították. Ezért továbbra is aktuális a szerbekkel közös témákat feldolgozni, amint a magyarok és románok köztieket is, és ezt harcosan fel kell vállalni, rászoktatni a másik felet erre az igénye. Most kell az ifjúság nevelése szempontjából előtérbe helyezni, ezzel emberi formákat kialakítani, szerbek és magyarok közös történelmének jegyeit tisztázni. Például a szabadkai főtéri szoborról tudja meg mindenki, ki volt az az ember, akit ábrázol. Nagy tárgyilagosság kell európai szinten. Meg kell valósítani a nemzeti önismeret délvidéki részét, amit eddig szabotáltak. Nem a megmaradás tehát a téma, hanem bizonyos, az élethez nélkülözhetetlen konkrétumok. Azt kell tisztázni, hogy mi a jelen követelménye. Értékelni kell a titoizmust is. Fantázia és tényszerűség viszonyát optimalizálni kell, mert eddig az előbbi volt túlsúlyban. Tények és összefüggések kellenek az ifjúságnak, hogy ne legyen öngyilkosság, alkoholizmus, és ami még jöhet. Funkcionálisabban kell működni témakezelés szempontjából. Gyakorlatiasabbá, humanistábbá kell válni.

Szabó Lajos:

Köszönet Dr. Szabó Péternek, Dr. Zachar Józsefnek, Dr. Darai Lajosnak és Dr. Csihák Györgynek, akik lehetővé tették e továbbképzés létrejöttét. És a türelemért, kitartásért a hallgatóságnak. Nemzetstratégiai alapon lépéseket kell tenni, hogy modern történelemtanításunk legyen (amint ez 1867 után megtörtént), mert most szerbből fordított és rossz tankönyvekből tanítják nálunk a történelmet. Így csak a beolvadás vár ránk, de kritikai tudással és őstörténeti ismeretekkel megmaradhatunk. Még a ZMTE-kiadványok tartalmát is hozzá kell igazítani az új fejleményekhez, pl. a Szent Gallen-i kötet újabb kiadás feltüntetése nélkül jelent meg az eredeti kiadási esztendővel, de jóval későbbi fejleményeket tükröző (Semino-cikk) írás hozzáadásával. Megfelelő pontosítással az új kiadás hitelesebb és így használhatóbb lesz. És igen jó, hogy hozzá lehet jutni ilyen témákat tárgyaló könyvekhez. A ZMTE Szabadkai Asztaltársasága is működik, havonta-kéthavonta hívnak továbbra is előadókat, s megrendezik az első szabadkai övezeti történésztalálkozót is.

Szikora István:

Hálával gondoljunk őseinkre, akik létrehozták közösségünket, nyelvünket. Jó tudnunk a genetikáról, a lovas kultúráról, de még a sumérokról is. A nemzet fő kincse a nyelv, aki elhagyja, hazaáruló Gárdonyi szerint. A tudást se szabad elhallgatni, mondta Teller Ede. A múlt vezet a mába, nem fordítva van. Ő maga a saját faluja neveit Dudás Rudolf elemzései mintájára egészen a sumér nyelvbeli hasonlóságokig tudja visszafelé követni. Lapályos és vizes területek falvaiban vannak az ilyen elnevezések. S az sem véletlen, amit a genetika megmutat, hogy az ókori nagy rabszolgatartó területen, a törököknél van a legtöbb fajta haplotípus. Mi magyarok pedig nem is vagyunk annyira kevert nép, mint amennyire sugallni akarják sokan. A történelmet újra kell írni, a hamisításokat, elhallgatásokat meg kell szűntetni. Sokan korábban hatalmi elvárásoknak akartak megfelelni, s ezért magyarellenesek lettek. Még a lovas kultúra török eredete is kérdéses, mert a lóval kapcsolatos szavaink nem török eredetűek. Hiszen Magyar Adorjántól tudjuk, hogy ősszó az, ami egyszótagú, és a még a természetben előforduló valamit jelent. S igen érdekes itt Gosztonyi Kálmán mérése a kiemelkedően sok magyar ősszó tekintetében a többi, akár még ókori nyelvhez képest is. Ő egyébként sokat olvasott e témákról, s emiatt gyakran közbeszólt, kérdezett az előadásokon, amiért, ha zavaró volt, most elnézést kér. Köszöni az előadók fáradozásait nemzeti tudatunk erősítéséért. Bizony további szervezéssel még többet lehet elérni. Például pszichológust is bevonni a tervezésbe, és sok-sok egyéb szempontot is érvényesíteni. Jó lenne például az 1918 előtti magyarországi kisebbségi politikát bemutatni, mert annak alkalmazása ma is megfelelne bizony nekik a Délvidéken a szerbek részéről. Mivel igen fontos a közérthető beszéd, fel kell tárni nyelvünk összetevő rétegeit, például a hunok nyelvét, ha egyszer már az elérhető az Iszfahánikódexből. Nagyobb hírverés kellene aztán például Vérbulcsú nagy hadjáratának az Alpokon keresztül, hiszen az jóval jelentősebb volt, mint Hannibálé Róma ellen. Nem kell erről hallgatni, amint rovásírásunkkal is kell foglalkoznunk. Hiszen fennmaradt rovásírásos keresztény imádság is.

Majoros Antal:

Bajmoki tanító, helytörténész vagyok, 16 könyvet írtam a faluról. Én ezt tekintem nemzetmegtartásnak. Ha a vendégek meglátnák, milyen ott az élet, talán sírva fakadnának örömükben, mert az anyaországban sincs olyan hagyományápolás, mint Bajmokon. Ahol öt emlékműnél emlékezhetnek meg a magyarság múltjáról, s az itteni előadások igazolták, hogy a legfontosabb emlékek azok. Bizony a Trianon-trauma előtt sokkal erősebb volt a magyar identitás őrzése, mint ma. Petőfi, Aradi Vértanúk, II. Rákóczi Ferenc búcsúja például állandó téma volt a nagyszülők száján. Ma kevesen tudják mindezt, és az ok a rendszer: már ő sem tanulta a történelmet, csak a visszatérés idején, s aztán utána ö is tanítani kezdte a történelmet, szakkört alapított, önképzéssel, és még ma is dicsérik érte diákjai. Itt az előadások megerősítették hitében, hogy a munkáját jól végezte, például Bajmok régiségének feltárásában, hogy még Mátyás király adományozta édesanyjának a falut 1463. február 16-án. Húsz évig dolgozott rajta, hogy ez legyen a falu napja. Az a hit erősítette meg mindig, hogyan kell tovább dolgozni, amit Kölcsey fogalmazott a nemzet számára, hogy ne hagyja elveszni elmúlt emlékezetét.

Csőke Márta:

Történelemtanár Szabadkán. Ő otthon kezdte édesapjától megismerni a történelmet. Újvidéken bölcsész szakon szerbül tanult. A Visegrádi Nyári Akadémián is

részt vett. Látta, hogy itt Délvidéken a magyar önazonosság sokkal erősebb, mint Magyarországon. Pedig a kilencvenes évekig nem kaptak támogatást ebben. E továbbképzésen viszont minden előadás élmény volt neki, és utána baráti körben még mindig beszámolt róla, azaz részletesen elmesélte nekik, amit az előadóktól hallott.

Süli István:

Úgy érezte itt magát, mint amikor a nagyapja mesélt neki. A Hetedhétországról például már tudja, mi az. A nagyapja volt a legnagyobb pedagógus, nagyanyja is a népdalaival. Ő pedig végigjárta az egész Nagy-Magyarországot, ősei lakhelyei útján, akik még a természetet nem irtották. Akik az itteni továbbképzésen részt vettek, érezhették, hogy ha megmozdulunk belül, újra tudjuk éleszteni a magyarság tudatunkat. Nem mindenki tanár, de mindenki tudja a gyerekek, unokák felé a magyarságtudatot közvetíteni.

Homolya Zoltán:

Ő már tudta, hogy nem vagyunk annyira testvérek a finnugorokkal, mert az első világháborúban a nagyapjának erősen helyt kellett állnia ellenük Tarnopolnál. 1627-ben egy földesúr lefejezte egy ősét egy tanyán… (Elérzékenyül.) Meg szeretné írni a családja történetét Felvidéktől Délvidékig, nyugattól keletig, már a 18. század elején jár. Az előadások sokat jelentettek neki.

Gajdócsi Hajnalka:

Történelem szakos, három általános iskolában tanít. Megköszöni a sok magas szintű előadást. Sokat segített neki, mert a szerb egyetemen magyar történelmet nem tanult. A tananyag mellé így sok információt tudott adni. A neki legjobban tetsző előadók, akik mondandóját a legjobban fel tudta használni: Dolnics Zoltán a hunokról, Szabó József a Kárpátok védelmi vonaláról, Tímár a keltákról, Pintér István 1848, 1918, Botlik József a bécsi döntésekről, Újvári Zsuzsa a törtök korról. Ezek nagyon hasznosak voltak számára. De van ellenvéleménye is, mert nem tetszett, ha az előadó ülve olvasta az előadását. Azért kell az itt hallott információkat az óráján felhasználnia, mert 2004 óta is csak a történelem- könyvek végén, besűrítve van a magyarok történelme. A legutóbbi belgrádi kétnapos továbbképzésén a 60 tanár közül 12 volt magyar, s felkérték őket, hogy a készülő új tankönyv számára dolgozzanak ki a főszövegbe a szerb részekkel párhuzamosan bekerülő részeket a jelentős magyar történelmi eseményekről. Köszöni, hogy sokat adtak az itteni előadók, a továbbképzés ehhez a munkához is, a helyi történelem tanároknak.

Szlávity Magda:

Ezek szerint jó lenne, ha a KJF és a ZMTE tanárai, történészei összeállítanának egy történelmi áttekintést arról, amit ma minden magyar gyermeknek tudnia kellene a magyar történelemről, a magyarságról, és kitérnének arra is, hogy ezt mások miként magyarázzák, esetleg félre, milyen viták vannak erről, miként kell arra felkészülni, megvédeni az igazunkat.

Fekete János:

Ő főiskolai műszaki laboráns. S bár heterogén közegből származik, mert sváb, magyar és kun vér folyik benne, két anyanyelve van, a szerb és a magyar, és szerb iskolába járt, a magyarokról mindent önszorgalomból tud, mégis magyarnak tekinti magát, és ezért is jött ide a történelmi továbbképzésre. Egy-egy tényt több szempontból is lehet magyarázni, például ugyanaz másként van szerb és másként bosnyák nézőpontból. Végigjárta a magyar emlékhelyeket: Mohács, Eger stb. Itt sokan öregek már, igazán a fiatalokat kell bevonni, akiknek még délelőtt van, vagy hajnal, mert

nekik öregeknek már délután. Sokan arra rendeltettek, hogy küldetésük legyen, hogy nem vagyunk hiába a földön. Bizony jellemző betegségünk nekünk magyaroknak, hogy nem élünk a lehetőségekkel, sőt előnyt adunk másoknak, ellenfeleinknek, de aztán az elhalasztott alkalmak nem térnek vissza. Miért nem lehetett a Délvidéken például József Attila verseit elmondani? Nézzük meg Teleki Pált, mert bizony lehet, hogy nem öngyilkos lett. Mondani kell erről a másik oldalt is. Ő kérte, legyünk, akik vagyunk. Büszke volt szeptemberben, mert ifjúságunk szabad szellemmel megemlékezett '56-ról. Ugyan nem tudott mindig eljönni ide, de megköszöni, mert sokat nyújtottak az előadások.

Dr. Vajda Gábor:

Nekünk „zürichieknek" gyorsítanunk kell a pedagógiai, tudományos folyamatokat a Délvidéken. A tankönyvek ma sokoldalúan tűrhetetlenek. A könyvek egytizede foglalkozik magyar történelemmel. Mit tehetünk? Nemzetköziesednie kell – jó értelemben – a történelem megismerésének. Egzisztenciális problémák vannak. A szerb közvéleményre kell nyomást gyakorolni, de a saját politikusainkra is. A szerbek belátják az európaiság előnyeit. Nekünk katalizálni kell az önmegismerést — európai szellemben. Hogy mi a valóság, és a határok légiesítése, — merjük vállalni a gondolkodást. A szerb politikát is befolyásolni lehet a magyar identitás őrzésével. Magyarrá nevelni, = normálissá. A magyar történelem és irodalom ismerete: katarzis, — hibák és előnyök felismerése, hogy ne legyen tovább kretonológia.

Szabó Lajos:

A tízévente megtartott népszámlálás 10-15 % csökkenést mutat a magyarok számában. És sokan árulnak ma ingatlant, ez nagyon negatív jel. A vajdasági Horvát Nemzeti Tanács egy év alatt elérte, hogy a horvát tankönyveket a főtéri boltban árulják. A horvátok, románok, szerbek a kettős állampolgárságot is egyből megadták a nem anyaországi nemzettagoknak. Nálunk meg már nem tudnak lassan magyarul a gyerekek, de már a tanárok se. Már a tantestületi üléseket se magyarul tartják. Ennyit jelent, ha az anyaország elhanyagol bennünket. Ez a célja a magyar kormánynak, az itteni asszimilálódás?

Király Veronika:

Ne csodálkozzunk a végeredményen, hiszen nincsen magyar nyelvű képzés, mindenki magánszorgalomból magyar, és képezi magát magyarul, ha képezi. Ehhez a magánszorgalmunkhoz pedig vízumkényszert kaptunk a magyar országgyűléstől, nem támogatást. És itt mi most nem politizálunk, hanem tényekről számolunk be, összefüggéseket rögzítünk.

Pecze Rózsa:

Sok dolognak érdemes utánanézni. Például Stevenson a gőzmozdony feltalálója, de már előtte a bányalovak helyett gőzmozdonyokat használtak. Őt a közelmúlt érdekli a legjobban. A környéket kutatja, fényképezi. A szerémségi Beocsinban például még 300 magyar él, ahol a Spitzer család kastélyát fényképezte, amelyet meg kellene menteni.

Mészáros Zoltán:

Műemlékvédelmi intézet kell. Az ifjúságra pedig a tanárokon keresztül lehet hatni. Meg kell becsülni őket. Az előadásokkal kapcsolatban szerinte fontos a többes eredet feszegetése. Fokozni az eddigi ismereteket is, például a sztyeppei kultúrák felé. Az arab, perzsa, ujgur, tibeti források felé. Az írásbeliség ott más jellegű. E forrásokat ki kell adni, például az Ürümcsi Egyetemről valókat. A középkori előadások azért fon-

tosak, mert azt a korunkat alig ismerjük. A zászlók, nemzeti jelképek előadása is igen jó volt, még több kell erről. Aztán arról például, hogyan művelték a földet, hogyan szántottak stb. Jó, ha diákat vetítenek, például a sírmellékletekről, amelyek az előadás anyagához köthetők. Azaz forrás értékű információk kellenek. Bővebb, mélyebb középkori ismeret szükséges. Az újabb korral is kell törődni, mert ez határozza meg közvetlenül a mai napjainkat. Ezek az előadások jók voltak, mert magyar szempontból adták elő történelmünket. A PowerPointos előadás a legjobb, mert feldobja a hallgatóságot, hiszen a továbbképzett tanár is ember, jó az, ha érdekes számára az előadás. Szeretné, ha lenne ennek a továbbképző, felnőtt képző tanfolyamnak honlapja, ahol fenn van a tanrend, és témák szerint fel kellene tenni az eddigi előadásokat, hogy mindenki tovább tudjon tájékozódni a teljes anyagból. És még oda a befogadói igény szerint is különböző módon kellene feltenni a szövegeket, például a diákok számára rövid, jól megfogalmazott módon, hogy felébredjen az érdeklődésük.

Szikora István:

Kiss Dénesnek igaza van, hogy aki szépen, közérthetően beszél magyarul: politizál.

Dr. Vajda Gábor:

A kultúra: empátia. Megértjük a történelemtanárokat. Nehéz nekik, de segítsük őket, s akkor majd mindenki beszélhet magyarul is. Másoknak más a dolguk, — politizálni is kell, akinek az a dolga. Hangot kell adni annak, hogy nincs tudományos szintre emelve az oktatás. Fel kell ismerni feladatainkat. Bíznunk kell, hogy tágul a közösségünk, s az európai és a szerb segítség előbb elvárható lassan, mint a magyarsági. Ki kell fejezni érdekeinket: európai érdek, szerb érdek, hogy a magyarok megvédjék magukat. Folyamatosan kell kérni az ENSZ-protekturátust — és a magukért karakánul kiállókat becsüli a szerbség, tehát ki kell állnunk magunkért. A szerbek csoportosan erősek, magukban nem, — meg kell ismerniük nekik is önmagukat, történelmi gyökereiket, amelyek még a török korba nyúlnak vissza. A beolvasztó érdekeket nem szabad hallgatással se támogatni, hanem folyton nyilatkozni kell az alternatíváról, hogy vagy magyarok leszünk magas szinten, vagy legyünk szerbek. A kretén se fű, se fa állapotokat meg kell szűntetni.

Karácsonyi Ernő:

Ő bánsági faluból való műszaki ember. Hangsúlyozza a családi nemzeti azonosság tudat jelentőségét. A Zentai Főgimnáziumban Tőke István magyartanár tudta a dolgát. Indítványozza, hogy most a végén Puskás Ferencre emlékezzünk. (Megtesszük egy perces néma felállással.)

Ezután következett a diplomaosztás:

- diplomát kapott 25 fő állandó látogató,
- és tanúsítványt 7 fő időszakos látogató.

Székesfehérvár, 2006. november 23. *Dr. Darai Lajos*

5. A magyarkanizsai továbbképzés 2007-2008

Zürichi Magyar Történelmi Egyesület–Kodolányi János Főiskola–Beszédes József Mezőgazdasági és Műszaki Iskolaközpont, J. J. Zmaj Általános Iskola, a Magyarkanizsai Pedagógusok Egyesülete és a Magyarkanizsai Rákóczi Szövetség Helyi Szervezete.

120 ÓRÁS TÖRTÉNELEMTANÁR–TOVÁBBKÉPZÉS ELŐADÁSAI

J. J. Zmaj Általános Iskola, Magyarkanizsa, Damjanich utca 1.

6x45' minden hónap utolsó előtti szombatján 9,00-tól 14,00-ig.

(Nincs előadás: 2007. és 2008. július, augusztus)

1. ELŐADÁSI NAP: ***2007. január 20.***
Dr. Zachar József: Bevezetés: A továbbképzési program célja, tartalma, megvalósítási formája. Tartalmi kulcskérdések és módszertani megújulás a magyar történelem kutatásában, oktatásában: megújítandó területek, témák, csomópontok, és forrástípusok, forrásfeldolgozás. Nemzeti jellemünk gyökerei. **Dr. Darai Lajos:** Új szemlélet és módszertan az ember, a társadalom és az emberiség őstörténeti kutatásában. A genetikai korlátozott embertörténeti alkalmazása. A modern ember félmillió éves európai őstörténete. Magyar folytonosság a Kárpát-medencében.
2. ELŐADÁSI NAP: ***2007. február 17.***
Dr. Költő László: Klasszikus régészeti anyagvizsgálati módszerek. Archeometria. A Kárpát–medence régészeti vázlata. Történeti folytonosság a vörsi, 8–10. századi késő avar temetőkben. A lovas temetkezésekről. **Záhonyi András:** Miért fontos számunkra Mezopotámia? Csillagászati és mitológiai áttekintés. A mezopotámiai írásemlékek. (Néhány érdekes írástörténeti párhuzammal, mint Indus-völgye: rappa, Kárpát-medence: Tatárlaka. Novotny táblázatának pontosítása: rovásjeleink és a mezopo ai jelpárhuzamok, és néhány hettita, egyiptomi, kínai jelpárhuzam) Krónikáink bibliai leszármazási rendje.
3. ELŐADÁSI NAP: ***2007. március 24.***
Mesterházy Zsolt: Fejezetek a magyar ókor történetéből: 60 keleti honfoglalás a Kárpát-medencében. **Dr. Bérczi Szaniszló:** Utazások Eurázsiában és az eurázsiai művészetek geometriai világában.
4. ELŐADÁSI NAP: ***2007. április 21.***
Dr. J. Újváry Zsuzsa:

A magyar–török harcok és viszony a 15-17. században.

5. ELŐADÁSI NAP: ***2007. május 19.***

Dr. J. Újváry Zsuzsa:
Az Erdélyi Fejedelemség a 16–18. században.

6. ELŐADÁSI NAP: ***2007. június 23.***

Dr. J. Újváry Zsuzsa:
A magyar reneszánsz virágzása a 16-17. században.
A kora újkori magyar nemesi, városi és paraszti életmód főbb kérdései: anyagi kultúra, család, erkölcs, szokások, viselet, szórakozás és tánc.

7. ELŐADÁSI NAP: ***2007. szeptember 29.***

Dr. Frisnyák Sándor—Dr. Kókai Sándor:
Magyarország történeti földrajza vázlata (895–1920).
(A Kárpát–medencei
- természeti kép a végleges honfoglalás után,
- antropogén tájformálás, népessége és az etnikai tájszerkezet változásai [895–1920],
- magyar településhálózat 900-tól 1920-ig,
- feudális kori földrajzi munkamegosztás,
- mező– és erdőgazdaság történeti földrajza 1920-ig,
- magyar ipartörténeti és közlekedésföldrajz 1920-ig.)

8. ELŐADÁSI NAP: ***2007. október 20.***

Dr. Csámpai Ottó:
Nemzet és nemzettudat: családok és nagycsaládok, nemzet–előtti etnikai közösségek: nemzetség, törzs, a nemzet, mint kulturális közösség, a nemzet, mint nyelvi közösség, a nemzeti jellem és arculat, nemzeti azonosságtudat, a nemzet, mint küldetésközösség.
A magyar nép fejlődése a nemzetségektől a modern nemzetig.
Szekeres István:
Bevezetés a történeti összehasonlító jeltörténet módszertani alkalmazásába. (Hun—kínai írás kapcsolatok. Székely–hun írásjelek a hunok régészeti leletein. A nikolsburgi ábécé keltezése. Három jel a Nikolsburgi ábécéből. A székely rovásírás nikolsburgi jelrendszere. Írástörténet és gyar őstörténet. A „magyar” név etimológiája.)

9. ELŐADÁSI NAP: ***2007. november 17.***

Dr. Sallai János:
A határok szerepe a történelemben Vereckétől Schengenig.

10. ELŐADÁSI NAP: ***2007. december 15.***

Dr. Botlik József:
Főbb csomópontok a magyar történelemben III. Béla királytól Trianonig.

11. ELŐADÁSI NAP: ***2008. január 19.***

Dr. J. Újváry Zsuzsa:
Magyar és európai királyi, fejedelmi udvarok.

Magyar társadalomtörténet a parasztságtól az arisztokráciáig, városfejlődés.
Magyarország demográfiája és etnikumai a 15–18. századig.

Dr. Pandula Attila:

Magyar jelképek, zászlók (inszigniológia, vexillológia).
Családtörténet és személyábrázolások (genealógia és történeti ikonográfia).
Nemzeti címer és pecsétek (heraldika, szfragisztika).

12. ELŐADÁSI NAP: ***2008. február 9.***

Dr. Zachar József:

A Thököly–felkelés.
A Rákóczi–szabadságharc.

13. ELŐADÁSI NAP: ***2008. március 8.***

Dr. Csihák György:

Magyarok őstörténete (összefoglaló).
A magyar nemzet múltja (összefoglaló).
Sacra Regni Hungarici Corona - Magyarország Szent Koronája.

14. ELŐADÁSI NAP: ***2008. április 12.***

Dr. Botlik József:

Magyarország területi változásai 1920, 1938–1941-ig:
Felvidék és Kárpátalja, Észak–Erdély és Székelyföld, valamint Délvidék.
Trianon utáni földreformok a Kárpát–medencében.
Kérdések és válaszok, beszélgetés.

15. ELŐADÁSI NAP: ***2008. május 17.***

Dr. Ardai Lajos:

Az első világháború és magyar történelmi következményei.
Magyarság a két világháború között.
A második világháború és történelmi következményei.

Dr. Szabó A. Ferenc:

Kárpát–medencei népesedési viszonyok, népesedési folyamatok, irányok és kulcskérdések.
1956 történelmi jelentősége.

16. ELŐADÁSI NAP: ***2008. június 14.***

Dr. Szakály Sándor:

Magyarország jellemzése a két világháború között.
A magyar tisztikar szerepe a második világháborúban és annak történelmi következményei.

17. ELŐADÁSI NAP: ***2008. szeptember 13.***

Dr. Botlik József:

Magyarország a második világháborúban és annak történelmi következményei 1944-1956.

18. ELŐADÁSI NAP: ***2008. október 11.***

Dr. Csihák György:

Magyar - nép - nemzet - kisebbség - autonómia: magyarul önigazgatás, önkormányzat, önrendelkezés. A magyar emigráció rövid története és céljai. Övezetek Európája – a kisállamok jövője. Közép-Európa útja az övezetek Európájába. Egy közép-európai rendezés terve. A Nagy Csalás – a világ pénzügyeivel.
19. ELŐADÁSI NAP: ***2008. november 15.*** **Dr. Demeter Zsófia:** A magyar mezőgazdaság és ipar története: Uralmi gazdálkodás Magyarországon a 19. században. **Dr. Lukács László:** A magyarság néprajza és az összehasonlító néprajztudomány. A magyar néprajzi látásmód az ezredfordulón.
20. ELŐADÁSI NAP: ***2008. december 13.*** **Dr. Zachar József, Dr. Újváry Zsuzsanna, Dr. Basa György, Dr. Költő László, Jenei Erzsébet, Mr. Szlávity Magda, Záhonyi András:** Zárás: vizsgáztatás, vizsgabeszélgetést a to képzés megadott témaköreiről és a továbbképzés tapasztalatairól, okiratok kiosztása.

2008. június 11. *Dr. Darai Lajos*

Jelentés a KJF–ZMTE továbbképzési program magyarkanizsai záró vizsganapjáról

A kétéves továbbképzésünk 2008. december 20-án záróvizsgával fejeződött be, ahol 57 hallgató kapott tanúsítványt.

A határátlépés nehézségei miatt késve érkező teljes vizsgabizottság helyett Tudományos Tanácsunk elnökének dr. Zachar Józsefnek, és a vizsgabizottság elnökének, dr. Újváry Zsuzsannának hozzájárulásával a korábbi képzésben is részt vevő helyi szervező tanárok, és a ZMTE előző nap, illetve más határátkelőn korábban megérkezett, jelen lévő oktatói kezdték meg, és bonyolították le a vizsgabizottság elnökségének megérkezéséig a hallgatók vizsgáztatását. (Úgymint Záhonyi András, Jenei Erzsébet, Szlávity Magda, Basa György és jómagam.)

A vizsgáztatás három csoportban folyt:

1.) akik CD vagy DVD lemezre készítették el, és számítógépes vetített előadás formájában mutatták be munkáikat.

- vizsgáztatók: Dr. Költő László és Záhonyi András

Itt 8 eladás hangzott el, mindegyik magas színvonalú felkészülésről tett tanúbizonyságot. Az előadások után a vizsgáztatók értékeltek, kérdéseket tettek fel. Több előadás után a jelen lévő többi vizsgázó is bekapcsolódott a diszkusszióba.

2.) akik írásos formában készítették el munkáikat

- vizsgáztató: Basa György

A csoportban vizsgázók száma: 14 fő.

3.) akik a TT ülésen jóváhagyott kérdésekről tartottak szóbeli előadást 10-15 percben

- vizsgáztatók: Szlávity Magda és Jenei Erzsébet

A legtöbb vizsgázó ebben a csoportban volt, összesen 35-en számoltak be a tanultakról.

A vizsga után a továbbképzésről közös értékelést tartott Jenei Erzsébet, aki megköszönte a résztvevő hallgatók szorgalmát, és a tanárok odaadó és áldozatos munkáját.

Jenei Erzsébet után Tudományos Tanácsunk elnöke, dr. Zachar József, foglalta össze a továbbképzés tanulságait.

A vizsga résztvevőit köszöntötte Magyarkanizsa Város képviselőtestületének jelen lévő tagja is.

Hallgatóink többsége gyakorló pedagógus, de volt közöttük építészmérnök (2 személy), villamosmérnök (2 személy), orvos (1 személy), újságíró (2 személy), mezőgazdasági mérnök (3 személy), állatorvos (1 személy), egyetemisták és hat középiskolai képesítésű hallgató.

Két szerb nemzetiségű és egy izraelita vallású hallgatónak is sikeresen fejezte be a képzést.

A tanúsítványok kiosztására egy, a tanfolyam hallgatói által szervezett közös ebéd keretében került sor. A részvételről és a követelmények teljesítéséről a KJF és a ZMTE elnöke által aláírt tanúsítványt kapta:

Bata Rózsa (Zenta)
Berec Sándor (Zenta)
Beszédes Ernő (Kanizsa)
Bicskei Anna (Péterréve)
Bús Gábor (Zenta)
Bús János (Kanizsa)
Bús Márta (Kanizsa)
Csizmadia Attila (Zenta)
Detki Gyöngyi (Zenta)
Dobó Ella (Zenta)
Dobó Zsolt (Zenta)
Dukai Tibor (Zenta)
Fábián Horváth Ildikó (Zenta)
Fodor Éva (Kanizsa)
Fodor István (Horgos)
Goór Anna (Péterréve)
Gutási Márta (Kanizsa)
Gyulai Mónika (Zenta)
Hán Angéla (Zenta)
Horvát Virág (Zenta)
Jenei Ervin (Zenta)
Jenei Erzsébet (Kanizsa)
Kávai Anna (Dolnji Lakoš, Szlovénia)
Kávai Szabolcs (Zenta)
Korencsi László (Törökbecse)
Kugli Ildikó (Kikinda)
Majoros Nyilas Erzsébet (Zenta)
Maráci Kornélia (Zenta)
Mészáros György (Temerin)
Muhi Imre (Zenta)
Muhi Piroska (Zenta)
Nagy Károly (Szabadka)
Nagygyörgy Zoltán (Szabadka)
Papp Mónika (Törökkanizsa)
Pecze Rózsa (Szabadka)
Pósa Károly (Zenta)
Puskás Károly (Újvidék)
Radovanović Petar (Törökkanizsa)
Rice Gizella (Tóthfalu)
Sarnyai Mária (Kanizsa)
Sóti Etelka (Kanizsa)
Sóti Gizella (Martonos)
Széll Edina (Zenta)
Szemerédi Magda (Zágráb)

Szirovicza Zsolt (Törökkanizsa)
Szivák Zoltán (Zenta)
Tóth Abonyi Gábor (Zenta)
Tóth Vilmos (Szentmihály)
Túri Gábor (Zenta)
Urbán Gábor (Zenta)
Valkay Zoltán (Zenta)
Vas Ilona (Törökkanizsa)
Vörös László (Kispiac)
Vujičić Sava (Zenta)
Weiss Zoltán (Belgrád)

Magyarkanizsa–Kaposvár. 2009. május. *Dr. Költő László*

6. A zentai továbbképzés 2009-2010

Kodolányi János Főiskola–Zürichi Magyar Történelmi Egyesület–Bolyai Tehetséggondozó Gimnázium és Kollégium–Zentai Bolyai Alapítvány
120 ÓRÁS TÖRTÉNELEMTANÁR-TOVÁBBKÉPZÉS
Helye: Bolyai Tehetséggondozó Gimnázium és Kollégium, Zenta, Posta utca 18.
Ideje: minden harmadik szombat, 10,00–14,00 óráig (nyári szünettel).

1. ELŐADÁSI NAP 2009. január 31.
Dr. Darai Lajos:
Megnyitó és tájékoztatás a feltételekről, körülményekről.
Új szemlélet és módszertan az ember, a társadalom és az emberiség őstörténeti kutatásában.
A genetika korlátozott embertörténeti alkalmazása.
A modern ember félmillió éves európai őstörténete.
Kárpát-medencei magyar eredet és folytonosság.

2. ELŐADÁSI NAP 2009. február 28.
Dr. Bérczi Szaniszló:
Az eurázsiai lovasnépek műveltsége – magyar-eurázsiai kapcsolatok. Műveltségrétegződések.
Mesterházy Zsolt:
Fejezetek a magyar ókor történetéből: 60 keleti honfoglalás a Kárpát-medencében.

3. ELŐADÁSI NAP 2009. március 28.
Dr. Költő László:
A régészet módszertana. Archeometria.
Az avar továbbélés lehetőségei a Kárpát-medencében temetőelemzések alapján.
Marton Veronika:
Az I. András király korabeli Imák. (Az első magyar nyelvemlék.)
1. Magyarország első elárultatása. Az 1047-ben írt Imák megtalálásának körülményei. A valódiságáról folytatott közel 150 évig tartó vita bemutatása. Történelmi előzmények a 955 évi Lech mezei csatától I. András királlyá választásáig. Mi vitte Andrást arra, hogy Vatát, a nemzeti felkelés vezetőjét imába foglalt átokkal sújtassa?
2. Az Imák szövegének bemutatása. Az egyes mondatok, szavak, kifejezések történelmi, művelődés- és nyelvtörténeti háttere.

4. ELŐADÁSI NAP 2009. április 25.

Dr. Demeter Zsófia:

A magyar mezőgazdaság és ipar története:
Uralmi gazdálkodás Magyarországon a 19. században.

Dr. Lukács László:

A magyarság néprajza és az összehasonlító néprajztudomány.
A magyar néprajzi látásmód az ezredfordulón.

5. ELŐADÁSI NAP 2009. május 16.

Záhonyi András:

Az ősi írásemlékek kutatásának módszertana.
A mezopotámiai kultúra, vallás, tudomány és későbbi párhuzamai.
A magyar rovásírás és jeleink kapcsolata más írásrendszerekkel.
Krónikáink bibliai leszármazási rendje

6. ELŐADÁSI NAP 2009. június 13.

Szekeres István:

Bevezetés a történeti összehasonlító jeltörténet módszertanába.
(Hun–kínai íráskapcsolatok. Székely–hun írásjelek a hunok régészeti leletein.
A nikolsburgi ábécé keltezése. Három jel a Nikolsburgi ábécéből.
A székely rovásírás nikolsburgi jelrendszere. Írástörténet és magyar őstörténet.
A „magyar" név etimológiája.)

Dr. Csámpai Ottó:

Nemzet és nemzettudat: családok és nagycsaládok, nemzet–előtti etnikai közösségek: nemzetség, törzs, a nemzet, mint kulturális közösség, a nemzet, mint nyelvi közösség, a
nemzeti jellem és arculat, nemzeti azonosságtudat, a nemzet, mint küldetésközösség.
A magyar nép fejlődése a nemzetségektől a modern nemzetig.

7. ELŐADÁSI NAP 2009. szeptember 12.

Dr. Csihák György:

Magyarok őstörténete. A magyar nemzet múltja.
Sacra Regni Hungarici Corona – Magyarország Megszentelt Koronája.

8. ELŐADÁSI NAP 2009. október 17.

Dr. J. Újváry Zsuzsa:

Európa a középkor végén és a kora újkorban.
Az Oszmán Birodalom felemelkedése. A középkori Magyar Királyság, mint közép-európai nagyhatalom vélt szövetségesei. Az európai nemzetállamok, a kialakuló Habsburg Birodalom és a valós ellenség, az Oszmanídák birodalma.

9. ELŐADÁSI NAP 2009. november 21.

Dr. J. Újváry Zsuzsa:

A Magyar Királyság a Hunyadiak korában; a kettős déli végvárvonal kialakulása és szerepe.

A Magyar Királyság élet-halál harca az Oszmán Birodalom ellen a 16-17. században; Mohács és következményei.
A XVI. századi országegyesítési kísérletek.
Az új végvárrendszer kialakulása és működése.
Az oszmán berendezkedés a Magyar Királyságban, a kondomínium rendszere.

10. ELŐADÁSI NAP 2009. december 12.

Dr. Frisnyák Sándor—dr. Kókai Sándor:

Magyarország történeti földrajza vázlata (895–1920).
A Kárpát-medencei természeti kép a végleges honfoglalás után; antropogén tájformálás, népessége és az etnikai tájszerkezet változásai (895–1920); magyar településhálózat 900-tól 1920-ig; feudális kori földrajzi munkamegosztás; mező- és erdőgazdaság történeti földrajza 1920-ig; magyar ipartörténeti és közlekedésföldrajz 1920-ig.

Dr. Kókai Sándor:

A Temesi Bánság helye és szerepe a Kárpát-medence földrajzi munkamegosztásában (1718-1918).

11. ELŐADÁSI NAP 2010. január 23.

László Péter:

Történetföldrajzi jellegű népmozgások Pannonia Inferior és Superior és határvidékén a Kr. e. 4-től a Kr. u. 4. századig.
Történelmi sóutak, borostyánút, aranyút, sólyomút stb.

12. ELŐADÁSI NAP 2010. február 13.

Dr. Újváry Zsuzsa:

Az Erdélyi Fejedelemség kialakulása; Bocskai István és Bethlen Gábor harcai.
A 17. századi oszmán-magyar viszony, a háborús békeévek pusztításai: pusztuló magyarság, Trianon gyökerei.
A török-ellenes felszabadító hadjáratok.

13. ELŐADÁSI NAP 2010. március 20.

Dr. Váralljai Csocsán Jenő:

A budavári szobrok és a renaissance előszele.
Mátyás Graduále és a Hunyadiak származása.

14. ELŐADÁSI NAP 2010. április 17.

Dr. Váralljai Csocsán Jenő:

A budavári királyi palota.
Ajtósi Dürer és a magyar udvar.

15. ELŐADÁSI NAP 2010. május 15.

Dr. Vizi László Tamás:

Magyar külpolitikai kihívások 1918-tól 1945-ig.

16. ELŐADÁSI NAP 2010. június 19.

Dr. Szakály Sándor:

Magyarország jellemzése a két világháború között.

A magyar tisztikar szerepe a második világháborúban és annak történelmi következményei.

17. ELŐADÁSI NAP 2010. szeptember 18.
Dr. Sallai János:
A határok szerepe a történelemben Vereckétől Schengenig.

18. ELŐADÁSI NAP 2010. október 16.
Dr. Basa György:
Az I. világháború utáni földreform a régi Jugoszláv Királyság bácskai és bánáti részén.

19. ELŐADÁSI NAP 2010. november 20.
Dr. Basa György:
A második magyar hadsereg és Don-kanyari helytállása és pusztulása.

20. ELŐADÁSI NAP 2010. november 20.
Dr. Újváry Zsuzsanna, Dr. Basa György, Dr. Darai Lajos: Vizsgáztatás vizsgaelőadásokkal, tanúsítványok kiosztása, záró értékelés.

Dr. Darai Lajos

A Zürichi Magyar Történelmi Egyesület közleménye
A Zürichi Magyar Történelmi Egyesület és a Kodolányi János Főiskola
120 ÓRÁS TÖRTÉNELEMTANÁR-TOVÁBBKÉPZÉS ZÁRÁSÁRÓL
Zenta, 2010. december 18

Véget ért a Zürichi Magyar Történelmi Egyesület (ZMTE) és a Kodolányi János Főiskola (KJF, Székesfehérvár) kétéves történelemtanár-továbbképzése a zentai Bolyai Tehetséggondozó Gimnázium és Kollégiumban. „A magyar történelem tanításának tartalmi és módszertani megújítása" elnevezésű nyilvántartott szakmai továbbképző tanfolyam megszervezését a ZMTE Tudományos Tanácsának, a gimnázium igazgatójának, Gajda Attilának és kiváló tanárának, dr. Basa Györgynek, valamint a zentai Bolyai Alapítványnak és titkárának, Vida Jánosnak és elnökének, Kormányos Róbertnek köszönhetjük.

A befejezést a záróvizsgának megfelelő magas színvonalú előadások tették emlékezetessé a tanfolyam szorgalmas és kitartó résztvevői részéről. Az előadások szövege összeszerkesztve megjelent az Acta Historica Hungaria Turiciensia XXVI. évfolyam 2. számaként és felkerül a ZMTE honlap (www.zmte.org) Elektronikus könyvtárába (azaz: http://epa.oszk.hu/01400/01445/00004/pdf/).

A nap csúcspontján 16 tanfolyami résztvevő megkapta a ZMTE elnöke és a KJF rektora kézjegyével ellátott, bőrkötésű, latin és magyar nyelvű tanúsítványt a továbbképzési tanfolyam eredményes elvégzéséről. Ennek az ünnepélyes átadását dr. Basa György tanár úr remek beszéde vezette be a helyi szervezők részéről, majd szólt a résztvevőkhöz dr. Újváry Zsuzsa egyetemi docens PPKE, a ZMTE Tudományos Ta-

nács tagja és dr. Darai Lajos főiskolai tanár KJF, a ZMTE TT titkára és ők adták át a tanúsítványokat. A résztvevők is elmondták a két év során begyűjtött élményeiket, tapasztalataikat.

A tanúsítványt kapott résztvevők: Barta Judit, *Basa Csehák Zsuzsanna, Csehák Attila, Csonti István, Édes Katalin, Hecskó Izabella*, †Lévai János, Martonosi Klára, *Mészáros Ágota*, Mraznica Márta, *Nagy Szilvia, Recskó Mihók Hilda*, Recskó Szabolcs, *Ripcó Sipos Elvira, Varga Bertold*, Vida János. *(Dőlt betűvel, akik dolgozatot adtak a vizsgakötetbe.)*

Budapest–Kápolnásnyék, 2011. január 19. *Dr. Újváry Zsuzsa és Dr. Darai Lajos*

7. A komáromi továbbképzés 2014-2015

Kodolányi János Főiskola–Zürichi Magyar Történelmi Egyesület–CSEMADOK Komárom

100 ÓRÁS TÖRTÉNELEMTANÁR TOVÁBB- ÉS FELNŐTTKÉPZÉSI ELŐADÁSOK

Komárom, 2014. január—2015. december

Előadás (júl., aug. kivételével) minden hónap utolsó szombatján 10,00—14,00 óráig
Az előadás helye: Csemadok székház, Észak-Komárom, Kossuth tér 3.
Szinnyei József Könyvtár, Nádor (Palatinus) utca 9.
Az előadások címe utáni kód a Tanrend vonatkozó tartalmi pontjaira utal.

1. ELŐADÁSI NAP: ***2014. január 25.***

Dr. Csámpai Ottó *CSc, etnoszociológus, habilitált egyetemi docens, Nagyszombati Egyetem* **—Dr. Darai Lajos** *C. Sc., filozófus, a filozófiai tudomány kandidátusa, professor emeritus, Kodolányi János Főiskola***:**

Megnyitó és tájékoztatás: a feltételek, követelmények, az előadássorozat tartalma és célja.

Dr. Darai Lajos *CSc, filozófus, filozófia tud. kandidátus, professor emeritus, Kodolányi János Főiskola***:**

Új szemlélet és módszertan az ember, a társadalom és az emberiség őstörténeti kutatásában: A genetika korlátozott embertörténeti alkalmazása. A modern ember félmillió éves európai őstörténete. **(I/1/a-j, II/13,20, IV/37-39,42, V/50, VII, VIII, IX.)**

Dr. Csámpai Ottó *CSc, etnoszociológus, habilitált egyetemi docens, Nagyszombati Egyetem***:**

Nemzeti jellemünk gyökerei. ***(I/3/j-l,4, II/13,20, III/25, IV, VII, VIII, IX.)***

2. ELŐADÁSI NAP: ***2014. február 22.***

Dr. Csámpai Ottó *CSc, etnoszociológus, habilitált egyetemi docens, Nagyszombati Egyetem***:**

Nemzet és nemzettudat: családok és nagycsaládok, nemzet–előtti etnikai közösségek: nemzetség, törzs, a nemzet, mint kulturális közösség, a nemzet, mint nyelvi

közösség, a nemzeti jellem és arculat, nemzeti azonosságtudat, a nemzet, mint küldetésközösség. ***(I/3,4, II/13,20, III/25, IV.)***

A magyar nép fejlődése a nemzetségektől a modern nemzetig. ***(VII, VIII.)***

A Kárpát-medence népeinek jövője a XXI. században. ***(IX.)***

Kucsora Ibolya *újságíró*:

Isten Országa az ősgesztánkban. ***(I/3/e, I/10/f, II/21/e, IV/38/d,42.)***

3. ELŐADÁS: ***2014. március 29.***

Dr. Mandics György *írástörténet kutató*—**Záhonyi András** *írástörténet kutató***:**

A magyar műveltség ősi párhuzamai: Magyar mondavilág a csillagos égen. Csillagászati és mitológiai áttekintés. ***(I/10/b-e.)***

Mezopotámiai, egyiptomi és magyar művelődéstörténeti kapcsolatok: A tatárlakai vonalas írástól a hieroglifákig és az ékírásig. ***(II/11,15,16, IV/38-40, V/47.)***

Az Árpád-kori írásbeliség magyar zárványai. Rövid magyar írástörténet. ***(I/10/g, IV/40, V/47/b.)***

4. ELŐADÁSI NAP: ***2014. április 26.***

Mesterházy Zsolt *magyar ókor kutató***:**

A magyar ókor története: a Kárpát-medence történeti folyamatossága, a Kárpát-medencei etnogenezis története és az etruszk őstörténet. ***(I/8, II/17-19, III/25, IV/37, V/47,50,51,53.)***

Kitalált középkor kérdésköre a német történetírásban. ***(I/10, V I.)***

Keleti bevándorlások a Kárpát-medencébe Kr. e. 2200 és IV. Béla uralkodása között. ***(III/21-25.)***

Dr. Bérczi Szaniszló *CSc, csillagász, fizikus, a földtudomány kandidátusa, egyetemi docens Eötvös Loránd tudományegyetem Természettudományi Kar Fizikai Intézet Anyagfizikai Tanszék (Kozmikus Anyagokat Vizsgáló Űrkutató Csoport)***:**

Az eurázsiai lovasnépek műveltsége – magyar-eurázsiai kapcsolatok. Műveltségrétegződések. ***(I/8, II/17-19, III/25, IV/37,38, V/48.)***

5. ELŐADÁSI NAP: ***2014. május 31.***

Dr. Csihák György *közgazdász, történész, a ZMTE elnöke***:**

A magyar nemzet múltja (összefoglaló). ***(I/18, II/12,13,20, III/21-23, IV/38, IX.)***

Sacra Regni Hungarici Corona – Magyarország Megszentelt Koronája. ***(II/24-25, IV/43,44.)***

Capt. Ddr. Juba Ferencz és a komáromi *Magyar Tengerészet történeti Gyűjtemény.*

6. RENDKÍVÜLI ELŐDÁSI NAP: ***2014. június 21.***

Dr. Timaru-Kast Sándor *orvos, a kelta nyelv magánkutatója***:**

"Kelta magyarok, magyar kelták". A kelta (ír)–magyar rokonság a régészet, mondavilág s nyelvünk tükrében, ősi magyar szókincsünk ennek jegyében. Szkíták és kelták a Kárpát-medencében.

Diafelvételek segítségével, ír és breton zenekísérettel rövid barangolás a "Világvégére" (Bretagne, Wales, Skócia, Írország).

7. ELŐADÁSI NAP: ***2014. június 28.***

Dr. Költő László *régész, vegyészmérnök, ny. megyei múzeumigazgató, a ZMTE magyarországi alelnöke***:**

A régészet módszertana: Klasszikus régészeti anyagvizsgálati módszerek. Archeometria. ***(I/1/a-f, I/2,4-6, II/12,13.)***

A Kárpát-medence régészeti vázlata. (***III/21,22.)***

A lovas temetkezésekről. (***III/21,22.)***

Az avar továbbélés lehetőségei a Kárpát-medencében temetőelemzések alapján: Történeti folytonosság a vörsi, 8-10. századi késő avar temetőkben. (***III/21,22.)***

Szőnyi József *a Pilisszántóért Egyesület elnöke***:**

"Világosság Szántó felett". A szántói Boldogasszony kápolna és Csillagösvény építése és történelmi előzményei. ***(II/14, 18, IV/38,42.)***

8. ELŐADÁSI NAP: ***2014. szeptember 27.***

Dr. Frisnyák Sándor *DSc, a földrajztudományok doktora, professzor emeritus, Nyíregyházi Főiskola, Turizmus és Földrajz-tudományi Intézet* **—Dr. Kókai Sándor** *CSc, geográfus, társadalomföldrajzos és történeti földrajzi kutató (Bánság), a földrajztudomány kandidátusa, habilitált egyetemi magántanár, a Nyíregyházi Főiskola Turizmus és Földrajztudományi Intézetének igazgatója:*

Magyarország történeti földrajza vázlata (895–1920). ***(I/2,8, II/11, IV/40, V/46, VI, VIII.)***

(A Kárpát–medencei természeti kép a végleges honfoglalás után,

- antropogén tájformálás, népessége és az etnikai tájszerkezet változásai [895–1920],
- magyar településhálózat 900-tól 1920-ig,
- feudális kori földrajzi munkamegosztás,
- mező- és erdőgazdaság történeti földrajza 1920-ig.)

Magyar ipartörténet földrajz, közlekedésföldrajz 1920-ig. ***(I/8, III/21/i-o,26/e-f, VI, VIII.)***

9. ELŐADÁSI NAP: ***2014. október 25.***

Dr. Erdélyi Géza *ThDr. E.G. emeritus felvidéki püspök, az Emberi Méltóság Tanácsának alelnöke —* **Dr. Váralljai Csocsán Jenő** *PhD, szociológus, művészettörténész, ny. egyetemi tanár, Oxfordi Egyetem és Pázmány Péter Katolikus Egyetem***:**

Mai hitvallás és nemzeti önazonosság tudat, magyarok és szlovákok a Felvidéken. ***(X, XI, XIV.)***

A népesség utánpótlása a nemzeti lét alapföltétele. ***(X, XI.)***

A Turini Lepel és Magyarország. ***(I/7, IV, IV/42, V.)***

10. ELŐADÁSI NAP: ***2014. november 29.***

Dr. Pandula Attila *DSc, történész, a történettudományok doktora, egyetemi docens, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Történeti Segédtudományok Tanszék***:**

Magyar jelképek, zászlók (inszigniológia, vexillológia). ***(I/3,7,10, III/31,32, IV/39,42,43,45,46.)***

Családtörténet és személyábrázolások (genealógia és történeti ikonográfia). ***(I/3,7,10.)***

Nemzeti címer és pecsétek (heraldika, szfragisztika). ***(I/3,7,10, III/31,32, IV/39,42,43,45,46.)***

11. ELŐADÁSI NAP: ***2014.december 13.***

Szekeres István *írástörténet kutató***:**

Bevezetés a történeti összehasonlító jeltörténet módszertanába. ***(I/10/b-e.)***

Hun–kínai íráskapcsolatok. ***(II/11,15,16, IV/38-40, V/47.)***

Székely–hun írásjelek a hunok régészeti leletein. ***(II/11,15,16, IV/38-40, V/47.)***

A nikolsburgi ábécéről. A székely rovásírás nikolsburgi jelrendszere. ***(I/10/g, IV/40, V/47/b.)***

Írástörténet és magyar őstörténet. A „magyar" név etimológiája. ***(I/10/g, IV/40, V/47/b.)***

12. ELŐADÁSI NAP: ***2015. január 31.***

Dr. J. Újváry Zsuzsa *PhD, történész, egyetemi docens, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar Történelemtudományi Intézet***:**

Európa a középkor végén és a kora újkorban. ***(III, VIII.)***

Az Oszmán Birodalom felemelkedése. A középkori Magyar Királyság, mint közép-európai nagyhatalom vélt szövetségesei. Az európai nemzetállamok, a kialakuló Habsburg Birodalom és a valós ellenség, az Oszmanídák birodalma. ***(III/26-30.)***

13. ELŐADÁSI NAP: ***2015. február 28.***

Dr. J. Újváry Zsuzsa *PhD, történész, egyetemi docens, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar Történelemtudományi Intézet***:**

A Magyar Királyság a Hunyadiak korában; a kettős déli végvárvonal kialakulása és funkcionálása. ***(III/26-30.)***

A Magyar Királyság élet-halál harca az Oszmán Birodalom ellen a 16-17. században; Mohács és következményei. ***(III/26-30.)***

A XVI. századi országegyesítési kísérletek. ***(III/26-30.)***

Az új végvárrendszer kialakulása és működése. ***(III/26-30.)***

Az oszmán berendezkedés a Magyar Királyságban, a kondomínium rendszere. ***(III/26-30.)***

14. ELŐADÁSI NAP: ***2015. március 28.***

Dr. Újváry Zsuzsa *PhD, történész, egyetemi docens, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar Történelemtudományi Intézet***:**

Az Erdélyi Fejedelemség kialakulása; Bocskai István és Bethlen Gábor harcai. ***(III/26-30.)***

A 17. századi oszmán-magyar viszony, a háborús békeévek pusztításai: pusztuló magyarság, Trianon gyökerei. ***(III/26-30.)***

A török-ellenes felszabadító hadjáratok. ***(III/26-30.)***

15. ELŐADÁSI NAP: ***2015. április 25.***

Dr. Váralljai Csocsán Jenő *PhD, szociológus, művészettörténész, ny. egyetemi tanár, Oxfordi Egyetem és Pázmány Péter Katolikus Egyetem***:**

A budavári szobrok és a renaissance előszele. ***(III/26, V/54.)***

Mátyás Graduále és a Hunyadiak származása. ***(III/26, V/54.)***

A budavári királyi palota. ***(III/26, V/54.)***
Leonardo da Vinci és a budai királyi udvar. ***(III/26, V/54.)***

16. ELŐADÁSI NAP: ***2015. május 30.***
Dr. Vizi László Tamás *PhD, történész, oktatási rektorhelyettes, főiskolai tanár, Kodolányi János Főiskola***:**
A napóleoni háborúk és Magyarország. ***(III, III/29, 30,31, VI.)***
A reformkor és nagy eszméi. ***(III, III/30,31, VI.)***
Az 1848-49. évi polgári forradalom és szabadságharc. ***(III, III/30,31, VI.)***
A kiegyezés és következményei. ***(III, III/32, VI.)***

17. ELŐADÁSI NAP: ***2015. június 27.***
Dr. Demeter Zsófia *CSC, történész, a történettudományok kandidátusa, a Szent István Király Múzeum igazgatója, főiskolai tanára:*
A magyar mezőgazdaság és ipar története. ***(III, III/29-32, VI, VII.)***
Uralmi gazdálkodás Magyarországon a 19. században. ***(III, VI, VII.)***
Dr. Lukács László *DSC, néprajzkutató, a néprajztudomány doktora, egyetemi tanár KJF:*
A magyarság néprajza és az összehasonlító néprajztudomány. ***(II/14, V/47,56, VII.)***
A magyar néprajzi látásmód az ezredfordulón. ***(X/63, XI, XIII.)***

18. ELŐADÁSI NAP: ***2015. szeptember 26.***
Dr. h. c. Szabó Péter *PhD, történész, rektor, főiskolai tanár, Kodolányi János Főiskola***:**
Tanulótársadalom, tudás alapú társadalom? Korunk társadalma előtt álló kihívások, a változó világrend. ***(IX, X, XI, XII.)***
- a 20. század végétől kibontakozó, új világgazdasági és társadalmi folyamatok rövid áttekintése,
- a tanulótársadalom, a tudás alapú társadalom fogalmának vizsgálata,
- a finn oktatási törvény: a tanulótársadalomhoz vezető út és a különféle oktatási szintek.

19. ELŐADÁSI NAP: ***2015. október 31.***
Nyáry Gábor *történész, doktorandusz***:**
Teleki Pál második miniszterelnöksége. ***(III/33, 34.)***
Jávor Miklós *történész:*
Az arisztokrácia s a hungarista mozgalom kapcsolatának vizsgálata 1944 előtt és után. ***(III/ 34, 35.)***

20. ELŐADÁSI NAP: ***2015. november 28.***
Harai Dénes *CSC, katona-pedagógus, ny. ezredes, egyetemi tanár, intézetigazgató, Nemzeti Közszolgálati egyetem Honvédelmi és Honvédtisztképző Kar:*
1956 történelmi jelentősége. *(III/35, 36.)*

21. ELŐADÁSI NAP: ***2015. december 19.***

Dr. Csámpai Ottó —Dr. Darai Lajos:

Vizsgaelőadások a résztvevők által választott és feldolgozott tárgykörben. Az előadássorozat hasznosítható tapasztalatainak megbeszélése, tanúsítványok átadása, zárszavak.

TARTALÉK ELŐADÁSOK:

Dr. Darai Lajos ***CSc, filozófus, a filozófiai tudományok kandidátusa, professor emeritus, Kodolányi János Főiskola*****:**

Egyetemes és magyar őstörténet időrend és módszertan: A régmúlt összekötése a mával az alárendelés és mellérendelés történeti megjelenésének feltárásával. ***(I/1/a-j, II/13,20, IV/37-39,42, V/50, VII, VIII, IX.)***

Dr. Váralljai Csocsán Jenő *PhD, szociológus, művészettörténész, ny. egyetemi tanár, Oxfordi Egyetem és Pázmány Péter Katolikus Egyetem***:**

A Megszentelt Korona eredete. ***(I/7, II/18-20, III/24, IV/39,42-44.)***

Gróf Klebelsberg Kunó kultúrpolitikája. ***(III/34, VI VII.)***

Dr. J. Újvári Zsuzsa ***PhD, történész, egyetemi docens, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar Történelemtudományi Intézet*****:**

A magyar és erdélyi reneszánsz virágzása a 16-17. században. ***(IV, V/54-55, VI, VIII.)***

A kora újkori magyar nemesi, városi és paraszti életmód főbb kérdései: anyagi kultúra, család, erkölcs, szokások, viselet, szórakozás és tánc. **(*V/56, VI, VIII.)***

Dr. Halabuk József *történész, főiskola docens, Budapesti Műszaki Főiskola, Tanárképző és Mérnökpedagógiai Központ***:**

Regionalizmus a Duna mellett. ***(IX, X.)***

Dr. Gedai István ***CSc, numizmatikus, a történelemtud. kandidátusa, a Magyar Nemzeti Múzeum ny. főig.*****:**

A Horthy-korszak a Magyar Nemzeti Múzeum történeti kiállításában. ***(III/33-34.)***

A pénzverési kezdetei Magyarországon, magyar uralkodók pénzeinken. *(I/1,2, II/12, IV/24, 39.)*

Dr. Csihák György *közgazdász, történész, a ZMTE elnöke***:**

"Horthy-fasizmus" – "Antall-demokrácia". Történelmi párhuzam és előzmény. ***(III/33-34, VI-XII.)***

Nagygyörgy Zoltán *történetíró publicista:*

„Híven, becsülettel, vitézül! A hazáért mindhalálig!" ***(IX-XI.)***

Dr. Prokopp Mária *CSc, művészettörténész, a művészettörténet kandidátusa, professor emeritus, ELTE BTK Művészettörténeti Intézet***:**

Mátyás-kori művészetünk helye Európában. ***(III/26, V/54.)***

Az egyetemszervező Vitéz János esztergomi érsek. ***(III/26, V/54.)***

Rihmer Aurél *történész*:

A magyar királyi hatalom kialakulása a X-XI. században. A XIV. századi társadalmi átalakulások. ***(III/25.)***

Dr. Vizi László Tamás ***PhD, történész, oktatási rektorhelyettes, főiskolai tanár, Kodolányi János Főiskola*****:**

Magyar külpolitikai kihívások 1918-tól 1945-ig. ***(III/33-34.)***

Magyarország jellemzése a két világháború között. ***(III/33-34, VI, VII.)***

Dr. Sallai János ***PhD, történész, ny. r. ezredes, habilitált egyetemi tanár, mb. tudományos és nemzetközi dékánhelyettes Magyar Közszolgálati Egyetem Rendészettudományi Kar:***

A határok szerepe a történelemben Vereckétől Schengenig. *(VI, VII, IX, X, XI, XII.)*

†Dr. Szabó A. Ferenc ***CSc, politológus, ny. egyetemi tanár, Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar Politika-tudományi Tanszék:***

Kárpát-medencei népesedési viszonyok, folyamatok, irányok és kulcskérdések. *(IX, X, XI, XII.)*

1956 történelmi jelentősége. *(III/35, 36.)*

Jelentés
a KJF-ZMTE történelemtanár-továbbképzésével azonos 2014-2015-ben lezajlott szlovákiai komáromi felnőttképzési tanfolyamról

Az oktatás a 2014. március 6-i KJF–ZMTE–CSEMADOK háromoldalú megállapodásnak megfelelően az elmúlt két évben lezajlott és 2019. december 19-én megtörtént a tanfolyam lezárása, vizsgaelőadásokkal és beszámolókkal, valamint a tanúsítványok kiosztásával.

Az előadók előadásaikat általában a Csemadok Székházban tartották, és két alkalommal a Városi Könyvtárban szerepeltek, ahol a záró vizsganap is lezajlott.

Vizsgaelőadások a résztvevők által választott és feldolgozott helytörténeti, övezeti, országos vagy egyetemes tárgykörben. Beszélgetés a résztvevőkkel az előadássorozat hasznosítható tapasztalatairól, tanúsítványok átadása, zárszavak. A vizsgadolgozatok már megjelentek az Acta Historica Hungarica Turiciensia XXXI. évfolyam 3. számaként (azaz: http://epa.oszk.hu/01400/01445/00018/pdf/).

A záró alkalommal történt vizsgaelőadások, beszámolók előtt Dr. Darai Lajos köszöntötte a résztvevőket és röviden szólt azokról a témákról, amikre a kezdéskor tartott előadásában nem tudott részletesebben kitérni, vagy ha azóta ismert meg újabb kutatási eredményeket róluk. És ez a magyar műveltség igen gazdag területét érintette, ahol fontos megismerni a nyelvünknek a gyökerekig vagy más néven gyökökig visszanyúló feltárásának azokat az újabb eredményeit is, amik egészen a hangokig keresik a jelentésadás képességét, és ezekkel a mozzanatokkal magának az emberi nyelvnek a mélyére néznek. Ugyancsak fontosak a jelek, amiket jelképekként őrzünk, használunk az ősidők óta, illetve a saját magyar ábécét használó írásunk, amelyet székely rovásként is emlegetnek az írás egyik módja és megőrző embercsoportja miatt. Ezek is erőteljesen kapcsolnak minket az egyetemes emberi múlthoz, de nem az eddig vélt módon, hanem fordítva, azaz nem átvevők, hanem átadók voltak őseink ezen a téren. A műveltséghez tartozik annak a társadalom megszervezésével kapcsolatos része, ami még a nyelv és a gondolkodás jellegével is párhuzamba állítható, mindegyik mellérendelő jellege miatt. Hiszen a magyar mellérendeléses viszonyok, mellérendelő gondolkodás jellemezte a magyar államiságot és közéletet, amint a mindennapi életet. Igen régi hagyományok által megszentelt ország koronánk, a Sacra Regni Hungarici Corona, azaz Hunok Országa Megszentelt Országkoronája, még manapság is közvetít időtálló eszméket, szolgáltat felhasználható gondolatokat, teszi a hajdani Magyarország sok évszázadon át létező és ható alkotmánya letéteményese-

ként. Ez a magyar alkotmány és alkotmányos állami berendezkedés – keletkezésekor Eurázsiában általános alárendelő és nyugaton hűbéri körülmények között – olyan alapjogokat határozott meg és biztosított a területén élők számára, ami a mai nemzetközi viszonyok között is iránymutató megoldást nyújthat a különböző nyelvű, kultúrájú emberek, népek együtt élésére, -tevékenységére.

A zárás alkalmával a következő résztvevők szerepeltek és kaptak tanúsítványt (a tanúsítványon csak magyarul szerepel a születési hely):

1. Balogh Gábor (Köbölkút/Gbelce), családtörténeti dolgozatát előadta.
2. Boldis Csilla (Komárom/Komárno), beszámolt az itt szerzett új ismeretekről.
3. Borka Iván (Szímő/Zemné), helytörténeti témáját ismertette.
4. Fišer Angéla (Madar/Modrany), helytörténeti dolgozatát előadta.
5. Gróf Lajos (Érsekújvár/Nové Zámky), első világháborús könyvét ismertette.
6. Kliment Éva (Ipolyság/Šahy), helytörténeti dolgozatát előadta.
7. Kocsis Károly (Komárom/Komárno), beszámolt az itt szerzett új ismeretekről.
8. Mácsodi Anna (Komárom/Komárno), helytörténeti témáját ismertette.
9. Milány Éva (Rimaszombat/Rimavská Sobota), beszámolt a szerzett új ismeretekről.
10. Pál István (Gúta/Kolárovo), beszámolt az itt szerzett új ismeretekről.
11. Ribarics Márta (Komárom/Komárno), beszámolt az itt szerzett új ismeretekről.
12. Vass Laura (Komárom/Komárno), szlovák kolonizációról dolgozatát előadta.
13. Vida István (Érsekújvár/Nové Zámky), helytörténeti témáját ismertette.

A tanúsítványok kiosztása után még további élénk beszélgetés alakult ki a felmerült témákkal kapcsolatban. Aztán a zárógondolatokat Dr. Csámpai Ottó mondta. Felhívta a figyelmet a mindennapi élet és a történelem, történelemtudomány kapcsolatára, amit a felvidéki környezetben mindenki, de különösen a magyarok a bőrükön éreznek. Rávilágított a tudomány előnyeire, előrelátására, amit saját példájával igazolt, mert már évtizede könyvet jelentetett meg a migrációs válságról, igaz nem déli elvándorlást, hanem keletit, az ukrajnait előrejelezve, elemezve. Minden résztvevőnek további érdeklődést és sikeres tevékenységet kívánt a történettudomány területén.

Ezek után még az egész társaság átment a Klapka Étterembe, ebédelni, és kötetlen beszélgetés kezdődött. A végén a vendéglátó Stubendek László polgármester is megjelent, aki köszöntötte a résztvevőket a tanfolyam sikeres elvégzése alkalmából, és köszönetet mondott az annak lebonyolításában szerepet vállalóknak, valamint a Kodolányi János Főiskolának és Zürichi Magyar Történelmi Egyesületnek és a tanároknak a tanfolyam megvalósításáért.

A tanfolyam sikeres zárásáról Balogh Gábor beszámolt a Felvidék.ma hírportálon: http://www.felvidek.ma/nezopont/velemeny/58452-egy-tanfolyam-vege-es-tapasztalatai

Nyitracsehi–Kápolnásnyék, 2015. december 21. Dr. Csámpai Ottó, Dr. Darai Lajos

8. Kibocsátott okiratminta

TESTIMONIUM

EDITUM
ET SUPREMA SCHOLA UNIVERSITARIA ALBA REGIENSI
„JOANNES KODOLÁNYI"
ET „SOCIETATE RERUM HISTORICARUM HUNGARICARUM TURICENSI"
CURANTIBUS

PARTICIPI DOCTRINAE SUB TITULO

„DE DISCIPLINA RERUM HISTORICARUM HUNGARICARUM ET VIA ET RE REVISENDA"

ARGUMENTA HUIUS ERUDITIONIS DESCRIPTIONI CONGRUENTE, QUAE PERMISSIONE INSTITUTIONIS CONDENDAE
T 300730-1676/1999 ATQUE EFFICIENDAE T 302460-780/1999 MINISTRO RERUM AD DISCIPLINAS ET STUDIA PERTINENTIUM REI PUBLICAE HUNGARICAE.

DOCTRINAE STUDIOSAE/-O Édes Katalin

NATAE/-O DIE _____ MENSE _____ ANNO _____

SOLI NATALI _____

NOMINATA/-US OFFICIA PRAESCRIPTA DOCTRINAE EXPLEVIT.

ET ALBA REGIA ET TURICI DATUM 11. December 2010.

Dr. GEORGIUS J. CSIHÁK,
SOCIETATIS RERUM HISTORICARUM
HUNGARICARUM TURICENSIS H. T. PRAESES

Dr. PETRUS SZABÓ,
SUPREMAE SCHOLAE UNIVERSITARIAE
ALBA REGIENSIS RECTOR MAGNIFICUS

Nyt. sz.: 02-0008-04

Akkr. sz.: ALF-025

MINTA

TANÚSÍTVÁNY

MELYET KIADTUNK A

KODOLÁNYI JÁNOS FŐISKOLA ÉS A
ZÜRICHI MAGYAR TÖRTÉNELMI EGYESÜLET
SZERVEZÉSÉBEN LEBONYOLÍTOTT
„A MAGYAR TÖRTÉNELEM TANÍTÁSÁNAK
TARTALMI ÉS MÓDSZERTANI MEGÚJÍTÁSA"
CÍMŰ KÉPZÉS RÉSZTVEVŐJÉNEK.

A KÉPZÉS TARTALMA A MAGYAR KÖZTÁRSASÁG OKTATÁSI MINISZTERE
T 300730-1676/1999. SZ. ALAPÍTÁSI ÉS T 302460-780/1999. SZ.
ENGEDÉLYÉVEL RENDELKEZŐ PROGRAMMAL MEGEGYEZŐ.

NÉV: Édes Katalin

SZÜLETÉSI ÉV: _____ HÓ: _____ NAP: _____

SZÜLETÉSI HELY: _____

NEVEZETT A KÉPZÉSI PROGRAMBAN ELŐÍRT KÖTELEZETTSÉGÉNEK ELEGET TETT.

SZÉKESFEHÉRVÁR-ZÜRICH 2010. december 11.

Dr. CSIHÁK J. GYÖRGY
ELNÖK
ZÜRICHI MAGYAR TÖRTÉNELMI EGYESÜLET

Dr. SZABÓ PÉTER
REKTOR
KODOLÁNYI JÁNOS FŐISKOLA, SZÉKESFEHÉRVÁR

Nyt. sz.: 02-0008-04

Akkr. sz.: ALF-025

MINTA